

Book plate at other end of book

ספר

ערוך השלם

הלא הוא ספר הערוך אשר בו נקבצו כעמיר גורנה כל המלות החמורות בתלמוד ומדרשים ונסדרו עפ״י א״ב למען ירוץ הקורא בו

מאת

רבינו נתן בן רבינו יחיאל ז״ל

ראש מתיבתא דרומי

ועליו ספר

מוסף הערוך

להרב החכם הבקי בחכמת הטבע והרפואה והבלשן הגדול רבי

בנימין מוספיא ז״ל.

מיוסד על דפוס ראשון של הערוך (כערך הרל״ז) ודפוס וויניציאה (הרצ״א) עם הוספות, הגהות, הערות ותקונים על פי שבעה כתבי יד מהערוך עתיקי יומין ועם מעלות אחרות רבות כאשר תחזינה עיני הקוראים.

אזנתיו וחקרתיו

אנכי הצעיר

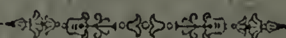
חנוך יהודה באא״מ הר״ר ישראל קאָהוט

רב ואב״ד בק״ק פינפקירכען והגליל יצ״ו.

חלק שלישי

חוברת שניה.

בעזר האקאדעמיע של החכמות אשר להקיסר בוויען.

וויען תרמ״ב.

בדפוס של געאָרג בראָג

(המנהל פ. סמאָלענסקין.)

הקודש במימרות דר׳ יוסי (שבת קי״ח:) אמר ר׳ חייא בר אבא [1]) מצוה להתפלל עם דמדומי חמה אמ׳ ר׳ זירא מאי קראה ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים (תהלי׳ ע״ב, ה׳). פי׳ יראוך עם שמש בשחר ולפני ירח היינו דמדום ערב כלומ׳ קודם שקיעת החמה. ובב״ר פי״א ויברך אלהים את יום השביעי אבל יעקב שכתוב ביה שמירת שבת [שנאמר] ויחן את פני העיר (בראשי׳ ל״ג, י״ח) נכנס עם דמדומי חמה וקבע תחומין מבעוד יום וירש את העולם שלא במדה. *[אחי״ה ובירו׳ ברכו׳ פ״ד ד״ז סע״ב הביא ראיה אחרת בענין מאמר דשבת קי״ח: וז״ל דירו׳ הנ״ל: א״ר יוסי בן חנינא ויהא חלקי עם המתפללים עם דמדומי חמה מה טעם על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא (תהלי׳ ל״ב, ו׳) מהו לעת מצוא לעת מיצוי של יום ופי׳ מהרז״ף באהבת ציון מצויו מציאתו והוא בשחרית שהוא תחלת מציאתו עכ״ל וקרוב לזה פי׳ בעל פני משה לעת מיצוי של יום: כשהשמש יוצא וזורח ומצוי הוא על הארץ עכ״ל ולפע״ד נראה שכיון על לשון דקרא (הושע ו׳, ג׳) ונדעה נרדפה לדעת את ה׳ כ ש ח ר נכון מ ו צ א ו. אבל בפי׳ מבעל ספר חרדים אי׳ מיצוי של יום: שמתמצה השמש מעל הארץ וכלה, לשון ונמצה דמו על קיר המזבח ע״כ וכן נ״ב בפי׳ המהרש״ם מיצויו: לתמצית דם התמצית כלו׳ לסופו ע״כ משמע דקאי על תפלת מנחה וכן נראה מפירש״י לברכו׳ כ״ט: ד״ה לייטי במערבא ע״ש היטב ובפי׳ מאיר נתיב לירו׳ ברכו׳ שם, אולם מ״ש וכן משמע מדברי ר״ח הנזכרים בהגהו׳ מיימניות פ״ז מהלכו׳ תפלה הלכה ג׳ צ״ל מדברי ר׳ נ ס י ם ג א ו ן ע״ש בהגמיי״מ. — וכנ״ה בירו׳ תרומו׳ פ״ח דמ״ו. תיפתר שנולדה לה ספק טומאה עם דימדומי חמה. ירו׳ מעשרו׳ רפ״ד דנ״א: תיפתר בשלקטום עם דמדומי חמה. ירו׳ פסחי׳ ספ״ח דל״ו ע״ב תיפתר בשניקבר עם דמדומי חמה. ושם רפ״ה דל״א סע״ג ושל בין הערבים עם דמדומי החמה וכו׳ וירו׳ קידושי׳ פ״א דנ״ט: מעיד והולך עד דימדומי החמה. ירו׳ מ״ק פ״ג-דפ״ג. בערב שבת עם דמדומי חמה. וגזרת המלה לדעת הח׳ פליישער (בהוספותיו לעמת״ל ללעווי ח״א, תמ״ג) מפעל ערבי دمغ פי׳ השפל ודכא לארץ platt niederdrücken וממנו בהשאילה דמדומי חמה Unterdrückung des Sonnenlichtes in der Dämmerungszeit. ועוד הושאל הפעל בבינוני פועל מדוּמְדָם, מְדַמְדָם על דעת אדם שהושכה במחשכים ועניינו נרדם ויעף verdunkelten Geistes, betäubt, bewusstlos sein. ירו׳ תרומו׳ פ״א ד״מ ע״ד שיכור מהו שיברך א״ל אכלת ושבעת וברכת ואפי׳ מדומדם (ועל ירו׳ זה כיוונו בעלי תוספות עירובין ס״ד. ד״ה שכור, והרא״ש בעירובי׳ פ״ו סי׳ ה׳). שהש״ר פ׳ כמעט: דהוה מדמדם כל ההוא ליליא וכו׳ —. והנה רבים אומרים כי דמדומי נגזר מן אדום וכן כתב המהרש״ם בפ״ד דברכו׳ ירו׳ הנ״ל וז״ל דמדומי חמה לשון אודם דהיינו בתחלת היום ובסוף היום החמה אדומה עכ״ל והנכון כמו שכתבתי למעלה. ועוד י״ל כי ד מ ד ו מ י החמה נגזר מל״פ دميغن ונאמר מתחלת זריחת השמש ועמוד השחר ועיי׳ יאהרביכער לברילל ח״א, ר״ט. והראשון עיקר] —

☞ דַמְדְמְנִיּוֹת (לדעת ר״ב ענבים מנטפים מיץ Trauben deren Saft fliesst והוא מפעל דמדם כמו דבדב עיי״ע ולפע״ד הוא ל״ע دمدام eine Art essbarer Pastinaken עיי״ע אדמדמני) ירו׳ דביצ׳ פ׳ אין צדיק (פ״ג דס״ב. וכ״ה בירו׳ שבת פ״א ד״ד.) דמדמניות שבכרם הרי אלו אסורות, נ״ל שמלה זו בירושלמי כמו דבדבניות שבתלמוד בבלי [2]). ואולי מלת אדמדמני מזה הענין ע״ש. פי׳ ענבים מנטפים מיץ מעצמן ונקראו דבדבניות שהם זבות משקה, ודמדמניות שזבות דם.

דוּמָה (פי׳ ענין שתיקה ושביתה וכינוי לקבר ובדרז״ל מלאך הממונה על המתים der Engel des Todtenreiches) בר״ג דפ׳ מי שמתו (ברכו׳ י״ח:) דילמא דומה קדים ומכריז להו. ובר״ג דחגיגה (ה׳ רע״א) והדר משלימנא ל ה ו [3]) לדומה. פי׳ שר הממונה על המתים. *[אחי״ה וכן פירש״י לברכו׳ שם דומה: מלאך הממונה על הרוחות. וכן פירש״י לשבת קנ״ב: במאמר שם: ואלו לדומה נמסרין הללו יש להן מ נ ו ח ה [4]) והללו אין להן מנוחה. ודע כי גם ערביים קדמונים האמינו במלאך הרוחות ששמו דומה עיי׳ החלוץ ח׳, ס״ב ולכן אני חוזר ממה שכתבתי בספרי על המלאכים והשדים צד מ״ח] —

* דֵימוּט ט״ס עיי״ע דֵמָס ב׳.

* דָמִיטְיַנוּס (מלך רומי האכזר Domitianus) ירו׳ שבת פי״ד די״ד ע״ד והוה מיתסי (ר׳ יוחנן) קומי ברתיה דדמיטינוס דטיבריא, ובירו׳

[1]) בנו״ג עוד א״ר יוחנן אבל באגדת התלמוד לשבת לי׳ במו שלי׳ בערוך עיי׳ ד״ס לשבת צד קל״ג. [2]) עיי״ע דבדבן. [3]) ב״ה לנכון בב״י ב׳ מ׳ ואגדת התלמ׳ ובילק׳ הובא בד״ס חגיג׳ צד ו׳. [4]) כ״ה בכ״י מ׳ וא״פ עיי׳ ד״ס שבת במקומו.

ע"ז פ"ב ד"מ ע"ד הגי' בט"ס קומי דתימטינים. המלך רע מעללים הזה אחיו של טיטוס היה ובזמנו נסעו ר' אליעזר ור' יהושע ור' גמליאל לרומי אל מלך אכזר זה עיי' דרכי המשנ' למהרז"ף צד פ"ד.

דָּמַךְ (דָּמֵיךְ) פי' בל"ם דְּמֵךְ שכב ולדעתי נגזר מל"ע نكس נטה ראש den Kopf neigen וכהשאילה שכב עם אבותיו כלו' מת) בב"ר פע"ג (ר"פ ע"ב) אמר ר' שמעון בן יוחי[1] לפי' שזלזלה בצדיק לפיכך אינה נכנסת עמו לקבורה הה"ד (בראשי' ל', ט"ו) לכן ישכב עמך הלילה אמר לה עמך הוא דמיך עמי לית הוא דמיך, תרג' אם תשכב לא תפחד (משלי ג', כ"ד) אם תדמיך לא תדחל. *[אחי"ה בתרג' לפנינו הגי' אם תשכוב ותדמוך וכו'. והרבה נשתמש במלה זו התרג' להעתקת נרדם (יונ' א', ו' עיי' שם ה') נרדמה, נדמית ובהעתקת שכב עיי' עמת"ר ללעווי וכן בדרז"ל בפרט בירו' ובמדרשי' ישנים למשל: ירו' כלאים ספ"ט דל"ב סע"ג ר"מ אידמיך ליה באסייא עיי"ע אסיא א'. והאלף נוספת. ושם בכלאי' עמוד ב' ציפריא אמרין מאן דאמר לן רבי דמך אנן קטלי' ליה וכו' אמרין ליה דמך רבי וכו' ושם בסוף העמוד כד דמך רב הונא ריש גלותא וכו'. ירו' מ"ק ספ"ג דפ"ג סע"ד ר' תנחום בר עילאי דמך בחנוכתא ר' דוסא דמך בריש ירחא דניסן . . ר' קרוספי דמך במועדא וכו'. ירו' שם דפ"ב. בל' נקבה דמכת אהתיה וכו', רות רבה פ' ליני שכבי עד הבקר (רות ג', י"ג) ודמכת לה עיי' במ"כ. ועיי' ויק"ר פכ"ג וילק' רות רמז תר"ו. — ויק"ר פל"ד כד דמיך ליה בלילי ריש שתא וכו' פי' ישן ממש. ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב רע"ג כד דמך ר' אחא וכו' כד דמך ר' חנן . . כד דמך ר' יוחנן . . כד דמך ר' חנינא וכו' . . כד דמך ר' יצחק בן אלישוב וכו' כד דמך רב שמואל וכו' כיון דדמך נחתת אישתא מן שמייא וכו' ונפקת בת קלא ואמ' ווי דדמך שמואל וכו' כד דמך ר' יסא וכו' כד דמך ר' אבהו . . ר' אבהו מי דמך וכו'. ובב"ר פס"ב הגי' כד דמך ובתנחו' ויחי אי' רב אבהו כשנטה למות. בירו' שם ר' יוחנן בן זכאי מי דמך אמר פנו הבית וכו' וכן בירו' סוף סוט' דכ"ד ע"ג ריב"ז מי דמיך פקיד ואמ' פנו חצר וכו' ונ"ל שבכל המקומות הנ"ל צ"ל בתיבה אחת מידמך וכ"ה בירו' ב"ק פ"ט ד"ז. כהדא איתת דר' בא בר חנה מידמכא וכו' ובקהל' רב' פ' מתיקה אוף למידמך לית אנן מישתבקין וכו' כ"ה לנכון במ"כ ופי' אף לישן אין אנו פנויין. ובקהל"ר שם דמך, וכד דמך הרבה שם. ויפה פי' בעל מ"כ לב"ר פס"ב כד דמך ר"ל כשמת ומיתת הצדיקים נוחה להם וכישן נדמה עכ"ל והראיה מהפסוק פן אישן המות (תהלי' י"ג, ד'). ותואר בל"ם דַּמָּכָא der Entschlafene וכ"ה הקבוץ בירו' ברכו' פ"ב ד"ה רע"א אין מי דְּמַכַּיָּא דוד שמיה עיי' בהרחבת הענין באיכ"ר פ' על אלה ועיי' בפי' אהבת ציון למהרז"ף במקומו ושם נתפרש מן דמכייא מן המתים וכן גי' ופי' המהרש"ס. ומעתה נוכל לקיים גי' מי דמך ופי' מי כמו מִן עיי"ע מי ופי' בשעת פטירתו והקבוץ ירו' ע"ז רפ"ג דמ"ב רע"ג מי דמכין פי' בעת פטירתם. והשם ירו' ע"ז שם כמה דלא חמתון בחייוי לא יחמינון בדמכותיה. ותרג' מתוקה שנת העובד (קהלת ה', י"א) בסימת דמִיכת גברא] —

דוּמִינֵי (לפי גי' רבינו הוא מל"ר ולי"י אמצעית domine! δόμινε! פי' אדון! oh Herr! אבל עיי' בפנים הערך) בב"ר פרש' ח' נעשה אדם בצלמנו (בב"ר ספ"ח)[2] למלך ואפרכוס שהיו בקרוכין והיו בני המדינה מבקשין לומר דומיני. ובמגילת איכ' היו צריה לראש ביבי דומינו [צ"ל דומיני] אמפרטור. ס"א יחי אדוני המלך. (א"ב פי' בל"ר אדון עיי"ע אמפרטור). *[אחי"ה ובע' אמפרטור הבאתי חלופי הגרסאות ע"ש. ועתה באתי להוסיף כי בכ"י ו"ו במקום ביבי גרס בט"ס כרכו. וגי' דומיני אי' לנכון בדפ"ר בתחלת הערך אבל בפנים הערך דומינו וכ"ה במדרש. ובשדפ"ע דמינו. ובהוראת אדון אי' המלה רק בציון שני וס"א הוא ממש העתקת שלש תיבות זרות אשר העתקנו באותיות רומיות בע' אמפרטור. וכנ"ה בעצם הוראה זאת באסת"ר פ' מהר ווי לאבוה דההוא גברא מעביד [צ"ל מיעביד] דומין פנטין קנמין קלטור עביד בַּלָּן סַפָּר ובילק' אמור כ"ג רמז תרמ"ג אי' ווי ליה לההוא גברא דעביד קומים פנטון קומים קלטור ואיתעביד בלן וספר. וא"כ קומין קלטור באסת"ר צ"ל ג"כ קומים קלטור, ותיבות דומין פנטין שוות בהוראה לתיבות קומים פנטון פי' κόμης πάντων נגיד על הכל וכן δόμινος πάντων (dominus) אדון הכל. ובויק"ר ספכ"ח הגי' מאן דעביד קומים בגרון מאן דעביד קומוס קלטור מאן דעביד מנסטאר פלטין וכו' (= minister p alatii) או הגי' מנסטאר

---

[1]) וכ"ה בילק' ויצא רמז קכ"ט אבל בב"ר לי' בן יוחי. [2]) והגי' פרש' ח' לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע חסר ובכ"י ו"ו פפ"ח ובכ"י ה"ב פל"ח וט"ס הוא.

magister פי' שר ופקיד הבירה). ובע' קמים גרס רבינו בשם ויק"ר קומים קלאטור אנא עביד בלנא וספרא, ונראה שלא היו יתר תיבות זרות במדרש לפני בעל הערוך. ועוד הביא בערך הנ"ל פסיקתא דהעומר (פסיקתי דר"כ צד ע"ב) ווי ליה לההוא גברא דהוה עביד קומים פנטון קוזמוקלטור עביד בלנא וספר. ובנו"ג בפסיקת' שם קומס קלטור. אבל גי' רבינו תתכן ביותר והיא מל"י κοσμοκράτωρ פי' אדון עולם כמו שהעיר כבר ר"ב שם, ובאמת בפסיקת' רבתי בשלשת הדפוסי' הגי' קומוס קרטור (עיי' הערה ע' לר"ש באבער בפסיקת' דר"כ שם) ואותיות ל' ורי"ש מתחלפות בל"י כידוע. ונ"ל א"כ להגיה גם במקום קומים בגרון: קומים פנדון = פנטון. ומי שרוצה לקיים הגי' י"ל שהוא ל"ר אמצעית baccharium כוס יין וא"כ קומוס בגרון Becheraufseher פי' מי שמשגיח על הכוסות בשולחן המלך והוא היה מרואי פני המלך בסעודתו. — אבל מה שהביא רבינו בציון ראשון מב"ר פ"ח מבקשין לומ' דומיני גי' מוטעת נזדמנה לו וצ"ל הימני או הומנון [ὕμνος, ον] כדמוכח בע' אפרכום ע"ש] —

☞ דימונקי (עיין בפנים הערך ומ"ש) הני קווקי ודימונקי היכי יהבינן להו (סנהדר' ע"ד:). בעל הערוך גרס רמונקי בע' קווק ע"ש. *[אחי"ה אמת הדבר כי כן גרסו דפ"ע אבל בדפ"ר נוכל לקרות גם בדל"ת דימונקי וכ"ה בילק' ואתחנן סוף רמז תתל"ח קוואקי ודימונקי ובסנהדר' קוואקי ודימוניקי. ובשאילתות וארא סי' מ"ב קוואקי ודמונקי ובסוף הסימן שם דמינקי וכ"ה ברי"ף ספ"ח דסנהדרי'. אבל בילק' דפוס שאלוניק הגי' ברי"ש רימונקי וכן ברא"ש רמונקי. וגזרת שתי המלות הזרות קשה עד מאוד. אחר עיון גדול נלפע"ד כי קווקי נשתבש מהמלה קמקי והוא בל"פ کمکی כף אשר עליו שמו הפרסיים הישנים עובדי אש מיני קטורת והשליכום באש, עיי' הקדמת אפיסטא להח' שפיעגעל ח"ב צד ס"ח. ובענין התבה השניה נ"ל אם דומינקי או דמינקי העקר אז תהיה מל"פ دمنه פי' נקב בתנור של נחושת; ואם הגי' רומינקי אז לפע"ד מורכבת המלה משתי תבות פרסיות رو، روی נחושת ומן مانه כלי, וא"כ הוא מין כלי נחושת, וכן פירש"י קווקי ודימוניקי: כלי נחושת שנותנים בהם גחלים וכו'. ורבינו פי' בע' קווק בפי' ראשון: מיני מחתות שמוציאין בהן אש ומוליכין לע"ז ביום איד שלהן וכו'. ובפ"א נגרר אחר פי' השאלתות וארא ססי' מ"ב מבלי שהזכירו ע"ש ומ"ש בעה"י בהגיעי לשם. ועל כל פנים הוברר שכלי תשמישי אש איכא במשמע ופי' היכי יהבינן להו לנורא כדאי' ברי"ף כ"י (הובא בד"ס לסנהד' במקומו וכצ"ל בכ"י ש"ס במקום נורא) וכן הגהת המהרש"ל ראיה לדברי. וכן פי' בה"ג הלכות עבודה זרה כגון קוואקי ודומנקי דפלחין לבי נורא בשעת הגזירה עכ"ל. ושעת הגזירה היא לפע"ד עת צרה תחת ממשלת הסאסאנידים וביום חג של קבוצת האש פרצו החברים בבתי ישראל ולקחו כל אש ונרות והוליכו אותן לבית תפלתם, הנקרא اتشدان = מקום והיכל האש, עיי' ספרי על המלאכים והשדים צד י"ב. ועל זה כיון סיפור הש"ס בגיטין י"ז. ויפה פי' בשאילתות שם ובלי מקור בפ"א בע' קווק. ובמלכות פרס היו חברים שלהם מחזרין בכל בתי ישראל ומכבין הנרות וחותין הגחלים ומוליכין לבית אור שלהן שהוא ע"ז וכו' ע"ש. וכל הענין המסופר מורה באצבע ששתי מלות הנ"ל מגזע לשון פרסי מחצבן בעבור זאת לשוא עמל הח' רימ"ז (בט"ר ח"א, צ"ט והלאה) לבארן מל"י, ובפי החי' לעווי אין מענה בביאור המלות הנ"ל] —

דָּמוּם (דימום צ"ל דוּמוּם בל"י δόμος = בל"ר domus) בית ובנין ועוד נדבך ושורה (Reihe, Schichte) בר"ג דפ' הבונה (שבת ק"ב:) אפי' העלה והניחה [1]) ע"ג דימום של אבנים חייב. ובס"ג דפ' הבית והעליה (ב"מ קי"ח:) העלום ע"ג דימום ונפלו והזיקו כולן חייבין [2]), ובפ' נגמר הדין בגמ' ולא היו קוברין (סנהדר' מ"ח.) ת"ש נפש שבנאו לשום חי מותר בהנאה הוסיף בו דימום אחד לשם מת אסור [בהנאה]. ובס"ג דפי' משוח מלחמה (סוט' מ"ד.) אם הוסיף בו דימום אחר [3]) חוזר. פי' נדבך. (א"כ פי' דומוס בל"י יסוד ובסים הבנין וגם נקרא כן סדר לבנים ואבנים לבנות). *[אחי"ה ולכאורה פי' נדבך של רבינו ג"כ מזה הענין ורבינו בע' נדבך פי' בעצמו מלה זו בזה"ל ובתלמוד שמו דומוס והוא שורת בנין החומה ע"כ. והרוחנו מזה

---

[1]) כ"ה גם בכ"י מ', ובנו"ג והניח. [2]) בנו"ג ואם הניח אבן על הדימוס והזיקה כולן חייבין לשלם. אבל מתוך פי' הראב"ד הובא בשטמ"ק לב"מ משמע כגי' רבינו וז"ל הראב"ד וכולן שהעלוה על דימוס ונפלה והזיקה כולן חייבין פי' כולן אותן שהעלוה וכו' ע"ש. ובירו' ב"מ פ"י ד"י"ב ע"ג אי' העלה על גבי (בימוס) [וצ"ל דימוס] והיה מפקפק בה וכו' עלתה וישבה בדימוס ונפלה פטור. ושם קצת קודם: להעלותו ע"ג דימוס וכו'. [3]) בנו"ג אחד וכ"ה בדפ' אמש'.

עוד כי גם רבינו ידע היטב כי עיקר הגי' דומוס וכ"ה בפי' ר"ח כ"י לסנהד' שם (בקובץ כ"י אנגייליק' דף ק"ג:) וכן גורס שם ר' נתן א' יעשה דומוס על קברו וכו' ובנו"ג דימוס וצ"ל בכל מקום דומוס וכ"ה בל"ם דומסא. וכנ"ה לנכון בוי"ו בירו' עירו' פ"א די"ט רע"א כדי לקבל עליו דומוס של ארחין לאורכו . . דומוס של ארחין לרחבו. אבל כתיבת דימוס היותר רגילה עיי' מלבד המקומות הנ"ל עוד ירו' שבת פ"ז ד"י רע"ד הבנאי שיישב את האבן בראש הדימוס חייב. וירו' שם פי"ב די"ג ע"ג הובא למעלה, וירו' שקלי' פ"ד דמ"ח רע"א עד שלא תינתן ע"ג הדימוס. ושהש"ר בתחלה: ונתנ ה ע"ג הדימוס. הקבוץ ירו' ברכו' פ"ב ד"ה ע"א ר' בון בר חייא אמ' אנא מנית דימוסַיָא פי' חשבתי בשעת התפילה שורות הנדבכים בכותל, וכן פי' המהרש"ס. ובשמ"ר רפ"ג לידע היאך הוא קובע דימוסים ופי' מ"כ: פי' בערוך נדבך של אבנים וא"כ כצ"ל גם בערך נוכחי. ובמד"ר רפ"ז ע"י שהיו עולים לראשי הדמוסין ופי' מ"כ שורות הבנין נקראו דימוסין ע"כ וזה כפי' רבינו בע' נדבך. ועוד פי' כן בעל מ"כ בשם הערוך את המאמר באיכ"ר פתיחתא כ"ג ושפכו דימוס על רגליו וכן הגי' בילק' יחזק' רמז שמ"ו והגי' היותר נכונ' דומוס הביא רבינו בע' דמס אחרון, אולם כאן הוא מקומו. ולא ידעתי למה היה מסדרו רבינו בע' מיוחד. ור"ב פי' בענין אחר ע"ש] —

דֶמוּם (לפע"ד מל"י θέμις צדקה ומשפט ושם אליל נקבה הממונה על המשפט אצל היונים (Themis, Göttin der Gerechtigkeit פטור את בפ"ק דע"ז בגמ' אין בונין עמהן (ע"ז ט"ז סע"ב) "פי' בשבועה". *[אחי"ה כן פי' ר"ח בכ"י לע"ז (בקובץ כ"י אנגייליקא דף י"ב:), ובמ"כ פי' לקהלת רבה פ' כל הדברים דימוס פטור אתה. דימוס ל' שבועה ע"כ בלי הזכרת מקור פירושו. ובעלי התוספות בע"ז שם ד"ה דימוס פי' ברחמי ע"ז (שלא) [צ"ל שלו] נשבע והביאו ראיה מירו' שביעית פ"ט דל"ח סע"ד והוא המאמר הנשנה בב"ר ופסיקת' אשר הביא רבינו בע' דמס ד' ע"ש. ואולי גם כל הענינים שהובאו באותו ערך נתפרשו היטב ע"י מלה הרשומ' בתחלת ערך זה. ורש"י פי' בע"ז דימוס היא היתה שם יראתו ע"כ, אולי כיון ג"כ לאליל Themis אשר בו נשבעו השופטים כי לתורת המיטהאלאגיע המשפט לאליל זה הוא. או אולי הכונה למלה יוני' δεῖμα, δειμός פי' יראה ופחד והוא כמאמר פחד יצחק (בראשי' ל"א מ"ב ועיי' נ"ג) והתרג' דדחיל. וכן בל"ם דֵחלתא, דחלא פי' פחד ויראה וגם יראת אלהים. וכן אמר המליץ הרומי פובליאוס שטאטיאוס Thebais) 3, 661) בראשית ברא הפחד את האלהים primus in orbe deos fecit timor. וכונת בעל כ"כ רמ"ל ולעווי ג"כ למלה יוני' δειμός וכבר קדמם בזו השערה הח' בוקסט', אולם סיים כי הגזרה עוד צריכה למוד. ואשר נ"ל אמרתי, ועתה ראיתי בספר המשביר כי כבר הרגיש קצת כזה]— (א"ב פי' בל"י מין שבועה שהפרקליט נשבע לפטור איש חייב מיתה). *[אחי"ה אולי כונתו למה שכתב בע' דמס ד' ע"ש] —

דֵמוּם (= דֵימוּסִיַא והקבוץ דימוסיות מל"י δημόσιος dem Volk angehörend, allgemein, öffentlich כל העשוי לקבוץ וכלל העם וכן נקראו מים חמין הנובעין ומרחצאות שהם לצורך הכלל) בפ"ק דע"ז אין בונין עמהן בסילקי וגרדום איצטדיא ובימה אבל בונין עמהן דימוסיות ומרחצאות (ע"ז פ"א מ"ז דף ט"ז.)[1]. ובראש בראשי' רבה[2] עדיין לא בנה בהן דימוסיות[3]. ובריש דפסיקתא דפרה (צד ל':) למחר אני פותח לכם דימוסיות ומרחצאות. ובשבת בס"ג דפ' חבית (קמ"ז:) אסור לעמוד בקרקעיתה של דמסית מפני שמעמלת ומרפא[4]. כל ימיה של דמסית כ"א יום ועצרת מן המנין . . . חמרא דפרוגיתא ומיא דדומסית קפחו עשרת שבטים מישראל (שבת שם)[5]. ובאבות דר' נתן בס"פ ר"י בן זכאי (ספי"ד) הוא אמר אלך לדימסות[6] למקום נאה ומים יפים והן אמרו נלך ליבנה למקום שתלמידי חכמים מרובין ואוהבין את התורה ונגדל שמנו בתורה הוא נתמעט שמו בתורה והן נתגדל שמן

---

[1]) גי' רבינו הובאה גם בתוספות ע"ז ט"ז: ד"ה בימוסיאות וכ"ה ברע"ב ועיי' תוי"ט לע"ז שם. וכה"ג בירו' מכו' פ"ב דל"א ע"ד ובונה להן דימוסיות ומרחצאות וכו'. [2]) ב"ר פ"א, וגי' בראש אי' לנכון רק בדפוס ראשון וכן הוא בשאר דפוסי ערוך בע' פרבטאות, אבל בכאן חסר בראש בשדפ"ע. [3]) בנו"ג לא בנה לה דמוסיות. ובע' פרבטאות הביא עוד רבינו מאמר מב"ר פ"ח מהן אמרו דימוסאות וכו' ושם בב"ר אי' דימוסיות ובירו' שביעי' פ"ח דל"ח סע"ב אי' דומסייא. [4]) וכ"ה בכ"י א"פ בשתי פעמים ובראמ"ש דפ' ווניצ' ובמאירי עיי' ד"ס שבת במקומו ושם הובאה גי' ילק' נח כ"י ורש"י כ"י דימסית וריי"ף כ"י דימוסת. ובנו"ג בט"ס דיומסת וגי' התוספו' בע"ז שם דימוסיאו'. [5]) ושם הגי' דפרוגייתא אבל כגי' רבינו אי' בדפוסים הישנים עד קראקא ובכ"י ילק' עיי' ד"ס שם. וכ"ה בתוספי' ע"ז הנ"ל וכ"ה בע' פרגיתא לגי' דפ"ר ובע' שם מפרשו רבינו ע"ש היטב. [6]) כ"ה לנכון בדפ"ר, ובשדפ"ע לדומסית, ובנו"ג לדמסית.

בתורה [1]. פי' מים חמין שיוצאין מן הקרקע כגון חמי טבריא. *[אחי"ה הגיר' דימוסיאות ומרחצאות כ"ה לנכון בכ"י א"פ הובא מר"ש באבער בפסקת' דר"כ שם בהערה י"ד במקום גי' המוטעת בימבוסיאות, ובנו"ג למחר אני בונה לכם וכו' וכ"ה הלשון בתנחומ' וילק' ריש חקת וילק' ריש אמור, וכ"ה בויק"ר רפכ"ו למחר אני בונה לכם דימוסיאות ומרחצאות אבל גי' רבינו היתה מונח' גם לפני בעלי תוספות ע"ז שם וז"ל ואמרינן נמי במדרש למחר אני פותח להם מרחצאות ודימוסאות. — והפירוש של רבינו מים חמין . . כגון חמי טבריא, לכאורה לא יתכן לפי הוראת המלה רק לפי הענין, והמשל כגון חמי טבריא הביא רבינו לפע"ד רק מפני שגירת הלשון דִּימוּסְיָן דטבריה (ירו' שבת פ"א ד"ג רע"א, וכ"ה בירו' ברכות פ"ב ד"ה סע"ג לגי' המהרש"ס, אבל בדפ' קרטש' בלי דקדוק דימוסן; ירו' תרומ' ספ"ח דמ"ו רע"ג; ירו' קידוש' פ"א דס"א. ירו' סנהד' פ"ז דכ"ה ע"ד ויק"ר פל"ד) כי היו בטבריה או קרוב לה (עיי' ירו' עירו' פ"ה דכ"ב סע"ד) מים חמין נובעין מארץ וכן מעיד יוסף בן מתתיהו בקדמוניות י"ח, ב', ג'. אולם הוראת המלה היא כמו שכתבנו בתחלת הע' וכמו שהעיר בצדק ר"ב בע' דמס ב' ע"ש. — וכנ"ה ירו' ברכו' פ"ג ד"ו רע"ג ר' חנינה הוה עבר על תרעי דימוסין וכו', ירו' קידושי' פ"א דס"א. ונפק ליה מן דימוסא. קהל"ר פ' מתוק' ר' נפק מן דימוסיין. ירו' ע"ז פ"ד דמ"ג סע"ד תבר כל אילין צלמיא דגו דימוסין. ויק"ר פ"ה מהו מרזח סרוחים (עמוס ו', ז') א"ר אייבו י"ג דימסיות היה לכל שבט ושבט וכו' ובילק' עמוס רמז תקמ"ה חסרה המלה הזרה ואי' רק אביי אמר י"ג היו להם, ובזית רענן פי' י"ג עגלים היו להם, וטעה שנעלם מעיניו מקור הדרש בויק"ר הנ"ל. אבל בכל זאת אין רוחי נוחה מפי' מ"כ דכתב דימוסיאות: מרחצאות וכו' ע"ש, כי מה ענין בין מרזח סרוחים ובין דימוסיאות בהוראת מרחצאות? לכן דעתי שהמדרש שנה וקצר גוף הענין שהובא בירו' סנהד' ועיי"ע הבא אח"ז. בפסיק' רבתי פ"ה פ' ויהי ביום כלות עושה להם כל צרכיהם בונה להם דימוסיאות. כ"ה לנכון בדפ' לבוב (ובדפ' פראג בט"ס דימוסיאס) לכן נדחק לעווי בפרושו וגם פי' החכם פליישער (בהוספות לעמת"ל ח"א צד תמ"ב) ללא צורך הוא. ומהרז"ם פי' בפסיקת' שם: מרחץ של מים חמין נובעין מן הקרקע כמו חמי טבריה ע"כ וזה הועתק מערך שלנו וכן נ"ב בילק' ריש חקת ולקוח הוא מהערוך. וכן פי' יפה תואר ברי"ש ב"ר וז"ל דימוסיות מרחצאות של חמין נובעין ע"כ, ומהר"ם די לונזאנו במעריך ע' דמס השיג עליו לנכון בזה"ל ולא היא כי מה לי נובעין מה לי שאובין סוף סוף הכל נקרא מרחץ ע"כ, אבל מה שפי' הוא דימוסיות ומרחצאות בתי זיעה בלא דקדוק הוא] —

1 דֵּמָם (=דֵּימוּסִיַא מל"י δημόσια והוא הקבוץ מן τὸ δημόσιον (Staat, Staatswesen בב"ר פ"ח נעשה אדם למי היה להן לשאול לא לבני המדינה שהן עסוקין בדימוסיא של מדינה [2]. ובסוף פרש' פ"ה [3] ר' הונא אמר ה' אניות [4] נכתבו לו מדנים למצרים ומצרים לדימוסיא ובא פוטיפר ולקחו מדימוסיא [5]. ובריש ויק"ר (פ"א) אין בני המדינה נענשין עד שתפרש להן בדימוסיא של מדינה. *[אחי"ה בנו"ג שתתפרש וכ"ה בשהש"ר פ' כתפוח רק שם אי' בהשמטת מלה זרה עד שנתפרשה להם במדינה, ופי' דימוסיא של מדינה הנהגת כלל המדינה ומי שעוסק בהנהגת המדינה נקרא בל"י ὁ δημόσιος ein vom Staat Angestellter. ועוד ענין מלה היוני': τὸ δημόσιον חג כללי ופומבי öffentliche Feierlichkeit ולפע"ד זו היא כונת המאמר בקהל"ר פ' לכה נצא ונטייל בדימוסין של עולם ופי' מ"כ לש' תענוג וטיול ע"ש, ולי נראה נצא ונלך לחוג ולשמח במועדי העולם, ואצלי קרוב כי בזה יובן מאמר סתום בירו' סנהדר' פ"ח דכ"ח רע"ב ג' עשר עגלים עשו ישראל ואחד דימוסיא לכולן ומה טעמא ויאמרו אלה אלהיך ישראל (שמות ל"ב, ד') הרי לשנים עשר שבטים, זה אלהיך (נחמי' ט', י"ח) הרי דימוסיא אחת לכולן. נ"ל שדרש אלה כי כל שבט ושבט עשה לו עגל מיוחד ומן זה דן כי חג כללי אחד היה לכולן. ונ"ל כי ממקור הירו' זה שאב ויק"ר פ"ה (עיי"ע הקודם לזה) בדרשו מרזח סרוחים י"ג דימסיאות היה לכל שבט ושבט ואחד

[1]) באדר"ן אי' הוא שהלך לדמסית למקום יפה ומים יפים ונאים נתמעט שמו בתורה הם שהלכו ליבנה למקום וכו' נשנה כל מאמר דלעיל ולע"ד לא היה לפני בעל הערוך ובאמת לשון מיותרת היא. [2]) כ"ה לנכון, אבל בנו"ג בדימוסה ובילקי איוב כ' רמז תתקי"ז הגי' בדימוסים וצ"ל בדימוסיא. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ול"ד והיא לפנינו בסוף פ' פ"ד. [4]) ויותר טוב במדרש אוניות עיי"ע אן א' ומ"ש קרוב לסוף הערך ההוא. [5]) ובנו"ג לדמוסיא של מדינה . . מדמוסיא של מדינה והוא העיקר וכצ"ל בערוך רק שם כתיבת דימוסיא יותר טובה.

לכולם כלומ׳ י״ג חוגים חגו ישראל (בעגל) וחוג אחד לכולן בשותפות ומרזח ג״כ לשון שמחה והלולים עיי׳ רד״ק לעמוס שם. ודוגמא זו משינוי וקיצור לשון ירושלמי במדרש היה מן הראוי להביא במבוא הירושלמי למהרז״ף נ״ב והלאה ע״ש אבל אדמו״ר תנא ושייר והניח לי מקום להתגדר. שוב ראיתי בס׳ מיסצעללען לה׳ פערלעס כי ג י׳ כ״ י ויק״ר י״ג מ י ו מ ס א ו ת וכו׳ וזה היותר נכון עיי״ע מיומס ומ״ש — ובהוראת δημό-σιον כללי ובפרהסיא allgemein, öffentlich נמצאה המלה במכילת׳ יתרו פרש׳ ה׳ וכ״ה בילק׳ ישעי׳ רמז שכ״ה בשם המכילת׳. לפיכך נתנה במדבר ד י מ ו ס בפרהסיא במקום הפקר. ושתי תיבות אחרונות מבארין מהו דימוס והוא כמו δημοσίᾳ במקום הפקר frei, öffentlich עיין ספרי מקביים ב׳, ו׳, י׳; ושם ג׳, ב׳, כ״ז] —

2 דֵּמָס (=דֵּימוּס בל״י עם δῆμος, Volk) בב״ר פ״ו גוזרני עליו בשעה שיוצא תהא בּוּלֵי ודימוס יוצאין עמו. *[אחי״ה בנו״ג גוזר אני עליו בשעה שהוא יוצא תהא כל א ו כ ל ו ס י ו יוצאה עמו ובשעה שיהא נכנס תהא בולי ודימוט נכנסת עמו ונ״ל כי גם בפעם הראשונה צ״ל בשעה שהוא יוצא תהא בולי ודימוס יוצאין עמו כגי׳ רבינו ו כ ״ה באמת ב י ל ק׳ ב ר א ש י ת ר׳ ר מ ז ט׳ ב ש ם ב ״ ר, ואיזה סופר המתחכם הגיה בצדו לפי הענין כי טעם דימוס הוא ענין אוכלוסין (ὄχλος המון עם) ואח״כ בא מגליון לפנים וגם השמיט בולי. ובערך בל ב׳ פי׳ רבינו חיילות ובן נ״ב בילק׳ שם והועתק מהערוך ובלי דקדוק הוא. וכנ״ה בשמ״ר פט״ו וכן דימוס וכן (כולי) [צ״ל בולי] — והקבוץ במדרשׁ דמות כסא של שלמה המלך (הובא מפערלעס במ״ע גרעטץ חכ״א 135 .123) ארבעה (דימוטיות) [דימוסיות] היו (באפרידומין) [באיפודרומון] פי׳ ארבעה δῆμοι (factiones) פי׳ כתות של משחקים במרוצת הסוסים] — (א״ב פי׳ בל״י המון עם).

3 דֵּמָס (=דֵּימוּסִיאַ מל״י הנ״ל δημόσια Staats-casse, Staatsgelder רכוש המדינה והכנסות שלה ועוד מס הנגבה לצורך הכלל (allgemeine Steuer) בויק״ר אמור אל הכהנים ולקחתם לכם (פ״ל) ו ב פ ס י ק ת׳ ו ל ק ח ת ם (פסיק׳ דר״כ קפ״ב) [1] חד זמן עבר חד לגיון (legio) בעי למיגבי דימוסיא מן ההיא מדינה. ובריש פסיקתא דכי תשא (פסיקת׳ דר״כ צד י״א. ועיי׳ ע׳ ארנון וע׳ גלגל ז׳) כך עשו הרשע מתהפך איתי גולגלתיך איתי דימוסיך איתי ארנוניך [2]. בויק״ר [סמוך] קדושים תהיו פרשת כשושנה בין החוחים אע״פ שישראל משועבדין בין האומות במסים ובגלגוליות ובדימוסיות [3]. ובמגילת איכה (פ׳ גדר) הכביד נחשתי. על ידי דימוסיות וארנוניות וגולגליות. *[אחי״ה בנו״ג הסדר הכביד ע ל י ארנוניות ודימסיאות וגלגלאות. וכנ״ה בלשון יחיד בילק׳ אמור ריש רמז תרנ״ד בשם ת״כ לפי שנטלו הנפשות דמוס ביוה״כ וכו׳ פי׳ הביאו מס כלומ׳ שישראל קיים ועניתם את נפשותיכם (ויקרי כ״ג, כ״ז), אולם היותר טוב שזה האחרון מענין ערך הבא אח״ז ע״ש] — (א״ב פי׳ בל״י כלל העם ודברים שייכים לעם בכללות הן בנינים ורחובות הן מרחצאות הן מס כללי. תרג׳ ותענוגות בני האדם (קהלת ב׳, ח׳) ותפנוקי בני אנשא ודימסיא ובי בנאוון. ושלשה ערכים אלו מענין אחד). *[אחי״ה ר״ל ערכים דֵמוּס, דֵּמָס, ודמס שמדובר בו לפנינו. ולנכון הביא ר״ב הסדר אבל בדפוסי׳ ישנים נתבלבל. וגזרת שלשה ערכים היא ל״י δημόσιον וממנו גם דִימָאס ודַימָס בל״ע בית המרחץ כללי ובית הסוהר כללי עיי׳ הוספות החכ׳ פליישער לעמת״ר ללעווי ח״א צד ק״פ:] —

דֵּמָס (=דֵּימִים בל״ר demissio כמו remissio העברת עונש Straferlass) בב״ר בפ׳ ויבא יעקב שלם פ ר ש׳ פ׳ (פע״ט) ובפסיקתא דויהי׳ בשלח פרעה (צד פ״ח:) חמא חד צייד קאי וצייד

[1]) כ״ה בכ״י ה״ב ובדפ״ר, וכצ״ל בע׳ ל ג י ו ן א׳ ו ב א מ ת כ ״ ה ל נ כ ו ן ב כ ״ י ק א ה ו ט אבל בדפ״ע גם בדפ״ר שם חסר׳ מלת פסיקתא ויפה תיקנו הרב החכם מוה״ר שלמה באבער בפס׳ דר״כ שם הערה ע״א וע״ג. [2]) בריש מדר׳ רות מובא בילק׳ משלי כ״א רמז תתקנ״ט דרש הפכפך (משלי כ״א, ח׳) זה עשו הרשע שהוא בא ומהפך על ישראל וכו׳ איית, גלגולתיך אייתי ארנוניך אייתי דימוסיך. ובפסקתא רבתי ריש כי תשא ובתנחומ׳ שם נשתנה הנוסחא עיי׳ הערת הרב הח׳ מהר״ש באבער בפסיקת׳ שם אות ט״ז. [3]) השלמתי מלת ס מ ו ך כי הציון אשר עליו הטיף רבינו מלתו הוא בויק״ר בפ׳ א ח ר י מ ו ת פרש׳ כ״ג סמוך לפ׳ קדושים. ובע׳ גמס, חסם, קטה, שמיכה הביא רבינו בפ׳ אחרי מות ועיי׳ עוד ע׳ אנדרומוסיאה. ודע שלפנינו בויק״ר שם הגי׳ . . כך הן ישראל א ע ״ פ ש ה ן נ ג ב י ן א ו נ נ י ו ת ו א נ ג ר י ו ת לבן מכוון כלפי אביהם שבשמים. ובשהש״ר פ׳ כשושנה נשנת המאמר כזה כך ישראל אע״פ שהן נגבין ארנוניות בורסגניות לבם וכו׳. וריש המאמר לגי׳ רבינו אי׳ בילק׳ שה״ש ב׳ סוף רמז תתקפ״ה כך ישראל אע״פ שהם משועבדים בפיסן בגולגוליות וזימיות לבן וכו׳ ועיי׳ ערך זמיון. ושם הביא רבינו מויק״ר פל״ג ולזימיות ו ל ד י מ ו ס י ו ת וכו׳ והמלה האחרונ׳ לי׳ במדרש.

ציפרין וכד הוה שמע ב רת קלא [1] אמרה מן שמיא דימים הות פשגא. וכד הוה [שמע] ספיקולה [2] הות מיתצדא. ס"א מן שמיא דימים ואשתזיבת. פי' דימים הנצלני [3]. בויק"ר בריש קדושים תהיו פרש' ויגבה (ר"פ כ"ד), ובירוש' סוף ברכות (פ"ט די"ד ע"ב), ובילמדנו כריש אלה הדברים (בתנחו' לי') מלך בשר ודם יושב ודן כשהוא נותן דימוס הכל מקלסין אותו וכשהוא נותן ספיקלא הכל מרננין אחריו למה שיש שטף בדינו וכו'. ובפיסקא דשובה (פסיקתא דר"כ צד קנ"ט.) [הודה] הוא נוטל דימוס הה"ד (משלי כ"ח, י"ג) מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירוחם [4]. בפסיקתא דראש השנה (פסיקת' דר"כ בחדש השביעי צד ק"נ:) ובויק"ר באמור אל הכהנים פרש' לעולם ה' (ר"פ כ"ט) י"א דנו י"ב נותן לו דימוס. *[אחי"ה בנו"ג באחד (באחת) עשר נידון בשנים עשר (בשתים עשרה) יצא בדימוס לפני הקב"ה וכ"ה בילק' פנחס תשפ"ב בשם הפסיקתא. ובמנו"ה סי' רצ"א בשם הפסיקתא בי"א נדון בי"ב יצא לדימוס —. ושם בויק"ר ובקצת שנוים בפסיקת' ובמנוה"מ שם אמ' הקב"ה לאדם זה סימן לבניך כשם שעמדת לפני בדין היום הזה ויצאת בדימוס כך עתידין בניך לעמוד לפני בדין ביום זה ויוצאין לפני בדימוס וכו'. ופי' בל"ר הרשומ' חפשי מן העוונות וכן פי' האבודרהם (דפוס וויניציא שנת שכ"ו) בסדר תפלות של ר"ה צד ק': אחרי שהביא כל המאמר בשם הפסיקתא. ומעתה י"ל כי מאמר לפי שנטלו הנפשות דימוס ביוה"כ (עיי"ע הקודם לזה) שייך גם כן לכאן ופי' לפי שהנפשות נעשות חפשי מעונות. — ודע כי נוסחא הראשונה בערך הנוכחי היא כנוסחת ב"ר פע"ט ושם הגי': חמא חד צייד קאים וצייד ציפורין וכד הוה שמע ר' שמעון ברת קלא אמרה מן שמיא דימוס פסגא וכד הוה שמע וכו'. ובילק' וישלח רמז קל"ג אי' בשם ב"ר: כד הוה שמע ברת קלא אמר מן שמיא דמוס דמוס פשגא וכד הוה שמע ברת קלא אמרת ספי קולא הוה מתצדא. ובט"ס נתפרדה המלה וצ"ל בתיבה אחת ספיקולא והיא כגי' ישרה כ"י ו"ו. ובפסיקתא בשלח בט"ס ספיק להו וצ"ל ג"כ ספיקלא עיי"ע ספקל ושם אעריך. וכס"א אי' בפסיקתא שם וז"ל וחמא לחד בר נש פרש מצדתא למיצד ציפורין פרשה זמן קדמאה ושמע ברת קלא דאמרה (דינים) [וצ"ל דימים] ואשתזבת פרשת זמן תניינה ושמע ברת קלא דאמרה (ספיק להו) [וצ"ל ספיקולה] ואיתפשט. ובקהל' רבה פ' חופר ובאסת' רבה פ' גט ושתי גורס כפסיקתא, רק שם נהפך הסדר בטעות כזה: חמא חד צייד פרים מצודתיה למצוד ציפרין (למיצד צפרין) שמע ברת קלא אמ' דימוס ואתפשט שמע זמן תנינות ברת קלא אמ' ספקילא (ספיקלא) ואשתזבת. וכבר הגיה הרב החכם ר' שלמה באבער בפסיקתא שם הערה קס"א כי צ"ל בהיפך דימוס [צ"ל דימים] ואשתזבת ספיקלא ואתפשט, וכ"ה באמת בירו' שביעית פ"ט דל"ח ע"ד חמא חד צייד צייד ציפרין פרס מצודתיה שמע ברת קלא אמרה דימוס ואישתיזבת ע"כ והנותר חסר. אבל מציון הירו' בתוספות ע"ז ט"ז ע"ב ד"ה דימוס נראה שהיה לפניהם מאמר הירושלמי שלם ע"ש ובהערת ר"ש באבער אות קס"ב. אולם מ"ש שבמקום ספיקולה צ"ל ספלוקה מל"ר suppli-cium עונש ומיתת ב"ד ע"כ לפע"ד לא צריכין לזה כי ספיקולה בל"ר speculatio, spiculatio מיתה על ידי ספקלטור speculator בל"י אמצעי' σπεκουλάτωρ Scharfrichter פי' מי שהוא ממונה על התזת ראש והיינו רב קטל. ושיעור המאמר כששמע בת קול אומרת משמים מחילה הות פשגא פי' יצא להירות (כי בל"ע فسج ענינו הרחיק נדוד ויצא חפשי). וכששמע בת קול אומרת ספיקולה! פי' מיתה ע"י חרב נלכד בפח. ובילק' וישלח הנ"ל נ"ב ברח למיתה וגזר דין ע"כ. ואין זה כי אם דברי נביאות — ובמשו"ט מזמור י"ז ד"ה ממתים נשתנה הנוסחא ונתקצרה: וצד הצפרים והיו מהן נכנסות לפניו ונוטלות דימוס ויוצאות ומהן היו נכנסות (איטפוסין) [וצ"ל איתפסין]] — (א"ב פי' בל"ר נמחל ונסלח, וספיקולא בל"ר יסורים ועונשי הגוף) [5].

דָּמָם (= דּוּמוּם בל"י נדבך אבנים Reihe, Schichte עיי"ע דָּמוּס) בריש מגילת איכה (פתיחתא רבתי סוף סי' כ"ג) [6] עד שהביא כל כסף וזהב שהביא מירושלים ושפכו דומוס על רגליו. *[אחי"ה בנו"ג בשלשה מקומות הנ"ל דימוס וצ"ל

---

[1]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה במדרשים בסמוך. [2]) כ"ה בדפ"ר. [3]) כ"ה בכ"י ו"ה ובדפ"ע אי' הנצלי ובכ"י ו"ו לנכון הגי' דימים וכ"ה בדפ"ע בע' פשג. [4]) והובא בילק' תהלי' ריש רמז תתנ"ד ובילק' משלי סוף רמז תתקס"א משהודה נוטל דימוס וכו'. [5]) בענין דימוס ויותר טוב (כגי' כ"י ו"ו ודפ"ע בע' פשג) דימים העיר ר"ב בצדק וכונתו על ל"ר הנ"ל אבל בענין ספיקולא עיי"ע ספקל. ואולי דימים הוא מל"י ϑέμις משפט וגזר דין על פי צדק, אבל הראשון עיקר. [6]) וכן הובא בילק' יחזק' ר' רמז שמ"ו וכ"ה בקהלת רבה י"ב פ' וישב, ולעווי בעמת"ל ערך דומוס כתב וז"ל רבינו נתן הביאו אולם לפנינו לי'!

דומום והוא מל"י ורומי שהבאתי בע' דמוס אבל גם ג"י דימוס נוכל לקיים כי כ"ה בל"ע دمص (דימס) נדבך של אבנים Steinschichte ופירוש המאמר: נבוכדנצר לא היה יכול להקים צלמו עד שהביא כל כסף וזהב מירושלים והשליכהו ליסוד וסמך כנדבך של אבנים. ובקהלת רבה הגי' ושפכו לפניו דימוס סמך על רגליו ע"כ בלי ספק מהגהת איזה סופר באה המלה: סמך לפנים לפרש מלת דימוס. ומ"כ יפה פי' המלה ע"י נדבך של אבנים וכיון על ע' דמוס ובאמת שם מקומו כמו שכתבתי שם] — (א"ב בל"י חבל וכבל)[1].

* דֵּימוּס (בל"י τὸ δημόσιον Staatsgefängniss וממנו נלקח בל"ע ديماس בית הסוהר) שמות רבה רפ"ב אמר המלך . . כל מי שמתעצל במלאכתו ינתן בדימוס. ובמ"כ לא דק היטב ע"ש. וענינו בית הסוהר כמו שכתבתי. ועיי' סוף ערך דמס האחרון.

דמסן (= דֵּימוּסְנָאה בל"י δημοσιώνης מוכס מס המדינה Staatszöllner, Steuerpächter) בר"ג דחלק (סנהד' צ"א.) איתנטילו דימוסנאי. פי' מעוררים. פ"א נטלו שלטונים מיהודה ומירושלים שעד היום ההוא היו בני אפריקא שולטין ביהודה ובירושלם. *[אחי"ה רבינו פתר כן מהמשך המאמר בסנה' שאי' שם: ת"ר בעשרים וארבעה בניסן איתנטילו דימוסנאי מיהודה ומירושלים כשבאו בני אפריקיא לדון עם ישראל וכו' ושיער רבינו כי דימוסנאי (וכצ"ל גם בערוך במקום דימסונאי) הם מעוררים ומההמשך שיער עוד פ"א. וכפי' ראשון אי' ג"כ ברש"י שם: דימוסנאי עוררין ובעלי חמס שהיו רוצין ליטל חלק ביהודה ובירושלם ע"כ ובמגילת תענית ר"פ ג' אי' בכ"ה ביה (ר"ל דניסן) איתנטילו דימסנאי מיהודה ומירושלם, כשבאו בני ישמעאל לעורר על ישראל וכו' ואולי יען שאי' כאן לעורר שיערו רבינו ורש"י כי מלת דימוסנאי הם מעוררים. ובאמת היא ל"י הנ"ל גבאי מס המדינה, ויהודים במרדם נגד המלכות הרומית חדלו מלשלם המס עיי' דברי יוסף בן מתתיהו על המלחמות ב', ט"ז, ה' ועיי' קורות היהודים לרי"ץ גרעטץ ח"ג צד תכ"ז במהדורא תנינה ועוד עיי"ע כליל א' ומ"ש]—

* דַּמַסְקוֹס (עיר ואם בסוריא Damascus והיא דמשק ובל"ע دمشق עיי"ע אסיא) ירו' סוף ביכורים דס"ה ע"ד שמעון בר ווא הוא כד מסקום ואיתמנין דקיקין מיניה והוא לא איתמני. ובעל הגליון בדפ' קראטאשין הגיה אולי צ"ל בדמסקום ולפע"ד ברור כי כן הוא ויגיד עליו רעו שם בסמוך ר' יצחק בר נחמן הוה בעזה, ר' זמינא הוה בצור, ר' יונה הוה בפיתקא, יהודה בן טיטס הוה ברומי ועל החכמים האלה אמרינן שם דניתמנו אע"פ שהיו בחוצה לארץ ע"מ לחזור. ועל זה היטב הביא הסיפור כי שמעון בר ווא שהיה בדמסקום לא זכה להתמנות אף אם קטנים ממנו נתמנו והוסיף שם לספר בשבחו כי ר' יוחנן (שהיה רבו של שמעון בר ווא) מעיד עליו כל מי שאין מכיר מעשיו של אברהם יכיר מעשה אבותיו של זה ואם תקשה לומר מדוע לא נתמנה תריץ כי היה ביש מזליה שהרי שמעון בר ווא הוה בקי במרגליתא בכל מיליה (פי' שהיה מכיר טיבתן של פנינים) ולא הוה ליה עיגול מיכליה (פי' לא היה לו פת לחם בביתו) והוי ר' יוחנן קרי עלוי וגם לא לחכמים לחם. ועוד הוסיף לספר עליו שמעון בר ווא הוה (כד מסקום) [צ"ל בדמסקום] ושלח ליה ר' אבהו חדא איגרא ויהב ליה מן סיבתיה בגוה. בגין אילין סבתא קום אתהלך לארעא דישראל, כלומ' ר' אבהו שלח לו איגרת ובתוכה סך כסף (כי בל"ע صبة פי' סך כסף Summe Geldes) בכדי הוצאה לעלות לארץ ישראל וצריכין להשלים ולא בא בכל זאת שמעון בר ווא. ועל זה מסיים ר' אבהו לנכון מי יגלה עפר מעיניך ר' יוחנן אבהו ריגלותיה איתמני שמעון דמעפריא לא איתמני כלומ' אם יש לך רשות לראות ר' יוחנן כי אבהו שהוא מן רגל שלו כלומ' הקטן שבתלמידיו נתמנה ושמעון שהוא תכשיט ראשו לא נתמנה. הארכתי בשיעור מאמר הירו' הזה כדי להוציא מלב של קורא הפשט של פני משה שחשב כי כד מסקום פירושו היה מסכן מאוד, ועיי' עוד מבוא הירו' למהרז"ף צד קכ"ח שמשך ידו מלפרש כל המאמר ורק אפס קצהו הראה לדעת. ועוד פעם אחת נקרא דמשק: דומסקנין, עירובי' י"ט סע"ב אבל כ"י מ' וא"פ ובע"י הגי' הנכונה דורמסקנין וכ"ה בד"ש עיי' ד"ס שם. — והתואר דַּמַסְקָאָה תרג' דמשק אליעזר (בראשי' ט"ו, ב') דמסקאה אליעזר כ"ה בדפוס סאביאניטא עיי' עמת"ר ללעווי ח"א, קפ"א.

דְּמַע (לפע"ד מל"ע ثمغ פי' מערב vermischen וממנו השם דֶּמַע פי' תרומה Hebe שנתערבה

---

[1]) נ"ל שכיון על ל"י δεσμός (ולא כמו שכתב רמ"ל) אבל ר"ב טעה בזה במח"ב וכן ל"נ לפע"ד גזרת בעל כ"ב מל"י δόμα פי' מתנה.

בחולין) בפ"ה בתרומות (מ"ז) ובפ"ק דתמור' (י"ב.) אין הַמְּדוּמָע מדמע אלא לפי חשבון. גמרא (תמור' שם) מאן תנא אמר ר' חייא בר אבא א"ר יוחנן דלא כר"א דתנן בתרומו' פ"ה (מ"ז) סאה תרומ' שנפלה לפחות ממאה חולין [1]) ונדמעה וכו'. ובפרק נוטל אדם (שבת קמ"א: במשנה) ר' יהודה אומ' אף מעלין את המדומע באחד ומאה. פי' מדומע תרומה שנפלה בחולין ונדמעה מעלין אותה אם יש שם מאה ואחד ואומ' זו התרומה שנפלה והשאר חולין ומותרין. ואקשינן (בשבת קמ"ב.) אמאי והא קא מתקן טבלא ונמצא עושה מעשה בשבת. ופרקינן ר' יהודה כר' אליעזר ס"ל דאמר תרומה בעינא מחתה. פי' תרומה שנפלה בחולין אין מחשבין אותה שנתערבה בכל החולין אלא כאלו נתונה במקום אחד היא וכשנוטל ממאה סאה אחד [2]) אני אומ' כי היא התרומה אבל שאר החולין מתוקנין היו מקודם ולא היו אסורין אלא זו הסאה שניטלה ממקום התרום' שנפלה בלבד דתנן סאה תרומ' שנפלה לפחות מק' ונדמעו ונפל מן המדומע למקום אחר ר' אליעזר אומ' מדמע כתרומ' ודאי. פי' סאה תרומ' שנפלה לתוך נ' סאין חולין ועוד נפלו מאלו הנ"א סאין סאה אחת לס' סאה חולין ר"א סבר הכל אסור נ' הראשונים וס' האחרונים שאני אומר הסאה של תרומה עצמה היא שנפלה בס' אחרונים לפי שאין המדומע עולה אלא באחד ומאה ואין באחד מהן מאה בשעת נפילתה בהן. וחכמים אומרי' אין המדומע מדמע אלא לפי חשבון. פי' סאה שנפלה לחמשים סאין ונפלו מאלו הנון סאים לפחות מחמשים מדמעת אבל אם נפלה סאה לששים סאין עולה לפי שאלו היתה סאה במאה סאין ואחד היתה עולה. פ"א מדמע כתרום' ודאי שחשוב כמו סאה זו כולה תרומה מחתה בעינה ואין המדומע מדמע אלא לפי חשבון שאם נפל' סאה תרומה לנ' סאין חולין ועכשיו נפל מן המרומע זה לחולין אחרים לפי חשבון מדמע אם נפל ממנו סאה לא נחשוב אותה סאה לדמע אלא אחד מנ' שבה מדמע והשאר הוי חולין [3]). בתוספת' דמאי (רפ"ה) כשם שאימת שבת על עם הארץ כך אימת דימוע על ע"ה. ובר"ג דב"ק (ה'. ועיי' שם קי"ז.) ובגיטין בפ' הניזקין (נ"ב: במשנ') המטמא והמדמע והמנסך. גמר' (גיטי' שם) אתמר מנסך רב אמר מנסך ממש ושמואל אמ' מערב: יין נסך עם יין כשר [4]) וכו' עד אמר לך מערב היינו מדמע וכו' עד אבל מדמע דהפסד מועט (גיטין נ"ד.): שיכול למכרו לכהן בדמי תרומה חוץ מדמי אותה סאה [5]). בספרי בפרש' ויקח קורח (סוף פי' קכ"א) מכל חלבו את מקדשו ממנו (במדבי' י"ח, כ"ט) [שאם נפל לתוכו הרי הוא מקדשו] [6]) מכאן אמרו תרומה עולה בא' וק'. פי' תרומת מעשר שנותן הלוי לכהן היא א' מק' אם חזרה לתוך אותן צ"ט מקדשתן אבל במאה תעלה והכי מפרש קרא דכתיב ממנו אותה תרומה שהוצאת ממנו מזה הטבל אם חזר לתוכו מקדשו ואם לק' חזר עולה בא' וק'.

*[אחי"ה לפע"ד נגרר רבינו אחר פי' רבינו נסים ז"ל במפתח שם וז"ל מעלין את המדומע בא' וק' פירושו שבעת שיפול חלק א' תרומה בצ"ט חלקים חולין כולן אסורין לישראל וימכרו לכהן ואם יפול חלק במאה חלקים מוציאין חלק אחד והשאר מותר לישראל, ותמצא עיקר דבר זה בסיפרי מכל חלבו את מקדשו ממנו שאם נפל וכו' ובגמ' דערלה בפ"ב (ירו' ערלה פ"ב דס"א ע"ד וכן בירו' תרומ' פ"ד דמ"ב סע"ד) מניין שהן עולין אמר ר' יונה כתיב מכל חלבו את מקדשו ממנו דבר שאתה מרים ממנו שאם יפול לתוכו הרי זה מקדשו וכמה הוא אחד ממאה וכו'. — וגוזר אני על המלה כי היא

---

[1]) וכ"ה בתמור' ובחי' המאירי לשבת קמ"ב ע"א וכ"ה בתוספו' שם ד"ה שנפלה. אבל בתרומ' שם ובמשניות ובירו' חסר.
[2]) כ"ה בדפ"ר אבל בשאר דפוסי' ממאה ואחד סאין סאה. [3]) וקרוב לפ"א פי' רבינו בע' קף ד' ע"ש. ואולי הפי' הזה נעתק מפי' ר"ח לשבת אבל אין בידי להוכיחו. אולם בפי' רגמ"ה כ"י לתמורה (בקובץ כ"י אנגייליקא דף רכ"א ע"א) מצאתי מפורש כסוגיתנו בזה"ל: אין המדומע מדמע אלא לפי חשבון תרומה שיש בה כדמפרש בגמ' סאה של תרומ' שנפל לפחות ממאה כמו שנפלה בעשרים סאין של חולין לפי שדין התרומ' הוא שאם נפל במאה חולין שמתבטלת ועכשיו נפלה לפחות ממאה כמו שנפלה בעשרים סאין של חולין והלך מן אותו דימוע ונפל למקום אחר כגון שחזר ונפל סאה מן אותו דימוע בשמונים סאין של חולין ר' אליעזר אומ' מדמע בתרום' ודאי כלומ' אותה סאה של דימוע שנפלה לפ' חולין נחשוב אותה סאה של דימוע כמו אם היתה סאה תרומ' ודאית ואינה מתבטלת באותן פ' של חולין שאני אומר סאה של תרומ' שנפלה לאותן פחות ממאה היא סאה עצמה שעלתה וחזרה ונפלה למקום אחר לאותן פ' של חולין ואינה מתבטלת פ' חולין וחכ"א אין מדמעת אלא לפי חשבון כלומ' לא נחשוב אותה היא סאה שנפלה היא שעלתה אלא אין באותה סאה אלא באחד מעשרים בתרום' ושאר חולין ועכשיו כי נפלה לפ' של חולין הרי נדמעה במאה חולין ומתבטלת והיינו אלא לפי חשבון דקאמ' מתניתין ודלא כר"א עכ"ל. [4]) מן יין וכו' הוא פירושו דרבינו וכ"ה בפירש"י לגיטין. [5]) וכן פירש"י שם ד"ה מדמע. [6]) כ"ה בספרי ובילק' קרח רמז תשנ"ט וכן הובא בספר המפתח לרבינו נסים לשבת רפכ"א דף נ"ג וכצ"ל בערוך.

ל"ע טמע וט' וע' נקודות וענינה מערב וכן נכתב לפעמים במקום דמע: טמע למשל: כולם נטמעו בכהונה (קידושי' ע':) ופירש"י נטמעו: נדמעו. ובקידושין ע"א. משפחה שנטמעה נטמעה. ובקידושי' כ' רע"ב ואימא גאולה תהיה לו כי היכי דלא ליטמע בין הנכרים. עיי' רש"י לויקר' כ"ה מ"ח: גאולה תהיה לו: מיד אל תניחהו שיטמע ע"כ והוא מספרא בהר פרק ח' פרש' ו' ועוד אי' בכתובו' י"ד: אלמנת עיסה כל שנטמע בה ספק חלול וכו'. ועוד ראיתי במו"ע ובכ"כ ע' טמע שהביאו בלי מראה מקום ציון: תינוק שנטמע בין הגוים ופירשו כמו נשתקע נטמן ע"כ. ולא ידעתי מאין לקח בעל כ"כ המאמר הנ"ל כי בש"ס לא מצאתיו. אולי כח זכרונו הטעהו וכיון על המאמר תינוק שנשבה לבין הנכרים (שבת ס"ח: שבועו' ה'. כריתות ג':). ובענין הוראת המלה דמע כלומ' מערב כתב ג"כ רבינו לנכון בע' זד וז"ל הג' נאכל בנזיד הדמע (טהרות פ"ב מ"ג) פי' תבשיל שיש בו שמן של תרומה כי התרומה שנתערבה בחולין נקראת דמע ע"כ. וכן פירש"י לחולי' ל"ד: ד"ה נאכל ור"ש לטהרו' שם. וכן משמע מתוך פי' רגמ"ה כ"י לחולי' בקובץ כ"י אנגייליקא דף ש"ג ע"ב. ועוד פירש"י לב"ק ה'. וקי"ז. וגיטי' נ"ג רע"א מדמע: מערב; וכן בפיה"מ להרמב"ם לשבת פכ"א והמדומע הוא הדבר המעורב מחולין ותרומה. וכמו כן כתב לתרומו' פ"ג מ"ב וז"ל וענינו (של מדומע) דבר מעורב בדמע שהוא התרומה וכן פירש על המשנ' ד' פ"ג דחגיג' כדי שמן המדומעות וז"ל כי המדומע . . הוא הדבר שנתערב בו התרומ' שקרא אותה השם דמע . . כל כדי היין ושמן המדומעות רוצה בו המעורבות בלבד ואינן מענין דמע שהוא התרומה עכ"ל. וכן פי' בדמאי פ"א מ"ג והמדומע הוא דבר המעורב מחולין ותרומה . . ואולם קראוהו מדומע כי התרומ' שמה דמעה והוא מה שאמ' הכתוב (שמות כ"ב, כ"ח) מלאתך ודמעך עכ"ל ועיי' הר"ש לאהלות פט"ז מ"ד ד"ה אוכל בדמעו פי' בתרומתו וכו' ע"ש. וכן דרשינן בתמורה ד'. מלאה אלו בכורים ודמעך אלו תרומה וכ"ה במכילתא משפטים מסכתא דכספא (צד צ"ז בהוצאת הח' פריעדמאן) מלאתך אלו ביכורים הניטלין מהמלאה ודמעך זו תרומה . . ועוד שם: תרומה שהיא קרויה שלשה שמות ראשית ותרומה ודמע. והמכילתא הזו (ולא סיפרי כדאי' בט"ס בכ"י רגמ"ה לתרומו' ד') הובאה בכ"י רגמ"ה בקובץ כ"י אנגייליקא דף רי"ב ע"ב ומפורש בזה"ל: מלאתך אלו הביכורים שניטלין מן המלא (וגי' המלא אי' גם בילק' ובפי' הרמב"ן עיי' הערת

החי' פריעדמאן במכילת' שם) כלומ' בתחילה כשעדיין הכל מלא שלא ניטל עדיין ממנו כלום ודמעך זה תרומ' שניטלה מן הדמע מן הדימוע מאחר שיש בהן חולין של בכורים עם הטבל של תרומה ואמרינן נמי (בסיפרא) [וצ"ל במכילתא] יוקדם בכורים לתרומ' שקרויין ד' שמות בכורים ראשית תרומ' ודמע וכו'. וכל הפי' הזה עד ואמרינן הובא מלה במלה בלי הזכרת רגמ"ה בערוך ערך מלי' י"ב. ועל כל פנים הוברר כשמש שמלת דֶּמַע ענינו ערב והשם דֶּמַע תערובת חולין וטבל. ורמב"ן במקום הנ"ל נדחק במח"כ בפירוש המלה וסיים: ואיני יודע מהו לשון דמע ע"כ ומ"ש קצת קודם: ויהיה דמעך רמז לתירוש ויצהר מושאל מן דמעת העין בעבור שידמה ברדתו טיפות היורדות שמם דמעה וכו' קרוב למה שפי' הרד"ק בשרש דמע וז"ל ודמעך כנוי לשמן או ליין היורד מן הגת כדמע טפה טפה ע"כ. ופי' אחר בענין דמע עיי' בתוספו' תמור' ד'. ד"ה מלאתך שכתבו דלכך קרי' לתרומ' דמע לפי שנוהגת בלח. וכן השוה ר' יונה ן' גנאח דמעך עם דמע עינים וכתב (בכתאב אלאסול צד קס"ב בהוצאת הח' נייבויער) וז"ל: والدمع عند العرب اسم لكل سايل (من ماء وغيره) ولذلك يقولون للخمر دمعة الكرم והעתקתו: דמע אצל ערביים הוא שם לכל הנוזל מן מים וזולתו ולכן קורין ליין דמע של גפן עכ"ל. וכן נקרא יין אצל תיאפראסט δάκρυον τῶν δέν-δρων ואצל פליניאוס (י"א, ו') arborum lacrymae וכל זה כפי הוראת המלה אבל כפי הקבלה העיקר כמו שאמרתי שדמע הוא תערובת חולין וטבל וקצת ראיה מתוספתא תרומות ספ"י כהן שניתן לו תרומה ומצא בו דברים אחרים הרי אילו אסורין שהכל משליכין (כ"ה לנכון בכ"י. ובנוסחאות גרסינן משלימין) לבית הדמע. הרי שבית הדמע נקרא מקום אסיפת דגן תרומה שמעורבי' בו דברים אחרים. וטעם הדרוש דמעך ע"י דמע כלומ' תערובת תרומ' וחולין נ"ל שרז"ל גזרו אומר דמע מל"ע הרשומה דמע שיש לה שתי הוראות א') מערב. ב') הרטיב. השקה befeuchten ולעשות לח. ופשט מלת דמעך הוא בעצם הוראה שנית ורז"ל השאילוה לדבר המעורב וזה בהוראה ראשונה כמו שאמרנו — . והשם המופשט דימוע. דמוע ירו' דמאי פ"ד דכ"ד. ותוספת' דמאי רפ"ה אימת הדימוע. ירו' דמאי פ"ה דכ"ה. ותוספתא תרומ' ספ"ח ספק דימוע. ירו' תרומ' ספ"ג דמ"ב סע"ב מה פליגין בחומש אבל ברימוע לא. יבמות קט"ו: דלת דִּמוּע (ובמעש' שני פ"ד מי"א אי' דמאי). נדה מ"ז. דמוע דרבנן —

ודוגמא קרובה למושג דמע בגזרתה עיי"ע טֶבֶל] —

* דמהריא, דֶּמֶתְּרִיאַ (שם מקום) ר"ה כ"א. מהיכא את (בכ"י אתית) מדמהריא ובכ"י א"פ מדמתריא ולפע"ד הוא הנכון כי Demetria היתה עיר באשור קרובה לעיר ארבלה עיי' מאננערט ח"ה 332, ועיין לעיל צד ע"ח הערה ב'.

* דֶּמַע, דִּמְעָה, דִּמְעֲתָא (Thräne) טעמו ידוע מל"מ ועניננו טפי ליחות הנגרות מעין בוכה: ב"ב ט"ו. מנחו' ל'. וילק' סוף הברכה רמז תתקס"ג מכאן ואילך (שמונה פסוקים אחרונים שבתורה) הקב"ה אומר ומשה כותב בדמע. שבת קי"א: דמעתא עד מ' שנין הדרא וכו', מ"ק כ"ה: כי נח נפשיה דרבי אבהו אחיתו עמודי דקסרי ד מ ע ת א כ"ה בכ"י מ' ובכ"י ב' וכ"ה בע"י ובשאר מקומות שהובאו בד"ס מ"ק צד מ"ד אות מ'. ע"ז כ"ח: דמא דמעתא עיי"ע דם. איכ"ר פ' כלו דמעת הסם ודמעת החרדל ודמעת קילורית ודמעת השחוק יפה מכולן. ובע' חסית נשתנה הגי' ושם אי' עוד חציו השני של המאמר מאיכ"ר בזה"ל ושלש רעות הן לעין דמעת הקרר (בדפ' אמש' בט"ס הקבר) ודמעת העשן ודמעת הבכיה ושל תשחור קשה מכולם. ובנו"ג עוד ודמעת בית הכסא (עיי' שבת קנ"א סע"ב וקנ"ב רע"א). והקבוץ דמעות שבת שם וק"ה: ואיכ"ר שם, חגיג' ה': כתובו' ק"ג: זלגו עיניו דמעות פסחי' קי"ח, שקלי' ט'. סוט' מ"א, מנחו' י"ח, והיו דמעות נושרות מעיניו גיטי' נ"ח, ובשבת ל"ג: וקא נתרין דמעי עיניה ועיי' ד"ס שבת ל"ה: שינוי הנוסחאות. — ובהשאילה מיץ והיינו דם האשה נדה ס' ע"ב דמעה שוהא לבוא . . . דמעה ממהרת לבוא עיי"ע זקן, וכן בל"ע دمعة Saft. והפעל דָּמַע בל"ע כמו כן עניננו נזילת דמעות: בכורו' מ"ד: דומעות עיי"ע דלף, ובספרי שופטים סי' קנ"ז היה (אגריפס) בוכה עד שיהו גלגלי עיניו דומעות (ובסוט' מ"א, אי' זלגו עיניו דמעות), וביחיד תוספתא בכורו' פ"ד רשב"ח אומ' אם היתה עינו דומעת בידוע שהמים עוברין פסקה מלהיות דומעת בידוע שהמים קבועין.

* דְּמוּעַ (בל"ע دماع מין עשב הוא) ירו' ברכו' פ"ו ד"י סע"ב וירו' כלאים ספ"ה ד"ל סע"א ואלו הן מיני דשאים הקינרס והחלימה והדמוע והאטד.

* דּוּמְקִיא (?) (שם מקום) יבמות י"ז רע"א וערי מדי (מ"ב י"ח, י"א) זו חמדן וחברותיה ואמרי לה זו ניהר וחברותיה חברותיה מאן אמר שמואל כרך מושכי חידקי ודומקיא, ובקידושי' ע"ב, הגי' ניהוונד . . כרך מושכי חוסקי ורומקי ובילק' דניאל ז' רמז אלף ס"ד אי' בקטיעה ע"ש והרב שי"ר בכ"ח ח"ה צד ר"ח והלאה הרחיב דבורו והעלה כי כרך היא Carcha בארץ אשור על שפת מזרחית של נהר חדקל ונקראה היום Karak מושכי היא Moschica, חוסקי Uxii הנקראים גם Cossaei אבל בענין רומקי לא מצא לו עזר כנגדו וגם החכם הכולל נייבויער בספרו גיאגראפיא צד שע"ז והלאה הולך ופותר השמות עצמיים והדין עמו כשאוכיח בעה"י במקומו, אבל שם מקום דומקי או רומקי אין בידו לבארו. וקאססעל בערש וגרובער ערך Juden חכ"ז צד קפ"א רוצה לתקן דרומקו ופתרו ע"י Δράγγαι. ואשר נ"ל כי עיקר הגי' ר ו מְ בַּ קְ י אַ והוא ממש Ῥαμβακία והיא עיר ואם של עם Ὧραι בארץ Gedrosia תחת ממשלת פרס עיי' באריכות בגיארגראפיא למאננערט ח"ה צד ה' והלאה ובפרט צד י"ב וי"ג, ומעתה יפה מדייק שמואל כי ע ר י מדי יש להן חברות (רומקיא) רומבקיא ועוד אחרות וערי לשון נופל על לשון Ὧραι. ואולי חוסקי ג"כ עיר בארץ Gedrosia שנקראה אצל ניארכוס Κυΐζα עיי' מאננערט שם צד כ', כ"א.

* דֶּמֶת עיי"ע דָּמָא ומ"ש.

* דֶּמֶתְּרִיאַ עיי"ע דמהריא.

דָּן (מפעל דּוּן, דִּין בל"מ וכן בל"ס דּוּן, דָּן ובל"ע دان פי' שָׁפַט richten, urtheilen השם דִּין, דִּינָא Recht, Urtheil, Prozess והתואר דַּיָּן, דַּיָּנָא שופט וכ"ה בל"ס ובלש' ערבי ديان וכולם מל"מ כידוע) בר"ג דפסחים (ד' רע"א) דונו דייני, פי' מי שתובע אותו כלום היה אומר לו בוא עמי לדין, פ"א שהיה מזהיר לדיינים [1]). בס"ג דפ"ק דסנהדרי' (י"ז:) דנין לפני חכמים שמעון בן עזאי ושמעון בן זומא חנן המצרי וחנניה בן חכינאי וכו' דייני גולה קרנא, דייני דא"י רבי אמי ורבי אסי, דייני דפומבדיתא רב פפא בר שמואל [דייני] דנהרדעא רב אדא בר מניומי [2]). דון מינה ומינה בר"ג דפ' אלו הן הנשרפין (סנהדרי' ע"ה: וש"נ). דינא דבר מצרא בפ' המקבל בגמ' המקבל שדה מחברו

[1]) בנו"ג דונו דיני ובכ"י א"פ אצל ד"ס במקומו דינו דיניי. וכפי' ראשון פירש"י. [2]) ובמעש' שני פ"ב מ"ט ועדיות פ"א מ"י אי' בסתם הדנין (הדנים) לפני חכמים אומרים, ובירו' מ"ש ספ"ב דנ"ג רע"ג אי' אלו הן הדנין בן עזאי ובן זומא

לזורעה חטין (ב"מ ק"ח.). ובפ' חזקת הבתים בגמ' האומנין (ב"ב מ"ג רע"א וש"נ) האומר לחברו דין ודברים אין לי על שדה זו. דינא רבא ודינא זוטא איכא בינייהו בסוף הלכ' קמ' דפ' האיש מקדש בו ובשלוחו (קידושי' מ"ג.). פי' דינא רבה דיני שמים הריגה. דינא זוטא בידי שמים ולא בהורג ממש אלא בגורם להריגה [1]). ובחלק בגמ' אַנשי דור המבול (סנהדר' ק"ח.) לא ידון רוחי באדם לעולם (בראשי' ו', ג') לא דין ולא רוח כלומ' לא חיין ולא נדונין. ד"א שלא תהא נשמתן חוזרת לנדנה [2]). ובב"ר פכ"ו אין הרוחות נדונות לפני לעולם. ד"א בשעה שאחזיר רוח לנדנה איני מחזיר רוחן לנדניהן. *[אחי"ה בנו"ג עוד אין הרוחות הללו נידונים לפני לעולם ר' הונא בשם ר' אחא אמר בשעה שאני מחזיר הרוח לנדנה וכו' אבל בילק' בראשי' שם הגי' כגי' רבינו. ובירו' סנהד' פ"י דכ"ט סע"ב הגי' לא ידון רוחי באדם לעולם ר' י ה ו ד ה אומ' (וכ"ה בילק' שם) לא ידון ל ו רוחי שאיני נותן רוחי בהם בשעה שאני נותן רוחי בבני אדם וכו' עד אחרים אומרי' לא ידון לו רוחי שאיני מחזירה לנדנה. ולפי אגדה זו תרגם רב סעדיה גאון ז"ל לא ינעֹמד דֹאתי עיי' חבורי על העתקה פרסי' לריב"י טאווס צד קל"ט ושם הארכתי. — הפעל ב ק ל נמצא עוד בגמ' ברכו' ס'. לאחר שדנה לאה דין בעצמה. שבת י'. משה יושב ודן וכו' ושם וסנהד' ז'. מגיל' ט"ו: כל דיין שדן דין אמת לאמתו וכו'. שבת נ"ו. שהיה לך לדונו (את אוריה החתי) בסנהדרין ולא דנת וכו' ושם סוף ע"ב שכל דין שדן מבן ח' עד שמנה עשר החזירן להן. ושם קכ"ז: ואתם כשם שדנתוני לכף זכות המקום ידין אתכם וכו'. אבות פ"א מ"ז הוי דן את כל האדם לכף זכות. עירובי' כ"א: אל תדינני כיושבי כרכים. ר"ה ט"ז רע"א אין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה. ושם כ"א: בקש קהלת לדון דינין שבלב. מגיל' ט"ו: שמא אתה דן לשוגג כמזיד. חגיג' ה'. עבד שרבו מקרבו לדונו וכו'. שם י"ד. שופט זה דיין שדן דין אמת לאמיתו. שם ט"ו: יבמות מ"ט: מֵידן דייניה וקטליה. שם ק"ב. גר דן חברו.

כתובו' כ"ז: הכי דאיננא (כמו דאין אנא) לך ולכולהו אלמי חברך. ושם ק"ה. מכוער הדיין שנוטל שכר לדון וכו' הנוטל שכר לדון דיניו בטלין וכו' ושם: האי דיינא דשאיל שאילתא פסול למידן דינא וכו' ושם לא לידון איניש דינא למאן דרחים ליה ולא למאן דסני ליה. סוט' י'. שמשון דן את ישראל כאביהם שבשמים. ב"ק נ"ח: דדאין דינא פרסאי וכו'. ב"מ ל': לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה דין תורה. ב"ב ח': והמשכילים יזהירו זה דיין שדן דין אמת לאמיתו. סנהד' ה'. יורה יורה ידין ידין יתיר בכורות יתיר. שם ו' סוף ע"ב ויהיו הדיינין יודעין את מי הן דנין. שם י"ט: מלך לא דן ולא דנין אותו. שם מ"ו: שדין אמת דנתם. ק"ח. בטובה שהשפעתי להן בה מכעיסין אותי ובה אני דן אותם. שבועות ל'. השתדל לדונו יפה. ע"ז ד'. כשאני דן את ישראל אין אני דן אותם כאומות העולם. חולין מ"ד: תוספתי' יבמות פ"ד דן את הדין וכו'. ירו' סנהד' פ"א די"ח סע"א תנינן (אבות פ"ד) אל תהי דן יחידי שאין דן יחידי אלא אחד א"ר יהוד' בן פזי אף הב"ה אין דן יחידי וכו' אע"פ שאין דן יחידי חותם יחידי. ושם ר' אבהו הוה יתיב דָּיֵין וכו' חמו לי יתיב דיין לגרמי ועיי"ע דַּיֵין, והקבוץ שם הווי דיינין קומי ר' יצחק וכו'. ובמקור סורי: אזל מידון קומי ר' פלן עיי' ירו' שם סוף העמוד א' וריש ע"ב. ב ב נ י ן נ פ ע ל: עירובי' כ"א: כל המלעיג על דברי חכמים נידון בצואה רותחת. ר"ה ח' סע"א מראש השנה נידון מה יהא בסופה. שם י"ב. ברותחין נידונו. שם ט"ז. אדם נידון בראש השנה וכו' ר' יוסי אומ' אדם נידון בכל יום. ושם הכל נידונין בר"ה. שם י"ז. נידונין בה (בגיהנם) שנים עשר חודש וכו' נידונין בה לדורי דורות. ועיי' ירו' ר"ה פ"א דנ"ז ע"א ושם ובחג נידונין על המים. ב"ב נ"ח סע"א ונידון דינא. קידושי' מ' רע"ב לפי שהעולם נידון אחר רובו והיחיד נידון אחר רובו וכו'. ירו' תענית פ"ג דס"ו ע"ג ואין הציבור נידון אלא אחר רובו. סנהדרי' ק"ח. דור המבול ברבה קלקלו וברבה נידונו. אבות פ"ג מט"ז בטוב העולם נידון. נדרי' ח': רשעים נידונים בה. אסת"ר

אלו הן התלמידים חנינה בן חכיניה ור' אלעזר בן מתיה. וכונת הירושי' במה שכתב אלו הן ה ת ל מ י ד י ם ר"ל של רבי עקיבא ובאמת חנינה בן חכינאי היה תלמיד מובהק לר"ע כנראה מב"ר פס"א ויק"ר פכ"א והרצה לפני ר"ע במעשה בראשית ומעשה מרכבה (חגיג' י"ד:) וכן נמנה ר' אליעזר בן מתיא עם ר' חנינא בן חכינאי ור"ש בן עזאי בתוספתא ברכות פ"ד אך משם משמע ששימש את ר"ט. [1]) בכ"י וי"ו אי' ל א בידי שמים וכפי' הערוך פירש"י. [2]) לכאורה מלת כלומר קשה להבין שהרי מלשון הש"ס היא דכך היא הצעת הסוגי' בסנהד' שם: ר' יהוד' בן בתיר' אומ' לא חיין ולא נדונין שנאמ' לא ידון רוחי באדם לעולם לא דין ולא רוח ד"א וכו' וכ"ה בילק' בראשי' סוף רמז מ"ד בשם סנהדרי' אבל לפע"ד נ"ל שלפני רבינו לא היתה מונחת הגי' בגמרא לא חיין וכו' והראיה מהתוספתא סנהד' פי"ג שאי' שם וז"ל ר' יהודי בן בתירי אומ' ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם לא ידון ולא רוחי בהן לעולם ד"א וכו'.

פ' ותמאן אפי' אנדיטיקוס [צ"ל אנטידיקוס] של בית אבא לא נידונו ערומים. חולין מ"ה. יקב הקנה למטה מן החזה נידון כריאה. ושם מוח כל מה שבקדירה נידון כמוח. בבנין פַּעַל שבועות ל"ב: מ"ז. היכי לידיינו דייני להאי דינא. ב"ב ל"ד. היכי נידיינוה דייני להאי דינא. מגיל' י"ב: א"ל דיינוה לי. ושם ט"ו: כי נח נפשיה דאחר אמרי לא מידן לידייניה ולא לעלמא דאתי ליתי לא מידן לידייניה משום וכו' אמר ר"מ מוטב דלידייניה וליתי לעלמא דאתי וכו'. — בנין אתפעל: ירו' סנהד' פ"ג דכ"א ע"ד הוון אִידַּיְינִין קומי ר' לעזר — והשֵׁם דִּין, דִּינָא ברכו' ה': ומי חשד קב"ה דעביד דינא בלא דינא. שם ו'. מניין לג' שיושבין בדין ששכינה עמהם וכו', שם קמ"ל דדינא נמי היינו תורה. מ"ח: בכל דין שדנך בין מדה טובה וכו'. נ"ח. ר"ה ט"ז: המוסר דין על חברו וכו'. שבת י'. התחלת דין ע"ש. ל"א. כשמכניסין אדם לדין וכו'. ל"ג. בעון עינוי הדין ועיוות הדין וקלקול הדין וכו'. פסחי' נ"ד: עומק הדין, ב"מ קי"ז: עומקא דדינא. עירו' ס"ה. סוכ' מ"ה. ב"ב ט"ז. לפטור את (כל) העולם מן הדין. תעני' ח'. מצדיקין עליו הדין מלמעלה. מגיל' י"ז. נעשה דין ברשעים, מ"ק ט"ז. משדרינן שלוחא דבי דינא ומזמנין ליה לדינא. חגיג' ד': ירא מן הדין. ה'. המטה דינו של גר וכו', י'. הדינין יש להם על מה שיסמכו. י"ד. א' לדין וא' לצדקה. יבמות צ"ב. ירו' סנהד' פ"א די"ח: יקוב הדין את ההר (עיי"ע קב ב'). ק"ט: תוקע עצמו לדבר הלכה בדינא (עיי"ע תקע א'). תמיד כ"ח. עושין דין. נדרי' ל"ט: אם אתה עושה דין לבן עמרם וכו' גיטי' ז'. שוכן עד עושה לו דין, נ"ז. דיניה דהאי גברא במאי. פ"ח: אע"פ שדיניהם כדיני ישראל וכו'. סוט' מ"א:. מ"ז: נתעוותו הדינין. קידושין מ': אין תחילת דינו של אדם אלא על ד"ת. ב"ק נ"ח: פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים וכו' ושם קי"ג. דינא דמלכותא דינא. גיטי' י': נדרי' כ"ח. ב"ב נ"ד: ועיי' בפחד יצחק זה הערך. ב"מ ל': דין תורה. ב"ק נ"ח: דינא דפרסאה. ב"ב קע"ג: האי דינא דפרסאי. ב"ב ק"ל: פסקא דדינא. שם ע"ג: עתידין ישראל לתן עליהם את הדין ועיי' חולי' ס"ב. ע"ז נ"ד: שוטים שקלקלו עתידין ליתן את הדין. אבות פ"ג ט"ז לפני מי אתה עתיד ליתן דין. סנהדרי' ז': צדק את הדין ואח"כ חתכהו. שם י' שיושבין בדין וכו'. כ"ג. לא היו יושבין בדין אלא א"כ וכו'. צ"ה. בת דינא בטל דינא עיי"ע בָּת. כתובו' פ"ט מ"ב אין מרחמין בדין. ע"ז י"ח. ב"ר פצ"ג הובא בילק' ויגש ר' רמז קנ"ב יום

הדין, סנהד' ח'. יומא דדינא. שם ל"ב: דין מרומה. ברכו' מ"ה: כתובו' צ"ז. ב"ק ק'. ב"מ כ"ד: ע"ז ד': לפנים משורת הדין. בית דין. בעל דין עיין ערכם. ב"ר ספי"ב מדת הדין (הפכו מדת הרחמים) אבל בירושלמי (ברכות פ"ב ד"ה. שביעית פ"ט דל"ח ע"ד, פ"י דל"ט ע"ג, נדרי' פ"ז דל"ו: מעשרות פ"ב דמ"ט רע"ג) פירושו דין ממון עיי' מבוא הירושלמי למהרז"ף י"א. דיני ממונות, דיני נפשות סנהדרי' פ"א, מ"א; פ"ד מ"א. דינא דגרמי עיי"ע גרם ג'—ועוד פי' דין: היקש וקל וחומר. אין מזהירין מן הדין, מכות ה': פסחי' כ"ד. יבמות כ"ב: פירש"י אזהרת דין ק"ו לאו אזהרה היא עיי' פירש"י ליבמות. וכל זה דוקא להלקותו אבל להמיתו מזהירין מן הדין עיי' הליכות עולם פ"ב שער ד' ד"ה קיי"ל אין מזהירין, בסנהד' נ"ד: פלוגתא אם אמרינן עונשין מן הדין או אין עונשין מן הדין ועיי' עוד שם ע"ג. ע"ד. מכות ה': י"ד סע"א, י"ז סע"ב, זבחי' ק"ו: ועיי' תוספו' ב"ק ב'. ד"ה ולא זה ושם ד': ד"ה ועדים אבל במכילתא (הובא בתוספו' ב'.) מבואר דעונש ממון ג"כ אין עונשין מן הדין אבל עיי' בחידו' הרשב"א לב"ק שם ועיי' עוד יד מלאכי אות אל"ף סי' נ'. ב"ב ק"א. זבחי' ס"ט: דיו לבא מן הדין להיות כנדון עיי' תוספות קידושי' י': ד"ה זו. ומזה נאצל לשון תוכני: בדין, אינו בדין, ודין הוא עיי' ב"ק כ"ה: זבחי' ס"ט: ק"ז: גיטין ג'. פסחי' נ"ד רע"ב, מדות פ"ג מ"ה, ירו' ברכו' פ"א ד"ג ע"ג, ירו' פסחי' פ"ג ד"ל. ירו' קידוש' רפ"א דנ"ח: במד"ר רפ"ז, ספרי נשא סי' ח' ע"ש היטב ועוד שם הלשון: דרך הדין. — והתואר דַּיָּן, דַּיָּנָא עיי' פיאה ספ"ח דיין שלוקח שוחד עיניו כהות. שבת י'. חגיג' י"ד. סנהד' ז'. ב"ב ח': דיין שדן דִין אמת וכו' הובא לעיל. שבת קל"ט רע"א אם ראית דור שצרות רבות באות עליו צא ובדוק בדייני ישראל וכו' ושם אי בטלי דייני בטלי גזירפטי (עיי"ע גז ז'), שם סופרי הדיינין . . עורכי הדיינין, מגיל' י"ז. עיילוה למערתא דדייני. יבמות ק"ט: יראה דיין כאלו חרב מונחת בין יריכותיו וכו', כתובו' נ"ב: עשינו עצמנו כעורכי הדיינין, סוט' כ"א: רשע ערום זה המטעים דבריו לדיין וכו', ב"ב קל"ג: אין לדיין אלא מה שעיניו רואות, ושם דייני דחצצתא (עיי"ע חצצתא), ב"מ ל': דייני דמגיזתא (עיי"ע מגסתא), ב"ב ל"ה. שודא דדייני (עיי"ע שד ה'). סנהד' ז': מניין לדיין שלא יפסע על ראשי עם קודש וכו' ושם כל המעמיד דיין שאינו הגון וכו', שם י"ז: דייני גולה . . דייני א"י. דייני גזלות עיי"ע גזל. ב"ב כ"ט. דייני דשפילי. ב"ר

פכ"ו ויראו בני האלהים ר"ש בן יוחאי קרא להון בני דַּיָּינַיָּא. שם לית דין ולית דיין אבל אית דין ואית דיין. ויק"ר רפכ"ח הותרה הרצועה לית דין ולית דיין. אסת"ר בתחלה: מן דסגון דייני שקרא סגון סהדי שקרא. קהל"ר פ' כנסתי דיינות נקבות]—

דַּן (= דַּנָּא פי' בל"ע دن חבית (Tonne, Fass בס"ג דבמה אשה דני דַּנֵּי אין בו משום דרכי האמורי. פי' לחש הוא יוחזקו החביות. בר"ג דפ' אמר להם הממונה (יומי כ"ח סע"ב) זיהא דשמשא קשי משמשא וסימנך דנא דחלא [1]. בס"ג דר' ישמעאל בע"ז (ס'.) אמר רב פפא גוי אדנא וישראל אכובא חמרא אסיר וכו'. *[אחי"ה כונת רבינו בקיצור וכו' להורות כי עוד נשנית המלה בע"ז שם תיכף: ישראל אדנא ונכרי אכובא חמרא שרי. והמאמר הראשון הובא גם בע' כב א' וגי' אכובא אי' גם בכ"י ערוך דכאן ובדפ"ע ע' כב אבל בדפ"ע דכאן בט"ס אבוכא. — וכנ"ה בסנהד' כ"ח: עיי"ע אבלא. ובבכורו' מ"ג: לגי' רבינו בע' בלן ב' וכ"ה בכ"י רגמ"ה לבכורו' שם. והקבוץ ברכות נ"א: מאה דַּנֵּי דחמרא — ובנו"ג בשבת דונו דני ופירש"י כבערוך: התחזקו חביותי. וא"כ גזרו הפעל מהשם או י"ל שכונתם על ל"ס דני פי' דבק כלומ' התדבקו והתחזקו חביותי. ודע שבנו"ג דונו דני יש בו משום דרכי האמורי וכה"ג בירו' שבת פ"ו ד"ח ע"ג דונו דני משום דרכי האמרי, אבל בכ"י א"פ הגי' דאנו דייני אין בו עיי' ד"ס במקומו וכן גרס הרא"ה אין בו עיי' חידו' הר"ן לשבת ספ"ו וסיים ולא נהיר ע"כ. וגי' דני דני אי' גם בתוספתא שבת רפ"ח רק שם ג"כ הרי זה מדרכי האמרי. ואין בידי להכריע אם יש או אין עיקר הגי'. ואין גורס רבינו גם בע' שם א'. ואשר נ"ל כי דני הראשון או אולי גם השני הוא ל"ע دن פי' דבר בלחש כדרך בעלי אוב אשר מעפר תשח אמרתם (עיי' ישעיה כ"ט, ד') יען כן תרג' חֹבֵר חבר: רטין רטן והוא ג"כ בל"ם מצפצף ודבר בלחש. ועוד נ"ל שצ"ל דנידני בתיבה אחת והוא מל"ע ופי' دندنة das Murmeln ופירושו הדיבור בלחש או אם גרסינן בשתי תיבות ג"כ ענין המאמר מי שאמר דַּבֵּר בלחש וקול נמוך הרי זה מדרכי האמורי. הגם הלום ראית כל זה בוא וראה טעותו של רמ"ל שהרכיב כל ערך דן ב' עם ערך הקודם לו!] —

☞ דֵּין (= דֵּן, דְּנָא בל"ם דִּין, דְּן ז ה dieser, diese, es) תרג' זה דין, דנא דנן. תרג' איזה אידין הידי, תרג' מי אלו היידין, תרג' אז הידין, תרג' כה כדין, תרג' מדוע מדן, תרג' פה בדין, תרג' איך איכדין. *[אחי"ה כל אלה כנויי הגוף מורגלים הרבה בתרג' ובדרז"ל למשל תרג' זה דין: ישעיה ו', ג' ומקבלין דין מן דין ובה"א בראש דברי' ב', ג' טורא הדין, קהלת ב', א' עלמא הֲדֵין; שם י"א, ו' הדין או דין, ובהוספת נו"ן בסוף בראשי' כ"ה, ל"ב ולמה דנן לי בכורותא; דברי' ב', ז' דנן ארבעין ועיי' עוד תרג' לתהלי' כ"ד, ו'; ע"ה ח' ותרג' כה (בראשי' ל"ב, ד' ירמי' כ"ו י"ח; יחזק' כ"ה, ט"ו) כדנן אמר אבל בבראשי' ט"ו ה' תרג' כה: כדין. ובלש' נקבה דְּנָא תרג' יחזק' ל"ח, י"ז; קהלת א', ט'; אסתר תרג' שני ב', י"ג. ובדניאל מורגל בה"א בסוף דְּנָה עיי' דניאל ב', י"ח. כ"ח. ל'. ל"ו. מ"ז; ה', ז'. ט"ו. כ"ב. כ"ד; ו', ד'. ו'. ובן בעזרא ה', ג'. ט'. י"ב. י"ג; ו', י"א. ט"ו — י"ז. כ"ד; ובכ"ף הדמיון כִּדְנָה דניאל ב', י'; ג', כ"ט; עזר' ה', ז'; ירמי' י', י"א. על דנה עזר' ג', ט"ו; ד', ט"ו; ו', י"א. אחרי דנה דניאל ב', כ"ט, ט"ו. וכנ"ה בדרז"ל למשל דין גרמיה דעשיראה ביר עיי"ע ביר אחר ערך ביין. ב"ק צ"ט סע"ב וכתוב אפנקסי דין עסק ביש. סנהד' ל"א. דין גלי רזיא. ע"ז י': לית דין בר אינש. כתובו' י"ז. כל מן דין וכל מן דין סמוכו לנא וכו'. סוט' ל"ה. דין ראש קטיעא ימלל עיי"ע רש ב' גי' ופי' רבינו. ב"ר ספ"ט הינון אותיות דדין הינון אותיות דדין. ויק"ר רפ"ח דין אמר לינא בעיא לדן ודן אמר לינא בעיא לדן. ירו' סוט' פ"ב די"ז ע"ד מן קדמת דנא (= תרג' קהלת א', ט'). ירו' שקלי' פ"ז ד"נ ע"ג אסור לך דנא. ובה"א הידיעה: הָדֵין נדרי' ה' רע"א הדין הוא וכו' ושם ו': אילימ' דאמ' הדין אוגיא וכו' והדין נמי וכו' כגון דאמ' והדין ולא אמר ונמי וכו'. שם י'. והדין קרא וכו', י"א: כ"ב. בהדין לישנא. כ"ה: הדין אמר שבועתא דהכי אמ' רב והדין אמר וכו', ל"ח רע"א פסקין להדין פסוקא וכו' ושם אלא מן הדין קרא. נ' רע"א איתהני מן הדין עלמא. ס"ב. הדין גברא. ס"ו סע"ב

[1]) בעי' זה פירשו רבינו, ושם גרסו כל כ"י (חוץ מכ"י ב"ר) זיהא דשמשא וכ"ה לנכון בדפ"ר שם ובעה"ק אבל בשדפ"ע בט"ס זיהרא כמו בכ"י ב"ר בערוך זה וכ"ה בע"י יומא הנ"ל. ובכ"י א"פ ליומי' אצל ד"ס צד ל"ח זוהרא ובכולם צ"ל זיהא וכ"ה בכ"י ל"ד ובכ"י ב' זיחא ובעל ד"ס רוצה להגיה זיהא אבל בעי' זה אנסה את חילי להוכיח כי גם גי' זו נוכל לקיים, אבל גי' הספרים ביומי' זוהמא בלי ספק ט"ס.

מה הדין עבדת וכו׳, נזיר ג׳, ממאי דהדין וכו׳, י׳: דהדין גברא, כ״ז רע״ב הדין דחטאת, ל״ה סע״א ולילף מן הדין קרא בירו׳ מגילה פ״א דע״ב: מן הדין קרייה, ירו׳ גיטי׳ פ״ב דמ״ד: הדין דינרא . . הדין פינקסא, ובכינוי נסתר ו = הו ירו׳ עירובי׳ פ״ז דכ״ד ע״ג הי דֵינוּ צד והי דינו אמצע —, תרג׳ איזה אֵידֵין: תרג׳ שמואל א׳, ו׳ כ׳ לאידין אתר, תמיד ל״ב. אידין מתקרי גבור והנקבה אידא עיי״ע אידא וע׳ אידין, והורכב מן אי ומן דין וכן הידי והיידין הורכב מן הי, די ומן היי ועוד דין ועיקר פירושו מי זה ואי זהו. והרבה בירוש׳ למשל ירו׳ פיאה פ״ח דכ״א, היידן (וינון) [צ״ל יינון] פי׳ מי אלה, ירו׳ דמאי פ״ב דכ״ג, וירו׳ עירובי׳ פ״ו דכ״ג ע״ג היידן ר״מ, ירו׳ שבת ספי״ט די״ז: היידן ר׳ יוסי ושם ג״כ בשתי תיבות היי דין ר׳ יוסי, וירו׳ פסחי׳ פ״ו דל״ג ע״ד היידין ר׳ יוסי [וכמו כן מצינו בתרג׳ לפעמים הֵי דֵין ולפעמים הֵידֵין עיי׳ במתורגמן ערך דין], ירו׳ מ״ק פ״ג דפ״ב ע״ד ר׳ יוסי בעי היידן רבנן, ירו׳ גיטין פ״ב דמ״ד סע״א היידן הוא למחר, ובכינוי נסתר ו = הו הַיידְנוּ, הֵידְנוּ (וה״א נבלעת במקום היידנהו, הידנהו) ירו׳ עירובי׳ פ״ה דכ״ב סע״ג היידנו אמצעי (ב׳ פעמים), ירו׳ פסחי׳ פ״א דכ״ז רע״ד (היי דנו) [היידנו] שעת הביעור ושם פ״ה דל״ב רע״ג והיידינו לשמו פטור, ירו׳ יבמות פ״ד ד״ו רע״ב ר׳ זעירא בעא קומי ר׳ מנא הידינו רבה רבה דמתניתא וכו׳, ירו׳ סנהד׳ פ״ה דכ״ב רע״ד הידינו כולל והידינו מונה וכ״ה בירו׳ יבמות פט״ו דט״ו, אבל בירו׳ נזיר ספ״ג דנ״ב ע״ד אי׳ בטעות היי די נו כולל היי די נו מונה, — ובלש׳ נקבה דא בהרכבת היי מורגלת ג״כ בירוש׳ למשל ירו׳ מעש׳ שני פ״ה דנ״ו, בהיידא אתית פי׳ באיזה דרך באת, ירו׳ שבת פ״ב ד״ה, היידא היא ר׳ יודא, ירו׳ שבת פ״ז ד״י ע״ג והיידא אמרה דא וכ״ה שם ר״פ ט״ו דט״ו, וירו׳ ערלה פ״א דס״א ע״א וירו׳ פסחי׳ פ״ב דכ״ט: אבל בירו׳ ברכו׳ פ״ד ד״ז ע״ג ווידה אמרה דא ופירושו איזו משנה אמרה כדברי המקשין עיי׳ במבוא הירו׳ למהרז״ף ט״ו ועיי״ע יידא. — ובירו׳ ביכורי׳ רפ״ב דס״ד ע״ג והיידלון במקום היידא להון כלום׳ מאיזה להם, ועיי׳ עוד ע׳ הַיְדָא. — תרג׳ אז הידין ובל״ם הֵידֵין ובמקרא ובתרג׳ אֱדַיִן עיי״ע, ועיי׳ תרג׳ למשלי א׳, כ״ח; ב׳, ה׳, י׳ ועוד זולתו, תרג׳ כה כדין עיי׳ לעיל דוגמ׳ מבראשי׳ ועוד בתרג׳ שם ל״ב, ד׳, מ״א כ״ב, כ׳; יונ׳ א׳, ח׳, תרג׳ מדוע: מַדֵין והוא כמו מא דין או מה דין ואל״ף או הא נבלעת תרג׳ ירו׳ א׳ מ׳, ז׳ מדין סבר, תרג׳ ירמיה כ״ו, ט׳ מדין אתנבית, וכתב המתורגמן ע׳ דין: לפעמים מצאתיו מָה דֵין בהא ולפעמים מא דין באלף ולפעמים כתיב תיבה אחת מַדֵין ע״כ והיותר נכון לנקד מָדֵין או לתשלום אות הנשמטת מַדֵּין כמו מַזֶּה (שמות ד׳, ב׳) תחת מה זה וכן התרג׳ שם מה דין, — תרג׳ פה בדין תרג׳ שופטי׳ י״ח, ג׳; ישעי׳ כ״ב, א׳, ט״ז ופי׳ בְּדֵין כמו בָּזֶה בל״מ. תרג׳ איך: איכדין עיי״ע אכדין, ובזה יצאתי ידי חובת תשלום דברי ר״ב] —

* דִּינָה (בת יעקב אבינו) וזה מה שדרשו רז״ל עליה: ב״ב ט״ו: ב״ר ספי״ט וילק׳ ריש איוב וי״א איוב בימי יעקב היה ודינה בת יעקב נשא, ב״ב קכ״ג סע״א תאומה היתה עם דינה, וילק׳ ויגש רמז קנ״ב הביא בשם ב״ר פצ״ד (ואני לא מצאתיו שם) כתוב אחד אומ׳ בנותיו (בראשי׳ ל״ז, ל״ה) וכתוב א׳ אומ׳ ואת דינה בתו (שם מ״ה ט״ו) אלא ללמדך שבנותיו של יעקב נשי בניו היו וכו׳, סנה׳ ק״ב. עינו את דינה בשכם, ירו׳ ברכו׳ פ״ט די״ד סע״א רבי בשם דבית ינאי עיקר עיבורה של דינה זכר היה מאחר שנתפללה רחל נעשית נקבה, ובב״ר ספע״ב אי׳ עיקר ברייתה זכר היתה ומתפלתה של רחל . . נעשה נקבה, ושם ספע״ו ודינה היכן היא נתנה בתיבה ונעל בפניה וכו׳ ושם ספצ״ב ומה נצטדק בדינה, וקהלת רבה פ׳ חופר: ופורץ גדר ישכנו נחש זו דינה.

* דִינוּן נתקצר מן דְאִינוּן פי׳ אשר הם והורכב מן דְ ומן אינון הרבוי מן יחיד אהו עיי׳ ערכו שם בסוף הערך הבאתי דוגמאות ויש להוסיף עוד: ירו׳ ב״מ פ״ה ד״י רע״ב סב שני דינרין אגרך ומה דינון עבדין דילי ולך פי׳ קח ב׳ דינרין בעד שכר טרחך ומה שהם עושין ריוח יהיה שלי ושלך בשוה, ירו׳ נדרי׳ פ״א דל״ז, כגון אילין גיוותאי דינון קריין לחספא כספא, ובירו׳ נזיר רפ״א דנ״א סע״א אי׳ דאינון קריי וכו׳, ירו׳ סנהד׳ פ״ד דכ״ב: והי דינון תרתין אוחרנייתא, ושם בסמוך קודם לזה אי׳ הי דיני וכו׳ וצ״ל הי דינון ובפני משה הגי׳ הי דאינון, ירו׳ הוריות פ״ג דמ״ז רע״ד מה מייחדין ליה עמיה א״ר חגיי משה! דינון מייחדין ליה עמיה דו קטיל ליה ובירו׳ סנהד׳ רפ״ב די״ט סע״ד הגי׳ משה אין מייחדין וכו׳ וכצ״ל בירו׳ יומ׳ פ״א דל״ח סע״ג במקום משם דאין מייחדי׳ וכצ״ל דינון במקום דאין, ובירו׳ מגיל׳ פ״א דע״ב. בט״ס משההינון וצ״ל משה דינון וכו׳.

* דַּנַּאי (? שם מקום) קידושי׳ ע׳: מכריז רבא במחוזא בלאי דנאי טלאי מלאי זגאי כולם לפסול ופירש״י שמות מקומות או משפחות ע״כ, ועוד

גירסת רש"י זנאי במקום זגאי. ואם שמות המקומות הן אולי אז י"ל דנאי טלאי זגאי או זנאי הם המקומות בבבל שנקראו כזה Dabanas, Tela, Sigara, Sinas, Hilaea עיי' על תכונתן אצל מאננערט ח"ה צד רכ"ב והלאה. וא"כ קרוב הדבר כי דנאי צ"ל דבנאי והוא Dabanas על יד מבוע של הנהר Belias ואולי בלאי שם מקום נקרא מן הנהר הזה עיי' מאננערט שם צד ר"ח. ובגיארגראפיע תלמודית להרב החכ' נייבויער נפקדו המקומות האלה אולי שחשב ששמות משפחות הם. אבל גם רבינו בע' טלאי פי' מקומות הן. ועיי' שם פי' יש אומרים ומ"ש.

* דנב (?) (שם מקום) תוספתא דמאי פ"א אוצר שמטיל בו מחוצה לארץ לארץ כגון אוצרה של דנב חייב לפי חשבון, ובכ"י תוספת' הגי' רנב וכן הגי' בכ"י תוספתא שביעית פ"ד שמונה שם רנב בין עיירות חייבות במעשרות בתחום. ובדפוסי התוספ' שם הגי' דכב דבב או רגב ובירו' דמאי פ"א דכ"ב רע"ד הגי' ונוב. ואין בידינו להכריע עיקר הגי' ע"כ משכנו ידנו מלפרשו.

☞ דַּנְבָּא (כל"מ זנב ובל"ע ذنب ובלש' סורי דֶּנְבָּא, דונבא ונגזר מל"פ دمب , ذنب ובלש' צינד duma) תרג' ויפן זנב אל זנב (שופטי' ט"ו, ד') וקטר דנבא בריש דנבא). *[אחי"ה וכנ"ה בתרג' ירו' א' לבראשי' ל"ז, ג'. אונקלו' לשמות ד', ד'; תרג' איוב מ', י"ז. סנהד' ל"ז. עד האידנא הוה יתיבנא ברישא השתא מותביתו לי בדנבי וכו' עד הוי זנב לאריות וכו'] —

דנג (שם עצם לילדה) תשקינן דינג בר"ג די' יוחסין (קידושי' ע' סע"א) פי' בת רב נחמן קטנה דינג שמה. *[אחי"ה בנו"ג תיתי דונג תשקינן ופרש"י תבא כתי שכך שמה, והוא כבערוך. ובשאילתות וארא סי' מ"א הגי' סבר לה מר תיתי דיכיק תשקינן] —

דַּנְדַּנָּא (לדעת ר"ב ועוד לדעת רבינו כפי עדות הרמב"ם הוא מינתא μίνθα, Krausemünze mentha עיי' אמיתא. ולפע"ד הוא ל"ע ופי' עיי' בפנים הערך) בכלל גדול פרק ז' בשביעית (מ"א [1]) ועיקר הדנדנא. וכפ' בא סימן התחתון בגמ' כל שיש לו ביעור (נדה נ"א:). (א"ב פי' מינתא). *[אחי"ה וז"ל הרמב"ם בפיה"מ לשביעית: הדנדנה נקרא נענע [בל"ע] ובערוך נקרא מינטא בלע"ז ע"כ ועיי' רע"ב לשביעית. כבר רשמתי במבוא צד כ"ו כי רבינו משה הלך כזה בעקבות דרבינו בעל הערוך וכן נראה מע' ארוס א' ועיי' בפי"מ להרמב"ם כלאים פ"ה מ"ח. אולם בהלכות שמטה ויובל הי"ג והי"ד הביא רבינו משה עלי הדנדנה . . ועיקר הדנדנה (וכן גי' שלפנינו, ובירו' שביעי' הגי' הרגדנה) בלי שום פירוש המלה. ואם פי' הרמב"ם מפליטת קולמסו יצא מפורש במה שהזכיר את רבינו בעל הערוך אז נראה ברור כי ערוך יותר שלם היה לפני הרמב"ם ז"ל. ואת אשר נ"ל כי המלה הזרה דנדנא היא ל"ע ופי' دنگ עשב מר וחמוץ המביא לידי שלשול ובל' ערבי دندن נקרא ג"כ מין עשב או צומח אחר עיי' בהרחבת ביאור באוצ' מלין לפרייטאג ולוואולירס זה הערך. אבל עיי' פפֿלאנצען לה' לעף 109]—

* 1 דְּנָה לשון נקבה מן דֵּין עיי"ע.

* 2 דְּנָה (נתקצר מן דַּאֲנָה was ich) ירו' פסחי' פ"ה דל"ב סע"ג ענו בתריי מה דנה אמר. ועיי"ע נא וע' נן.

דְּנַח (aufgehen זרח השמש וכ"ה בל"ס ונגזר מל"ע دنح ، دنخ פי' נמוך כי בצאת השמש מחופתו לרוץ ארח הרקיע עדנה לא הופיע בגבורת תקפו) בויק"ר אמור אל הכהנים פרש' צדקתך כהררי אל (פכ"ז) באתריכון שמשא דנחא. פי' זרחה. *[אחי"ה בנו"ג ושמשא דנחא בארעכון. ושם שמשא דנחה עליכון. ובירו' ב"מ פ"ב ד"ח סע"ג דנחה עליכון שמשא. ב"ר פל"ג אית גבכון שמשא דנח. ושם לא בזכותכון שמשא דנחה עליכון, ובילק' תהלי' רמז תשכ"ז בשם ב"ר הגי' דנח אבל שם קודם לזה בשם ב"ר וב"מ ירו' בט"ס שמשא נחית ונשתבש ע"י מ"ש שם מיטרא נחית. — וממנו השם מדינחא פי' מזרח. בני מדינחא (ירו' תרג' ב' בראשי' ט"ו, י"ט) תרג' של הקדמוני. וידוע כי בני מזרח נקראו מדינחאי] — (א"ב תרג' ויזרח לו השמש (אונקל' לבראשי' ל"ב, ל"ב) ודנח ליה שמשא) [2].

דְּנַטִּיב (= דוֹנַטִּיב פי' בל"ר donativum מתנה ותשורה שמחלק השר ללגיונות Ge-

[1]) כ"ה בכ"י וי"ו לנכון וכן הביא רבינו לגי' הדפוסים בעי' לוף, כרש א', רגילא, נץ ב' צבע ג'. אבל בדפ"ע בכאן בט"ס פרק ששי. [2]) ועוד הרבה בתרג' עיי' לתהלי' צ"ז, י"א; ק"ד, כ"ב; ישעי' נ"ח, י'; שופטי' ט', ל"ג; קהלת א', ה': נחום ג', י"ז.

בב"ר ספ"י (schenk besond. für Soldaten הקב"ה עשה אסטטיבא ונתן דונטיבא ללגיונות וישבות ויברך. ובויק"ר זאת תהיה (ובסוף) [צ"ל בסוף] פרש' זכור (פי"ח) בשר ודם נותן דונטיבו והקב"ה נותן דונטיבו הה"ד (שמות ט"ז, ד') הנני ממטיר לכם לחם מן השמים. ובילמדנו בריש פרש' ואתחנן (בתנחומ' לי') והיו למלך תיסוריות [1] בכל מדינה ושלח המלך לאפיטרופוס לחלק דונטיבה ללגיונות. פי' אצטטיבה עמידה לשון לעז כלומ' שנח ממלאכה ונתן מתנה לשון לעז שבירכו במזונות. וכמה אקוב: משל ללגיון שמרד במלך ושלח לו דונטיבון ולא עוד אלא עוקרו ומחריבו, ואלו בשעה שמרדו לא הזיקן אלא ליוה עמהן ענני כבוד לא זזו מהן המן והבאר לא מנע מהן וכו'. *[אחי"ה בתנחו' בלק סי' י"ב הגי' בנוהג שבעולם לגיון שמורד במלך חייב מיתה ואלו כפרו בו ומרדו בו ואמרו לעגל אלה אלהיך ישראל לא היה צריך לכלותם באותה שעה אעפ"כ לא זז מחיבתן אלא ליוה עליהם ענני כבוד ולא פסקו מהם המן והבאר. וכן הוא בקצת שנוים בילק' בלק רמז תשס"ו בשם תנחומ'. ובענין הגי' מב"ר שהובא לעיל רע שכ"ה בנוסחאותנו בשו"ד בשעה שהוא עושה אסטאטיבה אינו נותן דונטיבא ובשעה שהוא נותן דונטיבא אינו עושה אסטאטיבא וכו' עיי"ע איסטטיבה ובילק' בראשי' רמז י"ז דף ה' ע"ג יותר נכון דונאטיבא וכן הביא הגי' הח' גרינוואלד (במ"ע המחקר מו"ל הרב החכ' שטערן שנה ראשונ' סי' א' צד י"ג) בשם ב"ר כ"י פאריז. וגי' רבינו ונתן דונטיבא ללגיונות אי' ג"כ במדר' במ"ר פ"ז מלך בו"ד מחלק דונטיבא ללגיונותיו האלהים מחלק דונטיבא וכו'. וכנ"ה בשמ"ר פט"ו אפרכוס ודוכוס שהיו נוטלין דונטיבה וכו', ובפמ"א בנוהג שבעולם מלך בו"ד כל הימים שהבריות מושלמים לו הוא ניזקק ליתן להם דונטיבא לחלק להם אנונית וכו' ופי' במ"כ: מתנה ופרס מבית המלך כך פי' הערוך ע"כ וכן הביא בשם הערוך בויק"ר ספי"ח הרי שערוך יותר שלם היה לפניו. וכנוסח שלפנינו פי' מפרש המלין בילק' ריש בראשי' רמז י"ז ע"ש. ומלת דונטיבא (וכצ"ל גם בערוך בציון מויק"ר) או יותר טוב דונאטיבא הוא הקבוץ מיחיד דונטיבון שהביאו רבינו בשם ילמדנו] — (א"ב פי' בל"ר מתנות שמחלק שר צבא לחילות בעת צאתם נגד אויביהם עיי"ע אסטטיבא).

* דְּנִיֵּאל (שם העצם א') של נביא ועל שמו נקרא הספר דניאל. ומה שדרשו רז"ל עליו תמצא במקומות האלה: עירובי' כ"א. יומ' ס"ט: ע"ו: מגיל' י"ב רע"א, ט"ו. ב"ב ד'. ט"ו. ע"ז ל"ה סע"ב, סנהד' צ"ג: צ"ח סע"ב, שבועו' ל"ה: ב"ר פ"ה, ט"ז; ל"ה, ס"ח, צ"ה, צ"ט; שמ"ר פי"ח, ל', מ', מ"ג; ויק"ר פי"ג, כ"ז; במ"ר פ"ב, י"ג, י"ד; דב"ר פ"ב; שהש"ר פ' כמעט, איכ"ר פ' צמתו, קהל"ר פ' לך אכול — ב') שם אמורא בדור השלישי רב דניאל בר רב קטינא אמר רב ב"ק צ"ז. וכ"ה בחגיג' ח' רע"ב לפי גי' כ"י ב' מינכען (ד"ס שם צד י"א:) וכ"ה במ"ק ח' סע"ב לפי גי' כ"י רי"ף (ד"ס שם צד י"א:) ובנו"ג בחגיג' ובמ"ק בר קטינא וצ"ל ב"ר כלומ' בר רב קטינא וכ"ה בירו' עירובי' ספ"א די"ט וע"ד ר' דניאל בריה דרב קטנה אבל בירו' שבת רפ"ג ד"ה ע"ג דניאל בריה דרבי קטינא, ירו' סוכ' פ"ד דנ"ד סע"ב ר' דניאל בריה דרב קטינא — ג') דניאל חייטא פתר קריא ויק"ר ספל"ב וקהל"ר פ' ושבתי אני.

* דַּנְכוּ (שם העצם) ב"ק צ"ט סע"ב דנכו ואיסור ופירש"י. שולחנין אומנין היו ע"כ ולפע"ד הם כינויים על שם שהיו עסוקים בממון כי דנכו ל"פ دانك מין מטבע קטנה (עיי"ע דנק) וכן איסר עיי"ע.

☞ דְּנַמִּים (בל"י δύναμις כח, גבורה Kraft Stärke) מדרש שה"ש פ' אתי מלבנון כלה (ד', ח') אכן יש בך דינמים פי' בל"י כח ויכולת). *[אחי"ה וע"י מלה יוני' זו העתיקו ע' זקנים און (איוב מ', י"א), אל (נחמי' ה', ה'), גבורה (שופטי' ח', כ"א; מ"ב י"ח, כ'; ד"ה א' כ"ט י"א), גבורתא (דניאל ב', כ"ה), כח (ד"ה א' כ"ט, ב'; ד"ה ב' כ"ב, ט'; כ"ו, י"ג), עֹז (תהלי' כ', י"ד; איוב מ"א, י"ד; ד"ה א', י"ג, ח')] —

דַּנֶסְטֵס (דַּיגֶסְטֵים דַּנֵיסְטֵים בל"י לוה ונושה δανειστής ובל"ר danista Gläubiger, Leiher ועיי' עוד בסוף הערך ומ"ש) בילמדנו בסוף אשה כי תזריע (בתנחומ' לי') לאחד שהיה חייב לדנסטס. וכאל תצר את מואב (דברי' ב', ט'; ובתנחו' לי') למי שלוה משני דנסטין כיון שעשה גרנו ירדו שניהם ותפשו אותה. ובצר לך (שם ד', ל'; ובתנחו' לי') אם הנחתם ע"ז ובאתם אצלי אני דינאסטום [2] ליתן לכם שכר. ובס"ג דפ' במה (אשה) [צ"ל מדליקין] ירושלמי (פ"ב ד"ה רע"ב)

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב, ובדפ"ע תוסווריות וכ"ה בע' תסוור. [2]) כ"ה בכ"י ל"ד, ובדפ"ו דינסטום וצ"ל דינסטים כבדפ' אמש', ובדפ"ר ופיז' דינאטום עיי' בסוף הערך.

היושב בבית מרועע עושה מלאך המות דינסטוס שלו דכתיב (תהלי׳ נ״ה ט״ז) ישי מות עלימו כמה דתימא (דברי׳ כ״ד, י׳) כי תשה ברעך משאת מאומה. פי׳ מלוה בל״י דנסטים. *[אחי״ה בעל ערך מלין כ״י באוצר ספרי הרב החי׳ האלבערשטאם השיג על דברי רבינו, ואחרי שהביא פירושו כתב וז״ל: ובמחילה מכבודו כי דנסטים ודונסטוס, ופעלים ומלות ושמות מזאת הגזרה כולם ענין ממשלה ויכולת. ופי׳ דנסטוס בל״י בעל היכולת וממשלה וכל המאמרים שהביא מן המדרשים מסכימים כולם לכונה הזאת. אמנם מאמר הירוש׳ . . הוא לומר שענין הכתוב שאמר ישי מות היא מגזרת כי תשה והכונה שמלאך המות הוא בעל חוב שלו נמצא שטר חוב שיש לו עליו נעשה אדון שוטר ומושל עליו ע״ד עבד לוה לאיש מלוה ובא בשטר חובו אל ביתו של זה לעבוט עבוטו ונוטל נשמתו וכו׳ עכ״ל. עיניך הרואות שבעל מחבר דערך המלין כ״י זה כיון על ל״י δυναστής פי׳ Gebieter, Herrscher, מושל ואדון ובעל יכולת ואמת נכון הדבר כי בילמדנו בציון מבצר לך יש לבאר ככה וענינו אם עזבתם את ע״ז ותפנו אלי יש לאל ידי ובעל יכולת אני להשיב לכם גמול ושכר על זה. ועל שיעור זה מעיד כתיבת המלה דינאסטוס לגי׳ כ״י. אבל בשאר ציונים שהביא רבינו בלי ספק על ל״י הרשומה בתחלת ערך כיון. ובאמת המשך הענין מראה לדעת כי ענין המלה מלוה ונושה. וכן דרש יַשִּׁי מות מפעל נשה. ועל ידי מלת δανειστής העתיקו ע׳ זקנים נֹשֶׁה במ״ב ד׳, א׳; תהלי׳ ק״ח, י׳, ותודוס (Theodotion) העתיק ונשים (ישעי׳ ג׳, י״ב) כאלו כתוב נֹשִׁים בינוני מן נשה ג״כ ע״י מלה יונית הנ״ל (וכן הבין התרג׳ בתרגומו כמָרֵי חובא עיי׳ רש״י ורד״ק שם). ועוד העתיקו ע׳ זקנים את הפעל לוה (דברי׳ כ״ח, י״ב. מ״ד; משלי י״ט, י״ז; כ״ב, ז׳; נחמי׳ ה׳, ד׳) ופעל עבט (דברי׳ ט״ו, ו׳; ח׳) ע״י הפעל δανείζω, ομαι. ועוד יש להביא ראיה לאמיתת פירוש רבינו משמ״ר פכ״ט משל לדניסטוס שמלא כיסו זהובים והיה עומד וצווח מי שהיה מבקש יבא וישאל והיו הכל שומעים ובורחים לומר כשיבוא ליפרע ממי שלוה. ושם ברפ״ל אם כסף תלוה וכו׳ משל לאחר שלוה מן (דיוסטוסו) [צ״ל דינסטים] ושכחו לאחר זמן בא ועמד לפניו א״ל יודע אני שאני חייב לך וכו׳. במדר׳ רבה ריש פ״ט לוה רשע ולא ישלם יש אדם לוה ואינו פורע שאין (הדנוסטים) [צ״ל הדניסטים] משבר שניו וגובה אותו] —

דַּנְק (דַּנְקָא פי׳ דנקא בל״ם ובל״ע دانق מל״פ دانگ בל״י שתות sechster Theil eines Drachma (δανάκη) כפ׳ המקבל בגמ׳ לשנים מעוטות (ב״מ ק״ט:) ריבעא דההוא דנקא. פי׳ המנהג הידוע השתל נוטל החצי ומי שלא שתל אלא עובד השתילים בכלל השדה[1]) בלבד נוטל שליש בא השתלא להסתלק דינו ליטול רביע מן הנותר אחר שיטול הארים היורד במקומו לעבוד האילנות שליש והיא כגון שדה אילן שעולה להן בשדה כולה בכל שנה י״ב זהובים חולקין אותן בעל הבית והשתלא זה נוטל ו׳ וזה נוטל ו׳ כשבא השתלא להסתלק הוריד ארים במקומו נוטל הארים ד׳ שהן שליש הכל ונוטל בעל השדה ו׳ שהן חלקו בכל שנה ושנה נשארו ב׳ שהן שתות לי״ב. ורביע לח׳ שנשארו אחר שנטל חלקו שליש. וזהו פי׳ ריבעא של ח׳ הנותרים שהן שתות לי״ב *[אחי״ה בר״ה כ״ו סע״א אמר ר״ע כשהלכתי לאפריקי היו קורין למעה קשיטה ואמר הש״ס למנ״מ לפרושי מאה קשיטה (בראשי׳ ל״ג, י״ט) מעה דנקי, וא״כ הוברר כי דנקא שוה מעה ובאמת מעה כסף היא שתות של דינר וכן דנקא ענינו שתות ממטבע של דרכמי ולפירושי מסכים פירש״י לב״מ ס׳: ד״ה בדנקא, זבחי׳ מ״ח. ד״ה דנקא, בכורו׳ י״א. ד״ה בר דנקא, רשב״ם לב״ב קמ״ו: סוף ד״ה ושמין, וכן משמע מיבמו׳ ל״ה, ובכורו׳ נ׳, כי דנקא הוא אחד משש ופלגא דנקא הוא אחד מי״ב עיי׳ פירש״י לשבת ל״ה. ד״ה פלגא דדנקא, ועל פי הדברים הברורים האלה פי׳ הרמב״ן לויקר׳ סוף פרש׳ ה׳ קשה להלמו שפי׳ בת דנקא בע״א עיי״ש] —

☞ דַּנְק (פי׳ דַּנֶק בל״ם כמו אָנַק ואולי מל״ע دنگ (unter der Last ächzen תרג׳ האנק דום (יחזק׳ כ״ד, י״ז) אידנק שתוק). *[אחי״ה וכן בתרג׳ יחזק׳ ו׳, ז׳, כ׳, מ״ג; ל״ו ל״א; מלאכי ב׳, י״ג. ולדעת לעווי אִידְּנַק כמו אִדְּאַנַק (ואל״ף נבלעה) והוא נולד מן אתאנק ואשר נ״ל כתבתי בתחלת הערך] —

* דֶּנַק (Schmerz, Aechzen) ברכו׳ מ״ב סע״ב ניזיל וניכול לחמא אנהר דנק ופירש״י כך שמו, וכ״י מ׳ ובב״נ גרס בנהר אנק וא״כ דנק לפי גזרת המלה הוא מערך הקודם לזה. ונוכל להעתיק נהר דנק = אנק Heulstrom, Schmerzensstrom וממש כן נקראו אצל היונים הנהרות

[1]) כ״ה בדפ״ר.

Κώκυτος (= κωκύω wehklagen) ,Ἀχέρων (= ὁ ἄχεα ῥέων = Leidenstrom) ושני נהרות נוזלים בעמק עכור של שאול עיי' הומירוס אדיססע י', תקי"ג, תקי"ד, וגם נהר דנק (אנק) הוזכר אצל פטירת רב.

* דַּנְקָאִי (שם פרטי) ב"ר פע"ט שמע קלא דנקאי ספרא אמר וכו' פי' שמע קול איש סופר הנקרא דנקאי.

דִּנַר (= דֵּינַר בל"ע ופ' دينار (دنار) בל"י δηνάριον בל"ר denarius מטבע ידוע ושויו ראה בפנים הערך) בפ' גט פשוט בגמ' כתב בו (מאה זוזי) [צ"ל ז ו ז י מ א ה] [1] (ב"ב קס"ו.) אמר רב אשי רישא דכתיב ביה דינרי זהב סיפא דכתיב ביה דינרין הן של כסף ומנא תימרא דשני לן בין דינרי לדינרין דתנן בפ"ק דכריתות (ח'. וכן טהרות פ"ד מי"ג) האשה שיש עליה וכו'. ובר"ג דפ' הזהב (ב"מ מ"ד:) איסר אחד מכ"ד בדינר של כסף [למאי נפקא מיניה למקח וממכר] דינר של כסף אחד מכ"ה בדינר של זהב. *[אחי"ה בענין פי' למאי נפק' מינ' למו"מ עיי' שט"מ למקומו שהביא כמה וכמה פירושים וכולם גרסו כמו בנוסחאותנו לכן השלמתי גי' רבינו כדאי' לפנינו אבל בכ"ז לבי נוקף שהרי בירו' קידושי' פ"א דנ"ח רע"ד ג"כ לי' מה שהסגרתי וז"ל הירו' שם: תני האיסר אחד מעשרים וארבעה בדינר כסף, דינר כסף אחד מעשרים וארבעה לדינר זהב. ומה שאמ' הירו' דינר כסף אחד מכ"ד לדינר זהב ולא כ"ה כבבבלי י"ל שבא"י הוקיר הכסף יותר מבבבל, ומבבלי קידושי' י"ב. נראה שלפעמים האיסרין הוזלו עד שעמדו שלשים ושתים בדינר וז"ל ולא קשיא הא דאיקור איסרי הא דזול איסרי הא דאיקור איסרי קום עשרים וארבע בזוזא הא דזול קום תלתין ותרין בזוזא. (וזוזא הוא דינר) ועיי' על מטבעות ומשקלות תלמודיות להח' צוקערמאן צד כ"ג. אבל ראה זה מצאתי כי גם בירו' שבועו' פ"ו דל"ז רע"א ותוספת' מעשר שני פ"ה משמע כי שמונה של זהב או שמונה של דינרי זהב הוא כמאתים דינרי כסף וא"כ דינר זהב אחד גם לירושלמי שויו כ"ה דינר כסף כמו בבבלי לכן נראה לפע"ד ליישבו במה שכתב הר"ר יהודה בר נתן (הובא בתוספו' בכורות נ': בסוף ד"ה דמזדבנא) שאותו דינר הוא להכרעות המטבעות ושכר בעלי המטבע (Agio) שמי שיש לו כסף (? כדי לעשות כ"ה דינר של כסף נותנין לבעל המטבע לטובעו ואין מחזיר לו אלא כ"ד של כסף ע"כ ולפע"ד צ"ל שמי שיש לו ז ה ב, והוא דינר זהב. ועיי"ש היטב התוספות באותו ד"ה. ועיי"ע קלבון. וקרוב לזה מצאתי בכ"י רגמ"ה לבכורו' נ'. (בקובץ כ"י אנגייליקא A. 5. 18 דף קי"ב ע"ב) . . בו' סלעים של כסף שהן כ"ד דינרי כסף שהן כ"ד זוז והאי זוז דינר הוא והאי דקאמ' רב יוחנן כ"ה זוז אותו זוז נכנס ל ה כ ר ע כ"ד זוזין אם היו שוקלין כל אחד לבד עכ"ל —. ודינר זהב הוזכר הרבה פעמים למשל: ב"ק פ"ד מ"א, ופ"ח מ"ח, שבועות פ"ז מ"א, תוספת' שקלים פ"ג, תוספתא מעש' שני פ"ה, ב"ב קס"ה: והלאה, עירו' י"ט. חגיג' כ"ז. חולי' נ"ט: כריתות ח'. מעיל' כ"א סע"א, כתוב' צ"ט. ועוד הרבה זולת אלה מקומות. סתם זהב הוא דינר זהב כדמוכח ממשנ' ד' פי"ג דמנחות דף ק"ו: הרי עלי זהב לא יפחות מדינר זהב, כסף לא יפחות מדינר כסף. ועיי' עוד רש"י ב"ק ל"ו: ד"ה כסף צורי ולע"ז י"א. ד"ה שבעים. והקבוץ דינרין, ובסמיכות דִּינָרֵי עיי' ב"ב שם וירו' ברכו' פ"ט די"ג ע"ד בקעה בקעה התמלאי דינרי זהב והיתה מתמלאת. אבות פ"ו דינרי זהב. תנחומ' ואתחנן סי' ו' אלף אלפי דינרי זהב —. ד י נ ר א נ ק א ו א נ י ג ר א ב"מ מ"ו: עיי"ע אנגרא וע' נייקא. ד י נ ר ג ו ר ד י ו ן , גורדינון ויתר השינוים עיי"ע גרדיון. ע"ז נ"ב: ד י נ ר א ה ד ר י י א נ א ט ר י י נ א ש י פ א עיי"ע הדריינא, טרינא. שף ט"ז. כתובו' ס"ז: ד י נ ר י ס י א נ ק י עיי"ע זיינקי, סיינק. בכורו' מ"ט סע"ב ד י נ ר א ע ר ב א . . איסתירא סרסיא ופירש"י דינר ערבאה ישמעאלי וכו' ע"ש היטב וכן בדף נ' ד"ה דאינון, וכן פי' כ"י רגמ"ה לבכורו' (בקובץ כ"י אנגייליקא במקום הנ"ל דף קי"ב:) דינר ערביא . . איסתירא סורסיא סלע של אותו מקום וכו'. ד י נ ר צ ו ר י אבות דר"נ פי"ז. ד י נ ר א ק י ס ר א נ ה (ע"ז ו':) ופירש"י קסרינאה דינר מצורה חדשה שפסל קיסר את הראשונה וגזר על זו ע"כ. ובעל הערוך לא הביאו. אבל בכ"י ר"ח לע"ז (קובץ כ"י אנגייליקא A 2. 10.) מצאתי כתוב דינרא קסדינאה (בדלת) ולא פירשו. ואולי ט"ס הוא וצ"ל דינרא קסרינאה. והוא דינר שנטבע בקיסרין ששם היה בית המטבע עיי' צוקערמאן שם צד כ"ח]— (א"ב פי' בל"ר יוני וישמעאל מין מטבע רומיי ושויו עשרה איסרין, וזה פי' מלה

[1]) וכן הובא בעי' רבע א' וכ"ה בכ"י רגמ"ה לב"ב ועיי"ע פרט ג'.

של דינר [ר"ל denarius נאצל מן deni פי' כולל עשרה| דבר של עשרה והעלוהו לכ"ד איסרין, כי האיסר היה מטבע של נחושת והדינר של כסף ומשקלו יותר מעט ממשקל דרכמא, כי משקל שבעה דינרין באונקיא אשר משקלה שמנה דרכמין ומשקל מחצית שקל הקדש שני דרכמין א"כ הדינר משקלו כרביעית שקל הקדש. ובזה תבין מאמר דירוש' פרק מצרפין דשקלים (פ"ב דמ"ו רע"ב) ובקשו לשקול דינרין קרטין פי' בל"ר דינרין שהם רביעית). *[אחי"ה כלומ' denarius quartus ויפה גרס רבינו בע' טבע ב' דינרין קורטין והוא quartus כשאמרנו. ועל משקל דינרין שונין והשתנות השער אצל רומיים עיי' בעקה מעטראל. אונטערזוכונגען במקומות המצויינים בלוח הספר צד תע"ז. וגם אצל הרומיים יש דנרין כסף ויש מהם זהב, עיין אוצר מלין רומיים לשעללער] —

* דּוֹסָא שם פרטי לתנא עיי' תוספ' מעש' שני פ"א, עדיות פ"ג מ"ב, ב"מ מ"ז: שבת ק"מ: במשנ'. עירובי' פ"נ רע"א, ביצ' ל"ז רע"ב, יומ' י"ב: כ"ג: (ויק"ר פכ"א); סוכ' כ'. (עדיות פ"ג מ"ד) כתובו' ל"ז: (עדיות פ"ג מ"ו) גיטי' פ"א. (דורות האחרונים ר' דוסא, אבל ר' דוסי זה הוא ר' דוסי בן הרכינס עיי' בדה"מ למהרז"ף צד ע"ב בהערה), ב"ק ס"ט: ושם סע"ב, ב"מ ע"ו: ע"ז. סנהדרי' ס"ג סע"א, צ"ט רע"א, חולי' כ"ו סע"ב, נ"ט רע"ב. בכורו' מ"ג: במשנ'. נדה ד' סע"ב. ב"ר פל"ד ופנ"ט. — ר' דוסא בן הרכינס עיי' דה"מ צד ע"א והלאה וש"נ המקומות. ר' חנינא בן דוסא ברכות פ"ה מ"ה, סוט' פ"ט מט"ו, אבות פ"ג מ"ט. ויש להסתפק אם דוסא אביו הוא של בן הורקנוס הנזכר שם במשנה אחר זו (מ"י) שא"כ קשה שהביא תחלה דברי הבן ואח"כ דברי האב ועיי' בדרך חיים פ"ג דאבות הובא בסד"ה ח"ב צד פ"ז רע"ג. שבת קי"ב: פסחי' קי"ב: חגיג' י"ד. תענית כ"ד: כ"ה. ב"ק נ'. ב"מ ק"ו. ב"ר פ"י. — ר' דוסא ירו' סוף מ"ק דפ"ג סע"ד עיי"ע דמך. עולא שכפא קומי ר' דוסא ירו' ע"ז ספ"ב דמ"ב. ר' דוסא ממלחיא ירו' סוט' ספ"ג די"ט ע"ב. וקצת צ"ע כי ערך דוסא בל תמצא במבוא הירו' למהרז"ף. — ר' נחוניא בשם ר' דוסא בר טבת עיי"ע נחוניא בסד"ה. — אבא יוסא בן דוסאי תוספת' פאה רפ"ד, אבל בכ"י תוספת' יותר נכון בן דוסתאי ואבא יוסי בן דוסתאי נשנה גם במקומו' אחרי' עיי' סד"ה אות דלת צד נ"ח.

דַּסְטוּרַן (לדעת רבינו אריסות ולפע"ד מל"פ دستاران עבודה בשכירות שנשתלמת קדימה ein voraus bezahlter Dienstlohn) בערכין בגמ' דפ' המקדיש (כ"ח.) אבל שדה סגי ליה בדסטורן. ובפ' האומ' לחבירו צא וקדש לי בגמ' על מנת שיש לי בית כור עפר (קידוש' ס' סע"ב) לא צריכ' דאע"ג דנקיט ליה בדסטורן, פי' זו השדה היא אצלו באריסות. (א"ב בנוסח' דידן כתוב בדסתורין). *[אחי"ה לא דק היטב במח"כ דבקידוש' הגי' בדיסתורא ובערכין בדיסתורן ובדפ"ע בדסטורין אבל בכ"י ו"ו ול"ד היותר נכון דסטורן וכ"ה בילק' בחקותי רמז תרע"ח רק שם בט"ס אי' בריסטורן וצ"ל בדיסטורן. וגי' רש"י בערכין בדיסתורן וכ"ה בכ"י רגמ"ה בערכין. (בקובץ כ"י אנגייליקא דף קנ"ב ע"ב) וז"ל: אבל שדה אמאי, ליחרם כל שדותיו דסגיא ליה בדיסתורן שיכול ליקח שדות של אחרים באריסות ויכול לחיות בהן ע"כ ואחר גי' ופי' רגמ"ה נגרר רבינו ורש"י לערכין, וגם בקידוש' פירש"י בדיסתורא: באריסות וכן נ"ב בילק' בחוקותי. והנה אמת כי עיקר הגי' או דיסתורן כגי' רגמ"ה ורש"י או יותר טוב דסטורן כבערוך כ"י בין כך ובין כך בלא יו"ד אחר רי"ש אבל ענין המלה רק בהשאילה מורה אריסות ועצם הוראתה כמו שכתבנו שכר עבודה המשלם בעל השדה להעובד בקדימה ומה נכון מאוד לפי זה מאמר הש"ס בסד"א למה לא יוכל להחרים כל שדותיו הרי יוכל לשכור עצמו כשכר עבודת שדה לאחרים ויוכל לחיות בשכר המשתלם לו קדימה וגם הסוגי' בקידושין עולה יפה שאם הראה לה בקעה אינה מקודשת מאחר שאין השדה שלו רק עבדו בשכר, ודו"ק. ולעווי והח' פליישער פי' בע"א בדוחק. ובעל המשביר התרחק מן האמת עוד יותר] —

דסק (= דַּסְקָא לפע"ד אות ט' נבלעת ובל"פ دستك דסטקא פי' איגרת כתובה וחתומה בציווי הפקיד ämtliches, versiegeltes Schreiben) בר"ג דפ' י' יוחסין (קידוש' ע'.) אייתו עליה דסקא דזמינותא [1]. ובר"ג דפ' הגוזל ומאכיל (ב"ק קי"ב:) כגון דנקיט דסקא [2] מבית דין הגדול. ובפ' השולח גט בגמ' העדים חותמין (גיטין ל"ו.) מעיקרא

[1]) בנו"ג אייתי פיתקא דהזמנא. ודע כי פיתקא בל"פ ن̇ك ג"כ פי' כתב ואיגרת או תהיה ל"ע بِطاقة ובל"י πιττάκιον דף של לוח לכתוב בו ועיי' מ"ש בע' טסקא ג'. [2]) בנו"ג דיסקא.

במאי אפקעינהו בדייסקי[1]. ובפי' אחרון בגיטין [בגמ'] (כתבו) [צ"ל חתמו] העדים בראש הדף (גיטין פ"ח.) אלא רב בדייסקי הוא דהוה חתים. פי' רב בדייסקי הוה חתים מן צד הכתב[2] והן אגרות של רשות שאינן לראיית עדות, אבל בשאר שטרות תחת הכתב היה חותם רב ולא מן הצד הלכך כל מן הצד בין גגו לגבי הכתב בין רגליו כלפי הכתב לא חיישינן להו אלא שניהן פסולין וכן אחורי הגט אם הוא גט פשוט ואם נקרין העדים בסוף אחד מהן שאינו סופו של אחד בין גגו כלפי הכתב הוא כשר. *[אחי"ה וכן פירש"י בכאן ועיי' לדף ל"ו. וכנ"ה בקידושי' ע' ע"ב אפיק דיסקא דהזמנותא ופירש"י הוציא שטר הזמנה מחיקו. ושם הא גברא והא דסקא. וזה כגי' רבינו. אבל גם גי' דייסקי מצאתי כתוב בפי' כ"י רגמ"ה למנחות מ'. שאי' שם בגמ' וליכתב' אדיסקי, אדיסקי ליקום ולסמוך וכו' ובכ"י רגמ"ה (בקובץ כ"י אנגיליק' דף א' ע"ב) גרס אצל אדיסקי עוד דייסקא. ופי' ולכתוב בה אדיסקי כלומ' יכתבו ספרים ולישדרן לגולה וכו' ואנן אדיסקי ליקום וליסמוך למשריה שמא איכא מאן דלא חזי לדייסקא אמר רבא וכו' סמכינן אדייסקי ששולחין לגולה כשמעברין אדר וכו' עכ"ל. נראה מזה שגם רגמ"ה פתר המלה הזרה ע"י כתב וספר. ובעה"ק שנ"ב סיים: דסקא דזמינותא לאד בריפ"א בל"א וכונתו: Vorladungsbrief] —

דִּסְקָס (= דִּיסְקוֹס בל"י ורו' δίσκος, discus כדור וכל דבר עגול ועוד קערה alles Scheibenförmige, Schüssel, Teller ועיי' בפנים). בב"ר פרש' ויכלו (רפ"י) לאמבטי שהיתה מלאה מים והיו בה דיסקוסים נאים[3]. ובפי"א פעם אחת זימנני אדם בלודיקיא והביא לפנינו דיסקוס טעון בי"ו מוטות. ס"א טרפיזין, ס"א שולחן[4]. ובפ' ל"ד (ר"פ ל"ג) ויזכר אלהים את נח: נפיק טעין ליה גרדומי דדהב בגו דיסקוס דדהב[5]. בויק"ר בשור או כשב פ' צדקתך[6]. ובריש אחרי מות (ויק"ר פ"כ) למלך שהיה לו שני דסקסים נאים[7]. ובילמדנו בריש אחרי מות (בתנחומי לי') הכניסו לו דיסקוס מעצמן. פי' לשון לעז הוא. *[אחי"ה ולכאורה כונת רבינו על לאי"ט desco שהוראתה שולחן וממנו לא"ש Tisch ובל' הונגרי deszka פי' דף ולוח. ואחר פירוש זה נגרר בעל מ"כ בכל מקום והוצרכנו להמליץ בעד רבינו כי מוכרח היה לבאר כן ע"י לשון לע"ז זה בראותו ס"א תחת דיסקוס בב"ר פי"א שולחן וכמו שהבאתי בשם כ"י פאריז, ונ"ל כי ס"א זה הגיה איזה סופר לצד המלה טרפיזין שאי' ג"כ בב"ר פי"א וענינה באמת בל"י τράπεζα שולחן ואח"כ באה מלת שולחן לפנים בב"ר. אבל כותבי הערוך או מדפיסים דלא גמרי וסברי טעו בדברי רבינו והדפיסו ס"א טרפיזין בל"י שולחן וחשבו כי תיבות בל"י שולחן מוסבות על מלת דיסקוס כמו שהעיר לנכון ר"ש באבער בפסיקתא פרה צד ל"ו: הערה קי"ח אולם הנכון כגי' הכ"י ודפ"ר אשר על פיהם קבעתי הנוסחא. אבל גם בעל מחבר כ"י ערך מלין בקובץ אוצר ספרים של מהור"ר שזח"ה הבין דברי רבינו ככה כאלו יוצא מפורש ע"י רבינו כי דסקוס בל"י שלחן וז"ל בעל ע"מ כ"י הנ"ל: דיסקוס פי' בערוך שלחן כעין שקורין דֶיסקו בלע"ז והביא על זה מאמרים מן המדרשים הראו בתחלת המחשבה על הענין הזה. ואנכי מצאתי המלה הזאת מלה יונית גמורה ישתמשו בה הלאטינים. והוראת המלה על שני ענינים. הענין האחד, והוא מה שאחשוב

---

[1]) בנו"ג שם ובדף פ"ח: יותר טוב בדיסקי. [2]) ובדפ"ר רק: בצד. [3]) בנו"ג דיוסקוסים. ושם איזה פעמים כתוב כן אבל בילק' בראשי' רמז ט"ו דף ה' סע"ב בשם ב"ר הגי' דִיסְקָסִים ונ"ב צורות אבל האמת כי דיסקוסים או דיסקסים כגי' הילק' והערוך בסמוך בציון מויק"ר הוא הקבוץ מן דיסקוס שפירושו בל"י כדור של ראי מוצק מתכת runder Metallspiegel ופתרון המשל כמו שאינה נראתה מלאכת מחשבת של שני כדורים בהיותם באמבטי מלא מים כך כל זמן שהיה העולם תהו ובהו לא נראתה מלאכת שמים וארץ (שהם ג"כ שני כדורים גדולים) ורק אחרי העדרת תהו ובהו נראת מלאכת צביונם ויפים ויצאו לצורף כלי ובעל המאמר דרש ויכלו נעשה כלים וסומך הדרוש אל פסוק במשלי כ"ה, ד' ע"ש. ובילק' משלי שם רמז תתקס"א הגי' בט"ס ריסיקוסין וצ"ל דיסקוסין כגי' הערוך. [4]) גי' בלודיקיא אי' בדפ"ר רק שם בלידיקיא ואחת היא וכ"ה בעי' אסיא אי' ע"ש ומ"ש כי בני לידיא היו בקיאים באומנת יד. ובכ"י ו"ו בי בלדיקיא ובכ"י ו"ו א' בלוסקיא וצ"ל בלודקיא וכ"ה בדפ"ע כאן ובעי' טרפיז. וגי' דיסקוס אי' לנכון בכ"י ו"ו א' ולא כמו בדפ"ע דיוסקוס וכ"ה בטעות בב"ר. והגי' ס"א טרפיזין ס"א שולחן אי' לנכון בדפ"ר וכן בכ"י ל"ד וכ"י ו"ו א' ובי רק שם טרפשין אבל העיקר טרפיזין וכ"ה מפורש בעי' טרפיז בשם ב"ר פי"א. ובדפי' פיז' וויניצי' הגי' כזה: „ס"א טרפטין (ובדפי' אמש' טרפסין) בל"י שולחן" והעיקר כמו שכתבנו. וגי' שולחן אי' בב"ר כ"י פאריז (עיי' מ"ע המחקר ומ"ש החי' גרינוואלד). [5]) עיי"ע גרדם ג' ומ"ש. [6]) לפנינו בויק"ר פכ"ז אשר עליה כיון רבינו לי' אבל אי' באותו הסיפור מאלכסנדרוס מוקדן באותה הלשון שציינתי בעי' גרדם ג' ע"ש. וכן לי' בירו' ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג ועי"ש הרבה שינוים. [7]) בויק"ר שם לפנינו לי' אבל מערך אמבוניא. בר הדיא. קד ג'. קשר ב' נראה בעליל שפרשה יותר שלמה היתה לפני רבינו.

שלזה כיונו המדרשים שהביא בערוך, יורה על כלים גדולים שנושאין בהן מיני המאכל על השולחן כדומה למ"ש הכתוב (בראשי' מ', י"ז) ובסל העליון מכל מאכל אבל אינם נעשים מגמי כעין סלי חרי אבל ברמות כלים של חרס או של עץ או של מתכת. והנה יירונימו [Hieronymus] המפרש הגדול לנוצרים ויהי המלצר נשא את פת בגם דדניאל (א', ט"ז) דיסקופורוס [δισκοφόρος] פי' נושא הדיסקוס כלומ' נושא הכלים שבהם מיני המאכל. ענין שני מצאתי במדרשים דיסקוס של לבנה והוא על ההוראה השנית שמצאתי למלה הזאת בל"י והוא היה ברמות כדור של שיש היו משחקים בו כי מנסים היו בו כח האיש וגבורתו אשר זרעו משלה לו לזרקו למרחוק ועל הענין הזה כינו חכמים כדור של לבנה במלת דיסקוס וכן נמצא בספרי יון כינו את כדור השמש במלת דיסקוס למדו רז"ל כינוי [צ"ל לכנות] בו לכדור של לבנה עכ"ל הזהב. ובציון האחרון בלי מראה מקום כיון בלי ספק על שמות רב' פט"ו: הלבנה בראשון של ניסן מתחלת להאיר וכל שהיא הולכת מאירה עד ט"ו ימים ודסקוס שלו מתמלא וכו' ושם הרי נתמלא דיסקוס של לבנה. ופי' מ"כ הערוך פי' שלחן וכו'! אבל האמת קערה של לבנה וכדורה וכן אמרינן בלא"ש Mondteller על גליל הלבנה Mondscheibe ואולי כיונו גם רז"ל על גליל חמה במלת דסקוס שענינה כן בל"י δίσκος Sonnenscheibe במה שאמרו בויק"ר פ"כ, בקהל"ר פ' מי כהחכם ובתנחום' ריש אחרי מות ובילק' קהלת רמז תתקע"ז ובפסיקת' רבתי פי"ד ובפסיקתא דר"כ בחדש השלישי צד ק"א. ובפסקתא פרה צד ל"ו לפי ג' כ"י אקספארד (עיי' בהערת ר' שלמה באבער שם) ובע' דיסקר: תפוח עקיבו של אדה"ר היה מכהה גלגל החמה . . ואל תתמה בנוהג שבעולם אדם עושה דיסקרי אחד לו ואחד לביתו וכו' ודיסקרי הוא כמו דסקוס עיי"ע דיסקר ובחרו חכמינו לשון ערומים ככה לדמותו לתיבות תפוח עקב וגלגל חמה, כי דיסקוס ענינה בהוראה ראשונה כדור וכל דבר עגול וגלול, וכן ענין המלה disco בלאי"ט ופליאה שנעלמה מעיני רבינו שידע היטב לשון עמו. ובאור מלה איטלקית זו בנקל היה לראות פתרון הדרושים שהובאו בערך זה. ולבי אומר לי שבאמת על לאי"ט זו ר"ל על disco כיון רבינו שפי' כדור ולא על לאי"ט desco כמו ששיער בעל מחבר כ"י ערך מלין הנ"ל. והראיה להשערתי זו תמצא בע' דיסקר ע"ש. — ובענין הוראת מלה רומית אמצעית disco עיי"ע טסקא א' ומ"ש ובהוראה שנית ענין המלה קערה להיותה עגולה וחלולה. ובהוראה זו מצינו עוד המלה בב"ר פל"ד משל לאוהבו של מלך שכבדו ושלח לו דורון נאה דסקום נאה ובילק' נח ס' רמז ס' יותר טוב דורון נאה בדיסקוס נאה. וגם כאן טעה המפרש לכתוב בצדו פי' שלחן ולא לבד שאין זה פתרון המלה גם לשון בדיסקוס אין להלמו כי אם כדברי המפרש כ"ה צ"ל על דיסקוס וכן יש להשיג על בעל מ"כ שפי' כן בב"ר פי"א אעפ"י שגם שם אי' הביא לפנינו דיסקוס אחד . . ובו מכל מה שנברא וכו', וכן בויק"ר פל"ג אי' בגו דיסקוס וכו' וכל זה יפה עולה להוראת קערה ולא לשל שלחן. ובאסת"ר פ' אם על המלך: אני מכנים את ראשו בדיסקוס ושם פ' ויטב: והכנים את ראשה בדיסקוס. ירו' ע"ז פ"א דל"ט: עיי"ע דוקינר. והקבוץ דיסקוסים עיי' לעיל ועוד בענין אחר בילק' אסתר רמז תתרמ"ח ד"ה והשקות: היו שם כוסות ודסקיות משונות אלו מאלו —. והנה טרם אכלה לדבר זכר אזכר דברי מהר"ם לונזאנו בע' דיסקוס וז"ל דיסקוס של לבנה בשמ"ר פט"ו פי' צורתה. בב"ר פיו"ד דיסקוסין נאין פי' צורות עכ"ל, בציון הראשון ודאי טעה כפי מ"ש לעיל אבל בציון מב"ר אולי יש להצדיק דבריו אשר עמם מסכים גם מפרש המלות בילק' שהזכרתי בראש הערך, שי"ל כי דיסקוסים בב"ר פי' הוא מענין ל"י אמצעי δίσκον Bildarbeit מעשה אבן חרש ופתוחי חותם אשר מציירים באבן וזולתו עיי' רימ"ז בט"ר ח"ב, ק"ה, ולפי פירוש זה לא יהיה ציון ראשון במקומו בע' זה]. —(א"ב פי' דיסקוס בל"י ורומיי מין כלי עגול וקערה אשר בה מביאים המאכל על השולחן. ופי' דיסקרין קערה קטנה)[1].

* דִּיסְקוּס (שם הפרטי) בירו' תרומו' פ"ח דמ"ה: מעשה במגורת של דיסקוס ביבנה, ותוספתא דמקואות פ"א גרס דיסקוס אבל ר"ש למקואות פ"א מ"ב בשם תוספת' גרס דיסקוס ובקידושי' ס"ו רע"ב הגי' דסקים וברש"י דיסקים ופי' שם אדם או של מקום ביבנה עכ"ל ואין בידי להכריע.

דִּסְקוּפְלִן (= דִּיסְקִיפְּלִינָא פי' בל"ר disciplina (Unterweisung, Zucht, Lehre) בילמדנו בסוף ויקרא: הפולח הזה יודע נימוסי ודִיסְקִפְּלִינָא

---

[1]) ועוד עיי"ע דסקר.

שלי. פי' תורתי ומוסרי ובלע"ז דישיפלינא. *[אחי"ה בלאי"ט כמו בל"ר האמורה בתחלת הערך. ודע כי בתנחומ' ויקר' ססי' ו' הגי' . . א"ל לקרתני פניתי שאינו יודע נימוסי המלכות מה הם אבל בן פלטרין בכל יום ויום הוא עמי ויודע עסקי המלכות וכו' וכ"ה בילק' ויקר' רמז תס"ד בשם התנחומ' ובע' פגן ב' הביא ג"כ רבינו ילמדנו זה לפולח ופגן שהכעיסו את המלך וכו' עד הפולח הזה יודע נימוסי והכעים אותי לכן הרגתיו אבל הפגן הדיוט הוא ואינו יודע נימוסי לכן פניתי אותו (כגי' כ"י ק"ט ו"ו ל"ד) הרי פולח מקביל לבן פלטרין והפגן מקביל לקרתני דתנחומ'. ואחר נימוסי צ"ל עוד כבערך דכאן ודיסקיפלינא שלי] —

דִּיסְקַר (= דִּיסְקַרִין, דִּיסְקַרִי לפע"ד בל"י החדשה δισκάριον, δισκάρι קערה (Teller בב"ר פע"ט (פע"ח) ויאמר שלחני אתת חדא איתתא טעינא ליה חד דיסקרין וחדא סכין בגוה. וכריש ויגש אליו יהודה פצ"ד (רפצ"ג) תפוחי זהב במשכיות כסף (משלי כ"ה, י"א) תרג' (אונקל') [צ"ל עקילם] חזורין דדהב בגו דסקרין דכסף. ובריש ילמדנו האומן הזה כשהוא מבקש לעשות דסקרין מה הוא עושה[1]. בפסיקתא דאחרי מות (בפסדר"כ שם צד ק"ע:)[2], ובפסיקת' דפרה (צד ל"ו:) ובפסיקתא דבחודש השלישי (צד ק"א.)[3] בנוהג שבעולם אדם עושה שני דיסקרין אחד לו ואחד לבן ביתו של מי הוא עושה נאה לא שלו וכו'. יש ספרים שכתוב בהן דיסקוסים ויש מפרשין דיסקרין קערה. *[אחי"ה גי' דיסקוסים איתא לנכון בכ"י ו"ו ושם ג"כ בתחלת הערך דיסקר ביו"ד וכ"ה נכון והוא כמו דיסקרין או דיסקרי והוראת שניהם בל"י החדשה: קערה כדעת יש מפרשין שהביא רבינו, ואחרי שהשוה בעל הערוך זו המלה עם גי' ספרים שכתוב בהן דיסקוסים הוברר כי גם הוא היטב ידע פתרון דיסקום שהוא קערה ומזה ראיה למ"ש בע' דסקס כי במ"ש רבינו לשון לע"ז הוא כיון על לאי"ט disco שענינה כדור וקערה. וכספרים אלו גרס הילק' משלי כ"ה רמז תתקס"א בשם ב"ר פצ"ג תרג' עקילס חזורין דדהב בגו דיסקוס דכסף. ולפנינו בב"ר הגי' דיסקרין וכ"ה בילק' קהלת רמז תתקע"ז בשם ב"ר צ"ג וכ"ה בפסיקת' בחודש השלישי ובכל המקומות הנסמנים בע' דסקס רק בפסיקת' דפרה אי' לפי נוסח הכ"י הרשד"ל במקום דיסקרין הגי' קיטונין, והרב החו' ר"ש באבער תקן בהערה קי"ח דיסקרין כי כן גרס רבינו דכאן. ואולי יש לקיים גם גי' שני קיטונין ותהיה אז ל"י κοιτίς פי' ארגז Kiste ובאמת בעה"ק שנ"ב סיים יש מפרשין ארגז. ואם מבטן רבינו נתן יצא פירוש זה ולא מבעל המחבר של ערוך הקצור אז י"ל שרבינו כיון על ל"י אמצעי' ורומי' σέκρετον, secretum תיבה וארגז שמצניעין בו דבר מה, ובאמת מהר"ם די לונזאנו פי' ג"כ דיסקרין בזה"ל תיבה קטנה יפה איסקריניא בלע"ז עכ"ל, וגם ראב"ע פי' במשכיות כסף (משלי שם) במצפוני כסף כלומ' שהם גנוזים. אבל לפי הוראת התיבה דיסקרין אשר השתמש בה עקילס לתרג' משכיות קשה לשער כי הוא ידמה בלבבו שהמלה אחת היא עם ל"י האמצעי' הנ"ל לכן אין אצלנו ספק כי יש להחליט שהמלה היא ל"י הרשום' בתחלת הערך פי' קערה. ודע כי תרג' עקילס למשכיות כסף נעדר עתה ובל תמצא בהיקסאפ' של אוריגינים אשר בידינו (ושם רק תרג' סומכוס ותודום ἀργυρίου περιβλέπτοις ἐν נשמרו לנו וגם ע' זקני' תרגמו בענין אחר וזר מאוד מה שהעתיקו σαρδίου ὁρμίσκῳ ἐν) אבל בלי כל ספק גי' דפוסי הערוך בכאן ובע' חזור אונקלס טעות הוא וצ"ל עקילס. וכבר עמד על זה ראש המבקרים ר' עזריה מן האדומים במאור עינים ח"ב ס"פ מ"ה (צד 392 בהוצאת הרב הח' קאססעל) וז"ל והנה בעל הערוך ע' דסקר הביא המאמר הנזכר (ר"ל של ב"ר פצ"ג) בשם אונקלוס ונ"ל היותו טעות כי מעולם לא שמענו עליו רק תרג' התורה גם ליונתן איננו כי לא תרגם כתובים כנראה פ"ק דמגילה (ג'.) וכו' ע"ש. אבל רמ"ל קורי עכביש ארג במבוא של הוצאת הערוך שאונקלוס ועקילס שם איש אחד הוא וגם בע' דסקר הרבה מלים ללא יועיל ועל קורי עכביש בנה בנינו, כי בלי ספק בערך דכאן טעות סופר הוא. ובע' אסטומכריא (לפי גי' כ"י) אקיום, אתנסיאה, מצטרא, עלם, פלאה, פלקט, פרון ו' מביא רבינו תרג' עקילס בשם המדרשים וכצ"ל גם כאן, ותרג' שלפנינו במשלי העתיק במשכיות כסף בנגודי דסאמא וכ"ה בפשיטה סורית כלומ'

---

[1]) בתנחומ' לי' בריש הפרש' אבל ראה זה מצאתי כי בתנחומ' ריש פרש' אחרי מות אי' קרוב לזה והוא המאמר הנשנה בציונים הבאים תכף בשם הפסיקתא ואולי צ"ל בערוך ובריש אחרי מות ילמדנו. [2]) אחר מלות תפוח עקבו של אדה"ר אי' וכו' שאר קטיעא וכתב שם ר' שלמה באבער פה קצר המעתיק וגם בכ"י אקספארד יען כי כבר נמצא בפסקא דפרה ולפני הרב בעל הערוך היה המאמר החסר פה על מקומו. [3]) ויתר הציונים הבאתי בע' דסקס ע"ש.

מְקַשָּׁה וכן תרג' מקשה בכל מקום נגיד, נגידא וגם רש"י (לשמות כ"ה, י"ח) לועז בטדי"ץ battu = געשלאגען, געהאממערט. וא"כ התרג' משכית כמו אבן משכית אבן שפסולים בו ציורים מעשה חרש אבן ואם גם עקילם הבין במשכיות כסף באופן התרג' אז לכאורה מזה ראיה למ"ש בסוף ע' דסקס כי אולי נגזר מן δίσκον וכמוהו דיסקרין פי' מעשה אבן חרש ופתוחי חותם, ודי בזה. ובב"ר פע"ח הוזכר עוד אצל דיסקרין: חד דיסקרא]—

* דּוּסְקְנִיתָא עיי"ע אוסקניתא.

דַּסְקַרְתָּא (בל"ע دسكرة מל"פ دسكره עיר Stadt) בפ' כיצד מעברין בגמ' עיר של יחיד ונעשית של רבים (עירובי' נ"ט.) אמר רב יהודה כגון דיסקרתא דריש גלותא. פי' עיר של ראש הגולה [1]. דסקרתא דנתזור [2] (עירובי' שם). פי' שהיה סוחר ואין באים רבים אלא בשבילו והויא של יחיד. ובמ"ג דמגילה נקראת (מגילי' ט"ז רע"א) א"ל ההוא סגיא ליה בחד נהרא או בחדא דסקרתא [3]. ובפ' השולח גט בגמ' עבד שנשבה (גיטי' מ'.) ההיא דסקרתא דעבדי דאיזדבן לגוים. *[אחי"ה ורש"י פי' המלה ע"י כפר, כרך, קרייה וגורס בכל מקום ביו"ד אף בגיטין אשר כתוב שם בגמ' דסקרתא בלא יו"ד ובלא יו"ד עיקר הגי' כי בל"ע ופ' נכתב כמו כן —. ועוד נקראה כן עיר דסקרתא ומשם היה רב יהודה עיי' שבת צ"ג, סוטה ו'. אמר רב יהודה מדיסקרתא ובנזיר ל"ה. אמר רבי יהוד' מדיסקרתא וצ"ל רב וכ"ה בנדה ל"ה. נ"ה: ועיקר הגי' דסקרתא וכ"ה באמת בכ"י א"פ (אבל בכ"י מ' בט"ס איסקרתא וכ"ה מדאסקרתא ביבמו' פ"ז:). ודע שהיתה עיר אחת בעיראק עגם (عراق عجم) תחת ממשלת פרס ששמה دسكره עיי' וואולירס אוצר מלין פרסיים ח"א, תתע"ח ולא כמו ששיערו הח' וויעזנער ואחריו הח' נייבויער (גיאגראפיא צד שפ"ט). ושניהם טעו גם במה"כ לפרש דסקרתא שהוא עיר וכפר להחזיקו לשם עצם פרטי ועיי' פערלעס עט"ש צד פ"ג] —

* דִּסְרוּקִיתָא בנדרים נ' סע"א עיי"ע סרק.

* דּוֹסְתָּאִי (שם הפרטי בל"י Dositheus) ר' דוסתאי בר' ינאי תלמידו דר"מ שכן באבות פ"ג, מ"ח ובמשנ' ד' פ"ה דעירובין (דף נ"ח.) ובויק"ר רפי"ז אמר משום ר"מ (ועיי' בסוף הערך) והוזכר עוד בפסחי' ח': גיטי' י"ד: וירו' ספ"ק דגיטין דמ"ג סע"ד וכ"ה בירו' קידושי' פ"ג דס"ד. בבלי קידושי' י"ב. ב"ב י' סע"א, מנחו' צ"ט. (אבות דר"נ פ"ג) נדה ל"א: ויק"ר פל"ה, במ"ר פכ"א. — ירו' סוף פ"ז דדמאי דכ"ו ע"ג איתפלגון ר' ור' דוסתי בי ר' ינאי. — תוספתא שבת ספט"ו ר' דוסתאי בר' ינאי אמר משום ר' אליעזר. — בילק' מלכים ב' רמז רל"ד ושלחו את ר' דוסתאי בן ינאי ואת ר' סבי והיו מלמדים אות' ס"ת בכתב גוטריקון וכו' וכ"ה בתנחו' ריש וישב (ושם הגי' ר' דוסתאי בר ינאי ואת רבי סבייא) ובפ' דר' אלעזר ספל"ח הגי' ושלחו את ר' דוסתאי ור' זכריה וכו' וכתב ביוחסין השלם צד ס"ב ע"ג וז"ל ולא תחשוב כי הוא ר' דוסתאי זה תלמיד ר"מ כי יש אלף שנים ביניהם ע"כ וכבר מתמיה בעל סד"ה ריש אות ד' על הסמיכות ר' כי זו התחילה מתלמידי ריב"ז ואילך כמ"ש הערוך ע' אביי. ואני אומר אל תתמה על החפץ שאין לומדין מדברי הגדה וקל הוא בעיני בעלי ההגדה לברך איזה תנא בברכה מרובה של ג' או ד' מאות שנים עיי' דרכי המשנ' למהרז"ף צד ע"א בהערה. — ר' דוסתאי בן יהודה קידושי' ס"ה. ע"ד: ע"ז. ושם ס"ז. הגי' בן ר' יהוד' אבל בערכין ל'. ובחולי' קכ"ג: אי' ג"כ בלא ר'. — ר' דוסתאי דמן בירי עירובי' מ"ה. ב"ק פ"ג. ע"ז מ'. סנהד' ק"ז. ובילק' תהלי' ס' רמז תרע"ז הגי' ר' דוסתאי דמן ביבי עיי"ע ביבי ואולי ט"ס הוא וצ"ל בירי ובילק' שם ס' רמז תרע"א אי' ר' דוסתאי בר' ינאי והוא מויק"ר דלעיל. ר' דוסתאי בר' מתון ברכו' ז': מגיל' ו': אבל ביומ' ל': צ"ל ר' יוסטאי בר מתון במקום ר' דוסתאי כנראה מזבחי' צ"ט: וכ"ה בכ"י מ' ביומ' עיי' ד"ס שם צד מ'. וד"ס ברכו' צד י"ד. וכן מצאתי בירו' ב"ק פ"ז ד"ו רע"א ר' יוסטא בי ר' מתן. — מדרש משלי סי' י"ג אמר ר"מ שאלני ר' דוסתאי מבי ישבב מהו בטן רשעים תחסר וכו' ובילק' משלי רמז תתקי"ן הגי' שאלני ר' דוסתאי. ונראה שהוא ר' דוסתאי בר' ינאי שהוא תלמיד ר"מ כשאמרנו בתחלת הערך —. דוסתאי אבהו דר' אפטוריקי חולי' ס"ד

---

[1]) גי' דיסקרתא ביו"ד אי' בכ"י ו"ו וכ"ה באו"ז הלכו' עירובי' רסי' קס"ד וכ"ה בגמ' בעירו' שם אצל גי' דאיסקרתא אבל בכ"י מ' וא"פ ובדפי' שונציני (אצל ד"ס עירו' צד קי"ט.) אי' לנכון בלא יו"ד וכ"ה בריטב"א. [2]) כ"ה בכ"י ה"ב וכן בדפ"ה ובשדפ"ע דנתזיר ובכ"י ו"ו דנתזו ובנו"ג דנתזואי ובכ"י מ' דנשואר ועיי' בד"ס שם שהביא הרבה שינוים עוד. [3]) וכ"ה בכ"י מינכי ול"ד וגי' ההוא אי' בכ"י ב' וא"פ ובע"י עיי' ד"ס מגילי' צד מ"ב. אבל בכל מקום אי' דיסקרתא ובנו"ג סגי ליה בחד דיסקרתא אי נמי בחד נהרא.

רע"ב. ר' דוסתי ר' אבא בר זימני . . משמיה דר' דוסתי סבא ירו' חגיג' פ"א דע"ו רע"ד. ובמה"י למהרז"ף נפקד ערך דוסתאי וזה תימה. — דוסתאי איש כפר יתמה ערלה פ"ב מ"ה. וביוחסין השלם צד ס"א: הביא עוד הגי' מערלה שם דוסתאי איש כפר דמאי. א ב א י ו ס י ב ן ד ו ס ת א י עיי"ע דוסא ויוחסין השלם צד ס"ב ע"ג.

☞ דַּסְתּוּדַר (לפע"ד צ"ל דסתור מל"פ دستار מטפחת של זיע (Schweisstuch בגמ' דשבת פ' אין טומנין (מ"ח רע"א) חזייה דפרים דסתודר פי' סודר עיי"ע סודר). *[אחי"ה בע' סדר הביאו רבינו וגרס דיסתודר אבל גי' כ"י ק"ט שם דסתודר וכ"ה בנוסחאותנו וכ"ה בספר הישר לר"ת סי' ר"ל אבל ברי"ף ורא"ש ובכ"י מ' הגי' סודרא וכן רבינו הביאו בע' סדר. ולפי גי' זו תהיה מל"פ سدره או מל"ר sudarium ואם גי' דסתודר העיק' אז הוא כמו שכתבתי בתחלת הערך] —

דַּסְתַּן (פי' בל"פ دستان נתינה ביד היינו מתנה Handgeschenk מן دست יד) בפ' כיצד מברכין בגמ' היו לפניו מנין הרבה (ברכו' מ"ב.) שדר להו דסתנא ריש גלותא [1], ובסוף שבת (קנ"ו:) וקם א נ א שקלת לדסתנא דיהביתו לי יהביתיה ניהליה [2]. ובר"ג דמי שאחזו (גיטין ס"ז סע"ב) אותיבו קמיה דסתנא דחנקא (חמותה [וצ"ל חֵמָתָהּ]. פי' דסתנא חלק. (א"כ בנוסחאות דידן כתוב רסתנא עי"ש). *[אחי"ה כבר אמרתי שאולי י"ל כי רסתנא מהפעל פרסי רסתן והשם רסתה ענינה חתיכת בשר מבושל במרק וגי' ברי"ש אי' בכל מקומות בגמ' חוץ מברכו' נ': וכ"ה בע"י גיטין שם אבל בשבת שם גם בע"י בדלת וכ"ה בכ"י ש"ס ובאה"ת וכ"י ילק' הובא בד"ס שבת צד קצ"ג. ודע כי בכ"י פ' הגי' ב ש ו ל ב ש ר מבושל הגי' ברי"ש לפי זה אינה טעות די"ל שהוא ל"פ رسته (מן הפעל رستن) חתיכת בשר בשול ברוטב. בא וראה כי באמת כן פירש"י בברכו' נ': פתק לקמיה דרב אשי דסתנא ופירש"י מ נ ה ש ל ב ש ר מ ב ו ש ל, אבל שם בגמ' וברש"י הגי' בדל"ת אולם בכ"י מ' ופ' הגי' שם רומנא עיי' ד"ס צד קל"ד. והיותר נכון הגי' בדל"ת מל"פ הרשומה בתחלת הערך כל דבר הנתון ביד ובהרחבת ההוראה: מתנה, מנה, חלק, ואם נחזיק בהוראה זו צ"ל כתיבת המלה בלא יו"ד אחר דלת וכן לי' היו"ד בגי' הערוך וכן לי' בברכו' נ': ובע"י לשבת קנ"ו:] —

דַּסְתַּק (פי' בל"ס דֵּסְתְּקָא בית אחיזה לסכין או לחרב Griff מל"פ دست יד, והשם ממנו دسته (Griff des Schwerdtes ויבא גם הנצב אחר הלהב (שופטי' ג', כ"ב) תרג' ועל אף דסתקא בתר שננא. *[אחי"ה וכן נצב ענינו כן בל"ע نصاب בית אחיזה לחרב וכן העתיק הערבי. ויפה פי' הרד"ק שם נצב יד החרב, אבל רש"י פי' הנצב הוא הברזל שהשנון תחוב לתוכו . . הוא המעמיד החרב ע"פ תערה ע"כ. ולפי פי' זה נוכל לפרש דסתקא גם מל"פ دستكى פי' תיק לגנוז בו דבר מה וא"כ אצל החרב תיק החרב והיינו תער. ועה"ק שנ"ב סיים פי' הקתא שקורין היפטא בל"א ע"כ ר"ל Heft וזה כפי' ראשון שכתבתי. והמתורגמן העתיקו: האנט האב = Handhabe]—

☞ דַּסְתּוּרִין בעל הערוך גרס דסטורין ע"ש. *[אחי"ה כבר הודעתיך שלפי גי' כ"י ערוך העיקר דסטורן אכן גי' עה"ק שנ"ב בערך דבור המתחיל גרס כמו בנוסחאותנו דסתורין אבל בפנים גם שם דסטורין] —

דֵּעַ (מפעל יָדַע, השם יְדִיעָה, דֵּעָה (דֵּיעָה) Wissen, Erkenntniss; מוֹדִיעִים (-mnemotech nische Zeichen); מוֹדָעָא Kundgebung כולם מגזע ל"מ הם). בריש שבת (ב' רע"ב) ובריש שבועות (ב' רע"א) ידיעות הטומאה שתים שהן ארבע, ומפורש בגמ' דפ' שבועות שתים (שבועו' ג'.) [שבועות שתים שהן ארבע] שאוכל ושלא אוכל שאכלתי ושלא אכלתי. ידיעת הטומאה ב' טומאת קדש וטומאת מקדש שהן ד' קודש ומקדש. יציאות השבת ב': הוצאה דעני והוצאה דבעל הבית, ד' הכנסה דעני והכנסה דבעל הבית. מראות נגעים ב': שאת ובהרת, ד' שאת ותולדתה בהרת

---

1) וכ"ה בכ"י מ' (שדא) [צ"ל ש ד ר] וכ"ה באו"ז הלכ' סעודה רסי' קע"ז שדר להו ריש גלותא דיסתנא. וברא"ש חולי' פ"ו: פ"ו סי' ה' גרס אייתו להו דיסתנא ובנו"ג שדרו להו ריסתנא מבי ריש גלותא ובדפוסי' הראשונים גם בגמ' דיסתנא עיי' ד"ס ברכו' צד קי"ב: 2) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א', ב' ה"ב ודפ"ר וכ"ה בכ"י מ' [קם] אנא שקלת דיסתנא דיהכו לי ויהיבתא ניהלא, ובכ"י א"פ קמית אנא שקלת ואמרית הדין דיסתנאי דיהביתו לי הבו ניהליה (ד"ס קצ"ג.) אבל בנו"ג בט"ס ק א מ י נ א שקלתי ריסתנאי וכו' וגי' דסתא אי' ג"כ בחי' הר"ן וז"ל דסתנא פי' החתיכה שהגיע לי רסיו"ן בלעז. והוא בל"צ ration או צ"ל פרסיו"ן פי' בל"צ portion, Theil, Portion ואולי כצ"ל גם ברש"י כ"י דיסתנא מיינשטרו"ן, וכדפוסי רש"י אי' בט"ס ריסתנאי אמנשטריישו"ן וכ"ה בברכו' הנ"ל, ומרפא לשון נלאה לפתור אותו, ועיי' עוד מ"ש בעי' דשתן בענין לעז זה. ודע שכדפ"ע הגי' בט"ס וקם ו א ת א וצ"ל כמ"ש וקם א נ א.

ותולדתה [1]. תנן בהאי פירקא [ר"ל בירושלמי] דעל הודע ולא הודע [וכו'] שעיר המשתלח מכפר (שבועו' ב': כריתות י"ח: כ"ו.) ורמו עלה בני מערבא ההיא דתנן בסוף כריתות (כ"ה.) חייבי (אשמות) [צ"ל חטאות ואשמות] ודאין שעבר עליהן יום הכפורים חייבין להביא אחר יוה"כ ומקשו והלא כיפר יוה"כ ואוקמוה ההיא דכריתות (במודר) [צ"ל במורד ביוה"כ [2]]. ובר"ג דחולין (ה': הוריות ב'. י"א.) שב מידיעתו מביא קרבן על שגגתו. פי' כתיב (ויקר' ה' י"ז) אשר לא תעשינה בזדון שאם יודע לו אינו עושה (או) [צ"ל אז] אם חטא בשוגג חייב חטאת פרט למשומד שאינו חוטא בשוגג שאם חטא בשוגג ונודע לו ורצה להביא קרבן אין מקבלין ממנו לפי שבשעה שאכל בשוגג אם היה אדם מודיעו שחלב הוא לא היה נמנע מלאכול [3]. ובפ' שני' אוחזין בגמ' ראה אותן רצין (ב"מ י"א:) דעת אחרת מקנה אותן שאני. פי' שאני בין מידעם דאתי ממילא למידי דקני [4] אינש דאית ביה דעת וקא מקני ליה. גדולה דיעה שניתנה בין שתי אותיות של הקב"ה [5]) בסוף [פ' אין עומדין] דברכו' (ל"ג.) ובר"ג דחלק (סנהדר' צ"ב.) [6]. ובהלכה קמ' דפ' כיצד מעברין (עירובי' נ"ד סע"ב) ומודע לבינה תקרא (משלי ז' ד') רבא אמר עשה מודיעין לתורה פי' מודיעין סימנין מועדים קבע זמן לתלמידים [7]. דיעה קנית מה חסרת בריש ויק"ר (פ"א ועיי' השינויים בע' דא א' ומ"ש). ובילמדנו בריש אלה פקודי (תנחומ' שם סי' ד') כשנכנס אדריינוס למקדש והיה מחרף ומגדף ועליו אמר דוד רבון כל העולמים העלה עליהן שאילו היו יכולים לקוץ ארזים לעשות סולמות לעלות לרקיע היו עולין שנאמ' (תהלי' ע"ד ה') יודע כמביא למעלה בסבך עץ קרדומות. תשובה דר' גרשם ז"ל כל מודעי שמסר מודעא ואמר אנוס אני על מתנה זו שאני נותן ומודעי דמודעי שאמר לעדים מסרתי מודעא ונתגלה לו ועכשיו מוסרני לפניכם שבאונס אני מבטלה ולא

---

[1]) רבינו מקצר לישנא דגמ' כי נגרר אחר פי' ר"ח כ"י לשבועות (קובץ כ"י אנגיילקא דף ל"ז:). [2]) ודע שכונת רבינו בכל מ"ש היא על ירוש' שבועות פ"א דל"ג: דאי' שם השקלא וטריא בקצת שינוי לשון כזה: מניין למחוייבי חטאות ואשמות וודאין שעבר עליהן יוה"כ שחייבין להביא אחר יוה"כ וכו' עד ולא כבר כיפר יוה"כ ר"ש בשם לוי שובדא במוכר (?) ביוה"כ היא מתניתא. וכל הסוגיא נשנית בירו' יומי פ"ח דמ"ה: בדיוק יותר בזה"ל: הודע ולא הודע עשה ולא תעשה כריתות ומיתת בי"ד שעיר המשתלח מכפר וכו' כשם שהשעיר וכו' ניחא לא הודע הודע לא כן תנינן חייבי חטאות ואשמות וודאין שעבר עליהן יוה"כ חייבין וכו' וכו' ולא כבר כיפר יוה"כ ר"ש בשם ר' לוי סוכייה במורד ביום הכפורים היא מתני'. והלשון האחרונה דירו' יומי מכוונת יותר למ"ש רבינו ונשמע מזה כי כן היה כתוב לפניו גם בירו' שבועות הנ"ל. יען כי כן צ"ל במקום במודר גי' נכונה במורד כדאי' בירו' יומי וכן הגיה יפה מהר"א מוגילים ז"ל בכ"י ערוך שלפני מבלי שציין שני מקומות דירושלמי, אבל בלי ספק הוצרכנו להשלים תיבת בירושלמי שעליו הסב רבינו אמרתו. [3]) וכן פי' ר"ח כ"י להוריות ב'. בקובץ כ"י אנגיילקא דף קכ"א ע"ב וז"ל אשר לא תעשינה השב מידיעתו פי' אם ידוע שאילו הודיעו אדם כשהיה אוכל החלב חלב הוא זה כי היה פורש אותו יביא קרבן על שגגתו יצא משומד שאינו שב מידיעתו הכי קרי בית ר"ש אשר אל תעשינה כלומ' וכו' וכל זה מפורש בפ"ג מזה המסכת עכ"ל. אבל חבל על דאבדין כי פי' ר"ח נחסר שם בקובץ כ"י אנגיילקא כי נמצא שם רק פירוש לדף ח' ותו לא מידי. [4]) כ"ת לנכון בכ"י ו"ה, ובדפ"ע בט"ס דקאי. [5]) לי' בנוסחאותנו. [6]) בדפ"ר אי' בסוף דברכות וצ"ל כמ"ש ובשדפ"ע אי' בט"ס בסוף ברכות ומאשר לא מצאוה שם לכן חסר מראה מקום. ודע שבב"נ לברכו' אי' בין שתי שמות וכ"ה בילק' ש"א ר' רמז פ"ד. ובאה"ת הגי' שנתנה בין שני אותיות של שם וזה כגי' רבינו שגרס של הקב"ה ובעל ד"ס לסנהדר' צד קכ"ט. לא העיר על גי' רבינו ועיי' עוד לברכו' צד פ"ח: גי' כ"י פ' בין שתי תיבות. [7]) כ"ה בכ"י ה"ב וגי' מודיעין אי' ג"כ בדפ' ש"ס שונציונו וכ"ה בילק' ירמיה רמז שט"ז ר' אלעזר אמר מהכא אמור לחכמה וגו' ומודע וכו' עשה מודיעים לתורה ובילק' משלי ז' רמז תתק"ם ר' אלעזר אמ' מהכא אמור לחכמה אחותי את עשה מודיעין לחכמה. וצ"ל אמור וגו' ומודע עשה מודיעין לתורה וכ"ה בילק' סוף וילך והנה על שלשה עדים יקום דבר כי בשלשה מקומות הנ"ל נתיחס זה המאמר לר' אלעזר וכ"ה בעירובי' שם ר' אלעזר (כ"ה גי' נכונה וכ"ה בכ"י מ' וא"פ ובילק' הנ"ל בגי' מקומות וכ"ה בע"י הראשון וכן הגיה הגרי"ב וכ"ה בערוך ע' ציון) אמר מהכא אמור לחכמה וגו' ומודע לבינה תקרא עשה מודעים לתורה רבא אמר עשה מועדים לתורה. וא"כ מה זה שרבינו הפך הסדר ויחס המאמר עשה מודיעין לרבא? לכן נ"ל ברור כי בתחלה כתב רבינו רבא אמר בקוים על מלת רבא כזה: רב' א' וצ"ל ר' אלעזר ואיזה כותב התחכם לכתוב רבא אחרי ראותו כי בעירובי' תיכף למאמר הנ"ל הוזכר מאמר רבא ולבי אומר לי שכצ"ל בדברי הערוך לפי גי' כ"י ה"ב: ומודע לבינה תקרא רב' א' [=רבי אלעזר] אמר עשה מודיעין לתורה פי' מודיעין סימנין. מועדים קבע זמן לתלמידים. ובמאמר האחרון מודעים קבע וכו' כיון רבינו על מאמר דרבא. והראיה כי במאמר הראשון גרס רבינו ר' אלעזר נראה ברור מע' ציון. ובדפ' אמש' בט"ס נדפס תחת מועדים: מודעין ורמ"ל הגדיל המבוכה ע"י נקודותיו ע"ש. ובדפ"ע אי' הגי' תחת מודיעין: מודעין. ובילק' בשלשה מקומות (ולא בשני מקומות כמו שכתב בעל ד"ס עירו' צד ק"י) חסר מאמר רבא וכן חסר בכ"י א"פ ולפי זה לישנא היינו דאמר אבדימי וכו' (עירו' נ"ה רע"א) ניחא טפי כמו שהעיר בצדק בעל ד"ס שם.

ברצון, ומודעי דנפקי מגו מודעי כי הא דאמר רב יהודה (ב״ב מ׳ :) הא מתנתא טמירתה אעפ״י דלא מגבי בה הוי מודעא לחברתה כיצד ראובן שהקנה אחת משדותיו לשמעון כמתנה טמירתא דאמר לעדים זילו איטמרו הוי מודעה חזר ונתן שדה אחרת ללוי בסתם דלא אמר איטמרו ולא אמר כתבוה בשוקא או בברא אזלינן בתר אומדן דעתא ואמרינן כי היכי דלשמעון במתנא טמירתא ללוי נמי במתנה טמירתא, גט ומתנה יכול לבטל בלא אונס וזהו אם נתן לאחד סתם וחזר ונתנה לאחר ואמר איטמרו הוויא שנייה מודעה לראשונה ולא קנו שניהן. *[אחי״ה אבל ללישנא קמא דרב יוסף דאמר מתנתא טמירתא כגון דאמר להו לסהדי זילו איטמרו אלא אמר להו בסתמא זילו כתבו כשרה הכא כיון דחזר ויהבא לאחרינא ואמר לסהדי זילו איטמרו הוויא שנייה מודעא לחברתה ע״כ מצאתי כתוב בכ״י בערוך הועתק מכ״י פאריז. ודע שפי׳ רבינו בקצתו מצאתי בפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב וז״ל איכא בינייהו סתמא ללישנא קמא אי אמר להו זילו כתבו הואיל דלא א״ל זילו איטמרו הויא מתנה, ללישנא בתרא א״ל זילו כתבו לא הויא מתנה עד דאמר להו לסהדי תיחבאו בשוקי ברייתא ותכתבו לי אמר רבא והויא מודעא לחברתה שאם כתב מתנה טובה לחד כתיבה וחתימה בשוק או בברא והדר אותה מתנה עצמה כתבו לאחר בטמירתא אינה מתנה לא זו ולא זו דשנייה הויא מודעא לחברתה ראשונה דהא לא ניחא ליה דראשון קונה הואיל וכתב לשני ושנייה טמונה היא וכו׳ וכו׳ ובזו השיטה הלך פירשב״ם ע״ש. והרבה שיטות נמצאו בזו הסוגיא עיי׳ שט״מ במקומו ועיי׳ בית יוסף חו״מ סי׳ ר״ה ותשובי הרא״ש כלל שבעים ושנים סי׳ ו׳ ז׳ צד קי״ז ע״ג וע״ד —. ועוד יש להביא כאן ב״ב מ״ח: חתם.. אמודעא ואאשקלתא עיי״ע אשקלתא. ב״ב שם ומ״ט. כתובו׳ י״ט: מודעא היו דברינו וכו׳ עיי״ע אמנה. ערכין כ״א: האי מאן דמסר מודעא אגיטא מודעיה מודעא ופי׳ רגמ״ה כ״י לערכין שם (קובץ כ״י אנגייליקא דף קמ״ג:) האי מאן דמסר אגיטא שהיו אונסין אותו לתת גט ואמר לעדים היו עדים שאנוס אני מודעיה מודעא ולא הויא גיטא. — ועיי׳ תוספו׳ שם ד״ה האי. — שיקול הדעת סנהד׳ ל״ג. ירו׳ סנהד׳ פ״א די״ח סע״א. ירו׳ כתובות פ״ט דל״ג. עיי״ע שקל א׳. — דעת תורה.. דעת נוטה חולין צ׳ סע״ב. דעת מכרעת חולי׳ שם. הכרעת הדעת ירו׳ סנהד׳ פ״א די״ה: סוף דעת עירובי׳ נ״ג. מנחו׳ ד׳. אסור לגנוב דעת הבריות ואפי׳ דעתו של עכו״ם חולין צ״ד רע״א עיי׳ ש״ע חו״מ סי׳ רכ״ח. תולה בדעת עצמו וכו׳ סנהד׳ כ״ה סע״א ורע״ב. תולה בדעת עצמו.. תולה בדעת אחרים גיטי׳ כ״ה: דעתא שגשתא גיטי׳ ע׳: בדיחא דעתאי מ״ק י״ז. כמה לית ביה דעתא להאי צורבא מרבנן שם כ״ה סע״ב. זה שדעתו יפה סנהד׳ ק׳ סע״ב, ב״ב קמ״ה: זה שדעתו קצרה.. זה שדעתו רחבה ב״ב שם. אין דעתן נקיה ירו׳ חגיג׳ פ״ב דע״ז: נקיי הדעת שבירושלים סנהד׳ כ״ג. גיטין פ״ז: במשנ׳ ועיי׳ תוספ׳ שם פ״ח. ד״ה וכך ול״ד: ד״ה והוא. אדעתא דרבנן יבמות צ׳: ק״י. כתובו׳ ג׳. גיטין ל״ג. ע״ג. ב״ב מ״ח. על דעתיהון דרבנן ירו׳ כתובו׳ פ״ב דכ״ו: וכי על דעתנו עלתה סוט׳ פ״ט מ״ו (דף מ״ה:) קא סלקא דעתך (ובקיצור קס״ד) פסחי׳ ב׳. סלקא דעתך אמינא, שם ד׳: סוט׳ מ״ה: מ״ו. ובקיצור סד״א פסחי׳ ו׳ רע״א ואי סלקא דעתך, שם. ושבועו׳ י״ח. סלקא דעתין מורגל בפירש״י כשרוצה לבאר לפי מה שבתחלה אסקיה אדעתיה לקושתא אבל בקושיה שצדדיה שקולים אין לו לרש״י ז״ל הכרח לצד אחד יותר מצד אחר עיי׳ יד מלאכי סי׳ תק״י. — דרושים בענין דעה ודעת עיי׳ ברכו׳ ל״ג: פסחי׳ נ״ד: כתובו׳ ס״ב: נדרי׳ מ״א. סנהד׳ צ״ב. ורבים זולתם. והקבוץ דֵּעוֹת שבועות מ״ב. אזלינן בתר דֵּעוֹת, גיטי׳ צ׳. כשם שהדעות במאכל כך דעות בנשים, בירו׳ סוט׳ פ״א די״ז. כשם שיש דיעות במאכל ובמשתה כך יש דיעות באנשים ועיי׳ תוספת׳ סוט׳ פ״ה ויתר הציונים בע׳ בן סטדא. ארבע דיעות במיטה פסחי׳ קי״ב סע״א. ובירו׳ יבמו׳ פ״א ד״ב ע״ג אלא דעון דעון אית לר׳ יוחנן ואפי׳ תאמר דעון דעון אית לר׳ יוחנן דעון דעון אית לר׳ שמעון ב״ל. פי׳ חלוקי דיעות. ובירו׳ כתובו׳ רפ״ו ד״ל ע״ג דעוון דעוון אית לרשב״ל. — ומה שענינו ידיעה וגזרותיה עיי״ע ידע] —

* דֵּיעְתָא (Schweiss) פי׳ בל״ס דועתא כמו זֵעָה בל״מ. תרג׳ (בקצת דפוסי׳) בזעת אפך (בראשי׳ ג׳, י״ט) בדיעתא דאפך.

* דִּיעֲבַד לשון חכמים הוא פי׳ לאחר עשיה nachgerade והורכב מן דִּי ומן עבד והפכו לכתחלה עיי״ע.

☞ דַּעְדֵּק (כמו דַּקְדֵּק וע׳ וק׳ מתחלפות כמו ארעא וארקא. מלש׳ דק בל׳ ערבי دقّ (zerstossen תרג׳ והדך רשעים תחתם (איוב מ׳, י״ב) ודעדק חייביא). *[אחי״ה וכן תרג׳ ויפרפרני (איוב ט״ז, י״ב) ודעדקינני ; תרג׳ כתת

להדק (ד"ה ל"ה, ז׳) דעדק לדקדקא. ומזו הגזרה התואר בע׳ הבא אח"ז] —

דַעְדַק ((klein (dünn) תרג׳ שער צהוב דק (ויקר׳ י"ג, ל׳) שער צהוב דעדק עיי"ע דק). *[אחי"ה בנו"ג באונקל׳ סער סומק דעדק, ובתר"י שער מצלהב כחיזו דהב דקיק. ועוד נמצא דעדק בתרג׳ עמוס ז׳, א׳. והקבוץ זכר דעדקין ירמיה ט"ז, ו׳ הובא בע׳ דק ב׳; דעדַקְיָא אונקלו׳ במדב׳ כ"ג, י׳, תרג׳ ישעי׳ כ"ב כ"ד ולנקבה דַעְדְקָן ליחזק׳ ט"ז, ס"א. תוספתא סנהד׳ פ"ב סנהד׳ י"א: לגי׳ רבינו דק ב׳ אמריא דעדקין וכ"ה בפי׳ ר"ח כ"י ובחי׳ הר"ן וכ"ה בפי׳ הלכו׳ קידוש החודש להרמב"ם פ"ד הלי"ז ובנו"ג בט"ס דערקין וצ"ל דעדקין וכן ראיתי עתה בד"ס לסנה׳ מצויין מכ"י מ׳ וא"פ. ובירו׳ סנהד׳ פ"א די"ח ע"ד וירו׳ מעש׳ שני פ"ה דנ"ו ע"ג גוזליא דקיקין ועיי"ע דק, דקיק] —

דְעַץ (בל"ס פי׳ כמו נעץ בעברי einsetzen, einstecken ונגזר מל"ע دعس נעץ וחפר בדקר וכן دعظ מנעיצת אבר התשמיש באו"מ) תרג׳ ויצג את המקלות (אונקל׳ לבראשית ל׳, ל"ח) ודעיץ ית חוטריא. *[אחי"ה כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וכ"ה בדפ׳ אמש׳ ושם ובשאר דפ"ע אי׳ ודעץ וכ"ה בע׳ רעץ. ובבינוני פעיל דָעִיץ תר"י א׳ שמות ב׳, כ"א. ובע׳ דץ א׳ הביא רבינו מב"ב ע"ד, דציה ברישה אבל בנו"ג דעציתה בראשה והגי׳ בעי"ן העיקר כי בשרש דץ העין מובלעת כמו שהעיר בצדק ר"ב בע׳ דץ ע"ש והראיה מלה ערבית הנ"ל וכמו שנאמר בל"ע دعظ מנעיצת הגיד בתשמיש כן נאמר בשבועות י"ח. מתשמיש נועץ עשר אצבעות בקרקע עד שימות וטיב כגי׳ הערוך ע׳ וטיב ע"ש והיא לשון נקיה — ויפה פי׳ רבינו בסוף ערך רעץ: דבר נעוץ: דעוץ, ועיי"ע הבא אח"ז] —

* דְעַץ (או יותר טוב רעץ פי׳ לשון וכתב שומרוני (das Samaritanische סנהד׳ כ"ב. כיון שחטאו נהפך להן לרועץ ובירו׳ מגיל׳ פ"א דע"א סע"ב נהפך להן לרעץ וכ"ה באה"ת וכ"ה בע׳ רעץ אבל שם אי׳ בס"א וז"ל: ס"א לדעץ תרג׳ ויצג ודעץ כלומ׳ בקושי כמו דבור נעוץ: דעוץ ע"כ והוא נעתק מלה במלה מפי׳ ר"ח כ"י לסנהד׳ (בקובץ כ"י אנגייליקא דף פ"ג ע"ב). עיי"ע אשר ד׳ ששם נסיתי את חילי לפרש על פי שתי נוסחאות ועיי׳ עוד ע׳ רעץ.

דַף (בל"ע دف ובל"ס דַפָא לוח ונסר וטבלא Brett, Tafel ועוד צד ועבר מהנייר או ספר (Seite, Columne eines Blattes ושבין דף לדף בר"ג דפ׳ כל כתבי הקדש (שבת קט"ז:). ובפ׳ ט"ו בכלים כלי עץ כלי עור (כלי׳ ט"ו מ"ב)[1]. דף של נחתום [צ"ל נחתומים] שקבעו בכותל, ובפ׳ המוכר את הבית בגמ׳ מכר את הדלת (ב"ב ס"ו.). "פי׳ נסר ולוח וטבלה גדולה שהיא של נחתום שנותן עליה לחם כשהן ככרות בצק עד שיחמיצו כדמתרגמינן ברושים משניר (באו) [צ"ל בנו] לך את כל לוחותים (יחזק׳ כ"ז ה׳), אלונים מבשן עשו משוטיך קרשך עשו שן" (שם פסוק ו׳)[2]. [בהשלחן בפ׳ כ"ב בכלים (מ"ח) ר׳ יהודה] מטמא מפני הדפין "פי׳ כמין מגדל או שידה והן עשויין ליתן בהם כלים או ספרים והן עשויין תחתיים שניים ושלישים"[3]. בס"ג דע"ז (ע"ה.) ובר"ג דפ׳ התינוקת (נדה ס"ה.) הדפין והעדשין והלולבין מדיחן. פי׳ הנסרים שמניחין על הענבים[4] ובפ׳ איזהו נשך בגמ׳ פוסק עמו (עד) [צ"ל על]

---

[1]) כ"ה בדפ"ר רק שם עוד כל כלי עץ כל כלי עור וט"ס הוא ובשדפ"ע בט"ס כל כלי עץ וזהו רפט"ז. [2]) הועתק מפי׳ רה"ג לסדר"ט צד י"א רק שם הסיום כדמתרגמינן ברושים משניר קרשך עשו שן תורת כהנים ותיבות אחרונות נ"ל ט"ס והמו"ל לא הרגיש בזה. ורבינו הרחיב ציון הפסוקים מיחז׳ והראיה רק מסוף: קרשך עשו שן שמתרגמינן דפין דאשכרועין. ורמ"ל הסכיל עשה כי היה גורע ומוסיף ומשבש מחסרון ידיעת ציון הסמוך ע"ש. [3]) הועתק מלה במלה מפי׳ רה"ג לסדר"ט צד י"ז רק שם אי׳ עוד בתחלה ובסוף תיבות ערביות שהשמיט רבינו כדרכו וז"ל של רה"ג הדפין פי׳ טבקאת בטיית כמו מגדל או שידה וכו׳. פי׳ طبقات כל דבר שסדור זה אחר זה תחתיים שניים ושלישים, וזה מה שסיים ושמו בטיית רוכזסתן ונ"ל שהוא ركيزة מדרגה אחר מדרגה. ודע שבכל דפוסי וכ"י ערוך נשמט מה שהשלמתי אבל בע׳ סתת הובא לנכון מראה מקום מאותה המשני׳ דכלים. ורמ"ל בחפזו השמיט גם תיבות "מטמא מפני הדפין" וערבב המאמרים. [4]) הפי׳ הזה שייך לרגמ"ה כנראה מע׳ לולב שהזכירו רבינו הפי׳ בשמו ושם הביא הסדר הדפין והלולבין והעדשין וכ"ה בע׳ טלפת וכ"ה בנדה וכן גרס רה"ג בסוף טהרות. ובע"ז הסדר הדפין והעדשין והלולבין (ועיי"ע עדש ב׳) כגי׳ רבינו דכאן ובירו׳ ע"ז פ"ה דמ"ה: אי׳ הלולבין והדפין והעדשה מנגבן וטהורין. וגי׳ מנגבן אי׳ ג"כ בתוספתא דטהרות ספ"י [הדפין] [כצ"ל וכ"ה בר"ש טהרות פ"י מ"ח] הלולבין והעדשות מנגבן והן טהורין, ור"ש לטהרות שם האריך לקיים הגי׳ הזו נגד הגי׳ מדיחן, ע"ש ובגי׳ מדיחן כמו שאי׳ גם בפי׳ רה"ג לסוף טהרות החזיק גם רש"י בע"ז שם ור"י בתוספי׳ נדה שם ד"ה הדפין ועיי׳ עוד תוספו׳ ב"ב ס"ז: ד"ה ים ועיי"ע טלפת.

הגדיש (ב"מ ע"ד.) והוא מחוסר מכמר עיולי לבי דפא [1]). פי' בית הבד. ובפ' לולב הגזול בגמ' אתרוג הכושי (סוכי ל"ו:) לא צריכא א ע״ג ד ע ב ד ה דפין דפין [2]). פי' מרובע כגון לוח. ובכל הבגדים פי"א בנגעים (מ"ט) וכן שני דפי חלוק שנראה נגע באחד מהן. (א"ב תרג' הקרש דפא). *[אחי"ה עיי' תרג' אונק' לשמות כ"ו, ט"ז והלאה; ל"ו, כ"א והלאה, והקבוץ שם כ"ו, י"ז והלאה. וכנ"ה בב"ב ס"ו: דף של מתכת. במד"ר פי"ד מה המסמר הזה הנטוע בדלת הוא מקיים הדפין כך כשהצדיקים גוזרים הקב"ה מקיים דבריהם. תוספתא כלים ב"ק פ"ד דף של תנור שנתנו בזוית להיות אופה בו וכו', ירו' שבת רפי"ב די"ג רע"ג ההן דעבד דפין. ובהוראת עבר וצד הנייר או ספר אי' המלה בידים פ"ד מ"ח שאתם כותבין את המושל עם השם בדף פי' רבינו בע' משל א'. מנחו' כ"ט סע"ב ס"ת שיש בו שתי טעיות בכל דף ודף וכו' אם יש בו דף אחת שלימה מצלת על כולו. ושם ל'. באמצע הדף, שם: סוף הדף, ושם (ומס' סופרי' פ"ב) עושה אדם יריעות מכת שלש דפין ועד בת שמונה דפין וכו' ולא ירבה בדפין מפני שנראה איגרת ולא ימעט בדפין מפני שעיניו משוטטות וכו' ועי"ש המלה הרבה פעמים. ירו' מגילי פ"ג דע"ד סע"ב צריך שיהא איש (באסתר ט', ו') בראש דפא ואת בסופה. וכ"ה מסכ' סופרי' פי"ג ה"ו. ב"ר ספ"ס שאלו בא לכתוב שנים וג' דפין וכו'. ויק"ר ר"פ כ"ה אם היה למוד לקרות דף אחד קורא שני דפים. שמ"ר ר"פ ט"ז אתה מוצא ד' פעמים בדף אחד הראה ירמיה גנותה של ע"ז וכו'] —

☞ דיפטא (Teppich) ויק"ר פ' ולקחתם לכם ביום הראשון (פ"ל) אלא הדין דיפטא דתחותי והוא מן דידך. פי' בל"י ורומיי מכסה מרוקם בציורין וצבעים שונים עיי"ע טפיט. ובע"ה גרס דיופוטא עיי"ש). *[אחי"ה ושם דברתי אודותו. ובנו"ג טפיטא. וכן שם בויק"ר בסמוך לאותו מאמר: והדין טפיטא דהוא מן דידי מסהיד עלוי, וכ"ה בפסיקתא ולקחתם (צד קפ"ב:) ומובא בערוך ע' טפיט ע"ש ומ"ש] —

* 1 דּוֹפִי (מל"מ דֹּפִי (Makel, Tadel יומ' כ"ב סע"ב וילק' ש"א רמז קי"ז מפני מה לא נמשכה מלכות בית שאול מפני שלא היה בו שום דופי. תמיד ט"ו: לא היה כהם שום דופי עיי"ע אשכול ומ"ש. סנהד' צ"ט: שהיה (מנשה בן חזקיה) יושב ודורש בהגדה של דופי.

* 2 דּוֹפִי (או מענין הקודם בהשאילה או יותר טוב כמו ד ו פ ן והנו"ן נשמטת) פסחי' ל': והתורה העידה על כלי חרס שאינו יוצא מידי דופיו לעולם. כה"ג גם ברש"י ובתוספ' וכ"ה בתוספ' זבחי' צ"ו. ד"ה אלא, אבל בע"ז ל"ד. הגי' מידי דופנו וכ"ה בכ"י א"פ בפסחי' ובריי"ף כ"י ובראב"ן (ד"ס פסחי' צד מ"ב.) ובד"ס שם הובא פי' הל' הרי"ף כ"י לבעל המכתם מידי דפיו כלומ' מידי הדופי והריעות שלו ואית דגרסי מידי דפנו ע"כ. אבל אני מצאתי ב פ י' כ״ י ר״ ה לע"ז ל"ד. (בקובץ כ"י אנגייליק' דף כ' ע"ב) שגרס גם בע"ז מידי דופיו. וכן מצאתי בר"ש כלים פ"ב מ"ג מפורש וחבית דפונה בזה"ל והחבית טמונה בארץ עשויה ד ו פ י ו לשוליו.

דִּפְּלוּמַטָר (פי' בל"י διπλωματάριον ארגז להצניע בו כתבים יקרים והושאל לכל כלי לשום שמה אבנים טובות וכל דבר יקר (Schatzkästchen מלא מרגליות בילמדנו פ' ויקרא יעקב אל בניו. פי' כלי כעין תיבה [3]) — (א"ב פי' בל"י ארגז קטן וכפול). *[אחי"ה ר"ב כיון על ל"י δίπλωμα וכן פירשו בעל כ"כ המשביר ולעווי אבל הח' פליישער השיג עליו ופי' כמ"ש בתחלת הערך והוסיף להביא ראיות מכלים שונים שיצאו מגדר יחודם ותעודתם הראשונה להורות על הכלל כמו armarium, γλωσσοκομεῖον, λοφεῖον וזה הפי' כפתור ופרח הוא. וכן מצאתי המלה נשתבשה בפסיקת' רבתי פ"י אמר ר' לוי למה מנה אותם בכל פעם וכו' היה לו פ ל ו מ ט ר י ן אחד של זהב קטן והיה נוטלו בכל שעה וכו' ופי' הגאון מהרז"ם לפי ענינו חדר או ארגז עכ"ל. ובלי ספק צ"ל דפלומטרין פי' ארגז של כתבים ודברים יקרים] —

דִּפְּלוֹן (לדעת רבינו ענין כפול διπλοῦν בל"י ובל"ר duplum או מל"י δίπυλον בית של שני שערים ר"ל עולם הזה ועוה"ב Wohnung mit zwei Thüren, Eingängen (Dies = Jenseits) ולפע"ד מורכבת משתי מלות אחרות עיי' בפנים מ"ש)

---

[1]) בנו"ג ועיולי לבי דפי, ובעי' כמר אי' ג"כ ועוילי לבי דפא ובעי' נגד ו' והא מחוסר עיילי לבי דפא. [2]) וכה"ג בכ"י מ' א' וב' ובריי"ף ובראש"ש ושם הגי' דפי דפי, ובנו"ג לא צריכי' דעבידא דפי דפי. [3]) בתנחו' וילק' ויחי מ"ט, א', לי' אבל נמצאה עוד הפעם בשמ"ר פ"כ אחד שנכנס בפלטין של מלך ונטל דיפלומטר שלו באפילה יצא ותפשו וכו' ומה הדיפלומטר הזה מי נתנו לך וכו'.

בב"ר פ"ס (נ"ט) [1] בא בימים (בראשי' כ"ה, א') ר' יודן בר' סימן אמר בא בדיפלון, פי' בשני עולמים בעוה"ז ובעוה"ב ובלעז כפול דופל"ו. *[אחי"ה בלאי"ט duplo ובל"ר duplum ואולי על האחרון כיון כי גי' כ"י ו"ו דופלו"ן. ודע כי כ"י ל"ד גרס בפנים דיפלון ביו"ד אחר דל"ת ובב"ר אי' בדפוסי' ישנים בדיפלון ובדפוסי' אחרונים בדיופלין. ובנו"ג ר' יהודה אמ' בא (בדיופלין) בדיפלון ר' אבא אמ' בא בכפלון מפולש לחיי העוה"ב. וחצי המאמר האחרון הביא רבינו בע' פלן ג' בזה"ל בא בימים בפילון מפולש לחיי העוה"ב, כלומ' מקום מפולש ואורח ישר ע"כ. ובילק' חיי שרה ס' רמז ק"ג גרס בא בימים בא בדופלין ר' ברכיה אמ' בא בפילון מפולש לחיי העוה"ב. ונ"ב מ"ש הערוך בכאן ובע' פלן ג'. והנה בענין פירוש רבינו יש להביא ראיה מהמשך המאמר בב"ר שפתח בדרוש ואברהם זקן זקן זה שקנה שני עולמות ופשט רבינו כי דרוש של ר' יודן בר' סימן במה שאמר בא בדיפלון פי' בכפילות היינו ג"כ במובן דלעיל כלומ' בשני עולמות. ובדרך אסמכתא בא הדרוש של אחריו לגי' הערוך ר' אבא אמר בא בימים בפילון מפולש לחיי העולם הבא פי' בא בשער פתוח לשני צדדין בלומ' מעוה"ז לעוה"ב וא"כ י"ל ג"כ כי הוראת דיפלון ענינו δίπυλον בית של שני שערים. ובאמת גם בל"ע ופ' נקראו שני עולמות دو منزل שני מלונים כי יוצאים מזה לזה. וכל זה פירשתי בשיטות רבינו אבל לא כן אנכי עמדי, כי לפע"ד דרוש דר' יהודה סובב והולך למה שדרש ר' אחא תיכף קודם לזה וז"ל אמר ר' אחא יש לך אדם שהוא בזקנה ואינו בימים, בימים ואינו בזקנה אבל כאן זקנה כנגד ימים וימים כנגד זקנה ר' יהודא אמר בא בדיפלון ולפע"ד המלה הורכבה מן dies פי' ימים ומן παλαιόν ישיש hochbejahrt וא"כ בא ר' יהוד' לפרש את דרוש דר' אחא זקנה כנגד ימים כלומ' זה שכתוב זקן בא בימים אינה לשון כפולה כי אם זקנה כנגד ימים וזה סימן ר' יהודה בלשון זרה מורכבת דיפלון, כלומ' ימים של זקנה. וע' זקנים העתיקו ישיש איוב ט"ו, י' ועקילס העתיק ישישים (איוב י"ב, י"ב) ע"י παλαιός. ועוד י"ל כי מלה שנית פלון הוא ל"י πολιόν grau, alt וע' זקנים העתיקו ע"י מלה זו תיבת שֵׂיבָה בויק' י"ט, ל"ב, ובהושע ז', ט', ובמשלי כ', כ"ט וא"כ גי' ופי' דיפלון כמו dies πολιόν כלומ' ימים של זקנה, והבוחר יבחר. ודרוש של ר' אבא אפרש אי"ה בע' פלן ג'] — (א"ב פי' בל"י דיפולין שב וישיש. גם בע"ה דבר נכונה כי דפלון בל"י ורומיי פי' כפול. ובירו' פ"ק דע"ז (דל"ט סע"ד) קנסיה בדיפלא. פי' קנסו בכפל). *[אחי"ה ואולי כונת ר"ב ג"כ על ל"י πολιόν אבל די לא נתפרש היטב. ולמה שהביא ראיה כי דיפלא בל"י ורו' כפול יש עוד להוסיף מאמר מירו' פסחי' פ"י דל"ז רע"ג דיפלי פוטירין כדיפלי פוטירין אחר המרחץ פי' שני כוסות ועיי"ע בלני ומ"ש ועיי' עוד ע' פטר ה'. וירו' סוכ' פ"ה דנ"ה סע"א דיפלי איסטבא (איסטווה) עיי"ע דיופלסטון ומ"ש] —

דֹּפֶן (= דַּפְנָא בל"ס צד וצלע וכותל Seite, Wand, Rippe ואולי נגזר מל"ע دفن פי' טָמַן ומְכַסֶּה וסותם וא"כ דפן דבר שהוא טמון ומכוסה וכ"ה בל"ע שנקרא צד latus מפעל latere מכסה) בפ"ב בבכורות (במשני' דף י"ט.) יוצא דופן והבא אחריו [2]. ובפ"ק דכריתות (ז':) המפלת יום ארבעים [3] ויוצא דופן, פ"ה בנדה (מ"א דף מ'.) יוצא דופן אין יושבין עליו ימי טומאה [4] וימי טהרה, פי' אם היתה האשה מעוברת ומתה והולד חי קורעין אותה בבטנה ויוצא [5]. ובפ"ב בכלים (מ"ג) וחבית דפונה בשולי המחץ. פי' שהיא

---

[1]) ובדפ"ר בכאן ובע' פלך ג' בט"ס פי' ס"א. [2]) וכ"ה בבכורוי פ"ח במשני' דף מ"ז: ויתכן יותר לכוון דעת רבינו על דף מ"ז: כי בדף י"ט. איירי בבהמה עיי' בהפשב"ע ע' דפן. [3]) כ"ה בכ"י ו"ה, ובדפ"ע חסר. [4]) כ"ה לנכון בדפ"ר, אבל בשדפ"ע ימי נידה. [5]) ודע כי פירוש זה זר מאוד שגמרא ערוכה היא בנדה מ"ד סע"א שאם מתה האם העובר מיית ברישא ועיי"ש תוספו' ד"ה איהו וא"כ איך רוצה רבינו לפרש בשמתה אמו ורש"י נשמר מזה שפי' בכ"מ יוצא דופן ע"י סם נפתחו מעיה והוציאוהו את העובר לחוץ ונתרפאת ובחולין נ"א רע"ב ד"ה יוצא דופן פירש"י ג"כ ע"י סם ובין הוא בין אמו חיין ואין לומ' שלאחר שמתה אמו הוציאוהו דקיימא לן במסכת נדה (מ"ד.) הוא מיית ברישא עכ"ל אולי רש"י היטב ידע פי' דרבינו בעל הערוך ומשיג עליו מבלי שהזכירו משום כבוד. וגדולה מזה הקשה על פי' רבינו התשב"ץ בסי' ק"י וז"ל ועוד שהרי פירושו (דבעל הערוך) בטל ממה שראינו מחלוקת בין התנאים אם היא טמא לידה אם לא ואם היא מתה מה ענין למחלוקת זו אלא ודאי אין הפי' הזה נכון וכו' והתשב"ץ רוצה לתרץ. שכוונתו של בעל הערוך ז"ל אינה לומ' שמתה לגמרי אלא שהיא מקשה לילד וקרובה למות ולפי שהיא קרובה למות קראה מתה וכו' ע"ש ובהפלשב"ע שהניח הדבר בצע"ג ובאמת תירוץ הנ"ל דוחק הוא כי אמורא צריך לפרש דבורו. ואולי איזה טעות יש כאן וכן קשה להלום דברי רבינו בסמוך בפי' מלת דפונה ע"ש. ורגמ"ה כ"י לכריתות י"ט. (קובץ כ"י אנגייליקא דף פ"ג.) פי' לנכון יוצא דופן שלא יצא דרך הרחם ממש אלא כגון שקרע ויצא

טמונה בארץ. דפונה מלשון דופן. שהוא בצד היקב, ובלש' ישמעאל קורין לטמון דפין. דופן עקומה בהלכה קמ' דעירובי' (ד':) כבר פירשנו בע' גד [ב']. פי' אם נפחת הבית וסיכך על גביו והוי בין כותל לסיכוך פחות מד' אמות כשרה חזיה לדופן הבית כמאן דקרב לגבי הסכך ראשו [1]. פ"א חזייה לתקרה של בית שהיא סביב סכך כשר והיא פחות מד' אמות כמו שהוא דופן עקומה ודפנות של עקומות [2] עד הסכך [3]. ובנסר בפי"ב באהילות (מ"ז) עמוד שהוא מוטל באויר אם יש לו היקף [4] כ"ד טפחים מביא טומאה תחת דפנו. פי' עמוד שראשו אחד קבוע בכותל והשני באויר מביא טומאה תחת דפנו פי' גבו. [*אחי"ה עיי' בר"ש ובתוי"ט. ובענין פי' של פ"ב דכלים כ"ה בכ"י ערוך וכן האמת כי דְּפִין פי' טמון ומכוסה וכן הביאו על נכון בשם הערוך הרב בעל תוי"ט לכלים פ"ב מ"ג אבל בערוך דפ"ר לי'. וכונת רבינו כי מלת דפונה היא התואר מן השם דופן וענינה על פי גזרתה מל"ע שפירושה טמון וכן פירשו הרמב"ם הר"ש והרא"ש הרע"ב ותוי"ט. ודע כי רבות בשנים הייתי חושב כי כונת רבינו במ"ש "דפונה מלשון דופן שהוא בצד היקב" היתה על איזה ציון מש"ס או מדרשים לכן כתבתי זה המאמר לעיל במבוא צד ס"ו בלוח רשימת מקומות מנוסחאות המובאות בספר הערוך בלי ציון מקומם ולא נודע איה המה ולאחר זמן חיוה לי ידידי הח' ליב בן הגאון מוה"ר איציק אהרן לאנדסבערג דעתו היפה וז"ל (בכתב מיום ג' חוהמ"פ תרל"ח) "לפע"ד צ"ל בערוך במקום צד היקב: צד הנקב יעויין במקואות פ"ו מי"א מליאה שאובין ויש בצד הנקב. והרא"ש מפרש רואי' כל המים שכנגד הנקב עד דופן ובטח היה לפני הרא"ש והערוך הגי' שהוא בדופן הנקב כי דופן וצד משתמעי ג"כ למושג אחד" עכ"ל. לפום ריהטא ששתי כעל כל הון על הערה זאת אחרי שמצאתי כי התוי"ט הנ"ל באמת גרס בדברי הערוך בצד הנקב אבל בלי ספק הוא ט"ס. וגם אין המשך הענין במקואות לנידון דידן, ועתה ברור לי כשמש בצהרים כי במ"ש רבינו דפונה מלשון דופן וכו' לא היה מכוון על שום ציון רק משם עצמו ביאר כן ורוצה לומ' כי דפונה הוא תואר מן דופן וצריכנו לגמור המאמר ע"י שימת נקודה מפרדת ואח"כ הוסיף רבינו לבאר מהו טמונה בארץ ואמר שהוא ר"ל החבית בצד היקב כלומ' החבית היא חקוקה וטמונה ביקב כלומ' בגת [5] ולא בתוך חללה כולה של יקב אלא בצדה ודפנה וזה מ"ש בצד היקב ועיי' פירושי הרמב"ם הר"ש והרא"ש. ואחר שהודיענו רבינו כל זאת הוסיף עוד נופך משלו כי בהוראת המלה דפונה יש לפרשה מל"ע הנ"ל שענינה טמונה. ובזה אני חוזר ממה שכתבתי שמאמר הנ"ל איזה ציון הוא ודו"ק. — וכנ"ה כמה פעמים בעירובי' ה'. דופן האמצעי. דפנו של מבוי. שם י'. לחי המושך עם דפנו של מבוי. שם י"ב. או ברוב דופן או בשני פסין ע"ש כמה פעמים. סוכ' ז'. כל פחות משלשה סמוך לדופן כלבוד דמי עיי"ע גד ב'. ושם: דופן סוכה כדופן שבת עיי' פירש"י. שבת קנ"ד: דופן בעלמא. ב"מ כ"ג: אי דדפנא אי דאטמא כן גי' הערוך בע' אטמא אבל עיי"ע דפק ב'. תוספתא כלים, ב"ק פ"ב חבית שנפחתה ומקבל על דפנה וכו'. סנהד' מ"ט. בדופן חמישית. פי' צלע חמישי וכ"ה בל"ס. ושם דרש ויכהו שם החמש (ש"ב ג', כ"ז) א"ר יוחנן בדופן חמישית מקום שמרה וכבד תלויין בו. ועיי' עוד ע' של ד' ופי' רבינו שם ממש הועתק מפי' ר"ח כ"י לסנהד' כשאוכיח בעה"י. חולין מ"ח. ריאה הסמוכה לדופן, ושם ודופן סתמתה ועיי' שם כמה פעמים —. גיטין ל"ב רע"א אפי' סיכתא בדפנא רפיא עיי' פירושו בע' סך ט'. מנחו' י"א עיי"ע דבק א'. והקבוץ סוכ' ז' רע"ב שתי דְּפַנּוֹת. תוספת' כלים ב"ק רפ"ב ואין להן דפנות. ושם ספ"ד טומאה על דפנותיו. ושם ספ"ז ודופנותיהן מאחריהן. ירו' סוכ' פ"א דנ"א ע"ד דכן ארחיהון דעתירייא מיעבד דְּפְנָתָא קלילן די ייא קרירא עליל כלומ' דרך העשירים לעשות דפנות (כותלים) קלין כדי שקרירות יפה תכנס. וירו' שם צילן של דפנות. כלים פ"ב מ"ב. חולי' נ"ד סע"ב דפנותיהן עיי"ע דק א'. — ובענין הגזרה כבר הטפתי מלתי

מן הצד או כדאמרינן כבהמה המקשה (חולי' ע'.) וגממו כותלי בית הרחם ע"כ וכן פי' רגמ"ה כ"י לבכורות מ'. (קובץ כ"י אנגייליקי דף קע"ד.) ויוצא דופן כגון שנגממו כותלי בית הרחם ואח"כ יצא ע"כ —. בירו' נדה פ"ג ד"נ ע"ד הלשון: יצא הולד דרך דופן. והפכו דרך הרחם (ירו' שם). [1]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע עצמו. [2]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע בית עקומות. [3]) וכפ"א אי' ג"כ בפירש"י כסוכ' ד' סע"א בד"ה וסיכך. וכסוכ' שם בכ"י מ' ובכ"י ב' (ד"ס שם) מפורש הגי' הא פחות מד' אמות כשרה וכה"ג לנכון בכ"י ה"כ וכ"ה בעי דפ"ר אבל בשדפ"ע חסר בטעות. ובע' גד ב' נשנה ריש המאמר דסוכ' שם: בית שנפחת וסיכך על גביו אם יש בין הכותל לסיכוך ד' אמות פסולה. [4]) בנו"ג אם יש בהקיפו. [5]) וזהו פי' של מחץ (עיי"ע).

בראש הערך שנאצלה המלה מל״ס וגזעה מל״ע دفن טמן וצפן כמו שפי׳ לנכון רבינו משנת כלים חבית דפונה. ואולי מזה פירוש המאמר בירו׳ קידושי׳ פ״ד דס״ה סע״ב אלא תליין יהושע בדופן אמר אני לא מקרבן ולא מרחקן. כלומ׳ יהושע היה תולה משפט הגבעונים בדבר טמון ומכוסה שלא רצה להחליט לא לקרבן ולא לרחקן. ואם כדברנו כ״ה אז תתכן הגי׳ ב ד פ ו ן ולא בדופן. ובירו׳ סנהד׳ פ״ו דכ״ג סע״ג הגי׳ שתליין יהושע ברפין וצ״ל בדפין וזה ממש בל״ע دفن במקום טמון ומוצנע] —

דְּפַן (פי׳ בל״ע دفن הכה ודחף schlagen, stossen) בפ׳ המקבל בגמ׳ שדה מחברו לזורעו חטים (ב״מ קי״ז:) אתו בני מרשוניא [1] דפנוה. ובר״ג דפ׳ השולח גט (ל״ד.) והאי דאמר להו הכי משום דדפנוה. פי׳ הכוהו. *[אחי״ה בגר״ג משום דפנוי ואולי הוא שֵׁם. אבל יותר נראה לתקן כגי׳ רבינו. וכנ״ה ביבמות פ״ח: מנין שלא רצה דפנו ת״ל וכו׳ ופירש״י ה כ ה ו. והוא כבערוך. וביבמו׳ שם: צריכא למימר דדפנו וכו׳ וקתני דפנו וכו׳ אימא מאי דפנו דפנו בעדים] — (א״ב פי׳ בל״י מי שהוכה עד יציאת דם מגופו). *[אחי״ה ואולי חשב ר״ב כי הוא ל״י τύπτειν פי׳ הכה כדעת הרב הח׳ אייזלער אבל יותר טוב היה לר״ב לומר כי הוא ל״י ταπεινόω פי׳ הכניע demüthigen אבל האמת כי גזרת המלה מל״ע הנ״ל. וכל מי שאמר כי ענין המלה הכה על הצד מלשון דופן אינו אלא טועה] —

דַּפְּנָא = דַּפְּנֵא (בל״י δάφνη Lorbeerfrucht, Lorbeerbaum) בפסחים בפ׳ מקום שנהגו בגמ׳ מרכיבין דקלין (נ״ו רע״א) אסא ד ר א [2] ושיכרא דדפנא. פי׳ שכר שעושין מפרי אילן ששמו דפנא ול״י קורין ללאורו [3] דפני. ובפ״ק דמשקין בגמ׳ ומקרין את הפרצה [במועד] (מ״ק ז׳.) כיצד מקרין אמר רב יוסף בהוצא ודפנא. ובר״ג דהשותפין [בגמ׳] הכל כמנהג המדינה (ב״ב ד׳.) לאתויי מאי לאתויי היכי דנהיגי בהוצא ודפנא. פי׳ עבדי לחיים של גדר מן הדפנא ומגדלין אותה מהוצי הדקל. ורב האי גאון פי׳ הוצא גדר של קנים דפנא קנים עומדין שמחזיקין בהן מחיצת הקנים שלא תדחה אותה הרוח ויפילה. *[אחי״ה ובענין פי׳ של ב״ב הנ״ל כ״ה ממש בפי׳ המיוחס לפירש״י לפי גי׳ כ״י (אצל ד״ס מ״ק צד ט׳.) בד״ה דפנא: וקעבד ל ח י י ם ש ל ג ד ר דדפנא ומגדל אותה מהוצי הדקל. ובדפוסי רש״י אי׳ וקעבד גדר מדפנא ומגדל וכו׳ וגי׳ הב״ח למ״ק בדברי רש״י ד״ה דפנא וז״ל ענפי עץ שקורין לו״ר ופירא שלו קורין ביי״ש וקעבד וכו׳ וכן מוכח באמת בפירש״י לב״ב ד׳. ד״ה ודפנא: ענפי עץ ערמונים שקורין לו״ר [laurier] ופרי שלו קורין ביי״ש [Lorberbeeren baies] וכן פירש״י בר״ה כ״ג. ד״ה ע ר י ובפסחי׳ נ״ו. ד״ה ושכרא. וכן פ י׳ ר ג מ ״ה כ ״י ל ב ״ב וז״ל בהוצא ודפנא שנוהגין לעשות גדר מכפות תמרים. ודפנא עץ של ע ר שקורין לו״ר עכ״ל]—

דַּפְנֵי (מיוון Δάφνη) עיר במגרש של אנטיוכיא בסוריא ועיי׳ עוד למטה) בא וישא לו בדפני של אנטיוכיא במגילת איכ׳ ישבו לארץ ידמו (איכ״ר ב׳, א׳; וכ״ה בב״ר ספצ״ד). ובויק״ר (פי״ט) ואשה כי יזוב זוב דמה. ורבלה תרג׳ דפני, וירד הגבול משפם הרבלה. *[אחי״ה חסר התרג׳ וצריך להשלים תרג׳ ירו׳ א׳ וב׳ וייחום תחומא (לאפמיים) [וצ״ל מאפמיים] לדפני. ככר הרחבנו דבורנו אודות דפני של אנטיוכיא בע׳ אנטוכי ע״ש. וכן בא זכרון πρὸς Ἀντιόχειαν Δάφνῃ אצל בן מתתיהו על המלחמות א׳, י״ב. ה׳, ושם י״ז, ג׳ ותכונתה היתה בסוריא עיי׳ בהקדמוניות י״ז, ב׳, א׳ ἐν Ἀντιοχείᾳ τῇ ἐπὶ Δάφνῃ τῆς Συρίας ונקרא׳ העיר על שם אשירת עצי ערמונים (Lorbeerhain) המוקדשה לאלילים Apollo, Diana עיי״ע אנטוכי׳ ועוד פתלמיאוס ה׳, ט״ו. ט״ז; שטראבו ט״ז תש״נ. — פסיקת׳ רבתי פל״א דפנו של רבלתה ויתר הציונים עיי׳ בע׳ אנטוכי] — (א״ב שם מגרש עיר אנטיוכיא. וגם מקומות אחרים נקראים על שם אילנות דפני הנטועות שם). *[אחי״ה וכ״ה באמת ואלה מקומות היו מכונים בשם Δάφνη א׳) מחוז מלא משקה בגליל עליון עיי׳ בן מתתיהו

[1]) כ״ה בדפ״ע ובכ״י ערוך בכאן חוץ מכ״י ו״ו שגרס בני מטרוניא דפניה וצ״ל משרוניא וכה״ג בב״מ אבל בכל זאת גי׳ רבינו: מרשוניא או מרשניא כנראה מע׳ מרשניא וכן גרסו שם כל כ״י ערוך בשינוי קצת. ורבינו פי׳ שם: שֵׁם מקום. וכן פירש״י שם העיר. והחי׳ נייבויער בספרו גיאגראפיא תלמודיי (צד שצ״ד) השוהו לעיר Maschur אבל יען תכונת המקום היתה על חוף הנהר או על יד המים כנראה מב״מ שם לכן נ״ל להשות המקום משרוניא עם מקום הנמל Musarna על חוף הים הפרסי עיי׳ מאננערט ח״ה כרך ב׳ צד י״ח והלאה ואם גי׳ רבינו מרשוניא או מרשניא העיקר אז תתכן להיות Martiana מקום על חוף הים באטרפַּטֵינֵי עיי׳ מאננערט שם צד ק״ח והלאה. [2]) זהו עיקר הגי׳ עיי״ע אסא, ולא גי׳ ורדא עיי״ע רד ג׳. [3]) בלאי״ט lauro ובל״ר laurea, laurus.

על המלחמות ריש פרק א׳ בספר ד׳ τὰ ἕλη . . μέχρι Δάφνης χωρίου ב׳) היתה עיר בלידיא עיי׳ פליניאום ה׳, כ״ט. ג׳) מקום נמל (Δάφνης λιμὴν, Daphnes portus) תכונתה בבאספארוס. ד׳) ועוד Daphnae Pelusiae במצרים (עיי׳ הירודוט ב׳, ל׳, ק״ז) וע׳ זקנים העתיקו בכל מקום בירמיה תחפנחס על ידי Τάφνη והיא בלי ספק עיר הלז במצרים] —

דְּפוּס (= טְפּוּס בל״י ורו׳ τύπος, Form, typus, Gestalt פי׳ צורה ותבנית) בפ׳ כל שעה בגמ׳ אלו דברים (פסחי׳ ל״ז.) אפשר יעשנו בדפוס ויקבענו כיון. פי׳ דפוס מצוייר ויקבענה בפעם אחת [1]. ובס״ג דפ׳ השותפין (ב״ב ט״ז.) ולכל טיפה וטיפה בראתי דפוס בפני עצמה [2]. ובפ׳ הזהב בגמ׳ חמשה חומשין [הן] (ב״מ נ״ו.) דתנן בפ״ה בדמאי (מ״ג) הלוקח מן הנחתום מעשר מן החמה על הצוננת ומן הצוננת על החמה אפי׳ מדפוסין הרבה. הלוקח מן הפלטר מעשר מכל דפוס ודפוס דברי רבי מאיר [3]. ירושלמי (דמאי פ״ה דכ״ד ע״ד) שהיה רבי מאיר אומר נחתום עושה דפוס [4] אחד ופלטר משתמש בכמה נחתומין. הילכך כל שיש לו דפוסין [5] הרבה הלוקח ממנו מעשר מכל אחד ואחד שמין אחד מנחתום אחד ומין אחר מנחתום אחר. ור׳ יהודה אומ׳ מאחד על הכל כי ר׳ יהוד׳ אומ׳ נחתום עושה כמה טפוסין ופלטר משתמש מנחתום אחד [6]. ובסוף הלכה (בב״מ נ״ו סע״א) פלטר מתרי תלתא. גברי זבין נחתום מחד גברא זבין. *[אחי״ה בנו״ג נחתום נמי מחד גברא הוא זבין.— וכנ״ה סוכ׳ ל״ו. גדלו בדפוס ועשאו כמין בריה אחרת פסול. ופירש״י דפוס פורמ״א בלע״ז. וזה כפי׳ רבינו בע׳ טפס ד׳ עיי׳ למטה בהערה. ובירו׳ סוכ׳ פ״ג דנ״ג ע״ד הרי הוא גדל בדפוס. ושם הרי גדל בדפוס. ובע׳ טפס ד׳ הביא רבינו גמ׳ מנחות צ״ד. ת״ר ושמת אותם בדפוס שלשה דפוסין הם נותנה לדפוס ועדיין היא בצק וכמין דפוס היה לה בתנור וכשהוא רודה נותנת בדפוס כדי שלא תתקלקל ולהדרה לדפוס קמא כיון דאפי לה נפחה. ורבינו לא פירשו אבל ראיתי בכ״י רגמ״ה למנחו׳ (בקובץ כ״י אנגייליק׳ דף ל״ז ע״ב) וז״ל: וכמין דפוס היה לה בתנור גדול מעט מן הדפוס הראשון לכשהוא רודה כשמוציאה מן התנור ונותנה בדפוס ג׳ שהוא גדול מדפוס שבתנור כדי שלא תתקלקל תקונה לפי שהיא דקה ואם לא נתנה בדפוס היתה מתקלקלת נפחה גדילה אינה נכנסת בדפוס הראשון ע״כ ומה שפי׳ רגמ״ה תיכף שם בענין תיבה פרוצה הובא מלה במלה בלי הזכרת שם אומרו בע׳ תב ז׳ ע״ש. ובע׳ קער הביא רבינו מנחו׳ צ״ז. קערותיו אילו דפוסין. וכ״ה במדר״ר פ״ד ונתנו עליו את הקערות וג׳ הקערות אלו דפוסין שהיו עושין את לחם הפנים בדפוס ואופין אותו בתנור בדפוס וכשהיו מוציאין מן התנור היו מחזירין אותו לדפוס שלא ישבר הלחם ג׳ דפוסין היו שם אחד לתנור ואחד לבצק ואחד שהוא רודה נותנין לדפוס כדי שלא יקלקלו את הלחם וכו׳. וכן במדר״ר פי״ג ותנינן קערותיו אלו דפוסים (בקצת הוצאות בט״ס דפוסיות) שהיו עושים לחם הפנים בדפוסים] — (א״ב תר״י [ב׳] ובדם ענבים סותה (בראשי׳ מ״ט, י״א) והוא מדמי לדפוס (Pressbrett) ענבין. עיי״ע טפוס].

דֶּפֶק (= דּוּפֶק Seitenwand des Grabsteines) גולל ודופק כבר פירשנו בע׳ גלל. *[אחי״ה ושם בע׳ גלל א׳ הארכתי גם בפי׳ שיטת רבינו גם בפי׳ שיטת הראשונים ז״ל ובענין דופק מוכח מהערך שם שני פירושים או אם נאצל מערך הבא אח״ז ופי׳ דופק כמו דפקא = דופן פי׳ צד וצלע והיינו צדדי וצלעות הקבר או אם נגזר את המלה מפעל דפק מל״מ הכאה על דבר, דחיפת דבר ונקרא הדופק אבן שהגולל דחף עליה היינו נשען עליה ומערך גלל אתה הראית לדעת שגדולי חקרי לב פתרו כן. ולולי יראתי להכנים ראשי בין הרים גדולים אלה הייתי אומר לא לחלוק חו״ח על דעתם כי אם בענין גזרת המלה כי דופק אולי מל״י τάφικος כמו τάφιος (λίθος) פי׳ אבן מצבה וציון. וגברא רבה קא מסהיד על זה והוא ר״ת שפי׳ ״דופק הם שתי אבנים שנותנין אחת לראשו ואחת לרגליו לציון״ עיי׳ תוספו׳ שבת קנ״ב: ד״ה עד ועיי׳ עוד תוספ׳ כתוב׳ ד׳:

---

[1]) ופי׳ וכיון עיי״ע כַּיָּן א׳ ומ״ש וכן פירש״י ור״ח לא פירשו. [2]) בנו״ג וכל טיפה וטיפה בראתי לה וכו׳ ותצי המאמר האחרון הובא בערך טשטוש. [3]) גם זו נשנה שם בב״מ והוא מ״ד דפ״ה דדמאי ובב״מ הגי׳ כגי׳ רבינו אבל בדמאי הגי׳ טפוס, טפוסין. ובמשני דירו׳ דמאי פ״ה מ״ג טפוסים (ובהוצאת מהרז״ף תפוסים), ובמשני ד׳ מכל טיפוס וטיפוס (ובהוצ׳ מהרז״ף טופוס וטופוס) וזו העיקר ועיי״ע טפס ד׳ שפי׳ רבינו הך דכלים ט״ז מ״ז וטופס של תפילה פי׳ טופס פורמה [forma] בלע״ז . . דפוס וטפוס אחד הן עכ״ל. וזו הגי׳ בטי״ת מורגל לרוב בירו׳ כשאוכיח בע׳ טפוס, ובבבלי לרוב בדל״ת. [4]) כ״ה בכ״י ו״ו. ובדפ״ע טפס ובירו׳ טפוס ושם לי׳: ש ה י ה. [5]) כ״ה בכ״י ו״ו וכדפ״ע טפסין וצ״ל טפוסין. [6]) עיי׳ ברוחב ביאור כל הענין בירו׳ באהבת ציון למהרז״ף.

ד"ה עד "ודופק הן שתי אבנים אחת לראשה ואחת לרגלה של מצבה" אבל עיי' תוספו' סנהד' מ"ז: ד"ה משיסתום שפי' ר"ת כפי' רש"י] —

דֹּפֶק (דַּפְקָא או מלשון דופן = דפנא או מל"ע אַרְפַּקָא = ادفق כל דבר עקום ד"מ צואר ועיי' בפנים) בפ' אלו מציאות בגמ' וחתיכות של בשר (ב"מ כ"ג:) וליהוי חתיכה גופה סימן אי דדפקא אי דאטמא. — (א'ב פי' רש"י צואר וי"מ מקום הדפק כשהוא יגע). *[אחי"ה ודע דגי' הערוך בע' אטמא דדפנא אבל בע' אמץ גרס בפסחי' ע"ד: חתכינהו בדופקא וגי' כ"י מ' ברפק וכה"ג בכ"י ה"ב ע' אטמא ארפקא ע"ש מ"ש. ובענין פי' הלע"ז ברש"י אשר בארתי בע' אטמא מצאתי און לי כי בשבת קנ"ב. ד"ה הכסלים לועז רש"י בכ"י: פלנק"ש [flancs] וזה ראיה לאמיתת פירושי שם. ועתה נ"ל לקיים גם גי' כ"י ה"ב וכ"י מינכען הגם הלום ראיתי בשט"מ לב"מ שהביא גי' רש"י בב"מ אי דרפקא פירש"י צואר והוא היפך מלש' (מרפקת) [צ"ל מפרקת] וכתב על זה הריצב"ש ול"נ שהוא זרוע מלשון מרפק עכ"ל וא"כ בפי' רש"י: צואר הוצרכנו להחזיק בגי' רפקא מלשון מרפק וכ"ה בל"ע ע"ש. ועל פי' זה אמר רש"י שמעתי אבל בפי' שני אחז רש"י בגי' דפקא ופירשתי דבריו בע' אטמא בהערה ע"ש. וגי' התוספות בשבת קנ"ג: ד"ה עד: אי דאדפקא אי דאטמא והשתא דאתינו להכא נוכל לקיים גם בפי' ראשון גי' רש"י דדפקא בענין צואר והוא כמו אדפקא כגי' התוספו' ופירושו בל"ע דבר עקום כמו הצואר] —

* דָּפַק (מל"מ הכה על הדלת an die Thüre klopfen) ויק"ר ספ"ה אתיא לגבי מגירתא תרעא פתיחא מְדַפְּקָא ליה. פי' באה אצל שכנתה אף שהשער פתוח היא דופקת שלא תכנס פתאום והוא מל"מ מתדַפְּקִים על הדלת (שופטי' י"ט, כ"ב) —. בב"ר ר"פ מ"ה כדי שיהיו מתדפקות על בעליהן כן גרס בעל מ"כ ופי' כלומ' נויהון חביב ודופק על לב בעליהן, וזה דוחק ועיק' הגי' כבנוסחאותנו כדי שיהיו מתרפקות וכ"ה בשהש"ר פ' יונתי והוא ממש ל"מ (שה"ש ח', ה') וכן ל"ע رفق פי' חביב ובעל חן ובע' פרקד ב' נשתנה הנוסח' ע"ש.

* דפוקא במד' במ"ר פ"ט קמי דפוקא גרירא כ"ה בדפוסי' ישנים וט"ס הוא עיי"ע אינשא (ח"א, קס"ב. אות ק') וע' גרד ב' וע' רפק.

* דּוֹפְקִים (Puls = Schlagadern) כן נקראו ברפואה העורקים אשר בם ירוץ הדם ונראים כדופקים. ועורקי לא ישכבון (איוב ל', י"ז) פי' הרלב"ג הדופקים לא ינוחו ר"ל שלא תשקוט תנועתם כלל עם השינה וכו' ע"כ. ואולי מאמר חתכינהו בדופקא פסחי' ע"ד: לפי גי' רבינו בע' אמץ על פי גי' ר"ח לפסחי' ע"ש ומ"ש ענינו ג"כ גידי העורקין.

דְּפֶר (= דּוּפוּרִין, דּוּפֶרְנִין מל"י δύο שנים ומן φερνή נדוניא Mitgift ופי' המלה מוהר כפול doppelte Mitgift) בב"ר פי"ט (ספי"ח) על כן יעזב איש: אמ' ר' יוחנן אשתו מגרשתו ונותנת לו דופורין. ובב"ר (פרש' פ' ועיי"ע פרן ה') מוהר ומתן פראפרנון. (א"ב פי' בל"י דיפרנון שתי נדוניות ופי' פראפרנון מה שהאשה מביאה לבית הבעל זולת הנדוניא ונעתקה מלה זו למתן הבעל). *[אחי"ה לפי פי' נכון זה צ"ל פראפרנון בתיבה אחת כי הוראתה ממש כפי' ר"ב בל"י παράφερνα was die Braut aus der Mitgift mitbringt ובאמת בדפ"ר לנכון כתוב כן במלה אחת רק שם בט"ס פראפרכון וצ"ל פראפרנון וכ"ה בכ"י ל"ד וכ"ה לנכון בתיבה אחת בב"ר פס"ה הבא לי מפרפורנין שלי (בילק' תולדות רמז קי"ד מפורנין) וגי' הערוך בע' פרן ה' פרא פרנון וכן גרס בפפ"א (לפי גי' כ"י ולפנינו פ' פ') מהרפורנין מתן פרא פרנון והוא הציון אשר נרשם בערך הנוכחי לכן צ"ל גם בע' פרן במלה אחת. ובנו"נ בב"ר פ"פ פראפורון וצ"ל פראפורנין. וגי' הרמב"ן לבראשי' ל"ד, י"ב בשם ב"ר מהר פראנון מתן פרא פרנון וגי' הילק' וישלח ס' רמז קל"ד מוהר פורנון ומתן פרא פורנון, ובכולם צ"ל במלה אחת. ומלת דופורין או יותר טוב דיפרנון ענינה כמו שפי' ר"ב לנכון שתי נדוניות, ובעל צמח דוד השתבש לכתוב ריפודין בל"ר (Spudium) גט כריתות וכבר השיג עליו בעל כ"כ. וע' זקנים העתיקו מהר (בראשי' כ"ד, י"ב; שמות כ"ב ט"ו, ט"ז) ע"י φερνή] —

* דפרין, דפרים ט"ס עיי"ע דיופרא ומ"ש.

* דיפרא סופא ב"ר פס"ה ט"ס עיי"ע פרספא.

* דפתי (שם מקום) רב אחא מדפתי יבמו' ח'. נ"ד. ר' ירמיה מדפתי חולי' פ"ז: אולי הוא Sophta עיי' מאננערט 394, V.

* דפתיא ב"ב מ'. הכל לכריא דפתיא עיי"ע כר י"א ומ"ש ובע' פתיא.

דִּפְתֶּר (= דִּיפְתְּרָא בל"י διφθέρα עור מתוקן לכתיבה zubereitete Pergament, rohes Thierhaut, Fell. ועוד בל"י וכן בל"ע ופי' دفتر ספר וקונטרים ורשימה Register, Urkunde) בפ'

שני דמגיל׳ (י״ז. וכן בסוט׳ י״ז סע״א) על הנייר ועל הדיפתרא. ובפ׳ שני דגיטין (כ״א:) לא על הנייר המחוק ולא על הדיפתרא. ובפ׳ המוציא יין בגמ׳ עור (שבת ע״ט סע״א) דיפתרא דמליח וקמיח ולא עפיץ [1]. — ובילמדנו ריש וארא (תנחומ׳ שם סי׳ ה׳) הוציא דפתרא של אלהות [2]. ובריש ב״ר (רפ״א) דפתראות ופינקסאות [3] יש לו לידע היאך הוא עושה חדרים. *[אחי״ה ובע׳ פנקס בט״ס דיופטראות וצ״ל דיפתראות. וכנ״ה בירו׳ פיאה פ״ב די״ז. ובירו׳ חגיג׳ פ״א דע״ו רע״ד מה בינן לאומות אילו מוציאין ספריהן ואלו מוציאין ספריהן אלו מוציאין דפתריהן ואלו מוציאין דפתריהן. פסיקת׳ רבתי רפ״ח דפתראות כתובות לפני הקב״ה כל מה שבני אדם עושין ולעתיד לבוא המקום מוכיח וכו׳ כ״ה לנכון בדפ׳ לבוב (ובדפוס פראג בט״ס כותבות אבל לנכון בילק׳ משלי כ׳ רמז תתקנ״ט). ובילק׳ שמואל ב׳ רמז קס״ד צד כ״ו רע״ג משל למלך שהיה יושב וקורא בדפתרא כל גבוריו היה קורא פלוני פלוני כיון שהגיע עד פלוני א״ל מת מיד השליך הדפתרא והעלה חמה וכו׳ ומקורו הוא בפסיקת׳ רבתי פי״א. ופי׳ דפתרא רשימה ולוח שבו נכתבים הגבורים ומעלתם בלא״ש Rangliste. ובילק׳ בשלח רמז רמ״א כתוב בתמורתו המתינו ואבדוק בספרים שלי אם שמו כתוב אצלי וכו׳. — וע׳ זקנים העתיקו מכסה עורות (שמות ל״ט, ל״ד), ועקילס ותיאודוטיון העתיקו מגילה (זכריה ה׳, א׳) ע״י διφθέρα כי בימים קדמונים כתבו על עורות מעובדין עיי׳ הירודוט ה׳, ל״ח] — (א״ב פי׳ בל״י עור מתוקן לכתוב עליו וגם אחר הכתיבה נקרא כן).

דָץ (= דוּץ כמו דעץ ע״ש, ועי״ן מובלעת וענינו נעץ einstecken, einsetzen) בפ׳ לולב הגזול (סוכ׳ ל״ז רע״ב) אמר רבא לא לידוץ איניש לוליבא בהושענא. פי׳ לא ינעוץ [4]. ובפ׳ גיד הנשה בגמ׳ ונוהג בשליל (חולין צ״ג:) רישא בכבשא אותביה אבית השחיטה דייב אצדדין מקווה קוי ואסיר, אותביה אנחירי אי דץ ביה מידי דמכרי ליה שרי ואי לא אסיר. דצייה ברישא דרומחא בר״ג דהמוכר את הספינה (ב״ב ע״ד.). ובפ״ק דבכורות בגמ׳ דג טמא (ח׳:) שקל סיכתא תתי דצה לתתאי לא עאל דלי דצה לעילאי עאל [5]. ובפרק אין מעמידין בגמ׳ אין מתרפאין (ע״ז כ״ח:) רירא דיצה דמא ודמעתא. פי׳ רירא היוצא מן העין; דיצה שנוקב בו הצער כמו המחט; דמא דם שיש בעין. *[אחי״ה דע כי בע׳ ריש ב׳ בענין ציון דחולי׳ הנ״ל אי׳ הפי׳ בזה״ל רישא בכבשא תלייה אבית שחיטה שרי אצדדין אסיר אנחיריה אי דץ ביה מידי ופתחיה כדי שיזוב הדם ואי לא אסיר וכן הלכה ע״כ ונראה לי ברור דהלך רבינו בעקבות הרי״ף שכתב בפ״ז דחולין וז״ל רישא בכבשא תלייה אבית שחיטה דייב אצדדין מקווא קוו ואסור אנחיריה אי דץ ביה מידי ופתחיה כי היכי דליפוק דמא מיניה שרי ואי לא אסור עכ״ל ועיי׳ ברא״ש פ״ז סי׳ י״ד. וגי׳ רבינו כפי גי׳ דפ״ר הנ״ל מסכים ג״כ לגמרי עם גי׳ הרי״ף וגי׳ מקווה קוי אי׳ עוד בפי׳ רגמ״ה כ״י לחולין וז״ל בכ״י (קובץ אנגייליק׳ דף שמ״א:) . . ואיכ׳ דאמ׳ כשצולין אותו בתנור שלם אותביה אבית השחיטה מקוה קוו ואסור כלומ׳ הדם קוויי במקום אחד ואין יוצא חוץ ואסיר אי דץ בה מידי כלו׳ יסתום הנקב. עכ״ל, וכן הגי׳ מקווא קאוי דמא בה״ג סוף הלכות דם וכה״ג בחי׳ הרשב״א לחולין וז״ל רישא בכבשא תלייה בבית השחיטה לתחת מידב דאיב דמא אצדדין מקוי קוי דמא ואסירי אנחירי אי דץ ביה מידי דמעבר ליה שרי ואי לא אסירי. אבל הגי׳ דמעבד ליה קשה להלמה ונ״ל ברור דצ״ל כגי׳ רבינו דמברי ליה כ״ה רק בדפ״ר בכאן וכ״ה בשדפ״ע בע׳ בר ד׳ והוא הפעיל מפעל ברי בל״מ בֵּרֵא וענינו דקר ונקב וזה מ״ש בע׳ ריש

---

[1]) וכ״ה מגילי׳ י״ט רע״א וגיטין כ״ב סע״א ושם הגי׳ אפיץ ועיי״ע אפץ א׳. [2]) וכ״ה בתנחו׳ אבל בילק׳ שמות ר׳ רמז קע״ה בשם תנחו׳ הוציא באותה שעה דיפתרא ׳ של אלהות. [3]) διφθέραι, πίνακες Zeichnungen, Risse. [4]) וגי׳ לידוץ אי׳ ג״כ ברש״י ובאו״ז הלכו׳ סוכ׳ סי׳ ש״י וכ״ה בע׳ הושענא ובנו״ג לא לדוץ. ודע כי בנו״ג בכל מימרות אמר רבה עפ״י תיקון של רש״י בד״ה ואמר. אבל כמעט בכל הראשונים הועתק רבא וכ״ה ברי״ף מגימרא דהדס של מצוה ואילך. אבל רבינו בכ״מ גרס רבא וזה נראה מע׳ הושענא שגרס במאמר ראשון בסוכ׳ ל״ז ע״א אמר להו רבא להנהו דגדלי הושענא וכו׳, ועל זה הביא שוב המאמר הנ״ל לא לידוץ וכו׳ וגי׳ רבא אי׳ ג״כ בכ״י מ׳ אבל הגי׳ היותר נכונה רבה עיי׳ ד״ס במקומו. ופי׳ זה המאמר דלא לידוץ עיי׳ בע׳ הושענא וכן פירש״י ובאו״ז שם. וכאן לא פי׳ רבינו גוף הענין כי אם המלה לידוץ פי׳ ינעוץ. [5]) בנוסחאותנו לי׳ דלי דצה. ובדפ״ר הגי׳ תתי דצא לא אעל דלי דצא עלה, ובכ״י ו״ו אי תתי דצה לא עלה דלי דצה דלעיל (אל) [צ״ל עלה] ורבינו לא פירשו אבל מצאתי מפורש בכ״י רגמ״ה לבכורו׳ (בקובץ כ״י אנגייליק׳ דף ס״ז ע״א) וז״ל: סיכתא יתד. דצה נעצה בכותל. לתתאי במקום שלא כנגד אבן היה נקב לא עאל. דצא לעילאי במקום בין אבן לאבן שהיה נקב ועאל עכ״ל מזה תדין שגי׳ דפו׳ וויניצ׳ שכתבתי נכונה היא.

כ' אי דץ ביה מידי ופתחיה. וכל זה שכתבתי הוא לפי הגי' הישרה של דפ"ר וכ"ה בכ"י ו"ו אבל בשדפ"ע הגי' אותביה אבית השחיט' דייב דמא ושרי אצדדין מקפא קפי ואסיר אותביה אנחירי אי דץ ביה מידי שרי ואי לא אסור וכ"ה בנוסחאותנו בחולין. וכפי הנראה חלו בגי' רבינו ידים עסקניות והשוו גירסתו לגי' הש"ס. — ובענין ציון דע"ז הנ"ל דע כי ז"ל ר"ח כ"י לע"ז (בקובץ כ"י אנגיילליק' דף י"ז ע"ב) כגון רירא דיצא דמא ודמעתא וקידחא פי' מורדת ריר וכואבת כאילו נועצין דבר בעיניה ואתי דמא ודמעתה ומעלה חמות כדפ' כי אש קדחה באפי וגו' ע"כ וגי' ודמעתא אי' ג"כ באו"ז הלכו' יו"ט רסי' שמ"ט ובנו"ג דמא דימעתא ובביצ' כ"ב. דמא דמעתא אבל בכ"י מ' אי' כגי' רבינו דמא ודמעתא. ובע' קדח ג' הביא רבינו קדהא ותחלא אוכלא. וקצת קש' דלא פי' רבינו מהו ודמעתא לא בכאן ולא בע' קדח ולא בע' רר. ובדפ"ר בכאן הגי' דמא דמצבתא ונראה שהוא טעות הדפוס. ורש"י לע"ז פי' דיצא. אישפונ̇נט [= בל"צ נושן Stich, espoint] לשון נעיצה ותחיבה. ובביצ' לא פי' רש"י בכ"י ובדפוסים ישנים והמהרש"ל הוסיף הפירוש ["פי' שנוקב כמו מחט כמו דץ ביה מידי"] ע"פ הר"ן (עיי' ד"ס לביצ' צד כ"ו:) וזה הפי' מסכים עם פי' רבינו. ועם פירושו בע"ז מסכים מה שפירש"י בבראשי' ל', ל"ח וז"ל ויצג תרגומו ודעיץ לשון תחיבה ונעיצה הוא בל' ארמי והרבה יש בתלמוד דצה ושלפה (שבת נ':) דץ ביה מידי (חולי' צ"ג:) דצה כמו דעצה אלא שמקצר את לשונו עכ"ל הזהב. וממקור חכמת שלמה שאב ר"ב פירושו בסמוך. והציון משבת הנ"ל הובא בע' חליקוסתא ומפורש בע' סלקוסתא ע"ש. ובשבת קנ"ו: ההוא יומא שקלתה למכבנתא דצתא בגודא איתרמי איתיב בעיניה דחיויא. הובא בע' מכבנתא ומפורש בע' ככליאר אבל התיבות דצתא בגודא לי' שם בערוך וכן לי' באו"ז הלכו' שבת סי' פ"ד ס"ק ד' בשם הערוך ונראה כי גם לפני בעל או"ז לא היה מונח ע"ש. אבל בכ"י א"פ הגי' דעיצתא בביזעא (ד"ס שבת צד קצ"ג.) וזה ראיה מופתית כי עי"ן מובלעת במלת דץ. ובמנוה"מ ססי' קצ"ד דצתה בבצעא דגודא ובילק' משלי רמז תתקמ"ה הג' רצת בבקעה וצ"ל דצת[ה]. — ובענין שלוף דוץ עיי"ע וערך אשלג] — (א"ב כמו דעץ ואות ע' מובלעת ובנוסחאות דידן כתוב (בב"ב שם) דעיציתיה ברישא דרומחא ופי' מענין נעץ) [1].

דִּיץ (= דִּיצָה מִין מגן קטן kleiner Schild עיי' בפנים) בפ' כ"ד בכלים (מ"א) ודיצת הערביים טהורה מכלום. "פי' תרים קטן ביותר". *[אחי"ה הועתק מפי' רה"ג לסד"ט צד י"ז והלאה ושם סיים: ושמה בטיית אגפה אלתוביתיה ונ"ל לתקנו אנפה והוא בל"ע نفى מגן מעלי דקלים aus Palm-blättern geflochtener Schild ותיבת אלתוביתיה הוא לפע"ד ל"ע الصبية פי' ילד קטן ולפי זה ענינו מגן של ילד עשוי לצחק בו וכן פי' הרמב"ם ודיצה הערביים תרים קטן יקרא אלאגפ"ה אין ראוי לדבר זולת ללעג ושחוק ע"כ. ור"ש פי' תרים קטן הוא ביותר (וזה כפי' רבינו נתן) אי נמי שעשויה לצידה בלבד וכו' ונ"ל להגיה לדיצה בלבד וכן מוכח מרע"ב שהעתיק כפי' ר"ש. וא"כ גזרו אומ' הוראת המלה מענין דיצה וחדוה של ערך אח"ז. ותיבה ערבית אלאגפ"ה בפי' הרמב"ם נוכל לבאר באופן תיקוננו בדברי רה"ג וצ"ל אלאנפה או אולי אגפה בל"ע حجف מגן מקליפי עץ בלי תשמיש כלי. ובענין הוראת דיצה אולי י"ל שעיקרה בל"פ تيز מלש' צינד tizhin (tigra) כל דבר חד והושאל לחץ וחנית ובדברי רז"ל הושאל למגן וכן בל"פ سپر ובל"צ çpâr חץ ועוד מגי עיי"ע אספריתא. וכן בל"י τόξον חץ וכל דבר עקום וכפוף ועגול] —

דִּיץ (= דִּיצָה בל"ם דְּיָצָא שמחה Wonne, Freude מפעל ערבי دلص שמח וטוב לב heiter sein) ריצה וחדוה [2] שישו אתה משוש (ישעי' ס"ו, י') תרג' דיצו עלה דציצין. *[אחי"ה בנו"ג דוצו עמה דַ ֿי ֿץ וכן הביא ן' גנאח בספרו כתאב אלאסול צד קנ"ה: ובמתורגמן הגי' דָּץ. והוסיף לומר כל לשון עלז ועלץ מתורגם בל' דוץ ע"ש הדוגמאות. ושם מופשט בתרג' ד"ה א' ט"ז, כ"ז תוקפא ודיצותא. וכנ"ה בדרז"ל ב"ר רפ"י וערב לו קילוסן הרבה להן בדיצה . . לאחר זמן הכעיסו אותו ומעט להן בדיצה עיי"ע הדיך. בע' קרטע הביא רבינו פסיקתא דרני עקרה (קמ"א:) ולפניו תדוץ דאבה (איוב מ"א, י"ד) מקרטעא כהדא ריפתא ובנו"ג כהדא חפצתא ושהש"ר פ' נגילה אי' חפיתא והרב הח' ר"ש באבער בפסיקת' שם אות כ"א נדחק

---

[1] בנו"ג ב"ב ודעציתה בראשה דרומחא ובאה"ת אי' כגי' רבינו: ודציִיה ובע' לנך הביא עוד הגי' וכרכתיה ובכ"י ש"ס ג"כ וכרכיה ובכ"י אחר אצל ד"ס ב"ב צד קט"ו. ואנחיתיה ברישא ובעי' ואנחיה. [2] בלי מראה מקום. וכונתו לכתובות ח'.

לפרשו. ולפע"ד יש פתרון לשתי נוסחאות כי ריפתא בל"י ῥαφίς דג של ים Seefisch ולגי' חפיתא וכ"ה עוד הפעם בירו' ע"ז פ"ב דמ"ב, שהוא כמו חפושית (עיי"ע) תתכן להיות ל"ע גם כן מין דג כמו שאראך בע' חפושית ב'. וקודם הציון מפסיקת' ושהש"ר אי' שם ושם בין לשונות השמחה ג"כ דיצה: ואית דמפקין הריעה (תרועה) ומעיילין דיצה ועל זה הביא הפסוק מאיוב הנ"ל. וכן פירש"י באיוב שם תדוץ לשון דיצה ושמחה ועיי' רד"ק בשרשים ע' דוץ. וכן הבינו ז' גנאח הנ"ל. ורבים אומרים כי ענין תדוץ מלש' ערבי داص = دوص קפץ ודלג וכן העתיקו ע' זקנים (τρέχει) וכן פי' דַּיִץ בל"ס קפץ והושאל סלד ברנה. ומענין זה ערך הבא אח"ז] —

דִּיץ (בל"ס דַּיְצָא Hirsch = Gazellenart, dama והושאל מפעל דיץ סלד ברנה עיי"ע הקודם) תרג' בבלי ותאו וזמר (דברי' י"ד, ה') תורבלא ודיצא וכן בירו' [תר"י א'] ודיצין. תרג' ויעלת חן (משלי ה', י"ט) ודיצתא דחסדא.

* דצייצא בבכורו' ח' סע"ב לגי' רש"י וט"ס הוא עיי"ע רציצה וכ"ה בפי' רגמ"ה לבכור' שם.

* דִּצַ"ךְ (Abbreviaturen) שמ"ר רפ"ה וספ"ח י' מכות . . נוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב, והם כידוע מהגדת פסח ראשי תיבות מן דָּם, צְפרדע, כִּנים. עָרוב, דֶּבר, שְׁחין. בָּרד אַרבה, חֹשך. בְּכורות. ובעל תוי"ט בפ"ה דאבות מ"ד מנקד ככה דְּצָךְ עֲדַשׁ בְּאַחַב ועיי' פירושו שם ואין משיבין על הדרוש!

דַּק (= דָּקַק וכן בל"ע עיי' בפנים. והתואר דַּק, לנקבה דַּקָּה dünn, fein בהמה דקה Kleinvieh; דַּקִּין Dünndärme; דַּקָּה (feines Räucherwerk באלו טרפות (חולין מ"ב.) עוף הדק. ניקב הדקין (שם נ"ו רע"א). פי' בני מעים הקטנים. בפ"ב דדמאי (מ"ה) בגסה ומדדו בדקה טפילה דקה לגסה [1]). ירושלמי (דמאי פ"ב דכ"ג סע"א) הין מידה גסה מן הין ולמטה מדה דקה שומן מדה דקה מן שומן ולמעלה מדה גסה. [2]). כפ' אלו טרפות בגמ' עד כמה תחסר (חולי' נ"ד סע"ב) ת"ש מהא דתנן בפ' שני בכלים (מ"ב) הדקים שבכלי חרס הן וקרקעותיהן ודפנותיהן יושבין שלא מסומכין [3]). פי' הכלים הקטנים אם נפחתו ונשתייר בשוליהן או בדפנותיהן שהן הצדדין שיעור (שישבו) [צ"ל ש י ש ב ו] [4]) במקום שלא מסומכין. ריש טעיא באמתא בעי גרירא וזהו חלב שעל הדקין בפ' גיד הנשה בגמ' ונוהג בשליל (שם צ"ג.). בגמ' דפ' ב' נזירים (נזיר כ"ט:) מה עביד לְדַקָּיָא ולא ליסרוח. פי' שאם יזרוק הדם קודם גילוח ראשו ויניח האמורים להקטיר עם הזבחים שמביא לסוף שלשים אי אפשר שלא יסריחו הדקים והמעים הילכך מותר להקטירם בחציין כבן זומא [5]). זבל דק וחול דק בפ' כיסוי הדם (חולין פ"ח.) ובפ' אלו טרפות בגמ' נפלה מן הגג (חולין נ"א סע"ב) כיתנא דייק ונפיץ לא חיישינן דייק ולא נפיץ חיישינן . . . דקתא חיישינן דק דקתא לא חיישינן. פי' דייק ונפיץ לא חיישינן משום ריסוק איברים דרך הוא, דדייק ולא נפיץ קשה הוא. *[אחי"ה וכן פי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליק' דף ש"י ע"ב) וכן מה שפי' רבינו בע' בזר א' עביד ביזרי חיישינן כלום' אם יש לו גבעולין קשין נעתק מפי' רגמ"ה שם. וכאן השמיט רבינו המאמר הזה אחרי שהביאו בע' מיוחד. וגם בגי' דק דקתא הלך בעקבות דרגמ"ה ובנו"ג בתיבה אחת דקדקתא ובע' נבר ב' הזכיר רבינו פי' ר"ח ע"ש ומ"ש —. ואוכיח בע"ה שהכתיבה דקדקתא היא העקרית בע' דקדקירא ע"ש] — (א"ב פי' רש"י דייק חבוט [6]) ולי נראה שהחביטה במקל נקראת כן ואח"כ החביטה ביד נקראת נפוץ ודקתה הוא נעורת הנפרד בשעת החביטה ודק דקתא הוא נעורת דק). *[אחי"ה ורגמ"ה פי' עפר תחוח זה דק דקתה ע"כ ובאמת בל"ע دقة ענינו כן ול"מ הוא כדק יוטל (ישעי' מ' ו') אבל גם לדעת רש"י כי דקתא נעורת שברי גבעולין יש לה על מה שתסמוך כי دقاق פי' דבר דק ושברי עצים קטנים מאוד. ומהפעל

[1]) נשמע מזה כי גי' רבינו כדפוסי' אבל בכ"י מ' חסר בבא קמא ואי' רק בבא שניה טפלה דקה לגסה וכן היה גי' רע"ב עיי' ד"ס דמאי צד ה': ובירו' אי' את שדרכו למדד בדקה ומדדו בגסה בגסה ומדדו בדקה בא טפילה דקה לגסה. [2]) וגי' שומן אי' ג"כ בע' גס א' אבל עיקר הגי' לימן עיי"ע גם א' ומ"ש. [3]) גי' קרקעותיהן אי' ג"כ בפי' רגמ"ה לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקי' צד ש"ב ע"ב) ושם מפורש ג"כ שוליהן אבל בנו"ג קרקרותיהן ודופנותיהן וכ"ה בפי' רה"ג לסדר"ט צד ג' וכן גרס רבינו בעצמו בע' קרקר אחרון ע"ש ופירושו ברוחב הביאור. ושם פי' רבינו קרקרותיהן והיינו קרקעותיהן. [4]) וכ"ה בע' קרקר וכן הועתק מרש"ל חולין נ"ה. בשם הערוך. [5]) בנו"ג מאי ליעביד ליה ר' יהושע לדקיא ולא ליסרו, ובשט"מ לנזיר הובא עוד גי' לדוקיה דלא ליסרו ואינה מיושבת היא ובעל שט"מ האריך יותר בפי' גי' ראשונה בשיטת רבינו נתן ע"ש היטב. [6]) geklopft וזה מה שלועז בטוד"ה = battu.

דקק = בל"ע دقّ מסתעפים ענינים רבים ובעצם הוראתם כמו בל"מ ענין שחיקת דבר לחלקים קטנים וקלים. והתואר דַּק כמו דק מחספס (שמות ט"ז, י"ד) והפכו גס עיי' חולין נ'. מקיפין בריאה.... מדקה לדקה ומגסה לגסה אבל לא מגסה לדקה ולא מדקה לגסה. שבת קנ"ה. לדקה אין לגסה לא. ומאי קרי לה דקה וכו' עיי"ע הבא אח"ז. חולי' מ"ב. עוף הדק. ב"ק ע"ט: בהמה דקה אפשר להביא מח"ל בהמה גסה אי אפשר להביא מחו"ל ואע"פ שאמרו אין מגדלין בהמה דקה וכו' ושם פ'. אין מגדלין חיה דקה. ע"ז ט"ז: דילמא חיה דקה היא. ושם חיה גסה הרי היא כבהמה דקה לפירכוס. ושם ואפי' במקום שמוכרין בהמה דקה חיה גסה אין מוכרין. ירו' פסחי' פ"ד ד"ל ע"ד מה בין בהמה גסה מה בין בהמה דקה בהמה גסה יש בה חיוב חטאת בהמה דקה אין בה חיוב חטאת. ובל"ע נקראה ג"כ בהמה דקה כגון צאן دقيقة וגם הפכו מעובה: סוכ' פ"ד מ"ט ומנוקבין (הספלים) כמין ב' הוטמין דקין אחד מעובה ואחד דק. והקבוץ דקין חולי' מ"ב. נ"ו. פי' בני מעים. ועל דיני הדקים עיין ש"ע יו"ד סימן מ"ו והלאה. — ירו' ברכו' פ"ב ד"ד רע"ד שמור עצמך מן הטיפים היוצאות מבין רגליך הדא דתימר בדקים אבל בגסים וכו', וכ"ה בירו' מגיל' פ"א דע"א ע"ג (ועיי' בבלי ברכו' כ"ג. וילק' עמוס רמז תקמ"ב). ולנקבה: חולין נ"ו. שיניה דקות. ועם דק נרדף דעדק, דרדק, דקיק עיי"ע הבא אח"ז ובמקומות מיוחדין, והתואר דַקָּה נשתמש מקטרת סמים דקה (ויקר' ט"ז, י"ב) וכ"ה בל"ע. יומ' פ"ד מ"ד בכל יום דקה והיום דקה מן הדקה] —

דָּק (פי' מע' הקודם כמו דקק ענין שחיקה וטחינה ובהשאילה העיון וההשגחה וההקפדה ובציווי דוק fein, genau, sorgfältig thun ובהכפל הפ"א דקדק) דוק בככיך ותשכח בנגריך בס"ג דשואל אדם (שבת קנ"ב.). פי' טחון בככי בשינים, כלומ' אכול כדי שיהא בך כח להלך ברגליך [1]). המדקדק והשובט בס"ג דפ' כלל גדול (שבת ע"ה:). פי' מדקדק על חוט הערב כדי להדחק ולהלהץ עם חבריו וזהו בכלל אריגה. — (א"ב נראה לפי פי' בע"ה שמלת דוק היא כמו דחוק ורש"י פי' דוק בככיך מל"מ (דניאל ז', ז') אכלה ומדקה שהוא ענין כוסס) [2]). וכל גדוליה רתקו בזיקים בנחום (ג', י') תרג' ודקדקו בשילשלן [3]). אמריא דעדקין וגוזליא רכיכין בפ"ק דסנהדרי' (י"א:) בגמ' רשב"ג אומר [4]). ומתו גדולים וקטנים (ירמי' ט"ז, ו') תרג' וימותו רברבין ודעדקין. ונתן לכהן הזרוע והלחיים והקבה (דברי' י"ח, ג') תרג' ירו' [א'] דקיתא [5]). מקטן ועד גדול (בראשי' י"ט, י"א) תרג' ירו' מדקיקיהון עד סביהון. *[אחי"ה כ"ה לנכון בכ"י ה"ב; ובכ"י ו"ו מדקיהון וצ"ל מדקיקיהון וכ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס מדקדקיהון וגם תיבות תרג' ירו' חסרו ובנו"ג בתר"י א' מטליא ועד סבא ובאונקלס מתורגם מזעירא ועד רבא וכן התו"ג ש"א ה', ט'; ל', ב'; ירמי' ח', י'; מ"ב, א'; מ"ד, י"ב —. ודע כי בדפ' אמש' ופראג נחלק הערך הזה לשלשה ערכים וזה ממה שלא הכירו חוט המושך בכל הערך. והדין עם המדפיסים הראשונים שמשכו ידם מלהפריד את הערך ובכ"י ו"ו א', ה"ב וב"ר נכלל גם הערך הזה עם הע' הקודם כי באמת על עצם הוראת הפעל דק = דקק פי' ענין שחיקה וטחינה הוטבעו כל המאמרים הנ"ל וכמו כן הבין רש"י ציון ראשון דוק בככיך (שבת שם) שפי' לשון כוסס (עיי' לעיל). וכן הענין גם בשבת קנ"ה סע"א ומאי קרי לה דקה דדיקה באוכלא ובכ"י מ' גרס דדייקא

[1]) ובעי' נגר ב' הביאו רבינו בלי פירוש כי רצה רק לקבוע הגי' האמיתית. ובנו"ג דוק בככי ותשכח בנגרי וכ"ה בילק' ירמיה ס' רמז שכ"ט. ורש"י פי' כבערוך ע"ש. וכונת המשל ממש כמאמר בשבת נ"א: דניגרי דחמרא שערה פי' פסיעותיו של חמור לפי שעורים שהוא אוכל. ובהיות ששני המאמרים לדיעה אחת נתכוונו הציגם רבינו בעי' נגר ב' יחדיו. [2]) והשובט פי' רבינו בע' שבט א' ושם גרס כמו כן המדקדק והשובט ובנו"ג בשבת ע"ה: וצ"ז: השובט והמדקדק ובירו' שבת רפי"ב די"ג ע"ג וירו' פסחי' פ"ו דל"ג ע"ב הגי' השובט והמקטקט. ופי' קטקט בל"ע: קדקד מכה פעם אחר פעם כדי להחליק וענינו לפי זה המקטקט ר"ל מישר חוטי הערב ע"י שמכה עליו. ואין אצלי ספק שמלת דקדק הוא בהפך האותיות כמו קדקד או קטקט של ירושלמי ויפה פי' רש"י המדקדק: כשמותח חוט הערב מכה בכרכר עליו במקומות מקומות ליישבן שלא יהא מתוח יותר מדאי. וכדי לקיים גי' המדקדק הוצרכנו לפרשו מל"ע دقّ ממעט עובי החוטין ע"י הכאה durch Anschlagen dünner machen. [3]) וכה"ג בתרג' וויניצי' אבל בדפוסי' אחרוני' נשתבש ידקרון. [4]) עיי"ע דעדק ושם הבאתי שינויי הנוסחאות ובסנהדי' הסדר גוזליא רכיכין ואימריא (ערקין) [צ"ל עדקין] וכ"ה בתוספי' סנהדי' פ"ב. וכסדר רבינו אי' בירו' מעשי' שני פ"ה דנ"ו ע"ג וירו' סנהדי' פ"א די"ח ע"ד רק שם הגי' אימריא רכיכין וגוזליא דקיקין ועיי"ע דקיק ומ"ש. [5]) רבינו קצר וצ"ל ולוחא ארעיא ולוחא דדקיתא כלומ' לחי תחתית ולחי עליונה והתרג' אחז בדרך ההלכה בחולין קל"ד: מן הפרק של לחי ועד פיקה של גרגרת עיי"ע פקא. ופי' דקיתא מקום שנשחק ונטחן המאכל. ובנו"ג בתרג' רקיתא וט"ס הוא.

ואכלה. וכן גורס רש״י דדייקא ופי׳: כוססת יפה ומדקת אוכלין בפיה עכ״ל ומזה הענין דהוה דייק טפי ביצ׳ י״ד רע״ב פי׳ נשחק ונכתש הרבה. אחרי כל זאת לא הוצרכנו לפי׳ בעל מוסיף הערוך שביאר דברי רבינו דוק ממלת דחק כי רבינו פי׳ לנכון טחון מפעל דק, דקק, וכ״ה בדניאל ז׳, כ״ג; ט׳, כ״א — וכנ״ה בב״ק ק״א. גזל סמנין ודקינהו ותרנהו וצבע בהן. ובאפעל הַדֵּק עיי׳ דניאל ב׳ ל״ד. מ״ה; ז׳, ז׳. י״ט וכן בירו׳ סוט׳ פ״ב די״ח. לא מעובה ולא מודק אלא בינוני. וכן הענין באהלות פ״ב מ״ז רובע עצמות שנִדַּקדקו כלומ׳ שנשחקו עיי׳ הר״ש. ובהשאילה ב״ר פ״ק עני מדוּקְדָק; שמ״ר פל״א מדוקדק בעניות, והשם המופשט עירובין מ״א: דקדוקי עניות —. ועוד בדרך השאילה ענין השגחה והקפדה כאילו שוחק דבר הָדֵק ועינינו בָחן. והרבה בדרז״ל ע״ז י׳. חולין ו׳. נפק דק ואשכח (ובעל כ״כ בע׳ בדק פי׳ דוק כמו בדוק ואין נלפ״ע). סוכ׳ ח׳. לא דק (ושם כמה פעמים). ב״ב קס״ח רע״א אע״ג דצורבא מרבנן לאו אורחיה למידק כיון דדק דק. ושם כ״א סע״א חד גרים ולא דייק וחד דייק ולא גרס . . מותבינן דדייק ולא גרס. כתוב׳ י״ח סע״ב מעיקרא מידק דייק. עירובי׳ מ״ח. אי דייקינן כולי האי לא הוי תנינן. ושם נ״ג סע״א בני יהודא דדייקי לישנא . . בני גליל דלא דייקי לישנא. ברכו׳ ל״ג: ל״ח: פסחי׳ נ״ב: דייק וגמר שמעתא וכו׳ (עיי״ע אביי, וע׳ רב). יומ׳ פ״ג: ר״מ הוה דייק בשמא ר׳ יהודי ור׳ יוסי לא הוו דייקי בשמא. ושם אמאי לא דייקיתו בשמא. ושם ולבסוף הוו דייקי בשמא. ובענין הוכחה ובחינה הורגל הפעל הנ״ל כתוב׳ ל״א: רבינא דייק מרישא רב אחא דייק מסיפא. ב״ק ג׳ סע״ב לא כמר דייקי ולא כמר דייקי. פסחי׳ צ״ט. ע״ז י׳. (לפי גי׳ כ״י ר״ח) מתניתין נמי דייקא, ב״ק ע״ה. מתניתין וברייתא נמי דיקא. ושם ז׳. וסנהד׳ ל״ט: דיקא נמי דכתיב וכו׳, שבת קנ״ד: חולין נ״ה. דיקא נמי דקתני וכו׳. והשֵׁם בכתוב׳ י״ז: דִּיוּקָא דמתניתין קאמר. מעיל׳ ט״ז: ההוא דיוקא דילך הוא וגי׳ רבינו ופי׳ עיי׳ בע׳ דבק א׳ ובכ״י רגמ״ה למעילי׳ (בקובץ כ״י אנגיויליק׳ דף רס״ח ע״א) מצאתי כתוב: ההיא דוקא דילך היא כלומ׳ אותו דקדוק שאתה מדקדק דאמתניתין קאי שלך יהא אותו דקדוק דלא סבירא לי הכי ורב לאו אמתניתין קאי אלא שמעתא דעלמא קאמר מימרא בעלמא ע״כ וממש כן פי׳ המיוחס לרש״י במעילי׳ שם. — כתובו׳ ל״א: ותרוייהו בדוקיא דהא מתניתין קמיפלגי. זבחי׳ ל״א: מדוקיא דרישא ש״מ. נזיר ז׳ רע״ב דלא נחית לדַוקא . . נחית לדוקא ועוד הרבה פעמים בענין יחס הפעל דוקא, דווקא genau, nur פי׳ ביחוד ולא בזולתו. יבמות ע״ו ע״א דוקא שערתא אבל וכו׳ שבת ח׳: אלא דוקא קאמינא לך. גיטין י״א רע״ב ודוקא לוקוס ולוס וכו׳ ושם מ״ד. ובכורו׳ ג׳. דוקא או לאו דוקא. מנחות כ״ז. מדהתם לאו דוקא הכא נמי לאו דוקא, ושם ל׳ רע״א באמצע שיטה דווקא. קידושין ה׳: רישא דוקא. ב״ר פפ״ב והאי דוקא עיי׳ מ״כ. וממנו התואר: ע״ז י׳ רע״א האי ספרא דוקנא כתביה. פי׳ סופר מדקדק. ובכ״י ר״ח לע״ז (בקובץ כ״י אנגיויליק׳) הגי׳ דייקנא הוא. מנחות כ״ט: ספרי דווּקְנֵי דבי רב. יבמות מ״ג. אלא משום דמסיימי בה דווקְנֵי] —

דָּק (גם זה משרש דוק = דקק באפעל אָדִיק (= אודיק) וכ״ה בל״ס וענינו השגיח בשום לב genau achten) וישקף על פני סדום ועמרה (בראשי׳ י״ט, כ״ח) תרג׳ ירו׳ [א׳] ואודיק. ותיבב אם סיסרא (שופטי׳ ה׳, כ״ח) ומְדִיקָא אמיה דסיסרא. ראיך אליך ישגיחו (ישעי׳ י״ד ט״ז) תרג׳ חזך עלך ידיקון. ובפסיקתא דויהי בשלח פרעה (צד פ״ו:) אודיקת שרח [בת אשר]. *[אחי״ה השלמתי על פי ערך אפומטא ושם הגי׳ סרח וכ״ה בפסיקת׳ וכן הובא בילק׳ שמואל רמז קנ״ב. וגי׳ שרח כ״ה לנכון בדפ״ר אבל בשדפ״ע בט״ס שרה. ובדפ״ע ציון מפסיקת׳ נדפס בלי דקדוק קודם תרג׳ חזך וכו׳ ורבינו בלי תפונה לא הכנים ציון דפסיקת׳ בין שני ציוני התרג׳. ובע׳ אפומטא הגי׳ אדקת (ולא כמו שנדפס בט״ס ארקת) וצ״ל אָדִיקַת והוא בנין אפעל בל״ס וכן מצינו בירו׳ כתובו׳ פי״ב דל״ה רע״א אדיק להון בר קפרא, וכ״ה בקהלת רבה פ׳ טובה חכמה ואדיק ליה. ובב״מ ס״ז רע״א ואודיק ופירש״י השגיח בי. ב״ר פי״ז אודיק ר׳ יוסי הגלילי לקלהון ובילק׳ ישעי׳ נ״ח רמז שנ״ב חסר: לקלהון. ויק״ר פט״ז והיה מכריז ואומר מאן בעי למזבן סם חיים אודקין עליה פי׳ הביטו אחריו וכן פי׳ במ״כ בפי׳ שני. ואדיק ואודיק הרבה בתרגומים עיי׳ עמת״ר ללעווי ח״א, קע״ב] —

דָּק (= דִּקְדֵּק גם זה מע׳ הקודם וגזעו מל״ע דק בהכפל הפ״א ופתרונו השגחה דקה על דבר קל וקטן והקפדה עליו genau nehmen, subtil verfahren והשם דִּקדוק (sorgfältige Forschung דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים בס״ג דפ׳ הישן (סוכ׳ כ״ח.). *[אחי״ה הרבה בש״ס הפעל: ברכו׳ ט״ו. במשנה: קרא ולא דקדק באותיותיה ובגמ׳ שם ט״ו סע״ב כל הקורא ק״ש ומדקדק באותיותיה וכו׳ ועיי״ע שאול. ובילק׳ תהלי׳ סוף

רמז תשצ"ה חסרה מלת ומדקדק וכן לי' בשאילתות פ' ואתחנן ססי' קמ"ג ובסדור ר' עמרם ג' דף ו' ובטור סי' ס"ב. ברכו' כ': לפי גי' הילק' בעקב רמז תתנ"א והם דיקדקו על עצמן עד כזית עד כביצה וכ"ה בב"ג ובע"י ובכ"י מ' והם דקדקו על עצמן אפי' עד כזית עיי' ד"ס במקומו. שקלי' ח': וסביביו נשערה מאוד (תהלי' נ', ג') מדקדק עמהן כחוט השערה. יבמו' קכ"א: ב"ק נ' סע"א וילק' תהלי' ר' רמז תש"ס מלמד שהקב"ה מדקדק עם סביביו אפי' כחוט השערה. ובאופן זה העתיק תרג' איוב עיי' סוף הערך. ויק"ר ר"פ כ"ז הקב"ה מדקדק עמהן עד תהום רבה וכו' ע"ש. חולי' ד'. הרבה מדקדקין בה יותר מישראל. ירו' פיאה פ"ח דכ"א. חד אמר מדקדקין בכסות ואין מדקדקין בחיי נפשות וחרנא אמר אף בכסות אין מדקדקין מפני בריתו של אברהם אבינו. כלומ' אם בא עני ואמר הלבישוני מקפידין אם צריך לכך אולי רמאי הוא אבל אם אמר פרנסוני נותנין לו מזונות ומבריתו של א"א שלא נתבייש אפי' כסות נותנין לו שלא ילך בגלוי ערוה. וכ"ה בויק"ר פל"ד ועיי' מ"כ שם. ירו' סוכ' פ"א דנ"ב רע"ב . . דבר בריא שלא דיקדק בה. ירו' קידושין פ"ד דס"ה ע"ד א"ר יוחנן כל משפחה שנשתקע בה פסול אין מדקדקין אחריה (ועיי' קידושי' בבלי ע"א.) ירו' ב"ב פ"ד די"ד רע"ד שכן דרך הלקוחות להיות מדקדקין. איכ"ר פ' תבא ועולל למו אייתי עליהון מה דאייתיתא עלי דקדק עליהון מה דדקדקתא עלי. ובאסת' רב' פ' גם ושתי עמי נוגשיו מעולל מדקדקין בהון וכו'. ב"ר פפ"ב וילק' ישעי' רמז רס"ג דן מיושב מדקדק בדין וכו' עיי"ע עמד א' ושם דן את אומ' העול' מיושב דן אותם ומדקדק בדין עיי"ע אנטידיקוס. והשם: שקלי' י': בין כל דבור ודבור ודקדוקיה ואותיותיה של תורה וכו' ושם בין דבור לדבור דקדוקיה ואותיותיה וכו'. סנהד' צ"ט סע"א כי דבר ה' בזה ואפי' אמר כל התורה כולה מן השמים חוץ מדקדוק זה. אבות פ"ו התורה נקנית בדקדוק חברים. ירו' ברכו' פ"ב ד"ד ע"ד אלו צריך דיקדוק על לבבך וכו'. דב"ר פ"ב דקדוק אותיות. והקבוץ: מגיל' י"ט: הראה הקב"ה למשה דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים עיי' הקדמת מנו"ה ובסי' קל"ו ועיי' הקדמת תוי"ט. שקלי' י': עיי' לעיל ובירו' שקלי' פ"ד דמ"ט ע"ד דיקדוקיה ואותותיה של תורה. חולין ד'. דקדוקי מצוות. תמורה ט"ז. גזירות שוות ודיקדוקי סופרים וכו'. ירו' סוט' פ"ב די"ח. דקדוקי הפרשה. ב"ר ס"פ פ"א אין אנו בקיאים בדקדוקי ע"ז כיעקב אבינו. שמ"ר ר"פ כ"ח אמור להם דקדוקי דברים שהם יכולין לשמוע. ויק"ר פכ"ב דקדוקי שחיטה] — (א"ב תרג' אשר בשערה ישופני (איוב ט', י"ז) דעד חוטי בינתא מדקדק עמי. ומן עיקר זה נגזר דווקא. מסכת יבמות פ' הערל (ע"ו.) ומסרטינן ליה דווקא שערתא אבל פרזלא מזרף זריף פי' זה הדבר בדקדוק לבדו. ונגזר גם דייקא. שבת מי שהחשיך (קנ"ד:) דייקא נמי דקתני כלומ' הוה מדקדק). *[אחי"ה כבר הרחבתי דבורי בזה הענין בע' הקודם כי שם מקומו. ובענין גי' ר"ב ביבמות הנ"ל אעיר כי כן גרס גם רבינו בע' זרף ב' אבל בנוסחאותנו האריך יותר עיי"ע זרף ב'. ובנו"ג בשבת הנ"ל דיקא. — ויש להוסיף כי חכמת הלשון וידיעת טיבה ונמוסה לדבר דבר על אפניו שנקרא' גרמטיק"א מכונה בלשון עבר חדשה: דִּקְדּוּק Grammatik, ועיי"ע קרטין ומ"ש ר"ב שם] —

דָּק (דוּק מלשון דַּק פי' דבר קל והושאל על קרום קל פרוש על העין המונע הראייה (dünne Augendecke, Staar) דוקין שבעין אליבא דר"ע דאמר אם עלו לא ירדו בס"ג דפ' אלו (עוברין, ט"ס) [וצ"ל דברים] בפסח (פסחי' ע"ג.) ובס"ג דפ' המזבח מקדש בזבחים (פ"ה:) [לא הכשיר ר"ע אלא בדוקין שבעין]. בפ"ק דע"ז בגמ' שלשה ימים אסור (ע"ז ח' סע"ב) [אפי' בדוקין שבעין בעינן תלתין יומין]. ובר"ג דפ' ר' ישמעאל (שם נ"א.) אילימ' בדוקין שבעין השתא לבני נח חזיא לגבוה בבמה דידהו לארורה מיבעיא [1]. ובפ' על אילו מומין בגמ' חריץ של עין (בכורו' ל"ח רע"ב) סח לי ר' יאשיה דמן אושא דק שחור משוקע הרי זה מום. צף אינו מום לבן צף הרי [זה] מום. משוקע אינו מום [2]. ובפ' מומין אלו בגמ' החרום (בכורו' מ"ד.) ואי כתב רחמנא דק משום דמחסרן. פי' דק בלעז (מליא) [נ"ל שצ"ל טליא] פעמים גבוה פעמים משוקע כדמפורש בגמרא. *[אחי"ה תקנתי הלעז ע"פ הלעז שנמצא בכ"מ הנ"ל בפירש"י ובפי' לויק' כ"א, כ' שכתב דוק שקורין טיל"א כמו הנוטה כדוק (ישעי' מ', כ"ב) ע"כ ובגמ' בכל מקומות הנ"ל הגי' בפירש"י

---

[1] וכה"ג בע' אר ג' ועיי' עוד ע' אדורא וע' עד ב'. ובנו"ג לע"ז מיבעי. [2] וכה"ג בע' ברק א' ובנו"ג בסדר אחר עיי"ע ברק א' ומ"ש.

טייל"א או טלי"א והוא בל"צ toile דיננעס געוועבע, איין הייטכען, או taie ווייססעס פעלל אויף דער הארנהויט. וכן בלאי"ט ובל"ר dünnes Gewebe, tela ועל מלה זו כיון רבינו וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לבכורות ל"ח: (בקובץ כ"י אנגיילילק' דף ק"ב ע"א) דק בלעז טייל"א עכ"ל ובלי ספק צ"ל כן במקום מליא בערוך. ובע' חרץ ב', חלזון, סרה א', ענב ג', תבלול, תר ט' הראיתי לדעת כי רבינו פי' כל הסוגיא דבכורות הנ"ל על פי מטבע פי' דרגמ"ה. ובספרא אמור פרק ב' פרש' ג' מפורש דק (ויקר' כ"א, כ') זה הדוק. ואונקל' תרג' גבין או דוקא אבל תר"י ב' העתיק דק על ידי ננים והוא בל"י νάννος Zwerg, וכן העתיק' הפשיט' זעור פי' אדם קטן ביותר וא"כ מלת בעינו איננה סובבת על דק ולזאת תעיד באמת הנגינה. וכן פי' ראב"ע דק כמשמעו להיות דק קצר קומה ע"כ, אבל דעת הרד"ק בשרשים ע' דוק היא כדעת רש"י אליבא דהילכתא] —

דקא (לדעת רבינו מל"י δέκα פי' עשרה ויותר טוב כי הוא בל"י δοκός, δοκίς כשורה Balken עיי' ר"ב) בחלומות דהרואה (ברכו' נ"ו:) אם כן קפא[1]) כשורא דיקא עשרה[2]). פי' בל"י קורין לקורה קפא, ולעשרה דיקא —. (א"ב פי' דוקיא בל"י קורות, פי' קפא בל"י [καππά] עשרים והיא אות במספר כף שלנו, א"כ קפודקיא עשרים קורות, ובמדרש איכה פסק' רבתי בגוים כתוב בהדיא: ומנהן יליף לה ר' יוסי קפודקיא כפא בל"י עשרים; דוקיא בל"י קורות. ובב"ר פ' והנה סולם (פס"ח) אמר ליה זיל מני עשרין שריין בכרסיה דביתך. *[אחי"ה כ"ה בע' שר י' אבל בע' כרם ב' אי' בט"ס עשר שריין וצ"ל עשרים, ובמ"כ לב"ר שם הביא למלת קפודקיא בשם הערוך . . דקיא בל"י עשרים, וכיון לע' שלנו (כי בע' קפודקיא לא פי' רבינו מאומה) וצ"ל עשרה. והנה רבינו אחז בגי' דברכות לכן פי' דיקא עשרה והוא באמת כן פתרונה בל"י אבל בכ"ז דעת שפתי ר"ב ברור מללו כי גי' המדרש עיקרית אבל קצת תימה שלא הביא רבינו מאמר של איכ"ר. ומירו' מעשר שני פ"ד דנ"ה סע"ב מוכח ג"כ כי בעל המאמר דשם חשב כש"ס בבלי כי דיקא עשרה וקפו קורה הוא כי ז"ל דירו' שם: א"ל איזיל מני עשר שריין גו בייתיך ואת משכח מדלא דאבוך קפא דקוריא (=decuria Zehnzahl). ורש"י פי' לברכו' בל"פ ויון קורין לכשורא קפא ע"כ ולא ידעתי מאין יצא לו זה] —

* דַּקְדְּקִירָא ([נלפ"ע שצ"ל דַּקְדְּקִיתָא] leicht, fliessend) ירו' מ"ק פ"ב דפ"א: שמואל אמר זפתין גרבא ולא זפתין כוזתא זפתין גרבא דזיפתא דקדקירא ולא זפתין כוזתא דזיפתא גלידא. ומצאתי כתוב מפורש בגליון דקדקירא מין זפת דק נקרא כך. גלידא פי' מין זפת עב כקרח וככפור שתרגומו גלידא ע"כ ואין פירושו ניחא דא"כ למה תלה הדבר בגרבא ובכוזתא וכבר עמד על זה בעל שירי קרבן ולפום ריהטא הייתי סבור להפריד בין הדבקים ולכתוב דק דקירא ולפרש מלת דקירא ע"י שם מקום דקירא Diakara = Idikara אשר דברנו אודותיו בע' איהי דקירא ונקרא המקום על שם רוב הזפת והחמר (בל"פ قیر) שנמצא שם. וא"כ כונת שמואל (שהוא אמורא דבבל ותכונת מקום הנ"ל היתה ג"כ בבבל על חוף פרת הימיני) שזופתין גרבא פי' חביות במועד בזפת דק של עיר דקירא, אבל אחר עיון ראיתי את אופן הלשון כי יתנהג לפי פשט זה בכבדות שכצ"ל דזיפתא דדקירא דק. וזאת שנית כי הפכו ולא זפתין כוזתא דזיפתא גלידא מראה באצבע שפתרון דקדקירא מן הנחוץ שצ"ל קל. ונראה שמטעם זה פירשו בעל פני משה וקרבן העדה דזיפתא דקדקירא: שהזפת שלו (ר"ל של גרבא) דק הוא וליכא טירחא, זיפתא דגלידא: שהזפת שבתוכו הוא עב ואיכא טירחא הלכך אסור. וכמחלוקת שמואל ואית דמחלפין בירו' עי"ש ממש כמחלוקת שמואל ורב דימי מנהרדעא במ"ק בבלי י"ב סע"א רק שם אמר שמואל בהיפך זופתין כוזתא ואין זופתין חביתא ופירשו בגמ' משום חייש לטירחא ובכוזא ליכא טירחא יתירה ובחביתא איכא טירחא יתירה כן פי' רבינו בע' כוז וכ"ה בפי' המיוחס לרש"י למ"ק. ובאמת הדעת נוטה שעיקר הגי' כגי' הבבלי שבכוזא הזפת קל דכלי קטן הוא ואין בו טורח גדול לכן אמ' שמואל דזופתין כוזתא מה שאין כן בחביתא דכלי גדול הוא ואסור. ולולי מיסתפינא הייתי מגיה בירו' כזה שמואל אמ' זפתין כוזתא ולא זפתין גרבא זפתין כוזתא דזיפתא דקדקירא ולא זפתין גרבא דזיפתא גלידא. ולפע"ד כוונת ואית דמחלפין בירוש' זפתין כוזתא ולא זפתין גרבא

[1]) כ"ה בנוסחי וכ"ה בכ"י ה"ב ובדפ"ע כאן בט"ס קפו אבל לנכון בע' קף ה': קפא. [2]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל שם בט"ס דייקא.

זפתין כוזתא שהיא לשעה ולא זפתין גרבא שהיא לשהות ג"כ אליבא דשמואל אמרו ועולה ג"כ בקנה אחד עם מה שכתבנו דזפתין כוזתא שהיא לשעה שנותנין בכלי קטן היין לפי שעה ואין מזפתין אלא בזפת מעט וליכא טירחא יתירה ולא זפתין גרבא שנותנין בו היין להעמידו ימים רבים לפיכך מזפתין אותו הרבה ואיכא טירחא יתירה עיי' פני משה. והחילוק בין ת"ק ואית דמחלפין רק במלות שונות אבל באותו טעם משום טירחא. שוב מצאתי במראה הפנים שכתב וז"ל שמואל אמ' זפתין גרבא וכו', לגי' דהכא דקאמ' אית דמחלפין וכו', משמע דאליבא דשמואל איתמר הני תרי לישני . . ורמב"ם בספ"ח דהל' יו"ט [הל' י"ד] פסק כתרווייהו [ר"ל כשמואל ורב דימי בנהרדעא בבבלי מ"ק י"ב.] לקולא וגי' דהכא מסייע ליה עכ"ל ושמחתי כמוצא שלל רב בתנא דמסייע לפירושי הנ"ל. אבל בעניותי לא זכיתי להבין מדוע לא הרהיב בעל מראה הפנים עוז בנפשו להגיה במימרא דשמואל דירו' כתקוני הנ"ל כדי להשותו לשמואל דבבלי. על כל פנים המשך הענין ופירושנו בין השורות יצהירו כי פתרון מלת דקדקירא ענינו דק וקל, לכן לבי נכון בטוח כי צ"ל ד ק ד ק י ת א והוא לשון נקבה כמו דקדקתא בחולין נ"א סע"ב עיי"ע דק א' ופירושו קל ודק והפכו גלידא פירוש עב וקשה עיי"ע גלד ב'. ובעל כ"כ פי' דקרקירא נתך ונוזל כדמע העין ולפי דעתו הורכב מן דק בל"ע ומן דקירא בל"י דמע ר"ל δάκρυον, Thräne וכן פי' לעווי' והח' פליישער השיג עליו וגם בפיו אין מענה נכון. ואת אשר נ"ל אמרתי.

דַקָה (בל"פ וערבי دكة פי' איצטווא מקום גבוה ובולט כמו דוכן = בל"ע ופ' دكان Vor-(sprung, erhöhter Ort, Laden der Kaufleute בפ' כיצד מעברין בגמ' עיר של יחיד (עירובי' ס' רע"א) אם יש שם דקה א ר ב ע ה[1]) אין אוסרין זה על זה. פי' דקה אצטווה. *[אחי"ה וכה"ג בכ"י מ' וכ"ה במגיד משנ' להלכו' עירובין פ"ד הל' ט"ז ובנו"ג אם יש לפניהם דקה ארבע אינה אוסרת, וכן שם בסמוך. ומה שפי' רבינו אצטווה כונתו "מקום צר באמה וגבוה בד' בה' טפחים ומניחין עליה פרגמטיא וכן עושין בפני כל החנויות" כן כתב בע' אצטווה (אסטבה) ועוד כתב בע' דכן וז"ל פי' לשון ישמעאל איצטבא דוכן וכו', ומה מאוד כיון לאמת כי הוראת ד ק ה בל"ע ופ' משתמעת לבי"ת אפי כמו שכתבתי בתחילת הערך. וכ"י ה"ב גרס אצטבא וגי' נכונה היא ומסכמת ממש למה שכתב רבינו בע' דכן וע"ש מ"ש. ועה"ק שנ"ב מסיים לנכון פי' לאדיי"ן ור"ל בלא"ש Laden. והרמב"ם פ' ד' מהלכ' עירו' הל' ט"ז כתב היתה מ צ ב ה רחבה ד' טפחים וכו' וא"כ גם הוא הבין דקה בפי' רבינו נתן רק הוא פותר איצטווה או אצטבא דכאן כמו איסטוה ואין ספק אצלי שהתייר הגדול הזה נגרר אחר רבינו, ובאמת היתה לפניו הגי' איסטוה וכן גורס כאן כ"י ו"ו ב' ועה"ק שנ"ב ופי' איסטוה עמוד ומצבה עיי"ע. ורש"י פי' בעירובי' ס"א. ד"ה אם יש לפניה דקה: מ ח י צ ה ואולי י"ל לפי זה כי דקה בל"פ دك، دغ، داك = تكة צ ו ר י ם ו ג ב ה ו ת . אבל בדף ס'. ד"ה דקה פי' רש"י פתח קטן ונ"ל ששני פירושי רש"י הללו סובבים והולכים למה שאמרינן בעירו' נ"ט סע"ב סולם תורת פ ת ח עליו ותורת מ ח י צ ה עליו] —

* דִיקִי (בל"י δίκη משפט ודין Recht, Recht-sache) עיי"ע הבא אח"ז.

דִקְיוֹן (= דִיקְיוֹן לפע"ד בל"י δικαίωμα פי' משפט ועונש Recht und Gesetz, Bestrafung) בב"ר פ"ט וכי מלכות הארץ טובה מאוד אלא שהיא טובה על דקיון של בריות[2]). ובפ"י הרבה צבאין מינה הקב"ה לאדם הזה לתבוע דקיון שלו[3]). ובפכ"ג (ספכ"ב) בא נחש הקדמוני לתבוע ד ק י ו ן של הבל[4]). ובפ' מ"ו (לפנינו מ"ה)[5]) חמסי עליך אמר ליה חד תבוע[6]) דיקי דידי. פי' עלבון. (א"ב פי' דיקי ודקיון בל"י דין ומשפט). *[אחי"ה ופי' עלבון הובא ברוב מקומות במ"כ ובמפרש המלות דילקוט בשם הערוך וכונת רבינו במ"ש עלבון היינו פרוע חוב ודין עונש וכן

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב. [2]) בב"ר ספ"ט הגי' שהיא תובעת דקיון של בריות וכ"ה בילק' ישעי' מ"ה ס' רמז שכ"ד בשם ב"ר וכן במקומות הסמוכין ובילק' בראשי' רמז ט"ו דף ה': הגי' דיקיוס. [3]) וכ"ה בילק' איוב ז' רמז תתק"א ושם חסרה מלת הזה אבל בב"ר אי'. [4]) ובנו"ג ד י נ ו וכ"ה בילק' בראשי' רמז ל"ח. [5]) וגי' מ"ו אי' לנכון בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב וב"ר. ובדפ"ע בט"ד: ט"ו. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב ובדפ"ר אבל בשדפ"ע תבע וכ"ה בב"ר אבל שם בסמוך לנכון אילו אמרת תבוע דקיון דידי . . וכד דאמרת תבוע דקיון דידן וכ"ה בילק' לך לך רמז ע"ט ושם לנכון דיקיון ביו"ד אחר דלת.

פתרון מלה יונית δικαίωμα וכצ"ל דיקיום תחת דיקיום של גי' הילק' הנ"ל בהערה ב'. ור"ב כיון על ל"י δίκαιος, ον אולם זה הוא תואר השם ופי' עושה צדק ומשפט. והשם דיקי δίκη צדק ומשפט. וכנ"ה שהש"ר פ' השבעתי: אין הקב"ה מעמיד מלך חנף על אומתו עד שגובה דיקי שלה וגומרה. ומאמר קרוב לזה הענין עיי"ע אפופסין. ומ"כ פי' גם כאן דיקי עלבון וחרפה כ"פ הערוך ע"כ ובלי דקדוק הוא. ובשמ"ר פי"ט עשיתי להם טובה ועשיתי (דייקי) [צ"ל דיקי] שלהם בבני הגרים. ויפה פי' במ"כ כמו דקיון. וכנ"ה בבמד"ר פ"כ וכי ד ק י ו ן של אתון בא מלאך לבקש מידו אלא א"ל מה האתון שאין לה זכות ולא ברית אבות נצטויתי לתבוע ע ל ב ו נ ה מידך וכו'. מזה תדין שגם בעל המאמר הזה פתר דקיון כמו עלבון כפי' הערוך ומזה ראיה למ"ש בכונת רבינו כי פתרון עלבון היינו פרעון חוב ודין עונש] —

* דּוּקִים (שם מקום) ירו' ע"ז פ"א דל"ט רע"ג ר' אבהו בעי והדא טקסים (פי' τάξις בל"י חומה) דקיסרין מכיון דסיגייא שמריין כפלחון היא הדא טקסים דדוקים צריכה. נשמע מזה שהמקום דוקים קרוב היה לקיסרין (Caesarea). ומצאתי לזה סעד מתרג' ירו' א' לבמדב' ל"ד ח' ודיוקינוס ותרנגולה עד קיסרין ובתרג' ירו' ב' שם פסוק ט"ו אי' מן צפון עינותא דדמשק נפק להון תחומא ל ד י ו ק י נ ו ס (טור תלגא) [צ"ל תרנגולא] ד ק י ס ר י ו ן וכו' ולפע"ד זה דוקים של ירו' ע"ז. ולולי מסתפינא הייתי אומר שעיר דיוקינוס היא עיר תרנגולה וכן הוא אומר בירו' תרג' ב' שם מן (יוקינוס) [צ"ל דיקונים] תרנגולה דקיסריון הרי עיר הלז מתוארת כן ואם השערתנו אמת תתכן עיק' הגי' בירו' דיקס והוא בל"ע ديكة. וכן בלי' הונגרי tik, tyuk תרנגולא! וכן נקראה בל"י Ornithonpolis וקרוב הדבר להשותה עם צפורי (Sephoris) והיא היא Dio Caesarea (קיסרין).

* דּוּקְנִי עיי"ע קודם ע' דוקינר.

דֶּקֶל (= דִּקְלָא פי' בל"ע دقل ובל"ס דֶּקְלָא תמר Palm וממנו דיקולא סל ארוג מעלי דקלים Korb aus Palmblättern; דִּיקוּלָאָה פי' עושה סל נארג מעלי דקלים (Korbmacher בפי' יוה"כ בגמ' נעילת הסנדל (יומי' ע"ח רע"ב) רבא נפיק בדיקולי [1]). ובפ' ערבי פסחי' בגמ' ואפי' מן התמחוי (פסחי' קי"ב: והובא בנוה"מ רסי' ל"ב) ריש תורא בדיקולא סליק לאיגרא ושדי דרגא מתותך. פי' אם תראה ראש שור בכלי אחד שאוכל בו ועוסק באכילתו אעפי"כ ברח לגג [2]). ובר"ג דסנהדרי' (ז'. והובא בילק' קהלת י') היא נימא ודיקולא שפיל. פי' היא ישינה וקלתה מהלכת על פני המים כן היא כמו אשה עצלנית שישנה על שפת היאור וקלתה מצידה ובאו המים ושטפו את קלתה ונשאוה והיא ישנה ואינו יודעת ומקראו ברור ובשפלות ידים ידלף הבית (קהלת י' י"ח) [3]). ובפ' לא יחפור בגמ' חנות שבחצר (ב"ב כ"ב.) הנהו דקולאי דאיתו דיקולי לבבל. פי' אומנים לעשות קלתות למכרם [4]). ובפ' גיד הנשה בגמ' ירך שנתבשל (חולין צ"ח.) ההוא כי זיתא דתרבא דנפל לדיקולא דבשרא. תשובת הגאון וששאלתם כי זיתא דתרבא דנפל לדיקולא וקשיא למר צונן או רותח ורותח היכי נפל לדיקולא מי סברת לדיקולא עצמה נפל הכי [5]) קאמר כי זיתא דתרבא שנפל ליורה גדולה שיש בו שיעור דיקולא. *[אחי"ה בתוספות שם ד"ה דנפל הביאו פי' הערוך והקשו כיון דלאו לדיקולא נפל מאי קאמ' סבר רב אשי לשעוריה במאי דבלעה דיקולא ע"כ ומשום תוקפה של הקושיא היה מוכרח בהפשב"ע לומר דהיתה הגי' לפני הגאון במאי דבלע י ו ר ה. וגם החכם אלטרה משיג על פי' הגאון וז"ל (בהגה בערוך דפ' באסיל שלפני) פי' אלטרה לא מסתבר דאם כן כמה הוא שיעור וכי בדקולא לא משערינן במאי דאית בדקולא משערינן אי אית ביה תבשילא שסבר

---

[1]) גי' רבא אי' ג"כ בנוסחאותנו וכ"ה בהלכו' יוה"כ לרי"ץ גיאת עמוד נ"ד וכ"ה באו"ז הלכו' יוה"כ ססי' רע"ז וכ"ה ברי"ף אבל בדפ"ר בערוך רבה וכ"ה בה"ג ובפיסקי רי"ד וט"ס היא כמו שמוכח במלחמות בריש פ"ח דיומ' ע"ש. ובנו"ג בדיבלי וכ"ה ברי"ף אבל בכ"י מ' ול"ד ובריי"ץ גיאת ובאו"ז שם ובפיסקי רי"ד [ושם מפורש בדיקוליהן עלי דקלים] ובהגמי"י פ"ג מהלכי שביתת עשור אי' כגי' רבינו ובכ"י א"פ בדיקורי עיי' ד"ס למקומו ושם גם גי' בדכולי ואולי איננה ט"ס היא כי בל"פ דֿכֿל מין ממיני מלבוש והראיה בצדו רבה בר רב הונא כרך ס ו ד ר א אכרעיה ונפיק. ומתיבת דכולי נשתבשי' גי' שלפנינו דיבלי ובבה"ג אי' דבולי. ובענין גי' דיקורי עיי"ע דקר אהרון. [2]) בנו"ג סק לאיגרא. כפי' רבינו מפורש ברשב"ם. [3]) בנו"ג היא ניימא. ועיי"ע נם ב' ועי' שפל. [4]) וכה"ג בכ"י פי' רגמ"ה לב"ב ושם מפורש: הנהו דקולאי שמוכרין סלים ע"כ וכ"ה בפי' ראשון ברש"י ובנו"ג דאייתי דיקלאי לבבל. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ה"ב ודפ"ר ודפ' אמש' וכ"ה בתוספ' בחולין אבל בדפ' פיז' וויניצי' בט"ס היכי.

מר בר רב אשי לשעוריה שיעור ס' וכולי ועוד הא אמרינן בגמ' אם יש ל' פלגי זיתא עכ"ל. ובכ"י רגמ"ה לחולין (קובץ כ"י אנגייליקי דף שמ"ד ע"ב) פי' בזה"ל: סבר רב אשי לשיעוריה במאי דבלע נמי דיקולא כלומ' דיקולא היה רותח ונפל כזיתא תרבא לתוך דקולא רותח וסבר רב אשי לשעוריה ששים במאי דבלע כו' עכ"ל ולכאורה נראה כי שיטת רגמ"ה כפי' רש"י דיקולא קלחת וכמו שהעלו התוספות שם נגד שיטת רבינו נתן. אבל רבינו לא רצה לפרש כן כי הוראת דיקולא בכל מקום סל וכ"ה בב"מ פ"ג סע"ב הוו מפקו מיניה דיקולי דיקולי דתרבא ופירש"י לנכון סלים מלאים שומן, וכן במגיל' ז' רע"ב אי חקלאה מלכא ליהוי דיקולא מצואריה לא נחית פי' לא יוריד הסל שהיה רגיל להוליך בעודנו בן כפר עיי' רש"י. נדרי' נ"א רע"א שקל דיקולא רבה חפייה. פי' הר"ן סל גדול ע"כ ובע' פח ה' הובא המאמר ושם הגי' פחייה וכ"ה בע' כפר ח' לפי גי' כ"י ו"ו א' וב' אבל בדפ' וויניצ' הגי' חפייה, ובכ"י ה"ב וב"ר לי' כל הציון בע' כפר ח' וכן לי' בדפ"ר ובשאר דפוסי ערוך. — וגוזר אני המלה מלשון דקל ג' פי' בל"ע וסורי תמרים ודרכן של בני קדם לארוג סלים מעלי דקלים ונקראו הסלים האלה בל"ע قفة ולדעתי נמצאה מלה זו בירו' סוף מעשרות דנ"ב. הדא איתא הוו לה ירבוזין דתרומה גו כפתה ועיי' עוד ע' קפה. ולא הסלים בלבד אבל גם הנודות רגילין לעשות מעלי דקלין וזה מוכח מירו' שבת פ"ב ד"ה. ההן זקוקה דיקלון ופי' בעל קרבן העדה יפה נודות שעשויות מן דקל. אבל דיקולרא בירו' ברכות פ"ג ד"ו ע"ד ט"ס הוא והגי' העיקרית הודעתיך בע' דייקלריא ע"ש ולא כדעת לעווי שרצה לפרשו כמו דיקולאה פי' עושה סלים! — והנה רש"י ליומ' ע"ח: גרס רבא נפיק בדיבלי ופי' של עשבים ואו"ז הנ"ל גרס לנכון בדיקלי ופירשו ג"כ של עשבים. וזה כמו ארכביה אתרי ריכשי הוא וכנ"ה שבת ק"י. וליסחוף דיקולא וכו' עיי"ע סחף א'. ובכתר כהונה ראיתי דיקלא בל"י דיסקולא סל ולא ידעתי לאיזה מלה כיון כי לא מצאתי מלה הנ"ל באוצרי מלין יוניות] —

דֶּקֶל (דִּקְלָא מענין ערך הבא אח"ז פרי תמרים (Palmfrucht, D a t t e l ותשטח עליו הריפות (שמואל ב', י"ז, י"ט) תרג' ושטחת עלוהי דקילן. *[אחי"ה נראה שפתר הריפות מלשון חריפות והן פירות המבושלין בתחלת הקיץ והפכו אפל עיי"ע אבל כל המפרשים פירשו הריפות כמו בתוך הריפות (משלי כ"ז, כ"ב) על כן פתרו גם דקילן חיטין הכתושין. וכתב המתורגמן ע' דקל: ונ"ל שאין הדל"ת שרשית או טעות סופרים והיא מלישנא קמח וקלי דמתורגם וקמחא וקליא והוא מין ממיני קטניות עכ"ל. ואולי טעות נפלה בכתיבתה וצריך להיות דקיקא ואז תהיה העתקת הריפות כלומ' נשחק ונכתש הטיב הָדֵק, עיין ערך דקיק] —

דֶּקֶל (בל"ע וסו' עץ תמר Palme, Dattelbaum עיי"ע דקל א') בס"ג דפ' מי שהוציאוהו (עירובי' נ"א רע"א) תהא שביתתינו תותי דיקלא דסביל אחוה. פי' דקל שסובל אחיו כגון שהיו ב' דקלים או ג' דקלים[1]) סמוכים זה לזה ונטה אחד מהן ונסמך על חבירו. דיקלא דפריק מריה מכרגא (עירובין שם). פי' דקל שפודה בעליו מכרגא, כגון שטוען פירות הרבה שיספיקו דמיהן לשקול בכל כרגא שיש לשלטון על בעליו בשדה ובדקלים[2]). ובפ' חזקת הבתים בגמ' ר' ישמעאל אומר ג' חדשים (ב"ב ל"ו סע"ב) אמר אביי דקל נעורה איכא בינייהו. פי' דקל המשיר פירותיו קודם גמירתן מלשון (נחמי' ה', י"ג) גם חצני נערתי. לשמואל דאמר בעינן ג' גדירות לא הויא חזקה דהא לא גדר לרב דאמר ג' שנים בעינן הרי החזיק ג' שנים והויא חזקה. י"א דקל נעורה פירושו דקל דיופרין שעושה פעמַיִם בשנה לשמואל דאמר בענין ג' גדירות בשנה וחציה הוי חזקה דהא גדר שלשה גדירות לרב לא הוי חזקה עד דאכיל לה ג' שנים[3]). ובפ' העור והרוטב בגמ' קולית המת (חולין קכ"ה.) קולית ששפה לארכה טמאה לרחבה טהורה וסימן דיקלא. כך פי' קולית ששפה לארכה טמאה שמתה חיותה כגון הדקל כשיחתוך קליפתו כמין טבעת בכל סביבותיו ויבש האילן וכן הקולית כיון שישוף[4])

[1]) כ"ה בדפ"ר. [2]) ובגוף הדבר פי' כן גם רש"י וכ"ה באו"ז הלכות עירובי' סי' קנ"ה. [3]) שני פירושים הללו הועתקו מפי' ר"ח כדמוכח מפי' רשב"ם לב"ב שם וכן הובא קצת יותר ארוך בשם ר"ח בשט"מ לב"ב ע"ש אבל הרשב"ם פי' בענין אחר ע"ש והוא הלך בעקבות דרגמ"ה כי כן מצאתי בפירי' כ"י רגמ"ה לב"ב וז"ל: אמר אביי דקל נערה דבהורה היא ובבהה עומדת וטוענת פרי ב' פעמים בשנה בב' שנים של חזקה סגיא משום דבדקל נערה מצי לגדור ג' גדרות בב' שנים עכ"ל. ופי' ראשון שהובא בערוך הוזכר ברא"ש לב"ב בשם ר' האי גאון והוא גורס דקל נער ע"ש. וגי' בשנה והציה אי' לנכון בכ"י ו"ו, ה"ב וכ"ה בדפ"ר וכן מוכח מפירשב"ם אבל בדפ' פיז' וויניצ' ויתר דפ"ע בט"ס בשדה. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו א' ב' ה"ב וכ"ה בדפ' וויניצ' ואמש' ועיי"ע שף ב' אבל בדפ' פיז' שיפשוף וכ"ה בדפ"ר.

בשופינא סביביו וייבש המוח אינו מעלה ארוכה מבחוץ. *[אחי"ה וכמו כן פירש"י ע"ש. אחר מלות כך פי' נ"ל שנשמט השם. הפרטי ולבי אומר לי שהפי' נעתק מרגמ"ה רק אין בידי להוכיח כי בכ"י אנגייליק' אשר תחת ידי חסרים איזה דפים בסוף פי' חולין וחבל על דאבדין! —. וכנ"ה ברכו' נ"ה סע"ב לא מחוו ליה לאינש (ובילק' דניאל ב' רמז אלף ס' הגי' דלא חזי אינש וכ"ה בע"י) לא דקלא דדהבא ולא פילא דעייל בקופה דמחטא פי' דבר שלא הורגל לראות ובע' קף י"ג הביא רבינו רק חצי המאמר, ובכ"י מ' הגי' לא חזי אינש לא חלא. בע' דל א' הביא רבינו פיאה פ"ד מ"א ומ"ב בדלית ובדקל. בע' נרג הביא רבינו גמרא דכתובו' י' סע"ב תמרי מקמי נהמא כי נרגא לדיקלא וכה"ג לנכון בע' תמר א' ושם תמצא פירושו ובנו"ג בט"ס לדיקולא. ב"מ פ"ו. פסחי' קי"א: גירדא דדיקלא עיי"ע גרד א' ומ"ש. פסחי' שם: הבקיה לדיקלא צווח דיקלא ובכ"י מ' צוה ובכ"י ב' צוא ובכ"י א"פ צווא ועיי' הרשב"ם שם. ושם עמוד א' ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו . . אלו הן הנפנה בין דקל לכותל והעובר בין שני דקלים. ב"ק נ"ט סע"א דיקלא ארמאה . . דיקלא פרסאה עיי"ע ארם ב', שם: דקלא אגב קטינא עיין ערך קטן ו'. ב"ק צ"ב: מטייל ואזיל דיקלא בישא גבי קינא דשרכי וצ"ל דשדכי עיי"ע אינשא אות מ' וע' שדך ב' שך א'. ב"ב כ"ו. האי דיקלא דטעין קבא וכו'. כתובו' קי"א: עתידה חטה שתתמר כדקל ועולה בראש הרים. ועיי' שם פי' רש"י. ובילק' תהלי' רמז תת"ו הגירסא ועולה כדקל וכו'. סנהד' צ"ח רע"ב אין כל דקל ודקל שבבבל שאין סוס של פרסיים נקשר בו. עיי' מה שכתבתי בספרי על המלאכים והשדים צד י"א בהערה 28 — ב"ב נ"ב. מאי סגולה . . רבה בר רב הונא אמר דיקלא דאכל מיניה תמרי כן גי' בע' סגל ב' אך שם בקיטוע. ע"ז י"ג: י"ד: דקל טב, ושם מאי דקל טב פירות דקל טב עיי"ע חצב ד' וע' נקלווס. ספרא תזריע פי"ג ישמעאל דקל הרים אתה. והקבוץ דקלים פסחי' קי"א. עיי' לעיל. תעני' כ"ט רע"ב לתת לכם אחרית ותקוה (ירמיה כ"ט, י"א) . . אלו דקלים וכלי פשתן. ב"ב כ"ו. הנהו דקלֵי. ב"ר פל"ח רואה דקלים שלפניו כאילו הם חגבים. שבת ק"י: ירו' שבת פי"ד די"ד ע"ג עיי"ע דקר א'] — (א"ב תרג' צדיק כתמר יפרח (תהלי' צ"ב, י"ג) היך דיקלא ילבלב).

* דַּקְלִי (Palmpflanzer) תואר השם מערך הקודם ופי' אומן בקי בנטיעת דקלים, ב"ר ר"פ מ"א מעשה בתמרה אחת . . ולא היתה עושה פירות עבר דקלי אחד וכו', וכן במד"ר רפ"ג והיו מרכיבין אותה (את התמרה) ולא עשתה פירות אמר להם דקלי וכו', וכ"ה במדרש תהלים מזמור צ"ב, אבל בילקוט שם רמז תתמ"ה חסרה מלת דקלי.

דַּקֶל (= דַּקָלָא פי' دجال שֶׁטֶף המים ורתיחתו (Ueberströmung, Wallung בס"ג דפ' כל שעה (פסחי' ל"ט סע"ב ומ' רע"א) אמר רב יוסף לא נחלוט איניש תרתי חיטי בהדי הדדי דילמא אזלא חדא ויתבא בציריא דחברתה ולא סליק לה דיקלא דמיא מארבע רוחתא ואתי לידי חימוע. פי' רתיחא של מים אינה יכולה לעלות לחיטה מד' רוחותיה. *[אחי"ה הגי' ויתבא בציריא אי' לנכון בכ"י ו"ו וכ"ה בכ"י ב' מינכען וכ"ה נכון כנראה מע' צר ו' שפירשו רבינו חריץ וכן פירש"י ציריה: סדק ושם הגי' ג"כ ויתבא וכ"ה בדפ"ר בערוך, אבל שם בט"ס בצידה וכ"ה בשדפ"ע ושם חסרה מלת ויתבה וגי' חימוע אי' לנכון גם בכ"י מ' ובנו"ג חימוץ. ובענין פי' (ולא פירות כדאי' בטעות דפוס בדפ' ויניצ') רתיחה של מים כן פי' גם רש"י ויפה כיוונו שהיא מלה ערבית הרשומה. ובעל כ"כ כתב דיקולא דמיא רתיחת המים בל"י והוא מן המלות הפוכות כמו ספסל נמל וזולתן ע"כ וכיון לל"י Strömung, κλύδων וכן פתרו לעווי ופליישער השיג עליו מבלי שהביא גזרת המלה, וגי' רבינו וכ"י מ' דיקלא או יותר טוב כגירסת ערוך הקצור שנ"ב דיקולא כבנוסחאותנו צריך תיקון קצת כזה: דַקולא בלא יו"ד כדי להשוותה עם קריאתה בלש' ערבי ואות וי"ו תמורת הברה ארוכה היא וזה מורגל ביותר] —

* דֶּקֶל (בל"י δίκελλα גרזן בעל פיפיות zwei- (zinkige Hacke ירו' סוט' פ"א די"ח יחפור בדקל. ובבבלי הגי' יחפור בדקר עיי"ע דקר א'. וע' זקנים העתיקו מחרשת בש"א י"ג, כ' ע"י ל"י הנ"ל.

דִּקְלִיקוּס (= דִּיקָלוּקוּס בל"י δικο- (δικολέκτης) λόγος מליץ ומלמד זכות ,Sachwalter (Anwalt בויק"ר אמור אל הכהנים פ' לעולם ה' (ויק"ר פכ"ט) מדריכך בדרך (זו [1]) תלך (ישעי' מ"ח, י"ז) עד קנה לך דקליקוס פלוני ואת זוכה

[1]) יש למחוק.

לפני בדין. פי' אבוקט"ו בלעז. *[אחי"ה פי' בלאי"ט avocato ובל"ר advocatus פי' סניגור וכן לועז רבינו בע' נקלוגוס כי כן גרס בפסיקת' דר"ה אם אתה מבקש לזכות בדין מנה לך ניקלוגוס פלן פי' אבוקט"ו עכ"ל ופי' שם ר"ב הוא דקלוגוס ע"ש ובנו"ג גם בויק"ר אם אתה מבקש לזכות לפני בדין ביום הזה מני נקולוגוס פלוני ואת זכה לפני בדין ע"כ וגי' ניקולוגוס אי' ג"כ בילק' פנחס רמז תשפ"ב ובילק' אמור רמז תרמ"ה רק שם בט"ס בנו"ן וצ"ל ניקולוגוס בגימ"ל ופעמים הובא בשם הפסיקתא ונ"ב פי' מליץ. אבל בהרכבה כזו בל תמצא המלה באוצרי מלין יוניות והגי' היותר הנכונה דיקולוגוס והיא ל"י הרשומה בתחלת הערך. והקבוץ בילק' בהעלתך י"ב רמז תשל"ח בשם ילמדנו שני דיקולוגין היו עומדים לפני אדריינוס היה אחד מהן מלמד על הדיבור שהוא יפה ואחד מלמד על השתיקה שהיא יפה וכ"ה בילק' משלי רמז תתקמ"ו בשם הילמדנו ושם הגי' שני דיקולגין היו עומדין לפני אנדרינוס וכו', וצ"ל דיקולוגין וכו' אדריינוס. ונ"ב פי' מליצים ובמקום הראשון נ"ב: פי' מליצים אבוקט"י בלע"ז ערוך" ע"כ ור"ש באבער בפסקת' ר"ה צד קנ"ג: אות נ"ה הוכיח שלפני בעל שבולי הלקט היתה גם בפסיקתא הנוסחא דיקליקוס וכן בתניא רבתי סוף סי' ע"ה] — (א"ב פי' דיקולוגוס בל"י מליץ טוב מלמד זכות. הוא סניגור הוא פרקליט הוא פטרון).

☞ **דֵּיקוּמָנָא** (בלש' רומי Decumani עיי"ע אגוסטיאני ומ"ש) ב"ר פ' והקול נשמע בית פרעה (ב"ר פצ"ר) לשתי לגיונות של מלך דיקומנא ואווגוסטנא. פי' בל"ר נכבדת וחשובה עשר ידות בין האחרות וגם לפעמים עשירית במנין. ופי' אווגוסטנא על שם אווגוסטוס. ונירון קיסר היה ראשון אשר קרא בשם לגיון אווגוסטנא [1].

דֵּקֵן (פי' בל"ס דַּקְנָא זָקָן Bart; דִּיקְנִי = דִּיקְנָנָא בל"ס דַּקְנָנָא בעל זָקָן (Bebärteter בפ' המפקיד בגמ' רשב"ג (ב"מ ל"ט.) אפיטרופא לדיקני לא מוקמינן, כלומ' לאדם גדול בעל זקן. *[אחי"ה בנו"ג לדיקנני וכ"ה ב"מ ע'. אפי' בדקנני נמי שרי למיעבד וכה"ג הנכונה ול"ם היא כמו שכתבתי. אבל בדרז"ל הורגלה הכתיבה ביו"ד אחר דל"ת במלת דִּיקְנָא פי' זקן Bart וכן בל"ע זָקָן = זקן פי' לחי מלא שערות. ב"מ ס': ההוא עבדא סבא דאזל צבעיה לרישיה ולדיקניה וכו' עד אזל חווריה לרישיה ולדיקניה. הובא המאמר בשינוי קצת בע' סעד א' ע"ש. נזיר ל"ט סע"א כד צבעין סביא דיקנהון חוורן וכו'. ב"ב נ"ח. אתא תפשיה בדיקניה וכו' עד דאייתי מספרא וגזיה לדיקניה. סנהדרי' צ"ו רע"א אתלי ביה נורא בדיקניה אזל גזייה לרישיה ודיקניה. ושם ק': מאן דאית ליה מעברתא בדיקניה וכו'. הובא בע' מעברתא ושם מפורש. ועיי' עוד ע' זלדקן. יבמות פ' סע"ב סיכי דיקנא הוו ליה כלומ' יתדות הזקן ועיי' פירש"י ובע' סך י' הובא בלי פירוש ושם הגי' סיכי דדיקנא. ב"ר ר"פ ע"ב המעט קחתך את אישי (בראשי' ל', ט"ו) הניאת לסבי מן דיקני. משל הוא מהנה אתה לזקן שלי משערות זקני עיי' מ"כ. אבל בילק' ויצא רמז קכ"ט מצאתי הנוסח בשם ב"ר הבאת לפני מן דאקני. ונראה שט"ס הוא] — (א"ב תרג' בראש או בזקן (ויקר' י"ג, כ"ט) בריש או בדִקן).

* **דּוּקְנֵי, דּוּקְנִיתָא, דִּיקְנֵי** (הורכב מל"י δύο שנים ומלש' עברי קני פי' שני מוטות (zwei Stangen ירו' מעשרות ספ"ג דנ"א רע"א ר' ירמיה בעא קומי ר' זעירא היתה נוטלת בדוקני וכו' ושם: ירמיה בני אזל צור צור דוקניתך דהיא טבא מן כלום. והפי' בגליון דפ' קראטאשין טעה לבאר מע' הקודם לזה מלשון זקן ופירושו: אם היתה אחת ניטלת בזקנו ואחד בפיו עכ"ל אין לו מובן כלל ויותר טוב פי' הפני משה בדוקני: בדי קני כלומ' שהיו שני תאנים בעוקץ אחד וניטלות השנים כאחת עכ"ל ואולי כיון גם כן על הרכבת לשון הנ"ל. ובתוספתא כלים בבא מציעא פ"ג איתא איזמל של דיקני. ועוד יש לומר כי דיקני כמו דיקלי פי' גרזן פיפיות עיי"ע דקל אחרון.

* **דקונתיה, דיקונתיה** כך נקרא איש אחד ירו' נדרי' פ"י דמ"ב רע"ב גמלייל דקונתיה, ירו' מ"ק פ"ג פ"ב ע"ג גמליאל דיקונתיה. ואולי היה שם איזה מקום שנולד שם.

☞ **דּוּקֵינָר** (פי' בל"ר ducenarius ובל"י אמצ' Vorgesetzter über δουκηνάριος (200 Soldaten פ"ק דירו' ע"ז (דל"ט:) חד דוקינר אוקיר לר' יודן דסקוס מלא דינרין. פי' בל"ר שר מאתים). *[אחי"ה לפנינו הגי' לר' יודן נשייא חד דיסקוס וכו', ובבלי ע"ז ו': אי' ההוא

[1] והנכון מ"ש בע' אגוסטיאני ושם הבאתי שינוי הנוסחאות.

מינאה דשדר ליה דינרא קיסראנה לר' יהודה נשיאה ביום אידו, ועיי"ע דנר] —

* דוּקְלִיטִיאַנוּס עיי"ע דיקלוט ומ"ש.

* דקסומין, דייקסימון עיי' סוף ע' דֶכְּסַמֵין.

* דַקִּיק (פי' מל"ע دقيق ובל"ם דקיקא: דק וקל וקטן dünn, klein עיי"ע דק ב') הרבה בתרג': אונקל' שמות ל"ב כ' עד אשר דק תרג' עד דהוה דקיק. דק ככפור (שם ט"ז, י"ד) תר"י א' דקיק מסרגל דקיק כגלידא. סמים דקה (ויקרי' ט"ז, י"ב) תרג' אונקל' בוסמין דקיקין. תר"י בראשי' י"ט, י"א מקטן: מדקיקיהון עיי' דק ב' ומ"ש. וכן בדר"ז למשל בעיר דקיק . . בעירא דקיקא עיי"ע בעיר. והקבוץ: גוזליא דקיקין עיי"ע דק ב' ומ"ש. ירו' ביצ' ספ"א דס"א. וירו' שבת פ"ו ד"ז ע"ד טליין דקיקין הויין מתרביין בדרתיה דר' ירמיה ובירו' ב"ק פ"ו ד"ה ע"ג בְנין רברבין ובנין דקיקין. ושם: וכד רבי דקוּקָיָא וצ"ל דקיקיא וכ"ה שם בסוף הפרק מהו דיימרון דקיקייא לרברבייא . . לית בין רברבייא לדקיקייא אלא וכו', וכ"ה כל הסוגי' בירו' שבועות פ"ז דל"ז ע"ד ועוד שם ומן דקיקין רבון פי' כשיגדלו הקטנים. ירו' שקלים פ"א דמ"ה ע"ד עד כדון אינין (ר"ל הצמחים) דקיקין. וירו' סוכה פ"ג דנ"ג ע"ג פושכין דקיקין. באסת"ר פ' ויקראו עד דאינון דקיקין תחת כריסי אמותיהן אנא מחנק להון ובילק' גרס מחוק אבל בויק"ר ספכ"ז ג"כ הגי' עד דאינון דקיקין תחות כורסיא אמהון אנא מחנק יתהון. ויק"ר פכ"ה כד אפרוחיה דקיקין היא מכנשא להון וכו' ירו' ר"ה ספ"ד דנ"ט סע"ג תלת דקיקן פי' ג' קולות קטנים עיי"ע טרימוטה. ירו' ברכו' רפ"א ד"ב סע"א באילין כופרנייא דקיקייא דאורחיהון מסתלקא עד דהוא יממא וכו', פי' באלה כפרים קטנים שדרכם להלוך בעוד יום כלומ' שרגילין ללכת משדה בעוד יום מפני שיראו מפני חיות הטורפות. ומהרז"ף באה"צ פי' דאורחיהון מסתלקא דרכם כלה ודוגמתו בבלי שבת כ"א עד שתכלה רגל מן השוק וכו'. ולעווי השיג בחנם על זה כי כן פי' ג"כ המהרש"ם בירו' שם אבל מה שרוצה להגיה באה"צ שם רחיקיא ועוד דצרי במקום צדי (עיי"ע) לא הוצרכנו לזה וכן הגי' במהרש"ם. והקבוץ נקבה ירו' גיטין ספ"ה דמ"ז רע"ג הדא דאת אמר באילין רברבתא אבל באילין דקִיָקתָא וכו'. ירו' דמאי פ"ה דכ"ד סע"ג חמשין רברבין וחמשין דקיקין . . מן דקיקתא צריך מיסב אחת עשרה —. ילד וקטן נקרא דקקה ירו' ר"ה פ"ב דנ"ח רע"ב טופרוי סומוקן כהדא דקקה ובירו' סנהד' פ"א די"ח ע"ג אי' בט"ס טופרני סומקין כהדא רקקה וצ"ל דקקה.

דֶקֶר (פי' מל"מ דָקַר נעץ בחרב והשֵם חנית וכידון Spiess ולדעת ר"ב מל"י עיי' למטה ופי' אֵת בל"מ. ועוד י"ל כי לפע"ד דֶקֶר מל"ע ذكر ברזל מלוטש וחד. מֵי דַקְרִין עיי' בפנים ומ"ש. דוּקְרַנִין עיי"ע דקרן ומ"ש) בפ' ח' שרצים (שבת ק"ט: במשנ') חוץ ממי דקרים וכוס עיקרים. בגמ' בבלית (שם ק"י.) מפרש מי דקלים. ירוש' בסוף כיצד מברכין (ירו' ברכו' ספ"ו ד"י ע"ד) השותה מים לצמאו אומ' שהכל נהיה בדברו חוץ ממי דקרים. שהוא מברך ברוך שבֹרא מיני רפואות אית תנאי דתנו מי דקרים ואית תנאי דתנו מי דקלים מאן דאמ' מי דקרים שהן דוקרין את המרה, מאן דאמר מי דקלים שהן יוצאין מבין שני דקלים —. בפ"ק דביצה (א', מ"ב דף ב'.) ובעדיות בפ' אלו דברים מקולי בי"ש ומחומרי בי"ה [1]) (עדיות פ"ד מ"ב) בי"ש אומרים יחפור בדקר ויכסה. ובפ"ה בשביעית (מ"ו) אלו כלים שאין האומן רשאי למוכרם בשביעית מחרישה וכל כליה העול והמזרה והדקר [2]). ובכלי מתכות פי"ד בכלים (מ"ג) הקנתר של בנאי והדקור של חרש. "פי' אית דאמרי הדקר סיכתא בלשון חכמים כמו ששנינו (ביצ' שם) יחפור בדקר ויכסה" [3]) פ"א דקר בנגא ולשון מקרא אֵת כדכתי' (ש"א י"ג כ"א) ולאתים ולשלש קלשון [4]). וי"א דקר כמין יתד וכמין נגר. ובפ"ק דעירובין בגמ' ואם יש לו (עירו' י"א:) ובגמ' דשיירה (שם ט"ו.) היו שם קנים מדוקרין ועשה לה פאה מלמעלה. פי' מדוקרין שדקרו ונעצו אותם בארץ מן וידקר את שניהם (במדבי' כ"ה, ח') [5]). ובפ"ק דסוכה בגמ' חבילי קש (י"ג.) קנים המדוקרין מסככין בהן. פשיטה היינו יתדות אימא קנים הדוקרנין היינו נמי דוקרני דקני. פי' עקר הקנים שנתלשו ויש בהן קנים [6])

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו. [2]) וכ"ה בע"ז ט"ו: לגי' כ"י פי' ר"ח לע"ז אבל בנו"ג שם שאין אדם רשאי וכו'. [3]) הועתק מפיי רה"ג לסד"ט צד י' וכן הובא בר"ש בשם הגאון וערוך רק תיבות בלשי' חכמים נשמטו ויש להשלימם מערוך. ועיי' מבוא לח"א צד ט'. [4]) כ"ה בדפ"ר. [5]) כ"ה גי' כ"י ה"ב והוא הנכון אבל בדפ"ע היו שם שני קנים מדוקרין ובנו"ג קנים הדוקרנין ופירש"י משופין כדקר יתד הנעוץ בקרקע ע"כ וזה קרוב לפי' הערוך. [6]) בכ"י ה"ב עיקר הקנים שנתלש ויש בו קנים.

הרבה הדבוקין בעיקר מסככין בהן דינם כדין האפקותא. *[אחי״ה בנו״ג הני דוקרי דקני׳ מסככין בהו . . תניא נמי הכי קנים ודוקרנין מסככין בהן קנים פשיטא אימא קנים של דוקרנין מסככין בהו ובכ״י ב׳ מינכען (ד״ס סוכ׳ י״ז) אי׳ קרוב לגי׳ הערוך שאי׳ שם תניא נמי הכי קנים הדוקרנין מסככין בהן קנים הדוקרנין פשיטא אלא אימא קנים של דוקרין וכ״ה לנכון בסמיכות בעירובין י״א: קנין הדוקרנין, ובכ״י מ׳ אי׳ שם קנים הדוקרים ולפע״ד צ״ל המדוקרים וכן מצאתי בערוך כ״י ה״ב בכאן קנים המדוקרים מסככין בהן, והפי׳ דוקרני דקני נמצא ג״כ ברי״ץ גיאת הלכו׳ סוכ׳ עמוד ע״ו וז״ל: וכן דוקרי דקני והן עקרי הקנים שנתלשו הקנים הדבוקים בהן מסככין בהם וכו׳, וכן פי׳ רבינו אפקותא עיי״ע כרי״ץ גיאת שם, ורש״י פי׳ דוקרנים כמו יחפור בדקר פל״א (pala) בל״ר ובל״צ pelle גראבשייט, ובכ״י רש״י חסר הלעז), וכעין אסמכתא מצאתי לפירוש רבינו ורש״י מירו׳ סוכ׳ פ״א דנ״ב, היה נוטל אעים וסותם ודוקרנים וסותם וכו׳ ומסיק שם: רבנן דקיסרין בשם ר׳ ירמיה תיפתר בעשויין כמין דקרים, אבל לא כן דעתי שלפע״ד שייך דוקרנים לע׳ דקרן ב׳ ע״ש הפי׳, ובענין ציון דשבת הנ״ל תחלת דבורי לציין הנוסחאות, בנו״ג במשנ׳ דשבת חוץ ממי דקלים וכוס עיקרין ובגמ׳ שם חוץ ממי דקלים תנא חוץ ממי דקרים מאן דתנא מי דקרים שהם דוקרים את המרה ומאן דאמ׳ מי דקלים שיוצאין מן שני דקלי מאי מי דקלים אמ׳ רבה בר ברונה וכו׳ ובירו׳ ברכו׳ שם אי׳ השותה מים לצמאו וכו׳ אמר ר׳ יונה חוץ ממי דקרים . . א״ר אבון השותה מי דקרים מהו אומ׳ ברוך שברא מי רפואות, אית תניי תני מי דקרים אית תניי תני מי דקלים מאן דמר מי דקרים שהן דוקרין וכו׳, והנה במשניות נאפולי ופיז׳ (אצל ד״ס שבת צד ק״כ:) הגי׳ גם במשנ׳ שבת מי דקרים וכ״ה בירו׳ שבת וכ״ה בכ״י או״פ כמו בגי׳ רבינו דכאן ובגמ׳ שבת ק״י, בדפ׳ שונצינו ובכ״י א״פ לי׳ כל הדבור תני חוץ וכו׳ עד שיוצאין מן שני דקלי ונראה דגם לפני בעל הערוך לי׳ יען כן הוכרח להביא עדותו מרחוק מירו׳ ברכו׳ שם וכן לי׳ בספר המפתח לר׳ נסים (צד מ״ו) וגם הוא הביא זה הירו׳ דברכו׳ ועוד שם מצויין ירו׳ דשבת (פי״ד ד״י ע״ג) וז״ל ר׳ בא שאל ר׳ ירמיה מתני תני דיקלין או דקרין א״ל דקרין שהן דוקרין את המרה אמר ר׳ יונה לא מסתברא אלא דקלין שהן יוצאין מן ב׳ דקלין ע״כ, ובענין גי׳ כוס עיקרים דע כי בנו״ג כוס עיקרין ובכ״י א״פ ובמשניות פיז׳ ובירו׳ ובריף כ״י (ד״ס שם) כוס העיקרין וכ״ה בע׳ כן ג׳ ומגביא; ובע׳ כף ט׳ כוס העיקרים, אבל בע׳ הרנוגא, קמא ב׳, קפז ב׳, רשק אי׳ כוס עיקרין. — והנה בגוף הדבר מהו מי דקרין או מי דקלים לא פי׳ רבינו מאומה וכן שתק רש״י ז״ל אולם אם נעמיק החקירה אז משכיל על דבר ימצא טוב בפירוש אשר חנן ה׳ אותי בזה, ודע כי תיכף בסמוך להמאמר בשבת ק״י, אי׳ מאי מי דקלים אמר רבה בר ברונא (ובכ״י מ׳ אמר רבה בר בר חנה) תרתי תלאי איכא במערבא ונפקא עינא דמיא מביניהו כסא קמא מרפי אידך משלשל ואידך כי היכי דעיילי הכי נפקי, ובכ״י א״פ הגי׳ אמר רבה בר בר חנה תרתי דיקלתי איכא וכו׳, ובאמת תאל (כ״ה גי׳ הערוך בע׳ תאל ובע׳ צני) הוא בל״פ تال מין תמרים ובפרט אותו מין אשר ממנו מיץ משכר נוטף ולדעתי לזה כיון הש״ס ב״ק צ״ב רע״א שמואל אייתי ליה אריסיה תמרי אכיל טעים בהו טעמא דחמרא וכו׳, ושם רב חסדא חזא תאלי בי גופני וכו׳ ע״ש ורש״י פי׳ בע״א, אבל בשבת ק״י, פי׳ רש״י תלאי [צ״ל תאלי] דקלים נטיעות מין תמרים וכו׳, וכן מוכח מב״ב כ״ב סע״ב וכ״ג רע״א רב יוסף הוה ליה הנהו תאלי (ופירש״י דקלים קטנים ופי׳ רגמ״ה כ״י אילנות בחורים) . . ואתו עורבי . . וסלקי אבי תאלי ומפסדי תמרי וכו׳, וא״כ הוברר הדבר בלי ספק כי תרתי תלאי איכ׳ במערבא ג״כ פי׳ שני דקלים היינו תמרים היו בא״י ומביניהם יוצאים מי מעינות ואולי רבה בר ברונה הוא ט״ס וצ״ל רבה בר מריון והראיה כי רבה בר מריון הוא בעל המאמר ששונה לנו בעירובי׳ י״ט, וסוכ׳ ל״ב: (לפי גי׳ האמיתית בכ״י ב׳ מינכען לסוכ׳ וכ״ה בבה״ג ובאו״ז הלכ׳ סוכ׳ סי׳ ש״ו ס״ק ה׳) כי שני תמרים (כ״ה בכ״י לסוכה וכ״ה ברש״י בדפוסי׳ ישנים ובנו״ג בעירו׳ וסוכ׳ וערוך ע׳ צני בט״ס תמרות, ובילק׳ ישעי׳ רמז ש״ב תנורים וצ״ל תמרים ובכ״י מ׳ הגי׳ שני דקלים) יש בגי בן הנם ועולה עשן מביניהן וזו היא ששנינו צינות הר הברזל וכו׳ ופי׳ עולה עשן מביניהן כבר שיערו לנכון הרב החו׳ וויעזנער שאליען לשבת ק״ט: והחכם נייבויער גיאגראפיע צד ל״ו שפתרונו כי מים חמין יצאו מתחתיהם וגם בן מתתיהו על המלחמות ד׳, ח׳, ב׳ דבר מהר הברזל τὸ Σιδηροῦν κα-λούμενον ὄρος ותכונתה היתה בצפונית מזרחית לים כנרת ונמשך עד טבריה ודקלים סביב לו, ועוד מסר לנו בן מתתיהו (שם ז׳, ו׳ ג׳) כי בקרוב של הר ברזל מי מעינות חמין נובעין ורגילין היו

החולים לרחוץ בהם או לשתות אותם לרפואה ושם מקום מעינות היה Βαάρας והוא בירם אצל רז"ל וגם נקרא אצל האחרונים Καλλιρόη והוא קלדאי עיי"ע וצ"ל קלראי וביר' מגיל' פ"א הל"ט קלרה ופירושו מעין יפה וטוב. השתא דאתינו להכא זכינו להבין כל הסוגיא בשבת ובירו' ברכו' שלפע"ד מי דקרין (זו עיקר הגי' כבירו') הוא ל"ע نقر، نقرى גן נאה ויפה וא"כ מי דקרין ממש העתקת של מקום מעין Καλλιρόη ויען שדקלים סביב לו נקרא ג"כ מי דקלים והשותה מי דקרין אומ' ברוך שברא מי רפואות וכבר אמרנו בשם בן מתתיהו שדרכן היה לשתות מימיו לרפואה. ולפי דעת רז"ל היו מימיו סגולה למרה או לדעת רבה בר ברונא לשלשול וא"כ יפה פי' רבינו בע' גליל: מי דקלים שהן ידועין שמועילין לירוקה ובדפוסי' האחרוני' הגי' להרקה ונוכל לקיים שתי גירסאות ואם לירוקה העיקר אז פי' שמועילין מי דקלים למרה כי ירוקה חולי המרה הוא ואם להרקה העיקר אז פירושו פינוי והרקת התחתונים Entleerung וזה עולה יפה לדעת רבה בר ברונא הנ"ל כסא קמא מרפי אידך משלשל וכו', ומאוד יפה פי' רבינו בע' טבריה משנת ח' בפ"ו דמכשירין והשותה מי טבריה אעפ"י שיוצאין נקיים פי' יש בטבריה מים משלשלין אם שותה אותם אדם יוצאין ממנו כמו ששתם וכו'. ובאמת מעין שמדובר בו לעיל היה לדעת בן מתתיהו קרוב לטבריה וא"כ היטב נוכל לקרוא גם מי דקרין: מי טבריה. ויש לי על השערה זאת גברא רבה דקא מסהיד עליה כי אחרי שכתבתי כל זה ראיתי בפי' מהרש"ם לירו' ברכו' סוף פ' כיצד מברכין וכתב בענין מי דקלים וז"ל ונראה דהיינו אותו המעין שישנו בין דקלים של טבריה דתנן בסוף מכשירין והשותה מי טבריה אעפ"י שיוצאין נקיים ופי' בערוך יש בטבריה מים משלשלין וכו', כמו שהעתקתי לשונו קודם מעט. ועיי' פי' הרמב"ם למכשירין שם שפי' כבערוך. — ולפי פירושנו זה אין המשך בין מי דקרין עם מקומות שהביא רבינו בסמוך לכן מן הראוי להפרידו לערך מיוחד אבל מה אעשה אם כל דפוסי וכ"י ערוך אין חולקין את הערך דכאן. ובענין פי' דציון מכליי הנ"ל לפע"ד קצת עירבוב דברים ראיתי כאן ואחר עיון נ"ל שפ"א צ"ל אחר וי"א ואז הכל על מקומו יבא בשלום, וא"כ סדר שלשה פירושים כן הוא: א) אית דאמרי הדקר סיכתא וכו', ב) וי"א דקר כמין יתד וכמין נגר, ג) פ"א דקר בנגא ולשון מקרא וכו', ולפי סדר זה לכאורה רק שני פירושים ראשים הם כי סיכתא היינו יתד והיינו נגר עיי"ע סך ט', זייר וע' נגר וגזרת המלה מל"ע ופ' سيخ פי' חנית ודקר Spiess וכל דבר חד כמו יתד וממנו נאצל גם לשון הונגרי szeg פי' יתד. ולפי' אחר לועז רבינו בנגא כ"ה לנכון בדפ"ר וכ"ה בכ"י ו"ו וכ"י ה"ב פנג"א וזהו היותר נכון והוא בלאי"ט vanga מרה Spaten, Grabscheit ובדפ"ע כט"ס כנגא. ובזה הענין הבין רבינו אֵת של מקרא והיינו קרדום ומרה וכן פתר אותו הרד"ק בשרש את וז"ל הוא הכלי שחופרין בו הנקרא מ ר [בל"ע مر Grabscheit = pala בל"ר] בדרז"ל (עירובין ע"ז: ועיי"ע מר ז'). והנה בשני פירושים אלה נחלקו רש"י והתוספות בע"ז ט"ו: שלדעת רש"י דקר: מרא והתוספות השיגו עליו מביצ' ז': והוא שיש לו דקר נעוץ ואין דרך מרא להניחו נעוץ בקרקע לכך נראה לר"י שהוא כלי המחרישה שקורין קולטר"א ודרכו להיות נעוץ בקרקע וכן דעת הר"ש בשביעית פ"ה מ"ו דקר קולטר"א בלעז והוא את בלש' (משנה) [צ"ל מקרא] כדכתיב (ישעיה ב', ד') וכתתו חרבותם לאתים ע"כ והוא בל"צ coutre פפלוגאייזען. פי' יתד של מחרישה ובאמת כן לועז רש"י שבת קכ"ג: ד"ה ויתד של מחרישה הוא כלי גדול העשוי כסכין שבו עושין חריץ של תלם המענה קולטר"א בלע"ז [בל"ר culter פי' סכין ומחרישה]. והרמב"ם לכליי פי"ד מ"ג פי' קנטר בל"ע אלעתלה [عتلة Brecheisen], והדקור אלמנקאר [منقار beil-artiges Eiseninstrument] ויקראו אותה הנגרים אלמרבו"ע [مربوع viereckiges והוא קנה מברזל מרובע] — ובענין הפעל דָּקַר פי' מל"מ טען ונעץ בחרב יש להוסיף ירו' נדרים רפ"ט דמ"א: אילו היית יודע שהנודר כאילו נוטל חרב ודוקרו בלבו נודר היית? קידושין כ"ב רע"ב אילו נאמר אזנו בדלת הייתי אומר ידקור כנגד אזנו בדלת וכו', ושם הא כיצד דוקר והולך עד שמגיע אצל דלת וכו', ובע' קד א' הגי' קודד ויורד עד שמגיע אצל דלת ועיי' מ"ש בעה"י. גיטין נ"ו סע"א בעו למדקריה (את ריב"ז) אמר להו יאמרו רבן דקרו, ובאיכ"ר פ' היו צריה: בעין מודקריניה א"ל בן בטוח כך אתם רוצים שיהיו אומרין מת רבן ודקרוהו. ומהפעל נאצל השם דֶּקֶר והקבוץ פסחי' קי"ח: הני דִּקְרֵי דפרזלא, והשם המופשט ביצ' ח' סע"ב יכול לכסותו בדקירה אחת וכו', נגזר דקירה אחת אטו שתי דקירות קמ"ל. פי' דקירה וכן בל"ס דקירותא: הפירה] — (א"ב פי' דקל בל"י אֵת ומעדר והוחלפה אות למ"ד לאות רי"ש וכן באפסר). *[אתי"ה כונת ר"ב על ל"י δίκελλα עיי"ע דקל וירו' סוט' שהובאה שם ראיה

לפירושו, אבל מה שכתב וכן באפסר טעות היא עיי"ע] —

דֶּקֶר (= דְּקוּרְיָא בל"ר decuria מספר של עשרה ומחלקה eine Anzahl von zehn) בר"ג דחולין (ג' סע"ב וד' רע"א) מצא בידו דקוריא של צפורים קוטע ראשו של אחד מהן ונותן לו. פי' קבוצת עופות שחוטין. *[אחי"ה וכן פי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגיילק' דף ר"ף ע"ב) קישור של עופות שחוטין ע"כ ולפע"ד כן יש לסבור פירש"י דקוריא מחרוזות של צפרים ריי"ט בלע"ז ורמ"ל במרפה לשון חולי' פי' rets נעטץ ע"כ. אבל הלעז אין מסכים עם מלת מחרוזות ולכן אין אצלי ספק שתחת בלע"ז צ"ל בל' אשכנז והוא Riste, Reiste ורש"י היטב ידע תיבה אשכנזית זו כדמוכח בע' אניצי הערה ג' ופי' ריי"ט חבילה וקישור. ובפי' דקוריא הדין עם רש"י ויש לו על מי שיסמוך כי כן פי' רגמ"ה והערוך אבל התוספות פי' דקוריא סל והביאו ראיה מב"מ ושבת (עיי"ע דקר בתרא) אבל למטה במקומו אוכיח כי גי' מוטעת היא. ואם קשה הא קשה שרש"י בב"מ פ"ד. ד"ה כי דקורי פי' בעצמו המלה: סלים כדעת התוספות בחולין — והקבוץ במסכת כותים (בהוצ' קירכהיים ל"ד) דקריות של צפורים] — (א"ב פי' בל"ר שורת וקבוצת של דבר בפרט אם יהיה במנין עשרה).

דִּקַר (= דִּקִירַא פי' בל"פ قير חֵמֶר ודל"ת שמושית היא מסמיכות של איהי וא"כ אִיהִי דְּקִירָא מעיין של חֵמר עיי"ע איהי; ועוד נקראה עיר הסמוכה למעיין הנ"ל דיאקרא Diakara או Idikara ואז הדל"ת שרשית ורבינו ור"ב פי' בפי' זר) בפ' הרואה בגמ' ר' יהודה אומר הרואה הים הגדול (ברכו' נ"ט:) והאידנא דשנויה פרסאי מהאי דקירא ולעילא. ובפ' לא יחפור בגמ' ניפול (ב"ב כ"ד.) אימור מההיא דקירא אתאי. ובר"ג די' יוחסין (קידוש' ע"ב.) והיכא קיימא א"ר יוחנן מההיא דקירא ולעילא פי' לש' לעז קריאה של נהר. *[אחי"ה כבר הטפתי מלתי על העיר הזאת וגזרת המלה בע' איהי ושם הבאתי ג"כ שינוי הנוסחאות. ובכ"י רגמ"ה לב"ב אשר אחריו נמשך רבינו אי' וז"ל: אימור מההיא דקירא באה כלומר מאותו עבר הקרייה של מעלה ומנה באה וכו'. בלי ספק ראה רבינו פי' של רגמ"ה זה והשתמש בו ולדעתי קריאה הוא לאי"ט Lauf, carriera פי' מרוצה וא"כ ההיא או האי דקירא פי' רבינו על ידי לעז קריא"ה של נהר כלומ' מרוצת הנהר וכצ"ל בפי' רגמ"ה הנ"ל רק שם נ"ל להגיה תעלה במקום מעלה שאין לו מובן ולפי זה פי' מההיא דקירא מאותו עבר הקריי"ה של תעלה כלומ' מאותו צד מרוצת הבֵרכה. ורגמ"ה ורבינו פתרו דל"ת לאות שמוש ובארו ע"י לעז שנפל על לשון ד—קירא. ודע כי בכ"י מ' לברכות שם חסר באמת הדל"ת ואי' רק מהאי קר' וצ"ל קרא וכן גורס רש"י בב"ב מההיא דקרא, וכן בב"ב בדפ' פיז' ויניצ' ובסיליא ברש"י ותוספו' מהאי דקראי אבל נראה שט"ס הוא וצ"ל מהאי דקירא וכ"ה בב"נ ובכ"י קידושי' עיי' ד"ס לברכו' שם ויפה דקדק בעל ד"ס כי מתוך פירש"י ד"ה והאידנא מוכח שהיתה גירסתו דשניוה פרסאי מאיהי דקירא והשאר לי' וכן לי' בערוך. — וכגי' רבינו מהאי דקירא אי' ג"כ בכ"י ש"ס ב"ב וכ"ה בנמוקי יוסף ובכ"י ר' מאיהי דקירא ובכ"י א"פ מההוא (מההיא) דקירה, ובכ"י פ' מאיהא דקרירא עיי' ד"ס ב"ב צד נ"ב: וע' דרוקרת] — (א"ב אולי נקרא שם הנהר דקר אחר שעל ידי דקירה וחפירה נעתק אל מקום אחר). *[אחי"ה דוחק גדול הוא וכנראה מאמר והאידנא דשניוה פרסאי וכו' הטעה את ר"ב לפרש כן ולא ידעתי למה לא פירש לכל הפחות כרש"י בקידושין ובב"ב כי שם עיר או מחוז היה על נהר פרת. ובענין עיר הנ"ל עוד עיי"ע ידקרת ומ"ש] —

☞ דִּקֵּר (דִּקּוּר לדעת ר"ב סל ותהיה המלה אז כמו דיקולא מה שנארג מעלי דקלים כגון סל וכדומה אבל עיי' בפנים). מסכת ב"מ פ' השוכר (פ"ד.) דרב פפא גופיה כי דקורי דהרפניא, כן גרסינן ופרש"י סלים שעושים בהרפניא. ונ"ל שבעל הערוך גרס דקולי דהרפניא ולכן לא הביא ערך זה. ופי' דקל סל וקלת). *[אחי"ה יש לתפוס פי' דר"ב כי בעת שכתב ערך זה דקר על ערך דקר בתרא כי שם גי' הערוך בב"מ שם ובשבת קכ"ז. כרקודי דהרפנאי ועל זה כתב ר"ב בנוסח' כתוב דקורי עיי"ע דקר עכ"ל. ואיך סותר דברי עצמו וכתב כאן שבעל הערוך גרס דיקולי דהרפניא, וכבר עמד על זה בעל הפשב"ע לווכח עם ר"ב. והנה גי' רבינו היותר מפוארה ופי' רבינו רקודי כַּדוֹת וצ"ל כדים (וכ"ה בכ"י עיקרי התלמוד לר' אברהם זכות ע' רקד בשם רבינו) וכ"ה באמת בל"ע راقود כד גדול מזופת בתוכו. ובשבת קכ"ז. פירש"י יפה בדקורי (וגי' רש"י כי דקורי וכ"ה בב"מ פ"ד.) דהרפניא בכדין של הרפניא. אבל מה שפי' בב"מ סלים (וכן הבינו התוספות חולי' ריש ע"ב דקוריא עיי"ע דקר ב') צ"ע ומצוה ליישבו. ואם נפרש דקורא

בענין סל אז אחת היא עם דיקולא (עיי"ע דקל א') פי' סל נארג מעלי דקלים ובאמת כ"י א"פ גורס ביומ' ע"ח רע"ב במקום. דיקולי: דיקורי —. ומה שנוגע לתכונת מקום הרפניא עיי"ע ומ"ש בס"ד] —

דִּקְרַטֵים (לפע"ד מל"י διϰρατής doppelgewaltig, doppelmächtig) בב"ר פ"כ (ריש פי"ט) תני בשם ר"מ לפי גדולתו של נחש היתה מפלתו ערום מכל ארור מכל, ר' אושעיה רבה אומר דיקרטים היה עומד כקנה ורגלים היו לו —. (א"ב פי' דיקרטים בל"י בעל שתי רגלים ובל"ר דירקטוס זקוף ישר ועומד). *[אחי"ה אמת כן הענין בל"ר directus אבל ל"י דיקרטים בהוראת בעל שתי רגלים לא מצאתי בכל אוצרי מלין יוניות אבל זה לא עצר את רמ"ל מלהעתיק תיבה זרה באותיות יוניות ולהעתיקה בלא"ש zweifüssig וגם לעווי ובעל ההשגה שלו: הח' פליישער נדחקו בזה. ולדעתי דבר ברור הוא שפתרון מלה זרה זאת מל"י הרשומה וענינה מי שיש לו פי שנים ממשלה כח וגבורה ור' אושעיה רבה סובב והולך למדרש שבסמוך: לפי גדולתו של נחש וכו', ועל זה הוסיף לומר דיקרטים היה כלומ' פי שנים היה לו מגדולה וגבורה ועוד היה עומד כקנה ועוד רגלים היו לו. וראיה שאין תשובה עליה היא מב"ר פ"כ שאמרו ר' אסי ור' הושעיה.. א"ל הקב"ה (לנחש) אני עשיתיך מלך על הבהמה ועל החיה ואתה לא בקשת אני עשיתיך שתהא מהלך קוממיות כאדם ואתה לא בקשת וכו'. הרי שר' הושעיה שונה כאן בעצמו כל מה שהובא בב"ר י"ט במלות שונות כי הדבור מלך על הבהמה ועל החיה מסכים עם הדבור דיקרטים כלומ' ממשלה מכופלת ר"ל על הבהמה ועל החיה, והדבור שתהא מהלך קוממיות כאדם מסכים עם הדבור: היה עומד בקנה ורגלים היו לו, ויותר טוב להגיה היה עומד כקנה ורגלים היו לו וכ"ה באמת בילק' בראשית רמז כ"ה רק שם בקומה, ועוד שם הגי' דיקרסוס ונ"ב ממונה וגי' מוטעת היא ופי' לא יתכן, ובכ"י מינכען חסר בב"ר מלת דיקרטים ואי' בתמורתו: זקוף היה עומד כקנה וכו', וזה כפי' ל"ר הנ"ל עיי' פערלעס צור רביני' שפראכקונדע י"ב] —

1 דִּקְרַן (= דוּקְרָנִין לפע"ד הורכב מן דו בל"י שנים ומן קרן בל"מ וכן בל"ע قرن קוי הזוהר היוצאים מאילת השחר וא"כ דוּקְרָנִין zwei Strahlen des Frühleuchtens) בב"ר פ' נ"א (לפנינו פ"נ[1]) כמין תרין דקרנין סלקין ומנהרין לעלמא מלשון כי קרן עור פניו (שמות ל"ה, כ"ט). *[אחי"ה בנו"נ בב"ר כמין תרתין קרנין דנהירא סלקין ממדינחא ומנהרין לעלמא, וכגי' רבינו אי' בירו' יומ' פ"ג ד"מ ע"ב כמין תרין דקרנין דנהור דסלקין מן מדינחא ומנהרין, ובלי ספק צ"ל תרין דוקרנין דנהור וכן מצאתי בירו' ברכו' פ"א ד"ב ע"ג לפי גי' המהרש"ם ובנו"נ שם תרין דקורנין דנהור וכו', ולבי אומ' לי שמתחלה היה כתוב רק כמין דוקרנין דנהור ואיזה כותב הגיה בגליון פתרון דו היינו תרין ואח"כ בא מגליון לפנים. ועצם הוראת קרן על קוי הזהר היוצאים מהשמש נמצא כבר בל"מ בחבקוק ג', ד', קרנַיִם מידו לו על כן תפס המדרש וירו' לשון שנים דוקרנין פי' תרין קרנין דשמש, ובל"ע נשתמשין במלה זו לקרני אילת השחר הנקראה غزال פי' אילה ואילת השחר עיי"ע אילה ועוד ארזלא ב'. וכן במקומות הנ"ל נאמר דבור דוקרנין מאילת השחר שבקעה אורה עיי' הדוגמאות בע' אילה ובע' פצע ובילק' תהלי' כ"ב רמז תרפ"ה. ובעל כ"כ היה פותר המלה מע' הבא אח"ז ולעווי כולל מקומות הנ"ל עם המקומות הבאים בע' אח"ז, ובלי נכון הוא] —

2 דִּקְרַן (= דוּקְרַנִין בל"י δίϰρανον zweispitzig, Spitzpfahl) במנחות בר"ג דשתי הלחם (מנחות צ"ה.) ד' סניפין של זהב היו שם מפוצלין מראשיהן כמין דקרנין היו שסומכין בהן את הלחם. "פי' כעין קנים המתפרדין מלמעלה". *[אחי"ה סמנתי הפי' מפני שהועתק מלה במלה מפי' רגמ"ה למנחות בכ"י קובץ אנגייליק' צד ל"ח ע"א. ושם גם הגי' הנכונה דוקרנין וכן צ"ל גם בערוך ולא דקרנין כדאי' גם בנוסחאותנו במנחות צ"ה. ולעווי כתב כי התיבות: כמין דקרנין לי' בנוסחאותנו וטעות גמורה היא ויצאה לו יען שנגרר אחר ציוני הערוך ושם בטעות נסמן במ"מ דף צ"ו. ושם באמת לי' שתי מלות וכן לי' בפי' רגמ"ה כ"י (בקובץ כ"י אנגייליקי דף ט"ל ע"ב) וכן לא הביאו רבינו בע' סנף ובע' פצל, וכן לא הביאו הילק' ויקר' דף קפ"ט ע"ג בסדר אמור רמז תרנ"ו. ובלי ספק שייכין לערך דכאן מה שהביא רבינו בע' דקר א' מסוכ' י"ג, קנים

[1] וגי' נ"א לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב אבל בדפ"ע בט"ס כ"א.

הדוקרין, קנים הדוקרנין ופתרונו לפי זה קנים המפוצלין בראשיהן כעין מזלג. וכן ענין המלה בירו' סוכ' פ"א דנ"ב, שהבאתי בע' דקר א' ע"ש, וזה מה שאי' בירו' עירובין פ"א די"ט ע"ג תיפתר כשעשויין כמין דקרן ויותר טוב בירו' כלאים פ"ד דכ"ט ע"ב כמין דוקרן פי' כמין עץ מפוצל על כן אינו מונח לא מן הצד ולא מלמעלן. אמור מעתה שגי' ירו' בסוכ' פ"א דנ"ב. כמין דקרים ט"ס הוא וממנו אין ללמוד להביא ראיה לפירש"י כמו שרציתי בע' דקר א' בהשקפה ראשונה, כי דקרים אינו מלשון דקר כי אם ט"ס תחת דוקרן היחיד מן דוקרנין שאי' שם, וכן הענין קנה ודוקרן בירו' עירובי' פ"א די"ח ע"ג. ורז"ל עשו מלת דוקרנין לשם כולל להורות בו כל עץ מפוצל לכן לא חשו לקשר עם המלה גם מספר ארבעה כדאי' בירו' סוכ' רפ"א דנ"א ע"ג הביא א ר ב ע ה דוקרנין וסיכך על גביהן וכו'] — (א"ב פי' בל"י מזלג בעל שני שינים ועץ מפוצל לשנים ושני ערכים אלו אחד הם [1]).

☞ דּוּקְרִין (לפע"ד מל"ע دقران פי' עצים קטנים אשר בהם סומכים את הגפן Stütz = Hölzer für den Weinstock ור"ב פי' בע"א) ויק"ר פ' יין ושכר אל תשת (פי"ב) הדא גופנא מסתמכא בכמה קני ובכמה דוקרין. פי' בל"י קורה קטנה. *[אחי"ה נ"ל שר"ב תקן במקום דוקרין: דוקדין בדל"ת וכיון על ל"י δοκίδιον פי' קורה קטנה kleiner Balken (מן δοκίς עיי"ע דקא) ולא הוצרכנו לזה כי המלה מל"ע הרשומה נגזרה בטעם האמור. וכנ"ה עוד הפעם בירו' שביעית פ"ב דל"ג רע"ד מפורש מעשנין דמשנה (ב' דשביעי' פ"ב) מכוונין מצדדין מכוונין לה מצדדין חברייא אמרי עושה לה דיקרן וצ"ל דוקרן פי' מכוונין ומחזקין מכל צד את הגפנים וחברייא אמרי סומכין אותם על ידי עצים כדי שיוכלו הגפנים להשען בהם. והמפרשים בארו בענין אחר ופי' ראשון דירו' שם הובא ומפורש בע' זבל. וכ"כ פותר הציון מויק"ר מערך הקודם לזה וכן הח' לעווי] —

* דהרין בלילה בשמ"ר פמ"ז נ"ל שצ"ל דְּקְרִין עיי"ע אימטי ומ"ש בח"א, קט"ז:

דּר (= דְּיֵיר לדעת רבינו מלשון דִּיר פי' מזבל ע"י דיר היינו גדרות צאן ולפע"ד ממש ל"ע نار düngen מַזַּבֵּל מהשם نيار نيره, זבל Dünger) במאימתי פ"ג בשביעית (מ"ד) המדייר את שדהו עושה סהר בית סאתים [2]. פי' מדייר שמכנים כל בהמות לשדה אחת כדי שתזדבל שיוציאו זבל ומזבלין השדה, כמו דיר של בהמה. וכר"ג דפ' מי שהפך (מ"ק י"ב ע"א) ת"ר אין מדיירין שדה בחולו של מועד [3]. ובגמ' (ושורה) [צ"ל ושולה] פשתנו בפ' מי שהפך (מ"ק י"ג.) [4], ובפ' השולח גט בגמ' המוכר עבדו (גיטין מ"ד רע"ב), ובבכורו' בפ' כל פסולי המוקדשין בגמ' הצורם (ל"ד:) א"ל תנינא בפ"ד דשביעית (מ"ב) שדה שנתקווצה בשביעית תזרע למוצאי שביעית נטייבה או נדיירה לא תזרע למוצאי שביעית [5]. ובפ"ב דעירובין (מ"ג דף י"ח.) דיר או סהר. ובפ' הגוזל (עצים) [צ"ל ומאכיל] בגמ' אין פורטין (ב"ק קי"ג סע"ב) אמר רב הני דמדיירי דירי בתוך התחום אסור ליקח מהם. פי' הצאן שנכנסין לדיר בתוך התחום אסור לקנות מבעלי הדיר הזבל מ"ט דערבן בהמות של מדינה בדיר וכגון גזל הוא זה הזבל. *[אחי"ה בנו"ג ואמר רבא הני דדיירי דרי בתוך התחום וכו' מ"ט משום דמיערבא חיותא דמתא בהדיהו, ובדפ"ר אי' אמר רב הני דמדרי דירי וכו', וגי' דפ' וויניצ' דלעיל עדיפה כי דמְדַיְּירֵי הוא הפַּעֵל, וכה"ג ברמ"ה הני רועין דמדיירי דיירי בשבת וכו' הובא בשט"מ לב"ק. ושם הובא ג"כ פי' דר"ח וכ"ה בחי' הרשב"א לב"ק שפי' שם בשם הראב"ד ור"ח בלוקח כל הזבל שבדיר ויש בתוכו זבלי בהמות של ישראל ע"כ וזה קרוב לפי' דרבינו, ורש"י פי' בע"א וכבר השיג עליו הרשב"א שם ובשט"מ שם, אבל בענין דיר של בהמה מסכים רש"י בעירובי' י"ח רע"א ד"ה אבל עם פי' הערוך. ובשיטה זו הלך גם רע"ב בעירובי' פ"ב מ"ג שפי' דיר: של בהמות שעושין בשדות היום כאן ולמחר כאן כדי לזבלה בגללי

---

1) וכונת ר"ב על המלה יוני' הרשומ' אבל במ"ש ששני ערכים אחד הם לא צדקו דבריו כשהוכחתי. וסומכוס העתיק כילפות תהלי' ע"ג, ו' על ידי σκανδίκ. 2) וכ"ה בתוספ' שביעית ספ"ב ובירו' בגמ' שאביא למטה בסמוך אבל במשנ' דירו' וכן במשניות וכן בנו"ג לבית ס'. 3) וכה"ג בע' נער ד' ושם הביא בזו הגי' גם תוספתי' דשביעי' פ"ב וכה"ג ברי"ף ורא"ש ובריו"צ גיאת הנ"ל ובמ"מ פ"ח מהלכי' יו"ט הלי"א אבל בנו"ג אין מדיירין לא בשבתות ולא ביו"ט ולא בחוש"מ וכ"ה בתוספי' שביעי' ספ"ב אבל בכ"י מ' הגי' כגי' רבינו. ובע' נער ד' הובא גם חצי מאמר האחרון ושם מפורש. 4) וציון הסוגיא אי' רק בדפ"ר. 5) בירו' שביעי' פ"ג דל"ד ע"ג הגי' ניטייבה או שנידיירה, ובמשני דירו' פ"ד מ"ב שניטייבה או שנדיירה ובגיטין ובמ"ק נטייבה או נדיירה ובבכורו' ניטייבה נִידַּיְּירה והוא נתפעל, אבל בכ"י רגמ"ה לבכורו' (בקובץ כ"י אנגיילקי' דף צ"ח.) אי' בפיעל: מטייבה שניזדבלה בשביעית או מדיירה: שהביא שם בהמות לזבלה בשביעית ע"כ.

בהמה ע"כ. ובפי' המיוחס לרש"י במ"ק י"ב, ד"ה מדייר מפורש ממש כבערוך. וכן מוכח מרי"ץ גיאת הלכו' הו"ה עמוד י"ט. ולכאורה יש להביא ראיה לשיטה זו מירו' שביעי' פ"ג דל"ד ע"ג א"ר יונה כיני מתנית' הרוצה להעמיד צאן בתוך שדהו עושה סהר בית סאתים ע"כ הרי ירו' מפרש המדייר את שדהו ע"י העמדת צאן בתוך שדהו עיי' ג"כ ר"ש לשביעי' פ"ג מ"ד שהביא ומפרש את הירו'. והרמב"ם שם פי' המדייר את שדהו שיתן בה דיר עד שתזדבל וכו' ונראה שכונתו ג"כ לדיר בהמות ובפי"מ לעירובי' פ"ב מ"א מפרש דיר בזה"ל מקום יאספו שם הצאן. פי' סהר עיי' ערכו ושם תמצא שינוי הנוסהאות] —

דָּר (הפעל דּוּר מל"מ (ת ל' פ"ד, י"א) כמו גּוּר ענין שכונ' וכן דַּיַּר כפַּעֵל בל"ס ובל"ע دار בבנין שמיני متديّر והתואר דַּיּוֹרָא כמו דַּיָּיר בל"ס דַּיָּרָא (Be = Einwohner דיורין בעליונה בפ"ק דסוכ' (מ"ב דף ט':). תשבו כעין תדורו (שם כ"ו. כ"ז. כ"ח: ערכין ג':). *[אחי"ה והפעל בקל נמצא עוד ברכו' ח': לעולם ידור אדם במקום רבו. שבת ס"ג סע"א אם עם הארץ חסיד הוא אל תדור בשכונתו. כ"ה לנכון במנו"ה סי' רע"ד וכ"ה בהמאירי ובכ"י מ' וא"פ, ובנו"ג הוא חסיד. פסחי' קי"ב. ואל תדור בעיר שראשה ת"ח. כ"ה ברשב"ם ובדפו' הישני' ובע"י הראשון ובמנו"ה נר ג' כלל ד' ח"ז פ"א, ובנו"ג שראשיה תלמידי חכמים. פסחי' שם רע"ב אל תדור בשכנציב וכו', ושם קי"ג רע"א אל תדור בעיר דריש מתא אסיא, ובכ"י מ' במתא דרישא אסיא ועיי"ע אסי. כתובו' ק"י סע"ב לעולם ידור אדם בא"י וכו', ואל ידור בחו"ל וכו' שכל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה וכל שאינו דר בארץ וכו' ע"ש היטב ושם קי"א. כל הדר בבבל כאילו דר בא"י וכו' עיי"ע עסה. כתובי' ע"ב. ע"ז. פ"ו: אין אדם דר עם נחש בכפיפה עיי"ע כפפה. ב"ק כ"א רע"א הדר בחצר חברו שלא מדעתו וכו', סנהד' י"ז סע"ב עיר שאין בה י' דברים הללו אין ת"ח רשאי לדור בתוכה. אבות פ"ו איני דר אלא במקום תורה. בפַּעֵל סוכ' מ"ד: כדו הויתי דיירי (רש"י גרס דאיר) בארעא הדא מ' שנין וכו'. תעני' כ"ד רע"א דיירנא בקוסטא דחיקא דלית ביה חמרא וכו'. ב"מ קי"ז. הנהו בי תרי דהוו דיירי וכו'. יבמות נ"ב. חתנא דדאיר בבי חמוה דדאיר אין דהליף לא וכו'. והתואר דַּיּוּר, דַּיּוּרָא פי' תושב וכנ"ה חוץ מסוכ' הנ"ל. עוד שם י'. מאי אין דיורין אילימא דיורין ממש אטו דיורין קא גרמי אלא לאו מאי אין דיורין כל שאינה ראויה לדירה, ובירו' סוכ' פ"א דנ"ב: אי' מה דיורין ממש או אפי' ראויה לדיורין וכו', ירו' מכות ספ"ב דל"א ע"ד נתמעטו דיוריהן מביאין אחרים תחתיהן. איכ"ר פ' פרשה בנה לו פלטין והושיב בהן דיורין אלמים וכו' הושיב בהן דיורין פקחין וכן הביא הילק' תהלים צ"ג רמז תתמ"ח בשם ב"ר רפ"ה אבל בנו"ג בב"ר שם והושיב בתוכה אלמים וצ"ל דיורין אלמים כמו שאי' בסמוך דיורין פקחין. סנהד' ק"ט. הנך דיורי, ותעני' כ"א. הנך דַּיּוּרָאֵי פי' הדרים בכפרים. והיחיד נמצא בירו' מעשרות פ"ג ד"נ רע"ד בשני שותפין לא בשני דיורין מה בין שותף מה בין דיור כשם שהשותף ממחה כך הדיור ממחה א"ר יונה בבעל הבית ודיורו היא מתניתא בע"ה ממחה ע"י דיור ואין דייר ממחה ע"י בע"ה וכו'. ירו' עירובי' פ"ו דכ"ג ע"ד וירו' גיטין פ"ה דמ"ז סע"ב מערבין בבית ישן א"ר אבון בדיור ישן הוא מתניתא. ועוד תואר השם דַּיָּיר, דַּיָּרָא עיי"ע למעלה אחר ע' דיקוריון, והשֵׁם דִּיר דִּירָא, דִּירָה, דַּיְרָא. ב"ק פ"ו מ"א הכונס צאן לדיר. עירובי' י"ח. כ"ב. דיר וסוהר עיי"ע דר א', ירו' עירובי' רפ"ד דכ"א ע"ד נתנו באמצע הדיר היה הדיר חציו בתוך התחום וכו'. והקבוץ דירים נדרי' י': י"ג. עיי"ע אמר א', אש א'. ירו' ר"ה פ"א דנ"ז: כהדין דירין עיי"ע בן מרון —. ובל' נקבה: פסיקת' רבתי פט"ו והלא אינו יפה אלא מְדִירוֹת והוא נוה הצאן, ונוה האדם נקרא דירה וכ"ה בל"פ دِيرة ובל"ע دارة ברכו' נ"ז: ג' מרחיבין דעתו של אדם דירה נאה אשה נאה וכלים נאים. שבת כ"ג: זוכה לדירה נאה. פסחי' קי"ד רע"א פחות ממכילך וממשיך ותוסף על דירתך. סנהד' ל"ח. שלא יראה אדם דירה נאה ואשה נאה ויאמר שלי היא. שם צ"ד: אחריב דירה של מטה ואח"כ דירה של מעלה. ועיי' עוד הציונים בע' בי דיירא, בית דירה. והקבוץ ב"ב ס"ז. דִּירָתָא, באי"כ פ' העיר דִּירָאתא. וענין דַּיירא מלון סנהד' ק"ט. כי מטא לההוא דיירא, ובתעני' כ"א. אזל ובת בההוא דירא בליליא וכו', כי אתו ביתו בההוא דיורא וכו' נראה שצ"ל בשני המקומות דיירא ועיי' ערך הבא אחר זה ציון מר"ה ט': בפירש"י שהובא אבל בכ"י מ' ג"כ דיורא ובדפ' פיז' דורא (ועיי"ע דר ה' נשם אוסיף כהנה רבות) ונ"ל להגיה דרא והוא כמו דירא וכן אי' הקבוץ בירו' עירובי' פ"א די"ח ע"ד ופ"ו דכ"ג ע"ד דָּרַיָּיא דארעא דישראל. וממנו השם מָדוֹר Wohnung נדה ל"א רע"א ג' הדשים ראשונים ולד דר במדור התחתון, אמצעים ולד דר במדור האמצעי אחרונים ולד דר במדור העליון. ומהרקיע: בר"ה כ"ד: מדור העליון . . מדור התחתון] —

דַּר (= דָאר מל' צינד ומל"פ עיי' בסוף הערך ופי' קבל ונשא erhalten ובשאילה נשא (tragen

בס"ג דפ' במה אשה (ס"ו סע"ב) [וכי חזו] שושמנא גמלא דדרי מידי . . . ולחתמיה [ב]שיתין גושפנקי ולידייריה [1]. ובפ' בני העיר בגמ' וחכ"א מוכרין (מגילה כ"ח.) אי דריית במתך דרי [2]. ובפ' כל הצלמין בגמ' ר' יוסי אומ' שוחק (ע"ז מ"ד.) ומשקלה ככר זהב (ש"ב י"ב, ל') היכי מצי מנח ליה אמר רב יהודה אמר רב ראויה לינח על ראש דוד ר' יוסי בר ר' חנינא אמר אבן שואבת היתה בה דהות ד ר י א [3] ליה ר' אליעזר [4] אומ' אבן יקרה היתה בה ששוה ככר זהב. ובפ' המוכר פירות לחברו בגמ' מרתף (ב"ב צ"ו: וכ"ה בשבת ע"ז. ועירובי' כ"ט:) כל חמרא דלא דרי [5] על חד תלתא מיא לאו חמרא הוא. בפ' (השולח גט) [צ"ל האומר] בגמ' בראשונה היו אומרי' (גיטין ס"ו רע"א) [6] דרא ר' אבינא לסילתיה ואזל לגבי דרב הונא רביה. ובר"ג דפ' כל הבשר (חולין ק"ה:) שקולאי דדרו חביתא [7]. ובפ"ק דר"ה בגמ' וליובלות (ר"ה ט':) ובספרא (פרשת בהר פרק ב' פרש' ב') [8] דכ"ע דרור (ויקר' כ"ה, י') לשון חירות מאי לשון דרור אמר רבי יהודה כי מדואר דריא ומוביל סחורתא בכל מדינתא. פי' כשירוץ הסַבָּל כשנושא הסחורה ומוליך הסחורה בכל מדינה לסחור ודומה למדואר [נ"ל להגיה לבי דואר] שהוא ענין ריצה. זה שבפ' שני דיומ' בגמ' מה הן מוציאין (יומ' כ"ג.) מאי פקיעה מדוורתא היא הרצועה שמשגת האדם. ובס"ג דפ' החובל (ב"ק צ"ב רע"ב) ובפ' המקבל בגמ' המקבל שדה מחברו לזרעה חיטין (ב"מ ק"ז:) שיתין רהוטי רהטין ולא דוורוה לגברא דמצפרא כרך. ובספרים כתוב ולא א מ ט ו. ובפ' הגאונים כתוב ולא דוורוה.

*[אחי"ה ודע כי בנו"ג בר"ה ט': דכ"ע דרור לשון חירות מאי משמע, דתניא אין דרור אלא לשון חירות א"ר יהודה מה לשון דרור כמדייר בי דיירא אבל בכ"י מ' ובילק' לי' מן מאי משמע וכו' עד מה לשון דרור והדבר ברור כי גם לפני רבינו לא היתה וכן לי' בספרא שם כי שם אי' ממש כהעתקת רבינו וזה נעלם מעיני בעל ד"ס לר"ה צד ה': אות פ' יען שלא ראה בכאן הוצאת הערוך דפוס ראשון שרק שם הובא הציון מספרא. וגי' כ"י ב' מינכען דמדיירי בדיירא וצ"ל כמדיירי דיירא, ובכ"י ל"ד ובילק' כ"י כמדייר בי דירא וצ"ל כמדייר בי דיירא וזהו כגי' שלפנינו וברש"י שפי' מי שהוא ברשותו לגור בכל מ ל ו ן שירצה ע"כ וזה מענין דיירא שהובא בסוף ערך הקודם לזה. אבל בכ"י א"פ אי' כי מדור בי דריא וזה קרוב לגי' רבינו. ונראה שכן היתה גירסתו גם בספרא אבל בנו"ג בספרא דפ' וויניצי' מדבר באידרא ובילק בהר הנ"ל בשם ספרא מדייר בו דיירא כאידרי ותיבת כאידרי ודאי מיותרת ונראה ששתי נוסחאות נתערבו בילק'. וגי' רבינו היותר טובה כי מְדַוַּאר דריא או יותר טוב ד י ר א הוא ממש ל"ע פי' מי שהולך בעגול סחור סחור ונגזר מפעל دار, دور ringsumhergehen והשם دايرة היקף Kreis ולזה כיון גם רבינו בפירושו רק הוא גוזר אומר מדואר מפעל דר, דרי פי' נשא. אולם מהוספתו ודומה למדואר נכר שסוף דברו אמת ובלתי ספק קולמסו של רבינו היה כתב: ודומה ל ב י ד ו א ר עיי"ע דוור שפי' נושא אגרת שסובב והולך, וסופרים מתחכמים הגיהו למדואר בראותם שרבינו מציין תיכף מיומ' כ"ג. מלת מדוורתא. ומושג מדוורתא בענין רצועה פתר רבינו ג"כ מפעל דוור ר"ל רצועה שרצה ומשגת את האדם (ועיי' עוד ע' מטרקא וע' פקע ג') וכדי לחזק גזרת המלה הביא בסוף מב"ק וב"מ ולא דוורוה פי' לא רצו ולא השיגוהו ובתמורתו בנוסחאותנו ולא מטו וכ"ה בילק' ישעי' רמז של"א אבל בילק' משפטי' רמז שנ"ט חסרה המלה וגי' הספרים שהיו גם לפני רבינו אמטו והוא בעצמו אחר פי' הגאונים

---

[1]) גי' שושמנא כדאי' בנכון בדפ"ר ולא שושמניא כבדפי' וויניצ' אי' עוד בע' שושמן, וכ"ה נכון כי כן נקראה גמלה בל"ס, אבל בנו"ג בשבת שומשמנא, ובכ"י ו"ה, ל"ד וה"ב בערוך דכאן ש ו מ ש נ א וגם זה האחרון נכון כי בל"ע נקראה גמלה אדומה ܫܘܫܢܐ ועיי"ע שושמן. וגי' ולידייריה אי' בנכון בדפ' פיז' עיי' ד"ס שבת צד ע"א: ובנו"ג ולידריה. בשיתין גושפנקי צ"ל וכ"ה בע' גשפנק. [2]) כ"ה לנכון בדפ' פיז' וויניצ' אבל בדפ"ר בט"ס בתיבה אחת אידריית ובנו"ג אי רגילת דדרית במאתיך דרי ובמנו"ה סי' רל"ה אי רגילת דדארית ב מ ת ך דרי. ובמגילי שם אי' עוד המלה: רב הונא דרי מרא אכתפיה אתא וכו' וקא דרי מיניה וגי' רש"י וקא שקיל מיניה וכ"ה בכ"י מ' ובכ"י א"פ וילק' כ"י עיי' ד"ס מגיל' צד ע"א: [3]) וכה"ג ברש"י, ובנו"ג דרא, ובפי' ר"ח כ"י לע"ז (בקובץ כ"י אנגיילִיקי דף כ"ח.) אי' דרי. [4]) בנו"ג ר' אלעזר וכ"ה בפי' ר"ח כ"י שם. [5]) וכ"ה בשבת ועירובי' אבל בב"ב דארי. [6]) ויפה הגיה כן כבר בעל סדר הדורות ע' אבינא צד י"ז. [7]) ובנו"ג שקולאי דהוו דרו הביתא דחמרא וכצ"ל בערוך וכ"ה באמת בע' שקל ג' ושם לא פי' רבינו וראיתי בפי' כ"י רגמ"ה לחולין (בקובץ כ"י אנגיילִיקי דף שכ"ב.) שפי' וז"ל: בני אדם שנושאין משואות ע"כ וכן כתב רש"י נושאי משאות בשכר. [8]) והובא בילק' בהר ס' רמז תרנ"ט. וציון מספרא אי' ר ק ב ד פ "ר.

נגרר. ודע כי גי'; ובפי' הגאונים אי' לנכון בכ"י ו"ו אבל בדפ"ע אי' בט"ס בפי' הגאון ובכ"י ה"ב חסר כל הסיום, ומזה דן בעל ספר הגיון שלמה צד י"ד שזו הגהה אחת הבאה לעורר על שינוי הנוסחא דידן לנוסחת הערוך, והגאון היינו ר"נ בע"ה ז"ל ע"כ; ואם גם דוגמא כזו מצאתי בערך אדק ע"ש בכל זאת בערך דכאן אינני מסכים עם השערה זו יען שכ"י ערוך ו"ו אשר הוא מוקדם הרבה בכתיבה מזמן כ"י ה"ב יש בו ג"כ הסיום הנ"ל ובגי' הנכונה: הגאונים. וכן הביא הגי' דוורוה הרב בעל כ"כ בע' דרה מב"ק י"ב צ"ל צ"ב עם השינוי אמטו וא"כ נראה בעליל שגם לפניו היה כתוב כן בערוך. — ודע כי מלת דוורוה עיקר מקומו בע' דוור כמו שכתבתי שם בפרט שרבינו בעצמו פתרה מענין ריצה והשגה ואין לה שייכות לענין נשא. אבל שייך לכאן מה דאי' בע"ז ס'. האי נכרי דדרי זיקא, ובע' זק ג' הביא רבינו המאמר האחרון דרב אשי ע"ש. וכן ב"מ ק"ה רע"א דרי מהאיך פסידא בהדאי פי' נְשׂוּא אתי חצי ההפסד. כתובו' ס'. קום דרי בריך פי' שאי בניך. בכורות ח' רע"ב דרי כריכא דקניא פי' טול חבילה של קנים. ברכו' ס"א סע"א לא אמרן אלא דלא דרי מידי ואי דרי מידי לית לן בה. ב"ב ק' סע"א כי היכי דדרי טונא דשבשתא עיי"ע טן ד' ופי' כ"י רגמ"ה ממש כפי' הערוך כשאוכיח שם. — הדוגמאו' בע' אדר א' [= אַדְּרִי] לא שייכות לע' זה והח' לעווי לא דק במח"כ שכללם יחד בע' זה. וכן ראיתי שם שפתר המלה דרי מל"ס דרא והעתיקה tragen אבל אני לא מצאתי המלה הסורית בזה הפתרון רק ענינה כמו זרה בל"מ עיי"ע הבא אח"ז. והרבה יגעתי ומצאתי פשר דבר מלשון ציגד dar וכן בלש' פרס' חדש' داريدن אצל داشتن פי' קבל ונשא tragen, erhalten והשם דּוּרָא פי' משא עיי"ע אחר ע' דור] —

דָּר (= דְּרִי בל"ס ובל"ע ذرا , ذر פי' זרה וזרק המוץ ברחת (wurfschaufeln בסוף פ' איזהו נשך בגמ' פוסק עמו (ב"מ ע"ד.) והוא מחוסר מישדא חמה ומיבש ומידש ומידרי [1]). ובהגדה דהשוכר את הפועלין (ב"מ פ"ו.) דלי זיקא דרא לטייעא [2]). בפ' כל הצלמין בגמ' ר' יוסי אמר שוחק (ע"ז מ"ד.) מאי משמע דהאי וישאם דוד (ש"ב ה', כ"א) לישנא דדרויי הוא כדמתרגם רב יוסף תזרם ורוח תשאם (ישעי' מ"א, ט"ז) תדרינון ורוחא טלטלינון. — (א"ב בנו"ג דזרויי ומתרגמינן תזרינון). זרה הלאה (במדבי י"ז ב') תרג' ירו' [ב'] דרי להלאה [3]). אשר זרה ברחת ובמזרה (ישעי' ל', כ"ד) תרג' (דידרא) [צ"ל די דרא] בריחתא. ואזרם במזרה (ירמי' ט"ו ז') תרג' וכמו דְּדָרָן במדריא. והוא לש' ישמעאל קורין למזרה מדרא. *[אחי"ה כ"ה בכ"י ה"ב, ובדפ"ר ובדפ' וויניצ' מדרי והוא באמת ל"ע مذرّة כלי מזרה אשר זורין בו גרעינים וזרעים. ובכ"י ו"ו חסר הסיום: והוא לש' ישמ' וכו'. — בי דרי בע"ז כ"ח. עיי"ע הבא אח"ז. בענין תרג' של תזרם שהביא רבינו דע כי באמת בתרג' לישעי' שם אי' כגי' רבינו והיא העיקרית. והגרי"ב כתב בגליון הש"ס עיי' ר"ה כ"ב: וצ"ע, וכונתו כי בר"ה שם דרש הש"ס מאי משמע דמשיאין לישנא דיקוד הוא דכתיב וישאם דוד וכו' ובאמת בכל כ"י ש"ס לר"ה לי' כל הדבור וכתב בעל ד"ס לר"ה צד כ"ו. וז"ל וכנראה הוספה מאוחרת היא וכו'. ותמהני עליו ועל הגרי"ב שנעלם מעיניהם כי רבינו בערך שא הביא ג"כ הדרוש מר"ה שם והיאך שייך לומר שהוספה מאוחרת היא ומה גם שהתרג' במקומו בש"ב ה', כ"א מתרגם וישאם: ואוקידינון. ולית כאן צ"ע דכמה פעמים נדרש אותו פסוק באופנים שונים] —

דְּר (= דּוּרָא פי' שורה בל"ס וכן דּוּרָא דשִׁנָּא בל"ס שורת שינים ועוד בשר שינים Zahnfleisch אבל עיי' בפנים) בפ' במה אשה (שבת ס"ה.) גרגר מלח לדור שיני, פי' חולי של שינים [4]). פ"א עיקרן של שינים מקום ששתולות

---

[1]) כ"ה לנכון בדפ"ר רק שם בטעות דפוס מי שדה וצ"ל בתיבה אחת מישדא ובשדפ"ע בטעות מישרא ברי"ש. ובנו"ג מחוסר מישדא בחמה למיבש ולמידש ומידרא. וכנ"ה שם והא מחוסר מידרא וכו' וכן אי' בב"מ ק"ה. ואדוש ואידרי וברש"י ואדרי: אזרה המוץ ברחת או בנפה. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ה"ב וב"ר וכן מוכח מדפ"ר רק שם בט"ד בתיבה אחת דלזיקא אבל בדפ"ע נשתבש דליקה; ובנו"ג דלייה זעפא ודריה לההוא טעיא. והצדק עם גי' רבינו כי שם מעט קודם אי' אדהכי נשב זיקא וכו' עיי"ע גנד ב'. ובענין מובנן אין נפקא מיניה בין נוסחאותנו ובין גי' רבינו ועיי' פירש"י. [3]) בנו"ג בדרי להאל. [4]) זה עיקר הגי' וכ"ה לנכון בכ"י א"פ לדור שני ובריי"ף דפ' קושטי' (לדוד) [צ"ל לדור] שיני ובריי"ף שלנו בתיבה אחת לדורשני וכ"ה בכ"י מ' עיי' ד"ס שבת צד ס"ט: ובנו"ג לדורשוני וברש"י בדפ' ישנים לרורשיני וצ"ל לדורשיני ולכל הגי' האלה חוץ מגי' רבינו אין להן פתרון. וכפי' הערוך הראשון אי' גם ברש"י וכונת רבינו ורש"י עולה יפה עם הוראת המלה הסורית הרשומה שפתרון דורא דשנא בשר שעל גבי השינים וכן מצאתי מפורש בפי' ר"ח כ"י לע"ז כ"ח. (קובץ כ"י אנגיילק' דף ט"ז ע"ב) וז"ל דרדיה: בשר שעל גבי השינים עכ"ל ובלי ספק רבינו כיון לזה במה שכתב חולי של שינים וכן נגרר אחר פי' ר"ח כ"י (שם) בע' צפדינא ע"ש.

בפיו[1]. בפ׳ יוה״כ בגמ׳ ועוד אמר רב מתיא (יומי פ״ד.), ובפ׳ אין מעמידין בגמ׳ מתרפאין מהן (ע״ז כ״ח.) רמי מידי בי ככיה ואתי דמי מדרריה, פי׳ כשנותן שום דבר בין שינים הגדולים שהן בסוף הלחי דמיקרי ככי יוצא דם משורה של שינים. וקלנהו בנורא אֱמָרא דחדתא ודביק בי דדריך (יומי וע״ז שם ושם). ובהגדה דמגילה (י״ב.) דר וסחרת (אסתר א׳, ו׳) רב אמר דרי דרי ושמואל אמר אבן טוב יש בכרכי הים ודורה שמה, פי׳ דרי דרי שורות שורות של מרגליות[2]. דָרֵי דקמי הקב״ה בגמ׳ דפ׳ לולב וערבה (סוכ׳ מ״ה:), פי׳ שורה של צדיקים. *[אחי״ה ובענין ודביק בי דדריך (יומי וע״ז) של ערך הנוכחי החזקנו בגי׳ דפ״ר וכ״ה בכ״י ה״ב. ובכ״י ו״ו הגי׳ ואתי דמי מדריא וכו׳ ודביק בדדריך. וגי׳ מדריה.. ודביק בי דדריך אי׳ ג״כ בדפ׳ פיז׳ אבל בשדפ״ע אי׳ בשתי הפעמים בי דרי. וביומ׳ ובע״ז ג״כ מבי דרי, ובמאמר האחרון אי׳ ביומ׳ ואדביק בבי דריה, ובע״ז: ודביק בי דדרי, ובכ״י ר״ח לע״ז דרדיה עיי׳ בהערה. וזה האחרון חביב וכ״ה בילק׳ (הובא בד״ס יומי קמ״א:) ושם בבי דרדייה ובכ״י ל״ד ליומ׳ בבי דרדיך וכ״ה בכ״י מינכען בע״ז ובכ״י א״פ ליומ׳ בבי דרדי, ובריי״ף דפ׳ קושט׳ וויניצ׳ ואתא דמא מדרדיה וכ״ה בילק׳ וכן נראה מכ״י א״פ ועיי׳ ד״ס שהרבה להביא שאר שינויי הנוסחאות ובתוכם גם הגי׳ מדרריה וזהו כגי׳ רבינו בעל הערוך הנ״ל ועוד שם בד״ס ודביק ביה דרריך וכתב רבינו אליקים בבי דרריה שורה של שינים שיש לו חולי ע״כ וזהו ג״כ גי׳ ופי׳ רבינו הנ״ל וכן פירש״י ביומ׳ ובע״ז דרי, דדרי: שורות השינים. וכן בציון חבא אח״ז ממגיל׳ וסוכ׳ שיטת רבינו שהוראת המלה היא: שורה ושם הוא באמת הענין כן אבל ביומ׳ וע״ז אין אצלי ספק שגי׳ דרד, והקבוץ דַרְדַיָא העיקרית וכן דרדיך נכון מאוד ושתי המלות הללו מלשון פרסי גזרתן כי נגר, נגרה ענינם כאב Schmerz וא״כ שיעור המאמר רמי מידי בי ככיה ואתי דמא מדרדיה פירושו כשנותן כלום לתוך שיניו הגדולות יוצא דם ממקום כאבו, ושיעור ודביק בבי דדרי = דדריך: והדביק (הסם) למקום כאבו. וזה הפשט הָטבע על אדני חקירת הלשון והאמת. אמור מעתה כי שני ציונים הנ״ל מיומ׳ וע״ז שייכים לערך דרד. ודו״ק. ועוד ראיתי להעיר שקושית הגרי״ב בהפש״ב בענין סתירת רש״י בשתי סוגיות דיומ׳ וע״ז שהניח בצ״ע מתיישבת לפע״ד לפי מ״ש בעל ד״ס ביומ׳ שם אות י׳ שגי׳ רש״י ביומ׳ היתה כגי׳ כ״י ל״ד ולא גרס מלת בשבתא ע״ש היטב, ובלב נבון תמצא חכמה. ודע עוד כי כגי׳ רבינו אי׳ בסנהד׳ צ״ז: דרא דקמי קב״ה ובכ״י ק׳ בנכון דרי כגי׳ רבינו ובעל ד״ס לסנהד׳ צד קמ״ד: לא העיר עליו ובכ״י מ׳ לסוכ׳ (ד״ס צד ע׳:) דרא קמיה דקב״ה וכ״ה בילק׳ יחזק׳ רמז שפ״ד ובנו״ג בסוכ׳ דרא הוה דקמי קב״ה. — וכנ״ה בקבוץ ברכו׳ כ״ח רע״א ואהדרו ליה תמני סרי דרי חיוורתא ובע׳ חוור חסרה מלת דרי. ושם ס״ב סע״ב אדמקיפנא אדרי איעול בהא ופירש״י בעוד שאני מקיף כל שורות הבתים הללו וכו׳ אדרי שורות. וכ״ה במגיל׳ כ״ט. ב״ק קי״ז סע״א עיי׳ בסמוך. נדה כ׳. תלתא דרי ותלתא טרפן הוין. והיחיד שם: נקוט דרא מציעאה וכו׳. כתובו׳ ס׳ רע״א אזל אותבה בדרא דנשי פירש״י הושיבה בשורה של נשים. חולין י״א רע״א כגון דקיימי דרא דגברי וכו׳. שם מ״ז. דקיימא בדרא דאוני, ושם נ״ג סע״א דקיימא בדרא דסיחופיה. ב״ק קי״ז סע״א אותבוה בדרא קמא.. אנחתיה אחורי שבע דרי עד דאותביה בדרא בתרא ועיי׳ פירש״י. ומזה הענין א״ל ר׳ אליעזר לר׳ יאשיה דדריה קידושי׳ ל״ו: סוט׳ י״ט. מנחו׳ ע״א רע״א. (ורבינו פי׳ בע״א עיי״ע דר ח׳) כלומ׳ מי שהיה עִמו מאותה שורה וסדר אחד בישיבה וכ״ה בל״ס בני דרא אנשים מאחוזת רעים. וכן אי׳ בירו׳ כתובו׳ פי״ג דל״ה סע״א כד דמך רב הונא (ריש גלותא) אסקוניה להכא אמרין אין אנן יהבין ליה ניהביה גבי ר׳ חייה דהוא מן דורהון, כ״ה לנכון בדפ׳ קראט׳ אבל בגליון שם הוגה

ולפע״ד גם המדרש שו״ט מזמור כ״ו הבין דורי נסע בישעי׳ ל״ח, י״ב בענין עור ובשר שעל השינים, שאי׳ שם באיוב כתיב ואתמלטה בעור שיני ובחזקי׳ כתיב דורי נסע ונגלה. וא״כ דרש דורי כמו דור שיני. אולם עיי׳ עוד ע׳ דור ב׳ ומ״ש. [1]) כ״ה בכ״י ו״ו, ונראה שלפי פי׳ זה גוזר אומר דור מלשון דירה מקום שהשינים קבועות ויושבות. ובכ״י ה״ב חסרי׳ מלת אחר ושם הגי׳ פי׳ חולי של שינים עיקר של שינים וכו׳ ולפי זה אינו אלא פי׳ אחד אבל לפע״ד בכ״י ה״ב נשמט׳ כאן בטעות מלת אחר כי פ״א עיקרן וכו׳ כיון לגי׳ דררא, עיי׳ בסמוך הציון ובע׳ דררא פי׳ רבינו ג״כ עיקר ור״ב רומז על ערך דכאן. [2]) בנו״ג ודרה שמה ובכ״י מ׳ ובילק׳ אסתי ודירה וצ״ל ודורה וכ״ה בכל כ״י עיי׳ ד״ס מגילי צד כ״ה. והוא ל״ע דר, דרה̈ פנינים Perle. ורבינו כולל דעת רב ושמואל בפי׳ אחד כי כונתו במ״ש שורות שורות לבאר דרי דרי ובתיבה של מרגליות סובב למה שאמ׳ שמואל ודורה שמה. ועיי׳ ג״כ פירש״י. וכן אי׳ בירו׳ סנהד׳ פ״י דכ״ח. תמן קריין למרגליתא דירה וצ״ל דורה וכ״ה באסת״ר פ׳ חור: אית אתר דצווחין למרגלית דורא. ועי׳ זקנים העתיקו דר ע״י λίθος πίννινος Perlenstein וזה מה שאמר שמואל אבן טוב.

בלי נכון דידהון וכן הנוסח בדפ' זיטאמי' ובקרבן העדה ובפני משה ומפרשים דהוא מן בבל ובמח"כ אין נראה ופירושו כמו שכתבתי שהוא ר"ל רב הונא היה משורתו כלומ' מישיבתו של ר' חייא, והראיה הנוכחת על זה כי בבבלי מ"ק כ"ה סע"א בתמורתו הגי' דאוקמתיה לתלמודאֵי ובכ"י מ' הגי' ביותר נכון לכולי תלמודאי, פי' שר' חייה ממנה את רב הונא לראש של תלמידי בני ישיבתו דר' חייה. ויפה פירש"י ליחזק' כ"ד, ה' ד ו ר העצמים: סדר וערך העצמים . . דור לשון עריכה וכן יצנפך צנפה כדור (ישעי' כ"ב) ש ו ר ו ת ה י ק ף גייסות וכן שורה תרג' דרא עכ"ל ועיי' עוד פירושו לקידושין הובא בע' דר ז'. וזה הועיל לנו לבאר מלת דורה שענינה כפר ר"ל מקום מוגדר ומוגבל בהיקף וכן בל"ע دور הקבוץ מן دائر או גם دورة פי' כפר כלומ' מקום כסביבות העיגול, ובזה הענין בב"ב נ"ד: עובדא הוה בדורא דרעואתא ופירשב"ם בפי' שני: "כפר של רועים" והועתק כן מפי' ר ג מ"ה כ"י לב"ב שם, וכן פירש"י בעירובי' ז': וכן בפסחי' מ'. עבד שמואל עובדא בדורא דבי בר חשו: בכפר של אותו האיש. וכן מ ר י ד ו ר א י פסחי' כ"ה: סנהד' ע"ד. יומ' פ"ב: ל פ י ג י' כ"י ערוך בע' מר ב' ופי' שם רבינו שלטון של כפר שלי. וכה"ג בדפוסי' ועיי' מ"ש בע' מר ב'. ומעתה נוכל לקיים גי' דפוס פיזרו וקושט' בתעני' כ"א. בת בההוא דורא ועיי"ע דר א'. ומהמושג של עיגול והיקף נאצל גם דור של ערך הבא אח"ז] —

דְר (=דוּר לפע"ד בל"ע دائر עגול ושפה סביב לדבר (Rand, Rundung ב פ' כ ל כ ל י ע ץ ש נ ח ל ק[1]) פי"ו בכלים (מ"ג) הקנונים הגדולים . . משיעשה שני דורים . . וכף של מאזנים משיעשה דור אחד. "פי' כדאמרינן בכיצד צולין (פסחי' פ"ב.) אי נמי דקא גדיל ששורא ופירושו מן הוצי כמין ו ר ש כ י שהוא ח י ז א ם בלש' ישמעאל והיא חגורה ומתחילין ועושין [הקופות] דרין [דורין]" *[אחי"ה השלמתי על פי פי' רה"ג בסד"ט צד י"ב אשר משם הועתק הפירוש רק שם צריכנו ג"כ לתקן עפ"י הערוך אשר קצת בקיצור הובא בר"ש לכלי' שם בשם הגאון והערוך. בתחלה נקדים קביעת הגי' הנכונה בענין ורשכי שהוא חיזאם ודע כי כ"ה בכ"י ה"ב ונכון הוא עד מאוד ושם אי' בשני וי"ם וורשכי וכ"ה בכ"י ו"ו כאן ובקצת כ"י בע' ורשכי ע"ש. וגם דפ"ר גרס לנכון ורשכי שהוא חיזם ונשתבש בדפוס פיז' ווניצ' רצ"א ז ו ר ש כ י שהוא חיזם (ובד' וו' אי' חזם) ובכ"י ל"ד בט"ם ודרשבי שהוא חוזה, וכ"ה בכ"י ב"ר. ואם על הראשונים אנו מצטערין ששגו בכתב או בדפוס מה נאמר לר"ב מוספיא שבא להוסיף חטא על פשע לתקן במקום שקלקל כי בדפ' אמש' (ומובן מאליו גם בדפ' פראג בהוצ' רמ"ל) הגי' "ופי' מין הוצי כמין אזור עשב שהוא חום בלש' ישמעאל והיא חגורה" וכו', ע"כ ומן התימה כי לא ידע מע' ורשכי (אף אם שם החטיא ג"כ ר"ב את האמת בענין הוראת המלה) כי זכרון 'המלה בא ככר בקידושי' י"ג. וב"מ נ"א. ואיך ערב לבו לשלוח יד בגי' ורשכי או וורשכי להעמיד במקומה תיבות א ז ו ר ע ש ב שאין להן שחר וכל זה רק משיקול הדעת שחשב ר"ב שהיא ח ג ו ר ה שכתב רבינו אבל ברור כשמש בצהרים כי הנכון כגי' כ"י ה"ב ודפ"ר כמין ורשכי שהוא חיזאם בל' ישמעאל והיא חגורה וכו', והנה רבינו פי' מלת דור ע"י ששורא דפסחי' וזה הוסיף לבאר ע"י תיבות זרות ורשכי, חיזאם. ולבי נכון בטוח שמלת ורשכי הוא ל"פ پرشك אזור וחגורה Gürtel ומלת חיזאם ממש בל' ערבי حزام אזור וחגורה וא"כ רבינו יפה פי' מדעת עצמו בלשון עבר ח ג ו ר ה התיבות אשר הוראתן כמו כן בלש' פרסי וערבי, וגם שישורא או יותר טוב כגי' כ"י מ' לפסחי' ש י ר ש ו ר א ענינו חבל כמין חגורה והוא כמו שרשרת = שלשלת עיי"ע גרע ושרשר. ואחרי הדברים והאמת האלה יש בידנו לתקן דברי רה"ג המגומגמים בדפוס וז"ל במקום הנ"ל: דורים פי' כדא' בכיצד צולין אי נמי דקא גדיל שושירא [וצ"ל שישורא] ופירושו מין [צ"ל מן] הוצין כמין ירשכי [וצ"ל ורשכי] שהוא הוא אלדלבא [וצ"ל שהוא חיזם והוא אלכלבא = الكلب פי' חגורה Gurt] ומתחילין ועושין הקופות דורין דורין ע"כ. והר"ש העתיק בקיצור ע"ש. ולפי פי' רבינו האי ורבינו נתן נוכל לפתר מלת דור מל"ע مدارة פי' חגורה. אבל לפע"ד יותר תתכן המלה הערבית הרשומ' בתחלת הערך וכן פי' הרמב"ם לכלי' שם דורים קבוץ דור והוא ה ע ג ו ל אשר ישימו בו הבשר ויאמר שאילו הכלים הגדולים כאשר יתפרו רחב קרקעיתו עוד יגביהו לו ש פ ה שני דורין שהן ב' עגולין וכו'. ועיי' עוד פי' הרא"ש והרע"ב שהלכו בשיטת

---

[1]) כ"ה בדפ"ר.

הרמב"ם. וגם עה"ק שנ"ב מסיים לשון שורה. ונראה שזה מהוספת בעל מחבר של עה"ק כי רבינו לא פי' מה הוא דורים ועצם פירושו מוסב על שישורא יען שמצא כן בפי' רה"ג] —

דַּר (= דַּיֵּיר פַּעֵל מן דאר בל"ע دار עושה עגול והיקף למחיצה (Kreis ziehen als Scheidewand בס"ג דפ' י' יוחסין (קידושי' פ"א.) אביי דייר גולפי רבא דייר קנה. פי' היה עושה מחיצה דגולפי בינו לבין הנשים רבא בקנים. *[אחי"ה ורש"י פי' דייר לשון דרי דרי (מגילי' י"ב.) שורות שורות. דייר קנה מסדר קנים וכו'. ועיי"ע דר ה' פירושו ביחזק' הנזכר שם] —

דֹּר (לדעת רבינו כמו דָּרָא בל"א ודור בל"מ וא"כ דְּדָרֵיה מי שיש עמו בדור אחד = בן גיל (Zeit = Altersgenosse בר"ג דפ' היה נוטל את מנחתה (סוטי' י"ט.) ובפ"ק דקידושין בגמ' הסמיכות (קידושי' ל"ו:), ובפ' ר' ישמעאל בגמ' אסורים בחדש (מנחו' ע"א רע"א) א"ל ר' אלעזר לר' יאשיה דדריה לא תיתיב אכרעך עד דמפרשת לה להא מילתא. "פי' בן גילו מכלל שהיה שם זקן [ממנו]". *[אחי"ה סימנתי הפי' שהועתק מלה במלה מפי' רגמ"ה כ"י למנחות (בקובץ כ"י אנגייליקא כ"א.) ושם אי' עוד תיבת ממנו וכצ"ל בדברי רבינו בעל מעתיקו ובשיטת רבינו הלך גם רש"י לקידושי' וסוט' ולמנחו' ע"א. (ובהפשב"ע נסמן בטעות ל"ו): ולולי דעת קדושים רגמ"ה רבינו נתן ורש"י זצ"ל הייתי אומ' פי' אחר והוא כי דדריה פי' משורתו וכבר הטפתי מלתי בזה בע' דר ה' ע"ש. ועתה באתי להוסיף לתת טעם לפירושי כי מאמר הנ"ל שהוא כעין משל לא תיתיב אכרעך וכו'. אמרו עוד אמוראים אחרים זה לזה מבלי שהוכרחנו לומר כי הכונה לאפוקי איש זקן ממנו, עיין מנחו' ל"ח: אמר ליה לוי לשמואל אריוך לא תיתיב אכרעך וכו', מכות ג': א"ל שמואל לרב מתנא לא תיתיב וכו', נזיר כ"ד: אמ' שמואל לאבוה בר איהי לא תיתיב וכו', נדרי' נ"ה. עירובי' נ"ד. א"ל והיינו רב יוסף לרבא בריה דרב יוסף בר חמא. זבחי' ק"ה. א"ל רב המנונא לר' זירא לא תיתיב וכו'. ולולי יראתי הייתי אומר דבר חדש בפשט א"ל ר' אלעזר לר' יאשיה דדריה וזהו כי מלת דדריה הוא מערך דריה שפתרונה בל"י וסורי מתנה והיה אפשר כינוי של ר' יאשיה על פי סיפור בירו' סנהד' ספ"ג דכ"א ע"ד שאי' שם כהנא דמך ושבק ירתו לר' יאשיה וקביל ר' לעזר סהדו דלא באפוי וזכי לר' יאשיה. נשמע מזה שבשביל ר' לעזר (והוא ר' אלעזר דבבלי) זכה ר' יאשיה בירושתו דר' כהנא אעפ"י שלא בא ר' יאשיה לבי"ד ואמרינן בירו' שם אדם ששלחו אחריו ג' פעמים ולא בא ר' יהושע בן לוי אמ' מקבלין העדות בלא בעל דין ועבדין ליה גזר דין כהדא כהנא דמך וכו' הרי אעפ"י שלא בא ר' יאשיה וגם לא הוזכר כי שלחו אחרי דר' יאשיה בכל זאת היה ר' לעזר מזכה אותו וזה כאלו בתורת מתנה באה הירושה לר' יאשיה וזה דבר תימה הוא עיי' היטב תוספ' ב"ק קי"ב: ד"ה ושלחו ולכן לבי אומר לי שבני דורו של ר' יאשיה כינוהו בעבור זאת: דדריה כלומ' אשר מתנה באה לידו. ועוד יש להעיר כי מירו' מ"ק פ"א דפ"ב ע"ג נשמע כי דוריי היה שם פרטי דאי' שם יישוע אחוי דדוריי הוה ליה עובדא וכו'] —

הֹּוֹר (Zeitalter, Geschlecht) אביו יקלל ואת אמו לא יברך (משלי ל', י"א) משום דאביו יקלל ואת אמו לא יברך אל תלשן? (משלי שם י') אלא אפי' דור שאביו יקלל ואת אמו לא יברך אל תלשן מנא לן מהושע בפסחי' בראש גמרא דפ' האשה (פ"ז:[1]). ובב"ר פ' ל"ו (לפנינו ר"פ ל"ה)[2] ויאמר אלקים זאת אות הברית וגו' (בראשית ט' י"ב) אמר ר' יודן לדרת כתיב (שם) פרט לשני דורות לדורו של חזקיהו ולדור אנשי כנסת הגדולה שהן צדיקים ואין צריכין אות ואין מתיראין מן המבול. *[אחי"ה מן שהן צדיקים וכו', הוא מפי' דרבינו. וכנ"ה דור אנוש.. דור המבול .. דור הפלגה עיי' באריכות סנהד' ל"ח: ק"ו: ק"ח. ב"ר פל"ח ועיי"ע גלגל ד' דן א'. דורו של שמד שהש"ר פ' שימני מדר' שוט' מזמ' י"ז, מזמ' כ"ה, פסיקת' ויהי בשלח צד פ"ז. אסת"ר פ' גם ושתי. ילק' תהלים רמז תרע"א ועיי' הרמב"ן וישלח (בראשי' ל"ב, כ"ו). דור של גזרה ילק' תהלים רמז תרס"ז ועיי"ע קולמוס. — שבת ל"ג: בזמן שהצדיקים בדור צדיקים נתפסים על הדור אין צדיקים בדור תינוקות של בית רבן נתפסים על הדור. סנהדר' ק"י: אספו לי חסידי אילו צדיקים שבכל דור ודור. סנהדר' מ"ז: אין דורינו רואה

---

[1]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע בפסחי' בפי' כל שעה וט"ס הוא, וכגי' רבינו אי' בנוסחי' וכן בילק' משלי רמז תתקס"ב אבל בכ"י מ' הגי' שלא בדיוק. [2]) וגי' ל"ו לנכון בכ"י ו"ו וה"ב ודפ"ר וכ"ה בע' חפץ אבל בשדפ"ע כאן ובע' שלח א' בט"ס ל"ז.

אלא לפנים. ערכין י"ז. דור לפי פרנס . . פרנס לפי דור. סוט' מ"ט: סנהד' צ"ז. דור שבן דוד בא וכו', עיין על אגדות אלה מאמרנו אודות משיח תחה"מ ועוה"ב במ"ע דמ"ג כרך כ"א. תקע"ו והלאה ותמצא חפץ. סהנד' צ"ז: הדור יתום וכו'. חגיג' ג': ירו' חגיג' רפ"א דע"ה ע"ד, ירו' סוט' פ"ג די"ט. מכילת' בא פט"ז אין דור יתום שראב"ע שרוי בתוכו. ברכו' כ"ח. אוי לו לדור שאתה פרנסו. שמ"ר פ"מ. ויק"ר פכ"ו הראה למשה דור דור ושופטיו דור דור ומלכיו דור דור וחכמיו דור דור ומנהיגיו וכו', ע"ש חגיג' ה' רע"א עיי"ע דרע ומ"ש. כתובו' י"ז. אי לחד בדרא אי לתרי בדרא. והקבוץ פסחי' צ"ו: פסח דורות. יבמות מ"ט סע"ב ונ' רע"א את מספר ימיך אמלא אלו שני דורות וכו'. ברכו' ל"ה: גיטין פ"א. שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים וכו'. שהש"ר פ' הדודאים בדורות הראשונים אנשי כנ"ה הלל ושמאי ורבן גמלי' הזקן בדורות האחרונים רבי יוחנן ב"ז וכו'. ירו' נדרים ספ"ה דל"ט: היכן הוא קטן שבכם (ר' יוחנן ב"ז) שהוא אב לחכמה ואב לדורות וכו'. ילק' תהלי' רמז תש"ג לספר כל נפלאתך זה הלל שיש בו לשעבר ויש בו לדורות. חולין צ"ג: יבמות ל"ט: אכשור דָּרֵי] —

* דּוֹר (בל"י δόρα עור Fell) איכ"ר פ' רבתי: דור דתבן והגי' הנכונה עיי' בע' אדר ושם הובא גם ל"ע ﺩﺭ קבוצת דבר מה Menge ואולי זה הוא דור דכאן. ופה יש להעיר כי אולי מדרש שו"ט מזמר כ"ו דרש ד ו ר י נסע מענין ל"י הנ"ל וזה מ"ש באיוב כתיב ואתמלטה ב ע ו ר שני ובחזקיה (ישעי' ל"ח, י"ב) כתיב ד ו ר י נסע נגלה מגיד שאף ע ו ר שיניו נטל. וקצר מלסיים שכן בל"י קורין לעור דורא ועיי' המשביר בצד ע'. ועיי' עוד מה שכתבתי בע' דר ה'.

* דּוֹר הוא ציווי מפעל נָדר עיי"ע.

* דּוּרָא (Last) ב"ק צ"ב סע"ב אי דלית דורא דלינא וכו', פי' אם תדלה ותגביה המשוי עמי דלינא. דורא משוי כן גרס ופי' רש"י ורבינו בע' דל ב' פי' וגורס בענין אחר ע"ש. וגזרת המלה מל"פ ﺩﻭﺭ מי שהוא נושא משוי, עיי' לעיל צד קל"ד —. בֵּי דורא שם מקום עיי"ע.

* דּוריי שם עצם עיי' סוף ע' דר אחרון ומ"ש.

* דייר בקהל' רבה פ' דברי דייר בינה בפרה אולי הוא מל"ע ﺻﺎﺭ formen מצייר כדי שיעלה בדמיונו והראיה כי לגי' רבינו בע' מלמד: מדיר בינה לפרה והוא אפעל מל"ע נדר ﻧﺪﺭ פי' הבין והבדיל דבר מתוך דבר ועיי' עוד ע' דרבן.

☞ דֵּיר (כמו בל"מ זֵר Kranz) תרג' זר זהב (שמות כ"ה, י"א; כ"ד, כ"ח) דיר דדהב.

דָּרָא (= דִּירָא לפע"ד מל"פ ﺗﺎﺭﻭ ממש כמו ﻛﻨﻪ והוא כנה Insekt, Milbe ובל"ר ricinus) בצלוחית פ"ט בפרה (מ"ב) הדירא והכנה שבתבואה כשרין מפני שאין בהן ליחה. פי' "תולעת של חטין ומפרשי רבנן דהוא סלמנטון דת"ר (כ"ב צ"א:) ואכלתם מן התבוא' ישן (ויקר' כ"ה, כ"ב) בלא סלמנטון מאי בלא סלמנטון רב נחמן אמר בלא ר צ י נ ת א [ולית הכין הוא אלא סלמנטון] הוא תבואה שנרקבה מלחלוחית הארץ [מרוב יושנה] (וגבי) [צ"ל אלא גבי] משכן אמר (שבת ק"ב: ועיי"ע דרן) קרש שנפלה בו דרנא [וכו']. וכינה פי' תולעת" (וכן בל' ישמעאל קורין לתולעת דרן). *[אחי"ה כל דברי הערוך מלבד הסיום נעתק מפי' רה"ג לסדר"ט צד כ"ט ול'. ודברי הערוך מגומגמים בדפוס והגרי"ב הניח קושיתו בסתירת רבינו בצע"ג אבל לפי תקוני היינו לפי תשלום שהבאתי במסגר תו לא קשה מידי ומלבד תשלום זה קשה סיפא לרישא כי מתחלה אמר תולעת של חטין ואמר ומפרשי רבנן דהוא סלמנטון ואח"כ אמר דהיא תבואה שנרקבה וכו' אבל בפי' רה"ג אי' לנכון ולית הכין הוא וכו' וכצ"ל בערוך ומפי' הר"ש לפרה שם נראה שערך דכאן כבר בקצרה היה מונח לפניו ע"ש —. וגי' רצינתא אי' לנכון בכ"י ל"ד וה"ב וכ"ה בפי' רה"ג רק שם רצינא וצ"ל רצינתא וכ"ה בב"ב שם וכ"ה בע' רצן בדפוסי' ישנים ובכ"י ערוך, אבל בכאן נשתבש בדפוסי' רצעתא. ופי' רצינתא שכתב רבינו בע' רצן "פי' שלא יאכלוה תולעים" הועתק אות באות מפי' רגמ"ה כ"י לב"ב כמו שהעתיק בכאן פי' דירא וכנה מרה"ג. והסיום: וכן בל' ישמעאל וכו' לי' בפי' רה"ג ובאמת לי' בערוך דפ"ר ונראה שיד מבורך הסופר היתה שלטת בערך זה וכ"ה הסיום בכ"י ב"ר אשר הועתק מערוך כ"י מבורך הסופר (עיי' במבוא ובע' אונוס). ובאמת לי' מלה ערבית בהוראה זו כי ענין ﺩﺭﻥ טיט ולכלוך. והרמב"ם פי' דירה וכנה שבתבואה הם העש והתולעת אשר יולדו ב ק מ ח וכו' ע"ש. ולולי מסתפינא הייתי אומר לפי זה כֵּי דירא באותיות הפוכות כמו ארדה והוא בל"פ ﺃﺭﺩﻩ קמח עיי"ע ארדלג. והרד"ק בשרשים פי' דראון של מקרא (ישעי' ס"ו, כ"ד; דניאל י"ב, ב') על ידי הדרי והכנה שבתבואה וכו' וכפי' ישעי' כתב כמו כן ושם

גורס הדרא והכנה ולפני בעל כ״כ היתה גי׳ מוטעת בדברי רד״ק בשרש דרא על כן הקיף על הרד״ק קושיות. ואם לפי׳ רד״ק נבאר המלה אז תהיה גזרתה מל״ע درا, درء ענין ביזוי ומיאוס. ולעווי נדחק לפרשו מענין דירה וכבר הקדימו בזה הרב החי׳ לעוויזאהן בתולדות החיות צד ש״ט — ודע כי עוד פי׳ أرده בל״פ הפסד וחסרון ומום וזה: אדמה מארד (נ״א מארר) בהושענות] —

* 2 דָּרָא (פי׳ בל״ס חצר) עיי״ע דרת[א].

* 3 דָּרָא (בל״י δόρυ עץ וכ״ה בל״פ دار Stück Holz) שהש״ר פ׳ כמעט ודרא יקידא יקדת פי׳ שרפת עץ נשרף. ובמ״כ מפורש חצר ואין נלפ״ע. ובאיכ״ר פ׳ ממרום הגי׳ קרתא יקידתא אוקידתא.

* 4 דָּרָא בל״פ تر בל״ע ثرى ובל״י διερός לח (frisch, feucht) אסא דרא כ״ה לפי הגי׳ האמיתית בע׳ אסא ע״ש ועוד עיי״ע חלף ה׳.

דָּרְבָּן (פי׳ מלמד הבקר ונגזר מן למד פי׳ מלמד ומנהיג לעשות angewöhnen, anhalten וכן דרבן מל״ע درب (üben, abrichten במחט בפ״ט בכלים (מ״י) מלמד שבלע את הדרבן. פי׳ בע׳ מלמד. *[אחי״ה ושם נגרר רבינו אחר פי׳ רה״ג בסד״ט צד ו׳ ע״ש. ועוד הביא פסיקתא דר״ה (והיא פסיקתי׳ דר״כ בחדש השביעי צד קנ״ג) ג׳ שמות נקראו לו מלמד שמְלַמֵּד הפרה לחרוש ליתן חיים לבעליה, מרדע מורה דעה לפרה, דרבן שמדיר בינה (כ״ה לנכון בכ״י ק״מ) לפרה. וכגי׳ רבינו אי׳ בפסיקת׳ שם לפי גי׳ כ״י א״פ ויפה העיר הרב החי׳ ר״ש באבער שם הערה נ״ג כי במקום בינו בערוך ערך מלמד צ״ל בינה וכ״ה באמת בכ״י וכ״ה בפסיקת׳ רבתי רפ״ג ולמה נקרא שמה דרבן שמדיר בינה בפרה ובמד״ר פי״ד הגי׳ שדר בינה בפרה ובקהל׳ רבה פ׳ דברי אי׳ דייר עיי׳ ערכו לעיל. ונראה שגזרוה מלשון דירה ומושב וזה מה שאי׳ בירו׳ סנהד׳ פ״י דכ״ח רע״א ד״א גי׳ שמות יש לו מרדע דרבן ומלמד מרדע שהוא מורה דיעה בפרה דרבן שהוא מַשְׁרֶה בינה בפרה מלמד שהוא מלמד את הפרה לחרוש בשביל ליתן חיים לבעליה. וכצ״ל בויק״ר פכ״ט ובילק׳ אמור תרמ״ה ושם פנחס רמז תשפ״ב ובכולם צ״ל במקום שמורה בינה כגי׳ רבינו: שמדיר בינה וכבר פירשתיה בע׳ דייר. וכתב הרד״ק בשרש דרבן: הוא המחט התקוע בראש עץ שטוענין בו השורים בעת החרישה והמחט יקרא דרבן והעץ יקרא מלמד וכן אמרו במשנה (כלים פ״ט מ״ו) מלמד שבלע את הדרבן כלומ׳ שנבלע אותו המחט התקוע בעץ בתוכו ע״כ. ובגוף הפי׳ מצאתי כמו כן בספר אלאסול לר׳ יונה ן׳ גנאח (צד קס״ג בהוצאת נייבויער) וכתב שם אחרי שהזכירו כי אין זו ממלות ערביות והוסיף לומר: الذى يقول عنه فى תלמוד השוכר את הפרה (ב״מ פ׳ רע״א) היכא דלא שני מאן משלם רב פפא אמר דינקיט פרשא משלם. ورايت فى شرح מלמד בלישנא דרבנן פרשא. ورايت لرב שרירא גאון דרבן כמו מחט גסה חד שנותנין אותו במלמד הבקר בשעת חרישה שכל זמן שהוא הולך נכוחו במעגליו אינו מכאיבו וכל זמן שמתעקם יכנס בבשרו ומכאיבו נמצא מפיק אותו לתלמיו וזהו ששנינו מלמד שבולע את הדרבן ובלשון ישמעאל קורין אותו בבבל مهماز [Stock mit spitzigem Eisen] עכ״ל. ולפי פי׳ זה נגזרה מלת דרבן מל״ע ذرب פי׳ נקד וטען. ועל זה כיון הרד״ק במ״ש שטוענין ורש״ג במ״ש יכנס בבשרו ומכאיבו. וכתב במ״כ לויק׳ פכ״ט מסאסא פי׳ הערוך דרבן שמנקדין בו הפרה להוליכה בדרך ע״כ ובערוך לי׳ בזה״ל בע׳ מסאסא ולי׳ בע׳ מלמד ואם כזה מצא בעל מ״כ בערוך שלפניו נשמע מזה כי גם הוא גוזר אומ׳ דרבן מפעל ذרב פי׳ מנקד בברזל ובעה״ק שנ״ב בע׳ דרבן פי׳ באמת בזה״ל פי׳ ברזל שבמלמד הבקר ע״כ. בכל זאת דעתי נוטה לפי׳ החי׳ פליישער בהוספות לעמת״ר של לעווי כי דרבן נאצל מל״ע הרשומ׳ בתחלת הערך ובאמת המקומות שהבאתי לעיל מורים על זה. וכנ״ה בתוספתא כלים ב״מ רפ״ד מסרק שיש בו דורבן הרי זה טמא טמא מת. ובלתי ספק צ״ל מסקיד שיש בו דרבן כמו שאוכיח בעה״י בע׳ מסקיד והוא מלמד כלומ׳ העץ שלו וזה שאמ׳ אם יש במקל מלמד דרבן כלומ׳ הברזל אז הרי זה טמא טמא במת. וראיה שצ״ל מסקיד כלומ׳ העץ ומקל של מלמד ממה דאי׳ בתיכף קודם לזה: מקל שעשה בראשו להיות תופס בו וכו׳ פרגל (עיי״ע) שעשה בראשו מסמר וכו׳. בכלי׳ כ״ה מ״ב ומארבעה לדרבן עיי״ע חרחר א׳ ושם מפורש] —

דַּרְבּוֹן (= דַּרְבַּאן בל״פ دربان עומד על הפתח היינו שומר Thürsteher, = hüter) בפ״ק דבכורות בגמ׳ דג טמא (ח׳:) אזל אשכח דרבוני מגואי ומאבראי "פי׳ ר׳ גרשום ז״ל סובין מושלכין שם מבפנים הפתח ומבחוץ. [פי׳ אחר דרבוני שומרין. [מגואי ומבראי] דאי חזו רושם כרעא דעיילא קטלי לשומרים דאבראי דשבקין גברא למיעל, ואי חזו רושם כרעא דנפקא קטלי לשומרין דגואי״. *[אחי״ה עד כאן הועתק

אות באות מפי' רגמ"ה כ"י לבכורות (בקובץ כ"י אנגיילִיקי דף ס"ז ע"א) וכמו שהשלמתי כצ"ל כי בדפוסי וכ"י ערוך בט"ס נכתב "פי' אחר דרבוני שומרין" בסוף הערך ושם אין לו שחר ועירבוב דברים שאין להם מובן נולד ככה, וכמו שערכתי דברי רבינו ממש כ"ה בכ"י רגמ"ה וכצ"ל מ ג ו א י ו מ ב ר א י אשר עליו מוסב פי' אחר (ובכ"י רגמ"ה הגי': אית דאמרין), ובנו"ג אזל אשכח דרבנאי מגואי ודרבנאי מאבראי, וכ"ה בע"י אבל לפע"ד צ"ל דרבאנֵי וכן נכתב' המלה בל"פ בהוראת פ"א שנזכר בפי' רגמ"ה. ולפי' ראשון אין לאל בידי למצוא פֵשר דבר כי סובין בל"ע نخالة ובל"פ خوشك آرد = خشكار עיי"ע גשקר, ועוד בלש' פרסית ס ו ב י ן = سبوس Kleie, לכן פ"א העיקר. ורש"י פי' לשני אופנים הנזכרים בערך דכאן. ועוד נמצא דרבון בהוראת שומר (דרכים) בדב"ר ספ"ו עכינה שהיה יושב על פרשת דרכים ונושכת לעוברים ולשבים בא הדרבון וישב לו כנגדה וכו' אך בחי' הרש"ש גרס דרכון ועיי' בחי' הרד"ל. — ומה שאי' איזה פעמים בתרגום דורבנא (עיי' איוב ל"ד, כ'; ל"ה, ט'; משלי ה', ט"ז; תהלי' ל"א, כ"ד) הוא ט"ס במקום רברבני וכ"ה בקצת דפוסי' במשלי שם, ובעל כ"כ והמשביר נדחקו בזה] — (א"ב ויסירו אביר (איוב ל"ד כ') ויעדו דורבנא)[1].

* דַּרְבָּן (בל"ע درب פתח פתוח לרוחה ולרוחב (weiter, freier Eingang תוספת' כלים ב"מ ספ"ו כל המדות שאמרו חכמי' בכרם כגון דרבן הכרם ומחול הכרם וכו' כולן באמה של ה' טפחים וכו' ובכ"י אירפ' (בהוצ' צוק"מ 585) אי' חרבן.

* דרבונות ט"ס תחת דרכונות עיי"ע דרכון.

דַּרְג (= דַּרְגָּא פי' בל"ס ובל"ע درجة מעלות של סולם Stufe, Stiege וממנו הפעל درج עלה במעלות) דרגא דרך גג בר"ג דפ' המוציא יין (שבת ע"ז:) ובפ"ק דכתובו' בגמ' כתובתה מאתים (י':). דרגא דאמדלא (שבת קנ"ה.) כבר פירשנו בע' אמדלא. *[אחי"ה ע"ש מ"ש וכנ"ה יבמות ס"ג. נחית דרגא נסיב איתתא סק דרגא בחר שושבינא. ובירו' קידושין פ"ד דס"ו. אי' רק: נחות דרג וסב איתא. פסחי' קי"ב רע"א ידא אאוסיא דרגא לפחדא ידא אפותא דרגא לשינתא אבל גי' רבינו נראה יותר עיי"ע אם ב' וע' פג ה'. ותרג' אונקל' ולא תעלה במעלות (שמות כ', כ"ג) ולא תסק בדרגין, ועיי' תרג' מ"א י', י"ט. כ' שיתא דרגין, והיחיד מ"ב ט', י"ג דְּרַג שעיא; אסתר שני א', ב' דרגא קדמיתא, דרגא תנינא. והפָעל כמו דרך בהפעיל, ירו' שביעית פ"ד דל"ה ס"ב הקוצץ בקורות לא יהא מחליק ומדריג מדריג ומחביק צ"ל ומחליק וכן בתוספתא שביעי' פ"ג לגי' כ"י אירפורט הקוצץ קורה של שקמה הרי זה לא יחליק ולא ידריג וכו' ר' יהודה אומ' מקום שנהגו לחליק ידריג, להדריג יחליק פי' להדריג לעשות מדריגות, או אם פי' לחליק לעשות חלק ופשוט אז הפכו להדריג לעשות בלול משׂובך כשליבה verwickelt ובאמת כן פתרון درج בל"ע complicare. ירו' עירובי' רפ"ז דכ"ד: כופת שהדריגוהו פי' שנעשה כעין מדריגות] —

הִרג (= מַדְרֵג לפע"ד מל"ע مدرج פי' דרך סלולה להלוך שם Fussweg) בפ"ג בשביעית (מ"ח) אין בונין מדרגות על גבי גיאיות מלשון בסתר המדרגה (שה"ש ב', י"ד) ופי' מנהג לעשות תחת סולם של אבנים חלול ונקרא מדרגה. *[אחי"ה בירו' הגי' אין בונין מדריגות על פי גיאיות וכ"ה בע' גא. וכן בתוספת' כ"י שביעית רפ"ג ר' נחמיא אומ' בונין מדריגות על פי גיאיות, ובמשניות אין בונין מדרגות על פי הגאיות ובכ"י מ' ע"פ גאיות. ובדפוסי התוספת' שם הגי' כגי' רבינו דכאן] —

* הִרגי, דרגיבת בירו' שבת פ"ו ד"ח ע"ג דרגי דרגיבת משום דרכי האמרי ר' יהודה אומר משום דגון ע"ז. ואם גם כבר אמר החכם אין לך עסק בנסתרות בכ"ז אנסה את חילי לפרש את הלחישה הזאת מפני אותיות הקדושים אשר בהן נכתבה. והנה לפע"ד דרגי דרגיבת הוא לעומת המאמר בתוספתא שבת רפ"ח לפי גי' כ"י אירפורט (הוצאת צוקמ' מסכי שבת 118) האומר דגן ו ק ד ר ו ן הרי זה מדרכי האמורי ר' יהוד' אומ' דגן על שם עבודה זרה וכו' והנה לפ"ד דגן או דגון (כבדפוסים) הוא ל"ע دجون פי' חושך אפלה וקדרון ג"כ ענין חשכה מל"מ שמש וירח קדרו (יואל ב', י') עיי' רד"ק שרש קדר. וא"כ מי שאמר חושך ואפלה הרי זה מדרכי האמורי שלפי זה ארץ נתנה במחשכים ומי שאמר ככה היה במחשך מעשיו ור' יהודה חולק על זה כי באמרו מושג חשכה בלש' (ערבי) דגון יש לדון ממשמעות זה הלשון גם על דגון של ע ב ו ד ה ז ר ה. ואם כדברנו כן הוא אז נוכל לתקן בירו'

[1]) וצ"ל רברבנא עיי"ע.

במקום דרגי דרגיבת: דוגי, דוגינת ושניהם בל"ע دجى ، دجنّة חושך ואפלה. והראיה כי בתוספת' שם תיכף לזה אי' האומר ימיא ונוציא הרי זה מדרכי האמורי כ"ה עיק' הנוסח' עיי"ע אשכי ומ"ש פי' מי שאומ' ימים ולילות הרי זה מדרכי האמ' (שהאמין בשתי רשויות) וא"כ ממה שסיים בזה פתח שסיים בנוציא (nox לילה) ופתח האומ' דגון וקדרון פי' ואם לא אמר יום ולילה רק לילה וחשכת לילה וא"כ אין כאן דבר והפכו שנוכל לומ' שהאמין בשתי. רשויות בכ"ז בא התנא להשמיענו כי זה מדרכי האמורי. — וגי' הבבלי עיי' בשבת ס"ז רע"א.

דְּרַגּוֹן (= דְּרוּגִּין בל"י האמצעי δροῦγγος ובל"ר אמצעית drungus Heeresabtheilung; או בל"י ורומי אמצ' δρακῶν = Militairfahne, draco Schaar עיי' עט"ש לפערלעם צ"ד) בילמדנו פ' ותדבר מרים (בתנחומ' בהעלתך לי') אמר ר' אבהו מהו יפול מצדך אלף (תהלי' צ"א, ז') שהקב"ה משלים לכל אחד מישראל אלף מלאכים שמשמרין אותו כענין שנאמ' (ד"ה א', י"ב, י"ט) וממנשה נפלו אל דוד והן עושין לו דרוגין ואחד מהן נעשה כרוז [1] וכורז לפניו תנו כבוד לצלמו של הקב"ה למה שכל העולם מלא מזיקין (ועיי' ברכו' ו':) ובפ' כי אם שמור [תשמרון] (הובא בע' אקי ע"ש) המלאכים שמסר הקב"ה לאדם מהלכין לפניו בדרוגין כשם שטכסים [2] של מלכות לפניו ומכריזין לפניו אקי! שיתנו לו מזיקין כבוד שלא יעמדו לפניו ויזיקו אותו. — (א"ב פי' בל"י נושאי כלי מלחמה לפני שר). *[אחי"ה רמ"ל הבין דברי ר"ב לכונת ל"י δορυφορικός פי' נושא כלי מלחמה אבל מלבד שכתיבת המלה הזאת בספרי יוניים היא δορυφόρος או δορυφορικόν Leibwache קשה עלי הדבר להשות עמה מלת דרגון ויותר תתכן דעת בעל כ"כ שרומז על רד"ק שרש צנן שפי' צנות ורמחים (ד"ה ב' י"א, י"ב) כלי מלחמה דומה למגן טרג"א בלע"ז [targe Schild] וכן בערבי אלדרק"ה [درقة Schild] ע"כ וכן מצאתי אני מפורש בספר אלאסול לר' יונה (צד תקי"ג להוצאת נייבויער) ונשא הצנה הלך לפניו الدرقة ע"כ. אבל אזורה מוכיח שהמלה ל"י היא ובפרט לגי' היותר נכונה ד ר ו ג י ן כדאי' בכ"י ו"ו והיא בל"י האמצ' הנרשמת בתחלת הערך גדוד בעלי מלחמה והמלה נכתבה גם דרוקא לפי גי' הערוך בע' דרוקא ופי' שם על נכון חיל המלך. ובדפ"ר ופיז' בפעם אחת הגי' בדרגין ותהיה אז מל"ר draco ובל"י האמצעי δράκων דגל החיל ועוד גדוד חיל וסיעת מרעים ובזה הענין נמצאה עוד המלה ירו' סנהדרי' פ"ב ד"כ רע"א כד אתא רחמנא למיפרוק ית ישראל לא שלח לא שליח ולא מלאך אלא הוא בעצמו דכתיב ועברתי בארץ מצרים הוא וכל דרגון דידיה, ובירו' הוריות רפ"א דמ"ז, הגי' הוא וכל דורגון דידיה. במד"ר פ"ד ויקהל דוד את כל ישראל מן שיחור מצרים ועד לבוא חמת (ד"ה א', י"ג, ה') . . כמה זקנים מנה דוד שם . . תשעים אלף זקנים מנה דוד ביום אחד . . וקדשן שיהיו עשוין דרגון לפניו כלומ' קדשן ומעתד אותן לחיל מלך נושאין דגליו מלפניו. ואולי בענין גדוד וחיל מובן גם במאמר בשמ"ר פ"א ראה (משה) משוי גדול על קטן ומשוי קטן על גדול וכו' והיה מניח דרגון שלו והולך ומישב להם סבלותיהם וכו'. אבל לא אכחד כי ביותר נ"ל להבינו כאן מענין ל"ע درجة , درج פי' מַעלה וכאן בהשאילה חשיבותו וכן משתמשין בלא"ש er liess zurück seine Grade וכן בל"ר gradus. ועוד בהשאילה בירו' כתובו' פי"ב דל"ה סע"א ר' יוסא צם תמניי צומין לחמיי ר' חייא רבה ובסופא חמא דורגין דידיה צ"ל דרוגין דידיה או דרגין דידיה וכ"ה בקהל"ר פ' כל אשר תמצא פי' ראה נושאי כליו של ר' חייא רבה כלומ' מלאכיו המשרתים אותו ובדפ' זיטאמיר בכתובו' בטעות גרס רגזון ידיה. וגם מ"כ לקהל"ר נדחק לפרשו] —

דַּרְגֵּשׁ (כל"ס דרגושתא פי' מיטה Bett, Lager- statt ועיי' עוד בפנים) כבר פירשנו בע' גד [א']. על ראש המטה (בראשי' מ"ז, ל"א) תר"י דרגשא [3]. וישבת על מטה כבודה (יחזק' כ"ג, מ"א) תרג' ורמת דרגשין. ירוש' בברכו' פ' מי שמתו (ירו' ברכו' פ"ג ד"ה ע"ד) אי זו היא מטה איזהו דרגש אמ' ר' ירמיה כל שמסרגין את גופה זו היא מטה וכל שאין מסרגין את גופה זו דרגש. והתנן (כלים פט"ז, מ"א) המטה והעריסה משישופם [4] בעור הדג ואם מסרג הוא על גופה לאיזה דבר הוא שפה א"ר אלעזר תפתר באילין ערסתא (קסרירתא) [צ"ל קסרייתא] דאית להון נקבין. *[אחי"ה כל הציון של ירו' זה חסר בכ"י ערוך

[1] κήρυξ [2] τάξις [3] כ"ה בתר"י א'; ובתר"י ב': דרגושה [4] כ"ה לנכון בדפ' אמש' וכ"ה בע' שף ב' אבל בדפ' וויניצי כאן בט"ס משירשום.

ו"ו ל"ד וה"ב וכן חסר בדפ"ר ולא ידעתי למה ובדפוסים מן דפ' ווניצ' והלאה אי' וכן אי' בירו' מ"ק פ"ג דפ"ג רע"א. והנה בענין דרגש אי' במ"ק כ"ז, וסנהד' כ' סע"א דרגש מתיר את קרביטיו והוא נופל מאיליו. ועוד שם ושם מאי דרגש ערסא דצלא. ובסנהד' שם ועוד כ' רע"ב אמר ר' ירמיה א"ר יוחנן דרגש סירוגו מתוכו מטה סרוגה מעל גבה ופירש"י סירוגו: קשירתו. מתוכו: שיש נקבים בארכבותיו ותוחבין בהן ראשי רצועות התלויות בעור ועונבין ואין מרכיבין הרצועות על גב ארוכות המטה. ואליבא דמסקנא אי' שם בסנהד' הא והא מתוכו מטה אעולי ואפוקי בבזיוני דרגש אעולי ואפוקי באבקתא. וכן בנדרי' נ"ו: העלה לפי המסקנא הא והא מגופן מטה אעולי ואפוקי בבזיני דרגש אעולי ואפוקי באבקתא. ופירש"י בסנהד' בבזיוני: בבזעים ונקבים של ארוכות מכנים ומוציא ראש החבל ומסרג. באבקתא לולאות התלויות בנקבי ארכבותיו ובהן מכניסין ראשי רצועות התלויות בשפת העור. ועיי' גם בפי' המיוחס לרש"י בנדרי'. נשמע מכל זה שדרגש היה מטה של עור (עיי"ע צלא) וממנו היו תלויות קרביטין פי' בל"י κρηπίς = κράσπεδον מה שתלוי מן הבגד כמין ציצית ובהשאילה רצועות ועיי"ע קרבט והרצועות הללו תלויות באבקתא פי' בנקבי הלולאות עיי"ע אבקתא וע' בז ה'. ומעתה זכינו להבין הוראת מלה דרגש והוא לפע"ד ל"פ تركش פי' נקבי הלולאות ,Schlingloch Oeffnung וזה עולה לנכון לפי המסקנא דלעיל. והרב הח' ברילל במ"ע ישורון מוציאו לאור הרב הח' קאבאק ח"ח צד ל"ד האריך אודות דרגש והעלה לנכון כי הוא מטה של רצועות Bänderbett מבלי שהיה בידו ביאור גזרת המלה יען כי כן החליט במהירות כי מרז"ל נעלם מחצב המלה. ובענין ערסא דגדא עיי"ע גד א'. ובתרגומים הורגלה המלה לרוב עיי' עמת"ר ללעווי ע' דרגשא. ובפי' הרמב"ם לפ"ז דנדרים כתוב: דרגש מטה קטנה נותנין אותה לפני המטה הגדולה שנקראת מטה כמו הסולם שעולין בו אל המטה הגדולה ע"כ ולפי זה גוזר אומר מע' דרג פי' מעלה. ואות ש' נוספת. אבל לפע"ד לא הוכרחנו לזה וגם אינו מוסכם כל כך לפי מה שציינתי לעיל מש"ס] —

דֻּרְדְּ (בל"ע دردى ובל"פ درد פי' שמרים ,Hefe (Bodensatz בפ' אין מעמידין בגמ' סמוך לחרם [הדרייני] (ע"ז ל"ב רע"א) חלא דשיכרא דארמאי אסור מ"ט משום דמערבא ביה דורדיא דיין נסך [1]. ובסוף סדר תעניות האלו בגמ' איזהו דבר (תעני' כ"ב.) אייתי דורדיא דחמרא שדאי ליה בשיפולא [2]. פי' דורדיא שדריא שמרים כולן אחד הן, ובלשון ערבי שמו דרדי [3]. אך שמריה (תהלי' ע"ה, ט') ברם דורדייהא. *[אחי"ה וכנ"ה בע"ז ל"ד סע"א האי דורדיא דחמרא דארמאי וכו'. מגיל' י"ב: כחמרא דיתיב על דורדייה] —

* דַּהֵד יומ' וע"ז הובא בע' דר ה' ודביק בי דרדיה כ"ה עיקר הגי' לפי כ"י ר"ח לע"ז ושאר כ"י ליומ' וענינו בל"פ כאב וכן בל"ע درد כאב השינים. ובע' דר ה' הארכתי אבל לפי גזרתו כאן הוא מקומו. ורבינו פי' בע"א ע"ש.

* דְּרַד (בל"פ دريدن (zerstückeln סוט' מ"ד. מן הצד מידריד ונפיק פי' מן הצד נחתך ונפרד וגי' רש"י מידדי ופי' נשמט ונמשך וא"כ גזרו מפעל נדד. אבל נמצאה מלת דרד גם בתרג' ירו' שמות כ"ז, ג' לדשנו: למידרדא יתיה, ובתר"י ב' במדבר ד', י"ג ודשנו: וידרדון, ובתר"י א' שם: וידָרְדוּן, ואולי כיון על לשון דרד פי' פסולת ושמרים.

דַּרְדַּג (דַּרְדּוּג לפי דעת רבינו יציקה ואולי הוא ל"פ اندردازی = دردازی יציקה (Ausgiessen בפ' תינינא דכתובות בגמ' אמר ר' יוחנן בן ברוקה (כתובו' י"ז, רע"ב.) [4] עבדא ליך אימיך דרדוגי משחא ארישא דרבנן, פי' גאון יציקת השמן. *[אחי"ה ושם אי' עוד הפעם, וכן הפעל ודרדיג מישחא וכו'. וכ"י ה"ב גרס דרדוגו ואולי הוא נכון כי דוגו = دوغو בל"פ שמן ואולי תתכן הגירסא רדדוגו פירוש ريز دوغو יציקת השמן]—

* דַּרְדַּנְיָא (Dardania) עיי"ע דרדנים ומ"ש.

* דְּרָאזָא, דָּארְזָא (לפע"ד ל"פ درزه אגודת ירק ובליל ושבלין וכדומה Gebund (Viehfutter בע' זר א' הובא משבת קנ"ה. זירין דרזי פי' כשמתגדלין ומתקשין נקראין דראזי, כה"ג בדפ' ווניצ' וכ"ה בדפ"ר ושם בט"ס דזרי וצ"ל דרזי וכ"ה בכ"י ו"ו ב'. ולפי פירושנו מסכים מה שאי'

---

[1]) וכה"ג בכ"י ר"ח לע"ז (בקובץ כ"י אנגייליקי דף י"ט:) ובנו"ג האי חלא דשיכרא דארמאה וכו'. [2]) וגי' דחמרא אי' בכ"י מ' וברש"י, ובדפי' ראשונים לי' אבל בדפ' וויען אי'. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב, וכ"ה עיקר בל"ע ופ', ובדפ"ע דורדי. [4]) כ"ה לנכון בדפ"ר, ובכ"י ה"ב בפ' שני; אבל בדפ"ע בט"ס בפ' קמא.

בשבת שם הן הן פקיעין הן הן זירין ועיי"ע פקע וע' כף ב'. ומפי' רבינו בע' זר א' לפי' ג"י כ"י יש ראיה לפירושי.

☞ דַּרְדְּסִין (Art Fussbekleidung) כלאים דירו' פ"ט (דף ל"ב רע"ד) ומנעלות הפינון דרדסין, פי' ברדסין בל"י מין מנעלים. *[אחי"ה תקונו של ר"ב עולה יפה עם מה שכתבתי בע' בנרסאי בסוף הערך ע"ש ולפי זה תהיה המלה ל"ר Bardaicus. ועוד י"ל כי ברדם הוא ל"ע بردعة חתיכת בגד צמר פינון Filz עיי"ע בדס וזה מה שאי' בירו' כלאי' שם תיכף קודם ציון דלעיל הברדיסין וממנו נשתבש דרדסין, ובע' בנרסאי הארכתי ע"ש] —

דַּרְדַּק (פי' בל"ס דרדוקא ובל"ע دردق קטן (klein בפ' איזהו נשך בגמ' הלוהו על שדהו (ב"מ ס"ו.) א"ל דרדקי קרעוה. פי' נערים. *[אחי"ה בנו"ג היחיד: דרדקא קרעיה. ועוד שם א"ד א"ל דרדקא קרעיה דכ"ע לגבי דידי בדינא דרדקי נינהו. פי' בחורים שלא הגיעו לסברא וכן פירש"י בשבת קמ"ה: אמר להו (ר' יוחנן) דרדקי! לא כך אמרתי לכם וכו'. פסחי' ל"ה סע"א אמר להו (רב אידי) דרדקי היינו טעמא דר"ל וכו'. גיטין י"א: א"ל (ר' ירמיה) דרדקי הכי אמר ר' יוחנן וכו'. שבת פ"ט: לא בסבי טעמא ולא בדרדקי עצה. ושם ק"ד. אתו דרדקי האידנא לבי מדרשא וכו'. ב"ק צ"ב סע"ב השתא דקשישנא לדרדקי. ב"ב קמ"ב סע"ב ולאו הלכתא כוותייכו דדרקי אתון. גיטין ל"ו רע"א, בכורו' מ"ו רע"א ב"ב כ"א סע"א מקרי דרדקי פי' מלמדי תינוקות] — (א"ב תרג' שחקו עלי צעירים (איוב ל', א') מגחכין עלי דרדקין [1]).

דַּרְדַּר (מל"מ וכן בל"ס דרדרא (Unkraut, Distel בפ"ז בשביעית (מ"א) ומאכל בהמה החוחין והדרדרין, מלשון קוץ ודרדר (בראשי' ג', י"ח; הושע י', ח'). *[אחי"ה וכנ"ה בויק"ר רפכ"ג ושהש"ר פ' כשושנה בא המלך והציץ בפרדס לידע מה עשה ומצאו מלא חוחין ודרדרין. ובשמ"ר פ"ל קוצים ודרדרים וסיראות. בפסיקתא דר"כ פ' ויהי בשלח צד צ"ג. ומעבר ליה חקלוון דדרדרין עיי' שם הערת ר"ש באבער אות רכ"ה. בע' חח א' הביא רבינו גיטין ע'. מאי דרדרא אמר אביי מוריקא דחוחי עיי' פי' רבינו בע' שם. ובע' עכביות הביא רבינו מב"ר פ"כ קוץ זו עכביות דרדר זו (קונדס) [צ"ל קינרס כמו בדפ"ר] ע"ש מ"ש]—

1 דַּרְדּוּר (בל"ע של ההמון دردورة כלי עגול ובדרז"ל חבית Tonne ועיי' עוד בפנים) בפ' אין מעמידין בגמ' חרס הדרייני (ע"ז ל"ב רע"א) הדרדורין והרוקבאות של גוים. ובס"ג דפ' ר' ישמעאל (שם נ"ט רע"ב) גוי שהביא ענבים לגת בסלים ובדרדורין אעפ"י שהיין מזלף עליהן מותר [2]. ובפ' ט"ו בכלים (מ"א) ר' יהודה אומ' דרדור עגלה: "פי' חבית של עץ עגולה עשויה לוחות (Dauben) ואעפ"י שהיא גדולה כיון שהיא לעגלה מטולטלת מליאה וריקנית" ובלעז טרטורה. *[אחי"ה כ"ה בדפ"ר, וויניצ' ובכ"י ו"ו וה"ב, ובדפ' פיז' בט"ס סרטורה, ובעה"ק שנ"ב אי' שרשורה וצ"ל טרטורה ופי' בלאי"ט tortura Krümmung כלומ' עיגול וכפיפה ודע כי עד ובלעז נעתק מלה במלה מפי' רה"ג לסדר"ט צד י"א רק שם אי' עוד בתחלה מלה אחת וז"ל דרדור עגלה טרקטורן פי' חבית וכו', ובלי ספק מלה ערבית היא ורבינו השמיטה כדרכו בהעתקתו מפי' רה"ג ולפי דעתי ברור שרבינו האי גאון ז"ל כיון על ל"ע طرجهارة פי' לגינה וצלוחית ולכן צ"ל טרקהורן. וכן פירש"י בע"ז ל"ב. הדרדורים: לגינים קטנים ובדף נ"ט: פי' דודורין [וצ"ל דרדורין] גיגיות קטנות ובלע"ז טולינ"ץ. מקולקל בדפוס ולפע"ד צ"ל בוטילונ"ץ בל"צ boutillons צלוחיות קטנות. אבל בכלים הוראת המלה כפי' רה"ג והערוך חבית של עץ וכו' וכן הביא הר"ש בשם הגאון והערוך. ובספרא שמיני פרק ז' פרש' ו' אף אני ארבה דרדור עגלה פי' הראב"ד פורטדורא בלעז ולפע"ד כיון ללשון איט' Kasten, forziere. ור"ח כ"י לע"ז ל"ב. (בקובץ כ"י אנגייליק' דף י"ט:) פי' ג"כ כערוך הדרדורין "פי' חבית של עץ". — ובענין גְזרת המלה כתב בעל כ"כ מבנות היונים היא זאת דריטי. וכונתו על ל"י δρύτη = δροίτη פי' אורנא מעץ hölzerner Trog, Sarg ואין דעתי נוחה ממנו והאמת כמו שכתבתי בתחלת הערך, עיי' הוספות של הח' פליישער לעמת"ל ללעווי צד תמ"ד. אבל מה שכתב שם כי ערך הבא אח"ז ג"כ מזאת הגזרה טעות הוא] —

---

[1]) ועיי' עוד התרג' ירו' א' לשמות מ', ח', ותרג' שני לאסתר ד', א' והיחיד לאיוב ג', י"ח יעקב דאיתקרי דרדק וכו' על פי חולין ס': יעקב הקטן. והמלה היא ממש ל"ע. והרימ"ז בט"ר ח"א, ק"ג הביא ממרחק הגזרה. [2]) בנו"ג שם בט"ס בסלין ובדודורין.

* 2 דַּרְדּוּר (בל"ע طرطور länglicher Hut, Mitra מין כובע ארוך) ספרי שלח פ' קט"ו בייחוד פטרן נוטלים חכמים את הדרדור של אשה מן הציצית. פי' לפע"ד מלה ערבית הרשומ'. ובילק' שלח לך רמז תש"ן צד רס"ח ע"ג ובע"י הגי' ביחיד פטרו חכמים את הרדיד של אשה מן הציצית. ולעווי הביא המלה בע' שלפני זה אבל אין לה שייכות עמה.

* דַּרְדַּר (בל"ע دردر מגלגל ומנענע סביב rollen, ringsherum bewegen) שהש"ר פ' אל גינת: מה אגוז זה את נוטל אחד מהכרי וכולן מידרדרין ומתגלגלין זה אחר זה כך הן ישראל לקח אחד מהן כולן מרגישין. ובעל מ"כ פי' מלש' מדרון אבל האמת כמו שכתבתי מל"ע הנ"ל או י"ל שהוא ל"ע دردر פי' מפזר ובהתפעל מידורדין פי' מפוזרין.

דָּרְיָה (= דּוֹרְיָה פי' בל"י δωρεά ובל"ם דורא דוראא מתנה כמו דורון עיי"ע Geschenk, Ehrengabe) בב"ר פנ"ד (נ"ג) כל השומע יצחק לי, ובפסיקתא דשוש אשיש (פסיקתי דר"כ צד קמ"ו סע"א) נאמר כאן עשיה (בראשי' כ"א, א') ונאמ' להלן עשיה: והנחה למדינות עשה (אסתר ב', י"ח) מה עשיה שנאמ' להלן נתן דוריה לעולם אף עשיה שנאמ' כאן נתן דוריה לעולם. ובילמדנו והכהן הגדול מאחיו (בתנחומי' אמור ל"י) מוחל לעונות ישראל ונוטל דוריה שלימה הוי לפי שהוא מוציא דוריה לעולם יקרא גדול. ובכי תבאו אל הארץ בפ' שלח לך (בתנחו' ל"י) הרי אתם נכנסין לארץ הוו זהירין להיות מעלין לי דוּרַאטַא. פי' דורון. (א"ב פי' בל"י משאת ומנחה עיי"ע דורון). *[אחי"ה אף אם נרדפים הם בכל זאת בכתיבתם נפרדים גם בל"י כי דוריה היא המלה הרשומ' בתחלת הערך ודורון היא δῶρον ולפעמים נתחלפו במדרש למשל בב"ר סוף פרש' פ"ה והיה זה משלח לו לזה כותנות (כ"ה עיקי' הגי' בכ"י בערך אנטיקיסר ע"ש) וזה משלח לו לזה דוּרִיות והבעל מ"כ הביא בשם הערוך פי' דוריות דורונות ולפנינו לי' עיי"ע הנ"ל ומ"ש. ובאמת בילק' יהושע רמז י"ח גרס בשם ב"ר דורונות, ובשהש"ר פ' כרם הגי' דורוניות. בשמ"ר פ"ה ובאו כל המלכים כלן לכבדו והביאו דוראות של עטרות ובילק' שמות ר' רמז קע"ה חסרה מלת דוראות. אבל דוראטא הוא קבוץ במשקל יוני אולם בל"י הקבוץ δῶρα = δωρεαί לכן נ"ל שהוא קצור מן δωρήματα פי' מתנות מהיחיד δώρημα, ועוד נ"ל להגיה במקום דוראטא: דומאטא והוא בל"י δόματα פי' מתנות וע' זקנים העתיקו מתנן ונבזבה (דניאל ב', ו') δόματα καὶ δωρεάν וכן העתיקו מגדנות (ד"ה ב' ל"ב כ"ג) δόματα והיחיד δόμα העתקה של מתנה (בראשי' כ"ה, ו'; ויקרי כ"ג ל"ח; יחזקי כ"ה, ל"ח) מתן (משלי י"ח, ט"ז), מתת (מ"א י"ג, ז'; קהלת ג', י"ג; יחזק' מ"ו, ו') נדבה (דברי' כ"ג, כ"ד; ד"ה ב' ל"א, י"ד). אבל בפסיקת' הנ"ל המלה בלי ספק היא שרשומה בתחלת הערך. ודע כי המאמר הנ"ל הובא בשם הפסיקת' בילק' וירא רמז צ"ג ושם א' דרוריא והמפרש בילק' כתב בצדו "פי' חפשית" כי חשב שנגזר מלש' דרור. והמלה חפושית הנרשמת בחוץ על דורייה הובאה פנימה גם בב"ר פנ"ג קודם המאמר המצויין דלעיל וז"ל יצחק יצא חוק לעולם ניתן דורייה לעולם א"ר יצחק חפושית יו"ד עשרה וכו' וכבר הוכיח בשום שכל הרב הח' ר' שלמה באבער במ"ע ישורון שנת תרי"ז, כ"ח ובהערה ט' בפסיקת' שם כי המדפיסים שגו לחשוב כי השם יצחק הוא אמורא והוסיפו "א"ר" לפניה ומלת חפושית שבאה מגליון הובאה שלא במקומה, ובענין גי' הילק' שוב ראיתי כי גם במדר' שו"ט מזמור צ' על פסוק תפלה למשה גרס כן: משל למה הדבר דומה לג' בני אדם שבאו ליטול דרוריה מאת המלך בא הראשון וכבדו וא"ל מה אתה מבקש וא"ל בשביל המרד שמרדתי אני מבקש שתתן לי דרוריה וכו' וכ"ה בילק' תהלים שם רמז תתמ"א. וגם כאן צ"ל דוריה או דורייה ולפני בעל כ"כ היה כתוב בשו"ט בתמורתו פרס וזו ראיה נוכחת] —

* דריי (שם מקום) ירו' שביעית פ"ו דל"ו סע"ג נהגין כהנייא מטיי עד דריי וההן חוטא דבוצרייא עד דפרדיסא ונ"ל שהעיר אחת היא עם Ἀδραά אצל אייזיביאוס (עיי' אונומסטיקון ע' אשתרות) ולדעתו רחוקה היתה מעיר בצרה כערך כ"ה פרסות, ובל"מ נקראה אדרעי ובהעתקת ע' זקנים Ἐδραΐν, Ἐδραεΐν ועיי' גיאגראפיא תלמודי' לנייבויער צד רנ"ה, ועוד רעאלווערטער-בוך לוויענער ח"א צד רצ"ה.

* דוריי עיי"ע דר ז' ומ"ש.

* דָּרְיָוֶשׁ (Darius) מלך ידוע ויש דריוש הפרס' (נחמיי י"ב, כ"ז) ודריוש המדי (המדאה) דניאל י"א, א'; ו', א'. ובויק"ר ספי"ג ובאסת"ר פ' ותבאנה אמר ר' יהודה בר סימון דריוש האחרון בנה של אסתר היה. ואני מצאתי זכר לדבר מדניאל ט', א' דריוש בן אחשורש. ועוד עיי' מה שדרשו רז"ל על דריוש במגיל' י"ב רע"א.

עבודה זרה ג'. ב"ר פמ"ד ועוד זולתו. והרב החכם האכשטעדטער נכבדות דבר אודות מלכי פרס ומדי וזמן השתלשלות מלכותם עיי' מ"ע אונג' איזראעליט שנה רביעית סי' י"א והלאה ובמ"ע יידישי' ליטעראטורבלאטט שנה ששית סי' מ"ח והלאה ועיי' שם פרט צד קצ"ה ועוד עיין מ"ש הרב החכם הנ"ל במ"ע סינאדאלבלאטט מסימן ט' והלאה.

דֶּרֶךְ (מל"מ ועניני רמיסת הרגל, מסלול ועוד כמו אורח בהשאילה מנהג וסדר וכן תשמיש (Weg, Art und Weise, Beischlaf בר"ג דשבת (ח' סע"ב ועיי' עירובי' צ"ח. צ"ט.) המעביר חפץ מתחילת ד' לסוף ד' והעבירו דרך עליו פטור. פי' שהעבירו על עצמו מימינו לשמאלו פטור. אמר ר"ע הוי זהיר מן היועץ לפי דרכו בהלכ' קמא דאלו הן הנשרפין (סנהד' ע"ו רע"ב) כלומ' אם נתן לך עצה בשביל תקנתו[1]. ובס"ג דפ' דיני ממונות בשלש' זה בורר[2] (סנהד' ל"ב סע"ב) ירמיה אחי העביר עלי את הדרך. פי' שסרסו והעביר ממנו דרך תשמיש כדכתיב (משלי ל', י"ט) דרך גבר בעלמה[3]. דרך לשון זכור ולשון נקבה בר"ג דקידושין (ב': ע"ש כי רבינו היה מקצרו). דרכו לימנות שנינו בר"ג דביצה (ג':). פי' פליגי ר' יוחנן וריש לקיש אליבא דר"מ. לר"ל ששונה כל אפי' ביצה בכלל לפי שדרכה לימנות אחת אחת ואיכא בין ר"מ לרבנן טובא דרבנן אמרי ו' דברים בלבד ור"מ אמר כל דבר חשוב שדרכו למנות א' א' ואפי' ביצה לר' יוחנן ששונה את שדרכו לימנות שנינו שאין בטלין ברוב ואפי' באלף אלו השנויין במשנה בלבד בפ' אחרון דערלה. א' הבגד שצבעו בקליפי ערלה וכו' (ערלה פ"ג מ"א). ב' האורג מלא הסיט הצבוע בקליפי ערלה[4]. ג' חבילי תלתן של כלאי הכרם (שם מ"ו) ועל זה שנינו (שם מ"ז) שהיה ר"מ אומ' את שדרכו לימנות מקדש וחכ"א אינו מקדיש אלא ו' דברים. ור"ע מוסיף אף ככרות של בעל הבית מפני שהן גדולים ואין נימנין אלא א' א' הנה י'. וכן מפורש בערלה ירושלמי (פ"ג ד"ס סע"א) ר' יוחנן ור"ל חד אמר לר"מ י' דברים מקדשין וחד אמר לדברי ר"מ כל הדברים מקדשין[5]. — דרכי האמורי כבר פירשתי בע' אמר [ה']. *[אחי"ה ודע בענין ציון ראשון של ערך הנוכחי אי' כגי' רבינו ג"כ בעירובין שם ושם אבל בשבת אי' לסוף ד' ברשות הרבים אבל בכ"י מינכען לי' אמנם בכל המקומות אי' חייב וכתב הגרי"ב בהפש"ב ונוסחת רבינו צע"ג ותיקון רב עכ"ל ולפע"ד גי' ופי' רבינו קאי בסלקא דעתא ולא לפי המסקנא ועיי' התוספ' שבת ד"ה לימא, אבל יותר טוב להגיה בדברי רבינו במקום פטור: חייב. ורבינו הלך בשיטת ר"ח הובא בתוספ' שם וז"ל נראה כפי' ר"ח דמפרש שהעבירו דרך עליו שהעבירו לפניו [מימינו לשמאלו] נגד גופו דה"א כיון שהגיע כנגדו הוי כמונח ונמצא שלא העביר ד' אמות יחד ומשני וכו'. ורש"י פי' בע"א וכמהו פסק הרמב"ם בפי"ב מהלכות שבת הל' י"ד ע"ש אבל הראב"ד השיג עליו ופי' כך: האדם העומד במקומו ונוטל חפץ מיד ימינו ומניחו בצד שמאלו לסוף ד' אמות אף עפ"י שכשהגיע לנגד עצמו הרי הוא כמי שהניחו באמצע שהוא מקום פטור כיון שלא הניחו חייב ואם הניחו או עכבו בידו שם מעט פטור וכו'. הוברר הדבר ששיטת הראב"ד כשיטת רבינו והיא שיטת ר"ח וכן פי' הריטב"א בעירובין צ"ח. וז"ל העומד בר"ה ונוטל חפץ מימינו ומעבירו לצד שמאלו מתחלת ד' לסוף ד' והוא מעבירו על פני גרונו בעוד שעומד במקום אחד אפ"ה חייב וכו' ע"ש. ומעט קודם זה אי' בריטב"א הגי' משבת ח': לימא תיובתיה דרבה המעביר חפץ מתחלת ד' לסוף ד' והעבירו דרך עלייתם ואלו הכא קתני פטור. וא"כ י"ל שזו הגי' מונחת גם לפני רבינו ואז צ"ל בערוך כזה: והעבירו דרך

---

[1]) בנו"ג מן היועצך ובכ"י מי במי שיועצך. ורש"י פי' לפי דרכו: להנאתו. ופי' רבינו כמדומה לי נעתק מפי' ר"ח לסנהד' אבל בקובץ כ"י אנגיילקי' בדף ק"ט: חסר הקונטרס ונשאר חלק ואין פירוש להדפים מנ"ו עד פ"ט. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב ושם בפרק זה בורר בט"ס. [3]) ופי' זה הובא ברש"י בשם שמעתי ואולי כיון על פי' הערוך. ופי' י"א ברש"י עולה עם פי' שהובא בע' זיו א' והוא נעתק אות באות מפי' ר"ח כ"י לסנהד' בקובץ כ"י אנגיילקי' דף צ"ב ע"ב כשאוכיח בע' זיו אי"ה. ולפי' רבינו דכאן מסכים מה שאי' בקידושין ב': ביאה איקרי דרך דכתיב דרך גבר בעלמה. ועיי' עוד בסוף הערך הדוגמאות. [4]) לפנינו בערלי' במ"ב הגי' הצובע מלא הסיט בקליפי ערלה. וכ"ה בע' סט ב'. ומ"ג שם אי' האורג מלא הסיט וכו' וכצ"ל בערוך. [5]) וסוגיא את שדרכו לימנות נשנית עוד בזבחים ע"ב ע"א וע"ב ועיי' שם בעלי תוספות. ויבמות פ"א: ועיי' שם התוספות ד"ה ר' יוחנן אומר וחשבו שם התוספות את יו"ד דברים את שדרכו לימנות קצת באופן אחר מכמה שמנאן רבינו כאן. אבל בכ"י ו"ו הגי' ב"ג (ר"ל משנ' ב' ומשני ג') האורג מלא הסיט וכו' וזה מסכים עם חשבון התוספ' שגם הם מנאו תלתא בבא דערלה (מ"א ומ"ב) לתרי מילי. אבל בכ"ז קצת אינו מסכים לפי' רבינו ע"ש היטב.

עליו ואלו הכא קתני פטור ומדפיסים וכותבי הערוך השמיטו בטעות תיבות "ואלו הכא קתני" וזו מעיד על מ"ש בתחלה כי רבינו קאי על סד"א ולפי זה גם בפי' רבינו צריך להשלים קודם פטור המלה הקטנה: מי או אמאי. — ויש להוסיף הדוגמאות האלה: דרכי שלום סנהד' כ"ה: שקלי' ב'. גיטין נ"ט. ס"א. דרכי הציבור ר"ה י"ז. דרך הטומאה לצאת ואין דרכה להכנס, אהלות פ"ג מ"ז; פ"ד מ"א, מ"ב. מ"ג; דרך בני מלכים לעמוד וכו', ברכו' פ"א מ"ב; דרכו של גומל חסד וכו' שבת ק"ד. כדרך שהושיב ירבעם בן נבט וכו' תעני' כ"ח. דרכו של איש לעשות מלחמה ואין דרכה של אשה לעשות מלחמה . . דרכו של איש ליבדק ואין דרכה של אשה ליבדק קידושין ב': דרכו של איש לחזור על האשה ואין דרכה של אשה לחזור על איש קידושי' שם ונדה ל"א: ולפי דרכינו למדנו סוכה פ"ב מ"א. התורה דברה כדרכה ירו' נדרי' רפ"א דל"ז ע"ג. כולם ענין מנהג וסדר ואופן ורגילות ומזה דרך ארץ הרבה בש"ס עיי' ברכו' ד'. כ"ב. ל"ב: ל"ה: ס"א. שבת קי"ד. יומ' ד': ע"ה: ביצ' כ"ה: סוט' מ"ד. קידושי' מ': ב"מ פ"ו. חולין פ"ד. נדה ס"ט: אבות פ"ב מ"ב והרבה מאמרים במסכת דרך ארץ רבה ודרך ארץ זוטא שמכונה על שם זה. ובלש' ארמי אורח ארעא ברכו' ס"ב: יומ' י"ב. עיי"ע אשפיז, גלף א' ועיי"ע ארח. ובהשאילה דרך ארץ ענינו תשמיש עיי' עירובי' ק' סע"ב למדין . . דרך ארץ מתרנגול וכו' עיי"ע צנע. גיטין ע'. דרך ודרך ארץ. ב"ר ספי"ח ועיי' שם ר"פ פ"ה מתוך שראה אותן מתעסקין בדרך ארץ ונתאווה לה. שם ר"פ כ"ב הודיע דרך ארץ לכל. סנהד' נ"ה סע"ב בא על אשתו שלא כדרכה. ושם ודבק (בראשי' ב', כ"ד) ולא שלא כדרכה. יבמות ל"ד רע"ב ער ואונן שמשו שלא כדרכן, ושם כמה פעמים כדרכה . . שלא כדרכה. קידושי' כ"ב סע"ב הקיש הכתוב כדרכה לשלא כדרכה. וגי' התוספות בסנהד' נ"ח: ד"ה מי: אם תענה את בנותי שלא כדרכן ואומר וישכב אותה כדרכה ויענה שלא כדרכה ובמאמר הראשון נתכונו על יומ' ע"ז: וכמו כן פירש"י שם ד"ה מביאות בשם שמעתי. ובדבור ואומר בלי ספק כיונו בעלי התוספ' על ב"ר פ"פ שאי' שם ממש כן, ובעלי דורשי רשומות במראה מקום לא הרגישו בזה. — עשית צרכיו נקרא ג"כ דרך ארץ ב"ר פ"כ הלך מעים בדרך הארץ עיי' מ"כ שם —. ומה שענינו דרך כמו אורח עיי' הדרושים בדרז"ל עירובי' נ"ג. ס"ד: יומ' כ"א. תעני' י': כ"ח. קידושי' פ"א. מכות כ"ה: ורבים זולתם. ובלש' סורי דֶּרְכָא וכ"ה אצל רז"ל קידושי' ב': דרכא דמיכלא יתירה . . דרכא דמשתיא יתירה וכו'. ע"ז מ"ח: דירכא אחרינא. והפעל בהפעיל יבמות ס"ב סע"ב וסנהד' ע"ו: המדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה פי' הנהיג] —

דָּרַךְ (פי' רמס treten מל"מ וכן דרך בגת keltern והשם דְּרוּכוֹת die Keltertreter) בהתורם בפ"ג בתרומות (מ"ד) הפועלים אין להם רשות לתרום חוץ מן הדרוכות שהן מטמאין את הגת מיד. פי' דורכי ענבים מפני שהן מטמאין את הגת מיד כשיתחילו לדרוך לפיכך הם [1]) רשאין לתרום הענבים קודם שיתחילו לדרוך מפני הפסד בהן זה פי' רבינו דניאל ז"ל [2]). דרכא ליה חמרא אגבה דכרעיה בגמ' דפ' ח' שרצים (שבת ק"ט.), פי' דרך לו והכהו. *[אחי"ה בנו"ג חזייה דדריכא ליה חמרא אגבא דכרעיה וגי' דדרכא אי' גם בכ"י מינכען. ודע כי בדפוסים ישנים נדפס דרכא בע' מיוחד וכן בע' הקודם דרכי האמורי נדפס בע' בפני עצמו ולא ידעתי למה ובדפ' אמש' אי' לנכון —. וכנ"ה כתוב' ס': דדרכא על דמא דחמרא עיי"ע גרדון. ירו' מעש' שני ספ"ד דנ"ה רע"ג ההוא גברא יתיב מדרך. בויק"ר פכ"ז אין אנא מודענא סורחנא דהדין ברי להדין דיינא כדון הוא קטל ליה דרכת עד דהסיל דיינא כיון דחסל וכו' וכתב במ"כ לפי הענין פירושו המתינה אבל לא מצאתי לו חבר ובפ' נשא גרס דחלת פי' היתה מתיירא והמתינה עד שסיים הדין ע"כ וגם בעל כ"כ פותר דרכת: המתינה ואין זה כי אם דברי נביאות ובלי ספק ט"ס הוא ועיקר הגי' כמו בבמד"ר פ"י: אין דאין הוא לברי באלין דיניא קטיל הוא ליה דחלת, כד גמר מיליא אמר לה וכו' ולפע"ד דחלת הוא מל"ע نحل, نخل כזב והערים ופירושו אחרי שראתה האשה כמה קשה הדיין כזבה והערימה ונתנה אמתלא לדבריה לומר דבר אחר משונה ממה שרצתה לומר בתחלה וזה ממש הוראת המלה הערבית. ובשהש"ר פ' חכו חסרה המלה הזרה באותו הסיפור] —

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב. ובדפ"ע בט"ס א י ן. [2]) עיי' מבוא לעיל צד XIV. וקרוב לזה מפורש בפימ"ש להרמב"ם בתרומות שם ועיי' עוד הר"ש ושם הובא הירו' תרומו' פ"ג דמ"ב סע"א הדרוכות מכיון שהילכו בהן שתי וערב וכו'. ובירו' ע"ז פ"ד מ"ד רע"ב אי' כמה פעמים: הילכו עליהן דרוכית וצ"ל דרוכות. והוא על משקל לקוחות.

* דֶּרֶךְ (באפעל פי׳ השיג erreichen והוא ל״ס דְּרַךְ ובל״ע دَرَكَ השיג והוא מל״מ שופטים כ׳, מ״ג) כתוב׳ ס׳: וע״ז ט״ו סע״ב רהט בתריה . . ולא אדרכיה ויפה פירש״י לע״ז: ולא אדרכיה: לא השיגו ודומה לו בפלגש בגבעה . . הדריכוהו. ועיי׳ רש״י לשופטים שם. וממנו השם אדרכתא Verfolgungsurkunde עיי״ע ומ״ש.

* דֶּרֶךְ (מל״פ دَرَنْكَ המתנה והפעל درنگیدن säumen, warten) בויק״ר פכ״ז דרכת עד דחסל דיינא ויפה כתב המ״כ לפי הענין פי׳ המתנה, ובפסיקת׳ דר״כ ע״ז הגי׳ שבקת וה׳ באבער הגיה בויק״ר הנ״ל ארכת וכ״ה בבט״ר לאייזלער ח״ב, מ׳ והנכון כמו שכתבתי מל״פ הנ״ל והראיה כי בע׳ אפקלין גרס רבינו וחלת וכ״ה ממד״ר פ״י.

* דרכיות, דורכיאות עיי״ע דדכאות.

דַּרְכּוֹן (בל״י Δαρεικός בל״ס דריכונא מין מטבע פרסי ויש מהן כסף ויש מהן זהב) בשקל׳ פ״ב (מ״א) (מצטרפין שקלים דרבונות ט״ס) [צ״ל מצרפין שקלים לדרכונות] ובפ׳ יש בכור לנחלה [במשנה] וכולן נפדין בכסף ובשוה כסף חוץ מן השקלים (בכורו׳ מ״ט סע״ב במשנ׳). גמר׳ (שם נ״א רע״א) תנא חוץ מן השקלים המעשר והראיון, שקלים דתנן מצרפין שקלים דרכונות מפני משוי הדרך (פי׳ שצריך להעלותן לירושלים ומפני משוי הדרך התירו לצרפן לדרכונות שהן זהובין הא לאו הכי לא״[1]). ובפ׳ גט פשוט (ב״ב פ״י מ״ב דף קס״ה:) דרכונות ד א י נ ו ן ונמחקו אין פחות משנים. *[אחי״ה כה״ג לנכון בכ״י ו״ו, ובדפ״ר דדאנון ובשדפ״ע (חוץ מדפ׳ אמש׳) בט״ס ד׳ אינון ובכ״י ל״ד ד׳ די אינון וצ״ל דאינון וכ״ה בנוסחאותנו. ועוד נמצאה המלה בשקלים פ״ב מ״ד שכשעלו ישראל מן הגולה היו שוקלין דרכונות וכו׳ כ״ה עיק׳ הגי׳ אבל בכ״י א״פ דרבונות וכן בכל דפוסי׳ הישנים וכן בקצת כ״י ערוך ודפ׳ ויניצ׳ וכולם צ״ל דרכונות ומטבע פרסי היה והרבה פירושים הביא גיזיניאוס בגזרת המלה עיי׳ תיזוירום ח״א שנ״ג והלאה ושם נדפסה צורת המטבע. ובענין שויו של המטבע עיי׳ בעקה מעטראלאגיע צד מ״ח. נ״א. קכ״ט והח׳ צוקערמאן על המטבעות צד ט״ז והלאה ועוד עיי״ע דרכמון]— (א״ב פי׳ בל״י ורו׳ מין מטבע פרסי של זהב [2] והיתה צורת דריוש חקוקה עליו ועל שמו נקרא ואולי הוא אדרכון כתוב בעזרא (ח׳, כ״ז).

☞ דַּרְכּוֹן (אם הגי׳ נכונה אז היא לפע״ד ל״י δρακόντιον בל״ר dracontium בל׳ איט׳ draconzio = dragontea, Drachenwurz, Schlangenkraut אבל עיי׳ בפנים) ירו׳ פ״ק דכלאים (דכ״ז.) הרכיב תריד על גבי דרכון אעפ״י שאין ישראל רשאי לעשות כן . . מאי נפק מנהון כורכי לבנון בנוסחא אחרת כתוב ירכון ע״ש. *[אחי״ה כונת ר״ב במה שאמר לעיין שם לא על ירכון כיון, כי כזה בל ימצא כי אם לעיין בירו׳ כלאים שם, ודע שבנו״ג שם בזה״ל: הרכיב תריד על גבי דרכון אעפ״י שאין ישראל רשאי לעשות כן נוטל הימנו זרע והולך וזורע במקום אחר מאי נפק מינהון כירבי לבנון. וכר״ש לכלאים פ״א מ״ד הובא הירו׳ בזה״ל הרכיב תרדין ע״ג ירבון אעפ״י וכו׳ מה נפק מביניהון קירבי לבנין. והנה רבינו הביא זה הירו׳ בע׳ שזף בז״הל: הרכיב תריד ע״ג ד ר ק ו ן וכו׳ מה נפק מנהון כורכי לבנון והוא ל״י ובלעז אטריפצ״ו. ועל זה כתב ר״ב ומאמר תלמוד ירושלמי זר בעיני . . וגי׳ אמיתית היא גירסת רבינו שמשון בפי׳ דמשניות כלאים הרכיב תריד ע״ג ירכון וכו׳ וכו׳ מה נפק מנהון ק ר ס ו ל כ נ ן וכו׳ וכו׳ עכ״ל אבל מה יתן לנו ומה יוסיף לנו ר״ב בגי׳ אמיתית של ר״ש אם משך ידו מלפרשה ואני באתי למלאות הסרונו ואומר כי עיקר הגי׳ ירבוז (עיי״ע ודוגמאות שם) וע״ד קרוסלכנן או כרוסלכנן, וגי׳ המלה האחרונה יש להוכיח גם מכ״י ערוך ו״ו ל״ד וה״ב שגרסו כורסין לבנין ובכ״י עיקרי התלמוד לר׳ אברהם זכות הביא בשם רבינו כורסי לבנון וכ״ה בכ״י ב״ר ובלי ספק צ״ל כרוסולכנון ובדפ״ר נשתבש כרסי בלנון וכן בדפ׳ פיז׳. והוראת המלות זו היא ירבוז הוא ל״ע يربوز = جربوز עשב הנקרא בלא״ש Melde ואמר מי שהרכיב תרדין (והוא בל״ע ثرد עשב הנקרא כן עיי״ע) על גבי ירבוז אעפ״י שאסור לעשות כן נוטל וכו׳ ומה נפק מנהון כרוסולכנון הוא בלי כל ספק ל״י ורו׳ χρυσολάχανον = chrysolachanum, Gartenmelde.

---

[1]) הועתק מפי׳ רגמ״ה לבכורות נ״א (בקובץ כ״י אנגיליק׳ דף קי״ג:) וז״ל שם מצרפין שקלים דרכונות . . הגזבור יכול לחלף השקלים בדרכונות זהב שקורין בלעז קוצוציש מפני משוי הדרך שצריך להעלותן לירושלים ללשכה טעם דמפני המשוי הא לאו הכי אין פודין וכו׳. פתרון הלע״ז לא ידעתי ובפי׳ הרשב״ם לב״ב קס״ה סע״ב אי׳ דרכמונות בלע״ז קינונ״ש ובפי׳ המיוחס לרש״י לד״ה א׳, כ״ט, ז׳ נמצא הלעז על אדרכונים: קצונ״ש. ובפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב שם מוקוסי. ובירו׳ שקלי׳ פ״ב דמ״ו רע״ד הובא בע׳ טבע בי אי׳ דרכונות דינרין. [2]) או גם כסף.

עיי׳ פליניאוס כ״ז, מ״ג ומה נכון מאוד פי׳ רבינו: ובלעז אטריפצי (כ״ה גי׳ כ״י) והוא בלאי״ט Melde, atrepice. ומעתה לא הוצרכנו לבאר דרכון ע״י δρακόντιον כי י״ל דרכון ט״ס תחת דרבוז והוא ל״ס זרבוז ממש ענינו כמו ירבוז ובר״ש מעשרו׳ פ״ה ס׳ מ״ח צ״ל זרבוזין במקום זרבונין] —

* דרכון, דרכונא עיי״ע דרקון.

* דְּרַכְּמוֹן (בל״י δράχμη ובל״פ درهم , درهم מין מטבע פרסי כמו דרכון) כבר בא זכרונו במקרא (עזרא ב׳, ס״ט; נחמי׳ ז׳, ע׳ — ע״ג) ובאיכ״ר פ׳ ותזנח: ויהב לתלמידוי דר׳ יהושע דרכמונין, ופי׳ המלה כמו אדרכונין עיי׳ הראב״ע לעזר׳ ח׳, כ״ז. ובעזרא ב׳, ס״ט פי׳ דרכמונים דינרי זהב ע״כ וכן בספרי הפרסיים ישתמשו درهم אצל دينار וכן פי׳ ר׳ יונה ן׳ גנאה בשרש דרך (עיי׳ כתאב אלאסול צד קס״ה להוצאת נייבויער) וז״ל واما تفسيرها فهى دنانير وتسما الدنانير فى ال משנה דרכונות كقولهم מצרפין שקלים דרכונות מפני משוי הדרך, והעתקתו: בענין פתרונו (של דרכמונים) הוא דנרין ונקראין הדינרין במשנה דרכונות כמאמרם מצרפין וכו׳.

דרלמום (והוא כמו אנדרלמוס בל״י ἀνδρολοιμός, μία — מגפת אנשים; דרמוסיא = אנדרומוסיא נגע אדם עיי״ע בח״א צד קמ״ג) בב״ר פל״ג (ל״ב) ויסגר ה׳ בעדו א״ר לוי למלך שקבע דרולמוסיא שלו במדינה נטל אוהבו וחבשו בבית הסוהר ונתן אספרגוס שלו עליו [1]) זה כמו אנדרומוסיא שפירשנו. ובפסיקתא דויהי בחצי הלילה (פסיקת׳ דר״כ צד ס״ז.) ואחר [כך] נותן להם דורמוסיות (פי׳) דבר כבד מאד. ובילמדנו ויהי חושך אפילה (תנחומ׳ בא סי׳ ד׳) לא הזרו הביא עליהן דורמוסיות זה הדבר. *[אחי״ה בתנחו׳ אי׳ ואם לא (כלומ׳ שלא חזרו) מביא עליהם דורמוסיות. ויתר הדוגמאות הבאתי בע׳ אנדרומוסיא. וכן בתנחומ׳ בראשית סי׳ י״ב בעון זימה אנדרלמוסיא בא לעולם ורבינו גורס בע׳ אנדרומוסיא: אנדרומוסיא בא לעולם, ובתנחומ׳ קרח סי׳ ז׳ ועושה ממנו אנדרולומסיא וצ״ל אנדרולימוסיא ועיי״ע אנדרולימוס. בפסיקת׳ שם הגי׳ ואחר כך נתן להם דורמסיות כגון הדבר. אבל בפסיקת׳ רבתי ספי״ז הגי׳ ואח״כ נתן להם דורמסיות דבר כבד מאוד, ובלי ספק גרס רבינו כן בפסיקתא דר״כ ומלת פי׳ הוספת איזה מעתיק היא, כי הוראת המלה הזרה באמת כן היא אבל במדרש לא הורגלה מלת פי׳] — (א״ב פי׳ אנדרולומוסיא בל״י הרג ומגפת אנשים וזו היא הגי׳ הנכונה ע״ש). *[אחי״ה ואולי יש להפריד את הערך דכאן לשני ערכים ומלת "שפירשנו" הוא סוף הערך דרלמום. ומציון בפסיקתא מתחיל ערך דורמוסיות ואם כן דרלמום ודורמוסית מקבילים לערכים אנדרולימוס, אנדרומוסיא, אשר מהם נתקצרו, וגזרת המלה מל״י δρυμός לא תצלח] —

דָּרוֹם (מל״מ פי׳ נגב ועוד א׳) שם עיר במזרחית צפונית בגליל וכנראה בין טבריה וציפורין. ב׳) שם הנגב ביהודה במחוז אדום ובל״י Δαρῶμα עיי׳ בפנים). בפ׳ כל הזבחי׳ שקיבל בגמ׳ טמא פסול (זבחי׳ כ״ב:) אמרו זקני דרום לא שנו. אמר עולא תקע להו ריש לקיש לדרומאי (שם). בפ׳ לא יחפור בגמ׳ מרחיקין את הנבלות (ב״ב כ״ה:) הרוצה שיחכים ידרים ושיתעשר [2]) יצפין וסימנך שלחן בצפון ומנורה בדרום. פי׳ ילך אצל חכמי דרום וילמד חכמה מהן, וי״א הרוצה שיחכים בשעה שמתפלל יכוין פניו כנגד מזרחית דרומית, הרוצה להעשיר יכוין פניו כנגד מזרחית צפונית. *[אחי״ה הפי׳ י״א הועתק מפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב שפי׳ ככה, וכן פירש״י — וכנ״ה בענין נגב בהפעיל בב״ב שם א״ל רבי חנינא לרב אשי כגון אתון דיתביתו בצפונא דא״י אדרימו אדרומי וכו׳ ופי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב שם אדרימו כלומ׳ שתתפללו חיזרו פניכם לצד דרום שנאמ׳ (מ״א ח׳, מ״ח) והתפללו [אליך] דרך ארצם ע״כ וכן פירש״י בעצם תומו. ובבינוני פעול: מנחות פ״ה. לפי שאין מביאין את העומר אלא מן השדות המודרמות. ופי׳ רגמ״ה כ״י למנחות (בקובץ כ״י אנגייליקי דף ל״ב ע״א) מודרמות שהן בדרום שהחמה זורחת בהן כל היום ע״כ ועיי׳ פירש״י. והתואר בירו׳ פיאה פ״ג די״ז ע״ד זירו׳ קידושין פ״א ד״ס ע״ד חצייה דרומי אני נותן לפלוני וכו׳. ב״ר פצ״א לשון דרומי הוא אבל ברם עיי״ע אבל. ב״ר רפ״א דרומו של רקיע. תעני׳ כ׳. גיטין ל״א: (עיי׳ ילקוט איוב רמז תתקכ״ב) ב״ב כ״ה: סנהד׳ ק״ו. רוח דרומית. והקבוץ זכר: שקלי׳ פ״ו מ״ג שערים דרומים —. ועתה אניף ידי בענין פי׳ ראשון בערך הנוכחי. הנה בלי ספק כונת רבינו במ״ש חכמי דרום היא על זקני דרום שהוזכרו ביבמות מ״ה. וזבחי׳ כ״ב:

[1]) בנו״ג ספרגוס וכ״ה בעי׳ ספרגוס. [2]) וכ״ה בכ״י ש״ס ובע״י ובנו״ג ושיעשיר וכ״ה בילקי׳ משלי רמז תתקל״ד.

ובירו' עירובי' פ"ו דכ"ג ע"ג זקני הדרום. וכך היא הצעת הגמ' דירו' שם: מהו לשכור רשות מן הפונדק ר' חיננא ור' יונתן סלקין להמתה דגדר אמרין נמתין עד שיבואו זקני הדרום לכאן אתא ר' נתן דרומא ושאלון ליה ושרא ע"כ, ובבבלי עירובין ס"ה: נשנית כל הסוגי' בשינויים כזה ר"ל ותלמידי דר' חנינא איקלעו לההוא פונדק וכו' אמר להן ר"ל נשכור ולכשנגיע (בכ"י מ' א"פ ודפ"ש וכשנלך) אצל רבותינו שבדרום נשאל להן אתו שיילו לר' אפס וכו'. ולפי השקפה ראשונה הדעת נוטה כי דרום היה שם מקום קרוב לחמתה דגדר ולכאורה כן מוכח משקלא וטריא אחד כי ביבמות מ"ה. אי' שם ועיילי זקני דרום דאמרי כותי ועבד הבא על בת ישראל הולד כשר ותחת זה אי' בירו' קידושין פ"ג דס"ד רע"ד ר' יונתן סליק עם ר' יודה נשייא לחמתא דגדר הורי תמן הוולד כשר. הרי שזקני דרום דבבלי נקראין בירו' בשם ובתכונת המקום דחמתא דגדר. אבל קשה הדבר להלמו עד מאוד כי דרום כמשמעו נגב וכן תרג' הנגב (דברי' ל"ה, ג') ית דרומא, וחמתא דגדר היתה בקרובה של ים כנרת במזרחה של א"י והנה בתחלה עלה במחשבתי ליישב כי שם מקום אחד קרוב לחמתה דגדר היה נקרא דרום או דרומה וראיתי מתרג' ים ודרום ירשה (דברי' ל"ג, כ"ג): מערב ים גינוסר ודרומא יירת (ועיי' פירש"י) וקצת סמך מצאתי עוד מירו' תעני' פ"ד דס"ט: דרומאי נהגין (אבלות דט' אב) חגה צפוראי נהגין חדשה טיבריאי נהגין שבתה (ועיי' תעני' כ"ט: וילק' הושע רמז תקי"ז) הרי דרומאי היינו אנשי דדרומא הוזכרו אצל אנשי צפורא וטבריא וכולם קרובין זה לזה בים כנרת היו. וכן הוזכרה דרומה אצל טבריה בסוף ירו' הוריות עיי"ע אמדרומה, ועתה הוברר לי כי בר דרומא (עיי"ע) כינוי של בר כוזיבא לא על שם ארץ דרום היינו מנגב יהודה כי אם על שם העיר. קרובה לטבריה וציפורא נקרא ובאמת שָׁם ערך מלחמה בר כוזיבא נגד הרומיים ושם היה מחנה ומבצר ביתר עיי"ע. ועוד מצינו בירו' ברכות פ"ח די"ב רע"א רבי אבהו כד הוה אזיל לדרומה הוה עביד כר' חנינא וכד הוה נחית לטיבריא הוה עביד כרבי יוחנן. והך דרומא הוא בהכרח בסמוך דציפורא וקרוב לטיבריא והראיה שמושבו של ר' חנינא היה בציפורין עיי' ירו' ספ"ז דסנהד' דכ"ה סע"ב.— אבל אחר עיון רב עלה על דעתי פירוש יותר מתקבל כי בלי ספק היה עוד דרומא אחרת ולפי אייזיביאוס היה דרומא כל המחוז עד עיר אליותרופולים וז"ל (הובא בריל‌אנד פאלישטינא צד קפ"ו) ἐν τῷ Δαρωμᾷ ὁρίου Ἐλευθεροπόλεως . . וכן כתב היארונימום (הובא שם) in Doroma, qui locus ad Eleutheropoleos pertinet regionem, ועוד הוזכר אצל אייזיביאוס כי עיר Γάδειρα שייכה למחוז אליותרופולים, וא"כ הוברר לי בלי ספק כי חמתא דגדר איננה מקום מעיינות אצל ים כנרת אבל הוא ממש Γάδειρα במחוז אליותרופולים ואולי משגרא דלשון הוסיפו המעתיקים מלת חמתא וא"כ גדר אשר שמה סליק ר' יונתָן היתה במחוז דרומא ודרומא עצמה היתה במחוז אליותרופולים ובע' אליותרופולים הוכחנו כי היא היא עיר בית גוברין היוצא לנו מזה כי ר' יונתן שסליק לגדר ואשר עליו כיונו ביבמות ועירובין הנ"ל בזקני הדרום אחד הוא עם ר' יונתן דבית גוברין הנזכר בירו' יומא פ"ז הל"ה דמ"ד סע"ב. וזה בית גוברין בגבול אדום היה וכן דרומא וזה שאמרנו בירו' פסחי' ריש פ"ג דכ"ט ע"ד חומץ האדומי בסימא דרומיא ובירו' כתובו' פ"ה ד"ל: להמשנה א"ר יוסי לא פסק שעורים אלא רבי ישמעאל שהיה סמוך לאדום מה סמוך לאדום לדרומה. וידוע כי אדום היתה בצד דרומית מזרחית של א"י וזה מה שהשיב ר' שמלאי לר' יונתן שא"ל אלפן אגדה א"ל מסורת בידי מאבותי שלא ללמד אגדה לא לבבלי ולא לדרומי שהן גסי רוח ומעוטי תורה ואת נהרדעאי ודר בדרום (ירוש' פסחי' פ"ה דל"ב סע"א), וכונתו היתה שר' יונתן היה יושב במקום דרומא והוא עוד בדרומו של א"י וקרוב לאדום. ובבבלי פסחי' ס"ב ובירו' סנהד' פ"א די"ח סע"ג נשנה כן בשינויים על אנשי לוד. ונראה לי יען שקרובה היתה דרומא וכן לוד [1] לאדום (עד שבעי ר' ירמיה קומי ר' זעירא ולוד לאו מיהודה היא? (ירו' סנהד' שם) לכן דברו חכמי ארץ ישראל בגנותן של דרומא ודרומיים, עיי' ירו' פסחים הנ"ל וכן ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב רע"ד ר' יוסה בעי הידן רבנן רבנן דהכא או רבנן מדרומא אין תימר רבנן דהכא ניחא אין תימר רבנן דדרומא רברבייא קומוי והוא שאיל לזעירייא, אין תימר רבנן דהכא ניחא אין תימר רבנן דדרומא (אתון) [צ"ל אינון] שריין ואינון אסורין וכ"ה בירו' ברכו' פ"ב ד"ה סע"ב. והנה מהרז"ף בדרכי

---

[1]) וזה מה שאמרה המשנה שביעית פ"ט, ב' ושפלת לוד כשפלת הדרום.

משנה צד קמ"ח הוכיח על פי מה דאמר רבי יאשיה תלמידו דר' ישמעאל: "וכשבאתי אצל חברי שבדרום" וכו' (סוטי כ"ה.) שבית מדרשו של ר' ישמעאל היה קרוב לאדום והוא בדרום א"י ולפי הנחה זו יפה עולה מה שאי' איזה פעמים אתא פלוני מדרומא ואייתי מתניתא בידיה דוגמא אחת הביא מהרז"ף שם מב"ק מ"ב. כי אתי ר' חגי מדרומא אתא ואייתי מתניתא בידיה. ואני באתי להוסיף: יבמות נ"ז סע"א כי אתא רב אחא (בר חיננא) [צ"ל בר חנינא] מדרומא אתא ואייתי מתניתא בידיה מנין לפצוע דכא וכו'. ושם נ"ח סע"א וסוט' כ"ד רע"ב והא כי אתא רבי אחא בר חנינא מדרומא, אתא ואייתי מתניתא בידיה מבלעדי אישך מי שקדמה שכיבת בעל לבועל וכו'. סוכ' נ"ד. כי אתא רבי אחא בריה דרב חנינא מדרומא אייתי מתניתא בידיה ובני אהרן הכהנים יתקעו וכו' אמור מעתה כי גם בירו' הנ"ל צ"ל ר' חנינא ור' יונתן במקום ר' חיננא וכן הגיה על נכון מהרז"ף במבוא הירוש' צד פ"ז רע"א מבלי שהזכיר הציונים הנ"ל. וכן מצינו כמה פעמים (עיי' ירו' שביעית פ"ה דל"ה ע"ד, ירו' יומי פ"א דל"ח ע"ה, ירו' מגילי פ"א דע"ב רע"ב) אייתי ר' הושעיא מתניתא דבר קפרא מדרומא (מן דרומא). (ובבבלי שבת י"ט: קמ"ה: בכורות י"ז. ובכ"י מ' לביצ' כ"ו: הגי' כי אתא רב הושעיא מנהרדעא אתא ואייתי מתניתא בידיה). והנה מהרז"ף במבוא הירו' צד ע"א החליט כי בר קפרא ישב בדרום ומשם הובאו לצפון הרבה ברייתות ששנה ואמר עוד ואפשר שהלך כבר לדרום בחיי רבי וכו' ובעת מיתתו של רבי היה בציפורין מקום ישיבת רבי בזמן ההוא (כתובו' ק"ד.) ואפשר שבא לשם ע"פ השמועה ששמע כי גבר החולי על רבי ע"כ וגם זאת מלתא דפשיטתא היא אצלו כי זקני דרום הם תלמידי ר' ישמעאל שישב בדרום עיי' ד"ה קמ"ח ומבוא הירו' צד ו'. אבל אחר מחילה רבה מכבוד תורתו לבי אומר לי להפך ולא לחלוק חלילה באתי רק תורה היא וללמוד אני צריך יען כן אחוה דעי גם אני בהגישי עצומותי נגד שיטת מו"ר נ"ע. הנה כבר הקדמתיך כלל גדול כי בכל מקום שהוזכר דרומא דרומיי אצל ציפורין או טיבריא מן הנחוץ להיות מקום סמוך לציפורין וטבריא ומן הנמנע לחשוב על דרום היינו מחוז לוד וקרוב לאדום, ובבחינה זאת בכל מקומות הנ"ל כי אתא רבי אחא בר חנינא מדרומא אי אפשר להיות דרום מקום מושבו של ר' ישמעאל אחרי שאביו של ר' אחא היינו ר' חנינא ישב בציפוריז והורה שם עיי' מבוא הירו' צד פ"ו: ובודאי גם בנו דר במקום אביו או בקרוב לו והיינו במקום דרומא והראיה ששני מקומות סמוכין היו ממה שאי' בירו' תעני' פ"ג דס"ו ע"ג חד זמן צרכון מיעבד תעניתא ולא נחת מיטרא עבד ר' יהושע תעניתא בדרומא ונחת מיטרא והוון ציפוראי אמרין ר' יהושע בן לוי מחית מיטרא לדרומאיי ור' חנינא עצר מיא מן ציפוראיי צרכון מיעבד זמן תניינות שלח ואייתי לר' יהושע בן לוי וכו' עאל ואמר קומיהון לא ר' יהושע ב"ל מחית מיטרא לדרומאיי ולא ר' חנינא עצר מיטרא מן ציפוראיי אלא דרומאי ליבהון רכיך ושמעין מילה דאורייתא ומתכנעין וציפוראי ליבהון קשי וכו' והנה אם גם מצינו שר' יהושע בן לוי ישב בלוד (ירו' תרומו' פ"ח מ"ו ע"ב ערק ואזיל ליה ללוד גבי ר' יושוע בן לוי) בכל זאת התענית שעשה ר' יהושע בן לוי בדרומא בלי ספק לא דרום היינו קרוב ללוד היה כי כבר הבאתי המאמר מירו' שלא ללמד אגדה לדרומי (והיינו ללודים) שהן גסי רוח ומעוטי תורה ואיך היה משבח ר' יהושע ב"ל לדרומאי שליבהון רכיך ושמעין מילה דאורייתא ועוד אם היה ככר ר' יהושע ב"ל ישב בלוד בשעת עצירת גשמים הנ"ל איך היה שלח ר' חנינא אחר ר' יהושע ב"ל לקרוא אותו האם נסיעה רחוקה כזו מילתא זוטרתי היא. וזו הטענה אשיב גם להשערה הנ"ל בענין בר קפרא שאחרי שהיה בשעת מיתת רבי בציפורין קשה להאמין שהעתיק אהלו מלוד ומדרומו של א"י אם שם היה דר אבל דעת לנבון נקל כי מושבו היה בדרומא היינו בקרוב לציפורין. וא"כ ר' הושעיה שהביא מתניתא דבר קפרא מדרומא לא תפשט מן דרומה של א"י היינו לוד כי אם מדרומא סמוך לציפורין וטבריא. ויש לי על זה ראיה נוכחת שהרי אביו של ר' הושעיא היה רבי חמא בדור של בר קפרא. וכבר הובא לעיל מאמר ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב רע"ד וירו' ברכו' פ"ב ד"ה: ר' חמא אבוי דר' אושעיא הוה ליה עובדא שאל לרבנן ואסרון ר' יוסי בעי איילן רבנן רבנן דהכא או רבנן דרומאי אין תימר רבנן דהכא ניחא אין תימר רבנן דרומיא רברבייא קומוי והוא שאל לזעירייא וכו' ופירושו לפע"ד רבנן דהכא היינו טבריא. ורבנן דרומאי היינו רבנן קרוב לציפורין וזה שאמר רברבייא קומוי פי' הגדולים לפניו והוא שאל לקטנים ובזה הסתלקו חבילות חבילות קושיות שהקיף מהרז"ף במבוא ע' ר' חמא צד פ"ה: ובודאי ר' הושעיא ישב בקרוב למושבו של אביו ר' חמא שדר בטבריא כנראה מסיפור זה ואיזה מקום היה קרוב לו אין זאת כי

אם דרומא קרוב לציפורין וראיתי מוכרחת מירו' ברכו' שם שאי' תיכף בסמוך: תני במקום שנהגו לשאול אבלים בשבת שואלין ובדרום שואלין ר' הושעיה רובא אזל לחד אתר וחזא אביליא בשובתא ושאיל בון אמר לון אני איני יודע מנהג מקומכם אלא שלום עליכם כמנהג מקומינו הרי שמקומו דר' אושעיא היה דרומא ודרומא זאת היתה קרובה לציפורין, לכן מה מאוד יתיישב כי תיכף אמר הירו' שם ר' יוסי בי ר' חלפתא משבח בדר"מ קומי ציפוראי וכו'. ואם כדברנו כן הוא אז נוכל לגזר אומר כי זקני דרום הם חכמי דרומאי והיינו מקום קרוב לציפורין ומשם היו ושם הורו גדולי האמוראים בר קפרא ר' חמא אבוי דר' הושעיה ר' חנינא ור' יהושע בן לוי ורב אהא ב"ר חנינא וזולתם רבים וכן שלמים וזה מה שאמרנו בחולין קל"ב: כי אתא ר' אחי בר חנינא מדרומא אמר ר' יהושע בן לוי וכל זקני דרום אמרו (כ"ה לפי גי' נכונה ברא"ש) ועיי' ירו' פיאה פ"א דט"ז ע"ג בשינויים. והשתא דאתינו להכא נוכל לקיים גי' ר' (חיננא) [צ"ל חנינא] ור' יונתן סלקין לחמתא דגדר שתכונתה היתה אצל ים טבריא בגליל ואיזה פעמים הוזכר דרום בצירוף זכרון גליל עיי' שבת קכ"ז: מעשה באדם אחד שירד מגליל העליון ונשכר אצל ב"ה אחד בדרום שלש שנים וכו' ע"ש באריכות ומסיים וכשבאתי אצל חברי בדרום התירו לי כל נדרי וכו'. ירו' עירובין פ"ה דכ"ב רע"ג מעשה בתלמיד וותיק למד עיבורו בג' שנים ומחצה לפני רבו ובא ועיבר את הגליל ולא הספיק לעבור את הדרום עד שנטרפה השעה. בב"ר פצ"ד אמר ר' יהושע בן לוי חזרתי על כל בעלי אגדה שבדרום (ועיי' עוד ע' דיותמין) שיאמרו לי פסוק זה (למה לא נאמר אלהי אביו אברהם) ולא אמרו לי עד שעמדתי עם יהודה בן פדייה בן אחותו של בן הקפר וכו' כד אתא ריב"ל לטבריה וכו' נשמע מזה שגם כאן מובן דרום שבגליל ושם חי בן אחותו של בן הקפר היינו בר קפרא. ובעלי אגדה שבדרום היינו בדרומא שבגליל והראיה כי רבי יונה שהיה מאמוראים הגדולים בציפרין נשתמש ג"כ בדיבור רבנין דאגדתא והבין בעלי דאגדתא דגליל עיי' ירו' מעשרות פ"א דמ"ח ע"ד ועוד מצינו באיזה פעמים (ירו' מעש' שני פ"ג דנ"ד ע"ב ירו' יבמות פ"א ד"ב ע"ג ירושלי' הוריות פרק ג' דמ"ז סע"א) ר' יעקב דרומייא בעא קומי ר' יוסי וזה ר' יוסי היה ג"כ מגדולי האמוראין דציפורי ועיי' עוד ר' יעקב דרומייא ירו' ברכות פ"ג ד"ו סע"ב וירו' סוכ' פ"ג דנ"ג ע"ד ושם פ"ד דנ"ד ע"ב וירו' תענית רפ"ב דס"ה. ובירו' ברכו' פ"א ד"ב ע"ב אי' ר' יעקב דרומנא וצ"ל דרומיא וכן גרס לנכון באמת המהרש"ם. ועוד מצינו ר' לעזר דרומיה בעי קומי ר' יוסי ירו' פיאה פ"ח ד"כ ע"ד, א"ר לעזר דרומיא וכו' ירו' יומ' ספ"ו דמ"ד רע"א, א"ר לעזר דרומיא לא כן אמ' ר' יוסי וכו' ירו' חגיג' פ"ג דע"ט ע"א. ואולי זה הוא הנקרא בבבלי סוטה כ' סע"ב ובמד"ר פ"ט ר' אלעזר בן יצחק איש כפר דרום. וכן מצינו ר' יהושע דרומיא אמר לפני ר' יונה, ירו' סוכ' ספ"ד דנ"ד ע"ד תני ר' יושוע דרומייא קומי ר' יונה וכצ"ל בירו' שבועות ספ"ז דל"ז סע"ב ושם בט"ס ר' יהושע דיומיא. ירו' חלה פ"א דנ"ז רע"ג אמר ר' יהושע דרומיא ר' יונה וכו' ועיי' עוד ירו' ברכו' פ"ט די"ד ע"ג וירו' חלה פ"א דנ"ז ע"ב, ירו' עירובין פ"ד דכ"א סע"ד ועוד מצינו ר' פנחס בשם ר' חלקיה הדרומה (תנחומ' ריש קדושים, ובילק' ישעי' ג' רמז רס"ד חסרה מלת הדרומה), ר' חילפא דרומיה (פסיקתא רבתי פל"ג) ר' יוסי דרומייא קומי ר' יונה (ירו' שבועות פ"א דל"ג ע"ב) —. יצא לנו מכל זה שבכל מקומות הנ"ל רק אז נמלט מהמבוכה אם נחזיק בהשערתנו כי דרום או דרומא היה שם מקום בגליל קרוב לטבריה וציפורין וזקני דרום או דרומאֵי (ירו' תרומו' פ"ב דמ"א ע"ד) דרומיי (ירו' פסחי' פ"ה דל"ב ע"א) או דרומאיי (שם פ"ז דל"ד ע"ד) או רבנן דרומא (ויק"ר פ"כ) ורבותינו שבדרום (פסיקת' רבתי פ' נחמו) הם קבוצת חכמים אשר ישבו שם וסביב לו ובלי ספק מקומות וכפרים אחדים שייכים לו או היו מגרשיו ואחד מהם נקרא כפר דרום אשר משם היה ר"א בן יצחק (עיי' לעיל) ועל קבוץ המקומות בשם דרומא מראה באצבע המאמר בירו' ברכו' פ"ט די"ב ע"ד ר' יוחנן ור' יונתן אזלין מיעבד שלמא באילין קריָיתָא דדרומה עלון לחד אתר וכו'. וחכמים גדולים רבים וכן שלמים ישבו שם כסאות למשפט ומתוך שבחו של ר' יהושע בן לוי (עיי' לעיל) למדנו שגם עמא דבר בכשרות והלך בדרך מישרים. ובזה זכינו להבין מאמר סתום ועמום בירו' חגיג' פ"ג דע"ט רע"ג ובגליל אינן נאמנין לא על היין ולא על הקנקנים ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי בן דרום שאמר מגליל הבאתיה נאמן ובן גליל שאמר מדרום הבאתיה אינו נאמן פי' בן דרום יש לו נאמנות ואם העיד שהביא הכלים בטהרה אפי' מגליל נאמן שבן דרום כלומ' עם הארץ ממקום דרומא שיושביו הגונים נאמן אבל בן גליל לא דחיישינן שהערים

לומר כי הביאם מדרום כדי שיראה בחזקת כשרות. והמפרשים ביארו באופן דחוק ורחוק. וגם זאת תצא מציון זה כי. דרום בודאי היה בגליל רק בחלק מיוחד ממנו ונודע שמו וחבלים נפלו לו· בנעימים כי הרבה תורה הרביצו שם עד שחכמיו קנו להם שם מיוחד: זקני דרום. ולפי פירושי· זה יפה כיון רבינו בעל הערוך בפירושו הרוצה שיחכים ידרים פי' ילך אצל חכמי דרום וילמד חכמה מהם. וכן מצאתי בב"ר פצ"ח חכלילי עינים מיין בני דרום שעיניהם כחולות וכחם יפה לתלמוד תורה ופי' כחולות מאירים ובהירים עיי' מ"כ שם. ועל זה יפה נתן ר' יצחק הסימן ומנורה בדרום ואולי ר' יצחק זה אביו של ר"א מכפר דרום היה ואז יגדל כח המאמר בסיבת האומרו וגם ר' יהושע בן לוי שאמר לעולם ידרים וכו' כיון על למוד תורה והוא ג"כ אחד מזקני הדרומה כדמוכח ממה שכתבתי לעיל. וזאת שנית כי סימן מנורה עולה יפה עד מאוד כי בגליל בכלל ולכן גם בדרומה מצוי הרבה שמן עיי' תוספו' לחגיגה כ"ה. ד"ה בגלילא. ואחרי הדברים והאמת האלה אם נשים עין חודרת לכל מה שהוכחתי בעה"י עד כה נראה שלהוראת דרום במובן נגב ודרומה של א"י היינו מחוז לוד נשארו לנו רק מעט מקומות אשר בהם הוזכר דרום אצל לוד ואדום כמו בירו' פסחי' וכתובו' הנ"ל אצל ר' ישמעאל אבל לפום ריהטא גם בזה והיינו אם ר' ישמעאל ישב בדרום יש לכאורה לפקפק כי מתוספת' חלה ספ"א אמרו לפניו ר' ישמעאל הלא פלוני יש בדרום וכו' יש קצת משמעות שר' ישמעאל לא ישב בדרום וכן מוכיח הרב הח' מוה"ר ברילל במבוא המשנה צד ק"ד וגם מהרז"ף הבין הקושי לכן כתב בד"ה קמ"ח בהערה מה שכתב. ולפע"ד הוברר הדבר בהוכחה ברורה מהתוספת' דחלה שם כי דרום שנזכר שם דרומי של א"י ומחוז לוד הוא. אכן הגי' בדפוסים נשתבשה וקצת יותר טוב היא בכ"י תוספתא (עיי' בהוצאת צוק"מ חלה צד 98) וז"ל שם ר' אליעזר אומ' חלה ניטלת מן הטהור על הטמא אמרו לפני רבי אליעזר ישמעאל (ובדפוסים חסרה מלת אליעזר ובאמת אין לה שחר וכצ"ל אמרו לפני ר' ישמעאל) והלא פלוני יש בדרום היה מורה הוראה הזאת אמר לבוש שלבש בו אבא וציץ שנתן בין עיניו אם לא (ילמוד) [צ"ל כמו בדפוסים אלמוד] בו לכל מורה הוראות אמרו לו משום ר' אליעזר אמר להן אף הוא יש לו במה יתלה ע"כ ושיעורו לפע"ד ר' אליעזר אומר חלה ניטלת וכו' אמרו לפני ר' ישמעאל כלומ' כשאמרו דין זה לפני ר' ישמעאל בסתם פלוני יש בדרום וכונתם היתה על ר' אליעזר שהורה בלוד (עיי' סנהד' ל"ב:) רק לא פרשו בשמו שר' אליעזר הורה כן אמר ר' ישמעאל לבוש שלבש וכו' והוא כעין שבועה והמשל מובן מעצמו שר' ישמעאל כהן היה (עיי' חולין מ"ט.) והבטיח שיתן לבוש וציץ של אביו אם לא ילמוד בו לכל מורה הוראה כלומ' ילמוד בהיפך ממה שאמרו לו מפלוני שיש בדרום אבל אחרי שאמרו לו משום ר' אליעזר, ור' ישמעאל שמע כי גברא רבה הוא בעל השמועה הזאת אמר בניחותא והתנצלות שבודאי יש לו לר"א במה שיתלה. ולפי זה דרום על כל פנים דרומי של א"י ולוד משמע. ולא רחוק הוא כי גם רבן גמליאל עליו נתכון בדיבורו כתוב לאחנא בני דרומא שלומכון יסגא מהודעין אנחנא לכון וכו' סנהד' י"א: ובירו' סנהד' פ"א די"ח רע"ד הגי' כתוב לאחנא בני דרומא עילאה ולאחנא בני דרומא ארעייא שלמכון יסגא וכו' ובירו' מעשר שני פ"ה דנ"ו רע"ג לאחנא בני דרומא עילאה ובני דרומא ארעיתא ובתוספת' סנהד' פ"ב לאחנא בני דרומ' עילאה ובני דרומא תתאה. ויען שבני דרומא היינו בני נגב רחוקים היו מסנהדרין צריך רבן גמליאל להודיעם העיבור. ובענין דרומא עילאה . . ודרומא ארעייה יש להעיר כי גם אייזיביאוס (הובא ברילאנד קפ"ז ועיי' גיאגראפיע לנייבויער ס"ב והלאה שנכוחות דבר בעניננו אבל בצד ס"ג בהערה א' טעה במח"כ) מחלק בין דרומה התיכונית (ἐν τῷ ἐσωτέρῳ Δαρῶμα) ובין דרומה חיצונית (ἐν τῷ ἔσῳ Δαρῶμα). ולפע"ד יותר נכון להסביר כי כונת רבן גמליאל היתה על מזרח ודרום של א"י כי כבר הקדמתיך כי דרומא בגליל במזרחית צפונית היה וזה מה שאמר לאחנא בני דרומא עילאה ועל נגב היינו בני לוד השיב דבר חוק ומשפט לאחנא בני דרומא ארעיתא ויען שהיו שני דרומאי הללו בשני קצות א"י ורחוקים מבי"ד היו שלח להם ר"ג איגרות להודיעם את העיבור וכן העיד אייזיביאוס (שם) כי היה כפר בדרומה בקצה שפת א"י במזרח κώμη . . ἔστιν ἐν ἐσχάτοις τοῦ Δαρῶμα ופירשו היאראנימוס est villa in exstremis finibus Daromae contra Orientem imminens mari mortuo. וזה עולה יפה מאוד למה שכתבתי בתכונת כפר דרומא לעיל. ועוד ראיתי אני להעיר כי לוד נמצא בדרום בסיפור יבמות ס"ב: אלף זוגים תלמידים היו לו לר"ע מגבת ועד אנטיפרס וכולן מתו בפרק אחד וכו' והיה העולם שמם עד שבא ר"ע אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם ר"מ ור"י

וכו' ואִם גם נראה הציון הזה קצת משובש עיי' דרכי המשנה קנ"ד ומבוא המשנה קנ"ו בכל זאת נראה לעינים כי רבותינו שבדרום הם החכמים שישבו בנגב של יהודה אשר שמה ברחו בעת השמד וכן מראה הדיבור מגבת ועד אנטיפרס שהן הנה ערי תחומי י ה ו ד ה עיי"ע גבת. ובאמת מצינו את ר"ע בלוד בעת הצרה אחר מפלת ביתר בעת רדיפת האכזר אדריינוס שגזר כל הסומך יהרג וכל הנסמך יהרג עיר שסומכים בה תהרג ותחומין שסומכין בהן יעקרו (סנהדרי' י"ג:) בעת ההיא נקבצו גדולי החכמים ועמודי התורה כר"ע ור' טרפון ואחרים בסתר בעלית בית נתזה בלוד ונמנו וגמרו מי גדול תלמוד גדול או מעשה עיי"ע בית נתזה, בית ארים ועיי' חיי ר"ע במ"ע למהרז"ף ח"ג ומ"ש הרב החכ' לאנדויער בצד קל"ד. ולפע"ד מעת ההיא נולדו המאמרים והדינים אשר הורה ר' טרפון בלוד (הובאו הציונים בד"ה למהרז"ף צד ק"ה) כי גִם ר' טרפון היה באסיפת חכמים בלוד ולא הוצרכנו להשערה כי קבע ר"ט ישיבתו שם אחרי מות ר"א. ועוד אני מביא ראיה כי ר"מ היה בין "רבותינו בדרום" (יבמות שם) ממה שאי' בב"ר פצ"ב עובדא הוי ב ד ר ו מ י תמן חד פונדקי עיי' שם כל הסיפור וסיים חד זמן אזל ר"מ ואתקבל תמן וכו' ע"ש ולפי זה היה ר"מ בדרומי היינו בלוד ובנגב יהודה. אבל בסיפור בענין יהודה בן דורתאי בזמן שמעיה ואבטליון פירש הוא ובנו דורתאי וישב לו בדרום (פסחי' ע':) נראה שהכוונה על צד דרומית מזרחית של א"י אשר על שפת ים המלח ושם ישבו האסיים עיי' ד"מ קמ"ח בהערה] —

* הרומנא ירו' ברכו' רפ"א ד"ב: ר' יעקב דרומנא ט"ס וצ"ל דרומיא עיי"ע הקודם לזה.

* דַּרְמִינוֹן (בל"פ درمنة Absynth) ירו' דשביעית פ"ז דל"ז: דרמינון שרי כבר פירשתיו בע' איריוסטו ע"ש מ"ש בח"א רפ"ד ועל פי דברי שם יש לתקן מה שאמר לעווי בעמת"ל צד תכ"ה והח' פליישער בהוספותיו שם צד תמ"ד.

דְּרָמָלֵים (לפ"ע מל"י δρομώλης קל המרוץ Schnelläufer; דְּרוּמוּס בל"י δρόμος רחבה גדולה שיוכלו לרוץ בה freier Platz zum Laufen, Rennbahn) בב"ר פמ"ט (מ"ח) בריש וירא אליו: מקום של אברהם אבינו מפולש היה ר' יודן אמר כהדין דרומלים. וכפ' איזהו נשך בגמ' אין פוסקין (ב"מ ע"ב:) א"ל ר' זירא לרבי אסי א"ר יוחנן אפי' כדורמוס הזה. וכפ' האומ' לחברו צא וקדש לי בגמ' האומר לי לאשה הרי את מקודשת לי על מנת שאדבר עליך (קידושי' ס"ג.) שחוק לפני רקוד לפני עשה לפני כדרומוס הזה [1]. פי' רחבה גדולה בל"י דרומוס. — (א"ב פי' בל"י מרוץ ורקוד או רחבה גדולה לרוץ שם). *[אחי"ה בדפ"ר ובדפ' פיז' בט"ס החרבה ובכ"י ה"ב הקרבח וט"ס הוא. ופי' ר"ב נכון הוא. וע' זקנים העתיקו מרוץ (קהלת ט', י"א), מרוצה (ש"ב י"ח, כ"ז; ירמי' ח', ו'; כ"ג, י') ע"י δρόμος. אבל גם דברי רבינו יצדקו כי הוראת δρόμος בעצם הראשונה פי' רחבה גדולה כמו בל"ר campus עיי' ליויאוס ל"ד, כ"ז ובזה הענין נתפרש' המלה בב"מ, ובהוראה שנית בקידושי' ופי' עשה לפני כדרומוס הזה רקוד לפני כמו שעושין במקום מרוץ וריקוד אבל יותר טוב לפרש אותו מל"י δρομεύς, Läufer פי' קל ברגלים והע' העתיקו ככה קל (עמוס ב', י"ד) וָרָץ (איוב ט', כ"ה) וכן העתיק עקילס רגלי (ירמיה י"ב, ה'). וז"ל של מעריך ללונזאנו דרומוס פי' הערוך רחבה גדולה בל"י ואני אומ' לא כי אלא דרך בל"י. בב"ר פמ"ח דרומילוס אהל ארוך כדרך ולא עגול עכ"ל. ואין הצדק עמו אלא מחוורתא כמו שכתבתי. ודע כי עיקר הגי' בב"ר דרומלים ובדפ"ע דורמלים ובילק' וירא רמז פ"ב דכ"ג ע"ב הגי' פוולונו של אברהם אבינו מפולש היה כהדה דרומלוס וג"ב פוולונו פי' אוהל ודרומלוס פי' סוכה. והראשון נכון הוא כי בל"ר papilio ובל"ר אמצ' pavilio, pavillio וממנו בל"צ pavillon פי' אוהל. וגי' רבינו בע' פלן ג' פ ל ו נ ו [וצ"ל פולונו] של א"א מפולש היה פי' מקומו ע"כ וכפי' שם גרס רבינו בכאן, ובנו"ג בב"ר שם פלן של א"א מפולש היה ר' יודן אמ' כהדין דורמילוס. ולפע"ד היא המלה היוני' שרשמתי בתחלת הערך ור' יודן הסביר כי (פלונו) [פולונו] מפולש הוא האוהל הפתוח משני עבריו אשר בו רץ הקל ברגלים ולפי זה יפה עולה ההמשך שם: אמר אם אני רואה אותן ש ה פ ל י ג ו א ת ד ר כ ם ל ה ת ק ר ב דרך כאן אני יודע שהן באין אצלי כיון שראה אותן שהפליגו מיד ו י ר ץ ל ק ר א ת ם מ פ ת ח ה א ה ל. וראיתי בב"ר בהוצאת פירדא תנ"ב שהגי' כהדין דרומלוס והוא כגי' הילק' בנכון אבל המפרש יפה תואר כתב וז"ל בע' גרס דרמים ופי' השכיבה הגדולה בל"י

[1] בנו"ג בט"ס כדימוס ופי' רש"י בנין.

דרומוס ע"כ ובערוך שלפנינו כל זה לי' לא מיניה ולא מקצתו. ובאמת אין הדעת סובלת פי' זה ונראה שכיון על ל"ר dormitio פי' שכיבה ושינה והוא דורמיטא שהובא בזוהר פ' במדבר. ודע כי ע' זקנים העתיקו בני שחץ (איוב מ"א, כ"ה) ע"י δρομώλης וגזרו שחץ מל"ע شحص ממהר לבוא. וגי' כ"י בב"ר במקום דרמלים: דרמרים וט"ס הוא. ואולי גי' היפה תואר בשם רבינו עיקרית ואז לנכון כלל רבינו מלות דרמים ודורמוס [צ"ל ודרומוס] בערך אחד אבל גם גי' המעריך למהר"ם לונזאנו היתה בלמ"ד כנ"ל. ובענין דרומוס היוניים עיי' ערש וגרובער חלק כ"ז, תנ"ז ושם נסמנו מקומות אשר בא בהם זכרון המלה אצל סופרים יוניים. וגם רז"ל הכירו היטב הוראת המלה ועיי"ע איפרפוס ח"א, רמ"ב:] —

דַּרְמֶשֶׂק (בל"ס דרמסוק כמו דרמשק בד"ה א', י"ח, ה' Damascus בסוריא) תרג' ירו' [א'] אשר משמאל לדמשק (בראשי' י"ד, ט"ו). *[אחי"ה רמ"ל הוסיף דברים בלי היכר לדברי הערוך ומתמיה על רבינו שלא העיר כי מקרא מלא הוא בד"ה הנ"ל אבל לפע"ד קושיה זו תירוצו יען כי מקרא מלא הוא יודעים בו רבים על כן הביא לחמו מרחוק היינו מהתרגום הירושלמי. ובע' אסיא ב' הבאתי ופירשתי יתר המקומות אשר בם נמצאה עוד המלה דרמשק ודרמסקום, ועוד עיי"ע דמסקום וערך הבא אח"ז] —

דַּרְמַסְקִן (= דַּרְמַסְקִין פי' בל"ר Darmascena pruna ובל"י החדשה δαμάσκινον פי' פגעין הבאים מדמשק בראשונה damascenische Pflaumen) בפ' כיצד מברכין בגמ' על הירקות (ברכו' ל"ט.) הביאו לפניהן כרוב ודרמסקין ופרגיות[1]. ובפ' הגוזל ומאכיל בגמ' שטף נהר (ב"ק קט"ז סע"א ורע"ב) השוכר את הפועל להביא כרוב ודרמסקנין לחולה. פי' פ ר ו ג נ א. ובל' ישמעאל אגאץ עין בקר ומברכין עליהן בורא פרי העץ. — (א"ב פי' דמסקינא בל"י ורומיי אגסים הבאים מדמשק כי הם הטובים ויפה פי' בעל הערוך ותרג' דמשק דרמשק). *[אחי"ה מסיום נראה לכאורה שלא היה לפני ר"ב הערך שקודם לזה דאל"כ למה היה כופל ושונה עוד הפעם. והנה פי' בעל הערוך מעולה עד מאוד כי הלע"ז פ ר ו ג נ א הוא בלאי"ט prugna, prugno ויפה גרס כן כ"י ו"ו ובכ"י ה"ב פדוגנא וצ"ל פרוגנא אבל בדפ"ר בט"ס פרונגא ובשדפ"ע פרונא. אולם זה הוא בל"ר pruna קבוץ מן prunum וגם תיבות בל' ישמ' אגאץ עין בקר (שחסרו בכ"י ה"ב ולא ידעתי למה) יפה נתפרשו וממש בל"ע اجص عيون البقر פי' כמו בל"ר Damascena pruna ועצם הוראתו פגעין של עין בקר וכינוי פגעין בארץ ישראל על שם שחרוריתם עיי' פרייטאג אוצר מילין ערביות ע' בקר. ולפי פי' רבינו בודאי הברכה המעולה בורא פרי העץ אבל רש"י ז"ל הקשה בברכו' ל"ט ד"ה דורמסקין על מה ששמע כי דורמסקין הם פרוני"ש [בל"צ Pflaumen, prunes] ואי אפשר להעמידה דא"כ הרי ברכתו ב"פ העץ והיאך קדם וברך על הפרגיות שברכתן על הכל ע"כ ועיי' תוספ' שם שהקשו כמו כן מהא דמשמע בסמוך שמברכין עליהן ב"פ האדמה וא"כ בורא פרי העץ בעי ברוכי וכדי שלא לשווי' לרבינו כטועה חלילה תירץ בעל הפשב"ע די"ל שרבינו כיון על החיין דוקא אבל אחר בישולן נשתנו לגריעותא וכו', ואני מצאתי כי כן פי' הסוגיא באמת התוספ' רא"ש בשם ה"ר יוסף ובתוספות ר' יהודה חסיד (בספר ברכה משלשת צד כ"ה:) הוסיף עוד כי כן פי' ה"ר שמעיה, ומסיק ולא נהירא. וכן פי' הרשב"א בחי' לברכות מ': ד"ה אמר בסוף הדבור ע"ש וקצת תימה שנעלם זה מעיני הגרי"ב בהפשב"ע והרשב"א ג"כ מחליט פירות אחרים שנפגמין כגון פרוני"ש וכיוצא בהן מברך שהכל לד"ה ע"כ, וזה קשה להלמו והרשב"א הלך בזה לשיטתו שם שפי' דורמסקין כפירש"י שהוא עשב ועל ראיתו מירו' העירונו בע' אחונייא ע"ש. אכן שיטת רבינו היותר טובה שמברכין ב"פ העץ וקושית רש"י והתוספ' יש ליישב כמו שתירץ לעווי בעמת"ל כי בגמ' יש להגיה בורא פרי העץ במקום ב"פ האדמה אבל ראיתו מירו' ברכו' פ"ו ד"י סע"ב אינה ראיה ואדרבה משם משמע כי דורמסקנין פי' כפי' רש"י ודעמיה מין שלקות מעשב עיי' פי' אהב' ציון למהרז"ף וע' אחונייא. וכנ"ה ביחיד בירו' שבת פ"א ד"ד. וירו' ביצ' פ"ג דס"ב: עיי"ע אנטרדס ומ"ש. והקבוץ תוספתא דמאי פ"א דברים התדירין כגון האגוזין ודורמסקניות ובכ"י תוספתא בלי דקדוק דורמסקיות, וצ"ל דַּרְמַסְקְנִיּוֹת וכ"ה לנכון בתוספ' תרומו' פ"ז ובכ"י אירפ' דרמסקנין] —

* דּוּרְמַסְקִית (תואר לנקבה נגזר מן דורמסקוס= דרמשק aus Damascus, Damas-

---

[1]) בנו"ג הביאו לפניו כרוב ודורמסקין אבל בכ"י מ' לפניהם וכן בשט"מ לברכו' (בספר ברכה משלשת) ושם אי' איתו לקמייהו ובכולם אי' דורמסקין ובגליון כ"י מ' הגי' דורמסקנין וכ"ה בב"נ ובכ"י פ' ובב"ק קט"ז: וכ"ה בע' פרגיות ושם דורמוסקנין וצ"ל דרמוסקנין והוא במשקל ל"ס דרמוסקיא.

cenerin) ריש ספרי ד"ה ודי זהב א"ל ר' יוסי בן דורמסקית לר' יהודה ברבי למה אתה מעוות עלינו את הכתובים מעידני עלי שמים וארץ שחזרנו על כל המקומות שבתורה וכו', כיוצא בו דרש ר' יהודה משא דבר ה' בארץ חדרך וגו' (זכריה ט', א') זה משיח שחד לאו"ה ורך לישראל א"ל ר' יוסי בן דורמסקית לרב יהוד' בר' למה אתה מעוות עלינו את הכתובים מעידני עלי שמים וארץ שאני מדמשק ויש שם מקום ושמו חדרך וכו', ועיי' ילק' ריש דברי' רמז תשצ"ב וילק' זכריה רמז תקע"ה בקצת שנוים, ובשהש"ר פ' צוארך הגי' ר' יהוד' אומ' מקום הוא שנקרא חדרך א"ל ר' יוסי בן דורמסקית העבודה שאני מדמשק וכו', חגיג' ג': מעשה בר' יוסי בן דורמסקית שהלך להקביל פני ר' אליעזר בלוד וכו', ובע"י הראשון הגי' בט"ס דורמסיקת, ובתוספתא ידים פ"ב אי' א"ר יוסי בן דורמסקאות וצריך להיות כגירסת כתב יד אירפ' דורמוסקית אני הייתי עם זקנים הראשונים כשבאו מיבנה ללוד וכו'. מגיל' ז', (הובא במנו"ה סי' קל"ו) ר' יוסי בן דורמסקית אומ' אסתר ברוח הקודש נאמר, חולי' ס"ז סע"ב ר' יוסי בן דורמסקית אומ' לויתן דג טהור הוא וכו', עיי"ע גא א', ב"ר פל"ב (ועיי' במ"ר פ"ט) א"ר יוסי בן דורמסקית הם חטאו בגלגל העין שהוא דומה למים וכו', מכילתא יתרו מסכתא דבחדש פ"א ר' אליעזר אומ' משום אבא יוסי בן דורמסקות הרי הוא וירא אלהים את ב"י וכו'.

דְּרַן (= דְּרְנָא פי' בל"פ دورنك, دورنج תולעים Würmer) בפ' כלל גדול בגמ' הקורע (שבת ע"ה רע"א) יריעה שנפל בה דרנא קורעין אותה [1]) ותופרין אותה, ובר"ג דפ' הבונה (שם ק"ב:) קרש שנפל בו דרנא מטיף לתוכו אבר וסותמו, ובס"ג דפ' אלו טרפות (חולין ס"ז:) והתניא ואת נבלתם תשקצו (ויקר' י"א, י"א) לרבות דרנין שבבהמה. פי' תולעים שבראשי הבהמה ושבמעים. *[אחי"ה כ"ה בדפ"ר וכ"ה בכ"י ו"ו וה"ב, ובדפ"ע האחרונים הגי' לרבות דרנין שבראש בהמה, פי' תולעים שבראש הבהמה ובחולי' אי' כגי' רבינו לפי נוסח כ"י הנ"ל וכן משמע מהתוספות שם, וכפי' רבינו תולעים שבראשי הבהמה מוכח משבת נ"ד: ויפלו דרני ראשה, ומה שפי': ושבמעים כן נראה מלשון הגמ' בחולין שם: לרבות את הדרנים שבבהמה, וכנ"ה שם: תולעים דרני דבשרא אסירי וכו', וגם רש"י פי' בכל מקום המלה ע"י תולעים. וגזרת המלה אצל לעווי לא תצלח ע"ש] —

☞ דּוֹרוֹן (פי' בל"י δῶρον מנחה Geschenk) שמ"ר פ' החודש (פט"ו) הקריבו לי דורון שאם תעלו לפני לבימה שאעביר אלוגין שלכם [לאחר] תרג' אשכר יקריבו (תהלי' ע"ב, י') דורון יקרבון, פי' בל"י מנחה ואשכר עיי"ע דריה. *[אחי"ה וכנ"ה בזבחי' ז': עולה דורון היא . . נכנס דורון אחריו, פסחי' קי"ח: עתיד מצרים שתביא דורון למשיח ובמנוה"מ נר ג' כלל ד' ח"ד פ"ד ונר ה' כלל ג' ח"ב פ"ט יותר טוב: דורון וכ"ה בילק' תהלי' רמז ת"ת, וכ"ה בשמ"ר ספל"ה מכל המלכיות יקבל הקב"ה דורון לע"ל וכו', כל האומות עתידין להביא דורון למלך המשיח וכו', ואף היא מבקשת להביא דורון וכו', ובשהש"ר פ' אתי מלבנון הגי' עתידין להביא דורנות למלך המשיח. כתובו' ק"ה סע"ב כל המביא דורון לת"ח כאלו מקריב בכורים. ב"ר פל"ד ושלח לו דורון נאה דסקום עיי"ע דסקס ועיי' ילק' נח רמז ס' וילק' תהלי' רמז תרצ"ז ושם ושם וב"ר שם מה דמי דורון דידך לדורון דסבך. ובב"ר פע"ט דרש ויחן (מלשון חן) התחיל משלה להם דורונות. והוא הקבוץ, אבל באסת"ר רפ"א אי' דורניות וצ"ל דורוניות כמו שאי' בשהש"ר פ' כרם ועיי"ע דריה] —

☞ דְּרִינוֹן (בל"י δρύϊνον von Eichen) בירו' דשבת (רפ"ב ד"ד ע"ג) לא בלכש דרינון, פי' בל"י דבר וצמר של ארז. *[אחי"ה ובירו' ר"ה פ"ב דנ"ח, אי' מהו עצי שמן דדנין אולי ט"ס הוא וצ"ל דרינון, וקרבן העדה נדחק לפר', ואם הגי' בדלת נכונה אז היא מל"י δᾳδίον kleine Fackel עץ שממנו עושים אבוקות דולקות] —

* דּוּרְנוּנִיתָא (שם פרטי) קידושי' ע': דורנוניתא דראי נתינאי וע"ש פירש"י שגזר המלה מן דורא כפר ועיי"ע דר ח"ג, קל"ז, ואולי היא העיר במיסופוטאמיא הנקראה Dura עיי' מאננערט ח"ה כרך ב' צד רל"ג.

* דרניקום ט"ס עיי"ע ברדניקום.

דְּרַם (בל"ע درس ענין דחיקה בכח בפרט על הסכין festaufdrücken (das Messer)) דרסה חלדה הגרמה ועיקור כבר פירשנו בע' גרם, בפ"ק דחולין בגמ' השוחט מן העורף (חולין כ':) מפני שהוא דורס, ובפ"ב בהלכה רוב אחד בעוף (שם ל' סע"א)

[1]) וכ"ה בכ"י ש"ס עיי' ד"ס לשבת צד פ', ובנו"ג בה.

אין חוששין שמא ידרוסו [1]) זה על זה, פי' שמא ישענו על הסכין בכחם הואיל והן שנים ויחתכו הסימנין קודם שיוליכו ושיביאו הסכין. *[אחי"ה הפי' הזה נעתק מפי' ר ג מ " ה כ"י (והוא בקובץ כ"י אנגיילי' דף רצ"ח.) וז"ל אין הוששין שמא וכו' כלומ' אין חוששין שמא מכח שניהם יתיזו את הראש בבת אחת ולא יוליכו ויביאו עכ"ל] —

2 דְּרַס (דחקה ומכה החיה בידה וממיתה באירסה (von Raubthieren) mittels Druckes, Tretens tödten) בר"ג דחלק (סנהד' צ':) כל הנותן מתנה [2]) לכהן עם הארץ כאלו נותנה לפני ארי מה ארי ספק דורס ואוכל ספק אינו דורס ואוכל וכו'. פי' ספק אוכלה חיה ספק ממית את הבהמה ואוכלה [3]). בסוף פ"ק דב"ק (ט"ז רע"ב) אמר שמואל ארי ברשות הרבים דרס ואכל פטור, טרף ואכל חייב, פי' דרס בהמה ואכלה לאלתר שלא המיתה בתחילה פטור דהיינו אורחיה והויא לה שן ברשות הרבים, טרף ואכל שבתחילה הרג ואח"כ אכל דלאו אור חיה והויא לה שן תולדה דקרן דמשונה [4]), פ"א דרס ואכל אם הכה זה הארי הבהמה בידיו ומתה בארס שלו ואכלה פטור שכן דרכו בעת שרוצה לאכול וקיימא לן שן ברשות הרבים פטור אבל אם טרף בפיו ובשיניו והמית הבהמה חייב ואעפ"י שאחרי כן ישב ואכל ששינה ודינו כדין הקרן ברה"ר דבהדיא תנינן דרך הארי לדרוס ודרך הזאב לטרוף (ותניא) [צ"ל דתניא] (ב"מ מ"א. צ"ג: ק"ו.) רועה שהניח עדרו ובא זאב וטרף ארי ודרס וכו', ואקשינן על שמואל (ב"ק שם) והכתיב (נחום ב', י"ג) אריה טרף בדי גרותיו, ופריק בשביל גורותיו כלומ' אין רצונו לאכול אלא להמית ולהאכיל לבניו וכן שאר הפסוק. *[אחי"ה ודע כי כפי' הראשון פירש"י וכן כתבו התוספות בהפשב"ע. ובשט"מ למקומו הובאו שני הפירושים דרבינו ובעל השט"מ השיג על פי' השני ע"ש היטב וסיים ולשון אחר שפי' (וכונתו על לשון ראשון דרבינו) נראה עיקר שאוכל מחיים לאלתר שלא המיתה בתחלה וטרף ואכל נראה קורא כשהורג תחלה ואח"כ אוכל וכן פי' בקונט' וכעין זה מפרש ר"ת עכ"ל. — והשם דְּרוּסָה בחולין פ"ג מ"א דף מ"ב. דרוסת הזאב בדקה דרוסת הארי בגסה דרוסת הנץ בעוף הדק דרוסת הגז בעוף הגס עיי"ע גז א', גס א', דקא', נץ ד', חולין נ"ב: דרוסת חתול וכו', דרוסת חולדה בעופות וכו' לא אמרו אין דרוסה אלא במקום שאין מצילין וכו', שם נ"ג רע"א יש דרוסה לחתול או אין דרוסה לחתול וכו'. שם: יש דרוסה לשועל וכו'. שם: אין דרוסה אלא בצפרן וכו', אין דרוסה אלא מדעת וכו' אין דרוסה אלא מחיים וכו', והרבה נשנה שם ע"ש. ועוד עיי"ע זהר האחרון] —

דְּרַס (treten, gehen; השם דְּרִיסָה ענין דריכה Tritt) בריש ביצה (י"א.) אין נותנין העור לפני בית הדריסה [5]), דריסת הרגל בגמ' דפ"ק דמגילה (ח'.), ובפ' הבית בגמ' שובר אדם (שבת קמ"ו.) בדרוסות ומפורדות [6]), בפרק אין דורשין (חגיג' י"ח: ושם נסמן) בגדי עם הארץ מדרס לפרושים, פי' הפרושים חושבין את בגדי עם הארץ כאלו הן טמאים טומאת מדרס ואין משתמשין בהן, ובר"ג דפ' במה אשה (שבת נ"ט.) במדרסות [אומרים] עמוד ונעשה מלאכתינו, בפ' אמר ר"ע בגמ' מנין לספינה (שם פ"ד רע"א) והתנן בג' תריסין פ' כ"ד בכלים (מ"ב) שלש עגלות הן העשויה כקתידרא טמאה מדרס, פי' מפני שאדם סומך עליה כדאמרינן ביו"ט (ביצ' כ"ג:) ובפ' במה אשה בגמ' אם יש לו בית קיבול (שבת ס"ו סע"א) לענין עגלה קטנה, לפיכך אם דרס טמא עליה ויש ביניהן דבר חוצץ ונפל עליה כחו אעפ"י שלא נגע בה טמאה, ובפ' בא סימן כל המטמא מדרס מטמא טמא מת וכו' (נדה מ"ט.) בגמ' (שם מ"ט:) דכל דחזי למדרס מטמא טמא מת יש שהוא מטמא טמא מת ואין מטמא מדרס [לאתויי מאי] לאתויי סאה ותרקב דתניא (שבת נ"ט. חגיגה כ"ג:) והיושב על הכלי יכול כפה סאה וישב עליה כפה תרקב וישב עליו יכול יהא טמא ת"ל (ויקר' ט"ו ו') והיושב על הכלי אשר ישב עליו הזב יטמא [7]) מי שמיוחד לישיבה יצא זה שאומר לו עמוד ונעשה מלאכתינו —, אלו ג' דריסות ענין א' הן אבל הראשון בסכין, והשני באריה, והשלישי באדם [8]) — אלו הפי' שפירש גאון אחד בפ"ח של פרה (ממשנ' ב' עד מ"ח) הרי

---

1) כ"ה לנכון בדפ"ר. 2) וכ"ה בכ"י ש"ס עיי' ד"ס לסנהד' קכ"ד: ובנו"ג תרומה. 3) כ"ה רק בדפ"ר. 4) כ"ה לנכון בדפ"ר. 5) בכושניות נאפולי עיי' ד"ס למקומו וכ"ה בבה"ג הלכות יו"ט וברמב"ם פ"ג מהלכו' יו"ט הל' ד' ובפי' הרע"ב וברש"י שברי"ף. ובנו"ג לפני הדורסן. 6) כ"ה על נכון בכ"י ו"ו וה"ב אבל בדפ"ע הסר זה הציון ועי' זה נדפס הענין בטעות ע"ש, והגרי"ב בהפש"ב לא הרגיש בזה מאומה. 7) וכ"ה בש"ס אבל בויק' שם נאמ' יכבס בגדיו וגו' וטמא עד הערב. 8) וכן בעופות: בחולין נ"ט. כל עוף הדורס טמא. שם ס"א. ודורס ואוכל טמא . . ואין דורסין ואוכלין טהורין ועיי' התוספו' שם ד"ה הדורס.

זה אומר מטמאיך לא טמאוני ואתה טמאתני. המשנ' הראשונה זו ששנינו במקדש מי חטאת לא ינעול סנדל שאם נפלו משקין על הסנדל נטמא וטמאוהו[1]) הרי זה אומ' מטמאיך וכו'. והמשנה השנית זו ששנינו נפלו משקין על בשרו טהור נפלו על כסותו נטמא וטמאתו הרי זה אומ' מטמאיך וכו'. ושתי המשניות האלה יתברר פירושם בהיודע שרשן והוא שכל כלי שנפלו עליו או על מקצתו מים אפי' הן טהורים נטמא לחטאת אבל אדם שנפלו עליו מים טהורים אינו מטמא למי חטאת בנפלם על מקצתו עד שיפלו על ראשו ועל רובו. ועיקר הדבר שיהיה שיעורן שלשת לוגין מים שאובין ואם נגע האדם בכלי אשר נטמא לחטאת כבר נטמא האדם ההוא מפני שנגע בכלי שנטמא לחטאת. ועל פי הדברים האלה שנינו שהמקדש מי חטאת לא ינעול סנדל שלא יפלו משקין על הסנדל ויטמא הסנדל ובנגעו בסנדל יטמא אותו לחטאת ואנו יודעין שהמשקין ההם שנפלו על הסנדל וטמאוהו אלו נפלו על האדם ההוא המקדש לא טמאוהו עד שיהו שלשת לוגין ויפלו על ראשה ועל רובו ואז יטמאוהו ועכשיו שנפלו על הסנדל שהוא כלי אעפ"י שאין שיעורן ג' לוגין טימאו את הסנדל וחזר הסנדל וטימא את האדם בנגעו בו והמשקין האלה אשר הזכירו בב' הלכות האלה אינן מי נדה מטמאין כל אדם וכל כלי בשיעור כדי הזיה ואולם משקין טהורין הן ומטמאין את הכלי לענין מי חטאת וחוזר הכלי ומטמא את האדם גם לענין מי חטאת. ובזאת מפורש ענין המשנה השנית אשר שנינו נפלו המשקין האלו על בשרו טהור ותירוץ ההלכה ולפיכך שנינו שהוא טהור כי אלו נפלו על ראשה ועל רובו והן ג' לוגין לא היה טהור לחטאת אלא היה טמא לחטאת[2]), ולפיכך אם נפלו מים מועטין על כסותו וחזרה הכסות ההיא וטמאתו, ולכן יהיה כאומר לכסותו כי המשקין אשר נפלו עליך וטמאוך אלו נפלו עלי לא טמאוני ועכשיו שנפלו עליך וטמאוך חזרת את וטמאת אותי. והמשנה השלישית היא ששנינו השורף פרה ופרים והמשלח את השעיר מטמא בגדים, פרה ופרים ושעיר המשתלח עצמן אינן מטמאין בגדים הרי זה אומ' מטמאיך לא טמאוני ואתה טמאתני. ונתחיל בפירושה ונאמ' כי אלהינו צוה (השורף) [צ"ל ושרף] את הפרה (במדב' י"ט, ה') ואמר והשרף אותה יכבס בגדיו במים ורחץ בשרו וגו' (שם ח') וכן אמר על פר ושעיר הנשרפין והשרף אותם יכבס בגדיו וגו' (ויקר' ט"ז, כ"ח) ועוד כתיב (שם כ"ו) והמשלח את השעיר [לעזאזל] יכבס בגדיו, הרי ידענו שחייבין כולם לכבס בגדיהן ואנחנו יודעים כי בגדים שאינן על השורף אותם אם יגעו בפרה ושעירים הנשרפין ובשעיר המשתלח אינן מטמאין ואינן צריכין כבוס אבל בגדים שעל השורף צריכין כבוס אע"ג שלא נגעו בפרה ולא בפר ושעיר ולא בשעיר המשתלח וכיון שנטמאו בגדים שעל השורף וחזרו וטמאו את השורף ואלו לא היו על השורף בגדים לא היה מטמא, על כן אין לתמוה ולומר אם שורש טומאת בגדי השורף היא הפרה והפר והשעיר מדוע לא יטמאו הם בגדים אחרים בנגעם כי[3]) נשיבהו ונאמר לו זה אשר טמא בגדי השורף לא מפני נגיעה טמאום אלא מפני שריפתם. ראיה לדבר שאם נגע איש בהם ולא שרף אותם אינו מטמא לא הוא ולא בגדיו ולכן יהיה השורף כאומ' לבגדיו מטמאיכם לא טמאוני וכו'. והמשנה הרביעית היא ששנינו האוכל מנבלת עוף טהור והיא בבית הבליעה מטמא בגדים ונבלה עצמה אינה מטמאה בגדים הרי זה אומר מטמאיך לא טמאוני וכו'. ופי' כי נבלת עוף טהור אינה מטמאה לא אדם ולא כלים בנגעם בה וכשאוכל אדם אותה היא מטמאה את בגדיו והן מטמאין אותה וכן אומ' לבגדיו מטמאיך לא טמאוני וכו'. והמשנה החמישית היא ששנינו ולד טומאות אינן מטמאין כלים אלא במשקה נטמא משקה וטמאן וכו', ופירושה שהנוגע בזב ובזבה וביולדת ובשרץ ובנבלה ונגע בכלים אינו מטמא אותם ואם נגע במים שבתוך כלים או במשקה שעל גבי הכלים טימא בכלל כי המים הביאו את הטומאה עליהן ונעשו הכלים כאומרים למים מטמאיך לא טמאוני וכו'. והמשנה הששית זו היא ששנינו אין כלי חרס מטמא את חברו אלא במשקה נטמא משקה טימאתו הרי זה אומר מטמאיך לא טימאוני וכו'. ופירושה כי כלי חרס כתיב בו (ויקר' י"א, ל"ג) וכל כלי חרש אשר יפל מהם אל תוכו כל אשר בתוכו יטמא וגו', מכל האוכל אשר יאכל וגו' (שם ל"ד), ופי' יטמא על המשקה ועל הכלי שניהן, לפיכך קדרה שנתונה בתנור ונפל שרץ בתנור ולא נגע בה אם הקדרה יבשה הרי היא טהורה כי לא טימאה

---

[1]) כ"ה בדפ"ר, ובדפ"ו וטמאתו ובנו"ג וטמאהו. [2]) כ"ה בדפ"ר. [3]) כ"ה בדפ"ר.

התורה את הכלים אשר יהיו בתוך כלי חרס ואע"פ שאמ' כל אשר בתוכו יטמא הרי פירשה ואמרה מכל האוכל וגם אמרה וכל משקה אבל אם היו המים בקדרה נטמאו המים וטמאוה ולכן הקדרה אומרת למים מטמאיך לא טימאוני כשהייתי יבשה ועתה כשטימאוך טמאתני וכו'. והמשנה השביעית זו היא ששנינו כל הפוסל את התרומה מטמא משקה להיות תחלה לטמא אחד ולפסול אחד חוץ מטבול יום הרי זה אומ' מטמאיך לא טמאוני וכו', ופירושה כל אדם שפוסל את התרומה כגון שאכל אוכל טמא ראשון או אוכל טמא שני או ששתה משקין טמאין ונגע בככר של תרומה וגם הככר נגע בככר אחר הרי הככר השני טהור ואם נגע במים ונפלו על ככר לחם נטמא הככר[1] כי המים הבליעו את הטומאה בככר השני מה שלא היה יכול ככר הראשון להבליעו. הרי נתכוונו פירושי שבעתם ואנחנו יודעים כי הטהרות שני חלקים החלק הראשון היא טהרת החולין מטומאת הגוף ומטומאת מגע בין מאבות הטומאה בין מתולדותיהם; והחלק השני טהרת הקודש שנאמר (ד"ה ב' ל'. י"ט)[2] (כי) [צ"ל כל] לבבו הכין לדרוש האלהים ה' אלהי אבותיו[3] ולא כטהרת הקודש. וגם טהרת הקודש תחלק לארבעה חלקים. הטהרה הראשונה למעשר כי כך שנינו (חגיג' י"ח:) טבל לחולין הוחזק לחולין ואסור למעשר. הטהרה השנית לתרומה כי כן שנינו (שם) טבל למעשר הוחזק למעשר ואסור לתרומה. הטהרה השלישית לקדש כי כן שנינו (שם) טבל לתרומה הוחזק לתרומה ואסור לקדש. הטהרה הרביעית לחטאת כי כן שנינו (שם) טבל לקודש הוחזק לקודש ואסור לחטאת. טבל לחמור הוחזק לקל, טבל לקל לא הוחזק לחמור. טבל ולא הוחזק כאלו לא טבל. ויש בין תרומה לקודש י' מעלות, וכן שנינו (שם כ':) חומר בקודש מבתרומה שמטבילין כלים בתוך כלים לתרומה אבל לא לקודש[4] אחורים ותוך ובית הצביטה לתרומה אבל לא לקודש הנושא את המדרס נושא את התרומה שבקודש מתיר ומנגיב ומטביל ואח"כ קושר ובתרומה קושר ואח"כ מטביל. ועוד שנינו (חגיג' שם) כלים הנגמרים בטהרה צריכין טבילה לקודש אבל לא לתרומה. הכלי מצרף מה שבתוכו לקודש

אבל לא לתרומה הרביעי בקודש פסול והשלישי לתרומה. (תרומה) [צ"ל בתרומה] אם נטמאת אחת מידיו חברתה טהורה ולקודש מטביל את[5] שתיהן שהיד מטמא את חברתה לקודש אבל לא לתרומה. ושנינו לפי משניות האלה נוטלין לידים לחולין למעשר ולתרומה ולקודש מטבילין ולחטאת אם נטמאו ידיו נטמא גופו. וראוי שנפרש כמה הן הטומאות שמטמאין את אחרים בין אדם בין כלים במגע ולא במשא וכלי חרש מטמא באויר, ופי' שאם נכנסו באויר כלי חרש אע"פ שלא נגעו בו מטמאי החרש הם ה' טומאות והיא ששנינו (כלים פ"א מ"א) אבות הטומאות השרץ ושכבת זרע וטמא מת ומצורע בימי ספרו ומי חטאת שאין בהם כדי הזייה. ויש ב' טומאות שהן מטמאין את האדם בלבד בלא בגדיו אם נגע בהן ואם נשא אותם בלא נגיעה מטמא הוא ובגדיו אבל כלים בנגיעה הם מטמאין ולא במשא כיצד כגון בגד על בגד מצע על מצע או סל על סל או כל דבר שהוא מקבל טומאה והיה אחד על גב חברו והיתה נבלה על העליון הוא טמא והתחתון אינו מטמא בדין נושא וכל שכן בדין מגע שלא נגע והן נבלה ומי חטאת שיש בהן כדי הזייה והוא ששנינו בהלכה שנייה (כלים שם מ"ב) למעלה מהן נבלה ומי חטאת שיש בהן כדי הזייה. וחמש טומאות יוצאות מן האדם ומטמאין במגע ובמשא זובו של זב ורוקו ושכבת זרעו מפני שאי אפשר בלא צחצוחי זיבה ומימי רגליו ודם הנדה ומכל אלו אם נגע בהם אדם או נשאם אפי' כל שהוא מטמא אבל דם מגפתם ודמעת עינם וחלב האשה מטמאין טומאת משקין, ופירושו שלא יטמא מהן עד שלש לוגין שהן רביעית רטל שהיא ביצה ומחצה ואם חלבה לרפואה טמא כמו שאמרו (עיי' סוף מכשירין) שלש לוגין כולין נוגעין במים טהורין ונפלו מהן על הטהור שלשה לוגין נטמא והמקיז דם לרפואה טהור אבל הליחה הסרוחה והזיעה והרעי שהוא צואה טהורין וה' מהן עושין משכב ומושב ד' מהן בטומאה חמורה וא' בטומאה קלה ואלו הן זב וזבה נדה ויולדת ובועל נדה. אלו הן הדברים המטמאין כל כך ובם[6] נטמאו אחרים זב וזבה נדה ויולדת אם נגעו או נשאו אחרים בין דברים שמקבלין טומאת משכב ומושב וכ"ש טומאת

---

1) כ"ה בכ"י ה"ב וכ"ה בדפ"ר ושם לי' מלת הככר. 2) עיי' ירו' נדרי' פ"ו ד"מ רע"א וירו' סנהד' פ"א ד"יח ע"ד. 3) בדפ"ר ואלהי אבותינו, ובדפ' וויניצי' ביתר הוספות. 4) וכ"ה בכ"י וברש"י ובתשובו' הגאונים הקדמונים סי' ע"ב ועיי' עוד בר"ס חגיג' צד ל"ח. 5) וכ"ה בכ"י ש"ס ובתשו' גאוני' קדמו'. 6) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר.

מגע בין דברים שאינן מקבלין טומאת משכב ומושב אלא טומאת מגע בלבד ואלו הן דברים המקבלים טומאת משכב ומושב כלי מתכות וכלי עץ כלי עור וכלי שק ובגדים ואלו הן דברים העשוי מהן לשם משכב ומושב חלוק מגען שמשעה שהטמאין [1] נגעו בהן טמאין אלו טמאין הן ולא מטמאין אחרים ואם עמדו או ישבו או שכבו או נתלו או נשענו עליהן נעשו משכב ומושב ומטמאין אחרים אבל כל הנוגע במשכב ומושב הוא מיטמא ואינו מטמא אחרים שהטמאים אלו עושין משכב ואין משכב עושה משכב, וכיון שידענו שהטמאין אלו עושין משכב ומושב בעמידה ובישיבה ובשכיבה ובסמיכה ובתלייה ובשעינה כשם ששנינו (זבים פ"ב מ"ד) הזב מטמא את המשכב בה' דברים [2] לטמא אדם ולטמא בגדים עומד יושב שוכב ונתלה ונשען ומשכב [מטמא] את האדם בשבעה דרכים עומד יושב שוכב נתלה נשען במשא ומגע, ורצו חכמים לקצר הדברים ומצאו דיבור שתחתיו עמידה ושכיבה וישיבה ותלייה ושעינה והוא מדרס בשביל שנשא רוב גופו של טמא על המשכב או רוב גופו של טהור על המרכב ומכאן למדנו שכל מקום שבמשנה טמא מדרס הוא משכב ומושב ומטמא אחרים וכל מקום שאומר טמא מת שמיטמא ואין מטמא אחרים ומנין שכן הוא דתנן (נדה מ"ט.) כל המטמא מדרס מיטמא טמא מת ויש מיטמא טמא מת ואינו מטמא מדרס ואמרי עלה לאתויי סאה ותרקב ותניא היושב על הכלי אשר ישב עליו הזב יכול כפה סאה וישב עליה כפה תרקב וישב עליו יכול יהא טמא ת"ל והיושב מה שמיוחד לישיבה יצא זה שאומרים לו עמוד ממקומך ונעשה מלאכתנו ואלו דברים מטמאין הן בטומאת מת ואינן מטמאין אחרים כדין טומאת מדרס שהוא משכב ומושב כלי זכוכית וכלי חרש וכלי נתר תנור וכירים וזרעים הבלולים במים ומוכשרין משבעת משקין כאוכלין אבל משקין לאדם אע"ג שאינן עושין משכב ומושב שהן טומאת מדרס אבל אדם מטמא בגדים אם נגעו בו טמאין ואף אם נגעו טמאין המשקין נפלו מהן רביעית רטל שהן ביצה וחצי על אדם טהור פסלוהו לאכילת תרומה ובועל נדה שהוא חמישי עושה משכב ומושב בטומאה קלה שהיא תחתונו בעליונו של זב וזבה ונדה ויולדת שהוא טמא ואין מטמא אחרים ומנין שכן הוא דתנן (נדה ל"ב:) והכותים מטמאין משכב תחתון כעליון אי נמי עשר מצעות אהדדי מטמא להו פשיטא דהא קא דרים לכולהו אלא שיהא תחתונו של בועל נדה כעליונו של זב מה עליונו של זב אינו מטמא אלא אוכלין ומשקין אף תחתונו של בועל נדה אינו מטמא אלא אוכלין ומשקין ובשביל כך אמרנו שבועל נדה עושה משכב ומושב לטמא טומאה קלה ומצורע מטמא בביאה כיצד שאין נכנס אדם עמו בבית אחד כשיעור אכילת פרס ושיעורו ט"ו כסף וב' שלישי כסף, פת חיטין ולא פת שעורים וכן אם נכנס אדם בבית המנוגע ושהא שם כשיעור זה שאמרנו (עיי' נגעים פי"ג מ"ט) ניטמא, חמור מכולם המת שהוא מטמא באהל מה שאין כולן מטמאין שאם אפי' עבר הטהור או הכנים ראשו באהל שבו המת או אם נכנס המת נטמא האהל וכל אשר באהל —· ובזמן הזה טהרת המת אין לנו בשביל שאין לנו מי נדה ואנו שרויין בטומאה בארץ העמים עד שירחם המקום ויקויים בנו (יחזק' ל"ו, כ"ה) וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם, ומה שהבטיח (שם ל"ג) ביום טהרי אתכם וגו' ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ (זכריה י"ג, ב') —. *[אחי"ה וכנ"ה בענין דריכה ומדרך כף רגל ורמיסה בב"מ כ"ב: כ"ג. סימן העשוי לידרס ושם בריש העמוד כ"ג: משום דמדרסא וכו'. ובויק"ר רפ"ג דרש כף נחת כף רגל שנחתה: א"ר ברכיה טובה דריסה אחת שדרס הקב"ה במצרים וכו'. ושם ס"פ כ"ח קום דאנא מימיך לך קדל ודרום עלי וכו' וסיים על במותימו תדרוך. תוספתא מעשר שני רפ"א לפי כ"י אירפורט דרוסות של תמרה. ירו' ב"ק פ"א ד"ב ע"ד דרסה על הכלי ושברתו . . דרסה על נוד מלא שמן . . דרסה ע"ג הטבלא וכו' ע"ש עוד. שבת קמ"ה. דריסת זיתים וענבים. ירו' עירובי' פ"ו דכ"ג ע"ד דריסת הרגל אוסרת, ירו' יומא פ"ג ד"מ ע"ד דריסת רגלי ישראל . . דריסת רגלי הכהנים וכו'. ירו' ביכורי' פ"א דס"ג רע"ד מקום דריסה מכר וכו'. ירו' שבת פ"א ד"ב סע"ד כל המעכב דרסה בר"ה וכו'. — ועוד מזה השרש ענין דחיקת האוכל והלעטה: בשבת קנ"ה: ב"ר פס"ג במד"ר פכ"א אין אובסין את הגמל ולא דורסין וע"ש פירש"י] —

* דְּרוֹסָא (שם פרטי) ירו' יומ' פ"ד דמ"א ע"ד ר' פטרוקי אחוה דר' דרוסא, ובשהש"ר

---

[1] כ"ה בדפ"ו וכ"ה בכ"י ו"ו וה"ב אבל בדפ"ר בט"ס שיתנו. [2] בנו"ג דרכים וכן מוכח בערוך תיכף בסמוך.

פ' עמודיו אי' ר' דרוסה ובמד"ר פי"ב ר' דרוסי, ובבבלי חולין ס"ד: הגירס' דוסתאי אבוה דר' אפטוריקי (ועיי' ב"מ ה'.) —. בן דרוסאי עיי"ע אכל א' וע' בר דרוסיי.

☞ דַּרְעָ[א] (פי' בל"ס כמו זרוע בלש' עבר ובל"ע ذراع Arm) תרגום את הזרוע בשלה (במדבי ו', י"ט) ית דרעא בשילא ובתוספת אות אל"ף בזרוע עזך (תהלי' פ"ט, י"א) בתקוף אדרע עושנך. *[אחי"ה וכ"ה במקרא עיי' דניאל ב', ל"ב ועזר' ד', כ"ג. ובדרז"ל ברכו' ה': גלייה לדרעיה, ושם ס': כי מנח תפילין אדרעיה לימא ברוך וכו' (עיי' מנחו' ל"ו. מ"ב:), גיטין ל"א סע"ב גלי דרעיה, כתובו' ס"ה, איגלי דרעא. יומ' ל"ג: עבורי דרעא אטוטפתא אסור היכי עביד מדרעא לטוטפתא וכו' ע"ש תוספות ד"ה עבורי וע' עבר ב'. ב"ר פ"פ גלה בה דרועה, ועוד עיי"ע אדרע ומ"ש] —

* דְּרַע (אולי מל"ע ذرع beim Arm erfassen, ergreifen) חגיג' ה' רע"א אמר דרעינא להו אנא עד דמלו להו לדרא כלומ' מלאך המות אוחז נפשות של אנשים שלא הגיע זמנם עוד למות והניחם עד שיתמלאו שנותם, ורש"י פי' בענין אחר. ולפי פירושנו נאצל הפעל מהשם דרעא וכ"ה בל"ע, ועוד נ"ל לפרש כי דרעינא כמו דרצינא (ואותיות ע' וצ' מתחלפות הרבה פעמים) ובל"פ درنگ פי' מאחר ומתמהמה ועניינו אני מאחר הנפשות אצלי עד דמלו להו לדרא. אבל בילק' קהלת רמז תתקס"ו אי' לפי דפוס שאלוניקי אמר ר ע י נ א להו וכ"ה בכ"י ב' מינכען עיי' ד"ס לחגיג' צד ו'.

* דְּרַע (בל"מ זרע וכ"ה בל"ע Same) הרבה בתרגומים עיי' תר"י א' בראשי' ד', ג'; שה"ש א', י"ד; איוב ל"ט, י"ב; תהלי' ל"ז, כ"ו. והפעל קהלת ב', ה'; איוב ל"א, ח'. וידוע כי הדל"ת תומר בזי"ן.

דרפתק (לדעת רבינו נרתק Behältniss ולדעת ר"ב מחיצה וסייג בל"י δρύφακτος בל"ר אמצעית Umzäunung, dryphactum) בחלק בגמ' האומ' אין תורה (סנהדר' צ"ט:) כולהו גופי דרפתקי נינהו טוביה לגופיה דגברא דיזכה והוי דרפתקא דאורייתא שנאמ' (משלי כ"ב, י"ח) כי נעים כי תשמרם בבטנך. פי' דרפתק נרתק, נשתק, נדן אחד הוא — (א"ב פי' דרופתקא בל"י גדר של עצים ויתדות ותקועים בארץ, מ ח י צ ה ו ס י י ג). *[אחי"ה רבינו פי' כן לפי המשך הענין ואולי כונתו על הרכבת המלה דרף בל"ע ופי' ظرف כלי ועוד תיקי בל"י θήκη כלי לשמור בו דבר מה. ולפע"ד המלה משובשת תחת דרפקתי אבל לא מענין פי' של ר"ב כי מחיצה מאן דכר שמה אבל הוא מל"י אמצעי' δράγατης שומר, שמירה ודרש מלת תשמרם (משלי שם). ואות פ' תחת ב' או וי"ו להורות כי הברה ארוכה היא. ודע כי בעירובין נ"ד. הובא הפסוק כי נעים כי תשמרם וגו' בהמשך עם הדרוש אבל הקב"ה אינו כן נתן תורה לישראל סם חיים לכל גופו שנאמ' לכל בשרו מרפא ואולי גם בסנהד' כצ"ל וחסר בשגגת הסופרים דרוש לכל בשרו מרפא ואז תהיה המלה ל"י θεραπευτικός der Pflege, Heilung bedürftig וענין כולהו גופי דרופתקי נינהו: כל הגופים צריכין להתרפאות ע"י התורה כענין לכל בשרו מרפא. ורש"י פי' ב ל ש ו ן א ח ר כפי' רבינו. ולפי פי' הראשון נמשך רש"י אחרי דרוש של מעלה כי אדם לעמל יולד. וגי' הש"ס שלנו מגומגמת היא וכגי' רבינו אי' גם בכ"י ש"ס לפי סדר הגליון וכ"ה במנו"ה עיי' ד"ס סנהדרין צד קמ"ט: ושם הובאה הגי' דדפתקא ובכ"י ערוך ו"ו דורפתקי ובכ"י ה"ב רדופתקי] —

דַּרְצִין (פי' בל"פ دار چینی Zimmt קנמן בושם) כפ' במה אשה בגמ' בכל דבר שתתן לתוך פיה (שבת ס"ה.) זנגבילא אי נמי דרצין. פי' מעצי סממנין הוא ואדום הוא ובלש' לעז קַנֶּילָה[1] ובלשון ערבי ד א ר צ י נ י. *[אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו, ב"ר וה"ב וכ"ה בכ"י ב"ר בע' ז נ ג ב י ל ע"ש וכ"ה בע' הנוכחי בעה"ק שנ"ב ושם ג"כ צימריג"ד והוא לש' אשכנז צימטרינדע, ובדפ"ע דארצין, ובכ"י מ' דורציני ובכ"י א"פ דראצין וצ"ל דארצין ובנו"ג דרצונא. ומלת דארציני היא ל"פ כאמור ולא לש' ערבית כמו שכתב רבינו, והלע"ז חסר בדפ"ר] —

☞ דְּרַק (streuen) תרג' ויזרקו עפר (איוב ב' י"ב) ודרקון עפרא.

דְּרוּקָא (בל"י ורומי אמצעי' δροῦγγος = drungus Cohorte, Soldatentrupp) בפ' אע"פ שאמרו בגמ' הטיילין בכל יום (כתובו' ס"ב.) מאי טיילין כגון רב שמואל בר שילת דאכיל מדידיה ושתי מדידיה וגני בטולא דאפדניה ולא חליף דרוקא

[1] Zimmt, cannella.

דמלכא אבביה, פי׳ חיל של מלך. — (א״ב פריסתקא כתוב). *[אחי״ה וכגי׳ הספרים אי׳ גם בשט״מ לכתובו׳, ופירש״י פריסתקא שליח מלך פרס, אבל כגי׳ רבינו תתכן יותר הוראת המלה הנ״ל ועיי׳ רימ״ז בט״ר א׳, צ״ו] —

דְּרַקוֹן (בל״י ורומי δράκων, draco, Drache, Schlange) בפ׳ הרואה בגמ׳ לא יקבל אדם (ברכו׳ ס״ב:) אתא דרקונא שמטיה לכרכשיה. ובפ׳ כל הצלמים (ע״ז מ״ב:) צורת חמה . . צורת דרקון. ובס״ג דפ׳ השותפין (ב״ב ט״ז:) ואני מזמן לה דרקון ומכישה בבית הרחם. ובויק״ר זאת תהיה פרש׳ לעשות לרוח (רפט״ז) וברגליהן תעכסנה (ישעי׳ ג׳, ט״ז) ר׳ אסי אומ׳ שהיתה צרה צורת דרקון במנעליה, פי׳ עכס. דרקון נחש. *[אחי״ה וכונתו כי תעכסנה נדרש מלשון עכס והוא ל״י ἔχις נחש. ובילק׳ ישעי׳ מ״ג רמז שט״ז הובא ציון מברכו׳ הנ״ל בגי׳ דרכונא, וצ״ל דרקונא. והדרוש תעכסנה אי׳ עוד בפסיקתא דר״כ ותאמר ציון (צד קל״ב:) ובאיכ״ר פ׳ סורו ועיי׳ עוד ערך ארס, ע״ז מ״ג. איזהו צורת דרקון . . כל שיש לו ציצין בין פרקיו, ובירו׳ ע״ז פ״ג דמ״ב ע״ד איזהו דרקון כל שציצין יוצאין מצוארו. גיטין נ״ו רע״ב ודרקון כרוך עליה וכו׳ ושקלינן ליה לדרקון וכו׳, נ״ז רע״א אתא דרקנא שמטיה וכו׳]— (א״ב בל״י ורו׳ מין נחש ארכו לפעמים עשרים אמות ולמרחוק עיניו יביטו).

* הוּרקן תוספ׳ כלים ב״מ ספ״ג השרסוע והדורקן וכו׳ צ״ל כדאי׳ בכ״י אירפ׳ השרתוע והדוקרן עיי״ע דקרן וע׳ שרתוע, ופי׳ דוקרן מלש׳ דקר Spaten.

דַּרְקַט (או מל״פ درخت עץ יבש dürres Holz, או מל״י τραχώδης von rauher harter Art) בסוף הלכ׳ קמא דכתובות (י׳:) אמרה לו ממשפחת דורקטי אני שאין להם לא דם נדה ולא דם בתולין אשריך שזכית לדורקטי מאי דורקטי תנא דור קטוע. ובנדה בספ״ט (מ״א דס״ד:) ושאין בה יין זה דורקטי. ס״א טורקטי [כלומר] שלא תלד ויפסוק הדור ופי׳ דורקטי בתה כדכתיב (ישעי׳ ה׳, ו׳) ואשיתהו בתה. — (א״ב פי׳ בל״ר קשה וחזק וכן ענבים אשר חרצנם וזגם קשה מאוד לא יועילו לסחוט מהם יין, אך בירושלמי דכתובו׳ פ״ק (דכ״ה.) כתוב תמן תנינן כל גפן יש בה יין ושאין בה יין טרוקטי. פי׳ בל״י דבר שנאכל וכן הענבים אשר אינם ליין כי אם למאכל ובפרט הצמוקים נקראים כן). *[אחי״ה וגי׳ ס״א טורקטי אי׳ רק בכ״י ו״ו וכ״ה באגדת שמואל פ״ב וצ״ל כמו בירו׳ טרוקטי וכ״ה בפי׳ סד״ט לרה״ג צד ל״ב אשר ממנו הועתק כל הפירוש. ובדפ״ע נדפס בטעות. וכונת ר״ב על לשון רומית duracinus ועוד כונתו על ל״י τρωκτός roh essbar וכן פי׳ ר״ד די לארא בכ״כ אבל לפע״ד נ״ל יותר מ״ש בתחלת הערך ועוד עיי׳ ערך אילונית] —

* הרוקרת (שם עיר ונראה שנשתבשה בכתיבה עיי׳ בפנים) תענית כ״א רע״ב דרוקרת עיר המוציאה חמש מאות רגלי הוה ויצאו ממנו שלשה מתים ביום אחד אמר רב נחמן בר יצחק כמאן וכו׳, ושם בדרוקרת הוות דליקתא ובשיבבותיה דרב הונא לא הות דליקתא וכו׳. שבת צ״ד רע״ב ההוא שכבא דהוה בדרוקרת שרי רב נחמן בר יצחק לאפוקיה לכרמלית. ודע כי בתעני׳ גי׳ הכ״י מ׳ דיוקרת וברש״י בנ״א דיוקרא או יודקרת וכמו שהוא בקידושין ט״ז סע״ב ולגי׳ הערוך בע׳ ידקרת צ״ל בלא וי״ו וכן הגי׳ דיוקרת בשבת ברי״ף כ״י ובורא״ש עיי׳ ד״ס לתעני׳ ושבת במקומו. ובלי כל ספק דרוקרת ט״ס תחת דיוקרא או ידקרת והיא העיר המפוארה Diakara או Idikara אשר הארכנו בפירושה בע׳ איהי דקירא ובערך דקר ג׳ (וע״ש גי׳ הכ״י ש״ם דקרירא) ובעיר הלז היו מעינות חמר ולכן לא היה אוירה יפה וגם היו יושביה מעוטים ובפרט דרו בה מעט יהודים (עיי׳ ב״ב כ״ד.) ונראה שהיהודים היו יושבים סביב לה כי ר׳ יוסי, רב הונא ורב נחמן בר יצחק נקראו על שם המקום הנ״ל עיי׳ תעני׳ ושבת הנ״ל ועוד בתענית כ״ג סע״ב וכ״ד רע״א לפי גי׳ הערוך בע׳ ידקרת. והראיה שמלת דרוקרת ט״ס הוא מדאית׳ בנדה נ״ח: עיר שיש בה חזרים אין חוששין לכתמים אמר ר׳ נחמן בר יצחק והאי דדוקרת כעיר שיש בה חזרים דמיא והאי דדוקרת הוא בלי ספק ט״ס תחת האי דקירא כגי׳ רבינו בערך דקר ג׳ וא״כ דרוקרת והאי דקירא אשר משם היה ר״נ בר יצחק מקום אחד היה ויען שחמר שהיה שם מרבה כתמים וזוהמא על כן אמר רנב״י כעיר שיש בה חזרים דמיא. ויפה השיג הח׳ נייבויער (גיאגראפיא צד ש״צ) נגד הח׳ וויעזנער כי באמת תכונת העיר היתה בבבל על יד פרת ולא בחוף הדקל, אבל שם העיר נעלם גם מעיני נייבויער, גם מעיני לעווי] —

דְּרָרָא (פי׳ בל״ע ضرورة , ضارورة הפסד ממון ועוד הכרח ושייכות Verlust, Nothwendigkeit, Nöthigung) בר״ג דב״מ (ב׳ סע״ב) ובפ׳ שבועות הדיינין בגמ׳ הטענה (מ״א רע״א) היכא

דאיכא דררא דממונא כל היכא דליכא דררא דממונא לא. ובחזקת הבתים בגמ' דסמוך חזקתן שלש שנים (ב"ב ל"ה רע"ב) להאי אית ליה דררא דממונא ולהאי אית ליה דררא דממונא [1]. ובפ"ב דכתובות בגמ' שני אנשים זה אומ' כהן אני (כ"ג סע"ב) דאי תנא מודה ר' יהושע משום דאיכא דררא דממונא. ובר"ג דפ' חומר בקודש (חגיג' כ"א:) חמש קמייתא דאית להו דררא דטומאה מדאורייתא. ובפ"ק דנדה בגמ' כיצד דיה שעתה (נדה ו'.) אי הכי ליתנייה גבי מעלות כי קתני היכא דאית ליה דררא דטומאה. פי' עיקר טומאה. — (א"ב תרג' ואת פרשת הכסף (אסתר ד', ז') וית דררא דממונא עיי"ע דר חמישי). *[אחי"ה ובע' דר ה' פי' רבינו ג"כ לדור שיני: עיקרן של שינים אבל לפע"ד אינו מן השם הזה כי כאן פתרון המלה זיקה והכרח ושייכות וכן נראה מפי' התוספו' נדה ו'. ד"ה אמל וכן דעת הריטב"א הובא בשטמ"ק לב"מ דף ב': וכן דעת תלמיד הרה"פ (בשטמ"ק שם) וכן מסיים הערוך הקצר שנ"ב וי"מ לשון שייכות ולא ידעתי אם מדברי רבינו נתן אם מדעת בעל מחבר ערוך הקצר הוא. ופי' רבינו דררא עיקר מצאתי בפי ר"ח לשבועות (קובץ כ"י אנגיוליקי דף ס"א ע"ב) וכן הובא ר"ח זה מרמב"ן ור"ן עיי' בשטמ"ק שם. והם חולקין על פירש"י דב"מ ב': שכתב דררא דממונא: חסרון ממון (ובשטמ"ק הובא הלשון חסרון כיס) והשיגו מהלשון דררא דטומאה שפירושו שייכות וזיקה אבל לפע"ד אין כאן מקום קושיה שפתרון מלה הנ"ל בל"ע הורה על שני ענינים הפסד ממון ועוד שייכות וזיקה. ועיין עוד כ"כ ומעריך ללונזאנו] —

דַּרְרְיָא (פי' בל"י διάῤῥοια שלשול והילוך מעיין (Diarrhöe, Durchfall: בויק"ר זאת תהיה בס"פ וזכור (ספי"ח) והיה לכם לזרא (במדבר י"א, כ') ר' אבהו אמר לזירנא ולבוטנא. ר' אביתר אמר לדרריא. ובפסקא ותאמר ציון (צד קל"א.) ובמגילת איכה מה יתאונן אדם (לפנינו לי'), ס"א דלריא כבר פירשנו בע' גס [ג']. — (א"ב פי' בל"י ורומי חולי השלשול). *[אחי"ה לפנינו בויק"ר שם הגי' מהו לזרא ר' הונא אמ' לזרנא ולבוטנא . . ר' אביתר אמ' לקרדא. ובמדבר רבה פ"ז אי' רב הונא . . . אומ' לזרא ולבוטנא ר' אביתר אומר מאי לזרא לקרדא או שאהיה אותן דורא במעיהן, והנה קרדא בלי ספק משובש מן דרריא והמאמר או שאהיה אותן [צ"ל נותן] דורא [צ"ל דררא] במעיהן הוא הערת איזה כותב ובאה מגליון לפנים. ובפסיקת' דר"כ שם גורם גוסה ודלריא (עיי"ע גס ג') ובכ"י אקספ' דרדיא ובכ"י פ' דר אריה וצ"ל בשתי פעמים דרריא עיי' מ"ש ר"ש באבער שם. ועוד עיי"ע דלר. וגי' לזירנא ולבוטנא אי' בכ"י ו"ו ובדפ"ר לזרנא וכ"ה בע' זר ועיי"ע בטן ג' ובכ"י פאריז סי' 1218 בט"ס לזירכא] —

1 דְּרוֹר (Freiheit) מל"מ פי' חפשית; צִפּוֹר דְּרוֹר (Schwalbe) בפ' ר' אליעזר אומ' האורג (שבת ק"ו:) ובר"ג דפ' אין צדין (ביצ' כ"ד.) הכא בצפור דרור עסקינן לפי שאינה מקבלת מרות, תנא דבי ר' ישמעאל למה נקרא שמה צפור דרור מפני שדרה בבית כבשדה. *[אחי"ה הגזרה מפעל דור אינה אלא עפ"י האגדה והאמת מ"ש הרד"ק שרש דרר: שם עוף טמא והוא שקורין בלע"ז אירונדל"א [בל"צ hirondelle ובלש' רומי hirundo], ולפיכך נקראת דרור לפי שהיא מקננת בבתים מבלי פחד כאילו היא חפשית מבני אדם שלא ילכדוה ע"כ. וגם בלשון רז"ל נשתמש דרור בענין חפשית וחירות כדאי' בר"ה ט': אין דרור אלא לשון חרות. ובמגיל' י"ב. דרש דר וסחרת (אסתר א', ו') שקרא דרור לכל בעלי סחורה פירש"י להעביר מהן מכס של סוחרין, ורד"ק בשרש דר פי': כלומ' שמעשירתן. — ובאלה המקומות הוזכר צפור דרור: סוט' ט"ז: בצפור דרור שיערו רבנן אין לך גדולה שמדחת את המים ואין לך קטנה שנדחית מפני המים ועיי' פירושו בתוי"ט נגעים פי"ד מ"א ד"ה דרור. ע"ז ל"ח: ואיזו היא יורה קטנה א"ר ינאי כל שאין צפור דרור יכול לכנס בתוכה וכו' אלא כל שאין ראש צפור דרור יכול ליכנס בתוכה. גיטין נ"ו סע"ב ומצאו בו כצפור דרור משקל שני סלעים וכו'. והקבוץ נגעים פי"ד מ"א ומביא שתי צפרים דרור; ירו' נזיר פ"ח דנ"ז סע"א מבי שתי ציפורי דרור. — דרור תרג' (תהלי' פ"ה, ג') שפנינא והוא בל"ס תור וגוזל עיי"ע שפנין וכן דעת החכם באכארט וראזינמיללער וכבר השיג עליהם הרב לעוויזאהן בספרו תולדות החיות צד ר"ו] —

* 2 דְּרוֹר (פי' בל"ע מרגלית (Perle, Edelstein ירו' סנהד' פ"י דכ"ה. כדרבונות (קהלת י"ב, י"א) אמר ר' חונה כדרור נאות תמן קרינן למרגליתא דירה. עיי"ע דר ה'. ובקהל"ר פ' דברי

1) כ"ח לנכון בכ"י ו"ו.

במד"ר פט"ו תנחומ' בהעלתך סי' ט"ו וסדר וילך סי' א' ילק' עקב רמז תתס"ב וילק' סוף קהלת חסר הדרוש הזה אבל אי' שם דרוש אחר של ירו' כדור בנות ע"ש ועיי"ע כדור.

* דרוריה עיי"ע דריה.

דָּרַשׁ (מל"מ ענין בדיקה בהינה וחיפוש forschen, untersuchen) בפ"ק דסוכה (ו':) ובר"ג דסנהד' (ג':) דורשין תחילות.. — (א"ב תרג' מחיל אל חיל (תהלי' פ"ד, ח') מבית מדרשא לבית מדרשא). *[אחי"ה בענין חקירה בתורת אלהים ופירוש דבריה נמצא הרבה בדרז"ל עיי' במקומות אלה ברכו' כ"ח. ס'. ס"ג. שבת ל': פ': פ"ז. פ"ח. עירובי' כ"א: פסחי' כ"ב: סוכה נ"א: ביצ' ט"ו: כ"ח. תעני' ה': מגיל' י"א. חגיגה ג'. שם: י"ב. ט"ו: מ"ק ט"ו: שקלי' ו'. ו'. יבמות ע"ב: צ"ד. כתובו' מ"ט. ק"ו. נזיר ס"ה: סוטה ט"ו. ט"ז. י"ז. כ"א. כ"ז: מ'. מ"ד. קידוש' כ"ב: ל"א. ל"ט: ב"ק מ"ט. ע"ה. קי"ט: ב"מ ק"ד. סנהד' כ"ו: ל"ח: ע'. צ"ו: צ"ט: ק"ב. ק"ו: ק"ז: שבועו' כ"ו. מנחו' כ"ט. מ"ה. חולין צ"ב. נדה ל"ה. ערכין ל': ירו' ע"ז פ"ד דמ"ד: לקרות את יודע לדרוש אי את יודע; ירו' יבמו' פי"ב די"ג. בעא תתן לן חד בר נש דריש וכו' עיי"ע בר נש. ירו' פיאה פ"ב דיי"ז. הדברים הנדרשין מן הפה. ירו' מגיל' פ"א ד"ע. מה זו ניתנה להידרש אף זו ניתנה להידרש. ירו' כתובו' פ"ג דכ"ז ע"ד מתדרש ולו תהיה וכו'. ב"ר ספל"ד דרש ר"ע וכו' דרש ר"א וכו'. דרש בן עזאי וכו' בן עזאי נאה דורש ולא נאה מקיים. ושמוש דרש מצוי מאוד על הגדת דברי חכמה אל העם בקהל רב עיי' שבת כ"א סע"ב. ביצ' ל"ח רע"ב. סנהד' צ"ג: ק'. אבל לרוב הוא פתיחה לדברי הלכה יומ' פ"ח מ"ט; שבת פ"ח. עירובי' כ"א: פסחי' נ"ד: קי"ט: ביצ' ל"ג. קידושי' ע"ג. סוט' י"ד. ל"ז: ל"ט. ב"ב י'. סנהד' פ"א. ק"ט. זבחי' צ"ד: והמוכיח ומי שנִתַּן לו לשון למודים להדריך את שומעיו בדרך הישרה נקרא ד ו ר ש שמ"ר רפמ"ב אבא הדורש (ספרי: אבא דורש) שמ"ר פ"ח הדורש יושב ודורש והאמורא אומר לפניו. והקבוץ דורשים: דור דור ודורשיו ע"ז ה'. סנהד' ל"ח: פסיקת' רבתי דמ"א ע"ג. אליהו זוט' פ"ו. ב"ר פכ"ד. אבות דר"נ פ"ל. מדר' שו"ט מזמ' קל"ט. ילק' בראשי' רמז מ'; דורשי רשומות ב"ק פ"ב. סנהד' ק"ד: מכילתא בישלח ויסע פ"א. ספרי מסעי. עקב. שופטים ברכו' כ"ד. לפי גי' רבינו בענין רשם ואו"ז הלכות תפילין סי' תק"ץ; דורשי חמורות פסחי' נ"ד. חולי' קל"ד: מסכ' שמחו' ספ"ח עיי"ע המר ב' וע' חמר ח'. ובמשקל סורי דָּרוֹשָׁא נמצאה המלה בירו' סוט' פ"א דט"ז ע"ד מישמע קליה דדרושא. ויק"ר פ"ט ובמד"ר פ"ט אתינך עמך לגבי דרושא. והקבוץ דַּרְשַׁיָּא סוכ' ל"ח: אליהו זוט' צד ל"ה: וכן דָּרִישׁ בירו' יבמות פי"ב די"ג. דריש דיין עיי' לעיל. ועוד נקרא דַּרְשָׁן ויק"ר רפ"ל פייטן ודרשן, והקבוץ: פסחי' ע': דרשנין גדולים. סוט' מ"ט: ירו' סוף סוט'. אליהו זוט' פ"א בטלו הדרשנין. ב"ר פ"ה יש מן הדרשנין שהיו דורשין וכו' קהל"ר פ' טוב לשמוע ופ' דברי חכמים אלו הדרשנין ועיי' רש"י לברכו' ל'. ר"ה ז'. סנהד' פ"ז. ולנקבה ב"ב קי"ט: בנות צלפחד . . דַּרְשָׁנִיּוֹת הן, ובילקוט פנחס רמז תשע"ג אי' דרשניות היו דורשות היו. והענין אשר אודותו יחקרו יקרא ד ר ש, ד ר ש ה ד ר ש א, ד ר י ש ה עיי' מגיל' י"א. ב"מ פ"ו: פסחי' ס"ב: יבמות נ"ד: ובירו' יבמות פ"ח ד"ח רע"ד: ד ר ו ש ה. פסחי' כ"ב: בכורו' ו': סנהד' י"א: ילק' עקב ר' רמז תת"ס. והקבוץ דרישות ויק"ר רפי"ג ילק' ראה ס' רמז תתע"ט] —

* דרשיר, דרשיש עיי"ע ארדשיר ומ"ש.

דַּרְתָּ[א] (פי' בל"פ ﺩﺭ ובל"ס דרא חצר Hof) בס"ג דפ' בא לו (יומ' ע"ב: ושבת ל"א:) חבל על דלית ליה דרתא ותרעא לדרתיה עביד. ובפ' המוכר את הבית בגמ' ר"א אומ' המוכר את החצר (ב"ב ס"ז.) אמר רבא אי דאמ' ליה דירתא כ"ע לא פליגי דבתי משמע כי פליגי דאמ' ליה דרתא מר סבר תרביצא משמע ומר סבר כ י ד י י ר י א נ ש י. *[אחי"ה וכן הגי' בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב אבל בנו"ג בתי משמע. וכנ"ה ירו' שבת פ"ו ד"ז ע"ד ירו' ביצ' ספ"א דס"א בדרתיה דר' ירמיה עיי"ע דקיק. ירו' סנהד' פ"י דכ"ח ע"א מכנישתא דבבלאי עד דדרתה דר' חמא בר חנינה. והקבוץ ב"ב שם אי דאמ' ליה דָּרָאתָא ועוד עיי"ע זלח] — (א"ב תרג' ורוחב החצר (שמות כ"ו, י"ג) ופותיא דדרתא).

* דּוֹרְתָּאִי (שם הפרטי בל"י Δωρόθεος יהודה בן דורתאי וכו' עיין ערך דרום.

דִּשׁ (רבינו פתרו: החריש ולפע"ד א' שרשית והוא בל"ס אַדִּשׁ מי שאינו מקפיד בדבר unbekümmert sein) בהלכה קמא דסנהדרין (ז':) טוביה לדשמע ואדיש חלפא בישתא מאה מניה. פי' אשרי מי ששמע והחריש חלפו ועברו ממנו מאה רעות כי השומע חרפתו וישותק או דברים

קשים ונושא הרעה עוברת ממנו דכתיב (משלי י״ז י״ד) ולפני התגלע הריב נטוש ואם מקנטר ומריב כפוטר מים הוא. ובריש פאה ירו׳ (פ״א דט״ו ע״ג) סבא סבא אכול ואדיש דכלביא אכלין ומדשין. *[אחי״ה וכ״ה בירו׳ קידוש׳ פ״א דס״א: והתוספ׳ בקידוש׳ ל״א. ד״ה וטורדו הביאו זה הירו׳ בקצת העתקה ומפירושם מוכח שפתרו ואדיש לעוס וטחון וכן פי׳ בעל כ״כ בשם עצמו. אבל הדין עם פי׳ רבינו נתן שענין המלה בל״ס כמו שכתבנו. ובהשאילה שתק כלו׳ אינו מקפיד, ורש״י הלך ג״כ בשיטת רבינו עיי׳ פירושו שהובא ג״כ במפרש המלות בילק׳ משלי רמז תתקנ״ו. ועיקר מקום המלה בע׳ אדש ע״ש. ובכ״י ש״ס הגי׳ ואריש ובמנו״ה וחריש עיי׳ ד״ס סנהד׳ שם] —

דּש (לפי׳ רבינו: ידוע gekannt ולפע״ד החזיק בדבר מל״פ הרשומ׳ בפנים) בפ׳ הקורא את המגיל׳ בגמ׳ סומא פורש (כ״ד:) [1] ההוא דש בעירו הוה. פי׳ ידוע ומפורסם. ובפ׳ אעפ״י בגמ׳ המדיר את אשתו (כתובו׳ ס״ב.) הני מילי מילתא חדתי אבל הא דשנן בה. פי׳ נהגנו בה. *[אחי״ה הפי׳ האחרון נ״ל ברור אך לא מטעם הפי׳ הראשון דש: ידוע, כי אם בפתרון המלה הפרסית داشتن פי׳ אחז ביד והחזיק בדבר מה halten, festhalten וא״כ דשנן בה פי׳ החזקנו בה, וזה קרוב לענין פי׳ רבינו נהגנו בה, והראיה לאמיתת פירושנו מירו׳ שקלים ספ״ה דמ״ט ע״ב מן בתר כן לא הוו נסבון אמרין דשתן גבן פי׳ הזקנים הללו היו מקבלים רק מר״ה עד יוה״כ ומעת ההיא והלאה לא היו מקבלין שהיו אומרים מה שאנו צריכין לכל השנה דשתן גבן כלומ׳ כבר ה ח ז ק נ ו אצלנו. ובירו׳ סוף פיאה דכ״א: נשנה הספור הזה ואי׳ שם בדפוס קראט׳ ובהוצ׳ מהרז״ף רשותא גבן אבל בדפ׳ זיטאמי׳ לנכון דשותן גבן, וביפה מראה דשותא גבן ופי׳ היפה מראה מנהג הוא אצלנו ויפה כיון בזה לפירוש רבינו במ״ש דשנן פי׳ נהגנו בה, אבל לפי מה שגזרנו המלה נוכל לפרש הוחזק בידנו ודי פרנסתנו ודושתה הוא ממש בינוני פעול פרסי داشتة. ובאהבת ציון וביתר פירושי׳ נדחקו ולפי הענין פי׳ לנכון בעל קה״ע. וגם דש בעירו כן פירושו ה ו ח ז ק היה, ובהשאילה מפורסם היה. וכנ״ה במגיל׳ שם כמה פעמים וכן בירו׳ מגיל׳ פ״ד דע״ה סע״ב ורע״ג וירו׳ תעני׳ רפ״ד דס״ז: אם היה דש בעירו מותר . . מכיון שאתה דש בעירך מותר. שבת ק״מ. דש ביה, ב״מ נ״ח סע״ב דש ביה בשמיה. גיטי׳ נ״ו: כיון דדש דש, שבת קכ״ט: כיון דדשו ביה רבים פי׳ בכל מקום החזיק ובהשאילה הרגיל. וכן פירש״י בכ״מ רק הוא פתרו משרש דוש וכן דעת לעווי ואחרים והכ״כ האציל ממנו גם השם דוּוש (כרכו׳ ט״ז. ב״ק קט״ז:) אבל כבר השמעתיך בע׳ דווש הפי׳ האמיתי] —

1 דָּש (מל״מ וענינו ידוע חבט תבואה, ועוד דרס וכתש treten (mit Füssen) dreschen,) בפ״ק דנזקין בגמ׳ לשלם תשלומי נזק (ב״ק ט׳ רע״א) מאימת מחזיק בה מכי דייש אמצרי. ובפ׳ אלו מציאות בגמ׳ הלוקח פירות (ב״מ כ״ז רע״א) וכי בעל הבית בעצמו דשן הוא. פי׳ בעצמו הוא דש התבואה הפועלין דשין אותה [2]. ובפ׳ כלל גדול בשבת (ע״ג.) המעמר הדש והזורה. פי׳ הוא המפרק מן האוכל פסולת שהיא מחוברת לו ומכין אותה לברירה בין בזריה בין בהרקדה, וכן מי שהוא מפרק מן האוכל פ ס ו ל ת [3] שהיא מהובר בו [4] כדי שיהא נכון לאכילה. המנפץ נופץ עפרורית מן האוכל וכן המנפט מולל שיבולין נמצא הזורה הבורר והמרקד כולן מעבירין פסולת המעורבת באוכל ואינה מחוברת ואינה כגון קליפה שצריכה פירוק או כגון עפרורית שצריך גיפוץ אלא מעורבת בלבד. *[אחי״ה עיי׳ עוד פי׳ רבינו בע׳ זר ב׳, פץ א׳. ושם הלך ג״כ רבינו לשיטתו כי בעפרורית שייך ניפוץ וזה שלא כפירש״י ור״ן שפי׳ דמנפץ רק בגבעולי פשתן דגדולי קרקע נקרא דש עיי׳ למוד ערך במקומו לשבת צד ס״ב: אבל כבר הורה לנו האו״ז הלכו׳ שבת סי׳ נ״ח דיש דישה גם שלא בגדולי קרקע ע״ש היטב. — והשם דישה: שבת ע״ה. אין דישה אלא לגדולי קרקע. ב״מ צ׳: פרס לה קטבליא על גבי דישה וכ״ה בע׳ קטבל לפי גי׳ כ״י ק״ט אבל בדפ״ע אי׳ שם רישיה. ב״מ שם כדי שתאכל הרבה מן הדישה . . כדי שלא תאכל הרבה מן הדישה (הובא בע׳ פקע ב׳). פסיקת׳ דהחודש צד מ״ו מובא בילק׳ בא רמז ק״ץ ובילק׳ קדושי׳ רמז תרכ״ו וכן במ״ר פ״י, בשהש״ר פ׳ הכו ובפסקת׳ רבתי פט״ו

---

[1]) לפנינו בש״ס ובמשניות נסדרה המשנה סומא פורס על שמע קודם משני כהן שיש בידיו ועל משנה א ח ר ו נ ה סובב ציון דההוא דש ולא על משני שלפניה כדאי׳ בערוך אולי הוא מצא כדר אחר או צ״ל בערוך: ״ובסמוך גמ׳ סומא״ אבל בע׳ בהק בשן זבלגן מציין רבינו על נכון כגמ׳ כהן שיש בידיו. [2]) וכפירש״י. [3]) כ״ה בכ״י ה״ב. ובדפ״ע מ ד ב ר. [4]) בדפ״ר חסר׳ שורה מן מחוברת עד מחובר.

בכל מעשיהן ישראל משונין מן או"ה בחרישתן . . . ובדישתן . . בדישתן שנאמ' (דברי' כ"ה, ה') לא תחסום שור בדישו. וכן השֵׁם דַּיִשׁ, דַּיִישׁ מעיל' י"ג סע"א דישו שלך ולא דישו של הקדש, ב"מ צ': שור בדישו אמר רחמנא והא לאו בדישו הוא. ב"ר פס"ט, במ"ר פ"ב, פסיקת' רבתי פי"א מה עפר עשוי דיש לכל אף בניך עשוים דיש למלכיות עיי"ע מג בשינוי קצת. תוספתא כלים ב"מ רפ"ד מקל שעשה בראשו להיות תופס. בו ממקום הדייש טהור. ירו' תרומו' פ"ט דמ"ו סע"ג אית תנויי תני בדייש שהוא מותר לך אית תנויי תני בדייש שהוא אסור לך. ועל משקל סורי דְּיָשָׁא בחולין ו': תורא מדישיה קאכיל, והתואר הסורי דָּיוֹשָׁא (Drescher) זבחי' קט"ז: עיזא דקרקשא דריישן דַּיְשָׁאֵי, ובע"ז כ"ד: אי' עיזא דקורקסא דדיישן, אבל בכ"י פירוש ר"ח לע"ז (בקובץ כ"י אנגייליקי' דף י"ד ע"ב) מצאתי הגי' עיזא דקורקסא דדישא דושתא ובאמת כ"ה במנחו' כ"ב. עיזא דקורקסא דדשו בה דשתאי (בהוצאת הש"ס דפ' וויען בט"ס דרשו; וגי' רש"י דדיישי דישא). ורבינו בע' טרבן הביא הגי' בשלשה מקומות הנ"ל כגי' ר"ח הנ"ל] — (א"ב במשנ' מ"ק פרק מי שהפך (דף י"ג:) הציידין והדשושות והגרוסות. פי' דשים וכותשים חטים לדייסא, ונראה שבעל הערוך גורס רשושות). *[אחי"ה לא ידעתי לכוון לשון נראה דר"ב שהרי רבינו פיר' בע' רשש גלוי לפניו וע"ש הגהתו ושם הביא פירש"י ובאמת גם פי' דר"ב בכאן הם דברי רש"י (או למיוחס לרש"י) למשנ' דמ"ק שם וכ"ה ברע"ב שם. וגי' הרשושות הביא בעל ד"ס למ"ק צד כ' מכמה מקומות וכ"ה במשניות בדפוסי' ישנים אבל עיקַר הגי' בדלת אבל לא מטעם הגזרה מלשון דוש ענין כתישה כי אם מטעם שאכתב בע' דָשׁוּשׁ עיין שָׁם] —

2 דָּשׁ (מל"מ וכ"ה בל"ם ובל"ע داس פי' רמס ברגל מע' הקודם (mit Füssen treten בויק"ר בשור או כשב או עז בס"פ צדקתך כהררי אל (פכ"ז) ובפסיקתא דשור או כשב או עז (פסיקת' דר"כ צד ע"ח מובא בילק' ירמי' רמז רע"ב וכן בתנחומ' פ' אמור ססי' י"א) ישראל לא ידע (ישעיה א', ג') ולא הוון ידעין אלא שדשו בעקב, ודכוותיה כי אויל עמי אותי לא ידעו (ירמי' ד', כ"ב) ולא הוון ידעין אלא שהיו דשין בעקב [1]. ודכוותיה והיא לא ידעה כי אנכי נתתי לה הדגן (הושע ב', י') אלא שדשה בעקב. ובילמדנו בריש זאת חקת התורה (בתנחו' לי') כיון דחמא יתהון גברא דאסתכלון ביה ואידשן דאיתיהיב ביה נורא. — (א"ב תרג' בוססו (נחלתי) [צ"ל את חלקתי] (ירמי' י"ב, י') דושישו ית אחסנתי). פרעהו אל תעבר בו (משלי ד', ט"ו) תרג' אדיש ולא תעבר עמהון. שמעו מוסר וחכמו ואל תפרעו (שם ח', ל"ג) תרג' ולא תדישון. פורע מוסר (שם י"ג, י"ח; ט"ו, ל"ב) תרגום מֵדִיש מרדותא. *[אחי"ה בנו"ג בט"ס מריש. ועוד דוגמאות בתרגומים עיי' עמת"ר ללעווי ור"ב לא בא להוסיף דוגמא כי אם כיון לפרש אידשן ע"י התרגום ואין צורך לזה כי היא מלה עברית כמו שהשיג ר"ש באבער בפסיקת' הנ"ל ופלא הוא שלא העיר על ציון דר"ב כי זכרונו הטעהו. — וכנ"ה דוש ע"ז י"ח. הובא בילקוט תהלי' רמז תשנ"ח עונות שאדם דש בעקביו וכו' ד"א פ"א היה כאסקופה התחתונה שהכל דשים בה. בשמ"ר פט"ו אתמול הייתם מדיישין את העץ וכו'; שו"ט מזמור ח' מדייש עליך כעפר. והשם בתואר משקל סורי דַּוְשָׁא (Tritt) שבת פ"א רע"ב אילימא משום דוושא, ב"ב כ"ב: דאי משום דוושא הוא, ושם ס"ד: משום דקשי ליה דוושא. פי' רגמ"ה כ"י ב"ב שם דושא דריסה שדורסין בה בני אדם קשה לזרעים ע"כ ואולי שצ"ל רוושא והוא ל"פ הליכה עיי"ע דווש] —

3 דָּשׁ (רק בבנין פלפל דשדש משרש דוש פי' רמס כדבר מובס מערך הקודם (zertreten כהתעות שכור בקיאו (ישעי' י"ט, י"ד) תרגום דמדשדש רויא בתוביה, וספק מואב בקיאו (ירמיהו מ"ח, כ"ו) תרג' וידשדשון מואבאי. *[אחי"ה כ"ה בדפ"ר רק שם חסר: רויא, אבל בשדפ"ע חסרה מלת בתוביה אמנם לנכון אי' בע' תב ה' רק שם בדפ"ו בט"ס מרשרש ובכ"י ק"ט משרש וצ"ל כבדפ"ר ודפ' אמש' מדשדש, ובדפוסי תרג' בט"ס בתוכיה עיי' מ"ש לעווי במ"ע דמ"ג, י"ד, רע"א. ובנין פלפל אי' עוד בתרג' כפגר מובס (ישעי' י"ד, י"ט) כפגר מדשדש] —

4 דָּשׁ (בל"ע داس בועל אשה (Coitus üben פסחי' פ"ז רע"ב בת דבלים . . שהכל דשין

---

[1] חסר בפסיקת' ואי' בכ"י אקס' ובויק"ר, שם כמו שהעיר ר"ש באבער' ולפום ריהטא נעלם מעיניו שכ"ה גם בערוך.

בה כדבלה עיי"ע גמר ד' וע' דבל א'. סוט' מ"ב: ולמה נקרא שמה הרפה שהכל דשין אותה כהריפות עיי"ע ערפה. נדה מ"א: מאי מקום דישה אמר רב יהודה מקום שהשמש דש יבמות ל"ד רע"ב. ב"ר פפ"ה וכן רש"י בראשי' ל"ח, ט' דש מבפנים וזורה מבחוץ פי' בדרך כינוי על הבעילה משמש ובועל מבפנים וזורה הזרע מבחוץ. וכן בדרך הכבוד פעל חרש והשם חרישה עיי"ע חרש ב' ומ"ש.

☞ דַּשָׁא (Thür) תרג' ונעל הדלת (ש"ב י"ג, י"ח) ואגיף דשא. *[אחי"ה הח' לעווי פתרו מלש' שמרוני דרשה פי' דלת אבל אם גם אמת כי בתרג' שמרוני הועתק דלת (שמות כ"א, ו'; דברי' ג', ה'; ט"ו, י"ז) ע"י דרשה אין מזה ראיה כי הרבה פעמים הרי"ש (והלמ"ד) נוספות בלשון שומרוני בתוך המלה הנשאלה עיי' סאמאריט. שטודיען להח' קאהן צד צ"ו. ולפע"ד דשא הוא בהיפך האותיות سدة שפי' בל"ע דלת ושער. ובדרך אגדה נדרש בשבת ע"ז: דשא: דרך שם. ואם נניח הדרוש הזה אולי י"ל כי מקור המלה בל"ע دث פי' צד כי הדלת בצד הפתח ככתוב (בראשי' ו', ט"ז) ופתח התבה בצדה תשים. וכנ"ה ברכו' נ"ו. חזאי דשא ברייתא דנפל וכו'. בשבת קי"ט. צינורא דדשא עיי"ע צנר ב'. חולין נ"ב: אתחיד דשא באפיה ומחייה לדישא בסיחופיה עיי"ע סחף ג' ושם נתפרש. חולין צ"ה: עיי"ע אדק ג'. והקבוץ מנחות ל"ג רע"א תלי דשי ברישא. ובדרך כינוי התשמיש כמו פתח פתוח עיי' כתובו' י'. ועקרת לדשא ועברא עיי' פירש"י ד"ה א"ד] —

* דּוֹשׁוּ (שם הפרטי) ירו' גיטין פ"ד דמ"ה סע"ג כגון דושו אחוי דרודו.

1 דִּשֵּׁן (מסיר הדשן הוא האפר die Asche fortnehmen) מי מדשן בפ' ב' ביומ' (כ"ה.) מן ודשנו את המזבח (במדב' ד', י"ג). *[אחי"ה וכנ"ה בירו' יומ' פ"ב דל"ט רע"ד כהן המדשן את המזבח הפנימי יכול הוא לדשן את המנורה וכו'. תמיד ל': מדשן את השאר וכו'. מצאן שכבו מדשנן ומדליקין מן הדולקין ואח"כ מדשן את השאר. יומ' י"ד: מי מדשן מזבח הפנימי ומי מדשן את המנורה. ומהשם נאצל הפעל בנתפעל מנחו' פ"ח: נר שכבתה נִידַּשֵּׁן השמן נדשנה הפתילה פי' רגמ"ה כ"י למנחו' (בקובץ כ"י אנגיוליקי' דל"ג ע"ב) בזה"ל כלומ' כמו שהפתילה שכבתה אין לה תקנה שהרי היא כדשן כך השמן הנשאר בנר הרי הוא כדשן ואין לו תקנה עכ"ל ומלה במלה כן הוא בפי' רש"י. ולפע"ד נוכל לגזרו גם מל"ע שפי' دسم נתלכלך ונהיה נמאס. והשֵּׁם: זבחי' ס"ד. מעיל' י"א סע"ב דישון מזבח הפנימי והמנורה. יומ' כ"א. דישון מזבח הפנימי ודישון המנורה נבלעין במקומן. מעיל' שם המקדיש דישון בתחלה וכו'; יומ' י"ד רע"ב ותמיד ל': מי שזכה בדישון מזבח הפנימי וכו'. ותמיד שם בסוף העמוד מי שזכה בדישון המנורה וכו'. יומ' ל"ג רע"א סידור שני גזירי עצים קודם לדישון מזבח הפנימי וכו'. ע"ש כמה פעמים וכן בירו' יומ' פ"ב דל"ט ע"ד (מעיל' י"ב.) מניין לדישון מזבח החיצון שהוא אסור בהנייה וכו'. ושם פתילה שכבת צריכ' דישון וכו'. והקבוץ זבחי' ק"ד: שלש בית הדשנין הן בית הדשן גדול היה בעזרה וכו'. תו"כ הובא בתוספו' זבחי' ס"ד. ד"ה דישון ב' בתי דשנים הן וכו' ע"ש ובענין בית הדשן (זבחי' פ"ה מ"ב) עיי' ערכו ותוספות יבמות ק'. ד"ה והשירים] —

* 2 דִּשֵּׁן (fett machen) ברכו' כ"ט. דשננו בנאות ארצך וכו' תנחומ' אחרי שנה גשומה שנה דשונה עיי"ע גשם ג'. מל"מ משלי ט"ו, ל'; ישעי' ל"ד, ו' ובל"מ השם דֶּשֶׁן Fettigkeit ואצל רז"ל דּוֹשֶׁן ספרי בהעלתך פ' פ"א כשהיו ישראל מחלקים את הארץ הניחו דושנה של יריחו חמש מאות אמה על חמש מאות אמה א"ל כל מי שיבנה בית הבחירה בחלקו יטול דושנה של יריחו וכו'. ובילק' בהעלתך רמז תשכ"ו דרש כן על פ' והטבנו לך: זה דושנה של יריחו שהיו אוכלין אותה בני בניו של יתרו. כשחלק יהושע א"י לשבטים הניח דושנה של יריחו וכו'. וכן בילק' שופטים רמז ל"ח כשהיו מחלקים את הארץ הניחו דושנה של יריחו וכו'. אמרו כל מי שיבנה בית הבחירה בחלקו יטול דושנה של יריחו וכו'. ומקורו הוא ספרי ראה פ' ס"ב יודעים היו שביה"מ עתיד לבנות בחלקו של יהוד' ובנימין לפיכך הפרישו דושנה של יריחו מי אכלו כל אותם השנים בני קני חותן משה וכו'.

דִּשְׁן (פי' בל"ם דִּשְׁנָא מנחה ונובע מל"פ داشن (Geschenk, Lohn) בחלק בענין סנחריב (סנהד' צ"ד:) האי דישנא להאי פרדישנא. פי' מנחה זו דין לשלם לזה צדיק. כלומ' וכי גמול זה משלמין למקיים מצות מרובין כחזקיה לפי שעשה האמת בא עליו סנחריב (עיי' ד"ה ב', ל"ב, א') — (א"ב

בגירסאות כתוב רשנא ותתכן גי' בעל הערוך פי' דושן בל"י מתנה אשר המלך מהלך לכל איש ואיש מהמון העם). *[אחי"ה ר"ב כיון על ל"י δόσις וללא צורך הוא כי עיקר המלה בל"פ כאמור ועיקר הגי' דשנא כדאי' גם בע' פרדשן ובנו"ג בט"ם רישנא וצ"ל דישנא כבערך דכאן וכ"ה בילק' מ"ב ר' רמז רל"ה ושם. נ"ב פי' של רבינו בלי הזכרת שם הערוך וגי' דשנא אי' בנכון גם בכ"י פ' אבל בכ"י ק' בט"ם רשנא והוגה דשנא עיי' ד"ם לסנהד' צד קל"ה: ושיעור המאמר יפה מכוון רבינו בקצתו ועל פיו הייתי מסביר בספרי על המלאכים והשדים צד ק"ג והלאה שעלה במחשבתי לומר כי פרדשנא היא מלה בקטרית paradhâta פי' מי שעסק בדין ושיעורו וכי נותנין מתנה לאיש עוסק בתורה וכן פירש"י ד"ה אחרי, אבל פערלעס במאמרו עט"ש קכ"א העיר בצדק כי פרדשנא היא מלה הוצואריש פתדאשנן ובל"פ پادشن פי' גמול ושיעורו וכי נותנין מנחה זו בגמול זה, ומעתה אני מבטל דעתי מפני דעתו, ורבינו בע' פרדשן רוצה להחליף הסדר כזה: האי פרדשנא להאי דשנא עיין שם ולא ידעתי למה] —

* דשונא ט"ס תחת דשון עיי"ע.

דְּשָׁרָ[א] (לפע"ד מל"ס דושרא מין פסולת של שעורין Gerstentrespe ובלש' רומי נקרא aegilops) בפ' כל שעה בגמ' ואלו דברים (פסחים ל"ה.) ובמנחו' בפרק ר' ישמעאל בגמ' החיטין (מנחו' ע':) שיפון דישרא כוסמין פארי שיפון אספילתא. *[אחי"ה והוא בלאי"ט spelda פי' Spelt, Dinkel ורש"י לועז כן בפסחי' ובמנחו' על גולבא אבל דישרא פי' ע"י סיגל"א, שייגל"א והוא בל"צ seigle ובל"ר secale פי' Roggen ורש"י בלי כל ספק עפ"י קבלה פי' כן כי כן מצאתי בפי' רגמ"ה כ"י למנחות (בקובץ כ"י אנגייליק' דף כ':) וז"ל דשרא שיגל"א בלשונם שובלי תעלה אבינ"א עכ"ל וכן פי' רש"י בפסחי' שבילי תעלה אביינ"א ובמנחות לועז אוונ"א והוא ל"ר Hafer, avena ובע' שבל הביא רבינו לפירוש שבולת שועל וז"ל: פי' סיקאלא [כדפ"ר, ובשדפ"ע סיגאל"א] וי"א ווינ"א [ובכ"י בינ"א] ודעת י"א לפי מ"ש היא דעת רגמ"ה. ובענין הוראת המלה דישרא (הובא ג"כ בע' גלב) יש להביא ראיה לאמיתת הגזרה מל"ס הנ"ל ממה שאי' בפסחים ובמנחו' הנ"ל שיבולת שועל וסיפון מין ש ע ו ר י ן וע"ש התוספות היטב וא"כ דישרא גם כן מאותו מין הוא רק ענינו פסולת של אותו מין השעורין וכן בל"ע ופ' كوسر = كوصر ענינו כן] —

* דָּשׁוֹשׁ (בל"ע دش Gräupner) כבר ציין ר"ב בערך דש ג' משנה דמ"ק (פ"ב מ"ה) הדשושות והגרוסות ופירש"י שדשין וכותשין חטין לדייסא ע"כ וכן דעת ר"ב ולפע"ד נגזרה המלה כדעת לעווי מל"ע הרשומ' וענינו עושה גריסין כי מין תבשיל של גריסין נקרא דשיש دشيشه והעושה אותו נקרא דשוש וראיתו בצדו והגרוסות ושם במ"ק הקבוץ גם דשושי חילקא, ושם: דשושי ציפורי ובירו' ספ"ב דמ"ק דפ"א סע"ב דשושי עכו וגרוסי ציפורין, ושם גרוסי ציפורין דשושי עכו. והפעל ממנו במ"ק בבלי שם החמירו על עצמן שלא יהו דוששין כל עיקר, שם דוששין בצנעה לצורך המועד.

* דַּשְׁתָּא (Feld) בה"ג סוף הלכו' עירובי' דף כ"א סע"ג מאן דאיתיה בדשתא בשבתא וכו'. פי' בל"פ دشت שדה עיי' פערלעס במ"ע מהרז"ף ח"ח קנ"ט.

* דַּשְׁתָּאָה עיי"ע דש ג'.

* דַּשְׁתָּא (בל"פ دستا עושה מעשה תעתועים וליצנות Gaukler) א"ל אֵם דשתייהי מכשפניות פסחי' ק"י סע"א לפי גי' כ"י מ' ובכ"י א"פ דישתייהי וכ"ה בדל"ת ברשב"ם בד"ו ר"פ עיי' ד"ם שם ובנו"ג א"ל רישתינהו דנשים כשפיות ופירשב"ם גבירתן של נשים כשפניות השולטת עליהן ולפע"ד מל"פ הנ"ל שענינה כמדובר בראש הערך ואם נקיים גי' הש"ס רק בתיקון דל"ת במקום רי"ש אז תהיה ד ש ת י נ ה י דנשים כשפניות מל"פ دستان פי' מכשפה ומאחז עינים, וגם שם פרטי מאחז עינים מפורסם נקרא כן אצל הפרסיים.

* דַּשְׁתָּה, דַּשְׁתַּן עיי"ע דש ב'.

דַּשְׁתָּנָא (בל"פ دشتان ונעתק ללשו' סורי פי' נדה Menstruirende) בפרק ח' שרצים בגמ' ושותה את אבוב רואה (שבת ק"י.) ותימא ליה דשתנא היא [1]). ובפ' תעניות אלו (כ"ב.) אמינא

[1]) וכן בכ"י ב' בש"ס ו ת י מ א ל י ה דיסתנא אנא=וצ"ל דשתנא ה י א וגי' ה י א אי' גם ברש"י בדפוסי' הישנים עיי' ד"ם לשבת צד קכ"א: ובנו"ג ותימא דישתנא אנא.

ליה דשתנא היא [1]), ובפ"ק דע"ז בגמ' דאין בונין עמהן (י"ח.) אמר לה השמיעי לי אמרה ליה דשתנא אנא, ובר"ג דפ' אין מעמידין (שם כ"ד סע"ב) אמר רב ספרא כמאן קרו פרסאי לנדה דשתנא מהכא כי דרך נשים לי (בראשי' ל"א, ל"ה). — (א"ב פי' בל"י דל מלא כאבים ורוחו קצר). *[אחי"ה כונת ר"ב על ל"י δύστονος אבל זה וגם פירושו של בעל כ"כ מל"י δύστηνος (עלענד) וגם פי' בעל מחבר מלות זרות בילק' ויצא רמז ק"ל שהמלה נוטריקון מהתיבות דרך נשים (והועתק מפי' רש"י לע"ז כ"ד:) כפי' הגמרא אינה עולה כלל, אבל הוא ממש לשון פרסית הרשומה] —

* דַּתְ (der du, da du) נתקצר מן דאת כמו וַת תחת וְאַת ואל"ף נבלעת כדרכו בירו' ששם רגילה המלה ד"מ ירו' סנהד' פ"ח דכ"ו: כמה דת מר תמן ועד אחד מעידה וכו', ירו' שם פ"י דכ"ז ע"ד כמה דת מר ועתה השב אשת האיש וכו' ואין איש אלא יצחק כמה דת מר מי האיש הלזה וכו' ואין איש אלא יעקב כמה דת מר יעקב איש תם. ירו' שם פ"י דכ"ח רע"ג כמה דת מר אני בצדק אחזה פניך וכו', ושם בסוף העמוד כמה דת מר משיב הרוח וכו', ירו' שבועות ספ"א דל"ג ע"ג כמה דת מר בזדון צריך כפרה וכו', ירו' סנהד' פ"י דכ"ט ע"ד על דעתך דת מר וכו', ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב. הדא דת מר במקום שאין המים הולכין וכו'.

* דַּת (Gesetz, Religion) בל"מ עיקר הוראת המלה כל דבר חק ומשפט (דברי' ל"ג, ב') ועוד ענין ציווי (אסת' ח', י"ג) ובזמן מאוחר ענין אמונה כמו דת אֱלָהּ (דניאל ו', ו'; עזרי ז', י"ד. כ"א. כ"ו.) וכן בלש' בקטרי' dâta בהוצואריש דַאת בל"פ داد וכן אצל רז"ל כתובו' (פ"ז מ"ו) ע"ב, במ"ר פ"ח העוברת על דת משה ויהודית ואיזו היא דת משה . . ואיזוהי דת יהודית וכו'. סוכה נ"ו: בת בילגה שהמירה דתה, יבמו' ע"א רע"א הֶמָרַת דת פוסלת ואין המרת דת פוסלת במעשר וכ"ה בפסחי' צ"ו. ובמד' חזית פ' כמגדל הקבוץ: על הדתין על הדינין ובחיד' הרד"ל ומהרז"ו הגיהו על הדתות אבל לפע"ד אינו מן הצורך שהרי ל' זכר בקבוץ מקרא מלא הוא (עזרי ז', כ"ה) דָתֵי אלהך.

דִּתָּאָה (מל' ארמי והוא דשא בל"מ junges Grün ובענין ס"א עיי' למטה בערך) ר"ג דפרק בני העיר (מגילי כ"ז סע"ב) רב הונא אסר דיתאה. — (א"ב דרי מרי כתיב) (?) . פי' עשב. תרג' דשא דיתאה (עיי' אונקלי בראשי' א', י"א. י"ב; דברי' ל"ב, ב'). ס"א (דיתא) [ריתא]. *[אחי"ה בד"ס למגיל' צד ע"א כתב בעל המחבר אות ז' בכ"י ב' דיתאה ובא"ה דיתא וכ"ה בערוך ע' דתאה וע' רת עכ"ל ובמח"כ לא דק היטב כי בע' רת ד' הגי' בדפ"ר ודפ' ויניצ' כהוגן ריתא וכ"ה בכל כ"י וכן מוכרח מסדר האותיות וכ"ה בע' תר ט' לכן בנכון הגיה בעל הפשב"ע כאן ריתא במקום דיתא ובאמת בין דיתאה ובין ס"א דיתא אין חלוק גדול מה שאין כן אם נגרוס ברי"ש בס"א וגי' דיתא בא"ה בלי ספק ט"ס תחת ריתא. ור"ב הפליא לטעות בהגהתו וכבר רמזנו על זה בח"א במבוא צד LV וטעותו נזדמנה לו מדף כ"ח. כי הא דרב הונא דרי' מרא וכו' יען שלא מצא מבוקשו במגיל' דף כ"ו כדאי' בט"ס בציונים אבל בע' רת ותר לא נשא לשוא עיניו כי באמת גם לפניו היתה הגי' ריתא. ולפע"ד ריתא הוא העיקר מל"פ ريتا פי' אילן אגוז של הנדי וכן תר הוא לשון פרס تال = تاره אילן דקל ואם כן מה שאסר היינו חגר רב הונא ריתא פירושו שחבר קליפות אילן אגוז של הנדי ועיי' מ"ש רבינו בענין תר ומ"ש בערך אפסקימא] —

•

☞ דְּתָבְרַיָא (Richter) תפתיא בדניאל (ג'. ב'. ג'.) פי' מין שרים. *[אחי"ה טעה בזה דְתָבְרַיָא ובמדר' חזית אמרתי אעלה הוא קורא להם דתבריה עיי"ע אסקולסתיכא הקבוץ מיחיד דְתָּבָר וגזרת המלה ידוע מלש' הוצואריש דָאתוֹבָר פי' נושא הדין והיינו שופט כי דאת: דין ומלת בר מפעל بردن נשא ובל"פ החדשה נתקצר داور עיי' גלאססאר. להחכם שפיעגעל צד ת'] —

[1]) וכ"ה בכ"י מ' ב' אמינא להו דישתנא היא ובנו"ג ואמרי דיסתנא היא עיי' ד"ס שם שהביא גם גי' אה"ת וילק' שהיא כגי' רבינו מבלי שהזכיר את הערוך.

נ̇יבי ת̇מור נ̇ו̇חוח א̇שלם ל̇חזקני ערך דלת להשלם ויאמצני ערך ה״א לגמור וללמוד וללמד. ולעשות ולשמור.

*[אחי״ה החרוזים האלה נמצאו בכ״י ל״ד ובחסרון שלש תיבות ראשונות גם בע׳ כ״י ו״ו ב׳; ובכ״י ו״ו א׳ ובכ״י בריטיש מוזיאו׳ החרוזים חסרים כל עיקר. ובכ״י ה״ב אי׳ בסיום אות דל״ת בזה״ל: ״נשלם ערך דל״ת ברוך העוזר. אתחיל ערך ה״א בעזרת המוחץ והגוהה״ ובכ״י ב״ר אי׳ בזה״ל: ׳נשלם ערך אות הדלת בעוז כל לשון לו מהללת. אחל ערך אות הא בעזרת אומר לעולם (הייא) [או צ״ל היה! או ה״א וכונתו על מאמר רז״ל מנחו׳ כ״ט: עיי״ע ה״א]. ונוסח של כ״י ל״ד ולפע״ד היותר נכונה כי בחרוזים נכללו ראשי תיבות: נתן, יח[י]אל] —

אות ההא

* ה אות חמישי מאלפ"א בית"א יתחלף פעמים רבות עם אותיות אל"ף וחי"ת שהם בני מבטא אחד, ד"מ הידין = אידין, דָה = דָא, נָה = נָא ובפרט בירושלמי בשמות פרטים הם לרוב בהא בסוף ד"מ עקיבה, חייה, חנינה, חנניה וכן בראש התיבה הושעיה, ובצד אחר מצינו במלת יהודה בירושלמי לרוב הכתיבה באל"ף בסוף ובקצור יודא (עיי' מבוא הירו' למהרז"ף צד ח' :) ; וחילוף בחי"ת ד"מ דהך = דחך, גבה = גבח. ועוד נתחלף עם ו' ד"מ רהט = רוץ ; מָהַל = מול ; כהת = בות וכדומה. — ה"א נסתרה ד"מ דו במקום דהו, או במקום אהו וכדמה, והסרה בראש ד"מ כה (בירו') = הכא, לפעמים נוספת בראש ד"מ האן, האיך. והרבה פעמים היא אות השימוש לצייר בה שמות מופשטים ד"מ הבדל, הפרש, היזק וכדומה. במלות יוניות ה"א בראש מקבילה לאות הנשימה הנקרא: spiritus asper, spiritus lenis ד"מ הלמי, המינא, הדיוט, הפתיק וכדומה.

* הָ־ הַ־ נתקצר מן הָא ד"מ והכתיב (שבת ע"א: חולין ד'.) במקום והא כתיב (שם ב'.) והתנן, והתניא (שם ו'.), התינח (זבחי' ל':), השתא (עיי"ע במקום הא שעתא.

* ה"א (ה"י) (אות חמישי בל"ע هاءٌ der Buchstabe Hé) יבמו' י"ג: רבי נחמיה אומ' כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה הכתוב ה"א בסופה, ירו' יבמו' פ"א ד"ג. כל דבר שהוא צריך למ"ד מתחילתו ולא ניתן לו ניתן לו ה"א בסופו ועיי' ב"ר פרש' נ', פי' ס"ח (הובא בע' בט ד') פרש' פ"ו, מדר' שו"ט מזמור ט', ילק' וירא רמז פ"ד, ילק' ויצא רמז קי"ז וסדר וישב רמז קמ"ה וילק' תהלי' רמז תרמ"ה. מנחו' ל"ז. ידכה (שמות י"ג, ט"ז) כתיב בה"י כהה וכו' ידכה בהי זו שמאל וכו' עיי"ע יד ב'. פסחי' פ"ט מ"ב דף צ"ג: לפיכך נקוד על ה"א (במלת רחוקה במדב' ט', י') לומר וכו', ירו' פסחי' פ"ט דל"ו ע"ד הא שברחוקה נקוד איש רחוק ואין דרך רחוקה עיי"ע נקד ג'; ירו' פיאה פ"ז ד"כ: קודש הלולים (ויקרי י"ט, כ"ד) לא מתמנעין רבנין בין ה"א לחי"ת ובירו' מעש' שני פ"ה דנ"ו. הגי' לא מתמנעין דרבנין דרשי בין ה"א לחי"ת, ובירו' שבת פ"ז ד"ט סע"ב לא מתמנעין רבנן דרשין בין ה"א לחי"ת ועיי' גי' רבינו בע' אב א'. ירו' מגיל' פ"א דע"א סע"ג צריך לכתוב ה"א למטה מארכובתו של למ"ד הליי תגמלו זאת (דברי' ל"ב, ו') הא ליי תגמלו זאת (ועיי' תוספו' סוכ' ה'. ד"ה קדש) ובשמ"ר ר"פ כ"ד היה כותב ה"א למטן ולמ"ד למעלן כלומ' הוי (הלה') [צ"ל לה'] תגמלו זאת עיי' חידושי הרש"ש. יומ' כ"א: מאי דכתיב (חגי א', ח') וארצה בו ואכבד וקרינן ואכבדה מ"ש דמחוסר ה"י וכו', עיי"ע כבד א', וירו' מכות פ"ב דל"ב. ואכבד חסר ה"א וכו'. מנחו' כ"ט: חטרי להו לגגי דחי"ת ותלו ליה לכרעייה דה"י וכו' עיי"ע חטר ד'. מנחו' שם אלו שני עולמות שברא הקב"ה אחד בה"י ואחד ביו"ד וכו', ועיי' כמו כן בירו' חגיג' פ"ב דע"ז ע"ג בשתי אותיות נבראו שתי עולמות העוה"ז והעוה"ב אחד בה"א ואחד ביו"ד וכו'. ב"ר פי"ב בהבראם (בראשי' ב', ד') בה"א בראם עיי' רש"י שם, שו"ט מזמור ס"ב, פסיק' רבתי פכ"א, ילק' ישעיה רמז רצ"ו, ילק' תהלי' רמז תרצ"ד. ב"ר פל"ט בה"א בראתי את העולם הריני מוסיף ה"א על שמך וכו'. ויק"ר פי"ט ולא יחללו את שם קדשי (ויקרי כ"ב, ט"ו) אם אתה עושה חי"ת ה"א נמצא מחריב את העולם כולו. ושם: כל הנשמה תהלל יה הללויה אם אתה עושה ה"א חי"ת אתה מחריב את העולם. ושם פ"א לכה (שמות ג', י') . . ה"א בסוף תיבותא לומ' שאם אין אתה גואלם אין אחר גואלם — והקבוץ שבת ק"ג: שלא יכתוב . . היהי"ן חיתי"ן היהי"ן. ירו' ברכו' פ"ב ד"ד ע"ד עושין היהי"ן חיתי"ן.

הָא (בל"ע ها וכן בל"ס כמו הנה בל"מ siehe! hier da!) קרבן [והא] עולה (בריש) [צ"ל

בסוף] גמר' דפ"ק דנדרי' (י"ג:) — (א"ב הא קרבן והא עולה והא מנחה והא חטאת שאוכל לך מותר שלא נדר זה אלא בחיי חטאת [1]). תרג' הנה נתתי לכם (בראשי' א', כ"ט) הא יהבית לכון). *[אחי"ה וכבר בא בדניאל ג', כ"ה הא אנה חזה והרבה בש"ס קידושי' ע': הא גברא והא דסקא; נדרי' פ"א. הא תלתא יומין, אבל עיי' ערך הבא אח"ז. ובלש' תימה ירו' סוכ' רפ"ה דנ"ה. הא של קרבן דוחה. יומ' מ"א. והא הכא. יומ' כ"ז סע"א מגיל' כ"ב סע"א הא איכא. ולרוב פעמים נתחבר בפעל בהשמטת האל"ף ר"ה ל"ד: האמר. שם כ"ד רע"א. יומא י'. כ"ו. התניא = הא תניא. סוכ' כ"ט. הא תנן; מנחו' כ"ג: הא אמרי ועוד הרבה פעמים ולא אכביר במלין] —

☞ הָא (כינוי הרומז בלא"ר כמו היא בל"מ בלג"מ פי' זה. diese, dieses) הא לחמא עניא (בהגדה ש"פ) ולפעמים כתיב האי. *[אחי"ה הרבה בש"ס ברכו' ב'. כתובו' מ'. הא קא משמע לן (= קמ"ל). יומ' י"ג. אי מיתא הא הא קיימא הא. שם כ"ו. הא שכיחא והא לא שכיחא. ב"ב מ"ו: הא דאיכא פירא בארעא והא דליכא פירא בארעא. אבות פ"ד מ"ה הא למדת. ואולי מזה הענין גם נדרי' פ"א. הא תלתא יומין פי' זה שלשת ימים. נדה מ"ו. הא גופא קשיא וכו'. מגיל' כ"ח. כי הא דרב הונא וכו' עיי"ע דתאה. ושם הא והא גרמא ליה. ושם כי הא דר' אלעזר וכו'. כתוב' מ': אתון אהא מתניתו לה אנן אהא מתנינן לה. ברכו' כ"ה. וש"נ אלא מהא ליכא למשמע מינה. והאי כמו בל"ס נמצא במקומות אין מספר ברכו' ב'. האי וטהר וכו'. ב"ב ל"א. האי איתי סהדי והאי איתי סהדי. נדרים מ"א. האי אישתא וכו'. תעני' י"א: האי בר בי רב וכו'. ב"ב ע"ג האי גלא וכו'. עירובי' י': דהאי גיסא ודהאי גיסא וכו'. ברכו' ו'. האי דוחקא וכו'. שבת קנ"א: האי דמעתא וכו'. קידושין כ"ט: האי דעדיפנא מחבראי וכו'. סנהד' ק"ח: האי זקיתא וכו'. יומ' כ': האי חירגא דיומא וכו'. ב"ב קמ"ז. האי יומא וכו'. שבת קנ"א: האי כוחלא וכו'. סנהד' ק'. כולי האי. חגיג' ד': כולי האי ואולי. נדה ס"א. האי לישנא בישא וכו'. שבת ק"מ: האי מאן דאיפשר ליה וכו'. חולין נ"ט. האי מאן דאכיל וכו'. שם ק"ט: האי מאן דבלע וכו'. שם ע"ז: ברכו' ו'. ב"מ פ"ד. ב"ק ל'. הוריות י"ב. האי מאן דבעי וכו'. ברכו' נ"ה: האי מאן דחליש וכו'. סנהד' ל"ה: האי מאן דידע וכו'. מגילה כ"ט. האי מאן דיהיר וכו'. סוט' מ"ז: האי מאן דמיהר וכו'. שבת קכ"ט. האי מאן דעביד מילתא וכו'. ברכו' נ"ה: האי מאן דעייל למאתא וכו'. פסחי' קי"א. האי מאן דפגע באיתתא וכו'. תעני' ד'. שבת קנ"א: כתובו' ק"ה: האי צורבא מרבנן וכו'. ברכו' ס"ג. האי קרא וכו'. ב"ב פ"ד. האי שמשא סומקתי היא. סנהד' ז'. האי תיגרא דמיא וכו'. ועוד זולתם. ובהוספת: ךְ הַאיך. ר"ה ב' סע"ב וג' סע"א בשלמא האיך דמפרש . . אלא האי ממאי וכו'. סנהד' ד' רע"ב דהאיך והאי. ב"ב קס"ז: איתתא דהאיך. פסחי' ג': בהדי דהאיך. נדרים ל"ו: פירי דהאיך ועוד עיי"ע האיך למטה] —

* הַאֲזָנָה (מפעל אזן das Aufhorchen) ספר' האזינו פ' ש"ו לא שמענו אלא בהאזנה . . לא שמעתי אלא בשמיעה וכו'. ליתן האזנה ושמיעה לשמים והאזנה ושמיעה לארץ.

☞ הָאִידְנָא (diese Zeit = jetzt) מלה מורכבת הא עידנא כלומר בזמן הזה. *[אחי"ה והבאתי דוגמאות בע' אידנא ע"ש] —

☞ הַאֵיךְ (dieser) בלש' גמרא אותו ולפעמים כתוב הך. *[אחי"ה בע' הא פירשתי כי האיך נולד מן האי בהוספת: ך והך מורכב מן הא בהוספת: ך ולשון נקבה הוא ועיי' דוגמאות למטה בע' הך] —

* הַאֲמָנָה (Beglaubigung, Bekräftigung) שבועות ל"ו: אמן בו שבועה בו קבלת דברים בו האמנת דברים. תוספתא ב"ב פ"ה שאין האמנת המדות תלוייה בבריות וכו'.

☞ הָאן (wo denn, wo nun) תרג' איה בת נדיב (איוב כ"א, כ"ח) האן בית טרכונא תרג' איפה היית ביסדי ארץ (שם ל"ח, ד') האן הוית. *[אחי"ה מורכב מן הָא ומן אָן ונתקצר הָן בהשמטת אל"ף הגרון. בירו' שבת פ"ב ד"ד ע"ד הָן הויתה פי' איפה היית. ירו' חגיגה פ"ב דע"ז: מן הן אתת ליה. ירו' ברכו' פ"ב ד"ה רע"א מן הן הוא. ב"ר ר"פ ע"ח ולאן אינון אזלין אמר מן הן דאיתבריין א"ל ומן א ן ה ן איתבריין וכו'. וצ"ל ומן הן וכן בב"ר שם בסמוך: ומן אן הוא אתי צ"ל ומן הן וכו'. קהל"ר פ' כל זו מן הן הוריתה א"ל מן הן. ירו' פיאה פ"ח ד"כ ע"ד אמר ל הָ ן אהן צררה סמך הדא ברתא. ובאהבת

---

[1]) בנו"ג בחיי קרבן.

ציון למהרז״ף הוגה אמר ל' ה וכ״ה בדפ' זיטאמי' א״ל ולא הוצרכנו לזה ושיעורו אמר: לָמה עמד האבן אצל ברוש והתרצן הקשה כן להתנצל מקושיה ראשונה מנא אילין שיעורייא. ופני משה נדחק בזה ע״ש. ועיי' יתר הדוגמאות בע' הן ד'. וקצת מהם פירושם פה, שם da, dort והוא מל״ע هنا וכן בירו' ב״מ רפ״ב ד״ח: הן דתימר במשוקע בו ברה״ר והן דתימר בנתון בו דרך הינוח] —

* הָאִסְטוּ (etwa jener) עיי״ע אסטו ומ״ש.

* הֲאָרָה (מלשון אוֹר das Leuchtenlassen, Anzünden) מדר' שו״ט סוף מזמור פ' וילק' תהלים סוף רמז תת״ל האר פניך ונושעה (תהלי' פ', כ') אמר ר' יוחנן אם אין לנו אלא הארת פניך בלבד די לנו. ספרי פ' צו סוף פרק ט״ז פי״א אפי' שני דברים שהן חנם בעולם לא עשיתם לי חנם ואלו הן הגפות דלתות והארת נרות שנאמר (מלאכי א', י') מי גם בכם ויסגור דלתים ולא תאירו מזבחי חנם. כ״ה הגי' בסר״ט לרה״ג צד ל״ט אבל בנו״ג בספרי (שם צד מ' בהוצאת הח' ווייס) בהרחבת דברים ע״ש וכ״ה בילק' מלאכי רמז תקפ״ז בשינוי קצת.

* הַב (משרש יהב עיי״ע geben ובציווי הַב) לפעמים בהשמטת היו״ד אף שלא במקום ציווי. ע״ז ע״ו: והב ליה לבטי בר טובי . , הב ליה למר יהודה. ירו' ברכו' פ״א ד״ב סע״ד אית בני אינשי הבין פריטין מחכים פלטין.

* הָב (ציווי מן יהב ולשון זירוז הוא wohlan!) שבועות מ״ח: הבו דלא לוסיף עלה ופירש״י הזמינו עצמכם שלא ללמוד ממנו במקום אחר. ע״כ. וטעמו ידוע והוא מלשון מקרא ופירושו הכונו והיו זריזים שלא תוסיפו. ובדבר מלתא בלא טעמא אמרנו כלל זה הבו דלא לוסיף עלה עיי' תשובו' הרשד״ם חו״מ רסי' רס״ג וביד מלאכי סי' רכ״א מפורש בע״א ע״ש.

* הֲבָאָה (מפעל בוא das Hin — Herbeiführen) חגיג' ד' רע״ב כל שישנו בביאה ישנו בהבאה וכל שאינו בביאה אינו בהבאה. בכורים פ״ב מ״ב המעשר והבכורים טעונים הבאת מקום. ירו' פסחי' פ״ו דל״ג: הבאתו מחוץ לתחום. ירו' עירובין פ״ח דכ״ה: ר' חנניה התיר . , הבאת אלונטית —. הולכה והבאה (הובאה) פירושו ידוע והיינו משיכת הסכין בעליתו ובירידתו בשעת השחיטה ועיי' השקלא וטריא בחולין י״ז: ובהשאילה פיאה פ״א מ״א, יבמות ק״ט. ירו' יבמות פי״ג די״ג ע״ג, ב״ר ר״פ צ״ג, ילק' ויגש רמז ק״ן הבאת שלום בין אדם לחברו ועיי״ע שלש, והקבוץ יומ' מ״ז. שתי הֲבָאוֹת.

הֲבַאי (פי' כמו הואי בל״פ هوایی דבור בדוי מלב ופטפוטי מלין שאין בהם ממש unnütze, erdichtete Rede) דברו נביאים לשון הבאי (חולין צ':) כבר פירשנו בערך גוזמא. *[אחי״ה בנו״ג יותר טוב הואי, וכן בחולין שם הרבה פעמים דברה תורה לשון הואי דברו נביאים לשון הואי דברו חכמים לשון הואי ופירש״י לשון הואי לשון הדיוט שאינו מדקדק בדבריו ומוצא בפיו דבר שאינו ולא שיתכוון לשקר אלא לא דק ע״כ ועיי' מ״ש סמ״ג הלכו' נדרי' סימן רמ״ב, ופירש״י קרוב להוראת המלה הפרסית הנ״ל וגי' רבינו הבאי אי' ג״כ בילק' דברים רמז תת״ה וילק' מ״א רמז קס״ח וכן בתמיד כ״ט. וכן נדרי' כ״ד: במשנה: נדרי הבאי, ושם בגמ' נדרי הבאי מותרין שבועות הבאי אסורין, ירו' שבועו' פ״ג דל״ג סע״ד תני כשם שנידרי הבאי מותרין כך שבועות הבאי מותרין והתני שבועות הבאי אסורין וכו'. בכל המקומות האלה הגי' הנכונה היא הואי והיא היא מלשון פרסית הנ״ל שעיקר הוראתה הבל ורוח וכן נאמר על דבר שאין בו ממש והבל ורעות רוח از هوا گرفتن פי' כמו כן בלא״ש aus der Luft greifen] —

* הַבְאָשָׁה (מל״מ בָּאַשׁ das Uebelriechen) ילק' האזינו תתקמ״ב אין בני האדם באין לידי הבאשה אלא מתוך דרכיהם, ובתניא דבי אליהו זוטא רפ״ג אי' לידי באושה וכבר הגיהו בעל ישועות יעקב שצ״ל לידי הבאשה ר״ל ששולט בו רמה ותולעה ומבאיש לאחר מיתתו, ויגיד עליו רעו הרקבה עיי' ערכו.

* הַבְדָּלָה (מפעל בדל, das Absondern, Trennen) חגיג' ט״ו. מכדי ורוח אלהים מרחפת על פני המים אימת כתיב ביום ראשון הבדלה ביום שני הוא דהואי (כ״ה בכי״י מ' ובילק' בראשית רמז ד' ועיי' ד״ס שם) ב״ר פ״ג ויבדל הבדלה ממש. חולין כ' סע״ב התם (בעולת העוף) כדי לקיים בה מצות הבדלה, ושם כל המעכב בשחיטה מעכב בהבדלה וכל שאינו מעכב בשחיטה אינו מעכב בהבדלה, שם כ״א. כהבדלת עולת העוף. — ועוד נקרא הבדלה ברכה על הנר וכוס של יין ומיני בשמים להבדיל בין קודש לחול עיי״ע בדל.

1 הִבְהֵב (מל״מ (הושע ח', י״ג) sengen, rösten וגם מל״ע حبحب חמימת האש Feuers-

(gluth כפ׳ במה מדליקין (שבת פ״ב מ״ג דף כ״ח:) פתילת הבגד שקפלה ולא הבהבה. ובפ׳ השוכר את הפועלין בגמ׳ ואלו אוכלין [1] (ב״מ פ״ט סע״א) מהו שיהבהב באור. פי׳ שיהבהב שבלים באש כדי שיטיבו לו לאכילה. אל תאכלו ממנו נא (שמות י״ב, ט׳) תרג׳ ירו׳ [א׳] מהבהב. ובסוף פיסקא דהחודש (נ״ו ע״ב) לא תיכלון יתיה מְהַבְהָב. *[אחי״ה בנו״ג בתר״י וכן באונקל׳ כד חי, ובפסיק׳ שם הגי׳ לא תבעתיה מאהבה וכבר הגיה ר״ש באבער שצ״ל תבעוניה מהבהבה וכ״ה בילק׳ בא רמז קצ״א וכ״ה בפסיקת׳ רבתי סוף פ׳ החודש בדפ׳ פראג וויען (צד ע״ט.) הגיה מהרז״ם לא תעבדיניה מהבהבה ובדפ׳ שקלאב וברעסלא בט״ס לא תבעירם. וכפי׳ רבינו אי׳ בירו׳ מעש׳ שני רפ״ד דנ״א. נשמעינה מן הדא המהבהב שיבולין באור נטבלו. וכנ״ה סנהד׳ ל״ז. אפשר אש בנעורת ואינה מהבהבת. ביצ׳ ל״ד. ומהבהבין אותן באור. מנחו׳ ס״ו סע״א היו ישראל מהבהבין אותו באש, ירו׳ מגיל׳ ספ״ב דע״ג ע״ג היו מהבהבין אותו באור, וכ״ה בויק״ר רפכ״ח ובפסיקת׳ רבתי פי״ח. ירו׳ פסחי׳ פ״ז דל״ד רע״ב אילו אמר לא תאכלו ממנו כי אם צלי אש ולא נאמר נא הייתי אומר היבהבו וצלייו מותר, ירו׳ סנהד׳ ר״פ ח׳ דנ״ג סע״א אינו חייב עד שיאכלנו מהובהב. יומ׳ מ״א סע״ב נתהבהב הלשון מביא לשון אחר] —

2 הִבְהֵב (לפי רבינו פירושו נענע ונ״ל לפי זה מל״ע هبهب נענע אנה ואנה hin- u. her bewegt sein) בפרק אין (מעמידין) [צ״ל עומדין] [2] בגמ׳ העובר לפני התיבה וטעה (ברכו׳ ל״ד.) שנייה מהבהב. פי׳ נענע. *[אחי״ה כ״ה בכ״י ה״ב אבל בדפ״ע נענע בראשו ולע״ד ט״ס הוא כי הוראת המלה הערבית ג״כ נענע ויותר טוב להגיה נענע עצמו וכ״ה באמת באו״ז הלכ׳ שליח ציבור סי׳ קט״ז בשם הערוך ע״ש. וקרוב לזה פי׳ השט״מ לברכו׳: מתעורר לעמוד, והועתק מפירש״י מזמין עצמו כמו ננער לעמוד, ובירו׳ ברכו׳ פ״ה ד״ט סע״ג מפורש שנייה מעמעם ונ״ל להגיה מעמע והוא ל״ע معمع הזמין עצמו לנסוע aufbrechen ועל זה יפה עולה הסמיכה והשלישית (כפי גי׳ המהרש״ם) רץ ובא] —

הוֹבָאִי (Dorn, Distel) ובור תרג׳ לשמיר ולשית (ישעי׳ ז׳, כ״ג ועיי׳ שם פסוק כ״ד. כ״ה), קוץ שמיר תעלה (ישעי׳ ל״ב, י״ג). *[אחי״ה צלמונה (במדבי׳ ל״ג, מ״א) תר״י א׳ צלמונא אתר הובאי וכור צ״ל ובור. וגזרת המלה נעלמה מעיני, רק על זה אעיר כי שמיר בל״ע حبلة ובל״ס חובלא ואולי הוא הובאי בהשמטת הלמ״ד ופערלעס (במ״ע מהרז״ף חט״ו, קנ״ג) מדמה אותו למלת כובא!] —

* הַבָּטָה (מפעל נבט das Hinschauen) ב״מ קי״ח. כאן בהגבהה כאן בהבטה ושם הבטה בהפקר ובע׳ בט ב׳ ובע׳ חבט א׳ גרס רבינו גם: חבטה. ב״ר פמ״ד אין הבטה אלא מלמעלה למטה ועיי׳ ב״ר פמ״ח, שמ״ר פמ״ח במד״ר פ״ב, תנחומ׳ היי שרה סי׳ ו׳, שופטי׳ סי׳ י״א. איכ״ר ה׳ פ׳ זכר ר׳ יודן אמר הבטה מקרוב וראייה מרחוק הבטה מקרוב שנאמ׳ (מ״א י״ט, ו׳) ויבט וכו׳.

הבטה כבר פירשנו בע׳ בטה.

* הַבְטָחָה (מישרש בטח Versicherung, Vertrauen) עיי״ע בטח וש״נ.

הָבַל (מהשם הֶבֶל ובל״ס הַבְלָא Dampf, Ausdünstung הפעל Dampf aufsteigen lassen) בפ״ק דשבת (פ״א מ״ו דף י״ז:) אין נותנין אונין של פשתן לתוך התנור אלא כדי שיהבילו. פי׳ כדי שיתחממו שיעלו עשן כי היכי דתיפוק הבלא ממנו. בפ׳ כל כתבי הקודש בסוף הלכה כיצד נפלה דליקה (שם קי״ט סע״ב) אין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן [3]. ובפ׳ הערל בגמ׳ ר׳ אליעזר אומ׳ (יבמו׳ פ׳:) כל שרוחץ בימות הגשמים ואין בשרו מעלה הבל. בפ׳ שור שנגח את הפרה בגמ׳ החופר בור (ב״ק נ׳:) בור [4] שחייבה עליו התורה להבלו ולא לחבטו. ובפ׳ המפקיד בגמ׳ השוכר פרה (ב״מ ל״ו:) הבלא דאגמא קטלא ליה. — (א״ב תרג׳ כלינו שנינו כמו הגה (תהלי׳ צ׳, ט׳) שיצינא יומי חיינא היך הבל פומא [בסתוא]). *[אחי״ה וכפי׳ רבינו אי׳ ג״כ בפיה״מ לרמב״ם שבת פ״א מ״ו וז״ל שיהבילו בכדי שיעלה מהם ההבל ושם האור בל׳ חכמים הבל וכו׳ ולפי׳ הרע״ב צ״ל כמו כן שיעלה מהם ההבל במקום בהם. — וכנ״ה בשבת מ״א. פתחו פומייכו ואפיקו הבלא, ושם צ״ה. דקא מצטער מהבלא, שם קי״ט: בהבלא דידי ודידך מאי א״ל אינו דומה הבל שיש בו חטא להבל שאין בו חטא (כ״ה לפי גי׳ כ״י א״פ בגליון). חולין ח׳. חבטא קדים ואתי הבלא וכו׳, הבלא קדים וכו׳

---

[1]) חסר בדפ״ע ואי׳ בכ״י. [2]) וכ״ה בעה״ק שנ״ב. [3]) ובנו״ג אלא בשביל הבל תינוקות של בית רבן. [4]) כ״ה בכ״י וי״ו.

עיי"ע חבט א'. בכורו' ז' סע"א הבלא דבישרא הוא. ירו' תרומו' רפ"י דמ"ז סע"א הואיל וההבל כוביש יהא מותר. ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ד אלא שהבל המרחץ רע לשינים. קהל"ר פ' הבל הבלים אם להבל של תנור . . אם להבל של כירה וכו' לאדם ששופת ז' קדרות זו למעלה מזו וזו למעלה מזו והבל של עליונה אין בו ממש עיי' זוהר ר"פ ויצא] —

הבל (?) (alsobald) בס"ג דפ"ק דפסחי' (כ' סע"ב) בבית תשפך הבל בשדה תיעשה זילוף. ובפ' הגוזל ומאכיל בגמ' זה בא בחבית של יין (ב"ק קט"ז רע"א) פי' לאלתר. — (א"ב בנוסחאות דפסחי' גרסינן חבל ופירש"י לשון חבילה כלומ תשפך ביחד [1]), ובב"ק גרסינן (הבל) [צ"ל הכל] ופירש"י כלה ביחד. וגרסינן היפך דברי בעל הערוך בבית תיעשה זילוף ובשדה תשפך). *[אחי"ה וגי' הבל אי' ג"כ בע' כרע ב' בדפוס אמש' ובדפ' ויניצי' הכל ובדפ"ר גשמט, וגי' הבל אי' ברש"י כ"י לפסחי' ובכ"י א"פ לפסחי' נקוד חֲבַל ובכ"י מ' הכל וכ"ה בפי' ר"ח ובב"ק, עיי' ד"ס לפסחי' צד כ"ז וגי' הכל הביאו גם התוספ' לשבת מ'. ד"ה הלכה ונראה שזה עיקר וגזרתו מל"ס הָכִיל פי' מיד ותיקף, וגי' היכיל נמצאה עוד בתרג' כ"י למשלי ו', ג' רהב רעיך: גרוג היכיל וחכרך ובדפוסי' הביל עיי' עמת"ר ללעווי א', קצ"ב קצ"ט. ולדעת אחד מאוהבי עיק' הגי' הכל פי' בפעם אחת היפך מן זלוף שהוא טיף טיף] —

* הֶבֶל (מל"מ (Nichtigkeit, Eitles ב"ב ט"ז: תנחומין של הבל בפסיקתא בחדש השביעי (קנ"ד.) ובויק"ר פכ"ט במאזנים לעלות המה מהבל יחד (תהלי' ס"ב, י') . . עד שהן עשויין הבל ממעי אמותיהן הם יחד וכו'. וקבוץ שם ושם כל הבלים כזבים וכו', קהל"ר פ' הבל הבלים שאמר קהלת כנגד ז' עולמות וכו'.

הֶבְלִילָא (= הוּבְלִילָא לפע"ד מל"פ جوال = جوال פי' שק ובלש' קלילה שק קטן (Sack, Haube בי כסי בי כסי הובלילא בס"ג דפ' במה מדליקין (שבת ל"ו.), ובפ' לולב הגזול בגמ' ערבה גזולה (סוכ' ל"ד.). ובפ' אלו טרפות בגמ' נשתברו רגליה (חולין נ"ח:) פירשנו בע' חצצרת. *[אחי"ה בחולין אי' ההוא גובתא דהוה נפקא מבי כסי להובלילא. בש"ס בכל מקום גרס הובלילא בוי"ו וכ"ה בע' גבתא וע' חצצרת וכ"ה כאן לפי גי' כ"י ו"ו ותתכן לכתיבת המלה הפרסי' הנ"ל ועיי' עוד ע' בי כסי, ב' כוסות. ועיי' עוד ערך חלף ב'] —

* הַבְלָעָה (das Verschlingen, die Dreingabe) עירובי' כ"ז רע"ב נתן דמי מים ומלח בהבלעה. נדרי' ל"ז סע"א שכר פיסוק בשבת מי אסיר הבלעה היא והבלעה מישרי שרי וכו'. בכורו' ל"א: מעשר בהמה של יתומים מוכרין אותו בהבלעה וכו'. ועיי"ע בלע בבנין הפעיל.

* הובעיות (צ"ל אובעיות (Nachforschungen בפיאה פ"ד מ"ה שלש הובעיות ביום כ"ה בכ"י מ' וכבר הגיה בעל ד"ס שצ"ל כבירוש' ובפי' הרא"ש אובעיות ועיי"ע אבע.

* הֶבְעֵר (מפעל בער (das Anzünden ב"ק רפ"א מ"א ותוספת' ב"ק רפ"ט ארבעה אבות נזיקין השור . . . . וההבער, ופי' בירו' ב"ק רפ"א ד"ב. ההבער דכתיב (שמות כ"ב, ה') כי תצא אש ומצאה קוצים וגו'.

* 1 הַבְעָרָה (das Feieranzünden) כמו בערך הקודם לזה פי' הצתת האש. שבת ע'. פסחי' ה' רע"ב. יבמו' ו': ל"ג: סנהד' ל"ה: ס"ב. כריתו' כ': הבערה ללאו יצאת דברי ר' יוסי ר' נתן אמ' לחלק יצאת פי' הבערה ללאו יצאת כלומ' להקל על ההבערה שאין חייב עליה סקילה כשאר מלאכות אלא לאו בעלמא, לחלק יצאת כלומ' הבערה בכלל לא תעשה כל מלאכה היא ויוצאת לחלוק מלאכות שאם עשה הבערה עם שאר מלאכות בהעלם אחד חייב על הבערה בפני עצמה ומלמדת על אחרים מה הבערה חייב בפני עצמה אף הכל כן עיי' של"ה בתורה שבעל פה צד שצ"ד דפ' פיורדא. ועל אמיתת פי' זה מעיד סיגנון הלשון בירו' שבת פ"ב ד"ה. הבערה לימדה על כל המלאכות שבתורה . . הבערה לימדה על עצמה וכו', וירו' שם פ"ז ד"ט רע"ג הבערה בכלל היתה ויצאת מן הכלל ללמד לומ' מה הבערה מיוחדת מעשה יחידי וחייבין עליה בפני עצמו אף כל מעשה ומעשה שיש בו לחייב עליו בפני עצמו.

* 2 הַבְעָרָה (das Wegräumen, Vernichten) מלשון ובערת הרע וגו' ירו' סנהד' פ"ז דכ"ד סע"ב נאמר כאן ובערת הרע מקרבך

---

[1]) וכן פי' רש"י הבילה בסוכ' ט"ז רע"א אבל עיי' פי' הר"ש בכלים פי"ח מ"ט וע' חבל ג'.

(דברי׳ י״ט, י״ט) ונאמ׳ להלן (שם כ״א, ט׳) ואתה תבער הדם הנקי מקרבך הבערה הבערה עריפה עריפה מה הבערה שנא׳ להלן וכו׳.

* הֶבְקֵר (מפעל בקר, כמו הפקר Preisgebung, herrenloses Gut) וידוע כי הבבליים בטאו במבטא קשה והירושלמיים במבטא רך ולכן להירושלמיים המבטא במלה הנ״ל הבקר ולבבליים ע״י כובד ההברה הפקר עיי׳ מבוא הירו׳ צד ח׳. ועיי׳ הדוגמאות בע׳ בקר ח״ב, קס״ב.

הַבָּרָ[ה] (לפע״ד מל״ע خبر הכרזה וצעקה ורעש Lärm, Geräusch ועוד פתרון המלה הערבי׳ שמיעת קול וסיפור דברים Gerücht, Erzählung) בפ׳ ראוהו בר״ה (כ״ז: כ״ח.) אם קול הברה שמע לא יצא. ובס״ג דגיטין (פ״ט.) לא ששמע קול הברה אלא כדי שיהו נרות דולקות ומטות מוצעות — (א״ב פי׳ בל״י ורומי׳ רוח היום רוח דקה ונעתקה מלה זו לבת קול. ואולי הברה כמו הָעֲבָרָה ואות עיי״ן מובלעת). *[אחי״ה וכן דעת הח׳ לעווי ואין דעתי נוחה ממנה וכונת ר״ב על ל״י ורו׳ εὖρος, eurus Morgenwind, או צ״ל רוח הים ואז המלה ל״י οὖρος günstiger, Fahrwind וטעות גמורה היא, ובלי כל ספק מוצא המלה מל״ע הנ״ל בשתי הוראות הנ״ל. ופי׳ קול הברה: קול רעש והמיה ויללה בלי בירור הטעם ונגינה ובזה מובן לישנא דגמ׳ בר״ה כ״ח. ואם קול הברה שמע לא יצא ואמאי ליפוק בתחלת תקיעה מקמי ד ל י ע ר ב ב קלי והמקשן חשב כי מאחר שיצא בתחלת תקיעה סד״א שקודם שנתערבב הקול ונעשה קול הברה מיד ששמע קול ראשון בלי תערובת הקולות אמאי לא יצא ועל זה תירץ מה שתירץ. ובזו ההוראה אי׳ ג״כ ביומ׳ י״ט סע״ב מיקירי ירושלים לא היו ישנין כל הלילה כדי שישמע כה״ג קול הברה ולא תהא שינה חוטפתו כלומ׳ שישמע תנועת הקול וכל רעש. — ובהוראה שנית בגיטין שם וכן נמצאה המלה בירו׳ דמאי פ״א דכ״ב. וירו׳ שקלי׳ פ״ה דמ״ח סע״ד מיד נפלה הברה בעיר באת בתו של אותו האיש וכו׳. ירו׳ סנהד׳ פ״ז דכ״ה ע״ג עדיין לא יצאת הברה בעיר. ב״ר פ״י ויק״ר פכ״ב מיד נפלה הברה בעיר פלוני בן פלוני (איש פלוני) נשכו נחש ומת (ובויק״ר שם אי׳ קודם מעט נשמע קול י ל ל ה בעיר פלוני נשכו עקרב ומת, מזה קצת ראיה שגם שם היתה בתחלה הגי׳ נשמעה הברה ואיזה כותב הגיה יללה כי גזרו מהוראה ראשונה) — ותנועת הקול במבטא נקראה בל׳ עבר החדשה ג״כ הברה מזה הענין] —

הבר[א] (לפע״ד מל״פ تيرى אפל וחושך dunkel, finster והבי״ת במקום התנו׳ או מל״ע تيس כתמים חשכים) בערבי פסחי׳ בגמ׳ ואפי׳ מן התמחוי (פסחי׳ קי״ב:) אמר רב פפא לא ליעול איניש בביתא דאית ביה שונרא בהברא בלא מסאני, ס״א בחשוכא. ובס״ג דמסכ׳ תמיד (ל״ב.) אייתי חמרי לובאי דפרשי בהברא. ובפ״ק דכריתות בגמ׳ המפטם את השמן (ה׳ סע״ב) בביתא דהברא. דרך רשעים כאפלה (משלי ד׳, י״ט) תרג׳ ואורחא דרשיעי הבירה [1]. באישון לילה ואפלה (שם ז׳, ט׳) בחשוכא דליליא והבירא. (א״ב בנוסח׳ תרגום דידן כתוב בחכירא). *[אחי״ה וכן נוסחאות שונות בש״ס, בפסחי׳ הנ״ל בהכרא ובתמיד בקצת דפוסי׳ בחברא ובכריתו׳ דבהתא ובכולם צ״ל בהברא וכ״ה בכ״י מ׳ לפסחי׳ ובכ״י ב׳ וכ״ה בתמיד דפ׳ פראג וכן מצאתי בכ״י פי׳ רגמ״ה לתמיד (בקובץ כ״י אנגיילי׳ דף רע״ח ע״ב) וכ״ה בכ״י רשב״ם לפסחי׳ הובא בד״ס לפסחי׳ ובנו״ג לפסחי׳ ביתא דלית ביה שונרא לא ניעול בו איניש בהכרא. אבל בכ״י מ׳ קרוב לגי׳ רבינו ביתא דלית ביה שונרא לא ליזיל ב ה ב ר א ב ל א מ ס א נ י ובהוריות י״ב. בביתא דחברא צ״ל דהברא. וכ״ה לנכון גי׳ המתורגמן הַבִּיר. תרג׳ קדר (תהלי׳ ל״ה, י״ד; ל״ח, ז׳.) והקבוץ חשך וחלקלקות (שם ל״ה, ו׳) חשוכא והבירא לגי׳ המתורגמן ובנו״ג בכל מקום בט״ס בכ״ף. ובכ״י רגמ״ה לתמיד הנ״ל פי׳ בהברא בזה״ל שהולכין כשאדם מדבר להן עכ״ל וגזרו מערך הקודם לזה מלשון הברא פי׳ תנועת קול במבטא. אבל היותר נכון שיודעין ללכת בחשך וכ״ה במפרש דתמיד ורש״י ורשב״ם פי׳ ג״כ בענין חשך] —

* הַבְרָאָה (מפעל ברי Kräftigung) שבת קל״ז. לא עדיף יום הבראתו מיום הולדו ועיי״ע ברי.

* הַבְרָאָה, הוֹבְרָיָא (die Mahlzeit der Leidtragenden) פי׳ אכילה של אבל עיי׳ מ״ק כ״ד סע״ב, וב״ר פמ״ט כי ידעתיו למען אשר יצוה (בראשי׳ י״ח, י״ט) . . זו הובריא ויפה

---

[1] כ״ה בכ״י ובדפו״ר, ובדפ׳ אמ׳ בחבירא ובדפו״י כאן ובסמוך בט״ס בהכירא ובתרג׳ בנו״ג בחכירא וט״ס וצ״ל בהבירא וכ״ה במתורגמן כאן ובסמוך.

פי' מ"כ זו סעודת הבראה שמברין את האבל וזה צדקה ע"כ. ובאמת בילק' וירא רמז פ"ב אי' בתמורתו זו גמילות חסדים. ור"ב טעה לגרוס הווכריא ע"ש.

הג (= הָגָה בל"מ, בל"ס הגא ובדרז"ל גם הגי ענין צפצוף הפה ודבור ועוד ענין מחשבה ורעיון reden, sprechen, nachsinnen, denken) בחלק (סנהד' צ'. וכ"ה בע"ז י"ח רע"א ועיי' שמ"ר פ"ג) ההוגה את השם באותיותיו [1]. ובפרק תפלת השחר בגמ' ר' נחוניא בן הקנה (ברכו' כ"ח:) ובחלק בענין סנחריב (סנהד' ק"א סע"א) [2] מנעו בניכם מן ההגיון. פ' מפתרין פסוק כצורתו. *[אחי"ה וכן הביא זה הפי' רש"י בע"י בלישנא אחרינא בברכו' שם בשם הערוך עיי' מבוא צד XXII. וכנ"ה בירו' מגיל' פ"א דע"ב: הגה נח תורה מתוך תורה כלומ' הבין דבר מתוך דבר. וירו' שם פ"ד דע"ד ע"ד אפי' רגיל תורה כעזרא לא יהא הוגה מפיו וקורא כמות שנאמ' בברוך מפיו יקרא אלי כל הדברים האלה וגו' (ירמיה ל"ו, י"ח). קהל"ר ר"פ דברתי אני הלב הוגה שנא' והגות לבי תבונות (תהלי' מ"ט, ד') וקהל"ר פ' ויותר מהמה: ולהג הרבה יגיעת בשר להגות ניתנו ולא ליגיעת בשר ניתנו כלומ' לקריאה בעלמא ולא ליגיעת בשר להתייגע וכ"ה מבואר בירו' סנהד' פ"י דכ"ח. להגיון ניתנו ליגיעה לא ניתנו. והשם על דרך משקל ל"ס הַגָיָא בירו' ברכו' פ"א ד"ג רע"ג והגית בו יומם ולילה (יהושע א', ה') שתהא הגיית היום והלילה שוין וכ"ה בשו"ט מזמור א' פ' כי אם: שתהא הגיית יומם ולילה שוין וכו' כלומ' בעבור זה תקנו ברכות התורה לק"ש דערבית ולא סמכו אברכת התורה דיום כדי שתהיה הגיותיה שוין וכן פי' מהרש"ם. — ועיי' איכ"ר ריש פתיחתא. ובנפעל שבת פי"ב מ"ד והן נֶהֱגִין זה עם זה פי' נקראין זה עם זה, ושם מ"ה ואין נהגין זה עם זה] —

* הָגָה (לפע"ד מל"ע هجا פי' מבזה ולוֹעג verachten, verhöhnen) איכ"ר פס' דרכי: בתולותיה נוגות שהיה זה בא ובועל והיה זה בא ובועל עד שהגו את מכתה כלומ' בועלין אותה עד כדי שבעם ואחרי כן היו מבזים ולועגים את מכתה היינו ערותה וזה מה שסיים והיא מר לה מר לה לערותה, וכ"ה באיכ"ר פ' כי לא יזנח הביא עליהם איש צר ואויב זה המן והגה את מכתן. ולא ראיתי מי שביאר על נכון.

הֲגָ[ה] (= היגא, הַגְתָא פי' בל"ס חַגְתָא ובל"ע حاج، حاجة מין קוצים eine Art Dornstrauch) בפ"ק דסוכה בגמ' חבילי קש (י"ג.) הני היזמי והיגי מסככין בהו. ובפ' בכל מערבין בגמ' נתנו בראש הקנה (עירובין ל"ד:) האטדין וההגיין מין אילן הן. ובפ' המוכר את הספינ' בגמ' קנה שלשה (ב"ב פ"ג:) זבין ליה תלת היגי רומיתא [3] בפסו' [4] דויהי אומן את הדסה (אסתר שני ב', ז') תרגום נעצוץ הגתא. *[אחי"ה כ"ה בדפוסי' ובכ"י ו"ו ובכ"י ה"ב אגתא והוא כמו אגה עיי"ע ומ"ש. ובנו"ג בתרג' אסתר שם מהו נעצוץ היגיתה היא וכו', והיחיד היגתא אי' בשבת ק"י: הרנוגא דהיגתא עיי"ע הרנוגא, והקבוץ הֵיגֵי שבת ז'. תעני' כ"ג רע"ב, ב"ק פ"א. היזמי והיגי ועיי' גי' רבינו בע' הזמי בציון ע"ז מ"ז: ב"ק קי"ט סע"ב מנקפי היגי. ובאיכ"ר פתיחתא כ"ו דרש חגים ינקופו (ישעי' כ"ט, א') ולא היו עולין לפעטי רגלים והיו הדרכים מעלין הֵיגִים. ובילק' ישעי' ריש כ"ט רמז ש"ב גרס היגים וקוצים. ובירו' ר"ה פ"ב דנ"ח. אי' במשקל סורי חגייא ובתוספ' כלאי' פ"ג החגין, עיי"ע חגא. ובפסיקת' רבתי פכ"ב בט"ס היגים עיי"ע אתר. ועוד הגי' בירו' אגה עיי"ע, ומ"ש בענין גזרת המלה מל"י אינו מוכרח כי מחצבה הוא מל"ע וסורי הנ"ל] —

* הַגְבָּהָה (מפעל גבה das Aufheben) כתובו' ל"א סע"א לימא הגבהה צורך הוצאה היא, ב"מ קי"ח. עיי"ע הבטה, ב"ב פ"ד: הגבהה קונה בכל מקום; והושאל על ענין רוממות שמ"ר פמ"ה ויק"ר פ"א, תנחומ' ויקר' ס"א, ילק' משלי רמז תתקס"א הלל אומ' השפלתי זו הגבהתי והגבהתי היא השפלתי.

* הַגְבָּלָה (Begrenzung) שבת פ"ז רע"א בתלתא אמר להו מצות הגבלה . . בארבעה אמר להו מצות הגבלה (עיי' שמות י"ט, י"ב) ועיין פירוש רש"י.

---

[1] עיי"ע אגא ומ"ש. [2] אבל לפנינו לי' וכן לי' בכ"י ש"ס ולי' במנו"ה סי' ש"א אבל אי' לפני בעל היוחסין שהביאו עם פי' רצ"ג עיי' מבוא לעיל XVIII. [3] כ"ה בכ"י ו"ו ושם הייגי, אבל בכ"י ה"ב היגי ובדפ"ע בט"ס הוגי וגי' רומיתא אי' ג"כ בכ"י כ"ב לרגמ"ה ופי' בזה"ל רומיתא גדולות וגבוהות ולעווי טעה בזה להעתיקו ע"י römische מלי' רומי ובכ"י מ' לעירובי' שם אי' היגין. [4] כ"ה בכ"י ה"ב, ובדפ"ר בפסי' ור"ל בפסקא או בפסוק אבל בשדפ"ע בט"ס בפסיקתא.

* הַגָּדָה (א׳) מפעל עברי נגד בהפעיל ענינו הודעת דברים סיפור ,das Kundgeben
ב׳) מפעל ארמי נְגַד פי׳ משך והשם (die Aussage הַגָּדָה פי׳ משיכת דברים וספורים שמושכין לבו של אדם עיי״ע בעל אגדה .Erzählung, Sage, bibl (Auslegung יומ׳ ע״ד. אמר קרא (ויקר׳ ה׳, א׳) אם לא יגיד והאי לאו בר הגדה הוא כלל. סוט׳ ז׳. אומר לפניה דברים של הגדה וכו׳, כגון אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם וכו׳ (איוב ט״ו, י״ח) ועיי׳ פירש״י ובירו׳ סוט׳ פ״א דט״ז סע״ד הגי׳ אומר לפניה דברים שאינן כדיי לשומען. סנהד׳ לי רע״ב באקושי הגדה לראייה קא מיפלגי מר סבר מקשינן הגדה לראייה וכו׳. ירו׳ שבועות פ״ד דל״ה רע״ג ונשא עונו קרבן מנלן ב״ד הגדה הגדה מה הגדה שנאמ׳ להלן ב״ד וכו׳. — ובענין הוראה השניה הרבה בש״ס ובמדר׳ ונלאתי לציינם עיי׳ קצת דוגמאות בע׳ אגדה ובע׳ בעל אגדה ועיי׳ חגיג׳ ג׳. במד״ר פי״ד במה היתה הגדה היום. חגיג׳ י״ד. סנהד׳ ל״ח: עקיבא מה לך אצל הגדה וכו׳. ויק״ר פכ״א אם להגדה להגדה. שהש״ר פ׳ סמכוני ועכשיו שאין התורה כלל היו מבקשין לשמוע דבר הגדה. ספרי עקב (הובא בספר גד״פ צד שמ״ט) למוד הגדה שמתוך כך את מכיר את הקב״ה ומדבק בדרכיו. מסכ׳ סופרי׳ פט״ז סבר בהגדה פי׳ כמו רגיל באגדה. ירו׳ תעני׳ פ״ב הל״ב והקבוץ תנא דבי אליהו פ״ב אלו ההגדות שמקדשין שמו הגדול בהן. ירו׳ פיאה פ״ב די״ז. אין למדין לא מן ההלכות ולא מן ההגדות ולא מן התוספתות אלא מן תלמוד. ובמבוא התלמוד לר״ש הנגיד מבואר מושג הגדה כזה: והגדה הוא כל פירוש שיבוא בתלמוד על שום ענין שלא יהיה מצוה זו היא הגדה ואין לך ללמוד ממנה אלא מה שיעלה על הדַעת וכו׳ וכו׳ ע״ש היטב —. וביחוד מכונה סדר הפסח וסיפור יציאת מצרים בלילי פסח ע״י הַגָּדָה. פסחי׳ קט״ו: ואין עוקרין את השולחן אלא לפני מי שאומר הגדה רב הונא אומ׳ כולהו נמי לפני מי שאומר הגדה ובכ״י מ׳ בשתי פעמים ובסמוך האגדה ולא נראה לי כי נקראה הגדה על שם והגדת לבנך ביום ההוא (שמות י״ג. ח׳) ועיי׳ ג״כ בפסחי׳ קט״ז: ושם: סומא פטור מלומר הגדה.

הגדום (שם פרטי או כינוי השם עיי׳ בפנים בן לוי על השיר בשקלים בפרק אלו הממונין (פ״ה מ״א). *[אחי״ה בע׳ זקר גי׳ רבינו הוגדום ובדפ״ר הוגרום ושתי נוסחאות אלה נמצאות גם לפנינו כי בכל הדפוסים הישנים בשקלים וביומ׳ ל״ח. הגי׳ הוגדם וכ״ה בדף ל״ח: בדפ׳ וויניצ׳ ובאסיליא אבל בעמוד א׳ אי׳ בדפוסי׳ הגרום ובירו׳ הוגדם כ״ה בנוסח ירו׳ שקלי׳ במשנה ובגמ׳ שם פ״ה דמ״ח ע״ד ובמשניות פיזרו בשקלי׳ וביומ׳ הגדם עיי׳ ד״ס לשקלי׳ וליומ׳ ובתוספת׳ יומ׳ ספ״ב הגדים ובכ״י תוספ׳ אוגדם ובכ״י ב׳ יומ׳ אגדים ובכ״י מינכען אגרום ואגרם ובשהש״ר פ׳ מי זאת עולה הגי׳ הוגרם ולפע״ד עיקר הגי׳ הגרים או אגרים והוא בל״י ἔγερσις ,die Erregung פי׳ מי שמעורר ומושך לבות בני אדם בשיר ולכן נקרא מי שהפקד והושם על מחנה שָׁרים ושרות ,ἐγερσίχορος ,Chor in Bewegung setzend ,Choranführer וזה מה ששנינו בירו׳ שקלי׳ שם: נעימה יתירה היתה לו אמרו עליו על הוגרם בן לוי שהיה מנעים קולו בזמר וכשהוא נועץ גודלו בתוך פיו היה מוציא כמה מיני זמר והיו כל אחיו הכהנים נזקרין בבת ראש ועיי׳ יומ׳ בבלי ל״ח רע״ב ושהש״ר שם בקצת שינויים] —

* הֶגְדֵּר (מפעל גדר Absonderung) ירו׳ נזיר רפ״א דל״ו ע״ג הגדר הגזר הגרם פי׳ אם אמר לשונות אלה הם כנויי חרמים לבדק הבית וכולם לשון בדילה והפרשה הן; הגדר מלשון גדר וכמו כן הגזר לשון כריתה, והגרם כמו כן בלשון ערבי جرم Absonderung כריתה והפרשה.

* הַגְלָשָׁה (פי׳ הקרחות והסרת השער והושאל להרחקת דבר מה -Enthaarung, Ent (fernung שהש״ר פ׳ כמגדל דוד שגלשו מהר גלעד הר שגלשתן [וצ״ל שגלשתי] מתוכו עשיתיו גל ועד לאוה״ע . . ומה הגלשה הגלשתם [הגלשתי] מתוכו [וכו׳]. השלמתי מלת וכו׳ כי לפע״ד חסר כאן מאמר שלם ואי׳ באותו דבור בסמוך למטה בזה״ל שערך כעדר העזים שגלשו מהר גלעד הר שגלשתם מתוכו עשיתיו גל ועד לאוה״ע ואיזה זה בית המקדש ופי׳ הר שמרטתי ורחקתי אותם ממנו היינו שרחקתי בני ישראל מגלעד הר של ע״ז עשיתיו לבית המקדש מטמא יצא טהור וגלעד הוא הגלשה הפרשה והבדל בין אוה״ע ובין ישראל. ומקור המלה מלש׳ ערבי עיי״ע גלש ולא ראיתי פירוש מיושב על אופנו.

הֶגְמוֹן (פי׳ בל״י ἡγεμών פקיד על אנשי המלחמה והושאל למושל Heerführer, Herrscher) בפ׳ חבית שנשברה בגמ׳ כל שבא בחמין (שבת

קמ״ה:) הגמון וקומון[1]. ובפ״ק דע״ז בגמ׳ ויום גיניסיא (י״א.) דוכסא להגמונא הגמונא לקומא[2]. בריש גיטין (ב׳.) מהגמוניא להגמוניא. ובילמדנו פרש׳ וישמע יתרו (תנחומ׳ סי׳ ה׳) אמרו להגמוניות שעליהן עשו עמנו מדת רחמים והעבירונו על בני ישמעאל אחינו. פי׳ שלטונין. — (א״ב פי׳ בל״י פקיד וקצין ופי׳ הגמוניא מדינה אשר תחת ממשלת ההגמון, תרג׳ בפסוק ויאמר אחשורש לאסתר המלכה (אסתר שני ח׳, ז׳) אעביד מנך הגמונין). *[אחי״ה וז״ל בעל מחבר ערך מלין כ״י בקובץ כ״י האלבערשטאם (עיי״ע דילטור ומ״ש) הגמון פי׳ בערוך שלטון והאמת שהמלה ל״י והוראתה כדברי הערוך שלטון ומכתבו בל״י הֶיגֵימוֹן ומשרש זה הגמוניא ופי׳ שלטונות ומכתבו הֶיגֵימוֹנִיַא ובשבת (קנ״ה:) [צ״ל קמ״ה:] אין לך כל רגל ורגל שלא בא לטבריא אגמון וקומטון טעות בספרים.. וראוי שיכתב היגמון בה״א כי המלה בל״י נכתבת באות איט״ה ואות איט״ה משמשת בלשונם במקום ה״א בלה״ק עכ״ל. ויפה כיון והיה לו להזכיר עוד כי בתנחומ׳ שם בט״ס הקבוץ להגמונות וצ״ל כגי׳ הערוך הגמוניות וכ״ה בגיטין ד׳: היו בה ב׳ הגמוניות שהיו מקפידין זה על זה, והקבוץ במין זכר אי׳ בשמ״ר ס״פ ל״א כגון הגמונים ודוכסים וכו׳ (ובילק׳ משלי רמז תתקס״א נשתנה הנוסח). וכנ״ה ביחיד בירו׳ סנהד׳ פ״א די״ט: ובמד״ר פ״ד עיי״ע אנגטוס. תעני׳ כ״ט. בא אותו הגמון, ושם אותו הגמון מתוקן לחיי העוה״ב כ״ה בע״י וכ״י ובמנו״ה הובא בד״ס תעני׳ צד פ״ט וצד צ׳ ובדפוסי׳ הישנים וברש״י בד׳ הישני׳ ובנו״ג אדון אחד, אדון זה. אסת״ר פ׳ אחר הדברים עיי״ע גליור. ושם המפשט הֶגְמוֹנְיָא, ἡγεμονεία, ἡγεμονία רשות ושררות ההגמון (des Hegemons Verwaltungsbezirk) נמצא בגיטין שם ובירו׳ גיטין פ״א דמ״ג: היתה הגמונייא אחת ונעשית שתים אינו צ״ל בפני נחתם ובפני נכתב. ובע׳ מתרין ובע׳ פגן ב׳ הביא רבינו ב״ר פ״נ אחד שנוטל הגמוניא מן המלך וכו׳. — אבל בשהש״ר פ׳ אל תראוני במאמר וכולן עשו ישראל הגמוניא צ״ל הומוניא עיי״ע] —

הוֹגֶן (= הוֹגָן בל״ס הוגנא. הַגִינָא מל״ע هاجن גמל קטן junges Kameel, Dromedar) בפרק ד׳ מיתות בגמ׳ מצות הנשרפין (סנהד׳ נ״ב סע״א)[3] נפישי גמלי סבי דטעיני משכי דהוגני. פי׳ הוגני ינקי „כלומ׳ נשחטו הקטנים ונשארו הגדולים ונושאין עורותיהן אחריהן״[4]. בכרי מדין ועיפה (ישעי׳ ס׳, ו׳) תרג׳ הוגני מדין וחלד[5]. בכרה קלה (ירמי׳ ב׳, כ״ג) תרג׳ לינקא קלילא. בב״ר פס״ו (פס״ה) [בפרש׳ ואת עורות] גדיי העזים הלבישה: שני תמידין שהיו ישראל מקריבין בחג היו מרכיבין על שני הוגנים והיו רגליהם שפופות בארץ. *[אחי״ה בילק׳ פנחס רמז תשע״ז הובא המאמר תמורתו קודש שני תמידין היו ישראל מקריבין בכל יום מרכיבין אותן על גבי הגמל והיו רגליהן נוגעות לארץ. וטקור הילק׳ אינו מצויין והוא בירו׳ פיאה פ״ז ד״כ רע״ב. וכנ״ה בירו׳ ביצ׳ רפ״ה דס״ג ע״א הגע עצמך שהיה הוגן אחד גדול. ירו׳ חגיג׳ רפ״ב דע״ז ע״א אייתי לי הוגנין אייתי ליה הוגנין אטעונינון טעוניהון וכו׳. ותרג׳ וגמלים נשאים בשמים (ד״ה ב׳, ט׳, א׳) הוגנין טְעִינִין בוסמין] —

הֹגֶן (בל״ע حجن פי׳ כפיפה Krümmung עיי״ע אגן ושם בט״ס هجن) הוגני כלים (כלי׳ י״א מ״ג) כבר פירשנו בע׳ אגן. *[אחי״ה גי׳ הוגני אי׳ בסד״ט לרה״ג וכ״ה בכליי פכ״ה מ״ו לגי׳ הר״ש ובנו״ג שם ושם וביומ׳ ל״ז רע״ב אוגני וגם לגי׳ זו יש פתרון עיי״ע אגן ומ״ש] —

הֶגֶן (בל״ע هجان פי׳ חשוב ומשובח von edler Abkunft, trefflich ועיי׳ בפנים) בב״ר פמ״ט (מ״ח) בריש וירא אליו: אמר אם אראה פני שכינה ממתנת עליהן אני יודע שהן הגונין ואם אראה חולקין כבוד זה לזה אני יודע שהן הוגנסין. — (א״ב ל״מ בפני הגדרת הגינה (יחזק׳ מ״ב, י״ב) פי׳ ישרה ונכונה ופי׳ הוגנסין בלש׳ יוניי מיוחסים ונכבדים). *[אחי״ה וכבר הקדימו בזה הפי׳ ר׳ יונה הובא בספר שרשים לרד״ק שרש הגן וכ״ה באמת בספר כתאב אלאסול צד קס״ט ועיי׳ בפי׳ רד״ק ליהזק׳ שם בלי הזכרת ר׳

---

[1]) וכ״ה בע׳ בעל, וגי׳ הגמון אי׳ גם בכ״י א״פ ובנו״ג. אגמון וקמטון ובעל זמורה ובכ״י מינכען וקמוטרי ובעלי זמורה ולפ״ע קמוטרי צ״ל קמטורי והוא בל״ר centurio והעתקתו: בעלי זמורה עיי״ע בעל זמורה וע׳ קטרון. [2]) עיי״ע נפר, קומא. [3]) ועיי״ע אינשא אות נו״ן ומ״ש. [4]) הועתק מפי׳ ר״ח לסנהד׳ כדאי׳ בכ״י אנגייליקי דף ק״ז ע״א רק שם קודם דברי ר״ח הנעתקים כאן מלה במלה אי׳ עוד: „פי׳ רבים גמלים זקנים נושאין עורות של גמלים קטנים״ וקרוב לזה פירש״י וגם הביא הוא תרגומים הנזכרים בערך דכאן, ובפי׳ המיוחס לרש״י בב״ר פס״ה הגי׳ הוולד כגי׳ התרג׳ לד״ה. [5]) כ״ה בכ״י ו״ו ב׳ וצ״ל חולד וכ״ה בתרג׳ ד״ה א׳ א׳, ל״ג ובנו״ג בתרג׳ ישעי׳ הוֹלַד וכן העיר ר״ב הולד כתוב. ובדפ״ר דערוך חילך ובדפוסי׳ אחרים חלך ובכ״י ו״ו א׳ הילך.

יונה אבל בענין הגינה של מקרא דעתי נוטה לדעת הח' פירשט עיי' אוצר מלין ערך הגן וגזרת המלה מל"ע הנ"ל שפתרונו מיוחס מלידה והושאל לדבר חשוב ונכבד עיי' הוספת החכם פליישער אצל לעווי. והרבה אצל רז"ל: בבינוני פועל (רק בלש' נקבה) יבמות ק"ו רע"ב, סנהד' מ"ט: עצה ההוגנת לו. גיטין ע"ט: פ'. מלכות שאינה הוגנת. קידושי' ע'. ושם: ירו' קידושין פ"א ד"ס ע"ג וירו' גיטין פ"א דמ"ג ע"ג אשה שאינה הוגנת לו. ב"ק פ'. עד שימצא את ההוגנת לו. ובינוני פעול לזכר: חולי' ס' רע"ב ילקוט בראשי' רמז ח' דבר הָגוּן, חולין קל"ג. ילק' איוב ר' רמז תתק"ח וילק' משלי כ"ו רמז תתק"א תלמיד שאינו הגון; ב"ק פ'. לא נתכוונה זו אלא להגון לה. אסת"ר פ' והנערה מי הגון לדבר זה. ולנקבה ב"ק פ'. ההוגנת לו. והקבוץ שם: בני אדם שאינן מְהוּגָנִין, וכן שם ט"ז סע"ב ב"ב ט' סע"ב וילק' ירמי' רמז ש' אפי' בשעה שעושין צדקה הכשילם בבני אדם שאינם מהוגנין, כתובו' כ"ב סע"א בתחלה שבאו עלי אנשים שאינם מהוגנים אמרתי מקודשת אני עכשיו שבאו עלי אנשים מהוגנים וכו', קידושין ע'. עירובי' ק': בנים שאינם מהוגנים. בב"ר פמ"ח הובא למעלה בערוך אולם בנו"ג שם: אם רואה אני ששכינה ממתנת עליהם אני יודע שהן בני אדם גדולים ואם אני רואה אותן חולקים כבוד (אלו לאלו) [צ"ל זה לזה כגי' הערוך] אני יודע שהן בני אדם מהוגנין. והשם הוֹגֶן עם כ' הדמיון: ע"ז נ"ה: עשה שלא כהוגן. תעני' ד'. שלשה שאלו שלא כהוגן לשנים השיבו כהוגן לאחד (הושיבוהו) [צ"ל השיבו, וכ"ה בכ"י מ'] שלא כהוגן ע"ש כל הענין וילק' חיי שרה רמז ק"ז הביא זה הציון מתעני' בזה"ל ארבעה הן ששאלו שלא כהוגן לשלשה נתן להם כהוגן וכו' ע"ש אבל דע כי מקורו הוא בב"ר רפ"ס ויק"ר פל"ז. ובילק' הושע רמז כ"ה מצויין היטב המקור מב"ר פ"ס ע"ש. ב"ר ספצ"ג כהוגן וכשורה עשה. — והפעל בתעני' כ"ב: שמא ח"ו מילתא דלא מהוגנא אמר וכו'. ובכ"י מ' חסר עיי' ד"ס צד ס"ה אבל רגיל גם בתרגום ירו' א' לבמדב' י"ב, א' פיתגמין דלא מְהַגְּנִין, ושם כ"ב, ל"ב ומילא לא מהוּגְנָא לקבלי. — על מלת הוגנסין הנ"ל עיי' ערכו למטה] —

הֹגֶן (לפע"ד מל"ע حجن עיי"ע הגן ב' פי' ברזל להעמיד בו הספינה ונקרא אנקער מפעל ערבי פי' כפף או מל"פ הרשומ' בע' אגן ע"ש) בב"ב בפ' המוכר את הספינה (ב"ב ע"ג.) מכר את התורן ואת הנס ואת ההוגין[1]. ס"א עגינין ופי' בע' עגן. בב"ר פי"ב (סוף פי"ב) אלה תולדות השמים: בשו"ד עושה ספינה בתחילה מביא קורות ואח"כ מביא חבלים ואח"כ מביא הוגנין ואח"כ מביא (המוטין) [צ"ל[2]) הנווטין] אבל הקב"ה ברא הן ומנהיגיהן כאחד הה"ד (ישעי' מ"ב, ה') כה אמר [האל] ה' בורא השמים (ונוטיהם נטיהם כתיב [צ"ל ונֹטיהם נוטיהם כתיב][3]). ובר"פ פ"ד (פ"ג) ואלה המלכים אשר מלכו: אמר ר' יצחק נמשלו אומות העולם לספינה מה ספינה עושין לו תורן ממקום אחד והוגין ממקום אחר כך שמלה ממשרקה . . שאול מרחובות הנהר (בראש' ל"ו. ל"ז). *[אחי"ה בב"ר שם הגי' הוגנין וכ"ה בילק' וישלח רמז ק"מ, ילק' יחזק' רמז שס"ז, ילק' ד"ה רמז אלף ע"ג. ובענין פי' שמלה ממשרקה עיי' במד"ר פי"ד ועיי' שמ"ר ר"פ ל"ז. וגי' רבינו הוגין אי' עוד בירו' שבת רפי"ז דט"ז ע"א חוץ מן המסר הגדול ויתד של מחרישה . . רשב"ג אומר אף ההוגין ובתוספת' שבת רפט"ו אי' אגוז ועיי' מ"ש בע' אגוז הערה ג'. ולעווי בעמת"ר ח"א, תנ"ב הביא גם ירו' עירובי' ספ"ה אחורי הָגְנִין ולא ידעתי מאין באה לו הטעות הזאת ששם אי' הגגין וכל הסוגיא מתעסקת בגגות, ואני מצאתי עוד הוגנין בילק' ברכה רמז תתקנ"ג משל לאדם שהביא שתי ספינות וקשרן בהוגנין ובעשתות והעמידו על גביהן ובנה עליהן פלטרין וכו', ויותר נכון בילק' עמוס סוף רמז תקמ"ח משל לב' ספינות קשורות בהוגנין ובעשתות ובנה עליהם פלטרין והעמידום על גביהם וכו',

---

[1]) כ"ה בכ"י ה"ב ובדפ"ר וכ"ה בירו' במשנה ב"ב פ"ה, א' ובשרפ"ע ההיגין ובכ"י ו"ו בט"ס הזוגין ובנו"ג העוגין. [2]) כמו ברפוי אמ'. [3]) בב"ר שם הגי' מלך בו"ד עושה ספינה בתחילה הוא הוא מביא קורות ואח"כ הוא מביא ארזים ואח"כ הוא מביא הוגנים ואח"כ הוא מעמיד עליהם נווטים אבל הקב"ה ברא הן ומנהיגיהם הה"ד כה אמר האל ה' בורא השמים ונוטיהם ונווטיהם כתיב. פי' שכתוב ונוטיהם מלא בוי"ו ואנו דורשים עפ"י מרת מלה יונית ναύτης מנהיג משוט Steuer-mann וזאת ג"כ כונת הערוך עפ"י מה שהגהתי. ובילק' ישעי' רמז שי"ד נרפס בטעות (אולי עפ"י גי' הערוך המוטעת) כזה: מלך בו"ד בונה וכו' ואח"כ מביא הוגנים ואח"כ מביא עליונים חמוטים אבל הקב"ה בורא הם ומנהיגיהם דכתי' בורא השמים ונוטיהם וחמוטיהם כתיב ע"כ ולדעתי אין ספק כי צ"ל ונווטיהם במקום וחמוטיהם ומלת עליונים באה מדרוש הקודם לו בב"ר ע"ש. ונ"ב חמוטיהם פי' מנהיגים וזה נכון רק עפ"י הגהתי.

וטעם עשתות עשת ברזל וכן הוגנין צ״ל הוגין חתיכת ברזל כפוף שמשליכין במים להעמיד את הספינה וקורין אותו אנקער ועיי׳ פי׳ רבינו בע׳ עגן ושם אראך שזה הפי׳ הועתק מפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב וכן פי׳ המיוחס לרש״י לב״ר רפ״ג וכ״ה בערוך הקצר כאן ור״מ לונזאנו במעריך רוצה לדחות דעה זו ולפירושו הוגין הוא הטימון שמדריך הספינה כהוגן ואולי כונתו על ל״י Griff, οἴακιον des Steuerruders או ל״י αὐχήν חלק המשוט אשר בו נשען תופש המשוט אבל זה דוחק וגם ראייתו מב״ר רפ״ג נשאר מעל. והאמת כי הוגין או אגון או עוגז שוין בהוראתן וגזרתן או מל״ע או מל״פ עיי״ע אגן וע׳ אגוז וממנו גם ל״י ורומי ὄγκινος, ὀγκῖνος uncinus ופירושו וו כפוף [Widerhaken —

* הוּגֶנִים (פי׳ בל״י εὐγενής מיוחס) ב״ר פמ״ח לפי ג׳ רבינו בע׳ הגן ג׳ וע״ש ר״ב. והשם ב״ר פ״ק עד שלא ירדתם לכאן היו קוראים אותי עבד ומאחר שירדתם לכאן הודעתי הוגנוסים שלי פי׳ יחוסי. ולפע״ד מורכב מן εὐ טוב ומן ל״י γένεσις מולדת εὐγένεσις edle Herkunft והוא כמו εὐγένεια ומ״כ לא כיון אל האמת. ועיי״ע גנס ששם הביא רבינו פסיקתא דנחמו (קכ״ו) הודעתם גינוסיא שלי, וכ״ה בילקוט סוף ויחי.

* הַגְעָלָה (הוא מריקת הכלים במים חמין מן האיסור שבלעו das Reinigen durch Ausspülen mit heisem Wasser) עיין ערך געל א׳ וש״נ.

* הֶגָפָה (der Zusammenstoss, das Verschliessen) כבר מפורש בע׳ גף א׳ וגף ב׳ וע״ש.

הָגָר (Hagar מל״ע هجر פי׳ ברח) בב״ר פמ״ו (ר״פ מ״ה) ושרי אשת אברם: א״ר שמעון בן יוחאי הגר בת פרעה היתה וכיון שראה פרעה מעשים שנעשו לשרה נטל בתו ונתנה לה אמר מוטב תהא בתי שפחה בבית זה ולא תהא מטרונה [1] בבית אחר הה״ד (בראשי׳ ט״ז, א׳) ולה שפחה מצרית ושמה הגר אמר הא אגריך. *[אחי״ה ודרש הגר נוטריקון הא אגריך כלומר זה שכרך על שלקחתי אותך לביתי וממ״ש לה שפחה דרש הא לאחר היתה גבירה. ועיי׳ עוד דרושים אחרים בע׳ הגר בב״ר פנ״א, נ״ג, ס׳, ס״א, ע״ה; שמות רבה פ״ג; במד״ר פ״ג] —

* הַגְרָה בל״ע هجر מחוז בערביא במד״ר פי״ג גלות תימן וגלות הגרא.

* הֶגְרֵיל, הַגְרָלָה (das Loosen) עיי״ע גרל.

* הֶגְרֵם עיי״ע הגדר.

* הַגְרָמָה אחד מדיני טרפות בשחיטה עיי״ע דרס א׳.

הגרני (= הוֹגֵר אֲנִי, הוֹגֵר אוֹתִי מל״ע هجار מצנפת ראש Kopfbinde פי׳ קושרני כמצנפת ist mir umbunden או כמו חורגני מפעל ערבי حرج עצר והֵדֵק zupressen, zuschnüren) בר״ג דפ׳ הנודר מן המבושל (נדרי׳ מ״ט:) הימנותה בידה דההיא מטרוניתא אי טעימנא אלא קידושא ואבדלתא וד׳ כסי דפסחא והוגרני צדעי מפסח ועד עצרת, יש מפרש ואומר והוגרני [2] צדעי פי׳ וחוגר אני צדעי ראשי כלומ׳ שחוששני בראשי משתיית היין וקושרני ראשי כדי שלא אצטער כי כן בני אדם כאשר הוששין בראשיהן קושרין בראשם סודרין וסניפין [3]. פ״א וחורגני [4] צדעי כלומ׳ חוזק היין מסבב ראשי כמחוש ראש. בפ׳ ערבי פסחי׳ ירושלמי (פ״י דל״ז ע״ג) ר׳ יונה שתי ארבע כסי דלילי פסחים והזק רישיה עד עצרתא ר׳ יהודה ב״ר אלעאי שתי וחזק רישיה עד חגא. *[אחי״ה בנו״ג בירו׳ ר׳ יונה שתי ארבעתי כסוי דלילי פסחא וחזק רישיה עד עצרת ר׳ יודה בי ר׳ אלעי שתי ארבעתי כסוי דלילי פסחא וחזיק ראשיה עד חגא, וכ״ה ברא״ש ברכו׳ פ״ג סי׳ ל״א אבל ברא״ש מגילי׳ פ״ג סי׳ כ״ב חדיק ובירו׳ שבת רפ״ח די״א אי׳ כגי׳ רבינו חזק רישיה וכו׳, ועיי׳ עוד ירו׳ שקלי׳ פ״ג דמ״ז רע״ג ר׳ יונה כד הוה שתי ארבע כסי דפסחא הוי חזוק רישיה עד חגא חמיתיה חדא מטרוניתא וכו׳ ונ״ל כי חסר כאן מאמר שלם בענין ר׳ יהודה בי ר׳ אלעאי ונשמט מן חזיק רישיה עד חזיק רישיה, ובברכות בבלי נ״ה ע״א מעיד על זה כי ההיא מטרוניתא מלעגת על ר׳ יהודה ב״ר אלעאי ולא על ר׳

---

[1]) בנו״ג ולא גבירה. [2]) כ״ה בדפ״ר וכ״ה בנוסחאותנו, ובשדפ״ע והוגרני. [3]) ודע כי מן יש מפרש וכו׳ לי׳ בכל כ״י אשר ת״י ואולי הוספת איזה כותב הוא וציין לעצמו בגליון הערוך זה הפי׳ שהוא פירוש רש״י ואח״כ בא לפנים בתוך הערוך אבל מה אעשה אם גם בדפ״ר אי׳ לכן לבי נקפני למחקו. [4]) כ״ה לנכון בעה״ק שנ״ב.

יונה, והוראת חָזַק בל"ס ובל"ע כמו אָזַק (וכ"ה בקהל"ר פ' מי כהחכם) ופתרונו עצר והֵדֵק an-pressen, festdrücken ואי"כ חזיק רישי עולה יפה עם גי' חורגני כמו שגרס עה"ק וכ"ה בתשוב' הרשב"א הובא בע' אזק ע"ש ולפי זה יש לקיים הגי' הזאת, ובעל כ"כ פי' הגרני מל"ר aeger חולה וכאב ואין נראה לי] —

* הַגְרוֹנְיָא שם עיר מבואר בע' אקרא דהגרוניא ע"ש והוזכר רב שמואל בר אבא מהגרוניא (ב"ק פ"ח.) אבימי מהגרוניא (יבמו' ס"ד: ב"ב קע"ד:) ר' אלעזר מהגרוניא (תעני' כ"ד:) סבי דהגרוניא (שבת י"א.), רב יהודה מהגרוניא ע"ז ל"ט. בדפ' פיז' ועיי' יוחסין השלם ענין חנן ובנו"ג מהגרונא.

* הוגרוס עיי"ע הגדום ומ"ש.

* הַגָּשָׁה (מפעל נגש das Herantreten, Nähern) ב"ר פמ"ט הגשה למלחמה . . הגשה לפיוס . . הגשה לתפלה, ירו' סוט' רפ"ג די"ח ע"ג והבאת לרבות מנחת העומר להגשה והקרבת לרבות מנחת סוטה להגשה וכו'. מנחו' ס"א. תנופה היתה במזרח והגשה במערב, ושם מנחת העומר ומנחת קנאות טעונות הגשה וכו', והקבוץ שם תנופות קודמות להגשות, וירו' סוט' שם תנופות מנין שהן קודמות להגשות וכולי.

☞ הגשיש (עיי"ע גשש) [א'].

* הָדָא (בל"ע هذا פי' זה) בערך דא הרביתי הדוגמאות ובה"א הידיעה הדא, ובירוש' שביעית פ"ח דל"ח ע"ד ירו' ביצ' פ"א הל' א' היא הדא היא הדא פי' כמו היא היא בבבלי עיי' מבוא הירו' למהרז"ף צד י"ד:

☞ הָדָא (= הדי לפע"ד מל"פ لدى פי' אצל, סמוך, עם, נגד bei, gegen, neben עם ה"א הידיעה, ורגיל בחבור שמות מקומות; או י"ל שהיא לשון בקטרי' mit, nebst, hadhâ ועיי' מ"ע יאהרביכער להח' ברילל א', רט"ו —. הדדא, הדדי נגזר מל"ס חדדי וכן בהדי מל"ס בחדי פי' שניהם כאחד, יחד zusammen, insgesammt, einander) בב"ר בהדא טבריא [1] (ב"ר ספל"ד ועיי"ע אלסוס) פי' אצל טבריא, ובמסכת' ע"ז פרק ר' ישמעאל (נ"ט סע"ב) כל דלהדי ברוזא חמרא אסור, פי' סמוך לנקב ואצלו. ועיקר פי' מלת בהדי בלשון בבלי עם. בגמ' ערבי פסחי' (קי"ב:) אל תהוי לך דינא בהדי תלתא. תרג' חצי שדי עמדי (איוב ו', ד') גררי שדי בהדי. ובפ' מי שאחזו בגיטין (ס"ח.) כבשינהו אהדדי פי' זה עם זה, ושם (ס"ט.) ולישלוקנהו בהדי הדדי פי' אלו עם אלו וכלם ביחד. *[אחי"ה וכנ"ה בהוראה ראשונה שבת ל"ג: בהדי פניא פי' עם עת ערב, שם קל"ד. להדי יומא. חולין נ"ג ע"א וע"ב בהדי דדרס, גיטין ס"ח. בהדי דקא מעייני, ברכו' י'. בהדי כבשי דרחמנא למה לך עיי"ע כבש ד', ב"ק צ"ב. בהדי הוצא לקי כרבא עיי"ע הץ, ושם בהדי רבנן, תעני' כ"ד: בהדי יהודאי, כתובו' ק"ג: בהדי דידי, ושם ק"ה: בהדי דקאזיל, ואתי יבמות מ"ט: כי מטא להדי פומא, שבועות ה' סע"ב בהדי מאן . . בהדי שאת . . בהדי סיד וכו', ע"ז ל': טיף בהדי טיף. ב"ר ספי"ג עובדא הוה בהדא עכו, איכ"ר פ' העיר עבר להדי צור ועיי' עוד סוף ערך דא א'. ועם הכינויים ב"ב מ"א. סייע בנודא בהדאי, חגיג' ד': קום בהדאי. שבת קי"ח. הא דאיכא בהדך וכו', פסחי' קי"א. קי"ב. אי איכי איניש בהדיה וכו', שבת שם כיון דאיכא סעודה בהדיה, חגיגה שם ואתייה למשה בהדיה, ב"ב ע"ג סע"ב אתלוי בהדך, חולין נ"ז סע"ב מלכא הוה בהדייהו, תמיד ל"ב סע"א בעי למיעבר קרבא בהדייהו. — ובהוראה שנית פסחי' ג': עירובי' ס"ט: סנהד' ד' סע"ב כי הדדי נינהו, ברכו' נ"ה, פסחי' קי"א. שבת צ"ג, קנ"ו: גיטין ס"ט. מגיל' ז': י"א. בהדי הדדי, סנהד' כ"ח: לא דמי להדדי, ברכו' ו' סע"א דדמיין להדדי, ושם ז', ורמינן קראי אהדדי, ב"ב י"ח. קשו אהדדי, ושם: מזקי אהדדי, ועוד רבים זולתם] —

הֹדוּ (Jndien) מפתרום מכוש ומעילם (ישעי' י"א, י"א) תרגומם מפתרום ומהדו ומעילם. [מעבר לנהרי כוש: [דמיעבר] לנהרי הודו. היהפך כושי עורו (ירמי' י"ג, כ"ג) האיפשר דישנא הדואה משכיה. *[אחי"ה כ"ה בדפ"ר וכ"ה בכ"י ו"ו וה"ב, וכ"ה במתורגמן הידואה, אבל בדפוסי' אחרים בערוך הנדואה וכ"ה בנוסחאותנו בתרגום ורש"י ביומ' ל"ד: גורס הינדוואה, ובש"ס שם הנדויין ובכ"י מ' הינדון והרבה שינויים הובאו בד"ס ליומ' שם צד מ"ד ע"ש. ואל תתמה על התרגו' הלזה כי העתיק כוש ע"י הדו ולא כמשמעות המקרא מהדו

1) נ"ל שצ"ל בהדי אילטיס דטבריא.

ועד כוש (אסתר) כי בימים הקדמונים היו מחלפין הארצות האלה וכן מחלפים אותן כותבים רומיים עיין וויענער רעאלווערטערבוך ע' כוש] —

* הדות עיי"ע דות ועיקר הגי' חדות עיי"ע.

* הֵדָחָה א') das Abspülen מפעל דוח. ב') das Umstossen מפעל דחה עיי"ע דח א' ודח ב' וש"נ.

☞ הֶדְיָא eigens, ausdrücklich) ועיי' בפנים) תנן בהדיא פי' בל"י [1]) ביחוד כלומ' בפירוש). *[אחי"ה לפע"ד גזרת המלה מל' בקטרית haithya (עיין צינדלעקסיקאן של יוסטי צד שי"א: ויאהרביכער של ברילל א', רט"ו) פי' גלוי ולעיני כל öffentlich, offenbar, deutlich ובזה הפתרון גם בל"פ החדש' هويدا.— וכנ"ה ברכו' מ'. ובצע להדיא (ורש"י פי' בענין אחר) בכורות מ"ד: האי איתתא לא תקום להדיא באנפא ינוקא, חולין קכ"ג: צרי ליה להדיא, שבת קל"ג: בהדיא כתיב ביה, פסחי' כ"ז. הא תניא בהדיא, חולין כ'. בהדיא קתני להו עיי' פירש"י ד"ה שן, סנהדרין ל"ט רע"א לשקלי בהדיא, ושם: אי הוה שקילא בהדיא הוה מאיסא ליה] —

* הדיא עיי"ע בר הדיא.

הַדְיַב (= חדייב בל"ס חַדְיַב מדינה בארץ אשור הנקראת Ἀδιαβηνή = Adiabene על נהר Adiawas ועיי"ע אסיא ג') בס"ג דפ' ואלו מגלחין (מ"ק כ"ה.) רב הונא נח נפשיה פתאום הוו קא דייגי רבנן תנא להו זווא [2]) דמן הדייב לא שנו אלא שלא הגיע לגבורות אבל הגיע לגבורות זו היא מיתת נשיקה. בס"ג דפ' לא יחפור (ב"ב כ"ו:) בעא מיניה יעקב הדייבא מרב חסדא פי' שם חכם [3]). — (א"ב ובע' חדייב יש מימרות אך הדייב הוא עיקר). *[אחי"ה וגי' חדייב עולה עם כתיבת המלה הסורית הנ"ל ובע' חדיב הביא רבינו ציון מב"ר (רפל"ז) חדייב (ובילק' לך לך סוף רמז ס"א בט"ס חדיין) ובנו"ג שם הדייף וכצ"ל בירו' מגיל' עיי"ע אסיא ג' ועוד שם הביא רבינו מקידושי' ע"ב חדייב ובנו"ג הדייב וגי' חדייב אי' עוד ביבמות י"ז רע"א ובילק' דניאל ז' רמז אלף ס"ד בט"ס חדוון עיי' יאהרביכער להח' ברילל א', ס' ומ"ש המו"ל [4]) —. ובשבת קכ"א: הובא במאמר של רב יוסף עקרב של חדייב ובכ"י א"פ שבהדייב וכ"ה בכו"פ וברי"ף אבל ברי"ף כ"י בחי"ת, וברמב"ם בפי"א מהלכו' שבת הל"ד שבהדיב כ"ה בדפוסי' הישנים אבל בחדשים בט"ס שבהרייב וכן בט"ס בכ"י מ' שבהריב עיי' ד"ס שבת צד קל"ח: ויתר הטעיות נסמנו שם ושכח מלהעיר כי בירו' שבת פי"ד הל"א די"ד סע"ב אי' שבהדיית וכ"ה בירו' מגיל' הובא בע' אסיא ג' וצ"ל שבהדייף או בהדייב] —

הֶדְיוֹט (בל"י ἰδιώτης אחד מהעם והושאל למי שאינו מלומד ורגיל בדבר וכן בל"ס (Idiot, Ungelehrter, Gemeiner גנט) בר"ג דפ' המקבל [צ"ל שדה] (ב"מ ק"ד.) ר"מ הוה דריש לשון הדיוט. "פי' ר"מ דבעי תנאי כפול (גיטין ע"ה.) וסבר נמי כל דאי לא קני בהא מתניתא היה דורש לשון הדיוט בדברי תורה שאין צריכין חיזוק (עיי' ירו' יבמו' פ"ט ד"י: ועיי"ע חזק) ומקיים דבריהן אע"ג דאינון אם ולית [5]) בהו תנאי כפול". הדיוט תרג' נקלה. ואנכי איש רש ונקלה (ש"א י"ח, כ"ג) [ואנא גבר] מסכן והדיוט. — (א"ב פי' בל"י ורוטי אחד מהמון העם). *[אחי"ה פי' רבינו הנ"ל שייך לר"ח הובא בשט"מ לב"מ מרמב"ן בשם ר"ח. וסיים הרמב"ן: ואין דברים הללו ברורים אצלי ע"ש היטב. — וכנ"ה בב"מ שם איזה פעמים מי שדורש לשון הדיוט. ב"ר פצ"ו, במד"ר ספי"ט משל הדיוט. מגילי' י"ב: אסת"ר ויאמר ממוכן: ההדיוט קופץ בראש, שבת י"א: הדיוט שחקק קב וכו' עיי"ע קב א'. מ"ק ח': וש"נ ההדיוט תופר כדרכו, מ"ק פ"א מ"י מעשה הדיוט, יבמו' נ"ט. מנחו' ע"ח סע"א כהן הדיוט, קידושי' כ"ח: רשות ההדיוט. ושם אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט ושם ובדף כ"ט כמה פעמים. הקבוץ הדיוטים מדב"ר פ"ח. פדר"א פ"ח והורגל בלש' נקבה סנהדי' כ"א: הדיוטות עיי"ע אשר ב'. סנהדי' צ'. ארבעה הדיוטות, ירו' שבת פט"ז דט"ו ע"ג שטרי הדיוטות. וביחיד באסת"ר פ' ותלכנה: פרה הדיוטית. — ובענין גזרת המלה הא לך מה שמצאתי בערך מלין כ"י אחד (בקובץ כ"י האלבער-

---

[1]) ἰδία. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר וכ"ה בע' זווא ב' ובנו"ג כאן ובנדה כ"א: זוגא, והתוספו' בנדה שם הביאו בשם הערוך גי' זוזא וכ"ה בדפי' פיזרו וצ"ל זווא ועיי"ע זוו וע' זווא ב' ושם אוכיח כי עיק' הגי' בכאן זוגא וכ"ה באמת בערוך כאן בדפוסי' וויניצי' ואמשי' ובכ"י ב' גרס בש"ס מ"ק ההוא מרבנן עיי' ד"ס מ"ק צד נ"א. [3]) וביוחסיי השלם צד קנ"ו: אי' עוד בשם הערוך הוספה: כמו דיאייב. [4]) אבל מ"ש שם צד פ"ב שהשם פרטי יעקב מן הדייב בל תמצא בתלמוד נעלם ממנו ב"ב הנ"ל בערוך. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ר ובכ"י ובשט"מ בשם ר"ח עיי' בפנים, אבל בשרפ"ע לית.

שטאם) וז"ל: כתוב בערוך הדיוט תרג' נקלה וכו' והאמת שהמלה יונית והוראתה הראשונה הונחה להורות על ייחוד הדבר בעצמו ובלעז פרופריאט"ם (proprietas) ומן ההוראה הזאת הושאלה המלה לאיש ההמוני אשר אינו כדאי כי אם לעצמו ואינו ראוי להתמנות עם אנשים בעלי העצה מנהיגי המדינה או האנשים העיונים ובעלי המדות המשובחות אשר אינם חיים לעצמם בלבד כי אם גם לתועלת הרבים ומזה יצא לנו שתרג' נקלה הדיוט כי הנקלה הוא אשר באנשים לא יתחשב וכו' וכו' והמלה בל"י נכתבת ביוט"א ובהיות אין יוט"א באמצע התיבה משמשת מקום הנקודה לבד יחליפו אותה חז"ל בהברת חירק לבד ועתה בהיותה בראש התיבה משמשת במקום אות עם נקודתו ובמקומה לקחו חז"ל אות ה"א ולא אות יו"ד כי אין ההברה בל"י כהברת יו"ד חירק רק כהברת ה"א חירק ובלשונם הִדְיוֹטֵים עכ"ל של בעל מחבר שלא היה הדיוט בל"י] —

הדיוך [וצ"ל הֵנִיוּך] (פי' בל"ס הניוכא מל"י ἡνίοχος מנהיג עגלה במרוצות סוסים Wagenlenker im Circus) בב"ר פ' ויכלו השמים (רפ"י) הרבה להם בדיצה והרבה להם בהדיוכין, פי' טובות. — (א"ב פי' בל"י הצלחה ורצון היכול להיטיב לאחרים ומלה זו שייכא לחפץ ויכול לבדו כשהוא מטיב לבריות). *[אחי"ה כונת ר"ב על מלה יוני' ἡδονή שמחה ורצון והלך בזה בעקבות הח' הנוצרי בוקסטארף עד כי רמ"ל שינה לנו הגי' בערוך להדפיס הדיוך, הדיונין! ותיקון זה עוות הוא אף הגם הלום ראיתי כי בב"ר כ"י פאריז היה גורס ב ה ד י ו נ י ן אולם זאת הכתיבה ט"ס היא וצ"ל בהדיוכין אבל לא מטעם שחשב הח' גרינוואלד במ"ע המחקר ב', י"ג כי אם יען שהמשל הועתק משחוק מרוצת סוסים הרגיל אצל היוניים ולכן צ"ל הרבה להם ה נ י ו כ י ן בהוראה הנ"ל ויפה תיקן כזה פערלעס במ"ע גרעטץ שנת כ"א, צד קל"ח והח' ברילל במ"ע יאהרביכער א', קצ"ב. ואולי הנדיוסין בע' (איפרפוס) [איפדרומוס צ"ל ג"כ הניוכסין כדעת פערלעס. וגי' איפידרומין מצאתי עתה על נכון במאמר על כורסיא דעבד שלמה מלכא (מ"ע שם קל"ד) לפי גי' כ"י מינכען —. ובגי' הכתבי ידות אשר ת"י איתא בראש הערך הדייך בשני יודין וצ"ל הדיוך, ובילק' בראשית רמז ט"ז הגי' מיעט להם בריכה והרבה להם ב ד י ו ק ו ן ונ"ב פי' צורות וכיון לל"י εἰκών! והדעת נוטה כי במקום הרבה להם בדיצה כדאיתא גם בב"ר צ"ל הרבה להם ב ר י צ ה (עיי' יאהרביכער שם) כלומר ברצות המלך דרכי עבדיו הרבה להם (בהיפודרומוס) שחוק של מרוצת סוסים והנהגת עגלות] —

* הדומה (der Wohlgesinnte) מל"י אשר בא זכרונו ופירושו בע' ארקולאין ח"א ש"ב ע"ב ע"ש.

* הדייף, הדיית עיי"ע הדייב וע' אסיא ג'.

* הָדֵךְ (dieser) עיי"ע דך.

* הַדְלָקָה, הַדְלֵיקָה (מפעל דלק das Anzünden) עייע דלק.

הַדָּם (פי' בל"ס אבר ונתחים מל"פ اندام Glied, Stück וממנו הפעל הַדֵּם בל"ס מנתח לנתחים zerstückeln ובל"ע هدم zerstören) בפ' אין מעמידין בגמ' והשלקות (ע"ז ל"ח:) ודלמא הַדּוֹמֵי הדמיה ועייליה. בר"ג דפרק י' יוחסין (קידושי' ע"ג רע"ב) משלטי הדמיה אין בו משום אסופי. בפי' ר"ח כתיב משלבי הדמיה כלומר איברים משולבות, משלטי גדולות. וישסעהו כשסע הגדי (שופטי' י"ד, ו') תרג' והדמיה כמה דהַדְמִין [1] גדיא. וינתחה לעצמיה (שם י"ט, כ"ט) והדמה [לאיברהא]. *[אחי"ה וכבר בא זכרון המלה בדניאל ב', ה' הַדָּמִין תתעבדון, ושם ג', כ"ט הדמין יתעבד ופי' במיוחס לרש"י הדמין תתעבדון לאיברים תתחתכו והרבה יש בגמ' הדומי הדמוה במסכת גיטין ע"כ וכונתו על גיטין ס"ז סע"ב אהדמו לי הַדָּמֵי דחיותא ועיי' פירושו שם: סדרו לפני נתחי הבהמה לנתחיה ע"כ ובקידושי' שם פי' בד"ה משלטי הדמיה: איבריו מתוקנים ומיושרים ע"כ. וזה קרוב לפי' בגיטין אבל בד"ה אין בו פירש"י בקידושין בל"א משלפי הדמיה איבריו גדולין וכו' ע"ש נ"ל שהלך בזה בשיטת הערוך שפי' כן בשם ר"ח, ועיי' עוד הרב המגיד בהלכ' איסורי ביאה פט"ו הל' ל"א שהוכיח שהרמב"ם הלך ג"כ בשיטת הערוך אליביה דר"ח. ופי' רבינו חננאל בענין ציון מע"ז הנ"ל מצאתי בכ"י אנגייליק' דף כ"ד. וז"ל פי' הדומיה הדמיה נתחו נתחים כדכתב (דניאל שם) הדמין יתעבד עכ"ל, מזה נראה כי רבינו תפס גי' ר"ח וכ"ה בשאלתות מטות רסי' קל"ז

1) כ"ה בדפ"ר וכ"ה במתורגמן אבל בשדפ"ע דְּמְהַדְּמִין וכ"ה בנוסחאותנו בתרג' ואצל רד"ק והוא בנין פַּעֵל.

אבל בנו"ג בע"ז אדמויי אדמוה עיי"ע אדם ומ"ש, ושם הובא ג"כ גי' כ"י לביצ' שגרס בה"א ויש להוסיף כי כ"ה גם בכ"י בע"ז: הדומי הדמו' (עיי' ד"ס שם), וכ"ה לפנינו בעירובי' ל' רע"א הדומי נהדמיה ופירש"י ינתחו לאיברים ע"כ. ובענין גזרת המלה כבר אמרנו כי הָדָם מוצאו מל"ס וערבי ושניהם העתיקו מל"פ הרשומה בתחלת הערך ובמלת אדמויי נשמט הנו"ן וצריך לדגוש הדל"ת] —

* הָדֵין עיי"ע דֵין.

* הֲדַס (מל"מ וכן בל"ע هدس שם ענף עץ עבות Myrthe) ר"ה כ"ג סע"א כל הלומד תורה ואינה מלמדה דומה להדס במדבר א"ד כל הלומד תורה ומלמדה במקום שאין ת"ח דומה להדס במדבר דחביב. וכ"ה בילק' ישעי' רמז שי"ד ושם הגי' דומה להדס שעומד במדבר וכ"ה בכ"י ש"ס אבל שם הגי' אינה נכונה עיי' ד"ס ר"ה צד כ"ז. ויק"ר פ"ל מה הדס זה דחוס בעלים וכו' עיי"ע, ושם סוף הפרש' ההדס דומה לעין וכו', ומי פירש להם לישראל על הד' מינין האילו שהן אתרוג לולב הדס ערבה חכמים ועיי' שם. עוד הוזכר הדס בכמה דרושים. סוכ' ל"ב סע"ב . . הוי אומר זה הדס וכו', ושם לההוא הדס שוטה קרי ליה, כתובו' י"ז. היה נוטל בד של הדס ומרקד לפני הכלה ועיי"ע חדס. ירו' ערלה פ"א ד"ס סע"ג בנות הדס שנטע לשם בנות הדס פי' ענפי הדס. ובלש' נקבה אסת"ר פ' ויהי אומן מה הֲדַסָּה ריחה מתוק וטעמה מר וכו', וכ"ה במדר' תהלים מזמור כ"ב.

* הֲדַס, הִידוּס עיי"ע חדס כי שם עיקר מקומו ועיי' ג"כ ע' דחס ומ"ש.

* הסדיגרון, חסדיגרון בירו' כלאי' רפ"א דכ"ז. כ"ה בדפוסים זיטאמיר וקראטאשין ובכ"כ גרס הדיסגרון! ועיק' הגי' עיי' בע' גל א' ועיי"ע חזר ג'.

☞ הדוסטא (?) ירו' דשבת פ' במה אשה (פ"ו ד"ח רע"א) לא יצא איש בסנדל מסומר מה נפיק מן ביניהון הדוסטא. פי' המפרש מין מנעל. *[אחי"ה בלי ספק גי' משובשת היא ואולי צ"ל כדעת הח' פליישער רוסטא פי' בל"פ روستايى בלש' רומי rusticus bäuerisch פי' מנעל של עובדי אדמה, וא"כ עיקר מקומו בע' רוסטא] —

הדסט"ב (halach. Abbreviatur) סימן בפ' הערל (יבמות ע"ד:) פ י ' [1]) מעשר שני טעון הֹבאת מקום, וידוי מעשר, אסוֹר לאונן, האוכלו בטֹומאת עצמו לוקה, וחייב בבֹיעור [2]).

* הדף ירו' ביכורי' פ"ב דס"ד רע"ד מיתה הדופה או חדופה עיי"ע דחף ומ"ש.

הָדְפָה (sie umzustossen ל"מ הוא ונדרש מל"ע) בפרק קמא דברכות בגמ' מאימתי קורין את שמע ב ש ח ר י ן [3]) (ברכו' י' והובא בילק' מ"ב ד' סוף רמז רכ"ח) ויגש גחזי להדפה (מ"ב, ד' כ"ז) נתן ידו בהוד יפיה. (פירוש) [לפע"ד צ"ל ב י ר ו ש '] בין דדיה. *[אחי"ה ודע שבדפ"ר הגי' ו ה ו א בין דדיה אבל בשדפ"ע ובכ"י פירוש, ואצלי אין כל ספק שצ"ל בירוש' והוא קצור מן: ב י ר ו ש ל מ י ודוגמתו עיי"ע אפוטרופוס וע' ותק ועוד עיי"ע חנא ומ"ש. ובאמת מקור זה הפירוש (וכמו כן הוא ברש"י) אי' בירו' יבמות פ"ב ד"ג ע"ג וז"ל ויגש גחזי להדפה מהו להדפה א"ר יוסה בן חנינא שנתן ידו בהוד שביופיה ב י ן ד ד י ה וכ"ה בירו' סנהד' פ"י דכ"ט ע"ג, ובויק"ר פכ"ד הגי' א"ר יוסי בר חנינא שהדפה בהוד יופיה על דדיה, ובפרק דר' אליעזר פל"ג בהוד יפיה מלמד שנתן ידו על גבי דדיה. ובספר מפתח לר' נסים (צד י"ג:) הובא ג"כ לביאור מאמר דברכו' זה הירושלמי מסנהד' ויבמו' ובעל ד"ס לברכו' צד כ"ג. אף אם רמז על ספר המפתח בכ"ז לא העיר בענין הערוך מאומה וגם הפשב"ע עושה עצמו כמתעלם. ובענין הדרוש עצמו נ"ל כי דורש בעל המאמר הדפה של מקרא מל"ע هدف דבר שבולט ויוצא לחוץ והושאל לדדי האשה] —

הֲדַק (נרדף עם אֲדַק ועם חדק עיי"ע והוא בל"ע حزق פי' חבור דבוק וקשור befestigen, festanschliessen) בפרק במה אשה בגמ' במוך שבסנדלה (שבת ס"ה.) הא דמְהַדָּק הא דלא מהדק [4]). ובערבי פסחי' בגמ' ואפי' עני (פסחי' ק"ט רע"ב) אלא הדוקי הוה (מהדיק) [צ"ל מהַדֵּק] [5]). בס"ג דפ' ר' אליעזר אומר תולין (שבת קמ"א.) לא ליהדוק

[1]) כ"ה בכ"י ו"ה ובדפ"ע כ י . [2]) וכן פירש"י. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובדפ"ר, אבל בשדפ"ע בט"ס בערבין. [4]) והוא בינוני פעול בלש' ארמי כמו מהודק בלי עברי ובריי"ת פיי קשר (בשבת שם) מהודק, ובנו"ג מיהדק עיי' סוף הערך גי' ר"ה. [5]) ובדפ"ר מהדקו, ובנו"ג מיהדק.

איניש אודדא [1]) בפומא דשישא דלמא אתי לידי סחיטה, פי' לא ידחוק אדם מוכין שרויין בפי אשישא שמא יבוא לידי סחיטה. ובפ' אלו טרפות בגמ' נשתברו רגליה (חולין נ"ז סע"ב) [מעשה בענבול] באחת שנפחתה גולגלתה והטיל לה רופא הדוק של קרא וחיתה, פי' שם באותה פחיתה חתיכת קרא והִדְקָה וחייתה. *[אחי"ה בנו"ג באחד שנפחתה גולגלתו ועשו לו חידוק של קרויה וחיה, לגי' זו מתעסקין באדם ולגי' רבינו בחיה וכן גורס בע' חדק א' וכן מוכח מפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקי דף שי"ד ע"ב) וגי' הידוק קרויה אי' גם בירו' פסחי' פ"ג ד"ל. ותוספתא כלים ב"ק פ"ג. ובגי' חידוק עיי"ע חדק א' ושם גורס רבינו בעצמו קרויה ועוד עיי"ע קרויה. והפעל אי' עוד בחולין מ"ט: או דילמא משום דמהַדָּק והאי לא מהדק . . אהדוקי לא מהדק ופירש"י מחובר יפה בבשר ע"כ. ובפי' רגמ"ה כ"י (שם דף ש"ח ע"ב) פי' דמהדק כלומ' במקום דחוק דמיהדק אבל חלב טמא שעל גבי הקיבה לא מיהדק זלא סתים ע"כ. יבמות ק"ב. בסנדלא דטייע דמיהדק טפי. עירובין ק"א. שמהדקין, ויותר טוב שמהדקין עיי"ע חדק. ב"ק פ"ה. דהדקיה באינדרונא, ונוסח יותר טוב דהרזקיה עיי"ע הרזק א'. ע"ז ל"א. דיקולא ומיהדק הוי חותם בתוך חותם לא מיהדק לא הוי חותם בתוך חותם ובפי' כ"י ר"ח לע"ז (בקובץ כ"י אנגייליקי דף י"ט.) הנוסח יותר טוב אי מהַדָּק . . אי לא מהַדָּק] —

הֲדַר (ענינו ידוע מל"מ הָדַר פי' תת כבוד ויקר לזולתו (verehren, hochhalten בר"ג במה מדליקין (שבת כ"א:) המהדרין מן המהדרין, פי' מהדרי מצוה. ובפ"ק דב"ק בגמ' דסמוך כל שחבתי [2]) (ב"ק ט' רע"ב) אמר ר' זירא ולהִדּוּר [3]) מצוה עד שליש מצוה. אמרי במערבא משמיה דר' זירא עד שליש משלו מכאן ואילך משל הקב"ה. פי' אם נזדמן לולב בכסף ולולב אחר בכסף וחצי [4]) יש עליו ללוקחו עד שליש משלו מכאן ואילך משל הקב"ה. פי' עד שליש במצוה [5]) עד שליש משלו כך הוא חובתו דכתיב (שמות ט"ו ב') זה אלי ואנוהו ונוטל שכרו בהדי שאר מצות לעתיד לבוא [6]) מכאן ואילך מה שמוסיף יותר משל הקב"ה שהוא משלם שכר התוספת בעולם הזה [7]). ובר"ג דפיאה ירוש' (פ"א דט"ו:) מהו שליש לדמים היך עבידא לקח מצוה אחת וראה אחרת נאה הימנה עד כמה מטריחין עליו עד שליש נמנו באושא שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצוות רבן גמליאל בן אנינא בעי קומי ר' מונא מהו חומש בכל שנה לחמש שנים הוא מפסיד כולה א"ל בתחלה לקרן מכאן ואילך לשבח. *[אחי"ה בירו' שם נשתנה הסדר ואי' שם כזה: ר"ש בן לקיש בשם ר' יהודה בר חנינא נמנו באושא שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצות וכו' ר' גמליאל בן אינינא בעא קומי ר' מנא מה חומש בכל שנה ושנה לחמש שנים הוא מפסיד כולא א"ל בתחלה לקרן מיכן ואילך לשכר וכו' מהו שליש לדמים היך עבידא לקח אדם מצוה וראה אחרת נאה הימנה עד כמה מטריחין עליו עד שליש וכו'. ואולי רבינו לא ראה בעצמו הצעת זה הירוש' רק ראה את המאמר הובא בפי' ר"ח שאחריו נגרר. ובענין תקנת אושא עיי' כתובו' נ' רע"א, ס"ז סע"ב וערכי' כ"ח. — וכנ"ה בויק"ר קרוב לסוף פ"ל פרי עץ הדר (ויקר' כ"ג. מ') זה אברהם שהִדרו הקב"ה בשיבה טובה וכו'. ד"א פרי עץ הדר זו שרה שהידרה הקב"ה בשיבה טובה כלומ' שיִפָּה האל שיבת שרה ככתוב אחרי בלותי היתה לי עדנה. בפועל: זבחי' כ"ה רע"א מנחו' ו' סע"א וש"נ שלא יהא קרבנה מְהוּדָּר, ויק"ר פ"ג שיהא המזבח מהודר בקרבנו של עני, ירו' סוט' פ"ב די"ז ע"ד שלא יהא קרבנו של חוטא נראה מהודר ועיי' סוט' בבלי ט"ו. והשם הִדּוּר: קידושין ל"ב: תקום והדרת (ויקר' י"ט. ל"ב) לא אמרתי קימה אלא במקום שיש הידור יכול יהדרנו בממון ת"ל . . הידור שאין בו חסרון כיס וכו', ל"ג. מה קימה שאין בה חסרון כיס אף הידור שאין בו חסרון כיס, ושם מה הידור שאין בו ביטול וכו', וכן בירו' ביכורי' רפ"ג דס"ה ע"ג תני תקום והדרת מה קימה וכו' אף הידור שאין (בה) [צ"ל בו] חסרון כיס. במד"ר פט"ו ואיזה הידור אמרה תורה והדרת שלא יעמוד במקומו וכו', ובתנחו' בהעלתך רסי' י"א ואיזה הוא ההדור שאמרה תורה וכו'. איכ"ר פ' רבתי ד"ה חד מתלמדוי: באדר את מיית בהידורה של תורה את מיית ובירו' מעש' שני ספ"ד דנ"ה ע"ג הגירסא בהדרא דאורייתא את

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב ובנו"ג אודרא וכן בדפוסי הערוך בכאן אבל לנכון בע' אודרא ע"ש ועיי"ע אשש א' וש"נ חלופי הנוסחאות. [2]) כ"ה לנכון בדפ"ר. [3]) בנו"ג בהידור. [4]) כ"ה בכ"י ה"ב. [5]) כ"ה בכ"י ו"ו. [6]) כ"ה בכ"י ו"ו ובכ"י ה"ב חסרי' גם מלת לעתיד. [7]) ועיי' פירש"י שפי' קרוב לזה וכן בראב"ד הובא בשט"מ לב"ק שם.

מתרוממא ובברכו' בבלי נ"ו רע"ב באדרותא מיתת וצ"ל בהדר את מיית וגי' בהדר מיית אי' באמת בכ"י פ' וגי' בהדר את מיתת [וצ"ל מיית] אי' בב"נ עיי' ד"ס ברכו' צד קנ"ו. והשם הָדָר אי' ג"כ בע"ז כ"ד: ברוב הדרך עיי"ע ארמון ב' ועוד עיי"ע רם. ירו' סוכ' פ"ג דנ"ג ע"ד עץ שפריו הדר ועצו הדר. ב"ר פל"ט בהדרי קדש (תהלי' ק"י, ג') מהדרו של עולם הקדשתיך ובילק' תהלי' רמז תתס"ט הגי' בהררי של עולם וכו'. וגי' המסורה הגדול' ג"כ בדל"ת עיי' היטב מנחת שי לתהלי' שם. — ובלש' נקבה הַדְרַת פנים: ב"מ פ"ד שבת קנ"ב. מל"מ כנודע] —

הָדַר (מערך הבא אח"ז פי' ענין סבוב ועגול gerundet) בפ' אלו טרפות בגמ' סימני חיה (חולין נ"ט:) הדורות כרוכות וחדוקות[1]. פי' "הדורות עגולות, כרוכות סדק על סדק דמיחזי כקרן בתוך קרן, חדוקות דאינן חלוקות". ובפרק השותפין בגמ' ולא את השדה (ב"ב י"ב.) וזרעי לה בהדוּרֵי פי' בע' (דר) [צ"ל רד]. *[אחי"ה והוא רד האחרון וע"ש ומ"ש. — ובענין חולין הנ"ל כ"ה בגי' ופי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקי' דף שט"ו:) שממנו הועתק מלה במלה. ובנו"ג חדורות ופירש"י עגולות שמעתי ולבי אומר לי ששמע כן בשם הערוך או רגמ"ה, אבל רש"י חולק עליו וגורס חדורות שחדין למעלה ול"נ שאפי' בגי' חדורות יש לפרש כן כי בל"ע ܚܕܘܪ פי' ענין חדידה וירידה abschüssig — וה' לעווי הביא בערך הדורא גם בית הדורי (לפי גי' כ"י) מיומ' פ"ו, מ"ח ס"ח: אבל אין ענינו לכאן עיי"ע בית הרודו ועיי"ע חרר א'] —

הֲדַר (פי' ענין סובב והולך herumgehen ונרדף עם חזר וסחר עיי' ערכם והשם מהדור Herumziehender, Hausirer; מַהֲדוּרָא פי' חזרה על הלמוד Wiederholung des Gelernten, Recension) בס"ג דפ' שלשה שאכלו כאחת (ברכו' נ"א רע"ב) שלחה [ליה] ממהדורי מילי ומסמרטוטי קלמי[2]. פי' רוכלין המחזירין למכור בפתחי בני אדם ורובן עשויין למכור לנשים בפתחיהן מיני תכשיטין לא תמצא בהן אלא דברים הרבה כעין משלים, ומבלאי בגדים שהן סמרטוטין לא תמצא בהן אלא כְּנִים כך זה עולא בעל דברים הוא כמו הרוכלים. ובס"ג דפ' מי שמת (ב"ב קנ"ז:) מהדורא קמא דרב אשי. פי' ר"ח קבלה היא בידינו כי כל שנה כשמתעסקין בכל שנה ב' חדשים בתלמוד משלימין כל שנה וחוזרין מתחילה ורב אשי האריך בישיבה ששים שנה שהיה מתעסק בכל שנה באלול ואדר שהן חדשי הכלה והשלים התלמוד ב' פעמים ובמהדורא קמא כשהגיע בזה הענין פי' לתלמידיו ראשון קנה, ובשנייה פי' יחלוקו והילכתא יחלוקו. *[אחי"ה וקרוב לזה אי' באגרת של ר' שרירא גאון והעתקנו דבריו בע' אשי ע"ש. ועוד עיי' רשב"ם לב"ב שם שהביא פי' מהדורא כפי' הערוך בשם תשובת ר' האי ופי' ר"ח ע"ש. ובפי' רגמ"ה כ"י לב"ב מצאתי בזה"ל מהדורא קמא דרב אשי כשהיינו למדין לפניו בבחרותו והיינו יושבים סביב לו, מהדורא בתרא בזקנותו כשהחזיר לו תלמודו וכו' ע"כ. ולפי זה יפה עולה פ"א בע' קטן א' שהביא שם רבינו מגיטין כ"ט: אמר מר בר רב אשי הא דאבא דקטנותא היא ופי' רבינו בפ"א: בימי קטנותו אמרה ע"כ וכן פירש"י: בקטנותו אמר אבי שמועה זו שיש להשיב עליה ע"כ ועיי' בהפשב"ע ערך קטן א'. והלשון מהדורא בתרא שוה ממש עם הלשון מחזירה תניינא שאי' בירו' עיי' ירו' שבת פ"א ד"ב ע"ד ושכח והוציאה במחזירה תניינא (ועיי' גי' הש"ס בבלי ג' רע"ב), וירו' יבמות פ"א ד"ב ע"ד במחזירה תניינא חזר בו ר' יוסי. והפעל אי' עוד בברכו' י"ג: דמהדר רבי אשמעתיה, ברכות ל"ח: פסחי' ס"ח: מהדר תלמודיה, חולין פ"ו: כריתות כ"ז. מהדר למודיה, מ"ק כ"ח סע"א אהדרי לתלמודאי ופירושו חזרת הלמוד ועיי' רש"י למשלי כ"ד, ל"א מי שאינו חוזר על תלמודו וכו'. ומזה הענין הסיום שבכל המסכתא הדרן עלך .. והדרך עלן דעתן עלך פי' חזרנו עליך אף אחר שהשלמנו קריאתינו דעתנו עליך והשבנו פנינו עליך, וכן מהדר אפיה ברכו' ו': אהדר אפיה פסחי' פ"ו: פי' מחזיר ומשיב את פניו ועיי' תוספות בכורו' מ"ד: ד"ה ואין. ועיי' עוד ב"ק ק"ב. סוכ' י"א. ע"ז ז'. אהדרינהו רב יוסף לאפיה. ובהיפך פתרונו חזר ממחשבה ראשונה היינו מתנחם ב"מ נ"א רע"א זיל הדר בך פי' כמו חזור בך עיי"ע חזר. שבת קי"א: הדר ביה רבא מהך ממאי דמהך הדר ביה דילמא מההיא הדר ביה, וכ"ה ביצ' י"ח: ועיין תוספות שם ד"ה ל"א ס"ד. פסחי' כ"ט. הדר ביה .. מההיא, ב"ב פ"ד. מצי הדרת בך. והתואר לזכר:

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר וכ"ה בע' חדק ב' וכרך ב' אבל בדפוסי פיז' וויניצי' ואמש' ובאסיל בכאן חרוקות כמו בנוסחאותנו. [2]) וכ"ה בכ"י פ' ובנו"ג כלמי.

כתובו' נ"ג. שוויה נפשיך הַדְרָנָא, ולנקבה: שם צ"ז, דלא ליקרו לה הַדְרָנִיתָא, ועוד ענינו כמו חזר כלום' שוב להיות ב"ק צ"ד, בהכחשה דהדר . . בהכחשה דלא הדר ע"ש היטב, שם צ"ו: הזקינה דלא הדר בריא, ובענין שוב פי' אחר כך הרבה פעמים ד"מ ברכו' ב', והדר תני . . הדר פריש שבת ל"ג: והדר שלחי וכו', תעני' כ"ג: והדר עייל וכו', ב"ק ק"ה, הדר פשטה, ב"מ ו', והדר צוח, שם: וגיטין ח': הדר אמר, ב"מ י"ט: והדר כתבה וכו', ושם ל"א, והדר קטלי, ובאפעל כמו החזיר פי' השיב חולין כ', בדלא אַהֲדַר, ב"ק ק"ד רע"א לאהדורי ממונא למריה, ב"מ כ"ו סע"א אין דעתייהו לאהדורא אהדרוה ניהלי והאי דלא אהדרוה לי ברעתיה למגזלא, שם כ"ז סע"ב ניחא ליה ללוה לאהדורי ליה למלוה; וכן בפַעֵל ב"מ כ"ו, זימנא ליהדרו לי ולא הדרו לי והשתא ליהדרו וכו', ב"ק ק"א, מהדר ליה . . לא מהדר ליה, — כל ההוראות האלה (ועוד עיי"ע הודרנא) נסתעפו ממושג אחד סובב והולך ושוב וכן בציון הראשון מברכו': מַהֲדוּר והפעל ממנו שבת קנ"א: אהדורי אפיתחא פי' כמו בכתובו' ק"ח: יחזרו על הפתחים, מגיל' ט"ו סע"ב מחזרין על הפתחים] —

הַדּוּרָא (לדעת רבינו מערך הקודם פי' ענין סבוב זה על זה והם הדקין שכרוכין זה עם זה, ולפע"ד מלש' סורי הַדָּרָא פי' אחור ונקב החלחולת ועיי' בפנים) בפ' כל הבשר בסוף הלכה הכחל קורעו (חולין קי"ג:) אמר רב משרשיא אין מחזיקין דם בבני מעים תרגומו הדורא דכנתא ומעיא וכרכשתא, פי' הדורא אלו הדקין, כנתא שומן (?) שקורין אינטריליי"ו, פי' חכמי מגנצא בהדורא אין מחזיקין דם אבל כנתא צריך למלחו יפה ולהדיחו יפה, מעיא המעים הגדולים כרכשתא טבחיא, פ"א הדורא דכנתא המעין הדקין המסובבין (בכתב יד ו"ו הסובבין) זה על זה כמו המכנן את החבל (פרה פ"ז מ"ז) — (א"ב בדניאל (ד', ל"ג) וליקר מלכותי הַדרי, *[אחי"ה לכאורה נראה שר"ב פי' הדרי כפי' רש"י בדניאל שם הדרי: חזרתי, אבל האמת כי הוא שם בכנוי מן הֲדַר ענין כבוד ותפארת כמו הָדָר בל"מ והראיה מן פסוק כ"ז בדניאל שם, ושם יפה פירש"י, והוברר כי הערה של ר"ב מוסבה על ציון ראשון של ברכות מערך הקודם, כי בדפוסי הערוך הכל ערך אחד בשגגת המדפיסים ומטעם פירושו דרבינו, אבל בעה"ק שנ"ב הדורא הוא ערך בפני עצמו וזה הנכון, ופי' ראשון הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקי דף שכ"ו רע"א) וז"ל שם הדרא דכנתא אלו הדקין אבל כנתא עצמה ששמו אינטריליי"ו בלע"ז מחזיקין דם וצריך למלחו יפה ולהדיחו יפה עכ"ל, בלי כל ספק על פי' רגמ"ה זה כיון רבינו במ"ש פירוש חכמי מגנצא (ועיי' רשימת שמות בח"א במבוא צד XV) וא"כ הוצרכנו לתקן בדברי רבינו במקום שומן: שמו, וצ"ל כנתא שקורין שמו אינטריליי"ו והוא בל"צ entrailles וכן לועז רש"י בדף קי"ג: אבל בדף מ"ח: בד"ה כנתא צ"ל במקום אנטליי"ר: אנטריי"ל, וגם רש"י נגרר בדף קי"ג: אחר פי' הערוך או פי' חכמי מגנצא ע"ש, והנה פי' הדורא ע"י דקין וכן פי' רגמ"ה בדף מ"ח: (קובץ כ"י אנגייליק' דף ש"ח) לא יתכן לפי גזרת המלה אבל העיקר כי הדרא וזו הגי' הנכונה שלפנינו וכן גרס רגמ"ה הוא מל"ס הנ"ל ופתרונו אחור וטבעת האחור (ועיי' פירש"י בדף מ"ח: הדורא דכנתא דקין הסובבין אותו סביב כעגולה) וקצת מעין זה לפי פ"א בערוך עפ"י ביאור בע' כן האחרון ועיי' סד"ט לרה"ג לפרה שם, וגם כנתא בל"פ הוראתו אחור ובטן כמו שתראה במקומו ובהשאילה נקראו כן כל מה שבבטן ביחוד הדקין וכן בל"פ شکم פי' בטן ובני מיעים, ובעה"ק שנ"ב סיים "ב"א מיטקרא" וצ"ל ב"א (היינו בלש' אשכנז) מיטדרם והוא Mitteldarm ולולי מיסתפינא הייתי אומר כי גזרת הדרא באותיות הפוכות מל"י χόρδη, Darm] —

* הֲדוּרָה (Rückkehr) ירו' הוריות פ"ג דמ"ח ע"ג ובהדורת רבותינו שאלין עלוי וכו' ובויק"ר פ"ה אי' בחזירת רבותינו לשם שאלו עליו ובדב"ר פ"ד אי' עד שרבותינו חוזרין.

הדר (= הִידוּר בל"י ὕδωρ, Wasser) בפ' לולב הגזול בגמ' אתרוג הגזול (סוכ' ל"ה.) ר' אבהו אומר אל תקרא הדר (ויקר' כ"ג, מ') אלא הידור שכן בל"י קורין למים הידור איזהו אילן שגדל על כל מים הוי אומר זה אתרוג. *[אחי"ה בכ"י ל"ד לנכון אלא הידור ביו"ד וכ"ה לנכון בילק' אמור רמז תרנ"א וכ"ה ברי"ץ גיאת הלכו' לולב עמוד צ"ה רק שם בפעם שנית בט"ס הדר וכ"ה בכ"י ב' מינכען ובנו"ג אידור וגם נדרש כן בשם בן עזאי ובכ"י מ' אי' אל תקרא הדר אלא הדר דבר הדר וכו', ובעל ד"ס לסוכ' צד נ"ד: הוכיח שעיק' הגי' כגי' בעל העטור ב"ע אומר הדר באילנו כו' ד"א אל תקרא הדר אלא הידור וד"א הוא ר"ת דבר אחר והסופר טעה וכתב ר"א ופשט ליה סופר אחר ר' אבהו והוסיף בו מלת אמר, ובירו' סוכ' פ"ג דנ"ג ע"ד נדרש זה בשם

עקילס א"ר תנחומא תירגם עקילס הדר הידור אילן שהוא גדל על פני המים ובויק"ר פ"ל ובפסיקת' דר"כ צד קפ"ד: נשתנה קצת הנוסחא עיי' מ"ש ר"ש באבער שם אות צ"ה, ובקובץ שלפנינו הנקרא Hexapla חסרה עתה העתקת עקילס הנ"ל, והשבעים זקנים העתיקו ὡραῖον וזה עפ"י הדרוש בסוכ' שם ובויק"ר ובפסיק' שם הָדָר באילנו משנה לשנה ובירו' סוכ' שם נדרש כן בשם ר' לוי ע"ש] —

הדראה (לפע"ד זו הגי' היא נכונה וגזורתה מל"ר adoreus, a, um פת של כסמת Brot von Dinkel, Spelt ועוד עיי' בפנים) מסכת שבת פ' כל כתבי הקדש (שבת קי"ז:) הציל פת נקיה אין מציל פת הדראה. בעל הערוך גרים הרדאה עיי"ע רד. *[אחי"ה בע' רד ו' הביא הלע"ז ארד"ו ופי' לחם עב וכונתו על לאי"ט schwer, arduo ולא ידעתי מדוע לא פירשו מל"י ἁδρός עב dick, grob אבל יותר נ"ל מגזרת הנ"ל מל"ר ופת הדראה הוא פת כסמת והפכו פת נקיה, וגי' הדראה אי' בנוסחאותינו בכל מקום וכ"ה בכ"י ש"ס וכ"ה בפסחי' ל"ז. יוצאין בפת נקייה ובהדראה ובכ"י מ' שם בפת הדראה ובפת נקייה וכן בפי' ר"ח שם יוצאין בפת הדראה, ובירו' פסחי' פ"ב דכ"ט סע"ד יכול שאינו יוצא בפסח אלא בפת הדראה (ועיי' ג"כ בבבלי שם ל"ו סע"ב) ובתוספתא שבת ר"פ י"ד מציל כפת נקייה אין צריך להציל פת הדראה פת הדראה ואינו צריך לומ' פת נקייה, וכ"ה בכ"י תוספת' שם, וא"כ הוברר כי עיקר הגי' בדל"ת וטעם רבינו אפרש בע' רד ו' ע"ש ושם אבאר עוד מל"פ] —

הַדְרַיְנָא (תואר משם העצמי Hadrianus פי' מטבע שקבע הדריינוס על שמו hadri-anische Münze) טריינא שיפא בע"ז בפרק ר' ישמעאל בגמ' ע"ז של נכרי אסורה מיד (ע"ז נ"ב:). וכפי' יש בכור בגמ' חמש סלעים (בכורו' נ"א סע"א) "פי' דינר זהב של מטבע הדריינוס קיסר, טריינא של טוריינוס קיסר" [שיפא כלומ' איקון שלו שהוא כמשופשף מיושן]. *[אחי"ה דברי הערוך שסמנתי ברמזים הועתקו מפי' רגמ"ה כ"י לבכורות (בקובץ כ"י אנגיליק' דף קי"ב ע"ב) רק שם אי' עוד בפי' שייפא מה שהשלמתי כי בפי' הערוך כאן ובע' שף ט"ו חסר זה המאמר ומקומו כאן כנראה מע' שף ט"ו וכן הביא כ"י עיקרי התלמוד לר' אברהם זכות, רק בפי' רגמ"ה הנ"ל אי' היכון שלו וט"ס הוא וצ"ל איקון, פי' שייפא לפי זה מטבע אשר צורתו שחוקה מרוב היושן וכן פירש"י לע"ז הנ"ל ע"ש, ובחנם השיגו התוספות בע"ז שם ד"ה דינרי על פירוש רש"י והערוך. — וכנ"ה חרם הדרייני ע"ז כ"ט: ל"ב. ירו' ערלה פ"ג דס"ג רע"א ומבואר בע"ז ל"ב. מאי הדרייני . . חרס של הדרינוס קיסר וע"ש באורך, ופי' ר"ב בע' הבא ששייך לכאן דחוק ורחוק הוא] —

הדריינא מסכ' ע"ז (ל"ב רע"א) פ' אין מעמידין וחרס הדרייני, פי' בל"י מים ויין והיה החרס מגובל בהם. *[אחי"ה כונתו על ההרכבה מל"ר ὕδωρ פי' מים ומל"י οἶνος יין] —

* הַדְרוּלִים, הדרבלים עיי"ע הרדולוס.

* הוּדְרָנָא (מפעל הדר פי' הליכה בסביבות Umkreisung) שבת ע"ז רע"ב לאפוקי הדר הדרנא כ"ה בוא"ש וכ"ה בכ"י מ' וא"פ ובנו"ג אי' רק הודרנא אבל בפסחי' ע"ו. דהדר הודרניה וכו' ע"ש.

* הַדְרָנָא, הַדְרָנִיתָא (Bereuende, Wiederrufende) עיי"ע הדר ג'.

* הַדַרְנִיאֵל (פי' מלאך של אש בל"פ הישנ' âtar ובהחדש' آذر Feuer) בפסיקת' דמתן תורה פ"כ עד שהגיע (משה) למקום הדרניאל המלאך שהוא גבוה מחבירו ס' רבוי פרסאות וכל דיבור ודיבור שיוצא מפיו יוצאים בדיבור שנים ב ר ק י ם ש ל א ש וכו', א"ל הדרניאל למשה וכו', ע"ש כל הענין והוזכר עוד הדרניאל בפיוטים עיי' זינאג. פאעזיע לריט"ל צונץ צד תע"ו. ושם צד תע"ה הוזכרו עוד המקומות שבא בהם מלאך אדירירון, ואדרינון ועוד בהיכלות גדולות פכ"ב אטרגיאל ושמות כולם נגזרו מל"פ הנ"ל עיי' פערלעס במ"ע גרעטץ כ"א, ר"ס; ויאהרביכער לברילל ח"א צד קנ"ט.

הדרניקום כבר פירשתי' בע' ברדניקום [צ"ל ברדניקום] —

הדרם ([צ"ל הרדם] ובל"ר hordeum גרעין של שעור Gerstenkorn והושאל למעה קטנה שנקראה siliqua) בפ"ק דקידושין בגמ' ובי"ה אומרים בפרוטה (י"ב.) ו' מעה כסף דינר ב' הדריסין למעה ב' הניצין להדרם ג' שמינין להנץ ב' פרוטה (לשומין) [צ"ל לשמין]. — (א"ב מין מטבע). *[אחי"ה וגי' הדרים אי' גם בע' הנץ ובע' שמן ובנו"ג בקידו' אי' שלשה הדרסין למעה שני הינצין להדרים שני שמנין להנץ ב' פרוטות לשמין וכ"ה

בתוספתא ב"ב ספ"ה ע"ש. ובירו' קידושי' פ"א דנ"ח ע"ד אי' שלשה דורסים מעה, שני ניצים דרוסה, שני שמין גיצים שני פרוטות שמין. ועל החשבון האמיתי עמד כבר הח' צוקערמאן במאמרו על המטבעות והמשקלים צד כ"ה והלאה, ויפה כיון בגי' הרדם. אבל גם בכ"י תוספ' אי' הדרס] —

הִדְרַקוֹן (= הִדְרוֹקָן בל"י ὑδρωπικόν חולי ניפוח הבטן מן המים Wassersucht) בפ' מי שמתו בגמ' היה עומד בתפלה (ברכו' כ"ה.), ובפ' הרואה בגמ' לא יקל (שם ס"ב:) ובגמ' דמסכת תמיד (כ"ז: וכ"ה בבכורו' מ"ד:) רשב"ג אומ' עמוד החוזר מביא אדם לידי הדרקון, סילון החוזר מביא את האדם לידי ירקון. ובר"ג דמי שהוציאוהו (עירובי' מ"א: ג' מתין כשהן מספרין [1]) ואלו הן חיה וחלי מעים והדרקון. ובפ' שני שעירי יוה"כ בגמ' מסרו [2]) (יומי' ס"ו:) שמח לבו [3]) בהדרקון. ובפ' במה מדליקין בגמ' על ג' עברות (שבת ל"ג, סע"א) ג' מיני הדרקון הן של עבירה עבה, של רעב תפוח, של כשפים דק, פי' עמוד החוזר "עמוד של צואה שהתחיל לימשך לצאת חוץ לטבעת ונטרד ולא הפילו לחוץ אלא החזירו ועמד והלך מביא את האדם לידי הדרקון ניפוח בטן" וחלי מעים עד שימות. *[אחי"ה מתיבות עמוד עד בטן הועתק מלה במלה מפי' ר"ח הובא באו"ז הל' טהרת ק"ש ותפלה סי' קל"ז רק שם אי' עמוד שיוצא ואולי כצ"ל גם בערוך, והראיה כי בע' עמד פי' רבינו עמוד החוזר בזה"ל פי' הרעי היוצא וכו', ועוד כתב שם רבינו: סלון הוא קלוח השתן וכו', כבר פירשנו בע' הדרקון וירקון ע"כ והנה בע' ירק א' הוא מפורש ברוחב ביאור אבל בע' הדרקון לי' לא דבר ולא חצי דבר על כן נכון לבי בטות שסיים הערך דכאן וחלי מעים (ובכ"י ו"ו וה"ב: ובני מעיין) עד שימות מקולקל בדפוס וצ"ל סילון החוזר קלוח השתן והן הן ממש דברי ר"ח בסיום פירושו שהובא באו"ז שם. ולפע"ד איזה כותב היה משנה ככה וקצר דברי רבינו בסוף והביא פירש"י במקומן כי בבכורות מ"ד: פירש"י הדרוקן: חולי מעיים, ודו"ק. ובברכו' כ"ה. פירש"י הדרוקן חולי המצבה את הכרס, ובדף ס"ב: כרסו צבה, וביומ' שם: לצבות בטן. ובלי ספק פי' כן מפי שמועה כי כן מצאתי בפי' רגמ"ה כ"י לבכורו' (קובץ כ"י אנגייליק' דף ק"ח ע"ב): הדרוקן היינו כריסו צבה עכ"ל. אמנם פירש"י לעירו' הדרוקן: חולי הפה מושג"א ע"כ זר מאוד הוא ובאמת בכ"י רש"י לי' עיי' ד"ס שם. — וכנ"ה שבת ל"ג סע"א סימן לעבירה הדרוקן וכ"ה ביבמו' ס': ע"ש התוספות ד"ה סימן. בכורו' מ"ד: דם רבה . . הדרוקן רבה]. — (א"ב פי' בל"י בעל חולי המים אשר בטנו צבה הנקרא ג"כ אידרופיקום) [4]).

הָה (Wurm) דרומני בשבת בס"ג דפ' אמר ר"ע (צ'.). פי' תולעת שמתליען הרימונים כשהן מחוברין לקרקע. *[אחי"ה בנו"ג דרומוני אבל ברי"ף כ"י דרומני ושם אי' חח (ד"ס שבת צד צ"ח). וכן פי' רבינו פה דתאיני בע' פה ב' ע"ש] —

* הָהֵין, ההן (פי' בל"ע هاهنا זה dieser, das) ירו' יבמות פ"ג ד"ה סע"א ההן תרתיי ההן תרתיי . . ההין שיתא וההין שיתא . . ההין תמני וההין תמני (עיי' תוספתי' יבמו' ספ"ה). ירו' גיטין פ"ט ד"נ ע"ב כל ההין פרקא דר"מ וכו', (ובירו' גיטין פ"ח דמ"ט ע"ג אי' כל הדא פירקא דר"מ), ירו' סנהד' פ"ז דכ"ה ע"ד אמרין ההן תרומה וההן מעשר. ובקצור מן ההן הוא: הָהנוּ ירו' עירו' פ"ה דכ"ב סע"ג אן (המשה) [צ"ל תמשח] מן ההן ההנו אמצעי אן תמשח מן ההן ההנו אמצעי, ירו' פסחי' רפ"ב דכ"ח רע"ג אם לכלבו (ההני) [צ"ל ההנו] איסור הנייה, פי' כמו היינו בבבלי ע"ש.

* הוהרא וצ"ל אוהרא עיי"ע אֹהֲרֵי בח"א צד מ"ב.

* הוֹ. הוֹי (מלת הקריאה לצרה מל"מ וכן בל"פ هو wehe!) ירו' מ"ק רפ"ג דפ"א ע"ג הנס יאמר הו הו. שמ"ר ר"פ כ"ד הוי לה' תגמלו זאת עיי"ע ה"א.

הוּא (מלת הגוף לנסתר יחיד זכר er. ולנקבה היא sie וגם בלא אל"ף כדרך ל"ע וסו' هو. هي הו. הי) בפ' מי שאמר הריני נזיר ושמע חברו בגמ' האשה שנדרה (כ"ג.) איסי בן יהודא אומר והוא (?) לא ידע ואשם ונשא עונו . . על דבר זה ידוו כל הדווין וכו' [5]). בב"ר פמ"ב ובויק"ר בריש ויהי

---

[1]) פירש"י אפי' יש בהן חיות הרבה שמדברים אעפ"כ מתין פתאום. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו וכן הוא נכון. [3]) בנו"ג בלבבו. [4]) ויפה פי' כי הפ"ה נשמט או י"ל כי אות ו"ו נשתמש במקום פ"ה ועיק' הגי' הדרוקן בוי"ו אחר הר"ש כדאי' בש"ס. ועוד עיי"ע אדרופיקום ומ"ש. ובפחד יצחק ע' כבד נפוחה ראיתי שהביא "אידרופסיא" והוא ל"י ὕδρωψ פי' Wassersucht.
[5]) דע שלפנינו בפסוק (ויקר' ה', י"ז) כתב ולא ידע ואשם ונשא עונו וכן הובא בגזי' שם ובתו"כ פרק כי פרשי' י"ב אבל גם לפני בעלי התוספ' שם ד"ה והוא גם בפי' הרא"ש בשט"מ לנזיר הגי' כבערוך והוא לא ידע, ובילק' ויקרא ר' רמז רע"ט הובא מנזיר בזה"ל כיוצא בו אתה אומר.

ביום השמיני (פי"א) וישובו ויבאו אל עין משפט (בראשי' י"ד, ז') אל עין שנעשית מדת הדין בקשו לסמותה היא קדש (בראשי' שם) אמר רבי אחא הוא כתיב הוא שקידש שמו של הקב"ה בכבשן האש כיון שראו הכל כן התחילו צווחין וו"י. *[אחי"ה הסיום לי' בב"ר אבל בויק"ר אי' בזה"ל כיון שבאו המלכים ונזדווגו לו התחילו צווחין ווי ווי, אבל באסת"ר פתיחתא י"א הגי' כגי' הערוך: כ י ו ן ש ר א ו ה כ ל שבאו כל המלכים ונזדווגו לו התחילו צווחין ווי, ובתנחו' שמיני סי' ט' אי' כשראו הדברי' כך צווחו, וילק' אסת' רמז תתרמ"ד וילק' רות רמז תקצ"ו הביא בשם ב"ר המדרש הנ"ל בסיום: כיון שבאו כשדים ונזדווגו לו התחילו וכו', נראה מזה שלפנינו בב"ר מקוטע המאמר —. בכפלות הוא . . הוא או לנקבה היא . . היא באה להורות שווי הענין (eins und dasselbe) סנהד' ק"ה. הוא בעור הוא כושן רשעתים הוא לבן הארמי, ושם ק"א: הוּא נבט הוא מיכה הוא שבע בן בכרי וכו', תמור' ט"ז. הוא עתניאל הוא יעבץ וכו', ב"ב ט"ז. הוא שטן הוא יצר הרע הוא מה"מ, הוריות י"א: הוא שלום הוא צדקיה וכו', ב"ר ספ"ט הוא מאוד הוא אדם כלומ' אותיות זה כזה כמבואר שם הינון אותיות דדין וכו'. הוא פנחס הוא אליהו עיי"ע זרוע. ירו' ברכו' פ"א ד"ג: היא היא. ירו' פיאה פ"ד די"ח: היא גיטין היא קידושין, ירו' סוכ' פ"א דנ"ב. היא כלאים היא שבת, ירו' ר"ה פ"ג דנ"ח ע"ד הי תקיעה היא תרועה, היא הדא היא הדא עיי"ע הדא. — ובהוספת ה"א הידיעה בראש לזכר: ההוא, ולנקבה: ההיא. ההוא אמגושא (ב"ב נ"ח.) ההוא ארמאה (חולין נ"ו:), ההוא בר גלילא (עירובי' נ"ג:), ההוא בר יהודה (שם) ההוא בר קשא וכו', (שבת ק"י רע"א:) ההוא בר שידא (חולי' ק"ה:) ההוא גברא (קידושי' ע"ח: מכות י"א. ב"ב נ"ח. חולין ק"ה: בכורו' ח':) ההוא דאמר (פסחי' ד'. ב"ב נ"ח.) ההוא דאתא (שבת ל':), ההוא דנחית וכו' (ברכו' ל"ג:), ההוא חסידא (ב"ב ז':) ההוא יומא (כתובו' ק"ד.) ההוא ינוקא (חגיג' י"ג.) ההוא מרבנן (יומ' ל"ח:), ההוא סבא (פסחי' נ"ג: חולי' ו'.), ההוא עבדא סבא (ב"מ ס':), ההוא עגלא (שם פ"ה.) ההוא צדוקי (ברכו' ז'. שבת פ"ח. יבמו' ק"ב: סנהד' ל"ט. צ"א.), ההוא קיסרא (ע"ז י':) ההוא תלמידא (ברכו' ס'.). ההיא אתתא (שבת ס"ג: עירובי' נ"ג: קידושי' ע"ח: סנהד' ס"ז:), ההיא דאתאי (נדרי' נ': ע"ז י"ז.). ובכ"ף הדמיון כהיא דתנינן (ירו' פסחי' פ"ג ד"ל.) כהיא דאמר ר' . . . עיי' ירו' כלאים פ"ז דל"א: ירו' שבת פ"ז ד"י ע"ג, ירו' יומ' פ"ו דמ"ג ע"ג, ירו' מגיל' פ"ד דע"ה ע"ג, ירו' סנהד' פ"ז דכ"ה. — ובהשמטת אל"ף בסוף חולי' נ'. אמר מאן דהו. ערכין ב'. סנהד' פ"ז. כל דהו, אני והו = והוא עיי"ע אן ח"א קל"ג. שבת ק"ד. הו זה שמו של הקב"ה (ובכ"י מ' ה"י וי"ו הוא שמו וכו'). פסיקת' דר"כ צד קי"ג: מהוא והוא (ירמי' מ', א') אמר רב אחא כביכול הוא והוא . . מהו ואני (יחזק' א' א') א"ר אחא כביכול אני והוא ולזה הפסיקת' כיונו התוספו סוכ' מ"ה. ד"ה ואני (עיי"ע אן א') ומ"ש ר"ש באבער בפסיקת' שם אות ס"ו. ולפע"ד נקרא האל יתברך אני והוא עפ"י הכתוב (ישעי' מ"א ד', מ"ג כ"ח) אני אני הוא. — ועוד בא הוא לחזק הענין כמו (ד"ה א', א' כ"ז) אברם הוא אברהם וכן כמה פעמי' בדרז"ל מגילי' י"א. הוא אחשורש הוּא ברשעו מתחלתו ועד סופו, הוא עשו הוא ברשעו מתחלתו ועד סופו ועיי' שם הרבה דוגמאות. — ולפעמים אי' הוא במקום כנוי הפעול הו כמו אבל עושה הוא חייץ (שביעי' פ"ג, מ"ה) בלי ספק עיקר הגי' עושהו חייץ ומוסב על העפר כלומ' שמן העפר עושה חייץ עיי' משפט לשון המשנה לחח' וויי' צד ע"ח ובירו' באמת הגי' עושהו וכ"ה בערוך ע' חץ א'. וכן במשנ' ה' פ"ד שם: אבל מכסה הוא, ובירו' ובר"ש ובכ"י מ' לנכון מכסהו. שם פ"י מ"ו מזכה הוא וצ"ל מזכהו כדאי' בירו' ובגיטין ל"ז. ובכ"י מ' ועיין בתוי"ט לשביעי' שם] —

* הוֹאִי עיי"ע הבאי.

* הוֹאִיל (da, weil) ענינו משום, לפי, אם. ואולי הוא מורכב כדעת הח' לעווי מן הא פי' הנה ומן אילוּ פי' אם כלומ' הנה אם) הרבה בש"ס ביצ' ו'. הואיל ומתיר עצמו וכו', שם י"ח: הואיל וקודם טבול שרי וכו', פסחי' ל"ח. הואיל ואלו לא קרא עלי' שם וכו', הואיל ואי לא לקוח הוי. שם מ"ו. והואיל ואי מקלעי לי' אורחי', ושם צ"א סע"ב והני נשים הואיל וישנן בבל תאכל חמץ וכו', עירובי' י"ז. הואיל והותרה הותרה, שם ל"ד: פסחי' מ"ו: הואיל ואי בעי, יומ' ס"ד. הואיל ונִדְּהוּ נִדחו, נדרי' ל"ו. הואיל ונדחה ירחה, יבמו' ז' סע"ב הואיל והותר לצרעתו הותר לקרויו, שם כ"ב.

הוא ידע וגו' ונ"ב צ"ל ולא ידע ואולי גם לפני בעל הילק' היה כתוב והוא לא ידע וג' ונשמט בילקי' ל א ובלי ספי מצא רבינו ו ה ו א בספרו כנראה ממה שהביא הדרוש הנ"ל בערך הוא וצע"ג!

הואיל ואתא לידן וכו'. שבת ל"ג סע"ב הואיל ואיתרחיש ניסא איזיל אתקין מילתא. סנהד' ל' רע"ב הואיל ועלית לא תרד. ב"מ כ"א סע"ב הואיל וחזותו מוכיח עליו. מנחו' נ"ו: הואיל ואסירי. ע"ז מ"ח. הואיל ולצורה הן עובדין. ירו' שביעי' פ"ב דל"ד רע"א ואילו הואיל וזה לבא את מהלך בהן לשעבר. ירו' שקלי' רפ"ג דמ"ז רע"ב הואיל ואילו אומרים כך ואילו אומרים כך. ירו' ערלה ספ"ב דס"ב ע"ג הואיל והן מותרין אחר זריקה וכו'. בכל אלה המקומות (וזולתם) מושכת מלת הואיל אחריה וי"ו חוץ מיבמות קי"ז. הואיל דלא ידעה. וגם נשתמש בהוראת שֵׁם עיי' פסחי' מ"ח דעות מחולקות אם אמרינן הואיל או לא ועיי' ב"י או"ח סי' תצ"ח.

* הוֹד (מל"מ ידוע ענינו פאר והדר Glanz, Schmuck) תנחום' כי תשא סי' ל"ז מנין זכה משה לקרני ההוד ארז"ל מן המערה וכו' וי"א . . מנציצות שיצאו מפי השכינה נטל קרני ההוד . . רב שמואל אמ' עד שמשה כותב את התורה נשתייר בקולמוס קמעא והעבירו על ראשו וממנו נעשו לו קרני ההוד. ובשמ"ר פמ"ז ודברי' רבה פר' ג' בקצת שנוים. הוד יפיה עיין ערך הדפה.

* הוֹדָאָה, הוֹדָיָה (משרש ידה, יַדִי ענינו ידוע מל"מ: א') הַלֵּל וְשַׁבֵּחַ בהכרת הטוב Danksagung; ב') הכרת העון das Bekenntniss) בהוראה ראשונ' עיי' ברכו' פ"ד מ"ג ביציאתי אני נותן הודאה על חלקי (ובמשניות אי' הודיה), ברכו' נ"ד. על כולן צריך שיתן הודאה ושבח לפני המקום. ושם: והא הודאה ושבח קתני. ב"ר פע"א לאה תפסה פלך הודיה ועמדו הימנה בעלי הודיה עיי"ע פלך א'. וברכת מודים נקראה ג"כ הודאה ברכות ל"ד. בהודאה תחלה וסוף. ירו' תעני' פ"ב דס"ה סע"ג כל דבר שהוא לשעבר אומר בהודייה מתני' אמרה כן נותן הודייה לשעבר וצועק לעתיד לבוא. והקבוץ ירו' ברכו' פ"א ד"ג רע"ד בא"י אל ההודאות ובבלי ברכו' נ"ט: ותעני' בבלי ו' סע"ב וז' רע"א ברוך רוב ההודאות רוב ההודאות ולא כל ההודאות אמר רבא אימא אל ההודאות אמר רב פפא הילכך נימרינהו לתרויהו אל ההודאות ורוב ההודאות. ויק"ר ספכ"ז לעולם כל ההודיות בטלין והודיות תודה אינה בטלה לעולם. ושם: תודות ההודייה. — בהוראה שנית עיי' שבועות ל"ח: והלאה הטענה וההודאה. ב"מ ג': הודאת בעל דין כמאה עדים דמי. סוט' מ"ז סע"א העביר הודיית המעשר ובסוף ע"ב הודאת המעשר ועיי"ע ד (דד א). והקבוץ ב"ק פ"ד: הודאות והלואות.

* הוֹדָאָה, הֹדָיָה (מין עוף) תו"כ שמיני פרק ה' פרש' ג' נץ זה הנץ למינהו להביא בן ההדייה וההודאה ועיי"ע בר הדיא. ודע כי בל"ע ופ' נקרא מין עוף هُدْهُد , هُدَهَد.

* הוה עיי"ע חלפתא.

* הֲוִי, הָוָה (ל"ס כמו היה בל' עבר sein, vorhanden sein) פסיקת' רבתי ספי"א בעולם הזה היי ישראל דבקים להקב"ה . . אבל לעתיד לבוא הם הווים ודומים להקב"ה מה הקב"ה אש אכלה אש . . אף הם הווים אש אכלה וכו'. מדבר בעדו הואי פי' הייתי ב"ב ע"ג: נוכח הויתה ירו' שביעי' פ"ח דל"ח רע"ב. גוף נסתר זכר הוה עיי' ד"מ הוה ליה וכו' ע"ז י': בכורו' ח': ועוד ברכו' ה': שבת י': כ"ג: תעני' ט': מגיל' כ"ז: יבמו' ס"ג: כתובו' י"ז. ק"ו. סנהד' ז': ק"ב. ב"ב ח': כ': נ"ג: כי הוה וכו' יומ' פ"ו: פ"ז. מגיל' י"ג. כ"ח. תעני' כ': סנהד' ל"ח: ק"ג: ק"ט: חולין ם"ג. ב"מ פ"ד: ובל' נקבה הואי פי' היתה קידושי' ל"א: סנהדרי' ק"ט: ב"ב ע"ה: ממילא קא הויא (ברכו' ל"ח.) פי' מעצמו היה. והקבוץ הוינן פי' היינו (ברכו' כ"א. ב"ק צ"ב: ירו' פיאה פ"ג ד"ז: ירו' שביעי' פ"ב רהל"ג דל"ג ע"ד). הוו פי' היו ברכו' ל"א. שבת י'. גיטין ל"א: סוט' ל"ה: חולין ק"ה: כי הוו. יומ' פ"ז. ב"מ פ"ד. כתובו' ק"ג: ובעתיד קהל"ר פ' זאת קומתך דיהון אמרין . . דניהוי תמן. ושם פ' כל אשר: אחמי יתיה ויהוי מה דהוי. ובירו' מעשרו' פ"ד דנ"א ע"ג תוון (ה' נבלעת במקום תהוון) מפקדין לנשיכון . . דיהוון מרימן וכו'. והציווי הוי פסחי' קי"ב. קי"ג. סנהד' ע"ו. — דברו חכמים בהווה (שבת ס"ה. תוספ' שבת פ"ו וזולתה) פי' מה שהוא בהרגל ובמצוי.

* הֱוִי (לפע"ד כמו חוי מפעל חוה, חוי פי' ידוע מל"מ ענין דבור והגדה וגם הוכחה verkündigen, beweisen) רגיל בש"ס בציווי בפרט בירו' עיי' ירו' שביעי' רפ"ב דל"ג סע"ג הוי מאן תנא עד אימתי חורשין שדה הלבן ערב שביעית ר"מ. ירו' פיאה רפ"ג ד"ז סע"ב הוי צורכה למתניתה דר' . . הוי צורכה למתניתן. ירו' חגיג' פ"א דע"ו רע"א הוי צורכא לההוא דאמר ר' יוסה וכו'. ירו' שבועו' פ"ח דל"ח רע"ג הווי לא צורכה דלא לתשלומין וכו'. ירו' יומ' פ"ח דמ"ה סע"ב מאן תנינתה (שיום מיתה כיום תשובה) ר'. הווי הדא היא דתנינן וכו' דלא כרבי. ירו' ר"ה פ"א דנ"ז. הוי ר' זעירא דו אמר וכו'. וכן בבלי גיטין ה' סע"א הוי לא הוצרכו לומר בפ"נ ובפ"נ להחמיר עליה וכו'. שהש"ר פ' אל תראני: הוי כרמי שלי

לא נטרתי, ילק' ואתחנן ר' רמז תתכ"ד בשם ילמדנו אתה מוצא בלוט וכו' הוי הולך את חכמים יחכם. בכל המקומות האלה פתרון המלה לפי שיעורו הוכח beweise והוא מל"מ (איוב ט"ו, י"ז; ל"ו ב') ובא רק בסיום השקלא וטריא לחזק הענין, ומהרז"ף במבוא הירו' י"א ובפי' א"צ לפיאה פי' הוי: הרי וגם לעווי נדחק בזה לבארו ע"י הוי הראשון, ועיי' עוד ע' הבא אה"ז.

* הוי (לפע"ד מל"ע هوى dafür halten, eine Meinung haben) מאי הוי (הוה) עלה נדרי' כ"ד: קידושי' נ': ב"ק ק"א. חולין פ"ו: פי' לפע"ד מל"ע הנ"ל מה דעתך ומחשבתך בענין המדובר ומדרכי הש"ם להקשות ככה אחר שקלא וטריא לידע פסק ההלכה ואולי מזה הענין גם הוי של ע' הקודם. ועוד יש לגזרו מל"ם הֲוָא פי' היה וא"כ העתקתו: was ist es damit? welche Bewandtniss hat es damit?

הֲוָיָא (לפע"ד או מל"פ هواى דבר דק כאויר והושאל על חריצות וחריפות das Aetherische, Subtile או מל"ע هوى הלחם והתווכח streiten, disputiren) בס"ג דפ' הישן בסוכה (כ"ח.) דבר קטן הויא דאביי ורבא. פי' הקושיות שהיו נושאין ונותנין בהן אביי ורבא פשוטות וסדורות ומכוונות היו ביד רבן יוחנן בן זכאי וכך היו מתעסקין בהן. *[אחי"ה בכ"י ו"ו בראש הע' הגירסא הוויא ובכ"י ל"ד הווייא ובשני יודי"ן אי' גם בכ"י ש"ס ובדפוסי' ראשונים עיי' ד"ס לסוכ' צד מ"א: ובנו"ג הויות וכ"ה במאמר ברכו' כ', תעני' כ"ד רע"ב סנהד' ק"ו: הויות דרב ושמואל קא חזינא הכא, ובכ"י ש"ס ובכ"י ילק' (הובא בד"ס לסנהד' צד קס"ז.) אי' גם בסנהד' הוייא, והוייה וכ"ה בירו' מעש' שני פ"ב דמ"ט סע"ד מתנית' פליגא על הוויה דר' מנא, אבל שם אולי צ"ל על הרא. והפעל ממנו הוי בה רב פפא (כתובו' ע"ב:) והוינן בה (גיטין ד' כע"ב, ע"ז נ"ב:) פי' אנו מדקדקים ומתווכחים בה בדרישה וחקירה] —

* הִיְוָא, הִייָא (שמות הרוחות) ילק' בראשי' רמז מ"ד עמדו (שמחזי ועזאל) ונשאו נשים והולידו בנים היווא והייא . . בלילה ראו היוא והייא וכו' לפ"ד הוא מל"פ הנ"ל هواى פי' דק כאויר כלומ' רוח שמזגו דק כאויר.

1 הֲוָיָה (die Verehelichung) מלשון הכתוב והיתה לאיש, דברי' כ"ד, ב') מקיש יציאה להויה והלכה והיתה. *[אחי"ה עיי' קידושין ה', וש"נ ובנו"ג שם אמ' קרא ויצאה והיתה מקיש הויה ליציאה מה יציאה וכו' ואקיש נמי יציאה להויה מה הויה בכסף אף יציאה בכסף וכ"ה בכ"מ שציין הגרי"ב ובירו' ריש קידושין הגי' מקיש הויתה ליציאתה, והנשואין נקראין הויה מל"מ. ובזה הענין יבמות י"ג: צ"ב: לא תהיה בה הויה לזר, ובירו' יבמו' פ"א ד"ב ע"ג לא יהא לה הויה אצל אחר, ירו' כתובו' פ"א דכ"ה רע"ג ושם רפ"ג דכ"ז, את שיש לה הוייה בה . . מי שאין לו הוייה בה, והקבוץ: קידושי' ט' רע"ב, מ"ח, הֲוָיוֹת להדדי מקשינן, כתובו' מ"ו: ע"ד, איתקוש הוויות להדדי, וממנו הפעל: כתובו' מ': ולו תהיה אשה (דברי' כ"ב, כ"ט) בְּמַהֲוָה עצמה הכתוב מדבר פי' שהשיאה את עצמה לשם אישות ועיין פירוש רש"י] —

* 2 הֲוָיָה, הֲוָיָה (פי' שם מופשט מפעל היה בל"ם הוי עיי"ע ועוד בל"ם קיום Sein, Bestand) מ"ק ט"ו, נאמר הויה בראש ונאמ' הויה בבגד, מנחו' כ"ח, הויה כתיב בהו וע"ש איזה פעמים, ע"ז נ"ד: תהיה בהוייתה תהא, ירו' ברכו' פ"ב ד"ד ע"ד וירו' מגיל' רפ"ב דע"ג, והיו כדרך הוייתן יהו, ירו' שקלי' פ"ד דמ"ח רע"ב קודש היא שתהא הוייתה בקודש.

* הוֹכֵיחַ (מהפעיל של יכח, וכח Verweis, Ausweisung) ירוש' דמאי פ"ב דכ"ב רע"ג נעשה אותו היום הוכיח לכל הימים . . נעשה אותו הגר הוכיח לכל הגרים ופי' הוכיח כמוכיח. והראיה כי בירו' נדה פ"ב ד"נ רע"א אי' בשעה שהוכיחה קיים מותרת ובשעה שאין הוכיחה קיים לא כ"ש ובבבלי נדה ט"ז: אי' במקומו: זו מוכיחה קיים וזו אין מוכיחה קיים ועיי' פירש"י.

☞ הֶוכְרֶיאַ (?) בב"ר בפ' המכסה אני מאברהם (פמ"ט) ר' יודן בשם ר' אלכסנדרי זו הווכריא פי' בל"י זריזות וחריצות. *[אחי"ה כונתו על ל"י εὐχέρεια Geschicklichkeit, עיי' בט"ר להחי' אייזלער ח"א ל"ו וכבר הקדימו בעל כ"כ אבל הוא השיג על פי' זה כי ט"ס נזדמנה בספרי ר"ב ועיקר הגי' בבית עיין ערך הבראה ופי' על זה]—

* הוֹלָכָה (das Führen) מפעל ילך בהפעיל. יומ' כ"ז, חגיג' י"א, פסח' ס"ה: זבחי' י"ד: והקריב הכהן את הכל המזבחה זו הולכת איברים לכבש, שם: הולכת עצים, הולכת דם, זבחי' י"ד, אין מחשבה מועלת בהולכת חטאות הפנימיות, ושם: בהולכה סילוק בזיכין, הולכה שלא ברגל לא שמה הולכה, ושם: הולכה בזר וכו', וע"ש בע"ב ובדף ט"ז. באריכות.

* הוּנָא א׳) שם פרטי לרוב לתלמידו דרב הידוע ועוד לאמוראים אחדים דבבל ודא״י עיי׳ יוחסין וסד״ה ומבוא הירו׳ למהרז״ף ע״ג והלאה. ב׳) שם מקום גיטין פ״ו: אבל בק״נ הוגא עיי״ע חלפתא ומ״ש.

☞ הַוּנָא (פי׳ בל״ס הון, הַוְנָא מועצה ודעת Besonnenheit, Verständigkeit וכן בל״ע هون , هوانا פי׳ נחת, מתינות ושכל טוב) תרג׳ נגיד חסר תבונות (משלי כ״ה, ט״ז) שליטא חסר הוונא, מלה זו כמו הבנה. *[אחי״ה והאמת כי גזרתו מלש׳ סורי וערבי כאמור ולכאן שייכים הציונים שהביא רבינו בערך הן א׳ עיין שם] —

* הונגטים עיי״ע אנגטוס.

* הונדקס (שם העצמי) ירו׳ שבת פט״ז דט״ו רע״ד מתניתא דר׳ הונדקס דאמר וכו׳, ונפקד מקומו במבוא הירו׳ למהרז״ף.

* (הונים) [הונוס] (פי׳ בל״י ὄνος חמור) ירו׳ שבת פרק ו׳ ד״ח ע״ג מהו אנקטמין טהורין א״ר אבהו הונים קטמין חמרא דיידא וצ״ל הונוס קטמון פי׳ חמור (של עץ) שנושאין אותו על כתפות ידיהן ובערוך גרס הנקטמון אצל אנקטמון עיי״ע אנקטמון ומ״ש.

* הוֹנָיָיה, הוֹנָאָה (הפעיל משרש ינה הונה וממנו השם Bedrückung, Uebervor- theilung) בירו׳ רגיל כמו אונאה בבבלי (עיי׳ ערכו). ירו׳ כתובו׳ פי״א דל״ד רע״ג אין למקח הונייה לעולם . . אם היה המקח מופלג יש לו הונייה, ושם אלו דברים שאין להם הונייה וכו׳ (ובמשניות ב״מ פ״ד מ״ט, ובש״ס דבבלי הגי׳ אונאה). ירו׳ ב״מ פ״ד ד״ט ע״ד הונאת עצמו מהו תני נקנה המקח חוזר לו הונייתו. ושם א״ל היא הונייתו וכו׳, ירו׳ קידושי׳ פ״א דנ״ח ע״ד כמה תהא הסלע חסירה ולא יהא בה הונייה וכו׳. ספרי בהר פ״ג הונאת ממון . . הונאת דברים.

* הַוְעָדָה (Verwarnung) ירו׳ ב״ק פ״ד ד״ד רע״ב הילכתא כר״מ בתמה וכרי׳ יודא בהוועדה פי׳ מלש׳ והועד (שמות כ״א, כ״ט) כלומ׳ הילכתא כר״י בשור מועד.

* הוֹפָעָה (das Erscheinen מפעל יָפַע) סנהדרין צ״ב. אל נקמות ה׳ אל נקמות הופיע (תהלי׳ צ״ד, א׳) . . שתי הופעות הללו למה וכו׳, בנו״ג הופעיות וצ״ל כמו שהגהתי וכ״ה בכ״י ק׳ בסנהד׳ וכ״ה בכ״י פ׳ בברכו׳ ל״ג. (ד״ס שם) ולפנינו חסר מאמר שלם. ובילק׳ תהלי׳ ר׳ רמז תתמ״ט בלי מקור (שני) [שתי] הופעות למה וכו׳. וילק׳ שם ד׳ הופעות הן וכו׳, וכ״ה בילקוט תהלי׳ ריש רמז תשנ״ט.

* הוּצָא. הוּצְנִי (Staude) עיי״ע היץ.

* הוֹצָאָה (מפעל יצא 1 Heraustragen, Heraus- führen; 2 Ausgaben) ריש שבת הוצאה . . הכנסה, ירו׳ שבת רפ״א ד״ב: הוצאה קרויה מלאכה, סוכ׳ מ״ט: הוצאת המת. ב״ק ל׳. הוצאת זבלים, חולין ל״ח: הוצאת נפש פי׳ יציאת הנפש וכן רגיל במקום הוצאה: יציאה (עיי׳ ריש שבת). וכן מה שענינו הוצאת ממון שוה עם יציאה ד״מ קידושי׳ נ״ט. מלוה להוצאה ניתנה. ירו׳ כתובו׳ פ״ח דל״ב: המוציא יציאות על נכסי אשתו . . והוא שתהא הוצאה יתירה על השבח אבל אם השבח יתר על ההוצאה נותן לו את השבח. ירו׳ ב״ק פ״ט ד״ו סע״ד מהו אם השבח יתר על ההוצאה נותן לו את ההוצאה. ירו׳ פיאה רפ״ד די״ח, וב״ר ר״פ ע״ב ועיי׳ ב״מ פ״ג וילק׳ תהלי׳ תתס״ב. הוצאה משל בעל הבית. ירו׳ שקלי׳ ספ״א דמ״ו סע״ב . . וי״א להוצאת דרכים. והקבוץ כתובו׳ פ׳. המוציא הוצאות. במד״ר פי״ד כמה הוצאות יוצאות למלך על שולחנו. איכ״ר פ׳ בני ציון בשעה שהיה אחד מהן נושא אשה גדולה ממנו היה עושה שולחנות יותר מן היציאות, ירודה ממנו היה עושה הוצאות יותר מן השולחנות.

* הוּצַל (שם עיר) מגיל׳ ה׳ סע״ב האי הוצל דבית בנימין מוקפת חומה מימות יהושע היא, לדעת הח׳ נייבויער (גיאגראפיא קנ״ב) הוצל אחת היא עם בית האצל (מיכ׳ א׳, י״א), — ועוד הוזכר במגיל׳ כ״ט. שבת צ״ב סע״א והלאה ביצה ל״ב: יומ׳ נ״ב. כריתו׳ י״ג: הוצל. ושם היתה בית הכנסת המפוארה והישנה ולדעת ר׳ שרירא גאון (איגרת) "הדא כנישתא דהוצל קרובה היא לבית המדרש של עזרא הסופר למטה מנהרדעא". ונראה שהוצל זאת אחת היא עם כפר אוצל Caphar Uzel במחוז נציבין, עיי׳ אססימאני חלק ג׳, א׳ צד ק״פ.

* הוֹקָעָה (מפעל יקע das Aufhängen) סנהד׳ ל״ד סע״ב מניין להוקעה שהיא תלייה דכתיב (ש״ב כ״א, ו׳) והוקענום לה׳ וכו׳.

* הוֹרָדָה (מפעל ירד das Herunterbringen) מדות פ״ד מ״ז בית הורדת המים עיי״ע

בית הורדת. ירו׳ סוט׳ פ״ט דכ״ר רע״א מאימתי היא (ר״ל עריפה של עגלה) נאסרת והורידו משעת הורדה.

* **הוֹרָה** (מפעל ירה die Schwangerschaft) יבמות צ״ח סע״א גר שהיה לידתו בקדושה והורתו שלא בקדושה, ובסנהד׳ נ״ז ע״ב ונ״ח רע״א וירו׳ יבמות פ״ט די״א סע״ד גר שהיתה הורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה. ירו׳ כתובו׳ פ״ד דכ״ח סע״ב כי הוציא שם רע על בתולה (עיי׳ דברי׳ כ״ב, י״ט) לרבות את הגיורת שהיתה הורתה שלא בקדושה ולידתה בקדושה תהא בסקילה. שמ״ר פ״א והיא (יוכבד) היתה הורתה בדרך ולידתה בין החומות ועיי׳ ב״ר פצ״ד, במד״ר פ״ג ופי״ג.

* **הוֹרָאָה, הוֹרָיָה, הוֹרָיָיה** (מפעל ירה das Lehren, die Belehrung) יומ׳ ס״ט: הוראת שעה היתה. ביצ׳ ט״ז: תחילת הוראה דהאי צורבא מרבנן לקלקולא. נזיר כ״ט: מורה הוראה בישראל, ועיי׳ פסחי׳ ג׳: כתובות ע״ט, סוט׳ כ״ב: ע״ז י״ט. ת״ה שלא הגיע להוראה ומורה . . ת״ח שהגיע להוראה ואינו מורה עיי״ע רב א׳, שבועו׳ י״ח: בנים ראויים להוראה. אבות פ״ד מ״ז והגס לבו בהוראה, ואינו שמח בהוראה (שם פ״ו), כריתות י״ג סע״ב מורין בהן הוראה, ושם: כל היכא דמוקי רב אמורא לא סגי ליה בלא הוראה כ״ה גי׳ רבינו בע׳ תלמוד וע״ש. תעני׳ ט״ז: הר המוריה . . הר שיצא ממנו הוראה לישראל. ובב״ר ובירו׳ ברכו׳ (הובא בע׳ ארן ע״ש) הגי׳ שמשם הוראה יצא לעולם. וביו״ד אי׳ הרבה פעמים עיי׳ ירו׳ שביעי׳ פ״ו דל״ו ע״ג תלמיד שהורה אפי׳ כהלכה אין הוראתו הורייה. ירו׳ סוט׳ פ״ח דכ״ב סע״ד ואסור בהורייה. ירו׳ הוריו׳ פ״א דמ״ה סע״ד תולדות הורייה בהורייה הורייה בהורייה מה הן שיצטרפו ע״ש כמה פעמים. שמ״ר פמ״ג כל זקן שמורה הוראה אם ירצה שיקבלו אחרים הוראתו הוא צריך לקיימה תחילה. והקבוץ: ירו׳ נזיר פ״ד דנ״ג ע״ג בטוח אני שאי את יוצא מן הזקנה עד שתורה הוֹרָאוֹת בישראל. — והוריות נקראה ג״כ מסכתא הנקובה על זה השם. ופעם אחת מצאתי בדפ״ר בערוך ערך חט ה׳ גם הכתיבה הוראות. ולעווי כתב שהרבה פעמים מצא כן כתוב בדפ״ר ולא ידעתי על איזה ערכים כיון.

* **הוֹרְקָנוֹס** (Hyrcanus על שם המחוז Hyrcania Ὑρκανία באסיא בים הכספי) שם פרטי לכמה אנשים. וראשון לציון המסומן ככה היה בנו של שמעון בן בנו של מתתיהו הכהן לבית חשמונאי. ונקרא כן על שם הנצח נגד שר צבא הסורי Kendebaios המכונה הורקנוס עיי׳ קורות היהודים להח׳ גרעטץ ח״ג ב׳ צד נ״ה. והשני בשם זה היה בן הבכור של ינאי המלך הנקרא יוחנן ובין הורקנוס השני הזה ובין אחיו אריסטובלוס בני המלכה אלכסנדריאה אשתו של המלך ינאי נתגלע הריב ועשו ישראל לשתי מחנות וכבר הרחבנו דבורנו בע׳ אריסטובלוס ע״ש. — וכן היה הורקנוס אביו של ר׳ אליעזר. ובנו של ר׳ אליעזר בן הורקנוס נקרא ג״כ הורקנוס כדמוכח מסנהד׳ ס״ח רע״א. ועל ר׳ דוסא בן הרכינוס עיין ערך דוסא.

* **הוֹשָׁטָה** (מפעל ישט das Hinreichen, Hinlangen) זבחי׳ י״ד סע״א בכדי הושטת ידו. ירו׳ שבת פ״ז ד״י ע״ד ולמה לא תנינן הושטה עמהון וכו׳ יתר עליהן הושטה.

* **הוֹשָׁעָה** (מפעל ישע פי׳ כמו יְשׁוּעָה Heil) ילק׳ בהעלותך רמז תשכ״ה בשם ספרי זוטא: מה זכרון האמור למעלה הושעה וטובה אף וכו׳.

* **הוֹשַׁעְיָה** (שם פרטי לכמה גדולי אמוראים) רבי הושעיה (הושעיא) רבה ובבבלי ר׳ אושעיא הוא מסדר התוספתא, רב הושעיא בר רב יצחק, ר׳ הושעיה בי ר׳ שמי, עיי׳ באריכות הציונים במבוא הירו׳ למהרז״ף צד ע״ד סוף העמוד והלאה. ובב״ר רפ״ג יום שמת אבא הושעיה נולד רבי הושעיה וקראו עליו וזרח השמש ובא השמש. והראשון נקרא (שם) אבא הושעיא איש טריא ואין זה ישעיה איש טוריא הנזכר בסוף תוספתא דב״ק דזה האחרון תנא היה כמו שהעיר בצדק הרד״ל בחידושיו לב״ר שם ובכ״י אירפ׳ טיריאה.

* **הֲזָאָה, הֲזָיָיה** (מפעל נזה das Blutsprengen) פסחי׳ ס״ט: שוחטין וזורקין על טמא שרץ וה״ה לט״מ בשביעי שלו הזאה למאי לאכילה וכו׳, ובירו׳ שבת רפי״ב די״ג רע״ג לטומאה ולהזייה. ושם: אינו חיבור להזאה. ירו׳ ברכות פ״ה ד״ט ע״ד הזייתו פסולה. ירו׳ פסחי׳ פ״ו דל״ג: הזייה שבות. ירו׳ ערלה פ״ב דס״ב רע״ג הזייה הראשונה. ירו׳ שבת פ״ח די״א: שיעור הזייה. וגם ביו״ד במשנ׳ א׳ דפ״ה זבחי׳ (מ״ז) דמן טעון הזיה. והקבוץ באל״ף ירו׳ יומא פ״ה דמ״ב ע״ד שבע הֲזָאוֹת.

* **הֲזָדָה** (מפעל זוד muthwilliges Handeln) סנהד׳ ט״ז, וליגמר הזדה הזדה מנביא השקר . . הזדה הזדה לא גמיר.

הזיול"ך (eine Art Abbreviatur) האזינו, זכור, ירכיבהו, וירא, לו חכמו, כי ידין. — (א"ב בפ' יו"ט דר"ה (ל"א.) ומנהגינו לחלוק פרש' האזינו לששה פרקים אלו זכור, ירכיבהו, וירא, לולי, כי ידין). *[אחי"ה ר"ב פי' כשיטת רש"י, אבל הערוך הלך בעקבות ר"ח שהובא בתוספו' ר"ה שם] —

* הַזְכָּרָה (מפעל זכר 1 das Erwähnen; 2 das Aussprechen des Gottesnamens) תעני' ב': מפסיק להזכרה, ד'. שאלה והזכרה, כתובות ק"ד. בעל חוב גובה שלא בהזכרה, ועוד בהוראת הזכרת השם (נדרי' ז': במד"ר פי"א) כמו אזכרה עיי' ערכו ולדוגמאות שם יש להוסיף ירו' ברכו' פ"ד ד"ח ע"ב י"ח הַזְכָּרוֹת וכו' וכ"ה בויק"ר פ"א.

* הַזָּמָה (מפעל זמם Zeugenüberführung durch Alibibeweis) ועניינו ידוע מהכתוב (דברי' י"ט, י"ט) מכו' ב'. דין הזמה, ב"מ ד'. תורת הזמה, כתובו' כ'. הזמה שלא בפניהן נהי דהזמה לא הוי הכחשה מיהא הוי.

הזמי (פי' בל"ס היזמא קוצים בלא עלים והיינו סנה וכן בל"ע هرم Dornstücke ובל"פ هيرم מלש' צינד aêçma חתיכות עץ יבש) בפ"ק דסוכה בגמ' חבילי קש (י"ג.) הני הזמי והיגי מסככין בהן, ובס"ג דפ' מרובה (ב"ק פ"א.) ומלקטין עצים משדותיהן לא אמרו אלא בהזמי והיגי. ובפ' כל הצלמין בגמ' מי שהיה (כותלו) [צ"ל ביתו] (ע"ז מ"ז.) דגדר לו בהזמי והיגי. פי' הזמי סנה, היגי קוצים. *[אחי"ה בנו"ג בע"ז דגדיר ליה בהיזמי וחינגי, וצ"ל והיגי כגי' רבינו ועיי"ע הָגָ[ה]. וגי' היזמי ביו"ד הוא הנכון וכ"ה בש"ס בכל המקומות הנ"ל וכ"ה בשבת ז'. היזמי והיגי, וכה"ג בע' כשות מציון דשבת ק"ז סע"ב האי מאן דתליש כשותא מהיזמי והיגי וכו', ושם הביא ג"כ עירובי' כ"ח: קא חזינן דקטלין היזמיתא וכו', ופי' שם בשם הגאון רב האי . . קוצין הנקרין היזמי. וכ"ה בכתובות ע"ז סע"ב ושותין שכר של היזמי ופירש"י שמטילין בו כשות שגדל בהיזמי] — (א"ב ותרג' ותחת שעורה באשה (איוב ל"א, מ') וחלף שעורתא הזמי).

הַזְמַת (פי' רבינו לנכון בלש' ערבי حزمة אלומה Gebund) בפ' דיני ממונות [בשלשה] זה בורר בגמ' אמר ר' יהודה[1] אימתי (סנהדר' כ"ו סע"ב) חד גנב הזמת [ס"א] כפא ופסליה. פי' הזמת היינו כפא והיא אלומא של שבלים ובלש' ערבי הזמת. — (א"ב בנוסח' דידן קבא דשערי כתיב). *[אחי"ה ברי"ף כ"י ודפ' קושט' הובא בד"ס לסנהד' צד ל"ה: הגי' ג"כ כפא וכ"ה ברא"ש ע"ז פ"ג סי' י"ד כיפא דשערי פי' עומר שעורים ע"כ ובפלפלא חריפתא הגיה חד גנב כיפא. ובאמת מלת שעורי' לי' גם בכ"י ר"ח לסנהד' (קובץ כ"י אנגייליק' דף כ"ח סע"א) ואי' שם וז"ל חד גנב כפה פי' אלומה קטנה כדגרסינן בהמוכר את השדה מוכר את האבנים שהן לצרכה מאי היא הכא תרגומו אבני דאכפי והן האבנים המוכנות לתתם על האלומות שלא תפריחם הרוח עכ"ל כל הפי' הזה הועתק משם עצמו בע' כף ג' (וקצת מזה עיי' בע' אבן כתף, וכן גורס בכ"י רגמ"ה לב"ב ס"ט. אכפי כיש מפרשין שהביא שם רבינו). הא לך שרבינו הלך כאן כמו בע' כף ג' בשיטת ר"ח. ובע' כף ג' סיים עוד ס"א הזמת כבר פירשנו בע' הזם כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב אבל בדפוסי ערוך בט"ס ס"א חזמת כפא כבר פירשנו בע' חזם. נשמע מגי' נכונ' של כתבי יד כי ס"א רק הזמת וא"כ בכאן בע' שלנו צ"ל ג"כ ס"א כמו שהשלמתי וזה מה שפי' רבינו פי' הזמת היינו כפא. והגי' הזמת בלי ספק היתה לפני רבינו בספריו ועל ידה פי' בע' חזם משנ' ב' בפ"ג דדמאי ע"ש וסיים בל' ישמעאל קורין לאגודות אלחזם ע"כ וזו היא המלה הערבי' שבריש הערך] —

* הַזְמָתָא (Gewächs auf Dornsträuchen) בה"ג הלכו' ברכו' דף ח' רע"ב הזמתא מין ירק הוגתא מין אילן, נ"ל כי עניינו כמו היזמי והיגי של ע' הזמי ופי' נטע שגדל בסנה או בתוך קוצים. ועוד נ"ל כי הזמתא היא אחת עם הזמון שפי' בל"ס מין ירק הנקרא בל"ר Kohlraupe, eruca weisser Senf.

* הַזְמָנָה (מפעל זמן Zubereitung, Gebrauchs-bestimmung) אי אמרינן הזמנה מילתא או הזמנה לאו מילתא עיי' סנהד' מ"ז: והלאה וש"נ, ועוד הזמנה ענין הכנה עיי' ביצ' כ"ו: — ועיי"ע זמן א'.

* הַזְמָנָא, הַזְמָנוּתָא (מפעל הקודם Gerichtsvor-ladung) קידושי' ע'. פיתקא

---

[1] כ"ה לנכון בכ"י.

דהזמנא ושם רע"ב טסקא דהזמנותא . . דסקא דהזמנותא וגי' הערוך עיי' בע' דסק.

* הֶיזֵק, הֶיזֵיקָא (מפעל נזק Beschädigung, Schaden) אי אמרינן היזק שאינו ניכר שמיה היזק או לא שמיה היזק עיי' גיטין נ"ג. והלאה וש"נ, ב"ק ה'. היזיקא דמינכרא . . היזקא דלא מינכרא, שם כ"ב: ברי היזיקא, ב"ב ב': היזק ראיה ע"ש ברש"י ובתוי"ט ב"ב מ"א ומ"ג, פסחי' ח': היכא דשכיח היזיקא, ירו' ברכו' פ"ט די"ד רע"ב תצילנו משריפת האש ומהיזק החמין. ב"ר ס"פ פ"ב אני לא בראתי דבר של היזק ואתה בראת דבר של היזק.

הזר (= היזרא = היזרא בל"ס פי' סובין Kleie) מיא דהיזרא, ס"א חיזרא ופי' בע' חזר. — (א"ב בנוסח' דידן הוורא כתוב). *[אחי"ה בפסחי' מ"ב: אי' בנוס' מיא דחיורי וכ"ה בפי' ר"ח אבל בלי ספק ט"ס וצ"ל דחיזרי ובע' חזרא אציע לך כי ברוב מקומות כ"ה בראשונים ובכ"י וכ"ה לנכון לפי גזרת המלה] —

* הַזַר (פי' אלף בל' צינד hazanra ובל"פ החדש' هزار ובלש' הונגרי ezer וכן בלשונות רבות עיי' יוסטי' צינדליקסיקון שט"ז) בע' כאר הביא רבינו מסנהד' צ"ח. מי אית לך כאר הזר גונא וכתב שם: פי' יש מקום שקורין לחמור כאר וקורין לאלף הזר והכי אמר לו יש לך חמור מאלף גוונים עכ"ל הפי' נכון הוא מאוד וכולו בל"פ خر هزار گون אבל ממה שכתב יש מקום נראה בעליל שרבינו לא ידע גזרת המלה מאיזה לשון מחצבה. ובלי ספק מפי' ר"ח שאב תורתו אבל בכ"י אנגייליק' חסר הפי' מפ' החלק עד גמירא וחבל על דאבדין. ובנו"ג בט"ס מי אית לך בר חיור גווני על כן פי' רש"י מה שפי', וכן בכ"י ש"ס בט"ס חמור בר גונג ובכ"י פ' חיור מאה גוונג וכן פירש"י חיור מאה בל"פ וכל זה לי' ותמהתי על בעל ד"ס לסנהד' שם שלא רמז על הגי' הנכונה של ערוך ועוד עיי"ע כאר ומ"ש.

* הֶחְלֵט (מפעל חלט פי' בל"ע خلد פי' העמיד דבר לעולמית וממנו בהשאילה גמר הדבר בלי הפסק das Verharren, Verbleiben) ימי החלט ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב ע"ג וב"ר פ"ק ועיי"ע הלט א' ועוד י"ל שהוא מל"מ מלכי' א' כ', ל"ג. ועיי"ע הסגר.

* הַחְלָטָה (מל"ע וסו' خلط ענין עירוב וניעור das Durchmischen, Durchrühren) פסחי' ל"ז: החלטה מי גלשים על קמח עיי"ע חלט ב' וערך גלש.

* החרפותא, הרפותיא (?) (Schuppen) בערך פלתה הביא רבינו פסיקת' דפרה (ל"ה.) רגליו דתרנגולתא דמיין לפלתא דנוני ס"א להרפותיא דנוני פי' קשקשת ע"כ. ויען שמלת פלתה היא ל"י φολίς קשקשת מן הנחוץ שגם הוראת ס"א דומה לענין קשקשת, והנה נוסחאות שונות ציין ר"ש באבער בפסיקת' שם אות פ"ח ולדעתו הנוסח' הנכונה היא חספניתא מלשון מחספס, ובאמת הגי' חספניתא דנונא אי' במד"ר פי"ט ובקהל"ר פ' כל זה נסיתי ובילק' מלכי' רמז קע"ח בכל זאת לדעתי עיקר הגי' הרספותיה דנונא כמו שאיתא בפסיקת' רבתי פי"ד וכצ"ל חספפיתא דנונא בכ"י אוקספ' של פסיקת' דר"כ והחרפותא דשם וכן תרג' ירו' א' קשקשת (ויקר' י"א. ט'. י'. י"ב ועיי' ת"י א' דברי' י"ד, ט') הרספיתין ולפע"ד המלה נגזרת מל"ע אשר ארשום לך בע' (הרספתין) [חרספיתא] ע"ש — ושבוש קרוב למלה משובשת החרפותא אראך בע' חרף ד' ע"ש.

הט (פי' בל"ע مخط הסיר ריר של אף schnäuzen והושאל לקניבת וקניחת הנר das Licht schnäuzen) בפ' המביא כדי יין בגמ' אין חותכין (ביצ' ל"ב:) אמר רב מוהטין את הפתילה ביו"ט מאי מוהטין עדויי חשוכא כלומ' להסיר ראשו המחשיך העשוי כפחם כדי שידליק יפה. — (א"ב בנוסח' דידן כתוב מוחטין). *[אחי"ה וכ"ה העיקר כמו שתראה מלש' ערבי הנ"ל ואין כאן מקומו כי אם בערך מחט או לגי' הערך מהט ובאמת בע' מהט נשנה כל הערך בהוספת הציון בשבת צ'. שמוהטין בה את הפתילות ובנו"ג בשבת בט"ס שמחטטין. ובע' מהט פי' רבינו קצת בענין אחר וכפי' דכאן אי' גם באו"ז הלכ' יו"ט סי' שס"א בלי הזכרת הערוך] —

הטב (= היטבא, חוטְבָא) לפע"ד מל"ע حطب עב וקשה fest, hart) בר"ג דפ' הנודר מן המבושל (נדרי' מ"ט סע"ב) דביתהו דר' יהודה נפקת נקיטה עמרא עבדת גלימא דהיטבי. — (א"ב פירש"י דהיא טב). *[אחי"ה בנו"ג גלימא דחוטבי והוא העיקר ומל"ע הנ"ל וההמשך מעיד על זה כי פירושו שעשתה מהצמר מעיל עב וקשה וזה מה ששיים וכד מיכסי (ר' יהודה) הוה מברך ברוך שעטני מעיל כלומ' המעיל העב ההוא חשוב היה בעיניו כמעיל יפה. ולא הוצרכנו לפי זה להשערת החו' לעווי והח' פליישער. ועה"ק שנת

שנ"ב יתן סמך לדברי בסיומו וילצ"א בל"א וכונתו בלש' אשכנז Filz ועוד עיי"ע הטני] —

* הֲטָבָה (מתואר טוֹב 1 das Gutthun, 2 das Verbessern = Zurechtmachen) שבועו' כ"ה, להרע או להיטיב (ויקר' ה', ד') . . אין לי אלא דברים שיש בהן הרעה והטבה דברים שאין בהן הרעה והטבה מניין וכו', וכן בדף כ"ו, ובירו' שבועו' פ"ג דל"ד סע"ג, שבועו' בבלי כ"ז, ירו' נדרי' פ"ב דל"ז: להרע או להטיב מה הטבה רשות אף הרעה רשות, שבועו' שם מניין לרבות הטבת אחרים וכו'. ובענין הכנת הנרות אי' כמה פעמים (יומי' י"ד: ל"ג. והלאה. ירו' פסחי' פ"ה דל"א ע"ה, שהש"ר פ' יונתי, קהל"ר פ' גם במדרעך ויקר"ר רפל"ב) הטבת הנרות, ויק"ר שם: הטבת קטרת.

* הַטְבָּלָה (das Eintauchen) ביצ' י"ח: אי רבנן קשיא הטבלה, פי' טבילות כלים, עיין ערך טבילה, טבילות.

* הִטּוּי (Neigung) עיי"ע הטיה.

* הֲטָחָה (מפעל טוח ע"ש das Anstossen, Andrücken) ירו' שבת פ"ו ד"ח סע"ג . . נכשל באצבעו . . אמר דומה שלא עלת בידי אלא הטחה זו בלבד, ירו' ב"ק פ"ג רע"ג אם כדרך הטחה הטיח על ניזקי צלוחית חייב, פי' ענין הכאה וחבטה.

* הֲטָיָה (מפעל נטה das Hinneigen, Beugen) סנהדרין פ"א מ"א אחר רבים להטות (שמות כ"ג, ב') לא כהטייתך לטובה הטייתך לרעה הטייתך לטובה עפ"י עד אחד הטייתך לרעה עפ"י שנים — סוט' מ"ז: הטיית משפט, כתובו' ו': בקיאין בהטיה עיי"ע ט'. ועוד השם המופשט הִטּוּי ביצ' ט':

* הטולים (שם מקום) עיי"ע חטלים.

הַטֶּלִים (בל"י ἀτελής חסר ופנוי ממלאכה man-gelhaft, ledig, frei) בב"ר פ' כ' (פי"ט) ותקח מפריו ותאכל, ובפ' כ"א (פ"כ) ולאדם אמר: אמרה לו מה אתה סבור שאני מתה ונבראת לך חוה אחרת אין כל חדש תחת השמש (קהלת א', ט') או שמא אני מתה ואתה יושב לך הטלים לא תהו בראה לשבת יצרה (ישעי' מ"ה, י"ח), ובפ' פ"ח (פ"ז) ויהי אחר הדברים האלה ותשא: עכשיו אני מודה לך שאני בריוח[1] אמר לו הקב"ה הטלים חייך שאני מגרה בך את הדוב, פי' הטלים יחידי, — (א"ב וכן פי' מלה זו בל"י בדד).

* הַטַּלִיסִין (Wirthshaus) ב"ר פל"ז היו מעמידין הוטלסין, ושם ר"פ ע"ט התחיל מעמיד הטליסין ומוכר בזול ופי' כמו אטליז עי' ערכו ור"ב שם טעה לפרשו מע' הטלים הראשון, והאמת שהוא מל"י κατάλυσις.

* הַטְמָנָה (מפעל טָמַן das Aufbewahren, Verbergen) שבת ל"ט. דדמיא להטמנה, שם רע"ב בטלה הטמנה בדבר המוסיף הבל, שם מ"ז סע"ב לענין הטמנה דשומשמין נמי אסור וכו' עיי"ע גפת. שבת נ' רע"א לא שנו אלא שלא יחרן להטמנה אבל יחדן להטמנה וכו'.

הַטְּנִי (לפע"ד מל"פ خَتْوَنْه פי' חתיכת בגד צמר Stück Wollzeug ור"ב פי' בע"א) בפ' יוה"כ בגמ' נעילת הסנדל (יומי' ע"ח:) רב יהודה נפיק בדהטני פי' י"ל שהן ערדלין[2] של צמר כמו גלימא (דהיטני) [צריך לומ' דהיטבי] והוא בלעז קלסא"ת. *[אחי"ה כ"ה בכ"י ב"ר ויפה פי' כן מלת הטני שהוא לפי גזרת הנ"ל מנעלים מחתיכת צמר והוא כמו אמפיליא Filzschuhe שלועזו גם רש"י ככה ועיי"ע אנפיליא בהערה, ובאמת בעה"ק שנ"ב מסיים וילן זוק"ן[3] וצ"ל וילץ זוק"ן פי' Filzsocken, ועל כן היטבנו להגיה במקום גלימא דהיטני: דהיטבי, ורבינו כיון על מלת דהטיבי השנוייה בע' הטב. וגי' נפיק בדהטני או יותר טוב בדהיטני (כגי' כ"י ב' מינכען וכ"ה ברבינו מנוה אצל ד"ס יומ' צד קכ"ו) הוא העיקר ולגי' זו עולה יפה גזרת המלה הפרסי' הנ"ל אבל בכ"י מ' ויתר המקומות המובאין בד"ס שם בט"ס ברהיטני וכ"ה בכ"י ערוך ב"ר] — (א"ב פי' בל"י[4] דבר עשוי מעין ערבה ויש מנעלים לאנשי הכפרים עושין מעץ).

* הַטָּפָה (מהפעיל הטיף das Sprechen) ב"ר פמ"ד שהש"ר פ' כמעט עשרה לשונות נקראת נבואה חזון הטפה וכו' ובשינויים באבות דר"ן פל"ד ועיי' עוד אגדת בראשית פי"ד.

הטריות (לפי' ר"ב הוא ל"י ἀθάρα Weizen-graupen und davon Milchbrei אבל

---

[1] בנו"ג יותר טוב ברווחה. [2] כצ"ל במקום ערלדין של כ"י ו"ו וה"ב, וג"ג ובדפ"ע עדילרין ועיי"ע אמפיליא ומ"ש. [3] או אולי פי' w o l l e n e Socken. [4] ἰτέϊνος von Weiden.

עיי' מ"ש בפנים) בר"ג דפ' הנודר מן המבושל (נדרי' מ"ט.) ואסור בהטריות רכות שהחולין אוכלין בהן פיתן, פי' קרי קטנים. ס"א קטריות רכות. — (א"ב פי' בל"י קמח של חטים מבושל במים או ביין או בחלב). *[אחי"ה ולפי פי' זה יפה עולה ס"א שמלת קטריות לפע"ד מל"י τὰ χίδρα תבשיל מקמח של חטין קלויין ein Gericht von gerösteten Waizengraupen; והגי' ס"א קטריות רכות אי' רק בכ"י ה"ב, אבל בדפוס פיז' ויניצ' פי' אחר קטיריות קטנות רכות ובדפ"ר חסרה מלת רכות, ובדפ' אמש' פ"א קטניות רכות! אבל לפי ר"ב קשה להבין המשך הענין דמשמע שם שמלת הטריות מין דלעת הוא ע"כ הקשה מהאי קרא דמחת וכו', ולולי מיסתפינא הייתי אומ' כי קטריות או יותר טוב הטריות הוא מלה פרסית خربوز = تربز פי' דלעת וממנו לא"ש Kürbiss ואם קטריות עיקר אז צריך למחוק הטי"ת ואם הטריות עיקר אז אות ה"י הוא ה"י הידיעה ובכתיבת המלה כה או כה בין כך ובין כך אות וי"ו משמש כאן אות בי"ת ועיקר הכתיבה היה קרבות = תרבות או יותר טוב קרבוז = תרבוז, ובאמת בנדרי' נ"א. מבואר דלעת הרמוצה ע"י קרא קרקוזאי וצ"ל קרבוזאי (Kürbisse) כמו שתראה בע' קרקז, והראשון י"ל קרא הוא בלש' התלמוד כמו קרבוזאי בל"פ. והראיה כי הה"י אינה שרשית ממה שאי' בתוספת' נדרי' רפ"ג באותו המאמר של גמר' בזה"ל אסור בטריות רכות מפני שחולין אוכלין בהן פיתן כ"ה בכ"י תוספת' וכנו"ג בט"ס באימר וחרכות.[1] בסיטרות רבות. ובירו' נדרי' רפ"ו דל"ט סע"ג הגי' כמו בבבלי תני אסור בהטריות רכות שכן דרך הרופא לוכל פתו בהן, ומלת הרופא בודאי טעות הוא וצ"ל שכן דרך החולה כדאי' שם בסמוך ע"ש ולפע"ד כותב מתחכם אחד הגיה ככה יען שחשב כי הטריות הוא מלשון יוני ἰατρός פי' רופא] —

* הֵי עיי"ע ה"א.

* הִי עיי"ע הוּ.

* הַי (בל"פ هی oh! weh! מלת הקריאה של צער כמו אי עיי"ע אִי ג') סנהד' י"א. וכשמת (הלל הזקן) אמרו עליו הי הסיד הי עניו וכו', (ובירו' סוט' פ"ט דכ"ד: הגי' הוי עניו הוי חסיד ועיי' עוד מסכת שמחו' פ"א ופי"א), מגיל' כ"ח: היכי ניספדיה הי צנא דמלא סיפרי דחסר ובכ"י א"פ ובמנו"ה הגי' אִי (ד"ס מגיל' צד ע"ג:), ברכות ל"א: הי תורה והי מצוה דמגני עלן ובכ"י מ' הגי' אי תורה ואי מצוה דבטלי מינן א"ד . . הי תורה וכו', וכ"ה בע"י ובב"נ עיי' ד"ס שם צד פ'. ואולי מזה גם בל"מ השם הִי (יחזק' ב', י') הגה וָהִי, ובל"ס הָי.

* הֵי (מלת הרומז כמו הֵא בל"מ siehe! hier ist!) ירו' סוכ' רפ"ה דנ"ה. בעצרת אומ' לו הי לך מצה הי לך חמץ אית תניי תני הי לך חמץ הי לך מצה, ובהרכבה למלה אחת שם: הילך מצה . . הילך חמץ, וכן רגיל בבבלי עיי' ב"מ ד', והלאה, גיטין ס"ג, ועוד כמה פעמים.

* הֵי (כמו אֵי בל"מ שאלה לדבר מבוקש welcher, e, es) ברכו' י'. הי מעשה וכו', שבת ט': הי סמוך למנחה, חולין י"ד. וש"נ הי ר' יהודה, שם מ"ט: לא ידענו הי מנייהו, חגיג' ז' רע"ב הי מנייהו משוית להו פושעים והי מנייהו משוית להו זריזין, הי מנייהו אחריתא (חולי' פ"ו: יבמות ס"ד: מנחות נ"ב:) עיי' יד מלאכי סימן ר"י. — ובהרכבה: היאך, הֵידָא, הידין, היכא, היכי, עיין ערכם.

* הֵיאַךְ (מורכב מן הֵי ומן אך והוא כמו הֵיךְ ובל"מ אֵיךְ wie, מלת השאלה) ר"ה פ"ב מ"ח היאך מעידים, ע"ז כ"ט: היאך אתה קורא וכו', ירו' ברכו' פ"ד ד"ז ע"ג היאך הוא מזכיר.

* הַיְדִי (הידא כמו איידי עיי"ע איידי ג' פי' נטה עצמך) ב"ר פ' פ"ז הן אדוני (בראשי' ל"ט, ח') הידי לדקמך ובילק' וישב רמז קמ"ה הגי' הידה לקומיך ונ"ב לכי לבעלך. ויק"ר פכ"ו הידא לי גבי שנאך והידא לי גבי ערך וצ"ל הידא לגבי וכו' פי' נטה עצמך לשנאך, ולפע"ד מזה הענין ב"ר פפ"ד הנה בעל החלומות . . היידי ליה אתא וטעין חלמיה פי' נטה עצמו לכאן ונושא חלומותיו ור"ב בע' היידי פי' בענין אחר וגי' הילק' וישב רמז קמ"א גרם דיליה אתי וכו'.

☞ הֵידָא (welcher, e, es) תרג' על פסוק יעשה עץ גבה חמשים אמה (אסתר ד', י"ד) והידא מיתא תתעביד ליה. פי' אי זה ומלה זו מורכבת הֵי דָא. *[אחי"ה ועיי' עוד תרג' ירו' א' לדברי' ד', ז', ח', ל"ג וקהל"ר פ' טובה חכמה הידא אומה קמת בהון הידא מלכות קמת בהון] —

☞ הַיְיִדִי (לפי ר"ב מורכבת מן הֵי ומן דוּ ויותר טוב לפי מ"ש בע' הַיְדִי ע"ש)

---

1) וחרכות נ"ל להגיה (חרבות) [חרבוז] והוא ל"פ הנ"ל خربوز וראיה אחרת שאות ה"י שמושית היא תמצא בע' טרז א' ע"ש.

כ"ר פ' וישב יעקב (פפ"ד) הנה בעל החלומות היידי ליה אתי וטעין חלמיה פי' הנה הוא.

☞ הֵידֵין (מל"ס הָיְדֵין פי' אז (dann, damals תרג' אָז אמרתי (תהלי' מ', ח') הידין אמרית. תרג' אי זה הדרך ישכון אור (איוב ל"ח, י"ט) הידין אורחא.

* היותאיום (sogleich) עיי"ע אותיאום וע' ותס.

הַיַּא (לפע"ד מל"פ هاى , هاى פי' מַהֵר מהר! מלת הקריאה לזירוז schnell, schnell, וכן בל"ע هَيَّا , هيا (schnell! hurtig! בפ' כל כתבי הקד' במימרו' דר' יוסי (שבת קי"ט.) אשור הייא אשור הייא כי היכי דלוקמן הייא (שם סוף העמוד). ובערבי פסחי' בגמ' ואפי' מן התמחוי (פסחי' קי"ב:) נזהא דארבא היליוני הייא [1]. ובר"ג דפ' ההובל (ב"ק פ"ד.) סליק בשרא הייא [2]. פי' הייא מהרה. — (א"ב פי' בלשון יוני ורו' מלת הטעם קום עשה). *[אחי"ה כונתו על ל"י εἰ δ', ἄγε age! וטעות הוא וגזרתו מל"ע ופ' הנ"ל. וכנ"ה בגיטין ל"ד. עיי"ע אשר א'. ובשבת קל"ד: גדול לא סליק בשרא הייא קטן סליק ביה בשרא הייא, כמו בב"ק הנ"ל. וכ"ה פעם אחת בכ"י א"פ לשבת ק"ל, (הובא בד"ס שם צד קנ"א.) על זה שאי' בשבת שם ליכא כתובא דלא רמו כה תיגרא הוסיף הכ"י הנ"ל עוד וז"ל הייא הייא קטקוטי וכתב בעל ד"ס ואיני יודע פי'. ובאמת כן הוא פי' הייא הייא מַהֵר מהר וכן קַטקוטי בל"ע قطقاط פי' מַהֵר והנסיון מורה כי כן הוא כי הכל צועקין מהר! ודוחקין ודוחפין זה את זה בהחתונ', ודו"ק.

☞ הַיְיָא (לפי ר"ב זו היא, ולפע"ד מלת קריאה לכאב או לתמיה ah! oh! בלש' פרס هاى = هايها ובל"ע هى) ירוש' דע"ז פרק כל הצלמים (פ"ג דמ"ב רע"ג) הייא דאהן סבא דעבדת ליה שושבתא. פי' זו היא. — ובסנהדרין פרק הנשרפין (סנהדר' ע"ט.) אהייא אילימא אסיפא פי' לאי זה ומלת לייא היא כמו להייא פסחי' פ"ק (ה':) כלפי לייא פי' להיכן. *[אחי"ה ערבוב דברים ראיתי כאן והציונים האחרונים אין להם שייכות לציון ראשון דירו' ע"ז שפתרונו כמו הַי עיי"ע וקריאת כאב או תמיהא היא כמו שכתבתי ובנו"ג בירו' שם בט"ס חייא, וכן נשנה המאמר הלזה בירו' פיאה פ"א דט"ו ע"ד אמרין חיוי דדין סבא דקמת ליה שבישתיה וט"ס הוא וצ"ל כמו בדפ' אמש' הייא דהדין סבא דקמת ליה שבשתיה ובגוף הענין עיי' ג"כ בבבלי כתובו' י"ז. וע' שבש א'. ומה שנוגע ליתר ציונים בהוספת ר"ב עיי"ע הכא אח"ז] —

* הַיְיָא, הַיְ (מלת הגוף כינוי הרומז ועוד בלשון תמיהא (dieses, jenes, welches? ירו' כתובו' פי"ב דל"ה. היי שינייך מה היא עבידא, ירו' סנהד' רפ"ח דכ"ו. היי די ליה אב ולא בן. — אהייא אילימא עיי"ע אילימא הציונים, ובירו' רגיל בסמיכות דֵּין, דָּא. ירו' שקלי' פ"ה דמ"ח ע"ד אהיי [3] דין חמר טב למעייא והיי דין חמר סמם למעייא, ושם היי דין כיף מקורר מייא והיי דין כיף אית ביה שרברובי, ירו' ר"ה רפ"א דנ"ו. והיי דין הוא שני שבחדשים והיי דין הוא שני שבשנים, ירו' מגיל' פ"א דע"ב רע"א היי (לין) [צ"ל דין] אינון ראשי פרקים, ירו' כתובו' פ"ז דל"א ע"ג בהיי דא מתניתא, ושם רפ"ט דל"ב ע"ד היי לון [? אולי צ"ל דין] רבנין? ורוב פעמים במלה אחת עיי"ע הבא אח"ז. — הייא עיין ערך היווא.

* הַיְדָא, הַיְדָה (מורכב מן היי ומן דָא (דָה) (dieses, jenes da ירו' דמאי פ"א דכ"ב: היידא מחלוקת, ירו' שבת פ"ז ד"י ע"ג היידא משום נטילת נשמה, ירו' תעני' פ"ד דס"ז ע"ד והיידה אמר, ובלשון תמיהא היידא ובהרכבת לון (קיצור מן להון) היידלון והרביתי דוגמאות בע' דֵּין אחר ע' דַּן, (דף צ"ד:) ושם תמצא גם ציונים מתיבת הַיְיְדֵנוּ הורכב מן היי, מן דֵּן ומן הוּ ופי' מי זה הוא? wer ist der.

☞ הֵיךְ (בל"ס כמו אֵיךְ בל' עבר wie) תרג' ואיך תנחמוני הבל (איוב כ"א, ל"ד) והיך וכו', תרג' ככלי יוצר (תהלי' ב', ט') היך מאן דפחר. *[אחי"ה ובהרכבה עם מא עיי"ע היכמא. ובלשון תמיהא כמו אֵיךְ, אֵיכָה בל"מ ומצינו גם בד"ה א', י"ג, י"ב היך אביא עלי. בדניאל י', י"ז והיך יוכל, ירו' עירובי' פ"א די"ט: היך עבידא, שבועו' ל': היכי אעביד. ועם מלת דמי: הֵיכִי דָּמֵי עיי' יומ' פ"ו: יבמו' ס"ג: פ"ז: פ"ח: סוט' כ"א: נדרי' י': ערכין ט"ו: וגם בנתינת טעם auf dass, damit ברכו' ו'. כי היכי דלא

[1]) וכ"ה בכ"י ב' ובנו"ג הילני הייא הילא והילוק הוליא ולי' בערוך לא כאן ולא בע' הליוני וכן ליתא בכ"י מ' וא"פ ובע"י. [2]) בנו"ג איכא דסליק בשריה הייא ואיכא דלא סליק בשריה הייא. [3]) צ"ל היי.

ליתזק, שם י׳ רע״א כי היכי דלימותו. ובהוספת נו״ן נדרים נ״א: הֵיכִין] —

* הֵיכָא (מורכבת מן הֵי כָּא כמו בל׳ עבר אֵיכֹה (wo, da, wo? יומ׳ ב׳: הני מילי היכא דליכא דדמי ליה אבל היכא דאיכא דדמי ליה וכו׳, זבחי׳ י״ד: היכא דגלי גלי והיכא דלא גלי לא גלי, מנחו׳ ק״ו. ואקטורי היכא מקטר וכו׳, חולי׳ י״א: היכא דאפשר . . היכא דלא אפשר, כל היכא עיי׳ ברכו׳ ס׳. קידושי׳ ל״ט. סוט׳ י״ב. ל״ה. מנחו׳ ק״ו. ובלשון תמיהא יבמו׳ ק״ו. אבוך היכא . . אימך היכא, יומ׳ ג׳ סע״ב מהיכא יליף לה, ב״מ ג׳. ושם: כי היכא. ובהנו״ן בסוף הֵיכָן מורכב מן הֵי כַּן = כַּאן, פסחי׳ ב׳: וכי היכן מצינו וכו׳, סוכ׳ כ״ג. היכן סוכתך, ובירו׳ אי׳ אֵיכַן והוא בל״ס עיי״ע אֵיכַן (כצ״ל במקום אֵיכֵן כמו שנדפס בטעות בה״א, ס״ז).

☞ הֵיכְדֵין (wie denn) תרג׳ איך תאמרו לנפשי (תהלי׳ י״א, א׳) היכדין תימרון לנפשי. מלה מורכבת מן היך, דין. *[אחי״ה וכמו כן בלש׳ ניחותא עיי׳ תרג׳ ירו׳ א׳ דברי׳ ט״ז, כ״א. אונקל׳ ויקר׳ ו׳, ל׳. והמלה כמו הכדין, ור״ב מסדרו בע׳ מיוחד, ואין הצורך לזה] —

הֵיכָל (משותף להשם ארמון ודביר Pallast, (Tempel ה׳ היכל ה׳ היכל ה׳ המה (ירמי׳ ז׳, ד׳) זה מקדש ראשון ומקדש שני ומקדש שלישי ש״מ תרי חרוב ושלישי יעמוד עד עולם בנזיר (בגמ׳) [צ״ל בסוף גמרא] בפ׳ בית שמאי (ל״ב:). ובר״ג די׳ יוחסין (קידושי׳ ע״א.) היכלא! בידינו הוא. פי׳ בשבוע׳ ידועות הן בידינו המשפחות אבל מה אעשה וכו׳. *[אחי״ה וכן מצינו שבועה במקדש: המעון הזה ב״ב קס״ו. כריתות ח׳. עיי״ע מעון. וכן לענין נדרי׳ שאוסר עצמו דבר מה. נדרי׳ י׳: האומר . . כהיכל ומפורש בירו׳ נדרי׳ פ״א דל״ז. כהיכל, כקרבנות דהיכל. ירו׳ תעני׳ פ״ג דס״ז. קומי לך קומי היכלא, ירו׳ סוכ׳ פ״ה דנ״ה ע״ג והמה משתחוים אין כתיב כאן אלא והמה משתחויתם (ירמי׳ ב׳, י״ג) . . אלא שהיו משתחוים לחמה ומשתחוים להיכל. שהש״ר סוף פ׳ שיר השירים והילילו שירות היכל (עמוס ח׳, ג׳) שבחות דהיכלא. הקבוץ ירו׳ שקלי׳ ספ״ה דמ״ט: ויבן היכלות (הושע ח׳ י״ד) לא הוו בני נש דילעון באורייתא] —

☞ הֵיכְמָא (gleich wie) תרג׳ כאשר ראיתי חורשי און (איוב ד׳, ח׳) היכמא דהמיתי, מלה מורכבת מן היך מא. *[אחי״ה ובירו׳ גם בה״א בסוף ירו׳ עירובי׳ פ״א די״ט: היכמה דתימר תמן, וגם בשתי תיבות ירו׳ מגילה פ״א דע״ב: היך מה דאמרת להון, ירו׳ סוכ׳ פ״ג דנ״ד. היך מה דאמרת לדין וכו׳, ירו׳ פיאה פ״ח דכ״א. היך מה דהוה יליף] —

☞ הֵיכְנָא (בל״ס הָכַנָא פי׳ כן בל״מ (so, also תרג׳ לא כן הרשעים (תהלי׳ א׳, ה׳) לא מטול היכנא רשיעי. מלה מורכבת מן היך ומן נא.

* הִילָא (שם אמורא) עיי״ע אִילָא.

* הִילָא (קריאת וזירוז הספנים) עיי״ע הייא א׳. ובל״ע هلا הקול אשר בו מזרזין הסוסים, וכן בלשוננו !Halloh.

* הַיְלֵין עיי״ע הָלֵין.

* הֵילָךְ (= אֵילֵיךְ מורה גבול המקום והזמן וענינו כמו הֵנָּה בל״מ ועוד כמו הלאה ,hier, dort (weiter זבים פ״ג מ״ב וירו׳ סנהד׳ פ״ז דכ״ד רע״ג זה מושך הילך וזה מושך הילך. ירו׳ ביכורי׳ רפ״ב דס״ד ע״ג מכן והילך חיי צער, ירו׳ חגיגה פ״ג דע״ט רע״א מכאן והילך בחולין שנעשו על טהרת הקודש, ירו׳ יבמו׳ פ״ט די״א ע״ג מכאן והילך הוא איש. ותרג׳ הֵנָּה ותרג׳ הלם: הלכה וכ״ה בל״ס הרכא וא״כ הילך כמו הלכה. ועוד י״ל שמלת הילך כמו אילך עיי״ע ה״א צ״ד ואז הוא נגזר מפעל הלך, ילך. — ומה שענינו הא לך עיי״ע הֵי.

* הִימ . . . (מלת היחס ומחובר רק בכנויים כמו בל׳ עבר מִמ . . עם הכנויים מִמֶּנִּי, מִמְּךָ וענינו מִן (von, aus נדרי׳ ט׳. הרבה פעמים אי׳ הימנו. כתוב׳ כ״ז: חוץ מהימנה ובעלה, ב״ר פפ״ז למעלה הימנה, ירו׳ שקלי׳ פ״ח דל״ח. אין לוקחין הימנו. גיטין פ׳. ב״ר פ׳ ל״ח רש״י לבראשי׳ י״א, א׳; לאיוב א׳, א׳ לא כל הימנו וכו׳. ובגוף נוכח בהשמטת הנו״ן נדרי׳ ה׳. מודרני הימך, שמ״ר פט״ו וכל הימך לומר וכו׳, במד״ר פ״ד לא הימך לומר וכו׳.

* הֵימִין (בל״ס הַיְמֵן כמו הֶאֱמִין בל׳ עבר והוא אַפעל מן אָמַן (glauben, trauen שבועו׳ מ״א רע״ב דלא לדידיה הימניה הכא הא הימניה, ושם מ״ב. מהימנת לי וכו׳, הא הימניה וכו׳, מי מהימניה וכו׳, ירו׳ ברכו׳ פ״ב ד״ד ע״ג לא לך הימנית אלא לאילין דברישך הימנית, בינוני: שבת י׳: אלהא מהימנא, כתובות כ״ז: לא

מהימנא . . מהימנא. יבמו' ס"ה: היא מהימנא. ירו' חגיג' פ"ב דע"ז ע"ד לית הוא מהיימנתי.

* הֵימָן (תואר מערך הקודם כמו מְהֵימָן zuverlässiger, beglaubigter; והשם הֵימָנוּתָא (Zuverlässigkeit, Glauben, Treue) ירו' ב"ק פ"ד ד"ד: אית בר נש בעי מיתן כמה ומיתקרי הימן, והנקבה ילק' פנחס רמז תשע"ו דף רמ"ז סע"ג רוח של כל אחד ואחד . . אי זו הימנית אי זו קפדנית. שבת י': שרי למימר הימנותא בבית הכסא וכו', סנהד' ל"ח: הימנותא בידן עיי"ע פרוונקא. ב"מ ט"ו: ט"ז. ניהא ליה דליקו בהימנותא, ע"ז ט'. קמו בהימנותייהו. נדרי' מ"ט: הימנותא בידא דההיא איתתא אי טעימנא וכ"ה בברכו' נ"ה. בב"נ ובכתב יד פ' הימנותא בידא דהאי איתתא וכו'.

* הימונא עיי"ע הנמא.

* הימום (בל"י ἅμμα Amulet das um den Leib getragen wurde) ב"ר פמ"ה הנה נא עצרני ה' מלדת אמרה ידעת אנא מהיכן היא סִבָּתִי לא כשהם היו אומרים לי קמיע היא צריכה הימום היא צריכה אלא הנה נא עצרני ה' מלדת. ורבינו בע' מיימים גורס מיימים היא צריכה פי' קמיע היא צריכה כלומ' רפואה מלשון מחי ומסי ור"ב פי' שם בל"י אומנות המילדת וכיון על ל"י μαίευσις das Entbinden einer Schwangern ואין ההמשך סובלו, ובדפ"ר הגי' מיימים היא צריכה ס"א קמיע היא צריכה וזה נכון יותר וא"כ הימום או לגי' רבינו מיימים אחד הוא עם קמיע ובאמת בילק' לך לך ריש רמז ע"ט הגי' יודעת אני מהיכן היא מכתי לא מפני כשפים ולא מפני קמיע שאני צריכה וכו' וא"כ הוברר שגי' אמיתית היא הימום והוא בל"י הרשומה קישור וקמיע שחוגרות הנשים העקרות, ובלש' יוני נקרא קמיע περίαμμα אולם השם רק ἅμμα פי' הגורה וקמיע. והח' לעווי טעה בזה ובע' הבא.

* הימסיון (ein Edelstein) שמ"ר ספל"ח גד הימסיון. לפע"ד משובש תחת הימינטון והוא אמיינטון אשר במקומו נכתב גם המוטון עיי"ע אמיינטון ומ"ש. ור"ב הביא המלה בערך הימיסיון בלי פירוש.

* היימים ט"ס תחת הימיסו עיי"ע המיסו.

* 1 הִין (= אִין פי' אִם wenn) ירו' ביכורי' פ"א דס"ג ע"ד הין תימר כגבוה הן אינו מביא ואין תימר אינו כגבוה מביא. ושם כמה פעמים אין תימר. תו"כ ויקרא פרק י"א רפ"ח הין אם האומר אינו חייב השומע חייב? פי' הין כמו אם ואחד מיותר ובאמת הראב"ד לא גרס הין וכן לי' בילק' ויקרא רמז ת"ע דף קכ"ז סע"ג. או אולי הין כאן כמו הֵן בל"מ, ובא לעורר כונת השומע.

* 2 הִין, הֶן (= אִין כמו הֵן בל"מ בא לאַמֵּת הדבר ja! jawohl!) מנחו' ס"ה. ירו' ר"ה ספ"א דנ"ז ע"ג בא השמש אומר הין, ב"מ מ"ט. מה ת"ל הין צדק (ויקר' י"ט, ל"ו) שיהא הן שלך צדק ולאו שלך צדק. ירו' מעש' שני פ"ד דנ"ה: א"ל והינו הין צדק? אמרין בשעה שאמר הין צדק הוה. וכן בירו' גיטין פ"ו דמ"ז סע"ד ושם אי' וְהֶן הוא הין צדק אמר ליה בשעה שאמרו הין צדק היה. ירו' שביעי' ספ"י דל"ט סע"ד ההן לאו צדק והין צדק אמר בשעה שאמר הין של צדק היה, ירו' שבועות פ"ד דל"ה ע"ד ואהן הין לא בצדק הוא והין צדק אמר וכו', ירו' עירובי' פ"ג דכ"א: ירו' נדרי' ספ"א דל"ז. ממשמע לאו אתה שומע הין (ובבבלי רגיל מכלל לאו אתה שומע הן) ירו' שבועו' פ"ג דל"ד רע"ד לאו כהין והין כלאו, ירו' סנהד' פ"י דכ"ח ע"ד . . והוא אומר הין, מכילת' יתרו מסכת' דבחדש פרשה ד': לאמר (שמות כ', א') שהיו אומרים על הן הן ועל לאו לאו . . ר"ע אומ' על הן הן ועל לאו הן. ושם ר"פ ה' אמלוך עליכם אמרו לו הן והן. תנחום' אמור סי' ו' אמר לו הן (כמה פעמים).

* הֵינַא עיי"ע הן ג'.

* הֵינָא (בל"ע هيّن קל leicht) בפסחי' ל"ז סע"א יוצאין במצה הינא ופירשב"ם הינא אינה אפוייה כל צורכה לשון אל תאכלו ממנו נא, וגי' מצה נא אי' ג"כ במנחו' ע"ח: ובפי' ר"ח לפסחי' צד ס' ובירו' פסחי' פ"ב דכ"ט סע"ב ובשאילתות צו סי' ע"ז וכ"ה בכ"י ש"ס לפסחי' עיי' ד"ס שם צד נ"ב שהביא כי כ"ה גם בהלכות רי"ץ גיאת עמוד צ"ו וכ"ה ברי"ף ובהוספת הרשב"ם כ"י אי' ואני שמואל גורס הינא ע"כ וא"כ הגי' הזו עפ"י עדות הרשב"ם הוגה ואם נקיימה אז היא ל"ע הנ"ל וענינו קל. וקצת ראיה מצאתי מירו' פסחי' הנ"ל שאי' שם יוצאין במצה עבה . . יוצאין במצה נא, וא"כ נא הפכו של עבה.

* הַיְינוּ (מורכב מן הַיי ומן ניהו בקצור נוּ פי' זה הוא das ist er, es) ברכו' כ"ה סע"ב היינו דבעא מיניה רב יוסף וכו', שבת ק"ג: כתובי ע"א רע"א היינו ת"ק, סנהד' מ"ז. היינו דתניא,

עירובי' י"ט היינו דאמר ושם ודילמא היינו וכו'. היינו הך עיי"ע הך. שבת קי"ח: היינו ורדימוס היינו מנחם. ורגיל מאוד היינו דאמרי אינשי עיי"ע אנש כל הדוגמאות. ירו' תרומ' פ"ב דמ"א: היינו נושו [צ"ל נושך] . . והיינו חמשה שקין בגורן. ב"ר פפ"ז היינו בעליך. ובשהש"ר פ' חכו הגי' אינוי עיי' ערכו בח"א, ע'.

* הֵינוּן (בל"ס הָנוּן בקצור מן הָא אינון פי' אלה, הֵמָּה (jene, die, welche ירו' ר"ה פ"ב דנ"ח סע"א בהינון דהוון קיימין חד מלעיל וחד מלרע . . בהינון דהוון קיימין שווי. ב"ר ספ"ט הינון אותיות דדין וכו' עיי"ע דִין, ועוד עיי"ע הנון במו"ע.

* היני, הני, הנהו עיי"ע הני וע' הן ד'.

* הִינָם (צ"ל חִנָם) עירובי' י"ט. גיהנם גיא שעמוקה כגי הינם שהכל יורדין בה על עסקי חנם כ"ה לנכון בדפ' שונצי' ופיז' ועיי' ד"ס לעירובי' צד ל"א: ומ"ש, ובנו"ג בט"ס היגם ומ"ש הח' לעווי ע' הינם אין בו ממש.

* הינומא עיי"ע הנמא.

* הינצבו (?) (ט"ס, שם מקום) יבמות פ"ה. איקלעו להינצבו לאתריה דרב אידי בר אבין ונוסחאות שונות הביא הח' נייבויער בספרו גיאגראפיא צד ש"ץ ע"ש ולדעתי עיקר הגי' כגי' הב"ח שכנציב עיי' ערכו.

* הירנית (מלש' יוני ורו' הרשומ' בע' אירוניות) והקבוץ הירניות עיי"ע אלפס וש"נ.

* היתלו (שם מקום) יבמות נ"ט. מעשה בריבה אחת בהיתלו וכו' ובתוספת' נדה פ"א בהיתלות ובדפ' אחרי' בהיתלה, והח' נייבויער לא הביא שם המקום הזה ולפע"ד אולי ישוה עם עיר יִתְלָה (יהושע י"ט, מ"ב) או חֶתְלֹן (יחזק' מ"ז, ט"ו; מ"ח, א').

☞ הָךְ (מפעל הוּךְ פי' הלך והלמ"ד נשמט gehen) תרג' ואלכה לארוני (בראשי' כ"ה, נ"ו) ואיהך לרבוני. *[אחי"ה והלמ"ד נשמט על דרך אוץ, עוף במקום אלץ, עלף, וככר רגיל השרש בעזר' ה', ה'; ו', ה'; ז', י"ג, והרבה בתרג' ד"מ לבראשי' כ', י"ג; דברי' כ"ט, י"ז; ישעיה מ"ה, ב'; יואל ב', כ'; תהלי' ל"ב, ח' וזולתם] —

* הָךְ (הורכב מן הא בהוספת ךְ ונתקצר, הָךְ פי' זה dieser, jener) יומ' י"ג. מיתה הא, קיימא הך; מיתה הך, הא קיימא הא, ושם קרוב לראש העמוד: ביתו אמר רחמנ' והך לאו ביתו הוא, כתובו' ע"ב סע"א מאן דמתני לה אהא כש"כ אהך. אבל מאן דמתני אהך וכו', שם ע"ג, אבל בהך אימא מודי ליה וכו', גיטין מ"ד: חדא הך ואידך וכו', מנחו' ל"ה רע"א דהך דבעי וכו', ר"ה כ"ה סע"ב, סוכ' ד' סע"א יבמו' כ"ג: היינו הך. ב"ק ב' סע"א הך דהוה במשכן . . הך דלא הוה במשכן, ב"ב נ"ח. הך איתתא. ורמ"ל הביא רק דוגמא זאת בע' הך בלי ציון הוספתו ע"י כוכב וע' הקודם השמיט כלל. — ועיי' עוד ע' הן ד' בסוף הערך.

☞ הָכָא (מורכב מן הא וכא = כֹּה בל"ס הָךְ, הָכָא פי' פה hier) תרג' מי לך פה (בראשי' י"ט, י"ב) מא לך הכא. *[אחי"ה והרבה בש"ס והפכו התם עיי' ברכו' ד': ה': נ"א: ר"ה ד'. ושם: סוכ' ד'. פסחי' קי"ד. גיטין ג'. ב"ק ע"ד: חולין ה'. קידושי' נ"ט. כתובו' ט"ז. שבועו' כ"ז: ועוד זולתם, סנהדר' ה'. וירו' ברכו' פ"א ד"ג ע"ד וירו' כתובו' רפ"ב דכ"ו. עיי"ע התם. ובירו' אי' גם בה"א בסוף ירו' חגיג' פ"ב דע"ה. הֵיךְ אתית להכה הדין יומא. אבל גם באל"ף עיי"ע הכן ב', וע' כא] —

☞ הָכְדֵין (eben so, so auch) תרג' כן ארחות כל בוצע (משלי א', י"ט) אנון אורחתא. מלה זו מורכבת מן הכי דין. *[אחי"ה ויותר טוב מן הֵיךְ דֵּין ובאמת במקום הכדין שבדפוסי תרג' אי' לרוב פעמים בכ"י תרג' היכדין עיי"ע אצל הח' לעווי עמת"ר צד קצ"ז, וכן הֵיכְדָּא תרג' ירו' דברי' ט"ז, כ"א ועיי"ע היכדן] —

* הַכְחָשָׁה (הֶכְחֵישׁ) (ענינו כמו כחש בל"מ רזון, וכזוב 1 Abmagerung; 2 Lüge, Widerspruch) ב"ק צ"ד. הכחשה דהדר . . הכחשה דלא הדר. — ב"ק ע"ג: ע"ד: הכחשה תחילת הזמה היא. ב"מ ג' סע"ב אינו בהכחשה ובהזמה . . ישנן בהכחשה ובהזמה וע"ש היטב ובדף ד'. ירו' יבמות פט"ו דט"ו. רב אמר הכחיש עדות בתוך עדות לא בטלה העדות ר' יוחנן אמ' הכחיש עדות בתוך עדות בטלה העדות. ושם הכחיש עדות לאחר עדות לא בטלה העדות. וכ"ה בירו' נזיר ספ"ג דנ"ב ע"ד ושם אי' הכחש.

* הָכִי (פי' כֹּה so, also הורכב מן הָא, כִּי, ובירו' הָכֵן) ברכו' ב': הכי קאמר ליה, יבמו' כ"א: גיטין ה'. אי הכי. ברכו' ה': עירובי' צ"ח. קידושי' נ"ט. גיטין ע'. אדהכי והכי פי' עד כה

ועד כה (מ"א י"ח, מ"ה), ב"ב פ"ט. עד הכי, זבחי' י"ד. להכי לא כתיב וטבל דמשמע הכי ומשמע הכי. גיטין נ"ד: בתר הכי ר"ה כ"ח. הכי השתא. נזיר ב'. עיי"ע בר הכי.

* הַכָּיָה, הַכָּאָה (מפעל נכה (das Schlagen ירו' ב"ק פ"ד ד"ד ע"ג הכהו ראשון הכיית מיתה וכו', מכות ח' סע"ב וט' רע"א כגון שהכהו הכאה שאין בו שוה פרוטה . . ולא מקשינן הכאה לקללה, וכ"ה בכתובו' ל"ב: ובסנהד' פ"ה. ושם מסיק מקשינן הכאה לקללה.

* הָכֵיצַד (פי' באיזה צד, באיזה אופן auf welche Weise?) ירו' ר"ה פ"א דנ"ו ע"ד הכיצד משעת לידתו את מונה לו, פי' כמו הא כיצד וכ"ה שם בריש העמוד הא כיצד נולד לו, וגם רגיל בירו' באי זה צד עיי' ירו' ברכו' פ"א ד"ב ע"ד, ירו' כתובו' פ"נ דכ"ז ע"ד ועיי' עוד ע' איזה ובבבלי רגיל להיות כיצד עיי' ערכו.

* הכאכא (= חכאכה פי' בל"ע هكوك, حكاك ענין חבטה על ידי גרידה וחיכוך das Frotiren, Reiben) תוספת' ב"ק פ"ט ר' יהודה היה קורא אותה הכאכא וכל זמן ש ה ן חוככין זה את זה הרי אלו נשבעין ונוטלין. ומגן אברהם היה גורס קורא אותה הכאה כאי, וגי' כאי אי' ג"כ בכ"י וויען והח' צוק"מ הביא גם הגי' אותה הכחכה וצ"ל הכאכה ובכ"י אירפורט חסר כל המאמר מחסרון ידיעת הסופר ובלי ספק צ"ל חכאכה וכ"ה בתוספת' שבועות רפ"ו ר' יהודה היה קורא אותו הכאבין כל זמן שהן חובבין זה את זה כ"ה בכ"י וויען וצ"ל היה קורא אותו חכאכין כ"ז שהן חוככין וכו', ובדפ' תוספת' שם נשתבש ע"ש ובירו' שבועות פ"ז דל"ז ע"ד אי' ר' יהודה היה קורא ח ב ט י כל זמן שהן חוככין זה בזה הרי זה נשבע ונוטל, ולפע"ד גם כאן צ"ל קורא חככי או חככא. וגי' כל זמן שהן אי' לנכון בתוספ' כ"י אירפורט לב"ק וכן הגיה לנכון הרב בעל מגן אברהם ובנו"ג שם בט"ס כל זמן ש א י ן וכו'.

* הָכֵל, הָכִיל פי' בל"ס כן, באופן זה עיי"ע הבל כי כן גרס רבינו וע"ש.

☞ הַכְלוּס (בל"י ἄκυλος, die essbare Eichel) משנת תרומות פרק בתרא (פי"א מ"ד) הכלוסין והחרובין של תרומה אסורין לזרים, פירשתי בע' אכלוס. *[אחי"ה ר"ל בע' אכלסון ועיקר הסדר הוא אלכסון ע"ש. בנו"ג בתרומ' שם הכליסים ובמשניות הישנים הכליסין, ובירו' והכלסים ובעוקצין פ"א מ"ו והכלוסים. ירו' ערלה פ"ב דס"ב רע"ב וירו' ביכורי' פ"ג דס"ה רע"ג תרומת הכליסין והחרובין וכו', וכנים דברי ר"ב כי הכליסין כמו אכליסין ע"ש וכן תמצא המלה בלא ה"א עיי"ע כלס, ודעת הרמב"ם ורע"ב בפרק י"א דתרומו' שהוא מין תאנים ובעוקצין פי' שהוא מין קטניות ועיי' תוי"ט לעוקצין שם ועוד עיי' מ"ש בע' כלס] —

* הַכְמָנָה (das Verstecken) עיי"ע כמן.

הָכֵן (bereite vor) בחוץ מלאכתך (משלי כ"ד, כ"ז) מפורש בס"ג דפ' משוח מלחמה (סוטי' מ"ד.). *[אחי"ה עיי"ע תלמוד שם האריך רבינו] —

* הָכֵן, הָכֵין, הָכֵינִי (מורכב מן הָא ומן כֵּן ובל"ס הָכַן, הָכַנָא פי' כן בזה האופן so, auf diese Weise) מורגל בירו' עיי' ירו' מעש' שני פ"ד דנ"ה רע"ג מיתמר לי הכן (ב' פעמים), ושם כד איתמר לך הכין, ושם: חמית בחילמי הכין. ירו' מעשרו' פ"ב דמ"ט סע"ג וירו' עירובי' פ"ב ד"כ: וכא הוא אמר הכין, ושם פ"ג ד"כ סע"ד והכא את אמר הכין. ירו' סוכה פ"ה דנ"ה רע"ב אמרון ליה הכין וכן ע"ש ובאיכ"ר פ' על אלה ופ' קלים היו נשתנה הנוסחה. ירו' תעני' פ"ג דס"ז. הוא אמר הכין ואת אמר הכין, ירו' יבמו' פ"ד ד"ו. והנא אמר הכין. ירו' יומ' פ"ב דל"ט סע"ג תלמידוי דר' יוחנן בשם חילפיי הכיני. ושם רע"ד תלמידוי דר' יונה בשם ר' חילפיי הכיני.

* הֲכָנָה (מפעל כון Zubereitung) ביצ' ב': עירובי' ל"ח: משום הכנה . . דאמ' רבה מ"ד (שמות ט"ז, ה') והיה ביום הששי והכינו וכו'. ביצ' ד'. הכנה דרבה ועיי' תוספו' ביצ' ב': ד"ה והיה ובעירו' ל"ח. ד"ה משום. ירו' שבת פ"ג ד"ו ע"ב ואינו בהכנו . . ואינן בהכנן (איזה פעמים). ירו' ביצ' רפ"א ד"ס רע"א ספק הכן מותר . . ספק הכן אסור. ושם בהכינה של אמו. — מכות י' רע"ב תכין לך הדרך (דברי' י"ט, ג') עשה לך הכנה לדרך.

* הֲכִינָה (מפעל כנה Benennung mit Zunamen) תעני' כ': מגיל' כ"ח. (לפי גי' כ"י ל"ד עיי' ד"ס שם) ולא קראתי לחברי בהכינתו ואמרי לה בחניכתו ובכ"י א"פ הגי' בהכינתי וא"ל בהכינתו, ורבינו בע' חנך א' גרס בחניכתי וא"ל בחניכתו.

* הַכְנָסָה (das Hereinbringen, Hereintragen) ריש שבת עיי"ע הוצאה. ירו' שבת רפ"א ד"ב: וירו' שביעי' רפ"א דל"ב. הכנסה והוצאה . . יציאות השבת אין הכנסה בכלל. ירו'

הוריות פ"א דמ"ו. הכנסה והוצאה אחת היא . . הכנסה והוצאה שתים הן. שבת קכ"ז. הכנסת אורחים. ב"מ צ"א סע"א מאי אחיזה הכנסה פי' כמו הכנסת עטרה יבמו' נ"ה: עיי"ע ער ג'. וע' הערא‌ה. ירו' יבמו' פי"ב די"ב ע"ג וירו' ב"ב פ"ג ד"ד. הכנסת פירות. במד"ר פי"ז וקהל"ר פ' לך אכול הכנסת ישראל לארץ. סוכ' מ"ט: הכנסת כלה לחופה. כתובו' י"ז. מגיל' ג': הכנסת כלה. עיי"ע כנס —. והכנסת כלה בסדר הקבלה לר"א הלוי בן דוד פירושו קבוצת ממון לצורך הישיבה עיי"ע כלה.

הכר (או מפעל נכר erkennen או מפעל כרה ציר (graben (עירובי' י"א: מנחו' ל"ג.) עיי' בע' אבקתא ובע' ציר ומלה זו מגזרת בור כרה (תהלי' ז' ט"ז) או מגזרת ויכירה ויאמר (בראשי' ל"ז, ל"ג) וטעם המלה חור המשקוף כרוי בו אשר הציר מכירו [1].

* הַכָּרָה, הֶיכֵּירָא (מפעל נכר das Erkennen) ירו' נדה פ"א דמ"ט רע"ב וירו' יבמות פ"ד ד"ו. ותוספת' נדה פ"א הכרת העובר. ירו' סוט' פ"ט דכ"ג ע"ג הכרת פנים ובירו' נדה פ"ג ד"נ ע"ג הכרות פנים צ"ל הכרת. — פסחי' קי"ד: דליהוי ביה היכירא לתינוקות ושם כי היכא דתיהוי היכירא לתינוקות. יומ' ב'. כי היכי דליהוי לה היכירא. הוריות י"ג: לא בעו למיהוי היכרא בין דילי לדידהו והקבוץ זבחי' כ"א: בי תרי הֶיכֵּרֵי הוי עבדי.

* הַכְרָזָה (מפעל כרז das Aufrufen בל"י κήρυξις מפעל κηρύσσω) סנהד' כ"ו: הכרזה בבית דין . . בעי הכרזה . . לא בעי הכרזה. ושם פ"ט. ארבעה צריכין הכרזה. מלאך הממונה על ההכרזה וכו' עיי"ע אכרזיאל.

* הֶכְרַע, הַכְרָעָה (מפעל כרע: א') ענין העדפת דבר; ב') ענין נטיה 1. Ueber-gewicht, Zugabe; 2. Zu- Hinneigung) כריתות ה'. כשהוא שוקל בהכרע הוא שוקל או עין בעין הוא שוקל עיי"ע בד ב'. ב"ב פ"ט. נותן הכרע אחד לכולן. סנהד' ק"ב סע"א אין לך כל פורענות ופורענות שבאה לעולם שאין בה אחד מכ"ד בהכרע ליטרא של עגל הראשון. והקבוץ כריתו' שם. הקב"ה יודע הַכְרָעוֹת עיי"ע בד ב'. — פסחי' כ"א רע"א. נזיר נ"ג. חולין קל"ז רע"א אין הכרעת שלישי מכרעת (ב"ק קט"ז. אין הכרעה וכו') עיי"ע כרע ב'. ירו' סנהד' פ"א די"ח: אף הפשרה צריכה הכרעת הדעת. — יומ' נ"ב סע"א חמש מקראות בתורה אין להן הכרע מן התורה שאת משוקדים מחר ארור וקם. כ"ה בכ"י מ' אבל בנו"ג רק אין להן הכרע ובנוסח הכ"י מצאתי מפורש בשהש"ר פ' כי טובים . . חמשה הכרעות שבתורה ועיי' עוד הברייתא בירו' ע"ז פ"ב דמ"א סע"ג ומכילת' בשלח סוף מסכ' דעמלק פרש' א'. ב"ר פ"פ. תנחומ' בשלח סי' כ"ו. ילק' בראש' רמז ל"ז. ברית' דמלאכת המשכן פ"י. והקבוץ ירו' מגיל' פ"ד דע"ד סע"ד ויבינו במקרא (נחמיה ח', ח') זה המסורת וי"א אילו ההכריעים וי"א אילו ראשי פסוקים. ובב"ר פל"ו הובא בילק' נח רמז ס"א הגי' אילו ההכרעות והראיות. ובילק' נחמי' אלף ע"א ונדרי' ל"ז: חסר זה.

* הֶכְשֵׁר, הֶכְשִׁיר (מפעל כשר das Tauglich-machen, das Tauglichwerden) חולין ל"ו רע"ב התם הוא דבעי הכשר וכו'. אימא לא ליבעי הכשר וכו'. ושם עשאוהו כהכשר מים וכו'. (איזה פעמים). שם קכ"א. הכשר מים. ושם כל שסופו מטמא טומאה חמורה לא בעי הכשר וכו' ע"ש ובזבחי' ק"ה. ובנדה נ"א. הכשר טומאה (זבחי' שם). הכשר שרץ (נדה שם). ב"ק פ"א מ"ב הכשר כל נזקו. ירו' ב"ק רפ"א ד"ב. הכשר נזקין. ירו' כלאים פ"ז דל"א. הכשר זרעים. ירו' ע"ז פ"ד דמ"ד ע"ב הכשר בצירה. ירו' יומ' פ"ו דמ"ג סע"ד מהו שיטמו בגדים בלא הכשר וכו' ושם דמ"ד רע"א טומאת אוכלין בלא הכשר וכו'. — ירו' פסחי' פ"ה דל"ב רע"ב אין את יכול לבור פסולו מתוך הכשירו. ירו' גיטין פ"ג דמ"ד ע"ד מפסולו את למד הכשירו. חולין י"ט: כי נפקא חיותא בהכשירא קא נפקא. ב"ר פי"ד כלי חרסברייתו מן המים והכשירו באור.

* הַכְשָׁרוּת (fromme Art und Weise) מכילתא בא סוף פרש' ט"ז מוציא אסירים בכושרות (תהלי' ס"ח ז') ר' נתן אומ' בכושרות במעשה הכשרות שלהם וכו' ושם: אלא שנהג עמהם בהכשרות. ובילקו' תהלי' ר' רמז תשצ"ה גרס בשם המכילתא ר' נתן אומר בהכשרות במעשה הכשרות שלכם וכו'. — תעני' י'. הכשרת מים כ"ה בכ"י ב' ובע"י ובילק' ש"ב כ"ב ואיוב ל"ו וכ"ה ברש"י אבל בנו"ג חכשרת ובכ"י מ' חכשרת מים עיי"ע חכשר.

הל (משרש הֲלָא = הֱלִי נרדף עם לְאִי ermüden, sich abmühen) לא יכהה ולא ירוץ (ישעי' מ"ב, ד') לא יהלי ולא ילאי [2]. לא יגעו לריק

[1]) עיי"ע צר ה'. [2]) בנו"ג לא ילהי.

(שם ס"ה, כ"ב) תרג' לא יהלון ¹) לריקנו, ויגעו עמים בדי ריק (ירמי' נ"א, נ"ח) [ויהלון עממיא], הלאות אנשים כי תלאו (ישעי' ז', י"ג) תרג' מַהֲלַן ית נבייא ארי תַהֲלוּן ית פתגמיא.

הל (= הוּל בל"ע هال שפך הקמח והיינו הפסולת כלומ' מנפה sieben ועיי' עוד ע' נהר והשם מהולתא Sieb) בס"ג דפ' אין צדין (ביצ' כ"ט:) כמה מהולתא קא רקדן בנהרדעא, [דביתהו דרב יוסף] הוה קא נהלה קמחא אגבא דמהולתא ²), בב"ר פפ"א קום עלה בית אל מהולתא טרשא אקיש עלה פי' בע' טרש. מהולתא פי' נפה. *[אחי"ה עיי"ע טרש ג' והפי' שם הובא בפי' המלות בילק' וישלח רמז קל"ה ושם ג"כ הגי' טרשא וכ"ה בתנחומ' וישלח סי' ח' אבל בנו"ג בב"ר שם חרשא ועיי' במ"כ שם. ועיק' הגי' טרשא מל"ע כשאוכיח בהגיעי לשם] —

* הַל, הַלָּא, הַלָּן (פי' בל"ס הל כמו הלאה בל"מ ובנו"ן נוספת בסוף אצל רז"ל פי' מכאן ולמעלה, מכאן ולהבא wie folgt, von da und weiter) ירו' שבת ע"א ד"ד, ר' חייא בשם ר' אתקין להל. ירו' ר"ה פ"ב דנ"ח רע"ב אקדמון ליה חד סב לעיבורא ואעלוניה מן ההוא תרעא דלהל. ויק"ר פ"ל מה דאזל אזל מן הכא ולהלא נחל חושבנא, ובקצת דפוסי' הגי' מן הכא ולהלן. ב"ק פ"ד, מה להלן ממון אף כאן ממון, סוט' ל"ח, מה להלן בלה"ק אף כאן בלה"ק, ושם מה להלן בעמידה אף כאן בעמידה וכו', ושם נאמר כאן כה תברכו ונאמר להלן וכו' ע"ש. ירו' כתובו' פ"ד דכ"ח סע"ד בני בנים שכאן הוא בני בנים של הלן, ירו' גיטי' פ"ה דמ"ו סע"ד בני בנים שכאן הוא בני בנים של הלן, עיי' בבלי יבמו' ס"ב: ותוספת' שם פ"ח. ב"ר פ"נ ויאמרו גש הלאה: קרב להלן, (ותרג' אונקל' קריב להלא) ויק"ר פ"י תבא לקיחה של כאן ותכפר על לקיחה שלהלן.

* הלבון עיי"ע הלמן.

הלבשוש (והנכון בכ"ף כמו"ע והוא בל"י ἕλκωσις פי' פצע וחבורה Wunde) אספר כל עצמותי (תהלי' כ"ב, י"ח) אחוי הלבשושי גרמי. נמקו חבורותי (שם ל"ח, ו') איתמסיאו הלבשושי. (א"ב פי' הלכשיש באות כ"ף בל"י פצע וחבורה). *[אחי"ה בנו"ג כגי' הערוך וכן בתרג' באיוב ט' י"ז ובתר"י א' שמות כ"א, כ"ה אבל בדפ"ר בתרג' לנכון בכ"ף. וכן העתיק סומכוס הֻכָּה (ש"א ה', י"ב) ἕλκος ἔχω] —

הלה (פי' בל"ע ألّ זה ולדעת ר"ב הוא מל"י ἄλλον, מל"ר ille) משנת דמציעא בפ' המפקיד (ב"מ ל"ו:) כיצד הלה עושה סחורה, פי' בל"י אחר עיי' אלון ובל"ר פי' הלה הוא. *[אחי"ה ול"נ לגזרו מל"ע הנ"ל, וכנ"ה ב"מ קי"ג רע"ב אלא עומד מבחוץ והלה מוציא לו משכן . . והלה נכנס ומוציא לו משכונו וכו', והקבוץ הללו כמו בל"ע اللاء = אלה ערובין נ"ד. הללו נוצצין והללו נובלין, ביצ' ט"ו: הללו בעלי פטסין הללו בעלי חביות, סנהד' צ"ד. כל הנסים הללו וכו', הוריות י"ד. מי הם הללו שמימיהם אנו שותים וכו', פסחי' קי"ז סע"ב בין הכוסות הללו וכו' — ועוד בענין האחר: נדרי' פ"ג מ"א והלה אומר, שם פ"ד מ"ח והלה מותר בה . . והלה נוטל ואוכל. ועוד הקבוץ בל"ס הלין עיי"ע אחר ע' הלמן] —

* 1 הַלְוָאָה (das Verleihen, Ausleihen) ענינו ידוע מפעל לוה: ב"ק קי"ג רע"ב הפקעת הלואתו, ב"מ י"ד. שטר הלואה, ושם שטרי הלואה, ושם פ"ב. במשכנו שלא בשעת הלואתו אבל משכנו בשעת הלואתו מי אמר וכו'.

* 2 הַלְוָאָה, הַלְוָיָה (מפעל לוה das Begleiten) סוט' מ"ו: כופין ללויה ששכר הלויה אין לו שיעור, ירו' סוט' פ"ט דכ"ג ע"ד ופטרנוה בלא הלוייה ועיי' בבלי שם מ"ה: ועיי"ע אלוייתא וע' לוייתא.

הַלְוַאי (כמו לוּ, לוּא בל"מ והוא כמו אלואי = לואי עיי' ערכם o dass doch! wenn doch!) תרג' לו עמי שומע לי (תהלי' פ"א, י"ד) הלוואי דעמי שמיע לי. *[אחי"ה וכן בתר"י א' בראשי' י"ז, י"ח; שמות ל"ב, ל'; במדב' כ', ג'. ב"ר רפ"ט הלואי תהא מעלת חן לפני בכל עת וכו' ושם הלואי תהיה החופה הזאת מעלת חן לפני וכו', ושם פל"ט הלואי יהא חלקי בארץ הזאת. מגיל' י"ד רע"א טול אותה בחנם והלואי ובכ"י מ' הגי' ולואי עיי"ע לואי. איכ"ר פתיחת' י' הלואי השוה אותי עבדי לבני כנסיותיו . .

---

¹) בנו"ג יהלון. ²) בנו"ג כמה מהולתא הדרן אבל בכ"י מ' דקרן וצ"ל רקדן וכ"ה באו"ז הל' יו"ט סי' שנ"ח ובמ"מ הלכו' י"ט פ"ג הלי"ה, ובשאילתו' פ' אמור סי' ק"ז כמה מהולאתא איכא דרקדן בנהרדעא, ובשט"מ לביצ' הובאו שתי נוסחאות ועיי' חי' הרשב"א שהאריך בזה.

הלואי השוו אותי בני כגרזימי הזו וכו', עיי' ח"ב, שס"ב וכן באסת"ר פ' גם ושתי, ושם: הלואי לא הכרתיך יעקב וכו'] —

* הַלָּז (מל"מ וכן בל"ע الذى פי' זה (dieser, jener כתובו' ל"ו: ערבי הלז, סנהד' י"א: יוחנן סופר הלז עומד לפניו, ירו' סנהד' פ"א די"ח רע"ד ויוחנן סופר הלז יושב לפניהן. ירו' מעש' שני פ"ה דנ"ו ע"ג יוחנן הכהן הסופר הלז, ירו' עירובי' פ"א די"ח ע"ג פירצה של הלז. ובלש' נקבה: יבמו' י"ח. ע"ט: ק"ט. עד שתגדיל ותצא הלזו, שם נ"א: והלזו תצא וכו'.

הֵלָז (= הילוז פי' בל"י χηλός ארגז (Truhe, Kiste כפ' ערבי פסחי' (קי"ג.) בגמ' ואפי' מן התמחוי: תמרי בהילוזך לבי נזייתא רהוט. — (א"ב בנוסחאות כתוב בחלוזך ופירושו בל"י תיבה וארגז. *[אחי"ה בנו"ג תמרי בחלוזך לבי סודנא רהוט. וגי' לבי נזייתא אי' גם בכ"י ב' מינכען וכ"ה ג"כ בע' נזייתא ובע' סדן ד' הגי' לבי סודנא ובכ"י רשב"ם ובדפ' ויניצ' ר"פ ש"ח (ד"ס פסחי' צד קע"ה:) אי' ג"כ בהילוזך והגי' בחי"ת תתכן יותר עיי"ע וע' חלש ג' ורש"י במנחו' ע"א. ד"ה סודני הביא הגי' באוכלוזך. ובל"ס כלסא פי' ארגז ובקברי צדונים נמצא חלת עיי' עט"ש לפערלעס צד ל"ד] —

* הֲלָזָה (ע' נבלעת במקום הַלְעָזָה מפעל לעז ענין הברה עיי"ע) üble Nachrede תוספ' כתובו' ספ"ב נפלה הלזה בעיר אמר להן ר' יוסי אין הלזה ראייה אלא כל מי שיש לו ערער יבוא ויאמר, כ"ה בכ"י אירפורט אבל בכ"י ו"ו בט"ס חלזה ובדפוסי' חלזון! ולדעת מהר"פ סמאלענסקין מל' לזות שפתים.

☞ הַלְטְתָא (= הלטאה מל"מ לטאה eine Eidechsenart ועיי' בפנים) תרג' והכח והלטאה (ויקרי' י"א, ל') וכוחא והלטתא. פי' בל"י חלטתא מין שרץ. *[אחי"ה נראה דר"ב כיון על ל"י χέλυς Schildkröte, או על κωλώτης מין לטאה Eidechsenart ורחוק הוא והאמת כי הוא ל"מ לטאה ומה שמתמיה רמ"ל כי ר"ב הביא הערך בסדר זה אין כאן תמיה כי לדעת רז"ל הה"א שרשית היא עיי' חגיג' י"א סע"א כזנב הלטאה, אהלות פ"א מ"ו זנב של הלטאה שמפרכסת, פסחי' פ"ה: נמצאת הלטאה בבית המטבחים — ובדפוסים ישנים אי' בתרג' אונקל' לויק' שם חַלטתא בחי"ת] —

הליוני (Halloh! קול צעקת הספנים לזירוז הייא. — (א"ב בפסחי' (קי"ב:) פ' בערבי פסחי' סמוך ואפי' מן התמחוי נזהא דארבא הליוני הייא הילא, הילוף. פי' קול וגערת הספנים במשכם הספינה הן בחבל הן במשוט צועקים זה על זה). *[אחי"ה ובל"ע هللية פי' קול צעקת מרננים ושוחקים] —

* הלין עיי"ע אחר ע' הלמן.

הלייסטון כבר פירשתי בע' אלייסטון.

הָלַךְ (gehen; הֲלָכָה Gang, Wandel, Lebens-wandel; הלכתא מדינה landläufiger Brauch) בס"ג דפ' היה נוטל את המחתה (סוט' כ"ב.) תנא התנאין מבלי עולם אמר ר' שמעון וכי מבלי עולם הן והלא מישבי עולם הן (אלא) [צ"ל אלא אלו] המתעסקין במשנה דכתיב (חבקוק ג', ו') הליכות עולם לו. פי' הלכות של משנה אלא המורין הלכה מן המשנה שאין מבררין הלכה למעשה [1]. ובגמ' דפ' בני העיר (מגילי כ"ח סע"ב וש"נ) תנא דבי אליהו כל השונה הלכות מובטח לו שהוא בן העה"ב שנאמ' (חבקוק שם) הליכות עולם לו אל תקרי הליכות אלא הלכות. וכפ' האיש מקדש בו בגמ' התקדשי לי בכוס זה (קידושי' מ"ט סע"א) על מנת שאני שונה חזקיה אמ' הלכות ור' יוחנן אמר תורה מיתיבא אי זו היא משנה ר"מ אומר הלכה [2] ר' יהודה אומ' מדרש, מאי מדרש מדרש דעל התורה [3]. וכפ' מי שמתו בגמ' בעל קרי (ברכו' כ"ב.) ושונה הוא בהלכות דרך ארץ. פי' מסכתא קטנה [4] ושמה דרך ארץ [5] ומותר לשנות בה. ובר"ג דפ' החולץ ליבמתו (יבמו' ל"ו.) הלכתא כר"ל בהני תלת ומפורשין שם א' החולץ למעוברת ב' דתנן בפ' יש נוחלין (ב"ב קכ"ו: קכ"ט.) המחלק נכסיו על פיו ריבה לאחד וכו', ג' דתנן עוד ביש נוחלין (שם קל"ו.) הכותב נכסיו לבנו וכו'. ובר"ג דפ' כיצד צולין (פסחי' ע"ד:) בכל התורה כולה רב אחא לחומרא ורבינא לקולא והלכתא רבינא לקולא [6]. בכריתות בפ' אמרו לו (י"ג:) בגמ' ר' אליעזר אומר אם

[1] כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב, ובדפ"ע אי' פי' הלכות של משנה אלא המסעסקין במשנה ולא מבררין וכו' ובדפ"ר חסר מן המתעסקין עד המתעסקין. ובנו"ג נשנה בקצת לשון אחר ע"ש. [2] בכ"י ה"ב הלכות. [3] בנו"ג מאי תורה מדרש תורה כ"ה עפ"י הגהת רש"י. [4] בכ"י ה"ב מסכתא היא מקטנות. [5] עיי"ע אבל. [6] כ"ה בכל הפוסקים הובא ביד המלאכי סי' תקס"א אבל בהמרדכי בפ' השואל הביא הכלל בהיפך ועיי' בהכנה"ג בח"מ ססי' רצ"א וססי' שפ"ג ובי"מ שם.

הפסיק בו: אשר דבר ה' (ויקר' י', י"א) זו הלכה, ביד משה זה ת ל מ ו ד[1]. הלכה כר' אליעזר ב א ר ב ע[2] בפ"ק דנדה בגמ' ר"א אומ' (נדה ז' סע"ב וח' רע"א), פי' הלכה דכריתות (שם) ונדה (שם) בערך תלמוד. פי' הלכתא דבר שהולך ובא מקודם ועד סוף או שישראל מתהלכין בו כאשר תאמר בלשון ישמעאל אלסירה [= السيرة, Gesetz, Lebensgang, Brauch]. — בפרק השוכר את הפועלים (ב"מ צ"ג.) שומרי פירות אוכלין מהלכות מדינה אבל לא מן התורה. במגילת איכה (א', י"ט) קראתי למאהבי המה רמוני: שתי לבך למסילה דרך הלכת (ירמי' ל"א, כ"א) א"ר אחא[3] הלכתי כתיב ללמדך שכל מקום שגלו ישראל שם גלתה שכינה עמהן (עיין מגילה כ"ט. ירושלמי תענית פ"א דף ס"ד רע"א, מכילתא בא פרשה י"ד, ספרי בהעלותך פיסק' פ"ד וסדר מסעי פיסק' קמ"א, שמ"ר פר' ט"ו, במד"ר פר' ז', ילק' בא רמז ר"י והעלותך רמז תשל"א). — (א"ב תרג' כמשפט הבנות (שמות כ"א, ט') כהלכתא בנת ישראל, ובלש' גמרא אומרים סוגיא, תרג' הלך: סגי). *[אחי"ה מלת הלכה רגילה מאוד בש"ס עיי' ברכו' ד'. ח'. כ"ב. כ"ח. ל"א. מ"ו: מ"ז: ס"ג: שבת י"ז. ס"ג. קי"ד. קל"ט. עירובי' י"ג: מ"א. ס"ג: ס"ה. פסחי' ס"ו. תענית י': חגיג' י'. שקלי' ד': יבמו' מ'. ע"ו: ע"ז. ק"ט: סוט' ט"ז. ב"ק ס"א. ב"מ נ"ט: סנהד' כ"ד. פ"ב. צ"א: צ"ג: כריתות ט"ו: כ'. כ"ז. והקבוץ הלכות הקדש וכו' (שבת ל"ב סע"א.), תילי תילים של הלכות (עירובי' כ"א: עיי"ע קץ ה'), הלכות קבועות (ב"ב ז': ס"ה.), כותבי הלכות כשורפי תורה (תמורי' י"ד:), אלה (שמות ל"ה, כ"ז) אלה אתה כותב ואי אתה כותב הלכות. שבת קט"ו רע"ב ותוספת' שם רפי"ד כותבי ברכות כשורפי תורה ובירו' שבת פט"ז דט"ו סע"ג כותבי ברכות שורפי תורה. ירו' פיאה פ"ב די"ז. וירו' חגיג' ספ"א דע"ו ע"ד אם באת הלכה תחת ידיך ואין אתה יודע מה טיבה אל תפליגנה לדבר אחר שהרי כמה הלכות נאמרו למשה בסיני וכולהן משוקעות במשנה. — הלכות סוכה (סוכ' כ"ח.), הלכות שבת חגיגות וכו' (חגיג' י'.), הלכות שחיטה (עיי"ע דרס. וכתובי ק"ו.), הלכות טומאה (סנהד' צ"ד.), הלכות כשפים (שם ס"ז:), ירו' שביעי' פ"א דל"ח. ירו' שבת פ"א ד"ג ע"ג. ירו' ע"ז פ"ב דמ"א ע"ד הלכות של עימעום. מדרש הלכות (שקלי' ח':), ירו' הוריות ספ"ג דמ"ח ע"ג עושר (קהלת ו', ב') זה המקרא נכסים אלו הלכות וכבוד זה התוספות. ש' הלכות בבהרת, ש' אלף הלכות בנטיעות (סנהד' ס"ח.) ש' אלף הלכות נשתכחו וכו' (תמורי' ט"ז.) מקום שמחתכין בו הלכות (סנהד' ק"ג.). הלכות המרחץ ובית הכסא ירו' שבת פ"ב ה"ה; הלכות ארץ העמים ירו' שבת ספ"א; הלכות אבל ירו' מ"ק רפ"ב; הלכות צבור שבת קל"ט. הלכות יצירה סנהד' ס"ז: — ועל משקל סורי הִלְכְתָא: עירובי' ס"ה. הלכתא בעיא צלותא וכו' עיי"ע אסתנא. לבר מהלכתא (ר"ה י"ג.) דהוי גמירי הלכתא וספרא וכו' (חגיג' ג'.), דתנו הלכתא (נדרי' ה'.), כי לא תנינא הלכתא (נדרי' פ"ט:), דתנינא הלכתא ספרא וכו' (שבועות מ"א:), כהלכתא בלא טעמא (גיטי' י"ד.), שמעתתא אליבא דהלכתא (סוט' ז'. כ"א. סנהדי' ק"ו:). ב"ב ס"ה. קמ"ב: הלכתא כוותן או הלכתא כוותייכו, קידושי' ל"ח: הלכתא מדינה, סנהד' נ"א: הלכתא למשיחה. הלכתא פסיקתא ב"ק ק"ב. ע"ז ז'. כל היכא דפליגי רב ושמואל הלכתא כרב באיסורי וכשמואל בדיני וכו' בכורו' מ"ט: הלכתא כוותיה דאביי ביע"ל קג"ם קידושי' נ"ב. וש"נ. הלכתא כוותיה דר"ש בן לקיש, חולין ע"ז רע"א. הלכתא כרב נחמן בדיני, כתובו' י"ג. עיי' יד מלאכי סי' קס"ג וע"ש היטב כל הענין בדיני הלכה כר' פלוני. וכן מבוא התלמוד לר' שמואל הנגיד ד"ה סתם וע' תלמוד — והקבוץ הִילְכָן עיי"ע בר הילכן ברכו' ל"א. הלכָתָא גברותא, סוכה ל"ח רע"ב הלכתא גיברתא, גדרי' מ"א. כי הוי גמיר רבי אפי' הלכתא וכו'; הלכות גדולות שנו כאן הלכות הני הלכָתָא ניגהו וכו', שבועו' מ"ה. הלכָתָא ניגהו ואסמכינהו רבנן אקראי, נדה ל"ב סע"א. — וקצת הלכות נתיחסו בפירוש למשה מסיני ונקראו הלכה למשה מסיני עיי' פיאה פ"ב מ"ו (נזיר נ"ו:), ידים פ"ד מ"ג, משני' סוף עדיות, שבת כ"ח: וש"נ, שם ס"ב. (מנהו' ל"ה.), שם ע"ט: (מנהות ל"ב.), יומ' פ'. (עירובי' ד'. סוכ' ה'.), נדרי' ל"ז: ע"ז ל"ו: נדה מ"ה. ירו' סוף ערלה ד"ס ע"ב, ירו' מגיל' פ"א ד"ע ע"ד. תוספתא סוכ' פ"ג, ספרא צו פי"א ב"ר פ"א וד"א רבה פ"ג. ועוד לפעמים אי' סתם הלכה ומובן הלכה למשה מסיני, וכן הלכתא גמירי עיי"ע גמר. ובענין באמת הל"מ עיי"ע אמת] —

* הֲלִיכָה, הִילוּךְ, הִילוּכָא (שם מופשט מפעל הָלַךְ das Ausgehen, der Gang

---

1) וכ"ה בע' תלמוד וכ"ה גם בפי' רגמ"ה כ"י לכריתו' (בקובץ כ"י אנגיליקי דף קפ"ד סע"ב) ובנו"ג זה גמרא. 2) כ"ה בכ"י ה"ב. 3) בנו"ג א"ר חייא.

כתובו' קי"א סע"א אל תרבה בהליכה (das Gehen שהליכה קשה לעינים, פסחי' ח': אין לי אלא בהליכה בחזרה מנין וכו', וכי מאחר דאפי' בחזרה בהליכה למה לי וכו', ירו' ב"ק פ"י ד"ז: נחיל שגזלו מן ההליכה. ובהשאילה ענין מיתה (עיי"ע אזל). ונערותיה הולכות (שמות ב', ה') א"ר יוחנן אין הליכה זו אלא לשון מיתה וכה"א אומ' הנה אנכי הולך למות וכו', סוט' י"ב רע"ב —. שבת קי"ג. שלא יהא הילוכך בשבת כהילוכך של חול, כתובו' קי"א. שליש בעמידה שליש בישיבה שליש בהילוך, נדה ל"א. הקב"ה נותן הילוך רגלים עיי' כתובו' ס'. מהלכי ישתים. זבחי' ט"ו: הילוך שצריך להלך. ירו' ברכו' פ"ג ד"ו ע"ד הילוך ד' אמות. ירו' שבת פ"א ד"ד רע"ב כדי הילוך ארבעה מיל, ירו' עירובי' פ"ה דכ"ב סע"ב כאן להילוך כאן לעיבור. ירו' יומ' פ"ה דמ"ב: הילוך מאליו. ירו' קידושי' פ"א ד"ס ע"ג הילוך קונה ע"ש וברות רבה פ' וזאת לפנים, ב"ב ק', במאי קני ליה בהילוכא. ב"ר פ"ט שמענו שיש הילוך לקול . . והילוך לאש ועיי' ירו' פסחי' פ"ה דל"ב ע"ג היה קולו מהלך וכו'. ובהשאילה ענין שלשול ב"ר ספ"כ אחד מה' דברים שהן סימן יפה לחולה . . אף הלוך מעים בדרך הארץ ובברכו' נ"ז: ילק' ישעי' רמז ש"ו הגי' שלשול וברש"י ירמי' מ"ח י"ב פי' צועים ע"י הילוך המעיים בשלשול ועיי' פירש"י לישעי' נ"א, י"ד, וכן הפעל בירו' כלאים פ"א דכ"ז. מהלכת את בני מיעיים.

☞ הֲלָךְ (Weg- Reisegeld) בעזרא (ד', י"ג. כ'; ז', כ"ד) מנדה בלו והלך, פי' מין מס. *[אחי"ה ובב"ב ח', מבואר הלך ע"י ארנון ועיי"ע ומ"ש] —

☞ הָלְכָא (כלי"ם הָרְכָא פי' הֵנָה, הלום hierhin, dorthin ולי' ור' מתחלפות) באו הנה (יהושע ב', ב') תרג' אתו הלכא. גושו הנה (שם ג', ט'). *[אחי"ה בציון הראשון אי' בתרג' שלנו הכא, אבל כגי' רבינו אי' גם במתורגמן, ויתר דוגמאות בענין העתקת הנה והלום עיי' במתורגמן. ובשופטי' י"ד, ט"ו תרג' הלא: הלכא כאלו כתוב הלום. ותרג' ירו' א' במדב' כ"א, ל"ה הלכא והלכא] —

* הִילְכָּךְ, הִלְכָּךְ (פי' הֵי לכך daher, deshalb הרבה בש"ס ברכו' נ"ט: ס': תעני' ו' סע"ב, כ"ט: מגיל' כ"א: יומ' ע"ד: סוט' מ', חולי' מ"ו, ע"ו: וכהנה רבות.

* הֲלַכְּשִׁישׁ זה עיקר הגי' עיי"ע הלבשוש.

* הִלּוּל, הִילּוּל (מל"מ הִלּוּלִים רק ברבוי ואצל רז"ל גם ביחיד Lobgesang) ברכו' ל"ה. אייתר ליה חד הלול לברכה. במד"ר רפ"ג תמרים לאכילה לולבין להילול, ובשו"ט מזמור צ"ב הגי' לְהַלֵּל וכן בילק' תהלי' רמז תתמ"ה, והקבוץ פסחי' קי"ז. מאי הללויה הללוהו בהילולים הרבה, ר"ה ל"ב. כנגד עשרה הילולים שאמר דוד בספר תלים הילולים טובי הוו הנך וכו', ובמגילי' כ"א: כנגד עשרה הילולין וכו'. אבל בכ"י ש"ס לי' וכן מוחק הגרי"ב. ירו' פיאה פ"ז ד"כ סע"ב קודש הילולים קודש הילולים וכו'.

☞ הִלּוּלָא (מהקודם והוא כינוי של חג הנשואין Lobgesang: Hochzeitsfest) מסכת עי' פ' כיצד מעברין (נ"ד.) [חטוף ואכול] חטוף ואישתי דעלמא דאזלינן מיניה כהלולא דמי. פי' חופה והענין שהיו משוררין בעת החופה הלולים לשבח החתנים וזה פי' ובתולותיו לא הוללו (תהלי' ע"ח ס"ג) לא הגיעו לחופה לדעת קמחי. *[אחי"ה וז"ל הרד"ק בשרשים ע' הלל ובתולותיו לא הֻלָּלוּ כלומ' שלא באו לעת השמחה וההלול ר"ל שלא היו לאנשים ובית החופה נקרא בלש' רבותינו בי הלולא ע"כ ועיי' ג"כ פירש"י לתהלי' הנ"ל וכן הבינו המדרש תנחומ' אחרי מות סי' ו' ע"ש וכ"ה בכלבו הלכ' אשות: ומביאין החתן והכלה בהלולים וע"ז נקרא הלולא. — וכנ"ה ברכו' ל"א. עביד הלולא לבריה, ושם בהלולא דמר בריה דרבינא ושם ט'. נדרי' נ': ר' עביד ליה הלולא לר"ש (ברבי) [בריה], סנהדרין ק"ה. כרכושתא ושונרא עבדי הלולא וכו'. וגי' הערוך עיין ערך כרכשתא א'. ולפעמים אי' בי הילולא עיי"ע. וכה"ג לעיל בעירובי' לפי גי' כ"י. והקבוץ מ"ק כ"ח. בי רב חסדא שיתין הִלּוּלֵי. גיטין נ"ז. הלולי וחנגי עיי"ע חנג ב'] —

* הַלֵּל (Benennung der Psalmen 113 — 118) פסחים קי"ז. הלל זה מי אמרו נביאים שביניהן תקנו להן וכו' וע"ש כל הענין ושם סע"ב גומר עליו את ההלל ובדף קי"ח רע"א הלל הגדול, תעני' כ"ח: י"ח יום בשנה יחיד גומר בהן את ההלל, מגיל' י"ד. אין אומרים הלל על נס שבחוץ לארץ, ושם: קרייתא זו הלילא רבה. ברכו' נ"ו. הלילא מצראה. תעני' כ"ח: קרו הלילא בריש ירחא. ירו' פסחי' פ"ז דל"ה: ושהשה"ר פ' יונתי עיי"ע אבראי בח"א, י"ט.

* הִלֵּל שם פרטי לכמה חכמי ישראל ראשון לציון הוא הלל הנקרא הזקן (ביצ' ט"ז. סוכ' נ"ג.) וגם הלל הבבלי (פסחי' ס"ו. סוכ' כ'.)

ונהג נשיאותו בפני הבית ק' שנה (שבת ט"ו.) מגילת יוחסין מצאו בירושלם וכתוב בה הלל מבית דוד. וכל מעשה תקפו ופרשת גדולתו הלא הוא כתוב על דברי הימים להח' גרעטץ חלק ג' ובד"מ למהרז"ף צד ל"ז והלאה ובמבוא המשנ' למהר"ב ל"ג והלאה. ונכבדות מדובר על דבר הלל הזקן בס' עם עולם למהר"ף סמאלענסקין 79 והלאה ועיי' דור דור ודורשיו להח' ווייס קנ"ו. — ועוד כמה אמוראים יכונו בשם ר' הילל עיי' סנהד' צ"ח: צ"ט. ר' הילל אומר אין להם משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיה עיי' ביאורו במאמרי במ"ע דמ"ג חכ"א, תקע"ז. ר' חנניה בשם ר' הילל ירו' תרומ' פ"א דמ"א. ר' יוסי בר אבון הורי לר' הלל התניה כן, ירו' ברכו' פ"ב ד"ה סע"א. ר' הלל בי ר' וולס, אלס, חליס, ר' הלל בן פזי, ר' הילל בריה דשמואל בר נחמן עיי' מבוא הירו' למהרז"ף צד ע"ו.

* הוֹלֵלָה (כמו הוֹלֵלוּת בל"מ Tollheit) קהל"ר פסוק ופניתי: הוללות זו הוללה של מלכות . . זו הוללה של מינות.

הֲלַם (פי' حلم = هلم בל"ע מחובר ומדובק eng anhängen, anschliessen) בסנהד' כפ' כה"ג בגמ' לא ירבה לו נשים (סנהד' כ"א רע"ב) ואדניה בן הגית מתנשא לאמר אני אמלוך (מ"א א', ה') אמר רב יהודה[1] שביקש להולמו ולא הולמתו פי' "ביקש שתמלא ראשו חלל העטרה ותתישב (חלל) העטרה של מלכות על ראשו ולא הולמתו שזו עדות לבית דוד. ומפורש בע"ז בפ' כל הצלמים בגמ' ר' יוסי אומר שוחק (ע"ז מ"ד סע"א) ויתנו עליו את הנזר ואת העדות (ד"ה ב' כ"ג, י"א) נזר כלילא עדות אמר רב יהודה אמר רב עדות היא לבית דוד שכל הראוי למלכות הולמתו וכל שאינו ראוי למלכות לא הולמתו" — (א"ב כאן גרם הראוי למלכות הולמתו ובע' חלם גרם חולמתו). *[אחי"ה כל הפירוש הנ"ל הועתק מלה במלה מפי' ר"ח כ"י לסנהד' בקובץ כ"י אנגייליק' דף פ"ג ע"א ושם כגי' רבינו וכ"ה בכ"י ר"ח לע"ז הנ"ל, וכ"ה בילק' ריש מלכים.

אבל הכתיבה בחי"ת ג"כ נכונה לפי גזרת המלה מל"ע حلم וכתיבה בה"א היא נופלת על ל"ע هلم, ופתרון שתיהם מחובר ומדובק ועיי"ע חלם. ובזה הענין ב"ר פמ"ט מחליק פטיש את הולם פעם (ישעי' מ"א, ז') שהחליק פטישו והלם את כל באי עולם בדרך אחת למקום (ובילק' ישעי' רמז שי"ג הגי' פעם אחת) פי' שהדביק וחִבר והראיה מב"ר ר"פ ל"ט אברהם שאיחה את כל באי עולם. ובזבחי' ק"ב. אין הלום אלא מלכות שנאמר . . כי הבאתני עד הלום (ש"ב ז', י"ח) דרש כן מענין מלכות הולמתו דלעיל] —

* הָלַם (מל"מ הָלַם ענינו הכאה schlagen) בפסיקת' רבתי פכ"ג אי מטת הילמֵי ובירו' פיאה פ"א דט"ו ע"ג הגי' מילקי.

* הָלַם עיי"ע הלמי.

* הָלוֹם עיין ערך אלום בח"א צ"ח ובהערה שם. ועיי"ע הבא.

☞ הַלְמָה (בל"ס חלמה, בל"י τὸ ἄλιμον, strauchartiger Spinat = ὁ ἄλιμος Melde, halimus) ירו' דכלאים פרק כרם שחרב (ספ"ה ד"ל.) אילו הן מיני דשאים הקינרס וההלמה והדמוע והאטד. פי' בל"י ורומ' מין נטע ועליו נאכלים והם כעלי זית ומן נטע זה עושים גדרים וסייגים לשדות ולכרמים[2].

הַלְמֵי (בל"י מורייס ἅλμη, ἁλμυρίς Salzlacke) בפרק ח' שרצים (שבת ק"ח סע"א ורע"ב) אין עושין הילמי בשבת אבל עושה הוא מי מלח[3] אמר ר' יוסי והלא הוא הילמי בין מרובה בין מועט. פי' בירוש' (שבת פי"ד די"ד רע"ג) כל שנותנין בתוכה ביצה ושוקעת זו היא מי מלח, אינה שוקעת [זו היא] הילמי. וכן פי' בגמ' שלנו (שבת שם) תני יהודה בר חביבא[4] אין עושין מי מלח עזין מאי מי מלח עזין רבא[5] ורב יוסף דאמרי תרווייהו כל שהביצה צפה בהן וכמה אמר אביי תרי תולתא מילחא ותולתא מיא[6]. ובפ"ק דעירו' בגמ' ר' יוסי אומ' רחבן ג' (עירובי' י"ד:) אין הלכה

---

[1]) בנו"ג עוד אמר רב אבל בכ"י ק' לי' כמו שלי' בערוך, אבל בכ"י פ' לי' אמר רב יהודה ולי' בכ"י ו"ו וה"ב וכן לי' בכ"י ר"ח לע"ז מ"ד. בקובץ כ"י אנגייליק' דף כ"ח. [2]) בנו"ג החלמה ובירו' ברכו' פ"ו ד"י: החלימה ובמהרש"ם החלמה ועיי"ע חלם ב'. [3]) וכ"ה במשניות נאפ' ופיז' וירו'. [4]) בנו"ג ר' יהודה אבל בריה"ף כ"י לי' עיי' ד"ס שם. [5]) כ"ה בכ"י מ' וכ"ה בכ"י ו"ו וה"ב ובנו"ג רבה וכ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס אבא. [6]) ודע שבכ"י ה"ב הגי' בירו' עזין תולתא אינה שוקעת הלמי ובכ"י ו"ו ושוקעת עושה מי מלח עזין ונ"ל שאיזה כותב הגיה ככה בעבור שרצה להשות סוגית דירוש' עם סוגית דבבלי וזה מפני שכתב רבינו וכן פי' בגמ' שלנו אבל האמת כי כונתו בזה כי גם גמרי' שלנו נחת לחילוק בענין שקיעת הביצה ואמר כל שהביצה צפה בהן וכו' אבל לדינא ודאי יש נפקותא בין בבלי לירוש' כמו שהוכיח הר"ן סכיב לרי"ף ע"ש.

כר' יוסי לא בהלמי ולא בלחיים. — (א"ב פי' בל"י, מוריים בל"ר). *[אחי"ה בכ"י ו"ו הגי' אין הלכה כ ר ' ט ר פ ו ן ור' יוסי וכו' ונ"ל שצ"ל במקום ר' טרפון: טפחים וכצ"ל בגמ' ר' יוסי אומ' רחבן ג' טפחים אין הלכה כר' יוסי וכו' וגי' כ"י ו"ו ודפ' אמש' ה ל מ י וזהו עיקר אבל בשבת ק"ח: ועירובי' שם ובירו' שבת כמה פעמים הילמי: מה בין הילמי ומה בין מי מלח הילמי צריכה אומן . . ושאינה נשרית זו היא הילמי ורש"י לשבת לועז הילמי: שלמויירא והוא בל' צרפת saumure ציר כעין מוריים זאלצבריהע וכן לועז בברכו' ל"ו. ד"ה זמית ועיי' רא"ש והר"ן נדרים נ"ה: ד"ה זומית. ומן השם נעשה הפעיל בירוש' תרומו' פרק י' דמ"ז סע"א והיו טועמין בו טעם מוריים . . מַהְלִימִין היו פי' נתנוּהו בהלמי מל"י ἁλμεύω in Salzlacke legen, ובחי' הר"ן פי' הילמי: כמין ציר והוא עשוי ממים ומלח ושמן ונראה שכיון על ל"ע ﺍﻟﻤﻠﺢ ציר מרק ושמן] —

הֶלְמוֹן (= חֶלְמוֹן כמו חַלָּמוּת מל"מ Eidotter, הֶלְבּוֹן = חֶלְבּוֹן Eiweiss) בבצל פ"י[1] בתרומות (משני' י"ב) ביצה שנתבשלה בתבלין אסורין אפי' הלמון שלה אסור. ובפ' אלו טרפות בגמ' סימני העוף (חולין ס"ד.) ובס"ג דפ' אין מעמידין (ע"ז מ' סע"א) הלבון מבחוץ והלמון מבפנים טהורה, הלמון מבחוץ וחלבון מבפנים טמא הלמון וחלבון מעורבין זה בזה בידוע שהיא ביצת השרץ. פי' הלמון הוא הפנימי אדום שבביצה. בריר חלמות (איוב ו', ו') תרג' בחלבון ביעתא והלמונא. — (א"ב בנוסחאות דידן כתוב חלמון). *[אחי"ה וגי' חלמון הובאה גם בערוך ע' חלבון, בכל זאת כתב בעל המתורגמן ע' הלם וז"ל . . הלמונא כ"ה בערוך ואני מצאתי בכל הנוסחאות חלמונא בחי"ת וטעות הוא ע"כ. וגי' חלמון הוא כמה פעמים בירו' תרומו' פ"י דמ"ז סע"ב ורע"ג וגם שם בט"ס חלמין והתוספות חולין ס"ד: ד"ה והוא שנמצא הגיהו חלמון ע"ש. וגם בש"ס בבלי בכ"מ חלמון וכ"ה בספר אלאסול לר' יונה (צד ר"ל.) ובארו ע"י חלמות של מקרא וכ"ה בשרשים לרד"ק שרש חלם ופירשו כערוך הוא אודם הביצה. וגדולה מצאתי בפי' רגמ"ה כ" לחולי' ס"ד (בקובץ כ"י אנגייליק' דף שי"ז) שפי' דברי אביי וגרס ח ל מ ו ת, וחלבון פי' לובן של ביצה וכ"ה בערוך ע' חלבון וכר"ש לתרומו' ספ"י. ופירושים שונים בענין גזרת חלמות עיי' בתיזוירוס לגעזעניאוס ע' חלם. ושם נתבאר גם פ' העתקה הסורית חלמתא והח' לעווי בעמת"ר טעה. וגי' הלבון בחי"ת איתא לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב אבל כדפ"ע בט"ס הלבון. ובכ"י הנ"ל אי' גם בראש הערך הלמון בוי"ו והוא הנכון] —

☞ הָלֵין בל"ס הָלֵין = אַלֵין עיי"ע אִלֵּן פי' אלה (diese, jene) תרג' (אף) [צ"ל גם] אלה לחכמים (משלי כ"ד, כ"ג) תרג' אף הלין לחכימיא. *[אחי"ה וכנ"ה הרבה בנדרים ונזיר ד"מ נדרי' ב' סע"ב הלין משום דאוושו ליה שם ל' רע"ב הלין יושבי יבשה נינהו, שם ל"ז סע"ב הלין קריין ולא כתבן, ושם ל"ח רע"א הלין כתבן ולא קריין, ושם מ"ח: הלין ניכסין דהדין, שם מ"ט רע"ב הלין נקדני דהוצל, שם ע"ט רע"ב הלין והלין, שם צ"א: הלין נכרים. נזיר ד'. למ"ל למתני כל הלין, שם י"ג: כיון דהלין וכו', י"ד רע"א הלין עשרה, י"ט סע"ב כהלין מילי, שם: הלין ימין, ל"ז רע"א הלין תיובתי. ב"מ צ' סע"א הלין תורי. אסת"ר פ' גם ושתי: ניהני להלין בני אתרא. ובויק"ר פכ"ה והילין תאיניא מן פיריהון והוא כמו אַיְלֵין בל"ס] —

* הַלָּן עיי"ע הל ג'.

* 1 הֲלָנָה (מפעל לין das Uebernachtenlassen) סנהד' י"ז. ל"ד. ל"ה. הלנת דין, מעיל' ד' רע"ב הלנה דקעביד בידים . . מחשבה לא קא עביד בידים.

* 2 הֲלָנָה (מפעל לון das Murren) שמ"ר רפכ"ה וילנו כל עדת בני ישראל מה הלנה היה שם וכו'.

הֶלֶנִי (שם אמו של המלך מונבז ועוד זוטוס Izates, ואשתו של מלך מונבז Monobazes ונקראת Ἑλένη גם אצל בן מתתיהו) המלכה ביומא בפ' אמר להם הממונה (ל"ז.). *[אחי"ה שם אי' הילני אמו (של מונבז) עשתה נברשתא של זהב וכו', עיי"ע נברש. וכן ירו' יומ' פ"ג דמ"א. ובתוספת' יומ' רפ"ב ושם הגי' לנכון הילני. ובסוכ' ב': ותוספ' שם פ"א מעשה בהילני המלכה וכו', נזיר י"ט: מעשה בהילני מלכא שהלך בנה למלחמה וכו', ועיי' מ"ע יאהרביכער להח' ברילל א' צד ע"ג והלאה] —

* הִלְנִי (שם פרטי לזכר) ויק"ר פי"ב ר' הילל בר הילני. בל"י Ἕλενος.

---

[1]) כ"ה לנכון בדפ"ר.

* הַלְעָטָה (ענינו פיטום הבהמה והעוף משרש לעט (das Mästen, Stopfen der Thiere

שבת קנ"ה: איזו היא המראה ואיזו היא הלעטה המראה למקום שאינה יכולה להחזיר הלעטה למקום שיכולה להחזיר, ושם המראה בכלי הלעטה ביד עיי"ע מר ה', לעט א'. תוספת' שבת פי"ח הלעטה כל שמאכילו מעומד וכו'.

* הֶלְפִּים (פי' בל"י ἐλπίς תקוה ותוחלת (Hoffnung באגדת בראשית פי"א (בית המדרש לר"א יעללינעק ח"ד צד י"ז) כך אמרו לו חביריו לאיוב איבדת הלפים שלך.

הֶלְקֶט (לעפ"ד מל"י ἕλιξ, ἑλικτός כל דבר כפוף ועגול כקשת ובפרט כותל בולט וכפוף כמין זיז alles Gewundene, Schwiebbogen ורבינו פי' בע"א) בס"ג דשבת (קנ"ז סע"א) הילקטי קטנה היתה בין ב' בתים. פי' מלשון תל המתלקט (שם ק'.) והוא כמין קיר חוצץ בין שני בתים. *[אחי"ה הפי' הזה שייך לר"ח כנראה מתוספ' שבת קנ"ז. ד"ה הלקטי והם קיימו הפי' נגד פירש"י שביאר הילקט קטנה שביל קטן, ולפי' רבינו אולי יש להביא ראיה מל"ע خلاقة כלומ' אבנים קטנים הוצברו לתל. ולפי' רש"י אולי י"ל שהוא ל"ע حلوق מקום צר ושביל, או מל"י ὁλκός מענית ושביל Furche ולפירושו יפה עולה זה דנזיר ח': הריני נזיר מנין הילקטי קיץ וכמנין שבלי שמטה. ועיי' פירש"י שם ד"ה וכמנין: ואית דגרסי כמנין שבילי שמיטה וע"ש וכן בתוספות שם ד"ה מנין. ורבינו פי' בע"א בערך הבא אח"ז. ולפי פירושי מל"י הרשום' בתחלת הערך עולה יפה פי' רה"ג בערך הבא: כמו זיז יוצא שעודף וכו' ודו"ק] —

הלקט (= הִלְקִיט הפעיל מן לקט ודוגמתו יהודוך ופי' אסף חלקים המפוזרים. einzeln auflesen ופירושים אחרי' עיי' בפנים) בפ' ר' אלעזר אומר אם לא הביא כגמ' עושין (שבת קל"ג:) ת"ר מהלקטין את המלה ואם לא הלקיט ענוש כרת. פי' "מלקטין ציצין המעכבין את המלה וזהו עיקר. פ"א מלש' ילקוט (ש"א י"ז, מ') שהערלה היא כמו ילקוט שבתוכו העטרה וצריך לחתוך הילקוט כולו לגלות העטרה ואם לא חתכו כולו [1]) כאילו לא מל". רב שרירא ורב האי בנו הגאונים פי' "מהלקטין עושה אותה כהלקטי [2]) כמו הלקטי קטנה היתה בין ב' בתים (עיי"ע הקודם) ופי' [הילקטי] כמין זיז יוצא ויש בעיקר העטרה כמו זיז יוצא שעודף על שאר של אמה וכשחותך את הערלה יש שמשתיירין ציצין בעיקר עטרה שכשנוטל אותם [3]) עטרה מתהלקטת [4]) ויוצא אותו הזיז כהילקטי ואיכא נמי הריני נזיר כמנין הילקטי קיין בספ"ק דנזיר (ח':). ובתוספתא דמעשר ראשון (ספ"ג) ר"מ אומ' אף הקרקס שעוקציהן קטנים והלקטיהן מרובין", פי' תרמיליהון ארוכין [5]) ויש בהן גרגרין הרבה דמדקרי לעוקץ הקצר מעט קרי לתרמיל הארוך מרובה". ונראין הדברים שהציצין עצמן נקראין הלקטין [6]) ונטילתן אפשר דמקרי הלקוט [7]) ודברים אלו מסברא דילן אינון ולא מפי שמועה". *[אחי"ה כל הפירוש הזה הועתק מלה במלה מפי' רה"ג הובא בתשוב' גאונים קדמוני' דפ' בערלין צד ל' רק שם חסר מאמר שלם מן "פי' תרמיליהון וכו' עד "מרובה" וצריך להשלים מדברי הערוך. והפי' הראשון עד דברי: רב שרירא ורב האי וכו', נלקח מלה במלה מפי' ר"ח הובא באו"ז הלכו' מילה סי' ק"ו סעיף א'. לכן ציינתי הדברים הלקוחים ע"י סימני הרמז וגם סוף דברי הערוך: ודברים אלו מסברא דילן וכו', לקוחים הם בידו מתשוב' רה"ג הנ"ל ומזה תדין כי השערת בעל למוד ערוך מסכ' ברכ' הקדמה צד ה' שגגה היא. וכבר הרגיל רבינו לכתוב בהעתקתו מפי' רגמ"ה גם דברי רגמ"ה "ואמר לן רבי" ועיי' במבוא לה"א XI והלאה. ועתה ברור לי כשמש כי כמו ששערתי בנפשי במבוא שם כ"ה אחרי שעסקתי בפירוש רגמ"ה כ"י לכמה מסכתות ושם רגיל על לשון רגמ"ה דבור ואמר לן רבי ועוד אניף ידי בזו ההוכחה בע' חלק ג'] —

* הֲלַקְטֵי (פי' בל"י ἠλακάτη קנים וקמטים (Stengel, Knoten am Rohr בתוספת' מעש' ראשון ספ"ג הובא בערך הקודם עוקציהן קטנים והלקטיהן מרובין ובירו' סוף מעש' שני דנ"ב. ובערוך ע' קרקס א' הגי' שעוקציהן מעוטין והלקטיהן מרובין נ"ל לפרש מל"י הנ"ל שלא כפי' הערוך בע' הקודם, והראיה לפירושי כי הקלקס אשר או יותר טוב כגי' תוספת' כ"י ארפורט קולקס

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בפי' ר"ח. [2]) ובתשו' רה"ג הגי' כהילקט, כהילקטי וזהו עיקר עיי"ע הקודם. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובכ"כ בשם הערוך וכ"ה בתשובי רה"ג, ובדפ"ע בט"ס אותה ובדפ"ר הוא בקטוע ושיבוש. [4]) כ"ה לנכון בכ"כ בשם הערוך וכ"ה בתשו' רה"ג ובדפ"ע מהלקטת. [5]) כ"ה בדפ"ר ובכ"י פאריז ובדפ"ע מרובים. [6]) ובתשו' רה"ג הגי' הילקוטין. [7]) בתשו' רה"ג הילקוט.

שנאמר ממנו שעוקציהן מעוטין והלקטיהן מרובין יש לו סימנים אלה כי קולקס בל"י ורו' colocasia κολοκασία עיי"ע לוף יש לו קן גדול אחד ובו הרבה קמטים Knollen.

* הִלְקִיט (מפעל לקט בהפעיל כמו אַלְקֵט (אַפעל) בל"ם Essen in den Schnabel geben) שבת קנ"ה: ומהלקטין לתרנגולין פי' בל"ם הושיט מאכל בידים לעופות וזהו מה שמסיק בגמ' שבת שם לעולם מהלקטין דספי ליה בידיה מלקיטין דשדי ליה קמיה. תוספת' שבת פי"ח מהלקטין (ובקצת נוסח' מהלקיטין) לאווזין ולתרנגולין וכו'. ואין צריך לומ' שמלקיטין ע"ש.

* הַלְקָשָׁה (מפעל לקש ענין איחור Verspätung) במד"ר רפ"א מהו מאפליה (ירמיה ב', ל"א) שמא אמרתי לכם שאני מביא לכם טובה והלקשתי אותה ואין מאפליה אלא הלקשה. וכ"ה בילק' ירמי' ס' רמז רס"ז אבל במד"ר פכ"ג אי' שמא אמרתי להכנים אתכם לארץ והלקשתי אתכם וכו', כלומ' וכי אחרתי ועכבתי אתכם.

* הֵמָא פי' בל"ם העלים עין das Auge abwenden עיי"ע חמי במו"ע ומ"ש.

☞ 1 הֵמַם (כל"ע גדד וכרת ein = durch-schneiden) תרג' לא תתגדדו (דברי' י"ד, א') לא תהוממון. *[אחי"ה וכ"ה במתורגמן אבל ט"ס הוא וצ"ל תתהממון כי בא תמיד באתפעל עיי' הדוגמאות בתרגו' למ"א י"ח, כ"ח; ירמי' ט"ז, ו'; מ"א, ה'; מ"ז, ה'; מ"ח, ל"ז; מ"ט, ג', ובקצת נוסחאות אי' בציון הראשון תתחממון בחי"ת וכתב הגאון מהור"ן אדלער בנתינה לגר שהוא ט"ס וכמו כן כתב ר"ש בן מלך במכלל יופי לירמי' מ"ז ה' אבל לפע"ד נוכל לקיים הגי' בחי"ת מטעם גזרת המלה מל"ע הרשומה] —

☞ 2 הֵמַם (כל"ע מכבד הבית auskehren) תרג' וטאטאתיה במטאטא השמד (ישעי' י"ד, כ"ג) ואהממינה כמה דמהממין [במבינא]. *[אחי"ה השלמתי לפי גי' רבינו בע' מבן וכבר דברתי מזה בע' אלבינא ע"ש היטב וגם שם הציון איכ"ר פתיחת' נ"א. והשם בתרג' עמוס ח', ו' ומַפַּל בר: והֶמָּמַת עיבורא פי' פסולת הבר מה שנופל ממנו בכברה ומכבדין אותו והמתורגמן טעה במח"כ] —

* 1 הָמַם (פי' בל"ע משמן בשרו ירזה herun-terkommen, abmagern) פסיקת' דר"כ ד"י. עד עכשיו הן (ר"ל הפרות) קיימות לא הזהימו ולא הזקינו ולא הטריפו ובילק' נשא רמז תשי"ג הגי' הוזמו ונ"ב חוסמו וצ"ל הוממו וכ"ה בילק' מ"א רמז קצ"ב ושניהם בשם הפסיקת' וכה"ג הוממו במד"ר ספי"ב ובשהש"ר פ' יפה את רעיתי. פי' הפרות שהיו לעבוד את עבודת אוהל מועד (במדב' ז', ה') לא נתכחשו ולא הזקינו ולא הטריפו. ובילק' ואתחנן רמז תתכ"ד ובשו"ט מזמור ק"א נשמט זה המאמר ובקיצור הובא בתוספ' זבחי' נ"ט: ד"ה הא — והח' לעווי בע' זמה טעה לפרשו מלש' יוני ζημιόω והאמת שהוא ל"ע הרשומ'.

* 2 הָמַם (פי' מבהל ומפחד ומל"מ ותְהֻמַּם verwirren) תנחומ' וירא ר' סי' כ"ב כדי שלא יהו אומות העולם אומרים המטו והלך ושחט את בנו פי' מבהלו ומבלבלו. וכן בסמוך והזקן הוא השתטה והוא הולך לשחטך.

* הִמַג (מין נטע) עיי"ע אברתא ומ"ש.

* המגניא (שם מקום) כלאי' ו', ד' בית המגניא כ"ה בש"ס כ"י ועיי"ע מגניא.

* המדודי, המדורי עיי"ע בר המרודי.

* הַמַדָן (עיר ואם במדי Hagmatâna = Ecbatana) קידושי' ע"ב. יבמו' י"ז. ערי מדי (מ"ב י"ז ו'; י"ח, י"א) זו המדן והברותיה, והיא העיר הרשומה עיי' מ"ש במ"ע ג"ג ח"י 66; ונייבויער 376.

הָמָה (בל"ע מבקש בנפש עזה ומפחד עליו gierig, ängstlich suchen, besorgt sein) בויק"ר אחרי מות בפ' ויתרון ארץ (ר"פ כ"ב) אוהב כסף לא ישבע כסף (קהלת ה', ט') אוהב בממון לא ישבע בממון. ומי אהב בהמון לא תבואה גם זה הבל (שם) כל מי שהומה ומַהֲמֶה אחר הממון ואין לו קרקע מה הנאה יש לו דאמר ר' ישמעאל [1] ב"ר תנחום כתיב (יחזקאל כ"ז, כ"ט) וירדו מאניותיהם כל תופשי משוט (והמה על הארץ יעמדו) [מלחים כל חובלי הים אל הארץ יעמדו] וכי אין אנו יודעין שעל הארץ יעמדו אלא זה שהיה מפרש בים וטבעה ספינתו בים אם יש לו קרקע קרקע מעמידתו ואם לאו גם זה הבל... אוהב תורה לא ישבע תורה כל מי שהומה ומהמה

---

[1]) כ"ה לנכון ברפ"ר, ובשרפ"ע שמואל.

אחר התורה ואין לו תלמידים מה הנאה יש לו. [אוהב מצות לא ישבע מצות ואוהב בהמון וג' שכל מי שהומה ומהמה אחר המצות ומצוה קבועה לדורות . . מה הנאה יש לו] תדע שהרי כל המצות שסיגל משה קבע לו מצוה קבועה לדורות אז יבדיל משה (דברי' ד', מ"א). *[אחי"ה בנוסחאותינו בקצת שנויים וגם רבינו קיצר אכן בסוף הערך נשמט מאמר שלם מן מה הנאה יש לו עד: מה הנאה יש לו ועל האחרון קאי: תדע וכו' בנו"ג ובילק' קהלת רמז תתקע"א ואין לו תלמוד, אבל בדב"ר פ"ב אי' לנכון ואינו מעמיד תלמידים, ובקהל"ר פ' ויתרון נשנה כל הענין בדרך קצרה קצת ושם בט"ס מהומה ומהמה וצ"ל שהומה ומהמה. ועוד י"ל כי נגזרה המלה. מל"ע هام פי' צָמֵא לדבר וגם תועה אחר דבר ומזה הענין שהש"ר פ' כרם: בעל המון (שה"ש ח', י"א) שהמו אחרי הבעל . . לפיכך באו עליהן המונות. שם בעל המון שהמו אחרי המוני המוניות דמלכוותה] —

* המוטון בילק' תהלי' ר' רמז תרצ"א ט"ס עיי"ע המיינטין וע' אמיינטון.

* הָמוֹן (מל"מ שפעת אדם רב Menge) שהש"ר פ' כרם עיי"ע הקודם. שמ"ר רפ"א אתם עשיתם המונים המונים על בני אף אני אעשה עליכם עוף השמים וחיות הארץ המונים המונים. ובל' נקבה איכ"ר פ' פרשה לשעבר הייתי עולה המוניות המוניות של חגיגה כמד"א המון חוגג (תהלי' מ"ב, ה') ומה שענינו קול רעש כמו המיה עיי' בע' הבא אח"ז.

הֶמְיָה (מל"מ פי' רעש ושאון Getöse, Lärm) בסוף מגילת איכה (פי' על הר) עלו לרומי ושמעו קול המיה של רומי מדינה ובס"ג דפ' אלו הן הלוקין (מכות כ"ד סע"א) שמעו קול המונה. ובמגילת איכה (פתיחתא כ"ד) עיר הומיה (ישעי' כ"ב, ב') קרתא מרבבתא. *[אחי"ה ובקצת כ"י מרכבתא וט"ס וצ"ל מרבבתא וע' מובלעת תחת מערבבתא וכ"ה באיכ"ר שם, ונראה כי המדרש גוזר אומר הומיה מע' המם פי' מבלבל ונשתטה ובנו"ג בתרג' קרתא דמשבחתא. והוא מאותו הענין בל"ע (شبك) פי' מבולבל וכ"ה ג"כ תרג' יחזק' כ"ו, י"ז. ובכ"י ל"ד מדרבבתא ונ"ל שצ"ל מערבבתא. ובציון הראשון אי' רק בדפ"ר מלת רומי ובספרי עקב פ' מ"ג אי' שמעו קול המייה של (מפטילון) [צ"ל מקפטולין] ובמכו' שם נשתנה מצינזור ושמעו קול המונו של בבל מפלטיה נ"א מפטילון וצ"ל כמו בילק' ישעי' ר' רמז רע"ח בשם מכות: ושמעו קול הומנ' של כרך גדול רומי מפניליאום ובילק' כ"י (ד"ס מכו') אפלטינס [צ"ל מקפיטליאום=Capitolium]וכן נשתנה מצינזור ביומ' כ' סע"ב קול המונה של העיר (ג' פעמים) אבל בכ"י מ' ובע"י ובדפוסי' הישנים לנכון קול המונה של רומי (עיי' ד"ס יומ' במקומו). — והתואר הומיה ירו' מ"ק רפ"ג דפ"א ע"ג משמים נשקפה הומיה וכו' ע"ש. — בירו' ע"ז פ"ג דמ"ג: המיות כו' לע"ז ט"ס עיי"ע יתך] —

* הַמִּים (מפעל ערבי هم עיי"ע המם והתואר هام, هيم מי שיש לו כאב ודאגה וכבד לב ein Schwermüthiger) ירו' תרומו' פ"א ד"מ: וירו' גיטין רפ"ז דמ"ה ע"ג מהו קרדייקוס (καρδιακός) א"ר יוסי המים.

הֶמְיָין (פי' בל"ע ופ' هميان אזור Gurt, Gürtel) בסוף עירובין (ק"ד:) שרץ שנמצא במקדש כהן מוציאו בהמיינו. ובפ' אחרון דסוכ' (נ"א.) מבלאי מכנסי הכהנים ומהמייניהן היו מפקיעין. ואת האבנט (שמות ל"ט, כ"ט. ועוד עיי' התרג' לשמות כ"ה, כ"ח; כ"ט, ה'; ויקרי' ט"ז, מ'; ישעי' כ"ב, כ"א) תרגומו וית המיינא ובל' ישמעאל (המאין) [צ"ל המיאן]. *[אחי"ה בדפ"ר ובכ"י ל"ד לי' תיבות ובלי"ש וכו' ואולי הוספה מאוחרת היא. — וכנ"ה מגיל' כ"ז סע"ב ומשכנתיה להמיינאי. ושם תיקף קודם לפי גי' אה"ת ועיי' וילק' כ"י תולדות (הובא בד"ס מגיל' צד ע"א) מאי האי המיינך היכא ובנוסח' לי'. עירובי' צ"ד רע"א שקילו המייניה כ"ה לנכון בכ"י מ' ובתוס' רי"ד (ד"ס עירובי' צד קפ"ב:) זבחי' י"ט. הוה מדלי לי המיינאי. והקבוץ שבת נ"ט: תרי המייני] —

* המיינטין ירו' שבת פ"ז ד"י ע"ג כבר פירשתי בע' אמיינטון ח"א, קי"ח.

הֶמְיוֹנוּם (פי' בל"י ἡμίονος פרד Maul-esel) ב"ר פ' וירא אלהים אל יעקב (ס' פרש' פ"ב) [הוא ענה] אשר מצא את הימים במדבר (בראשי' ל"ו, כ"ד) ר' יהודה ב"ר סימון אמר המיונום פי' בל"י פרד. *[אחי"ה וכ"ה בירו' ברכו' פ"ח ד"ב: עיי"ע הטיסו. מלבד שדרש הימם המיונום או הימיסו (לפי גי' המהרש"ם עיי"ע המיסו) פי' חציו סוס וחציו חמור עוד כיון לפע"ד על שם עצמי ענה מל"י ὄνος חמור ועיי' פסחי' נ"ד. דורשי חמורות היו אומרים ענה פסול היה לפיכך הביא פסול לעולם ובירו' ברכו' שם מה עשה צבעון וענה זימן חמורה והעלה עליה סוס זכר ויצא מהם פרדה] —

* **המירום** אין זה המשורר הגדול היוני Ὅμηρος כדעת ר"ב וכ"כ ואחרים כדמוכח בערך מרום ע"ש.

הַמְּלָטָה (או כמו מלתרא = מלטסא מלש' יוני μέλαθρον ראשי ועובי הקורות Querbalken או מל"מ מלט (ירמי' מ"ג, ט') חמר שעושין מסיד וחול Cement, Mörtel וכן בל"ע ملط ובלי' רומית ובלאי"ט malta) בפ' השותפין בגמ' סמך לו כותל אחר (ב"ב ו'.) אמר רב נחמן [1]) בי כוי לא הוי חזקה אע"ג דמנח ביה המלטה [2]). פי' זו תקרת החלון, וי"א התיכות של קורות במקום הראוי בכותל להניח בו ראשי הקורות של תקרה. וי"א לשון לעז הוא מלטא שעושין מן הסיד להניח הקורה. *[אחי"ה כי"א הראשון אי' בפירש"י ב"ב ד"ה בי כוי וז"ל הימלטא הם נסרים עבים שנותנים בצדי החורים להגין על ראשי הקורות וזה הפי' סותר הרד"ק בשרש מלט ע"ש והחזיק בפי' י"א האחרון ובשרש עב האריך לפרש כל הענין ע"ש. והראב"ד (בשט"מ) פי' ג"כ כי"א הראשון, אבל רגמ"ה כ"י לב"ב נטה לפי' הנזכר ראשונה בערוך וז"ל: המלטה כעין שעושין בחלונות שקובעין שם הקורות מקיפין החור בלבנים כדי שלא ירקבו ראשי הקורות מלחלוח החומר ע"כ. והקבוץ ב"ק ס"ז. צלעות הבית (יחזק' מ"א, כ"ו) אלו המלטסין כה"ג בערוך ע' מלטס ומה שאכתוב בס"ד בשם הרד"ק, ומזה הוכחה לפי' הראשון שהוא ל"י הרשומ' וא"כ הה"א אינה שרשית ויש לסדרו בע' מלטה, ועה"ק שנ"ב בפי' הראשון כתב קראקשטיין והוא לא"ש Kragstein פי' אבן גדולה להניח עליה ראשי קורות הבנין, ועוד נקרא כן קורה הבלוט בראש הזיזין בבנין עיי' זה הערך באדעלונג] —

הַמְּלְתָא (Ingwer) בפ' כיצד מברכין בגמ' חוץ מן היין (ברכו' ל"ו:) ובפרק יוה"כ בגמרא אבל אוכלין (יומי' פ"א:) האי המלתא דאתי מבי הנדואי שרי. פי' הוא זנגבילא דינה כדין פלפלי יבשתא ולא כלום, וביוה"כ פטור, זנגבילא רטיבא בורא פרי האדמה וביוה"כ חייב ואם שרה זנגביל במים אין בו משום בישולי גוים. *[אחי"ה בכ"י מ' הגי' חמלתא וכן בכ"י ב' ליומ' שם אבל בכ"י אחר שם הומלתא ובגליון לכ"י ברכו' וכן ברש"י ליומ': הימלתא ובכ"י פ' לברכות שם אמלתא, מזה תדין כי אל"ף או ה"א אינה שרשית ובאמת גי' רה"ג אמלתא והשוהו עם זנגבילא עיי"ע זנגביל. ונ"ל לגזור המלה מל"י μελάνθιον פי' קֶצח Schwarzkümmel פי' פלפלא שחורה וע' זקנים ועקילס העתיקו כמו כן לישעי' כ"ח, כ"ה, כ"ז ועיי' פליניאוס כ', י"ז. ואם הגזרה נכונה אז יש לנקד לתשלום הנו"ן בדגש הֶמֶּלַתָּא ואולי העתיקו רז"ל מלה זרה זו להוראת מין זינגבלא שנקרא אינגווער שגם מין זרעוני גינה זה אינו נאכל חי רק מפטמין בבשמיו התבשיל ורש"י לברכו' לועזו ע"י ליטואריי"ו פי' בל"צ lactuaire = electuaire בלא"ש Latwerg וכן ביומ' ליטוריג"א, וכפי' הערוך אי' בבה"ג הלכו' ברכו' פ"ו ד"ז ע"ד ושם הגי' הימלתא ועיי' עוד או"ז הלכ' סעודה סי' קס"ד ושם בט"ס ציתוור וצ"ל ל י ת ו ו ר, וממה שכתב רבינו זנגבילה דינה כדין פלפלי משמע דגם על פלפלי רטיבא מברכין בפה"א וזהו כשיטת רה"ג ורי"ף המובאים בחי' רשב"א כמו שהעיר לנכון בעל למוד ערוך. — ובענין גי' הנדואי עיי"ע הנדוי] —

☞ **הֵמִינָא** (מדה אחת והיא חצי ההין בל"י ἡμίνα בל"ר hemina ובל"ס הֵמִינָא Maass = die Hälfte eines Sextarius) תרג' שני על והשתיה כדת (א', ח') הזו אתיין לון כסא רבא דהוה לכיד ארבעא חמשא הֵימִינִין והוה מתקרי שמיה פיתקא. בל"י ורו' מין מדה חצי ההין. פי' המי (ἡμι) חצי, פי' הנא הין.

הִמֶּנְיַא (שם מקום Hymenia העומד כעת על תלו עיי' גיאגראפיע לנייבויער צד שס"ז או אולי הוא שם מקום همانيه , هماٴيا כדעת הח' פליישער) בהלכה קמא דפ' י' יוחסין (קידושין ע"ב.) כי הוה קא מנמנם ר' אומ' הימוניא איכא בבבל כולה דעמונאי היא. צוה ה' ליעקב סביביו צריו (איכה א', י"ז) א"ר יוחנן כגון הימוניא לפום נהרא (שם רע"ב), פי' שם מקום. *[אחי"ה בנו"ג א"ר יהודה וביבמו' י"ו סע"ב אמר רב ובכ"מ הגי' הומניא אבל בכ"י א"פ לקידושי' הגי' הימניא ושם אי': כגון הפרניא [Hipparenum] והימניא לפום נהרא עיי' נייבויער במקום הנ"ל; ובערך הרפניא. ועוד פעם אחת נמצאה המלה בשהש"ר פ' ידיו אך שם בט"ס וז"ל ר' אלעזר ב"ר שמעון אתוי חמרייא גבי אבוי למיזבן עיבורא מן קרייתא

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וכ"ה בדפ"ר ובשט"מ; ובדפ"ע אחריי אמר רב ובנו"ג אמר רב הונא והעיק' כגי' כ"י. [2]) וכ"ה בפיי רגמ"ה כ"י לב"ב וכ"ה ברד"ק שרש מלט ושרש עב ובפיי ראב"ד הובא בשט"מ לב"ב אבל בנו"ג הימלטי וברש"י הימלטא.

המונייא יתיב גבי תנורא וכו' ופי' מ"כ חמרים לוקחי תבואה באו ולנו בבית אביו ר"ש ליקח דגן ממקום המונייא וישב ר"א אצל התנור וכו' ונעלם ממנו כי עיקר הגי' חמוניה יתיב פי' ראו אותו יושב וכן אי' לנכון בפסיקת' דר"כ ויהי בשלח צד צ': ר"א ב"ר שמעון עלון חמריא לקרתא בעו למזבן עבורא וחמוניה יתיב קמיה תנורא ע"כ. וא"כ במדרש שהש"ר צ"ל ג"כ חמוניה ואינו מוסב למעלה אל קרייתא אך למטה אל יתיב ונקודה אחר המוניא טעות דפוס הוא עיי' הערת ר"ש באבער לפסיקת' שם שהשיג לנכון על מ"כ. וגם לעווי טעה אחר מ"כ] —

הָמוֹנְיָא (פי' בל"י ὁμόνοια הסכמת דעה אחת (Meinungsübereinstimmung, Eintracht בויק"ר אל תונו פ' מות וחיים (פל"ג) כשהייתם בארצכם לא הייתם עושין המוניאות המוניאות לע"ז הה"ד (יחזק' כ"ג, מ"ב) וקול המון שלו בה. ובריש מגילת איכה (פתיחתי' י' ועיי' בסמוך) וכולי עשו ישראל המוניא ועבדו אותן. — (א"ב פי' בלש' יוני הסכמת של רבים עיין ערך אומוניא). *[אחי"ה בע' הנ"ל בה"א, קכ"ג: הבאתי ציון מאסת"ר גם ושתי אבל ברוב מקומות הגי' בה"א בראש באיכ"ר בפתיחת' הנ"ל לפנינו בט"ס הגמוניא וכ"ה בט"ס בשהש"ר פ' אל תראני. אבל לנכון באיכ"ר פתיחת' כ' כשיצאו ישראל ממצרים היו נוסעים במחלוקת וחונים במחלוקת ויסעו ויחנו וכיון שבאו להר סיני נעשו כולם הומוניא וכו' ובמכילת' יתרו מסכת' דבחודש ספ"א וילק' יתרו רמז רע"ה תמורתו קודש השוו לב אחד ובפדר"א פמ"א: אמרו כולם פה אחד ועיי' עוד בויק"ר פ"ט. — איכ"ר פתיחת' כ"ט וכיון שנגאלו נעשו כולן הומוניא אחת וכו' ובילק' תהלי' רמז תשצ"ה חזרו ונעשו כולן הומוניה אחת. והקבוץ בויק"ר הנ"ל ובנו"ג שם כשהייתם בארצכם הייתם נעשים הומניות הומניות לע"ז ובילק' דניאל רמז אלף ס"א הייתם עושים הומניות הומניות, ובגי' רבינו צריכים אנו לומר בלשון שאלה לא הייתם וכו'? אומלת לא יש למחוק, ובדפ"ר לנכון ב' פעמים המוניאות אבל בשדפ"ע רק פעם אחת. ומעתה י"ל כי הציון בערך המון מאיכ"ר פ' פרשה לשעבר הייתי עולה המוניות של חגיגה וכו' שייך ג"כ לכאן ודורש המון (תהלי' מ"ב, ה') מלשון יוני הנ"ל] —

☞ **הַמְנִיכָא** (Band, Halsband) בדניאל (ה', ז'. ט"ז. כ"ט) והמניכא (דדהבא) [די דהבא]. פי' ענק. *[אחי"ה הכתיב המנוכא אבל בתרג' משלי א', ט' ג"כ ביו"ד והמניכא לצוארך. והקבוץ תרג' אסת' ב', ט' המניכין. וגם מוניק ועוד מניכא נמצא בתרג' ובדרז"ל עיי"ע. וגזרת המלה מל"ס הַמְנִיכָא ומחצבה מל"י μανιάκης, ועי' זקנים העתיקו כן בדניאל ה' μανιάκον ז', י"ח. ל"א וכן עקילס וסומכוס העתיקו ככה רביד (בראשי' מ"א, מ"ב) וסומכוס העתיק ע"י גם שהרונים (ישעי' ג', י"ח)] —

☞ **הִמְנוֹן** (= הימנון בל"י ὕμνος, νον שיר של שבח (Hymnus, Feiergesang מדרש תהלי' מזמור אשרי האיש (תהלי' א', א') משל לחבורה של זמרין שהיתה מבקשת לומר שבחו של מלך הימנון למלך פי' בל"י ורו' שיר של שבח. *[אחי"ה ועוד שם כולכם משובחין וראויין לומר הימנון וכו' ובשהש"ר פ' כמגדל ובקהל"ר פ' ההכמה אי' רק לחבורה של אנשים שמבקשים לומר הימנון למלך וכו' כלכם נעימים וחסידים ומשובחים לומר הימנון לפני וכ"ה בילק' ש"ב רמז קס"ה נשמע מזה כי תיבות שבחו של מלך במדרש שו"ט באו מגליון פנימה לבאר תיבות הימנון למלך. וכנ"ה בשו"ט סוף מזמור ב' ובילק' תהלי' רמז תרכ"ג הלכו בני המדינה לומ' הימנון למלך א"ל אלי אתם אומרי' הימנון וכו' כך אוה"ע מבקשי' לומר להקב"ה הימנון וכו'. ובשו"ט מזמור צ"ב כיון שראה אדם כחה של שבת בא אדם לומ' הימנון . . אמר לו השבת לי אתה אומ' הימנון אני ואתה נאמר הימנון להקב"ה ובילק' תהלי' רמז תתמ"ג אי' כמו כן רק בתחלת המאמר תמורתו קודש וכשראה אדם וכו' התחיל משורר וכו' ובשו"ט מזמור צ"ג ד"ה אף תכון עמד לגיון אחד אמר לו הימנון וכו'. כך כשמלך הקב"ה בעולמו אמרה הארץ הימנון תחלה וכו' וכ"ה בילק' תהלי' רמז תתמ"ז ועיי"ע פרקופי. ובפסיקת' רבתי ראש פ"ב התחילו נותנין הימנון ושבח. ובקהל"ר פ' מה שהיה והיו מבקשין בני המדינה לומ' דומינין ובב"ר פ"ח. דומינו וכ"ה בע' דומיני וצ"ל הומנין או הימנון כשהוכחתי בע' אפרכוס ח"א רל"ט: וכ"ה באמת בילק' הובא שם ועוד בילק' בראשי' רמז כ"ג מבקשין לומר המנון ונ"ב שירה. ועיי"ע אימנון ח"א קכ"ג ושם צ"ל פ"ב במקום פ"ד] —

* **הַמְנוּנָא** שם אמורי והיה תלמידו של ר' יהודה וחבירו של רבה עיי' שבועו' ל"ד וסנהד' ס"א. ותוספו' עירובין ס"ג. ד"ה רב המנונא וכתובו' נ': ד"ה יתיב וע"ש מה שציין הגרי"ב והעלו ששני רב המנונא היו. ובקידושי' כ"ה. אי' לאו המנונא

אלא קרנונא וע"ש התוספות וערך צנע ב', וכן בירו' נזכרו שני רב המנונא אחד בדור ראשון ואחד בדור שלישי עיי' מבוא הירו' למהרז"ף ע"ו, ובענין המנונא ספרא שם צד קי"ח: וקי"ט.

הַמֵּנֵק (zweizackige Gabel) בפ' אלו מציאות בגמ' מצא כלי באשפות (ב"מ כ"ה:) הא בסכיני ובהמנק, וברי"ג דפ' לולב הגזול (סוכ' ל"ב.) והוא דעביד כי המנק [1]), פי' כלי של מתכת הוא שאוכלין בו פרסיים שלא יהו מכניסים ידם לפיהם והיו אוכלין בו בשר וחתיכות, ולענין לולב שני הוצין העליונין שהן תיומת אם נפרדו זה מזה, והמנק הוא כלי שיש בו שני ראשים. *[אחי"ה המלה אומרת דרשוני ועפ"י פי' רבינו נ"ל לגזרה מל"פ הנמיק (בהיפך האותיות) והורכבה מן הן = אהן = آهن פי' ברזל ומתכת ומן מיק = میخ פי' וו כפוף ועקום וא"כ הנמיק כלי של מתכת עקום, ורא"ש לסוכ' פי' ועביד כי המנק: פסול והוא כלי שיש לו שני ראשין וזהו צורתו: () והגמיי"ם הלכו' לולב פ"ח ה"ג פי' הימנק כלי שיש בו ב' ראשים כזה וזהו כפי' הערוך בסוף הערך, אבל רש"י לסוכ' פי' הימנק יפויצפו"ר [ובדפ' פיזרו הלע"ז פוצטו"ר] של ברזל של סופרים שיש לו שני ראשים וראשו אחד מפצל וכו', וכן פי' האו"ז שם ואולי הלעז כצ"ל פנצטו"ה pincette פי' צבת קטנה kleine Zange ובריצ"ג שם פי' "המנק פי' חטבא [צ"ל אטבא עיי"ע] דספרא דהיינו כלי שמנקבים בו שרטוטי הספרים, וכיון נ"כ לפירש"י] —

☞ הַמִּיסוּ (פי' בל"י חצי halb, ἥμισυ) מדרש ב"ר (ס"פ פ"ב) אשר מצא את הימם במדבר (בראשי' ל"ו, כ"ד) רבנן אמרי המיסו חציו חמור וחציו סוס פי' בל"י חצי. *[אחי"ה וקודם הדרוש של רבנן אי' בב"ר שם ר' יהודה בר סימון אמר המיונס, וכגי' זו אי' לנכון לפי גי' המהרש"ם בירו' ברכו' פ"ח די"ב: מהו ימים (בראשי' שם) ר' יהודה בר סימן אומ' המיונס ורבנן אמרי הֵימִיסוּ חציו סוס וחציו חמור ולפנינו בדפ' ביר' ברכו' אי' בדברי רבנן בט"ס היימים וכבר הגיה מהרז"ף באה"צ שצ"ל המיסו כבב"ר ובאמת כן הוא במהרש"ם, ופירש המהרש"ם כמו אחינו המסו את לבבנו (דברי' א', כ"ח) דאמרינן בפ"ק דמעשרות (ירו' מעשי' פ"א דמ"ח ע"ד) פלגון [את] לבבנו, ע"כ ויש להוסיף כי במעשרות פ"א מ"ב פי' משימסו: משיכניסו מחצה מל"י ἡμισεύω פי' מחלק לשנים, ועיי' עוד ערך מיסוז, וכן פי' בב"ר רפ"ד המסים (ישעי' ס"ה א') : חָדְהָ] —

☞ הימיסיון (Edelstein?) שמ"ר פ' וזה הדבר אשר תעשו להם (ס"פ ל"ח) נפתלי אכאטים גד הימיסיון פי' מין אבן טובה. *[אחי"ה ול"נ שהוא ט"ס עיי"ע הימסיון אחר ע' הימום] —

* הָמְסֵס, המסיסא (אחד מקרבי הבהמות המעלות גרה בל"ר omasum, כפי' ר"ב בע' מסס) חולין מ"ב. המסס ובית הכוסות ויק"ר פ"ד המסס ליטחון, ושם רפי"ח הטחנות (קהלת י"ב, ג') זה המסס וא"כ י"ל שהשרש מסס וכן דעתו של רבינו כנראה ממה שסדרו בע' מסס ע"ש ויק"ר פ"ג וקהל"ר פ' החכמה עיי"ע אסטומכא . . ובערוך הקצר שנ"ב הביא ערך המסס ובארו מענקואלט ב"א עכ"ל, ולדעתי הוא mannigfalt ובאמת הקיבה השלישית נקראה מרוב קמטיה בלשון אשכנז Faltenmagen, ולדעת ר"ף סמאלענסקין מלה הנ"ל כצ"ל מאגענואלט כלומ' מאגענפאלט.

* הַמְּעִיסָה (מהשם עִיסָה פי' גבילת העיסה ע"י לישה das Einrühren des Teiges) פסחי' ל"ז רע"ב וש"נ המעיסה בי"ש פוטרין וכו' איזה המעיסה ואיזה החליטה המעיסה קמח שע"ג מוגלשין וכו' עיי"ע גלש וע' חלט, וישם בפסחי' כלא ה"א: מעיסה.

הִמְצָא (= הִימְצָא = חימצא לפע"ד מל"ע حميش פי' חלב Fett) בפ' אלו טרפות בגמ' נקבה הריאה (חולין מ"ט סע"ב וני' רע"א) בר הימצא סתים הימצא לא סתים, הי הימצא והי בר הימצא ת"ש דאמר רב נחמן אינהו מיכל אכלי להו לדידן נמי מסתם לא סתים, דאקשתא כ"ע לא פליגי דאסיל, דאייתרא איכ' דאמר וכו' אמר ר' אמי מקמצין, פי' דאייתרא שעל יתר של קיבה מפני שהקיבה עומדת כקשת דרוך ויתר שלו מתוח מלשון כוננו חצם על יתר (תהלי' י"א, ב') ויש חלב על זה ועל זה שעל הקשת דברי הכל אסור אבל שעל היתר בארץ ישראל נוהגין בו היתר ובבבל נוהגין בו איסור, וזה החלב דאקשתא קרו ליה הימצא ודאייתרא קרו ליה רבנן בר הימצא ועל החלב שעל יתר הקיבה אמר ליה רבה בר

---

[1]) וכ"ה בכ"י מ' והוא דעביד לה כי הימניק וברש"י דעביד כי הימנק ובאו"ז הל' סוכ' סי' ש"ו דעביד כי המניק ובגמ' דעביד כהימנק ובה"ג ובריצ"ג הלכו' לולב עמוד ק' ובריא"ף כ"י (ד"ס לסוכ') ואי עבד כבהמנק וגי' הדפוס עדיפה.

בר חנה לבריה (פסחים נ״א.) אתה לא תאכל לא בפני ולא שלא בפני. — (א״ב בנוסחאות דידן כתוב חמצא). *[אחי״ה ולפנינו חימצא וכ״ה בפי׳ רגמ״ה כ״י לחולין (בקובץ כ״י אנגיילִיק׳ דף ש״ט.) ושם קצת כמו שפי׳ רבינו וז״ל: ולא ידענא הי מינייהו כלום׳ ולא ידענא הי סתים הי לא סתים אי חימצא אי בר חימצא. אינהו מיכל אכלי כלום׳ מא״י, דאקשתא כ״ע לא פליגי דאסור כלום׳ חלב שע״ג הקיבה יש בו שעשוי כקשת ויש עליו חלב שעשוי כיתר כחיצים פשוט כי פליגי דאיתרא כלום׳ דבבל ודא״י וזהו חימצא דבבל לא סתים וכולי. ועיי׳ עוד ע׳ הסם וע׳ יתר א׳] —

הַמִיצְתָּא (פירושו בל״ע حميصة מין מלבוש דבוק לגוף וי״א אדרת Hemd, Man-telart) בפ׳ ואלו מגלחין בס״ג הקובר את מתו (מ״ק כ״ג סע״א) רבא נפק בהמיצתא רומיתא סומקתי חרתי כר׳ אלעזר ב״ר שמעון דאמר לא אסרו אלא כלים לבנים בלבד ואלו הן אדומין. — (א״ב בנוסחאות חמיצתא גרסינן ופי׳ רש״י חלוק). *[אחי״ה וגי׳ המיוחס לרש״י למ״ק אי׳ חימוצתא ופירושו בדברי ר״א ב״ר שמעון ממש כפי׳ הערוך. ובדברי ערוך צריכין אנו לנקד בהמיצָתָא בקבוץ לכן סיים ואלו הן אדומין ובאמת גי׳ כ״י מינכען בהימוציָאתָא דרומי וכן מצאתי בספר תורת אדם לרמב״ן שער תכבוסת צד ס״ב רע״א רבא נפק בחימוציאתא רומיתא סומקתי חיורתי אולי חיורתי עיקר הגי׳ כי הוראת מלת המיצתא בל״ע מלבוש שחור אשר בשפתו צבעים הרבה אדומים ולבנים. ובשיטת ר״א ב״ר שמעון אשר הלכה כמותו לא אסרו ישנים אפילו לבנים או צבועים אפי׳ חדשים עיי׳ טור יו״ד סי׳ שפ״ט לכן בין גי׳ חרתי בין חיורתי תתכן. ועיי׳ ג״כ הלכות אבל לרי״ץ גיאת עמוד מ״ח. ושם הגי׳ חמיצתא ובאו״ז הלכו׳ אבלות סי׳ תמ״ה הימצתא והוגה חימוציתא ובכ״י ל״ד בפנים הימוצתא ובראש הערך המוצתא וכ״ה בכ״י ה״ב ובכ״י ו״ו ובכולם צ״ל המיצתא כי כן כתיבת המלה בל״ע הנ״ל וקרוב לה בל״ע قميص פי׳ חלק ובל״ר אמצ׳ camisia, camasus וממנו בל״צ chemise עיי׳ טראכטען דער יודען להח׳ ברילל צד ע״ג. ורמ״ל טעה בדברי רש״י והעתיק המיצתא עפ״י פירש״י חלוק גלאטט!] —

הַמַר (מלשון הֵמִיר פירוש תמורה als Stellvertretung, Tausch או מל״פ همار = امار חשבון (dafür gerechnet, geltend בפ׳ כל הבשר בגמ׳ הכחל (חולין קי״ב.) רבא אכיל ליה וקרי ליה המר בשר. פי׳ תמורת בשר כלומ׳ שני לבשר. ויש שגורסין חמד בשר כלומ׳ המוטב של בשר. *[אחי״ה כ״ה לנכון בכ״י ה״ב אבל לפי גי׳ דפ״ע אין חילוק בין גי׳ ראשונה ובין יש שגורסין ור״ב שינה הגי׳ כלומ׳ הרוטב של בשר. ושגה בזה. ורש״י פי׳ יין של בשר. ולפע״ד פי׳ ראשון דרבינו עיקר ומל״פ הנ״ל כלומ׳ כחשבון בשר היינו נחשב בעיניו כבשר וכן הבין לנכון בעל החלוץ ח׳, קי״א ופערלעס עט״ש ק״ו] —

הֹמַר (= הוֹמַר לפע״ד מע׳ הקודם מלשון פרס همار = امار = شمار פי׳ חשבון ומדה וערך ושיווי דבר מה Berechnung, Verhältnissbestimmung, Analogie וא״כ דורשי הומרות או המורות Sachvergleicher, Analogieangeber: וגם רשם מענין זה בל״ע جسّ חוקר דבר מה ומבין לאשורו (auf die Spur kommen, erforschen בס״ג דפ׳ הזרוע והלחיים (חולין קל״ד:) דורשי הומרות[1] אומרים הזרוע כנגד היד וכ״ה אומר (במדבר׳ כ״ה, ז׳) ויקח רמח בידו. לחיים כנגד תפלה וכ״ה אומ׳ (תהלי׳ ק״ו, ל׳) ויעמוד פינחס ויפלל. קיבה כמשמעה וכ״ה אומ׳ (במדב׳ כ״ה, ח׳) ואת האשה אל קבתה. ובפ׳ היה מביא את מנחתה בסוף הלכה קמא (סוט׳ ט״ו סע״א) תניא אמר להן רבן גמליאל סופרין הניחו לי ואדרשנו כמין הומר[2] כשם שמעשיה מעשה בהמה כך קרבנה מאכל בהמה. ובפ״ק דקידושי׳ בגמ׳ והנרצע נקנה ברציעה (קידושי׳ כ״ב רע״ב) רבן יוחנן בן זכאי היה דורש מקרא הזה כמין הומר מה נשתנה אוזן מכל איברים שבגוף אמר הקב״ה אוזן ששמעה על הר סיני כי לי בני ישראל עבדים (ויקר׳ כ״ה, נ״ה) ולא עבדים לעבדים והלך זה וקנה אדון לעצמו ירצע לפניהם. פי׳ תשובת[3] רב סעדיה יש גורסין חומר ומפרשין להחמיר עליו אבל אנו גורסין הומר בה״א ופי׳ כמין מעשה שכן קורין המעשה בל׳ ארמית איהמרא[4] וכי יפגשו זה את זה אומר לחבירו מאי אהמרך[5] כלומר מאי אנהרך[6] ומאי טיבך ומה מעשיך. וכן מפורש לענין סוט׳ כשם שמעשיה מעשה בהמה.

---

1) כ״ה בדפ״ר ובדפ׳ פיזרו אבל בשדפ״ע ובנוסחאותינו חמורות. ובכ״י ה״ב חומרות. 2) כ״ה לנכון בדפ״ר ופיז׳ וויניצ׳, ובכ״י ו״ו ובנוסחאותינו כמין חומר. 3) כ״ה בדפ״ר. 4) כ״ה בדפ״ר וויניצ׳ ובכ״י ו״ו אהימרא, ובדפ׳ פיז׳ המרא וכן משמע מתוספי׳ סוט׳ ט״ו. קידושי׳ כ״ב: ד״ה כמין, וחולין קל״ד: ד״ה דורשי רק שם הגי׳ בחי״ת. 5) בכ״י ה״ב ול״ד המרך, בכ״י ו״ו הימרך. 6) כ״ה בכ״י ו״ו ודפ״ר ופיז׳ אבל בדפ׳ וויניצ׳ ואמ׳ אגרך ובכ״י ה״ב וג״ג נשתבש יותר.

וכן מפורש לענין נרצע בין בעבור אזנו בין בעבור דלת ומזוזה וכן כיוצא בהן על שם המעשה שלהן שהוא המר והיא המרא. פ"א הומר והיא מרגלית. *[אחי"ה פירוש רס"ג הנ"ל הוזכר בתוספו' בשלשה מקומות הנ"ל אך בקצור גדול ובתוספ' חולין שם הובאה הגי' ובלש' ע ר ב י כשאומ' לחברו מה מעשיך אומר לו מה חמרך וכמו כן הובא בדעת זקנים לשמות כ"א, ו' וז"ל והכי אית' בערוך ובל' ע ר ב י כשאדם אומ' מה מעשיך אומר מה הימרך וכן נמי מצאו בתרגום של תהלים דמתרג' מעשה הימר ע"כ ולא ידעתי על איזה תרג' כיון אבל בענין גי' לשון ערבי יוכל להיות שהכונה על מלת عمر שפירושו ענין דירה וגם עמידה במצב טוב in gutem Stand sich befinden וממנו השם عمارة שאילת שלום Gruss וכבר השתמשו רז"ל במלת עמר בסנהד' פ"ה: הגונב נפש מישראל אינו חייב עד שיכנסנו לרשותו ר' יהודה אומ' עד שיכנסנו לרשותו וישתמש בו שנאמ' (דברי' כ"ד, ז') ויתעמר בו וכן בספרי כי תצא פ' רע"ג והתעמר בו מגיד שאינו חייב וכו' וא"כ ת"ק פותר עמר של מקרא בהוראת המלה הערבית כלומ' ענין דירה וזה מה שאמ' עד שיכנסנו לרשותו ור' יהודה פתרה ענין שימוש ובאמת عمر בבנין שני מורה ג"כ עובד אדמה וזה מה שאי' בירו' שבת פ"ט הלכה א' תמן צווחין לפעלא טבא ע מ י ר א (ועיי' עוד ערך הרהון). וכן פתר ר' יונה בספר אלאסול (צד תקל"ה) לא תתעמר בה שלא תשמשנה והביא משנת דסנהד' הנ"ל והביא פירושו בשם ר' ח פ ץ וזה ר' חפץ הוזכר בערוך לר"ש פרחון ע' עמר וז"ל ורבינו חפץ סגי נהור ראש ישיבה אמר לא תשתמש בה בפרך יותר וכו' ע"ש ועיי' ברד"ק שרש עמר ורבינו בע' עמר פי' ג"כ שימוש. וא"כ מה שכתב רש"י לדברי' כ"א, י"ד בשם ר"מ הדרשן לא תתעמר בה לא תשתמש בה בלש' פ ר ס י קורין לעבדות ושימוש עימראה, לפע"ד צריך להגיה בלש' ערבי או ארמי ועיי' הרמב"ן שם שהביא ראיה ממגילת שושן וכן ראה מ"ע יאהר-ביכער להח' ברילל א', קפ"א, וח"ב צד ו' אבל מה שכתב בח"ג צד רי"א כי עמר בל"ע ענין אמירה וסחורה טעות הוא כי בר סמכא שלו הח' שפרעגנער כתב כן על ציון של קאראן (שורה י"ז ע"ח) ושם אי' من امر באל"ף ולא בעי"ן. וכל זה שכתבתי הוא להסביר פירושו דרבינו סעדי' גאון מאי אהמרך כלומ' מה אנהרך (= פי' בל"ע جهر מראה פנים) מה טיבך וכו', אבל לא כן אנכי עמדי כי לפע"ד ברור כי דורשי הומרות או המורות הוא מל"פ הרשומה בתחלת הע' ושורש דבר נמצא גם במלת אחמרא ובמלת אמרכל עיי' ערכם. ואם נרד לבחינת המאמרים אשר בהם הוזכרו דורשי המורות (או רשומות) אז נראה כי ממרחק הביאו דורשי המורות ראיתם לביאור דבר מה אשר מהותו וטיבו נודע יותר וע"י השואת ענינים אלה דעת לנבן נקל הענין מכל צד ופנה ואופן ביאור זה הוא כעין גזרה שוה של תיבות או ענינים (ווארט = אדער בעגריפסאנאלאגיע). וא"כ דורשי המורות הם בעלי הדרשנים אשר הביאו דוגמאות ע"י גזרה שוה לבאר על ידה איזה ענין מבוקש. עיי' חוץ הציונים הנ"ל מראה מקומות בע' דרש. ופי' כמין הומר (ובנו"ג כמין חומר וכ"ה במכיל' משפטי' פ"ב) כעין גזרה שוה של מושג המדובר בו eine Art Begriffsanalogie — ובענין פי' אחר הומר היא מרגלית (וקרוב לזה כתבו התוספו' בסוטה שם בשם ר' הלל ורש"י בקידושין שם) י"ל שהוא ל"ע جوهرة Perle, Perlmuschel — ובענין דורשי רשומות עיי"ע רשם] —

* הַמְּרָאָה (שם מופשט מן מְרִי Widerspenstigkeit) סנהדרין י"ד: יכול תהא המראתו המראה וכו', ושם ט"ז. גמר דבר דבר מהמראתו וכו', שם ס"ו. הנשיא אתה מצווה על המראתו . . דיין אי אתה מצווה על המראתו.

* הַמְרָאָה (מופשט מן מרא das Mästen) שבת קנ"ה: תוספת' שם פי"ח עיין ערך הלעטה. ובע' מר ה' אראך כי מְרָאָה נגזרה מל"ע ומי"ם הוא מן השרש.

* הֲמָרָה (מפעל מור das Wechseln) פסחי' צ"ו. יבמו' ע"א רע"א עיי"ע דת.

הַמָּרוּד (der Hervorragende, Hervorstechende) בב"ר פ' כ"ד (רפכ"ג) אנשי דור המבול היו לוקחי ב' נשים אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש זו של פריה ורביה היתה יושבת כאלמנה בחייה, ושל תשמיש היה משקה כוס של עיקרין שלא תלד והיתה יושבת לפניו כזונה הדא הוא דכתיב (איוב כ"ה, כ"א) רועה עקרה לא תלד ואלמנה לא ייטיב. תדע לך שהוא כן שהרי המרוד שבהן זה למך לקח לו ב' נשים עדה וצלה, עדה דיעדי מינה צלה שתהא יושבת בצלו. — (א"ב בנוסחאות שלנו כתוב הברור כלומ' המובחר). *[אחי"ה וגי' הברור אי' ג"כ בילק' בראשי' רמז ל"ח דף י"א סע"ב, ובילק' איוב רמז תתק"י חסרה המלה אבל בכ"י פאריז ב"ר אי' כגי' רבינו המרוד ולפע"ד הוא מל"ע مارد מפואר ומשובח בין המורדים או מלשי' תרג' מרודא מהשם מרדו פי'

מי שיש לו מוסר ובין כך ובין כך הה"א שמושית היא ועיקר מקומו בע' מרד] —

* הַמְּרָכָה (מפעל מרך Erweichung) חולי' מ"ה: איזוהי המרכה וכו' עיי"ע מז ב' וערך מסמס ד'.

* המירום עיי"ע מרום (מרוס).

* הַמְשָׁכָה (מפעל משך das Herbeileiten des Wassers) תמורה י"ב רע"ב ובהמשכה עיי"ע רב א'.

הֹן (= הוֹן בל"ע هون, هوينا וכן בל"ס הוונא פי' נחת והשכל רוח Milde, Ruhe; Vernünftigkeit) אתנהלה לאטי (בראשי' ל"ג, י"ד) תר"י [א'] אֲדבר להוני [1]) ובב"ר פע"ט (ע"ח) ואני אתנהלה לאטי להוני [2]) אני מהלך המד"א (ישעי' ח', ו') את מי השילח ההולכים לאט. ובמגילת איכה ממרום שלח אש בעצמותי (איכה א', י"ג) ובויק"ר בס"פ אמור אל הכהנים (פכ"ו) ובר"פ וצדקתך אלהים עד מרום (רפל"א) כיון שלא עשו תשובה בא לזרקן עליהן ולקעקע ביצתם אמר לו הקב"ה גבריאל להונך יש בהן בני אדם שעושין צדקה אלו עם אלו. פי' להונך בנחת בנחת. *[אחי"ה והעתקתו gemach! gemach! בשני ציונים האחרוני' לי' לפנינו המלה ונתקצר ע"י סופרים וכן חסר במדרש משלי סוף פרש' א' אבל אי' בתנחומ' אמור סי' ג'. וכל הערך שייך יותר טוב לע' הוונא ע"ש. ועוד הוראת המלה הערבית הנ"ל מועצה ודעת ובזה מובן מאמר בפסיקת' דר"כ פ' עשר תעשר (צ"ז.) כבד את ה' מהונך (משלי ג', ט') עבוד בהונך עד דלא תעביד בלא הונך פי' עשה טוב עד שיותן לך שכל ממרומים פן לא תוכל עשות מאיבוד שכלך וראיה לפי' זה ממה שאי' שם בסמוך מעשה באחד וכו' מה עשה הקב"ה הכנים בו רוח תזזית וכו' ולנכון כיון הח' לעווי ע' הון פירוש המאמר. ואולי מזה נאצל שם אמורא רב הונא פי' בעל שכל — ולדעת ר"פ סמאלענסקי הון הוא מל"מ (משלי ל', ט"ו) ופי' גענוג. ופי' בל"א מהונך: גיעב מיט צופריעדענהייט] —

הֵן (= הַנִּי לפע"ד מל"ע خنى השחית zu Grunde richten) פן יבולע למלך (ש"ב י"ז, ט"ז) תרג' דילמא איתהני למלכא. *[אחי"ה רד"ק בפי' שמואל שם הביא התרג' יתהני למלכא וכתב ולא ידעתי דעתו ובעל כ"כ חשב כי שרש הַנָּה יורה דבר והפכו, וטעות הוא וכן שגה הה' לעווי' בעמת"ר. והמתורג' גורס ג"כ איתהני כערוך אבל פירשו בלאט וסתר מענין ע' הקודם. והאמת כי התרג' העתיק לנכון במלה ערבי' הנ"ל שענינה השחתה כענין יבולע וכמו באיוב ח', י"ח; ל"ז, כ'] —

הֶן (= הֶין, הֶינַא מל"י ἕν פי' אחד והזכר εἷς eins ἑνός) בילמדנו הן עם לבדד ישכון (במדבר' כ"ג, ט') א"ר פנחס הכהן בר חמא הן בל' יון אחד אינן מתחשבין עם אומה אחרת תדע לך שכן הוא חשוב כל האותיות ואת מוצא כולן יש להן זוג וה"א ונו"ן אין להן זוג כמו שכתוב בע' אטב"ח [3]). ובר"ג דפ' גט פשוט (ב"ב קס"ד: ועיי' נזיר ח':) [סומכוס אמר] הינא אחת. פי' בל"י קורין לאחת הינא, ב': דיו [4]), ג': טריאה [5]), ד': טיטרא [6]), ה': פינטי [7]), וכן פינה בל"י גוניאה [8]) וכשרוצה לומ' בית זה ג' פינות יאמר טריגון [9]) פי' שלש טריאה, פינה: גון. *[אחי"ה עיין ערך דיגון ומ"ש. — וכנ"ה שבת ל"א: הן יראת ה' וגו' (איוב כ"ה, כ"ח) שכן בל"י קורין לאחת הין ובכ"י א"פ הינא וכ"ה בסנהדרין ע"ו: אותו ואת הן (ויק' כ', י"ד) אותו ואת אחת מהן שכן בל"י קורין לאחת הינא ועיי' תוספת' נזיר ח' ד"ה הריני ועיי"ע את ח"א של"א ומ"ש. ב"ר פצ"ט הן גוים וגו' (ישעי' מ', ט"ו) ומהו הן ל"י הן אחד. תנחומ' אמור סי' י"א הן אתם מאין (ישעי' מ"א, כ"ד) ל"י הן חד, חד אתם לי וכ"ה בילק' ישעי' רמז שי"ד בשם מדרש [תנחומ'] ובויק"ר פכ"ז אי' בזה"ל הן אתם וכו' אמ' ר' ברכיה הן ל"י הוא אחד אמר הקב"ה אומה אחת אתם לי. בשמ"ר רפי"ב (ילק' איוב תתק"כ) הן אל ישגיב בכחו (איוב ל"ה, כ"ב) א"ר ברכיה הן אחד שכן בל"י קורין לאחד הן. אגדת בראשי' ספט"ו (ביה"מ להח' יעללינעק ח"ה, כ"ד) הן גור יגור (ישעי' נ"ד, ט"ו) מהו הן ל"י חן אחד וכו' ירו' סוף גיטין (פ"ט ד"נ ע"ד) כתב חניכתו וחניכתה (פסול) [צ"ל כשר] ר' אבהו בשם ר' יוחנן אפי' כתב א י נ ו כשר, לפע"ד אינו כמו הינא פי' אפי' כתב רק חניכה אחת היינו חניכתה וזה כדעת ר"ח ור"ת שהובאה בתוספות גיטין פ"ח. ד"ה וכך והמפרשים שגו במח"כ וכן הח' לעווי] —

☜ הָן (פי' בל"ס הָן, הָנָא זה dieser, jener) בל' תלמוד פי' זה, הַנֵי אלו וכן הַנְהוּ. *[אחי"ה ד"מ ירו' כלאים פ"ט דל"ב רע"ג יעקב

---

1) וכ"ה במתורגמן ובנו"ג בנייחא. 2) בנו"ג שתי פעמים להוני וכ"ה בילק' וישלח רמז קל"ג. 3) ושם הבאתי הילק' כלק רמז תשס"ח שכתב כמו כן בשם ילמדנו אבל בשמ"ר פט"ו לא דרש כן ע"ש. 4) δύω. 5) τρία. 6) τέτρα· τέτταρες. 7) πέντε. 8) γωνία. 9) τρίγωνον כ"ה לנכון ברפ"ר אבל בשרפ"ע טריאגונו.

כל הן דהוא מה הוא וכו' ושם: מה הן שאל להן והן שאל להן לא שמעינן מינה כלום ושם: להן דאישתלחית. ירו' ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג אמרה אהין להן לי אהן מהו חשיב וכו', ירו' שקלים פ"א דמ"ה סע"ד הן נקרא ולא נבהת. ירו' מגיל' פ"א דע"ב. ר' היך מה דאמרת להן אמרת להן, ירו' נדרי' פ"ו ד"מ. הן דמטא מטא הן דלא מטא נוהגין בקלקול. ויק"ר רפ"ד הן די תליא מרי זייניה ועיי"ע קלבאי. ועיי' עוד בערך האן יתר הדוגמאות. והקבוץ ברכות ו'. הני ברכי דשלהי מינייהו הני מאני דרבנן דבלו מחופיא דידהו הני כרעי דמנקפו מינייהו עיי"ע שה ב'. ברכו' י'. הני חמשה ברכי נפשי וכו', ושם כ"ט. הני שבע דשבתא וכו', הני כ"ד תעניתא וכו', שבת ק"ט. הני בני מחוזא, פסחי' קי"א. הני בי תרי וכו', ושם: הני תלת מילי וכו', עירובי' כ"ט: הני כסאני וכו' עיי"ע כסן ב'. תעני' ו': הני ענני דצפרא וכו', סוט' י': הני תמניא בני, כתובו' ק"ד סע"ב הני והני דידיה מה לי מהני מה לי מהני וכו', סוכ' נ"ה: הני שבעים פרים וכו', יומ' ל"ה. בציר מהני וטפי אהני. חגיגה י"א רע"ב הני אין הנך לא וכו'. ב"ב י"ח: הני מזקי הניזהני לא מזקי הני. הני מילי ומנא הני מילי ומנא הא מלתא ובקיצור ה"מ ומנה"מ הרבה בש"ס. והכלל בזה עיין ביד מלאכי סימן תס"ז ובערך מלתא א' ארשום כל מנא הא מילתא שבש"ס — ועוד הקבוץ הָנְהוּ ברכו' י'. הנהו בריוני וכו' עיי"ע בריוני, שבת קנ"ב: הנהו קפולאי וכו' עיי"ע קפל ו', גיטין נ"ב, ב"מ קי"ז. הנהו בי תרי וכו', סוט' ל"א. הנהו תרי תלמידי וכו', חגיג' ג' רע"א הנהו תרי אילמי וכו', חולין ק"ה: הנהו שקולאי וכו' עיי"ע שקל ודר ג'. תמיד ל"ב: הנהו מיא. ובהוספת ך (עיי"ע הך) הַנָּךְ שבת פ"ח: הנך אינשי וכו', ושם קנ"ו: — ביצה י': הנך אזלו לעלמ' והני אחריני נינהו, גיטין ו' סע"א הנך ידעי בחתימות ידא דהני והני בדהנך לא ידעי. תמור' ל', מ"ק ט'. הנך כולהו וכו', מנחו' פ"ט סע"ב הנך עולות נינהו. ובלש' נקבה ירו' ביצה פ"ה דס"ג רע"ב רבנן דקסרין מפרשין לְהָנָּן]—

☞ הִנּוּן (בל"ם הֵינוּן, הֵינֵין עיי"ע הִינוּן diese, jene) תרג' הם כמו אנון, ובלש' נקבה הינין כמו אינין. *[אחי"ה בנו"ג בכל מקום בתרג' ביו"ד אחר ה"א עיי' תרג' תהלי' ל"ה, י"א; צ"ה, י'; תר"י א' שמות ט"ו, א'; במדב' ל"א, ט"ז וכ"ה בדרז"ל עיי"ע הִינוּן] —

הֲנָאָתוֹ (sein Genuss) מפעל הני עיי"ע) וביעורו באין כאחת בפ' לולב הגזול (סוכ' מ'.), פי' דרך האכילה ללעוס ולבער המאכל וכיון שמגיע בחניכיו [1]) נהנה הכו מן המאכל ונתבער הפרי כאחת לאפוקי משרה וכביסה כגון פירות שמלבנין ומכבסין להן, משרה ששורין בו הפשתן וכביסה שאחר ביעורן מתכבסין ומתלבנין ונמצאת הנאתן אחר ביעורן ואסור וכן העצים. *[אחי"ה וקצת דומה לזה פי' רש"י הסוגי' בב"ק ק"ב. ועיי' גם חי' הרשב"א שם. וכל הערך שייך לע' הני וע"ש] — (א"ב תרג' לא יועילו (ישעי' ל', ה') לא יהנון).

* הינג בשבת ק"ט: עיי"ע אברתא. הינגי בע"ז מ"ז: עיי"ע הֵגָה וע' הזמי.

* הוּנְגְּרָאֵי (Hungari, Ungaren) תרגום הגרים (תהלי' פ"ג, ז') הונגראי וכן תרגום הגריאים (ד"ה א' ה', י', י"ט, כ') אבל תרג' ההגרי (ד"ה א', כ"ז, ל"א) הגראה. ובעל צמח דוד בחלק ב' צד כ"ד (הוצאת פראנקפ' שנת בנת) כתב בענין זמן שבאו הונגראי לארצם וז"ל בימי הקיסר ואלענס התרגשו עם הונען אשר היו שוכנים בהרי הצפוניים עם גדול עצום ורב אנשים גבורים זריזים בעלי קומה אנשי מרה נפש עם חרף נפשו למות העם הזה יצאו מארצם עם כל חילם וקנינם ועלו על עם גודש הנקראים גוטן השוכנים אז בארץ פאנניא ויגרשום וישבו תחתם ויקראו לארץ ההיא אונגארן וישבו שם בטח עד היום הזה . . והיא מלה מורכבת מן הונן וטן גוארן עכ"ל. ועתה רוב החוקרים הסכימו כי מלת הונגרי שם מורכב מן הוני"ן Hunnen ומן אוגר Ugor ותחלת קריאתו onogur, hunogar עיי' ערך מלין הונגריות שהוציאה האקאדעמיא של החכמות בבודאפעסט ערך Hún וע' Magyar ונכוחות כתב בענין ארץ הגר שהיא הונגריא (אוגריאה) ידידי ד"ר קאהן במ"ע גרעטץ ח"ל 145 והלאה.

הִנְדָּא (Wicke) בר"ג דפ' על אלו מומין (בכור' ל"ז:) מאי כרשינא [كرسنة Wicke] אמר רב שרביא [2]) הנדא ׳פי׳ בלשונם היו קורין לכרשינין הנדא" ובלע"ז ביצי. *[אחי"ה פי' בלאי"ט veccia = וויקע וכן לועז רש"י ובלש' לעז ויצ"א. וכפי' רגמ"ה כ"י לבכור' (בקובץ כ"י אנגייליק' דף ק"א.) מפורש כמו בערוך רק שם אי' במקומו תחת בלשונם ובכ"י ו"ו הגי' בל'

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ה, ובדפ"ע בט"ס בחניכתו. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וכ"ה בנוסחאותינו אבל בדפ"ע משרשיא.

יון! והנה מה שפי' רבינו ביצי מוסב על כרשינין וכן מוכח מע' כרשין שלועז שם ביצא והוא לאי"ט הנ"ל וכן בל"י βίκιον ובל"ר vicia (עיי"ע ביקייא ח"ב, קנ"ח ולעף פפלאנצעננאמען 229) לכן אין מוכרח להיות הנדא גם כן וויקע אלא במקומו של רב שרביא נקרא הינדא כן ואולי הנדא או הינדא הוא ל"פ اند מין נטע אחד ובאמת גי' כ"י ג"ג אנדה] —

הֶנְדְּבִי (פי' בל"ע ופ' هندبا ובל"ס הנדויא בל"ר (Endivie, intubus בפ' כל שעה (פסחי' ל"ט, רע"א) עולשין הנדבי פי' בלש' ישמעאל הנדבא [1] ובלע"ז (סינצוני) [— ? אינדובי] [2].

הִנְדּוּי (בל"ס הנדו בל"ע هند בל"פ هيند , هندو בלש' סאנסק' hendu פי' הודו Indien) האי המלתא [3] דאתיא מבי הנדוי (ברכו' ל"ו: יומי' פ"א:) [4]. ובר"ג דפ' המוכר את הספינה (ב"ב ע"ד:) ר' יהודה הנדואה משתעי. ובפ"ק דע"ז בגמ' ובכל מקום אין מוכרין להן עגלין (ע"ז ט"ז.) אמר רב זביד בפרזלא הנדואה. וישכנו מחוילה (בראשי' כ"ה, י"ח) תר"י מן הנדוין. את כל ארץ החוילה (בראשי' ב', י"א) [5] ביומ' בפ' אמר להם הממונה (ל"ד:) ובין הערבים הנדוין [6] של ת"ת זוז. פי' לשון מלבוש בל"י. — (א"ב פי' בל"ר מין מלבוש שלובשים על החלוק, ויותר נכון נ"ל לפרש מלבוש עשוי בארץ הנדיא וכן (ביומ' שם) בִּשחר היה לובש פלוסין מלבוש עשוי בפלוסין [7] עיר מצרים). *[אחי"ה כונת רבינו כנראה על ל"י ἐνδυτόν וכונת ר"ב על ל"ר indusium (עיי' בט"ר להח' אייזלער צד ל"ז) אבל האחרון חביב כי הנדוין הוא תואר הקבוץ מלש' הנדיא וכן דעת רש"י ביומ'. וכן בירו' יומ' פ"ג ד"מ ע"ד הראשון של הנדוין פי' מובחר מלבושי' של הנדיא. והתואר מן השם הנדיא בל"ע ג"כ هندوانى וכן התואר הנדואה בב"ב ובע"ז הנ"ל וכן בתרג' ירמיה י"ג, כ"ג הנדוואה לגי' רש"י ביומ' ל"ד: ובל' נקבה חרב הנדית מדרש תהלי' מזמור ו' [8] והשם בתרג' הינדיא עיי' לאסת' ח', ט'; אסת' שני' ח', י"ג. ולאסת' א' א' הינדיא רבה Gross-indien, אבל בתרג' שהביא רבינו מבראשי' כ"ה, י"ח ושם ב', י"א אי' לפנינו הינדקי והוא על דרך ל"י Ἰνδική פי' הודו Indien ועיי' עוד ע' הנדיקא] —

הַנְדֵּז (= הַנְדֵּס והשם הַנְדָּזָא פירש בלשון פרסי انداز ובלשון ערבי هنداز מדד ושיער. והשם בל"פ اندازه, هندس. פי' שיעור ומדידה (das Messen, Berechnen, die Mathematik בגיטין בפ' הניזקין בגמ' בור הקרוב לאמה (ס':) מהו דתימ' מצי א"ל סכר מסכר ואשקי בהנדזא קמ"ל. פי' סתום בורך ואשקי בהנדזאי בשוה בדוולא אתה כמו אני. ובס"פ המוכר את הספינה (ב"ב פ"ט:) ובאתרא דלא חתימי נמי לא אמרן אלא באתרא דלא מהנדזי אבל באתרא דמהנדזי כמה דלא מהנדזי לא שקיל [9]. פי' שמשוין המדה ומודדין ועל זה נקרא ספר הנדזא [10]. ששם מכוין כל דבר, והישמעאלים למי שמשוה מעשיו ומפלס דרכיו קורין לו פלוני מהנדס, ז' וס' אחד הן כמו יעלוזיעלוס [11]. פ"א מהנדזי משערין. *[אחי"ה ורש"י פי' בגיטי' בע"א והביא שם גם חולי' מ"ג. דמהנדזי להדדי והרשב"ם בב"ב שם גרס זימנין דמהנדסי בהדי הדדי. ובחולי' הגי' זימנין דמיהנדזין בהדי הדדי ופירש"י מתרמן דמיכווני אהדדי. ובפי' רגמ"ה כ"י לחולי' (בקובץ כ"י אנגיייליק' דף ש"ה:) פי' זימנין דמהנדזין בהדדי כלומ' זימנין דשוין הנקבין וליכ' מידי דסתים ע"כ. וזהו עיקר כי עצם הוראת מלה פרסית انداز הוא נפל זה לתוך זה zusammenfallen פי' מתרמן ושוין. ומשרש זה ג"כ בחולין מ"ח סע"א התלמידים מזדנרזין בדבר לפי גי' רבינו בע' מזדנזין ובנו"ג מזדנזין ופירש"י מגמגמין אבל כבר הגיה פערלעס עט"ש ק"ה, שצ"ל מהנדזין (תחת מזדנרזין כי ה' נשתבש לאותיות ז ד) ופירושו שקלין וטרין [11] והוא שיער ג"כ (במאמרו מיסצעללען כ"ו) כי במקום ואשקי בהינדזא (גיטין הנ"ל) צ"ל בהינדוא פי' בל"ס הנדויא צנור מים] —

הנדיוסין (לדעת ר"ב ὁ ἐναντίος ,Gegner) מדרש תהלי' מזמור שמעה ה' צדק (ט"ז, י"א) בנוהג שבעולם שני הנדיוסין רצין

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וג"ג ובפי' ר"ח אבל בדפ"ע הינדיבא ובנו"ג הינדבי וברש"י הינדיבי אבל בכ"י ריש"י (ד"ס פסחי' הנדבי. [2]) בכ"י ו"ו סינצובי וצ"ל הינדובי והוא בלשאי"ט indivia .endivia ועיי"ע אינטובי. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב עיי"ע המלתא, ובדפ"ר ופיזי וויניצי' חמלתא. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו ודפ"ר, ובנו"ג הנדואי וכ"ה בכ"י ה"ב, ובאו"ז הלכ' סעודי' סי' קס"ד הנדויא. [5]) כ"ה רק בכ"י ו"ו ודפ"ר. [6]) בדפ"ע הנדבין אבל לנכון בדפ"א הנדויין, וכ"ה בנוסחאותנו וברש"י בדפ' ישנים הינדון ובדפ' קושט' הינדוון וכ"ה בירו' במשני'. ודע שבדפ"ע חוץ מדפ"ר ופיזי עשו כאן ערך בפני עצמו עם ערך דבור המתחיל הנדוין והנכון שהוא המשך הערך ומענין הראשון והוא תואר השם. [7]) Pelusium. [8]) ובילק' תהלי' ריש רמז תרל"ה אי' בתמורתו חרב היצירית! [9]) בנו"ג לית לן בה. [10]) בדפ"ר הנדסא ובכ"י ב"ר חכמת הנדזא. [11]) כוונתו על תהלי' ס"ח ה' ומשלי ז', י"ח. ולפי דעת ר"פ סמאלענסקין כפי שכתב אלי מזדנדזין הוא בנין התפעל ע"כ. ולפי זה צריך ג"כ לתקן מתהנדזין.

בהפרכוס(!) מי שנוטל ובא(!) הוא נוצח. פי׳ בל״י בעלי ריב. *[אחי״ה כבר מלתי אמורה בע׳ איפרפום ח״א רמ״ב ובערך הדיוך מה שנוגע לענייננו ע״ש ובע׳ הדיוך תקנתי זו המלה שצ״ל הניוך וכצ״ל הניוכין תחת הנדיוסין והם מנהיגי סוסים בשחוק מרוצת סוסים של יונים] —

הִנְדִיקָ[א] (תואר השם מן הנדוי בל״ע هندكى indisch והשם הֶנְדִיקִי בל״ס הֶנְדִיקָוָן בל״י Ἰνδική Indien) בכיצד מברכין בגמ׳ חוץ מן היין (ברכו׳ ל״ז:) נהמא דהנדיקא פי׳ בע׳ טריתא [1]). מהודו ועד כוש (אסת׳ א׳, א׳; ח׳ ט׳), ס״א חוילה (בראשי׳ ב׳, י״א; כ״ה, י״ח) תר״י הנדיקי. *[אחי״ה בדפוסים עשו מזה שני ערכים והנכון שהוא רק ערך אחד. וגי׳ ההוצאות בראש הערך הנדק וצ״ל הנדיקא וכ״ה באו״ז הלכ׳ חלה סי׳ רט״ו ושם הובא פי׳ ר״ח וממנו העתיק רבינו פירושו בע׳ טרתא ע״ש. ונהמא דהנדיקא (ולא דהנדקא כגי׳ הדפוסי׳ בש״ס וערוך) הוא לחם שעשוי באופן אפית הינדיא. וגי׳ ס״א עולה עם נוסחאותינו שהובאה בע׳ הנדוי. וכן מצאתי בקהל״ר פ׳ עשיתי: ברוחות היה שלמה משתמש ושולח להנדיקי ומביאין לו משם מים ומשקין ובילק׳ קהלת ב׳ סוף רמז תתקס״ז הגי׳ לאפריקי] —

הֶנְדְקוֹקִי (פי׳ בל״ס ובל״ע מין עשב המפורש בע׳ גדגדניות ובלא״ש ägypt. Lotos, Stein = Honigklee) כבר פי׳ בע׳ גדגדניות.

הִנֵּה (siehe) שמענוה באפרתה מצאנוה בשדי יער (תהלי׳ קל״ב, ו׳) בפ׳ איזהו מקומן בגמ׳ העולה קדשי קדשים (זבחי׳ נ״ד:) הנה שמענוה באפרתה זה ספר יהושע [2]) דקאתי משבט אפרים, מצאנו בשדי יער זה בנימין דכתיב ביה זאב יטרף (בראשי׳ מ״ט, כ״ז), פי׳ בכל השבטים כתיב (יהושע ט״ו) ועלה הגבול, ותאר הגבול, ובשבט בנימין ועלה הגבול כתיב (ותאר) [נ״ל וירד] הגבול לא כתיב וכתיב (דברי׳ י״ז ח׳) וקמת ועלית אל המקום מלמד שבית המקדש גבוה מכל הארצות הילכך מספר יהושע אפרתי [3]) למדנו לבנות ביהמ״ק בארץ בנימין שהוא זאב שדה יער. *[אחי״ה בלי כל ספק תחת ותאר הגבול לא כתיב צ״ל וירד הגבול לא כתיב והכונה על יהושע ט״ו ח׳. ט׳ עיי׳ פירש״י בזבחי׳. אבל קשה כי גם שם בפסוק י׳ כתיב וירד ועוד במטה בני בנימין (יהושע י״ח, י״ב — י״ד) ג״כ כתיב וירד וצ״ע וזה קשה לי גם לש״ס זבחי׳ שאמר בשבט בנימין ועלה כתיב וירד לא כתיב והא כתיב ביהושע י״ח, י״ג!] —

* הַנְהָגָה (שם מופשט מן נהג das Führen) ב״מ ט׳. עד שתהא משיכה בגמל והנהגה בחמור.

* הֶינוּח (מפעל ינח das Hinlegen) ב״מ כ״א. אי דרך נפילה . . ואי דרך הינוח, ירו׳ ב״מ רפ״ב ד״ח: עיי״ע האן, ב״מ כ״ה: כל ספק הינוח לכתחלה לא יטול וכו׳. זבחי׳ כ״ז. מידי דהוה אמחשבת הינוח.

* הַנָּחָה (כמו הינוח das Hinstellen, Hinlegen) שבת ד׳. והלאה צ״א. עקירה והנחה. ובענין נר חנוכה בשבת כ״ב: כ״ג. הנחה עושה מצוה. בענין שופר ר״ה כ״ז: ציפהו זהב במקום הנחת פה. בענין לולב תעני׳ ב׳: ג׳. משעת הנחתו. כלי׳ פ״ח מ״ח מקום הנחת העצים, שם פכ״ב מ״א מקום הנחת הכוסות . . מקום הנחת חתיכות. — ובענין הנחה באבילות עיי׳ מ״ש בע׳ זוית עפ״י גי׳ הראשונים.

* הֲנָחָה (מפעל נוח die Ruhe, das Ruhen) ב״ר ר״פ פ״ז כי לא ינוח שבט הרשע (תהלי׳ קכ״ה, ג׳) אין לו הנחה בצד חבורה של רשעים אלא בצד חבורה של צדיקים. ובהרכבת המלה עם רוח פי׳ השקט ושלום ורצון נפש, ירו׳ דמאי רפ״ז דכ״ו סע״א רוצה הוא שיהא לו נחת רוח וכו׳, ואינו רוצה הנחת רוח, ירו׳ פיאה פ״א דט״ו סע״ג וירו׳ קירוש׳ פ״א דס״א סע״א ובעושה הנחת רוחו של אביו.

* הינטון בפסיקת׳ רבתי פכ״ו ט״ס הוא ועיי״ע אפוטנקריק ח״א רי״א. ובפי׳ מלות להוצ׳ הפסיק׳ לה׳ פריעדמאן פי׳ ר״מ גיעדעמאן שצ״ל איפטון טרקלין ע״ש.

הִנִי (= הִינִי שם מקום קרוב לפומבדיתא) בפ׳ איזה נשך בגמ׳ אין פוסקין (ב״מ ע״ב.) הא חיטי בהיני והא חיטי בשילי דאי בעי זבני ופרעי. (א״ב שמות של מקומות הם). *[אחי״ה היני ושילי קרובים היו בתכונתם כדמוכח מגיטי׳ פ׳. ביצ׳ כ״ה: יבמו׳ קט״ז. ב״ב קע״ב. ב״מ ס״ג: וכתב שם רש״י היני ושילי מקומות הן שהיו סמוכין לפומבדיתא שהיו רבה ורב יוסף יושבין בהן. ושילי הוא Sele הנזכר בפטלמיאוס ואממיאנוס כ״ג, כ״א ועיי׳ ריטטער ערדקונדע ט׳, קצ״א] —

[1]) עיי״ע טרתא. [2]) וכ״ה ברש״י לתהלי׳ שם, וכונתו על יהושע ט״ו, ובזבחי׳ אי׳ רק זה יהושע. [3]) כ״ה בכ״י. ו״ו ב׳.

* הַנִי = הַנָּה (בל"ס הנא בל"ע هنا Nutzen haben, geniessen, angenehm sein בפיעל Vergnügen, Nutzen machen והשם הנאה, הנייה (Nutzen, Vergnügen בקל ברכו' י': הרוצה להנות יהנה כאלישע ושאינו רוצה ליהנות אל יהנה כשמואל הרמתי, ושם ל"ה. אסור לו לאדם שיהנה מעולם הזה בלא ברכה. עירובי' ל"א. מצות לאו להנות ניתנו. פסחי' מ"ט. כל סעוד' שאינה של מצוה אין ת"ח רשאי להנות ממנה. יומ' ס"ט. נהי נמי דניתנו ליהנות בהן וכו' ושם בגדי כהונה ניתנו ליהנות בהן. זבחי' קי"ח: עין שלא רצתה לזון ולהנות מדבר שאינו שלו וכו', ב"ב ח'. שאינו רוצה להנות מכבוד התורה וכו'. — בנפעל ברכו' מ"ג: איזהו דבר שהנשמה נהנת ממנו ואין הגוף נהנה ממנו וכו', שם נ"ז: ג' נכנסין לגוף ואין הגוף נהנה מהן וכו' ג' אין נכנסין לגוף והגוף נהנה מהן, שם ס"ב: כל המבזה את הבגדים סוף אינו נהנה מהם, שם ס"ד. הנהנה מסעודה, שבת ל'. נהנו מזיו השכינה, פסחי' מ"ט. הנהנה מסעודת הרשות וכו', גיטין ל"ה. אם נהניתי מדינרך. סוט' י"ד. כתנות עור שהעור נהנה ממנו. שם ל"ח: הנהנה מצרי עין וכו', סנהד' ל"ז. מה ערימת חיטים הכל נהנים ממנו וכו', נ"ב: נהנה ממנו דומה לקיתון של חרס, פ"א. שלא נהנה מקופה של צדקה. חולין ז': לא נהנה מסעודת אביו. אבות פ"ד מ"ה הנהנה מדברי תורה. בפיעל ברכו' ס"ג סע"ב המארח ת"ח וּמְהַנֵהוּ מנכסיו, סנהד' צ"ב. כתובו' קי"א: המהנה ת"ח וכו'. ב"מ צ"ד: נהנה ומהנה. ע"ז י"ז. שמא מינות בא לידך והנאך, סנהד' צ"ב. כל שאינו מהנה ת"ח וכו', במד"ר פ"ט בשביל להנותו. אתפעל יבמו' ק"ג. והא קא מתהניא מעבירה. נדרי' נ' דאיתהני בהאי עלמא. חגיג' ט"ו. ליתהני בהאי עלמ'. ירו' סנהד' פ"י דכ"ט: לא מתהני (כדפי' קראטי' מתהנם) כלום. אפעל סנהד' צ"ט: מה אַהֲנוּ לן רבנן מעולם לא שרו לן עורבא ולא אסרו לן יונה. ושם מה אהנו לן רבנן לדידהו קרו לדידהו תנו. ע"ז י"ד: מאי אהנית לן, ושם אהנאי לכו וכו'. ירו' ברכו' פ"א ד"ד סע"ב מה (לפי' גי' המהרש"ס) מהניא ליה. — והשם תעני' ח'. מה הנאה יש לך.. ושם ובשקלי' ד': מה הנאה יש לו. מגיל' י"ג: שמא תאמר אית הנאה מיניהו וכו', כ"ד: משום הנאה הוא והא לית ליה הנאה. קידושי' מ"א. דור הנאה ממנו. ב"ק פ"א: מה הנאה יש לפלוני, סנהד' ע"א: מיתתן של רשעים הנאה להם וכו', ע"ז כ"ט: אסור בהנאה. ועיי' עוד ע' בעל הנאה. ועוד השם הנייה, תעני' כ"ג: ומקרבא הנייתא, ירו' כתובו' פ"ו ד"ל ע"ד עשו הניית בשמים כהניית כספים, ושם: הניית פריה ורביה, ירו' ב"ב פ"ה דט"ז: בנוי דהנייה, ב"ר רפ"ט דין הניין לי יתהון לו נהיין לי (ב' פעמים), ושם פ"י מה הנייה לו. ובעל מחבר ערך מלין כ"י (בקובץ כ"י האלבערשטאם) [1] אשר ת"י הרבה לטרוח לגזור המלה מל"י וכתב שהוא מענין מעלת ונחת רוח לאחרים אמת אין צד הכרעה מל"י אם בה"א אם בא' אי' מ"מ אפשר שנאמ' שכדי להבדיל בין לשון אונאה ללשון זה לפיכך הסכימו על כתיבתו בה"א, ועוד מכביר במלין הוא בענין הוראת הברות יוניות ואין כאן מקומו, וכונתו לל"י εὐνοέω günstig, gewogen sein, ובלתי נכון הוא.

* הנכתא בתר"י א' במדב' ל"א, כ"ג כהנכתא ט"ס תחת כרנכתא עיי"ע כרנכאות.

☞ הֶנַכָּיָה (לדעת ר"ב מל"י [אמצ'] νόξα וכן בל"ר noxa ויותר טוב מל' ארמי נכי ובל"ע نكى הזיק והשם نكاية נזק (Schaden ירו' דברכו' פ' בתרא (פ"ט די"ד סע"ב) פרוש מה הנכיה. פי' בל"י נזק. *[אחי"ה וכה"ג בע' פרוש לפי' גי' דפ"ר ואמ' וכ"י ק"ט פרוש מה נכייתא מה דאית לי אנא מנכה ואנא עבד מצוה וכ"ה בגי' מהרש"ס לירו' ברכו' פרוש מה נכייתא מאי דאית לי אנא מנכי ואנא עביד מצוה ובתוס' סוט' כ"ב: ד"ה פרוש הגי' פרוש מן הנכייה מאי דאית לי אנא מנכה ועבד מצוה. בירו' סוט' פ"ה ד"כ ע"ג הגי' פרוש מנכייה מאן דאית לי מה אנא מנכי עביד מצוה. ובירו' ברכו' לפנינו עוד יותר משובש פרוש מה הנכייה מאן דאית לי מהנא מנכי עביד מצוה וכל זה צ"ל כגי' רבינו וכגי' מהרש"ס הנ"ל. וה"א שמושית היא ושיעורה פרוש של הפסד כלומ' שרגיל לומר מה שיש בידי לעשות מלאכה אני הפסדתי ואני מתבטל כדי לעשות מצוה, כעין זה פי' מהרש"ס אבל מהרז"ף בא"צ פי' בע"א] —

הֶנֵמָא (= הֶינוּמָא לפי' ר"ח מל"י ἔννομος üblich gesetzmässig, ולפע"ד מל"י εὐνήμα Bett, Schlafstelle מטה אשר בה נושאין הכלה ועיי,

[1] עיי' ח"ג, ס"ט. וראיתי להעיר כאן מה שכתב לי מיום א' דר"ח מרחשוון תברכך נפשי י"נ החוקר הנעלה מהרשז"ח האלבערשטאם וז"ל.. אמנם כאשר עיינתי כעת בכ"י ע"מ שלי ראיתי כי הנקודות על תיבות „היושבים" ועל „ישמעאל" אינן רומזות על זמן חבור הספר ועל מחברו.. כי אם שמיותרות הן תיבות הנ"ל ע"כ באו בנקודות לרמז שצריכין להמחק מעל הספר.. ולכן צריכין אנו עוד לחפש את שם המחבר אולי יודע לנו בזמן מאוחר וממקום אחר.

בפנים) בפ' שני בכתובו' (פ"ב מ"א) ובר"ג דפ' המוכר פירות לחברו (ב"ב צ"ב:) שיצאת בהינומא וראשה פרוע. פי' ר"ח הינומא ל"י הוא תורתא [1] כלומ' חוק הבתולות. גמר' (כתובו' י"ז רע"ב) מאי הינומא תנורא דאסא ור' יוחנן אמר קריתא דמנמנמא בא כלתא. וכן פי' גאון קובהא מן אסא דמהמנמא בה כלתא[2]. — (א"ב מדברי ר"ח נלמוד לבאר המלות שהן נכריות אף כי הפירוש נוטה קצת מדברי הגמרא לא לחלוק עליהם כי אם להוציא לאור עקר המלה, ונ"ל שפי' הינומא בל"י מסוה נתון על הפנים ומכסה העינים וכן נהגו הבתולות לצאת בו). *[אחי"ה פי' ר"ב קשה להלמו ואולי נגרר אחר פירש"י שכתב על זה דר' יוחנן קריתא: צעיף על ראשה, ולזה כיון ר"ב במ"ש מסוה נתון על הפנים ואולי כונתו על ל"י ὑμήν פי' יריעה ואריגה דקה מן הדקה ומכסה dünne Hülle, dünnes Gewebe ואשר נ"ל אחר עומק חקירה כי המלה מל"י הרשום' בתחלת הע' ועניגו מטה לשכוב בה ורגילין לנשוא את הכלה בכסאות לסי' שיוצאת להנשא ובחרו רז"ל לשי' ערום' כי נופל גם על לשי' ὑμέναιος והיא כמו ὑμήν שענינה נשואין ואישות Ehe ולפע"ד שני אמוראים לדעת אחת כיונו כי תנורא דאסא כבר הגיה לנכון רימ"ז (במ"ר ח"א, פ"ג) תרונא דאסא פי' מל"י θρόνος כסא כבוד ולזה עולה יפה גם פי' דר"י קריתא דמנמנמא בה כלה כי קריתא או יותר טוב כגי' הרשב"ם בב"ב צ"ב: קלתא דמנמנמא בה כלתא והוא ל"י κλισία Lehnsessel, כסא להשען עליו ואשר בו נושאין בני אדם חשובין, והראיה לאמיתת פירושי מירו' כתובו' רפ"ב דכ"ו סע"ב בהינומא: תמן נמנומא רבנין דהכא אמרין פוריומא, ומלת פוריומא בלי ספק כמו בשהש"ר פריומא ל"י φόρημα Bahre כסא שנושאין בו בני אדם כמו שהוכחנו בע' אפריון בח"א צד רל"ט: וא"כ בירושלים שהכירו היטב מחצב מלת יונית הינומא ὑμέναιος בארו לנכון ע"י פוריומא פי' אפריון וכסא אבל בבבל שלא הבינו ל"י גזרו אומר מפעל ארמי מנמנם, ועוד י"ל כי קריתא או חריתא (לפי גי' השט"מ לכתובות) הוא ל"י κάρρον (χάρρα) ובל"ר currus פי' עגלה וזה עולה נ"כ יפה, וגם אם נקיים גי' תנורא כמו שאי' גם בשטמ"מ שם יש לו פתרון כמו. שאי' שם וז"ל תנורא דאסא פי' כמו קובה שעושין אותה מן ההדס ומושיבין בה הכלה בשעה שמוליכין אותה לבית בעלה והוא כמות זו שקורין אותה בל"ע עמארייא [= عمارية פי' כר הגמל שיושבין שם Kameelensattel] לפי שקורין לה תנורא הוא מפני שהקובה דומה לתנור שהרי התנור רחב הוא מלמטה וצר מלמעלה עד כאצבע. ר"י ן' מיגש עכ"ל. וא"כ מה שסיים רבינו (לפי גי' כ"י הנ"ל) וכן פי' גאון קובהא דאסא וכו' נראה לי שלדעת ן' מיגש כיון ואז הוספת איזה כותב הוא כי ן' מיגש היה בן דורו של ר"נ בעל הערוך ורבינו נתן קשיש מניה ואיך יאמר על צעיר ממנו: גאון, אולם קרוב הדבר כי ן' מיגש פי' כן עפ"י קבלה שהיה בידו מרבו רי"ף ז"ל וא"כ רבינו מכנה את הרי"ף גאון וכמה פעמים הלך בשיטתו הן בפירושיו הן בנוסחאותיו ועיי' עוד ע' הנקי. ומלת קובהא הוא ל"ע قبة פי' אוהל עיי"ע קבה. ועוד ראיתי בשטמ"מ פי' חריתא דמנמנא בה כלתא הוא הנקרא בל"ע אל הודג' וי"א מחפה [= בל"ע الهودج פי' עגלה שיושבין בה נשים Karosse וזה ראיה מופתית לפירושי הנ"ל]. ור"ח ז"ל חריתא דמתנמנמא בה כלתא פי' חופה שהיו עושין לכלה כדמות עיר ממיני צבעונין והיא ישנה בתוכה ומשום דמנמנם בגוה קרי ליה הינומה וכו' עכ"ל וזה סותר לפירושו שהובא בערוך של"י הוא וצ"ע. — הארכתי כדי להנצל מעט ממבוכה גדולה בענינגו. ורימ"ז (שם) פי' הינומא ע"י ל"י ὑμεναῖα פי' שירי הילול בנשואין, וקצת ראיה ממה שאי' בירו' כתובו' פ"א דכ"ה, בהימונא, אבל בלי ספק ט"ס תחת הינומא, וגם אין עולה יפה פי' הרימ"ז עם סוגית הש"ס. ורגמ"ה כ"י לב"ב פי' קרתא דמנמנמה ביה כלתא שהיו עושין לכלה כעין יריעה סביב לה ותמן מנמנמה ע"כ וא"כ גם לדעתו הינומא כעין כסא ואוהל הוא אשר סביב לו יריעות כמו גם היום בארץ ערביא ותוגרמה. ואולי לזה כיון נ"כ עה"ק שנ"ב שפי' המלה ע"י פלעגרליין ב"א, רוצה לומ' Fläggerlein, kleine Flagge נס קטן ויריעות סביב לאוהל] —

* הֶנֵף, הֲנָפָה (מפעל נוף das Schwingen) ר"ה ל'. ושם: וסוכ' פ"ג מי"ב ירו' חלה פ"א דנ"ז ע"ג יום הנף פי' הנפת העומר וכה"ג בפסיקתא פמ"א, עירובי' ט' רע"ב אין עצרת חלה אלא ביום הנף ואין ר"ה חלה אלא או ביום הנף או לאור עיבורו ובתוספת' ערכי' ספ"א אי' אלא ביום הנף וביום עבורו, ובענין הפשט עיי' שיטת רש"י והתוספו' שם וכפי' התוספו' מצאתי בפי' רגמ"ה כ"י לערכין (בקובץ כ"י אנגיילק' דף קל"א ע"ב), ירו' מעשרו' פ"ב ד"נ רע"א והרמש

1) כ"ה בכ"י ו"ו הב' ג"ג ודפ"ה, ובדפוסים אחרים תורה וכ"ה בתוי"ם לכתובי' בשם הערוך. 2) כ"ה רק בכ"י ל"ד.

לֹא תניף מיכן שאין לו רשות לאכול אלא בשעת הנפת מגל וכו' ושם עד כדי הנפת מגל.

הֶנְפֵּק (מפעל נפק gerichtliche Approbation) בפ"ק דב"מ בגמ' זה ישבע (ז': וכן שם ט"ז: י"ז.) אפי' כתב בו הנפק ומפרש (שם ז':) ומאי ניהו דמקויים והיינא אשרתא דדייני [1]) ולמה נקרא הנפק שכתוב בו שטרא דנן נ פ ק לקדמנא ואשרנוהי וקיימנוהי [2]). (א"ב פי' הנפק בל"י (?) מליץ ומשתדל בדברי איש אחר ופקיד עליהם ובשטרי הנפק משתדל בי"ד לקיים החוב למלוה ופי' אשרתא בל"ר דבר מקויים). *[אחי"ה עיי"ע אשר. והנפק אינו ל"י ועקרו נפק וה"א שמושית ופירושו הוצאה מלש' כד נפק, ונמצא כבר בעזר' ה', י"ד] —

* הֶנֵץ, הֲנָצָה (מפעל נוץ ענין הברקה ופריחה מל"מ das Blühen, Schimmern) ברכו' ט': עם הנץ החמה, ירו' תעני' פ"ג דס"ז. קודם להנץ החמה, ושם במשנה י"ג. ועיי"ע נץ א'. — מנחו' ס"ט. הנצה דפירא וחנטא דפירא . . הנצה דעלה וחנטה דעלה.

הֶנֵּיץ (= הֲנִּיץ בל"י פי' ἐννέας מספר תשעה והוא מטבע קטנה אחד מתשע של sesterz) שני הניצין להדרם (קידושין י"ב.) מטבעות הן. *[אחי"ה והחשבון הוא כך במשקל (הרדם) הרדם [3]) היו שני הינצין והוא דנר אחד, י"ח הרדם הם ל"ו הינצין ובדינר ד' סיסטירץ וא"כ ד' סיסטירץ = ל"ו הינצין, וסיסטירץ אחד ט' הינצין לכן הינץ אחד מתשע סיסטירץ עיי' על מטבעות ומשקלין להח' צוקערמאנן כ"ו.

הִנָּקִי (מפעל נקי ושם מקומו sei rein) בפ' האומ' לחברו צא וקדש לי בגמ' ר' חנינא בן גמליאל אמ' (קידושין ס"ב רע"א) אמר ר' תנחום הנקי כתיב (במדבי' ה', י"ט) פי' הנקי רוחך מגופך וישאר הגוף נקי בלא נפש וכיון שיש לדרשו לרעה הרי בפסוק עצמו כתוב קללה ואינה קללה הבאה מחמת ברכה. פ"א והכי משמע לר"מ דבעי תנאי כפול אם לא שכב איש אותך ואם לא שטית טומאה תחת אישך הנקי ומשמע הנקי עם פסוק של אחריו והכי הוא הנקי ואת כי שטית תחת אישך וכי נטמאת ושקול הוא במקראות שאין להם הכרע: שאת, מחר, משוקדים ארור וקם (יומי נ"ב עיי"ע הכרע). ופי' הנקי כמו (ישעי' ג', כ"ו) ונקתה לארץ תשב וכמו (פסחי' כ"ב: ב"ק מ"א.) יצא פלוני נקי מנכסיו וכן נקי כפים (תהלי' כ"ד, ד') כפיו נקיות בלא חטא וכן (עמוס ד', ו') נקיון שינים. *[אחי"ה הפי' הזה הוזכר בחי' 'ן מיגש לקידוש' בשם רבו וז"ל יש שפירשו כמו חנקי כלומ' שימותוהו המים וכו' וכו' ורבינו הגדול ז"ל פי' הנקי גופך מנפשך שתצא רוחך ויהא גופך נקי ממנו כמה דאת אמר יצא פלוני נקי מנכסיו וכו'. וידוע כי רבו הגדול היה הרי"ף ז"ל וא"כ רבינו אחריו נמשך ועיי"ע הנמא. ופי' הנזכר בראשונה הוא כפירש"י] —

* הִינַק (שם אמורא) פסחי' ק"א: הכי תנינא ליה במתנית' דבי בר הינק ואמרי לה במתנית' דבי בר הינק כוותך. ובאחד מהם צ"ל רב הינק וכ"ה בשני בכ"י מ' ובראשון בר הימנק! וז"ל של יוחסין השלם צד קכ"ט במתנית' דרב הינק כותיך נ"א בר הינק נ"א דבי בר הינק ע"כ. ובפי' ר"ח גרם רק פעם אחת במתניתא דרב הינק.

* הוניקו, היניקיא עיי"ע אניקי ח"א קמ"ט ומ"ש.

הֶנְתּוּבִין (פי' בל"ס הֶנְדּוּיָא צנור מים Rinne, Kanal) תרג' גבים, ויספן את הבית גֵבִים (מ"א ו'. ט'). *[אחי"ה התרג' הבין גֵבים כמו באו על הגבים (ירמי' י"ד, ג') עיי"ע גב י"ד. והבי"ת במלת הנתובין במקום וי"ו או יו"ד כמו במלת נדיין עיי"ע נד (וע' בקע א') ונגזרה מל"פ نودان פי' צנור מים בגג הבית עיי' פערלעס מיסצעללען כ"ו. ובתרג' ובכ"י ו"ו ול"ד הגי' בכ"ף הנתוכין ובעל כ"כ רוצה לקיימה וטעות היא] —

* הֶסֵב, הֶיסֵב, הֶסֵיבָה, הֶיסֵבָה (מפעל סבב הפעיל הֵסֵב וענינו כמו בל"מ מֵסֵב פי' הקף היושבים על הכסאות סביב השלחן במושב הסעודה das Sitzen, Lagern im Kreis bei der Tafel, Tafelrunde) ירו' מעשרות פ"ד דנ"א רע"ב עשה היסב בשדה טובל אם לא היסב אינו טובל אין הוא היסב שהוא טובל כל היסב שיש בו יין קצב להיסב ולא היסב. ירו' ב"ב פ"ט דט"ז סע"ד עשה לו הסב בטריקלין מהו וכו', ירו' תעני' פ"ד דס"ח. סדר הסב בזמן שהן שתי מיטות וכו', ושם: אבות דרך הסב הן קבורין. ברכו' מ"ג רע"א פת דבעי הסבה אבל יין לא בעי הסבה, ושם: דמהניא ליה הסבה . . לא מהניא ליה הסבה, כיצד סדר הסבה וכו' בתוספ' חולין קל"ו: ד"ה

1) עיי"ע אשר א' ח"א, שכ"ג. 2) עיי' רש"י בגיטי' כ"ו: ד"ה אשרתא. 3) hordeum.

ושמע מיניה הגי׳ בכ״מ היסבה, ובכ״י מ׳ אי׳ הסב. ובכ״י פ׳ לברכו׳ מ״ו: אי׳ היסב ובנו״ג שם היסבה. ובדף נ״ב סע״ב אי׳ בכ״י מ׳ (ג׳ פעמים) בהסבת גוים ובנו״ג שם במסבת גוים. ובפסחי׳ ק״ח. מצה צריך הסיבה מרור אין צריך הסיבה וע״ש כל הענין, ושם: פרקדן לא שמיה הסיבה הסיבת ימין לא שמיה הסיבה וכו׳, וכ״ה בשאילתות צו סי׳ ע״ז, ובכ״י מ׳ היסבה ובריצ״ג הלכ׳ פסחי׳ עמוד צ״ה הסבה — ומן המושג ההוא נמצא בתרג׳ אסחרותא להעתקת מושב ובית המשתה (עיי׳ תרג׳ מ״א י׳, ה׳; ש״א ט׳, י״ב. י״ד והלאה; י׳, י״ג; ירמי׳ ט״ז, ח׳, ד״ה ב׳ ט׳, ד׳) וענינו הסיבה, מסבה והקפה סביב לשולחן.

* הֲסָבָה (הֱסֵיבָה מפעל סבב בנפעל נסב וענינו פנייה ונטייה (das Wenden, Zuwenden ב״ב קי״א: בהסבת הבעל הכתוב מדבר ואומר (במדבי׳ ל״ו ז׳) ולא תסוב נחלה וכו׳ ובפירשב״ם הגי׳ בסיבת הבעל כלומ׳ בשביל הסבת נחלה ממטה למטה ע״י הבעל שיורש את אשתו, ובפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב הגי׳ בהסיבת הבעל.

* הֶסְגֵּר (= הַסְגָּרָה die vorläufige Einsperrung (eines Aussätzigen מגיל׳ ח׳: במשנ׳ אין בין טהר מתוך הסגר לטהר מתוך החלט אלא תגלחת וצפרים, ירו׳ מגיל׳ פ״א דע״א: פרחה בו מתוך הסגר וכו׳ אם אומר את לטהר מתוך הסגר לא יהא טעון צפרים וכו׳ הטהר מתוך הסגר פטור מפריעה ומפרימה וכו׳. ירו׳ מ״ק פ״ג דפ״ב ע״ג מה ימי המת שבעה אף ימי הסגר שבעה וכו׳, וכ״ה בירו׳ נזיר ספ״ז דנ״ו סע״ג. ושם: מה ימי המת אין עולין אף ימי הסגר אין עולין, ושם הכא את עבד לה הסגר והכא את עבד לה החלט וכו׳ עיי״ע החלט. ויק״ר פי״ח היום הזה יסגרך וגו׳ (ש״א י״ז מ״ו) ואין הסגרה האמור כאן אלא לשון צרעת.

* הסדיגרון, חסדיגרון עיי״ע חזר ג׳.

* הֶסֵּיחַ, הֶסֵּיעַ (מפעל נסח, נסע ענינו העתקה והסרה תמיד בהרכבה עם רוח (das Entrücken aus dem Gedanken סנהד׳ צ״ז סע״א שלשה באין בהיסח הדעת וכו׳ עיי״ע סח. ובירו׳ לרוב פעמים הסיע הדעת, עיי׳ ירו׳ יומ׳ פ״א דל״ח ע״ד וירו׳ פסחי׳ פ״י דל״ז ע״ד, וירו׳ שקלי׳ פ״ז דנ״ז ע״ג, ירו׳ מגיל׳ פ״ד רע״ה ע״ג אבל בירו׳ תרומו׳ פ״ח דמ״ו: ה י ס ח הדעת דבר תורה, ובתמורתו בירו׳ פסחי׳ פ״א דכ״ח: הסיע [הדעת] דבר תורה.

* הֶיסֵּט (מפעל סוט בל״ע سوط מנענע ומנדנד (das Rütteln, Schütteln, Bewegen טהרו׳ פ״י מ״א שאין ע״ה בקיאין בהיסט שבת פ״ג רע״ב כל הטמאות המסיטות טהורות חוץ מהיסטו של זב וכו׳, ירו׳ מעש׳ שני ספ״ב דנ״ג רע״ד אבל מטמאין טומאת זיבה שהזב מטמא בהסט. מגיל׳ ח׳: מטמא כלי חרס בהיסט. ירו׳ סוט׳ פ״ה ד״כ: מטמא בהיסט. ירו׳ שבת רפ״ט די״א ע״ד וירו׳ ע״ז פ״ג דמ״ג. מה השרץ מטמא בהיסט אף עבודה זרה מטמא בהיסט. ירו׳ חגיג׳ פ״ב רע״ח סע״ב היסט שטיהרתי לך בשרץ טימאתי לך כאן. ספרי חקת פ׳ קכ״ז (איזה פעמים) מטמאה בהיסט וכן שם ס״פ ק״ל, ושם: וכל אשר יגע (במדב׳ י״ט, כ״ב) וכל אשר יגע במגע הוא מטמא ואין מטמא בהיסט. וכן העתיק תר״י א׳ לבמדב׳ שם: דיקרב ביה מסאבא ולא בהיסיטא. הקבוץ ירו׳ דמאי פ״ב דכ״ג רע״א הסטות טהרות וכו׳, ירו׳ סוט׳ פ״ה ד״כ: בקיאין היו בהיסיטות וכו׳ עיי״ע מדף ועוד עיי״ע סט א׳ ופירושו הזר מל׳ לעז.

* הַסָּכָה (מפעל נסך ענין יציקה והתכה das Ausgiessen) בשמ״ר ספמ״ב דרש מסכה (שמות ל״ב ח׳) מסכה רעה הסכתן לדורות ודריש מלש׳ מלא מסך (תהלי׳ ע״ה ט׳), ולזה עולה הסיום משתי בישתא אישתיתון לדרייא ועיי׳ חידושי׳ הרש״ש.

הסם (לפע״ד מל״ע خصم מתנגד dagegen sein, widerstreiten) בפ׳ חבית בגמ׳ מי שנשרו (שבת קמ״ז רע״א) אביי הוה קאים קמיה דרב יוסף א״ל הב לי כומתאי הוה איכא[1] טלא עילוה והוה קא מהסם למיתבה ליה אמר ליה נפוץ שדי אנן לא קפדינן מידי. ובפ׳ ב׳ בכתובו׳ בגמ׳ העדים שאמרו כתב ידינו זה (כ׳ רע״ב) לסוף אידכר רב אשי ואסהיד ליה חזייה לרב כהנא דקא מהסם א״ל מי סברת עלך קא סמיכנא אנא דרמאי אנפשאי ואידכרי. ובפ׳ אלו מציאות בגמ׳ וחתיכות של בשר (ב״מ כ״ג סע״ב) א״ל זיל שקול לנפשך חזייה דהוה קא מהסם א״ל זיל פלוג ליה לחייא ברי. ״פי׳ מדקדק על עצמו מליגע בו״ שמתירא מן העון, וכן בפ׳ אלו טרפות בגמ׳ נקבה הקיבה (חולי׳ נ׳.) שמעיה דרבי חנינא הוה קאים קמיה

---

[1] וכ״ה באו״ז הלכ׳ שבת סי׳ פ״א ובמ״מ פ״י מהלכו׳ שבת הלי״ח וכ״ה בדפוסי׳ ישנים ובכ״י מ׳ וא״פ ובנו״ג חזא דאיכא.

דר' חנינא א"ל קמוץ והב לי דאיכול חזיה דהוה קא מהסם א"ל בבלאה את גום שדי פי' כיון שאת מתירא מן העבירה חתוך זה החלב דאייתר והשליכהו. — (א"ב חסם כתוב בנוסחאות דידן ושם הביא בעל הערוך קצת מימרות אלו). *[אחי"ה בע' חסם הביא רבינו רק המלות האלה חזיה דהוה קא מחסם כבר פי' בע' הסם עכ"ל וא"כ גם בספריו כתוב בחי"ת אמנם בה"א מצאתי כתוב גם בשט"מ לכתובי' ולב"מ ושם הובא פי' ר"ח פי' מהסם: מדקדק על עצמו מליגע בו ע"כ והם הם דברי רבינו לעיל וכמו כן גרס ר"ח בכתובו' שם. והביא רבינו הגי' הזו גם בע' מהסם. אבל בב"י רגמ"ה לחולין (בקובץ כ"י אנגייליק' דף ש"ט) מצאתי הגי' קא מהסים ופירשו רגמ"ה: כלומ' לא היה עושה ברצון ע"כ ופירושו עולה יפה עם מה שפירשנו בתחלת הערך ועל כן צ"ל בכ"י קא מהסים אבל לא אכחד כי גם בכ"י ל"ד ה"ב וג"ג ערך דבור המתחיל הוא הסם אבל מע' חסם מוכח כי ט"ס הוא. ודע כי עה"ק שנ"ב יש לו בכאן שני פירושים וז"ל מהסם פי' מגמגם או מתמיה עכ"ל. אבל בלי ספק מדעת עצמו כתב כן בעל מחבר עה"ק והעתיקו מפירש"י כתוב' הנ"ל מחסם: מגמגם תמה וכו' ועיי' פירש"י ליתר המקומות הנ"ל ורש"י גזרו מלש' לא תחסום שור ולולי פירושו זה הייתי אומ' שגרם הסם מפעל ערבי هس פי' מנמגם ודבר בלחש ובאמת בע' מהסם רוב כ"י גרסו מהסם בסמ"ך בסוף ע"ש] —

* הֶיסֵּעַ עיי"ע היסח.

* הֶסְפֵּד, הֶסְפֵּידָה (מפעל ספד פי' אבל וקינה על המת das Betrauern des Todten, Trauerrede) ברכו' ו': עיי"ע דל ב'. ושם י"ט. ירו' ברכו' פ"ג ד"ו: העוסקים בהספד וכו', שבת ק"ה: כל המתעצל בהספדו של חכם וכו' שם קנ"ג. מהספדו של אדם ניכר וכו' ושם אחים בהספידא עיי"ע חם ה'. סוכ' נ"ב רע"א עסוקין בהספד וכו', ושם הא הספידא מאי עבידתיה וכו', ר"ה כ"ה. והספידה ר"ג הספד גדול. מ"ק כ"א: והספידום הספד גדול. מגיל' כ"ח: הספד של יחיד. מ"ק כ"ה. חכם כבודו בהספדו, כ"ז. שלא להרגיל את ההספד, שם ע"ב (תוספתי פ"ב) הספד על לב, יבמות קכ"א. בא ומצא הספד גדול בתוך ביתו, סוט' ל"ה. איוב נח נפשיה ואיטרדו כ"ע בהספידא, סנהד' מ"ו: הספידא יקרא דחיי או יקרא דשכבי, שם ק"ח: הספידן של צדיקים מעכבין את הפורענות לבא. ירו' כתובו' פי"ב דל"ה, מי שלא נתעצל בהספידו של רבי וכו' עיי"ע אשכבתא.

* הֶיסֵּק, הֶסָּקָה (מפעל נסק das Heitzen, die Heitzung) פסחי' ל': היסיקו מבחוץ עיי"ע בביא. ושם: זה הסיקן מבפנים וזה הסיקן מבחוץ וכי תימא הכי נמי ליעבד ליה הסקה מבפנים ובכ"י מ' הגי' וכ"ת קדירה נמי נעביד ליה היסק מבפנים וכו'. שבת קכ"ה. מחלוקת בהיסק ראשון אבל בהיסק שני וכו'. ביצ' ל"ג. חזי להיסק גדול ושם ריש העמוד לפי שלא נתנו העצים אלא להסקה. ב"ב י"ט סע"ב חזי להסקה, ושם להיסק גדול, ירו' פסחי' פ"ג ד"ל רע"ב זה הסיקה הראשונה שוהא כדי הסיקה. והקבוץ שם כדי שני הסיקין . . כדי ג' הסיקין.

* הַסּוּקִים (בל"ע شوك עצמות הקשין שבשדרה die harten Wirbelknochen) ירו' סנהד' רפ"ח דנ"ג. אכלו הסוקים מהו גדים הרכים מה הן לפע"ד הה"א שמושית היא ופי' המלה כמו שכתבתי והקשה בש"ס אם אכל בן סורר ומורה העצמות הקשין שבשדרה או גדים הרכים שאין דרך בני אדם לאכול אותן מי הוא חייב או לא. והח' ולעווי טעה בפירושו.

* הֲסָרָה (מפעל סור das Abnehemen) מגילי י"ד רע"א גדולה הסרת טבעת וכו', הסרת הטבעת החזרתן למוטב ועיי' איכ"ר פ' תם וילק' אסתר רמז אלף נ"ד. ושם טובה היתה הסרת טבעתו של פרעה וכו', במד"ר פי"א אין ישא (במדי ו' כ"ה) אלא לשון הסרה.

הַסַּת (לדעת רבינו ענין כבדות אולי מל"ע ܗܣܕ חזק ואמיץ וכבד ולפע"ד הוא מלש' פרסי ܚܣܬܐ = ܗܣܬܐ פי' הודאה Bekenntniss) בסוף הלכה קמ' דב"מ (ה'.) השתא נמי מיחייבה מדרב נחמן דתנן בפ' שבועת הדיינין (שבועי' מ':) מנה לי בידך אין לך בידי כלום פטור ואמר רב נחמן משביעין אותו שבועת הסת מדרבנן. פי' גאון לשון כ ב ד ו ת שהיסת [1]) בטיית כבדות שהכבידו עליו לישבע. ופי' עוד מה בין שבועה דאורייתא לשבועה דרבנן ואי זו שבועה שבועה דאוריתא

[1]) בתשובות הרמב"ם שנדפסו בפאר הדור סי' קמ"ה אשר שם הובא תורף זה הערך בשם „הגאון רבינו נתן בעל ספר הערוך" (עיי' מבוא לח"א צד XXVI) הגי' פי' גאון א ח ד לשון כבדות ש ה י ס " ט בטיית וכו'.

שבועת השומרין ובעדות עד אחד ובהודאה במקצת הטענה, ושבועת הסת אנו מחייבין על כל טענת ממון אע"פ שאין בה אחת מכל אלו כדרב נחמן והיכא דמחוייב שבועה דאוריתא נותנין ספר תורה בידו בשעה שנשבע [1]) דאמר לאנקוטי חפצא בידיה ואמר נמי (שבועו' ל"ח סע"ב) [2]) שבועת עם הארץ מעומד תלמידי חכמים מיושב שבועה בספר תורה ת"ח לכתחלה בתפילין [3]) וכן המנהג עדיין בת"ח כשמשביעין אותו חולץ את תפליו ואוחזן בידו תחת ספר תורה ומביאין מטה שנושאין עליה מתים ומניחין אותה באמצע ונודות נפוחין שמבקעין אותן או מתירין אותן בשעת השבועה כדי שתצא הרוח [4]) ונרות דולקין שמכבין אותן בשע' השבועה ואפר מקלה מפוזר ושקין מוטלין באמצע ועומד שליח בי"ד בפני הנשבע וסודר הטענה והכפירה ואומ' לנשבע אתה פלוני בן פלוני אם יש עליך כלום לפלוני זה מכל הטענה שטען עליך בשמתא דישראל ליהוי ההוא גברא בחרם בי"ד העליון ובחרם בי"ד התחתון וכל דברי האלה [הכתובים בספר התורה הזה כולם יחולו על ראשו וברמ"ח איבריו ומוסיף בכיוצא בזה כפי כחו] [5]) ותוקעין בשופר עם האלה והוא עונה אמן ומקבל על עצמו כי על דעת בי"ד נשבע ולא על דעתו ועל דברים שבלב בי"ד ולא על דברים שבלבו ואעפ"י שאנו אומרים (שבועו' שם) לענין שבועת הדיינין היכי משבעינן ליה אמר רב יהודה [6]) בשבועה האמורה בתורה ואשביעך בה' אלהי השמים (בראשי' כ"ד, ג') הא אקשינן כמאן כר' חנינא בר אידי דאמר עד ד א י כ א [7]) שם המיוחד ופרקינן אפי' תימא רבנן לאנקוטי חפצא בידיה וגם מ א ז כ ן [8]) כתיב (מ"א ח', ל"א) כי יחטא איש לרעהו ונשא בו אלה להאלותו וגו'. [זאת היא שבועה דאוריתא] [9]) ושבועת היסת כן סדורה: מוציאין ספר תורה לבי"ד ומניחין על גבי הכסא כמנהג או שנושאו שליח בי"ד בידו וסודר את הטענות ואומר אם יש לפלוני על פלוני זה כלום מן הטענה הזאת בשמתא דישראל יהוי ושאר כל האלה והוא אומר אמן ומקבל המושבע על עצמו כי שבועתו על דעת בי"ד ובזו ובזו אנו מוכיחין אותו טרם ישבע כדרך ששנו חכמים (שבועות ל"ח סע"ב ול"ט רע"א) אומרי' לו הוי יודע שכל העולם כולו נזדעזע בשעה שאמר הקב"ה לא תשא וכל דבר ו ה מ ש נ ה [10]) המפורשים בגמ' דשבועות הדיינין (שם) ועוד דברים אחרים מוסיפין כל אחד כפי חכמתו וכפי צורך השעה [11]) וכשם שמוכיחין את הנשבעין כך מוכיחין את המשביע שאם הוא מתאנה בטענתו כדי לפגום את בעל דינו האלה חוזרת עליו כדכתיב (שמות כ"ב, י') שבועת ה' תהיה בין שניהם אינה יוצאה מכלל שניהם על הנשבע אם הוא נשבע לשקר ועל המשביע אם הוא טוען שוא וקורין זה הפסוק (זכרי' ה', ד') הוצאתיה נאם ה' צבאות ובאה אל בית הגנב זה ה ג ו נ ב ד ע ת ה ב ר י ו ת ש א י ן ל ו מ מ ו ן א צ ל ח ב ר ו ו ט ו ע נ ו ו מ ש ב י ע (שבועו' ל"ט. ושם:) [12]) ו א ל ב י ת ה נ ש ב ע ב ש מ י ל ש ק ר (זכרי' שם) כ מ ש מ ע ו [13]) ואח"כ שואלין המשביע התשביע אותו ואם אמר הין שואלין הנתבע התשבע כמו שאמרו חכמים אמר איני נשבע פוטרין אותו מיד אמר הריני נשבע העומדים שם אומרים זה לזה סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה (במדבי ט"ז, כ"ו) ו ה נ י מ י ל י ב ש ש נ י ה ם ע"ה א ב ל א ם ה י ה א ח ד מ ה ם ת"ח א י ן א ו מ ר ל ר ש ע י ם כ י ק ב ל ה ב י ד נ ו א י ן ת"ח ר ש ע. מ א י מ ש מ ע א ה ל י כ ל ו מ' ה ת ר ח ק מ ה ן א ר ב ע א מ ו ת ו א ל ת ג ע ו ב כ ל א ש ר

---

[1]) בפאר הדור שם: ש נ כ נ ס. [2]) ושם חסרי' מלת עם הארץ וכן לי' בערוך דפ"ר ובשו"ת ריב"ש סי' תל"ז הגי' א ד ם א ח ר. [3]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בנוסחאותנו וכ"ה בפאר הדור רק שם נשמטי' מלת תפילין, אבל בדפ' פיז' ווינצי' באסילי' ואי"מ עוד הוספה כזו: ואם היה חכם מיושב ואם היה חכם אינו נשבע ואינו מקבל חרם עליו, ובכ"י ש"ס הגי' ת"ח ל כ ת ח י ל ה מיושב. [4]) בפאר הדור אי' עוד שתצא הרוח מהן בקול הברה מורתחת. [5]) כ"ה לנכון בפאר הדור וכצ"ל בערוך. [6]) כ"ה ג"כ בדפ' הישני' וכ"ה בפאר הדור וכ"ה בכ"י ש"ס ובחי' ין מגאש וכן מצאתי בפי' ר"ח כ"י לשבועו' (בקובץ כ"י אנגייליקי' דף ס' סע"ב) ובנו"ג עוד: א מ ר ר ב. [7]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וכ"ה בפאר הדור, ובדפ"ע עד דאידכר, ובנו"ג ב ע י נ א וכ"ה בבה"ג ובפ"י ר"ח כ"י ובחי' ין מגאש. [8]) לי' בפאר הדור. [9]) כ"ה בפאר הדור וכצ"ל בערוך. ע"כ העתיק הרמב"ם דברי רבינו מלה במלה ואחר דבריו: „אך שבועת היסת סדורה היא כך" מסיים בזה"ל ודבר זה פירשו רבינו יוסף הלוי זצ"ל פי' מבואר בפי' שבועות שלו בהלכות פינקסו ע"כ ואולי מה שאי' בערוך מכאן ולהבא נכלל בפי' ין מגאש ועל כן לא העתיקו הרמב"ם אבל אני בדקתי אחריו הרבה ולא מצאתי בחי' ין מגאש אשר ת"י דפוס ווארשא תרכ"ד או י"ל שכונת הרמב"ם על חידושי ין מגאש לסוגיא החנוני על פנקסו (שבועות מ"ז:) ושם באמת שקל וטרא ין מגאש בענין שבועת היסת ע"ש. [10]) כ"ה לנכון בדפ"ר וכונתו במלת משנה: הלכה אבל בדפוסי' אחרים הגי' וכל דברי המשנה וט"ס הוא כי לא דברי המשנה אלא של גמרא הם. [11]) כאן יש בכ"י ב"ר הוספה ארוכה וקולמסו של הסופר מבורך פלטתה ויחדתי לה מקום במבוא לח"א צד LII. [12]) כ"ה רק בכ"י ו"ו וב"ר. [13]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וב"ר, רק צריכין אנו להשלים ז ה ש ב ו ע ת ש ק ר כ מ ש מ ע ה וכ"ה באמת בכ"י פי' ר"ח לשבועות שם, ובדפ"ר אי' רק כמשמעו והשאר נשמט ולי' כל המאמר בשדפ"ע.

להם וגו׳ כמשמעו אל תגעו אפי׳ בבגדיהם די״ל (כרחה) [כרכא] שבועה ואתיא מנהון לחוטא אחרי כן תספו כלומ׳ אחד מהן רשע או זה טוען לשוא או זה כופר באמת [1]. ובזמן שמשביעין את האשה מצניעין אותה לפי כבודה ואין מבזין אותה בקהל כי דבר זה לא נִתן אלא לענין סוטה דתנן (סוטי׳ ז׳ רע״ב במשני׳) כל הרוצה לראות יבא ויראה דכתיב (יחזקי׳ כ״ג מ״ח) ונוסרו כל הנשים וגו׳ ואומר (שם פסוק מ״ו) (לכן) [כי] כה אמר (ה׳ אלהים) [אדני ה׳] העלה (עליהן) [עליהם] קהל (ונותן) [ונתֺן] אתהן לזועה ולבז, אבל בשבועת ממון מצניעין אותה. *[אחי״ה הגהתי עפ״י המסורה ורבינו נשען על זכרונו וטעה. ועוד זאת כי בסוט׳ לא הובא במשנ׳ שם ולא בגמ׳ שם ח׳: פסוק אחרון ולי׳ בסנהד׳ מ״ה. — וכנ״ה בקידושי׳ מ״ג: והשתא דתקון רבנן שבועת היסת וכו׳ והדינים דשייכין בה עיי׳ בחי׳ שבועות להרי״ן מיגאש לדף מ״ז: וחי׳ הרשב״א והריטב״א לקידושי׳ שם, והתוספו׳ לגיטין ל״ה. ד״ה לא שנו שהביאו את הערוך. ועיי׳ טור חו״מ סי׳ ע״ט. — ובענין גזרת המלה פירש״י בב״מ ה׳ סע״א שבועה שהסיתו חכמים לכך להסיתו להודות וכן במיוחס לרש״י סביב לרי״ף ושם יותר טוב שהשיאוהו חכמים וכו׳ (וקצת בע״א פירש״י בשבועו׳) וגם לפע״ד עצם הוראת המלה היסת ענין הודאה ופתרונה וכתיבתה כן בל״פ הרשומ׳ בתחלת הע׳ והח׳ לעווי נדחק וכבר השיג עליו הח׳ פליישער אבל גם מעיניו נעלם פתרון המלה ועוד עיי׳ טערמינאלאגיע לה׳ שטיין 79] —

* הֶסָּתָה (מפעל סות ענין פיתוי (Verführung יומ׳ כ״ב: בשתים מאי נינהו דאוריה ודהסתה, כונתו על ש״ב י״א, ו׳ והלאה ושם כ״ד א׳, חולין ד׳: דרש ויסיתהו (ד״ה ז׳ י״ח, ב׳) אין הסתה בדברים.

* הֶסְתֵּר (מפעל סתר (das Verbergen חגיג׳ ה׳ סע״א והסתרתי פני מהם (דברי׳ ל״א, י״ז) אמר רב כל שאינו בהסתר פנים וכו׳.

* הַעֲבָרָה (מפעל עבר: א׳) ענין הליכה, ובהשאילה תוקע, פי׳ העברת שופר den Ton tragen ב׳) ענין הסרה das Fort- lassen = das Blasen (nehmen, Entfernen ר״ה כ״ז: ל״ד. דרך העברתו. ושם דיליף [2]) העברה העברה ממשה. סנהד׳ ס״ד. עד שיעבירנו דרך העברה. ירו׳ סנהד׳ פ״ז דכ״ה: מה העברה שנאמ׳ להלן (דברי׳ י״ח, י׳) באש אף כאן (ויקרי׳ י״ח, כ״א) באש. — נזיר נ״ט רע״א העברת שיער אינה מדברי תורה, ירו׳ נזיר פ״ב דנ״ב: מגלחין להעברת שיער, ושם פ״ז דנ״ו ע״ג ימים של העברת שיער אין עולין.

* הַעֲדָאָה (מפעל עוד: א׳) ענינו הודעת העדים das Bezeugen ב׳) אזהרה והתראה die Verwarnung) ב״מ ג׳ רע״ב אבל העדאת עדים וכו׳— ב״ק י״ח רע״ב וי״ט רע״א יש העדאה לצרורות או אין העדאה לצרורות, ירו׳ ב״ק רפ״ב ד״ב ע״ד מהו שתקבל העדאה בדבר שהוא חוץ לגופו.

* הַעֲדָפָה (מפעל עָדַף ענינו מותר המדה בכמות (das Erübrigte, der Ueberschuss מה ב״ק פ״ז: כתוב׳ מ״ג. וש״נ לא נצרכה אלא להעדפה כתוב׳ ס״ו. בהעדפה שלא ע״י הדחק כ״ע לא פליגי. . כי פליגי בהעדפה שע״י הדחק, וממותר המזונות גיטי׳ י״ב. מעשה ידיו אמאי לרבו להעדפה העדפה פשיטא וכו׳ ושם רע״ב לוה ואוכל להעדפה וכו׳ סגי לך בלא העדפה וכו׳.

* הַעֲלָאָה, הַעֲלִיָּה (מפעל עָלָה, עלי ענין תנועה ממקום נמוך הפכו ירד ובקשור עם בגד בל״מ ענין לבישה das Heraufbringen, (Tragen חולין ק״ד סע״א אנן נגזור העלאה אטו אכילה, ירו׳ יומ׳ פ״ד דמ״א ע״ג העלייה מתוך קלפי. — יבמו׳ ד׳ רע״ב דאי כתב רחמנא (בבגד כלאים) לא יעלה עליך ה״א כל דרך העלאה אסיר רחמנא וכו׳, שם: סד״א העלאה הוא דלא נפיש הנאתה אבל לבישה וכו׳, יומ׳ ס״ט. וכ״ת כלאים בלבישה והעלאה הוא דאסור וכו׳.

* הַעֲלִיָּה (מהשם עולה das Darbringen des (Opfers פסיקת׳ רבתי ספט״ז אם אני מכנים כל חיות שבעולם יש בהם כדי העלייה אחת . . דכתיב (ישעי׳ מ׳, ט״ו) וחיתו אין די עולה וכו׳.

* הַעֲלֵם (מפעל עָלַם בהפעיל ענין הסרת השגחה ופנית מחשבה מדבר das Vergessen, (das Entschwinden aus dem Gedächtnisse שבת ע׳ רע״ב וש״נ העלם זה וזה בידו מהו א״ל הרי העלם שבת בידו . . אדרבה הרי העלם מלאכות בידו. ושם: עשאם כולם בהעלם אחד וכו׳, ירו׳

---

[1]) מתיבות ה״מ עד כלומ׳ חסרו בדפ״ע ואי׳ בכ״י ב״ר וא״כ פי׳ כלומ׳ סובב על סוף הדרש של פסוק הנ״ל פן תספו לומר ששניהם הייבין ובאמת כן מצאתי בפי׳ ר״ח כ״י לשבועות מ״ז: על הך „מלמד שהשבועה חלה על שניהם״ו כתוב וז״ל (בקובץ כ״י אנגייליקי דף ס״ח סע״א) כלומ׳ אי׳ אפשר שאין אחד מהן על שקר או התובע תובע מה שאין לו עליו ומשביע בחנם . . או הנשבע כופר ונשבע על שקר ע״כ. [2]) כ״ה בכ״י ש״ס.

הוריו׳ פ״ג דמ״ז: ארג כמה חוטין . . בהיעלם אחד וירו׳ סנהד׳ פ״ז דכ״ד ע״ג כמה פעמים: העלם אחד ובירו׳ גם בל׳ נקבה בהעלם אחת עיי׳ ירו׳ שבת פ״ז ד״ט. ושם פ״ט די״ב: ירו׳ יומ׳ פ״ח דמ״ה. וכן הקבוץ העלימות עיי׳ ירו׳ שבת רפ״א ד״ב: וירו׳ סנהד׳ פ״ז דכ״ד ע״ג שני העלָמות ושם בירו׳ סנהד׳ ובירו׳ שבת פ״ז ד״ט. העלימות הרבה. ירו׳ שבועו׳ פ״א דל״ב ע״ד כמה ידיעות והעלימות. ובשו״ט מזמור ט׳ דרש על מות לבן במלה אחת: על העלמות שהבן עושה וכו׳.

* הַעֲמָדָה (מפעל עמד das Hinstellen) יומ׳ מ״א: אקשירה קאי או אהעמדה קאי עיי׳ רש״י. ערכין ו׳: תמור׳ ל״ג. העמדה והערכה (כמה פעמי׳) וכן בירו׳ מעש׳ שני ספ״ג דנ״ד רע״ג. — ב״ק ל״ד. ס״ה. כשעת העמדה בדין.

* הַעֲנֵיק (מפעל ענק בהפעיל (דברי׳ ט״ו, י״ד) ענינו נתינת מתנה לפטירת עבדו das Ausstatten mit Geschenken) קידושי׳ י״ז. להעניק אתה אומ׳ להעניק או אינ׳ אלא לרציעה וכו׳ וירו׳ קידוש׳ פ״א דנ״ט סע״ג אי׳ הענֵק.

* הַעֲרָאָה, הַעֲרָיָה (מפעל ערי עיי״ע ער ג׳ ומל״ע عرا ענין חבור ודבוק das Anschliessen der Geschlechtstheile) יבמו׳ נ״ד: המערה בזכר וכו׳ אם אינו ענין להעראה . . תנהו ענין להעראה דבהמה וכו׳ שם נ״ה סע״א העראה דחייבי לאוין, העראה בחייבי כריתות וכו׳ ושם: וסנהד׳ ע״ג: העראה זו הכנסת עטרה . . העראה זו נשיקה עיי״ע הכנסה. ובירו׳ יבמו׳ רפ״ו ד״ז רע״ב אפי׳ בהערייה, ירו׳ כתובו׳ פ״א דכ״ה: הערייה בזכור . . הערייה בבהמה, וירו׳ סוט׳ פ״א דט״ז ע״ג וכמה היא ביאה כדי הערייה. גם בל״מ הוראת ערה ענין דבוק כמו בל״ע עיי׳ ישעי׳ כ״ב, ו׳ וקיר עֵרה מגן ומתורג׳ ועל שורא דבקו תריסין, ובחרו חז״ל בזה הלשון שנופל גם על ענין ערה בהוראה גלוי וחשיפה das Entblössen ועוד על ענין שפיכה והרקה, ומטעם הראשון אי׳ ביבמו׳ נ״ד. מה נדה בהעראה אף אשת אח בהעראה . . דכתיב (ויקר׳ כ׳, י״ט) וערות אחות אמך וג׳ כי את שארו הערה וכן במדב״ר פ״ט מנין להעראה שהיא אוסרת באשת איש . . מה נדה בהעראה דכתיב את מקורה הערה וכו׳.

* הַעֲרֵב (מפעל ערב פי׳ ביאת שמש למערב das Abendwerden) יומ׳ ו׳. בעי׳ הערב שמש, ירו׳ שבת ספ״ב ד״ה רע״ג מעון הערב שמש.

* הַעֲרָבָה (מהפעיל של עָרַב: הֶעֱרִב מל״מ השכם והערב (ש״א י״ז, ט״ז) ירו׳ ב״מ רפ״ז ד״א: שתהא (השלמה) [צ״ל השכמה] של פועלין והערבה של בע״ה, ערבית בין השכמה בין הערבה של בע״ה. עיי׳ ב״מ פ״ג. ושם: ילק׳ תהלי׳ רמז תתמ״ב. ועיי״ע כנס. — ויק״ר רפי״ט דברי תורה צריכין השחרה והערבה.

* הַעֲרָכָה (das Abschätzen) מפעל ערך עיי״ע העמדה.

* הַעֲרָמָה (מפעל ערם, ענינו התנכלות בתחבולות das Ueberlisten) שבת קל״ט: הערמה קאמרת הערמה בדרבנן היא. ירו׳ ב״מ פ״ה ד״ה ע״ג הערמת רבית. ירו׳ מ״ק פ״ג דפ״ב. יש שם הערמה, ירו׳ נדרי׳ ספ״ה דל״ט: כל מתנה שהיא כמתנת בית חורון שהיתה בהערמה וכו׳, ירו׳ קידושי׳ פ״ג דס״ד. הדא דאת אמר בשלא עשו בהערמה אבל עשו בהערמה חייב. ירו׳ פסחי׳ פ״ב דכ״ט רע״א חשש להערמה . . לא חשש להערמה, וירו׳ פיאה פ״ה די״ט: וירו׳ נדרי׳ פ״ד דל״ח ע״ד לא חשו על הערמה, ירו׳ נזיר פ״ה דנ״ד רע״א לא חשש על הערמה.

☞ הפג (לדעת ר״ב מטייל עיי׳ בפנים) משנ׳ דיומא פ״ק (י״ט:) עמוד והפג אחת על הרצפה, פי׳ בל״י לך וטייל. *[אחי״ה כונתו על ל״י ἄπαγε מפעל ἀπάγω sich davon machen, weggehen ולא נהירא לי ולדעתי הה״א אינה שרשית וגזרתו מל״ע فاج שפירושו בבנין רביעי افاج הלוך במהירות rasch gehen עיי״ע פג ג׳] —

* הִפַּטְקָם, הִפַּתְקָם (מל״י עיין ערך איפיטיקות בח״א צד רי״א der Oberste, Consul) בספרי האזינו פ׳ ש״ט אי׳ הפתקס בת״י עיי״ע איפיטיקוס ויותר נכון בטי״ת כמו שאי׳ בשאר מקומות: ספרי האזינו פ׳ ש״ל מדת בו״ד הפיטקי נכנס לתוך הפרכיא שלו וכו׳ ובילק׳ האזינו ס׳ רמז תתקמ״ו משובש היפקטי נכנס לפני היפרכיא וכו׳. והקבוץ פסיקת׳ שם פ׳ שכ״ז היכן הפיטקים והגמונים שלכם ויותר נכון בילק׳ שם היכן היפטקין וכו׳ ובספרי שם פ׳ שי״ז אלו הפיטקים והגמונים שלהם. ובילק׳ שם רמז תתקמ״ד בט״ם הפיקטין. ובע׳ חפאטיקון הביא רבינו מילמדנו בריש תולדות שני גוים (בראשי׳ כ״ה, כ״ג) שני גאים עשו משלה חפאטיקון ויעקב משלה קתדרין וצ״ל הפאטיקי.

* הַפְטָרָה (עיי"ע אפטרא) בח"א צד רי"ב פירשתיו, ובשתי הוראות המלה אי' בב"ר ספ"ם עבד לה הפטרה. — מגיל' ל': הפטרה בחול מי איכא. והקבוץ הפְטָרוֹת שם כ"ט: ל':

הָפְיָא (לדעת רבינו הוצין הנחתכין, או מכבד Kehrbesen והאחרון עיקר עיי' בפנים). בר"ג דפ' לולב הגזול (סוכה ל"ב.) נפרצו עליו פסול אמר רב פפא נפרצו דעביד כי הפיא. פי' ההוצין שבשדרה [1] כשנחתכין מן השדרה נקרא הפיא כדגרסינן בסוף הלכה קמא דפ' הגוזל עצים (ב"ק צ"ו.) אמר רבא האי מאן דגזל לוליבא ועבדא הוצי קני מ"ט מעיקרא לוליבא והשתא הוצי הוצי ועבדינהו הפיא קני מעיקרא הוצי והשתא הפיא הפיא ועבדינהו שישורא [2] לא קני מ"ט דהדר סתר ליה והוי אפיא והוא כעין שבירה מעין פרצה. נפרדו עליו כשר שנתפרדו בהוצין. פי' אחר גזל לוליבא ועבדיה הוצי שנטל עליו עלה בלבד, גזל הוצי ועבדיה הפיא שחילק את העלין וקרען ועשאן לטאטא הבית. שישורא חבל קטן. *[אחי"ה בנו"ג בסוכ' וב"ק חופיא, וכ"ה באו"ז הלכ' סוכ' סי' ש"ו רק שם בט"ס בתיבה אחת כיחופיא וצ"ל כי חופיא אבל בסמ"ג עשין מ"ד כגי' רבינו הופיא ובכ"י רש"י הפיא (ד"ס סוכ' צד מ"ח:) וכפי' ראשון הובא בהלכ' לולב לריצ"ג עמוד ק"א בשם רה"ג וז"ל דעביד כי חיפיא פסול בהגוזל קמא גרסינן אמר רב פפא וכו' הוצא והשתא חייפיא חייפיא ועבדיה שישורא לא קני סתר ליה והוי חיפייא אלמא חיפייא הוצין הנתקין ממקומן ונחתכו מן השדרה שנפרץ מקומו והיינו נפרצו עליו (נפרצו) [נפרדו] עליו כשר וכו' ע"כ. וראיה דרבינו כיון על פי' רה"ג כי בע' תיים הביא בשמו פי' שאי' בריצ"ג בראש הך דיבור בשם רה"ג. וכפי' שני אי' ברש"י לסוכ' ע"ש ושם לועז אשקוב"א והיא ל"צ נושנת escoupe פי' בל"מ יעים Schaufel עיי' רד"ק לישעי' י"ד כ"ג או מכבד לטאטא בו את הבית וכ"ה בל"ר scopa וכן עה"ק שנ"ב סיים בעזמא בל"א וכונתו על לא"ש Besen ולפי זה אולי י"ל כי חופיא או חופא בהשמטת אות s הוא ל"ר הנ"ל ר"ל (ס)חופא = scopa ועוד עיי"ע טא אבל היותר קרוב כי מוצאו שרש חוף וענינו שחק reiben ונקרא כן המכבד על שם ששוחקין ומנקין בו את הבית וכן דעת הראב"ד (בחי' הרשב"א ובשט"מ לב"ק) וז"ל וע"כ נקראו חופיא ע"ש מלאכתן חפיא וכו'. וכן דעת כ"כ. ולפי' ראשון אולי הופא (= חופא) מל"פ جو = چوپ חתיכת עץ אבל הפי' האחרון נ"ל יותר] —

הפיא (פי' בל"פ كف מל' צענד kafa קצף Schaum וכן בל' הונגרי hab) [3] בר"ג דפ' כל הבשר (חולין ק"ה:) אמר אביי מריש הוה אמינא האי דלא שתי הופיא משום מאיסותא אמר לי מר משום דקשה לברסם [4]. פי' בלש' חכמים [5] רתיחה (ב"מ ס"א: טבול יום פ"א מ"ב עיין ערך רתח) ובלשון המקרא קֶצֶף כדכתי' (הושע י', ז.) כקצף על פני מים. *[אחי"ה בדפ"ר בראש הע' הפייא ובפנים חופיא ועיי"ע רתח. וכן הגי' חופיא בכ"י רגמ"ה לחולין (בקובץ כ"י אנגייליק' דף שכ"ב) וז"ל „חופיא אשקומ"א בלעז" והוא בל"צ écume וכן לועז רש"י ובנו"ג אופיא ועיי"א אפי ומ"ש] —

* הַפִּינוּם (שם הפרטי) ב"ר פ"ק מי שנטפל בי בחייו יטפל בי במותי . . כגון יוסי הפינוס וכו' ובירו' כלאים פ"ט דל"ב רע"ב ובירו' כתובו' פי"ב דל"ה רע"א הגי' יוסה הפני.

הָפַךְ (פי' בל"מ וסו' וערבי هفك שנוי במצבו sich umwenden, kehren) בס"ג דפ' ד' אחין (יבמות ל"ה.) אשה מזנה מתהפכת כדי שלא תתעבר. פי' בסוף תשמיש לאלתר מתהפכת כדי שיצא הזרע מרחמה ולא תתעבר. *[אחי"ה ובלישנא מעליא אמרו רז"ל על תשמיש המטה שלא כדרכה הופכין את שלחנם עיי"ע שלחן. — וכנ"ה פסחי' נ': עולם הָפוּךְ ראיתי וכו', ירו' ר"ה דנ"ח. פסיקת' דר"כ צד ג'. במד"ר פי"ב ילק' איוב תתקי"ב סולמא הפוך ועיי' מ"ש הח' באבער בפסיקת' שם אות מ"ח. שבת ק"ח: הפוכה סדום והפוכה מילה, פסחי' קי"ג. הפוך בנבילתא ולא תיפוך במילי עיי"ע פך ב' ושם הביא רבינו יתר הדוגמאות ולפי שיטתו (עיי' מבוא צד X) החזיק בשרש בעל ב' אותיות. שבת קי"ט. מהפיכנא בזכותיה, אבות פ"ה מכ"ב הפוך בה והפוך בה דכולא בה. פסחי' מ'. מהפכי כיפי וכו' עיי"ע כפי. מ"ק כ"ה: ואתהפוך כרעייהו. קידושי' נ"ט. עני המהפך בחררה וכו' עיי"ע עני, ב"ר ס"פ כ"א שהם מתהפכים פעמים אנשים פעמים נשים עיי"ע להט ב'. ירו' שבת פט"ז דט"ו ע"ד הפך אפוי, וירו' ב"ק רפ"ד ד"ד. אנא הפך ומתהפך

[1] בדפ"ר שתי פעמים: שבשיזרה ועיי"ע שזר ב'. [2] וכ"ה בעי' ששורא וכ"ה בחי' הרשב"א בשם ראב"ד וכ"ה בריצ"ג הלכות לולב עמוד ק"א ובנו"ג שרשורא. [3] עיי"ע אפי בח"א רי"ג ושם בטעות הדפוס هو וצ"ל كف. [4] כ"ה בדפ"ר ובשאר דפ"ע ובכ"י ו"ו ובפי' רגמ"ה כ"י לחולי' לכרסם עיי"ע ברסם. [5] עיי' מ"ש במבוא צד IX.

בדידי, ירו' מעשרו' ספ"ג דנ"א. היא הפכא והיא מהפכא לא שמעינן מינה כלום. ועיי' עוד ע' אפך ח"א צד רט"ו. — והשם ירו' ב"ק פ"ג ד"ג ע"ג המטלטלין נקנין בהפיכה, והקבוץ ברכו' נ"ה: ולימרו ג' הֲפֵכות ע"ש. ירו' נזיר פ"ב דנ"א סע"ד לשון הֵפֶךְ הוא. והתואר כמו בל"מ הֲפַכְפָּךְ פי' מי שמעשיו בשנוי וחלוף: מגיל' ט"ו: מלך הפכפכן היה. בריש רות רבה הפכפכין אתם. ספרי האזינו פ' ש"כ הפכפכנים הם פורנים הם ובילק' אי' פרדנין הן] —

* הַפְּלָאָה (מל"מ פלא ועניננו לתאר הפלגת הפעולה (das Absondern, Absonderliche שבת קל"ח: והפלא ה' את מכותך (דברי' כ"ח, נ"ט) הפלאה זו איני יודע מהו וכו' ושם: הפלאה זו תורה. נזיר ס"ב סע"א לא ניתנה נזירות אלא להפלאה ושם איש כי יפליא (ויקרי' כ"ז, ב') כי יפליא (במדבי' ו', ב') ב"פ א' הפלאה לאיסור ואח' הפלאה להתר.

* הֶפְלֵג (מפעל פלג ובל"ע فلج ענינו פרוד ריחוק והפסקה (das Weitauseinanderliegen ירו' ב"ק פ"ב ד"ג ע"א מה מקיים ר"מ מתמול שלשום (שמות כ"א, ל"ו) פתר לה בהפלג נגיחות וכו' ובבלי ב"ק כ"ג סע"ב אי' אמר ר"מ ריחק נגיחותיו. ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ד תשובה הפלג השיבו פי' תשובה של ריחוק ובבבלי ע"ז מ"ד: אי' תשובה גנובה. ומזה הענין ירו' יומ' פ"ג ד"מ: שמיכה שעשו אותה כהפלג, ושם הפעל להפליג פי' הפסק זמן ובבבלי זבחי' כ': תמורתו: לשהות.

* הַפְלָגָה (Theilung) דור הפלגה עיי"ע דור וש"נ.

* הֶפְסֵד (מפעל פסר בל"ע فسد ענין נזק ואיבוד (Schaden, Verlust ב"ק קט"ו: כל היכא דאיכא הפסדא, ושם הפסד כהן, פסחי' ט"ו: וש"נ להפסד מרובה חששו להפסד מועט לא חששו, ושם הפסד חולין . . הפסד עצים, אבות פ"ב מ"א הפסד מצוה, שם פ"ה י"א, י"ב יצא שכרו בהפסדו. ויק"ר פל"ד לעולם אל תהי מצות עני קלה בעיניך שהפסדה כ"ד קללות ומתן שכרה כ"ד ברכות וכו' ע"ש.

* הֶפְסֵק, הַפְסָקָה (מפעל פסק ענין כליה das Aufhören, Unterbrechen) עירובי' נ"ד. כ"מ שנאמ' נצח סלה ועד אין לו הפסק עולמים ובכ"י מ' וע"י וילק' תהלי' כ"א הגי' הפסק לעולם ולעולמי עולמים ובכ"י א"פ וילק' כ"י (ד"ס עירו' צד ק"ה:) אי' עולמית. יבמו' כ"ב. יש להן (לשניות) הפסק או אין להן הפסק, ירו' יבמות פ"ב ד"ג סע"ד הדא אמ' שניות אין להן הפסק. ירו' ברכו' פ"ב ד"ה רע"ב כשבאו לה ימי הפסק טהרה בנתים [1]), ושם פ"ו ד"י סע"א סב בריך סב בריך אין בו משום הפסק ברכה (ובבלי ברכו' מ' רע"א טול ברוך טול ברוך וכו') וירו' שם עיי"ע אחוונא בח"א צד נ"ו. ירו' שם פ"ט די"ג ע"ג אין רעש אלא הפסק מלכות ועיי' שו"ט סוף מזמור ק"ד. ירו' תעני' פ"א דס"ד רע"ב להפסק תענית נאמרה, שמ"ר ספ"ג אתן לכם שכר טוב שאין בו הפסק. פסיקת' רב' פל"ז לעה"ב שאין לו הפסק. — וכן ענין הפסקה. תעני' ד': ההוא להפסקה איתמר. ב"ר פל"ג הפסקת גשמים, ויק"ר פ"א באוהל מועד אין כאן הפסקה. והקבוץ במד"ר ספי"ד . . יכול אף להפסקות ת"ל וכו' וכי מה הפסקות היו משמשות וכו' — ובענין שבת הפסקה עיי' מגיל' ל'. ורש"י שם.

הַפְּצֵי (לפע"ד מל"ע حفص פי' מין פרי נטע הנקרא Lotos, Mispel וכדומה, המצי = בל"ע حمص פי' עדשים) בפ' אלו טרפות בגמ' נפלה מן הגג (חולין נ"ב רע"א) כל מיני קטניות לא חיישינן לבר מחמצי והפצי. פי' הפצי עפצים, חמצי אפונים. (א"ב אם הפצי מין קטניות לא יתכן שיהיו עפצים כי אינם מאכל ולא קטניות ולדעת רש"י הפצי הם מין קטניות אינו חלק ואינו עגול ויש לו עוקץ והוא המין המובחר מכל הקטניות, ואם אינם בכלל קטנית כפי דעתא קמא דתוספות אתיא שפיר פירוש הערוך אבל לא גרסתו כי אם גי' של נוסחאות שלנו חמצי אין בו משום רסוק איברים הפצי יש בו משום רסוק איברים. ובנוסחאות שלנו כתוב חפצי) *[אחי"ה ואני אומ' כי גי' רבינו יפה ופירושו צריך עיון. וכגי' הערוך מצאתי בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליק' דף שי"א.) וז"ל בר מחמיצי [וצ"ל מחימצי] וחיפצי כלומ' גריסים ועדשים עכ"ל וא"כ גירסתו כגי' רבינו ופירושו כשיטת תוספות חולין נ"ב. (ד"ה קטניות) דקטניות מיירי בדברים דקים כמו עדשים ואורז ודוחן ע"כ. ובע' חמץ ד' הלך רבינו בשיטתו בפי' המלות ובענין הגי' ע"ש] —

[1]) כ"ה לנכון בגי' המהרש"ם.

* הַפְקָעָה (מענין פקע ע"ש (das Wegnehmen ב"ק קי"ג רע"ב כאן בגזילו כאן בהפקעת הלואתו עיי' פירש"י.

* הֶפְקֵר, הֶפְקֵירָא (כמו הבקר ע"ש מפעל פקר freies Gut, Freisinnigkeit, (Zügellosigkeit ב"ק קט"ו. מהפקירא קא זכינא. ירו' מעש' שני רפ"א דמ"ח רע"ד בהפקר פטור (ושם ברשות הבקר עיי"ע), ירו' סנהד' פ"ו דכ"ג: הפקר טעות. — יבמו' ס"ו. מנהג הפקר נהגו בה. גיטי' י"ג. עבדא בהפקירא ניחא ליה. ב"ר פ"פ בני אדם של הפקר.

* הֵיפֵר, הֵפֵר (מל"מ הפיר ושרשו פור ענינו הריסת מחשבה שלא תבוא לפעולה (das Auflösen, Vernichten נדרי' ע"ה. היפר נדרים ושם ובדף ע"ו: את שבא לכלל הקם בא לכלל הפר לא בא לכלל הקם לא בא לכלל הפר. וכן ירו' נדרי' פ"י דמ"ב. ושם הפר נדרים מעת לעת. ושם הפרת נדרים וכן בבבלי נדרי' ס"ט. ע"ו: ע"ז. יבמו' ק"ט. ב"ר ר"פ צ"ג. — ירו' נדרי' פ"י דמ"א ע"ד יש מיתה בהפרה וכו', שבועו' כ"ט: כי היכי דלא תהוי הפרה לשבועתייהו.

☞ הִפַּרְכוּס (כל"ס, מל"י ὕπαρχος -Unter שמ"ר (befehlshaber, Statthalter פ' ויהי בחצות הלילה (רפי"ח) אלא אתה בא אצלי ושר צבא הזה שעומד עמך וזה הפרכוס שלך. פי' בל"י שר הפרשים אך אפרכוס הוא שר מדינה עי"ש. ופעמים יתחלפו שמות אלו. *[אחי"ה עיי"ע אפרכוס וע' אפרכיא בח"א צד רל"ט והלאה. בתעני' י"ח: בהפרכי יונים כ"ה בע"י הראשון וברי"ן וכ"ה בכ"י מ' ובנו"ג מאפרכי יונים ושם הקבוץ ופקידה הפרכיא בל"י ὑπαρχία ספרי האזינו פ' ש"ל נכנס לתוך הפרכיא שלו עיי"ע הפטקס. ועוד אי' השם בתוספת' גיטין פ"ו כתב לשום היפרכון ולשום היפרכיות וכ' כ"ה בכ"י אירפורט אבל ברפוסים משובש הורכינוס עיי' הוצאת צוק"מ מסכ' גיטי' צד של"ב. — במדרש שו"ט רצין בהפרכוס ט"ס עיי"ע איפרפוס ושם תקנתי המעות] —

* הֶפְרֵשׁ (מפעל פרש ענינו הבדל (Unterschied שבת קנ"ה: ומה הפרש בין זה לזה. פסחי' כ"ז: אמר להן הפרש. במד"ר פ"ד היה הפרש בין כלים וכו' שם פי"א כשם שיש הפרש בין חלון להרך כך יש הפרש בין זכות אבות לזכות אמהות וכצ"ל בפסיקת' רבתי פט"ו ושם בט"ס בין חלון לחלון וצ"ל לחרך כמו שהגיה לנכון מהרז"ם שם ובשהש"ר פ' דומה דודי חסר מאמר שלם וצריך להשלים מילק' שה"ש רמז תתקפ"ו פ' מדלג עיי' מ"כ לשהש"ר ולא העיר כי כ"ה גם בפסיקת' רבתי הנ"ל.

* הַפְרָשָׁה (מפעל פרש (Absonderung ב"ק נ"ד: ירו' ב"ק פ"ה ד"ה. הפרשת הר סיני. תמור' ט"ו. שעת הפרשה. ירו' דמאי פ"ז דכ"ו: כאן תלוי בהפרשה. ירו' חלה פ"ג דנ"ט רע"ג לחוש להפרשה שנייה . . אינו חושש להפרשה שנייה. והוא כמו אפרשה עיי"ע.

* הַפְרָשָׁה (מל"פ فراز, فراشتن פי' מלא רוחב ידים (weite Ausdehnung, Umfang ב"ר פ"ו ויק"ר פל"ה שמ"ר פמ"א שו"ט מזמור י"ח ילק' ש"ב רמז קס"ב ג' דברי' נתנו מתנה לעולם וכו' ר' יצחק בר מריון אומר אף הפרשת הים הגדול, ובקצת מקומו' פרשת ים הגדול כלומ' מלוא רוחב של ים הגדול. ולדעתי מזה הענין הפרשת עבור עיי"ע עבר ב' וע' פרש. וממנו תואר הפעל אפרש עיי"ע.

* הפרתי (שם כינוי) ב"ר פ"ק ועיי"ע אפרתי.

* הֶפְשֵׁט, הֶפְשֵׁיט, הַפְשָׁטָה (מל"מ הִפְשִׁיט ענינו חליצת בגד או עור -das Ab (ziehen der Haut זבחי' נ' סע"א מה להלן בהפשט אף כאן בהפשט, ושם רע"ב מה להלן ע"י ניתוח שלא בהפשט וכו' ושם נ"ג רע"ב וטעונה הפשט וניתוח. ירו' פסחי' פ"ו דל"ג סע"א הפשיטו דוחה את השבת. ירו' מגיל' פ"א דע"ב סע"ב שלימין בגופן בלא הפשט ובלא ניתוח. ובב"ר פל"ד ויק"ר פ"ט שלמים בעורן בלא הפשט וניתוח. — שבת קט"ז: הפשטת העור. ספרא ויקרא מסכת' נדבה פ"ה עולה טעונה הפשטה.

* הֶפְשֵׁר (עיי"ע פשר (das Laumachen שבת מ': הפשרו זהו בשולו.

☞ הַפָּתֵק עיי"ע אִפָּתֵק.

הֵין (= הוּץ פי' בל"ס הוצא ובל"ע خوص עלה דקל תמרה (Blatt der Dattelpalme בפ' ר' אליעזר אומ' תולין (שבת קמ רע"ב) אמר רב חסדא האי הוצא [1] דירקא אי חזי למאכל בהמה שרי

---

[1] כ"ה גם בבה"ג שבת פכ"ד ובריי"ף ובראי"ש ובמאירי ובריטב"א וכ"ה בכ"י א"פ ובגליון כ"י מ' אבל בכ"י מ' בישא ובנו"ג בישתא, כישתא עיין ד"ס במקומו.

לטלטוליה. בפ' יוה"כ בגמ' נעילת הסנדל (יומ' ע"ח: אביי נפיק בדהוצי, פי' סנדל העשוי מ ע ל י ן של לולב. ובר"ג דפ' לולב הגזול בגמ' נקטם (סוכ' ל"ב רע"א) אמר רבא האי לוליבא דסליק מחד הוצא כבעל מום הוא ופסול [1]. ובס"ג דפ' החובל (ב"ק צ"ב.) מנא הא מילתא דאמרי אינשי בדיל [2] הוצא לקי כרבא דכתיב (ירמי' ב', כ"ט) למה תריבו אלי כולכם וג'. ובפ' הנודר מן המבושל (נדרי' מ"ט: ר' יהודה ור' יוסי חד אכיל דיסא באצבעתיה וחד אכיל בהוצא אמר ליה דאכיל באצבעתיה להאי דאכיל בּהוצא עד מתי אתה מאכילנו רוקך א"ל דאכיל בהוצא לדאכיל באצבעתיה עד מתי אתה מאכילנו צואתך [3]. ובס"ג דנדרי' (צ"א: פרטיה נואף להוצא וערק. ובפ"ק דמשקין (מ"ק ז'.) ובר"ג דהשותפין (ב"ב ד'.) בהוצא ודפנא וכבר פירשנו בע' דפן. ובר"ג דפ' המוציא יין (שבת ע"ז: הוצא חציצה. פי' [4]) הוצין של דקל שעושין ממנו מחיצה. ובפ' המוכר את הבית בגמ' המוכר את השדה (ב"ב ס"ט: קנה לך דקלין ותאלין הוצין ו צ י נ י ן. *[אחי"ה כ"ה בדפ"ר אבל בשאר דפוסי ערוך בכאן: ציצין וכ"ה בנוסחאותינו אצל ס"א צייני ובע' תאלי ובע' צני גם בדפ"ע הגי' צינין וזהו עיקר כנראה מפי' רבינו בע' צני והפי' הלז הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לב"ב כמו שאוכיח בהגיעי לשם בס"ד. — וכנ"ה בב"ב ד'. בהוצא ודפנא, בתמיד ל"א: בהוצא דדהבא, והקבוץ שבת ע"ח: וירו' פ"ח די"א: הוצין כדי לעשות אוזן וכו', ירו' שבת פ"י ד"י ע"ג סיב הוצין וכו' הוא כעין רשת אשר בה עוקץ של עלי דקל וציציו ופרחיו ונקרא בל"ע ليف ומשתמשין בו כמו בהוצא לארוג ממנו סלים מנעלים ועיי' מנחות ס"ט סע"א דבלעה (פיל) הוצין ועבדינהו כפיפה ועיי"ע פיל. — ובנו"ן בסוף השם כדרך משפט לשון ערבי נמצאה המלה סוכ' י"ב: וירו' שם פ"א דנ"ב: הוּצְנֵי פשתן עיי"ע השני וכן גרס הראב"ן ואו"ז הלכו' יוה"כ סי' רע"ז ובהגמיי"מ פ"ג מהל' שביתת עשור נפיק בדהוצני (יומ' ע"ח:. ובע' חצן א' גרס רבינו בחוצני פשתן והוא כמו הוצני או הושני עיי"ע השני. וסוכ' שם סיככה בחיצין צ"ל בהוצין כגי' כ"י מ' עיי"ע חץ ד'] —

* הוּצָא (שם מקום הנקרא בל"פ حوز עיי' וואולירס ע"מ פרסי I, 751) ירו' נדרי' פי"א דמ"ב ע"ג יהודא איש הוצא עביד טמיר במערתא וכו'. ובספר גיאגראפיא להח' נייבויער נפקד מקומו.

* הַצָּבָה (מפעל יצב ענינו מעמד das Sichan-stellen) במד"ר פי"ח יציאה והצבה. פסיקת' זוטרתי ריש פ' נצבים יש הצבה לטובה ויש הצבה לרעה.

* הַצָּלָה (מל"ם Rettung) חולין נ"ב: הצלת עצמו . . הצלת אחרים. מגיל' ט"ז: הצלת נפשות, גיטין נ"ו. הצלה פורתא. סוט' מ"ו: כנעני גרם הצלה. מכות י'. ראובן פתח בהצלה. שמ"ר פ"ב מתוקן להצלה.

* הַצְּלַלְפּוֹנִי (שם הפרטי) במד"ר פ"א אימיה דשמשון הצללפוני שמו, ובב"ב צ"א. אי' צללפונית אבל הצללפוני נזכרה גם בד"ה א' ד', ג' ועיי' עוד מאמר רעליגיאנסגעשיכטליכע שטודיען להח' ר"מ גידעמאן צד נ"ה ומה ששיער במלה זו.

* הצלפוני (שם מקום) מ"ק כ"ב רע"א אמר להו רב לבני הצלפוני ובבה"ג ובכ"י מ' וא"פ הגי' הצלבוני. אולי הוא שם העיר המפוארה Χαλυβών הנזכרה בספרי היונים ורומיים והיתה עיר ואם במחוז Chalybonitis עיי' פתלימיאוס ה', ט"ו, קסינופון Anabasis 1, 4 פליניאוס ה' כ"א במאה השלישית למספרם (וגם רב חי בזמן הזה) ושייכה הָעיר לממלכת תדמור. ואצל הח' נייבויער בספרו הנ"ל לא תמצא שם העיר הלזו.

* הַצָּעָה (מפעל יצע ענינו שטיחת דבר תחת הגוף למשכב ובהשאילה שטיחת דברים כנתינתם 1 das Hin- Ausbreiten; 2 Wortlaut) כתוב' ס"א. צ"ו. הצעת המטה, יומ' ס"ט. כלאים בלבישה והעלאה הוא דאסור בהצעה שרי. — חולי' מ"ט רע"ב סנהד' נ"א סע"א כך היא הצעת של משנה וכו' עיי"ע צע א' ועוד עיי"ע יצע.

* הַצָּתָה (מפעל עברי יצת וענינו הבערה והדלקה das Anzünden) יומ' כ"ד: הצתת אליתא ובירו' יומ' פ"ב דל"ט ע"ג הצתת האליתא ועיי' עוד ע' אַלְיָתָא בח"א צד ק"ח. ובירו' שבת רפ"ב ד"ד רע"ב פתילה צריכה הצאתה ברוב הדלק וצ"ל הצתה, אבל מתוך שבת בבלי כ"ח: המדליק צריך שידליק ברוב ה י ו צ א משמע קצת שפי' הצאתה ענין יציאה.

---

[1]) בנו"ג האי לולבא דסליק בחד הוצא בעל מום הוא ופסול וכ"ה בא"ז הל' סוכ' סי' ש"ו ופי' שם שכל עליו מצד אחד ל"א שכולו שדרה ואין עליו נכרין פסול ע"כ. [2]) בנו"ג בהדי וכ"ה בילק' ירמי' רמז רס"ו. [3]) בנו"ג בהלוף הסדר בין בענין התנאים בין בענין מאמרם. [4]) וכ"ה ברש"י.

* הַקְבָּלָה (פי' ידוע das Empfangen) שבת קכ"ז. גדולה הכנסת אורחין מהקבלת פני שכינה, ובשבועו' ל"ה: יותר מהקבלת פני שכינה.

* הֶקְדֵּשׁ (das Heiligthum, Geheiligte) גיטין מ' סע"ב, יבמו' מ"ו, ס"ו: כתובו' נ"ט: נדרי' פ"ו: ב"ק צ': הקדש חמץ וכו'. ערכין פ"ח מ"ז כ"ט סע"א מקדישו אתה הקדש עילוי ואי אתה מקדישו הקדש מזבח. תמור' ל"ב. הקדש עילוי וכו' מפיק להו בלשון הקדש, תעני' כ"ד. העבודה הרי הן הקדש עליך. קידושי' ב' רע"ב ומאי לישנא דרבנן (הרי את מקודשת לי) דאסר לה אכולא עלמא עיי' שם התוספו' ד"ה דאסר וערך קדש א'. ירו' שבת פ"ב ד"ד ע"ד בזבזא בהקדישא. ירו' ערל' פ"א ד"ס ע"ד להקדש חייב. ב"ר פ"ס הקדש דמים. והקבוץ בויק"ר פ"ה אמרכל היה שהיה נהנה מן הַהֶקְדֵּשׁוֹת: ושם, הואיל והוא נהנה מן ההקדשות וכו'. תוספת' ספ"א דחגיג' והחרמים וההקדשות מקרא מרובה וכו'.

* הַקָּזָה (מפעל נקז בל"ע نقز ענין דילוג der Aderlass, eigentlich das Blut springen lassen) שבת קכ"ט. יומא דהקזה, גיטין ע'. הקזת דם, כריתו' כ': כ"ב. נדה י"ט: דם הקזה עיי"ע קז.

* הֶקְטֵר, הַקְטָרָה (מפעל קטר das Räuchern) ברכו' ב'. וש"נ הקטר חלבים ואברים, ירו' פסחי' פ"ה דל"א ע"ד הקטר אימורים, ירו' יומ' ספ"ו דמ"ד רע"א הקטר אימורין, ירו' יומ' פ"ב דל"ט ע"ג מדמין תרומת הדשן להקטרה, ירו' פסחי' פ"ז דל"ד ע"ג אימורין להקטרה.

* הֶקֵם, הֶיקֵם (מפעל קום Bestätigung) והפכו הפר עיי"ע ומקומות המצויינים שם. וכן הוראת הֲקָמָה נדרי' ס"ט. לא תיחול הקמה אלא א"כ חלה הפרה.

* הֲקָמָה (מפעל קום das Aufrichten) ירו' ערלה פ"א ד"ס ע"ד היא הקמה היא שבורה וכו' ע"ש ירו' יומ' פ"א דל"ח ע"ג הקמת הלילה, ר"ה ב': הקמת המשכן.

* הַקְנָאָה (מפעל קנה Zahlungsverpflichtung) ב"מ י"ג. י"ד. ט"ז: שטר הקנאה ועיי"ע אקנייתא בח"א צד רנ"ט.

* הֶיקֵף, הֶיקֵיפָא (ענין סבוב מפעל עברי נקף der Umkreis, Umfang) שבת כ'. רוב עוביו . . רוב היקפו. סוכ' ז': כל שיש בהקיפו ג' טפחים יש בו רוחב טפח. ב"ק כ': את גרמת לי היקיפא יתירה, ירו' עירובין רפ"ז דכ"ד: היה בו היקף צ"ו טפחים. קהל"ר פ' וישב וילק' יחזק' רמז שמ"ו כל דרומיה שיתין ופותייה שית צריך היקף חד מתלתא. — תוספת' ב"מ פ"ה עיי"ע הבא אח"ז.

* הַקָּפָה (מענין הראשון בהוראת סבוב ועיגול Umgebung, Umringung ועוד בהשאילה ענין הליכה בסחורה וסביבות לקנות או למכור מה באמונה Creditschuld, Schuldforderung) יומ' נ"ט. מר סבר הקפה ביד ומֹר סבר הקפה ברגל. נזיר כ"ט. מגלח ועביד הקפה, ושם: הקפת כל הראש מדרבנן וכו' ע"ש, ושם נ"ז רע"ב הקפת כל הראש לא שמה הקפה . . הקפת כל הראש שמה הקפה, עיי"ע קף ב'. ירו' יבמו' ספ"י די"א ע"ג הקפת זקן, ירו' סוט' רפ"ב די"ז ע"ד הקפת נזירות, פסיקת' רב' פמ"א הקפת המזבח. — שביעית פ"י מ"א הקפת החנות אינה משמטת. תוספת' שביעי' פ"ח הקפת החנות משמטת דברי ר"י וחכ"א אינה משמטת. ובתוספת' ב"מ פ"ח עד שיגבה כל הקיפו וכו' והוא כמו הקפה, והקבוץ ב"ר פמ"א הלך לפרוע הֲקָפוֹתָיו.

* הַקְפָּדָה (מפעל קפד פי' בל"ס ענין צמצום ועוד קצור ובהשאילה קצר רוח ורוגז 1 das Genaunehmen; 2 Aufbrausen) עיי"ע קפד ב'. ירו' נדרי' פ"א דל"ו ע"ד בני אדם מתוך הקפדה הם נודרין וירו' נזיר פ"א דנ"א ע"ג אי' מתוך הקפדתן הם נודרין מכיון שנודרין מתוך הקפדה סופן לתהות. ירו' ע"ז פ"ד דמ"ד. הדא דתימר בשמכרה מתוך שלום אבל מכרה מתוך הקפדה וכו'. תוספת' גיטין פ"ה אם בהקפדה אמ' אינו גט אם ברצון אמ' הרי זה גט.

* 1 הַקָּצָה (= עֲקָצָה פי' ענין עיקום Verdrehung) בע' קץ י' הביא רבינו מסנהד' ס"ה סע"א הקצת שפתיו הוה מעשה ס"א עקימת שפתיו וכו' פי' משעקם ומנענע שפתיו ע"כ ובנו"ג כס"א, אבל בכ"י ש"ס ובריה"ף הגי' הקצת שפתיו ולפע"ד עיקר הגי' עקיצת שפתיו וכ"ה בדפ' שונצינו (ד"ס סנהד' צ"ב:) ופירושו בל"ע ממש עקימה.

* 2 הַקָּצָה (מפעל קוץ Erweckung) מדר' שו"ט מזמור י"ז בשעת הקצת המתים.

* הַקְרָבָה (פי' מל"מ קרב וענינו נגישה אל דבר ועוד הבאת קרבן 1 das Nähern, Nahe-bringen; 2 Opfer-Darbringen) שמ"ר פכ"א הקרבת פרעה לישראל. — עירובי' ס"ג: הקרבת תמידין, ב"ק י"ב: ע"ז י"ג: חזי להקרבה, מנחו' י"א. בית

הקרבה, ויק"ר ספ"ב למדנו הקרבה לשור מאיל והקרבה לאיל מן השור . . ונאמר להלן הקרבה בשור ואיל וכאן נאמר הקרבה באיל וכו', ויק"ר פ"כ בשביל ד' דברים מתו בניו של אהרן על הקריבה ועל הקרבה וכו' וכ"ה במ"ר פ"ב.

* הֶיקֵּשׁ, הֶיקֵּשָׁא (מפעל נקש פי' פגישה das Zusammentreffen והשאילה

אחת מז' מדות שהתורה נדרשת בהן וענינו התדמות ושיווי דברים (Vergleich ירו' פסחים רפ"ו דל"ג רע"א התחיל (הלל) דורש להן מהיקש מק"ו ומג"ש. יומ' נ"ז, זבחי' מ"א. מ"ט: וש"נ דבר הלמד בהיקש חוזר ומלמד בהיקש, זבחי' נ', דבר הלמד בהיקש מה שילמוד בבנין אב וכו' ושם דבר הלמד בג"ש מה שילמוד בהיקש ע"ש היטב כל הענין, נדרי' ז', כריתות כ"ב: אין היקש למחצה, יומ' נ"ז, זבחי' נ"ז: מנחו' ע"ה, הימנו ודבר אחר הוי היקש או לא הוו היקש פלוגתא היא ע"ש, פסחי' כ"ד, וכ"ת אין מזהירין מן הדין היקשא הוא וכו', סנהד' פ"ד: נדרי' ג', היקישא למה לי, ושם פ"ה: ש"מ בהיקישא פליגי ש"מ, יבמו' ח', אתיא בהיקישא, כריתו' ד': היקישא למאי אתא, שם אי לאו היקשא סד"א וכו', ובענין היקש העמיק הרחיב עיונו בעל חות יאיר בתשוב' סי' ר"ג ועיי' עוד יד מלאכי סי' ר', ובספר מלוא הרועים ח"ב אות ה' ולפי דעת סמאלענסקי פי' מע' הבא והעתיק היקש דאס שלאגענדע, עהגליכע.

* הַקָּשָׁה (ענין הכאה מל"מ דניאל ה', ו' ובל"ע نَقْش Zusammenschlagen) סנהד' ס"ה, הקשת זרועותיו דבעל אוב הוי מעשה וכו' וכ"ה בכריתו' ג': הקשת זרועותיו הוה מעשה ע"ש ועיי"ע קש א'.

הַר (= הָרָר Berg) בפ"ק דחגיג' (י'.) הלכות שבת חגיגות ומעילות כהררין התלויין בשערה [1], פי' החופר גומא (חגיג' שם) ואין כונתו לגומא אלא ליטול עפר ולכסות הצואה וכיוצא בו פטור עליה שנמצא מקלקל גבי הגומא ותנן (שבת ק"ה:) כל המקלקלין פטורין והן כמו הרים התלויין בחוט השער שאין כח בשיער להחזיק ההר אלא נראה כתלוי ועומד באויר כך כל הלכות אלו דמדאורייתא כל מלאכה אסורה ובאה ההלכה ופירשה מלאכת מחשבת, אינה חייב במלאכה עד שיתכוין לעשות אותה מלאכה. — פ"ב במדות (מ"א) הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה, ובריש כלים (פ"א מ"ח) הר הבית מקודש ממנו שאין זבין וזבות נדות ויולדות נכנסין לשם, פי' הר הבית בנוי עליו ארכו חמש מאות אמה ורחבו חמש מאות ומסובב חומה בלא קורות, ובפ"ב במדות (מ"ד) שהכהן השורף את הפרה עומד בהר המשחה ומתכוין ורואה פתחו של היכל בשעת הזיית הדם, פי' הר המשחה הוא הר הזתים, ובפ"ג בתמיד (ל:) אמר ר' אלעזר בן דלגיי עזים הוו לאבא בהרי מכואר [2] והיו מתעטשות מריח הקטורת, בפ' אלו הן הנשרפין בגמ' מי שנתחייב שתי מיתות (סנהד' פ"א.) אל ההרים לא אכל (יחזק' י"ח ו') שלא אכל בזכות אבותיו, ועיניו לא נשא אל גלולי בית ישראל (שם) שלא הלך בקומה זקופה [3] ואת אשת רעהו לא טמא (שם) שלא ירד לאומנות חברו ואל אשה נדה לא (קרב) [צ"ל יקרב] (שם) [4] שלא נהנה מקופה של צדקה, בב"ב פי"ב אלה תולדות השמים: אמר ר' יודן הרים הגבוהים ליעלים (תהלי' קי"ד, י"ח) היעלים אין כתיב כאן אלא ליעלים הרים גבוהים למה נבראו בשביל יעלים, אילה זו תשש כחה [5] והיא מתירא מן החיה ובשעה שמבקשת לשתות הקב"ה מכנים בה רוח תזזית ומקרקשת בקרניה וחיה שומעת ובורחת, סלעים מחסה לשפנים (תהלי' שם) הדין טפזא

---

1) כ"ה בירו' ותוספת' דחגיג' ספ"א ובפסקי רי"ד ובתש' גאונים קדמוני' דפוס ליק סי' י"ם דף י' וכ"ה בכ"י מ' וא"פ אצל ד"ס חגיג' שם, ובנו"ג הלכות שבת חגיגות והמעילות הרי הם כהררים וכו', ובתוספת' עירובי' ספ"ח הלכות שבת חגיגות ומעילה כהררין תלויין בשערה, ובירו' שבת פ"ה ד"ז סע"ב הלכות שבת כהררים תלויין בסערה. 2) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע דלגי, בהרי מכוור ובנו"ג א"ר אלעזר בן דגלאי עזיא היו לאבא בערי המכוור והיו מתעטשות מריח פיטום הקטורת, וביומ' ל"ט: הגי' א"ר יוסי בן דולגאי עזים היו לאבא בהרי מכמר והיו מתעטשות מריח הקטורת, אבל כגי' הערוך אי' בכ"י מ' בן דלגאי (ובכ"י א"פ בן דלניי וצ"ל בן דלגיי) ובכ"י ל"ד אי' בחרים ובכיור (וכ"ה בר"ה כ"ג:) וט"ס הוא וצ"ל כגי' הערוך בהרי מכוור וכ"ה בכ"י א"פ (ד"ס יומ' שם) ובכ"י ב' אי' בהרי מכאוור וצ"ל מאכוור ובירו' סוכ' פ"ה דנ"ה ע"ג אי' אכוור ורבינו בע' מכבר גרס ג"כ בתר"י מכבר וכן בתמיד שם אבל צ"ל מכוואר והוא ההר הנקרא Μαχαιρός. 3) בכ"י ה"ב אי' עוד: כלומ' כגל שהוא זקוף. 4) בסנהד' אי' קירב וטעות דפוס הוא אבל בכ"י ש"ס לנכון יקרב. 5) כ"ה לנכון בכ"י ו"ה, ובדפ"ע הסרי מלת כחה ובכ"י ה"ב אילה זו תיישה וכ"א בב"ר ופי' מ"כ תיישה כלומ' „תשה כחה" והוא ממש כגי' רבינו בכ"י הנ"ל ובב"ר ובילק' תהלי' תתס"ב אי' מה יעלה זו ובילק' יעלה זו תשה היא ובמדרי שמואל רפ"ט: האילת הזו איבריה תשים.

מגין תחות שקפא מפני העוף בשעה שהוא פורח שלא יאכלנו ומה בשביל דבר טמא ברא הקב"ה את עולמו בשביל זכות אברהם על אכו"כ. ובילמדנו (תנחומ' מטות סי' ו') ומקנה רב היה [לבני ראובן] ולבני גד (במדב' ל"ב, א') מהו כי לא ממוצא וממערב (תהלי' ע"ה, ז') לא ממה שאדם עמל ויגע ועושה סחורה הוא נעשה עשיר אפי' הוא יוצא והולך בשיירא ואפי' פורש כל המערב ואפי' הוא מחזיר כל המדברות וכל ההרים אינו נעשה עשיר שנאמ' כי לא ממוצא וממערב ולא ממדבר הרים. וכל הרים טורים חוץ מזה שהוא רוממות אין אדם מתרומם מן הדברים הללו מה הקב"ה עושה נוטל ממונו של זה ונותן לזה שנאמ' (שם פסוק ח') כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים. למה נקרא שמם נכנסים מזה ונגלין לזה וכן חנה אמרה (ש"א ב', ז') ה' מוריש ומעשיר משפיל אף מרומם מהו משפיל אף מרומם אלא באף שהוא מביא על זה מרומם את זה. *[אחי"ה בתנחו' שם קצת בהרחבת דבר ע"ש אבל בילק' תהלי' ריש רמז תתי"ב בשם תנחום' הוא כגי' רבינו וכמו כן בילק' ש"א רמז פ"ה בשם תנחום' ובילק' מטות רמז תשפ"ו בשם תנחום' ומדב"ר והוא ספכ"ב ושם הצעת המדרש כגי' תנחום' באריכות קצת בענין למה נקרא ע"ש. — ודע כי Μαχαιρός היה לפי עדות בן מתתיהו (על הקדמוניות י"ג, ט"ז ג') אחד משלשה מבצרי יהודה בקרוב להר המלך שנקרא גם טור מלכא עיי' קורות היהודים להח' גרעטץ ח"ב, ב' קכ"ז וגיאגראפיא להח' נייבויער מ' והלאה. והר המלך הוזכר איזה פעמים עיי' שביעי' פ"ט מ"ב מנחו' פ"ז, גיטין נ"ז, ירו' תעני' פ"ד דס"ט, ועיי' תנחומ' מטות, ב"ק צ"ח ושם אי' היה לו מעות בקסטרא או בהר המלך, מזה יש הוכחה כי הר המלך דכאן הוא טור מלכא דגיטין נ"ה: וזה אחד היה עם קסטרא שהוא castra ולפע"ד מובנו על ביתר עיי' ערכו ומ"ש. וא"כ הר המלך דכאן אינו הר המלך שביהודה כי אם הר המלך שבעבר הירדן וההבדל הזה מצאתי מפורש כן בירוש' שביעית פ"ו דל"ח ע"ד אי זה הר שביהודה זה הר המלך . . ואי זהו הר שבעבר הירדן תני ר"ש בן אלעזר אומר כגון הרי מכוור וגדור וכו' וזה עיקר הגי' ובר"ה כ"ג: בטעות חרים וכייר וגדר וכן בטעות בתוספ' שביעי' פ"ז. — הר הבית שהביא רבינו לעיל הוזכר עוד ביומ' ב'. י"ב: יבמו' ו': מכו' כ"ד: מדות ל"ד: — הר המשחה הובא עוד בירו' תעני' פ"ד דס"ט. אבל הצִיון בשבת נ"ו: מימין להר המשחה הוא טעות דפוס וצ"ל הר המשחית (מ"ב כ"ג, י"ג) וכ"ה בכ"י מ' וא"פ ובילק' כ"י (ד"ס שבת צד נ"ט.) וכבר עמד על הטעות זו מנחת שי למלכי' שם. — הר גריזים יומ' ס"ט. סוט' ל"ב. ל"ג: ע"ז כ"ז. ועוד דרושים בענין הרי חושך עיי' תמיד ל"ב. ב"ר פל"ג ויק"ר פכ"ז ועיי"ע אלכסנדרוס. הר הברזל (סוכ' כ"ט:) עיי"ע צני. ודרושים בענין הר עיי' ברכו' ס"ג: שבת פ"ח. עיי"ע גגית. שבת ק"ה. פסחי' ג': נ"ג. פ"ח. יומ' ע"ו. סוכ' נ"ב. ר"ה י"א. תעני' ח': ט"ז. מגיל' כ"ט. חגיג' י"ב: יבמו' צ"ב. כתובו' ס"ה. סוט' ה'. ט': ב"ק פ"א: ב"ב י'. ט"ז: סנהד' כ"ד. ל"ט. מ"ז: פ"א. צ"א. צ"ד. מכו' כ"ד: ע"ז י"ז. חולי' ל"ט: עיי"ע רש ב'. חולי' ס': אבות דר"נ פ"ו. ובהשאילה לתואר חכמים גדולים אי' בירו' יבמו' פ"א ד"ג. אתם מכניסים ראשי בין ההרים הגבוהים ועוד עיי"ע כנס] —

הֵר (= הֵרָיוֹן Schwangerschaft ודורש בלשון נוטריקון כמספר האותיות) בס"ג דפ' בנות כותים (נדה ל"ח.) אמר שמואל אין אשה מתעברת [ויולדת] אלא לרע"א או לרע"ב או לרע"ג דכתיב (רות ד', י"ג) ויתן ה' לה הריון הריון בגימטריא רע"א הוו. *[אחי"ה בנוסחאותנו באריכות יותר ע"ש ובב"ר פ"כ הגי' לעולם אין האשה יולדת או לרע"א וכו' ובילק' רות רמז תר"ח נתקצר יותר ממה שהביא רבינו, ודרוש מספר אותיות דומה לזה עיי' בע' הבא] —

* הַרְבֵּה (דורש בל' נוטריקון למספר האותיות) ב"ר פ"כ כל שהוא הרבה (בראשי' ג', ט"ז) ארבה, כל שהוא רע"ב יום חי וכו' וגי' הירו' נדה פ"א דמ"ט: עיי' בע' אלף צד ק"ד.

* הַרְבָּעָה (מפעל עברי רבע וקרוב לשרש רבץ die Begattung ענינו משגל בבהמה) חולין ע"א. חיה טמאה בכלל בהמה טמאה להרבעה סנהד' נ"ו: ספרא אחרי מות פי"ג ואין אסורין אלא בהרבעת בהמה.

הָרַג (Mörder ושה"ת הָרַג tödten) בפ' ד' נדרים (כ"ז:) ובפ' הגוזל ומאכיל בגמ' אין פורטין (ב"ק קי"ג.) נודרין להָרָגִין ולחרמין ולמוכסין שהיא תרומה אעפ"י שאינה תרומה וכו'. בכריתות בר"ג דפ' המביא אשם תלוי (כ"ד.) פי' כגון שבא הרוג ברגליו, פי' אותו האיש שמעידין עליו שנהרג בא הוא בעצמו ברגליו דליכא לספוקי שנהרג. ובס"ג דפ' אלו עוברין בפסחים (נ'.) ושמעתי שהיו אומרים הרוגי מלכות אין כל בריה יכולה

לעמוד במחיצתן [1] וכו' עד שני אחין דלוד. פי' נמצאת בת קיסר הרוגה ובקשו להרוג כל יהודי בשבילה ואמרו הם אנו הרגנוה כדי להציל כל ישראל ונהרגו [2] הם" והם שמעיה ואחיו שנהרגו בי"ב באדר כדמפורש בפ' סדר תעניות כיצד בס"ג (תעני' י"ח.) טוריינוס גופיה בטולי בטלוה הואיל ונהרגו בו שמעיה ואחיו. ובהשותפין בגמ' כמה יהא בעיר (ב"ב י':). *[אחי"ה ורבינו העתיק מלה במלה מפי' ר"ח לפסחי' וגם נגרר אחר גירסתו כדמוכח ממה שציין עד שני אחין דלוד וכ"ה בפי' ר"ח וכנוסחאותנו לי' ובעל ד"ס לפסחי' צד ע"א. לא הרגיש בזה מאומה. ומלת וכו' בפי' ר"ח בסוף הדבור שייכה אחר תיבות שהיו בלוד כמו שאי' לנכון בערוך. וגוף המעשה אשר העתיק רש"י גם בתעני' י"ח: לי' בש"ס שלנו אבל רמזים מצאתי בתו"כ אמור פרק ט' פרשה ח': וכשתפס (מריינוס) [צ"ל טריינוס] את פפוס ואת לוליינוס אחיו בלדקיא אמר להם אין אתם מעמן של חמו"ע וכו' וממש כפי' רבינו בשיטת ר"ח מצאתי מפורש מה הם הרוגי לוד בכ"י רגמ"ה כ"י לב"ב י': וז"ל הרוגי לוד: שפעם אחת נמצאת בת מלך הרוגה ומושלכת ברוחב ולא נודע מי הרגה וחשדו לכל היהודים ורצה המלך לשלוח יד בכולן עד שבאו שנים ומסרו עצמן ואמרו שהן הרגוה והצילו את כולם על ידן עכ"ל. והר"ן (הובא בע"י לפסחי' ספ"ג) כתב בפי' הרוגי לוד וז"ל בהגדה אמרו שלא רצו לשתות בכלי זכוכית צבוע' דשעת הגזירה היתה והוי כערקתא דמסאנא עכ"ל וכמו כן מצאתי בפירוש בירו' שביעית פ"ד דל"ה. ע"ש. — הרוגי מלכות פסחי' נ': סנהד' מ"ח: והם שמסרו עצמם על קדושת השם, והשם הריגה תעני' כ"ט. ע"ז י"ז סע"ב, ומֵתי מלחמה נקראו הרוגי המלחמה ירו' גיטין פ"ה דמ"ז:, הרוגי ביתר ירו' ברכו' פ"א ד"ג ע"ד עיי"ע ביתר. ושם המופשט הריגה עיי' ברכו' ס"ב: גיטין נ"ז. ירו' כתובו' פ"ב דכ"ו ע"ד ירו' סנהד' פ"ז דכ"ד: דכ"ה. שמ"ר פ"א, פט"ו במד"ר פי"ד, ועוד השם הֶרֶג סנהד' פ"ז מ"א. והתואר במקום השם הָרָג ירו' ב"מ פ"ד ד"ט ע"ד לא יתנה לא להרג ולא לחָרָם, והקבוץ הָרָגִין ב"ק לעיל בערך וכן בנדרי' כ"ז: ועיי"ע חרם א'. והפעל הרג הרבה פעמים ד"מ ברכו' נ"ו: ס"ב: שבת י"ג: ס'. מגיל' ט"ו: חגיג' ט"ז: יבמו' מ"ט: ע"ח: נדרי' ס"ב. גיטין י"ד: נ"ז: (וכסבור הרג את עצמו, כינוי כלפי מעלה אמר טיטוס) סוט' י"א. ושם: ל"ו: מ"א: קידושי' ס"ו. ב"ב ט"ז: חולין קל"ח: (הרג את הנפש) סנהד' ל"ז: ע"ד. צ"ח. ק"ג. קי"א. מכות י': ע"ז י"ח. מנחו' ק"ט: נדה ס"א. אבות דר"ן פל"ח, שמחו' פ"ח] —

הַרְגֵּז (= הַרְגוּז לפע"ד מל"פ הרשומ' בע' אכוזו בח"א צד ע"ד ופי' אחור ולפי רבינו הוא ל"י κέρκος זנב Schwanz) בבכורות בפ' על אלו מומין (מ'.) ר"ע אמר מושיבו על הרגוזו וממעך. פי' מושיבו על אליתו וזהו אכוזו שכתב בכיצד מעברין (עירובי' נ"ג רע"ב). — (א"ב פירושו בל"י הורכוז פי הטבעת). *[אחי"ה כבר השמעתיך בע' אכוזו כונת ר"ב ושם הבאתי גם גזרות שונות לפי שטות שונות ע"ש. ודע כי הרמב"ם בפי' משניות לבכורות ובחבורו בפ"ג מהלכות בכורות (עיי' תוי"ט לבכורות פ"ו מ"ו ד"ה עכוזו) גרס כגי' רבינו הרגיזו ופי' הוא סוף חוליות השדרה ויש מי שקורא עכוזו ע"כ וכנוסח האחרון איתא במשנ' דבכורו' הנ"ל וכ"ה בעירובי' שם אצל גי' אכוזו וכ"ה בירו' עירובי' רפ"ה דכ"ב: וירו' ע"ז פ"א דל"ט רע"ג ומלת הרגיז או כגי' הערוך הרגוז לי' בשום מקום לפנינו וכן לי' בכ"י ש"ס בעירובי' וכן לי' בפי' רגמ"ה כ"י לבכורו' ושם אי' (בקובץ כ"י אנגייליק' דף ק"ד) בזה"ל מושיבו לבכור על עכוז ועל זנבו ועל עגבותיו עכ"ל והנה בענין פי' זנבו פי' רבינו ובענין פי' עגבותיו אי' ברש"י עיי"ע אכוזו וע"ש היטב] —

* הרוגיינא עיי"ע הרגינין.

* הֶרְגֵּל (מפעל רָגַל כמו דרך וענינו הנהגה. מהירות ומרוצה Uebung, Gewohnheit, Geläufigkeit) שבת י"א. פסחי' ל' סע"א ול"ו. זבחי' צ"ה: ב"מ צ"א. הרגל עבירה. קהל"ר פ' טוב: טוב מי שהוא מבאר משנתו מִמי ששונה ורגיל בהרגל לשון והולך. והפעל רגיל, הרגיל הרבה בש"ס עיי"ע רגל. ובספר גדרים מבואר הרגל בזה"ל הוא השנות פעל הדבר פעמים רבות זמן ארוך בעתים מתקרבים ע"כ. ובהשאילה תשמיש המטה: ע"ז י"ז. בשעת הרגל דבר ועיי' פירש"י וע' דבר.

הָרְגִינִין (פי' הָרִיגַנוֹן בל"י ὀρείγανον, ὀρίγανον ובל"ר origanum ובל"ס אַרִיגנוֹן עשב

---

[1]) וכה"ג בב"ב י': ובמנו"ה סי' רנ"ח וכפי' ר"ח ז"ל לפסחי' וכ"ה בכ"י מ' וכן העתיק רש"י בתעני' י"ח: ד"ה בלודקיא ובנו"ג בפסחי' אין אדם יכול לעמוד וכו'. [2]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע ט"ס ונתרצו.

עשב מר מאוד (Origanon, bitterschmeckendes Kraut והרדפנין כפ' כל שעה בגמ' ואלו ירקות (פסחים ל"ט.). — (א"ב פי' בל"י ורומ' עשב חם ויבש במעלה שלישית והוא כמו אזוב וטעמו חד). *[אחי"ה והרמב"ם לנגעים פכ"ד מ"ו פי' אזביון הארנגים וכבר השמעתיך בע' אזביון בח"א צד נ' שצ"ל האריגנם. ודע כי בערוך דפ"ר ופיז' הגי' הרהגנין וצ"ל הרדגנין כגי' כ"י ג"ג ובכ"י ו"ו ול"ד הרתגנין וסדר האותיות מוכיח כי צ"ל הרגינין כמו בדפוסים אחרונים ויותר טוב לגרוס הרגנין וכ"ה באמת בכ"י ש"ס מ' ב' ובכ"י אחר הוגנין וצ"ל הרגנין (ד"ס פסחי' צד נ"ד:) אבל בכ"י א"פ לי' המלה וכן לי' בפי' ר"ח בגמ' וכן לי' בפי' במשנה פסחי' שם וכן לי' בריצ"ג הלכות פסחי' עמוד צ"ז ובע' חרחבן לי' גם בערוך ע"ש בכ"י ו"ו ועיי' עוד ע' מר ו'. ובנו"ג חרגינין. ובירו' כלאים פ"א דכ"ז. אי' התיב ר' יוסי בי ר' בון והתני אף הרוגיינ'. ואולי הוא כמו הרגנין דכאן אבל עיי' לעף פפלנ"צ 130 — ובספר המרקחות לשבתי הרופא המתכנה דונולו בר אברהם (הוציאו ר"מ שטיינשניי-דער במאמרו Donnolo צד קל"ד ועיי' צד קמ"ט) נכתבה המלה לנכון אוריגנון. — ובע' חרחבן אנסה את חילי להראות כי אחד הוא בפתרונו עם חרחבינא (הרזינא) ובא מגליון לפנים ופי' מין צמח קוצים. ועוד נ"ל לפרש כי הרגינין אולי צ"ל הרגירין והוא ἠριγέρων Kreuzkraut אשר אדבר אודותיו בע' חרחלין ע"ש] —

* הַרְגָּשָׁה (מפעל רגש ענין משש das Fühlen ובהשאילה החוש das Gefühl, der Sinn) נדה מ"ג. נעקרה בהרגשה ויצאה בלא הרגשה וכו'. ושם אי אפשר לשמש בלא הרגשה, ושם נ"ז: הרגשת מי רגלים, הרגשת עֵד, הרגשת שמש — במד"ר פי"ד כנגד ה' הַרְגָּשׁוֹת.

הֶרְדִּי (= הוּרְדִּי לדעת רבינו קנים והוא מל"ע ὄργυια ארינת קנים Rohrgeflecht ולפע"ד עיקר הגי' הורדי והוא בל"י ἄρδις (Spitzpfahl, בפרק השותפין (ב"ב ו'.) אחזיק להורדי אחזיק לכשורי. פי' אחזיק להורדי שהן קנים במקום הראוי לקורות אחזיק לכשורי ואין חברו יכול למונעו מלתת שם כשורי. *[אחי"ה וכן הביאו השט"מ לב"ב פי' הערוך רק הוא גורס הודרי אבל סדר האותיות אין מוכיחו ובכ"י ו"ו להרורי ובכ"י ה"ב לאהדורי וכולם בט"ס, ואם גי' הודרי לנכון אז אולי כמו אדרא והוא בל"פ כל דבר חד ועקום עיי"ע אדרא ח"א, ל"ב: או העיקר: אורדי והוא בל"י הרשום' בתחלת ערך דכאן שפירושו כמו כן עץ חד ומשופע ובאמת כן גרס רגמ"ה כ"י לב"ב וז"ל: אחזיק לאורדי שאם היה לאחר חזקה בכותל חברו לקבוע בו זיזין לא יקבע בו קורות וכו' עכ"ל ובב"ב ג': הגי' כשט"מ שריגי ליבני והדרי הודרי ומחתי כשורא מאי ופירש"י משופין ומתוקנין רהיטי הגג קיברונ"ש [= בל"צ Dachsparren, chevrons] וכונת רש"י במלת רהיטי (וכן פי' בדף ו'.) כמו זיזין בפי' רגמ"ה, ורגמ"ה גרס בדף ג': לנכון הרידי הורדי ופי' מתוקנין הזיזין ע"כ. העולה לנו מזה כי בין לגי' הודרי = אודרי בין לגי' הורדי = אורדי יש למלה מוצא ופתרון, ולפי' רבינו צריכין אנו לגזור המלה מל"ע הנ"ל] —

* הַרְדָּאָה בע' רד ו' הביא רבינו ציונים משבת ופסחי' בענין פת הרדאה אבל כבר הוכחתי בע' הרדאה שעיק' הגי' בדל"ת ולפי' וגי' רבינו הוצרכנו לומ' כי הרדאה נגזר מל"ר hordeum פי' שעורים שהוא פת עב ועוד עיי"ע רד ו' ומ"ש.

הִרְדּוּלֵים = הִדְרוֹלֵים (פי' בלש' יוני עוגב מים ὕδραυλης (Wasserorgel בפ' אין בערכין בגמ' לא היה מכה (ערכין י' סע"ב) (הרדולים) [הדרולים] [לא היה] במקדש מאי הדרולים אמר אביי טבלא גורגנא מפני שקולו עב ומערבב את הנעימה [1]. ירוש' בסוכה (פ"ה דנ"ה סע"ג) עוגב זה ארדבלס. בב"ר פכ"ד (כ"ג) אבי כל תופש כנור ועוגב: ערדבלין וכרבלין [2] ובפ' נ"א (פ"ג) ויהי כמצחק בעיני חתניו ארדבלין וכרבלין במדינה ומדינה נהפכת? — (א"ב פי' הדרולוס בל"י מין עוגב ואולי יש טעות בגירסאות אשר בהם קדם אות רי"ש לאות דל"ת או בל' תלמוד הוחלפו האותיות וכן היה במלות ספסל קלוסקא ואחרות. ופי' כרבלוס בל"י עוגב ידים וטעם הדרבלוס עוגב של מים והיה כלי נגון ידוע

---

[1]) השלמתי תיבות לא היה כגי' הגמ', והחי' לעווי טעה לחשוב כי גי' רבינו היתה לא היה מכה הרדולים אבל האמת כי התיבות בגמ' לא היה מכה רומזין על הסוגיא וכ"ה בע' גמד ג' ועי' טבל ב' = טבלא ועי' מגרף והציון בעצמו מתחיל (הרדולים) הדרולים במקדש וא"כ נשמטו התיבות: לא היה, אבל עיי' בפי' המיוחס לרש"י לב"ר פכ"ג וכן הביא החי' הנ"ל בלא דיוק בשם הערוך דפ"ר גי' מפני שקולו ערב וזו גי' הגמ' אבל גי' הערוך לנכון עב וכ"ה בע' טבל ב' = טבלא. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בדפ' אמ' אבל בכ"י ו"ו ודפ"ר ודפ' ווינצי' סרבלין.

אצלם ותופשי כלים אלו נקראים הדרולין וכרבלין). *[אחי"ה בענין הדרולים כנים דברי ר"ב עיי"ע אדרבלא בח"א צד ל"ט ושם פירשתי גם מלת כרבלין שהוא בל"י רַקָּד. ודע כי בכ"י ו"ו וערוך דפ"ר בפנים הערך לנכון הגירס' הדרולים וכ"ה בכ"י ו"ו בע' טבל ב' = טבלא וכן נכון בפי' רגמ"ה כ"י לערכין (בקובץ כ"י אנגיילי׳ק' דף קל"ב:) שאי' שם הדרוילים טבלא גודגנא [וצ"ל גורגנא, עיי"ע ומ"ש] קלוקטא של אותו מין עכ"ל ולפע"ד קלוקט"א הוא כלע"ז רש"י שהבאתי בע' גורגנא ע"ש. וכב"ר פכ"ג נשתבש' הגי' עיי"ע אדרבלא. וכן יש להשיג על התוספ' ערכין י': ד"ה הרדוולים ע"ש. — ובתרג' תהלים ק"נ, ד' כ"י אי' הרדובלין וצ"ל הדרובלין, ובדפוסי' אי' חלילין] —

הֶרְדוֹס (idum. König Herodes) בס"ג דפרק ד' מיתות (סנהד' ס"ו:) מעשה הרדוס ולא כלום הוא. פי' שבא על הנערה לאחר מיתה כמפורש בר"ג דב"ב (ג':) לישנא אחרינא מעשה חדודים[1]. פי' דרך איברים בחור שבין אצילי ידיה. *[אחי"ה ני' ופי' ראשון הוא העיקר וכ"ה בתוספו' יבמו' נ"ה: ועיי' הרא"ש יבמו' פ"ו סי' ג' ויפה כתב גם הרמב"ם בפי' משניו' לסנהד' פ"ז מהו מעשה של הורדוס וגי' חדודים כמו שאי' גם ברש"י סנהד' או הרורים כדאי' בתש' גאוני' קדמוני' סי' ק"י ותש' הגאונים דפ' ליק סי' ט"ו ט"ס הוא ועל כן נתחבטו בפירושו ועיי' מ"ש ר"ש באבער בהערותיו לתש' הגאוני' שם צד ו' ועיי"ע מ"ש הח' ג"ג באו"נ ח"ג, ב' ועוד עיי' מ"ש לעיל בע' בית הרודו. וכתיבת הורדוס אי' לנכון בב"ב ג': ובכ"י רגמ"ה לב"ב עוד יותר נכון הירודוס ועיי' עוד ויק"ר פל"ה במד"ר פ"ד — וממנו התואר קבוץ הורדסיאות ביצה כ"ה. חולין קל"ח: עיי"ע יון א' ועוד ע' רדם] —

הַרְדַּף = הַרְדַּפְנֵי (פי' בל"ס הרדוף כמו בל"י ῥοδοδάφνη Oleander ,Lorbeerrose) בפ' אלו טרפות (חולין נ"ח:) אחוזת דם והמעושנת ושאכלה הרדפני. ובפ' כל שעה בגמרא ואלו הירקות (פסחי' ל"ט.) מה מצה גדולי קרקע אף מרור גדולי קרקע ואימא הרדוף כמצה[2] מה מצה מין זרעים אף מרור מין זרעים. ובפ' לולב הגזול בגמ' הדם הגזול (סוכי ל"ב:) ואימא הרדוף אמר אביי דרכיה דרכי נועם (משלי ג', י"ז) [וליכא]. ובילמדנו ויורהו ה' עץ (תנחומ' וישלח סי' כ"ג וכ"ד) ר' נתן אומר הרדפני מר היה. פי' אילן הגדל על שפת הנהר ועושה פרחין דומין לשושנים והן מרין ביותר והוא סם המות של בהמה. וי"א סנגיני שמו בלעז[3]. — (א"ב פי' רודודפני בל"י ורומיי מין אילן אשר פרח שלו כמו ורד הנקרא בל"י רודון ועליו שלו כמו עלי דפני והוא סם המות לבהמות, ויש מהרופאים שכתבו שיזיק גם לאדם, ואחרים כתבו שיועיל למי שנשכו נחש). *[אחי"ה בכ"י רגמ"ה לחולין (בקובץ כ"י אנגיילי׳ק' שט"ו.) הגירסא הירדופני, הרדופני וכ"ה בחולין וכ"ה בתנחו' שם ובשמ"ר פ"נ ובמכילת' בשלח מסכת' ויסע פ"א (ושם בשם ר' יהושע בן קרחה) וילק' בשלח ריש רמז שנ"ו (ושם הועתק פי' הערוך). ובפסחי' וסוכ' בנו"ג הירדוף ובפי' ר"ח לפסחי' הרדוף וכצ"ל בכ"י ב' לסוכ' במקום חרדוף (ד"ס סוכ' צד נ'). ודע כי הרדוף (הירדוף) קיצור מן הרדופני (ובתר"י ארדפני עיי"ע) והוא האילן שפי' ר"ב והוא מר מאוד ויש ממנו מין שעליו סם המות לבהמה ויש שהוא סם המות אף לאדם עיי' תוספו' פסחי' שם. ור"ח השוה הרדוף להרזף (עיי"ע הרזפא) ובלי ספק על מין הראשון כיון וכן הוכרחנו לומר בשיטת רבינו שהרי בע' ארגינין נמנה בין המינים שיוצאים בהם ידי חובת מרור, ולפע"ד על זה כיון בהך די"א להודיע כי המין הזה איננו סם לאדם אבל יש ממנו שהוא סם גם לאדם כדעת ר"ב, לכן אין מן ההכרח להפריד הערך לב' ערכים כדעת לעווי, ובאמת בכ"י ערוך ובדפוסי' הראשונים הכל בערך אחד נערך תחת סוג ד"ה הרדף. ועוד עיי' לעף פפלאנצעננאמען נומער 86 וקרוב לכתיבת הרדפני נמצאה המלה גם בל"פ اردفنى והח' וואולירס ח"א, ע"ז טעה בפי' המלה הזו ולא ידע מקורה] —

הַרְדָּפָה (לדעת רבינו מפעל רדף ,die Verfolgung Bannlegung -in אבל עיי' בפנים דעתי הקלושה) בר"ג דפ' אלו מגלחין (מ"ק ט"ז.) מאי לשרשי (עזרא ז', כ"ו) אמר אדא מרי אמר רב נחמיא ב"ר ברוך אמר רב חייא בר אבין אמר רב יהודה הרדופה מאי הרדופה אמר רב יהודה בר שמואל בר שילת מנדין לאלתר וכו'. *[אחי"ה כה"ג בכ"י ה"ב וכן אדא מרי בדפ"ר

---

[1]) וכן הגירסא בתוספות יבמות נ"ה: ד"ה לאחר בשם הערוך עי"ש. [2]) וכ"ה בכ"י מ', ובנו"ג דומיא דמצה. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו והוא לאי"ט sanguine נטע אשר שמו בלא"ש Herlitze ואצל לינגע נקרא cornus sanguinea בלא"ש Hartriegel, וכדפ"ע סנגינו בלי לעז שמו.

וכ"ה בנוסחאותנו אבל בדפ"ע אי' אבא מרי וכו' מאי הרדפה אמר שמואל מנדין וכו' וכן בדפ"ר וביוחסי' השלם צד ק"ז הביא ג"כ בשם הערוך הגי' אדא מרי וא"כ מה שכתבנו במבוא בשם הג' שי"ר כי בערוך לי' וכיון על הערוך דרצ"ג (עיי' מבוא XVII) צריך תקון כי בכ"י ה"ב באמת כך גי' רבינו וכ"ה בשאילתות קרח סי' ק"ל ובר"אש למ"ק ובראב"ד הובא בחי' הריטב"א הציון אמר רב פפא וז"ל הרא"ש: מאי לשרושי אמר רב יהודה הרדפה גירסת הגאונים מאי הרדפה אמר רב פפא נצבי דקני פי' גאון שקושרים קנים זו לזו וחובשין אותו ביניהם כדי שלא יעמוד בבית האסורין בריוח ולא ילך לכאן ולכאן וגם לא יוכל לחכך כעין קסדא שעושין לחבושים ע"כ ובחי' הריטב"א אי' כתב הראב"ד ז"ל גי' הספרים הישנים מאי הרדפה אמר רב פפא חצבא ופירשו בו שקושרין קנים זו אצל זו וחובשים אותו ביניהם כדי שלא יעמוד בריוח עכ"ל וא"כ דעת הגאונים לפע"ד לפרש שרשי של מקרא מענין שרשרת פי' חבל ומיתר לכן ביארו הרדפה ע"י קנים אשר בהם אוסרים וחובשים את המחוייב לנדותו. ולפי זה נ"ל לגזור הרדפה מל"ע رادفه ענפי עץ דקל וזה מה שפירשו הגאונים הרדפה: חצבא והוא ל"ע حصب קנה הדקל (ובר"אש צ"ל חצבי דקני במקום נצבי דקני) ולפי פירושי זה הה"א איננה שרשית ושייך לע' רדף. ופי' המיוחס לרש"י במ"ק פי' כבערוך] —

הַרְהֵן (= הִרְהִין הפעיל מן רהן בל"ע رهن נותן לערבון Pfand einlegen) בכתובו' פ"ב בגמ' האשה שנחבשה (כתוב' כ"ו:) מתיב רבא מהא דתנן בעדיות (פ"ח, מ"ב) העיד ר' יוסי הרהן ור' זכריה בן הקצב על תינוקת שהורהנה באשקלון. וכפ' כל שעה בגמ' נכרי שהלוה (פסחי' ל"א.) הכא במאי עסקינן שהרהינו אצלו. פי' הניחו ברשות גוי. משכון בל' ישמעאל אלרהן. *[אחי"ה כל הערך נשמט בדפ"ר ופיז' אבל בדפ"ו ובכ"י אי' וכן רומז רבינו על זה הערך בע' רהן ע"ש ושם הביא לנכון ריש תוספתא מעשר שני אין מרהינים אותו וכ"ה באמת בריש תוספת' מ"ש בכ"י אירפורט אין ממשכנין אותו אין מרהינין אותו וכו' ויפה כיון רבינו במלה ערבית הנ"ל והשם נמצא בירו' כתובו' פ"ב דכ"ו ע"ד שנייא היא בהירהון שרבים נוהגין לו בהתר] —

הֲרֵהוֹן (פי' בל"י οὐρηρόν עביט של מי רגלים Nachtgeschirr מהשם οὖρον בל"ר urina פי' מי רגלים Urin, Harn) בב"ר פ"מ (פל"ט) מקדם לבית אל (בראשי' י"ב, ח') לשעבר נקראת בית אל ועכשיו נקראת בית און (יהושע ז', ב') א"ר אלעזר לא זכה להקרות בן העמל הרי הוא נקרא בן העמד א"ר יצחק בר נחמני תמן קריין לפועלא טבא עמלא ולהרהון של מימי רגלים עמדה. *[אחי"ה כ"ה גי' הכ"י ו"ו ובדפ"ר ובכ"י ה"ב עמלא. אבל בדפ"ר הגי' בן העמר ובדפוסים אחרים ולהרהון וכו' עמרה וט"ס הוא. ודע שנוסחאות שונות הן במאמר הנ"ל הן בירו' הן בב"ר הנ"ל בירו' שבת ספ"ט די"א ע"ד רב תנחום בשם רב הונא העי אשר עם בית און מקדם לבית אל (יהושע שם) מקדם היו קורין אותו בית אל ועכשיו קורין אותו בית און תני בשם ר' אלעזר לא רצה להיקרות עמדה קורין אותה עמידה דאמ' רב אבא בר כהנא תמן צווחין לפעלא טבא עמדה וצווחין (לרחוץ) [צ"ל להרהון] של מימי רגלים עמידה. ובירו' ע"ז פ"ג דמ"ג סע"א אי' לא רצה ליקרות עומדה קורין אותו עמידה וצווחין (לדהון) [צ"ל להרהון] של מימי רגלים עמידה ובילק' הושע רמז י"ז הגי' בשם ירו' שבת תניא בשם ר' אלעזר לא רצה לקרותו עמלה קורין אותו עמירה ר' אבא בר כהנא אמר תמן קורין לפעלא טבא עמלא ולהרהון של מימי רגלים עמירה. ובב"ר הגי' בדפוסים אחרונים לא זכה להיקראות בית העמד הרי היא נקראת בית העמל תמן קריין לפועלא טבא עמידה ולהרהון של מימי רגלים עמילה. ובדפ"ר בב"ר הגי' לא זכה להקראות בית העמל הרי היא נקראת בית העמד תמן קריין לפועלא טבא עמילה ולהרהון של מימי רגלים עמידה. ולזה עולה גי' רבינו בכאן (ועיי' עוד גי' בירוש' בע' עמד) רק הוא גורס בן תחת בית (ועיי' כ"י ב"ר בסמוך) ונ"ל לפרש עמל מל"ע عامل פי' פועל והשם عمل עושר וכבוד ותיבת עמד בל"פ عمود אבר המוליד וזנב ועוד בל"פ הישנה maêza ובל"פ החדשה میز פי' שתן ומי רגלים וא"כ כונת הב"ר לפי גי' דפ"ר לא זכה (בית און) להקראות בית העמל פי' בית העושר וכבוד כי אם נקראת בית העמד פי' בית הזנב כלומ' בית הזנות ועל זה הביא ראיה לשימוש שתי מלות בלשון העם כי נקרא פעלא: עמילא ומי רגלים (היינו הרהון) נקרא עמידה = maêza = میز שהוא נופל על לשון עמוד שפי' זנב ואבר המשגל. אבל ראה זה מצאתי כי כ"י פריז גרס בב"ר בזה"ל א"ר אלעזר לא זכה להקרות בן העמד הרי הוא נקרא בן העמא [וצ"ל בן העמלא] א"ר יצחק בר נחמן תמן קריין לפעלא טבא עמלא ולהרהון של מימי

רגלים עמילא. ולפי נוסחא זו הוצרכנו ביאורים אחרים להמלות הזרות ולפע"ד כל אלה המלות ערביות הנה, כי עמד בל"ע عمد פי' אמונה, ועמל פועל וגם רְמִיָּה, ועוד עמילא = عملق פי' מי רגלים ועניננו כך הוא לא זכה להקרות בין העמד פי' בן אמונה הרי הוא נקרא בן עמלא כלומר בן רמיה ועל זה הביא ראיה כי תמן (כלומר בערביא) נקרא פעלא טבא עמלא והרהון נקרא עמילא פי' عملق מימי רגלים ולפי דרוש זה הכל סובב על אותו האיש שלא עמד בצדקתו ועשה מלאכת ה' רמיה וגם אם גי' הכ"י פאריז הרי הוא נקרא בן העמא אמיתית היא יש לה פתרון כי עמא = عماية פי' טעות ופתרונו בן האמונה נעשה בן טעות, והבוחר יבחר, ועוד זאת נעיר כי גירס' הרמב"ן לדברי' כ"א, י"ד תמן צווחין לפעלא טבא עמירא וכונתו על לשון סורי עָמוּרא פי' יושב אדמה, וראיה לפירושי הראשון מהמשך הדרוש גדיא קורין אותו גליא (ירו' שבת וירו' ע"ז) שפי' בית הגד והעושר נקרא בית גליא פי' גלוי ועריות ועיי"ע בית גדיא] — (א"ב פי' בל"י עבים של מי רגלים וגם שמו בלשון יוני נקרא עמידא [1])

הֶרְהֵר (פי' בל"א ענין מחשבה והשם הִרְהוּר בל"ם הַרְהָרָה דמיון (Phantasiebild, Vorstellung בפ"ב בזבים (מ"ב) בז' דרכים בודקין את הזב עד שלא נזקק לזיבה במאכל במשתה במשא בקפיצה בחולי ובמראה ובהרהור, פי' במראה שמא ראית בריה יפה, בהרהור שמא הרהרת בלבך כלום, במשא שמא סבלת כלום דבר כבד [בחולי] שמא נגעך חולי, (א"ב תרג' אחרי לבבכם (במדי' ט"ו, ל"ט) בתר הרהור לבכון). *[אחי"ה ותרג' זה עפ"י הגמ' ברכו' י"ב: אחרי עיניכם זה הרהור עברה, וכג"ה שבת ס"ד סע"א אם מידי עבירה יצאנו מידי הרהור לא יצאנו, ב"ב קס"ד סע"ב ג' עבירות אין אדם ניצל בהן בכל יום הרהור עברה וכו', נדה י"ג: המביא עצמו לידי הרהור, שבת קי"ג רע"ב, ק"נ, דיבור אסור הירהור מותר, ברכו' כ': הרהור כדבור דמי . . הרהור לאו כדבור דמי, סנהד' מ"ה, חייש להרהורא, והקבוץ יומ' כ"ט, הרהורי עבירה קשה מעבירה, אסת"ר פ"ג, א' הרהורי דברים היו שם, ובדניאל ד' ב' והרהרין על משכבי, והפעל ברכו' שם מהרהר בלבו, גיטין נ"ז רע"ב הירהר תשובה בדעתיה, חולין ל"ז: לא הרהרתי ביום וכו', שבת ק"י, המהרהר אחר רבו כאילו מהרהר אחר שכינה, במד"ר פ"ז אם הרהרת אחריהם כאילו אחרי אתה מהרהר, ויק"ר רפי"ז לא הרהרתים בהלאים, ובילק' תהל' רמז תת"ח לא הרהרתים בחוליים, ועיי' גי' הערוך בע' חרצב ועיי' מ"ש בע' הרהר ג'. ויק"ר פ"כ פדר"א פל"ב והיה אברהם מהרהר בלבו, ושם בלבם הרהרו (נדב ואביהו)] —

* הַרְוָחָה, הַרְוָחָה (מפעל רָוַח והשם רְוָחָה ענין שפעה ויתור Gewinn, Ueberschuss) כתוב' מ"ג. אלמנתו לא ניחא ליה בהרווחה בתו ניחא ליה בהרווחה, מ"ק ב'. פסידא אין הרווחא לא . . הרווחא דלא טירחא וכו', סנהדרי' כ"א: לא צריכא להרווחא וכו', תנחומ' מקץ לא תהא בוסר בשעת הרוחה שלא להתפלל, במד"ר פ"י אתה בשרתנו בהרוחה.

* הרזבנית עיי"ע ארזבונית.

הַרְזְפָא (לדעת רבינו עשב שנקרא בלא"ש Johanniskraut) בפ' כל שעה בגמ' ואלו ירקות (פסחי' ל"ט) ואימא הרזיפא כמצה-מה מצה שנקנה בכסף מעשר שני, פי' הוא ארזפתא ושמו בלעז פילטר"ו. *[אחי"ה ובדפ"ר בילאטר"ו ועיי' מ"ש בע' אפרזתא וע' ארזף ב'. בנו"ג הרזיפו ובכ"י הרזיפא ובפי' ר"ח הרדוף הרזיפו מין אחד הוא, ועיי"ע הרגינין ובח"א צד רל"ז והלאה וצד רע"ח; ור"ד בצמח דוד הפליא לטעות בפרשו כלי של בדיל יען שחשב כי פילטר"א (pilatro) הוא piletri פי' בדיל, וכ"י ב"ר סיים: אנון אנא דאגנרסת בלשונינו ע"כ ובלי ספק הוספת של הסופר מבורך היא] —

הַרְזֵק (פי' סוגר בל"ע حزق חבוש בבית הכלא einkerkern מלש' נבטאי حزوق בית הכלא Kerker) בס"ג דנדרים (צ"א:) ההוא גברא דהוה קא מהרזק [2] בביתא הוא ואיתתיה, ובפ' החובל בסוף הלכה רפוי [3] (ב"ק פ"ה:) שבת דהרזקיה באינדרונא ובטליה פי' כלאו בחדר, תרג' החדרה (בראש' מ"ג, ל') אינדרונא. *[אחי"ה כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובדפ"ע חסר וגם שם באדרונא ועיי"ע אנדרונא, ובנו"ג דהדקיה, אבל גם לפני בעלי התוספו' סוף נדרי' היתה גי' רבינו כמו שהעיר כבר הגאון מהרי"ב בהפשב"ע אבל מה שמתמיה על תוספו' שהביאו דברים שלא נמצאו בערוך

---

1) ἴδος, ἀμίς. 2) והוא בינוני פועל אבל בנו"ג מהרזיק. 3) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו. ובדפ"ע חסר.

היא כשגגה שיצאה מלפני השליט כמו שהראתיך לדעת בע' פרט א']—

הַרְזִק (השֵׁם מפעל הרזק בהוראת מלה ערבי' דערך הקודם ופי' בית כלא Kerker) בפ' הקומץ רבה בגמ' ב' פרשיות (מנחו' ל"ג:) אמר רחבא אמר רב יהודה בי הרזיקי חייב בשתי מזוזות מאי בי הרזיקי אמר רב פפא סבא משמיה דרב בית שער הפתוח לחצר ובתים פתוחים לבית שער [1].

* הַרְחָצָה (ידוע מפעל רחץ das Waschen) שבת קל"ד: הרחצת גופו. כתובו' צ"ו. הרחצת פניו ידיו ורגליו.

* הֶרְחֵק, הַרְחָקָה (מפעל רחק Entfernung) ירו' מעש' פ"א דמ"ט: עשו הרחק. ירו' כתובו' פ"ב דכ"ו ע"ד, ירו' גיטין פ"ח דמ"ט ע"ד ושם פ"ט ד"נ ע"ג כהרחק עדות. -- ע"ז ל"א: הרחקה יתירתא, פסחי' ב': הרחקה הוא דעבד רבנן לדאורייתא.

* הַרְטָבָה (ענין רטיבה Feuchtigkeit = Fruchtbarkeit) שהש"ר פ' קורות ומה הרטבה הרטיב מהן ובב"ר פס"ח הגי' רטיבה.

☞ הַרִי (לדעת ר"ב מל"י ἀρά, ἀρή נזק! ולפע"ד מל"ע حرى יאות וראוי anwendbar, passend, schicklich) משנת דב"ק (פ"א מ"א) לא הרי השור כהרי המבעה פי' בל"י נזק. *[אחי"ה וניזקא בלישנא הוא מר"ב ומבעל כ"כ ורמ"ל ומה יענו לדוגמאות האלה לא הרי המשכב כהרי המושב ולא המושב כהרי המשכב (ירו' ב"ק רפ"א ד"ב:) וריש ספרא ברייתא' דר' ישמעאל (צד א: בהוצ' החו' וויים) ושם: לא פרשת הנרות כהרי פרשת שלוח טמאים ולא פרשת שלוח טמאים כהרי פרשת הנרות. ושם ר"פ ויקרא ר"פ א' לא דבור הסנה שהוא תחלה לדברות כהרי דבור הר סיני שאינה תחלה לדברות ולא דבור הר סיני שהוא לכל ישראל כהרי דבור הסנה שאינו לכל ישראל. מכילת' משפטים פ"ה פ' מות יומת: לא הרי דיין כהרי נשיא ולא הרי נשיא כהרי דיין הצד השוה שבהן וכו' ושם לא הרי דיין כהרי נשיא ולא הרי נשיא כהרי דיין ולא הרי זה וזה כהרי חרש ולא הרי חרש כהרי זה וזה הצד השוה שבהן וכו'. בתו"כ קדושי' פרק ט' ובסנהד' ס"ו. הגי' לא ראי דיין כראי נשיא וכו' וכן פי' הגמ' ב"ק ד'. מאי לא הרי ה"ק לא ר א י השור וכו' ועיי' רש"י שם ריש העמוד סוף ד"ה ולא ראי השן: ה"ק לא ראי זה כראי זה אין דין הכתוב בזה ראוי לנהוג בזה ע"כ אבל עיי' תוספו' ב"ק ב'. ד"ה לא הרי. וגזרת לא ראי יש לה פתרון אחר עיי' ערכו. בכל המקומות הנ"ל פי' לא הרי לא יאות וראוי וכ"ה ממש בל"ע ועיי"ע חז ג' ומ"ש. והח' וויים במשפט הלשון י"ז והחכם לעווי פי' בענין רחוק, ולדעת ר"ף סמאלענסקין הוא מע' הבא]—

☞ הֲרֵי (לדעת ר"ב כמו ארו פי' הנה ולפע"ד מל"פ آرى fürwahr או מל"ע آرى פי' הנה עיי"ע ארו) משנת נדרי' פ"ק (דף י' סע"ב) הרי זה נדר בקרבן, פי' הנה כמו ארו. והריני מלה מורכבת הרי אני משנת נזיר פ' מי שאמר (פ"ג מ"א) הריני נזיר. *[אחי"ה והרבה בש"ס עיי' גיטין כ"ח. יבמו' ס"ט: סוכ' כ"ג. נדרי' ג': הרי זה גיטך, נדריי ו'. הרי הוא עלי הרי זו עלי, ושם הרי זו חטאת הרי זו אשם, ושם י'. הרי אלו כינויין וכו', שם י"ג: הרי את עלי וכו', י"ד: הרי זה בלא יחל דברו, ביצ' ל"ז. הרי אלו כרגליו, מגיל' ג': הרי שהיה הולך וכו', ע"ז נ"ד: הרי שבא וכו' הרי שגזל וכו' ספרא ריש ויקרא, ספרי נשא פ' א' הרי אתה דן וכו', קידושי' מ"ו. הרי שלחן והרי סכין והרי בשר וכו', ב"ר ספצ"א הרי הכסף והרי הדורון והרי אחיכם וכו'. ומלת הריני נתקצרה מן הרי אני נזיר ב'. והלאה נדרי' י"ז. הריני נזיר, ושם מ"ז: ביצ' ל"ט. הריני עליך חרם וכו' קידושי' כ'. עיי"ע בן עזאי] —

* הֲרֵינִי (אולי מל"י εἰρήνη פי' שלום ובטחה Friede, Ruhe) ירו' סנהד' ספ"ד דכ"ב ע"ג מהו הרנה (מ"א כ"ב, ל"ו) הריני פי' שלום עיי' י"ב לברילל א', 134 וכן הבין זה החכם בפסיקת' דר"כ צד קמ"א. רני עקרה (ישעי' נ"ד, א') א"ר ראובן הרי נא עקרה כ"ה בכ"י א"פ וילק' ישעי' ובכ"י כרמולי הרנה ואולי מל"י הנ"ל.

הַרַךְ (לפע"ד מל"פ خركه ובל"ע خركاه אוהל Zelt) בערבי פסחי' בגמ' ר' אלעזר ב"ר צדוק אומר מצוה (פסחי' קט"ז.) כך היו תגרי הרך שבירושלים אומרים בואו וקחו לכם תבלין למצוה. — (א"ב חרך כתוב בנוסחאות ופירש"י חנונים היושבים אצל חלונותיהם). *[אחי"ה ואולי כן הוא כי היחיד חרך מהרבים חרכים (שה"ש ב', ט') נמצא גם במדרש עיי"ע חרך ולעיל ע' הפרש, אבל בכ"ז

---

[1]) ועיקר הגי' בוי"ו אחר ז' וכ"ה בל"ע הנ"ל.

נ"ל לגזרו מל"ע ופ' הנ"ל ושיעורו סוחרים היושבים באוהלים ובחנויות. וגי' חרך אי' גם בכ"י מ' ובפי' ר"ח, ובד"ס פסחי' צד ק"פ: הובא בשם הרב בעל מכתם הגי' הדך מלש' או דכו במדוכה] —

* הֶרְכֵּב, הַרְכָּבָה (מפעל רכב ענינו הנחת אדם על דבר ועוד מנטיעות ענין בריכה 1 das Aufsetzen; 2 Pfropfen) פסחי' ס"ה: ס"ט: הרכבתו והבאתו אבל בעירו' ק"ג. הגי' הרכיבו וכ"ה בכ"י מ' לפסחי' וכ"ה בירו' דפסחי' רפ"ו דל"ב ע"ד ובגמ' שם דל"ג רע"ב — ירו' פסחי' פ"ד דל"א: הרכבת דקלים, סנהד' נ"ו: הרכבת האילן, שביעי' פ"ב מ"ו הרכבה שאינה קולטת וכו' עיי"ע קלט, ירו' כלאי' פ"א דכ"ז: מה זתים אין בהן הרכבה וכו'.

* הרכיה עיי"ע הרקיה.

* הַרְכָּנָה (מפעל ערבי ركن ענין נענוע ראש das Neigen, Nicken) ירו' תרומ' פ"א ד"מ: ירו' גיטין פ"ז דמ"ח ע"ג הרכנת הראש.

* הוּרְכִּינוּס (הרכינס) אביו של ר' דוסא עיי' עירובי' ל"ט. ר"ה כ"ה. יבמו' ט"ז רע"א כתובו' ק"ז סע"ב, ב"ב ק"ן, חולי' קל"ה. עדיות פ"ב מ"ב. — בתוספ' גיטין פ"ו לשם הורכינוס ט"ס עיי"ע הפרכוס.

* הֲרָמָה (מפעל רום das Heben, Fortnehmen) ירו' יומ' רפ"ב דל"ט: יצא זה שהוא בהרמה, ושם דל"ט ע"ג שזו בהרמה וזו בהרמה. ירו' תרומו' פ"ה דמ"ג ע"ד הרמתה מקדשתה, ירו' ביצ' פ"א ד"ס רע"ד תרומה אינה זכאי בהרמתה. בבבלי ביצ' י"ב: הגי' בהרמתן וצ"ל בהרמתה וכ"ה בכ"י מ' (ד"ס שם צד י"ב:) פסיקת' פ' שקלים י': ומרים ראשי (תהלי' ג', ד') תחת שהייתי חייב לך הרמת ראש נתת לי תלוי ראש וכ"ה בתנחו' כי תשא אבל בילק' תהלי' רמז תרכ"ד נהפך הסדר ולא ידעתי למה ועיי"ע תלי.

1 הָרְמִיז (פי' רוח העליון ואליל הטוב אצל הפרסיים اورمز, ارمز = هورمزد Ormuzd) כס"ג דפ' אחד דיני ממונות (סנהד' ל"ט.) א"ל ההוא אמגושא לאמימר מפלגך ולעילא דהורמיז פי' „הורמיז ברא הפה המכנים הטעמים היפים והמשקין הנקיים וכיוצא בהן ואהורמין [1]) ברא למטה הנקבין המשמשין הרעי והשתן וכיוצא בהן". *[אחי"ה ע"כ הועתק מלה במלה מפי' כ"י ר"ח (והוא בקובץ כ"י אנגייליק' דף צ"ט.) ועיי' מ"ש בענין שיעור המאמר בע' אהורמין ח"א, מ"ג: וע' איפרא שם רל"ו וש"נ הנוסחאות] —

2 הָרְמִיז (פי' בל"פ هرماس = اهرمن Ahriman) בר"ג דפ' המוכר את הספינה (ב"ב ע"ג סע"א) אמר רבה בר בר חנה לדידי חזי לי הורמיז בר ליליתא פי' שד. (א"ב פי' בל"י שם אליל ואמרו שהוא בעל כנפים ושליח של האליל הגדול). *[אחי"ה ר"ב חושב שהוא Ἑρμῆς = Hermes Merkur וכן דעת רמ"ל וטעות הוא והאמת כי הוא בל"פ הרשומ' בכתיבה אחת כמו אהירמין האליל העליון הרע של פרסים וגי' ופי' דרבינו הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לב"ב ואולי צ"ל הורמין בר ליליתא וכ"ה לנכון בנוסחאותינו וכ"ה בכ"י ל"ד וכ"י ו"ו אבל סדר האותיות מוכיח כי רבינו בודאי גרס בזי"ן, ועוד עיי' תוספ' גיטין י"א. ד"ה הורמין וע' אהורמין ואיפרא וע' הבא אח"ז] —

3 הָרְמִיז (מע' הרמיז ראשון וזה גם כנוי השם לכמה אנשים עיי' אוצ' מלין פרסיות לוואולירס ח"א, פ"ג) בפ"ק דגטין בגמ' כל השטרות (י"א רע"א) היכי דמי שמות מובהקין אביי אמר כגון הורמיז ואבא דיינא בר שבתי. פי' שמות מובהקין אנשים חשובים ידועים שמתרחקין מדבר שקר ומקבלת שוחד כגון פלוני ופלוני שהיו באותו הזמן ודוקא בערכאות שהוא מושב קבוע לדון לשרים ולשופטים. *[אחי"ה בנו"ג הורמיז ואבודינ' ותוספ' גרסו אבודיינא ובמלה אחת. — ועל שם הורמיז נקראה גם איפרא אמו דשבור מלכא עיי"ע איפרא וכן נקראה עיר ארדשיר עיי"ע ח"א רע"ו] —

הַרְמַךְ (עיי"ע ברשניא ומ"ש) הנהו בני [בי] הרמך (גיטין ס':) כבר פירשנו בע' בר שניא. *[אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו, ובדפ"ע נשמט בר ובע' ברשניא חוינו דעתנו. בנו"ג בגיטין ובזבחי' ב': בני חרמך ובמ"ק ד' סע"ב בני בר המדך וצ"ל הרמך וכ"ה ברי"ף ובראי"ש ובריצ"ג הל' חוה"מ עמוד י' ובמ"מ פ"ח מהלכו' יו"ט הל"ד. ובכ"י מ' לבני הרמיך] —

הַרְמָן (או מל"ע هرمان דעת ומחשבה או יותר טוב לגרוס פרמן והוא בל"פ فرمان ציווי

---

[1]) בדפ"ע ואהורמיז וט"ס הוא וכ"ה בכ"י ר"ח לסנהד' ובכ"י ה"ב ואורמין וגם זה נכון אבל בכ"י ש"ס סנהד' משובש הרבה ובעל ד"ס לשם לא חש לברר כראוי ע"ש.

(Anordnung, Befehl בר״ג דפ׳ השוכר את הפועלים (ב״מ פ״ג: ופ״ד רע״א) מאי אעביד הרמנא דמלכא אנא [1]). ובגיטין בס״ג דפ׳ הנזיקין (נ״ז:) גהין שקליה כי היכי דל׳מרו קבל עליה הרמנא דמלכותא[2]). ובפ׳ אלו טרפות בגמ׳ נשתברו רגליה (חולין נ״ז:) ודילמא מלכא הוה בהדייהו ומהרמנא דמלכא עביד [3]). ובהלכה קמ׳ דתמורה (ד׳:) והיינו טעמא דלקי דעבר על הרמנא ד ר ח מ נ א [4]). פי׳ צואת המלך. ויצא השטן מאת פני ה׳ (איוב ב׳, ז׳) תרג׳ ונפק שטנא בהרמנא מן קדם ה׳. — (א״ב גם כל מלות שהביא בעל הערוך בע׳ קהרמנא בנוסח׳ שלנו גרסינן הרמנא). *[אחי״ה אבל במקומות של ע׳ הנ״ל גי׳ קהרמנא אמיתית כמו שאוכיח שם בס״ד — ועוד נמצאה בברכו׳ נ״ח. דיין דינא בלא הרמנא דמלכא וכו׳ פי׳ בלא צואת המלך. ורמ״ל והחכ׳ לעווי גזרוה מל״ר וכבר השיג על האחרון החכ׳ פליישער שפי׳ מל״פ הנ״ל, ואם נקיים גי׳ הספרים אז המלה ל״ע הרשומ׳ ועניניה דעת וידיעה וגם זה עולה יפה] —

הַרְמֵן (= הַרְמֵנְיָא Armenien ועיי״ע ארמיניא ומ״ש) מני ואשכנז (ירמי׳ נ״א, כ״ז) תרג׳ הרמיני [5]) והדייב. והשלכתנה ההרמונה (עמוס ד׳, ג׳) תרג׳ ויגלון יתכון להלא מן טורי הורמיני [6]). ובסוף מיכה (ז׳, י״ב) ולמני מצור ועד נהר תרג׳ ודמן הרמיני [7]) רבתא וקרוי ציירא עד פרת.

* הַרְמוּצָה עיי״ע רמץ א׳.

1 הַרְנוּגָא (לפע״ד מלשון פרס خارکن = خارناك קוץ, ועשב ממיני קוצים خارچنك (Stachel, Dornpflanze בפ׳ ח׳ שרצים בגמ׳ וכום עקרין (שבת ק״י:) ליתי הרנוגא דהיגתי רומייתא [8]). פי׳ מה שגדל סביב הסנה. היגתא כמו היזמי והיגי (סוכ׳ י״ג. ב״ק פ״א. ע״ז מ״ז:). — (א״ב פי׳ בל״י ורומי מין עשב אשר סביבותיו חוחים ובראש שרביטיו ראשים מלאים קוצים ושרשו נודף בריח טוב והוא חם מעט אך יבש במעלה שלישית). *[אחי״ה ואולי כיון על ל״י ורו׳ ἤρυγγος = Brachendistel, eryngium Mannstreue ולעף פפלנצנ. נומ׳ 104 פי׳ בע״א).

2 הַרְנוּגָא (מין עוף) באלו טרפות בגמ׳ סימני העוף (חולין ס״ב:) ח׳ ספקות הן חובא סוגא והרנגול והרנוגא וכו׳. — (א״ב בנו״נ (חוכא [חובא] הוגא סוגא והרנוגא תושלמי ומרדא ובע׳ תלשמי יש גי׳ אחרת ובע׳ חובה עוד גי׳ אחרת ע״ש). *[אחי״ה הח׳ לעויזאהן פי׳ מהרכבת הר ונוגה ולועזו בערגפינקע (זאאלאגיא קס״ה), ולפע״ד יש המשך בין ע׳ דכאן ובין ע׳ הקודם ועצם הוראו. המלה קוץ וכן הוגא וסוגא שמות קוצים הם אבל מאיזה טעם היו מכנים ככה את העוף הזה לא ידעתי. ובעה״ק שנ״ב הגי׳ הרגונא ולזה אולי יש פתרון מל״פ כי הר هر פירושו זיו וגונא گونه פי׳ צבע וא״כ ענינו עוף צבוע מגונים הרבה על דרך שדרשו רז״ל בענין ססגונא עיי״ע] —

* הרנגול עיי״ע הקודם לזה, ובחולי׳ ס״ב: לא גרס ככה.

הרני (לדעת רבינו עשב הנקרא Malve ולפע״ד עשב הנקרא בל״י ורו׳ ἡρώειον = heroion וגם נקרא Asphodillwurz, ועוד בל״ע מין עשב هرنوى, هرنوه) בס״ג דבמה מדליקין (שבת ל״ה:) אי נמי הרני פי׳ עשב הוא ועלה שלו עגול ומצד אחד הוא פתוח ובלילה כפופה בקרקע וכשחמה זורחת היא עומדת ופתחה למולה וכשחמה מסבבת פניה למולה היא מתעגלת עמה עד ששוקעת החמה ואותו החריץ שהוא פתוח כנגד החמה לעולם וכשחמה שוקעת היא נכפפת בקרקע ובלעז שמה מלבא. ויש שגורסין ארוני. פי׳ ירקות שדה הן בבקר מתפתחין ומתפשטין ומבין השמשות מתכווצין ונראין כסתומין. — א״ב בנוסח׳ דידן כתיב אדני). *[אחי״ה אבל קרוב לגי׳ ארוני של יש גורסין אי׳ ברש״י דפ״ש ובשאר מקומות עיי״ע אדני ח״א ל״ו הערה ד׳. ועוד עיי״ע חלם ב׳ וכערוך פי׳ רש״י וכן לועזו מלוו״א והוא malva בל״ר ובלאי״ט. ובעה״ק סיים וב״א "פאפילן„ והוא בלא״ש Pappelkraut, ואם ארוני עיק׳ הגי׳ אז תתכן המלה ל״פ ارون Mispel] —

* הרנ͏ּרק מ״ס עיי״ע אנדכתרי.

* הַרְסָן, הַרְיוֹסָן (פי׳ בל״י ῥύσις, ῥεῦσις ,Schleim (Fluss תוספת׳ טהרו׳ רפ״ה הרסן של זב ושל זבה, ובירו׳ תרומ׳ ספי״א דמ״ח. אי׳ הריוסן של זב. ועיי׳ סוף ערך הבא אח״ז.

[1]) בנו״ג הוא וזה טוב יותר. [2]) בנו״ג דמלכא. [3]) בנו״ג א״נ הרמנא דמלכא הוו נקיטי. [4]) כ״ה בדפ״ר, ובשדפ״ע דמלכא ובנו״ג דעבר על מימרא דרחמנא וכ״ה בפי׳ רגמ״ה כ״י לתמורי בקובץ כ״י אנגיילקי דף רי״ג. [5]) בנו״ג הורמיני. [6]) בנו״ג חרמיני. [7]) כ״ה בכ״י ו״ו. [8]) בנו״ג חרנוגא דהיגתא רומיתא.

הֲרַסְנָא (לפע"ד מל"ע حرسن מין דגים קטנים) בביצה בר"ג דפ' יו"ט (ביצ' ט"ז סע"א) ובפ' אין מעמידין בגמ' והשלקות (ע"ז ל"ח.) ואי עבדינהו גוי כסא דהרסנא אסיר פי' מביאין דגים קטנים מלוחין[1] וקמח וחומץ ומבשלין אותן ואי עבדינהו גוי כסא דהרסנא אסירי פשיטא מהו דתימא גילדני[2] עיקר קמ"ל קמחא והלא עיקר. פי' זה בתשובות שאלות. — בסוף תרומות בגמ' דבני מערבא הרסן של זב. *[אחי"ה כ"ה לנכון בדפ"ר ובכ"י ה"ב, ושם בט"ס זהב וצ"ל זב וכונת רבינו על ציון ירו' תרומו' של ערך הקודם ואני הבאתיו בערך מיוחד שאין ענינו עם ערך דכאן, ובדפוסי ערוך נשמטו מלות הרסן של זב לכן אין לסיום דהמאמר הנ"ל שחר והגרי"ב לא השגיח בו. בנו"נ בירו' הריוסן אבל בתוספ' דטהרות פ"ה אי' כגי' רבינו הרסן ובקצת דפוסי' בט"ס חרסן וכ"ה בזבחי' ע"ט רע"ב ופי' שם רש"י עביט של מי רגלים ונשבר וחרסיו בלעו וכו' וא"כ גזרו מל' כלי חרם וכן בתוספ' תרומו' פ"י אי' בכ"י חרסן ונ"ב לשון כלי חרס. והאמת שהוא ל"י כמו שכתבתי בע' הקודם ואין לו שום שייכות עם כסא דהרסנא (עיי' עוד שבת ל"ז: יומי פ"ד.) שמוצאו מל"ע הנ"ל, וכן בב"ב קמ"ד. עציצא דהרסנא עיי"ע אציץ כי כן גרס וכ"ה בכ"י פי' רגמ"ה לב"ב] —

* 1 הֲרָעָה (והפכו הֲטָבָה, das schlechte Handeln) שבועו' כ"ה, דברים שיש בהן הרעה והטבה ועיי' שם כ"ו. כ"ז.

* 2 הֲרָעָה (מפעל רוע das Lärmblasen) ירו' ר"ה ספ"ד דנ"ט סע"ג איזו היא הרעה עיי"ע טרימוטה.

* הֲרִיעָה (מפעל רוע das Jubeln) פסיקת' רני עקרה (דף קמ"א:) בעשר' לשונות נקרא שמחה גילה וכו' חדוה הריעה ואית דמפקין הריעה ומעיילין דיצה, בשהש"ר פ' נגילה אי' תרועה ועל יתר השנוים עיי' בהערות ו"ש באבער שם אות כ'.

* הֶרֶף (מפעל רוף, רפף בל"מ וסורי ענין נדנוד ותנועה תמיד בצירוף עין das Zittern: הרף עין וכן בל"ס רפף עינא Augenblick, Augenwink) איכ"ר פ' צעק: כמה הוא רגע.. הרף עין ועיי' עוד ברכו' ב' סע"ב, שבת ל"ד: נדה נ"ג. כהרף עין.. ואי אפשר לעמוד עליו וירו' ברכו' פ"א ד"ב ע"ג כהרף עין ולא יכלו לעמוד עליו חכמים. ב"ר ספנ"ט אפי' היה בסוף העולם הטיסו הקב"ה והביאו בהרף עין, שהש"ר פ' כ' זאת העביר המלאך צאנו של יעקב בהרף עין, ושם פ' אני ישנה: עשה תשובה בהרף עין. ובל' נקבה קהל"ר פ' שלח: המא אילפא דמיטרפא בימא כהריפת עין. ועיי' עוד פי' רפרף בחולין ל"ח: בערוך ע' רפרף א'.

* הרפה, הריפות עיי"ע דש אחרון יע' ערפה.

* הרפיא עיי"ע הרקיה.

* הרפניא (= הִפַּרְנִיאַ שם מקום Hipparenum) בע' רקד ג' הביא רבינו ציון משבת קכ"ז. וב"מ פ"ד. ברקודי דהרפנאי ופי' כדות שעושין בהרפנא ובנו"נ דקורי עיי"ע דקר אחרון ושם הוכחתי כגי' רבינו. ובכ"י שבת נשתבש' המלה עיי' ד"ס שם. ועיקר הגי' הפרניא כמו שאי' בכ"י א"פ בקידושי' ע"ב. כגון הפרניא והימניא לפום נהרא עיי"ע המניא וזו ראיה נוכחת כי עיר הרפניא אחת היא עם הפרניא והיא Hipparenum שהזכיר פליניאוס ו', ו' ותכונתה היתה על חוף נהר מלכא וזה מה שאמר הפרניא והימניא לפום נהרא, ואולי בעירובי' י"ט סע"א אביי משתבח בפירי דעבר (כ"ה גי' כ"י עיי' ד"ס שם) ימינא רבא משתבח בפירי דהרפניא צ"ל ג"כ דעבר הימניא שקרובה היתה להפרניא ושתיהן על פום נהרא (והיינו על נהר מלכא מונחות) וכן מוכח מיבמו' י"ז. יתיב רב המנונא קמיה דעולא וקא הוי בשמעתיה אמ' מה גברא ומה גברא אי לאו דהרפניא מאתיה איכסף א"ל כסף גלגלתא הינא יהבי א"ל לפום נהרא א"ל א"כ מפום נהרא את. והעיר איננה נזכרת וקרוב הדבר שהיא עיר הימניא על פום נהרא ואולי על שם עירו נקרא גם המנונא. וביבמו' שם מאי הרפניא א"ר זירא הר שהכל פונין בו (וזה כדרוש בסוט' מ"ב: בענין הרפא עיי"ע ערפה), ועוד ביבמו' מרבה לספר בגנותה של הרפניא והטעם כמו שכתב הח' וויעזנער (שאליען ח"ג, ט"ז) והח' נייבויער (גיאגראפיא שנ"ב) מפני שבעיר הפרניא היתה כת של הוברי שמים ואסטרולוגין.

* הרפותיא עיי"ע החרפותא.

הַרַפְתְּקִי (מפעל פרסי רפתן והשם رفتگی Geschehniss, Ereigniss, Unfall) בפ"ק דר"ה

[1]) בדפ"א משוחין. [2]) בנו"ג הרסנא עיקר קמ"ל קימחא עיקר וכן מוכח מפי' ר"ח כ"י לע"ז בקובץ כ"י אנגיילקי' דף כ"ג.

בריש הלכה בארבעה פרקים (ר"ה ט"ז.) כל הני הרפתקי דעדו עלה אימת איתדון. ובפ"ק דקידושין בגמ' כל מצות האב (קידוש' ל"ג סע"א) ר' יוחנן הוה קאי מקמי סבי דארמאי אמר[1]) כמה הרפתקי עדו עלייהו דהני. פי' זמנים רעים. נכון למועדי רגל (איוב י"ב, ה') תרג' מכוון להפרתקי [זמנא]. תשימון קנצי למילין (שם י"ח, ב') תרג' תשוון הרפתקי. *[אחי"ה ומחצב המלה משרש בקטרי' harp, hrap עיי' שפיעגעל גלאססאר. תמ"ד ופערלעם עט"ש י'. והוא רוצה לפרש ככה גם דרפתקי דסנהד' צ"ט: אבל עיי"ע דרפתק. ורש"י פי' בשני המקומו' הנ"ל הרפתקי: מקראות ויפה כיון וכן ענינו בל"פ] —

* הַרְצָאָה הַרְצָיָה (מפעל רצה, רצי ענין נשיאת חן וקבלת רצון wohlgefällige Aufnahme ובהשאילה דרשה (Vortrag זבחי' כ"ח: כהרצאת כשר כן הרצאת פסול. חולין פ"א. לילה לקדושה יום להרצאה. כריתו' ט'. הרצאת דמים. קידושי' י"ד: הרצאת אדון. מנחו' כ"ז סע"א וכן ישראל בהרצאה. ספרא ויקרא ספ"ז פרש' ה' אחר הרציה. לפני הרציה. קודמת להרציה. — ובהוראת דרשה: בחגיג' י"ד: שלשה הרצאות הן. והפעל שם כמה פעמים הרצה. ארצי ועיי"ע רץ ד'.

הרק (עיי"ע בהרק ומ"ש) בפרק אעפ"י שאמרו בגמ' הכניסה לו שפחה (כתובו' ס"א.) ותימא ליה הא עיילת לך איתתא בהריקאי. ובר"ג דפ' שני דייני גזילות (שם ק"ה.) הבו לי גברא דדלי בהריקאי ואידון לכו דינא. פירוש אדם שעומד ומשמש במקומי. — (אמר בנימין בנו"ג חריקאי). *[אחי"ה וכ"ה בערכין כ"ז סע"ב אתא גברא בחריקין וביומ' ע"ז. ואוקמיה בחריקיה אבל בכ"י מ' לנכון בהריקי וצ"ל בהריקיה וכבר הרחבתי דבורי בע' בהרק שאות בית שרשית היא ועיקר מקומה בערך בי"ת כי באה מגזרת מלה פרסית بهره (= בל"ם בהרק) ורש"י פי' ג"כ כערוך: במקום רק גזרה מהשם חירקא פי' סדק ובאה"ת ליומ' גרס כמו כן בסדיקיה [וצ"ל בסדקיה] והוא עפ"י פי' רש"י ועיי' מ"ש בע' בהרק] —

* הַרְקָבָה (מפעל רקב (Fäulniss תניא דב"א זוט' פ"ג וילק' האזינו רמז תתקמ"ב אין פירות ותבואה באין לידי הרקבה אלא מתוך דרכיהם של בני האדם עיי"ע הבאשה.

* הַרְקָדָה (מפעל רקד ענינו הנפה (das Sieben ירו' שבת פ"ז ד"י: ושם פ"כ די"ז ע"ג וירו' ביצ' פ"א ד"ס ע"ד לא הותר מכלל הרקדה. פסחי' י"א. טחינה והרקדה.

הַרְקָיָה (כנוי דכנויי החרם הוא) בפ"ק דנדרים בגמ' האומר לחברו (י':) כנויי כנויים דחרם הרקיה הרכיה הרפיה. *[אחי"ה בגי' רש"י חרקייא חרכייא וכ"ה בשט"מ שם חרקיה הרכיה הרפיה ובנו"ג חרקים חרכים חרפים] —

* הַרְשָׁיָה (מפעל רשה, רשי' Vollmacht) שבועו' ל"א. בכורו' מ"ט. בא בהרשאה. בכורו' מ"ז: ב"ב קנ"ז. כתבין הרשאה זה לזה וע"ש כל הענין. כתוב' צ"ה. נכתבו הרשאה להדדי. ורש"י לב"ק ע' רע"א פי' אורכתא: הרשאה וגי' רבינו אדרכתא עיי"ע.

הרת (מפעל הרה והיינו בית הרחם (Gebärmutter בס"ג דפ' כיצד מברכין (ברכו' מ"ד:) ובסוף הלכ' קמא דפ' הרואה מקום (שם נ"ז:) ובפ' אין מעמידין בסוף הלכה מתרפאין מהן (ע"ז כ"ט.) ת"ר ו' דברים מרפאין החולה מחליו ורפואתן רפואה ואלו הן כרוב ותרדין ומי סיסין יבשה[2]) וקיבה והרת ויותרת הכבד. פי' הרת הרחם של אשה או של תרנגולין. תרדין: בליטי[3]) סיסין: פוליו[4]). — (א"ב עיי"ע רת). *[אחי"ה ובע' רת א' הביא רבינו פי' בשם רה"ג רת (ובדפ"ר רית ובכ"י ק"ט הרת) היינו חתיכה רכה ולבנה של בשר שיש בכבשים קטנים שעדיין יונקין החלב הויא על לבן כלפי צואר וכו' וקורין אותה בל' לעז אנמילי עד כאן, והוא לפע"ד בלאי"ט animella, Kalbsgekröse, Kalbsdrüse וזה מה שכתב עה"ק שנ"ב בל"א גרעשי"ט והוא געקרעזע. ובע' הרת מספק רבינו אם הה"א מן השרש. וכתב ר"א זכות בעל מחבר עיקרי התלמוד כ"י בערך רת אחרי הביאו דברי רבינו כי העולם מסכימין לפי' הערוך] —

* הַרְתָא (פי' בל"ם דין ומדון (Streit בתשובו' רש"י הנקרא פרדס סי' קע"ב ראיתי

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ודפ"ר. [2]) בברכו' מ"ד: בט"ס דבש עיי' הגהת הגרי"ב. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד ודפ"ר וכן לנכון בעה"ק שנ"ב עי' תרדין לועז בליטה והוא בלאי"ט Mangold, bleta, bietola, bieta רבינו נגרר בזה אחר פי' רה"ג עיי"ע חלף ד' ומ"ש. [4]) בלאי"ט puleggio בל"ר pulejum, pulegium בלא"ש Polei.

בזה"ל: למה אנו אומרים בר"ה היום הרת עולם וכי בר"ה נברא והלא בכ"ה באלול נברא העולם. פי' רבינו הרת לשון דין ומצינו ראיה מן משלי כי במשלי בכ"מ שכתב ריב או מדון או מצה מפרש המתרגם הרת לכך אנו אומרים בר"ה היום הרת ואין הרת אלא דין ולכך אנו אומרים היום דין עכ"ל. ודע כי באמת כן פתרון המלה בל"ס במשלי כ"ו, כ"א לחרחר ריב תרג' הפשיט' מגרג הרתא וכן העתיק' הפשיט' מגרה מדון (שם ט"ו, י"ח). ובתרג' שלפנינו משובש בכל מקום וצ"ל כבפשיטה והראיה מתשיב' רש"י הוא. ולדעת ר"פ סמאלענסקין מזה גם רתת (הושע י"ג, א').

* הֶשֵׁב, הֶשָׁבָה, הֶשָּׁבוֹן (מפעל שוב das Zurückbringen) ירוש' יבמות פ"ב ד"ד רע"ב מפני השב אבדה, ירו' ב"ק פ"ה ד"ה. לְהֶשֵׁב אבדה, ובבבלי ב"ק נ"ד: ב"מ ל"א: השבת אבדה, והקבוץ ב"ק נ"ז. הֶשָּׁבוֹת הרבה — ועוד השם הֶשָּׁבוֹן עיי' עירובין ס"ב. ב"מ מ"ח. יבמו' מ"ז: ב"ב ל"ה:

* הַשְׁבָּתָה (מל"מ das Vernichten) פסחים ה'. השבתת שאור.

* הַשְׁגָּרָה (Geläufigkeit) ירו' ברכו' פ"ב ד"ד ע"ד השגרת לשון הוא עיין ערך אשגרת.

* הַשְׁחָרָה (das Frühaufstehen) עיי"ע הַעֲרָבָה.

* הַשְׁחֵת (אחד ממלאכי חבלה) ה' מלאכי חבלה היו שם אף וכו' השמד והשחת שמ"ר ס"פ מ"א ועיי' פמ"ד, דב"ר פ"ג, קהל"ר פרש' ד', ג' פדר"א פמ"ה, שו"ט מזמור ז' וי"ח, ילק' עקב רמז תתנ"ג וילק' תהלי' רמז תרל"ז ושם אי' משחית.

* הַשְׁחָתָה (מערך הקודם מפעל שחת das Verderben) מכות כ"א. גלוח שיש בו השחתה, במד"ר פ"י גילוח של השחתה, נזיר נ"ז: השחתת שער, שמות רבה ספ"י השחתת הצפרדעים.

* הַשְׂכָּלָה (מפעל שָׂכַל Verständigkeit) ב"ר רפ"ס וילק' משלי רמז תתקנ"ו עבד משכיל זה אליעזר ומה (היה) השכלתו וכו' — והמזמורים שמתחילים במשכיל נקראו הַשְׂכֵּל עיי' ירו' סוכ' פ"ג דנ"ד רע"א וירו' מגיל' פ"א דע"ב רע"א.

* הַשְׁכָּמָה (מהפעיל השכים das Frühgeschehen) שבת קכ"ז. השכמת בית המדרש, ושם פ"ו. משה בחשכמה עלה ובהשכמה ירד, שמ"ר ר"פ י"א השכם בבקר . . למה בהשכמה וכו', תו"כ קדושים פרק ג' פרש' א' אל תאמר לו צא בהשכמה שיקפחוהו לסטים, איכ"ר פ' פרשה: בהשכמה שהיו אומרים קומו וכו', ירו' ב"מ פ"ז ד"א: עיי"ע הערבה.

* הַשְׁלָחָה, הִשְׁתַּלְּחוּת (בהשאילה ענוש ומיתה מל"מ Handanlegung, Bestrafung) ויק"ר פ"כ מכאן (שמות כ"ד, י"א) שהיו ראויין (נדב ואביהו) להשלחת יד וכו', ובמד"ר פ"ב ופט"ו הגי' השתלחות יד מל"מ (נחמי' י"ג, כ"א; אסתר ב', כ"א).

* הַשְׁלָכָה (das Wegwerfen) תו"כ ויקרא פרק ט' אותה (ויקר' א', ט"ז) בהשלכה ואין עולת בהמה בהשלכה.

* הַשְׁלָמָה (מפעל שלם Vollendung) נזיר ח': מי הוה השלמה כלל, אסת"ר בחדש הראשון: השלמת החומה — ירו' ב"מ רפ"ז ד"א: עיי"ע הערבה.

* הֲשָׁמָה (ענין שימה das Richten der Augen) ב"ר פצ"ג זו היא השמת עין נהפך הדבר שאמרת לסמיות עינים ועיי' פירש"י לבראשית מ"ד, י"ח.

* הֶשְׁמֵד (אחד ממלאכי חבלה) עיי"ע השחת.

* הַשְׁמָדָה (die Vertilgung) ויק"ר רפ"ז אין לשון השמדה הכתוב כאן (דברים ט', כ') אלא לשון כלוי בנים ובנות, ושם פ"י ועיי' במד"ר ספ"ט.

* הֶשְׁמֵט, הַשְׁמָטָה (מפעל שמט das Erlassen) ירו' שביעי' פ"י דנ"ט ע"ג וירו' גיטין פ"ד דמ"ה ע"ג וירו' מכו' פ"א דל"א. השמט כספים ובערכין ד' רע"א קידושי' ל"ח: וירו' ר"ה פ"ג דנ"ח ע"ד השמטת כספים.

הֶשְׁנֵי (= הוּשְׁנֵי לפע"ד מל"פ خوشيدن מיבש וא"כ הושני: פי' פשתן יבש ואינו שרוי במים trockener, ungehechelter Flachs) בפ"ק דסוכ' בגמ' חבילי קש (סוכ' י"ב:) אמר רבה בב"ח א"ר יוחנן סיככה בעניצי פשתן פסולה בהוצני פשתן[1] וכו' פי' לאחר שדקקו[2] הפשתן ונפצוהו ונשר הפסולת כבר נגמרה מלאכתו וכבגד חשוב ופסול לסיכוך, הוצני הוא העקור מן השדה ואינו שרוי במים ולא דייק ולא נפיץ והרי הוא כהוצין וכמי

[1]) עיי"ע הוץ ועי' הצן א'. [2]) כ"ה לנכון בכ"י וי"ו ודפי' אמשי' אבל בשדפ"ע דקדקו.

שסיכך בעץ דמי וכשר, הושני פשתן קא מיבעיא ליה וכו׳.

הַשַׁעְנָא (הוֹשַׁעְנָא כינוי לערבה והדס Bachweide, Myrthe) בפ׳ לולב הגזול בגמ׳ ר״מ אומר (סוכ׳ ל״ז.) אמר להו רבא[1]) להנהו דגדלי[2]) הושענא דבי ריש גלותא כי גדליתו הושעני עבידו[3]) להו בית יד. לא לידוק איניש לוליבא בהושענא (שם ל״ז:). פי׳ לא יכנים אדם לולב בערבה לאחר שאגד ערבה והדס דלמא בהדי דדחיק ליה נפלין עליו ועבדי חציצא אלא כי אגיד הערבה והדס אגיד נמי לולב. לא ליגוז[4]) איניש לוליבא בהושענא. פי׳ אם ארוך הלולב ביותר לא יגוז אותו למטה לאחר שנאגד בערבה. *[אחי״ה וכן פירש״י ובאו״ז שם. — וכנ״ה סוכ׳ ל׳ סע״ב ול״א רע״א מעיקרא הוה ליה אסא והשתא הושענא מעיקרא נמי לאסא הושענא קרו ליה. — ונקרא יום הושענא (ובזמן מאוחר הושענא רבה) יום ה׳ דחו״ה סוכה אשר בו חובטין את ההושענא (עיי״ע חבט). ויק״ר פכ״ז אתרוגין דיהודאי מצלין עמהון ביום הושענא. והמלה נתחברה מן הושע — נא] —

* הֶשָׁפָה (מפעל שוף, שפי ענין שחיקה das Abreiben) תוספת׳ כלים ב״מ רפ״ד כלי מתכות המחוסר השפה, ובבלי׳ פי״ד מ״א איתא חטיפה עיי״ע חטפא.

* הַשְׁפָּלָה (מל״מ שָׁפַל ענין נמיכות Erniedrigung) ב״ר ר״פ צ״ו אין מות אלא לשון השפלה, הפכו הגבהה שמ״ר פמ״ה עיי״ע.

* הֶשְׁפֵּעַ (משם שֶׁפַע ענין רבוי Ueberfluss) סוף אסת״ר מדות טובות של הקב״ה בהשפע בפירוי ורבוי.

הַשָּׁקָה (מפעל נשק das Einanderberühren, Zusammentreffen) ביצה י״ח: קשיא השקה . . קשיא הטבלה, חולין כ״ו: לא קא סלקי להו השקה למיא עיי״ע שק א׳.

* הַשְׁקָפָה (מל״מ שקף das Schauen) ירוש׳ מעש׳ שני פ״ה דנ״ו ע״ג כל השקפה שבתורה ארירה וזה בלשון ברכה, תוספת׳ מעשר שני פ״ה מקום השקפה.

* הַשְׁרָשָׁה (מל״מ שָׁרַשׁ das Wurzelschlagen) פסחי׳ נ״ה. בהשרשה, מנחות ס״ט רע״א השתא השרשה שריא וכו׳ ושם מי הוה כי השרשה או לא, ירו׳ שביעית פ״ב דל״ד רע״א בפירות הלכו אחר (ג׳) [צ״ל השליש] ובאורז אחר השרשה, ירו׳ כלאים פ״א דכ״ז: וירו׳ פ״ה דנ״א רע״ד אינו רוצה בהשרשתן.

* הָשְׁתָּא (כל״ס הָשָׁא, הָשְׁתָּא נתקצר מן הָא — שָׁעָא, הָא — שעתא פי׳ זו השעה, זה הזמן = עתה diese Zeit, jetzt) כריתו׳ ו׳ רע״א הוריות י״ב. השתא דאמרת וכו׳, חולין צ״ז. השתא דאמר וכו׳, ביצ׳ כ״ד. השתא דאתית להכי, שבת צ״א. בתר השתא, ר״ה כ״ח. שבועו׳ כ״ז: סנהד׳ מ״א: ב״ב ס״א. הכי השתא, פסחי׳ צ׳: נזיר מ״ג: השתא יש לומר עיי׳ יד מלאכי סי׳ רט״ו. חגיגה ה׳: איכו השתא וכן מצוי הרבה עיי׳ לדוגמא ברכו׳ ג׳: חולי׳ ה׳: ו׳. ו׳: ז׳. גיטין ז׳. יבמות צ״ט: כתובו׳ כ״ח: עירובין נ״ד: ס״ה: ביצ׳ ל״ג: ב״ק נ״ב: ב״מ פ״ד סע״ב ועוד זולתם.

* הִשְׁתַּחֲוָיָה, הִשְׁתַּחֲוָאָה (מפעל שחה בהפעיל das Sichbücken, die Verbeugung) ברכות ל״ד: השתחויה זו פישוט ידים ורגלים ובמגיל׳ כ״ב א׳ השתחואה. ירו׳ ברכו׳ פ״א ד״ג ע״ג השתחויה לך, ירו׳ שבת פ״ז ד״ט ע״ג השתחויה מיוחדת וכו׳, ירו׳ יומ׳ פ״ה דמ״ב: שהא כדי השתחויה, ירו׳ נזיר פ״ו דנ״ד ע״ג השתחויה לצורך יצאת, ב״ר ר״פ נ״ו הכל בזכות השתחויה ע״ש כל הענין וכ״ה באגדת שמואל ס״פ ג׳ ובילק׳ שמואל רמז פ׳ הגירסא השתחואה.

* הֶתוֹבָה (מן תּוּב = שׁוּב Widerlegung) ירו׳ סנהד׳ פ״ז דכ״ד: כל אילין התוֹבָתָה דהוה מותיב.

* הַתָּזָה (מפעל נתז das Abschlagen) ירוש׳ סנהדרין פ״ז דכ״ד סע״ב מה עריפה שנאמר להלן התזת הראש אף כאן התזת הראש.

* הַתְחָלָה (מהפעיל התחיל der Anfang) פסחים נ״ה סע״א התחלתן זו היא גמר מלאכתן. תעני׳ י״ח: וכמה הוה התחלה וכו׳. שבת ט׳:

---

[1]) וכ״ה בכ״י בכל הענין וכמעט כל הראשונים העתיקו ככה ועיי׳ א״ז הל׳ סוכ׳ סי׳ ש״י אבל בנו״ג רבה וזה העיקר כמו שהוכיח בעל ד״ס במקומו. [2]) בנו״ג מגדלי ובכ״י ש״ס ואו״ז שם דמגדלי. [3]) בנו״ג שיירו. [4]) וכ״ה בכ״י רש״י ד״ס שם.

מאימתי התחלת תספורת . . מאימתי התחלת מרחץ . . מ׳ התחלת בורסקי . . מאימתי התחלת אכילה, ושם י׳. מאימתי התחלת דין וכן בירו׳ שבת פ״א ד״ג. שמ״ר פ״א אין ויואל (שמות ב׳, כ״א) אלא לשון התחלה, ובלא״ר אתחלתא עיי״ע לעיל צד של״ג.

הַתְּלִיטִים ס״א אתליטים כבר פירשנו במקומו. *[אחי״ה עיי״ע בח״א של״ג: וראיתי להוסיף כאן מה שמצאתי בכ״י ערך מלין בקובץ כ״י האלבערשטאם ז״ל אתליטים בסמ״ך כן כתיבת המלה בל״י ובילמדנו ויגש משל לב׳ אתליטין תפוסין זה בזה וכו׳ ובערוך פי׳ שרים ואין הענין כן אבל עיקר הנחת המלה היא מענין התאבקות זה עם זה בל״י . . וישתמשו בזאת המלה דרך כלל אל הנלחמים והמדרש הזה כדי להעמידנו על עיקר הכונה הוסיף ופי׳ תפוסין זה בזה . . דיהודה ויוסף תפוסין בויכוח דברים אחוזים זה זה בזה היו ע״כ] —

* הַתְלָעָה (מהפעיל התליע Wurmfrass) ב״ק נ״ב: הוי פושע לענין התלעה, וההפעיל שם כמה פעמים.

* הָתָם (קצור מן הָא תָם פי׳ שם dort) ירוש׳ ברכו׳ פ״א ד״ג ע״ד רבנן דהתם, היינו חכמי בבל, והפכו הכא עיי׳ הציונים בע׳ הכא. וגם ענין התם חכמי ארץ ישראל ובירו׳ ברכות פ״ח די״ב. שמואל סליק לגבי רב חמא יתיה אכל כהתם וכו׳, ושם אכלין כ י ה ת ם כה״ג במהרש״ם ובנו״ג כהתם והרבה נתחבטו המפרשים בביאורו אבל לפי׳ מהרש״ם עולה יפה כלומ׳ ראה שמואל לרב שאכל במפה את הפת כמו אוכלי פת תרומה בא״י, ומהרז״ף בא״צ פי׳ בע״א.

* הַתְקָנָה (Anordnung מפעל תקן) ירו׳ סוכה ספ״ג דנ״ד. ור״י ב״ז מתקין על דבריהם ויש התקנה אחר התקנה כלומ׳ וכי יש תקון אחר תקון גזרה לגזרה והלא שמחת לולב אף במקדש עצמו לא היה שאר כל הימים אלא מדבריהם והוא התקין אף במדינה זכר למקדש וכי יש תיקון אחר תיקון.

* הֶתֵּר, הֶיתֵּר, הֶיתֵּרָא, הַתָּרָה (Erlaubniss מהפעיל הִתִּיר) ב״ר פ״פ דרך התר . . דרך איסור, במד״ר פ״י אלו שנוהגין התר בשפחות, חגיג׳ י׳. ירו׳ סוט׳ פ״ח דכ״ב ע״ד היתר נדרים עיי״ע היפר, ירו׳ נזיר רפ״ט דנ״ז ע״ג היתר חכם, ירו׳ ביכורים פ״ב דס״ה. היתר זרות, ירו׳ שבת פ״ז ד״ט ע״ד נדה יש לה היתר אחר איסורה, ירו׳ יבמו׳ רפ״א ד״ב. לפי שהיתה בכלל היתר . . יכול תחזור להיתירה הראשון, נזיר ב׳. מפרש היתירא ברישא, גיטין מ״א: כה דהיתירא עדיף ליה, חולין קי״א: התירא בלע, ושם היתרא דאתי לידי אסירה, ושם ד׳ סע״א, גיטין ל״ז. ע״ז ל״ט: לא שביק היתרא ואכיל איסורא, — סנהד׳ נ״ח: מאימת הַתָּרָתָה, ירו׳ שבת פי״ז דט״ז. וירו׳ פסחים פ״ה דל״ב ע״ד התרת כלים —. ועוד משרש נתר וכ״ה בל״ס פי׳ פתיחת קשר das Auflösen והוא שם מופשט ד״מ ירו׳ שבת פ״ז ד״י ע״ג ואין זו התרה נעשה כשובר את החבית וכו׳, יבמו׳ פי״ב די״ב ע״ג התרת הרצועה, ויר׳ ב״ב פ״ג די״ד. התרת רצועות, ירו׳ סוט׳ פ״א דט״ז ע״ג התרת הסינר.

* הַתְרָאָה, הַתְרָיָיה (מפעל תרי ענין אזהרה Verwarnung) התראת ספק שמה התראה . . לא שמה התראה עיין בחולין פ״ב: פ״ג. וש״נ, סנהד׳ ח׳: מ״א: מכות ו׳: חבר אין צריך התראה לפי שלא ניתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד, בירו׳ פסחים פ״ה דל״ב ע״ג מקבלין התרייה על ספק, ירו׳ סנהד׳ ספ״ט דכ״ז: בשאינו יכול לקבל התרייה. והקבוץ חולין פ״ב: פ״ג. שתי התראות, ובירו׳ ב״ק פ״ז ד״ה ע״ד וירו׳ מכות פ״א דל״א. שתי הַתְרָיוֹת.

* הַתְרָעָה (מענין תְּרוּעָה das Lärmblasen) תענית י״ד סע״א צעקה בפה התרעה בשופרות, והקבוץ שם י״ח התרעות.

נ֯פשי ת֯ברך נ֯אור ואדיר, ב֯ר֯ב֯ים י֯ח֯ידי א֯לבב בתדיר, שח֯ז֯קי ערך ה״א להסדיר, ובערך וי״ו הצעיר מכל, כח יחליפי כופר אשכל.

*[אחי״ה החרוזים האלה עם ר״ת על שם רבינו אי׳ בכ״י ויו א׳ וב׳ כ״י ל״ד וכ״י בריטיש מוזיאום רק בשינוי קצת כי בכ״י ו״ו א׳ וב׳ אי׳ תתברך וט״ס הוא, וכן בכ״י ו״ו א׳ הסעיר במקום הצעיר, וכ״ה בכ״י ו״ו ב׳ ושם גם לנכון: שחזקני, ובכ״י בריט׳ מוז׳ אי׳ הכפר אשכל, בחילוף טמה שאיתא בשה״ש (א׳, י״ד) אשכול הכפר, ועיי׳ במד׳ רבה שם שדרש אשכל זה הקב״ה . . הכפר שכפר באו״ה וכו׳, — ובכ״י ה״ב נמצאו חרוזים אלה: נשלם ערך ה״א, ברוך ה׳ המלמד ידי, אתחיל ערך וי״ו בעזרת (הטובל קוו) [ואולי צ״ל הטוב לקויו] (עיין הגיון שלמה צד ט״ו), ובכ״י ב״ר חסרו החרוזים כלל. — ועוד פעם אחת נמצאו חרוזים על שם נתן ביר יבי יחיאל חזק בסוף אות תי״ו עיין שם] —

אות הוי"ו

* ו הוי"ו הוא מן האותיות המשמשות ותבוא תחת הבי"ת והפ"א כי הנה תמוצא אחד ד"מ אוושר כמו אפשר, אוורסקין = אברסקין, ותבוא במקום הברת אל"ף עיי"ע גנד א' וע' קופסא. לפעמים נכפל הוי"ו עיי"ע וולד וועד. ועוד הוראת ו' כמו בל"מ ובל"ע و מלת השאלה ותמיהא בפרט בצירוף מלת כי ד"מ וכי איזה עון הוא נושא (יומ' ז'.) עיי"ע כי.

* ואו עיי"ע וו.

* וָוא, וָוה עיי"ע בא ב'.

* ואי עיי"ע וה.

וָאלֵי (פי' בל"ס וָלֵא יאות es geziemt sich) בפ"ק דנדרים בגמ' מנודה (נדרים ח' רע"ב) ש"מ לא ואלי למישרא נדרא באתרא דרביה, פי' לא אריך. — (א"ב פי' בל"ר מי שיכול ויש בידו לעשות דבר מה). *[אחי"ה כונת ר"ב על valeo, vermögend sein על אבל האמת כי היא ל"ס הנ"ל וגי' לא ואלי אי' לנכון בכ"י ו"ו ובדפ' וויניצ' באסיל ואמש' אבל בדפ"ר בט"ס מי לא ובנו"ג לא שרי למישרי וב"ח גורס לא יאלי וכ"ה בתש' הריב"ש סי' ת"ו. ובתרגום כ"י משלי כ"ד, כ"ו וְלָא שפוותיה נינשקן וכו'. וכן התרג' בסורי כדת מה לעשות (אסתר א', ט"ו) מנא וָלֵא למעבד לה וכבר האריך למעניתו בשום שכל הח' ד"ר היבש בספרו חמש מגילות צד ס'. ולפע"ד מזה הענין: כל חלום וָלֵא טות (ברכות נ"ה.) ורבינו בע' טות נדחק בפרושו. ולדעת ר"ף סמאלענסקין הוא השרש יאל = ואל בל"מ] —

ואני (שם מקום ועיי' בפנים) בר"ג דפ' י' יוחסין (קידושין ע"א:) עד היכן היא בבל רב אמר עד נהר גנזק ושמואל אמר עד נהר ואני. בב"ר פ' י"ו א"ל עברת נהר ואני. — (א"ב בנוסח' דידן כתוב נהר בנה). *[אחי"ה ובנו"ג בקידו' נהר עזק . . נהר יואני, ובירו' יבמות פ"א ד"ג רע"ב נהר זרוק . . נהר וואניי. ועיקר הגי' הוא גנזק עיין ערכו. ולפע"ד נהר ואני במלה אחת נהרואני היא העיר המפוארה באירק ערבי שנקראת בל"פ نهروان ובקידושין ע"ב. הוזכרה עיר ניהוונד והיא העיר באירק ערבי نهاوند עיין וואולירס הערך הזה] —

* ואקניתא (יום חג) ע"ז י"א: דבבלאי מאי מוהרנקי ואקניתי' בחנוני וכו', בח"א צד רנ"ח: פירשתיו, וכ"י ר"ח לע"ז גרס בזה"ל ימי אידיהן דארמאי . . מהרקי ואקניתא וכו', ואולי נוכל להגיה זאקניתא והוא שם חג של בבליים או ארמיים הנקרא Σακέα, Sakeen והרחבתי לדבר אודותיו במ"ע ישורון להח' קאבאק חלק ח' ס"א.

* וְדִי (בל"מ ידה ענין הכרת עון ובל"ע ودى bekennen, eingestehen) כמו בל"מ נמצא בנין התפעל הִתְוַדָּה (ונתפעל נִתְוַדָּה) שבת ל"ב. מי שחלה ונטה למות אומרים לו התודה שכן כל המומתין מתודין וכו' ובכ"י א"פ שכן דרך כל המומתין להיות מתוודין וכ"ה בסנהד' מ"ג: ושם חסרה מלת להיות, ושם אי' בשני ווי"ן התוודה . . מתוודין, ובילק' איוב רמז תתקי"ג בוי"ו אחת. וכן אי' בשני ווי"ן ביומ' ל"ה: ל"ו: כיצד מתוודה, ושם: ומאחר שהתוודה על הזדונות ועל המרדים חזר ומתוודה על השגגות. ושם פ"ו: עבירות שהתוודה עליהם וכו' ע"ש. ובירו' יומ' ספ"ח דמ"ה ע"ג עבירות שנתוודה עליהם. דברים רבה רפ"ח עמד ונתוודה לפני הקב"ה. והפעיל (אפעיל) הוֹדָה (אוֹדִי) עיי"ע ד (דד) והדוגמאות שם. — והשם וִידּוּי סנהד' מ"ג: מניין שכיפר לו וידוי. יומ' פ"ז: מצות וידוי, וירוש' יומ' ספ"ח דמ"ה ע"ג מצות הוידוי, שם פ"ו דמ"ג ע"ג וירו' שבועו' פ"א דל"ג ע"ג שעת הוידוי . . אין הוידוי מעכב. ירושלמי יומ' שם כבר יצא (בוידייו) בוידויו של ראשון, והתואר וַדַּאי, וַדַּי יומא פ"ה: אשם ודאי, ברכות ל"ג:

הודאי עיי"ע ד (דד). ערכין פ"א מ"א זכר ודאי ונקבה ודאית. שמ"ר פ"ג לכה (שמות ג׳, י"ג) וודאית. במד"ר פ"ב אכילה וודייה. והקבוץ זכר קידושין ע"ד. וַדָּאָן בודאן מותר. ולנקבה ב"מ פ"ג סע"ב וְדָּאוֹת שלכם. בְּוַדַּאי (gewiss) תואר הפעל ירו׳ כתובות פ"ה דכ"ט ע"ד בודאי כך התניתי עמו. ב"ר פצ"ח עלית (בראשי׳ מ"ט, ד׳) בודאי.

* וְדַע, וְוַדַע (כמו ידע בהתפעל התודע bekannt werden) אבות פ"א מ"י ואל תתודע לרשות. ברכות כ"ה: עד שיתוַדַע הטומאה. ירו׳ שבת פ"ג ד"ו: נתודע לו משחשיכה. ירו׳ יומא פ"ח דמ"ה: בין שנתוודע לו בהן בין שלא נתוודע לו בהן. ירו׳ כתובו׳ פ"ב דכ"ו ע"ג מן דאתודעין מאן הויין. — וודעא ט"ס עיי"ע וועד.

וָה (מלת קריאה של תמיהא ושמחה בל"ע واه בל"ס וַאה ובל"י οὐά ובל"ר vah; וַאי בל"ע وا, בל"י οὐαί בל"ר vae קריאת הצער weh!) במגילת איכה היו צריה לראש עמד ושרף את האוצרות שמע ר׳ יוחנן בן זכאי אמר ו א י . . א"ל למה אמרת ו א י א"ל ו ה אמרית. בין ואי לוה נמלט ר׳ יוחנן[1]. פירוש ואי לשון צער. וה לשון שמחה[2]. בפסיקת׳ דעשר תעשר (צ"ז: ובילמדנו סוף פ׳ בראשית (לי׳ כי אם בתנחומ׳ ראה סי׳ י"ג) ויעלני מבור שאון מטיט ה י ו ן (תהלים מ׳, ג׳) ממקום שהן אומרים ווי וה כשהן משליכין אותן באש אומרין ויי וכשהן משליכין אותן לשלג הן אומרין וה[3]. בס"ג דפ׳ ואלו מגלחין (מ"ק כ"ח:) נשי דשכנציב אמרן ויי לאזלא ויי לחבולא[4] פי׳ כשהיה נפטר אדם בלא זרע מקוננות אוי להבל[5] דלא שבק זרעא. פ"א נשי דשכנציב היו חכמות והיו מענות ואומרות אוי להולך כדכתיב (קהלת י"ב, ה׳) כי הולך האדם אל בית עולמו. ואוי למי שהוא ממושכן ונתבע לשלם הפקדון שאצלו כלומר האדם מתמשכן לשלם רוחו שהיא אצלו בפקדון לבעלה. פי׳ חבלא משכן כמו (שמות כ"ב, כ"ה) אם חבול תחבול. — (א"ב פי׳ וה בל"ר האח. לשון שמחה. פי׳ ויי בלשון רומי ויוני אוי ואבוי לשון צעקה. תרגם או לך מואב (במדבר כ"א, כ"ט) ויי לכון מואבאי[6]).

ו"ו[7] (אות ששי וענינו דבר עקום וכפוף Haken) בקידושין בס"ג דפ׳ האומר לחברו (ס"ו:) לכן אמר הנני נותן לו את בריתי שלום (במדבר כ"ה, י"ב) וו דשלום קטיעה ללמדך שאין הברית לכהן אלא כשהוא שלם בלא מום אבל אם חסר פסול. בר"ג דפ׳ מי שאמר הריני נזיר ושמע חברו (נזיר כ"ג סע"א) תני משום ר׳ יוסי בן חוני מפני מה נקוד על ו׳ שבובקומה של בכירה (בראשית י"ט, ל"ג) לומר שבשכבה לא ידע ובקומה ידע מאי הוה ליה למעבד מאי דהוה הוה נפקא מינה דלפניא אחרינא לא איבעי ליה למשתי חמרא[8]. ובילמדנו אתה עובר היום (בתנחו׳ דברים לי׳ ואי׳ בילק׳ וירא סוף רמז פ"ו בשם ילמדנו) ותהרין שתי בנות לוט מאביהן (בראשי׳ י"ט, ל"ו) מהו מאביהן אלא שמאביהן היה הדבר ראה מה כתיב ולא ידע בשכבה ובקומה (שם ל"ג) ובקומה נקוד למה שהיה שכור מאמש אבל בלילה פג יינו והרגיש בה לפיכך ובקומה נקוד מפני כך הוא מתפרסם[9] בכל שבת הרי הוא חייב לעצמו[10] בוא וראה אע"פ שעשה מה שאפשר וכו׳. בפ"ק דחולין בגמ׳ במגל יד (ט"ז רע"א וכ"ה בזבחים י"ט: א"ל ו׳ דכתיבא אאופתא קאמר. פי׳ אופתא עיקר חריות של דקל מתקרע מעט מעט קרעים ארוכין וכשכותב עליהן ו׳ נכנס בתוך הקרע ואינו ניכר מקומו והכי קאמר כלומר אין בדבריו כלום. פ"א סדיקין נראין כמין ו׳ והן אינן ווין ואין בהן ממש. *[אחי"ה וכפי׳ ראשון אי׳ ברש"י לזבחים ופי׳ אחר בערוך הועתק מפי׳ רגמ"ה לחולין (בקובץ

---

[1]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה עיקר, ובשדפ"ע אי׳ ווי . . וה וכ"ה בנוסחאות באיכ"ר ובקהל"ר פ׳ טובה חכמה ושם לפנינו בקצת יותר ארוך ורבינו היה מקצר ובילק׳ קהלת רמז תתקע"ה אי׳ ווי . . ווה ובכ"י ו"ו הגי׳ א"ל זה לשון ארמית וה אמרית. [2]) ומהרז"ף במ"ע שלו הט"ו 397 פי׳ בע"א. [3]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע ווי . . וה, ובפסיק׳ אי׳ מאי מטיט היון ממקום שאומר ווה ווה ווי, ובתנחו׳ שם: ממקום שאומרי׳ ווי ווי, ובילק׳ תהלי׳ רמז תשל"ז אי בשם התנחו׳ שצווחין ווי באש ובשלג הן צווחין ווי ובירו׳ סנהד׳ פ"י הל"ג והן אומרין ווי ווי, ובכולם צ"ל כגי׳ רבינו וכן בפסיקתי שם בתחלה הן אומרים ווה ולבסוף הן אומרי׳ ווי וכו׳, צריך להפוך הסדר כגי׳ רבינו כמו שהעיר כבר ר"ש באבער שם. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו וכ"ה בדפ"ר ופיז׳ וכ"ה בכ"י מ׳ אבל בדפ"ע האחרונים לחבילא, וכ"ה בנוסחאותנו וכן שם גי׳ ווי, אבל בדפ"ע האחרוני׳ ווי. [5]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב ובדפ"ר אבל בשדפ"ע לחבל. [6]) ועיי׳ עור ע׳ וי. [7]) נגררנו אחר סדר הערכים בדפי׳ אמשי׳ אבל בדפוסי׳ הישנים נסדר זה הערך אחר ע׳ ותר ובדפ"ר ובב"י ו"ו נכלל עם ערך ותר בט"ס ועוד הפרידו המדפיסים הראשוני׳ את הערך ו"ו לשלשה ערכים ולא ידעתי למה. [8]) בנו"ג תני משום ר׳ יוסי בר רב חוני למה נקוד על וי"ו ובקומה וכו׳, ובמד"ר ספ"ג אי׳ נקוד על וא"ו שבאמצע של ובקומה וכו׳. [9]) וכ"ה בילק׳ שם אבל בכ"י ו"ו מתפרנס. [10]) ע"כ הובא בילק׳ שם.

כ"י אנגייליק' דף רפ"ט.) ושם א' בזה"ל: דכתיב אאופתא כלומ' כמו סדוקה שבעץ שדומה היא כמו וו כלומ' ביקוע מה אותו ביקוע אין בו יתרון לכל דבר אף דבר זה אין בו ראיה עכ"ל. והרב החי' ד"ר לאנדוי מדרעזדען כתב לי בזה"ל: ויו דלא כתיב בספר אלא אפשר על עץ הספר קדריש ע"כ. — וכנ"ה קידושין ל'. ואו דגחון (ויק' י"א, מ"ב) חציין של אותיות של ספר תורה. ב"מ פ"ז סע"א צריכה וי"ו כי מורדיא דלברות ועיי' מגיל' ט"ז: ורבינו בע' אלת לא ציינו ובע' מרדיא הביאו רק מב"מ ובאמת ליי' במגיל' אצל ראשונים וכ"י עיי' ד"ס לשם. ירו' סנהד' כל הן דאנא משכה וי"ו אנא מחיק ליה. ירו' שבועות פ"א דל"ג. ושעיר (במדב' כ"ה, כ"ג) וי"ו מוסיף על ענין ראשון. ב"ר פנ"ח עפרן כתיב חסר וא"ו. יבמו' ט'. וש"נ וי"ו מוסיף על ענין ראשון. יומא מ"ה סע"א וש"נ וא"ו לא דרשי. ואי דרשין וי"ו או לא פלוגתא רבואתא הוא עיי' ספר מלא הרועים ח"ב צד כ"ד. והקבוץ ווים, ווין ירו' מגיל' פ"א דע"א ע"ג, ירו' נזיר פ"א דנ"א: ושם רפ"ד דנ"ג. ירו' קידושין פ"ב דס"ב!] —

* וְו (קיצור מן והוא) ירו' סנהד' פ"י דכ"ט רע"ב וו א"ל אנא אזיל מחיה מתים וו א"ל לית דמחיה מתים אלא הקב"ה. פי' והוא אמר ליה.

וַטְיַב (אבר הזכר das männliche Glied) בפרק ידיעות הטומאה בגמ' בא לו בארוכה (שבועי' י"ח.) נועץ עשר אצבעות בקרקע עד שימות וטיב. פי' בלע' כן שם האבר להפך. *[אחי"ה וכ"י ב"ר הוסיף עוד אחרי להפך: כ מ ו ב ו ט ה ע"כ ונראה שהוספת מבורך הסופר היא ולא ידעתי על איזו מלה איטלקית כיון ודע שבע' מת ב' הביא רבינו הגי' עד שימות ה ג י ד וכ"ה באמת בכ"י ר"ח לסנהד' (בקובץ כ"י אנגייליק' דף מ"ה.) וכ"ה בח"י הרי"ן מיגש ובנו"ג וטוביה ופירש"י ואשריו וכו' ע"ש אבל מדבור המתחיל נועץ נראה שלפניו היתה הגי' עד שימות ה א ב ר. ובה"ג הל' נדה הגי' עד שימות א ב י ט ו. ואולי הוא ל"ע بيط פי' זרע אבר התשמיש ועוד ערות נקבה ואולי לזה כיון גם רבינו במה שכתב פי' בלע' כ"ה בדפ"ר ופי' ב ל ש ו ן ע ר ב י אבל בדפ"ו השליטו והדפיסו ב ל ע ז. ולפע"ד וטיב הוא ל"ע وطبة ערות זכר או נקבה ועוד בלשון ערבי ערות נקבה اطيب וא"כ וַטְיַב כמו אַטְיַב ולא הוצרכנו להגיה כמו שהגיה פערלעס בעמ"ש צד ס"ה. וגי' וטוביה נראה שצ"ל וַטְיַביה פי' גיד שלו. ובכ"י פ' אי' בשבועו' ויוצא ואולי צ"ל ויולא והוא בל"ע וילה ويله פי' בושת] —

* וי, ווי, ויי (פי' בל"ע وى ובל"ס וַי ובל"ר vae לשון האח ובל"מ הוי weh! ועיי"ע וה) בע' וה הביא רבינו מ"ק כ"ח: וי לאזלא וכו' ע"ש ובע' נפש א' הביא מביצ' ט"ז. ומתענית כ"ז: שבת וינפש כיון ששבת וי אבדה נפש ועיי' שם פירושו. ברכות ל"א רע"א ווי לן דמיתנן ווי לן דמיתנן, שבת קנ"ב. ווי לה לחדא דאזלא ולא אתיא וכו'. מגילה כ"ח: ווי חסרה ארעא דישראל גברא רבה. ב"מ כ"ג סע"א כיון דאמר וי לה לחסרון כיס וכו'. מגיל' י"א. ויהי.. ויי הוה מה שכתוב בתורה כ"ה בכ"י מ' ועיי' ד"ס שם. ושם ט"ז סע"א ויי מביתא ויי מברא. ע"ז י': ווי לה לאילפא וכו'. ושם י"א: וי לדין כד יקום דין, סנהד' צ"א. ווי לכון הייביא דאמריתו וכו'. ב"ר פכ"ו לא ישלה ווי מפומך ווי דלא שתי ברי, ווי דלא אכיל ברי, ווי דלא אזיל ברי לבי כנשתא. ויק"ר ס"פ כ"ח ווי ליה לההוא גברא. והקבוץ סנהד' ע'. י"ג וַוִין נאמרו ביין וכו' וב"ר פל"ו פרשת היין כתיב בה ווין י"ד פעמים. והשם בתרגום משלי כ"ג, כ"ו למן וָיָא כ"ה בכ"י ובגו"ג וְיָא.

* וויאדן ט"ס עיי"ע באזיאר ח"ב, ב'.

* ווידה עיי"ע דַּיִן בסוף הערך.

וִילָ[וֹן] (פי' בל"ס וִילָא מל"ר velum קלעים, פרוכת Vorhang) בפ' המוכר את הבית (ב"ב ס"ז:) המוכר את המרחץ לא מכר.. את הוילאות[1]. ובפ' כ"ד בכלים ג' תריסין (מי"ג) ג' סדינין הן העשוי לשכיבה טמא מדרס, לוילון טמא טמא מת, של צורות טהור מכלום[2]. ובכל הבגדים פי"א בנגעים (מי"א) כל הראוי ליטמא טמא מת אעפ"י שאינו ראוי ליטמא מדרס מיטמא בנגעים כגון קלע של ספינה וילון ושבים של

---

[1]) כ"ה בכל כ"י ש"ס ועוד עיי' ד"ס לב"ב צד ק"ג. ובמשניות וכ"ה בגמ' שם ב י ת הוילאות אבל במשני דש"ס הבלניות וכ"ה במשניות נאפולי ובירו' במשני הבולניות ובפי' רגמ"ה כ"י הבילאות ופי' אלו הבגדים שפורשין כנגדן לפתח המרחץ, כעין וילין ע"כ, ובכ"י ו"ו אי' המוכר את הבית ב ג מ' המוכר וכו' וט"ס הוא כי גי' הגמ' ב י ת ו י ל א ו ת, ורשב"ם גורס במשני ווילאות ובתוספתי דב"ב פ"ג ולא מכר את הולאות ולא את הווילסאות. [2]) כ"ה בדפ"ר רק שם בט"ס טמא מכלום אבל בע' צר ג' לגבון טהור ובדפוסי' אחרונים בעי' הנוכחי בט"ס מ צ ו ד ו ת.

שבכה[1]. ובר"ג דפ' ר' אליעזר אומר תולין (שבת קל"ה סע"א ועירובין ק"ב.) וילון מותר לנטותו ומותר לפרקו. ובס"ג דפ"ק דביצה (י"ד:) מפני מה אמרו וילון טמא מפני שהשמש מתחמם כנגדו. קלעים להצר (שמות כ"ז, י"ט) תרג' [ירו' א'] וילון לדרתא[2] והוא מסך, ובלעז קורטינ"א[3]. בפ' הרואה מקום בגמ' על הזיקין (ברכות נ"ח:) וילון הוא דמתגלגל ומתחזי נהורא דרקיעא[4]. ובר"ג דפ' אין דורשין בעריות (חגיג' י"ב:) וילון אינו משמש כלום נכנס ערבית ויוצא שחרית. פי' וילון פרוכת והוא הרקיע שלפני כל הרקיעים כוילון לפני הפתחים. — (א"ב פי' בל"ר יריעה ומסך). *[אחי"ה וכנ"ה בב"ר רפנ"ב משל למלך שהיה וכו' היה קופל את הוילון וכו' אלא מדבר עמהם מאחרי הוילון וכ"ה בנ"א בב"ר פע"ד וכן בויק"ר פ"א. ושם רפ"ה כדיין הזה שהוא מותח את הוילון מבפנים וכו', ובב"ר רפל"ו הגי' כדיין שמותחין כ י ל ה על פניו. אסת"ר פ' ובמלאת כיצד פורש את הוילון ועושה חצר קופל את הוילון ועושה אותה גנה, ובפסקא חור על גלילי כסף (אסתר א', ו') חד אמר נגללין היו כוילון זה של ארון] —

* וכח עיי"ע יכח.

* ולד, וולד (מל"מ וָלָד וכ"ה בל"ע ولد פי' יֶלֶד (Kind, Junges תמורה פ"א מ"ה ולא הולד עושה תמורה ר' יהודה אומר הולד עושה תמורה, שם פ"ד מ"א ובמעילה פ"ג מ"א ולד חטאת וכו', נדה ל'. המפלת ליום מ' אינה חוששת לולד, ושם ע"ב למה הולד דומה במעי אמו וכו' ע"ש כל הענין. שבת ס"ג רע"ב איתעקר ולדה, שם: כבר נד ולד, ויק"ר פי"ד צורת הולד, ירו' יבמות פ"ז ד"ח. וולד שפחה וולד בהמה. וגם ענינו תולדה ומדרגה שגייה, ירו' שבת ספ"ב ד"ה ע"ג, ושם פ"ז ד"ט ע"ד וולד הטומאה, וירו' פסחי' פ"א דכ"ז ע"ד וולד טומאה. והקבוץ בכורות פ"ב מ"ב ומ"ג וולדן וחלבן, ושם מ"ד ולדות פטורין וולדי וולדות חייבין וכו', ע"ש. וכן בירו' יבמות פ"ז ד"ה סע"א, ב"ק פ"ז. דמי ולדות. ירו' סוטה פ"א די"ז סע"א אשת איש שזינתה הוולדות לבעל. ירו' כתובות פ"ז דל"א: המקללת את וולדיו בפני יולדיו. תוספתא ב"ק פ"ט הכה את האשה ויצאו ילדיה וכו' וולדות לבעל . . ולדות לבעל הריון. — והתואר נקבה ירוש' ב"ק פ"ה ד"ה רע"א שפחה וַ ו לְ דָ נִ י ת אני מוכר לך וכו'.

ולם (וילם אולי כמו יולם Julius שם פרטי) בפרק הנזקין בסוף הלכה לא היה סקריקון (גיטין נ"ט.) אמר רבא בריה דרבה ואית"מ' רבי הילל בריה דר' וילס מימות משה עד ר' לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד וכו'. *[אחי"ה בנו"ג אמר רבה בריה דרבא ואית"מ' וכו' יולס וכו' וכ"ה בסנהד' ל"ו. אבל בכ"י ש"ס כגי' הערוך עיי' ד"ס סנהד' צד מ"ט. ובירו' כלאים פ"ט דל"ב ע"א ר' הלל בי ר' וולס ושם פ"א סוף הלכה א' ר' הילל בי ר' אלס ובירו' חלה פ"א דנ"ז סע"ג ר' הלל בן הלים עיי' מבה"י למהרז"ף צד ע"ו] —

ווס (פי' בל"ע وسخ מלוכלך besudelt, beschmutzt (sein בס"ג דפ' כלל גדול (שבת ע"ה רע"ב) צובע במאי ניהא ליה דליתווס בית השחיטה דמא. ובפ' כל הכלים בגמ' כל הכלים הניטלין בשבת (שם קכ"ד:) איתווס מאניה טינא[5]. ובס"ג דפ' תמיד (פסחי' ס"ח:) והא קא מיתווסי מניהו[6]. ובר"ג דפ' כיצד הרגל (ב"ק י"ח.) דמתווס בלישא. לשון גיעול הוא. *[אחי"ה ובדפ"ר בט"ס דמווס, ובנו"ג בב"ק דמאוס, וכנ"ה ביומ' נ"ג סע"א ומיתווסן אסקופתא, ובכ"י ב' מינכען ומיתווסא. וחצי המאמר הובא בע' נקף ב' ע"ש] —

וסת (בל"י ἦθος, ἔθος מנהג דרך ומשפט Art, Gewohnheit ובהשאילה דרך נשים Menstruation וכ"ה בל"י העמצ' ἔθιμα) בפ"ט דנדרים (ס"ו.) אילו היית יודע שלמחר יהו אומרים עליך כך וסתו של פלוני לגרש נשיו. בריש עדיות (מ"א) ובריש נדה (ב'.) כל אשה שיש לה וסת דיה שעתה. בפ' שני דייני גזלות בגמ' שלש ארצות לנשואין (כתובות ק"י:) ובחלק בגמ' ר"ע אומר (סנהד' ק"א.) דאמר שמואל שינוי וסת תחלת חולי מעים. בס"ג דפ' הבא על יבמתו (יבמות ס"ד:) נישואין ומלקיות כר' ווסתות ושור המועד כרשב"ג ושם מפורש. *[אחי"ה בנו"ג וסתות וכן הביאו רבינו בערך נשא ב'. וכ"ה בנדה ס"ג: בתוך הוסתות . . בסוף הוסתות ובב"ר ספמ"ח האשה הזו כל זמן שהיא ילדה יש לה וסתות וכו' אבל

[1]) בנו"ג סבכה ובשין שמאלית גם בעי' שבים. [2]) בנו"ג וִילָוָן, וכתר"י בי' ווילון. [3]) בל"ר ולאי"ט cortina. [4]) בנו"ג וילון הוא ד מ ק ר ע דמגלגל וכו' ולי' בכ"י מ' וכן לי' בכ"י פ' ובב"כ שהובא בד"ס שם. [5]) ובנו"ג אתווסאי מסאניה טינא ובכ"י א"פ אי' כגי' הערוך אתווס. [6]) בנו"ג מאנייהו.

בשתי ווי"ן אי' בירו' יומ' פ"א דל"ח ע"ג כל ווסת טובה היתה בהן. ב"ר פפ"ז כך היא ווסתן של אומות העולם. — אבל ווסתיה בויק"ר ספכ"ח ט"ס הוא עיי"ע זנם] —

* וסתוניא, וסתניא עיי"ע אסתוניא ח"א, ר"ו:

* וָעַד (עיי"ע יעד ענינו הכנה והזמנה. והשם וִיעוּד מקום מוכן להתאסף שם כמו מועד בל"מ איכה (Bestimmungsort, Versammlungsplatz רבתי פ' מה אעידך: כמה ויעודין ויעדתי בכם אהל מועד וגלגל ושלה ונוב ובית עולמים. — חולין קכ"ז. פעם אחד הלכתי לועד וכו' ע"ש פירש"י. והרבה פעמים בצירוף עם בית: בית וועד, בית ווערא עיי"ע בית ועד. ומה שענינו יעוד ותעודה das Bestimmen, Festsetzen עיי' בירו' יומ' פ"ו דמ"ג ע"ד וַעֲדָה [שלא] כתב בו במועדו לית שמע מינה כלום . . קיים בפר משיח ועדה.

וְעוֹדוֹת (השם מתואר הפעל עוד וענינו העדפה (Zugabe, Uebrmaass דר' שדי עלייהו בר"ג דפ' כיצד משתתפין (עירובין פ"ג.), ובהתודה פ"ז במנחות (ע"ח.) נמצאו י' קבין ירושלמיות שהן ו' עשרונים ועודיין. *[אחי"ה גירסא ועודות בעירובין אי' בכ"י הב' ובדפ"ר ופיזארו ובדפ"ו, וכ"ה בכ"י וברש"י, אבל בכ"י א"פ בועודיות (ד"ס שם) וכ"ה בערוך בכ"י ו"ו. וגי' ועודיין איתא בדפ"ר וכ"ה בנוסחאותינו, ובכ"י ו"ו וועדין, ונוסח הדפוס הוא הנכון. ונגזר השם מן ועוד וכן הוא מפורש בעירובין פ"ג ריש ע"א שיער רבי ב' ביצים ו ע ו ד כמה ועוד אחד מב' בביצה וכו'. — ודע כי בדפ"ע כל הערך נסדר קודם ע' וותן והנכון כבדפ' אמש' אשר שם יש סדר לערכים ואחריו נגררנו] —

וֶרֶד (פי' בל"ע ورد ובל"ס וַרְדָא ובל"י ῥόδον שושנה (Rose בפ"ז בשביעית (מ"ו) ובגמ' דפ"ק דנדה בגמרא ר"א אומר ד' נשים (נדה ח'.) והתנן הוורד והכופר והקטף והלוטם יש להם שביעית ולדמיהן שביעית ר' שמעון אומר אין לקטף שביעית מפני שאינו פרי [1]. ורד חדש שכבשו בשמן ישן ילקט [2] את הוורד ישן בחדש חייב בביעור. ירושי' (ספ"ז דל"ז סע"ג) ורד חדש [שכבשו בשמן ישן] ורד שביעית בשמן של שביעית וישן בחדש ורד שביעית בשמן של שמינית [3]. ובהיה עובר פ"ב במעשרות (מ"ה) אמר ר' יהודה מעשה בגינת ורדים שהיתה בירושלם וכו'. ובפ' ח' שרצים (שבת פי"ד מ"ד דף קי"א.) בני מלכים סכין על גבי מכותיהן שמן ורד [4]. ובפ' אלו טרפות בגמ' הריאה (חולין מ"ו.) וסימנא כיתונא דורדא דמיתנח בה ריאה. ובר"ג דפ' מי שאחזו (גיטין ס"ח:) ליתי ורדא חיורא דקאי בחד דרא. ובר"ג דפ' השוכר את הפועלים (ב"מ פ"ד.) ונהדר ליה כלילא דורדא סומקא. בתולת הורד (שבת צ'.) (בטווה) [וטווה] ורד (כתובות ע"ב:) כבר פירשנו בע' בתולה [5]. שושנת העמקים (שה"ש ב', א') תרג' ועובדי יאין כוורדא דבמישר גיננינתא דעדן. — (א"ב כן נקראת השושנה בלשון ישמעאל). *[אחי"ה וכנ"ה שבת קנ"ב. כלילא דורדא. חולין מ"ז. עינוניתא דורדא עיי"ע ענניתא. ב"ב ס"ט. וורדא דפלגיא, ע"ז ס"ה. יתיב עד צוואריה בוורדא. ויק"ר פכ"ג שושנה אחת של ורד. והקבוץ ב"ב פ"ד. בי וורדי דגן עדן] —

וָרִידִין (פי' בל"ע وريد ובל"ס וְרִידָא ערקי הצואר (Halsadern בהשוחט בפ' ב' דחולין (כ"ז.) ר' יהודה אומר עד שישחוט את הוורידין. ובברכו' בפרק (תפלת השחר בגמ' ר' נחוניה בן הקנה) [צ"ל אימתי בגמ' וחכ"א עד חצות (ברכות ח':) [6]. ובחלק בענין סנחריב (סנהד' צ"ו.) הזהרו בורידין כרבי יהודה. ובפ' כל הזבחים בגמ' נשפך (זבחים כ"ה סע"א ורע"ב) צריך שיתן ורידין לתוך הכלי. פי' חוטין דקין שהן מלאין דם וסמוכים לושט [7].

* ורדימס, וורדימס, אבירודימוס (שם פרטי) שבת קי"ח: היינו ורדימס היינו מנחם ואמאי קורין לו ורדימס שפניו דומין לורד, ובכ"י מ' וורדימס, ובשני ווי"ן ובהוספת א' בראש אי' בספרא אמור פרק י"ג פרשה י' ר' אוורדימס בר' יוסי ובנדרים ורדימוס בר' יוסי. ובירו' שביעית פ"ח דל"ח רע"ב אתא לגבי ר' יוסי . . קרא לגבי אבירודימס בריה ובירו' יבמות רפ"א ד"ב: ובו"ר פפ"ג רבי אבדימוס בי ר' יוסי

---

1) בשביעי' הגי' והכפר אבל בנדה אי' הכופר וכ"ה בעי' כפר ד', קטף א', לטם וכסדר זה הביאו רבינו בעי' הנ"ל אבל בנדה נשתנה הסדר. 2) כ"ה בדפ' אמ' אבל בדפוסי' ישני' ולקט וט"ס הוא. 3) בירו' אי' וורד של שביעית שכבשו בשמן של ששית וישן בחדש וורד שביעית שכבשו של שמינית. וגי' הר"ש: וורד חדש שכבשו בשמן של ששית וישן בחדש וורד שביעית בשמן שמינית ועיי' שם פירושו. ועיי' עוד הפי' בשנות אליהו להגאון ר"א מווילנא. 4) כ"ה בירו' ובמשניו' נאפולי ופיז' וכ"ה בגמ' שבת שם עמוד ב' וכ"ה בכ"י מ' וא"פ אבל במשני' שלפנינו אי' סכין שמן וורד על מכותיהן. 5) ועיי' גירסאות שונות שם. 6) עיי"ע כל ד'. 7) וכנ"ה כמה פעמי' בחולי' כ"ח. וכ"ח:

ותתכן דעת הח׳ לעווי כי האחרון העיקר והוא בל״י Εὐδαίμων פי׳ איש מצליח וזהו מה שאי׳ בשבת הנ״ל היינו מנחם ורק ע״י הוספת ר׳ באמצע התיבה דרושה מלשון ורד.

1 וַרְדִינָא (שם מקום עיי׳ בסוף הערך) בפ״ק דסוטה בגמ׳ שמשון (י׳.) רב פפא אמר חדא תמנתא הואי דאתי מהאי גיסא עלייה ודאתי מהאי גיסא ירידה כגון ורדינא ובי בארי[1] ושוקא דנרש ובפרק מי שהוציאוהו בגמ׳ אמר ר׳ שמעון (עירובין מ״ט.) אלא שנקראין מאנשי ורדינא. פי׳ ורדינא מקום ואנשיה ציקנים וצרי עין ומקפידין זה על זה בין ככר גדול לככר קטן. *[אחי״ה בסוטה אי׳ לפנינו ורדונא ולפע״ד יכונה כן המקום משיפועו כי בל״ע وارد והקבוץ واردون נקרא עולה ויורד ומשופע אבל בעירובין הוראת המלה הפרטית על שם הכנוי ציקנים (וכן פירש״י) ובאמת בל״פ واريدن פי׳ מקפיד בדבר. ועל שם המקום הנ״ל נקרא אמי ורדינאה (ביצ׳ כ״ז סע״א ועיי׳ שם פירוש רש״י בל״א שהוא העיקר] —

* 2 וַרְדִינָא (מענין וֶרֶד Rosenbusch) שבת ס״ז. ליזיל להיכא דאיכא וורדינא. והקבוץ ב״ק פ׳ סע״א רעיא ביני וַורְדִינֵי, ועיין ערך הבא אח״ז.

☞ וַורְדִינֵי (מסכתא ב״ק פ׳ מרובה (פ׳ סע״א) ורעיא (כני) [ביני] וורדיני פירש״י סנה. *[אחי״ה ורבינו הב׳או בע׳ שרץ ה׳ ולא פירשו ולפע״ד הוא הקבוץ מערך הקודם לזה] —

* וַורְדִינוֹן (פירושו מלשון ורד בל״י ῥόδινον (von Rosen gemacht ירו׳ דמאי פרק א׳ דכ״ב רע״ב שמן וורד וורדינון פי׳ משמן של שושנה ובדפ׳ קראט׳ ורינין ובהוצאת מהרז״ף וירונון ופי׳ בא״צ תי׳ יונית ἴρινον ליליענארט פי׳ מין פרח.

* וְרִיר תוספתא בכורות רפ״ד עיי״ע ריר.

וַרְשְׁכֵּי (לפע״ד מל״פ برشك פי׳ אזור וחגורה (Gürtel, Gurt בפ״ק דקידושין בגמרא וב״ה אומרים בפרוטה (י״ג.) ההיא אתתא דקא מזבנא ורשכי. ובפ׳ הזהב בגמ׳ עד מתי מותר להחזיר (ב״מ נ״א.) ההוא דהוה קא מזבין ורשכי קרי שיתא ושוי חמשה. פי׳ ר״ח ז״ל מרגליות, ור׳ גרשום ז״ל פי׳ מצנפת שנותנין על הפדחת שקורין פרונט״לי[2]. — (א״ב פי׳ רושכי בל״י רמוני זהב). *[אחי״ה כונת ר״ב אולי על ל״י ῥοίδιον רמונים קטנים וטעות היא, והאמת כי היא מלה פרסי׳ הרשומה ופירושה כמו חזאם בל״ע פי׳ אזור עיי״ע דר ו׳[3]) וקרוב לזה פי׳ רגמ״ה בכאן כי פרונטי״ל ג״כ אזור רק לא סביב המתנים כי אם עגול ראש וגם רש״י לועז בונדלו״ש והוא לפע״ד ל״צ bandeaux מצנפת ראש Stirn-binde ולפי זה נוכל לגזרה מל״ע رساغ Binde אבל פי׳ ר״ח קשה להלמו והובא הפי׳ הזה בשם ר״ח בשטמ״ק לב״מ שם. ותתכן ג׳ הדפוסים אבל בכ״י ו״ו אי׳ בשני וו״ן וורשכי ובכ״י ל״ד וורשקי ובשני וו״ן גם בקידושין ושם ביחיד וורשכא, אבל בוי״ו אחד לנכון בב״מ ובשטמ״ק שם ותוספ׳ רי״ד לקידושין שם] —

וַשֵּׁט (לפע״ד מל״פ وزيدن ופיר׳ נשם ונשף athmen, hauchen וממנו נקרא הגרון והגרגרת: ושט Kehle) בפ״ב דשחיטת חולין (ל״ב.) שחט את הושט. ובפ׳ הרואה בגמ׳ חייב אדם לברך (ברכות ס״א.) ושט מכנים כל מיני מאכל. ובפ׳ המפלת בהלכה וחכ״א (נדה כ״ג:) ושטו אטום אמו טהורה. פי׳ כיון דאין מכנים אוכלין ומשקין אעפ״י שפניו דומין לאדם כאבן הוא ואמו טהורה. *[אחי״ה מן פי׳ עד גמירא חסר בדפ״ר בט״ס. וכנ״ה כמה פעמים ד״מ חולין כ״ח. על הושט ועל הקנה . . או ושט או קנה וכו׳ ע״ש כל הענין. חולין מ״ב. נקובת הושט, שם מ״ג. שני עורות יש לו לושט. שם ושט דאכלה ביה ופעיא ביה וכו׳. ושם: תורבץ הוושט, שם מ״ד. טפח בושט סמוך לכרס. ובירו׳ בשני וו״ן ירו׳ נזיר פ״ז דנ״ו רע״ג ניקב וושטו, ירו׳ סנהד׳ פ״ט דכ״ז. דהיא יכלה מיקם גו וושטא ומיקטלניה, קהל״ר פ׳ החכמה מן פומא לוושטא ומן וושטא להמסיסא, ועיי׳ ויק״ר פ״ג קצת בע״א. ויק״ר פ״ד הושט למזון, ולפע״ד מזה הענין גם ערך הבא אח״ז, וגזרתו מל״פ הנ״ל וככר בא זכרון השרש הזה בע׳ אוז ובע׳ אווש ע״ש ושין שמאלית הוא והראיה ממדרש תהלים כ״ב ולשוני מדבק מלקוחי שנדבק לשוני לויסיטי] —

ושט (לפע״ד מע׳ הקודם, ולפי׳ רבינו בערך פיטורי הוא תורן = בל״י ἱστός (Mastbaum בס״ג דפ׳ ואלו מגלחין (מ״ק כ״ט. ועיי׳ ברכות

---

[1]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו ובדפ״ר אבל בשדפ״ע וביבארי בתיבה אחת ועיי״ע ביברי ומ״ש. [2]) בל״צ frontail, frontal. [3]) והובא בשמי בפפלנ״צ להי׳ לעף צד 125.

ח׳ סע״א ויק״ר פ״ד ועיי״ע גב ח׳ וע׳ אסכרה) כפיטורי כפי ושט. פי׳ בע׳ פיטורי [1]).

* וַתְ (= וְאַת והאל״ף מובלעת) רק בירו׳: סנהד׳ פי״א ד״ל: ות מר הכין, ירו׳ שבועות פ״א דל״ג: ות מר משנין, ובתיבה אחת בירו׳ מכות ספ״ב דל״ב. ותמר אכן ובירו׳ שבועות פ״ו דל״ז: ותמר מביא קרבן, פי׳ כמו ואת (א)מר. — וַתְּיָיא, ותייאן במקום ואתייא, ואתייאן בהבלעת האלף עיי״ע אתא.

☞ וָתָא (מין עוף אולי מל״י ὠτίς ובל״ר otis, eine Art Trappe) תר״י והראה ואת האיה (דברים י״ד, י״ג) וותא וית אבו. *[אחי״ה כ״ה בתר״י ב׳, ובתר״י א׳ ותא, ובדפ׳ אמש׳ אי׳ בערוך הדאה וצ״ל והראה, ובתרגום תהלים ק״ד, י״ז הועתק חסידה וָתָא, ואולי נגזרה המלה מל״ע وطا הלך בפסיעות דקות וזה מדרכה של החסידה כידוע] —

וָתָן (פי׳ בל״ע وتين גיד הלב Herzader) גידי פחדו (איוב מ׳, י״ז) תרג׳ וָתָנַיָא דפחדוהי. פי׳ וותן הוא גיד בספר רפואות. *[אחי״ה בדפ״ר בט״ס ותנן דפחתוהי וכ״ה בדפ׳ פיז׳, אבל בדפ׳ ויניצ׳ ואמש׳ וכ״י ה״ב לנכון וכ״ה בתרג׳ כ״י. ובכ״י ה״ב אי׳ בס״פ רפואות וט״ס הוא ובעל הגיון שלמה במח״כ טעה לחשוב כי כונת רבינו על פ׳ מי שאוחזין בגיטין ולא היא כי כונתו שבחכמת הרפואות נקרא גיד וותן והוא ל״ע הנ״ל وتن = وتين. וכן הביא רש״י ספר רפואות בשופטים ט״ו, ט״ו. ובסר״ט לרה״ג (עוקצין ג׳, ד׳) אי׳: מצאתי בספרי רפואות. — ודע כי בכ״י ודפוסי ערוך הישנים נסדר זה הערך בסוף אות וי״ו ואנחנו נגררנו אחר דפ׳ אמש׳ כאן ובערכים הבאים] —

* וְתִבְיָיה, וְתוּבְיָא, וִיתִיבְיָא (Bithynia) עיין ערך אנייקי ח״א צד קמ״ט.
והתואר שמ״ר ירו׳ ע״ז ספ״ב דמ״ב. גבינה ותינייקי, ובמשנה ה׳ בפ״ב דע״ז בירו׳ נשתבש ותירייקי עיי״ע אנייקי בסוף הערך.

וותם (פי׳ בל״י εὐθέως תיכף alsogleich) בפרק כל היד (נדה י״ד.) נמצא על שלה וותם טמאין. ת״ר (שם:) איזהו שיעור ותם וכו׳. ס״א אותיאום וכבר פירשתיו במקומו. *[אחי״ה ר״ל בע׳ אותיאום עיי״ע בח״א צד מ״ח: ושם הבאתי שנוי נוסחאות, וגי׳ ירו׳ בנדה היותיאום, ועתה באתי להוסיף גי׳ הריטב״א לנדה א׳, א׳ ותיאום. ודע כי גי׳ כ״י ו״ו בשני ווי״ן, ובדפ״ר בט״ס ותם וצ״ל ותם כגי׳ דפ׳ ויניצ׳, אבל ר״ב שנה לנו הנוסח ו ת ש ועל כן ייחד לו מקום ב ס ו ף האות וי״ו. — ובנו״ג בנדה י״ד: וסֹת וצריך להיות ותם] —

וָתִק (= וָתִיק פי׳ בלשון ערבי وثيق חזק ואמיץ stark, fest, וכהשאילה בעל מדות טובות moralisch tüchtig) בפ״ק דברכות בגמ׳ מאימתי קורין את שמע בשחרין (ט׳: וכ״ה בדף כ״ה: כ״ו.) ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה. ובפרק י״ט של ר״ה בגמרא מתחיל בתורה (ל״ב:) ותיקין היו משלימין בתורה. (פירוש) [ב י ר ו ש ל מ י] תלמיד ותיק. — (א״ב פי׳ אותיק בלשון יוני [εὐθικός] איש בעל מדות ומעלות טובות). *[אחי״ה והנכון כי היא מלה ערבית הנ״ל וז״ל התשבי ע׳ וותק בערוך פי׳ ותיק תלמיד ותיק ותמהתי בפירושו זה כי לא חדש בו דבר וכו׳ עכ״ל ובעל הפשב״ע רוצה לתרץ בדוחק ע״ש. ואין אצלי ספק כי טעות הדפוס נמצאה כאן כמו בע׳ אפטרופוס, הדפה ועיי״ע כֵּיוָן א׳ כי מלת בירוש׳ ר״ל ב י ר ו ש ל מ י נשתבשה למלת פ י ר ו ש ובדפ״ר חסרה כלל מלת פירוש וכונת רבינו להביא עוד דוגמא מירוש׳ תלמיד ותיק והוא בירו׳ ברכו׳ פ״ב ד״ה ע״ג, ירו׳ פיאה פ״ב ד״ז. ירו׳ עירובין פ״ה דכ״ב רע״ג, ירו׳ חגיגה פ״א דע״ו ע״ד, ירו׳ סנהד׳ רפ״ד דכ״ב. שהש״ר פ׳ דודי ירד וקהל״ר פ׳ מתוקה ושם פ׳ מה שהיה, ויק״ר ר״פ כ״ב. והקבוץ ירו׳ סנהד׳ פ״י דכ״ט. תלמידים וותיקים. וירו׳ ברכות פ״א ד״ג סע״א הוותיקין היו משכימין וקורין וכו׳. והיחיד עוד בשבת ק״ה. ותיק נתתיך באומות, וכ״ה כנוי למקום ד״מ בפיוט לאל עורך דין: לותיק ועושה חסד] —

וַוּתְקָא (= וַוּתִיקָא לפע״ד מל״ע وثيقة תבשיל עשוי בשמן Mehlgericht in Oehl) בס״ג דפ׳ כל שעה (פסחים ל״ט סע״ב) א מ ר י ד ב י ר׳ ש י ל א [2]) וותיקא שרי, פי׳ העשויה מלחא ומשחא וקמחא שרי דמי פירות אין מחמיצין. *[אחי״ה הועתק מפי׳ ר״ח לפסחים רק שם איתא ותיקא כגון ש ת י ת א דעביד במשחא ובמלחא ובקמחא שרי פי׳ כי השמן מי פירות הוא ומי פירות אין

---

[1]) בכ״י ערוך חסר כל הערך הזה. [2]) כ״ה בכ״י ו״ו ובדפוס ראשון.

מחמיצין עד כאן ורש"י פי' (הובא באו"ז הלכ' פסחים סי' רל"ט) ותיקא מאכל קמח וכו', ובדי"ף גרס וותיקא ופי' קמח מבושל במים ומלח, וגי' וותיקא אי' גם בכ"י ו"ו ובדפ"ע ותיקא וכ"ה באו"ז שם וכך היא הצעת הש"ס בפסחים: אמר [צ"ל אמרי כגי' כ"י] דבי ר' שילא ותיקא שרי והתניא ותיקא אסור לא קשיא הא דעבדיה במשחא ומילחא הא דעבדיה במיא ומילחא] —

וְתַק, וִיתַּק (לדעת ר"ב פי' בל"י φθίσις = φθισική Abzehrung ואות סמ"ך נשמטה, אבל לפע"ד מל"ע موتخ ענין חולשה (schwach בס"ג דפ' המדיר את אשתו (כתובות ע"ז:) ובפ' כל היד בגמ' בי"ש אומרים צריכה שני עדים (נדה י"ז. המקיז דם ושימש הוויין לו בנים ותוקין. ובסוף רפואות דמי שאחזו (גיטין ע'.) אמר מר עוקבא האי דשתי טילא חיורא אוחזתו ויתק. פי' חלשות. — (א"ב פי' פתיקין בל"י בעל חולי הריאה אשר בשרו ירזה ונשאר יבש כעץ לפני מותו וחולי זה בא מאבות לבנים והחולי עצמו נאמר בל"י פתיקי). *[אחי"ה צ"ל פתיסיקי ואות סמ"ך נשמטה, ויותר נ"ל לגזרו מל"ע הנ"ל בלי השמטת האות ובלי השתנות פ' לאות וי"ו. ועצם הוראת המלה הערבי' הנ"ל כפי' רבינו וכן מצאתי בשט"מ לכתובות שם בזה"ל: ויתיקין חלשים ובנמוקי מורי כתיב ותיקין בעלי ראתן חלשים יותר מדאי וכו' ע"כ. ודע שבנו"ג ויתקין ובדפ"ע וְתיקין, אבל בדפ"ר ותוקין ונ"ל עיקר כי בל"ע موتخ אחת היא עם موتوخ יאם כן תתכן הכתיבה בוי"ו אחר ת"ו. ובמסכ' כלה הגירסא ותיקין, והשם ויתק כן הוא לנכון בנוסחאותנו ובדפ"ר בערוך ובשדפ"ע ותק] —

1 וָתַר (מל"ע وتر כמו יתר מל"מ sehr viel sein, im Ueberfluss sein; פיעל וִיתֵּר = וְוִיתֵּר als überflüssig halten; התפעל: יִתְוַותַּר über-flüssig angesehen werden; השם וִיתּוּר Ueber-flüssiges; התואר: וַתְּרָן (freigiebig בפ' שור שנגח את הפרה בגמ' החופר בור (ב"ק נ'.) א"ר חנינא כל האומר הקב"ה וותרן הוא יִתְוַותְּרוּן מעיו וחייו [1]. ובב"ר פס"ח (ס"ז. ועיי' ירו' ביצ' ספ"ג דס"ב: ירו' שקלי' פ"ה דמ"ח ע"ה, ירו' תעני' פ"ב דס"ה: שו"ט מזמור י', תנחומ' כי תשא סי' כ"ו אסת"ר ספ"ז ורפ"ח, ילקי' תולדות רמז קט"ו, ילקי' תהלי' רמז תרמ"ם ילקי' אסתר רמז אלף נ"ו) כשמוע עשו וגו' אמר ר' חנינא כל האומר הקב"ה וותרן הוא יתותרון מעוהי אלא מוריך רוחיה וגבי דידיה [2]. זעקה אחת הזעיק יעקב לעשו והיכן נפרע לו בשושן הבירה שנאמ' (אסתר ד', א') ויזעק זעקה גדולה [ומרה]. אפי' ויתור אסור במודר הנאה בפ"ק דמגלה בגמ' אין בין המודר הנאה מחבירו (מגיל' ח' רע"א) [3]. פי' אפי' דברי' שדרך בני אדם לותר עליהם כגון דריסת הרגל בחצרם שאם יכנס אדם ויהלך בה אין מקפידין עליו וכיוצא בו אפי' כגון זה אסור. איתמר ג' [4] אחין שחלקו ובא בעל חוב ונטל חלקו של אחד מהן רב אמר בטלה מחלוקת ושמואל אמר ויתר ורב אסי אמר נוטל רביע בקרקע ורביע במעות וכו', בפ"ק דב"ק (ט'.) ובב"ב בס"ג דפ' האומר לחברו (ב"ב ק"ז.) [5]. פי' רביע בקרקע ורביע במעות כגון שהיה עזבון מורישם קרקע שוה ת"נ דינרים כל אחד נוטל בחלקו ק"נ דינרים בא בעל חוב ונטל חלק אחד מהן נשארו לשני אחיו ש' דינרין אם יורש נוטל מאה דינר מן הקרקע ואם הוא לוקח שלא באחריות אינו נוטל כלום הוי ממון המוטל בספק נוטל נ' ואלו נ' נוטל קרקע שוה כ"ה דינרין דאמרינן דילמא יורש הוא ונוטל כ"ה דינרין במעות דאמרינן דלמא לוקח באחריות הוא ולוקח באחריות בהשלמת מעות סגי ליה וזה אליבא דרב אסי בפ' אלו הן הנחנקין המוותר על דברי נביא (סנהד' פ"ט במשנ'.) גמרא (שם סוף העמוד) כגון חבריה דמיכה. — (א"ב תרג' לא יועילו אוצרות רשע (משלי י', ב') לא מוותרין אוצרין דרשיעי). *[אחי"ה וכנ"ה בב"ב קכ"ו. בכור שנטל חלק כפשוט ויתר מאי ויתר . . ויתר באותה שדה . . ויתר בכל הנכסים כולן, ירו' שביעית פ"ב דל"ג רע"ד מוותרין ומשמטין וכ"ה בתוספ' דפ"א דשביעית. ירו' סוכ' פ"ה דנ"ה ע"ג וכי שתים רעות עשה עמי (ירמי' ב', י"ג) הא וותרה לאלף אלא וכו', ירו' חגיג' פ"א דע"ו ע"ג ויתר הקב"ה לישראל על עבודה זרה . . ועל מאסם בתורה לא ויתר. ירו' סוט' ספ"ה ד"כ ע"ד שהיה מוותר על קללתו. ירו' נדרי' רפ"ה דל"ט. התנו ביניהם על

[1]) כ"ה בדפ"ר, ובשאר דפ"ע יתותרון ובנו"ג יותרו. [2]) בב"ר אי' אלא מאריך אפיה וגבי דיליה. [3]) כ"ה בכ"י ובדפוסי' לי' מלת אפי' ואי' בנדרי' ל"ב: מ"ח: ב"ב נ"ז: [4]) בנוסחי' לי' וכתב הרשב"ם לב"ב בשני אחין מיירי ומיהו ה"ה לג', ועיי' שט"מ לב"ב שפי' כל הסוגי' אליבא דשתי גירסאות ב' אחין או ג' אחין, וגי' ג' אחין גי' ר"ח וגאונים היא. [5]) בדפ' אמש' בלי ציון של מקום מבב"ב ושם הוסיף מראה מקום קידושין בס"ג דפ' האומר לחברו ונ"ב ס"ז. וזה בא לבעל מראה המקום מחסרון ידיעת כונת רבינו שסבר כי פי' האומ' לחברו דקידושין ציין ולא היא כי אם פ' האומר לחברו בית כור וכו' דב"ב הוא.

מנת לוותר. ויק״ר רפ״י אם אין את מוותר ציבחר [צ״ל ציבחד] לית עולמך יכיל קאים. במד״ר פ״כ שלא יהא אדם מוותר על התורה, דב״ר פ״ט נוותר לו עד יום אחד. שהש״ר פ׳ כמעט נתוותרו מעיו כל אותו הלילה. והתואר: סנהד׳ ק״ב: אחאב וותרן בממונו הוה, ירו׳ סוט׳ ספ״ה ד״כ ע״ד שהיה (איוב) וותרן . . ומאן דלית הוא וותרן לית הוא כשר וכ״ה במד״ר פי״ד, י״ז וכ״ב. ירו׳ גיטי׳ פ״ד ד׳ מ״ה ע״ג אלולא דאנא וותרן. במד״ר פ״ה לימדה אותך התורה שתהא וותרן בתוך ביתך. והקבוץ ב״ר פנ״ג ביתו של אברהם אבינו וַוּתְּרָנִים היו, ולנקבה יחידה ירו׳ ע״ז רפ״א דל״ט. ע״ז וַוּתְּרָנִית היא — והרד״ק פי׳ וותרן: שוע ובחנם השיג עליו בעל התשבי בע׳ וָוֹתַר] —

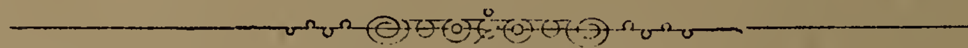
* 2 וָוֹתַר (לפע״ד מל״י πτερόω פי׳ העלות אבר והושאל להנשמה beschwingen die Seele erheben) מדר׳ פטירת משה (ביה״מ ליעללינעק ח״א קכ״ח) אוותר ואפרח כעוף הפורח בד׳ רוחות העולם.

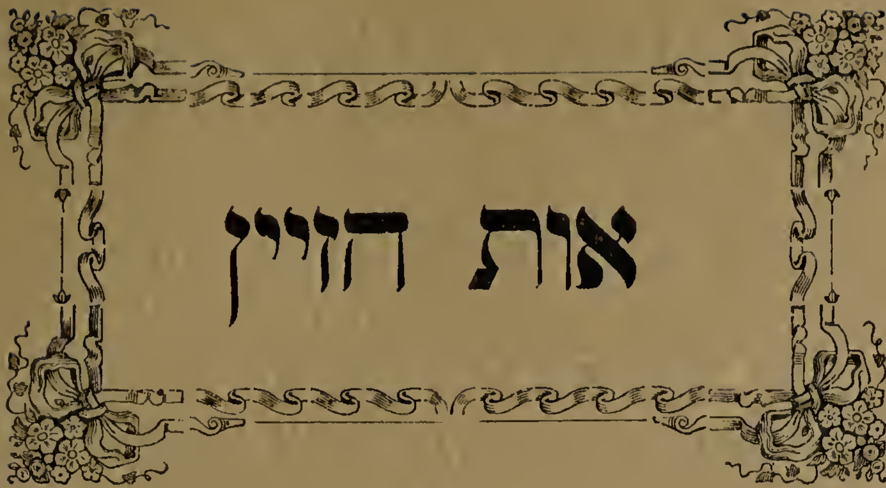
* וִיתְּרוֹן (פי׳ כמו יתרון (Ueberrest) ב״ר פרשה צ״ח דרש אל תותר (בראשי׳ מ״ט, ד׳) אל יהי לך ויתרון עון שלך.

* וַתּוּשִׁין ירו׳ שבת פי״ד די״ד: צ״ל ויתושין עיי״ע יתוש.

ערך וו נשלם. שבח לבורא עולם. וערך זיין להתחיל ולגמור, יסייעני לעורך צרור המור.

*[אחי״ה כהחרוזים האלה אי׳ בכ״י ו״ו א׳ וב׳ ול״ד ולונדון, רק בכ״י ל״ד עוד בראש החרוזים מלת סליק, ובכ״י ב״ר לא נמצאו חרוזים, ובכ״י ה״ב מצאתי בסיום הערך כזה: נשלם ערך וי״ו תהלה לאל חי׳, אתחיל ערך זיין בעוז היוצר יש מאין] —

אות הזיין

* ז' האות זיין היא מאותיות השרשיות ותומר פעמים באות סמ"ך וצדי"ק מדמיון המבטא ד"מ הנדז, הנדס, זוודא = מל"מ צֵדה, זָהר = צהר גזוזטרא = כצוצטרא, ועוד תומר על הרוב באות דלת שבל"מ או תרג' זיבורא = דבורה, זה, זו = דא, דן, זנח = דנח וכדומה.

* זְאֵב (מל"מ Wolf ובל"ס זיב; ולנקבה זְאֵבָה Wölfin) אסת"ר פ' גם ושתי: שני יתומים שנשתיירו לו זה רומוס ורומילוס נתת רשות לה לזאבה להניקן וכו'. ובילק' תהלי' ר' רמז תרנ"ב רומוס ורומילוס מתח אמן וזמנתה הזאבה שתניקם והניקם וכו', וכזאת ספרו לנו סופרים רומיים עיי' ליויאוס ריש פ"א. — זיבה במקום זאיבה עיין ערך זב.

זאזא (לפי' ראשון ענף או מל"י Ast, ὄζος והסתירו האל"ף או מל"פ ژاژه עץ היבש כמו סנה Dürrholz, Stachel) בספ"ק דשבת (כ':) רמי בר אבא אמ' זאזא. פי' ענף של אילנות כגון אילני תמרים ופרישים ודורמסקנין משברין מראש ענפיהן כשהן יבשין ומציתין בהן את האור ימתחממין בהן בימות הגשמים. מבין עפאים (תהלי' ק"ד, י"ב) תרג' מבין זאזיא. ועשה קציר כמו נטע (איוב י"ד, ט') תרג' ויעבד זאזא היך נציב [1]). וי"א גוזא [2]) יבישתא דרומנא וי"א עץ ששמו רידא [3]). וי"א שגדל סביב האילן כמו שערות. *[אחי"ה ונראה שכן פי' רש"י שלועז זאזא: מולש"א בלעז והוא בל"צ mousse פי' שערות סביב האילן בלא"ש Moos ועל המלה האשכנזי' הזאת כיון בעל עה"ק במ"ש: מיזא בל"א. ועל פי פי' זה נוכל לגזור זאזא מלש' ערבי سيساء שער ארוך בצואר הסוס או מל"ע زيزاء, زازية נוצות. ובענין פי' ראשון נוכל לומר ג"כ כי זאזא הוא ל"ע ذاذى צומח אשר ענפיו ארוכים הם. ובכ"י ג"ג אי' עץ שקורין זיזא ואולי הוא לאי"ט zazza פי' שער ארוך ונקרא כן צומח אחד שציצי פרחיו דומין לשערות אדם] —

* זאטוט עיי"ע זטוטי, זעטוט.

☜ זַאר (פי' בל"ע زار חלף עבר vor- weg- übergehen) תרג' ולא עדה עליו שחל (איוב כ"ח, ח') ולא זיאר עלוהי ליתא. *[אחי"ה וכה"ג במתורגמן ובנו"ג ולא דָר] —

זָב (מל"מ זוב ופי' כמו בל"ע ذوب = בל"א דָאַב ענין נזילה והטפת טיפין fliessen והשם זִיבָה = זוב Blutfluss) בר"ג דפ' השוחט אחד בעוף (חולין כ"ז.) רב יימר אמר קרא (דברי' י"ב, כ"א) וזבחת ממקום שזב חתיהו [4]) ומפרש (שם) זב ע"י חיתוי בענין כלומ' מן הצואר בסימנין יזוב הדם. במנחו' בר"ג דפ' ר"י (ס"ד סע"ב) הנהו תלת נשים דאתיין ג' קינים חדא אמרה לזיבתי וחדא אמרה לימתי וחדא אמרה לעינתי [5]) ומפרש בירו' בשקלים בפ' אלו הן הממונין בגמ' פתחיה (ירו' שקלי' רפ"ה דמ"ח ע"ד) זו שאמרה לְיַמָּתִי סברין מימר [7]) שופעת דם כים והיינו זבה ודינה אחד לחטאת ואחד לעולה אמר להון מרדכי [7]) בימא אסתכנת ונדרה עולות, זו שאמרה לעינתי סברין מימר שופעת דם כמעיין דהיינו זבה אמר לון בְעַיינא [8]) אסתכנת ושתיהן עולות, וזו שאמרת לזיבתי סברין מימר זבה ממש אמר לון זאב בא

---

1) בתרגי אי' ניצבא. 2) כ"ה בכ"י וי"ה ובדפ"ע גזותא. 3) בכ"י וי"ו א' וב"ר רירה, בכ"י וי"ו ב' ודפ"ר דירא. 4) עיי"ע התא ומ"ש. 5) במנחו' לעונתי וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י שם ובדפ"ר אבל בירו' שקלי' כגי' רבינו. 6) כ"ה בכ"י ובדפ"ר ובירו' שקלי'. 7) כ"ה לנכון בכ"י וי"ה, ובדפ"ע בט"ס רב מרדכי ועיי' עוד מ"ש בעי' גגות. 8) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בירו'.

לטרוף את בנה ונדרה וכו' [1]). זב מטמא בשלש ראיות ביום אחד ובשלש ראיות בשלשה ימים זבה אינה מטמאה בג' ראיות ביום א' אלא בג' ראיות לשלשה ימים כמפורש בפ' כיצד הרגל בגמ' מועד שהעידו בו ג' ימים (ב"ק כ"ד רע"א). בפרק בנות כותים בגמרא דם הטהורה (נדה ל"ה רע"ב) זוב דומה למי בצק של שעורים, זוב בא מבשר המת, שכבת זרע בא מבשר החי, זוב דיהה ודומה ללובן ביצה מוזרת שכבת זרע קשורה ודומה ללובן ביצה שאינה מוזרת. *[אחי"ה וכנ"ה במגיל' פ"א מ"ז אין בין זב הרואה שתי ראיות לרואה שלש אלא קרבן, כריתו' ח' רע"א זב שראה ג' ראיות, ושם זב בעל ג' ראיות וכו' ע"ש, זבים פ"א מ"א הרואה ראיה אחת של זוב וכו', ושם בי"ש אומ' זב גמור, ושם עד סוף כל מסכת זבים הרבה פעמים ואין צורך להעתיקם. נזיר פ"ט מ"ד בשבעה דרכים בודקין את הזב. לנקבה זבה שבת י"א. והקבוץ ברכו' כ"ב: הזבין. השם שבת ק"י: קום מזובך, ירו' מעש' שני ספ"ב דנ"ג ע"ד טומאת זיבה, ירו' סנה' ר"פ י"א ד"ל. דם נידה דם זיבה, והקבוץ כריתו' ח'. ה' זִיבוֹת ספק. — מנחו' ס"ד סע"ב ב ז ו ב סיכנה ט"ס וצ"ל בזיבה כנראה מירו' שקלי' הנ"ל. ועוד השם זָבוּת, זִיבוּת ויק"ר פי"ח לוקה בזבות ובצרעת, ושם בזיבות ובצרעת] —

ז"ב (ר"ת מן זֹמן ומן בֹמה) בזבחים פי' כל הזבחים שקבל בגמ' [סמוך] כיצד קרוב המתיר [2]) כמצותו (זבחי' כ"ח רע"ב) מסתברא בנותר הוה ליה לאוקומי בכרת לאגמורי עון עון לחוץ לזמנו דדמי ליה בזב. פי' האי זב סימן הוא ז' זמן, ב' במה דנותר פסולו בזמן וחוץ לזמנו פסולו בזמן לאפוקי חוץ למקומו שאין פסולו בזמן אלא פסול מקום הוא נותר פסול בבמה וחוץ למקומו פסולו בבמה אבל יוצא כשר בבמה דהיינו חוץ למקומו דהכי אמרינן בפרק אחרון (קי"ג.) אדרבה חוץ למקומו הוה ליה לאוקומי בכרת לאגמורי עון עון לחוץ לזמנו דדמי ליה במקד"ש. פי' האי מקדש סימן הוא מ' מֹחשבה, ק' קֹצת, ד' דֹם, ש' שֹלישי. לישנא אחרינא שלמים חוץ לזמנו וחוץ למקומו ישנו במחשבה אבל נותר אינו במחשבה קצת אפי' לא חשב חוץ לזמנו וחוץ למקומו אלא במקצת נפסל כל הזבח כדתנן במשנתינו (כ"ז:) השוחט את הזבח לזרוק דמו לחוץ וכו', אבל נותר מה שהותיר נפסל ואינו צריך להביא קרבן אחר דם חוץ לזמנו וחוץ למקומו ישנו לפני זריקת דמים אבל נותר מה שהותיר נפסל אינו לפני זריקת דמים. והני תלת מצאנו בבריתא דתניא (בתוספתא דמסכת קרבנות פ"ה) חומר בפיגול שאין בנותר שהפיגול נוהג במחשבה ונוהג לפני זריקת דמים ואם נתפגל קצת הזבח נתפגל כולו מה שאין כן בנותר וחוץ לזמנו וחוץ למקומו שניהן פיגול [3]) חוץ לזמנו פיגול שיש בו כרת חוץ למקומו פיגול שאין בו כרת, שלישי חוץ לזמנו וחוץ למקומו שלישי באכילתן אם האכל יאכל וגו' (ויקר' ז', י"ח) אחד בצו את אהרן (שם) ואחד בקדושים תהיו (שם י"ט, ז') אבל נותר אין כתוב בו שלישי אלא בשריפתו. ל"א שלמים חוץ לזמנו וחוץ למקומו אינו מפורש אלא בשלמים ואלו נותר נמי מפורש בפסח. יש ספרים שכתוב בהן מסתברא בנותר הוה ליה לאוקומי וכו', דדמי ליה במקדש ומפרש מקדש ממש ומסקי הכי אדרבה חוץ למקומו וכו' דדמי ליה במחשבה וזב דלקמן בתרוצא דאיפוך אנא זב ממש ומפר' הכי [4]) דכי זב וזבה שהן בחזקת טהרה כשפסקו לראות כיון שחזרו ודאי סתרי מה שלפניהן כך נותר הוה בחזקת היתר דהא קרב המתיר [5]) כמצותו וכשיגיע יום שלישי נפסל חוץ לזמנו נמי בחזקת היתר שהרי בזמנו קרב המתיר כמצותו דאין נפסל אלא במחשבה דחוץ לזמנו לאפוקי חוץ למקומו דלא קרב המתיר כמצותו שהרי חשב עליו חוץ למקדש, וראיה לדבר מהא דאמרינן לקמן (שם כ"ט.) אחר שהוכשר [6]) יחזור ויפסל א"ל ר"ע הן מצינו בזב וזבה וכו'. לשון הראשון עיקר [7]). — (א"ב בעל הערוך גורס מותיר כלומ' מניח נותר והן שיריים למזבח או לכהנים ובשעה שהמותיר נקרב חשבינן זמן לנותר להפסל אבל כנוסחאות שלנו גרסינן מתיר וכן דעת המפרשים כלומ' היתרו השיריים להקרב או להאכל שעד כאן היו אסורים). *[אחי"ה ג"י מוטעת נזדמנה לו לר"ב וגם נעלם מעיניו כי גם בע' פגל גורס רבינו קרב המתיר ושם לא העיר ר"ב מאומה, וכל דברי

---

1) במנהו' בכמה שנויים ובקצור, ובירו' הסדר כן הוא: זו שאמרה לעינתי . . זו שאמרה ליכותי . . זו שאמרה לזיבתי, לפי' זיבתי בה הזאב וכו', הוצרכנו לומ' כי האל"ף נסתרה במלת זִיבָתִי תחת זְאֵבָתִי עיי"ע זאב. 2) כ"ה לנכון בדפ"ר ובשדפ"ע בט"ס המותיר. 3) בדפ"ר פסול. 4) כ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע התם. 5) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס המותיר. 6) בנו"ג שהוא כשר. 7) וכפי' הראשון מפורש ברש"י ע"ש, וממה שכתב בדף כ"ח: ה"ג מסתברא וכו', משמע שלפניו היתה גם ג"י אחרת שהביא רבינו.

ר״ב בכאן דברי חלומות הן. — ודע כי כל הערך הארוך הזה חסר בכתבי יד אשר ת״י, ובדפ״ר פיז׳ ויניצ׳ נסדר אחר ע׳ זבח] —

* זָב (ט״ס) ירו׳ תעני׳ פ״א דס״ד סע״ב וזבית ערסי ופי׳ המפרש מכרתי מטתי וא״כ צ״ל וזבנית ערסי.

* זְבוּב (מל״מ וכן בלש׳ ערבי ذُبَاب בל״ס דִּבָבָא (Schmeissfliege, Bremse שבת קכ״א: זבוב שבארץ מצרים, אבות פ״ה מ״ה ולא נראה זבוב בבית המטבחים, גיטין צ׳, יש לך אדם שזבוב נופל לתוך כוסו וזורקו ואינו שותהו וכו׳, עיי״ע בן סטדא, ירו סוט׳ פ״א די״ז, יש לך אדם שפורח זבוב ע״ג כוסו והוא נוטלו ושופכו וכו׳, וכן בתוספת׳ סוט׳ פ״ה ובמדב״ר פ״ט, והקבוץ ירושלמי שבת ר״פ י״ד די״ד: זבובין, כתובו׳ ע״ז: זבובין של בעלי ראתן, ילק׳ שמואל א׳ רמז פ״ו בשם תו״כ מפני אתם אוכלים שיירי מנחה ומניחין את הקומץ לזבובים וכו׳. — ירו׳ תרומו׳ פ״ח דמ״ה: שקץ שבזיזין ובזבוזין וצ״ל ובזבובין.

* זְבוּד (שם מקום) ב״ר פצ״ח זבוד דגלילא עיי׳ נייבויער 295.

זבזגי (Frösche, Kröten עיי׳ בפנים) בפ׳ דם הנדה בגמ׳ השרץ והנבלה (נדה נ״ו.) אמר רבא הני זבזגי דמחוזא כי שלדן קיימת טמאים. פי׳ שרצים יבשים. — (א״ב בנוסחאות דידן כתוב זבובי). *[אחי״ה ואולי ט״ס הוא דבנו״ג זבוגי יפירש״י פרוי״ט . . והוא צב ויש שקורין אותו בלע״ז בו״ט, ובויקר׳ י״א כ״ט הביא הלעז פויי״ט וצ״ל פרוט והוא בלא״ש Frosch וברש״י כ״י פרויי״ט עיי׳ הרמבמ״ן שם ופי׳ והיא מלה נושנת בלשון ההוא ע״כ ובל״ר אמצעי׳ bruscus, והלעז בו״ט הוא לאי״ט botta קרעטע וחזקוני הביא הלעז מנדה קראפאו״ט והוא בל״צ crapaud = קרעטע עיי׳ רש״י בהוצאת הח׳ בערלינער צד ק״א ולפי פי׳ זה נ״ל לגזור זבזוג מל״פ بزغ = وزغ ובל׳ צינד vazagha פי׳ צפרדע וצב (קרעטע) וזיין הראשון טעות ומיותר הוא ועיי׳ בע׳ הבא אח״ז, או י״ל עיקר הגי׳ זבוגא בהיפך האותיות בזוגא] —

זבזגי (לדעת רבינו קן Nest ועיי׳ מ״ש בפנים) בס״ג דפ׳ אלו מגלחין (מ״ק כ״ח.) אחאנא תגרי אזבזגי מיבדקי. פי׳ אחינו סוחרים שעל קיניהן נבדקין כלום׳ במקום סחורתם נבדקין הנאמנין הן אם לאו כמו שאמרו בגמרא [דפרק הדר] [1] (עירובי׳ ס״ה רע״ב) בשלשה דברים אדם ניכר בכוסו בכיסו ובכעסו. *[אחי״ה הח׳ בוקסט׳ הפליא לטעות לפרש דברי רבינו קיניהן מלשון קינה ויללה ואחריו הלך רמ״ל להעתיק טרויער, קלאגע, וכבר השיג עליו הג׳ שי״ר בתר״ן צד ס״ד. ובעל המשביר תקן בדברי רבינו על קניניהם הם נבדקין וכן הגיה ברש״י אזבזגי קיניה וצ״ל קנינים, ובאמת בע״י הגי׳ דאזביני מבדקו, אבל בכל זאת לבי נוקף להגיה ככה ויותר נ״ל לפרש זבזגי מל״פ باجگاه = באזגי פי׳ מקום אשר שם משלמין המכס Mauthhaus עיי״ע בבה בזבנא, בזיוני והזיין הראשון מיותר ובדפ״ר הגי׳ אזבזאגי ויותר טוב להגיה אזבאזגי כדי להשותו לכתיבת מלה פרסי׳ הנ״ל, ובכ״י ו״ו אי׳ אזבוגי ונראה שט״ס הוא. ושעור המאמר הסוחרים נבדקו בבית המכס לדעת האם היה משא ומתן שלהם באמונה, ומשל זה דומה בעצם ראשונה למשל שהובא בשבת ל״ב. עיי״ע בב] —

* זבוזין ט״ס עיי״ע זבוב.

זֶבַח (מל״מ Schlachtopfer) בחטאת העוף בפ״ב דמעילה (ט׳.) זבחי שלמי צבור. פי׳ אותם המביאין בעצרת כדכתיב באמור אל הכהנים (ויקר׳ כ״ג, י״ט) ושני כבשים בני שנה לזבח השלמים. *[אחי״ה והפעל שמ״ר פמ״א, ויק״ר רפ״י נתיירא מהַזָּבוּחַ לפניו, בפיעל סנהד׳ ס״ב. ושם: זיבח וקיטר, ושם ס׳: המזבח . . והמקטר. והנפעל זבחי׳ מ״ו: הזבח נזבח, ושם פ״א מ״א הזבחים שנזבחו וירו׳ סנהד׳ פ״י דכ״ט רע״ג אספו לי חסידי וגו׳ (תהלי׳ נ׳, ה׳) חסידי שעשו עמי חסד כורתי בריתי שנכרתו על ידי עלי זבח שעילו אותי ונזבחו על שמי — ושם המופשט זִיבּוּחַ (סנהד׳ מ׳: ס״ה.), זְבִיחָה סנהד׳ ס׳: חולין ל״א: ירו׳ שבת פ״ז ד״ט ע״ג, ירו׳ נזיר רפ״ו דנ״ד ע״ג] —

* זְבִיד, זְבִידָא, זְבִידָה, זַבְדִּי, זְבַדְיָה שמות אמוראים עיי׳ ברכו׳ ל״ח. מ״ו: ר׳ זביד וכ״ה בירו׳ שבת פ״א ד״ג: אבל שם נשמט הקו וצ״ל ר׳ זבידא דשם זביד דבבלי לי׳ בירו׳ עיי׳ מבוא הירו׳ למהרז״ף ע״ו ושם תמצא הציונים לאמוראי דא״י הנ״ל.

---

[1]) וכן הובא בע׳ בס ו׳ וכצ״ל כאן.

זְבַל (מל״ע زبل וכן בל״ס Düngen והשם זֶבֶל פי׳ דומן Mist) בפ׳ במה טומנין (שבת פ״ד, מ״א) לא בזבל . . ולא בחול. ובפ׳ המוציא יין (שם פ׳: זבל וחול דק כדי לזַבֵּל קלח של כרוב. ובכל קרבנות פ״ח במנחות (פ״ה רע״א) אין מביאין [1] לא מבית הזבלים ולא מבית השלחין. ובפ״ב בשביעית (מ״ב) מזבלין [2] מייבלין מעדרין מפרקין מאבקין מעשנין [3]. מקרסמין מזרדין ומפסלין (שביעי׳ שם מ״ג). מזהמין . . וכורכין . . וקוטמין ומסקלין (שם מ״ד [4]). פי׳ מזבלין ומעדרין במקשאות: משליכין זבל בשדה או בעיקר האילן, מעדרין: חופרין [5]. מייבלין ירושלמי (שביעי׳ רפ״ב דל״ג רע״ד) מעבירין את היבלת, כלומ׳ אם יש לאילן יבלת יסירה ממנו וירפא. ירוש׳ (שם) מפרקין: בעלים כלומ׳ משברין העלים היבשים. ירושל׳ (שם) מאבקין: עושה לה אבק, כלומ׳ משליכין אבק על עיקר האילן. ירוש׳ (שם) מעשנין: מ ת נ נ י ן [6]. לה כלומ׳ עושין עשן תחת האילן שימותו התולעים [7]). מסקלין: מסירין האבנים מלשון (ישעי׳ ס״ב י׳) סקלו מאבן. מקרסמין כמו מכרסמין שחותך הענפים שיבשו. מזרדין כורתין הפרחים העולים בשרש האילן. מפסלין שנוטל הפסולת. וי״א מזרדין שחותך קצת מן הענפים הלחים ומניח מקצת. מפסלין שנוטלין מן הכל כדי שתתעבה הקורה מלשון (שמות ל״ד, ד׳) ויפסול שני לוחות אבנים [8]). מזהמין נותנין זבל ומים בעיקרין. כורכין מלשון (אסתר ח׳, ט״ו) ותכריך בוץ וארגמן. קוטמין תרג׳ (בראשי׳ י״ח, כ״ז) אפר: קטם. וי״א שובר הראשים כמו (סוכ׳ ל״ב: ל״ג.) נקטם ראשו. סכין את הפגין (שביעי׳ שם מ״ה) פי׳ שלא נתבשלו סכין אותן שמן ומיד מתבשלין, ובע״ז בפ׳ ר׳ ישמעאל (נ׳:) התם פטומי פירא [ואסור] [9]). — בפ״ק דברכו׳ בסוף הלכה וחכ״א עד חצות (ברכו׳ ח׳.) עד זבילא [10]) בתריתא שלמא. ובר״ג דפ׳ המקבל שדה (ב״מ ק״ג:) אמר רב יוסף דוולא מרא וזבילא וזרנוקא דבעל הבית [11]). פי׳ פלא [12]) בלעז הנושאת הזבל ומשליכין על המת. — (א״ב תרג׳ כדומן על פני השדה (מ״ב ט׳, ל״ז) כזבל מבדר על חקלא). *[אחי״ה והרבה בש״ס בפיעל שביעי׳ פ״ד מ״י, ירו׳ שביעי׳ ספ״ג דל״ד ע״ד דרך המזבלין, ב״מ קי״ח: המזבל. פסחי׳ כ״ב. נמכרין לגננין לזַבֵּל, כתובו׳ י׳: מטר משקה מרוה ומזבל, ירו׳ שביעי׳ רפ״ב דל״ג רע״ד מותר לזַבֵּל. ירו׳ שם פ״ג דל״ד ע״ג נמצא מזבל את אותו מקום, ירו׳ שבת פ״ז ד״ט סע״ד המעדר המזבל וכו׳, ירו׳ מ״ק פ״א ד״פ: ולא כבר הוא מזוּבָל, ב״ר ספע״ב ופפ״ב מזבלה ומעדרה. — ובהשאילה ענין קיטור וזיבוח הוא בל׳ גנאי. ע״ז י״ח: מפני שמזבלין שם זיבול לע״ז ופירש״י מזבלין לשון יזבלני ענין חנייה של חיבור ואסיפה והתוספו׳ שם פירשו מזבלין מזבחים ולשון גנאי נקט וכן משמע בירו׳ פרק הרואה (ירו׳ ברכו׳ פ״ט די״ג:) ראה מקום שמזבלין שם לע״ז אומ׳ זובח לאלהים יחרם עכ״ל וכ״ה בתוספת׳ ע״ז פ״ב בזמן שמזבלין. ומזה הענין השם בפסיקת׳ רבתי פ״ו יום זיבול נילום היה והכל יצאו לזיבול נילוס וריש שהש״ר יום ניבול וזיבול היה ובב״ר פפ״ז אי׳ רק יום ניבול נילוס וכן הגי׳ בע׳ נבל אחרון ע״ש. ולשיטת רש״י נוכל לגזור המלה מל״ע زبل ענין אסיפה וקביצה למקום אחד אבל דעת התוס׳ נ״ל יותר. ולדעת ר״פ סמאלענסקין פי׳ מזבלין וכו׳ מכנסין זבל ומוכרים אותו והכסף מוקדש לעכו״ם — ובנפעל ריש שהש״ר אנחנו לא נזבלים ולא נתבנים. ע״ז מ״ט. שדה שנזדבלה בזבל ע״ז, ושם בסוף העמוד האי גינתא דאִזְדַּבַּל בזבלה דע״ז. — והשם זֶבֶל והקבוץ זְבָלִים שביעי׳ פ״ג מ״א, מאימתי מוציאין זבלים; ב״ר פל״א תחתיים (בראשי׳ ו׳, ט״ז) לזבלים (בסנהדי׳ ק״ח: אי׳ לזבל) ושם: העליונים לזבל. וממנו הכלי שמשליכין בו הזבל: זבילא עיי׳ לעיל וכן בתעני׳ כ״א: שייל מרא וזבילא לקבורה] — **זְבִיל** (לדעת רבינו נרתיק Futteral ולפע״ד מל״ס ומל״ע زبيل סל וכפיפה Korb) בר״ג דפ׳ בני העיר (מגילה כ״ו:) הני זבילי דחומשי. פי׳ עושין סביב הספר מסגרת של עור לשמור הספר ענין

1) בדפו״ו אי׳ עוד בט״ס השלמים אבל בדפ״ר ודפא״מ לי׳. 2) צ״ל מזבלין ומעדרין במקשאות . . מיבלין וכ״ה לפנינו וכן מוכח מציון בסמוך בערוך. 3) לפנינו כ״ה הסדר: מזבלין ומעדרין . . מיבלין מפרקין וכו׳ ובכ״י מ׳ ובירו׳ בט״ס תחת מיבלין: מזבלין, ומפי׳ הירו׳ הנזכר בערוך הטעות נראה לעינים הוא ובספרא ריש פ׳ בהר ומנין שאין מזבלין ואין מפרקים כתב הראב״ד: ס״א מיבלין ותרווייהו אינהו אין מזבלין למקשאות . . אין מיבלין באילן וכו׳ ע״כ וגם ג״י הילק׳ ריש פ׳ בהר מנין שאין מזבלין ואין מפרקין, יהחי׳ ווייס הביא בשם הילק׳ אין מיבלין וכו׳ ולא דק. 4) ודבור מסקלין אי׳ בנוסחאותנו במ״ג שם. 5) וכ״ה מפורש בפי״מ להרמב״ם. 6) כ״ה לנכון ובירו׳ בט״ס מתנינן ובפי׳ הראב״ד בט״ס מתעין וצ״ל מ ת נ נ י ן ולא כמו ששגה החי׳ ווייס בהגהתו צ״ל ב ע ל י ן. 7) וכן מפורש בפי״מ להרמב״ם והר״ש. 8) ושני פירושים הללו הובאו בר״ש בלי זכרון הערוך. 9) הפי׳ הזה נעתק מפי׳ ר״ח כ״י לע״ז (בקובץ כ״י אנגייליקי׳ דף ל״ב:) ור״ש הביא עוד פי׳ אחר ע״ש. 10) כ״ה לנכון גם בכ״י ש״ס עיי׳ ד״ס ברכו׳ צד 384 ובנו״ג ובכ״י מ׳ זיבולא. 11) בנו״ג הסדר כמו שהובא בע׳ זרנק ע״ש. 12) Spaten, Schaufel, pala.

מדור הוא כמו (בראשי' ל' כ') יזבלני אישי. *[אחי"ה ובגוף הענין פירש"י כמו כן: כמין דלוסקמי. והאמת כי היא מלה ערבי' הנ"ל ולפע"ד מזה הטעם גם מ ז ב ל י של שעם. פי' מחצלת בסוכ' כ': כה"ג בכ"י מ' ב' וברש"י שם אבל בנו"ג מרזובלי עיי"ע מזבלי וע' חצל[ת]. — ולפע"ד במלה ערבית זו לועז הרמב"ם חותל בכלי' פ' ט"ז מ"ה עיי"ע חתל] —

* זְבוּל (מל"מ ענין דירה וכנוי להיכל ולאחד משבעה רקיעי' ((Gottes) Wohnung, Tempel) ר"ה י"ז. ירו' ברכו' פ"ט דף י"ג: רות"ר פ' קטן וגדול: שפשטו ידיהן בזבול — חגיג' י"ב: ילק' מ"א רמז קפ"ט זבול שבו ירושלים וביהמ"ק ומזבח בנוי ומיכאל שר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן ובילק' יחזק' רמז של"ט אי' עוד כל יום וכ"ה באה"ת ובע"י, ושם הוסיף עוד ומה מקריב וכי תעלה על דעתך שיש לשם פרים וכבשים אלא מהו מקריב נ ש מ ת ן של צ ד י ק י ם עיי' תוספות מנחו' ק"י: ד"ה ומיכאל והמושג הזה בא למדרש מרמיוני הפרסיים כמו שהוכחתי בספרי על המלאכים והשדים צד כ"ז ע"ש ועוד עיי' מ"ש במאמרי במ"ע דמ"ג חכ"א 568 .562.

* זַבְלִיגָא עיי"ע זמבליגא.

זַבְלְגָן (לפע"ד הורכב מל"ע زبالة פי' לכלוך Schmutz ומל"ע غينة ובל"פ چرک טְרִיָה Eiter) בפ' הקורא את המגלה עומד בגמ' כהן שיש בידיו מומין (מגיל' כ"ד:) אמר רב הונא זבלגן לא ישא את כפיו. ובר"ג דפ' מומין אלו (בכורו' מ"ג:) א"ר יוחנן הקרחנין והננסין והזבלגנין פסולין, פי' "מי שיש לו לפלוף בעינו, איכא דאמרי שיורד רירו". *[אחי"ה הועתק אות באות מפי' רגמ"ה (בקובץ כ"י אנגייליק' בכורות צד ק"ז:) ולפע"ד שני פירושים הללו נכללו בהרכבת המלה הערבית הנ"ל כי פי' ראשון מדייק סוף התיבה גן = גינה והוא טריה ולפלוף שבעין Eiterauge והפי' השני סומך על ראש המלה זבל שהוא בל"ע לכלוך וריר וטיט היוצא ועה"ק שנ"ב פי' פלעצאויג בל"א והוא Fliessauge או צ"ל פלעראויג והוא Plärrauge כלומ' עינים זולגות דמעות וכן פי' רש"י בבכורו' זבלגנין: שעיניהם ז ב ו ת ו ז ו ל ג ו ת מים ע"כ, ולפי' זה הורכב מן זב ומן זלג וכן פי' הח' לעווי מדעת עצמו ולפי ביאורנו לא הוצרכנו לזה, ומי שגזר המלה מל"י (כמו בעל כ"כ והמשביר) אינם אלא טועים] —

זֶבֶן (פי' בל"ע ופ' אבר המוליד ذنب das männliche Glied) בפ' אלו מומין (בכורות ל"ט:) נפגם הזובן והעריה של נקבה, פי' האבר שיזוב ממנו, ועוד בל' ישמעאל קורין זובן [1] לאבר. *[אחי"ה והאחרון עיקר כי כ"ה בל"ע, ורש"י פי' זובן הוא הנרתק שהכים (וגי' הב"ח שהגיד וכ"ה ברע"ב) חבוי בו וכן, פי' רגמ"ה (כ"י אנגייליק' דף ק"ג:) וז"ל הזובן היינו אותו הכיס שהגיד מונח בו ע"כ, וכן משמע קצת מפי' הגמ' שם: כיס ולא זכרות וכן בתוספתא בכורות פ"ד איזהו זובן כיס ולא זכר עיי"ע כס ו'. והרמב"ם בפיה"מ כתב זובן הוא העור התלוי בזכרות הבהמה שהגיד מתקשה משם ע"כ, ורמ"ל הוסיף לדברי רבינו בלי היכר: באותיות הפוכות זנב!] —

זְבַן (פי' בל"ס ובל"ע زبن קנה ומכר kaufen, verkaufen, והשם זְבִינָא פי' סחורה הנקנית והנמכרת) בס"ג דפ' ארבעה נדרים (ל"א סע"א) [2] בזבינא דרמי על אפיה, פי' סחורה שאינה עוברת אלא ע"י הדחק [3]. בר"ג דפ' חזקת הבתים (ב"ב ל':) אמר רבא עביד איניש דזבין דיניה, פי' יקנה המריבות כלו' אעפ"י שהוא שלו אינו מוציאה מידו אלא במריבות ודינים אקנה אותם [הדינין והמריבות] באלו המעות. *[אחי"ה זה הפי' שייך לר"ח כדמוכח מפירוש הרשב"ם ומשם השלמנו שתי תיבות במסגר. והפי' הראשון בפירשב"ם אדם תם שאינו רוצה להתקוטט וכו', שייך לרגמ"ה כי כן מצאתי בכ"י רגמ"ה לב"ב. והפעל זבן אי' כבר בדניאל ב', ח' והרבה אצל רז"ל, שבת ק"מ: דזבין ירקא ליזבין אריכא. ושם דזבין אומצא ליזבין אונקא וכו' ועיי"ע ענק. יבמות ס"ג. זבין ולא תיזול עיי"ע דל האחרון ב"ב שם: זבנה ניהלי . . איזבון דינאי. ושם שטרא דזבני ליה מיניה. ושם נ'. היכא דזבינו תרווייהו . . זבנה איהי לדידיה זבינה זביני. ושם סע"ב אנא זבינתה מינך כי א"ל נמי את זבינתה ליה וזבנה ניהלי מהימן. ב פ ע ל מגיל' כ"ו: האי בי כנישתא חלופה וזבונה שרי וכו'. פסחי' קי"ג. כל מילי זבין ותיחרט בר מחמרא זבין ולא תיחרט. ושם זבינך זבין. קידושי' נ"ט. זבוני לא מזבנא לה וכו'. ב"מ מ': זבון וזבין תגרא איקרי. ושם

---

1) בכ"י ו"ו אי' כן. 2) בדפי"ר דפ' ד' נדרים ובשדפ"ע בט"ס דפ"ד. 3) ובשט"מ מפורש בזבינא דרמי על אפיה שמקופלת ומונחת בקרן זווית שאין לה תובעין א"נ כאלו עומדת על פניו כ"כ הוא קץ בה. הריי"ץ.

זבנית קנית . . זבין אובד. ב"ב מ"ז סע"ב כל דמזבין איניש אי לאו דאנים לא הוה מזבין ואפי' הכי זביניה זביני. ב"ר ס"פ פ"ו עבדא זבין וכר אמתא מזבין, וכן בקהל"ר פסוק ראיתי. אתפעל בל"ס אֶזְדַּבַּן: ב"מ מ': הוה מזדבן לי, גיטין נ"ו. אדאזל אזדבן, קידושין ס"ט. אזדבן בעבד עברי, קהל"ר פ' ראיתי מזדבן לתרויהון. והשֵם זבינא, זבינתא עיי' לעיל וכן ב"מ נ"א. עד דמתרמי ליה זבינתא כזבינתיה, ושם קים ליה בזבינתיה, וְשם מידע ידע זבינתיה כמה שויא . . והאי דזבנה הכי משום דאיתרמיא ליה זבינתא אחריתי. ירו' קידושין רפ"ג דס"ג ע"ג ר' זעירא מיקל להון דחמי להבריה זבין זבינא ומעלי ליה עילוי. ירו' ע"ז פ"ב דמ"א. זבינתא אתקלקלת. פסיקתא רבתי פכ"א הא זבינא והא מזבנא. והקבוץ ברות"ר פ' קטן: זבן זבינין, ושם אילין זְבִינָתָא. — והסוחר נקרא בל"ס זָבוּנָא ובלשון ערבי زبون וכ"ה בירו' כלאים רפ"ב דכ"ז ע"ג מה דהוה זבונה חמי הוה זבן. ירו' קידושין פ"ב דס"ד קרן זבונה ואזל ליה. — והרבה בתרגום עיי' עמת"ר ללעווי] —

זְבוּרָא (פי' בל"ע زنبور בל"מ דבורה Biene, Wespe) בר"ג דחגיגה (ה' סע"א ובמד"ר פ"י) מאי רעות [רבות] וצרות (דברים ל"א, י"ז) אמר רב רעות שנעשו צרות זו לזו כגון זיבורא ועקרבא. פי' כגון שעקצוהו זיבורא ועקרב ביחד לעקיצת עקרב יועיל חמימי ולעקיצת זיבורא יועיל קרירי וחילופא סכנתא נמצא המועיל לאחד מזיק לאחר לכן הן צרות זו לזו כמפורש בפרק אין מעמידין בגמרא מתרפאין מהן (ע"ז כ"ח סע"ב). *[אחי"ה וכן פירשו התוספו' וד"ה זיבורא ברש"י שייך לתוספ' עיי' הגרי"ב שם ובאמת בכ"י רש"י אחר הדבור זיבורא אי' אות ת' והוא ר"ת תוספות עיי' ד"ס לחגיגה צד ו': הערה י'. וכן פי' ר"ח לע"ז (בקובץ כ"י אנגייליקא דף י"ז:) וז"ל מי שעקצו עקרב ראוי להאכילו דברים חמים ומי שהכתו זיבורא ראוי להאכילו דברים קרים וחילופה סכנה ע"כ. ועיי' תשוב' גאונים קדמונים דפוס בערלין צד מ"ב. — וכנ"ה כתובות נ'. האי בר שתא דטריק ליה זיבורא ביומא דמשלם שתא לא חיי, וגי' רבינו בע' טרק ב': זיבוריתא. גיטין ע' רע"א ע"ז י"ב: האי מאן דבלע זיבורא מחייא לא חיי. כריתות ג' סע"ב סנהד' ס"ה סע"א זיבורא ועקרבא. שבת ק"ט: עיי"ע ברזינא. שו"ט סוף מזמור א' אומרים לזיבורא לא מדובשך ולא מעוקצך, ובמקומות אחרים אי' אומרים לצירעא עיי"ע. והקבוץ סנהד' ק"ט: אתי זִיבוּרֵי ואכלוה. ולנקבה ע"ז י"ז: אתיא זיבוריתא . . אתאי זיבורא. ובמגילה י"ד: תרתי נשי יהירן הווין וסניין שמייהו חדא שמה זיבורתא וחדא שמה כרכושתא עיי"ע כרכשתא א' וכונת הש"ס על דבורה וחולדה ועיי' ילקוט מ"ב ריש רמז רמ"ח ושם הגירסא זיבורותא וצ"ל זיבוריתא ובכ"י ילק' (אצל ד"ס מגילה צד ל"ו:) זיבורתא] —

זְבוּרִית (פי' רע שבשדות מל"ע زبر אבנים כלומר שדה מלא אבנים steiniges Feld) פ"ק דב"ק בגמ' כשהזיק חב המזיק (ז':) כתובת אשה בזיבורית. — (א"ב פירושו הפחות שבנכסים). *[אחי"ה בחו"מ סי' ק"א סעיף ה' כתוב בהג"ה זיבורית הגרוע שבקרקע מלשון זבורא שהן מין בעלי חיים העוקצים, וכן בעה"ק שנ"ב זבורית מן הגרוע, והאמת כמו שכתבתי בתחלת הערך. וכנ"ה גיטין פ"ה מ"א (דף מ"ח:) הנזקין שמין להן בעידית וב"ח בבינונית וכתובת אשה בזיבורית, ושם: אין נפרעין מנכסי היתומין אלא מן הזיבורית, וכ"ה בירו' גיטין פ"ה ד"מ רע"ד וירו' כתובות פ"ט דל"ג סע"ב, ובירו' שבועו' פ"ז דל"ח. איתא אין נפרעין מנכסי יתומין קטנים אלא בזיבורית. בגיטין מ"ט. והלאה ובירו' גיטין הנ"ל נמצאה המלה הרבה פעמים ע"ש. ורמ"ל טעה לפרשה מן דבר, מדבר, אבל הח' לעווי כיון יפה, והוא מל"ע הנ"ל וכן בל"ע صبور، صبارة ארץ קשה ומלאה אבנים] —

זָבוּרִית (לפי פי' רבינו בית יד והוא מל"ס זָבוּרָא אחיזה ובית יד Henkel, Griff ועיין עוד בפנים) בכל ידות בפ' אחרון דמקואות (פ"י מ"א) הטבילו כדרכו דרך פיו בלא זיבורית עד שיטנו על צדו. פי' הטבלו ולא הטביל בית ידו וי"א ולא זיברית "פי' לא עלתה לו נקיה וטהרה". *[אחי"ה כה"ג בדפ"ר וכ"ה בפי' סד"ט לר"ה צד ל"ה שמשם הועתק רק שם איתא ולא זוברית וצ"ל זיברית ובדפ"ע אחרים אי' בלא זיבורית ועיי' עוד ברקה סי' שע"ה וסי' תפ"א ור"ש הביא עוד הגי' בלא הזיברין והר"ש השיג על פי' הראשון של ערוך ע"ש, אבל גזרת המלה מל"ס הנ"ל בא לסייעו. ורע"ב פי' שלא הטביל בית ידו, או דבר נוסף שיש בכלי באחת מקצותיו וכו' ע"ש. הפי' הראשון שייך לרבינו והפי' השני הועתק מפיה"מ להרמב"ם וז"ל ואולי היה בקצת הכלים תוספות מה היו קורין אותו זיבורית וכו'. ולפע"ד כונת הרמב"ם על ל"ע زوبر، زئبر פי' שפה והוספה בבגד וזולתו Saum, Rand, אבל

ביד החזקה הלכות מקואות פ"ג הלי"ב כתב סתם בזה"ל היה בו מקום שאין המים נכנסים בו עד שיטנו על צדו, וראב"ד השיג עליו ע"ש ושם הגי' זרבובית והביא ראיה מויק"ר (פ"ה) עיי"ע זרבוב. ועיי' תוי"ט למקואות ופירושים זרים שהוזכרו שם — והרא"ש פי' זיבורית צואר הכלי, ובנו"ג במשנה דמקואות הטבילו כדרכו בלא זבורית וכו'. ונראה שהתיבות דרך פיו בערוך יש למחוק שבאו מגליון להורות על מה שאיתא בסמוך באותה משנה: כלי שהטבילו דרך פיו וכו'] —

זָג (מל"מ זָג פי' קליפת ענבים (Schale, Hülse בפ' במה טומנין (שבת פ"ד מ"א, דף מ"ז:) ולא בתבן ולא בזגין. ובפ' אחרון דמעשרות (פ"ה מ"ד) לא ימכור אדם את תבנו ואת גפתו [1] ואת זגיו. ובשלשה מינין פ"ו בנזיר (ל"ד רע"ב) וחייב על היין בפני עצמו ועל הענבים בפני עצמן ועל החרצנים בפני עצמן ועל הזגין בפני עצמן ר"א בן עזריה אומר אינו חייב עד שיאכל שני חרצנים וזגין [2]. אלו הן החרצנין ואלו הן הזגין החרצנין אילו החיצונין והזגין אילו הפנימין דברי ר' יהוד' ר' יוסי אומר שלא תטעה בזוג של בהמה החיצון זוג הפנימי ענבול. *[אחי"ה בדפ"ר בכל מקום זוג בוי"ו וכ"ה בירו' שבת פ"ד מ"א, ובירו' מעשרות הנ"ל וכן במשניות נאפ', וויניצ' ר"פ, אבל ט"ס הוא בכולן כי ל"מ הוא (במדבר ו', ד') ושם בלא וי"ו, וכ"ה לנכון בירו' נזיר פ"ו דנ"ה, חרצנין וזגין, ובערלה פ"א מ"ח החרצנים והזגים, ופי' שם רע"ב הזגין הקליפות שבחוץ ע"כ, וזהו כדעת ר' יוסי בנזיר שם שחולק על ר' יהודה עיי' תוספות שם ד"ה ר' יוסי, ובע' חרצן אביא ראיה לדברי ר' יוסי ע"ש. והמעתיקים הישנים תרגמו קצתם לדעת ר' יהודה וקצתם לדעת ר' יוסי כי ע' זקנים ותר"י א' תרגמו כדעת ר' יהודה עיי"ע פגן ג', ואונקלס וריב"י טאווס העתיקו כדעת ר' יוסי והובא התרגום הזה בנזיר ל"ט. — ורס"ג ותרגום שומרוני החזיקו במלת המקרא زَج, זגו. — בתוספתא טהרות ריש פ"ג הגפן והזומין ט"ס וצ"ל והזגין] —

1 זָג (= זוג פי' בל"פ زَنْك פעמון ועוד زَخ, زَاغ פי' קול הפעמון Schellenklang ובל' ערבי زَنْج תוף וכנור ועיי' עוד صَنْج כלי שיר ובלשון הונגרי zeng קול של שיר) בפ' במה בהמה (שבת נ"ד:) ולא בזוג אעפ"י שהוא פקוק. ובפ' במה אשה (שם ס"ו:) ובני מלכים בזוגין. פי' במלבושיהן משום נוי. [ובשלשה מינין פ"ו בנזיר (ל"ד:) והחיצון זוג והפנימי ענבול. — (א"ב תרג' פעמון זהב (שמות כ"ח, ל"ד) זגא דדהבא). *[אחי"ה וכן התרגום לשמות ל"ט, כ"ו ובאסתר שני ו', י' והקבוץ לשמות כ"ח, ל"ג; ל"ט, כ"ה. וכן בל"ס זגא פי' פעמון. ולפע"ד נגזר מל"פ הנ"ל ואות נ' נבלעת זוג תחת זנג. ומה שפי' רבינו בשבת ס"ו: בזוגין במלבושיהן אין כונתו לזוג של ב"ר פצ"ב עיי"ע זג ו' כי אם כונתו לפעמון שקושרין במלבושיהן משום נוי וכן פירש רש"י בזגין: אישקליט"ש של זהב לנוי והוא בל"צ clochet = גלעקכען, שעללע וברש"י סביב להרי"ף ד"ה בזוגין כתוב שעל"א באשכנז עינבל בטדי"ל = battoir (שלעגע, העממערכען) שבתוך הזוג. ועיי' הלע"ז ברש"י שבת נ"ג. ד"ה זוג [3] ושם איתא ופוקקין לה זוג בצוארה. ושם נ"ח: זוג שבצוארו.. זוג שבכסותו, תוספתא כלים ב"מ סוף פרק א' זוג של דלת, ושם זוגין לבהמה וזוגין לדלתות, ושם (זגין) [זוגין] למכתשת. וירוש' סוטה פ"א די"ז: דרש לפעמו (שופטים י"ג, כ"ה) מלשון פעמון היו שערותיו מקישות כזוג. ירו' גיטין פ"ג דמ"ה. זוגין ושלשליות וכו', ובירוש' כתובות פ"ב דכ"ו: בט"ס דוגין וצ"ל זוגין. נדה י"ז. מקרקש זַגֵּי וגי' הערוך עיי"ע גז ח'] —

2 זָג (= זוג בל"ס זוּגָא מל"י ζυγόν, ζεῦγος פי' ענין התחברות אחד אל אחד וכן בל"ע زَوْج) בפ"ב בפיאה (מ"ו) שקיבל מן הזוגות. פי' הם החכמים שבפ"ק דאבות שקבלו את התורה מאנטיגנוס [4] ולמטה, ולפיכך קרויין זוגות שהן נזכרין זוגות זוגות שנים שנים. בפ"ק דסנהדרין בגמ' עיבור החודש (סנהד' י"ב.) זוג בא מרקת "פי' שני תלמידי חכמים באו מטבריא כדאמרן במגילה (ו'.) רקת זו טבריא ותפשו [5] נשר עיכבו [6] המלך [יש מי שאומר] [7] כי נשר הוא

---

[1] בכ"י ו"ו וה"ב גפנו! [2] כ"ה במשנ' דירו' נזיר פ"ו, ב', ובמשניו' זַגָּן, ובמשנ' דבבלי זג. [3] ועיי"ע טבל ב' = טבלא ומ"ש. [4] בכ"י ב"ר: מאנשי כנסת הגדולה, וגי' מאנטיגנוס יותר נכונה כי יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים היו הזוג הראשון (עיי"ע אשכול) והם קבלו מאנטיגנוס, עיי' אבות פ"א מ"ד אבל שם במשני' הגי' ממנו ועוד מהם עיי' תוי"ט לשם. [5] כ"ה בדפ"ר וכ"ה בפי' ר"ח, ובשדפ"ע ותפשן. [6] כ"ה בדפ"ר ובפי' ר"ח, וכן בידו בסמוך אי' רק בדפ"ר ובפי' ר"ח וכ"ה בכ"י ש"ס וכולם קאי על זוג, ובשדפ"ע עיכבן, בידן. [7] כ"ה לנכון בכ"י פי' ר"ח וכצ"ל בערוך.

המלך כדכתיב (יחזקאל י״ז, ג׳) הנשר הגדול, ויש אומרים ע י כ ב ו המטר הנושר מן השמים ו ב י ד ו דברים הנעשים בלוז היא [1]) תכלת וציצית (עיין סוטה מ״ו:) ובזכותם יצא לשלום [2]) ועמוסי ירכי נהשון כלומר נשיאי בני דוד המתייחסים מזרע נחשון שהוא משבט יהודה [ביקשו לעבר ולהוסיף חודש על שנה זו] [3]) ולא הניחם אדומי [4]) זה, [כלומ׳ מנעם] [5]) שר אדום המושל עליהם [אבל] בעלי אסופות הם החכמים כדכתיב (קהלת י״ב, י״א) דברי חכמים כדרבונות וגו׳ בעלי אסופות (ביקשו לקבוע נציב אחד) [צ״ל נאספו וקבעו ל ה ם [6]) נציב אחד] זה חודש העיבור בירח שמת בו אהרן [הכהן] זה חודש אב״. *[אחי״ה הועתק מפי׳ ר״ח כ״י (בקובץ כ״י אנגיילי׳ דף ע״ו.) ועל פיו הגהתי. ובפי׳ כ״י ר״ח הנ״ל אי׳ בסיום בזה״ל בירח שמת בו אהרן כלומר אעפ״כ נתקבצו החכמים וקבעו עיבור בירח אב הוא החודש החמישי ירח שמת בו אהרן הכהן ע״כ וכצ״ל בערוך ובדפוס נתקצר. — והחכמי׳ בחרו לשון ערומים כזה מפני סוד העיבור וגם כדי להנצל מרדיפת מלכות רומית — וכנ״ה עירובין צ״ה. (פ״י מ״א) מכניסין זוג זוג, ושם: זוג אחד אין טפי לא, ירושלמי יומ׳ פ״ו דמ״ג רע״ג מת שני שבין זוג שני שבין זוג ראשון וכו׳ ע״ש. איכ״ר פ׳ רבתי: הדין סנדלא זוגא בכמה הוה, ירו׳ חגיגה פ״ב דע״ה, כל דמטי יחכום זוגיה. — ועוד חיבור איש ואשתו גיטין צ׳: ירו׳ סוטה פ״א די״ז סע״א עיי״ע בן זוג, גיטין שם וסוטה ב׳, זוג ראשון . . זוג שני, כתובות ס״ג. זוגתך. והפעל זווג עיי״ע ונגזר מל״י ול״ע הנ״ל — והקבוץ זוּגוֹת פסחים ק״י. עיי״ע אשמדאי, ירו׳ סוטה פ״ט דכ״ד. עיי״ע אשכול, ושם ובירוש׳ מעשר שני ספ״ה שהעמיד זוגות, דב״ר פ״ב אמר הקב״ה לישראל בני כל מה שבראתי בראתי זוגות, שמים וארץ זוגות, חמה ולבנה זוגות, אדם וחוה זוגות, העוה״ז והעוה״ב זוגות אבל כבודי אחד ומיוחד בעולם. — ולפעמים איתא בספרים זזוא והערוך גורס זווא עיי״ע זוו. — (א״ב תרג׳ וצמד חמורים (ש״ב ט״ז, א׳) וזוגא חמרין. ופי׳ בל״י שני דברים מחוברין הן שיהיו אנשים הן בהמות הן כלים).

3 זָג (= זוג מפתרון ערך הקודם בהשאילה מספרים Scheere כלומר כלי ברזל מחובר משני פרקים) בפי״ג בכלים (מ״א) הסייף והסכין הפגיון והרומח מגל יד ומגל קציר השחור והזוג של ספרים שנחלקו הרי אלו טמאין. וביש בשער בפ״ד בנגעים (מ״ד) כדי לקרוץ בזוג. ובבא סימן פ״ו בנדה (מ״ב דף נ״ב:) ב׳ שערות האמורות בפרה ובנגעים כמה שיעורן [7]) כדי שיהו ניטלות בזוג. ובס״ג דפ׳ המקבל (ב״מ קט״ז רע״א) חבל זוג של ספרים. פי׳ מספרים. *[אחי״ה ורש״י פי׳ בביצה ל״ה: זוג של ספרי׳ שיש לו שני סכינים קרי ליה זוג ויש שהן של חליות ופורקין אותן זה מזה וכו׳ כ״ה בכ״י רש״י אצל ד״ס למקומו וכן עה״ק שנ״ב פי׳ זוג של ספרים שערא [= Scheere] והם ב׳ חתיכות ע״כ נקרא זוג. — זוגא דסרבלא עיי״ע זוו] —

4 זָג (לפע״ד מל״ע سوج פסיעה דקה וצעד langsamer Schritt) ששה צעדים (ש״ב ו׳, י״ג) תרג׳ שיתא זוגין. *[אחי״ה כן הגירסא גם במתורגמן ודפ׳ ויניצ׳ בתרג׳ והח׳ לעווי סבר כי התרגום גורס צ מ ד י ם ולא הוצרכנו לזה כי סוג בל״ע צַעַד, ורד״ק גרס שיתא ד ר ג י ן] —

5 זָג (= זוג = זְגָא לפע״ד מל״ע زاغ פי׳ נטה sich auf etwas neigen, וסמך והסב עליו beugen) בפ׳ ערבי פסחים ב ג מ ׳ א פ י ׳ ע נ י [8]) (פסחים ק״ח.) כי הוינן בי מר ה ו ה [9]) זגינן אבירכי דהדדי. ובפ׳ כל הכלים בגמ׳ כל הכלים הניטלים ב ש ב ת ש ב ר י ה ן נ י ט ל י ן [10]) (שבת קכ״ד:) הני לבני דאשתיור מבניינא שרי לטלטולינהו למיזגא עלייהו. ובפ׳ כל כתבי בסוף מימרות דר׳ יוסי (שם קי״ט רע״א) לא מזגינא רישי אבי סדיא כמה דלא מהפיכנא בזכותיה. פי׳ לא שכבתי על המטה. ובפ׳ אלו הן הנחנקין בגמ׳ הגונב נפש (סנהד׳ פ״ה:) ישן דזגא עליה. פי׳ כשהיה ישן

---

[1]) כ״ה בדפ״ר ובכ״י ר״ה, ובשדפ״ע הן. [2]) כ״ה לנכון בדפ״ר אבל בשדפ״ע אי׳ עוד לעולם ובנו״ג בזכות הרחמים ובזכות׳ יצאו בשלום ובכ״י ש״ס (אצל ד״ס סנה׳ צד י׳) בזכות הרחמן ובזכותכם יצא לשלום ובפי׳ כ״י ר״ח אי׳ ו ב ז כ ו ת כ ם י צ א מ י ד ם ה ז ו ג ה ה ו א ל ש ל ו ם ב ל א ה י ז ק וכצ״ל בערוך. [3]) כ״ה בפי׳ כ״י ר״ח וכצ״ל בערוך ונשמט בט״ס בדפוס. [4]) כ״ה בדפוסי׳ הישני׳ ובכ״י ש״ס ובנו״ג ארמי ונשתנה מן הצינזור וכונתו על מלכות רומי עיי״ע ארם ג׳ בחלק א׳ צד רצ״א ובדפוסי׳ הישני׳ ברש״י אי׳ מלכות רשעה ונשתנה מן הצינזור. [5]) כ״ה בפי׳ ר״ח וכצ״ל בערוך. [6]) כ״ה בכ״י פי׳ ר״ח וכ״ה בכ״י ש״ס ובנו״ג ל ו וט״ס הוא. [7]) הם דברי רבינו. [8]) כ״ה בכ״י ו״ו ול״ד וה״ב ודפ״ר. [9]) וכ״ה ברש״י, בשאילתות פ׳ צו סי׳ ע״ז ובריי״ף וכ״ה בכ״י מ׳ וא״פ. [10]) כ״ה בדפ״ר ובכ״י ו״ו ול״ד וה״ב.

סמך עליו והסב עליו. ובמעילה בס"ג דף' ולד חטאת (י"ד:) דילמא בעי למיזגא וזאגא [1]) עליהו ואשתכח דקא מעיל בקדשים. ובפרק קמא דב"ק בגמרא הכשרתי (י':) לא צריכא דיזגא מיזגא. *[אחי"ה וכה"ג ברש"י בל"א, ובנו"ג לא צריכא דבהדי דסמיך בהו תבר — וכנ"ה בשבת מ"ח. חזי למיזגא עלייהו וע"ש פירש"י, בגיטין מ"ז. לא בעית מידי למזגא עליה, ובשאילתות שם: אשה אינה צריכה הסיבה מ"ט לאו דירכא דנשי למזגא. — וממנו השם זוגא בתרגום ירו' א' ויקרא ט"ו, ט' להעתקת מרכב: זוגא ומרכבא דירכוב עלוי דובנא והוא עפ"י הספרא מצורע פרק ג' פרשה ב' אשר ירכב עליו הזב יטמא יכול אפי' רכב על המשכב ועל המושב ת"ל מרכב ולא משכב ומושב ועיי' בכלים פכ"ג מ"ב ור"ש שם] —

6 זַג (לפע"ד מל"ס זוגין או זוּגִין דלבושא פי' חליפות בגדים Wechselanzüge = Feier-kleider) בברא' רבה פצ"ג [2]) (לפנינו פ' צ"ב והובא בילקוט מקץ רמז ק"נ) הבקר אור: עובדא הוה בדרומא דהוה תמן חד פונדקי דהוה קאים לביש זגוי [6]) בליליא. — (א"ב מסכת עירובין פרק המוציא תפילין (עירובין ק' סע"ב) זבנינא ליך זיגא דמטו ליך עד כרעיך פי' לבוש). *[אחי"ה וכן פירש"י זיגא מלבוש שקורין קוטה והוא בל"צ cotte = קיט:על. ובדפ' שונצ' אי' בש"ס תמורת זיגא: לבושא, מזה תדין כי גי' כ"י מ' זינא ט"ס הוא וצ"ל זיגא כדאי' בכ"י א"פ ובע"י אבל גי' כ"י ילק' ואה"ת (הובא אצל ד"ס עירובין קצ"ח.) זיקא יש לה פתרון כי בל"ע زيق מין מלבוש הצואר. — ובילק' שם נ"ב זגוהי מלבוש ובפי' המיוחס לרש"י (זוגות) [צ"ל זוגוהי] כתוב מנעליו ובאמת בל"פ זיג زيج פירושו מנעלים בכל זאת דעתי נוטה לפי' האמור בתחלת הערך מל"ס שהוא כמו חליפות וחליפות שמלות. ובכ"כ כתוב אולי הוא כמו סגום וכונתו על ל"ר sagum פי' אדרת רומי] —

7 זָג (זָג זִיג נרדף עם זַךְ = זְכָךְ פי' צלול ומזה גם בלשון ערבי زج והשם زجاج פירוש זכוכית ובדולח Krystall וא"כ זג = זוג פי' hell, klar, durchsichtig sein) בפ' ר"א אומר אם לא הביא בגמ' אין עושין לה חלוק (שבת קל"ד.) והיכא דזייג [4]) ליקרעיה בסערתא. ובר"ג דפרק כיצד צולין (פסחים ע"ד:) אי לאו דחזיתיה דזיג כזוגא [5]) חיוורא לא אכלי. ובפ' בהמה המקשה בגמרא בהמה שנחתכו רגליה (חולין ע"ו רע"ב) כיון דזייגי [6]) אע"ג דלא חוורי. אמרי רבואתא דלית הלכתא כמר בר רב אשי לא בהא ולא באפוכי שבועתא וסימנך הפך לבן (ויקרא י"ג, ג' והלאה) כלומ' אפוכי שבועה וחיוורי דגידים. ובפ' המפלת בגמ' המפלת שפיר (נדה כ"ה.) ההיא שפירא דאתאי לקמיה דמר שמואל ומתח ליה חוט השערה מהאי גיסא וחזייה באידך גיסא אמר אם איתא דולד הוא לא הוה זייג [7]) כולי האי פי' צלול. — ורחצת קרבו (שמות כ"ט, י"ז) תרג' ירו' [ב'] ותשזג בני גווה [8]), רחץ במים (ויקרא ח', כ"א) שזג במיא [9]). — (א"ב תרגום כשבת המלך אחשורוש (אסתר שני א', ב') בבי זוגיתא פי' מרחץ) (?). *[אחי"ה טעותו דר"ב נזדמנה לו בראותו המשך הענין בתרגום אסתר שם וז"ל וכד חזת מלכא שבא דמלכא בבית זוגיתא יתיב מחשבא בלבה ואמרה דמלכא במיא וכו' מזה דן ר"ב כי בית זוגיתא היא מרחץ והאמת כי הוא בית זכוכית Krystal-pallast ועיי"ע הבא אח"ז, וכן העתיק לנכון פתשגן הכתב, ובהיות הזכוכית צלולה אמרה המלכה כי שלמה המלך ישב במים. — ובענין שזג שהוא בנין שפעל מן זג = זוג עיי"ע שזג כי שם מקומו ושם הביאו רבינו. ומזייג של ירו' שקלים שייך לע' זייג ע"ש. וכונת רבינו במ"ש בענין זייגי דחולין הנ"ל אמרי רבואתא בלי ספק על ר"ח שכן מצאתי בפי' ר"ח כ"י לשבועות מ"א. (בקובץ כ"י דף ס"ב סע"א) וז"ל הילכתיה כותיה (דמר בר רב אשי) בכל התלמוד בר ממיפך שבועה וחיורי וסימניך הפך לבן והני חיורי מפורש בפ' בהמה המקשה מר בר רב אשי בענין צומת הגידין כיון דזייגי אע"ג דחיוורי הני תרתי בלחוד לית הלכת' כותיה עכ"ל וכן הביאו זה דר"ח התוספ' בחולין ע"ו: ובכ"מ שציין שם הגרי"ב ובסנהדרין כ"ט: ד"ה מר כתבו התוספו' בזה"ל: ובערוך פסק

---

[1]) בנו"ג וזגא וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י (בקובץ כ"י אנגיילי' דף רס"ו.) אבל גי' רבינו טובה מאוד לפי גזרת המלה הערבי' הנ"ל. [2]) כ"ה לנכון בדפ"ר ופיז' אבל בדפ' אחרי' צ"ו ובכ"י ו"ו צ"ט וצ"ל צ"ג. [3]) כ"ה לנכון בדפ"ר. [4]) בנו"ג דזיג. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ה ובפי' ר"ח כי זוגא וכ"ה בכ"י א"פ אצל ד"ס פסחי' צד קי"א: אבל מ"ה שאי' שם שכ"ה גם בערוך דפי' פיז' לא דק ששם נשתבש הרבה כזה: דזג בווגא חיזורא וצ"ל דזיג כזוגא חיוורא, וכן בט"ס בכ"י הבי דזג בזווא ובכ"י ו"ו ול"ד וג"ג כזווא וכה"ג בפסחי' ובכ"י ב"ר כי זווא ובכולם צ"ל כזוגא או כי זוגא. [6]) וכ"ה בפי' ר"ה כ"י לשבועו' מ"א. וכ"ה בתוספו' שבועו' שם ד"ה ולמר ובנו"ג דזיגי. [7]) כ"ה בדפ"ר, ובנו"ג זיג וכ"ה בשדפ"ע. [8]) וכ"ה בתרג' דפ"ר, ובדפוסי' חדשי' בט"ס תשזק. [9]) בנו"ג כמו באונקי' חליל, ובע' שזג הרבה ארבה לך הדוגמאות.

וכן בתשובת הגאונים וכו'. וא"כ מה שכתב רבינו הקבוץ רבואתא כיון חוץ מר"ח גם על תשובת הגאונים. ופי' דזייג צלול כ"ה גם בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקא דף של"ה)] —

8 זָג (זְגוּגִיתָא פי' בל"ס זכוכית וכן בל"ע زجاج Glas, Krystall מע' הקודם, וזַגָּג בלש' סורי זגוגא, בל"ע زجّاج עושה כלי זכוכית der Glaser) בר"ג דפ' אין עומדין (ברכות ל"א רע"א) [1] אייתי כסי דזגוגיתא תבר קמייהו ואתעציבו [2]. בפרק מקום שנהגו בגמ' מוליכין ומביאין כלים (פסחים נ"ה:) ובמ"ק דפ' מי שהפך (מ"ק י"ג:) וכוס מבית הזגג. ובפ' המניח את הכד בגמ' שני קדרים (ב"ק ל"א.) הקדרים והזגגים שהיו מהלכין זה אחר זה. ובס"ג דפ' המוכר את הספינה (ב"ב פ"ט.) ושל צמרין ושל זגגין תלויה באויר ב' טפחים. ובשלשה תריסין בפ' כ"ד בכלים (מ"ח) של זגגים טמאה טמא מת. פי' עושין מלאכת זכוכית. פי' כסא דזגוגיתא [כסא] של זכוכית [3] חשוב ויקר [4]. — (א"ב תרגום זהב וזכוכית (איוב כ"ח, י"ז) דהבא וזגוגיתא. *[אחי"ה וכה"ג במתורגמן וש"נ גם גי' הספרים זכוכיתא. ובגיטין ס"ח: וחולין פ"ד: אי' זוגיתא חיורתי וצ"ל זגוגיתא וכו', או כמו בפסחים ע"ד: כזוגא חיורא עיי"ע הקודם. ובתר"י ב' לדברים ל"ג, י"ט מני זגוגיתא. והעושה כלי זכוכית: זַגָּג וכנ"ה בב"ר פי"ט חנותו של זגג ושם ספכ"ה ורפ"מ ופס"ד וריש רות"ר וילק' בראשית רמז מ"ג וילק' ש"ב רמז קנ"ג משל לזגג ובמד' שמואל פכ"ח לזגג שהיה בידו וכו'; במד"ר פ"ב יוצר וזגג, ושם בנו של יוצר . . בנו של זגג. והקבוץ ירו' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ג זַגָּגַיָּא וקובטריא. והפעל ממנו בכתובות ס"א: עד דזג לה פירוש נפחה פניה וכרסה ונעשו כזכוכית. רש"י] —

זַגַד חולין ס"ב: עיי"ע זרג ומ"ש.

זְגְדוּם (הורכב מן זוג = ζεῦγος Paar ומן δίς zweifach וא"כ פי' זוגדום שנים חלוקים ומשונים) במומין אלו פ"ז בבכורות (מ"ג:) סכי שמש והזגדום והצירן. פי' בגמ' (שם מ"ד.) מחוי רב הונא חדא מדידן וחדא מדידהו "[היינו] עינו אחת [בריאה] דומה לשלנו ועינו אחת דומה לאותן שעיניהן משונות" [5]) ועוד פי' בברייתא (שם ועיי' ריש פ"ה דתוספתא שם) שגבינו אחד שחור ואחד לבן מ"ט תני כל זוגא דלא שוי להדדי זגדום קרי ליה. פי' זוגדום: זוג שנים, דום שנים כלומר הזוג של עינים או של גבינים בשני ענינים. *[אחי"ה וגי' זגדום אי' גם בערך סך ו' צרן וכה"ג בפי' רגמ"ה כ"י וברע"ב וכ"ה בספרא אמור פרק ב' ובמשניות אי' זוגדם, ובמשנ' דבבלי זגדן, ובגמ' בכורות מ"ד זגדום, ועוד שם זגדיי', ובבכורות בתוספתא שם איתא (סגרים) סגדים. ומלשון דתוספתא שם (סגרים) סגדים שגביניו אחד שחור ואחד לבן נראה שגי' רבינו בבכורות מ"ד: היתה ג"כ ככה וכמו שהביא בערוך רק בחילוף הגי' זגדום, אבל בנו"ג שם שכבנא שגביניו שוכבים זגדום אחד שחור ואחד לבן, ולפי זה מלת גביניו הוא הפי' מן שכבנא ולא מן זגדום. ולולי יראתי הייתי אומר, כי עיקר הגי' סגדים כמו בתוספת' ופי' בל"פ سگ دید וכן בל' צינד çagdîd, Hundeblick עין של כלב ויש בעינו של כלב שני גוונים שונים עיין אוצר מלין פרסי לוואולירים ערך سگ והושאל לעיני אדם שמראותיהן שונות, ומלת דים = דיד כבר מצא מקומו בדברי רז"ל עיי"ע דו א'] —

* זַגְדּוֹר שם עיר בשומרון עיין ערך אוגדור ח"א, כ"ב.

* זַגְזֵג (לפע"ד מל"ע زغزغ נעשה רך zart, weichmachen) ירו' נדה פ"ג ד"נ רע"ד אין בודקין אותו (את השפיר) במים מפני שהן עזין ועוכרין אותו אלא בשמן מפני שהוא מתון ומזגזג פי' שהשמן עושה רך את השפיר או י"ל שהוא כמו צחצח כדאי' בבבלי נדה כ"ה רע"ב שהשמן רך ומצחצחו והוא מל"ע صحصح פי' עושה צלול עיי"ע צח ב'.

---

1) בדפי' באסיל, אמשי' ופראג נדפס בטעות ע"ש ונולדה זו להם כי החליפו פי' אין עומדין בברכו' בפ' אין מעמידין בע"ז יען כן כתב רמ"ל לא מצאתי שם, וכבר טעה כזה החי' בוקסט ורמ"ל הלך בעקבותיו כדרכו. 2) כ"ה בכ"י ה"ב בכאן ובסוף הערך, ובדפ"ע אי' קבא דזגוגיתא ובכ"י ו"ו א' וב' בט"ס קנא אבל בע' כם ד' אי' לנכון כסא וכן שם נכון מאוד הגי' כסא דמנקרא בת ארבע מאה זוזי וכן גרס מברכו' כ"ח רע"א ובנו"ג כסא דמוקרא, ובכ"י מ' וילק' תהלי' קכ"ו דמן יקר, ובב"נ דמן יקרא דזגיתא וא"כ הרכיב שתי נוסחאות דרבינו. ובתוספו' רי"ח ותוספי הרא"ש (בספי ברכי משלשת) מצאתי הגי' אייתי זוגא חיורתא וצ"ל כסא זוגא חיורתא ובתוספי ברכו' ל"א. הגי' כסא דזוגיתא חיורתא. 3) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב. 4) ובע' כם ד' פי' רבינו בע"א לפי גירסתו שם ע"ש. 5) הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לבכורו' (בקובץ כ"י אנגייליקי דף ק"ז סע"ב) ועפ"י הגי' שם השלמתי.

* זַגְזַגְאֵל (מלאך אחד) כדב"ר ספי"א מיכאל וגבריאל וזגזגאל. והם ממלאכי עליון שבאו ליטול נשמתו של משה ובתר"י לשמות ג', ב' נקרא זגנוגאל ובמדרש פטירת משה זגנזגאל ובהיכלות צ"ט נגרניאל ובאלף בית דר"ע (ס"ג.) נגרסנאל ואולי הוא מלאך של אש אצל הפרסיים ושליח של מלאך המות שנקרא Nairyo — çag̃ha (שפיעגעל העתקת אפיסטא ה"ג צד מ"ג ומ"ע יאהרביכער לברילל ח"א, ק"ס).

זַגְתָא (בל"ס תרנגלת Gluckhenne) בפרק השוכר את הפועלים בגמ' מעשה בר' יוחנן בן מתיה (ב"מ פ"ו:) מובחר שבעופות תרנגולת אמר אמימר זגתא אוכמתי (בדפטמתא) [צ"ל בת פטמתא] [1]) דמשתכחא ביני עצרי דלא מציא פסיא קניא. פי' תרנגולה שחורה המפוטמת המצויה בין היקבים ואינה יכולה לפסוע הקנה מרוב שמנה. ובפ"ק דבכורות (ח' סע"ב) אייתו ליה תרתי ביעי [א"ל] הי דזגתא חיורתי הי דזגתא אוכמתי. ועיש על בניה תנחם (איוב ל"ח, ל"ב) וזגתא על אפרוחהא [2]). *[אחי"ה וכן קוראים הערביים את מזל עיש שהוא בל"י Πλειὰς, Plejaden: "תרנגולת השמים עם בנותיה" וכן נקרא בלשון בריטניא hen and chickens ובל"צ la poussinière עיי' מ"ש הח' שטערן במ"ע ג"ג ח"ג, רס"ב. (ועוד עיי"ע כמה=כִּימָה) ואולי מזה הענין בירו' קידוש' פ"א ד"ס רע"ב ההן דנסב בזגיתא והיא מתחטפא מיחייב בה כה"ג בדפ' אמש' וזיטאמ' ופי' בעל פ"מ בזגיתא בתרנגלת ע"כ, אבל עיי"ע כוז ומ"ש.

זֵד (= זוד, זִיד ענינו ידוע בל"מ א') בשל, ב') עשות רעה ברצון kochen, muthwillig handeln) בפ"ק בסוטה בגמ' וכך לענין הטובה (י"א.) [3]) מאי דכתיב (שמות י"ח, י"א) כי בדבר אשר זדו עליהם בקדרה שבשלו בה נתבשלו מאי משמע דהאי זדו לישנא דקדירא הוא דכתיב (בראשית כ"ה, כ"ט) ויזד יעקב נזיד. בר"ג דפ' בן סורר ומורה (סנהד' ס"ט.) דבי חזקיה תנא וכי יזיד איש על רעהו (שמות כ"א, י"ד) איש מזיד ומזריע ואין קטן מזיד ומזריע [4]) א"ל רב מרדכי לרב אשי מאי משמע דהאי נזיד לישנא דבושלי הוא דכתיב ויזד יעקב נזיד. בפ' השוחט אחד בעוף בגמ' השוחט בהמה (חולין ל"ד סע"ב) איתיביה רב המנונא לעולא מהא דתנן כפ"ב בטהרות (מ"ג) הראשון שבחולין טמא ומטמא השני (פסול) [פוסל] ולא מטמא הג' נאכל בנזיד הדמע. פי' תבשיל שיש בו שמן של תרומה כי התרומה שנתערבה בחולין נקראת דמע. *[אחי"ה וכן פירש"י בחולין וקרוב לזה בפירוש רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגיילִיקא דף ש"א סע"ב) ושם יבחולין כגי' רבינו, אבל בטהרות שם קצת בע"א ע"ש. — וכנ"ה בהפעיל מֵזִיד הפכו שוגג, עיין ביצה ל'. חולין ט"ו. מגילה ט"ו: אבות פ"ו, מנחות כ"ה סע"א והלאה, תוספתא סומה פ"ה. והשם זָדוֹן ב"מ ל"ג: ובתרגום זְדָנוּ (ובתר"י יחזקאל כ"ד, ז' זֵידוּ), והקבוץ זדונות יומא ל"ו: —]

זֹדֹ̇ד יֹהֹ̇ז (סימן) בשתי הלחם פרק י"א במנחות (מנחות צ"ו רע"א) שתי הלחם אורכן ז' טפחים ורחבן ד' טפחים וקרנותיהן ד' אצבעות והיינו זֹדֹ̇ד, לחם הפנים ארכו י' טפחי' ורחבו ה' טפחי' וקרנותיו ז' אצבעות והיינו יֹהֹ̇ז. *[אחי"ה וכ"ה בפי' רגמ"ה (בקובץ כ"י אנגיילִיקא דף ל"ט. וכ"ה בפירוש ריש"י] —

☞ זדנז (?) עיי"ע מזדנדזין. *[אחי"ה אין זה השרש וככר הארכתי אודותו בע' הגדז ע"ש] —

זָה (= זִיהָא die Entfernung לפע"ד מפעל ערבי زاح = زاخ ענין הרחקה) בר"ג אמר להם הממונה (יומא כ"ח סע"ב) זיהא דשמשא קשי משמשא. פי' חמימות [5]) השמש אחרי שסר ועבר השמש מאותו מקום וסימנך דנא דחלא. כלומר אחר שתריק החומץ ממנו ריחו חזק יותר מן החומץ עצמו. — (א"ב בנוסח' זוהמא כתיב). *[אחי"ה ככר סימנתי שנוי נוסחאות בע' דן ב' ושם רמזתי על ערך זה כי כ"ה גי' כל כ"י זיהא כמו בע' דן וכ"ה בדפ"ר ועיי"ע זהם ב' במו"ע ובעה"ק, ונגזרה המלה מל"ע הנ"ל, ורבינו כיון יפה לפרֵשה אחרי שסר ועבר, וכן טעם המלה הערבית זיח, ומעתה גי' כ"י ב' שהובאה בערך דן ב' ג"כ נכונה, ורמ"ל חוץ ממה שגורם בטעות זיהרא רומז על ע' זהר! והח' לעווי לא דק בגזרה,

---

1) וכן מוכח מפי' דרבינו וגי' בדפטמתא אי' בכ"י ו"ו א' וב' ובדפ"ו ואמש' ובאסיל, ובדפ"ר בר פנטיתא וצ"ל בר פטניתא כדאי' בדפי' פיז' בר פטינתא וצ"ל פטניתא כדאי' ברש"י, ובילק' מ"א רמז קע"ו חסר. ובל"א ברש"י בטניתא ובנו"ג בי בטניתא וצ"ל בר בטניתא מל"ע بَطِين מי שיש לו כרס נפוח עיי"ע בטן, ובכולם צ"ל בת תחת בר כי זגתא ל' נקבה היא. 2) בנו"ג בנהא. 3) ועיי' שמ"ר פ"א. 4) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו. 5) כ"ה בכ"י ה"ב ובעה"ק, ובדפ"ע חמות.

והח' פליישער השיג עליו מבלי שהעיר על מלה ערבית הנ"ל והחזיק בגי' זוהמא שטעות גלויה היא] —

זה (זִיהֲיָא בל"ם זהיותא מל"ע زهى = פי' זוהר וזיו Glanz) בפ' הרואה מקום בגמ' על הזיקין (ברכות נ"ח:) זיהיא[1] הוא דעבר ומחזי כדעבר הוא נמי. פי'[2] זיוו הוא שמתראה.

זה (= זְהָה לפע"ד מל"ע زها פי' גס רוח וגבה לב hochmüthig, stolz) בסוף סוטה בגמרא משרבו הרצחנין (מ"ז:) משרבו זהוהי הלב רבו מחלוקות בישראל. ובהלכתא קמא דחולין (ז'.) ואמרי לה אין מזהיהין אותו. פי' ענין גבהות. שפכו לפניו לבבכם (תהלים ס"ב, ט') תרג'[3] שדו קומוי זהוהי לבכון. — (א"ב בנוסח' דידן כתוב זחוחי). *[אחי"ה ובנו"ג בחולין מזהיחין אבל גי' רגמ"ה כ"י שם (בקובץ כ"י אנגייל' דף רפ"ג רע"א) לנכון מזהיהין ופי' לשון גסות משרבו דהוהי הלב וכו'. ונוכל לקרותו גם זהוהי הלב, וכ"ה בתוספתא סוטה ספי"ד וכ"י תרגום לאיוב ל"ו, י"ב. והפעל בסנהד' צ"ו: זיהא דעתיה כ"ה לפי גי' הילקוט ישעי' מ"ז רמז שכ"ז, ובנו"ג זיחה דעתיה, וכ"ה בילק' סוף מ"ב רמז רנ"א וגי' רש"י זחה דעתיה: מתגאה, ועיי"ע זח] —

זַהְיָין (תואר מע' הקודם בל"ם זַהְיָנָא שמח וטוב לב וגם גבה לב der Uebermüthige, Fröhliche) בויק"ר ריש אחרי מות (פ"כ עיין בסמוך ובפסיקתא דאחרי מות[4] (פסיקת' דר"כ צד ק"ע.) ר' לוי פתח אמרתי להוללים (תהלים ע"ה, ה') למערבביא אלו שלבן מלא [עליהם] חולחליות רעות ר' לוי קרא יתהון זהיינא אלו שמביאין אללי לעולם. פי' שמחים בכל עת. *[אחי"ה ורמ"ל הוסיף בנוסח' דידן כתוב אלליא ע"כ, אמת כי כ"ה בויק"ר פ"כ אבל לפני בעל הערוך היה כתוב לנכון כמו בויק"ר פי"ז והראיה מערך חל ט"ז (אצלנו) ע"ש היטב. ר' לוי קרי להון זהוניא וכן הובא בילק' תהלים ריש רמז תתי"א בשם תנחום' זהונייא, וצ"ל זהיינא וככר הרחבתי דבורי בזה בע' אללא בחלק א' צד צ"ו: וש"נ טעות הדפוסים בויק"ר ובפסיקת' וילקוט. ובשו"ט מזמור ה' פ' לא יתיצבו השמיט מלה זרה וגורע ומוסיף. ודרש הוללים בשתי הוראות מלת הלל: א') ענין אור מזהיר; ב') ענין טרוף הדעת מפני השמחה ושחוק על בזיון זולתו וכן ענין هلّ בל"ע וכן בעצם הראשונה יורה פעל زها בל"ע האיר ועוד מתהולל ומתגאה. ועוד דרש ר' לוי הלל מע' יללה] —

זָהַב (נרדף עם צהב וענינו אדום כזהב schimmern, hochroth werden) בפ"ק דחולין בגמ' נמצא כשר בתורין (חולין כ"ב:) מאימתי התורין כשרין משיזהיבו. — (א"ב פירש"י שיהיו כנפי גופן גדולים ואדומים ומוזהבים כזהב). *[אחי"ה ובנו"ג בפי' רש"י מזחיבים אבל גי' ר"ב היא הנכונה. ועוד פי' זהב בהָפעל כמו ذهّب בל"ע מצופה בזהב mit Gold belegt שבת נ"ט סע"ב טלית מוּזְהֶבֶת, סוטה מ"ט: זהורית מוזהבת, עיי"ע זהר א'. והשם זָהָב ידוע. דינר זהב עיי"ע דינר. והקבוץ יומא מ"ד סע"ב, ירו' יומא פ"ד דמ"א רע"ד, שמ"ר פל"ה שבעה זהבים היו בבית המקדש פי' שבעה מיני זהבים, וכ"ה בשהש"ר פסוק עמודיו. ושם למה קורין אותו כסף שהיה מכסיף בעד כל בעלי זהבים, ובירו' יומא שם בעד כל הזהבים, ובשמ"ר שם מכסיף כל הזהבים. עירובין נ"ג: עיי"ע רקע ו'. — והבינוני פעול זהוב פי' נעשה מזהב כן נקרא מטבע זהב Goldgulden ירו' שביעית ספ"י דכ"ט ע"ד זהוב דרכו להשתנות. ב"ר ר"פ ט"ז, שמ"ר ר"פ ל"ה, במד"ר פי"ב, ילק' בראשית רמז כ"א אדם פורט זהוב אחד. דב"ר פ"ב בזכות הזהוב נתלקטו המעות. וערך מטבע זו עשוי להשתנות בפרט בארצות שונות לכן תארוה בשם הרגיל בימיהם ד"מ זהובים עבדיי"ה (תשוב' הרי"ף סי' רע"ח, תשוב' הרמב"ם סימן ר"ה) = عبدية; זהובים נצפי"ה (תשוב' הרמב"ם שם) זהובים מראבטי"ה (שם רי"א) ועוד זולתם עיי' צור געשיכטע להח' צונץ צד תקמ"ה. — והתואר זֶהָבִי פי' מצרף זהב (Goldarbeiter) שמ"ר פ"ה משל לזהבי שהביאו לו מוניטה אחת. במד"ר פ"ב הלך אצל הזהבי וכו'. וכ"ה בפסיקתא רבתי פ' זכר. והקבוץ שבת קכ"ג. קורנס של זהבים. סוכה נ"א סע"ב ולא היו יושבין מעורבין אלא זהבין בפני עצמן וכַּסָּפִין בפ"ע, ושהש"ר פ' קמתי איכן הם הזהבים איכן הם הכספים] —

זְהַם (מל"ם איוב ל"ג, כ' וכן בל"ם וערבי زهم ענינו תעוב מאוס ומלוכלך schmutzig, klebrig sein; ועוד בל"ע דָּשֵׁן ושָׁמֵן fett) בכתובות בפ'

---

1) כ"ה בדפ"ר ובדפ' אמ' ובשדפ"ע זיהיה ובנו"ג זיויה. 2) כ"ה בכ"י ודפ"ה, ודפ' אמ' ובשדפ"ע חסר. 3) כ"ה לנכון בדפ"ר ופיז' אבל בשדפ"ע בט"ס: ת"י שהוא קיצור מן תרג' ירו'. 4) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר.

המדיר בגמ׳ כל המומין (ע״ה.) והתנן בפרק[1] על אילו מומין (בכורות מ״א.) הזקן והחולה והמזוהם. בספרא (ויקרא פרק ו׳ פרשה ה׳) ואם מן הצאן . . פרט לזקן לחולה ולמזוהם[2]. בפ׳ אין מעמידין בגמ׳ בת ישראל (ע״ז כ״ו סע״א) לא מזדהמנא באפי גברי. בפ׳ מצות חליצה בגמ׳ דסמך חליצה בסנדל[3] (יבמות ק״ג: וש״נ) בשעה שבאה נחש על חוה הטיל בה זוהמא[4]. ובר״ג דפ׳ יש בכור לנחלה (בכורות מ״ז.) אפי׳ למ״ד אין מזהמין את הולד לוי פסול מיקרי. ובר״ג דכל הבשר (חולין ק״ה סע״א) מים אחרונים אין ניטלין [אלא] בצונן מפני שהחמין מפעפעין את הידים ואין מעבירין הזוהמא[5]. חלאתה בה (יחזקאל כ״ד, ו׳) תרג׳ דזיהמותא ביה. — מזהמין את האילנות בפ״ב בשביעית (מ״ד) ובע״ז בר״ג דפ׳ ר׳ ישמעאל (נ׳:) תרי זיהומי הוו חד לאוקומי אילנא ושרי וחד לאברויי אילנא ואסיר. *[אחי״ה בנו״ג בע״ז תרי זיהמומי וצ״ל זיהומי וכה״ג בפי׳ ר״ח כ״י לע״ז. (בקובץ כ״י אנגייל׳ דף ל״ב:) וכה״ג בר״ש לשביעית פ״ב מ״ד ופי׳ שם מזהמין כשיש מכה באילן ונשרה קצת קליפתו מדביקין שם זבל וקושרין שלא ימות וכו׳, והועתק מפירש״י לע״ז ור״ח כ״י שם פי׳ זיהום אוקומי אילנא שהוא זיבול להאכיל זוהמא את האילן שלא ימות ועיי׳ עוד ע׳ זבל. והיחיד זיהום ע״ז שם איזה פעמים ושם הפעל המזהמין, ירו׳ שבת פ״ז ד״י. המזהם, ירו׳ שביעית פ״ב דל״ג ע״ד מזהמין מתלעין . . מה בין המזהם לעושה לה בית המזהם אינו אלא כמושיב שומר בית עושה לה צל והיא נדלה מחמתן, ולשיטת הירו׳ זו פי׳ הרמב״ם ורע״ב בפי׳ שני בשביעי׳ הנ״ל וחידוש שלא העיר התוי״ט על זה הירו׳. ולפע״ד נ״ל כי מזהמין דכאן פי׳ כמו בל״ע הנ״ל כלומר מדשנין ומפטמין ע״י זבל. והוראתה הראשונה ענין לכלוך וכנ״ה חוץ ממקומות הנ״ל ירו׳ ע״ז פ״ב דמ״א ע״ג כוס זוהם, ירו׳ נדה ספ״ד דנ״א: דם נדה זָהוּם דם בתולים אינו זהום (ובבבלי נדה ס״ה: איתא זיהום וצ״ל זהום) ויק״ר פט״ז ואסת״ר פ׳ אחר הדברים מה גללים הללו מזוהמין אף הוא מזוּהָם, ברכות נ״ג סע״ב ר׳ זוהמאי אומר כשם שמזוהם פסול לעבודה כך ידים מזוהמות פסולות לברכה. ויק״ר פט״ז פוק לאתרך לא תזהם ברייתא. וכהשאילה לענין פסולי ולדות, בכורו׳ מ״ז. עיי׳ לעיל. ירו׳ גיטין פ״ח דמ״ט ע״ג אין בי״ד מזהמין אותה, ושם דמ״ט סע״ד אינון דאמרין מזוהמת היא מלפניו . . אינון דאמרין אין מזוהמת היא מלפניו. והשֵם ירו׳ יבמו׳ פ״י די״א. פי״ג די״ג ע״ד זיהום כהונה — ועוד השֵם זוהמא יבמות ק״ג: שדי בה זוהמא, ושם פסקה זוהמתן . . לא פסקה זוהמתן, עיין מאמרי על המלאכים והשדים צד ס״ו. ירו׳ ברכות פ״ו ד״י ע״ד שמן לזוהמה. תרומ׳ פ״י מ״א ליטול את הזוהמא עיי״ע צחן ב׳. פי׳ הקצף העולה על פני התבשיל וכ״ה בל״ט זהימא [Schaum —

זהם (והשרש הזה לא נמצא וט״ס הוא עיי״ע זה א׳) זוהמא דשמשא בעל הערוך גרס זיהא עיי״ע זה. *[אחי״ה ונפלאת היא בעיני אם הימב ידע כן ר״ב למה כתב בע׳ זה א׳ בדברי רבינו זוהמא הלא הוא בעצמו מעיד כאן כי גי׳ רבינו זיהא, ורמ״ל טעה להעתיק Schweiss אולי שסבר כי זיהא דרבינו כמו זֵעָה!] —

זהר (= זְהוֹרִית תואר לנקבה מהשם זוֹהַר פי׳ ענין האיר והצהיר וכן בל״ם ובלשון ערבי زهر glänzen, schimmern והשם زهرية Glanz-volles ותואר לתולעת השני שנקרא כרמז Kar-mesin) בר״ג דפרק במה בהמה (שבת נ״ג.) ולא בזהורית שבין עיניו. פי׳ לשון זהורית שתולין לסוס משום נוי[6]. ובר״ג דפ׳ טרף בקלפי (יומא ס״ט: וירו׳ יומא פ״ו דמ״ג ע״ג) והיה לשון של זהורית מלבין. ובפ׳ המפלת בגמ׳ אם היה מרוקם (נדה כ״ה:) ושני ירכותיו[7] כשני חוטין של זהורית. וברפואות דמי שאחזו (גיטין ס״ט:) ליתי הוטא דזהוריתא דשדתיה דומה [בת דומה][8]. ובפ׳ כ״ז בכלים (מ״ב) חוץ משל ארגמן ושל זהורית טובא. ובס״ג דסוטה (מ״ט:) מאי חופת חתנים זהורית מוזהבת. *[אחי״ה בדפ״ר חסרה מלה זו אבל אי׳ בע׳ חף ג׳ — וכנ״ה בירו׳

---

[1]) כ״ה לנכון בדפ״ר. [2]) וכ״ה בתג״ור׳ כ״ח: אבל בספרא אי׳ עוד למוקצה. [3]) כ״ה לנכון בדפ״ר. [4]) אגדה זו באה להם מפרסיים עיי׳ מאמרי על המלאכים והשדים צד ס״ו. [5]) כ״ה בדפ״ר רק שם חסר׳ מלת אלא ובע׳ פע ב׳ הגי׳ מים אחרונים ניטלין בצונן אבל בחמין לא וכו׳ וגם זה נכון אבל בדפ״ע אחריו אי׳ בכאן אין ניטלין בחמין, וכגי׳ דפ״ר אי׳ בנוסחאותינו. [6]) וכן פירש״י לנוי וכן שם הגי׳ וכ״ה ברי״ף ובראי״ש ובכ״י א״פ אבל בנו״ג זהרורית. [7]) בנו״ג זרועותיו וכ״ה בירו׳ נדה פ״ג ד״נ ע״ד ויק״ר פי״ד אולי היה רבינו מקצר וצ״ל ושני ירכותיו כבי חוטין של זהורית . . וב׳ זרועותיו כבי חוטין של זהורית. [8]) עיי״ע שד א׳.

סוכה פ"ג דנ"ג ע"ד זהורית עמוקה. ובלש' זכר רבים: פסיק' רבתי ר"פ כ"ו שהיא מקשטה את בנותיה ומלבשתן זְהוֹרִים] —

זהר (= זַהֲרוּרָא בל"ס זהרירא, זהרירותא פי' זוהר (Glanz, Schimmer בפ"ק דפסחים בגמ' ר"מ אומר אוכלים[1] (י"ג רע"א) ובס"נ היו בודקין (סנהדר' מ"ב.) בגולהא הוה קאי וזהרורא הוא דחזא[2]. ובר"נ דפ' השוכר את הפועלים (ב"מ פ"ד.) וההוא זהרורי מעין שופריה דר' יוחנן. ובס"נ דפ' י' יוחסין (קידושין פ"א.) נפל זיהרא[3] באיפומא.

זהר (זיהרא והוא בל"ע زهراء פי' ירח (Mond השמש והירח (בראשית ל"ז, ט') תרג' ירו' [א'] שימשא וזיהרא. ו ל ש מ ש א ו ל י ר ח [ולשימשא או לזיהרא]. *[אחי"ה הציון השני אי' רק בדפ"ר ולפנינו בתרגום ירו' בשני המקומות סיהרא והוא מל"מ שׂהרון ובל"ס ובל"ע סהרא شهر מהוראת ענין האיר והצהיר אבל זיהרא או יותר טוב זהרא מפעל זהר = زهر וממנו השם הנזכר בתחלת הע' בהוראת ירח וכ"ה בשהש"ר פסוק שרוך אית אתרין דצווחין לזהרה סהרה. ירוש' יומא רפ"ג ד"מ: איביריתא דזהרה. ירו' תענית ספ"ד כיון דאשלים זיהרא] —

זהר (מל"מ הִזָּהֵר ענין הִשָּׁמֵר וקבלת עצה להשמר sich in Acht nehmen, warnen מרע וכ"ה בל"ע زهر והשם זהירות ובל"ס זוהרא das Gewarntsein, (sich in Acht nehmen בס"נ דפ"ק דע"ז (כ':) מכאן אמר ר' פנחס בן יאיר זהירות מביאה לידי זריזות ל ש ו ן ז ר י ז ו ת מפורש בפ"ק דשבת ירושלמי (דף ג' רע"ג). *[אחי"ה ושם איתא מיכן היה ר' פינחס בן יאיר אומ' זריזות מביאה לידי נקיות וכו', וכ"ה בירו' שקלים פ"ג דמ"ז סע"ג ובריש שהש"ר. ותיבת לשון זריזות אי' רק בדפ"ר וא"כ גם כונת רבינו על גי' שלפנינו בירו' ואין כאן תמיהת רמ"ל שרבינו רוצה להעיר כי ז ר י ז ו ת מפורש בפ"ק דשבת ירו'. והפעל הרבה בש"ס. בינוני פעול: אבות פ"א מ"א וג' הוי זָהִיר במצוה קלה וכו'. ושם הוו זהירין ברשות, וכן ל"מ זְהִיר בעזר' ד', כ"ב. חגיגה כ"ג. מזהר זהיר בהו. חולין ק"ז: ד ז ה י ר ולא נגע . . ד ז ר י ז וקדים ומשי ידיה (וזו לכאורה ראיה לפי' רבינו זהירות לשון זריזות). פסחים ק"ג. נזיר ל"ט: ב"מ ל"ג: סנהד' ע"ו: אבות דר"נ פ"ו, דא"ז פ"ט: הוי זהיר. ירו' ע"ז פ"ב דמ"א. לא הוינא זהיר לך. ירו' ברכו' פ"ה ד"ט. ולית ההיא רשיעתא זהירא לה. ושם אִתְפְּעֵל וחכינה מזדהרא לה פי' הנחש היה זהיר עליה לשמרה. ובגי' מהרש"ם איזדהרה לה. ברכות ו'. ו א י ז ד ה ר נ פ ש י ה כי היכי דלא ליתזק (כ"ה בכ"י מ' עיי' ד"ס שם צד ס'.). ע"ז י"ב: אזדהר משברירי. ב"ב כ"ט. שתא קמַיְתא מיזדהר אינש בשטרא תרתי ותלת מיזדהר טפי לא מיזדהר. נפעל: הִזָּהֲרוּ ברכות ח': נדרים פ"א. קידושין פ"א. ושם: סנהד' צ"ו. חולין נ"ט: הִזָּהֵר כתובות קי"א סע"א. הפעיל: מוּזְהָר סנהד' ס"ו. יבמות פ"ד: מוזהרת שם. הָפעל הוזהרו שם פ"ה. אַפְעֵל: אקודש אַזְהַר אחול לא אזהר סנהד' ס"ו סע"א. והשם אַזְהָרָה עיי' ח"א צד נ"א] —

זַהְרָא (פי' לפי ערך בסתן נחלה מל"ע صحراء שדה או מל"ע زهرة צמח ונטיעה. זַהֲרָוֵרֵי בעלי נחלות מורכב מן זהרא ומן לשון פרסי ور ורבינו פי' בע"א) בפ' חזקת הבתים בגמרא בד"א (ב"ב נ"ה.) והני זהרורי דזבין ארעא לטסקא זבגינהו זביני. פי' זהרא (ב"ב ס"א:) כבר פירשתי בע' בסתן. ופי' זהרורי "הממונים מן המלכות לקבל טסקא דפרדיסי שמם כן ואם עריק מריה דפרדיסא ולא פרע טסקא ואתי זהרורי ולא משכחי ליה דינא דמלכותא למזבן ההוא פרדיסא ולאפרועי טסקא ומאן דזבין מיניהו קנה והני מילי לטסקא אבל לכרגא לא מזבני ארעיה כלומ' דינא דמלכותא דכרגא אקרקף גברי מנח. וזה השם לשון פרסי הוא. *[אחי"ה ואני חפשתי ולא מצאתי שרש דבר בל"פ בענין הוראה הנ"ל וגם תמיה לי על רבינו מדוע עזב שיטתו שפי' בע' בסתן זהרה נחלה והוא עפ"י פי' רגמ"ה כ"י לב"ב וכאן פי' זהרורי הממונים מן המלכות וכו', ובאמת רגמ"ה פי' גם כאן זהרורי: ב ע ל י נ ח ל ו ת וכן פי' הרשב"ם לב"ב נ"ה. זהרורי על שם נחלה שקרוי זיהרא וכו'. אבל רבינו הלך כאן בשיטת ר"ח והעתיק ממנו פי' הנ"ל כדמוכח מנמוקי יוסף לב"ב ושם ג"כ הגי' זהרורי וכ"ה בערוך כ"י ו"ו, ובדפ"ע זהררי ובכ"י ש"ס זיהררי ובה"ג זיהרורי, ופי' המיוחס לריש"י סביב לרי"ף ובר"ף כ"י (ד"ס צד פ"ה.) גרס הגי זיארי ופי' עשירים

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו. [2]) וגי' גולהא אי' בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה בכ"י ק' ופ' בסנהד' ועוד עיי"ע גלה וש"נ חילופי הנוסחי. ועיק' הגי' גלוהי וכגי' רבינו אי' בכ"י ש"ס (עיי' ד"ס לסנהד' ס"א:) ובנו"נ וזהרורי בעלמא הוא דחזא וכה"ג בפי' כ"י ר"ח לסנהד' בקובץ כ"י אנג' דף צ"ם. [3]) בנו"נ נהורא.

וכו', ולפי זה נוכל לגזרה מל"פ زور آور פי' מי שיש בידו כח ויכולת vermögend ומוצאו בלש' צינד zâvare, zura כח. ובשט"מ לב"ב הביא דעת הראב"ד זהורי על שם זהירות שמזהירים לעם לומר תנו מנת המלך וכו' ע"ש וזהו דוחק] —

זַהְרָ[א] (פי' בל"פ زهر ארס של נחש Gift ועוד כעס Zorn) בפ' אין מעמידין בגמ' והחומץ (ע"ז ל':) כח מוסיף זהריה קליש. ובפ' אלו טרפות בגמ' דרוסת הזאב (חולין נ"ג.) קמ"ל דאינה לדרוסה אלא לבסוף דזיהריה בהדי דשקיל ליה לסחופיה הוא דשדי[1]. ובפ' השולח גט בגמ' אין לוקחין ספרים (גיטין מ"ה:) אימליא זיהרא[2] שדתינהי לנהרא. ובפ' דם הנדה בגמ' הרוק (נ"ה:) נהי (לדרוסה)[3] דזיהרא דמעתא גופה לא נפקא. פי' זיהרא ארס. *[אחי"ה וכנ"ה בחולין נ"ב סע"ב זיהרא אית ליה ולא קלי זיהריה. ובענין כעס וחמה ברכו' נ"א: קמה בזיהרא — וכן בל"ס מֵרְתָא פי' מרה וארס Galle, Gift וכן מְרֹרָה בל"מ] —

* זוּגָא (שם כנוי לאיזה חכמי א"י) ירו' נדה פ"א ד"נ סע"ג נפק זוגא לבר, ירו' מעש' שני פ"ה ריש הל' א' זוגא שאל לרבי וזה חי בדור הראשון עיי' מבהי"ר למהרז"ף צד ע"ז, ויש להוסיף ממ"ק י"ח. זוג בא מחמתן לפני רבי, ובכ"י מ' לפנינו רבינו. ובמהי"ר שם הובא עוד זוגא (זוגה) מדור הרביעי ע"ש, וכן גמליאל (גמלייל זוגא) בדור השני (שם צד ע"א:) ועיי"ע זווא ב'.

זָוו (פי' בל"ע زوج שנים יחד Paar = זוּגָא עיי"ע זג) בס"ג דפ' המקבל שדה (ב"מ קט"ז.) ובפרק חזקת הבתים בגמ' ולא את האב[4] בנכסי הבן (ב"ב נ"ב סע"א), ובפ' כל הנשבעין בגמ' (הנחבל [צ"ל בסמוך נחבל] כיצד (שבועות מ"ו:) רבא אפיק זווא[5] דסרבלי וספרא דאגדתא מיתמי בדברים העשויים להשאיל ולהשכיר. ובס"ג דע"ז (ע"ה: אי הכי אפי' זווא[6] דסרבלי נמי א"ל רבא כלי סעודה אמורין בפרשה. פי' שני סרבלים. בפרק במה בהמה בגמ' פרתו של ר"א (שבת נ"ד:) ובפ"ק דסוכה בגמ' ושאינה גבוהה י' טפחים (סוכה ד':) איתמר רב ור' חנינא ור' יוחנן ורב חביבה מתנו בכוליה סדר מועד כל כי האי זווא[7]) חלופי ר' יוחנן ועייל[8]) ר' יונתן. בפ' מי שמתו בגמ' ר' יהודה אומר מברך לפניהם (ברכות כ"ב:) ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי ור' אלעזר[9]) ור' יוסי בר' חנינה [חד מהאי זווא וחד מהאי זווא][10]). פי' נמצאו תרי זווי ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי זווא חד, ר' אלעזר ור' יוסי בר' חנינה זווא חד, חד מהאי זווא וחד מהאי זווא כגון ר' יוחנן ור"א ור' יהושע ור' יוסי או אפכא ר' יוחנן ור' יוסי ור' יהושע ור"א. בפ' המדיר בגמ' ר' יהודה אומר חדש (כתובות ע"א.) אם תמצא לומר זווי זווי קתני[11]). בס"ג דמפנין (שבת קכ"ט:) בתלתא מ"ט לא משום דקאי מאדים בזווי[12]). פי' יום ג' יבא מאדים ב' פעמים בזווי בשעת ה' ובשעה כ"ב משום הכי חיישינן לסכנה כי מאדים ממונה על הדם זה פי' ר"ח ז"ל. *[אחי"ה עיין מהרש"א בחי' שהעתיק כל זה בשם הערוך ובאר דברי ר"ח ועיי' ג"כ בהפשב"ע. ורש"י פי' בע"א ע"ש ובחי' הר"ן. והניחוש במספר שנים מרומיים ויונים בא להמון של יהודים עיי"ע אשמדאי. ובזה הענין פסחים קי"א. הני תרי נשי דיתבן בפרשת דרכים חדא בהאי גיסא דשביל וחדא באידך ומכוונן אפייהו להדדי הנהו זווי בכשפים עסקן (כ"ה בכ"י מ' ובנו"ג ודאי בכספים עסיקן). ובעירובין צ"ז. צבתים זווי זווי וכ"ה ברש"י ורא"ש בדפ' וויניצ' רפ"ח, אבל בכ"י א"פ ובגמ' בדפ' שונצ' וברש"י שם ובחי"ף אי' זוגי זוגי, ובחי"ף כ"י זוזי זוזי (ד"ס שם) וכ"ה בעירובי' ל"ז. עולא זוזי זוזי קתני, ובד"ש זוגי זוגי, אבל בגליון כ"י מ' ובכ"י א"פ לנכון זווי זווי קתני (ד"ס למקומו), וכ"ה לנכון בגליון כ"י מ' לשבת קי"ט רע"ב ר' זירא מהדר אזווי זווי דרבנן (ובנו"ג אזוזי זוזי ופי' רש"י זוגות זוגות), ובתעני' כ"א: בדפ' פיז'

---

[1]) וכה"ג ברי"ף ובחי' הרשב"א ובנו"ג מהו דתימא בהדי דדריס שדי זיהריה קמ"ל בהדי דשליף שדי זיהריה וכן מוכח מפי' רגמ"ה כ"י לחולי' בקובץ כ"י אנגי' דף שי"א סע"ב. [2]) בנו"ג עוד שקלה. [3]) יש למחוק. [4]) בנו"ג ולא לאב. [5]) בנו"ג בשלשה מקומו' זוגא ובכ"י ה"ב זווא וכ"ה בפי' כ"י ר"ח לשבועו' (בקובץ כ"י אנגי' דף ס"ז.) ובחי' הר"ן מיגש ובהרא"ש ובריטב"א וכ"ה בכ"י ש"ס ב"ב וכ"י ש"ס ק' בשבועות אבל בכ"י פי' לנכון זווא ועיי' עוד בסמוך בפנים. [6]) בנו"ג זווא וכ"ה בכ"י ש"ס ובשאילתו' מסעי סי' קל"ז אי' זוגא וסרבלא. [7]) בכ"י ה"ב וכן בנו"ג זוגא בשני מקומות וכ"ה במגילי ז'. ובכ"י ו"ו אי גונא ובכ"י ו"ו בי זווא וצ"ל זווא. [8]) וכ"ה בכ"י ש"ס מגילי אבל בנו"ג מעייל, מעיילי. [9]) וכה"ג בכ"י מ' ובנו"ג אליעזר. [10]) כצ"ל ועליו יסב פי' דרבינו ובדפ"ע נשמט בטעות, ובנו"ג זוגא. [11]) בנו"ג זוגי זוגי. [12]) וכ"ה לנכון בנוסחאותינו אבל בכ"י מ' וא"פ בט"ס בזוזי וכן בסמוך שם תחת מעלי שבתא נמי קיימי בזווי אי' בכ"י בט"ס בזוזי.

ווניצ' זווא דרבנן וכתב בד"ס שם: "וכ"ה בפי' רגמ"ה" אבל בפי' רגמ"ה כ"י שהוא ת"י (מקובץ כ"י האלבערשטאם) אי' ההוא ז ו ז א דרבנן, וכ"ה בט"ס בד' באסיליא ובדפ' חדשי' אי' זוגא וכ"ה בכל הדפוסי' וכ"י ש"ס בתעני' כ"ג סע"א זוגא דרבנן. ועיי' עוד ערכים הבאים אח"ז] —

זַוָּוא (מע' הקודם בל"ע פי' שנים והושאל על שני סכינים של מספרים die Scheere (mit zwei Klingen בס"ג דפ"ק דמגיל' (ט"ז.) איתי זווא מביתיה וקא שקיל ליה (במזייה) [צ"ל מזייה]. פי' היינו זוג של מ ס פ ר י ם [1]. *[אחי"ה וגי' זווא אי' בכל דפוסי' הישני' ובכ"י רש"י ובנו"ג זוגא (עיי"ע הקודם) ובכ"י מ' הגי' משונה קצת א"ל שקול לי מזיאי א"ל לי לי זווא אתא אליהו ושדא ליה זווא בהדי ובכ"י ילק' נתערבו שתי נוסחאות עיי' ד"ס למגיל' צד מ"ב;] —

זווא (שם חכם = זוגא) בס"ג דמשקין (מ"ק כ"ח.) תנא להו זווא דמן הדייב, ובר"ג דהמפלת (נדה כ"א:) וכן כי אתא זווא מהדייב. פי' שם אדם. *[אחי"ה בע' הדייב הבאתי שינוי נוסחאות ע"ש, ונראה דגי' זוגא כאן עיק' הגי' כדאי' בספרים ושם זוגא מצוי בירוש' איזה פעמים עיי"ע זוגא. ומרוב חילופי הגירסאות זוזא וזווא החליפו הסופרים גם כאן זווא במקום זוגא. ואין זוגא דכאן כמו זוגא דרבנן (בע' זוו) שא"כ הפעל היה צריך להיות במספר רבים: תנו, אתו כמו שאי' הרבים אחר זוגא דרבנן בתעני' בשני מקומות המובאים בע' זוו ועיי' מ"ע יאהרביכער לה' ברילל ח"ב. פ"א שקדמוהו כבר רמ"ל בהערה מושכלת בע' זווא ע"ש] —

זִוֵּג (בל"י ζεύγνυμι, ζυγόω ענין חבור וקבוץ גם יחד וגם איש ואשה שחברו יחדו וכ"ה בל"ס ובל"ע زوج (verbinden, zusammenpaaren המזווג בכלאים בפ' השוכר את (האומנין) [2] [הפועלים] (ב"מ צ' סע"ב). פי' מזווג נותן עול על צואר שור וחמור פטור. שש עגלות צב (במדב' ז', ט') תרג' [ירו' ב'] [שית] עגלן מְזַוְּגָן. — (א"ב פי' בל"י עול רצועה או מַתָּר המחבר צמד בהמות). *[אחי"ה הפי' הזה כיון על ל"י ζεῦγμα, Joch, Fessel ולא ידעתי למה הרחיק ר"ב עדותו ולא בארו מהפעל היוני הנ"ל. ועל תרגומים לפסוק הנ"ל עיי' ספרי על העתקה פרסית לריב"ט מאווס צד קמ"ה. — וכנ"ה הפעל ירו' שקלי' ספ"ה דמ"ט סע"א אפי' לזויג אינו מצוי לזויג. ירו' גיטין פ"ג דמ"ד ע"ד מכיון שאינו מצוי לזויג אפי' זיווג כמי שלא זיווג. ירו' מ"ק ספ"א ד"פ סע"ד מזויג את האומריות. סוט' ב'. אין מזווגין לו לאדם אשה אלא לפי מעשיו. ושם קשה לזוגן כקריעת ים סוף. ויק"ר רפ"ח מזווג זווגים ושם אני יכולה לזווגם בשעה אחת. וכ"ה בב"ר רפס"ח ובמד' שמואל פ"ה ושם אנא יכילנא מזווגא יתהון במ"ר רפ"ב בי"ח מקומות משה ואהרן מְזוּוָּגִין. התפעל הזדווג (= בל"ע ازدوج) סנהדר' ט'. מִזְדַּוְּגִין זוגות. ירו' יומ' פ"ו דמ"ג ע"ג שיזדווג לו חברו. ירו' תעני' פ"א דס"ד רע"א אֵלַי קורא משעיר (ישעי' כ"א, י"א) . . אמר רשב"ל אֵלִי מאיכן נזדווג לי משעיר. ירו' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ג נִזְדַּוֵּג לו גוי לישראל. שמ"ר פ"א בא ונזדווג לאומה זו. שמ"ר רפמ"ח ומה ימים מזדווגין לה ומה רוחות מזדווגות לה. ויק"ר פי"א ונזדווגו לו עיי"ע ברבר. ושם ספכ"ז בתחלה אני מזדווג לפטרון שלהם ועיי"ע פטר ד'. והשֵׁם: פסחי' מ"ט. אין זיווגן עולה יפה. ב"ר רפס"ח וילק' שופטי' ר' רמז ע' אין זיווגו של איש אלא מן הקב"ה . . יש שהוא הולך אצל זיווגו ויש שזיווגו בא אצלו . . יצחק זיווגו בא אצלו . . יעקב הלך אצל זיווגו. מדרש תהלי' מזמור נ"ט בא וראה כמה קשה כח הזיווג . . יחיד הקב"ה שמו על הזיווג וכו'. פסיקת' רבתי פ"ל מבקשים זיווג לירושלם ולא מצאו. — ועוד עיי"ע זג ב'. ובתרגומי' הרבה דוגמאו' עיי' במתורגמן ואצל הח' לעווי] —

זְוַד (בל"ס זודא מל"ע زاد והקבוץ ازواد פי' בל"מ צ י ד ה לדרך Reisevorrath ובהשאילה בל' נקבה תכריכין (Sterbekleider בס"ג דפ' אלו מגלחין (מ"ק כ"ז:) תימוש ההיא איתתא זוודתא לאידך [3]. ובר"ג דפ' מי שהוציאוהו (עירו' מ"א:) למאי נפקא מינה לְמשמושיה ל י ה [4]) זוודתא. פי'

---

[1]) כ"ה לנכון בדפ"ר, ובשדפ"ע ספרים וברש"י מגילי שם ד"ה (זוזא) [זווא] מפורש זוג של ספרים ע"י מספרים.
[2]) יש למחוק. [3]) וכ"ה בע' טש וכ"ה בכ"י מ' וב' וכע"י ובנו"ג צבית זוודתא וכן בסמוך בנו"ג לסוף אמר לה תימוש זוודתא לנפשך ומתה ובכ"י מ' ובע"י תימוש ההיא איתתא זוודתא לנפשא ומתה, ובילקי' ירמיה רמז ש"ב אי' תיטוט וצ"ל תימוש ובמאמר ראשון בילק' שם ואי לא תעביד ההיא איתתא זוודתא לאידך, ותיבת לאידך חסרי בכ"י מ' וב' הנ"ל.
[4]) בנו"ג בהו והוגה בכ"י מ' להו וכ"ה בכ"י א"פ ובד"ש ובע"י וברש"י כ"י להם (עיי' ד"ס למקומו).

תכריכין. *[אחי"ה וכנ"ה בר"ה י"ז. זוידו ליה זְוָדְתָא כ"ה בכ"י מ' ובגליון כ"י ב' וכנו"ג צביתו. בע"ז י"ז. זוידו לה זוודתא וכ"ה בע"י ובדפוסי' הישנים לי' עיי' ד"ס למקומו] —

זָוַד (מענין הראשון צידה לדרך) בר"ג דפ' מציאת האשה (כתובו' ס"ז:) אמר זוודין קלילין ואורחא רחיקא. פי' צידה מעוטה והדרך רחוקה. (א"ב תרג' צידה לדרך (בראשי' מ"ב, כ"ה) זוודין לאורחא). *[אחי"ה בנו"ג בכתובו' זוודאי קלילי ואורחא רחיקתא. וכנ"ה במ"ק כ"ח: שיול אצטלא דמילתא לבר חורין דשלימו זוודיה ועיי' פירושו בע' שיול. והרבה בתרגום עיי' עמת"ר ללעווי] —

זוד (Vorrathssack) בר"ג דפ"ק דקידושי' בגמ' (בי"ש אומ' בדינר) [צ"ל בית הלל אומרים בפרוטה] (קדושי' י"ב.)[1] ההוא גברא דקדיש בזוודי דאודרי[2]. פי' שק שממשימין בו כל דבר קורין בל' ישמעאל מזווד. *[אחי"ה והוא בל"ע مِزْوَد ובכ"י ה"ב אי' מזיר וכ"ה ברי"ש בע' מזר נ' אבל ט"ס הוא. ועה"ק שנ"ב סיים עוד: פ"א אגודה של מוך ע"כ והוא נעתק לפע"ד מפירש"י לקידושי' שם. — ושלשה ערכין הנ"ל קרובי ענין הם כי כמו שהמזון צידה לעובר ארח כן התכריכין צידה לעוברים מן העולם עיי' כ"כ. ולדעת ר"פ סמאלענסקין יקראו תכריכין זוודתא כי רגילים להכין אותם בחיים] —

זוז (בל"ם זוזא מטבע כסף והוא אחד מעשרים ולדעת אחרי' אחד מחמשה ועשרים של דינר זהב) בס"ג דפ' במה אשה (שבת ס"ו:) לאשתא בת יומא לישקול זוזא חיורא. פי' זוז של כסף צרוף. רבע שקל כסף (ש"א ט', ח') תרג' זוזא חד דכספא. פי' שקל של תורה הוא סלע וכן תרג' שקל סילעא ויש בו ארבעה דינרין ודינר וזוז אחד הן, שקל דרבנן הוא חצי סלע ויש בו ב' דינרין כדגרסינן בר"ג דפ' הזהב (ב"מ מ"ה.) תנן במעשר שני בפ' ב' (מ"ט) הפורט סלע של מעשר שני בי"ש אומרים בכל הסלע מעות ובי"ה אומרי' בשקל כסף בשקל מעות. בר"ג דחגיג' (ה'.) זוזא לעללא לא שכיח לתילותא שכיח. פי' הממציא מעות לעני בשעה שהנוגשים עליו ומלוה אותן לו ונוגשים באים ולוקחין הממון וכי מסתלקי הוא בא ונושה אותו בכל יום היינו דאמרי אנשי לקנות התבואה אינו מצוי ולמי שתולין אותו הנוגשים מצוי. — (א"ב פי' בל"י שם אליל על כל האלילים וצורתה נטבעה במטבע הנקרא על שמו ולכן ר' מנחם בר סימאי בצורתא דזוזא לא הוה מסתכל בר"פ דר' ישמעאל במס' ע"ז (נ'.)) *[אחי"ה ועיי' עוד פסחי' ק"ד. ומ"ק כ"ה: וע' מחצל. ונתינת טעם לשם זוזא מל"י Ζεύς אליל עליון דחוק ורחוק הוא כי המלה ל"ס הוא כאמור. ובכ"י חגיג' הגי' לתליתא ועיי' רש"י בחגיג' שפי' בענין עללא כמו שפי' בע"ה וכתב הפי' הזה בלשון כך שמעתי אבל בענין תליתא פי' בע"א והובא בתוספות פסחי' קי"א: ד"ה תליא ושם השינו על הפי' הזה ור"ת שם פי' כמו שאי' בערוך, אבל במקומות אחרים שציינם הנרי"ב בהפשב"ע כתב ר"ת הפי' קצתב ע"א — וכנ"ה בפאה פ"ח מ"ה, מ"ט מי שיש לו ר' זוז.. מי שיש לו נ' זוז וכו'. כתובו' י"ב. ד' מאות זוז. קידושין י"ב. הא דאיקור איסורי קום כ"ד בזוזא הא דזול קום ל"ב בזוזא. ב"ק י"א. כשורא במתא בזוזא כשורא בדברא בזוזא. והקבוץ כתוב' ס"ה: ס"ז. זוזֵי פשיטי. שבת י"ט: עיי"ע כרך א'. יבמו' ס"ג. עיי"ע חפר א'. ב"מ ס"ג: האי מאן דיהיב זוזי וכו', ושם זוזי דאינשי אינהו עבדי ליה ספסירותיה, ושם ס"ז. אי הוו לי זוזי, שם: שיעור זוזי, שם: איזיל ואייתי זוזי וכו', תנחומ' מטות זוזים שזזים מזה ונתנין לזה וכ"ה במד"ר ספכ"ב ילק' ש"א רמז פ"ה, ילק' תהלי' רמז תתי"ב. — והרבה פעמים נשתבש זוזא מתיבת זונא וזווא עיי' ערכים אלה לעיל ובמקום זוז דמשנ' ח' פרק' י' דתרומ' אי' בתוספ' רפ"ט דתרו' ובירו' תרומ' פ"י דמ"ז: זינין ועיי"ע למר לפי גי' כ"י ועיי"ע זין ב' במו"ע] —

☞ **זוז** (מין אבן טובה) תר"י לשם שבו ואחלמה (תר"י ב' שמות כ"ח, י"ט) זוזין ובירולין וזמרגדין. *[אחי"ה לפע"ד הוא ל"פ سوز בוער באש על שם צבע האדום כמו אחמרא עיין ערכו ולשם באמת מין אבן יקרה הנקראת היאצינט שמזהירה כאילו בוערת באש] —

זָוִי (מל"ס זְוִיתָא וכן בל"ע زَاوِيَةٌ פִּנָּה ועמוד הזוית (Ecksäule, Winkel אתיק אל פני אתיק (יחזק' מ"ב, ג') תרג' זוי לקביל זוי. *[אחי"ה וכן תרג' הַפִּנָּה (ירמיה ל"א, ל"ח) תרע זְוִיְתָא, הַפִּנִּים (זכרי' י"ד, י') תרע זְוָיָתָא ועיי"ע זוית. ובל' זכר אי' עוד בירו' ע"ז פ"א דל"ט ע"ג רחוץ בזווי אוחרי, ירו' תעני' פ"ג דס"ו ע"ד זווי דהות כרמין

---

[1]) וכן מוכח מע' הדרס, מסטס א', מע א', קנטרינק. [2]) וכן הגיה רי"פ גי' מוטעת של ש"ס קידושי' דאורדי אבל גי' רבינו בע' אודרא (עיי' ח"א צד ל"ג) אודרי בדל"ת ועיי' עוד ע' ארא ב' (ח"א, רס"ה)

עבידא זיתין זווי דהות זיתין עבידא זרעא. איכ״ר פ׳ רבתי בחדא זווייא] —

זָוִיק (מפעל זָוַק לדעת רבינו מהשם זיקא פי׳ בלש׳ ערבי نَقّ נוד ולפע״ד מהשם ערבי زُجّ פי׳ שפוד Spiess) בגמ׳ דהכחל בכל הבשר (חולי׳ ק״ט סע״ב) אמר להו רב נחמן זויקו לה [1]) כחלי. פי׳ עזבו הכחל מלא מן החלב כמו זיקים מלאים (עיי׳ ע״ז ס׳). *[אחי״ה התוספו׳ בחולי׳ שם הביאו פי׳ זה בשם הערוך והביאו עוד ראיה מע״ז ל״א: ודמי לארמאי זוקני כלומ׳ נפוחין וכ״ה ברא״ש אבל בנו״ג שם זוקאני עיי״ע. ורש״י פי׳ בחולין זויקו: שפודו תנו לה כחל בשפוד ע״כ וכן פי׳ רגמ״ה בקובץ כ״י חולין (אנגיילִיק׳ דף שכ״ד:) זויקו ליה כחלא כלומ׳ שפדו ליה כחלא וצלו לה. ולזה הפי׳ עולה גזרת המלה הרשומ׳ בתחלת הערך ונפקא מיניה אליבא דדינא עיי׳ בחי׳ הרשב״א בסוגיתנו] —

* זוקאן, זקן עיי״ע זק ג׳.

* זַוַּר, זַוַּור (פי׳ כדומה, כיוצא בדבר וזולתו והוא ל״ע زور andere ausserhalb) מלה זרה זו לא הובאה עדנה בתוך התיבות הנכריות בערכי מלין תלמודיים ובאמת לא בא זכרונה בש״ס כי אם מזמן הגאונים והלאה ובפרט נשתמש בה רש״ג באגרתו המפוארה ושם וביתר מקומות נשתבשה עד מאוד ויען שרבינו בסוף ע׳ אביי הביא המלה בשבוש על כן אציין לה בזה ערך מיוחד. וז״ל דרבינו בסוף הערך הנ״ל לפי גי׳ כ״י ו״ו א׳ וב׳ (עיי׳ ח״א צד ט׳ בהערה ו׳) ו א י ת ל ן נ מ י ר ו ו ר מ י נ י ה וכתבתי שם לי׳ ליה פיתרא אבל לאחר זמן העיר לי אוזן הרב החכם שטיינהארד מעיר אראד שלפי ענינו אולי ט״ס תחת דזוד מיניה וכצ״ל באגרת רש״ג (בח״ם צד כ״ט שורה ז׳) מצות חליצה ודא״ד משום וצ״ל ודזוד מינה, ולפי הענין פתרונו: וכדומה, וכיוצא בו עכ״ל. וגם הח׳ ברילל הביא דוגמאות במ״ע יאהרביכער (ח״א, רט״ו וח״ב, רי״א) ממה דאי׳ באיגרת רש״ג .. רבנן סבוראי בתראי תרצוהי וקבעוהי ודזוד מינה נמי, ושם ודזוד מינה. ובתשוב׳ גאוני׳ קדמוני׳ דפ׳ בערלין סי׳ ט׳ דף ג׳ שורה כ״ד כתב ר׳ נחשון גאון אזוד מיניה ושם בשורה י״ב אי׳ אחריניה ד ח ד מיניה, ובהל׳ רי״ץ גיאת הלכ׳ ר״ה סוף עמוד ל״ז ואם משכחת מתבתא ד ז ו ט ר מהנך. בכל המקומות האלה הגיה הח׳ ברילל דזוד וכן הגיה ח ד ד ז ו ט ר בע׳ אביי לפי גי׳ הדפוסים וביוחסי׳ השלם חד מינייהו, ולפי דעתו הוא מל״ע זאד פי׳ הוסיף על דבר מה, ואין נראה לי ולפע״ד הוברר כי עיקר הגי׳ בכל המקומו׳ הנ״ל דזַוַּר או דזַוַּור והוא בעצמו ל״ע הרשומ׳ בתחלת הערך ופירושו וכיוצא בדבר, וזולת דבר וא״כ בסוף ערך אביי שהועתק מפי׳ רש״ג ורה״ג צ״ל לפי גי׳ כ״י ו״ו א׳ וב׳ במקום רוור: ואית לן נמי דְזַוַּר (זוור) מיניה. פי׳ ויש לנו עוד כיוצא בו, וזולתו. וכל הפי׳ שכתבתי שם בהערה יבטל [2]).

זַוַור (לפע״ד מפעל ערבי زور נטה לצד אחד והתואר זיוור בל״ע أزور מי שעיניו נטויות לצד אחד ein Schielender ורבינו פי׳ בע״א) בפ׳ אלו מומין בגמ׳ זגדום (בכורו׳ מ״ד.) זיוור דמזַוְרָן עיניה. ״פי׳ מנומרין עיניו״. *[אחי״ה הועתק מפי׳ רגמ״ה לבכורו׳ (בקובץ כ״י אנגיילִיק׳ דף ק״ח.) ואחריו הלך גם בע׳ לפן וע׳ תמן, וכה״ג בפי׳ רגמ״ה שם ובנו״ג (הזריר) הזויר וכו׳, זויר דמזור עיניה, ובתוספת׳ בכורו׳ ספ״ה אי׳ הזיויד וצ״ל הזיוור. ובעל כ״כ השוה עמו גם עינוהי זמורן (ב״ר פ׳ פ״ה) וטעות היא עיי״ע זמורא] —

* זוּרְיוֹן (זריון) (פי׳ زيس בל״ע פשתן) פסחי׳ ק״ז. אישתי מי זוריון ולא אישתי שיכרא ופירש״י ורשב״ם מי משרת פ ש ת ן ורבינו בע׳ מי גרס זריון וכ״ה בכ״י ב׳ וא״פ ובפי׳ רשב״ם כ״י אבל בכ״י מ׳ זוראן (ד״ס פסחי׳ צד קס״ב). ואולי הוא משרש זור, זיר פי׳ ענין עצירה עיין ערך זר האחרון.

* זַוְרְיָה (אולי מל״ע زوار פי׳ קישור של אזור Gürtelband) ירו׳ מעש׳ שני פ״ד דנ״ד ע״ד בתר בלני מסיק לזורייה ומיתיה פריטין ומיפרקיניה ופי׳ הרב פני משה לזורייה כמו לאיזורייה כלומ׳ ואפי׳ הוא צריך עוד באותו זמן החום וכו׳ ואפי׳ צריך להעלות לאיזור שלו ולמכרו ולהביא פרוטין ולפדות המעשר כל כך צריך שיהא נזהר לפדותו. ופי׳ יפה הוא ולזה עולה יפה מלה ערבי׳ הנ״ל. וה׳ לעווי הגיה- לזודיה! ובדפ׳ זיטאמי׳ בט״ס לזורזייה.

זָוִית פי׳ בל״מ וכן בל״ע וסורי פִּנָּה Winkel עיי״ע זוי) בפ׳ אלו מגלחין (מ״ק י״ח.) אמר אביטול

---

[1]) כ״ה לנכון בדפ״ר אבל בשדפ״ע ליה וכ״ה בפי׳ רגמ״ה כ״י לחולין. [2]) וגם התיבות „ביוחסין השלם אי׳ עוד כאן הוספה" בע׳ אביי צד ו׳ שורה ט״ו מלמטה יש למחקן מספרי כי אין כאן הוספה וכ״ה בכל דפ״ע.

ספרא משמיה דרב שפה מזוית לזוית, הנחה כל שמעכבת. פי' שפה עשויה מזוית לְזוית ״כלומ' אם צריכה כולה תיקון שרי אבל מקצתה לאו, הנחה כל שהיא מעכבת פי' אם עשה שפמו והניח מקצת שאינו עשוי מותר ליטלו כי מעכבתו באכילתו" וכיוצא בו ומשום זה הצער שרי. *[אחי"ה פי' זה עד וכיוצא בו הועתק מלה במלה מפי' ר"ח כדמוכח מהלכו' רי"ץ גיאת הל' חוה"מ עמוד כ"ד והמו"ל לא הרגיש בזה ודע כי גי' הנהה כל שמעכבת אי' גם בתורת האדם להרמב"ן עמוד מ"ג וכ"ה ברא"ש וריטב"א ועיי' בית יוסף חו"מ סי' תקל"א אבל כ"י מ' לא גרס הנחה וכן לא גרס רש"י עיי' בחי' הריטב"א ובד"ס מ"ק צד כ"ט: והרמב"ן (תוה"א שם) פי' הנחה הוא מה שמכאן ומכאן לפתיחת הפה וקורין אותו כך לפי שדרך המתגלחין להניחו עם הזקן וכו', ובגוף הדבר כתב כן הריטב"א בשם הרמב"ן והוסיף עוד פי' בשם ר' נתנאל ז"ל כי השפה התחתונה קרויה נחת עליה כמו שקורין לריחים התחתונה שכב. — וכנ"ה ב"מ מ'. קרן זוית, בגיטי' י"ג. מונהין בקרן זוית, תעני' כ"ג: קם איהו בחדא זויתא ואיהי בחדא זויתא. קידוש' ס"ו. תורה . . מונחת בקרן זוית] —

ז (זז) (רבינו לא דק לסדרו יפה כי מקומו בעי' אזא עיי"ע לעיל ופירושו (heizen בב"ר פ' ס"ד (ס"ג) ויצא הראשון אדמוני: אנא קלוון (דתאזין) [דאתזון] [1]) בני. פי' כמו (אזא) [אזה] יתירה (דניאל ג', כ"ב). — (א"ב שיבער ויחם המרחץ כמו ואתונא אֱזֵה יתירה בדניאל (שם). ואין זה הערך). *[אחי"ה אבל הערך הוא אזא ע"ש ח"א צד מ"ט ושם הארכנו. ובכ"י ודפ"ר ופיז' וויניצ' רק באות אחד נסמן הערך והטעם אמרנו במבוא לזה החבור צד י'. ובדפ' אמש' הדפיסו כאן ובע' הבא: זז] —

ז (= תָּזַז = תּוּז מל"מ וכן בל"א تاز ענין הסיר הדיח והרחיק) בפ"ק דשבת בגמ' לא יצא החייט (שבת י"ב רע"א) הא לא דמיא אלא לסיפא דתנן בפ"ד במכשירין (מ"ה) נתנה תחת ארובה מים הניתזין והצפין (הרי) [צ"ל אין] זה בכי יותן [2]) ובפ"ה (מ"ה) זרק את האבן לבור לידע אם יש בו מים הניתזין אינן בכי יותן. ובפ' השוחט (חולי' ל':) התיז את הראש בבת אחת. בחלק בר"ג דג' מלכים (סנהדר' ק"ב.) וידח ירבעם את ישראל מאחרי ה' (מ"ב י"ז, כ"א) [3]) אמר ר' יוחנן [4]) כשני מקלות המתיזות זו את זו. פי' כשני מקלות כשאדם מכה זה בזה ומתיזין למרחוק כן הדיח ירבעם את ישראל מאחרי ה'. כענין הסיר התז (ישעי' י"ח, ה'). — (א"ב ערכו תזז).

* זָז (לפע"ד מל"ע زأزأ ושוה עם زعزع פי' ענין תנועה וכן בל"ס זָז (bewegen תעני' כ"ג. איני זז מכאן. יומ' פ"ו. אינו זז משם. גיטין נ"ח. לא זז משם, יבמו' ל'. וש"נ ומשנה לא זזה ממקומה, כתובו' כ"ד: לא זזה ידה מתוך ידי, ושם פי"ב, מ"ג אי' אפשי לזוז מבית אבא, ירו' כתובו' רפי"ב וב"ר ס"פ צ"ו אל תזוז אלמנותי מתוך ביתי, עירובי' פ"ד מ"א לא זזו מד' אמות. ובהפעיל אבות פ"ג, מי"ז כל רוחות שבעולם . . אין מזיזין אותו ממקומו וביומ' כ"א. וסנהד' ק"ו רע"א יותר טוב: אין מזיזות ובתעני' כ' סע"א זכר ונקבה באו. שמ"ר פמ"ה אין אתה יכול להזיז אהבתך מהן. ובאפעל חולי' ל"ח. לאזוזי אוני. והשרש זאז והאלף נסתרה והוא כמו זעזע עיי"ע זע, ולכן במקום: שלא יהא זז מפלטין (שמ"ר ס"פ ל"ז) אי' בויק"ר פ"י מן פלטין דילי לית את זייע.

זָח (מפעל ערבי نح ، نَخ ענין התקה והסרה fort- rücken, erheben וכ"ה בל"מ וגם קרוב להוראת זה פי' ענין גבהות לב עיי"ע זה (sich überheben בפ"ק דכתובו'. בגמ' בתולה כתובתה מאתים (י':) היינו מזיח היינו מכפר מזיח גזרות ומכפר עונות [5]). בפ' מציאת האשה בגמ' דמשיא את בתו (כתובו' ס"ז:) הבא משכון וטול כדי שתזוח דעתו עליו. פי' מלשון (שמו' כ"ח, כ"ח) ולא יזח החשן. — (א"ב תרג' וחנפי לב (איוב ל"ו, י"ג) וזחוחי לבא. פי' גבהי לב, ובע"ה גרס זהוהי ע"ש). *[אחי"ה ועיי' פירש"י לשמו' שם ולא יזח לשון ניתוק

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י קאהוט בעי' קלוון א' ובדפ"ע גם שם דתאזון, ועיי' מ"ש בעי' אזא. [2]) כ"ה גם בכ"י א"פ (ושם והצפין מ מ נ ה) וכ"ה בעי' צף ב' לפי גי' דפ"ר רק שם והנצפין ובשדפ"ע הצפין והנצפין ונראה ששתי גירסאות נתערבו יחד ובר"ש למכשירין אי' כגי' רבינו בעי' דכאן וכתב על זה: משנה זו לא מצינן בשום מקום ובתוספתא נמי לא מיתניא וכו' ע"ש היטב ועוד עיי' בחי' המאירי וברש"י, ור"ן. ובדפ"ר בכאן אי' והצפנים וצ"ל והנצפים. ובנו"ג בשבת עריבה שירד דלף לתוכה מים הניתזין והניצפין אינן בכי יותן ובמכשירין אי' הניתזין והצפין. [3]) וכ"ה במקרא וכ"ה בכ"י ש"ס ובילק' כ"י למלכי' ב' י"ז עיי' ד"ס סנהד' צד קנ"ה: אבל בנו"ג בהוספות ע"ש. [4]) בנו"ג ר' חנין וכ"ה בכ"י ש"ס. [5]) ובעי' זן ב' הובא חצי הראשון של אותו המאמר.

ול"ע הוא כדברי דונש בן לברט ע"כ, ותשובתו אל מנחם הובאה בהוצאת רש"י להח' בערלינער צד 162. ובזה הענין בחולין ז' רע"א מכאן לת"ח שאמר דבר הלכה שאין מזיחין אותו . . מ"ד מזיחין כדכתיב ולא יזח החשן, ושם אין מזחיחין ופירש"י גאותך גרמה לך וכו' . . ל"א מגביהין ומסלקין אותו מדבריו. ובענין הוראה ראשונה פי' בע"ה בע' זה ולכן גרס מזהיהין, ובזו הוראה תמיד בצירוף דעת ד"מ סנהד' צ"ו: קא זָיְחָה (ברש"י זחה) דעתיה, ירו' שבת פ"ה ד"א, לא הזיח דעתי עלי, שמ"ר ס"פ ל"ז שזחה דעתו עליו ובויק"ר פ"י בתמורתו: שלא יתגאה לבו עליו ועיי"ע זה ג'] —

* זָחַח חולי' ז'. עיי"ע הקודם לזה ולדעת ר"פ סמאלענסקין זח, זחח הוא הוא גם השרש זע בעוועגען.

זָחַל (מל"מ ענין הלוך לאט וכן בל"ע زحل ענין תנועה ונזילה sich bewegen, fliessen) בפ"ז בעדיות (מ"ג) ובמעיין פ"ה במקואות (מ"ה) העיד ר' צדוק על הזוחלין שרבו על הנוטפין כשרין. ובפ"ה בפרה (מ"ח) ובפ' ח' שרצים בגמ' אין עושין הילמי (שבת ק"ט:) כל הימים מטהרין בזוחלין ופסולין לזבין ולמצורעים ולקדש בהן מי חטאת. ובפ' כל הזבחים שקבל בגמ' נשפך על הרצפה (כ"ה:) ובפ"ז בעדיות (מ"ד) העיד ר' צדוק על הזוחלין שקילחן בעלי [1] אגוז שהן כשרין. בפ' במה אשה בגמ' הבנות יוצאות (שבת ס"ה רע"ב), ובפ' אין בין המודר הנאה מחברו ונכנס לבקרו (נדרים מ' סע"א) ובפ' אחרון דבכורות (נ"ה:) דאמר שמואל אין המים מטהרין בזוהלין אלא פרות בימי תשרי. פי' בע' טף [א']. *[אחי"ה ובפעל יוצא מקואות פ"ה מ"ה אין מזחילין בו, ירו' שביעי' ספ"ד דל"ה ע"ג משיזחילו מים, במדב"ר ר"פ י"ג מכבדות וזוחלות כל בוסמני גן עדן, ובפַעל: ירו' ע"ז פ"ד דמ"ד, עד דתזחלון גובה, ובתרג' תהלי' קמ"ז, י"ח וְזָחֲלִין מיא כ"ה בכ"י ובדפוסי' זלחין עיי' עמת"ר להח' לעווי ושם עוד כ"י תרג' לאיוב וטינר יזחל וכו' בדפוסי' יזליף ומזה הענין גם זחל בל"מ עיי' רד"ק זה השרש] —

זַחַל (מין חגב אשר ישא קול שאון ואנחה מל"ע زخل ، زجل Schnarrheuschrecke עיי"ע אסקרא) בפ' אלו טרפות בגמ' וכחגבים (חולי' ס"ה.) ת"ר אין לו עכשיו ועתיד לגדל לאחר זמן כגון הזחל הזה [2]) מותר, אסף החסיל (ישעי' ל"ג, ד') תרג' כמה דמכנשין ית זחליא, כי אם מלאתיך אדם כילק (ירמיה נ"א, י"ד) תרג' כזחלא, יתר הגזם (יואל א', ד') תרג' מותר זחלא. *[אחי"ה בחולי' שם פי' אביי זחל אסקרא כ"ה לפי גי' הערוך עיי"ע וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לחולי' (בקובץ כ"י אנג' דף שי"ז.) ואין גזרת המלה מערך הקודם לזה אבל מה שמתורגם תולעת ועש ע"י זחלא נגזר מפעל זָחַל שענינו הולך לאט ורומש] —

זָחַל (או מפעל זהי = בל"ס זה ובל"ע زخ פי' האיר והצהיר glänzen בהוספת ל' בסוף או נרדף עם צהל = צהר schimmern, leuchten) בפסיקתא דפרה (צד ל"ז:) זחלין אפוי דבר פדא. פי' צהבו פניו. *[אחי"ה בפסיקת' דר"כ שם בט"ס ותלין וכבר תקן הרב המו"ל לנכון עפ"י ערך שלנו וכ"ה בקהל"ר פ' מי' כהחכם ובילק' קהלת רמז תתקע"ז בשם הפסיקת', ובפסיקת' רבתי פי"ד אי' הבהיקו וצהלין אפוי דבר (פדיון) [פדיא]. ובירו' סנהד' פי"א ד"א: זחלין אפוי דבר פדיה, זחל פנים הוא כמו הצהיל פנים (תהלי' ק"ד, ט"ו) והוא כמו הצהיר וכן בלשון ערבי زخر ענין שמחה] —

זט (לדעת רבינו ארעית ותחתית ואולי לפי זה מל"ע ستة der Hintere מה שהוא תחת, ומה שנראה לי עיי' למטה) בפ' כ"ג בכלי' (מ"ה) החרם [3]) טמא מפני זוטו, ובשלש על שלש פכ"ח [4]) בכלי' (מ"ט) העושה בגד מן ההרם טהור מן הזוטו טמא. ובר"ג דפ' אלו מציאות (ב"מ כ"א:) בזוטו של ים ובשלילותו של נהרא ע"ג דאית ביה סימן רחמנא שרייה, ובפ' כל הצלמי' בגמ' המוצא (ע"ז מ"ג. וכ"ה בב"מ כ"ד.) המציל מן הגיים ומן הנהר ומזוטו של ים ומשלוליתו של נהר הרי אלו שלו. ובריש מגילת איכה (פתיחתא סי' כ"ג פי' ד' יהושע) ונרוץ הגלגל אל הבור (קהלת י"ב, ג') זו בבל שהיא זוטו של עולם. פי' ארעיתו ותחתיתו. *[אחי"ה הפי' הזה הועתק מפי' רה"ג לסד"ט צד י"ז וז"ל הזוטן א"ד הזומן ארעיתו ותחתיתו של מצודה ושל הרם ומנין שהוא כן דגרסינן באלו מציאות ע"כ וכונתו על זוטו של ים וכפי' זה באר מהרש"ם בירו' ברכו' פ"ד ד"ז סע"ב האומר לצולה חרבי (ישעי' מ"ד, כ"ז) זו בבל שהיא זוטו של עולם. ורש"י פי' בע"ז שם זוטו של ים: לשון ים ההוזר לאחוריו עשר וחמש עשרה פרסאות ושוטף כל מה שמוצא בדרך

---

[1]) וכ"ה בכ"י ש"ס ובנו"ג בעלה. ובדפ"ר בט"ס אגון. [2]) בנוסחי לי'. [3]) כ"ה בכ"י ודפ"ר, וכ"ה בע' חרם ב', אבל בנו"ג במשנ' דש"ס חרם וכ"ה בערוך דפי וויניצ', וט"ס הוא. [4]) בדפ"ע בט"ס פ"ה.

חזרתו וכו׳, שלולית כשהנהר גדל ויוצא על גדותיו ופושט ע״כ וכ״ה בב״מ כ״א: [1]). ובגוף הענין גם דעתי הקלושה נוטה לזה הפי׳ רק בענין הגזרה נ״ל כי שלולית הוא ל״ע ثَلِيل = שליל והוא המית ומרוצת המים השוטף במהירות ועיי״ע שלל ד׳ ומלת זוטי הוא ל״ע زَهِيد פי׳ מעט וקטן כלומ׳ כשגלי הים נתמעטים והולכים או י״ל שהוא ל״פ زَهِدن פי׳ נפל ונתמעט. ובשט״מ לב״מ כ״א: הובאו פירושים בענין זוטו ושלוליתא ע״ש. וע״י פי׳ רבינו תחתית נבין גם שהש״ר פי׳ אתי מלבנון: חרמון זה יעקב מה הרמון זה כל טובו נתון בזוטו כך כהונה מיעקב לויה מיעקב וכו׳, ודרש חרמון מלשון חרם פי׳ רשת אשר יקבצו בו הדגים כמו כן ביעקב אבינו נכלל יחוס העם. כולו. וגם לשון חרמון נופל על לשון המשנה ה ח ר ם טמא מפני זוטו] —

* זוּטָא, זוּטֵי (פי׳ בל״ס קטן ועיי״ע הקודם לזה מלה ערבי׳ زَهِيد klein, gering) והפכו רבה ב״מ מ׳. כיילא רבה . . כיילא זוטא, עיי״ע שפט. כתובו׳ ס״ו: שומא רבה . . שומא זוטא. ושם: עסקא רבה דנפש רווחא אבל עסקא זוטא דזוטר רווחא עיי״ע עסק. ושם ק״ו. סדר דאליהו רבה סדר אליהו זוטא. ע״ז י׳: זוטי דאית בכו מחיה מתים. ב״ב ל״ו: פירא זוטא. ושם ק״כ: רבה זוטי. כתובו׳ ס״ט. רבה בר רב הונא זוטא. והקבוץ ע״ז ח׳. יומי זוטֵי ויומי אריכי. שאילתות מסעי רסי׳ קל״ט מינהון קשישי ומינהון זוטי. — זוטא מ״ס תחת זיטא עיי״ע זיטא.

* זוּטֵס (שם פרטי Ἰζάτης) והוא בנה של הילינֵי מלכה עיי׳ בן מתתיהו בקדמוניות כ׳. ב׳ א׳ שספר לנו כי הילינֵי מלכה נתיהדה עם בנה איצטס ובב״ר פמ״ו יסופר ומעשה במונבז המלך ובזוטס בניו של תלמי המלך שהיו יושבין וקורין ספר בראשי׳ כיון שהגיעו לפסוק זה ונמלתם וכו׳ ועיי׳ מ״ע לה׳ ברילל ח״א צד ע״ג.

זֵיטָא (אות הששי באלפאביט״א יוני׳ וערכו במספר: שבעה (= ז׳) וגם בל״י ζάω פי׳ חי leben ובציווי ζῆθι יחי!) בב״ר פי״ד וייצר ה׳ אלהים (ר״פ י״ד) ובפ׳ כ״א (כ׳) הרבה ארבה: בעון קומוי ר׳ אבהו מנין שהנוצר לז׳ חי א״ל מדידכון אנא ממטי לכון זיטא אפטא תיטא אוכטו [2]). פי׳ זיטא יחי אפטא שבעה ובאותיות שלהן הז׳ קורין אותה זיטא כלומ׳ בן שבעה יחיה. תיטא ימות אוכטו שמונה ובאותיות שלהן התיטא היא במקום הח׳ שלנו כלומר בן שמונה ימות. — בברכו׳ ירו׳ פי׳ כיצד מברכין (פ״ו ד״י רע״ד) א״ר מונא הדא אמרן דעטש גו מיכליה אסיר למימר ליה זט בגין סכנתא דנפשיה. פי׳ שלא יקדים קנה לושט שאין בית הבליעה פנוי. זט פי׳ יחי. — (א״ב בל״י אות זיטא עולה במספר שבעה ואות איטא שמונה. וראיה ברורה זה שהיוגים לקחו מספר אותיות מן העברים אחר אשר זיטא להם אות ששי ואיטא אות שביעי אך במספר זיטא איטא כמו ז״ן הי״ת ופי׳ מלת זיטא תחיה, ופי׳ מלת איטא השחתה ואבדון א״כ הנולד באפטא אשר פירושו בל״י שבעה חי. הנולד באוכטו אשר פירושו שמונה הולך לאבדון). *[אחי״ה ר״ב הלך בשיטתו שכן כתב גם בע׳ איטא אבל כבר השמעתיך שם שרבינו גורס ת י ט א לפי נוסחה דפ׳ ווניצ׳ באסיל׳ ואמש׳ בפעם שניה (ובפעם הראשונה שנה לנו הגי׳ איטא אוכטון וצ״ל ת י ט א אוכטו) וכ״ה בעה״ק שנ״ב וכן הביא בעל מ״כ בשם רבינו במד״ר רפ״ד. ור׳ אבהו תשובה נוכחת נתן להם להסביר כי בן ז׳ הדשים יחיה ובן ח׳ ימות בדרשו אות ז י ט א בהוראת מספר ז׳ וגם מפעל יוני הרשומ׳ ומלת תיטא דורש מן אות θῆτα שהוא אות שמיני באלפאביטא יוני וגם נופל על מלה θάνατος סימן לחייבי מיתה וכן אמר פירסיאום (ד׳, י״ג) nigrum theta פי׳ תיטא שחור. וזה שיעור המאמר ζῆτα (= ζῆθι) ἑπτά, θῆτα (= θάνατος) ὀκτώ כלומ׳ אות זיטא שהוא מספר שבעה וגם מורה (בכתיבה המוסגרת) י ח י הוא הסימן כי בן שבעת חדשים יחיה, ואות תיטא שהוא אות שמיני וגם סימן למיתה מראה כי בן ח׳ חדשים ימות. ולכן כתיבת המאמר בדפוסים ובכ״י צריכ׳ תיקון רב בדפ״ר אי׳ זיטה אפטא איטא אוטי וכ״ה בדפ׳ פיז׳ ובכ״י בט״ס אוטכון, אובטון, אובטו ובכולם צ״ל אוכטו. ובב״ר פי״ד אי׳ איט״א אוכט״א וכ״ה בב״ר פ״כ ושם זיטה (בה״א). ובמד״ר פ״ד אוכט״י ובתנחומ׳ במדב׳ סי׳ י״ח זיטא איפטא אוט״ה ארנון וצ״ל איטה אוכטו ובילק׳ בראשי׳ רמז כ׳: אוטו אוקטו ויותר מזה נשתבש בירו׳ יבמו׳ פ״ד ד״ה רע״ד

---

[1]) ופליאה לי על הפלאה שבערכין שכתב בעי׳ זט: „בב״מ לא פי׳ רש״י כלום!״ והלא פי׳ כמו בע״ז רק בב״מ שם עוד הוספה אחת „ושירוע בל״י״ (?) אולי διαῤῥοαί פי׳ Ebbe und Fluth או צ״ל ז א ט ו ט י וזה מה שסיים: כמו שכתבו הזקנים לתלמי המלך ואל אצילי זאטוטי עכ״ל. [2]) כ״ה לנכון בכ״י ג״ג. אבל בדפוסי ערוך אוכטון.

זוטא אכטא זוטא אבטא וצ״ל זיטא אפטא תיטא (או איטא) אוכטא. — ובענין ירו׳ ברכו׳ הנ״ל זֵט (= ζῆθι) כ״ה גם בפי׳ מהרש״ס לברכו׳ בשם רבינו אבל בנו״ג יים (ואצל מהרש״ס ייסי) פי׳ בל״י ἴησις, ἴασις מרפה כי העטוש סימן יפה לחולי (עיי״ע עטש) והראשונים מתים בעטישה והיא אחת משבעה דברי מופת שנעשו בעולם „לפיכך חייב אדם בעטישה להודות להקדוש ברוך הוא שנהפך ממות לחיים" (ילק׳ לך לך רמז ע״ז) אבל עיין בתוספת׳ שבת רפ״ח של בית רבן גמליאל לא היו אומרים מרפא מפני דרכי האמורי] —

זֵיטֵייטוּם (זיטויטום) (לפע״ד מל״י ζητητός מי שהוא נתבע מטעם המלך לחייבו על מה שהוא מורד במלכות von Staatswegen gesucht, criminel belangt) בב״ר פל״ג (ר״פ ל״ב) ובר״פ ל״ט (ל״ח) שפה אחת: הסיר [1]) קונעתו [2]) ועשאו זיטייטום [3]) וכמי שהוא מת דמו מותר ואשתו מותרת. פי׳ קונעתו אשתו, ודוגמתו במדרש תהלי׳ (שו״ט מזמור כ״ב) ובמדרש מגילת אסתר (לפנינו לי׳) ותלבש אסתר מלכות ותעמד בחצר בית המלך וגו׳ והמלך יושב על כסא מלכותו בבית המלכות וגו׳ א״ל הקב״ה רשע מה אתה יושב מבפנים וקונעתך מבחוץ מיד ויושט המלך [לאסתר] את שרביטו הזהב אשר בידו (אסתר ה׳, ב׳). — (א״ב פי׳ בל״י דל וחסר דבר מה). *[אחי״ה ודע כי בכ״י ו״ו ול״ד וב״ר חסר מן: פי׳ קונעתו וכו׳, עד סוף הערך ולולי ראיתי בע׳ קנע שרבינו רומז על ערך דכאן הייתי אומר כי הוספה מאוחרת היא, אולם גם בדפ״ר אי׳ ההוספה הזאת ובעה״ק שנ״ב אי׳ פי׳ קונעתו אשתו ודוגמתו וטעות זו נולדה ע״י הנקודה דאי׳ בדפ׳ פיז׳, ווניצ׳ אחר מלת ודוגמתו. וזו היתה מתעה גם את מפרש המלות במד׳ תהלים שכתב במזמור כ״ב: קונעתך פי׳ אשתך ודוגמתך עיי׳ בערוך ע׳ זיטויטום עכ״ל. ומלת קונעה לפע״ד ל״ע مقنعة אשה רכה ומפונקת eine zarte Frau ושיעור המאמר דואג יועץ לשאול הסר קונעתו פי׳ הרחק מדוד אשתו הרכה ועשהו כמורד במלכות לתבוע אותו לדין ואז דמו מותר ואשתו מותרת וזה מה שאי׳ במדרש שם וכי יש אישות לדוד הלא מ ו ר ד ב מ ל כ ו ת הוא וכו׳. ובכונה אמר קונעתו להעיר כי איש שמורד במלכות הוא אינו נוהג כבוד באשה רכה ומפונקת. וגם יפה מכנה המדרש את אסתר בשם קונעה לומר שהיתה אשה רכה ומפונקת ולא יאות לה להעמידה מבחוץ — ור״ב כנראה נתכוין על ל״י ζητευτής ור׳ י״מ זאכס בספרו בט״ר חלק א׳, קכ״ו הגיה זימיוטוס ζημιώτης וכל זה דוחק] —

☞ (זטוטי) זַאטוּטֵי (?) (עיי׳ מ״ש בפנים) במסכת מגילה פרק מגלה נקראת (סמך) [צ״ל בגמ׳] אין בין ספרים (מגיל׳ ט׳.) וישלח את זאטוטי בני ישראל ואל זאטוטי בני ישראל לא שלח ידו. פירש״י לשון חשיבות ותוספות כתבו שהוא לשון חשיבות והשפלה ולא רצו לשקר עיי״ע זעטוט. *[אחי״ה רבים וכן שלמים היו מתיגעים בלהג הרבה ויגיעת בשר ורוח למצוא דבר חפץ בענין מלה זרה הנ״ל והנה זה רבות בשנים כתבתי בספרי על העתקת ריב״י טאווס צד רפ״ו והלאה כי זאטוטי ל״י ζητητής הוא שיש לו שתי הוראות דורש וחוקר ועוד שואל כתלמיד וע׳ זקנים אשר להם מיחס תלמוד בבלי מגיל׳ ט׳. שהעתיקו ככה מלת נערי (שמות כ״ה ה׳) ואצילי (שם י״א) רצו לַסֵמֵן שתי הוראות הנ״ל לא מטעם שכתבו התוספו׳ במגילה שם בענין זוטו של ים ועיי׳ רש״י ב״מ כ״א: כי אם מטעם שכתבתי כי מלה יוני׳ הנ״ל משתמשת בב׳ אפי כלומ׳ שהוא לשון חשיבות ושפלות וכן דעת החי׳ לעווי בעמת״ל ח״א, תק״ז, אבל בכל זאת חזרתי מהפירוש הזה שקשה לי חוץ ממה שאיננה מצוייה השתנות זו בהעתקת ע׳ זקנים שהעתיקו νεανίσκοι פי׳ נערים, למה לא הזכיר תלמוד ירוש׳ מגילה פ״א דע״א ע״ד בין י״ג השתניות שנמנו שם גם העתקת זאטוטי או זעטוטי נשמע מזה ששבעים זקנים לא העתיקו ככה ונראה בעליל שמסורת ש״ס בבלי מגיל׳ בענין זאטוטי באה לבבל על פי מסורה אחרת ירושלמית וה״א נשנית בתלמוד ירו׳ תענית פ״ד דס״ה. (בקצת שנויים במס׳ סופרי׳ פ״ו, הל״ד ועיי׳ ספרי זאת הברכה פ׳ שנ״ו) בזה״ל: ג׳ ספרים מצאו בעזרה ספר מעוני (צ״ל מעון או מעונים כבספרי) וספר זעטוטי וספר היא באחד מצאו וכו׳, באחד

---

[1]) בנו״ג התיר וכ״ה בילק׳ תהלי׳ רמז תרל״א. [2]) ובב״י ג״ג אי׳ קובעתו וט״ס הוא כדמוכח מע׳ קנע ובילק׳ תהלי׳ ס׳ רמז תרפ״ז נ״ב במדרש כתוב קוניותיך, אבל במדר׳ שו״ט מזמור כ״ב ג״כ הגי׳ קונעתך. [3]) כ״ה בכ״י ו״ו וכ״ה בקצת, דפוסי׳ בב״ר אבל בנו״ג בערוך זיטויטום וכ״ה ברוב דפוסי ב״ר ובע׳ קנע אי׳ ג״כ בדפ״ר ופיזי׳ זיטיטוס, ובילק׳ תהלי שם זיאטטווס.

מצאו כתוב וישלח את זעטוטי בני ישראל ובשנים כתוב וישלח את נערי ב"י וקיימו שנים ובטלו אחד וכו'. והנה רחוק מהדעת לומר כי בספר עצמו היה כתוב זעטוטי אחרי שהמלה זרה היא אבל קרוב הדבר כי איזה סופר ציין כן לעצמו בגליון הספר, ונ"ל ברור כי בתחלה היה כתוב שם בגליון נעטוטי או נאטוטי ונשתבש לזעטוטי או בכונה הגיהו כך בזמן מאוחר באשר לא ירדו לסוף דעתו של הכותב והיו סבורים שהוא לשון זוטָא והקבוץ זוטי פי' קטנים ובאמת בע"י הראשון ובילק' בראשי' רמז ג' הגי' זטוטי וכ"ה ברש"י ב"מ הנ"ל. אבל כונתו היתה במלת נאטוטי להעיר כי נערי בני ישראל לא היו נערים ממש כי אם בחורים ולכן היטב כתב על הגליון נאטוטי והוא ל"י νεώτατοι jungo Leute, וזו ג"כ כונת הגמ' בזבחי' קט"ו: לפי גי' רש"י שם ובשמות כ"ד ה' נערי אלו הבכורות וכן העתיקו אונקל' ותר"י א' בכורי וכן העתיקו רס"ג וריב"י טאווס כלומ' הנערים לא היו ילדים כי בכורות היו וכבר גדלו והיו בחורים ובאמת כ"ה במד"ר פ"ד מהו נערי הבחורין שבבכורות ועל זה כיונו ע' זקנים בהעתקתם νεανίσκοι וע"י מלה זו העתיקו בחור (דברי' ל"ב, כ"ה, ד"ה ב' י"א, א') הבחורים (שופטי' י"ד, י'). ובלי ספק בארץ ישראל היטב ידעו החכמים שבהעתקת נערי ואצילי אין שום השתנות אצל ע' זקנים לכן חדלו מלמנותה בין י"ג השתניות (ירו' מגילי שם) אבל חכמי בבל שמעו מהקבלה דירו' תעני' ומספרי (שם) שמצאו ספר אחד ששם היו כתוב זעטוטי במקום נערי ומאשר לא ידעו לפתור אותו קמו ויחסו אותו להעתקת ע' זקנים! ואולי בבבל הגיהו תחת נאַטוטי: זאטוטי כדי להשותו עם מלה פרסי' âzata (آزاده) פי' מיוחסים ואצילים edle, wohlgeborene לכן הוסיפו מדעתם כי גם אצילי בני ישראל העתיקו ע' זקנים! ע"י זאטוטי. ובאמת כן העתיק תר"י לפי' מסורת המתורגמן ומו"ע (ע' זעטוטי) אצילי: זעטוטי וכן הוא בתרגום שה"ש ו', ה' ושאר זעטוטיך ועמא דארעא כלומ' המיוחסים ועם הארץ. — יצא לנו מזה כי מלת זאטוטי (או זעטוטי כ"ה בכ"י פ' ובדפ' פיז' ובכ"י רש"י ותוס' הרא"ש, או אטוטי כ"ה בכ"י ילק' עיי' ד"ס מגילי ט"ז:) בהוראת נערים או בחורים ט"ס הוא ויש למחקו מערכי מלין זרות וצ"ל נאטוטי פי' בחורים. ובגוף הענין נתכונתי לדעת אדם גדול כי הרב חיד"א בספרו כסא רחמים על מסכת סופרים פ"א ה"ח כתב בזה"ל: ואל זאטוטי פי' רב צמח גאון בערוך שלו זאטוטי לא נערים ולא זקנים אלא בחורים רבינו בצלאל אשכנזי כ"י [1]) עכ"ל [2]). הרי דגברא רבה קא מסהיד עליה שהוראת מלת זאטוטי פי' בחורים אבל שבוש הכתיבה היה כבר מונח לפני רצ"ג. והידוש הוא שרבינו נתן לא פי' בכל הערוך מלה זו. והפירושים האחרים במ"ע דמ"ג הי"ד רע"ו, במשביר ובמאמר צור רבינישען שפראך-אונד זאגענ-קונדע לה' פערלעס צד ה' רחוקים מן האמת הם] —

זֵיטֵימָא (בל"י ζήτημα חקירה על דבר פשע Untersuchung wegen Vergehens וכ"ה בל"ס זאטמא, וממנו בל"ס זוטמא שמין דבר) במד"ר פ' פקוד כל בכור זכר (פ"ד) לטרפיסיטים [3]) שנמצא אחריו דבר של זיטימא. פי' בל"י חקירה ותביעה ועון. *[אחי"ה בנו"ג זיטמא, אבל גם רבינו בע' זנם גרס בס"א זיטימא וכ"ה נכון ובפסיקתא דאחרי מות (קע"ג:) שהביא שם רבינו גרס דבר של זינומייא והיא כגי' ראשונה בערוך אבל ככר הגיה לנכון ר"ש באבער בפסיק' שם דצ"ל זיטמייא והוא זיטימא דערוך. והוא בס"א הביא בע' זנם גם ציון מיוק"ר (פ"כ) דבר של זיטימא ובנו"ג דבר של שמצה והמדפיסים הציגו מלה זו תחת מלה זרה ובאמת זוטמא בל"ס דבר של שמצה הוא. ובתנחו' אחרי אי' דבר מקולקל ובמד"ר פ"ב דבר של לוגמיא ובילק' שמיני ר' רמז תקכ"ה דבר זוהמא ובכולם צ"ל זיטימא] —

זְמַר (פעל מתואר השם זוּטָר, זוּטְרָא בל"ס זְטְרָא כמו צעיר וזער klein) מסכת נדרי' פי' אין בין המודר סמך ומותר בביצה טורמיטא (נדרי' ג':) עד דמיזוטרא [4]) כי היכי

---

[1]) אחי"ה ברם זכור אותו האיש לטוב ובצלאל אשכנזי (בעל שט"מ) שמו שאלמלא הוא נשתכחו פירושיו של רצ"ג כי ר' בצלאל אשכנזי הכנים לתוך גנזי ספריו וחבורי בעל היוחסין שהביא איזה פירושי דרצ"ג (עיי' מבוא לעיל צד XVI והלאה). ויש לי על זה ראיה מופתית כי בכ"י עיקרי התלמוד לר' אברהם זכות אשר ת"י כתב הסופר (יהודה פינטו) בסיום העתקת הכ"י בזה"ל: נכתב ונחתם זה הספר שנמצא בבית גנזיו של בית רבי ומארי החי השלם כמוהר"ר בצלאל אשכנזי וזי"א ונראה מתוכו שהוא מיסוד הרב המובהק כמוהר"ר אברהם זכות ז"ל בעל ספר יוחסין ולא נמצא ממנו כי אם אילו הקונדריסים של ארבע אותיות אחרוני' מכ"י המחבר זלה"ה יהי רצון וכו' . . יום ששי פ' אל פני המנורה משנת החל"ש יאמר גבור אני ע"כ. [2]) הועתק למעני ע"י מר ידידי הרב החי שז"ח האלבערשטאם נר"ו. [3]) Geldwechsler τραπεζίτης. [4]) בנו"ג דמתזוטרא.

דבלע יתיה[1]. ובמסכ' סנהד' פ' חלק (צ"ה.) כי חזייה אִיזוּטַר בעיניה, תרג' צעיר אנכי ונבזה (תהלי' קי"ט, קמ"א) זוטר אנא ובסיר. *[אחי"ה איזוטר הוא אתפעל מהתואר זוטר וכ"נ התואר בכתובו' עיי"ע זט. חגיג' ה'. שכיב אדזוטר. תעני' כ"ג: פליג ריפתא לינוקי לקשישא חדא ולזוטרא תרי. חולי' נ"ג. בדזוטרא מינייהו. והקבוץ ב"ק צ"ב: כד הוינן זוטרי לגברי השתא דקשישנא לדרדקי. מ"ק י': רברבי וזוטרי וכ"ה בב"ב נ"ד רע"א ובלש' נקבה יחיד: מלתא זוטרתא ברכו' ל"ג: מגילי' כ"ה: אצבעיה זוּטַרְתִּי — ועוד שם פרטי מר זוטרא ברכו' מ"ג: ועיי' ירושלמי מלשר שני פרק ה' דנ"ו ע"ד ומבוא הירושלמי למהרז"ף צד ע"ז. ר' זוטרא בר טוביה (ברכו' שם). וזוטרא כמו זעירא עיי"ע] —

* זִיגָא (Kleid) עירו' ק' סע"ב עיי"ע זג ו'.

* זִיגוּד (שם פרטי) פסחי' קי"ג: מכו' י"א. טוביה חטא וזיגוד מינגד עיי"ע טב א'.

* זַיֵּיג (לפע"ד מלש' ערבי زاغ, زيّغ יַפֵּה, הֵיטִיב zurechtmachen, putzen) ירו' שקלי' פ"ה דמ"ח ע"ד בן בבי על הפקיע שהיה מזייג את הפתילות פי' היה מיפה והיטיב את הפתילות ובשקלי' ירו' בש"ס בבלי אי שהיה מזויג את הפתילות.

* זידל, זיידל (שם אמורי דא"י) ירו' תרומו' פ"ה דמ"ה ע"ג ר' יהושע בר זידל, ובירו' ע"ז פ"ב דמ"א. אי' בר זיידל.

זיידן (?) (המלה קטועה היא ועיקרה באזיאר בל"פ بازيار Falkenjäger ציד הנץ וממנו בל"ע بيزار, וגם בל"ע ופ' بازدار מי שעוסק בעופות הנץ Falkonier) בפ' המצניע בגמ' את החי במטה (שבת צ"ד.) מי איכא סום המיוחד לעופות איכא סוסיא דבי זיידן[2], ורב האי גאון ז"ל היה שונה "סוסא דבַּאזְיַארַאן[3]) וכך פי' הנץ וכיוצא בו שהמלכים צדין בהן עופות קורין אותו באז והאדם העוסק בהן קורין אותו בל' פרסי (באזייר) [באזיאר] ובזמן שהן יותר מאחד קורין אותו באזיאראן[4]) ויש להם סוסים מיוחדין לשאת העופות הדורסין הנקראין בא"ז[5]) ודחי רבא הא דתני בן בתירה מתיר בסוס לאו בסוס העומד לבני אדם הוא דהא לדברי הכל מותר אלא בסוס העומד לתת עליו העופות כשהולכין לצייד כדי שלא ליגען לפרוח עד שיגיע למקום הציידין וכיון שמגיעין למקום מורידין אותן ומתירין ומפריחין אותן והולכין ודורסין וצדין והן העופות כגון הנץ שנקרא באז[6]). *[אחי"ה בחי' הרשב"א לשבת הוכא זה פי' דרה"ג[7]) עד התיבות ודחי רבא נשמע מזה כי מכאן והלאה רבינו הוסיף לו נופך מדעתו. ועיי"ע שכר בזאי, ושם רמז על ע' זיידן אבל כל הערך שייך לאות בי"ת כמו שסמנתי שם עיין ערכו ח"ב, ב': והתוספות שבת שם ד"ה סוסא הביאו פי' ר"ח ועיין מה שכתב בזה בעל הפלאה שבערכין] —

זִיו (Glanz מל"מ זיו, זִו וכ"ה בל"ס זִיוָא ונראה שנתקצר מן זהיו משרש זהי glänzen) בס"ג דפ' דיני ממונות (בגמ') [צ"ל בגימ"ל] זה בורר (סנהדי' ל"א:) לדזיו ליה כבר ביתיה[8]) שלם. פי' "לדזיו ליה כמשה רבינו דכתיב ביה (שמות ל"ד ל"ה) כי קרן עור פניו וכתיב ביה (במדב' י"ב, ח') בכל ביתי נאמן הוא. וי"א בן בתיה בת פרעה[9]) מפני שגדלתו. ירמיה אחי העביר עלי את הדרך (סנהדי' שם[10]). פי' שהעביר עלי דוך בני אדם וחבל בי (והכה ופצע) [צ"ל הכה ופצוע][11]) שהן דיני קנסות"[12]). פ"א בערך דרך. ובפ' אעפ"י שאמרו בגמ' מניקה (כתובו' ס"א.) בני זִיוְתָּנֵי בני בעלי זיו והדר. בפ"ק דר"ה בגמ' ולנטיעה (י"א.) בחודש זיו (מ"א ו', א') ירח שבו נולדו זיותני עולם[13]). בסוף משנת סוטה (מ"ט.) משמת ישמעאל בן פיאבי בטל זיו הכהונה. ואת הזוזים בהם (בראשי'

---

[1]) בנו"ג דבלעית'. [2]) עיי' שינוי הנוסחאות וטעיותיהן בע' באזיאר. [3]) כצ"ל תחת דבזי אדאן של כ"י ו"ו אי' וב', ובכ"י ה"ב דבידאן ובכ"י ל"ד דבזי אראן וצ"ל במלה אחת כמו שהגהתי והוא ממש בל"פ קבוץ מן באזיאר פי' ציד הנץ, ובדפ"ו ואמ' דבזיירן ובדפ"ר בכלן בדלי"ת והוא ט"ס. [4]) כ"ה בכ"י ה"ב רק שם בזיאראן ובדפ"ו ואמ' באזיירן ובכ"י ל"ד בזיארן ובכ"י ו"ו בוי"ו וט"ס הוא. [5]) باز Falke. [6]) ובכ"י ו"ו כגון הני שנקראין באזי. [7]) ושם בלי סרסי צ"ל פרסי. [8]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה בפי' ר"ח וכ"ה בדפ' שונצינו בגמ' וברש"י. [9]) כ"ה בכ"י ו"ו ובפי' ר"ה, ובדפ"ע אי' עוד כ ב ר ב ת י ה בן בתיה וכו'. [10]) ושם אי' עוד עוקבן הבבלי קבל קדמנא נראה שלא גרסו רבינו וכן לי' בע' דרך ולי' בפי' ר"ח. [11]) וכ"ה בפי' ר"ח. [12]) ע"כ הועתק מלה במלה מפי' ר"ח כ"י לסנהד' הבאתי בע' דרך. ובפי' ר"ח סיים עוד: שלא יתכן לדונן אלא בארץ ישראל ע"כ ונראה שנשמט מן ערך דכאן. [13]) בכ"י ו"ו אי' איתני עולם אבל זה דרוש אחר בסנהדי' שם.

י״ה ה׳) תרג׳ ירו׳ [ב׳] זִיוְתָנַיָא דבהון וכן בב״ר. *[אחי״ה והוא בפ׳ מ״ב ושם אי׳ ית זיתנא דבהון, וא״כ דרש בְּהָם כמו בָּהֶם ודרש זוּזִים כמו זְוָזִים או דרש כמו זיזים מל״מ זיז כבודה (ישעי׳ ס״ו, י״א) שפירושו זיו. והחדש אִיָּר נקרא במקרא (מ״א ו׳, א׳. ל״ז) חדש זו, ירח זו כלומ׳ שהוא מהודר בפרחים וכ״ה בתרג׳ ירח זיו נִיצָנַיָא וכן נקרא אצל הערביים شهر الزهر וכן אי׳ בירו׳ ר״ה פ״א דנ״ו ע״ד שבו זִיו של עולם הצמחים ניכרין והאילנות ניכרין, ובבבלי ר״ה (י״א.) דאית ביה זיוא לאילני. וכנ״ה בשהש״ר פ׳ אל גנת: זיו הירק. ברכו׳ נ״ח: זיויה עיי״ע זה ב׳ גי׳ הערוך ובהשאילה זיו החכמה (סוטי׳ מ״ט.), זיו איקונין עיי״ע איקונין, זיוו של בני עיי״ע אסכולי. ירו׳ יבמו׳ ר״פ ט״ז דט״ו ע״ג אישתני זיווהון דאפוי, רות רבה פ׳ ותצא גדול שבעיר הוא זיוה והוא הודה והוא הדרה והוא שבחה פנה משם פנה זיוה פנה הודה פנה הדרה פנה שבחה (עיי׳ רש״י לריש פ׳ ויצא), זיו השכינה (ברכו׳ י״ז. שבת ל׳. ב״ב י׳. ילק׳ משפטי׳ רמז שס״א). והתואר זִיוְתָן שבת קנ״ו. גבר זיותן, והקבוץ זִיוְתָנֵי עיי׳ למעלה וכ״ה בתרג׳ ישעיה י״ד, י״ב; איוב ל״א, כ״ו; זכריה י׳, ג׳, שה״ש ו׳, ט׳] —

* זילותא עיי״ע זל ב׳.

* זימי עיי״ע זמיה. ועוד עיי״ע זמית.

זִיּוּן (או מהשם זיי״ן עשיית קוין ותגין בצורת אות זיין או יותר טוב מל״ע زِيانه הדור וכיתור (das Schmücken mit Krönchen בפ׳ הבונה בס״ג (שבת ק״ה רע״א) הא דבעי זיוני הא דלא בעי זיוני. ובפ׳ הקומץ בגמ׳ שתי פרשיות (מנחו׳ כ״ט:) אמר רבא [1]) שבעה אותיות צריכין שלש שלש זיונין שעטנ״ז ג״ץ.

1 זִיז (כל מה שיוצא ובולט בבנין וזולתו ולדעתי מל״ע زِيزَاة (hügelig Hervorragendes בפ׳ אחרון דעירו׳ (צ״ח:) זיז שלפני החלון, ובפ׳ חזקת הבתים (ב״ב נ״ט סע״א) [ה]זיז עד טפח יש לו חזקה, פי׳ כגון לוח יוצא מכותל ראובן לחצר שמעון יש לראובן להשתמש באותו הזיז שיש בו טפח כמה שיחפוץ ויש לו לתלות חפצים יורדים באויר חצר שמעון [2]). ובפ׳ השותפין (שם ו׳:) משתמש בכותליה ובזיזיה עד ארבע. פי׳ תרגום ״יציע (מ״א ו׳, ה׳ ו׳) זיזא והן הקורות היוצאין מן הכותל לחוץ כדאמרינן בס״ג דפ׳ מרובה (ב״ק פ״ב רע״ב) י׳ דברים נאמרו בירושלים . . אין מוציאין בה זיזין וגזוזטראות משום אוהל טומאה אי נמי דלא מיתזקן עולי רגלים״ [3]). ותנן בהזיז פי״ד באהילות (ס״א) איזהו הזיז שפניו למטה והגזוזטרא שפניה למעלה כלומ׳ זיז יוצא מן הכותל וראשו כפוף למטה וגזוזטרא יוצאה מן הכותל וראשה נשואה למעלה. *[אחי״ה ובאהלו׳ פי״ד מ״ב זיז שעל גבי הפתח וכו׳, ושם מ״ד זיז שהוא סובב כל הבית וכו׳, ב״מ פ״ג. זיזא דמחוזא. ב״ב ס׳. הוה ליה זיזא. והקבוץ אהלו׳ שם מ״ה שני זיזין זה ע״ג זה. אהלו׳ פ״ח מ״ב הזיזין והגזריות עיי״ע גזוזטר. ב״ב ס׳. הוה ליה זיזין, ירו׳ ב״ב ספ״ג די״ד: תוספת׳ ב״ב פ״ב זיזין (ובצוצטראות) [וכצוצטראות], ירו׳ שקלי׳ פ״ד דמ״ח. זיזין וכתלין — תוספתא אהילות ספ״ג שני חזיזין זה על גב זה ט״ס וצ״ל הזיזין. והח׳ לעווי פי׳ חזיזין כמו זיזין בהוספת ה׳! וגדולה מזה טעה לחשוב כי הרהזיונות בתוספת׳ כלים ב״מ רפ״ה הוא כמו החזיונות וזו כמו חזיזין! והנאלה לי עיין בערך דחון ומה שכתבתי שם. — בר זיזא שם הפרטי עיי״ע] —

2 זִיז (לפע״ד מל״ע سوس ובכן בל״פ سوسه כנימה שבדגן Kornwurm ובל״מ סס ובל״י σής עש שבבגדים (Motte בס״ג דפ׳ ואלו טרפות (חולי׳ ס״ז רע״ב) על הארץ (ויקרי׳ י״א כ״ט) להוציא את הזיזין שבעדשין פי׳ תולעים שבעדשים [4]) ששמם זיזין. — (א״ב פי׳ בל״י מין תולעת ואולי נעתקה מלה זו מלשונינו יאכלם סס (ישעי׳ נ״א, ח׳). *[אחי״ה וכן ענין سوس בלש׳ ער׳ והוראתו כאמור בתחלת הערך תולעת שבדגן וכן פירש״י חולי׳ שם ד״ה זיזין כוצונ״ש וכמין יתושין הן אלא שבעדשים זיזין שמן וכן לועז רש״י בחולין י״ג. ד״ה מפני הכנימה כיצונ״ש שבפולים ועדשים וזהו cossons קארנווירמער שנמצאים גם בקטניות — וכנ״ה ירו׳ תרומו׳ פ״ח דמ״ה שקץ שבזיזין (ובזבוזין) [ובזבובים], ירו׳ שבת רפי״ד די״ד: הצד זיזין זבובין וכו׳, תוספת׳

1) וכ״ה בנוסחאות ובדפ״ר ופיז׳ ווניצי׳ אבל בדפא״מ בט״ס רבה. 2) ועיי׳ תוספו׳ שם ד״ה עד. 3) בנו״ג ואין מוציאין בה זיזין וגזוזטראות מפני אוהל הטומאה ומשום דלא ליתזקי עולי רגלים אבל כגי׳ רבינו אי׳ בפי׳ רח״ג לסדר״ט לפ״ח דאהלות מ״ב צד כ״ד ומשם העתיק רבינו כל הפי׳ הזה, ושם הגי׳ דלא נתקלו בהו עולי רגלים. 4) כ״ה בדפ״ר ובכ״י ה״ב.

בכורו' רפ"א דבש הזיזין — ודע כי בל"פ سيس נקראים ג"כ עדשים, בפרט בגוף של אדם, ואולי על שם זה נקראים היתושין שבעדשים] —

3 זִיז (מין עוף גדול מיתולוגי) בויק"ר סוף אחרי מות (ספכ"ב) תחת איסור עוף זיז[1] וזיז שדי עמדי (תהלי' נ', י"א) א"ר יהוד' בר' סימון הזיז הזה עוף גדול הוא ובשעה שפורש כנפיו מכהה גלגל חמה הה"ד (איוב ל"ט, כ"ו) המבינתך יאבר נץ יפרוש כנפו לתימן ולמה נקרא שמו זיז שיש בו כל מיני טעם מזה ומזה. *[אחי"ה ואולי כיון בעל המאמר על לשון פרסי چوزه מין עוף גדול אשר לא אבד נוצותיו ימים רבים ומה שאמר שיש בו כל מיני טעם מזה ומזה (כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע ביתור לשון) אולי כיון על ל"פ چش פי' מיני טעם אכילה חך יטעם לו. ובב"ב ע"ג: סיפר ג"כ רבה בב"ח מעוף גדול: ציפרא דקאים עד קרצוליה במיא ורישיה ברקיע וכו', ועל זה אמר רב אשי (ובילק' תהלי' רמז תש"כ הגי' רבי) ההוא זיז שדי היא. ובתנחומ' פנחס סי' י"ב ועוף השמים זו זיז שדי, וכ"ה בפסיקת' רבתי פט"ז] —

* זִיזִין (שם עיר) תוספת' שביעי' רפ"ד עיירות המותרות בתחום . . זיזין ויגרי וכו' כ"ה בכ"י אירפורט, ובכ"י ב' זיזיין ובנו"ג זיזיון ובירו' דמאי פ"ב דכ"ב רע"ד חיוין ויגדי, ונראה שטעות סופר הוא.

זַיִין (= זַיְנָא בל"ס זְיָנָא מל"פ زيان פי' הפסד Schaden, Verlust) בר"ג דפ' התודה (מנחו' ע"ז.) כי היכי דלא לימטי ליה זיינא זיינא הוא דלא לימטי הא רווחא לא בעי. וכס"ג דפ' המוכר את הספינה (ב"ב צ' סע"א) כי היכי דלא לימטי ליה פסידא[2]. בפ"ק דעירובי' (י"א:) אזל רב ששת קם אבבא דבי זיינא[3] א"ל גדא פוק תא זה דומה לאבב ביזיינא שפירשנו בע' בב. *[אחי"ה בדפ"ר ופיז' בתיבה אחת ועיי"ע בב א' מ"ש. ודע כי במנחו' הגי' דיאנא וזו תתכן לכתיבת המלה הפרסי' רק הדלת במקום זיין. ובזה הענין בכתובו' ס"ו: עסקא זוטא דזוטר זיונא אבל עסקא רבה דנפיש זיונא. וצ"ל זיינא או הוי"ו בשימוש הברה כמו זיאנא ופי' ה"ר ר"י מטראני הוצאה ורש"י פי' יציאה אבל לפי' ר"י ן מגש ז"ל הפסד (עיי' שט"מ לכתובו') והאחרון חביב. וכ"ה בתרג' ירושלמי א' לבמד' כ"א, כ"ז עיין שם שהועתק באו חשבון על פי מאמרם בבבא בתרא דף ע"ח ע"ב: הפסד מצוה כנגד שכרה וכו'] —

זַיִין (פי' בל"ס זַיְנָא ובל"ע زين כלי נשק Waffe ובעצם ראשונה מורה השרש زان ענין הֶחָלֵץ Aus- Zurüstung ובל"מ בהוספת א' אזנים (דברים כ"ג, י"ב) בר"ג דהשותפין (ב"ב, ד'.) אם זיינך עלך ספרך כאן לא רכא וכו'. פי' אעפ"י שכלי זיינך עלך כמלכים ומדמה אתה בעצמך שאתה מלך הרי ספר יחוסך כאן ידוע שאתה עבד בן עבד ולא רך בן רך[4] וסוף הדברים התמיהו ואמרו קלניא מתעבד ובתמיהא גרסינן הנעשה הורודוס חפישי זה פי' גאון[5]. ור"ח ז"ל פי' קלניא מתעבד כלומ' אפקירך ואת רכושך לבני החיל כי עבד אתה. החלצו (במדבי ל"א, ג') תר"י [ב'] איזדַיינו וכן חלוצי צבא (שם ה'). *[אחי"ה בנו"ג בתרג' לפסוק ה' מזרזי חילא. ובדפ"ר ופיז' חסרה מלת וכן ואולי לא היה רבינו מכוין על התרג'. ובתרגומים הרבה שמות ופעלים נולדו משרש זַיַן עיי' דוגמאות אצל הח' לעווי. וכן בדברי רז"ל. השם: סנהד' ק"ד. זין אוכל זין ובשהש"ר פ' כמעט זיין בולע זיין. ע"ז כ"ח: וירו' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ג אין מוכרין להן לא זיין ולא כלי זיין וכו', ושם כ"ה: אשה כלי זיינה עליה. ויק"ר פכ"ח וילק' איוב רמז תתצ"ח בשם הפסיקת': ואל מצנים יקחהו (איוב ה', ה') לא בזיין ולא במגן אלא בתפלה ותחנונין, ודורש ואֶל כמו ואַל פי' בלי וצנים דורש מלש' צנה וסוחרה פי' מגן ועוד צנים כמו זַיַן. במד"ר ס"פ כ' לא נשמטו מן הזיין אלא עמדו במקומן. בשמ"ר פמ"ה דרש עדיך (שמות ל"ג, ה') כלי שנתן להם הקב"ה והוא מהוראת زين בל"ע פי' עדי והדור. ובהשאלה בלש' נקיה תואר לאבר המוליד ילק' ויצא רמז תתקל"ד ויתד תהיה לך על אזניך

---

[1]) כ"ה רק בכ"י ו"ו וכ"ה בנוסחאות. [2]) בנו"ג פסידא הוא דלא ליהוו ליה רווחא לא בעי. [3]) שינוי נוסחאות סמנתי בע' בב אי ע"ש אמנם חציון הזה לא שייך בע' הנוכחי כי אם או בע' ביזיינא, אבל יותר טוב לסדרו בע' זנדוקנא ע"ש. [4]) עיי"ע רך ב'. [5]) וקרוב לזה מצאתי מפורש בפי' כ"י רגמ"ה לב"ב וז"ל אם זיינך עלך ספרך כאן כלומ' אם מלחמתך עליך שאתה מתגבר לשם ייחוסך כאן יודעין אנו מאיזה משפחה אתה לפי שהורקנוס אביו של הורדוס פעם אחת הלך על רומים להלחם ונצח וראה בשבייה שפחה אחת יפת תואר והמדה ועשה לה כדין תורה ובא עליה והוליד ממנה אותו הורדוס ולפיכך היו מחרפין אותו מיחוסו. קלניא בן חורין נעשה עכ"ל — ועיי' עוד ע' סיף שיש שם גי' אחרת.

(דברי׳ כ״ג, י״ב) בסוד ובלש׳ נקייה נאמרו דברי תורה לא תשב לך בלא אשה עשה תיק זיין שלך וכו׳. ושם המופשט במד״ר פי״ד ביום נשק (תהלי׳ ק״מ, ח׳) ביום זִיוּנָם של ל״א מלכים. — והפעל: ויק״ר קל״ם פל״ד ועצמותיך יחליץ (ישעי׳ נ״ח, י״א) ישמוט יזיין וכו׳, וחלצה נעלה וג׳ יזיין, במד״ר פי״א אזיין בהו. בינוני פעול: ב״ק נ״ז, (ליסטים) ליסטים מְזוּיָּן, שמ״ר פ״כ וחמשים (שמו׳ י״ג, י״ח) שעלו מזויינין ובירו׳ שבת פ״ו ד״ח: שהיו מזויינים בחמשה מיני זיין (ובדפוסי׳ בט״ם בט״ו = בחמושה עשר), במ״ר רפ״כ נראין מזויינין למלחמה, אבדר״נ ס״פ כ״ט כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות זה גבור ואינו מזויין כל שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש חלש וזיין בידו, יש בידו זה וזה גיבור ומזויין] —

* זַיִי״ן (אות שביעי ונקרא על שם תבנית רומח יד) שבת ק״ד: נתכוין לכתוב חי״ת וכתב שני זיינין, ושם: נטלו לגגו של חי״ת ועשאו שני זייני״ן, וממנו השם זִיוּן מנחו׳ כ״ט: עיי״ע זיון ומ״ש.

☜ זִין (שם מטבע וערכו זוז) ירו׳ דתרומו׳ פרק בצל (פ״י דמ״ז רע״ב) וכמה ליטרא עבדא מאה זינין, פי׳ כמו זוז [1]).

* זִיוּנָא (Nährendes, Nahrung) ברכו׳ מ״ד, זיונא ס״ד אלא אימא מזונא עיי׳ פירש״י. והפעל זון, זין עיי״ע זן ב׳. — זיונא כתובו׳ ס״ו: עיי״ע זיין א׳.

* זינומיא, זינימון עיי״ע זנם.

* זינון (שם פרטי וכן הוא גם בלשון סורי (Sinon, Zeno ירושלמי ברכות פרק ד׳ ד״ז ע״ד ר׳ זינון החזן.

זיינקי (לדעת רבינו מטבע טוב ועיי׳ מ״ש בפנים) בר״ג דפרק מציאת האשה (כתובו׳ ס״ז סע״ב) שבעה אלפי דינרי זיינקי. פי׳ מטבע טוב. *[אחי״ה כדי להסביר פי׳ דרבינו נ״ל להרכיב המלה מן زَر פי׳ זהב טהור ומן نيك, نيكو פי׳ טוב וא״כ זיינקי מטבע מזהב טהור אבל בנו״ג סיאנקי ופירש״י שם מקום וזה נ״ל יותר והוא سيان עיר בפארסיסתאן והתואר سيانك עיי׳ פליישער בהוספותיו לעמת״ל של הח׳ לעווי ח״א, תקס״ב ולדעת הח׳ צוקערמאן (על מטבעות תלמודיות ל״ג) הוא מל״פ شياني מטבע זהב וערכו י״ז דינרין ונקרא על שם העיר הלז ועיי׳ וואולירס אוצ׳ מלין ח״ב, תפ״ט ועוד ח״א, תתקט״ז. ובע׳ סיינק גרס גם רבינו דינרי סיינקי ופי׳ מטבע פלוני כגון סלע גרונית] —

* זִיעָה עיי״ע זע.

זַיְיפָן (פי׳ כזבן ושקרן Fälscher וכ״ה בל״ם זַאפָנָא מפעל זַיֵף ובל״ע زاف ועיי״ע זִיף) אחוא דמרנא זייפנא בגמרא דפרק קמא דע״ז (י״א:) פי׳ כזבן. *[אחי״ה ובכ״י ו״ו ל״ד ה״ב וב״ר א׳ פלסתר, וגם הגירסא הזאת טובה ונכוחה היא עיין ערך סך ח׳] —

* זִיקָא, זִיקוּקָא עיי״ע זק.

זַיָרֵי (הקבוץ מהנפרד זַיָרָא ענין עצירה וכבישה מל״מ die Presse, das Pressen, Drücken (שופטי׳ ו׳, ל״ו) זור וכ״ה בל״ם ובל״ע زيار) בר״ג דפ׳ כל הכלים (שבת קכ״ג רע״א) הכל מודין בסיכי זיירי ומזורי כיון דקפיד עלייהו מייחד להו מקום פי׳ סיכי הן יתידות המוכנין לנער [2]) בהן משי וכדומה לו. תרג׳ יתדות (שמו׳ כ״ה, י״ט; ל״ה, י״ח ועיי״ע סך ט׳) סיכי, זיארי [3]) כלי עץ כגון קרשים שכובשין בהן את הבגדים כדתנן (שבת קמ״א.) מכבש של בעלי בתים [4]). מזורי כלי עץ שהכובס מכה בו את הבגדים על האבן בעת שמלבנן אלו כולן קפיד עליהן שלא יתעוותו או יפגמו [5]) שאם יפגמו יקרעו הבגדים והמשי לפיכך מסיח דעתו מלטלטלן ונעשו מוקצין ועל כן אסור לטלטלן. וכ״ה מפורש בתלמוד ארץ ישראל (ירו׳ שבת פי״ז דט״ז רע״ב וירו׳ ביצי׳ פ״א ד״ס ע״ג) בזירא דיעצר ביה במזורא דחביט ביה בבוכנא די כתיש ביה. *[אחי״ה כל הפי׳ הזה הובא בתוספ׳ שבת קי״ג, ד״ה סיכי בשם הערוך ושם הגי׳ בירו׳ זיירא דין עצר ביה מזורא דין חביט ביה, וחצי המאמר האחרון חסר וכן חסר ברא״ש שבת פי״ז סי׳ א׳ ושם הגי׳ דעצר בהו . . דחביט בהו . . ובירו׳ שם ושם הגי׳ דו

---

[1]) ועיי׳ סוף ע׳ זוז א׳. [2]) ובתוספו׳ שבת שם הובא בשם הערוך לנפץ. [3]) כ״ה בכ״י ו״ו וה״ב וכ״ה בדפוסי, הראשונים וכה״ג במפתח של ר׳ נסים וכ״ה לנכון כי בל״ע נקרא עצירה زيار, וכצ״ל גם בפעם הראשונה בסיכי זיארי. ודע כי בכ״י ו״ו וה״ב הוא המשך הערך וכ״ה בדפ׳ אמ׳ לנכון כי רבינו קאי על הציון הנ״ל וכן מוכח מע׳ סך ח׳ וע׳ מזר א׳ וכ״ה בתוספו׳ שבת שם אבל בדפ״ר ופיז׳ וויניצ׳ ובאסיל הדפיסו בט״ס בערך מיוחד. [4]) עיי״ע כבש ד׳ בדפ׳ וויניצ׳ וערך מכבש. [5]) בתוספ׳ הגי׳ שלא יתעקמו ולא יתפגמו.

וכן הובא בספר מפתח לר' נסים. ורש"י פי' בע"א ע"ש ובתוספ' ובחי' הרשב"א השיגו עליו וסיים הרשב"א: וי"מ דכלי כובסין הן וכן פי' בערוך ע"כ. וכנ"ה בע"ז ס'. מעצרא זיירא ושם פירש"י לנכון זיירא מכבש כמו ויזר טל וגו', (שופטי' ו' ל"ח) ועיי"ע זר האחרון. ומזה הענין גם ב"מ ט"ז: אפשיטי דספרא זָיֵיר ליה פי' היה מעכבו מעצרו ועיי' רש"י שם ורבינו הביאו בע' זר ד' ויפה פירשו מעכבו] —

* זיר, זירה עיי"ע זר.

* זֵירָא (שם פרטי) גדול האמוראים בדור השלישי והיה תלמידו של ר' יהודה ורבו של ר' ירמיה והוה משתמיט מיניה דר' יהודה לעלות לא"י (כתובו' ק"י:) והוזכר הרבה בש"ס בבלי, ובירו' נקרא זעירא, זעירה, זעורה. עיי' מבה"י למהרז"ף צד ע"ז: ועיי"ן מובלעת ועיקרו זעיר = צעיר ועיי"ע זוטר.

* זֵית, זֵיתָא עיי"ע זת.

1 זָךְ (מל"מ וכן בל"ע زكى ענין צדק ונקיון וכ"ה בל"ס rein, gerecht, tugendhaft sein, וגם ענין נצחון (siegen, etwas erlangen בפ"ק דברכות (י"ב:) לא זכיתי. בס"ג דפ"ק דפסחי' (י"ט סע"א) זכינו שאין טומאת ידים במקדש. פי' שניהם ענין מציאה וי"מ ענין זכות. בפ' בא סימן בגמ' שתי שערות (נדה נ"ב:) אמר רבא בהא זכינהו [1] ר' חנינא בן אנטיגנס לרבנן, וי"מ ענין [2] נצוה. — (א"ב תרג' איש צדיק (בראשי' ו', ט') גבר זכאי). *[אחי"ה ויש ממנו פעלים ושמות הרבה אצל רז"ל ד"מ זוֹכֶה ברכו' ה': ו'. ו': ז': ס"ג: ס"ד. שבת כ"ג. ל"ב: ס"ג. עירובי' מ"ז: פסחי' נ"ג: תעני' ל': מ"ק ה' סע"א ב"ק י"ז. ב"ב ח': י'. סנהד' צ"ב. ע"ז י"ג. מנחו' מ"ג: תמיד כ"ח. זָכָה ברכו' ז'. שבת פ"ח. קל"ט. עירובי' נ"ד. פסחי' פ"ז. יומ' י"ב. ע"ב: ע"ו: יבמו' נ': ס"ג. ס"ד. כתובו' י': גיטי' צ': נזיר כ"ג: סוט' ט': י': י"א. ל"ו. ב"ב ע"ח. סנהד' ל"ט: צ"ד. צ"ח. ק"א: ק"ב: מכו' י': ירו' פיאה רפ"ה די"ט. ירו' קידושי' פ"א ד"ס. זָכְתָה ברכו' ז': פסחי' פ"ז. מגילי' י': י"ג: סוט' מ"ב: זכינו ברכו' מ"ג: תעני' כ"ט. זָכוּ פסחי' ח'. ב"מ פ"ו: ב"ב קי"ט. סוט' י"א: אֶזְכֶּה שבת קי"ד. פסחי' ח'. ביצ' כ"ז. שקלי' ד'. סוט' י"ב: תִּזְכֶּה פסחי' קי"ח. יִזְכֶּה ברכו' ט': תִּזְכּוּ חגיג' ה': פִּיעל זִיכָּה זִכָּה סנהד' ו'. ל"ג. עירובי' י"ט. יומ' פ"ז. אבות פ"ה מי"ח. ירו' תעני' פ"ד דס"ז ע"ד. בינוני מְזַכֶּה פסחי' ע"ח. סנהד' ק"א: מְזַכִּין יומ' פ"ז. התפעל: נִזְדַּכֶּה סנהד' ל'. ל"ב סע"ב ירו' סנהד' פ"ד דכ"ב רע"ב ושם פ"ה דכ"ב רע"ד. ועל משקל ארמי זָכִי ברכו' י"ז. שבת כ"א: ע"ז י': סנהד' ל"ט. ק"ז. בכורו' ח': ס'. פַּעֵל זַכִּי פסחי' ע"ח. סנהד' ק"ד. והתואר: זַכַּאי, זַכַּיי, זַכָּאָה וכ"ה בל"ס סנהד' כ"ט. והלאה מ"ב. קידושי' מ' רע"ב מ"ו. תעני' כ"ט. סוטה מ"ח: אבו' פ"א מ"ט. ועוד זכאי שם פרטי והוא אביו של ר' יוחנן כידוע, ועוד שם אמורא דא"י ר' זכאי, זכיי, ר' זכאי דאלכסנדריאה, ר' זכיי דכבול, זכיי טבחא עיי' הציונים במבה"י למהרז"ף צד ע"ז והלאה ועיי' עוד ע' אביי צד ז' וש"נ ר' יוחנן בן זכאי ובן זכאי שהוא אמורא ותואר נקבה זכאית סוט' ח' סע"א. — והשֵׁם זְכוּת ברכו' י': כ"ז: שבת ל'. ל"ב. נ"ה. נ"ו. פ"ט: קי"ט. קכ"ט: קנ"א: ר"ה י"א. תעני' ט'. כ': כ"א: כ"ט. מגיל' ט"ז. גיטי' י"ב. סוט' כ"א. קידושי' ע"ו: פ"ב. סנהד' ו': י"ב. מ'. פ"א. צ"א. צ"ג. ע"ז ד'. ושם: חולי' פ"ו. צ"ב. נדה ס"א. ירו' פיאה פ"א דט"ז: זְכוּתָא וכ"ה בל"ס ברכו' י'. ס': שבת ק"מ. ר"ה ט"ז: מ"ק כ"ח. חגיג' ט"ו. כתוב' י': והקבוץ זכְוָותָא כתוב' פ"ה. נדה כ"ז: חגיג' ט"ו. כף זכות ברכו' ט"ז רע"א ל"א: שבת קכ"ז סע"א. שבועו' ל'. ד"א פ"ו. והשם המופשט: זְכִיָּה ב"ק י"ב: אית ליה לכהנים זכייה בגויה, ירו' פסחי' פ"ב דכ"ט רע"א מ"ד זכייה לית כאן זכייה, ושם זכייה מותר, ירו' פיאה רפ"ה די"ט: וירו' דמאי רפ"ב דכ"ג: אין הבקר יוצא מתחת ידי בעלים אלא בזכייה. והקבוץ ירו' פיאה פ"א דט"ו: רובו זְכִיּוֹת ושם: הזכיות מכריעות שמ"ר ספל"ח זכיות הרבה — ובענין פי' רבינו י"מ איתא ג"כ ברש"י בכמה מקומות שפירש כמו כן, עיי' הדוגמאות בהפלאה שבערכין למקומו ועוד עיי' תוי"ט לספ"ק דברכו'] —

2 זָךְ (לפע"ד מערך הקודם פי' מזכה ומטהר den Boden rein machen או אולי מל"פ نزع מוציא מן הארץ (herausziehen, ausroden בס"ג דפ"ק דמשקין (מ"ק י':) ובפ' חזקת הבתים בגמ' במה דברים אמורים במחזיק (ב"ב נ"ד רע"א) אמר שמואל האי מאן דזכי זכיא אדעתא דארעא קני.

[1]) ובנו"ג זכנהו. [2]) בכ"י ה"ב כולם ענין, עיי' הגיון שלמה צד ט"ו.

פי' שמכבד הקרקע ומוציא ממנה עצים המכוסין בקרקע מסקל ומעזק הארץ. *[אחי"ה בנו"ג במ"ק דזכי זיכא וברש"י זיכיא וכ"ה בב"ב זיכיא וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב ופי' שם שמכבד ומזכה את השדה ארעתא דארעא כדי שתהא נוהה לחרוש ולזרוע וכן פירשב"ם לב"ב: מכבד ומטהר את השדה מקיסמים ועשבים רעים ובפי' המיוחס לרש"י במ"ק שמכבד הקרקע מעצים קטנים שעליה שנוטלם ע"כ וא"כ ערך הנוכחי מערך הקודם הוא ובאמת ברא"ש מ"ק הגי' דדכי דכיא, ולפי זה עיקר מקומו בע' זך א' אבל בכל כ"י ודפוסי' הוא ערך בפני עצמו ולפי' רבינו ומוציא ממנה י"ל שהיא מלה פרסי' הרשומה] —

זְכוּכִית (מל"מ (איוב כ"ה, י"ז) בל"ע זُجَاج (עיי"ע זג ז' וח') (Glas, Krystall בפ"ק דשבת בגמ' י"ח דברי' (שבת ט"ו:) כלי זכוכית מ"ט גזרו בהו רבנן טומאה הואיל ותחלת ברייתן מן החול שוינהו רבנן ככלי חרס. *[אחי"ה וכן דרש במגִּיל' ו'. חול (דברי' ל"ג, י"ט) זו זכוכית לבנה וכ"ה במד"ר פי"ג, ובספרי הברכה פ' שנ"ד אי' רק חול זה זכוכית וכ"ה בילק' הברכה רמז תתקס"א ונ"ל שדרש חול מהשם הפרטי חוילה אשר העתיק התרג' (ד"ה א', א' כ"ג) אתר מפקנות מרגליתא (עיי' ספרי על העתקה פרסי' לריב"י טאווס צד רע"ד). כלי' פי"א מ"ח הליות של אבנים טובות ומרגליות של זכוכית עיי"ע חלי ה'. במד"ר פכ"א חוליא אחת של זכוכית וכו'. ירו' סוכ' ספ"ד דנ"ד ע"ג משחרב ביה"מ . . פסקה זכוכית לבנה מהו זכוכית לבנה שהיתה מתקפלת. ד"ת . . נוחין לאבדן ככלי זכוכית חגיג' ט"ו.] —

זֶכֶר (die Erinnerung, das Andenken) למקדש כהלל כפ' ערבי פסחים בגמ' הביאו לפניו (פסחי' קט"ו). פי' בזמן שביהמ"ק קיים היה הלל מברך במצה על אכילת מצה ועל המרור על אכילת מרור וכורך מצה ומרור ואוכל בבת אחת כיון דשניהן מן התורה אין זה מבטל את זה אבל בזמן הזה דמצה דאורייתא דכתיב (שמות י"ב, י"ח) בערב תאכלו מצות ומרור דרבנן דכתיב (במדבי ט', י"א) על מצות ומרורים יאכלוהו בזמן דאיכ' פסח אין ליכא פסח לא כמפורש בס"פ ערבי פסחי' (ק"כ.) אסור לאוכלן בבת אחת דאתי רבנן ומבטל דאורייתא הלכך אוכל זה בעצמו וזה בעצמו ואח"כ אוכלן בבת אחת זכר כשהיה בית המקדש קיים כיון דשניהם מדאורייתא שמותר לעשות כן כהלל וכיון דכבר ברכנו וזו אכילה לזכרון בעלמא לא מברכינן עלה. בב"ר פ"נ [1] (פמ"ט) אמר ר' יצחק כל המזכיר את הצדיק ואינו מברכו עובר בעשה מ"ט זכר צדיק לברכה (משלי י', ז') וכל המזכיר את הרשע ואינו מקללו עובר בעשה מ"ט ושם רשעים ירקב (משלי שם) אמר רב שמואל בר נחמני מצינו בהקב"ה מזכיר את ישראל ומברכן שנא' (תהלי' קט"ו, י"ב) ה' זכרנו יברך (ב"ר שם הובא בילק' תהלי' רמז תתע"ג). *[אחי"ה וכנ"ה בפסחי' קט"ז. זכר לטיט . . זכר לתפוח . . זכר לתבן, סוכ' מ"א. זכר למקדש, ב"ב ס'. עושין זכר לחורבן, ברכו' ב': תוספת' שבת רפ"ח אעפ"י שאין ראיה לדבר זכר לדבר. וכן השם זכרון מל"מ: אין עושין נפשות לצדיקי' דבריהם הן הן זכרונם וכו', שקלי' ד': עיי"ע נפש ג'. קידושי' ל"א: ירו' שבת פ"א ד"ג ע"ג זכרונו לברכה, והקבוץ ברכו' ו'. ספר זכרונות, ירו' סוט' פ"ג די"ח ע"ד כל הזכרונות שנאמרו בתורה וכו' — ר"ה ל"ב. ירו' ר"ה פ"ג דנ"ח ע"ד מלכיות זכרונות ושופרות. והשם המופשט זכירה מנחו' מ"ג: ראייה מביא לידי זכירה זכירה מביאה לידי עשייה, מגיל' ב': איתקש זכירה לעשייה, ושם ט"ו. אביגיל בזכירתה, ב"ר פל"ג מאי זכירה נזכר לו, והפעל: מתוך כך זוכרהו ברכו' ל"א. אדם נושא אשה על אשתו ראשונה זוכר מעשה הראשונה (שם ל"ב: זכרת עונשו של דבר שבת נ"ה: זכרהו על היין פסח' ק"ו. זכרהו מאחר שבא להשכיחו ביצ' ט"ו: שאזכור לכם עקידת יצחק ר"ה ט"ז. כדי שיזכור לנו אפרו של יצחק תעני' ט"ו. כל שזכרו אומר אח לראשו מגיל' י"א. זכור לתורתו ואל תזכור מעשיו חגיג' ט"ו: לא יאמר זכור מעשיך הראשונים ב"מ נ"ח: זָכוּר ולבסוף שכוח ב"מ י"א. זָכוּר לטוב שם ס'. והרבה מאליהו עיי' ירו' דמאי פ"ב דכ"ב ע"ג, ירו' תרומו' פ"ח דמ"ו: ב"ר פל"ג ושם ס"פ צ"ו. ברם זכור אותו האיש וכו', עיי"ע ברם. והקבוץ במד"ר פ"ז יהיו זכורין אותן הימים וכו', עיי"ע זמית. בנפעל פסחי' ס"ו. ירו' פסחי' פ"ו דל"ג. ראה מעשה ונזכר הלכה, יומ' ל"ח סע"א כבוד אבותי נזכרתי . . ומפני מה נזכרת וכו', כתובו' ס"ו. זוגתך נזכרת . . יונתך נזכרת וכו', מנחו' מ"ג: כיון שנזכר במילה וכו', הפעיל: ברכו' י"ב. מזכירין יציאת מצרים, ושם נ"ה. ג' דברים מזכירין עונותיו של אדם. קידושי' מ':

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד, ובדפ"ע בט"ס פ' ג'.

אין מזכירין לו רשעו, הוריות י"ד. ושמותם אין אנו מזכירים, עדיות פ"א מ"ד למה מזכירין את דברי שמאי והלל וכ' ושם מ"ה ולמה מזכירין דברי היחיד וכו'] —

זָכָר (Mann, Männliches) בפ' ראשית הגז בגמ' חומר בזרוע (חולי' קל"ו סע"ב) מסתברא ממעשר הוה ליה למילף שכן זכרים טמאים מרובים מרחם אדם פשוט לפני הדיבור [1]. פי' הבכור זכר והמעשר וראשית הגז בין זכרים בין נקבות בכור אפי' בהמה של כהנים קדוש בבכורה אבל במעשר בהמה ובראשית הגז פטורין והבכור נוהג בין בבהמה טהורה בין בבהמה טמאה, אבל המעשר וראשית הגז אין נוהגין אלא בבהמה טהורה בלבד מעשר וראשית הגז מעט והבכור מרובין כי הבכור מכל בהמה נקבה והמעשר אחד מעשרה, הבכור קדושתו מרחם והמעשר וראשית הגז פשוטין לאפוקי בכור דלא פשוט הוא נתחייבו ישראל בבכור קודם מתן תורה לאפוקי מעשר וראשית הגז דלא הוזהרו בהן קודם מתן תורה ואמרינן אדרבה מבכור הוה ליה למילף שכן דומה לו כאילו יתום שלקחו בשותפות נתנו לכהן בקדושה ובמכירה, פי' בהמה שמתה אמה בשעת לידתה פטורה מן המעשר דיליף תחת תחת מתחת אמו לאפוקי בכור וראשית הגז שנוהגין אפי' ביתום והלקוח והניתן לו במתנה פטור ממעשר בהמה כדתנן בבכורות (נ"ה:) הלקוח והניתן במתנה פטור לאפוקי בכור וראשית הגז שחייבין בלקוח ובניתן לו במתנה בכור וראשי' הגז חייבין בבהמת השותפין כדאמרינן לעילא (שם נ"ו:) לאפוקי מעשר בהמה דאינה נוהגת בבהמת השותפין דתנן (שקלי' ספ"א וש"נ) האחין והשותפין חייבין בקולבון ופטורין ממעשר בהמה, הבכור וראשי' הגז ניתנין לכהן לאפוקי מעשר בהמה דלא דתנן (זבחי' נ"ו:) הבכור נאכל לכהנים והמעשר בכל העיר לכל אדם הבכור קדוש מרחם אמו וראשית הגז אין צריך לקרותו קדוש לאפוקי מעשר שצריך לקרותו קדוש כדי שיתקדש שנאמ' (ויקר' כ"ז, ל"ב) העשירי יהיה קדש לה', ותנן (בכורות נ"ח:) היוצא עשירי סוקרו בסיקרא ואומ' הרי זה מעשר במכירה כדתנן בתחלת מעש' שני (פ"א מ"ב) הבכור מוכרין אותו תמים חי ולא בעל מום שחוט הנך של מעשר בהמה ששוין זה לזה נפישן איבעית אימא המעשר פשוט וראשי' הגז אפי' בפשוט נמי נוהג פשוט מפשוט עדיף ליה למילף לאפוקי בכור דלא פשוט הוא. וי"מ בקדושה כי הבכור וראשי' הגז אינן מקדשין אלא הן לבדן לאפוקי מעשר שמקדש לפניו ולאחריו דגרסינן בזבחי' בתחילת כל התדיר מחברו (פ"ט:) (אמר רב) [צ"ל אדרבה] מעשר עדיף שקדוש לפניו ולאחריו וכו' — ובס"ג דפ' המפלת חתיכה [2] (נדה ל"א:) בא זכר בא שלום לעולם שנא' (ישעי' ט"ז א') שלחו כר מושל ארץ מסלע מדברה ואמר ר' יצחק דבי ר' אמי זכר זה ככרו עמו [3] כלומ' סעודתו עמו דכתיב (מ"ב ו', כ"ג) ויכרה להם כרה גדולה, נקבה נקייה באה דאין עמה כלום [4] דהיא אומרת תן לי שנא' (בראשי' ל', כ"ח) נקבה שכרך עלי ואתנה — בפ' שור שנגח את הפרה בגמ' החופר בור ברשות היחיד (ב"ק נ'.) ובס"פ אחרון דיבמות (קכ"א.) אמ' להן זכר של רחלים נזדמן לי וזקן אחד מנהיגו. פי' זכר של רחלים אֵילוֹ של יצחק וזקן אחד אברהם. *[אחי"ה פי' זכר איל כלומ' הזכר שבבהמות כמו בל"י ἄῤῥην פי' זכר ועוד ἄρης, ἄρην איל עיי"ע דכר, — וכנ"ה חולי' נ"א. זכרים המנגחין זה את זה, ר"ה פ"ג מ"ד מ"ה בר"ה תוקעין בשל זכרים, שקלי' פ"ה מ"ג ארבעה חותמות היו במקדש וכתוב עליהן עגל. זכר, גדי חוטא וכו' ע"ש. — והושאל לכל דבר חד שהוא כמין זכרות כלים פי"ג מ"ב עיי"ע כף א' וע' מכחל. ועוד בהשאילה ירו' תעני' פ"א דס"ד: המים העליוני' זכרים והתחתונים נקבות וכן בירו' ברכו' פ"ט די"ד. וב"ר פי"ג. — והשם זַכְרוּת בל"ע ذكور הוא אבר המוליד ע"ז מ"ד. עיי"ע מפלצת. בכורו' ל"ט: כים ולא זכרות עיי"ע זובן, סנהד' פ"ב: כיון בזכרותו של איש ובנקבותה של אשה ובירו' סנהד' פ"י דכ"ח ע"ד ובמד"ר ספ"כ שתהא זכרותו נראה מתוך קיבה שלה. ירו' יבמו' ס"פ ח' ד"ט ע"ד מקום זכרות . . מכח זכרות. ירו' שבת פי"ד די"ד ע"ד מן יכרותא דדירי ט"ס וצ"ל כמו בירו' ע"ז פ"ב ד"מ: עיי"ע דוה. וכן נאמר על זכרות בהמה וזכרות העוף זבחי' קט"ז רע"א, קידושי' כ"ד: ספרא ויקרא פרק ז' פרש' א'. והושאל על כל דבר חד ביצ' ל"א: ולא בקרדום . . לא שנו אלא בנקבות שלו אבל בזכרות שלו וכו', ר"ה

---

[1]) כ"ה לנכון בכל כ"י ובדפ' וויניצ' ואמ', אבל בשדפ"ע נתקצר. [2]) כ"ה בכ"י ובדפ"ר. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע אבל בכ"י ל"ד זכר בא ככרו עמו ובנו"ג בא זכר בעולם בא ככרו בידו זכר זה כר דכתיב וכו' וכ"ה בילק' ישעי' רמז רפ"ז. [4]) בנו"ג נקבה אין עמה כלום נקבה נקייה באה עד דאמרה מזוני (ובילק' מזוניה) לא יהבי לה.

כ"ז: קדהו (את השופר) בזכרותו עיי"ע קרה א'. ירו' עירובי' פ"א די"ט: וירו' גיטי' פ"ב דמ"ד ע"ד זכרותו של קרן, ירו' שבת פ"ז ד"ט ע"ד ושם פי"ב די"ג ע"ג זכרותה של חיטה, ירו' תרומ' ספ"י דמ"ז ע"ג זכרותו של חלמון. ועוד זכרותא ענין קילוח אמיץ starke Strömung וכ"ה בלש' ערבי ذكر מטר שוטף בכורו' נ"ה. זכרותא דירדנא וכו' ושם זכרותא דרמא כברא. ולפי זה יש לקיים גי' הספרים בבכורו' שם זכרותא דמיא פרת. אבל שעור המאמר ההוא יותר עולה לגי' דברותא עיי"ע דברונא ומ"ש — זכרותא בזבחי' ס"ג רע"א עיי"ע כבש ה' וגי' רבינו] —

* זָכוּר (פי' השוכב משכב זכר את זכר einen Mann, unnatürlich, beschlafen וגזרתו מל"ע ذكر אבר המוליד) סנהד' פ"ז מ"ד הבא על הזכור ושם דף נ"ד: הבא על הזכור והביא עליו זכור כ"ה לפי הגי' האמיתית בכריתו' ג'. וכ"ה לנכון בפי רגמ"ה כ"י שם (בקובץ כ"י אנגיילק' דף קס"ד) ופי' שם והביא זכור עליו דהוא נשכב לזכר ועיי"ע קדש ה'. סנהד' נ"ה. יבמו' נ"ד: המערה בזכור וכו', ספרא פ' אחרי פרק י"ג פ"ט משכב זכור ובירו' סנהד' פ"ז דכ"ח. אי' הרבה פעמי' זכר וכן בבבלי סנהד' נ"ד: וצ"ל זכור וכבר האריך אודותיו רא"ג בכ"ח ט', כ"ג והלאה. ואולי מזה הענין סנהד' ס"ה סע"ב מעונן ר"ש אומ' זה המעביר שבעה מיני זכור על העין, וא"כ דרש מעונן בשני אופנים מל' עונה ענין שכיבה ומלש' עין אבל לפי גי' רבינו בדפ"ר עיי"ע הבא אין זה שיעורו. ולדעת ר"פ סמאלענסקין יש לנקד זְכוּר ופי' מין הזכרים, כמו זכורה זכורך במקרא, דאס מאֶננליכע געשלעכט.

(זכר) זַכּוּרוֹ (פי' ענין כשוף ע"י Bauchredner) דיבור מכריסו ופירשתיו בע' בידין עיי' ח"ב צד י"ט) בפ' ארבע מיתות (בגמ' בעל אוב ת"ר בתוספת סנהדרין ובספרי פ' שופטים בעל אוב זה המדבר מבין הפרקים וכו') [צ"ל בגמ' ת"ר בעל אוב זה המדבר מבין הפרקים וכו' (סנהד' ס"ה:), בתוספת סנהד' (פי"י) ובספרי פ' שופטי' (פי' קע"ב) ואיתא נמי בספרא בסוף קדושים תהיו (לפנינו לי') ודורש אל המתים (דברי' י"ח י"א) [1] ת"ר אחד המעלה בזכורו ואחד המעלה בגולגולת מה בין מעלה בזכורו לנשאל בגולגולת מעלה בזכורו אין בא כדרכו ואינו עולה בשבת נשאל בגולגולת עולה כדרכו ועולה בשבת להיכא סליק הא קמיה מנח אלא אימא עונה כדרכו ועונה בשבת. בתוספת שבת (פ"ח) ובספרי פ' שפטים (פי' קע"א) ת"ר מעונן זה המעביר ז' מיני זמר זכורו על העין [2] וחכמים אומרים זה האוחז את העינים ור"ע אומ' זה מחשב עתים ושעות ואומר היום יפה לצאת למחר יפה ליקח (תוספת' שבת שם). ובויק"ר בראש אמור אל הכהנים (פכ"ו) ג' דברים נאמרו במעלה בזכורו המעלה רואהו ולא שומעו, שצריך לו שומעו ואינו רואהו. שאינו צריך לו לא שומעו ולא רואהו כך שמואל אשה שהעלתהו ראתה ולא שמעתו שאול שצריך לו שמע קולו ולא ראהו אבנר ועמשא שלא היו צריכין לו לא שמעוהו ולא ראוהו [3]. (א"ב תרג' אוב או ידעוני (ויקר' כ', כ"ז ועוד עיי"ע בידין וש"נ) בידין או זכורו). *[אחי"ה ובכ"י ו"ו אי' ג' דברי' נאמרים בדכורו וכה"ג בתרג' בקצת מקומות עיי"ע בידין ושם הוכחתי ג"כ כי טוב ונכון לגרוס בהיפך זכורו או בידין ועיי' עוד תוספו' סנהדר' ס"ה: ד"ה בידין אכן הקושיא שם נתיישבה היטב עפ"י פירושנו כי זכורו איננו מלשון זכרות כדעת רש"י כי אם ענין מכשפות כדעת התוספות אבל לא מגזרת המלה ζάκορος כומר, כהן כי אם מהוראת המלה הרשומ' בע' בידין ע"ש והראיה הקבוץ בפסיקת' רבתי פכ"ג מעלה מת בזכורים. ובתרג' ירו' ב' דברי' י"ח י"א מזקי זכורין] —

זָל (נרדף עם אזל, גזל ענין הליכה) בס"ג דפ' כל שעה (פסחי' מ' רע"א) דכָל אגב מזלייהו לא מחמעין. פי' אגב הילוכייהו. *[אחי"ה בנו"ג מדלייהו אבל בכ"י ב' וא"פ וכ"י רש"י מיזלייהו ובכ"י מינכען אזלייה ועיי' ד"ס פסחי' צד נ"ו:] —

זָל (נרדף עם ל"מ זלל ופי' הֵקל ערך דבר משוויו gering achten וכן בלש' ערבי ذال והפעיל הזיל ענינו פחיתות כבוד ואצל רז"ל בקל ואפעל קל הדמים ומעט הערך billig והשם זִילוּתָא (Geringschätzung, Billigkeit) בפ"ב בכתובו' בגמ' דסמך האשה שנחבשה [4] (כתובו' כ"ו:) ת"ק

---

[1]) בסנה' לפנינו לי' אבל אי' בירו' סנהד' פ"ז דכ"ה ע"ג וכ"ה בשאר המקומות הנ"ל. [2]) כ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע ז, מיני זכור על העין וכ"ה בסנהד' ס"ה: ובילק' שופטי' רמז תתקי"ח אבל בתוספ' שבת ובספרי רק המעביר על העין. וגי' הדפ"ר נ"ל עיקר ומלת זמר ראיה מעולה היא למה שפרשתי בע' בידין כי כל הכשופים ע"י דיבור בלחש נשמעים וכעין זה מלת זמר וכן מעונן נגזר מלש' ענה ובל"ע عَنَّ הוציא קול עיי' ספרי על העתקה פרסית לריב"י טאווס צד קמ"ז. [3]) בויק"ר שם קצת בשינויים. [4]) כ"ה בדפ"ר.

סבר כיון דאחתיניה לא מסקינן ליה חיישינן לזילותא דבי דינא. ובס"ג דברכות (ס"ג.) דרש בר קפרא זלת קפוץ[1]) קני מניה. פי' סחורה שהיא בזול קפוץ קנה מינה שסופה להתעלות. ובפ"ק (דקידושין) [צ"ל דגיטין] בסוף הלכה האומר לְחברו[2]) תן גט זה לאשתי (גיטי' י"ג.) עבדא בהפקירא ניחא ליה זילא ליה שכיחא ליה פריצא ליה. כפ' אעפ"י בגמ' ומניקה (כתובי' ס' סע"ב) דאכלה חרדלא הוו לה בני זלזלני. — (א"ב תרג' טוב נקלה ועבד לו (משלי י"ב, ט') טב הוא זלילא. הן קלותי (איוב מ', ד') הא איזדלדלית). *[אחי"ה בנו"ג איזדלזלית והוא אתפעל וכ"ה בתר"י א' דברי' כ"ח, ס"ח ובתרג' קהלת ט', ט"ז. והרבה אצל רז"ל. ע"ז ע'. הואיל וזילא עלייהו, ב"ב ק"י. זילא בי מילתא. סנהד' כ"ט. סהדי שקרי אאוגרייהו זילי. ב"מ ס"ד. אי יקרא אי זילא ברשותי. שם ע"ז. זל עבידתא. קידושי' י"ב. הא דזול וכו'. עיי"ע זוז במד"ר פ"י חבורה של זָלִין. ילק' ישעי' רמז רפ"ח עד שיכלה מלכות הַזָּלָה מישראל. איכ"ר פ' רכתי כד אינין זילין. הפעיל ירו' כתובו' רפי"ב דל"ד ע"ד היו ביוקר והזילו. הָפעַל, ב"מ ע"ה. הוזלו . . הוקרו. אַפעל ב"מ ע"ג. מוזלי גבייהו. ושם ע"ז: אוזלי מוזיל ומזבין נכסי. ב"ר פל"ט חלא מזיל חמרא. והשם זול, זולא, זילותא מעש' שני פ"ד מ"א והלאה, שער הזול, ב"מ ע"ג. ירו' ב"מ פ"ה ד"י: מקום הזול והפכו מקום היוקר. ירו' כתובו' רפי"ב דל"ד ע"ד היו בזול והוקירו. קהל"ר פ' ואמרתי זה אוכל ביוקר וזה אוכל בזול. ב"מ ס"ד רע"ב מקביל עליה זולא. ירו' כלאים פ"ט דל"ב רע"ג תמן שובעא תמן זולא. ועוד נמצא זילותא בב"מ פ"ד: ק"ב סע"ב. ב"ב ל"א: יבמו' ק'. נדרי' ס"ו: מכות כ"ד. — והשרש זול נרדף עם זלל מל"מ וממנו השם ירו' ב"מ פ"ה ד"י ע"ג נסב מיניה בשעת זלילה דכל שתא. והפעל ממנו ירו' פסחי' ספ"ד דל"א ע"ב וע"ג מן דאתמול והוא כמיש וזליל. ובהכפלת הפ"א (בנין פלפל) ברכו' ו': בני אדם מזלזלין בהן, ב"מ נ"ב סע"ב מזלזלינן במעשר שני, ושם תרי זילי לא מזלזלינן ביה, ושם ק"ז: לא תזלזל במשהתא. כתובו' ד' סע"ב אתי לזלזולי ביה וכצ"ל בע"ז ל"ה. וכ"ה בכל הדפוסי' הישנים אבל בנו"ג לזילזולא בה וכ"ה בט"ס בפי' כ"י ר"ח לע"ז (בקובץ כ"י אנגייליק' דף פ"א:) ושם י': לאו אורח ארעא לזלזולי בבנות ישראל. ע"ז ל"ו. לודאי דמזלזלי. חולי' צ"ח. לא תזלזל בשיעורי דרבנן, ירו' סנהד' ר"פ י"א ד"ל. שיזלזל מעות, ירו' פיאה פ"א דט"ו ע"ד וט"ז. מזלזלין הן בבני השפחות וכ"ה בב"ר פפ"ד. ותרג' זוללים (משלי כ"ה, ז') דמתחבר לזלזילי וממנו זלזלני בכתובו' ס': שהובא בלי פירוש בערוך וברש"י מפורש לנכון רעבתנין] —

זָלַג (בל"ע زَلَجَ לש' ירידה והגרה במדרון schlüpfen herabgleiten ובהשאילה ירידת ונטיפת דמעות) כפ' ערבי פסחי' בגמ' רביעי גומר עליו את ההלל (פסחי' קי"ח.) בשעה שאמר לו הקב"ה לאד"ה ואכלת את עשב השדה (בראשי' ג', י"ח) זלגו עיניו דמעות[3]). ודמעתה על לחייה (איכ' א', ב') ודמעתה זָלְגָן[4]) על ליסתהא. עיני עיני יורדה מים (שם א', ט"ז) תרג' תרתי עיני זלגן[5]) דמען. *[אחי"ה וכנ"ה ירו' סנהד' רפ"ו דכ"ג: כשבא דבר אצל חכמים זלגו עיניהם וכו', ב"ר פצ"ג שני שילטונין זולגות דם ובילק' איוב רמז תשצ"ז הגי' עינו של ימין זולגת דם] —

זַלְדְּקָן (מורכב מן זל = דַּל dünn ודקן פי' זקן וא"כ פי' המלה שער זקנו דק der Dünn-bärtige) בחלק בגמ' ר"ע אומ' (סנהד' ק':) זלדקן קורטמן עבדקן סכים. פי' מי שאין שער זקנו עב אלא מפוזר רחוקין אלו מאלו הוא קורטמן כלומ' ערום. מי שהוא עבדקן שזקנו עבה הוא סכים. פי' שוטה כדאמר [בר"ג דפ' המוכר את הספינה][6]) (ב"ב ע"ד.) כל בר בר חנה סכסא. *[אחי"ה ובכ"י ו"ו סיכתא וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב ופי' שם רגמ"ה שוטה וכן פירשב"ם רק גורס סיכסא וברש"י לסנה' סכסא ובנו"ג בסנה' סבסן וצ"ל סכסן וגי' רבינו סכים אי' ג"כ בסנה' דפ' שונצ' ובע"י הראשון וברי"ף ורא"ש וכ"ה בכ"י ש"ס. ובפירשב"ם בב"ב בדפוסי' הישנים. אבל מה שאי' בגליון כ"י ילק' (הובא בד"ס סנהד' צד קנ"ב) "נ"א חכים" טעות גמורה היא. ומלות קרטמן (זה עיקר עיי"ע ובנו"ג בוי"ו אחר ק') וסכסא או סכסן מלות פרסיות הנה כי خردمند פי' חכם ומלת سكاچه פי' שוטה ואינו מלומד ובעבור החרוז עם זלדקן השמיט את אות ד' מתיבת קרטמנד ובעבור שיהיה נופל סכסן על לשון עבדקן הוסיף נו"ן לתיבה זרה ובב"ב לנכון סכתא. — וכנ"ה בירו'

1) כ"ה ג"כ בע"י וכ"ה בב"נ ובכ"י פ' ושם אי' פרגמטיא זולת ועיי' פירש"י ובנו"ג קבוץ ובכ"י מ' קמץ וצ"ל קפוץ ד"ס שם. 2) במשי' ו' דפ"ק דגיטי' לי'. 3) וכ"ה באה"ת אבל בנוסחי הובא חצי המאמר הראשון קוץ ודרדר וגו'. 4) בנו"ג בתרגי' בפ"ס זליג. 5) בנו"ג בתרגי' ט"ס זלגין. 6) וכ"ה בע' סכים.

תעני' רפ"ד דס"ז: ר' חונא מעבר זלדקן וכן צריך להיות בירושלמי מגילה פ"ד דע"ה רע"ג ושם בט"ס מעבד] —

* זְלְזֵל. זַלְזְנָלֵי עיי"ע זל ב'.

זְלַח (פי' בל"ס שפך זרק וזלף ausgiessen, sprengen והשם זְלְחָא פי' זרם מטר Regenguss) בפ' אלו טרפות בגמ' סימני חיה (חולי' ס' רע"א) הני כנושאי [1]) וזלוּחָאֵי דאתו קמי הקב"ה, פי' זיקא המכבד את המקום זילחא היינו מטר שמרביץ [2]). ובס"ג דפ' המצניע (שבת צ"ה.) אמימר שרא זילחא במחוזא אמר מ"ט אמרי רבנן דלמא אתי לאשוויי גומות הכא ליכא גומות, פי' אמימר התיר לזלף לרבץ במחוזא משום דאיכא טפקי בדראתא [3]) כגון רצפה של אבנים וליכא חששא לאשוויי גומות. בסוף תוספת שבת (פי"ז) אין מזלחין את הבית בכל מיני זלחין. (תרג' יזלו מים (תהלי' קמ"ז י"ח) זלחין מיא). *[אחי"ה הפעל ירו' ב"מ רפ"ו ד"י ע"ד מצאו שדהו זלחה, ילק' שה"ש ד' רמז תתקפ"ח בשם הפסיקת' רבתי: וזוחלת לפניהם כל מיני סמני גן עדן, והשם עוד במגיל' כ"ח: אתא זילחא דמטרא, ומהנפרד זֶלַח רק הקבוץ זְלָחִין תוספת' שבת הנ"ל ועוד ספרא בהר פרק א' ולא לעשות ממנו זלחין, ובתרג' תהלי' מ"ב, ח' זַלְחֵי מרזיבייך, והתואר זלוּחָא, הקבוץ בחולי' שם] —

זולטא בעל הערוך גורס זלתא עיי' למטה.

זָרוּעַ (בל"ס זָלְעָא, זָלוּעא בקבוק Krug, Trinkgefäss) דדבש, פי' בקבוק דבש (מ"א י"ד, ג') דאשת ירבעם, הלוך וקנית בקבוק (ירמי' י"ט, א').

זְלַף (נרדף עם ל"מ דלף בל"ע ذلف ובל"ס זלף ausgiessen, והשם זְלְפָא ענין נטיפה ושפיכה träufeln, spritzen) מזלפין מלוג בשתיים בס"ג דפ"ק דפסחי' (כ':), ובפ' מי שהפך (מ"ק י"א: י"ב.) זולף וגומר וגף כדרכו [4]). פי' נותנו ע"ג בית הבד וסוחטו לגמרי כל מידי דשפיך קרי זילוף [5]) ובפ' ר' אליעזר אמ' (שבת קל"ד:) מזלפין עליו ביד אבל לא בכלי. ובהמקדש פ"ו בפרה (מ"ב) זלף את המים. כיצד יעשה זולף [6]) עד שהוא מגיע לספוג. — (א"ב תרג' יזקו מטר (איוב ל"ו, כ"ז) יזלפון מטרא). *[אחי"ה וכנ"ה ע"ז נ"ט: היין מזליף עליהן, ירו' ע"ז פ"ד דמ"ד. זלפון תותי ידיה, ירו' מ"ק רפ"ב דפ"א. זולפין את יינו, ירו' שבת פ"ט די"ב. מזלפין המים ע"ג מכה בשבת. וכן שם פי"ט די"ז. והשם פסחי' כ': יין . . ראוי לזילוף, במד"ר פי"ג יזלו (שה"ש ד', ט"ז) זה הזילוף. ע"ז ל"ו. זליפתן של כלים אסורים אוסרתן] —

זְלִיקָא (פי' בל"ס שלהבת וזקוקין Feuerfunken) תרג' ועל שפתיו כאש צרבת (משלי ט"ז, כ"ז) ועל ספוותיה יהבא זליקין. *[אחי"ה נרדף עם דלק, וגם נ"ל לגזרו מל"ע ذلق שפי' חד scharf, spitzig והתרג' הבין צרבת מפעל ערבי ضرب פי' ענין חד ודקירה stechen ופי' אחר הביא בעל כ"כ ע"ש] —

זלוקפא (?) (Kropf) תר"י (ויקרי' ט"ז א') מראתו בנוצתה: זלוקפא בלקטה. *[אחי"ה בתרג' דפ"ר זרוקפיה ולפי עדות הח' בוקסט' זלוקפיה אבל רבינו בע' לקט גרס זלפקקה והח' לעווי הביא בשם הערוך הגי' לפקקה ולא דק ואולי כיון לגי' כ"י ב"ר ששם הגי' כך, ובכ"י ו"ו א' ב' ל"ד ולפקקה וצ"ל בזי"ן תחת הוי"ו, ואולי זלפק הוא כמו זפק בהוספת למ"ד באמצע המלה] —

זולשפט עיי"ע לולשפט כי כן גרס בעל הערוך.

זַלְתָּא (אולי כמו קלתא בל"י κάλαθος פי' קופה Korb) בפ' החולין ליבמתו בגמ' המחזיר גרושתו (יבמו' מ"ו.) בהדי דדלייה לרישיה ממיא אנחו ליה זלתא דטינא ארישיה ואמרי ליה זיל אמטי לבי מרך, פי' קופה מליאה טינא. — (א"ב בנוסח' דידן כתוב זולטא).

זם (מפעל זָמַם השם זְמִיוֹנָא Plan, Gedanke) אבדו עשתונותיו (תהלי' קמ"ו ג') הובדו

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב וכ"ה בדפ"ר ודפ' אמש' וכ"ה כע' כנש, ובדפ' פיז' ווניצי' כאן ט"ס בנושאי. [2]) וכן פירש"י ע"ש וכן פי' רגמ"ה כ"י לחולי' (בקובץ כ"י אנגיילי' דף שט"ו:) וז"ל כנושאי כלומ' מכבדי רחבה וזלוחאי מזלפין הרחבה הרוח והגשמים. [3]) פי' טפקי בל"פ تاوه רעפים עיי"ע טפקא ופי' דראתא הקבוץ מן דרתא עיי"ע פי' חצר ותיבות כגון רצפה וכו' הוא פירוש לפירושו. ואולי בספרי רבינו היה כתוב משום דאיכא טפקי בדראתא ועל זה בא הפי' כגון וכו' ובריו"ף מפורש שהיו קרקעות שלהן בשיש. [4]) בכ"י מ' לי' גף ובעל ד"ס האריך להביא ראיות שלי' בשאר מקומות ונעלם ממנו ערך הנוכחי. [5]) וכ"ה בפי' המיוחס לרש"י למ"ק ונראה שהוא פי' רגמ"ה. [6]) בנו"ג יזלף.

זמיונוי. *[אחי"ה בדפ"ר זמיוניו אבל בדפ"ו זמינוי וצ"ל זמיונוי וכ"ה בתרג' איוב כ"ב, כ"ז; תרג' אסת' ח', ג', ה'. והפעל בע' שאח"ז] —

1 זָמַם (מל"ט sinnen, nachdenken ובפרט ענין הכחשת העדות מפאת המקום והזמן die Zeugen des Alibi überführen) בפ' אין דורשין בגמ' יוסי בן יועזר אומ' שלא לסמוך (חגיג' ט"ז:) אין עדים זוממין נהרגין עד שֶׁיָזוֹמוּ שניהם. בפ' כיצד העדים נעשים זוממין (מכו' ה'.) אין העדים נעשין זוממין עד שיזומו[1]) את עצמן. פי' "עד שיזומו העדים עצמן ויאמרו להם אתם הייתם עמנו במקום פלוני באותו יום שהעדתם שהרג פלוני את פלוני במקום פלוני"[2]) ואז העדים חייבים מיתה אבל אם יאמרו ההורג היה עמנו או הנהרג מוכחשין הן ובטלה עדותן והרוצח פטור והן פטורין[3]) וכך מפורש במשנה (שם) כיצד מעידנו באיש פלוני שהרג את הנפש אמרו לו היאך אתם מעידים וכו'. גמרא (שם) מנא הני מילי אמ' רבא[4]) דאמ' קרא (דברי' י"ט, י"ח) והנה עד שקר העד עד שתשקר גופה של עדות דבי ר' ישמעאל תנא לענות בו סרה (שם ט"ז) עד שתוסר[5]) גופה של עדות. *[אחי"ה עד זוֹמֵם הרבה פעמי' סנהד' כ"ז, כ"ח: והקבוץ זוממין מכו' שם והפעיל הזימום מכו' שם והפעל ירו' סנהד' פ"ג דכ"א ע"ג אם הוזם אחד מהם כלום נהרג עד שיוזם חבירו. אֻפעל ב"ק ע"ג סע"ב ע"ד רע"א אזמינהו. פיעל ירו' מכו' ספ"א דל"א: שלשה מַזַמְמִין את השנים ושנים אין מזמים את הג'.. ב' מזמים את הג' ג' אינן מזמים את השנים, ובכולם צ"ל מזממין ובבינוני פעול סנהד' מ"ג: אם היה יודע שהוא מְזוּמָּם וכו'. אִתְפעל מכו' ג'. אִיתְּזוֹם חד מינייהו, ב"ק ע"ג. אטכיחה דקא מיתזמי איתזום אגניבה דלא מיתזמי לא איתזום. התפלפל ירו' מכו' רפ"א דל"א. עדים שנזדממו — ב"ר ר"פ פ"א אם נזדממו אחריך דברים וכו'. והשם: ב"ק ע"ג: תחלת הזמה. ירו' סוט' ספ"ג די"ט: איש נמכר.. בגניבו ולא בזמימו, בבבלי מכו' ב' סע"ב בזממו] —

2 זָמַם (בל"ע نمّ וכן בל"ס זם פי' קשר והשם זממא בל"ע زمام טבעת של ברזל תוחבין בנחירי הגמל ונמשך בו והוא ענין מתג zäumen, binden) בחלק בגמ' ד' הדיוטות (סנהדרין ק"ז.) מאי זמותי בל יעבר פי (תהלי' י"ז, ג') אמר[6]) דוד לפני הקב"ה[7]) זממא נפלה בפומא דמאן דסני לי ולא אמרית כי האי מילתא בחנני ה' ונסני[8]). ובר"ג דפ' אלו קשרים (שבת קי"א:) אלא קטרא דזממא גופיה. פי' נוקבין ליה לחוטמיה דגמלא ומביאין יתד[9]), וקטרין ביה אפסרא זוטא והיינו זממא וקשר של קיימא הוא ובתר הכין קטרין בההוא אפסר חבלא אריכא דמשכין ליה לגמלא ביה[10]) והוא קטרא דקטרין בזממא (שבת קי"א: קי"ב.) ויפתח את הגמלים (בראשי' כ"ד, ל"ב) תר"י [א'] ושרא זממי גמליא. ומתגי בשפתיך (מ"ב י"ט, כ"ח; ישעי' ל"ז, כ"ט) תרג' וזמם בשפוותך. ורסן מתעה (שם ל', כ"ז) תרג' וזמם דטעו. ובתרומו' פ' (הזרוע) [צ"ל הזורע] (פ"ט מ"ג) תולה כפיפות[11]) בצוארי בהמה ונותן לתוכן מאותו המין נמצא לא זומם את הבהמה ולא מאכיל את התרומה. פי' לא חוסם. *[אחי"ה וכנ"ה בשבת נ"א: בזממא דפרזלא. ב"ר פ"ס התיר זמומיהם ועיי' רש"י לבראשי' כ"ד, ל"ב. וכן דרשו רז"ל מגיל' ו' סע"א זממו אל תפק (תהלי' ק"מ, ט') ופירש"י אל תוציאנו מנחיריו, זמם כמין טבעת ברזל שנותנין בחוטמו של אנקה ונמשכת בו וכו', והוא כפי' הערוך הנ"ל. ובב"ר פע"ה מהו זממו אל תפק.. עשה לו זמם לעשו. וממנו הפעל בב"ר פמ"א ילק' לך לך ר' רמז ע' בהמתו של אברהם אבינו היתה יוצאה זמומה ובהמתו של לוט לא היתה יצאה זמומה, ובפסיקת' רבתי פ"ג בהמותיו של אברהם הרועים מוציאים אותם זמומים שלא ירעו בשדות אחרים שלא יגזלו לבריות ובהמותיו של לוט לא היו הרועים מזמימין אותם וכו'. ב"ר פנ"ט גמליו של א"א.. שהיו יוצאים זמומים. ובזה הענין לפע"ד נשמתן של צדיקים גנוזות וכו', ושל רשעים זוממות והולכות שבת קנ"ב: (בילק' ש"א רמז קל"ד לי' וכן לי' במנו"ה סי' רט"ו אבל אי' שם סי' רנ"ז) ויש לנקדו: זוֹמָמוֹת (והוא בינוני בפועל)

---

[1]) וכ"ה בפי' ר"ח ובירו' ובספרי פי שופטי' סי' קפ"ט ובילק' שופטי' רמז תתקכ"ב וכ"ה במשניות ובנו"ג עד שיזימו את עצמן. [2]) הועתק מפי' ר"ח למכות עיין ספר מגדל חננאל צד ה'. [3]) עיי' תוספו' מכו' ה'. ד"ה אין. [4]) וכ"ה ברא"ש ובילק' שופטי' רמז תתקכ"ג וכ"ה בכ"י ש"ס ובפי' ר"ח אי' רבה ובנו"ג א"ר אדא. [5]) בנו"ג תסרה וכ"ה בילק' שם וגי' רבינו נוחה יותר ועיי' ג"כ פירש"י. [6]) בדפ"ו פ י ר ו ש אמר ובדפי' אמ' פ י י והוכפל מתיבה אחרונ' פי בט"ס ובדפ"ר לי'. [7]) בנוסחי לי' וכן לי' בילק' ש"ב י"א רמז קמ"ח. [8]) כ"ה בכ"י ש"ס ובמנו"ה סי' כ"ד ועיי' ד"ס לסנהד' קס"ז: ובנוסחי לי'. [9]) בכ"י ה"ב ומחתין ביה יתד. [10]) ועוד עיי"ע חטם. [11]) כ"ה בכ"י ו"ו וכ"ה בע' כפיפה וכ"ה בנוסחאו' ובכ"י מ' קפיפות ועיי' הר"ש שם ובדפ"ע בע' הנוכחי: כפיפיות.

והולכות ובנפש יהודה לסי' רנ"ז הגי' זממות כמו בזממא דפרזלא והועתק מפירש"י וכבר הרחבתי דבורי במאמרי במ"ע דמ"ג חכ"א, תקס"ה כי המושג הזה בה לרז"ל מדמיוני הפרסיים שכן אמרו (בצינדאפיסטא וינדידאד י"ט, צ"ד) נשמותיהן של רשעים נמשכות ע"י חבלים וזממים ע"ש היטב במאמרי הנ"ל] —

זמבליגא ככר פירשנו בע' אדר. *[אחי"ה עיי"ע בח"א צד ל"ז ושם הוכחתי כי ט"ס הוא] —

זִמָּה (מל"מ ענין זנות Unzucht, Schandthat) בפ' החולץ בגמ' ספק בן ט' (יבמו' ל"ז:) ר' אליעזר בן יעקב אומ' הרי שבעל נשים הרבה ואינו יודע על איזו מהן בא וכן היא שבאו עליה אנשים הרבה ואינה יודעת איזה מהן בא עליה נמצא אב נושא בתו ואח נושא אחותו ונתמלא כל העולם ממזרות ועל זה נאמ' (ויק' י"ט, כ"ט) ומלאה הארץ זמה ורבא אמר לך הכי קאמר ז ו מ ה ה י א. ובס"ג דפ' הנודר מן המבושל (נדרי' נ"א.) א"ל ומאי זמה א"ל עיביד כענינא קמא דאימא לך עבד א"ל זו מה היא, כלומ' אין אדם יודע אותה שנושא אם מותרת אם אסורה היא לו. ובספרא בסוף קדושים תהיו (פרק ז' פרש' ג') זמה זו מה היא.

* זִמְזוּם (בל"ע زمزم דבר בקול נמוך leise tönen) ירו' חגיג' פ"ב דע"ח רע"א שמעתי שעונשין שלא כהלכה ועונשין שלא כתורה עד איכן . . עד כדי זימזום ופי' המפ' לשון זומם ולפע"ד מל"ע הרשום' ופירושו אפי' בדיבור לחש ובקול נמוך וממלה ערבי' זו נסתעפ' גם תיבת זמזמי בע' הבא אח"ז.

זַמְזְמֵי (Schallinstrument) בס"ג דעירובין (ק"ד.) פי' חלילין. *[אחי"ה ושם אי' קלא דזמזומי ופי' רש"י צינב"ש והוא ל"צ cymbale פי' קליינע שעללע צימבעל ובדפ' שונצינו אי' ברש"י קישקוש, והוא הנכון שפי' הוצאת קול כזוג עיי"ע קשקש וכן הענין בל"ע زمزم. ובל"ס נקרא חליל זמזיקא ונראה שצ"ל זמזימא וזה ראיה לפי' רבינו ובריי"ף כ"י (ד"ס עירו' ר"ו.) כי זמומי וצ"ל זמזמי וכ"ה בע' דיופי (ה"ג, מ"ד) וכל הפי' שם העתיק רבינו מ פ י ' ר"ח ב ע י ר ו ב י ן כמו שהוברר לי עתה מש"ס דפ' ווילנא עם פי' ר"ח] —

זמיה (פי' בל"ס זומא חוטם Nase, Rüssel) בר"ג דפ' המוכר את הספינה (ב"ב ע"ד.) ונפוץ מ"א מתרתי זימיה כתרי מברי דסורא [1]). פי' יצא מים משני נחיריו כשני נהרות של סורה. *[אחי"ה בנו"ג בס"א אוסייה וכ"ה בע"י ופי' רשב"ם נחיריו ל"א מתרתי זימיה והיינו נמי נחירא. ובכ"י א"פ זהוריה ובכ"י ה' קימיה ובכ"י ר' מאודניה עיי' ד"ס לב"ב צד קט"ו: וכולם ט"ס, ובאה"ת נחירי והוא כ פ י ' הערוך] —

* זמי עיי"ע הבא אח"ז.

זְמִיוֹן (בל"ס זימיא מל"י ζημία עונש והטלת ממון Strafe, Geldstrafe) בפסיקת' דר"ה (קנ"א:) בפסין בגלגליות ובזמיות [2]). ובילמדנו בסוף אחרי מות (הובא בלי מקור בילק' שה"ש ס' רמז תתקפ"ה) אלו אומרין תנו זימין ואלו אומרין תנו פסין. ואלו מבקשין ארנונות ואלו מבקשין גולגליות [3]) ובויק"ר אל תונו פרש' מות וחיים (ס"פ ל"ג) אם לפסין ולארנוניות ולגולגוליות ולזמיות ולדימוסיות את מלכא [4]). ובסוף פרש' אשרי משכיל (פל"ד) רבן יוחנן בן זכאי חזא בחילמיה בריש שתא דבני אחתיה מזדמיין ת"ש דינרין. — (א"ב פי' בל"י מס ועונש). *[אחי"ה וכנ"ה ביחיד תנחומ' נשא סי' י' פ' כה תברכו: ובמד"ר פי"א שלא תבוא זימיא למדינה ויאמרו לך תן זהב, והקבוץ ירו' פיאה פ"א דט"ו: הקב"ה משמרך מין הפיסין ומין הזימיות וכצ"ל בב"ר פ"א ושם בט"ס הזמיונות וכן בירו' גיטין ספ"ו דמ"ז ע"ג וזימיונות וצ"ל וזימיות וכ"ה בירו' שביעי' פ"ד דל"ה: ועיי' סוף ע' זמית וכ"ה במקומות המובאין בע' ארנון בח"א צד רצ"ה ע"ש. ומן השם נבנה הפעל באתפעל מזדמיין בויק"ר הנ"ל ובנו"נ שם ר ש ב " י כד דמיך ליה בלילי ריש שתא חמא בחלמיה בני אחתי מ ת ב ע י ן מן מלכותא שית מאה דינרים וכ"ה בילק' בהר רמז תרס"ה וגי' רבינו מבוררת מויק"ר שם (וכ"ה בילק' שם) באותו הסיפור: אמרו ליה דלמא הוית ידעת דאנן מזדמיין וכו' ושם בויק"ר מלילי ריש שתא הוינא ידעין דאינון מ א ר ס ו ו ן ובילק' שם אי' גם כאן דאתון מ ז ד מ י י ן. וגי' ר ב ן י ו ח נ ן ב ן ז כ א י ועוד ש ב ע מ א ה ד י נ ר י כגי' רבינו אי' גם בב"ב י'. ותרג' ירו' א' וענשו (דברי' כ"ב, י"ג) ויזמון יתיה

---

[1]) כ"ה בדפ"ו וכ"ה בנוסחי אבל בדפ"ר סברי דסורא וכ"ה בדפ' פיז' ובכ"י ו"ו ובפי' רגמ"ה כ"י סכרי. [2]) בכ"י ל"ד וכן בע' אן בח"א צד קל"ד הגי' אוניות ובפסיקתי הוניות אבל עיי"ע אן א'. [3]) בילק' שם הסדר אלו אומרים להם תנו פיסים ואלו אומרים להם תנו לנו זימין וכו'. [4]) כנו"ג במסים ובארנוניות ובזימיות ובגולגליות את מלך עלינו.

מאה סלעין וכן ברות רבה פ' ויהי בימי: קנים להון יזמי להון אייתי ארגונך וכו' וכ"ה בילק' משלי כ"א רמז תתקנ"ט רק שם בט"ס מומי וצ"ל מזמי. — הוזמו בילק' נשא רמז תשי"ג והזהימו בפסיקת' ויהי ביום כלות משה (י'.) ט"ס הוא עיי"ע המם א' ומ"ש] —

זְמְלְסְטֵר (= זומאלסטרון מורכב מל"י ζωμός בל"ם זומא פי' מרק Fleischbrühe ומל"י λίστρον מרא Schaufel, Kelle או לס"א זומניסטרה מורכב מן זומא ומל"י μύστρον פי' כף, ועוד עיי' בפנים) בר"ג דפ' כל הכלים (שבת קכ"ג:) ג' כלים ניטלין בשבת מקצוע של דבילה וזומאלסטרון[1] של קדירה וסכין קטנה שע"ג השלחן. ובס"פ אלו מציאות (ב"מ ל"ג.) כגון ר' סחורה דאסברן זומליסטרון. ובסוף גמרא דהוריות (י"ג:) והאוכל מזומליסטרון. בהסייף וסכין פי"ג בכלים (מ"ב) זומליסטרון[2] שניטלה כפה טמאה מפני המזלג ניטל המזלג טמאה מפני כפה. ובפכ"ה בכלים (מ"ג.) (נודות) [צ"ל מדות] יין ושמן וזומליסטרון. ס"א זומניסטרה[3] פי' כלי של מתכת ראשו אחד מזלג וראשו אחד כף מזלג מעלין לו בשר מן היורה וכף מעלין בו מרק. פ"א "כעין תרווד כפה דפרזלא דמסקין ביה כוורדיקא ושחלין ביה בשר. פי' זומליסתרין עשה תרין כלומ' דין עביד תרין עבידתא." כדתנן ניטל כפה טמאה מפני המזלג. פ"א שמעביר הזוהמא לסטר. — (א"ב פי' בל"י כף המקבל את המרק). *[אחי"ה ודברי ר"ב כנים והורכבה המלה כאמור בתחלת הערך ותתכן גי' ס"א זומניסטרה ונו"ן כמו מי"ם ופי' זומא מרק ופי' מיסטרה בל"י כף אבל יש לקיים ג"כ גי' זומאליסטרון מגזרת שתי מלות יוניות כאמור. ופ"א כעין תרוד וכו', הועתק מפי' סד"ט לרה"ג צד ט' ושם נשתבש מסיקין ביה כוור דיקא וצ"ל דמסקין ביה כוורדיקא כדאי' בה"ג הלכו' שבת פי"ז רק שם הגי' בורדיקא וצ"ל כורדיקא עיי"ע כורדק וזה מה שכתב שם רבינו: ויש בזה פי' [בערך] זמלסטר עכ"ל, ובערך הנוכחי בדפוסי' פיז' וויניצ' ואמ' בט"ס בשתי תיבות כוור דיקא ולנכון בתיבה אחת בדפ"ר וכ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב והוא ל"פ خوردكی פי' אכילה. ולזה עולה יפה פי' הרמב"ם לכלי' פי"ג מ"ב ע"ש היטב וכפי פי' ראשון דרבינו כלי של מתכת ראשו אחד מזלג וכו' אי' בר"ש לשני מקומות דכלי' וכ"ה ברע"ב ובעה"ק שנ"ב מבואר "קראויילא בל"א" והוא Kräuel בלא"ש הישנה פי' מזלג להעלות בו בשר Fleischgabel ומה שמסיים רבינו בפ"א זומליסתרין עשה תרין כלומ' וכו' (כ"ה בדפ"ר ובכ"י ובדפוסי' חדשים נשתבש) נראה שהרכיב רבינו עפ"י פי' רה"ג את המלה מתיבות זו פי' דין ומן מלה = מלתא פי' עבידתא ומן תרין פי' שנים ועל כן גורס בפי' הזה בתי"ו וכ"ה בר"ן סביב לרי"ף. ובנו"ג בב"מ ובהוריות זוהמא ליסטרון[4] ועל גי' זו בנוי פ"א שמעביר הזוהמא לסטר ופי' לסטר לצד אחר וכן מצאתי מפורש בשמ"ט לב"מ ל"ג. וז"ל זומא ליסטרון והיא כף גדולה שמסלקין בה זוהמא של הקדרה לצד אחד ולכך נקראת זומא ליסטרון כמו זומא לסטר ע"כ וכל זה דוחק גדול. ובע' יתיכים גרס רבינו ג"כ בשתי תיבות זומא לסטרון וכ"ה בירו' שבת רפי"ז דט"ז. זומי ליסטרון וצ"ל בתיבה אחת וכ"ה בתוספתא כלי' ב"ב פ"ג זומליסטרון שנפלו משקין לתוכה. ועוד עיין ערך כורדק] —

זוֹמָן (בל"י ζωμίον לישנא קלילא מן ζωμός פי' מרק ובל"י האמצעי' ζουμί וכן בל"ם זומא Suppe) של צבעים בפ' אלו עוברין (פסחי' מ"ב.) הכא תרגימו מיא דחיזרא[5]. פי' מים של סובין. (א"ב פי' בל"י מרק והיה מוכן אצל היונים מרק לבן ומרק שחור לטבול בהם בשר ודגים ולבשל מיני מאכלים. ואולי של צבעים פירושו של גוונים. גם בל"י נקרא השאור זומי והיו הצבעים נותנים שאור וסובין במי הצבע וזהו לפי דעתי פי' הגמ' מיא דחוורא). *[אחי"ה ר"ב נגרר אחר גי' מוטעת מיא דחוורא ולכן פי' מה שפי' אבל ברור היא כי עיק' הגי' חיזרא כשהוכחנו וא"כ מיא דחיזרא ממש מים של סובין כפי' הערוך וזומן או זומא הוא מרק. ודע כי גי' זומן בראש הערך הוא לנכון בעה"ק שנ"ב וכ"ה בפסחי' מ"ב במשנה ושם: בגמ', אבל בכ"י מ' וא"פ ובפי' ר"ח ובר"ף

---

1) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בכ"י א"פ זומא ליסטרון וכ"ה בה"ג שבת פי"ז ועיי' בסמוך. 2) בנו"ג זומא לסטרא ובפי' סד"ט לרה"ג במלה אחת זומלסרטא ועיי' הר"ש. 3) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ו, ובדפ"ר ופיז' זומניצטרה ועיי' בסמוך ומ"ש. 4) וכן הובא בתוספו' סנהדי' מ"ט: ד"ה אמר ותוספו' ע"ז י"ט. ד"ה אמר ותוספו' יבמו' ק"ו. ד"ה רבא ובאו"ז הלכ' שבת סי' פ"ו סק"א. וגי' מוטעת זוהמא במקום זומא אי' ג"כ בערוך ע' עמל ג'. 5) כ"ה לנכון בכ"י ו"ז ול"ד וכ"ה בדפ"ר ואמ"ש וכ"ה בע' חזר ובע' חזרא והוא הנכון כי חזרא בל"ס סובין, ובדפוסי' פיז' וויניצ' בע' הנוכחי בט"ס חיורי וכ"ה בפסחי' אבל בכ"י מ' וא"פ ובפי' ר"ח ובר"ף ורא"ש ובר"ץ גיאת הלכ' פסחים עמוד פ' לנכון חיזרא.

ובפי"מ לרמב"ם לפסחי' פ"ג מ"א ובטור סי' תמ"ב אי' זומא וכ"ה בע' הזרא בדפ' וויניצ' ואמ' זומה ובדפ"ר שם זימא וצ"ל זומא ובירו' פסחי' רפ"ג דכ"ט ע"ד אי' וזימי' של צבעין וצ"ל זומי והוא בל"י האמצעי' ζουμί פי' מרק ומבואר שם בירו' דו יהב בגויה קוצם בגין דיקלוט ציבעא פי' קוצם בל"ע خضيمة חטה מבושלה במים כלו' נותנין חטין מבושלין במים בתוך המרק כדי שיקבל צבע וזה מה שאי' בבבלי פסחי' לפי גי' גליון כ"י מיא דחיזרא דעבדי ליה לְלכא וקרוב לזה ברי"ץ גיאת זימא של צבעים מיא דחיזרא דצבעי לה לכא ע"כ. ולכא הוא בל"פ لاك Gumilack עיי"ע אשלג וער' לכא ובנו"ג בט"ם דצבעי בהו לבא אבל בכ"י רש"י לכא: פורקא וג"ל להגיה סורקא (ובדפוס רש"י אי' לנכון סרכא) והוא לשון סרק או שרק (כתובו' י"ז. עיי"ע כחל א' וע' שרק ד') פי' צבע אדום והוא ל"פ سرخه Röthel ולפי זה כצ"ל גם ברש"י חולין כ"ח רע"א ד"ה ללכא צבע עור אדום שקורין פרקא וצ"ל סרקא. ואחר הדברים והאמת האלה זומן מל"י הנ"ל או זומא על משקל סורי איננו מובנו ζύμη פי' שאור כדעת ר"ב והח' לעווי כי אם מרק. ועוד איתא בזה המשקל במד"ר פ"ז בשעה שהיינו מבשלין קדירות קדירות של בשר.. ופותין בתוך הזום של בשר והוא בדרך ל"ע בטיית ζωμός פי' מיץ ועוד מרק ועוד עיי"ע זמית. ובהרכבה עם ליסטרון עיי"ע הקודם לזה — תוספת' טהרו' רפ"ג והזומין ט"ם עיי' סוף ע' זָג] —

☞ 1 זְמַן (בל' עבר' המאוחרת ענין הכנה לזמן ידוע מהשם זמן עיין ערך הבא (bestimmen, einladen תרג' והיו נכונים (שמות י"ט, י"א) היו זמינין, ובפרט מלה זו מורגלת בהכנת קרואים לסעודה. תרג' בראש הקרואים (ש"א ט', כ"ב) בריש זמיניא. וזה טעם ברכת הזמון. *[אחי"ה ועיין בתרגום שם פסוק י"ג ותרג' מ"א א', מ"א. והרבה בתרג', ובל' עברי המאוחרת רק בפועל מְזֻמָּן וכן בדרז"ל מצוי בפיעל, בפועל ובנתפעל. ד"מ דמאי פ"ז מ"א המזמין את חברו שיאכל אצלו, ב"ק ע"ט: זימן את בני העיר ולא זימן את בני המלך, ברכות פ"ז מ"א דף מ"ה. ג' שאכלו כאחד חייבין לזמן, ושם מ"ט: כיצד מזמנין וכו', ושם מ"ג. אם רצה לזמן אין מזמנין, ושם מזמנין, מזמנות, וכן בערכין ג'. ובברכות שם הוא מזוּמָּן לברכה, ע"ז י"ז סע"א מזומן לחיי העוה"ב. סנהד' ק"ב. מזומנת לפורענות, חולין קל"ט רע"א יקרא (דברים כ"ב, ו') פרט למזומן, מקוראי (ישעי' מ"ח, י"ב) מזומני בילר' ישעי' רמז שכ"ח. ובנתפעל שביעית פ"ז מ"ד שנִזְדַּמְנוּ להן, סנהד' צ"ו. אותו מלאך שנִזְדַּמֵּן לו לאברהם וכו', ושם ק"ו סע"ב נזדמן לו לדואג, ע"ז כ': נזדמן לו נכרי בדרך, ושם כ"ה: ישראל שנזדמן לו נכרי וכו'. פַּעל ברכות מ"ה סע"ב ניהדר ונזמין, שהש"ר פ' לחיו ביומוי דזמנינן תרתין חבורן. אפעל סנהד' מ"ח. סודרא דאזמניה וכו', מ"ק ט"ז. מזמינין ליה לדינא, ב"ב נ"ח רע"ב אי' ומזמין וכו'. והשם זִימּוּן ערכין ג'. ד'. נדרים ז'. סנהד' ח'. ברכות מ"ה: והלאה, ירו' ברכו' פ"א ד"ג ע"ג ושם פ"ז די"א. — והקבוץ פסיקת' רבתי פל"ג כמה זִימּוּנִים נזדמנתי אתכם, ושם המופשט קידוש' ע'. עיי"ע הזמנה] —

* 2 זְמַן (בלשון עברית וכן בל' ערבי زمن , زمان עת מוגבל ובל"ס זְבַן, זַבְנָא bestimmte (Zeit ברכות כ': מצות עשה שהזמן גרמה עיי' קידושין כ"ט וש"נ, שבת י': זמן תפלה לחוד זמן תורה לחוד, שם נ"ה: לא הגיע זמנכם לפטר, יומא ע"ה: זמן סעודה, ר"ה ג': באותו זמן לשנה הבאה וכו', ושם י"א. זמן בהמה וכו', ושם כ"ה. אלו מועדי ה' בין בזמנן וכו', תענית כ"ד. תאנה פירותיה שלא בזמנה וכו', ב"ק צ"א סע"ב בלא זמנה, מ"ק ט"ו. קבעינן זימנא, חולין ק"ה: ליקבע לי מר זימנא וכו', חגיגה ד': אזיל בלא זימניה, ב"ק צ': תן לי זמן וכו'. שם צ"א סע"ב זמן לחבלות, שם קי"ג רע"א קובעין זמן שני וחמישי ושני, סנהד' ק"ב: זמן גדול.. זמן קטן, חולין צ"ב. הגיע זמנן של ישראל.. זמנן של מצרים, יבמות ל"ד. זמנו בהול, סוכה מ"ח. זמן בפני עצמו, פסחים ק"ב: שהחינו וקימנו והגיענו לזמן הזה, ירו' פסחים ספ"י דל"ז ע"ד צריך להזכיר בו זמן וכו', ירו' ע"ז פ"א דל"ט ע"ג ג' זמנים בבבל וג' זמנים במדי. ועוד הוראת זמנא, והקבוץ זמנין כמו פעמים: דניאל ו', י"א וזמנין תלתה, ברכות ל"א. ושם כ': זמנין אמר לה משמיה דרב אמי וזמנין אמר לה וכו', זבחים צ"ד: זמנין סגיאין. והיחיד תענית כ"ב. זימנא חדא איתרמי וכו', כ"ה בכ"י מ' ובע"י ובמנו"ה הובא בד"ס תענית ס"ב: ובנו"ג יומא חד. ב"ב ע"ג: ע"ד. ע"ד: כמה פעמים: זימנא חדא הוה קא אזלינן וכו', זאת הפעם (בראשית ב', כ"ג) תרג' הדא זמנא. ובכ"י ב' לחגיג' ט': ובמנו"ה נר ד' כלל א' ח"א פ"ה אי' זימנא יתירא.

* זְמִינָא (שם אמורא דא"י) בירושלמי ביכורים פרק ג' דף ס"ה ע"ד עיי' מבה"י למהרז"ף צד ע"ז:

זֶמֶר (מל"מ זִמְרָה ענינו שיר בפה או בכלי Gesang, Lied) בסוף סוטה בגמ' משבטלה סנהדרין (סוטה מ"ח סע"א) אמר רב הונא זמרא דנגדי[1] ודבקרי שרי דגלדאי[2] אסיר. פי' נגדי מושכי הספינות, בקרי מושכי המשואות עם הבקר והן מזמרים כדי שיהא עוזר למושכין ועיין בהו רב הונא ולא היה בהן גידופין. ובסוף הלכה קמא דגיטין (ז'.) שלחו למר עוקבא זמרא מנא לן דאסיר שרטט וכתב להו אל תשמח ישראל אל גיל כעמים (הושע ט', א') ולישלח להו בשיר לא ישתו יין (ישעי' כ"ד, ט') אי מההיא הוה אמינא הני מילי זמרא דמנא אסיר אבל זמרא דפומא שרי קא משמע לן[3]. בגמרא דפרק אין דורשין בעריות[4] (חגיגה ט"ו סע"ב) אחר מאי[5] אמר ליה זמר יוני לא פסק מביתו[6]. בחלק בגמ' האומר אין תורה מן השמים (סנהדרין צ"ט סע"א ורע"ב) ר"ע אומר זֶמֶר בכל יום זֶמֶר. פי' הזמר שמזמר כל היום הזמירות אינן יוצאין מפיו אף מי שמחזיר תלמודו אינו שוכחו. *[אחי"ה וכה"ג בילק' יהושע א' רמז ו' וכן מוכח מפי' רש"י סנהד' שם ד"ה כי אכף ונראה שרש"י נגרר אחר פי' רבינו ולשון אחר ראיה למה שכתבתי במבוא כי ממהדורא תנינא היא ההוספה, וכגי' רבינו אי' גם בכ"י ש"ס ובמנו"ה הובא בד"ס סנהד' צד קמ"ט, וכן מוכח מתוספתא אהלות פט"ז זמר בית דירה זמר, ובתוספת' פרה פ"ג זמר בו תדירה זמר, ובשניהם צ"ל בתדירה, אבל בנו"ג בסנהד' זמר בכל יום זמר בכל יום. וראיה לפי' רבינו ממה שאי' בעירובין נ"ה רע"א תלמיד אחד היה לר"א שהיה שונה בלחש לאחר ג' שנים שכח תלמודו. וכן נאמר במגילה ל"ב. כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה עליו הכתוב אומר (יחזק' כ', כ"ה) וגם אני נתתי להם וגו' ופי' התוספו' שם ד"ה והשונה: שהיו רגילין לשנות המשניות בזמרה לפי שהיו שונין אותן ע"פ וע"י כך היו נזכרין יותר ע"כ, וגם היו המשניות הישנים מנוקדים כפי עדות תוי"ט לכלים פט"ז מ"ז ד"ה המלקוט ועיין מ"ש ר' יוסף דיל מדיגו במצרף צד י'. וראיה אחרת תמצא בשבת ק"ו: עיי"ע גמר ב'. — סנהד' ק"א. הקורא פסוק משה"ש כמין זמר וכו', שבת נ"ו: אלף מיני זמר, יומא כ': עיי"ע אבוב. גיטין ס"ח. מיני זמר, מ"ק י"ז. עיי"ע סן א'. (אבל בענין מיני זמר בירו' פסחים פ"י דל"ז ע"ד עיי"ע אפקומן). ערכין י"א. עיי"ע מגרף. ירו' סוטה פ"ז דכ"א ע"ג לעז לזמר עיי"ע אלייה ח"א צד צ"א. מרכוף של זמר עיין ערך אלית (ח"א צד צ"ד). ילק' ריש קהלת דברי זמר, ובילק' מ"א רמז קע"ט הגי' מזמר מיני זמר. סוט' מ"ח. זמרא בביתא וכו', שבת קי"ח: פסוקי דזמרא עיין פירש"י וברי"ף הוסיף ומאי ניהו מתהלה לדוד עד כל הנשמה תהלל יה. אבל ברי"ף כ"י ליי (ד"ס שם צד קל"ג.). אסת"ר פ' אחר הדברים הלואי מאן יימר קומינן זמירא. והקבוץ ירוש' מגילה פ"ג דע"ד. דהוה דמיך וקאים בזִימְרִין וכו'. — והפעל סוטה מ"ח סע"א זמרי גברי ועני נשי פריצותא זמרי נשי ועני גברי וכו'. ב"ר ס"פ צ"א ילק' מקץ רמז קמ"ט דרש מזמרת הארץ (בראשית מ"ג, י"א) דברים שהן מזמרין בעולם וכו', שהש"ר פ' דודי לי הוא זמרני ואפי זמרתיו. וממנו נסתעף השם מזמור עיי"ע. והתואר זַמָּרָא תרגום קהלת ב', ח'] —

זָמַר (מל"מ ענין כריתת הזמורה den Weinstock beschneiden) בפ' כלל גדול בגמרא אבות מלאכות (שבת ע"ג:) אמר רב כהנא זמר וצריך לעצים חייב שתים. פי' זומר חייב משום נוטע שהרי המטעת מתגדלת במקום מה שזימר ומתיפה בזמירה ולפיכך זומר כנוטע ונוטע עצמו אינו אב אלא חייב משום זורע כי הנוטע הוא הקובע ייחור או שרביט בארץ להתגדל והזורע הוא הבוזר זרעים בארץ להצמיח שיש תולדה לתולדה וכולן הוזרין על עיקר האב ועיקר הזימור מחתך ענפים של גפן[7]. *[אחי"ה וכן מוכח מפירש"י ועיין בחי' הר"ן ועוד עיי' תוספו' מ"ק ב': ד"ה חייב ולא כדעת הרמב"ם פ"ז מהלכ' שבת ה"ג עיין או"ז הלכ' שבת סי' נ"ד. — ובנפעל נִזְמַר שהש"ר פ' הנצנים: עת הזמיר הגיע (שה"ש ב', י"ב) . . הגיע זמנה של ערלה שתִּזָּמֵר הגיע זמן של מצרים שיזמרו וכ"ה בקצת שנוים בפסיקת' דהחודש צד נ' ובפסיק' רבתי החודש צד ל"א ע"א וע"ב. ויק"ר רפ"ט זמרי . . שנזמרו ישראל על ידו. ודרוש

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב וכ"ה בנוסחי וכ"ה בע' בקר ג' אבל בדפוסי ערוך בכאן דנגרי. [2]) וכ"ה בע' בקר ג' ובנו"ג דגרדאי. [3]) ועיי' ברוחב ביאור מה שהשיב רה"ג לרי נחשון בר ברכיה הובא בתש' הגאוני' דפו' ליק סי' מ"ו. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו. [5]) כ"ה בנוסחי וכ"ה בכ"י ה"ב אבל בדפ"ע אחר מאי אי: טעמא איעניש. [6]) וכ"ה בכ"י קורוניל וברש"י, ובכ"י מ' מביתיה ובנו"ג מפומיה. [7]) רבינו נגרר אחר פי' ר"ח בשבת כדמוכח מדפי' ווילנא תרמ"א היו"ל ע"י האלמני והאחים ראָם. ובט"א אסדר כל הערכים אשר בפירושם נמשך רבינו אחר פי' ר"ח.

אחר עיי"ע זמר ה'. ושם מופשט ירו' כלאים פ"ח דל"א רע"ג יצאת זמירה להחמיר על עצמו וכ"ה יר' שבת פ"ז ד"י. וירו' סנהד' פ"ז דכ"ד ע"ד] —

זמר (זְמוֹרָה פי' ענף גפן Weinrebe) בפרק כל הכלים (שבת קכ"ה רע"ב) זמורה שהיא קשורה בטפיח ממלאין בה בשבת. גמרא (שם) הכא במאי עסקינן במחוברת באביה. פי' זמורה אמיר של כרם באביה בקרקע. *[אחי"ה בערך אֵבָא (בח"א צד ג'.) שיערתי כי עיקר פי' דרבינו סובב על מה שסיים מקום ש מ ת ג ד ל ת אבל עתה הוברר לי כי רבינו נגרר אחר פי' ר"ח (דפ' ווילנ') [1]) וכן נגרר אחר פי' רגמ"ה כי כן מצאתי בפירושו לחולין כ"י נ"ח סע"א (בקובץ כ"י אנגיילי' דף שי"ד סע"ב) שפי' באביה: במחובר. וכן פי' לחולין ס"ז. (בקובץ כ"י שם דף שי"ח.) באביה כלומ' במחובר כלומר כל זמן שהוא עומד על הארץ וכו' ע"כ. — ובהשאילה שבט מנוי ושררה. והשר השורר בזמורה נקרא בעל זמורה עיין ערך. — והקבוץ ב"ר פל"א זמורות] —

זמר (= זְמוֹרָה לדעת רבינו כיחה וניעה אבל עיין בפנים ומ"ש) בפסיקתא דזכור (כ"ז:) לפי שלא היו ישראל יודעין מה טיבה של זמורה אלא והנם שלחים את הזמורה אל אפם (יחזקאל ח', י"ז) וכיון שבא עמלק התחיל לזמרה להן. ספר אחר כיון שבא עמלק לימדה להן וממי למדה מעשו זקנו שנאמר (בראשית כ"ז, ל"ו) הכי קרא שמו יעקב חיכחך [2]) בגרונו והוציא הזמורה. פי' כיחו וניעו. *[אחי"ה כספר אחר הובא בפסיקת' שם וכ"ה בתנחו' כי תצא סי' י' והובא בשם התנח' בילק' יחזק' ח' רמז שמ"ח ובילקוט תולדות רמז קט"ו הובא בקיצור בשם הפסיקתא רק סוף המאמר. ועפ"י הפסיקת' הזאת יסד הפייטן ביוצר פ' זכר וכן בפיוט אלהים אל דמי לך עיין הערה קי"ט לפסיק' שם ומ"ש ר"ש באבער והוא הביא שם ערך הנוכחי מבלי לפרשו ואולי כונת רבינו כי זמורה מענין זְמִירָה שהיא הוצאת קול וכאן בדרך כבוד והוא עטוש מלמטה עיין רד"ק ליחזק' וכן פירש"י שם והנם שולחים את הזמורה אל אפם . . את רח רע של זמורה זו שהם מזמרים ברוח היוצא מפי טבעת ע"כ ואולי על עטוש מלמטה סובב הפי' כיחו וניעו. ויש להביא על זה ראיה מיומא ע"ז. מה תלמוד לומ' אחוריהם אל היכל ה' (יחזק' ח', ט"ז) מלמד שהיו פורעין עצמן והיו מתריזין כלפי מטה ע"כ, ובע' תרז פי' רבינו מלת תרז לנכון דוחקו הרוחות בבטנ' משלחת ז מ ו ר ה, ועיי' הדוגמאות שם והוא ל"ע וסורי כמו שאוכיח שם. וא"כ זמורה ג"כ נפיחת הבטן ורוחותיו. אבל בכל זאת אחר עיון נ"ל ברור כי רבינו פי' כן על דרוש ה כ י קרא . . חיכחך או כדאי' בנוסח' חיכך וכן יוצא מפורש בב"ר פס"ז הכי קרא . . התחיל מחכך בגרונו כמאן דמחייך [וצ"ל מחכך עיי' מ"כ שהגיה כן ורומז על הערוך] וזורק רוק מפיו ע"כ, וא"כ לזה כיון רבינו בפירושו ולא על הזמורה שהניחה בלי פירוש. — ובענין זמורה מקום הניח לי ודעתי נאמנה כי זמורה פי' חוטר וכינוי לאבר התשמיש כמו בלא"ש Ruthe ומלת זמורה בעצם הוראתה היא העתקה של מלת באקטרית fravâkhsh שפירושה חוטר וגם אבר המוליד עיי' יוסטי זה הערך צד 200. וא"כ אין ספק כי זמורה ענין צלמי זכר שביחזק' ט"ז, י"ז ועיין ישעיה נ"ז, ח' והיא עבודה נמבזה של מפלצת φαλλός אשר בה נגאלה נפשם ועל זה הוכיח אותם יחזקאל והנם שולחים את הזמורה אל א פ ם וידוע כי אל א פ י צ"ל וזה אחד מתיקוני הסופרים עיי' ספרי בהעלותך סימן פ"ד וע' כבד ומנח' שי ליחזק' שם ולזכריה ב'. ושיעורו והנם שולחים את זכרותם אל אפי כנגדי כמו על אפי ועל חמתי (ירמי' ל"ב, ל"א). ויש להוכיח כי כן הבינו גם בעלי המדרש במקומות הנ"ל כי בפסיקתא דר"כ איתא בזה"ל ויזנב בך (דברים כ"ה, י"ח) הכה אותם מכת זנב וכו'. ועל זה הביא מה היה של בית עמלק עושין היו מחתכין מ י ל ו ת י ה ן של ישראל ומזרקין אותם כלפי מעלה ואומרים בזו בחרת הא לך מה שבחרת לפי שלא היו ישראל יודעין מה טיבה של זמורה וכו' עד סוף הדבור וכ"ה בתנחו' תצא. וא"כ זמורה ענין חתוך מילות, ובפסיקת' רבתי פ"ז אי' כן מפורש גאות אדם תשפילנו זה עמלק שנתגאה על הקב"ה בחרופיו ובגדופיו בזמורה שהיה נוטל זמורתם (ונ"א ז כ ו ר ת ם) של ישראל וזרק כלפי מעלה ומחרף ואמר בזו בחרת וכו', וכן נאמר במד"ר פי"ג גאות אדם זה עמלק שנתגאה על הקב"ה בחרופיו וגדופיו שהיה משליך זמורה אל א פ ו והיה נוטל ז כ ר ו ת ן של ישראל וזורק כלפי מעלה וכו' הה"ד ויזנב בך וכו'. וא"כ הוברר כי זמורה כנוי לאבר. וכן העתיק יונתן ליחזקאל שם והא אינון מיתן ב ה ת א לאפיהון, ופי' בהתא

---

[1]) הנ"ל בצד רצ"ט הערה 7 ובכ"מ שאזכיר דפ' ווילנא כוונתי לש"ס הנ"ל היו"ל ע"י האלמנה והאחים ראָם נ"י.
[2]) בנו"ג חיכך.

(עיי"ע בהת) בושת והוא כנוי לאבר וכן העתיק תר"י ויזנב וקטע בית גבריהון עיי"ע בעל גבר וע' גרבתן. ועוד בזה הענין תרגמו ע' זקנים והפשיט' זרמת סוסים זרמתם (יחזקאל כ"ג, כ') αἰδοῖα ἵππων αἰδοῖα αὐτῶν וכן הפשיט' חניהון איך חנא דרכשי ופי' חנא בל"ס כמו αἰδοῖα בית הבושת והוא ערות נשים, וא"כ הבינו זרמה כמו זמורה עיי' מ"ע למהרז"ף — גרעטץ חלק כ"ה תק"ז] —

זמר (= זִמְרִי שם פרטי ונדרש כמו מזר מל"ע مذر נשחת מראהו וטעמו verdorben an (Aussehen und Geschmack בס"ג דפ' אלו הן הנשרפין (סנהד' פ"ב:) זמרי בן סלוא (במדבר כ"ה, י"ד) זמרי על שנעשה כביצה מוזרת. ובילמדנו למה נקרא שמו זמרי אמר ר' יצחק על שבעל אותה רשעה כמה פעמים עד שהזמיר בשרו [1] כביצה מוזרת פי' שנעשו מראיו משונים ורעים כביצה מוזרת. *[אחי"ה וכן הביא רבינו הדרוש בע' מזר וא"כ זמרי באותיות הפוכות כמו מזרי פי' מי שנשחת בגופו ונפשו וכ"ה בל"ע ועל זה יפה הביא רבינו ראיה מלשון ב י צ ה מוזרת כי גם הזמיר ב ש ר ו מובן מערוה כמו גדלי בשר, או אם בשר כמשמעו היינו גוף אז הזמיר מל"ע ضمر פי' משמן בשרו יֵרָזֶה abmagern. בתנחו' פנחס סי' ב' אי' רק זמרי על שנעשה על אותה המדינית כביצה מוזרת, וכ"ה במד"ר רפכ"א וילק' פנחס רמז תשע"ב, ורש"י פי' לסנהדרין שנעשה בצים שלו כבצים מוזרות שהוקלש ונתבלבל ש"ז שבתוכו מרוב בעילות ע"כ ולפי זה גזר אומר רש"י זמרי ג"כ מלש' עברי ضمر שפי' נעשה כחוש וקלוש ועוד נתעורר ונתבלבל — ועוד דרושים אחרים בענין זמרי עיין בנזיר כ"א: הוריות י': סוטה כ"ב: ב"ר פע"א צ"ט, שמ"ר פל"ג, ויק"ר פכ"ג, במד"ר פ"כ, כ"א וקהל"ר פ' ומוצא אני] —

* **זִימְרָא** שם אמורא כתובו' צ"ו. ר' יוסי בן זימרא, ירו' סנהד' ספ"ז ר' יוסי בר זימרא.

* **זְמוֹרָא** (מל"ס זְמָרָא תכלת שחור bläulich (schwarz ב"ר פ' פ"ה ר' אבדימוס ב"ר יוסי הוין עינוהי זמוֹרן ודמיין לאימיה. והוא הקבוץ נקבה מהנפרד זמורא. ובעל כ"כ פי' בדרך דוחק עיי"ע זוור, ובמעריך לר"מ לונזאנו פי' עיניו זולגין דמעות כמו הזמורה.

זְמַרַגְד (בל"י ורומי σμάραγδος, smaragdus, בל"ס זמרגדא ובל"פ וערבי زمرذ Smaragd) כומז (במדבי ל"א, נ') תר"י [א'] זמרגדין [2]. וחלי כתם (משלי כ"ה, י"ב) תרג' ומני דזמרגדי [3]. — (א"ב פי' בל"י ורו' מין אבן יקרה ירוקה ככרתי ואולי נמצאת במדינת זמרגד). *[אחי"ה אבן היותר ירוקה באבנים טובות היא כפי עדות פליניאוס כ"ז, ה' וע"י מלה זו העתיקו ע' זקנים ב ר ק ת (שמות כ"ח, י"ז; כ"ט, ח') יהלום (יחזקאל כ"ה, י"ג) שוהם (שמות כ"ח, ט'), אבל מדינת זמרגד בל תמצא עיין רמ"ל בהערה אשכנזית וע' הבא אח"ז. — ועוד עיי"ע אזמרגדין בח"א צד ג"ג. ומ"ש] —

זְמַרְגְּד (העתקת שבא והושוה עם אבן טובה הנ"ל בערך הקודם) ותפל שבא ותקחם (איוב א', ט"ו) ונפלת בתכף לילית מלכת זמרגד. הליכות שבא [קוו למו] (שם ו', י"ט) מלכותא דזמרגד סברו להון. *[אחי"ה הושאל מהעתקת שבו שהיא אבן טובה עיי' תר"י שמות כ"ח, י"ט; ל"ט, י"ב ותרג' שהש"ר ה', י"ד יששכר גליף על זמרגד ועיי' תר"י א' לבראשית י', ז'] —

זָמִית (= זומות בל"י ζωμός בל"ס זומא עיי"ע זומן פי' מרק (Brühe בפ' כיצד מברכין בגמ' חוץ מן היין (ברכות ל"ו.) ובגמ' שאין גידוליו מן הארץ (שם מ':) ובגמ' הנודר מן הירק בגמ' ר"מ אומ' הנודר מן התבואה (נדרים נ"ה:) על המליח ועל הזמית ועל הכמהין ועל הפטריות [4]. פי' "זמית מרק שכן בל"י קורין למרק זומין" ויש מפרשים (שליימא) [שַׁלַמָיַא]. *[אחי"ה סימנתי ברמזים לאות כי הפי' הנ"ל הועתק כי כן כתב ב ש ם ר "ח האו"ז הלכו' סעודה סימן קע"ה ותוספו' יהוד' החסיד וכלבו בהלכו' ברכות שבסעודה מהרב רבינו פרץ סי' קמ"ה צד ק"ד ע"ד דפוס לבוב. ורש"י פי' לברכות ל"ו. זמית שלמיר"א והוא בל"צ saumure פי' ציר מלח Salzbrühe וכן פי' בשט"מ לברכות ל"ו. בספר ברכה משלשת וז"ל זמית . . יש לפרש ציר מלח. ובאמת זה פי' של יש מפרשים בערך הנוכחי כי

[1]) בדפ"ר עצמו. [2]) בנו"ג מעוכיא אבל במתורגמן זמרגד (ביחיד). [3]) וכן כאן במתורגמן ביחיד, ובנו"ג דזמרגדד.
[4]) וכ"ה בכ"י מ' לברכו' מ': ובנו"ג בברכו' שם ושם ובנדרי' כמהין ופטריות.

שלמייא בלאי״ט salamoja פי׳ זאלצבריהע, ובכ״י ו״ו, ל״ד, ג״ג ה״ב ובעה״ק שנ״ב ובאו״ז שם הגי׳ שליים״א, ובדפ״ר וויניצ׳ ואמש׳ סליימא, ובדפ׳ פיז׳ בט״ס בשתי תיבות. — והפי׳ הראשון עיקר כי בל״י מרק נקרא זומות וכן העתיקו ע׳ זקנים ישעיה ס״ה, ד׳ מרק (לפי הקרי ועיין רש״י ורד״ק שרש מרק והתרג׳ שם) פגולים ζωμός וכן המלה בע׳ זקנים לספר יהודית ו׳, י״ט. כ׳, וכן ביחזק׳ כ״ד, י׳ להעתקת מרקחה. וא״כ הגי׳ בוי״ו זומית תתכן יותר, וכ״ה בנוסח׳ וכן הביא הבית יוסף או״ח סי׳ ר״ד בשם הערוך. והטור שם פי׳ זומית בשם רה״ג שהוא הקצף העולה על רתיחת הקדרה ע״כ, וא״כ גזרו מל׳ זוהמא, וכן הדעת של בעל שט״מ לברכות שם צד י״ז במקום הנ״ל — בירו׳ שביעית ספ״ה דל״ו סע״ב פיסים וזומות ט״ס וצ״ל זימיות עיי״ע זמיון] —

זֵן (= זון, זוֹנֵי בל״י ζώνη בל״ר zona בל״ס זוּנִי (Gurt, Gürtel בסנדל בפ׳ כ״ו בכלים (מ״ג) הזון והבורכייר [1]) טמאין, פי׳ אבנט "ובלשון ארמית קמרא [2]) ובטיית מנתקא [צ״ל מנטקא] ובלעז צינגול״ו [3]) ול״י הוא [כמין חגור, קורין חגור זונא] והוא פי׳ והזנות רחצו (מ״א כ״ב, ל״ח), וי״א והזונות אלו כלי זיין". ובילמדנו בואתה תצוה ובפסיקתא דנחמו (צד קכ״ד:) ובמגילת איכה מה אעידך כשאמרו ישראל נעשה ונשמע שלח הקב״ה לכל אחד ואחד שני מלאכים אחד להלבישו עטרה ואחד (לאסרו זוני) [ונראה שצ״ל ואחד לאוסרו זייני רב הונה רבא דציפורין אמר זוני] כמה דתימא (איוב י״ב, י״ח) מוסר מלכים פתח ויאסור אזור במתניהם. ובילמדנו ואתחנן (בתנחו׳ לי״) אהרן התיר זוני שלו והעמידו בבימה. — (א״ב פי׳ בל״י ורומי חגורה). *[אחי״ה ודע כי פי׳ לכלים הנ״ל הועתק מפי׳ סדט״ה לרה״ג צד י״ט ושם אי׳ לנכון מה שהשלמתי בפנים בין שני חצאי מרובעים וכצ״ל בערוך [4]) ונשמט מן הוא עד הוא. וכפי׳ לרה״ג הגי׳ אי׳ אזור של עור ומנקטה בטיית, ובלי ספק צ״ל מנטקה כמו שהגהתי בדברי הערוך והוא מל״ע منطق פי׳ אזור, ועוד כפי׳ רה״ג אחר התיבות והזונות רחצו אי׳ מנאקיט וגם כאן צ״ל מנאטיק והוא הקבוץ מאותה המלה כלומ׳ منطق פי׳ הזונות. ור״ש לכלים אחרי שהביא דברי הגאון, כתב בזה״ל: אי נמי פי׳ זון אבנט ובל׳ ארמי׳ (חמרא) [צ״ל קמרא] והיינו כפי׳ הגאון ע״כ, ובלי ספק תחת אי נמי צ״ל והערוך נמי. וגם הרמב״ם והרא״ש פי׳ הפסוק במלכי׳ הנ״ל כמו כן, אבל בע׳ זן ד׳ הביא רבינו גמרא סנהד׳ ל״ט: ושם מפורש בע״א ע״ש. ובכ״י ב״ר אי׳ עוד: וי״א בלשון ערבי רכאב ע״כ, ונ״ל שהוא ركب בל״ע ופי׳ דמות ערות אשה, ובלי ספק הוספת של מבורך הסופר היא, ופי׳ כן עפ״י סנהד׳ ל״ט: אחאב איש מצונן היה ועשתה לו איזבל שתי צורי זונות במרכבתו ועיין פירש״י במלכים שם — ודע כי בדפ״ע אי׳ קודם התיבות כמה דתימא עוד כזה "פי׳ אזור" וכתב ר״ש באבער בפסיקת׳ שם הערה ל״ב שתי המלות "פי׳ אזור" נשמטו ממקומם וצ״ל אחר סיום המאמר ע״כ, ובאמת בכ״י ה״ב לי׳ פי׳ אזור וגם מיותר הוא אחר שנתן כבר רבינו בתחלת הע׳ פירושו, ובלי ספק מגליון איזה כותב בא לפנים וצריך למחקו. ודע עוד כי נוסחאות שונות אחת מרעותה בענין ציון הנ״ל ואני באתי להשותן יחד, ואלה המה המקומות: שהש״ר פ׳ כמגדל א״ר יוחנן ביום שירד ה׳ על הר סיני ליתן תורה לישראל ירדו עמו ששים רבוא של מה״ש וכו׳ רב אבא בר כהנא וכו׳ אחד מלבישו עטרה ואחד אוסרו זוני מהו זוני רב הונא רבה דציפורי אמר זונם [וצ״ל זונס] המד״א מוסר מלכים וג׳, במד״ר קל״ס פט״ז אחד חוגרו זיינו ואחד נותן עטרה בראשו ר׳ יהודא דצפרין אמ׳ זונים [צ״ל זונס] אסר להם, מדרש שו״ט מזמור ק״ג . . אחד היה נותן עטרה בראשו ואחד חגרו זין ר׳ יוחנן אמר הלבישן פורפראות שנאמ׳ וכו׳, רב הונא דציפורי אמר זוניאיות חגרום שנאמ׳ וכו׳, רשב״י אומר כלי זיין נתן להם ושם המפורש כתוב עליו, ובילקוט תהלים רמז תתנ״ח (בשם ב״ר וצ״ל מד׳ והיינו מדרש שו״ט) אחד היה נותן עטרות בראשן ואחד היה חוגרן זיינין ר׳ סימן אמ׳ הלבישן פורפראות . . רב הונא דציפורי אמ׳ זונאות חגרו . . רשב״י אמ׳ כלי זיין וכו׳, ועיין ילק׳ משלי רמז תתקל״ה. שמ״ר ר״פ מ״ה ר׳ חנין דציפורין אמ׳ עטרה וכו׳ ורשב״י אומ׳ זינאות שחגר להם, ושמ״ר ס״פ נ״א ר׳ יוחנן אמ׳ עטרות הלבישן רשב״י אמ׳ כלי זיין, וכן בפתיחת׳ דאיכ״ר סי׳ כ״ד תני רשב״י

---

[1]) בכ״י ו״ו הכרכר וצ״ל ברכה, ובדפ״ר הכייר ובגי׳ רה״ג הבורכיאן עיי״ע ברך האחרון [2]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו ובסד״ט לרה״ג ועיי״ע קמר ג׳. [3]) זה מפי׳ רבינו והוא בלאי״ט zingulo ובל״ר cingulum ועיי״ע זרז ב׳. [4]) וכן מוכח מפי׳ רע״ב שהעתיק פי׳ רבינו מבלי שהזכירו.

כלי זיין היה לישראל וכו׳, ובשהש״ר פ׳ משכני תני רשב״י זין שנתן להם לישראל וכו׳, ובשהש״ר פ׳ גן נעול ובפ׳ מי זאת עולה אי׳ זיין וכ״ה בילק׳ תשא רמז שצ״ג בשם איכ״ר ובילקוט ישעי׳ סוף רמז רפ״ט. תנחומ׳ תצוה ריש סימן י״א רב הונא דציפורין אמ׳ זונאיות חגר להם .. רשב״י אמ׳ כלי זיין חגר להם וכו׳, ובתנחו׳ שלח ריש סי׳ י״ג אחד חוגר זיינו ואחד נותן עטרה בראשו רב הונא אמ׳ פורפריא הלבישם ושם המפרש חקוק עליהם (ונוסח זה ודאי בטעות הוא). פסיקת׳ רבתי פ״י וזוניאות ועטרות בידיהם והיו שנים מהם נזקקים לכל אחד ואחד נותן לו עטרות וא׳ חגרו בזוניאות וכו׳, ושם פכ״א פ׳ עשרת הדברות אחד הלבישו עטרה ואחד מוסרו זונח [וצ״ל אוסרו זונה או זונס] רב הונא רבה דציפורין אמ׳ זונם [צ״ל זונס] שנאמר מוסר מלכים וגו׳, ובפ׳ דר״א ר״פ מ״ז בידם זיינית [צ״ל זיינות] ועטרות וכו׳, ובויק״ר רפי״ג אי׳ חצי המאמר ר׳ הונא אמר התיר זונין שלהן כדכתיב מוסר מלכים פתח וגו׳, ובע׳ זנס גרס רבינו בויק״ר שם זונס ע״ש. שהש״ר פ׳ מצאוני נשאו את רדידי מעלי זה הזין תני רשב״י זין שנתן להם לישראל בחורב וכו׳, וצ״ל בשתי הפעמים זון, וכצ״ל במד״ר ספ״ד תחת: שהיה חגור מתניו בזינו והוא זוני של מעלה ועוד עיי״ע זנר. ועוד מצאתי באו״ז א״ב סי׳ י״ב מאמר מילמדנו אין אתם יודע שכל מי שאין זוני של המלך עליו אינו נוטל ארנונא .. ולא חבב הקב״ה אלא את המילה שהיא חותמו של הקב״ה והיא זוני שלו .. אבל העכו״ם אינן חשובין כלום שאין זוני של הקב״ה עליהם וכו׳] —

זָן (= זון בל״מ ובל״ס ענין מזון ופרנסה ernähren) בפ״ק דכתובו׳ בגמ׳ בתולה כתובתה מאתים (כתובות י׳ סע״ב) מזבח מזיח מֵזִין מחבב [ומכפר]. פי׳ מזין מפרנס העולם. ובב״ר פצ״ה (פ׳ צ״ד) בר, עיבור, לחם כמשמעו מזון אמר רב אחא בר אילא מכאן שכל הדברים קרויין מזון [1]. ובפי״ג באהלות (מ״ד) לזון את עיניו ולדבר עם חברו ולתשמיש בפותח טפח. *[אחי״ה וכנ״ה הרבה פעמים בקל שבת ק״ז: ע״ז ג׳: הקב״ה יושב וְזָן את העולם כלו, שבת ק״ד. ז״ח .. זן אותך וחן אותך, כתובות מ״ט. התקינו שיהא אדם זן בניו ובנותיו וכו׳, ושם נ׳. עושה צדקה בכל עת זה הזן בניו ובנותיו, גיטין י״ב. ושם: אם .. רצה שלא לזונו ושלא לפרנסו רשאי, ושם עשה עמי ואיני זנך, כתובות מ״ט. מצוה לזון את הבנות וכו׳, ושם ובב״ב קמ״א. מצוה לזון את הבנים, כתובות ק״א: חייב לזונה, ושם סוף העמוד ופסקה עמו לזון. — ובמשקל סורי ברכות ל״ה: חמרא זָיֵין משחא לא זיין, ושם י״ב סע״א תמרי מיזן זייני, ביצה ל״ב: מזוני מיזן נמי לא זיינוהי. בפַעל יבמות ס״ה סע״א והוא דאית ליה למזיינינהי, ירו׳ יבמות פ״ד ד״ו: כל חדא וחד׳ אנא מזיינא ירחי אמ׳ ומאן זיין ההוא ירחא דעיבורא א״ר אנא זייננא ירחא דעיבורא, במ״ר פ״ט אהין זיין. וממנו השם זִיוּנָא עיי״ע — נפעל במקום נָזוֹן ולנקבה נְזוֹנָה בלשון צחה של מקרא נמצאה זרות ניזון ניזונית (עיי׳ משפט לשון משנ׳ להח׳ וויס צ״ג ועוד עיי״ע טח ב׳). ברכות י״ז: תענית כ״ד: כל העולם ניזון, שם כ״ח. במַה הן ניזונין, יומא ע״ה הכל ניזונין ממנה, גיטין י״ב: ניזון מן הצדקה, כתובות מ״ט. אין ניזונות, ושם אינן ניזונין, שם צ״ה: ניזונת מנכסי יתומין, ילק׳ משפטים רמז שס״א הרי הוא ניזון מזיו השכינה כמה״ש. אתפעל כתובו׳ נ״ב: ומתזנן מנכסי, ושם מתזנא מנכסי. הפעיל מֵזִין עיי׳ בראש הערך—ובהשאילה: זון עין פי׳ תשבע עין אהלות הנ״ל בראש הע׳, וכ״ה בברכו׳ כ׳ סע״א עין שלא רצתה לזון ממה שאינו שלו אין עין הרע שולטת בו, שבת ס״ד: שזנו עיניהם מן הערוה, פסחים כ״ו רע״א כדי שלא יזונו עיניהם מבית קה״ק, ויק״ר פ״כ וזנו עיניהם (של נדב ואביהוא) מן השכינה משה לא זן עיניו מן השכינה, ושם ספכ״ג מי שרואה דבר ערוה ואינו זן עיניו ממנה זוכה להקביל פני השכינה] —

זַן (בל״מ מין וכן בל״ס זַן, זַנָא Art, Gattung) בר״ג דפ׳ אין עומדין (ברכות ל״ב רע״א) היינו דאמרי אינשי מלי כרסאה זנא בישא [2]. פי׳ מי שאוכל וממלא כריסו עושה כל מיני רעות. ובס״ג דפ״ק דב״ק (ט״ז:) וישכיבהו במשכב אשר מלא בשמים וזנים מרוקחים (דה״ב ט״ז, י״ד) אמר ר׳ אלעזר [3] זְנֵי זְנֵי [4] כלומ׳ מיני מיני בשמים

---

[1]) עיי׳ ברכו׳ ל״ה: עירובי׳ ל׳. ירו׳ עירובי׳ רפ״ג ד״כ ע״ה, ירו׳ נדרי׳ ריש פ״ו דל״ט ע״ג. [2]) כ״ה בדפ״ר, ובשאר דפ״ע מלי כריסיה זנא בישא, ובנו״ג זני בישי, ובילק׳ דברי׳ רמז תשצ״ז מלי כרסי וכו׳. [3]) כ״ה בכ״י ו״ו ובדפ״ר וכ״ה בב״ק, ובדפ״ע ר׳ אליעזר וכ״ה בילק׳ ד״ה ב׳ רמז אלף פ״ה. [4]) וכ״ה לנכון בילק׳ שם, ובב״ק זיני זיני.

ור' שמואל בר נחמני אמר בשמים שכל המריח בהם בא לידי זנות[1]. — (א"ב תרג' עשה פרי למינו (בראשית א', י"א) עביד פרי לזניה).

זן (דרש הַזּוֹנוֹת כמו חזיונות) בס"ג דפ' אחד דיני ממונות (סנהד' ל"ט:) והזונות רחצו (מ"א כ"ב, ל"ח) אמר ר' אלעזר למרק שני חזיונות א' של מיכיהו שאמר (שם כ"ב, כ"ח) אם שוב תשוב בשלום וגו' וא' של אליהו שאמר (שם כ"א, י"ט) אשר לקקו הכלבים רבא אמ' זונות ממש וכו', ואיש משך בקשת לתמו (שם כ"ב, ל"ד) מהפכין טעמן ר' אלעזר אמר לפי תומו ורבא אמר לתמם שני חזיונות. *[אחי"ה ולפי פשוטו הזונות מנחי עי"ן במשקל קומות, קוּמָה יהוא מין כלי זין עיין רד"ק שרש זון וכן הבין ז' גנאח שסדרו בשרש זון ופי': והזונות السلاح. ومنه ויתד תהיה לך על אזנך ע"כ, וכן תרגומו ומני זְיָנָא שטפו, ועיין שם פירוש רש"י — ופירושו בע"א עיין ערך זן א'] —

* זוֹנִין, זוֹנָן (שם איש) שבת פ"א. זונין על לבי מדרשא. ע"ז פ"ה מ"ג ביתוס בן זונין כ"ה במשניו' נאפולי ובירוש' ובֿרי"ף ובֿרא"ש ובכ"י ש"ס אצל ד"ם שם, ובנו"ג זוגן. ירו' ב"מ פ"ה ד"י רע"ב כך היה בייתוס בן זונין עושה עפ"י חכמים.

* זוּנִין עיי"ע זנין.

זַנֵּב (מל"מ פי' חותך זנב ועוקץ וכ"ה בל"ע ذنب (den Schweif, Stengel, die Spitze abschneiden בשביעית פ"ד (מ"ו) והמזנב בגפנים. פי' הקוטע[2] מקצת גפנים להגביר בהם מלשון וזנב (דברים כ"ה, י"ח) ועיקרו נופל על לשון זנב שחותך זנבם ויתרותם[3] כדי ליפות הגפנים. *[אחי"ה וכנ"ה ב"ר פמ"ב הראשון מקטף בעוללות והשני מזנב באשכלות וכו', וכ"ה בויק"ר פי"א וריש רות רבה, תנחומא שמיני סימן ט', פסיקת' רבתי פ"ה ופ"ז. — בקש לזנבן בראשית רבה סוף פרשה ע"ד] —

זָנָב (מל"מ (Schweif, Trieb [bei Pflanzen] בפ"ק דעוקצין (פ"א מ"ג) זנב האשכול שריקנה[4]. פי' קנוקנה אח' של אשכול והיא עוללה האשכול עשוי כולו קנוקנות וכל אחד מלא ענבים. *[אחי"ה ור"ש פי' זנב האשכול הוא סוף שדרה של אשכול שבו גרגירים וכן פי' רע"ב וכתב תוי"ט וכן נראה מפי' הרמב"ם] —

זָנָב (מענין הקודם סוף וקצה האחרון וכן בל"ע ذنب (die Spitze, das Ende שועל בגמ' דפרק במה אשה (שבת נ"ג.) זנב לשון, בפ' טרף בקלפי בגמ' קשר לשון זהורית (יומא מ"א:). בהקומץ רבה בגמ' ב' פרשיות (מנחות ל"א:) לא יעשנה כזנב. פי' רחבה מצד אחד וקצרה מצד אחר. בהגדה דמגילה (י"ב:) בא גבריאל ועשה לה זנב. פי' כל דבר שהוא יתר שאינו כמדת חברו משתנה כמות שהוא ממה שהעולם נוהג קרוי זנב, ובזה תמצא הרבה. [הנוטע] שתים כנגד שתים ואחת יוצאה זנב (כלאים פ"ד מ"ו ועיין ערך חצב א'). חד אמר פרצוף וחד אמר זנב בר"ג דפ' עושין פסין (עירובין י"ח.) כי בודאי הדבר מתברר כי לא אמר זנב ממש. *[אחי"ה בכ"י ו"ו ול"ד חסר מן בהגדה דמגילה עד גמירא, ולבי אמר לי כי הוספה מאוחרת היא ועל זה מורה סיגנון הלשון. אבל גם בכ"י ב"ר וה"ב ובדפ"ר אי' ולכן לא מחקתיה] —

* זֶנוֹבְיָה (palmyrensische Königin, Zenobia) ירו' תרומות ספ"ח דמ"ו סע"ב זנביה (מלכותא) [מלכתא], עיי' קורות היהודים להח' גרעטץ ח"ד, ב' צד רצ"ז.

* זִינְגָּאֵי (שם פרטי) תרגום סבתכא בראשית י', ז', ותרגום דה"א א', ט' ונראה שהוא ל"ע زنجي מי שהוא ממקום Zanguebar וכוש בלשון ערבי الزنج. ובה"ג הלכות נחלות: והני זנגאי אי מגיירי שרי למיעל בקהל. ועוד י"ל כי ל"פ הוא כי زنگی מורה כושי ואדם שחור וממנו Zigeuner ובל' הונגרי' czigány.

זַנְגְּבִיל (בל"ם, בל"ע ופרסי زنجبيل בל"י ורומי (Zimmt, Ingwer = zingiber, ζιγγίβερις בפרק כיצד מברכין בגמ' חוץ מן היין (ברכות ל"ו:) ובפ' יוה"כ בגמ' אבל אוכלין שאינן ראויין (יומא פ"א:) [כס] זנגבילא ביומא דכפורי פטור. ובר"ג דאלו עוברין בפסח (פסחים מ"ב רע"ב) זנגבילא רטיבא[5] ופלפלי אריכתא ופת נקייה ובשר שמן ויין ישן מעלו לכל גופא. ובפ' במה אשה בגמ' וכל דבר שתתן לתוך פיה (שבת ס"ה.) זנגבילא אי נמי דארציני[6]. פי' בת שובות דארציני עצי סממנין הן הבאין מארץ סין וחדין בטעמם

---

[1]) בב"ק ובילק' זימה. [2]) בר"ש הגי' בשם רבינו הקוצץ. [3]) בדפ' אמ"ש' ובאסיל יתדותם. [4]) בנו"ג שריקנו [5]) וכ"ה בכ"י ש"ם ובנו"ג רטיבי. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ב"ר ועיי"ע דרצין ועיי' בסוף הערך למטה.

ויבישים[1]) ודומין לקנמון[2]) וזנגבילא דומה לחתיכות של עצים והוא זינזברי. דארצינו לש' ישמעאל הוא ודומה לקליפי אילן ואדום הואובלשון כשדי קיונמא והוא צינמומו. — (א״ב תרג' בפסוק אפריון עשה לו המלך שלמה (שה״ש ג׳, ט׳) אלני זנגבל, ולא יתכן שיהיה פי' מלה זו בתרג' מין תבלין כי הזנגבל שהוא ממיני תבלִין אינו אילן כי אם שורש עשב). *[אחי״ה ודע כי עוד הפעם דבר רבינו משתי מלות זנגביל ודרצין והוא בע' (חמס) [צ״ל חמם] וז״ל שם בסוף עוקצין (פ״ג מ״ה) ובפ' בא סימן בגמ' כ״ש חייב בפיאה (נדה נ״א:) הקושט (והחמס) [צ״ל וה חמם כדמוכח מע' קשט לפי גי' דפ״ר] וראשי בשמים פי' בשאִילות זנגבילא ויש מפרשין (דורציני) [צ״ל דארציני] והוא קנמון ע״כ והועתק מפי' רה״ג לסד״ט צד מ״ה וז״ל פי' בשאילות קנמון (דארציני) [וצ״ל דארציני] ויש מפרשין זנגבילא שהוא אמלתא ע״כ. וכמה הלכתא גברותא נוכל ללמוד מזה. טרם כל יש להוכיח כי מה שהזכיר רבינו פי' בשאילות אינו מובנו שאילתות דרב אחא כמו שחשבתי למשפט (במבוא) כי אם כונתו על שאלות ותשובות כמו שהעיר נגדי ידידי הרב הח' ר״ש באבער (בסוף המבוא) והראיה נוכחת על זה מגי' דפ״ר וכ״י ה״ב בע' הנוכחי שאי' שם פי' בתשובות דארציני וכו' ודומה לקנמון, הרי תחת פי' בשאילות שאי' בע' חמם כתב כאן רבינו פי' בתשובות, אולם הדבור ודומין לקנמון אינו מדויק היטב, ובדפ״ר ופיז' וכ״י ה״ב לי' כמו שהזכרתי בהערה ואם נקיים הגי' אז צ״ל כמו בע' חמם והוא קנמון, וכן מוכח מערך דרצין שלועזו קנילה שהוא בלשון איטלקית קנמון וגם הוראת דארציני כן בל״פ, (וממנו בלש' ערבית دار صيني) וכן דעת בעלי תוספות ברכות ל״ו: ד״ה ברטיבה וז״ל אבל עץ של קנמון שקורין קניל״א מברכין עליו בורא פרי האדמה מפני שרגילין לאכלו ביובש ע״כ. לכן גי' דפ״ר וכ״י ה״ב וחדין בטעמם ויבישים נכונה מאוד (ועיי״ע המלתא), וגם נכונה גי' הדפ״ר ופיזארו ובלשון כשדי (קיונמא) [וצ״ל קינומא] כלומ' בלשון ארמי שהוא כשדי (chaldäisch) קורין לקנמון קינומא, וכ״ה באמת וזה לועזו ע״י צינמומו והוא לאי״ט cinnamomo = Zimmt ונגזר מל״ר cinnamum, cinnamomum וכן בלשון יוני κιννάμωμον, κίνναμον וע״י מלה זו העתיקו ע' זקנים קנמון (שמות ל׳, כ״ג; משלי ז׳, י״ז; שה״ש ד׳, י״ד) ועוד קנה טוב (ירמי' ו׳, כ׳), ובכ״י ו״ו וה״ב הגי' בלשון נוצרי, ובכ״י ב״ר בל' נצרי קיונמא ואולי כיונו על לשון רומי הנ״ל, אבל יותר נכון לגרום לשון כשדי, ובכ״י ל״ד לשון נצדי ומשובש הוא מן כשדי. ומקום גדולו של קינומא הוא הודו עיי' שטראבו ט״ו תרצ״ה, לכן היטב ביאר רה״ג בעוקצין שם חמם שהוא amomum, ἄμωμον קנה בושם הינדוי ע״י אמלתא (המלתא) והשוהו עם זנגבילא ועם דארציני שהם גם כן מארץ הודו — וזנגבילא שהוא זינזברי בלאי״ט zenzovero, zenzero, gengiovo הוא בלא״ש Jngwer וכן לועזו עה״ק שנ״ב, והוא ל״י הרשומ' בתחלת הערך וכן בל״ר zinziber, zingiber וקרוב למין חמם וצינממו הנזכרים יחד cinnamomum, amomum, zingiber אצל סופרים רומיים עיין Marcian. in Pandect. 39, 4. 16. 7; Celsius 5, 23. ויפה לועז רש״י ברכות ל״ו: זנגבילא ע״י זינזימבר״ו והוא בל״צ gingembre ובשבת ס״ה. לועז בדפ' יוסטיניאן ובאסיליא: זינזירו, ובדפ' לובלין גינזירו והוא לאי״ט zenzero ובדפ' וויניצ' ר״צ לועז זינזיבא וזה ג״כ לשאי״ט gengiovo ובדפ' וויניצ' ר״פ גיגינברא הוא ל״צ הנ״ל. — ובתרג' שה״ש כבר העיר רימ״ז בט״ר ח״א, קמ״א שיש להגיה זנטל והוא ל״ע صندل ול״פ چندل Sandelholz ועיין עוד הערה המחוכמת של רמ״ל ח״ב צד כ״ט] —

זֶנְדּוּקְנָא (נ״ל להגיה זנדונקא והוא בל״פ שומר בית האסורים, עיין בפנים Kerkermeister, Gefängnisswächter) בפ' סדר תעניות האלו בגמ' איזהו דבר (כ״ב.) א״ל מאי עובדך א״ל זנדוקנא אנא ואסרנא גברי לחוד ונשי לחוד. פי' שומר בית האסורים. *[אחי״ה גירסא זנדוקנא אי' בכ״י ו״ו ל״ד וכ״ר, וכ״ה בגוסח', ובכ״י ב' מינכען זנדקנא, אבל בדפ״ע וכן בע״י הראשון ובמנו״ה סי' רל״ו אי' זנדוקא, ובכ״י ג״ג זנדוק, ובדפ״ר בפנים זנדיק, ונ״ל לקיים גי' זנדוקנא רק בהפוך אותיות זנדונקא כי בל״פ زندان = זנדון פי' בית האסורים וממנו התואר زندانکی אף אם הרכבה זו איננה נמצאה בספרים כי אם زندان بان. ועוד ראיתי להעיר כי בל״ע زنديقى פי' בן משק בית מי שהוא שומר על הבית וצרכיו — עירובין י״א: חבשוה אזל רב ששת קם אבבא דבי זיינא כ״ה גי' רבינו בע' זיין א' וכאן הוא מקומו

[1]) כ״ה בכ״י ה״ב ובדפ״ר. [2]) חסר בדפ״ר ובדפ' פיז' וכן לי' בכ״י ה״ב וצ״ל והוא קנמון עיי' בפנים למטה.

שעונינו בית הסוהר כנראה מהמשך חבשוה ונראה שיש להגיה במקום בי זיינא או בי דינא (כגי' דפ"ש עיי"ע בב א') זנדינא (במלה אחת) והוא ל"פ הנ"ל زندان [Kerker —

* זָנַח (מל"מ ענין הרחיק fortstossen, wegdrängen ונרדף עם זנק ע"ש) חולין ז' רע"א ואמרי לה אין מזניחין אותו עיי' גי' אחרת בע' זה. ויק"ר רפ"א אבי זנוח (דה"א ד', י"ח) זה משה שהיה אב למזניחים שהזניחום מע"ז.

זָנוֹח (שם מקום) בכל קרבנות פ"ח במנחות (מ"א דף פ"ג:) מכמס וזנוחא אלפא לסולת. *[אחי"ה וכן הביא בע' מכמס ופי' שם רבינו מקומות הן, ובמשנ' שבמשניות הגי' מזוניחה, ובמשנ' דש"ס זטחא ובלי ספק ט נשתבש מן נו ועיקר הגי' זנוחא, וביהושע ט"ו, ל"ד הוזכר זנוח בנחלת יהודה ועיין נחמיה ג', י"ג; ושם י"א, ל' (ושם אי' זנח); ועוד הוזכר זנוח יהושע ט"ו, נ"ו ועיי' גיאגר' לנייבויער 155] —

* זָנִי מל"מ זנה ובל"ס זנא buhlen) כתובו' פ"א. ספק זנאי ספק לא זנאי. בשבת דרש פחז (בראשית מ"ט, ד') לשון נוטריקון פסעת על דת חטאת זנית וריש המאמר הובא בע' פז. פִּיעל שבת פ"ח רע"ב מְזַנָּה בתוך חופתה, נזיר כ"ג: תמר זנתה זמרי זינה, מגילה ט"ו. רחב בשמה זינתה, סוטה י'. כל המזנה וכו'. הפירות מזנין עיי"ע הבא אח"ז. — בע' סגן הביא רבינו לפי דפוס אמש' מסנהדרין ק"ו סע"א מסגני ושליטי א י י ז ן לגברי נגרי פי' זונה שהיתה לסגנים ולבסוף לנגרים וכו' ע"ש, ונראה דר"ב שנה לנו הגי' להשוותה עם גי' הספרים בסנהד' כי בכל דפוסים הישנים ובכ"י הגי' בע' סגן א ד י י ן, ובילק' מטות רמז תשפ"ה דף רנ"ד רע"ב חסרה המלה וכן לי' בכ"י ש"ס, ובע"י הראשון אי' איזן. ושיעור המאמר אבאר בעה"י בע' סגן. — והתואר זַנָּאי וכן בל"ס זַנַי, זַנָּיָא שבת קנ"ו. יהא גבר עתיר וזנאי יהא. ובל' נקבה באיכ"ר פ' על אלה: אייתיית האי זוניתא להאי טליא לחנוני. והקבוץ ירו' תענית פ"א דס"ד: מוגר זַנְיָיתָא. והשם זנות, זנותא עיין ברכות ל"ב. פסחים קי"ג: יבמו' נ"ט: סוטה ג': מ"ט: קידושין מ"ט:

זָנִין (= זוּנִין בל"ע ופי' زوان, בל"י ורו' ζιζάνιον, (zizanium, Lolch, Unkraut בריש כלאים (פ"א מ"א) החיטין והזונין אינן כלאים זה בזה. ובריש כלאים ירו' (שם דף כ"ו ע"ד) זונין מין חיטין [הן] אלא שהפירות מזנין כהדא דכתיב (ויקר' י"ט, כ"ט) ולא תזנה הארץ. בברא' רבה ב ס ו ף ס ד ר ב ר א ש י ת (ס"פ כ"ח [1]) ר' [2]) לוליאני בר טיברי בשם ר' יצחק אמר אף הארץ זינת [3]) היו זורעין לה חיטין ומסקא [4]) זונין אילין זונַיָּא מדריה דמבולא אינון [5]). ובפ"ס (פנ"ט) [6]) כי אל ארצי ואל מולדתי אלך א"ר יצחק חיטיא דקרתך זונין מנהון זרע [7]). פי' זונין נ י י ל ו [8]) בלעז ובלשון ישמעאל זואן והם זרעונים שחורים הנמצאים בין החיטים. — (א"ב פי' זיזנין בל"י ורומיי מין נטע כמון מין דגן נולד מחיטים מעופשים קודם הזרעם). *[אחי"ה כונת רבינו במ"ש בלש' ישמעאל זואן על ל"ע הנ"ל שהוא כמו ל"י שהזכיר ר"ב, אבל ממה שלועז רבינו נייל"ו שהוא לפע"ד בלאי"ט wilder Schwarzkümmel, nigella והוא זרעונים שחורים הנמצאים בדגן שנקרא ג"כ בל"א Kornraden נ"ל שיש לבאר זונין ג"כ מל"פ زنيان, ژنيان שהוא Feldkümmel. — ועוד נ"ל להגיה גי' ניילו שצ"ל ג י י ל ו והוא לאי"ט Unkraut, gioglio וראב"ר בספרי קדושי' ר' פרק ז' לועז יו"ל. עיי' פפלצ"נ ללעף 134 וש"נ המעריך] —

זנם (?) (זינימון נוסחא משובשת היא והעיקר גי' ס"א) בויק"ר (באחרי מות פרשה א') [צ"ל [9]) ריש פרש' אחרי מות] (פ"כ) ובפסיקת' דאחרי מות (צד קע"ג:) למלך שהיה משיא בתו אירע בשושבינות דבר של זינימון. ס"א זיטימא.

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב, ובדפ"ר אי' בב"ר בפי' סדר ת ע נ י ו ת וצ"ל ב ר א ש י ת ובדפי' פיזי: בב"ב בסוף ס"ד והוא קיצור בסוף סדר ונשתבש בדפוס ועוד יותר נשתבש בדפוסי וויניצי', באסיל, אמשי', פראג בסוף ב"ר וצ"ל בסוף ב ר א ש י ת ר"ל סדר בראשית וכן ציין רבינו בעי' כרת ב"ר פכ"ט ב ס ו ף ב ר א ש י ת אבל בעי' כפע אי בסוף בראשית רבה וצ"ל בראשית רבה ב ס ו ף ב ר א ש י ת ובעי' אולוגלגין איסטרוביל, בלס א', טווס, מנוולין נץ א', סדן ב', פלט ג' ציין רק ב"ר פכ"ט והוא לפנינו פכ"ח. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ובדפ"ר אבל בשדפ"ע חסר על ידי קיצור בסוף ב"ר שצ"ל בסוף בראשית ר' עיי' הערה הקודמת לזו. [3]) בב"ר זינתה ובילק' סוף בראשי' רמז מ"ז אי' זיינת. [4]) בב"ר אי' מפקא וכ"ה בילק' שם [5]) בב"ר אילין זונייא רבה מן דרא וכו' ובילק' זונייא רבי ובכ"י פריז אי' בב"ר בט"ס זגיא דכא. [6]) בכ"י ל"ד אי' לנכון ובפ"ס ר"ל בב"ר פ"ס, ולפנינו פ' נ"ט, וכן צ"ל בדפ"ר בפ"ס תחת ב פ ס' ובדפי' פיזי' ובפיסקא ומשובש בשאר דפ"ע ובפסיקתא, וטעות זו הוליכה תועה את ריט"ל צונץ בספרו ג"פ צד קע"ט הערה אי לומר שרבינו מכנה פרשי' זו ע"י פסיקתא, ובכ"י ה"ב נכתב מפורש בפי' סמ"ך. [7]) וכ"ה בילק' חיי שרה ר' רמז ק"ז ושם הגי' זונן, ובב"ר פנ"ט אי' זרע מנהון. [8]) כ"ה בכ"י ה"ב, ובשאר כ"י גרוולו, ובדפ"ע גדוולו, והחי' לעף במקום הנ"ל הגיה ללא נכון ע"ש. [9]) כמו בעי' עגעג קלר ג'.

אנו פי' פשע של מיתה. — (א"ב בנוסחאות דירן כתוב במדרש רבה דבר של שמצא). *[אחי"ה ובפסיקתא שם אי' זינומייא וצ"ל כס"א זיטימא כי בטעות נפרדה אות ט לשתי אותיות נו. ובענין גזרת המלה ונוסחאות שונות עיי"ע זיטימא כי שם מקומו. ובכ"י ו"ו ס"א סיטימא וצ"ל ז' במקום ס'] —

זָנַם (= זָוְנַם במשקל ל"ס זָוְנַאס = זוני פי' חגור (Gurt, Gürtel בויק"ר זאת החיה [1]) פרש' [ר'] פנחס (ר"פ י"ג) רב הונא אמר התיר זָוְנַם שלהן המד"א (איוב י"ב, י"ח) מוסר מלכים פתח. (ואֹכֹ [2]) [צ"ל ויק"ר אֱמור אל הכֹהנים]. [פרש' מה יתרון] (ויק"ר פכ"ח) ובפסיקתא דהעומר (צד ע"ב.) מה עבד אסר זונסתיה ועל אסחתיה. ס"א זוסתיה. פי' מכנסים, וי"מ אזור כמו זוני של מעלה. — (א"ב פי' בל"י ורומיי חגורות אך פי' זוסתיה בל"ר לבוש). *[אחי"ה כונת ר"ב לפע"ד על ל"ר vestis = קלייד וטעותו נולדה לו מגי' משובשת בויק"ר סוף פכ"ח אסר (מטו) ווסתיה אולם חידוש הוא שבעצמו גרס בזי"ן זוסתיה וכ"ה באמת בדפ"ר ושדפ"ע. ויותר תמהתי עליו שנעלם ממנו כי היא המלה זוסטא אשר הוסיף ר"ב בעצמו ע"ש. והאמת כי אין הבדל בין זונסתיה ובין זוסתיה כי הראשון נגזר מן זונס בכינויי הגוף והאחרון מן זוסטא (זוסתא) ושניהם מורים חגור אך הראשון ל"ס כאמור בתחלת הערך והשני מל"י כמו שאוכיח למטה. ופי' רבינו מכנסים טעות הוא והעיקר דעת י"מ "אזור כמו זוני", וגם בויק"ר רפי"ג לפנינו הגי' זונין, ובפסיקת' הגי' זוניתיה, וכן הובא בילק' אמור רמז תרמ"ג בשם הפסיקת', ובפסיק' רבתי פי"ח דפוס שקלאב וברעסלא זוניתא, ובדפ' לבוב ופראג זופיתא וכבר הגיה ר"ש באבער בפסיקת' דר"כ שם אות ס"ז שמלת זופיתא צ"ל זוסתיה פי' חגורה ובמדרש אסתר פ' מהר אי' בתמורתו אסר חרציה פי' קשר מתניו — ובע' זן א' הזכרתי גי' זונים אסר להם וגם שם צ"ל או זונין או יותר טוב זונס במשקל סורי] —

1 זָנַק (מל"מ וכ"ה בל"ס זְנַק מזרק ומקפץ בכח (את החץ) והושאל לכל דבר שקולח בכח fortschnellen, heraus- hervorstürzen; והשם זִנּוּק (Heraussturz des Wassers, Blutes = Strahl בפ' כל הזבחים בגמ' נשפך על הרצפה (כ"ה: א"ל תנינא חבית שמונחת תחת הזינוק מים שבתוכה ושבחוצה לה פסולין. ובפ' השוחט אחד בעוף (חולין ל"ז רע"א) ר' אליעזר אומר דייה אם זינקה. ובר"ג דפ' האשה שהיא עושה צרכיה (נדה נ"ט:) אמר שמואל במזנקתא. פי' זינוק כמו קילוח מן יזנק מן הבשן (דברי' ל"ג, כ"ב). *[אחי"ה וכנ"ה בירו' שבת פ"ח די"א: במזניק שנו, ירו' יומא פ"א דל"ט. וירו' סוכה ספ"ד דנ"ד ע"ד יצא חוטמו מזנק תולעים. והשם זינוק ילקוט הברכה רמז תתקס"ב יזנק מן הבשן מה זינוק זה יוצא ממקום אחד ונחלק לשני מקומות כך שבטו של דן נוטל לו חלק בשני מקומות וכו'. והקבוץ פסיקת' רבתי פמ"ג שני דדיה מריקים חלב כשני זינוקים של מים (ובב"ר פנ"ג כשתי מעיינות, עיין ילק' וירא רמז צ"א שנ"ב מראה מקום גם מפסיק' ואינו מדוייק). ובענין גזרת המלה זנק עיין תיזוירוס לגיזיניאוס ע' זנק] —

* 2 זָנַק (כמו סנק מל"ע ضنك (עיי"ע אושכי ומ"ש בח"א, שי"א ובע' גד א' ח"ב, רל"ד) ופי' החליש (schwächen, verschmachten lassen שמ"ר ס"פ ט"ז אתם זינקתם את בני בבשר שהייתם אוכלין ולא הייתם נותנין להם וכו'. כלומר אתם עשיתם חלשים ועייפים את בני. ובעל מ"כ נדחק לפרשו מע' הקודם, וכ"ה בטעות אצל הח' לעווי בסוג ערך אחד.

זָנַר (פי' בל"י ζωνάριον ובן בל"ס זונָרָא ובל"ע ופרסי زنار חגורה (Gurt, Gurtel וחגור נתנה לכנעני (משלי ל"א, כ"ד) תרג' וזונרא [3]) יהבת לכנענאה. ירו' בפ' במה אשה (פ"ו ד"ח: החריטין (ישעי' ג', כ"ב) זונרין מצויירין כד"א (שמות ל"ב, ד') ויקח מידם ויצר אותם בחרט [4]). בפי' ר"ח ז"ל בס"ג נגמר הדין (סנהד' מ"ט.) אמר כתוב [5]) בירו' בחלק (פ"י דכ"ט.) ויאמר המלך לרצים הנצבים עליו סבו והמיתו כהני ה' (ש"א כ"ב, י"ז) מי היו . . אבנר ועמשא אמרו ליה כלום אית לך (עלנא) [צ"ל עלינן] [6]) אלא הדין זונרא [7]) והדין כלינרין. "פי' כלי זין ורסן הסוס בל' יון כך שמם. א"ל הא טריפין לך כלומ' אין

1) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס תהיה. 2) כ"ה בדפ"ה, ובשדפ"ע הסר ונ"ל ברור שראשי תיבות הם וצ"ל כמו בע' מגס, סטכטון, סנטר א', פסנטר צם, צמת, קמיס כמו שכתבנו בפנים. 3) כ"ה בכ"י ה"ב וכ"ה בתרג' ובדפ"ע וזינארא. 4) מן כד"א נראה שמפירושו דרבינו הוא. 5) הסר בדפ"ר בט"ס כי באמת נמצא פי' זה מלה במלה בקובץ כ"י אנגייליקי דף ק"ה. בפי' ר"ח לסנהד'. 6) כ"ה בירו' ובפי' ר"ח. 7) כ"ה בכ"י ו"ו ובפי' ר"ח, ובדפ"פ זונארא.

הפצים לא בעבודתך ולא במתנותיך". שלש תיבות בזה הפרק [1] זוני וזנס וזנר כולם אחד הן. — (א"ב פי' בל"י חגורה). *[אחי"ה ועוד עיי"ע סנר. וערך מלין כ"י להחכם אחד, בקובץ כ"י האלבערש' אשר ת"י (עיין ח"ג, ס"ח:) כתב אחרי שהביא דברי הערוך וז"ל: והאמת יעשה דרכו כי לכל ההוראות האלה משמשת המלה בל"י האזור והחגורה ורסן הסוס וכלי זיין וההוראה העצמית למלה הוא ענין חגורה ואזור ומזה נלקחה ההוראה לחגורת כלי זיין מענין חגור חרבך על ירך גבור וכיוצא לרסן הסוס מוכן ליום המלחמה עכ"ל. והנה בעל מחבר כ"י זה טעה לחשוב כי מה שפי' רבינו עפ"י פי' ר"ח כלי זיין ורסן הסוס בל"י כך שמם סובב על מלת זונרא ולא היא כי ע"י פי' זה ביאר ר"ח ואחריו רבינו מלת כ ל י נ ר י ן ובאמת כלינרין הוא χαλινάριον לשון קלילה מן χαλινός פי' מתג ורסן הסוס עיי"ע כלנס ושם אוכיח כי כן העתיקו גם ע' זקנים. ובענין זנר פי' רבינו לנכון שענין אחד הוא עם זוני וזנס וכן בע' כלדר פי' רבינו בע' זיי"ן (ר"ל זנר) פירשנו זונרא וכלינרין (כ"ה לפי גי' הכ"י) וא"כ על שתי מלות הטיף רבינו מלתו בע' הנוכחי] —

☞ זוּסְטָא (לדעת ר"ב מל"י ζωστήρ חגורה Gurt) במד"ר ס"פ פקוד כל זכר (ספ"ד) אבל בשעה שהוא עומד לבשל לובש מקורעים וזוסטא. פי' זוסמא [2] או זוסטר חגורה וכתונת נתון לפני הבגדים כדי שלא יטנפו. *[אחי"ה ואחת היא עם זוסתא שהביא רבינו בע' זנס בס"א. ודע כי בל"פ كستى מלש' צינד kuçti (עיין שפיעגעל העתקת אפיסטא ח"ב כ"א) ג"כ פירושו חגורה] —

* זוסטא (ענין כברה Sieb) ירו' מגילה פ"א דע"א: ההן זוסטא מכיון שהוא מרחיק ואת חשר ביה קמחא כמי שהוא נפה, ובירו' נדרים רפ"ד דל"ח כמו כן, אבל בדפ' זיטאמיר בט"ס יוסטא, ועניניו כמו כברה, ולפע"ד נגזר מל"י διασήθειν durchsieben והשם δίαττος Sieb.

* זוסימא (פי' בל"ע משרת Diener) ירו' שביעית רפ"ח דל"ח. כבר פירשתי בע' אֲדְוָותָא

ועיי"ע אַשְׁן, בעל כ"כ הודה שלא ידע פתרונו והח' לעווי והחכם ברילל (מ"ע שלו חלק ג' קי"ט) נדחקו בפירושו.

1 זַע (מפעל זוַע והשם זְוָעָה ענינו תנועה רתת וחלחלה, מל"מ (Bewegung, Erschütterung בפ' הרואה (ברכות פ"ט מ"א דנ"ד.) על הזיקין ועל הזועות [3] כ ו ת ב י ן כ מ ו כ ן פ י ר ו ש [בערך ג ו ה א [4]) והן רעדין. (רעד ורעש) [צ"ל ברעם ורעש] (ישעי' כ"ט, ו') תרג' זיע [5]). בפ"ג בשביעית (מ"ז) אבנים שזעזעתן המחרישה. ובריש ערלה (פ"א מ"ג) זעזעתו המחרישה או ש ז ע ז ע ת ו ועשאו כ ע פ ר. פי' נענע והרעידו. *[אחי"ה וכה"ג בירו' ובפי' הרמב"ם ורע"ב ובגא"ש בהלכ' ערלה ובכ"י מ' ובנו"ג שזעזו. והוא מבנין פלפל. — וכנ"ה ירו' שביעית ספ"ג דל"ד ע"ד לא סוף דבר בשזיעזעתן וכו' אלא . . עתידה לזעזען, ובתוספתא שביעית רפ"ג מזעזתן צ"ל מזעזעתן או מזיעתן, וכ"ה באמת בכ"י אירפורט (בהוצאת צוק"מ שם). ירו' ברכות פ"ט די"ג ע"ג אמר הקב"ה אתה זיעזעת איברך על דבר שאינו שלך חייך שאני מזעזע עולמי על אותו האיש. שמ"ר ס"פ ט"ו עיי"ע דואר. ו ב נ ת פ ע ל ירו' ברכות פ"ד ד"ז: נִזְדַּעְזְעָה החומה. שבועות ל"ט. כל העולם כולו נזדעזע, ויק"ר פ"י נזדעזע וקם לו, שהש"ר פ' הנה מטתו מתיראין ונזדעזעין, פסיקת' רבתי פל"ה נזדזעו כל איבריו עיי"ע זרב, וכן בל"ע زعزع , زعذع زلزا כמו בל"מ (חבקוק ב', ז') ענינו הניע כמו זוע ובל"ס זע פי' נוע ורעד עיין דניאל ה', י"ט; ו', כ"ו ואסתר ה', ט'. וכנ"ה אבות פ"ה מכ"ב מינה לא תזוע. ויק"ר פ"י מן פלטין דידי לית את זייע. וממנו השם זיע ויק"ר פי"א ופכ"ז באימה וביראה וברתת ובזיע, וכ"ה בתנחו' שמיני סי' ט'. ועוד השם זועה מל"מ (ובהפוך אותיות ג"כ זַעֲוָה). והקבוץ זְוָעוֹת עיין בראש הערך וכן בירו' ב"ק רפ"ו ד"ה: נפל כותלו מקול הזועות, ובתוספתא ב"מ פי"א מחמת הזיעות ומחמת הרוח. והיחיד זוָעא (וכ"ה בל"ס) בתרג' דברים ב', כ"ה להעתקת פחד ובאיוב ל"ז, ט' (אצל הח' לעווי כ"י) להעתקת סופה] —

---

1) ר"ל בפי' זן ששתי אותיות שרשיות נקראין פרק בערוך שעפ"י פרקים נסדר עיי' מבוא. 2) ζῶμα = ζῶσμα Wams. 3) כ"ה בדפוסי' ישני' בדפ"ר ופיז', ובד' וויניצי' והלאה בשתי וו"ם ובכ"י ש"ם ובב"נ ג"כ הזועות. 4) כ"ה לנכון בדפ"ר ופיז' ושיעורו פי' זועות כתב כבר בערך גוהא (גהא) ע"ש ויען שפי' שם גוף הענין ולא המלה לכן מדייק לומ' כ מ ו כ ן, ובדפ"ע כון וווניצי' והלאה חסר' שורה זו. 5) או יש להגיה רעדה ורעש תרג' זיע עיי' תרג' תהלי' מ"ח, ז'; עמוס א', א' — וכן תרג' סופה איוב ל"ז, ט'; חלחלה ישעי' כ"א, ג'.

2 זַע (= זוּעַ ונרדף עם יָזַע בל"ע وَدَعَ = وَدَعَ
ענין נטיפה tröpfeln bildl. schwitzen
והשם זֵיעָה בל"מ זֵעָה = יֶזַע (Schweiss בר"פ ט' בטהרות (מ"א) ובס"ג דמעילה (כ"א.) זתים מאימתי מקבלין טומאה משיזיעו[1]) זיעת מעטן אבל לא זיעת קופה[2]). בר"פ ב' דמכשירין (מ"א) זיעת בתים שיחים ומערות טהורה. ובר"ג דפ' כל שעה (פסחים כ"ד:) משום דזיעא בעלמא הוא מי תותים ורימונים. ובר"ג דפ' כל הזבחים שקבל (י"ח סע"ב וי"ט רע"א) מאי לא יחגרו בַּיָּזַע (יחזקאל מ"ד, י"ח) אמר אביי לא יחגרו במקום שמזיעין כדתניא כשהן חוגרין אין חוגרין לא למטה ממתניהם ולא למעלה מאציליהם אלא כנגד אצילי ידיהם אמר רב אשי אמר לי הונא בר נתן [זימנא חדא] הוה קאימנא[3]) קמיה דיזדגר[4]) מלכא והוה מדלי המייניה ותותייה ניהלי[5]) ואמר לי ממלכת כהנים וגוי קדוש כתיב (עיין שמות י"ט, ו') כי אתאי לקמיה דאמימר א"ל קיים בך והיו מלכים אומניך (ישעי' מ"ט, כ"ג). *[אחי"ה זיעה = זיעא, זיעתא ובל"ס דועתא רגילה הרבה אצל רז"ל מכשירין ב', א' זיעת האדם, ברכו' ל"ח. (עיין תוספ' ב"ב צ"ו: ד"ה אחד) זיעא בעלמא הוא, כתובות ע"ה. זיעה ושומא וכו', ושם זיעה עוברת . . זיעה שאינה עוברת, ירו' תרומו' פ"ח דמ"ה רע"ד וירו' ע"ז פ"ב דמ"א, כל זיעא דנפקא מבר נש סם המות הוא בר (חוץ) מזיעת האדם, ירו' מעש' שני פ"ב דנ"ג: וכן ירו' שבת פי"ד די"ד ע"ג מדיחה אשה בנה ביין מפני הזיעה, שהש"ר פ' כמגדל זיעת יצר הרע, ב"ר ר"פ ע"ח מן זיעתהון דחייתא דאונין מזיעין וכו'] —

☞ זעטוטי בל"ס der Wohlgeborene, âzata (Edle תרג' ירו' ואל אצילי בני ישראל (שמות כ"ד, י"א) ואל זעטוטי עיי"ע זטוטי. *[אחי"ה בתרג' שלפנינו לי', אבל לפי מסורת המתורגמן אי' והוא הביא ג"כ תרג' בפסוק הסבי עיניך (שה"ש ו', ה') ושאר זעטוטיך וכו', וזה האחרון אי' לפנינו והוא ל"פ הרשומ' והרחבתי דבורי בע' זטוטי, וגי' זעטוטי בעי"ן טעות היא] —

* זָעַם (מל"מ ענין חרון ונרדף עם זעף miss-muthig, verdriesslich) במ"ר פי"א פנים זְעוּמוֹת (והפכו פנים מאירות) כמו בל"מ והנם זועפים (בראשית מ', ו') את פניכם זועפים (דניאל א' י') ובפסיקת' רבתי פכ"א פנים זעופות, ושם: פנים זועפות.

זַעַף (מל"מ ונרדף עם זעם עיי"ע הקודם, ענינו קצף וכעס והושאל לתאר בו חזקת הרוח (heftiger Wind, Sturm בפ' הרואה [בגמ'] על הרוחות (ברכות נ"ט.) מאי רוחות אמר אביי זעפא. פי' רוח של זעף רוח קשה, רוח גדולה באה מעבר המדבר (איוב א', י"ט) תרגום זעפא רבתא. *[אחי"ה ברכות שם אי' עוד: גמירי דזעפא בליליא לא הוי . . דזעפא תרתי שעי לא קאי, ועיי' עוד תרגום תהלים י"א, ט"ז; י"ה, י"א; ק"ג, י"ז, ומענין כעס עיין תרגום איוב ד', ט'; משלי י"ט, י"ב, ועוד מהגשמים תענית פ"ג, מ"ח התחילו לירד בזעף, פסיקת' רבתי דהחודש בנחת אימירון . . בזעף אגריאון, שתי המלות באו מגליון פנימה להורות על שתי מלות יוניות. — שמחות ספ"ג המת ליום אחד מיתה של זעף, ובמ"ק כ"ח. אי' מיתה דחופה] —

☞ זְעְפְּרָנָא (בל"ע ופ' زَعْفَرَان Safran (עיי"ע כפת ד') תר"י [א'] בפסוק ואשה כי תהיה זבה (ויקר' ט"ו, י"ט) מוריק הי כגון זעפרנא. פי' בלש' ישמעאל כרכם. *[אחי"ה והוא עפ"י ספרא במקומו: כקרן כרכום עיי"ע כרכום א' — בתרג' שה"ש ד', ט"ז ברקן ו ע פ ר ן שהם ממיני אבנים טובות נ"ל ברור שצ"ל ז ע פ ר ן safrangelber [Edelstein —

זְעַר (מל"מ וכן בל"ע صَغُرَ ובל"ס זְעַר ונרדף עם צער פי' ענין מעט klein, wenig sein והושאל להוראת חשוך וחוס על דבר (schonen במיתת אבשלום כי חשך יואב את העם וגו' (ש"ב י"ח, ט"ז) תר' ארי זער יואב ית עמא. — (א"ב במקצת נוסחאות כתוב ארי מנע). *[אחי"ה והזכיר תרגום זה ג"כ בעל המתורגמן בשם רבינו וסיים: ואני לא מצאתיה רק מנע ע"כ, אבל בדפוס רגיא איתא כגי' רבינו, וכן נמצא הפעל עוד בירו' שבת רפ"ח די"א, אית דאמרינן דהוות (לוגא דאוריתא) זעירא ורבתא ו ז ע ר ת ולא זערי כמה דהוות, ובירו' שקלים פ"ג דמ"ז ע"ג הגי' דאזערא . .

---

1) וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י למעילי (בקובץ כ"י אנגיילי דף רע"ד.) ובנו"ג משיזועו. 2) בנו"ג המעטן . . הקופה וכ"ה בפי' רגמ"ה שם. 3) כ"ה לנכון בדפ"ר, אבל בשדפ"ע קאמינא. 4) כ"ח לנכון בכ"י ו"ו ובדפ"ע דיוזדיגר ובנו"ג דאיזגדר וצ"ל דאיזדגר עיי' ע"מ להגי' שי"ר צד ל"ה והלאה ושם תמצא חקירה עמוקה בענין מלך פרס Isdagerd. 5) בנו"ג כדלי לי המיינאי ותותיי ניהליה ובילקי' יתרו ס' רמז רע"ו חסר ג"כ לי.

אִזְעֲרָא כמה דהוות. והתואר זְעֵיר, זְעֵירָא ירוש' סנהד' פ"ג דכ"א; דמר שמועה משום דזעיר מיניה, חולין י"ב: ל"א. נדרים כ"ו. תענית כ"ד. אושעיא זעירא דמן חבריא, פירש"י בתענית שם צעיר שבישיבה והאי דקארי ליה הכי משום דאושעיא אחרינא הוה התם ע"כ, וקרוב לזה פירש"י בחולין ל"א. אבל התוספות בחולין י"ב: פירשו חבריא שם מקום והביאו ראיה מב"ר (ספ"ג) עיי"ע חבר, אבל קרוב הדבר כי חבריא הוא מענין חבר וכן נאמר עליו בירו' שבת פ"ג ד"ה רע"ד ר' זעירה ור' הושעיה ור' חנניה חבריהון דרבנן, ובירוש' סנהד' פ"א ד"ת רע"ג אמר ר' הושעיה חבר הוינא, ועיין עוד ירו' תרומו' פ"ח דמ"ה ע"ג ר' זירא ור' הושעיה . . חברהון דרבנן וזה ר' הושעיה חי בדור השלישי ונראה שר' הושעיה זעירא היה מאסיפת ולהקת חכמים של דרומא עיי"ע דרם ומ"ש. — והקבוץ זְעֵירַיָּא עיי"ע דרם ועיי"ע זפת — וכן השם הפרטי זעור, זעירה, ר' זעורה, זעירא, זעירה עיין ציונים בירו' במבה"י למהרז"ף צד ע"ז והלאה ובבבלי בהבלעת הערך עיי"ע זֵירָא ועיי"ע זטר. — והתואר נקבה ירוש' שבת רפ"ח די"א, עיי"ע לעיל בראש הערך הנוכחי, במד"ר רפ"ט יוד של תשי (דברים ל"ב, י"ח) זְעִירָא. ירו' כתובו' רפ"ה דכ"ט ע"ג אשכח גידול רביתא ומר זעירתא פי' מצא ר' גידול לומר חידוש גדול ואמר דבר קטן, ושם: אמר ר' זעירא והדא היא זעירתא? עיין פי' הקרבן העדה שם] —

* זוֹעַר (Kleinheit, n. propr. = צוֹעַר) תרגום צוער (בראשית י"ט, כ"ב והלאה) זוער וכן בירו' יומא רפ"ג ד"מ: מן סדום לזוער ד' מילין.

זִיף (= זוף מן פעל יזף בל"ם ענין הלואה leihen) זיף וטלם ובעלות (יהושע ט"ו, כ"ד) כל המוזיף טולמיין [1] לעני יתעלה (אולי מקורו בגיטין ז'. ועיין ערך קבק, קדש ג' ולפנינו ליי). ועשרה לחם (ש"א י"ז, י"ז; ועיין מ"א י"ה, ג') תרג' (טולמון) [צ"ל טולמין] דלחם. ועבד לוה לאיש מלוה (משלי כ"ב, ז') תרגו' ועבדא יוזיפא לגברא מוזפנא. *[אחי"ה עיקרו שרש יזף ע"ש אבל איזה פעמים גם מנחי ע"ו זוף = זיף שבת קי"ט. מאן דיזיף שבתא פרעיה שבתיה. אפעל מוזיף עיין בריש הערך וכן ויק"ר רפ"ג במתלא אומרין דיוזיף בריביתא מאבד דיליה ודלא דיליה, ובקהל"ר פ' טוב מלא כף נחת ובילק' קהלת רמז תתקע"א חסר חצי המאמר הראשון, בכורות ח': גברא דאזיף וטריף מאי חזא דהדר אוזיף וכו', איכ"ר פ' באתי: חובי בישי אוזפיתון לדריא, והרבה בתרגום עיין לדברים ט"ו, ו', ח; כ"ח, י"ב מ"ד ועוד זולתו — ב"ב ל"ב: עיי"ע הבא אח"ז] —

זִיף (= זַיֵּף מל"ע زَافَ לשון שקר ופסול בפרט ממטבע verfälschen) בר"ג דפ' כה"ג ונזיר (נזיר ג' סע"א) ובס"ג דסוט' (מ"ח:) תנן התם במי שטבל פ"ה במכשירין (מ"ט) כל הנצוק טהור חוץ מדבש הזיפים והצפחת [2] מאי זיפים א"ר יוחנן דבש שמזיפין בו פי' לפי שהוא טוב הרבה ויכולים לערב בו פסולת ר"ל אמ' על שם מקומם כדכתיב (יהושע ט"ו, כ"ד) זיף וטלם [ובעלות] וכיוצא בדבר אתה אומר בבוא הזיפים (תהלים נ"ד, ב') א"ר יוחנן בני אדם המזייפין [דבריהם] א"ר אלעזר על שם מקומן כדכתיב זיף וטלם ובעלות, פ"א "זיפין אלו דומים לדבורים וד' הן דבורין וזיפין גזין וצרעין". *[אחי"ה פ"א הועתק מפי' רה"ג לסד"ט צד ל"ה, וכפי' הראשון אי' ברש"י סוט' וכן בר"ש מכשירין (כלי מקור), ופי' הראשון העיקר שמלבד זיף בהוראת גזין וצרעין איננו מצוי גם קשה לבאר נגד הש"ס שגוזרו מלשון זיוף — וכנ"ה בגיטין ד', מזוייף מתוכו, ב"ב ל"ב סע"ב אוזפתינהו מנאי צ"ל יזפתינהו מנאי וכה"ג בפירשב"ם, סנהד' צ': בדבר זה זייפתי ספרי צדוקים (ובכ"י מ' ובילקוט שלח רמז תשמ"ט כותים ועיין למטה ג' הירו') שהיו אומרים אין תחית המתים מ"ה, ושם: זייפתם תורתכם ולא העליתם בידכם כלום, ספרי ואתחנן ר"פ כ"ו שלא יהו הבריות אומרות דומה שזייף משה בתורה וכו', ירו' גיטין ספ"ח דמ"ט ע"ד שמא מחק וחזר וזייף, ירו' סוטה פ"ז דכ"א ע"ג נמיתי לסופרי כותים זייפתם תורתכם ולא הועלתם לעצמכם כלום וכו', פַּעל כתובות ל"ו: זייפו לי וכו', ושם אימר זיופי זייף וכתב, ב"ב קס"ג. כל דמזייף לאו לגבי ספרא אזיל ומזייף, התפעל גיטין י"ט: שאינו יכול להזדַּיֵּף, ושם כ"א: מפני שהוא יכול להזדייף, והתואר זַיָּף (= בל"ע زَيْف ב"ב ל"ב: שטרא זייפא, והפכו שטרא מעלייא, כתובות ל"ו: שטרא דזייפא הוא, סנהדרין ק"ט: זייפי ומצלי דינא, והשם זִיוּף (בל"ם זִאפָא, זִאיפָא)

---

1) כ"ה בכ"י ו"ו וצ"ל טולמין וכ"ה בכ"כ ע' טלם, וכדפ"ע אי' טולמון ועוד עיי"ע טלם. 2) עיי"ע צפחת וש"נ שתי נוסחאות.

כתובות ל"ו: כיון דקא מהדר אזיופא, ע"ז ס"ט: לא חייש לזיופא. — ושם המופשט כמו בל"ס זְאפָּנוּתָא ע"ז י"א: מאי אהני לרמאה ברמאותיה ולזייפנא בזייפנותיה. והתואר זייפן עיי"ע למעלה ופי' בע' סך ח'] —

זיף (= זִיפָא ? Matte, Tuch) תרגום ויצר אותו בחרט (שמות ל"ב, ד') וצר יתיה בזיפא. *[אחי"ה בספרי על העתקה פרסי' לטאווס צד ע"ה והלאה הארכתי אודות התרגום הזה ויתר ההעתקות העתיקות והעליתי כי תרג' אונקל' מקביל עם תרג' ירו' א' וצר יתיה בשושיפא ומלת שושיפא בל"ס אדרת והתיכת בגד אבל בתרגום ירו' עוד העתקה אחרת ורמא יתיה בטופסא (ובשני אופנים פירשב"ם). ואולי זיפא נשתבש מן טופא, טופס בלש' יוני τύπος Bild, Form, Modell] —

זיף (לפע"ד מל"ס זַפָא והקבוץ זַפֵי פי' שער של עפעפים Haar an den Wimpern) מסכת בכורות פרק מומין אלו (מ"ד.) לופין דנפישי זיפיה עיי"ע לפן. *[אחי"ה ובע' לפן פי' רבינו (עפ"י פי' רגמ"ה כ"י כמו שאוכיח שם) בזה"ל הלופין דנפישי זיפיה פי' שריסי עיניו גדולות ע"כ, ולפע"ד עיקר הגי' לפין והוא ל"ע الف פי' מי ששערות עפעפיו עבות ומדובקות — וכנ"ה ירו' שבת פ"ז די"א: זיפי חזיר, תוספת' שבת רפ"י המוציא שני זפין מן הקשה שבחזיר ובכ"י אירפורט זייפין] —

זַפְלָא תרגום בפסוק והשתיה כדת (אסתר שני א', ח') זיפלן זוזין, פירוש מטבע. *[אחי"ה העתיק מפירוש בעל המתורגמן ואחריו הלכו בוקסט' ורמ"ל, אבל האמת כי הוא ל"ס זַפְלָן פי' אחרים ומספר מה עיין עמת"ר ללעווי] —

זֶפֶק (מוראה בעופות טל"י בל"ר οἰσοφάγος אמצ' Schlund, Kehle, oesophagus) בפרק אלו טרפות (חולין נ"ו:) ניקב הזפק, ובס"ג דפ' קדשי קדשים בזבחים (ס"ה.) ת"ר בספרא בפרשת העוף (פרק ח' ס"פ ז') והסיר את מראתו (ויקרא א', ט"ז) זה הזפק יכול יקוב[1] בסכין ויטלנו ת"ל בנוצתה נוטלה ונוטל את הנוצה אבא יוסי אומר נוטלה ונוטל את הקרקבן עמה דבי ר' ישמעאל תנא בנוצתה בנוץ[2] שלה קודרה[3] בסכין כמין ארובה. -- (א"ב תרג' מראתו בנצתה (ויקרא שם) זפקיה באוכליה). *[אחי"ה וכן בתר"י א' לדברים י"ד. י"א דאית ליה זפק וקורקבניה קליף וכו', ושם י"א, י"ג דלית ליה זפקתא, וכן בספרא שמיני פרק ה' פרשה ב' מה הנשר מפורש אין לו זפק . . ואין קורקבנו נקלף וכו', וכ"ה בחולין ס"א. ושם נ"ט. כל שיש לו אצבע יתירה וזפק וקורקבנו נקלף טהור. איכ"ר פ' סורו: זפק של תרנגול — ובעל כ"כ פי' שהמלה ל"ע ואני לא מצאתי משפטו נאמן ולפ"ד הוא ל"י הרשום' וענינו בית הבליעה והושאל למוראה] —

* זֶפִירִין, זֵיפְרִין (שם מקום באי כפתור הנקרא Zephirium עיין גיאגראפיע להח' נייבויער צד שצ"א) ב"ק קי"ג סע"א דרש ר"ע כשבא מזפירין, ובמדר"ר פ"ח אי' מזיפרין, בירו' ב"ק ספ"ט ד"ז, מזופרין, ירו' ע"ז פ"ב דמ"א: כשהלך ר"ע לזיפרין, בספרי נשא פ"ד כך היה ר"ע שונה עד שלא בא לזפרונה אבל משבא מזופרין, ובילק' נשא אי' מכופרי, וזה ראיה נוכחת שהוא מקום שרשמנו אשר תכונתו באי כפתור (ירמיה מ"ז ד') שהוא Cypern = כופרי.

זֶפֶת (מל"מ וכן בל"ע زفت ובל"ס זֶפְתָא Pech) בפ' במה מדליקין (שבת כ':) לא בזפת ולא בשעוה. ובס"ג דפ"ק דשבת (ט"ו:) אלמא תנן באלו חוצצין פ"ט במקואות (מ"ה) אלו חוצצין בכלים הזפת והמור[4] בכלי זכוכית, מטפחת של זַפָּתִין ושל יוצרין ושל מפסלי אילנות אין חוצצין ר' יהודה אומר אף של קייצין, פי' סודר שמשימין על בגדיהן הזפתין כדי לשמרן ושל קייצים לוקטי קוצין. ויש מפרשין קייצין מקייצי פירות. *[אחי"ה וכנ"ה בע"ז ל"ג ע"ב נשרו זיפתן, ירו' ע"ז פ"ב דמ"א: זפתן של קנקנים. ויק"ר פכ"ז עיי"ע בעט וש"נ. זיפתא דקדקירא . . זיפתא גלידא עיי"ע דקדקירא ומ"ש. והפעל זָפַת ירוש' מ"ק פ"ב דמ"א: עיי"ע דקדקירא. ע"ז ע"ד: שזפתה נכרי, ירוש' ע"ז שם: נודות . . זפותות, ושם ובתוספת' ע"ז פ"ה בשעה שזופתין אותן, ושם דמ"א רע"ג זפתין זיקוקין זעירין, קהל"ר פ' ראה

---

1) בזבחי' יקדיר, בספרא יעקור. 2) בזבחי' בנוצה. 3) וכ"ה בנוסחי' ובכ"י ו"ו קורדה והנכון קודרו עיי"ע קד א'.
4) וכ"ה במקואות וכ"ה ברש"י שכתב והמור גרסינן וכ"ה בספר המפתח לר' ניסים שבת פט"ו צד מ"ז ובערך מר ג' גרס רבינו המור א"ד החמר והוא עפ"י פי' רה"ג בסד"ט צד ל"ה וכן הביא הרמב"ם את שתי נוסחאות בפי"מ למקואות ובכ"י א"פ החמר.

זה: קנקן זפות. והשם המופשט ירו' שבת פ"ז ד"י: שרי זיפות. והפעל יוצא מהשם ב"מ מ': מזוּפָּפִין, ע"ז ל"ג. קנקנים מזופפין] —

* זִיפְּתִי, זופתי (שם מקום ונהר) עירובין ס"ד. רב מנשיא בר ירמיה מזיפתי כ"ה בכ"י א"פ, ובע"י הראשון מניפתי, ביוחסין השלם מגיבתא, ועירובין שם אמעברא דנהר זופתי, כ"ה בדפ' שונצ' וכ"ה בבה"ג (עיין ד"ס שם; ובגיאוג' לנייבויער צד שס"ג) ונ"ל שהוא הנהר הידוע Ζάβατος על יד טיגרים, עיין מאננערט חלק ה' צד שי"ט. ועל שם הנהר נקרא גם כן המקום] —

זִק (= זִיק מל"מ זיקים, זיקות והם לפידים בוערים ואש שמקדחת למעלה וכ"ה בלש' סורי זִיקָא ובדרז"ל כוכבא דשביט Komet) בפרק הרואה (ברכות נ"ד.) על הזיקין ועל הזועות. גמרא (שם נ"ח:) מאי זיקין כוכבא דשביט ובל' ארמית ניצוצי אש זיקוקין דנור [1]). פי' רב האי ז"ל אש שמקדחת למעלה ונראה לה אור כענין שנאמ' (ישעיה נ', י"א) קודחי אש מאזרי זיקות [וגו'] ובזיקות בערתם. והעמודין של אש שנראה מלמעלה חייבין לברך עליהן ברוך שכחו וגבורתו מלא עולם. ושביט שהוא עומד כשבט כדכתיב (במדבר כ"ד, י"ז) דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל. — ובגמ' דפ' ראשית הגז (חולין קל"ז:) ונפקין זיקוקין דנור [2]) מפומיה דרב לפומיה דר'. *[אחי"ה ופי' דרה"ג הובא בהגמיי"מ בפי' מהלכו' ברכו' הלי"ד אות קטן כ', אולם מה שסיים וכן בערוך משמו (של רה"ג) בע' כוכב צ"ל בע' זק כי בע' ככב א' פי' כוכבא דשביט: הכוכב הנראה בשמים ינתר ממקום למקום וכו', וזה הכוכב שמו זיקים ע"כ, ולפי פי' זה הוא מה שקורין בלש' אשכנז Sternschnuppe, וכ"ה בל"ס זִיקָא, אבל כפי' דערך הנוכחי הוא זיקין בלא"ש Komet תבניות הנראין בשמים כדמות ככבים ויש להם זנבות, וכן פי' הרמב"ם בפי"מ לברכו', וכן פי' בהלכו' ברכות הנ"ל כפי' השני וכפי' הראשון נוטה לפי' הערוך בע' ככב, ועיין ברכי יוסף לחיד"א או"ח סי' רכ"ז ובהפשב"ע ע' זק. — וכ"ה בחולין פ"ו. ובירוש' ברכות פ"ט די"ג ע"ג עיי"ע ככב. ובכפל אות ק' זיקוקא חולין שם, ירו' ברכות פ"ה ד"ט. חמון תרין זיקוקין דנור נפקין מקדליה וכו', וב"מ פ"ה: זיקוקין דנורא ובעורין דאשא, וכן תרג' ירו' א' שמות כ"ד, י"ז זיקוקי אשא, ובדב"ר פרשה ז' זיקוקין של אש] —

זֵק (מפעל זוק = זקק מל"מ ענין קשירה והושאל לכל דבר שהוא חייב ונצרך binden, fesseln, verpflichten והשם זִיקָה Verpflichtung) בפ"ק דקידושין (כ"ו.) ושאין להן אחריות זוקקין את הנכסין שיש להן אחריות לישבע עליהן. ובעד כמה פ"ד בבכורות (כ"ט סע"ב) כל שיש בו זיקת תרומה ומעשרות אין לוקחין ממנו. ובר"ג דפ' כיצד אשת אחיו (יבמות י"ז:) אלמא קא סבר אין זיקה. ובפ' הקומץ רבה בגמ' שני מינין שבנזיר (מנחות כ"ז.) ד' מינין שבלולב ב' מהן עושין פירות ושנים מהן אין עושין פירות העושין פירות יהו זקוקין לשאינן עושין פירות. פי' ענין קשירה מלשון [ו]אם אסורים בזיקים (איוב ל"ו, ח'). ומלכיהם נהוגים (ישעי' ס', י"א) תרגום ומלכיהון זקוקין. *[אחי"ה בנו"ג בתרג' זקיקין וכגי' רבינו איתא בילק' האזינו רמז תתקמ"ה זקוקין בזיקין נתונין בשלשלאות. ובהשאילה תרג' ירו' א' מתי אעשה גם אנכי לביתי (בראשית ל', ל') ואנא זָקִיק לפרנסא אנשי ביתי [3]) פירוש אני קשור ומחוייב. וכן בדרז"ל בענין קשור ודבוק ירו' שבת רפ"ו ד"ז ע"ד וירוש' ע"ז פ"ב דמ"א רע"א שהיו זקוקין למלכות. בנפעל שבת י"ב: סוטה ל"ג. אין מה"ש נזקקין לו עיי"ע אלייה (ח"א צד צ"א:) סנהדרין צ"ה: ילק' מ"ב רמז רמ"א היזקק להם, במדב"ר רפי"ח מוטב שלא אזקק לו . . אף הם עמדו ברשען ולא נזקקו להשיבו. ונתפעל במ"ר פ"ט נִזְדַּקֵּק לו אדם — ירו' חגיגה רפ"ג דע"ח ע"ד מזוקק לקדש. ב"מ נ"ה סע"א בי"ד נזקקין אפי' לפחות משוה פרוטה. (והפעל ב"מ נ"ה רע"ב אם הוזקקו בי"ד לשוה פרוטה). ב"ר פ"כ מעולם לא נזקק הקב"ה להשיח אם אשה וכו', ושם פמ"ב נזקק המלך למדינה. ובענין דיבוק עם האשה לבוא עליה ב"ר פכ"ג נזקק להעמיד תולדות, פסיק' רבתי פט"ו נזקק לביתו, ע"ז כ' רע"ב נזקקין זה לזה, סנהד' ק"ו. נזקקין זה עם זה, ירו' סנהדרין פ"ד דכ"ג: נזקקין לכלבה, שהש"ר פ' סוגה כיון שבא להזקק לה, רות"ר פ' ויאמר לגואל על מנת

[1]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע דינור וצ"ל די נור כמו בדניאל ז', ט', י'. [2]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע דינור. [3]) ותרג' זה הובא גם בתשבי ע' זקק ושם כתב וז"ל פי' בערוך לשון קשירה בלי ראיה ואני מצאתי בתר"י וכו', וכבר מתמיה על התשבי בעל שריר שבערכין והא ראינו כאן שתי ראיות טובות וצ"ע ע"כ. ואולי לבעל התשבי לא היה בידו ערוך שלם.

שלא אזקק לה. אתפעל ירו׳ כתובות פ״ב דכ״ו ע״ג בעא איזדקוקי לאתתיה. ובענין קישור ובעילת יבמה יבמות כ״ב. והלאה זוקק את אשת אחיו ליבום. ושם כ״ב רע״ב מיזקק נמי זקיק. והשם זיקה עיין למטה. ואיזה פעמים בענין חיוב וצורך יומא מ׳ רע״ב עד מתי היה זקוק להמתין, פסיק׳ רבתי פמ״ג שהנשים (זקוקים) [זקוקות] להן, ירו׳ ברכות פ״א ד״ג ע״ג זקיקינן למברכה, ושם פ״ו ד״י. כשהיו כולן זקוקין לככר אחד, ירו׳ עירובין פ״ח דכ״ה. זקוק ליתן לפניהם מים, ירו׳ ב״מ ספ״י ד״ב ע״ג דאינון זקיקין מיסק חמריהון תמן וכו׳. והשם מנחות מ״ה סע״ב ומ״ו רע״א הכל מודים שאם הוזקקו זה לזה . . ואיזו היא זיקה שלהן וכו׳. תנופה עושה זיקה או אינ׳ עושה זיקה וכו׳. סנהד׳ נ׳: נ״א: זיקת הבעל, ירו׳ תרומ׳ ספ״ו דמ״ד: זיקת תרומה ומעשרות. ירו׳ מעשרו׳ פ״ב ד״נ. בא לזיקת המעשרות . . לא בא לזיקת המעשרות, מסכ׳ שמחות פי״ג זיקת שמירתו עליו, ילק׳ ויגש רמז קנ״א כולם חוץ (לזיקא) [לזיקה] הן עומדין . . שאני ערב לו. — ובענין זיקת יבמה יבמות י״ח. והלאה פקעה לה זיקה. ירוש׳ יבמות רפי״ג די״ג ע״ג זיקת המת] —

זִק (= זִיקָא פי׳ בל״ע زق ובלש׳ סורי זִקָא נוד (Schlauch בס״ג דפ׳ ר׳ ישמעאל בע״ז (ס׳.) רב אשי אמר זיקא בין מליא בין חסירה שרי. ובויקרא ויהי ביום השמיני (ר״פ י״ב) נפרוק אילין זִיקַיָא בהדין משכבא [1]). ובפ״ט במקואות (מ״ה) ועל של זיקין אינו חוצץ. פי׳ נודות. כמו נד (שמות ט״ו, ח׳) תר״י [א׳] זיקא [2]). וחמת מים (בראש׳ כ״א, י״ד) [תר״י א׳] זיקין דמיא. *[אחי״ה בתרג׳ שלפנינו הגי׳ קרווא. הפי׳ של מקואות הועתק מפי׳ רה״ג לסד״ט צד ל״ה רק שם הגי׳ של זקקין ומפורש נושאי נאדות, וכ״ה בפי״מ לרמב״ם ועיין גם הר״ש. וכן בירו׳ ע״ז פ״ב דמ״א רע״ג זיקוקין זעירין, ובירו׳ שבת פ״ב ד״ה. ההן זקוקא דיקלון עיי״ע דקל א׳. אבל היותר רגיל הוא זיקא וכנ״ה. בירו׳ ע״ז פ״ה דמ״ה. ההן דנגד בְּזִיקָא וכו׳ (ובירוש׳ קידושין פ״א ד״ס: בט״ס בזקה), ירו׳ ע״ז פ״ב דמ״א רע״ג איתבזעת זיקיה, ושם דף מ״ה אהו דמרגל זיקא מעיל לרע. בב״ר רפ״נ דרש בזק (יחזקאל א׳, י״ד) כרוחא לזיקא רבנן אמרי כזיקא לעננא. הראשון פי׳ נוד והשני רוח. והקבוץ שבת קנ״ד: ע״ז ל׳. ס״ה: עיי״ע צר ד׳. ירו׳ שקלים פ״ז ד״נ ע״ג עיי״ע גן ו׳. ועוד עיין תרגום תהלים נ״ו, ט״ו; לאיוב ל״ח, ל״ו — והתואר ע״ז ל״א סע״ב הני ארמאי זוקאני, ובדפ׳ הישנים זווקאני פי׳ נפוחים כנוד, ובכ״י ש״ס זוקיני, ובפי׳ ר״ח כ״י לע״ז (קובץ כ״י אנגייליקא דף י״ט:) זקני ופי׳ גוים שהן נפוחין כמו בעלי הדרוקין ע״כ — ואולי זווקני מלש׳ יוני χαῦνος [aufgedunsen —

זִק (= זִיקָא פי׳ בל״ם רוח Wind) בפ׳ ד׳ דנדרים בגמ׳ הרי נטיעות (נדרים כ״ח:) לא צריכא כגון דאיכא זיקא נפישא פי׳ רוח. — (א״ב תרגום לדברי רוח (איוב ט״ו, ג׳) למילי זיקא. *[אחי״ה ועוד עיין תרגום לאיוב ד׳, ט״ו ותר״י א׳ לויקרא ט״ז, כ״ב. וכנ״ה בברכות מ׳: תמרי דזיקא. תענית כ״ד סע״א נשב זיקא. ע״ז כ״ח: יזדהר מזיקא. אסת״ר פ׳ ותמאן חות פח זיקא באפיה (דאחשורש). ב״ר רפ״נ עיי״ע הקודם לזה — ונגזר מזה זקיתא עיי״ע] —

זק (אין כאן מקומו כי השרש נזק beschädigen) בפ׳ יוה״כ בגמ׳ כל האוכלין (יומא פ׳ סע״ב) ואיש כי יאכל קדש [3]) (ויקרא כ״ב, י״ד) פרט למזיק. פי׳ [4]) כגון הכוסס שעורים של תרומה וכן האוכל תרומה אכילה גסה שמזיק ולא נהנה. ובס״ג דפ׳ דיני ממונות בג׳ זה בורר [5]) (סנהד׳ ל׳:) והא תני רב אידי בר אבין בנזיקין דבי קרנא. פי׳ "מסכתא דנזיקין משנה חיצונה שהיה שונה אותה קרנא שם חכם ידוע ומפורש בשני דייני גזלות" (כתובות ק״ה.) קרנא שקיל אסתירא ממר ואסתירא ממר. *[אחי״ה בנו״ג מזכאי . . מחייב. והפי׳ עצמו הועתק מפי׳ ר״ח לסנהדרין (בקובץ כ״י אנגייליקא דף צ״א:)] —

זָקֵן (מל״מ ישיש alt; זָקָן Bart) בפ״ק דברכות בגמ׳ דסמוך בשחר מברך (י״א.) לאחד שאמרו לו זְקָנְךָ מגודל אמר להן יהא כנגד המשחיתים. פי׳ המשחיתים המגלחים ומשחיתים זקנם כנגדם זה מגדל זקנו כלו׳ זה חלוף מעשיהן ונמצא זה חולק

---

[1]) בנו״ג בויק״ר וכן בילק׳ משלי כ״ג רמז תתקס״ס פרקין טעוניהון בגו בית עלם (ובילק׳ שם בית עילם וצ״ל להגיה בית עילם והוא ל״י ἰλυός, εἰλεός פי׳ מערה עיי״ע אלסוס), אבל גי׳ רבינו הוברורה מדאי׳ בסמוך בויק״ר שם איתער משנתיה חמא זיקא וכו׳. [2]) וכ״ה בפי׳ רה״ג למקואות ובמתורגמן אבל בנו״ג בתרג׳ זיקין. [3]) וכ״ה בכ״י ט״ס, ובנו״ג רק כי יאכל. [4]) והוא כפי׳ ר״ח הנדפס בש״ס ווילנא. [5]) כ״ה בכ״י ערוך.

עליהן כך זה הטה וזה זקף. בס"ג דפרק היו בודקין (סנהד' מ"ב.) אומרין בדיני ממונות נזדקין הדין ואין אומרין בדיני נפשות נזדקין הדין אילימא קש דינא [1]) אלמא קש דינא כלומ' "כחש כמו זקן נשאנו [2]) ונתננו בדין כמה ימים עד שנעשה זקן דיי כיון שלא נתברר לנו זכות נחתכהו אומרים כך בדיני ממונות ואין אומרין כך בדיני נפשות אלא כל זמן שמאחרין [3]) בדיני נפשות הרי זה משובח. מאי נזדקן הדין חכם דינא כלומ' נשאנו ונתננו בו עד שנתברר כאור [4]) כדכתיב (איוב י"ב, י"ב) בישישים חכמה [5]). בפ' מצות חליצה בגמ' חלצה בסנדל (יבמות ק"ד.) ושל זקן העשוי לכבודו לא תחלוץ בו ואם חלצה חליצתה פסולה. פי' לתכריכים שהיה מנהגם לקבור בסנדלים. וכן במנחות בר"ג דפ' התכלת (מ"א.) ומודה שמואל בזקן שעשאה לכבודו שפטורה מן הציצית מ"ט אשר תכסה בה (דברים כ"ב, י"ב) והאי לא משום לאיכסויי עבידה בההיא שעתא ודאי רמינן ליה משום לועג לרש חרף עושהו [6]). בר"ג דפ' בן סורר ומורה (סנהד' ס"ח:) עד שיקיף זקן התחתון ולא העליון אלא שדברו חכמים בל' נקיה. ובפ' בא סימן התחתון (נדה נ"ב.) ובפ' הערל בגמ' ר"א אומר לא כי (יבמות פ'.). פי' זקן התחתון אותו מקום. בר"ג דפ' האשה שהיא עושה צרכיה (נדה ס':) לילד ולזקן שהיו מהלכין. פי' זקן הוא השמש ילד הוא הדם ניטלה אצבע מן העין דמעה ממהרת לבוא. פי' אצבע הוא השמש דמע הוא הדם. זקן [7]) זה שקנה חכמה בספרא בסוף קדושים תהיו (ספרא סוף פרק ז' פרשה ג' וכן בקידושין ל"ב:) [8]). ובב"ר (פפ"ד) ובילמדנו כי בן זקונים הוא לו: שהיה זיו איקונין שלו דומה לו [9]). בב"ר פ"נ (מ"ט) זקנינו וכל יושבי ארצנו (יהושע ט', י"א) זקננו כתיב זקני אשמאי סבין דקָלון, כל צדיקים שנאמר בסדום צדיקים חסר כתיב (בראשית י"ח, כ"ד והלאה) [10]) שלא היו צדיקים גמורים. בויק"ר בפ' טוב מלא כף נחת (פ"ג) על הזקן זקן אהרן (תהלים קל"ג, ב') וכי שני זקנים היו לו אלא כיון שראה משה שמן המשחה שירד על זקנו של אהרן שמח כאילו על זקנו הוא יורד. *[אחי"ה בערך הנוכחי נתערבו שני ענינים זָקָן וזָקֵן ובשני ערכים היה לו לרבינו לסדרם. ודע כי בענין ציון הראשון מברכות י"א. זקנך מגודל פי' גם תוספ' ר"י חסיד כערוך וז"ל יהא כנגד המינים שהם משחיתים את זקנם ע"כ, וכן מפורש בחי' הרשב"א והביא ראיה מתוספת' ומירו' וסיים ורש"י לא פי' כן ע"כ, וכונתו בראיות מתוספת' ובירו' שאיתא בתוספתא ברכות רפ"א מפני מה זקנך מגודל אמר להם יהיה כנגד המשחיתים, ובירו' ברכות פ"א ד"ג ע"ב: מה לך זקנך מגודל והוא אומר יהיה כנגד המשחיתים ע"כ, וכ"ה בספרי פסוק ואתחנן פ' ל"ד, וההבדל בין פי' הערוך לפירש"י הוא כי לפי' הערוך זקנך מגודל הוא גנאי ולפי' רש"י הוא שבח, ועיין חי' מהרש"א בסוף ח"ב להפשב"ע. — וכנ"ה זָקָן ביבמות פ': כל שאין לו זקן וכו', ירו' סוכה ספ"ג דנ"ד. עד שיתמלא זקנו, שבת קנ"ב. הדרת פנים זָקָן, ובלשון נקיה מקום הערוה שגדל בו שער כזקן נקרא זקן התחתון עיין סנהד' ונדה הנ"ל, וכן בירו' כתובות פ"ד דכ"ח ע"ג. — ובענין זָקֵן הרבה בש"ס ברכות ח': זקן ששכח תלמודו, חגיגה ב'. זקן פטור מן הראייה, שם ט"ו. הניחו לזקן זה וכו', תענית ט"ז. זקן והוא חכם, ב"ק צ"ו: זקן וזקנה מצד אחד וכו', סנהד' ע"ו: המשיא בתו לזקן עיי"ע בת א', שם פ"ט: זקן זה וכו', שם ק"ח רע"ב זקן תיבה זו למה, שם קי"א. זקן אחד אמר וכו', מכות י'. מתי ימות זקן זה. והקבוץ עיין שבת ס"ג. יומא ע"ה: מגילה ט"ז: ל"א: כתובות קי"א: סוטה מ"ט: סנהד' נ"ב: ולנקבה זקנה יבמות מ"ד. ב"מ פ"ז. ב"ק ס': נדה ט'. ירו' שביעית פ"א דל"ג:

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו, ובדפ"ע חסר. [2]) וכ"ה בפי' ר"ח כ"י ושם בט"ס נשאננו וכן בסמוך. [3]) בפי' כ"י ר"ח אי' אלא כל מה שמאחרין. [4]) בכ"י ר"ח לאור. [5]) כתב בהפש"ב דברי רבינו מבוארים עפ"י הסוגי' דבגמרא ע"כ ואני אומר בי הועתקו מלה במלה מפי' ר"ח כ"י לסנהד' (בקובץ כ"י אנג' דף צ"ט:). [6]) ופי' רגמ"ה כ"י למנחות (בקובץ כ"י אנג' דף ב') כלומ' שלא יהא חלישות הדעת למת שמחשבין אותו פטור מן המצות וכו'. [7]) בדפ"ע מתחיל כאן ע' מיוחד אבל בכ"י ו"ו ול"ד הוא לנכון המשך של ערך הנוכחי. [8]) כה"ג לנכון בכ"י ו"ו וכ"י ה"ב ושם אי' בספרי ובכ"י ל"ד בסיפרי וצ"ל בספרא אבל בדפ"ר ופיז' בפיסקי' ובשדפ"ע בפסיקתא וט"ס הוא, ובנו"ג בספרי אין זקן אלא זה שקנה חכמה וכ"ה בילק' קדושי' רמז תרי"ז בשם קידושין אבל בנו"ג אי' אין זקן אלא מי שקנה חכמה. [9]) וכ"ה בב"ר, אבל בתנחו' וישב סי' ב' בן איקונים שהיה דומה לו אבל בילק' וישב סי' רמז קמ"ו הובא בשם ב"ר וילמדנו כגי' הערוך. [10]) בנו"ג בב"ר בזה הסדר . . דאמר ר' יוחנן כל צדיקים שנאמרו בסדום צדיקם כתיב היא דעתיה דר"י דאמ' ר"י ויאמרו אלינו זקננו וג' זקננו כתיב זקני אשמה היינו סבא דבהתא עיי"ע בהת. ודע כי בספרינו אי' זקינינו מלא דמלא אבל ככר כתב מנחת שי ליהושע שם ובס"א כ"י קדמון חסר דחסר, ויש עוד חילופים אחרים עיי' מ"ש שם שהביא גם ערך זקן. אבל בילק' יהושע רמז י"ט אי' בסדר שכתוב בערוך ושם גם הכתיבה זקנינו.

נטיעה זקינה. — אימא זקינה פי' אם של האב או האם קידושין ל"א: מגילה כ"ז: ב"ר פצ"ג, ויק"ר פי"ט — וזקן אבי האב או האם ב"ר פצ"ד שמ"ר פ"א ועוד עיי"ע זמר ג'. ובהשאילה נקרא זקן זה שקנה חכמה עיין לעיל ועיין למטה ציון ברכות ל"ט ע"א ושם נ"ה: משום זקן אחד וכו'. ובזה הענין יומא כ"ח: זקן ויושב בישיבה, ע"ז ט"ז. זקן שכמותך יעסוק בדברים בטלים, מנחות ס"ח: צהבו פניך שהשבת זקן? סנהד' כ"ד. כבר הורה זקן, שם פ"ד: פ"ו: והלאה, ירו' יבמות פ"י די"א. ירו' גיטין פ"ח דמ"ט ע"ג זקן ממרא. ירו' מ"ק רפ"ג דפ"א ע"ג איני מכירך זקן. ירו' קידוש' פ"א דס"ב סע"ג הלכה אצל הזקן וכו', זבחים י"א: שבעים ושנים זקן. והקבוץ יומא י"ח: זקני בי"ד . . זקני כהונה, ברכות י"א. ירו' סוכה ספ"א דנ"ג: זקני בי"ש וזקני בי"ה, סנהד' ב'. והלאה סמיכת זקנים, ירו' ברכות פ"א ד"ג: דברי זקנים, במד"ר פי"ד מצות זקנים — זקני הנגב, זקני דרום עיי"ע דרום. — ושם המופשט זִקְנָה, זִקְנוּת ברכות ל"ט. אם חכמה אין כאן זקנה אין כאן, שבת קנ"א: ימי הרעה אלו ימי הזקנה, ושם קנ"ב. זקנה קופצת עליו, נזיר נ"ט. מחמת זקנה נשרו, ב"מ פ"ז. עד אברהם לא היה זקנה, ב"ב ק"כ. במסיבה הלך אחר זקנה והוא דמפליג בזקנה. סנהד' י"ז. עיי"ע בעל זקנה. ירו' ביכורים רפ"ב דס"ד ע"ג לשמונים מיתה של זקנה. — שבת קנ"ב. דברים שעשה בילדותו משחירין פניו בזקנותו, סוכה נ"ג רע"א אשרי זקנותינו וכו', עירובין כ"א: מה בזקנותו כך וכו'. קידושין פ"ב: בימי זקנותו, בעת זקנותו, יבמות ס"ב: ישא בזקנותו, חולין כ"ד: עמדו לי בזקנותי, ירו' שבת פ"א ד"ג: אל תאמן בעצמך עד יום זקנותך (ועיין אבות ב', ד'), ירו' ביצה פ"א ד"ס ע"ג אבנים שישבנו עליהן בנערותנו עשו עמנו מלחמה בזקנותנו, ירו' קידושין ספ"ד דס"ו ע"ד גידלו ובירכו בנערותו ונתן לו אחרית ותקוה בזקנותו, ב"ר רפנ"ד זה (יצר הרע) גדל עם אדם מנערותו עד זקנותו — והפעל: בהפעיל ואפעל שבת קנ"ב. ת"ח כל זמן שמזקינין חכמה ניתוספת בהן . . ועמי הארץ כ"ז שמזקינין טפשות ניתוספת בהן, כתובות פ"ב: והיו מזקינין, סנהדרין ק': הזקינה שמא תעשה כשפים, עירובין נ"ו. מזקינין בחצי ימיהם, ירו' ע"ז פ"א ד"מ. לכשיזקין, עירו' נ"ו. אזקנון, נדה מ"ז. אזקנא לה. ובנתפל נזדַקן סנהדרין מ"ב. עיין לעיל וכן בירושלמי סוף פרק ה' דף כ"ג. ושם: וגדול שבדיינין אומר נזדקן הדין, ירושלמי ברכות סוף פרק ט' דף י"ד ע"ג אם נזדקנה אומתך עמוד וגדרה] —

זָקַף (מל"מ ועניני הרמת והעמדת הכפוף auf-richten, aufstellen; זְקִיפִין aufgestellte Posten (Wachen); זְקִיפָא der aufgerichtete Finger = Daumen) בפ"ב בעדיות (מ"י) אין זוקפין את המנורה ביו"ט, ובביצה פ' יו"ט (פ"ב מ"ו) גמרא (שם כ"ב.) הכא במנורה של חליות עסקינן דמחזי כבונה. ובמשוח מלחמה פ"ח בסוטה (מ"ו דף מ"ד סע"א) ובעקיבו של עם היו מעמידין זקיפין לפניהן ואחרים מאחוריהן. פי' עקיבו לסוף החיל זקיפין גבורין עומדין לפניהם ואחרים מאחוריהן כלומר שתי שורות היו אותן זקיפין לפני זקיפין שאם נמלט מן הפנימיים יבוא לאחרונים [1]. ובס"ג דפרק כל שעה (פסחים מ'.) זיקפא [2] אסיר. פי' שמתקבצין לתוכה המים ומחמיצין. — בר"ג דפ' הרואה (ברכות נ"ה:) ובערבי פסחים בגמ' לא יפחתו לו (פסחים ק"י.) נינקוט זיקפא [3] דידא דימיניה בידיה דשמאליה וזיקפא דידא דשמאליה בידא דימיניה. פי' יתפוש בוהן ידו הימנית בתוך ידו השמאלית ובוהן ידו השמאלית בתוך ידו הימנית (ונדוי) [ולדוי] לטריף נחירא דימיניה. פי' ויביט בחוטמו בצד ימינו [4] ואי דחיל מעינא בישא ריליה לדוי אטרפא דנחיריה דשמאליה, פי' ואם מתירא מעין של עצמו [5] יביט בצד חוטמו השמאלית — ובפ' המביא גט שני בגמ' נכתב ביום (גיטין י"ח.) מאימתי כתובה משמטת רב אמר משתפגום ותזקוף ושמואל אמ' פגמה אעפ"י שלא זקפה זקפה אעפ"י שלא פגמה. בפ' איזה נשך בגמ' מלוה ישראל (ב"מ ע"ב.) אם משנתגייר זקפן עליו במלוה. — (א"ב פי' נתן להם קיום והעמדה בדין מלוה לעשותו בעל חוב שיגבה ממשעבדי). *[אחי"ה זקף מל"מ וכן בל"ס הוא השרש אשר ממנו נסתעפים המושגים שהוזכרו בערך נוכחי. בענין הקמת דבר נמצאה

1) בירו' במשני דסוטי הגי' בעקיבו של עם (בלא וי"ו) וכן הגי' בילק' שופטי' רמז תתקכ"ג גם בסוטי בבלי ולפי גי' זו עקיבו של עם הוא פירוש של בראש העם (דברי' כ', ט') וכן מוכח מפי' הירו' סוטי' ספ"ח דכ"ג. ע"ש היטב אבל גי' הפני משה וקה"ע גם בירו' ובעקיבו (בוי"ו) כפי' גי' הש"ס בבלי והוא הנכון. 2) וכ"ה בכ"י ל"ד ובי' ובכ"י רש"י עיי' ד"ס פסחי' צד נ"ו: ובנו"ג זקיפא. 3) בנו"ג זקפא. 4) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב. 5) וע"י פי' זה נסתלקה תמיהת בעל ד"ס ברכו' צד קנ"ב. אות ג' וגם לא העיר על גי' רבינו היותר נכונה עיי"ע דו.

המלה עוד במ"ק כ"ר: מטה זקופה, ושם כ"ה סע"א זקפיה לארוניה, ושם כ"ז. זוקפין את המטות, והשם מ"ק כ"ד. וב"ר פ"ק זקיפת המטה, ע"ז מ"ו. לבינה דמינכרא זקיפתה, ושם האי זקיפתא, וכן נאמר זקיפה מערבה (סוכה מ"ד.) — ובפעל עומד ברכות י"א. זקוף . . זקפת, ושם ד': ושבת ס"ב: בקומה זקופה, ב"מ נ"ט: לא נפלו . . ולא זקפו וכו', סנהד' ק"ח. זקוף עצמו כמקל וכו', תנחומ' נת רס"י ד' מלמד שזקף החמס ועמד כמקל, ירו' ברכות רפ"ד ד"ז. כשבא להזכיר את השם זוקף. — וגם מענין הרמה והקמה הוא מה שמתרגמינן יתלו (אסתר ט', י"ג) יזקפון על צליבא, וכן בתרג' שני ז', י' זקופו יתיה על זקיפא, וכ"ה בתרגום דה"א י', י'. ובל"מ בעזרא ו', י"א, וכ"ה בדרז"ל ב"מ נ"ט: דזקיף ליה זקיפא. והעץ אשר תלו עליו נקרא זקיפא מגילה ט"ז: כולהו בחדא זקיפא אִזְדְּקִיפוּ (= בל"ס אֶזְדְּקֵף והוא אתפעל), ב"מ פ"ג: זקפוה קם תותי זקיפא וקא בכי, ע"ז י"ח: אסקוה לזקיפא. וכן פי' רבינו משרש זה השם מזקפתא (ב"ב ס'.) עיי"ע חזרא. והשם זיקפא פי' בוהן היא האצבע העומדת בזקיפה ונפרדת משאר אצבעות והיא האגודל — ושם זקיפין הוא כמו נציב או נְצָב בלשון מקרא (שמואל א' י"ג ג', מלכים א' כ"ב, מ"ח) פירוש שומרים במערכה Militairposten] —

זְקַר (פי' בלש' צינד σκαίρω ובל"י çkar רקד קפץ hüpfen, springen) בפ"ק דעירובין בגמ' שיירא (עירובין ט"ז רע"א) [כדי] שלא יזדקר הגדי בבת ראש. ובס"ג דפ' שני שעירי (יומא ס"ז:) ר' שמעון אומר המשלח את השעיר [לעזאזל] יכבס בגדיו (ויקרא ט"ז, כ"ו) זוקרו [1] בבת ראש מטמא בגדיו. ובפ' אמר להן הממונה בגמ' הוגדס בן לוי (יומא ל"ח:) עד שיהיו אחיו נזקרין בבת ראש לאחוריהן [2]. ובפ"ק דסוכה (י"ד:) מסככין בנסרין כדי שיזדקר הגדי בבת ראש. ובפ' כל היד בגמ' משל משלו (נדה י"ז:) אימא איזדקרא ומעלייה אתאי. פי' נפלה לאחוריה ובא הדם מן העלייה. ובויק"ר אם הכהן המשיח (פ"ה) טלטלה גבר (ישעי' כ"ב, י"ז) אמר ר' שמואל בר נחמני כהדין תרנגולא דיגלי מאתר לאתר מזדקר [3]. ובס"ג דפ' מי שהוציאוהו (עירובין נ"ב:) אחרים אומרים למקום שרובו נזקר [4]. פי' הואיל וגופו בתוך התחום ורגלו אחת חוץ לתחום הוי ליה רגלו לגבי שאר גופו מיעוטא והיא טפלה לגבי גופו כי האדם למקום שהוא רובו לשם הוא נזקר. (בפ"ק דר"ה (י"ח.) כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון א"ר יוחנן כולן נזקרין בזקירה אחת. ס"א כולן נסקרין בסקירה אחת [5]. פי' מביט כל באי העולם בהבטה אחת ונראין הדברים שכן מפרש רב נחמן היוצר יחד לבכם [המבין לכל מעשיהם]) (תהלים ל"ג, ט"ו). *[אחי"ה אמת הדבר כי נזקרין בזקירה (ובעה"ק שנ"ב בט"ס נזרקין בזקירה) כמו נסקרין עיי"ע סקר ג', אבל מפי' דברי הערוך מוכח שהוראת סקר ענין ראיה הוא כמפורש בע' סקר ב' ולכן אין ענינו וגזרתו לע' הנוכחי ויש למחוק מערך שלנו ובאמת בכ"יו"ו ול"ד וה"ב לי' כל הציון מתיבות בפ"ק דר"ה עד סוף הערך, ונראה שאיזה כותב, אולי מברך הסופר, הוסיפו מדעתו, ומהעתקתו בא לדפ"ר וגם סיגנון הלשון ונראין הדברים וכו' מוכיח שאינו מלשון דרבינו שלא הורגל לדבר ככה. ועל כל פנים יש להשלים סוף הפסוק המבין לכל מעשיהם שעליו נשענת הראיה, וכן הוברר מפי' ירו' ר"ה פ"א דנ"ז ע"ב ע"ש היטב ופי' רש"י קְצת דחוק. — אבל לערך שלנו שייך מה שהביא רבינו בע' אזדקר (ח"א צד נ"א.) אִזְדַּקּוֹר ואכול ושתו (גיטין נ"ז.) וככר פי' שם כי הוא אתפעל משרש זקר, וכ"ה נדה נ"ז סע"ב כיון דאזדקרה, וכן בברכות מ"ו. ואל יזדקר לא לפניו ולא לפנינו שום דבר הרהור חטא, כ"ה בכ"י פ' והרא"ה ובטור אבל ברי"ף בטעות יזדקק, ועיין ד"ס ברכות צד קכ"ג. וטעם אל יזדקר כמו השטן מרקד (פסחים קי"ב:). והשם זְקִירָה בבא קמא דף כ"ב. כלבא בזקירא פי' קפיצה] —

זְקִיתָא (חיה שנקראת Chamäleon) בחלק בגמ' אנשי דור המבול (סנהד' ק"ח:) הך זקיתא לא הוה ידע אבא מאי אכלה חד יומא תבר רומנא [6] ונפלת תולעתא ואכלתה לסוף הוינא גבלין לה פירי [7] ומתלעא ואכלה. — (א"ב לי נראה שהוא מין חיה שואפת רוח ויש כותבים שהיא נזונת מרוח. תרג' רוח זיקא. ובטנה מלא רוח כנוד

---

1) וכ"ה בכ"י א"פ אבל בנו"ג זרקו וכ"ה בילק' אחרי רמז תקע"ו. 2) בירו' שקלי' פ"ה דמ"ח סע"ד והיו אחיו הכהנים נזקרין בת ראש בכ"י מ' בבת אחת עיי"ע וע' בתראש. 3) לפנינו בויק"ר לי' וכן לי' בילק' ישעי' רמז רצ"א ושם ושם אי' דגלי. 4) בכ"י א"פ ובדפ"ש נזרק. 5) וכס"א אי' לפנינו ובילק' תהלי' רמז תש"ד. 6) בנו"ג פאלי רמונא, ובילק' נח רמז נ"ט פלי רומנא וגי' רומנא גם בכ"י פ' ובע"י הראשון. 7) בנו"ג חיזרא, ובילק' חיזרתא.

תרג' נוד זיקא). *[אחי"ה בכ"י מ' זקותא ובכ"י פ' דקותא (ד"ס סנהדרין צד קע"ג:) ובילק' נח רקיתא, ונראה שצ"ל דקיתא ונראין הדברים כדברי ר"ב שנגזרה המלה מן זיקא פי' רוח, וכן בל"ע صكاك והחיה הזו גדלה מן הרוח וקורין לה קמליאון עיין רד"ק שרש ליל. וכן כתב פליניאוס ח', ל"ג. נ"א; כ"ח, ח'. כ"ט על החיה Chamaeleon והוא Χαμαιλέων בל"י עיין על זה באכארט היעראזאיקן ח"ב, תק"ה והלאה. — ובזוהר פ' יתרו נקראה הקמליאון זקיטה עיין זאאלאגיא להח' לעוויזאהן רכ"ד, אבל ר"מ די לונזאנו בע' זקט פי' בע"א] —

זְקָתָא [1] (בל"ם דרבן Ochsenstachel ועץ אשר עוקצין בו הבהמות והשרש זקת וכן בל"ע زقّت das Vieh anstacheln) בס"ג דהשוכר את הפועלים (ב"מ צ"ד רע"א) (כאן וכאן) [צ"ל כך וכך] [2] זקתא איכא בהדן, ולהציב הדרבן (ש"א י"ג, כ"א) תרג' ולאנצא [3] זקת. דברי הכמים כדרבונות (קהלת י"ב, י"א) תרג' פתגמי חכימין מתילין לזקתין ולקלשנין דאנצין לאלפא חכמתא לסריקי ומנדעא היכמא דמאלף [4] זקת [5] לתורתא. *[אחי"ה בע' סר ז' פי' רבינו זיקתא מקלות ואיכא דאמרי אבנים ע"כ, וכדעת א"ד פירש"י בב"מ זוקתא [צ"ל זיקתא] [6] קלעים המקלעים באבן ע"כ, וכפי' מקלות תרג' חטר (משלי י"ד, ג') זקתא, לפי דפוס ריגיא, ובנו"ג בט"ם וקתא והמתורגמן גרס לנכון זיקתא ופי' בלא"ש שטעקען או שטאב ע"כ, וכן סיים עה"ק שנ"ב בע' הנוכחי שטעקין בל"א] —

זִר (לדעת רבינו אגודה Gebund בל"ע زيارة מפעל زار אגד וקשר binden) בסוף שבת (קנ"ה.) אבל לא את הזירין. גמרא (שם) זירין דארזי [7]. פי' [8] "כשמתגדלין ומתקשין נקראין דארזי והן אחד אחד ואינן נאגדין באגודה ואם אגדן כחזקתן עומדין". הזירין שלש באגודה. אבל לא את הזירין [פי'] אגודה של עשבים הן גדולות בשלשה וכגון זה פי' רבינו האי ז"ל [9]. ובהכובש פרק ד' במעשרות (מ"ה עיין ירו' מעשרות פ"ד דנ"א סע"ב) ובפ"ק דע"ז בגמ' ר' ישמעאל אומר (ז':) השבת [מתעשרת] זרע וירק וזירין. ובס"ג דמרובה (ב"ק פ"א.) לא קשיא כאן לזרע כאן לזירין. *[אחי"ה מתוך פי' רה"ג שנשמט בדפוסי ערוך נראה כי זירין הוא כמו דארזי ופירוש שניהם אגודה והחילוק ביניהם כי כשמתגדלין (או כפי גי' הנ"ל כשמתגזאין כלומ' שנקצצין) ומתקשין נקראין דארזי, אבל הזירין הם אגודה של עשבים ונאגדין בעוד הן רכין, ופי' זה עולה יפה עם מה שפירשנו בע' דראזא. והראיה כי זירין ענין אגודה הוא מצאתי בירו' תרומ' פ"י דמ"ז: וירו' ערלה פ"ג דמ"ז סע"א וכמה היא חבילה עשרים וחמשה זירין, כלומר חבילה גדולה היא כ"ה אגודות קטנות. — אבל בפי"מ לרמב"ם במעשרות שם מבואר זירים: הם הגבעולין הנעשים בראשי קצת הצמחים שבהם היה הזרע, ור"ש פי' שם זירין: זמורות, וקרוב לזה פירש"י כי בשבת (שם) באר ענפים ובב"ק שם לועז טודילי"ס (בע"ז נשתבש הלעז ע"ש) והוא בלש' פראבינצ' tueil פי' קנה וגבעול, וכן לועז בקנה אחד (בראשית מ"א, ה'), ובל"צ tuyau וכן לועז רש"י זרד (יומא מ"ז.) וחבילי זרדין (סוכה י"ב.), וא"כ לדעת רש"י זירין כמו זרדין (עיי"ע זרד), ובאמת גי' הב"ח בשבת קנ"ה. זרדין, ומצאתי ראיה לפי' זה, שהוא בעצם הראשונה גם דעת הרמב"ם והר"ש הנ"ל, כי גי' כ"י מ' וא"פ בשבת קנ"ה. זירין סוכי דארזי ופי' סוכי בל"פ ענפים (עיי"ע ארז ח"א, רע"ז.) וכן בל"מ שוכה שופטי' ט' מ"ח. מ"ט. ולפי זה נ"ל לגזור זירין מלש' פרסי دار (= בל"י δορύ) פי' עץ וענף עץ. — הזירין והאורבנין עיי"ע אורבנין (ח"א רס"ט)] —

זָר (= זָרָה מל"מ ענין פזור ברחת ובמזרה würfeln) בפ' כלל גדול אמרו בשבת (ע"ג סע"ב) הזורה והבורר והמרקד. פי' "כולן מלאכה אחת שכולם העברת פסולת שהיא מעורבת באוכל ואינה מחוברת ואינה דומה לקליפה שצריכה פירוק או עפרורית שצריכה ניפוץ אלא כל אחת מהן יש לה דרך כל דבר שהוא משלימו להפרחת הרוח הוא חייב עליו משום זורה ואלו נטל בידו אוכל שיש בו פסולת או עפר ונפח בפיו זה זורה

---

1) בדפ"ר ופיז' עוד המשך מע' הקודם וט"ס הוא. 2) וכן מוכח מע' סר ז' ובנו"ג כך וכך זוקתא פסיקא לן. 3) בנו"ג ולאנצבא. 4) כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' וכ"ה בנוסחי, ובדפ"ע אי' דמלף. 5) כ"ה בכ"י ו"ו וכצ"ל בכ"י ה"ב במקום זקר, ובדפ"ע הזקת. 6) וכן גרס באמת רש"י למשלי כ"ו, י"ח ד"א זיקין מל' אבני קלע וכן בגמ' זיקתא פסיק לן. 7) כ"ה לנכון בדפ"ר בכ"י ל"ד ב"ר ובכ"י ו"ו ושם אי' ג' והוא קצור מן: גמרא, ובדפ' ווינ' הסר, ושם ג"כ לנכון דארזי אבל בדפ"ר בט"ס דזרי וצ"ל דרזי עיי"ע דראזא. 8) הועתק מפי' ר"ח הנדפס בש"ס ווילנא ושם כשמתגזאין. 9) כ"ה בכ"י פאריז וכ"ה בכ"י ה"ב ושם אי' הזירין שבאגודה וצ"ל שלש באגוד וכן מוכח מש"ס שבת קנ"ה. הזירין תלתא.

והבורר הוא שנוטל הפסולת [1] מבין האוכל ומשליכו או שנוטל האוכל מבין הפסולת. והמרקד שהוא מניח האוכל והפסולת בכלי כגון נפה וכיוצא בה כדי שיוצא זה מזה אם האוכל דק יצא האוכל למטה ותשאר הפסולת למעלה ואם האוכל גם יפול הפסולת למטה וישאר האוכל". בס"ג דהמפלת (נדה ל"א.) ארחי ורבעי זרית (תהלים קל"ט, ג') מלמד שלא מכל הטיפה אדם נוצר אלא מהברור שבה משל לאדם שזורה תבואה בבית הגרנות [2] נוטל את האוכל ומניח את הפסולת [כדר' אבהו] (ר') [דר'] אבהו רמי כתיב (תהלים י"ח, מ') ותאזרני חיל וכתיב (ש"ב כ"ב, מ') ותזרני [3] אמר דוד לפני הקדוש ב"ה זיריתני וזירזתני. *[אחי"ה בכ"י ה"ב זריזתני וזרזתני, וכ"ה בערך ערס ג' — ועיקר מקומו בע' זרה, וכנ"ה כלים ט"ז, ו' זורי גרנות. ילק' תהלים רמז תתפ"ז בשם ילמדנו מהו זרית (תהלים קל"ט, ג') שהוא זורה את הזרע במעי האשה ובורר וכו', ב"ר פפ"ה זורה מבחוץ; וכ"ה בל"ע ذرى פי' מפזר התבואה או הזרע, ועיי"ע דר ד'] —

זָר (= זור בל"מ כמו סור ענין הרחקה מצד אחד והקרבה לצד אחר וממנו השם זרא ענין גועל Ekel וכן בל"ע ذار (anwiedern והיה לכם לזרא (במדבר י"א, כ') לזרנא ולבוטנא (ויק"ר ספי"ח, במד"ר פ"ז) וכבר פירשנו אותו בע' בטן [4]. סורה אדני סורה אלי אל תירא (שופטים ד', י"ח) תרגום זור רבוני זור לותי. *[אחי"ה וכן מתורגם סור בבראשית י"ט, ג'; במדבר ט"ז, כ"ו ועוד זולתם] —

זר (= זֵיר פי' ענין עכוב ועצירה וכבר פירשנו בע' זַיָרֵי) בפ"ק דב"מ בגמ' מצא שטרי חוב (ט"ז:) אפשיטי דספרי זֵייר ליה. פי' בשביל שכירות הסופר מעכבו. *[אחי"ה ועוד מעצם הוראה זו גם הציון ממסכת עבודה זרה בערך זר ו' ורבינו מיחד לו ערך בפני עצמו לפי פתרון הענין] —

זֵר (= זִיר מל"מ זֵר Rundung, Leisten, Kranz וכן בל"ס זִיר) בס"ג דפ' בא לו כה"ג (יומא ע"ב:) שלשה זירין הן של מזבח זכה אהרן ונטלו, "כלומר לקח אהרן הכהונה. ושל שלחן זכה דוד ונטלו, כלומ' זכה למלכות ונטלו. ושל ארון היא התורה והוא הגדול כל הרוצה ליטול יבא ויטול." *[אחי"ה הועתק מפי' ר"ח ביומ' (בדפוס ווילנא) — וכנ"ה שם מאי משהי זיר. פי' זיר צפירה (איינפאססונג, ראנד), ובשמ"ר פכ"ד דרש זר זהב (שמות כ"ה, י"א) אם אדם זוכה נעשים לו זֵר ואם לאו זָר. ומזה הענין מפורש בספרא קדושים פרק ח' ס"פ ט' ובמשורה (ויקרא י"ט, ל"ה) זו זיר הגדול כלומר על שם מתחת לזרו שהוא שפה הנוספת על הכלים עיין פי' הראב"ד לשם (ובב"מ ס"א: מפורש שלא ירתיח עיין פירש"י וע' רתח). ובלש' נקבה זִירָה כן נקרא הקף ועגול שהלוחמים עושים למחיצה runder Ringplatz שמ"ר פכ"ז א"ל הקב"ה אתה הכנסת עצמך לזירה ומי שהוא מכנים עצמו לזירה או ניצוח או נוצח . . אני ואתה עומדים בזירה או נצחת או נצחתי. ומענין הקף ועגול ג"כ בתוספתא מעשרות פ"ג שום בעל בכי כל שאין לו אלא זור אחד מקיף את העומד. או י"ל כי אחד הוא עם דור וכן בקצת נוסחאות פי' כמו דורה = שורה בלשון ערבי دور עיין ערך דר, ובכ"י אירפורט גרס דיר] —

זר (מענין ע' זר ד' ונגזר מן זיירא עיי"ע) בס"ג דר' ישמעאל (ע"ז ס'.) מצרא [5] זירא רב פפא שרי ורב אסי אסר. פי' גוי שעוצר חרצנים של ישראל.

* זָר (טל"מ תואר למרוחק מדבר ein Fremder ובפרט שאינו מזרע אהרן) יומא מ"ט. זבחים י"ד סע"א הולכה בזר מהו וכו', זבחים שם וי"ד: זר ואונן וכו', כשירה בזר וכו', ושם ט"ו סע"א הוליכן זר והחזירו כהן וכו' ע"ש. והקבוץ ירו' שבת פ"ב ד"ה סע"א אסורה לזרים ומותרת לכהנים, ולנקבה זָרָה יבמות פ"ה סע"א, והשם המופשט זָרוּת ירוש' תרומות פ"ה דמ"ו ע"ג איסור זרות, ירו' ביכורים פ"ב דס"ה. היתר זרות, ירו' ערלה ספ"ב דס"ב ע"ג לוקין עליהן משום זרות, ירו' שבת הנ"ל אחת משום זרות.

---

[1]) בדפ"ר נשמט מן הפסולת עד הפסולת בבלי. כל הפי' הנ"ל הועתק מפי' ר"ח בשבת ע"ד. (בדי' ווילנא) בשנוי קצת. [2]) וכה"ג בילק' ש"ב רמז קס"ג ובילק' תהלי' תתפ"ז ובנד' לי' תבואה. [3]) גי' נכונה עד מאוד היא ובש"ס נדה שם ויומ' מ"ז. בלבלו הפסוקים ע"ש ועוד עיי' בילק' ש"ב רי קס"ג היטב ובד"ס ליומי צד ס"ג שהעיר על ע' ערס ועל ע' הנוכחי לא רמז, וכגי' רבינו אי' בכ"י נדה וא"כ היטב דרש הסר ומלא במלת ותאזרני ועיי' עוד ע' ערס ג'. [4]) עיי"ע בטן ג' ומ"ש וש"נ שינוי נוסחאות ובמקום לזירנא דאי' שם בגי' רבינו אולי יותר טוב לגרוס לזורנא והוא ניפל על ל"פ زورانيدن פי' געל וקץ auckeln. [5]) בע' מצר ג' גורס כמו כן ובנו"ג מעצרא וכ"ה בכ"י ש"ס ועוד עיי"ע מעצרתא.

* זָרַב (פי' בל"ע زرب ענין מלוי הכרים das Polstern, Ausfüttern) כלאים פ"ט מ"ז מנעל של ז ר ב כ"ה בפי' הר"ש והרא"ש ובאו"ז ובכ"י מי (עיין ד"ס במקומו) וכן מוכח מפי' ירו' כלאים ספ"ט דל"ב ע"ד אית אתרין דזרבין (עימיה) [וצ"ל עימרא] [1] מן גו. וגי' הערוך עיי"ע זרד.

* זָרַב (מפעל ערבי زرب פי' נזילה fliessen) באתפעל אזדרבויי עיי"ע בח"א, נ"א. והשם זְרִיבָה das Fluthen, Fliessen. בעת יזורבו (איוב ו', י"ז) דרש לדור המבול: עיקר זריבתם לחולטנית היתה ב"ר ס"פ כ"ה, ירו' סנהד' פ"י דכ"ט: ובקהל"ר רפ"ח פ' וראיתי — ובויק"ר ספ"ז הגי' לחלוטין.

זַרְבּוּב (מע' הקודם והוא ל"ע زرب = مزراب = مزراب פי' צנור מים Rinne ומזרקים יקראו כן שזורקין משקה שבתוכן מפיהן כמו ע"י צנור) בויק"ר פ' והוא ישקיט (פ"ה וכן במד"ר פ"י) השותים במזרקי יין (עמוס ו', ו') רבנן אמרי בכוסות שיש להן זרבוביות. — (א"ב פי' מרזב, והאותיות הפוכות, וכן לדעת רבים פי' הפסוק (איוב ו', י"ז) בעת יזרבו נצמתו: מים נגרים במרזב). *[אחי"ה וכן דעת הרד"ק בשרש זרב, ועיין ג"כ גירסת הראב"ד הובאה בע' זָבּוּרִית — וכנ"ה בהוראת צנור בפסיק' רבתי פל"ה בשעה שראה נ"נ את גבריאל נזדעזעו כל איבריו ואמר זהו מלאך שראיתי במלחמה של סנחרב שנדמה כזרבובית קטנה של אש ושרף את כל מחנהו, ובילקוט דניאל ג' רמז אלף ס"ב הגי' שנדמה כביבית קטנה ואות ז' נשמטה, או אולי הוא נקבה מן ביב פי' צנור עיי"ע ביב (ח"ב, ה') — ובעה"ק שנ"ב סיים פי' צויז קאנא ב"א וצ"ל גויז קאנא והוא Gusskanne —]

* זרבונית ט"ס עיי"ע ארזיבונית (ח"א, רע"ז).

* זָרַג (פי' زرق בל"ע שכב אפרקדן auf dem Rücken liegen) חולין ס"ב סע"ב א' רב פפא מרדו זגיד ואכיל שרי סגיד ואכיל אסיר וסימנך לא תשתחוה לאל אחר (שמות ל"ד, י"ד) כן גי' הספרים אבל בפי' רגמ"ה כ"י לחולי' (בקובץ כ"י אנגיילי' דף שמ"ז סע"ב) הגי' מרדו מ ז ר ג שרי סגיד ואכיל אסיר ונראה לקיים הגי' הזו כי מלה ערבי' הרשום' מורה ההיפך מהשתחויה שהיא כפיפת הגוף וקידה על אפים ארצה או כדעת רז"ל (ברכו' ל"ד:) פשוט ידים ורגלים כלומ' ארצה (עיי' רש"י שם) וענין זרג מורה שיטוח הגוף ופניו למעלה ומלש' לא תשתחוה מדייק רב פפא כי העוף מרדו בהיות כורע ומשתחוה בפניו ארצה אסור אבל בהיות שכב על גבו מותר לאכלו ואולי גי' הספרים זגיד . . וסגיד ג"כ נכונה כי בל"ע سجد מורה דבר והפכו: השתחויה ועמידה בקומה זקופה — אבל בפי' רגמ"ה אי' מ ר ד ו מ ז ר ג שרי שמו של עוף, וא"כ מזרג שם הוא ואולי הוא ל"פ زرج פי' Rebhuhn והוא עוף טהור.

☞ זַרְגּוּן (לדעת רבינו בע' שזף שריג גפן בליש' ישמעאל וכ"ה באמת בל"ע زرجون Weinrebe, Weinranke) כלאי' דירו' פ"ק (דכ"ז.) זרגון ולפת נאי נפק מנהון פטרוסלינון פי' בעל הערוך שריג גפן בע' שזף. *[אחי"ה מזה תדין כי גי' הר"ש (בכלאים פ"א מ"ד) בשם הירו' זגדין טעות היא וצ"ל זרגון וכנ"ה בירו' סוכ' רפ"ג דנ"ג ע"ג אין תימר זרגונה ענפיו (חופות) [צ"ל [2] חופין] את רובו ואינו עולה כמין קליעה וכו', ובגליון דש"ס בבלי סוכ' ל"ב: הובא לנכון הירו' חופין אבל שם בטעות זרגונם וצ"ל זרגונה — ודע כי בכ"י ה"ב יש לו בדבור המתחיל זרע ערך מיוחד בזה"ל: בראש כלאים בגמ' זרגון ולפת מה נפוק מנון אסתפניני ע"כ והוספת הכותב היא וכעין זה מצאתי בכ"י ה"ב בע' אסטפניני עיי"ע (ח"א קע"ג) ומ"ש] —

זֶרֶד (פי' ענף Zweig) ולפע"ד נגזר מל"ע جرد ענף עץ והפעל ג"כ בהפך הענין ק צ ץ הענפים עיי"ע זבל כמו בל"מ שֵׁרֵשׁ שפי' דבר והפכו והשם זֵירוּד das Abhauen der Zweige בפ' שני בשביעית (מ"ג) ר' יהושע אומ' כזירודה [3] וכפיסולה של חמישית כן [של] ששית ר' שמעון אומ' כל זמן שאני רשאי בעבודת האילן רשאי אני בפיסולו. פי' לפי שיש לאילן ענפין לחין יותר מדאי חותך מקצת ומניח מקצת וזהו זירוד [4]. ירוש' (שביעי' פ"ב דל"ג ע"ד) כזירודה [5]. כפיסולה של חמישית כן של ששית שהוא ע ר ב ש ב י ע י ת [6] ואפי' יותר מכן, ר' שמעון אומ' כל זמן שאני רשאי בעבודת האילן רשאי אני בפיסולו עד העצרת. וכפ' הבונה (שבת ק"ג. ירו'

1) וכה"ג בר"ש שם. 2) כמו מיד קודם לזה. 3) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' וב'. ובכ"י ה"ב כזורדה וצ"ל כזירודה, אבל בדפ"ר פיז' וויניצ' בט"ס כזירותה. 4) וכן פי' הר"ש בלי מקור. 5) כ"ה לנכון בכ"י, אבל בדפ"ר פיז' וויניצ' בט"ס כזירותה. 6) מפי' דרבינו הוא.

(שבת פ"ז י"ד.) המקרסם והמזרד. ובר"ג דמשקין (מ"ק ג'.) מנין שאין מקרסמין ואין מזרדין ואין מפסגין באילן וכו'. ובס"פ כל הצלמין (ע"ז מ"ט: כיצד מבטלה קירסמה וזירדה [1]). בפ' מפנין (שבת קכ"ו:) ובפ"ק דסוכה (י"ב.) חבילי קש וחבילי עצים וחבילי זרדין, בר"ג דפ' הוציאו לו (יומי מ"ז.) כל הנשים זרד זרדו וזרד אמי עלתה לגג. פי' "זרד הוא ענין השבטים כגון חבילי זרדין, כלומ' רבתי [2]) חבילת קמחית ועלתה לגג דת"ר בגמ' דפ' הכונה (שבת ק"ג. וכן בתוספ' פ"י.) התולש עשבים והמזרד זרדים אם לאכילה כגרוגרת ואם לבהמה כמלא פי גדי". *[אחי"ה הועתק מפי' ר"ח ביומ' (בש"ס ווילנא), וכגי' רבינו מוכח מכ"י מ' ב' וכ"י ל"ד רק שם אי' זריד זדדו וזריד אימא וכו' וגי' זריד תתכן יותר כפי באורי למטה וכפי גזרת המלה מל"ע הנ"ל ור' אליקים (הובא בד"ס יומ' צד ס"ג:) פי' זרד תרדין כלומ' תבשיל בשלו וכו', אבל הפי' הזה נתיישב בקצת דוחק רק כפי איכא דאמרי בערסן וכו', שאי' ביומ' שם עיי' פירש"י וע' הבא אח"ז אבל איננו מיושב לפי דעת ראשונה כל הנשים זרדו וזרד אימא עלה לגג (כ"ה בנוסחאותנו וצ"ל כל הנשי' זרד זרדו וכו') אולם גם את פי' רבינו "פי' זרד הוא ענין השבטים וכו', [3]) לכאורה אין הדעת סובלתו ונ"ל אחר עיון רב להטעים פירושו במה שמצאתי בפי"מ לרמב"ם בעוקצין פ"ג, ד' וז"ל ולולבי זרדים: הם לבות האילנות והם הקצוות הרכים היוצאין בקצות השבטים בעת שמלבלבין האילנות והרבה בני אדם כובשין אותן במים ומלח ואוכלין אותן חיים אמנם זה בלתי מפורסם אצל הכל ע"כ. ולדעתי היה מפורסם אצל ר"ח שאחריו נגרר הערוך ולכן פירושו עולה יפה כי זרד זרדו היינו מקצצות השבטים ואספו קצותיו הרכים לאכול אותם כן תעשינה כל הנשים אבל חבילת ואסיפת זרדין של קמחית היתה רבתי ועלתה על הגג כלומ' עלתה על כלנה כי היא הרבתה לאכול הקצוות הרכים (בעת עיבורה עם ר' ישמעאל). ועל זה הביא רבינו (היינו ר"ח) ראיה משבת ק"ג. המזרד זרדים אם לאכילה וכו', וא"ב הוכרר כי זרדים פעמים לאכילה עומדין. ודעת אי"ד מפורשת בע' ערס ג' בזה"ל פי' מפני שהיו בניה של קמחית בעלי כח שגדלם בערסן שמאמץ בה החולים וכ"ש הבריאים וי"א בשכבת זרע וכו', ע"ש והוא דעת השלישית ביומ' שם וגם בזה העתיק הערוך רק פי' ר"ח כשאוכיח שם. — ודע כי בפירש"י מבואר כל הענין בע"א ע"ש ועפ"י דבריו נלפע"ד לפרש הסוגיא קצת באופן אחר והוא כי זרד וערסן הם מערך הבא אח"ז והוראת שניהם מין אורז ודוחן כי זרדה הוא בל"פ زرده אורז מבושל במי דבש וזעפרן ומלת ערסן הוא כמו ארזן בל"פ ارزن מין דוחן עיי"ע בח"א רע"ח וא"כ שיעור המאמר ר' ישמעאל התפאר על אמו כי כל הנשים זרד זרדו כלומ' שאר נשים היו מכינין מין תבשיל אורז הנ"ל להברות אותן והעוברים אבל אותו של אמי גבר על כולן. איכא דאמרי בערסן פי' (כמו ברש"י) האי זרד בערסן קאמר כלומ' מין תבשיל דוחן קאמר ואיכא דאמרי בשכבת זרע כלומ' האי זרד לאו אאכילה קאי כי אם לענין תשמיש נאמר ובאמת זרד בל"פ زرد פירושו אבר המוליד וגם כונת הש"ס לדמות זרד לזרז (אבל עיי' תוספו' ישנים) ופירושו כמו בן מלובן ומזורז עיי' היטב ערך בר בטני, ובע' ערס ג' פי' רבינו יפה (כפי' ר"ח) ומעתה נבין סמיכות הדרושים מהפסוקים ותאזרני ותזרני וכו' זיריתני וזירזתני כלומ' שע"י שנזרה הזרע נהיה בן מזורז ודו"ק ותשכח. — ולפע"ד ר' ישמעאל בן קמחית אחד הוא עם ר' ישמעאל בן זירוד (ע"ז ל'.) ואולי מה שדרשו ביומ' על ר' ישמעאל בן קמחית כל הנשים זרד זרדו וזרד אמי וכו', על שם הפרטי בן זירוד דרשו כן, או בהיפך י"ל כי שם העצמי בן קמחית ועיי' ירו' יומ' פ"א ה"א וירו' הוריות פ"ג ה"ג, ותוספ' יומ' פ"ג ובפסיקת' דר"כ צד קע"ד. ועפ"י הדרוש ביומ' נקרא ר' ישמעאל: בן זירוד ובכ"י ש"ס וביוחסין בן זירוז והוא ג"כ נכון עפ"י מה שכתבתי, ודע עוד כי בסנהד' י"ד. נזכר ר' שמעון בן זירוד ובכ"י ש"ס (בד"ס למקומו) בן זירוז וכן הובא גי' ר' שמעון בן זירוד בבה"ג ובתוס' רי"ד לע"ז ל'. (וביוחסין השלם צד קנ"ו אי' בן ירוד ובכ"י ש"ס לע"ז בן זכור ושניהם ט"ס) ובאמת בשני מקומו' דירו' ותוספ' יומ' ופסיקת' הנ"ל ג"כ הגי' ר' שמעון בן קמחית וזה ראיה ג"כ לשווי השמות כמו שאמרתי] —

זְרִיד [4]) (לפע"ד מל"פ زرده, אורז Reis עיי"ע הקודם) בפ' כיצד מברכין בגמ' חוץ מן

---

[1]) בנו"ג במשנ' דע"ז שם כיצד מבטל קירסם וזירד וכ"ה בירו' ובפי' ר"ח כ"י לע"ז ושם ושם כגי' רבינו מבטלה.
[2]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע רבת ובפי' ר"ח בט"ס דבתי והוגה בטעות זרדי. [3]) כה"ג לנכון בכ"י ה"ב, ובדפ"ע אי' ענין עשבין! ובפי' ר"ח: הן עשבים וצ"ל כגי' כ"י הנ"ל השבטים. [4]) מע' טסן טרגים וערס ג' מוכח שצ"ל זרד אבל בע' חלק ב' ג"כ זריד, וכ"ח בכ"י מ' וברש"י ליומ' מ"ז. ובב"נ צד כ"ג. ע"ש כי האריך.

היין[1] (ברכוי ל"ז.) חילקא טרגים סולת[2] זריד (א"ב בנוסחאות דידן זריז כתוב) וערסן ומפרש בגמרא (ברכות שם)[3] חילקא חיטי דמתברי באסיתא ב' ב' (טרגים) [וצריך להיות טרגום][4] ג' ג', זריד ד' ד', ערסן ה' ה' ועבדינהו בקדירה מברך עלייהו בורא מיני מזונות אבל היכא דשליק ליה חיטי בעינייהו דלא תברינהו כלל בורא פרי האדמה מ"ט בעינייהו קיימי כדמעיקרא. ובס"ג דפ' מי שהפך (מ"ק י"ג:) מפרש חילקא א' לב', טרגים א' לג', טיסני א' לד'. *[אחי"ה בנו"ג חילקא חדא לתרתי טרגים חדא לתלת טיסני חדא לארבעה וכ"ה בכ"י ש"ס, ובע' חלק ב' וע' (טרגים) [טרגום] אתה הראית לדעת כי מלות זרות הנה] —

זַרַד (לדעת רבינו מנעלים גדולים ולפע"ד עיקר הגי' זרב עיי"ע) בסוף כלאים (פ"ט מ"ז) ומנעל של זרד. פי' מנעלים של עור שמגיעין עד הירך. — (א"ב פי' זרד כמו צרדא אשר פירושו בגד עב של קנבוס עיי"ע צרדא). *[אחי"ה אבל בע' צרדא אשר שם פי' ר"ב ככה עפ"י פירש"י העיר בעל מו"ע בעצמו כי גי' רבינו צדרא ושם אוכיח כי הדין עם רבינו וא"כ פי' ר"ב נשאר מעל כי כשל עוזר ונפל עזור והאמת כי עיקר הגי' בבית וכ"ה באו"ז הלכו' יו"ט סי' שמ"א והביא שם גי' רבינו ופירושו עם גי' הספרים זרב ובפי' הר"ש ע"ש. ובע' זרב תמצא הבאור. ולפי גי' זרד (וב"ה בנוסח' בכלאי' בדפוסים) אולי י"ל כי מה שפי' רבינו פי' מנעלים שמגיעין עד הירך כונתו על לשון ערבי زردان פי' מקום הערוה נגד הירך] —

☞ זריד (?) מסכת בכורות פ' מומין אלו (דף מ"ד.) תנא הזריד והלופין והתמיר זויר דמזור עיניה בעל הערוך גרים (ויזור) [צ"ל זיוור] בע' לפן. *[אחי"ה בנו"ג הזריר והלופין והתמיר וברש"י הזריין והלופיין והתומיין, וגי' הערוך היותר נכונה עיי"ע זיוור, לפן, תמן] —

זַרְדָּא כל"ע زرد שריון (Panzer) בפ' במה אשה ולא בשריון (שבת ס"ב.) גמר': שריון זרדא פי' שריון העשויין מן טבעות קטנות קורין בלשון ישמעאל זרד. *[אחי"ה וכ"ה באו"ז הלכות שבת סימן פ"ד סעיף קטון י"ג בשם רבינו ושם הגירסא. שריון כבדפוס אמש' וכלשון מקרא אבל בשאר דפוסי ערוך כאן ובערך קלף א' פעם אחת שריין וצ"ל שִׁרְיָן וכן הוא פעם אחת במלכים א' כ"ב, ל"ד. וכן הוא בכתב יד ו"ו א', ובכתב יד ה"ב יש כאן עוד הוספה: והיינו דכתיב ושריון קשקשים הוא לבוש ע"כ ונ"ל שהכותב העתיק כן מפירוש המשניות לרמב"ם] —

זַרְדְּתָא (Sperberbaum, Brustbeerenbaum) בפ' ערבי פסחי' בגמ' ולא יפחתו (פסחי' קי"א:) דבי זרדתא שידי[5] האי זרדתא דסמיכה למתא לא פחתא משיתין שידי. ובר"ג דפ' האשה שנפלו לה (כתובו' ע"ט.) אבא זרדתא ופירא דכוורי[6]. פי' ייזבא. — (א"ב רש"י פי' יער של אילנות עוזרדין). *[אחי"ה לפע"ד הוא לאי"ט zizziba פי' ברוסטבעערבוים בלא"ש ופירותיו דומין לפירות עוזרדין וא"כ זרדתא כמו אוזרד = עוזרד וכן פירש"י בכ"מ ע"י עוזרדין ובקידושי' ע"ג: ד"ה זרדתא דסמיכא למתא לועז שלרי"ר וצ"ל שרביר והוא שורב"א שבו לועז רבינו מלת עזרד עיי"ע וע' אוזרד (ח"א נ"ד) והוא sorbia שפערבער-בוים ובע' עזרד הביא בתמורתו ל"ע גוברי והוא ברוסטבעערבוים כמו שהוכחתי בע' אוזרד ובאמת פירות של אילן זה אדומין ודומין לפירות עוזרדין לכן השווה אותם יחד, אבל לפע"ד נראה שמלת זרדתא הוא ל"פ زرند אילן שאינו עושה פרי הוא ששמו כך לכן הוא לפי ההגדה מקום מושב השדים וכן דמו בנפשם הפרסיים שהשדים מצאו קנם באילני סרק, ובשט"מ לכתובו' ע"ט הובא בשם ר"ח פי' זרדתא: ערבי נחל. — כ"מ ק"ט רע"א קדחו ביה זרדתא הובא בע' קדח ה' בנוסח שאי' בחולי' ק"י סע"א קדחו ביה חילפי.

[1] כ"ה בדפ"ר ובכ"י. [2] בכ"י מ' סלת וכ"ה בע' ערס ג' וכ"ה בנוסחאותינו בברכו', וגי' סילתא בב"נ שם ט"ס הוא וצ"ל סולתא ובן אי' בירו' נדרי' פ"ו דל"ט ע"ג סולת ואורז זריד וערסן. [3] לפי גיי ב"י ש"ס וכן מוכח מפי' ר"ש ורא"ש למכשירין פ"ו מ"ב וכ"ה ברש"י ביומי מ"ז. ששם נסמן מסכת ברכו' והגרי"ב מגיה מ"ק י"ג: ובחנם הגיה כן כי במ"ק לי' בלשון זה והוברח לתקון זה בראותו כי רש"י בברכו' רמז על מ"ק (עיי הפשב"ע ע' זריד וע' ערס ג') והאמת כי בעת שהיה מפרש את מסבת ברכו' לא מצא רש"י גי' זו בברכו' ואולי בהגיעו לפירוש למסכת יומי ראה רש"י הערוך ע' זריד ופי' על פי עדותו כי כ"ה בברכו' וב"ה בכ"י ב"נ. [4] וב"ה בדפ"ר בע' חלק ב' ובע' טסן. [5] בכ"י שרי ובדפ"ע חוץ מדפ' אמש' בט"ס שירי. [6] כ"ה לנכון בדפי אמ' וכ"ה בכ"י ו"ו א' וב' וה"ב ושם הסרי' מלת פירא ועיי"ע אבא (ח"א, ג') וע' פרא ב' ובדפ"ר ופיז' אי' פירא זירתא וכ"ה בטעות זירותא בכ"י מ' לפסחי' וט"ס הוא במו זודתא בכ"י פי (ד"ס פסחי' צד ק"ע:) ובדפ' וויניצי' בערך הנוכחי ג"כ בטעות פירא זרדתא.

וחילפא בל"ע וסורי (עיי"ע חלף) הוא מין ערבה ומזה ראיה לפי' ר"ח הנ"ל] —

זרז (מל"ם זֵרֵז ענין חליצה וחגירה וגם שקידה rüsten, anspornen, sich befleissen והתואר (שהוא בינוני פעול) זָרִיז וכן בל"ע حريز, gerüstet, geschickt, tüchtig) בפ' אלו הן הלוקין בגמ' והמכה בידו אחת (מכות כ"ג.) [1] ובריש וישלחו [2] (ספרי פי' א') אין מזרזין אלא לִמְזוֹרָזִין [3]. ובפ"ק בקידוש' בגמ' וללמדו תורה (כ"ט:) אם היה בנו זריז וממולא בתלמוד [4]. למהר לשלחם (שמות י"ב, ל"ג) תרג' למזרזא. *[אחי"ה והרבה בתרגומי' להעתקת אזר (תהלי' י"ח, ל"ג. מ'; ל', י"ב; ס"ה, ז') חלץ (במדי' ל"א, ה'; ישעי' ט"ו, ד') וחמשים (שמות י"ג, י"ח; מ"א, ל"ד; יהושע א', י"ד; שופטי' ז', י"א) ומהר (תר"י ב' לבראשי' כ"ד, כ'; לבמדי' י"ד, מ"ד; לאיוב ל"א, ה') ובאתפעל: אִזְדָּרֵז עיי' תר"י א' לבראשי' מ"ג, ל'; לבמדב' י"ד, מ"ד; ואונקל' שם ל"ב, י"ז ועוד זולתם. וכן בדרז"ל פסחי' פ"ט. כדי לזרזן במצות. יבמו' ק"ב: אימא זרוזי הוא ובשהש"ר פי' דומה דודי בט"ס זרורזי גרמיך וצ"ל זרוזי. סנהד' ע' רע"ב בן מזורז ומלובן וכן בילמדנו עיי"ע בר בטני. ובינוני פעול במקום התואר זָרִיז פסחי' נ': (תוספת' יבמו' פ"ד) יש זריז ונשכר יש זריז ונפסד וכו'. ע"ש. והקבוץ שם ד'. זריזין מקדימין למצות. שבת כ'. כהנים זריזין הן. ולנקבה פסחי' פ"ט. בנות זריזות. והשם המופשט זֵירוּז, זְרִיזוּת ספרי ר"פ נשא ובמד"ר פ"ז אין הצווי בכל מקום אלא זירוז (עיי' רש"י ויק' ו', ב'). במד"ר ספי"ד לשון חיבה ולשון זירוז. וכן בשמ"ר ספ"ב. נדרי' פ"ג מ"א נדרי זֵירוזין — סוט' י"ב: ותלך העלמה בזריזות (ודרש העלמה מן עלם ענין חזוק ותוקף) וכן בשמ"ר פ"א למה קראה הכתוב עלמה שהלכה בזריזות. ובויק"ר ספי"א דרש עלמות (תהלי' מ"ח, ט"ו) בעלמות בזריזות. ירו' שבת פ"א ד"ג רע"ג וירו' שקלי' ספ"ג וריש שהש"ר זריזות מביא לידי נקיות עיי"ע זהר ג'. ע"ז כ': בע' הנ"ל. חגיג' ט"ז. זריזותיה דאברהם — ודע כי בכ"י גרס בערך הנוכחי בכ"מ זרד וכן בכ"י ל"ד בע' הבא אח"ז ובאמת בל"ע حرز עצם הוראת המלה ענין זרז הוא. וממנו ערך הבא אח"ז] —

זָרָז (מע' הקודם לזה) Gurt, Binde) בהכדור פכ"ג בכלים (מ"ב) אלו טמאין משום מרכב הזרז [5] האשקלוני. פי' "דבר שבו חובשין החמור דכתיב (בראשי' כ"ב, ג') ויחבוש את חמורו ומתרגמינן וזריז ית חמריה" [6] ובלע"ז ס י נ ג ל " א [7] (והיא ארוכה של עץ) [8] ואינה מצויה אלא באשקלון. בר"ג דפ' עושין פסין לביראות (עירובי' י"ח:) והעלה זרזי תאנים על בשרו. בר"ג דשבת (ח':) אמר רב יהודה האי זירזא דקני רמא וזקפא אפי' כל היום כולו פטור. ובר"ג דפ' מצות חליצה (יבמו' ק"א:) אמר רב כהנא הוה קאימנא קמיה דרב יהודה וא"ל סק תיב [9] לזירזא דקני למלויי לפרסומי מילתא פי' משוי של קנים (או) חבילה של קנים. *[אחי"ה תיבת או יש למחוק וכן לי' בכ"י ה"ב דענין אחד הוא וכן פי' רש"י בשני המקומות חבילה של קנים. כגי' רבינו ביבמו' אי' גם בב"ח ובנו"ג רב שמואל בר יהודה הוה קאי קמיה דרב יהודה וכו'] —

☞ זָרִיז סלת זריז וערסן בעל הערוך גרס זריד. *[אחי"ה והדין עם רבינו עיי"ע זריד] —

1 זַרְזִר (בל"ע زرزر בל"ם זרזירא בל"ר sturnus Staar) בס"ג דפ' החובל בחברו (ב"ק צ"ב: וכ"ה בחולי' ס"ה. ילק' תולדו' רמז קי"ז, ילק' שופטי' רמז ס"ז, וילקוט תהלי' רמז תשצ"ד ועיין ב"ר ר"פ ס"ה) לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו, ובדפ"ע אי' באחת ידו. [2]) כן מכנה רבינו את הספרי עיי"ע ספר ב'. [3]) כ"ה בספרי, ובמכו' אי' אלא למזרז וצ"ל למזורָז וכ"ה בדפוסים הישנים עד דפי' אמשי' ובילק' תצא ס' רמז תתקל"ז אי' כגי' רבינו למזורזין וכ"ה במד"ר פ"ז. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה בדפ"ר ודפ' אמי' אבל בדפי' ויניצי' ממולח וכ"ה בנוסחי' אבל נ"ב ס"א ממולא ושם הגי' אם בנו [וברש"י אם ה י ה בנו] זריז וממולח (וממולא) ותלמודו מתקיים בידו. [5]) בנו"ג הזריז וכ"ה בסד"ט לרה"ג ומר"ש שם נראה כי כן הגי' גם בערוך. [6]) ע"כ הועתק מפי' סדט"ה לרה"ג צד י"ז. [7]) בלאי"ט cingolo ובל"ר cingulum וברי"ש הובא הלע"ז ציצגל"א וצ"ל צינגל"א והוא צינגולו שהביא רבינו בע' זן א' וגי' סינגלא אי' לנכון בכ"י ל"ד, ובכ"י ו"ו חסר הנו"ן ואי' סיגלא, ובכ"י ו"ו ב' ובדפ"ע בט"ס סיל"א ובכ"י ה"ב שילא — ובסד"ט לרה"ג הביא בסיום: בטיי"ת סנר והוא ל"ע زنّار מין חגורה. [8]) לפע"ד יש למחוק כי מפי' גליון איזה כותב בא לפנים להורות מה הוא סיל"א שנגרר אחר לעז הנכתב בטעות שהוא לאי"ט ורומי sella עיי"ע אסלא ועל זה הוסיף אחד והיא ארוכה של עץ ובר"ש לכלי' שם לי'. [9]) בנו"ג תא.

מינו. ובפ' אלו טרפות בגמ' סימני העוף (חולי' ס"ב.) עורב זה עורב . . . למינו (ויק' י"א, ט"ו) להביא את הזרזירין [1]. — (א"ב מין עורב קטן ובנו"ג עורב העמקי). *[אחי"ה נעלם מר"ב שרבינו גרס כרי"ף, ובע' עמק ב' הביא גי' שלנו — ורש"י לועז אישטורני"ל בל"צ etourneau ובל' פראבינצא = estornel עיי' רד"ק שרש זרזיר — וכנ"ה ב"ר רפס"ה בימי ר' חייא רבה עלה זרזיר אחד לא"י וכו' ושם פע"ה הקבוץ אין שני זַרְזִירים ישינים על דף אחד. כוזרי ב', כ"ד צפצף הזרזיר ועוד עיי' עקדה לר"י ערמא ש' סע"ב] —

☞ 2 זַרְזִיר (פי' חגור במתניו Lendengegür-teter מל"מ והרבה פירושי' בזו המלה עיי' תיזוירום לגיזיניאוס) תענית [ר"ה] ירו' פ"ק (דנ"ז סע"א) בנוהג שבעולם זה מבקש לנצח זרזירו וזה מבקש לנצח זרזירו פי' המפרש המתאבק עמו. *[אחי"ה והובא בילק' משלי ס' רמז תתקס"ג לנכון בשם ירו' ר"ה ור"ב הלך בעקבות בוקסט' עיי' הערת רמ"ל, ותמהני על בעל כ"כ כי גם הוא ציין ירו' תענית. והקבוץ והוראת איכ"ר פ' זכור בנוהג שבעולם אדם מגדל שני זַרְזִירִין בתוך ביתו וכו'. וענין מתאבק הוא רק כפי הענין ולא לפי גזרת המלה העברית] —

זָרַח (מל"מ וענינו עליית והארת אור שמש leuchten והושאל לבישול תאנים ע"י קרני האור) בפ"ד בשביעית (מ"ז) הפגים משהזריחו אוכל בהן פתו. פי' הן התאנים שהתחילו לבשל מלשון (בראשי' ל"ב, ל"ב) ויזרח לו השמש. [בפ' גיד הנשה בגמ' ונוהג בבהמה] [2] (חולי' צ"א רע"ב ועיי' ירו' סוף פ"ח דסנהד' דכ"ו ע"ג) וכי השמש לו לבדו זורחת והלא לכל העולם כולו זרחה וכו'. ובפ' אלו הן הגולין בגמ' להיכן גולין (מכות י'.) מאי דכתיב (דברי' ד' מ"א) אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזרחה שמש א"ל הקב"ה למשה הזרח השמש לרוצחנין, פי' עשה להם תקנה שיחיו וינצלו מיד גואל הדם. א"ד הזרחת השמש לרוצחנין פי' הִתְקַנת להם שיחיו ויוצלו מיד גואל הדם. *[אחי"ה בנו"ג רוצחים. וכנ"ה ההפעיל בב"ר ספכ"ב הזריח לו גלגל חמה ושם הזריח לו את הצרעת (והוא כמו פרוח תפרח הצרעת, ויק' י"ג, י"ב וכל"מ (בדה"י ב' כ"ו, י"ט) והצרעת זרחה במצחו). ויק"ר ר"פ כ"ח הקב"ה מזריח להם השמש, שהש"ר פ' מה יפו: מזריח חמה, ובב"ר פס"א דורש מזרח (בראש' כ"ה, ו') כל מה שאתם יכולים להזריח תזריחו וכו'. — והשם ירו' עירובי' פ"ה דכ"ב ע"ג, ירו' סנהד' ספ"ח דכ"ו ע"ג זריחת החמה, ב"ר פס"ח כשם שזכיתני לראות חמה בזריחתה כך תזכני לראותה בשקיעתה] —

* זרכאיי (שם מקום) ירו' שביעי' פ"ו דל"ו ע"ג מלח דזרכאיי ונראה שמשובש הוא כי בתוספת' שביעי' פ"ד אי' מלי חזרואי (לפי גי' כ"י אירפורט) ובדפ' ומלח דזרואי ובילק' עקב רמז תתע"ד מיליה וירואי.

* זרנא עיי"ע זר ג'.

זַרְנִיךְ (פי' בל"פ زرنيخ וכ"ה בל"ע ועוד زرنيق ובל"ס זרניכא Arsenik) בס"ג דפ' כסוי הדם (חולין פ"ח סע"ב) וי"א אף הזרניך. פי' בלע"ז אוריפימינטו ובל' ישמעאל זרניך. — (א"ב כן שמו בל' ישמעאל והוא מין אשר בו צובעי' והוא סם המות). *[אחי"ה הסיום בלשון ישמעאל זרניך אי' לנכון בכ"י ב"ר ואולי הוספה מאוחרת היא כי לי' בדפ"ר ובכ"י ו"ו וגם לא היה לפני בעל מו"ע [3], והלעז אורזפימינטו וצ"ל אוריפימינטו אי' לנכון בכ"י ו"ו וכן בעה"ק שנ"ב לנכון אורפימנט, ובכ"י ובדפ"ע נשתבש קצת והוא בלאי"ט orpimento וכן לועז רש"י במגילי' י"ח סע"ב ד"ה סמא וז"ל: זרניך בלשון קודש אורפומניטו בלעז וכונתו כי מה שקורין זרניך הוא סמא בלה"ק (כלומ' בלשון המשנה ועיי' מ"ש במבוא צד ט') ובלע"ז orpimento והוא לאי"ט ובחולין לועז אורפימנט בל"צ orpiment ונתקצר מל"ר auripigmentum עיי' דיאוסקורידים ס"ה פ' קכ"א ופליניאוס ל"ג, כ"ב. — וענין גיר וזרניך עיי"ע גר י"ב ומ"ש בח"ב, שמ"ו] —

זַרְנָק (בל"ע וסו' زرنوق נהר קטן ובהשאילה נקרא כן נאד למלאות בו מים מהנהר או מהבור Schlauch zum Wasserschöpfen) בר"ג דפ' המקבל שדה (ב"מ ק"ג:) מרא וזבילא דוולא [4] וזרנוקא דבעל הבית. ובס"ג דפ' חזקת הבתים (ב"ב נ"ח.) א"ל זרנוקא אמר לנו. ובפ' גט פשוט בגמ' כתוב בו מלמעלה מנה (שם קס"ז.) ואמרי לה קם אזרנוקא וכתב. פי' חמת עשויה מעור למלאות בו מים מן הבור. כאובות חדשים (איוב

---

1) בנו"ג הזרזיר. 2) כמו שאי' בע' דיוקן. 3) והמלה הזו הובאי עוד בע' הפר ב' ע"ש. 4) כ"ה בדפו"ר וכ"ה בע' זבל, ובשדפ"ע דולא.

ל"ב, י"ט) תרג' היך לגינין, לקינין, זרנוקין [1]). כי הייתי כנאד בקיטור (תהלי' קי"ט, פ"ג) תרג' הויתי היך זרניקא דתלי בקוטרא. *[אחי"ה בכ"י רגמ"ה לב"ב קס"ז מפרש זרנוקא שקורין ציקוניא שדולין בבור וכן פי' הרשב"ם רק שם הלעז סגויזצ"א וכנראה הוא ל"צ Schlauch, chausse — [Seihsack

זֶרַע (Samen) דבר שזרעו כלה (נדרי' נ"ח:) כבר פירשנו בע' דבר. *[אחי"ה והקבוץ שבת צ"ה רע"ב וירו' שביעי' פ"ב דל"ד רע"א זְרָעִים ובהשאילה סדר זרעים עיי' שבת ל"א. אסת"ר פ' בימים במד"ר פי"ג עיין ערך עת. וכן נקראה זֶרַע כמו בל"ע زرع תולדה ועוד משפחה ול"מ הוא (מ"ב י"א, א'; דניאל ט', א'). זרע אחר (בראשי' ד', כ"ה) נדרש בב"ר פכ"ג נסתכלה אותו זרע שהוא בא ממקום אחר ואי זה זה מלך המשיח ועיי' ב"ר פנ"א ורות ר' פ' ותאמרנה — ושם פ' ויאמר בועז לית אנא מערבב זרעייתי פי' משפחתי, תולדותי; ירו' כתובו' פי"ב דל"ה ע"ב זרעייתא לא פסקא לעולם. קהל"ר פ' טובים השנים: והא זרעית זרעיתא פלונית חמטת ופסקת. והקבוץ קידוש' ע': תרתי זַרְעֲיָתָא איכא בנהרדעא. סנהד' ל"ז (פ"ד מ"ה) דמו ודם זַרְעִיּוֹתָיו תלויין בו כ"ה במשנ' דירו' ובמשניות ובע"י הראשון ובכ"י ש"ס (ד"ס סנהד' צד נ':), וכ"ה בב"ר פכ"ב, אבדר"ן פל"א, ילק' בראש' רמז ל"ח. והפעל הרבה פעמי' בכלאים ע"ש. ירו' כלאי' פ"א דכ"ז, הולך וזורע במקום אחר ירו' סוט' פ"א די"ז: כשם שכרמיהן זרועין כלאים כך בנותיהן זרועות כלאים. ר"ה ט"ז. ליזרע חורפא, ירו' פיאה פ"ז ד"ך. הוה זרע חקלא לפת. הפעיל ברכו' ס'. איש מזריע תחלה יולדת נקבה אשה מזרעת תחלה יולדת זכר. ירו' כלאי' פ"א דכ"ז סע"א ואינון שייפין דין עם דין ומזרעין. נפעל ב"ר ס"פ פ"ג בשבילי נזרעה השדה. אתפעל ב"ב פ"ג: מיזְדַּרַע, ירושלמי פיאה פרק ז' דף כ'. בפוקי ריש שתא אִזְדַּרְעוֹן] —

* זֵרְעֹנִים (מל"מ דניאל א', ט"ז כמו זֵרֹעִים (שם א', י"ב) בל"ס זַרְעוֹנָא (Pflanzen כלאים פ"ב מ"ב זרעוני גינה. שם פ"ג מ"ב ג' זרעונין, שבת פ"ד: ה' זרעונין, תוספת' מעשרות ספ"ג זרעוני שדה.

זְרוֹעַ (מל"מ וכן בל"ע ذراع Arm, bei Thieren Bug) בס"ג דפ' הזרוע והלחיים (חולי' קל"ד:) [הזרוע כנגד היד] [2]). בתוספת דשבת בפ' הגוזז (פ"ט) מניין לזרוע שהוא יד שנאמ' (שופטי' ט"ו י"ד) ותהיינה העבותים אשר על זרעותיו, וכתיב (שם) [וימסו] אסוריו מעל ידיו. ובילמדנו ריש פנחס (בתנחו' לי') אתה למדת סניגורא על בני בלשונך טול את הלחי אתה כיוונת לנקיבת האשה והאיש טול את הקיבה, אתה יגעת בזרועך טול את הזרוע, אתה היית מטיל שלום בין אדם לחבירו אתה הוי מברך את בני בשלום שנא' (במדבי ו', כ"ו) ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום. אמר ר"ל הוא פנחס הוא אליהו א"ל הקב"ה אתה נתת שלום ביני ובין בני ישראל בעוה"ז אף לעתיד לבוא אתה הוא שעתיד ליתן שלום ביני ובין בני ישראל שנאמ' (מלאכי ג', כ"ג) הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא וגו' (הובא בילק' ריש פינחס בשם מדרש, ועיי' רש"י לב"מ קי"ד: ד"ה לאו כהן מר). בר"ג דפרק אין דורשין בעריות (חגיג' י"ב:) [3]) וסערה תלויה בזרועו. פי' הכל תלויה בגבורתו של הקב"ה והגבורה היא זרועו כדכתי' (תהלי' פ"ט, י"ד) לך זרוע עם גבורה. *[אחי"ה ולכן נקרא ברוך הוא גבורה שהוא בעל הכח עיי"ע גבורה. — ועוד עיי"ע בעל זרועות. — ברכו' י"ז: נזונין בזרוע. שבת נ"ו. נטלו בזרוע, ויק"ר פ"ב בא על חבירו בזרוע, ירו' תעני' פ"ד דס"ט. זרוען של ישראל, ובהשאילה סוט' מ"ט: בטלו זרועי תורה] —

זֶרֶף (= זַרְפָּא פי' בל"ס מכה ופצוע וחריץ Schlag, Wunde, Ritz) בס"ג דפ' במה אשה (שבת ס"ז.) ובמסמר הצלוב דעבדי ליה [4]) לזורפא. פי' צער שבא מחמת דם ואותו מקום שאוחז בו נעשה תפוח ודומה כדמות הדרוקין ולא כג' הדרוקנין (שבת ל"ג.) שג' הדרוקנין [5]) ישנן בכל גופו וזה אינו אלא במקום שאוחז בלבד ואותן ג' עושין להן דברים חמין לרפאותו. ירושי' (שבת פ"ו ד"ח ע"ג) ובמסמר הצלוב טב לעבביתא [6]). בב"ר (פל"ד) קור וחום חמה ועבעבית. יש מפרשים זרפא יבלת ובלעז בירוק"א.

---

[1]) כ"ה בכ"י תרג' ומלות לגינין לקינין נוסחאות אחרות הנה למלת זרנוקין ובדפוסי' רק לגינין. [2]) עיי"ע המר ב'. [3]) והחי' לעווי' ע' זרוע כתב כי לי' בגמ' חגיג' ולא בכ"י ש"ס וציין דף י"א. ושם באמת לי' אבל אי' בדף י"ב: וכן אי' בכ"י ש"ס. [4]) וכ"ה בכ"י ש"ס ובנו"ג דעבדי לזירפא. [5]) כ"ה בשלשה פעמים גי' כ"י ה"ב והוא הנכון עיי"ע הדרוקן ובדפ"ע הוי"ו אחר הקוף. [6]) בדפ"ר, אבל בשדפ"ע בט"ס עבביתא.

*[אחי"ה כונת רבינו במ"ש ודומה כדמות הדרוקין שבע' הדרוקן פי' כי יש מין אחד הדרוקן (כלומ' של רעב) שהוא תפוח פי' ניפוח הגוף ואמר כי זרפא ג"כ תפוח (וכן פירש"י: נפח מכה) אבל לא של כל הגוף כי אם של מקום אחד בגוף שאוחז בו צער שבא מחמת דם ובענין הגזרה אולי כיון להוראת זרף ג' שפי' נזרפיה יתפשנו כלומ' יאחזהו, אבל לפע"ד יתר שאת לפי' יש מפרשים שהובא בערך הנוכחי ואין אצלי ספק כי זה הפי' שייך לר"ח כי כן מצאתי באו"ז הלכ' שבת סי' פ"ה ס"ק כ"ד: לזירפא בפר"ח זירפא ענביתא ע"כ [1]). ופי' ענביתא מלה ערבית היא عنبة פי' אבעבועה Blase ולפע"ד כצ"ל גם בירו' שבת שם: טב לענביתא (ובדפוסים נשתבש לעכביתא) ורבינו חושב שהוא כמו עבעביתא של ב"ר פל"ד אשר לפי נוסח הילק' וירא רמז צ"ד עכעבית וצ"ל עבעבית (עיי"ע אבבית ה"א, ד') ועל כן השוה שניהם יחד, אבל לפע"ד במקום עבביתא של דפ"ר צ"ל: ענביתא, או י"ל שהוא אבעביתא כלומ' אבעבועה שהוא מורסא נפוחה בעור וכן בל"ס זרפא מל"ע زرف unverharschte Wunde פי' פצע ומכה צרבת שלא העלתה עוד ארוכה והוא יבלת שהזכיר רבינו ולועזו ע"י לאי"ט בירוק"א = Warze, verruca ובכ"י פאריז יש עוד הגהה מהכם אלטרה וז"ל: פי' רב האי ז"ל אלוגע אדא אשחד יקאל לה זרף ע"כ ולדעתי הוא לש"ע الوجع از اصحات يقال له זרף פי' כאב של חבורה שהעלה ארוכה וקורין לו זרף]—

זַרַף (לפי' ראשון הכביד הוא מל"ע زرف הוסיף והרבה vermehren, vergrössern ולפ"א כמו שרף = בל"ע ضرب brennen, entzünden אבל לפ"ע הוא מענין ע' הקודם ומל"ס פי' עושה חריץ וחבורה (Wunde, Einschnitt machen בפ' ר"א אומר בגמ' אין עושין לה חלוק (שבת קל"ד.) ליקרעיה בשערתא . . אבל בפרזלא [2]) לא משום דזריף. ובס"ג דפ' בהמה המקשה (חולין ע"ז.) ומסרטו בעצם ומעלה ארוכה ורוקא עצם אבל פרזלא זריף [3]) ובפ' הערל בגמ' איזהו פצוע דכא מייתינן שערתא ומסרטינן ליה דוקא שערתא אבל פרזלא מיזרף זריף. ובפ' אין מעמידין בגמ' מתרפאין (ע"ז כ"ח:) אבל ביד לא מ"ט דיד מיזרף זריף פי' מכביד החולי. פ"א "נגיעת היד קשה והיא שורפת".

*[אחי"ה פ"א הועתק מפי' ר"ח כ"י לע"ז (בקובץ כ"י אנג', דף י"ז:) ואשר נ"ל אמרתי בתחלת הערך וראיה לדברי מפירש"י לחולי' ד"ה מזריף זריף: עושה חריצים בבשר, וביבמו' פי' עושה חבורה. ושני פירושים אלו עולים יפה עם גזרת המלה הנ"ל. וא"כ מעצם הוראת מלה של ערך הקודם הוא אף אם נרצה לפרש כפי' ל"א ברש"י יבמו' שם: מעלה נפח וכן בשבת שם: מנפחו והלך בזה לשיטתו עיי"ע הקודם לזה. ורגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליק' דף של"ו.) פי' מזרף זריף: מנקבו וזה ג"כ כפי' הנ"ל כמו עושה חריץ וחבורה] —

זְרַף (= גְּרַב = מל"פ كرفتن ובל' צינד garew (ergreifen, בפ"ק דע"ז בגמ' אין בונין (ע"ז י"ח רע"ב) הקקוה לדמותיה דר"מ בפיתחא דרומי אמרי כל דחזי ליה נזרפיה. פי' יתפשנו [4]) ס"א נטרפיה [5]). *[אחי"ה ודע כי בנו"ג לייתיה ובע"י ובכ"י ש"ס לתפסיה והוא כפי' הערוך והיא ממש העתקת מלה פרסית הנ"ל ודוגמתו תראה בע' גרב א' ע"ש היטב. וגם ס"א נטרפיה כך שעורו לקה בחזקת היד ועיי"ע טרף ד' ולא הוצרכנו להגיה נגרפיה ועיי' עט"ש לפערלעס צד ה' ושם העיר לנכון על גזרת המלה] —

זְרַק (werfen) בכתובות בס"ג דפ' הנושא את האשה [6]) (כתובו' ק"ג:) זרוק מרה בתלמידים כלומ' הטל אימתך עליהן. בב"ר פ' פ"ז (ס"פ פ"ו וכ"ה בפ' כ"ג ובמד"ר פ"כ ובתנחומא בלק סי' י"ז וילק' וירא רמז צ"ה וילק' וישב רמז קמ"ה ילק' בלק רמז תשע"א) זרוק חוטרא לאוירא ועל עיקריה קאים כך לפי שכתוב (בראשי' כ"ט, י"ז) ורחל היתה יפת תואר ויפת מראה לפיכך ויהי יוסף יפה תואר (שם ל"ט, ו'). *[אחי"ה והנפעל נזרק זבחי' ז'. והלאה, אתפעל איזדְּריק פסחי' ע"ה: תרג' לבמד' י"ט, י"ג והשם זריקה שבת צ"ו: ירו' עירובי' פ"ד דכ"א ע"ד ירו' פסחי' פ"ז דל"ד: ובלש' תרג' דרק עיי"ע] —

זרק (= זִירְקְתָא פי' زُرق בל"ע רוטה Wurfspiess) כמשק גבים שוקק בו (ישעי' ל"ג, ד') תרג' ואזן בטאני זיינא כמא דאזן בזירקתא. — (א"כ פי' כלי מלחמה הנזרק נגד האויב כמו חץ חנית ואבן). *[אחי"ה וגם י"ל כי הוא אל דרקה

---

[1]) וברוך שכונתי! כי כן מצאתי עתה בפי' ר"ח שבת ס"ז נדפס בש"ס ווילנא. ובעל המגיה טעה להגיה עכיבתא.
[2]) בנו"ג בכלי מתכת. [3]) בנו"ג מזריף זריף וכ"ה ביבמו' בסמוך. [4]) כ"ה בכ"י ו"ה, ה"ב וג"ג, ובדפ"ר ופיז' יתפש, יתפשו, ובדפי' וויניצי' נתפישנו. [5]) כ"ה בדפ"ר וויניצי' ועה"ק שנ"ב, ובשדפ"ע בט"ס נטרפיד. [6]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב.

בל"ע ﻛﺮﻓﺔ מגן וצנה עיי"ע דרגון וכן דעת בעל כ"כ. ועוד בל"פ ﺯﺭﻩ שריון קשקשים עיי' הוספו' לה' פליישער לעמ"ת של לעווי] —

* זְרִיקָא שם אמורא הוזכר בהרבה מקומות בבבלי ובירו' ר' זריקן עיי' מבוא הירו' למהרז"פ ע"ט וש"נ. -

* זְרוּקִינִיַא שם מקום שתכונתו לא נודעה. חולין קי"א רע"א ר' שמואל מזרוקיניא.

זֶרֶת (נקצר מן זְעֶרֶת (והפכו גודל der kleine Finger וגם שם למידה עיי' בפנים) זו זרת (כתובו' ה': מנחו' י"א.) כבר פירשנו בע' אצבע. בב"ר פ' ס"ד (ס"ג) ויתרוצצו הבנים, ובפסיקתא דזכור (בפסיקתי' דר"כ צד כ"ג: חסר אבל הובא בשם הפסיקתא בילק' סוף תצא רמז תתקל"ח דף ש' ע"ב) זרתא מתיחא לקיבליה. פירוש זרתו ואגרופו מתוח לנגדו. *[אחי"ה המאמר הזה הובא בקצת שינוים גם בתנחו' תצא סי' ד' ושם אי' זריתיה מתוחא לקבליה וכ"ה בילק' תהלי' רמז תתס"ח בשם התנחו' אבל בילק' תהלי' רמז תשע"ו בשם ב"ר זירתיה מתיחא לקיבליה ובילק' ריש תולדות זירתיה מתוחא לקבליה. ועיי' עוד הערת ר"ש באבער לפסיקת' שם אות מ"ז. וגי' זירתיה אי' עוד בעירובי' כ"ט רע"א איבציל זירתא . . לא איבציל זירתא אבל בכ"י מ' ובע' פצל אי' זרתא. וכן בב"מ ס"ד רע"א קרי בני זרתא. ובע' אצבע פי' רבינו זרת אצבע קטנה ע"כ וכ"ה כי אות עי"ן נבלעת. והקבו' תעני' ה'. מנחו' פ"ה תוספת' מנחו' רפ"ט קנה זרת ושבולת זרתיים. ומדת זרת מפורש בתוספתא כלים ב"מ ספ"ו זרת האמורה בתורה חצי אמה של ששה טפחים עיי"ע אמה ומ"ש בח"א צד קט"ו: אבל התוספו' בעירובי' כ"א. ד"ה אחד העלו בענין אחר ע"ש היטיב ושם ג"כ הקבוץ זרתות] —

זת[1] (= זַיִת בל"מ והקבוץ זֵתִים (= זֵיתִים) Oliven) בפ' האיש מקדש בו ובשלוחו בגמ' האומ' לאשה התקדשי לי בתמרה (קידושי' מ"ז.) בס"ג דפ' שבועת הפקדון (שבועו' ל"ח.) לא שנא כזית ולא שני כזית וכזית פרטא הוי[2] ובס"ג דפ' שני בזבחי' (ל':) כזית כזית תנן או כזית וכזית תנן וכו'. בפ' מי שמתו בגמ' העומדין בשורה (ברכו' כ'.) ובס"ג דפ' סדר תעניות האלו (כ"ד.) ובחלק בגמ' ד' הדיוטות (סנהד' ק"ו:) זתים שכבשן בטרפיהן. פי' זו המשנה בעוקצין וראש הפרק הוא זתים שכבשן בטרפיהן טהורים לפי שלא כבשן אלא למראה (עוקצין פ"ב מ"א) והיה אומר לתלמידיו הויות דרב ושמואל קחזינא הכא כלומ' הלכה קשה היא וצריכה יגיעה כמו הויות דרב ושמואל כולהו תנויי בנזיקין הוה. פי' באותן הדורות לא היו יגעים אלא בדברים הקשים אבל השאר פשוטים היו להם ולא היו צריכין לטרוח בהן. פי' אחר זתים שכבשן בטרפיהן ונגע שרץ לטרפיהן שהן חוץ לקדירה לא טימא למה שבקדירה האשה שכובשת ירק בקדירה ותולה ממנה ירק חוץ לקדירה ונגע בה שרץ אין מטמא למה שבקדירה (עיי' טהרות פ"ב מ"א). מתנינן בעוקצין י"ג מתיבתא פי' י"ג אפי. ס"א מתיכתין ומפרשין עניינים[3]. — (א"ב ערך זית הוא נכון). *[אחי"ה והקבוץ בלא יו"ד אחר זיין אי' בברכו' ובתעני' ובילק' שם אבל בעוקצי' וכן בסנהד' אי' זיתים וכ"ה בספר המפתח וכ"ה בחלה פ"ג מ"ט זיתי מסיק . . זיתי ניקוף עיי"ע נקף ב'. עדיות פ"ד מ"ו, ע"ז ל"ט: ירו' ע"ז ספ"ב דמ"ב. עיי"ע גלגל ב'. עוקצין פ"ב מ"א; פרק ג' מ"ו פריצי זיתים עיין ערך פרץ ג'. וכתיבת זתים (וכדאיתא גם כן ברד"ק שרש כרם) מן התימה היא שהרי גם במקרא נכתב מלא ורבינו הוסיף לכתוב גם היחיד בלא יו"ד עד כי סדר הערך זת אף אם היו"ד שרשית היא וכן בל"ע ﺯﻳﺖ ובל"ס זַיְתָא וכנ"ה חולי' צ"ח. כזיתא תרבא . . פלגא דזיתא תרבא עיי"ע דקל א'. ירו' פסחי' פ"ז דל"ה: עיי"ע אבראי (ח"א די"ט.)] —

זתא (אולי הוא ל"פ ﺯﻳﺘﺎﺭ = בל"ע ﻋﻜﺮ ﺍﻟﺰﻳﺔ Oelschaum) בנדה בפ' האשה (ס"א:) מי רגלים נתר ובורית. גמרא (שם ס"ב.) מאי בורית זיתא[4].

* זייתיה עיי"ע הבא אח"ז.

זִיתּוּם (בל"י ζύθος בל"ר zithum בל"ע ﺯﻳﺔ פי' שכר המצרי ägypt. Gerstengebräu) בפ' כיצד מברכין בגמ' חוץ מן היין (ברכו' ל"ח.) ובפ'

---

1) בדפ"ר ופיזי ובכ"י ה"ב סדר הערכים זתא, זיתום, זת, ובדפ' פראג כמו כן רק שם הגיה רמ"ל זתים במקום זת בדבור המתחיל. אבל הסדר הנכון זת, זתא, זיתום כדאי' בכל כ"י ובדפ' ווניצי'. 2) כ"ה רק בכ"י ו"ו ובדפ"ע נשמט בטעות. 3) בכ"י ו"ו אי' ס"א מסכסים ונראה שט"ס הוא וכגי' מתיבתא אי' לפנינו בברכו' תעני' וסנהי' הנ"ל ובילק' ש"א רמז קכ"ד. ועיי' עוד ע' כבש ב'. 4) בנו"ג כבריתא וכ"ה בשבת צ'. וכה"ג בע' כבר ופי' רבינו (וכן רש"י) „כבריתא גפרית" וכ"ה באמת בל"ס. ואולי זיתא הוא פסולת של זית שנקרא בל"ר amurca עיי' פליניאוס ט"ו, ח'.

אחרון דשבת בגמ' מהלקטין (שבת קנ"ו.) ושוין שבוחשין את השתות בשבת ושותין זיתום המצרי. ובפ' אלו עוברין בפסח (פסחי' פ"ג מ"א דף מ"ב.) חומץ האדומי וזיתום המצרי. גמרא (שם:) מאי זיתום [1] המצרי תני רב יוסף תילתא שערי תילתא קורטמי ותילתא מלחא. — (א"ב פי' בל"י ורו' מן שכר שעורים). *[אחי"ה עיי' עליו דיאסקאריד' ב', פ', פ"א; דיאדארוס א', כ', ל"ד. הירודוט ב', ע"ז. וע' זקנים העתיקו שֵׁכָר (ישעי' י"ט, כ') כמו שהיה כתוב שֵׁכָר ע"י ζύθος ובירו' פסחי' רפ"ג דכ"ט ע"ד (זיתים) [צ"ל זיתום] המצרי: זייתיה] —

[1]) כ"ה בפי' ר"ח ובריי"ף דפי' קושט' ובכ"י ב' וא"פ עיי' ד"ס במקומו אבל בנו"ג בט"ס זיתום.

נִסדר ערך שביעי, תְּהלה לצור ישעי. נְחוץ ינחצני במהירות, שמיני לערוך בזהירות.

*[אחי"ה כ"ה לנכון בסיום אות זיין בכ"י בריטיש מוזיאום וכ"ה בכ"י ו"ו א' וב' וכ"י ל"ד אך בשינוי קצת כי בכ"י ו"ו א' וב' בחוץ ינחיגני וט"ס הוא כדמוכח מראשי תיבות של נתָן ובכ"י ל"ד נחוץ ינחיגני, ועוד בכ"י ו"ו ב' לנכון בזהירות ובכ"י ו"ו ב' בזריזות אבל בכ"י ל"ד שתי פעמים במהירות. ועוד בכ"י ו"ו א' בראשי החרוזים אי' כזה: „ערך זיין נשלם נשאו אחרים קולם." ובכ"י ב"ר חסרו החרוזים ואי' רק נשלם ערך זיין אחל ערך חית. ובכ"י ה"ב אי': נשלם ערך זיין תהלה לאל חיי. ואחיל ערך חית בשם ה' אל עולם.

אות החית

* ח' אות השמיני מהאלפא ביתא ובהיותו ממבטא הגרון לכן יתחלף לפעמים באותיות ה' וע' ד"מ חלם = עלם, חלמון = הלמון חכנא = עכנא וכדומה ומדמיון הכתב יבוא לפעמים במקום ה"א במלות חפאטיקון, חומטון וכדומה. מכובד הברתו נשמט לפעמים באמצע כמו במלות מסותא תחת מסחותא, משעיר במקום משחיר, משילין = משחילין וכהנה רבות אשר תבאנה במקומותם מפורשות.

* חאפון ט"ס במקום האפון עיי"ע אפנין (ח"א, ר"כ).

חַב (מל"מ חָבַב ובל"ע حب פי' אהב, בינוני במקום תואר חָבִיב בל"ע حبيب אָהוּב ,lieb (beliebt בפ' הוציאו לו בגמ' היה מהלך בהיכל (יומי נ"ב רע"א.) חביבין ישראל שלא הצריכן הכתוב לשליח. פי' "הלא תראה כי כל השנה (הצריכן) [צ"ל הצריכו] הקדוש ברוך הוא לכהן במקום שליח הקשת רימונים בתוך הפעמונים כי בשעה שיבא אל הקדש לובש המעיל שהוא כשליח פלוני [1] רוצה להכנס כדכתיב (שמות כ"ח, ל"ה) והיה על אהרן לשרת ונשמע קולו בבאו אל הקדש וגו', ועכשיו ביום הכפורים בבואו לפני לפנים לא הצריכו לזה המעיל לפיכך לא חיישינן להא דקאמר רב יהודה" [2]. ובר"ג דפ' הקומץ שני (מנחו' י"ח.) אמר ר' כשהלכתי להרצות מדותי אצל ר' אלעזר בן שמוע ואמרי לה למצות מדותיו של ר' אלעזר בן שמוע מצאתי יוסף הבבלי יושב לפניו והיה חביב לפניו עד לאחת. פי' להרצות מדותי לדקדק הלכותי למצות מדותיו לראות ולדקדק הלכותיו והיה חביב עליו עד לאחת כל מה שהשיבו היה חביב לו עד אחת שפירש לו שלא היה חביב צהבו פניו מרוב שמחה דנראה לו מה פורש. בפי' מגנצא כתיב עד אחת בלא למ"ד [3]. בס"ג דפ"א בפסחים (כ'.) דאיתכשר בחיבת הקודש, ובמנחות פ' המנחה והנסכים בר"ג (מנחו' ק"ב:) [4] כל העומד [ליזרק כזרוק דמי כל העומד] לישרף כשרוף דמי נותר ופרה אמאי מטמא טומאת אוכלין עפרא בעלמא הוא א"ל חיבת [5] הקודש מכשרתן. פי' חיבת הקודש משויא להו לִשאינן מוכשרין כמוכשרין ולשאינן ראויין לאכילה כראויין לאכילה. ובר"ג דאעפ"י שאמרו (כתובו' נ"ו.) חיבת חופה קונה · או חיבת ביאה קונה. *[אחי"ה והפעל ידוע מל"מ (דברים ל"ג, ג') וכ"ה בלשון חז"ל שבת י"ג: שהיו מחבבין הצרות, ושם נ"א: כמה מחבבין זא"ז, ושם ק"ל רע"א לחַבּוּבֵי מצוה. חולין קל"ג. חבובי קא מחבב מצוה. פסחי' ק'. ירו' פסחי' רפ"י דל"ז: מחבב דברי וכו', שמ"ר פכ"ז חובב שחיבב את התורה ושם ר"פ נ"א שנטל אשה וחיבבה יותר מדאי, ושם הקב"ה חיבב את ישראל וכו'. ב"ר פל"ט כדי לחבבו בעיניו. ובינוני פעול וגם במקום התואר חביב ברכו' ס"א: יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו וכו'. אבות פ"ב מ"י ומי"ב יהי כבוד (ממון) חברך חביב עליך כשלך, ושם פ"ג מי"ד חביב אדם שנברא בצלם וכו', והקבוץ ברכו' ה': חביבין עליך יסורין, ירו' ברכו' פ"א ד"ס חביבין מד"ת. סנהד' ק"א: חביבין יסורין, מגיל' כ"ט. מנחו' מ"ג: חולין צ"א: חביבין ישראל וכו', מנחו' י"ח. ד"ת חביבין עליכם ביותר ושם צ"ט: חביבין עליך ד"ת. חולין ס' סע"ב אפי' הרי ארץ לישראל חביבין על האומות העולם. —

---

[1]) בפירוש ר"ח: כשליח המגיד כלומר רוצה וכו'. [2]) ע"כ הועתק מפירוש ר"ח הודפס בש"ס ווילנא. [3]) בנו"ג אמר ר' כשהלכתי למצות מדותי אצל ראב"ש ואמרי לה למצות מדותיו של ראב"ש וכו' והיה חביב לו ביותר עד לאחת. וגי' התוספ' עד אחת ושם עוד הגי' לאחת ע"ש היטב. ופי' להרצות לפע"ד כמו הרצה דברים חגיג' י"ד: עיי"ע רץ ד'. [4]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בכ"י ו"ו א' ובי רק שם בט"ס בפסיקי' וצ"ל בפסחי' ובדפ"ע חסרה שורה שלמה. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע חובת.

ולנקבה ברכו' ס"ג: חביבה תורה על לומדיה, פסחי' ס"ח: חביבה מצוה בשעתה, ר"ה ד'. חביבה תורה לישראל וכו', גיטין ל"ח. חביבה להם בהמתן של ישראל וכו', נדה ל"א: כדי שתהא חביבה על בעלה וכו'. והקבוץ סוכה מ"א: כמה היו מצות חביבות עליהן, סוט' י"ג. כמה חביבות מצוה על משה רבינו וכו'. והשם חִיבָּה, חִבָּה יומ' נ"ד. ראו חבתכ֗ם לפני המקום כחיבת זכר ונקבה, עיי"ע כרוב ומ"ש. חגיג' כ"ו: מנחו' כ"ט. ראו חבתכם לפני המקום וכו', יבמו' י"ד: חיבה ורעות נהגו זה בזה, אבות פ"ג מ"ה, מט"ו והלאה חבה יתירה, חולי' ל"ג. חיבת הקודש, ירו' ביכורי' רפ"ב דס"ד ע"ג מיתה של היבה (במ"ק כ"ח. שיבה) קהל"ר פ' כאשר יצא: כמו שבא אדם כן ילך . . . בא לעולם בחבה ונפטר מן העולם בחבה. ירו' סוכ' ספ"ד דפ"ד ע"ד לשון חיבה וכ"ה בב"ר פנ"ו תוספתא ברכו' ספ"א, שמ"ר ספ"ב במד"ר פי"ד מדר' שמואל ספ"ט ילק' וירא רמז ק"א. — ירו' כתובו' רפ"ה דכ"ט ע"ג חיבה לילה הראשון, קהל"ר פ' גם מגבוה: חיבה בין איש לאשתו, ב"ר פצ"ג חיבת העין. והשם המופשט בשבת פ"ח: עדין חביבותא היא גבן, ערכין ט"ז: חביבותא יתירה דהוה ביה] —

חָב (= חָבָא מל"מ וכן מל"ע خبأ ענין הטמנה verbergen. חִיבָּה בלשון ערבי خبيئة Versteck ובל"ם חובא חֹב Schober (Busen בפ' ב' בכתובו' בגמ' עיר שכבשוה כרקום [1] (כתובו' כ"ז.) אם יש שם (מחבואות) [צ"ל מחבואה] אחת מצלת על כל הכוהנות כולן. ובפ"ז בפיאה (מ"ב) משתהלך [2] המחבא. פי' שיבדוק המחבויין כדכתיב (ש"א כ"ג כ"ג) מכל המחבאים אשר יתחבא [3] שם [4]. בפ' כל המנחות (ס"ג.) (ובספרי) [ובספרא] (פרש' י', פרק י"ב) מה בין מחבת למרחשת שהמרחשת יש לה כיסוי והמחבת אין לה כסוי דברי ר' יוסי הגלילי ר' חנניא בן גמליאל אומר מרחשת עמוקה ומעשיה רוחשין מחבת צפה ומעשיה קשין. פי' "מחבת צפה אין לה בית קבול אלא חלקה דכתיב (ויק' ב', ה') על המחבת." גמרא (מנחו' שם) מ"ט [דר' יוסי] אילימא מרחשת משום דאתיא ארחושי [5] הלב דכתיב (תהלי' מ"ה, ב') רחש לבי דבר טוב "כלומ' הרהורי הלב" מחבת דאתיא אמחבואי הלב כדאמרי אינשי קא מבחבוחי (כלומר שנגע בפיו הדבור) [צ"ל [6] כלומ' שנובע כלומ' דבור פה]" אימא איפכא מחבת דאתיא אמחבואי הלב כדכתיב (בראשי' ל"א, כ"ז) למה נחבאת לברח. מרחשת [7] דאתיא ארחושי הפה כדאמרי אינשי קא מרחשן שיפוותיה [8]. פ"א רוחשין: רותחין, מעשיה קשין: יש בה מים מועטין. ובפ' בנות כותים (נדה ל"ט.) אם היתה במחבא והגיע שעת וסתה ולא בדקה טהורה שחרדה [9] מסלקת את הדמים. ובפ' לולב הגזול בגמ' הלוקח לולב (סוכ' מ'.) ובפ' הגוזל עצים בגמ' נתן צמר לצבע (ב"ק ק"א סע"ב) עלי קנים ועלי גפנים שגבבן בחיבה על פני השדה לקטן לאכילה. פי' גבבן בחיבה שלקטן לשומרן באוצר לקטן לאכילה [10] למאכל בהמתו יש בהן משום קדושת שביעית שמתבערין בשביעית דאסורין לאחר שיצא שביעית, לקטן לעצים לשרוף אין בהן משום קדושת שביעית ומותרין אפי' לאחר שיצא שביעית [11]. ובס"ג דפ' מרובה (ב"ק פ"א סע"א) ושאר כל האילנות מן חובו של אילן ולא מן חודו. פי' "מענפין שבצדדין שמחבין האילן ולא מחודו עיקר לבו של אילן" [12]. השב ידך אל חיקך (שמות ד', ו') תר"י [א'] עאל כען ידך בחובך. ותחבק חק נכריה (משלי ה', כ') תרג' ולא תחבק חובא דאחריתא. היחתה איש אש בחיקו (שם ו', כ"ז) תרג' אין סאים [13] בר נשא נורא בחוביה נורא בעוביה [14]. — (א"ב בנוסח' דידן כתוב בעוביה). *[אחי"ה לפי גי' הכ"י הנ"ל הערת ר"ב מיותרת היא. ודע כי חבא שענינו טמן נרדף בל"מ עם עוב וכן בל"ע غاب verborgen sein. והפעל חבא, חבי מצוי עוד

---

[1]) בנו"ג כרכום. [2]) וכ"ה בכ"י מי אבל בנו"ג משתלך. [3]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בדפ' וויניצי' בט"ס יחבא. [4]) וכן פי' הר"ש בשם עצמו. [5]) וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י אבל בדפ"ר ארחשושי וכ"ה בע' רחש ב'. [6]) כמו בפי' רגמ"ה כ"י. [7]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע חסר בטעות. [8]) ע"כ הועתק מפי' רגמ"ה כ"י למנחו' (בקובץ כ"י אנגיילי' דף ט"ו:) ושם ג"כ הגי' מבחבוחי ובנו"ג מנבח נבוחי ונ"ב עיי' ברכו' נ"ז. ושם אי' ונבחי בה נבוחי אבל זה פתרון אחר יש לו עיי"ע נבח ועי' טבלא וגם מפירש"י ד"ה אינימא משמע קצת שגרס כן שפי' אמחבואי לשון ניביה שהוא בגלוי ומפי' רש"י ד"ה מספקא להו נראה בעליל שנגרר אחר פי' רגמ"ה (כ"י שם) שפי' כמותו. [9]) כ"ה בכל הכ"י וכ"ה בדפ' אמ' אבל בדפ"ר פיז' וויניצי' בט"ס שחררה. [10]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב ובדפ"ע נשמט מן לקטן לאכילה עד לקטן לאכילה. [11]) בנו"ג בב"ק בחבא ובפי' בחובא וכ"ה בסוכ' אבל בכ"י ב' בסוכ' כגי' רבינו בחיבה וכה"ג בחי' הרשב"א לב"ק וע"ש שכתב שלפי' רש"י צ"ל לחיבא ובשט"מ לב"ק מצאתי וז"ל: ויש לפרש בחבה בעודן לחין שראויין בין לאכילת בהמה בין לשרפה. הרשב"א נכ"ה בחי' הרשב"א שם ברוחב ביאור. ופירש"י שם לשון מחבא ובב"ק פירש"י לעשות מהן מחבוא אוצר לימות החורף ע"כ והוא קרוב לפי' רבינו כפי כ"י הנ"ל. [12]) פי' זה הובה בשט"מ לב"ק שם בשם ר"ח ז"ל. [13]) כ"ה בדפ"ר, ובכ"י ו"ו דילמא סאים וכ"ה בתרגי' דלמא סָיֵם. [14]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב ושתי נוסחאות ג"כ לפנינו בתרג'.

בשהש"ר פ' אני היא חבצלת: אני היא שהיתה חֲבוּיָה בצלו של סיני, ושם . . ולמה נקראת חבצלת שחבויה בצלה. בכורו' מ"ג: דחבי מחבי. ב"ק ס': מחבי חבויי ומסגי. נפעל שבת ס'. היו נחבאין במערה. הפעיל סוט' ל"ד: נחבי (במדי' י"ג, י"ד) שהחביא דבריו של הקב"ה. תעני' כ"ג: חנן הנחבא שהחביא עצמו [1] ובירו' כלאים פ"ה ד"ל. דרש כְּלָאִים (ישעי' מ"ב, כ"ב) בית שמחביאין בו את הכלאים. והשם חֶבָא בקבוץ בפתיחת' דאיכ"ר התהיל מחבי חביים. והוא בל"מ מַחֲבָא ועיי' בראש הערך. וממנו חוב בב"ק הנ"ל מן חובו של אילן פי' מקום שהוא טמון בענפים וכן בל"מ חֻבִּי (איוב ל"א, ל"ג) כמו בחבאי עיי' מצודת ציון ורש"י שם. ואולי מה שפי' רבינו מענפין שבצדדין כונתו ג"כ על ל"פ خبّ ענף ועץ עב עיי"ע אב[א] (ח"א, ג' הערה ה') ובנו"ג מאיבו של אילן ופירש"י מפריו כלומ' מענפין הרכין ודקין ובל"א גרס רש"י מחיבו של אילן ממחבאיתו מקום שיש ענפין הרבה וכו', ע"ש שפירש כן מתשובות הגאונים והוא קרוב לפי' רבינו שהועתק מפי' ר"ח כאמור בהערה י"ב. ובשט"מ שם אחרי שהביא פי' ר"ח כתב בזה"ל וז"ש מחובו של אילן מן השורש שאינו עושה פירות ע"כ ולפי זה י"ל ג"כ שהוא ל"ע غياب שרשי האילן] —

* חוב (לפע"ד מל"ע خبة (der Streifen) ב"ק קי"ט רע"ב ולא יטיל בו יותר מג' חובין וגי' רש"י חבין ופי' פויינ"ץ (points) בלעז ג' תפירות במחט ועיי' שט"מ במקומו.

☞ חָב (schuldig sein) חטא העם (שמות ל"ב, ל"א) תרג' חב עמא [2].

חָבִיב (מן חובב (דברי' ל"ג, ג') וממנו התואר חביב פי' בלש' ערבי וסורי אהוב והוא בהשאילה דוד Oheim ועיי' אוה"ש לה' פירשט ע' דוד) בר"ג דפ' השוכר את האומנין (ב"מ ע"ו:) א"ל רב חביבי אמר אי לאו דאנא הואי וכו' [3]. ובפ' חזקת הבתים בגמ' כל חזקה (ב"ב מ"א:) אמר רב (יהודה) הוה קאימנא [4] קמיה דחביבי. ובפ' השוחט אחד בעוף בגמ' נפלה סכין (חולין ל"ב.) אמר להו רב לא הוה בדיתנא ביה בחביבי דאישייליה. פי' דודי. דוד אהרן (ויק' י', ד') תר"י [א'] חביבא דאהרן. ואיש אשר ישכב את דודתו (שם כ', כ') תרג' חביבאה. דודתך היא (שם י"ח, י"ד). — (א"ב כן תרג' דוד אהרן ותרג' [5]) יוכבד דודתו (שמות ו', כ') חביבתיה. אבל תרג' אשר ישכב את דודתו בנוסחאות שלנו אתת אהבוי, דודתך היא: אתת אחבוך). *[אחי"ה וכן תר"י ב' חתנתו (דברי' כ"ז, כ"ג) חביבתיה. וכנ"ה בירו' ב"ק רפ"י ד"ז: אמר ר' בא רב חנה לא הוה ר' חייא חביבי פתר וכו', ירו' ב"מ פ"ה ד"י. ר' חייא חביבי. ירו' תעני' פ"ד דס"ח ע"ד משתעי לחביבך. ב"ר פצ"א ר' חנינא בר סיסי חביבי. קהל"ר פ' כל הדברים: אזל לגבי יהושע חביביה. ובפ' טובה חכמה: חביבך אמר וי וי — ובענין שם אמורא (רב) ר' חביבא עיי' מבוא הירו' למהרז"ף ע"ט:] —

* חבין ט"ס עיי"ע אֲנָה (בח"א, כ': והלאה).

חבה (שם עוף אולי הנקרא בלא"ש הויבענלערכע) בפ' אלו טרפות בגמ' סימני העוף (חולין ס"ב:) שמנה ספקות הן חובה סוגה והרנוגה. *[אחי"ה עיי"ע הרנוגא וזאאלאגיע לה' לעויזאהן צד קע"ז] —

חבה (שם אשת רב הונא) בס"ג דפ' מרובה (ב"ק פ':) א"ל רב אדא בר אהבה לרב הונא דידך מאי א"ל דידי קא מנטרא להו חובה. פי' שם אשתו. *[אחי"ה וכ"ה בנזיר נ"ז: ודידך מאן מגלח להו אמר ליה חובה — ורצ"ג גורס בכ"ף עיי' במבוא בח"א צד XVII] —

חָבַט (בל"מ ענין נקיפה וכן בל"ע خبط ענין הכאה וטירוף klopfen, schlagen והשם חֶבֶט, חֲבָטָה, חִיבּוּט (das Klopfen, Ab- Anschlagen בפ' לולב וערבה (סוכ' מ"ה.) חריות של דקל היו מלקטין וחובטין על גבי המזבח ואותו היום נקרא יום חיבוט חריות. בריש מדות (פ"א מ"ב) וכל משמר שאינו עומד ואומר לו איש הר הבית שלום עליך נכר שהוא ישן חובטו במקלו ורשות היא לו לשרוף את כסותו. ובסוף פרק ג' דפרה (מי"א) [6] חובטין אותה במקלות וכוברין אותה בכברות [7]. בפ' המוציא יין בגמ' סיד (שבת פ':) נראין דברי ר' יהודה בחבוט פי' סיד טרוף. בר"ג דפ' מי שהוציאוהו (עירובי' מ"ב:) הואיל ותקרת הבית חובטת [8]. פי' ר' ניסים כגון שהבית פתוח משני

---

1) כ"ה לפי גי' הכ"י ובילקי' עיי' ד"ס תעני' צד ס"ט: 2) עיי"ע חַיָּב וש"נ. 3) כ"ה לנכון בדפ"ר ובשדפ"ע חסר: אמר אי לאו, ובנו"ג א"ל חביבי אמר אלו אנא וכו'. 4) וכ"ה בכ"י ש"ס (ד"ס ב"ב צד ע"ד.) ובנו"ג יתיבנא. 5) ירו' א'. 6) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס בסוף גמרי' דפרה ובכ"י וי"ו ובס"ג דפרק וצ"ל בסוף פרק ג' דפרה וכ"ה לנכון בע' כבר א' ושר ו'. 7) ובע' כבר א' תמצא פירושו. 8) וכ"ה בדפ' שונצי' וכ"ה באו"ז הלכ' עירו' סי' קמ"ה ובדפוסי' אחדים ובנו"ג תקרות . . חובטות ובחי' הריטב"א חוצבת.

צדרין וכלתה מדתו במקצת הבית תחת התקרה כגון שהבית כולו מקורה הרי הוא כד' אמות ומטלטל בתוכו בכולו ואם תאמר הרי הוא פתוח לצד מערבית וכאלו פרוץ למקום האסור לו קמ"ל רב הונא דתקרת הבית חוטבת ראה כאילו תקרה יורדת וסותמת צד מערבי. בפ' שור שנגח את הפרה בגמ' החופר בור (ב"ק נ':) בור שחייבו עליו תורה להבלו ולא לחבטו. פי' שמת מחמת הבל וחמימות שבתוך הבור ולא מחמת המכה שנפל בקרקעית הבור [1]. בר"ג דחולין (ח'.) הבלא קדים או חבטא קדים. פי' חמימות קדים או פציעת המכה. בר"ג דפ' הבית והעלייה (ב"מ קט"ז רע"ב) אי בחבטא נפל אי בחבסא נפל [2]. פי' שחבטתם הרוח והפילתם ממעלה למטה ונשתברו. ובפסקתא דפרה (צד ל"ה: ל"ו.) אמר ליה חבוט חבטך דהיא טבא בקילטא. פי' רמי ואחבטך שיפה להלקותך בשביל פעם אחרת [3]. וחבטא בהפקר קני בס"ג דפ' הבית והעלייה (ב"מ קי"ח.) כבר פירשנו בע' בט [ב']. בפ' אלו נערות בסוף הלכה הבא על אחותו (כתובו' ל"ו:) אמר ר' זירא מפני שנחבטת על גב קרקע כולהו נמי מחבטא [4]. בסוף הלכה ראשונה דכתובו' (י'.) ההוא דאתא לקמיה דרב נחמן א"ל פתח פתוח מצאתי אמר להו רב נחמן אסבוה כופרי מברכתא חביטא ליה. פי' גאון כופרי עצים לחין הנלקחין מן חריות של דקל מברכתא נברכת של כובסין ונעשה כנוי [5] לאותו מקום וכן הוא אומר הכוהו והלקוהו בכופרי, כי כבר חבט בנברכת כלומ' ידע את הנשים [6]. סבירא לן [7] מקור ונברכת אחד הן לכן כינהו מברכתא כלומ' על מקור חבט עצמו. ס"א מברכתא שם מקום כדאמרינן בעירובין (מ"ז:) הנהו דכרי [דאתו למברכתא] וכו' כלומ' נהוג הוא בנשי עירו שהיא מברכתא. *[אחי"ה כ"ה רק בכ"י פריז ובשאר כ"י ובדפ"ע נשמט וגם רש"י בכתובו' י'. פי' מברכתא זונות שם העיר הזאת ששמה מברכתא, ועיי"ע דכר וע' מברכתא ומהר"ם לונז'. פי' בע"א עיי"ע חבט [8]. — וכנ"ה במדות פ"א מ"ב חובטו במקל. ב"ב מ"ח. בנכרים חובטין אותו וכו', וכ"ה בגיטין פ"ט מ"ח ובירו' גיטי' ספ"ט ד"נ ע"ד. ב"מ פ' רע"ב בשחבטו לאלתר וגי' הערוך עיי"ע חבס. סנהד' י"ט רע"ב בא גבריאל וחבטן בקרקע ומתו. וחבטו עיי"ע בעל זמורה. תעני' כ"ד סע"א חבוטו מן גודא לארעא וכו', סוכ' מ"ד: חביט חביט ולא בריך. ובבינוני פעיל חֲבִיט בירו' שבת פ"ח די"א: והוא כמו חָבוּט בשבת בבלי פ': פי' סיד טרוף. — ירו' ביצ' פ"א ד"ס ע"ג חביט ביה עיי"ע זיירי. ירו' ביצ' ספ"ג דס"ב רע"ב למיחבוט אסור. ירו' סנהד' פ"ו דכ"ג רע"ג אילין דחבטין תורא בחייליה אין בו משום ריסוק איברים ביומוי דר' פינחס חבטו תורה בחייליה — נפעל כתובו' ל"ו: עיי' לעיל, ובשמ"ר ר"פ ל"ו מורידין אותו מן הזית ונחבט, ובנתפעל ב"ר פצ"א היה מתחבט לפני רגליו של כל אחד ואחד וכו', ושם פצ"ה בא ונתחבט לפני רגליו, ובהשיאלה ב"ר פ"ע במד"ר ספ"ח וילק' ויצא ר' רמז קכ"ג וכי קלה היא בעיניך דבר שנתחבט עליו אותו זקן, פי' נשתטח בתפלה כי בל"ע خبط פי' ענין נפילה לארץ ושטיחה ובשמ"ר פי"ט הגי' שאל ובקהל"ר פ' טוב אחרית הגי' ביקש, ושם: דבר שנחבט בו וכו'. ובשמ"ר ס"פ כ"ג משה כמה נתחבט ונתחנן. אתפעל כתובו' ל"ו: כולהו נמי מחבטא, ב"ק נ"א. דכי קא מחבט מעשרה הוא דקא מחבט. והשם חבטה ב"ק נ': נ"א. חֲבָטָא ב"מ קט"ז: חולי' ח'. (עיי' לעיל). איכ"ר פ' רבתי בשעת חבטא ובירו' מעש' שני פ"ד דנ"ה: הגי' בחבטיא וצ"ל בחבטא. ושם מופשט חִיבּוּט סוכ' מ"ה. (עיי' לעיל) וסוכ' מ"ג: חיבוט ערבה ועיי"ע ערב ז'. — ירו' שבועו' פ"ז דל"ז ע"ד חבטי עיי"ע הכאכא ומ"ש] —

1 חֶבֶט (פי' אזנים ולולאות Besatz, Schleife עיי' בפנים) בפ' אחרון דמקואות (פ"י מ"ג) אלו שאין צריכין שיבא בהן המים קישרי העניים

---

[1]) וכן הוא מבואר בשט"מ למקומו. [2]) בנו"ג אי' בחבסא נפיל אי בחבטא נפיל. [3]) מפירוש רבינו משמע שר' חגי המולקה ויעקב איש כפר גבורין הנלקה וכן מוכח מב"ר פ' ז' שאי' שם עוד הוספה אחת הבוט חבטך רצוף רצפך דהיא טבא לאולפנא וכ"ה בילקוט עזרי' רמז אלף ס"ט ופירוש רבינו בסוף ע' רצף כלומ' רבוע לך ושטח עצמך בארץ ע"כ. וזו הוספה לי' בשאר מקומות בירו' יבמו' פ"ב ד"ד. ירו' קידושי' פ"ג דס"ד ע"ד פסיקת' רבתי פ' פרה (פי"ד), במדב"ר פי"ט, תנחומ' חוקת סי' ו' בקהל"ר פ' כל זה נסיתי. והמפרשים בירו' הנ"ל ומ"כ בב"ר פירשו היפך מדעת רבינו כי הם דברי הנלקה לר' חגי. [4]) בנו"ג חבוטי מיחבטי. [5]) בשט"מ שהבאתי בהערה אח"ז אי' בכינויי. [6]) כן הובא הפי' בשט"מ לכתובו' י'. מלקוטי הגאונים בשם רה"ג ושם הוא מסיים: כלו' ידע את הנשים שאילו לא היה רגיל בכך לא היה יודע דבר זה וכצ"ל בערוך. ובע' אסבוה(ו) אפס קצהו תראה מהך פי' בפ"א ע"ש. ובע' כפר ג' רומז רק על הערך הנוכחי. [7]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובכ"י פריז ובדפ"ר ורבינו בא לחלוק על פי' הגאון אבל בשרפ"ע אי' בטעות ס"א. [8]) ור"ף סמאלענסקי פי' בפשיטות הַבּוֹהו בשבטים לחים אשר הוציאו מֵהַבְּרֵכָה כי כן הדרך לשרות השבטים בברכות למען יהיו לחים ויגדילו הכאב.

הנימין וחבט של סנדל. פי' "אזנים שיש לרצועות של סנדל." *[אחי"ה פי' זה הועתק מפי' רה"ג לסד"ט צד ל"ה ושם הסיום: "ושמם שדי בטיית" והוא לפע"ד ל"ע شغا שפה ושולים של דבר וא"כ חבט נ"ל לגזרו מל"ע هبط פי' ענין משופע למטה כגון לולאות (כדעת הרמב"ם במקואות) או אזנים כדעת רבינו רא"ש ור"ש (בלי מקור). וכנ"ה בקבוץ ירו' יבמות פי"ב די"ב רע"ד סנדל שנפסקו אזניו נפסקו חבטיו, ושם: נפסקה אחת מאזניו אחת מחבטיו וכו', ובירו' שבת פ"ו ד"ח. הגי' בט"ס חבתיו . . מחבתיו, ובשבת בבלי קי"ב ע"א וכן בתוספתא כלי' ב"ב פ"ד חסרה המלה. ובירו' יבמו' שם והן שיהו חובטין [אולי צ"ל חבטין] של עץ] —

2 חֶבֶט (לפ"ע מל"ע خبط פי' בטן נפוח der aufgedunsene Bauch) במגילת איכה שרתי במדינות (לפנינו אי' בפי' ר ב ת י) נסב חבוטא[1]) ומעיא יהב קדם אתתיה. ס"א נסב קרביא[2]) ומעיא. — (א"ב בנוסחאות כתוב נסב בני מעיא).

חָבִית (פי' בל"ס חביתא ובלש' ערבי خابية Fass, Tonne (irdene) ובהוספת נו"ן לסימן הקטנות: חביונה kleines Fass) בפ"ב בכלים (מ"ב) הפכים הגלילים והחביונות שיעור קרקרותיהן כל שהן. פי' "חביות קטנות אית דאמרי והאביונות מלשון (איוב ל"ב, י"ט) כאובות חדשים"[3]). בס"פ ב' במקואות (מ"י) ר' אליעזר אמר היורד בפי ח ב י ה פי' המנקין הבורות והביבין מוציאין המים והטיט בחביה ומריקין לחוץ ופיה צר ושמה חביה[4]). בפ' כלל גדול בגמ' הלש והאופה (שבת ע"ד:) מאן דעביד חביתא חייב ז' חטאות. פי' משום חופר החרסית וכששוחקו משום טוחן וכשמשליך צרורות וחרסים שבו משום בורר וכשלשו היינו הלש וכשמחתך היינו מחתך ועיקר מלאכה בניין וגמר מלאכה והשואתה[5]) מכה בפטיש. *[אחי"ה בחי' הרמב"ם (תחלת ס' מעשה רקח) הובא כל זה הענין שבערוך בשם רה"ג ז"ל עיי' למוד ערוך שבת צד ס"ד. וכ"ה בפי' ר"ח בשבת נדפס מכ"י בש"ס ווילנא. — וכנ"ה מכו' פ"ב מ"א (ז'.) היה משלשל בחבית . . דולה בחבית, בב"ק פ"ג מ"א (כ"ז.) בעל החבית, ושם בגמ' פתח בכד וסיים בחבית וכו', אמר רב פפא היינו כד היינו חבית . . רובא קרו לה לכדא כדא ולחביתא חביתא ואיכא נמי דקרי לחביתא כדא ולכדא חביתא עיי"ע כד. כלים פ"ב מ"ג ביצ' ל"ו: חבית של שייטין עיי"ע שט א'. ב"ק כ"ז. קט"ו. חביתו של יין, ב"ק כ"ז. חבית של דבש. ירו' כתובו' רפ"א דכ"ד ע"ד בוגרת כחבית פתוחה, ב"ר ס"פ פ' צלולה היתה החבית ועכרתם אותי. מעשרו' פ"א מ"ח היה דש בחבית כצ"ל עיי"ע חסית ומ"ש. והקבוץ כלים פ"ב מ"ב חָבִיּוֹת לודיות, נדה ו': גפה חביות, שבת ק"י. ארבע חֲבִיָּיתָא, ובהוספת הנון חביונות עיי' בריש הערך, אבל בתוספתא כלים ב"ק פ"ב (וכן הובא בר"ש כלי' פ"ב מ"ב) הגי' האביונות שביהודה, ופי' הר"ש האביונות כמו חביונות ע"כ ובכ"י אירפ' והאובינות, ואולי לפע"ד הגי' באל"ף העיקר ותהיה אז ל"פ ابانى כלי חרס של קדרה ודומה לו] —

חָבַל (מל"מ וכן בל"ס ובל"ע خبل ענינו השחת הפסד וקלקול beschädigen, verderben, verletzen ובלשון קריה חֵבַל על . . כמו בל"ס חבלי לי פי' השחת ואבוד על פלוני כלומ' הוי ואללי weh! oh ob des . . !) בפ' ר"א אומ' האורג בגמ' כל המקלקלין פטורין (שבת ק"ו.) ובפ' המניח את הכד בגמ' יש חייב (ב"ק ל"ד סע"ב) תני ר' אבהו קמיה דר' יוחנן כל המקלקלין פטורין חוץ מחובל ומבעיר. חובל בצריך הדם לכלבו, מבעיר בצריך לאפרו לכסות בו צואה. — ובפ' נערה המאורסה בגמ' בוגרת (נדרי' ע"ד סע"ב) חבל עליך בן עזאי שלא שמשת את ר"ע. (א"ב פי' חבל בל"י ווי תרג' אללי לי (איוב י', ט"ו) חבל עלי[6]). בכלי מתכות פי"ד בכלים (מ"ב) מאמתי היא טהרתו בי"ש אומרים משיחבל. פי' מלשון ולא חבלוני (?)[7]). בס"פ כיצד העדים (מכו' פ"א מ"י דף ז'.) סנהדרין ההורגת אחד בשבוע נקראת חבלנית. ולאחד קראתי חובלים (זכרי' י"א ז'.) אלו תלמידי חכמים שבבבל שמחבלין זה לזה בר"ג דפ' דיני ממונות [בשלשה] זה בורר (סנהדרין כ"ד.). *[אחי"ה וכנ"ה בב"ק פ"ח מ"א דף פ"ג: החובל בחבירו, ושם פ"ז. חובל בחבירו ביוה"כ . . החובל בעבד עברי . . החובל בעבד כנעני . . והם שחבלו באחרים וכו', ושם בסוף העמוד דאי בעי מחבל בה לא מצי חביל וכו', ע"ש כל הענין ובירו' כתובו' פ"ד

1) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב, ובדפ"ע חובטא. 2) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר ופיזי ואמ', ובכ"י ל"ד ובדפ' ווינצי בט"ס קרניא. 3) הועתק מפי' רה"ג בסד"ט צד ג'. 4) כה"ג בכ"י ו"ו וה"ב וכ"ה בדפ"ר והוא גי' רה"ג בסד"ט צד ל"ג ועל פיו פי' רבינו ועיין עוד פי"מ להרמב"ם ור"ש ובנו"ג חבית וכ"ה בדפוסי' אהרונים של ערוך רק בדפ' פיזי בפעם ראשוני' חביב וצ"ל חביה. 5) וכ"ה בפי' ר"ח ובכ"י ו"ו בט"ס השותאה. 6) וטעות הוא עיי' בסוף הערך. 7) לא מצאתי במקרא ונ"ל להגיה לא אֶחְבֹּל (איוב ל"ד, ל"א) או חבל חבלנו לך (נחמי' א', י"ז) ועוד עיי"ע חבר א'.

דכ"ח רע"ב. במד"ר פ"י שחבלתו יעל בראשו. נ פ ע ל שבועו' פ"ז מ"א. מ"ג הֶנְחָבָל. ה ת פ ע ל מכילת' ויסע פרש' א' נותן דבר המחבל לתוך דבר שמִתְחַבֵּל כדי לעשות בו נס. ו ה ש ם חֵבֶל (מל"מ) חבלו של משיח שבת קי"ח. פסחי' קי"ח. סנהד' צ"ח: — בכורו' ח' סע"ב אחזי לן מנא דלא שוי ח ב ל י ה כה"ג בפי' רגמ"ה כ"י לבכורו' (בקובץ כ"י אנגייל' דף ס"ז:) ופי' שם: כלומ' הראה לו כלי שאינו שוה ההפסד שהוא עושה ע"כ וכן פירש"י רק שם הגי' כגי' הספרי' חביליה ובפעם השנית חבילי וצ"ל חביליה. סנהד' ק': דלא ליזיל משכיה לחבלא פי' שלא ילך עורו להפסד וגי' הערוך בערך גלדן להבלא ובאה"ת לקבלא וצ"ל לחבלא. חֲבָלָה ענין פצוע ב"ק פ"ז. והקבוץ חֲבָלוֹת סנה' ב'. והלאה — ברכו' נ"א. קידושי' ע"ב. מלאכי חַבָּלָה, (עיי"ע אסתלגנית). ירו' שביעית פ"ו דל"ז. מלאכי חבלה אין להן קפיצין, פי' מלאכי חבלה מלאכים רעים ומזיקין וכן נקראים בצענד עיי' ספרי על מלאכים ושדים צד נ"ח והלאה. — מ"ק כ"ח: עיי"ע חבל האחרון. ו ה ת ו א ר: מסכת שמחות ספ"ט מלמדין לאדם שלא יהיה חובלן, ולנקבה חבלנית עיי' לעיל. ולמלת הקריאה: חבל על . . ד"מ סנהד' נ"ט: חבל על שמש גדול שאבד מן העולם וכו', ושם ק"א. עיי"ע אבד. שבת ל"א: יומ' ע"ב: חבל על דלית ליה דרתא וכו', איכ"ר פ' על אלה: חבל עליך קיסר, מכילתא ויסע פרשה ו' נפל ביתא חבל לכוותא. והוא כל"ס הרשומ' בתחלת הערך ואל תשעה בדברי שקר של בוקסט' (ואחריו הלכו ר"ב ורמ"ל) האומר כי הוא ל"י ἀβάλε שהוא בהיפך לש' בקשה wenn doch ובתר"י א' לבמד' י"א, ז' אי' חביל ובתר"י לדברי' כ"ח, ט"ו חבול] —

חֲבַל (= הֲבַל warmer Hauch) בר"ג דפרק לא יחפור (ב"ב י"ח.) חבלא קשה לכותל. פי' חמות חבל היינו הבל שבערך ה"א. *[אחי"ה בנו"ג הבלא וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב שם. וממנו הפעל ר"ה כ'. לדידן חביל לן עלמא לדידהו לא חביל להו עלמא ע"ש פירש"י] —

חֶבֶל (מל"מ ענין קשור ואנודה וכן בל"ע حبل Gebundenes, Bündel, Gebund בפרק קמא דב"ק בגמ' הכשרתי (י' סע"א) והאיכא מרבה בחבילות. פי' מרבה חבילי עצים לחזק בהן הדליקה, בר"ג דביצה (ג':) דתנן בסוף ערלה (פ"ג, מ"ו) מי שהיו לו חבילי תלתן של כלאי כרם. בר"ג דפ' השוכר את הפועלים (ב"מ פ"ד סע"ב) הקפתנו חבילות תשובות[1] שאין בהן ממש. ובפ' איזהו נשך בגמ' אין פוסקין (ב"מ ע"ב סע"ב) ת"ר המוליך חבילה ממקום למקום וכו'. פירוש אדם שמוליך סחורה מִמקום הזול למקום היוקר ברשות מוכר מותר (שם ע"ג רע"א) א ם אחריות הסחורה על המוכר עד אותו מקום מותר[2]. וכפ' השוכר את האומנין בגמ' שוכר עליהן או מטען (שם ע"ח.) כי תניא ההיא כשבאת חבילה לידו. פי' כגון שהביא הפועל חבילתו של בגדיו ושל כלי אומנתו ונתנה לבעל הבית וא"ל הרי ערבוני עמך שאין אני חוזר בי[3] וקבל בעל הבית את החבילה וסמכה דעתו שהוא עושה מלאכתו ופטר את הפועלין האחרים וסמך עליו ולאחר מכן חזר בו שוכר עליו עד מ' וג' זוז[4]. בפ' האומר לחברו צא וקדש לי בגמ' האומר לאשה קדשתיך (קידוש' ס"ה:) שנים שבאו ממדינת הים והאשה עמהן וחבילה עמהן וכו'. בסוף השידה פי"ח בכלים (מ"ט והובא בסוכה ט"ז רע"א) המטה מטמאת חבילה ומטהרת חבילה. ובר"ג דערבי פסחים (ק"ב: וכ"ה בברכות מ"ט. סוטה ח'.) אין עושין מצוות חבילות חבילות. *[אחי"ה וכנ"ה בעירובין נ"ד: אם עושה אדם תורתו חבילות חבילות מתמעט ואם לאו קובץ על יד ירבה (משלי י"ג, י"א) — וכמה היא חבילה וכו' עיי"ע זר א'. קהל"ר פ' לך אכול בא ונטל את חבילתו, ירו' ב"ק רפ"ט ד"ו ע"ד פירק חבילתו לשעה, ירו' קידושין רפ"ג דס"ג ע"ג עושה עלוי חבילה, ירו' ע"ז פ"א דל"ט ע"ד חבילה של לבונה וכו', ב"ר פצ"ד חבילה של קוצים, שהש"ר פ' מי זאת: חבילה של מיטכסין. והקבוץ חבילות עיין לעיל וכן בירו' ברכות פ"ז די"א. שלש חבילות. וגם בלשון זכר ירו' סנהד' רפ"ז דכ"ד: חבילֵי זמורות. ועיין לעיל הציון מערלה. — ובהשאילה ענין אחוה ורעות כמו נפשו קשורה בנפשו (בראשית מ"ד, כ"ט) וכן בל"ע حبل Freundschaft מזה הענין נתפרדה החבילה ע"ז י' סע"ב י"א רע"א עיי"ע ארטבן (ח"א ר"פ:)] —

חֶבֶל (מל"מ וכן בל"ס ובל"ע حبل מיתר (Strick בריש סוטה (ז':) ומביא חבל מצרי וקושרו

1) בנו"ג תשי חב'. 2) כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' ונשמט בדפ"ע בטעות מן מותר עד מותר וכפי' רבינו פירש"י ע"ש.
3) כ"ה בדפ"ע חוץ מדפ"ר שאי' ב ך וכ"ה בכ"י ו"ו וה"ב. 4) ועיי' שט"מ במקומו.

למעלה מרדיה. ובס"ג דפ' מרובה מדת (ב"ק פ"א רע"ב) ולא עוד אלא שנטל מלא חבל [1] בדרום. בב"ר פ"נ (מ"ט) חלילה לך, ובויק"ר בצו פ' אהבת צדק (ריש פ"י וכן בילק' תהלים רמז תש"ן ונ"ב ב"ר פמ"ח וצ"ל מ"ט) את תפים חבילה בתרין רישי בעית דינא ובעית עלמא אם לית את מתיר [2] ציבחד [3] לית עלמא יכיל קאים. *[אח"ה וכנ"ה ירו' סוטה ספ"ח דכ"ג. ר"מ צווח לסיפא דחבלא רישיה, ויק"ר פי"ד במתלא אמר אשתרי חד חבלא אשתרו תרין חבלין, קהל"ר פ' כל אשר: אייתון חבלה (וקצרו) [וקטרו] ברגלי. ויק"ר פי"ד חבילין חבילין עיי"ע כן ו'. — וחבל ג"כ מדת ארץ כידוע מל"מ עיין אוצה"ש להח' פירשט ע' חבל, כי דרכם היה למדוד הקרקע בחבל, ב"ב ק"ג: והלאה מדה בחבל אני מוכר לך, עירובין נ"ז: אין מודדין אלא בחבל של נ' אמה. — והקבוץ חבלים עירובין נ"ה. שלשה חבלים הן וכו', ירו' שבת פ"ז ד"י ע"ג וחבלין אליקה עיי"ע אליקה (ח"א, ק"ו.). ועל שם מדת ארץ בחוף הים נקרא חביל ימא (קידושין ע"ב.) או חבל ימא (ב"ר ס"פ ל"ז) והוא מל"מ חבל ים (צפניה ב', ה' ו') ועיי"ע תכלת] —

חָבַל (מל"מ ענין מַשכון pfänden וכ"ה בל"ע خبل ענין נשך Zins) בילמדנו בפ' אלה פקודי המשכן משכן העדות [4] (תנחו' פקודי ססי' ה') למה משכן משכן שני פעמים (שמות ל"ח, כ"א) שנתמשכן על ידיהם הוא שאנשי כנסת הגדולה אמרו חבל חבלנו לך (נחמיה א', ז') הרי שנתמשכן ב' פעמים. — (א"ב תרג' לא תשימון עליו נשך (שמות כ"ב, כ"ד) לא תשוון עלוהי חיבוליא). *[אח"ה ועוד עיין תרג' אונקל' לויקרא כ"ה, ל"ו, ל"ז ותרג' לתהלים ט"ו, ה'. ור"ב היה מסדרו בערך בפני עצמו, והנכון לקשרו עם ערך המתחיל בילמדנו כי משכון ונשך יצאו ממושג אחד עיין אוצה"ש להח' פירשט — וכנ"ה בדרז"ל מ"ק כ"ח: ווי לאזלא ווי לחבילא, ועיין פירושו בע' וה. במ"ק שם: מותא כי מותא ומרעין חיבוליא עיי' פירושו בע' מת. מכילתא ויסע פרשה א' אם חבל תחבול (שמות כ"ב, כ"ה) אם חבלת חבילה אחת סוף שחובלין בך, ובילקוט בשלח רמז רנ"ז הגי' יותר שלמה אם חבלת חבולה אחת סוף שחובלין בך חבולות הרבה.

והוא מל"מ חבלתו (יחזקאל י"ח, ז'), ובלשון זכר חבול (שם י"ב, ושם ט"ז), ובל"ס חובלא. ובנין אפעל: ויק"ר פכ"ז חייתא מַחְבַּלְתָּא ומתברא . . מחבלתא דהות ממשכנא למיתה, עיי"ע פע א' וע' חיית[א] ולפנינו בויק"ר פכ"ז לי', אבל אי' בקהל"ר פ' עת ללדת . . ולמה אינון צווחין לה מַחְבַּלְתָּא דהיא ממשכנא בידוי דמיתה, ב"ר פ"ס הדא דברייתא אמרה בין חייתא למחבלתא אזל ברא דעלובתא. — ועצם הוראת מחבלתא מל"מ חבלי יולדה (הושע י"ג, י"ג) וכן בלש' ערבי حبل וכן בתענית ח', דומה לאשה שמחבלת ואינה יולדת] —

* חֲבַנְן (בל"ס ܚܒܢܢܐ עצל והשם חַבְנָנוּתָא עצלות ותואר הפעל חַבְנָנָאִית träg) תרג' דברי נרגן (משלי י"ח, ח') מלוי דחבינגא, כה"ג בכ"י אבל בנו"ג בכ"ף חכיננא, אמר עצל (שם כ"ב, י"ג) עטילא אמר בחבינגותיה (כ"ה בכ"י), ולחם עצלות (שם ל"א, כ"ז) תרגום כ"י לחמא (חבינאות) [וצ"ל חבינאנות] עיין עמת"ר ללעווי וכבר עמד על זה רשד"ל באוהב גר ק"ח. ובספרים וכן בערוך ע' חכן הגירסא בטעות בכ"ף, אבל בכ"כ הובא גי' הספרים לנכון בבי"ת.

חָבַם (פי' כמו חבץ בלש' סורי וענינו כווץ ועצר zusammenpressen ושבר על ידי עצירה zerdrücken, zerschellen או כמו חבט עיין ערכו) בר"ג דפ' הבית והעליה (ב"מ קט"ז:) אי בחבטא נפל אי בחבסא נפל [5]). פי' שנתרעע הכותל וככדו העליונות ונשתברו התחתונות. ובריש השוכר את האומנין בגמ' דסמוך כל האומנין (שם פ' רע"ב) אמר אביי בשחבסו [6]) לאלתר. פי' שברו מיד. ובפ' אלו טרפות בגמ' נשתברו רוב צלעותיה (חולין נ"ב.) ובריש הפרק (שם מ"ב:) [7]) הגולגלת שנחבסה ברובה טרפה. פי' נכווצה ונשברה. *[אח"ה ורגמ"ה בפי' לחולין מ"ב: (בקובץ כ"י אנגייליקא דף ש"ה.) פי' נחבסה לשון ניפחתה ע"כ, וכן פירש"י שלועז בחולין שם דמינציי"ר ונ"ל להגיה דמנויר והוא בל"צ diminuer פי' נפחתה ונתמעטה, או י"ל שעיקר הגי' מינציר"א כמו שלועז באמת בדף נ"ב. והוא mincer צערברעקעלן, צערשפליטטערן, ועיין ג"כ הלעז בברכות ל"ט: ד"ה פרמינהו, ובשבת ע"ד: ד"ה דפרים, ובביצה י"ז: ד"ה שרסק] —

---

[1]) בנו"ג חבל הרם בדרומה וכן הוא בערך חרם ב' ושתי נוסחאות נתערבו שם ובש"ס. [2]) בנידריש אי' מוותר. [3]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע ובכ"י בט"ס ציבחר עיי"ע. [4]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ה ובדפ"ע חסר. [5]) עיי"ע חבט. [6]) בנו"ג בשחבטו. [7]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע ובכ"י בט"ס ובריש המפלת וא"כ זה הציון יש למחוק מרשימת מקומות שהבאתי במבוא צד LXVI.

חָבַץ (הוציא המאה מחלב מל' ערבי خبيط חלב שנטלו ממנו החמאה abgerahmte Milch) בס"ג דפ' המצניע (שבת צ"ה. ותוספתא שבת פ"י) ת"ר החולב והמחבץ והמגבן כגרוגרות. ובפרק השוכר את הפועלין בגמ' ואלו האוכלין (ב"מ פ"ט. וכן בירו' מעשרות פ"ב ד"נ רע"א) יצא החולב והמחבץ והמגבן שאינן גידולי קרקע. ובמגילת איכה (פסיקת' רבתי ד"ה חד מאתינס ד') חד מן תינס [1]) א"ל לינוקא מירושלם זבין לי ביעין וחובצין א"ל לינוקא הי ביעתא מן תרנגולא חיורתא א"ל ינוקא הדין חובצא דעיזא חיורתא [2]). פי' מחבץ מפיק חמאה מחלב כדכתיב (משלי ל', ל"ג) כי מיץ חלב יוציא חמאה. *[אחי"ה וכנ"ה בירוש' שבת פ"ז ד"י סע"ג המגבן והמחבץ חייב משום לש (ועיין בבבלי שבת צ"ה.), אבל בירו' ערלה פ"א דס"א: המחבץ ט"ס במקום המחמץ. ופי' של רבינו עולה יפה מאוד עם גזרת המלה מל"ע הרשומה, ורש"י בשבת שם פי' בע"א ע"ש, ובב"מ פי' המחבץ מיני חריצי חלב, ומ"כ פי' באיכ"ר חובצין: גבינות ובזה הענין בירו' פסחים פ"ו דל"ג ע"ג ההין דאכיל חובץ ובדעתיה מיכול קופד צריך מבערא פיסתא. והקבוץ בירו' פיאה פ"א דט"ז ק"ל רע"א חנותא דכיתנאי הוה לון צומות והוה תמן חד מיתקרי בר חובץ ולא סלק אמרי מה אנן אכלין יומא דין אמר חד חובצין אמר ייתי בר חביץ [צ"ל חובץ] א"ר יוחנן זה אמר לשון הרע בהצנע, פי' שהטיל שם כינוי לחברו כי בדרך לעג קראהו בשמעו שיש כאן חובצין עיין אה"צ למהרז"ף שם] —

חבץ (= חֲבִיץ פי' בל"ע خبيص הוא תבשיל מקמח תמרים וחמאה Gericht von Weizen-mehl, Datteln, und Butter) בפ' כיצד מברכין בגמ' חוץ מן היין (ברכות ל"ו:) חביץ קידרא הוא אברושך ומפורש במקומו בגמ' חוץ מן היין (שם ל"ז.) [3]). ובפ' אלו מנחות נקמצות בגמ' ר"ש אומר (מנחות ע"ה: וכן ברכות ל"ז:) אמר רב יוסף האי חביצא אי אית ביה פירורין כזית וכו'. פי' פירר הפת בקערה ושפך המרק עליהן [4]). במשקין [5]) בפ"ב בטבול יום (מ"ד) ואם חיבץ כל מקום שהלך השמן פסול. "פי' כשיתערב הלחם במקפה ויעשה אחד כמו (ברכות הנ"ל) חביץ קדרא". *[אחי"ה הועתק מפי' רה"ג (בסד"ט צד מ"ב.). ודע שרא"ש בחידושיו (בספר ברכו' משלשת צד כ"ג:) משיג על פירש"י שכתב שמבשלין לחם בתוך האלפס וכנגד זה העלה הרא"ש שחביצא איננה בישול והביא ראיה מירו' ע"ש. וגם אני מצאתי און לי להביא ראיה מירו' נדרים רפ"ו דל"ט ע"ג שאי' שם חביצא אין בו משום בישולי גוים וכו', ואמרינן (שם) כל אוכל שהוא נאכל חי כמות שהוא אין בו משום בישולי גוים. ב"ר פמ"ח א' לעוגות וא' לחביץ וא' למלוטימיה עיי"ע מלטמיא] —

חֲבַץ (פי' בל"ם חֲבַץ עצר וכבש drücken, pressen והשם חֶבְצָא, חֲבָצָה פי' כבישה וחיבוצא הוא עיגול של תמרים נכבשים eine Masse zusammengedrückter Datteln) בפ' השואל את הפרה בגמ' השואל פרה מחברו ושלחה לו (ב"מ צ"ט רע"ב) האי מאן דגזל חיבוצא [6]) דתמרי ואית ביה חמשין תמרי. וברי"ג דפ' האשה שנפלו לה נכסים (כתובו' פ' רע"א) חיבוצא [7]) דתמרי מאי תיקו. פי' חיבוצא של תמרים הוא עיגול של תמרים כמו עיגול של דבילה. אלו שלש חבין א' של גבינה, ב' של פת, ג' של תמרים כולן לשון קיבוץ. *[אחי"ה ובע' חתל פי' רבינו כובשין תמרים יבשות כדי שלא ירקבו וכו' וחתיכה מאותן חתולות קורין חיבוצא, ע"ש. וזה הפי' הונה יותר להוראת המלה הסורית הנ"ל ובה עולה יפה פי' רש"י בב"מ צ"ט: "תמרים המדובקים יחד קרי חביצא"] —

---

[1]) בנו"ג אתינס עיי"ע. [2]) בנוסחאותנו מוחלפת השיטה אחמי לי אידא היא חובצא דעיזא חיורתי וכו' א"ל . . אידא היא ביעתא דתרנגולתא חיוורתי וכו'. [3]) לפי גי' הכ"י ובה"ג עיי' ד"ס שם ובע' אברושך ובכ"י ברכו' שם אי' מאי חביץ קידרא קמחא ודובשא ומשחא דעבדי אברושך. וכ"ה ברש"י בברכו' ל"ו סע"ב ד"ה דיסא ע"ש ורק בסוף הדיבור צ"ל אברושך במקום אברושדי וכן הוא לנכון באו"ז הל' סעודי רסי' קס"ה שהעתיק (בלי מקור) פירש"י ועיי' עוד הערת ה' בע' אברושך. ולפי פירש"י שם במאכל קפוי זה גם חלב שחבצוהו בקיבה נתערב וזה נכון לפי הוראת המלה הערבית הנ"ל אולם מה שפי' חבצוהו בקיבה בזה הלך רש"י לשטתו בביאור המלה עיי' פירושו בשבת צ"ה. [4]) הובא באו"ז ה' ברכי המוציא ססי' קמ"ז ע"ש ובתוספו' מנחו' ע"ה: הובא פי' הערוך בזה"ל ובערוך פי' כעין חביצא דתמרי שפירר הפת וכו'. וכן תוס' ר"י חסיד (בספר ברכו' משלשת צד כ"ד:) הביא פי' הערוך בזה"ל ובערוך פי' שהן פירורין של לחם שנדבקים יחד ע"י מרק ודבר שהוא נדבק יחד קרי חביצא כמו חביצי דתמרי ע"כ. ועיי"ע הבא אח"ז. וגוף הפי' העתיק רבינו כנראה מפי' רגמ"ה למנחו' (בקובץ כ"י אנגי' דף כ"ד:) שכתב חביצה שקורין בלעז פניקאטא . . שקיבץ הפירורין ביחד ולשן וחברן וכו' ע"כ וזה מ"ש רבינו בסוף ע' הבא אח"ז כולן לשון קיבוץ. [5]) בדפי' באסיל ואמש' בטעות במ"ק. [6]) בנו"ג חביצא. [7]) בנו"ג חובצא.

* חָבַק (מל"מ ענין חבור ודבוק עיי"ע אבק (umschlingen, anschliessen פסחי' קי"א: חבקיה לדיקלא. ירוש' כלאים רפ"ו ד"ל סע"ב חבוק לכותל. ושם חבוקין לכותל. פ י ע ל: פסיקתא רבתי פ"ג באין ומחבקין קבורת רחל. ה ת פ ע ל ירו' ביצה פ"ב דס"א ע"ג אם תראה סרים מתחבק עם אשתך שמא אין רע לך. ובירו' שבת פ"ג ד"ו. אי' מחבק עם אשתך. וממנו השם חֶבֶק עיין ערכו.

חַבָק (לפי פי' הערוך בכאן ובע' קלקי ענין כסוי הבהמה Decke ועוד בע' קלקי ענין חגורת בטן Bauchgurt והוא העיקר עיין בפנים) בהמפרק בפ' י"ט בכלים (מ"ג) שירי מזרן ז' [1]) טפחים כדי לעשות חבק לחמור. פי' כלי שמשימין על משאוי החמור ומשימין בה קוצה ומגביא גילי בשביל שלא יפשרו [2]) אם יפול עליו מטר. וי"א שהוא כמו נמטא [3]) ועוד משימין אותו על החמור כשנוטל הסרגא ממנו והוא מזיע שלא יצטנן. בפ' במה אשה בגמ' ב י ר י ת [4]) טהורה (שבת ס"ד רע"א) מנין לרבות את הקילקי ואת החבק ת"ל או שק (ויקרא י"א, ל"ב) פירשנו בע' קלקי. *[אחי"ה ובע' קלקי פי' רבינו בשני ציונים משבת הנ"ל ומב"ב ע"ה. חבק [רצועה] שתחת הבטן, פ"א חבק כסוי הבהמות ופירוש ראשון שנ"ב גם בילק' שמיני ריש רמז תקל"ט הוא העיקר כי בל"ע حباك, حبكة פי' אזור של בטן שחוגרין בו הבהמה או את אוכף של חמור וכן לעז רגמ"ה כ"י לב"ב שם צינגל"א והוא ל"ר cingula וכן לעז רש"י בשבת שם ובשבת קנ"ד: ד"ה בחבר. ומלת קלקי לועז רגמ"ה בב"ב שם: פושל"א והוא לפע"ד בלאי"ט fasciula כריכה (Bündel) שקושרין לזנב הבהמה ולכן פי' רבינו בע' קקלי זו המלה: [רצועה] שתחת הזנב. וכן לועז רש"י בשבת נ"ג רע"א: רצועה תחת זנבו: פ ו ש ל " א שנותנים שם שלא תרד האוכף וכו'. וכן הרמב"ם פי' בכלים שם חבק: הוא האזור אשר ישימו אותו לחמור על המרדעת כדי שיעמוד על גבו (כ"ה לנכון בתוי"ט לכלים שם בשם הרמב"ם ובדפוסים בפי"מ לרמב"ם חסר ה ו א ה א ז ו ר) ועיין תוי"ט שם שהשיג על רע"ב שהרכיב פי' דרבינו נתן עם פי' הרמב"ם. אבל האמת כי פי' הרמב"ם קרוב לפי' רבינו בערך קלקי. אבל מ"ש רבינו שם בפי' אחר: "כסוי הבהמה" עולה עם מ"ש בע' נוכחי כי זה שיעור המאמר בע' דכאן פי' כלי שמשימין על משאוי החמור וכו'. כלומר שהוא מכסה שנותנין על משאוי החמור. וכן פי' של י"א שהוא כמו נמטא מסכים לזה כי נמטא הוא ל"ע لبط פי' מ כ ס ה שנותנין על אוכף החמור. ובזה הפי' בע' הנוכחי ובע' קלקי בפי' אחר הלך רבינו בשיטת רה"ג שפי' בכלים שם (סד"ט צד י"ד) וז"ל חבק פי' בטיית גל [= جل Pferdedecke] מאחר שלוקחין המרכב מן הסוס ונותנין עליו בגד צמר ע"כ. ולפי פי' זה אולי היא מלה ערבית הנ"ל שהוראתה ג"כ בגד עב ארוג. אבל פי' אזור נוח יותר ומזה הענין חבקין שבצואריהן שבת נ"ז סע"א פירש"י ענקי רצועות שאינן מוזהבות רחבות . . לשון קילקלי וחבק צינגל"א וכו' ע"כ. ואולי זה האחרון יש לגזור מל"פ خباك, خپك ענין חניקת הצואר das Zusammenschnüren des Halses ונקראין רצועות רחבות הצואר ככה מפני שאדוקין הן בצואר כאלו חונקות אותה, וכן מוכח מרי"ף עיין שם] —

חֶבֶק (כל"ם חֲבָקָא ענין הידוק ודבוק das Zusammenschliessen) בפ' הרואה כתם (מתניתין) [צ"ל בגמרא] על שוקה ועל פרסותיה מבפנים טמאה (נדה נ"ח.) מבפנים ועד היכא אמרי דבי ר' ינאי עד מקום חבק. פי' כשנמצאת דם על שוקה ועל פרסותיה באותן הצדדים שמדבקין זה עם זה הן מבפנים וכשנועלין האנפליא יש לה לולאות ומחברין אותן לולאות באמצע השוק פעמים מבפנים ופעמים מאחור וזהו מקום חבק. פ"א עד מקום חבק עד מקום שמחבק ירכה על שוקה כשכופפת ירכה ואותו מקום חבק עצמו הוי כלפנים כנגד התורפה ואם נמצא דם במקום חבק טמא אם נמצא דם על שוקה וירכה מבפנים. *[אחי"ה תוכן הערך הנוכחי הובא בתוספו' נדה שם ד"ה מקום ובחי' הריטב"א במקומו רק בקצת שנוים. ודע כי בעה"ק שנ"ב נפרד זה הערך מערך הקודם והוא הנכון ולא כמו שהדפיסו בהוצאות הערוך בהמשך של ע' הקודם לזה] —

חבר (= מל"מ חָבֵר Verein, Verband = חֲבוּרָה (חבורתא Genossenschaft, Verbindung;

1) כ"ה לנכון בכל הכ"י ובדפ"ע נשתבש ד'. 2) בר"ש הגי' בשם הערוך יפסדו וכ"ה ברע"ב. 3) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' וב' והי"ב וכ"ה בדפ' וויני' ואמ' אבל בדפ"ר בט"ם נטרא ובר"ש הובא: ה מ ט י וצ"ל נמטא עיי' בפנים. 4) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ודפ"ר, ובשאר דפ"ע ברית.

חָבֵר Freund, Genosse ועיין עוד יתר השמות בהוספותי) בס"ג דפ' יו"ט של ר"ה (ל"ד:) לא אמרו אלא בחבר עיר אבל שלא בחבר עיר לא. ובפ' בני העיר בגמ' וכן במותריהן (מגילה כ"ז.) במה דברי' אמורי' בשאין שם חבר עיר אבל יש שם חבר עיר תנתן לחבר עיר וכ"ש דעניי דידי ועניי דידכו עלי סמיכי. בפ' תפלת השחר בגמ' ר' אליעזר בן עזריי אמר [1] (ברכות ל'.) אין תפלת המוספין אלא בחבר עיר וכו'. פי' גאון ז"ל [2] גדול העיר אשר יועדו עליו כל הזקנים שנאמר (בראשית י"ד ג') כל אלה חברו [3]. פירוש אחר צבור "מקום שמתחבין בני העיר להתפלל בו ר' יהודה אומ' משמו של ר' אלעזר כ"מ שיש חבר עיר שמתפללין בו תפילת המוספין היחיד פטור אבל מקום שאין שם צבור מתפללין בו תפילת המוספין היחיד חייב להתפלל תפילת המוספין וזהו פי' יחיד שלא בחבר עיר איכא בינייהו" [4]. בפרק חומר בקודש בגמרא חומר בתרומה (חגיגה כ"ה.) ובפרק קמא דנדה בגמ' כיצד דיה שעתה (נדה ו':) והאמר עולא חבריא מדכן בגלילא. פירוש חברים אוכלין חולין בטהרה. (ובפ') [צ"ל בס"פ] שתי מדות (מנחות צ"ג סוף ע"ב) שאחד מניף לכל החוברין ואין אחד סומך לכל החוברין [5]. ובריש גמרא דתמורה (ב'.) הכתיב קרבנו ההוא מיבעי ליה לרבות כל בעלי חוברין לסמיכה ור' יהודה כל בעלי חוברין לסמיכה לית ליה. פירוש אחד מניף חזה ושוק שבשלמים בשבילו ובשביל חברו. בר"ג דפרק אין צדין (ביצה כ"ה.) נפלין חברין ברברבאתא [6]. פי' רב הונא ורב חסדא חברים של רב נחמן והיה קורא לרב הונא הונא [7] חברין וכן לרב חסדא ולרבה בר רב הונא [8] בר חברין ברברבאתא: בקושיות גדולות. בפ' במה אשה בגמ' ולא בכוכליאר [9] (שבת ס"ג רע"א, ילק' ישעי' סוף רמז רס"ד) בחבר טוב או בחבר רע. פי' באשה טובה או באשה רעה [10]. בר"ג דפ' היו בודקין אותו בז' חקירות (סנהדרין מ"א.) חבר אינו צריך התראה. פי' "מפני מה מתרין שלא יאמר הרוצח לא הייתי יודע שההורג נהרג אלו הייתי יודע לא הייתי הורגו וחבר אינו צריך שלא יכול לומר לא הייתי יודע" [11]. בר"ג דפ' מי שהחשיך (שבת קנ"ד:) מאי לאו בחבר גואלקי [12]. פי' "אביי אשכחיה לרבא [13] דקא משפשף לבריה אגבא דחמרא (שם) שיפשוף כדאמרינן (יומא פ"ח.) ואם מבערב ישפשף [14] כלומר יוליך ויביא ידו על גופו כדי שיסור מעליו טינוף הקרי. כן רבא היה מעלה ומוריד בנו כעין שיפשוף על גב החמור מן הצד לא על גופו [15] של חמור כעין רכיבה אלא היה מושיבו על גב החמור והתינוק מגנדר ונחית ואביו מחזיק בו ומחזירו שלא יפול לארץ א"ל אביי משתמש מר בבעלי חיים כלומר המשתמש בבעלי חיים עובר משום הא דתנן (ביצה ל"ו:) ולא רוכבין ע"ג בהמה השיבו רבא אינו על שדרו של חמור אלא בצדי החמור אני משפשף וצדדין לא גזרו רבנן מדתנן (שבת שם) מתיר חבלים והשקים נופלים מאי לאו בחבר גואלקי ולא גזרו רבנן. פי' חבר גואלקי כשטוענין הבהמה מביאין שק וטוענין אותו מצד האחד ושק האחר מצד השני ומביא חבל וקושרן ומחברן ומשרבבן בצידי [16] וכשמבקשין לפרק משואן מגביה השקין לרפרף קשר החבל להיות נוח להתיר ומתיר ומניח השקים והן יורדין מצידי הבהמה ונופלין לארץ נמצא מגביה ומוריד השקים בצידי החמור כאשר אגביה אני את בני ע"ג החמור והוא יורד בדרך שיפשוף א"ל אביי אינו אומר מתיר החבלים בחבר גואלקי אלא כאבר גואלקי [17] כדתנן (עירובין פ"ה מ"א דף נ"ב:) כיצד מאברין את העריי [18]

1) כ"ה בדפ"ר. 2) כ"ה בכ"י ה"ב. 3) וכן בפי"מ לרמב"ם וז"ל חבר שם ת"ח ופי' חבר עיר חכם המדינה והוא כנוי בעד תפלת הקהל שלא יתקבצו אלא לפני החכם שבהם עכ"ל, וכן פי' רש"י ור"ן במגילי חבר עיר הכם שמתעסק בצרכי צבור אבל בר"ה לדעת הר"ן שם פי' צבור ובברכו' פירש"י חבורת העיר. 4) כן הובא באו"ז הל' תפלה סי' פ"ט בשם ר"ח ז"ל. וכפ"א צבור מבואר ג"כ בשט"מ לברכו' בספ' ברכי' משולשת צד י"ד ע"ש, וההבדל בין פי' ראשון לפי' אחר הוא כי לפי' הראשון יש לנקד חָבֵר ולפ"א חֶבֶר. 5) בנו"ג החברים אבל בצד צ"ד רע"א נתמעטה בחוברין . . שתתמעטה בחוברין ופירש"י בחבירין. 6) כ"ה לנכון בדפ"ר. 7) כ"ה בדפ"ר. 8) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בביצ' ועיי' פירש"י שם וכן מוכח מסוכ' י"ד: כתובו' צ"ט: שבועו' מ"ח: איקלע רב נחמן לסורא עול לגביה רב חסדא ורבה בר רב הונא ובגיטין פ"ה: קרי ליה רבה בר רב הונא לרב חסדא חברינו. — ובדפ"ע הגי' בטעות וכן לרב חסדא ולרבה בר בר הנה וגם לרבה בר רב הונא קרא רב נחמן אבא לפי גי' הנכוני' בע' חזר ב' לפי מ"ש בשם היוחסין השלם ועיי' ד"ס לביצ' צד ל"ט. 9) בכ"י ל"ד ובנוסחי כוליאר אבל עיי"ע ככליאר וש"נ שינוי נוסחאות. 10) וכן פירש"י. ועיי' מלאכי ב', י"ד. 11) הועתק מפי' ר"ח (בקובץ כ"י אנגייליקי' צד צ"ח רע"א). 12) בנוס' נשתבש עיי"ע גואלק. 13) וכ"ה ברי"ף ורא"ש דפ"ו וכ"ה בכ"י א"פ אבל בכ"י ה"ב ובפי' ר"ח בפעם אחת ובנוס' אי' רבה. 14) כ"ה לנכון בכ" יה"ב וכ"ה בכ"י ב' בד"ס למקומו (ולא רמז על ערוך) וכ"ה בפי' ר"ח, ברי"ף ובר"אש ועיי' בתוספו' ישנים ד"ה אלא אימא, ובדפ"ר אי' ואם בערב ישפשף, ובדפ"ו שפשף — בפי' ר"ח: שדרו. ושם: ומחזיקו (במקום ומחזירו). 16) וכצ"ל בפי' ר"ח והמו"ל טעה. בדפ"ר בגידי. 17) כ"ה לנכון מאוד בכ"י ה"ב ובדפ"ר אבל בשדפ"ע נשתבש ע"ש. 18) בכ"י ו"ו הגי' מעברין וכ"ה לפנינו ובע' אבר (ה"א י"ז.) כמנתי חלופי הנוסחאות.

ומפרישינן ליה (שם נ"ג. ע"ש) מלשון אבר כן מוסיף כמו אבר בגואלקא והוא למעלה כדאמרינן בפ' לא יחפור (ב"ב כ"ד:) באברוורי[1]) הוו יתבי ופי' אברוורי למעלה מן המשאוי[2]) כגון שהיה צד המשאוי האחד כבד והשני קל ורצונו להשוות המשאוי שלא יהא מטרטן ומוסיף על הצד הקל להשוות המשקל שלא יהא אחד מהן מכריע ועליו אמרה משנתינו מתיר חבלים וקשרים[3]) והשקים נופלים שהקשר למעלה הוא ואין צריך להגביה שק ולא להוריד אלא כשמתיר החבל[4]) נופלין אבר גואלקי נמצאו גואלקי על צידי הבהמה ואבר[5]) זה על גואלקי נמצא אבר זה צדי צדדים. אי נמי בגואלקי[6]) דגואלקי עצמן אינן קשורין בחבלים אלא כמנהג שהיה לאורחין המהלכין בדרכים שעושין בראשי השקים כמין קרסים ולולאות מן[7]) החבלים ומכנים הקרסים בלולאות, אי נמי לולאות בלבד ומכנים בהן עץ ומחברן וכשרוצה לפרקן מושך העץ ההוא והן נופלין ונקרא העץ ההוא לכתא ואינו מגיע לצדדין ואותו האבר נמי שמוסיפין על המשאוי הוא צידי צדדין והוא מותר אבל הצדדין אסורין"[8]). בפרק אין עומדין להתפלל בגמרא מודים מודים (ברכות ל"ד רע"א) ובפ' הקורא את המגילה עומד בגמ' מודים מודים (מגילה כ"ה.)[9]) חברותא כלפי שמיא, כלומ' כאדם שאמר לחברו עד השתא לא כיון ועכשיו בעי לכווני[10]). בכלי מתכות פי"ד[11]) בכלי' (מ"ב) מאימתי היא טהרתו בי"ש אמרו משיחבל ובי"ה אמרו משיחבר. פי' מלשון ויחבר (שמות ל"ו, י' והלאה). *[אחי"ה ע"ש פי' הרמב"ם ור"ש. והוא מענין חבור ודבוק כמו בכלים פי"ד מ"ב חִברה לו. ובבינוני בכלים פרק י"ב מ"ב כל הַמְחוּבָּר לטמא טמא והמחובר לטהור טהור. ועיין ב"ק צ"ב: חולין ס"ה. מחובר ב"מ פ"ט. או מחובר לקרקע חולין ט"ו. ט"ז: והפכו תלוש עיי"ע. ושם מופשט חִיבּוּר (das Verbinden) ד"מ שבת מ"ו אין חִבּוּר לה. ועיין כלים פי"ח, מ"ב ועיי"ע מכנה. כלים פ"ג, מ"ו אינה חיבור עיי"ע טפל א'. ירו' חלה רפ"ד דנ"ט רע"ד יש דברים שהן היבור בחלה ואינן חיבור בטבול יום. ירו' כלאים ספ"ט דל"ב ע"ד חיבור לבגד. ירו' שבת פי"ב די"ג ע"ג היבור לטומאה.. ואינה חיבור להזאה ועי"ש כל הענין. ירו' סוטה פ"ח דכ"ב ע"ד חיבור לעיר. והשם חָבֵר (חָבֵיר) מל"מ רֵע דבק בעמיתו והרבה בדרז"ל עיין ברכו' ה': ט"ו: כ"ח: ל"א. ס"ד. שבת ל"א. פסחים קי"ח: תענית ז'. ב"מ ס"ב. ב"ב כ"א. ל"ט. אבות פ"ב מ"ט. — ולנקבה חֲבֶרְתָּא (חולין י'. יבמות ס"ג:), והקבוץ חֲבֵירוֹת (שבת קכ"ט.) — תלמיד חבר ברכו' כ"ז: ב"ב קנ"ח: כלומר מתחילה היה תלמידו של חכם פלוני ואח"כ נעשה חבירו (עיין רשב"ם לב"ב שם). ובירו' אי' תחת זה חבר ותלמיד ירו' שקליי רפ"ג דמ"ז: ירו' ב"ב ספ"ט די"ז: או אולי חבר ולנקבה חבירה (סנהדי ח':) ענינו יודע ומבין בדבר בל"ע خبير، خابر Kundiger, Gelehrter כלומ' חכם. וכ"ה מפורש בב"ב ע"ה. אין חברים אלא תלמידי חכמים. ועיין עוד דרך ארץ זוט' פ"ב ת"ח נאים בחבורה ואין ע"ה נאים בחבורה. ירו' סנהד' פי"א ד"ל. חַבְרַיָּא בשם ר' יוחנן פי' חכמים אמרו בשם ר"י, ובירו' ברכות פ"א ד"ג: חברייא אמ"ר יוחנן (כ"ה לפי גי' המהרש"ם), וכצ"ל בירו' ע"ז פ"ב דמ"א ע"ג, ברכות ל': עיין למטה, ירו' סנהדרין פ"א די"ט. אלו החבירים, שהש"ר פ' סמכוני: מי שמקבל פני חברים, ושם פ' ברח דודי: ב' חברים שהיו עוסקים בדבר הלכה, שמ"ר פכ"ז כל הימים שאדם חבר וכו' ע"ש. ויק"ר רפי"ח חדא לחברייא וחדא לבורייא פי' אחד כנגד ת"ח ואחד כנגד ע"ה. ומן הענין הזה ירו' תענית פ"א דס"ד ע"ג ר' חנניא חברהון דרבנן, וכן אושעיה (הושעיא) זעירא דמן חברייא, או פירושו מן אסיפת וקבוץ חכמים עיי"ע זער. וכן בב"ר ספי"ג אבימי מן חבריה הוה מבקר בישיא. אולם כאן טוב יותר לשערו מחבורת של קוברי מתים כדאי' במ"ק כ"ז: חבורתא איכא במתא עיי' פירש"י (וממנו בזמן מאוחר השם למבקרי חולים וקוברי מתים חברה, חברא, קדישא). וקביצת החכמים וישיבתם נקראה חבורה, חבורתא,

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר וכ"ה בפי' ר"ח אבל בעי' אברוורי גי' כ"י ו"ו בארואורי וע"ש הנוסחאות ובכ"י ב"ר אברואורי וכנוסח הכ"י הזה בעי' הנוכחי ובעי' אברוורי אי' גם בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב הנ"ל. [2]) ולפי פי' זה הוא ל"פ ابر פי' למעלה بار פי' משאוי אבל לפי פי' ר"ח בעי' אברוורי ועיי' בסמוך יש לגזור מל"פ הרשומי' שם. [3]) לי' בפי' ר"ח ובכ"י ה"ב מן השקים. [4]) בפי' ר"ח החבר. [5]) בפי' ר"ח ואם זה עיי' סוף עי' לכתא. [6]) כ"ה בפי' ר"ח ואולי צ"ל בלכתא. [7]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ודפ"ר וכ"ה בפי' ר"ח ובשדפ"ע בט"ס בין. [8]) ע"כ הועתק מפי' ר"ח בשבת נדפס בש"ס ווילנא. [9]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' וב', ל"ד וה"ב ובדפ"ע נשמט מן בגמ' עד בגמ' אבל בעי' מרזב ב' אי' לנכון. [10]) והוא עפ"י פי' הגמ' שם ושם, ובברכו' אי' עוד כלפי שמיא: מי איכא ומיותר הוא וכן לי' במגילי ולי' בכ"י ש"ס. [11]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב וכ"ה בעי' חבל א', אבל בדפ"ע בכאן פי"ב וט"ס הוא.

חברותא ברכות ט׳: במעמד כל החבורה, שבת קי״א רע״ב וש״נ ארי שבחבורה עיי״ע ארי. מכות כ״א: בחבורה נמנו וגמרו, נדרי׳ פ״א רע״א הזהרו בחבורה, ויק״ר ספ״ב חבורתו של משה וחבורתו של יהושע וחבורתו של דוד ושל חזקיהו ישנים חבורתו של עזרא ושל הלל ושל ריב״ז ושל ר״מ וחבריו חדשים ועליהם הוא אומ׳ (שה״ש ז׳, י״ד) חדשים גם ישנים, שהש״ר פ׳ ברח: בשעה שישראל קורין בתורה בחבורות וכו׳. ירו׳ ברכות פ״ב ד״ה, ר׳ חייא וחבורתיה . . ר׳ יוסי וחבורתיה ר״ע וחבורתיה, ירו׳ תרומו׳ פ״ב דמ״א ע״ג רב כד הוי מורי בחבורתיה וכו׳ (בחולין ט״ו: איתא לתלמידיה), ב״ק ע״א, ר״ש בן לקיש ר׳ אבין . . וכל חבורתיה. ירו׳ שביעית פ״ז דל״ז ע״ג ר׳ יוחנן וחברותיה. — וגם רגיל על לשון חכמינו ז״ל חבר לכנוי שם כבוד (Chaber) למי שעוסק במצות ונאמן על טומאה וטהרה, ולדעתי שם הכנוי הזה נופל על לשון המקרא חבר אני לכל אשר יראוך ולשומרי פקודיך (תהלים קי״ט, ס״ג), פסיקת׳ רבתי פי״א חבריהם (של ישראל) דבוקים לחכמים . . עוסקים בגמילות חסדים (הרי שנשתמש על שני אופנים כי יש חברים לתורה וישנן לגמילות חסדים. קידושין ל״ג סע״ב אתון הכימי ואנא חבר. ירו׳ ביכור׳ פ״ג דס״ה ע״ג אין עומדין מפני חבר. דמאי פ״ב מ״ג המקבל עליו להיות חבר עיין רע״ב (ורמב״ם פי׳ לענין ת״ח וקצת קשה). ברכות ל׳: הבא לקבל דברי חבירות צריך לקבל בפני ג׳ חבירים ואפי׳ ת״ח צריך לקבל בפני ג׳ חבירים זקן ויושב בישיבה אינו צריך לקבל בפני ג׳ חבירים וכו׳, תוספתא דמאי רפ״ב המקבל עליו ד׳ דברים מקבלין אותו להיות חבר שלא ליתן תרומה ומעשרות לע״ה וכו׳ עד ושיהא אוכל חולין בטהרה. ובזה מובן מאמר בסנהדר׳ צ׳ רע״ב מה אהרן חבר אף בניו חברים. חולין ו׳: אשת חבר טוחנת עם אשת ע״ה. בכורו׳ ל׳: אשת חבר . . בתו של חבר. שמ״ר פ״א ר׳ פנחס החבר. ואסיפת החברים נקראה חבורה תוספתא דמאי פ״ב קבל עליו בפני חבורה, ברכות ל״א. דוחין אותו מחבירותו, תוספתא דמאי שם ע״ה שקבל עליו כל דברי חברות, ירו׳ דמאי פ״ב דכ״ג רע״א דוחין אותו מחבורתו, ועוד שם איזה פעמים חבורה, והועתק המלה חבר וחבירות ללשון ערבי כי احبار פי׳ חכם יהודי והשם حبورة חכמה יהודית. — וכן נקראה כל אסיפה וכת Gesellschaft. פסחים קי״ג: חבורה של מצוה, סנהד׳ ע׳: ירו׳ סנהד׳ רפ״ח דכ״ד. חבורת מצוה, פסחים פ״ט. והלאה, ירו׳ פסחים ספ״ז דל״ה ע״ג בני חבורה, ושם איזה פעמים. קהל״ר פ׳ מעות: חבורה של צדיקים, ב״ר ר״פ פ״ז חבורה של רשעים. שהש״ר פ׳ כמגדל דוד: חבורה של זמרים. סנהד׳ ע׳: חבורה שכולה סריקין. ועוד חֲבֵרוּת = חַבְרוּתא וכן בל״ס פי׳ ענין רעות ודבוק ואחדות Geselligkeit ירו׳ ברכות פ״ט ד״מ. אפילו תואר חברות אין עלינו לרעה, ב״ב ט״ז, חברותא כלפי שמיא (ועיין לעיל הציון מברכות ועיי״ע כלפי), יבמות צ״ו: חברותא נמי, תענית כ״ג. אי חברותא אי מיתותא — חברותך ט״ס וצ״ל חברוך עיי״ע חברורא אחר ע׳ „חבר האחרון] —

חַבָּר (פי׳ בל״פ گبر כומר פרסי ועובד איש, וקוסם pers. Feueranbeter, Zauberer וכן בלשון פעניקיא חַבָּר עובד איש וקוסם) בפ״ק דשבת בגמ׳ לא ישב אדם לפני הסַפָּר (שבת י״א רע״א) אמר רב תחת ישמעאל ולא תחת גוי [1], תחת גוי ולא תחת חבר, תחת חבר ולא תחת תלמיד חכם, תחת ת״ח ולא תחת יתום ואלמנה, פי׳ תחת ישמעאל ולא תחת גוי תחת סתם גוי ולא תחת חבר שהיו פרסיים קורין לכומרין חַבָּרִין והיו אותן חברין רעים מאוד ומצירין לישראל כדאמרינן בסוף כירה (שבת מ״ה רע״א) מהו לטלטולי שרגא דחנוכתא מקמי חברי בשבתא. פי׳ שגזרו שלא להדליק נר שום אדם אלא לתועבותיהן ביום אידם והיו ישראל מדליקין בסתר ואם יראו חברים [2] נר חנוכה ידעו שמדליקין בבתיהן [3]. ואמרינן בר״ג דביצה (ו׳.) האידנא דאיכא חברי חיישינן, פירוש שאומר לישראל כיון שאתם קוברין המת שלכם תקברו המת שלנו ביו״ט שלכם חיישינן ומשהינן למחר. ואמרינן בס״ג דפ׳ הבא על יבמתו (יבמות ס״ג:) בגוי נבל אכעיסם (דברים ל״ב, כ״א) ר׳ יוחנן אמר אלו חברים (אמר) [אמרו] ליה לר׳ יוחנן אתו חברי לבבל שגא [4] מקבלי שוחדא תריץ יתיב גזרו על שלש משום שלש על בשר משום מתנות ועל המרחצאות משום טבילה קא מחטטי שכבי מפני ששמחים ביום אידם. ואמרינן בר״ג

---

[1]) וכ״ה בדפ׳ הישנים בשתי הפעמים בגמ׳ וברש״י ונשתנה לנכרים מן הצינזור וברש״י ד״ה תחת גוי יונים ובד״ש ארמיים ובד׳ הישני׳ ארומים והוא העיקר והם הרומיים וגם בזה שלטה יד הצינזור. [2]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ה ובדפ״ע הגוים. [3]) עיי׳ בסוף הערך ומ״ש. [4]) בדפ׳ פיזו ובספ׳ מפתח לר׳ נסים צד ל״ד הג׳ שאג ובכ״י ו״ו שגנא ובכ״י ה״ב איתא בזה״ל „שאגי נפל ס״א שגאי״ ובנו״ג שגא עיי״ע.

דפ' המביא גט שני (גיטין ט"ז סע"ב והלאה) רבה בר בר חנה חלש על לגביה רב יהודה ורבנן[1] לשיוליה ביה [וכו'] אדהכי אתא ההוא חברא ושקלא לשרגא מקמייהו אמר רחמנא א י בטולך א י[2] בטולא דבר עשו. למימרא דרומאי מעלו מפרסאי והתני ר' חייא (פסחים פ"ז:) אלהים הבין דרכה והוא ידע וגו' (איוב כ"ח, כ"ג) ידע הקב"ה בישראל שאינן יכולין לקבל גזרתן של רומיים[3] עמד והגלן לבבל לא קשיא הא מקמי דאתו חברי לבבל הא בתר דאתו חברי לבבל[4]) שהיו מאז החברים האלה במדי ופרס לפיכך אמר רב (שבת הנ"ל) תחת גוי ולא תחת חבר תחת חבר ולא תחת ת"ח שאעפ"י שחבר מיצר הרבה יש לו אימת ממשלה והליסטין ופריצי העם יראין (ממנו) [ממנה] אבל ת"ח לא כמפורש בע' אסי ואעפ"כ ת"ח טפי עדיף ויש לו אימה מיתום ואלמנה. — (א"ב מדינה קרובה לארמניא נקראת בלשון העמים חבריא ואנשיה חברים). *[אחי"ה וכונת ר"ב אולי על שם הנהר והמדינה Χαβώρας עיין מאנגערט ח"ה, ב' צד קצ"ז, וקרוב הדבר שהוא כבר של יחזקאל (א', ג') עיין אוצ"ה להח' פירשט זה הערך, וכן פירשו התוספו' בחולי' י"ב: ד"ה דמן חבריא שם מקום עיי"ע זער, והאמת שהוא מערך הקודם לזה ע"ש. ובע' הנוכחי חבר בלי כל ספק מל"פ והפעניקיא הרשומ' נגזרה ופי' רבינו "שהיו פרסיין קורין לכמרין חברין", ועיין ג"כ פי' הר"י בתוספ' שבת י"א. ד"ה ולא ברור הוא רק לא כמרין בלבד נקראו ככה כי אם כל הפרסיים החדשים עובדי האש והם האמגושים (עיי"ע ח"א, קי"ג) ובע' אמגושא הרחבתי דבורי בפי' מאמר רז"ל ביבמות ס"ג: והואלתי לבאר כי טעם הדבר שהחברים היו מחטטי שכבי מפני שגזרה עצומה היתה אצלם מלקבור את מתיהם לכן היו מוציאים הנקברים אף מקברי ישראל ובלי ספק מזה הטעם אמר רבינא בביצה הנ"ל והאידנא דאיכא חברי חיישינן כלומר משהינן למחר את המת ונחדל מלקברו ביו"ט שני שיש לחוש כי החברים יחפרו בקבר ויוציאו המת וא"כ בחנם חללנו את היו"ט, ורבינו במח"כ נתן טעם לפנם שהחברים יאמרו לישראל שיקברו גם מתי

של חברים! וכן טעה לפרש הח' לעווי בעמת"ל ח"ב, י"א, ורש"י נשמר מזה קצת באמרו יכופו אותם למלאכה, ומה שגזרו החברים גם על בשר ועל המרחצאות נ"ל כי אסור היה לפרסי הנאמן בבריתו של צאראתוסטרא לשחוט ולהמית בהמות טהורות שלא לצורך ולהשחית ע"י זה בריותיו של אורמוזד וגם איסור גמור היה אצל הפרסיים לטמא המים שהוא מקודש לאליל העליון כמו הארץ והאש. ובהיות האש מקודש בפרט ביום אידם לכן חפשו בחפש מחופש בבתים אחר האש והנרות להביאן אל היכל שלהם שנקרא âtasgâh כלומר בי נורא עיין ערכו, ובגוף הענין היטב לפרש ספר המפתח לר' נסים (בשבת מ"ה.) וז"ל שמענו כי בימי החברים (פרסיים)[5] היו חברים מחזרין בכל בתי ישראל ומכבין את הנרות ולוקחין מכל בית נר והיה צער גדול לישראל מזה המעשה מפני שהיו מוליכין את נרותיהם לע"ז וכו' וכו', ובשאילתות דרב אחא מן שבהא כך פי' בפרש' וארא אל אברהם[6]), ובמלכות פרסיים היו חברים שבהן מחזרין על בתי ישראל ומכבין את הנרות וחותין את הגחלים ומוליכין אותן לבית האור שלהן שהיא ע"ז ולא היו עוזבים לא אש ולא גחלים שילינו בלילה חוץ מע"ז שלהן שהיא בית נורא ע"כ. — ובקידוש' ע"ב. נאמר על חברין דומין למלאכי חבלה, ונ"ל שנקראין כן מאשר כי היו מצערים ומזיקין את ישראל ביותר ברדיפתם, ובפסחים קי"ג: תנו רבנן שלשה שונאין זה את זה אלו הן הכלבים והתרנגולין והחַבָּרין וכו', וגם בהוראת המלה חבר = كبر פי' קוסם מצאנו פעם אחת בסנהדי' ס"ה: רבא ברא גברא שדריה לקמי' דר' זירא וכו' א"ל מן חַבָּרַיא את הדר לעפרך פירש"י הנבראים ע"י החברים את ע"כ, ואולי זה הציון שייך לערך הבא אח"ז, וגם מלת חַבָּר נופל על לשון חֹבֵר חבר היינו מקסם, ורש"י פי' המלה באופנים שונים עיין בהפשב"ע ומ"ש] —

חָבַר (פי' ענין קשור ואגודה = verbinden, binden bannen ומתוארים כן המכשפים עיין בפנים) בפ' ד' מיתות בגמ' בעל אוב (סנהדר' ס"ה) ובפ"ק

---

1) וכ"ה בספ' המפתח שם ובריי"ף ובראי"ש ובנו"ג רבא ובגליון כתיב ס"א רבנן. 2) וכ"ה בספ' המפתח ובשאלתות וארא ססיי מ"ב ובנו"ג או . . או. 3) בנו"ג בגיטיי ארומים ובפסחיי אכזריות ובספ' מפתח: של עשו הרשע ובכ"י הראשון לפסחיי ובכ"י א"פ לשם: גזירות של עשו ושל ישמעאל, אבל בכ"י ב' לפסחיי גזירות של רומיים וכן בילק' הושע י"ג רמז תקכ"ט ובילק' איוב ר' רמז תתקי"ו והוא כגי' רבינו. 4) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ה, ובדפ"ע נשמט בטעות מן לבבל הראשון עד לבבל האחרון. 5) נ"ל כי מלת פרסיים באה מגליון לפרש מלת החברים, ויש למחקה. 6) ססיי מ"ב והבאתי דבריו בעי' דימונקי.

דכריתות בגמ' המחלל את השבת (ג':) עולא אמר בעל אוב דקתני במקטר לשד והיינו מעשה רבה, מתקיף ליה רבא אם כן היינו עובד ע"ז אלא במקטר לשד שלא לשום ע"ז אלא על מנת לחברו שיבוא אליו ויקבץ שדים הרבה שיעשו רצונו ולא היינו ע"ז. א"ל אביי מקטר לחבריא [1] חובר חבר הוא ואינו אלא בלאו דכתיב (דברים י"ח, י') ולא ימצא בך מעביר בנו ובתו וסמיך ליה (שם י"א) וחובר חבר א"ל התורה אמרה חבר זה המקטר לשד על מנת לחבר בסקילה ודאי היינו בעל אוב דכתיב ביה (שם כ', כ"ז) רגימה, ואידך חובר חבר דאינו אלא בלאו היינו שמחברו שלא ע"י הקטר אלא ע"י ליחוש [2] כדתניא חובר חבר אחד חבר גדול שמקבץ כתות של חיות גדולות ואחד חבר קטן שמקבץ חיות קטנות ואפי' נחשים ועקרבים [3] חייב על לאו דלא ימצא. אמר אביי חובר אפי' למצמד זיבורא ועקרבא שידחקו זה את זה ויהרגו זה את זה אסור ואי קא אתיין בתריה שרוצין להזיקו ומשום הכי מחברין שלא יזיקוהו שרי [4]. *[אחי"ה כמעט בכל לשונות מתואר מעשה כשוף ע"י פעל קשר ואגד, ד"מ בלש' כוש ובל' שמרוני (תרג' שמרוני נחש במדב' כ"ג, כ"ג: חבר), וכן בל"ע عقد السحر אגודה של כשוף, וכן בל"י βασκαίνω, בל"ר fascino ובל"פ بستن binden, bannen durch Zauberei. ומן הענין הזה גם חבר של ל"מ כלומ' אגד והצמיד, וכן הבינו חז"ל שפירשו (בסנהד' וכריתות שם ושם) חובר חבר הלכך האי מאן דצמיד זיבורא ועקרבא וכו', וכן תר"י ב' דברים י"ח, י"א חובר חבר: חבורי חבורא בישין ואסרי חיווא ועקרבין. ובנתפעל: תנחומ' בשלח סי' י"ח אמרו עכם (פי' בל"י ἔχις נחש) זה רואה צל עוף פורח באויר מיד נִתְחַבֵּר ונושר אברים אברים כלומ' העוף נאגד ונתכשף, והפי' עץ יוסף טעה לפרשו מתחבר הארס בגוף העוף ע"כ, ובשמ"ר ס"פ כ"ד הגי' לפי הענין מרוב שנכנסה בו חרדה נתבהל וכו', ובמכילתא פרשה בשלח מסכתא ויסע פ' א' הגי' אמרו שעכס זה רואה צל עוף שהוא פורח באויר וכשהוא רואה העוף ומתחבר על צלו איבריו ומיד מת ואבריו נושרין, והמו"ל ה' איש שלום הסגיר מן וכשהוא עד מן איבריו והשלים ומיד וכו' עפ"י ילק' בשלח רמז רנ"ה וילק' ירמיה ריש רמז רס"ו, אבל האמת כי הילק' השמיט עיקר הגי' כדאי' בתנחומא הנ"ל יען שלא הבין תיבת נתחבר לכן היה גורע ומוסיף. והשם: חֶבֶר גדול חבר קטן סנהד' שם, וכצ"ל בכריתות שם במקום חובר גדול וכו', וכ"ה לנכון בגי' רבינו, אבל בפי' כ"י רגמ"ה לכריתות גם שם הגי' חובר גדול וכו'. והתואר: חַבָּר ויק"ר פכ"ב אתא חד חבר וקם ליה סקר בההוא חויא אמר תמה אנא על מאן דקטל הדא חויא, וכן יסופר המעשה בתנחומ' חקת רסי' א' ושם בשנוי קצת ואי' שם עבר עליה חד חבר וכו', וכ"ה במד"ר ספי"ח עבר עליה חבר וכו', ובילק' קהלת רמז תתקע"ב אתא הד חבר וכו', אבל בב"ר פ"י ובקהל"ר פ' ויתרון בט"ס חד גבר וצ"ל חבר. ובא הפעל עם השם יחד בדב"ר ספ"ז למה"ד לְחַבָּר אחד קשה שראה עכנא אחת קשה אמר מי יוכל לְחַבֵּר את זו אמרו לו ולא את הַחַבָּר הכל ממך כך כיון שאמ' הקב"ה וכו' — וגדולים מעשי כובשי נחשים במצרים ובארצות הקדם עיין ברוחב הספור בהקדמוניות לראזינמיללער ח"ד, ב' שס"ז והלאה] —

חבר (= חַבּוּרָה מל"מ פי' השריטה והגדידה, וכ"ה בלשון ערבי حبر, Striemen, Streifen, Wunde) בר"פ החובל בחברו בגמ' צער (ב"ק פ"ד סע"ב ופ"ה רע"א) דכולי עלמי כויה בין דאית ביה חבורה ובין לית ביה חבורה משמע וחבורה חבורה ממש וכויה בינתים שמרחק, כלל ופרט כלל ופרט המרוחקין זה מזה קא מיפלגי וכו' [5]. לא תתגודדו (דברים י"ד, א') תרג' ירו' [כ'] חַבּוּרָן חַבּוּרָן [6]. בר"ג דפ' ח' שרצים (שבת ק"ז:) בעא מיניה לוי מרבי מנין לחבורה שאינה חוזרת שנאמ' (ירמיה י"ג, כ"ג) היהפוך כושי עורו ונמר חברבורותיו [מאי חברבורותיו] אילימא הך דקאי ריקמי ריקמי האי נמר גוונין מיבעי ליה [7] אלא בכושי מה כושי שאינו חוזר אף חבורה שאינה חוזרת. חבורה מלשון חברבורותיו (ירמיה שם) כגון יחת מוחתחתים (קהלת י"ב, ה') יגל מגלגל מכלת מכלכל. *[אחי"ה רצה בזה כי האל"ף הפעל ולמ"ד הפעל נכפל והעי"ן מובלעת וכן פי' רש"י וראב"ע בקהל' שם בענין חתחתים ועיי"ע חת ב',

[1]) בסנה' לחבר ובכריתו' אי' גי' אחרת ע"ש. [2]) בכ"י רגמ"ה כישוף. [3]) כ"ה בסנהד', ובכריתות אי' ואפי' חובר לנחשי' ועקרבי'. [4]) הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לכריתות (בקובץ כ"י אנגיליקי' דף קס"ו:). [5]) בנו"ג קצת בשנוים ע"ש. [6]) וב"ה ברד"ק שרש חבר, ובנו"ג בתר"י חבורין. [7]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע חוץ מדפ"ר ופיז' שאי' גואנין וצ"ל גוונין ובילקי ירמי' רמז רצ"ב גוונים, ובנו"ג האי ונמר חברבורותיו נמר גווניו מיבעי ולי' בכ"י ש"ס ובילק' שם כמו שלי' בערך הנוכחי ועיי' ד"ס במקומו.

ואול כיון רבינו במ"ש יגל על וַיָּגֶל (בראש' כ"ט, י') כי השרש הוא גלל וגלגל הוא המרובע ובענין מכלת עיי"ע כלכל ב'— ונגזר חברבר משרש חבר בל"ע حبر פי' כתם שיש לו שריטות הרבה ומנומר בגוונים וכה מתואר הנמר שבאותו פסוק בירמיה וכן מין לטאה עיי"ע הבא אח"ז, וגם חבורה נגזרה מאותו שרש כי כתמי החבורה דומין לכתמי הנמר, אבל לדעת רז"ל נקראה חבורה לפי שנצרר הדם היינו שנתחבר הדם במקום המכה עיין רד"ק שרש חבר. — וכנ"ה כתובות ה': מקלקל בחבורה . . מתקן בחבורה, עיין סוף ע' קל ד'. ירו' כתובות רפ"א דכ"ד ע"ד עושה חבורה, ירו' סנהד' רפי"א ד"ל. עד שיעשה בהן חבורה באי זו חבורה כחבורת שבת כחבורת נזקין וכו'] —

* חַבְרוּרָא (des Freundes Freund) פסחי' קי"ח לך ולחברך ולחברורך כה"ג בילק' ד' שאלוניקו (ועיי' ד"ס פסחים צד קפ"ט:) ובנו"ג לחברותך ומפירשב"ם נראה שהוא גרס ג"כ לחברורך אחרי שפי': לחברי חבירך, וכה"ג בכתובו' ס"ה, לך ולחברך ולחברורך ופירש"י (במהדור' קמא הובא בשט"מ כתובו') הברורך כמו חבר חברך ולישנא בעלמא ע"כ, ובשט"מ שם הובא ג"כ הגי' לחברותיך ע"ש, ולפע"ד גי' חברורך עיקר וכפירש"י ורשב"ם ואולי הורכב מן חבר ומל"פ يار פי' רע וחבר וא"כ חברורך צריך לנקד חֲבַרְוַרֵךְ פי' חבר של חבר ולדעת ר"פ סמאלענסקי חברור הוא מרובע לסמן הקטנות פריינד אונד פריינדכען.

חֲבַרְבָּר (gestreifte Eidechsenart מערך הקודם לזה) בב"ר פ' פ"ג (ס"פ פ"ב) כלאים אימתי נבראו בימי ענה הה"ד (בראשית ל"ו, כ"ד) הוא ענה אשר מצא את הימם במדבר מה עשה הביא חמורה וזיוג לה סוס ויצא ממנה פרדה א"ל הקב"ה אני לא בראתי דבר המזיק הייך שאני בורא לך דבר המזיק הביא חבינה[1] וזיוג לחרדון[2] ויצא ממנה, חברבר מעולם לא נשך אדם חברבר וחיה שבעטתו פרדה וחיה על מכת פרדה לבנה[3]. בפ' אין עומדין בבבלי (ברכות ל"ג.) וירו' בגמ' אפי' נחש (ירו' ברכות פ"ה ד"ט סע"א) אוי לו לחברבר שפגע בו ר' חנינא בן דוסא [וכו'][4] ומה עסקיה דהדין חברברא כד הוה נכית לבר נשא אי בר נשא קדים למיא חברברא מית ואי חברברא קדים למיא בר נשא מית אמרו לו תלמידיו ר' ולא הרגשת אמר להן יבא עלי ממה שהיה מתוך השדה לבי מכוון בתפלה אם הרגשתי[5] א"ר יצחק בר ר' אלעזר ברא לו הקב"ה מעיין תחת כפות רגליו לקיים מה שנאמ' (תהלים קמ"ה, י"ט) רצון יראיו יעשה (וגם זה שם בירו'). *[אחי"ה כדברים האלה כתב רש"י בברכות בבלי שם בשם בה"ג. — בע' בן נפיל א' הואלתי לבאר כי צב מל"ע ضب ענין לטאה Eidechse וערוד או חברבר הם התוארים כי ערוד בל"ע פי' קל המרוץ וחברבר פי' מנומר בכתמים עיין מ"ש באכארט בהיעראזאיקאן ח"ב, תפ"ד בשם פליניאוס, ומעתה נוכל לקיים גי' הערוך חבינה שהוא ג"כ תואר של לטאה אחת בל"ע حبينة ונקראה כן מרוב כתמים וגוונים שבעורה עיין באכארט שם ת"פ והלאה, וא"כ חבינה, חרדון (= בל"ע حرذون eine Art Eidechse) וחברבר כולם מיני הלטאה הם רק משונים באיכותם ותכונתם וזהו כלאים שבהם. — ורמ"ל והח' לעווי ואחרים הבינו כי הברבר מין נחש הוא כי גזרו מלת ערוד מל"י (עדור) ὕδρα ,ὕδρος נחש של מים, וגם קיימו וקבלו גי' הספרים חכינה וכצ"ל גם בב"ר פ"ב כ"י פאריז במקום חסינא מל"י ἔχιδνα פי' אפעה, והיה להם כל הפחות לרמוז על ל"ע خيبرى נחש שחור] —

חֲבַרְבַּר (מל"ע הרשום' בע' חבר אשר ממנה נגזרה בהכפל ע' ולמ"ד הפעל (verfinstern תרג' אך חשך ישופני (תהלים קל"ט, י"א) ברם חשך מחברבר עלי. ובמקצת נוסח' תרג' ירו' [ב'] הכו בסנורים (בראשית י"ט, י"א) מחו בחברברי. *[אחי"ה בענין ציון הראשון הכתיבה נכונה היא והתרג' באר ישופני מל' נשף. אבל בציון השני כתיבת המלה חוורור העיקר עיי"ע חוורור] —

---

[1]) כ"ה לנכון בדפ"ר ופיזי וכ"ה בכ"י ו"ו א' וב' ובכ"י ה"ב חוינא וצ"ל הבינה ועיי' בסוף הערך. [2]) כ"ה לנכון ולא חדרון עיי"ע. [3]) בב"ר אי' מעולם לא אמר אדם שנשכו כלב שוטה וחיה חברבר וחיה פרדה לבנה וחיה ורבינו היה גורס בב"ר כדאי' בירו' ברכו' פ"ט ד"ב: וירו' יומ' פ"ח דמ"ה: . . הברבר (ובירו' יומ' חוורבר) וחיה . . שבעטתו פרדה לבנה וחיה ובלבד פרדה לבנה וקרוב הוא כי במקום על מכת צ"ל ובלבד. [4]) מזה נשמע שגם בבבלי גרס רבינו חברבר ובגו"ג ערוד וכ"ה בתוספתי ברכות פ"ג אבל בע' ערוד ב' הביא שתי גירסאות ערוד וס"א חברבר ועוד עיי"ע בן נפיל א'. [5]) כ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע חסרח מלת שדה ופירושו יפגע לי, יבא עלי צער מכל מה שבשדה ועיי"ע בא או אולי צ"ל יבא עלי ממה שהיה לבי מתכוון בתפילה וכ"ה בירו' שם ובדפ"ע נתפרדה מלת מתכוון לשתי תיבות מתוך . . מכוון והציגו בט"ס מלת לבי בינתים.

חבש (= חַבּוּשָׁא בל"ס ܚܒܘܫܐ Quitte) כס"ג דפ' כירה (שבת מ"ה.) ובפ' אין צדין בגמ' בכור שנפל (ביצה כ"ו:) וכן אתה מוצא בפרסקין ובחבושין, ובפ' אעפ"י שאמרו בגמ' ומניקה את בנה (כתובות ס':) אביי אמר אפי' קרא וחבושא. פי' הן פרישין בלעז קוטני"י. *[אחי"ה כ"ה לנכון בכ"י ה"ב אבל בדפ"ע נשתבש חבישין במקום פרישין, וכן העיד הלעז קוטוניי שהוא בלאי"ט cotogna וכן הלעז בכ"י ו"ו וה"ב אבל בדפ"ע קודוניי והוא ג"כ נכון כי בל"ר עץ חבושין pirus cydonia מל"י κυδωνία וכן סיים עה"ק שנ"ב קויט"ן בל"א. וכן הביא לא"ש התוי"ט לכלאים פ"א מ"ד ובפי"ש לרמב"ם שם ובפי' רע"ב לנכון השוו חבושין עם פרושין ולעזו קודוניי"ן, ור"ש השיג על זה ולא ידעתי למה, וכבר הניח זה בצ"ע הר"מ די לונז' במעריך ע' חבש, אולם מה שהקשה על פי' רבינו נשאר מעל כי הוא נמשך אחר טעות דפוסי הערוך ולפי גי' כ"י ה"ב לא קשה מידי. ולנכון הגיה הר"מ די לונז' בלעז רש"י כתובו' שם שצ"ל קודוניי' במקום קורציין. ובאמת בביצה כ"ו: לעז רש"י (בדפוס ויניצ' ובאסיל) קדויינץ ובכ"י קוטוניי"ס והוא כלעז רבינו מלאי"ט וכן לועז לנכון בשבת קמ"ד: ד"ה ובפרישין קווידונץ וצ"ל קודוניי"ץ וכ"ה בכ"י רש"י (ד"ס שבת צד קע"א:), וכ"ה ברש"י סנהד' ל"ט. חבושי קדוניט"ץ בלעז, אבל בשבת בדף מ"ה. אי' קוויינ"ץ והוא בל"צ coins = קוויטטען. תוספת' תרומ' פ"ז כפי גי' כ"י אירפ' חובשין ועיי' פפלג"צ ללעוו 143 — ובמה שיש להשיג על ר"ב עיי"ע אגם וע' פריש] —

חָבַשׁ (מל"מ וכן בל"ס ובל"ע ܚܒܫ ענין קשירה ואסירה binden, fesseln) בפ' אעפ"י שאמרו בגמ' מניקה את בנה (כתובות ס:) או שהיה בעלה חבוש בבית האסורים. בבית הסהר (בראשית ל"ט, כ') תרג' ירו' [ב'] בבית חבושיא [1]. בפרק אלו טרפות בגמ' נפלה מן הגג (חולין נ"ב.) כללא דמילתא כל דחביש חיישינן, פי' כל דבר הקשור שכשנופל עליו עומד במקומו חיישינן, ס"א כל דחביט חיישינן, פי' כללא דמלתא כל דבר קשה דחביט חיישינן לריסוק אברים דבר רך או שריק לא חיישינן. *[אחי"ה וכס"א אי' בע' שרק ב' כל דחביט חיישינן כל דשריק לא חיישינן, ודע כי רבינו גרס כרי"ף וכ"ה ברא"ש: כללא דמילתא כל שנחבט על גבי דבר קשה חיישינן על דבר רך או שריק לא חיישינן ע"כ, ובנו"ג כללא דמילתא כל מידי דמשריק אין בו משום ריסוק אברים לא משריק יש בו משום ריסוק אברים — וכ"ה בברכות ה': נדרים ז': אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים, ובסנהד' צ"ה סע"א אין חבוש מוציא עצמו וכו', ושם י"ב. חבוש בבית האסורים, ושם ע"ח רע"ב חובשין אותו, ב"ב כ'. חבושי מלכות, עירובין ק': וחבושה בבית האסורים, ירו' שבת פ"ט די"א ע"ד אין מין פוגע בחבירו לחובשו, ירו' פסחים פ"ח דל"ו. חבשוהו ישראל, ירו' כלאים ספ"א דכ"ז ע"ג שעורה חבושה באמצע, ושם פ"ב דכ"ח. אין אדם חובש דבר שאינו שלו (בבבלי אין אדם אוסר וכו'), ירו' ב"ב ספ"ה דט"ו: חבשיה ריש גלותא, ושם: חבשין ליה, ירו' סוטה פ"ט דכ"ד: וחבשו צ"ל וחבטו עיי"ע בעל זמורה. — בנפעל ובהתפעל כתובו' כ"ו: האשה שנחבשה, שבת קנ"ב: יתחבשו בבית האסורים, ויק"ר פ"ל איתחבש בפילקי עיי"ע פלק. והשם: סנהד' ע"ח רע"ב חבישא מנא לן יליף וכו', ב"ר פנ"ה תבא חבשה (בראשית כ"ב, ג') ותעמוד על חבשה (במדבר כ"ב, כ"א), ירושי' יבמות פי"ב די"ב ע"ד עיי"ע בית חבישה] —

חבת (= חֲבִיתִּין פי' דבר הנעשה במחבת = Pfann. Backwerk) בפ' שני דיומא (כ"ה.) הסולת והחביתין והיין. ובפ' שתי הלחם (מנחות צ"ו.) חביתי כה"ג לישתן ועריכתן [ואפייתן] בפנים. פי' כה"ג מקריב בכל יום עשירית האפה במחבת מחציתה בבקר ומחציתה בערב דכתיב (ויקר' ו', י"ג) זה קרבן אהרן ובניו. *[אחי"ה וכנ"ה בירו' יומא רפ"א דל"ח. נאמר תמיד בחביתין וכו' מה תמיד האמור בחביתין שנים עשר וכו' אין חביתין מעכבת וכו' — ירו' שבת פ"ו ד"ח. חבתיו, מחבתיו ט"ס עיי"ע חבט] —

☞ **חבית** עיי"ע חבית למעלה.

חַג (מפעל חוג, חָגַג ענין רקידה בחוג בסבוב כמו במחול kreistanzen ועוד ענין שמחה שמחת יו"ט Fest feiern, והשם חגיגה Festfreude, וכן נקרא קרבן של חג והמסכת שרובה עוסקת בו) במסכת חגיגה פי' גאון [2] לשון חג כמו ריקוד וטיפוח בשמחה ובלש' ארמי חוגא [3] וכמוהו במקרא יחגו וינועו כשכור (תהלים ק"ז, כ"ז) ומעיקר זה (אוכלין ושותין וחוגגין) [צ"ל אכלים ושתים

1) בנו"ג חבושה. 2) כ"ה לנכון בכ"י ובדפ"ע חוץ מדפ"ר ופיז', והגאון הוא רה"ג כדמוכח מסמוך ואמר רה"ג וכן הוברר מרד"ק שרש חג שהובא שם פירושו ע"ש. 3) בל"ס ܚܓܐ heiliger Tanz.

וחגגים] (ש"א ל', ט"ז) וקרבן חגיגה שהיו חייבים להביא ביו"ט הוא שאמר הכתוב (דברים ט"ז, י') ועשית חג שבועות לה' אלהיך מסת נדבת ידך וגו' ו א מ ר ר ב האי גאון הכל חייבין בראיה שתי ראיות הן ראית פנים דכתיב (שמות כ"ג, י"ז; ל"ד, כ"ג; דברים ט"ז, ט"ז) יראה כל זכורך וראיית קרבן דכתיב (שמות כ"ג, ט"ו; ל"ד, כ') ולא יראו פני ריקם, ומשנתנו (משנ' ב' פ"א דהגיגה) בראיית קרבן היא אמורה וראיה כולה לגבוה ועולה היא ובאה בי"ט ואינה באה אלא מן החולין וחגיגה היא שלמי שמחה מן (שמות י"ב, י"ד; ויקרא כ"ג, מ"א) וחגותם אותו חג לה'. ובס"ג דפ"ק דחגיג' (י' רע"ב) ממאי דהאי וחגותם אותו חג לה' זביחה הוא דלמא חוגו חגא קאמר רחמנא, כלומ' רקדו לפני וכולי[1]. ובפ"ק דסוכ' בגמ' זה הכלל (י"א סע"ב) חג הסכת תעשה לך (דברים ט"ז, י"ג) מקיש סוכה לחגיגה[2] מה חגיגה דבר שאינו מקבל טומאה . . אף סוכה דבר שאינו מקבל טומאה אי מה חגיג' בעלי חיים אף סוכה בעלי חיים (שם י"ב רע"א). בפ"ק דע"ז בגמ' יום תגלחת (י"א: שאני חגתא דטייעי דלא קביעי. פי' יום אידם של ערביים. *[אחי"ה וכן פי' ר"ח כ"י לע"ז י': בחגתא דטייעי: ב י ו ם א י ד ם וכו'. הג, חגא, וחגיגה נקראת שמחת יו"ט וקרבן יו"ט ד"מ סוכה מ"ב: יו"ט הראשון של חג, ושם מ"ח. יו"ט האחרון של חג, ושם מ"ז: שמיני של חג ועיין תענית פ"א מ"א. חגיגה י': חוגו חגא עיין לעיל, ושם ולא ילין חלב חגי (שמות כ"ג, י"ח) ואי ס"ד דחגא הוא תרבא בחגא מי איכא, כ"ה בכ"י מ' ובכ"י ב' תרבא לחגא מי אית ליה ובנוסח' משובש. ועיין בחגיגה שם כמה פעמים. ירו' שבת רפ"ח די"א. חזק רישיה עד חגא עיי"ע הגרני וע' אזק. קהל"ר פ' עת ללדת: בין חגא לחנוכה. ברכות ל"ג: ותורישנו קדושת שבת וכבוד מועד וחגיגת הרגל. וכן קרבן יו"ט: חגיג' פ"א מ"ב חגיגה מעה כסף, ירו' חגיגה פ"א דע"ו. אינו משלח חגיגתו ביד אחר, ירו' פסחים פ"ו דל"ג: חגיגת יו"ט, ויק"ר פ"ל חגיגה ושמחה. והקבוץ חגיג' פ"א מ"ח הלכות שבת וחגיגות וכו', ועיין בתשובו' הגאוני' דפ' ליק סי' י"ט. — חג נקרא ג"כ ראש חדש ירו' תענית פ"ד דס"ט: נהגין חגה, ויק"ר פכ"ט חגו בן יומו. וכן נקרא יום אידם שלהם: סוטה ל"ו: אותו היום יום חגם היה והלכו כולם לבית ע"ז שלהם. עירובין פ' רע"א ביום הגם, ובכל הדפוסים הישנים ובכ"י ש"ס (ד"ס צד קנ"ז.) אי' ביום אידם ונשתנה מן הצינזור. ובל' נקבה חַגְּתָה עיין ע"ז הנ"ל. וממנו הפעל חוגו חגא (הגיגה י': עיין לעיל) חגיג' פ"א מ"ו מי שלא חג ביו"ט ראשון של חג חוגג את כל הרגל, פסחים ע': מפני מה לא חגגתם חגיגה בשבת מה הן אומרים לו, במד"ר פ"כ אומה החוגגת שלש רגלים] —

* חַגָּא שם אמורא עיין סנהד' קי"א: ע"ז ס"ח. — ובירו' חגי, חגיי שם אמורא בדור השלישי ובדור הרביעי עיין הציונים אצל מהרז"ף במבוא הירו' ע"ט והלאה.

* חָגָא (= הֵיגָה, הָגְתָא בל"ס חָגְתָא בל"ע حاج, حاجة eine Art Dornstrauch) הקבוץ ירו' ר"ה פ"ב דנ"ח. והוינן חמיין דקליא דבבל כאילין חֲגַיָּא עיי"ע הֵגָ[ה]. תוספתא כלאים ספ"ג החגין והוורד והאטדין וכו' — ירו' שבת רפי"ד די"ד: הגיין ט"ם וצ"ל הגזין עיי"ע גז ח'.

חָגָב (מלש' מקרא מין שרץ העוף ממיני הארבה Heuschrecke) חי כל שואה בשבת בפ' אמ' ר"ע (צ' רע"ב). *[אחי"ה וכנ"ה בתענית י"ד. ובב"ק פ': ושאר הפורעניות המתרגשות ובאות (כ"ה בכ"י ב' מינכען בתענית ובב"ק ועיין בברכות י"ז. ובכתובו' ח':) על הצבור כגון חיכוך חגב וכו'. ב"מ פ"ט מ"ו המקבל שדה מחברו ואכלו חגב וכו'. והקבוץ פסחים מ"ח: קרני חגבים, שבת ק"ו: תוספתא פי"ג הצד חגבין וכו' עיי"ע גז ח'. חולין ס"ג: ח' מאות מיני חגבים, ע"ז ל"ט: החגבים הבאים מן הסלולה עיי"ע סל ב'. — ועוד עיי"ע נדיין ועיי"ע גדיאן] —

* חגי (הנביא) הובא בדרושים באלה המקומות יומא ט': מגילה ג'. יבמות ט"ז. קידושין מ"ג. נזיר נ"ג. סוטה מ"ח: חולין קל"ז: תוספתא כלים רפ"ב.

חְגַל (בל"ס, כמו עגל פירוש הלך בסביבות im Kreise ringsherumführen) בב"ר פי"ח (י"ז) אעשה לו עזר: לבתר יומין אתו יסורין עלוי והות חגלת נגידה לה בכל קרתא. ס"א בסיפא אתייסר והוה ציירה[3] בידיה ומחזרא ליה על שקקיא דקרתא. *[אחי"ה וכס"א אי' בב"ר בשנוי קצת ועיין ירו' פי"א דכתובות דל"ד: ויק"ר

---

[1]) נשמע מזה כי ע"כ פי' רה"ג. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בש"ס אבל בדפ"ע מקיש הגיגה לסוכה. [3]) כ"ה בכ"י ל"ד ו"ו א' וב', וכ"ה בב"ר, ובדפ"ע צריה, ובכ"י ה"ב ציידא.

פל"ד וילק' בהר רמז תרס"ה צד קצ"ד: אבל בילק' ישעי' רמז שנ"ב אי' כגי' רבינו חגלת וכו', ונ"ב אתתא וטעות היא. וכנ"ה בירו' סוט' פ"ג די"ט. אלמנה שובבית מי חגלה נסבת שם ביש פי' באשר הלכת אנה ואנה בשוט הארץ לקחה לעצמה שם רע, ופני משה הגיה מירגלה ולא ידעתי למה] —

☞ חֲגָם (בל"ם חֲגָסָא Springmaus, Berghase) תרג' שפנים עם לא עצום (משלי ל', כ"ו) חגסי דעמהון לא תקיף, מחסה לשפנים (תהלים ק"ד, י"ח) לחגסי, בעל הערוך גרים הגסי בע' גס. *[אחי"ה עיי"ע גס ה' ומ"ש להליץ בעד גי' רבינו. ותרג' לתהלים לפנינו לטפזיא עיי"ע טפזא] —

חֶגֶר (שם מקום = חַגְרָא עיין בפנים) בריש גיטין (פ"א מ"א) מן הרקם ומן החגר. בין קדש ובין שור (בראשית כ', א') בין רקם ובין חגרא. *[אחי"ה נ"ל שהתרג' הבין שור שהוא שם מקום כמו חומה לכן העתיק ככה כי בלש' ערבי حجر פי' חומה (עיין ערך חגר ג') וכן העתיק אונק' ותר"י א' לבראשית ט"ז, ז' ושם כ"ה, י"ח מלת שור: חגרא, ועוד לבראשית שם פסוק י"ד העתיק ברד: חגרא כי גם حجر בל"ע פי' אבן והבין התרג' ברד כמו אבן ברד (ישעי' ל', ל') ומזה נבין תרג' ירו' א' לבראשית ט"ז, י"ד שהעתיק ברד ע"י חלוצא ולפע"ד הוא ל"ע حليت אבן ברד Hagelstein ועיין עוד ע' חלץ ב'. ובספרי סוף עקב (פי' נ"א) ורקם תחגרא, ובילק' הגירסא ורקם דחגרא וצ"ל ורקם וחגרא כדמוכח מתוספ' גיטין ב' ד"ה ואשקלון, ושם הוכיחו כי שתי רקם והגר היו, ועיין עוד מ"ש הרב הגדול מהר"ן אדלער נ"י בנתינת לגר לבראשית כ', א'. יבמות קט"ז. ענן בר חייא מחגרא] —

חֲגַר (מל"ע حجر פי' ענין עכוב ומניעה בהליכה כמתנענע ומתנדנד behindern, wackeln וממנו בל"ם חגירא פי' פסח lahm) (בהזהב) [צ"ל בהזב] בפ"ג בזבין (מ"א) ישבו על הנסר על הספסל ועל הגשיש של מטה ועל הכלונס בזמן שהן מחגירין. פי' כשהספסל או הנסר או הגשיש או הכלונס יושבות מד' פיאות ע"ג קרקע ואינן מטרפין [1] ולא מתנענעין ולא מתנדנדין הן כהוגן ואינן מחגירין וכשהן מתנדנדין שמן מחגירין כאדם חיגר שאינו יכול להניח שתי רגליו כאחת [2]. בפ"ק דחולין בגמ' חוץ ממגל קציר (י"ח רע"א) כדי שתחגור בה את הציפורן. פי' חגירה מלשון פסח שהוא חִגר והוא כמו רגל המהלכת במישור כשמגעת בחריץ נחגרת, וצריכה בדיקה אבשרא ואטופרא [3] של אצבע ותלת רוחתא דסכינא שהן חידודה וצדדיה. כבד פה וכבד לשון (שמות ד', י') תר"י [א'] חגר [4] פום וחגר ממלל. ערל שפתים (שם ו', י"ב ופי' ל') תרג' [ירושלי'] חגר ממלל [5]. — (א"ב תרג' עור או פסח (ויקרא כ"א, י"ח) עור או חגיר). *[אחי"ה וכן הרבה בתרג' ואצל רז"ל ד"מ חגיג' פ"א מ"א ובגמ' שם ד'. החיגר והסומא וכו', סנהד' צ"א רע"ב, ויק"ר פ"ד והושיב בו (בפרדס) שני שומרים אחד חיגר ואחד סומא וכו', מה עשה הרכיב חיגר ע"ג סומא וכו', שבת ל"ב. רעיא חגרא ועיזי רהטן, פיאה פ"ח מ"ט לא חגר ולא סומא ולא פסח. ולנקבה ב"ק ע"ח החִיגֶרֶת (בירו' שביעית פ"ז דל"ז ע"ג החגר ט"ס וצ"ל התגר). והקבוץ סנהד' ע"א סע"א ולא חגרין, והשם ב"ר פכ"ג חיגרתך עיי"ע אם (ח"א קס"ג:). והפעל תוספתא עדיות ספ"א נתחגרו. ובהשאילה לענין עכוב ומניעה בהפעיל זבי' עיין לעיל וכן בירו' פסחים פ"ז דל"ה: כדי שתהא היד מחגרת. תוספתא בכורות רפ"ד איזהו פגימה כל שנותן אצבעו עליה והיא הוגרת. פי' תעכב. ולפירש"י בתהלים ע"ו, י"א תחגר מזה הענין ע"ש היטב. ולפי הרד"ק בשרש חגר גם ל"מ ויחגרו ממסגרותם (ש"א כ"ב, מ"ו) פירושו כן] —

* חָגַר (ענין קשירה ואסירה מל"מ umgürten, umspannen) מלשון מתניכם חגורים (שמו' י"ב, י"א) וכן אצל רז"ל שבת ס"ג. חגריהו על מתניך. מדות פ"ג מ"א, זבחים נ"ג סע"א, מנחות צ"ז: בכורות י"ז: ושהש"ר פ' כמגדל חוט של סקרא חוגרו באמצע עיי"ע חט וע' סקר. נדרים ירו' רפ"ג דל"ז ע"ד חגר עליה מותנא. והשם הַמֶּחְגַר בכלים י"ד, ד' עיי"ע מחגר. — ובהשאילה שמ"ר פמ"ג מיד התחיל חוגר בתפלה פי' חוגר במתניו כלומר התאמץ, וכן בלש' ערבית حجر

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ערוך ובדפ' וויניצי' ואמ"ש וכ"ה בפי' רה"ג רק שם ואינן מוטרפין אבל בדפ"ר ופיז' נשמט בטעות ואינן. [2]) ע"כ הועתק מפי' רה"ג לסדר"ט צד ל"ם ומערך הנוכחי צריך להשלים חסרון איזה תיבות דשם, ורמב"ם ורד"ק בשרש הגר ורע"ב הלכו ג"כ בשטה זו וקצת חידוש שלא הביא הר"ש דברי הגאון ורבינו. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בע' טפר אי' ובריי"ף ובה"ג וכ"ה בחולי' י"ז: ובדפ"ע בכאן אי' אטופרא ואבשרא. [4]) ובתר"י ב' חגור. [5]) בנו"ג בתר"י שם: קשי ממלל ובאונקי' יקיר ממלל.

עומד כנגדו, הרהיב בנפשו עוז kühn, ermuthigt sein. וכ״ה אומ׳ בב״ר פע״א לא חגר מתניו כנגדה, ושם וחגר מתניו כנגד שרה.

חגר (= חֲגִירָה, חֲגוֹרָה מל״ע حجر، حاجر، حاجور חומה ומחיצה befestigte Vorrichtung, Mauer, Damm) בפ׳ עושין פסין (עירובין כ״ב סע״ב) ולשאר עושין לה[1]) חגירה גבוה י׳ טפחים. *[אחי״ה בנו״ג חגורה וכ״ה במקומות הנ״ל ובל״ע חגירה וחגורה אחת היא. ורש״י וכן באו״ז שם פי׳ חגורה היקף של חבלים, אבל בתוספ׳ עירובין שם פי׳ מחיצה וזהו העיקר, ועיין עוד מ״ש בע׳ אגורה (ח״א, כ״ז), ורבינו ציין נוסחאות שונות ואם אגורה עיקר נוכל לגזרה ג״כ מל״ר agger פי׳ מחיצה וסוללָה] —

* חַגְּרָא (שם פרטי) ירו׳ מגילה פ״א דע״א ע״ג חגרה אחוי דר׳ בא בר בינה, ירו׳ פיאה ספ״ד די״ח ע״ג ר׳ יהודה בן חגרה והוא אגרה של בבלי עיי״ע בח״א צד כ״ח.

* חִיגְּרָא ט״ס תחת חירגא עיי״ע חרגא.

* חֲגִירָה (שם משפחה) ירו׳ מגיל׳ פ״א דע״א ע״ד של בית חגירה (כ״ה לנכון בדפ׳ זיטאמיר, ובדפ׳ קראטשין בית חגידה) כותבנים אומנין היו בירושלם.

חַד (שם מספר יחיד זכר מל״מ (יחזקאל ל״ג, ל׳; דניאל ב׳, ל״א; ז׳, א׳) בנפילת האל״ף כמו אחד eins, וכן בל״ס חד, חָדָא) בר״ג דבכורות (ג׳.) ובפ׳ השולח גט בגמ׳ המוכר עבדו (גיטין מ״ד.) שאני עבד דלא הדר ליה על כן לא קנסינן ליה כולא האי, בהמה מאי טעמא דהדרה ליה ויבא הנאה לידו לקנסיה[2]) וי״א דהיינו טפי חד אחד כנגד הקרן שיחזור בידו וישלם הקנס. בפ׳ תפלת השחר בגמ׳ ושל מוספין כל היום (ברכות כ״ח סע״א) הדא היא לך או חדת היא לך פי׳ רב האי שמועה זו שאמרתי לך אחת היא לך שלא שמעת אותה אלא פעם אחת ממני או מחודשת היא לך דשמעת קמי השתא והשתא איחדת לך בה טעמא א״ל חדתא לי דקמי השתא הוו אמרי לה כר׳ אלעזר והשתא כר׳ יוחנן. *[אחי״ה וכה״ג בכ״י א״פ ובכ״נ, אבל בנו״ג ר׳ יהושע בן לוי. ולפי גי׳ רבינו ניחא דמספקא ליה והוצרך למילף מיניה מ׳ פעמים דר׳ אלעזר תלמידו דר׳ יוחנן היה ובזה מיושבת תמיהת הפשב״ע שהאריך ע״ש ובלימוד ערוך ברכות שם. — וכנ״ה במנחות ל״ח: כל חד וחד לחודיה, ברכות כ״ז סע״ב יומא חד (כ״ה בכ״י מ׳ ובנו״ג יומא חדא וכ״ה קידוש׳ פ״א:) ירו׳ ע״ז פ״א דל״ט: בחד בשובא, ירוש׳ חגיג׳ פ״ב דע״ח. חדא זמן, ושם כל חדא מנהין, כתובות ע״ה. חד מינייהו עדיף כתרי מינן אמר רבא וחד מינן כי סליק להתם עדיף כתרי מנייהו, ברכות י״ט. חד אישתעי וכו׳, ושם ה׳. ערכין י״ז. מגילה י״א. ב״ר ספכ״א חד אמר . . חד אמר. שבת כ״ו. ערכין כ״ז. חדא ועוד קאמר, זבחים צ״ד: חד מתרין תלתא חומרי נקט עיין יד מלאכי על הכללים האלה סי׳ רע״ה, רע״ו, רע״ז, רע״ט ורפ״ה. בכורות ס׳ סע״א עשירי חד קרי ליה אמר רבא הואיל ואיתיה במניינא פרסאה דקרו לעשרה חד. נ״ל שהוא בהפך האותיות כמו דה פי׳ כה (= دَه) בל״פ עשרה וכן בל׳ צענד ולשונות הקרובות לה עיין יוסטי ק״נ. ויק״ר רפ״כ חד עשר ועיי״ע חדסר. ב״ר רפכ״א הן האדם היה כאחד ממנו הוה כחד ממנו. והרבה ביאורים ראיתי בזה ואין אחד מהם שוה לי ולפע״ד דרש היה כמו הוה מל׳ הוה על הוה (יחזקאל ז׳, כ״ו) לשון שבר (עיי׳ מ״כ שם) וממנו הוא גוף נסתר יחיד כלומר האדם נהיה מעצמו למה שנהיה וגרם רעה לעצמו ולכן מקונן עליו, וגם אונקל׳ הבין ממנו בגוף נסתר שהעתיק מִנֵּה ומלת ממנו סובבת והולכת על: לדעת טוב ורע, וכן העתיק רס״ג וריב״י טאוום, עיין ספרי על העתקתו צד קכ״ב, ורל״ו ושם הארכתי] —

חד (= חָדַד מל״מ ענינו שנון וחריפות scharf sein; ויתר הגזרות עיי׳ בפנים) בפ׳ במה מדליקין בגמ׳ על ג׳ עבירות נשים מתות[3]) (שבת ל״ב.) נפל תורא חדדו סכיני[4]). ובמגילת איכה זכרה ירושלים . . בנפל עמה ביד צר ואין עוזר לה (איכ׳ א׳, ז׳) רבנן דתמן אמרי נפל תורא חדדין סכינוי, ס״א מחרפין סכינוי רבנן דהכא אמרי נפל תורא סגין טבחוי[5]). בגמ׳ דפ׳ במה אשה (שבת

---

[1]) וכ״ה בכ״י פ׳ לעירו׳ ובדפ׳ שונצינו, בבה״ג ובאו״ז הלכו׳ עירו׳ סי׳ קכ״ט סקי״א: להן. [2]) והוא עפ״י פי׳ רגמ״ה בבכורו׳ (בקובץ כ״י אנגיליקי׳ דף נ״ח.) ושם האריך בפי׳ הסוגיא. [3]) כ״ה בכ״י ו״ו. [4]) בנו״ג חדד לסכינא ובכ״י מ׳ חדדיה ובאה״ת ובריי״ף דפו׳ קושטי׳ חדדו סכינא. [5]) בנו״ג הסדר בהפך רבנן דהתם אמרין נפיל תורא סגין טבחוי ורבנן דהכא אמרין נפל תורא תחדדן סכינוהי. ורבנן דהכא היינו דא״י שהמדרש הוא אגדת א״י אבל המ״כ פי׳ דהכא היינו בבל והביא ראיה משבת הנ״ל אבל במח״כ לא דק כי רבא שאמר הכא כיון לבבל שחי שם. אבל המובן במדר׳ רבה הכא א״י והתם או תמן בבל ולכן יש להשיג על המ״כ גם בב״ר פ׳ י״ג בפי׳ ל״ט וצ״ח וכבר עמד על זה הרש״ש בחידושיו לב״ר פי״ג והטיב להביא ראיה מערוך נגד המ״כ.

ס"ג.) שני ת"ח המחדדין זה את זה [1]) בהלכה. בר"ג דחולין (ח'.) חידודה קודם ללבונה. ובגמ' דהשוחט בתוך הטבעת (שם י"ח:) ריש לקיש אכשר בחודא דכובעא. פי' בחידוד הגולגולת שהיא למעלה מטבעת הגדולה. בפ' אלו טרפות בגמ' סימני העוף (שם ס"ד.) שני ראשיה חדין שני ראשיה כדין [2]) ודאי טמאה. בפ"ב בכלים (מ"ה) כסוי האלפס [3]) בזמן שהוא נקוב ויש לו חדוד טהור "פי' שיוצא מן הכלי כמין קנה שיצאו ממנו המים ואעפ"י שאין ראיה לדבר זכר לדבר תחתיו חדודי חרש" (איוב מ"א, ב"א) [4]). פ"ד בכלי' (מ"א) החרש [5]) שאינו יכול לעמוד מפני אזנו או שהיה בו חידוד והחידוד מכריעו טהור. פי' אם הכלי חד מתחתיו אינו יכול לישב כ מ י ן כ ן [6]) ואם יש לו אזן גדול מונעו לעמוד. בחלק בענין סנחריב (סנהד' צ"ד.) ויחד יתרו אמר רב שהעביר חרב חדה על בשרו כלומ' מל עצמו ושמואל אמר שנעשה בשרו חידודין חידודין. פי' שהרעיש עצמו ונעשה קמטין מרוב צער שטבעו מצרים [7]). מענן ומנחש (דברי' י"ח, י') אל מעננים דשופטים (שם פסוק י"ד), לא תעוננו (ויקרי' י"ט, כ"ו) תרג' ירו' [א'] חדודי ע י י נ י ן. *[אחי"ה כ"ה בדפ"ר. ובשדפ"ע עינין. בנו"ג בתרג' ירו': אחורי סנהדרין עיינין וצ"ל אחודי עיינין והוא כמו אחוזי = אחיזי עיינין מפעל אחז עיי"ע אחז ב' (בח"א, נ"ו:) ומלת סנהד' מגליון באה להורות על מקור הדרש והוא בסנהד' ס"ה: מעונן זה האוחז את העינים (עיי' לעווי בעמת"ר, א'. י"ט) אבל לגי' רבינו פירושו: מלטיש עינים scharf sehend מפעל חדד בהשאילה פי' חריפות העין השכלית ע"ד דרוש בסנהד' שם המחשב עתים ושעות. ובנו"ג בתרג' (ירו' דברי' הנ"ל) חרודי עיינין וצ"ל חדודי. — וכנ"ה בדרז"ל ירו' ביצה פ"ה דס"ג: לחדד ראשו של שפוד ובהשאילה דרש יחד (משלי כ"ז, י"ז) מה ברזל זה מחדד את חברו אף שני ת"ח מחדדין זה את זה בהלכה (תעני' וילק' משלי הנ"ל). ובב"ר ר"פ ס"ט הדרוש כזה: אמר ר' חמי בר חנינא אין סכין מתחדדת אלא בירך של חבירתה כך אין ת"ח מתחדד אלא בחבירו (ובילק' ויצא רמז קי"ט הסיום איתא כך אין ת"ח משתבח אלא בחברו). לחדד בה את התלמידים עירובי' י"ג. נזיר נ"ט: ירו' נדרי' ספי"א דמ"ב ע"ד. רבה לחדודי לאביי הוא דבעי ברכו' ל"ג: וש"נ. עירובי' י"ג: אמ' רבי האי דמחדדנא מחבריא דחזיתא לר"מ מאחוריה ואלו חזיתיה מקמיה הוה מחדדנא טפי. יבמו' י"ד רע"א בי"ש מחדדי טפי: קידושי' ל' סע"א ובילק' ואתחנן רמז תת"ם וברש"י לדברי' ו', ו' ושננתם (דברים שם) שיהו דברי תורה מחודדים בפיך (ובספרי ואתחנן פי' ל"ד הגי' מסודרים בתוך פיך). כתובו' ס"ב סע"ב חזא דקא מתחדדי שמעתיה, בנדה י"ד: אי' מחדדי שמעתתיה. — גיטין ס"ח: מחדדן ט"ס עיי"ע הבא אח"ז. והתואר חַד, חָדִיד, חולין ס"ד. עיי' לעיל. וכ"ה בב"ב פ'. פיהן חד. יין חד ע"ז ל'. עיי"ע אפסנתין. ולנקבה ב"ר פט"ז עיי"ע חדקל. ירו' שבת פ"א ד"ג: חדיד בדברי תורה, ובירו' ברכו' פ"א ד"ג: אי' תדיר בד"ת. והשם: זבחי' נ"ג. חודו של קרן. ב"ק פ"א. חודו של אילן עיי' גי' רבינו בע' חב ב'. ירו' ברכו' פ"א ד"ב: טיפה של דם שהיא נתונה ע"ג ח ו ד ה של סייף וכו', כ"ה לנכון בגי' המהרש"ם ובנו"ג בט"ס בחדה. שהש"ר פ' אני ישנה: כחודה של מחט. ועוד השם חִדּוּד, חִידּוּד עיי' כליי הנ"ל והקבוץ כלי' פ"ד, מ"ג היו בה חדודים יוצאין, חידודין סנהד' הנ"ל, אבל מעשה חידודים בסנהד' ס"ו: ובספרי כי תצא סי' רמ"א ט"ס עיי"ע הרדוס ושם בל"א. בית חדודו יומ' ס"ח: ט"ס עיי' בית הרודו (ח"ב, ס"ז) ושם הארכתי] —

חד (מפעל עברי חָדָה בל"ם חדי שמח והשם חֶדְוָה, חֶדְוָא, חֶדְוָותָא Freude) בביצה בר"ג דפ' יו"ט (ט"ו:) חדות ה' היא מעוזכם (נחמי' ח', י') אמר הקב"ה לישראל לוו עלי ושמחו היום וקיימו מצות חדוה דכתיב (דברי' ט"ז, י"ד) ושמחת בחגך והאמינו שאני מזמן לכם ברכה שתפרעו [8]). ובס"ג דפ' י' יוהסין (קידושי' פ"א רע"ב) א"ל מאן את א"ל אנא חדוותא [9]) דהדרי מיומא. *[אחי"ה וכנ"ה בגיטין ס"ח: חזא חדוותא דהוו קא מהדרן לה וצ"ל מחדיין. ב"ר פכ"ז בשעת חדוותא חדוותא. מה חדוותא עבדא עיי"ע דהך וערך חך ב'. שהש"ר פ' נגילה: האי חדותא שלימה חֱדוּ על חֱדוּ ובאסת' שני בתרג' א', ג' חַדְיֵי לציפורין נסים לנונין לפע"ד צ"ל בנסים עיי"ע בנס. והפעל חֱדִי, חֱדָא בל"ם חַדִי סנהד' ל"ט רע"ב ומי חדי קב"ה במפלתן

---

[1]) בנו"ג זה לזה וכ"ה בילק' תהלי' ר' רמז תש"ן אבל בתעני' ח'. ובילק' משלי רמז תתקי"א אי' כגי' רבינו. [2]) עיי"ע כד ומ"ש בענין הסדר. [3]) בנו"ג הלפס ועיי' הר"ש שם. [4]) ע"ב הועתק מפי' רה"ג לסד"ט צד ד'. [5]) בנו"ג החרס. [6]) ב"ה לנכון בדפ"ר, ובדפ' אחרי' כמו בן וצ"ל במו בדפ"ר בן. [7]) ובן פירש"י. [8]) בנו"ג בשנויים ע"ש, ושם הגי' וקדשו קדושת היום ותיבת קדושת לי' בכ"י ש"ס ולי' בילק' נחמי' ח'. [9]) בנו"ג בט"ס הרותא.

של רשעים, פסחי׳ ס״ח: חדאי נפשאי חדאי נפשאי. והתואר נקבה ילק׳ ישעי׳ רמז רפ״ט קריה עליזה קריה חֲדָיָתָא ובאיכ״ר פתיחת׳ סי׳ כ״ד בט״ם קרתא דחייתא. ירו׳ חגיג׳ פ״ב דע״ח רע״א הוו עמכון חדיי ומחדיי לכון, ובירו׳ סנהד׳ פ״ו דכ״ג ע״ג אי׳ חדי ומחדי וכו׳. ירו׳ סנהד׳ פ״ז דכ״ג סע״ג הוה ר׳ זירא חדי בה. ירו׳ מ״ק פ״ב דפ״א: מחדי את מועדא. ירו׳ ע״ז פ״א ד״מ. הוא חָיֵיד והוא משרש חוד = חדי] —

חד (= חַדָא מל״ס חַדְיָא פי׳ חזה (Brust בר״ג דפ״ק דשבת (י״ג) מנשק להו לאחתיה אבי חדייהו. פי׳ על חזה שלהן. וחזה התנופה (שמות כ״ט, כ״ז; במדבי י״ח, י״ח) תרג׳ והדיא דארמותא. *[אחי״ה ועיי״ע בי חדיא (בח״ב צד מ״ט). והקבוץ ב״ב ט׳: חזא להני חדיי דמצית מינייהו ופירש״י חדיי תרג׳ של חזה ע״כ אבל חוששני לו מחטאת וצ״ל תדיי עיי״ע תד. והיחיד בתרג׳ שהש״ר ה׳ א׳ שדי אמי: בחדיא דאמיה ואולי גם שם צ״ל תדיא] —

* חֲדָא (לפע״ד מל״ע خدا, خذاء Ergebenheit, (Unterwürfigkeit תוספתא שבת פרק ז׳ (התוספ) [התוספ] אור בכותל ואמר חדא [היא] הרי זה מדרכי האמורי אם מפני הנצוצות הרי זה מותר. השופך מים לרשות הרבים ואמר חדא הרי זה מדה״א אם מפני עוברין ושבין ה״ז מותר הזורק ברזל לבין הקברות הרי זה מדה״א אם מפני חרשין ה״ז מותר. ולפע״ד ענין כולם הכנעה היא לסימן שסר למשמעתו של אל כהוראת מלה ערבי׳ הנ״ל ולדוגמא אמ׳ כי חייו כאש דולק וכמעט הוא נכבה ועוד נמשל כמים נגרים ארצה וסופו מושלך ככלי מפץ לבית הקברו׳ שאינו יכול להזיק ולפי כ״י תוספת׳ (בהוצאת צ״מ קי״ז) הגי׳ הדה היא ודעת ה׳ פערלעס עט״ש ע׳ כי חדא היא ל״פ خدا פי׳ אל Gott אבל אין דרך התוספתא להשתמש במלות פרסיות. ולדעת ר״פ סמאלענסקי חדא כמו חדוה ל׳ שמחה ומלת הקריאה היא כמו הידד!

* חדיות בירושלמי עירובין פ״ז דכ״ד ע״ג ט״ם עיין ערך הרת ג׳.

חַדְיַיב (בל״ס Adiabene עיי״ע הדייב ומ״ש) בר״ג דפ׳ י׳ יוחסין (קידושין ע״ב) לחלח [1] זו חילוון הבור זה חדייב [2]. בב״ר פל״ח (רפל״ז) אשכנז וריפת ותוגרמה אסייא וחדייב וגרמניא. חרן וכנה ועדן (יחזק׳ כ״ז, כ״ג) תרג׳ חרן ונציבין חדייב [3]. תרג׳ אשכנז חדייב ממלכות אררט מני ואשכנז (ירמי׳ נ״א, כ״ז) [4]. — (א״ב כן נקראת מדינה אשר מלך בה מונבז המלך והדייב שמה עיי״ע הדייב).

חָדַל (מל״מ aufhören) להיות לשרה (בראשי׳ י״ח, י״א) בב״ר פמ״ט (ס״פ מ״ח) שָׂרַי המד״א וכי תחדל לנדור (דברי׳ כ״ג, כ״ג), פסק המד״א (במדבי׳ ט׳, י״ג) וחדל לעשות הפסח. *[אחי״ה בב״ר לפנינו לי׳ מלת שרי וכן לי׳ בילק׳ וירא רמז פ״ב דף כ״ד רע״ב אבל גי׳ רבינו נכונה מאוד כי כונת המדרש להורות כי חדל לפעמים ענינו מניעה וביטול כמו בציון הראשון ולפעמים ענין פסיקה עולמית. ותרג׳ ויפתח (בראשי׳ כ״ה, ל״ב) ושרא. וגי׳ שורי הביא ג״כ היפה תואר ורק פי׳ בע״א ע״ש. ובגלל שתי הוראות הנ״ל הביא רבינו מלה עברית זו כדרכו עיי׳ מ״ש במבוא לעיל צד V] —

חָדַם (פי׳ בל״ע حدس דרס (treten בפ״ב בב״ק (מ״א די״ז סע״א) או [5] מי שהיה מחדם ושיבר את הכלי משלם חצי נזק. ובגמ׳ בריש הפי׳ (שם י״ז:) ת״ר תרנגולין שהיו מהדסין ע״ג עיסה או ע״ג פירות וטינפו. פי׳ ענין דריסה כמו דיחום שפירשנו בע׳ דחס. — (א״ב בנוסח׳ דידן כתוב מהדס). *[אחי״ה ופי׳ רבינו יפה הוא כי מגזרת המלה הערבית הרשומ׳ היא, וקרובה למלת דחס ע״ש. ומזה הענין ג״כ ירו׳ פיאה פ״א דט״ו ע״ד (לפי גי׳ דפ׳ זיטאמיר) ר׳ ישמאל בר ר׳ יצחק הוה נסיב שיבשתיה והוה מְהַדֵּם קומי כליא פי׳ היה דורך ודורס ברגליו היינו מרקד ובדפ׳ אחרים אי׳ מקלס ובבבלי כתובו׳ י״ז. הגי׳ מרקד (ועיי׳ ב״ד פל״ה בהרחבת ענין) וכן פי׳ רע״ב בב״ק בל׳ ראשון וגי׳ מהדם נכונה היא כי נופל למלת הָדָם והוא שיבשתא ועיי׳ סוף ע׳ דחס. וכנ״ה בתר״י א׳ לדברי׳ כ״ה, ט׳ וִיְהַדֵּם ריגליה בארעא והוא עפ״י הלכה ביבמו׳ ק״ג. צריך למדחסיה לכרעיה] —

חַדְסַר (עשתי עשרה elf) תרג׳ לעשתי עשרה יריעות (שמות כ״ו, ז׳) לחדסרי יריען. *[אחי״ה והוא הקצור מן חד עַסְרֵי ובלש׳ זכר חדסר מן חד עֲסַר כמו בתרג׳ ירו׳ א׳ לדברי׳ א׳, ב׳, ג׳. וכן במספר סדורי בל׳ זכר חדסר (der elfte) ולנקבה חדסרי, ד״מ ר״ה כ״א. בחדסר בתשרי, ערכין י״ב משב ועד תמני סרי

---

[1]) במ״ב י״ח, י״א כתוב בהלת. [2]) בקידו׳ אי׳ חלח זו חלזון חבור זו הדייב וביבמו׳ י״ז רע״ב אי׳ חדייב ועיי״ע חלזון האחרון וע׳ חלוון. [3]) בנו״נ חָרָן . . הדיב. [4]) בכ״י ו״ו ל״ד ב״ר בשני יודין בערך דבור המתחיל וכ״ה בפנים ועוד עיי״ע הדייב ומ״ש. [5]) כ״ה לנכון בדפ״ר ובדא״מ.

חדסרי. ובתעני' י"ח: אלא לאו דקא קרו ליה בחדיסר ובכ"י מ' (ד"ס נ':) הגי' אלא בני ארביסר דקרו בחד סר. ובתרג' חדסראי, חדסראה בתר"י א' לבמדב' כ"ה, ח'; לד"ה א', כ"ד, י"ב] —

חָדַק (נרדף עם הדק מל"ע حزق פי' ענין אדוק וקשור sich andrücken, fest anschliessen ודעת רבינו עיי' בפנים) בפ' כל הכלים בגמ' האבן שבקרויה (שבת קכ"ה:) כיון דחדקה שויה דופן קרויה [1] ובפ"ג בכלים (מ"ה) וכן בחידוק קרויה "פי' כמין עגול מן עץ או מן מתכת שנותנין על הטפיח שהוא קרויה ולמה נקרא חידוק מפני שהוא דוחק וצר הכלי כמו שאומ' לענין ספר תורה כשהוא מחדקו" (מגילי ל"ב.) [2]. בפ' המוציא יין בגמ' המוציא חבל (שבת ע"ה:) כיון ד ח ד י ק [3] במנא לא עבדי אנשי. פי' כיון דהבל קשה הוא נכנס ויוצא בנקב של נפה ושל כברה אוכל [4] בנקב של עץ עד שנפרץ אבל גמי רך ואינו אוכל בעץ. ובפ' אחרון דעירובין בגמ' דלת שבמוקצה (עירו' ק"א.) ד ב ר א ח ר [5] טובם כחדק (מיכה ז', ד') ש מ ח ד קִ י ן את אומות העולם לגיהנם שנא' (שם ד', י"ג) קומי ודושי בת ציון. חידוק זה הוא כמו הדוק שפירשנו בע' הדק. *[אחי"ה וכ"ה בכ"י רש"י וברש"י שבעין יעקב. וגי' שמחדקין את או"ה אי' ג"כ בילק' מיכה ס' רמז תקנ"ו וכ"ה בש"ס בדפוסי' הישנים ובדפ' באסיליא נשתנה מהצינזור והוגה שמהדקין את הרשעים [6]. ופשוט הוא כי גי' בחי"ת עדיף כי נופל על ל"מ כחדק, וכן נדרש בתנחומ' בריש כי תשא כמשוכת חדק (משלי ט"ו, י"ט) בעשו הרשע הכתוב מדבר כשם שמשוכה של קוצים מִתְחַדֶּקֶת בבגדיו של אדם את מפשר אותו מכאן ומתחדקת ממקום אחר כך וכו', וכ"ה בפסיקת' רבתי רפ"י (פ' כי תשא) ובפסיקת' דר"כ (די"א: בשינויים אבל בגי' כ"י א"פ קרוב לזה עיי' הערת ר"ש באבער שם אות י"ב. — וכנ"ה בשבת קכ"ה: דלא חדקה לפי גי' כ"י מ' (ובנו"ג דלא הדקה), יומ' ע"ב. הדקינהו ועבדינהו שפיר כדי שלא יזח וכו'] —

1 חֶדֶק (מל"ע حذق פירוש חתך וחרץ, והשם חֶדֶק בלש' ערבי حذقة והקבוץ حذاق חלק הנפרד Stück, Theil) בס"ג דפ' כירה (שבת מ"ו.) מאי חליות כעין חליות דאית ביה חִידְקֵי חִידְקֵי. פירוש שאין יוצאין זה מזה אבל נראין כשהן פ ר ו ד י ן ואינן פרודין "ונראה המעמידה או מטלטלה כבונה הלכך דחליות בין גדולה בין קטנה אסירה" וכו' [7]. בפ' אלו טרפות בגמ' סימני חיה (חולי' נ"ט:) חדוקות בענן. — (א"ב בנוסח' דידן כתוב חרוקות). *[אחי"ה ועיי"ע הדר ב' וש"נ שינוי הנוסחאות ועיקר בדל"ת כגי' כ"י וכ"י רגמ"ה ועוד עיי"ע כרך ב' אבל גם גי' חרוקות יש לו פתרון עיי"ע חרק א' ושם הביא רבינו הגי' ברי"ש גם בציון דשבת הנ"ל אבל בנו"ג הידקי וכ"ה בכ"י ש"ס, ופי' ר"ח העתיק ג"כ חידקי חידקי ופירש"י חידקי חיתוכין סביב לה וכו', ועולה יפה לגזרת המלה הערבית הרשומה] —

2 חֶדֶק (מל"מ שם מין קוץ Spitz = Stacheldorn) בפ' המוציא תפילין (עירובי' ק"א רע"א במשנה) הדלת שבמוקצה והחדקין [8] שבפרצה. גמרא (עירו' ק"א.) ת"ר סוכי קוצים והבילי קוצים [9] שתיקנן בפרצה שבהצר ש"מ חדקין שבפרצה קוצין הן. ועוד מדאמר ליה (שם) ההוא מ י נ א [10] לר' יהושע בן (חנינא) [חנניה] [11] חדקאה דכתיב בכו (מיכ' ז', ד') טובם כחדק כלומ' אתה הטוב והגדול דומה לקוץ. *[אחי"ה והקבוץ בירו' תענית פ"ב דס"ה: טובם כחדק טבא דבהון כאילין חידַקַיָּא. ישר ממסוכה ישרא דבהון כאילין סוכייא] —

* חִידְקָא (שם תנא דברייתא) עיי' שבת קי"ז סע"ב כתובו' ס"ד: תעני' י"א. ור' שמעון השקמוני היה לו חבר מתלמידי ר"ע (ב"ב קי"ט. ספרי בהעלתך פי' ס"ח ובמד"ר פנחס פי' קל"ג).

---

[1] וכ"ה בכ"י ש"ס מינכען ובכ"י א"פ כיון דאהדקה וכו' ובנו"ג כיון דהדקה ומלת קרויא חסרה עיי' ד"ס שבת קמ"ב:
[2] ע"כ הועתק מפי' רה"ג לסדר"ט צד ה'. ובמגילי הגי' מהדקו וכ"ה באו"ז הלכ' קריאת מועדים והפטרות סי' שצ"ז.
[3] וכ"ה בכ"י א"פ ובנו"ג דחריק ובכ"י מ' דחרקי למנא. [4] כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובדפ"ר, ובשדפ"ע בט"ס א ב ל.
[5] כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' ובי' ה"ב ול"ד וכ"ה בגמ' אבל בדפ"ע ר ב א אמר ולפע"ד רבא נשתבש מראשי תיבות ד"א וכ"ה ר"ת בכ"י ערוך הנ"ל ופשטו ר"א היינו רַבא אֹמר ובאמת בדפ"ר אי' רק רבא (בלי מלת אמר) נשתבש מן דבא והוא קצור: דבר אחר ובכ"י א"פ (אצל ד"ס למקומו) רִ' אֹומר. [6] ובפי' ר"ח (נדפס בש"ס ווילנא) הועתק מחדקין את עובדי כוכבים. [7] בכ"י ה"ב לי' מלת וכו' אבל וכו' מדוייק הוא כי רבינו העתיק רק ק צ ת פי' של ר"ח (נדפס בש"ס ווילנא) ושם ג"כ כגי' רבינו. [8] וכ"ה בכ"י א"פ ודפ' שונצ' ובפי' ר"ח (בש"ס ווילנא) אבל במשניות פיז' ובכ"י מ' ובתוספ' עירובי' ק"ב. בד"ה כי פליגי (דף ק"א:) הגי' הדקין ובנו"ג חודקים ובדפ' פיז' וויניצ' רפ"ח ובחי' הריטב"א וחרקין (ד"ס שם).
[9] וכ"ה בכ"י מ' וא"פ ובדפ' וויניצ' רפ"ח ובריי"ף ובראי"ש, ובנו"ג רק וחבילין ובפי' ר"ח (שם) והבילי ע צ י ם. [10] וכ"ה בכ"י מ' וא"פ וכ"ה בדפ' הישנים ונשתנה מן הצענזור: צדוקי. [11] כ"ה בכ"י ה"ב רק נ"ל להגיה חנניה וכ"ה בנוסחי' בעירו' ובילק' מיכ' ז', אבל בדפ"ע אי' לר' יוסי ב"ר חנינא.

* חִידְקִי, חוּדְקִי (שם הארץ או של עם) יבמו' י"ז רע"א כרך מושכי חידקי ודומקיא, וגי' רש"י חודקי והוא כמו חוסקי ועיי"ע דומקיא ושם הארכתי.

* חִדֶּקֶל (Tigrisstrom) בב"ר פט"ז חדקל זו יון שהיתה קלה וחדה בגזירותיה. וא"כ דרש חד — קל ועיי' ברכו' נ"ט: הובא בע' דגלת ומקלות המירוץ ומרדיפות מימיו נקרא הנהר בל' סאנסקריט tighri, tighra פי' מהר כחץ pfeil-schnell ובגי' שומרוני כתוב הַדֶּקֶל והוא כמו דֶקְלַת בל"ס וקרוב לו בכתב רועץ עיי"ע דגלת ושם הארכתי.

חֶדֶר (מל"מ שם הַתָּא הפנימית בבית das Innerste des Hauses, die Kammer) בכל היד פ"ב בנדה (י"ז וירו' נדה פ"ב ד"נ.) החדר והפרוזדור והעליה. *[אחי"ה והקבוץ ביצ' ט' חַדְרֵי חֲדָרִים, שהש"ר פ' הביאני: ויגלה לישראל חדרי בהמות ולויתן.. יגלה להם חדרי מרכבה. — ובנדה הנ"ל הוא כינוי למקור האשה] —

* חדור חולין נ"ט: חדורות עיי"ע הדר ב' ומ"ש.

חדרונא (eine grosse Eidechsenart) למינה תרג' ירו' [א'] והצב למינהו (ויקר' י"א, כ"ט). — (א"ב בנוסח' דידן כתוב חרדונא). *[אחי"ה והאחרון עיקר וכ"ה בל"ע וסו' ועיי"ע חרדון וע' חברבר א'] —

חַדְרָךְ (שם מקום קרוב לדמשק) בפסיקתא דרני עקרה (צד קמ"ג.) בארץ חדרך (זכרי' ט', א') מהו חדרך.. זה מלך המשיח שהוא חד לאומות ורך לישראל וכו'. *[אחי"ה זו דעת ר' יהודה אבל דעת ר' נחמיה: המקום נקרא חדרך ועל זה אמר ר' יוסי בן דורמסקית העבודה שאני מן דמשק ויש שם מקום שנקרא חדרך ועיי"ע דורמסקית וש"נ יתר מקומות שהובאה המלה הזו, ותכונת המקום עיי' בגיאגראפיא תלמודית להחכם נייבויער צד רצ"ז] —

חֹדֶשׁ (מל"מ שם ליום חדוש הירח der Neumond) בביצה בר"ג דפ' יו"ט (ט"ז.) איזהו חג שהחדש מתכסה בו הוי אומר זה ראש השנה. פי' אין מזכירין בר"ה ובראשי חדשיכם לא בתפלה ולא בזולתה [1]. פ"א איזה חג שהלבנה מתכסה בו ואינה נראית הוי אומ' זה ר"ה שבכל שאר חגים נראית הלבנה וראיה בערך כ ס [ב'], ומנא לן דלבנה נקראת חדש דתנן (ר"ה כ"ב.) מי שראה את החדש ואינו יכול להלך ב ר ג ל י ו [2]. *[אחי"ה כפ"א פירש"י והתוספות בביצה שם השיגו עליו אולם לפי' מ"ש רבינו דהלבנה נקראת חדש מיושבת קושיתם עיי' הפשב"ע בע' הנוכחי. — ובהוראה שנית חדש כמו בל"מ: ירח והרבה בדרז"ל ד"מ ברכו' נ"ח: שבת פ"ו: פ"ז. מגיל' ה'. י"ב: י"ג: שקלי' י"א. סנהד' ק"ז. תמיד ל"א. ירו' תעני' פ"ג דס"ט. ועוד זולתם] —

חָדָשׁ (ידוע מל"מ, והפכו יָשָׁן, וביחוד תואר לתבואה Chadasch, das neue Getreide) בפ"ב דכתובו' בגמ' וכן שני אנשים (כתובו' כ"ד.) למימרא מ א י [3] דר' יהודה חייש לגומלין ורבנן לא חיישי לגומלין והא אפכא שמעינן להו דתנן בפ"ד דדמאי (מ"ז) החמרין שנכנסו לעיר למכור תבואה ואמ' אחד מ ה ן [4] שלי חדש ולא התירו העומר, שלי אינו מתוקן, פי' אינו מעושר אין נאמנין דחיישינן לגומלין שמא התנו זה עם זה שהאחד יאמר כן על חבירו במקום זה וחבירו יאמר עליו כן במקום אחר וכו'. בספרא באמור אל הכהנים (פרש' י' סוף פרק י"א) בסמוך וספרתם ג' דברים תלויין בארץ ונוהגין בארץ ובחו"ל החדש והערלה והכלאים, החדש אסור מן התורה בכל מקום, והערלה הלכה והכלאים מדברי סופרים. ובפ"ק דקידושין בגמ' כל מצוה (ל"ה.) ומה חדש שאין איסורו איסור הנאה ואין איסורו איסור עולם, פי' חדש שאין איסורו איסור עולם אלא עד שיקריב העומר בלבד ואפי' קודם העומר מותר בהנאה, מאי טעמא לא תאכלו כתיב באכילה אסור בהנאה מותר ויש היתר לאיסורו כי הוא עצמו החדש שאסור לאכלו קודם לעומר מותר לאכלו לאחר העומר, כלאים החמור שאיסורו איסור עולם שאין כלאים מותרים לעולם והן איסורי הנאה שנאמר (דברים כ"ב, ט') פן תקדש תוקד אש ואין התר לאיסור כלאים לעולם לא לזרעים ולא לכרם ואעפ"י שתלש הזרעים והוא הדין לערלה בשנים שאסור בהנאה ואין היתר לאיסורו, פי' לאותו פרי שטענו האילן בשני ערלה אין לו היתר אכילה אבל האילן עצמו שהיה פריו ערל אחר שלש שנים מותר הוא ופריו. בפ' שני ביומ' (כ"ו.) פיים השלישי [5]

---

1) הובא בתוספות עירובי' מ'. ד"ה זכרון בשם הערוך וכן הובא בשם הערוך בטור או"ח סי' תקצ"א ובאו"ז הלכ' עירובי' סי' ק"מ ושם ושם מבוארים דברי רבינו ע"ש היטב. 2) התיבה האחרונ' לי' בנוסחאותינו וכן לי בכ"י ש"ס. 3) בנוסח' לי'. 4) כ"ה בכתובי' שם ובדק נ"ו: וכ"ה בירו' ובכ"י מ' לדמאי ובנוסחאותינו בדמאי לי'. 5) וכ"ה בכ"י מ' ובנו"ג הפיים השלישי.

חדשים לקטרת בואו והפיסו. פי' בגמ' (שם) תנא מעולם לא שנה אדם בה לפיכך נקראו חדשים. *[אחי"ה ירו' שקלי' פ"א דמ"ו. איסור חדש ולנקבה: ויק"ר פי"ג תורה חדשה, ר"ה ז'. תרומה חדשה עיי' למטה, והשם ויק"ר שם אמר הקב"ה תורה חדשה מאתי תצא חִדּוּשׁ תורה מאתי תצא, ושם פ"ח דבר שהוא חדוש, ירו' מגיל' פ"א דע"ב ע"ג דבר שהיה של חידוש וכן בב"ר פכ"ב, ירו' תרומו' רפ"ז דמ"ד ע"ג דבר שהוא יוצא בחידושו אין למדין ממנו. ירו' פסחי' פ"ה דל"א סע"ד דבר שיצא לחידושו אין למדין וכ"ה ירו' סוט' רפ"ג די"ח ע"ג, ושם פ"ט דכ"ג ע"ד וירו' כתובו' פ"ג דכ"ז: בבלי כתובו' מ"ה. מוציא שם רע חידוש הוא, סנהד' כ"ז. עד זומם חידוש הוא, ושם ובב"ק ע"ב: אין לך בו אלא משעת חידושו ואילך. חולי' ק"ח רע"א מבשר בחלב מ"ט לא גמרינן דחדוש הוא וכו', ע"ש תוספ' ד"ה מבשר. חגיג' ג' סע"א אי אפשר לביה"מ בלא חידוש ועיי"ע הבא אח"ז. ירו' סנהד' פ"ט דכ"ז. חידוש מקרא, ירו' תעני' פ"ב דס"ה ע"ג חידוש בית מקדשך, ירו' ברכו' פ"ט די"ג ע"ד הרואה את הלבנה בחידושה. ירו' שקלי' פ"א דמ"ו. שמור את חדש האביב שמרהו שיבוא בחידושו — והפעל כתובות ל"ד רע"ב חידוש שחידשה תורה, כלים פי"ג, ז' דבר חדוש (חדש) חידשו סופרים, ירו' עירובי' פ"ה דכ"ב ע"ג שער חדש ששם חידשו סופרים את ההלכה, ר"ה ז' סע"א זאת עולת חדש בחדשו וגו' (במדב' כ"ח, י"ד) חַדֵּשׁ והבא קרבן מתרומה חדשה. ב"ר רפע"ח על שאתה מחדשנו בכל בקר ובקר אנו יודעין שאמונתך רבה להחיות לנו את המתים, ושם: ממה שאתה מחדשתו בבקורן של מלכיות אנו יודעין שאמונתך רבה לגאלנו. ויק"ר פכ"ט בחדש זה תחדשו מעשיכם. התפעל: ירו' יבמו' פ"ח ד"ט רע"ג ויולד מן חודש אשתו וגו' (ד"ה א' ח', ט') אלא על ידיה נתחדשה הלכה עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית (ועיי' בבלי יבמו' ע"ו:)] —

חֲדַת (בל"ס ܚܕܬ ܚܕܬܐ ובל"ע حديث פי' חדש neu) בפ' הוציאו לו בגמ' יצא והניחו (יומי נ"ה:) תקלין חדתין ועתיקין [1]. תקלין חדתין שבכל שנה ושנה ועתיקין היא שלא שקל אשתקד שקל לשנה הבאה כלומ' חדתין של שנה זו עתיקין של שנה שעברה, זו המשנ' בפ"ו בשקלים (מ"ה). — (א"ב תרג' שיר חדש (תהלי' קמ"ד ט'; קמ"ט, א') שבח חדת). *[אחי"ה וכ"ה בירו' גיטין פ"ה דמ"ז. מה חדתין יימרון והוא הקבוץ מיחיד בִּרכו' כ"ה. חדת היא לך עיי"ע חד. יומ' י"ט: אמר רב יצחק על חדת וכן בעזרא ו' ד' די עא חדת. וכן התרג' לבמדב' ו', ג' שמות א', ח'; לאיוב כ"ט, כ'. ובלש' נקבה חֲדַתָּא לדברי' כ"ד, ה'. לישעי' ס"ו, ב' וזולתם. והקבוץ חַדְתָּתָא (וכן בל"ס) מנחו' ל"ה סע"א. והשם: ירו' ב"ק רפ"ט ד"ו ע"ד מה חידות הוה לנכון בבי מדרשא יומא דין (כמו בחגיג' ג' מה חידוש היה בבית המדרש היום) ובירו' יומ' פ"ג ד"מ ע"ג בט"ס מה חדתון וכו', וצ"ל חידות. — והשם המופשט כמו בל"ס חַדְתּוּתָא אונק' לויקר' י"ג, נ"ה ותואר חַדְתָּנָא Neuling תר"י ב' לדברי ל"ב, י"ז, והפעל: כתובו' מ"ה. חדית רחמנא . . . לא חדית רחמנא עיי' פירש"י] —

* חֲדוּת (פי' בל"ע חפירה בארץ ובל"ס בית האוצר לתבואה עיי"ע דות) בע' דות הראיתי לדעת כי עיקר הגי' בחי"ת חדות כמו שגרס דפ"ר בציון מאהלות בפי"א מ"ח וכמו שמסר לנו רבינו כי במשנה (של סדר טהרות) הגי' בחי"ת בכל זאת לא דק לסדרו בע' חית כי נעלמה מעיניו גזרתו. וכה"ג בחי"ת באהלות שם החדות שבבית ומנורה . . כפישה עומדת עפ"י החדות בי"ש אומ' החדות טהור. ושם משנ' ט' כלים שבין שפתי כפישה לבין שפתי החדות ובע' כפש הגי' החדוד. ירו' פסחי' פ"א דכ"ז: היציע והחדות והעלייה וכו', חדות שיש לה ליזביז. ירו' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ג עולה עמו לעלייה ויורד עמו (לחרות) [צ"ל לחדות] (ועיי' תוספת' ע"ז פ"ב). והקבוץ בירו' ב"ב רפ"ד די"ד ע"ג היצועין . . (והחרותין) [צ"ל והחדותין] שבתוכו.

חַו (= חֲוִי, חַוָּה בפיעל מל"מ ועניננו ברור הדבר והגדה וכן בל"ס חֲוִי anzeigen, sprechen, sagen) בפ' הגוזל ומאכיל בגמ' ואם מחמת הגזלן (ב"ק קט"ז:) ההוא גברא דאחוי אכריא דחיטי דריש גלותא אתא לקמיה דרב נחמן חייביה לשלומי ומסקנא (שם קי"ז:) מתניתין ידענא [2] דתנן אם מחמת הגזלן חייב להעמיד לו שדה אחרת וקיי"ל בדאחוי אחויי אבל אם אנסוהו והראה פטור דתניא ישראל שאנסוהו גוים והראה ממון חברו פטור ואם נטל ונתן ביד חייב. — (א"ב פי' אחוי כמו אחזי, הראה). *[אחי"ה והנכון כי אחוי הוא אפעל מן חוי ובב"ק שם אי' כמה פעמי' וכ"ה בתעני' כ"ה. אחוי קידה עיי"ע כרע ב' ומ"ש. סנהד' ל"ט.

1) וכ"ה בכ"י מ' ובתמורה כ"ג: אבל בנו"ג ביומא ובשקלי' ותקלין עתיקין. 2) ובנו"ג רק ממתניתין.

בעינא דמחוית ליה ניהלי. ושם ק"ז סע"ב (לפי גי' כ"י ש"ס ודפוסי' הראשונים) אחוי ליה (לישו) ר' יהושע בן פרחיה בידיה דלקבלוהי עיי"ע בן סטדא. ובפיעל מגילה ט"ו סע"א היתה מְחַוָּה כלפי אחשורוש וכו', ב"ר פ"כ חוה חיוה לה אדם הראשון כמה דורות אבדה. בפַעל שבת ס"ב. שלפא ומהויא, ירו' כלאים פ"ז דל"א. חד בר נש הוי סילעיה לר' לעזר. וכן בדניאל ב', י"א. כ"ד; ה', ז'; ובאפעל ב', ו'. י'. ט"ז ובל"מ חוה תהלי' י"ט, ג'; איוב ל"ב, ו'. י'; ל"ו, ב'. פי' ענין הגדה וברור ע"י דבור] —

* חוּב עיי"ע חייב.

* חוּת, חוּט, חוּזָאָה, חוּךְ, חוּל, חוּם, חוּן, חוּס, חוּף, חוּץ עיי"ע חח, חט, חז, חד, חל, חם, חן, חס, חף, חץ.

חוֹטֶף (שם פרטי) אפרתי שם אדם [1]) בערוגה פ"ג בכלאים (מ"ז).

חֵוִי (= חִוִי, חֵיוָא, חֵיוְיָא בל"ס חֶוְיָא בל"ע حيوت, حيوت נחש Schlange) בפ' אמר ר"ע בגמ' מניין לערוגה (שבת פ"ה.) אלה בני שעיר החורי [2]) יושבי הארץ (בראשי' ל"ו, כ"א) אטו כ"ע יושבי רקיע נינהו אלא שהיו בקיאים בישובה של ארץ, חורי שמריחין את הארץ, חוי (שם פסוק ב') שטועמים את הארץ כחויא. פי' נחש. — (א"ב תרג' נחש נחשת (במדבי' כ"א, ט') חויא דנחש. *[אחי"ה ועוד הרבה בתרג' עיי' לבראשי' ג', א' והלאה; לשמות ד', ג'; ז', ט"ו וזולתם עוד — וכנ"ה בדרז"ל ברכו' י"ב רע"ב זקיף כחויא עיי"ע חזר ב'. שבת ק"י רע"א דילמא חיויא דרבנן טרקיה, שם קנ"ו: ע"ז כ"ז: עיי"ע טרק ב'. קהל"ר פ' טוב שם: מאן דנכתיה חויא חבלא מדחיל, ירו' שבת פ"ר ד"ח ע"ג חויא פרי אכתרך. ירו' קידושי' פ"ד דס"ה סע"ג דרש החוי (יהושע ט', ז') וכי חיוי היו אלא שעשו מעשה חיוי, ירו' תרומו' פ"ח דמ"ה ע"ג אתא חיויא אכל מן מה דהוה קומיו (ובירו' ע"ז פ"ב דמ"א. בט"ס אתא חיליא) ובירו' תרו' שם דמ"ו. חיויא דטור . . חיוי דביתא, ושם: שיזרתא דחיוי וירו' שבת פ"א ד"ג: בר שיזרתא . . דבר נשא מתעביד חיוי (ובב"ק בבלי ט"ז סע"ב שדרו של אדם לאחר ז' שנים נעשה נחש) ובירו' שבת שם: קמקמה מתעביד חו רב (ובב"ק שם אי' נעשה חוח צ"ל חויא), שהש"ר פ' ידיו: ווי היווא בישא שריא (במיעני) [צ"ל במיעוי] דדין. בב"ר פ"כ וילק' בראשי' ר' רמז ל"ג שם אשתו חוה: ניתנה לו לחיותו ומיעצתו כחויא . . ורב אחא אמר חויא חוויך ואת חויא דאדם ועיי' מ"כ. ודרש חוה מלשון חי ועוד מלש' חויא וכן נגזרה המלה בל"ע מהשם حيّة פי' חי והקבוץ حيات , حيوات פי' נחש. ב"ר ס"פ פ"ו בגלילא צוחין לחויא אויא עיי"ע עום. ב"ר פל"ז החוי עיין ערך חלד ב' ומ"ש] —

* חֻוִילָה (מל"ר Landgut, villa; vella עיי' בפנים) ספרי עקב ס"פ ל"ז ארץ חמדה (ירמי' ג', י"ט) ארץ שעשויה חווילאות למלכים ושולטונים שכל מלך ושולטון שלא קנה בא"י חווילאות אומר לא עשיתי כלום . . כדרך שעושים ברומי עכשיו שכל מלך ושולטון שלא קנה פלטורות וחווילאות ברומי אומ' לא עשיתי כלום כך כל מלך ושולטון שלא קנה פלטורות וחווילאות בא"י אומ' לא עשיתי כלום. בספרי שם הגי' חולאות חויילאות והגי' הנכונה אשר הציג המו"ל (החכם איש שלום) תחת השורה בהערה היא כגי' הכ"י חווילאות. ואין אצלי כל ספק כי המלה נעתקה מלשון רומית הנ"ל ובפרט כי לדעת חוקרי הפילאלאגיא נגזרה השם מפעל veho וממנו vehela, vehella ובקיצור vella, villa ועיקר כתיבת המלה וחילה, ווהילא ומרוב קושי המבטא הקילו לקורא לכתוב חווילה. ואין כל חדש תחת השמש כי כמו היום כן בימי קדם קדמתא קנו גדולי הארץ ועשיריה חלקת הארץ חוץ לעיר במגרשיה לבנות שמה במקום רחבת ידים ובאויר טוב ויפה בתים ופלטורי החמדה הנקראים גם אצלינו Villa, וזה מה שדרש ארץ חמדה ארץ שעשויה חווילאות וכו'. ועיי' עוד ילק' ירמי' ג' רמז רע"א הדרוש בענין נחלת צבי.

חווק (בל"ס חֲוָקָא ܚܘܩܐ שליבות ומעלות הסולם Stufe, Sprosse) בפ' חזקת הבתים [בגמ' המרזב] (ב"ב נ"ט.) סולם המצרי אין לו חזקה היכי דמי סולם המצרי כל שאין לו ד' חווקים. ביוק"ר אמור אל הכהנים פ' לעולם ה' (פכ"ט) שרה של בבל עולה ע' חווקים ושל מדי עולה נ"ב [3]) חווקים. פי' מעלות. — (א"ב בנוסח' דדין כתוב עווקים). *[אחי"ה וכן פי' רגמ"ה בכ"י לב"ב חווקין מעלות (ובפירשב"ם שליבות) וכ"ה בל"ס הרשומ'. ובעה"ק שנ"ב מסיים שפרוסן

---

[1]) כ"ה לנכון בדפ"ר וויניצ' ובכ"י ה"ב. [2]) בפסוק כתיב חסר החרי וזה העיקר עיי"ע חר ה'. [3]) בכ"י ו"ו נ"ו וט"ס הוא ולנכון בשו"ט מזמור ע"ח אי' חמשים ושנים, אבל מלת חווקים חסרה שם.

בל"א ע"כ וכיון על לא"ש Sprossen. ועוד עיין ערך חק ג'] —

חוור (מל"מ ומל"ס חָוַר לבן וכן בל"ע ܚܘܪ לובן שבעיין והשם חוורתא לובן, חווריתא לִובן השער graues Haar וכן בל"ר canities; חוורור פי' לובן שבעין Staar ועיי' בפנים, והתואר חיור כנוי לצרעת) בר"ג דפ' תפלת השחר (ברכו' כ"ח רע"א) אהדרו ליה תמני סרי חיוורתא [1]. פי' שיבה. בפ' גיד הנישה בגמ' ונוהג בשליל (חולין צ"ג.) אמר רב יהודה אמר שמואל חוורתא דתותי מתני [2] אסיר. פי' הלובן שבתוך הכוליא והן חוטי דאינון גו כוליתא ושם המקום חרץ דאמרינן בפ' אלו טרפות (חולי' נ"ה.) גבי כליות והוא דמטי לקותא במקום חרץ ואמר ר"ח ז"ל שמענו מרבותינו כי חלב שהוא בראש הכסלים הוא חיוורתא דתותי מתני וקרום מפריד בין זה חיורא ובין השומן שהוא תחת זה החיורא והעליון אסור והתחתון מותר. בסוף הלכה קמא דפ' כסוי הדם (חולין פ"ד רע"ב) ילבש כלי פשתן כיתנא רומיתא כלי זכוכיתא חיורתי [3]. בפ' הערל בגמ' אמר ר' יהושע (יבמו' פ' רע"א) מתיב רב מרי (מיהא) [מהא] דתנן בבכורות בפ' על אלו מומין (בכורו' ל"ח:) חוורור [4] והמים קבועין אי זה הוא חוורור קבוע כל ששהא שמונים יום. פי' סנורים. תר"י [א'] בסנורים (בראשי' י"ט, י"א) בחיוורוריא [5] ובלעז קטארט"א [6]. בר"ג דפ' כיצד צולין (פסחי' ע"ד:) בחיוריתא [7] דקריר [8]. ובגיטין בהגדה דהנזקין (גיטין נ"ו:) סמידא ליכא חיוריתא איכא. פי' קמח עב פסולת של סמידא. בחלק בענין משיח (סנהד' צ"ח סע"ב) חיורא דבי (ר') [צ"ל רב] שמו [9]. פי' נגוע חלאים גדולים, חיורא נגע, מצורעת כשלג (שמות ד', ו') תרג' חיורא כתלגא, רב כלומ' גדול [10]. בר"ג דפ' מי שאחזו קורדייקוס (גיטין ס"ח.) אנא מיכל אכלי וטעמי ביה טעמא דחיורא א"ל חיורא לא קא עבדינן האידנא אמר להו בדקו בדוכתיה דאמר רב חסדא חיורא באוכמא לקותיה [12]) ובנזיר בפ' בי"ש (ל"א:) אוכמא בחיורא לקיא חיורא באוכמא לקיא כבר פירשנו בע' אֻכָּם. ואמר רב חסדא (נזיר שם) אוכמא למשכיה סומקא לבשריה חיורא ל ר ד י א [11]. מחורתא (כדשנין) [צ"ל כדשנינן] מעיקרא (פסחי' נ"ה: ועוד זולתו). בפ"ק דקידושין בגמ' כל מצוה שאינה תלויה (ל"ט.) אמר להו לא חיורתי כלומ' אינה מלובנת ומבוררת לכם. בס"ג דנזיר (ס"ג.) ובפ' כיצד צולין בגמ' הפסח שנזרק (פסחי' פ"א:) טומאת התהום היכא כתיבא אמר ר' אלעזר אמר קרא (במדב' ו', ט') וכי ימות מת עליו במחוורת ל ו [13]. — (א"ב תרג' עיניך יראו זרות (משלי כ"ג, ל"ג) ויחורון עינך בנכריתא). *[אחי"ה ר"ב טעה להוסיף לשרש זה תרג' הנ"ל כי התרג' ויהַורון נגזר מפעל חור בל"ס חָר פי' ראה וכן העתיקה הפשיט' שם. וכן תרג' כ"י עיניך לנוכח יביטו (משלי ד', כ"ה) עינך בתריצותא נחורן וכ"ה בפשיטה (ובנו"ג נאורן) אבל השרש בע' הנוכחי פניו יֶחֱוָרוּ (ישעי' כ"ט, כ') ועניני לבן וכן בל"ס חֱוַר weiss sein והרבה בתרג', וכן אצל רז"ל כתוב' ס"א: חוור אפיה, חולין ע"ו סע"א, חוורי . . לא חוורי עיי"ע זג ח'. ב"ק ס"ט. כי היכא דניחוור טפי עיי"ע חרס א'. נזיר ל"ט רע"ב חוורין עיקבי נימהון. בפַעל ב"מ ס': חווריה לרישיה ולדיקניה. אַפעל ב"מ נ"ה: אחוורי אפי פי' כמו הלבין פני חברו (שם). ובהשאילה הלבין בשרו כצרעת ב"מ פ"ה: אחווריה לבישריה (עיי' למטה) וכן בהשאילה הלבין ומברר weiss, klar machen פיעל: בב"ר פצ"ח כבס ביין לבושו (בראשית מ"ט, י"א) שהוא מחוור להן דברי תורה . . שהוא מחוור להם טעיותיהן, ודרש כבס בל"ס חוור (עיי' תרג' שמות י"ט, י"ד) פי' כבס וגם בהוראת הלבין ומברר. ירו' ברכות פ"ב ד"ה. הגיעוך סוף מלאכות תפלה שאינן מחוורין מדברי תורה כ"ה לנכון לפי גי' המהרש"ם ופירושו סוף סוף שאין מבורר ביד חכמים המלאכות שאסורות בשעת תפלה שמן התורה

---

[1]) בנו"ג דרי חיוורתא וע"ש פירש"י. [2]) בנו"ג האי תרבא דתותי מתני. [3]) בנו"ג ילבש כלי פשתן בבתנא רומיתא וישתמיש בכלי זכוכית בזוגיתא חיורת וצ"ל חיורתא כדאי' בב"מ כ"ט סע"ב ובדפ"ע אי' בע' הנוכחי ילבש כלי פשתן כיתנא ח י ו ר י ת א רומיתא ותיבת חיוריתא ט"ס היא ונכפלה מבסמוך וכן לי' בע' בתן ושם הובא מחולין ומב"מ הנ"ל הגי' כתנא רומאה ובן גי' כיתנא רומא בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנג' דף שי"ט). [4]) בנו"ג חורוור. ובכ"י ו"ו ובפי' רגמ"ה כ"י לבכורו' הגי' חוורד וט"ס הוא. [5]) בגו"ג בחוורוריא ובתר"י ב' בהרבריה ובקצת דפוסים בחברברי עיי"ע חברבר. [6]) בלאי"ט Staar, cateratta. [7]) בנו"ג חיוורתא אבל בכ"י א"פ היורייתא ובפי' ר"ח בגי' רבינו חיוריתא. [8]) כ"ה בדפ"ר ופיזי' וכ"ה בשאילתות ויקרא סי' ס"ה ושם אי' דמקררא וגי' קריר אי' ג"כ בפי' ר"ח ובה"ג סוף הלכ' דם ובבעל העטור ח"ב עמוד ב' בשם תשו' הגאונים. ובכ"י מ' ובכ"י ב' דקריד ואולי הוא עיקר, ובדפוסי ערוך האחרונים אי' דשריר וכ"ה בנוסחאותינו ובתשובי' ריב"ש סי' קס"ו. [9]) כ"ה לנכון בדפי' אמ"ש, ובדפ"ר אי' שמואל ובשדפ"ע ישמעאל וט"ס הוא ומפי' בסמוך נראי' שצ"ל במקום ר': רב. [10]) עיי' פירוש מחודד על מאמר הנ"ל בתולדות ר"נ להגאון שי"ר בב"ע ה"י ס"ד. [11]) כ"ה בדפ"ר וצ"ל לקותא וכ"ה בנוסח', ובדפ"ע לקיא. [12]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ודפי' אמ' אבל בשדפ"ע בט"ס לדרייה. [13]) בנו"ג עליו.

תהיינה אסורות ולכן פעם החמירו ופעם הקילו (בדפוסי' אחריי הגי' סוף מלאכת המים שאינם מחוורים דבר תורה). ירו' עירובי' פ"ה דכ"ב ע"ד הגיעוך סוף תחומי שבת שאינן מחוורין מדברי תורה. ירו' תרומ' פ"ב דמ"א ע"ג ג' מדרשות שהן מְחוּוָּרִין בתורה, וכ"ה בירו' שם פ"ח דמ"ה רע"ב. ירו' סוכה רפ"ה דנ"ה, למה אינו דוחה (חליל של בית השואבה) (משם) [משום] שאינו מחוור, פי' מפורש וכן דרש ופרשו השמלה (דברי' כ"ב, י"ז) כמו פרשו: יתחוורו הדברים כשמלה ועיי' פירש"י לדברים שם. קידושי' ל"ט. לא חווריתו פי' כמו לא צהריתו (שם), ירו' פיאה רפ"ב דט"ז ע"ג ואינו מחובר ואין תימר מחובר וכו', פי' כמו מחוור אבל ראה פי' אה"צ למהרז"ף שם. ב"ר ר"פ כ"ז אית לן קריא אוחרן דמחוור יתר מן דין עיי' פי' מ"כ. וממנו מְחַוַּורְתָּא פסחי' הנ"ל עירובי' צ"ו. חולין קי"ז. התואר חִיָּור, חיוור, חיוורא פי' לבן ב"מ נ"ח: ואתי חיוורא עיי"ע סמק. שבת ע"ז: חדא חיוורא, גיטין ס"ח. עיי"ע אכם. והקבוץ חִיָּוֵרי עיי"ע חצב וע' קק ב', ולנקבה חולין ז': חיוורָתָא כודנייתא. שבת ק"י רע"א תליסר חמרי חיוורתא — ובהוספת נו"ן בסוף חִיָּוְרָיָן, ב"ב צ"ז: חמר חיורין, כריתות ו'. חמר חיווריין עתיק וכן בירו' יומא פ"ד דמ"א ע"ד חמר חיורין עתיק. והוא ל"ע حوارى פי' לבן, וגם הוראתו מי שעור בשרו לבן והושאל אצל רז"ל ובתרג' לתאר על ידו את הצרעת. וגם מהמושג חיור יוצא שם חיווריתא פי' פת נקייה (לדעת רש"י) וכ"ה בל"ע حوارى לחם לבן וקמח המעולה, ולדעת רבינו קמח עב ולא מצאתי לו עזר מלשונות נכריות. ועוד מזה השרש חוורור (או לגי' דפ"ר חוורוור) והוא ל"ס חֲוַרְוָרָא פי' לבנונית וכן בל"י λεύκωμα ובלשון ערבי بياض العين der weisse Staar אבל לפע"ד הוא מלשון פרסי كورى פי' סנורים בהוספת واو שבאה הרבה פעמים בצירוף השם ופירושו מי שהיה לו סנורים = בעל עורון, ועיי"ע בררי] —

* חוֹר, חוּרָא, חוּרְתָּא (מל"מ וכן בל"ס חוּרָא פי' נקב (Loch פסחי' ח'. חור שבין אדם לחבירו. ערכין ל'. לאו עכברא גנב אלא חורא גנב ושם אי' לאו עכברא חורא מנא ליה עיי"ע חר א' ושם הארכתי. נדרי' נ': על לחרתא צ"ל לחורתא.

* חִיְּוָרָא (Weisserde, Gyps) בע' חרס א' הביא רבינו מב"ק ס"ט. וממעש' שני פ"ה מ"א ושל קברות בסיד וסימניך דחיור בעצמות ופי' כמו חרסית וחרסית פי' רבינו לפי' ראשון מין סיד הוא שחופרין אותו מן הקרקע ע"כ וכן מפורש בירו' שבת פ"ח די"א סע"ב מהו חרסית ח י ו ר ה. ואולי הוא חרסית לבנה כתושה עיי"ע חרס א' ותוי"ט לחולין פ"ו מ"ז שהאריך בו.

☜ חיור (מאה? טעות הוא) מסכ' סנה' פ' חלק (סנהד' צ"ח.) אית לך בר חיור גווני פירש"י מאה גוונים. *[אחי"ה גי' פי' רבינו היותר מעולה עיי"ע כאר ועוד אצלנו בע' הזר] —

☜ חורא (ט"ס הוא) מיא דחורא (פסחי' מ"ב:) בעל הערוך גרס דחיזרא ע"ש. *[אחי"ה והדין עם רבינו כמו שהוכחתי בע' חזרא ועיי"ע זומן] —

* חוורבר עיי"ע חברבר.

* חורן, חורנא, חורנה עיי"ע חורן קודם ע' חרס.

* חוורון עיי"ע בית חורון (ח"ב ס"ט).

חוורולין (?) (כנראה שהוא ט"ס ולפי גי' שלפנינו חזרת יולין פי' wilder Lattich ולפי גי' כ"י תוספתא (בפנים) אולי הוא צמח Kreuzkraut עיי"ע חרחלין ומ"ש) בפ' כל שעה בגמ' ואלו ירקות (פסחי' ל"ט.) ר' יהודה אומר אף חוורולין [1]) וחזרת גלין וכיוצא בהן. — (א"ב בנוסח' דידן כתוב אף ח ז ר ת יולין מין ירק מר). *[אחי"ה בכ"י מ' חזרת אלין, בכ"י ב' אף היובלין ובכ"י א"פ אף הארולין עיי' ד"ס פסחי' נ"ד: ובתוספתא פסחי' ספ"ב לפי גי' הכ"י אירפורט קרובה הגי' לגי' רבינו: אף יוצאין בחזרת הגל ובחוורוור אבל לפע"ד עיק' הגי' כלפנינו ופי' עיי' בע' חזר ג', ואם גי' הכ"י הארולין עיקר אז אולי הוא ל"פ هرول זרע הצמח שנקרא Wicke] —

☜ חֲוָּרִיתָא (der weisse Storch, oder Reiher) תרג' ואת החסידה האנפה (ויק' י"א, י"ט) חוריתא ואבו. *[אחי"ה בדפ' אמש' הובא הפסוק בוי"ו החבור והאנפה כמו בדברי' י"ד י"ח וכ"ה במתורגמן וכן העתיק אונקלוס לויקר' עיי' נתינת לגר לר"ן אדלער. ועוד הועתק חסידה חוריתא בתרגום לירמי' ח', ז'; ולאיוב ל"ט, י"ג והוא דיה ל ב נ ה של חולין ס"ג. ועיי"ע דיו אחר ע' דיופרצוף ושם הארכתי] —

* חוֹרִין עיי"ע בן חורין.

* חוורנם (kleine Salzfische) ירו' ע"ז בפ"ב דמ"ב רע"א חוורנם אין בו משום בישולי

---

[1]) בכ"י ה"ב ודפ"ר ופיזרו חוורו ולין.

גוים ויוצאין בו משום עירוב תבשילין והמפרש פי' מין דגים קטנים מלוחים ובאמת בבבלי ע"ז ל"ח. כתוב בתמורתו אמר רב אסי אמר רב דגים קְטנים מלוחים אין בהם משום בישולי עכו"ם ונראה שנשתבשה המלה מן חטרנים בל"י ἰχθυάριον דגים קטנים.

* **חוּשׁ** עיי"ע חש.

חז (= אָחַז erfassen, ergreifen והשם חֶזְיוֹן das Umfassen) בפ"ק דשבת (י"ט סע"ב במשנה) ומחזין [1]) את האור במדורת בית המוקד. פי' מלש' נאחז בסבך (בראשי' כ"ב י"ג). — (א"ב בנוסח' כתוב ומאחזין). בפ' המקבל בגמ' המקבל שדה מחברו ולא עשת (ב"מ ק"ה:) היכי דמי סוכה שכוחה רע אמר ריש לקיש כל שנחבית בחזיונה [2]). פי' באחיזתה [3]) "כשאוחזו אדם מתחבא האמיר [4]) בתוך ידו כלומ' נבלע ונקף [5]) בכף ידו ואצבעותיו ונמצא גודלו נוגע באצבעו והסוכה בתוך כף ידו ואצבעותיו מובלעות." *[אחי"ה הועתק מלה במלה מפי' ר"ח שהובא בשט"מ לב"מ הנ"ל. ושם הובאו עוד פירושים אחרים ובתוכם פירוש הרא"ש בשם רש"י בחזיונה: באגרופה . . וי"מ תחת זרועו. ולפי זה אולי הוא ל"ע بازو זרוע, ולפע"ד בחזיונה הוא מל"ע حزية אחיזת יד וגי' הכ"ח באחזיונה תסתייע אבל אינו נחוץ כל כך כי אל"ף מובלעת עיי"ע אחז ג'] —

חז (מפעל חזא, חזי בל"ס פי' חזה schauen, sehen; תואר חוזאה Profet, Sehender, חָזוּת Gestalt, Anblick; חזית מל"ע حوزة פי' צד Front, Seite) בפ"ב בתמיד (כ"ט.) סידר את המערכה הגדולה מזרחה וחזיתה מזרחה. פי' פני המערכה למזרח. תרג' וירא ישראל (שמו' י"ד ל"א) וחזא. ובפ"ג בפרה (מ"ח) ומפתחין בה חלונות וחזיתה מערבה "פי' פני המערכה של עצים ומראיתה למערב למקדש שהמקדש בהר הזתים במערב היה כדאמרן בפ' השותפין (ב"ב ב'.) ועושה חזית מבחוץ. וכתיב (מ"א ז', ה') [ו]מול מחזה אל מחזה" [6]). מרוח אשך (ויקר' כ"א כ') תרג' ירו' [בי] חזוייה חשיך, ומפורש בע' אשך. — (א"ב בנוסחאו' שלנו אין גיר' זו כי אם דחסר כוליא) [7]) — בס"פ ערבי פסחי' (ק"ה:) אנא לא חכימא [8]) אנא ולא חוזאה אנא. בפרק אלו טרפות בגמ' הריאה (חולין מ"ו סע"ב) חזוותא חזוותא [9]) כשרה, איכא דאמרי (שם מ"ז רע"ב) כחזוותא דאופתא. בר"ג [10]) דפרק אלו מציאות (ב"מ כ"א סע"ב) אמר רבי אבהו הואיל וחזותו מוכיח עליו אע"ג דנתרין זיתא מידע ידיע דוכתא דאינש אינש [11]). פי' שני זיתים היינו טעמא דלא הוי יאוש הואיל וחזותו מוכיח עליו כלומר מראיהן של זתים מוכיח עליהן דיש שהן לבנות ויש אדומות ויש שחורות וידוע שדה של מי מגדלת לבנות ושל מי מגדלת שחורות הלכך לא מיאשי בעליהן דסברי כולהו מכירין את שלי [12]). ספר אחד [13]) הואיל וזיתו מוכיח עליו כלומ' והזתים של כל אדם ידועין לכל פי' כענין של מעלה. *[אחי"ה ועיי' תוספו' ב"מ כ"א: ד"ה תאינה שפירשו ג"כ כפי ס"א ומה שהביאו בשם רבינו עיי' מ"ש במבוא בח"א צד ל"ח. ולפי גי' ס"א תתכן לשון זכר מוכיח עליו. וכנ"ה ביומא ע'. כדי להראות חזותו לרבים, ועיין פירש"י. והוא ל"מ, ובל"ס חֲזְוּתָא פי' מראה ב"ק ק"א. והלאה חזותא מילתא היא וכן בל"ס חֱזָוָא וכן בקהל"ר פ' כי בא: מה חילמא הדין חיזוא הוא (דין) [צ"ל הדין]. ובקצת דפו' היזווא וכצ"ל בילק' אסתר ס' רמז תתרנ"ז ושם בט"ס דין בחילמא או חיזוזא הוא, והקבוץ חֶזְוָתָא בחולי' הנ"ל וכן חֶזְוִין דניאל ב' כ"ח. מ"ב והלאה. ועוד השם חזית ב"ב ב'. במשנ' ושם בגמ' ד' סע"א והלאה, וכן בירו' מגיל' ספ"ד דע"ה ע"ג היו שניהם רגילין נותין בחזית (ירו' ברכו' פ"ט די"ג ע"ג בט"ס לחזיות וצ"ל כגי' המהרש"ס לכתית ע"ש) — והפעל חזי, חזא בל"ס כמו חזה בל"מ עיי' דניאל ה'. ה'. כ"ג; ג'. י"ט; עזר' ד', י"ד. והרבה בתרג' עיי' המתורגמן ע' חזא, וכן אצל רז"ל מגילי ג'. וסנהד' צ"ד. (בקצת שנויים) אינהו (חגי זכריה ומלאכי) עדיפי מניה (מדניאל) דאינהו נביאי ואיהו לאו נביא איהו עדיף מנייהו דאיהו חזא ואינהו לא חזי וכי מאחר דלא חזו וכו'

---

1) וכ"ה במשניו' נאפולי ופיזי וכ"ה בכ"י מינכען ובכ"י א"פ וכ"ה בירו' עיי"ע אחז ג' וכה"ג בפימ"ש להרמב"ם וכ"ה בע' קד. 2) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב ובעה"ק שנ"ב וכ"ה בנוסחי אבל בדפ"ע בחיזונה. 3) כ"ה לנכון בעה"ק שנ"ב וכ"ה ברש"י ובראב"ד הובא בשט"מ לב"מ. 4) בשט"מ בט"ס האמור. 5) בשט"מ והוקף. 6) ע"כ הועתק מפי' סד"ט לרה"ג צד כ"ט ושם צריך להגיה מהערוך. 7) וכן הובא בע' אשך ע"ש מ"ש. ועיי' עוד ע' חשך. ובתר"י א' הגי' דפחדוי נפיחין. 8) כ"ה בדפ"ע חוץ מדפ"ר שאי' חכימאה וכ"ה בנוסחאותינו אבל בכ"י מ' וכ"י ב' ובכ"י רשב"ם בשם רש"י (ד"ס פסחי' ק"ס.) הגי' חכימא ובכל מקומו' הנ"ל הסדר: לא חוזאה אנא ולא חכימא אנא. 9) כ"ה לנכון פעמים בדפ"ר וכן מוכח מבסמוך אבל בשדפ"ע בט"ס הזוזתא, ובנו"ג חזותא חזותא. 10) כ"ה לנכון בדפ"ר. 11) כ"ה לנכון בכ"י ובדפ"ר וכ"ה בנוסחי אבל בשדפ"ע אי' באריכת הלשון. 12) כ"ה בכ"י ודפ"ר, ובשדפ"ע בט"ס שלו. 13) וכ"ה גם בשט"מ למקומו.

אע"ג דאינהו לא חזו מזלייהו חזו. וכה"ג באה"ת בשבת קמ"ו רע"א דאינהו לא חזו מזלייהו חזא (בנו"ג לא הוו . . הוא). עירובי' י"ג: חזיתיה לר"מ וכו', ברכו' ל"ד: ל"ט ס"ב, נזיר נ"ט. חולי' ק"י: חזינא, ב"מ פ"ה: חזי לי, ברכו' י"ז: פוק חזי עיי"ע פק ג'. ביצ' כ"ו: אי דחזו . . אי דלא חזו. חולי' נ"ט: בעינא דאיחזי לאלהיכו א"ל לא מצית חזית ליה א"ל איברא חזינא ליה וכו'. ואפעל: חולי' שם: בעינא דמחזית ליה ניהלי וכו', ביצ' כ"ו: אי דאחזו בין השמשות אחזו אי דלא אחזו לא אחזו (ועיי' בערך הבא אח"ז) ושם אחזייה לחכם וכו', ובכ"י מ' אי' באתפעל אתחזייה לחכם (ב' פעמים), וכן בהשמטת התי"ו ברכו' י"ז. מיחזי כיהורא (ב' פעמים)[1] כמו מתחזי ברכו' ל"ט סע"ב.

☞ חז (= חָזִי מענין הקודם (tauglich, geeignet מסכת שבת פ' אמ' ר"ע (צ'.) פלפלת כ"ש למאי חזי. ובדניאל (ג', י"ט) די חזי[2] למיזא[3]. ותרג' יעשה עולה כמשפט (ויק' ה', י') יעבד עולתה כדחזי, פי' בלש' תרג' כמו ראוי בלש' הקדש. *[אחי"ה הועתק ממתורגמן ושם עוד איזה דוגמאות ושם הועתק "בלי' אשכנז ווירדיג" והובא פסוק מאסתר (ב', ט') הראויות וגו'. וגזרת המלה לפע"ד מל"ע ראי (رأى) בבינוני: مرآة = ראוי פי' מוכשר ויאות כמו שהעתקתי בתחלת הערך. והרבה פעמים בשבת שם למאי חזיא. (ולגי' רש"י חזי), עירובי' כ"ח. אע"ג דלא חזי להאי חזי להאי, ב"ב י"ט: חזי לבהמתו . . הזי להסקה. ונראה שבזה הענין גם בביצ' כ"ו: אחזו בין השמשות וכו', ושם אי חזי . . אי לא חזו. וממנו השם תוספת' אהלות ספט"ו הלכה זו מקופחת איני יודע חוזיו של דבר מה הוא וכו', פי' ענינו ומשפטו וטבעו. ומלת וחזי = ראוי כמו הר"י א' ע"ש] —

* חַזָאיָא (פי' בל"ע خذواء מי שאזניו תלויות (wer herabhängende Ohren hat בכורו' מ"ד. מאן דבעי צימח ואשתכח גדיא חזאיא כ"ה לנכון בפירו' רגמ"ה כ"י לבכור' (בקובץ כ"י אנגייליק' דף ק"ח.) ופי' שם בזה"ל שאזניו תלויות לו למטה ע"כ וממנו הועתק הפי' בערוך בע' צמח ג' רק שם הגי' כמו בנוסחאותינו חזיזא וט"ס הוא כי פי' רגמ"ה מסכים עם גירסתו ועם גזרת המלה הערבי' הרשומה.

* חוֹזָאָה שם פרטי עיי"ע בי חוזאי (ח"ב מ"ט:) ושם הארכתי.

חָזָז (= חֲזָזִית פי' בל"ע حزازة ובל"פ حزاز ובל"ס חֲזָזִיתָא מורסא, שחין ילפת, Schorf, Grind, (Räude בפ' לולב הגזול (סוכ' פ"ג מ"ו דל"ד:) עלתה חזזית על רובו. בספ"ו דבכורות (מ"א.) ובעל גרב[4] ובעל יבלת ובעל חזזית[5]. וברפואות דפ' מי שאחזו (גיטין ע' רע"א) לחזזיתא ליתי שב חיטי ארזנייתא[6]. או גרב או ילפת (ויק' כ"א. כ'; כ"ב, כ"ב) תרג' או גרבן או חֲזָזָן. *[אחי"ה פי' חזזן תואר וכן בל"ס חזזא כלומ' בעל חזזית. וכנ"ה בבכורו' שם בגמ' ילפת זו חזזית המצרית וכן בתר"י א' ויק' כ"א, כ' דמלי חזזיתא מצריתא, בכורו' שם: חזזית דעלמא, ברות רבה פ' חצות לילה דרש וילפת (רות ג', ח') לפפתו כחזזית ועיי' עוד פירש"י לויק' שם. ירו' שבת פי"ד די"ד ע"ד מינה את שמע לחזזיתה (עיי' בבלי שבת ק"ח:) וכצ"ל בירו' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ד מיניה את יליף לחזזיתיה ובנו"ג בט"ס לחזויתיה — ירו' יומ' פ"ח דמ"ה: רוח חזזית צ"ל תזזית עיי"ע] —

חֲזִיז (מל"מ וענינו ברק וחין הברק Blitz, Wetter-strahl מל"ע حز durch-einschneiden, stechen ולדעת רבינו עפ"י פי' הגמ' עבים) בפ"ק בתעניות בסוף הלכה עד מתי הן שואלין (ט':) ה' עושה (הזיזין) וצ"ל חזיזים] (זכרי' י', א') מאי חזיזים אמר רב יהודה פורחות. פי' עבים דקים נקראו חזיזין והיינו (תענית שם) עיבא קלישתא דתותי עיבא סמיכתא ונקראו פורחות. ומפורש בע' אֵד. *[אחי"ה לפע"ד חסר בסיום הערך: בב"ר פי"ב (לפנינו י"ג) ה' שמות וכו', מפורש בע' אד ועיי' ח"א, ל"א ושם הובא הקבוץ חזיזיות אבל בב"ר שם ובירו' תעני' דס"ו ע"ג הגי' בט"ס חזיונות. והיחיד בתעני' שם עושה לו הקב"ה חזיז. ועיי' התרג' לשה"ש ב', ט' ולאיוב כ"ח, כ"ו — שני חזיזין בתוספ' אהלו' ספי"ג ט"ס וצ"ל הזיזין עיי"ע זיז] —

חַזִיז (שם מקום = עזיז) בפ"ו בכלאים (מ"ד) מעשה שהלך ר' יהושע אצל ר' ישמעאל לכפר חזיז. פי' שם מקום. *[אחי"ה בנו"ג עזיז, ושוות במבטא של בני א"י, וממה ששנינו (כתובו' פ"ה מ"ח) ר' ישמעאל היה סמוך לאדום נשמע ג"כ כי תכונת עזיז היתה קרובה לאדום ואולי הוא אחד עם עוזא.

---

1) ובב"נ הגי' מחזי וכו' ב' פעמים. 2) וכ"ה במתורגמן, אבל בפסוק כתוב חזה. 3) בפסוק: למזיה. 4) כ"ה לנכון בדפ"ר. 5) כ"ה לנכון בדפ"ה, ובשדפ"ע בעלי. 6) כ"ב בכ"י וכ"ה בע' ארזן ב' ע"ש, ובדפ"ע בע' נוכחי בט"ס אזרנייתא.

עוזאה (נדרי' ל"ח: יומי מ"ז: או יותר טוב לפי גי' כ"י מ' עזאה) והיא עיר [Gazah —

☜ חַוִיז אוכל חויז מן התלם (תעני' ה'.) בעל הערוך גרס חזין עיי' למטה.

* חַוִיזָא עיי"ע חזאיא.

חָזַם (מל"ס חֲזַם ונרדף עם גזם abkneipen ועוד מל"ע עיי' בפנים) בפ"ג בדמאי (מ"ב) הרוצה לחזום עלי ירק, פי' לשלף העשבים הרעים, ויש אומרים לעשותן אגודות בלשון ישמעאל קורין לאגודה: חזמה. *[אחי"ה כ"ה נכון מאוד לפי גי' כ"י ו"ו והוא ממש ל"ע حزمة פי' אגודה ואחיזת יד handvoll ובדפ"ע א': קורין לאגודות אלהזם וצ"ל אלחזמה וגם ענינו אלומה ועוד חיזאם פי' חגורה עיי' על כל זה בערכים דר ו', הזמת, וורשכי ושם הארכתי, והרמב"ם ור"ש פירשו מענין הראשון לכרות ולחתוך ע"ש ומאשר אין למלה זרה זו דומה לא במשנה ולא בגמ' (וגם בירו' דמאי פ"ג, הלכה ב' איננה מפורשת) לכן טעו סופרים לכתוב בתוספתא דמאי רפ"ד הרוצה להחזיר (וכ"ה ג"ב בכ"י אירפורט ובדפ' וויען בקו על היו"ד להחזי') עלי ירק ולהקל ממשאו וכו' וצ"ל להחזים. ועפ"י תוספת' זו פסק הרמב"ם בהלכו' מעשר פי"א הל"ז ע"ש. ועפ"י פי' זה הוצרכנו לגזור המלה מל"ע حصم, خزم خذم פי' חתך נקב ושבר. ולדעת ר"פ סמאל' לחזום כמו להזום כלומ' להסיר הזמי והיגי מבין הירקות ואז נכון הוא כי חייב במעשר כדתנן ירק הנאגד משיאגד (מעשרו' פ"א, מ"ה) ועיין בר"ש] —

חַזִין (מל"י או פרסי (עיי' בסוף הערך) וענינו הרכות והירקות של צמחים או דקלים das Junge, Grüne der Gewächse u. s. w.) בפ"ק דתעניות בגמ' ר' יוסי אמר (תענית ה'.)[1] שור כשהוא זורע הולך ובוכה ובחזירתו אוכל חזין מן התלם. בפ' אעפ"י בגמ' מניקה את בנה (כתובו' ס':) דברים הרעים לחלב כגון מאי אמר רב כהנא כשות וחזין דגים קטנים ואדמה. ובפ' הכונס צאן לדיר בגמ' כיצד משלמת (ב"ק נ"ח סע"ב) אכלה חזין רבי יוסי הגלילי אומר נידון במשוייר שבו. ובס"ג דב"ק (קי"ט:) כשות וחזין אין בהן משום גזל ובאתרא דקפדי יש בהן משום גזל. ובר"ג דפ' בכל מערבין (כ"ח.) כשות וחזין מערבין בהן ומברכין עליהן בורא פרי האדמה. פי' חזין דדברא[2] דזרעי ליה אדעתא דשערי דלא גמרי פירי שהכל, ודגנונייתא דזרעי ליה אדעתא דחזין והוא גמר פירי בורא פרי האדמה. — (א"ב בנוסחאות דידן כתוב חזיז). *[אחי"ה בדפ' אמש' נדפס קצת שלא בדיוק הערת ר"ב אחר ציון ראשון מתעני' אבל כונתו גם לשאר ציונים לכן הצגתי דברי ר"ב בסוף הערך ובאמת בנו"ג בכל מקומות הנ"ל ובילק' תהלי' רמז תתפ"א ובשט"מ לב"ק, ובאו"ז הלכו' עירוב' סי' קל"א ס"ק ב': חזיז (ובתעני' שם בדפוסי' האחרונים נשתבש הזיז ובאה"ת הזיו) וכ"ה בכ"י מ' לתעני' ושם איתא חזיז מן התלמים אבל בכ"י מינכען וא"פ לעירובין א"י כגי' רבינו חזין וכ"ה בבה"ג ברכו' פ"ו ובדף כ"ח: א' כן גם בדפוסים הישני' עיי' ד"ס עירובי' צד נ"ג: ועיי' עוד ע' חפר א'. וגזרת המלה נ"ל אחר עיון רב שהוא ל"י ἀείζωον פי' עשב ירק והוא תואר לכל הצמחים שעומדין בירקותן immer-grünes Kraut וכן דעת רש"י שפי' בכ"מ שהת (בעוד ירק) ולפי גזרה זו גם גי' חזיז, וגם גי' חזין נוכל לקיים. וראיתי בשט"ט לכתובו' ס': וז"ל בלקוטי הגאונים ז"ל כתוב חזיז הצמחין של חטין ושל שעורים כשהן רכין, עד שלא יצאון השבלים קוראין בערבי אלגומר ע"כ והוא בל"ע جمار פי' הירק ורכות ומוח של דקלים. וכן בל"פ خوان נאמר על ירקות של עלי דקלים — ועפ"י הגדה דתעני' שם הועתק בתר' תהלים קכ"ו, ה' ורעי חזין מן תלמא, כ"ה במתורגמן, ובנו"ג חזיז] —

* חֶזְיוֹן (מל"מ profet. Vision) סנהד' ל"ט: עיי"ע זן האחרון ודרש הזונות (מ"א כ"ב, ל"ח) כמו חזיונות. ירו' תעני' וב"ר חזיונות ט"ס עיי"ע חזיז א'.

חַזָּן[3] (לפע"ד מל"ע הרשומ' בפנים ופי' שומר, ושמש Wächter, Diener ועוד מל"פ פי' משורר התשבחות ודעת רבינו עיי' בפנים ומ"ש) בפ"ק דשבת (י"א.) באמת החזן רואה מהיכן[4] תינוקות קורין, פי' הוא שליח ציבור. ותרג' רואה: חוזה שהוא צריך לראות היאך יקרא והיאך קורא בני אדם לקרות בתורה. בגמ' דפ' ב' ביומ' (כ"ד:) דתנן בפ"ה בתמיד (מ"ג) [מסרום] לחזנים היו מפשיטין את בגדיהן. בס"ג דפ' השוכר את הפועלי' (ב"מ צ"ג:) התם בחזני[5] מתא. פי' שומרי מדינות שחייבין לשמור שמירתא יתירתא. *[אחי"ה

[1] בנו"ג אמר רבי יהודה אבל רבינו הקדים הא דר' יהודה לדר"מ ובמקום ר"מ דמשנה גרס ר' יוסי וכה"ג בשני כ"י מינכען ובעי' ובריי"ף ובראי"ש עיי' ד"ס תעני' ח': [2] כה"ג או הפי' של רבינו כדי לחלקו מן חזין דגנונייתא עירובי' כ"ח רע"ב. [3] זה הערך נדפס ממני לדוגמא בהשחר להרב החי פ' סמאלענסקין שנה י' חוברת ד'. [4] וכ"ה בע' אמת ע"ש ומ"ש. [5] כ"ה לנכון בדפ"ר ופיז' אבל בשדפ"ע בט"ס בחוזי.

וכן פירש"י בב"מ בחזני מתא: שומרי העיר בלילה וכו', וביומ' שם פירש"י שמשים. ובשבת שם בפי' הראשון באר חזן הכנסת המקרא את השבעה הקוראים בתורה וכו' ע"ש וזה כפי' רבינו ובפי' לשנא אחרינא כתב חזן: מלמד תינוקות [1] וכן פי' הרמב"ם ורע"ב ולזה מסכים התוי"ט ועוד הביא שם את הערוך ומסיים "ועל שם זה נקרא ש"צ חזן." והרא"ש בברכו' פ"ה סי' י"ז (עיי' מבוא ח"א צד כ"ט, וכ"ה בתוספי הרא"ש בספי ברכה משולשי צד כי:[2]) השיג על רבינו בזה"ל ובערוך פי' חזן ש"צ וטעות הוא דחזן הוא המתעסק בצרכי ביה"כ וש"צ הוא המוציא את הצבור ידי חובתם בתפלה וכו' ע"ש. ועיין עוד או"ז הלכות נשיאות כפים רסי' ת"א. וכבר עמד הגאון ר"י שטיינהארט (בתשי' זכרון יוסף שאלה י"ג דף י"ז ע"א בד"ה: עוד כתב להציל בעד רבינו בעל הערוך ע"ש היטב ובקרבן נתנאל למגיל' פ"ג סי' ע"ז ובספר שריד שבערכין ובלימוד ערוך מסכ' שבת ד"ז. ושם הועתקו דברי אבודרהם במ"ש בביאור תיבת חזן: ש"צ נהגו לקרותו חזן ועקרו מל' שמירה הוא דאמרינן וכו' התם בחזני מתא ומקשי' ויעקב חזני מתא הוי דעלמא לש' נהוג ושמירה הוא לפיכך המנהיג בית הכנסת בשמירת' נקרא חזן וגם נהגו לקרותו חזן מתרג' וירא וחזא מפני שהוא צריך לראות וכו' וכדאשכחן לענין שלוח שהוא עומד בין הקורא להמתרגם דאמר ש"צ עומד ומחזין ביניהם עכ"ל. והנה בגוף הדבר אין מוכרח מדברים אלה כי החזן בימי חכמי הגמרא היה ג"כ השליח ציבור כי אם נביט בעין חודרת המקומות אשר בא שם זכרון מלת חזן אז הראנו לדעת כי המושג שומר או שמש הוא הנכון אבל המושג שליח צבור מן הנמנע הוא וברוב מקומו' פירש"י לנכון: שמש או שמש הציבור עיי' ברכו' נ"ג. הא דאיכא חזנא הא דליכא חזנא ופירש"י חזנא: שמש שאוכל בבית הכנסת וכו', יומ' פ"ז מ"א דס"ח: פירש"י שמש ובסוט' מ': חזן הכנסת פירש"י שמש הכנסת שטורח עסקי הכנסת עליו להכנים ולהוציא ולהפשיט את התיבה ולהכין הכל, סוכ' נ"א: ושבת ל"ה: חזן הכנסת פירש"י שמש הציבור. וכפירש"י בסוט' מוכח מירו' סוט' פ"ז דכ"א רע"ד ארור אשר לא יקים את כל דברי התורה הזאת (דברי' כ"ז, כ"ו) וכי יש תורה נופלת שמעון בן יקים אומר זה החזן ופירושו שאינו מקים ספר התורה להעמידו כתקנו שלא יפול (עיי' פי' הרמב"ן לדברי' שם) נראה בעליל כי חזן הכנסת אינו ש"צ. והראיה לזה מצאתי עוד מירו' סוכ' רפ"ה דנ"ה רע"ב ובימה של עץ באמצע וחזן הכנסת עומד עליה עמד אחד מהן לקראות בתורה היה הממונה מניף בסודרין והן עונין אחריו אמן וכו', הרי שחזן הכנסת אינו ש"צ דאל"כ למה הוסיף ועמד אחד מהן. ועוד ראיה מירו' מגיל' פ"ד דע"ה סע"ב (וירו' סוט' סוף פ"ז דכ"ב. ושם בטעות וקל להגיה) ר' יוסה מפקד לבר עולא חזנא דכנישתא דבבלייא כד דהיא חדא אורייא תהוי גוילא אחורי פרוכתא פי' ציוה לבר עולא שמש דביה"כ אם הוא יום שצריכין לקרות בב' ענינים ואין להם אלא ספר תורה אחד שיגלל אחר הפרוכת מפני כבוד הצבור (ופני משה פי' בע"א). ועוד משמע מירו' ברכו' פ"ה ד"ט ע"ג כי חזנא אינו ש"צ שאי' שם רב הונ' הוא יתיב בחד כנישתא עאל חזנא ואטרח על הד דייעול וכו', ויפה פי' המהרש"ם חזנא מתעסק בצורכי צבור עכ"ל, דאם חזנא הוא ש"צ למה הפציר באחד שיעביר לפני התיבה ולמה לא התפלל הוא בעצמו, ובעל שריד שבערכין ובעל למוד ערך הנ"ל לא כיונו לאמת, וגם מה שהביאו ראיה מירו' ברכו' מפ' הרואה (והוא פ"ט די"ב רע"ד) אשכחון לחזנא דאמר האל הגדול הגבור וכו', י"ל שהוגה כן משו"ט מזמור י"ט והראיה מברכו' ל"ד: ומגיל' כ"ה, ע"ש היטב. ועוד י"ל כי חזנא דכאן ענינו מלמד תינוקות כפירש"י בשבת הנ"ל וראיה עצומה מצאתי בירו' יבמו' פי"ב די"ג. שיסופר שם באריכות כי בני סימנייא בקשו מרבי חד בר נש דריש דיין וחזן ספר מתניין.. ויהב לון לוי בר סיסי, ובב"ר פ' פ"א תמורתו הגי' תן לנו אדם א' שיהא מַקרא אותנו ושונה אותנו ודן את דיננו וכ"ה בילק' משלי ר' רמז תתקס"ד הרי חזן דירו' מפורש בב"ר ע"י מַקרא ועיי' עוד תנחומ' צו סי' ה' ובחי' המאירי לסוט' ל"ח. ותדע שבזמן רז"ל היה חזן או חזן כנסת ר"ל שמש גם המקרא ממה דאי' בספרי פ' נשא פ' ל"ט ומנין שחזן צריך לומר להם (ר"ל לכהנים) אמרו ת"ל אמור להם, ותחת זה אי' בסוט' ל"ט רע"ב אין הקורא רשאי לקרות כהנים (ובמדב"ר פי"א בט"ס ברכת כהנים וצ"ל כהנים) עד שיכלה אמן מפי הצבור, נשמע מזה כי החזן הוא המקרא או הקורא. ועוד נ"ל להביא ראיה מתוספת' מגיל' רפ"ג שאי' שם בפי' חזן הכנסת לא יקרא עד שיאמרו לו אחרים וכו', חזן הכנסת העומד לקרות

[1]) ולדעה זו העיד המאמר בסוטי מ"ט סע"א ספריא כחזניא. [2]) ועוד ברא"ש למגילי פ"ג סי' כ"א אבל שם לא השיג בפירוש על הערוך.

אחד עומד ומחזן לו עד שעה שיקרא ע"כ ופירושו לפע"ד חזן הכנסת שהוא השמש לא יקרא שפב"פ יעלה לס"ת עד שיאמרו לו ואם הוא בעצמו רוצה לקרות בתורה אז אחר עומד וּמְחַזֵּן פי' משמש תחתיו עד שיגמר קריאת הפרשה. ובכ"י תוספת' (הוצ' צוק"מ מגילה 227) אי' מחזק לו עד שעה שיקרא ואין לו שחר. ובמרדכי פ"ג דמגיל' גרס חזן העומד לקרות אחר עומד ומחזן עליו עד שיקרא. וראיתי במרן ב"י או"ח סי' קל"ט וז"ל בד"ה ואינו רשאי: ואם ש"צ רוצה לברך לעצמו ולקרות צריך שיהא אחר עומד אצלו ע"כ ונראה שכיון לזו התוספתא ואולי הוא ז"ל גרס ג"כ כגי' כ"י תוספ' מחזק לו אבל מה שפי' ש"צ קשה שבזמן הגמ' לא היה החזן הש"ץ (ועיי' קרבן נתנאל למגילה פ"ג) כי אם שמש וגם קורא בתורה (מסכ' סופרי' פי"א הל"ד) ומַקרא לתורה. — ועוד פתרון חזן שליח בית דין והראיה מירו' סנהד' ספ"ה דכ"ג רע"א וחזני כנסיות מחזרין אחריהן (פי' אחר חייבי הריגה) ואומר איש פלוני מחייב הייתי וכו', נשמע מזה כי חזני כנסיות היו שמשי בית דין וכן מוכרח מירו' ברכו' פ"ד ד"ז רע"ד (לפי גי' המהרש"ס) אמרו לר' זינון החזן אמור לו התחיל ואמר התחילו ועמדו כל העם על רגליהם ואמרו וכו', פי' העם המרנן אמר לשמש בי"ד שיאמר לר' גמליאל שאינם רוצים בנשיאותו (ואה"צ פי' בע"א). וכן נאמר משמשי בי"ד במכו' כ"ג. על מה דאי' במשנ' שם המכה מכה בידו: ת"ר אין מעמידין חזנין אלא חסירי כח ויתירי מדע וכו', ובתוספתא מכו' ספ"ד אם הוסיף לו חזן רצועה א' ומת גולה על ידו. ויפה פירש"י מזה הענין בשבת נ"ו. כדי להרבות שכר לחזניהם: שמשיהם ששוכרין אותן לילך ולהזמין הנקראים לדין, וכן בסנה' י"ז: פירש"י שני חזנין: שמשי בי"ד להלקות החייב ולהזמין בעלי דינין לדין. — ואחרי הדברים והאמת האלה הוברר כי חזן בכל המקומות הנ"ל (ועוד במקומו' שהביא הרא"ש בבכורו' ובמגילה הנ"ל) לא נאמר בש"ס בבלי וירו' על שליח צבור כי אם על שמש או של בית הכנסת או של בי"ד ועניננו כמו בב"מ הנ"ל שומר כדעת רבינו או ענינו שמש כדעת רש"י, ובענין גזרתו נ"ל להמציאו מל"ע خازن פי' שומר בית האוצר והשתמשו רז"ל במלה זו יען שהחזן היה ממונה על שמירת כלי הקודש של ביה"כ ואוצרותיה וצורכי הצבור. ומה שנוגע להפתרון: שַׁמָּשׁ נ"ל לגזרו מל"ע خزانة פי' משרת שמזונותיו וצרכיו עלינו. ורש"י ז"ל במכו' כ"ב: הודה ולא בוש חזן: שמש הקהל ולא שמעתי בו שום משמעות ע"כ ר"ל משמעות של גזרת המלה. — והנה בענין מה שרגיל על לשונינו לקרוא המתפלל הקבוע בצבור חזן לשוא עמל רמ"ל לפתרו וגם רבים וכן שלמים נלאו לבארו ואת אשר נ"ל כי הכנוי הזה לא בימי חכמי התלמוד כי אם בזמן הגאונים נולד ולכן מזמן הגאונים והלאה יכונה שליח צבור העובר לפני התיבה בשם חזן ואלה המה ראיותי. אי' במדר' קהלת רבה פ' טוב לשמוע גערת חכם אלו הדרשנים מאיש שומע שיר כסילים אלו התורגמנין והחזנין שמוסיפין על קבע התפלה כה"ג ביוחסין השלם צד פ"ח ע"ג וכ"ה בלקוטות הרמב"ן ריש ברכות שגרס בשם קהל"ר אלו החזנין ופי' בו הטעם שמוסיפין על קבע התפלה בפיוטים ע"ש אבל בנוסחאותינו בקהל"ר נפקדה תיבת החזנין ואי' רק מאיש שומע שיר כסילים אלו המתורגמנים שמגביהין קולם בשיר להשמיע את העם (וכן חסר בילק' קהלת רמז תתקע"ג) ואין אצלי ספק שכצ"ל מאיש שומע שיר כסילים אלו המתורגמנין והחזנין שמגביהין קולם בשיר וכו' ודרש מאיש שומע אלו המתורגמנים יען שהמתורגמן היה רק איש שומע שהטה אזן קשבת לחכם הדורש ומפיו ועפ"י צווי היה דורש עיי"ע תרגם, ודרש שיר כסילים אלו החזנין שמוסיפין וכו'. וכן נמצאה המלה במדר' שו"ט מזמור י"ט: חזיוה לחזנא דקריב ואמר האל הגדול הגבור האמיץ והעזוז ושתקו יתיה א"ל אין לך רשות להוסיף וכו', והנה מקור המאמר הזה בִירו' ברכות הנ"ל אבל בעל המדרש הוסיף משם עצמו מלת דקריב מטעם ההוכחה כי חזנא לא מַקרא ומלמד הוא כבירושלמי הנ"ל (עיי' לעיל) כי אם מושג שהיה רגיל בזמן בעל המדרש והיינו שליח ציבור דקריב אל התיבה להתפלל [1]) ובספר חובת הלבבות מרבינו בחיי נשתנה עוד יותר הגי' ההוא שליח דציבורא דנחית קמיה דרב חנינא. וידוע כי מדר' שו"ט נכתב כערך במאה העשתי עשרה למנינם (עיי' ג"פ להחי' צונץ רע"ו) בסוף ימי הגאונים ואז חי גם רבינו בחיי, וידוע עוד כי קהל"ר נכתב ג"כ בזמן הגאונים (צונץ שם רס"ה). ועוד נולד על ברכי זמן הגאונים המדרש: פרקי דר' אליעזר כמו שהוכיח צונץ (שם רע"א והלאה) ומהסימנים היותר מוכרחים אצלנו כי בפדר"א ס"פ י"ב ובפט"ז הוזכר חזן במובן שליח צבור המתפלל כי שם ושם אי': מה דרכו של חזן עומד ומברך לכלה בתוך חופתה כך הקב"ה וכו'. וכחזן שהוא עומד ומברך את הכלה

[1]) עיי' תשובי' הגאוני' חמדה גנוזה סי' קמ"ה שנשאל מר' יצחק בר' יעקב גאון ז"ל הללו קרובות שאומרים החזנים וכו'.

בחופתה כך עמדו וברכו את רבקה וכו׳, וכן הוזכר חזן בזה המובן במסכ׳ סופרים (פ״י הל״ז, פי״א ה״ג וה״ד) ומס׳ סופרים ג״כ מזמן הגאונים היא כמו שהעיד כבר הרא״ש (עיי׳ ג״פ לצונץ צ״ו) — מכל אלה הראיות הוברר כי רק מזמן הגאונים והלאה היה רגיל על לשון הסופרים לכנות את שליח ציבור ומתפלל ברבים בשם חזן ועיי׳ התוספו׳ סוכ׳ נ״ב. ד״ה וכיון שכתבו בזה״ל: ורב כהן צדק גאון אמר חייב צבור לשתוק ולשמוע כל ברכה וברכה מפי החזן ואח״כ יענה אמן וכו׳ (ועיי׳ תוספ׳ ברכו׳ מ״ז. ד״ה אמן), וכן מוכח כי בזמן הגאונים שם כולל לש״צ היה חזן ראה מ״ש היוחסין (דפ׳ אמש׳ צ״ב) כשם ר׳ נתן הכהן על דברי ראש גלות וכתב שם בזה״ל . . ונכנסין תחתיו . . בחורים ותיקים בעלי קול בעלי נעימה וקולם ערב ובקיאין בכל עניינם . . וחזן הכנסת מתחיל בברוך שאמר והבחורים עונין על כל דבר ודבר מברוך שאמר ברוך הוא וכו׳. ועומד החזן ופותח בנשמת כל חי וכו׳, ע״ש היטב. ואחרי שהודעתיך כל זאת לבי נכון בטוח כי מלת חזן לכנוי המתפלל בצבור נולד על ברכי לשון פרסי שהיה רגיל על לשון העם גם אחר היתום התלמוד בדור אחר כי יבוא ואף אם לשון פרסי הישנה שהיא קרובה ללשון בקטרית של צענד לא היתה מדוברת בכל זאת דעת לנבון נקל כי ל״פ החדשה ובפרט לשון בטיית של פרסי היא לשון הוצואריש שגורה היתה מאוד בפי ההמון ולכן אין אצלי ספק כי חזן הוא מלה פרסי׳ של הוצואריש: gâçân (מפרסי הישנה ומל׳ צענד gâtha) פי׳ שירים ותשבחות ושירי קודש Hymnus, heil. Lied (עיי׳ יוסטי צינדליקסיקאן ק״ד.) אשר השמיע המתפלל ע״י נעימת קול (gâthra) וברור הוא כי ההמון הישראלי נמשך אחר המון הפרסי לכנות את המתפלל בנעימת קול בשם חזן כלומ׳ משורר שירות ותשבחות בנעימה (עיי׳ רש״י לברכו׳ ו׳. ד״ה במקום רבה שכתב בזה״ל בבית הכנסת ששם אומרים הצבור שירות ותשבחות בנעימת קול ערב ע״כ ועיי׳ מסכ׳ סופרי׳ פי״ד הל״ט) ובימי הגאונים כבר חזון חזן נפרץ ומי שהיה לו קול ערב העם חפצים בו אף אם השליח צבור לא היה יודע מה מדבר עיי׳ תשובת הגאוני׳ הובא במדרכי סוף פ״א דהולין. יוצא לנו מחקירתנו הזאת כי גם בשבת י״א. ענין החזן מלמד תינוקות ומקרא הוא כל״א של רש״י ובל׳ראשון הלך בעקבות רבינו. אמור מעתה כי בעל הערוך מושג החדש אשר מקרב ימי הגאונים בא לו [1]) ולא שערוהו חכמי המשנה והגמ׳ היה מבאר בדברי המשנה ולכן היטב השיג עליו הרא״ש ועיי׳ המדרכי פ״ג דמגיל׳. — וצ״ע אם נוכל להליץ בעד רבינו במ״ש התשבי ערך חזן: שליח צבור רוצה לומ׳ שמש הקהל . . ונקרא א״כ חזן לפי שהוא צריך לראות מה הם צרכי הצבור שועשה המוטל עליו ע״כ. ולדעת ר״פ סמאלענסקין חַזָּן כמו חַרְזָן כלומר עושה חרוזים או משמיע חרוז והוא הפייטן, והרי״ש נשתמט כרגיל בעברית וגם בארמית. והרז הוא כל לשון קשר ודבוק ושורה וע״כ יאות לכל אשר יְפַקֵּח על הסדר ועל המשטר התואר חַרְזָן, ולעמוד בשורה היה מנהגם לאבל וכן בביה״כ ובביה״מ והמשגיח על השורות נקרא חַרְזָן או חַזָּן] — חַזִּינָא (לפי׳ ר״ב = חַצִּינָא מל״י ἀξίνη כשיל Axt, Beil) בכלי מתכות פי״ד בכלי׳ (מ״ב) מקל שעשה בראשו מסמר כמין חזינא [2]) טמא. פי׳ כל מקל שנותנין בראשו ברזל במינקת [3]) שמו זוג בטיית ואם מסמר נועצין בראשו שמו בל׳ קודש חזינא, ומינקת הוא כמו כוס של ברזל ומכניסין בתוכו מקל של עץ וקורין אותו בלע״ז דשטולצ״ו. — (א״ב פי׳ בל״י כשיל עיי״ע חצינא). *[אחי״ה פי׳ של משנה הנ״ל הועתק מפי׳ סד״ט לרה״ג רק שם נשמט בכ״י מאמר שלם ובודאי היו מסכימים דברי רה״ג ורבינו כדמוכח מפי׳ ר״ש לכלי׳ שם אולם גם שם הובא רק תוכן הערך וגם נשמטו המלות הזרות וכן חסרה מלת זוג בדפוסי הערוך חוץ מדפ״ר שאי׳ לנכון כמו בכ״י ו״ו, ל״ד ב״ר ה״ב ופאריז, ובדפ׳ פיז׳ וויניצ׳ אי׳ שמו בטיית בלי תיבת זוג. והמלה הזאת היא ממש ל״ע زج פי׳ חנית ברזל בראש המקל ולדעת רבינו זו דוקא במינקת אבל בסתם אם נועצין בראשו ר״ל בראש המקל מסמר אז נקרא בל׳ קודש (עיי׳ מ״ש בח״א במבוא צד ט׳) חזינא. אח״כ הוסיף רבינו לבאר מלת מינקת (בהיותה באותה משנה דכלים) ולועזו ע״י דשטולצו ולפע״ד הוא לאי״ט: distillazione בל״ר Destilliren, destillatio das Abziehen, והכלי עצמו נקרא בלאי״ט distil-lojo והוא המשפך כי על ידו נשפך המשקה וירדו הטיפין. והלעז הנ״ל אי׳ כן רק בכ״י ו״ו וב״ר אבל בדפ״ע אי׳ רושטולצו ונראה שט״ס היא. ובענין מינקת עיי״ע גשתא וע׳ מניק ועוד ע׳ ארק. והרמב״ם באר בפי״מ מלת חזינא ע״י תיבה ערבי׳ אל רמו״ם וט״ס הוא וצ״ל אלדבוס וכן הביא לנכון

[1]) עיי׳ היטב ע׳ הלון א׳ מה שהביא בשם הגאונים בענין חזן. [2]) בנו״ג חזיינא וכ״ה בפי׳ סד״ט לרה״ג והעיקי ביו״ד אחת וכ״ה ברא״ש ברע״ב ובתוי״ט. [3]) בקצת כ״י כמינקת וצ״ל בבי״ת וכ״ה בר״ש בכ״י ו״ו בשבוש במציקת, כי אותיות יני נתחברו בקו בט״ס.

כ"מ בפי' הלכו' כלי' פ"ד הל"ח וכ"ה ברע"ב [1] ובכ"כ והוא ל"ע ופי' الدبوس מקל אשר בראשו מסמר ברזל ויוצאין בו יתידות והיא המלה שפי' רבינו לנכון בע' אלה א' (ה"א, פ"ו)] —

חָזַק (מל"מ ענין התאמצות ועוד דביקה ואחיזה, ותיקון דבר stärken, ausbessern, ergreifen ועוד עיי' בפנים) בפ"ק דקידושי' (כ"ו רע"א במשני' וש"נ) נכסין שיש להן אחריות נקני' [בכסף בשטר] [ו]בחזקה. ואמרינן בגמ' (שם) דכת' (ירמי' מ', י') ושבו בעריכם אשר תפשתם [2] במה תפשתם בישיבה, ישיבת שכונה כגון דירה ביום ובלילה היא החזקה. ושאין להן אחריות פי' המטלטלין אין נקנין אלא במשיכה דכתיב (ויקרי כ"ה, י"ד) וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך דבר הנקנה מיד ליד (שם) והוא המשיכה. בפ' הבית בגמ' אין נוקבין (שבת קמ"ו רע"ב) ושוין שנוקבין בנקב ישן לכתחלה ואמר רב יהודה משמיה דשמואל אין מותר לפתוח נקב ישן אלא במקום העשוי לשמר פי' [3] "להוציא היין מן השמרים אבל לחזק אסור. פי' היה הנקב בחבית וסתמו שלא יהא שותת וחלקו [4] רב חסרא ו ר ב ה [5] והלכתא כרבה דתניא מסייעתו ו א י ל ו דברי רבה רבה אמר [6] למטה [7] מן היין נמי זהו לשמר ומותר לפתחו והיכי דמי לחזק כגון שניקבה למטה מן השמרים דמוכחא מילתא שאין אדם עושה נקב בקרקעיתה של חבית להוציא יין ולא לשמר עשאו מפני כשמפנה החבית הופכה על פיה וזה הנקב כיון שסתמו נעשה סיתום [8] זה בגופה של חבית ובטל מלהיות נקב וחשוב כפתח בית הנסתם כפירוץ פצימיו [9] שנסתלק ממנו דין פתח לגמרי". בפ' ואלו עוברין בפסחי' בגמ' בצק שבסידקי עריבה (פסחי' מ"ה.) אבל במקום שעשוי לחזק אינו חייב לבער פי' "מקום שיש בו סדק או נקב ונתן זה הבצק שם לסתמו שנמצא עושה מלאכת ע ץ ובטל אעפ"י שהוא כזית" [10] — בחלק בענין סנחריב (סנהד' צ"ד.) חזקיה שחיזקו יה. *[אחי"ה והוא הפיעל וכ"ה בסנהד' שם ד"א שחיזק את ישראל לאביהם שבשמים. ובנו"ג שחזקו יה וכ"ה בכ"י ש"ס ושם כדבור ד"א אי' קודם ובזה"ל שהחזיק את ישראל לאביהם שבשמים. ופי' ענין תוקף ואומץ — וכנ"ה ב ה פ ע י ל בגיטי' ס"א. אין מחזיקין ידי עוברי עברה, ושם: ומחזיקין ידי נכרים בשביעית ועיי' שביעי' פ"ד מ"ג ופ"ה, מ"ט. גיטי' ס"ב. אחזוקו פירש"י תחזקנה ידיכם ע"כ וידוע הוא כי בסיום קריאת ספר תורה נשאל חזק חזק ונתחזק, וזו השאלה וכדומ' לה הורגלה מאוד אצל הפייטנים עיי' מראה המקומות אצל צונץ סינאג. פאעזיע צד שס"ט והלאה. — ועוד ענינו תפישה ואידוק ב"מ י'. והלאה החזיק בה, ב"ב מ"ב. והלאה החזיק בנכסים. ושם נ"ה: אין הבכור נוטל בראוי כבמוחזק, חולין ד'. מצוה שהחזיקו בה כותים וכו', שבת ק"ל. עדין היא מוחזקת בידם. ועוד ענין אמיתת הדבר כתובו' כ"ה: מוחזקני בזה שהוא כהן, קידושי' י' סע"ב מוחזקני בך שאתה וכו'. כלומ' מוחזק אני. בטוח אני. חגיג' י"ט: הוחזק לחולין, הוחזק לדבר קל מחזיק עצמו לדבר חמור וע"ש היטב; גיטין י"ד. שבועות ל"ד: ב"מ ט"ז: הוחזק כפרן, שבועות מ"ו: לאחזוקי אינשי בגנבי לא מחזקינן, קידושין פ'. הוחזקה נדה וכו', ירו' קידושי' פ"ד דס"ו: הי' מחזיקין בו שהוא בנו וכו'. ושם היו מחזיקין אותו שהוא משפחתו נאמן, ושם: הוחזקו הורגין עליהן, יבמו' פי"ב מ"ב הוחזקו בי"ד והוא מענין חזקה (עיי' למטה). וגם ענינו יחזיק ויכיל הכלי וזולתו פרה פ"ז מ"ח בשביל שחזיק מים הרבה, סוף עוקצין לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום (ילק' תהלי' ר' רמז תשי"א הגי' אין כלי מקבל הברכה וכו'), ברכו' מ'. מדת בו"ד כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק אבל הקב"ה אינו כן מלא מחזיק ריקן אינו מחזיק. ב"ר ס"פ ה' החזיק מועט את המרובה ועיי' שם כמה דוגמאות ושמ"ר פי"א וילק' יהושע רמז י"ד — וגם ענינו החזיק טוב פי' לשלם תודות כאדם

---

[1]) וקצת תימה שלא העיר התוי"ט כי רע"ב העתיק פירושו מפי' הרמב"ם ז"ל. [2]) בדפ"ר אי' עוד לכם. [3]) כל הפי' הזה הועתק מלה במלה מפי' ר"ח לשבת (נדפס בש"ס ווילנא). [4]) כ"ה בדפ"ר ובפי' ר"ח ובדפ"ע נחלקו. [5]) בדפ"ע אי' רבא וכ"ה לפנינו אבל בד"י שונ' ר ב ה וכ"ה בפי' ר"ח וכצ"ל בערוך שאחריו נגרר וכ"ה ברי"ף. [6]) בדפ"ע לי' מלת ואילו אבל אי' בכ"י ו"ו וה"ב, ודע כי בדפ"ר אי' דברי ר ב ה רבה אמר וכן אי' בכ"י ו"ו וה"ב דברי רבה (רבא) [וצ"ל רבה] אמר וכ"ה ממש בפי' ר"ח ולפע"ד שיעורו: אחרי שהקדים הערוך (היינו ר"ח) כי הלכתא כ ר ב ה לא חש לבאר דברי רב חסדא כי אם דברי רבה וזה מ"ש ואלו דברי רבה: רבה אמר למטה וכו' ומ"ש דתניא מסייעתו כיון למה שאמר אביי לרבא תניא דמסייע לך (שבת שם) ובזו השיטה הלך ג"כ הרי"ף ע"ש ובהערה הבאה. ובדפוסי הערוך האחרוני': דברי רבא רבא אמר וזה טעות הוא. [7]) כה"ג בנוסחאותינו אבל הרי"ף גרס למעלה ע"ש. [8]) בפי' ר"ח: סתום. [9]) כצ"ל בפי' ר"ה ונדפס בטעות בפירוץ פצימין. [10]) הועתק מלה במלה מפי' ר"ח לפסחי' צד ע"ו רק שם שגגת המעתיקים הוא עיי' הגהות וביאורים שם צד קי"ד והמו"ל שכח מלהעיר על ערך הנוכחי, ובפי' ר"ח חסרה מלת עץ. ובגוף הפי' עיי' ג"כ קרוב לזה בתש' הגאונים שערי תשובי' סי"ר ע"א לרבינו שרירא.

שמחזיק טובה ותודה למי שעושה עמו טובה (רש"י לבמדבר כ"ה, י"ב ועיי' פירש"י לשבת ס"ג. ד"ה טיבותך). סנהד' צ"ג סע"ב מפני שהחזיק טובה לעצמו, אבות פ"ב, מ"ח אל תחזיק טובה לעצמך, ברכו' י"ט. לאחזוקי ליה טיבותא למשה, ירו' ברכו' פ"ב ד"ה. אנא מחזיק טיבו לרישי דכי מטי מודים כרע מגרמיה — ובהתפעל חולי' י': היכא דאיתחזק איתחזק, ושם צ"ה: והוא דאיתחזיק תלתא זימני — והשם חיזוק ענינו חוזק ואימוץ ירו' עירו' פ"ה דכ"ב ע"ד חיזוק בתים. ברכו' ל"ב: ארבעה צריכין חיזוק ואלו הן תורה וכו', ירו' תעני' פ"ב דס"ו. ירו' מגיל' פ"א ד"ע סע"ג וירו' יבמו' פ"ט ד"י: וירו' כתובו' פי"א דל"ד סע"ג אין דברי תורה צריכין חיזוק . . ודברי סופרין צריכין חיזוק, כתובו' בבלי נ"ו רע"ב מלתא דשכיחא עבדו בה רבנן חיזוק מילתא דלא שכיחא לא עבדו בה רבנן היזוק, ושם: ספק דדבריהם לא עבדו רבנן חיזוק, יבמות ל"ו: וש"נ חכמים עשו חיזוק לדבריהם יותר משל תורה, כתובו' פ"ד. ב"מ נ"ה: עירו' ע"ז. חכמים עשו חיזוק לדבריהם כשל תורה. עירובי' ג' סע"ב סוכה דאוריתא לא בעי חיזוק מבוי דרבנן בעי חיזוק. — ועוד השם חֵיֶזק או חֹזֶק = חיזק ויק"ר ר"פ כ"א חזק כתפוי. במ"ד רפ"ג אפי' הסיב שלה הולך לחיזק (ובקצת דפוס' לחזוק). ועוד השם חֲזָקָה ענין תפישה ירו' מ"ק פ"ג דפ"ג ע"ג אין חזקה פחות מטפח. ובענין אחיזת נכסים ב"ב ג', א' (דף כ"ח.) חזקת הבתים וחבורות . . חזקתן ג' שנים וכו' ועוד בזה הענין עיי' בדף כ"ט ע"ב והלאה, ל"ו. ל"ח. מ"ב והלאה. ועוד הוראת חזקה: מעמד ומצב אשר החזיק אדם או דבר ימים רבים ועוד מה שיצא מהנחה זו ונקרא שם תוכני זה בלשונינו Präsumption נדה ב'. העמד דבר על חזקתו, חולין י'. העמד טמא על חזקתו, כתובו' ע"ה סע"ב העמד הגוף על חזקתו, ושם ע"ו. העמד ממון על חזקתו. ב"ק ט"ז. חזקת שימור, חולין ט'. חזקת איסור . . חזקת היתר, גיטין כ"ח. בחזקת שהוא קיים. במד"ר פ"י חזקה בעלמא היא —. והא לך איזה כללי הש"ס בענין חזקה: חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו (שבועו' מ': ב"ק ק"ז. ב"מ ג'.), חזקה אין אדם תובע אלא א"כ יש לו עליו (שבועו' שם), חזקה אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות (כתובו' ע"ז. יבמו' ק"ז) חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממוניה וכו' (סנהד' ע"ב. יומי פ"ה:) חזקה אין אדם מתפיים במומין (כתובי ע"ה:) חזקה אין אדם שותה בכוס אלא א"כ בודקו (שם), חזקה אין אדם משהה שכרו (שבועו' מ"ד:), חזקה אין אדם מניח פתח גדול ונכנס בפתח קטן (עירובי' י':), חזקה אין אדם רוצה שתתבזה אשתו בבי"ד (כתובו' ע"ד: צ"ב: גיטי' מ"ו.), חזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה (כתובו' י'. קידושי' מ"ה: יבמו' ק"ז.), חזקה אין אדם חוטא ולא לו (קידושי' ס"ג: שבועו' מ"ב: ב"מ ה': ערכין כ"ג.), חזקה אין אדם עושה קנוניא על הקדש אם הוא שכיב מרע (שבועו' שם ערכי' שם), חזקה אין האשה מעיזה פניה בפני בעלה (נדרי' צ"א. כתובי כ"ג: יבמו' קט"ז. י"ד: פ"ט:), חזקה אין בעה"ב עובר על בל תלין (שבועו' מ"ד:), חזקה אין שכיר עובר על בל תגזול (שם), חזקה אין בי"ד של הכהנים עומדים משם עד שיכלו מעות שבשופרות (פסחי' צ':), חזקה אין העדים חותמים על השטר אא"כ נעשה בגדול (כתובו' י"ט. ב"ב קנ"ה. סנהד' כ"ט:) חזקה אשה נישאת בודקת ונישאת (כתובי י"ד.), חזקת כרוכין אחריה (קידוש' פ'. בכורו' י"ט:), חזקה לא מחית אינש נפשיה אספיקא (נדרי' י"ט. נזיר ח'. ל"ד.), חזקה לא עביד אינש דפרע בגו זמניה (ב"ב ה'.), חזקה על חבר שאינו מוציא מתוך (מתחת) ידו דבר שאינו מתוקן (ע"ז מ"א: עירובי' ל"ב. נדה ט"ו:), חזקה שליח עושה שליחותו (עירובי' ל"א: חולי' י"ב. נזיר י"ב. גיטין ס"ד.) — והקבוץ חזקות (ירו' חלה פ"ד ד"ס.) קידושי' פ'. מלקין על החזקות סוקלין ושורפין על החזקות ואין שורפין תרומה על החזקות] —

* חֲזַק (בל"ס כמו הַדֵּק) פי' עצירה כבר פירשתי בע' הגרני ע"ש וש"נ.

* חִיזְקָא (פי' בל"ס חֲזָקָא עיגול (Reif, Ring בירו' שבת פ"ו ד"ח: מבואר: הטבעות (ישעיה ג', כ"א) חיזקייא, פי' בל"ס כמו עיזקא אצל רז"ל. ור"פ סמאלענסקין פירש מלשון מקרא אזיקים.

* חִזְקִיָּה (חזקיהו) מלך ישראל עיין הדרושים עליו באלה המקומות: ברכות ה' סע"ב, י': נ"ה: שבת נ"ה. קי"ג: עירובין כ"ו. פסחים קי"ז, קי"ט. יבמות נ'. ב"ב ט"ו רע"א, סנהד' י"ב סע"א, כ' רע"א, כ"ו: מ"ז רע"א, (מכות כ"ד:) צ"ד. צ"ו. צ"ח: צ"ט. ק"א רע"ב, ק"ד. ועיין עוד ע' חזק א'. ב"ר פי"ט, ל"ה, ס"א, ס"ה, ע"ו; שמ"ר פ"ט, י"ח; ויק"ר פ"ב, י', כ"ח, ל'; במד"ר פי"ד, י"ח. — ועוד חזקיה שם איזה אמוראים ובראשם מגדולי האמוראים הראשונים היה חזקיה בנו של ר' חייא נדה כ"ז. ירו' כלאים פ"ט דל"ב סע"ב, והוזכר כמה פעמים בבבלי ובירוש' עיין מבוא הירו' למהרז"ף פ': והלאה, ושם מ"מ גם לחזקיה בדור הרביעי והוא תלמידו של ר' ירמיה, ועוד

לר' חזקיה חקוק, לר' חזקיה עכייה, לר' חזקיה בר יעקב בר אחא ואכ"מ להאריך.

חָזַר (פי' כמו בעברי שוב zurückkehren ונרדף עם הדר עיי"ע ואולי מזה גם בל' ערבי حَجَرَ umgehen) בפ' ד' דמאי (מ"א) ובפ' בהמה המקשה בגמ' ר"ש (חולין ע"ה:) תרומת מעשר של דמאי שחזרה למקומה ר"ש שזורי אומר אף בחול שואלו ואוכלו על פיו. בר"ג דפ' אעפ"י שאמרו (כתובות נ"ה סע"א) הלכה בר' שמעון ש ז ו ר י[1]) במסוכן ובתרומת מעשר של דמאי, מסוכן דתנן (גיטין ס"ה סע"ב במשנ') ר' שמעון שזורי אמר אף המסוכן. פי' חולה שאמר לעדים כתבו אעפ"י שלא אמר תנו יכתבו ויתנו דאומדן דעת הוא דאין אדם משטה בשעת מיתה וזה שלא אמ' תנו החולי דחקו ולא השלים דבריו וכמו שאמר כתבו ותנו הוא וכן בתרומת מעשר של דמאי עם הארץ שהפריש מכרי של דמאי תרומת מעשר אחד ממאה וחזרה ונתערבה לו בכרי ההוא כלומ' נדמעה א"ר שמעון שזורי בזה אף בחול שואל ואוכל על פיו. פי' אם אמר חזרתי ותקנתיו מותר שאילו לא רצה להוציא מתחילה לא היה מוציא תרומת מעשר אלא כיון שראינו שהוציא אומדן דעתא הוא ודאי כיון שאמר חזרתי ותקנתיו נאמן ותנינן בהדיא ר' ש"ז אומ' כשם שאימת שבת על ע"ה כך אימת דימוע עליו וכבר פירשנו בע' דמאי בענין אחר. בר"ג דפ' השולח גט (גיטין ל"ב:) והא קי"ל כר' יוחנן דאמר בר"ג האומ' לחברו (שם נ"ט.) צא וקדש לי אשה בא אחר וקידשה וחזרה בה מהו ר' יוחנן אומר חוזרת ור"ל אמר אינה חוזרת. *[אחי"ה עצם הוראת המלה סובב והולך תרג' סבבוני (תהלים קי"ח, י') חזרו, וכן ספרי דברים פ' א' חזרנו על כל המקומות, ירו' תענית פ"ד דס"ח: ב"ר פ' ס"ה חזרנו על כל המקרא, ירו' ע"ז רפ"א דל"ט. חזרנו בכל המקרא, ירו' שקלים ספ"ה דמ"ט: חזר ואשכחיה מית. וכן ב ה פ ע י ל מגילה ט"ו: מחזרין על הפתחים, כתובות ק"ח: יחזרו על הפתחים (כמו אהדורי אפיתחא עיי"ע הדר), יבמות נ"ג. צריכה לחזר על כל האחין, קידושין ב': מחזיר על אבידתו, עירובין י"ג סע"ב כל המחזר על הגדולה גדולה מ ק ר ב ת ו ומחזרת עליו (כ"ה בכ"י מ' וא"פ ובד"ש ובעי' ובילק' כ"י עיין ד"ס עירובין צד כ'), פ' שוב ובוא וכן מע"ש פ"א, מ"ה ומ"ו יחזרו דמים למקומן, כריתות ח'. נחזור על הראשונות, עירובין נ"ב. והחזירו חבירו הרי הוא מוחזר עיין פירש"י, יומא ס"ט: החזירו עטרה ליושנה פי' השיבוה לקדמותה, שבת פכ"ב מ"ו אין מחזירין את השבר. וכן בענין הדר פי' שוב להיות, תרומו' פ"ד מ"ג חזר והוסיף, גיטין י"ג: חזרו לומר, ירו' ר"ה רפ"ב דנ"ח. חזרו ועשו. ועוד בענין השיב (erwidern) ברכות כ"ז: המחזיר שלום וכו', שם ל"ב סע"ב לא החזיר לו שלום, שבת פ"ח סע"ב חזור להם תשובה, סנהד' צ"א. החזיר להם תשובה. ועוד בענין השיב ממחשבה ראשונה סנהד' ל"ב. מחזירין את הדין, תסוב לאחור (תהל' קי"ד, ג') תרג' חזר. שבת קי"ח: מימי לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי. וכן ערכין ט"ו: עיי"ע לא א'. עדיות פ"ח מ"ו וירו' יומא דף ל"ה ע"ד חזור בך, ולמה לא חזרת בך (עדיות שם), סנהדרין ק"ו: וחוזרני בי פי' חוזר א נ י. סנהד' כ"ד: יכול לחזור בו . . אין יכול לחזור בו. — והשם חֲזָרָה חולין קט"ז: קודם חזרה . . לאחר חזרה, יבמות ס"ד: אבין ישנו בחזרה יצחק סומקא אינו בחזרה, סוטה ד'. חזרת דקל פירוש הקפת דקל ובירושלמי סוטה פ"א דט"ז ע"ג אי' חזירת דקל. ובירו' לרוב פעמים אי' חזירה פי' השבה והשבון (das Zurück-kehren, die Rückgabe) ירו' ר"ה ספ"א דנ"ז ע"ג ויחזור בו חזרה גמורה תני בשם ר"נ חזירת ממון ולא חזירת דברים, (אבל בירו' שבועות פ"ז דל"ז ע"ד חזרת ממון ולא חזרת דברים ועיין סנהד' בבלי כ"ז.) ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב ע"ד חזירת קרע (ובב"ר פ"ק חזרת קרע), ירו' ב"ק ספ"י ד"ז ע"ג. ועוד ענין ת ש ו ב ה (Rückkunft) ירו' ב"מ רפ"ו ד"י ע"ד הליכה וחזירה, ירו' הוריות פ"א דמ"ה סע"ד אף בחזירה כן (הפכו נכנסו שם), ירוש' מעשרות פ"ב דמ"ט ע"ד וכן בחזירה, ירו' יומא פ"ג דמ"ג ע"ג דרך הליכה דרך חזירה. ב"ר פס"ח החזירן בחזירתו לבית אביו . . ובחזירתך החזרתי לך גלגול חמה, ויק"ר פ"ה עיי"ע הדורה, קהל"ר פ' שמח: מעוט בריצה שלא תרבה בחזירה — והתואר חַזְּרָן שבת קנ"ו. גבר חזרן פי' חזרן במצות (שם) — (תוספתא כלים ב"מ פ"ט חזרן ט"ס תחת מיזרן ע"ש). והשם ממנו חזרנותא ותואר הפעל חזור ringsherum הרבה בתרג' עיין עמת"ר להח' לעווי ח"א, רמ"ח והלאה] —

חזר (= חִיזְרָא מל"ע خَيْزَران, خَيْزُور קנה אגמון Schilf, biegsames Rohr, Bambusrohr והוא אלחזר خَزَر(?) שבערוך) בפ' במה אשה יוצאה בג' לא יצא (שבת ס"ג:) ובס"ג דפ' מרובה (ב"ק פ"ג והובא

[1]) כ"ה בכל כ"י.

בילק׳ בהעלתך רמז תשל״א ובילק׳ איוב רמז תת״ק) אמרה ליה שקילה טיבותך ושדיא אחיזרי ככר נד ולד. פי׳ השיבתו האשה בשורת טוכתך השליכה על הקוצים ככר הרגשתי שנעתק העובר שבמעי ממקומו והוא מתנודד ליפול [1]). וכפ׳ אין צדין בסוף גמר׳ [2]) (ביצה כ״ט:) דרש רבה בריה דרב הונא זוטי מנהרדעא שונין קמח ביו״ט אמר להו רב חמא [3]) פוקו ואמרו דשקיל טיבותיה וכו׳. פי׳ שִׁחַתְּ דבריך [4]) הנעימים במקום קוצים וכי להוראתך אנו צריכין צא וראה כוברות [5]) סובבות בנהרדעא כל אחת ואחת כוברת בנפה ובכברה. וכפ׳ איזהו נשך בגמ׳ כיצד לקח הימנו (ב״מ ס״ג:) אלא מעתה מותר ללוות סאה בסאה משום דמצי אמר ליה שקילא טיבותיה ושדיא אחיזרי דא״ל חטי דקדח באכלכאי [6]). ובס״ג דפ׳ נערה שנתפתתה (כתובות נ״ג רע״ב) כי אתא רבין אמר ר״ל ארוסה שמתה אין לה כתובה א״ל אביי זילו אמרו ליה שקילא טיבותיה ושדייה אחיזרי ככר תרגמ׳ רב הושעיא לשמעתיה בבבל. וכפ׳ המביא כדי יין בגמ׳ אין (מנהגין) [צ״ל מנהיגין] (ביצ׳ ל״ג.) חיזרא [7]) רב נחמן אסיר ורב ששת שרי. פי׳ קוץ קשה שיכול לצלות בו בשר כמו בשפוד של ברזל [8]). בס״ג דפ״ק דברכות (י״ב רע״א) רב ששת [9]) כרע כי חיזרא. פי׳ רב האי גאון חיזרא הוא אחד ממיני קוצים שמצוי בבבל וקורין אותו אלחזר וכריעה שלא יכרע מאמצע מתניו [10]) וראשו זקוף ועומד בברייתו ואפי׳ בשחותו מחציו אלא צריך שיכוף את ראשו כדי שיהיה כאגמון שראשו כפוף ואשר אמרו (ברכות כ״ח:) עד שיתפקקו כל חליות שבשדרה גם על העיקר הזה הוא שיכוף את ראשו ויהא צוארו מעוקם שיתפפקקו חוליות שבו אף שיכרע עד שיתפקקו האחרות ולא שיכוף את עצמו כך: ג אלא כך: ג [11]) ויראה איסר כנגד לבו. והמיקל שאינו מהדר [12]) מנענע ראשו ויוצא ואפי׳ המנענע כופף צוארו [13]). אסכרא דמיא לחיזרא (ברכות ח׳.) ככר פירשנו בע׳ גב [ז׳]. בר״ג דפרק המקבל (ב״מ ק״ג:) וקני דחיזרא, ס״א חרזא ככר פירשנו בערך ארכבתא. *[אחי״ה בכ״י ו״ו ובדפ״ר אי׳ ס״א חיורא וט״ס היא וצ״ל חירזא כדאי׳ בכ״י ל״ד בע׳ ארככתא ובע׳ חרז א׳ ע״ש, אבל בדפ׳ פיז׳, וויניצ׳, באסיל ואמ׳ בערך הנוכחי לנכון חרזא, וכ״ה בשט״מ ובריטב״א בשם הראב״ד אצל הגי׳ חזרה. ועיקר הגי׳ חיזרא והיא מלה ערבית הרשומה ופתרונה קנה אגמון אשר בטבעו שיכפוף אבל ימהר לזקוף את עצמו כשהניח אדם אצבעותיו ממנו. ולכן היטב אמר הש״ס כי רב ששת כרע כחיזרא פי׳ כפף את עצמו אבל לא זקיף עצמו כחיזרא פי׳ במהירות בבת ראש ופתאום כי אם זקיף כחיויא כנחש כלומר בנחת ראשו תחלה ואח״כ גופו. — וכנ״ה בנדרים מ״א רע״ב כחיזרא לדיקלי וירו׳ שבת פ״א ד״ג: לקנב חיזרין. — ומה שענין כיזראן (ריצ״ג הלכ׳ יוה״כ כ״ד) פי׳ שעם עיי״ע שגם וע׳ שעם וש״נ פי׳ וגי׳ רה״ג ועיי׳ פפלנ״צ לה׳ לעף 126] —

חזר (= חזרת Lattich, Gartensalat מל״ע הרשומ׳ בפנים ע״ש) בפ׳ כל שעה ואלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח בחזרת . . בעולשין (פסחים ל״ט. במשנה, ושם בגמ׳). וכפ׳ ערבי פסחים (שם קי״ד סע״א במשנה) הביאו לפניו מטבל בחזרת. וכפ׳ כל הצלמין (ע״ז מ״ח:) ובחזרים [14]) לא בימות החמה ולא בימות הגשמים. ובפ״ק בעוקצין (מ״ב) ושרשי [15]) החזרין [16]) והצנון והנפוס, ובפ״ב (מ״ז) ובחזרין מפני שהן משמרין את האוכל. ובפ״ק בכלאים (מ״ב) חזרת וחזרת גלין, פי׳ חזרת לטוגא [17]), חזרת גלין חסא מרה והיא חזרת

---

[1]) ועיי׳ פירש״י לב״ק, ופי׳ המלות לילק׳ בהעלתך שם אבל הפי׳ של גאון בשט״מ לב״ק טעות הוא. [2]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו. [3]) גי׳ רבה אי׳ ג״כ בשאילתו׳ אמור סי׳ ק״ז, וכן בדפ׳ שונצ׳ וביוחסין השלם צד קפ״ה. ושם הגי׳ א״ל רב נחמן וכ״ה בנוסחאותינו וכנ״ל עיקר עיי׳ ד״ס לביצ׳ ל״ט אבל גם בכ״י מ׳ ובאו״ז הלכו׳ יו״ט סי׳ שנ״ח ובמ״מ הל׳ יו״ט פ״ג הל״ד אי׳ רב חמא. ובנו״ג בט״ס דרש רבא, ובאו״ז שם רב׳ בקו על הבית. [4]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו וה״ב ודפ״ר. [5]) כ״ה לנכון בדפ״ע אבל בכ״י ו״ו וה״ב ול״ד כברות ותתכן גי׳ הדפוסים. [6]) כ״ה בכ״י ו״ו ודפ׳ וויניצ׳ ובדפ״ר באכלכו, ובדפ׳ אמש׳ בכ״י ל״ד ובכ״י ו״ו ב׳ באכלבאי עיי״ע אכלבאי ושם הוכחתי כי הוא עיק׳ הגי׳ אבל רבינו גרס בכ״ף גם בעי׳ כלך ב׳. [7]) וכ״ה לנכון באו״ז הלכ׳ יו״ט סי׳ שס״ב, ובנו״ג חזרא וכ״ה בדפ׳ הישנים. וכ״ה באו״ז הלכ׳ תפלה סי׳ צ״ב. [8]) וכן פירש״י. [9]) וכ״ה בכ״י ערוך בע׳ נע ב׳, ובדפ״ע שם בט״ס רב חסדא. [10]) כ״ה לנכון בכל הכ״י ובדפ״ר אבל בשדפ״ע בט״ס ממש ולנכון הובא בתוספ׳ יהודה החסיד ובתוספ׳ רא״ש ובר״אש לברכו׳ פ״א סי׳ ט״ו ובשלטי גבורים לברכו׳ פ״א. [11]) בכ״י פאריז אי׳ הציורים הנ״ל ובשאר כ״י ובדפ״ע לי׳ וגם היו משנין הנוסחא: כך אלא כך ויראה וכו׳ (כדאי׳ לנכון בדפ״ר ופיז׳) והדפיסו: כל כך אלא כדי שיראה. [12]) חסר בדפ״ר. [13]) וכן פסק רבינו בעי׳ נע ב׳ כיון שהרכין ראשו ומתראה ככורע דיו וזהו דעת ר״ח כדמוכח מאו״ז הל׳ תפלה סי׳ צ״ב. [14]) וכ״ה בכ״י ש״ס וחזרין ובנו״ג והחזירין צ״ל והחזרין וכ״ה בפי׳ כ״ח בקובץ כ״י אנגייל׳ דף ל׳ ע״ב. [15]) כ״ה לנכון בדפ״ר. [16]) וכ״ה בפי׳ סד״ט לרה״ג החזרים. [17]) כ״ה לנכון בעה״ק שנ״ב ובדפ״ע לטוקא.

שבשדות. *[אחי"ה בכ"י ה"ב ובפ"א בכלאים אי' חזרת וחזרת גלין חסה מרה והיא חזרת שבשדות. ובעל הגיון שלמה נדחק לקיים גי' זו ממה שקורא רבינו בע' מר ו' מרה: חזרת יער. אבל לפע"ד גי' הספרים וכ"י ערוך נכונה היא, כי בתחלה פי' רבינו חזרת ע"י הלעז לטוגא והוא לאי"ט lattúga פי' בלא"ש Lattich, Garten-salat, וכן לועז רש"י בפסחים ל"ט. ד"ה חסא ובכ"י רש"י לטוקא כמו בדפוסי ערוך, וצ"ל לטוגא, וכ"ה ברש"י ע"ז מ"ח: וחזרת הוא חסא סתם כמפורש בפסחים שם והוא ל"ע עיי"ע חס. ואח"כ פי' רבינו חזרת גלין ע"י חסא מרה [1] והיא חזרת שבשדות ואחת היא עם חזרת יער של ערך מר ו', ולדעתי הוא העיקר כי חזרת גלין אחת היא עם חזרת יולין (בפסחים הנ"ל, וגי' רבינו עיין בע' חוורולין), ומלת יולין היא לפע"ד ל"י ὕλη יער, והתואר ὑλῆεν יערי, ובפי' משניות להרמב"ם בכלאים שם מבואר חזרת וחזרת גלים: החסא הגנות והחסא ההררית. ובר"ש שם הובא בשם הירו' אמר ר' חנינא חסא דאיגרין גל תרג' דגורא כלומר הגדילה בגלים ע"כ, ולפנינו בירו' כלאים פ"א דכ"ז. אי' בט"ם חזרת גלים הסדיגרון. ובענין גזרת המלה נ"ל להוציאה מל"ע حزة נטע מר מאוד וגם נופל על לש' ערבי حزاء חָלָב חריף וידוע כי בירק חזרת יש מיץ חלב חריף ועל כן נקרא בל"ר lactuca וכן בלשונות רומניות. ולדעת פליניאום (כ', ל"ב) יש ממינו הנקרא seris שנקרא בתואר silvestris פי' יערי, וזה ראיה לפי' רבינו הנ"ל. וחזרת תחילתה מתוק וסופה מר (ירו' פסחים פ"ב דכ"ט רע"ג) ובירו' פסחים פ"ח דל"ה ע"ד חזרת מצה ופסח לילה הראשון חובה, וכן בתוספתא פסחים ספ"ב החזרת והמצה והפסח לילי יו"ט הראשון חובה (ובפסחים בבלי צ"א: הגי' משונה). נשמע מזה כי החזרת בירו' ותוספתא הנ"ל ענינה כמו מרור. ובבכורות נ"ז: חזירין שבמקומינו וכו' גי' ל"א הובא ברש"י שם: חזרת ירק שלועזין לטוגא ע"כ, וגירסת רגמ"ה כ"י לבכורות (בקובץ כ"י אנג' דף קי"ח:) חזרים ופקודתו: חֲזָרִים עיי' פפלנ"צ ללעף 175 אבל הוא לא פי' גזרתו] —

חֵזָרָא (פי' בל"ס חֵזְרָא סובין Kleie וכן בל' ערבי حزر grobes Gerstenmehl) בריש פרק אלו עוברין בפסחים (מ"ב:) זומא [2] של צבעין הכא תרגימו מיא דחיזרא. — (א"ב בנוסח' דידן כתוב דחורא [3]). ובס"ג דפ' הזהב (ב"מ ס' רע"ב) מאי אין משרבטין הכא תרגימו מיא דחיזרא. פי' מים שהמחה בהן סובין ומשקין אותה ומנפחין את כריסה ונראית שמינה והיא כחושה זעירי אמר רב הונא [4] מזקפתא. פי' שמקרדין את הבהמה וזוקפין את שערה ולועזין אשטרישולרי. *[אחי"ה והוא לאי"ט strigliare, stregliare, ובכ"י ל"ד איתא אשטרילי, ובכ"י ה"ב אשטריליירׂ וגם זה נכון, אבל בכ"י ו"ו א' וב' אי' אשטרישלי, ובכ"י ג"ג אשטרילא, ונראה שהוא השם striglia = Striegel, ורש"י לועז בב"מ שם דבור המתח' מזקפתא קירצוף אשטלליר בלע"ז והוא ל"צ éstrille = Striegel, ועיין עוד ע' קרד] —

חַזוּר (פי' חַזוּרָא בל"ס תפוח Apfel, Apfelbaum ועוד ענינו פעמון Schelle מטעם עיגולו) רמון גם תמר ותפוח (יואל א', י"ב) תרג' רימונין אף דקלין וחיזורין [5]. בב"ר בריש ויגש אליו פ' צ"ד (צ"ג) תפוחי זהב במשכיות כסף (משלי כ"ה, י"א) תרג' אנקלוס [וצ"ל עקילס] [6] חיזורין דדהב בגו דסקרין דכסף. — (א"ב תרג' ירו' [ב'] ויעשו פעמוני זהב טהור (שמות ל"ט, כ"ה) ועבדו חזורין דדהב. *[אחי"ה וכן תרג' ירו' א' לשמות ל"ט, כ"ה, ועיין תרג' אסתר שני ג', ח'. וכנ"ה בענין תפוח בויק"ר רפ"ג עיי"ע גייף וע' גר ד', וכן ויק"ר פי"ב חיזורא מיתקרי חיזור עיי"ע תלת. ועוד עיי"ע חזרר] —

* חֲזִיר (ידוע מל"מ ובלשון ערבי خنزير Eber, Schwein) ובל"ס חֲזִירָא שבת קנ"ה: ירו' ברכות פ"ב ד"ד ע"ג, ולנקבה חֲזִירָה, חֲזִירְתָּא בכורות כ"ח: אסת"ר פ' אחר הדברים, ב"ר ס"פ מ"ד, איכ"ר פ' על אלה, והושאל למלכות אדום (רומי) עיין ב"ר ר"פ ס"ה, ויק"ר פי"ג, שהש"ר פ' כמעט, אבדר"ן ר"פ ל"ד, אסת"ר פסוק כדת — חַזִּירָא פי' רועה חזירים עיי"ע דיקלוט.

חזרר (לפע"ד מל"ע زعرور בהיפך האותיות והוא כמו עוזרר Apfelmispel) בריש כלאי' (פ"א מ"ד) התפוח והחזרר אעפ"י שדומין זה לזה כלאים זה בזה. וראש המשנה (שם) הפרישין והעוזררין [7] וכן בריש מעשרות (פ"א מ"ג) הפרישין והעזררין. אלו הדומין לפרישין. פי' חזרר מין תפוח כמו

[1] וכן נקרא בל"ס ܚܣܐ ܡܪܝܪܬܐ כלומ' חסא מריא או ܚܣܐ ܕܚܩܠܐ פי' חסא של שדה. [2] בדפ"ר זימא.
[3] כבר הוכחתי כי גי' רבינו העיקרית עיי"ע זומן. [4] בנו"ג א"ר כהנא. [5] בנו"ג וחזור ובמתורגמן חיזור. [6] וכ"ה בב"ר ובילק' משלי רמז תתקס"א ועיי"ע דסקר ומ"ש. [7] כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וכ"ה בדפ' וויניצי' וכ"ה והעזררין בדפ"ר וכמו כן בע' פריש לפי גי' דפ"ה, אבל בשדפ"ע העוזרדין וכ"ה במשניות שלפנינו וט"ס הוא.

התרג' חיזור. *[אחי"ה רבינו היה גוזרו מערך חַזּוּר ואז הוצרכנו לומר כי חזרר תפוח יערי הוא כמו' שפי' רע"ב בכלאים שם. והר"ש פי' בכלאים שם חזרד מעין תפוח ומשליכין פריו לחזירים ע"כ, אבל אז יותר נכונה הגי' חזרר בר"ש. ובאמת הגי' ברי"ש אי' בכ"י ש"ס עיין ד"ס לכלאים, אבל מה שכתב בעל ד"ס כי כ"ה בירו' לא מצאתי מדויק כי בירו' כלאים שם ובגמ' וכן בירו' מעשרות רפ"א הגי' בדל"ת, אבל בירו' תרומות פ"ב דמ"א ע"ג אי' ברי"ש: ביצים קטנים כחזררין, ובירו' שבת פ"ג ד"ה ע"ד כחזזרין, ולפע"ד חזרר אחד הוא עם עזרר, והראיה כי במקום והעוזרדין (במעשרות שם) גירסת כ"י ש"ס והחזררין, ותחת כחיזררין של ירו' שבת הנ"ל אי' בבבלי שבת ל"ח סע"א כעוזרדין, ובענין גזרת חזרר[1]) נ"ל כי היא ל"ע הרשומ' בתחילת הע' בהיפך האותיות ובחילוף אותיות הגרון ח"ת וע"ן, ולפירושי זה מצאתי און לי מפי"מ להרמב"ם שפי' לכלאים שם: העוזרדין נקראין עזורד . . וחזרד נקרא אל עזרן, ולפע"ד צ"ל העוזרדין נקראין ז ע ר ו ר וחזרד נקרא אל זערן, כי זערור בלש' ערבי הרשומה מין תפוח הנקרא מיספעל, אפפעלמיספעל, וגם זערן בל"ע زعرا מין תפוח פרסי. ורע"ב שהלך בעקבות הרמב"ם לועז באמת העוזרדין בערבי זערוד ע"כ, וצ"ל זערור. ועפ"י הדברים והאמת האלה גי' עוזרדין (או אוזרדין עיי"ע אוזרד בח"א, נ"ד.) וכן גי' חזרד כדאיתא בנוסחאות המשניות ובכ"י ערוך בראש הערך צ"ל עוזררין וחזרר כולם ברי"ש, וכן בל"ם עוּזָרָר ענינו Apfelmispel וקצת מזה עיי' בפפלנ"צ ללעף 287 והלאה ושם הובא פי"מ לרמב"ם כ"י אלעיזראן العيزران] —

חָח (מל"מ חוח וכן בל"ם חוּחָא ובל' ערבי حاج Dornstrauch) בסוף רפואות דמי שאחזו (גיטין ע'.) מאי דרדרא אמר אביי מוריקא דחוחי. פי' כרכום שגדל בין החוחים. *[אחי"ה וכנ"ה במקומות הרשומים בע' דרדר. אבל קורטמי דחחי בגיטין שם צ"ל דחרי וכן הגי' בע' חר ד'. ובענין חוח של ב"ק ט"ז סע"ב עיי"ע חוי — חתולין בתרג' הושע ט', ו' אולי צ"ל חוחין עיין ערך חתול ב'] —

חָח (מל"מ Spitzhaken, Stechring ועיין בפנים) בויק"ר זוב דמה (פי"ט) ויתנהו בסוגר בחחים (יחזקאל י"ט, ד') בחיים כתיב . . חי שלשלוהו אלא שהיה מעונג[2]) ומת בידם. *[אחי"ה וגם גי' ויק"ר בחיים כתיב, אבל במקרא כתוב בחחים וכתב מנחת שי: ובחילופים שבין מערבאי למדינחאי לא מצאנו שום חילוף רק ביחזק' כ"ט בפסוק ונתתי חחיים בלחייך למערבאי החיים כתיב חחים קרי ולמדינחאי חחים כתיב וקרי ע"כ, וכן ביחזקאל ל"ה, ד' קרי וכתיב חחים. ופי' חח הוא לדעת הרד"ק בשרש חח: החלי שהוא כמין מחט שנוקבין ומחברין בו שתי שפתות ההלוק תחת הגרון, אבל חחים (ביחזקאל י"ט ד') פי' הם מוסרות וכבלים, וכן אמר התרג' בשלשלן. אבל לפע"ד גם שם מענין הראשון רק בהשאילה על אדם. וכן בדה"ב ל"ג, י"א] —

חָט (= חָטָא מלש' ערבי حطا ענין טיול והלוך בהשקט ובעונג einherschlendern, gemächlich einhergehen) בר"ג דמי שמתו (ברכות י"ט.) דתנן בפ' סדר תעניות (י"ט. וכן שם כ"ג.) אבל מה אעשה לך ואתה מתחטא לפני המקום כבן שמתחטא ל פ נ י[3]) אביו. כי הילדים רכים (בראשי' ל"ג, י"ג) תרג' ירו' [א'] ארום טלייא מ ת ח ט י י ן[4]) וכתרגום ו נ ק ר ב א ת ק ר ב ן ה '[5]) (במדבר ל"א, נ') מפרנקיתא ומחטיתא[6]). בפסיק' דעשר תעשר (צ"ו:) ר' יהושע דמסכנין בשם ר' לוי בזכות ב' דברים י ש ר א ל[7]) מתחטין[8]) [צ"ל מתחטאין] לפני המקום בזכות שבת ובזכות מעשרות בזכות שבת דכתיב (ישעי' נ"ח, י"ג) אם תשיב משבת רגליך מה כתיב בתריה אז תתענג על ה' (שם י"ד), בזכות מעשרות דכתיב (דברים כ"ו, י"א) ושמחת בכל הטוב. בהגדה פ"א דמגילה (י"ב.) בהט אבנים שמתחוטטות על בעליהן, פי' ענין ע י נ ו ג. פ"א של רבינו גרשם שמקריבן אצלו כמו ה ט ה. פ"א של ר"ח מ ח ט י א ו ת בעליהן כלומר מי שנמצאת בידו מ ת ח י י ב למלכות שאינן ראוין להדיוט אלא למלכות בלבד וכן

---

[1]) בכ"י ה"ב בפעם אחת אי' ח ז ר ת וכ"ה במשניות דפי' וויניצ' לכלאי' שם ובמשניות דפי' נאפולי ובספ' האגודה, ונראה שט"ס הוא במקום חזרד. [2]) בנוסחי' אי' מפונק. [3]) כה"ג במשניו' פיזרו וברי"ף וכן בברכו' שם אבל בנו"ג בתעני' על אביו וט"ס אבל לנכון הוא בכ"י מינכען ובע"י, וכן לי' בכ"י ש"פ ובירו' ובע"י הוספת הגמ' ועושה לך רצונך וכמו שלי' בערוך. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו אי וב', ובדפ"ע מהטיין באפעל וכתרג' אי' חטיין אולם בתרג' ירו' א' לדברי' כ"ח נ"ד ובתרג' ירו' ב' שם פסוק נ"ו ג"כ באפעל. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע משובש. [6]) בתר"י א' אי' חטייתא ועוד שם בשינויים ועיי"ע פרנקיתא. [7]) כ"ה לנכון ב ד פ " ר וכ"ה בפסיקתי ובתנחומ' ראה ובילק' ראה רמז תתצ"ב ובילק' תבא רמז תתקל"ח, ובשדפ"ע בט"ס שישראל. [8]) ובכל המקומו' במדרש מתחטאים וכ"ה נכון.

בעליהן כיון שנמצאת בידיהן נסים ובורחים שמתיראין מן המלכות. *[אחי"ה פ"א של ר"ח החטיא את האמת, אבל גם פי' של ר"ג קשה להלמו בפרט לפי גי' הדפוסים כמו הטא, אבל לפי גי' כ"י ו"ו א' וב' וה"ב אולי פירושו הטה ענין הטייה וזה מ"ש שמקריבן אצלו[1]) פי' הבעלין נוטים אל האבנים היקרות בזמן שמקריבן אצלם, ובעה"ק שנ"ב אי' בזה"ל פ"א לשון קירוב כמו הטה ע"כ, וזה מסייע למה שבארתי בפשט דברי רגמ"ה. ודע כי גי' כ"י פ': מחהטתות (?) וי"א אבנים המחוטטות לעינים במקומן, ונ"ל שצ"ל בפעם ראשונה מתהוטטות על בעליהן וי"א אבנים המהוטטות לעינים וכו', ובאמת כ"ה בילק' כ"י עקב (עיין ד"ס מגילי כ"ה.) וכצ"ל בע"י בשתי הנוסחאות. ואולי פירושו מל"ע حط ענין הבריק ע"י לטישה ומריקה durch Poliren glänzen כלומר הבריקו על בעליהן, ולדעת י"א תתכן יותר הבריקו נגד עינים ממקום שמושלכות האבנים בארץ, ולזה היטיב הש"ס להביא ראיה (מזכריה ט', ט"ז) אבני נזר מתנוססות על אדמתו. וענין מתנוססות כמו מתנוצצות פי' הבריקו. אבל לפי הפשט יתר שאת לפי' הראשון בערוך פי' עינוג ונגזר מל"ע הרשומה בתחלת הע' ובתמורת מתחטין של הפסיקתא הנ"ל הובא בתניא רבתי ובשבולי הלקט כ"י (אצל הרב הח' באבער בפסיק' שם אות כ"ב) בזה"ל בזכות שני דברים ישראל מתענגין לפני הקב"ה וכו', ונ"ל כי עפ"י פי' רבינו הוגה ככה, אבל גי' המנו"ה ריש סימן קצ"ב מתחננין, ור"ש באבער (שם) החליט כי טעות היא ואולי יש לקיימה אחרי שהובאה הגי' מתחנן[2]) לפני המקום כבן שמתחנן לפני אביו גם בכ"י ילקוט (אצל ד"ס תענית צד ס"ז:). וכפי' רבינו ענין עונג משמע גם משהש"ר פ' מה יפית שדרש אהבה בתענוגים: אהבתו של אברהם שהיה מתחטא לפני מלך סדום . . אהבתו של דניאל שהיה מתחטא לפני בלשצר וכו', ועוד דרש שהש"ר פסוק חמוקי ירכיך: כל חיטטין [צ"ל חיטויין] ופרנוקין שישראל מחטין ומתפרנקין בעוה"ז בזכות מלה שנתנה בין יריכים, וא"כ דרש חמק מל"ע حمق פי' מגעגע tändeln, וכן הענין בשהש"ר פ' פתחתי שדרש חמק עבר (שה"ש ה', ו') נתחטא נתמלא עלי עברה פי' בתחלה היה מגעגע עמי ואח"כ נתמלא עלי כעס (ובעל מ"כ הגיה ללא נכון) ולכן ברע"ב בתענית פ"ג מ"ח פי' לנכון מתחטא: מתגעגע ועיין תוי"ט שם. וכזה הענין ג"כ בקהל"ר פ' טובה חכמה מכלי קרב: אנא אזלא ומחט ליה פי' אנכי הולך להתגעגע עמו כדי לפייסו ועיי"ע במ"כ שם. וכן נדרש שרש עלס במנחות ס"ו רע"ב נתעלסה באהבים (משלי ז', י"ח) . . ונתחטא באהבים ואומר כנף רננים נעלסה (איוב ל"ט, י"ג) נושא עולה ונתחטא, ובספרא ויקרא פרק י"ד פרשה י"ג אי' יותר נכון ומתחטא. ופירש"י במנחות שם ונתחטא נטייל כמו בן מתחטא לפני אביו. ובד"ה נעלסה פירש"י חטוי לשון הורדה ע"ש, ושני פירושים אלה מסכימים עם שני פירושי דרבינו בע' נשא ב' (לפי גי' כ"י ו"ו ול"ד ודפ' ויניצ') ע"ש היטב. אבל קשה כי רש"י לבכורות נ"ז: פי' נתחטא לשון ירידה ובכ"ז סיים והבירו במס' תענית בן הנתחטא וכו', ואולי זה הסיום הוספה מאוחרת היא אבל פירש"י בברכות י"ט. ותענית י"ט. וכ"ג. ג"כ מתנגד לפירושו במנחות (עיין רמ"ל והפשב"ע) ועיין עוד התוספות במנחות שם ד"ה כנף שגם הם כיונו לשני פירושי דרבינו בע' נשא ב' והידוש שלא הזכירו את רבינו[3]). אבל מה שנתפלא רמ"ל על התוספות שלא הזכירו התרג' שהביא הערוך נ"ל לתרץ כי באמת בכל המקומות שמתורגם רך ורכה אין ענינו כל כך מפעל חטא כי אם הוא ל"ע حطيط פי' רך ונער jung, zart, niedlich] —

חָט (= חָטָא מל"מ בפיעל חַטֵּא entsündigen, reinigen פי' ענין טהרה ונקיה והסרת החטא, והשם חִיטּוּי die Entsündigung, das Sühnen) בס"ג דפ' הוציאו לו (יומא ס"א.) ור' אלעזר סבר[4]) חיטוי אחד אמרתי לך ולא שני חיטויין. ובר"ג דפרק השוחט אחד בעוף (חולין כ"ז.) ושחט את בן הבקר (ויקרא א', ה') מקום ששח חטיהו ומאי משמע דהאי חטיהו לישנא דדיכוי[5]) הוא דכתיב (תהלים נ"א, ט') תחטאני באזוב ואטהר. *[אחי"ה בנו"ג ממאי דהאי חטהו לישנא דכבויי הוא דכתי' וחטא את הבית ואיבעית אימא מהכא תחטאני וכו', אבל מפירש"י נראה ברור כי גירסתו כגי' רבינו. וכאן שייך מה שנסמן בע' חטא א' מחטא ויורד. ומה שענינו עוות ועקום מדרך המוסר וחוקי הדת עיי"ע חט ז' ושם הארכתי] —

---

1) ולבי אומר לי שצ"ל אצלן ר"ל אצל בעליהן. 2) והוא מל"ע حن zärtlich behandelt werden. 3) וגם התוספו' במנחו' ס"ו ד"ה: כנף פירשו בשם סיפרי וצ"ל ספרא מתחטא בענין הורדה והביאו ראיה מיומי' נ"ח: התחיל מחטא ויורד וכן הביא רש"י ראיה מיומא במנחו' שם ועיי' עוד בפירש"י ביומ' שם ולפע"ד הוא ל"ע حط פי' ירד. אבל לפי פשוטו מחטא ויורד מלי הכתוב (ויקי ו', י"ט) הכהן המחטא אותה וכן פירש"י בזבחי' נ"ג. ד"ה מחטא. 4) בנו"ג ר' אלעזר ור' שמעון סברי. 5) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו.

חָט (כל"ם וכן בל"ע خاط פי' תפר nähen וממנו השם חִיטָא Naht ועוד ממנו חוּט בל' סורי חוטא ובל"ע خيط פי' פתיל (Faden בס"ג דפ' מציאות האשה (כתובות ס"ט רע"א) ותלא ליה רב לרבי בי חיטי[1]. פי' בבית התפירות כלומר מקום שתופרין קצת היריעות הקלפין שהן עשויות במגילה כן כתב רב שאלות הרבה לפני רבי ותלא ליה בחלק שבין התפר[2]. הוי למתפרות כסתות (יחזקאל י"ג, י"ח) תרג' ווי עליכון דמחטטין רקיעי חשוך[3]. ובס"ג דע"ז (ע"ה סע"א) הני חלתא ודיקולי דארמאי דחייטי בחבלי[4]. ובס"ג דפרק הקומץ רבה (מנחות ל"ז סע"ב) האי מאן דחטיה [צ"ל דחייטיה][5] לנלימיה לא עביד ולא כלום. בפ' כ"ט בכלים (מ"ג) חוט משקולת[6] י"ב ושל חרשים י"ח ושל בנאים נ' אמה. חוט מאזנים של זהבים ושל שוקלי ארגמן טוב שלשה אצבעות (שם מ"ד), חוט מאזנים של חנוונים[7] ושל בעלי בתים טפח (שם מ"ה), חוט מאזנים של צמרין ושל שוקלי זכוכית טפחים (שם מ"ו). ובפ' המוכר את הספינה בגמ' מקום שנהגו למוד בגסה (ב"ב פ"ט רע"ב) אמר רב מני בר פטיש כדרך שאמרו לענין איסורין כך אמרו לענין טומאה מאי קמ"ל תנינא חוט של חנווני ושל בעלי בתים טפח. ובפ' גיד הנשה בגמ' ונוהג בשליל (חולין צ"ג.) חמשה חוטי אית בהו בכפלי תלתא מימינא ותרתי משמאלא.. אמר אביי ואיתימא רב יהודה חמשה חוטי א י ת ב ח י ו ת א[8] שלשה משום תרבא ותרתין משום דמא וכו'. *[אחי"ה וכנ"ה חוּט בענין תפר בירוש' כלאים פ"ט דף ל"ב ע"ד דלא יחוט ליה מסאניה בכיתן אלא ברצועה, ושם: מהו מיחוט מסאניה דכיתן. ובפַעֵל כמו בל"ס חַיֵּיט: ירוש' שביעית פ"ה דל"ה סע"א וירו' סנהד' פ"ג דכ"א: הוה מחייט גבי חד ארמאי ברומי, ב"ר פי"ט סב חוט וחייט. ושם פס"ה ואת עורות גדיי העזים.. חייטתהון, וריש המאמר הובא בע' פרספא. שהש"ר פ' לא ידעתי: הוה נהיג ומחייט עלה. איכ"ר פ' רבתי בד"ה חד כותאי: חייט ליה מן הכא ומתבזע מן הכא. והצווי חַיֵּיט עיין בסוף הע'. והשם חוּט בכלים הנ"ל ויבמות פ"ח, מ"ב: חוט מאזנים, ושם פי"א מ"ח חוט של פשתן או של צמר.. חוט של מתכת ע"ש וע' חלי ה'. שבת נ"ז סע"א חוטין באזניהן, יבמות ע"ה: חוטי ביצים. והיחיד נדה כ"ה: חוט של ביצים, יבמות קכ"א: וחולין קכ"ו: חוט השערה. גיטין דף ס"ט סע"ב חוטא דזהוריתא עיי"ע זהר א'. ירו' כלאים פ"ט דל"ב ע"ד חוט דכיתן.. חוט דעמר. ובהשאילה: חולין מ"ב. מ"ה: חוט השדרה, ב"ב צ"א: חוטא דדובשא.. חוטא דמשחא. גיטין ח'. מן החוט ולפנים א"י מן החוט ולחוץ חו"ל. ירו' שביעית פ"ו דל"ו ע"ג חוטא דנוה.. חוטא דבוצרייא. מדות פ"ג מ"א, שהש"ר פ' כמִגדל חוט של סקרא. חגיגה י"ב: תמיד כ"ח. חוט של חסד. והקבוץ שבת ס"ד: חוּטֵי שער, חולין צ"ג. חוטין שביד.. חוטין שבעוקץ, ושם ק"י סע"א מ"ט לית לך חוטי.. רמי חוטי (פי' ציצית). ויק"ר פי"ד חוטין של זהורית. ובהשאילה: ספרא ר"פ שמיני שני חוטים של אש יצאו מבית קה"ק וכו'. — והתואר חַיָּט וכן בל"ס חייטא ובל"ע خيّاط פי' תופר בגדים וזולתם (Schneider) שבת י"א. ושם: לא יצא החייט במחטו, ירו' שבת פ"ז ד"י ע"ג ההן חייטא דיהב חוטא גו פומיה, ושם רפט"ו דט"ו. ההן חייטא (כצ"ל) אומנא מבלע תרין רישין, ב"ב כ"א: שלא להושיב ביניהן לא חייט ולא בורסקי ולא מלמדי תינוקות. ב"ר פי"א והוה תמן חד חייט.. ונסביה ההוא חייטא. איכ"ר פ' רבתי נסביה ואובליה גבי חייטא א"ל חַיֵּיט לי הדין מדוכא תבירא אפיק ליה איהו מלא קומציה חלא א"ל שזור לי חוטין ואנא חָיֵיט ליה. ב"ר פי"א חייט יהודאי. ויק"ר ס"פ ל"ב דניאל חייטא, שהש"ר פ' לא ידעתי יוסטא חייטא. והקבוץ פסחים פ"ד מ"ו הַחַיָּיטִים, וירו' פסחים פ"ד דל"א: החייטין. והכלי שתופרים בו נקרא מחט עיי"ע] —

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובדפ"ע בי חטי ובנו"ג ביני חיטי. [2]) כך כתבו התוספו' בכתובו' שם ד"ה תלה בשם ר"ח והביאו ראיה לפירש"י מירו' בהנזיקין תלי ליי ביני שיטיא כי הפי' ביני חיטי הוא בין השיטים. ובירו' בפ' הנזיקין (גיטין פ"ה ד"מ ע"ד) אי' לפנינו בזה"ל רב הוה כתיב לרבי . . והוה ר' חייא כתיב ביני שיטייא ושני הפירושים האלה הובאו בשט"מ לכתובו' בשם רה"ג ע"ש. ופי' חיטי לפי זה מל"ע ח̇ט שיטה ושורה ולפ"ז גי' חטי בלא יו"ד אחר החי"ת תתכן יותר. [3]) עיי"ע חשך בי' ומ"ש. [4]) וכ"ה בכ"י ש"ס עיי' ד"ס לע"ז צד ע"ד אבל מ"ש בעל ד"ס וכ"ה בע' חלתא צ"ל בע' חט ג' כי בע' חלתא גרס רבינו חלתא דדיקולי דחייטי בחבלי וזה העיקר וכצ"ל בע' הנוכחי. ובנו"ג דקולי וחלאתא דארמאי דחיטי בחבלי דצורי אבל עיי"ע צר י"א. [5]) וכ"ה לפנינו ובדפ"ע דחטי וצ"ל כגי' דפ"ר דחטיה. [6]) ועיי"ע משקלת ושם פי' רבינו והועתק מפי' רה"ג לסדר"ט כמו שאוכיח בעה"י. [7]) כ"ה לנכון בכ"י ובדפא"מ אבל בדפ"ר הטונים ובדפ' וויניצי חטטים בט"ס וגם ערבוב מאמרים יש בדפ"ע חוץ מדפ' אמשי ובכ"י ה"ב הסר כל הציון מכלים. [8]) בנוסחאותינו ליי.

חָט (חָטִין) אולי מפעל חטט פי' חפר ובוקע ונקראין כן השינים החיצונות שחותכין המאכל וכן בלא"ש (Hauer, Schneidezähne בבכורות בפ' כל פסולי המוקדשין בגמ' היה בכור רודפו (ל"ה.) אמר רב פפא [1]) אכיל ולא מיחזי מום שבשפתיו [2]) ופעי ומיחזי הוה מומא מאי קמ"ל תנינא בפ' על אלו מומין (שם ל"ט.) חטין החיצונות שנפגמו או שנגממו [3]). "פי' השינים החיצונות שעומדות לפני הפה שנפגמו מקצתן או נחתכו ועיקרן קיימין, והפנימיות [שינים] [4]) שנעקרו לגמרי הוי מום" נעקרו אין נפגמו או נגממו לא [5]). *[אחי"ה כל הפי' הזה הועתק מלה במלה מפי' רגמ"ה כ"י לבכורות (בקובץ כ"י אנגיילי' דף צ"ח סע"ב) ושם הגירסא חיטין, אבל בנו"ג בבכורות שם ושם חוטין, וכה"ג בע' גם א' ונראה שט"ס היא, ולדעתי גי' רבינו בלא יו"ד העיקרית מטעם גזרת המלה הרשומה לעיל. ומצאתי סעד לפירושי מהלע"ז של רש"י שפי' בבכורות ל"ה. ד"ה חוטי: ככי דשיני שקורין ינציב"ה והוא בלי ספק incisive פי' שינים החותכות וטוחנות Schneidezähne וכן לועז רש"י בע"ז כ"ח. ככי זינציב"ש וצ"ל ינציב"ש incisives, ובזה נסתלקה קושית התוספות בע"ז שם ד"ה ככי שהשיגו על רש"י יען שחושבים כי הלעז הוא gencives צאהנפלייש וגם בעל מרפא לשון לע"ז שם נתפס בזו הטעות לכן לא עלה בידו היישוב עיין שם היטב ודי לחכימיא ברמיזא] —

חִט (= חִטָּה מל"מ Weizen, Weizenkorn והושאל למורסא של גרגרת הנקרא Halsdrüse ועיין בפנים) בפ"ק דחולין בגמ' השוחט מתוך הטבעת (חולין י"ח:) פגע בחיטי טרפה. פי' חיטי נקודות קטנות כמין חיטי שיש למעלה מטבעת הגדולה ונקראות חיטי. פי' פגע ולא נגע בהן ונשארו כמו שהן ושחט מלמטה, פגע ונגע בהן חתך מהן מקצת ושייר מקצת וזהו שייר בחיטי. בס"ג דע"ז (ע"ג סע"ב) אלא טבל מ"ט כהיתרו כך איסורו כדשמואל דאמר שמואל חיטה אחת פוטרת את הכרי וזהו שאמרו בפ"ק דשבת בגמ' י"ח דברים (י"ז:) כיון דאפשר להו למעבד כדשמואל. בס"ג דפ' אותו ואת בנו (חולין פ"ב:) האי דקתני כלאים כלאים לאפוקי מדר' יאשיה דאמר אינו חייב עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד קמ"ל או חטה וחרצן או שעורה וחרצן. בפ' כל שעה (פסחים ל"ה.) ואלו דברים שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח בחטים ובשעורים ובכוסמין ושבולת שועל ושיפון [6]). ירוש' בריש חלה (פ"א דנ"ז רע"ב) כולהון מן הדין קריא (ישעי' כ"ח, כ"ה) ושם חטה [שורה ושעורה נסמן וכסמת גבלתו. ושם חטה] [7]) כמשמעה שורה זו שבולת שועל ולמה נקרא שמה שורה שהיא עשוייה כשורה [8]) שעורה כמשמעה נסמן זה שיפון כוסמת כוסמין גבולתו: עד כאן גבול של לחם. וכי למדים מדברי קבלה א"ר סימון מדכתיב (שם פסוק כ"ו) ויסרו למשפט אלהיו יורנו כמו שהוא דבר תורה. בס"ג דהוריות (י"ד.) שלחו ליה סיני עדיף הכל צריכין למרי חיטיא. ובפרק מי שמת בגמרא שהשושבינות (ב"ב קמ"ה:) הכל צריכין למרי חיטיא. *[אחי"ה וכנ"ה כמה פעמים ד"מ ברכות נ"ח: ב"מ ס"ג: תענית כ"ד. ב"ר ס"פ פ"ג ושהש"ר פ' שרוך ומד' שו"ט מזמור ב' ד"ה נשקו בר הרבה דרושים בענין חיטים. ובמשקל סורי חִיטְתָא: ירו' סנהד' ספ"ד דכ"ב ע"ג אפי' תינתא או חיטתא (בדפ' קראט' בט"ס חיתטא) לא דמיא לחברתיה וכו', ירו' נדרים ספ"ו ד"מ. בריך דברא הדין חיטתא. ובהוספת נו"ן באמצע חנטין בעזר' ו', ט'; ז', כ"ב. וכן מורה בל"ע حنطة מראה וצבע אדום שחור rothbraun, braunroth כמראה החטה. — ובענין ציון הראשון מחולין י"ח: אולי בחרו חכמי התלמוד לשון חיטי להוראת נקודות קטנות בגרגרת הנקראים בלא"ש Drüsen באשר הוא נופל על ל"י ἀδὴν פי' Drüse, Glandel, וכן לועז רש"י בחולין חיטי: גלנ"ץ = glandes פי' Drüsen. ובזה הענין יש להבין ירו' חגיגה פ"ב דע"ז ע"ד תלייה בחיטי ביזייא [9]) (עיי"ע בז א' בח"ב צד כ"ט) כלומ' בנקודת דדיה Brustdrüsen. — הצדים (יהושע י"ט, ל"ה) מבואר ע"י כפר חיטייא עיין ירו' הוריות רפ"ג וירו' מגיל' פ"א ד"ע. ופסיקת' רבתי פט"ז. ולדעת הח' נייבויער הוא מקום קרוב לטבריא הנקרא Hattin ואולי יש להביא לזה ראיה מכתיבת המלה כפר חטיאה בב"ר פס"ה וכן בלא יו"ד כפר חטייא בפסיקתא דר"כ צד ס"א. אבל בחגיגה ה': כפר חיטייא [10])] —

[1]) בנו"ג רבא. [2]) הם מפירושו דרבינו. [3]) בנו"ג ושנגממו וכ"ה בעי גם א'. [4]) כצ"ל וכ"ה בפי' רגמ"ה. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ר ואמ' ובדפ' וויניצי' הוכפל הלשון בטעות. [6]) במשני' שלפנינו בדפוסי' הסדר ובשיפון ובשיבולת שועל אבל כגי' רבינו אי לנכון במשניו' נאפולי ופיזו' ובציון המשנה בגמ' וכ"ה בחלה פ"א מ"א ובמנחו' ע'. ובילק' ראה רמז תתק"ג וכ"ה בכ"י ש"ס ובריי"ף ובראי"ש עיי' ד"ס במקומו. [7]) כצ"ל ובדפ"ע נשמט מן ושם חטה עד ושם חטה. [8]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בירו' אבל בדפ"ע נהפך הסדר. [9]) בירו' סנהד' פ"ו דב"ג ע"ג נשתבש תלייא בחיטי מחיא. [10]) ור"פ סמאלענסקין כתב לי: הַמקום הזה נקרא חטון והוא כשתי שעות לצד צפונית מערבית מטבריא ושם היתה המלחמה הגדולה להשולטאן סאלאדין עם נושאי הצלב עיי' הס' ירושלים להחי' לונץ.

חט (= חָטַט מלשון סורי חַט פי' חקק ונקר eingraben, bohren [1]). והשם חטיטה כמו בל"ס חטוטא) בפ"ק דסוכה (י"ב. ט"ו.) החוטט בגדיש לעשות לו סוכה. ובריש משקין (מ"ק ב'.) ומתקנין את קלקולי [2]) המים שברשות הרבים וחוטטין אותן [3]). בפ"ד במקואות (מ"ג) החוטט בצינור [4]). ובר"ג דכיצד הרגל (ב"ק י"ז סע"ב וי"ח רע"א) תרנגולין שהיו מחטטין בחבל הדלי. ובס"ג דפ' הבא על יבמתו (יבמות ס"ג: [5]) קא מחטטי שכבי. ובפ"ק דחולין בגמ' הטהור בכלי עץ (כ"ה סע"א) מחוסר חטיטא טהור פשיטא לא צריכא דחט [6]) קפיזא בקבא. פי' [7]) זה העץ כוונתו לחקוק בו קב וחקק בו קפיזא ורוצה להשלימו לקב כיון שאין רצונו לקפיזא אלא לקב אחר כוונתו הולכין וחטיטת קפיזא אינה חשובה חטיטה. ובפ' גיד הנשה בגמ' ונוהג בשליל (חולין צ"ב:) מחטט אחריו. פי' חותך וחופר [8]). שנחטטה עינה (זבחים ס"ח רע"ב) בע' גף [ט', ע"ש]. *[אחי"ה וכנ"ה במ"ק ה'. ולא חוטטין אותן (כ"ה לפי גי' הכ"י וברש"י וכן הגיה הב"ח) ירו' מ"ק פ"א ד"פ סע"ב חוטטן אותן. ב"ר פל"ד וילק' נח ריש רמז ס"א היה חוטט את בני מעיה ויוצא (ובסנהד' צ"א: הגי' בועט במעי אמו). פיעל: מחַטֵּט. עיין מלבד הציונים הנ"ל עוד ב"ב נ"ח. בע' אמגושא. ירו' שקלים רפ"ג ד"ה ע"ג הגורף צריך לחטט ביד. תוספת' ב"מ ספ"ח מפני שהן (ר"ל התרנגולים) מחטטין את הכתלים. נפעל: קידושין כ"ד סע"ב נחטטה עינו. התפעל: יבמות ס"ג: בעון חיים מתים מתחטטין. ובמשקל סורי חטט אי' מלבד הציון הנ"ל מחולין כ"ה. עוד בפסחים כ"ח. כפא דחד נגרא בגוויה. כ"ה בכ"י מ' ובע' כף א' ופי' שם רבינו חטט וחקק אחד הוא והפי' הזה הועתק מפי' ר"ח לפסחים ור"ח בעצמו גורס חטט ובנו"ג חטא וצ"ל חט וכ"ה ברש"י בדפוסים הישני' אבל בכ"י רש"י (הובא בד"ס לפסחים שם) אי' דחק וכ"ה בכ"י א"פ. ומן חט הוכפל חטחט בירוש' ערלה פ"ג דס"ג. שק מצוי לחטחט אחריו שיער אין מצוי לחטחט אחריו. — והשם חֲטִיטָה מ"ק ה' רע"א, תוספתא כלים ב"מ פ"ב. והתואר חָטוֹטָא בקבוץ: יבמות ס"ג: חטוטי שכבי — ולדעת ר"פ סמאלענסקין חט הוא הוא חרט של מקרא בהשמטת הרי"ש] —

חַט (= חֲטָטִין לפע"ד מל"ע حطاط אבעבועות בעור בשחין (Hautausschläge, Geschwür בפרק ח' שרצים בגמ' אין עושין הילמי בשבת (ק"ט:) רוחצין במי טבריא ובמי משרה ובימה של סדום אעפ"י שיש לו חטטין בראשו. ובפ' יוה"כ בגמ' ברחיצה ובסיכה (יומא ע"ז:) ואם היה חולה או שהיו לו חטטין בראשו סך כדרכו ואינו חושש. ובב"ר פפ"ט (ר"פ פ"ח) [9]) לא היו ראויין אומות העולם שיהא בהן מעלה חטטין. ובפ' צנומות דקות שדופות קדים צומחות אחריהן (שם פי' פ"ט) בעת שהשנים רעות גופן של בריות מעלה חטטין. — (א"ב תרג' אם בפידו להם שוע (איוב ל', כ"ד) אין בחטטי ישוי להון (אספלעיתא) [צ"ל אספלניתא]). *[אחי"ה בדפ"ע חוץ מערוך הקצר שנ"ב נדפס כל הערך בהמשך עם ערך הקודם לזה ובלתי נכון הוא כי גזרתו מל' ערבי הנ"ל מובדלת מגזרת ערך הקוֹדם לזה. — וכנ"ה בירו' ברכות פ"ב ד"ה: ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב ע"ד עלו בו חטטין, ירו' מ"ש פ"ב דנ"ג ע"ב או שעלו בו חטטין, ירו' יבמות פ"ח ד"ט רע"ב הרי שעלת חטטין וכו', תוספתא דמאי ספ"א הלוקח יין ושמן ליתן ע"ג חטטין, ובכ"י תוספתא (בהוצאת צוק"מ צד מ"ו) הגי' הלוקח וכו' ליתן לתוך המוריים ונ"ל שצ"ל לתוך המורסא והוא קרוב להוראת חטטין בל"ע. ויק"ר פי"ט ע"י שהאדם הזה משתפל לקנח גופו כראוי יעלה גופו חטטין, ועה"ק שנ"ב הביא פירש"י "חטטין מאלנץ" והוא הלעז ברש"י שבת ק"ט: ואולי הוא maligne (ulcère) באֶזאר־טיגעם געשוויער, ופי' המלות לילק' וישב רמז קמ"ו פי' שחין. וכונת התרג' באיוב הנ"ל יען שדרש פידו כמו פדעו פי' פצעו] —

חָט (= חָטָא מל"מ ובן בל"ס וכן בל"ע خطى fehlen, sündigen והשם חֵטא (חֵט), חַטָּאת Sünde, Sündenopfer ועוד עיין בפנים) בס"ג דפ'

---

[1]) וכן בל"ע خط פי' חפר בשריטה כלומי כתב. [2]) כ"ה לנכון בדפ' אמש' אבל בדפוסי הראשוני בט"ס את כלי המים ונראה שהיה כתוב בתחלה את כל כלי המים ובאמת כ"ה במשניות דפו' נאפולי וכה"ג בערוך ובדפוס נשמטה מלת כל והדפיסו רק כלי המים אבל עצמה של גי' כל כלי נצמח בטעות. [3]) בש"ס דפ' וויען תרכ"ג בט"ס וחוטפין. [4]) בדפ"ר בט"ס בתנור. [5]) עיי"ע אמגושא ומ"ש. [6]) בנו"ג דחק וכ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה בשבת ק"ג רע"א וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לחולין ובכ"י מ' אי' דחקק ועיי' עוד בסוף הערך אבל בשאר כ"י הערוך לנכון כבדפוסי ערוך. [7]) וקרוב לזה פירש"י בחולין ועיי' עוד פירש"י לשבת ק"ג. קצת בענין אחר ועיי"ע חק ג' ושם אביא פי' ר"ח. [8]) וכן פי' רגמ"ה כ"י לחולי': חותכו יפה. [9]) בכ"י לנכון ובדפ"ע בט"ס פי' י"ט וצ"ל פ"ט.

מי שאמר הריני נזיר ושמע (כ"ט.) והתניא ר' יוסי בר ר' חנינא אומ' [1] מנין לחטאת העוף שהיא באה על הספק שאינה נאכלת ת"ל (ויקרא ט"ו ל"ג) והזב את זובו לזכר ולנקבה מה זכר מביא קרבן על הודאי אף נקבה מביאה קרבן על הודאי וכו'. פי' אדם ששגג באחד מחייבי כריתות [2] ונודע לו חייב חטאת כשבה או שעירה ואם לא נודע לו ודאי חייב איל בכסף שקלים לאשם ואיל וכבש מין אחד הן אף נקבה כשהיא יולדת ודאי מביאה שתי תורים או שני בני יונה וכן כשהיא זבה ודאי מביאה ב' תורים או ב' בני יונה אחד לחטאת וא' לעולה וכשהיא ספק יולדת כגון ספק רוח הפילה או נפל הפילה או ספק זבה מביאה עוף ותנן בריש כריתות (ב'.) על ל"ו כריתות מי שעובר על אחת מהן חייב על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת ועל לא הודע לו אשם תלוי אי מה זכר מביא אשם תלוי ונאכל אף נקבה חטאת העוף שמביאה על הספק נאכל לא אם אמרת בזכר שכן איסור אחד וכו' ותנן בפ"ק דכריתות (ז':) אלו מביאות ואינו נאכל המפלת ואין ידוע מה הפילה ואי קשיא לך הא דגרסינן בפ' כל שעה בגמ' ר' יהודה אומר אין ביעור חמץ (פסחים כ"ח.) א"ל אשם תלוי וחטאת העוף הבא על הספק יוכיחו שהן בכל תותירו אנו אומרים שהן בשריפה ואתה אומ' בקבורה לא קשיא הא דאמ' אשם תלוי אינו נאכל מיירי בנודע לו לאחר שחיטה שחטא ודאי או שלא חטא כלל כמפורש בספרא בס"פ ויקרא (י"ב, כ"א) ותנן נמי בפ"ו דכריתות (כ"ג:) ואם משנשחט נודע לו הדם ישפך והבשר יצא לבית השריפה ופלוגתא דר' יהודה ורבנן בסוף תמורה (ל"ד.) אשם תלוי ישרף ר' יהודה אומ' יקבר חטאת העוף הבא על הספק תשרף ר' יהודה אומר יטילנה לאמה. גמר' (שם) ת"ר כיצד אמר ר' יהודה [3] יטילנה לאמה מנתחה אבר אבר וישליכנה לפני האמה ומתגלגלת ויורדת לנחל קדרון. ת"ר (בתוספתא בתרא דתמורה) אשם תלוי וחטאת העוף הבא על הספק וחולין. שנשחטו בעזרה ר' יהודה אומ' יקברו ר"ש אומ' ישרפו ואי קשיא לך הא דתנן בפ"ו דכריתות (כ"ה.) חטאת העוף הבא על הספק אם משנמלקה נודע לו הרי זו תקבר מכלל שאם לא נודע לו לא נאכלת לעולם וזה מפורש בגמ' מתניתין בנודע לה שלא ילדה ובדין הוא דמותרת בהנאה דכיון דמלקה איסור חולין שנשחטו בעזרה לית בה ומאי תקבר מדרבנן ואצטריך מתניתא לגופה לאוסרה בהנאה ולאו לאשמעינן שאם לא נודע לה שנאכלת ועוד בזו הלכה כר' יוחנן דאמר אסורה באכילה גזירה שמא יאמרו חטאת העוף הבאה על הספק נאכלת. ובס"ג [ירושלמי] דפ' מי שאמר הריני נזיר ושמע (ירו' נזיר ספ"ד דנ"ג ע"ג) ומלקה מי מיחייב עליה משום חולין שנשחטו בעזרה והתניא הנוחר והמעקר אין בו משום שוחט חולין בעזרה [4]. בפ' ראוהו ב"ד בגמ' שופרות [5] (ר"ה כ"ז.) חוטא כל יתנאה פי' אדם שחטא בל יתנאה [6]. בפ' אמר להם הממונה בגמ' בא לו אצל פרו (יומא ל"ו:) וחכמים אומרי' חטאתי עויתי פשעתי וכן הלכה. בויק"ר פ' לעולם ה' דברך נצב (פ' כ"ט) ובסוף [7] גמ' דר"ה ירושלמי (דף נ"ט סע"ג) מפני מה בכל המועדים כתיב חטאת ובעצרת לא כתיב ביה חטאת אמר הקב"ה הואיל וקבלתם את תורתי מעלה אני עליכם כאילו לא חטאתם [8] עולה היא ואמר רחמנא עיביד בה מעשה חטאת בפ"ק דיומא בגמ' ומקטיר את הקטרת (יומא ט"ו.). פי' "כך מעשה ההזאות כל הזאה הניתנת בחודו של קרן כשתי הזיות היא חשובה ודין העולה שתים בחודם של קרנות ונחשבות ד' והחטאת דינה ד' מתנות [9] על ד' קרנות לפיכך אח"כ נותן ב' שהן [10] ב' [11] במעשה חטאת ואע"ג שדם חטאת נזרק למעלה מחציו ודם העולה נזרק למטה מחציו של מזבח כדתנן בפ"ג במדות (מ"א) חוט של סקרא חוגרו באמצע להבדיל בין דמים העליונים לדמים התחתונים". *[אחי"ה כל זה הועתק מפי' ר"ח ביומ' (נדפס בש"ס ווילנא) — וכנ"ה הפעל חָטָא בקל: ברכות ט"ז: י"ז. כ"ג. כ"ט: ל"ב. שבת נ"ה: נ"ו. שם: ס"ג. פ"ט: קמ"ה:

---

1) כ"ה גי' ר"ת שלא כגי' ר"ח עיי' תוספו' שם והגהת הגרי"ב בגליון והפשב"ע. 2) בדפ"ר הגי' ב' ל"ו כריתות ר"ל בל"ו כלומ' באחד מל"ו כריתות עיי' כריתות פ"א מ"א. 3) בנו"ג תניא אמר ר"י. 4) בירו' שם אי' ריש המאמר בזה"ל מליקת העוף שלו מהו שתיאכל וכו'. 5) כ"ה בכ"י ובדפ"ר. 6) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בנוסחאותינו ועיי' רש"י ובתוספ' אבל בכ"י ערוך ובדפוסים המאוחרים הגי' יתגאה וכ"ה בכ"י ל"ד לר"ה עיי' ד"ס שם. 7) כ"ה לנכון בכ"י ערוך, ובדפ"ע בט"ס בריש. 8) בירו' הגי' בכל הקרבנות כתיב חטא ובעצרת אין כתיב חטא אמר הקב"ה מכיון שקבלתם עליכם עול תורה וכו' כאילו לא חטאתם מימיכם ע"כ ובויק"ר ס"פ נ"ט חסר לפנינו אבל לפני רבינו היתה מונחת הגי' כמו' בירו' וחידוש הוא שנעלם זה גם מעיני ר"ב גם מעיני הגרי"ב בהפשב"ע. 9) בכ"י ו"ו שני מתנות. 10) כ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע ד'. 11) בפי' ר"ח אי' נותן בו [וצ"ל ב'] שהן שתים אחת מערבה ואחת דרומה כמעשה חטאת וכצ"ל בערוך וכגי' דפ"ר.

פסחים פ"ז: קי"ג: יומא כ"ב: ל"ח: פ"ז. סוכה נ"ג. תענית י"א: נדרים כ"ב: סוטה ג': קידושין ל"ט: ב"מ ה': סנהד' י"א. כ"ב. ל"ה. ל"ט. מ"ד. נ"ד. ק"ה. ק"ח: ק"ט. קי"א. מכות כ"ד. שבועות ל"ט. ע"ז ה'. מנחות מ"ג: מ"ח. נ"ג: בהפעיל: החטיא: ר"ה י"ז. יומא פ"ז. סוטה מ"ז. והשם חֲטָא ברכות ד'. ל"ג. מ"ו. ס': שבת נ"ה. ושם: קי"ט: פסחים פ"ז. יומא י"ח. פ"ו: פ"ז. תענית כ"ג. חגיגה ט"ו: יבמות ס"ג: סוטה י"ד. קידושין מ': ב"ק ס"ח. ב"מ ק"ז. ובירוש' לפעמים נשמטה אות א' וכתוב חֵט ד"מ ירו' שבת פ"א ד"ג ע"ג וירו' תענית פ"ד דס"ח ע"ג יראת חֵט. ירו' יומא ספ"ז דמ"ד ע"ג חט חט שאינו ידוע.. ירו' קידושין פ"א דס"א ע"ד ע"י חט אחד שחטא וכו'. ירו' תענית פ"ד דס"ח ע"ג חֶטְיוֹ של עגל. ועוד השם: חטאת יבמות צ"ב. ב"ב י' סע"ב. זבחים ז': סוטה מ"ז. ירו' כתובות פ"ב דכ"ו ע"ג ועוד זולתו. והקבוץ חטאות יומ' ל"ו: — ובמשקל סורי חֶטְיָה הורגל במדרש ד"מ פסיקתא רבתי פי"ג חטייא של עונותיהם. ב"ר ס"פ י"ח להודיעך מאיזו חטייה קפץ עליהם אותו הרשע. ושם ר"פ ל"ח מחטייה שהוציאו מפיהם. במד"ר פ"ט חטייה אחת בעגל. דב"ר פ"ב תכתב חטייה שלי לדורות וכו'. ושם הוא עושה חטייה. ובדניאל ד', כ"ד וחֲטָיָךְ. והקבוץ חטאַיָה ברכות ל"ד סע"ב. ובהתרג': חֶטְהָא. והתואר חַטָּאָה (בל"מ חַטָּא) ברכות ס'. א"ל חטאה את דכתיב פחדו וכו'. ולנקבה אסת"ר פ' ונשמע: הדא מלכותא רבתא להדא חטיתא] —

☞ חט (das Licht schnäuzen) (?) מוחטין את הפסילה (ביצ' ל"ב:) בעל הערוך גרס מוהטין ע"ש. *[אחי"ה ועם בעל הערוך הצדק עיי"ע מהט, מחט וע' הט ועיקר מקומו באות מי"ם כי המי"ם שרשית היא] —

* 1 חָטַב (כמו חצב בל"מ hauen) מכות י'. אם מצא חָטוּב. והשֵׁם (שם) חטבת עצים. ובספרי שופטים פ' קפ"ב חטיבת עצים.

* 2 חָטַב (מל"ע خطب ענין תשוקת החיבור של אשה עם איש sich mit einem Gatten zu verbinden suchen) קהל"ר פ' ומוציא אני: אילולי שכתב בה אסורים ידיה (קהלת ז', כ"ו) היתה חוטבת באדם בשוק וכו' ובקצת דפוסי' חוטפת, ובמד"ר פ"ט הגי' לא היתת מנחת לאדם שלא תהא תובעתו, ובילקוט קהלת סוף רמז תתקע"ו א' כיון שאדם יוצא לשוק היתה אומרת לו בא ושמש עמי.

* 3 חָטַב (כל"ע حطب עוקר מן השרש heraus-reissen, entwurzeln) מסכת ספר תורה פ"ה הל' א' הכותב שני שמות של קודש מקיים את הראשון ומחטיב את האחרון ר' יהודה אומר אם היה האחרון בסוף הדף מחטיב ומוחק את הראשון ומקיים את האחרון. ופי' מחטיב יעקור ויקדוד, ובמסכת סופרים פ"ה הל' א' הגי' מעקב. וכנ"ה בקל באיכ"ר פסוק היתה כאלמנה: ועמד וחטבו ממנה פי' עיקר את הגט מידו כלומר חטפו. ובקצת דפוסים אי' חטפו.

חֲטַב (לפע"ד מלש' ערבי خطب בשני פתרונים: א') דבר והטיף וקרא בשם predigen, feierlich anrufen ב') מיחס לו שררה וגדולה sich Herrschaft zueignen) בר"ג דחגיג' (ג'. ועיין ברכו' ו' סע"א) את ה' האמרת היום (דברים כ"ו, י"ז) וה' האמירך היום (שם י"ח) אמר הקב"ה לישראל אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם הזה אף אני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם הבא. אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם הזה שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו', ד') ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם הבא דכתיב (דה"א י"ז, כ"א) ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ. — (א"ב תרג' את ה' האמרת: ית ה' חטבת. *[אחי"ה רבינו לא פי' (ובעה"ק שנ"ב פי' חיבה) כי כבר האריך בו בע' אמרג' ע"ש ושם לא הביא כל המאמר. ובערך ההוא החילותי לבאר ועתה אוסיף לבאר כי כונת בעל הדרוש (וגם של אונקלס בהעתקת ית ה' חטבת.. וה' חטבך) להוראת מלה ערבית הנ"ל בתחלת הערך, וכונתו רצויה מאוד, כי שתי הוראות חטב בל"ע נופלות על שתי הוראות תיבת האמיר א') מלשון דבור והטפה וקריאה ועוד ב') מל"ע אמיר כלומר שר ומושל. ובזו ההוראה הבין המכילת' בשלה עיי"ע אמר ג' (בח"א קכ"ז). ולפי שתי הוראות אלה יש להעתיק חטיבה: א') feierliche Anrede, Anpreisung ב') Herschaftzueignung ושיעורו: אתם נתתם לי תעודת שבח מיוחד בקראכם שמע ישראל וכו' וגם אני אקרא אתכם בתעודת שבח מיוחד גוי אחד בארץ. ולהוראה שנית יש להסביר אתם מיחסים לי שררה וגדולה עליכם וגם אני נתתי לכם פאר הגדולה והשררה (על העמים). ודע שתיבות בעולם הזה ובעולם הבא ליתא בחגיגה וברכות הנ"ל רק בעולם. וכן ליתא בכ"י ש"ס לחגיגה תיבת אחת רק אי' חטיבה בעולם. וכ"ה במד"ר פי"ד. וכן בתנחומ' כי תבא סוף סי' ג' מתוך שישראל מוסרין עצמן על דברי תורה וכו' לפיכך עשה להם הקב"ה חטיבה וברכה בעולם וכו' וכשם שישראל עושין חטיבה לפני

הקב"ה כך הקב"ה עושה להם חטיבה, וזה נכון לפי ביאורנו והסופרים הוסיפו תיבת אחת מפני שהיו חושבים כי כיון למלת אחד בשני הפסוקים הנ"ל והאמת שכיון לשתי ההוראות של האמירה, אבל לא נכחד תחת לשוננו כי בתוספתא סוטה פ"ז אי' הגי' כגי' רבינו, ובכ"י אירפורט חסר בתוספת' הדרוש כולו והובאו רק הפסוקים, ובכ"י ה"ב חסר כל ערך הנוכחי] —

חטיטום (פי' מגן Schild עיין מ"ש בפנים) בפ' הזהב בגמ' ר' יהודה אומ' המוכר ספר תורה (ב"מ נ"ח:) המוכר סוס וסייף וחטיטום במלחמה אין להם אונאה מפני שיש בהם חיי נפש. פי' תרים. *[אחי"ה בירוש' ב"מ ספ"ד ד"ט סע"ד אי' כן מפורש סייף וסוס ותרים במלחמה אין להם הונייה, ואולי מלת פירוש ג"כ אחת מהדוגמאות הנזכרות בע' אנטרופוס, הדפה, ותיק, כיון א' אשר לפיהן נשתבשה תיבת בירוש' ר"ל בירושלמי לתיבת פירוש, וכונת רבינו כי בירו' אי' במקום חטיטום: תרים, ע"כ פנים נשמע מירו' אמיתת פתרון המלה חטיטום, אולם חזרתי על כל אוצרי המלות ולא מצאתי בהם מצויינת המלה הנ"ל לכן לבי אומר לי כי נשתבשה המלה במקום סחוטום והוא בל"ר scutum פי' מגן = תרים, והראיה לתיקוני כי בכ"י ו"ו של תוספתא ב"מ פ"ג הגי' הסוס והסיטום והסייף וכו', וצריך להיות הסוס וסחיטום, ובדפוסים אי' והטיטום, ובכ"י אירפורט וחטיטוב (בהוצאת צוק"מ ב"מ צד 378), והח' לעווי לא דק בפי' ובגי' המלה] —

* **חֲטוֹטֶרֶת** עיי"ע חטר.

חַטְלִים (שם מקום ואולי הוא Kefar Hatla בצפונו של גלגל עיין נייבויער גיאגראפיא פ"ג) בפ' כל קרבנות במנחות (פ"ח מ"ו דפ"ו:) מהיכן היו מביאין יין קרוחים וחטולים אלפא ליין, פי' מקומות הן. *[אחי"ה במשנה שבמשניות קרותים והטולים ובמשנ' שבגמ' קדוחין ועטולין, ובע' קרחיים הגי' קרחיים וחטוליין; ונראה כי היתלו בנדה ט': ובכ"י אירפורט בתוספ' נדה פ"א: היתלות ובנו"ג בתוספ' שם עייתלו, בירו' נדה רפ"א דמ"ח ע"ד ובפיוט לקליר עיתהלו כולם מורים אותו המקום עיין נייבויער בספר הנ"ל] —

חֹטָם (בלש' ערבי خطم פי' אף ונחירים Nase, Nasenwand, Nasenloch, ובהשאילה כל דבר הבולט למעלה; חֲטָם בל"ע خطام פי' טבעת החוטם Nasenring) בפ' במה בהמה (שבת פ"ה מ"א, דף נ"א:) והנקה [1]) בחֲטָם [2]). פי' נוקבין חוטמה ומשימין טבעת לתוכו ונותנין רצועה בתוך הטבעת ומנהיגין אותה בו. ובסנדל (פ"ו) [צ"ל פכ"ו] בכלים (מ"ד) נפסק עקיבו ניטל חוטמו או שנחלקו לשנים טהור. *[אחי"ה פי' הוא חלק הסנדל שעולה כנגד אצבעות הרגל מלפניו. וכן נאמר בהשאילה מהדד נדה מ"ז סע"א ראש החוטם עיי"ע פצל. סוכה ל"ה סע"ב ועל חוטמו (של אתרוג), ירו' סוכה פ"ג דנ"ג ע"ד חוטמו כרובו. סוכה מ"ח רע"ב כמין שני חוטמין דקין עיין תוספות ד"ה כמין. מדות פ"ג מ"ב דל"ו רע"א ובקרן מערבית דרומית היו ב' נקבים כמין ב' חוטמין דקין. ויק"ר רפי"ח והירח (קהלת י"ב, ב') זה החוטם. וכן נאמר מאדם ובהמה: יבמו' ק"כ פרצוף פנים עם החוטם, נגעים פ"ו מ"ו ראש החוטם, נדה כ"ה. שני חוטמין כשני טפים של זבוב, וכ"ה בויק"ר פי"ד, ובירו' נדה פ"ג ד"נ ע"ד הגי' נקובי חוטמו, ירו' נדה פ"ג ד"נ סע"ג והלסת והחוטם וכו' (ועיין בבלי נדה כ"ג: בע"א), ירו' סוטה פ"ט דכ"ג ע"ג חוטמו מקום הכרת פנים. בעל חוטם עיי"ע לעיל ח"ב, קמ"ה ושם הוכחתי כי הוא כינוי לגבה רוח, ועתה מצאתי ראיתי במדר' שמ"ר פ"א פועה (שמות א', ט"ו) שהופיעה פנים כנגד פרעה וזקפה חוטמא בו פי' שהעיזה פניה והגביה אפה, וכן נאמר בל"מ כגבה אפו (תהלי' י', ד') ובלא"ש לסימן גבהות die Nase hochheben, hochhalten. — בכורות ל"ט. (במשנ') חוטמו שנקב וכו', ושם בגמ' ת"ר נקבו חוטמין זה לתוך זה, ושם מ"ג סע"ב חרום שחוטמו שקוע עיי"ע חרם אחרון, בכורות שם חוטמו סולד, חוטמו בולם, חוטמו נוטף עיי"ע סלד, בלם, טף א'. — אֶחֱטָם לך (ישעיה מ"ח, ט') פי' הרד"ק בשרש חטם: אאריך חוטמי לך כמו שאמר (שם) אאריך אפי, כי האף והחמה יקרא גם כן חוטם —. ירושלמי שבת פרק ו' ד"ח סע"ב אפי' שאינה יכולה להביא חוטמה לשערה יוצאה היא צריך להיות חוט דומה לשערה וכו'] —

---

[1]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בירו' ובספ' העתים ובע' נקה אי' נקה ושם מפורש כי בל"ע נקראה גמל נקבה נאקה = ناقة וכ"ה בגי' שלפנינו בשבת במשנ' ובגמ' והוא העיקר, ובדפ"ע המאוחרים בט"ס ואנקה וכ"ה בכ"י ש"ס וצ"ל ונאקה ועיי' פירש"י למלכי' א', י"ט, כ"ח. [2]) כ"ה בדפ"ר ובע' נקה גם בשדפ"ע וגי' בחוטם טעות הוא ולנכון בירו' ביצ' פ"ב דס"א ע"ג והנקה בחטם.

* חטן ירו' שביעו' רפ"ז דל"ז: לחטן בחוטין, ושם לחטן בו. לחטן בהן ט"ס צ"ל להטן וכ"ה איזה פעמי' בדפ' זיטאמיר וכן הגיהו הפני משה ופי' להטמין בהן, ועוד עיי"ע טין. — ירו' מעש' שני רפ"ד דנ"ד ע"ד מחוי רובע חטין לחטונייא וצ"ל לטחוניא וגם זה יפה הגיה הפני משה עיי"ע טחן.

חָטַף (מל"מ וסורי וערבי خطف פי' ענין לקיחת הדבר בכח ובמהירות, fortreissen, eilig thun, rasch aufheben) בפ' ערבי פסחי' בגמ' ואפי' עני שבישראל (פסחי' ק"ט.) חוטפין מצות בלילי פסחי' בשביל תינוקות שלא ישנו. פי' חוטפין קערה שבה המרור ומגביהין אותה ומגביהין המצות כמו שאנו עושים [1]). *[אחי"ה וכן פירשב"ם בשם עצמו מבלי שהערה את מקורו: את הערוך, ועיי' עוד פירש"י בלשון ראשון, ולפי' אית דמפרש אוכלין מהר וכו', יפה עולה לשון התוספ' שם פ"י חוטפין מצה לתינוקות בשביל שלא ישנו כלומ' ממהרין להאכיל מצה לתינוקות שלא ישנו, ועוד שם . . אפי' לא טבל אלא חזרת אחת חוטפין מצה לתינוקות בשביל שלא ישנו. — אמן חטופה עיי"ע אמן (ח"א, קכ"א). ירו' ברכו' פ"א ד"ג סע"ג שלא חטפו ט"ס וצ"ל שלא נטנפו כגי' המהרש"ם עיי"ע טנף. עירובי' נ"ד: חטוף ואכול וכו'. שבועו' ל"ב: מ"ז. ב"ב ל"ג סע"ב חטף נסכא מחבריה וכו', דמיחטף חטפא מניה א"ל אין חטפי ודידי חטפי עיי"ע נסך ב'. אתפעל: ירוש' קידושי' פ"א ד"ס: היא מתחטפא. חטוף, חיטפא בל"ס ובלש' תרג' גזלה והתואר חָטופא בל"ס ובתרג' גזלן (ועיי' ג"כ ב"ב ל"ד רע"ב וכיון דאמ' דחטפא ה"ל כגזלן) והקבוץ מדרש אבא גוריון (ביה"מ לר"א יעללינעק ח"ב, י') מדסגן דילטוריא סגיאו גברין חטופין] —

חֲטָפָא (לדעת רבינו גרידה Abschabung ועיי' בפנים) בכלי מתכות בכלים פי"ד [2]) (מ"א) והמחוסר חטפא טמא והמחוסר לטישה טהור. פי' כלים עשויים וגמר מלאכתן גרידא ואלו עדיין לא נגרדו. — (א"ב הרמב"ם גרס הגפה). *[אחי"ה מפי"מ להרמב"ם שלפנינו לא נשמע ככה אבל גם רע"ב גרס מחוסר הגפה וכתב התוי"ט וכ"ה בדפוס ישן, ובנו"ג חטיפה ובפי' סד"ט לרה"ג (צד י') גרס חטפא א"ד הטפא ול"נ שצ"ל א"ד השפא וכ"ה באמת בתוספת' כלי' ב"מ רפ"ד עיי"ע השפה וזה נ"ל עיקר ופי' שחיקה והפכו לטישה. ופירושי הר"ש קשה להבין וכבר השיג עליו התוי"ט אבל גם בדברי פי"מ להרמב"ם צריך תיקון רב ולפע"ד ערבוב דברים שם ע"ש היטב. ועה"ק שנ"ב סיים „שאבין בל"א" כלומ' das Schaben] —

חַטְפִיתָא (לפע"ד מל"ע خطاف Schwalbe במשקל סורי) תרג' ירו' [א'] את התחמס ואת השחף (ויקרי' י"א, ט"ז; דברי' י"ד, ט"ו) [וית חטפיתא וית ציפר שחפא]. *[אחי"ה מה שהשלמתי נדפס גם בדפ' אמש' ואולי מהוספת ר"ב הוא אבל ציון יד להורות כי כל הערך מעטו של ר"ב יצא טעות היא, כי ראש המאמר אי' בכל הדפוסי' הראשוני' וכהנה רבות הטעיות בדפ' אמש' בהוס' ר"ב עיי' מ"ש הח' אייזלער בספרו בייטרעגע ח"א, קי"ח והדוגמא הנ"ל נפקדה שמה. ובענין גזרת המלה נ"ל כי מלבד שנופלת תחמס (מגזרת חמס) על הוראת המלה חטפיתא פי' בעלת חמס וגזלנית Räuberin פתרונה בל"ע צפור דרור וסים Schwalbe וכן העתיק אונקל' תחמס ציצא והוא לפע"ד סים של מקרא (ירמי' ח', ז')] —

חָטַר (פי' בל"ע حظر גָּדַר umzäunen והשם حظار، حظيرة גֶּדֶר בפרט גדרות צאן, Hürde, Umzäunungsplatz für Kleinvieh) אבב חוטרא מילי (שבת ל"ב.) כבר פירשנו בע' בב. גדרות צאן (במדבי' ל"ב, ט"ז) תרג' חוטרי דעאן [3]). ארחי גדר (איוב י"ט, ח') תרג' איסטרטי חטר [4]).

חֹטֶר (= חוּטְרָא פי' בל"ס מקל; חוטרא רעיא = בל"ס ܚܘܛܪܐ ܪܥܝܐ polygonum, Knöterich עיי"ע אבוב רועה) חומטריא חוטרא רעיא כבר פירשנו בע' אבוב רועה [5]). בפ' המניח את הכד בגמ' דסמוך זה בא בחביתו (ב"ק ל"א:) רב זביד אמר כי חוטרא דסמיותא [6]). פי' הסומא מגשש במטה שבידו הנה והנה לצדדין ולאמצע הדרך. בפ' הקומץ רבה בגמ' ב' פרשיות (מנחו' כ"ט:) אמר רב אשי חזינא להו לספרי דווקני דחטרי ליה לגגיה (דה') [וצ"ל דח'] ותלו ליה לכרעיה (דח') [צ"ל דה']. פי' זוקפין מעט מעט לגגו של ח' במקל כלומ' שמראה אותו חוטר שחי הוא ברום העולם ותלו ליה לכרעיה דה' הנקודה

---

1) ובכ"י ה"ב פי' חוטפין קערה ומגביהין שבה כמו שאנו עושין. 2) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו. 3) כ"ה לנכון בעה"ק שנ"ב ובהוספת ר"ב. 4) כ"ה גם בכ"י תרג', ובדפו' אסרטי אבל גם זה נכון עיי"ע. 5) כצ"ל במקום אבוברואה של דפוסים. וכ"ה בפי' ר"ח (בש"ס ווילנא) והעתיקו רבינו בע' הנ"ל וגם מלה ערבית שהבאתי בשם כ"כ אי' בפי' ר"ח — וגי' הוטרא רעיא או חוטרא דרעיא אי' גם בכ"י ש"ס, וגי' הדפוסי' בשבת ק"ט: חוטרא יחידאה ט"ס הוא. 6) בדפ"ר ופיזי' וויניצי' דסמוותא.

שבפנים שאינה מתאחזת לגג וכו' [1]. (ד)בעינא חוטרא לידה ומרא לקבורה (כתובו' ס"ד. ועיי' יבמו' ס"ה:). — (א"ב תרג' ויאמר מטה (שמות ד', ב') ואמר חוטרא). *[אחי"ה ומלשון הקודש לוקחה זאת חוטר גאוה (משלי י"ד, ג') וכן בל"ע خطر פי' ענף. וכנ"ה בברכו' נ"ו רע"א חוטרא דדהבא ב"ר ס"פ נ"ג ס"פ פ"ו במד"ר פ"כ תנחומ' בלק סי' י"ז זרוק חוטרא לאוירא וכו' עיי"ע זרק א'. ויק"ר פי"ח שתים נעשו שלש חוטרא ותרתין ריגלי משכוכית (עיי"ע) מפורש בירו' קידושי' פ"א ד"ס רע"ב וירו' ב"ק ספ"י ד"ז ע"ג ע"י חוטרא פי' מקל הרועה. וכן נקרא בל"ס חוטרא רעיא מין עשב הנ"ל ובע' אבוב רועה. ומהשם נאצל הפעל חטרי במנחו' הנ"ל ועוד בשבת ס"ז. בלועא דחמרא חטרתיה פי' בלחי החמור הלקיתיו כבמקל. ומזה הענין בחד מחטרא (שבת ל"ב רע"א) פי' במכה אחת של מקל ועיי"ע פש ב' פי' רבינו. — ירו' מ"ק ספ"ג דפ"ג ע"ד נחת מן חטריה צ"ל ח מ ר י ה —. ודע כי בדפ"ע גרעו והוסיפו בענין סדר הערכים וגם הדפיסו ע' המתחיל בפ' שמונה שרצים בין ערך המתחיל בציון משבת ובין ערך המתחיל בציון מב"ק, וכן לא יעשה] —

חטר [2] (= חַטוֹרֶת, חוֹטֶרֶת מל"ס חֻטָרְתָּא גבנון Höcker) בפ' העור והרוטב (חולין קכ"ב.) עור חטורת [של] גמל הרכה. ובפ' ז' בבכורו' (מ"א דמ"ג.) ובעלי חטורת ר' יהודה מכשיר וחכמי' פוסלין. פי' הוא גבנון של גמל. על דבשת גמלים (ישעי' ל', ו') תרג' על ח ט ו ר א ת גמליא. *[אחי"ה כ"ה בדפ"ר, ובדפ' ויניצ' חטריית ובשדפ"ע חטרייא, ובדפ' התרג' חיטוריאת, ובערוך כ"י ב"ר אי' חטוטרת וכ"ה ברש"י לישעי' הנ"ל וכ"ה במשניו' בחולי' פ"ט מ"ב ובפי"מ להרמב"ם שם חטטרת ובפי"מ בבכורו' הנ"ל חטוטרת, חטוטרה, ובנו"ג שם חטרות. ובשבת נ"ד. ובחוטרתו וכ"ה בע' מטוטלת וכ"ה ברי"ף כ"י אבל ברי"ף של דפוסי' ובחטוטרתו. ועיקר הגי' כגי' רבינו חטורת וכ"ה בל"ע خطوة ענין גבהות die Erhöhung, ועוד עיי"א הבא אח"ז] —

חֶטְרָן (חוּטְרָנָא בל"ס חֻטְרָנָא בעל גבנון wer einen Höcker hat) בפ' שמונה שרצים בגמ' כום עיקרין (שבת ק"י סע"ב) ואי לא ליתי דבר אחר חוטרנא. פי' חזיר מנומר. ס"א [ול"נ: פ"א] חזיר שיש לו חטורת. — (א"ב חטוטרת כתוב). *[אחי"ה אבל בנו"ג חוטרנא כבערוך ולכן נ"ל להגיה פ"א במקום ס"א ופי' אחר העיקר לפי הוראת המלה הנ"ל בל"ס. וכ"י ג"ג היטב גרס בתחלת הערך חטרן, אבל בדפ"ע הגי' חטר. וכפי' הראשון פירש"י ולא ידעתי מה שרש דבר נמצא לפ"ז בגזרת המלה] —

* חוּטְרָא, חוטרה (שם מקום בא"י) ירו' שבת פ"א ד"ד. כגון מן חוטרא לנהרדעא ושם ספ"ה ד"ז ע"ז ר' אידי דחוטריה, ירו' ביצ' ספ"ב דס"א ע"ד ר' אידי דחוטרה.

חַי (פי' בל"ס דבר שלא נגמר בשולו והוא חס, או שלא בושל כלל roh ובל' נקבה חַיְתָא) בס"ג דפ"ק דשבת (י"ח:) האי קידרא חייתא שפיר דמי. פי' רב האי [3] גאון קידרא חייתא לאו חייתא ממש קירתא שאילו צונן ממש אסורה להניחה בין השמשות כדרך שאמרו (שם בריש העמוד ועיי"ע עססיות) לא תמלא אשה קדרתה עססיות ותורמוסין [וכו'] אלא קדרתא חייתא זו היא ש ח מ ה ולא התחילה לבשל אבל אם התחילה לבשל ולא הגיעה לשיעור מאכל בן דרוסאי אסור להשהותה וזהו שאמ' ב ש י ל ו ל א ב ש י ל [4] אסור ואם הגיע למאכל בן דרוסאי מותר להשהותה אעפ"י שלא בשלה כל צורכה דתניא (שם כ'. ל"ז:) חנניה אומ' כל שהוא כמאכל בן דרוסאי מותר לשהותו ע"ג כירה בשבת וזו היא דאמר ר' יוחנן שלא בשל כל צרכו אבל בשל כל צרכו מותר להשהותו גם כר' יוחנן, נמצא האסור בשני פנים צונן שלא חמו [5] כל עקר וכשהתחילו לבשל ולא הגיעו למאכל בן דרוסאי ולא הניח בהן בשר חי, והמותר שני פנים שחממו ולא בשלו כל עיקר ושבשלו כמאכל בן דרוסאי ואפי' בשלו כל צרכו. *[אחי"ה ובחי' הרשב"א סותר פי' רה"ג בענין עססיות ותורמוסין ודעתו כדעת רמב"ם בפ"ג מה"ל שבות הי"ב וע"ש הרב כ"מ. — איכ"ר פתיחת' ד"ה משא גיא קרתא דחייתא ט"ס עיי"ע חד ג'. ובאותו טעם נמצאה המלה בל' זכר חי כלומר שאינו מבושל שבת י"ח: קרא חי, סנהדרין ע'. בשר חי. . יין חי. ע"ז נ"ט. נאכל כמות שהוא חי. במד"ר פ"י כל הנהרגין בבי"ד היו משקין אותן

---

[1]) וכ"ה בפירש"י ובפי' ר' אליקים אבל ר"ת פי' בע"א עיי' תוספו' שם ד"ה דחטריה ועיי' או"ז הלכו' תפילין סי' תקמ"ט וסיים כי כן [כפי' ר"ת] נמצא בשם הגאונים. [2]) בדפ' אמש' הוא לנכון ע' בפני עצמו אבל בשדפ"ע נכלל ללא אמת עם ע' הקודם לזה. [3]) בכ"י ה"ב הגי' רב שרירא אבל מחי' הרשב"א בסוגי' נראה כי רה"ג עיקר הגי'. [4]) כ"ה לנכון בדפ"ר ופיז' ובכל כ"י אבל בדפ' וויניצ' והלאה בט"ס בשיל אסור. [5]) צ"ל חממו וכ"ה בדפא"מ.

יין חי כדי שתטרוף דעתו עליו. ושם יין (במדבר ו׳, ג׳) זה מזוג שכר זה חי. והקבוץ ירו׳ שקלי׳ פ״ג דמ״ז: חיין מזיגין. ובזה הפתרון הורגל גם בל״מ ולא יקח ממך בשר מבשל כי אם חי (ש״א ב׳, ט״ו), כמו חי כמו חרון (תהלי׳ נ״ח, י׳) פי׳ שהבשר בקדרה עדיין חי שלא נתבשל כלום כן יבא החרון והשבר להם פתאום (רד״ק בשרש סיר), וכ״ה בל׳ תרג׳ כד חי (שמות י״ב, ט׳; תר״י א׳ לדברי׳ ב׳, ו׳; תרג׳ ש״א ב׳, ט״ו)] —

חַי (= חַיוּתָא בל״ס כמו בל״מ חַיּוּת (ש״ב כ׳, ג׳) (das Leben בפסחים בפ׳ האשה בגמ׳ האומ׳ לבנו (פסחי׳ פ״ט) רבנן סברי מהיות ־משה (שמות י״ב, ד׳) מחיותיה דשה ״כלומ׳ כיון שנשחט נעקר[1] שם שה מעליו ור׳ שמעון סבר מחיותיה דשה מדבר שהוא חי ואי זה זה הדם שהוא הנפש תניא נמי הכי (שם) נמנין ומושכין ידיהן ממנו עד שישחט ר׳ שמעון אומ׳ נמנים עד שישחט[2]) ונמשחין עד שיזרק הדם״ [3]). פ״א רבנן סברי מהיות משה מחיותיה דשה כל זמן שחי השה יכולין למעט ור״ש דאמר עד שיזרק הדם יכולין למשוך סבר מהוויתיה[4]) דשה כל זמן שלא נזרק הדם היינו הוויתיה[5]) יכולין לימעט ולימשך[6]). בפ״ק דקידושי׳ בגמ׳ זוקקין (כ״ח.) הקורא לחברו עבד יהא בנידוי; ממזר סופג את הארבעים. רשע יורד עמו לחייו. ובפ׳ איזהו נשך בגמ׳ אין מקבלין (ע״א.) רשע יורד עמו לחייו. פי׳ אם היה בעל מלאכה קובע חנות בצדו (ב״ב כ״א:) כמו שאמרו בפ׳ לא יחפור (שם) בר מבואה דאוקים ריחיא וכו׳ עד קא מפסקת לחיותאי וכי קרי ליה רשע בלא דינא פסקינן דינא דמוקים עליה ריחיא לכתחילה[7]) בריש פסיקתא דקרבני לחמי (פסיקת׳ דר״כ צד נ״ח. ומובא בילק׳ תהלי׳ רמז תשס״א ובילק׳ משלי רמז תתקנ״ה ובשניהם בשם הפסיקת׳) א״ר יצחק כתיב (במדב׳ כ״ח ב׳) את קרבני לחמי לאישי וכי יש לפניו אכילה ושתיה למוד ממשרתיו [דכתיב] (תהלי׳ ק״ה ד׳) [משרתיו] אש לוהט. מהיכן ניזונין ר׳ יודן בשם ר׳ יצחק אמר מזיו שכינה דכתיב (משלי י״ו, ט״ו) באור פני מלך חיים. ר׳ יצחק בשם ר׳ חגי[8]) אמר ואתה מחיה את כולם (נחמי׳ ט׳, ו׳). בסוף ב״מ (קי״ח:) (מנין לירק חי) [צ״ל מהיכן ירק זה חי]. בסוף קינין (פ״ג מ״ו דכ״ה. עיי׳ זבחי׳ ס״ח.) זהו שאמ׳ כשהוא חי קולו אחד כשהוא מת קולו ז׳ כיצד קולו ז׳ וכו׳. ובפ׳ אחרון דנדה (ס״ד:) בי״ה אומ׳ עד שתחיה המכה. פי׳ תינוקת כל דם שרואה אחר יציאת הבתולים עד ד׳ לילות סומכין אותו לבתולים ואמרינן דם טהור הוא אחר ד׳ לילות טמא עד שתחיה המכה עד שתתרפה מכת הבתולי׳ מן וישבו תחתם במחנה עד חיותם (הושע ה׳, ח׳). בס״ג דתמיד (ל״ב.) מה יעביד אינש ויחיה א״ל ימית [את] עצמו ״כלומ׳ על דברי תורה אמ׳ להן מה יעביד אינש וימות א״ל יחיה את עצמו כלומ׳ שיגבה עצמו על דברי תורה ומבקש שררה מתקצרין ימיו״. *[אחי״ה הועתק מפי׳ רגמ״ה כ״י (בקובץ כ״י אנגייל׳ דף רע״ח ע״ב) ושם אי׳ מקצרין ימיו. — ודרושי רז״ל בענין חיים ראה במקומות אלה: ברכו׳ ה׳. ח׳. י״ח. כ״ד. מ״ח: שבת פ״ח: קנ״א: עירובי׳ נ״ה: פסחי׳ קי״ג: יומ׳ ע״א. ע״ב: פ״ח. ר״ה ט״ז: ביצ׳ ל״ב: תעני׳ כ״א. כ״ה. מ״ק כ״ח. חגיג׳ ה׳: י״ב: יבמו׳ ס״ג: ע״ח: כתובו׳ ס״א: ק״ג. גיטי׳ כ״ח. קידושי׳ ל״ד. ס״ו: פ׳: ב״מ ס״ב. ב״ב נ״ח: מכו׳ י״ב. שבועו׳ י״ט: כ״ז. מנחו׳ ק״ג. סע״ב. ע״ז כ״ז רע״ב. ועוד ענין חיים כמו מחיה בל״מ (Lebensunterhalt) או חַיָּה בל״מ (ישעי׳ נ״ז, י׳. איוב ל״ח, ל״ט) ד״מ ירו׳ נדרי׳ פ״ט דמ״ב ע״ג כביסה חיי נפש. ושם: חיי עיר הזאת קדמין לחיי עיר אחרת. ירו׳ פיאה פ״ח דכ״ד. ואין מדקדקין בחיי נפשות. ירו׳ גיטי׳ ספ״ד דמ״ו: מפני חייו עשה. וגם מאמרי רז״ל (הובא לעיל) יורד עמו (עד) לחייו ענינו מותר לרדת לתוך אומנתו ולמעט פרנסתו עיי׳ פירש״י במקומו׳ הנ״ל בקידושי׳ כ״ח. וב״מ ע״א. ועיי׳ עוד פירש״י בב״מ ל׳: ד״ה בית חייהם ועיי״ע בית חיים (ח״ב, ס״ט) והשם המפשט חַיּוּת פי׳ ספוק מזונות ברכו׳ ס״א סע״ב ב״ב כ״א: מכו׳ י׳. ונאמר חיים או חיין בלשון שבועה (כדרך ל״מ בראשי׳ מ״ב, ט״ו; ש״א א׳, כ״ו)

---

[1]) ובפי׳ ר״ח: נ ע ת ק. [2]) בפי׳ ר״ח בט״ס שיזרק. [3]) ע״כ הועתק מלה במלה מפי׳ ר״ח לפסחים. [4]) כ״ה לנכון בדפ״ר ובכ״י ה״ב. [5]) בדפ״ר וכ״י ה״ב אבל בדפ״ע אחרי׳ בשתי פעמים בלי דקדוק: מחיותיה . . חיותיה. [6]) ההבדל בין ראשון היינו פי׳ ר״ח ובין פ״א הוא הגי׳ דלפי׳ הראשון בכ״מ הגי׳ מחיותיה אבל לפ״א עיק׳ הגי׳ בר״ש מהוויתיה כלומ׳ בעוד שהוא בהוויתו בשלמותו שעדיין לא נזרק הדם, וכה״ג לפנינו מהוייתיה וכ״ה בכ״י א״פ ר״ש סבר מהיות משה מהווייתיה דשה. ומדפיסי הערוך מחסרון ידיעת החלוק הזה הדפיסו בכ״מ בטעות מחיותיה. ובכ״י ה״ב טעה הסופר לכתוב פ״א רבנן סברי מהיותיה דשה וצ״ל ר׳ שמעון במקום רבנן עיי׳ מ״ש ה׳ ר״ש באמבערגער בהגיון שלמה צד י״ז. [7]) פי׳ רבינו יורד עמו לחייו עולה במיטב הגיון עם מה שאי׳ בב״ב דקא פסקא לי לחיותי ומפורש שם ע״י דאוקי ריחיא אבל פירש״י צע״ג עיי׳ בהפשב״ע ובשט״מ לב״מ ע״א הגי׳ עד לחייו וכ״ה בשמ״ר רפ״א פלוני הכה לבנך יורד עמו עד לחייו וכ״ה בתנחומ׳ שמות רסי׳ א׳. [8]) בפסיקת׳ הגי׳ ר׳ חגי בשם ר׳ יצחק.

ד"מ גיטין ל"ה. חי ה' צבאות אם נהניתי מכתובתי כלום. ברכו' ג' סע"א חייך וחיי ראשך לא שעה זו בלבד אומרת כך וכו', ילק' ישעי' רמז שנ"ט חייך וחיי ראשך שבועה גזרתי עליך וכו', ושם חייך וחיי ראשך לא נכנסתי לכסא שלי וכו' (והכפל הוא לחזק הענין). כתובו' נ"ג. חולי' נ"ז. חיי דמר, פסחי' קי"ג: בחייהן דרבנן, ילק' בשלח ס' רמז רמ"א (בשם מכילתא) א"ל הקב"ה בחייכם כן. ב"ר ס"פ פ"ב חייך שאני בורא לך דבר של היזק. ויק"ר פט"ו חייך שאפי' בקטנה וכו', ושם פל"ד חייך שאני מעלה עליך וכו', ושם פכ"ה בחייך אם זכית אכול מנהון וכו', וכ"ה בקהל"ר פי' וסבותי בחייך אין זכית וכו', שהש"ר פ' הגידה: א"ל הקב"ה חייך שאני צוררה לך בכנפיך, דברים רבה פ"א חייך כבר מניתי אותך מלך עליהם —. והתואר חַי ענינו ידוע. ועוד פתרונו בריא gesund מל"מ (ויק' י"ג, י. ט"ז, והפעל ישעי' ל"ח, כ"א) וכן בדרז"ל בחולין מ"ב. דרש זאת החיה (ויקר' י"א, ב') חיה אכול שאינה חיה לא תיכול כלומ' זאת שהיא בריאה אכול. ושם מ"ז: ומלה אותו וחיה, ע"ז ה' סע"ב דרש מכל החי (בראשי' ו', י"ט) אמרה תורה הבא בהמה שחיין ראשי אברי' שלה, ירו' שבועו' פ"ב דל"ד. מה גורן ויקב שהן חיין ממי השנה שעברה את מהלך בהן לשעבר ואילו הואיל והן חיין וכו', ושם זרעו לזרע הוא חיה [צ"ל חי] ממי השנה שעברה זרעו לירק הוא חייה [צ"ל חי] ממי השנה הבאה. והפעל תחיה המכה נדה ס"ד: כתובו' ו': פי' הבריא, חולי' ז': יומ' מ"ט. לא שאלני אדם על מכת פרדה לבנה וחיה והא קא חזינא דחיי אימ' וחיית וכו'. בירו' שביעי' פ"ד דל"ה: וירו' מעשרו' פ"א דמ"ח ע"ד מהו ביחלו ר' חייא בר בא (ווא) חייתה (ר"ש לא גרס ליה). — ומה שענין חַיָּה, חייתא: יולדת ומילדת עיי"ע (חיות) [חייתא] ומ"ש] —

חַיָּה (מל"מ lebendes Wesen, Vieh, Thier בפ' בהמה המקשה (חולי' ע"א.) חיה בכלל בהמה מניין דכתיב (דברי' י"ד, ד') זאת הבהמה אשר תאכלו שור שה כשבים ושה עזים. איל וצבי ויחמור (שם ה'), בהמה בכלל חיה מניין דכתיב (ויקר' י"א, ב') זאת החיה אשר תאכלו (וכל בהמה מפרסת פרסה) [צ"ל מכל בהמה אשר על הארץ כל מפרסת פרסה]. *[אחי"ה שם כולל לכל בעלי חיים כמו בל"מ ובל"ע حيّة בפרט זולת אדם: ר"ה י"א. בהמה חיה ועוף, חולי' פ"ט: והלאה בהמה . . חיה, והקבוץ חיות תעני' ח'. חגיג' י"ג: ובל"א חיוא דניאל ד', י"ב והלאה וכן בתרג', והקבוץ חולי' מ"ג: מ"ז. נ"ח: חֵיוֵי ברייתא, יבמו' קכ"א: ושדי לחיואי, קהל"ר פסוק תן חלק תרין חֵיואן דנור (על משקל ערבי حيوان)] —

* חִיַוָאי (שם אדם) יבמו' קכ"א. מאן איכא בי חיואי מאן איכא בי חיואי שכיב חיואי.

* חִיָּיא, חִיָּיה גדולי תנאים ואמוראים נקובים בשם זה וכבר הפליא לחקור בם מו"ר הגאון רז"ף במבה"י צד פ"א: והלאה ע"ש ותמצא נחת.

* חִיֵּיב (מפעל חוב בל"ע حاب verpflichtet, schuldig sein ענין אשם וחוב) בקל ברכו' פ"א מ"ח, ב"ק פ"א מ"א, עירובי' פ"ז מי"א, גיטין פ"א מ"ו, ירושלמי גיטין פ"ה דמ"ז. ירו' נדרי' פ"א דל"ו ע"ד, ירו' כתובו' פ"א דכ"ה ע"ג; פי"א דל"ד: וממנו הפעל חִיֵּיב, חַיֵּיב (ובדניאל א', י' חַיֵּב) סנהד' ל"ג. חייב את הזכאי, שם י"ז סע"א מחייבין, עירו' י"ט. יפה זכית יפה חייבת עיי"ע זך א'. ברכו' כ': נחייבינהו, שבועו' פ"ד מי"ג מחייב והפכו פוטר. שמ"ר רפמ"ב חייבתם עצמכם. בינוני פעול ירו' כתובו' פ"ג דכ"ז: מחוייבי מיתה . . מחוייבי מכות. אתפעל כתובו' פ"ה סע"א איחייבה שבועה, ר"ה כ"ט. ליחייבו; עירובי' י"ט. ההוא דמיחייבי ההיא שעתא וכו', ב"ק ס"ח: ליחייביה, ושם ע"ב. כי קא מְחַיֵּיב. התפעל: נִתְחַיֵּיב כתובו' י': ל'. והלאה ל"א. והלאה, ל"ד. אבות פ"ג מ"ח, נדה י"ז רע"א. והשם חוב Schuld מל"מ (יחזקאל י"ח, ז') וכן בל"ע حوب; כתובו' ק"י. שטר חוב עיי"ע שטר, בעל חוב (כתובו' פ"ד.) עיי"ע. והקבוץ נדרי' מ"ז: חוֹבִין, ובל"ס חוֹבָא ירו' חגיג' פ"ב דע"ז ע"ד. ולנקבה חוֹבָה ברכו' ח' סע"ב יוצא בהן ידי חובתו, שם כ'. ר"ה כ"ט. מוציא את הרבים ידי חובתן, ברכו' כ"ז: תפלת ערבית רשות או חובה, שבת קי"ט. אין אדם רואה חובה לעצמו, סנהד' ל"ג סע"א בין לזכות בין לחובה, נזיר י"ג. נזיר חובה . . נזיר נדבה, ירו' ברכו' פ"ט די"ד: עיי"ע פרוש. ובמשקל סורי חוֹבְתָא ב"מ כ"ח: לא מייתי אינש חובתא לנפשיה, ירו' סוט' פ"ה ד"כ ע"ג איידי חובתא עבדית. ומהפיעל נבנה התואר חַיָּיב שבת ב'. והלאה עירובי' נ"ד: ב"מ י"ב: י"ד. והלאה כתובו' ל'. והלאה, מנחו' מ"ג: יום חייב תעני' כ"ט. והקבוץ שבת ד' חַיָּיבֵי חטאות, ירו' רפ"א דחלה חייבין בחלה, חולי' ב'. והלאה חייבין בסוכה . . חייבין בציצית. כתובו' ל"ד: חייבין לשלם, ושם: חייבי מיתות . . חייבי מלקיות. ובמשקל סורי: איכ"ר פ' איכה יעיב: אית אתרא דצווחין חַיָּיבָא עייבא. לנקבה יחידה חַיֶּיבֶת ירו' חלה רפ"א

קידושי׳ ל״ד. והלאה. ושם הקבוץ: נשים חַיָּיבוֹת. השם המפשט חִיּוּב שבת ב׳: מהן לחיוב מהן לפטור, ושם ג׳. והלאה חיוב חטאת. ירו׳ שבת רפ״א ד״ב: ארבע לחיוב וארבע לפטור, ירו׳ חלה רפ״ג דנ״ט. מפטור על החיוב, ירו׳ כתובו׳ רפ״ט דל״ב ע״ד מזכותו אתה למד חיובו. ובל׳ סורי חִיּוּבָא וכן בדרז״ל ר״ה כ״ה: חיובא הוא, קידושי׳ ל״ג. זמן חיובא, סוכ׳ נ״ו. חיובא דיומא, ב״מ י׳: בר חיובא, בני חיובא. ב״ק ס״ח: חיוביה לפני יאוש וכו׳.

* חַיֵּיד (ausbessern, in guten Stand setzen) ירו׳ ע״ז פ״א ד״מ. לא כאהין סוברה דלא אסור דהוא חייד כל הדא כיפתא. לפע״ד הוא מל״ע هاد פי׳ מתקן, ופירושו לא מסתברא שיהא שכר הישראל שבנה כיפה לע״ז מותר שהרי ישראל מתקן כל אותה כיפה שמעמידין עליה ע״ז ויפה כיון הרב פני משה לשיעורו רק הוא גזר חייד מן י י ח ד ובלתי נכון הוא. ור״פ סמאלענסקין פי׳ מן ואשיא י ח י ט ו (עזר׳ ד׳ י״ב).

* חַיֵּיט, חַיְיטָא עיי״ע חט ג׳.

* חַיֵּיךְ עיי״ע חך ה׳ ומ״ש.

* חַיִּל עיי״ע ברור.

חֵיל (מל״מ der Raum zwischen der Tempel- schranke (סורג) und der Tempelmauer) בפ׳ ואלו הן הנחנקין בגמ׳ זקן ממרא (סנהדר׳ פ״ח:) ובשבתות ובימים טובים יושבים למדרש הגדול שבחיל [1]. ובפ״ק דכלי׳ (מ״ח) הר הבית מקודש ממנו שאין זבים וזבות נדות ויולדות נכסין לשם החיל מקודש ממנו שאין גוים [2] וטמאי מתים נכנסין לשם, עזרת נשים מקודש ממנו וכו׳. פי׳ מקום מוקף [3] חומה בין הר הבית לעזרת הנשים. *[אחי״ה ובע׳ סרג ד׳ הביא רבינו פ״ב במדות (מ״ג) לפנים ממנו סורג גבוה י׳ טפחים פי׳ כותל בין חומת הבית ובין החיל והחיל כותל גבוה יותר מן הסורג ע״כ הרי החיל היה לפנים מן הסורג וכן פירש״י ביומ׳ ט״ז. ד״ה לפנים וז״ל לפנים מאותו סורג היה מקום פנוי י׳ אמות והוא נקרא חיל ע״כ הרי הסורג מפסיק את החיל מהר הבית שהיה במזרח מעזרת נשים שהיה למערב מהחיל עיי׳ הצורה בסוף מסכת מדות. מהר הבית נכנסין לחיל אשר אחר הסורג ומהחיל נכנסין לעזרת הנשים ועיי׳ פירש״י ביומ׳ שם ד״ה חוץ מכותל מזרחית. והחיל נקרא אצל בן מתתיהו (על המלחמות ה׳, ה׳ ב׳) δεύτερον ἱερὸν ἅγιον = מקדש שני, ועיי׳ מ״ש הח׳ גרעטץ במ״ע שלו חכ״ה צד שפ״ו והלאה. והחיל הזה היה סביב העזרה והוא הנקרא בר שורא (פסחי׳ פ״ו.) עיי״ע לפי פי׳ דרבינו ועיי׳ הרד״ק שרש חיל, ועיי׳ עוד היטב תוי״ט מדות פ״ב מ״ג] —

* חֲיָלָא, חֲיְילָא (בל״ס כמו חַיִל בל״מ ענין עוז וכח ועיי״ע חל ח׳ (Kraft, Stärke ע״ז ל׳: כחיש חיליה, ב״מ פ״ד. חילך לאורייתא. יישר חילך, ייתשר חילך עיי״ע אַיְשַׁר (ח״א, שכ״ו) גיטין ל״ו: אם איישר חיל וכו׳. ירו׳ יבמו׳ פ״ד ד״ו: ירו׳ כתובו׳ פי״ג דל״ו: לית בחיילי, ירו׳ ב״מ רפ״ד ד״ט ע״ג עד דהוה חילך עלך וכו׳, דברי׳ רבה פ״א אם באו עליך ייסורין קבל אותן בחילה. ודרש והתחולל (תהלי׳ ל״ז, ז׳) אבל לפע״ד להגיה קבל אותן ב ח ו ל ה פי׳ מחול והראיה מילק׳ תהלי׳ רמז תשכ״ט מקבל כחוללים. והפעל חיל עיי״ע חל ח׳ לפי ג׳ רבינו — ובירו׳ הושאל להוראת ראייה וסייוע Beweis, Stütze ירו׳ מעשרו׳ ספ״א דמ״ט: ירו׳ שבת פ״ג ד״ו: חייליה דר׳ יונה מן הדא, ירו׳ פסחי׳ פ״ה דל״ב. נסב חייליה מן תרי טעמוי דר׳ יוחנן, פי׳ הביא ראייתו ולקח תקפו. השאיל כחו ואולי נגזר עוד מל״ע حيلة פקחות וחריפות שכל. — ירו׳ ע״ז פ״ב דמ״א. חיליא בט״ס עיי״ע חוי.

* חִילוֹנִי עיי״ע חלון.

☞ חֲיָם (מפעל חוס בל״מ ענינו רַחֵם והשם חֲיָם (Erbarmung, Verschonung תרג׳ זבח פסח (שמות י״ב, כ״ז) דבח חים, ומשואת רשעים (משלי ג׳, כ״ה) תרג׳ ומן חיסא דרשיעי; במקצת נוסחאות כתיב חיפא, וכן תרג׳ ושטף אף (שם כ״ז, ד׳) עיי״ע חף. *[אחי״ה ושני ציונים האחרונים בטעות הובאו בע׳ הנוכחי ושייכים לע׳ חף האחרון וטעות ספרים נזדמן לר״ב כי בכ״י תרג׳ ובפשיט׳ היטב גרס חיפא דרשיעי, ועוד וחיפא היא (משלי שם וכן בתרג׳ הפשיטה והאפא רוגזא) אבל פסח מתורגם לפי הענין ע״י חיסא וכן בתר״י א׳ שמו׳ י״ב, י״א מטול דחייסא, ועיי׳ עוד בתרג׳ ירמי׳ ד׳, ד׳; ז׳, כ׳; כ״א. י״ב וכן בדרז״ל עיי״ע חס ב׳] —

* חֲיָם (כמו יַחַס באותיות הפוכות Abstammung, (Genealogie ב״ק פ״ח אבות שאין להם חיים בנים, קידושי׳ ס״ט. עבד אין לו חיים. יבמו׳ כ״ג. שפחה דאין לה חיים . . נכרית דאית לה חיים. ב״ק שם גר נהי דאין לו חיים למעלה למטה

---

[1]) בנו״ג יושבין בחיל. [2]) בנו״ג עכו״ם. [3]) לי׳ בכ״י ה״ב ועיי׳ ע׳ סרג ד׳ וע׳ בר שורא.

יש לה חיים לאפוקי עבד דאין לו חיים לא למעלה ולא למטה.

* חִיפָה, חֵיפָה עיי"ע חף.

* חַיִיץ, חִיצָה, חוּצָה, חֵיק עיי"ע חיץ, חק.

* חֵירוּת עיי"ע חר ט' ומ"ש.

* חִישָׁה, חִישְׁתָּא עיי"ע חש.

* חֵי"ת (אות שמיני מאלפא ביתא Cheth der 8. Buchstabe) ירו' מעש' שני פ"א דנ"ו, ירו' פאה פ"ז ד"כ. ירו' שבת פ"ז ד"ט סע"ב לא מתמנעין רבנן דרשי (דרשין) בין ה"א לחי"ת. ויק"ר פי"ט אם אתה עושה חי"ת ה"א נמצא מחריב את העולם כולו ועוד עיי"ע ה"א, והקבוץ חית"ן שבת ק"ג: ירו' ברכו' פ"ב ד"ד ע"ד.

חַיָּיתָ[א] [1] (1 Gebärerin, Wöchnerin; 2 Hebamme) עיי' בריש ערך פע. — (א"ב משנת יומ' פ' בתרא (פ"ח מ"א דע"ג: ודע"ח סע"ב) והחיה תנעול את הסנדל. פי' יולדת אבל בלש' ארמי חייתה מילדת והיא נקראת בל' משנ' חכמה, תרג' ותאמר לה המילדת (בראשית ל"ה, י"ז) ואמרת לה חייתא). *[אחי"ה בשגגה נעלמה מעיני ר"ב משנה ערוכה בפ"ד דחולין (מ"ג) האשה שמת ולדה בתוך מעיה ופשטה חיה את ידה ונגעה בו החיה טמאה טומאת שבעה והאשה טהורה וכו', הרי החיה גם בלשון המשנ' פתרונה מילדת. ובאמת אין חילוק בין חיה ובין חייתא שפתרון· שתיהן יולדת ומילדת. ואלה המקומות יתנו עדיהן: חַיָּה א') יולדת יומ' הנ"ל וכ"ה בירו' יומ' פ"ח דמ"ד סע"ד — ירו' ב"ב רפ"ג די"ג ע"ד, ירו' קידושי' פ"ד דס"ה סע"ד, ב"ר ספ"ה ג' הן שהן נאמנין לאלתר (ירו' קידושי' על אתר) החיה והשיירה והמטהרת חברותיה החיה בשעה שיושבת על המשבר [2] מהדא דכתיב ותקח המילדת ותקשר וגו', ירו' יבמו' ספט"ז דט"ז עשו אותה כחיה שהיא נאמנת על אתר. קידושי' בבלי ע"ג: ג' נאמנים לאלתר אלו הן אסופי חיה ופוטרת חברותיה. חיה דתניא חיה נאמנת לומר זה יצא ראשון וכ"ה בתוספת' ב"ב רפ"ז — ברכו' נ"ד סע"ב שלשה צריכין שמור ואלו הן חולה וכו', במתניתא תנא חולה חיה חתן וכלה. עירובי' מ"א: עיי"ע הדרקון ב"ר ס"פ צ"ו לא מתה חיה בא"י, והקבוץ ירו' כלאי' פ"ט דל"ב: אי לכם חיות שבא"י וכו' עיי"ע אִי ג', וכ"ה ירו' כתובו' פי"ב דל"ה. ובב"ר ס"פ צ"ו, ותנחומ' ויחי ססי' ג'. — מדר' שמואל פי"א שלש נשים מתו חיות אמנו רחל וכלתו של עלי ומיכל בת שאול ובב"ר פ' פ"ב ג' הן שנתקשו בשעת לידתן ומתו כשהן חיות ואלו הן וכו', ובילק' וישלח רמז קל"ו ובילק' ש"א רמז ק"ג חסר: כשהן חיות. שמ"ר פ"ב ופ"ג, שהש"ר פ' הגידה וילק' שה"ש רמז תתקפ"ב כמה חיות יש בהן כמה מעוברות וכו'. ב') חַיָּה: מילדת סוט' י"א: ילק' יחזק' רמז שנ"ח מאי חיות (שמו' א', י"ט) אילימ' חיות ממש אטו חיה מי לא צריכה חיה אחריתי לאולידה ופירש"י חיות מילדות וכן פירש"י (שמות שם) כי חיות הנה בקיאות כמילדות ע"כ ועיין גם כן במדרש לקח טוב לזה הפסוק [3] ובשמ"ר פרק א' מבואר כן בפירוש חיות הנה אם תאמר מילדות הנה וכי מילדת אינה צריכה מילדת אחרת לסייעה. שהש"ר פ' שני שדיך: מרים ויוכבד הן חיותיהן של ישראל —. חַיְיתָא הוראתה ג"כ יולדת ומילדת. א') בל"ס ܚܝܬܐ יולדת בע' פע א' אשר עליו רומז רבינו בע' נוכחי הביא בעל הערוך מויק"ר פכ"ז: ג' שמות נקראו לה (ליולדת) חייתא מחבלתא ומתברא חייתא דהות מתה וחיית וכו'. ולפנינו בויק"ר ל' כמו שהעירותי לעיל בע' חָבַל אבל בקהל"ר פ' עת ללדת אי' בזה"ל בשעה שהאשה יושבת על המשבר אינון צווחין לה חייתא ולמה אינון צווחין לה חייתא שהיא מייתה וחייה. ב') מילדת ב"ר פ"ס הדא דברייתא אמר' בין חייתא למחבלתא אזל ברא דעלובתא כלומ' בין המילדת ובין היולדת נאבד בן העלובה (ומשל הוא על יפתח ופנחס עיי' ויק"ר פל"ז קהל"ר פ' עמל הכסילים תנחומ' בהקתי סי' ה'). ירו' שבת ספי"ח דט"ז סע"ג אזלון ושאלון לחייתא א"ל ליכא חייא וכו', פי' אין כאן מילדת שנוכל לשאול לה. ירו' כתובו' פ"ה ד"ל. שמואל אמר חכים אנא לחייתא דילדין לי. ותרג' המילדת (שמות א', ט"ו והלאה) חַיָּתָא, אבל בתר"י א' לדברי' כ"ח, י"ב מפתחא דחייתא פי' מפתח של חיה (תעני' ב' סע"א) היינו היולדת] —

* חַיְתָא, חַיְתָא (שם פרטי) ר' לוי בר חייתא ירו' כתובו' רפ"ט דל"ב ע"ד ובירו' סוט' רפ"ז דכ"א: ושהש"ר פ' עד שיפוח (שהש"ר ב', ט"ז) ר' לוי בר חיתא, אבל בירו' שבת ספ"ו ד"ח ע"ד הגי' בר חיותא. — ומה שענינו חייתא נוד ושק עיי"ע חת.

* חַיְתָא, חַיְתָא (פי' הכאה לפע"ד מל"ע [illegible] schlagen) גיטין כד מחייח חד

---

[1] כ"ה לנכון בכ"י ו"ו בראש הערך אבל בדפ"ע חיות וצ"ל חיית והקו נשמט וקיצור הוא תחת חייתא. [2] חסר בירו' קידושי' ובב"ר. [3] וכתב לי ידידי החי' ר"י לעווי מגר' קאנישא כי חיות כמו כְּחַיּוֹת שאינן צריכין למילדות ע"כ וכיוון לדעת המדרשי' הנ"ל.

חייתא, ושם פש לך גבי פלגא דחייתא, ושם חיתא ופלגא כלומ' מכה וחצי מכה ורבינו בע' חרק הביא אפס קצהו ולא פי'. ולדעת ר"פ סמאלנסקין חייתא משרש מחה בהשמטת המ"ם כמו דאחילו ליה (ילקוט ש"א) תחת דאמחילו ליה.

* חיתטא ט"ס תחת חיטתא עיי"ע חט ה'.

חַךְ (= חַכֵּי, חַכָּה פעל מהשם העברי חַ כָּ ה פי' הוא כלי הברזל שצדים בו דגים (angeln בס"ג דפ' מרובה (ב"ק פ"א רע"ב) ומחכין [1]) בימא של טבריא. פי' שהיו כל השבטים צדין מימא של טבריא בחכין כדכתיב (ישעיה י"ט, ה') כל משליכי ביאור חכה אבל לא ברשת. בפ' אלו הן הנשרפין ב ג מ ' מ י ש ל ק ה [2]) (סנהד' פ"א: כדגים הנאחזים במצודה רעה (קהלת ט', י"ב) מאי מצודה רעה . . חכה. *[אחי"ה חַכָּה הפכו רשת ומכמורת עיין ב"ק הנ"ל וכן בירו' פסחים פ"ד ד"ל ע"ד וירו' מ"ק ספ"ב דפ"א סע"ב צד הוא בחכה צד הוא במכמורת. מ"ק כ"ה: לויתן בחכה הועלה וכו'. עירובין י"ט רע"א מטילין לו חכה בתוך פיו ע"ש פירש"י, ואולי הוא כמו ונתתי חחים בלחייך (יחזקאל ל"ח, ד') עיי"ע חח. והקבוץ (כמו בל"מ חַכֵּי הושע ו', ט') ספרי נשא פמ"ד כיצד יצאו (בני אהרן) גרוום בחַכֵּי ברזל, ובספרא שמיני מכילתא דמילואים (צד מ"ה ע"ד בהוצ' החי וויים) הגי' הטילו ח נ י ת של ברזל וגררום וכו'. ומהשם נבנה הפעל ב"ק הנ"ל מְחַכִּין, וכן בירו' שבת ספ"ה ד"ז ע"ג כלב יוצא בסוגר שלו אם לחַכּות בו אסור פי' אם ע"י סוגר לפשוק פי הכלב כיון אסור דאין זה דרך שמירה, וקה"ע ופ"מ נדחקו, ובד' זיטאמ' גרס בטעות להכות] —

חֵךְ (הפעל חוךְ כמו גחךְ עיי"ע וקרוב ללש' ערבי جحا פי' שחק וצחק lustig sein, sich lustig machen; והשם חוּכָא Scherz, Spott ובל' סורי חוּיכא) בס"ג דפ"ק דסנהדרין (י"ז:) מ ח י י כ ו עלה במערבא ר' יוסי ב"ר חנינא [3]). בסוף הלכה קמא דפ' הדר עם הנכרי (עירובין ס"ח:) כי היכי דלא ליהוו מילי דרבנן כחוכא וטלולא [4]). בויק"ר בריש אחרי מות (פ"כ) ובפסיקתא דאחרי מות (צד קס"ט:) [5]) לשחוק אמרתי מהולל (קהלת ב', ב') הן דחוכא [6]) מערבב מאי חדוותא עבדא. ס"א הן דגוחכא מערבב וכו'. — (א"ב תרג' בשחוק שמשון (שופטים ט"ז, כ"ז) בחוכא דשמשון. *[אחי"ה בע' דחך הארכתי בגזרת ושינוי הכתיבה ע"ש והפַעל אי' חוץ מציון סנהד' הנ"ל נדרים נ' סע"ב יומא דמחייך ביה רבי וכו', מ"ק י"ז רע"א אחוכי (כצ"ל) נמי חייך (בכ"י מ' אחיך), ושם: לא בדידך קא מחייכנא ויותר טוב חייכנא וכ"ה בכ"י מ'. סנהד' כ"ו רע"ב אחוכי קא מחייכת בן (כאה"ת ב'), ושם: ק"ט רע"א אחוכי קא מחייכי בי יהודאי (ובכ"י ק' ש"ס אחיך). פסיקת' דר"כ בשלח (צד צ'.) אנא אזיל ומחייך בהדין סבא דיהודאי (ועיין על השינויים בהערת ר"ש באבער שם אות קע"ב). ואפעל אחיך עיין לעיל וכ"ה בנדרים נ"א רע"א אחוך רבי, סוטה י"ג. ואחיך, ביצה ל"ח: אחיכו עליה, ברכו' י"ח: קא בכי ואחיך. והשֵם: ברכות ט': לא פסק חוכא מפומיה כולא יומא, סנהד' צ"ו. ולא שבעת חוכא מיניה, שבועות ל"ד: מאי חוכא . . היינו חוכא. ועוד נאצל ממנו השם מחוך שבת ס"ד. עיי"ע וע' כמז] —

חַךְ (לדעת רבינו מפעל חִכָּה פי' קוה ולפע"ד השרש חָכַךְ מלשון ערבי حك מסופק היה zweifeln) בריש נדרים (פ"א מ"א) ר"ע חוכך בזה להחמיר. פי' מקוה להחמיר ואוסר אבל לא מחמיר ממש לחייבו מלקות. *[אחי"ה בשט"מ לנדר' הובא פי' הערוך והרא"ם הוסיף לדברי הערוך כזה"ל ומשמע מאם יתמהמה חכה לו ע"כ, ועוד הובא בשט"מ שם וי"א חוכך מדבר בחכו ובפיו ודרכו של תנא בנדרים לשנות לישני קלילי ע"כ, ופי' המיוחס לרש"י פי' בנדרים ז' סע"א חוכך: כאדם שמתחכך אילך ואילך כך איהו לא בריר ליה שיהא ודאי אסור. ורא"ש פירש לפי הענין: כמו אדם ששואלין לו דבר ואינו פשוט לו להתירו גם טעם פשוט לאסור אינו יודע והוא חוכך בשפתיו ושותק וכו'. וזה הפי' נ"ל והסכים עם גזרת המלה הערבי' הנ"ל שפתרונה מי שמסופק בדבר וימנענה בתוך ח כ ו (איוב כ', י"ג)] —

חֵךְ (מל"מ והשרש חנך וכ"ה בל"ע حنك עיי"ע חנך פי' שם המקום בפה אשר שם הרגשת הטעם Gaumen) בילמדנו פ' קדושים תהיו (בתנח' לי') חכו ממתקים (שה"ש ה', ט"ז) אין חיך מתוק משל הקב"ה שהוא מצוה את ישראל להנאתן ולטובתן ונותן להן שכר עליהן כיצד מזהיר

---

[1]) בשט"מ לב"ק שם שתי פעמים מהבין וט"ס הוא. [2]) כ"ה בכ"י ל"ד. [2]) כ"ה בדפ"ר ופיזי וכ"ה בפי' ר"ח כ"י (בקובץ כ"י אנגיילי דף פ"א.) וכ"ה בב"ב ט"ז: כריתו' ד' סע"א ובכ"י ו"ו ובדפ"ע המאוחרים מחכו וכ"ה בש"ס באלה המקומות: ביצ' י"ד. יבמו' פ"ח. נזיר מ"ב. ב"ק ק"ב: סנהד' ק"ט. שבועו' כ"ו. ל"ד: זבחי' ט"ו. וגי' מחכו גם בכ"י ש"ס וכ"ה בפי' ר"ח כ"י שבועו' ל"ד: בקובץ כ"י הנ"ל דף נ"ז. אבל הפעל מְחַיֵּיךְ אי' כמה פעמי' עיי' בפנים. [4]) וכ"ה בע' טלל וכ"ה בריי"ף ובכ"י א"פ ובנו"ג כי היכא וכו' מילתא דרבנן וכו' ואיטלולא וברש"י דפי פיז' ואטללא. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד ובדפ"ע נשמט. [6]) או דדחוכא כנראה מגי' דפ"ר רק שם בט"ס בשתי תיבות ועיי' שנוי נוסחאות המובאות בע' דהך ומ"ש.

לישראל שלא יאכלו שקצים ורמשים וכן הדם שהוא מאכל לכלבים וכן נבלות וטרפות וכו'. *[אחי"ה אפס קצהו מזה תראה בשהש"ר פסוק חכו . . אבל הקב"ה אינו כן אלא מזהיר להם לישראל ואומר להם אל תנבלו עצמכם בדבר רע ואני נותן לכם שכר טוב וכו'. וקצת קרוב ללשון הילמדנו הנ"ל אי' בילק' שה"ש ריש רמז תתקצ"א בזה"ל: חכו ממתקים . . בא וראה מה הקב"ה אומ' לישראל וכו' יש חך מתוק מזה ע"ש היטב. במד"ר רפ"י יש לך חיך מתוק מזה . . אין לך חיך מתוק מזה וכו' ע"ש. וכנ"ה שהש"ר שם: הקב"ה ממתיק בחִכן הדבור ואומר להם וכו'. בילק' ויחי רמז ק"ס דורש חכלילי (בראשי' מ"ט, י"ב כל חיך שטעמו אומר לי לי, ובב"ר פצ"ט בט"ס חיך לי לי] —

חֹךְ (= חוּךְ = חִכּוּךְ das Kratzen, die Krätze מפעל חוּךְ = חֲכַךְ בלשון סורי חָךְ בלשון ערבי حك גרד ושחק reiben, ritzen והשם حكاك, هكاك עיי"ע הכאכא) בס"ג דפ"ק דתעניות (י"ד.) ובפרק מרובה בגמ' אין מגדלין (ב"ק פ' :) ושאר מיני פורעניות המתרגשות ובאות לעולם [1]) כגון ה ח ו ך והגוב זבוב וצרעה [2]). ס"א כגון חיכוך וחגב [3]). פי' ח י כ ו ך [4]) שמחכך אותו. בגמ' דפרק שני נזירים (נזיר נ"ט סע"א) בעא מיניה רב מר' חייא נזיר מהו בחיכוך [5]). פי' נזיר מהו לחוך עצמו אגב כשיתחכך משיר השיער. *[אחי"ה והפעל חוּךְ ועוד חָכַךְ שניהם מצויים: שבת נ"ד: דלא הדר חָיֵיךְ ביה עיי"ע בר לועא. כל זמן שהן חוככין זה את זה עיין בע' הכאכא וש"נ וגם שם השנויים והתקונים. והשם חכאכה עיי"ע הנ"ל — ובפיעל ב"ר פס"ז התחיל מחכך בגרונו כמאן דמחייך וזורק רוק מפיו. פסיקת' דר"כ כ"ז: חיכך בגרונו פי' הוציא קול מתוך גרונו ע"י גרוד הגרון פי' בלא"ש räuspern כלומר מחכך וגרד בגרונו ע"י כיחה וניעה עיי"ע זמר ד' וש"נ עם החילופים. וממנו התואר חַיָּךְ פי' מי שגורד ומחכך בגרונו בשעת הדבור היינו מגמגם בלשונו ein Stotterer תנחומא ר"פ דברים: אם אתה חייך שנה את התורה והתרפא. ובהתפעל ב"ק ל'. אין דרכן של בני אדם להתחכך בכותל, ושם מ"ד. (במשנ') שור שהיה מתחכך בכותל, ושם בגמ' איזה פעמים] —

* חֲכָךְ (מל"ע اكاكه פי' שבר גדול, מכה עצומה (ein schwerer Schlag ירו' מ"ק פ"ג דפ"א ע"ד חכך גדול נעשה באותו היום, ובב"מ נ"ט: הגי' אך גדול ועיי"ע אך ב' (ח"א, ע"ג:) ושם בא פירושו לנכון ע"ש.

* חככים, חכאכית (Gluthfieber) ב"ר רפי"ט חמה חככים באה עליו, ולפע"ד צ"ל חככית, וכ"ה בב"ר פל"ד חכאכית ובע' אבבית סמנתי החילופים ובתוכם גם הגי' עכעבית וצ"ל עכאכית ועוד הגירס' אכאכית ושתיהם נוכל לקיים כמו שהוברר לי עתה כי בל"ע عكاك פי' חמה עזה של קדחת וכן באל"ף בריש המלה اكة, اكيك באותו הפתרון, וחככית צ"ל עכאכית או אכאכית והוא תואר לנקבה וסובב על השם חמה. אבל עיין ע' חם ו' ושם פירשתי בע"א ובע' אבבית פירשתי בע"א בשיטת רבינו.

חָכָם (מל"מ וידוע הוא, וכן בל"ס ובל"ע حكم scharfsinnig, klug, gescheidt, einsichtig sein; והתואר חכם = חַכִּים פי' נבון, ועוד בהשאילה כמו ידע בל"מ ענין הכרה והיינו ביאה על האשה (beiwohnen בס"ג דפ' האומר התקבל גט (גיטין ס"ז.) ר' יהודה [6]) חכם לכשירצה. פי' לכשיפתח שפתיו הוא ראש המדברים (עיין ברכות ס"ג: שבת ל"ג: מנחות ק"ג:) [7]). בפרק הרואה בגמרא מקום

---

[1]) הורגלה זאת הלשון בש"ס עיי' כתובו' ח': ועיי' ברכו' י"ז. אבל בב"ק אי' המתרגשות ובאות על הציבור וכ"ה בכ"י בי בתעני' ובכ"י מי שם הבאות ומתרגשות על הציבור ובנו"ג המתרגשות ובאות על הציבור. [2]) וכה"ג בכ"י בי מינכען בתעני' אבל בכ"י אי שם ובנו"ג בתעני' וב"ק כגון חיכוך וכו' כמו בכ"י ה"ב ובס"א של ערוך. [3]) וכ"ה בנוסחאותינו [4]) כ"ה בכ"י ל"ה, ובדפ"ע שחין. [5]) בנו"ג לחוך. [6]) בדפ"ע אי' עוד א מ ר וט"ס הוא. [7]) ופי' אמיתי בענין חכם לכשירצה עיי' בדרכי משני למהרז"ף צד קנ"ח, קס"ד — וקרוב לחקירות המהרז"ף מצאתי בגליון הערוך דפ' באסיל אשר ת"י ושם אי' הערת צב"א והוא הגאון ר' צבי הירש אב"ד דבערלין (עיי' מבוא צד LIII) וז"ל חכם לכשיפתח שפתיו לא ידעתי מה ענין זה להתם והנה זה המעלה באה לו מצד המלכות כמבואר במסכת שבת אמנם במלת חכם נראה שהוא ענין התמנות וכ"ה בסוף הוריות ר"מ חכם ר"נ אב"ד וכן מצאתי בס"ע זוטא בכמה מקומות אצל ראש גליות אחר שנת מאה וששים ושש לחרבן הבית מן נחום נכדו של נתן דצוציתא כתב רב הונא ורב מתנא היו חכמים שלו וכן ורב שמואל חכם שלו וכן הרבה שם ונראה שהוא ע נ י ן מ י נ ו י ע נ י ן ש ו פ ט ו ת ו ד י י נ ו ת ומצאתי בס' כו"פ על הלכוי א"י דס"ז שהערבים קורין שם לדין האכם, ומ"מ בההיא דגיטין שהביא הערוך לא ידעתי פירושו ומי הוא הא דאמרינן ר"מ חכם וסופר אפשר שהוא ע"ד הנ"ל וכדאי' בהוריות ואפשר ג"כ שלזה הענין כיוון ג"כ הערוך ור"י לא היה רוצה להתעסק בדיני ממונות למיהוי דיינא ואפשר שלכך היו קורין לדיין חכם ע"ש הרוצה להחכים יעסוק בד"מ כדאי' סוף ב"ב עכ"ל. ור"פ סמאלענסקין פי' ר"מ חכם וסופר כי הוא ידע ל כ ת ו ב את הלכותיו ורבי יהודה רק חכם לכשירצה כלומ' בכל עת אשר י ר צ ה הלכותיו ויפתח שפתיו, כמו ר"י הרצה דברים (חגיגה י"ד:) ו ר צ ה נרדף עם סִפֵּר.

שנעקרה ממנו ע"ז (ברכות נ"ח. וכ"ה בתוספתא ברכות פ"ו ובמד"ר פכ"א) הרואה אוכלוסי ישראל אומר ברוך חכם הרזים לפי שאין דעתם דומה זו לזו ואין פרצופותיהן [1] דומין זה לזה. בפ' תינוקת בגמ' הזב והזבה (נדה ע':) מתים שעתידין לחיות צריכין הזאה ג' וז' או לא אמר להן לכשיחיו נחכם להן א"ד אמר להן לכשיחיו משה רבינו יחיה עמהן [2]. בחלומות דמגילת איכה (פ' רבתי ד"ה חד כותאי) ההוא גברא חכים אימיה. והאדם ידע את חוה אשתו (בראשית ד', א') תרג' ירו' [א'] ואדם חכים ית חוה. ונדעה אותם (שם י"ט, ה') תר"י [א'] (ונִחכים) [צ"ל ונחכם] [3]. ולא הכירו (שם כ"ז, כ"ג) ולא חכים [4]. הכר נא (שם ל"ח, כ"ה) חכים כען [5]. ויצר אמר ליצרו לא הבין (ישעי' כ"ט, ט"ז) תרג' ולא חכימת לי [6]. *[אחי"ה הפעל הרבה בדרז"ל ד"מ נדה ע': מה יעשה אדם ויחכם א"ל ירבה בישיבה. תענית כ"ג סע"ב דניחכם טובא. גיטין נ"ו רע"ב ומאחר דחכמיתו כולי האי וכו', ירו' ברכות פ"ב ד"ד ע"ד וירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ג וחכמין אינון כלום (עיין בבלי ברכות י"ח:), ירו' שקלים רפ"ז ד"נ ע"ג יחכמון שפייא קיטריהון, ירו' חגיגה פ"ב דע"ח. יחכום זוגיה, ירו' מ"ק פ"ג דפ"ג ע"ב לא חכמין מבארה, ויק"ר פ"ל חכם את על הדין גברא זכו. הפעיל חגיגה י"ד סע"א זה ת"ח המחכים את רבותיו ועיין עוד ההפעיל ב"ב כ"ה: עיי"ע דרם, ב"ב קנ"ח: עיי"ע אויר (ח"א. מ"ו:), אבות פ"ב מ"ה ושם פ"ו מ"ו, שמ"ר רפ"ו. התפעל ברכות ס"ג: ירו' יבמות ר"פ ט"ז דט"ו ע"ג וירו' סוטה פ"ט דכ"ג ע"ג. ובינוני פעיל חַכִּים ענין הכרה ירו' תרומות ספ"ט דמ"ח: אנא לא אנא חכים לאבא פי' לא הכרתי אבי, ירו' כתובו' פ"ה ד"ל. שמואל אמר חכים אנא וכו', עיי"ע חייתא, ושם ריב"ל אמר חכים אנא לגזירה דגזרין לי ר"י אמ' חכים אנא לנשייא דצבתין עם אימא. ירו' ר"ה רפ"ב דנ"ז ע"ד וירו' יומא רפ"ג ד"מ: חכימא היא מילתא פי' הדבר קל להכיר ולהבין והושאל להכרת אשה פי' בא עליה על משקל ידע בעברי וכן בל"י ורו' γιγνόσκω, cognoscere איכ"ר הנ"ל וכ"ה בירו' מעש' שני פ"ד דנ"ה סע"ב ההוא גברא לאימיה הוה חכם וכ"ה בתרג' ירו' ב' לבראשית כ', ט"ז ולשם ל"ח, כ"ו ועיין עוד לשם י"ט, ח'. והתואר חכים, חכימא כמו בל"ס פי' חכם ונבון תמיד ל"ב. אידין מיתקרי חכים, ב"מ פ"ה: שמואל ירחינאה חכים יתקרי ר' לא יתקרי (עיי"ע אביי) ע"ז ע"ו: מאן חכים למיעבד כי הא מילתא וכו', פסחים ע"ו סע"א מאן חכים למישרא מילתא כי הא וכו', חולין כ"ח: נ'. חכים . . ברי בטרפות כר"י וכו', שבת צ': וחכים כמה דבעי, שם קכ"ט. חכימא דיהודאי וכו', עירובין ק"ה. לא חכימאה אנא, כתובות מ'. טובינא דחכימא, ירו' תענית פ"ד דס"ח. כד תיחות לתמן אמוֹר ליה (לר' המנונא דבבל) דמנייתך חכים וכו'. והקבוץ נדה כ': תא חזי כמה חַכִּימֵי יהודאי, סוכה כ"ח: חַכִּימַיָּא וספריא, סוטה מ"ט. שרו חכימיא למיהוי כספריא וכו' עיי"ע חזן. והתואר היותר מצוי חָכָם ד"מ אבות פ"ד מ"א איזה חכם הלומד מכל אדם, מגיל' ט"ז. כל האומר דבר חכמה אפי' באומות העולם נקרא חכם. ובפרט נקרא כן הדורש ברבים עיין רש"י בקידושין ל"א סע"ב ד"ה חכם משנה שם אביו וכו'. אבדר"נ רפ"ד מכאן לחכם שיושב ודורש בקהל וכו', קהל"ר פ' ומצא בה: איש מסכן חכם (קהלת ט', ט"ו) זה הזקן החכם וכו', ירו' קידושין פ"א דנ"ט. תני לה בשם חכם, חולין ל"ו: הורה בה חכם. והקבוץ ברכות פרק א' מ"א, חולין פ"ה. בלשון חכמים, פסחים צ"ד: חכמי ישראל . . חכמי אומות העולם, בכורות נ"ח. עיי"ע בן זומא, תניא דבי אליהו רפ"כ אין זקנים אלא תלמידי חכמים. ועל דרך ל"י φιλόσοφος היו מכנים עצמם חכז"ל תלמידי חכמים ובמקום גדולתם שם ענותנותם (עיין ד"א זוטא פ"א, פ"ו), והרבה מצוי תלמיד חכם (= ת"ח) בש"ס עיין ברכות ה', י': י"ב: י"ז: י"ט. כ"ב. ל"ד: מ"ג: מ"ז: נ'. נ"ד. ס"ג: ס"ד. שבת י"א. ל': נ"א. ס"ג. קי"ד. קי"ט: קל"ט. קמ"ה: קנ"ב. עירובין כ"א: ל"ט. נ"ד: נ"ה: פסחים פ"ו. יומא ע"א. ע"ב: סוכה כ"א: נ"ב. ר"ה י"ז. תענית ד'. ז'. ה'. י': י"א: מגילה ג': ט"ו: כ"ח. י"ז. חגיגה ג': ט'. ושם: י"ד: שקלים ד': יבמות ע"ו: צ"ו. כתובות ק"ה. ק"ו. קי"ב: נדרים פ"א. סוטה כ"א. כ"ב. מ"ט. קידושין ע"ב. ב"מ ל"ג: פ"ה. ושם: ב"ב י'. נ"ו: נ"ח. ע"ה. פ"ט: סנהד' כ"ד. נ"ב: צ"ב. צ"ח. ק"ב. שבועות ל"ה: הוריות י"ג. מנחות י"ח. ק"י. חולין ז'. ט'. מ"ד: צ"א. צ"ב. בכורות ל': מעיל' ט"ז: — הוריות י"ג: רשב"ג נשיא ר"מ הכם ר"נ אב בי"ד. והחכם מורה כאן ענין התמנות אשר יקראו היום Referent עיין על זה באריכות מ"ע למהרז"ף ח"א, שמ"ח וד"מ צד קנ"ד. וכהוספת לד"מ צד ז',

[1]) וכ"ה בכ"י פ' ובנו"ג פרצופיהן וכ"ה בירו' ברכו' פ"ט די"ג רע"ג. [2]) בנו"נ לכשיבא מ"ר עמהן. [3]) בנו"ג ונשמש. [4]) בנו"ג באונקלי ובתר"י ולא אשתמודעיה. [5]) לפנינו לי' בתרג'. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב, ו"ו ובדפ"ר, ובנו"ג לא חכימתא לי, ובשדפ"ע תרג' חכים לי.

י"א. — והשם חכמה והרבו בשבחה בברכות י"ז. י"ט. ל"ג. ל"ט. נ"ה. נ"ו. שבת ל'. ל"א. קי"ג: קנ"ב. עירובין נ"ג. פסחים ס"ו: צ"ט. ר"ה כ"ה. תענית ז'. כ"ג. מגילה י"א. ט"ז. חגיגה ה': י"ב. יבמות ס"ד: כתובו' ק"ג: נדרים ל"ב: סוטה י"ג: מ"ט: קידושין ל"ב: (עיי"ע זקן) שם מ"ט: ב"מ ל"ג. ב"ב ט': ט"ו: סנהד' י"ז. (עיי"ע בעלי חכמה) ל"ח. ס"ט: ק"ד: הוריות ט'. זבחים ל': מנחות פ"ה: נדה ע': — ובל"ס חוכמא, חוכמתא שבת צ': עבדי לה לחוכמא, מ"ק כ"ח. חוכמתיה דר' הונא, איכ"ר פ' רבתי ד"ה חד מאתינם ח': לישן דחוכמתא. — והתואר נקבה חֲכָמָה, חַכְמָנִית סנהד' י"ז: שלישית חכמה . . שנייה חכמה. ירו' שקלים פ"ה דמ"ח ע"ד ארבעה הרי זו חכמה. ובמשקל ל"ס חָכְמָנְיָא. הקבוץ ב"ב קי"ט: בנות צלפחד חכמניות הן וכו' — ועוד עיי"ע הבא אח"ז] —

* חֲכָמָה (תואר נקבה מע' הקודם לזה ופתרונה חַיָּה, מילדת Hebamme) עירובין מ"ה. ר"ה כ"ג: ירו' שבת ספי"ח דט"ז סע"ג חכמה הבא ליילד, שבת קכ"ח: וירו' שבת שם וקורין לה חכמה ממקום למקום. וכן בל"צ מילדת: sage-femme.

* חַכְמַאי (שם הפרטי) מ"ק ט' סע"א ר' יונתן בן חכמאי כה"ג בכ"י מ' ובע"י ובר"ף כ"י עכמאי ובנו"ג עסמיי עיין ד"ס למ"ק צד י"ב.

חַכַן (= חֲכִינָה כמו עכנה = עכינא לדעת רבינו נחש ואפעה ותהיה אז ל"י ἔχις, ἔχιδνα Otter, Viper אבל לפע"ד תנור של חכינאי שם עצם הוא עיין בפנים) בר"ג דפ' מי שמתו (ברכות י"ט.) ובס"ג דפ' הזהב (ב"מ נ"ט רע"ב) דתנן בפ"ה[1] בכלים (מ"י) וזה תנורו של חכנאי ס"א של עכנאי. פי' בגמ' הזהב[2] (ב"מ שם) שהקיפוהו תשובות[3] כעכנא שהוא מין נחש ומקפת ראשה לזנבה. פי'[4] חתכו לתנור חליות ונתן חול בין חוליא לחוליא כדי שלא תדבק חוליא עם חברתה ויחלים[5] התנור ר' אליעזר מטהר כלומר מאחר שהחול בין חוליא לחוליא אינן מדובקת לעולם ורואין אותן כאלו מפורדות[6] הן ואינו תנור כלל וחכמים מטמאין קסברי השתא מיהת תנור הוא וכלי הוא דהא לא איפרדו חליותיו ומשמש כדרכו וזהו תנורו של עכנאי. — ובפסיקתא דכי תשא (י"ג:) חסד של או"ה עושין הוא להן (כאריסה) [צ"ל כאירסה] של חכינה[7]. פי' ארס של נחש ובלעז ויגינ"ו[8] ובל' ישמעאל אלסם[9]. — (א"כ פי' הכינא בל"י מין נחש אשר מבשרו נעשה תרייקי). *[אחי"ה וכונת ר"ב על ל"י הרשומה בתחלת הע' אך בע' עכן כיון לל"י ורו' echinus, ἐχῖνος פי' קפוד Igel, ולזה הסכים גם בעל כ"כ רק הוא הוסיף עוד מושג אחד וז"ל: והנה יש כלי בישול נ"כ בל"י והוא בדמיון הקפוד אשר דרכו להיותו מעוקף ומקיף ראשו לזנבו והגאון[10] בחדא מחתא מחתינהו ויש בין זה לראשון הפרש גדול ע"כ, וא"כ לדעתו תהיה תנור של עכנאי Kesselofen אבל פתרון ל"י ורו' הנ"ל הוא קפוד ומין קדרה = ἐχῖνος ollae genus, χύτρας (עיין בט"ר לרימ"ז ח"א צ"ה סוף העמוד) אבל בזה איני מודה לבעל כ"כ כי יש הפרש גדול בין חכינה או עכינא (עכנאי) של פסִיקתא שפתרונו נחש ואפעה (ועיי' הציונים ושנוי נוסחאות בע' ארס ומ"ש) ובין תנור של חכינאי ורבינו חשב לכללם יחד מטעם הלשון שהקיפו וכו' לכן פירש מין נחש ומקפת ראשה לזנבה, וכן פירש"י בב"מ שם: נחש דרכו לעשות בעגולה להכנים זנבו אצל פיו ע"כ, וכן פירש"י בב"ק קי"ז רע"ב הדרא ליה עכנא: נחש גדול עשה עצמו כגלגל ומקיף את פי המערה וכו'. וכן פירש הרמב"ם בכלי' עכנאי תנין גדול. אבל לפע"ד נראה כדעת מי שאומרים כי חכינאי שם הפרטי הוא וז"ל רה"ג בפי' סד"ט שם: זה תנורו של עכנאי פי' זהו שאמרו (בה) [צ"ל ב"מ] (נ"ט:) שהקיפוהו תשובות כעכנא זו שהוא נחש, ובתלמוד ארץ ישראל נופל במועד [ר"ל הגירסא במועד קטן] (פ"ג דפ"א ע"ד) של חכינאי ויש לו ב' פירושים שהיה (בו) [צ"ל שמו] חכן ועוד אף שם זה נחש הוא ע"כ, וזה האחרון העיקר וכ"ה דעת התוספות ב"מ ד"ה זה והוא על פי פי' בעל תוי"ט לכלים שם ועיין גם הפשט

---

[1]) כ"ה בכ"י ובדפ"ע בט"ס בפ"ח. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב ובדפ"ר. [3]) בברכו' אי' הלכות וכ"ה בע' עכן ובב"מ הגי' דברים וכ"ה בספר המפתח לר' נסים לברכו' אבל בפי' סד"ט לרה"ג לכלים צד ה' ובפי"מ להרמב"ם שם אי' כגי' רבינו. [4]) וכן הבין פלוגתא דר"א וחכמים ר"נ בספר המפתח בשם רה"ג ועיי' שט"מ לב"מ ושם עוד פי' ר"ח קרוב לזה ועיי' תוספי' ר"י החסיד וסיים שלא כדעת רש"י. [5]) פי' ידביק ויחבר עיי"ע חלם ג'. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' וב' וה"ב וכן מפי' הראב"ד הובא בשט"מ לב"מ ע"ש היטב, ובדפ"ע בט"ס מפוזרות. [7]) כ"ה בכ"י ו"ו. ובדפ"ע חכנאי ובכ"י ה"ב עכנאי ובפסיקתי' עכנא. [8]) בלאי"ט Gift, veneno ובכ"י ג"ג ווינום וצ"ל וויניגום והוא ל"ר venenum. [9]) السم. [10]) והוא רבינו נתן.

באליהו רבה שם וכ"ה דעת הרא"ש ותוספו' ר"י החסיד וגם יגיד עליו רעו בכלים שם שסיים וזה תנורו של בן דינאי (עיי"ע), משמע כי גם תנורו של עכנאי או כגי' הירו' חכינאי שם העצם הוא, כמו שאי' ר' חנניא בן חכינאי (כתובות ס"ב: אבות פ"ג מ"ד) עיין תוי"ט הנ"ל. — וכנ"ה חכינה בענין נחש בירו' פיאה פ"ג די"ז ע"ד אשכח אכינה כרוכה על קרקסוי, ירו' תענית פ"ד דס"ט. אשכח חכינה כריכה עליו, ירו' שבת ספ"ו ד"ח ע"ד אשכחון חכינתה וכו', ירוש' ברכות פ"ה ד"ט. וחכינה (מזדהרה) [מזהרה] ליה. ב"ר ר"פ פ"ח חכינא עשו לו בתוך ספלו. ועיין עוד הציונים בע' ארם (ח"א רצ"ו), וכנוסח שם ככריסה של חכינה אי' גם בדפ"ר בערך הנוכחי וצ"ל כאירסה וכו', וכן צ"ל ברות רבה פי ליני היה מפעפע בְּכְרֵיסָהּ כריסה של חכינה, ובקהל"ר פ' טוב אחרית נשתבש עוד יותר כבכריסה של חכינה וצ"ל כאריסה של חכינה וכ"ה לנכון בקצת דפוסים החדשים] —

חכן (?) (אין זה השרש כי אם חבן, והתואר חֲבִינָנָא. פי' עָצֵל וכ"ה בל"ם עיי"ע חֲבַנָן) ולחם עצלות לא תאכל (משלי ל"א, כ"ז) ולחמא חכיננית [1] לא אכלה, דברי נרגן כמתלהמים (שם י"ח, ח') תרג' מילוי דחכיננא מראכנן [2] ליה, אמר עצל ארי בחוץ (שם כ"ב, י"ג) תרג' אמר עטלא בחכינגותיה אריא אית לברא. *[אחי"ה בכל אלה המקומות עיקר הגי' בבי"ת עיין מה שכתבתי בערך חבנן] —

חָכַר (מל"ע حكر pachten והשם חוֹכֵר = حاكر Pächter eines Grundstückes) בפ"ו בדמאי (מ"ב) החוכר שדה מן הנכרי מעשר ונותן לו ר' יהודה אומר אף המקבל שדה אבותיו מן הגוי מעשר ונותן לו. ובפ"ט בב"מ (ק"ג סע"ב) יבש המעיין נקצץ האילן אינו מנקה לו מחכירו. פי' ארים הנוטע שדה חברו ויש לו (חציה חוכר) [צ"ל יציאה נקרא חוכר] [3] כמפורש בסוף גמר' דהשואל (שם ק"א.) בין עבדא ארעא בין לא עבדא ארעא [4] חוכר נותן לבעל הקרקע כך וכך פירות קצובין וכן השוכר אלא שהשוכר פוסק עליה מעות והחוכר בפירות [5] וכל מה שעושה השדה בין רב למעט הכל לחוכר ולשוכר דתניא בהדיא [תוספתא רפ"ו] במסכת דמאי מה בין שוכר לחוכר השוכר במעות והחוכר בפירות, אבל המקבל אינו כן אלא המקבל שדה לזרוע ולקצור ולהעמיד כרי בעל הקרקע נוטל חלקו מן הפירות כפי תנאו רובע או חומש. בפ' איזה נשך בגמ' דסמוך אין מושיבין (ב"מ ס"ח.) אמר רבא לית הלכתא [לא] כטרשי פפונאי [6], פי' הוא טרשא דרב פפא המפורש למעלה בגמ' ואם לגורן (שם ס"ה.) ולא (כטרשי) [צ"ל כשטרי] [7] דמחוזנאי דזקפי לרוחא אקרנא כגון אדם שנותן לחברו קרן ק' זוז וא"ל עסקא זה יעלה בה רווח כ' זוז וכתב עליה שקבלתי מפלוני ק"כ זוזי להתעסק בסחורה מי יימא דליהוי רווחא, ולא כחכירי נרשאי דכתבי הכי משכן פלוני ארעא לפלוני והדר חכרה מיניה אימת קניא דאיקניא ליה והאידנא דכתבי הכי וקנינא מיניה ושהינן כמה עידנין והדר חכרה מיניה שפיר דמי ולאו מילתא היא. *[אחי"ה מחצב המלה הוא מל"ע הרשומה וענינה שכירת קרקע כדי לעבדו ולבנות בו בנינים הכל בהוצאות השוכר אבל גם לטובת הנאתו, והרחיב דבורו בענין זה חכם אחד במ"ע דמ"ג ח"ח, שמ"ז והלאה, ואצל רז"ל ענין חוכר שדה בערך קצוב מן הפירות בין שיעבוד בין שלא יעבוד השדה, ועיין פי"מ להרמב"ם לדמאי פ"ו מ"ב. — וכנ"ה בב"מ ק"ג: חכור לי שדה, ירו' מעש' שני פ"ה דנ"ו סע"ב ר' ינאי מפקד לקריבוי כד תהיון חכרין ארעא לא תחכרון אלא מן דחלונייא (כן גרס הרא"פ ובד' קראטשין בט"ס חברן . . תחברון). ב"ר פפ"ב דרש עובד אדמתו ישבע לחם (משלי כ"ח, י"ט) טוב מי שהוא חוכר שדה אחת ומזבלה ומעדרה ממי שהוא חוכר שדות הרבה ומובירן. ובהפעיל: ב"מ ק"ד. מַחְכִּיר לחוכר, ושם ק"ו. שדותיו של מחכיר. ב"ב קכ"ד רע"א מוּחְכֶּרֶת ומושכרת. והשם חֲכִיר, חֲכִירָה, חֲכִירוּת פי' שכירות ב"מ ק"ג: עיין לעיל, ושם ק"ה. הואיל ואני נותן לך את חכירך (בירושלמי חכורך ובמשניות חכירה). והקבוץ ביכורים פ"א מ"ב האריסין והחכירין כצ"ל ובנו"ג והחכורות ובכ"י מ' והחכירות, וכ"ה בתוספתא פיאה רפ"ג

1) כ"ה בב"י ו"ו א' וב' וה"ב, ובדפ"ע חכנינות. 2) וכ"ה בע' שגש ב' רק שם יותר נכון מַרְכְּנַן ובנו"ג מרסנן וט"ס הוא ועוד בנו"ג מלוי דשגושה וכ"ה בע' שגש ב' ובכ"י תרג' מרבנן ועוד מדאבננן (עיי' עמת"ר להי' לעווי שרש שגש) וצ"ל מרכנן מראכנן. 3) ומלת נקרא אי' בדפ' וויניצי' רק נעקר ממקומו מראש השורה הזו לראש השורה הקודמת ואי שם בטעות דפוס בזה"ל ובפ"ט נקרא בב"מ, ומלת נקרא שייך קודם מלת חוכר, וכן נדפס בטעות חציה במקום יציאה ועיי' הלכות שכירות פ"ח, הל"ב שגם הרמב"ם פי' כן לענין מקבל. 4) בנו"ג בין עבד בין לא עבד. 5) וכ"ה מפורש בירו' דמאי רפ"ו דכ"ה. החוכר בפירות השוכר במעות, ובתוספתא דמאי רפ"ו בסמוך ועיי' הלכו' שכירות להרמב"ם במקום הנ"ל. 6) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' וה"ב, ובדפ"ע דפפונאני ובכ"י ו"ו ב' דפפונני. 7) וכ"ה לנכון בע' שטרי.

אבל יותר נכון בתוספת' תרומות ספ"ב לפי גי' כ"י אירפורט האריסין והחוכרין, ירו' ביכורי' ספ"א דס"ד: בעלי אריסיות וחכירות ועיין ביכורים פ"א מי"א. תוספתא ב"מ פ"ט תן לי חכירות של שתי שנים. והשם המופשט חַכְרְנוּתָא ב"מ ק"ד רע"א. והתואר חָכִיר, חָכוּר ירו' ביכורים ספ"א דס"ד: ארים וחכור, ושם חכור לשעה . . חכור לעולם, ירו' גיטין פ"ה דמ"ז: נסבה מן חכור וייבה לחכור. והקבוץ ירו' ביכורים ספ"א דס"ד: בחכוּרֵי בתי אבות, ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב: חכיריו ופועליו] —

☞ חכר (?) (dunkel, finster) תרג' דרך רשעים באפלה (משלי ד', י"ט) וארחא דרשיעי חבירא, בעל הערוך גרס הבירא ע"ש. *[אחי"ה וגי' רבינו תצטדק יותר עפ"י גזרת המלה עיין ערך הבר[א]] —

חכשרת (נדרש עפ"י הגדה בצירוף שתי מלות חשכת וחשרת ועיין עוד בסוף הערך) בפ"ק דתעניות בסוף הלכה עד מתי שואלין (י'.) ר' אליעזר אומ' מתמתקין [1] הן בעבים מנא ליה דכי אתא רב יצחק בר יוסף אמ' כתיב (תהלים י"ח, י"ב) חשכת מים וכתיב (ש"ב כ"ב, י"ב) חשרת מים שקיל כ"ף ושדי אר"ש קרי בה חכשרת כלומ' נכשרין ומתמתקין. *[אחי"ה בענין גי' חכשרת עיי"ע הכשרות ולפי גי' רבינו אולי יש להמלה פתרון מל"פ [illegible], [illegible] פי' טוב ויפה כמו כשר בל"מ. והדרשה מתמתקין סובבת והולכת על מה שאי' בתענית ט': מימי אוקיינוס מלוחין הן אמר לו מתמתקין [2] הן בעבים] —

חַל (= חָלַל פתרונו ידוע מל"מ בנפעל ובפיעל ענינו חלול הקדש מטהרתו או הלול הכבוד entweihen, profaniren ולענין כרם פי' פדאו לעשותו חולין profaniren, dem Gebrauch zugänglich machen ובהפעיל ענין התחלה anfangen, והתואר חול הפכו קודש) בפ"ק דשביעית (מ"ח) עד אימתי נקראו נטיעות ר' אלעזר [3] בן עזריה אומ' עד שיחילו [4]). ירוש' (ספ"א דשביעית דל"ג ע"ג) מאי עד שיחילו עד שיפדו או שיעשו חולין מאליהן, פי' עד שיפדו עד שנה רביעית דבני פדיה נינהו או עד שיעשו חולין מאליהן דהיינו שנה חמישית דאינן קדש השיב רבה בר יעקב כן היא [5]) מתניתא עד שיעשו חולין מאליהן. בסוף דמאי (פ"ז מ"ד וש"נ) תשעה מעשר שני ומיחל ושותה. בפ' בכל מערבין בגמ' ר' יהודה אומ' אם היה (עירובין ל"ז.), ובפ' הוציאו לו בגמ' יצא (יומא נ"ו.) ובפ"ק דחולין (י"ד.) דתניא בסוף תוספתא דמאי ומיחל [6]) ושותה דברי ר"מ, ס"א מתחיל ושותה מיד. פי' הלוקח יין מבין הכותים אומר ב' לוגין שאני עתיד להפריש תרומה הרי הן בתחתית הנוד וכן המעשר אחריהן והוא כגון נוד שיש בו ק' לוגין יין והוא בדרך ואין אצלו כלי אחר ושאר יין שבנוד חולין, ורב האי פי' [7]) מוהל ושותה כמו (ישעי' א', כ"ב) סבאך מהול במים. פי' לכשיבקע הנוד בערך בקע [ג'] [8]) —. בר"פ כל שעה (פסחים כ"ב.) אותה אתה משליך לכלב ואי אתה משליך חולין שנשחטו בעזרה ור' יהודה אומר חולין שנשחטו בעזרה לאו דאורייתא. בס"ג דפ' כשם שהמים בודקין (סוטה ל':) והכא בחולין הטבולין בחלה כחלה דמו קא מפלגי וכו'. ובפ"ק דנדה בגמ' כיצד דיה שעתה (נדה ו':) עד שלא גילגלה העיסה כטומאת חולין נגהו ומותר לגרום טומאה לחולין שבארץ ישראל ושגילגלה תיעשה בטהרה חולין הטבולין לחלה כחלה דמו ואסור לגרום טומאה לחלה. בר"ג דפ' כיצד העדים נעשים זוממין (מכות ב'.) המחלל אינו מתחלל הבא לחלל ולא חילל אינו דין שלא יתחלל. פי' "כה"ג שבא על אלמנה וחיללה הוא אינו מתחלל העד שבא לחלל והעיד עליו שהוא בן גרושה ונתכוון לחללו ולא חיללו אינו דין שלא יתחלל". *[אחי"ה הועתק מפי' ר"ח למכות נדפס בספר מגדל חננאל לר"א בערלינער צד א'. — וכנ"ה בפיעל בענין פדיה וגאולה: מעש' שני פ"א מ"ב אין מחללין מעש' שני על אסימון, ושם פ"ב מ"י סלע זו מחוּלֶּלֶת עליו ועיי"ע אסימון (ח"א, קפ"ד). וההפעיל מֵיחֵל ושותה חולין י"ד. וש"נ. ובענין חלול הקודש או חלול הכבוד והמעלה: פיעל אבות פ"ג, י"א המחלל את הקדשים, סנהד' נ': חילל את השבת, ע"ז כ"ח: מכה שמחללין עליה את השבת, פסחים מ"ט. מחלל שם שמים, אבות פ"ד מ"ד כל המחלל

---

1) וכ"ה בש"ס דפי' פיזי וויניצי' וקושטי' וכ"ה בכ"י מ' ובכ"י ב' וכ"ה בילקי' איוב רמז תתקי"כ וכ"ה בע"י לדף ט': בתעני' ובנו"ג ממתקין. 2) כ"ה בכ"י ובע"י וילקי' הנ"ל. 3) וכ"ה בירו' ובמשניו' ובכל הדפוסי' הישני' ובנו"ג ר' אליעזר. 4) בנו"ג שיחולו וכ"ה בירו'. 5) בנו"ג ר' אבא בר יעקב בשם ר' יוחנן כיני וכו'. 6) בדפ"ר ומוחל וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י למעילה כ"ב. בקובץ כ"י אנגייליקי דף רע"ה. 7) וכן כתבו התוספו' בעירו' ל' ובגיטי' כ"ה: בשם ר"ת וביומי' נ"ו. בד"ה הלוקח (בדף נ"ה:) כתבו כן בשם הר' משולם. 8) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב ובדפ"ר, אבל בשדפ"ע חסר בטעות.

ש״ש בסתר וכו׳. אתפעל מ״ק י״ז. הא מיתחל שמא דשמיא. התפעל תענית כ״ג. סנהד׳ מ״ו. אבות פ״א מי״א נמצא ש״ש מתחלל, יבמות ע״ט. קידושין מ׳. סנהד׳ ק״ו. ואל יתחלל ש״ש, מכות ב׳. עיין לעיל. קידושין ע״ז. מה זרעו שלא עבר עבירה מתחלל היא שעברה עבירה אינו דין שמתחללת. הפעיל מֵיחֵל קידושין שם. והשֵׁם בענין פדיה: ברכות ל״ה. טעון חִלּוּל, ירו׳ שביעית פ״ח דל״ח: אין שביעית יוצאת דרך חילול אלא דרך מכירה, ירו׳ נזיר רפ״ב דנ״א ע״ד חילול . . תמורה. ובירו׳ פיאה פ״ז ד״כ: נדרש הלולים (ויקרא י״ט, כ״ד): חִלּוּלִים עיי״ע ה״א וע׳ הִלּוּל. ובענין חלול הקודש והכבוד: ירו׳ שבועות פ״ו דל״ז: חילול שבועה. ברכות י״ט. שבועות ל׳: יומא פ״ה. והלאה, מ״ק י״ז. קידושין מ׳. ב״ק קי״ג: אבות פ״ד מ״ד, ירוש׳ קידושין פ״ד דס״ה ע״ג, ירו׳ סנהד׳ פ״ו דכ״ג ע״ד, ירו׳ ב״ק פ״ד ד״ד: חלול (חילול) השם. וחלול ע״י זנות: ירו׳ תרומות פ״ז דמ״ד ע״ד את אביה היא מחללת את שחילולה מחמת עצמה ולא שחילולה מחמת אביה, ושם כי תחל לזנות את שהילולה מחמת הזנות ולא חלולה מחמת נשואין. סנהד׳ נ׳: חילולי שבזנות. והנפסל בגלל שנשא אשה מן האסורות לו גם הנולד ממנו נקרא חָלָל (עיין רש״י לויקר׳ כ״א, ד׳) קידושין ע״ז. איזהו חלל כל שנולד מפסולי כהונה, ושם: אין חללה אלא מאיסור כהונה. סנהד׳ נ״א. חלל ממזר. והקבוץ חללין, ולנקבה חללות קידושין פ״ד מ״א דס״ט. ושם ע״ז. — והתואר חול והפכו קודש מעשר שני פ״ג מ״ח, ב״מ פ״ד: הפכו שבת (שבת קי״ג.) ובצירוף עם מועד: חולו של מועד מגילה כ״א. ושם: וכ״ב: — והקבוץ חוּלִּין פסחים כ״ב. וש״נ חולין שנשחטו בעזרה עיין לעיל, חולין ב׳: חולין שנעשו על טהרת הקודש. ועל שם זה נקובה מסכת חולין שרוב ענינה מתעסק בשחיטת חולין כמו מסכת זבחים על שם זבחים ושחיטת קדשים. — ויחל (שמות ל״ב, י״א) נדרש בביצ׳ ל״ב: חולין הוא לך. חלילה לך (בראשית י״ח, כ״ה) תר״י חולין הוא לך, וכ״ה בילק׳ סדר וירא רמז פ״ג א״ר יודן חלילה היא חולין הוא לך . . חלול השם יש בדבר, ובב״ר פמ״ט הסר דרוש הראשון ובתנחומא וירא סוף סימן ח׳ אי׳ לא חול הוא לך] —

חל (מל״מ חול פי׳ עפר הדק (Sand בפ׳ המוציא יין (שבת פ׳:) זבל וחול דק . . וחול גס [1].

ובפ׳ כסוי הדם (חולין פ״ח.) ובפ׳ ערבי פסחי׳ בגמ׳ ואפי׳ (קי״ג.) אדהלא אכרעך זבינך זבון, פי׳ ״בעוד אבק על רגליך קודם שתרחצם כשבאת מן הדרך זבינך זבון״. *[אחי״ה הועתק מפירוש ר״ח לפסחים צר קס״ו. ושם הגי׳ ארחלא דאורחא, אבל בנו״ג ובכ״י ש״ס כגי׳ רבינו. ובע׳ חלת א׳ פי׳ רבינו חולת המחוז (ערכין י״ד.) מדינה שהיא חול וכו׳ ע״ש ומ״ש. והקבוץ חולות ילקוט עקב ריש רמז תתנ״ט בית הארץ בית החולות בית העפר ופי׳ חולות Sandgegend עיין שבת ל״א. ושם ק״י חֲלָתָא עיי״ע בֵּי ג׳ (ח״ב מ״ד:). ולנקבה ב״ב ע״ג: וחזינן ההוא כוורא דיתבא ליה חָלְתָא אגביה וכו׳, וכבר הרחבתי דבורי בענין ספור הגדה זו במ״ע נייצייט שנה י״א סי׳ כ״ח ע״ש היטב ותמצא נחת] —

חֹל (= חול מל״מ ולדעת רז״ל עוף המשלי הנקרא (Phönix בב״ר פ״כ (פי״ט ועיין מדר׳ שמואל פי״ב וילק׳ איוב רמז תתקי״ז) ותקח מפריו ותאכל (בראשית ג׳, ו׳) הכל שמעו לה ואכלו חוץ מעוף אחד ושמו חול הה״ד (איוב כ״ט, י״ח) וכחול ארבה ימים. אלף שנים הוא חי בסוף אלף שנים גופו כלה וכנפיו מתמרטים ומשתייר בו כביצה וחוזר ומגדל איברים וחי. ובהלק בגמ׳ אנשי דור המבול (סנהדרין ק״ח:) יהא רעוא דתיקוש ותינוק ולא תמות היינו דאמר איוב (שם) ואומר עם קני אגוע וכחול ארבה ימים. — (א״ב בנו״ג יהא רעוא דלא תמות). *[אחי״ה וכ״ה בילק׳ נח רמז נ״ט וילק׳ איוב הנ״ל ושם אי׳ עוד: דבי ר׳ ינאי אמרי אלף שנים הוא חי ולסוף אלף יוצאה אש מקנו ושרפתו ומשתייר בו כביצה וחוזר ומגדל אברים וחיה, וכ״ה במדרש שמואל הנ״ל לאחר האלף האור יוצא מקנו וכו׳. ושם הפרסי אוורשנא עיי״ע (ח״א מ״ז) והעד למ״ש כי הוא ל״פ ארשאני מצאתי בד״ס סנהד׳ צד קע״ג: שהביא גי׳ כ״י פ׳ ארשינא. ובענין גזרת חול מל״ע الحول ויתר דברים מחוכמים בזה הענין עיין באכארט היעראזאיק׳ ח״ג צד תתק״ט] —

חַל (מפעל סורי חֲלִי ובל״ע حلا פי׳ מתוק süss sein והשם חוּליא, חֲלְיָא ובל״ם חוּלְיָא ובל״ע حلى Süssigkeit והתואר לנקבה חֲלִיתָא וכ״ה בל׳ סורי) בפ׳ שמונה שרצים בגמרא אבוברועה [2] (שבת ק״ט:) ליתא אתרוגא חליתא. ובפ״ק דמגילה בגמ׳ קראו את המגילה (ז׳:) אנא שדרי ליה חוליא איהו שדר לי חורפא. ובס״ג דפ׳ אין מעמידין

[1]) בנו״ג הדק . . הגס. [2]) כ״ה לנכון בכ״י ב״ר ויותר נכון בשתי תיבות עיי״ע חטר.

(ע"ז ל"ח:) בעו מניה מרב אסי הני אהיני שליקי דארמאי מאי חליי[1]) לא תבעי לך דודאי שרו מרירי לא תיבעי לך דודאי אסירי. בס"ג דפרק השולח גט (גיטין מ"ז.) גמירי דיומא בתרא כל דבעי מינייהו עבדי ליה כי היכי דליחול אדמיה. פי' כיון שעושין לו רצונו מתמתק דמו ויש להן בו טעם. פ"א שימחול על דמו[2]). החדלתי את מתקי (שופטים ט', י"א) תרג' ית חליי[3]). מה מתוק מדבש (שם י"ד, י"ח) תרג' מה חלי מדבשא. ותהי בפי כדבש למתוק (יחזקאל ג', ג') תרגום כדבש חלֵי. *[אחי"ה והרבה בתרג' עיין תר"י ב' לבראשית מ"ט, כ"א; לדברים כ"ט, י"ז, והקבוץ חַלְיָין תרג' לתהלים קי"ט, ק"ג ולנקבה חלייאתא כפי גי' הכ"י אצל הִח' לעווי, והשם חוליא תרג' שופטים י"ד, י"ד; משלי ט', י"א. בפסחים קט"ו: אגב חלייה וכו' נ"ל שצ"ל חולייה עיין סוף ערך חל כ"ב ומ"ש. ובמדרש שמ"ר פמ"ג השם חִילוּי כי שם דרש ויחל משה (שמות ל"ב, י"א) לשון חילוי . . עשה את המר מתוק, ושם הפעל: ואף עכשיו חלי מרירתן של ישראל וכו', ושם מי שיחלה המרירות ועיין דב"ר פ"ג. ערכין י': ואמאי קרו ליה חליל דחלי קליה עיי"ע אבוב וע' הבא אח"ז, ובפַעל בע"ז ל"ט. אגב חורפיה דחילתיתא מחליא (ליה[4]) שמנוניתא פירש"י: ממתקו ובפי' ר"ח כ"י לע"ז (בקובץ כ"י אנגיילִיק' דף כ"ד:) הגי' ממתקו] —

חל (= חָלִיל מפעל חָלַל פי' מנוקב ונקרא כן כלי שיר מנוקב Flöte כמו אבוב מפעל נבב עייע אַבּוּב) בסוף ביכורים (פ"ג מ"ג ומ"ד) החליל מכה לפניהם. ובשואל אדם פכ"ג בשבת (שבת קנ"א.) גוי שהביא חלילין בשבת לא יספוד בהן ישראל. פ"ה בסוכה (מ"א דף נ"א.) החליל חמשה וששה. ובפרק השוכר את (הפועלין) [צ"ל האומנין] (ב"מ פ"ו מ"א דע"ה סע"ב) חלילין לכלה או למת. ובפ"ב בערכין (י' רע"א) אין פוחתין משני חלילין ולא מוסיפין על י"ב. ובסוף קינין (פ"ג מ"ו דכ"ה.) שני שוקיו שני חלילין. ובפ"ב בערכין בגמ' לא היה מכה באביב (ערכין י':[5]) אמר רב פפא היינו חליל היינו אבוב ואמאי קרי ליה חליל דחלי קליה. פי' בע' אבוב. *[אחי"ה וכן בל"ס אבובא כמו חלילא פי' נקובה ופתרון שניהם: מין קנה זמר חלול — וכנ"ה בסוכה פ"ה מ"א החליל של בית השואבה, כתובות מ"ו: אפילו עני שבישראל לא יפחות משני חלילין ומקוננת. ובתרג' תהלים ק"נ, ד' בחלילין ואבובין, והיחיד תר"י א' לדברים ט"ז, י"ד בשאובתא וחלילא] —

חַל (מפעל חלל בהפעיל פי' ענין התחלה anfangen) בר"ג דפ' אין עומדין (ברכות ל"א.) יכול משבא לגולה החלה. פי' התחיל לעשות כן. *[אחי"ה ובכ"י פ' הגי' התחיל, ובנו"ג הוחלה ופירש"י התחלה. ובע' תחל א' אאריך בעה"י בענין הפעיל התחיל שאף אם עיקר המלה הלל רז"ל עשו התי"ו שרשית מגזרת השם העברי תְּחִלָּה ועיין רד"ק שרש כסס] —

חַל (מל"ט חול, חָלַל = מל"ע حل פי' ענין הנחה ויישוב ruhen, sich niederlassen, beruhigen והושאל ליישוב הדעת den Sinn beruhigen) בס"ג דפ' תפלת השחר (ברכ' ל':) [חד דאמר כדי] (שתחולל) [צ"ל שתתחונן] דעתו עליו. פי' כדי (שתחונן) [צ"ל שתתחונן][6]) דעתו עליו "כדי שתסור אימה מלבו כי בעת שעובר לפני התיבה מתבהל מפני הצבור וכשמתחיל להתפלל ולכוֵן לבו להתחנן סרה אותה האימה מלבו דכתיב (דברים ג', כ"ג) ואתחנן[7]) ואתנפל (שם ט', י"ח). וחד אמר [כדי שתתחולל דעתו עליו] כשיעור שתסור האימה מלבו ויכוין לבו לחלות פני צורו שימחול על מה שפשע ומרד שזה יותר שיעור מן המתכוון לקבל פרס כי ענין ואתחנן כגון לקבל פרס הוא שהיה משה רבינו מתחנן אבל ענין ויחל (שמות ל"ב, י"א) הוא בקשת מחילה וצריך דברי בכיה בתחינה". *[אחי"ה כל הפי' הועתק מפי' ר"ח ז"ל הובא בתשובו' הגאונים דפוס ליק סי' קי"א צד ל"ה ועפ"י הצעה דשם השלמנו ושם הסיים בזה"ל: וצריך דברי תחינה בבכיה וזה נ"ל יותר. ובכ"י ה"ב לי' תיבת דברי, ובדפ"ר חסרה שורה ראשונה מן כדי עד שיתבהל, ושם ובכ"י ה"ב הגי' מסיר אותה האימה, אבל בתש' הג' בעצם תומו כנוסח רבינו, רק בתש' הג' הגי' כדי שתחולל דעתו ובילק' פ' תשא רמז שצ"ב ופ' ואתחנן רמז תתי"ב ובכ"י ש"ס מינכען הגי' שתחול במקום שתתחולל של נוסחאותינו. ופירש"י שתתחונן שתהא דעתו מיושבת וכו',

---

1) בנו"ג חוליֵי, פי' מתוקים ובפי' ר"ח כ"י לע"ז בקובץ כ"י אנייליקי דף כ"ד הגי' מתוקין לא תיבעי וכו'. 2) וכפ"א אי' ברש"י. 3) בנו"ג חוליי. 4) וכן לי' בכ"י ש"ס. 5) כ"ה בכ"י, ובדפ"ר וויניצי חסר' מלת בגמ' ועוד בדפ' וויניצי' בט"ס אי' בציון הראשון: בגמ' לא היה מכה ומשם יש למחוק ושייך לציון השני דערכין וכדמוכח באמת בדפ"ר ובכ"י. 6) וכ"ה לנכון בע' חן ב'. 7) בכ"י ה"ב עוד: אחר.

שתתחולל לשון חילוי והיא היא וכו' הסכים עם גזרת המלה הערבית הרשומה ועיי"ע חל כ"ג. ובירו' ברכות ספ"ד ד"ח ע"ג נתן בו שיעור שהייה כדי הילוך ד' אמות] —

חִל (= חִיל, חול ענין גבורה stark, kräftig sein וכן בל"ע حيل) בפ' אעפ"י שאמרו בגמרא הטיילין (כתובות ס"ב.) אמרו ליה רבנן וכי מאחר דחיל מר כולי האי למה ליה למר למסמכיה כלומ' כיון שאתה גבור כולי האי. יש לאל ידי (בראש' ל"א, כ"ט) תרג' אית חילא בידי. — (א"ב אין כתוב). *[אחי"ה כונת ר"ב כי גי' רבינו וכי מאחר דחיל מר וכו' לי' בנוסחאותינו כי בנו"ג וכי מאחר דהכי למה ליה למיסמכיה וכ"ה בשט"מ ופירש"י וכי מאחר דהכי: שבעל כח אתה. והפעל חִיל או חול נגזר מהשם חַיִל ובל"ס חילא וכ"ה בל"ע עיי"ע חַיְלָא ושם ופעל הרבה בתרגומים] —

חל (= חָלִי, חֲלָא מל"מ חָלָה פי' ענין הרגשת צער וכאב um etwas bekümmert sein, sich kränken) בר"ג דפ"ב ביומ' (כ"ב: הובא בילק' שמואל ריש רמז קכ"א) ובפ' כיצד הרגל בגמ' ואם (נהנים) [צ"ל נהנית][1] (ב"ק כ' רע"ב) כמה לא חלי ולא מרגיש גברא דמריה סייעיה. פי' ענין חולי. *[אחי"ה וכן פירש"י ביומא רק בהרחבת ביאור: "כמה סמוך ומובטח ואין צריך לחלות ולדאוג מכל רעה" וכו'. ולפע"ד הוא ל"מ ואין חולה מכם עלי (ש"א כ"ב, ה'), על כן לא חלית (ישעי' כ"ז, י'). ובמשקל עברי בענין חולי נמצא הפעל קידושין ע"א: מדי חולה עיי"ע גסס ב'. שמ"ר פמ"ג נדרש ויחל (שמות ל"ב, י"א) חלה משה כשעשו אותו מעשה. ושם פ"א חלאה ונערה (דה"א ד', ה') שהלתה ונגערה מחליה והחזירה הקב"ה לנערותה. ובהפעיל: ב"מ ק"ז: מחלה (שמות ט"ו, כ"ו) זו מרה ולמה נקרא שמה מחלה שהיא מַחְלָה כל גופו של אדם. ולרוב פעמים בא בקל כשחלה פלוני ובינוני חולה וגם בהוראת שם, והקבוץ חולים ולנקבה חולות עיין מקומות אלה: ברכות י'. כ"ח: ל"ד: נ"ד: נ"ו: שבת י"ב: ל"ב. קכ"ז. קל"ד. יומא ל"ט: מ"ו. מ"ק כ"ז: חגיגה ב': כתובות ס"ה: נדרים ל"ט: מ'. מ"א. מ"ט. גיטין כ"ח. ס"א. סוטה י"ד. ל"ו: מ"ז. ב"ק ק'. ב"ב ט"ז. קט"ז. סנהד' ס"ד. ס"ה. ק"א. ע"ז י"ח. הוריות י'. אבדר"נ פ"ל ופמ"א. והשם חוֹלִי והקבוץ חֳלָאִים ברכות נ"ז: ס': שבת י"א. ר"ה י"ח. מגילה כ"א: כתובות קי"א. סוטה מ"ז. קידושין פ"ב. ב"ק צ"ב: ב"מ נ"ח: ירוש' פיאה פ"ג די"ז ע"ד, ב"ר פנ"ו, שהש"ר פ' סמכוני. והרבה פעמים בצירוף מעיים חולי מעיים ברכו' מ'. שבת י"א. מ"א. קי"ח: עירובין מ"א: כתובות י': ק"י: גיטין ע'. סוטה מ"ב: והתואר חוֹלָנִית עיי"ע] —

חל (= חֲלִילָה הוא תואר הפעל כמו סביבה מפעל חָלַל = חול ענין היקף וסבוב rings-herum) בס"ג דפ' החליל (סוכה נ"ה:) מי שהיה מקריב פרים היום לא היה מקריב למחר אלא חוזרין חלילה. ובזבחים בגמ' ר' אליעזר אמר אף האשם[2] (זבחים י' רע"ב) א"ל ר' יהושע חזרנו חלילה[3]. פי' סביב. — (א"ב פי' הלילה[4] בל"י זה אחר זה או הם ביניהם). *[אחי"ה ואם גם בכ"י מינכען לסוכה הגי' בה"א הלילה רחוק הוא לומר כפירוש ר"ב וצ"ל הלילה וכ"ה בכתובות צ"ה. ושם: חוזרות חלילה ופי' רבינו כפתור ופרח הוא עפ"י גזרת המלה הרשומ' בראש הערך. ועוד עיי"ע אנטל (ח"א, קמ"ו)] —

חַל (= הַלֵּל בל"ס שחק ושטף במים, רחץ וכן בל"ע حل reiben, lösen, auflösen, übtg. waschen) בפ' גיד הנשה בגמ' שולח אדם (חולין צ"ה רע"ב) אתא ההוא גברא קא מחליל רישא במיא[5]. ובפ' כל הבשר בגמ' הכחל (שם קי"ג.) הא דחלליה בי טבחא הא דלא חלליה בי טבחא[6]. פי' שרחץ הקצב. ורחצת וסכת (רות ג', ג') תרג' ותחלילי בטיא ותסוכי בושמין. *[אחי"ה וכן פי' רגמ"ה כ"י לחולין שם (בקובץ כ"י הנ"ל בהערה דף שכ"ה סע"ב) והביא ראיה מתרג' וירחץ את הקרב (ויקרא ט', י"ד) וחללי ית גוה. ועיין עוד התרגום לשמו' כ"ט, י"ז; ויקר' א', ט'; ח', כ"א] —

חל (חָלַל מל"מ ענין גבוב ונקוב וכן בל"ס ובל"ע خل durchbohren, hohl sein, höhlen ועיי"ע חל ט"ו; חֲלָלָא בל"ס וכן בל"ע خلال תוכו של דבר ומקום הפנוי das Innere, der leere Raum) בפ"ק דשבת בסוף הלכה לא ישב אדם לפני הספר (שבת י"א.) אין מספיקין לכתוב חללה של רשות. בפ' הזהב בגמ' מי שפרע (ב"מ מ"ט סע"א) אי יהבין ליה כל

---

[1]) בדפ"ר נהנים וכ"ה בדפ' פיזי וויניצי, ויותר משובש בדפ' אמשי ופראג הדנית. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובדפ"ר. [3]) בנו"ג שם שתי פעמי' בטעות חוזרני. [4]) כונתו על ל"י ἀλλήλων. [5]) וכה"ג מחלל בפי' רגמ"ה כ"י לחולי' (בקובץ כ"י אנגייליק' דף שמ"ג.) ופי רחץ אבל בנו"ג מחוור רישא ופירש"י מחללו ומדיחו במים. [6]) כ"ה לנכון בדפ"ר, ובשדפ"ע דחליל ביה טבחא.

חללי [1]) רעלמא לא מחליף בדיבוריה. בר"ג דפ' במה בהמה (שבת נ"ב:) במתניתא תנא במהוללין, פי' שלא היו הטבעות דבוקין אלא היו מרווחין שנעשו חלולין נבובין ומים נכנסים בהם ואין שם ל ה ל ו ח ו ת [2]) חציצה. בר"ג דפ' במה אשה (שם נ"ז.) תיכי חלילאתא. פי' כעין אזור חלול (שקולטת) [נ"ל שקולעת] [3]) בה שערה. ובס"ג דפ' במה אשה (שם ס"ו:) וליציירינהו בחללא דבי צוארא. פי' ויקשרם באותו בגד שלוקח מבית הצואר כשפותחו (ומחלחלו) [צ"ל ומחללו]. ובפ"ג במעש' שני (מ"ז) בתי הבדים שפתחיהן לחוץ וחללן לפנים. מלש' נבוב לוחות (שמות כ"ז, ח') תרג' חליל לוחין. *[אחי"ה וכנ"ה בברכות י"ט: אהל כל שיש בו חלל טפח חוצץ בפני הטומאה ושאין בו חלל טפח וכו' ורוב ארונות יש בו חלל טפח. חולין מ"ב. נקב הלב לבית חללו, ושם מ"ה רע"ב בעי רבי זירא לבית חלל קטן או לבית חלל גדול (die grosse, die kleine Herzkammer), שם מ"ד רע"ב רוב עוביה . . רוב חללה עיין פירש"י. ע"ז כ"ח רע"א מכה של חלל פי' בחלל גופו, ירו' ע"ז פ"ב ד"מ רע"ד כל שהוא מן החלל ולפנים מרפין אותו בשבת (הובא בתוספ' ע"ז שם), פסחים נ"ד. חללה (של גיהנם) הוא דנברא קודם שנברא העולם וכו', והמושג קרוב לזה אצל הפרסיים הראיתי לדעת במ"ע דמ"ג חכ"א, 568 — ירושלמי כלאים ספ"ט דל"ב ע"ג אמר מילה ויהיבון בחללא . . א"ל רחמנא דינסב לאליחורף ואחיה מן חללא והמפרש ביאר מן האויר ולדעתי פתרונו מקום פנוי ואולי שם העצם של איזה מקום חסר כאן כי בסוכה נ"ג. הגירסא מחוזא ד ל ו ז ואפשר שגם בירו' צריך להשלים חללא ד ל ו ז ועיין בבלי סוטה מ"ו: ב"ב ס"א. עיי"ע ברקא ג' וע' אפתא. — והפעל בהכפל השרש: חִלְחֵל בב"ר פצ"ח מה הנחש הזה ריסו מחלחל לאחר מיתה וכו', סוטה ז': אם יש שם מכה מחלחל ויורד פי' אם יש על בשר חי סם הוא דוקר אותו ונכנס ויורד או ממקה הבשר ומפיל בו נקבים וכן פי' מ"ב במד"ר פ"ז, ורבינו הביאו בע' חל ט"ו לפי סדר שאצלנו. וכן בירו' סוט' פ"א דט"ז ע"ד התחיל מחלחל ויורד. ובהתפעל במד"ר פ"ט מלמד שהיו (מי המרים) מתחלחלים בכל איבריה. ומה שענינו מרעיד ומתנענע עיין ערך הבא אח"ז] —

חַל [4]) (פלפל משרש חל ופי' בל"ס חִלְחֵל ענין תנועה ורעדה ונדנוד וכ"ה בל"מ (אסתר ד', ד') erschüttert, bewegt sein, sich hin und her bewegen) באלו כלים פ"י בכלים (מ"ג) מגופת החבית המחולחלת ואינה נשמטת פי' "כסוי שאינו קבוע בפי הכלי בהידוק (כן) שמו מחולחל כדכתי' (אסתר שם) ותתחלחל המלכה מאוד" [5]). ובכוורת בפ"ט באהילות (מ"ג) בד"א בזמן שהוא כלי מחולחלת. ובהמניח פ"ד במקואות (מ"ג) היו צרורות מתחלחלין לתוכו פסולין פי' מתרועעין [6]). בריש טבול יום (פ"א מ"א) וקולית של מים [7]) המחולחלת. ובשק פ"ג במכשירין (מ"ו) אם פקק את הצינור או חלחל לתוכן. פי' פירשם בגג ליפול עליהן מים. בפ' הרואה בגמ' על הרעמים (ברכות נ"ט.) רב אשי אמר עננא חלחולי מחלחל ואתי זיקא ומנשב על פומא ודמי כזיקא על פום דנא. *[אחי"ה בכל הציונים הנ"ל ענין המלה נתרועע ונדנד וכ"ה בל"ע حلحل אבל עוד ענין חלחל כל שאין מדובק ומהודק וכ"ה בל"ע حلحل. וכנ"ה פסחים ע"ד. איידא דמתחלחל מפיק מיא. ירו' ב"ק רפ"א ד"ב: האש נוגע מצד אחד ונתחלחל כולו, ירו' תרומות פ"ח דמ"ה סע"ג לא אספק מישתי עד דאיתחלחל, וירו' שם דמ"ו. דג ניקור חי אסור ומליח ע"י מליחה מתחלחל. וכן בירו' ע"ז פ"ב דמ"א. לא אספק מיטעם עד דאיתחלחל, וירו' שם ד"מ רע"ד חמת' (צ"ל חמתיה עיין פני משה שם) מתחלחלא וקלמה. והשם חִלְחוּל פי' רעדה ורתת (Erschütterung) בתנחומא סוף משפטים סי' י"ח ושלחתי את הצרעה לפניך (שמות כ"ג, כ"ח) כיצד האמוריים מתים . . החלחול היה נכנס (להם) [בהם] והיו מתרפין לפני ישראל והורגין אותן, ודרש הצרעה כמו את א י מ ת י אשלח לפניך (שם פסוק כ"ז) וכן העתיק תרג' ערבי الحوق פי' רעדה ורתת. ולפע"ד גם מזה הענין חולחליות בויק"ר שהביא רבינו בע' חל ט"ז אבל דע כי

---

[1]) בנו"ג ה ל ל א ביחיד אבל בסנהד' צ"ז. כגי' רבינו וכ"ה בשבת ע"ז: כל חללי עלמא ופירש"י דברים הנעשים בכל חלל העולם. [2]) כ"ה נ כ ו ן מ א ו ד ב כ " י ל " ד ובדפ"ע לוחות ואין לו שחר ועל כן רוצה בעל למוד ערוך (מסכ' שבת צד ל"ט:) להגיה ל ח ש ש ובלתי נכון הוא. [3]) עיי' פירש"י במקומו. [4]) בדפ"ע ערך זה נכלל עם ערך הקודם וגם ש נ י ע ר כ י ם ה ב א י ם נכללים בו והנכון כהצעת הכ"י ו"ו והערוך הקצור אשר שם הערכים נפרדים הם ואחריו נמשכנו. [5]) הועתק מפי' סד"ט לרה"ג צד ו' וכן פי' בשם עצמו הר"ש במקואות ד', ג'. [6]) וכן פי' הרמב"ם והרע"ב בפ"ג דמכשירין מ"ו. [7]) כ"ה בדפ"ע חוץ מדפ"ר שאי' שלמים וכ"ה בנוסחאותינו בש"ס אבל במשניו' הגי' של מים וזהו עיקר עיי' פי' ר"ש שם והרמב"ם שם גרס וקולית המים. ובע' קל ז' גם גי' הדפ"ר בשתי תיבות של מים.

בילק׳ משפטים רמז שנ״ט הגי׳ בשם תנחומא הנ״ל כיצד היו מתים חולחול היה נכנס בהן והיו מתריזין והיו מתים. ולשון התריז שענינה דחיקת הרוחות בבטן ונפיחת הבטן (עיי״ע תרז) תורה כי חולחול פי׳ כאב בטן ושלשול והראיה כי רבינו בע׳ תרז פי׳ מיד נתרז (סוטה ל״ו רע״א) בזה״ל פי׳ מיד נתחלחל ומתמלא בטנו רוח ומשלח זמורה ע״כ הרי חלחול או חולחול כמו שלשול ובאמת בע׳ שעיר באות ס׳ השוה רבינו (בפירוש המאמר מברכות ס״ב:) מחולחל עם משולשל ע״ש וזה מה שפי׳ ר׳ ירמיה (מגילי ט״ו.) ותתחלחל.. שהוצרכה לנקבים, ולפי זה עד דאיתחלחל של ירו׳ הנ״ל נוכל לפרש אוחזתו שלשול פי׳ הלוך מעיין (Diarrhoe) ולפע״ד מזה הענין גם ערך הבא אחר זה] —

חל (= חִלחוֹלֶת (Mastdarm ובפרק אלו טרפות בסוף הלכה ניקבה הקיבה (חולין נ׳ סע״א) אמר זעירי חלחולת[1]) שניקבה כשרה הואיל ויריכים מעמידין אותה. פי׳ היא כרכשא. *[אחי״ה וכן פי׳ רגמ״ה כ״י הנ״ל בהערה, וכ״ה ברש״י בדף נ׳. חלחולת: היא כרכשא טבחייא ע״כ, ובדף מ״ט סע״ב פי׳ חטי דכרכשא: חלב שעל חלחולת המוציאה רעי שקורין טבחייא וכו׳. ולפע״ד נקרא כן המעי הדבוק בפי הטבעת ששם יוצא החלתול שהוא הרעי עיי״ע הקודם] —

חל (= חַלְחֵל לדעת רבינו בוקע והוא הוא מה שפירשתי בע׳ חל י״ב ע״ש הגזרה) בפ״ק דסוטה בגמ׳ ומאיימין עליה (ז׳:) אם יש שם מכה מחלחל ויורד. בהלכה קמא דפ׳ העור והרוטב (חולין קי״ט סע״ב וק״כ רע״א) ומי איכא שומר על גבי שומר חלחולי מחלחל. פי׳ העור הוא שומר הבשר ומגין עליו והשער על העור וכי יש שומר ע״ג שומר ופריקו כל שערא בגומתה בוקעת ויוצאה וזה פי׳ חלחולי מחלחלא. *[אחי״ה זה הערך שייך לפע״ד לע׳ חל י״ב ע״ש ופירושו דרבינו עולה יפה עם הגזרה הנזכרה שם, ולבי אומר לי שנעתק הפי׳ הזה מפי׳ רגמ״ה לחולין ובכ״י אשר ת״י חסר הפי׳ יען כי בכ״י אנגייליק׳ יש כאן חסרון בסוף וחדל הפי׳ כמעט איזה שורות קודם הציון מחולין הנ״ל] —

חל (חוּלְחָלִית ורק בקבוץ חולחליות מל״ע حلحل פי׳ נע, הניע ועוד מעורר מנוחה והושאל לחז״ל השם חַלחוֹלֶת לסכסוך הדעת ופוגת לב (Sinnverwirrung, Herzensaufregung בויק״ר בריש אחרי מות (רפ״כ) ובפסיקת׳ דאחרי מות (דף ק״ע.) אמרתי להוללים אל תהולו (תהלי׳ ע״ה, ה׳) [להוללים] למערבביא אלו שלבן מלא חולחליות[2]) רעות[3]). ובפרש׳ רפאני ה׳ בזאת תהיה[4]) (לפנינו רפי״ז) כי קנאתי בהוללים (תהלים ע״ג, ג׳) אלו שלבן מלא חולחליות רעות. פי׳ מחשבות רעות. *[אחי״ה בנו״ג בויק״ר רפי״ז ובילק׳ תהלים ריש רמז תת״ז בהוללים במערבא אומרים אלו שלבם מלא הוללות רעות ובלי ספק הגי׳ המעולה כגי׳ רבינו ושיעור המאמר בויק״ר פי״ז כמו בפ׳ כ׳ ותחת במערבא צ״ל במערבביא ומלת „אומרים" יתירה שטעה הכותב בפתרון ערבביא (עיין הערת ר״ש באבער פסיקת׳ שם צד ק״ע אות ג׳) ופתרון ערבביא פי׳ סכסוך הוא ממש כפתרון ל״ע הרשומה ודרש הוללים ענין טרוף הדעת (מרוב שמחה) עיי״ע זהיין ופירשו ע״י מלא חולחליות שהוא ג״כ סכסוך הדעת והתעוררות הלב. ובמדרש שו״ט מזמור ה׳ ד״ה לא יתיצבו אי׳ לנכון: ד״א הוללים ערבוביא כמד״א לשחוק אמרתי מהולל] —

חל (= חָלַל מל״מ וענינו דקירה והושאל להריגה durchbohren, erschlagen וכן בל״ע עיי״ע חל י״ב) בפ״ק דפסחים בגמ׳ הוסיף ר״ע (י״ד סע״א) אמר רב יהודה הכא בנר של מתכת עסקינן דרחמנא אמ׳ (במדבר י״ט, ט״ז) חרב הרי הוא כחלל פי׳ „מדהוה ליה למכתב בחלל בלא חרב כדכתיב (שם פסוק י״ח) (וכל) [צ״ל ועל] הנגע בעצם או בחלל שמעינן כי לא בא בחלל חרב אלא ללמד כי החרב הרי הוא כחלל, ותניא בספרי[5]) דבי רב[6]) (ספרי חקת פי׳ קכ״ז) בחלל חרב בא הכתוב ולימד על החרב שהיא מטמאה טמאת שבעה והנוגע בה טמא טמאת ז׳ הא למדנו לכלים ולאדם

---

[1]) כ״ה לנכון בעה״ק וכ״ה בנוסחי׳ וכה״ג בפי׳ רגמ״ה כ״י לחולי׳ (כ״י אנגייליקי דף ש״ט) ובדפ״ע חלוחלת. [2]) כ״ה בדפ״ר כאן ובע׳ זהיין וכ״ה בדפוסי ערוך שם וכ״ה בילק׳ שמיני רמז תקכ״ד ובילק׳ תהלי׳ ר׳ רמז תתי״א בשם תנחומ׳ ובנו״ג בתנחומ׳ ריש אחרי מות סי׳ ב׳ חלחליות וכ״ה בויק״ר ר״פ כ׳ ובדפ״ע (חוץ מדפ״ר), ובפסיק׳ הנ״ל אי׳ חלחוליות חלחוליות רעות. [3]) במקומו׳ הנ״ל אי׳ עוד קודם רעות מלת עליהם וכצ״ל כאן וכן השלמתי בערך זהיין. [4]) מכל הערכים ששייכים לפרשה זאת נראה שהיתה לפני בעל הערוך התחלת פרשה בפסוק רפאני ולפנינו שייך זה לסוף פרשה שלפניה היינו לפרשה ט״ז. ובספר ג״פ לריט״ל צונץ צד קפ״ג לא העיר על זה מאומה. [5]) כ״ה לנכון בכ״י וכ״ה בפי׳ ר״ח לפסחי׳, ובדפ״ע בט״ס בספרא, ובדפ״ר בספרי׳ בקו על הרי״ש ופשטו המדפיסים האחרונים בספרא. [6]) ורבינו מכנה אותו ג״כ בשם מדרש וישלחו עיי״ע ספר ב׳.

וגומר[1]) וגרסינן בתחילת שחיטת חולין (ב׳:) בענין טמא השוחט בקדשים האי טמא דאיטמי במאי אילימא דאיטמי במת בחלל חרב אמרה רחמנא חרב הרי הוא כחלל ואב׳ הטומאה הוא דטמייה לסכין תזיל סכין תטמייה לבשר נתברר [כי] [2]) כל כלי המתכות הנוגעין בטמא מת נעשין אבות וכשנוגעין במת עצמו נעשין אבי אבות וכל כלי מתכות שנגעו בטמא מת הרי הן כאותה טומאה עצמה״. *[אחי״ה עד כאן הועתק כל הפי׳ מפי׳ ר״ח לפסחי׳ צד כ״א. רק הסיום קצת בע״א וע״ש הערת המו״ל אות י׳ ועיי׳ עוד דרושים בענין חרב הרי זה כחלל בספרי סוף חקת פ׳ ק״ל ועוד בנזיר נ״ג סע״ב ובירו׳ נזיר פ״ז דנ״ו ע״ג. ובענין הלל פי׳ רש״י בסנהד׳ פ״ח, ד״ה ממקום שנעשה חלל מצוארו בזה״ל דהיינו מצוארו דסתם חלל מן הצואר וכו׳ ע״ש. ומלת חָלָל הוא תואר במקום פעול עיי׳ רד״ק שרש חלל] —

חִל (= חִילָלָא בל״ע خلال כלי משחית = מַקֶבֶת Bohrer ועיי׳ בפנים) ומקבות והגרזן (מ״א ו׳, ז׳) תרג׳ וארזיבין וחלילין. היתפאר הגרזן (ישעי׳ י׳ ט״ו) תרג׳ האפשר דישתבח חוללא. *[אחי״ה בנו״ג בתרג׳ ישעי׳ חוֹלִילָא ובתרג׳ מלכי׳ וחוֹלִילִין אבל גי׳ המתורגמן חוֹלְלָא וַחֲלוּלִין ולפע״ד נ״ל עיקר הגי׳ חִילָלָא והקבוץ חִילָלִין כי כ״ה בל״ע וכצ״ל בדברי רבינו במקום הלילין צ״ל חיללין ובמקום חוללא צ״ל חיללא, ולא כמ״ש ה׳ לעווי בערכי מלין שלו. ונגזר חיללא מל׳ ערבי خل נקב וכ״ה בל״מ חלל עיי״ע הקודם] —

חַל (= חַלָּה ידוע מהכתוב (במדב׳ ט״ו, כ׳. כ״א) Teighebe) בפסיקתא דשמעו (פסי דר״כ קי״ח.) [3]) מי גרם לי שאהא מפרשת שתי חלות בסוריא על שלא הפרשתי [4]) חלה אחת כתיקונה בארץ ישראל סבורה הייתי שאני מקבלת [5]) שכר על שתים [6]) ואיני מקבלת שכר אלא [7]) על אחת כך מנהג בארץ ישראל [8]) להפריש בצק מראשית העיסה לשום חלה ולברך עליה ולשורפה באש [9]) ומפריש חלה אחרת ונותנה [10]) לכהן. *[אחי״ה וכנ״ה בשבת פ״ב מ״ו נדה חלה הדלקת הנר, ירו׳ שבת פ״ב ד״ה. ב״ר ספי״ז מצות חלה, חלה פ״א מ״ט החלה והתרומה חייבין עליה מיתה, ושם פ״ב מ״ז (עירובי׳ פ״א.) שיעור חלה אחד מכ״ד, שם פ״ד מ״ד הנוטל חלה מן הקב, שם מ״ה שני קבין שנטלה חלתה, שם מ״ה חלת דמאי, שם פ״ב מ״ח; פ״ג מ״ח; פ״ד מ״ו עיסה שלא הורם חלתה, שם פ״ד מ״ח שלש ארצות לחלה וכו׳ על איזה ענינים חייבין בחלה עיי׳ פ״א מ״א, מ״ב מ״ג, מ״ה, מ״ז, מ״ט; פ״ב מ״א, מ״ב, מ״ה, מ״ו; פ״ג מ״ז, מ״י; פ״ד מ״ג. ובענין פטורה מן החלה עיי׳ שם פ״א מ״ג, מ״ד, מ״ז; פ״ב מ״ד; פ״ג מ״ה. ושם המסכת חלה נקוב ככה מפני שרוב ענינה בדיני חלה הוא. ב״ר ר״פ י״ד ונקראת חלה תרומה עיי׳ מעילי ט״ו: ובהשאילה נאמר על אדם הראשון שהיה גמר חלתו של עולם ב״ר שם וס״פ י״ז — ובלשון ארמי חלתא ופירושו חלות לחם והושאל גם לדבש וחריע וכיוצא לזה עיין ערך הלת וערך חלתא] —

חל (= חוּלָה השם מפעל חוּל פי׳ תנועה בחוג כלומ׳ רקד sich im Kreise bewegen, tanzen וממנו בדרז״ל השם נקבה חולה ובל״מ מחול, Reigen, Tanz) בריש עירובי׳ (ג׳:) ובר״ג דפ׳ כל גגות (שם צ״ג.) דתנן בכלאים פ׳ קרחת הכרם (פ״ד מ״א) בי״ש אומרים עשרים וארבע אמות וכו׳ עד (שם מ״ב) איזהו מחול הכרם בין פרס לגדר אם אין שם י״ב אמה לא יביא זרע אחר [11]) לשם. בפ׳ אלו מגלחין ירוש׳ בגמ׳ אין קורעין [12]) (ירושלמי מ״ק פרק ג׳ דף פ״ג סוף ע״ב וכן הוא בירושלמי מגילי פרק ב׳ דף ע״ג: ועיין עוד בסוף הערך) בויק״ר בויהי ביום השמיני בס״פ (א׳) [צ״ל י״א] עתיד הקב״ה לעשות (ראש) חולה לצדיקים לעתיד לבוא הה״ד (תהלי׳ מ״ח, י״ד)

---

[1]) כ״ה לנכון בדפ״ר וכ״ה בפי׳ ר״ח: וגו׳ ר״ל וגומר כי בספרי שם האריך עוד בדרוש, ובכ״י ה״ב אי׳ וכו׳ וזה יותר נכון כי וגו׳ שייך על קצור הפסוק וכו׳ על קצור המאמר זולת זה בדרז״ל. [2]) וכ״ה בפי׳ ר״ח. [3]) והובא בילקוט ביחזקאל ס׳ רמז שנ״ח בשם הפסיק׳ ובילק׳ שה״ש רמז תתקפ״ב ונשנה עוד בירושלמי ספ״ג דעירובין דכ״א ע״ג ובשהש״ר פסוק אל תראוני. [4]) וכ״ה בירושלמי ובפסיקתי איתא על שם שלא וכו׳. [5]) כ״ה לנכון בדפ״ר ובכל המקומו׳ הנ״ל וסובבת על כנסת ישראל, אבל בשדפ״ע חסר הקו על ל׳ ואי׳ מקבל ובסמוך לנכון. [6]) בדפ״ע בט״ס שנים, ובדפ״ר ב׳. [7]) וכ״ה לנכון בירו׳ שם ובשהש״ר אבל בפסיקתי ובילק׳ יחזק׳ הגי׳ לא על אחת ובילק׳ שה״ש שם אי׳ על אחת וצ״ל ולא על אחת והראיה בצדו במאמר שני אלא על אחד ע״ש. [8]) כ״ה לנכון בדפ״ע חוץ מדפ״ר שגרס בישראל וצ״ל בי׳ ישראל = בארץ ישראל עיי׳ מאמר ארוך באו״ז הל׳ חלה סי׳ רנ״א אם יש להפריש עתה בי חלות וכבר העיר על זה ר״ש באבער בפסיק׳ שם אות ל״ד ושם הובא סיום האו״ז בפי׳ המדי חזית. [9]) בדפ״ר. [10]) בדפ״ר לי׳ זו המלה. [11]) לי׳ בנוסחי וכן לי׳ בב״י ש״ס. [12]) כ״ה רק בדפ״ר וכן נראה מע״י בהכותב הגדת ירושלמי סוכה סי׳ נ״א ד״ה כתוב בערוך וז״ל בע׳ חל ירושלמי ובויק״ר וכו׳ עד פי׳ מחול רוט״ה בלע״ז.

שיתו לבבכם לחילה לחולה [כתוב] צדיקים מכאן ומכאן והקב"ה הוא באמצע. פי' מחול בלע"ז רנטא. *[אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו והוא בלאי"ט Tanz = danza ובשאר כ"י ובדפ"ע אי' בט"ס רוטה ואולי צ"ל ריטה והוא בלאי"ט ridda Reigentanz, פי' רקדה סביב בעיגול וכן פי' רבינו בע' מחל א' מחול הכרם: סביב הכרם כמו מחולות וכן פירש"י בעירו' ג': ור"ש ורע"ב לכלאי' הנ"ל ועיי' תוי"ט שם וכן בל"ע حول פי' סביב ובענין פי' מאמר של ר' ברכיה עתיד הקב"ה וכו', עיין ע"י בהכותב הגדת ירו' הנ"ל בהערה, וגי' רבינו צדיקים מכאן ומכאן וכו', אי' ג"כ בשהש"ר פ' לריח וגי' ראש חולה אי' גם בירו' בשני המקומות הנ"ל ובשהש"ר שם ובפ' שובי אבל גי' דפ"ר לא גרס ראש ונכון הוא וכן במד' שו"ט מזמור מ"ח עתיד הקב"ה לעשות חולה לצדיקים וכ"ה בילק' תהלי' ר' רמז תשנ"ז אבל בילק' ישעי' רמז רצ"ד הגי' עתיד הקב"ה להיות ראש מחול לצדיקים וכו', וכ"ה בויק"ר שם רק שם אי' כגי' רבינו חולה ובקהל"ר פ' אין זכרון הגי' עתיד הקב"ה לעשות ראש מחולה לצדיקים וכ"ה בכ"י ו"ו בע' הנוכחי ואם נקיים גי' ראש אז השעור עתיד הקב"ה להיות (זה נ"ל יותר טוב) ראש חולה (= מחול = מחולה) שהוא הולך בראש בשחוק ואחריו ילכו שאר המשחקים וכל זה בלשון כביכול כדי לסבר את האוזן, ובדרך מובן השכלי ועפ"י הגדה פירשתיו בדרוש ואכ"מ להאריך, ובע' מחל אי' הביא רבינו גי' שלפנינו בתעני' ל"א. לעשות מחול לצדיקים — והשם חולה פי' מחול אי' עוד בדב"ר פ"א לפי מה שתקנתי עיי"ע חילא. והפעל: כבר בא במקרא (שופטי' כ"א, כ"א) לחול במחולות ורד"ק בשרש חול וחלל רוצה לגזרו מהכפולים חלל אבל הנכון שהוא מנחי עיי"ן וי"ו וכ"ה בב"ר ס"פ ע"ד ס' רבוי מלאכים היו חלים לפני יעקב אבינו בכניסתו לארץ. ושם ובשהש"ר פ' שובי היו חלין ומרקדין. ובשהש"ר פ' לריח ובקהל"ר פ' אין זכרון והם חלין לפניו כעלמות [1] וכצ"ל בויק"ר ס"פ י"א במקום והן עולין עליו בעולמה! ובזה נסתלקה תמיהת מ"כ שם. ובילק' ישעי' שם הביא בשם ויק"ר רק: והם עולים ואין לו שחר. והיחיד במד' שו"ט מזמור מ"ח ובילק' תהלי' הנ"ל והקב"ה חָל עמהן. והקבוץ נקבה תעני' כ"ו: בנות ירושלים יוצאות וחולות. ובתרג' ירו' א' לשמות ט"ו, כ' בתופיא הוו חָיְלָן, ותרג' אדדם (תהלי' מ"ב, ה') אתחָייל] —

חַל (בל"ם וכן בל"ע خل פי' חומץ (Essig בר"ג דפ' כיצד צולין (פסחי' ע"ד סע"ב) וב"ש מחלא מתמהא [2]. פי' תמד שלא החמיץ כל צרכו וכל מידי דבטיל וקאים קרי ליה ארמית מתמהא. ובר"ג דפ' השוכר את הפועלים (ב"מ פ"ג:) חלא בר חמרא [3] ובר"ג דפ' כל הבשר (חולי' ק"ה.) אנא להא מילתא לגבי אבא חלא בר חמרא [4]. ובפ' העור והרוטב בגמ' הרוטב (חולי' ק"כ.) חלא דקריש [5]. — (א"ב תרג' חמץ יין וחמץ שכר (במדי' ו', ג') חל דחמר חדת וחל דחמר עתיק). *[אחי"ה וכן בתרג' תהלי' ס"ט, כ"ב וכצ"ל בתרג' משלי כ"ה, כ' תחת חֵילא: חַלָא וכ"ה בפשיטה. וכנ"ה בגיטין ע' רע"א וע"ז י"ב: רביעתא דחלא עיי"ע שמגז. ברכו' ה': אייקור חלא, ושם הדר חלא והוה חמרא, ב"ר פל"ט אתמהא חלא מזיל חמרא. ובענין חלא דקריש עיי"ע הבא אח"ז] —

* חַל, חַלָא (פי' מוהל ומיץ וציר (Saft, Extract ירו' נדרי' רפ"ו דל"ט ע"ג יש שיורד ללפת ואינו יורד לקדירה מאי אית לך כגון החל מן נוניה פי' ציר ומיץ מן הירק שנקרא נוניא עיי"ע נגיא א' וכן הבין פ"מ ולא כפי' קה"ע. ובזה הענין הציון מחולי' ק"כ. לגי' רבינו בע' הקודם לזה חלא דקריש פי' מוהל (או מיחל) היוצא מן הבשר שנקפא ויפה פי' רש"י (אף אם גרם חלב) בזה"ל "לחה היוצאת מן הבשר שקורין גליירא" והוא ל"צ glaire = קלעבריגע פייכטיג-קייט, ועיי' פירש"י בחולי' ט"ו: ד"ה לית להו בדיקתא. פסחי' ע"ד סע"ב האי אומצא דאסמיק חלייה אסיר לא אסמיק חלייה שרי ופירש"י חלייה: מוהל היוצא ממנו וכו', עיי"ע שרייק. פסחי' קט"ו רע"ב אגב חלייה דתבלין וכו', פי' ציר התבלין והוא מל"ע حل מיץ, אבל יותר טוב נראה לי לגרוס חולייה דתבלין פירוש מתיקות עיין ערך חל ד' ובאמת איתא בכתב יד הב' אגב חוליא דחרוסת וכו' עיי' ד"ס במקומו.

* חַל (או מלש' ערבי حال בא אליו, בא עליו kommen, auf, an ihn herantreten או מל"מ (ש"ב ג', כ"ט; ירמי' כ"ג י"ט) פי' נפל וחנה)

---

[1]) וכצ"ל בשהש"ר תחת בעלמות. [2]) בנו"ג עוד דחלטינן ביה, ולי' בכ"י ש"ם ובריי"ף ובר"ש ובפי' ר"ח כמו שלי' בערוך. [3]) וכ"ה בירו' מעשרו' פ"ד ד"נ ע"ד ובב"מ הגי' לפנינו חומץ בן יין (עיי"ע ארך צד רפ"ו בח"א). [4]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' ובי ל"ד ה"ב, ובדפ"ע נשמט. [5]) בנו"ג חלב דאקריש.

והרבה בדרז"ל חל להיות . . ר"ה פ"ד, מ"א פסחי' פ"ג מ"ו; מגיל' פ"א מ"א, ירו' ברכו' פ"ד ד"ז ע"ג פי' הגיע ובא. חולי' ק"ג. אתי וחייל . . לא אתי וחייל. שבועו' כ"ה. נדרים חלים . . שבועות חלות על וכו'. ושם כ"ד: דחייל אתאנים . . חייל אענבים, יומ' י"ד. חיילא עליה אנינות פי' נחה עליו, חנה עליו. ברכו' ל"ב. החלה עליהם מדת רחמים ויפה פירש"י כמו יחולו על ראש יואב (ש"ב הנ"ל) לשון הניח ע"כ. שתתחולל דעתו (שם ל':) ג"כ מזה הענין כלומ' שתחול ותנוח דעתו פי' שתתיישב דעתו עיי"ע חל ז'.

* חיל (מל"ע حال פי' העביר vorüberziehen lassen והושאל בדרז"ל העביר על חטא פי' מחל (nachsehen, verzeihen ברכו' י"ב: ילק' ש"א רמז ק"ט מנין דאחילו ליה מן שמיא וכו', פי' ענין מחל שאי' שם קודם לזה. והוא אפעיל מהשרש הרשום בתחילת הע' ובאותו הפתרון.

* חלא (ט"ס) ירו' תרומו' פ"ח דמ"ה ע"ד פעלייא הוון בחלא צ"ל בחקלא וכ"ה בירו' ע"ז פ"ב דמ"א ע"ד הוון בחקילא (ועיי' בבלי ע"ז ל':) והח' לעווי בעמת"ל ח"ב נ"א טעה לומר שהוא שם מקום.

* חוליא עיי"ע חלי.

* חִילוּי (שם מפיעל חִלָּה ענין תפלה ובקשה (Gebet ספרי ר"פ ואתחנן פ' כ"ו י' לשונות נקראת תפלה . . חילול חנון וכו' ובילק' ר"פ ואתחנן רמז תתי"א הגי' חילוי ובקצת נוסח' זו הגי' גם בספרי, ובתנחומ' ובדב"ר רפ"ב לי' וע"ש.

1 חָלָב (מל"מ Milch והפעל חָלַב פי' מוציא חלב מדדי בהמה (melken בפ' אעפ"י שאמרו בגמ' ומניקה (כתובו' ס'.) יכול יהא חלב מהלכי שתים טמא ודין הוא ומה בהמה שהקל[1] במגעה פי' "בהמה טמאה שאם נגעה בחייה במת אינה מטמאה החמיר בחלבה לאוסרו דתניא (בכורו' ו':) גמל גמל שתי פעמים אם אינו ענין לבשרה תנהו ענין לחלבה שהו אסור כבשר מהלכי ב' כגון האדם שהחמיר במגעו שאם נגע במת נטמא ומטמא אחרים אינו דין שנחמיר בחלבו ת"ל (ויק' י"א, ד') אך את זה זה אסור ואין חלב מהלכי שתים אסור[2]. ד"א בהמה טמאה שהקל במגעה וכו', פי' הנוגע בנבלת בהמה טמאה טמאתו טומאת ערב והנוגע באדם מת טמאתו טומאת שבעה"[3] נמצא מגע בהמה קל ומגע אדם חמור חלב אינו שוה בכל שהוא בנקבות ולא בזכרים והדם שוה בכל בנקבות ובזכרים[4]. ובסוף מכשירין (פ"ו, מ"ז) ובב"ר בר"פ אלה תולדות נח (פ"ל) חלב הזכר טהור — ובס"ג דפ' המצניע (שבת צ"ה.) ת"ר החולב והמחבץ והמגבן כגרוגרת אתא שאיל בי מדרשא א"ל חולב חייב משום מפרק והוא המוציא חלב מן הדד מחבץ חייב משום בורר והוא המטיל מסו בתוך החלב ומתאסף הטוב ונשאר הפסולת למטה שהוא כמו מים מגבן חייב משום בונה והוא הלוקח הקפוי ומשימו בתוך הקב. *[אחי"ה ועיי"ע חבץ א', גבן א', פרק א' וע' מסו. — וכנ"ה בשבת ע"ז: המוציא חלב של בהמה . . חלב של אשה וכו'. ע"ז ל"ה: חלב טהור עומד חלב טמא אינו עומד, ושם במשנ' חלב שחלבו עכו"ם וכו', ועיי"ע אטיפי. חולי' קי"ד. מכשי' פ"ו מ"ה מי חלב וכו' והוא נסיובי דחלבא עיי"ע נסיובי. חולי' קט"ז. בשר עוף בחלב. שם: בישרא בחלבא, נדה ט'. דם נעכר ונעשה חלב — והושאל ללובן ירו' תרומו' פ"י דמ"ז: חלב ביצים פי' לובן של בצים (שבת ע"ז:). נץ חלב עיי"ע הלבץ, וכן תמיד פ"ז מ"ג שלחן הַחֲלָבִים פי' שני שולחנות היו במערבו של כבש אחד של כסף ואחד של שיש עיי' שקלי' פ"ו מ"ד. — והפעל חולב שבת צ"ה. קמ"ד: ירו' תרומו' פ"ח דמ"ה ע"ד ירו' ב"מ רפ"ז די"א: רעייא חלבון חלב, ירו' תרומ' שם דמ"ו. נפעל שבת נ"ג: לֵיחָלֵב ובפעל עומד בכורו' כ': רוב בהמות אינן חולבות אלא א"כ יולדות] —

* 2 חָלָב (ענינו לבן weiss בל"י ἀλφ-ός בל"ר albus עיי' פירשט ע' חלב) ב"ר פצ"ה ככס ביין לבושו זה החָלב ובדם ענבים סותה זה האדום. פי' מ"כ חלב יין לבן, בל"ע יין לבן חלבין והוא אמת כי حليب פי' Dattelwein יין של תמרים לבנים.

חֵלֶב (מל"מ ובל"ס חֵלְבָּא וידוע שם שומן בעלי חיים ובדרז"ל הפוך מן שומן שהוא מותר והחלב אסור verbotenes Fett, Unschlitt) בפ' העור והרוטב בגמ' נשחטה הבהמה (חולין קכ"ח.) חלב שחוטה בכפרים צריך מחשבה ואין צריך הכשר שכבר הוכשר בשחיטה. פי' אין מטמאין טומאת אוכלים בכפרים אא"כ חישבו להאכילו לנכרי דבלא מחשבה אין מטמא טומאת אוכלין

[1]) בנו"ג שהקלת . . החמרת. [2]) עיי' ריש"י כתובו' ד"ה הוא טמא. [3]) ע"כ הועתק מפי' ר"ה הובא בשט"מ לכתובו' שם. [4]) בא לפרש מה דאי' בכתובו' שם אוציא את החלב שאינו שוה בכל וכו'.

שאין אוכלין אותו גוים בכפרים דמתי מעט הם ואינן דחוקין מבשר לפיכך צריך מחשבה [1]). בר"ג דפ' היה מביא (סוט' ט"ו.) בדין הוא שתהא חטאת חלב טעונה נסכים. פי' לפי שהאוכל חלב בשגגה מביא חטאת ולא האוכל חלב דוקא אלא כל העושה אחת מכל עבירות האמורות בתורה שחייבין על זדונן כרת והן ל"ו המנויין בריש מסכת כריתות (ב'.) חייבין על שגגתן חטאת וחטאת אינה טעונה נסכים. *[אחי"ה הרבה נשנה בדיני חלב בפ"ג דכריתות ע"ש. חולי' מ"ט רע"ב חלב שע"ג הדקין, חלב שע"ג הקבה, חלב המכסה את הקרב, חלב טהור, חלב חיה. שם קי"ג: המבשל חֵלֶב בחָלָב. והקבוץ חלבים, חלבין ברכו' פ"א מ"א, כריתות י"ב. — ירו' יבמו' פ"י די"א. מדמי לה לחלבון ט"ס וצ"ל לחלבין. — חלב בצירוף גוש עיי"ע גוש חלב] —

* חוּלְבָּא פי' בל"ע حلبة בל"ר foenum graecum הביאו רבינו בע' תלתן ע"ש ועיי' רע"ב תרומ' פ"י מ"ה תלתן בערבי חולבא ובלעז (סינגריגו) [צ"ל פינגריגו].

* חֶלְבּוֹ שם אמורא בדור הרביעי עיין עליו במה"י למהרז"ף צד פ"ה.

חֶלְבּוֹן (Eiweiss) מבחוין וחלמון מבפנים (חולי' ס"ד. ע"ז מ' סע"א.) בע' הלמון [2]) פי' חלבון הוא הלובן של ביצה. *[אחי"ה ותרג' בריר חלמות (איוב ו', ו') חלבון, ובירו' תרומו' ספ"י דמ"ז: לובן חלבון] —

חֶלְבְּנָה (מל"מ שמו' ל', ל"ד פי' מין שרף אילן הנקרא בל"י χαλβάνη ובל"ר galbanum, Gummi scharf riechen. ובל"ס חֶלְבָּנִיתָא) בפ"ק דכריתות בגמ' המפטם את הקטרת (ו':) א"ר שמעון חסידאה [3]) כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית שהרי חלבנה ריחה רע ומנאה הכתוב מסממני הקטרת, אביי אמר מהכא ואגדתו על ארץ יסדה (עמוס ט', ו') [4]) חלבניתא דובשניתא (גיטין ס"ט סע"א) בע' דבש. *[אחי"ה ושם פי' חלבנה מתוקה בדבש, מזה מוכח כי מענין אותו הפתרון עם חלבנה הוא ולכן היטב כולל הכ"י ו"ו בע' אחד אבל בדפ"ע, חוץ מדפ' פראג, בטעות הודפס בע' מיוחד ובאמת הוא רק השם הסורי ובסוריא מצוי לרוב ובר כהלול הסורי פירשו לנכון ע"י אסתרכא רטיבתא frischer Styrax והשם נשתבש בל"פ خلبای ועיקר שמו בל"פ بيرزد או בארזד (بارزد) והרבה לספר בשבחו דאיסק', ג', צ"ז; ופליניאוס י"ב, כ"ה] —

חֲלַבֵּין (בל"ס חלביצא מין עשב כולל מיץ של חלב ולדעת רבינו Steckenkraut עיי' בפנים) בפ"ז בשביעית (מ"ב) הערקבלין [5]) והחלביצין. פי' זרע כמין ביצים ויוצאין כמו [6]) פירול"א. איכא דאמרי ביצי נץ החלב [7]) והוא פרח לבן. *[אחי"ה וכונת רבינו במ"ש איכא דאמרי על ירו' שביעי' פ"ז דל"ז סע"ב מהו חלביצין ביצי נץ חלב ואולי צ"ל במקום איכ' דאמרי: בירו' אמרי. ובתוספת' שביעי' רפ"ה (וכן בנדה ס"ב.) אי' והלביצין ושם ג"כ ופרח לבין (וגם בתיבה אחת פרחבלין לפי גי' כ"י ו"ו) ולדעתי זה פרח לבן של רבינו ובתוספת' כלאי' פ"ג הלבוצין ואולי נוכל לקיים גי' התוספ' בה"א כי هليج בל"ע חלב עב אבל אם גם נגרום בחי"ת נוכל לגזרו מל"ע حلبة, حلبان שהוא עשב ששרשיו כוללים מיץ חלב ובאמת בשבת צ'. בכל הדפוסי' הישני' בגמ' וברש"י במקום החלביצין הגי' החלבנון ובכ"י ג"ג גורס ג"כ בראש הערך הנוכחי: הלבנין והוא حلبان הנזכר. ורש"י לשבת שם לועז לטרו"ן ורמ"ל במ"ל לא הביאו כי לא נמצא באוצרי מלין של צרפת אבל לפע"ד הוא כמו ל"ד ויוני λαθυρίς, lathyris, Wolfsmilch והוא עשב שסוחטין ויוצא ממנו חלב ובלא"ר נקרא חלבלובא ונ"ל שהוא הורכב מן חלב ומן לובא בל"ר lupus זאב. ובענין פירולא של רבינו נ"ל שהוא לאי"ט ורו' ferula ג"כ עשב כולל מיץ חלב וריחו נודף ונקרא בלא"ש Steckenkraut. והרמב"ם לשביעי' הנ"ל פי' עשב לא נודע] —

חֲלַגְלַגּוֹת (Portulak עיי' בפנים) בפ"ק דיומ' (י"ח רע"ב) השום והשחלים וחלגלגות. בפ' לולב הגזול (סוכ' ל"ט:) דתנן בשביעית פ"ט (מ"א) הפיגם והירבוזין (השוטנן) [צ"ל השוטין] [8]) וחלגלוגות. בפ' ראוהו בי"ד בגמ' כל השופרות

---

[1]) וכן פירש"י בחולי' שם בפי' ראשון בד"ה בהכשר. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובדפ"ר. [3]) בנו"ג א"ר חנא בר בזנה א"ר שמעון חסידא. [4]) בפי' רגמ"ה כ"י לכריתות (בקובץ כ"י אנגי' דף קע"ב סע"א) ראיתי פי' יפה בזה"ל שאין מפושעי ישראל שחוזרין בתשובה ומתענין אינה תענית מהכא ואגדתו על ארץ יסדה כלומר כשהן באגודה אחת על הארץ הטובים והרעים ומשברים לבם וחוזרין הק' יסדה העולם מתקיים בשבילן ע"כ. [5]) וכ"ה בע' ערקבלין ועיי"ע אצווא בח"א צד ר"נ. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד ובדפ"ע בט"ס מן. [7]) כ"ה בכל כ"י ובדפי' ויניצי' והלאה אבל בדפ"ר ופיז' הגי' ביצים ביצי נץ החלב וצ"ל חלביצין ביצי נץ החלב כמו בירו'. [8]) וכ"ה בע' שט ה' וכ"ה בכ"י ש"ס בסוכ' ובשביעית.

(ר"ה כ"ו:) ובסוף הקורא את המגיל' למפרע בגמ' סירוגין (מגילי י"ח.) מאי חלגלגות שמעוה לאמתיה דבי רבי דקאמ' לההוא גברא דהוה קא מבדר פרפחיניה עד מתי אתה מפזר חלגלגותיך. ירו' בפרק אחרון דפיאה (פ"ח דכ"א רע"א) פעפועין וגודגדניות וחלגלוגות מערבין בהן בעון קומי היידן אינון [1]) אמר לון קקולי [2]) והנדקוקי ופרפחיני פי' בלשון ערבי אלפרפחין [3]) ובלע"ז פורקקלי. *[אחי"ה וכן לועז רש"י בר"ה שם בדפ' קראקא (ובנו"ג שם בד"ה פרפרחיניה בט"ס עורקקלי) וכ"ה ברש"י סוכ' הנ"ל ד"ה וחלגלוגות פולפיד ובגליון פורקקלי והוא לפע"ד לאי"ט פורקאקיא porcacchia וכ"ה בצמח דוד ובלאי"ט היום porcellana ואולי הגי' האמיתית פורקלני ובאמת בכ"י ה"ב אי' פורקקני וצ"ל פורקלני והלעז ברש"י בסוכ' פולפי"ד וביומא פולפו"ר ובכ"י רש"י למגיל' פולייק"ר משובש תחת פורפיי"ר וכ"ה לנכון בר"ש שביעית פ"ט, מ"א והוא ל"צ pourpier פי' עשב הנקרא בל"ר ובלא"ש Portulak והוא כמו מלה איטלקית הנ"ל וא"כ אין בפירש"י סתירה כמו שחשב בעל כ"כ כי פעם פירש"י בל"א ופעם בלאי"ט אגב גרריה אחר פי' הערוך. — וגי' חלגלגות אי' לנכון בדפ"ר וכ"ה בע' פרפחין גם בדפוסי' מאוחרים אבל בכאן וכן בנו"ג חלגלוגות ובכ"י יומ' וא"פ הלגלוגות וכ"ה בדפ' וויניצ' באסילי' וקושט'. וכ"ה בכ"י סוכ', ובכ"י ר"ה לגלוגות (עיי' ד"ס שם צד ל"ד) ולא העיר כי כ"ה גם בערוך ע' לגלוגות. ובירו' פיאה שם ובירו' עירובי' פ"ג ד"כ ע"ד ובירו' שביעי' פ"ט דל"ח. ג"כ הגי' חלגלוגות וכצ"ל בירו' מגילי' רפ"ב דע"ב. ובנו"ג שם חלגלוגיך וכ"ה בפעם שניה בבבלי ר"ה חלוגלוגך ובכ"י ש"ס לגלוגך. ובע"ט לה' בוקסט' הובא בשם ערוך כ"י פי' הכותב בלא"ש Beifuss והוא מין עשב וירק הנקרא בל"ר artemisia ובעה"ק שנ"ב נתפרש ע"י Erdbeere, Himbeere אבל האמת כבר השמעתיך שהוא מין ירק הנקרא פארטולאק ובל"ע رجلة עיי"ע גדגדניות ומ"ש וכן פי' הרמב"ם לשביעי' פ"ט, א' וז"ל: והחלגלוגות מין מן הירק הנקרא בל"ע רגלה ובלע"ז בורדולייג"ש עלים שלו גדולים וקנה שלו ארוך והוא הנקרא בל"ע בקלה אלחמקה ע"כ, והוא בלשון ערבי بقلة الحمقاء כלומ' נטע של לעג והתול ושחוק וכן נקרא הירק פארטולאק, ועתה דעתי נוטה כי נוכל לקיים גי' לגלוגה וגזרתו מפעל לגלג פי' לעג והתול עיי"ע לגלג ותהיה אז המלה העתקת המלה הערבית הנ"ל ובמעריך ללונזאנו וירדולאגאש והוא בל' אספמיא verdolaga ועוד עיי' פפלנ"צ ללעף נומ' 264] —

חלד (= חוּלְדָה מל"מ חוֹלֶד ובל"ס חולדא וכן בל"ע خلد Maulwurf ועוד פתרונו בדרז"ל חיה הנקראה Wiesel) בפ"ח בכלאים (מ"ה) הקופד וחולדת הסנאין חיה. ובפרק מרובה בגמרא אין מגדלין (ב"ק פ'.) רשב"א [4]) אומר מגדלין כלבים כופריים וחתולות [5]) וקופים וחולדת הסנאין מפני שעשויין לנקר את הבית. פירוש בלעז מרטורילא [6]). — (א"ב כבר פי' בע' גלאקסינון). ירוש' בר"פ ה' שרצים (ירו' שבת פי"ד די"ד רע"ג הובא בילק' תהלי' רמז תשנ"ז ועיי' עוד אפס קצהו בחול קכ"ז.) כתיב (תהלי' מ"ט, ב') שמעו זאת כל העמים האזינו כל יושבי חלד ר' אחא א"ר אבהו ורבנן חד אמר למה הוא מושל כל באי העולם כחולדה אלא לפי שכל מה שיש ביבשת יש בים והרבה מינין יש בים מה שאין כן ביבשה ואין חולדה בים וחרנא אמר למה הוא מושל כל באי העולם כחולדה אלא מה חולדה זו גוררת ומנחת ואינה יודעת למי מנחת כך כל באי העולם גוררין ומניחין ואינן יודעין למי מניחין יצבור ולא ידע מי אספם. בפ"ק דתעניות בגמ' עד מתי שואלין (ח'.) א"ר חנינא [7]) בא וראה כמה גדולים בעלי אמנה מנא לן מחולדה ובור ומה המאמין בחולדה ובור כך המאמין בהקב"ה על אחת כמה וכמה. פי' מעשה בנערה שהיתה הולכת לבית אביה והיתה מקושטת בכלי כסף וזהב וגם יפת תואר [8]) ותעת בדרך והלכה בלא יישוב כיון שהגיע חצי יום צמאה ולא (היה) [היתה] לה לוייה ראתה באר וחבל של דלי תלוי עליה אחזה בחבל ונשתלשלה וירדה [לבאר] לאחר ששתת בקשה לעלות ולא יכלה היתה בוכה וצועקת עבר עליה אדם אחד ושמע קולה ועמד על הבאר והציץ בה ולא היה יכול להכחין [לה] אמר לה מי את מבני אדם או מבני המזיקין אמרה לו מבני אדם אני, אמר לה שמא מן הרוחות את ומתנכרת עלי א"ל לאו

[1]) בדפ"ר חסר אינון ובנו"ג בירו' בט"ס היידן וינון. [2]) וכ"ה לנכון בע' פעפועין ובדפ"ר בע' הנוכחי בט"ס הקולין [3]) עיי"ע גרגדניות. [4]) וכ"ה בדף פ': ובתוספתי ב"ק פ"א אבל בדף פ'. אי' ר' ישמעאל אומ' עיי' הגרי"ב. [5]) בנו"ג כופרין וחתולין. [6]) בכ"י ל"ד מיטורלא אולי צ"ל מסטיללא mustella פי' בלא"ש וויעזעל ועיי' רד"ק שרש חלד או הוא לאי"ט martorella, martora, Marder. [7]) וכה"ג בילק' תהלי' רמז תתל"ד ובכ"י מ' אבל בנו"ג א"ר אמי. [8]) אצל הכותב אגדות תעני' בע"י סי' כ"א אשר שם הובא באיזה שנויים כל הסיפור הזה בשם הערוך לי' תיבות וגם יפת תואר ובאמת קצת מיותרין הן.

אמר לה השבעי לי שמבני אדם את [1] נשבעה לו אמר לה מה טיבך ספרה לו כל המעשה א"ל אם אני מַעֲלֵךְ תנשאי לי אמרה לו הין, העלה כיון שהעלה ביקש להיזקק לה מיד אמרה לו מאיזה עם אתה א"ל מישראל אני וממקום פלוני אני וכהן [אני] אמרה לו אף אני [ממקום פלוני] ממשפחת פלוני בני אדם ידועים ונקובי שם אמר' לו עם קדוש כמותך שבחר בך הקב"ה וקידשך מכל ישראל [2] אתה מבקש לעשות כבהמה בלא כתובה ובלא קידושין בוא אחרי אצל אבי ואמי ואני מתארסת לך נתנו ברית זה לזו וזו לזה אמ' לה מי יהיה עד ביני ובינך והיתה חולדה אחת עוברת כנגדן אמרה לו השמים וחולדה זו ובאר זה יהיו עדים שאין אנו מכזבים זה בזה הלכו כל אחד לדרכו ואותה הנערה עמדה באמונתה וכל מי שהיה תבעה היתה ממאנת עליו כיון שהחזיקו בה התחילה לנהוג עצמה כ ש ו ט ה [3] ונכפה ומקרעת בגדיה ובגדי כל מי שהיה נוגע בה עד שנמנעו בני אדם ממנה והיא היתה משמרת בריתה לאותו האיש והוא כיון שעבר מכנגד פניה תקפו יצרו ושכח והלך לעירו ונפנה למלאכתו ונשא אשה אחרת ונתעברה וילדה בן זכר כשהגיע לנ' חדשים חנקתו חולדה ועוד נתעברה וילדה זכר ונפל לבור אמרה לו אשתו אם כדרך כל אדם היו מתים בניך הייתי אומרת צידוק הדין עכשו שמתו מיתה משונה אין זה בלא דבר אלא ספר לי מה מעשיך גילה לה כל המעשה נתגרשה ממנו אמרה לו לך אצל חלקך שנתן לך הקב"ה הלך ושאל בעירה אמרו לו נכפת היא כל מי שתובע כך וכך עושה לו הלך אצל אביה (פירש) [סיפר] [4] לו כל המעשה אמר לו אני מקבל כל מום שבה העמיד עליו עדים בא אצלה התחילה לעשות כמנהגה סיפר לה מעשה חולדה ובור אמרה לו אף אני בבריתי עמדתי [5] מיד נתיישבה דעתן ופרו ורבו בבנים ובנכסים ועליה אמר הכתוב (תהלי' ק"א, ו') עיני בנאמני ארץ. *[אחי"ה רש"י הביא זה המעשה בקיצור והתוספו' האריכו קצת יותר וכן הובא המעשה בפחד יצחק ע' בעלי אמנה כל אחד ואחד בסיגנון לשונו ונראה שכולם שאבו ממקור אחד ר"ל מקבלת הגאונים ז"ל רק זה מרחיב וזה מקצר ובויק"ר רפ"ו (תחלת דבורו הובא בע' גד י"ב) נשנה ג"כ משל כזה"ל מעשה בשלטון אחד שהיה הורג (עיי' ג"י רבינו בע' הנ"ל) את הקבלנין וכו', עד מה עשה הביא חולדות ונתן לפניהם מנות והיו החולדות נוטלות את המנות ומוליכין אותם לחורים וכו', ע"ש כל הענין, ועיי' עוד ע' קמפון. ונקראה כן חולדה מענין חפר בחורים וכן פתרון מלת חָלַד בל"ס עיי"ע הבא אח"ז, לכן נאמר על החולדה שדרה בעקרי הבתים עיי"ע הבא. גיררה חולדה פסחי' ט', וגם מצויה החולדה בבור נדה ט"ו סע"ב, ובאשפה פסחי' ח': השרץ בפי החולדה טהרו' פ"ד מ"ב ומ"ג . . מת צריך לשומרו מן החולדה ומן העכברים שבת קנ"א: דרוסת חולדה בעופות חולי' נ"ב: הכתה חולדה על ראשה וכו' בודקין לחולדה ביד וכו' שם נ"ו. המנחשים בחולדה וכו' סנה' ס"ורע"א. — ובהוראה שנית ענין חולדה כמו חולד של מקרא והיא חיה שנקראה בל"ר Maulwurf, talpa (ולא כדעת הרד"ק בשרש חלד) ובזה הענין בכלי' ט"ו, מ"ו מצודת החולדה טמאה ושל העכברין טהורה והח' לעויזאהן (בספרו זאאלאגיא צ"ג) חשב לפתרו ג"כ ע"י וויעזעל, ולדעתי בלי ספק פתרונו מוילוואורף שכן מצינו מצודה אצל אישות ועכבר גם בכלי' כ"א, ג' מצודת האשות וכו', מ"ק ו' צדין את האישות ואת העכברים עיי"ע אשת ושם (ח"א, שכ"ה) הובא הירו' מ"ק פ"א ד"פ ע"ג אישות זו חולדה ועיי' ג"כ הראיות שהבאתי מספרים ערביים כי החיה מוילוואורף נקרא עכבר עִוֵּר וא"כ חולדה ואישות מאותו המין הם ונכללים בשם שרצים עיי' רש"י סוכה כ': ד"ה או שרצים. ובענין חולדות סנאים עיי"ע חרץ ה' ושם אאריך —. ועוד ראיתי כאן להעיר על דרך מעוות אצל רמ"ל שהביא בראש הערך הנוכחי דברי הירו' מ"ק הנ"ל עם פירש"י בתהלים בלי שום סימן ההבדל כאילו הם דברי רבינו וכן לא יעשה, והגאון שי"ר בתולדו' ר"נ צד נ"ז הערה צ"ה הביא מזה המין עוד שאר דוגמאות] —

חָלַד (פי' בל"ס חפר וחלל וחטט graben, wühlen, höhlen) וממנו נעץ הסכין ע"י שהכניסו בין העור לסימני העוף ובהמה, והשם חלדה) או [6] שהחליד הסכין תחת השני ופסקו בפ' ב' בחולין (ל"ב.) ובפ"ק בגמ' השוחט מן העורף (כ':) קסבר מאי חלדה [7] כחולדה הדרה בעיקרי בתים דמיכסי הכא הא קא מיגלי, וכבר פירשנו דין חלדה בע'

---

[1]) בע"י שם אי' השבעי לי שתזדקקי עמי. [2]) ר"ל שאתה כהן ומקודש מכל ישראל אבל בע"י יותר נכון שבחר בך הקב"ה מכל ישראל. [3]) כ"ה בכ"י ל"ד, וי"ו וב"ר ובע"י שם. [4]) וכ"ה בע"י שם. [5]) בע"י ליתא מלת אף והוא הנכון. [6]) בדפ"ע הוא עוד מהמשך של ערך הקודם אבל בכ"י וי"ו כאן מתחיל ערך בפני עצמו וזה הנכון. [7]) בנו"ג אמר לך חלדה היכי דמי.

גרם [ד׳]. ובפ׳ לא יחפור בגמ׳ מרחיקין את הזרעין (ב״ב י״ט:) מפני שמחלידין את הקרקע ומעלין עפר תיחוח. פי׳ ר״ח ז״ל יונקין בה הקרקע כחולדה שדרה בעיקרי בתים. *[אחי״ה ובפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב מצאתי שמחלידין: נוקבין בקרקע ע״כ וזה מסכים יפה לגזרת הפעל הנ״ל. ומזה הענין בירו׳ כלאים פ״ט דל״ב ע״ג מחליד הקב״ה לפניהם את הארץ והן מתגלגלין וכו׳, פי׳ נוקב הארץ ועושה להם מחילות וכ״ה בבבלי כתובו׳ קי״א. מחילות נעשות להם בקרקע. ובירו׳ כתובו׳ פי״ב דל״ה רע״ב הקב״ה מהלך לפניהן אל הארץ ט״ס הוא וצ״ל מחליד לפניהן את הארץ. ומהפעל נבנה השם כנראה ברור מגי׳ כ״י מ׳ לפסחי׳ קי״ח: (עיי׳ ד״ס שם צד קפ״ח:) שמוני בניך כחולדה זו ש ח ו ל ד ת בעיקרי בתים, פי׳ שחופר ונועץ את עצמו ביסודות הבתים, והושאל לנעיצת הסכין חולי׳ ל׳: החליד את הסכין בין סימן לסימן וכו׳. והשם חֲלָדָה וכ״ה בל״ס חולין ט׳, כ״ז. ועוד הוראת חלד בל״ס זחל כנחש schleichen לכן דרשו רז״ל בב״ר פל״ז החוי (בראשי׳ י׳, ט״ז) חֲלָדִין פי׳ הזוחלים ודרש חוי מלשון חַו כלומ׳ הזוחלים כנחש] —

חלד (= חֲלוּדָה פי׳ עיפוש על הברזל או בגוף Rost, Krätze, Hautausschlag וגזרתו מל״ע خلد ישב ועלה על מקום אחד sich ansetzen, anhaften) בר״ג דפרק במה בהמה (שבת נ״ב:) ובשלימא דא ודא אחת היא והתנן בהסיף והסכין בפי״ג בכלים (מ״ה [1]) מחט שהעלתה חלודה אם מעכבת התפירה טהורה. ובהרוטב בפ״ג בטהרו׳ (מ״ה) מחט שנמצאת מלאה חלודה או שבורה טהורה שכל הטומאות כשעת מציאתן [2]. פי׳ בלעז רוגיני [3] ובלש׳ ישמעאל (צדיד) [צ״ל צדיה] [4] והוא שעולה על הברזל לאחר זמן —. ובב״ר פ״פ (ע״ט וכ״ה בירו׳ שביעי׳ פ״ט דל״ח ע״ד וילקי׳ וישלח רמז קל״ג ועיי׳ בסוף הערך) ויחן את פני העיר: עד שהעלה גופן חלודה. — (א״ב פי׳ בל״י צואה ודבר מלוכלך). *[אחי״ה כונת ר״ב על ל״י κηλίς Fleck, Schmutz, והנכון כמו שכתבתי בתחלת הערך שגזרתו מל״ע הרשומה וכ״ה בהוראה הראשונה בב״ר פי״ב וירו׳ ברכו׳ פ״א ד״ב ע״ד עיי״ע אננקי (ח״א, קנ״א) והפעל ממנו סנה׳ י״ד. מעות שהחלידו וכ״ה במעש׳ שני פ״ד מ״ב במשניו׳ נאפולי וכ״י מ׳ ובפי״מ להרמב״ם ועיין ד״ס למעשר שני צד כ״ד: מ״ש בענין גי׳ שלנו החליאו. ובהוראה שני׳ נשנה המאמר הנ״ל גם באסת״ר פ׳ גם ושתי ודרש מחלד (תהלי׳ י״ז, י״ד) אלו שהעלה בשרן חלודאות על קידוש שמך מי הן רשב״י ור״א בריה וכו׳, עד דסליק בשרהון חלודה ובמדר׳ שו״ט מזמור י״ז הגי׳ מחלד אלו שהעלו גופן חלודה כגון רשב״י ובנו וכו׳, עד שהעלה גופן חלודה ובפסיקתי׳ דר״כ (צד פ״ח:) עד שהעלה גופן חלודות חלודות — ורה״ג בסר״ט הנ״ל סיים פירושו: ואעפ״י שאין ראיה לדבר זכר לדבר ומצהרים יקום חלד (איוב י״א, י״ז) ע״כ. וכונתו (עפ״י חידודא) ממה שהוא צהיר ובהיר תקום ותעלה חלודה. וראב״ע פי׳ ג״כ בשם ר״מ הלד (שם) כמו חלודה בלשון רז״ל ע״ש וכ״י תרג׳ העתיק ג״כ גשמך דחָלִיד בגרגושתא כלומ׳ גופך שהעלה חלודה בגוש עפר. והשם חֲלְדוּתא תר״י א׳ במדב׳ ל״א, כ״ב] —

☞ חֲלַז (entblössen) תרג׳ שני בפסוק בימים ההם כשבת (א׳, ג׳) וחלזת חילוזא. *[אחי״ה בעל המתורגמן כתב לא ידעתי מה הוא וגם ר״ב לא פירשו ורמ״ל רומז על חלץ והחכם לעווי בעמת״ר גזרו מל״י χαλάω פי׳ התיר אגודה ותלה למטה מה שהיה קשור בתחלה אבל האמת כי ההמשך מראה באצבע כי בהיפך שיעור המאמר ה ג ב י ה הבגדים כי בתרג׳ אסת׳ שני הנ״ל יסופר כי אחרי ראות המלכה שבא כי שלמה המלך יושב בבית זכוכית אשר לו (עיי״ע זג ז׳) ותחשבה המלכה בלבה כי שלמה במים הוא יושב וחַלִיזַת הִילוּזָה דתעבר וחזא לה סערא בריגלה פי׳ אז הגביה שולי בגדיה לעבור ונראתה לה שערות ברגליה וכן העתיק פתשגן הכתב ובעצם הוראת המלה בל״ע حلز פי׳ הפשיט בגדים ומגלה מה שהיה מכוסה entblössen, aufdecken. וכן נאמ׳

[1]) כ״ה רק בדפ״ר וכ״ה בכ״י ו״ו ול״ד. [2]) ובירו׳ סוף פ״ג דגיטי׳ דף מ״ה רע״ב מפורש לה: תני הניחה שיפה ובא ומצאה חלודה ע״ש ועיי׳ תוספי׳ כלי׳ הובא בר״ש טהרות פ״ג מ״ה. [3]) בלאי״ט ruggine : Rost ובכ״י ו״ו ול״ד בט״ס רויצי, ובכ״י ה״ב רוייני ובכולם צ״ל כגי׳ דפ״ר רוגיני, ובעה״ק שנ״ב הגי׳ רוול והוא ל״צ rouille וכן פירש״י שוכתא (בשבת ס״ה.) רוי״ל והוא חלודה כפי׳ רבינו בע׳ בת ארעא, וביומ׳ ל״ח: פירש״י רקביבות רדוליי״א וצ״ל רווליי״א וכצ״ל הלע״ז ברש״י שבת נ״ב: ד״ה חלודה, וכצ״ל בר״ש כלי׳ הנ״ל ד״ה הולדה וצ״ל חלודה מייל״א וצ״ל רוויל״א. [4]) והוא בל״ע صدأ Rost וכצ״ל במקום בטיית צ י ד ה שאי׳ בפי׳ רה״ג לסדר״ט צד ט׳ ובפי״מ להרמב״ם כלי׳ שם אי׳ עלה עליה סיתוי והוא לפע״ד صدو בל״ע חלודה ובדפ״ר חסר ובל״י צדיד.

באסת' תרג' שני פ' ויקח (ו' י"א) ומתקטרין קטרוי ומחלזון חולזוי וגם כאן העתיק פתשגן הכתב ויאסור קשריו (של סוס) וירם שולי בגדיו ע"כ, ובלתי נכון הוא שאין לו מובן אצל הסוס אבל האמת כי פי' המלה הערבי' הנ"ל ג"כ מכין ומזרז zu-ausrüsten ובזה הכל על מקומו יבא] —

חֲלַז (Kiste) תמרי בחלוזך (פסחי' קי"ג.) עיי"ע הלז [ב'] כי כן גרס בעל הערוך. *[אחי"ה והגי' בחי"ת העיקר וכן העתקת היוצר (זכריה י"א י"ג) בחילש כתבא כלומ' בתיבה שהכתבים שם ופי' היוצר כמו אוצר עיין ערך חלש ג'] —

1 חִלָּזוֹן (מין חולי עינים עיי' בפנים eine Art Augen-krankheit) בפ' על אילו מומין (בכורו' פ"ו מ"ב דף ל"ח.) היה [1] בעינו דק תבלול חלזון נחש ועינב [2]. גמרא (שם ל"ח:) חלזון זה מום קבוע הוא לשחוט עליו וזהו נחש. פי' שמנומר עינו כנחש. ויש מפרשין חלזון הוא תבלול ותרג' בבלי (אונקלוס לויק' כ"א, כ') חליז בעיניה ותרג' ירו' חלזונא [3]. — (א"ב פי' בל"י ברד וזה שם מורסא קטנה עגולה וזכה כמו אבן ברד בין העפעף והעין או בעין עצמו. *[אחי"ה כונת ר"ב על ל"י χάλαζα פי' ברד עיי"ע חלזון ו'. והושאל לשעורה שבעין הנקרא ג"כ בלא"ש Gerstenkorn וכן דעת כ"ב ורמ"ל ולעווי ואין דעתי נוחה הימנו מכח קושיא עצומה למה לא העתיק המתרגם כמדרש חכמים בבכורות שם איזהו תבלול לבן הפוסק בסירה ונכנס בשחור ובגמ' שם אמר ר' יוסי לבן נכנס בשחור הרי זה מום עיי' פירש"י שם וע' סרה א' וע' תבלול וא"כ למה היה משנה המתרגם טעמו לנטות מני אורח ההלכה? וכבר כתב הראב"ד בפי' לספרא הנ"ל וז"ל: ואני תמה על המתרגם תבלול חלוז [וצ"ל כגי' רבינו חליז] שאינו שוה למדרש חכמים ע"כ. ועתה באתי לגלות את אזנך אוזן שומעת כי המתרגם הלך בעקבות ההלכה וחלזון לחוד וחליז לחוד, כי זה האחרון לשון ערבי خليس פי' ערבוב לבן ושחור וזה כדעת ר' יוסי. ורבינו וכל הבאים אחריו בחדא מחתא מחתינהו שתי תיבות חלזון וחליז עד כי הסופרים שנו לנו גי' המתרגם וכתבו חלזון במקום חליז. אבל בענין חלזון של משנה וגמר' דבכורו' וספרא צריך למידע כי עצם הוראתו ל"ע حلزون ובל"ס חלזונא Schnecke והוא שם כולל למיני חומט ושבלול ובעל נרתק הנמצא בים עיי"ע חלזון ג' והושאל לחולי עינים כי כמו שבלול תמס יהלך כשיצא מנרתיקו והולך רירין נופלים הימנו ונמס (עיי"ע אֶשֶׁת) כך זה החולי כל מקום שהגיע בעין או באשון עין רירין מושך אחר עצמו ועיי' הוספות הח' פליישער לעמת"ר להה' לעווי. וראיה מופתית לפירוש זה מצאתי בפי' רגמ"ה כ"י לבכורו' (בקובץ כ"י אנגיילק' דף ק"ב ע"ב) וז"ל חלזון קורין בלע"ז לימ"ץ עינב שיש בעינו כענבה [נחש] שמנומר עינו כנחש עכ"ל והנה בע' ענב ב' נגרר רבינו אחריו (ועיי' עוד ע' דק) וכן בע' הנוכחי במה שאמר פי' שמנומר עינו כנחש והן הן דברי רגמ"ה אבל רגמ"ה פי' כן על נחש שבמשנ' ומלת חלזון פי' רק ע"י הלעז לימ"ץ לכן דעתי ברור כי כאן חסרון בפנים וצ"ל בערוך ג"כ בזה"ל: "פי' חלזון לימ"ץ עינב שיש בעינו כענבה נחש שמנומר כנחש". ובדפוסים וכן בכ"י נשמט בט"ס מן נחש ראשון (כמה שכתב רבינו בציון הגמ': זהו נחש) עד נחש השני שבפי' רגמ"ה דאל"כ נשאר מלת חלזון בלא פירוש. ומלת לימ"ץ בפי' רגמ"ה הוא ל"צ limace ובל' פרבינץ limausé ובלאי"ט lumaca מל"ר limax ול"י λεῖμαξ ועל ידו לועז פי' מיוחס לרש"י שבלול במ"ק ו': עיי"ע אשת. ורש"י לויק' י"א, ל' חמט: לימצ"ה (וכ"ה ברד"ק שרש חמט ושבל) ומעתה אין אצלי ספק שבפירש"י לבכורו' ל"ח סע"א ד"ה חלזון: "חולי הוא שקורין לימון" צ"ל לימץ והוא ממש כפי' רגמ"ה וכל פירושו מסכים עד להפליא עם פי' רגמ"ה. יוצא לנו מזה כי חולי חלזון הושאל מהשם הכולל למיני שבלול וחומט ומטעם שכתבנו אבל שני פירושי רגמ"ה האחרים בענין עינב ונחש אשר נעתקו ג"כ מרבינו בעל הערוך קשה להלמן וכן נדחקו בפתרון שתי מלות מכל המפרשים יען שחשבו כי מלשון עבר מהצבן אבל אצלי ברור כי על ברכי לשון ערבי נולדו כי נחש הוא ל"ע لخص חתיכת בשר עב העודף על הגוף והעלה אותה אך למותר ובלא"ש Fleischwulst ובגוף הענין מאוד מאוד נחמדים דברי הרמב"ם בפי"מ לבכורו' וז"ל: וחלזון נחש שני שמות נגררים על ענין אחד הוא שיצא כעין בשר מותר וימשך עד שחופה קצת משחור העין ושמו המפורסם אצל הרופאים בל"ע

1) בנו"ג הרי. 2) כ"ה במשניות וכ"ה בע' ענב ב' ובפי' רגמ"ה כ"י ובמשני' דש"ס בט"ס ועצב ובספרא אמור פרק ב' פרש' ג' עיניו. 3) בתר"י א' בנו"ג חִלָּזוֹן ובתר"י ב' יחלזווה.

טפרה ע"כ והוא ל"ע ظفرة Augenkrankheit, Fell im Auge ועיי' ברע"ב לבכורו' שם. ופי' עינב לפע"ד ג"כ מל"ע عنبة כלומ' אבעבועה שיוצאה בגוף האדם ואולי לזה כיון פירש"י בבכורו' שלועז (עצב) [צ"ל עינב] מיי"ל והוא ל"צ maille וכן לועז בשבת ע"ח. מלת ברקית: מייל"א והוא כתם לבן היוצא בשחור העין Geschwür an dem Irishäutchen im Auge ועיי' פירש"י בב"מ ע"ח: ד"ה נהוריתא. אבל בכ"ז לבי נוקף בפי' הלעז כי קרוב הדבר כי בבכורו' צ"ל במקום מיי"ל: טייל וכן לועז רגמ"ה עינב ועיין ערך דק ומ"ש] —

2 חִלְזוֹן (schneckenförmige Verzierung) בפי"ב בכלים (מ"א) או שקשר חלזון בראשה טמאה. פי' זהו צורתו: [1] ונקרא חלזון כמו החלזון שהוא מוקף. — (א"ב בעל הערוך צייר בספרו צורת חלזון וכן עשה בקרדום שנוטל עושפו עיי"ע בקע ג'). *[אחי"ה עיי' לעיל במבוא לח"א צד LXV מ"ש בענין צורות דספר הערוך. וצורה הנוכחית מעידה על פי' נכון דרבינו כי חלזון הוא מוקף ונקרא על שם החלזון שהוא בעל הנרתק (עיי"ע הבא אח"ז) והיו משימין אותו לכלים לנוי. וזה שאמרה המשני' טמאה ר"ל החלזון טמאה וכ"ה מפורש בתוספת' כלים ב"מ פ"ב או שקשר חלזון בראשו חלזון טמאה ובר"ש לכלי' לא הביא מלת חלזון] —

3 חִלְזוֹן (מל"ע וסורי הרשומ' בע' חלזון א' והוא שם כולל לכל בעלי הנרתק Schal- (Muschelthier, Schnecke, Purpurschnecke בר"ג דחלק (סנהד' צ"א.) עלה להר וראה שהיום אין שם חלזון אפילו אחד [2] ולמחר יורדין גשמים ומתמלא כל ההר כולו חלזונות. תרג' ירו' [א'] יירש הצלצל (דברי' כ"ח, מ"ב) חלזונא [3]. בפסיקת' דויהי בשלח פרעה (פסיק' דר"כ צ"ב.) [4] ולא היו גדילין? אמר להן חלזון הזה כל זמן שהוא גדל נרתיקו גדול עמו. בפ' במה מדליקין בגמ' ר' ישמעאל אומ' אין מדליקין בעיטרן (שבת כ"ו.) יוגבים (ירמיה ל"ט, י' ושם נ"ב, ט"ז) [5] אלו צדי חלזון מסולמה דצור עד חיפה [6]. ובפ' כלל גדול גמר' הצד צבי והשוחטו (שם ע"ה.) הצד חלזון והפוצעו אינו חייב אלא אחת [7]. בפ"ק דמגיל' בגמ' אבל עצי כהנים (ו'.) חייך כולן צריכין לך על ידי חלזון. בסוף הלכה קמ' דפ' התכלת (מנחו' מ"ד רע"א) ת"ר חלזון זה גופו דומה לים ובריתו דומה לדג ועולה אחת לע' שנה ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרין. — (א"ב גם זה נרתיקו גדל עמו). *[אחי"ה יען שבדפ"ע מן הציון דשבת והלאה ע' בפני עצמו הוא הוכרח ר"ב להעיר כי גם זה וכו', ר"ל כי גם חלזון הנזכר בשלשת הציונים דשבת מגיל' ומנחו' ממין בעלי נרתיק הוא כלומ' מין חומט או שבלול, ובאמת בטעות נדפס בע' מיוחד כי בע' זה מן ציון דסנהד' הנ"ל עד ציון דמנחו' הוראת חלזון כמו בל"ע וסו' (עיי"ע חלזון א') בעל הנרתק Schal- Muschelthier ויש ממנו מינים הרבה עיי' מ"ש בהרחבת עיון הח' לעוויזאהן בספרו זאאלגיא ר"פ והלאה. והמין המעולה הוא הנקרא אצל אריסטו ופליניאוס purpura, Πορφῦρα ובלא"ש Purpur-schnecke וזה מובן במגיל' שם שדרש שפוני (דברי' ל"ג, י"ט) זה חלזון ופירש"י שפוני שהוא דבר חשוב ספון חשוב בל' ברייתא ע"כ ובספרי זאת הברכה ס"פ שנ"ד גרס בפירוש ספוני זו חלזון . . לפי ששבטו של זבולון מתרעם לפני המקום וכו', ע"ש וכן דרש במד"ר פי"ג שפוני זה חלזון וכן העתיק לפי הענין תר"י א' לדברי' שם מלת שפני: וחלזונא יאחדון ויצבעון מאדמיה תיכלא. וע"י שפע ימים ושפוני טמוני אוצרות של חלזונות נפל גורלו של זבולון בנעימים כי גדול היה יקר ערך החלזונות בימי קדם ובפרט של אותו המין אשר בדמן צובעין תכלת כדאיתא במנחו' שם ופי' רש"י שם: גופו מראה גופו תבנית דיוקנו ע"כ ונ"ל כי דבור המתחיל ברייתו נשמט ופי' תבנית דיוקנו סובב והולך על מלת ברייתו וכן פי' רגמ"ה כ"י למנחו' (בקובץ כ"י אנגייליק' דף ד') וז"ל גופו דומה לים: מראה גופו ובריתו: צורתו ע"כ. ואנכי הרואה כי כונת רגמ"ה וכן כונת רש"י כי גופו כלומ' מראה גופו היינו מראה מיץ ששוחטין מגוף

---

1) כ"ה בכ"י ה"ב וב"ר, ובדפ"ע חסר. 2) וכ"ה באה"ת רק שם יותר נכון לפי משפט הלשון וראה שהיום אין בו אפילו חלזון אחד ובזה נתקררה דעתו של הגרי"ב בהפשב"ע ע"ש ובנו"ג שהיום אין בו אלא חלזון אחת ובכ"י ה"ב וראה שם הלזון אפילו אחד. 3) בנו"ג חֲלָנוּנָא ונראה שתתכן יותר והוא מל"י χελωνιάς bunte Käferart, Kornwurm, תולעת אוכלת חטים ומסורקת בגוונים הרבה. 4) והובא בשם פסיק' בילק' עקב רמז תת"ן ובילק' תהלי' רמז תרצ"א וכ"ה בשהש"ר פ' נפת תטופנה ומד' שו"ט מזמור כ"ג ודברי' רבה ספ"ז. 5) וכ"ה בנו"ג יוגבין וכ"ה בע' אפרסמון וצ"ל יגבים או יוגבים ועוד עיי' מנחת שי למ"ב כ"ה, י"ב. 6) עיי"ע אפרסמון ומ"ש. 7) ובתוספתי שבת רפ"ט אי' ה"ז חייב שתי חטאות ובירו' שבת פ"ז ד"י ע"ג נשנה אית תניי חייב שתיים אית תני אינו חייב אלא אחת.

החלזון הוא תכלת ובירייתו כלומ' מראה צורת ותבנית חיצונה החלזון דומה לדג וזה ראיה למה שכתב הח' לעוויזאהן כי חלזון נקרא ג"כ בל"ר pelagia על שם מין החלזון שדומה לים (pelagus) וצורת החלזון דומה לדג כי פתח הנרתק אשר בו דר החלזון הוא עקום וארוך. אבל בעלי התוספו' שבת ע"ג: ד"ה מפרק הבינו כי חלזון הוא ממש דג וכן דעת הרמב"ם בהלכו' ציצית פ"א הל"א וכתב עוד דמו שחור כדיו וכו', וכיון על דג הנקרא Tintenfisch וזה רחוק הוא למאוד עיי' לעוויזאהן צד רפ"ג, אבל מה ששיער הח' הנ"ל (שם) כי משקרי חלזוני (ע"ז כ"ח:) [1]) הוא ל"י μυΐσκα בלא"ש Miesmuscheln וכן דעת הח' לעווי בעמת"ל אין זה נכון, ולפע"ד הוא ממש העתקת מלה יוני' ורו' πορφῦρα, purpura כי בל"ע شقر פי' אדום ביותר וא"כ לייתי משקרי חלזוני פי' יביא מאדומים שבחלזונות היינו פורפורשנעקען ורש"י לועז לימ"ן מין חלזון וצ"ל לימ"ץ (עיי"ע חלזון א') — ולולי יראתי הייתי אומר כי מזה הענין ג"כ מה שדרשו בב"ר ספצ"א קהו מזמרת הארץ (בראשי' מ"ג, י') דברים שהן מזמרין בעולם חלזון חמר וכו', ג"כ מובנו פורפורשנעקע כי חמר בל"ע حمر אדום roth ועוד עיי"ע חמר ט' ומ"ש. והמפרשים בארו בדוחק. — אבל חלזון בירו' שבת פ"א ד"ג: חלזון יש לו גידים ועצמות אין זה מן השם הנ"ל עיי"ע הבא אח"ז. וחלזון בספר יצירה (בהקדמה) הוא הנקרא בלא"ש Auster עיי' זאאלי' שם (רפ"ה בהערה)] —

* חלזון ירו' שבת הנ"ל בסוף ערך הקודם נ"ל שהוא ענין יתוש או כינה וכן נשנה עם הלכה ההורג כינה בשבת (שם, ובבבלי שבת י"ב.) ולדעתי הוא ל"ע قلز פי' מין כינה ויתוש ומפרשי הירו' פירשו בדוחק גדול.

* חלזון שם מקום ובכ"י ש"ס וגי' רבינו בע' חדייב היותר נכונה: חלוון עיין ערכו אחר ע' חלון.

* חלזון (או מל"י χάλαζα ברד עיי"ע חלזון א' או בט"ס עיי' בפנים) ילק' וארא רמז קפ"ה בשם תנחומ' כיצד היה הברד יורד . . כחלזון הזה היה יורד ומקצץ את האילנות שנאמ' יהרג בברד גפנם ונ"ב תר"י הצלצל חלזונא אבל יותר טוב כי הוא ל"י הרשומ' וכן בחנמל שאי' שם בסמוך פירושו כן עיי"ע בחנמל אבל בתנחומ' הגי' יורד בפלכין ושמ"ר ספי"ב כפילקין וזהו עיקר פי' בל"י πέλεκυς גרזן עיי"ע פלכין ונראה שמלת חלזון נשתבש' תחת פלכון ובילק' תהלי' רמז תתס"ג הגי' באמת בפילקים [צ"ל כפילקים] ובילק' תהלי' רמז תת"ך ושו"ט מזמור ע"ח בפילקין צ"ל כפילקין וכה"ג כפלכין בע' פלכין לפי דפ"ר ומפורש שם ע"י מלה יונית פיליקין (לפי גי' כ"י ה"ב), פוליכסו צ"ל פוליכוס (πέλεκυς) לפי כ"י ל"ד ומובנו הברד יורד בעז וכח כל כך כמו הגרזן שמקצץ האילנות.

* חלזון, חלזה ט"ס תחת הלזה עיי"ע.

חָלַט (מל"ע خلد העמיד דבר לעולמית בלי הפסק וא"כ שטר חַלְטָאתָא שטר שעל ידו מחזיקין את המלוה בנכסי הלוה חזקה עולמית Zueignungsurkunde = Vindications, בהפעיל הֶחְלִיט ענין גמירת דבר ונתינת רשות מכל וכל völlig überlassen, verfallen lassen ועיי' עוד בפנים) בפ"ק דב"מ בגמ' מצא שטרי חוב (ט"ז:) מתניתין בשטרי חלטתא [2]) ואדרכתא דלאו בני פרעון נינהו [3]). בפ"ק דמגיל' (ח':) אין בין מצורע מוסגר למצורע מוחלט. צרעת ממארת (ויק' י"ג, נ"א) תרג' ירו' [א'] צרעה מְחַלְטָא. *[אחי"ה וכן בתר"י א' לויק' י"ג, י"א וְיַחְלְטִינֵיהּ כהנא וכן לדברי' כ"א, ה' למחלט וזה הלשון מורגל לענין טומאה גמורה של מצורע וכן בדרז"ל זבחי' ק"ב רע"א אני כהן ואני מסגירה אני חולטה ואני פוטרה, ירו' מ"ק פ"א ד"פ ע"ג ר"ע מטמא ומחליט. והשם חליטה ספרא תזריע פרק ד' פרש' ג' ושם החלט עיי"ע וע' הסגר. וגוזר אני המלה מל"ע הרשומ' שענינה גמירה ופסיקה עולמית וטוב ויפה פירש"י לויקר' כ"ה, כ"ג לצמתת: לפסיקה למכירה פסוקה עולמית ע"כ [4]) וכן תרג' אונקל' לויק' שם ולפסוק ל' לצמתת: לחלוטין וכן הובא בשמ"ר פ"ג מתרגמינן לחלוטין, ובירו' דמאי פ"ה דכ"ד סע"ד וירו' גיטין ספ"ד דמ"ו: אי' לצמתת לחולטנית ואחד הוא עם לחלוטין עיי"ע זרב ב', והוא תואר הפעל כמו מוחלט כפי האחרונים והוא נרדף עם גמור וכ"ה בל"ע مخلدا פי' תמיד ולעולמית ובפסיקה גמורה ובזה הענין ערכין ל"א: למי חלוט . . לראשון חלוט . . לשני חלוט, ירו' דמאי פ"ה דכ"ד סע"ד

---

[1]) לגי' רבינו בעי' משקר וכ"ה בכ"י ש"ס, ובנו"ג משקד. [2]) בנו"ג חלטתא ובשט"מ חליטתא. [3]) עיי"ע אדרכתא ושם מפורש קצת. [4]) וכן פירש"י למלכי' א' כ' ל"ג וימהרו ויחלטו לשון צמיתות כרת הדבר מפיו וכו' ונ"ל כי פה גזרת המלה היא מל"ע حلط לשון מהירות וכן פי' הרד"ק שם ובע' חלט.

וירו׳ גיטי׳ ספ״ד דמ״ו: לא תמכרו (ויקר׳ כ״ה, כ״ג) הא אם נמכרה חלוטה היא, ב״ר פס״א הזהר שלא תחליט להם את הארץ, ירו׳ שביעית פ״ו דל״ו ע״ג בגין דלא חלטתון מלכותא בידא, ירו׳ פסחי׳ ספ״ד דל״א: כגין צפרייא דלא יחלטון בניהון, ירו׳ כתובו׳ פ״ט דל״ג: אנן מחלטין ניכסייא, ושם פ״י דל״ג סע״ד ושם דל״ד רע״א שני שטרות שיצאו על שדה אחת איזהו מהן שירצו בי״ד להחליט מחליטין, ירו׳ דמאי רפ״ז דכ״ו. צריך להחליט בשפתיו, ירו׳ ע״ז פ״א דל״ט: גסות רוחו של ירבעם היא החליטתו פי׳ גמר בדעתו להעמיד העגלים. יומ׳ פ״ו סע״ב תשובת המוחלטין מעכבת הפורענות פירש״י המוחלטין רשעים גמורים. ירו׳ נזיר ספ״ח דנ״ז: מוחלט ודאי] —

חָלַט (מל״ע خلط פי׳ מערב וכ״ה בל״ס והושאל בדרז״ל לכל דבר שנעשה על ידי נתינת וערוב מים רותחין ע״ג קמח einen Teig einrühren mittels heissen Wassers וממנו השם החלט, חליטה מין עוגה ומאפת נעשית על מחבת בשמן (eingerührter Teig בריש חלה (פ״א מ״ו) ובפרק [1]) כל שעה בגמ׳ והקדש שלא נפדו (פסחי׳ ל״ז:) החלטה בי״ש מחייבין ובי״ה פוטרין איזוהי המעיסה ואיזוהי החלטה [2]) המעיסה קמח ע״ג מי גלשין [3]) החלטה מי גלשים ע״ג קמח. ת״ר (שם ל״ז.) הסופגנין והדובשנין והאסקריטין וחלת המסרת והמדומע פטורין מן החלה, ובריש חלה (פ״א מ״ד) מאי חלת המסרת [4]) אמר ר׳ יהושע בן לוי זה חלוט של בעלי בתים. פי׳ חולטין ברותחין ואח״כ אופין בתנור. פ״א חלת המסרת „חלות שאינן אפויות בתנור אלא על המסרת שהיא כמין טיגן [5]) ואופין אותן החלות ע״י שמן לפיכך נקראו חלות המסרת" וזהו חלוט של בעלי בתים [6]). לביבות (ש״ב י״ג, ו׳. ח׳) תרג׳ חליטָתָא. בב״ר פ׳ מ״ב [7]) ויהי בימי אמרפל ר״ש פתח [8]) וגם זו רעה חולה כל עומת שבא כן ילך א״ר שמואל כמה דאתא בחלוטין כך הוא אזל בחלוטין אמר ר׳ אבין [9]) כשם שפתח בארבע מלכיות כך חתום בארבע מלכיות. *[אחי״ה ודע כי בל״ע השם خليطى וכל״ס חליטְתָא ענינו תערובת קמח עם שמן וכדומה ובדרז״ל הוא קמח לתוך חמין כן הוא מפורש בירו׳ חלה קל״ס פ״א דחלה דנ״ח רע״א, ובירו׳ פסחי׳ ספ״ב דכ״ט ע״ג חליטה קמח לתוך חמין ועיי״ע מעס. ובירו׳ דחלה שם מפרש אי זהו חלוט ברור . . כל שהאור מהלך תחתיו ובירו׳ ע״ז פ״ב דמ״ב. חלוט מחוסר מעשה ידה האור הוא, ובירו׳ חלה שם בדף נ״ז ע״ד פי׳ איסקריטין ע״י חליטין דשוק וחלת מסרת ע״י חליטין דמיי ועיי״ע אסקריטין (ח״א, קצ״א). ירו׳ ברכו׳ פ״ו ד״י: כל שהוא כעין סולת וכעין חליטה . . אומ׳ עליו בממ״ז וכו׳, ירו׳ מגיל׳ פ״א דע״א ע״ג היה עשוי כחצי חלוטה. והקבוץ חלוטין ב״ר רפצ״ד ר״י כד הוה אכל חלוטין וכו׳, ופי׳ מיוחס לרש״י ומ״כ פתרו מזה הענין אבל עיי״ע חליטין. ומהשם נבנה הפעל: ירו׳ חלה פ״א דנ״ח. נֶחֱלְטָה (החליטה) כל צורכה וכו׳, אבל מה שענינו כוויצה וקמיטה עיי״ע חלט ד׳. וגם בענין אתא בחלוטין וכו׳, רוח אחרת עמי עיי״ע חליטין ב׳, אבל תרג׳ לא תתערב (משלי כ׳, י״ט; כ״ד, כ״א) לא תתחלט, שייך לערך הנוכחי כי כן פתרונו בל״ע וסורי וכן התרג׳ כסיל מתעבר (שם י״ד ט״ז) וסכלא מתחלט בסכלותא כאילו היה כתוב מתערב. — בעה״ק שנ״ב פי׳ וחולטין אותו ברותחין גיבריט״י בל״א [gebrüht] או גיקלאפי״ט [geklopft] פי׳ שמשימין קמח ומים בקערה ואח״כ מכין אותו ביחד בסכין עכ״ל] —

חֲלַט (= חֲלִיטָא לפע״ד מל״ע خلدة עדי נזמים ושל צמידים (Ohr- Armgeschmeide ובתי הנפש והלחשים (ישעי׳ ג׳, כ׳) תרגם וקדישיא וחליטָתָא. ותעד נזמה וחליתה (הושע ב׳, ט״ו) תרג׳ ואיתקנת בקדשהא ובחליטת [10]) מרגליתהא. [אחי״ה מי שפי׳ מל״י χλιδή אינו אלא טועה כי מוצא המלה מל״ע הנ״ל ופתרונה עדי הנזמים וכן פי׳ הרד״ק בישעי׳ והלחשים הוא עדי שתולין אותו הנשים באזניהם וכו׳, ועיי׳ ג״כ בשרשים שרש חלש ושם לועז „אבריי״ל״ש" בל׳ אספמיא arillos ובל״צ oreilles ונקראת כן לפי שהאוזן היא בעלת הלחש ועיי׳ גיזיניאוס בפי׳ לישעי׳ צד רי״א. וכן בל״ס קדשא נזמים על שם הלחש. ובירו׳ שבת פ״ו הל״ד פי׳ לחשים ע״י קדשיא. ועוד מורה מלה ערבי׳ הנ״ל תכשיט הצמידים

---

1) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו וה״ב אבל בדפ״ע בט״ס בריש פרק. 2) וכ״ה בכ״י א״פ לפסחי׳ ובנו״ג החליטה. 3) וכ״ה בע׳ גלש ובנו״ג מוגלשין וכ״ה בירו׳ פ״א דחלה מ״ד ובראב״ד לעדיות פ״ה מ״ב אי׳ גם הגי׳ מגלושין. 4) וכ״ה בפסחי׳ שם ובאו״ז הלכי׳ חלה סי׳ רי״ז ובנו״ג המשרת. 5) באו״ז שם: שהוא מין טיגון, ובפי׳ ר״ח כגון טגין. 6) ע״כ הועתק מפי׳ ר״ח לפסחים צד ס״ד והובא באו״ז שם בשם ר״ח ורבינו ע״ש כי האריך. 7) וכ״ה בילק׳ לך לך רמז ע״ב ובקהל״ר פ׳ וגם זו. 8) בנו״ג ר׳ שמואל בר שילת פתח. 9) בב״ר ר׳ אבון, ובקהל״ר ר׳ פינחס, ובילק׳ חסר. 10) כ״ה לנכון בדפ״ר ופיז׳ וויניצי׳ אבל בדפו׳ המאוחרי׳ בט״ס ובחליטא.

והעתיק התרגום ככה כי הבין חליתה מל"ע حلى, حلية תכשיט נשים ועיי' רש"י בהושע שם] —

* חֲלַט (פי' בל"ע قلص ענין כויצה וקמיטה zusammenziehen והושאל לצמיתת הבשר בחומץ durch einlegen in Essig zusammen-ziehen lassen) פסחי' ע"ד סע"ב מ"ש מחלא מתמהא דחלטינן ביה (עיי"ע חל כ"א), ושם: האי חלא דחליט ביה חדא זימנא תו לא תאני חליט ביה. וכתבו התוספו' שם ד"ה אסמיק ומנהג הוא כשנותנים בשר חי לתוך החומץ ואינו שוהה בתוכו לא מפליט מידי ונצמת הדם וכו'. חולין קי"א רע"א מיחלט הוה חליט ליה מעיקרא כי הא דרב הונא חלטי ליה בחלא ורב נחמן חלטי ליה ברותחין ופירש"י חלטי: צומתו בחומץ שהחומץ צומתו אשטריינט בלע"ז ושוב אינו פולט עולמית ע"כ והלעז הוא ל"צ es zieht zusammen, étreint וכ"ה ברש"י כ"י לפסחי' מ'. ד"ה וחומץ צומתן אישטריינ"ט (ובדפוסי' נשתבש) ועיי' הלעז בחולין נ"ז. ד"ה צומת הגידין. והח' לעווי המציא המלה בלא דיוק מע' חלט א' ורבינו לא פי' המלה אבל הביא ציון דחולין בע' גם ד' ועיי' פירושו. ורגמ"ה כ"י לחולי' (בקובץ כ"י אנגיילי' דף שכ"ד סע"ב) פי' חלטי ליה שלקי ליה] —

☞ חֲלִיטִין ר' יוחנן כד הוה אכיל חליטין בעל הערוך גרס אליטין ע"ש. *[אחי"ה עיי"ע בח"א, צ', ושם רמזתי על לש' ערבי خليط (כצ"ל, ובדפוס נשתבש خاليط) והוא תערובת חמאה וחלב ואולי יותר טוב לרמוז על לש' ערבי خلط בקבוץ اخلاط והוא תערובת מיני תמרים וזה יתכן יותר לפי' רבינו פירות גינוסר ובאמת לעדות בן מתתיהו (על המלחמות ג', י'. ח') מחוז גינוסר Genezareth (עיי"ע) היה מלא בעצי דקלים. והגי' בחי"ת אי' ג"כ בירו' נדרי' רפ"ו דל"ט רע"ג וירו' נזיר פ"ה דנ"ה רע"ג ר' יוחנן אכל חליטא ואמר לא טעמית מזון בהדא (בהדין) יומא. ובירו' עירובי' פ"ג ד"כ ע"ד אי' אכל חליטן וצ"ל חליטין —. ומה שנוגע לגי' אלטין פי' כבר בע' ההוא] —

* חֲלִיטִין ohne Vernunft בל"ע اخلاط, خلاط בלי דעת) בסוף ע' חלט ב' הביא רבינו ציון מב"ר (וש"נ) כל עומת שבא כן ילך.. כמה דאתא בחלוטין כך הוא אזל בחלוטין ופי' מ"כ כונתו מענין חליטין מאכלות דקין ועיי' עוד פי' זר ביפה תואר ולפע"ד חליטין (כה"ג בב"ר ובשאר מקומות הנ"ל) הוא ל"ע הרשום' ופירושו: כמו שבא אדם לעולם בלי דעת כך נפטר בלי דעת, וראיה מוכרחת מצאתי בקהל"ר פ' כאשר יצא שאי' תיכף קודם הדרוש כמה דאתא בחליטין וכו', בזה"ל: בא לעולם בבלי דעת ונפטר מן העולם בבלי דעת ע"כ.

* חלטתא ט"ס עיי"ע הלטאה.

☞ חֲלִיטַר (לדעת ר"ב ממונה על השולחן Tischaufseher ולפע"ד מלש' פרסי הרשומה בפנים ופתרונו בלא"ש Zuckerbäcker) ירו' שביעית פרק כלל גדול (פ"ז דל"ז רע"ג) ר' יוסי [1]) מפקד לאילן חלטריא לא תהוון מחשבין אגריכון על משחא אלא על חטייא. פי' בל"י (?) ממונים על התבשילים ומיני מאכל המובאים על השולחן. *[אחי"ה וכנ"ה (רק בירו') איזה פעמים, ירו' חלה פ"ב דנ"ח סע"ג חד חליטר שאל לר' יוחנן, ירו' ב"ב רפ"ב די"ג: עיי"ע איסטיב (ח"א קס"ה:) ושם הוי: חד חליטר שרי תחותוהי, ירו' יבמו' פי"ב די"ב ע"ד ר' יונ' טלקא לחנותא דחליטרה (ובירו' שבת פ"ו ד"ח סע"א לי' בט"ס מלת לחנותא), פי' ר' יונא זרק סנדל שנפסק לו ברה"ר לחנות של חליטרא כלומ' אופה חלות רקיקין מתוקין כדבש. ול"פ הוא כי حلواى تى פי' חלות רקיקין מתוקין וא"כ חנותא דחליטרא פי' בלא"ש Zuckerbäcker-laden, ועושה רקיקין מתוקין אלה נקרא בל"פ حلواكر Zuckerbäcker וגם תיבת איסקריטין מלה פרסי' היא כמו שהוכחתי בע' הנ"ל (ח"א, קצ"ח) ובהיות כי רבים מצויים בחנות של אופה רקיקין מתוקין דמיא לבקעה בימות החמה דהויא ג"כ ככרמלית דשכיחי בו רבים, ומי שמוציא המלה מל' התרג' (כדעת בעל קה"ע) או מל' חליטין (כפני משה והח' לעווי) לא דקדק כהוגן. ופי' ר"ב מל"י דוחק ורחוק מלבד שתיבה יונית כזו לא נמצאה באוצר מלין יוניות] —

חלי (= הוּלְיָה, חוּלְיָא מל"ע خلى פי' חתיכה וחלק לקוח Stück, Ausschnitt; entfernter Theil ועוד עיי' בפנים) בר"ג דברכו' (ג' סע"ב ועיי' נ"ט רע"א) אין הבור מתמלא מחוליתו [2]). פי' עפר שעל פי הבור. איכא דאמרי "מעפר שחופרין

---

1) בנו"ג ר' לא. 2) ובברכו' נ"ט. ובילק' תהלי' רמז תשע"ו מחולייתו וכ"ה בספר המפתח לר"נ ובמד' שמואל כ"ז מחולייתה אבל בפי' ר"ח כ"י לסנהד' ט"ז. (בקובץ כ"י אנגיילקי ד"פ.) בחלייתו והוא נ"ל עיקר.

מן הבור אינו מתמלא עד שתוסיף בו עפר אחר"[1]. בפ' הזורק (שבת צ"ט.) ובפ' כיצד משתתפין (עירו' פ"ג:) חליות[2] הבור והסלע שהן גבוהין י' טפחים[3]. פי' "עפר היוצא מן הבור מניחין אותו סביביו כדי שיהא לו כמו מעקה [ו]אם החוליה גבוהה י' ורחבה ד' הרי היא כרשות היחיד". בפ' יוה"כ בגמ' מפני שספק נפשות (יומ' פ"ד:) ראה תינוק שנפל לבור עוקר חוליה ומעלהו. פי' עוקר חוליה משפת הבור כדי שיוכל לירד לבור. בפ' שור שנגח את הפרה בגמ' בור של שני שותפין (ב"ק נ"א.) כגון שעקרו שניהן חוליה בבת אחת והשלימוה לעשרה. — חתכו חוליות ונתן חול בין חוליה לחוליה (כלי' פ"ה מ"י ועיי' מ"ח, ברכו' י"ט. ירו' מ"ק פ"ג דפ"א ע"ד) כבר פי' בע' חכן. *[אחי"ה לגי' חליה בלא וי"ו כדאי' איזה פעמים בדפ"ר ובפי' ר"ח כ"י לסנה' עולה יפה פי' המלה הערבי' הרשומ' אבל לרוב פעמי' אי' בוי"ו וכ"ה בל"ס חוּלְיָנָא חפירה ועקירה וחתיכה וזה מ"ש רש"י בברכו': חוליה: העוקר חוליה מבור כרוי וכו'. ומה שפי' רבינו בפי' א' על פי הבור וכן בסמוך למטה משפת הבור אולי יש להסבירו ע"י מלה ערבי' حوالى פי' שפה ופי וכ"ה דעת י"מ בתוספו' סנהד' שם וגם הוראת המלה הערבי' הנ"ל סביב וזה מה שפי' רבינו (שהוא פי' ר"ח בשבת) מניחין אותו סביביו וכו'. ובענין פי' ר"ת חוליתו: מקום נביעתו עפ"י מה שמבין את מדר' שמואל יש לרמוז על ל"ע خَلاءٌ בריכת מים או حال, حول בור מים, ועוד ענין حول = حويل הנחת דבר מצד זה לצד זה וזה מה שפירשו התוספו' בברכו' בשם הר"י שאם תחפור מצד זה ותניח מצד אחר לא תמלא ע"כ וכ"ה בתוספ' הרא"ש. ועה"ק שנ"ב העתיק חוליה ע"י שראלי"ן = Schrollen וחוא גוש עפר וחתיכת עפר וכן בירו' סוכ' פ"א דנ"א ע"ד חולייה של עמוד, במד"ר פכ"א חוליא אחת של זכוכית פי' חתיכת זכוכית — ומעצם הוראת המלה ההיא נסתעפו מושגים הבאים בע' אח"ז] —

חלי (= חוּלְיָה מענין הקודם חתיכה, אבר. ופרק (Theil, Glied, Ring בפ"ק דאהילות (פ"א מ"ה) י"ח חוליות שבשידרה. ובפ' תפילת השחר ר"ג אומ' בכל יום מתפלל אדם י"ח (ברכו' כ"ח:) הני י"ח כנגד מי כנגד י"ח חוליות שבשדרה. ובפ' על אלו מומין (בכורו' ל"ט:) או שיש בשר בין[4] חוליה לחוליה. בפ' אלו טרפות בגמ' ניקבה הקיבה (חולי' נ'.) רבה ורבא[5] דאמרי תרווייהו מקיפין בקנה אמר רב פפא לא אמרן אלא באותה חוליה אבל מחוליה לחוליה לא[6]. — בס"ג דכירה (שבת מ"ו רע"א) אלא אמר רבה תהא בשל חוליות[7]. ובביצ' בפ' יו"ט אין זוקפין את המנורה (כ"א:) הכא במנורה של חוליות עסקינן דמיחזי כבונה — בר"ג דפ' התכלת (מנחו' ל"ח:) צריך לקשור על כל חוליה וחוליה כמה שעור חוליה תניא (שם ל"ט.) ר' אומ' כדי שיכרוך וישנה וישלש. ובר"ג דפרק המוכר את הספינה (ב"ב ע"ד.) איבעי לך למימני חוט ולמימני חוליות. — בכלי מתכות פי"א בכלי' (מ"ח) קטלא[8] שחוליות שלה של מתכת. חוט של מתכת וחוליות של אבנים טובות ושל מרגליות (שם) — אלו ד' חליות לבד מן הראשון כולן ענין פרקין וטבעות הן. *[אחי"ה ויען שכולם על אדני גזרה אחת וגם על מושג אחד הטבעו לכן פניתי להם פה מקום בסוג ערך אחד ולא כבדפוסי ובכ"י ערוך אשר שם נפרדים לערכים שונים] —

חָלֵי (פי' בל"ס חָלָא כמו חול בל"ט והושאל לזרע של איל שנתקרש הנקרא גם בלא"ש Hirschstein עיי' בפנים) בבכורו' בפ"ק בגמ' היוצא מן הטמא (ז':) הני חלי דיחמורתא סבור רבנן קמיה דרב ספרא למימר ביצי נינהו ואסירי באכילה

---

[1]) כ"ה בפי' ר"ח כ"י לסנהד' ט"ז. וכן מפורש באריכות לשון בספר המפתח לר"נ לברכות ג': ועוד הוסיף ר"ח לפרש (בסנהד' שם) וז"ל: ועוד ראינו מפורש אין בור מתמלא מחלייתו מן המטר היורד מן השמים עד שתמשך לו אמת המים מבחוץ ע"כ. ולפע"ד כונת ר"ח על מדרש שמואל פכ"ז שאי' שם אין הבור מתמלא מחולייתה אלא א"כ משכו אמה ממקום קרוב ע"כ ועל זה המדרש כיונו בעלי התוספו' בסנהד' ט"ז. ד"ה אין ע"ש ובתוספ' ברכו' ג': אי' בט"ס ובתוספתא יש וכו' וצ"ל במדרש יש וכו' ובתוספות רא"ש לברכו' אי' מפורש: וכן מוכח במדרש שמואל וכו' וממקור זה שאב ר"ת פי' מחוליתו: ממקום נביעתו. [2]) כ"ה בדפ"ר וזה מסכים עם נוסח ר"ח הנ"ל ובדפ"ע ובנו"ג חולית, ובתוספ' סנהד' הנ"ל חוליית וכ"ה חוליית הבור בירו' שבת פי"א די"ג. וכ"ה חוליות הבור בירו' ב"ב פ"א די"ג: אבל בפי' ר"ה לשבת (בש"ס ווילנא) אשר משם הועתק כל הפי' הנ"ל אי' חולית. [3]) וכ"ה בכ"י א"פ לעירו' וכ"ה במשניו' נאפו' ופיזי' ובדף פ"ד. עיי' ד"ס שם, וגי' שהן גבוהין אי' גם בתוספ' סנהד' שם. [4]) וכ"ה במשניות ובגמ' בכורו' מ'. אבל במשני' דש"ס מחוליא. [5]) בנו"ג אביי ורבא. [6]) ועוד שם מ"ב: כמה חסרון בשדרה ב"ש אומרי' שתי חוליות וב"ה אומ' חוליא אחת וכו' ושם נ"ב. נעקרה צלע והוליא עמה טרפה . . וחוליא קיימת מהו . . צלע בלא חוליא . . צלע וחצי חוליא וכו' ועיי"ע בכן. [7]) ועיי' עוד ע' חדק ב'. בנו"ג אלא אמר אביי בשל חוליות, אבל בד"ו ובסיל' רב אבא וזהו כידוע רבה. ובכ"י ר' חייא, ורחבא ט"ס הוא עיי' ד"ס שבת צד מ"ה ולא העיר על גי' רבינו. [8]) catella פי' שרשרת עיי"ע.

אמר להו רב ספרא וכו׳. פי׳ ״חלי דיחמורתא שנמצאין ברעי שלה כעין ביצים סבור רבנן קמיה דרב ספרא למימר ביצי נינהו ואסירי באכילה דהוו כאבר מן החי דלא התירה תורה שום ביצים אלא דעוף אבל אילו כביצים של בהמה שפורשין ממנה בחייה אמ׳ להו רב ספרא לאו ביצים נינהו אלא זרעא דאיילא דאזל בתר איילתא למזקק לה ולא מקבלה ליה איילתא משום דרחמה צר וכיון דחזי דלא מקבלה ליה אזיל בתר יחמורתא שדומה לאילתא [1] ועד שהוא הולך אחריה סובל [בגופו] [2] שכבת זרע ומתבשל בגופו [הרבה] [3] וכשבא על היחמורה אגב דנתקרש הזרע הרבה אינו נבלע בגופה ומוציאתה לחוץ עם הרעי שלה ואותו זרע כיון שנתבשל נראה כעין ביצים ואינן ביצים ושרו דלאו כאבר מן החי נינהו״. *[אחי״ה הועתק מלה במלה מפי׳ רגמ״ה כ״י לבכורו׳ (בקובץ כ״י אנגייליק׳ דף ס״ה סע״ב ודף ס״ו רע״א) ובקיצור מפורש כן ברש״י. וגם פליניאוס (י׳, ס״ג. פ״ג) סיפר לנו כי תשמיש דאיילתא צר לה מאוד וגם זאת חקרו חכמי הטבע כי נמצאו בקרבי האיילתא ויחמורתא אבנים קטנים עגולים ונקראים בלא״ש Hirschstein, Hirsch-kugel ובלשון צרפ׳ bézoir de cerf וזהו חלי דיחמורתא] —

* חֲלָיוֹת (Putzsachen מל״ע حلى תכשיט) ב״ר ס״פ ע״ט חליות ודייקינתא עיין ערך דייקינטין, פי׳ מיני תכשיט בל״ע ועיי׳ סוף ע׳ חלט ג׳. והוא מל״מ (משלי כ״ה, י״ב; שה״ש ז׳ ב׳).

* חלילא עיי״ע קמניא.

חליקופרי (כנוי השם) בריש מכשירין (פ״א מ״ג) אמר ר׳ יהושע משום אבא יוסי חליקופרי [4] איש טובעין [5] פי׳ כנוי שם הוא. איש טובעין ראש מקום ששמו טובעין כמו (ש״ב י״ט, מ״ד) ויען איש ישראל ובאבות (פ״א מ״ד ומ״ה) ויוסף [6] בן יוחנן איש ירושלים. *[אחי״ה כ״ה רק בכ״י ה״ב. אבל בכ״י ב״ר אי׳ הוספה מאוחרת כזאת: ששמו טבעון ואני מבורך אמרתי טבעין כלומר בעל צדקה ע״כ ויתר הוספותיו של מבורך הסופר עיי״ע אנוס. ורמב״ם פי׳ כדברי הערוך אבל מספר היוחסין נראה שגי׳ אחרת היתה מונחת לפניו עיי׳ במבוא (ח״א XXXII)] —

חלם (חַלְמָא פי׳ בל״פ حلم טיט מדבק klebrige Masse) בכלי מתכות פי״א בכלים (מ״ד) וכן מן החלמה ומן הגללים ״פי׳ טיט עבה היא ששמה חלמא ועושין ממנו הכיורות דתניא (תוספת׳ ב״מ פ״א) כיורת [7] שעשאה מן החלמא ושוליה מן הגללים טהורה״ [8]). וי״א יש בו חלמונות כמו אם יש טעם בריר חלמות (איוב ו׳, ו׳) וכמו חלמון של ביצה (חולין ס״ד; ע״ז מ׳.). *[אחי״ה לפי פי׳ י״א הוצרכנו לגזור מל״ע حلم עיי״ע חלם ג׳ אבל הפי׳ הראשון נ״ל עיקר והוא ל״פ הרשומה וכנ״ה בתוספ׳ כלי׳ שם החלמא והגללים שטרפן זה בזה וכו׳. וע״י שנטרף ונתערב החלמא עם הגללים נעשה הטיט עב וחזק ביותר עד כי ראוי לעשות ממנו כלים] —

חלם (= חַלְמוּת, חֲלִימָה פי׳ בל״י ורו׳ ἅλιμος, ἅλιμα halimus, (atriplex) Melde עיי״ע אלום, אלים בח״א צ״ח ולא כפי׳ רבינו עיי׳ בפנים) בפ״ק דכלאים (מ״ח) אין נותנין זרע דלעת לתוך החלמות שתהא משמרתו מפני שהוא ירק בירק. פי׳ בלעז מלוו״א ובלש׳ ארמי הרני. — (א״ב בל״י נקרא מלחי בחלוף אותיות). *[אחי״ה ר״ב כיון על ל״י μολόχη, μαλάχη פי׳ בלש׳ רומי malva ומל״י הועתק ללשון ערבי ملوخيا, ملوخية , ملوكيه והוא בלאי״ט malva [9] Malve ועי״י מלה לועזית פי׳ רבינו גם מלת הרני וכ״ה בר״ש לכלי׳ ושם הגי׳ ארני וזה קרוב לגי׳ אראני שהובאה בע׳ אדני בהערה ד׳ (ח״א, ל״ו). אבל האמת כי עשב malva שהוא בלא״ש Pappelrose וכן העתיק עה״ק שנ״ב בע׳ הרני ובע׳ הנוכחי [10]) איננו שוה עם תיבת חלמות שהיא ל״י ורו׳ הנ״ל ופתרונו מלוח ובלא״ש Melde וחלמות [11]) הוא ממש כמו אלום, אלים ובע׳ אלום הובא בדפ״ע יש ששונים הלום ואולי צ״ל חלום והוא חלמות. ובפי׳ הרמב״ם לכלאים מבואר ע״י מלה ערבי׳

---

[1]) ובכ״י רגמ״ה אי׳ אזל בתר שדומה לאילא יחמורתא. [2]) כ״ה לנכון בפי׳ רגמ״ה. [3]) כ״ה בכ״י הנ״ל. [4]) כ״ה בדפ״ר ובנו״ג חלי קופרי. [5]) כ״ה בכ״י ה״ב ובדפ״ר, ובשדפ״ע טבעון וכ״ה בכ״י ו״ו ב׳ ובנוסחאותינו. ובכ״י ו״ו א׳ טבועין וגי׳ בעל היוחסין טיבעין וכ״ה בעירוי׳ כ״ט סע״א ועיי״ע טבעין. [6]) בנו״ג ויוסי. [7]) וכ״ה בפי׳ רה״ג ובנו״ג בתוספ׳ כוורת וצ״ל כיורת ובר״ש כלים שם הובאת הגי׳ כירה. [8]) ע״כ הועתק מפי׳ רה״ג לסד״ט צד ז׳. [9]) וכן הגי׳ בדפי׳ וויניצי׳ ואמש׳ ובכ״י ו״ו א׳ וב׳ וכ״ה בע׳ הרני אבל בדפ״ר ופיז׳ ובכ״י ה״ב בערך הנוכחי מלבא והוא הוא ולא כעדות ה׳ לעווי שגרס בדפ״ר מלכא בכף ובאו״ז הלכ׳ חלה ססי׳ רס״א הובא בשם הערוך מלכא וצ״ל מלבא. [10]) בל״א פאפלן. [11]) וכ״ה בירו׳ אבל במשניות חלמית.

קטמיה ובלעז מלוי״ן, והנה תחת קטמיה נ״ל להגיה קטפה והוא قطف ,قُطَفَة Melde. והלעז מלוין נ״ל הוספה מאוחרת היא הוגה עפ״י הערוך, ובאמת בפי״מ לרמב״ם כ״י (באוצ׳ הכ״י בבערלין) כל הלועזין חסרו והן הנה הוספות המעתיקים. ירו׳ כלאי׳ ספ״ה ד״ל. הקינרס והחלמה וכ״ה בירו׳ פ״ו ד״י סע״ב לפי גי׳ המהרש״ס [1]) ופי׳ ג״כ ע״י הלעז מלווא וב״ס עפ״י הערוך] —

חָלַם (א׳) מל״מ וכן בל״ס ובלש׳ ערבי حلم ענין בריאות gesund sein. ב׳) מלש׳ ערבי خلم עיי׳ בסוף הע׳; חֲלִים befestigt; חֶלְמָא das Zusammenhalten durch die Naht) בפ׳ כיצד צולין בגמ׳ נטמא בשר (פסחי׳ ע״ח:) היה חלום בשעת שחיטה וחולה בשעת זריקה וכו׳, ובפ׳ ראוהו בי״ד בגמ׳ התוקע לתוך הבור (ר״ה כ״ח.) והתניא (תוספת׳ תרומי׳ רפ״א) עתים חלום [2]) עתים שוטה אבל [3]) כשהוא חלום הרי הוא כפיקח לכל דבריו. פי׳ חלים בריא כדכתיב (ישעי׳ ל״ח, ט״ז) ותחלימני ותחייני [4]) —. בר״ג דפ׳ המצניע (שבת צ״א סע״ב) והא איכא מקום חלמי [5]) דאי בעי מפקע ליה ושקיל. פי׳ מקום התפר בשולי הכים [6]) ובע״ז בפ׳ השוכר בגמ׳ המניח (ס״ט:) ורבנן . . לא מסקי אדעתין דאפיך וחזי ליה אי נמי זמנין דחלים. פי׳ פעמים שיבוא הסיתום מבפנים שוה בשוה ויתחבר החדש עם הישן. ובפ״ק דקידושין בגמ׳ דסמוך בהמה גסה (קידוש׳ כ״ה.) שפתו פשיטא מהו דתימא זמנין דחלים שפוותיה [7]) קמ״ל. פי׳ פעמים שקופץ את פיו ונמצאו שפתותיו דבוקות ואינן נראות היית אומר אינן גלויין קמ״ל. ובפ׳ העור והרוטב בגמ׳ המפשיט בבהמה (חולי׳ קכ״ג:) אר״ל לא שנו אלא טלית אבל עור חלים. פי׳ לא שנו אלא טלית דכיון דנקרעה רובה קרע לה לכולה אבל עור חלים, פי׳ מתחבר ואינו קורע הנשאר כי ממעט ליה מה׳ טפחים מיהא טהור דברי הכל ואמאי לימא דחלים ופריק מתניתא במקצע סביבותיו שאין יכול לתופרו ולחלמו וכי אמינא דחלים במקצע להדיא פי׳ במחתך נכוחו דרך נכוחה ואפשר לו לתופרה תפירה כעין חלימה אבל המחתך בעקמומית לא חלים ואקשינן ממתניתין (קכ״ג.) המפשיט בבהמה ובחיה וכו׳, ואמאי לימא דחלים תרג׳ ר׳ אבון ראשון ראשון עושה ניפול, פי׳ ניפול כל מה שמפשיט כאלו אפשיט ואותבינן מעור שעל הצואר שעדיין לא נפשט והנה הוא חלים [8]) וקאי למה אמ׳ ר׳ יוחנן אינו חיבור ופריק אביי בשומר העשוי לינתק מאליו. פי׳ עור שעל הצואר עשוי כשימתח להינתק מאליו אין צריך חתיכת סכין ואקשינן מן התנור שניטמא כיצד מטהרין אותו ממעטו מבפנים מד׳ טפחים וכי ממעט ליה מד׳ טפחים בטל מתורת תנור ואמאי לימא חלים שזה ודאי כי מחבר ליה וממרס [9]) ליה בטיט חלים, פי׳ חלים מחבר דגרסינן בע״ז בפ׳ כל הצלמי׳ (ע״ז מ״ד.) ויתנו עליו את הנזר ואת העדות עדות הוא לבית דוד כל הראוי למלכות חולמתו וכו׳ [10]). — (א״כ בנוסח׳ דידן כתוב הולמתו וגם בעל הערוך הביאו בע׳ הלם). *[אחי״ה ובע׳ הלם הראיתי לדעת כי לגי׳ שתיהם יש להן פתרון ומוצא מל״ע. וכתיבה בחי״ת נופלת על לש׳ ערבי خلم פי׳ ענין דיבוק וצמידה anhängen, festanschliessen (ועיי׳ עוד ע׳ חלם א׳) וממנו השם חלמא מקום התפירה שמדביק ומחבר החלקים וכן הבין רש״י ז״ל ולועזו בשבת צ״א: שולדור״א והוא לש״צ soudure = פעסטע פעראייניגונג, לעטהונג, פי׳ דבק ובאמת כן לועז רש״י דבק (ישעי׳ מ״א, ו׳) וכן הלע״ז בקידוש׳ ובע״ז הנ״ל עיי׳ מרפא לשון לברכו׳ ו׳: — אבל פי׳ חלם בציונים הראשוני׳ דפסחי׳ ור״ה מל״מ הנ״ל וכ״ה בל״ע וסו׳. ובינוני נקבה בירו׳ יבמו׳ ר״פ י״ד די״ד: פעמים שוטה פעמים חֲלוּמָה] —

* חָלוּם, חֶלְמָא, חִילְמָא (מל״מ Traum) ברכות נ״ה. והלאה הרבה פעמים, נדרים ח׳. ירושלמי ע״ז פ״ג דמ״ב ע״ג, ב״ר פס״ח. בעל החלומות עיי״ע. — הציונים מברכות נ״ה ע״א עד נ״ז ע״ב נסמנו בחלומות דפרק הרואה ואלה הם המקומות בערוך עפ״י אלף בי״ת של ערכים: אפדנא; גודגדניות, גחט, גרגלד; דקא; טבלא א׳, טרזיא; כפנת; מקר א׳; סד ג׳, סרג ג׳; פסל

---

[1]) ובנו״ג שם יותר טוב והחלימה. [2]) בנו״ג חלים וכ״ה בכ״י ש״ס אבל בכ״י תוספתי תרומי אי׳ חלום בוי״ו וכ״ה בירו׳ עיי׳ הערה שבסמוך. [3]) וכ״ה בכ״י בי מינכען ול״ד רק שם משובש אבל עיי׳ ד״ס ר״ה צד ל״ז. ולא העיר על גירסת רבינו. [4]) וכ״ה ברש״י בדפ׳ קראקא והיא הוספה מאוחרת עפ״י הערוך, ובירו׳ תרומי׳ פ״א ד״מ: וירו׳ גיטי׳ רפ״ז דמ״ח ע״ג מבואר כן בפירוש: חלום יתן גט ותחלימני ותחייני. [5]) בנו״ג חלמא ובע׳ נסך בי על נכון חלאמא. [6]) וכ״ה בפירש״י וגם שם אי׳ הראיה מחולי׳ קכ״ג: [7]) בנו״ג שפתיה. [8]) כ״ה לנכון בדפ׳ אמש׳ ובדפ״ר וזולתו אי׳ חלום. [9]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו ובדפ״ר אבל בשדפ״ע ממרת. [10]) כ״ה בדפ״ע ובכ״י ב״ר אבל בכ״י ל״ד הולמתו בה״א וכ״ה בעה״ק שנ״ב וכ״ה בנוסחי ובכ״י ש״ס לסנהד׳ כ״א: ולע״ז הנ״ל.

א', פר ב', פרהדיא; צלק: קריא א', קה א', קלף האחרון; שחליים א', שנר; תכל א', בחלומות דרבא בהרואה ע' אודרא; בחלומות דרבה בפרק הרואה עיי"ע אסד א'.

חלמון (Eidotter) אפי' חלמון שלה אסור (תרומו' פ"י מ"ב) בעל הערוך גרס הלמון ע"ש.

* חַלְמִישׁ (שם מקום) בויק"ר פכ"ג דרש סביביו צרין (איכה א', י"ז) כגון חלמיש לנוה וכ"ה באיכ"ר פ' פרשה, ובשהש"ר פ' כשושנה אי' לנווה (בדפ' ווילנא ט"ס לגווה) ולפי עדות החו' רוימער (פאליסטינא רכ"ב) הוא שם מקום שוה עם Salamen לא רחוק ממקום Νεύη, Neve ועיין עוד נייבויער (רמ"ו), וביבמות ט"ז: וקידושין ע"ב: דרש פסוק הנ"ל בע"א עיי"ע המניא.

חַלּוֹן (מל"מ Fenster) בפ' חזקת הבתים (ב"ב נ"ח:) חלון מצרית אין לה חזקה ולצורית יש לה חזקה איזו היא חלון המצרית כל שאין ראשו של אדם יכול ליכנס בתוכה. בפסיקתא דהחדש (פס' דר"כ צד מ"ט) הנה זה עומד אחר כתלינו (שה"ש ב', ט') אחר בתי כנסיות ואחר בתי מדרשות, משגיח מן החלונות (שם) מבין כתפיהן של כהנים, מציץ מן החרכים (שם) מבין אצבעותיהן של כהנים [1]. שאלה לפני הגאונים [2] כהן שלא התפלל ומצא צ ב ו ר [3] מתפללין מותר לעלות לדוכן או לא? והשיב: לא מצינו דבר שמעכב בברכה אלא נטילת ידים דאמרינן (סוטה ל"ט. וכ"ה במד"ר פי"א) כהן שלא נטל ידיו לא ישא את כפיו שנא' (תהלים קל"ד ב') שאו ידיכם קודש וברכו את ה' אבל תפלה לא מצינו שמעכבת הילכך יעלה ויברך. כהן שעלה לדוכן מסייעו החזן שלא יטעה או לא? גם בזו לא מצינו חילוק בין אחד לשנים אלא כדאמר אביי (סוטה ל"ח סע"א) נקיטינן לב' קורא כהנים, לא' אין קורא כהנים ורב חסדא אמר אפילו לאחד קורא כהנים שאין קורא אלא לשבט (ירו' ברכות פ"ה ד"ט ע"ד) [4] אבל להקרותו מקרוהו וכך מנהג פשוט בכל ישראל בין אחד בין שנים חזן מקרא אותן דבר דבר והן עונין אחריו [5]. ראינו כהנים כשהן מברכין ובאין לברך פותחין אצבעותיהן יש בהן ממש או מסורת? לא מצינו בתלמוד כל עיקר אלא שאומרין בה ב כ ה נ י ם ב כ מ ה ט ע מ י ם [6] שהוא סימן שאימת שכינה עליהן כאילו הן מתחלחלין והיא שם עוברת [7] ואעפ"י ששנינו (סוטה ל"ז: תמיד פ"ז מ"ב) ברכת כהנים [כיצד וכו'] במקדש היו אומרים השם ככתבו ובמדינה בכנויו וזה סימן הוא כלומר שמזכירו ככתבו נאמר כאן אלא בשביל שהוא מדינה [8] אנו מכנים. ועוד לשום אותו סימן לפיסוקין כי בברכה ראשונה מניחין אצבע הסמוכה לגודל ומשהין [9] כן בשניה מניחין האמצעית הסמוכה לאמה [10] ומשהין אותה כן בשלישית מניחין רביעית הסמוכה לזרת והיא נקראת קמיצה כסדר הראשון [11]. *[אחי"ה בב"ר ל"א וילק' נח רמז נ"ג צהר תעשה לתבה (בראשית ו', ט"ז) ר' אבא בר כהנא אמר חלון ועיין סנהד' ק"ח: ופדר"א פכ"ג, והקבוץ ירו' ר"ה פ"ב דנ"ח. שס"ה חַלּוֹנוֹת ברא הקב"ה וכו'] —

חלון (= חִילּוֹנִי מפעל חלל וממנו התואר חִילּוֹנִי פי' זָר (Unheiliger, Nichtpriester) בויק"ר בר"פ קדושים תהיו (פכ"ד) לכהן גבור שהיה מהלך בדרך ופגע בו [12] חילוני אחד. פי' תרגו' ז ר (שמות כ"ט, ל"ג; ל', ל"ג; במדבר י"ח, ד') חילוני. *[אחי"ה וכן הבין התרג' זֵרִיתָ (תהלים קל"ט, ג') אתעבדת חילונו כלומר התנכרת וכן העתיק תר"י א' ויתנכר (בראשית מ"ב, ז') ואתעביד בעיניהון כחילונאי וכן בתר"י א' לדברים י"ז, ט"ו נכרי: חילוני, ובלי נקבה: נכר (תהלים קל"ז, ד'), זרה (משלי ב', ט"ז) תרג' חילוניתא] —

* חָלְוַן (שם העיר המפוארה حلوان (Holwân בע' חדייב הביא רבינו ציון מקידושין ע"ב. לחלח (דה"א ה', כ"ו; ובמ"ב י"ז, ו'; ושם י"ח, י"א אי' בחלח) זו חילוון ובנו"ג שם וביבמות ט"ז סע"ב

---

[1]) וכ"ה בפסיקי רבתי פט"ו ובשהש"ר פ' דומה דודי, ובתנחומ' פ' נשא ססי' ח' בט"ס והוגה לנכון בפי' עץ יוסף ע"ש ושם הובי גיי הילק'. [2]) עיי' הרא"ש למגילי פ"ג סי' כ"א ובטור או"ח סי' קכ"ח ובמרן ב"י שם ושם הובא המרדכי פ"ג דמגילה. [3]) כ"ה לנכון בדפ"ר ואמ' אבל בדפ' וויני בט"ס סבור. [4]) ועיי"ע כהן לפי גי' כ"י ה"ב ובאו"ז הל' נשיאת כפים סי' ת"א ועיי' תוספ' סוטי ל"ח. ד"ה לשנים. [5]) וזה מתנגד למה דאי' במד"ר פי"א וז"ל אם שני כהנים הם שיעלו לדוכן צריך שיאמר להם החזן כהנים ברכו ואם אינו אלא כהן אחד אינו צריך לומר שנאמר אמור להם לשנים ע"כ וצ"ע, ובילקי נשא רמז תשי"ו ל"י. [6]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב, ובדפ"ר אי' שאומרין בה ר ב נ ן בכהנים בכמה פ ע מ י ם וכ"ה בדפ' פיז' ובדפ' וויניצי' שאומרין בה רבנן כמה טעמים. [7]) וכן כתב שבלי הלקט הובא במרן ב"י הנ"ל ע"ש. [8]) ובדפ"ר בט"ס מדינן. [9]) בשבלי הלקט הנ"ל הגי' ומשחין. [10]) ב"ה מגיה הסמוכה לה הנקראת אמה. [11]) בכ"י ל"ד כסוד הראשון! וכתב מרן ב"י הנ"ל ואין טעם בזה כי אין הכהנים צריכין לעשות סימן שלא יטעו שהרי ש"צ מקרא אותם וכו'. [12]) בנו"ג נזדמן לו.

הגי' משובשת חלזון וצ"ל חלוון וכ"ה בכ"י א"פ לקידושין חלוון אצל הלוון עיין נייבויער שע"ב והלאה. והאריך אודות העיר הזו הג' שי"ר בכ"ח ח"ה, ר"ט ע"ש היטב] —

* חולַנִית (תואר מהפעל חלה, חלי leidend, krankhaft) ב"ר פס"ג ויק"ר פכ"ג שהש"ר פ' כשושנה ראה פניו חולנית. והקבוץ ב"ר ספ"צ ותחילנה (בראשית מ"א, נ"ד) נכנסו חולניות וכו' כלומר מיד בכלות שני השובע בא הרעב ונעשו חולים.

* חלנונא (Käferart, Kornwurm) עיי"ע חלזון ג'.

חלם (= חַלְסִית, חוּלְסִית מל"י χάλιξ, κάχληξ kleiner Stein, Kies, Ufersand, Ufer, Gestade) בפ"ק דמגילה בגמ' דסמך קראו את המגלה[1] (מגילה ו':)[2]. בפ' המוכר את הבית בגמ' ר"א אומ' המוכר את החצר (ב"ב ס"ז.) מכר לו חולסית ומצולה החזיק בחולסית קנה[3] מצולה, במצולה לא קנה חולסית. ובס"ג דערכין (ל"ב.) חולסית ומצולה ר"מ אומ' כבתים ור' יהודה אומ' כשדות. פי' חלסית גובהה[4] דאיכא בארעא דומיא דתל, מצולה דאיכא בארעא דלא מזדרעא עם ארעא כולה. פ"א חולסית קרקע שעפרו חול שמוציאין ממנו זכוכית, מצולה קרקעית הנהר שמוציאין זהב וכסף. — (א"ב פי' חַלִיקְם בל"י אבנים קטנים וגושים מוכנים לרצף קרקע הבית). *[אחי"ה ר"ב כיון על ל"י הרשומ'[5] ועוד נרדף עם ל"י κάχληξ שפתרונה חוף וחול הנהר והים וכן ענין המלה הערבית خريص ואולי זה חלסית ובאמת בכ"י מ' למגיל' הגי' ח ר ס י ת. ובהיות כי מוציאין זכוכית מעפרו של חוף הנהר והים היטב ביארו פ"א חולסית קרקע וכו', וזה הפי' שייך לר"ח כדמוכח מפירשב"ם לב"ב ד"ה חולסאות ועיין בקיצור תוספ' ערכין הנ"ל ובהפשב"ע ופי' ראשון שייך לרגמ"ה כי בכ"י לערכין (בקובץ כ"י אנגייל' דף קנ"ח:) פי' בזה"ל חולסית סלעים ומצולה עמוקה בעלמא שיש בה מים שאינן ראויין לזריעה ע"כ וכן פי' רגמ"ה בב"ב בכ"י אשר ת"י: חולסאות אלו סלעים כמו צונמא ע"כ וא"כ פי' ראשון גובהה עולה לדבור סלאים ואחר תיבת מצולה צ"ל עמוקה כפי' רגמ"ה, ועיין שט"מ לב"ב שם דאי' ג"כ כיון שהחולסית ג ב ו ה ה והמצולה ע מ ו ק ה וכו', וזהו כפי' ראשון דערוך, אבל שם מעט קודם איתא בשט"מ בזה"ל: חולסית כמו בית החולסאות (ב"ב ס"ז.) והוא מקום ש נ ו ט ל י ן מ מ נ ו ה ח ו ל ל ז כ ו כ י ת . . ופי' מצולה כמו אגם מים שהיא כמו בריכה וכו', וזהו כפ"א דרבינו. ורש"י לערכין פי' חולסית ליטול משם אבנים ומצולה ליטול מהם חול] —

חָלַף (א') מל"מ ענין תמורה והשם בקבוץ: חִילוּפִין Ablösungen, Abwechslungen (ב') חִילְפוֹת Messer (ג') חֲלִיפִין Triebe) בפ' מי שמתו (ברכות פ"ג מ"א דף י"ז:) נושאי המטה וחילופיהן וחילופי חילופיהן. ובפ"ק דשביעית (פ"א, מ"ח) אילן שניגמם והוציא חליפין. פ"ד במדות (מ"ז) הוא היה נקרא בית החילפות ששם גונזין את הסכינין[6]. בפ"ק דקידושין בגמ' עבד כנעני (כ"ב:) תנא אף בחליפין. פי' הוא קנין והוא ענין חילוף שמחליף לו הדבר שמקנה לו בקרנא דגלימא. ובפ' (השותפין) [צ"ל שנים אוחזין] (ב"מ י"א:) בגמ' ראה אותן רצין: וכי לא היה להן סודר לקנות ממנו בחליפין. חליפין דרך מקח וממכר הוא. *[אחי"ה רבינו כולל בסוג ע' נוכחי מושגים שונים כי חילוף של ברכות וקידושין וב"מ הנ"ל אין לו שייכות עם חליפין דשביעית ועם בית החילפות (או בית החליפות דנוסחאות), הראשון ענין תמורה והיפך הוא והוא מל"מ וכ"ה בל"ס וערבי. והשני מל"ס חֶלְפָּא ומל"ע خلف גזע ופארות Stamm, Spross, Schössling. והשלישי מל"ס חֲלָפָא פי' סכין כמו מַחֲלָף (עזרי א', ט') ועיי"ע בית חלף (ח"ב, ע') וש"נ וכן אי' המלה בתוספ' כלים ב"ב רפ"ז יד (בין) [צ"ל בן] חולף חמשה ושל חולף עשרה, פי' יד של סכין קטן . . ושל סכין גדול. בענין ראשון רגיל עד מאד הפעל ירו' ברכות פ"ב ד"ה ע"ג נחלוף את מקומנו, חולין ו': חלופי, לחלופי, מגילה ז': מחלפי, ירו' פיאה פ"ד די"ח

---

[1]) כ"ה בדפ"ר. [2]) בדפוסי' שלנו חסר ונשמט בדפי' בסיל' ולובלי' מן הצינזור והועתק כל המאמר הארוך בד"ס מגילי י': וכ"ה בע"י שלפנינו בד"ה אמר עולא איטליא של יון וכו' עד צדו אחת ים וצדו אחת הרים וגבעות צדו אחת מחיצה של ברזל וצדו אחת חלסית ומצולה, ובד"ס שם הובא הסיום צידו אחד מחיצה של ברזל וצידו אחד חולסית ומצולה ע"כ והיא כגי' רבינו בכאן ובע' מצולה. וריש המאמר הבאתי בע' איטלקי והוכחתי שם (בח"א ס"ב) ובע' ארם א' (שם ר"צ, רצ"א) כי איטליא של יון היא עיר Constantinopel ועתה מצאתי ראיה ברורה לזה כי תחת הגי' וצידו אחד מחיצה של ברזל אי' בכ"י מ' וצידו אחד ח ו מ ה ש ל ב ר ז ל וידוע כי עיר הלז בימי קדם קדמתה היתה מוקפת חומה קשה כברזל. [3]) ואולי צ"ל ל א קנה כדאי' בש"ס או י"ל כי הציון מוסב על איכא דאמרי (שם ע"ב). [4]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע גובה. [5]) ור"פ סמאלענסקין פירשו מל"מ חלקי (ישעי' נ"ז, ו'; ש"א י"ז, מ'). [6]) עיי"ע בית חלף בח"ב, ע' ושם נסמנו שנויי הגירסאות.

סע"ד ודי"ט רע"א מחלפא. ובהפעיל הֶחֱלִיף חולין שם, ברכות י"ז: עירובין צ"ט. ק': ב"מ ק'. סנהד' צ"ב סע"א. התפעל (נתפעל) ע"ז י"ז: ב"ב ט"ז. נדה נ"ב ע"א והלאה, ב"ר ר"פ ע"ח, ויק"ר ס"פ כ"ג. והשם חילוף, חילופא ע"ז כ"ח: כ"ט. נ"א: ושם מ"ו: ובפסחים פ"ו מ"ב וכן בירו' חגיגה פ"א דע"ה. וירו' סנהד' רפ"ב דכ"ב. ירו' ע"ז פ"ה דמ"ה: או חילוף פי' כמו חילוף הדברים (מקואות פ"ו מ"ט. ירו' תרומות פ"ב דמ"א ע"ג) כלומר בהיפך (ובירו' תענית פ"ג דצ"ז. אי' או חֲלָף וכ"ה בתרג' הרבה פעמים במקום מלת היחס כמו חֵלֶף בל"מ). והקבוץ קידושין י"ג. כ"ה: כ"ח ע"א והלאה, ירו' פיאה פ"א דט"ז: ירו' סוטה פ"א די"ז: ב"ר פצ"א במד"ר פ"ט — בירו' גיטין פ"ד דמ"ה ע"ד לא מסתברא חילופין ובפסחים ירו' פ"א דכ"ז ע"ד לא מסתברא דלא חילופין צ"ל לא מסתברא אלא חילופין וכ"ה בירו' יומא פ"ג ד"מ ע"ד פי' כמו איפכא מסתברא דש"ס בבלי] —

חלף (= חִילַף פי' בל"ע حلف, حلفاء מין גמי וקנה הגדל במצרים ägypt. Schilf, Ried-gras ועוד פי' חילף בל"ע خلاف בל"ס חֲלְפָא מין ערבה ägypt. Weide) בסוף כל בעלי בתים פי"ז בכלים (מי"ז) מחצלת הקנים ושל חילף [1] טהורה, בס"ג דסוט' (מ"ט:) של קנים ושל חילף. בס"ג דפ"ק דסוכה (כ'.) של קנים ושל חילף [2] גדולה מסככין בה ארוגה מסככין בה [3]. פי' עשב הוא ועושין ממנו חבל ומחצלת ובל' ישמעאל חלפא [4], וי"א שהיא אותה שקורין בלע"ז קרטקא [5], וי"א שהוא מין ערבה כההיא דגרסינן בפ' לולב הגזול בגמ' ערבה גזולה (סוכה ל"ד.) כי תניא ההיא בחילפא גילא אמ' אביי ש"מ האי חילפא גילא כשרה להושענא. בר"ג דפ' המוציא יין (שבת ע"ז:) מ"ט קרנא דקמצא רכיכא דדיירא בחליפי ואי קשיא ניידא ומתעורא. *[אחי"ה ודע כי בעה"ק שנ"ב נשתנה הסדר של שני וי"א כי וי"א שהיא אותה שקורין וכו' הוא אחר וי"א שהוא מין ערבה וכו' וזה הסדר נ"ל עיקר כי ל"ע הרשומה היינו حلفاء ועוד خلاف קרובה היא לענין חילף שיש לו שתי הוראות או גמי וקנה מצרי או ערבה מצרית ורבינו העתיק בלי ספק פירושו מפי' רה"ג לסד"ט צד י"ד אשר שם מפורש חלף בזה"ל: פי' חלפא בטיית ע"כ וחלפא לפע"ד בעצם תומו حلفاء הנ"ל שהוא גמי וקנה אשר ממנו עושין מחצלות (עיי"ע בודיא בח"ב, י"ז) וכן פי' הרמב"ם חילף: היא אלחלפר וצ"ל אלחלפא, וברע"ב אי' וקורין לו בערבי חלפ' וצ"ל חלפא ועל מלה זו כיון רבינו. ויען שקרוב לכתיבתה גם מלה ערבית خلاف אשר פירושה ערבה וגם היא מאותו מין שגדלה במצרים לכן פירשה רבינו יפה ע"י ערבה, וכן פירש"י חילפי בשבת ע"ז: ערבה. ומזה הענין ג"כ בסוכה ל"ד סע"א הני תלת מילי אשתני שמייהו מכי חרב בית המקדש חלפתא ערבתא ערבתא חלפתא. ורש"י גורס חילפא ופי' לאו היינו חילפא גילא אלא צפצפה ועכשיו נשתנית משמה וקורין לה ערבה ע"כ נראה מזה כי גי' היתה צפצפה חילפא חילפא צפצפה וזה נכון מאוד כי חילפא הוא בל"א ממש כמו צפצפה בל"ע היינו ערבה — صفصفه וכצ"ל גם בכ"י מ' תחת צפצפה חילפא ערבה ערבתא צ"ל צפצפה חילפא חילפא צפצפה עיין ד"ס שם. ובשבת ל"ו. נשתנה הגי' ע"ש. על כל פנים נראה כי חילפא בסוכה שם ענינו ערבה, ומה שאמ' נשתנה שמו היינו מה שנקרא קודם חורבן בית המקדש בלש' ארמי נקרא אותו הדבר בלש' נכרי (ערבי או פרסי) עיי"ע הבלילא. בית הכוסות, חצצרת, פתר א' — ופי' הראשון דערוך נ"ל עיקר כי רגילין לעשות מחצלאות מן גמי וקנה ולא מערבה ועוד כתיבת חלפא מעידה למלה הערבית הרשומה בראשונה. ומצאתי ראיתי כי גם בע' שף י"ג פי' רבינו כן במ"ש מחצלת של שיפה ושל גמי פי' כלי חילף ממין גמי ע"כ וא"כ הבין גם הוא כי חילף הוא גמי, וגדולה מזה מצאתי בע' מגג א' שפי' בציון הגמר' מעירובין נ"ח. מלת מגג ע"י גומא וכתב בזה"ל: ועושין ממנו חבל דומה לגמי והשיפה (וחלפה) [צ"ל וחלפא] ע"כ הרי שהשוה גומא גמי וחלפא. ועוד מצאתי ראיה כי חילף היינו ל"ע חלפא פי' קנה וסוף Schilf ממה שהביא ריצ"ג בהלכ' סוכה עמוד פ"א הגי' של קנים ושל סוף הרי לדעתו

1) כ"ה בדפ"ר ובפי"מ לרמב"ם אבל בשדפ"ע ובנו"ג חלף וכ"ה בפי' רה"ג לסד"ט. 2) וכ"ה בע' שף י"ג אבל בנו"ג חילת וכ"ה בע' עטר לפי פי' ר"ח בציון מסוטה הנ"ל ועיי' הר"ש לכלי' הנ"ל שכתב כי חילף וחילת אחד הוא והנראה לפע"ד כי חילף העיקר ובכ"י מ' לסוכ' בט"ס חולית ובעל ד"ס (שם כ"ח:) לא העיר מאומה על גי' רבינו ועיי' עוד בסוף הערך. 2) בנו"ג, ארוגה אין מסככין בה וכ"ה בתוספ' סוכ' פ"א ונראה שכצ"ל גם בערוך או אולי רבינו העלה כן לפי מסקנא אחת זו ואחת זו מסככין בה. 4) כצ"ל עיי' בסוף הע' אבל בדפ"ע חלפה בה"א בסוף. 5) בכ"י ו"ו ול"ד קטרקא ובכ"י ב"ר קטרטא וט"ס היא עיי' בסוף הע'.

חילוף וסוף אחד הוא, אבל אולי אין מוכרח כ"כ כי הרב המו"ל הגיה לנכון כי אולי צ"ל סיב כמו שהובא בריצ"ג שם בסמוך מירו׳ (סוכה פ"א דנ"ב:) סככו בחבלים . . מאן דמר כשרה בהבלים של ס י ב וכו׳. ומעתה נוכל לקיים ולאשר דעה זו ע"י לעז של רבינו בע׳ נוכחי כי סיב הוא ממש ענין קרטקא שהוא לאי"ט Haut, Rinde, cortéccia פי׳ קלף ועור וחוטין דקין של אילן עיי"ע Bast סב ד׳ ושם מפורש כן (עפ"י פי׳ רה"ג כמו שאוכיח בעה"י) אולם מה שלועז שם קרטא בלע"ז הוא carta פי׳ עלה Blatt ע"ש. ולולי יראתי הייתי אומר כי גם בע׳ הנוכחי צ"ל במקום קרטקא כגי׳ כ"י ב"ר קטרטא והוא משובש מן קרטא פי׳ עלה והוצין והראיה כי בע׳ צר האחרון פי׳ רבינו חבלים של נצרים כמו צרי דקל (שבת צ׳:) הוצין שעושין אותן כמין הוטין ועושין מהן חבלים ע"ש ועיין פירש"י בעירובין נ"ח. ד"ה נצרים בל"א. ובזה יצאתי ידי חובת ביאור דברי רבינו. והקבוץ מן הילף (בהוראה ראשונה) בתוספת׳ ב"ק רפ"ב ושיברו את החליפין וצ"ל החילפין וכ"ה בירו׳ ב"ק פ"ב ד"ג רע"א] —

חַלֵף (= חלפי פי׳ בל"י ἀκαλήφη Nessel, והסתירו האל"ף) בפ׳ אלו מציאות בגמ׳ וחתיכות של בישר (ב"מ כ"ג:) ובפ׳ כל הבשר בגמ׳ הכחל (חולין ק"י.) יאוש בעלים הוו דקדחו בהו חילפי. ובפ׳ נגמר הדין בגמ׳ רחוק מבית הסקילה (סנהד׳ מ"ד.) אסא בני חילפי אסא שמה ואסא קרו לה [1]. ובס"ג דפ׳ שואל אדם (שבת קנ"ב.) אמרי במערבא ינקותא כלילא דורדא סיבותא כלילא דחילפי. פי׳ מ י נ י ק מ ש ו נ י ם. ובפ׳ אין מעמידין בגמ׳ מתרפאין (ע"ז כ"ח סע"ב וכ"ט רע"א) קרירי לחולפניתא וחמימי ל ס י ל ו א [2]. — (א"ב חספניתא כתוב). *[אחי"ה וכ"ה בכ"י ש"ס, ובדפ׳ פיז׳ וויניצ׳ ר"פ אי׳ הספניתא. ובנו"ג הסדר חמימי לסילוא קרירי לחספניתא ו ג י ׳ ה ס פ ר י ם נ"ל עיקר כי סילוא בל"א כמו סלון בל"מ פי׳ קוץ וכן حسف בל"ע קוץ Dorn [3] ויפה פירש"י סדקין. ומהרש"ל בחי׳ חולין הביא בשם הערוך פי׳ קצת יותר ארוך בזה"ל דקדחו בהו חילפי פי׳ צמחי עשבים הנקראים חילפי והם קמשונים שצומחין בכרמים כלומר ישנים היו מזמן רב עכ"ל הערוך. ודע כי בנו"ג בב"מ חלפי וכ"ה בשט"מ וכן מצאתי בפי׳ רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייל׳ דף שכ"ד:) וז"ל דקדוח בהו הלפי כלומ׳ צמחו עליו עשבים דשמייהו אורטיי"ש עכ"ל. והוא ל"צ orties וכן לועז רש"י בב"מ בחולין בסנהד׳ ושבת הנ"ל וכ"ה ברש"י בשבת כ׳: ד"ה שברא. ובשרשים לרד"ק בשרש קמש כתב קמשונים מין ממיני הקוצים ופי׳ אורטיג"א בלע"ז והוא בל׳ פרבינצא ourtige בלש׳ אספמיא hortiga בל"ר urtica ובלאי"ט ortica, Brennnessel ולדעתי בכל המקומות צ"ל ביו"ד אחר למ"ד: חַלֵיפֵי והיא ל"י הרשומה בהסתרת אל"ף בראש המלה והחכם לעוי פתרו בלי נכון מערך הקודם לזה ועיי׳ עוד פפלנ"צ להח׳ לעף 168 שפי׳ חילפי בחוליי שם ע"י Farnkraut] —

חלף (= חליפי פי׳ בל"ע خلوف צלעות הירק וזולתו scharfe Seiten, Rippen) בר"ג דביצ׳ (ג׳:) ובפ׳ הערל בגמ׳ וכן איילונית (יבמות פ"א:) ובסוף ערלה (פ"ג, מ"ז) וחילפות תרדין, ובפ"ק דעוקצין (מ"ד) שרשי קולסי כרוב וחילפות תרדין. פי׳ יש שאומרין הן העלין והצלעות של תרדין. *[אחי"ה כן מפרש רה"ג בסד"ט מ"ג וז"ל: חילפות תרדין פי׳ צלעות התרדין. פי׳ אחר אצל אעאלסלק בטיית ע"כ לפע"ד צ"ל אצל אלאסלק פי׳ בל"ע اصل الاسلق שרש תרדין Wurzel des Mangolds וכפי׳ אחר מבאר הרמב"ם בפי"מ שם במה שכתב: ותרדין בל"ע סלק וחלפות תרדין הם שרשים אשר ישארו בקרקע ויצמחו שניהם ועל כן נקראו הלפות מן חליפות ע"כ, וכן מבואר בפי׳ רע"ב ושם הגי׳ ח ל י פ ו ת התרדים אבל לכאורה נ"ל פי׳ ראשון שהובא בפי׳ רה"ג שהוא ג"כ פי׳ הערוך וזה מסכים להוראת מלה ערבית הרשומה, אבל גם לפי׳ הרמב"ם יש למלת חלפות מוצא מל"ע כי خلفة פי׳ מה שצומח באילן או בירק פרי או עלים אחר צמיחה ראשונה ובלא"ש Nachwuchs. ולפי׳ זה תתכן הגי׳ חלפות בלא יו"ד וכ"ה בעוקצין בנוסחאותנו ובל׳ זכר וחלפי תרדין בביצ׳ ביבמו׳ הנ"ל ובפי׳ הרע"ב ורא"ש לערלה שם ובכ"י מ׳ ובאה"ת לערלה ובנו"ג שם חולפות, ובזבחי׳ ע"ב: ובכ"י מ׳ לביצ׳ אי׳ וחילפי תרדין. וכפי׳ רה"ג מבואר בע׳ הרת הוראת תרדין עיין הלעז בערך הרת] —

חלף (= חֶלְפֵי דְּיַמָּא בל"ס מין גמי ובפרט נץ שלו ונקרא בל"י σχοίνανθος ולדעת רבינו Rosmarin עיין בפנים) בפ׳ כיצד מברכין בגמ׳ בא להן יין (ברכות מ"ג:) הני חילפי דימא מברכין עלייהו בורא עצי בשמים. ובפרק מי שאחזו (גיטין ס"ח:) לדמא דרישא ליתי שורבינא ואסא

---

[1] עיי"ע אסא וש"נ. [2] כ"ה לנכון בדפ"ר ופיז׳ ואמ׳ אבל בדפ׳ וויניצ׳ וכן בכ"י ו"ו ול"ד בט"ס לסילדא. [3] ועוד עיי"ע חסף ומ"ש.

דרא[1]) וזיתא וחילפא וחלפי דימא. פי' אע"ג דרכיכי עצים מיקרו דהא פשתי העץ דרכיכי ואיקרו עץ[2]). ופירשו הראשונים הני חילפי דימא לא בריר לן ודאי מאי נינהו וקיי"ל כי הא מתניתא דכל שתחילת ברייתו מוציא עץ אילן הוא ועל כל שהוא כענין הזה בורא עצי בשמים מברכינן עליה ואמרו ששמו בלעז רוזמרינ"ו. *[אחי"ה פי' בלאי"ט rosmarino ובאו"ז שם רוזמרין ובצירוף דברי רבינו סיים האו"ז שם בזה"ל: וכן כתב רבינו אלפס דקיי"ל כי הא מתניתא דכל שתחלת בריאתו מוציא עלין מין ירק הוא וכל שתחלת ברייתו מוציא עץ אילן הוא ע"כ, ולפנינו ברי"ף לי' ועוד עיין מ"ש הרשב"א בחי' לברכות בשם רה"ג ועיין עוד בה"ג הלכות ברכות פ"ו. ובענין גזרת המלה קשת ההכנה נ"ל כי חלפי דימא הוא ממש העתקת מלה רומית rosmarinus, כי נכתבה המלה עוד בשתי תיבות ros um marinus (הוראטציאוס ג', כ"ג. ט"ו) והוא כמו marinus ros (שם ג', כ"ג ט"ז) פי' ros maris (עבידיאוס י"ב, ת"י) טל של ים ותואר לצמח ידוע הוא עיין אוצרי מלין רומיות, ובל"ע حلب פי' טל וא"כ חלפי דימא שוה בעצם תומה למלת rosmarinus = ros maris וגי' חלפי בלא יו"ד אחר החי"ת א"י לנכון בנוסח' וכ"ה בה"ג וכל זה בשיטת רבינו, והנכון כמו שכתבתי בתחלת הע' כי הוא ל"ס ועיין לעף קס"ח, ורש"י לועז בברכות אשפיג = Spike, Lavendel, aspic ובגיטין גירופלא = girofle Gewürznelke עיי"ע כפר ד'] —

* חֲלֶף (שם מקום) ירו' עירובין פ"ב ד"כ, ר' ירמיה הורי בחלף ואולי הוא מחלף של מקרא (יהושע י"ט, ל"ג) בגבול נפתלי עיין נייבויער צד רכ"ד.

* חֲלִיפָא (שם הפרטי) ב"ב קכ"ג סע"א אבא חליפא קרויא.

* חילפיי, חלפי הוא אילפא דבבלי עיי"ע אילפא (ח"א, ק"ד) חי בדור השני והיה חברו של ר' יוחנן אבל חילפיי בר בריה דר' אבהו (ירו' ביכורים פ"ב ס"ד ע"ב) היה מדור הראשון עיין מבה"י למהרז"ף נ"ח:

* חֲלַפְתָּא שם הפרטי לכמה חכמים ד"מ לאביו של ר' יוסי וחברו של ר' חנני' בן תרדיון ור' יוסי בנו אמר לפעמים הלכות בשמו עיין ד"מ למהרז"ף צד קל"ב. ועוד ר' חלפתא איש כפר חנניה (אבות פ"ג מ"ו); ר' חלפתא בציפורי (תענית ט"ז:); ר' חלפתא דמן הונא (גיטין פ"ו:) ובק"נ הונא ובירושלמי יבמות פרק ג' ד"ה, ר' חלפתא דמן הוה, וגי' יוחסין השלם (139) דמן חיפא.

☞ חֲלֶפְסְדְרָא (כלי שעות מלא מים בל"י κλεψύδρα, Wasseruhr) ב"ר פ' המכסה אני מאברהם (ס"פ מ"ט) אמר [ר'] לוי חלפסדרא מלאה מים פי' בל"י כלי שעות מלא מים ובתחתיתו נקב קטן ובתוך שעה נשאר הכלי רק ונהגו הקדמונים שבעוד מים בכלי היה הסניגור או קטיגור מליץ לזכות או לחובה ובכלותם היה שותק וממלאים אותו הכלי מים והיה מתחיל האחד לדבר. וטעם מלת קלפסדרא גונב מים. ובנוסחאו' יש טעות כפול הראשון פירוד התיבה לשתי תיבות, והשני שכתוב חלף סרדא ותתכן סדרה. *[אחי"ה וכנים דברי ר"ב ומכלי שעות זה כבר דברנו בע' אדק (ארק) בח"א ל"ז ע"ש — ובילק' וירא רמז פ"ג נ"ב חלף סרדא [וצ"ל חלפסדרא] פי' עכיבה וא"כ בעל מפרש הבין סדרא כמו סרדא (עיי"ע סרד א') וכן פי' בטעות הרב מ"כ לב"ר שם] —

חָלַץ (ידוע מל"מ ענינו א') הסרה והפרדה ושליפה aus- herausziehen וכן בלשון ערבי خلع (צ' ועיי"ן מתחלפות) או מל"ע خلّ הסיר והפשיט; ב') ענין אזירת כלי זין על החלצים או ענין זירוז וחגירה מל"ע حلز umgürten, ausrüsten ונרדף עם חרץ, ועוד ג') בהפעיל ענין ידושן עיין בפנים) בס"ג דפ' ואלו מגלחין (מ"ק כ"ב רע"ב) על כל המתים רצה חולץ רצה אינו חולץ[3]) על אביו ועל אמו חולץ. ובס"ג דפ"ק דב"ק (י"ז רע"א) וכבוד עשו לו במותו (דה"ב ל"ב, ל"ג) זה חזקיהו מלך יהודה שיצאו לפניו ל"ו[4]) אלף חלוצי כתף. פי' חליצת כתף[5]) מוציא ידו מתחת הקרע ונמצאת כתפו חלוצה מן החלוק (כשמוציאו מבית הצואר)[6]). בר"ג דפ' גיד הנשה (חולין

---

[1]) כ"ה בדפ"ע וכ"י ו"ו ב' אבל בכ"י ו"ו א' וה"ב רדא עיי"ע אסא ומ"ש. [2]) וכ"ה בשם הערוך באו"ז הלכות סעודה סי' קע"ט אבל בכ"י ו"ו א' אגב דרכיכי עצים מיקרו דהני מקרי עצים דהא (פשוטי) [צ"ל פשתי] עץ וכו'. [3]) כ"ה בדפ"ר ופיז' ובכ"י אבל מדפ' וויניצי' והלאה רצה מניח. [4]) כ"ה לנכון בדפ"ר ועיי' תוספו' ב"ק שם, ובדפ"ע חסר בטעות, ובילק' סוף ד"ה ב' אי' שלשים וחמשה אלף וצ"ל שלשים וששה. [5]) כ"ה בדפ"ר אבל שם חסרי' מלת פירוש. [6]) בכ"י ה"ב לי' וכן לי' באו"ז הלי אבלות סי' תי"ז ושם הובא כל הפי' הזה בשם ר"ח וממנו לקחו רבינו.

צ"ג) אמר רב הונא גיד הנשה של עולה חולצו לתפוח, פי' שולפו מן הירך וזורקו לתפוח. וברי"ג דפ' מצות חליצה (יבמות ק"ב:) וחלצה נעלו (דברים כ"ה, ט') מישלף הוא דכתיב (ויקרא י"ד, מ') וחלצו את האבנים. ועצמותיך יחליץ (ישעיה נ"ח, י"א) ישליף [1]) אמר ר' אלעזר זו היא מעולה שבברכות ואמר רבא זרוזי גרמי. בויק"ר וכי ימוך אחיך (פל"ד) ועצמותיך יחליץ ישלוף [2]) יזיין ישזיב יניח. ישלוף: וחלצה נעלו (דברים שם), יזיין: חלוצים תעברו (במדבר ל"ב, כ"א), ישיזיב: חלצני ה' (תהלים ק"מ, ד') [3]), יניח: כי ההוא דאמרו רבותינו [4]) רצה והחליצנו בשבת. בפסיקתא ותאמר ציון (צד קל"ב. עיין מ"ש בסמוך למטה) ובמגילת איכה גדע בחרי אף (לי' לפנינו) למען יחלצו ידידיך (תהלים ס', ז') אילין דרחמין לך מטרפין ועבדיהן נייחין המר"א רצה והחליצנו ה' אלהינו מכאן קבעו חכמים רצה והחליצנו בשבת [5]) אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם למה כל אילין דרחמין לך מסכינין עבידהון עתירין היך מה דאת אמר (איוב ל"ו, ט"ו) יחלץ עני בעניו.. למה כל אילין דרחמין לך תשישין עבידהון בריאין כד"א (ישעיה הנ"ל) ועצמותיך יחליץ. *[אחי"ה כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ול"ד ובדפ' ווניצ' ואמש' אבל בדפ"ר ופיז' חסר מן כל אילין דרחמין השני ונתקצר ע"י וכו', וכן נשמט בכ"י פארמא של פסיקתא דר"כ עיין מ"ש ר' שלמה באבער (שם אות מ"ד) וכן נשמט מאמר ראשון כל אילין דרחמין וכו' עד יחלץ עני בעניו בפסיקתא ובשמה בילק' תהלים סוף רמז תשע"ח [6]) אבל בילק' תהלים סוף רמז תתס"ז אי' בשם הפסיקתא כגי' רבינו בדפ' ווניצ' רק בילק' רמז תשע"ח במקום עבידהון בריאין אי' ועבדיהון גיברונן ובילק' רמז תתס"ז ועובדיהון גברוון, ולפי הענין אחד הוא עם מלת בריאין בגי' רבינו (ובפסיק' משובש ברוי, כראוי) כלומר מעשיהם בריאים פי' מפוטמים ומדושנים הם (נדה מ"ז:) וכן פתרון خلط בל"ע fett, feist sein וא"כ פתרון רצה והחליצנו: השביענו ודשננו במצותיך וכן פי' ר' אבודרהם במקום הנ"ל וכ"ה ברד"ק שרש חלץ. ולדעתי מזה הענין בצלותיה דרב [7]) בברכות ט"ז סע"ב: חיים של חלוץ עצמות, פי' דשן עצמות מל"מ כמו חלב ודשן תשבע נפשי (תהלים ס"ג, ו') — ובפתרון הראשון שכתחלת הע' נמצאה המלה עוד במ"ק כ"ב רע"ב ביקש לחלוץ.. ונמנע ולא חלץ, ושם כ"ע מיחייבי למיחלץ, ושם בסוף העמוד על חכם חולץ מימין על אב ב"ד משמאל. ושם כ"ד סע"ב אין קורעין ולא חולצין וכ"ה רע"א חכם שמת.. הכל חולצין עליה, ושם ע"ב לא בר קיפוק חליץ וכו' עיי"ע בר אביו. שבת ס"א. כשהוא חולץ חולץ של שמאל ואח"כ חולץ של ימין וכו'. ירו' שבת פ"ב ד"ה סע"ב לחלוץ את תפיליו, שם פ"ו ד"ח רע"ב מה בין זה לזה (בין תפילין ובין סנדל מסומר) זה דרכו לחלוץ וזה אין דרכו לחלוץ. ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב: אם באו פנים חדשות חולצן (את התפילין) כל שבעה, ושם.. אינו חולצן, ושם: שלא לחלוץ, וכ"ה בב"ר פ"ק, פסיקת' רבתי' עיי"ע אליירין ב' (ח"א, צ"ד). פסחים ד' רע"א מ"ק כ' רע"א חלוץ לי מנעלי. איכ"ר פתיחתא ד"ה ר' יוחנן חליצי מסאני. ירו' סוטה רפ"א דט"ז: וירו' גיטין ספ"ט ד"נ ע"ד זרועותיה חלוצות. יבמו' ק"ב: עמא דחלץ ליה מריה מניה.. א"ל שוטא מי כתיב חלץ להם חלץ מהם כתיב ע"ש פירש"י. ברכות ל"ד סע"ב נדרים מ"א סע"א, שבת קל"ז. יבמות ע"א. חלצתו חמה פי' סר ממנו חום הקדחת, ור"ן לנדרים פי' לבשתו חמה עיי"ש ופליאה היא כי הוא הפך הענין ופי' חלץ נשמט ונשלף והראיה כי בירו' ע"ז ספ"ב דמ"ב. אי' שהיו חולצין את גלעיניהן ובבבלי ע"ז מ': אי' וגרעינתו נשמטת. ירו' שבת ספ"כ די"ז ע"ג מסתכן ועורו נֶחֱלָץ עיי"ע חלתית פי' נפרד והוסר. וכן חלצה נעלו פי' תשלוף נעלו ותסירהו והרבה בדרז"ל יבמות פ"ג מ"ג, מ"ד חולצות ולא מתיבמות, שם פ"ד החולץ ליבמתו, שם ס"ו. גרושה וחלוצה, שם ק"ב. חולצין במנעל שומעין לו אין חולצין בסנדל

ובגוף הדבר הסכים עם פי' רה"ג הובא בהלי' אבל לריצ"ג (עמוד נ"ג) בזה"ל: פי' רב האיי יש שמוציאין יד אחת מבית צואר שלהן ממקום הקריעה כדי שיהיה הקרע ברור ונמצא כתף חלוץ מן החלוק ע"כ ועיי' ג"כ תורת האדם לרמב"ן צד י"ח רע"א בשנוי קצת וסיים כך פירשו כל הגאוני' ענין אחר מפי ר"ש חולץ: פושט כסותו העליון וכו' ע"ש היטב ועיי' עוד הלכות אבל לרמב"ם פ"ח הלכה ג'. ולפי זה חולץ כתפו פירושו יתגלה כתפו וכן תרג' כהגלות נגלות (ש"ב ו', כ') כמה דחליץ ומגלין שהוא מופשט מבגדיו וכן הענין חלץ תפילין למטה ע"ש. [1]) כ"ה רק בדפ"ר. [2]) בנו"ג ישמוט ובילק' ישעי' רמז שנ"ה ישמיט. [3]) בכ"י ה"ב הובא: יחלצני כי חפץ בי (ש"ב כ"ב, כ') וכ"ה באבודרהם הלכות ברכות צד קכ"ח ע"ג בשם ירו' דשבת! [4]) בויק"ר ובילק' שם ושם איתא מכאן קבעו חכמים לומר. [5]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה בילק' בשני מקומות למטה בסמוך וכ"ה באו"ז הלכ' סעודה סי' קצ"ח — וראש המאמר אילין דרחמין אי' רק בכ"י ב"ר וכ"ה בילק' שם ושם. [6]) ובילק' תהלי' רמז תתפ"ה חסר כל הדרוש. [7]) וכצ"ל בתפלת ר"ח הסיום בזכות תפלת ר ב ולא רבים כברוב סדורי תפלה.

אין שומעין לו. ושם: אנא לא הואי חליצנא אלא בסנדלא דטייעי וכו'. והשם חֲלִיצָא, חֲלִיצְתָא שם ק"א. והלאה, ק"ו. ושם: ובענין תפילין מ"ק כ"א סע"א הלכה כר' אליעזר בחליצה ועיין ירו' ברכות רפ"ג ד"ה ע"ד וירו' מ"ק פ"ג דפ"ב: ומענין אבנים תוספתא נגעים ספ"ו חומר בחליצה מבנתיצה ובנתיצה מבחליצה וכו' בחליצה אינו חולץ אלא אבנים שיש להן הנגע וכו', והוא מל"מ (ויקרא י"ד, מ') — הפתרון השני שבתחלת הערך ידוע מל"מ ועיין רד"ק שרש חלץ ורז"ל ביבמות ק"ב: בארו החלצו (במדבר ל"א, ג') זרוזי הוא ועוד שם: התם נמי שלופי מביתא לקרבא. והראשון עיקר וכ"ה בילק' וישלח רמז קל"ג צד מ"א. בשם מ' ויסעו: אז חִלצו עצמם ויצאו אחריהם והרגו כולם וכו'] —

חלץ (= חֲלוּצָא, חֲלוּצָה שם מחוז Elusa, Ἐλοῦσα בלשון ערבי الخلوص) תרג' ירוש' שור חלוצה, מדבר שור (תר"י ב' לשמות ט"ו, כ"ב) בדרך שור (תר"י א' בראשית ט"ז, ז') וכן תרג' ברד (תר"י א' לבראשית ט"ז, י"ד [1]) וכן בב"ר פמ"ו [2]) (פמ"ה, ילק' לך לך רמז ע"ט) בדרך שור: באורחא דחלוצא. *[אחי"ה כבר הארכתי בע' אלש ב' (ח"א, ק"ז) ובע' חגר א' ע"ש] —

* **חוליץ** (Zange) תוספתא כלים ב"מ רפ"ד חוליץ של נגר שהוא מוציא בו את (המספרים) [צ"ל המסמרים] טמא לפי ענין צבת מל"ע هلص .herausziehen

חָלַק (פי' בל"ע خلق משפשף ומצחצח glätten ובפעל עומד בהפעיל gleiten, התואר חָלָק glatt; חֲלִיק Glätte) חֲלָקָה היתה בראשונה (מדות פ"ב מ"ה, סוכה נ"א:) כבר פי' בע' (גזוטר) [צ"ל גזזטר] [3]). בשלשה תריסים פכ"ד בכלים (מ"ז) והחלקה טהורה מכלום. בסוף עירובין (ק"ד.) בוזקין מלח ע"ג כבש בשביל שלא יחליק [4]). פי' שלא יחליקו רגלי הכהנים בכבש ויפולו. בפ"ק דמעשרות (מ"ח) העיגול משיחליקנו. פי' לשון חלק ואנכי איש חלק (בראשית כ"ז, י"א) וחלק משמן חכה (משלי ה', ג'). בפ"ד בפיאה (מ"א) ר"ש אומ' אף בחליקי אגוזים. פי' אף חליקי אגוזים הרי הן בדלית ודקל שפי' בתחילת ערך דל (א'). ומהו חליקי אגוזים אילן של אגוזים [5]) ולפיכך קורהו חלק שאין לו לא קשרים ולא ענפים [6]) (פירוש אחר אף בחילוק אגוזים) [נ"ל שצ"ל בירוש' אמר אף בחילקי אגוזים] [7]). בפ' המוכר את הבית ואת הקנים שבכרם גמרא (ב"ב ס"ט רע"א) אמרי דבי ר' ינאי קנים המוחלקים [8]) שמעמידין אותן תחת הגפנים פי' "אותן קנים המעמידין בהן הגפנים קלופין הן הקליפות שעליהן כדי שלא יכנסו המים בין הקליפה ובין העץ ומתליע שלא יהו אותן תולעין יוצאין ומתליעין הכרם" [9]). פ"א מעמידין קנים וקושרין עליהן הזמורות של כרם כדי שיהו האשכולות של ענבים תלויים כמו בדלית ולא יהו מוטלין על הקרקע [10]). דשקיל חלקיה בס"ג דפ' מי שהפך (מ"ק י"ג:). פי' שנוטל הקליפה שהיא חלקה [11]). ובפ"ק דמעשרות (מ"ח) המחלק בענבים לא הוכשרו ר' יהודה אומ' הוכשרו. פי' מחליק משפשף פעמים שמתמצה מהן משקין ומחליקן בו משקה גמור הוא והוכשרו [12]). *[אחי"ה בכ"י ו"ו ול"ד מן הציון דשקיל חלקיה וכו' הוא ערך בפני עצמו ובלי נכון הוא ואדרבה תחלת ערך הבא אח"ז שייך עוד לע' הנוכחי אבל מה אעשה אם רבינו אמר גְזָרוֹ? ומן התימה שמיחד לאותה מלה באותה משנה (דמעשרות) שני מושגים וביארו בשני אופנים. והאמת כי גם מחליקין בע' הבא אח"ז הוא מענין משיחליקנו של ערך הנוכחי וענין שניהם משפשף ומצחצח glätten וכ"ה בע"ז ל"ה רע"ב (הובא בע' שפוד) מחליק פניה בשומן. ומזה הענין המחליק בשביעית פ"ד מ"ד ופיאה פ"ג מ"ג פי' לעשות חלק ע"י עקירה ותלישה ועיין רע"ב לשני מקומות ותוי"ט לפיאה שם. ורבינו בע' הבא אח"ז פי' בע"א. ובפעל יוצא עירובין הנ"ל שלא יחליקו פי' של ימעדו רגליהם וכן בפרה פי"ב מ"ד מחליקין היו (sie glitten aus)

---

[1]) כ"ה רק בדפ"ר. [2]) כ"ה לנכון בכ"י נ"ו א' וה"ב, ובדפ"ע בט"ס ס"ו. [3]) וכ"ה גזוזטר בדפי' אמש'. [4]) וכ"ה בע' בזק וכ"ה במשניו' פיזרו ובירוש' ובנו"ג יחליקו. [5]) בדפ"ר נשמט מן חליקי אגוזים עד חליקי אגוזים. [6]) הובא בר"ש בשם הערוך ורע"ב מפרש כן בשם עצמו עיי' תוי"ט שם. [7]) בע' אפטרפוס, הרפה, ותיק כיון א' הראיתי לדעת כי פירוש נשתבש מתיבת בירוש בהשמטת הקו על השי"ן וכן כאן כונת רבינו לרמוז על גי' ירוש' פיאה דישם אי' אף בחילקי אגוזים או י"ל כי פי' אחר משובש במקום: ספרא ובאמת בספרא קדושי' פרק ג' פרשה א' הגי' אף הולקי אגוזים אולם בראב"ד חליקי אגוזים, ולכן ההגהה בירו' אמר יותר נכונה. [8]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בשט"מ, אבל בנו"ג המחולקין וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י, ובדפ"ע האחרוני' המחלקין. [9]) ע"כ הועתק אות באות מפי' רגמ"ה כ"י לב"ב ובחוספ' הובא בשם הערוך בתכלית הקיצור. [10]) עיי' הרשב"ם שפי' פירוש קרוב לזה ואולי הועתק מפי' ר"ח. [11]) וכ"ה בפי' המיוחס לרש"י. [12]) וכ"ה בגוף הענין בפי' הר"ש ורע"ב בשם עצמם, ומה שיש להעיר על פי' זה עיי' תוספות רע"ק ז"ל.

לפני החלון וכו' עיין פי"מ להרמב"ם שם. בהִפעל ב"ק פ"ג מ"א והוחלק אחד במים. והתואר חָלָק מל"מ פי' פשוט וריק: ירו' שבת פ"ח די"א: אם יש בו חלק כדי לכתוב ב' אותיות. ירו' גיטין פ"ב דמ"ד: שטר על החלק ועדים על המחק. סנהד' י"ז רע"א על ע' כתב זקן וב' הניח חלק.. מי שעלה בידו חלק וכו'. ב"ר פס"ג הביא נייר חלק ונטל קולמוס וכו'. ב"ר פי"א להוציאך חלק אי אפשר. ספרי בלק פ' קל"א אפשר שיצא סופר זה מכאן חלוק צ"ל חלק וכ"ה בילק' אמור רמז תרל"א וכצ"ל בילק' הושע רמז תקי"ז [1]. אבל חלוק ג"כ כמו חָלָק מקואות פ"ה מ"ב מים חלוקים או עכורים ורבינו הביאו בע' הבא אח"ז. — תוספתא ב"ק פ"ז הביא שפתים חלקים וט"ס הוא וצ"ל דולקים כבמקרא (משלי כ"ו, כ"ג) וכ"ה לנכון בכ"י תוספתא (בהוצ' צוקרמ' ב"ק צד שנ"ט) — והשם חֲלִיק, חילקא עיין לעיל בערוך, וממנו השם חָלוּק עיין ערכו] —

חָלַק (ידוע מל"מ וענינו פלג theilen ובהשאילה חלק בדעת וסברה getheilter Meinung sein, streiten; השם חֵלֶק, חלקא ועיין עוד בפנים) בפ"ק דמעשרות (מ"ח) מחליקין בתאנים ובענבים של טבל. פי' לשון חילוק הוא. בפ"ג בפיאה (מ"ג) המחליק בצלים לחים לשוק ומקיים יבשים לגורן. פי' מְחַלֵּק את בצליו וקוצר את הלהים למוכרן בשוק מיד ואת היבשים להצניעם לעשות מהן גורן [2]. בהמעלה פ"ו במכשירין (מ"ב) ובס"ג דפ' מי שהפך (מ"ק י"ג:) ובר"ג דפ' המודר מן הירק (נדרים נ"ה רע"ב) חלקא טרגום [3] וטיסני פי' בע' זריד. חילקא ופלגא חילקא (ביצה כ"ט רע"א) פי' בערך א ז י א [4] — תנו חלק לפלוני בבור (ב"ב ס"ג.) ככר פי' בע' בר [5]. בר"ג דפ' תפילת השחר (ברכות כ"ז:) הנחלק על ישיבתו של רבו. ובחלק בגמרא אפיקורוס (סנהד' ק'.) זה הקורא לרבו בשמו [6] ובגמ' דעדת קרח (שם ק"י.) כל הנחלק על רבו כאילו נחלק על השכינה וכו' [7]. בפ"ד בשביעית (מ"ד) המחליק שלשה זה בצד זה. פי' הנוטל ג' זה בצד זה הוא המחליק. פ"ח במקואות (מ"ב) ראה מים חלוקין או עכורין בתחלה (טמא) [צ"ל טהור] פי' אם היו המים חלוקין או עכורין קודם השתן טהור ואם אחריו מין קרי הוא [8]. בפ' הרואה מקום בגמ' בנה בית בירוש' (פ"ט דו"ד סע"א) אל חי חלקנו צורינו צוה להציל ידידות שארינו משחת. ועיקרה בתוספת ברכות (פ"ו). — (א"ב פי' הליקא [9] בל"ר מין תקון של חטים שמסירים קליפתם וחולטין אותם במים חמין ועוברים אותם בתוך בגד עב ומערבבים עמם הול נקי ואחר זמן מסירים ההול ונעשים מן החטים כדורים קטנים כעין זרע גד ותקון זה בזמניהם היה מורגל אבל טרגים בל"י ורומי [10] מין תקון אחר של חטים ג"כ חלוטים במים חמים, ופי' פטסני בל"י ורו' [11]) דגן ובפרט שעורה אשר הוסרה קליפתה אחר ששורין אותה במים. *[אחי"ה ר"ב דן דין אמת כי מלות נכריות הן ורבינו הביא מלת חילקא בסוג ערך זה כי נגרר אחר דרוש רז"ל (מ"ק, נדרים הנ"ל ירו' סוטה פ"ב די"ז ע"ד) חילקא חדא לתרתי כלומר נשבר ונחלק לשניים עיי"ע זריד ג' רבינו, ומן הראוי לפרט מלת חילקה (שהובאה עוד בירו' שבת פ"א ד"ג סע"ג וירו' נדרים פ"ו דל"ט סע"ג) בערך מיוחד וכן עשה לנכון בעל עה"ק שנ"ב ועוד עיי"ע כונתא ומ"ש. — והיסוד שעליו בונה רבינו כל הערך הוא השרש העברי חָלַק ופתרונו ידוע. וכבר השמעתיך כי איזה ציונים שייכים לערך הקודם לזה. והפעל בהרבה מאמרי רז"ל

---

[1]) ובילק' וארא ס' רמז קע"ח אי' ריקם מכאן תשובה נוכחת כי פירש"י חלוק במאמר הנ"ל הובא בפי' הושע ב', א' איננו לבו חלוק כי אם כמו חלק פי' פשוט וריק. [2]) לפום ריהטא רצה הר"ש לפרש כן אבל חזר בו ובארו מענין ערך הקודם לזה ע"ש ותוי"ט לפיאה הנ"ל. [3]) כ"ה לנכון בדפ"ר ועיי"ע זריד. [4]) כ"ה לנכון בדפ"ר ואמ', ובדפ"ו בערך בזיא וט"ס הוא. [5]) בר ז' (ח"ב, ק"ע:). [6]) בנוסי לי' הציון כל הנהלק וכו' וכן לי' בכ"י ש"ס. [7]) בנו"ג כל ההולק . . כהולק וכו' וכ"ה במד"ר פי"ח. [8]) וכן פי' הר"ש בשם עצמו אולם מלות חלוקין ועכורין לא ביאר ורמב"ם פי' חליקין: חלקות שלשלת ההזלה או עכורין וכו' ובתוי"ט למקואות שם הביא הפי' הזה כפי ג' נוסחי א"י חלקים שלשלת ההזלה ובגליון כתב חלקה פי' מלשון איש חלק ע"כ וזה נ"ל ברור לכן יעדתי להציון מקום בערך הקודם לזה אבל דעת רבינו כי הוא מפעל הלק פי' פלג לכן הביאו פה וכן פי' הרא"ש הלוקין שהם חלוקין ואינם נדבקים זה בזה טהור ע"כ אבל בפי' סדר"ט לרה"ג צד ל"ד ראיתי פי' מהופך כי חלוקים פי' לזג בטיית מודבקים בידה, או עכורים גרר בטיית ע"כ ושתי מלות ערביות לפע"ד משובשות הן וצ"ל לזג = لزج פי' מודבק והפכו גרר צ"ל נדר = نجد מפוזר וא"כ היותר נכון להפוך הסדר כזה: חלוקים (גרר) [נדר] בטיית: עכורים פי' (לוג) [לזג] בטיית מודבקים בידו. [9]) alica, halica, Speltgraupe. [10]) tragum, τράγος, Weizengraupe. [11]) ptisana, πτισάνη, Gerstengraupe.

ד"מ פסחים ה'. כריתות ז'. עיי"ע אך וש"נ. ב"מ ב'. והלאה, ב"ב פ"ט מ"ז המחלק, מ"י יחלוקו. חולין ס"ה. אם חולק את רגליו וכו'. שבת ע': הבערה לחלק יוצאת עיי"ע הבערה. זבחים ק"ב: חולק . . אינו חולק, ירו' שבת פ"ז ד"ט ע"ג לצורך אינו חולק שלא לצורך חולק, ירו' שביעית רפ"ו דל"ו: וירו' פיאה פ"ז ד"כ ע"ג ז' שנים שכיבשו וז' שנים שחילקו, ירו' פסחים פ"א דכ"ז: שלא לחלוק בין ביעור לביעור. והושאל לחלוקת דעת פסחים קי"ז. מכות כ"ג: חלוקין עליו חבריו. ב"ב קע"ו סע"א חלוק היה ר' ישמעאל. ירו' כתובות ספ"א דכ"ו. ר' ישמעאל בי ר' יוסי חלוק על אביו. ירו' שבת רפט"ו דט"ו. אין חולקין על ר"א בן יעקב. ב"ב פ"ט מ"י וירו' ר"ה פ"א דנ"ו ע"ד ויר' שקליי רפ"ג דמ"ז: על חלוקין אנו מצטערין אלא שבאת לחלוק עלינו את השווים. ירו' סוטה רפ"ט דכ"ג: הם חלוקים כאן. וכן בנפעל עיין לעיל ועוד מ"ק י"ד. חכמים לא נחלקו עליו. ר' יהודה לא נחלק עליהם. חגיגה דט"ז: נחלקו בה גדולי הדור. כתובות פי"ג מ"א נחלקו עליו בני כהנים הגדולים. ידים פ"ג מ"ה ואם נחלקו לא נחלקו אלא וכו'. ושם כך נחלקו וכן גמרו. והשם חלוקא (Meinungs-verschiedenheit) במדרש פטירת משה (בית המד' להתי יעללינעק א', קכ"ד) מקרא שהיה משה קורא היה מפרש יהושע ולא היה עליהם חלוקא זה על זה בדבר זה. — ומהפעיל נבנה השם מחלוקת עיי"ע וע' בעל מחלוקת. ובצירוף עם כבוד (Ehre erweisen) ברכות י"ט: שבועות ל': כ"מ שיש חה"ש אין חולקין כבוד לרב. זבחים ק"ב רע"א כבוד גדול חלק הקב"ה למרים — והשֵׁם חֵלֶק, חִילוּק, חוּלַק, חוּלְקָא, חֲלוּקָה Theil, Theilung ירו' שבת רפט"ו דט"ו. תן חלק לת"ת וחלק לאכול ולשתות. חלק לעולם הבא חגיגה ט"ו: סנהד' מ"ג: צ'. ושם: צ"ט: ק"ב. ושם: ק"ג. ושם: ק"ז. ושם: ק"ח. ק"י: קי"א: ב"ב ע"ג: חולקא לעלמא דאתי. ירו' יבמות פ"ז ד"ח: נסבה חולק עמהון, ב"ב קמ"ב: אית חולק לטליא וכו' עיי"ע טלי. ושם קכ"ב. לא כחלוקה של עוה"ז חלוקה של עוה"ב, ושם קכ"ו. אין לו לבכור קודם חלוקה, יש לו לבכור קודם חלוקה, כתובות כ"ו. תורת חלוקה. כריתות ג': חלוקה דלאו . . חלוקה דמיתה. סוכה נ"ה: חילוק לחם הפנים. כתובות ט"ו: ירו' כתובות פ"ב דכ"ו רע"ב חילוק קליות, ירו' שם דכ"ו ע"ד חילוק גרנות. שבת ע'. מכות כ"א: חילוק מלאכות. ירו' שבת ספ"ז ד"ט ע"ג ויצאו מן הכלל לחילוק. במד"ר פ"ב חילוק הארץ. הקבוץ יומא פ"ו. ארבעה חילוקי כפרה] —

חלק (= חֲלוּקַת נֶפֶשׁ לפע"ד מל"ע حلق בית הבליעה ונפש הוא קבה וא"כ חלוקת נפש בלא"ש Magenschlund ופירושי רבינו עיין בפנים) בנדה בפ' האשה (ס"ב. במשנה) מי גריסין: לעיסת גריסין של פול חלוקת נפש. פי' חלוקת נפש שלא טעמה מאכל מבערב זה פי' ר"ח. ורבינו גרשם ז"ל פי' גרים: שבור כגון גרש כרמל (ויקר' ב', י"ד) ומתרג' פרוכין רכיכין[1]), לעיסת: כמו (פסחים ל"ט:) לא ילעום חטים, של פול חלוקת נפש: כלומר מלעיסת אותו פול שנתבשל כל כך שמאליו הוא נחלק לשנים והאי נפש כמו מנפשיה מעצמו. ועוד אמר לן רבי[2]) חלוקת נפש שמתחלק מעצמו בתוך קליפתו דהיינו נפש שלו כמו נפש שעל גבי קבר (עיין שקלים פ"ב מ"ה סנהד' מ"ח.), ואמר לן משום רב האי גאון תרי

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו. ובאונקי אי' פירוכן רכיכן אבל בתר"י א' פירוכין. [2]) כ"ה לנכון בכ"י פאריז ועיי' במבוא בח"א, צד XI והלאה ושם הוכחתי כי „אמר לן רבי" לא רבינו נתן בעל הערוך אמר על עצמו כדעת הגי' שי"ר כי אם רגמ"ה אמר כן מרבו. ועתה בהיות פירושי רגמ"ה כ"י תחת ידי ראיתי כי אמנם כן הצדק אתי ואגלאי מלתא למפרע שכונתי בזה אל האמת. ואני יגעתי ומצאתי כי הדבור ואמר לן רבי רגיל על לשון רגמ"ה ובזה אני נותן לך מראה מקום אשר שם מצאתי זה הדבור בפי' רגמ"ה ואלה המה הציונים: בפי' למנחו' מ"ה. בקובץ אנגייליקי דף ד' סע"ב: ואמר לן רבי האי דהכא או היא הויא כעשרון דאורייתא או דין עשרון להיות לעתיד לבוא. ועוד שם בקובץ כ"י דף ט'. הובא פי' למנחו' נ': (אשר הועתק ג"כ בע' תפיני בלי הזכרת רגמ"ה) וסיים: אמר לן רבי היינו שאחר אפייתה היה חולטה ברותחין. ושם בקובץ כ"י דף קל"ד סע"ב בפי' לערכין י"ב (עיי"ע גל ז') סיים: ואמר לן רבי דהאי דאגלינהו תלת שני לא אשכחן ליה בפירוש במקרא אלא וכו'. ושם בקובץ כ"י דף קס"ד. בפי' לכריתות ג'. ואמר לן רבי דמסכי מכות קא מהדר האי אי תימא יליף עונש מאזהרה וכו' ושם בקובץ כ"י דף קס"ח. בפי' לכריתו' ד': (עיי"ע דם ג'): ואמר לן רבי איכא ספרי דכתוב בהו הכי הוא אמינ' חולין דאסירן חלבן וכו' ושם בקובץ כ"י דף קפ"ב סע"א בפי' לכריתו' י"ב: ואמר לן רבי בלשנא קמא מסתברא טפי אמר רב נחמן אמר רב הלכ' כר' יהודה דאדם נאמן על עצמו וכו'. ודע עוד מה ששערתי במבוא הנ"ל כי אמר לן רבי דאמר משמיה דר' יצחק האורלוני שהובא בע' מרכנתא כי שייך לרגמ"ה ולא לבעל הערוך עתה ברור הוא כי כ"ה שכן מצאתי אות באות בפי' רגמ"ה כ"י לבכורו' ל'. בקובץ כ"י אנגייליקא דף צ"ד. ושם הגי' ואמר לי רבי משום דר' יצחק האורליני ז"ל וכו' והוא כגי' כ"י קאהוט המובא במבוא שם. וגם לדף ל"ד. דבכורו' בכ"י אנגייליקא דף צ"ז. מצאתי בזה"ל פ"א משמיה דר' יצחק האור ז"ל כיון שבגד בה וכו' וצ"ל האורליני ובמזבח כפרה לבכורו' ל"ד. בדפי הספר כ"ח: אי' בשם

טעמי: עוקת נפש כלומר שכל כך הוא נלעם שכבר עומד ליבלע בתוך עוקת הגרון דהיינו נפש. פ"א חלוקת נפש שכל כך נלעם יפה שכבר נחלק מן השינים ועומד ליכנס בנפש בגרון. *[אחי"ה ופי' רבינו האי עם שתי גירסאות עוקת וחלוקת נפש תמצא בפי' לסדר טהרות צד ל"ב והובא מלה במלה בע' לעם א' ע"ש. והנה היותר נכון פי' רה"ג ועיקר הגי' חלוקת נפש מל' ערבי הרשומה ופירושו כל עוד ילעם גריסי הפול עד שהם ראויים לכנס בחלוקת נפש כלומ' לבית הבליעה של קבה כי בית הבליעה נדבק עם הקבה כי הַוֶּשֶׁט נדבק בראשו העליון עם הלוע (ראכען) ובקצה התחתון נדבק עם הקבה שהוא הנפש ולכן תארו את השם חלוקה על ידי נפש כלומר קצה התחתון של ושט הנדבק עם הנפש. ולעיסת גריסי הפול כזו מועילה להעביר על הכתם. ובפי"מ להרמב"ם הגי' לעיסת גריסין של פול וחלוקת נפש ופי' שילעום הפולים וימזוג עם לעיסת רוק הרבה מפיו ע"כ. וא"כ שני דברים נאמרו כאן א') לעיסת גריסין של פול ב') לעיסת [הפול] עם רוק הרבה מפיו וכן נראה מהלכ' איסורי ביאה פ"ט הל' ל"א ע"ש. ולפי זה חלוקת נפש הוא הלחות שנחלקה מנפשו היינו מאסטומכא שלו. ואולי לפי זה חלוקה הוא ל"י χυλός והועתק לל"ע كيلوس Saft, Speisesaft ופי' ראשון נ"ל עיקר ורש"י ואחריו רע"ב פי' בע"א ע"ש] —

חָלוּק (לדעת רבינו מלבוש עליון Oberkleid אולי מל"ע خلوقة abgenützte, abgeriebenes Kleid ולפע"ד מלבוש דבוק בגוף ועיין עוד בפנים) בפ' המצניע (שבת צ"ב.) בין אפונדתו לחלוקו ובחפת [1]) חלוקו. ובפ' כל כתבי הקודש בגמ' ולהיכן מצילין (שם ק"כ.) קנבום [2]) של פשתן וחלוק. פי' המלבוש העליון ובלעז פרורילו [צ"ל פֶּרֶרַיוּלוֹ] [3]). ובפ' ר' אליעזר אומר אם לא הביא (שם קל"ג סע"א במשנה) ואין עושין לה חלוק בתחילה [4]). פי' הבגד שמשימין בראש המילה. ובשלש פרק כ"ח בכלים (מ"ט) חלוק של יוצאת החוץ [5]). פי' חלוק יפה הלובשת אותו כשיוצאה בשוק ולא בבית. ברישׁ מגילת איכה (פתיחתא סי' י"ז ד"ה ר' אבהו פתח) ובהייתי שחוק (שם איכה ג', י"ד באיכ"ר פי' הביא בכליותי) מכניסין את הגמל לתייטרון שלהן והחלוקין שלו עליו והן אומרין אלו לאלו על מה זה מתאבל וכו'. *[אחי"ה לדעת רבינו שפתרון חלוק המלבוש העליון יש להוציא את המלה מל"ע מענין חלק א' פי' משפשף ובהיות מלבוש עליון יהיה משופשף ובלוי ע"י דברים הנוגעים בו כן דעת הח' פליישער (בהוספות לעמת"ל להח' לעווי ח"ב, ר"ה) ולפע"ד יותר טוב לגזרו מל"ע علوق פי' דבק בגוף וממנו השם علقة מלבוש דבוק בגוף בלי בית יד ובפרט נקרא כן מלבוש הקטנים שלובשין על בשרם Hemd, Kinderhemd וזהו חלק של קטן כלים פכ"ז מ"ה, חלוק דינוקא שבת קל"ד. ועיי"ע גרד א', סטר ב'. ועוד הוראת המלה הערבית הנ"ל נקב בחתיכת בגד וזהו אין עושין לה חלוק בתחילה (שבת קל"ג.) ולזה עולה יפה מאוד פי"מ להרמב"ם שם: וחלוק הוא שיקוב חתיכה של בגד כדי שתכנס המלה באותו נקב ע"כ (ורש"י פי' כעין כים דחוק וכו') וכן ענין חלוק בשבת ק"כ. ויפה לועזו רש"י קמייש"א = Hemd, chemise בלשון רומי' camisia ובלאי"ט camicia בלש' יוני האמצ' καμίσιον ובזה הענין חלוק של ת"ח כיצד כל שאין בשרו נראה מתחתיו ב"ב נ"ז: והפכו טלית (שם) וכן בב"מ ע"ח: הנותן דינר לעני ליקח לו חלוק לא יקח בו טלית וכו'. כלים פכ"ח מ"ז בד"א בטלית אבל בחלוק וכו'. מ"ק י"ד. כל מי שאין לו אלא חלוק אחד. שבת ק"כ. חלוק ואפליות עיי"ע אפליון (ח"א, רי"ז). ועוד הוראת מלה ערבית הנ"ל כתונת (Tunik) וכן פירש"י לבראשית ל"ז, כ"ג את כתנתו זה חלוק ע"כ. ובזה הענין ירו' סנהד' פ"ב ד"כ סע"ג נפק לגביה בחלוקא דכיתנא א"ל חזור ולבוש חלוקך דעמרא וכו' עיי"ע אותונים (ח"א של"ד), תוספתא טומאה וטהרה רפ"ה חלוק של בד, חלוק של נייר, חלוק מן הלבד, ע"ז ל"ד. במה שימש משה ז' ימי המילואים

רגמ"ה האורגלי. וזה ר' יצחק הובא בפי' רגמ"ה כ"י לכריתות ו': בקובץ כ"י אנגיילקי' דף קע"א: בזה"ל נ"א מפיי ר' יצחק זצ"ל וכ"ה בדף קע"ב. באותו כ"י. ולפע"ד היה מכנה רגמ"ה את ר' יצחק זה בשם מורה והביאו בפי' למעילה ג'. בקובץ כ"י אנגיילקי' דף רנ"ג. וז"ל מפי המורה. ובפי' רגמ"ה כ"י לתעני' י"ח. מצאתי בזה"ל כך הורה המורה. ואכ"מ להאריך יותר. [1]) עיי"ע חפת. [2]) וכ"ה בע' קנבס ובה"ג ובכ"י מ' וא"פ. אבל בנו"ג קלבוס. [3]) והוא לאי"ט ferrajolo, ferrajoulo פי' מעיל Mantel; וגי' פרורילו אי' לנכון בכ"י ב"ר, וככ"י ה"ב אי' פרדילו, ובכ"י ו"ו אי' פרודילו ובכ"י ו"ו ב' פורדילו ובכולם צ"ל פררילו או פוריולו אבל בדפ"ע אי' בטעות פלודילו. [4]) וכ"ה במשני' דפי' פיזרו ובכ"י א"פ ובנו"ג לכתחילה. [5]) עיין ערך סבכה ושם פירשו רבינו סודר וזה מסכים עם הלעז האיטלקית הנ"ל.

בחלוק לבן ר"כ מתני בחלוק לבן שאין לו אימרא ועיי"ע אמר א' (ח"א, קכ"ז) וש"נ ציוני דירושלמי וייש להוסיף ירו' שבת רפט"ו דט"ו, במפתח אימרא שהוא מדביקו לחלוק א"ר יוסה במפתח חלוק שהוא עשוי כמין שני דפין ועיי"ע סבכה, ומהענין כתונת ולבוש עליון במגילי' איכה הנ"ל כמה שנים את בעי מחי והוא אומר כחלוקא דיהודאי דשבתא, פי' כיון שאין ישראל לוביש כתנתו היקר אלא משבת לשבת היא מתקיימת שנים רבות וכן علقة בל"ע פי' מלבוש יקר [1]) ויפה הסביר ר"מ לונזאנו במעריך את פשט של מדרש הנ"ל וכן הביא בערך חלק מאמר הנ"ל מאותו מדריש: והחלוקין שלו עליו ופי' ר"מ לונזאנו חלוקין של גמל אינן אלא שקים ודרך העולם שהאבלים מתכסים בשקים ולכן הם שואלים על מה זה מתאבל ע"כ, ויש להביא על זה ראיה מירו' תעני' פ"ב דס"ה ע"ד ויאמר שמאול חטאנו לה' (ש"א ז', ו') . . לבש שמואל חלוקן של כל ישראל כלום' שמואל מצטרף את עצמו בחטא של ישראל ומתאבל עמם וזה מ"ש לבש חלוקן וכו', ובענין מדרש איכ"ר יש לי עוד ביאור טוב כי מלבד שמורה מלה ערבית הנ"ל מלבוש ובנידן שלנו שק של גמל עוד ענין علقة מזון המספיק לידי מחיה ורבותינו בחרו לשון ערומים בלישנא דמשתמע תרי אפין שק ומזון וזה מ"ש והן אומרי' היהודים הללו שומרי שביעית הן ואין להם ירק . . והוא (פי' הגמל) מתאבל עליהן. — מבית לבית חלוק עיי"ע אתר, מ"ק כ"ו: השאילני חלוקך וכו' מחזיר לו חלוקו, והקבוין שם כ"ב: אפי' לבוש עשרה חלוקין אינו קורע אלא עליון וכו', מזה משמע כי גם התחתון גם העליון נקרא חלוק, והחלוק היה דבוק בגוף אבל לא בבשרו של אדם ממש כי אם ממעל של אפקרסו עיי"ע אפיקרסין (ח"א, רל"ד) ציון מד"א פ"י, וכן העתיק תר"י א' שמלתו לעורו (שמות כ"ב, כ"ו) היא ח ל ו ק תותביה דנפלא למושכיה] —

חלק (לדעת ר"ב וכ"כ ואחרים מל"ר alec, halec Fischlake von Hering, oder Hering ולפע"ד Sardelle ועיין עוד בפנים) בפרק אין מעמידין (ע"ז ל"ה:) והחילק [וקורט של חלתית]. פירוש "מין דגים קטנים שמן [2]) חילק ואמר רב (שם ל"ט רע"א) היא סלתנית [3]) והוא דג טהור [ומפני מה אסורה, מפני שערבונין עולה עמו] [4]). פי' ע ר ב ו נ י ן [5]) דגים טמאין מעורבין בה ועולין עמה, ירוש' (ע"ז פ"ב דמ"ב.) אמר ר' יוחנן [הוא] חילק הוא טרית טרופה" [6]) (וקורט של חלתית [7]). חילק אומן כבר פירשנו בע' אמן [8]). — (א"ב פי' הלק בל' (יוני) [וצ"ל רומי] מין דג אשר נאכל מליח ומעושן בעודו נא וצלי ויש מהם לאלפים ולרבבות ובפרט בארצות אלו צפוניות ועושים בהם פרקמטיא עצומה וגם קראו הרומיים כן למין אכילה עשויה ממעי דגים). *[אחי"ה במשניות נאפולי אי' חלק וזה מתאים עם פי' ר"ב שהוא ל"ר הנ"ל. והח' אייזלער (בט"ר ח"א, מ"ה) ישיער שהוא ל"י ורו' χαλκίς chalcis, והוא ג"כ ממיני הערינג ויפה כיון אבל במ"ש כי זה "סולניתא" דע"ז ל"ט. מלשון gesalzen, sal, salsus אינו ישווה לי כי בנו"ג סולתנות וכ"ה בכ"י ש"ס, ובירו' ע"ז הנ"ל סולתניתא וזה כגי' רבינו בדפוסי' חוץ מדפ"ר ולדעתי עיקר הגי' סלתנית כגי' דפ"ר בע' הנוכחי וכגי' דפ"ע בע' אקונס וע' סלתנית והוא בחילוף הרי"ש והלמ"ד כמו בל"י ורו' σαρδίνη = sardina והוא בלא"ש Sardelle ועוד נקרא דג קטן זה אפוין עיי"ע וזה מה שהוזכרו שניהם יחד (חולי' ס"ו.) ולפי זה חילק (חלק) לדעת רב סלתנית (והיינו סרדנית Sardelle) וראיה קצת כי דרך מציידי דגים קטנים אלה לצוד עמהם גם דגים קטנים אחרים הנקראים Weissfische וזה מ"ש מפני שערבונין עולה עמו ואולי ערבונין הוא ל"ר alburni כי זה שם דגים קטנים הנצדים עם דגי סלתנית (סרדנית). הארכתי כי נפקא מיניה לענין דינא כי בענין הערינגע פסקינן "דמתירין בכל ענין דודאי אין נמלחים עם הטמאים משום דאין דרך למלחם עמהם" מרדכי בהגה ליורה דעה סי' פ"ג סק"ה ע"ש מה שאין כן בענין סרדינען שדרכן למלחם עם דגים קטנים דומין להן, והח' לעוויזאהן זאאל, ר"ס פי' בע"א. — ובענין גזרת המלה חילק או חלק נ"ל ברור כי הוא מל"ע הרשומי' בע'

---

[1]) ובזה הטעם חלוק של יוצאת בהוץ כליי פכ"ח מ"ח, ועיי' עוד ע' חץ ג'. [2]) ובפי' ר"ח כ"י אי' שמו וצ"ל שמן. [3]) כ"ה בדפ"ר אבל בדפוסי' אהרים סולתנית וכ"ה בפי' כ"י ר"ח ובנו"ג סולתנות וכ"ה בכ"י ש"ס ועיי"ע אפיין (ח"א, רט"ו), אקונס (ח"א, רנ"ח). [4]) כ"ה בכ"י ר"ח וכצ"ל בערוך. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ר וכ"ה בפי' ר"ח ובשרפ"ע ערבוני ובנו"ג ערבינה. [6]) ע"כ הועתק מפי' ר"ח כ"י לע"ז (בקבוץ כ"י אנגייליקי' דף פ"ד סע"א ורע"ב) ועל פיו הגהתי בפנים. [7]) יש למהוק מכאן ונעתק ממקומו מלעיל כמו שהשלמתי, או אולי כצ"ל: וקורט של חלתית כ ב ר פ י' ב ע ר ך ק ר ט אבל בעי' קרט ב' הביא רק הציון בלי פירוש. [8]) עיי"ע בה"א, קי"ט; ודעת ו י ש ש ש ו נ י ן (שם ק"כ.) זכיתי למצוא כעת כי הועתק כמו כן מפי' ר"ח לע"ז (בקובץ כ"י אנגייליקי' דף כ"א.).

הקודם לזה והיינו علق שעצם הוראתו הוא דבוק ואדוק ומחובר והוא לפע"ד שם כולל למיני סרדינע (והערינג) שנעצרין ונדחקין עד כי תיבה קטנה תכיל לערך עשרת אלפים דגים ממין הנזכר והנה רב היטב ידע לשון ערבי לכן הבין (חילק) חלק של משנה מל"ע הנ"ל היינו עצירה ודחיקה ומכנה על ידי המלה הזאת דגי סלתנית אולם ר' יוחנן (בירו' שם) פתר חילק של משנה מלשון חָלַק העברי כלומר פלג וחתך לכן מכנה על ידי שם חילק את הדג טרית טרופה ועיי"ע טרית] —

חִלָק וּבָלָק (שני שמות פרטיים ועוד במובן מיוחד עיי' בפנים) בחלק בסוף ענין משיח (סנהד' צ"ט:) אמר רב גידל אמר רב עתידין ישראל דאכלי שני משיח א"ל רב יוסף פשיטא מאן קא אכיל להו חילק ובילק אכל להו [1]. פי' רבינו גרשום דייני סדום ושמותן כך [2]. בפ"ק דחולין בגמ' השוחט מתוך הטבעת (חולין י"ט רע"א) א"ל לא חלק ידענא ולא בלק ידענא. פי' רב האי גאון אנשים של פחת הן. ורב חננאל פי' כמו משל אמר לו זה אתה שואלני כמי עשית לא כפלוני ולא כפלוני הללו שאתה מזכירם איני יודע טעמם אנא שמעתא ידענא וכו', ורבינו גרשום פי' "מה דאמרת לרבנן צריך לחלק הטבעת ואין השחיטה כשרה אי שחט למעלה מן הטבעת ולר' יוסי ברבי יהודה דאמר [3] אעפ"י שמבלק הטבעת דשחט מקצת בטבעת ומקצת למעלה היכי דמי ששחט ושייר על פני רובו ולא ידענא בלק לשון מבולק דבר המתקלקל". *[אחי"ה כן איתא מלה במלה בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקא דף רצ"א רע"א) ובגוף הענין פירש"י בחולין כן בלשון ראשון בשם שמעתי אבל סיים: "לפי הדברים לישנא בעלמא הוא" יען שאין הפי' הזה עולה יפה בסנה' וגם בסנהדרין הביא רש"י פי' הנ"ל בשם עצמו בזה"ל: ולי נראה דמשמעות לשון חילק ובילק לשון חורבה וכו' ע"ש. אבל סיים ונראה למורי דאין לו משמעות לא הכא ולא התם ע"כ כלומ' קשה להלמו באותו שיעור בשני מקומות דחולין וסנהד', ועל כן נתחבט ג"כ בעל הערוך וחזר אחר טעמים שונים ואין אחד מהם מאיר חושך אפילת הענין. ואת אשר אחזה אני לי הוא לפע"ד בלי ספק חלק ובלק (או חילק ובלק) היו שמות פרטיים ואנשים פוחזים ופחותים וזה מ"ש רה"ג אנשים של פחת הן וכמו משל היו בפי העם ומרוב תקפם ועריצותם היו כדייני סדום ולא דייני סדום ממש כפי' רגמ"ה (כי לא נכללו בשמות דייני סדום הנזכרים בסנה' ק"ט רע"ב) ושיעור: פשיט' ואלא מאן אכיל להו (לשני משיח) אטו (כ"ה ברש"י לחולי' בציון דסנהד') חילק ובילק אכלי ליה (כגי' רש"י) כלומ' וכי שני עריצים ובעלי זרועות הידועים יאכלו טובת הנאה של שני המשיח בודאי ישראל יאכלם, וגם בחולין שיעור המאמר המשלי לא חילק ידענא ולא בילק ידענא כלומר אינני מכיר תוקף ועריצות של שני אנשים בעלי זרועות אלה ואינני מתירא מפניהם וכיון רב נחמן (קצת בגאות) על מניעתו שלא יקבל דעת רבנן ודעת ר' יוסי בר' יהודה אף אם דעתם מתפשטת ורדה בעם. ובזה השיעור עולה המאמר בקנה אחד בשני מקומות הנ"ל. אבל ידע תדע כי יש לכל מאמר ומאמר עוד כונה מיוחדת וזו היא: א') בסנהד' ענין חלק ובלק מל"ע حلق, بلق פירוש כרת והחריב [4]) וכונת בעל המאמר בסנהד' על הפרסיים שבדו מלבם כי בימי שְׁנֵי משיח שלהם הנקראים Oschédar - bâmi, Oschedar - mâh נחרב העולם ובני אדם נכרתו ונאבדו ע"י חיות רעות שכורתין וטורפין כל מי שנשאר מיתר הפליטה, עיין מאמרי במ"ע דמ"ג חכ"א תקע"ג והלאה ושם הארכתי ואמונה זו בכל הרפתקאות הנוראות שתהינה באחרית הימים נשתרשה גם בלבות המון הישראלי לכן בא בעל המאמר לנחם את בעלי אמונות שבישראל וגם ללחום נגד אמונת הפרסיים כי עתידין ישראל דאכלי שני משיח לפע"ד פירושו שיעמדו ויתקיימו (überdauern) כשבאו שני משיח ר"ל משיח בן יוסף ומשיח בן אפרים (עיי' מ"ע שם צד תקע"ו וש"נ) ועל דברי ר' גידל אלה הקשה רב יוסף פשיטא ואלא מאן אכלי להו ובאה"ת עוד: לשניה וצ"ל לשניהם כלומר מי יעמוד ויתקים לזמן ביאת שניהם אם לא ישראל ועל זה בא לתרץ לפי גי' המעולה בכ"י א"פ [5]) אתא לאשמעינן לאפוקי חילק ובילק דלא אכלינהו בא להשמיענו להוציא דעה מוטעת האומרים כי לא יתקיימו מפני הכריתה והטירוף אשר חלף עבר על בני אדם בסוף ימי שני משיח ולפי ג' רש"י בחולין אטו חילק ובילק אכיל ליה (צ"ל להו) לשון

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו אבל בדפ"ע חלק ובלק ובנוסח' וכן בכ"י פ' לסנהד' חילק ובילק, בגליון כ"י מ' הלק ובלק ובע"י הראשון ובדפוסי' הישני' הילק ובילק (ד"ס סנהד' צד קמ"ז:) וצ"ל חילק ובלק וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לחולין. [2]) וכ"ה ברש"י לסנהד' בלשון אחר. [8]) בפי' רגמ"ה כ"י אי' דאמרת. [4]) וכן פירש"י בלק ענין החריב ובחולין לועז רש"י דקרניי"ר = בל"צ decharner צערפליישען. ורגמ"ה פי' מקלקל. [5]) ד"ס סנהדרין שם ובעל ד"ס הגיה בהנם.

בתמיה הוא באותו מובן. ב׳) בחולין ענין חילק ובלק ג״כ מל״ע מתפרש יפה כי חילק = حلق פי׳ גרגרת ובית הבליעה (עיי״ע חלק ג׳) ועוד פי׳ טבעת; ובלק פי׳ بلج, بليج דבר הנראה וגלוי לעינים ins Auge fallend, klar, deutlich וג״כ כונת רב נחמן במ״ש לא חילק ידענא פי׳ אינני מכיר טעם דרבנן בענין שחט את הטבעת ולא בלק ידענא ואינני מקבל טעם דר׳ יוסי ב״ר יהודה באם שחט רוב הנראה לעינים היינו מלא חוט על פני רובה כי אם אנא שמעתא ידענא קבלת האמוראים אני מכיר דמכשירין למעלה מן הטבעת ובלבד משיפוי כובע ולמטה] —

* חִלְקִיָּה (שם אמורא) ב״מ צ״ו: ההוא מרבנן ורב חלקיה בריה דרב אויא שמיה ואולי הוא אחד עם ר׳ חלקיה בר טובי ב״ב ל״ט: ירו׳ ב״ב פ״ג ד״ד. ועוד נמצא ר׳ חלקיה ור׳ סימון קידושי׳ ל״ג: פסיקת׳ רבתי פל״ג (ג׳ פעמיי) ר׳ חלקיה בשם ר׳ סימון וכן בירו׳ שקלים פ״א דמ״ו: ר׳ חלקיה א״ר סימון, ירו׳ יבמות פ״ח ד״ט: ר׳ חלקיה ר׳ סימון בשם ר׳ יהושע בן לוי, ירו׳ שקלים פ״ב דמ״ו ע״ד ר׳ חלקיה בשם ר׳ אחא. בבלי יבמות ט׳. ר׳ חלקיה מהגרוניא.

* חֲלַקְלֵק (מענין חלק א׳ בכפל ע״ן ולמ״ד הפעל glatte, heuchlerische Rede (führen תניא דבי אליהו רבה פט״ו (דף נ״ב דפי׳ ווארשא) . . מעמיקי שפה ומחלקלקי לשון עליהן הוא אומר (תהלי׳ ל״ה ו׳) יהי דרכם חשך וחלקלקות וכו׳, כלומ׳ המדברים בחליקות ורכות וחניפה.

חליקוסתא (סליקוסתא ויותר טוב סליקותא והוא לפע״ד ל״ע سليخة (Cassia בפ׳ במה טומנין בגמ׳ ר״א ב״ע אמ׳ (שבת נ׳ סע״ב) אמר רב הונא האי חליקוסתא דצה שלפה והדר רצה שרי. ס״א סליקוסתא ופי׳ במקומו. — ובפ׳ המניח את הכד בגמ׳ דסמך שני קדרים[1] (ב״ק ל׳ סע״ב ול״א רע״א) רב אדא בר אהבה אפקר חליקוסתא. *[אחי״ה בע׳ סליקוסתא הביא רבינו ג״כ נ״א חליקוסתא ובנו״ג בשבת סליקוסתא אבל בכ״י מ׳ ברי״ף כ״י ובהרא״ש דפ׳ ויניצ׳ אי׳ סליקותא (ד״ס שבת צד מ״ט:) וזה נ״ל עיקר והוא בל״ע הרשומ׳ עשב שנודף ריחו בל״מ קידה אבל דעת רבינו בע׳ סליקוסתא: אגודה של נרקום (Narciss) וזה כדעת הרי״ף אגודה של בשמים כגון חבצלת השרון[2]) ועיי׳ עוד ע׳ נרקס.

ורש״י פי׳ בשבת שם: עשב שהוא נאה למראה ולהריח ע״ש. אבל בב״מ פי׳ סליקוסתא: פסולת עיצורי תמרים וכו׳, ל״א שמרי שכר תמרים וכו׳, ולשון ראשון נ״ל עיקר והוא לפע״ד ל״ע حليمة עיצורי תמרים להים, ויפה עולה עם חושלי הנזכר בב״מ שם. — ואם גי׳ הנוסחאות ושל רבינו עיקר אז חליקוסתא = סליקוסתא אולי צ״ל סליקוסתרא והוא ל״ר Pfefferkraut, siliquastrum עשב נאה להריחו oris suavitati כמ״ש פליניאוס כ׳, ס״ו ועוד נ״ל לפי פי׳ הנ״ל = חבצלת שהוא ל״י ורו׳ κολχικόν — Herbstzeitlose, colchicum, — ועה״ק שנ״ב חשב כי חליקוסתא הוא "מין זפרין" Safran והלך לשיטתו בע׳ סליקותא שפי׳ נרקום דרבינו ע״י זפראן ואין זה נכון] —

חָלַשׁ (לדעת רבינו הטיל גורל מהשם חָלֶשׁ גורל ולפע״ד מל״ע حلس hinbreiten, hinlegen הִצִּיעַ, פָּרַס, וּפָשַׁט ועיי׳ עוד בפנים) בפ׳ מי שאחזו בגמ׳ אמר רשב״ג (גיטין ע״ד:) תנן התם בסוף ערכין (ל״א סע״ב) התקין הלל שיהא חולש את מעותיו ללשכה ויהא שובר את הדלת ונכנס. בפ׳ שואל אדם (שבת פכ״ג מ״ב קמ״ח סע״ב) מטילין חלשים. גמרא (שם קמ״ט:) מאי משמע דהאי חלשים לישנא דפורא הוא דכתיב (ישעי׳ י״ד, י״ב) חולש על גוים. *[אחי״ה וכן פירש״י בערכין חולש כמו חולש על גוים. ורבים וכן שלמים פתרו חולש של מקרא מענין חָלֶשׁ שהוא גורל בלישנא דרבנן זה דעת רס״ג, ׳ן קריש ותנחום הירושלמי, עיי׳ גיזיניאוס תיזוירוס ע׳ חלש וכן דעת של ׳ן גֿנאח בספרו כתאב אלאסול (צד רל״א בהוצ׳ נייבויער) אבל לא כן דעתי כי חָלֶשׁ (עיי״ע) נגזר מל״י ופעל חלש הוא ל״מ וגזרתו מל״ע הרשומ׳ וענינו פשט והושאל על נצוח האויב במלחמה כלומר פשט והשליך וזרק את האויב hinbreiten, nieder-werfen ומלת על בקשור הפעל סימן תקיפת הגבור על החלש כמו בלא״ש ... siegen über וכן דעת גיזיניאוס (שם) ומזה הענין חולש מעותיו פי׳ הטיל וזרק או פרם ומניח והציע וכן פי׳ רגמ״ה כ״י לערכין (בקובץ כ״י אנגיייליק׳ דף קנ״ח סע״א): חולש וכו׳, היה מניח מעות פדיונו באותו לשכה ע״כ] —

חָלַשׁ (כמו חלץ א׳ בהוראה ראשונה מלש׳ ערבי הרשומ׳ שם entfernen, ab- ausziehen) בב״ר (פ׳ פ״ג) [צ״ל פ׳ כ״ג] (לפנינו כ״ב) ויאמר קין אל הבל אחיו (בראשי׳ ד׳, ח׳) דין אמר חלוש[3]

---

[1]) כ״ה רק בדפ״ר. [2]) וכ״ה בפי׳ ר״ח בשבת (בש״ס ווילנא) „סליקוסתא היא אגודה של חבצלת". [3]) בנו״ג חלוץ וכ״ה בילקו׳ בראשית רמז ל״ח.

ודין אמר פרוח מתוך כן ויקם קין וגו׳. ובריש וישלח יעקב פ׳ ע״ו (ע״ה) חלש[1] פורפורה וטלקיה[2] קומוי. — (א״ב תר״י [ב׳] והפשיט את העולה (ויק׳ א׳, ו׳) ויחליש ית עלתא). *[אחי״ה וכן והפשט (במדבר כ׳, כ״ו) תר״י ב׳ ותחליש. וה׳ לעווי גזר אומר שהוא כמו שלה ולא הוא כי אם ל״ע הרשומ׳ בע׳ חלץ א׳. — בדפ״ע הישני׳ נכלל הע׳ הנוכחי בע׳ הקודם והנכון כבדפ׳ אמש׳ ושם ע׳ בפני עצמו רק שם באה הוספת ר״ב (עיי״ע הבא) בינתים והפרידה בין הדבקים ללא נכון] —

☜ חֵלֶשׁ (Kasten, Kiste) תרג׳ השליכהו אל היוצר (זכריה י״א, י״ג) כתב עובדיהן בחילש כתבא. *[אחי״ה עיי״ע חלז ב׳ ומ״ש. וכ״כ פי׳ לנכון ארגז] —

* חֶלֶשׁ (Loos פי׳ גורל) פסיקת׳ דזכור (כ״ב.) ובילק׳ בסוף בשלח רמז קס״א בשם הפסיקת׳ ארבעה שמות נקראו לגורל חלש פור גורל חבל ובכולם לקו בני עשו. בחלש לקה עמלק שנאמ׳ ויחלוש יהושע וג׳ (שמות י״ז, י״ג), והקבוץ חלשים שבת קמ״ח: קמ״ט: עיי״ע חלש א׳ ולפע״ד הוא מל״י λάχος פי׳ גורל וא״כ חלש כמו לחש ורבותינו ז״ל עשו ממנו פעל בדרשו ויחלש (שמות הנ״ל) מהשם חֶלֶשׁ בפסיקת׳ וילק׳ שם ושם: ויחלש יהושע רבותינו אמרו הפיל עליהן גורלות. וראיתי בספר מעריך המערכות לברד״ח ע׳ חלש שכתב בזה״ל חלש ענינו הפלת גורל וכן הוראתו בערבית וכו׳. ולא ידעתי מאין באה לו הטעות כי חלש בל״ע הוא הפלת גורל, וגם הח׳ לעווי טעה בגזרת המלה והח׳ פירשט באוצר טלין ע׳ חלש פי׳ חלש כמו סֶקל או קֶלֶם מן קלרם! κλῆρος וכן לא יעשה] —

* חַלָּשׁ (מל״ם פי׳ אָנוּשׁ ובלי כח schwach וכ״ה בל״ם חַלָּשָׁא ובלש׳ ערבי באותיות הפוכו׳ خشل ועיי״ע חשל) שבת ע״ז: אימת חלש על גבור וכו׳, נדה ט״ז: ילק עקב רמז תתנ״ה טיפה זו מה תהא עליה גבור או חלש וכו׳. שמות רבה פכ״ד החלש שבחלשין. אבות דר״נ ס״פ כ״ט חלש וזיין בידו עיי״ע זיין ב׳. והפעל: ברכו׳ ה׳: ר׳ חייא חלש, ר׳ יוחנן חלש, ר״א חלש, ושם נ״ה: מאן דחליש, ושם: כי הוה חליש, ושם: רבא חליש, ר״ה י״ז. ר׳ יהושע חלש, נדרי׳ מ״א. ר׳ יוסף חלש, ושם מ״ט. ר״י חלש, נדה ל״ו: חלש ר״א, הוריו׳ י״ג: האידנא דחלשא עלמא, ברכו׳ כ״ח. כי הוה חליש מגרסיה, שבת נ״א סע״ב חלש דעתיה, יומ׳ י״ח. חלשא דעתיה, ברכו׳ כ״ח רע״ב הוה חליש לבאי, תעני׳ ז׳. חליש לבי, ושם כ״ד: חלשא ליביה. חולי׳ צ״ד סע״ב אחלישתיה לדעתיה. והשם: ברכו׳ מ׳. חולשא דלבא בכ״י פ׳ הגי׳ לצירחא דלבא וכ״ה בע׳ צרח ע״ש, יומא כ״ו: חולשא דכהן גדול, ב״מ פ׳: חולשא הוא דנקיט ליה. שבת פ״ז רע״א חגיג׳ ו׳. חולשא דאורחא. במדב״ר פ״ו חלישות דעת. ועיי׳ עוד תרג׳ למלכי׳ א׳, י״ב, י׳; לקהלת י׳. י״ז. י״ח; יהושע ז׳, ט׳.

* חַלִּישׁ (פי׳ בל״ם خلش נקידה ועקיצה stechen, ritzen מפעל خليدن) חולין ט״ח רע״א מייתינן סכינא דחליש פומיה פירש״י פיו חדוד ודק ונראה שפי׳ מערך הקודם חַלָּשׁ ולפע״ד ענין נקידה ונפל על כל דבר חד וחריף שיורד לעומק ורגמ״ה כ״י לחולי׳ (בקובץ כ״י אנגייליק׳ דף ש״ז:) פי׳ יותר טוב סכינא חריפא. ומזה הענין לפע״ד ג״כ באפעל בחולין י״ז רע״ב חורפא דסכינא מחליש. ושם מורשא קטא מחליש וע״ש פירש״י עוקצי הפגם קורעין.

חלשתא (יותר טוב חַשְׁלְתָּא פי׳ בל״ע حسيلة פי׳ תמרים רעים שנלשין בטובים או ששורין אותם בחָלב וכיוצא בו) קאמרת בפ׳ כיצד מברכין (ברכו׳ ל״ח.) פי׳ בערך טרימה. — (א״ב בנוסח׳ דידן כתוב חשילתא). *[אחי״ה וכ״ה בע׳ טרימא אבל באו״ז הלכ׳ סעודה ס׳ סי׳ קס״ו הובא בשם הערוך ע׳ טרימא הגי׳ חלישתא ונראה ששתי גירסאות היו מונחות לפני רבינו אבל חשילתא העיקר וכ״ה בכ״י ש״ס ובשט״מ והוא ל״ע הרשומה ועולה יפה עם פירוש רבינו בערך טרימא ע״ש] —

חֹלַת (פי׳ חוֹלָה בסמיכות חוֹלַת Sandsteppe) בפ״ג בערכין (י״ד.) אחד המקדיש בחולת המחוז. פירוש מדינה שהיא חול ואינה עושה פירות. *[אחי״ה ורש״י פי׳ סביבות עיר שאינה חשובה כל כך מפני מדרס הרגלים חולת סביבות וכו׳, ומחוז עיר ל״א מחוז שם מקום. ורגמ״ה כ״י לערכין (בקובץ כ״י אנגייליק׳ דף קל״ה סע״ב) פי׳ היינו שדה שסמוכה למחוז העיר שדורכין אותה בני אדם ע״כ ונראה שגם רגמ״ה גזר המלה מלשון מחול הכרם (כלאים פ״ד) עיי״ע חל י״ט, מחל א׳. אבל האמת כי הוא מלש׳ חול כדעת רבינו ובל״ע خلة קביצת חול. וכ״ה בתוספתא ערכי׳ פ״ב חולת של מחוזא . . חולת של יבנה. ירו׳ דמאי פ״ב דכ״ב סע״ב אורז בחולתה ופירושו בחולת אנטוכיא

---

[1]) וכ״ה בע׳ טלק ב׳ ובנו״ג שלח. [2]) בדפ״ר בט״ס חלקיה.

כדאי' בירו' דמאי פ"ב דכ"ב ע"ד ועיי"ע אנטוכי (ח"א, קמ"ד) וש"נ שאר מקומות ועיין עוד ירו' הוריות פ"ג דמ"ח, ויק"ר פ"ה, ואולי היא כדעת רש"י בערכין סביבות והיקף של אנטוכיא כמו שהעירותי בע' אנטוכי. — ירו' כלאים ספ"ט דל"ב ע"ג ימא דחולתא עיי' גיאגראפיא להח' נייבויער כ"ז והוא ימה של חילת, ימה של חילתא ב"ב ע"ד סע"ב. והקבוץ חולות עיי"ע חל י"ט] —

חַלַת (והנפרד חַלָּה Kuchen חַלַּת חריע Saflor-kuchen) בסוף עוקצין (פ"ד מ"ה) הפלפלין וחלת [1]) חריע. ובפרק בא סימן בגמ' כל שהוא חייב בפיאה (נדה נ"א:). *[אחי"ה עיי"ע חריע ומ"ש. ושני ערכים האחרונים שייכים לע' חל י"ח וי"ט כי חלת הוא סמיכות. ועוד עיי"ע חריע] —

☜ חלת (= חילתא לפע"ד מל"ע خلة עיי"ע חלת א' Sandfläche) תרג' ויקבר אותו בגי (דברים ל"ד, ו') וקבר יתיה בחילתא. *[אחי"ה ועוד עיין תרג' אונקל' ותר"י ב' לדברי' ג', כ"ט ומזה גם בב"ב ע"ג: דיתבא ליה חלתא אגביה וכו' וע"ש פירוש רשב"ם, והזכר חילא תרג' ישעיה כ"ח, א' והקבוץ שם מ', ד'] —

חַלְתָּא (פי' בל"ע خلة סל של קנים Rohrkorb) בס"ג דפ' במה מדליקין (שבת ל"ה רע"א) חלתא בת תרי כורי [2]) ישרי לטלטולה. בגמ' דפ' כלל גדול (שם ע"ד:) מאן דעבד חלתא חייב (י"ג) [צ"ל י"א] חטאות. פי' חתך קנים חייב ב' אחת משום ק ו צ ר וכיון דהדר קדחן חייב משום נ ו ט ע (שבת ע"ג:) ומנא לן דהכי מדרב יוסף באספסתא ומדאביי בקניבי סילקא [3]) (שם), כנפינון חייב אחד משום מעמר מדאמר רבא (שם) מאן דמכניף מילחא וכו'. אמר אביי אין אימור אלא בגידולי קרקע (שם) חריות [4]) מיהא גידולי קרקע נגהו. דקדק הקנים חייב משום ט ו ח ן (שם ע"ד:) [5]) חתכם שיעור כגון אמה אמה חייב משום מ ח ת ך [6]) קילפם חייב משום ד ש השליך קליפתם וקנים שאין ראויין למלאכה חייב משום ב ו ר ר [7]) הטיל שתי חייב משום מ ס י ך [8]) וכשמטיל הערב משום עושה ב' ב ת י נ י ר י ם [9]) וכשמכה אותן כדי לקרבן זה לזה ולהדחיק א ר י ג, זה כל זמן שעושה ארעית הכוורת וכשכופף הקנים למעלה לארוג קירותיה ב ו נ ה הוא. וגמר מלאכה שישבור קרומיות של קנה [10]) היוצאות משום מ כ ה ב פ ט י ש [11]) הרי אלו י"א אבות, ואם כפף פיה למטה ותפרה כ ש כ ו נ ן [12]) החוט חייב משום ט ו ו ה כרב (שבת ע"ה רע"א) [13]) דאמר המותח חוט של תפירה בשבת חייב חטאת. וכשתופרה חייב משום ת ו פ ר [14]). בס"ג דע"ז (ע"ה סע"א)

---

[1]) בנו"ג חלות וכ"ה בפי' רה"ג וכ"ה בירו' פסחי' רפ"ג דכ"ט ע"ד וירו' חגיג' פ"ג דע"ט ע"ג ותוספתי' מעש' שני פ"א אבל בנדה נ"א: חלת. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובד' אמש' אבל בדפ"ר ופיז' וויניצי' כוורי וכ"ה בכ"י ש"ס. [3]) עיי"ע קנב. [4]) כ"ה בכ"י ל"ד, ובכ"י ו"ו ה"ב ובדפ"ע הריי. [5]) יוצא ממאמרו דרב פפא ועיי"ע (פרם) [פרם]. וכן בפירש"י ד"ה חייב י"א וז"ל עשאן דקות מאחת שתים או שלש הרי זה טוחן. [6]) וכן ברש"י שם: חתכן במדה הרי זה מחתך. [7]) וז"ל רש"י בירר יפות הרי זה בורר החליקן הרי זה ממחק וכבר התעורר הפשב"ע על חיוב משום ממחק שחשב רש"י נשמט בפירוש הערוך וסיים הגרי"ב דלדעת הערוך אינו חייב משום ממחק כלל בכי האי גוונא ע"כ, ובעל למוד ערוך מסכת שבת צד ס"ד אות ל"ד ול"ה השיג על הפשב"ע והאריך בראיוה דהערוך והתוספות תחת אורג מונים בונה ע"ש, אבל אני זכיתי להביא ראיה עצומה לדעת הפשב"ע דודאי לדעת הערוך בקנים לא שייך לומר חייב משום ממחק שבערך שף ב' האריך רבינו בפי' הגמרא שבת ע"ה: השף בין העמודים בשבת חייב משום ממחק . . הממרח רטייה בשבת חייב משום ממחק ופי' רבינו מטעם מחליקן וכן הביא ראיה מירו' שבת פ"ז (ד"י סע"ג) מה מחיקה היתה במשכן וכו' דגם בזה רק מטעם מחליק את הקרקע חייב משום ממחק עיי' ע' שף ב' לפי' גי' דפ' וויניצי' המעולה וא"כ לדעת רבינו דוקא באלה אופנים הנזכרים שם חייב משום ממחק מטעם מחליק אבל בקנים לא לכן מוציא רבינו חיובים משום דש ובורר מענינים אחרים והיינו קילפם והשליך קליפתם ורבינו נגרר בזה אחר ירושלמי כי בפירוש אי' בירו' שבת פ"ז ד"י ע"א ב קליפה משום דש ועוד שם: כד מבחר [ובד' זיטאמיר מברר] בקלופייתא משום בורר ע"ש היטב הרי שפירושי רבינו בענין דש ובורר מועתקים מירושלמי וחידוש הוא שנעלם זה מעיני הגרי"ב וזה מראה באצבע יתירה כי לשיטת רבינו חיוב משום ממחק אינו שייך רק באופנים הנזכרים לעיל ולא בקנים, אבל לפירש"י הוצרכנו לומר כי תנא ושייר וה"ה אף בקנים אם החליקן חייב משום ממחק. ותחת ממחק מונה רבינו וכן התוספ' (שבת שם ד"ה חביתא) חיוב משום בונה ורש"י סבר „משום בונה ליכא לחיוביה לא בחבית ולא בתנור ולא בכוורת (וזה לפירש"י חלתא) דאין בנין בכלים" ע"כ בפירש"י ד"ה ואי חייטיה. וק"ל. [8]) וכן ברש"י הסיך השתי הרי זה מסיך. [9]) וכן ברש"י במלין שונין ע"ש. [10]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע אי' שישבר קרומיות. [11]) ומי שהתבונן בלשון ירוש' שבת פ"ז ד"י רע"ג יראה כי בענין פי' מסיך, עושה ב' בתי נירים אריג ובונה נמשך רבינו ג"כ אחר הירוש' וז"ל שם הדא אתתא כד משתיה בקוביה משום מיסכת כד יהבה קדמה משום עושה בתין כד מקימה לון משום בונה כד מחייא משום אורגת עיי' פי' ק"ע. [12]) כ"ה בדפ"ר, ובשד"ע כשמותח. [13]) ובנו"ג שם רב זוטרא בר טוביה אמר רב. [14]) במ"ש רבינו משום טווה נ"ל שכיון לקישור כי כשכופף פיה למטה ויעשה לה שפה צריך לקשרה, ואח"כ צריך לתפרה וכן דעת רש"י בשבת ע"ד: ד"ה ואי חייטיה ע"ש וכ"ה בירו' שבת שם הממתח צדדיו בשבת חייב משום תופר נאמר משום תופר ומשום קושר ועיי' או"ז הלכו' שבת סי' ס"ז. אבל בפירש"י שבת ע"ה רע"א ד"ה המותח מבואר

חלתא דדיקולי [דארמאי] [1] דחייטי בחכלי [2]. — (א"ב פירוש כוורת על שם חלות דבש שבה). *[אחי"ה והנכון כי הוא ל"ע הרשומ' פי' סל ארוג מקנים או מ ע נ פ י ם וזהו חלתא דדיקולי. ורש"י פי' ג"כ בכ"מ חלתא ע"י כוורת (עיי' ערכו) וכן פירש בסנהדרין ק"ז. קא חייפה רישה תותי חלתא, וכן פי' עה"ק שנ"ב. אבל חלות דבש ב"ב פ'. עוקצי' פ"ג מי"א הן חלות וחתיכות הנופת, עיי"ע חל י"ט] —

חִלְתִּית (בלשון ערבי حلتيث ובלשון יונית der stinkende Asant, χαλτίθη אמצ' Teufelsdreck) בפרק ר"א אומר תולין (שבת ק"מ.) אין שורין את החלתית בפושרין, ובפ' אין מעמידין ואלו מותרין באכילה חלב שחלבו גוי וכו' עד וציר (שאין) [צ"ל שיש] בה דגה (ע"ז פ"ב מ"ז דף ל"ט:) ועלה של חלתית [3]. ובפ"ק דטבול יום (מ"ה) התיה והחלתית והאילום, ובפ"ג דעוקצין (מ"ה) התיה והחלתית והפלפלין, ובפ' בא סימן בגמ' כל שהוא חייב בפיאה (נדה נ"א:). פי' בלע"ז (לזרו פודולינטו ובלשון ישמעאל הם הכי חלתית) [צ"ל לזרפיטיון ובל' ישמעאל ה ס הכי חלתית]. *[אחי"ה תקנתי גי' ה ד פ " ר הנ"ל עפ"י פי' רה"ג לסר"ט צד מ"ב שכתב בזה"ל "והחלתית חס הכי בטיית" והמו"ל הדפיס תיבות חס הכי באותיות מפוזרות בחשבו שהן זרות וכי הוא שם החלתית בל"ע וטעות גמור הוא כי צ"ל: ה ס הכי בטיית ופי' הס בל"ע ענין, שיעור ומובן ור"ל רה"ג כי כן מובן ושיעור חלתית גם בל"ע והאמת עמו, אבל רבינו יען שגם הוא סבר כי תיבות ה ס ה כ י שייכין לביאור תיבת חלתית העתיקן בלי מובן מפי רה"ג ובדפוסים אחרים נשמטו, כדי להקל על המובן, שתי תיבות הללו, ומדפ' וויניצ' והלאה נשתנה גם הלעז של דפ"ר והדפיסו אס"א פיטיד"א והוא ל"ר ואי"ט asa (assa) foetida Teufelsdreck וברע"ב לטבול יום בטעות ספיטידא וצ"ל אסא פיטידא וכ"ה בעה"ק שנ"ב אבל גי' הר"ש בעוקצין כגי' דפ"ר רק עוד משובש ממנו כזה: לסרא פודלינטו, וכן כל כ"י ערוך גרסו כדפ"ר רק בכ"מ משובש כי בכ"י ו"ו ב', כ"י ה"ב א' כגי' הר"ש; בכ"י ו"ו א' לסרא פורלינטו ובכ"י ג"ג פונדלינטו, כ"י ל"ד פורלינטו, כ"י ב"ר פולינטו. ובלי ספק בכל מקום צ"ל לסרפיטיון laserpitium והוא כמו חלתית בל"ע וכ"ה לנכון ברש"י שבת ק"מ. ד"ה חלתית: "חלטי"ש [4]) בלי ישמעאל ובלעז לזרי"א" בל"צ laser וכן לועז לזר"א בע"ז ל"ה: ובחולין נ"ח סע"ב וכן לועז לסרא רגמ"ה כ"י לחולין שם (בקובץ ע"י אנגייליק' דף שט"ו.) וכן הוזכר שם לזרון בספר המרקחות לישבתי הרופא המכונה דונולו (הוציאו רמש"ש צד III). והרמב"ם בפי"מ לט"י פי' חלתית ע"י ל"ע אלחתית וצ"ל אלחלתית (עיי' רע"ב) [5]. ודע כי העשב עצמו נקרא בל"ע אנגדאן והשורש: מחרות, ומ י ץ שלו: חלתית עיי' Avicenna 130, 211 ובזה מובנת הלשון מֵ י חלתית מותר לשתותו בשבת (ירו' שבת ספ"כ די"ז סע"ג) שמואל אמר חלתית עצמה מאכל בריאים הוא (שם) כלומר מיץ של חלתית מותר לשתותו ל ר פ ו א ה בשבת ומותר לשרות אותו בחומץ בשבת כדאי' במשנ' ג' דשבת פ"כ אבל נותנה לתוך החומץ. ולדעת שמואל היה מאכל בריאים כלומר מטבילין בו המאכל אבל מאן דאכל מתקל זוזא מניה מסתכן ועורו נחליץ (שם) ועיי' חולין נ"ט רע"א ולכן אף אם חלתית לדעת שמואל מאכל בריאים הוא לענין טיבול המאכל (וכן סיפר פליניאוס י"ט, ט"ו) בכל זאת אמר שמואל הלעיטה חלתית טרפה מ"ט ד מ י נ ק ב א להו למעייניה (חולין נ"ח:) וכן מעיד פליניאוס (שם) כי רגילין היו מקדם להלעיט את הבהמות בחלתית יען שמפטמת את בשרן ועשתה אותו מטעמים mox pinguescere, carne mirabilem in modum jucunda. בחולין שם חלתית אחלתית לא קשיא כאן בעלין כאן בקרטין וכן מחלקת המשנה בע"ז ל"ה: קורט של חלתית מן עלה של חלתית (שם ל"ט:) וקורט פי' רגמ"ה כ"י לחולין שם גבעולין ול"נ שהוא גרעינין וחתיכות ובהן שמנוניתא ונקרא זה המין asa foetida in granis כלומ' חלתית בהיותה בגרעינין וחתיכות. ועיין ג"כ פי"מ להרמב"ם לע"ז פ"ב מ"ו. בארצות קדם עשו פרקמטיא גדולה בחלתית (פליניאוס שם) וכן נראה מדרז"ל ע"ז ל"ט. הוה קא מזבן חלתיתא וכו', ירו' ע"ז פ"ב דמ"ב סע"א שלח לו חלתית.

בע"א וצ"ע ועיין עוד הרמב"ם הל' שבת פ"י הל"ט וש"ע או"ח סי' ש"כ. — ועתה הראיתי לדעת כי מתיבות דקדק הקנים עד סוף הענין הועתק מ פ י ר " ת בשבת ע"ד: (נדפס בש"ס ווילנא בדף ע"ה. באיזה שבושים). [1]) וכ"ה בעי' חט ג'. [2]) וכ"ה בכ"י ש"ס ושם הגי' חלתי ודקולי דארמאי דחייטי וצ"ל חלתא דדיקולי עיי"ע חט ג' ושם אי' ג"כ ללא נכון ודיקולי ומתוך פירש"י כ ו ו ר ת ש ל ש ב ט י ם נראה ג"כ שכן היתה גירסתו חלתא דדיקולי ובנו"ג בע"א עיי"ע חט ג'. [3]) רמ"ל והחי לעווי טעו לכתוב בנוסחא דידן קורט כתיב וציינו דף ל"ה: וט"ד שאין הַטְּעָם. [4]) ובדפ' שונצינו חלטיט וצ"ל חלתית.
[5]) ועיי' ג"כ מ"ש בעי' (אלום) אילם בח"א, צ"ח בביאור דברי הרמב"ם.

ירו' שביעית פרק ז' דל"ז ע"ג נביב ויהיב בהדין חלתיתא] —

חָם (ידוע מל"מ חום = חָמַם warm sein וכן בל"ס ובל"ע حمّ; פ ע ל חִמֵּם wärmen; התואר חָם, חַמִּים warm; והשם חוֹם, חִימוּם ועיין עוד בפנים) בפ"ק דשבת בגמ' לא יצא החייט במחטו (שבת י"א:) דתנן בפ"ד במעשרות (מ"ד) השותין [1] על הגת בין על החמין בין על הצונן פטור. פי' וכן בגת לענין מעשר (שבת שם) שאם מכנים ראשו ורובו לגת פטור מן המעשר ואם לאו חייב במעשר. (בין על הצונין בין על החמין) [צ"ל בין על החמין בין על הצונין] אם מזגו במים חמים ששוב אין מחזיר את המותר לגת, בין אם מזגו בצונין שיכול להחזיר המותר [2]. אבל ירקא אפשר בחמימי (ר"ה כ'.) פי' בע' מת. *[אחי"ה הפעל חום נרדף עם חמם שבת קל"ד. דחיים פומי, חולין ח': אימת בלעה לכי חיימא אימת קא חיימא וכו', פירוש נעשה חָם. פיעל ירו' נדרים רפ"ד לְחַמֵּם בו את ידיו, ב"ר ספי"ד נשמה מחממת את הגוף שלא יצטנן וימות, ירו' שבת פ"ה ד"ז: בשביל להחמו, ושם פי"ט די"ז סע"א מפני הסכנה מחמין לו חמין, ושם מהמין לו חמין בשבת, ושם מחמין הוא אדם אלונטית, ובכולם מחמין כמו מחממין כלומר מרתיחין, וכן בל"ע. והפעל: מים שהוּחָמוּ ירו' ביצה פ"ב דס"א ע"ג, חמין שהוהמו שבת ל"ז: ל"ח: סע"ב, מ' סע"א, ירו' שבת פ"ו ד"ו סע"א ורע"ב. ולנקבה: אם הוחמה ב"מ פ"ו מ"ג. אַפעל שבת מ' סע"א להחם בשבת. מֵיחם אדם אלנטית וכו' עיי"ע אלנטית (ח"א, ק':) כמו בפיעל. שבת קנ"ג. אֲחִים עיי"ע חם ד', וממנו השם הַמֵּיחַם עיי"ע מיחם. א ת פ ע ל שבת ק"י סע"ב כד אִיחֲמַם (ת"ו נבלעת במקום איתחמם) ובכ"י מ' כי קם אחמם וצ"ל כי קם איחמם כגי' כ"י א"פ (ד"ס שבת צד קכ"ב:), נדה מ"ג. כל אחמומי והדר אחמומי בשעתא לא שכיח. התפעל תמיד פ"א מ"א נתחַמֵּם כנגד המדורה, ביצה פ"ב מ"ה ומתחמם כנגדה, אבות פ"ב מ"י והוי מתחמם כנגד אורן של ת"ח, ירו' שבת ספי"א די"ג: הרי אני מתחמם בה. והושאל לחימום של קרי ירושי' סוטה פ"א דט"ז סע"ג נתחמם ועיין למטה. ב"ר ס"פ כ"ד היו הרוחות זכרים מתחממים ממנה וכו', ורוחות הנקבות מתחממות מאדם, ומדמיוני הפרסיים נולד המושג. הזה עיין מאמרי על המלאכים ושדים ס"ו והלאה ועוד הארכתי במ"ע דמ"ג חלק כ"ה, פ'. — והתואר חַם פסחים ע"ה: והלאה חם לתוך הם, חם לתוך צונן, ובקבוץ חַמִּין שבת פ"ג מ"א דף ל"ה רע"ב ושם ל"ז רע"א פי' מים חמים ורותחים וכן בל"ע حميم. ביצ' פ"ב מ"ה לא יחם אדם המין וכו', ירו' שבת פ"ו ד"ו. עיין לעיל, ושם ספ"א ד"ד: צירעא צונין עקרב חמין ועיי"ע זבורא. ברכות ט"ז: חמי חמין פירוש מים חמים בתכלית החמימות והפכו פושרין. חולין ח'. המי האור . . חמי טבריה, שבת מ' סע"א בחמי טבריא . . בחמי האור, ירו' שבת פ"ז ד"י: בישל בחמי טבריה. וממנו חמתא עיי"ע. — והושאל תואר חם לחמימות של גיד המתעורר: מקואות פ"ח מ"ג, נדה מ"ג. בשרו חם. וממנו השם: יומא י"ח. אתה מביאו לידי חימום (ובירו' יומא פ"א דל"ט. הגי' מרגיל לזיבה), תוספתא נדה ספ"ב בא לידי חימום. ובמשקל ערבי וסורי התואר חַמִּים, חֲמִימָא עירובין ג' סע"ב, ב"ב כ"ד: לא חמימא ולא קרירא עיי"ע קדר. חולין ו': ליכול חמימא עיי"ע קר ב'. ירושלמי שבועות פ"ד דל"ה. וירו' סנהדרין פ"ג דכ"א: פיתא חמימא. והקבוץ חולין מ"ו: חֲמִימֵי, נדה ל"ו סע"ב בחמימי . . בקרירי, ירוש' ע"ז פ"ד דף מ"ד: חמר וחמימין. ובהשאילה שבת נ"ה. רישך בקרירי רישא דרישך בחמימי עיי"ע קר ג' ומ"ש. והשם חמימותא וכן בל"ס פסחים ע"ו. חמימותא דחרס . . חמימותא דסלת. וגם השם חוּמָא עיין ערך חמא. ועוד התואר חמום עיין ערך. — והנפעל נחמם עיי"ע חמה ב'] —

חם (= חֵמָה Gluth, Zorn; Eifer) בס"ג דפרק האשה שהלך בעלה למדינת הים (יבמות צ"ו סע"ב) ובירוש' בשקלים בס"פ מצרפין שקלים דרכונות (פ"ב דמ"ז.) אלא אימא עד שנקרע ספר תורה בַּחֲמָתָן. פי' זה היה מושכו אצלו וזה היה מושכו אצלו עד שנקרע —. בחלק בגמ' והלוחש על המכה (סנהדרין ק"א.) אמר להם בני חמה עזה יש בעולם. *[אחי"ה בדפ"ע יִחדו להציון מחלק ערך בפני עצמו ולא ידעתי למה כי על מסיבה אחת הָטבעו המושגים כעם וחמה ולפי שיתחמם האדם בעת כעסו וכן הכעס מרוב חמימות האדם הוא נקרא הכעס חמה משרש יחם או חמם (עיין רד"ק יחם) ודוגמתו בל"א ריתחא עיי"ע רתח. וכן בל"ע حمى פי' מתחמם וכָעס. והושאל למלאך הרוגז ירו' תענית פ"ב דס"ה: אף וחמה מלאכי חבלה הן. נדרים ל"ב. באו אף וחמה

[1]) בנו"ג שותין. [2]) וזה דלא כפי' ר"ח הובא בחי' רמב"ן ורשב"א (וכ"ה נדפס בש"ס ווילנא) ועיי' למוד ערוך למקומו.

ובלעוה, שמ"ר פמ"א, פמ"ד, דב"ר פ"ג, קהל"ר פ' וטוב משניהם, תנחומא תשא סי' ל', מדרש שו"ט מזמור ז' וי"ח, פדר"א פמ"ה, ילקוט עקב רמז תתנ"ג וילק' תהלים רמז תרל"ז דרש כי יגרתי מפני האף והחמה (דברים ט', י"ט) חמשה מלאכי חבלה היו שם אף וחמה וקצף והשמד והשחת. — נדרים שם דרושים אחרים בענין חימה ע"ש והמושג גונדא דחימה (שם) פי' חיל של מלאך חימה מהפרסיים בא לחז"ל כי אצל הפרסיים מלאך החימה נקרא aêshma (עיין ערך אשימא אשמדאי) ואצל החדשים خشم וחילות חילות סביב לו עיי"ע אסתלגינית] —

חם (= חֲמָא, חֲמִי הוא אולי מל"ע حمى פי' שמר bewahren, beachten והושאל לראיה sehen) בס"ג דפ' במה אשה (שבת ס"ז.) וכי היכי דחמיתיה [אשתא] לחנניה מישאל ועזריה וכו'. וראיתיה לזכר ברית עולם (בראשית ט', ט"ז) תר"י [א'] ואחמי [1]. בריש פסיקתא דאת קרבני לחמי לאשי (נ"ז:) ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה (שמות ל"ד, כ"ח) חמתי אכל חמתי שתה. פי' ראה אותי. *[אחי"ה בפסיקת' דר"כ חסר אבל בכ"י א"פ אי' המתי אכל וכו', וכבר הגיה לנכון ר"ש באבער דצ"ל חמתי ובילק' פנחס רמז תשע"ו צד רמ"ח רע"ג איתא חמתיה אכיל וחמתיה שתי וצ"ל חמתי. פי' אלו ראה אותי אוכל ושותה — וכנ"ה בירו' כלאים פ"ט דל"ב סע"ב ר' יוסי צם תמניי יומין למיחמי ר' חייא רובא ולסופא חמא וכו' א"ל חמית בחלימי וכו' אין אנא חמי ליה אנא חכים ליה, ושם רשב"ל צם תלת מאוון צומין למיחמי ר' חייא רובא ולא חמתיה, וכ"ה בירו' כתובות פי"ב דל"ה. — ירו' נדרים ספ"ז ד"מ ע"ג לית אורחא דבר נשא מיחמי חבריה בפומא (דטיבריה) בעי מימר בטיבריה חמתיה. ירו' ע"ז פ"ב ד"מ רע"ד חמתא צ"ל חמתיה עיי"ע חל י"ג, ושם בירו': אנן חמיי לון פי' אנחנו רואין אותן. ירו' שקלים ספ"ה דמ"ט. חמון שקין חמון כרעין חמון קופדן . . מחמי צדיקיא וכו'. ב"ר פי"ד אנן רחיצין במרי שמיא דאת חמי לאפויי לעלמא דאתי. ברות רבה פ' ותאמר נעמי מחמיה אפין [2]. והציווי ירו' פיאה פ"ג די"ז ע"ד אתא חמי, ירו' דמאי רפ"א דכ"א ע"ג ושם פ"ו דכ"ה: איתא חמי ועיין עוד ע' אתא וש"נ כמו בלשון עברי בא וראה עיי"ע בא א'. אתפעל מ"ק כ"ה סע"ב איתחמיאו כוכבי בימטא. ירו' פיאה ספ"ח דכ"א ע"ד אתה פייסת למאן דמתחמי ולא חמי דין דחמי ולא מתחמי יקבל פיוסך, וכן בירוש' שקלים ספ"ה דמ"ט: איכ"ר פתיחתא כ"ד משתיי אזלין ומשתיי אתיין ומתחמאין סגיאין. פַּעֵל ירו' כלאים פ"ט דל"ב: שיניי מעיקה לי א"ל חַמֵּי לה לי וחמי לה ליה, וכ"ה בירו' כתובות פי"ב דל"ה. ובאפעל בתרגום ירו' לבראשית מ"א, כ"ח; לשמואל כ"ה, ט'; לתהלים ד', ז'; ע"א, כ'; פ"ה, ח' ועוד הרבה בתרגום ירושלמי אבל בתרגום אונקלס בכ"מ אי' חזא] —

חָם (מפעל חום sich erwärmen ענין התחמם ושייך לערך חם א' ורבינו פירוש בע"א) בס"ג דפרק שואל אדם (שבת קנ"ג רע"א) אַחֵים לי בהספדאי דהתם קאימנא [לא קשיא] הא דמחמי ליה וחיים. פי' נעימות קול וביסום. *[אחי"ה בנו"ג אחים בהספידא דהתם קאימנא לא קשיא הא דמחמו ליה ואחים הא דמחמו ליה ולא אחים ובכ"י א"פ כגי' רבינו אחים לי הספדא ובכ"י מ' אחים מר אהספידא ושם ובדפ' שונצ' חאים והוא פְּעל כמו חיים לגי' רבינו, ולפי פירושו דרבינו הוצרכנו לגזור המלה מל"ע غنى פי' נעימת קול singen אבל יותר טוב לפרש מלשון חמימות כפירש"י התאמץ בהספד שלי שיתחממו ויכמרו רחמי העֹומדים ויבכו ע"כ ואולי יש להמציא מל' ערבי حم פי' בכה ביותר ועוד מרבה בשבח, אבל פי' הראשון נ"ל עיקר ובזה הענין גם השם חימום במ"ק כ"ד: כל קרע שאינו בשעת חימום אינו קרע פי' בשעה, שיוכל להתחמם על מתו עיין תוספ' שם ד"ה וכל. וכן הבין ריצ"ג בהלכות אבל צד כ"ט וכל קרע וכו' פי' בשעת יציאת נשמה ובשעת שמועה (באדם) [כאדם] שחם לבו בקרבו ואינו יודע מה עושה ואוחז בבגדיו וקורעם מחם לבו ע"כ] —

חַם (מפעל חום = חָמַם Cham = Dunkelfarbiger, Schwarzer) בב"ר פ' ל"ז [3] (לפנינו פ' ל"ו) ויאמר ארור כנען (בראשית ט', כ"ה) חם חטא וכנען נתקלל לפי שכתוב (שם פ' א') ויברך אלהים את נח ואת בניו ואין קללה במקום ברכה לפיכך

---

[1]) בנו"ג ואחמינה. [2]) כ"ה לפי גי' כ"כ ובנו"ג להראות לו פנים. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב ול"ד ובדפ"ע ע' פתח אבל בעי' הנוכחי פי' ל"ו וידוע שרבינו מונה מפרש' י"ז והלאה פרשה אחת יתרה ממה שנמנה בדפוסים שלנו (עיי' מ"ש בהשחר שנה ו' חוברת ו') ולכן גם כאן גי' אמיתית כגי' כ"י.

ארור כנען. ר' נחמיה אמר כנען ראה והגיד להם לפיכך תולין את הקללה במקלקל [1]) [רבי הונא בשם ר' יוסף א"ל] אתה מנעתני [2]) מלהוליד בן רביעי אני מארר בן רביעי שלך. *[אחי"ה ונגזר מפעל חום, חמם פירוש נתחמם ונשחר מחמימות, וכן חום בראשית ל', ל"ב פי' שחור, וכ"ה בל"ע schwarz פי' נשחר בפחם וזה מה שדרשו בב"ר שם: יהיה אותו האיש (חם) כעור ומפוחם, ירו' תענית פ"א דס"ד ע"ד חם יצא מפוחם עיי"ע פחם, סנהד' ק"ח: תנחומא נח ססי' י"ב חם לקה בעורו. ועוד דרושים אחרים בענין חם עיין סנהד' ס"ט: ע'. שמ"ר פ"ל] —

חם (= חֶמָא Rettig) בפ' אין מעמידין בגמרא מתרפאין (ע"ז כ"ח סע"ב) חמא לחמה [3]) וסילקא לזיקה [4]) וחילופא סכנתא. פי' צנון הוא יפה לחמה, תרדין יפין לרוח שהיא בכריסו של אדם. ובפ' ערבי פסחים בגמרא הביאו לפניו (פסחים קט"ז רע"א) קפא דחסא חמא וקפא דחמא [5]) כרתי. ברפואות דפרק מי שאחזו (גיטין ס"ט סע"ב) חומרתא דפילון ושיפא דחמימתא. *[אחי"ה רבינו הביא ללא אמת ציון האחרון בסוג ערך זה כי חמא פי' צנון כאמור, וחמימתא הוא בל"ע יונה עיי"ע ומ"ש — ובענין גזרת חמא במובן צנון חזרתי על כל אוצרי מלין ולא מצאתי באיזה לשון ענינו ככה, לכן הרהבתי בנפשי עוז לומר כי הוא ל"י χεῖμα פי' קור Kälte ותהיה המלה העתקת התיבה: צנון ונקרא כן לפע"ד מפני שמצנן המאכל בכריסו של אדם, ורבותינו לשון ערומים בחרו כדי שיהא נופל חֶמָא לחַמָּה כלומר הקרירות של צנון מועילה לחמימות. ודע עוד כי בל"ע מורה קור וחום, ומעתה נבין הדרוש בב"ר רפי"ט ופ' ל"ד שפי' קור וחום: חמה חכאכית וצ"ל חמא וחכאכית פי' קרירות וחמימות ועיין פנ"ג וע' אבבית וע' חככים] —

* **חָם** (Schwiegervater; חָמוֹת Schwiegermutter) מל"מ במשקל אָח, אָחוֹת וכן בל"ע ובל"ס חֵם, חמא וחמָתָא ובל"מ אין נופל אלא על האשה אבל בלשון חז"ל גם על האיש עיין הדוגמאות בפסחים פ"ז. כתובות ט'. י"ב. יבמות קי"ז רע"ב ושם קי"ח. והלאה. ולנקבה יבמות קי"ז. ושם קי"ט. דמאי פ"ג מ"ז, חולין ו'. שבת כ"ו.

חֲמָא (= חוּמָא בל"ס וכן בל"ע Hitze, Gluth) בב"ר פ' פ"ח (פ"ז) מטרונה שאלה את ר' יוסי אפשר יוסף בן י"ז שנה היה עומד בכל חומאו והיה עושה דבר זה. פי' גם זה ענין חמימות כערך ראשון [6]) כלומר בכחו כשדמו חם בבחרותו אבל זקן מצונן כדכתיב (מ"א א', א') ויכסהו בבגדים ולא יחם לו. *[אחי"ה וכן בתניא דבי אליהו פ"ז לא היה בו כח וחמימות — וכנ"ה בתרגום אונקל' לבראשית ח', כ"ב, ולנקבה חוּמְתָא לשה"ש א', ז'; לאיוב כ"ד, י"ט, תרגום ירוש' א' לשמות י"ב, ל"ט] —

* **חָמָא** שם איזה אמוראים ד"מ ע"ז ל'. רב חמא, פסחים פ"ו. ב"ק צ"ט: ירו' קידושי' פ"ג דס"ד רע"ד רב חמא בר גוריא ועיין עליו במבוא הירו' למהרז"ף פ"ה: ושם ג"כ רב חמא בר אשי, ר' חמא בר חנינה ואחרים הנקובים בשם זה.

* **חוּמָא, חוּמָה** (die Frau Abaji's) כתובו' ס"ה. חומא דביתהו דאביי ומהרש"ל הגיה חומה וכן נ"ב בגליון וכ"ה ביבמות ס"ד: אזל (אביי) נסבה לחומה ברתא דאיסי בריה דרב יצחק.

☞ **חֲמִי** (das Auge abwenden) תרג' ומעלים עיניו רב מארות (משלי כ"ח, כ"ז) דמחמי עיניה מן מסכנא. *[אחי"ה כבר רמזתי בע' המא כי עיקר הגי' בה"א ולא בחי"ת כבדפוסי התרגום ובאמת בערך מהם ב' גרס רבינו לנכון דמהמי ולא פירשו ועיקר מקומו בערך ה"א ולא במי"ם כי גזרתו מל"ס הְמָא פי' מעלים עין. וכן התרג' ימלט (שם פסוק כ"ו) נתחמֵי מן ביש. וגם כאן יותר טוב לגרוס נתהמי] —

1 **חָמַד** (von der Hitze erglühen עיין בפנים) בפ' אלו טרפות (חולין נ"ו. במשנה ושם: בגמ') נפלה לעור ונחמדו בני מעיה. פי' נתחממו כמו (דניאל י', ג') לחם חמודות. ויש ששונים ונחמרו כמו (איכה ב', י"א) חמרמרו מעי. ובפ' ד' מיתות (סנהד' נ"ב.) (בגמ') [7]) ויורדת לתוך מעיו וחומדת את בני מעיו ויש ששונה וחומרת. *[אח"יה ואם נעמיק בחקירה למי כל חמדת הפי' הראשון אז נמצא כי מפי' רה"ג יצא ראשונה

---

[1]) בנו"ג במקולל. [2]) בנו"ג מנעת אותי. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ועה"ק שנ"ב וכ"ה בכ"י ש"ס, ובדפ"ע חמא לחמא ובנו"ג חמה לחמה וצ"ל חמא לחמה. [4]) וכה"ג בפי' ר"ח כ"י לע"ז (בקובץ כ"י אנגיילקי' דף י"ז:) וכן מוכח מציון של רש"י לע"ז ובנו"ג וסילקא לצינא וכ"ה בע' סלק ב'. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וכן מוכרח מפי' וציון בע' קף אחרון. [6]) ר"ל ע' חם א'. [7]) כ"ה בכ"י ו"ו ויש למחקו כי משגה הוא, ובדפ"ע חסרו התיבות המסומנין.

כי בשרש חמד כתב רד"ק בזה"ל: לחם חמודות . . ורבינו האי ז"ל פי' לחם חם ודומה לו בדרז"ל נפלה לאור ונחמדו בני מעיה כלומר נתחממו וכן פירשו הם לחם חמודות שאמרו (יומא ע"ו:) מאי לחם חמודות אמר ר"י בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב אפי' נהמא חמימא דחיטי בזיתי לא אכלי עכ"ל הרי שרה"ג גרס ופי' כבערוך, ובפי' המיוחס לרס"ג לדניאל שם מבואר ג"כ לחם חמודות: לחם חם מז סולת. וכונת רבינו ביש ששונין היא הגיר' שלנו וכה"ג בפי' רגמ"ה כ"י לחולין ובפי' ר"ח כ"י לסנהדרין וכ"ה ברש"י ברי"ף וברמב"ם אבל לפע"ד גי' ופי' הראשון עיקר כי בל"ע حمد מורה (בבנין שמיני) חם בתכלית החמימות ונרדף עם حمت באותו הפתרון. והשם حمادى، حمادى חמימות עזה. ובהיות המלה בודדת החליפוה הסופרים במלה ידועה ושגורה וגם בכ"י ש"ס כבר הוחלפה] —

2 חָמַד (לפע"ד מערך הקודם ופי' בקש בכל חומו ונחמר מרוב תשוקתו לדבר erglühen für etwas, übg. begehren, wünschen והשם חֶמֶד, חֶמְדָא, חימוּד ולנקבה חֶמְדָּה die Lust, das Gelüste) בילמדנו לך לקראת משה המדברה (תנחומא סוף שמות סי' כ"ט) והיה כל מחמד עיניך [ישימו בידם ולקחו] (מ"א כ', ו')[1] וכי כל מה שתבע בראשונה אינו חמדה ביקש כסף וזהב והן חמדה שנאמר (חגי ב', ז') ובאו חמדת כל הגוים, ביקש נשים והן חמדה שנאמר (יחזקאל כ"ד, ט"ז) בן אדם הנני לקח ממך את מחמד עיניך [במגפה], ביקש בנים והן חמדה שנאמר (הושע ט', ט"ז) והמתי מחמדי בטנם [הוי כל מה שתבע בראשונה חמדה[2]) ומהו כל מחמד עיניך דבר שהוא חמדה[3]) זה ספר התורה שנאמר (תהלים י"ט, י"א) הנחמדים מזהב ומפז רב. ובחלק בגמ' אחאב (סנהדרי ק"ב:) מחמד עיניך מאי היא לאו ספר תורה. בר"ג דפ' תינוקת (נדה ס"ו.) משום דמחמדה ואגב חימוד שופעת דם. *[אחי"ה וכן נקראת התורה חמדה גנוזה שבת פ"ח: לפי גי' כ"י מ' וכ"י ילק' ובנו"ג חמודה גנוזה (עיי' ד"ס שבת צד צ"ד:). ירו' תעני' רפ"ב דס"ה. כלי אחד של חמרה, ושבת קנ"ב. דרש ותפר האביונה (קהלת י"ב, ה') זו חמדה. ושם: בטל ליה חמדיה דרב פי' תאותו. וכן תאות המשגל בנדה כ': דם חימוד. ושם הפעל בעלי היה בדרך וחמדתיו. מכו' כ"ג: גזל ועריות שנפשו של אדם מתאוה להן ומחמדתן. חגיג' י"א: גזל ועריות נפשו מחמדתן ומתאוה להם. ירוש' שבת פ"ו ד"ח ע"ג הוו מתחמדין מיחמי אפוי דשמואל. ירו' תעני' פ"ג דס"ו ע"ד מתחמד מישמוע שיעתה. קהל"ר פ' לך אכול: בוראך מתחמד לך פמליא שלו מתחמד לך ותורתו מתחמדת לך. תניא דבי אליהו פי"ד מתחמדין ומתאוין. וכן בתרג' ירו' א' לבראשית כ"ח, י'. י"ב; ל"א, ל'. והתואר חֲמוֹדָא Wollüstling והקבוץ חמודין תר"י א' לשמות כ', י"ד; לדברי' ה', י"ח] —

חַמָּה (Sonne) בילמדנו בריש כי תשא (תנחו' כי תשא סי' ה') ובפסיקתא דכי תשא (פסדר"כ צד י"ג והלאה) ויעלהו עולה על החומה (מ"ב ג', כ"ז) החמה כתיב שהיה משתחוה לחמה מיד ויהי קצף גדול על ישראל (שם) א"ל הקב"ה לישראל אומות העולם אין מכירין אותי לפיכך מורדין בי[4]) ואתם מכירין אותי וכבודי[5]) ומורדין בי, אמר רב מני אילולי זכות אשתו של עובדיה כבר כלו[6]) ישראל באותה שעה דסמיך ליה ואשה אחת מנשי בני הנביאים צעקה [אל אלישע וגו'] (מ"ב ד', א')[7]). בפ' הרואה בגמ' על ההרים (ברכו' נ"ט רע"ב) ת"ר הרואה חמה בתקופתה ולבנה בתקופתה[8]) וכו'. פי' חמה בתקופתה בתחילת מחזור כ"ח שנופלת התקופה של ניסן בתחילת ליל ד' בכוכב שבתי בתחילת ברייתה. פירוש אחר (?) חמה בתקופתה וכוכבים ומזלות כסדרן בימות הגשמים בעת שהיו ג' ימים מעוננין ולא נראת חמה בהן ולא כוכבים אותה העת צריכין לברך עליהן בעת שיתראו וזולתי זאת העת לא. ירושי' (פ"ט די"ג ע"ד) אמר רב הונא[9]) הדא דאת אמר בימות הגשמים ולאחר שלשה ימים שנאמ' (איוב ל"ז, כ"א) ועתה לא ראו אור בהיר הוא בשחקים ורוח עברה ותטהרם. *[אחי"ה כפי' ראשון מוכח בברכו' שם ונראה שלפני רבינו לא היתה הגירסא ואימת הוי אמר אביי וכו', וכן ראיתי בהגהה לר' עקיבא ז"ל ולא כמו שכתב בתשו' חתם סופר או"ח נ"ו ע"ש. וכפי' רבינו אי' ג"כ ברש"י וכן פסק הרמב"ם

---

[1]) כ"ה גם כסנהדי' בסמוך וכ"ה בתנחו' שם וכצ"ל בערוך. [2]) כצ"ל וכ"ה בתנח'. [3]) בתנחו' אי' דבר שהוא חמדה מתוך המדה ואיזו זו התורה. [4]) בתנח' שם אי' עובדי ע"ז אין מכירין כבודי לפיכך וכו' ובפסיק' אי' או"ה אינן מכירין כחי ומורדין בי. [5]) אחת היא מיותרת או אותי. או כבודי ונראה כי שתי נוסחאות נתערבו. [6]) וכ"ה בתנח' ובפסיק' כבולין. [7]) ועיי"ש פירש"י. [8]) וכ"ה בכ"י א"פ אבל בנו"ג ולבנה בגבורתה וכגי' רבינו אי' ג"כ בירו' ברכו' פ"ט די"ג ע"ד. [9]) וכ"ה בויק"ר פכ"ג אבל בירו' אמר רב חונא.

בהלכות ברכות פ"י הלי"ח, אבל בפירוש אחרון רבים וכן שלמים עמלו לישב דברי הערוך על בורים עיי' מ"ש הפשב"ע וכס' לימוד ערוך לברכו' שם, ושם הובא גי' כ"י ה"ב פירוש אחר בתקופת תמוז וגם הגי' הזאת לא העלתה ארוכה לדברי הערוך שסותרים דברי הש"ס בברכו' שם. אחר עיון רב מצאתי נכון להגיה דברי הערוך בדרך זה, כי תיבות פירוש או כגי' דפ"ר פי' אחר ט"ס הוא וצ"ל פרשת אחרי וכונת רבינו לויקרא רבה פרשת אחרי מות והוא פ' כ"ג ושם אי' בזה"ל: הרואה החמה בתקופתה לבנה בכדורה כוכבים במסלותם מזלות כסדרן אומר ברוך עושה מ"ב אמר רב הונא הדא דאת אמר בימות הגשמים ובלבד לאחר שלשה ימים ע"כ וזה המדרש עולה למה דאי' בירו' ברכו' פ"ט די"ג ע"ד: הרואה חמה בתקופתה ואת הלבנה בתקופתה ואת הרקיע בטיהרו (גי' המהרש"ם בטהרתו) אומ' ברוך עושה בראשית א"ר חונא הדא דתימר בימות הגשמים ובלבד[1] לאחר ג' ימים הה"ד ועתה לא ראו וגו': ולפי זה נ"ל להגיה בערוך שצ"ל בזה"ל: [בויק"ר] פרש' אחרי (פ' כ"ג) חמה בתקופתה [לבנה בכדורה] כוכבים [במסלותם] ומזלות כסדרן [וכו' עד] בימות הגשמים [פי'] בעת שהיו וכו' וכו', וא"כ פי' הערוך מן התיבות בעת שהיו וכו', מוסבים על מדרש פרש' אחרי ולא על ברכו' נ"ט: והראיה שסיים: ירוש' אמר רב הונא וכו', שמוסב ג"כ על: הרקיע בטיהרו ועל זה הביא הפסוק מאיוב. וכונת רבינו במ"ש ירושלמי אמר רב הונא וכו', כדי להראות מקום למה דאי' בויק"ר שם בלשון סתם אמר רב הונא וכו' ועל זה בא בעל הערוך לרמוז כי הציון נמצא בירושלמי (שם) והראיה שכונת רבינו על ויק"ר שם ממה שגרס החמה בתקופתה . . מזלות כסדרן שהוא ג"כ גי' של ויק"ר וכן ממה דגרס אמר רב הונא שאי' ג"כ בויק"ר שם, ובנו"ג בירו' אמר ר' חונא ובילק' איוב ל"ז רמז תתקכ"ב אמ' ר' ירמיה. והנה טעות הדפוס בערוך: פירש אחר כבר מונח לפני הגהמיי"מ בהלכו' ברכות פ"י הלי"ח שכתב כן בשם הערוך בל' פ"א. ואת אשר נ"ל כי כל פי' אחר חסר בערוך לפני האחרונים שאל"כ למה הביא בעל מ"כ בויק"ר פי' הערוך זה עפ"י מ"ש הגה' מיימוני וגם מרן ב"י הביאו באו"ח סי' רכ"ט בשם הגה' מיי"מ זיל קרי ביה רב שהוא בערוך, אבל בודאי שהיה חסר בספר הערוך שלהם וכן חסר בעה"ק שנ"ב — ועוד דרושים בענין חמה עיין בברכו' ו': נ"ח. שבת קנ"ו. עירובי' נ"ו. פסחי' צ"ד: יומ' כ': סוכ' כ"ח. כ"ט. תענית כ'. חגיגה י"ד: ב"מ פ"ו. ב"ב ט"ז: סנהד' ק"א. ע"ז ג': ח'. כ"ה. ב"ר ס"פ ו' רואי חמה פי' מי שהחמה זורחת עליו. ב"ב פ"ב. עיי"ע גזע, וכן בנדרי' ל': הנודר מרואי החמה אסור אף בסומין שלא נתכוון זה אלא למי שהחמה רואה אותן. ימות החמה תעני' ג': הפכו ימות הגשמים. ימות החמה ב"ר ספל"ג הפכו ימות הלבנה. בירו' שבועו' פ"א דל"ב ע"ד מפורש שאת ועמוק (ויקרא י"ג, ב'. ג') גבוה ממראה החמה . . עמוקה כמראה החמה. סוכה כ"ב. ירו' סוכה פ"ב דנ"ב ע"ד צלתה מרובה מחמתה עיי"ע הבל. בירו' יבמו' פ"ח ד"ט רע"ב מפורש סרים החמה (יבמו' פ"ח מ"ד) כל שלא ראתו החמה בכושר אפי' שעה אחת. ורבינו בע' סרס א' פי' שנסתרס ע"י קדחת וא"כ מבארו ע"י חמה שבע' הבא אח"ז] —

* חַמָּה, חַמְּתָא (פי' קדחת hitziges Fieber עיי"ע אש בח"א, ש"ו) יבמו' ע"א סע"א ושבת קל"ז. חלצתו חמה פי' נשלפה ממנו הקדחת והלכה לה, ע"ז כ"ח. חמא לחמה עיי"ע חם ו' ומ"ש. ירו' שבת פ"א ד"ד: פת חמה חמתה בצידה פי' מי שאכל פת חמה קדחת נופלת עליו. וכן בל"ע حمام، حمّى פי' קדחת וממנו הפעל חמם حمّ וכ"ה בירו' ע"ז פ"ב ד"מ רע"ד אם היה נֶחְמָם אסור פי' אם היה חולה בקדחת, ושם: תמן נחמם מותר. והרב פני משה פי' בע"א.

* חוֹמָה (ידוע מל"מ פי' כותל Mauer) בהשאילה על כל דבר המגין כחומה עיין יבמות ס"ב: כל יהודי שאין לו אשה שרוי וכו' בלא תורה בלא חומה וכו', בלא חומה דכתי' (ירמי' ל"א, כ"ב) נקבה תסובב גבר. מגיל' ה': טבריא שִׁיַּמָּהּ חומתה. איכ"ר פ' הרס חומת מייא . . חומת נורא . . חומת פרזלא.

* חוֹמָה, חַמָּה (פי' בל"פ همه כולם כאחד ins-gesammt) כתובו' קי"א רע"א שלא יעלו ישראל חומה, שהש"ר פ' השבעתי שלא יעלו חומה מן הגולה, ושם פ' אם חומה: אם חומה היא אלו ישראל העלו חומה מבבל לא חרב ביהמ"ק בההיא שעתא פעם שניה, פי' כולם ביחד ודרש חומה של מקרא בל"פ הנ"ל והראיה כי ביומ' ט': אי' בתמורתו ועליתם כולכם, ובילק'

---

[1]) כ"ה לנכון בגי' המהרש"ם ובנו"ג בלבד וכבר הגיה בעל מ"כ ויק"ר שם שצ"ל ובלבד וכ"ה בילק' איוב רמז תתקכ"ב.

שה״ש רמז תתקצ״ד אי׳ אני חומה . . . אי סליקו כלהו וכו׳.

חמט (לדעת רבינו dünner Flacken ולפע״ד עיק׳ הגי׳ חמתא Aschenbrödchen עיי׳ בפני׳) במעשרות פ״ק (מ״ז) נוטל מן העקל ומן הממל ומבין הפצים [1] ונותן לחמיטה [2] ולתמחוי. פי׳ קערה, ויש מפרשי׳ לחם דק ובלעז פוכקצ״א [3]. ובריש טבול יום (פ״א מ״א) האופה חמיטה על גבי חמיטה [4] עד שלא קרמו בתנור י״א ״הוא ריפתא בלשון חכמים כדרב הונא אכל תליסר ריפי (ברכו׳ מ״ב רע״א). ופי׳ ריפתא שתי ככרות (דומין) [צ״ל דבוקין] [5] זו לזו [וכן האופה חמיטה ע״ג חמיטה] [6] ופי׳ חמיטה מלה בטיית״ ובלעז קומפלינו [7]. *[אחי״ה פי׳ של י״א הוא פי׳ רה״ג לסד״ט צד י״א אשר ממנו נלקח רק בהשמטת הראש והסוף כי רה״ג כתב וז״ל חמיטה א״ד חמתה פי׳ ריפא בלי׳ רבנן וכו׳, וסיים וכן האופה (חמית) [צ״ל חמיתה] על גבי חמיתא ושמה בטיית מלה כמו חררה ע״כ ומסוף דברי רה״ג ניכר שראש דברו אמת כי מלה בל״ע ملة פי׳ לחם הנאפה על הגחלים ובאמת הוא חררה מזה הענין כדאי׳ (שבת י״ט.) חררה על גבי גחלים [8] וזה מה שסיים רה״ג ושמה (כלומ׳ של חמיתא) בטיית מלה כמו חררה, ומזה תדין כי עיקר הגי׳ כאית דאמרי כפי׳ רה״ג היינו חמתה = חמיתא והוא ג״כ ל״ע حمامة פי׳ גחלים וכל שנאפה על גבי גחלים, אבל רבינו לא ירד לסוף דעתו של רה״ג בפתרון מלה ערבית לכן גם הלעז לא יתכן, וכיון בלעז קומפלינו [צ״ל קומפליגו = complico] פי׳ דבוקין זה לזה כחשבו כי מלה בטיית הוא הפי׳ למה שכתב רה״ג שתי ככרות דבוקין זו לזו. — ובנו״ג חמיטה בטיי״ת מלבד ציוני׳ הנ״ל גם בטבול יום פ״א מ״ב ע״ש ושם פ״ב מ״ד המקפה והחמיטה של חולין, ירו׳ תרומו׳ רפ״י דמ״ז. (היו) [היינו] [9] נותנין חמיטתנו על גבי קבוטין של מוריים והיינו טועמין בהו טעם מוריים] —

חמט (מל״ע خمط נרדף עם حمض פי׳ מלוח ומר bitter, salzig ור״ב פי׳ בע״א עיי׳ בפני׳) כפ׳ במה מדליקין בסוף הלכה לא יקוב (שבת ל״א סע״א) קב חוממטון, פי׳ עפר מלוח מן הארץ מלחה, וי״א חול. — (א״ב פי׳ בל״י המטון חול). *[אחי״ה כי״א איתא בפירוש ר״ח (נדפס בש״ס ווילנא) וכונת ר״ב על לש׳ יוני ἄμαθος, Sand וכן דעת לעווי אבל הפרופיססאר פליישער דוחהו והעלה כי הוא ל״ע הנ״ל. ומזה הענין ג״כ ארץ חוממטון בשבת נ״ד עיי״ע ככל והיותר נכון לגרוס חממטון בלי וי״ו, ובכ״י ש״ס אי׳ חוממטין וט״ס הוא וצ״ל חממטון, וידוע כי בל״ע כל שם בנפרד יבוטא בהברת וּן ונקרא Nunation אבל ברש״י בשבת שם ובביצ׳ ט״ו סע״ב ד״ה ופירותיה הגי׳ ג״כ חוממטין, ובענין פירש״י קב חוממטין ארץ מלחה ומשמרת את הפירות מהתליע ע״כ י״ל כי כיון לנכון ג״כ על מלה ערבית הנ״ל שענינה מלבד הוראת מלוח ומר עוד: נותן ריח טוב ונודף וזהו מ״ש רש״י בביצ׳ שם: שריח אותו זרע מבריחן והורגן (התולעים) כדאמ׳ בחוממטין שמשמר התבואה במסכת שבת (ל״א.) ועיי״ע הבא אח״ז] —

חָמַט (לפע״ד מל״ע خمط מי שיש לו ריח רע ונרדף עם לשון ערבי خمج נפסד ומעופש verderben, verfaulen) כפ׳ במה בהמה בגמ׳ אין חמור יוצא (שבת נ״ד:) כי היכי דלא ליחמטן אליתייהו [10], פי׳ שלא יעלה כעין עיפוש באליה. *[אחי״ה ויפה כיון ועולה עם הוראת המלה הערבי׳ הנ״ל ורש״י פי׳ שלא ילקו בסלעים וטרשים ע״כ וקצת קשה שלא פי׳ כבעל הערוך אחרי שרש״י פי׳ במקומות הנזכרי׳ בע׳ הקודם לזה שורש חמט במובן קרוב למושג עיפוש וריח רע. — ומה שהדפיסו עוד בע׳ הנוכחי שייך לע׳ הבא אח״ז]—

חָמַט (לפע״ד מל״פ خميدن כפף וכרע sich beugen, krümmen) ובחורי ישראל הכריע (תהלים ע״ח, ל״א) תרגום [ועולימי ישראל] אַחְמִיט [11], וברכים כורעות תאמץ (איוב ד׳, ד׳) וארכוביא דחמטָן בעבידתא [12] תחייל. *[אחי״ה ודוגמאות אחרות עיי׳ במתורגמן ומסיים: כן כל לשון כריעה דאמ״ת מתורגם בל׳ חמיטה ע״כ. וה׳ לעווי פי׳ מזה הענין דלא ליחמטן של שבת

[1] כ״ה בכ״י ו״ו אי ובי וה״ב וכ״ה בירו׳ וברע״ב וכ״ה בכ״י מ׳, ובנו״ג הפסים וכ״ה בדפ״ע. [2] וכ״ה בפי׳ הר״ש הרא״ש ורע״ב וכ״ה בכ״י מ׳, ובנו״ג לחמטה. [3] כ״ה בכ״י ו״ו והוא הנכון, ובדפ״ר פוקצא ובד׳ ויני׳ ופיז׳ ועה״ק פוגצא, ונשתבש בד׳ באסיל פוגנא ובד׳ אמש׳ פורגנא ורמ״ל הגיהו לנכון פוקגגא והאמת כי עיקר הגי׳ כגי׳ כ״י ו״ו והוא בלאי״ט focáccia Kuchen von Brodteig. [4] כ״ה לנכון בכ״י ו״ו. [5] וכ״ה בפי׳ רה״ג לסד״ט. [6] כ״ה בפי׳ רה״ג וכצ״ל בערוך. [7] ובכ״י ו״ו בי וב״ר קונפלינו ובכ״י ל״ד קופלינו. [8] ועיי״ע חר בי וש״נ. [9] וכ״ה לנכון בדפ׳ זיטאמיר. [10] וכ״ה בכ״י ש״ס ובאו״ז הלכי שבת סי׳ פ״ג ס״ק י״ב, ובנו״ג כי היכי דלא לחמטן אלייתיה. [11] כ״ה לנכון בדפ״ע ובנוסחי חוץ מדפ״ר שאי׳ אחמט וכ״ה בכ״י תרגי. [12] וצ״ל כמו בכ״י תרגי׳ בעבירתא ובנו״ג בעבירה וכצ״ל בתר״י אי לדברי׳ כ״ח, ל״ה מטול דחמיטתון לפתגם (עבידתא) [עבירתא].

נ"ד: עיי"ע הקודם לזה בעבור שדפוסי הערוך הטעוהו שהיו משליבים דברי התרגום עם ציון הנ"ל וגם חסרון ידיעת מחצב המלה היה בעוכרו] —

חמט (= הוּמְטָא כמו עמוטותא בל"ס פי' חשכת ועלטה (dichter Nebel, Finsterniss עב היה (בראשית ט"ו י"ז) תרג' ירו' [א'] וחומטא הוה. *[אחי"ה והחי"ת במקום עי"ן והוא ל"ס הנ"ל ועוד עיי"ע אמיטתא וע' אימטין בח"א, קט"ז] —

* חוּמְטָא (eine Art Eidechse) תרג' אונקל' חמט (ויק' י"א, ל'): חומטא ובל"ס חולמטא וכ"ה בפשיט'. והוא לימצ"א בלעז עיין פירש"י ורד"ק ועיי"ע אשת ח"א, שכ"ח.

☞ חֶמְטַרְיָא (blutstillendes Kraut, Knöterich) מסכת שבת פ' שמונה שרצים (שבת ק"ט:) מאי (אבוברואה) [צ"ל אבוב רועה] [1] חומטריא מאי חומטריא חוטרא יחידאה (?) פירש"י עץ הגדול יחידי בלא ענף. *[אחי"ה בע' חטר ב' כבר הגדתיך כי גי' הדפוסי' חוטרא יחידאה ט"ס הוא במקום חוטרא דרעיא כדאי' לנכון בכ"י ש"ס ובערוך. ובענין הוראת וגזרת המלה חומטריא נ"ל ברור כי היא מורכבת משתי מלות פרסיות: הום = خون פי' דם; טריא = ترائيدن פי' נזל טיף טיף וא"כ חומטריא נזילת הדם והטפתו וכן נקרא עשב או צמח זה אשר העתקתי ע"י קנע-טעריך יען שהוא סגולה מעולה נגד הטפת ונזילת הדם ומזה הטעם נקרא הצמח polygonon בל"ר sanguinaria "כי היא המעולה בין הסגולות המפסיקות נזילת הדם" contra profluvia sanguinis nec ullam magis aridam quam polygonum servant ע"כ דברי פליניאוס כ"ז, צ"א בריש ובסוף הסימן] —

חמל (= חֲמִילָה בל"ס חמילתא מל"ע حملة כעין יריעה בתכלית העובי dickes Stück Zeug (zum Umhüllen בפרק הנודר מן הירק (נדרים נ"ה: וכ"ה בתוספי' שם פ"ד ובירו' נדרי' פ"ז ד"מ ע"ג) הנודר מן הכסות מותר בשק ביריעה ובחמילה. — (א"ב פירש"י כעין יריעה היא). *[אחי"ה והוא הנכון כי בל"ע הנ"ל ענינו כעין יריעה עבה ויש לה ציצין בסוף. — וכנ"ה בהקבוץ בתוספת' נגעי' ספ"ה וההחמולות צ"ל והחמילות] —

(חמס) חַמָּם (בל"ע حماما בל"י ἄμωμον בל"ר (indische Gewürzstaude, amomum בסוף עוקצין (פ"ג מ"ה) וכפ' בא סימן בגמ' כל שהוא חייב בפיאה (נדה נ"א:) הקושט והחמם [2] וראשי בשמים. פירוש בשאילות זנגבילא ויש מפרשין (דורציני) [צ"ל דארציני] והוא קנמון. — (א"ב פי' חמום בל"י ורו' מין בשם נחמד ונטע נודף ולו ענפים חזקים וגוון שלו נוטה לירוק ויש לו אשכלות מלאות גרעינים). *[אחי"ה עיי' רמ"ל מ"ש בענין פי' ר"ב, ופי' רבינו הועתק מפי' רה"ג לסד"ט כמו שהוכחתי בע' זנגביל ע"ש כי הארכתי ושם בארתי כי שאילות דרבינו ובפי' רה"ג הוא כמו שאלות ותשובות אבל בר"ש לעוקצין הנ"ל ובכ"כ ע' חם אי': בשאלתות וצ"ל בשאילות] —

* חָמוּם (פי' בל"ע حم ממהרת לעשות von rascher Beschäftigung) ירו' סנהד' רפ"ו דכ"ג סע"ב שמעון בן שטח היו ידיו חמומות. פי' היה קנאי וממהר לנקום מעושי רשעה, ודוגמתו ידים עסקניות הן סוכה כ"ו:

* חֲמִימְתָּא (פי' בל"ע حمام, حمامة יונה מדברית Waldtaube) גיטין ס"ט: לרושחתא (ולגי' רבינו בע' שחתא: לשוחתא) ליתי וכו' שיאפא רחמימתא. פירש"י צואת יונים ולישון מורי צואת תרנגולים ע"כ. והראשון עיקר כי בל"ע פי' יונים מדבריות, ורבינו בע' חמא לא דק היטב ע"ש.

* חַמָּנִים (Sonnensäule, Sonnenbild) ידוע מל"מ וענינה מצבות שהקימו עובדי החמה וכן דרשו בספרא בהר סוף פרק ט' לא תקימו (ויקר' כ"ו, א') אלו החמנים שבראשי הגגות; מכילת' בא פרשה י"א משכו מחמניכם והדבקו במצות, ושם פ' יתרו סוף פרש' ה' מבית העובדים לחמנים ושם פרש' ו' בקנאה אני נפרע מן החמנים אבל רחום וחנון אני מדברים אחרים.

* חמם בעוקצין ונדה הובא בע' חמם ט"ס וצ"ל חמם.

חָמַס (מל"ע حمس נרדף עם חמץ ענין עושק ואימוץ gewaltthätig sein; בפיעל מל"ע خمش das Gesicht zerkratzen; התואר חַמְסָן פי' חוטף שלא ברצון (Gewaltthätiger בס"ג דפ' הכונס צאן (ב"ק ס"ב סע"א) מה בין גזלן לחמסן א"ל גזלן לא יהיב דמי חמסן יהיב דמי [3] אי יהיב דמי [4] חמסן קרית ליה? והאמר רב הונא

1) עיי"ע אבוב וע' חטר ב'. 2) כ"ה לנכון ברפ"ר בע' כשת ובע' קשט ובנו"ג חמס וכן בדפ"ע ובפי' רה"ג לעוקצין ובירו' עירובי' פ"ט דכ"ה רע"ד נשתבש (בדפ' קרטאש') הכושת והחכם ובירו' חגיגי' פ"ג דע"ט ע"ג הכושת והחמה וצ"ל והחמם ועוד עיי"ע חמתי. 3) בנוסי הפוך הסדר חמסן יהיב דמי גזלן וכו'. 4) כ"ה לנכון בדפ"ה ובשדפ"ע הסר אבל בדפ"ר נשמט מן "והאמר" עד: פירוש.

תליוה [1]) וזבין זביניה זביני לא קשיא הא דאמר רוצה אני הא דאמר לא רוצה אני [2]). פי' אע"ג דיהיב דמי כיון דבעל כרחיה שקיל ולא אמר הנגזל רוצה אני חמסן קרית ליה. ובפ' דיני ממונות בגמ' סוחרי שביעית (סנהדרין כ"ה:) והחומסנין [3]) מעיקרא סבור דמי קא יהבי כיון (דחזן) [דחזו] [4]) דקא חטפי ושקלי [5]) בעל כרחייהו גזרו בהו. [ובגמ' א"ר שמעון] [6]) (שם כ"ז.) אל תשת רשע עד (עיי' שמות כ"ג א') אל תשת חמס עד אלו הגזלנין מלוי בריבית ומועלין בשבועות [7]). בב"ר פ' ל"ב (ר"פ ל"א) בריש אלה תולדות נח: החמס קם [למטה רשע] (יחזק' ז', י"א) אתמהא חס ושלום אינו קם ואם קם למטה רשע לחייבו של רשע כלומר להיות לו שבט מכה [8]). בב"ר פ' מ"ו [9]) (מ"ה וילק' לך רמז ע"ט) ותאמר שרי אל אברם חמסי עליך (בראשית ט"ז, ה') חמסני אתה בדברים רבי ברכיה אמר [10]) יבעי [11]) דיני גבך לשני בני אדם חבושין וכו' ר' מנחמא [12]) אמר בשם רבי אבין חימסה פניו [13]) ובילמדנו ותדבר מרים ואהרן (לי' בתנחו' ואפס קצהו תראה בב"ר ובילק' שם) אסטסינות שנאמר ותאמר שרי אל אברם חמסי עליך מהו חמסי שחיטטה אותו וחימסה פניו כנמיה. בכתובו' בר"ג דפ' האשה שנתאלמנה (י"ז.) וכפ"א בסנהדרין בגמ' סמיכת הזקנים (י"ד.) לא תסמכו לנא לא מן סרמיסין ולא מן סרמיטין ואמרי לה לא מחמסין ולא מטרמסין [14]). כתב גאון דבר שהוא מכונה [15]) ועכשיו נתקלקל כפקעיות של מטוה בזמן שמסתכסך [16]) קורין אותו בארמית (סרמוסי) [צ"ל סרמיסי] זה פי' (סרמוסין) [צ"ל סרמיסין] [17]). (סרמוטין) [סרמיטין] לשון סירמוט [18]) הוא וכתב מקולקל נקרא סרמוטי. חמיסין לשון חטיפה [19]). טורמסין בלעז [20]) עוגה שנטלוה מן העיסה ואפוה כשהיא כמו כדור ולא השוו פניה ולא תקנוה נקרא טורמוס [21]) וכן הן אומרין אל תסמכו לנו מן המסכסכין את הדברים זה בזה כמטוה מסוכסך אלא מן שמסלסלין אותן ומעמידין דבר על אופניו ולא מן שאין טעמיהן ברורין בכתב מסורמט [22]) ולא מן שחוטפין את הדבר בחמיסין אלא מיושבין ולא מן שאין מתקנין את הדברים ומיפין אותן ומי שטעמיהן כטורמוס. פ"א סרמיסין שמסרסין את המסכתא ואין שונין ממנה אלא פרק אחד סרמיטין ששונין את המסכתא חתיכות כסמרטוטין חמיסין ששונין חומשה של מסכתא. תרמיסין ששונין שתי הלכות מהמסכתא. *[אחי"ה וכפ"א אי' ברש"י בשני המקומות ואת אשר נ"ל כי חמיסין וטרמיסין הוא ל"ר semisses, tremisses או י"ל שגזרתן מל"ע Halbwisser, Drittelwisser כי חמיסין פי' حميس אנשים קשי רוח ובעלי מלחמה, טרמסין בל"ע طرماذ הדוברים פטפוטי מלים בלי תבונה. ומלת חֶמִים מל"י ἥμισυς בל"ר semis פי' חצי נמצאה עוד בגיטין נ"ט. סובני וחומס סובני כ"ה בע' סבן ומפורש שם כְאמגוזא ופלגו אמגוזא. — והפעל חמס ענין עשוק ירו' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ד חֱמוֹס את איש פלוני. ויק"ר פ"ל גָזול אני חָמוס אני. והשם חָמָס ירו' ב"מ רפ"ד ד"ט ע"ג כי מלאה הארץ חמס מפניהם ומה היה חֱמָסָן הוה בר נש נפיק טעין קופה וכו' ע"ש ובב"ר רפל"א. ושם חמס אינו שוה פרוטה וגזל ששוה פרוטה וכו'. ושם איזה פירושים מה חמס ע"ש. והקבוץ ב"ר פס"ה ויקרא רבה פ"ב גזילות וחמסין. ושם מופשט ב"ר פל"א אלו רבים על אלו בחימוס ממון ואלו רבים על אלו בחימוס דמים] —

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו אי ב' ה"ב אבל בדפ"ע ליוה ובנו"ג תלוה. [2]) בנו"ג הא דלא אמר רוצה אני. [3]) בנו"ג והחמסנין וכ"ה בפי' ר"ח כ"י לסנה' וכ"ה בירו' שבועו' פ"ז דל"ז ע"ד וירו' ר"ה ספ"א דנ"ז ע"ג. [4]) בפי' ר"ח דחזו רבנן. [5]) וכ"ה בפי' ר"ח ובפירש"י וכ"ה בכ"י פ' ושם דקא חטפי ממונא ושקלי, בנו"ג דקא חטפי. [6]) כצ"ל ובלעדו אין לו מובן. [7]) כ"ה בדפ"ר. [8]) והוא עפ"י הדרוש של סנהד' ק"ח. החמס קם וכו' מלמד שזקף עצמו כמקל וכו' וכ"ה בתנחו' נח סי' ד' וילק' יחזק' רמז שמ"ה, ובעל מ"כ לב"ר הנ"ל לא הרגיש בזה. [9]) כ"ה לנכון בכל כ"י ובדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס מ"ז. [10]) בנו"ג ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא אמי. [11]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר ובילק' לך רמז ע"ט וכ"ה במ"כ לב"ר שם, ובדפ"ע האחרונים יבעו ובנו"ג בעי. [12]) בנו"ג ר' נחמיה וכ"ה בילק'. [13]) בנו"ג בפניו וכ"ה בילק'. [14]) וכ"ה בכתובו' ושם ולא מן חמיסין ולא מן טורמיסין ובסנהד' מסרמיטין, מטורמיסין, אבל בכ"י ש"ס מסרמטין, מטרמסין עיי' ד"ס לסנה' צד י"ג וש"נ השינוים האחרים. [15]) כ"ה בדפ"ר ופיז', ובדפ' אמ' בט"ס כתב גאון שהוא דבר מכונה. [16]) בכ"י ה"ב בטעות שמתכסך. [17]) והוא ל"ע شراميط בגדים סחופים וקרועים. [18]) בכ"י ו"ו כאן ובסמוך אבל בדפ"ע סירטוט. [19]) כ"ה לנכון בכ"י ודפ"ר ודפ' אמש' אבל בדפ' וויניצי' בט"ס חמיטה. [20]) כ"ה בדפ"ר ובשדפ"ע: מלשון. [21]) אולי לאי"ט tornito, gedreht, וממנו עוגה torta. [22]) כ"ה בכ"י ו"ו כמו למעלה, ובדפ"ר מסורטט.

☞ חֲמֵיסַר (נתקצר מן חֲמֵשׁ עשר (fünfzehn תרגום ירושלמי בפסוק ואם נקבה תלד וטמאה שבעים (ויקרא י"ב, ה') ותהי מסאב ארבסרי יומין רציפין הי כריחוקה ובחמיסר תשתרי. *[אחי"ה וכן בתר"י א' לויק' כ"ג, ו' ובחמיסר יומין, וכן במגיל' ב', בארביסר ובחמיסר, ושם ה': בחמיסר (לאדר) ולנקבה שבת קי"ח, חמסרי הויין וליחיד חֲמֵיסְרָאָה תרגי' לד"ה א', כ"ד, י"ד] —

* חֲמַע (בל"ס וארמי כמו חמץ בל"מ ,scharf (sauer sein, machen פסחי' מ"א רע"א חמועי מחמעא . . ולא חמועי מחמע, ושם ל"ט: אדמבשליה מחמע, ושם מ' רע"א לפי גי' כ"י והערוך ע' זל א' אגב מזלייהו לא מחמעי. ע"ז ס"ח, הואיל וראויה לחַמֵּע בה כמה עיסות אחרות. ירו' פסחים ספ"ב דכ"ט ע"ג יהיב בגויה שערין בגין דיחמע, והשם פסחים ל"ט: מ', אתי לידי חימוע כ"ה בכ"י ש"ס ולפנינו חימוץ, והתואר: ירו' סנהד' פ"ג דכ"א: הורו מיפי חמיע בפסחא, איכ"ר פ' נחפשה: בסימא חמיע, וכן הוא בל"ס ܚܡܝܥܐ ובתרג' ירו' שמות י"ב, ט"ו: י"ג, ג'; כ"ג, י"ח] —

חֹמֶץ (= חוֹמֶץ לדעת רבינו א') כמו באושים Herlinge, או ב') כמו חומץ פירוש חלא Essig ולפע"ד מין פרי חמוץ בלשון ערבי حماض) בריש דמאי (פ"א מ"א) האוג והחומץ [1] והכוסבר. פי' ענבים קטנים הקשים והחמוצים. פ"א החומץ אין בו משום דמאי כדאמרינן בפסחים בר"ג דפ' ואלו עוברין בפסח (מ"ב:) בראשונה הלוקח חומץ מעם הארץ אין צריך לעשר שחזקתו לא בא אלא מן התמד ואמרינן בסופא [2] (בפסחי' שם בסוף הסוגיי') לא נחשדו עמי הארץ על התמד. *[אחי"ה ורוב המפרשים הלכו בשיטת פי' א', והראשון עיקר כי במיני פירות מתעסקת משנת דמאי ולפע"ד הוא פרי מר וחומץ אשר פתרונו ככה בלשון ערבי הרשומה והוא בלשון אשכנז Sauerampfer] —

חָמֵץ (מל"מ והוראתה ראשונה נתינת טעם קהה להחיך gesäuert sein וכן בל"ע حمض ובהשאלה אצל רז"ל שרה בגדים במים .einweichen ועוד שמות ופעלים עיין בפנים) מן (החמצן) [צ"ל המחמצן] [3] (ב"ב י"ט רע"א) פירשנו בע' בקע [ב']. פ"א נברכת של כובסין קבוע שמחמיצין בה כלים ואין מכבסין אבל מקום שמכבסין נותזין [4] מים והן מגיעין לכותל מזיקו צריך להרחיק ממקום כיבוס ארבע אמות [5]. הקדש חמץ ושיחרור (ב"ק צ' רע"א וש"נ) פי' בע' קדש [א']. בפר' ב' דערלה (מ"ד) המחמץ והמתבל והמדמע פי' קמח של חולין והשאור איסור. *[אחי"ה כל דבר שהוא קהה נקרא חמץ ונופל: א') על עיסה ד"מ ירו' חלה רפ"א דנ"ז, ונתנו (את התפוח) לתוך עיסה וחימצה . . במחמץ במימיו אבל במחמץ בגופו וכו', וכ"ה בירו' תרו' רפ"י דמ"ז, וירו' שבת פ"ג ד"ד, ובירושלמי פסחי' פ"ב דכ"ט, הפרישה מצה ונתחמצה, ירוש' ערלה פ"ב דס"ב: היא מתחמצה. ב') על מיני דגן, פסחי' ל"ה, אוסר באורז ודוחן מפני שקרוב להחמיץ וכו'. ג') על היין סנהד' ק"א, אין יינו מחמיץ, ירו' תעני' פ"ב דס"ה: ורוב היין מחמיץ, ירו' שבועות פ"ח דל"ח ע"ג החמיצה . . כלום החמיצה לא מחמת קלקולה. ד') פסחי' מ', מי פירות אינן מחמיצין, ה') נדה ס"ב, מי רגלים שהחמיצו, שהש"ר פ' כי טובים: מה המים מבאישים ומחמיצים בקנקן, ולפע"ד מזה הענין נקראה נברכת של כובסין מחמצן (Waschteich) מפני שמים סרוחים נחמצין שם וזה מ"ש פי' רגמ"ה כ"י הנ"ל ששורין בה בגדי כביסה עם צואת כלבים. ובהשאלה נאמר ו') החמיץ על אדם שהבאיש ריחו ופג טעמו כיין אשר נתקלקל ונעשה חומץ ר"ה ד', מנלן דאחמיץ וכו', ושם ג': קודם שהחמיץ . . לאחר שהחמיץ, וכן חומץ בן יין ב"מ פ"ג: עיי"ע בר חמרא וע' חל כ"א. ועוד ז') הושאל להמשכת דין כמו שמשהה היין על שמריו כדי להוציאו טוב סנהד' ל"ה, דרש אשרו חמוץ (ישעי' א', י"ז) אשרי דיין שמחמץ את דינו [6]

---

1) וכ"ה במשניו' דפי' נאפ' ובירו' אבל בנו"ג עוד שביהודה ומפי' הרמב"ם והרע"ב נראה ג"כ שלא גרסוה ועיי' תוי"ט וד"ס לדמאי שם. 2) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובדפ"ע בט"ס בספרי. 3) עיי"ע בקע ב' וע' נד. 4) כ"ה לנכון בדפ"ר וכן מוכח מע' בקע ב' ומפי' רגמ"ה כ"י לב"ב אבל בדפ"ע מפיזרו והלאה בט"ס נותנין. 5) אחרי שהביא רבינו בע' בקע ב' פי' ר"ח הוסיף כאן פ"א והוא פי' רגמ"ה כ"י לב"ב לכן אמרתי לפנות לדבריו כאן מקום וז"ל שם בכ"י: אלא מן המחמצן: אותו מקום ששורין בה בגדי כביסה עם צואת כלבים להכי קרי ליה מחמצן דכי היכי דמניחין את העיסה עד שתחמץ דלא נגעי בה כך מניחין אלו בגדים דלא נגעו בהו עד שישורו יפה ולהכי סגי ברחוק ג' טפחים דלא אזלי טפי ולא מנתזו מן הכותל אבל מן הנדיין מקום שמכבסין הבגדים עצמן בתוך המים ומכין אותן ומנתזין על הכתלים משום הכי צריך להרחיק ד' אמות ע"כ ורבינו הביא סוף המאמר ולא ידעתי למה השמיט את ראש המאמר אחר שכונתו היתה לפרש תיבת מחמצן בעי' חמץ הנוכחי. 6) ומלת אשרו כמו: באשרי, כי אשרוני.

— והשם חוֹמֶץ Essig פסחי' מ"ב. והלאה, דמאי פ"א, מ"א; תרומות פי"א מ"ב ועוד זולתו והוא מל"מ. ובמשל אמרו לקללה באבות דר"נ פ"כ אל יהא לך חומץ ומלח בתוך ביתך. וגם נקרא קיוהא דפירא (פסחי' ע"ה רע"א) חומצן של פירות ירו' שבת פי"ד די"ד ע"ג. ומה שהושאל על אדם ששב מצדקו עיי' לעיל. ובתרג' משלי י', כ"ו חומצא ובתרג' כ"י חומעא. — ובענין שאור רגיל עד מאוד. ובכנוים: חולין ד'. חמצן של עוברי עברה ובירו' אי' הכתיבה חמֵיץ ירו' ע"ז ע"א ד"מ. חמיצו של נכרי ירו' שביעי' פ"ח דל"ח: ירו' ע"ז ספ"ה דמ"ה סע"א חמיצן של כותים, ירו' פסחי' פ"א דכ"ז ע"ג חמיצן, ירו' גיטין פ"ד דמ"ה ע"ד חמיצו — והקבוץ ויק"ר פל"ד דרש חמץ (רות ב', י"ד) מכאן שמוציאין מיני חֲמֵצִים לגרנות וברות רבה פ' ויאמר אי' מיני חומצנין ובילק' רות ס' רמז תר"ג מיני חימוצין, והיחיד חימוץ (das Säueren) פסחי' ל"ה סע"א ל"ט: מ'. והלאה ביצ' ז': ירו' ריש חלה — ובהשאילה על מי רגלים נדה ס"ג. כמה חימוצן וכו'] —

חמיץ (= חִמְּצָן בל"ע حمص Kichererbse אבל לדעת רבינו מענין חמוץ של מקרא עיי' בפנים) בר"ג דפ' טרף בקלפי (יומי' ל"ט סע"א ורע"ב) ובפ' האיש מַקדש בו בגמ' המקדש בחלקו (קידוש' נ"ג.) ובתוספתא דסוטי' (פי"ג) מעשה באחד שחטף חלקו וחלק חברו והיו קורין אותו בן חמצן עד יום מותו [1]) מאי קראה מכף מעול וחומץ (תהלי' ע"א, ד') רבא [2]) אמר אשרו חמוץ (ישעי' א', י"ז) ואל תאשרו חומץ. ורעה זוללים יכלים אביו (משלי כ"ח, ז') תרג' ודמחבר לזלילי [3]) מחמיץ אבוי. *[אחי"ה כגי' רבינו אשרו חמוץ ואל תאשרו חומץ אי' לפנינו ביומא וכן היה לפני הריטב"א בקידושי' כדמוכח מחי' שם אבל רש"י לחם נגד גי' זו בשני המקומות הנ"ל ע"ש היטב ובהפשב"ע כי האריך לקיים גי רבינו אבל בכ"י א"פ ליומ' לי' הדרוש הזה גם ביומ' ואם קשה הא קשה כי בב"ק מ"ו: אשר לשם שייך זה הדרוש לדעת רש"י ג"כ לי' לפנינו בע"י ובשט"מ לב"ק והוצרכנו לומר שהית' ככה לפני רש"י וכדמוכח מחי' הריטב"א ליומ' ולקידושי' — ובענין גזרת המלה בן חמצן נ"ל ברור כי הוא כמו בן האפון לגי' הירו' וכבר בררתי דברי בזה בע' אפנין ע"ש והוא כנוי לכהן שחטף חלקו וחלק חברו עד כְּפוּל ולכן היו מכנין אותו בן חמצן Mann der Kichererbse כלומ' בן הפול ועיי' עוד ע' בעל פול וע' ישמעאל בן פאבי. ומלת חמצן היא מע' הבא אח"ז ונו"ן בסוף מראה על מבטא ערבי. ורבינו לא פירשה רק נראה שגזרה מלש' מקרא חמוץ שהוא תואר לעשוק וכן הבין רש"י בקידושין שפי' חמצן: חמסן אבל לפע"ד הקרא רק רמז וזכר ולא ראיה לעיקר הוראת הכנוי שהוא מל"ע וסורי של ערך הבא. וגם חִמץ של התרגום איננו מל"מ כי אם מל"ע حمض פי' מבזה וכן בל"ס חַמֵץ באתפְּעל פי' מכלים ומחפיר erröthen וכן העתיק בהכלים (משלי כ"ה, ח') כד יחמיץ] —

חִמָּץ (= חִימְּצָא בל"ע הרשומ' בע' הקודם וכן בלש' סורי חֶמְּצָא מין עדשים Cisererbsen (Kichererbsen בפ' הבא על יבמתו בגמרא לא יבטל (יבמו' ס"ג.) רב הוה קא מצערא ליה דביתהו כי הוה אמר לה עביד לי (חומצי) [צ"ל חימצי] הוה עבדא ליה טלופחי. ובאלו טרפות בגמ' נפלה מן הגג (חולי' נ"ב רע"א) לבר מחימצי [4]) והיפצי פי' חימצי ציצרי [5]) וחיפצי [6]) עפצים [7]) גלא [8]). *[אחי"ה בע' אפנין יפה פירשו רבינו כי הוא ל"ע. והוא מין עדשים וכן הזכיר הפירוש המיוחס לרס"ג לדניאל א', י"ב האפונים והעדשים וחימצין, וכנ"ה בירו' ע"ז פ"ד דמ"ד ע"ד ר' ירמיה אכל חמצין. ובע' הפצי הבאתי פי' רגמ"ה כ"י לחולין שפי' לנכון חימצי: עדשים. ובה"ג הלכות ברכו' דף ח' רע"ב כל מיני קטניות כגון חמצי וטלפחי וכו' בורא פרי האדמה, ובהלכות יין נסך: בקילי וחמצי עיי"ע בקילי ח"ב, ק"ס] —

* חִמֵּץ (שם עיר בסוריא ונקראה בל"ע حمص בל"ס חמֵץ בל"י Ἔμισα, Ἔμεσσα, Ἔμεσα) ב"ר פל"ז וירו' מגילי פ"א דע"א ע"ב את הצמרי (בראשית י', י"ח) חמץ וכן בתר"י א' לבראשי' שם וית חוּמְצָאֵי ובת"י ב' חמצאי והוזכר יחד עם אנטוכיא ובאמת גם עיר חמץ היתה כמו אנטוכיא על שפת נהר אורונטים או אַסִי (עיי"ע אסיא ב')

---

[1]) בקידושיי בנו"ג כגי' רבינו שחטף וביומי' ובתוספי' סוטי' שנטל ובתוס' שם מעשה בכהן אחד מצפורי ושם הגי' בן חמסן ובכ"י אירפורט בן קמצן וצ"ל בן חמצן ובירו' יומי' הגי' בן האפון עיי"ע אפנין בח"א, ר"כ. [2]) וכ"ה ביומי' ובקידושי' רבה. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו א' ובי' וה"ב וכ"ה במתורגמן ועוד שם: ויש ספרים לזלזילי ונ"ל טעות ע"כ וכזו הגי' אי' לפנינו וכ"ה לזלזולי בדפ"ע. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו א' ובעה"ק שנ"ב בשתי פעמים ובדפ"ע מחמצי. [5]) cicercs עיי"ע אפנין, ובדפ"ר בט"ס ציצי. [6]) כ"ה בכ"י ו"ה ובעה"ק היפצי ובדפ"ע הפצי ועיי' מ"ש בע' הפצי. [7]) כ"ה בעה"ק שנ"ב. [8]) בלאי"ט ורו' Galläpfel, galla עיי"ע אפץ א'.

והנהר ההוא עשה נברכת שנקראה נברכת אסי וזהו ימא דחמץ emesseischer See בירו' כלאי' ספ"ט דל"ב סע"ג וירו' כתובו' פי"ב דל"ה: ימא דחמץ דיקליטינוס חקוה נהרות ועשאו, וגם סופרים ערביים (איסתקרי, כזביני, אבולפידא הובאו בע"מ ערש וגרובער ע' Hemss) מעידים כי הרבה צינורות יצאו מנהר אסי ובזאו את העיר, והעיר היתה מוקפת חומה וזכר לדבר אי' בירו' ב"ב רפ"ב די"ג סע"ב שורא דחמץ מן קל גורי פרסייא נפל. ירו' מגילה פ"ג דע"ד רע"א ר' חייה בר בא אזל לחמץ.

☞ חַמְצָא בר חמצא סתים חמצא לא סתים (חולין מ"ט סע"ב וני' רע"א) עיין ערך המצא כי כן גרס בעל הערוך.

☞ חַמְצְתָּא נפק בחמיצתא רומיתא עיין ערך המיצתא כי כן גרס בעל הערוך.
*[אחי"ה ושם הארכתי. ודע כי שני ערכים של בעל מוסף ערוך נדפסים בדפ' אמש' אחר ע' חמץ שצ"ל חמק והוא ערך הבא אח"ז וכבר עמד על זו הטעות הנראה לעינים הגרי"ב בהפשב"ע] —

חַמֶּק (= חַמּוּק דרש ל"מ חמוקי ירכיך פי' סבוב ירכיך) בר"ג דפ' ואלו מגלחין (מ"ק ט"ז סע"א) גזר רבי שלא ישנו לתלמידים בשוק מאי דרש חמוקי יריכיך (שה"ש ז', ב') מה ירך בסתר אף דברי תורה בסתר כמו חלאים מעשה ידי אמן (שם) אין חלאים אלא רבנן כדגרסינן בנדרים (מ"ט.) מאן חולים רבנן והן שמתעסקין בתורה שהיא מעשה ידי אומן [1]. *[אחי"ה וכן מבואר בפירוש המיוחס לרש"י למ"ק, ודרושים אחרים בענין חמוקי יריכיך עיין שהש"ר לאותו פסוק — ובילק' תרומ' רמז ש"ע ועושה בו שתי ידות כמין שני חמוקים ובמלאכת המשכן פ"א שתי יתידות כמין חמוקים ונ"ל שהוא ט"ס וצ"ל חווקים פי' מעלות עיי"ע חווק, ובילק' דפ' ווארשא פרט ילקוט שמעוני נדפס באמת שני חווקים] —

חֲמֹר (מל"מ וכן בל"ס חֲמָר, חֲמָרָא בל"ע حمار Esel ועוד בל"ע Holzblock, Holzpostament; חמור, חמורה, חֲמָרְתָּא Eselin; חֲמָרַת, חֲמוֹרְתָּא Eselherde; חַמָּר, חַמָּרָא Eseltreiber וכן בל"ע حمار; חִמֵּר Esel, Viehtreiben) בחלק (סנהדר' קי"א:) החמרת והגמלת העוברת ממקום למקום הרי אלו מצילין. ובפ' השותפין בגמ' כמה יהא בעיר (ב"ב ח'.) החמרת והגמלת העוברת ממקום למקום, פי' "שיירא של חמרים ושל גמלים" [2]. ובפ' בכל מערבין (עירובין ל"ה.) הרי זה חמר גמל פי' נעשה המערב שאינו יכול להלך לפניו ולא לאחריו מפני "שדרך החמור בהנהגה ודרך גמל במשיכה ומי שיש לו חמור וגמל" ונתן החמור מאחוריו למושכו והגמל לפניו להנהיגו לא זה מהלך במשיכה ולא זה בהנהגה נמצא האדם שביניהן יושב בלא הליכה לפיכך עשו כמו משל זה שאין לו רשות להלך כמו חמר גמל" [3]. בר"ג דפ' אלו דברים בפסח (פסחי' ס"ו:) מְחַמֵּר כלאחר יד. פי' "כל העושה בשבת דבר שאין מלאכתו [4] ליעשות כך נקרא כלאחר יד" כגון (חולב) [צ"ל יונק] דאמרינן (כתובות ס'.) מפרק כלאחר יד דמי, וכן המהלך אחר גדי או טלה והביאו לעזרה והסכין תחובה בצמרו מחמר כלאחר יד נקרא "ופטור כדתנן (שבת צ"ב.) המוציא .. לאחר יד [5] ברגלו או בפיו" וכו' [6]. בר"ג דפ' מי שהחשיך (שבת קנ"ג:) המחמר אחר בהמתו בשבת בשוגג חייב חטאת. פי' מנהיג בהמתו ועליה משאוי חייב ודמי מנהיג בהמה טעונה כנושא משאוי על כתפו דכתיב לא תעשה כל מלאכה אתה ובהמתך הקיש בהמתו לו. החמרין שנכנסו לעיר (דמאי פ"ד מ"ז) כבר פירשנו בער' חדש [ב']. חמרא [7] דאכפא (שבת ס"ו:) כבר פירשנו בע' אנקטמין. פ"א עושין דמות חמור וקושרו בין ירכותיו ודומה כמי שרוכב ומהלך [8]. בעד כמה פרק רביעי בבכורות (כ"ח:) ובר"ג דפ' אחד דיני ממונות (סנהדר' ל"ג.) מעשה בפרה שניטלה האם שלה והאכילה ר"ט לכלבים וכו' עד אמר ר"ט הלכה חמורך טרפון "כלומ' הפסדת חמורך שתפרע [לו] [9] חמורך תחת פרת,

---

[1]) בכ"י ב"ר יש כאן הוספה ואני מבורך אומר וכו' עיי' בע' אונוס בח"א קנ"ב. ושם נדפס. [2]) הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לב"ב וכן פירש"י בב"ב. [3]) הועתק מפירוש ר"ח לעירובין (נדפס בש"ס ווילנא) — קצת מזה ראה בפירש"י לעירו' ובאו"ז הל' עירובי' סי' קל"ז. [4]) כ"ה בדפ"ר וכן בפי' ר"ח דבר שאינו כדרך מלאכה, ובדפ"ע שאין דרכו. [5]) וכ"ה במשני' דירו' שבת ובri"ף ובכ"י ש"ס ועיי' תוספי' ותוי"ט. [6]) הועתק מפי' ר"ח לפסחי' (צד ק"ח.) אולם לפנינו אי' רק מה שסמנתי ברמזים ונראה שבכ"י אשר ממנו הודפס הפי' נשמטה שורה שלמה מן כלאחר יד עד כלאחר יד והמו"ל בצד ר"א לא הרגיש בזה מאומה. [7]) בכל כ"י ערוך הוא מהמשך הערך אבל בדפ"ע בלי נכון בערך מיוחד ורמ"ל הפריד עוד יותר הערכים שצריכין לחברם. [8]) וקרוב לזה פירש"י וכ"ה בש"ע סי' ש"א. וכעת מצאתי כי פ"א בסוף ע' אנקטמין (ח"א קנ"ו:) שייך לר"ח כי כן נדפס בש"ס ווילנא וכן הביאו האו"ז בהל' שבת סי' פ"ד ס"ק כ"ב ע"ש. [9]) כ"ה בכ"י רגמ"ה.

שהפסדת[ו]" [1]). בס"ג דפ' המפלת (נדה ל"א.) יששכר חמור גרם (בראשי' מ"ט, י"ד) חמור גרם לו ליששכר, כלומ' כשחזר יעקב מן השדה נהק החמור ושמעה לאה ויצאת לקראתו וקראתו [2]). בב"ר פ' ס"ן (ס"פ ס"ה) ריח בגדיו (בראשי' כ"ז, כ"ז) מה עשו לו נתנוהו בחמור של חרשים והיו מנסרין אותו והיה צווח ווי ווי דארגזית לבוראי [3]). ובפ' (ע"ב) [צ"ל ע"א] (לפנינו פ' ע') [4]) ברחל בתך: אפי' אתה נותן את הרשע בחמור של חרשים אין את מועיל ממנו כלום [5]). בפ' לא יחפור מרחיקים את הריחים שלשה מן השכב שהן ארבע[ה] מן הרכב (ב"ב פ"ב מ"א די"ז סע"א) גמרא (שם כ':) מ"ט משום טריא אלא הא דתניא [6]) (יש לחמור) [צ"ל ו ש ל חמור] שלשה מן האסטרוביל שהן ד' מן הקלת, פי' ריחים של חמור אין בהן טיריא שאין חמור טוחן בה אלא נקראת ריחים של חמור על שם העצים שנושאין אותו כי העצים שהן מוטלות עליהן נקראים חמור כמו העץ שהמטה מוטלת עליו נקרא חמור כדתנן בהשדה פי"ח בכלי' (מ"ג) נקליטי המטה וחמור וחפוי טהורין, וכן העץ אשר מפוח של נפחים סומך עליו נקרא חמור דתנן בכלי מתכות פי"ד בכלים (מ"ג) חמור של נפחים טמא, וכן העץ הסובל שידה או מגדל או תבה דת"ר (תוספתי דכלי' ב"מ רפ"ח) חמור שתחת המלבן והספסלים שתחת הרגלים טהורין וכן המרא דאוכפא וכך היא עשויה כמין כסא ועליה הריחים וזהו אצטרוביל ואדם יושב כנגדה במקום גבוה ורגליו מתוחות למטה ומסבב הגלגל ברגליו וטוחן ולית ליה טיריא כלל ואין בה דבר אלא קול בלבד אבל ריחים דמתניתין אית בה נדנוד וזהו דתנן בפ"ד דזבין (מ"ב) ועל חמור של ריחים של יד וכל כלי שנסמך עליו דבר נקרא בטיית ח מ א ר. *[אחי"ה כ"ה בכל הכ"י והוא בל"ע حمار פי' חמור ועץ שנושא עץ אחר ועומד לעשות עליו דבר מה וכן נקרא עץ של אוכף. וכל הפי' ש י י ך ל ר " ח כדמוכח מתוספ' ב"ב ב': ד"ה ושל חמור ובקיצור נמרץ הובא בשט"מ לב"ב ועיי' מה שהשיג שם על פי' ר"ח. — ובע' קנתל כתב רבינו ולחמור קורין בלשון ישמעאל נקאל ור"ש לפרה פי"ב מ"ט הביא בשם רבינו בלשון ישמעאל קנתל ונ"ל שצ"ל בל' יוני קנתל והוא κανθήλιος חמור נושא משא Packesel אבל כל הפי' צ"ע ע"ש. ובאלה המקומות נושאים ונותנין רז"ל בענין חמור ברכות ג'. נ"ו. עיי"ע נער ה', גחט. דמאי פ"א מ"ו, שבת נ"ג. עיי"ע אכף. שבת צ"ג רע"ב ק"ט. קי"ב: ק"מ סע"ב קמ"א רע"א קנ"ב. יומ' פ"ד. פסחים מ"ט: מ"ק י' רע"ב. ב"ק י"ט: עיי"ע בניתא, ושם פ"ד. קידושי' כ"ד: עיי"ע נער ה'. שם ל"ג. בכורו' ז' רע"ב עיי"ע ירק, ושם י"ט: עיי"ע עז א'. תמור' ט"ז. ע"ז ה': ושם ל"ט. חמרא דימא. ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ד מבואר תרתק (מ"ב י"ז, ל"א) ע"י חמרא עיין סנהד' ס"ג: ירו' שבת רפ"ה ד"ז: עיי"ע אמבטים. שבת ק"י: ברכו' נ"ו. בר חמרא עיי"ע, ולנקבה ב"ב מ"ה. בת חמרא. שם קמ"ג. עיי"ע סדום. והנקבה חמור בכורות פ"א מ"ב חמור שילדה, סנהד' ל"ג. הלכה חמורך טרפון עיי' לעיל. אבל גם חֲמוֹרָה וְחַמָרְתָּא ירו' ברכות פ"ח די"ב: אמו חמורה וכו', ושם זימן חמורה וכו' תוספת' כלאי' פ"ה בני חמורה, ויק"ר פט"ו משל לחמורה וכו', ירו' דמאי פ"א דכ"א ע"ד חמרתא דר' פינחס בן יאיר וכ"ה ב"ר פ"ס ירו' שקלי' רפ"ה דמ"ח רע"ד חמרתיה דר' פינחס בן יאיר. ועיין חולי' ז'. וז': ויק"ר פכ"ב חמרתא דר' ינאי, ירו' יבמו' פ"ד ד"ו. חמרתי מעברא, ושם: חמרתא פוחתת אינה פוחתת מימות הלבנה וכו', תענית כ"ג סע"א חמרתיה הוי מעברה, כ"ה לגי' רבינו בע' רמך ב' ע"ש. והקבוץ זכר חֲמָרִין ירו' דמאי פ"א דכ"א ע"ד וירו' שקלים רפ"ה דמ"ח רע"ד, חֲמָרַיָּיא, ירו' דמאי פ"א דכ"ב. בני חֲמָרֵי ב"ר פל"ה ילק' תהלי' ס' רמז תר"ע ושו"ט מזמור י"ח חמרים של הטוחנים, ולנקבה ירו' תרומות ספ"ו דמ"ד: פיטרי חמורות. — חֲמָרַת, חֲמוֹרְתָּא פי' שיירא של חמורים סנהד' פ"י מ"ה ובב"ב ח'. עיי' ראש הע', וכן ירו' דמאי פ"א דכ"ב. חמרת שנכנסה לצור, ב"ר פע"ה חמורתא גמלתא. וממנו הפיעל חִמֵּר מנהיג שיירא הבהמות חמורים וגמלים וזולתם. ומנהיג נקרא חַמָּר, חַמָּרָא עיי' חוץ מציונים הנ"ל עוד עירובי' נ"ב: חַמָּר גַמָּל, ירו' קידושי' ספ"ד דס"ו ע"ג חמר וגמל; כלי' כ"ו, ה' עור החַמָּר ירו' תענית פ"א דס"ד: חַמָּר אנא, ירו' סנהד' רפ"ו דכ"ג: הא שאלתא דחמרא עיי' מבוא הירושלמי למהרז"ף צד פ"א רע"א. והקבוץ קידושי' פ"ב. החַמָּרִין רובן רשעים ובנדה י"ד רע"א

---

[1]) ע"כ הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לבכורו' (בקובץ כ"י אנגיליקי דף צ"ג.). [2]) ועיי' ב"ר פצ"ח וס"פ צ"ט ותר"י א' לבראשי' ל', ט"ז. [3]) בנו"ג היה מצווח ואומר ווי אוי אוי שהכעסתי לבוראי, ילקי תולדות רמז קט"ו והיה צוח ווי דאכעסתי לבריי. [4]) ולנכון מצויין פ' ע"א בע' איש, אפסתקתיה, טרן ב', נדר, פט ג', קר ט"ו. [5]) וכ"ה בילק' מ"א סוף רמז ר"א ובילקוט משלי רמז תתקס"א, אבל בערך חרש הביא בשם הפסיקתא נוסחא אחרת עיין שם. [6]) בנו"ג והא תניא.

החַמָּרים מהן צדיקים מהן רשעים עיי' תוספ' שם ד"ה רוכבי. ירושלמי תענית פ"ד דס"ז ע"ג סלקין חמרייא מן ערב לציפורין ואמרון וכו' — ועל שם חמור נקרא חמור של רחיים Mühlstein וכן בל"ס רחיא דחמרא וכן בל"י ὄνος, μύλος ὀνικός; חמור של חרשים כמו בל"י ὀνίσκος Zimmer-mannssäge עיי' עוד פערלעס עט"ש נ"ג] —

חָמַר (מל"מ חמרים ולדעתי מהשם הערבי خمار פי' קביצה ורבוי והמון Menge, Fülle וא"כ הפעל häufen) כפ"ב בעוקצין (מ"ה) והבצלים שחמרן. פירוש כדכתיב (שמות ח', י') ויצברו אותם חמרים. *[אחי"ה הועתק מפי' רה"ג לסד"ט צד מ"ד רק שם הגי' האגוזין שחמרן והבצלים שעמרן וכ"ה בע' אָמַן (בח"א, קכ"א) ע"ש ומ"ש. ומה שהביא הח' לעווי בעמ"ת תרגום מישעי' שייך לע' חמר ז' ע"ש]. —

חֹמֶר (מל"ע حمار עץ שנושא עץ אחר והוא כעין בסים שלו Holzblock, Fussgestell) אדני כסף, ואדניהם תרג' ירו' [א'] חמרין דכסף. *[אחי"ה כל אדן, ואדנים מתורגם כן בתר"י א' עיי' לשמות ל"ח, י"א, י"ב. ט"ו. ט"ז והלאה כ"ז; לבמדב' ג', ל"ו; ד', ל"א. ל"ב והוא מלשון ערבי הרשומה ועיי"ע חמר א' לעיל צד תל"ג] —

חֵמָר (מל"מ וכן בל"ע حمر Asphalt, Judenpech Erdharz) בשיעור פ"ג בכלי' (מ"ז) מיחם שטפלו בחמר ובחרסית הנוגע בחמר טמא ובחרסית טהור. פירוש מלשון (שמות ב', ג') ותחמרה בחמר ובזפת. *[אחי"ה וכן תרג' אונקל' לבראשי' י"א, י"ג; שמות שם חֵימָרָא] —

חֲמַר (מל"מ חֶמֶר וכ"ה בל"ס חַמְרָא ובל"ע خمر Wein) (ויין) [ביין] חלבון (יחזקאל כ"ז, י"ח) תרגום חמר חדת מבשל. *[אחי"ה בנו"ג בחמר חילת מבשל, ורש"י פי' יין לבן מבושל וזה כגי' הערוך ועוד בתרגום אונק' במדב' ו', ג' חמר חדת, חמר עתיק; תר"י דברים ח', ח' חמר חל וחריף, לשה"ש ה', א' חמר סומק וחמר חיור ועוד בתרג'. וכן בדרז"ל שבת ע"ז. ב"ב צ"ו: כל חמרא דלא דרי וכו' עיי"ע דר ג', שבת קמ"ז: עיי"ע דמוס ג', פרגיתא. ב"ק צ"ב: חמרא דמריה וכו' עיי"ע אינשא (ח"א, קס"א) אות ח' וש"נ גם שבת נ"ג. תענית ז' סע"א א"ל אביך רמי חמרא במני דפחרא (ועל גי' בת רמי חמרא עיין בד"ס תעני' צד ט"ו:), ושם לפי גי' כ"י מ' אייתי מאני דכספא ודהבא ורמא בהו חמרא לסוף (חמרא תקוף) [צ"ל תקיף חמרא] ואיסר (עיין ד"ס שם ובנו"ג בע"א). ברכות ל"ה: חמרא סעיד וכו', שבת ס"ז: חמרא וחיי לפום רבנן, ושם ק"מ. אשקייא חמרא חד כסא וכו' עיי"ע בין ב' חש ג'. מגיל' י"ב: שתי חמרא ולא רוי ועיי' עוד מ"ק י"א. ב"ב צ"ו: עיין ערך כף ה', שוור; שם צ"ח. עיי"ע לולשפט. חולי' ק"ה: עיי"ע ברסם. — חולי' ק"ה. בר חמרא עיי"ע וע' חל כ"א. ירו' שקלי' פ"ה דמ"ח ע"ד עיי"ע הייא ב'. ובל"א חמר דניאל ה', א'; עזר' ו', ט'] —

חֹמֶר (מל"מ שם למדת יבש השוה במדתו לכור ein Trockenmaass) זרע חומר שעורים (ויקר' כ"ז, ט"ז) תרג' כור זרע כור שערין [1]) והוא י' איפות דכתי' (יחזק' מ"ה, י"ד) מעשר הבת מן הכר וכתיב (שם פסוק י"א) האיפה והבת תכן אחד (להם) [יהיה]. *[אחי"ה ועיי"ע כר האחרון וע' לתך א' ובן מתתיהו על הקדמוניות ט', ב', י"ב ורד"ק שרש בת, חמר ולתך] —

חָמַר (לפע"ד מלש' ערבי همر ענין נתיצה והריסה zerstören, niederreissen) מעי מפלה (ישעי' י"ז, א') תרג' לכרך דחמרא [2]). עוררו ארמנותיה שמה למפלה (שם כ"ג, י"ג) [תרג' לדמחמרא]. ערער תתערער (ירמי' נ"א, נ"ח) תרג' שורי בבל פתיא איתחמרא איתחמרון [3]). וכל חומה לארץ תפול (יחזק' ל"ח, כ') [תרג' לארעא יתחמר]. *[אחי"ה ותרגום והאמיר (ישעי' י"ז, ט') ככרך דחרוב ואתחמר, והבין האמיר כמו חמר וכן מתורג' נבעה (שם ל', י"ג). והח' לעווי פתרו מל"מ חֹמֶר והנכון כי הוא מל"ע הרשומה] —

חמר (עיי' מ"ש בע' המר ב') בפ' מקום שנהגו בגמ' מקום שנהגו [4]) להדליק (פסחים נ"ד.) דורשי חמורות [5]) אמרי [6]) ענה פסול היה לפיכך הביא פסולין לעולם. כבר פירשנו בע' המר [7]). *[אחי"ה ושם פירשתי כמין הומר או כגי' שלנו חומר (קידושי' כ"ב: סוטה ט"ו סע"א) כעין גזירה שוה והיקש כי בל"פ ענינו מדמה מילתא למילתא ומחשב דבר לעומת דבר ורש"י פי' לקידושי' חומר צרור המרגליות וצרור הבושם וא"כ גזרו מע' הבא אח"ז ובסוט' שם לועז בוט"ן

---

1) בנו"ג סערין. 2) בנו"ג מחמרא וכ"ה בכ"י ערוך ב"ר. 3) בנו"ג יתחמרון. 4) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובדפ"ר.
5) ובכ"י ב' מינכען דורשי חומרות וכ"ה בע' המר ב' ובילק' כ"י ובדפי' הישנים חמודות (עיי' ד"ס פסחי' צד ע"ט.) וצ"ל חמורות ובכ"י א"פ דורשי רשומות ובע' דרש סמנתי עוד ועיי' ג"כ ע' המר ב'. 6) וכ"ה בכ"י מ' אמרו ובע"י, ובנו"ג היו אומרים. 7) בכ"י ב"ר בט"ס חכן.

Knopf = bouton וכן בקידושין ט'. ד"ה חומרי: בוטיינ"ש = Knöpfe, boutons גם זה לפי פי' רבינו בע' הבא פי' קשר ואשר נ"ל כתבתי בע' המר ב' ע"ש וה' פערלעס (בחקירותיו בלי' צרפת Etudes juives סי' ה' צד 111) פי' הומר מל' הֵמִיר, תְּמוּרָה ושעורו כמו בל"י [ἀλληγορία —

חמר (חומרתא מלשון ערבי حمرة Muschel, Schale, Kügelchen; חומרתא דקטיפתא Kügelchen als Amulett gegen das böse Auge; חומרתא דפילון (Kügelchen, wohlriechendes Gewürz בר"ג דפ' במה אשה (שבת נ"ז:) מאי טוטפת אמר רבי יוסף חומרתא דקטיפתא [1]). פי' מיני מרגליות שתולות הנשים בצואריהן משום עין רעה וכן מפרש כמין חומר (קידושין, סוטי' הנסמן בע' הקודם לזה) כמין מרגלית שעל הטבעת. פ"א קשר שתולה בצוארה לקטף את העין שלא תשלוט בה [2]) כבר פירשנו בראש הערוך [3]). וברפואות דפ' מי שאחזו (גיטי' ס"ט סע"ב) לשחתא [4]) ליתי אקקי[א] וכו' עד חומרתא דפילון, ובפ' י' יוחסין בגמ' אלו הן השתוקין (קידושי' ע"ג רע"ב) שייף מישחא מלי כוחלא תלי קמיע תלי חומרא תלי פיטקא אין בו משום אסופי [5]) ובפ' במה אשה (שבת ס"ב:) כוכלת [6]) אמר רב יוסף [7]) חומרתא דפילון. פירוש קשר שיש בו מיני בשמים להסיר ריח רע. פ"א כלי של זהב ממולא בשמים מעורבים כדמתרג' בלולה (ויקר' ז', י'; י"ד, כ"א) דפילא [8]). — (א"ב תרג' בפסוק ויאמרו עבדי המלך אשר בשער המלך (תרג' אסתר שני לפ"ג פסוק ג') וריחא דגלגלוי כחומרא. ופי' פילון בלשון יוני פרחים ועשבים של ריח טוב).

*[אחי"ה ר"ב הלך בציון של תרג' הנ"ל וכנראה בפירושו בעקבות המתורגמן שכתב בע' חמר ד' בזה"ל: בפסוק וכל עבדי המלך תרג' ירושלמי [9]) וריחו דגלגלוי כחומרא נ"ל שהוא מלש' רז"ל באמרם היה דורש במקרא זה כחומרא והוא ענין שיש בו ריח טוב ע"כ וכן הבין בל"ס גם ר"ב לכן פי' גם פילון כמו כן, אבל בנו"ג בתרג' אסתר וריחא לגלוי בחומרא אסר יתיה, וריחא לגלוי שייך למאמר הקודם (שוי טעים מויי במלחא וריחא לגלוי) ופירושו נתן טעם מלח למימיו (וצוה) הרוח לגליו בתקפו אסר אותו. או י"ל בחומרא מע' הבא אח"ז פי' בקשר. אבל פי' פילון הוא נכון מל"י τὸ φύλλον וכן בל"ר folium פי' ריח בשמים ובשמים Gewürz ועוד פי' ציץ Blume ואולי זה האחרון עיקר ואז חומרתא מל"ע خمرة מיני בשמים וחומרתא דפילון מיני בשמים וריח טוב של ציץ, אבל יותר נ"ל לגזרה מל"ע הרשומ' בתחלת הערך ופירוש חומרתא דפילון כדור מלא מיני בשמים, ועוד פי' خرزة מרגלית ומין תכשיט שקושרין הנשים בצואריהן לקמיע לעורר אהבת האנשים וא"כ פי' רבינו בתחילת הערוך וכן בע' אב נכון הוא מאוד ונראה שלקוח הוא מפי' הרי"ף שביאר חומרתא דקטיפתא בזה"ל (חולי) [צ"ל חלי] [10]) ידועה שתולין אותה בצואר מפני עין הרע ע"כ. ומטעם זה פירש"י (במקומות הנזכרים בע' הקודם לזה) חומר: צרור המרגלית וצרור הבושם וכן פי' רב הלל הובא בתוספ' סוט' ט"ו. ד"ה כמין, ועוד י"ל כי חומרא בפרט בע' הבא אח"ז ענינו כמו בל"פ مهره תכשיט נשים ועוד טבעת וכדור וכל דבר עגול וכן נקרא כמו המרה בל"ע Perlmuschel, Muschelschale ומעתה לא הוצרכנו לפרש חמר בב"ר ס"פ צ"א מלש' ערבי

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה בע' אב (ח"א, ב') וכ"ה בנוסחי' בדפי' שונצינו וויניצי' ובסיליא וכ"ה בפי' ר"ח בשבת (נדפס בש"ס ווילנא), ובדפ"ע בע' הנוכחי דאקטיפתא וט"ס הוא. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' וב' ול"ד והועתק מפי' ר"ח (שם) ומזה תדין כי בצדק תקנתי בע' אב במקום הנוסח המשובש בדפוסים ועל ע' הנ"ל כיון רבינו ומזה ראיה שרבינו בעצמו כתב כן בע' אב, וקצת מזה הובא בעה"ק שנ"ב, ובדפ"ע השמיטו בטעות כל הפי' ובע' טטפת אביא אי"ה ראיה לדעת רב יוסף לפי פ"א דרבינו. [3]) כלומ' בע' אב א' הפי' הנ"ל הועתק ג"כ מפי' ר"ח (שם). [4]) וכ"ה בע' אקקיא ובע' שחתא ובנו"ג לרושחתא. [5]) בנו"ג רמי חומרא תלי פיתקא ותלי קמיעא וכו'. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ול"ד ובדפ"ר וכ"ה בע' ככלת וכ"ה בכ"י א"פ בכל הענין חוץ מלעיל בטשנה ס"ב. ששם אי' כבדפוסי' כובלת וצ"ל כוכלת וכ"ה בירו' ובר"ף דפי' קושט' וברמב"ם פי"ט מהלכ' שבת הל"ז בדפ"ר, ובדפ"ע מדפ' פיז' והלאה אי' בע' הנוכחי רוכלת וט"ס הוא. [7]) וכ"ה בכ"י מ' ובאו"ז הל' שבת סי' פ"ד ס"ק י"ד ובנו"ג אמר רב . . וכן א"ר אסי. [8]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב רק שם: פ"א בשמים מעורבים ולי' כלי של זהב וכו' אבל ג' כ"י ו"ו העיקר כי כן הביא פ"א האו"ז הל' שבת סי' פ"ד סקי"ד בשם הערוך ובדפ"ע נשמט בט"ס מן בשמים עד בשמים ובאו"ז שם הובא פי' הרי"ף בזה"ל חומרתא דפילון פי' חוליא של בושם שמתקשטת בה להעביר מעליה ריח רע ועיקר פילון מלשון בלולה [דמתרגמינן] דפילא במשח ע"כ נשמע מזה שפי' הראשון דרבינו לקוח מפי' הרי"ף ומעורב בו ג"כ וקצת מפ"א וכן פי' ר"ח (נדפס בש"ס ווילנא) וז"ל: פי' בשמים בלולין כדמתרגם בלולה דפילא ע"כ. ועיי' מ"ש בסוף הערך. [9]) ר"ל תרג' אסתר. [10]) פי' בל"ע حلى תכשיט נשים עיי"ע חליות.

حمر פי' אדום כי אם פתרונו همرة (= مهره) Muschel והוזכר אצל חלזון Schnecke ואצל קטף ומור אגורי ונ"ל ברור כי גם פתרון שתי מלות האחרונות נרדף עם פתרון חמר ולדעתי קטף הוא ל"פ قصبك Schnecke ומור אגורי צ"ל בתיבה אחת מוראגורי בל"י μάργαρος, Perlschnecke, Perlmuschel וחוזר אני ממה שפרשתי בע' אגר ג' (ח"א, כ"ז) ועיי' ג"כ עמת"ל להח' לעווי ע' חלזון, אבל בע' חמר טעה לפרשו חמר וקטף מל"ע בענין כסוי ראש האשה. ואין ענין חמר, קטף בב"ר הנ"ל עם חומרתא דקטיפתא של שבת הנ"ל ורש"י פי' בשבת כפ"א דערך הנוכחי וע' אב, ועיי' עוד פירושו בעירובין ס"ט. ד"ה בחומרתא ובע' הבא אח"ז — ובענין פילא ופילון אאריך באות פ"ה בעה"י] —

חמר (= חוּמְרְתָא לפע"ד ג"כ מענין ע' הקודם מל"ע همرة בל"ס חֱמוֹרָא כל דבר עגול או מלש' פרסי באותיות הפוכות مهره פירוש טבעת, וכדור Reif, Ring וגם כפתור מנוקב (gelöcherter Knopf בפ' הדר בגמ' [סמוך אנשי חציר] (עירובין ס"ט.) ההוא דנפק בחומרתא דמדושא, פירוש טבעת כדגרסינן בגמ' דפ' מי שהפך (מ"ק י"ב:) ר' יהודה נשיאה נפק בחומרתא דמדושא איקפד רבי אמי אמר רב יוסף מ"ט איקפד הא תניא השירין הנזמים והטבעות הרי הן ככל הכלים הניטלין בחצר [1]). גלגל חומרתא (ב"ב ס"ז:) כבר פירשנו בע' גלגל [ד']. בר"ג דפ' אלו קשרים (שבת קי"ב.) פטור אבל אסור בדחומרתא פי' מכנף כולהו ומעיילן בחומרתא דהיא כעין טבעת כגון לולאות דכד בעי מעיק והדר קטיר מאבראי דחומרתא וכד בעי מרווח [2]). ובר"ג דפ' מצות חליצה (יבמו' ק"ב.) והאי דידן אע"ג דאית ביה חומרתא קטירנא ביה מיתנא. פי' סנדל טייעא כתב ר"ח שמענו שהוא כגון האי דקרו בל' ערבי תאסומה דעבידא ליה לפי מדת איסתוורא [3]) דכרעיה ועביד ליה חומרתא ומכנף רצועות הסנדל לכולהו ומעייל להו בחומרתא וכד בעי מעיק להו והדר קטר מאבראי וכד בעי מרווח, והאי סנדל דידן קטרינן ביה מיתנא כי היכי דליהדק [4]). בסוף הלכה קמא דפ' כל הזבחים שקיבל (כ"א:) (דמפקע) [צ"ל דמישקע] ליה בחומרתא כי היכי דלישמעו וליתו [5]). *[אחי"ה בזבחי' פי' רש"י ותוספ' חומרתא: גילגלא ונכון הוא מאוד כי בין מלה ערבי' בין מלה פרסי' הרשומ' ענינה דבר עגול כגון כדור אופן וגלגל ועוד ענינה בל"פ טבעת ואבן מנוקב ולכן יפה פירוש רבינו בע' גלגל ד' גלגל חומרתא פי' אבן גדולה ויש בה נקב וע"כ נקרא חומרתא שהיא כעין טבעת כדגרסינן חומרתא דמריש ע"כ, וכבר הגהתי שם שצ"ל חומרתא דמדושא, ואולי גי' דמרושא ברי"ש דווקנית היא כי בכ"י א"פ לעירובי' אי' גם כן דמרושא ואז מרושא הוא ל"ע مرجان Koralle וזה מה שפי' המיוחס לרש"י במ"ק י"ב: חומרתא דמדושא: טבעת היא של מתכת וחותמה של אלמוג ע"כ ולזה עולה יפה פירושו בעירובי' שם, ושם כתב (לפי גי' כ"י רש"י) אני שמעתי טבעת, מדושא לא אתפרש ונ"ל שכונתו במ"ש אני שמעתי על פי' הערוך, אבל מ"ש שם בענין חומרתא דמדושא שהוא קשר של בושם והשוהו לחומרתא דפילון לא מעטו של רש"י יצא והוספת תלמיד אחד היא עיי' ד"ס לעירובי' צד ק"מ: ונ"ל שעפ"י פי' הערוך מערך הקודם לזה הוסיף כן התלמיד בטעות. אבל מה שלועז רש"י חומר בוטו"ן (עיי"ע חמר ח') נכון הוא כי בל"פ הרשומ' לעיל ענין המלה כפתור מנוקב, ואולי נוכל לגזור לפי גי' הספרים חומרתא דמדושא המלה קשת המובן מלשון פרסי דושידן = דוחתן دوختن בבינוני دوشه = דושה פי' מנוקב וא"כ חומרתא דמדושא פי' טבעת מנוקב, ופי' בעל כ"כ טבעת עם צורת ראש מדושא (Medusenknopf) הוא זר מאוד. — ולפ"ד שייך לכאן גם חומרתא דכשותא (גיטי' ס"ט סע"א) פי' כפתור של כשות ויפה פירש"י: פרח שבכשות. וגי' רבינו עיי' בע' סמידתא. ועוד מזה הענין תלי חומרא לגי' רבינו בע' הקודם או רמי חומרי לגי' הספרי' בקידושי' ע"ג רע"ב כלומ' מל"פ مهره = קמיע שתולין בצואר או בשער התינוקות להגינם מעין רעה וזה לפע"ד חומרתא דקטיפתא פי' קמיע וקישור (Amulett) לקטוף ולחטוף את העין הרעה. ועוד יש למלה פרסי' הנ"ל הוראות אחרות כמו שתראה מערכים הבאים אח"ז] —

---

1) כ"ה בכ"י ה"ב וב"ר ובדפ"ע נתקצר ע"י וכו' אחר איקפד ופי' רבינו הועתק מפי' ר"ח לעירובי' (נדפס בש"ס ווילנא) ושם צ"ל כבערוך. 2) הועתק מפי' ר"ח לשבת (נדפס בש"ס ווילנא). 3) כ"ה לנכון בדפ"ר וכ"ה בע' אסתוורא ע"ש ובריי"ף בסוגיי דשבת ויבמו' הנ"ל אי' כגי' דפ"ע האחרונים איסתוירא. 4) הועתק מפי' ר"ח בשבת שם וכן פי' הריי"ף בסוגיי דשבת ויבמות ע"ש היטב וגם הוא הזכיר מלה ערבית תאסומה (ובשבת תאסמה) והוא לפע"ד בל"ע تاسوم סנדל שחופה את הרגלים או כמין מנעל שקושרין תחת הרגלים. ורש"י פי' בע"א ובפי' המיוחס לרש"י סביב הרי"ף לשבת סיים בעמוד פי' בע"א ונ"ל שצ"ל בערוך פי' בע"א. 5) בנו"ג דמשקע ליה בחומרתיה כי היכי דלישתמע קליה ולשמעי' וליתי.

חמר (בל"ס חוּמְרָתָא לפע"ד מל"פ הנ"ל مهره (Wirbelbein im Rückgrad כפ' מי שאחזו (גיטי' ס"ט רע"א) לברקתי ליתי עקרבא דשב חומרי. פי' כעין חליות שגופו עשוי דק ועב כעין חידקי [1]. (א"ב גם זה לשון קשר הוא וכן אומרים חכמי הטבע שיש עקרבים ובזנבם חמשה קשרים ויש אחרים והם אכזרים אשר בזנבם שבעה קשרים). *[אחי"ה וכן מעיד איליאן ופליניאוס עיי' זאאלגיא לה' לעוויזאהן צד רצ"ט בכל זאת פי' רבינו עיקר כי הוראת המלה הפרסית הנ"ל חוליות ופרקים שבשדרא ורבינו מִשתמש בלשנא דש"ס שבת מ"ו. עיי"ע חדק ב'. ורש"י פי' בגיטי' מנומר בשבע גוונין מחמת זקנה ע"כ. ולא ירדתי לסוף דעתו אבל בשבת קמ"ז סע"ב בחומרי שדרא יפה פירוש חוליות של שדרא] —

חמר (לפע"ד מערך הקודם בל"פ مهره אבן (Stein ברפואות דפ' מי שאחזו (גיטי' ס"ט סע"ב) וכי משתין משתין אסיסנא יבישתא בצינרא דדשא ונעיין בחומרתא דנפקא מיניה. פי' גרגר קטן כמו אבן. *[אחי"ה ובע' צמר ד' פי' כמו כן: אותו אבן שיוצא ממנו כשיתרפא ע"כ וקרוב לזה פירש"י בגיטין. ומזה הענין ע' הכא אח"ז] —

חמר (בל"פ مهره אבן שמחליקין בה Polir- Glätt-stein) בסוף הלכה קמא דכתובו' (י' ע"ב) מעבר' ליה לחומרתא. כבר פירשתי בע' גהץ [א']. *[אחי"ה ושם מפורש כמו שרשמתי בתחילת הע' ובעה"ק שנ"ב מפרש ככה גם בע' הנוכחי ורמ"ל טעה בפירושו] —

חמר (גם זה מל"פ הנ"ל مهره Perl- Korallenhals-band עיי' בפנים) בהלכה קמא דקידושין (ט' רע"א) ההוא גברא דהוה מזבין חומרי פתכייתא. פי' מיני סדקית. *[אחי"ה כ"ה ברפ"ע ובכ"י ו"ו סדקיות ובכ"י ב"ר סרקית וצ"ל כגי' כ"י ל"ד סדקית ולשון גמרא הוא בסוטא מ'. אחד מוכר אבנים טוֹבות ואחד מוכר מיני סדקית ופירש"י מיני סדקית כלי מלאכת נשים ועניים כגון פלכים מחטין וצנורות ע"כ. ובע' סתק גרס רבינו מיני סתקית ספר אחר סידקית והיינו מחט סידקית שפי' בע' סדק, ושם פי' מחט דקה שמאחין בו הנקבים שבבגד והסדקין ע"כ וכל זה לא יגהה מִמנו מזור לפרש על ידו מלה זרה הנ"ל ולפע"ד כונת רבינו במ"ש מיני סדקית כלומר תכשיטין שעושין סדקין ודוחקין בבשר הצואר וראיה מופתית לזה הפי' הוא מדברי רביני בע' קטל ב' שפי' קטלא [2] בצוארה (מעילי' י"ח.) בזה"ל פירוש תכשיט שעושין בצואר האשה והוא רחב שחונקת עצמה ודוחקת בבשר צוארה וכו' ובל' חכמים בא"י [3] פתיכאתא ובלע"ז מורינא ע"כ. ולפע"ד הלעז צ"ל מונילא והוא לאי"ט ול"ר Halsband, monile ומלת בא"י נ"ל שהוא ר"ת מן: בארץ ישמעאל ובאמת בארץ ישמעאל נקרא תכשיט הצואר של נשים مخانق פי' ענק של מרגליות Perlhalsband וכן ענין חוּמְרָא בל"ס ענק של מרגליות מל"פ مهره מאותו הענין וא"כ חומרי הוא כמו פתכייתא ואחד בא לבאר השני ומפירש"י בקידושין מוכח כי פתכיתא הוא גי' אחרת של חומרי וזה נראה ממה שכתב בד"ה חומרי וז"ל ויש גורסין פתכייתא ויפה פי' והן של זכוכית כמין טבעות דקים וקורין אותו פוריל"ש ע"כ והוא בל"צ Perlen = perles, וכן מוכח ממה שאי' בסמוך הִיא איתתא אמרה ליה הב לי חד שוכא ופירש"י מלא חוט הענק ע"כ. ונ"א חד שיפא וזה נ"ל עיקר והוא ל"ע صف פי' חרוז ושורה כלומר שאלה האשה חרוז אחד מאותו מרגליות כמלא חוט הענק] —

* חָמַר (ענין כובד וקושי' schwer sein לפע"ד מע' חמר ב' שפי' בל"ע ענין קביצה ורבוי) הפכו קל יבמו' פ"ח. לא ליחמיר ולא ליקל, נדה ס"ו סע"א היכא דאחמור אחמור היכא דלא אחמור לא אחמור. ע"ז מ"ט. אחמורי מחמרי, ירו' דמאי פ"א דכ"ב. היא מחמרא על גבה, ירו' פסחים פ"ח דל"ו: קלת וחמרת, ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב. דהוינן סברין דו מקללה חמר, ירו' שקלי' רפ"ז ד"נ ע"ג חמתון מקילין (ובירו' ע"ז פ"ב דמ"א סע"ד אי' מקללין) וחמר עליהן (עיי' חולי' צ"ה.), ירו' נדרי' ספ"ב דל"ז רע"ג חמיתך מיקל וחמרית עלך. ולרוב פעמים בהפעיל הֶחֱמִיר עירובין פי"ד מ"א נדרי' ב'. ז'. והלאה נדה ס"ו. יבמו' פ"ח. ב"ק ע"ט: והתואר חמוּר, חמיר ולנקבה חמורה, חמירא סנהד' מ"ט: נ'. ירו' סנהד' רפ"ז דכ"ד: כלי' פ"א, מ"ד חולי' י'. ספרא דיבורא דחטאת פרק ז' פרש' ו' הפריש מן הקלה לחמורה מן החמורה לקלה וע"ש כמה פעמים. ילק' תהלי' ר' רמז תר"כ מיתה חמורה, והקבוץ מיתות חמורות ילק' יואל רמז תקל"ז בשם מכילתא וכ"ה בילק' בשלח רי' רמז ר"מ בשם מכילי' וילק' סוף כי תצא. והקבוץ ר"ה כ"ה רע"ב קלי עולם . . חמורי עולם (ובקהל' רבי פ' דור

---

[1]) בכ"י ל"ד חירקי. [2]) Schmuckkette, catella. [3]) כ"ה ברפ' אמש' ובדפוסי' הראשונים בארץ ישראל.

הולך אי׳ גדולי עולם), ולנקבה ירו׳ סנהד׳ פ״י דכ״ח: חמורותיו של ירבעם, ירו׳ ע״ז פ״ב דמ״א ע״ד הדא מן חֲמִירָתָא דרב. והשם חוֹמֶר חוּמְרָא חגיג׳ פ״ג מ״א מ״ב חומר בקודש מבתרומה . . חומר בתרומה וכו׳ ועיי׳ עוד ב״ק פ״ח מ״ב, ב״ב פ״ח מ״ח נזיר פ״ט מ״א, נדרי׳ פ״ב מ״ב, חולי׳ פי״א מ״א ושם פי״ב מ״א, ערכין פ״ט מ״ב, זבחי׳ פי״א מ״ד, כריתות פ״ב מ״ד, כלי׳ פ״כ מ״ב, נגעי׳ פי״ג מ״ב, אהלו׳ פ״א מ״ד. ירו׳ סנהד׳ פי״א ד״ל. אבל דברי סופרי׳ כולן חומר, פסחים י״א. חומרא דשבת, ע״ז נ״ב סע״א חומרא דע״ז, סנהד׳ מ״ט: נ׳. ומאי חומרא וכו׳, והקבוץ ירו׳ עירובי׳ פ״ט דף כ״ה ע״ד, ירו׳ נזיר פ״ה דנ״ה ע״ג חומרין, ירו׳ סנהד׳ פי״א ד״ל. ד״ת . . יש בהן קולים ויש בהן חומרין וכו׳, תוספת׳ כלאי׳ רפ״ה מטילין עליו שני חומרים, חולי׳ מ״ג: מ״ד. ירו׳ יבמו׳ ספ״א ד״ג: עדיות פ״ד מ״א, פ״ה מ״א, מ״ב, מ״ג, מ״ד. קולי בי״ש וחומרי בי״ה ועיי׳ עליו יד מלאכי סי׳ תקל״ב והלאה. — ושם תוכני קל וחומר (בקיצור ר״ת: ק״ו) היא אחת מהמדות שהתורה נדרשת בהן עיין פסחי׳ ס״ו. ירושלמי פסחים רפ״ו דל״ג. הראשון לקל וחומר המפורשים בספרי קדשנו הוא הן כסף וגו׳ בראשי׳ מ״ד, ח׳ עיי׳ ב״ר ספצ״ב ושם נמנו עשרה קלים וחמורין שכתובים בתורה ע״ש. ב״ד פכ״ג הרי זה קל וחומר של חשך כלומ׳ שאין לו שחר והכנה.

* חָמַר (ענינו בל״מ ובל״ע حمر אדום וכָוֻץ מפני החום (glühen, brennen בל״מ רק בפועל חֳמַרְמַר ובלי׳ רז״ל גם בנפעל: ב״ר ס״פ ל״ח ונחמרו בני מעיו וכ״ה גי׳ הספרי׳ בסנה׳ פ״ז מ״ב ובחולי׳ פ״ג מ״ג אבל עיי׳ גי׳ רבינו בע׳ חמד א׳.

* חַמַר חולי׳ קי״ב. עיי״ע המר א׳.

* חֲמִיר, חֲמִירָא (בל״ס וכן בל״ע ופ׳ خمير ענין שאור (Gesäuertes פסחי׳ ה׳ סע״ב בעירו חמירא דבני חילא מבתייכו, ע״ז ס״ו. חמירא דחיטי וחמירא דשערי, מנחו׳ מ״ג. חמירא ארכסא דשערי עיי״ע ארכסא (ח״א, רפ״ט). ותרג׳ שאור (שמות י״ב ט״ו. י״ט ויקר׳ ב׳ י״א; ותרג׳ ירו׳ א׳ ויקי ב׳, י״ב) חמיר.

* חוּמְרָא בע״ז ט׳. וגם תתכן גי׳ רבינו בערך אחמרא ע״ש (ח״א, נ״ז) ופירושו חשבון, ולפע״ד מזה הענין מנקיט אביי חומרי מתניתא שבת קל״ח רע״א (ובאו״ז הל׳ שבת סי׳ ע״ח ס״ק ח׳ אי׳ חומרא) וכן בע״ז מ״ב: מנקיט רב ששת חומרי מתנייתא ופירש״י שם מלקט משניות החמורות לתרצן והתוספ׳ השיגו עליו וכתבו דניחי טפי פרשב״ם כללי דברייתא דהוי כמין חומר שקושר וכולל דברים הרבה וקצת תימה כי נעלם מעיני בעלי תוספות כי כן פירש״י בעצמו בשבת שם: חומרי מתנייתא כללות של ברייתות חומר קשר כלומ׳ כללות שמצא בברייתות וכו׳ ע״כ, ובגוף הענין היטב כיון לאמת רק בפי׳ חומרא נ״ל שהוא מל״פ הרשומה בערך אחמרא ובערך המר ענין חשבון ושווי ענינים Analogie כלומר עולה לחשבון ומדמה הענינים שוים ללקט הכללות שבהם.

חָמֵשׁ (בל״נ, חֲמִשָּׁה בל׳ זכר fünf; חוֹמֶשׁ der fünfte Theil ובל״ר חוּמְשָׁא וכ״ה בל״ס, וכן נקרא כל חלק וחלק של ח״ח ספרי קדשינו) בפ׳ הזהב בגמ׳ ונותנה למעשר שני (ב״מ נ״ג סע״ב) אבעיא להו חומשא מלבר או חומשא מלגו. פירוש חפץ שדמיו שמונים כספים צריך להביא כ׳ מבחוץ ולהשלימם ק׳ זה חומשא מלבר דהא מחוץ הבאת חמישיתם כ׳ והשלמתם ק׳, ואם דמיו ק׳ והוספת עליו כ׳ זהו חומשא מלגו שהוא חומש הקרן, ואסיקנא (שם נ״ד.) שיהא הוא וחומשו ה׳ וזה חומשא מלבר [1]. בפ׳ איזהו נשך בגמ׳ כיצד לקח [2] (ב״מ ס״ג סע״ב) היכי דמי בכדי שהדעת טועה אמר רב אחא בריה דרב יוסף עישוריתא וחומשייתא. פי׳ שהיה מונה ה׳ ה׳ ומצא ה׳ טפי או [3] טעה בה׳ ולא מנאם והוא הדין אם מונה י׳ י׳. פ״א כגון שמונה י׳ ומניח א׳ [והדר מני י׳] [4] ומניח א׳ [5] כדי לידע כמה עשרות הן יש לומ׳ חזר וכללן במנויין ושכח והן אינן מן המנויין לפיכך חייב להחזיר וה״ה לחומשייתא [6]. הבגד מטמא משום ה׳ שמות וכו׳ פרק כ״ז בכלי׳ (מ״א). פי׳ מפני שהוא כלי קיבול, ומושב, ואהל, ומטמא משום אריג — שהשתי והערב אינו מטמא אלא בצרעת — ומשום ג׳ על ג׳. השק משום ד׳ (שם) שהוא כלי קיבול, ומושב, ומטמא באהל, ומשום אריג. העור משום ג׳ (שם) שהוא כלי קיבול, ומושב, ומיטמא באהל. והעץ משום ב׳ (שם) שהוא כלי קיבול, ומושב. כלי חרם משום אחד (שם) שהוא כלי קבול [7]. בפ׳ נערה שנתפתתה בגמ׳ לא כתב לה כתובה (כתוב׳ נ״א:) ובפ׳ הגוזל עצים

---

[1]) ובגוף הדבר פי׳ כן גם רש״י ע״ש. [2]) כ״ה לנכון בכ״י ל״ד, ובדפ״ע נשמט בטעות. [3]) כ״ה בכ״י ו״ו וה״ב, ובדפ״ע אי׳ אמר. [4]) השלמתי עפ״י פי׳ הרי״ף. [5]) כ״ה לנכון בדפ״ר, ובשדפ״ע חסר בטעות ובדפ׳ פראג בטעות: ומביא. [6]) שני פירושי׳ הללו נמצאים גם ברי״ף ע״ש ובחי׳ הריטב״א. [7]) וכן פי׳ הר״ש ע״ש.

בגמ' גזל פרה מעוברת (ב"ק צ"ה סע"א) חמשה גובין מן המחוררין[1] ואילו הן פירות ושבח והמקבל עליו לזון בן אשתו ובת אשתו וגט חוב שאין בו אחריות וכתובת אשה שאין בה אחריות האי פירות ושבח הכי דמי וכו'. פי' לשון חירות כלומ' לא מן המשועבדין[2]. בילמדנו (בתנחומא ליתא) בריש אמור אל הכהנים ה' דברים חייבים בחלה מן המקרא וכבר פי' בע' חט[3]. חמשה לא יתרומו ואם תרמו אין תרומתן תרומה החרש והשוטה וכו' בריש תרומו' (מ"א) ומפורש בירוש' (פ"א ד"מ.) ובילמדנו בריש ויקחו לי תרומה ר' שמואל בר נחמן[4] שמע לכולהון מן הכא דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה (שמות כ"ה, ב') פרט לגוי, מאת כל איש פרט לקטן, אשר ידבנו לבו פרט לחרש ולשוטה, וזאת התרומה אשר תקחו מאתם פרט לתורם את שאינו שלו. חמשה בקר ישלם תחת השור וארבע צאן תחת השה (ושם כ"א, ל"ז) בפ' מרובה בגמ' היה מושכו (ב"ק ע"ט:) שאלו תלמידיו את ריב"ז מפני מה החמירה תורה בגנב יותר מבגזלן אמ' להן זה השוה כבוד עבד לכבוד קונו וזה לא השוה כבוד עבד וכו' תניא (שם) אמר ר"מ בוא וראה כמה גדולה כוחה של מלאכה שור שבטלו ממלאכתו ה' שה שלא בטל ממלאכתו ד', אמר ריב"ז בוא וראה כמה גדול כבוד הבריות שור שהלך ברגליו ה' שה שהרכיבו על כתיפו ד'. חמשה פעמים כתובים ישראל בפסוק אחד (במדב' ח', י"ט) בריש ויק"ר פ' הבן יקיר לי אפרים (פ"ב), ובילמדנו בריש כי תשא (תנחומ' שם סי' ח') ובפסיקתא דכי תשא (י"ז.) אמר ר' יודן באו וראה כמה חיבב הקב"ה את ישראל שמזכירין חמשה פעמים [בפסוק אחד] שנאמ' (במדב' שם) ואתנה את הלוים נתונים לאהרן ולבניו מתוך בני ישראל לעבוד את עבודת בני ישראל באהל מועד ולכפר על בני ישראל, ולא יהיה בבני ישראל נגף, בגשת בני ישראל אל הקודש[5]. חמש אצבעות של יד[6] ימינו של הקב"ה כולן לסוד[7] הגאולות, אצבע קטנה בה הראה את נח התיבה[8] שנאמ' (בראשי' ו', ט"ו) וזה אשר תעשה אותה וכו'[9]. ה' אותיות שנכפלו מכל אותיות שבתורה[10] כולן לסוד הגאולה[11], כ"כ בו נגאל אברהם אבינו מאור כשדים שנא' (שם י"ב א') לך לך, מ"מ בו נגאל יצחק מארץ פלשתים שנא' (שם כ"ו, ט"ז) לך מעמנו כי עצמת ממנו מאוד, נ"נ בו נגאל יעקב מיד עשו שנא' (שם ל"ב, י"א) הצילני נא, פ"פ בו נגאלו ישראל ממצרים שנא' (שמות ג', ט"ז) פקד פקדתי [אתכם], צ"צ בו עתיד הקב"ה לגאול את ישראל שנא' (זכרי' ו', י"ב) הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח בבריתא דר' אליעזר פ' מ"ח. חמשה שיעורן טפח שליה שופר שידרו של לולב אזוב ודופן סוכה בפרק המפלת בגמ' שליה (נדה כ"ו.) ושם מפורשים. בפ' התכלת (מנחו' מ"ה:) כל האמור בחומש הפקודים קרב במדבר, כל האמור בתורת כהנים אינו קרוב במדבר משבאו לארץ קרבו אלו ואלו. בסוטה בפ' אלו נאמרין בגמ' ו' שבטים (ל"ו סע"א ורע"ב) ר' חנינא בן גמליאל אומ' לא כדרך שחלוקין בחומש הפקודים חלוקין באבני אפוד אלא כדרך שחלוקין בחומש שני, פי' חומש הפקודים הוא ספר וידבר, חומש שני הוא ספר ואלה שמות[12]. בס"ג דהוריות (י"ג:) חמשה דברים משיבין את התלמוד האוכל פת חיטין וכש"כ חיטין עצמן והאוכל ביצה מגולגלת בלא מלח והרגיל ביין ובשמים [והרגיל בשמן זית] והשותה מים של שירי עיסה וכו'[13]. חמש חטאות מיתות בספרא בפ' חטאת נשיא (דיבורא דחטאת פרק ז' פרש' ו'). *[אחי"ה הרבה פעמים נכללו בש"ס ענינים שונים במספר חמשה (בל"א חמשא) ולנקבה חמש, ד"מ חמשה דברים וכו' עיי' יומ' כ"א: פ"ג: פסחי' קי"ג: ב"ק פ"ב. הוריו' י"ג: נדה י"ז. חמשה אימות הן וכו' שבת ע"ז: שם ס"ו: תלתא מוקמי חמשה מסו וכו' עיי"ע פאה ב'. קידושי' ע"ב סע"ב חמשה קהלי כתיבי. יומ' פ"ד. עבדא ליה מילתא חמשא ומעלי שבתא עיי"ע צפדינא. ב"ק נ"א. האי חמשה והאי חמשה. ב"מ מ"ט: שוי שיתא בחמשה . . . שוי חמשה בשיתא ושם נ"א. קרי שיתא ושויא חמשא. ושם ע"ג. ושקיל מינייהו חמשה, גיטי' ע'. חמשה קרובין למיתה וכו', סנהד' פ"ב: חמשה שמות יש לו

---

1) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב וכ"ה בנוסחי, ובדפ"ע המשוחררין אבל בעי' חר טי גם בדפ"ע לנכון המחוררין. 2) וכן פירש"י. 3) עיי"ע חט ה'. 4) וכ"ה בירו' שם, ובתנחו' ריש תרומ' ובילקוט בשם תנחומא ריש לקיש. 5) כה"ג בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב, ובדפ"ע נתקצר ע"י וכו' אחר מלת חיבב, בכ"י ה"ב בט"ס אמר ר' יוחנן, ובתנחו' שם ליי בעל המאמר. 6) חסר בפדר"א. 7) בפדר"א יסוד. 8) בנו"ג הראה לנח מה לעשות בתיבה. 9) נתקצר, ובפדר"א דורש גם בענין שאר אצבעות ע"ש. 10) בנו"ג שכפלו בתורה באותיות. 11) בנו"ג כלם בסוד הגאולה. 12) וכ"ה בפירש"י. 13) כ"ה לנכון בכ"י ש"ס ובמנו"ה סי' רמ"ט עיי' ד"ס להוריו' צד כ"ב ושם לא רמז בעל ד"ס על גי' רבינו ובנו"ג משיבים את הלימוד פת פחמין וכש"כ פחמין עצמן וכו' והרגיל בשמן זית והרגיל ביין ובשמים וכו'.

זמרי וכו׳, שבת פ״ט. חמשה שמות יש לו מדבר צין וכו׳, סוט׳ י׳. חמשה נבראו מעין דוגמא של מעלה וכו׳. ולנקבה ב״ב ט״ז: חמש עברות עבר וכו׳, ב״מ ע״ט. ארבע וחמש שנין קודם יובל, כתובו׳ ח׳: בריך חמש, נזיר ל״ח. חמש סומקתא וחמש חיוורתא. ובמשקל סורי חַמֵשְׁתָּא אי׳ בירו׳ מגילו׳ פ״ב דע״ג: חמשתי קדמייתא . . חמשתא אחרייתא. והקבוץ חַמְשִׁין כמו בלש׳ עבר חמשים עיי׳ ב״מ נ״א. ב״ב קע״ב. ובמספר סדורי בל״ם חוּמְשָׁא ב״מ נ״ג: חומשא מלגיו חומשא מלבר ועוד חמישית מל״מ ואצל רז״ל הקבוץ חֲמִישִׁיּוֹת ב״ק ס״ה: חוֹמֶשׁ תואר לחלק מחמשה חלקים מל״מ חֹמֶשׁ ב״מ נ״ה: חמשה חומשין הן. ולכן כל חלק מחמשה חלקי התורה נקרא חומש עיי׳ סוט׳ הנ״ל וירו׳ סוט׳ פ״ז דכ״א ע״ד והקבוץ גיטי׳ ס׳. מהו לקרות בחומשים בבית הכנסת. חגיג׳ י״ד. א״ת שר חמשים (ישעי׳ ג׳, ג׳) אלא שר חומשין זה שיודע לישא וליתן בחמשה חומשי תורה. ירו׳ מגילו׳ פ״ג דע״ד. תורה וחומשים קדושה אחת הן. קידושין ל״ג. שני חומשין שניתי לו בספר תהלים עיי׳ שם תוספ׳ ד״ה שני] —

חֵמֶת (מל״מ וכן בל״ע حميت פי׳ נוד Schlauch; חמת חלילין Sackpfeife, Dudelsack) בהמפרק פי״ט בכלים (מ״ח) החמת שהבצים שלה מקבלות עמה ונפחתו טהורות שאין מקבלות כדרכן. פירוש כשפושטין הבהמה לעשות ממנו נוד [1] פושטין עור הבצים עמה ויש להן בית קיבול ומיטמאין נחתכו מן העור אעפ״י שמקבלין טהורין [2]. ובפ׳ כ׳ (מ״ב) חמת חלילין טהורה מן המדרס. פי׳ נוד קטן שעושין הרועין לזמר בו ולקבץ הבהמות וכן עושין אותו לוקחין עור הגדי וקושרין כל נקביו לבד משתי ידיו ובנקב אחד קושרין שתי קרנות קטנות ובנקב אחד קושרין שפופרת של קנה ובאותו קנה מניח פיו ונופחו ויוצא הקול מן הקרנות כמשתי שופרות ויש נקבים קטנים בצדי הקרנות ומחליף אצבעותיו על הנקבין ומזמר בהן [3]. ובפ׳ כ״ד בכלים (מי״א) ג׳ חֲמָתוֹת הן וג׳ תרמלין הן [4]. ובפ׳ כ״ח (מ״ה) חמת שעשאה תרמל ותרמל שעשאה חמת. *[אחי״ה וכן נמצאה מלה עברית בכלים פ״כ מ״א החמת של שבעת קבין, תוספת׳ כלים ב״ק ספ״ז החמת מעור הדג, ותוספת׳ כלי׳ ב״מ רפ״י חמת שנפחתה וכו׳ עיי׳ הר״ש לכלי׳ פי״ט מ״ח ושם הובא גם ציון מנדרי׳ מ״א (צ״ל מ׳ סע״ב) עשה לך כלי גולה (ירמי׳ מ״ו) [צ״ל יחזק׳ י״ב, ב׳] חמת ושטיח וקערה ע״כ, ובנדרי׳ הנ״ל חסרה תיבת חמת ואי׳ שם זו נר שטיח וקערה ולפע״ד צ״ל זו נד והוא חמת ובאמת בילק׳ יחזק׳ רמז שנ״א אי׳ זו חמת נר קערה ושטיח וג״כ נ״ל שעיק׳ הגי׳ נד ובא מגליון לביאור של חמת. ובהשאילה שבת קנ״ב. אשה חמת מלא צואה ופיה מלא דם והכל רצין אחריה. ובב״ר פנ״ג עיי״ע אבבית. ובענין החמתא בעזרא ו׳, ב׳ עיין ערך אחמתא — ועוד נ״ל חמת בל״ע הרשום׳ וכן בל״פ خيم שק קטן וכים ומזה שבת י׳. פסחי׳ י״ב: מכאן ואילך כזורק אבן לחמת פי׳ מי שאכל משעה ששית והלאה כאלו זרק אבן לכים כלומ׳ באסטומכא שלו כלומר קשה לגוף ופי׳ השל״ה הובא במג״א סי׳ קנ״ז, סק״ג הוא דוחק. והח׳ לעווי מקאנישא פי׳ במ״ע אונג׳ איזר׳ כמו חמתא כלומ׳ במים חמים] —

* חֶמֶת (שם שד) סנהד׳ ק״א. נפקין ליה צימחי באפיה נפק לשוק חזיתיה ההיא איתתא אמרה זיקא דחמת קא חזינא הכא ופירש״י רוח של אותו שד ששמו חמת. ובע׳ צמח א׳ הובא רק תחלת המאמר. ואולי חמת הוא חמה כלומר קדחת וגם בל׳ צינד tafen הוא קדחת וחמה עזה ועוד שד של אותו חולי והאשה בראותה כי פני ר׳ יצחק בר שמואל מלא אבעבועות חשבה כי שד של חולי קדחת אחזתו. אבל בערך רק א׳ מצאתי ג׳ ופי׳ רבינו בשם ר״ח בזה״ל רוקא דחמת קא חזינא הכא פירוש שידה ששמה חמת ושורה על אותו כלי של שמן שלוחשין עליו ע״כ וגם בכ״י ש״ם אי׳ ריקא ובגליון רוחא ובכ״י ק׳ זיקא והמה והוגה דחמת עיי׳ ד״ס סנהד׳ צד קנ״ג:

☞ חֵמַת (תמיד במ״ם בראש wegen Absicht, aus Rücksicht darauf dass . . wegen, weil, durch עיי׳ בפנים) תרג׳ שני בפסוק ויאמר חרבונה (ז׳, י׳) מחמת דמיני נסכין חמר דנסוכין. ובל׳ התלמוד מחמת החולי, פי׳ בעבור ולעולם בא באות מ״ם כמו בעבור באות בי״ת. *[אחי״ה לפע״ד נגזרה המלה קשת ההבנה זו מל״ע ופ׳ همة ופתרונה מגמת פנים, כונה, מחשבה וממנה נסתעף

---

[1]) חסר בטעות בדפ״ר, [2]) עיי׳ פיה״מ להרמב״ם קצת בהרחבת ביאור וכן פי׳ רע״ב ועיי׳ תוי״ט לכלי׳ שם, אבל ר״ש לא פירשו וכן חדל מלפרשו רה״ג בכד״ט צד י״ד. [3]) ותורף הפי׳ הזה תמצא בקיצור גם בפי׳ הר״ש ואחריו בפי׳ רע״ב עיי׳ תיו״ט לכלי׳ שם ושם הועתק ע״י לא״ש זאקוויף כלו׳ Sackpfeife. [4]) בנו״ג תורמלין וכ״ה בשאר מקומות שהובאו בע׳ תרמל ורבינו גם שם גרס בלא וי״ו ע״ש.

הפתרון: בסיבת, בגלל, בעבור, מפני, על ידי וכדומה כמוכח מדוגמאות האלה: ב"מ ע"ח. מתה מחמת אויר. ושם ובשבת ק"ו: לפי גירסת רבינו בערך אכצן מחמת אוכצנא. ב"ב ל"ח סע"ב מחמת ממון . . מחמת מרדין עיי"ע מרד. סנהדרין י"א. מחמת כיסופא הוא דעבד, כתובות ק"ד סע"ב מחמת כיסופא הוא דלא תבעי כה"ג בע' כסף ב' ובנו"ג משום כיסופא. נדה ל"ו: דמה מחמת עצמה . . מחמת ולד . . מחמת אונס. תעני' כ"ג: מחמת מר הוא דאתי, סוטה י"ט סע"ב מחמת רתיתא . . מחמת בריותא. ובכינוי הגוף ב"ק קי"ד. אונסא דאתי מחמתיה, ע"ז ט"ו. אזיל מחמתיה, ירו' שביעי' פ"ב דל"ג ע"ד והיא גדילה מחמתה, ושם והיא גדילה מחמתן] —

* חַמְתָא עיי"ע חמה ב'.

* חַמְתָא, חַמְתָה, חַמְתָן (שמות מקומות) ונקראו ככה על שם מרחצאות ומים חמין שהיו שם מלש"ע حمة Heissquell, Thermae וכן נקרא עיר חַמַת בגבול נפתלי יהושע י"ט, ל"ה והועתקה במלחמות ד', א' ג' לבן מתתיהו על ידי Ἀμμαῦς והוסיף לבאר θερμὰ λέγοι τ' ἄν פי' ונקראת על שם מימיו החמין, וכמו כן כתב בקדמוניות י"ח, ב', ג' θερμὰ δὲ οὐκ ἄπωθεν ἔνεστιν ἐν κώμῃ Ἀμμαοῦς ὄνομα αὐτῇ וקרובה מאוד היתה לטבריה עיין מגילה ו' רע"א חמת זו טבריה . . על שם חומי טבריה, ובירו' מגילה פ"א ד"ע. חמת חמתה, ושם: הדא חמתא, איכ"ר פ' על אלה חדא בחמתא, ונקראת גם חמתן מ"ק י"ח. זוג בא מחמתן, מגילה ב' סע"ב שיעורא דמיל כמה הוי כמחמתן לטבריא, ירו' עירו' פ"ה דכ"ב סע"ד (ועיין תוספתי' עירו' רפ"ה) בראשונה היו בני טבריא מהלכין את כל חמתה ובני חמתה אינן מגיעין אלא עד הכיפה ועכשיו בני חמתה ובני טבריא עיר אחת היא. וכן הוזכרו בשבת ק"ט סע"א מי חמתן אצל מי טבריא. ועוד היתה חמתא או חמתן קרובה לעיר גדר עיי"ע גדר ה' וש"נ. ועוד נתבאר בויק"ר פ"ה ובמד"ר פ"י חמת רבה (עמוס ו', ב') ע"י חמת אנטוכיא עיי"ע אנטוכי. ירו' סוט' פ"א דט"ז ע"ד כנישתא דחמתא. — ירו' שביעית פ"ו דל"ו סע"ג ר' זעירא אזל לחמתא דפחל, עיי' נייבויער גיאגר' צד רע"ד על תכונת מקום זה.

* חֵמְתָא (פי' בל"ס ארם Gift) גיטין ס"ז סע"ב אותיבו קמיה (ריסתנא) [דיסתנא] דחנקא חמתא ורבינו בע' דסתן גרס חמותה ונ"ל שצ"ל חֵמְתָה ופירושו חתיכת וחלק בשר אשר ארם שלו יחנק לרב ששת ורש"י פי' בע"א ובעל כ"כ הפליא לטעות בפירושו והח' לעווי לא הביאו.

חֻמְתִּי [1] (פי' בל"ע حماة עשב שנקרא על שם חומו וכן בל"י ורו' πύρεθρον, pyrethrum בלא"ש Bertram (Feuerkraut)) ברפואות דפ' מי שאחזו (גיטין ס"ט סע"א) לחינכי א"ר יוחנן חומתי וממרו [2] פי' בלע"ז פילטר"ו. — (א"ב עשב זה נקרא חומתי כי חם הוא במעלה רביעית ולכן נקרא בל"י עשב של אש). *[אחי"ה ר"ב כיון על ל"י ורו' הרשומה ואין ספק כי גם הלעז דרבינו מזה הפירוש הוא כי פילטרו הוא לאי"ט pilatro והוראתו כמו מלה איטלקית piretro בלא"ש Bertram ועיי' הערת רמ"ל לערך הנוכחי ועוד בא זכרון עשב זה אצל סופרים עברים בשם פירטרון עיי' המקורות בספר דנולו לה' שטיינ-שניידער צד פ"ו. וגם רש"י לועז חומתי על ידי פילטר"ו וכן פירש"י עיקר דחומתי (גיטין שם) פי' שורש החימום פילטר"ו. ובנדה נ"א רע"ב פירוש רש"י החימות ע"י פיטרטר"א וצ"ל כגי' כ"כ בדברי רש"י פירטר"א והוא בלאי"ט piretro ובל"צ pyréthre אבל טעות הסופרים הוא כי צ"ל החמם (עיי"ע) במקום החימות ומלע"ז רש"י נראה ברור כי בספרו היה כתוב החימום, לכן השוהו עם מלת חומתי אבל האמת כי החימום או החמם הוא מין תבלין הודו עיי"ע (חמס) [חמם]] —

* חֵמִיתָה (ט"ס וצ"ל אֲמִיתָא בל"י μίνθη ובל"ר Minze, mentha) תוספ' שבת ס"פ ט"ו וכן בחמיתה וכן בפיגם, ושם: מערב וממשך את החמיתה ובלי ספק צ"ל האמיתה. האמיתא עיין ערך אמיתא (בח"א, קל"א). ואח"כ מצאתי לשמחת לבבי בהוצאת התוספתא לה' צוק"מ (שבת 132) כי באמת גי' כ"י אירפורט וכן באמיתא וכן בפיגם, ושם: מערב ומושך את האמיתה, ורה"ג בסדר"ט 42 גרס בעוקצין פ"א מ"ב שורשי החמיתא א"ד מינתא. והח' לעווי סבר כי חמיתא נ"א של ערך הקודם לזה! ובעל המשביר מדמהו עם חמס! ולדעת החכם לעוו (פפלאנצענאמען 260) אמיתא והחמיתא הוא ל"א אשר ממנו הועתק ל"י ורומי ἄμμι, ammi.

חֵן (= חֵינָא בל"ס חֲנָא פי' חֵיק Schoss) ובחיקו תשכב (ש"ב י"ב, ג') תרג' ובחייניה [3] שכבא

[1] ר"ב היה משנה הסדר יען כי גרס חמת אבל עיקר הגי' חמתי כגי' כ"י ודפוסים הראשונים. [2] כ"ה לנכון בכ"י ל"ד ודפ"ר ועה"ק שנ"ב וכ"ה בדפ"ע בערך ממרו אבל בדפ' האחרונים בערך הנוכחי וממרי ובנו"ג כי ממרו. [3] בנו"ג בחיקיה.

וכן ואת נשי אדניך בחיקך (שם פסוק ח׳) [תרגום בְּחֵנָּךְ], ויקחהו מחיקה (מ״א י״ז, י״ט) [תרג׳ ונסביה מחינה], ובחיקו ישא עלות ינהל [1]) (ישעי׳ מ׳, י״א) [תרג׳ ובחיניה מסובר]. *[אחי״ה השלמתי התרג׳ וכן העתיק הפשיט׳ לישעי׳ ונגזרה המלה הסורית מל״ע ܚܢ, ܚܢܐ פי׳ רחמים ובהשאילה נאמר על מקום הרחמים וחבה כמו רֶחֶם וחב (מפעל חבב) בל״מ] —

חן (= חנן בהתפעל התחנן מל״מ ענין הפצרה ותפלה למצוא חן ורצון) כדי שתתחונן דעתו עליו, כבר פי׳ בע׳ חל [ז׳]. *[אחי״ה מתוך פי׳ רבינו עפ״י פי׳ ר״ח בע׳ הנ״ל כדי שתתחנן דעתו עליו „כדי שתסור אימה מלבו״ וכו׳, וכן מתוך פירש״י (ברכו׳ ל׳:) „שתהא דעתו מיושבת״ נ״ל ברור שפתרון השרש חנן כמו לשרש חנה שפירושו שכן ונוח והתישב sich niederlassen, ruhen עיי״ע חנייה וכן דרשו רז״ל במד״ר פי״א ויחנך (במדבי ו׳, כ״ה) יחנה ה׳ אצלך, אף אם פתרון השרש חנן הוא הראות רצון מהפועל אל הפעול. ויען כי גזרו תתחונן משרש חנה לכן נופלת עליו דעת אחרת בע׳ חל ז׳ כדי שתתחולל דעתו עליו שענינו ג״כ הנחה וישוב, ובהיות כן יתכן כי לא נכלל ערך הנוכחי עם ע׳ חן ד׳] —

חֵן (= חֵינָא בל״א כמו חֵן, חִין בל״מ (Gunst, Anmuth בפ׳ החולץ בגמ׳ שומרת יבם (יבמו׳ ל״ח:) דלמא כתובת אשה שאני משום חינא. פי׳ מ״ט אמרו ב״ש נוטלות כתובתן דמשום הכי תקינו רבנן כתובה לאשה מספק משום חינא דכיון שיודעת שאפי׳ בספק נוטלת כתובתה משמשת לבעלה ויעלת חן בעיני בעלה ואנן בעינן שתהא נושאת חן בעיני בעלה. ובפ׳ הכותב לאשתו [בגמ׳] דסמוך הניח פירות (כתובות פ״ד סע״א) ור׳ אלעזר אומר כתובת [2]) אשה משום חינא. פירוש דכיון דידעא איתתא דמידחו בעלי חוב ויורשין לאחר מיתה מקמה תהא משרתת לבעלה בכל כחה מחיים ומתוך כך תמצא חן לפניו ויהיה שלום בינו לבינה. ובפ׳ אלמנה ניזונת בגמ׳ אלמנה בין מן הנישואין וכו׳ (שם צ״ז רע״ב) בשלמא מן הנישואין משום הכי מוכרת שלא בבית דין משום דאית ליה מזוני ומזוני צריכה מיד ולא לאהדורי אבי דינא אלא אלמנה מן האירוסין דלית לה מזוני אלא כתובה מנה מאתים אמאי מוכרת שלא בבית דין לצורך כתובה הא מציא לאמתוני [3]) עד דתשכח בי דינא דזבנא על פיו משום חינא כדי שימצאו חן בעיני בעליהן דמתוך דידעא דאיתת אלמן בין מן הנשואין בין מן האירוסין תוכל לגבות כתובתה דלא תצטרך לחזר אחר בי״ד בשביל חיבה זו תהא משרתת לבעליה ומתוך כך תמצא חן לפניו. אילו פי׳ ממגנצא [4]). ור׳ חננאל פי׳ משום חינא שתקח ממון ותנשא בו. ארוסה דלא נפיש חן דידה (כתובו׳ צ״ז:) [5]). פי׳ שאין לה אלא מנה מאתים אבל גרושה אית לה גם תוספת ומפורש בירושלמי בפ׳ הכותב (פ״ט דל״ג:) כדי שהיו הכל קופצין לישאנה [6]) אבל בעל חוב אינו נפרע שלא בפני הלוה וכן הלכה. — בפ׳ אעפ״י בגמ׳ מניקה (כתובות ס״א רע״א) דאכלה כוורי הוו לה בני חינני. פי׳ יפיפים בעלי חן [7]). ובפ׳ עגלה ערופה בגמ׳ זקני העיר (סוטי מ״ז.) אמר ר׳ חנינא [8]) ג׳ חֵנות הן חן מקום על יושביו חן אשה על בעלה חן מקח על לוקחו [9]) וכענין הזה בע׳ בשר. ובפ׳ אעפ״י בגמרא ארבע (כתובות ס״א סע״א) ובס״ג דסוטה [10]) (מ״ט.) רב הונא אשכח תומרתא דחינוניתא. פי׳ תמרים שיש להם ריח יפה כלומ׳ לכן הן בעלי חן. ס״א דהינוניתא פי׳ שם מקום והתמרים שגדילות שם שמינות הן הרבה ולפיכך אין משהין אותן לפני שמש שיש להן צער. *[אחי״ה בנו״ג בסוט׳ דהינוניתא ובכתובו׳ דהנוניתא ותלמידי ר׳ יונה הובא בשט״מ לכתובות גרסו תמרתא דהינותא [11]) וככר הטפתי מלתי על שני פירושים הללו ובשינוי הגירסאות בע׳ דהן וש״נ שיטת רש״י והעליתי כי הדל״ת שרשית היא ולא כדעת רבינו בע׳ הנוכחי — ודעת ר״ח דלעיל הביאו התוספ׳ כתובו׳ פ״ד: ד״ה לכתובת בזה״ל פי׳ ר״ח שימצאו הנשים חן בעיני האנשים ויהיה להן קופצים יותר וכן משמע בערוך ובירוש׳ ע״כ. וגם

---

1) כ״ה בכ״י ובדפ״ר. 2) בנו״ג לכתובת. 3) חסר בדפ״ר ובדפ׳ פיז׳ לה מתוני וצ״ל לאמתוני. 4) כ״ה בדפ״ר ובשדפ״ע אי׳ פי׳ מגנצא עיי׳ במבוא בח״א צד XV. 5) ושם אי׳ אלמנה מן האירוסין. 6) בירו׳ שם אי׳ בזה״ל מפני חינה מפני שיהו הכל קופצין עליה לישאנה. אבל בירו׳ גיטין פ״ה דמ״ו ע״ד אי׳ כגי רבינו כדי שיהו הכל קופצין עליה לישאנה. 7) וכן פירש״י בעלי חן, ובמהדורא קמא הובא בשט״מ לכתובי, פירש״י וחנני בעלי חן חינני רחמנים ע״כ. 8) בנו״ג א״ר יוחנן וכ״ה בילקי מ״ב סי רמז רכ״ה. 9) בנו״ג על מקחו וכ״ה בטעות בילקי שם, אבל בירו׳ יומי רפ״ד דמ״א: אי׳ כגי׳ רבינו ושם בזה״ל: ג׳ חינין הן חן אשה בעיני בעלה חן מקום בעיני יושביו חן מקח בעיני לוקחיו. והלשון חן למקום על יושביו אי׳ גם בב״ר ספל״ד ועליו כיון רבינו במ״ש כענין הזה וכו׳. 10) כ״ה לנכון בכ״י אבל בדפ״ע בט״ס סוכה. 11) ובשט״מ שם כמה פירושים ע״ש ומ״ש י״מ תמרא שלא נתבשלה כל צרכה והרי היא קרובה לבוסר וכו׳ מסכים עם הוראת המלה: אהינא אשר בא פירושו בח״א, מ״ב והלאה ע״ש.

פי' ר"ח בענין חן דגרושה שיש לה תוספת הובא בתוספו' כתובו' צ"ז: ד"ה אלמנה בשם ר"ח ע"ש ובעל הפלאה שבער' הקשה על דברי התוספות הראשונים במה שכתבו וכן משמע בערוך וכתב הגרי"ב לא ידעתי למאי כוונו דהא הערוך כתב גם פירוש מגנצא ולא הכריע בין הפירושים ויש ליישב קצת ע"כ. והיישוב לפע"ד כי התוספות הביאו ראיה לפי' ר"ח מדברי הערוך שהביא דעת ר"ח בסיגנון לשון אחר לכן כתבו התוספות וכן משמע בערוך ואם קשה הא קשה למה הקדימו התוספו' הערוך לירושלמי לכן דעתי נוטה שכצ"ל בהתוספו' וכן משמע בירושלמי דבערוך כלומ' מירוש' שהובא בערוך. — ודעת רש"י הפך מדעת ר"ח והוא פי' ביבמות הנ"ל משום חינא שיהיו חן נושאין הנשים ויתרצו להן וכו', וכן בכתובו' פ"ד: פירש"י משום חינא שימצאו האנשים חן בעיני הנשים ויהיו נושאות להן וכו'. והנפקותא משתי שיטות הללו עיין בשט"מ לכתובות פ"ד ד"ה הכי גרסינן ברש"י. וכנ"ה חן בדרשות רז"ל עיי' ברכו' ס': שבת ק"ד. סוכ' מ"ט: מגיל' י"ג. יבמות ס"ג: כתובות י"ז ע"ז: סנהד' כ'. ק"ח. ע"ז כ'. תמיד כ"ח. והתואר חֵינָנָא, כתובו' הנ"ל בערוך. והפעל חנן ותוצאות הענינים ושמות ממנו עיי' בע' הבא אח"ז] —

חֵן (= חָנַן מל"מ ידוע וכ"ה בל"ע حن günstig, gnädig sein; חוֹנֵן Begünstiger ויתר סעיפיו עיין בפנים) בפ' איזהו נשך בגמ' אין מקבלין (ב"מ דף ע':) מרבה הונו בנשך ותרבית לחונן דלים יקבצנו (משלי כ"ח, ח') [מאן חונן דלים] [1] אמר רב כגון שבור מלכא [2]. ובהגדת ילמדנו (תנחו' משפטים סי' י"ד, ילק' משלי הנ"ל בשם המדרש) באם כסף תלוה: זה שאמר הכתוב מרבה הונו בנשך ותרבית וגו' (משלי שם) כיצד היה ישראל צריך ללוות ובא נכרי ללוות ואמר מוטב שאלוה לגוי ברבית מללוות ישראל שלא ברבית והלוה לו והעשיר לפיכך שלמה צווה עליו מרבה הונו בנשך ותרבית לחונן דלים יקבצנו זה עשו [3] ועשו חונן דלים הוא עושק דלים הוא אלא שהמלכות שומעת שהוא נושה [4] בריבית מתנדה בו ונוטלין ממנו ובונה ממנו דימוסיות מרחצאות ואסטווניות שבמדינה וצרכי עוברים ושבים הוי לחונן דלים יקבצנו. ובפ' במה בהמה יוצאה (שבת נ"ד במשנה) אין הרחלים יוצאות חנונות. פי' בגמ' (שם) [מאי חנונות דעבדינן להו מלתא דמרחמינן עלייהו] [5]. ובפרק אלו מגלחין בגמ' אין קורעין (מ"ק כ"ה:) בעת חנינתו אבד חנינא. פירש בעת חנינתו דולד אבד חנינא אביו המחננו [6]. *[אחי"ה וכנ"ה בסוט' מ"ט: ואנשי הגבול יסובבו ולא יחוננו. בע"ז כ'. דרש לא תחנם (דברים ז', ב') לא תתן להם חן ועיי"ע חנייה. בב"ר פע"ט דרש ויחן (בראשי' ל"ג, י"ח) חנן את הפנים שבעיר התחיל משלח להם דורונות וגו' רבינו עיי' בע' פן ג'. ודרשות אחרות עיי' בע' אטלים (ה"א, ס"א). ובל"א חֲנַן בדניאל ד', כ"ד בְּמִחַן, פסחים ק"י: ארחנני וחננכי וכו' עיי"ע חר ח' והגי' שם. אתפעל גיטי' ס"ח: איחננא ליה. והשם חֲנִינָה מל"מ ב"ר פע"ה ופ' צ"ב לפי ששמענו חנינה באחד עשר שבטים ולא שמענו בשבט בנימין וכו' עיין פי' מהרז"ו — ואולי מזה גם שם העצם חֲנִינָה, חֲנַנְיָה עיי"ע] —

חָנָא (אחד הוא עם חנן והוא שם העצם) בר איסק אתא ליה אחא מבי חוזאי בפרק המפקיד בגמ' רשב"ג (ב"מ ל"ט:) [7] ובסוף פ"ב בכתובות (כ"ז:) [8]. חנן הנחבא (תעני' כ"ג:) יש מפרשין [9] שהיו חכמים רוצים למנותו פרנס ולא קבל והלך ונחבא. ובגמ' שלנו (תענית שם) מפורש אמאי קרו ליה חנן הנחבא שהיה מחביא עצמו בבית הכסא

---

1) ב"ה לנכון בילק' משלי קרוב לס' רמז תתקי"א אבל בב"מ הגי' מאי לחונן דלים. 2) והוא שמואל עיי' שט"מ לב"מ ועי' אביי מ"ש ועי' שבור — בעי' שקד בתב רבינו שנקרא שמואל שקוד שהיה שוקד על דלתי תורה ע"ב ולפע"ד נ"ל כי יבונה כבה על פי דרוש הנ"ל שהיה חונן דלים ושוקד על דלתות העניים, בי לוא תהיה בדעת רבינו הרי על דלתי התורה היו שוקדים גם בל גדולי התנאים והאמוראים ובן יש להקשות על פירש"י בתובות מ"ג רע"ב שפי' שוקד על דבריו לאומרה (ההלבה) בהילכתא ע"ב בזה הדרך אחזו ג"כ רבים ובן שלמים ומה יתרון לשמואל מהם. 3) פי' רומי וכן מוכח מע"ז ב': עיי' רש"י שם ד"ה שווקים. 4) בתנח' נושך. 5) השלמתי עפ"י מסקנא דגמ' שם בי מזה הוברר בי חנונות מלשון חן ורחמים הוא. ודעת רב חסדא דשם מפורש בעי' עדק ע"ש. 6) בב"י ה"ב המתנט וב"ה בטעות בדפ"ר ומזה תדין בי הצדק היה אתי בחרצי המשפט כי דפ"ר מתוך כ"י ב"ר נדפס עיי' מבוא צד LIV. בנו"ג אבד הנינו וב"ה בפי' המיוהס לרש"י עם פי' מסכים לפי' רבינו, ובב"י ב' מינכען הגי' חניכתו . . חניבו אבל אז איננו ניפל על השם חנן כגי' הש"ס או יותר טוב חנין בגי' הב"י עיי' ד"ס מ"ק צד מ"ד. 7) בנו"ג מרי בר איסק ויוחסין השלם צד ק"מ גרס חנא בר איסא אתא ליה אחא מבי חוזאה. 8) ובונת רבינו שגם שם הוזכר השם העצמי וב"ה באמת מרי בר איסק ואמרי לה חנא בר איסק אתא ליה אחא מבי חוזאת. אבל בדפ"ע חוץ מדפ"ר הושמה נקודה קודם הציון מבתובו' ולפי הדפוסים מוסב חנן על הציון דבתובו' דירושלמי עפ"י טעות הדפוסים עיי' הערה הבאה אח"ז. 9) כ"ה לנכון מאוד בדפ"ר אבל בשדפ"ע בטעות בירושלמי ואחר טעות זה היה נגרר בעל סדר הדורות ע' חנן (פ"ה ע"ג) בהביאו פי' רבינו בלי מקורו. ולפ"ד נולד טעות הדפוסי' כי תחת יש מפרשין של דפ"ר היה כתוב בקיצור פירוש וממנו השתבשו סופרים נמהרים בירושלמי עיי"ע אפוטרפוס, הדפה, ותק, כיון א'.

יותר מכל אדם. *[אחי"ה שלש תיבות האחרונות לי' בנוסחאותינו וכן לי' בכ"י ש"ס, והנה לדעת יש מפרשין לא גרסינן בבית הכסא וכן לא גָרסה רש"י בפי' ראשון וז"ל היה מחביא עצמו מרוב ענוה ובפירוש אחרון גרם לו רש"י ופירשו מתחבא בבגדיו וכו' מרוב צניעות ע"כ. וכן ראיתי בפי' רגמ"ה כ"י לתענית אשר ת"י שהביא ב' פירושים בזה"ל מחביא עצמו: מתפלל (בחשא) [בחשאי]: מחביא בבית הכסא צנוע עכ"ל ובגליון ערוך דפ' באסיל מצאתי הערת הח' אלטרה הועתק מכ"י פאריז וז"ל: פי' אלטרה כאן אלצניעות ואלאסתתאר (כלומ' הצניעות והסתירה) בבית הכסא מתל מה דכרנא (פי' כמו שמצינו הוזכר) צניעות שאול במערה רוץ קטע תם (פי' וינסה לכרות שם) דוד כנף מעילו. — בשם רב חנא היו נקובים עוד כמה אמוראים ד"מ רב חנא בגדתאה עיי"ע בגדתאה (ח"ב, י') וש"נ. ב"ק קי"ד: רב חנא קרטיגנא ואמרי לה רב אחא קרטיגנא ובכתובו' כ"ז: הגי' רב חנן קרטיגנאה ובב"נ לברכו' ל"ג. הגי' רב חנא מקרית גנאה ונראה שהוא ט"ס ובנו"ג שם רב אחא קרחינאי והיוחסין השלם (צד קמ"ב:) מביא ר' חנינא קרטיגנאה וכירו' שבת פט"ז דט"ו סע"ג מצאתי הגי' חיננא קרתיגנאה וכן צ"ל בירו' ביצה פ"א ד"ס ע"ג תחת חיננא קרתחייא. ר"ה ל"ד סע"ב רב חנא (חנה) ציפוראה אבל בכ"י ש"ס ובאו"ז הל' ר"ה סי' רס"ב אי' רב הונא וכ"ה ביוחסין וכן מוכח מיומ' ע"ז: ומחולין נ"א. [1]) — יבמו' ק"י: אשכחיה ר"נ לרב אדא בר אהבה ולרב חנא חתניה וכו'. — פסחי' ק"ו: בעא מיניה רב חנא בר חיננא מרב הונא ולפע"ד צ"ל ר' חמא בר' חנינא וכ"ה בסנהד' ק"י. פסחי' קי"ט. וביוחסין השלם (ק"מ.) גרם רב חנא בר רב קטינא.. ויש נוסחא רב חנן בר רב קטינא ע"ש וגי' רב חנא בר רב קטינא אי' ג"כ בכ"י א"פ לפסחי' ק"ו. עיי' ד"ס שם צד קס"א, ועיין עוד תעני' י"ג. יומ' נ"ד. וגיטין ל"ח סע"א —. ר"ה י"ח רע"ב. יומ' ע"ז: רב חנא בר ביזנא — ברכו' נ"ח רע"ב רב חנא בר חנילאי. חולין נ"ו סע"א רב חנא שדרה (ההיא תרנגולתא) לקמיה דרב מתנא וכו'] —

* חונא, חונה שם כמה אמוראי דארץ ישראל ובבבלי ימצא בה"א הונא, עיין מבוא הירו' למהרז"ף צד ע"ג.

1 חִנְג (= חִינְגָּא לשון חג בל"א חַגָּא חִגְגָא והנון נוספת לתשלום הדגש (Fest, Markt, Messe בפ' במה בהמה בגמ' לא יקשור גמלים (שבת נ"ד.) ובפרק המביא בגמרא אין מנהיגין (ביצה ל"ג.) משום דמחזי כמאן דקא אזיל לחינגא. פי' חינגא שוק מלשון חג איד חגיגת גוים. *[אחי"ה כ"ה לנכון בכ"י ל"ד וה"ב רק שם בט"ס חנגא שוק מלשון את חג וכו', וצ"ל מלשון חג איד וכו'. וכ"ה בעה"ק שנ"ב אבל בדפ"ע חסרה מלת שוק, ופירוש רבינו הועתק מפי' ר"ח בשבת (נדפס בש"ס ווילנא) ושם בט"ס במלה אחת חגאיד. וכערוך פי' ג"כ רש"י בשבת לחינגא: לשוק למוכרם חינגא ע"ש שסובבין את השוק מחולות מחולות עגולות של בני אדם ע"כ. וכן בדף נ"ד ע"ב פי' לחינגא: לשוק למכור וכו', והובא באו"ז הל' שבת סי' פ"ג ס"ק ח'. וכן פירש"י בביצ' הנ"ל ע"ש ובאו"ז הל' יו"ט סי' שס"ב וא"כ גם רש"י הרכיב שתי הוראות שוק ומחול היינו שחוק ונראה שהוראה אחרונה הועתקה מע' הבא אח"ז וגדולה מזו ראיתי שכן בעצם וראשונה דעת הרמב"ם בפ"כ הל"ט מהל' שבת וכתב שם בזה"ל לא יקשור גמלים וכו'. מפני שהוא נראה כמי שמוליכן לשוק שמוכרין בו הבהמות או שמשחקין בהן שם וכו'. ונ"ל ששתי הוראות שוק ושחוק היינו חג ממושג אחד נסתעפו שדרכם היה לקנות ולמכור ביום אידם עיי"ע יריד ועיין רש"י לע"ז י"ב: ד"ה והיו בה חנויות וכן הונחו שתי הוראות אלה במלה אשכנזית Messe היינו יום חג ויום השוק. ולפי מ"ש מתיישב היטב מה שהתעורר הפשב"ע בע' חן שייך לע' חנג ועיי' ל"ע שבת צד מ"א: — ונו"ן במלת חנגא נוספת היא כמ"ש רבינו על נכון בע' סנטר ב' ע"ש. ולולי יראתי להגיה בע' הנוכחי מלת שוק למלִת שחוק הייתי אומר כי חינגא הוא ממש ל"פ خنج פי' שחוק עיי"ע הבא, אבל גם בפי' ר"ח הנ"ל אי' שוק — ולדעת ר"פ סמאלענסקי מושג אחד למחול והלוך בעגולה וסחור, וחינגא = חג הוא כמו חינכא = חֵך] —

חִנְג (= חִינְגָּא פי' בל"פ خنج קול שחוק וצחוק או ל"פ آهنك קול נעים בשיר Lied, harmon. Gesang) בפרק ערבי פסחים בגמרא לא יפחתו (פסחים קי"א:) שמע דקא תלו חינגא וקא משרן [2]). ובהגדה דהנזיקין (גיטין נ"ז.) ובהך

[1]) ולדוגמא לתמורת רב חנא במקום רב הונא מצאתי עוד בברכו' מ"ח סע"א ורע"ב א"ר חנא בר יהודה משמי' דרבא וצ"ל רב הונא כגי' הכ"י עיי' ד"ס לברכו' צד קכ"ח. ועיי' עוד סנהד' ע"ז: [2]) וכ"ה בכ"י מ' שמעינהו דקא תליין וכו' משרו ובנו"ג דתלו חינגא בגוויה וקא משרו וא"כ חינגא מין כלי שיר הוא ותלו בגוויה פי' שתלו השדים את כלי השיר לאילן.

ג י ס א [1]) הלולי וחינגי ולא הוו ידעי. בתופים ובמחולות (שמות ט"ו, כ') תרגום בתופין ובחינגין. *[אחי"ה ועיי' תרג' לתהלים קמ"ט, ג'; ק"נ, ד' ובדפוסים אחרונים באונקלס בראשית ל"א, כ"ז להעתקת ובכנור. ותרג' מחול (שופטים כ"א, כ"א. תהלי' ל' י"ב ועוד הרבה. איכ' ה', ט"ו), הלולים (שופטי' ט', כ"ז) ע"י חינגא ועוד בהוראת כלי שיר עיי' תרג' הנחלות (תהלי' ה', א') לשבחא על חינגין; מ"א א' מ' משבחין בחנגיא: תרג' ירו' שמות ל"ב, י"ט וחנגין בידיהון וכו' והקבוץ חינגניא תרג' תהלי' פ"ז ז', ולנקבה לפי גי' כ"י תרג' לתהילי' ד', א' בנגינות: לשבחא על חינגנתא עיי' עמת"ר לההח' לעווי] —

* חָנְוָנִי, חֲנְוָאָה עיי"ע חנות.

☞ חִנְט (= חִנְטָא בקבוץ חנטין פירוש בל"מ חִטָּה והוא תחת חִנְטָא עיין בפנים) בעזרא (ז', כ"ב) [ועד] חנטין כורוי מאה כמו חטין. *[אחי"ה וכן בעזרא ו', ט'. הדגש במלת חִטָּה בעברית יורה ששרשו חנט (ולא כדעת החי' לעווי ששרשו חטט) והראיה מלה ערבי' حنطة מן حنط פירוש מראה שחור — אדום כמראה החִטָּה ולכן יכונה בל"ע ג"כ الحمراء פי' האדום (עיי' הוספות הח' פליישער לעמת"ל ללעווי ח"ב, ר"ג) ויפה סדרו הרד"ק בשרש חנט "כי הדגש להבלעת הנו"ן". וכ"ה בתרג' ירושלמי א' לשמות כ"ט, ב'; לבמדבר ל"ט, ט' והלאה תרג' תהלים קמ"ז, י"ד; איוב ל"א, מ'] —

* חָנַט (מל"מ א') ענין בישול פירות reifen וכן בל"ע حنط ב') ענין מעשה סמים שעושין למת להעמיד בשרו ימים רבים וכ"ה בלש' ערבי حنط (einbalsamiren ר"ה ט"ו: אילן שחנטו פירותיו קודם ט"ו בשבט וכו' אעפ"י שחנטו פירותיהן קודם ט"ו בשבט מתעשרין לשנה הבא. ירושלמי שביעית רפ"ה דל"ה ע"ד אילן שחנט קודם ר"ה שלעולם מתעשר לשעבר וכו'. חרובין הרי הן חונטין קודם ר"ה וכו', ועיין שם כמה פעמים השורש הזה, והשם חֲנָט ירו' שביעי' ספ"ד דל"ה ע"ג ורפ"ה דל"ה ע"ד חרובין שילשולן הוא חֲנָטָן, ושם הרי אתרוג עקרתה חנטו לא עקרתה שנתו וכו', ירו' מעשרו' פ"א דמ"ח ע"ד, פ"ה דנ"א ע"ד בחנט והשרשה. ירו' שקלי' פ"ג דמ"ז: לא כחנט ולא כשליש. ובלש' נקבה ר"ה בבלי י"ג: אילן בתר חנטה . . ירק בתר לקיטה, שם ט"ו ע"א וע"ב זיל בתר חנטה. מנחות ס"ט. הנצה דפירא וחנטה דפירא. — ובהוראה השניה תענית ה': וכי בכדי ספדו ספדנייא וחנטו חנטייא וכו', הראשון הפעל והשני התואר וכ"ה בלשון סורי חָנוּטָא der Einbalsamirende.

* חוֹנִי (שם פרטי Choni, Onias) תענית י"ט. כ"ג. והלאה חוני המעגל, ומלומד בנסים היה ע"ש כל הסיפור, ירו' תענית פ"ג דס"ו ע"ד הדין חוני המעגל בר בריה דחוני המעגל הוה סמוך לחרבן בית מוקדשא (ובבבלי תענית כ"ג. מוכח כי בן בנו היה אבא חלקיה ובן בתו חנן הנחבא עיי"ע חנא) ועיי' סדר הדורות צד ע"ו: ובענין מעגל עיי' פי' רצ"ג במבוא צד XVII — תוספתא ר"ה ספ"ב והלא במעמד כולכם זקני בי"ש ירד ח ו נ י ה ק ט ן ואמר שבע וכו'.

* חוֹנְיָה (קיצור מן נחוניה) ספרא ר"פ אמור קרא לנחוניא בנו ואמר לו חוניא בני וכו' ובירו' רפ"א דנזיר דנ"ה ע"ד הגי' נחוניה בני ובכ"י א"פ הגי' במגיל' י'. במקום בית חוניו (עיי"ע הבא) בית נחוניו — ועוד שם אמוראי דא"י ירו' שבת פי"ד די"ד ע"ג ר' חוניא יעקב מעפרתים, ירושלמי שקלי' פ"א דמ"ו. ירו' סוכ' רפ"ד דנ"ד: ר' חונייא דבית חוורן.

חָנְיו (= חוֹנְיו Onias IV, der den Tempel zu Leontopolis erbaute) בפ"ק דמגילה ב ג מ' א י ן ב י ן ש י ל ה [2]) (י' רע"א) שמעתי שמקריבין בבית חוניו [3]) ובסוף מנחות (ק"ט. במשנה) אם הקריבה בבית חוניו לא יצא, ובגמ' (שם:) מפורש שהיה בנו של שמעון הצדיק הולך לאלכסנדריא של מצרים ובנה מזבח והעלה עליו ר"מ אומר לשם ע"ז ור' יהודה אומ' לשם שמים וכו' והגאון נקד חוניי. *[אחי"ה כיון לרה"ג, ובפי' רגמ"ה כ"י למנחות (בקובץ כ"י אנגייליק' דף נ"ד:) הגי' בכ"מ ג"כ כגי' הספרים חוניו. ודע כי חוניו לא היה בנו של שמעון הצדיק כי אם מבני בניו והיה בנו של חוניו השלישי כי על כן נקרא חוניו שברח מפני חמת המציק של אנטוכיוס איפיפנים הרשע מצרימה חוניו הרביעי והוא מצא חן בעיני המלך פתלמיאוס פילאמיטור ואשתו קליאפטרא ומהם קבל רשיון לבנות מקדש בעיר ליאנטפלים במצרים. ובענין הרעיון המונח בהלכות אשר נאמרו במנחו' הנ"ל אודות בית חוניו הטיב אשר דבר

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד ו"ו בי וב"ר וכ"ה בנוסחי, ובכ"י ו"ו א' בהו גיסא וצ"ל בהן גיסא כגי' דפ"ר אבל בדפוס פיזי' וויניצי' בט"ס בהרגיסא והוגה בדפא"מ בהאי גיסא. [2]) כ"ה בכ"י ערוך. [3]) גי' כ"י א"פ עיי' בעי' הקודם לזה.

הרב הח' וויס בספרו דור דור ודורשיו ח"א צד ק"ל ע"ש ועיי' עוד קורות היהודים להח' גרעטץ ח"ג, ב' צד כ"ט והלאה] —

* חֲנִיָּה (ענין הנחה ויישוב מפעל העברי חנה ובל"ס חֲנָא das Ruhen, Sichniederlassen) מנחו' צ"ה. כאשר יחנו כן יסעו (במדי' ב', י"ז) מה בחנייתו נפסל ביוצא אף בנסיעתו נפסל ביוצא, ושם: מה בחנייתו כי לא מפיק ליה לא מיפסיל אף בנסיעתו וכו', וירו' עירובי' פ"ה דכ"ב ע"ג מה בחנייתן עפ"י הדיבור אף בנסיעתן עפ"י הדיבור. ובירו' ע"ז פ"א ד"מ. דרש לא תחנם (דברי' ז', ב') לא תתן להם חנייה בקרקע — ועיין עוד ע' חן ב'. ובע' יחניף הובא הדרוש יחניף הדם הוא יחון אף על הארץ ע"ש והוא גם כן משרש חנה.

* חֲנִילָאִי (שם איזה אמוראים) כתובות ע"ט. ר' חנילאי בר אידי, נדה מ"ג: ר' חנילאי והוא בל"י Ἀνιλαῖος עיי' בן מתתיהו בקדמוניות י"ח, ט', א'.

* חֲנִיתָא (שם עיר) בין העיירות האסורות בתחום צור נמנה בירו' דמאי פ"ב דכ"ב ע"ד ובתוספ' דשביעית פ"ד חניתא עיליתא וחניתא תחתיה (ארעיתא) אולי אחת היא עם Hanaveih או חנתון של מקרא (יהושע י"ט, י"ד) ראה גיאגראפיא לנייבויער כ"ב.

חָנַךְ (= חֲנִיכָה לפע"ד מל"פ خنك מדה רעה ודרך רע schlechte Eigenschaft ואצל רז"ל שם לווי וכינוי (Beiname בר"ג דפ' סדר תעניות האלו (כ':) ובגמ' בפ' בני העיר (מגילה כ"ח.) ולא קראתי לחבירי בחניכתי ואמרי לה בחניכתו [1]. פי' חניכתי שלא כיניתי לו שם. ולא בחניכתו ואפי' שם שכינו אחרים לא קראתיו. בסוף משנת גטין (פ"ט מ"ח דף פ"ז:) כתב חניכתו וחניכתה כשר. פי' שם לווי ולא הזכיר שמו ממש. *[אחי"ה והתוספ' בגיטין ל"ד: ד"ה והוא דאתחזק הביאו לשון הערוך כזה: "אעפ"י שלא נכתב שם מובהק" וכפי' הערוך שם לווי כתב גם רש"י בכ"מ. וגוזר אני המלה מל"פ הרשומה ועיקר הוראתה תכונת ומדת האדם שאינה הגונה, ובהשאילה אצל רז"ל שם לווי וכינוי שמכנין אותו בני אדם לגנאי וכן דעת התוספ' בתעני' כ': ד"ה בהכינתו והח' לעווי גזר אומר שהוא מל"מ מערך הבא אח"ז ואינו אלא טועה — ובב"ר ר"פ מ"ג מצאתי הוראת חניכה גם בענין שבח כי שם דרש חניכיו (בראשי' י"ד, י"ד) בעלי חניכתו שמם אברם כשמו] —

* חָנַךְ (מל"מ ענין הרגל ולימוד einweihen, Jemanden an etwas gewöhnen) נזיר כ"ט. איש חייב לחנך בנו במצוות, יומא פ"ב. מחנכין אותן וכו', שם: מחנכין לשעות, ירוש' יומא פ"א דל"ח: מחנכין אותו כל שבעה, ושם פ"ח דמ"ה סע"א ולא מחנכין אותן (התינוקות) קודם לשנה קודם לשנתים מחנכין, ובתוספת' יומ' רפ"ד הגי' תינוקות סמוך לפירקן מחנכין אותן לפני (כ"ה בכ"י אירפורט) שנה ולפני שתים בשביל שהיו רגילין במצות. ובהתפעל מנחות נ' רע"א בד"א שלא נתחנך המזבח אבל נתחנך המזבח יקריבו בין הערבים, ובילק' וירא רמז צ"ח בשם המדרש והנער (יצחק) גדול ולא נתחנך ויש מקום ששם מחנכין התינוקות וכו', והשם מנחו' שם חינוך מאן דכר שמיה. נזיר כ"ט. חינוך מדרבנן, מנחות ע"ח. מקיש חינוכו (של כה"ג) להמשחו וכו', ובירושלמי שקלים פ"ז ד"נ ע"ד מביא שתים אחת לחינוכו ואחת לחובת היום. יומא פ"ב. אי זה חינוך היה רגיל לאכול בשתי שעות וכו', ר"ה ל"ג רע"ב סוכ' כ"ח: חגיג' ד'. קטן שהגיע לחינוך. ירו' מ"ק פ"א ד"פ רע"ד איזהו חינוך קברות וכו'. והקבוץ יומ' פ"ב. תרי חֲנוּכֵּי הוו — ומזה השרש השם חֲנוּכָּה והוא כידוע חג החשמונאים שבת כ"א: בכ"ה בכסליו יומי דחנוכה תמניא אינון דלא למספד בהן וכו', וע"ש המעשה בפך של שמן. ושם נר חנוכה, ר"ה י"ח: מעשה וגזרו תענית בחנוכה בלוד. מ"ק פ"ג מ"ט בר"ח בחנוכה ובפורים מענות ומטפחות בזה ובזה וכו'. ודע כי הנס בפך של שמן כמו שהוזכר בשבת נשנה במגילת תעני' פ"ט ושם אי' עוד בזה"ל ומה ראו להדליק את הנרות אלא בימי מלכות יון שנכנסו בית חשמונאי להיכל שבעה שפודין של ברזל בידם וחפום בעץ [צ"ל בבעץ] [2] והדליקו בהם את המנורה. ובר"ה כ"ד: ומנחות כ"ח: מבואר דעל מנורה עצמה קאמר שהיה ז' שפודים וחפום בבעץ ובפסיקת' רבתי רפ"ב הניח מעשה דפך שמן והביא רק ומצאו בה (בבית המקדש) שבעה שפודין של ברזל ועיין מ"ש בזה מהרז"ם בפירושו שם. — והקבוץ פסיקת'

---

[1]) כ"ה גי' יפה ובכ"י א"פ למגילה בהכינתי וא"ל בהכינתו ובנו"ג בתעני' בהכינתו . , בחניכתו ובמגילה בט"ס והוגה מהגרי"ב בחכינתו וא"ל בחניכתו וכ"ה באמת בחכינתו במקום בהכינתו בדפ' פיזי וויניצי' לתעני' וכ"ה במנו"ה סי' שי"ח וכתיקון הגרי"ב אי' באה"ת למגילי עיי' ד"ס שם צד ע"ב: ושם גי' אחרות. [2]) עיין פירש"י שם וכ"ה בר"ה כ"ד רע"ב עיי"ע בעץ.

רבתי שם: כמה חנוכות הם שבע הנוכות הם ואלו הם וכו׳.

חנךְ (= חֲנִיכַיִים, ובל״א חִינְכֵי מל״ע حنك ובל״ס חֲנְכָא פי׳ לחיים die Kinnladen) בס״ג דפ׳ המניח את הכד (ב״ק ל״ה.) ההוא תורא דהוו כייבין ליה חינכיה [1]), פי׳ חינכי למעלה מבית הבליעה קרוב לשינים. ובפ׳ גיד הנשה (חולין ק״ג:) כי פליגי ב ש ל בין החניכים [2]) מר סבר הרי נהנה גרונו בכזית ומר סבר אכילת מעים [3]) בענן. פי׳ מקום החיך שהחיך הוא הטועם לאוכל. *[אחי״ה וכן פי׳ רגמ״ה שם וז״ל: בשל בין החניכים הדבוק לחיך לפנים מן השינים, וכן פירש״י בין החניכיים המדובק בחיך וכו׳, וקצת קשה שרש״י פי׳ בב״ק חינכיה: ש י נ י ו אבל בכתובו׳ ל״ט: פירש״י כי נהמא אקושא בחינכי: כלחם קשה שגורר את החיך, וכן פירש״י בגיטין ס״ט. לחינכי: אבעבועות הגדילים ב ג ר ו ן וכו׳ ורבינו בע׳ חמתי וממרו לא פירשו, אבל בע׳ נהם פירוש מאמר דכתובו׳ הנ״ל בפתרו מלת חינכי: בית הבליעה כמו בע׳ הנוכחי בציון דב״ק הנ״ל, והנכון מ״ש בתחילת הע׳ כי הוא מקביל למלה ערבית וסורית וענינו לחי התחתון ולפעמים גם העליון והושאל להוראת חֵךְ (-Gau men) וגם מלת חך נאצלה מל״ע הנ״ל ושרש חנך והדגש בצירוף השם עם כנוי (ד״מ וחִכֵּךְ, וחִכּוֹ) מורה על הבלעת הנו״ן וכן דעת רד״ק בשם אביו בשרש חך. אח״כ מצאתי בספר אלאסול לר׳ יונה ז׳ גנאח שכתב בזה״ל هذه معروف انه الحنك עכ״ל פי׳ זה (כלומ׳ שם חֵךְ) שוה בהוראתו עם אלחנך של ערבית] —

* חֲנַן (wir) בירו׳ פיאה פ״א דט״ז: מה חנן קיימין פי׳ בל״ס ܚܢܢ כמו אנן כלומר אנו ובפי׳ אה״צ למהרז״ף הוגה אנן ואינו מהנחוץ כי כ״ה בל״ס ובירו׳ סנהד׳ רפ״י דכ״ז ע״ג הגי׳ מה נן קיימין ועיי׳ עוד ע׳ אנא וש״נ.

* חָנָן (שם הפרטי) כתובו׳ ק״ה רע״ב חנן המצרי וחנן בן אבישלום, ב״ב קס״ו: וירו׳ ב״ב פ״י די״ז ע״ג חנן מחנני וענן מעונני, ועוד נקובים בשם זה הרבה אמוראים שהובאו בסד״ה צד פ״ה ע״ג והלאה, וגם מזה חנין, חנינא, חנניא, חנניה, חיננא ע״ש בסד״ה וגם במבוא הירו׳ צד פ״ו והלאה ומבוא לפסיקת׳ רבתי להוצאת הח׳ פריעדמאן צד 19 ואכ״מ להאריך.

* חִנּוֹן בשבת נ״ד: עיי״ע יחנון.

* חִנּוּן (Flehen) ספרי ואתחנן פ׳ כ״ו י׳ לשונות נקראת תפלה זעקה וכו׳, חנון וכו׳. מדרש פטירת משה (ביה״מ להח׳ יעללינעק ח״ב, קכ״א) מניין שנתחנן תקט״ו חנונין כמנין ואתחנן.

1 חנם (חֶנְסְנַם Sonnentempel עיי׳ בפנים) תרג׳ חַמָּן והכרתי את חמניכם (ויקרא כ״ו, ל׳) ואיקצץ ית חניסנסיכון. *[אחי״ה כ״ה בדפ״ע אחרונים וכ״ה בנוסח׳ בתרג׳ אונקלס שם, ובערוך דפ״ר ובכ״י ו״ו א׳ בשתי תיבות חנים נסיכון וכ״ה בכ״י תרג׳ אצל הח׳ לעווי בעמת״ר ח״א, ר״ע; ובכ״י ל״ד חניסיתיכם. ודע שרבים וכן שלמים נלאו לפתור המלה קשת ההבנה זו (עיי׳ מ״ש הח׳ לעווי שם והח׳ אייזלער בספרו בייטר׳ ח״א, מ״ז שהגיה חריסרסיא, והח׳ ברילל מ״ע יאהרביכער ח״א, ק״נ; פערלעם עט״ש, ס׳ שהגיה חסן ופי׳ מל״י ξόανον מן העץ) ואחר דרישה רבה מצאתי לבבי נאמן בטוח כי מלה זו ובע׳ הבא מלש״פ חֻצבה, והורכבה חנסנם משתי תיבות: א׳) חֵנְם בל׳ צענד qeñg פי׳ שֶׁמֶשׁ, ב׳) מל״פ נאם = ناوس מקום מוקדש לעבודה והוא קודש הקדשים של היכל הפרסיים אשר שם היה האש הקדוש עיי׳ וואולירם ח״ב, 1290 וא״כ חנסנם הוא מקום היותר מקודש של היכל החמה וגזרה זו נופלת לנכון על העתקת חמנים שנאצל מן חמה ונקראו חמנים כדעת רד״ק (שרש חמה) שעשו אותם עובדי השמש. ולדעת אחרים הועתק חמנים -Sonnen säulen עמודי החמה, ואולי לזה כיון גירסת כ״י חניסיתיכם וצ״ל חניסתנכם הורכב מן חנם שמש כאמור למעלה ומן סתן = ستن , ستون . עמוד, והראשון עיקר כי היכל עובדי האש של פרסיים נקרא Atâshgâh עיי״ע בי נורא — ולדעת ר״פ סמאלענסקי אולי גם חנם (ישעיה ל׳, ד׳) היא עיר בית שמש, וחנסנם הוא מרובע כמו אדמדם] —

2 חנם (= חֶנְסְנַם Sonnenschirm) תרג׳ רעל. הנטיפות והשרות ו ה ר ע ל ו ת (ישעי׳ ג׳, י״ט). *[אחי״ה וגם מלה זו לא נתפרשה עד הנה, ולפע״ד הורכבה מן חנם של מעלה פי׳ שמש. ומן نسا פי׳ חפת שמש Sonnenschirm. והרעלות הם מיני צעיף מל״ע رعل לכסות בו את הפנים (עיי׳ גיזיניאוס פי׳ לישעיה שם ורד״ק שם) — וראיתי בנתינת לגר להגאון ר״נ אדלער שכתב (בויקר׳ שם)

---

1) כ״ה בכ״י ו״ו וכ״ה בנוסחי׳ אבל בדפ״ע חינכי. 2) כ״ה גם גי׳ רגמ״ה לחולין (בקובץ כ״י אנגיליקא דף שמ״ז) ובנו״ג כי פליגי בין החניכיים. 3) וכ״ה בכ״י רגמ״ה, ובנו״ג מעיו.

בזה"ל: תחלת הוראת חנסנם בארמית הונחה על השמש ואח"כ הונחה גם על הפסילים אשר העמידו לשמש גם על הצעיפים שהנשים נושאות על פניהן להגן בעד השמש ע"כ. ויפה העיר כי תחלת הוראת חנם (ולא חנסנם) על השמש אך לא בל"א כי אם בל' צינד כאמור, אבל גם אשר נספח עליה שמש לענינים שונים כמו שכתבתי. ורמ"ל הדביק שני ערכים לע' אחד ומעתיק: Schleier!] —

חָנֵף (ידוע מל"מ ונגזר מל"ע حنف פי' מעוות וסלף והושאל לענין גנבות דעת והראות דבר בגלוי מה שהוא נגד כונתו הפנימית וזה בלי' אשכנז heucheln, schmeicheln) בס"ג דפ' ואלו נאמרין בכל לשון (סוט' מ"ב.) כת לצים כת חנפים כת שקרים [1]) כת מספרי לשון הרע וכו'. *[אחי"ה וכנ"ה חָנֵף שהוא תואר ביומא פ"ו סע"ב ותוספ' שם פ"ד מדר' שו"ט נ"ב מפרסמין את החנפין מפני חלול השם. ויק"ר פט"ז קהל"ר פ' ושבתי אני וכפ' אל תתן: ר' בנימין פתר קרייה (קהלת ד', א') בחניפי תורה ע"ש. וגם הוראת חנף ענין עוות ורשעות כמו בל"ע כלו חנף ומרע (ישעי' ט', ט"ז) וכ"ה בל"ס ענין המיר דת וכ"ה בלשון ערבי حنيف פי' מומר וזה מה שאיתא בדרך ארץ פ"ב החנפים והאפיקורסים וכו', ריש אסת"ר מן דאכעסון בנייא חביביא עובדיהון קדם אבוהון דבשמיא אקים עליהון מלכא חנפא ויתפרע מנהון. ועיין ג"כ התרג' לישעיה ט', י"ז; י', ו'. וכן ענין השם ב"ר ר"פ מ"ח כל חנופה שנאמ' במקרא (ישעי' ל"ג, י"ד) במינות הכתוב מדבר ובילק' ישעיה ר' רמז ש"ד הגי' באפיקורס הכתוב מדבר. ובלש' עוות וקלקול דרש גם כן ר"ש ב"ח בסוטה מ"א: מיום שגבר אגרופה של חנופה נתעוותו הדינין ונתקלקלו המעשים וכו', ושם: אדם שיש בו חנופה מביא אף לעולם וכו', ושם: מ"ב רע"א כל עדה שיש בה חנופה לסוף גולה. קידושין מ"ט: ילק' זכרי' ס' רמז תקע"ג חנופה וגסות הרוח וכו'. — והפעל מ"ק י"ז. אפי' לגברא כוותך לא חניפי ליה, שבועו' ל': לחנופי ליה. קידושין ע': דלא לימא רבנן מחנפי אהדדי, דרך ארץ זוט' פ"ב אל תאמר אחנף לזה שיאכילני וכו', אפעל: סוט' מ"א: החניפו לו לאגריפס, שו"ט מזמור נ"ב למי שהוא מחניף את חבירו וכו', סוטא שם המחניף לחבירו (בע"י לרשע) סוף נופל בידו. כתובות ס"ג: משום דר' זביד גברא רבא הוא מחניפיתו ליה, ושם פ"ד: משום דבי נשיאה נינהו מחניפיתו להו, סנהדרין נ"ב. בשביל חנופה שהחניפו לקרח וכו', ירו' ברכו' פ"ז די"א ע"ג וירו' מגיל' ספ"ג דע"ד רע"ג יודעין הן הנביאים שאלוהן אמיתי ואינן מחניפין לו (ובבבלי יומ' ס"ט: לו כיזבו בו עיי"ע אמת) ירו' ע"ז פ"א דל"ט: (והובא בתוספ' ע"ז ב'. ד"ה אסור) בד"א (שעבר ונשא ונתן מותר) בגוי שאינו מכירו אבל בגוי המכירו מותר מפני שהוא כמחניף להן תנא נכנס לעיר ומצאן שמחין שמח עמהן מפני שאינו אלא כמחניף להן] —

1 חָנַק (ידוע מל"מ ענין מיתת עצמו ע"י קשירת הצואר בחבל וכן בל"ע خنق ובל"ס חֲנַק sich erwürgen) בר"ג דפ' במה אשה (שבת נ"ז רע"ב) [הכא] בקטלא עסיקינן האשה חונקת את עצמה כדי שתראה כבעלת בשר. כי מעולם שברתי עלך נתקתי מוסרותיך (ירמי' ב', כ') תרג' פסקית חנקיכון [2]), התפתחי מוסרי צוארך (ישעי' נ"ב, ב') תרגום איתפסקו חנקי צואריכון [3]). בס"ג דפ' במה אשה (שבת ס"ו:) מותר ליחנק בשבת, פי' מי שחש בכריסו אוחזין אותו בעקבי [4]) וורידין שלו למעלה מכתיפיו בעיקר צוארו וכובשין עד שיבלטו עיניו ויבטל שעה אחת ודומה לחנוק ומתרפא. פ"א מי שיש לו כאב בראשו ממששין בוורידים שלו ונראה כמו שיחנק, פ"א מי שנפל לו עצם בגרונו אוחז אותו אדם א' ברגליו וא' אוחזו בלחייו וממתיחין אותו עד שישוב העצם למקומו. פ"א מכניסין אצבע לתוך פיו ודוליהו [5]). בפ' ערבי פסחים בגמ' ואפי' מן התמחוי (פסחי' קי"ב סע"א) אם בקשת להחנק [6]) התלה [7]) באילן גדול

---

1) וכ"ה בנוסחי ובסנהדרי ק"ג. אי' שקרנים. 2) כ"ה בכל כ"י ערוך ובדפ"ע חסר. 3) רמ"ל הסגיר ציון זה ולא ידעתי למה. 4) כ"ה לנכון בכל כ"י ובדפ"ר, אבל בשדפ"ע בעקבו. 5) והמאור הקטן לר"פ כל הכלים סותר פי' זה באמרו בזה"ל ויש מפרשים בפירושינו (כלומ' בפי' אסובי ינוקא) (שבת קכ"ג.) כההיא דאמריי בפרק במה אשה יוצאה מותר לחנק בשבת וטעות הוא בידם כי החניקה ההיא חניקה ממש היא בחולי ידוע בארצות וכו' כמו שכתוב בספרי חכמי רפואות וכו' (עיי' בקיצור בחי' הר"ן לשבת ס"ו:) וקדם מעט פי' בעל המאור אסובי ינוקא „הוא שמעמידין לו עצם מפרקתו באצבע שנותנין בגרונו" וכו' ע"ש וזה כפי' רבינו בע' אסובי ע"ש הרי שבעל המאור בא לחלוק על פי' האחרון בע' הנוכחי בענין נתינת אצבע בגרונו שזה ענין אסובי ולא חניקה, אבל לפי' ראשון לא חלק שהוא ענין רפואה. ובעל כ"כ פי' שהוא קשור והדוק חזק והוא כי למתעלפים ובעלי החולי השתוק (Schlagfluss) קושרים זרועותיהם וארכובותיהם במוסרות בקשר אמיץ עד שיאירו עיניהם, יעורו ותשב נשמתם עכ"ל. 6) בדפ"ר להיחנק, בנו"ג ליחנק וכ"ה בע' אשל א'. 7) בכ"י ל"ד היתלה וכ"ה בנוסחי ובכ"י ב"ר תתלה, אבל בע' אשל ובגי' ר"ח התלה.

"פי' אם רצית לשאול בדבר איסור" כלומ' שאתה צריך לדון דין חמור בדין נפשות "שאל לחכם גדול ועשה כהוראתו". *[אחי"ה הועתק מפי' ר"ח לפסחי' צד קס"ה רק התיבות כלומ' עד נפשות מפי' רבינו הן או אולי חסר מעט בכ"י ר"ח וכל הפי' שייך לו. ועיי' הפשב"ע שפי' דברי רבינו אליבא דדינא ושם הקשה על פירש"י ורשב"ם בענין לישנא דחניקא ותלייה שקשה להלמן אבל לפע"ד יש לישב דזה מסיגנון הגמ' דתליא באשלי רברבי עיי"ע אשל א' ושם הביא רבינו ג"כ ציון זה מפסחים לומר כי עולה בקנה אחד ובפרט לפי פירושי שהוראת אשל ענין פרשות גדולה וחשיבות הוא וא"כ י"ל כפי' רשב"ם בס"א נ"ב בגמ' דפסחי' משום דנקט לישנא דהיתלה באילן נקט לישנא דחניקא — ואם נעמיק חקור מדוע השיב ר"ע לר"ש בן יוחי בלשון זה אולי י"ל כי מלבד מוסר השכל ששם ר"ע על לב רשב"י בחר עוד בלשון ערומים כי רשב"י (בדרך בדיחותא) איים לר"ע שאם לא ילמדנו תורה אז יאמר לאביו יוחי שימסר את ר"ע למלכות ועל זה השיב בדרך הלצה גם הוא אם בקשת ליחנק וכו', כלומר אם יש את נפשך להחניק את עצמך ולהסכין את נפשך לך והיתלה באילן גדול כלומר גם אתה תתלה באילן גדול ומלכות רומית איננה מבחנת בין טוב לרע, ובאמת נבואת ר"ע נתאמתה כי לולי שברה רשב"י אז נגזרה עליו ממלכות רומית הריגה (עיין שבת ל"ג:) ואולי גם התוכחה השניה בפסחי' שם וכשאתה מלמד את בנך למדהו בספר מוגה כלומ' אם יקרא בנך בטעות הטעות שנכנס בלבו כבר נכנס מי יסירהו (פי' ר"ח לפסחיי) נאמרה מר"ע בכונה מיוחדת על ר' אליעזר בן ר' שמעון שנעשה שומר ופקיד המלכות הרומית וקא תפיס גנבי ונעשה חומץ בן יין עיי"ע ארך (ח"א. רפ"ו ומ"ש) לכן הזהיר ר"ע את רשב"י שילמד את בנו בדקדוק גדול שלא ילך בדרך עקלקלות אולם גם בזה היה ר"ע חכם עדיף מנביא —. וכנ"ה בקל חולין פ"א מ"ב מפני שהן חונקין, ב"ק מ"ז: חנק את עצמו, כתובו' ס': לא עבידי נשי דחנקן בנייהו, ושם: הוה עובדא וחנקתיה, ירו' תעני' פ"ד דס"ט: הוה חנק ליה, ירו' סוט' פ"ט דכ"ג ע"ג נמצא חנוק, ירו' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ד חנקת גרמה, ילק' וירא רמז צ"ח כיון שאינה רואה (שרה) אותו תתחנק את עצמה, ב"ר פל"ד אך (בראשית ט', ד') להביא את החונק עצמו (עיין פי' מהרז"ו), ושם שופך דם האדם (ט', ו') ר"י ב"ר סימון אמר אף החונקו. פַּעֵל: ירו' ברכו' פ"ב ד"ה. אמרה (אמיה דמנחם) בעייא אנא מחנקוניה (כ"ה לנכון לפי גי' המהרש"ס) סנאיהון דישראל הוא. ובהשאילה ב"ר רפע"ח א"ל חנוקא סברת למחנקני (כלומ' לקפחני בתשו' הבל עיין מ"כ), שהש"ר פ' ישקני ובאיכ"ר פ' חסדי ה' חנוקהסברת לחנוקני. נִפעל: סנה' פ"י מ"א הנחנקין, לֵיחָנֵק שבת ופסחים בתחלת הערך. אִתפעל ירו' סנהד' פ"י דכ"ט. ועיי' במד"ר פ"י ומד' שמואל ס"פ כ"ו והוה אחיתופל קאים תמן אמר כדין דוד מתחנק ואנא מליך וכו' ע"ש וענינו נטרף בתהום וכן ענין חֶנֶק בל"ס ertrinken. והשם חנק סנהד' פ"ז מ"א רות רבה פ' באשר תמותי. ועוד חֲנִיקָה עיין כמה פעמים בירו' סנהד' רפ"ז דכ"ד: והתואר חָנוּקָא וכ"ה בל"ס עיין לעיל בדוגמאות הפַּעֵל. והשם חֲנָקָא בתרג' פי' מוסרות רק בקבוץ וכ"ה בלשון ערבי خناق Strick, Fessel מלבד שני ציוני הערוך גם בתרג' ירמי' כ"ז, ב'; נחמי' א', י"ג] —

* 2 חָנַק (מל"ע حنق קצף ומצער עצמו או אחרים zürnen, erzürnen, sich oder andere ärgern) ב"ב פ"י מ"ח (קע"ה:) הרי החונק את אחד בשוק ומצאו חברו וא"ל הנח לו וכו', פי' היה מצערו ונוגשו (ותוי"ט בשם נ"י פי' בע"א) ובגמ' שם (קע"ו.) בחנוק (איזה פעמיי). מכילת' ריש בשלח (פ"א) משל למה"ד לאדם שנפלה!? לו בית כור בירושה ומכרה בדבר מועט וכו', התחיל המוכר ליחנק על שנתן ירושתו בדבר מועט וע"ש דוגמא אחרת, ועיין ילק' בשלח ס' רמז רכ"ה התחיל המוכר להנק, וכן בשהש"ר פ' גן נעול התחיל המוכר רואה ונחנק . . התחילו המצריים נחנקים ואומרים וכו', פי' התחילו לקצוף ולצער את עצמן מל"ע הנ"ל, ולא כדעת הה' ווייס במשפט לשון המשנה ל"א וכדעת הה' לעווי שגזרו מע' הקודם לזה ובאותו ענין.

חָנוּת (מל"ע וסורי' חנותא Krämerladen, Bude עיי' אוצרי השרשי' העבריים של גיזיניאוס ופירשט ועוד שם מקום עיי' בפנים) בס"ג דפ' האומר התקבל גט (גיטין ס"ז.) ר' שמעון חנות מיוזנת, פי' מה חנות מקושטת מכל מיני סחורה אף הוא היה מלא מכל מיני חכמה. ס"א מזוינת ופי' נאה. — בפ"ק דשבת בגמ' י"ח דבר (שבת ט"ו סע"א) ובפ"ק דע"ז בגמ' וקרטסים (ע"ז ח' סע"ב) ארבעים שנה קודם שחרב הבית גלתה סנדרי וישבה לה בחנות [1]) למאי הלכתא וכו', עד אמרו מוטב נקום ונגלי ממקום

1) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב ודפ"ר, אבל בשדפ"ע ובפ"ק דע"ז בחנויות. ודע כי בנו"ג בע"ז וישבה לה בחנות

דכתיב ביה (דברים י"ז, י') ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום [ההוא] מלמד שהמקום גורם (ע"ז שם בסוף העמוד וש"נ). פי' מקום חוץ מלשכת הגזית היה בהר הבית ושמו חנויות [1] כדגרסינן בפ' יו"ט של ר"ה בגמ' בראשונה היו מקבלין (ר"ה ל"א סע"א) וכנגדן גלתה סנהדרי [2] מלשכת הגזית לחניות ומחניות לירושלים ומירושלים ליבנה [וכו']. *[אחי"ה ודע כי בענין ציון מגיטין הנ"ל בנו"ג כגי' ראשונה ובתוספ' שם הובא גם ס"א וז"ל חנות מיוזנת לשון מזון ואית דגרסי מיוזנת לשון זיון ע"כ וזה הנכון כי מזוינת נגזר מפעל ערבי زان פי' עָדה וקשוט וא"כ مُزَيَّن פי' מקושט ועל כן מן הנחוץ להפך הסדר בפי' רבינו כי מזוינת ענינו מקושטת מכל מיני סחורה וכו'. ובס"א מזוינת צ"ל מיוזנת והוא ג"כ מל"ע وزن ובינוני פעול موزون פי' מסודר יפה יפה עפ"י המדה והמשקל. ובאבות דר"נ פי"ח אי' בכמה שינויים ושם: ר"ש ב"ג חנות מלא ארגוון טב. ורש"י פי' חנות מיוזנת יינה מוכן בה תמיד וכו' ע"ש ופי' לפי זה מלשון זון, זין כמו בל"מ מְיֻזָּנִים (ירמי' ה', ח', לפי הקרי) ועוד נשמע מפירש"י כי גזר אומר חנות מל"ע حانة בית היין Wirthshaus ולא מל"ע حانوت (בחי"ת נקודה) Krämerladen. — ודע עוד ממה ששנה רבינו פעם חנות פעם חנויות מוכח כי לא היה הוברר אצלו אם שם המקום היה חנות או חנויות ובאמת קשה להעמיד הדבר על בוריו וכן היה רש"י מסתפק כי בע"ז שם פירוש "חנות מקום בהר הבית וחנות שמו" כפי' הערוך, ובסנהד' מ"א, פי': "בחנות מקום היה בירושלים וכן שמו", אבל בר"ה פי' "חנויות עשו להם בהר הבית וישבו שם" וכו' ע"ש. ובאמת גדולה מזו ראיתי כי לא רק המעתיקים שכתבו בש"ס פעם חנות פעם חנויות לא מצאו ידיהם בעיקר השם כי גם בזה השם נראה פלוגתא בין בבלי וירושלמי כי בירושלמי פיאה ספ"א דט"ו ע"ג אי' ואתיא דר"ע כחנויות בני חנן דתנא למה חרבו חנות בני חנן ג' שנים עד שלא חרב ב"ה וכו'. ובבבלי ב"מ פ"ח, אי' מפני מה חרבו חנויות של בית הינו ג' שנים קודם ירושלים וכו'. אבל נראה כי גם בירוש' צ"ל חרבו חנויות כדאי' קודם מעט וכ"ה בספרי ראה ס"פ ק"ה אמרו חרבו חנויות בני חנן ג' שנים קודם לא"י וכו' — אך יהיה איך שיהיה חנויות (או חנות) בני חנן צ"ל בית היני וזה צריך לכתב בתיבה אחת ביתהני והוא Bethania קרוב לירושלים כחצי שעה עיי"ע ביתואני (ח"ב ס"ז) וע' בית פאגי (שם, ע"ט) ואחרי שב' מקומות בית פאגי (וביתהני) [וביתאני] היו קרובות מאוד ושניהם נקראו על שם גדילת תמרים כי פגי והיני כמו אהיני (עיי' ערכם) פתרונם תמרים שלא בשלו לכן דעת לנבון נקל כי חנויות ביתאני הם בתי מכר אשר בהם קונים ומוכרים פרי המקום היינו תמרים וא"כ חנויות הוא קצור מן חנויות ביתאני. — וכנ"ה בהוראת בית מכר ולפעמים בהוראת מלה ערבי' הנ"ל בית היין במקומות אלה: פסחי' ל"א: חנות של ישראל ופלאי של ישראל. שביעית פ"י מ"א עיי"ע קף א'; אבות ג', ט"ז החנות פתוחה והחנוני מקיף עיי"ע סעד א'. מעשרו' פ"ב מ"ב היו יושבים בשער או בחנות, ושם בעל השער ובעל החנות, ב"ב פ"ב מ"ג חנות של נחתומין ושל צבעין, ושם חנות שבחצר, ירושלמי פיאה פ"א דט"ז. חנותא דכיתנאי, ירו' תעני' פ"א דס"ד, וירו' מגיל' פ"ג דע"ד סע"ב וירו' סנהד' פ"י דכ"ח, כד הוינן קיימין קומי חנותיה דרב הושעיה חביבך וכו'. — ובהוראת בית היין: שבת ל"ב, אבב חנותא וכו'. פי' בפתח בית היין עיי"ע בב א' (ח"ב, ד'), פסחי' ק"י: חנות אין בהם משום זוגות עיי' פירש"י ורשב"ם, ב"מ ס'. רבא אייתו ליה חמרא מחנותא. והקבוץ חנויות עיי' לעיל ועוד ירושלמי ב"ק ספ"ו ד"ה ע"ג אלו שעושין סוכות בפתחי חנויותיהם בחג. שבת ל"ה: תוקעין ע"ש . . שנייה להבטיל עיר וחנויות, ושם ועדיין חנויות פתוחות, ושם וננעלו החנויות, ב"ב ס"ח רע"א הויא הנהו חֲנְוָתָא אבראי — ובהוראה שנית אסת"ר פ' בהראותו העמיד חנויות מוזגות יין — ירו' ברכו' רפ"ו ד"י, סלקון לבי חנוותא ט"ס וצ"ל למי חטתא כגי' המהרש"ם עיין פירושו. והתואר חֶנְוָנִי, חֶנְוֹנִי אבות פ"ג מט"ז שבועו' מ"ז: מ"ח. כתובו' פ"ז; קידושין פ"ב, ושם: וירו' קידושי' ספ"ד דס"ו ע"ה, ירו' פיאה פ"א דט"ז, והקבוץ ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב: שני חֶנְוָנִים וכן בל"ם חֶנְוָנִי ועוד חֶנְוָיָא וכ"ה פסחים ק"י: אינסבא לחנואה. בבא מציעא צ"ט: תברו חביתא דחמרא לחנוואה Weinschenker וכן הוא בלשון ערבי حانوى

וכ"ה בסנה' מ"א. ובפי' ר"ח כ"י לסנהד' מ"א. ולע"ז ח': וכן הוא בתוספי סנהד' י"ד: ד"ה מלמד בציון משבת ט"ו. ובאמת בכ"י מ' ואו"פ לשבת אי' כן כמו שגרס רבינו גם כאן בציון דשבת לפי גי' הכ"י ובנו"ג בשבת בחנויות, וכ"ה ברש"י בר"ה ל"א סע"א ובכ"י ל"ד (ד"ס צד מ"ד:) אבל בנו"ג שם חנות וכ"ה בילקי' ישעיה רמז רצ"ו בשם ר"ה — וגי' סנדרי של דפ"ר וכ"י ערוך חוץ מהכ"י ו"ו והה"ב אי' גם כן בכ"י רש"י לר"ה (ד"ס שם) ובכ"י מ' לע"ז (ד"ס י"א). [1]) כ"ה גם בדפ"ר ובכ"י ערוך. [2]) בדפ"ר ועיי' לעיל בהערה א'.

— ולנקבה בכתובות פ״מ מ״ד המושיב את אשתו חנונית] —

חַם (= חַסָּא בל״ס וכ״ה בל״ע خس Lattich, Gartensalat ועפ״י הגדה מלש׳ חוּס (schonen בפ׳ כל שעה (פסחי׳ ל״ט.) בחזרת ובעולשין, חזרת חסא מאי חסא [1]) דחס רחמנא עלן (שם) ולמה נמשלה מצרים במרור לומר לך מה מרור זה תחילתו רך וסופו קשה אף מ צ ר י ם ת ח י ל ת ן ר ך ו ס ו פ ן ק ש ה [2]) ש״מ חזרת חסא ומרור אחד הן. התורה חסה על ממונן של ישראל שנאמ׳ (במדבי׳ כ׳, ח׳) והשקית את העדה ואת בעירם (מנחות ע״ו:). *[אחי״ה רבינו הרכיב שני ענינים שונים בע׳ אחד עפ״י הגדה מאי חסא דחָס רחמנא וכו׳, ואחרי שהביא את זה הוסיף הדוגמאות בענין חס ששייך לשרש חוּס ובדפ״ר אף כי נחלק הע׳ לשנים בכ״מ טעות הדפוס נפל בו כי המדפיס הביא בין דברי רבינו שבאותו ציון דפסחי׳ התיבות: ס ל י ק פ י ר ק א מזה מוכח כי הערך נחלק לשנים רק בטעות הדפוס. — וכנ״ה חסא פסחים קט״ז. קפא דחסא עיי״ע חס ז׳ וע׳ קף ט״ז. ברכו׳ נ״ו. חזן חסא על פום דני. ירו׳ כלאי׳ פ״א דכ״ז עיי״ע חזר ג׳. והקבוץ ירו׳ פסחים פ״ב דכ״ט ע״ג עיין למטה בהערה א׳, ירו׳ מעש׳ שני ספ״ד דנ״ה רע״ג כרמא דההוא גברא מסיק חסין, ושם: מינסב חסין עיי״ע בסים ב׳ (בח״ב, קל״ג:) ירו׳ כלאי׳ פ״ב דכ״ח. עיי״ע חריע ומ״ש. ב״ר פס״ז חסין רברבין (וריש המאמר הובא בע׳ פגלא), איכ״ר פ׳ רבתי ד״ה חד כותאי (א׳) אנא טעין קניא וביה מיסרא דחסין] —

* חָס (מפעל חוּס מל״מ ענינו רחם על דבר (schonen נגעי׳ פי״ב, ה׳ אם כך חסה התורה על ממונו הבזוי וכו׳, ושם על מה חסה התורה וכו׳ עיי״ע טפי. יומ׳ ל״ט. וש״נ התורה חסה על ממונן של ישראל עיי״ע הקודם ושם הכונה על מנחו׳ ע״ו: — סוט׳ י״ד. חסה התורה על עוברי רצונו. תענית כ״ד. גברא על בריה ועל ברתיה לא חס עלי דידי היכי חיים, ירו׳ כתובות ספ״ד דכ״ט: אנשי הגליל חסו על כבודן ולא חסו על ממונן אנשי יהודה חסו על ממונן ולא חסו על כבודן, ירו׳ כתובו׳ פי״א דל״ד: כשם שאדם חס על כבוד אלמנתו כך חס על כבוד גרושתו. סנהד׳ נ״ה סע״א חס רחמנא עלייהו, ב״ר ס״פ ט״ו ואם על כבוד תולדותיו חִס המקום על כבודו עאכו״כ, תנחומ׳ בלק ס׳ סי׳ ט׳ חס הקב״ה על כבוד של אותו רשע (בלעם) וכו׳, וא״כ חס הקב״ה על כבודן של רשעים אין צריך לומר על כבוד הצדיקים, וכ״ה במד״ר פ״כ ובילק׳ קדושין רמז תרכ״ד בשנוי לש׳ קצת, ובילק׳ שם עאכ״כ שיחוס הקב״ה וכו׳, ב״ק ל״ח: וילק׳ דברי׳ רמז תת״ח חס הקב״ה על ב׳ אומות גדולות וכו׳, ב״ר ספנ״א ע״י שחסתה על כבוד אביה וכו׳ — ועוד עיי״ע חסך. והשם בתרגום חים עיי״ע.

* חַס (פי׳ בלש׳ ערבי خس נבל ונמבזה ומחולל (verächtlich, gemein בפרש׳ מקץ (בראשית מ״ה, ז׳) על פסוק חלילה לעבדך פירש״י וז״ל חולין הוא לנו לשון גנאי ותרגם חס לעבדיך חס מאת הקב״ה יהי עלינו מעשות זאת והרבה יש בתלמוד חס ושלום עכ״ל הזהב, א״כ גם לדעת רש״י חס כמו חלילה וכן הועתק כל חלילה שבתרגום וכונת חס מאת הקב״ה יהי עלינו כלומר חולין ודבר נמאס יהי עלינו מאת המקום, אבל מהרא״ם (הובא בפ״י אות חס) לא ירד במח״כ אל עומק כונת רש״י בבארו דבריו בזה״ל: כתב רש״י בפרשת מקץ וכו׳, ופירושו ר ח מ י ם ו ש ל ו ם יבואו עלינו מאת ה׳ שלא יביאנו אל המכשל הזה להאמין בדבר הזה עכ״ל, ולא ידעתי באיזה דקדוק לשון עשה מהרא״ם תואר השם לשם, בפרט שאינו מן הנמצא בתנ״ך וגם בעל מתורגמן נדחק לפרש חס מלשון חוסה ה׳ והח׳ לעווי פי׳ ג״כ חס בהוראת השם והעתיקו Erbarmung או מל״ס שענינו כפרה וכן דעת הח׳ שטיין במאמרו טערמינאלאגיע כ״ה (ועוד שם גזרה מפעל חסה ענין החביא) וגם מה שהוסיף הח׳ פליישער בעמת״ר ותלמודי לדברי הח׳ לעווי שהוא מל״ע حاش fernhalten איננו עולה בכ״מ שהוזכר חס ושלום או חס וחלילה אבל לפי גזרת הנ״ל מל״ע خس פי׳ דבר חולין ונמאס הכל על מקומו יבוא בשלום. וענין חס וחלילה הוא ענין אחד במלות שונות כי הראשון הוא ל״ע וארמי והשני ל״מ והעתקתו es sei verwerflich! — וענין חס ושלום (ברכו׳ כ״ח. ס״ג: פסחי׳ ס״ד: פ״ז: חגיגה ד׳: ט״ו. מגילי׳ ל״א רע״ב; עדיות ה׳, ו׳; ידים ג׳, ה׳; שבת קל״ח סע״ב; נדרי׳ כ״ב. כתובו׳ ק״ג: ב״ק נ״ה רע״א, ב״מ פ״ה: ב״ב צ״א רע״ב, ע״ז י״ח: מנחו׳ נ״ג: ירו׳ פסחי׳ פ״ו דל״ג. מכילת׳ יתרו פרש׳ א׳, ירו׳

---

[1]) בנו״ג ואמר רבא ובכ״י מ׳ רבה מאי חסא. [2]) כ״ה בכ״י ו״ו ול״ד וה״ב וכ״ה בדפ״ר, ובשרפ״ע נשמט. ובכ״י מ׳ הגי׳ ולמה נמשלו מצריים ל ח ז ר ת ובכ״י ב׳ בחזרת מה חזרת זו תחלתה רכה וסופה קשה וכו׳ ועיי׳ ד״ס פסחי׳ צר נ״ה. וש״נ יתר הגירסאות ולא חש כי כ״ה ג״כ בירו׳ פסחי׳ פ״ב דכ״ט רע״ג בחזרת חסין . . מה חזרת תחילתה מתוק וסופה מר כך עשו המצריים לאבותינו במצרים בתחילה וכו׳.

כלאי׳ פ״ט דל״ב: ירו׳ כתובו׳ פי״ב דל״ה סע״א, תוספתי סוטי׳ פ״ו. שהש״ר ס״פ לסוסתי, ילקי׳ קהלת רמז תתקע״ד פסיקתי׳ דר״כ דף קמ״ו: דבריי׳ רבי׳ פ״ב, ילקי׳ משלי ריש רמז תתקנ״ז. תרגי׳ אסתר ו׳, א׳) כלומ׳ נמאס ומחולל מכל וכל ganz und gar werwerflich ולדעתי באה מלת ושלום בפתרון הענין מכל צד ועבר ומצאתי און לי בפי׳ הרד״ק לישעי׳ נ״ג, ה׳ שפי׳ שלומינו כמו כלנו כמו הגלת שלומים (ירמי׳ י״ג, י״ט) כלומ׳ גלות שלמה וכו׳ ועיי׳ ג״כ בשרשים שרש שלם. ודוגמתו עיי׳ מ״ש בסוף ע׳ חתן — וגם בלא צירוף מלת ושלום מורגל היה בפי רב ד״מ חולין קי״א סע״ב חס ליה לזרעיה דאבא בר אבא דליספי לי מידי ולא סבירא לי כלומ׳ חולין הוא ונמאס יהיה הדבר שיתן לי אבוה דשמואל אכילה שהיא לפי דעתי אסורה, וזה מה שסיים רש״י ד״ה דליספי: „לא היו דברים מעולם“ וכונתו לפרש חס ליה וכו׳, קידושי׳ מ״ד: וחס ליה לזרעיה דאבא בר אבָא דנימא הכי ורב הונא אמר על ר׳ חייא בערכין ט״ז: חס לי דליכסוף זרעו דרב. וכן בירו׳ חגיג׳ פ״ב דע״ז ע״ד וירו׳ סנהד׳ פ״ו דכ״ג ע״ג חס ליה לא עבד חובה מן יומוי: ושם, חס ליה לא עבד טיבו מן יומוי. — והפעל ממנו עיין ערך חסא א׳.

חֵסָא (מע׳ הקודם לזה מפעל ערבי خس או خسا מנבל ומבזה geringschätzen, verächtlich sein, machen) בינוני פעיל בתרגום ירושלמי א׳ לבראשי׳ מ״א, ג׳, י״ט דקות בשר, רקות בשר הועתק: חַסְיָן בבשרהין ומו״ע הביאו בע׳ חסיין: ובאָפעל הובא בע׳ מחס לתרג׳ וכעסתה צרתה גם כעס (ש״א א׳, ו׳) ומרגזא לה פנינה ארתח ומַחְסָא לה כלומ׳ והיתה מבזה אותה ובנוסח׳ לי׳ בתרג׳ וגם ר״ב והח׳ לעווי לא פתרוה כהוגן, ובע׳ הנ״ל עוד תרג׳ חמסי עליך (בראשי׳ ט״ז, ה׳) מחוסי ושירוי צערי (ובנו״ג בתר״י א׳ דיני ועולבני) פי׳ מחוסי שם מן חסה וענינו עלבוני וחרפתי כאמור בכתוב ואקל בעיניה (שם) — ועוד עיי״ע חוצה, חיצה קודם ע׳ חצל(ת) ומ״ש.

* חֵסָא (שם הפרטי) יבמות קכ״א סע״ב דביתהו דחסא, ושם: מאן איכא בי חסא טבע חסא, חסא גברא רבה איתיה.

חָסַד (מל״מ וענינו חָנַן והשם חסד נרדף עם חֵן, והתואר חָסִיד liebreich, fromm) בפ׳ היה נוטל את מנחתה [1] (סוטי׳ ג׳, ד׳ דף כ׳.) הוא היה אומר חסיד שוטה וכו׳, [פי׳ בגמ׳] (שם כ״א:) היכי דמי חסיד שוטה כגון דטבעה איתתא בנהרא ואמר לאו אורח ארעא לאסתכולי בה ואצולה. ירושלמי (סוטי׳ פ״ג די״ט רע״ג) ראה תינוק שטבע בנהר אמר אחלץ תפילי ואצילנו עד שחלץ תפליו מת התינוק [2], בב״ר פרש׳ פ״ז [3] (לפנינו פ׳ פ״ו) ויקנהו פוטיפר: לא יעזוב את חסידיו (תהלים ל״ז, כ״ח) חסידו כתיב ואיזה זה יוסף [4]. ובילמדנו פ׳ כי ימוך (בתנחו׳ לי׳) ואתה עשית חסד עם כל בני ישראל וכי עם כל בני ישראל עשה והלה לא עשה חסד אלא עם משה בלבד שנאמ׳ (שמות ב׳, כ׳) קראן לו ויאכל לחם אלא כל העושה עם אחד מגדולי ישראל חסד כאילו עושה עם כל ישראל — בר״פ ב׳ בכתובו׳ בגמ׳ אם יש עדים (י״ז.) ובי״ה אומרי׳ כלה נאה וחסודה. *[אחי״ה והוא תואר נקבה במקום חסידה למען הבדילו מהשם חסידה Storch וכ״ה במד״ר פי״ב למלך שהיה לו בית נאה ומשובחת וחסודה וכו׳ כך התורה נאה ומשובחת וחסודה אבל בשהש״ר פ׳ עמודיו הגי׳ חסידה. ועוד התואר לנקבה חסידתא שבת ע״ז: עיי״ע אסיתא. ותואר זכר חסיד ובל״א חסידה וכ״ה בל״ס והרבה בדרז״ל עיי׳ ברכו׳ ד׳, ו׳: מ״ג: שבת ס״ג, ק״כ. עירובי׳ י״ח: ר״ה י״ז: תעני׳ ח׳, י״א: מ״ק י״ז, י״ח. שקלי׳ ח׳: סוטי׳ י׳: מ״ח: ב״ק ל׳, נ׳: פ׳, ק״ג: ב״ב ז׳: תמור׳ ט״ו: [כל היכא דאמ׳ מעשה בחסיד אחד או ר׳ יהודה בן בבא או ר׳ יהודה בר אילעי; קהל״ר פ׳ כי יש מעשה בחסיד . . ומצאו חסיד אחר] אבות פ״ב, מ״ה, והקבוץ ברכו׳ ל׳. נדרי׳ י׳. ב״ק ל׳, נדה ל״ח. ושם: שמחות פ״ג חסידים הראשונים, סוכ׳ נ״א. חסידים ואנשי מעשה, סוט׳ מ״ט: שהיה מקטני חסידים, תעני׳ כ״ג: מגילי׳ כ״ח: חולי׳ קכ״ב. חסידי דבבל — ותואר לשם עצם ד״מ ברכו׳ כ״ט: ר׳ סלא חסידא, מ״ק י״ז: מר זוטרא חסידא. והשם חֶסֶד חגיג׳ י״ב: תמיד כ״ח. חוט של חסד, סוכ׳ מ״ט: תורה של חסד.. תורה שאינה של חסד ובצירוף עם גמילות: גמילות חסדים עיי״ע גמל ובירו׳ ע״ז פ״ג דמ״ב

---

[1]) כ״ה לנכון בכ״י אבל בדפ״ע בט״ס המחתה. [2]) לפנינו בירו׳ אי׳ כהצעת תוספו׳ סוטי׳ כ״א: ד״ה היכי ע״ש. [3]) כ״ה לנכון בכ״י אבל בדפ״ע פ״ו. [4]) ודע כי בספרים שלנו כתיב מלא חסידיו אולם מזוהר פ׳ וישב מוכח כי גם לפניו היה חסר שכתב בזה״ל האי קרא אוקמיה באברהם חסידו כתיב ע״כ ועפ״י המסורה לא נמצא רק שני חסרים א׳ בש״א ב׳, ט׳ רגלי חסידו ישמר (עיי׳ יומי׳ ל״ח:) ובי׳ במשלי ב׳, ח׳ ודרך חסידו ישמר. ומקרא דשמואל דרש הזוהר וירא ג״כ על אברהם: חסידו כתיב חד ודא אברהם ע״ש ומ״ש לשמואל הנ״ל.

ע"ג גמיל חסדא, וממנו שם העצם חיסדא גיטין ז'. חיסדא שמך וחיסדאין מילך, ובשנוי ברות רבה פ' קטן וגדול ובירו' שם אמורא זה נקוב: חסדאי, חסדיי עיין מבוא הירו' למהרז"ף צ'. — והשם המופשט חסידות, חסידותא חולין ס"ג. למה נקרא שמה חסידה שעושה חסידות עם חברותיה. ע"ז ב': טהרה מביא לידי קדושה וכו', יראת חטא מביא לידי חסידות חסידות מביא לידי רוח הקודש כן הגיה לנכון הגרי"ב והביא ראיה מירו' ס"פ דשקלי' דמ"ז ע"ג וע"ש ובכ"י מ' הגי' יראת חטא מביאה לידי רוח הקודש ר"ה מביאה לידי חסידות חסידות גדולה וכו', ובריי"ף ובראי"ש ובמנו"ה ד' קושט' סי' כ', ק"פ וסי' ש"ל אי' י"ח מביא לידי ענוה ענוה מביא לידי חסידות ועיי' גם ד"ס ע"ז כ"ז. וש"נ יתר השינויים והוספה מאוחרת שנסמנה שם אי' ג"כ בירו' שבת פ"א· ד"ג ע"ג ע"ש ועוד עיי"ע זהר ג' וע' זרז. סנהדרין ק"י: שבקה ר"ע לחסידותיה . . מאי חסידותיה . . ר"ע אומר באים הם (קטני בני רשעי ישראל) לעוה"ב. ירו' סוט' ספ"ט דכ"ד ע"ג פסקו אנשי חסידות. — והפעל בל"א חֲסַד פי' מעורר חסד לשאול על הפתחים ובלא"ש betteln ויק"ר פ"ה אילין כותאי הכימין למיחסדה ע"ש ובמ"כ. ועוד ענין חֲסַד בל"א וסורי מבזה מהשם העברי חֶסֶד (ויקר' כ', י"ז) והפעל ממנו משלי כ"ה, י"ז פן יְחַסֶּדְךָ וכן בירו' יבמו' פ"א ד"ג. לא יחסדונך כותאי דאת מקיים דרשיהון עיי"ע חץ ג'. והשם חיסודא תרגום חרפה חיסודא עיי' הדוגמאות בעמת"ר לה' לעווי, והקבוץ פסיקת' פ' שקלי' י"ב: צדקה תרומם גוי (משלי י"ד, ל"ד) אלו ישראל וחסד לאומים חטאת (שם) מקבלין הן ישראל חיסודים מאומ"ה בשעה שהן חוטאים כלומר בזמן שישראל חוטאים מקבלים חרפה מן האומות עיין הערה מ"א להח' ר"ש באבער לפסיק' שם]. —

חסד ו = חֲסוּדָה לפע"ד מל"י σχάσις נקירה בהקזת דם Stechen, Ritzen, Schröpfen או אולי ט"ס במקום חסורה והוא ל"ע حصير (Ader בגמ' בפ' שמנה שרצים (שבת ק"ח סע"ב) יד לחסודה תקציץ. פי' מקום שמקיז דם. *[אחי"ה גזרת המלה מל"י הנ"ל נסיתי עפ"י פירש"י דכתב בזה"ל: לחסורה ריבדא דכוסילתא פלימאה בלע"ז ע"כ ובכתובות ל"ט: ד"ה ריבדא דכוסילתא לועז פונטוייר"א דפלמוא"ה והוא Stich vom Aderlass-eisen, pointure de flamme וכמו שהוסיף שם לפרש ריבדא ניקור כוסילתא כלי אומן מקיז (עיי' מ"ל לרמ"ל) וא"כ חסודה יוכל להיות בהפך האותיות סחודה ל"י הנ"ל פי' ניקור בהקזת דם וגם רבינו בע' פגר פירוש ריבדא דכוסילתא בל' ישמעאל אלמזוגא [1]) והוא לפע"ד المزج chirurgisches Instrument והוא כעין שפוד קצר להקיז בו הדם, וא"כ חסודה (סחודה) הוא מקום ניקור ונקב שנעשה ע"י כלי המקיז זה והיה סכנה לנגוע בו קודם נטילה, אבל עוד פי' אחר עלה על רוחי אחרי רואי כי בכל דפוסים הישנים עד קראקא בגמ' וברש"י וכן במנו"ה בדפ' קושט' (עיי' ד"ס שבת צד קי"ט) הגי' חסורה ברי"ש לכן גזרתי אומר כי לפי גי' זו המלה חֲצִבָה מל"ע הרשומה שפי' עורק Vene, Ader והבוחר יבחר] —

* **חסדיגרון** ט"ס תחת חסא דאיגרין עיין ערך חזר ד'.

* **חיסחון** ט"ס תחת חיסכון עיי"ע חסך.

☞ **חַסְחוּס** (לפע"ד מל"ס חסחוסא = חסוסא תנוך Knorpel) תר"י [א'] ונתתה על תנוך אזן (שמות כ"ט, כ') ותתן על חסחוס, תרג' בדל אזן (עמוס ג', י"ב) חסחוס דאודן ובעל הערוך גורס סחוס ע"ש. *[אחי"ה והצדק עם ר"ב כי כן מראה גזרת המלה מל"ס הנ"ל וכ"ה בכ"מ בתרג' מלבד הציונים הנ"ל גם בתרג' ירו' א' לויק' ח', כ"ג; י"ה, י"ז וכ"ה בבכורות פ"ו מ"א נפגמה אזנו מן החסחוס, ובבכורות מ' רע"ב אזניו כפולות בחסחוס אחת [2]) הרי זה מום בשתי חסחסיות אינו מום, ורבינו גורס בע' סחס בכל מקום בה"א בראש כאלו היה ה"א הידיעה ונגרר בזה אחר גי' הספרי' ופי' רגמ"ה כ"י כמו שאראך, ושם (בקבוץ כ"י אנגיליק' דף ק"ד:) הגי' בפי' רגמ"ה גם חסים ופי' היינו סחוס, והראשון נכון כי חסחוסא בל"ס היינו חסוסא פי' תנוך ובמשקל סורי נמצא' המלה ג"כ בתוספת' בכורו' פ"ד אזניו מנופפות בחסיסה אחת לא ישחוט בשתי חסיסות ישחוט. ולגי' הספרי' ורבינו אבאר מלת סחוס בע' סחס ע"ש, אבל בעה"ק שנ"ב כתב בזה"ל חסחס בכיצד צולין (פ"י) [צ"ל פ"ו מי"א] הקשה של אזן, תנוך תרג' חסחס ע"כ וכן בע' סחס הביא עהק"צ (פ"י) [צ"ל פ"ו] דפסחי' ותרג' חסחוסין בחי"ת] —

* **חַסִּין** הקבוץ מן חסא עיי"ע חס א' — חסינה עיי"ע חסן ב'

---

1) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד. 2) כ"ה ברש"י, ובנוי"ג בחסחסי.

☜ חסיין תרג׳ ירו׳ דקות בשר חסיין בבשריהון. *[אחי״ה פירשתיו בערך חסא א׳ ובמשביר ועוד בעמת״ר להח׳ לעווי בטעות מבואר על ידי הבלעת רי״ש חסיין = חסרין] —

חֲסִית (פי׳ כמו חסא Lauchart, lattichbittere) בפ״ט בתרומות (מ״ז) המנכש עם הנכרי בחסיות. ובפ״י (מ״י) [אבל] חסית של חולין עם חסית של תרומה. ובס״ג דפ׳ הנודר מן הירק (נדרי׳ נ״ח רע״ב) דתניא המנכש עם הנכרי בחסיות אוכל מהן עראי ומעשרין ודאי בע׳ דבר [א׳] פי׳ כבר [1]. ובמגילת איכה כלו בדמעות עיני: ששה דמעות הן שלש יפות לעין דמעת חסית קטנה ס״א שום, דמעת הקילורית [2] ודמעת החרדל ושל שחוק יפה מכולם. ושלש רעות הן לעין דמעת הקרר [3] ודמעת העשן ודמעת הבכיה ושל (תשחור) [תשחורת] קשה מכולן. מעשה באשה אחת שהיה לה בן תשחורת ומת [4] וכו׳. *[אחי״ה בנו״ג בשינוים ועיי״ע דמע ב׳ וש״נ, ובשבת קנ״ב רע״א ובאבות דר״נ פמ״א הגי׳ נשתנה יותר וגם שם אי׳ כמו במדרש איכה הנ״ל ושל סם וצ״ל שום כס״א בערך הנוכחי או הסם באיכ״ר משובש מן הסית. וגם חסר מאמר שלם בתחלת הדבור באיכ״ר וכצ״ל שלש דמעות טובות ושלש דמעות רעות שלש טובות וכו׳ עיין פי׳ מהרז״ו. ודע שמתיבה קטנה אשר בה מתואר חסית בציון דאיכ״ר עפ״י גי׳ רבינו מוכח כי מיני חסיות שונים היו וזה מה דאית׳ בירו׳ תרומו׳ פ״י דמ״ז: חסית בחסית מין במינו ר״ע מתיר וחכמים אוסרין. ובתוספתא תרומ׳ רפ״ט פלוגתא הוא כמה הן מיני חסיות ת״ק סבר: אלו הן מיני חסיות הלוף והשום והבצלים והקפלוטות ור׳ יהודה אומ׳ אין לך מיני חסיות אלא קפלוט בלבד ע״כ. ולפי זה נ״ל להסביר כי ר׳ יהודה בשטת ר״ע דירוש׳ הלך ות״ק כחכמים סבר ליה ודו״ק. ובכ״י אירפורט אשר הדפיס הח׳ צוקערמאנדל (תרומות צד מ״א) הגי׳ חרסיות ונראה שהוא ט״ס שקשה להשחית כל המקומות אשר בהם הוזכר חסית וחסיות בעבור ציון אחד אף כי חרסיות אולי גם כן יש לו פתרון מלשון ערבי حرشاء, حريشة שהם מיני נטעים. — אבל היה דש בחסית (מעשרות פ״א מ״ח) בודאי ט״ס הוא תחת בחבית וכ״ה בירושלמי ובמשניות וכ״י מ׳ ובכל דפוסים הישנים עד דפוס פפד״מ (ד״ס שם) — ובעה״ק שנ״ב סיים: פירוש לוף מין של בצלים] —

חֲסַךְ (מל״ם והוא חָשַׂךְ בל״מ ענין חסרון העדר ומניעה verringern, abhalten, zurückhalten) (בפ״ק) [צ״ל פ״ז] בדמאי (מ״ג) רשב״ג אומ׳ לא יחסוך [5] מפני שממעט במלאכתו של בעל הבית. פי׳ רבינו דניאל ב״ר יחיאל ישיע״ם [6] לא יפחות גרוגרת מאכילתו ליתנה תרומת מעשר מפני שממעט מלאכתו של בעל הבית שאין לו כח לעשות מלאכה כשאינו אוכל הרבה. ותניא (נ״ל שכיון לתוספתא ב״מ רפ״ח) לא ישכיר [7] אדם עצמו וירעיב עצמו מפני שממעט ממלאכתו של בעל הבית וכן מפורש בירושלמי (דמאי פ״ז דכ״ו רע״ב [8]). ברייש כלים (פ״א מ״ב) (וחסוכי כלים [9]) וחסוכי בגדים במגע [10]. ובר״ג דפ׳ בכל מערבין (כ״ח.) חסוכי בנים לא יאכלו [11]. פירוש לשון חיסור [12] כמו לא חשכת את בנך (בראשית כ״ב, ט״ז). בפ׳ ואלו עוברין בפסח בסוף הלכה כיצד מפרישין חלה (פסחים מ״ח סע״א) אמר רב פפא ש״מ גריען חיטי חסיכתא [מחיטי מעלייתא]. פירוש דקות ורעות כדמתרגמינן חסיכתא ובישתא (אונקל׳ לבראשית מ״א כ׳, כ״ז [13]). בפ׳ איזהו נשך בגמ׳

[1]) כ״ה בכ״י ו״ו ודפ״ר. [2]) בדפ״ר משובש הקילונות. [3]) בדפ״ר בט״ס הקבר. [4]) כ״ה בכל כ״י ערוך. [5]) וכ״ה בירו׳ אבל במשניו׳ יחשוך ובכ״י מ׳ בט״ס יחתוך. [6]) כ״ה בדפ״ר ובכ״י ו״ו ול״ד והוא קצור מן יָבוא שָׁלום יָנוח עָל מִשכבו עיי׳ כתובו׳ ק״ד. פדר״א פל״ד ועיי׳ צונץ צור געשיכטע שנ״ח, ומדפיסים אחרונים השמיטוה מקוצר ידיעה, ובכ״י ב״ר אי׳ במקום ר״ת הנ״ל רק ז״ל ובדפ״ע גם זה לי׳. [7]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו וה״ב, ובדפ״ע בט״ס ישכים. [8]) ושם אי׳ בזה״ל לא יחרוש אדם וכו׳ לא יעשה בתוך שלו בלילה וישכיר עצמו ביום לא ירעיב עצמו ולא יסגף עצמו מפני שהוא ממעט במלאכתו של בעל הבית וזה קרוב לגי׳ רבינו ובלי ספק כן היה גורס גם בתוספתי ב״מ הנ״ל אבל בנו״ג שם אי׳ בזה״ל אין הפועל רשאי לעשות מלאכתו בלילה ולהשכיר את עצמו ביום . . לא יהא מרעיב ומסגיף את עצמו ומאכיל מזונותיו [לבניו] (כ״ה בכ״י אירפורט) מפני גזל מלאכתו של בע״ה. — ומאותו פרק דתוספתי ב״מ הביא רבינו ציונים בע׳ טרסית ובע׳ רתף ע״ש. [9]) יש למחוק. [10]) בנו״ג בכלי׳ והשו כי אבל בפי׳ רה״ג לסדר״ט צד ג׳ כגי׳ רבינו ושם הובא גם המאמר מתעני׳ י״א. וחסוכי בנים משמשין מטותיהן וכו׳. [11]) וכה״ג בכ״י מ׳ ובאו״ז הלכו׳ עירובין סי׳ קל״א וכן שם בגמ׳ בסמוך לעולם לחסוכי בנים כגי׳ כ״י ואו״ז וכה״ג בדפי׳ שונצי׳ בגמ׳ עיי׳ ד״ס צד נ״ג: אבל בנו״ג בשתי פעמים בשי״ן. [12]) וכ״ה בפי׳ רה״ג לסד״ט הנ״ל וכן מוכח מפי״מ להרמב״ם לדמאי הנ״ל. [13]) וכ״ה בנוסחי. אבל בפי׳ ר״ח לפסחי׳ (צד פ׳) גרס חיטי חסירתא ופי׳ רעים דקים כדמתרגמינן חסירתא ובישתא ע״כ. ונאמן בעל

מפרין[1] (ב"מ ע'.) א"ל כי הא אפי' בדקנני נמי שרי למעבד דהא קא מקבלי[2] עלייה חסכא דנחשא[3]. פי' בספרים[4] דכמה דמקלי נחשא בצרי דמיה. בפ' הקומץ רבה בגמ' ז' קני מנורה (מנחו' כ"ט.) עשר מנורות עשה שלמה וכל אחת ואחת הביא לה אלף ככר זהב והכניסוהו אלף פעמים לכור והעמידוהו על ככר אחד ומי חסיך כולי האי וכו'[5]. כמעט קט (יחזק' ט"ז, מ"ז) תרגומו חסוך הוה חוביך. *[אחי"ה וכנ"ה בתרג' ירמי' ל', י"א; מ"ו, כ"ז בדין חסוך אבל בירמי' י', כ"ד אי' חשוך וכן במקום חסוכי בנים (תעני' י"א.) אי' בכ"י מ' וב' ובילק' מקץ רמז קמ"ח ובר"יף וברא"ש ובמנו"ה ססי' קע"ט הגי' חשוכי בנים אבל הגי' בסמ"ך יותר טוב, וקרוב להוראת חסך עיי' ג"כ בע' הבא אח"ז] —

* חֲסַךְ (פירוש בלשון סורי ענין מניעה ועיכוב ובהשאילה אצל רז"ל כמו חוס zurück-halten, schonen) במד"ר פ"כ ותאמר הבכירה אל הצעירה (בראשית י"ט, ל"ד) וכו' לפיכך חסך הכתוב על הצעירה ולא פירשה וכו', ובפיעל תוספת' סוט' פ"ו מחלל ש"ש בסתר מחסכין עליו בגלוי נפרעין ממנו זה שבסתר חיסך עליו המקום רשב"א אומ' אף זו שבסתר לא חיסך עליו המקים ובכ"י אירפ' (בהוצ' צוקערמאנדל סוט' 304) בסתר מחסכין לו ובגלוי אין מחסכין לו כאן שבסתר חיסך עליו הכתוב וכאן שבגלוי לא חיסך עליו הכתוב וממנו השם חִיסָּכוֹן וכ"ה בל"ם חוּסְּכָנָא מנחו' ע"ו סע"ב ופ"ח רע"ב מפני החיסכון . . מאי מפני החיסכון . . התורה חסה על ממונן של ישראל, בדף ע"ו: אי' בט"ם חיסחון וצ"ל בכ"ף כמו בדף פ"ח: וכ"ה בשתי פעמי' בפי' רגמ"ה כ"י למנחו' בקובץ כ"י אנג' דף כ"ה: ודף ל"ב: ובשתי הפעמים בלי יו"ד אחר חי"ת] —

1 חֲסַל (בל"ם גמר והשלמת היניקה des Saugens entwöhnen) עד יגמל הנער (ש"א א', כ"ב) [תרג'] עד דאיתחסיל [רביא], עד גמלך (שם סוק כ"ג), עד גמלה (שם). *[אחי"ה לעומת הוראת גמל (נרדף עם גמר) שענינו השלמת היניקה ועוד השלמת בשול הפרי מורה גם כן חסל: א') כמו בל"ם גמר יניקה והעתקת היונק משדי אמו; ב') גמר בשול הפרי עיי' דוגמאות להורא' א' בתרג' אונ' לבראשי' כ"א, ח'; תרג' מ"א י"א, כ'; ישעי' י"א, ח'. והשם בקבוץ חיסולי תרג' גמוליו (תהלים כ"ג, ב') מלש' גמל יונק וכן בל"ם חסילותא. להוראת ב' עיי' תרג' ירו' ב' במדב' י"ז, כ"ג וחסיל לוזין. ומהוראת גמר והשלמת דבר נסתעף המושג בערך הבא אח"ז] —

2 חֲסַל (ענין גמר ותם völlig dahin sein, ein Ende nehmen) תר"י [ב'] ויתם הכסף (בראשי' מ"ז, ט"ו) וחסיל כספא, תרג' [ירושלמי ב'] עד תמם (דברים ל"א, כ"ד) עד זמן דחסילו, והוא ל"מ יחסלנו הארבה (דברים כ"ח, ל"ח) ותרג' יחסליניה גובאי. *[אחי"ה ותרג' התכבדי כארבה (נחום ג', ט"ו) יחסלונך כגובא כ"ה ברד"ק שם וככבד הוא מל' רז"ל מכבדין בין המטות (ביצ' כ"ב:) כלומ' גומר ומכלה רש"י לנחו' ורד"ק שם ובע' כבד וכן אמרו בירו' תעני' פ"ג דס"ו ע"ד ולמה נקרא שמו חסיל שהוא חוסל את הכל כלומ' גומר ומכלה תבואת השדה. ומזה הענין בכלות דבר והשלמתו נאמר חסל סדר או פרק וחסלת פרשה עיי' ד"מ חרוזי דרבינו בסוף אות ב' ס' ועוד, ושם הנפעל נחסל והפעל הוחסל ועיי' בפירש"י בתם כל פרשה ויתר דוגמאות בספר זינאג'. פאעזיע לצונץ תכ"ח וכן אצל רז"ל ירו' נדרים רפ"ח ד"מ ע"ד הריני בתענית עד דחסל פירקי עד דנחסל פרשתי, ירו' קידושי' פ"ג דס"ד ע"ד מן דחסיל מידרש, ירו' ר"ה פ"ב דנ"ח: מן דחסיל . . מן צלותיה, ירו' סנהדר' פ"א די"ח ע"ג . . מאריך בצלותיה כיון דחסל אמר וכו', ירו' בכורי' פ"א דס"ד. מחסל לה. ב"ר רפי"ז מן דחסלין א"ל וכו', ושם ס"פ ע"ו אתי למחסל וכו', ויק"ר פכ"ז דרכת עד דחסל דיינא, איכ"ר פ' בכה: הא חסילא והא מסכמא ע"י ירמיה, ריש שהש"ר זמנין מחסיל לה זמנין דלית מחסיל לה] —

הערוך ששאב מפי' ר"ח להגיה דברי הפי' דר"ח עפ"י ערך הנוכחי ואולי המעתיק היה מתחכם להגיה חסיכתא לחסירתא בראותו כי לפעמים תרג' דקות ורקות (אונקי לבראשי' מ"א. ג'. ד'. י"ט) חסירן אבל זה התרג' רק בדבוק לבשר עיי' נתינת לגר להגאון מהר"ן אדלער לבראשי' שם פ' כ' ואולי גם שם צ"ל הסיכן או חסיין עיי"ע חסא א'. [1]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ודפ"ר וכ"ה בירו' אבל בנו"ג מפריז עיי"ע פר ב'. [2]) בכ"י ל"ד לא מקבלי וצ"ל קא מקבלי. [3]) כ"ה בכ"י הנ"ל, אבל בדפ"ע חסר מן בגמ' עד דהא ובדפ"ר אי' דק בגמ' מפרין. [4]) כ"ה נכון עד מאוד רק בדפ"ר נראה מזה שלפני רבינו לא היתה הנוסחא כלפנינו ומפי' הספרים בא אח"כ בגמ' שלנו דכמה דמיקלי וכו' וכן לי' בשט"מ או אולי כונת רבינו פי' בספרים כלומר בקצת ספרים של ש"ס אבל לפי דפוסי ערוך האחרוני' שהשמיטו מלת בספרים אין למלת פי' מובן שהם דברי הגמר'. [5]) בנו"ג מי חסר אבל ברש"י בתעני' י"א. ד"ה חסוכי בנים הובא הציון ממנחות ומי חסיכי כולי האי כמו שהעיר הגרי"ב.

חָסַם (מל"מ ענין חתימה וסתימה והידוק zusammenbinden, verstopfen, befestigen; חִיסּוּם Maulkorb ועיי' בפירוש רבינו; חֲסּוּם Verschluss בל"מ מחסום) בפ' במה בהמה בגמ' חמור יוצא (שמות נ"ג.) ולא פרה בחסום שבפיה. בפ' השוכר את הפועלין בגמ' אוכל פועל קישות (ב"מ צ"ב.) [כנפשך (דברי' כ"ג, כ"ה)] מה נפשך אם חסמת פטור אף פועל אם חסמת מותר. פי' מה נפשך כשאתה עומד בכרמך אם אי אתה אוכל פטור אף פועל אם עשית עמו תנאי על מנת כן אני משכירך ואתן לך כך וכך שלא תאכל פטור [1]. פרק י"ו בכלי' (מ"ז) המלקוט [2] של בקר והחסום שלו "פי' כמו מצודה קטנה של חבלים שחוסמין בה פי השור והגמל" [3]. הסלים של עץ משיחסום (כלי' שם מ"ב) [4] ויקנב [5] פי' מלשון לא תחסום (דברי' כ"ה, ד') "כיון שגומר אדם הקופה או הסל וגומר שפתו היא (חסמה) [צ"ל חסימה]" [6] וכן פי' הא דתנן בהכרים (פ"ב) [צ"ל פ"כ] (מ"ב) בכלים חומר בשירי כלי נצרים מבתחילתן תחילתן אין מקבלין טומאה עד שיתחסמו. ובהסיף והסכין פי"ג בכלי' (מ"ד) המעצד והאיזמל [7] והמפסלת [8] והמקדח שנפגמו טמאין ניטל חסומן [9] טהורין.

פי' "כפי החרב ובפי הסכין ופי הקרדום ובחודו של מקדח נותנין ברזל טוב ששמו צר [10] בל' קודש" וחוסמין פיהן בו שיהא חד לחתוך [11] יפה ובלע"ז נקרא (אצר"ו) [צ"ל אצירו [12]] ובל' ישמעאל (דבר) [צ"ל דכר] והוא איצטמא לפרזלא דגרסינן בברכות (ס"ב:) [13]. בפ' המביא כדי יין (ביצ' ל"ד.) אין מלבנין את הרעפין מאי קא עביד ברעפים חדשים עסיקינן . . . מפני שצריך לחסמן, פי' לסתום נקביהן [14]. בויק"ר אחרי מות פרש' כשושנה (פכ"ג ושהש"ר פי' כשושנה) ר' אלעזר חסמא אזל לחד אתר אמרון ליה חכים ר' למיפרס על שמע חכים ר' למיקרב אמר לאו אמרון ליה על מגן קרין לך רבי נתכרכמו פניו והלך אצל ר"ע אמר לו מה לך פניך חלניות תני ליה [15] א"ל צבי רבי דייליף א"ל אין מאן דיילף [16] אזל לתמן אמרון ליה חכים ר' למיפרס על שמע אמר להון אין חכים ר' למיקרב אמר להון אין אמרון הא חסים [17] אליעזר והוה קרו ליה אלעזר חסמא. בב"ר פי"ג והשקה את כל פני האדמה א"ר אלעזר ב"ר שמעון אין הארץ שותה אלא לפי [18] חסומה [19] — חזיה דהוה קא מחסם. כבר פי' בע' חסם. *[אחי"ה ע"ש וש"נ והארכתי אודות

---

1) כן פירש"י בדף פ"ח ר"ע"ב. 2) וכ"ה בע' מלקט בי' ובפי' רה"ג לסדר"ט צד י"ג גם א"ד המיקלט וגי' המקלוט גם בדפ"ר. 3) הועתק מפירוש רה"ג הנ"ל. 4) כ"ה בדפ"ר ובכ"י ל"ד וכ"ה בנוסחי' ובפירוש רה"ג. ובדפ"ע אחרונים כשיתחסום. 5) בדפ"ר ופיז' ט"ס וינקב. 6) כ"ה מלה במלה בפי' רה"ג שם צד י"ב וכן הובא בפי' הר"ש בלי מקור. 7) וכ"ה בעי' אזמיל (ח"א, כ"ג) וכ"ה בפי' רה"ג אבל בע' הנוכחי האוזמיל וגם זה נכון עיי"ע הנ"ל וש"נ. 8) וכ"ה בעי' פסל א', קדח א' אבל בפי' רה"ג המפסלית וצריך להיות המפסלת וכ"ה בר"ש. 9) בפי' רה"ג חיסומן וכ"ה בר"ש רק שם חיסומו. 10) וכ"ה בפי' רה"ג ונ"ל שצ"ל צוּר מל"מ (תהלים פ"ט, מ"ג) צור חרבו והוא הבּרזל החזק וחד מאוד בראש החרב ועיין רש"י ורד"ק שם. 11) בדפ"ר הסר. 12) עיי"ע אסטמא בח"א, ק"ע. 13) כ"ה לנכון בדפ"ר ופיז' ווניצי' וכ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב. אבל מדפי באזיל והלאה נשמט' מלת בברכות והדביקו בדברי רבינו מלת „בביצה" כי ציון הבא בערך נלקת משם וזה הטעות נפל גם בר"ש ע"ש (ושם עוד הטעו' אצטדא) והגהת הגרי"ב שם ובהפשב"ע שהגיה בברכות ולא ראה כי כן כתוב בדפוסי' ראשוני' לנכון. ודע כי פי' רבינו ברוב מנינו ורוב בנינו הועתק מפי' רה"ג לסדר"ט צד ט' רק שם בסוף הפי' נתקלקל בכ"י כאשר הגיה כבר המו"ל בלי רמז ערך הנוכחי אשר על פיו יש לתקן המעוות. ובפי' רה"ג אי' צר בל"ק ופולד בטיית וזהו נכון כי ברזל מוצק בל"ע فولاد מל"פ پولاد ובדפ"ע (חוץ מדפ"ר ששם נשמט כלל) הגי' ובל' ישמעאל טבר ואולי צ"ל פלד אבל יותר נראה גי' כ"י ב"ר דבר וצ"ל דכר והוא ל"ע ذكر, ذكور וכן בל"פ ذكور damascen. Eisen וע"ק שנ"ב סיים ובלא"ש שטאהל Stahl — ובענין ציון מברכות הנ"ל עיי"ע אסטמא. 14) ורש"י פי' בע"א ע"ש. 15) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע בט"ס לי. 16) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע תיב. 17) כ"ה לנכון בדפ"ע חוץ מדפ"ר שאי' חכים. ובנו"ג במדרש אִתְחַסֵּם. ובנו"ג בכמה שנויים ע"ש וביוחסין השלם צד מ"א הובא עוד נוסח אחר בשם ויק"ר ששאלו לו (לר' אלעזר חסמא) דברי ברכות כמו שבעה ברכות של חופה והדומה וכו' ע"ש ואח"כ הביא נוסח הספרים מהו למקרב אמר לא (וכ"ה בגי' רבינו כי בנו"ג לינא הכים כלומ' לית אנא חכים) והוסיף בעל היוחסין בזה"ל ופי' הערוך לדרוש כמו הוא קרוי ותנוי וקרוב ופייטן אבל בפי' התפלות אומר כי ש"צ נקרא קרוב משום כי הוא כמו כהן המקריב וכו' ע"ש מזה נראה שלפני בעל היוסחין ערך הנוכחי בשלמות יתרה היה מונח כי דברי היוחסין בשם הערוך בל תמצא לא כאן ולא בעי' פייט וקרב. 18) בדפ"ר ופיז' בט"ס לבי. 19) ובירו' ברכות פ"ט דו"ד. הובא זה המאמר בשם ר' ישמעאל בן אלעזר אבל בגי' המהרש"ם לנכון ר"ש ב"א וכ"ה לנכון בירו' ע"ז פ"ג דמ"ג רע"א, אבל בירו' תעני' פ"א דס"ד אי' ר"ש בן אלעזר. ובילק' בראשי' רמז כ' הסר בעל המאמר ושם אי' כגי' רבינו בלא יו"ד הסומה אבל בשאר מקומות הנ"ל חיסומה. וכ"ה ביו"ד בתוספת' טבול יום רפ"ד חיסום העליון.

הגי' המעולה ואין כאן מקומו ועיי"ע מהסס. — בכל מקומות הנ"ל חסם ענין חתימה וסתימה והידוק הוא — וכנ"ה בב"מ צ'. חסום פרתי ודוש בה, שם צ"א רע"א החוסם את הפרה ודש בה, סנהד' ס"ה: חסמה בקול והושאל לאדם, יבמו' ד'. מכות כ"ג רע"א אין חוסמין אותה פי' אין סותמין את פיה מלדבר, סנהדרין ל"ב: והא קא חסמינן להו וליחסמו וכו', עיין פירש"י. באתפעל ויק"ר המובא בערוך לעיל ושם בפעיל חסים, ואולי נתחסם נכנה מהשם חִיפּוּם ברזל מוצק כלומר נחדד ונתחזק ונעשה חריף בלימודו. ירו' שביעית ספ"ח דל"ח: ותוספת' שביעי' פ"ו שמן של שביעית אין חוסמין בו תנור וכיריים. תוספתא דמאי רפ"ד זיתים משיחסום כבד וכו'. ירו' מ"ק ספ"א דפ"א. אין חוסמין אותן בצונן בשביל שיתחסמו. נפעל: ב"מ פ"ט רע"א לאקושי חוסם לנחסם ונחסם לחוסם מה חוסם אוכל במחובר אף נחסם אוכל במחובר ומה נחסם אוכל בתלוש אף חוסם אוכל בתלוש. והשם חיסום עיין לעיל ועוד שם מופשט חֲסִימָה ב"מ פ"ח: צ': צ"א. והלאה. פסחים מ"א: לאו דחסימה, ירו' כתובות פ"ג דכ"ז ע"ג על כל חסימה וחסימה — ובהוראת הידוק ע"י סתימה נמצא בתרג' ירו' ב' לדברים ח', ט'; תר"י א' שם ל"ג, כ"ה וכן תרג' לבלום תהלים ל"ב, ט'; קפצה פיה שם ק"ז מ"ב] —

* חֲסַם (מל"ם פי' קַנֵּא (beneiden אל תתחר (משלי כ"ד, י"ט) תרגום לא תתחסם בבישי, וכן בפשיט' תחסם.

* חוסמניא עיי"ע אסמן (ח"א, קפ"ד).

חֹסֶן (= חוסן (ungehechelter, grober Flachs בפ' במה מדליקין (שבת פ"ב מ"א דף כ':) לא בחוסן ולא בכלך, פי' פשתן שאינו מתוקן ולכך נקרא חוסן שהוא קשה כמו חסון מלשון והיה החסון לנעורת (ישעיה א', ל"א). *[אחי"ה וכ"ה בגמ' שם וממסקנא דשם אמר אביי כיתנא דדייק ולא נפיץ, ובירו' שבת רפ"ב ד"ד רע"ג מבואר פשתן דלא ננערה כד"א והיה החסון לנעורת] —

חסן (= חֲסִינָה לפע"ד מל"ע حُصْن קופה וסל (Korb נהרסו ממגורות (יואל א', י"ז) תרגום אתפגרו חסניא [1]), ובכל כלי עץ שנחלק פי"ו (מ"ה) בכלים: פטיליא טמאה וחסינה טהורה, פי' קופה גדולה שנותנין בה דגן ועשויה מן הוצי וחוסניא לשון רבים וחסינא לשון יחיד" (ולשון ישמעאל הודי). *[אחי"ה הפירוש הועתק מפי' רה"ג לסדר"ט י"ב והלאה (ועוד עיי"ע פטיליא) אבל תיבות לשון ישמעאל חסרו וכן לי' בדפ"ר ונ"ל שמגליון באו לפנים להורות כי הוצי בל' ישמעאל הודי והוא ל"ע خوص Palmblätter, וגזרת המלה מל"ע הרשום'. אבל חסניא של תרג' וכ"ה בפי"מ להרמב"ם והר"ש אינו מן ענין זה כי הוא ל"ע خزنة , خزانة פי' אוצר ורד"ק בשרש חסן פי' גם חֹסֶן (יחזק' כ"ב, כ"ה) בענין אוצר ומזה לא יאצר ולא יחסן (ישעיה כ"ג, י"ח) והביא ראיה מתרג' יואל הנ"ל אתפגרו חוסניא וכן הבינו חז"ל בפסחי' קי"ח סע"ב לא יאצר זה בית אוצר ולא יחסן זה בית גניזה עיי"ע בית אוצר וע' בית גניזה וע' חזן] —

☞ חֲסַן (בל"א וכן בל"ם ענין תקיפות וגבורה ובפעל יוצא התחזק sich einer Sache bemächtigen והושאל לירושה ולנחלה Besitz (ergreifen, in Besitz geben תרג' צדיקים ירשו ארץ (תהלי' ל"ז, כ"ט) צדיקים יחסנון ארעא, בהנחל עליון גוים (אונקל' לדברים ל"ב, ח') באחסנא עלאה עממיא. *[אחי"ה ועיין עוד התרג' לתהלי' ל"ז, ל"ד למחסן ארעא, ובתרג' ד"ה א' י"ז, ט"ז העתיק הלם למחסן מלכותא עפ"י אגדה בזבחים ק"ב. עיי"ע הלם. ובאפעל תרג' אונק' בראשי' מ"ט, כ"ד; שמות כ"ג, ל'; ויקר' כ"ה, מ"ו; תר"י א' במדבר י"א, כ"ו ועוד הרבה, והוא ל"מ דניאל ז', י"ח, כ"ב ושם: חַסְנָא דניאל ב', כ"ז; ד' כ"ט; אחסנתא עיי"ע ח"א, נ"ז] —

* חסס (פי' בל"ע حس זרה, פזר (zerstreuen מדרש אבא גוריון (ביה"מ ליעללינעק ח"ג צד ט') כשם שהדגים נבלעין כך שונאי ישראל נבלעין וחסוסין אינון בידי, פי' ישראל הוא מפוזר ומפורד בין העמים.

חסס (= חסים לפע"ד מל"פ خوشيده שבלי חטין או שעורין העומדין להתיבש zum Trocknen (ausgelegte Gerstenhalme בס"ג דפרק כל שעה (פסחי' מ':) רב פפי שרי (ביה) [בי] ריש גלותא למימח בחסיסי. פי' היינו קמחא דאבשונא (שם ל"ט:) וי"מ מיני עדשים. ובר"ג דפרק הנודר מן המבושל (נדרים מ"ט:) רבא אכיל ליה בחסיסי. — (א"ב בנו"ג (פסחים הנ"ל) שרי ליה לבורדקאי דריש גלותא). *[אחי"ה וכ"ה בכ"י מ' ובריצ"ג

---

1) בנו"ג אסניא.

58

הלכ' פסחי' עמוד צ"א ושם בט"ס בשתי תיבות לכור דקאי ובנו"ג לבורדקי וצ"ל לכורדקי וכן הביא רבינו בעצמו הגי' בערך כורדק אבל בערך הנוכחי השמיט זו המלה כי בלי ספק בספר אחד שהיה לפניו לא היה כתוב וכן לי' בכ"י א"פ וכן לי' בפי' ר"ח לפסחים יען שלא העתיק המלה עיין ד"ס פסחי' צד נ"ח. ובענין גזרת המלה נ"ל שהוא ל"פ הרשומ' וזה מסכים עם פי' הראשון היינו קמחא דאבשונא לפי פירוש ר"ח הובא בהערה ה' לערך אבשונא (ח"א, כ') שפי' ר"ח שיבלי דשערי רטיבתא אבל התוספו' בפסחי' מ': ד"ה רבא השיגו על פירש"י שבאר ג"כ קמחא דאבשונא והסכימו לפי' י"מ של הערוך וקצת קשה למה לא השיגו גם כן על פירוש ראשון דערוך ובאמת רבינו לא השגיח במה שהקשו התוספ' מטעם שכתב הגרי"ב בהפשב"ע ע"ש. ובפירוש המיוחס לרש"י בנדרים מפורש חסיסי ג"כ על ידי קמחא דאבשונא ע"ש וברש"י סביב לרי"ף לפסחי' הובא גם פירוש י"מ דערוך רק בסדר הפוך וז"ל שם: בחסיסי קמח של עדשים וי"מ קימחא דאבישונא ולא כפי' העמוד ע"כ. וכונתו בסיום דבריו להוציא את פי' הרי"ף שכתב בזה"ל: פי' חסיסי מצה אפויה שטוחנין אותה ומבשלין אותה כמים ומוללין בה את הקדירות ע"כ. ובזו השטה הלך הריצ"ג במקום הנ"ל שכתב בזה"ל: בחסיסי פירוש למלול את הקדרה בפת מפרכין אותה עד שנעשית קמח ומוללין בו עכ"ל וא"כ הוצרכנו לגזור המלה מל"ע حشيش פי' פירוכין וכל דבר הדק היטב das fein Zerstossene, Zerriebene ומעתה נוכל לומר כי גם בפירוש רבינו הראשון חסיסי מבוארת מל"ע הרשומה באחרונה כלומר דבר שנמלל ונפרך וכן פי' הוראת אבשונא כאשר הוכחנו בע' שם אבל לדעת י"מ לא מצאתי עזר מלשונות שונות] —

* חסיסא (Ohrknorpel) עיי"ע חסחוס.

חסף (לפע"ד מל"ע حصف גרב Krätze ונרדף עם ל"ע خشف ולפי' רבינו מל"מ חסף ובל"ע حسف ענין קליפה (abschälen) בפ' ר"א אומ' אם לא הביא בגמ' ונותנין עליה (שבת קל"ג סע"ב וקל"ד רע"א) אמר שמואל האי מאן דמשי אפיה ולא מנגב נקטא ליה חספניתא פי' "כעין קרום הצומח בעור הפנים ומתקלף". *[אחי"ה הועתק מפירוש ר"ח בשבת (בש"ס ווילנא). וכן גי' הכ"י א"פ ולא מנגיב להו נקטא ליה חספנותא ובנו"ג לא נגיב טובא נקטרו ליה חספניתא. ורש"י פי' פניו מתבקעות ואני אומר שהוא מין שחין וכו'. ע"ש ושני פירושים אלה נמצאו יחד בש"ע או"ח סימן ד' ס"ק כ' "הרוחץ פניו ולא נגבם יפה פניו מתבקעות או עולה בהן שחין" וממה שכתב רש"י ואני אומ' נשמע שכיון בפי' הראשון על דעת זולתו וקרוב הדבר שלפי' הערוך כיון כי פניו מתבקעות היינו עור הפנים נתקלף וגם הוראת خسف בלשון ערבי מתבקע אבל דעתי נוטה לפי' שני של רש"י מטעם ל"ע הרשומה בתחלת הערך. ואולי מזה הענין ג"כ וקרירי לחספניתא (ע"ז כ"ט רע"ב) כלומר מים קרים מועלין לשחין ולגרב אבל פ"א ראה בע' חלף ב' ושם תמצא גי' רבינו — ובענין חספניתא דנונא עיי"ע חרספיתא. ודע כי בכ"י ב"ר בערך הנוכחי יש כאן הוספה כזו: ואני מבורך אומר הני מילי בדרך כחום בימי הקיץ ע"כ ועיי' במבוא בח"א צד LII ובע' אונוס בח"א קנ"ב. ועה"ק שנ"ב סיים שופעכ"ט [schuppig, schuppicht] בלא"ש וי"מ רוזמן (?) ע"כ] —

☞ חֶסֶף (= חַסְפָּא Thon, Scherbe מלשון סורי חַצְפָּא ובל"ע خزف פירוש כלי חרש) בדניאל (ב', ל"ג) די חסף. תרגום כלי חרש (ויקרא י"א, ל"ג) מאן דחסף. *[אחי"ה וכנ"ה בגיטין י': ב"ב ל"ב רע"ב האי שטרא חספא בעלמא הוא כלומר במה נחשב הוא, יבמו' צ"ב: וש"נ דלאי לך חספא. קידושין י"ה. יהיבנא ליה חספא. ירו' נדרים ספ"א דל"ז. וירו' נזיר פ"א דנ"א. כגון אילין ניוותאי דינין קריין לחספא כספא. ירו' שבת פ"ז ד"י: ההן דשחק מלח חסף פילפלין חייב משום טוחן והקבוץ ב"ר פי"ד אית חַסְפִּין מתדבקין, ובמד' שו"ט מזמור ב' ד"ה תרועם: מדבקין] —

* חֲסַף (פי' בל"ע خسف חפר בקרקע in den Grund graben ועיין עוד בפנים) ירו' ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג אתא בר נש דאין עם חבריה דזבן חרא חלקא וחספתה ואשכחון בה סימא דדינרי פי' לקח מחברו שדה אחד וחפר בו ומצא תחתיו אוצר של דינרין ול"ע הנ"ל הוא ולא כדעת הח' לעווי שחשב כי הוא ל"ע خشف, והח' פליישער השיג עליו ותמהתי כי לא העיר כי היא המלה הרשומה הנ"ל — ודע כי מעשה זה נשנה בב"ר פל"ג ויק"ר פכ"ז ותנחומ' אמור סי' ו' בכמה חילופים. בב"ר נשמטה התיבה הזרה כלל וגם חסרה בילק' תהלים רמז תשכ"ז בשם הירוש' ב"מ. אבל בויק"ר אי' חד אמר מרי מלכא חרובא זביניה מהאי גברא וגריפתא ואשכחי בה סימא וכו', ונ"ל להגיה וגרפתיה וכ"ה לנכון בתנחו' שם חד אמר מארי מלכא אנא חורבנא זבנית מהאי גברא וגרפתיה וכו', פי' גרף בל"ם וכן בל"ע جرف מנקה ע"י מרא וחצינא את הקרקע מטיט ומצואה והוראה זו יפה עולה

עם הספור הלזה כי ע"י נקית החורבה מצא בתחתיתה האוצר.

* חֲסַף (מל"ע حصف מהר ללכת eilends gehen) תרג' אסת' שני ו', י"ב לפסוק והמן נדחף: והמן אתחסף ואזיל לביתיה וכו', וזה בעצם תומה העתקת נדחף שענינה הליכה במהירות, ופתשגן הכתב העתיק בלי דיוק והמן נתבייש ונכלם וילך אל ביתו, ואחריו טעה הח' לעווי בעמת"ר ע"ש, וה' ר"פ סמאלענסקי הגיה אתכסף מלשון כיסופא.

* חספיה (שם מקום) בין עיירות האסורות בתחום צור נמנתה: בירו' דמאי פ"ב דכ"ב רע"ד חספיה ובתוספת' שביעית פ"ד א' הגירסא צפיא ובכ"י אירפורט (אצל צוקערמאנדל שביעית 66) צפיח, ושם נסמן גם חצפיה.

* חספניתא עיי"ע חרספיתא וש"נ.

חָסַר (מל"מ fehlen, weniger sein בקל הוראתו פחות מהראוי להיות ובפיעל הוראתו לְחַסֵּר דבר מהמבקש אותו, למנוע זולתו לבל ימצא מבוקשו ובבינוני מְחוּסָּר fehlen, an etwas mangeln) מחוסר כפורים (שבת קל"ב. פסחי' נ"ט. צ'. צ': חגיג' כ"א. כ"ד. יבמו' ע"ד. נזיר מ"ה. סנהד' פ"ג. שבועו' י"א. מכות ח': זבחים ט"ו: י"ז. י"ז: ל"ה: צ"ח: צ"ט: ע"ש ק"ג: ק"ד: מנחות ה'. ו'. כ"ז: כריתות ז': ח': י'. כ"ז. מעילה ח'. ט'. י'. כלי' פ"א מ"ה. מ"ח) פי' שטבל והעריב שמשו ועדיין לא הביא קרבן כפרה. מחוסר בגדים (סנהד' פ"ג. זבחי' ט"ו: י"ז: י"ח. כ"ג: קי"ב: מנחו' ו'. פרה פ"ד, מ"א) פי' כה"ג שמחוסר מח' בגדים, והדיוט שמחוסר ד' בגדים. מחוסר זמן (ר"ה ו' סע"א, יומ' ס"ב: ס"ג. ס"ג: זבחי' י"ב. קי"ב: קט"ו. מנחו' ה'. ק'. בכורו' נ"ז.) [פי'] כבש שפחות מבן ח' ימים ושור או שה ששחט את האם הבן מחוסר זמן ואסור לשוחטו עד למחר. *[אחי"ה ויש להוסיף: מחוסר כפרה, והקבוץ מחוסרי כפרה כריתות ב': ח': מחוסר הגרלה יומ' ס"ב סע"ב עיי"ע הגרלה, ירו' ב"מ פ"ה ד"י ע"ג מחוסר מעשה עיין בבלי ב"מ ע"ה, ושם הרבה הרכבות עם מלת מחוסר עיי"ע דר ד', כמר א', דף, נגד, לף א', ב"ר פל"ב נח מחוסר אמנה היה, ב"מ מ"ט. מחוסרי אמנה והוא כתר"י א' לבמדב' י"א, ל"ב מְחַסְּרֵי הימנותא. ילק' בשלח רמז ר"ל מחוסרי אמנה שבישראל. — והפעל סנהד' כ"ב. חסרי לגנבא עיי"ע סר ו'. נדה ס"ח. עבדי חסרת דודי חסרת עיי"ע דד האחרון, בפיעל ר"ה ז' סע"א חיסר מצוה, עירובין י"ג. שאם אתה מחסר אות אחת או מיתר אות אחת וכו', עיי' סוט' כ'. כריתות ו'. אם חיסר אחת מכל סממניה חייב מיתה, סנהד' ס"ח. הרבה תורה למדתי ולא חסרתי מרבותי וכו'. ולא חסרוני תלמידי אלא וכו', עיי"ע מכחול. סנהד' ק"א. עקיבא כלום חיסרתי מן התורה כולה. ב"ק כ' סע"א מאי חסרתיך כלום' במה הפסדתיך [1]). קהל"ר פ' מעות משאדם מחסר עצמו מדברי תורה אינו יכול להמנות. בפעל ביצ' כ"ד סע"א נזיר י"א. חסורי מחסרה והכי קתני ועיי' מ"ש יד מלאכי בסי' רפ"ד. התואר חגיג' ג': חסר ולא יתיר, ב"מ נ"ט: איחלף ליה בין חסר למלא. ר"ה י"ט: אחד מלא ואחד חסר עושים. ב"ק כ' סע"א זה לא נהנה וזה לא חסר. שם זה נהנה וזה חסר. ב"ב ק"ג: הן חסר הן יתיר. ושם ק"ד. הרבה פעמי': הן חסר הן יתר. קידושי' ל'. יתר עליו . . חסר ממנו, ולנקבה ב"ב פ"ט: מדה חֲסֵירָה או יתירה, הקבוץ לזכר מכו' כ"ג. חסירי כח עיי"ע חזן, ר"ה י"ט: אם רצו לעשותן שניהם מלאין עושין שניהן חסירין עושין, ולנקבה סוט' כ': קידושין ל'. עירובי' י"ג. חסירות ויתירות עיי' ד"ס לעירו' צד י"ט. ועי' בקי. — והשם חוֹסֶר כבל"מ חסר ב"ר פל"ד אם ראית חוסר בא לעולם וכו', חֶסְרוֹן כבל"מ ברכו' ט"ז: ויק"ר פ"ה המקום ימלא לך חסרונך שבת קכ"ח. ב"מ כ"ג. קהל"ר פ' ומוצא: חסרון כיס. חיסור שהש"ר פ' נפת אם חסרה חיסור דבר אחר וכו'] —

* חֲסַר (מל"ע خسر ענין אבוד ממון והפסד Schaden erleiden, Geld verlieren או מע' הקודם) ב"ק כ' סע"א עיי"ע הקודם לזה ולפע"ד גם זה לא נהנה וזה לא חסר (ב"ק שם) מזה הענין הוא, וכן בע"ז ט"ז. של בית רבי היו מקריבין שור של פטום ביום אידם חסר ד' ריבבן שאין מקריבין אותו היום אלא למחר חסר ד' ריבבן שאין מקריבין אותו חי וכו', וראיתי בפי' ר"ח כ"י לע"ז (בקובץ כ"י אנגיילי' A. 10 2.) שפי' חסר: נותן שוחד. אבל רש"י פי' הוציא . . ממון לבטל שלא יקריבוהו ביום אידם. וזה יותר קרוב להוראת המלה הערבית הנ"ל.

חף (לפע"ד הוא חוף בל"פ چوب חתיכת עץ Holzstück, Zapfen am למנעל או לדלת; Schloss, an der Thürangel ולדעת רבינו שנים ועיין כפנים) בפ"ק בעדיות (מ"א) ובפ' כ"ב בבלי,

[1]) וכנראה שזה מל"ע הוא עיי"ע אכסרה בח"א פ"א ועיי"ע הבא אח"ז.

(מ"ד) כסא של כלה שניטלו חפוייו ב"ש מטמאין וב"ה מטהרין. (וב"פ על) [צ"ל ובפ"ב בעדיות (מ"ח) על] כסא שניטלו ב' מחפוייו זה בצד זה שר"ע מטמא וחכמים מטהרין (עיין ג"כ כלים פכ"ב מ"ז). ובהסייף פי"ג בכלים (מ"ו) פותחת של עץ וחפין שלה של מתכת טמאה. ובפ' י"ד (מ"ח) היו בו חפין ונקבים טמא, ובפ' המוציא יין (שבת פ"ח מ"ו) ר' יהודה אומר כדי לעשות חף[1]) אמר עולא חפי פותחת (שבת פ"א רע"א). פי' שינים של עצם ויש של עץ ויש של מתכת ויש חפין בנגר שהן תלויים ועומדים (כקבורים) [צ"ל כי קבועים] בתוך העץ שהוא בית הנגר ובעץ שהוא בית[2]) הנגר נקבים מוכנים להם שמתכוונין נגדם נופלין ונכנסין בהן ואלה הן של גל[3]) ובהם נסגר והמפתח יש בו חפין בולטין מכוונין כנגדן מכניסין אותו בחלל שבנגר וחפין מעלין את הפין של גל והוא נפתח שבדלת טהורין לעולם מפני שהן מחוברין בקרקע ושבמפתח טהורין עד שיקבעו[4]) ואז הוויין מכלל הכלי. — (א"ב תרג' [וחשקיהם] וחשריהם הכל מוצק (מ"א ז, ל"ג) וחופיהן). *[אחי"ה השלמתי מלת וחשקיהם כי עליה מוסב התרג' הנ"ל ועוד הרוחנו בזה התרג' ידיעת עיקר הכתיבה שהיא בוי"ו וגוזר אני המלה מלשון פרסי הרשום' שפתרונה עץ וחתיכת עץ ושם כולל הוא להורות בו: א') (چوب پشت) חתיכת עץ במנעל ונגר; ב') עץ אשר עליו נסמך המפתן (چوب آستانه) ובו סובב ציר הדלת. אבל לדעת רבינו כי חפין פי' שינים כמעט לא מצאתי לו פתרון לולי ראיתי כי בערך פן ד' גרס רבינו בכלי' י"א, מ"ד הפין והפורני וא"ד חפין ופירוש אלו שינים הקבועות בפותחות וכו', והועתק מפי' רה"ג לסדר"ט צד ז' ע"ש ובע' פן ד' ורה"ג סיים: ושמו בטיית רוש ע"כ והוא ל"ע راس פי' ראש וכל דבר הבלוט למעלה וא"כ נוכל לגזור הפין מל"ר pinnae עוקץ וכל דבר חד הבלוט וה"א איננה שרשית ולפי זה עיקר הגי' הפין וכן פירה"ג לכלי' פי"ג מ"ה וז"ל חפים א"ד (חפין) [צ"ל הפין] אילו השינים מעל המפתח כדגרסינן (שבת הנ"ל) עצם כדי לעשות חף אמר עולא חפי פותחת ע"כ, עינינו הרואות כי רבינו נגרר כדרכו אחר רה"ג וכן פי' הרמב"ם לכלים פי"א ופי"ג חפין והפין ע"י שינים. ור"פ סמאלענסקי יחשוב כי היא מל"מ מן חפוף וחפה והשנים מברזל העשויות בראש העץ המה יחפו על העץ והעץ תחוב בתוכם] —

חף (חָפָא, חָפָה, חֲפִי מל"מ חפה ובל"ס חְפָא בל"ע خفا ענינו כיסוי וצפוי bedecken, verhüllen; חִפּוּי Decke, Ueberzug) בס"פ י"ו בכלים (מ"ח) חפוי האלה והקשת והרומח הרי אלו טהורין זה הכלל העשוי לתיק טמא ולחפוי טהור. ובהשידה פי"ח בכלים (מ"ג) נקליטי המטה וחמור וחפוי טהורין, ובפרק כ"ו בכלים (מ"ו) עור שעשה חפוי לכלים תרג' מכסה (שמות כ"ו, י"ד; דברי' ד', י' והלאה) חופאה, ולמשקלת טהור אם עשאו כדי לכסות בו המשקולות טהור[5]). בר"ג דמשקין (מ"ק ב':) ובפ' אלו הן הלוקין בגמ' יש חורש (מכות כ"א: ועיי' ע"ז ס"ד רע"א) המנכש והמחפה בכלאים לוקה. פי' המכסה זרעים בעפר לוקה משום לא תזרע כרמך כלאים (דברי' כ"ב, ט')[6]). בפרק אלו טרפות (חולין נ"ט. ס"ה:) וכנפיו חופין את רובו, פירוש מכסין. באפר יתפלשו (יחזקאל כ"ז, ל') תרג' בקִיטמא יהון חפיפין, בס"ג דפרק היה נוטל את מנחתה (סוטה כ"ב:) חפו גונדי[7]). בגמ' דפ' מי שהפך (מ"ק י"ב סע"ב) בשלמא כיתנא חזי לחִפיפא פירוש [לכסוי] לכסות נזייתא דשכרא לצורך המועד[8]). בפ"ב במעשר שני (מ"ג) כל מעשיה בטהרה חוץ מחפיפתה, פי' כסוי שלה. במגילת איכה נביאיך חזו לך שוא ותפל: דהוון מסיין על חפוי. *[אחי"ה בנו"ג דהוו מאסיין מחתין לך על אפוי והמפרשי' נדחקו בפירושו ע"ש ועיק' הגי' כגי' רבינו ובמ"כ הובאה גי' רבינו (חפיו) [וצ"ל חפוי] וכתב בזה"ל ופירש שהנביאים היו מעלימים ומכסים כסוי על כסוי חטאה שהיו המה מכסים עליהם עכ"ל ולא ידעתי אם "ופירש" הוא מפי' רבינו בהיות לבעל מ"כ ערוך יותר שלם או אם בעל מ"כ מדעת עצמו פי' כן עפ"י גי' רבינו, על כל פנים פי' הגון הוא כענין שנאמ' (משלי י', י"ב) ועל כל פשעים תכסה אהבה, כי חפוי הוא ענין כסוי מפעל חפי = בל"מ חפה וכן מצינו לענין כסוי עבירה לשון חפי בשבועו' ל"ט. וספרי קדושי' מפני שמחפין עליו. ומחפה עליה עיי"ע בת אחותו

---

1) וכ"ה בירו' וכ"ה ברי"ף ובר"אש ובנו"ג לעשות ממנו חף וכן לי' בכ"י א"פ ובמשניות נאפולי ופיזי. 2) כ"ה בכ"י ו"ו. 3) עיי' גל ב'. 4) כ"ה לנכון בכל כ"י אבל בדפ"ע בט"ס שיבקעו. 5) וזה כר' יוסי משום אביו וכן פי' הר"ש ע"ש אבל הרמב"ם ורע"ב פסקו כת"ק למשקולות טמא. 6) וכן פי' המיוחס לרש"י למ"ק ושם נסמן ויק"ר י"ט וטעות הוא. 7) כ"ה בכ"י ל"ד ה"ב ב"ר וכ"י ו"ו ב' וכ"ה בערך גנד א' ובערך חף ה', ו בכ"י ו"ו א' גינרי וצ"ל גונדי אבל בדפ"ע בט"ס גרדי. 8) כ"ה מלה במלה בפי' המיוחס לרש"י שם לפי גי' כ"י אצל ד"ס למ"ק י"ט: ועפ"י השווי הזה השלמתי המלה הסגורה כי כ"ה בכ"י שם, ובדפוסי רש"י נשתנה בטעות הפי' ע"ש וגם הובאה מלת לנזיי קודם כמו נזייתא דשכרא בטעות ועשו ממנה ד"ה ובאמת הד"ה הוא לנזיי גרעינין וכו'.

(ח"ב, ר"י); שמ"ר והיו מחפין אותו — ועוד נ"ל כי חפוי בב"ר הנ"ל הוא מל"ע حفا מכביר מלין בפטפוטי דברים בעלמא וכן אי' בב"ר פצ"ד חיפו עליו דברים ואמרו חיה רעה אכלתהו כלומ' דברו כזבים ופטפוטי מלים והוא ל"מ (מ"ב י"ז, ט') ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן על ה' אלהיהם, וא"כ על חפיו הוא לעומת שוא ותפל, נשאר לנו מעתה לפרש מאסיין מחתין לגי' הספרי' או מסיין לגי' רבינו ולפע"ד בתחלה היה כתוב מחתין ונשתבש מסיין או מאסיין או איזה כותב הגיה ככה ובא מהגליון לפנים, ולדעתי מחתין עיקר הגירסא רק שהיא משובש מן מנתין והוא ל"י μάντις פי' נביא שקר וחוזה משאות שוא ובדוים וע"י מלה זו העתיקו ע' זקנים בַּדִים (ירמי' נ', ל"ו) כאלו כתוב בדאים וכן העתיקו בד (ישעי' ט"ז, ו') ועיין לישעי' מ"ד, כ"ה וכן העתיקו שוא (יחזק' כ"א, כ"ג) ע"י μαντεία וא"כ שיעור המאמר דהוון (מחתין) [מנתין] לך על חפוי שהיו בדאיך וקוסמיך על דברים נכזבים וכשיעור הפסוק נביאיך חזו וכו'. ודו"ק. ולפי פירוש זה לא שייך חפוי זה לע' הנוכחי. וגם מה שהביא רבינו הוץ מחפיפתה (מ"ש הנ"ל) אין כאן מקומו כי אם בערך חף ה'. ובהיפך מה שהביא רבינו בערך הקודם לזה מציון דכלי' כ"ב, ד'; כ"ו ו' בענין חפוי שייך לכאן וענינו כסוי כמו שפי' הרמב"ם בכלים שם וכן הוא בל"ס חפָיָא פירוש כסוי וצפוי ותר"י א' לבמדב' י"ז, ג'. ד' צפוי: חַפְיֵי, והוא כמו חיפוי אשר על ידו הועתק צפוי בישעי' ל', כ"ב וכן בל"ע خفاء = חִפָּא פירוש מכסה ובמשקל זה נמצאה המלה פעם אחת בתוספתא פרה רפ"ד גילה חִפְאִים [1]) ונמצא אבק ע"ג כלים כ"ה בציון של ר"ש בפרה פ"ה מ"א ופי' הר"ש מלשון חיפוי הכלים . . מכסה תרגום חופאה וכו' ע"ש. — והפעל בקל יומ' מ"ז. מנחו' י"א. חופה ג' אצבעותיו וכו'. ע"ז ל"ט. חפייה בדיקולא. פירש"י כסהו בסל ורבינו הביאו בערך חף ה' ושייך לכאן וטעם רבינו ע"ש, ושם בע"ז חפייה במשיכלי חיורי. בפיעל מכו' כ"א: ירו' כלאי' פ"ז דל"א: המחפה בכלאים, שביעי' פ"ד מ"ה ירו' שביעי' פ"ב דל"ג ע"ד המבקע בזית לא יחפה בעפר אבל מכסה הוא [2]) באבנים, או בקש. ירו' תעני' רפ"ב דס"ה. אבותינו חיפו אותו זהב ואנו חיפינו אותו אפר] —

חָף (= חוּפָּה מל"מ חֻפָּה מכסה המגינה בפרט של חתונה schützendes Brautgemach, Brautkammer, Baldachin) בס"ג דסוטה (מ"ט:) תנא אף על חופת חתנים גזרו מאי חופת חתנים זהורית מוזהבת [3]). בפ"ב בכתו' בגמ' ר' יוחנן בן ברוקה (י"ז:) מישחא דחפופתא קאמר מר, פי' שמן של בשמים שמתוקן לחופות. *[אחי"ה וכ"ה בפירש"י לפי גי' כ"י ובנו"ג חפיפותא ונ"ל עיקר ושייך לע' חף ה' ע"ש. — וכנ"ה בברכו' כ"ה. עייליה לחופה, סוכה מ"ט: הכנסת כלה לחופה. סוטה י'. מ"ד. אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה עיי"ע אנגריא. סוטה י"ב: שמא לא אזכה בחופתו, ושם ל"ו: חפים (בראשית מ"ו, כ"א) הוא לא ראה בחופתי ואני לא ראיתי בחופתו וכ"ה בב"ר פצ"ד ע"ש. שבת פ"ח רע"ב כלה מזנה בתוך חופתה, גיטין ל"ו סע"ב שזינתה בקרב חופתה. סנהד' ק"ח. שעשה חופה לבנו, אבות פ"ה, כ"א בן י"ח לחופה, ויק"ר פ"כ לא להכנים את בני באתם וכו', ירו' ברכות פ"ט די"ד סע"א כשם שהכנסתו לברית כן תכנסיהו לתורה ולחופה, פסיקתא. דר"כ קמ"ט: כלה זו כשמלאו ז' ימי חופתה וכו'. ירו' כתובו' פ"ג דכ"ז ע"ג נבעלת בחופה. ירו' סוכ' פ"ב דנ"ג. בני חופה, והקבוץ ירו' סוט' פ"ט דכ"ד ע"ג הופות חתנים, איכ"ר פ' זכר כך וכך חופות אני עושה ליך וכו', והושאל למקום שכינת אל ירו' מגיל' ספ"א דע"ב ע"ד כל חופות שהיו לא היו אלא לחלקו של בנימין, ויק"ר ר"פ כ"ה עתיד הקב"ה לעשות צל והופות לבעלי המצות אצל בני תורה בגן עדן ועיין קהל"ר פ"ז פ' טובה חכמה ושם היחיד צל וחופה] —

חָף (= חָפַף פי' בל"ע حف in gedrückter Lage sein) באיזהו מקומן בגמ' העולה (זבחים נ"ג סע"ב ונ"ד רע"א) ובר"ג דפרק בני העיר (מגילי כ"ו.) והיה בנימין הצדיק מצטער עליה בכל יום שנאמ' (דברי' ל"ג, י"ב) חפף עליו כל היום, פירוש חופף לשון צער כדמתרגמינן יהא מגין עלוהי וכתיב (איכי ג', ס"ה) תתן להם מגינת לב תרגומו חפיפות לבא. *[אחי"ה בתרג' שלנו אי' תבירות לבא וכ"ה באיכ"ר פ' תשיב: תתן להם מגינת לב תרין אמוראין חד אמר תבירות ליבא וחד אמ' עזיזות ליבא, וכגי' רבינו הובא גם בכ"כ ובצמח דוד ולפע"ד הוא מל"ע הרשומה פירוש ענין צער ודוחק, ורבינו הבין גם לשון מגין של תרג' אונקל' לדברי' הנ"ל מלשון מגינת לב עיי' מ"ש הח' בער ז"ל במ"ע ב"ח, ח"ג תרמ"ז ומה שהשיג עליו הח' אייזלער בח"א מספרו בט"ר צד מ"ט ולפי דעתו המאמר כדמתרגמינן וכו', מגליון של איזה

[1]) וכ"ה בכ"י אירפורט (צוק"מ 634) אבל בתוספתי' בסוף הרי"ף משובש הוא: נוטל אגולת האפים ותוספי' בהוצאת הש"ס דפי' וויען האפים. [2]) בירו' במשני' ובכ"י מ' מכסהו עיין סוף ע' הוא ומ"ש. [3]) וכ"ה בע' זהר א' וכן נראה מגי' רש"י ובנו"ג המוזהבות.

כותב בא לפנים וקצת ראיה להשערתו כי לי' ג"כ בעה"ק שנ"ב אבל בכל דפ"ע וכ"י ערוך אי' ורש"י בשני מקומות הנ"ל פירוש חופף מערך הבא אח"ז] —

חָף (חוּף, חָף = חָפַף והשם חֲפִיפָא מל"ס חֲפָפָא ענין שחיקה ושטיפה ורחיצת הראש reiben, abreiben, reinigen den Kopf; חפפית Krätze; חיפופי Pfähle) בגמ' דפ' במה מדליקין (שבת ל"א רע"א) היה הלל חופף[1] את ראשו. בחלק בענין סנחריב (סנהדר' צ"ה.) אבישי בן צרויה הוה חייף רישיה. בס"ג דפ' מרובה (ב"ק פ"ב סע"א) ושתהא אשה חופפת וטובלת. בגמ' דפ' במה טומנין (שבת נ' רע"ב ועוד שם פ"א סע"ב, נזיר מ"ב.) [נזיר] חופף ומפספס אבל לא סורק. ובריש גמרא[2] דפ' משילין פירות דרך ארובה[3] (ביצי ל"ה:) נזיר לא יחוף באדמה מפני שמשרת את השער. ובפ' תינוקת בגמ' ראתה ועודה (נדה ס"ו סע"א ורע"ב), [אשה] לא תחוף בנתר — בר"ג דשבת (ו'.) איתמר דאמר ר' אליעזר[4] צדי רשות הרבים כרה"ר דמו היכא דליכא חיפופי היכא[5] דאיכא חיפופי מי אמר, פי' מי שבונה כותל סמוך לרה"ר כדי שלא יזיקו גמלים ושוורים ובני אדם את הכותל מביאין אבנים שיש להם קרנים וקובעין אותן בכותל ומוציאין את ראשיהן מעט לרה"ר (כדי שלא יזיקו גמלים ושוורים ובני אדם את הכותל)[6] שלא יתחככו בכותל ויהרסוהו ולדברי הכל לאו כרה"ר דמו ועיקרו מן חיכוך כמו שאמרינן בסוטה (כ"ב:) הני דחייפי גונדי[7], פירשנו בזה הפרק [ובזה הפירוש] משמע גונדי כמו גודא[8] וכך בכאן במקום העשוי להתחכך בו, ויש שקובעין בצד כותליהן עמוד או קונדס. ובפ"ב דכתובו' בגמ' וכן שני אנשים (כ"ד רע"ב) ומשום חיפופי[9] רשות הרבים, פי' שמא עוברי דרכים נתחככו בהן וטימאו החיצונות — בס"ג דפ' אין מעמידין (ע"ז ל"ט.) ר' עקיבא[10] איקלע לגינזק אייתו לקמיה ההוא מינא[11] דהוה דמי לחיפושא[12] חפייה בדיקולא חזא ביה קילפי[13] ושרייה. בפ' יוה"כ בגמרא מי שנשכו (יומא פ"ד רע"א) רב הונא בריה דרב יהושע הוה קאים בשוקא חף ביה ושלח שדנהו (למניה) [צ"ל למאניה] קמיה[14]. בר"ג דפ' מי שאחזו (גיטין ס"ח סע"א) כי נקיט ליה ואתו מטא דיקלא חף ביה שדייה, וליתליה בסיפי בבא דכי עייל חייף ביה וכי נפיק חייף ביה (שם ס"ח סע"ב) — בריש המוציא יין (שבת ע"ז: וכ"ה בירו' ברכו' פ"ט די"ג סע"ג) ונחש לחפפית. פי' אחת ממיני שחין ותמיד צריך בעלה לחכך אותה ולחפף אותה כמו (ששנינו) [צ"ל שכתוב] (איוב ב', ח') ויקח לו חרש להתגרד בו ורפואתה בנחש שמרתיחין אותה בשמן זית ושפין[15] אותה ומן הטינוף [ה]מתכנס על העור[16]. *[אחי"ה וכן הביא זה הפי' בשם הערוך המהרש"ם הנזכר בהערה בקצת קיצור. — ודע כי רבינו כולל בזה הערך דברים שונים המסתעפים ממושג אחד ר"ל מן שחיקה ושטיפה וגרידה ולכן פי' חפפית מין שחין ועוד חיפופי דלעיל מטעם הוראת הפעל חפף היינו נתחכך אבל לא כן דעתי בענין גזרתה עיין ערך חיפופי וערך חפפית וכן ציון דע"ז הנ"ל חפייה בדיקולא עיקר מקומו בע' חף ב' ע"ש אבל מפי' ר"ח לע"ז הנ"ל נראה שהוא פי' גם כן "חאפיה פירוש חיככי" מזה הענין ורבינו נגרר אחריו אבל בעצם הוראת פתרון המלה בל"ס וכן בדרז"ל רק גרידת וחיכוך הראש ונקיתו ע"י נתר ובורית וזולתו וכן הורה ר"ת דחפיפה לא שייכא אלא בראש עיין היטב תוספתא נדה ס"ו: ד"ה אם ותוספ' ב"ק פ"ב. ד"ה ושתהא ועוד עיין חיד' הר"ן לנדה ס"ו: ד"ה אשה לא תחוף לא בנתר ולא

---

[1]) וכ"ה בכ"י מ' וא"פ ובאה"ת ובס' המוסר אצל ד"ס שבת צד ל' ובנו"ג חפף. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובדפ"א, אבל בדפ"ר ווניצ' בסוף גמ'. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו. [4]) בנו"ג עוד בן יעקב אבל לי' גם בעירו' צ"ד. וכתובו' ל"א: [5]) וכ"ה בכ"י מ', ובנו"ג אבל היכא. [6]) בכ"י ה"ב לי' ובאמת לשון מיותרת היא. [7]) עיי"ע גגד א' וערך חף ב' וש"נ שינוי הנוסחא. [8]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכונת רבינו במ"ש פירשנו בזה הפרק כלומר בפרק גגד ובאמת בערך גגד א' מפורש ע"ש אבל לפי הפירוש בערך הנוכחי בענין חייף גם למלת גונדי יש לה פתרון אחר לכן נאלץ רבינו להוסיף ובזה הפירוש משמע גונדי כמו גודי כלומר גודי ענינו כותל. ובכ"י ה"ב חסרו התיבות „ובזה הפירוש" ובדפ"ע חסרו התיבות „פירשנו בזה הפרק" ולפי תקוני הכל יבא בשלום, בדפ"ר הגי' (גונרי [צ"ל גונדי] כמו גודא אבל בשאר דפוסי ערוך בטעות סופר גידודי אבל עיין ערך גד ה'. [9]) וכה"ג ברש"י אבל בנו"ג חפופי. [10]) וכ"ה בע' חפושית ב' ובה"ג ריש הל' דגים ובפי' ר"ח כ"י לע"ז בקובץ כ"י אנגיילליק' דק פ"ד: וכ"ה בע"ז בנוסחאותינו ושם בדף ל"ד. עיי' תוספות שם מה שהשיגו לגי' רש"י שהגיה מר עוקבא כדאי' בתענית י"א: אבל בכ"י ב' ובילקי' כ"י ובסדור רע"ג ובראב"ן הובא בד"ס לתענית צד ל': אי' ג"כ ר"ע. [11]) וכ"ה בע' חפושית ב' ובה"ג שם ובנו"ג נונא. [12]) עיי"ע חפושית ב' ובכ"י מ' הגי' לאיפושה. [13]) בדפ"ר קליפי ובנו"ג קלפי. [14]) וכה"ג בכ"י ט', וכגי' הוה קאים בשוקא חף ביה וכו' אי' ג"כ בכ"י א"פ ובע"י עיי' עוד ד"ס ליומי שם ובנו"ג בשנוי ע"ש. [15]) וכצ"ל בפיי' המהרש"ם לירו' ברכות פ"ט דל"ו בהוצאת דפוס מאינץ ושם בט"ס ושטין. [16]) וכן פירוש ר"ח בשבת (בדפס ווילנא) וז"ל חפיפית . . והוא דבר שמתכנס על העור מן הטינוף ע"כ.

בחול. וכמה פעמים באה המלה בקישור עם ראש עיין חוץ מציונים הנ"ל עוד בביצ' כ"ז רע"ב וקא חייף רישיה ולנקבה סנהדרין ק"ז. הות קא חייפא רישא. וכנ"ה כמה פעמים בנדה ס"ו: לא תחוף, לחוף, חפפה. ירושלמי פסחים ספ"ב דכ"ט ע"ג נדה חופפת וסורקת וכו', והשם חפיפה נדה שם, ב"ק פ"ב: אתא איהו תיקן חפיפה, תוספת' מעשר שני רפ"ב וירו' מ"ש פ"ב דנ"ג ע"ג כל מעשיה בטהרה חוץ מחפיפתה. ובזה הענין פי' רש"י במגילה כ"ו, ג"כ חופף של מקרא עיי"ע הקודם לזה, ובנזיר מ"ב. פירוש רש"י כמו כן חופף לשון מגרד ובלעז פריר ע"כ. וכן לועזו התוספות בנזיר שם והוא בל"צ sich abreiben, frayer ועיקר כתיבת הלע"ז אי' בברכות ו' רע"א לד"ה הני מאני דרבנן דבלו מחופיא דידהו ופירש רש"י חופיא לשון חופף ומפספס פריי"ר בלע"ז, אבל בזבחים נ"ד רע"א לועז דפרוטי"ר וצ"ל פרוטי"ר = abreiben, frotter וכ"ה הלעז בעה"ק שנ"ב וז"ל בלע"ז פרוטיי"ר צוואגי"ן בלא"ש ע"כ. ורד"ק בשרשים הביא בשרש חפף הלעז פיינ"ר והוא בלשון אספמיא peynàr וכן הבין חף אנכי של מקרא (איוב ל"ג, ט') והראיה מתרג' שהעתיק שזיג ולדעתי מזה הענין משחא דחפיפותא (כתובות י"ז:) עיי"ע חף ג' כלומר שמן שסכין בו הראש אחר חפיפתו וגרידתו ורחיצתו —]

חף (= חֵיפָא מל"ס חֵיפָא זרמת מים בחוזק (starker Erguss, Ueberschwemmung תרג' וישטף אף וחפא. *[אחי"ה וצ"ל וחיפא היא רוגזא וכ"ה בפשיטה וחיפא רוגזא וכן העתיקה הפשיטה שטף מים רבים (תהלים ל"ב, ו') חאפא דמיא סגיאה. וכן התרג' כ"י משאת (משלי ג', כ"ה) חיפא דרשיעי וכו', עיי"ע חיס. בענין הגיזרה אין דעתי נוטה לפירוש מיכאעלים כי מוצאו מפעל חָף פירוש שחק ורחץ כי אם לפע"ד הוא מלשון פרסי آب מים או מל"פ كف קצף Schaum והושאל לזרמת מים בקצף וחוזק —]

חפה (= חיפה abgeschabtes Fell) דמליח ולא[1] קמיח בפ' המוציא יין (שבת ע"ט סע"א), ובס"ג דפ' המביא גט שני (גיטין כ"ב סע"א וכן בשבת שם) שלש עורות הן מצה חיפה ודיפתרא[2] מצה כמשמעו מה מצה דלית בה שאור ולא שום דבר אלא קמח עצמו אף האי עור נמי. חיפה דמליח ולא קמיח ולא עפיץ וכו'. *[אחי"ה אולי נגזר מל"ע حيف, حوف = בל"ס חוף שחק והוא מערך חף ה' כלומר עור נשחק ונגרד ועוד حف, حفاف בל"ע חלקת העור אחר שנמרט השער enthaartes Fell ובספרא שמיני פרק ז' פרשה ו' עור האיפה וצ"ל החיפה כגי' הראב"ד וכ"ה בילק' שמיני ומה שאי' בספרא שם יצא עור המצה ועור (האיפה) [החיפה] שלא נעשה בהם מלאכה, פי' הראב"ד גמר מלאכה כדאי' בשבת שם מצה דלא מליח ולא קמיח חיפה דמליח ולא קמיח] —

חפה (= חיפה מל"ע حف (Weberkamm בר"ג דפ' הזורק מרשות היחיד (שבת צ"ו:) ודילמא גבי הדדי הוו יתבי ומטו אהדדי בחיפה. פי' מגיעין זה לזה במסרק שמכה בו על היריעה. *[אחי"ה בנו"ג בחפת ופירש"י כמו חפת חלוקו (יומא ע"ז:) עיי"ע חפת אבל בדפ' שונצ' ווניצ' איתא ברש"י בחפא וכ"ה בחיפא בכ"י מ' ובדפ' שונצ' ווניצ' וקראקא בחפה עיי' ד"ס לשבת צד ק"ד: ודע כי חף בל"ע עץ ארוך אשר סביבו יושבים האורגים ולזה עולה יפה לשון הגמ' ומטו אהדדי בחיפה וגי' המעולה בחפה (בלא יו"ד) כלומר מגיעין זה לזה בהיותם יושבים סביב העץ של אורגים] —

* חֵיפָה, חֵיפָא (שם מקום) מסולמא דצור עד חיפה עיי"ע אפרסמון (ח"א, רמ"א) ושם בהערה ד', ויק"ר פכ"ג גסטרא לחיפא איכ"ר פ' פרשה לחיפה. קידושין ל"ג: ר' אבדימי דמן חיפא ובקהל"ר פ' וישב בט"ס רב אבדימי דחיפס וצ"ל דחיפא או דחיפה וכצ"ל במגילה כ"ט סע"ב תחת רב דימי דמן חיפא ובכ"י א"פ ובהגמיי"מ פי"ג מהלכות תפלה הלכ"ד לנכון ובכ"י מ' רב אבודימא דמן חיפה (ד"ס מגיל' צד ע"ו) ובירושלמי הרבה פעמים רב אבודמא דחיפה (דחיפא) רק בירו' עירובין ספ"א די"ט ע"ג רבי אברימא דחיפה וכן שם פ"ב ד"כ. ר' אבדימא דחיפא הורי בחיפא. ועל יתר הדוגמאות עיין מבהי"ר למהרז"ף ס'. והלאה ואנשי חיפה נקראו חיפני עיי"ע בֵּישַׁן (ח"ב, ר"ז) ומ"ש ועיין גיאגראפיא לנייבויער 197.

* חֲיִפָה (שם אמורא) רק בירו' והוא עיפא של בבלי שבועו' כ"ח: עיי' מבהי"ר למהרז"ף צד פ"ה. ושם צ"ל ירו' נדרי' פ"ב הל"ג (דל"ז:) ויש להוסיף ירושלמי שבועות פ"ג דף ל"ד ע"ד ע"ש היטב.

1) כ"ה לנכון בעה"ק שנ"ב, ובדפ"ע חסר בטעות. 2) כ"ה בכל הכ"י וכ"ה בערך מצה א' אבל בדפ"ע בערך הנוכחי בטעות רפתא.

חפאטיקון (צ"ל הַפַּאטִיקִין] Oberste עיין ערך איפיטיקות בח"א רי"א) בילמדנו בריש ואלה תולדות יצחק (בתנחו' לי') שני גיים (בראשית כ"ה כ"ג) שני גאים עשו משלח חפאטיקון ויעקב משלח קתדרין. — (א"ב פי' הפטיקון בל"י איש רומיי מעולה במדרגת הממשלה עיי"ע איפטיא). *[אחי"ה ור"ב היה לו להגיה הפאטיקין שהוא הקבוץ מל"י ὑπατικός ועולה עם הקבוץ קתדרין Kathedristen מל"י ἡ καθέδρα, ויתר שבושים עיי' בע' הפטקס]

* חוּפְיָא (1 Kehrbesen; 2 Schaum) עיי"ע הפיא א' וב'.

* חוּפְיָא (das Reiben) וכ"ה בל"ס חופה פירוש שחיקה עיין ערך חף ה', וממנו התואר עיי"ע הבא.

* חַפָּן (מפעל חוף, חפף עיי"ע חף ה' וע' הקודם פי' ממונה על השחיקה Abreiber) תוספת' ב"מ פ"ט הבלן הספר והחפן ובכ"י ו"ו הספן וכ"ה בכ"י אירפורט בהוצ' צוקערמאנדל (ב"מ 392) ולא העיר על השנוים ובירושלמי ב"מ רפ"ט ד"יב. חסר החפן.

חָפַן (פעל מהשם העברי חֹפֶן, חָפְנַיִם פי' שעור מלא היד handvoll nehmen) בפ' ב' במעשר שני (מ"ה) אם בלל וחפן לפי חשבון, פי' תפש מלא ידו. *[אחי"ה וכנ"ה כמה פעמים בענין הקטרת ביומ' פ"ה מ"א דף מ"ז. חָפַן מלא חפניו ושם בגמ' חופן מלא חפניו. חופן ד' קבין במלוא חפניו. חופן וחוזר וחופן, ושם בסוף העמוד ב' חפן בראשי אצבעותיו. ירו' יומ' פ"ה דמ"ב: מהו שיחפון ויתן לתוך חפניו. ושם חפן ומת מהו אחר שיכנס בחפניו. וענין חפינה מפורש ביומ' מ"ז סע"א הא כיצד חופה שלש אצבעותיו על פיסת ידו וקומץ, ובירו' יומ' שם אי' בשנוי וכן בתו"כ ויקרא פ"י עיין הגהת הגר"ב. ב"ר ספ"ה לא דמי ההוא דחפן לההוא דקמץ ההוא דחפן תרי מההוא דקמץ [1] והשם יחיד שמ"ר פרק י"א מלא חפן שלו (של משה) ומלא חפן של אהרן, ב"ר סוף פ"ה וילקוט בראשית שם חופנו של משה מחזקת שמנה קמצים וכ"ה בויק"ר שם (ושם ח' קומצין). והקבוץ שבת ס"ב: אנא משאי מלא חפני מיא ויהבו לי מלא חפני טיבותא. ושם מופשט חֲפִינָה יומ' י"ט רע"א, מ"ז: מ"ט. מנחו' י"א. והלאה וכ"ה בל"ע حفنة handvoll] —

חפס (= חֲפִיסָא מל"ע حفش, حفص שק קטן או קופסא kleiner Sack, Behältniss, capsa) בפרק כל גט (כ"ז. כ"ח.) ובפ' שנים אוחזין (ב"מ כ.) מצא בחפיסא או בגלוסקמא [2], גמרא (ב"מ כ:) מאי חפיסא אמר רבה בר בר חנה חמת [3] קטנה. *[אחי"ה ושם פירש"י חמת של עור וכו', וכן הוראת מלה ערבית שק או קופסא של עור, ובע' מחספס הביא רבינו מיומא ע"ה: בלשון ראשון: דומה כמי שמונח בחפיסה וכ"ה בכ"י מ' ובנו"ג בקופסא והוא ל"ר הרשומה בתחילת הערך. ירו' ב"מ פרק ב' ד"ח רע"ג אשכח חמר מכסי בחפיסה ונסתיה] —

☞ חָפַס (כמו חפש בל"מ ושוה בענינו לשרש חפר forschen, suchen, graben) תרג' ויחפשוהו ממטמונים (איוב ג', כ"א) וחפסין ליה מן טומעיא. *[אחי"ה ועיין עוד התרג' הירושלמי לבראשית כ"ו, כ"ה, ל"ב; לשמות כ"א, ל"ג וענינו חפירה, וכן תרג' ירו' שטו (במדבי י"א, ח') חָפְסִין, ולדעתי הוא מל"ע حفش er- danachforschen ועוד הלוך זה אחר זה einer dem andern nach-gehen] —

* חפפית (Krätze) שבת ע"ז: הובא בע' חף ה' ורבינו כללו בע' הנ"ל להורות כי גזרתו חוף, חפף ענין חיכוך ולפע"ד הוא כמו אפפית מל"ע ופי' افة נזק ובל"פ افت ديو הושאל למין שחין וכן באר מפרש המלות בילק' מסעי רמז תשפ"ז צער דחיפופיתא ונ"ב מין ממיני השחין ע"כ, ובנו"ג בנדרים פ"א רע"א ערבוביתא ובע' חרף ד' הביא רבינו הגי' חרפופיתא ס"א ערבוביתא, ובע' חרף ד' אנסה את חילי בביאור אחר קח אותו משם.

* חִיפּוּפֵי (Pfähle, Pallisaden) שבת ו', כתובות כ"ד רע"ב הובא בע' חף ה' ושם מפורש ג"כ מענין חיכוך ולפע"ד הוא מל"ר cippus יתדות עצים ואבנים גדולות סביב לשדה או לבית להגבילו ולהגינו מהנזק.

חֵפֶץ (ידוע מל"מ וענינו דבר יקר eine Werthsache) בב"ר פל"ו (ס"פ ל"ח) זאת אות הברית: כתוב אחד אומר וכל חפצים לא ישוו בה (משלי ח', י"א) וכתוב אחד אומר וכל חפציך לא ישוו

---

1) בילק' בראשי' רמז ז' תרי כהחוא דקמץ ובילק' יהושע ר' רמז י"ד דהדין דקמץ וכ"ה בויק"ר פ"י. 2) עיי"ע גלסקום וע' דלוסקום וש"נ שנויי הנוסחאות. 3) בב"י ו"ו חבית.

בה (שם ג׳, ט״ו) חפצים אלו מצות ומעשים טובים, חפציך אלו אבנים טובות ומרגליות. ירושלמי פ״ק דפיאה (דף ט״ו ע״ד) חפצים אלו אבנים טובות ומרגליות חפציך אלו מצות ומ״ט שנאמ׳ (ירמי׳ ט׳, כ״ג) כי באלה חפצתי. *[אחי״ה בנו״ג בירושלמי חפצים וכו׳, חפציך אלו דברי תורה שנאמר וכו׳, וכן הובא זה הירו׳ בילק׳ משלי ר׳ רמז תתקל״ד — ובמ״ק ט׳ רע״ב דרש כל חפציך לא ישוו בה הא חפצי שמים ישוו בה וכתיב וכל חפצים וכו׳ דאפי׳ חפצי שמים וכו׳ — וכנ״ה בשבת קי״ג. ילק׳ ישעי׳ ס׳ רמז שנ״ו חפציך אסורים חפצי שמים מותרין — והיחיד ב״מ נ״ח: בכמה חפץ זה ועיי״ע אמנה א׳, שהש״ר פ׳ נגילה: כל חפץ טוב שיש לי בביתי — והושאל לספר תורה ותפילין שבועות ל״ח סע״ב צריך לאתפושי חפצא בידיה, ושם נקט חפצא בידיה וכו׳, עיי״ע הסת. ועיין רש״י בראשי׳ כ״ד, ב׳ — ושם מופשט חפיצה ב״ר פ״פ עיי״ע חשק] —

☞ חפץ לבד מחמצי וחפצי עיי״ע הפץ כי כן גרס בעל הערוך.

חפר (= חֲפוּרָה לפע״ד מל״ע خافور Gras, ähnlich dem Lolch, Raygras) בפ׳ יש נוחלין בגמ׳ אחד הבן (ב״ב קכ״ד סע״א) ובבכורו׳ בס״ג דפ׳ יש בכור לנחלה (נ״ב רע״ב) חפורה והוו שיבלי שלופאפי [1] והוו תמרי, פי׳ כגון שחת ונעשה שבלים, וכיוצא בו שלופאפי והוו תמרי. בפ׳ הבא על יבמתו בגמ׳ לא יבטל (יבמות ס״ג.) אמר רבא מאה זוזי בארעא מילחא (וחפירה) [צ״ל וחפורה], פי׳ מי שיש לו כמאה זוזי חיטין נזרעין בקרקע אינו מרויח שיאכל אלא מלח וירק. בסוף פסיקת׳ דעשר תעשר (צד ק׳.) אם נתת לי מן החפוריות ומן הקטניות אף אני יש לי ליתן מן החפוריות ומן הקטניות יתן ה׳ את מטר ארצך אבק ועפר (דברי׳ כ״ח, כ״ד) בא לוי אצלך ונתת לו מן המובחר אף אני יש לי ליתן לך מן המובחר [שנאמר] (שם פ׳ י״ב) יפתח ה׳ לך את אוצרו הטוב את השמים. *[אחי״ה כ״ה לנכון בכ״י ו״ו ל״ד וב״ר וכ״ה בתנחומ׳ ראה סי׳ י״ח רק שם הוא התחלת המאמר קודם "אם נתת לי מן החפוריות וכו׳, וכ״ה בקצת קיצור בפסיקת׳ הנ״ל ויותר קטוע בילק׳ ראה רמז תתצ״ה, ובדפ״ע סיום הערך מן ונתת לו עד גמירא חסר ונתקצר ע״י וכו׳. ודע כי כפירוש רבינו: שחת פירש״י ורשב״ם למקומות הנ״ל ורבינו גרשום מאור הגולה כתב יד שם ושם פירשו ע״י חזין, ומזה ראיה לאמיתת הגי׳ בערך חזין ע״ש ועוד עיין פירוש רש״י ליבמו׳ שם שכולל כל הפירושים יחד שחת ירק חזיז (והוא חזין לפי הגירסא הנכונה)] —

חפר (= מַחְפּוֹרָה Schacht) בר״ג דפ׳ האשה שנפלו לה נכסים (כתובות ע״ט:) [פיר של] גפרית מחפורת של צריף ר״מ אומר קרן וחכ״א פירי. אמר רב שר שלום יש חכמים ששמעו מפי הראשונים יורות של אבנים שנפסלים מהחר שאין להם טהרה עד שנכנסין לכבשן ויש חכמים ששמעו כלים הבאים מן הזרניך [2] וכן פי׳ הא דגרסינן בפ׳ אין מעמידין בגמ׳ נודות [3] (ע״ז ל״ג:) כלי נתר אין להן טהרה עולמית מאי כלי נתר א״ר יוסי בר אבין כלי מחפורת של צריף. למלח נתנו (יחזק׳ מ״ז, י״א) תרג׳ למחפורין דמלח יהון. *[אחי״ה וכן מכרה מלח (צפני׳ ב׳ ט׳) תרג׳ מחפורין דמלח. ודע כי בערך צרף ו׳ פירוש רבינו כלי מחפורת של צריף כפ״א בזה״ל כלים העשויין מאדמה שחופרין ממנה צריף שקורין אלומ״י [4] אין לו טהרה עולמית שסופג הרבה מכל משקין שנותנין לתוכו ע״כ וכ״ה בר״ש לכלי׳ פ״ב מ״א בלי הזכרת שם רבינו, ופי׳ זה בא לרבינו מר״ח שכתב בפי׳ כ״י לע״ז (בקובץ כ״י אנגיילי׳ דף כ׳:) וז״ל כלי מחפורת של צריף יש מי שאומ׳ כלים הנעשים מן אל שב ע״כ ואלשב הוא בל״ע الشب Alaun עיי״ע מגביא, וכן פירוש רה״ג בס״ט לכלי׳ פ״ב מ״א מאי כלי נתר וכו׳ כלי מחפורת של צריף ופירושו כלים המדובקים במגביא שהוא בטיית שב וכו׳, ע״ש והובא פירושו בע׳ נתר ע״ש. ומ״ש רבינו ויש אומרים כלי עשוי מן מגביא עצמה ע״כ כונתו על פי׳ ר״ח הנ״ל אבל הרמב״ם בפי״מ לכלים שם חולק על דעת זו. ע״ש היטב. ומחפורה הוא מקום שחופרין בו וכ״ה בל״ע احفار ובל״ס חַפּוּרִיא, חפירא וכן ענינו גומא כמו כן ביבמו׳ קכ״א סע״א חפירה מליאה נחשים ועקרבים. והשם המופשט (das Graben) ב״ב ס״ד. הבור בחפירה עיי״ע דות, ירו׳ ב״ב ספ״ג די״ד: בגנות שניתנו לחפירה, ובל׳ זכר חֵפֶר ירו׳ תעני׳ ספ״ד

---

1) כ״ה בכ״י ו״ו ה״ב ובדפ״ר. ובשדפ״ע בכאן ובערך שלף ו׳ ושם גם בדפ״ר שלופפי וכ״ה בב״ב, ובפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב וכן בפי׳ רגמ״ה כ״י לבכורו׳ (בקובץ כ״י אנגייליקי דף קי״ד: שלפופי וכ״ה בבכורו׳ הנ״ל. 2) עיי״ע זרניך. 3) כ״ה לנכון בכ״י ל״ד ובדפ״ר. ובשדפ״ע בטעות יורות. 4) בלאי״ט allume בל״ר Alaun, alumen.

דס"ט סע"ג שבו (בחמשה עשר באב) בטלו החפר ואמר ר' לוי בכל ערב ת"ב היה משה מוציא כרוז בכל המחנה ואומר צאו לחפר צאו לחפר והיו יוצאין וחופרין להן קברות, ובסוף פתיחתא (סי' ל"ג) דאיכ"ר הגירסא יום שביטל החפר מן מ ת י מ ד ב ר אמר ר' לוי וכו', ואומר צאו לחפור וכו', וכ"ה בסוף מדרש שמואל (פל"ב) בקצת שנוים. — והתואר בקבוץ נקבה במובן של זכר: בתוספת' ב"מ פ"ט הביילין [צ"ל הכיילין] והחפורות פירוש עובדים בחפירה ועיי"ע בייר (בח"ב נ"ז) ובכ"י אירפ' והחופורות עיין הוצ' צוקערמאנ' ב"מ 392 ושם בהערה טעות דפוס היא — ובינוני פעיל שבת קנ"ב. חפיר וקביר, ובקהל"ר פ' ראיתי רק חפיר] —

* חֵפֶר (שם מקום) ירו' גיטין פ"א דמ"ג ע"ג ר' תנחום בר ירמיה הוה בחפר וכ"ה בויק"ר פ"כ אבל בירו' שביעית פ"א דל"ו רע"ג ר' תנחום בר חייה הוה בחפר (ועיין מבהי"ר למהרז"ף קל"א ושם לי' זה דויק"ר). ומכל המקומות הנ"ל הוברר שהיה רחוק מציפורין י"ב מיל וא"כ בלי ספק אחד הוא עם גת חפר של מקרא עיין אוצ"ה לפירשט שרש חפר ושרש גת ונייבויער גיאג' ר"א.

חָפְרַע (מלך מצרים ופירושו בל' קפטית כומר השמש Sonnenpriester) בילמדנו וארא אל אברהם (תנחומא שם סי' ט') פ ר ע ה אחד [1]) מד' בני אדם שעשו עצמן אלוהות ונבעלו כנשים חירם ונבוכדנצר ויואש ופרעה וכו' פרעה מניין שנא' (ירמי' מ"ד, ל') פרעה חפרע מהו חפרע שהיה זכר ופרע עצמו כנקבה וכן הנביא מקנטרו ביום ההוא ת ה י ה מ צ ר י ם כ נ ש י ם (ישעי' כ"ד, ט"ז) [2]).

חָפַשׂ (מל"מ ענין שנוי וחלוף לפע"ד מלש' ערבי خفس בענין שנוי המים ובמקרא שנוי הבגדים ובע"א עפ"י האגדה עיין בפנים) ויתחפש שאול (ש"א כ"ח, ח') בשין כתוב שיצא חפשי מן המלכות [3]) ולבש בגדים אחרים מאנין (פניקה) [צ"ל פגניקה] בויק"ר בריש אמור אל הכהנים (פכ"ו). *[אחי"ה וזה רק עפ"י דרוש אבל הוראת המלה נלפ"ע כאמור בתחילת הערך וגם ההמשך מראה כי ויתחפש אחד הוא עם לבש בגדים אחרים. וגם בע' הבא אח"ז העתיק התרג' חֹפֶשׂ בענין חפשי והנכון עיי' מ"ש] —

חֹפֶשׂ (מל"מ והוא מל"ע خفش hinbreiten, hinstrecken וא"כ חֹפֶשׂ das ist Hinbreitung, Decke) בגדי חפש לרכבה (יחזקאל כ"ז, כ') תרגום בלבוש דיקר לרתיכין. *[אחי"ה וכן הבין ר' יונה ן' גנאח בספר אלאסול 242 באמרו انها الثياب الحرة اى الرفيعه וכן באר רד"ק בשרש חפש וז"ל כלומר בגדים יקרים הראויים לחפשי ובן חורין, והנכון כמ"ש בתחילת הע' ועיי' תיזוירום לגיזיניאום I, 509] —

חפש (= חָפְשִׁי מל"מ וענינו בן חורין frei) בס"ג דנדה (ס"א: וכ"ה ירו' כלאים פ"ט דל"ב. ירושלמי כתובות פי"ב דל"ד סע"ד ובבבלי שבת קל"א: וע יי' שם ל'.) במתים חפשי (תהלי' פ"ח, ו') כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות [4]). — (א"ב אלו שלשה ערכים ענין אחד להם) [5]).

* חָפַשׂ (ידוע מל"מ וענינו חקירה suchen) שבת פ"ט. חפשתי בכל הארץ, פסחי' ח' סע"א ול"א: יכול לחפש אחריו. והשם חיפוש פסחי' ז': חפישה שם ל"א:

* חיפושא עיי"ע חפושית ב'.

חֲפּוֹשִׂית (בל"ס חפשושתא בלש' ערבי خنفسة [6]) תולעת שחורה schwarzer Käfer) בפ' אין מעמידין בגמ' מתרפאין (ע"ז כ"ח:) ניתי תרבא דחיפושיתא גמלניתא. ובס"ג דפרק אלו טרפות (חולין ס"ז סע"ב) ותניא בתורת כהנים (שמיני ר' פרק י"ב) הולך על ארבע (ויקר' י"א, מ"ב) זה עקרב כל [הולך] (שם) לרבות את החפושית ואת הדומה לחפושית [7]). בצלוחית פ"ט ב פ ר ה [8]) (מ"ב) חפושית בין כך ובין כך פוסלת. פי' היא התולעת השחורה בלש' ישמעאל כנפוסא ובלעז סקרבי"ו וי"א בלטולא. *[אחי"ה בכ"י לי' בלש' ישמעאל כנפוסא וכן לי' בדפ"ר אבל מדפ' פיז' ואילך אי' ושם בט"ס

---

[1]) כ"ה בדפ"ר ובשדפ"ע נשמט. [2]) כ"ה בדפ"ר ומלת תהיה אי' גם בתנחי' אבל בפסוק יהיה ובדפ"ע מפיזרו ואילך הוגה ללא נכון יהיה פ ר ע ה מ ל ך מצרים. [3]) בויק"ר נעשי חפשי למלכות וצ"ל מן המלכות כדאיתא במדרי' שמואל פכ"ד ושם לנכון מאנין פגניקא עיי"ע פגן ב' במו"ע. [4]) ושם מופשט ב"ר פנ"ג חפושית עיין מ"ש בע' דריה. [5]) אבל שני הערכים הראשונים רק עפ"י אגדה הוראתם כן. [9]) והנו"ן נבלעת כמו קפוד = قنفذ , חזיר = خنزير , עכביש = عنكبوت עיי' זאאלאגיע להחי' לעוויזאהן צד ש"ו. [7]) ובפי' רגמ"ה כ"י לחולי' (בקובץ כ"י אנגיילִיקי' דף שי"ח) אי' חיפושית וכ"ה בספרא הנ"ל וכן הובא בפי' סד"ט לרה"ג לפרה צד כ"ט להביא את החיפושית והדומה לרומה ע"כ וזה סיגנון הלשון של ספרא ור"ש הביא לשון התו"כ כגי' רבינו ע"ש. [8]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב ובדפ' אמ"ש ופרי' אבל בדפוסי' ראשוני' בט"ס בפיאה.

אבן בנפוסא וצ"ל כנפוסא והיא ל"ע הרשומ' וכ"ה בפי' רה"ג לפרה הנ"ל וז"ל פי' זה חפושית הוא (שהורק) [צ"ל תולעת שחורה] והיא מהלכת על ארבע (בונפוס) [צ"ל כונפוס] אפרגא מתלא (אנבוכא) [צ"ל אנבובא] כדגרסינן בתו"כ וכו'. והוא מאמר ערבי כזה: خنفساء افرغ مثل انبوب כלומ' "כנפוסא חלולה (או افرج נקובה) כמו קנה" וכן פי' הרמב"ם בפרה שם וז"ל היא (חפושית) נקובה כמו גבעול הקנה ע"כ ועיין רע"ב לפרה שם. ומלת סקרבי"ו כגי' דפ"ר וכ"י ה"ב הוא לאי"ט scarabeo Käfer ובכ"י ו"ו אשקרבוט ובעה"ק אסקרבט וצ"ל אסקרבוני והוא ג"כ בלאי"ט scarabone = קעפער והוא escarbot בל"צ אשר בו לוע"ז רש"י בע"ז הנ"ל ומלת בלטולא נ"ל שהוא ג"כ לאי"ט blattola kleine Schabe ומדפוס פיז' ואילך הסדר בלשון ישמעאל וכו', וי"א בלטולא ובלי נכון הוא וצ"ל כמו בכ"י ה"ב ודפ"ר וכמ"ש לעיל כי שני לועזים הביא רבינו. — וכנ"ה בריש שהש"ר מה ילדת חיפושיתא קרוצי בישי מיניה ופי' מ"כ שקרפיון וכן נ"ב בילק' ש"א ר' רמז קל"ד ומעות היא] —

(חפושית) ([צ"ל חיפושא] מין דג טמא עיין בפני') בסוף[1]) פרק אין מעמידין (ע"ז ל"ט.) ר' עקיבא איקלע לגינזק אייתו לקמיה ההוא מינא[2]) דהוה דמי לחיפושא. פירוש דג טמא. *[אחי"ה וא"כ גם בדבור המתחיל צ"ל חיפושא ונשתבש מד"ה חפושית הקודם לזה הערך וכ"ה בנוסח' אבל בבה"ג הלכ' דגי' אי' חופאשי ומיוחס זה הספור לאביי ובמאמר הקודם ר' עקיבא איקלע לגינזק הובא ספור שמיוחס אצלינו לרב אשי (או לגי' כ"י ע"ז לאביי) וא"כ נשתנה הסדר מהיפך להיפך. ודע בענין גזרת המלה דעת הח' לעוויזאהן (זאאלאגי ר"ט) שהוא ל"י ἑψητός והוא דגים קטני' הנאכלים ואין נ"ל אף שיש להביא ראיה לכתיבת המלה מגי' כ"י ש"ס לע"ז שאי' שם איפושא (ד"ס לע"ז מ"ז:) שבלי ספק ל"ע או פרסי הוא כמו שאר שמות הדגים שהובאו בע"ז שם לכן נ"ל להשותו עם خفاش Fledermaus, حفيساء Uhu בל"פ خفج Eule וקרוב הדבר שדג חיפושא דומה לעוף הנ"ל ועיי' עוד ע' הפיתא] —

חפשית (אולי מל"פ كف, كفچ קצף וזוהמא Schaum, Schmutz) בריש מגילת איכה (ריש פתיחתא סי' ה') סיר אשר חלאתה בה (יחזק' כ"ד, ו') יורה דחפישותא[3]) לגווה. — (א"ב פי' זוהמא).

חפת (לפע"ד מל"ע حفة שולים ושפה, או מל"ע كفة אימרא של בגד Saum, Fransen des Kleides ועוד עיי' בפנים) בפרק המצניע (שבת צ"ב.) בין פונדתו לחלוקו ובחפת[4]) חלוקו. ובפ' יוה"כ בגמ' ובתשמיש המטה (יומ' ע"ז:) ובלבד שלא יוציא ידו מתחת חפת[5]) חלוקו וטפח[6]). — בר"ג דמצות חליצה כג' באנפליא (יבמו' ק"ב:) ותנן נמי בפ"ג בשקלים (מ"ב) אין התורם נכנס לא בפרגוד חפות ולא במנעל ולא בסנדל[7]). ובב"ר פע"ו (ע"ה) בריש וישלח יעקב עם לבן גרתי: [לבן] דהוה רכהון

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י. [2]) עיי"ע חף ה'. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובדפ"ע ובנו"ג דהפשושיתא. [4]) כ"ה גם בערך חלוק ובתוס' שבת פ"י לפי גי' כ"י אירפורט וכ"ה בכ"י מ' וא"פ ובמשניות פיז' חיפת ביו"ד עיי' ד"ס שבת צד ק' וש"נ גם ירו' אבל לפנינו בירו' ובבבלי שפת חלוקו. [5]) בכ"י ל"ד חיפת, ובכ"י מ' יותר טוב מהפת חלוקו וכן מצאתי בריצ"ג הל' יוה"כ עמוד נ"ג ובאו"ז הל' יוה"כ סי' רע"ז אי' מתחת שפת חלוקו וכ"ה בש"ע או"ח סי' תרי"ג ושם סי' ש"א וכ"ה בכ"י רי"ף הובא בד"ס ליומ' צד קכ"ג ולא העיר על מקומו' הנ"ל ובכלבו הל' יוה"כ סי' ס"ט אי' מתחת שולי בגדיו. [6]) כ"ה לנכון מאוד בדפ"ר אבל בשדפ"ע בטעות טפח וזו הגי' הוליכה שולל את הגרי"ב שנשא ונתן הרבה בהפשב"ע לקיים גי' רבינו ופירש טפח שיעור של טפח ע"ש אבל האמת כי עיקר הגי' וְטַפֵּח ובזו המלה הסביר רבינו הטעם שלא יוציא ידו מתחת חפת (או יותר טוב מהפת) חלוקו יען כי המשקה טופח ויבוא לידי סחיטה וזה הטעם העלה הטור בשני המקומות הנ"ל לפסק דין ועיין תוספ' ישנים ליומ' ע"ז: סד"ה עובר ובחי' הריטב"א ליומ', וזה לא כדעת רש"י ע"ש אבל בכלבו הל' יוה"כ סי' ס"ט ראיתי דבר תמוה שהביא את הערוך בזה"ל שלא יוציא ידיו מתחת שולי בגדיו כדרך שעושין בחול פי' בעל הערוך הטעם מפני שנקפל בגדו על כתפו ונמצא יוצא בטלית מקופלת שחייב חטאת ויש מפרשין שלא ישמט כנף הבגד מתחת ידו ויבוא לידי סחיטה עכ"ל והנה עינינו הרואות כי שיטת הערוך לפי עדות הכלבו עולה בקנה אחד עם שיטת רש"י ולזה לא מצאתי עזר מן הראשונים שלא הזכירו שווי דעות הזה. ולכן דעת לנבון נקל שצ"ל במקום פי' בעל הערוך: פירש רש"י ופי' בעל הערוך מוכח מן יש מפרשים שהביא הכלבו בפרט לפי ביאורי הנ"ל לגי' הדפ"ר וְטַפֵּח. ועוד י"ל שערוך יותר שלם היה לפני הכלבו אכל צ"ע שלא הוזכרה בראשוני' דעת ראשונה בשם הערוך לא דבר ולא חצי דבר. ובריצ"ג הנ"ל הובאו ג"כ שני טעמים בזה"ל ואית דמפרש דלא ליתי לידי סיחוי האסור משום שבות וכו' ואית דסבר שלא יבא לטלטל הלוקו. ומזה ג"כ קצת ראיה שיש להפך הסדר בכלבו כי אית דמפרש של ריצ"ג מסכים קצת ליש מפרשין של כלבו ואית דסבר דריצ"ג עולה קצת עם פי' הערוך של כלבו שהוא לפי תיקוני פי' רש"י ודו"ק. [7]) כ"ה בכ"י ל"ד וכ"ה מדפ' וויניצי ולהלן רק שם בט"ס מהופך הסדר בשקלים פ"ג וביבמות וכו' ודע כי בכ"י ל"ד אי' עוד אחר ולא בסנדל תיבת תוספת ונ"ל שאיזה כותב הגיה כן בגליון להורות כי בכ"י ערוך ציון זה מיבמות נוסף על מה שאי' בכ"י ערוך אחר ובאמת בשאר כ"י אשר ת"י לי' ציון זה וכן לי' בדפ"ר

דרמאי יהיבתיה בחיפתי[1]) להחוא גברא לא כש"כ — ובר"פ פ"א (פ"פ) מקניהם וקנינם וגו' סברין למיחפת (ואתחפון)[2]) [ואתחפתון][3]). פי' הוא בית יד של חלוק שעל זרועו בלשון ישמעאל ג"ב. *[אחי"ה לי' בדפ"ר אבל אי' מדפ' פיז' ולהלן וכ"ה בכ"י, ובכ"י ב"ר גיד וצ"ל גיב והוא לפע"ד ל"ע جيب פי' חיק של בגד כעין כים שלנו אשר בו טומנין הרומיים דבר מה ונקרא אצליהם sinus indusii וא"כ כונת רבינו במ"ש בית יד של חלוק כים וחיק של חלוק ובאמת בכ"י ערוך שהובא בליקסיקון של בוקסט' הגי' חיק חלוק וכן בפירוש המיוחס לרש"י בב"ר פע"ה מבואר יהיבתה בחפתי: בחיקי. ואחרי הדברים והאמת האלה נ"ל להגיה בערוך כזה: בית יד (או חיק) של חלוק מֵעַל זרועו כי בית יד ר"ל חיק וכים של רומיים היה מעל הזרוע קרוב לחזה. — אבל בגוף הדבר נ"ל לגזור המלה מל"ע הרשום' בתחלת הע' ופי' כאמור שולי ושפת ואימרא של בגד וכן פירש"י ביומ' וביבמות הנ"ל ועוד עיי"ע אמר ג'. והתואר חפות פי' בגד שיש לו שולים ושפה או י"ל כדעת רבינו בית יד היינו חיק ומל"ע حفث פי' נחש בדמות שק וכים או מל"ע كفيت שק וכים וא"כ בגד שיש לו כים. וזה מה שאי' בב"ר פ"ק אלבישוני מאני חיוורין חפיתין, וכן בירושלמי כלאי' פ"ט דל"ב רע"ב אלבשוני חיוורין חפיתין ובירו' כתובו' פי"ב דל"ה רע"א הגי' חפותין, ובירו' מ"ק פ"ג דפ"ג רע"ג מבואר סנטיריה: מאנין דלא חפיתין ועיי"ע סנטר ג'. ולדעת כ"כ הוא מל"ר aptus (מל"י ἅπτω aneinanderfügen) פי' מכוון בצמצום מתישב ומתיחס על לובשו יפה יפה angemessen, passend, bequem וראיה לדבר ממדרש שמואל ר"פ כ"א שכתב על וילבש שאול את דוד מדיו: נמצאו חפותין לא משולשין ולא מסולקין פי' מכוונים עליו לפי מדתו בצמצום, ובילק' שמואל א' רמז קכ"ז בשם תנחומ' אי' בתמורתו: כיון שראה שאול שהיו עשויים לו וכו'. ובזה הענין עולה יפה מאמר בב"ר פע"א וילק' ויצא רמז קכ"ו אין שמותם של שבטים עכור להם אלא חפות להם כלומר מכוון ומסוגל ונופל על לשון שנקראו ועיי' שמ"ר פ"א. ולדעתי יותר טוב הוא להוציאו מל"ע كفية gleichmässig, passend — וכנ"ה בפיעל תוספת' ברכו' ספ"ז למלך בו"ד שאמר לעבדו . . לחפות לו חלוק והוא לא חיפת לו חלוק מימיו וכו'] —

* חפיתא (מין דג קטן) ירושלמי ע"ז פ"ב דמ"ב. ההוא חפיתא יהביה גו קליפתה אין עבדית לחלוחי שריא ואי לאו אסירה ונראה שהוא חיפושא של ע"ז בבלי עיי"ע (חפושית) [חיפושא] והוא כנוי על שם העוף הדומה לו כמ"ש בערך הנ"ל וכן בל"ע خفدد ענינו כמו خفاس ועיין ג"כ ע' חרפתא ועוד י"ל שהוא לשון ערבי هف מין דגים קטנים. וכנ"ה בשהש"ר פ' נגילה מקרטעא כהדא חפיתא.

חץ (= חוץ = חָצַץ ענין מחיצה פי' הכדל והפרשה scheiden, Scheidewand bilden עיי' حصّ, خصّ בל"ע) בפ' בכל מערבין (עירו' פ"ג מ"א כ"ו סע"ב וכ"ז רע"א) ר' יהודה אומ' אף בבית הקברות[4]) מפני שיכול לחוץ ולאכול. גמר' (שם ל' סע"ב) תנא מפני שיכול לחוץ[5]) בשידה תיבה ומגדל. בפ"ג בשביעית (מ"ח) אבל עושהו חייץ, פי' מחיצה[6]). וכשק בפ"ג במכשירין (מ"ח) המוריד את (הגללים)[7]) [וצ"ל הגלגלים][8]) ואת כלי הבקר בשעת הקדים למים בשביל שיחוצו. פי' לעשות מחיצה בפני המים כדי להתקבץ[9]). בפ' ט"ו באהילות (מ"ה) חצצו מארצו. פי' עשה לו מחיצה מלמטה כלומר מקרקעית הבית. ובסוף מקואות (פ"י מ"ג) תפלה של ראש בזמן שהיא חוצה. פי' חוצצת המים להכנים לתוכה. *[אחי"ה עיי' הר"ש שהשיג על רבינו ולדעתו חוצה כמו אוצה לשון דוחק. ע"כ וכן כתבו התוספות במנחו' ל"ו. סד"ה משעת ועוד עיי' פי"מ להרמב"ם. — וכנ"ה בשבת נ"ז מקואו' פ"ט מ"א ירו' שבת פ"ו ד"ז רע"ד ואלו חוצצין באדם, ושם: שהן חָצִין בנדתה, ירו' חגיג' פ"ג דע"ט. הן חצים אותה . . אין חצים אותה, שבת בבלי שם רך ע"ג קשה חוצץ, ועוד עיי' כל פ"ט ופ"י דמקואות ואהילות פט"ו מ"ד. עירובי' ד': דבר חוצץ, זבחי' י"ט. אפי' נימא אחת חוצצת,

ופיז', ומהגליון באה אח"כ תיבת תוספת לפנים. וכגי' רבינו ולא במנעל ולא בסנדל אי' ג"כ בשקלי' שם אבל ביבמו' קצת באריכות לשון עיין הגהת הגרי"ב. [1]) בנו"ג בחפתי וכ"ה בילק' ריש וישלח רמז ק"ל. [2]) וכ"ה בדפ"ע וצ"ל כמו בב"ר. [3]) בפי' המיוחס לב"ר הנ"ל הגי' סברין למקפה ואתקפחון ופי' סברין הוו לגזול את שלהם ונגזלו הן לעצמן וכמו שגרס פי' המיוחס לרש"י אי' בגליון בילק' וישב רמז קל"ד לפרש על ידו גי' הבראשית רבה. [4]) עיי"ע בח"ב, פ"ג ומ"ש. [5]) בנו"ג עוד ולילך. [6]) בנו"ג עושה הוא עיי"ע הוא. ובכ"י מ' חריץ וצ"ל חייץ וכן מוכח מירו' פ"ג דל"ד ע"ד מהו חייץ חייץ ליה וכו'. [7]) וכ"ה בפירוש סד"ט לרה"ג. [8]) וכ"ה בערך גלגל ה'. [9]) בר"ש פירש לשון חוצץ ועוד שם שיחוצו כמו שיאוצו.

שם ק״י. וש״נ מין במינו אינו חוצץ, ירו׳ יומ׳ פ״ג ד״מ ע״ג רחיצה חוצצת והקבוץ חוצצות (זבחי׳ שם) ובמשקל לש׳ סורי חייץ בזבחי׳ י״ט. חייץ או לא חייץ, ושם חייצא, חייצי. נדה ס״ז. לא חייצי.. חייצי. — והשם חֲצָץ אהלו׳ ט״ו מ״ד טומאה בבית כלים שבחצץ טהורים, טומאה בחצץ כלים שבבית טמאין, ונקבה בקבוץ ירו׳ חגיג׳ ספ״ב דע״ח ע״ג לא חצצות ולא הסיטות, וביחיד נקבה חציצה ב״ק פ״ב. זבחים שם והקבוץ זכר עירובין ד׳. שיעורין חֲצִיצִין הלמ״מ. — ומה שענינו ניקור וניקוי עיין ערך חץ ה׳. — דייני דחצצתא לדעת רשב״ם מענין חצץ עיי״ע חצצתא ומ״ש] —

חץ (= חָצָה, חֲצִי מל״מ חצה פירוש חלק לשני חלקים שוים theilen, halbiren והשם חֲצִי (die Hälfte בפ׳ המניח את הכד בגמ׳ שור שוה ד׳ (ב״ק ל״ד.) וגם את המת יחצון (שמות כ״א ל״ה) פחת שפחתתו [1]) מיתה מחצין בחי. פי׳ כל מה שנפסד השור במיתתו ונפחת מדמיו חצי ההפסד משלם לו מן החי. ובס״ג דפ׳ השותפין (ב״ב ט״ו סע״ב) מאי וסר מרע (איוב א׳, א׳) אמר רבי אבא בר שמואל.. מנהגו של עולם חצי פרוטה לחנוני איוב מדנפשיה יהיב [2]); ס״א איוב ויתרה משלו, פי׳ כששוקל התגר מעותיו למוכר ונמצאו מכריעות חצי פרוטה הולכין אצל חנווני ולוקחין פירות בפרוטה ומחלקן אותן ביניהן ואיוב היה מוותרה משלו [3]) ומניחה למוכר [4]). בר״ג דפ׳ כל שעה (פסחים כ״ב:) ובס״ג דהאיש מקדש בו (קידושין נ״ו סע״ב) ולהנך תנאי דמפקי ליה להאי קרא ובעל השור נקי (שמות כ״א, כ״ח) לדרשא אחרינא לחצי כופר ולדמי ולדות כמפורש בפ׳ שור שנגח ד׳ וה׳ בגמ׳ זה וזה חייבין מיתה (ב״ק מ״א:) ת״ר ובעל השור נקי ר׳ אליעזר אומ׳ נקי מחצי כופר וכו׳ תניא אידך (שם מ״ב רע״א) ובעל השור נקי רבי יוסי אומר נקי מדמי ולדות א״ל ר״ע וכו׳ [5]). בפ׳ אחרון [6]) דנדרים בגמ׳ אמר רב יוסף (נדרים פ״ג.) אלא אמר אביי אין נזירות לחצאין ואין קרבן לחצאין. *[אחי״ה חצאין הוא הקבוץ עיי׳ ג״כ ירושלמי הוריות פ״א דמ״ו: אין הפסח לחצאין, כריתות ו׳ רע״ב היו מפטמין אותה (את הקטרת) לחצאין לפיכך יחיד שפיטם לחצאין חייב. בסמיכות: זבחי׳ ק״ט סע״ב ב׳ חצאי פרס, אהלות פ״ח מ״ו ב׳ חצייי זיתי בב״ק ע״א: חמשה חצאי בקר. ועוד הקבוץ בכריתות ה׳. קטרת שפטמה לחציין חייב שמן שפטמו לחציין פטור. יומא ט״ו. חציין חטאת וחציין עולה, שם ובזבחי׳ ל״ח סע״א חציין למעלה וחציין למטה. והיחיד חצי ב״ק מ׳. חצי נזק, ב״ב נ״ו: דבר ולא חצי דבר, ושם: חצי עדות, בכורו׳ מ״ח רע״ב חמש ולא חצי חמש, ירו׳ קידושי׳ פ״א ד״ס. אדם משחרר חצי עבדו. בבבלי קידושי׳ י״ח. ולא נמכר בחצי גניבתו. גיטין מ״ג. חצי קנס.. חצי כופר. ועם כנויים: קידושין שם כולו אמר רחמנא ולא חציו, גיטי׳ מ״ב. וש״נ וירושלמי קידושי׳ פ״א דנ״ט רע״א מי שחציו עבד וחציו בן חורין, גיטין מ״ג. חציה שפחה וחציה בת חורין, עירובין פ״ב: חצייה.. וחצי הצייה. והפעל בקל: ב״ר רפ״ד חצה האש בין העליונים לתחתונים. בפיעל מחצין ב״ק ל״ד. עיין לעיל, ירו׳ ב״ק ספ״א ד״ב ע״ג מחצין בנזק] —

חץ (= חוץ מל״ט ענינו הפך פנימי (ausserhalb בפ׳ הוציאו לו בגמ׳ אחת אחת (יומ׳ נ״ז רע״א) ובס״ג דפ׳ איזהו מקומן (זבחים נ״ז רע״ב) חוץ ופנים בחדא זימנא גמר. *[אחי״ה וזו הגי׳ הביאו תוספ׳ ישנים ליומ׳ נ״ז, ד״ה חוץ ותוספ׳ לזבחי׳ שם ד״ה ואיבעית בשם יש ספרים אבל בנו״ג חוץ מפנים. — חוץ מפנים אי ילפינן או לא ילפינן פלוגתא רבוותא היא עיין חולין ל״ח סע״ב ול״ט. יומ׳ נ״ח: זבחים ק״ט: — סנהדרין ד׳: דנין חוץ מחוץ ואין דנין חוץ מפנים ועיין זבחי׳ ס׳. מנחו׳ צ״ח: — זבחי׳ פ״ב. יצא אחד מהן לחוץ הפנימי כשר וכו׳ ושם דם שבחוץ וע״ש כל הסוגי׳ פי׳ חוץ לעזרה, שם ק״ט: הקריב בחוץ.. המקטיר כזית בחוץ.. שם ק״י. חסרון דחוץ, חולין פ״ה. קדשים בחוץ, ושם: שחוטי חוץ, ר״ה כ״ו. מבחוץ.. מבפנים. חולין ס״ח. בענין בהמה המקשה שבחוץ (כלומ׳ חוץ הרחם).. ושבפנים. — ובלשון נקבה ע״ז י״א: חוצה לה.. תוכה לה, ובצירוף לארץ הרבה פעמים חוצה לארץ (= ר״ת חו״ל) הפכו א״י עיי׳ גיטין ו׳. ח׳. ב״ב צ״א. ירו׳ פי״א רפ״ד די״ח ע״ד (להביא ירק מחוצה לארץ), חוליי ע״ח. פ״ג: בארץ ובחוצה לארץ. ושם ק״ד סע״א ורע״ב חלת חוצה לארץ. אבל גם

[1]) וכ״ה בשט״מ, ובנו״ג שפחתו וכן בדק׳ ל״ד: שפחתה. [2]) וכה״ג בילקי׳ איוב רמז תתצ״ב ובנו״ג בב״ב כס״א דכאן. [3]) כ״ה בכ״י ו״ו. [4]) ובפי׳ רגמ״ה כ״י מבואר שנתן פרוטה שליכה לפועל ולא היה הולך לחנווני לחלוף לו חצי ליתן לו והצי לפועל ובשטה זו הלך רש״י. [5]) כ״ה בכ״י ע׳ ומדפוס וויניצי׳ והלאה וחסר בדפ״ר ופיזי׳ ובדפ״ר אי׳ תנו רבונן עיי׳ מ״ש במבוא LIII. [6]) כ״ה לנכון בכ״י ל״ד, אבל בדפ״ר בפי׳ א׳ (נתקצר מן אחרון) ופשטוהו מדפי׳ פיזי׳ והלן בפי׳ קמא.

בל' זכר ירו' שביעי' פ"ג דל"ד רע"ג לצאת לחוץ לארץ. — ועוד ענין חוצה כמו חיצונה עיין יבמו' י"ג. כיון דכתיב חוצה (דברי' כ"ה, ה') כמאן דכתיב לחוץ דמי ועיי' פירש"י חוצה חיצונה ובירו' יבמו' פ"א ד"ג. מבואר כן בפירוש דאינון דרשין החוצה החיצונה. — ועוד הוראת חוץ כמו בל"מ (קהלת ג', כ"ה) וטעמו זולת. חולין ב'. חוץ מחרש וכו' ושם ק"ג סע"ב וק"ד. חוץ מבשר דגים וחגבים; אהלו' פ"ח מ"ה חוץ מן הירקות. כלי' פי"ז. מ"י חוץ ממזבח הזהב. עירובין כ"ז. קידושין ל"ד. חוץ מן המים ומלח. ושם ושם אין לומדין מן הכללות ואפילו במקום שנאמר בו חוץ. ב"ר פמ"ט איני עושה דבר חוץ מדעתו ומזה הענין בן זומא מבחוץ חגיגה ט"ו רע"א ירושלמי חגיגה פרק ב' דף ע"ז רע"ב] —

חֵץ (ידוע מל"מ : א') שם כלי משחית הנזרק מהקשת Pfeil; ב') הושאל על הנגעים והיסורים (Leid, Krankheiten בפ"ק דסוטה (ט'.) חצי אכלה בם (דברים ל"ב, כ"ג) חצי כלין והן אינן כלין. *[אחי"ה והוא מהוראה שניה כבל"מ תהלים ז', י"ד; יחזק' ה', ט"ז; איוב ו', ד'; ל"ה, ו' ולכן היטב פירש"י בסוט' חצי כלין מכותי כלות ועיין גם כן פירש"י לדברי' שם ויפה כיון אונקל' מ כ ת ש י אשצי בהן עיי' נתינת לגר שם. ורמ"ל הפליא לטעות בהעתקתו ע"י halb. ובהוראה ראשונה דריש בויק"ר פכ"ה ובקהל"ר פ' כנסתי יער צומח ע צ י ם (קהלת ב', ו') אפילו קנים של חצים לא חסרה א"י. עיי' במ"כ שפי' אילן סרק שאינו עומד רק לעשות ממנו נצב לחצים ע"כ. ולפע"ד שייך לערך הבא אח"ז ע"ש — סוכ' י"ב: סככה בחיצין וברש"י ותוס' בחיצים וצ"ל בהוצין (עיי' ד"ס לסוכה צד ט"ו.) וכ"ה בכ"י מ'] —

חץ (= חֵצָא בל"ס ענין נקור (aushöhlen תרגום יקרוה עורבי נחל (משלי ל', י"ז) נחצוניה עורבי דנחלא. *[אחי"ה בנו"ג ניחצוניה ויותר טוב כגי' כ"י תרג' נחצונה. ועוד מענין נקור ונקוי השנים אצל רז"ל ירו' חלה ספ"ד ד"ס סע"ב אייתי חד קיסס ניחצי שניי וכו' (שתי פעמים) ובירו' דמאי רפ"ג דכ"ג סע"ב בט"ס מיחצד שיניי, מחצדן שיניי וצ"ל מיחצי, מיחצין ובהוצאת מהרז"ף נרס מיחצד, נחצי [1] (ושם בשתי פעמים קיס וצ"ל קיסס), ופירש באהבת ציון שם מיחצד: לנקר ע"ב ובאמת צ"ל מיחצי או מיחצץ וכ"ה בביצה ל"ג. ושם: לחצוץ בו שניו (ובשבת פ"א: ובתוספ' ביצ' ספ"ג לחצות וצ"ל לחצוץ) ו ב פ י ע ל חולין ט"ו ירו' שבת ספ"ח די"א ע"ג אין מחצצין בה שיניים. — ולפע"ד קנים של חצים בויק"ר ובקהל"ר שהובא בע' הקודם הוא קנים לעשות ממנו עצים לחצוץ שם שינים. והשם חין נגזר מפעל חצץ פי' נקר ונקה ובל"ס השם מ ח צ י נ א Zahnstocher וזהו קנים של ח צ י ם — חיצת קנים בעירובין י"ט: ט"ס עיי"ע חש ב'] —

חצב (= חצובה לדעת רבינו מפורש בפנים שונים עיין בפנים ולפע"ד מל"ע הרשומה למטה ע"ש) בפ' כיצד משתתפין בגמ' אנשי חצר (עירובין פ"ה:) מי סברת דעבידא כשורה לא דעבידא כי חצובה [2]. פי' "כשורה כסדר, כחצובה דעבידא כמין כי [3] יוני והאמצעית היא בין שתי החצרות ושתים החיצונות נמשכות ויוצאות מחוץ לחצרות ואין משתמשות חצרות הללו בתוך שני החרבות הללו אלא ע"י זריקה מיהו זריקה מן החצר על החרבה תבוא מלמעלה למטה וזריקה מן החרבה לחצר היא ממטה למעלה לפיכך זריקה של חצר היא בנחת וקרובה היא לשלשול לפיכך נותנין ל ה ו ז ר י ק ה ש ל ח ר ב ה ב ק ש ה ה י א. פ י ר ו ש כחצובה מתלת (מלחרף) [צ"ל להדף] כשורה עומדת על הסדר אחת עם אחת" [4] בפ' אלו מציאות בגמ' צבורי מעות (ב"מ כ"ה סע"א) בעי ר' ירמיה כשיר מהו כ ש ו ר ה מ ה ו כ ח צ ו ב ה מ ה ו כ ס ו ל ם מ ה ו [5] פי' כשיר עגול כצמידין, כשורה זה בצד זה, כחצובה זה למעלה מזה במקום מורד [6] כסולם נתונין כסדר בארץ והפרש ביניהן, פ"א כחצובה נעוצין על דופנן וזקופין על הארץ כדלי שחוצבין בו מים מן הנהר, כסולם שמונחין מקצת זה על זה ויוצאין זה מזה בשליבות ובמעלות הוי דרך הינוח או דרך נפילה [7]. בפ' המוכר את

[1]) וכן גרס בכתר כהונה בע' חצץ אבל שם הציון פיאה בטעות וצ"ל ד מ א י. [2]) וכה"ג בע' שר ג' וכ"ה ברש"י ושם כחצובה ושם כי שורה וכ"ה בכ"י מ' ושם אי' כי חציבא ובנו"ג דקיימא כשורה לא דקיימי כחצובה ובכ"י א"פ כי כשורה (פי' כקורה) עיי' ד"ס עירו' צד קס"ח. [3]) והוא אות יוני X ובפי' ר"ח בעירובין (בש"ס ווילנא) כף יוני. [4]) כצ"ל כדאיתא בפי' ר"ח בעירובין (בש"ס ווילנא) א ש ר מ ש ם ה ו ע ת ק כ ל ה פ י', ובדפ"ר ובכ"י אי' ללא נכון מ ל ח ר ף ומדפו' ווניציא והלאה הגי' פירוש כחצובה כגי' ר ג ל י: ק נ ק ן ונ"ל שהוגה כן עפ"י פירש"י לעירובין שם ולב"מ כ"ה. מפני שלא ידעו לפתור מלת מלחרף. ובפי' ר"ח הגי' אי' לפיכך נותנין ל ז ה, ובעל מגיה (בש"ס ווילנא) לא העיר על דברי הערוך ולכן לא הגיה כהוגן ע"ש. [5]) כ"ה בכ"י ה"ב ובדפ"ע נתקצר ע"י וכו'. [6]) בכ"י ו"ו מרודד. [7]) וכ"ה מפורש בשט"מ לב"מ אבל כחצובה מפורש שם: ב ע י ג ו ל וזה כפ"א שהובא בסוף הערך.

הספינה בגמ' קנה ג' (ב"ב פ"ג רע"ב) כיצד הן עומדין רב אמר כשורה ושמואל ואיתימא ר' יוחנן אמר כחצובה, פי' שהן משולשין שנים זה כנגד זה והג' יוצא זנב כמו (כלאים פ"ד מ"ו) שתים כנגד שתים ואחת יוצא זנב. פ"א "כמו בקבוק שהוא עגול כן הן עומדין בעיגול ○○○"[1]) ושני הפירושים ענין אחד הן. *[אחי"ה ר"ל שני הפירושים האחרונים כי ענין משולשין וכו' אחד הוא עם עומדין בעיגול עיין הציור בהערה א' והציור בפי"מ להרמב"ם בכלאי' הנ"ל ועיגול זה הוא כמו סגול עיין בחי' הריטב"א לעירובין וכן בעה"ק שנ"ב ושם הסיום: וי"מ אותו דריפו"ס בלא"ש Dreifuss, ועל זה כיון רבינו (היינו ר"ח) במ"ש: מתלת להדף. ולפי פי' האחרון בקבוק או כדעת רש"י קנקן נגזרה המלה מערך הבא אח"ז. ול"נ להוציאה מל"ע حطى פי' ג ב וא"כ כחצובה או חוצבה כגי' דפ' פיז' פי' עומד על גבו כלומר זה על גב זה היפך מן כשורה פי' עומד בסדר זה אחר זה. ומצאתי בדרכי משה לטור או"ח סי' תנ"א שהביא בשם (מהר"י) [צ"ל מהריי"ל] וז"ל: צריך ללבן החצובה שקורין דרייפו"ס ע"כ ועיי' בהגה לש"ע או"ח תנ"א ס"ק ד' חצובה צריך ליבון ופי' המ"א שם היינו כלי שיש בו ג' רגלים וכו'. והר"ן לב"ב פ"ה הרכיב שתי הוראות וכתב וז"ל כחצובה: כגון מושב קנקן שיש לו ג' רגלים הא' כנגד האמצ' השנים ע"כ — ועוד עיי"ע טיף ומ"ש] —

חצב (= חַצְבָא בל"ס חֶצְבָּא Krug ובל"ע مخضب irdener Kessel) בגמ' דפ' תפלת השחר (ברכו' כ"ח רע"א) חצבי חיוורי דמליין סריקתא, פי' כדים לבנים מלאים יתושים. ס"א חצבי חיוורי דמליין קיטמא כך אלו התלמידים שהוסיפו אין מעשיהן כלום[2]). בר"ג דפ' ערבי פסחי' (ק"ו רע"א) רב שישא בריה דרב אידי[3]) קפיד אחצבא פגימא[4]). ובגמ' לא יפחתו לו (פסחים קי"א סע"ב) צעא אחצבא[5]) קשה לעניותא. ובס"ג דפ' הישן (סוכה כ"ט רע"א) חצבא ושחיל בר ממטלליתא. חצבי לנהרא (ברכות נ"ח.) פי' בערך כגני. בפ' מי שמתו בגמ' בעל קרי (ברכות כ"ב סע"א) רב נחמן תקן חצבא בת ט' קבין, פי' כד שהכיל ט' קבין[6]). בפ"ב בכלים (מ"ב) מלחמיות[7]) ועד חצבים גדולים בלוג. פירוש כדים גדולים. — (א"ב פירוש קצב בל"י מין כלי וכוס ובפרט של אנשים כפריים ובנקודות אחרות בל"י גביע). *[אחי"ה כונתו על מלה יונית κισσύβιον länd-licher Pokal, Becher עיין בט"ר להח' אייזלער. והנראה לי כי הוא ל"ס וערבי הנ"ל. וכנ"ה בברכו' שם אתבר חצביה דרב נחמן, בפסחים מ'. חצבא דאבישנא עיי"ע אבשונא בח"א, כ' הערה ה'. ע"ז י"ב: ופסחים קי"ב. עיי"ע קרקש, ב"ב כ"ו רע"א עיי"ע נכתם. סנהד' ק"ט: ההיא רביתא דהוה קא מפקא ריפתא לעניא בחצבא וכו', ביצ' ל'. הני נשי דקא מליין חצבייהו מיא וכו', ושם בחצבא רבה . . בחצבא זוטא. מנחות פ"ח מ"ז, תוספת' מנחו' פ"ט בחצבים גדולים. כלים פ"ב, מ"ב חצבים גדולים בשני לוגין — בעה"ק שנ"ב הגי' חיצבא וזה נכון עפ"י משקל סורי. ועפ"י הוראת המלה הערבית הרשומה יש לפתור היטב תרגום אסתר שני ג', ח' פי' ויאמר המן: מלקטין פישרי דטבת ויתיבין בחֲצָבֵי תמוז כלומ' הרטיבו עצמן (מל"ע لخط sich benetzen) במים פושרין בימי טבת ויושבין ביורות בימי תמוז וענינו מפונקים הם בחורף מטבילין ומענגין את בשרם בפושרים ובקיץ רוחצים ביורות כלומ' במים קרים] —

חצב (= חֲצוֹבָה לדעת רבינו צמח הנקרא אדרא Epheu, hedera ולפע"ד מלשון ערבי ופרסי سذاب , سداب Raute עיי' בפנים) בפ' מפנין

---

[1]) כ"ה הציור בכ"י ה"ב, ובדפ"ר חסרה מלת בעיגול בטעות, וכל הפי' האחרון נעתק מפי' רגמ"ה כ"י לב"ב ושם אי' הציור: כשורה |○○○| וציור כחצובה \○○/○ וכ"ה ברש"י בב"מ בפי' הרשב"ם בב"ב ועיין הרא"ש בעירובין הנ"ל. [2]) כגי' ס"א אי' בנוסחאותינו אבל בכ"י מ' ופי' ובב"נ ובאה"ת ובשט"מ אי' כגי' הראשונה עיין ד"ס למקומו וכן הביא את גי' רבינו פחד יצחק בע' חצבי. [3]) וכ"ה בכ"י א"פ לפסחים וכ"ה בתש' גאוני' קדמונים סי' ק"ד (דפ' בערלין דף ל"ג סע"ב) ושם אי' רב ששת בריה דרב אידי ובהלכות קדוש לריצ"ג דף ט' רע"א רב ששת בר אידי ובפי' ר"ח לפסחים רק רב ששת, ובטור או"ח סי' קפ"ב רבי אידי בר שישא ולי' ביוחסין השלם אבל רב שישא בריה דרב אידי הובא שם בדף ק"צ: ובנו"ג בפסחים רב יעקב בר אידי קפיד אחצבא פגימא רב אידא בר שישא קפיד אכסא פגימא וצ"ל רב שישא בריה דרב אידי וכ"ה בכ"י מ' וכן הסדר באו"ז הלכה סעודה סי' ר"ח ושם אי' רב ששת וכו'. [4]) בפי' ר"ח אי' קפיד אפי' מחצבא פגימה לא הוה מברך, ובריצ"ג הנ"ל אי' קפיד אכוזא פגימא והיא היא עיי"ע אכוזא ועי' כוז. [5]) וכ"ה בכ"י בי מינכען ובילקי' כ"י אצל ד"ס פסחי' צד קע"א: ובנו"ג צעא אפומא דחצבא ובמגו"ה (ד"ס שם) נתערבו שתי נוסחאות אפומא דחביתא דחצבא. [6]) כ"ה בכ"י ו"ו ופאריז. [7]) ובתוספתי כלים ב"ק פ"ב בט"ס מלחטיות ועיי"ע לחם ג' ושם הועתק הפי' מפי' רה"ג לסד"ט וגי' מלחמיות אי' בר"ש לכלי' הנ"ל בשם התוספתי וכ"ה בכ"י אירפורט (אצל צוק"מ 570)

[בגמ'] ולא את הלוף (שבת קכ"ח. תוספ' שבת פט"ו ה ירו' שבת פי"ח דט"ז ע"ג) ת"ר מטלטלין את החצב מפני שהוא מאכל לצבאים. וב"ר פל"ב (ס"פ ל"א) ואתה קח לך מכל מאכל אשר יאכל: הכנים זמורות לפילין, חצובה [1]) לצבאים, זכוכית לנעמיות. ובפ"א בכלאים (מ"ח) אין נוטעין יחור של תאנה לתוך (החצב) [החצוב] [2]) שתהא [3]) מקירו, פי' מקירו שיהא לו צל יש מפרשין לשון קור [4]). ובפרק חזקת הבתים בסוף הלכה בד"א במחזיק (ב"ב נ"ו.) חצובה מפסיק בנכסי הגר מאי חצובה אמר רב יהודה אמר רב שבו תיחם יהושע לישראל את הארץ. ובפ' אין צדין בגמ' בהמה מסוכנת (ביצ' כ"ה:) חצובה [5]) מקטע רגליהון דרשיעיא. פירוש עשב הוא שיורדין שרשיו בארץ אמות הרבה ולא ינטו הנה והנה מלשון לחצוב להם (בורות) [צ"ל בארות] (ירמיה ב', י"ג) ונקרא אדרא [6]) ואם יגזל אחד משדה חבירו חופרין עד שימצאו זו החצובה [7]) ומתפרסם זה הגזלן הנכנס לשדה חבירו לפיכך מקטע רגליהון דרשיעיא כלומר זה העשב לא נזהר במצוות ויורד נ כ ח ו [8]) ואינו נוטה אילך ואילך והרשעים נצטוו ומפירין ומניחין דרך הישרה ומעקמין וחומסין. ונקרא בלשון ארמית יבלא. *[אחי"ה ובשט"מ לביצה הביא י"מ ע"ש ואולי כיון לתחלת ביאורו של רבינו והשיג עליו ונמשך אחר רש"י שהסכים לסוף דברי רבינו ע"ש ועיין ג"כ פי"מ לרמב"ם לכלאי' הנ"ל ופירשב"ם לב"ב ועולה עם פי' רגמ"ה כ"י לב"ב וז"ל וחצוב שם אילן ואין נוטין שרשין לכאן ולכאן אלא במקום שנוטעין אותו יורדין עד התהום ומשום הכי נוטעין אותן על הגבולין בין שדה לחברתה לפסוק ע"כ. וכנ"ה בב"ב נ"ה סע"א המצר (והחצב) [צ"ל והחצוב] [9]) מפסיקין בנכסי הגר אבל לענין פאה וטומאה לא כי אתא רבין אמ' ר"י אפי' לפאה וטומאה ועיי' ירו' פיאה רפ"ב דט"ז ע"ד חצובות מפסיקין לפיאה רב חסדא בעי בהן חלק יהושע את הארץ . . בהן תיחם יהושע את הארץ ועיי' בפי' א"צ בתוספות ד"ה חצובות. והנה בענין גזרת המלה להוציאה מפעל חצב כדעת רבינו יש להביא ראיה מפסחי' קי"א: ומשתכחי (קטב מרירי) בטולי (דחצבא) [צ"ל דחצובא] דלא חצב גרמידה וא"כ נבנה השם מפעל. אולם בילק' האזינו רמז תתקמ"ה אי' רק כטולא דחצובא ותיבות דלא חצב גרמידא ליתנהו ויתר שנויים עיי' בד"ס לפסחי' צד קע"א. ומ"ש רבינו שנקרא הצמח אדרא והוא Epheu קצת ראיה מל"י אמצעית אשר בה יכונה זה הצמח ἰθυτήριον מהתואר ἰθύς ישר ונכח ועיין פערלעס עט"ש קכ"ט. אבל בכל זאת לבי נוקף להסכים עם פי' רבינו כי בהפך כתבו חוקרי הטבע בעת שימות גזע הצמח לא לעתים רחוקות מאחר שנשרש באדמה השרשים מסתעפים אנה ואנה ומתפשטים באדמה וא"כ מה הועיל לנו להציב על יד הצמח הנ"ל גבולות ממה שעלה למרומים נכחו אם באדמה ישלח שרשיו בהיקף איזה אמות? לכן דעתי נוטה כי אולי אדרא או לפי גי' כ"י הנ"ל ארדא נשתבש מן רוטא שהביא רבינו בע' פגם א' והוא בל"ר ואימ' Raute, ruta וראיה להשערתי מפי' רה"ג לסד"ט צד ה' שפי' יבלית עשב ששמו יבלא בארמית ובטיית חייל ובלשון קודש חצוב וכו' ועיין ערך יבל. והנה חייל הוא באמת בלשון ערבי خيل Raute ונרדף עם سذاب، سداب וזה אחד הוא לפי דעתי עם חצוב או אם خنّف שכולם ענין צמח הנ"ל ומעתה נוכל לומר אולי יבלא ג"כ מלשון ערבי نفراء Raute כי דרך האותיות ב' ל' להתחלף עם פ' ור' והחכם לעף פפלאנצ"נ צד 186 לא באר כהוגן מלת חצוב] —

חָצַב (נרדף עם חטב, קצב מל"מ וענינו כריתה ופסילה hauen, aushauen; השם חַצָּב Stein-hauer, Steinmetz; מַחְצָב Schacht) בס"ג דב"מ (קי"ח:) ת"ר החצב שמסר לסתת הסתת חייב. ובתו"כ והכהן הגדול מאחיו (תו"כ אמור פרק ב' פרש' א' וכ"ה ויק"ר ס"פ כ"ו ותוספ' יומי פ"א) שגדלוהו משל אחיו וכו' ומצאוה חוצב ומלאו עליו המחצב דינרי זהב [10]). לא יפתח אדם מחצב בתחילה לתוך שדהו בפ"ג בשביעית (מ"ה). שיעור הגדר י' טפחים פחות מכן מחצב (שביעית שם מ"ו [פי'] אינו נקרא גדר אלא מחצב כלומ' גדר בינוני. לא תבנה אתהן גזית (שמות כ', כ"ב) תרג' ירושי' [א'] חציבין. — (א"ב לשון פסוק זה וברות חצובים אשר לא חצבת (דברים ו', י"א). *[אחי"ה וכנ"ה

---

[1]) בנו"ג חצובות. [2]) וכ"ה בע' יחור וכ"ה בכ"י מ' ובאו"ז הל' כלאים סי' רס"א. [3]) וכ"ה בע' יחור ובכ"י מ' ובאו"ז שם ובנו"ג שיהא. [4]) ושני הפירושי' הובאו באו"ז שם בלי מקור. [5]) בנו"ג בכל מקום חצובא אבל בשט"מ לביצ' כגי' רבינו וכן מוכח מהקבוץ בירו' פיאה עיי' למטה. [6]) בכ"י ל"ד ארדא! [7]) בדפ"ר החפירה. [8]) כ"ה לנכון בדפ"ר ופיז' וכ"ה בכ"י אבל מדפי' וויניצי' והלאה משובש בכחו. [9]) וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י אבל עיי"ע מצר האחרון. [10]) נושא המאמר אשר בו תלוי הספור הלזה חסר כאן, בספרא ובתוספתי' יומי אי' אמרו עליו על פנחס איש ח ב ת ה וכו' ובילק' אמור רמז תרל"א איש חפתי' ויותר טוב בויק"ר שם פנחס ה ס ת ת וכן מוכח מתשובת ר"ח ב"ג וכי סתת היה וכו'.

הפעל בקל: ירו' שקלי' פ"א ד"פ ע"ד לא יחצוב לו אבנים ואם היו חצובות וכו', ויק"ר פכ"ה ויחצוב בטורא לפי גי' רבינו בע' מכש, ויק"ר שם וחמא (אדריינוס) חד גבר סב קאים וחצב חצובין 1) למנצב נציבין כלומ' חפר חפירות לנטוע נטיעות 2), והושאל בירו' סוט' פ"ח דכ"ב ע"ד וירו' שקלים פ"ו: דמ"ט ע"ד חצובה מאש. נפעל ירו' יומ' פ"ג ד"מ סע"ג אבני קודש צריך שתהא חציבתן בקודש ובקודש יֵחָצֵבוּ, שמ"ר פט"ו ברוך המחצב שנחצב ממנו: והשם חַצָּב פי' פוסל אבנים ובירו' ב"מ פ"י די"ב ע"ג אי' החוצב והקבוץ ירו' שקלי' פ"ו דמ"ח, חוצבין וצ"ל החַצָּב, חַצָּבִין, ואבן הנחצב נקרא חֲצִיבָא תרג' ישעי' נ"א, א', מקום אשר נחצב ממנו אבנים נקרא מַחְצָב עיי' ערכו, וחפירה עצמה חצובה, חציבה עיין לעיל הציונים] —

חצב (לדעת רבינו קנה סוכ"ר Zuckerrohr מל"ע قصب קנה אבל לפע"ד הוא מל"ע خصب, خصب נץ ופרי הדקל (Datteln, Palmblüthe פ"ק בע"ז (י"ג סע"ב) ר"מ אומר אף דקל טוב חצב (ונקלם) [צ"ל ונקלווס] 3) פי' בגמ' (י"ד:) חצב קשבא. פירוש קנה שעושין ממנו הסוכר והוא מתוק. *[אחי"ה עיין התוספ' ע"ז י"ד ד"ה חצב וכן פי' הרמב"ם חצב קנים שעושים מהם הסוכר"א = zucchero וכ"ה ברע"ב 4), וטעם שניהם יען שפותרים קשבא של גמר' אשר על ידו מבואר חצב מל"ע הרשומ' בתחילת הערך ועל זו המלה כיון הפי' המיוחס לראב"ע לשמות כ"ה, כ"ט ע"ש היטב שהביא דברי הערוך שלי' לפנינו בשום מקום וכבר עמד על זה הג' שי"ר עיין במבוא לח"א צד V וערך במזרחי שעמד לימין בעל ערוך לצדקו, וללא צורך הוא בנוגע להערוך אבל מן הצורך בענין פירוש רש"י לשמות שם. ודע כי קשה להלום פי' רבינו והרמב"ם לפתור חצב ע"י קנה הסוכ"ר 5) כי בכל הסוגיא מתמרים והיינו פרי דקלים שונים עסקינן לכן נ"ל ברור כי חצב הוא ל"ע הרשומ' בתחלת הע' ופירוש נץ הדקל ותמרים וכן פירש"י קשבא מין תמרים וזהו נכון כי בל"ע قسب הוא מין תמרים קשים וזהו הפך מן פירות דקל טוב שנאמר בגמ' שם ומעתה זכינו להבין הירו' בע"ז פ"א דל"ט ע"ד ששם פי' חצד (לפי גי' הירו') ר' לעזר בי ר' יוסי מין הוא ושמו חצדא כלומ' (חצד) [חצב] הוא מין דקל ושמו (חצדא) [חצבא], ולאפוקי מר' חמא בר עוקבה שאמר שהוא קוריוטה עיין ערך קריוט. והמפרשים שגו במח"כ] —

☞ חֶצָד (בל"ס חֶצָדָא ובל"ע حصد פי' קציר (das Mähen, die Ernte תרג' זרע וקציר (בראשי' ח', כ"ב) זרעא וחצדא. *[אחי"ה בנו"ג זורעא — וכנ"ה הרבה בתרג' עיין מתורגמן ועמת"ר להח' לעווי, וכן אצל רז"ל הפעל חֲצַד מ"ק ט' רע"ב תזרע ולא תחצד, ושם י"ב רע"ב רב הונא חצדו ליה חצדא במועדא צ"ל בחולא דמועדא וכ"ה בכ"י מ' וכ"ה בגמ' שם לגבי רב חצדו ליה וכו', ב"מ נ"ו סע"ב דחצדינהו וזרעינהו, ושם ק"ה. אזרע ואחצוד, תענית י'. עיי"ע טבאי. ב"ר פ"י הוה קאים למיחצד בהדא בקעתא בי טרפא. — ירו' דמאי פ"ב דכ"ג: מיחצד, מחצדן ט"ס הוא עיי"ע חין ה'. — ירו' ע"ז פ"א דל"ט ע"ד חצד, חצדא ט"ס הוא עיי"ע חצב האחרון.

חצדד (שם מקום) בפרק יוה"כ בגמ' ובתשמיש המטה (יומי ע"ז:) רב יהודה ורב שמואל בר יהודה 6) הוו קיימי אגודא דנהר פפא 7) אמעברא דהצדד, פי' מקום ששמו חצדד והמים היו שם קלים שהיו יכולים לעבור ברגל משם. *[אחי"ה בכ"י ו"ו ול"ד הגי' חצדר ברי"ש בסוף וכן בכ"י ב' מינכען חצידר ובפסקי רי"ד הצדר ואולי נכון הוא כי בל"פ خوزه نره פי' מקום נמוך שיכולין לעבור ברגל וזה קרוב לפי' רבינו ויהיה א"כ שם כנוי למעבר ההוא, ובראש בדפ' הישנים הינדר ונראה שצ"ל הצדר] —

* חוּצָה, חִיצָה (לפע"ד מל"ע خزية בוז קלון וחרפה (Schande, Schmach בב"ר פנ"ו דרש חוצה (ישעיה ל"ג, ז') חיצה הוא ברייה למיכס ית בריה ובילק' ישעי' רמז ש"ג חוצה היא לך חוצה היא לאבא למיכסית בריה, אבל בילק' וירא רמז ק"א חוצה חיצה כתיב חיצה היא בידיה

1) ושם בפעם שנית חציבין ובקהל"ר פ' וסבותי בפעם ראשונה וחצד חצובין וצ"ל וחצב כבפעם שניה שם. 2) ובתנחומ' קדושין סי' ח' אי' בתמורתו: נוטע נטיעות תאנים. 3) וכ"ה לנכון בע' נקלווס ע"ש ובע' קריוט, ובכ"י ה"ב ונקלבץ ובשאר כ"י ונקלבס וכ"ה במשניות נאפולי בע"ז שם רק משובש ודנקלבם וצ"ל ונקלבס ואות בי"ת במקום שתי וי"ו ועיקר הגי' נקלווס וכ"ה בגמ' י"ד: לפי גי' כ"י ש"ס (ד"ס ע"ז צד י"ז:) ובנו"ג במשני נקלב וצ"ל נקלבס ובגמ' ונקלם וחסר הבי"ת ובירו' וניקלבים ובפי"מ להרמב"ם ונקליבס וט"ס הוא. 4) ולגי' הרמב"ם שם אמר רב יהודה אין מקריבין חצב לע"א ע"כ היטב עולה לשון ר"מ אף דקל טוב חצב וכו' ולפנינו לי' הוספה זו ולי' בכ"י ש"ס. 5) והוא יערת הדבש של מקרא עיי' פירש"י לש"א י"ד, כ"ז, ולשה"ש ה', א'. 6) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב ועיין מ"ש בע' גד ז' כהערה ה' (ח"ב, רל"ח) ובדפ"ע בע' הנוכחי לי'. 7) עיי"ע הנ"ל.

למיכם ית בריה וכ"ה באיכ"ר פ' בכה: חיצה כתיב חיצה היא גביה דנכסיניה, ובפסיקת' רבתי פר' בהחודש (פ"ו. בדפ' לבוב) בט"ס חיצה היא בידך מכו שיניה! וצ"ל מכסוניה. ובכולם שעורו חרפה וקלון הוא לאב שישחוט את בנו, והמפרשים נלאו לפתור אותה. ועוד נ"ל לומ' כי חוצה, חיצה הוא כמו חס מל"ע خس, خسا עיי"ע חס וחסא. ופירושו דבר חולין ונמאס ואז הגי' חיצה הוא בריה הוא העיקר כלומר יהא חוץ מופרד ומחולל לך והראיה מב"ר פמ"ט א"ר יודן חלילה היא לך ברייה הוא לך, והבן!

חֹצֶלֶ[ת] (לפע"ד מל"ע خصلة ענפי עץ הרכים והרטובים ומהם היו נקלעות המצעות (Matten aus weichen Zweigen בס"ג דסוכ' (כ'.) תנן בפ"ג בעדיות (מ"ד) כל החוצלות טמאות [1] טמא מת דברי ר' דוסא. הן מחצלות ממש וכבר פירשנו בע' בוריא. *[אחי"ה כ"ה לנכון מדפ' וויניצ' והלאה אבל בדפ' פיז' בוריה ובדפ"ר חסר סוף הערך ותחתיו בא סיום מע' חצן א'. ובע' בודיא (ח"ב, י"ז) מפרש רבינו מחצלת ועוד עיי"ע מחצלת ועהק"צ שנ"ב פי' דעקא (Decke) בלא"ש וכונתו במ"ש הן מחצלות ממש על מאמר רשב"ל בסוכ' שם, ות"ק שם פי' חוצלות ע"י מזבלי והוא לפע"ד ג"כ מל"ע הרשומ' בע' זביל פי' כלי שנארג מעלי תמרים. ורש"י לועז בולוס והוא לדעת מ"ל Strohsack, paillasse אבל בכ"י רש"י לי' ובדפוסי' הישנים איתא בולזש ואולי הוא Balsack — ירו' מעשרות סוף פרק ה' דף נ"ב. זרע חצלין ט"ס וצ"ל בצלין] —

חצן (= הוּצְנֵי או הושני עיי"ע הוץ וע' השני) חוצני פשתן (סוכ' י"ב:) כבר פירשנו בערך השני [2].

חַצִּין [3] (= חַצִּינָא בל"ם ובל"ע خصين וכן בל"י ἀξίνη כשיל וגרזן (Axt, Beil בפ' כל הכלים בגמ' קנה של זיתים (שבת קכ"ג:) אמר אביי חרבא דאושכפי וסכינא דאשכבתא וחצינא דנגרי כיתר של מחרישה דמו. ובפ' בכל מערבין בגמ' נפל עליו [4] (עירובין ל"ה. וכ"ה בדף ע"ז רע"ב) לא צריכא דבעי [5] מרא וחצינא. ובפ' אמר להם הממונה בגמ' מולבז [6] (יומי ל"ז רע"ב) בקתתא דנגרי וחציני, ובפ' המביא כדי יין וכדי שמן בגמ' ר' אליעזר (ביצה ל"ג:) ואע"ג דחזיין לקתתא דנגרי וחציני [7]. חרש ברזל מעצד (ישעי' מ"ה, י"ג) תרג' [8] נפחא מברזלא חצינא, וכן תרג' מעשה ידי חרש במעצד (ירמי' י', ג') [עובד ידי נגר בחצינא]. — (א"ב כן נקרא בל"י עיי"ע חזינא). *[אחי"ה וכנ"ה בב"ב ע"ג: חצינא לבר נגרי כגיר' כ"י רגמ"ה לב"ב ופי' חצינא גרזן ובנו"ג בט"ס חציצא עיי' במו"ע ופירשב"ם גרזן או מעצד ע"כ, ובבבא קמא קי"ט ס' ע"ב תרתי חציני לרבתי קרי לה כשיל ולזוטרתי קרי לה מעצד. ועוד הקבוץ עבודה זרה ט"ז. מרי וחציני ובענין כלים י"ד, ב' עיין ערך חזינא] —

חצן (= חִיצוֹן das Aeussere, ausserhalb Befind-liche מל"מ על משקל תיכון מהשם חוץ והפכו פנימי) בפ' הקורא את המגילה עומד (מגילה כ"ד סע"ב) הרי זה דרך החיצונים כלומר לא עבד כדין וכשורה [9] *[אחי"ה ובע' אונקלי גי' רבינו דרך החיצון וכ"ה בכ"י א"פ למגיל' ובכ"י מ' המינות והוגה חיצונה (ד"ס ס"ד.) ופירש"י ב"א ההולכים אחר דעתם חוץ מדעת חכמים לי' בכ"י רש"י. ומזה הענין גם ספרים חיצונים סנהד' פי"א מ"א וירו' סנה' דכ"ח. וירו' פיאה פ"א רט"ז: תנחומ' בהעלותך ס' סי' ט"ו. במד"ר פי"ד ופט"ו. ילק' סוף קהלת. לדעת חכמי בבל (בסנהדרין ק':) הם ספרי הצדוקים ולדעת חכמי ארץ ישראל (ירושלמי שם) כגון ספרי בן סירה וסיפרי בן לענה ועיין קהלת רבה בסופו — משנה החיצונה (במד"ר פי"ח) והוא הבריתא ולדעת רבינו היא התוספתא עיין מ"ש בע' אפתק (ח"א, רמ"ז). ירו' יבמו' פ"א ד"ג. החיצונה עיי"ע חץ ג'. זבחי' פ"ה מ"א מזבח החיצון הפכו מזבח הפנימי ובזה לשון נופל חיצון בענין

---

1) כ"ה בעדיות אבל בסוכ' בנו"ג מטמאין וברש"י מטמאות אבל בכ"י ב' מינכען כגי' רבינו וכ"ה בתוספתא כלי' ב"ב ספ"ד כל החולצות . . ר' דוסא אומ' (טמא) [טמאות] טמא מת. 2) כ"ה בכ"י ה"ב ודפ' פיז' וכ"ה בדפ"ר רק שם חסרו התיבות חוצני פשתן ונכלל בע' הקודם לזה ומדפ' וויניצ' והלאה בט"ס בע' אניצי ובע' השני גי' רבינו בהוצני וזה העיקר עיי"ע הוץ. 3) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב ובדפ"ר אבל בשדפ"ע חצן. 4) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב ובדפ"ר. 5) ליתא בט"ס בדפ"ר. 6) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב ובדפ"ע בט"ס מוליכו אבל לנכון בע' נרג. 7) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ובדפ"ע נשמט מן בקתתא עד לקתתא, אבל לנכון הובאו שני ציונים יחד בע' קת, ושם בשתי פעמים נרגי וכ"ה בע' נרג וכ"ה בנוסחאותינו אבל בכ"י ב' ליומ' ובכ"י מ' לביצ' אי' ג"כ קתא דנגרי וכ"ה באו"ז הל' יו"ט סי' שס"ב ובחי' הרשב"א והמאירי, ולפע"ד עיקר הגי' דנרגא שהוא ל"ע כמו שאוכיח בעה"י בע' נרג. 8) בדפ"ר עוד ויעף. 9) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע רק לא עבד כשורה.

חול הפכו קודש כמו בל"מ (נחמיה י"א, ט"ז; ד"ה א' כ"ו, כ"ט) מלאכה חיצונה. חולין מ"ג. חיצון אדום ופנימי לבן — בית חיצון עיי"ע בח"ב, ס"ט] —

חצן (= חִיצְנָא בלי ערבי حضن מַאֲרָב Versteck, Hinterhalt) הכינו האורבים (ירמיה נ"א, י"ב) אתקינו חיצניא [1]).

חֲצַף (מל"ם ענין עזות streng, dreist, frech) אפס כי עז העם (במדבי י"ג, כ"ח) תרג' ירוש' [א'] חציפין [2]). קשי פנים (יחזק' ב', ד') תרגומו חציפי אפין. ועז פניו ישונה (קהלת ח', א') תרגום וחציף אפין מתחלפין ארחתיה מטב לביש. בפסיקתא דשובה (קס"א.) חציפא נצח לבישא, פי' חצוף נוצח לרע. *[אחי"ה רבינו מיניה וביה אזיל שמסיים בתרג' קהלת ועל זה הביא וכן הבין לשון הפסיקת' כי לביש מענין ביש פי' רע, אבל האמת הגדתי לך בע' בוש (ח"ב, כ"ה) קח נא משם ועיי' גם כן הערת ר' שלמה באבער בפסיקת' שם — וכנ"ה כמה פעמי' חֲצִיף, חֲצִיפָא = חָצוּף, חֲצוּפָה והוא בינוני פעיל ופעול וגם בהוראת התואר וכן בל"ס חַצִיפָא סוט' ז': חציף עלי בר ישראל דמפריש חטאיה, ברכות ל"ד הציף עלי וכו', עיי"ע פקתא. קידושין ל"ג. כמה חציף ההוא גברא, סנהדר' ג'. וש"נ בית דין חצוף. שמ"ר ס"פ מ"ב ג' חצופים הם חצוף בחיות כלב, בעוף תרנגול ובאומות ישראל (עיין ביצי כ"ה: שם הגי' ג' עזין הן). ולנקבה מ"ק ט"ז: כמה חציפא ההיא איתתא, ירו' תעני' פ"ד דס"ו רע"ד מלמה"ד למלך שהיו לו שתי בנות אחת חצופה ואחת כשירה אימת דהות בעייא ההיא חציפתא עלת קומוי אמר וכו', ילק' שופטי' רמז תתקכ"ג לא הציפא אימרתא וכו', ירו' תעני' שם דס"ט: בוא וראה מה חציפה היא א"י וכו', וצ"ל חצופה וכ"ה בסוף פתיחתא דאיכ"ר פ' על ההרים וכ"ה בפסיק' דר"כ דף קי"ד. וילק' סוף דניאל רמז אלף ס"ו וילק' ירמיה רמז רפ"א — פסיקת' רבתי פ' בחודש השביעי (צד פ"ו דפ' לבוב) תנחומ' וירא וילק' שם רמז ק"א א"ל יצחק אבא אוסרני בידי וברגלי שהנפש חצופה היא. נדרים כ': בני חצופה. והקבוץ ירו' ברכו' רפ"ה ד"ח ע"ד השעות החצופות הקשות והרעות. בריש אסת"ר אפיא חציפְתָא, והשם: סוטה מ"ט: בעקבות משיחא חוצפא יסגא (ובסנהדר' צ"ז סע"א העזות תרבה), סנהדר' ק"ה. חוצפא אפי' כלפי שמיא מהני, ושם חוצפא מלכות' בלא תגא, ערכין ט"ו סע"ב חוצפא ולישנא בישא, גיטין ל"ו: לישנא דחוצפא הוא וכו', עיי"ע עלב, ב"ב קנ"ה: חוצפא יתירה הוא דהות ביה, — והפעל בהפעיל קהל"ר פ' מה יתרון: מחציפין אתם וקושרין עלי קטגוריא, ושם (פ"ט) פ' טובה חכמה: כל המחציף פניו במלכות בית דוד מתחייב הוא מלעיל, וכן באפעל בתרג' משלי ז', י"ג; כ"א כ"ט] —

* **חוּצְפִּית** (שם תנא) שביעית פ"י מ"ו ר' חוצפית אומר כותבין (פרוזבול) לאיש על נכסי אשתו, ובתוספתא שם פ"ח איתא ר' חוצפית אומ' כותבין לאישה על נכסי בעלה, וקצת צ"ע מה הוקשה לירושלמי שביעית פ"י דל"ט ע"ד מהו לכתוב לאשה על נכסי בעלה ותירץ נישמעינה מן הדא (משני' דשביעית שם) וכן ליתומין על ניכסי אפיטרופין ע"כ והלא ר' חוצפית בפירוש תנא כן בתוספתא ומזה לכאורה תשובה והשגה על הנחת הח' צוקערמאנ' (עיי"ע בית פרס) כי התוספתא היה יסוד מוסד למשניות דירושלמי. והיה מתורגמן של ר' גמליאל דיבנה ברכו' כ"ז סע"ב ואמרי לחוצפית התורגמן וכו', ובבכורו' ל"ו סע"א ואמרו לחוצפית המתורגמן ובירו' ברכו' פ"ד ד"ז רע"ד לר' חוצפית המתורגמן (לפי גי' המהרש"ס, ובנו"ג חצפית) וכן בבבלי פעם אחת עם כנוי רבי ופעם אחת בלא כנוי עיין חולין קמ"ב. לישנא דר' חוצפית המתורגמן ובקידושין ל"ט סע"ב לישנא דחוצפית המתורגמן (ובירו' חגיגי פ"ב דע"ז סע"ב נשתנה הנוסח) ומזה תבין כי הוא היה אחד מהרוגי מלכות.

☞ **חציצא** (? צ"ל חצינא עיי"ע חצן) במסכת בתרא בפ' המוכר את הספינה (ע"ג:) חציצא דבר נגרא פי' (רש"י) [צ"ל רשב"ם] גרזן או מעצד ולפי דעתי חצינא גרסינן לפיכך לא הביאו בעל הערוך. *[אחי"ה בע' חצן כבר מלתי אמורה כי באמת גירסת כ"י רגמ"ה לב"ב חצינא] —

* **חֲצָצָא** (מל"מ חָצָץ ובל"ס כמו כן ועוד חציצא פירוש אבנים קטנות Steinchen, Kies) איכ"ר פתיחתא סי' כ"ד פ' ר' יוחנן: היכי סגיתון בטורי ובחצצי חליצי מסאני ובלא סנדלא.

* **חצצה, חֲצִיצָה** (Scheidewand, Zwischenraum עיי"ע חץ א' וש"נ.

---

[1]) בכ"י וי"ו חצינא, וגי' הדפוס עדיפה והוא קבוץ מן אֶרֶב שהוא בל"ע הִיצְנָן והעתיק התרג' כאלו כתוב הארבים. והח' לעווי בעמת"ר נדחק מאוד בפירושו. [2]) בנו"ג כמו באונקלס תקיף.

חצר (= חָצִיר מל"מ מין זרעונים (Lauch בפ' י"ז בכלים (מ"ה) אמר ר' יהודה [1]) לא הוזכרו רמוני בדן [2]) וחצירי [3]) גבע אלא שיהו מעשרין ודאי בכל מקום. פירוש כרישים [4]) ממקום שנקרא גבע והן מקומות בין הכותים [5]) כדתניא (תוספת' כלים ב"מ ספ"ו) לא הוזכרו רמוני בדן [6]) וחצירי גבע של בין הכותים [7]) אלא שמתעשרין ודאי בכ"מ (הקונה אותם [8]) ואילו חצירי גבע מתעשרין ודאי בכ"מ הקונה אותם אם במקומם אם במקום אחר מעשר ודאי עשר ממאה מקום שהכותים מורעים [9]) מעם הארץ שהן ודאי לא עישרו, והלוקח מע"ה ספק הוא ומעשר דמאי א' מכל ק' כמו תרומת מעשר. וזה כמו (במדבר י"א, ה') ואת החציר ואת הבצלים.

חָצֵר (ידוע מל"מ מקום מוגדר סמוך לבנין וכ"ה בל"ס ובל"ע حظيرة Umfassung, Umzäumung, Hof; חֲצַר מָוֶת (Friedhof בהקלתות פ"ז בכליי (מ"ג) חצר הכירה [10]) בזמן שהיא גבוהה ג' אצבעות וכו'. בפ"ק דב"ק בגמ' חבתי בתשלומי (ב"ק י"ב.) דכ"עַ עבדא כמטלטלא דמי הא דתניא לא קנה שפיר והא דתניא קנה בעודן עליו וכי עודן עליו מאי הוי חצר מהלכת הוא וחצר מהלכת לא קנה וכו'. ובפ"ב בגיטין בגמ' בכל כותבין (כ"א.) אמר רבא כתב לה גט ונתנו ביד עבדו וכתב לה שטר מתנה עליו קנאתו ומתגרשת בו ואמאי חצר מהלכת היא וחצר מהלכת לא קנה וכו' מאי טעמא דערים בצורות ביהודה דלא ניידי [11]). בס"ג דפ' יוצא דופן (נדה מ"ז:) וחד מתני חצר צורית [12]) דתנן בהמעביר פ"ג במעשרות (מ"ה) ואיזו היא חצר שחייבת במעשר ר' ישמעאל אומ' חצר צורית [13]) שהכלים נשמרים בתוכה מאי חצר צורית אמר רבב"ח אמר ר' יוחנן שכן בצור מושיבין שומר על החצר. ובהקומץ רבה בגמ' ז' קני מנורה (מנחות כ"ח:) לא יעשה אדם בית תבנית היכל אכסדרה כנגד אולם חצר כנגד עזרה. ובר"ג דמי שמתו (ברכות י"ח:) אזל בתריה לחצר מות. פי' בית הקברות חצר שהמתים מוטלין בה. *[אחי"ה וכן פירש"י חצר מות: בית הקברות ומזה השם נאצל המחוז הערבי حضرموت יען שאוירו היה רע ונזכר שם המקום חצר מות בב"ר ס"פ ל"ז וילק' נח רמז ס"ב עיי"ע פפייר בענין חצר הקבר עיין המפרשי' בב"ב ק"א. סוט' מ"ד. אהלות פט"ו, ח' [14]). ובתוספת' אהלות פט"ו מפורש איזהו חצר הקבר זו הגת שהמערות פתוחות לתוכו. ויתר המקומות אשר בהם נזכר חצר בש"ס תמצא בפחד יצחק קח נא משם — ובענין שם העיר חצר הנזכרה איזה פעמים זה אחר זה עיי' ילק' וישלח רמז קל"ג דף מ' סע"ד והלאה] —

חֲצַר כָּבֵד (הוא יותרת הכבד עיין בפנים) בפ' יוה"כ בגמ' מי שנשכו כלב שוטה (יומי פ"ג: פ"ד. ירו' יומי פ"ח דמ"ה רע"ב) מאכילין אותו מחצר ככר שלו. — (א"ב תרג' ואת (יתרת הכבד) [היתרת על הכבד] (שמות כ"ט, י"ג; ויקרי ג', ד'; ד' ט') וית (חצר כבדא) [צ"ל חצרא דעל כבדא]). *[אחי"ה ודע כי הח' באכארט בס' היעראזאיקאן ח"א, תקס"ב והלאה הרחיב דבורו בהוכחה כי ויתרת הכבד אין משמעו כנהוג רשת על הכבד Lebernetz כי אם מענין יותר ויתרת כעין ייתור Anwachs והביא ראיה מהעתקה ערבית زائدة שהוא ייתור והוספה וגם אני נסיתי חילי בערך אצבע (ח"א, ר"נ) לפרש כן עפ"י פירשב"ם והעליתי כי היא הנקרא בפי שוחטים Däumel והוא אצבע הכבד בתמיד ל"א. ועתה באתי להוסיף כי לפע"ד זה הוא חצר הכבד ויותר טוב הוא גי' התרג' דפ' סאביאנעטטא: חִיצְרָא והוא ל"ס חֵצְרָא פי' אצבע קטנה וכן העתיק הפשיט' קטני (מ"א י"ב, י') וכ"ה בל"ס خنصر אצבע קטנה, וכל זה עולה יפה

[1]) וכ"ה בס"א במשניות וכ"ה בירו' ערלה פ"ג דס"ג. א"ר יודה וכ"ה ר' יהודה בר"ש ברע"ב ובתוספו' זבחיי ע"ב: ד"ה נתערבו המתחיל בדף ע"ב. ובמשנה דש"ס ר' יוסי וכ"ה בפירוש המשנה לרמב"ם עיין בהפשב"ע שהשיג לנכון על ברכת הזבח וקצת חידוש שלא הזכיר גי' ירו' הנ"ל שהוא כגי' רבינו. [2]) וכ"ה בתוספי שם ובמשניות בדאן וצ"ל באדן וכ"ה בתוספתא בסמוך וכ"ה בערך באדן א' (ח"ב, ב' ע"ש בהערה). [3]) בירו' הנ"ל בט"ס בחריצי. [4]) וגם ר' יונה בספרו אלאסול פי' חציר: الكراث. [5]) הובא בתוספות הנ"ל בשם הערוך. [6]) בתוספ' וכן בפי' סד"ט לרה"ג איתא באדן. [7]) וכ"ה בפי' רה"ג ובנו"ג שם של בית . . [8]) לי' בכ"י ו"ו א'. [9]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ב' וכ"ה בדפ"ר ובכ"י ו"ו א' מרעים אבל בכ"י ה"ב ובדפ' ערוך וויניצ' מודיעים ובכ"י ב"ר ובד' פיז' מזרעים וצ"ל מורעים פי' גרועים וכן הציע הגרי"ב בהפש"ב. [10]) בתוספתי כלי' ב"ק פ"ה בט"ס הבירה. [11]) זה מפירוש רבינו ועיין גם כן פירש"י ד"ה קנאתו. [12]) בנו"ג אחצר צורית ובדפ"ר בט"ס במלה אחת חצרצורות! אבל בע' צר י' גם בדפ"ר חצר הצורית. [13]) בנו"ג הצורית וכ"ה בע' צר י'. [14]) ובדברי השירה אשר שר ר' אלחנן בר אברהם העלן (הובא בצמח דוד ח"ב צד פ"א) כתוב הקבוץ . . שיבואו יחד לחצר הקברות.

מאוד עם מה שכתב רה"ג וז"ל (עפ"י הצעת דבריו ע"י הח' דוקעס במ"ע אוריענט סי' ל"ד צד 537 שנת 1848) ואמר רב האי ז"ל חצרא דכבדא היא יותרת הכבד ועקרו לשון ארמי והיא אצבע קטנה שבקצה ידיו של אדם שקורין אותו בל' ישמעאל אלפנציר על שמו נקרא חצר הכבד כי יש בכבד חתיכות גדולות שדומות לאצבעות וזו גדולות וזו היותרת הקטנה היא דומה לאצבע קטנה ע"כ ולפ"ד חסרון מבפנים וקצת בלבול דברים ראיתי כאן וכצ"ל: ועקרו לשון ארמי והיא אצבע קטנה שבקצה ידיו של אדם כי יש בכבד חתיכות גדולות שדומות לאצבעות קטנות וגדולות זו שקורין אותו בלשון ישמעאל אלפנציר וזו שקורין אותו בלש' ישמעאל אלחנציר היתרת הקטנה היא דומה לאצבע קטנה ועל שמו נקרא חצר הכבד ע"כ, ובאמת البنصر הוא אצבע גדולה ואצבע הקטנה נקרא الخنصر בל"ע. היוצא לנו כי חצר הכבד הוא כענין אצבע הכבד (בתמיד הנ"ל) לכן הטיב לפסוק הרמב"ן בתשובו' סי' קס"ב דניקב חצר הכבד לאו טרפה היא עיין ברכי יוסף ח"ב בשיורי ברכה סי' מ"א וכל החשש טרפות בחצר הכבד רק חומרת הגאונים היא דחיישינן אם ניקב חצר הכבד שסופו לינטל כל הכבד עיי' בהגהות אשר"י הובא בב"י סי' מ"א. ובאמת דין נקוב חצר הכבד בל תמצא לא בגמ' ולא בפוסקים כי מה שרצו רוב הפוסקים להגיה במקום מצד הכבד (יו"ד סי' מ"א סק"ח): חצר הכבד קשה להלמו עיין בט"ז שם ושיורי ברכה שם. — ואם כן אחרי הודעתיך כל זאת נראה כי אין נכון לסדר חצר הכבד בערך הקודם כדאיתא בדפוסי הערוך] —

חֲצֹצֶרֶת (מל"ם חצוצרה כלי שתוקעין בו Trompete) בס"ג דפ' במה מדליקין (שבת ל"ו.) ובפרק לולב הגזול בגמ' ערבה גזולה (סוכ' ל"ד.) חצוצרת' שיפורא [1]) פי' עכשיו חצוצרתא שיפורא [2]) פי' עכשיו חצוצרות כשרה ואותו שקורין שיפורא פסול, וכן הקרויה צפצפה עכשיו כשרה ללולב וערבה פסולה [3]). פתורא בתחילה קורין [כן] לקטנה בזמן הזה קורין כן לגדולה [4]). בזמן הזה קורין לבית הכוסות הובלילא [5]) ואם נמצא מחט בהובלילא טרפה. ואם בא גט אשה מאותו מקום שקורין בורסיף [6]) אין צ"ל בפני נכתב ובפני נחתם שהיא בבל. ובב"ר (פל"ח) בולסיף בלל שפת (ס"א בורסיף) [7]). פי' בורסיף בור מן הספר שהעומד באוירו של מגדל משכח את התלמוד. *[אחי"ה טעם הדבר כתבתי בע' ברסיף בח"ב, קצ"ח על פי גי' רבינו שם בור שפת וכ"ה בור ספת בספר המפתח לר' ניסים שבת ס"פ במה מדליקין. אולם לפי פי' בע' הנוכחי בור מן הספר נוכל לשער כי גי' רבינו היתה ג"כ בור ספר וכ"ה בור שפר בסנהד' דפ' שונצינו וצ"ל ספר וכ"ה בילקוט נח רמז ס"ב. — וכנ"ה בשבת ל"ה: שופר מיטלטל וחצוצרה אינה מיטלטלת כ"ה בכ"י א"פ ובנו"ג וחצוצרות אינם מיטלטלין, ירו' שבת ר"פ י"ז דט"ז. חצוצרת תוקע בראש הגג וכו', והקבוץ ר"ה כ"ו: שופר מאריך וחצוצרות מקצרות וע"ש כמה פעמים, ושם כ"ז. בגבולין מקום שיש חצוצרות אין שופר מקום שיש שופר אין חצוצרות, וקבוץ חצוצרן בתרג' במדב' י', ב'; אסת' שני ג', ח' ועוד זולתו, והפעל מחצצרין תרגום דברי הימים א' ט"ו כ"ד; וכן בדברי הימים ב' ה', י"ב] —

חֲצַצְתָּא (לדעת רבינו בית הקברות עיין בפנים ולפע"ד מל"ע خضاضة שוטה ואינו מלומד ein Thor, Ungebildeter) בפ' יש נוחלין בגמ' האומר איש פלוני יירשני (ב"ב קל"ג רע"ב) דייני דחצצתא היכי דיינו. פי' בית הקברות. וקרא עליה בעתה אחישנה (ישעיה ס', כ"ב) כלומר עדיין לא הגעת להוראה בעתה תמצאנה. *[אחי"ה כל הפי' הועתק מפי' ר"ח אשר מקצתו הובא בפירשב"ם ומקצתו בתוספ' הרא"ש הובא בשט"מ לב"ב וז"ל הרשב"ם ד"ה דייני דחצצתא .. ור"ח פי' חצצתא בית הקברות, ע"כ ובשט"מ שם: פר"ח בעתה אחישנה אין לך להתבייש שעדיין לא הגעת להוראה וכשתגיע להוראה לא תטעה ע"כ מזה תדין כי המשך הענין מורה על פתרון חצצתא שהוא חסרון ידיעה ובקיאות ובאמת כ"ה לפי גזרת המלה הערבית הרשומ' וזו ג"כ דעת רגמ"ה כ"י לב"ב וז"ל דייני דחצצתא שאין יודעין עיקר הדין. ל"א עושין פשרה ומחצצין ביניהן לזה חצי ולזה חצי. ורשב"ם שם בל' ראשון הרכיב שני פירושים אלה באמרו דייני דחצצתא דייני פשרה שאין בקיאין בדין וחוצצין מחצה לזה ומחצה לזה וכו'. וטעם פי' רבינו ופירשב"ם הסביר בעל כ"כ באמרו דייני דחצצתא בית הקברות כי המות יפריד

1) וכ"ה בכ"י מ' גם בשבת ובנו"ג שם שופרא. 2) כ"ה בכ"י ו"ו, ובדפ"ע חסר. 3) ורש"י לשבת פי' צפצפה פסולה ללולב ועוד עיי"ע חלף א'. 4) אבל מע' פתר א' מוכח שגירסת רבינו כמו בכ"י מ' פתורא פתורתא וא"כ אולי צ"ל בכאן בתחילה קורין פתורתא לקטנה וכו'. 5) עיי"ע בית כוסות בח"ב, ע"ב. 6) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע בולסיף. 7) כ"ה בדפ' אחרונים אבל בכ"י ה"ב ובדפ"ר לי'.

בין החיים ובין המתים. פ״א דייני פשרה שבה יפרידו בין הכתות החולקות ע״כ. ולפי פירושי נוכל להעתיק דייני דחצצתא unwissende Richter = Richter der Unwissenheit] —

חק (מל״מ ונופל על כל דבר קבוע ומסודר (Gesetz, Bestimmung, Zu- Abgemessenes בר״ג דכיצד מעברין (עירובין נ״ד.) אמר ליה רב לרב המנונא ברי [1]) אם יש לך אוטיב [2]) לך כ י א י ן [3]) בשאול תענוג ולמות (יתמהמה) [צ״ל התמהמה] ואם תאמר מה אניח לבני ולבנותי [4]) חק בשאול מי יורה [5]). פי׳ חוקם ועסקם בקבר מי יגיד לך שתידע היאך עמידתם. פ״א מזון אם יהיה להם מי יגיד לך כמו לחם חקי (משלי ל׳, ח׳). *[אחי״ה וכן פירש״י חוק: מזון, ובדפ׳ שונצ׳ ממון מזון ונ״ל כי ממון משובש הוא ולא כדעת בעל ד״ס עירו׳ שם כי מזון הוא השבוש אחרי שרבינו פירוש כמו כן והוא ל״מ משלי הנ״ל וכן ואגרע חקך (יחזק׳ ט״ז, כ״ז). ובענין ל״מ חק כלומ׳ דת ומנהג אי׳ בסנהד׳ קי״א. למי שמשייר אפי׳ חוק אחד, ושם: אפי׳ לא למד אלא חוק אחד, שבת קל״ז: חוק בשארו שם ועוד עיי״ע ידיד. והקבוץ: תמיד ל״א: מהלך בחוקי העמים ועיין ערך הבא אח״ז] —

חק (= חֻקָּה פיעל מפעל חקה = חקק עיי״ע הבא אח״ז פי׳ צייר ורשם abconterfeien או מערך הקודם הלך אחר חוקי העמים) בחולין בפ״ב (מ״א סע״א ורע״ב) ובשוק לא יעשה כן שלא יחקה את המינים [6]). פי׳ שלא יעשה מעשה ע״ז מן ולא תלכו בחוקות (הגוים) [צ״ל הגוי] (ויקרא כ׳, כ״ג). *[אחי״ה ולפע״ד פי׳ שלא יחקה שלא יצייר ומדמה לעשות כמעשיהם, ומענין דמיון איתא בתו״כ ר״פ קדושים אבא שאול אומר פמליא למלך ומה עליה להיות מחקה למלך כלומר ישראל כביכול משפחתו של מלך מלכי המלכים ועליה לחשוב מחשבות ולהתדמה לעשות כמעשיו כענין שדרשו רז״ל בסוט׳ י״ד. על פסוק אחרי ה׳ אלהיכם תלכו. ובילק׳ קדושים רמז תר״ד הגי׳ מחכה וכן גרס הראב״ד בתו״כ וע״ש פירושו כי נדחק בו. ב״ר ס״פ ל״ט ויסע אברם הלך ונסוע הנגבה מחקה והולך ומכוין כנגד ביהמ״ק ויפה פירוש מ״כ לשון חיקוי ודמיון] —

חק (= חָקַק מל״מ ענין ציור ורשימה בכתיבה או על אבן ולוח einzeichnen, aus- eingraben וקרוב לשרש חקה בערך הקודם; ושם עיר חֻקֹּק, חוּקֹּק) בר״ג דפ׳ הבונה (שבת ק״ג.) זה הכלל לאתויי מאי לאתויי דחק קפיזא בקבא. פירוש "שעשה חקיקה סימן לידע היכא דוכתא דקפיזא כמו (מנחו׳ פ״ז: פ״ח.) שנתות היו בהין" [7]). יוחנן חקוקה בר״ג דפסחי׳ (ג׳ סע״ב) פי׳ "סופר כמו הוי החוקקים" (ישעי׳ י׳, א׳) [8]). ויש מפרשים על שם חוקוקה נקרא שהיה משם דכתיב (יהושע י״ט, ל״ד) ויצא משם חוקוקה [9]). פתוחי חותם (שמות כ״ח, י״א; ל״ט, י״ד) תר״י [א׳] גלף הקיין, כתובת קעקע (ויקרא י״ט, כ״ח) תר״י [א׳] חקיין [10]). בהשולחן פכ״ב [11]) בכלים (מ״ט) עד שיחוק בו, פי׳ בע׳ כופת [12]). *[אחי״ה וכנ״ה בגיטין כ׳. וכתב ולא חקק, בירו׳ גיטין פ״ב דמ״ד רע״ב וכתב לא חקק ושם ובירו׳ שבת פי״ב די״ג ע״ד וכתב לא חוקק אית תניי תני אפילו חוקק .. מ״ד לא חוקק בבולט [13]) מקום הכתב וכו׳, ובבבלי גיטין שם דחק תוכות .. דחק ירכות עיי״ע ירך. ע״ז י״ח רע״ב חקקו לדמותיה, סנהדר׳ צ״ו רע״ב דמות דיוקנו היתה חקוקה וכו׳ כלים פי״ז מט״ו תוספת׳ כלי׳ ב״מ פ״ז שחקקום התינוקות, ירו׳ ביצה פ״א ד״ס: קערה שחקקה קוף. ירו׳ יומ׳ רפ״ד דמ״א: חקוקים היו, ירו׳ נדרים פ״ו ד״מ. צלמי כשדים שחקוקים היו, ירו׳ ב״ב רפ״ד די״ד ע״ג המכתשת החקוקה, יומ׳ ס״ז: אני ה׳ חקקתיו ואין לך רשות להרהר בהן, ירו׳ כלאים פ״א דכ״ז רע״ב משום חוקים שחקקתי בעולמי, במד״ר ר״פ

---

[1]) לפנינו לי׳ ולי׳ בכ״י ש״ס. [2]) בנו״ג היטב. [3]) וכ״ה בכ״י ש״ס בנו״ג שאין. [4]) ולי׳ לפנינו אבל אי׳ בכ״י מ׳ וא״פ ובע״י. [3]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו א׳ ועל זה נופל יפה הפי׳ יגיד ובנו״ג יגיד אבל בכ״י ו״ו ב׳ וה״ב ובדפ״ע יודה וכ״ה בכ״י מ׳ ובע״י וכל״מ בשאול מי יודה לך. [6]) וכ״ה בירו׳ כלאים פ״ט דל״ב. ובחולי׳ אי׳ הצדוקים. [7]) פי׳ זה הביא הרשב״א בחי׳ שבת בשם רה״ג ורש״י פי׳ בע״א אבל כפירש״י לחולין כ״ה. קרוב לפי׳ רבינו בע׳ הט ו׳ ע״ש. [8]) הועתק מפי׳ ר״ח לפסחי׳ צד ד׳, וכן הביאו בקצור התוספו׳ פסחי׳ ג׳: ד״ה חקוקאה. [9]) במקרא כתיב חֻקֹּקָה וכתב מנחת שי ובמקצת ספרים החי״ת בוי״ו שורק ע״כ ובאמת בד״ה א׳ ו׳, ס׳ כתיב חוּקֹּק. ובנו״ג בפסחי׳ שם יוחנן חקוקאה ובכ״י מ׳ חקוקא ובכ״י א״פ כגי׳ רבינו חקוקה וכ״ה בילק׳ נח רמז נ״ה וברש״י ותוספ׳ בדפוסים ראשוני׳ וכן מצאתי בירו׳ ב״מ רפ״ג ד״ט. וכ״ה בכ״י מ׳ וא״פ לפסחים י״ג. ובשאילתות צו ר״ס ע״ח וכ״ה בפי׳ ר״ח לפסחי׳ י״ג צד י״ט אבל לדף ג׳ אי׳ בפירי׳ ר״ח חוקקה וצ״ל חקוקה אבל בירו׳ פסחי׳ פ״א דכ״ז ע״ז חיקוקיא. ובכ״י רש״י הובאו כשני פירושי דרבינו עיי׳ ד״ס פסחי׳ צד ד׳: ולא הרגיש בעל ד״ס בדברי הערוך. ובירו׳ שביעי׳ רפ״ט דל״ח ע״ג אי׳ ר׳ שמעון בן לקיש הוה בחיקוק. [10]) בנו״ג בכל מקומות הנ״ל חקיק ואולי כצ״ל גם בערוך וכ״ה בתר״י א׳ לדברי׳ כ״ז, ח׳ כתב חקיק ומפרש. [11]) בדפ״ו בט״ס בפ׳ ג׳ ושם בט״ס שיחזק אבל לנכון בע׳ כפת ג׳. [12]) כפת ג׳. [13]) בירו׳ גיטין בט״ס בפולט.

י"ט חקה חקקתי גזרה גזרתי. ב"ר פס"ח וע"ח, איכ"ר פ' איכה יעיב עיין ערך איקונין (ח"א, רנ"ז), ויק"ר פ"ו נטל חד קנה וחקקיה. ע"ז מ"ד סע"א חקוקי כפות הרגלים היו וכ"ה בסנהד' כ"א: הובא בע' נטל ושם מבואר. — בנפעל: עירובין י"ט: כל שאילו תֵּחָקֵק ותחלק ובירו' עירובי' רפ"ב ד"כ רע"א שאם תיחקק . . שאם תיחלק, ושם: שאם תיחקק בעגולה וכו'. התפעל: הִתְחַקֵּק תר"י לשמות כ', ב'. והשם גיטין כ'. למימרא דחקיקה לאו כתיבה היא. תוספתא כלים ב"ק פ"ז חֲקַק שבבקעת ושבקורה] —

חֵק (= חיק מל"מ Schooss ואצל רז"ל יסוד (Vertiefung, Grundlage בר"ג דעירובין[1] (ד'.) ובר"ג דשתי הלחם (מנחו' צ"ז רע"ב) חיק האמה (יחזק' מ"ג, י"ג) זה יסוד אמה רוחב זה סובב וכו'. *[אחי"ה רש"י ביחזק' פי' חיק ל' חיקוי קביעות והוא היסוד, ובעירו' פירוש על שם שהוא חיקויו ותיקונו של מזבח מלמטה. וא"כ גזרו מפעל חקק = חוק של ע' הקודם. ולפע"ד הוא מלשון ערבי حاق ענין חבוק וסגירה כי היסוד חובק וסוגר מסביב הבנין כלו. — מה שענינו חזה וחב Busen ראה מ"ק כ"ד סע"א קידושי' פ': מסכ' שמחו' פ"ג כל ל' יום תינוק יוצא בחיק, והושאל אל חבת הארץ ירו' מ"ק רפ"ג דפ"א ע"ג הניח חיק אמו וחיבק חיק נכריה] —

חקל (חַקְלָיָה Landmann פי' איכר ועובד השדה) בפ"ק דשבת בגמ' לא יפלה את כליו[2] (שבת י"ב.) אבל דחקלייתא[3] מידע ידיעי. פירוש הדיוטות הדרות בשדה. — (א"ב תרג' שדה העיר (בראשית מ"א, מ"ח) חקל קרתא). *[אחי"ה והוא מל"ס חַקְלָא פירוש שדה והרבה בתרג' עיין תרג' לבראשי' ב', ה'; כ"ה, כ"ז; כ"ז, כ"ז; ויקרא י"ט, ט'; כ"ז, י"ח וזולתו. והקבוץ חִקְלָן, חקלָתָא בתרג' ישעי' ד' י"ז; לשמות ח', ט' — וכן אצל רז"ל ויק"ר רפ"ל שהש"ר פ' מים רבים עיי"ע בית חקל (ח"ב, ע') אפס דמים (ש"א י"ז, א') ועוד פס דמים (ד"ה א' י"א, י"ג) מבואר בירו' סנהדרין פ"ב ד"כ: וברות"ר פ' עיניך: חקלא סומקתא. ירו' ע"ז פ"ב דמ"א רע"ד פעלייא הוון בחקילא[4]. והתואר: מגיל' ז': אי חקלאה מלכא וכו', פי' איש שדה, והושאל למי שאינו בקי בדינין כתובו' ע"ט רע"א חזי מר נחמן חקלאה. והקבוץ ברכות ל"ז: ריהטא דחקלאי[5] ולנקבה חקלייתא שבת הנ"ל, ביצ' ל"ב סע"א צעי חקלייתא עיי"ע צעי. ובענין בר (בן) חקולא עיי"ע בח"ב קע"ו] —

חָקַר (ידוע מל"מ ענין דרישה וחיפוש er- aus- (forschen, spähen היו בודקין אותו[6] בשבע חקירות בפ' ה' בסנהדי' (מ"א דף מ'.) מנא הני מילי (שם בגמ' בסוף העמוד והלאה) דבעינן שבע חקירות פירוש מנה הכתוב ז' מדות ודרשת א', וחקרת ב', ושאלת ג' (דברים י"ג, ט"ו); והוגד לך ד', ושמעת ה', ודרשת ו' (שם י"ז, ד'); ודרשו השופטים [היטב] ז' (שם י"ט, י"ח), ומקשינן כי ז' אלו בג' פרשיות, ג' בעיר הנדחת וג' בע"ז וא' בעדים זוממין ולמה לא תאמר כל פרשה יש לה חקירות במנין מה שכתוב בה שהרי היה לו לכותבן כולן באחת, ומפרקינן כיון דדמיין להדדי מהדדי ילפן לפיכך כתב בכל אחת מקצת ואקשינן נמי הא לא דמיין להדדי אלא כל אחת לחוקיה[7] סימן פלט, סייף[8], והתראה והיאך תאמר ילפן מהדדי ופרקינן בהיטב בגזרה שוה דדמיין להדדי[9] ילפינן מהדדי בדיקות במה הרגו בסייף הרגו או בארירן הרגו (בדיקות אמר אחד איני יודע ואפי' ב' אומרים אין אנו יודעין עדותן בטילה מאי שנא) [צ"ל מאי שנא חקירות ומ"ש בדיקות . . בחקירות אמר אחד איני יודע עדותן בטילה . . בדיקות אמר אחד מהן איני יודע עדותן קיימת] (סנהדי' מ"א: וכ"ה בפסחים י"ב.). פי' חקירות כי אמרי ליה באי זה יום וקאמר איני יודע עדותן בטילה דאיכא למימר להכי אמר איני יודע דשקרי נינהו ומסתפי דלא ליתו סהדי ומזימי להו ואמרי והלא ביום פלוני עמנו הייתם והשתא הואיל דאמרי איני יודע במאי מצי איניש להזימן הויא לה עדות שאי אתה יכול להזימה הלכך לא הויא עדות. בדיקות כי אמר אחד איני יודע להכי עדותן קיימת דהוה לה עדות שאתה יכול להזימה דאע"ג דאמרי אין אנו יודעין אם בסייף הרגו אם בארירן הרגו מ"מ מסהדי יום קטלא ואכתי מצו סהדי למימר להו ביום פלוני עמנו הייתם הילכך הויא עדות שאתה יכול להזימה ועדותן קיימת. *[אחי"ה וקצת מזה תמצא גם בפי' ר"ח כ"י לסנהדר' ועיי' הרבה בענין חקירה בסוגי' דסנה' שם. ובענין ציון

---

1) כ"ה רק בכ"י ו"ו. 2) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד. 3) וכן הוא בכ"י מ' ובפי' ר"ח (בדפ' ווילנא) חקליאתא ובנו"ג דבני חקליתא. ובל"ז בבלי ל'. נשתנה הנוסח. 5) וגי' רבינו עיי' בע' רהטא. 6) וכ"ה במשני דירו' וכ"ה בדפ' שונצי' וויניצי' ובפי' ר"ח כ"י לסנהדר' (בקובץ כ"י אנגי' דף צ"ז סע"ב) וכ"ה בכ"י ש"ס בר"ס לסנהדר' צד נ"ח: ובנו"ג אותן. 7) בדפי' אמ' ופראג. בט"ס לחודיה. 8) כ"ה בכ"י ו"ו. 9) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב.

דסנהדרין הנ"ל לכאורה יש ללמוד מזה כי בספרי רבינו לא היה כתוב מאמר דרב חסדא (סנה' מ"א.) אחד אומ' בסייף הרגו ואחד אומר באירין הרגו לכן בא רבינו לפרש מה הוא בדיקות כלומר במה הרגו וכו' ובאמת המאמר הנ"ל לי' ג"כ בכ"י ש"ס עיין ד"ס לסנהדרין צד ס', וגם בערך ארון (ח"א, ש"ד) הביא רבינו זה המאמר רק מציון דסנה' ל': אבל בכ"ז לבי נוקף בהשערה זו בראותי כי בע' ארון פי' רבינו זו המלה בזה"ל: פירוש "כעין איזמל וי"א כמין גרזן" ועתה הראיתי לדעת כי הפי' הזה הועתק מלה במלה מפי' ר"ח לסנהדרין מ"א. (בקובץ כ"י אנגייליק' דף צ"ח:) ור"ח בעצמו היה גורס בדף מ"א. מאמר הנ"ל וא"כ הדרה קושיא לדוכתה מה בא רבינו להשמיענו בפי' הנ"ל, וי"ל כי רבינו או יותר טוב איזה כותב שינה לשון הגמ', וגם מיד בסמוך נראה בעליל כי נשתבש ע' הנוכחי במהירות הסופרים דלא גמירי וסבירי — וכנ"ה בר"ה כ"ה: חקירת העדים ירושלמי כתובו' פ"ז דל"פ ע"ג צריך חקירת חכם. והפעל בנפעל: ראש השנה שם נחקרו העדים. ירושלמי כתובו' פרק ב' דכ"ו: נחקרה עדותן בבית דין] —

חַקְרָה (פי' כמו אקרא בל"י ἄκρα מצודה Burg, Festung) בס"ג דערכין (ל"ב.) חקרה של גוש חלב [1]. מצודת ציון (ש"ב ה', ז') תרג' חקרה דציון. ודוד אז במצודה (שם כ"ג, י"ד) תרג' ודוד אז בחקרה. — (א"ב כמו אקרא ע"ש) [2].

חר (= חוּר, חור פירוש בל"מ ובל"ס נקב Loch, Höhle) בספ"ד בפיאה (מי"א) ובסוף גמר' דפ' הזרוע והלחיים (חולין קל"ד.) חורי הנמלים שבתוך הקמה הרי הן של בעל הבית. פירוש ולא חשיב שכחה, ושל אחר הקוצרים העליונים לעניים (שם ושם) דאמרינן נפלו בשעת קצירה, והתחתונים של בעה"ב (שם ושם) דאמרינן חורי נמלים הם. ירוש' (פיאה פ"ד די"ח ע"ג) ר' יהודה בשם ר' שמואל העליונים לעניים בלבנים, והתחתונים לבעה"ב בירוקים. פי' לבנים הן מבושלים ואיכא למימר בשעת קצירה נפלו, ירוקין שאינן מבושלים דודאי מקודם לכן נפלו ותנן (פיאה שם מ"י) איזהו לקט הנושר בשעת קצירה, וספק לקט מניין (ירו' שם) [3] [ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן] שנא' (תהלים פ"ב, ג') עני ורש [4] הצדיקו הצדיקוהו במתנותיו [ר' שמעון בן לקיש בשם בר קפרא] לא תטה משפט אביונך בריבו (שמות כ"ג, ו') בריבו אי אתה מטהו אבל אתה מטהו במתנותיו [5]. בפ' השולח גט בגמ' או חוצה לארץ (גיטין מ"ה רע"א), ובפ' האיש מקדש בו בגמ' דסמך המקדש בערלה (קידושין נ"ו רע"ב) ובערכין בר"ג דפ' המוכר שדהו (ל' רע"א) לא עכברא גנב אלא חורא גנב.. אי לאו עכברא חורא מנא ליה וכו' [6]. פ"ו במקואות (מ"א) כל המעורב למקוה כמקוה, חורי המערה וסדקי המערה מטבילין בהן כמו שהן. *[אחי"ה בדפ"ר אית אחורי וחוררי המערה ולפע"ד אחורי בא מגליון לפנים כי באמת במשנה שבש"ס אי' חוררי ובמשניות חורי, לכן הגיה לו כותב אחד אצל חוררי נ"א חורי והובא אח"כ לפנים בהשמטת הנו"ן של נ"א והודפס אחורי תחת נ"א חורי. וגי' חורי הובאה ג"כ ביו"ד סי' ר"א סקנ"ח, וגי' חוררי אי' בפי"מ להרמב"ם לפיאה וכ"ה בירו' פיאה פ"ד מ"ח חוררי הנמלה וכ"ה בירו' סוף פ"ה דמעשרו' דנ"ב רע"א ובירו' מ"ק פ"א ד"פ ע"ג [7], ובמשנ' דפיאה בדפ' נאפולי חררי, ועוד עיי"ע הבא אח"ז. ובאמת יתכן משקל שניהם כי בל"ע خار פירושו עושה נקב וממנו נבנו השמות خور, خوران, ועוד בל"ע בדגשות הרי"ש خرّ פי' עושה פרצה וממנו השם خرّ Einschnitt, Riss. ומזה הענין חר חורתא לבניינא שבת ק"ג רע"א פי' עשה נקב לבנין או עשה חפירה ופריצה [8] וחורתא לשון נקבה הוא ודוגמתו עיי"ע חור אהלות. פי"ג מ"א חרורה מים או שרצים, ושם: פ"ג מ"ז (סוכ' כ':) חור שחררוה וכו' — ועוד עיי"ע חרר ב' — והקבוץ חורים, חורין ויקרא רבה רפ"ו. חרי עיין ערך חר ז'] —

חר (= חררא, חֲרָרָה מפעל עברי חָרַר וכן בל"ע حرّ (חרר) glühen וא"כ עוגה וכל דבר שנעשה ע"י אור או ע"ג גחלים וגם חתיכת דם החם ות היה העתקתו 1) ein Feuer gesengter Kuchen, 2) Feuer gebrannter Eisenklumpen, 3) Klumpen warmen Blutes) בביצ' בפ' יו"ט (פ"ב מ"ו כ"א:) ובכל המיטמאין פ"ג בעדיות (מ"י) להיות אופין פיתן גריצות [9] וחרי [10]. ירוש' (ביצ' פ"א דס"א ע"ג) [אין אופין פיתן גריצות

---

1) עיי"ע גש חלב. 2) עיי' ח"א, ר"ם; ועי' בירה ח"ב, נ"ז והלאה. 3) ושם בנו"ג ומניין שספק לקט לקט. 4) וכ"ה בחולין שם, ובירו' בט"ס ועשיר. 5) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וכ"ה בירו', ובדפ"ע נתקצר בשבוש. 6) ובקידושי' גרסינן מאי קעביד, ושיעור המשל כמו המשל פרצה קוראה לגנב עיי"ע פרץ ב'. 7) רק שם ובמשנה דש"ס במקואות הנ"ל בדפי וויען תרל"ב משובש חורדי. 8) וגי' חד (בד"ס שם) ט"ס הוא. 9) וכ"ה בכ"י מ' לביצ' ובירו' ובמשניות נאפולי ובנו"ג פתין גריצין ועיי"ע גרץ. 10) וכ"ה במשני דעדיות ובמשניות בביצ' והורי ובמשני דש"ס ביצ' וחררין.

אלא רקיקין [1]) שמתוך שאתה מייגעו אף הוא אינו אופה אלא צרכו. וחרי [2]) ר' אחא שמע לה מן הדה מה חרי האף הגדול הזה (דברי' כ״ט, כ״ג) כלומ' לעשות חררות גדולות אף הוא. פ״א חררות אפויות גדולות [3]), רבנין שמעין לה מהדה והנה שלש' סלי חרי (בראשית מ', ט״ז) כלומ' חררות גדולות הראויות למלך [4]). בפרק כיצד הרגל (ב״ק י״ח. וכ״א:) כלב שנטל את החררה. פי' עושין חור בארץ ומחמין אותו באש ואופין בו לחם ונקראת חררה על שם החור שאפויה בו. עוגות מצות (שמות י״ב, ל״ט) תר״י [א'] חררן פטירן [5]). ועוגת שערים (יחזקי ד', י״ב) תרג' חררה [6]). [בפ' המפלת] בגמ' (דתינוקת) [צ״ל דשליא] (נדה כ״ז:) ובהלוקח פ״ג בבכורו' (כ״א:) בהמה גסה ששפעה חררת דם. פי' חתיכה מלש' חררה. בכלי מתכות פי״א בכלים (מ״ג) העושה כלי מן העשת ומן החררה פי' "עושין מן הברזל ומן הנחשת כמין עוגה מפני שמבקשין לעשות כלי ממנה והיא תחילת הכלי" [7]). בספ״ה בפיאה (מ״ח) המעמר לכובעות (ולכובסות) [צ״ל ולכומסות] [8]) ולחררה [9]). ירושי' (שם די״ט.) חררה גלגל [10]) וי״א הנשרף מן הזרע. *[אחי״ה כ״ה בכ״י ו״ו ובדפ״ע הנשדף, ויותר טוב הנשרף וזה אשר כתבתי בתחלת הע' כי נגזר מל״ע הרשומ' והפעל חרי = חרר הובא בע' הבא אח״ז ולפע״ד שני האמוראים בירו' פיאה הנ״ל נתכוונו לדבר אחד להוציא פתרון המלה חררה מהשם חרי שענינו כמו הפעל חֲרִי בענין חֲרַר, כלומר מה שנחרך באש רק ר' אחא הביא סיוע מפסוק מה חרי ורבנין השכילו להביא ראיה מהפסוק סלי חרי אשר גם ענינו רומז על עוגות. ובתרג' אי' חרירא ואולי יש להשוותו עם מלה ערבית حريرة תבשיל נעשה מקמח מעורב עם חלב או שומן ונאצל ג״כ מפעל حرّ נעשה ע״ג גחלים או בחום האש ולכן בהשאילה עשת ברזל הוחם באש, וחתיכת דם החם נקראה חררה — וכנ״ה בשבת י״ט סע״א חררה על גבי גחלים. ירוש' פסחים פ״ג דף כ״ט: חררה שטמנה בגחלים. ירו' חגיגה פ״ג דף ע״ט: תוחף את החררה משפוד. קידושין נ״ט. עיי״ע עני. פסיקתא רבתי פ' עומר עבדית מינה חררא לכלבא. שהש״ר פ' הגידה: מחררה שנטלו ישראל בידם ממצרים אכלו ממנו ל״א יום. — ויק״ר חרדה דדמא, חרדא דדמא צ״ל חררה (חררא) דדמא עיין מ״כ שם] —

חר (= חֲרִי, חֲרַר מל״ע הרשומה בע' הקודם וכן בל״ס חֲרָא, חַר דלוק מעוצם החום ובפַעֵל מחתה בגחלים Feuer anfachen, die Kohlen schüren) בר״ג דחגיגה (ד' סע״ב וה' רע״א) נקיטא מתוארא ומחריא תנורא [11]). ובפ' אין מעמידין

---

[1]) כ״ה לנכון בכ״י ה״ב, ובדפ״ע חסר בטעות. [2]) חסר בירו' שם. [3]) ודורש לפי זה חרי האף הגדול בלי נופל על לשון. [4]) וא״כ חרי מלש' חרורות ומלי חורין כלומ' בן חורין Edler או אולי מסמיכות על ראשי שהובא גם בירו' פירש כן הראויות למלך וגם בפי' רמב״ם מבואר בעדיות חרי ע״י הפסוק הנ״ל (בראשית שם) והתוי״ט הוסיף להביא פי' רבינו בזה״ל ובערוך ע' חר כלומ' חררות גדולות הראויות למלך ע״כ מבלי שהזכיר את הירו' אשר עליו מוסב פי' הערוך וכבר תמה על זה הפשב״ע. [5]) בנו״ג חרירן. [6]) בנו״ג חררא, ועוד בלשון זכר בתרג' שופטי' ז', י״ג חרר דלחים שעורין. [7]) הועתק מפי' רה״ג לסד״ט צד ז' וכ״ה בלי מקור בר״ש שם. [8]) וכ״ה בע' כבע ובע' כמס א' וכ״ה בירו' בגמ' דף י״ט. ובמשנה שם דפוס קראטאשין בפ״ם לכוסמות אבל בנו״ג ולכומסאות. [9]) כ״ה בדפ״ר אבל בשדפ״ע ולחררת. [10]) וכן פי' הרמב״ם כעגולה, והר״ש פי' גלגל של ירו' כמו גלגל עיסה וחררה הוא כמו חררה ע״ג גחלים. [11]) ובע' מתרא אי' הגי' הוה נקיטא מתוארא ושרגא ומחריא (בנורא) [צ״ל תנורא] ופירושו לפע״ד היתה אוחזת באוד ומעוררת האש ומחתה התנור sie nahm das Schürholz, fachte das Feuer an und schürte den Ofen כי מתורא בל״ס אוד, שרג בל״ע سرج לעורר הלהבה והבעיר וא״כ שתי נוסחאות נתערבו בע' מתרא ר״ל שרגא ומחריא ובע' הנוכחי רק מחריא, והראיה כי שרגא איננו שם כלומר נר כי אם פעל בהוראה הנזכרת ממה שגרס ע״י הראשון: הוות נקיטא (מתחרא) [צ״ל מתורא, או מתוארא] וקא משרגא תנורא. ובחנם הגיה בעל ד״ס לחגיג' צד ה': צ״ל וקא משגרא! וכן בט״ס אי' בנוסחאותינו בחגיגה והוות קא שגרא ומחריא וצ״ל והוות קא שרגא וכו' או אולי גם גי' קא שגרא נכונה היא כי سجر בל״ע וכן שגר בלשון תרג' ענינו הסיק התנור ועיי״ע שגר ב' ובע״י האחרונים הגיהו וקא מתחרא וקרוב לזו הגי' בתוספו' בכורות כ״ז. ד״ה בריש: שקלתיה למתחרא וקא מחריא תנורה ופירשו בזה״ל שהיתה אוחזת האוד של תנור . . והיתה מכבדת את התנור ע״כ, ונגררו בעלי התוספו' אחר פירש״י בחגיג' שפי' כמו כן מחריא: מכבדת את התנור. ונ״ל כי גי' רש״י היתה כגי' כ״י מינכען בי שקלתיה למתארא דתנורא ואחימתיה וכ״ה באה״ת . . למתוארה אחימתיה, ופי' אחימתיה בל״ע מכבדת עיי״ע אלבינא (ח״א, פ״ה:) אבל הוראת מחריא בלי ספק היא דליקת והצתת התנור. ובכ״י מ' אי' מתארא וקא מהדר' דתנורא וצ״ל וקא מחררא התנורא והיא היא כמו מהריא כי השרש חר נרדף עם חרר ובעל ד״ס בחנם הגיה וקא משגרא! — קצור

בגמ' והשלקות (ע"ז ל"ח:) אי נמי שיגר גוי ואפה גוי ואתא ישראל חרי חרורי שפיר דמי. פי' מחתה בנחלים. *[אחי"ה וכפי' רבינו אי' בנוסחאותינו וחתה כה חתויי אבל בדפ' קושט' הגי' הדי הדויי וכתב בעל ד"ס (ע"ז צר מ"ד) נ"ל שצ"ל הדרי הדרויי וכמו שהביא הר"ן בשם הרמב"ן ע"כ ונעלם מעיניו גי' רבינו ובלי ספק צ"ל גם בהר"ן חרי חרורי —ובבנין פלפל חרחר עיי"ע חרחר ב'. ובפיעל חרי כמו חָרָה בל"מ מדרש שו"ט מזמור י"ח פ' ותגעש: מְחָרֶה אפו בעולמו להחריבו. וממנו השם חָרוֹן Zorn, Zorngluth מפעל חרי, ודרש מחָרָן (בראשית כ"ט, ד') מחרונו של הקב"ה אנו בורחים (ב"ר פ"ע)] —

חר (= חֲרִי מל"מ חֱרִי = חֶרֶא פי' צואה וכ"ה בל"ע خرء, خرى (Koth בסוף רפואות דמי שאחזו (גיטין ע'.) קורטמי דחרי. — (א"ב פירש"י כרכם הגדל בקרקע מזובל בזבל הצאן). *[אחי"ה ור"ב לא רשם כי בנו"ג קורטמי דחחי אבל מפירש"י נראה שגם הוא גרס כבערוך דחרי וטעות דחחי נולד ממה שכתוב בגיטי' שם תיכף בסמוך מוריקא דחוחי עיי"ע דרדר — ולע' נוכחי שייכין הדוגמאות של ערך חר ז' ולא ידעתי למה היה מיחד רבינו להן ע' בפני עצמו, ואולי היה בכאן כונתו להורות על נוסח אמיתי דחרי להוציא גי' המוטעת דחחי עיי"ע חח א'] —

חר (= חֹרִי der Chorite ועפ"י הגדה מריחין ועיין בפנים) בפ' אמר ר' עקיבא בגמ' ערוגה (שבת פ"ה.) [ה]חרי (בראשית ל"ו, כ"א) שמריחין את הארץ. *[אחי"ה במקרא כתוב חסר החרי וכן בבראשית י"ד, ו' לכן דרש עפ"י סרוס חרי = ריח עיי' רש"י לשבת הנ"ל וטעם שמריחין כמו והריחו (ישעי' י"א, ג') כלומר ירגיש בהבנה עיין רד"ק שם, ורז"ל פירשו ככה לא רק ע"י סרוס המלה כי אם יען حر בל"ע פי' חפש בדיוק ובהבנה ולכן דרשו חרי שמריחין כלומר שירגישו בחפש ובעין פקוחה כי השם حرية בלשון ערבי פקחות ועוד עיין ערך חוי. ודרוש אחר על זה עיין ערך אליותרופולים (ח"א, צ"ב)] —

חר (מפעל עברי חרה erzürnen) ויחר אף שאול ביהונתן (ש"א כ', ל') בס"ג דפר' יש בערכין (ט"ז:). *[אחי"ה רבינו הביא הערך הזה עבור הדרוש שקשור בו ואולי קצרוהו הסופרים והדרוש עצמו הביא רבינו ג"כ בקצור בע' כח ג' ע"ש. ורגמ"ה כ"י לערכין (בקובץ כ"י אנגייליקא דף קל"ח.) פי' ויחר אף שאול שאול היה המתוכח ויונתן המוכיח ויחר אף שאול שנזף בו ע"כ ומי יודע אם לא כתב כמו כן רבינו בע' זה בתחילה והסופרים השמיטוהו] —

חר (או מע' חר א' כלומ' יריעות מנוקבות durch-löcherte Teppiche או מהתואר חור ein Freier או מהתואר חיור weiss) בהגדה דמגילה (י"ב.) הוּר כרפס ותכלת (אסתר א', ו') מאי חור רב אמר חרי חרי פי יריעות שהיו מנוקבין כדי שיראו אלו את אלו. פ"א בגדים נאים הראויין לבני חורין (ממילת) [צ"ל ושמואל אמר: מילת] [1] לבנה הציע להם. פי' צמר נקי וחיור [2].

חר (מע' חר ד' Unrath, Koth) בפ' ערבי פסחים בגמרא לא יפתחו לו (פסחים ק"י סע"א ורע"ב) חרי חמימי בדיקולי חדתי [3] פי' רעי רותח בסל חדש שלכם בזען לפומייכו נשי חרשייתא [4]: יבקע [5] לפומייכו אותן חרי נשים כשפניות, קרח קרחייכו: יקרח קרח שלכם, פרח פרחייכו [6]: יפרח פרח שלכם שאתם מכשפין בו, איבדור תבלונייכו: יהא מפוזר תבלין שלכם שאתם מכשפין בו, למוריקא חדתי שמכשפין בו [7]. אדחנני וחנגכי לא אתיתי לגו: עד שירחם עלי הקב"ה ועליכם לא באתי ביניכם [השתא דאתיתי לגו] קרחנגכי וחנגי [8]: יקרח קרח שלכם ויחונני שדי. ס"א קרקרייכו פי' דלעותיכם [9]. פרפרייכו פי' פירורין, תבלולייכו פי' תבלין, קרחנגכי יקרר חסדכם, חן

הרבר בע' הנוכחי הביא רבינו מחריא ובע' מתרא גם גי' ספרים אחרים אצל מחריא עוד ושרגא, וזה כפתור ופרח.

[1]) וכ"ה בע' מל האחרון. [2]) וכפי' ראשון פירש"י וכן פי' מלתְ לבנה ועיין עוד רד"ק בשרש חור. [3]) וכ"ה במנו"ה סי' שט"ו אבל בדפ' קושט' לי' וכן לי' בדפוס ובכ"י ש"ס. [4]) בנו"ג בזייא לפומייכו נשי דחרשייא ובפירש"י ורשב"ם חרשייתא ושם ושם מוסב בזייא למלת בדיקולי, ובכ"י ב' מינכען בדיקולי בזיין. [5]) ובכ"י ו"ו ובעה"ק שנ"ב יפקע. [6]) בנו"ג קרחייכי . פרחייכי אבל בכ"י מ' כגי' רבינו. [7]) בנו"ג פרחא זיקא למוריקא חרתי דנקטיתו נשים כשפניות אבל בכ"י ב' מינכען ליתנהו תיבות הללו כמו שלי' בערוך. [8]) בנו"ג קרחנני והנגכי ויותר טוב בכ"י מ' קרח קרחיכו וחנן חננתי. [9]) וזה נכון כי בל"פ خرخيار פי' דלעת או קשואים של חמור Eselsgurken עיי"ע אנגירון (ח"א, קל"ה והלאה) והוא ג"כ מין סגולה.

הוא חסר[1]). לאכול את (חוריכם) [צ"ל חריהם] [2])
פירשנו בע' דבין[3]) ובגמרא דפ"ק דתעניות (ט׳:)
נהילא דבתר מיטרא פסק מיטרא וסימנך חריא
דעיזי, פי' מטר דקה של אחר המטר, חריא דעיזי
"שמוציא רעי לבסוף[4]) דק, מהולתא נפה
שבתחלה מוציא קמח דק ובסוף עבה"[5]). וי"א
(רדיא) [צ"ל דדיה] דעיזי, פירוש כיון שאינו בא
בקילוח אלא כעין שותת טיפה טיפה לא נשאר
בו כלום חלב. *[אחי"ה הגהתי במקום רדיא
של דפוסים בע' הנוכחי ובערך נהל: דדיה כי כן
מצאתי בערך נהל בכ"י קאהוט וכ"ה באה"ת אצל
ד"ס תעני' כ"ב: ויפה כיון בעל ד"ס להגיה עפ"י
ג' זו גם בערוך דדיא דעיזי כלומ' הדדים הנוטפות
חלב, אבל לא אכחד תחת לשוני כי בכ"י ו"ו וה"ב
הגי' דריא דעיזי ובכ"י ב' מינכען טריא ונ"ל
שיש לקיים גם גי' דריא והוא ל"ע كيال זבל הצאן
והעז ומעתה ס"א דריא דעיזי הוא ממש כמו חריא
דעיזי ולכן בטוב טעם חסר בכ"י ו"ו מלה אחרונה
בסוף הערך ואי' רק ולא נשאר בו כלום ע"כ ולגי'
זו לא קשה למה נתן הש"ס סימן דפסיקת המטר
לפי ס"א בכ"י ק"ט דדיה דעיזי וכי רק בדדי העז
הנוטפות לא נשאר כלום חלב אחר שהוריקו את
הדדים הרי ככה יעשה בכל דדי הבהמה מה שאין
כן אם נגרוס דריא דעיזי פי' כמו חריא דעיזי.
ובע' נהל הביא ופירש רבינו גם תחלת המאמר
בתעני' ע"ש — וממנו נאצל השם מחראות בכתיב
מ"ב י', כ"ז עיי"ע דבין] —

חר (מפעל חרר בל"ע حر וכן בל"ס חר ענין
חופש frei והשם חֵרוּרָא וכן בל"ס ובל"ע
حرية Freiheit, Befreiung) חמשה גובין מן
המחוררין (כתובות נ"א: ב"ק צ"ה סע"א) כבר פי' בערך
חמש. ובפ' המגרש את אשתו בגמ' גופו של גט
(גיטין פ"ו רע"א) ופטיר ועטיר מן חרורי ומן עלולי
[ומן ערורי] מלכא ומלכתא. *[אחי"ה
כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ועיי"ע טצהר ושם הובא ומפורש
כל המאמר ופי' שם רבינו שאין בו (בעבד) צד
חירות. ומחוררין הוא פעול בפיעל כלומר נכסין
בני חורין, ב"ר ספי"ד עבד מחורר כ"ה בדפ' פירדא
אבל גי' משובשת היא עיי"ע כדן, ובקל בתר"י
א' לבראשית ט"ז, ב', ג', ובבנוני פעול בתמורת
התואר קידושין פ"ד מ"א יבמות ל"ז. גירי וחרורֵי,
ועוד התואר חורין רק ברבוי על דרך ל"מ חורים
בצירוף בן או בר ולנקבה בת עיי"ע בן חורין (ח"ב
קי"ד), בר חורין (שם קע"ו), ועוד עיי"ע בר חריא (שם)
וכ"ה בל"ס בר חִאֵרָא והקבוץ בְּנֵי חִאֵרֵי, ולנקבה
בל"ס חִאֵרְתָּא שפחה נחרפת (ויקרא י"ט, כ') תר"י א'
והיא אמתא וחָרְתָא מתארסא לגבר חרי עפ"י תו"כ
וכריתות י"א. חציה שפחה וחציה בת חורין ומאורסת
לעבד עברי, והקבוץ לנקבה: יבמות קי"ח סע"ב
בי חָרָתָא ובכתובות ע"ה. בי חראתא עיין פירושו
בע' ששמן, והשם חֵירוּת Freiheit כמו בל"ס
חִארוּתא גיטין ל"ח סע"א מ"ה. גיטא דחירותא
והוא גט שחרור (שם פ"ה רע"ב). שם מ"ב. וירושלמי
גיטין פ"ד דמ"ה סע"ד יצא לחירות. פסחים קט"ז
סע"א עבדא דמפיק ליה מריה לחירות. ושם:
הוציאנו מעבדות לחירות, ע"ז י"ז: מ"ט קא שבק'
עבדך לחירות. בעירובין נ"ד. אבות פ"ו מ"ב אל
תקרי חָרוּת (שמות ל"ב, ט"ז) אלא חֵירוּת ובשמ"ר
ר"פ ל"ב דרש חָרוּת: חירות מן גליות, חירות
ממלאך המות ועיין עוד פ' מ"א ופנ"א ויק"ר פי"ח
במד"ר פ"י ופט"ז תנחומ' תשא סי' ט"ז, סדר שלח
סי' י"ג ועקב סי' ח' ושם ושם ובמדב"ר שם חירות
מן המלכיות . . חירות מן היסורין — ותרג' דרור
(ויקרא כ"ה, י') ותרג' חפשה (שם י"ט, כ') חירותא,
ועוד חירו לתרג' דרור (ישעיה ס"א, א'; ירמיה ל"ד
ח') — ובמכילת' פ' בשלח פרשה א' דרש פי
החירות (שמות י"ד, ב') אין חירות אלא מקום חירותן
של מצרים מקום מובחר להם מקום ע"ז שלהם,
ונ"ל כי דרש חירות מל"ע خيرة דבר מובחר ומעולה
ובילק' בשלח רמז ר"ל בשנויים ועוד דרש שם
פי החירות שהיא מאחרת לעובדיה, ותחילת
הדרוש של מכילת' הובא בע' טרטות ע"ש. ובתנחומ'
סוף בלק סי' י"ז ובמד"ר פ"כ כיון שבאו לשטים
ושתו מימיו נפרצו בזנות שנאמר ויחל העם לזנות
(במד' כ"ה, א') בא וראה מה כתיב ביציאתן ממצרים . .
ויחנו לפני פי החירות מהו פי החירות מקום קבוע
לזנות היה ולפי שהצניעו עצמן ביציאתן ממצרים
נקרא פי החירות ואלו על שהפקירו עצמן לנשים
(במד"ר לאנשים) כתיב בהם ויחל העם לזנות ע"כ.
הארכתי בהצעת הציון יען כי המפרשים במדב"ר
התחבטו מאוד בפירוש המאמר הקשה הזה ולפע"ד

---

1) ולפי פי' זה עיקר הגי' קר חנכי וכ"ה בשתי תיבות קר חנני בכ"י א"פ ובמנו"ה שם דפוס קושט' הובא אצל ד"ס פסחים צד קס"ז: 2) כ"ה במ"ב י"ח, כ"ז ובישעיה ל"ו, י"ב חראיהם, בדפ"ר ופיז' ווויניצי' בטעות חוריכם וגם בעי' דבין חוריהם בוי"ו אחר החי"ת וכה"ג ברש"י למלכים ופי' הוריהם רעי היוצא דרך חור פי הטבעת, אבל בישעיה גרס חריהם וגם שם פי' רעי היוצא דרך הנקב שלהם. 3) ושם תמצא גם פירוש ונוסח בענין חריונים במגילי כ"ה: 4) כ"ה לנכון בדפי' ובדפ"ר ופיז' בקו על הוי"ו לבסוף ופשטו מדפי' וויניצי' והלאה בט"ס לכסות. 5) הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לתענית.

דרש פי החירות מענין חֵירוּת ועוד מל"י χοῖρος שעניננה בית בושת של אשה (עיי"ע בית גליא) וכ"ה בל"ע حرّة ובל"פ كير (עיי"ע אצבע) ושיעור המאמר אף אם פי החירות עניננו מקום קבוע לזנות היה בכל זאת לא היה המקום גורם פריצות ביניהם לכן נקרא המקום פי החירות על שם הכבוד חֵירוּת לפי שבני ישראל הצניעו את עצמן וכבשו את יצרם אבל כבואם לשטים מיד נפרצו בזנות לכן נגלה קלונם ונאמר ויחל העם לזנות. ולפי הפירוש הזה נכונה מאוד לשון המכילתא שם בין מגדל ובין הים.. שם היה מקום מיומם שלהם כה"ג בכ"י מכילת' עיי"ע מיומס ומ"ש] —

* חֳרָא (כמו אוחרי ein anderer ובל' נקבה חוֹרִי, חוֹרַיי, חוֹרִיתָא, חוֹרַיְיתָא eine andere) ב"מ י"ז. למחר וליומא חרא, ולנקבה איכ"ר פ' רבתי: ולא הות לן חורי, ויק"ר פל"ג אמר חורי, ירו' מ"ק פ"א ד"פ. בגין דהיא חורי, ירו' ברכו' פ"ט די"ד. אית לן חוריי, ושם פ"ח די"ב: ידך חוריתא, ירו' מ"ק פ"ב דפ"א: בשתא חוריתא, ירו' ברכות רפ"ה דנ"ה. בשובתא חורייתא והאל"ף נבלע בראש התיבה וכן בל"ס אחרין, אחרינא, אחריא, אחרית נסתר האל"ף ואיננו מבוטא בשפתים וכ"ה בערך הבא אח"ז. ולכן בל"ס האלף איננו נכתב אם בא באותיות השמוש כמו בְחַרְתָּא, לְחַרְתָּא פי' באחרונה. ועיין עוד ע' הבא אח"ז ועוד ע' חורן, חרן קודם ע' חרם.

* חוֹרֵי (פי' אַחֲרֵי nach, hinter) ירו' ברכו' פ"ב ד"ה. תרין חלקין לחורוי וחד לקומוי, ירו' פיאה פ"ח דכ"א. אתא חד סיעא חורי. ירושלמי שביעית פ"ד דל"ה. ירו' סנהדרין פ"ג דכ"א: חורי חמרא עיי"ע פר ד'. ירו' סנהד' פ"א די"ח ע"ג קם ליה מן חורי מצלי, ירו' תענית פ"א דס"ד: קמת לה חורי עמודא בכיה, ירו' סוט' ספ"ז דכ"ב. לחורי פרוכתא עיי"ע חזן.

חרב (= חָרוּב בל"ס חָרוּבָא ובל"ע خروب، خرنوب Johannisbrod, (Sodschote), Johannisbrod-baum) בריש מעשרות (מ"ג) החרובין משינקדו [1] וכל השחורים משינקדו, ירושלמי (מעשרות פ"א דמ"ח סע"ד) תנא רבי חנינא [2] בר פפא חרובין שלשולן הוא חנטן וכל השחורין כגון ענבי הדס וענבי סנה תנא רבי חנינא [בר פפא] משיעשו נקודות נקודות שחורות [3]. ויש מפרשים משינקדו זרע שבתוך. בר"ג דפרק יש בערכין (י"ד.) דתנן בפרק המוכר את הבית (ב"ב ע"א. במשנה וכן בגמ' שם:) ר"ש אומר המקדיש את השדה לא הקדיש אלא חרוב המורכב וסדן השקמה. [אחי"ה וכ"ה בירו' ב"ב ספ"ד די"ד ע"ד ושם ושקמה הישנה. — וכנ"ה בבכורו' ח'. חרוב זה משעת נטיעתו עד שעת גמר פירותיו ע' שנה וימי עיבורו ג' שנים. ב"מ נ"ט רע"ב חרוב זה יוכיח נעקר חרוב ממקומו ק' אמה.. א"ל אין מביאין ראיה מן החרוב. כלאים פ"א מ"ב וירו' כלאים פ"א דכ"ז. עיי"ע פול. ירו' סוכ' פ"ג דנ"ג ע"ד אין תימר חרובה עצו הדר ואין פריו הדר, בויק"ר פל"ה דרש חרב תְּאֻכְּלוּ (ישעי' א', כ') והרבין תאֹכְלוּ א"ר אחא צריכים ישראל לחרובא עבדון תתובא (עיי' מ"כ). והקבוץ ברכות י"ז: תעני' כ"ד: חולי' פ"ו. חנינא בני די לו בקב חרובין מע"ש לע"ש, ירו' שביעית פ"ט דל"ח ע"ד חרובין (דתרומה) [וצ"ל ותמרים] וכ"ה בקהל"ר פ' חופר ובאסת"ר פ' גם ושתי והוון אכלין חרובין ותמרים, ר"ה ט"ו: מעשר חרובין. ירו' יומ' ספ"ח דמ"ה ע"ג כפיפה של חרובין, ירו' ערלה פ"א דס"א חרובי גידודה ובירו' מעשרו' רפ"א דמ"ח ע"ג גדורה ובב"ר פע"ט גרודא וזהו עיקר עיי"ע גרד. — ובל' נקבה חרובית, חרוביתא והוא העץ עיין ירו' סוטה פ"א די"ז: ירו' פיאה פ"ז ד"כ. מדר' שמואל פי"ג וכ"ז פסיקת' רבתי פ"ד חרובי שיטה ספרי ראה פ' ק"ה ועיין פפלנ"צ ללעף 176] —

חֶרֶב (פי' מל"מ ענין סייף בל"ע سيف Schwerdt ועוד כל דבר הכורת או ברזל או החדודה ונרדף עם חורפא Schärfe ולכן בל"ס חַרְבָא סייף וסכין Messer ועוד עץ המחרישה בדמיון חרב das schwerdtähnliche Pflugholz ועיין בפנים) בפ' ח' בשביעית (מ"ו) אבל קוצה הוא בחורבה [4]. בפ' כ"א בכלים (מ"ב) [הנוגע].. בחרב ובכורך [5] (ובביצול) [צ"ל וביצול] [6] טמא. פי' חרב בלשון ישמעאל סייף והוא העץ שתופס בו האיש החורש ידו נכנס בתוך (העץ) [צ"ל העין] [7] ובו שנים

[1]) וכ"ה בנוסח' ובדפ' נאפ' ובכ"י מ' משינקרו וכ"ה בערוך כ"י ו"ו, ובדפ"ר בכ"מ משינקידו וכ"ה בירו' מעשרות במשנה ובגמ' וכ"ה בע' נקד ג' לפי גי' דפ"ר וכ"י ק"ט אצל גי' משינקדו. [2]) בנו"ג חיננא וכ"ה בירו' שביעי' ספ"ד דל"ה ע"ג ובדפ"ר ע' נקד ג' רבי תננא ובכ"י ו"ו בכאן חנין. [3]) ובע' נקד ג' הכפיל רבינו דבורו ולא ידעתי למה. [4]) וכ"ה בע' קץ א' וכ"ה בע' מקצה ד' ובירו' במשנה ושם בחרבה וכ"ה בדפ"ר בע' הנוכחי ובדפ"ע בערך מקצה ובדפ"ר שם בט"ס סרבה וצ"ל חרבה, ובמשניות קוצה אותם, ובמשנה דבבלי קוצץ אותם אבל בכ"י מ' כגי' רבינו. [5]) ובדפ"ר ובכ"י ל"ד וב"ר ובבורך וכ"ה בע' יצול בדפ' וויניצי' ועיי"ע ברך ג' (ח"ב קצ"ב: והלאה וש"נ). [6]) עיי"ע ברך ג' וע' יצול. [7]) וכ"ה בפי' סדר"ט לרה"ג ועיי"ע עין א'.

עצים שהן (לחים) [צ"ל לחיים] [1] והוא דבוק בסיכת [2] (פנדה) [צ"ל פדנא] שהוא אֵת [3] ומנין שהוא כן דתניא (תוספתא כלים ב"ב פ"א) החרב שפרשה עם יתידות המחרישה [4] הרי זו טמאה מפני שהוא מנקב [5] בה חוליות של באר [6] והוא דומה לברזל שנוקבין בו אבן שעל הבור. ((העץ) [צ"ל העין] שנכנס בתוך האת שמו בל' ישמעאל סיכתא פנדא) [7]. חרב הרי הוא כחלל (חולי' ג' רע"א) כבר פי' בע' חל [י"ד]. חרבא דאושכפא בפ' כל הכלים בגמ' קנה של זיתים (שבת קכ"ג: עיי"ע אשכף, ח"א, שי"ג) פי' אוזמל של [א]שכף [8] כמו תרג' חרבות צורים (יהושע ה', ב') אזמלוון [חריפין] [9] והוא שמגרדין בהן העורות. *[אחי"ה וכנ"ה בשו"ט עיי"ע הנדוי והקבוץ בסנהד' ק"ח: עיי"ע בזק (ח"ב, ל"ג:) — ובחרב (דברים כ"ח, כ"ב) תר"י א' בשליפי חרבא ועיין פירש"י יביא עליך גייסות וכן העתיקו ע' זקנים φόνῳ כמו שהעתיקו בחרב, לחרב (שמות ה', ג'; ויקרי כ"ו, ז') אבל אונקל' דעת אחרת עמו עיי"ע חרב ד'] —

חָרֵב (מל"מ ענין שממה ולנקבה חָרֵבָה ואצל רז"ל גם חוּרְבָּא, חָרְבְּתָא ובן בלשון סורי חַרוּבָא, חרבתא ובלשון ערבי خرب. خربة Ruine, wüster Ort, Verwüstung) חרבה [10] מחזרת [11] לבעליה (עירובין פ"ח.) כבר פי' בערך גזל. בפ' בן סורר ומורה בגמ' ר' יהודה אומר (סנהדרין ע"א סע"א) מקום היה בתחום עזה והיו קורין אותו חרבתא [12] סגירתא. פי' חורבה של בית המנוגע. *[אחי"ה עיי"ע חריב ומ"ש —. וכנ"ה בברכות ג'. נכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלם להתפלל. כתובו' י"ג: חורבא דדברא . . חורבא דמתא; סוט' מ"ח. חורבא בסיפא, ירו' דמאי פ"ו דכ"ג ע"ג תלוש מן החורבה הזו שתקנה לך אוירה, ושם: אויר חורבתו, ירו' קידושי' פ"א ד"ס: חרבה אחת, ירו' ב"ק רפ"ט ד"ו ע"ד נכנס לחורבתו והושאל לתקלה ערכי' י"ב. נפיק מיניה חורבא. ובמשקל ערבי חרבן, חורבן, חורבנא עיין המקומות בברכו' נ"ח: פסחים ל"ט: מ"ק כ"ו סע"א, חגיגה ה': כתובות ס"ב. גיטין נ"ז: ב"ב י"ד: סנהד' צ"ו: מכות ט': ע"ז ט': ירו' כלאי' ספ"ד דכ"ט ע"ג, דא"ז פ"ט מחלוקת בית דין חורבן העולם, ירו' תענית פ"ד דס"ט: איכ"ר פ' בלע ועוד בתרג' לישעיה ל"ד, י"א; לקהלת ג', ג'; לאיכ' א', ב'. והקבוץ איכ"ר פ' בלע: שני חורבנין ומקומות אשר יבוא שם הפעל אלה המה: בקל ובפעיל: ברכות ח'. ל"ב. נ"ח: נ"ט. שבת י"א. ט"ו. ל"ג. ל"ו. ס"ג. קי"ט: כלאי' פ"ד מ"א, עירובין י"ח: יומ' ט'. ט': ר"ה כ"ט: תענית י"ט: כ"ט. ל"א. מגיל' ו' סע"א (ועוד עיין למטה), שם י"ב: מ"ק כ"ח: יבמו' י"ז. כתובות ל'. נזיר ל"ב: גיטין נ"ד. והלאה, פ"ח. סוט' מ"ח. מ"ח: מ"ט. מ"ט: ב"מ כ"ח: ל': פ"ח. ב"ב י"ב. כ"ה: ס': סנהדרין, כ"ב. ע"ה. צ"ו: ע"ז ג': זבחים קי"ח: מנחות ק"י. בכורו' ל': במד"ר פ"ז בבל חרב מקדש. בנפעל עירובין י"ח סע"ב יומא ל"ח. ל"ט: מגילה ט"ז: שקלים י"א. סנהדרין ק"ג. בהפעיל ואַפעל ברכו' ל"ג: עירובי' י"ג. פסחי' מ"ט. יומ' י'. ס"ט. ושם: סוכ' נ"ב. תעני' כ"ט. [13] גיטין ל"א: סוט' כ'. ב"מ פ"ו. ב"ב ט"ז. סנהד' צ"ו: ק"ב: ע"ז: י"ח. מנחו' נ"ג: בהפעל מגיל' ו' סע"א ופסחי' מ"ב: אמלאה הָחֳרָבָה (יחזק' כ"ו, ב') אי מלאה זו הָחֳרֵבָה זו

---

[1]) עיי"ע לחי. [2]) בכ"י ו"ו ול"ד וב"ר בסיבת ובכ"י ה"ב לי' בסיכת פרנא. [3]) בדפ"ר אתו. [4]) וכ"ה לנכון בפי' רה"ג ובנו"ג בט"ס החרישה. [5]) וכ"ה בפי' רה"ג ובנו"ג מנקה וט"ס הוא. [6]) בפי' רה"ג בט"ס אבר. [7]) ובכ"י ה"ב סבת פנדא! — סגרתיו מפני שחסר בכ"י ו"ו ונראה שאיזה סופר הגיה ככה על מה שכתב רבינו לעיל והוא דבוק וכו' והוסיף המגיה מדעת עצמו שהוא בלי' ישמעאל וכו' ובאמת גם הכותב גם רבינו לא דק בכתיבת סיכתא דפנדא וצ"ל סיכתא דפדנא והוא בל"ע יתד עול המחרישה כי سيخ הוא יתד ופדנא فدان הוא עול המחרישה וכן תרגום ואת אתו (ש"א י"ג, כ') וית סיכת פדניה, ולאתים (שם כ"א) ולסיכת פדניא וזה מ"ש רבינו והוא (כלומ' העין, שהוא טבעת של עץ בעול עיי"ע עין) דבוק בסיכת (פנדא) [צ"ל פדנא] שהוא אֵת. ותיבות הללו הן מפירושו דרבינו לבאר על ידן יתדות המחרישה של תוספתי שהביא וכעין זה כתב הר"ש לכלי' שם וי"מ שיש מחרישה שהעין נכנס בתוך הסיכתא ע"כ וסיכתא הוא את כמו שהעתיק הפשיטה ש"א י"ג כ'. — פ"א בענין חרב עיין בע' ברך ג. אבל בפי' רה"ג לסד"ט ט"ז אשר ממנו העתיק הפירוש ליתנהו תיבות ערביות הללו כי אם מאמר ערבי והוא העתקת המאמר: מפני שהוא מנקב בה הליות של (אבר) [צ"ל באר] וז"ל והוא שבאי אל מעיל ותקב בהא ברוא אלאביאר, ובכתיבה ערבית وهو صبي المعول وتوقب به برات [או היהיד بروه] البابر ובלא"ש es ist die Schneide der Axt um mit ihr zu durchbohren die Ringe (Schollen) eines felsigen Bodens. [8]) ובכ"י ו"ו אי' של כף. [9]) וכ"ה בעי' אזמיל ע"ש. [10]) בנו"ג חורבה וכ"ה בעי' גזל ע"ש. [11]) וכ"ה בכ"י מ' וא"פ ובנו"ג מחזיר וכ"ה בעי' גזל. [12]) בנו"ג בסנהד' חורבתא וכ"ה בתוספת' נגעים רפ"ו, ובילקוט מצורע רמז תקס"ו הורבת. [13]) לפי ג"י כ"י מ' לאחרובי ביתך ובנו"ג לחרובי.

כ"ה בכ"י מ' פסחי' עיי' ד"ס שם צד ס"א, ובנו"ג (שתי פעמים) אם מלאה זו חרבה זו ובילק' יחזק' רמז שס"ה רק פעם אחת ובכ"י ילק' (הובא אצל ד"ס שם ולמגילה שם) החרבה זו ואם החרבה זו מלאה זו. אתפעל ירו' ברכו' פ"ב ד"ה, ביומא דאיתיליד איחרוב בית מקדשא, והתואר חָרוּבָא וכ"ה בל"ס פי' השומם, ירו' חגיג' פ"א דע"ו ע"ג לית אילין אלא חָרוּבֵי קרתא ובאיכ"ר ריש פתיחתא אלין נטורי קרתא? אלין חרובי קרתא] —

חָרֵב (שחין יבש trokener Grind) בגרב ובחרס (דברי' כ"ח, כ"ז) תרג' בחרב ובחרסונא. — (א"ב ובנוסח' דידן יש גי' אחרת). *[אחי"ה בנו"ג באונקל' בגרבא ובחרים יביש, ובתרגום ירושלמי א' בחיכוכא ובתרגום ירושלמי ב' בגרבא ובחכוך, וגי' דפ"ר בערך הנוכחי בחרב ובדפ"ע אחרים בחרבונא ונראה שהושוה ע"י סופר אחד ל"מ חרבוני קיץ (תהלי' ל"ב, ד') למשקל בחרסונא שבצדו אבל המלה האחרונ' לי' בדפ"ר. ובענין גרב וחרס עיין בכורו' מ"א. וע' שחין, ונראה שהוראת בחרבא שאי' באונקל' דברי' כ"ח, כ"ב להעתקת בחרב ג"כ מפתרון שחין יבש וענין חורב הוא ועיי' ראב"ע שם] —

* חָרֵב (פי' מנחה יבשה מהתואר העברי) ירו' סוט' רפ"ג די"ח ע"ג חרב של חיטין.. חרב של שעורין.

* חָרוּב (שם מקום) ירו' שביעית פ"ו דל"ו ע"ג מונה בין תחומי א"י כל שהחזיקו עולי בבל: מגדל חרוב ובתוספ' שביעית פ"ד בתחומי א"י פרשת אשקלון נמנה מגדל חרוב ובירו' דמאי פ"ב דכ"ב ע"ד וכפר (וחרוב) [צ"ל חרוב] ובירו' תעני' פ"ד דס"ט, כפר חריבה, ועוד בירו' דמאי שם חרבתיה ובתוספ' שביעית שם חורבתא ושם כרכה דבית חרב ואולי אחת הוא עם שם מקום חרבתא סגירתא של ערך חרב ג' — ועוד היתה עיר אחת Χαράβη בגליל העליון עיי' נייבויער גיאג' י"ז. — איכה רבתי פסוק בלע עיין ערך חרך א'.

* חרבינין בפסחי' ל"ט. צ"ל חרחבינין עיי"ע חרחבן.

☞ חרברין (עִוָּרוֹן völlige Blindheit) במקצת נוסחאות תר"י [ב'] בסנורים (בראשי' י"ט, י"א) בחרבריה, בנוסחאות אחרות כתוב חברברין, ובאחרות חיוורוריא וזו היא גי' בעל הערוך בערך חור. *[אחי"ה הגי' הנזכרה בראשונה איתא בתר"י דפ"ר ובד' וויניצ', ועיין עוד מ"ש בערך חברבר ובע' חוור וזוהי הגי' המעולה, ואולי תתכן גם גי' חרברין ואז תהיה מלה פרסית מורכבת מן חר = חור = کور פי' עור ומן ברין = برین פי' יותר מאוד ומפורסם ופי' חרברין עור בתכלית העורון vollständig blind] —

* חוֹרֵג, חוֹרֶגֶת (מל"ע خارج פי' החיצון ונקרא כן בן או בת שיש לאשה מבעלה הראשון Stiefsohn, Stieftochter) סנהד' כ"ז: כ"ח: חורגו לבדו, יבמו' כ"א. אשת חורגו, בת חורגו, ושם: בן חורגו, ולנקבה יבמו' שם חורגתו ערוה, בת חורגתו, ירו' יבמו' פ"ב ד"ג סע"ד אלא חורגתו שמא אינו אסור בה, ירושלמי סנהד' פ"ג דכ"א: בעל חורגתו, סוט' מ"ג סע"ב חורגתא הגדילה בין האחין אסורה להנשא לאחין דמתחזיא כי אחתייהו, והקבוץ ירו' יבמו' שם שני חורגין שגדלו בבית אחד להינשא מפני מראית העין ובכ"כ נגזרה המלה גם כן מלשון ערבית הרשומה כמו מולדת חוץ בעברית כי בן או בת אשה מבעלה הראשון טולדי חוץ המה לבעל השני.

חַרְגָּא (לפע"ד מל"פ خرشا א') זהרורית חמה Sonnenglanz ב') הושאל להאבק שנראה בזהרורית חמה Sonnenstäubchen ועוד עיין בפנים) כס"ג דפ"ק דיומ' (כ' סע"ב) והאי חרגא לא שמיה והיינו דאמר נבוכדנצר וכל דיירי ארעא כלא חשיבין (דניאל ד', ל"ב [1]). בפ"ק דנדרים בגמרא מנודה [2]) (נדרי' ח' סע"ב) שמש צדקה ומרפא בכנפיה (מלאכי ג', כ') אמר אביי ש"מ האי חרגא דיומא מסי. פי' מה שמתנסר מן הרקיע שנראה בחמה. *[אחי"ה רבינו פי' כן עפ"י יומ' שם: מפני גלגל חמה שמנסר ברקיע כחרש המנסר בארזים ועל זה הובא שם והאי חירגא דיומא לא שמיה וא"כ על יומ' מוסב פי' רבינו אבל בנדרי' קשה להלמו לכן נ"ל שעצם הוראת המלה הוא מל"פ הרשומ' שענינו זריחת השמש והושאל ליומ' לאבק הנראה בזהרורית שמש ועיין פי' הרא"ש והר"ן לנדרים ושט"מ לנדרי' ופי' המיוחס לרס"ג ולרש"י בדניאל ד' ל"ב ועוד נ"ל כי ביומ' בחר הש"ס לשון ערומים כי خرش, خراش פירוש בל"פ פסולת ונסורת Abfall, Splitter לכן הטיב להביא שם הש"ס מלה זרה זו חרגא דיומא מדי ידבר מגלגל חמה שמנסר ברקיע כחרש [3]) וחרגא = خرش، خراش

---

[1]) ובמקרא כתיב וכל דארי ארעא כלה וגו'. [2]) כ"ה לנכון בדפ"א ובכ"י ובדפ' וויניצ' ועוד בט"ס מנורה ובדפ"ר ופיז' בט"ס מנוחה. [3]) ודמיון כיוצא לזה אצל אריסטו ראה בבט"ר לרי כו"ז ח"א כ'.

לשון נופל על לשון חרש הוא ובפתרון מלה פרסית נסורת שנפלה, ורש"י יפה פירש שם פסולת הנסורות וכו' ומה מאוד מיושבים עפ"י פירושי דברי הש"ס והאי חירגא דיומא לא שמיה כי בל"פ لا פירוש פסולת העפרורית. אבל בנדרי' פי' המיוחס לרש"י חירגא: זיהרא דשמשא, וזה נכון אבל גי' חירגא יש להגיה חרגא וכ"ה בנוס' בנדרי' אבל ביומ' חירגא ונשתבש בכתיבה חיגרא, חידגא, הידגא עיי' ד"ס יומ' צד כ"ד: והיותר טוב כגי' רבינו אבל בפחד יצחק הובא גי' הערוך חירגא ביו"ד] —

* 2 חַרְגָּא (מל"מ ויחרגו ענין פחד וכן בלש' ערבי حرج מצוקת נפש (Beengung, Angst תרג' אימה (דברים ל"ב, ל"ה) חרגת מותא. ותרגום בבית כמות (איכה א', כ') ומלגיו חרגת כפנא. וכן בל"פ حرك ענינו פחד ורעדה.

חַרְגּוֹל (מל"מ וכ"ה בל"ע וסורי حرجول, Heupferd (Grashüpfer בפ' במה אשה יוצאה (שבת ס"ז.) בביצת החרגול. גמרא (שם) דעבדי לה [2] לשיחלא. פי' פצע האוזן [2]. ירו' (שבת פ"ו ד"ח ע"ג) טב לאודנא. וחרגול מין חגב הוא כדכתיב (ויקרא י"א, כ"ב) ואת החרגול למינהו.

* חרגינין, הרגינין עיי"ע חרחבן ומ"ש.

* חָרוֹד (אולי מל"ע هريج סחובי בגדים (Fetzen מסכת שמחות ספ"ט קורע את . . השלל ואת החרוד לא יצא.

חרד (מל"מ חֲרָדָה (Angst, Furcht בפרק בנות כותים (נדה ל"ט רע"א וש"נ) שחרדה מסלקת את הדמים. *[אחי"ה בירו' ברכו' רפ"ה ד"ח ע"ד דרש ריב"ל בהדרת קדש (תהלי' כ"ט, ב') בחרדת קודש] —

* חֲרוּדֵי עיינין בתר"י, עיין ערך חד ב' הגירסא האמיתית.

חַרְדַּל (בל"ע ופ' خردل וכן בל"ס חַרְדְּלָא, Senf (Senfkorn וחרדל מצרי בפ"ק בכלאים (מ"א) ובגמ' דפ' כל שעה (פסחים ל"ט סע"א). *[אחי"ה וכנ"ה בברכו' ל"א. מגיל' כ"ח סע"ב נדה ס"ו. טפת דם כחרדל ובירו' ברכו' רפ"ה ד"ח ע"ד טיפה כעין החרדל, ויק"ר פל"א כמין חרדל של דם. ברכו' מ'. הרגיל בחרדל וכו', ב"ב י"ח סע"א וכ"ה: מתיר בחרדל וכו', הרחק חרדלך מן דבוראי וכו', לגלוגי חרדלאי עיין ערך ליגלג, פסחים כ"ח. עיין ערך כף א', כלים פי"ד מ"ח עיין ערך סנן, שבת קכ"ח. ובתוספתא פט"ו וירוש' שבת פי"ח דט"ז ע"ג מטלטלין את החרדל מפני שהוא מאכל יונים. פסחי' מ': אין נותנין קמח . . לתוך החרדל וע"ש כל הסוגי' ובירו' פסחים פ"ב דכ"ט ע"ג. ובש"ע או"ח סי' תס"ד. ירושלמי שביעי' רפ"ט דל"ח סע"ג וירו' ביצ' פ"א ד"ס. ספחי חרדל, ירוש' שביעית שם . . מגלגלין בהדין חרדלא וכו', מאן דמייתי לי חרדלא וכו', ירו' דמאי פ"ב דכ"ב סע"ג . . והשומשום והחרדל והשום וכו' והקבוץ שהש"ר פ' אל גנת: את נותן לתוכו כמה שומשמין כמה חַרְדְּלִים וכו'] —

* חרדלי עיי"ע גרדלי וע' יין.

חַרְדְּלִית (מל"י χαράδρα Sturzbach, Waldstrom עיי' במו"ע) בפ"ה בעדיות (מ"ב) מטבילין בחרדלית כדברי בי"ש ובי"ה אומרי' אין מטבילין, וכן בפ"ה במקואות (מ"ו). ובס"ג דפ' אין דורשין (חגיג' י"ט סע"א) וחרדלית של גשמים עוברת ביניהן, פי' נחל שיורד מטעלה למטה ויש בו ג' גממיות שהן חפירות כל אחת למטה מחברתה וגומא העליונה והתחתונה של כ' כ' [3] סאה ואמצעית של מ' סאה הוצרך לומ' והאמצעית של מ' כדי להכשיר חרדלית של גשמים שעוברת ביניהן ומצרפי [4] שכל מקוה שהוא פחות ממ' סאה מי גשמים פוסלין אותו. תניא בתוספת מקואות פ"ד איזהו חרדלית מי גשמים הבאים מן [5] המדרון פי' "מדרון הוא קטפרס והוא מורד ההר כדכתיב (יהושע י', י"א) (ו)הם במורד בית חורון [6] ועיקר הדיבור (חרדלית) [צ"ל הרדלית] שנדלו מן מורד [7] ההר" [8] לתוך (שוקת) [נ"ל עוקת] קטנה שהיא חפירה. וכפ' השוחט בגמ' נפלה סכין (חולין ל"א רע"ב) מהו דתימא נגזר משום חרדלית של גשמים. פ"א כיון שעולה הים בזעפו מנתז [9] מים ביבשה

---

[1]) וכ"ה בכ"י א"פ, ובכ"י מ' ליה וכ"ה בע' שחלא ג' ולפנינו חסר. [2]) כ"ה בדפ"ר והועתק מפי' ר"ח לשבת (בש"ס ווילנא) ובכ"י ה"ב ציצע צ"ל פצע ובשדפ"ע כאב האוזן וכ"ה ברש"י ועוד עיי"ע שחלא ג' אבל הרי"ף הרמב"ם והרא"ש פי' רפיון הירך וצ"ע שלא חשו לדברי הירושי' עיין בהפשב"ע. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב (ושם: של עשרים עשרים) ובדפ"ר של כ' וממנו משובש בדפ"ע אחרונים מ'. [4]) כן הוא לנכון בכ"י ה"ב, ור"ל עוברת ביניהן מצרף ומחברתן וכן פירש"י בחגיג'. ובדפ"ע ומצטרפי ועוד עיי' תוספי' מקואו' פ"ד. [5]) חסר בתוספי' וכן לי' בר"ש במקואות פ"ה אבל בפי' רה"ג למקואו' צד ל"ד ובפי' הראב"ד לעדיות א'. [6]) וכ"ה בפי' רה"ג ובמקרא כתיב חסר חורן ועיי"ע בית חורון ח"ב, ס"ט. [7]) בפי' רה"ג מדרון. [8]) ע"כ הועתק מפי' רה"ג הנ"ל ואולי הוספה קטנה לדבריו חסר בכ"י שממנו נדפס הפי' הלזה ויש להשלימו מהערוך. [9]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' ובי וה"ב וכ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע מנתק.

ומתקבצים במקום אחד ונקרא חרדלית וכן כשמתקבצין מי גשמים נקרא חרדלית של גשמים והוא כשלולית. זו ששנינו (רפ"ב דפיאה וש"נ) הנחל והשלולית. ובגמ' הכונס (ב"ק ס"א סע"א) מאי שלולית [אמר רב יהודה אמר שמואל] [1]) מקום שמי גשמים שוללין [2]) ר' יוחנן [3]) אמר (שמחלקין) [צ"ל אמת המים שמחלקת] [4]) שלל לאגפיה. — (א"ב פירוש חרדרא בל"י זרם מים שיורד ממקום שפוע למקום מדרון והוחלף אות רי"ש באות למ"ד והפכו באפסר ודקר). *[אחי"ה בענין אפסר טעות הוא עיי"ע אפסר ודקר א' אבל בענין גזרת חרדלית הדין עמו וכן פי' בעל כ"כ ודע כי גם הרמב"ם והר"ש גם רש"י בחולין פירשו חרדלית כמו הרדלית וראב"ד בפי' עדיות ג ר ס כמו כן וברש"י בחולין צ"ל הרדלית ולא חרדלית שהרי הביא בשם הר"ג הפי' מדליו של הר וכמו כן צ"ל הר תלוש בפי"מ להרמב"ם בעדיות במקום ח ל ש ולנכון אי' בפי"מ למקואות. ופי' מדליו של הר אי' גם בר"ש למקואות וברע"ב שם וזה קצת ע"א ממה שאי' בפי' רה"ג ובערוך] —

חֲרְדּוֹן (בל"ע حردون ובל"ס הרדונא מן הלטאה (Hardaun, Eidechsenart בע' חברבר (א'). *[אחי"ה ושם הוכחתי כי הוא מין הלטאה ולא כדעת הפי' המיוחס לרש"י לב"ר ס"פ פ"ב שפי' צב וכן פי' המהרש"ם בירו' ברכו' פ"ח ד"ב: בד"ה והעלה עליה חרדון אבל גם תר"י א' ופשיט' העתיקו צב (ויק' י"א, כ"ט) ע"י חרדונא כגי' דפ"ר של תרג' ולא כגי' המוטעת בערוך ע' חדרונא, וגי' המעולה הנ"ל הביא גם המהרש"ם בשם תר"י בירו' ברכו' פ"א ד"ג רע"ד לביאור המאמר (דירו' שם) ובלחוד דלא יעביד כהדין חרדונא וכו', ופי' שם המהרש"ם והצב כשהוא שוחה ר א ש ו זקוף ע"כ. ודע כי צב = ضب גם כן ממיני הלטאה הוא אבל משונה ממיני של חרדונא עיין הערת הח' פליישער לעמ"ת ללעווי סח"א. וכנ"ה בתרג' ד"ה א' י"א, כ"ב (בהוצאת ראהמער צ"א כ"ט) יומא חדא דחקת רגליה בחרדונא דמית] —

* חָרוּת, חָרוּתָא עיי"ע חרת.

חֲרַז (מל"ע حز וכן בלשון סורי פי' נקב ונרדף עם חרץ خرص، خرس ,stechen, reissen ;spalten (Stechdorn חִירְזָא בפ' גיד הנשה בגמ' שולח אדם (חולין צ"ה:) אמר רב הונא אמר רב חריזין הרי הן סימן, פירוש דץ ביה קוץ או מידי אחרינא בשנים או בשלשה מקומות כדאמרינן בהמקבל (ב"מ ק"ג:) קני דחירזא [5]). בפ' הערל בגמ' איזהו פצוע דכה (יבמות ע"ה רע"ב) ההוא גברא דסליק לדיקלא וחרזיה סילוא בבצים. ובר"ג דפ' המגרש (גיטין פ"ד.) התם בדידיה קיימא (דאיבעי' [צ"ל דאי בעי] מחריז נפשיה בסילוא ולא ניים [6]). פי' מכה עצמו בקוץ שלא יישן. *[אחי"ה ובע' סל ד' הביא עוד רבינו ע"ז כ"ח סע"ב דחרזיה סילוא ולא פי' וראיתי בפי' ר"ח כ"י לע"ז (בקובץ כ"י אנגיייליק' דף י"ז:) שפי' מי שהכהו קוץ ע"כ וכן פירש"י או שנתחב קוץ בבשרו אבל דחרזיה פירוש שם לשון מחרוזת של דגים (ב"מ כ"א.) — ובחולין הגי' לפנינו בחרוזין הרי זה סימן ופירש"י נתן בשר בחרוזין ריש"מ"ש ונתעלם מן העין ע"כ והלעז נ"ל שהוא Riste, Reiste והוא חבילה וכריכה בל' איכרים עיי"ע אניצי (ח"א, קמ"ח הערה 3) או אולי ל"צ rets מל"ר Netz, rete ובפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגיייליק' דף שמ"ג:) ראיתי מפורש בזה"ל בשר בחרוזין מהו כלומר אמרינן בשר כיון שנתעלם מן העין כו' ואם יש בשר בחרוזין כמו שתולין הקצבין החתיכות ועשה בו הלוקח סימן באותן חרוזין מהו ויכיר החרוזין ע"כ ונראה שלפי פירוש זה חרוזין הוא כמו מחרוזות עיי"ע הבא אח"ז] —

חרז (מל"מ חרוזים (שה"ש א', י') ענקים בפרט מרגליות נקובות בחוט וכ"ה בל"ע خرزة כל דבר תלוי בשורה מחובר בחוט וזולתו ובלש' סורי חָרָזָא פי' שורה וסדר וחורזא ענקים ,Schnüre (Perlenschnüre בפרק אלו מציאות (ב"מ כ"א. כ"ג רע"ב) ומחרוזות של דגים. [פי' שורות] [7]) — אני מחריז דברי תורה לנביאים בויק"ר [פ' זאת תהיה] (פט"ז). *[אחי"ה גם זה מע' הקודם כי פתרון חרז בעצם הוראתו כמו خرز בלש' ערבי נקב ועוד תפר ומחבר ומזה אני מְחָרֵיז דברי תורה לנביאים ונביאים לכתובים, כלומר תופר ומחבר אותם כבחרוזים. ובשיר השירים רבה פסוק צוארך הגירסא חורז בדברי תורה ומתורה לנביאים ומנביאים לכתובים והיו הדברים שמחים כנתינתן מסיני [8]).

---

[1]) וכ"ה בעי' שלל האחרון. [2]) וכ"ה בעי' שלל ובכ"י ש"ס, ובנו"ג עוד: שם. [3]) וכ"ה בעי' שלל ובנו"ג רב ביבי א"ר יוחנן. [4]) וכ"ה בכ"י ש"ס ועוד בעי' שלל. [5]) עיי"ע ארכבתא וע' הזר ב' וש"נ שינוי הנוסח' ועתה באתי להוסיף כי בכ"י וי"ו גרס בעי' הנוכחי הירזא ובכ"י ה"ב הרזא ומפירש"י לב"מ שם מוכח כי גירסתו היתי' ג"כ חירזא וגם בל"ע هرز ענין כרת וטרף הוא. [6]) בנו"ג מבריז וכו' בסלואתא וכו'. [7]) כ"ה לנכון בעה"ק שנ"ב. [8]) ודוגמתו ראה ברות רבה פ' ליני ובילק' קהלת רמז תתקע"ד.

ובשהש"ר שם דרש בחרוזים באופנים שונים ואחד מהם: אלו ע' סנהדרין שהיו חורזים אחריהם בלוניא [1]) של מרגליות. והתואר בשהש"ר שם שמא איני חורז בדברי תורה כתיקנן דאמר ר' לוי אית דידע למיחרוז ולא ידע למיקדח ואית דידע למיקדח ולא ידע למיחרוז ברם אנא הוינא חָרוֹזָא ואנא הוינא קדוחא. שמ"ר פ"כ ישב וחרז (את הצרור של מרגליות) הגדולות לעצמן והקטנות לעצמן והבינוניות לעצמן. בינוני פעול שהש"ר שם: בחרוזים . . אלו פרשותיה של תורה שהן חרוזות זו בזו ומושכות זו בזו. איכ"ר פ' בחורים: ונערים ב ע ץ כ ש ל ו (איכ' ה', י"ג) אמר ריב"ל ג' מאות תינוקות נמצאו חרוזים בשוכה אחת (עיי' פי' בחידי' הרד"ל). ומהפעל נבנה השם מחרוזה עיי"ע. ובשרש חרז כתב הרד"ק ומזה (ר"ל מזה השרש) קראו לקצות בתי השירים שהם דומים זה לזה בתכלית בשלש אותיות או בשתים ח ר ו ז י ם ע"כ. ומזה נבין הדרוש הובא בילק' שהש"ר רמז תתקפ"ג: צוארך ב ח ר ו ז י ם א ל ו ה פ י י ט נ י ם] —

* חרזא והוא כמו חרצא כנוי לחולדה עיין ערך חרץ ד'.

* חרזייתא עיי"ע הכא אח"ז.

חרחבן (מין ממיני צמחים של קוצים Stechdistel, Brakendistel, Mannstreue) בפ' כל שעה (פסחי' ל"ט רע"א במשנה) בתמכה ובחרחבינה ובמרור [2]) ובגמ' (שם) בחרחלין ובחרחבינין. *[אחי"ה בע' אצווא (ח"א, ר"ג) הואלתי לבאר עפ"י פי' רה"ג כי אצווא או אצוותא מין צמח קוצים הוא ויען שמלת חרחבנה מבואר על יד אצוותא דדקלא מן הנחוץ שגם מלה זו תהיה צמח קוצים ובאמת בזו השיטה הלכו הרמב"ם והרי"ף כי קרצעינה [3]) מין צמח קוצים הוא ונקרא בלשון יוני ובלשון רומי ἠρύγγιον, ἠρύγγη,מיגְּרִיק eryngion, eryngo, ומסגולתו הרחיב לדבר פליניאום כ"א, נ"ג; כ"ב ח', י'. ועלי צמח קוצים זה מרורים הם מעט לכן יוצאין בהם בפסח. ויש לי ראיה נוכחת כי חרחבינא מזה המושג אשר דברנו בו כי בפסחים שם אי' תנא דבי ר' שמואל אלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח . . בתמכא ובחרבינין [4]) ובחרגינין ובכ"י מ' הגי' בחרחבינה ובהוגנין וצ"ל ו ב ה ר ג נ י ן וכ"ה באמת בכ"י ב' רק שם ל י ' בחרחבינה ובהיפך בכ"י א"פ לי' בהרגינין ו א י ' בתמורתו ובחרחבינין נלמד מזה כי אחד מיותר ובא מגליון לפנים והדעת נוטה כי חרגינין או הרגינין בא לפנים להורות על ידו מהו חרחבינה של משנה ואין אצלי ספק כי הרגינין הוא ל"י ורומי הנ"ל ונשתבש מן הרגיגין כלומ' eryngion [5]) נשאר לנו עתה לבאר גזרת חרחבינה או חרבינה כגי' הכ"י ונ"ל שאולי נשתבש מן חרזינה והוא ממש לש"ע قُرصَعنة = قُرصنة שהביא הרי"ף והרמב"ם פירוש צמח קוצים הנ"ל eryngion והראיה שגם ר' שמעון בן לקיש היה לו נוסח חרזינה במקום חרבינה (חרחבינה) ממה שפירוש מלה זו ע"י אצווא (ובכ"י אסוא) דדיקלא ועתה אחשב למשפט כי אסוא הוא ל"פ اسه פי' קוץ וא"כ לדעתו חרזינה הוא מין צמח קוץ וטעמו ונמוקו עמו מפני שבאמת כ"ה בלשון פרסי خارجا , خارچنك, خارزار כולם מיני צמח של קוץ והראיה כי אצווא דדקלא פי' (צמח) קוץ של דקל כי בעירובין כ"ו: פי' ג"כ ר"ל מין צמח אחד ע"י אצוותא ו ח ר ז י י ת א דדקל עיי"ע אצווא וא"כ אצוותא (או כגי' דפוסי' ישנים אציאתא) ממש כמו חרזייתא. הארכתי מפני שחזרתי ממה שכתבתי בע' אצווא בענין פי' מלות הנ"ל וגם להוציא מדעת של הח' לעווי והח' ברילל שפי' ביאהרביכער ח"א, ר"ג באופן רחוק [6]). — ובענין פי' הירוש' עיי"ע יסי, יסיחלי. — ובענין הרגינין עיי' עוד ע' הבא אח"ז] —

☜ חַרְחָלִין (לפע"ד מל"פ וגזעו בל"י ונרשם אצל Vullers 2, 1448 בשרש هرقلوه Art Endivie) עיין עיקר שלפניו ופירושו מין של עשב מר. *[אחי"ה ואני אומר שהוא מין אחר והוא ממיני עולשין אשר אצלו נזכר בפסחי' ועולשין הן מין הנדבי וזה טעם מלה פרסי' הרשום' ואולי יש להשוותה גם למלה פרסי' خرغول והוא עשב הנקרא Flohsamenkraut ועלי עשב זה נאכלין אבל מ"ש הח' ברילל במקום הנ"ל בע' הקודם שהוא ל"פ خرچلول טעות הוא כי זה מין דודאים הוא אשר עליו הרחבתי דבורי בספרי על העתקה פרסית לריב"י טאווס צד שכ"ג והלאה, והח' לעווי רומז על חוורולין אבל זה לא מזה מין הוא ועוד גי' זו משובשת היא כמו שהראית לדעת בע' חוורולין ע"ש, והח' הנ"ל טעה אחר בעל כ"כ שגם הוא כתב בערך חרחלין כי גי' רבינו חוורולין ובערך

[1]) מל"י λινέα חוט Leine, Faden וגי' הילק' שהש"ר רמז תתקפ"ג משובשת היא. [2]) וכ"ה במשניו' דירוש' ובמשניות ובכל הראשונים ובכ"י ש"ס וכסדר זה מפורש בגמ'. [3]) זו עיקר הגי' כמו שהוכחתי שם לכן פי' הח' לעווי והוספת הח' פליישער טעות הוא בידם. [4]) גי' רבינו בחרחבינין. [5]) בע"א פירשתי בע' הרגינין אבל זה האחרון חביב. [6]) שוב מצאתי כמ"ש בפפלנ"צ להבי' לעֲת צב 179.

חוורולין כתב ובספרים כתוב חרחלין ע"כ ולא דק שהרי בע' הקודם לזה גם רבינו גרס חרחלין, וגי' חוורולין אצל רבינו בתמורת חזרת יולין של נוסחאותינו הוא וגם herbulus אשר על ידו פי' בעל כ"כ חוורולין אינו נראה לי. אבל בדלותו חספא מצאתי מרגניתא תחותיה כי הכ"כ רומז על פליניאוס ספר כ"ה ושם מצאתי בפ' ק"ו וז"ל erigeron a nostris vocatur senecio.. Nomen hoc Gracci dederunt quia vere canoscit פי' צמח erigeron נקרא בל"ר senecio פי' הישיש וכנוהו בל"י זה [כלו' ἠριγέρων] מפני שהלבין בעת האביב. ומעתה דעתי נוטה כי חוורלוין או כגי' הכ"י תוספתא פסחים חוורוור הורכב מן חוור פי' לבן ומן ל"ר וורי = vere כלומ' אביב וא"כ חוֶרוורי פירושו צמח שנעשה לבן באביב והרווחנו בזה כי חרגינין או הרגינין שנזכר אצל חוורלוין לגי' רבינו או חוורוור לגי' הכ"י תוספת' ג"כ ל"י הנ"ל ἠριγέρων erigeron, הוא וזה הצמח שנקרא בל"ר senecio ובלאי"ט senecione בלא"ש Kreuzkraut הוא מר בתכלית המרירות ולכן היטב אמר הש"ס שאדם יוצא בו חובת מרור. והח' לעף משך ידו ולא פירש כל הענין הנ"ל] —

חרחר (מפעל ערבי خر פי' נקב ונקרא כן ברזל בקרדום או במרדע 1 Grabeisen, 2. Stecheisen am Ochsenstecken) בהסייף פי"ג בכלים (מ"ג) חרחור שנפגם טמא עד שינטל רובו. פי' בל"מ מעדר (ישעיה ז', כ"ה), פ"א "שופתא דמרא (הוריו' י"ג רע"ב) בלש' חכמים וחותך מב' צדדים"[1]. ובפ' כל הכלים (פכ"ה מ"ב) יש להם אחוריים ותוך משבעה לחרחור ומארבעה לדרבן. פי' אם היה ארכו ז' טפחים ועשה ממנו בית יד לקרדום ואם היה ד' טפחים ועשה ממנו בית יד[2] לדרבן ובנומי פרק כ"ט[3] בכלים (מ"ח) שירי חרחור מלמטן שבעה. יש מפרשין העץ שמנהגין בו הבהמה. *[אחי"ה לכאורה הלך רבינו לשטתו בכל הערך בהנחת מושג אחד כי בפי' ציון הראשון לפי פ"א שופתא או יותר טוב כגי' רה"ג שוביא הוא בל"פ چوب פי' מקל והעץ אשר אוחזין בו וזה בית יד בפי' הציון השני והעץ בפי' הציון השלישי אבל היותר נכון כי חרחר חרחור (או הרהור כדאי' בתוספ' כלי' ב"ב, פ"ג אבל בכ"י בתוספתא ג"כ בחי"ת) הוא מלשון ערבי הרשומה וענינו כלי איכר שחופרין בו את הקרקע וזה מעצד של פי' הראשון והושאל גם לכלי ברזל החדוד שבמרדע ועיי' פי"מ להרמב"ם ור"ש ורע"ב. וממה שכתב רבינו וכן רה"ג וחותך מב' צדדים אולי יש לדין כי המלה נחצבה מל"פ כי خرخر ענינו כל דבר עקום עיי"ע חרחר האחרון בלחישה ועוד פירוש כפול כלומ' כלי כפול שעומד לחפור בו מב' צדדים. ועוד השתמשו רז"ל במלה זו כי ענין חרחר כמו חר פי' נקב ודקר ולכן כִּנּוּי הוא לברזל שבמרדע אשר בו מדקרין את הבהמה ודוגמתוֹ תראה בע' דרבן שגזרתו ג"כ מל"ע نقب נקד ודקר] —

חַרְחֵר (מל"מ ענין הבערה מפעל עברי וערבי حر entzünden והושאל am Verbrannte das Brod) בריש טבול יום (פ"א מ"ד) והחרחור יתר מכאצבע פירוש "מקום שיחר וישרף הלחם שמו חרחור". *[אחי"ה הועתק מפי' רה"ג לסדר"ט צד מ"ב ושם הובאו לראיה הפסוקים מאיוב ל' ל'; ירמי' ו', כ"ט; יחזק' ט"ו, ד' וגם זאת לדעת כי רה"ג פי' כן על משנה ד' דטבול יום ואחריו נמשך רבינו וקצת תימא כי כבר הוזכרה במשנה שלפניה וחרחור פחות מכאצבע. וכן פי' הר"ש ע"ש וכן פי' הִרמב"ם חרחור בחוזק החום ע"כ ומל"מ הוא ובחרחר (דברים כ"ח, כ"ב) והוא החולי השורף מרוב חמימות והפעל ממנו שהש"ר פ' היושבת ולא תחרחרו זה עם זה ולא תביישו זה לזה. והוא מל"מ לחרחר ריב (משלי כ"ו, כ"א) כלומ' להדליק הריב ולהבעירו עיין רד"ק שרש חרר וכן העתיק אונקל' לדברי' שם ובחרחורא. והקבוץ בתר"י א' דברי' שם חַרְחוּרֵי וממנו הפעל באתפלפל נחר גרוני (תהלים ס"ט, ד') אתחרחר עינקי. — והפסוק ממשלי הביא רבינו לראיה בע' הבא ושייך לע' הגוכחי ונכון לסדרו בסוג ערך אחד, אבל מה אעשה

[1]) ע"כ הועתק מפי' רב האי גאון לסדר טהרות צד ט' ושם הגי' שוביא דמרא ועיי"ע גגמי (בחלק ב' רל"ג בהערה 5).
[2]) כן הוא לנכון בכתב יד ו"ו ואם כן לחרחור . . לדרבן ענינו כמו יד חרחור יד דרבן ועיין תוספות יום טוב לכלים פרק כ"ה משנה ב' וכ"ט, משנה ז'. ובכתב יד ליידען וה"ב ליתא תיבות בית יד לדרבן וליתא בדפוסי ערוך מדפוס וויניציא והלאה ובדפוס ראשון ופיזארו חסר בטעות מן לדרבן עד לדרבן. ודע כי בכתב יד ו"ו איתא ועשה ובכתב יד ליידען וה"ב איתא יעשה וכונת רבינו לפי הנראה כמו שפי' הרמב"ם במקומו כי נזכרו אלו השעורים לשירים ר"ל כאשר נשברו אם נשבר ממנו אלו השעורין הרי הן יקבלו טומאה שאפשר שיעשו בהן מעין מלאכתן אם נשאר ממנו פחות מזה השעור הנה הוא שברי כלים ולא יטמא. ואם כן פירוש ועשה אם עשה ופירושו אם יוכל ממנו לעשות בית יד והוא מעין מלאכתן. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב, ובדפ"ר אע"פ שאי' לנכון בנומי והוא התחלת פכ"ט בכל זאת נדפס בטעות בפכ"ב וכ"ה בשדפ"ע.

אם גם בכ"י הפרידו בין הדבקים — והושאל לנזק לש' הרע אשר שורף ומבעיר וזה מה שדרשו בגיטין נ"ז: בשוט לשון תחבא (איוב ה', כ"א) בחירחורי לשון תחבא ונ"ל ברור כי הבין פעל שוט בפתרון הפעל הערבי شوط הצית באש כדי שישרף דבר מה וממנו בהשאילה השם شوط חרפה וקלון ועוד עיין רד"ק שרש שאט] —

חִרְחֵר (מע' הקודם מל"ע حر anbrennen, heiss machen) בסוף עוקצים (פ"ג מי"א) בי"ש אומרים משיחרחר "איכא דאמרי משיהרהר פירוש משיביא עשן ויעשן להבריח הדבורים כאלו מחרחר ריב עם הדבורים מן לחרחר ריב (משלי כ"ו, כ"א), ופי' משיהרהר משיחשוב מחשבה לרדות הדבש". *[אחי"ה ע"כ הועתק מפי' רה"ג לסד"ט צד מ"ה ושם חסר קצת מפנים ויש להשלימו מע' הנוכחי והמו"ל לא הרגיש בזה וגם השלים ופירוש אחר משיהרהר, ואינו מהצורך כי רה"ג ורבינו פי' רק איכא דאמרי היינו גי' משיהרהר. אבל עיקר הגי' משיחרחר ופי': משיביא עשן ויעשן להבריח הדבורים. וכן תרג' הפשיטא כאשר תעשינה הדברים (דברי' א', מ"ד) איך דיבורא מתעננא פי' כמו דבורים המתעשנים angeräucherte Bienen ונגרר אחר תר"י א' היכמא דחדדן . . אורעייתא וצ"ל דחררן מל' המשנה משיחרחר, כי חרהר הוא בנין פלפל של שרש חר = חרר, ויפה הגיה הח' לעווי הרדן צ"ל הררן (עיין עמת"ר 279) אבל טעה במח"כ בפירושו וכבר השיג עליו הח' גייגער מ"ע ח"ד צד 248 אבל גם הוא טעה בפי' האונקלס שהעתיק דנתזן ע"י ab- zerfliessen וטעותו נולד מדרוש של תרגום זה בסוט' מ"ח: ע"ש. אבל אצלי ברור כי נתזן הוא אתפאל מהשרש אזא anzünden עיין ערך אזא (ח"א, מ"ח) ושם הרביתי הדוגמאות מהבלעת האל"ף וזו אחת מהן כי נתזן פי' כמו נתאזן כלומ' מתעשנים ונחרכין באש וזה סמך להשערת ג"ג (שם) כי התרג' פשיטא ותר"י ועוד אני מוסיף תרג' אונקל' העתיקו תעשיגה של מקרא כמו תֵּעָשֶׂנָה -- ובענין גי' משיהרהר נ"ל שלא כדעת רה"ג והערוך כי אם מגזרת شر שפי' בל"ע הֵרַע לאיש או לדבר schlecht behandeln ופירוש מעת שהרע האדם לדבורים לגרשם מבית השעוה אז חלות הדבש מטמאות ובפתרון זה נבין היטב דרוש חרצובות (תהלי' ע"ג, ד') בויק"ר ר"פ י"ז שהפריד לשתי תיבות חר — צובות ודרש חר: לא הרהרתים בחלאים כלומר לא הריעותי להם בחלאים וכה"ג בילק' עיי"ע הרהר ובמת"כ הגי' לא חרחרתים אבל פירושו דחוק. ורבינו בע' חרצב גרם ערערתם. ודע כי הר"ש הביא פירוש הערוך מבלי שהזכיר מקורו את רה"ג והרמב"ם פי' חרחר מע' הקודם כלומ' חזוק החום וסיים בזה"ל: ואמנם מה שביאר משיחרחר מכיון שיתעורר הריב עם הדבורים ויתחיל לגרשם מן לחרחר ריב הוא מאמר לא יסכים עם העיקרים וכו' נ"ל שכיון על פי' רה"ג או אולי פי' הערוך וחסר נושא המאמר אחר מלת שביאר וכבר ידעת שהרמב"ם זעיר שם זעיר שם נושא על שפתיו בעל המאמר, וכן עשה הרע"ב שהרכיב פי' הערוך והרמב"ם בעוקצי' שם מבלי שהעירה את מקורו וקצת תימה שלא הרגיש התו"י (שם) כי פירוש הראשון דרע"ב לקוח הוא מהערוך] —

חַרְחַר (לפע"ד מל"פ خرخر דבר עקום וכפוף etwas Krummes, Gebogenes) בס"ג דפ' במה אשה (שבת ס"ז סע"א) חרחר נחית בלע בלע נחית חרחר. פי' תתבלע ותרד כמו בחור. — (א"ב חד חד גרים). *[אחי"ה ובכ"י א"פ נתערבו שתי נוסחאות חד חד חר חר נחית ונ"ל כי עיק' כגי' רבינו בתיבה אחת אולם לא כפירושו מל' חור וכן פי' הח' לעווי! כי אם מל"פ הרשומ' ולפע"ד שיעורו מי שיש לו עצם בגרונו יאמר הלחישה חרחר וכו'. כלומר העקום הזה אשר בא לגרון יתבלע וירד וזה מ"ש רבינו בע' (אדדא) [אדרא] (ח"א, ל"ב) שני עצמות יש בצוארו של דג ועקומין הן וכו' ע"ש. וגם אם נגרוס חד חד יש לו פי' עיין מ"ש בע' בלע א' ח"ב ק"ב] —

חָרַט (ענין נחם מל"ע خرط VII עשה בלי דעת unüberlegt handeln ושוב אחור והנחם) תרג' בפסוק דודי שלח ידו מן החור (שה"ש ה', ד') לא צבן למחרט (ולמתב) [צ"ל ולמיתב לותיה ענין (נחום) [נוחם] וחרטה. *[אחי"ה וכנ"ה בפסחים קי"ג. כל מילי זבן ותחרט וכו' ורגיל בהתפעל: מִתְחָרֵט חגיג' ה' סוכ' נ"ב: במד"ר פ"ד ולנקבה מתחרטת נדה ל"א: תנא דבי אליהו פי"ג נתחרט הקב"ה ביצה"ר שברא אותו, והשם חֲרָטָה נדה שם נדרי' ח': ע"ז:] —

חַרְטוּם (מל"מ חוטם ורי"ש ג"כ בל"ע خرطوم ובל"ם פירוש חרטום של עוף Schnabel והושאל לפי ולצד עליון של דבר Oeffnung, obere Seite) בלא היו כופתין פ"ד בתמיד (מ"ג דף ל"א רע"ב) הראש בימינו וחרטומו [1] כלפי זרועו.

[1]) בנו"ג וחוטמו.

ובפ' העור והרוטב בגמ' האלל (חולין קכ"א.) תנן התם בריש טהרות (פ"א מ"ב) החרטום והצפרנים מיטמאין ומטמאין[1] ובמגילי איכ' (בספריי שלנו ליי) [2] חרטומא דסנדלא, פי' פיו של עוף ושל בהמה ושל סנדל נקרא חרטום ובלשון ישמעאל כרטום. *[אחי"ה והיא המלה הערבי' הרשומ' ורמ"ל הדפים בטעות קרטום בקו"ף וכנ"ה בספרא אחרי ריש פרק י"ב או אשר תאכל נבלה פרט לחרטום ולצפורניים ולכנפיים וכו'] —

* חֲרְיָנָא, חִירְיָנָא (מל"ם חֲרָיָנָא ענין ריב ומצה Zank, Streit) עיין תרג' למשלי כ"א, כ"ד; כ"ב, ח'; ל', ל"ג, וכן תרג' מגורת (שם י', כ"ד) חרינותא לפי גי' כ"י אצל החכם לעווי, והוא מפעל עברי חָרָה ודרש מגורת כמו משרש גרה = חרה, זוהי דעת ר"פ סמאלענסקין.

(חרית) [חרות] (עיין בפנים dürrer Zweig) בס"ג דפ' כל הכלים (שבת קכ"ה: קכ"ו: ועיי' ג'.) חריות של דקל שגרדן[3] לעצים[4]. ובפ' כיצד צולין בגמ' דסמוך הפסח שיצא (פסחים פ"ב.) איכא בינייהו קני וחרייתא. — (א"ב פירוש ענפים של דקל עיין ערך אלטין). *[אחי"ה אינני יודע למה רמז ר"ב על ע' הנ"ל ומהנכון שירמוז על ע' חרת ג' כי שם מקומו לכן הסגרנו חרית של דבור המתחיל והבאנו בחצאי לבנה גי' חרות, וגם על רבינו יש לתמוה מה ראה על ככה לפרט ציונים הנ"ל בע' הנוכחי ולהפרידם מע' חרת ג'. ואולי כונתו לרשום במקום הזה הקבוץ שהוא חריות ועוד בלא"ר חרייתא. ובאמת בכ"י ו"ו ראש הערך הנוכחי חֲרָיוֹת ובציון השני לנכון בדפ"ר ופיז' חֲרָיָיתָא בשני יודין ולא כבדפוסים האחרונים ביו"ד אחד, ובנו"נ בפסחים חריואתא ובכ"י ב' וחרוותא וגם זה נכון וגירסת רש"י חריותא. וצ"ל חרוותא אבל בירו' שביעי' פ"ב דל"ג ע"ד וחרוותה נראה שהוא ט"ס וכן חדיות בירו' עירובין פ"ז דכ"ד ע"ג ט"ס וצ"ל חרִיות ובהיפך תרגום מטעי (ישעי' ס', כ"א) נצבא דחרותי לפי גי' דפ' וויניצ' צ"ל דחדותי עיי"ע נצב. ובענין הגזרה נ"ל שנבנה משרש חר בל"מ ובל"ס ובל"ע حر ענין שרפה ויבישה ודוגמתו בל"י φρύγανον עץ וענף יבש dürres Holz, trockener Ast מפעל φρύγω dürren ובע' חרת ג' אתן לפניך גזרה אחרת ע"ש] —

חָרַךְ (מל"ם ענין כויה וביחוד העברת הנוצה או השער ע"י אש כלומ' הכהב וכן בלש' ערבי حرق ול"ס (sengen; rösten) בר"ג דפ' כל שעה (פסחים כ"א.) לא צריכא שחרכו קודם זמנו, ובסוף הפרק[5] (שם מ' רע"א) לא נחרוך[6] אינש תרתי שבלי בהדי הדדי, ובס"ג דפ' שני שעירי (יומא ס"ח:) אמר רבא[7] דשויה חרוכא איכא בינייהו[8]. ובהגדה דפ' השוכר את הפועלים (ב"מ פ"ה סע"א) יומא חד יהבו ביה רבנן עינייהו חרכו שקיה קרו ליה רבנן קטינא חריך שקיה[9], ובפ' אין מעמידין בגמ' שלקות (ע"ז ל"ח.) האי גוי[10] דחריך[11] רישא. — (א"ב ל"מ הוא לא יחרך רמיה צידו (משלי י"ב, כ"ז)). *[אחי"ה ויותר קרוב הפסוק בדניאל ג', כ"ז ושער ראשהון לא התחרך וכן פירשו רז"ל בירושלמי שבת פ"ב ד"ה. שכן שמשי אומנין מחרכין לן כמה דתימא ושער ראשהון וכו', וכנ"ה בשבת ק"ט. קידושין מ"א. ר' ספרא מחריך רישא. שבת כ"ט רע"א אין מדליקין בפתילה שאינה מחורכת ולא בסמרטוטין שאינן מחורכין ועיין תוספ' שם ד"ה ולא וגי' התוספת' שבת רפ"ב. — התפעל: ירו' שבת פט"ז דט"ו ע"ג הדורשה (הדא אגדתא) מתחרך[12]), אתפעל ב"ב ע"ד. הוה איחרוך איחרוכי, נדה כ"ח. דאיחרכי איחרוכי. ובינוני פעול בתמורת תואר חֲרוּכָא ובל"ס חוּרְכָא das Versengen עיין לעיל, וגם ביצ' ל"ב: אזדהר (לפי גי' רש"י) מחרוכא. יבמות קט"ו. (ג' פעמים) גברא חרוכא — כפר חרוכא באיכ"ר פ' בלע נראה שצ"ל חרובא או חריבה וכ"ה בירושלמי תעני' פ"ד דס"ט. עיי"ע חרוב ובילק' האזינו תתקמ"ו הגי' כפר חנניא] —

☜ חרך (לפע"ד אוהל וחנות בל"ע ופ' הרשום' בערך חרך) תגרי חרך שבירושלים (פסחי' קט"ז.) בעל הערוך גרס הרך ע"ש. *[אחי"ה ובע' הנ"ל וזוכחתי כי עיק' הגי' בחי"ת ומל"ע ופ'

---

1) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב. 2) ונ"ל שמקומו באיכ"ר פ' רבתי בד"ה חד מאתינס ח' ובנו"ג שם אפסיק חד סנדליה ועל ציון זה כיון בע' גרע ופל ד' ע"ש. 3) וכ"ה בכ"י א"פ לשבת קכ"ה: אבל בנו"ג שגדרן וכ"ה גם בכ"י לדף נ'. 4) וכ"ה בכ"י מ' וא"פ ובנו"ג לשם עצים. 5) בדפ"ר בקו הפרי וממנו נשתבש מדפ' פיז' והלאה הפרה. 6) בנו"ג ליהרוך. 7) וכ"ה בזבחי' ק"ו. אבל ביומ' לי' ואי' בכ"י ש"ס. 8) בנו"ג בשני מקומות איכא בינייהו דשויא חרוכא ונעלם מעיני הגרי"ב כי גי' רבא אי' גם בזבחי' הנ"ל. 9) בכ"י ה"ב חרוכה שקיה ובנו"ג ואיחרכו שקיה . . קטין חריך שקיה, ובדפ"ר חרוכא קטין שקיה, אבל גם בברכו' מ"ו רע"א אי' קטינא חריך שקי. כגי' דפ' וויניצ' והוא שם כנוי לר' זירא = זעירא עיין ערך. 10) בנו"ג עכו"ם. 11) בדפוס ראשון דהרריך ובכתב יד' פי' ר"ח לע"ז (בקובץ כתב יד אנגייליקא דף כ"ג:) אי' גוי שהרדיך וצריך להיות דהרריך והוא כמו דחריך. 12) ובסופריי פרק ט"ז הלכה ב' בטעות סופר מתברך.

הנ"ל. — ומה שענינו יחיד מן חרכים (שה"ש ב', ט') עיין ערך הרך וע' הפרש ובתרג' לשה"ש שם חַרְכַּיָּא ותר"י א' לבראשי' ח', ב' חרכֵּי שמיא, והיחיד חֲרַכָּא תר"י א' לשמו' כ"ב, א'; ליהוש' ב', ט"ו; לד"ה א' ט"ו, כ"ט. לד"ה ב' ל"ג, י"ג להעתקת ויעתר עפ"י סנהד' ק"ג.] —

* חֶרֶךְ נדרים י'. חרק חרך חרף הרי אלו כנויי לחרם עיי"ע חרק, חרף א'.

* חָרוּל (מל"מ ענין קוץ Dorn) תרג' חרלים (משלי כ"ד, ל"א) חורלי וכ"ה בפשיט'. ילק' וירא ריש רמז צ"ה בשם מדרש: והלך (ישמעאל) והשליך עצמו תחת חרולי המדבר להיות ישן עליו.

חרם (= חֵירוּם לפיע"ד מלְ"פ حرام, حرامى גזלן וכן בל' הונגרי haramia וא"כ חירום גזילות ותיגרות עיר בעיר ממלכה בממלכה (Räuberei בפ' חזקת הבתים בגמ' ג' ארצות (ב"ב ל"ח סע"א וע"ב עיי' ירו' ב"ב פ"ג די"ד רע"א) דסתם יהודה וגליל כשעת חירום דמי, וכן בפ"ב בכתובות בגמ' מודה ר' יהושע (י"ז סע"ב וי"ח רע"א) פי' סיכסוך איש באחיו ואיש ברעהו עיר בעיר: נודרין להרגין [1] לַחֲרָמִין ולמוכסין בפרק ד' נדרים (נדרי' כ"ז:). חֲרָם גוי [2]) שהושיט ידו לחבית בע"ז בפ' ר' ישמעאל בגמ' לוקחין גת (ע"ז נ"ח.). *[אחי"ה התואר חֲרָם והקבוץ חרמין עיי"ע הרג וש"נ וממנו השם חֵירוּם ועיקרו מל"פ הנ"ל הנאצל מלש' ערבי حرم העושה דבר אסור וחמס ובל"מ ענין השחתה (עיי"ע חרם ד') אבל בהוראת גזלן וגזילות משתמש רק בל"פ] —

חֵרֶם (מל"מ ענינו רשת ומכמורת Netz) בפ' ואלו מותרין (נדרים כ' רע"א) אם נדר בחרם ואמ' לא נדרתי אלא בחרמו של ים. החרם [3]) טמא מפני זוטו בהכדור פכ"ג בכלי' (מ"ה) ובפ' כ"ח (מ"ט) העושה בגד מן החרם טהור. פי' "שיתא [4]) בלישנא דרבנן [5]) והוא ענין מצודה כדכתיב (קהלת ז', כ"ו) האשה אשר היא מצודים וחרמים, וכתיב (יחזק' כ"ו, ה') משטח חרמים" [6]). ובס"ג דפ' מרובה (ב"ק פ"ה רע"ב) מלא חבל חרם בדרום. פי' חבל של רשת. *[אחי"ה ובב"ק נאמר זה מנפתלי אשר בחלקו היה ימה של טבריא ולכן נקראים ציידי טבריא בירו' מ"ק ספ"ב דפ"א סע"ב וירו' פסחים פ"ד ד"ל רע"ד חַרָמֵי טיבריה פי' ציידים ובבבלי מ"ק י"ג: תגרי טבריא — ועל שם התואר חַרָם פי' צייד עופות או דגים נ"ל לבאר שם הכנוי ר' יוסי החורם מנחו' ל"ז רע"א כי פירש"י והתוספ' ע"ש דחוק הוא ולפע"ד ר' יוסי החורם (R. Jose der Fischer) אחד הוא עם ר' יוסי ציידנא (לפי גי' המהרש"ם) בירו' ברכו' פ"ד ד"ח סע"א ובירושלמי תרומו' ספי"א דמ"ח סע"ב בט"ס צירניא וצ"ל צידניא וכ"ה בכתובו' מ"ו. תני ר' יוסף צידונא עיי' סד"ה קל"ח: ויוחסין השלם קנ"ד. ובעל סד"ה בע' יוסי (דף קל"ו רע"ר) גרס ג"כ ר' יוסי ציידנא ופירש לפי פי' הראשון על נכון: פירוש אומנתו לעשות מצודות ע"כ ותרגום משטח חרמים (יחזק' מ"ז, י') ציידין והשתא דאתינו להכא נוכל לשער כי גם יוסף רישבא שבת ק"ל. תענית י'. חולי' נ"ד. אחד הוא עם ר' יוסי החורם ור' יוסי (יוסף) ציידנא כי רשבא פי' רגמ"ה כ"י לחולין וכן רש"י לחולי' ועוד בכמה מקומות ע"י צייד ועיין ערך רשבא וע' נשב] —

חֶרֶם (פי' חריץ Erdriss, Einschnitt, Graben עיי' כפנים) בפ' מי שהוציאוהו בסוף הלכה מי שישן (עירובין מ"ז סע"ב) תני ר' חייא חרם שבין תחומי שבת, פי' חריץ. *[אחי"ה התוספות בעירו' שם ד"ה חריץ כתבו כן בשם ר"ח חרם לשון חריץ ע"כ וכונתו חריץ מים כפירושם שם בשם ר"ת וחרם הוא נקע מלא מים ועל זה הביאו וכן פר"ח ועיין ג"כ או"ז הלכת עירובין ס' סי' קנ"א ובאמת בכ"י מ' הגי' בפירוש חריץ מים ולא הוצרכנו לומר כי היתה גי' ר"ח חרס בסמ"ך כגי' הרי"ף ורא"ש בדפ' ויניצ' ורוקה סי' קנ"א כי גם خرم ענינו בל"ע חריץ ובקיע ועיקר הוראתו נקב וחלל עיי' הוספת הח' פליישער לעמת"ל להחכם לעווי צד 208, ורש"י הבין מע' הקודם לזה מצודת דגים וכבר השיגו עליו התוספות ועיין ג"כ בחי' הריטב"א לעירו' — ועוד נ"ל לבאר דברי ר"ח ורבינו בענין חריץ מים כי عرم בל"ע ממש זה פתרונו] —

חֵרֶם (עצם הוראתו מלש' ערבי خرم ענין הרחקה והפרשה והושאל בל"מ לכריתה והשחתה ועוד להפרש מהנאת בני אדם ולהקדש לגבוה (Verbannung, Weihung בפ"ב בנדרים (י"ח:) הרי

1) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב ודפ' אמ' וכ"ה בע' הרג אבל בע' הנוכחי בדפ"ר פיזי וויניצי' לחרגין. 2) בנו"ג נכרי בתוספ' ע"ז פ"ח בט"ס חרס אדם ובכ"י תוספ' אירפ' רק חרם וצ"ל חֲרָם, ובתוספ' דפ' וויען נשתבש יותר אסור אדם! 3) עיין ערך זט. 4) בדפ"ר שיהא וטעות סופר הוא. 5) עיין ערך שת ז'. 6) עד כאן הועתק מפי' רב האיי גאון לסדר טהרות צד י"ז.

עלי בחרם אם חרם של שמים נדר אסור ואם של כהנים מותר [1]. ובערכין בפרק המקדיש שדהו (ערכין כ"ח: במשנ') חרמי כהנים אין להן פדיון אלא נותנין [2] לכהנים וכו'. גמר' (שם כ"ט רע"א) ת"ר חרמי כהנים אין להן פדיון ונותנין [לכהן] כיון שהן חרמים כל זמן שהן בבית הבעלים הרי הן כהקדש לכל (דבר) [צ"ל דבריהן] שנא' (ויקר' כ"ז, כ"ח) כל חרם קדש קדשים הוא [3] נתנן לכהן הרי אלו כחולין לכל דבריהן שנא' (במד' י"ח, י"ח) [כל חרם בישראל] לך יהיה [4] וכן בתוספת' ערכין (ספ"ד) ג' חרמים הן אף כל חרם אשר יחרים איש לה' (ויק' שם) אלו חרמי כהנים, כל חרם קדש קדשים הוא לה' (שם) אלו חרמי גבוה, כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה (שם פסוק כ"ט) אלו חייבי מיתות בי"ד. בפ' [5] אלו נערות בגמ' הבא על בתו (כתובות ל"ז:) כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה למה לי מיבעי ליה לכדתניא (ערכי' ו':) מנין ליוצא ליהרג ואמר אחד ערכו עלי שלא אמר כלום שנאמר כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה וכו' אף קודם שנגמר דינו ת"ל מן האדם ולא כל האדם ר' יוחנן בן ברוקה אמר נערך מפני שדמיו קצובין והאי חרם מיבעי ליה לפי שמצינו למומתים בידי שמים שנותנים ממון ומתכפר להן שנא' (שמות כ"א, ל') אם כופר יושת עליו יכול אף בידי אדם כן ת"ל חרם ... מן האדם לא יפדה [6]. *[אחי"ה והפעל בהפעיל הרבה פעמים בערכי' שם. ועוד ענין החרים (in Bann legen) מ"ק ט"ז רע"א מנלן דמשמתינן . . מנלן דמחרמינן דכתי' (שופטי' ה', כ"ג) אורו ארור (ועיין שבועות ל"ו.), מ"ק שם: מנדין לאלתר ושונין לאחר ל' ומחרימין לאחר ששים [7]. ירו' מ"ק פ"ג דפ"א ע"ד ייא ההוא גוברא מָחֳרַם, ושם ליהוין אילין עמא מחרמין וכ"ה בל"ס והשם חֵרֶם, חֶרְמָא, ובענין חרמי צבור הרבה לדבר פחד יצחק בזה הערך ע"ש] —

חרם (חָרוּם מל"מ וכן בל"ע ܚܪܘܡܐ מי שגובה חוטמו כרות כלומ' כפי' רז"ל שקוע, ונרדף ג"כ עם ל"ע ܦܪܡ stumpfnasig, dessen Nase abgeschnitten ist) בפ' מומין אלו (בכורו' מ"ג סע"ב) החרום איזהו חרום כל [8] הכוחל שתי עיניו כאחת. פירוש חוטמו שוקע (בגמ' שם) בין עיניו ויכול לכחול שתי עיניו כאחת. ויש מפרשין מלשון חרם כלומר אבוד החוטם. *[אחי"ה פי' ראשון נעתק מפי' רגמ"ה כ"י לבכורו' (בקובץ כ"י אנגיילי' דף ק"ז:) שהוסיף לדברי הש"ס שחוטמו שקוע [9] התיבות: בין עיניו ע"כ, ורבינו הוסיף מדעת עצמו ויכול לכחול ב' עיניו כאחת כלומר ע"י שחוטמו שוקע יכול לכחול וכו' ובפי"מ להרמב"ם מבואר ג"כ עפ"י הגמ' חרום הוא מי שגובה חוטמו שפל מאוד, ואולי לא היו דברי הש"ס האלה לפני הראשונים לכן פירשו מדעתם כדברי הגמ' וכיש מפרשים פירוש הרמב"ם הובא בתוי"ט לבכורות שם. ואין כונת רבינו במ"ש לשון חרם על המקרא (ויק' כ"א, י"ח) כי אם על הפעל חָרַם כלומ' ענין קטיפה, אבוד והשחתה, וכפי' הערוך אי' ברש"י לויק' שם. ועוד עיי"ע סלד — ומהשרש הזה נבנה שם פרטי חרומף (נחמי' ג', י') והוא כמו חרום אף] —

חֶרְמָן (= חֻרְמָנָא, חוּרְמָנָא פי' חרמנא בל"ס פתן (Otter, Basilisk) פתן. — (א"ב תרג' פתן חרש (תהלים נ"ח, ה') חורמנא חרשא, תרג' בבלי נחש עלי דרך (בראשית מ"ט, י"ז) כחיוי חורמן ישרי על אורחא). *[אחי"ה בדפ' אמש' חסר סימן הוספת ר"ב מוספיא היינו א"ב קודם מלת תרג' פתן וכו', והודפסה בט"ס גם מלה ראשונה פתן כאלו שייכת לר"ב ועיין בט"ר להח' אייזלער ח"א, קי"ח ושם קצת בלא דיוק. — וכן תרג' שרפים, תנין צפעוני וזולתם ע"י חורמנא עיין עמת"ר ללעווי זה הערך ועוד היעראזאיקאן לבאכארט ח"ג, 182 ושם הובא גם ל"ע ܚܪܡܢܐ שם נחש צפעוני וגם רש"י לבראשי' מ"ט, י"ז פי' חורמן שם מין נחש שאין רפואה לנשיכתו והוא צפעוני אולם מ"ש וקרוי חורמן על שם שעושה הכל חרם לא נ"ל, ויותר קרוב כי נקרא כן שם השד הרע Ahriman והוא סמאל אשר רכב על הנחש ילקוט בראשית רמז כ"ה ועיין ספרי על המלאכים צד 65 והלאה] —

* חוֹרָן, חֳרָן, חורנא, חורנה, חרינה (בלש' סורי חוּרָנָא כמו אחרִינָא והאלף נכלעה עיי"ע חרא, פי' אחר ein Anderer ובנו"ן נוספת בסוף) תרג' מחרת (ויקרא י"ט, ו') יומא חורן וכ"ה לשמות ט', ו'; לבמדב' י"ז, ו' ושם ושם יומא חֳרָן;

---

[1] בנו"ג אם כחרם . . אם כחרם מכאן עד: וכן בתוספתא חסר בכ"י ה"ב. [2] כ"ה בדפ"ר ובשדפ"ע ניתנין. [3] בש"ס הובא שלא בדיוק כל חרם בישראל וט"ס הוא מציון השני. [4] ובכ"י ל"ד אי' לו יהיה ואולי כיון לבמדבי' ה', י' אבל גם בש"ס ובשאר כ"י ערוך הובא פסוק לך יהיה. [5] בדפ"ע חוץ מדפ' אמש' ופראג וגם בכ"י כאן מתחיל ערך בפני עצמו וטעות הוא. [6] ע"כ בכ"י ו"ו ל"ד אבל בכ"י ה"ב ב"ה ובדפ"ע נתקצר ע"י וכו'. [7] ומכאן יש להשיג על התשבי שכתב בשרש שמתא כי נדוי הוא הרחוק בטיני החרמות. [8] בנו"ג לי'. [9] ורגמ"ה גרס כמו בערוך שוקע.

לשמואל י"א ד' ליליא חורן. איכ"ר פ' רבתי (ג' פעמים) אמר לון חורן. ירו' פסחי' פ"ו דל"ג. מאן יימר לי דחורן מקדש ש"ש דכוותי. ירו' תעני' פ"ב דס"ו. דילמא חורן, ירו' ב"מ רפ"ג ד"ט. תניי חורן. ירו' ברכו' פ"ו ד"י ע"ד, ירו' פיאה פ"ח דף כ"א. ירו' שבת פי"ז דט"ז: ירו' דמאי פ"ו דכ"ה ע"ג, ירו' תרומ' פ"ז דמ"ד רע"ד חד אמר . . וחרנה אמר, ירו' ברכו' פ"א ד"ב ע"ד וירו' תרומ' פ"ב דף מ"א ע"ג חד אמר . . וחרינה אמר. והקבוץ לזכר הוּרָנִין תרג' אונק' לבראשי' כ"א, כ"ו; לבמד' כ"ז, ג'; תרג' ד"ה א' כ"ג, ז'. ירו' פיאה ספ"ח דכ"א סע"א דלא הוה אכל עם חורנין, ושם רע"ב והוא יהב ליה לחורנין הוה מפליג ליה לחורנין ובסוף העמוד: על נפשיה לא חיים על חורנין לא כ"ש. ירו' יבמו' רפ"ט ד"י. אית לי חורנין אבל יותר טוב שהוא קבוץ לנקבה וצ"ל חורניין וכ"ה בירו' יבמו' שם ובירו' שבת ספ"י די"ב רע"ד והא אית לך חוֹרַנְיָין וכן בלשון נקבה: ירושלמי שבת פ"א ד"ג ע"ג ואילין אינין חורנייתא, ושם פ"ב ד"ה סע"א חוֹרַנְיָיתָה למה. ירו' שביעִית רפ"ו דל"ו: תלתא חורנייתא אילין אינון. וכן בתרג' ד"ה א' כ"ג, כ"ז ואמר בחוֹרַנְיָיתָא, אולם זה מהיחיד חוֹרַנְתָּא, חוֹרָנִיתָא עיין תרג' ד"ה ב' ג', י"א. י"ב; ל"ב, ה', ירו' תרג' לשמו' כ"א, י' אין חורנתא ולויק' כ', י"א בין דהיא (חורנייתא) [צ"ל חוֹרָנִיתָא]. ובכולם האלף נבלע כבמשקל לשון סורי, אבל נמצא גם באל"ף בראש בדרך לשון ארמי ועברי עיי"ע באל"ף ח"א, נ"ח והלאה] — * חירנית (= הירנית והקבוץ הירניות פי' מל"י ורומ' הרשומ' בע' אירוניות ח"א, ע"ב (luftdicht geschlossen עיין ערך הנ"ל וע' אלפס ח"א ק"ה והערה א' וש"נ שנויי הנוסחאות ועיקר מקומו בע' הירנית ע"ש, וכ"כ קבע לו מקום בחי"ת וגם טעה בפירושו.

1 חֶרֶם (כמו חֶרֶשׂ בל"מ א') שם תואר לכלי אדמה (irdenes Geschirr ב') שברי כלי חרס וגם בכלל שברים Scherben; חֲרָסִית Töpferlehm, (Gyps בפ' מרובה בגמ' אין הגונב (ב"ק ס"ט.) תנן במעשר שני פ"ה (מ"א) כרם רבעי מציינין אותו בקוזזות אדמה פי' [בגמ'] סימניה כאדמה [1]) מה אדמה איכא הנאה מיניה אף האי נמי כי פרקיה שרי לאתהנויי מיניה, ושל ערלה בחרסית פי' [בגמ'] מה חרסית לית בה הנאה אף האי לית בה הנאה, ושל קברות בסיד וסימניה דחיור בעצמות [2]) וממחה ושופך כי היכי דניחוור טפי. בפ' המוציא יין (שבת ע"ח:) [3]) חרסית כדי לעשות פי כור. ובפ' כסוי הדם (חולין פ"ח.) מכסין בזבל דק ובחול דק [4]) בסיד ובחרסית. באלו כלים פ"י בכלי' (מ"ב) בחמר [5]) ובחרסית ובכל דבר שהוא מתמרח. פי' "חמר כמו החמר היה להם לחומר" (בראשית י"א, ג') חרסית מין סיד הוא שחופרין אותו מן הקרקע. וי"מ "חרסית שמכתשין אותו ועושין אותו טיט שמו חרסית" [6]) ובלע"ז טישטטסא [7]), ובילמדנו ריש שלח לך: היו מסתכלין באבנים ובצרורות של ארץ (ישראל) [8]) אם של צנומה הן פירותיה שמנים ואם של חרסית פירותיה רזין. שנים אנשים מרגלים חרש לאמר (יהושע ב', א') אל תקרי חרש אלא חֲרָם [9]) שעשו עצמן קַדָּרִים כדי שלא יכירום בני אדם ויאמרו אלו מרגלים [10]) כאור היוצא מבין החרסים [11]) (חגיג' י"ג:) כבר פי' בע' אר [12]). בפ' אין מעמידין (ע"ז כ"ט רע"ב במשני') וחרס הדרייני. פי' בגמ' (שם ל"ב רע"א). *[אחי"ה ועיי"ע גלף א' וע' הדריינא ומ"ש. וכנ"ה כלי חרס בפסחי' ל': שבת ט"ז רע"א וכלי' פ"ב, מ"א, מ"ב, מ"ג. מ"ז; פ"ג, מ"א ועוד איזה פעמי' שם, והקבוץ חרסין כלים פ"ג מ"ד (עיין בהערה 9) פ"ט מ"ה עיי"ע חרש וכן גרס החרש בערך חד ב' ובנו"ג

[1]) וכ"ה בר"ש למ"ש ובב"ק אי' כי אדמה. [2]) בנו"ג יותר טוב כעצמות וכ"ה בר"ש וכצ"ל בערוך אם כי גם בכ"י ערוך וכ"י ש"ס בבי"ת. [3]) ורמ"ל טעה לחשוב כי הוא עמוד א' לכן כתב: "טיט כתוב" ונעלמה ממנו משני' שלימה. [4]) וכ"ה בע' דק א' חל ב' ובנו"ג הדק . . הדק. [5]) בנו"ג בחומר וכ"ה בפי' רה"ג. [6]) התיבות הנרמזות הועתקו מפי' רה"ג לסדר"ט צד ו'. [7]) כ"ה בכ"י ו"ו ב' ובכ"י א' טשטוטסא ובדפ"ע טישטוסא ובכ"י ב"ר טשטוקא וזו או כגי' כ"י ו"ו ב' היותר קרוב למלה איטלקית Scherbenwerk testaccio ובכ"י ה"ב בט"ס ששטוסא. [8]) לי' בכתב יד ל"ד ולי' בתנחומא. [9]) והוא תואר ופי' קַדָּר Töpfer, ועוד י"ל כי קַדָּר מל"י κάδος פ' עושה חביות וכן חַרָּס מל"ע خراس מוכר חביות ומזה הענין חרסין בכלי' פ"ג מ"ד שברי חביות. [10]) בתנחומ' ריש שלח (סי' א') הובא מאמר האחרון בראשונה, ומאמר הראשון הובא בסי' ו' בד"ה ויקרא משה ושם ושם בקצת שנויים ומאמר ראשון הובא בילק' שלח סי' סי' תשמ"ב בשם התנחומ' ומאמר שני הובא בילק' יהושע רמז ז' בשם מדרש רות ושם בכמה שנויים וקרוב לגי' רבינו ותנחומ' אי' במדר"ר ר"פ ט"ו ושם אי' חָרָשׁ ועל זה הדרוש כיון רש"י ביהושע שם בפי' ד"א ע"ש. [11]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובדפ"ר, ומדפי' פיזי' והלאה נשתבש חרסית ולנכון בע' אר א'. [12]) אר א' בח"א, רס"ג. ור"פ סמאלענסקין יחשוב פי' חרסים: הוא אבן בזק Feuerstein הנמצא על הרוב בין אבני גיר וסיד, קאלק אונד קריידע, וחרס הוא הוא חרש שבמקרא כמו תחתיו חדודי חרש (איוב מ"א, כ"ב) כלומר כאור היוצא מן פייערשטיין כשמכין בו יוצאין ניצוצות ויעופו אנה ואנה וזהו כמראה הבזק.

בכלי׳ פ״ד מ״א בסמ״ך, ירושלמי ב״ק פ״ג ד״ג ע״ג מתכוין לחרסין, איכ״ר ס״פ בני ציון: ונתערבו איבריו עם החרסין עיין במ״כ. — בענין חרסית נחלקו הדעות [1]) רש״י בב״ק ס״ט. פי׳ כתותי רעפים טיבל״ש בלע״ז וכן לועז רעפים בביצ׳ ל״ג סע״א טייבלו״ש והוא כמו טיילי״ש Ziegel, tuiles אשר בו לועז רש״י בפסחי׳ ל׳: בוכייא אבל בכ״י לביצ׳ (ד״ס מ״ד:) ובכ״י לפסחי׳ (ד״ס מ״ב.) הגירס׳ טיגולי״ש והוא כל״ר tegula וכן הרמב״ם כלים פ״י מ״ב פירש כתישת חרס כאשר יולש יקרא חרסית אבל התוספ׳ בב״ק ס״ט ד״ה חרסית ובחולי׳ פ״ח, ד״ה חרסית השיגו על פי׳ זה מטעם האמור שם, ובר״ש לכלי׳ פ״ג מ״ז ע״ש והר״ש עצמו פי׳ כפי׳ ראשון בערוך מין סיד וכו׳. ולפע״ד כונת רבינו בזה הפי׳ על גפסוס ומאשר זה יותר לבן מהסיד (עיי״ע גפס) לכן י״ל כי חרסית לבנה הוא מענין לָבָן ולא לבֵנה לכן מכנהו בתואר לָבָן לומ׳ שהוא היינו חרסית ענינו סיד היותר לבן ולכן מן הראוי להשלים בערך בפי׳ הראשון מלת הלבן אחר הקרקע וכן נקרא בל״י גיפסים: γῆ λεύκη פי׳ קרקע לבן וכן פי׳ בירו׳ שבת פ״ח די״א: מהו חרסית חיורה. ואולי יש קצת הוכחה כי במ״ש הרמב״ם בפי״מ לשבת פ״ח מ״ד כי חרסית הוא טיט האדמה והוא ידוע אצל הרופאים וגם במ״ש במעש׳ שני פ״ה מ״ה שהוא טיט השרוף כונתו ג״כ על גיפסים כי יש לו הרבה סגולות בפרט אם נשרף ונקרא Gypskalk (gebrannter Gyps) לכן נ״ל להגיה בפי״מ להרמב״ם בשני המקומות הנ״ל סיד במקום טיט. ובענין גזרת חרסית נ״ל כי היא כמו חרס בלשון נקבה ונבנה על משקל חרסית בירמי׳ י״ט, ב׳ לפי הקרי ורש״י פירוש שם שער החרסית .. ששם זורקין חרסים הנשברים אבל עיין בערך הבא אח״ז — חרסות בתוספתא כלאי׳ פ״ב כ״י אירפורט עיין בע׳ חריע ומ״ש — תוספתא שביעית פרק ג׳ חרם ט״ס עיין ערך חרץ א׳] —

2 חֶרֶם (מל״מ וענינו שמש וכן בל״פ خرشا שמש וא״כ עיר החרס פירוש עיר השמש Sonnen-stadt, Ἡλιοπόλις ועיין בפנים) בס״ג דמנחות (ק״י רע״א). מאי עיר החרס (ישעי׳ י״ט, י״ח) כדמתרגם רב יוסף קרתא דבית שמשא מאי משמע דהאי חרס לישנא דשמשא הוא דכתיב (איוב ט׳, ז׳) האומר לחרס ולא יזרח. *[אחי״ה מהצעת הציון לכאורה יש הוכחה כי מתחילה היה כתוב כן בתרג׳ יונתן עפ״י הגמ׳ דמנחו׳ ודרש עיר ההרס כפי הכתיב. כמו עיר החרס בחי״ת ולכן הביא הגמ׳ ראיה מהתרגום קרתא דבית שמשא ועוד מהפסוק כי חרס ענין שמש הוא ומה דאי׳ עוד בש״ס בתרגום קרתא דבית שמש דעתיד למיחרב וכן בתרגום שלנו דעתידא למחרב הוספה מאוחרת היא כדי להשות הקרי החרס עם הכתיב ההרס ענין חָרְבָּה אבל בכ״ז לבי אומר לי כי רבינו היה מקצר כדרכו את לשון הגמר׳ והתרג׳ כי בכ״י רגמ״ה (בקובץ כ״י אנגייליק׳ דף נ״ה.) הוברר כי דרש הש״ס מלת הרס בשני אופנים וז״ל: כדמתרגם רב יוסף כו׳ דהאי הרס משמע חרבה לשון הריסות והוי נמי כמו חרס שמש כדכתי׳ האומר לחרס לא יזרח ואיתאמר דהיא חדא מנהון דקאמר נביא דאחת מאותן ערים שהיא נקראת בית שמש תהא נהרסת ע״כ וכן פירש״י לישעי׳ ההרס ת״י לשני פנים לשון האומ׳ לחרס וכו׳, ולשון הריסה וחורבן וכו׳ וכן הביא הרד״ק ישעי׳ שם שני אופני התרגום. ובהעתקות עתיקות יש מהן שגרסו בה״א ויש מהן בחי״ת כי עקילס, ותודות (תיאודוטיון) העתיקו Ἀρές והפשיט׳ הֱרֶם אבל הע׳ כפי נוסח של complutensis העתיקו Ἀχερές וסומכום πόλις ἡλίου; והואולגאטא civitas solis; והעתקת הערבי عين الشمس (וזה בית שמש של מקרא Heliopolis [2]). נשמע מזה כי יש ספרים שכתוב בהן בה״א ויש בחי״ת ומנחת שי לישעי׳ כתב כי רק בספר אחד מצא כתוב בחי״ת ע״ש, אבל עתה הוברר הדבר כי בששה עשר ספרים אי׳ בח״ות עיין גיזיניאוס שם — וכנ״ה חרס בהוראת שמש בירו׳ נדרי׳ פ״א דל״ז, וירו׳ נזיר ר״פ א׳ דנ״א. והא תני בר קפרא חרס (כלומ׳ במקום חרם של משנה) לא חספא הוא? א״ר זעירא לשון גבוה הוא האומר לחרס ולא יזרח. ועוד הובא פסוק הנ״ל להוכחה כי שער החרסית (קרי, והכתיב החרסות) (ירמי׳ י״ט, ב׳) הוא לשון זריחת שמש היינו המזרח וז״ל הירו׳ בעירו׳ פ״ה דכ״ב ע״ג שער חריסית (צ״ל כמו בע׳ כוון: חרסית) שהוא מכוון כנגד זריחת החמה היך מה דאת אמר האומר לחרס ולא יזרח ועל זה המאמר כיון הרד״ק בירמי׳ ע״ש אבל בשרשים שרש חרס לא הזכיר דרשת רז״ל ופי׳ מדעת עצמו בזה״ל שער החרסית לפי

---

[1]) עיי׳ קצת מהן בתוי״ט חולי׳ פ״ו מ״ז. [2]) אבל העתקת רס״ג قرية حرس יש לו פתרון אחר עיין גיזיניאוס פי׳ לישעי׳ פי״ט צד 634, אבל מה שהביא שם צד 629 כי ר׳ יונה (Abulwalid) פי׳ ע״י خرابة פי׳ נחרבת לא ידעתי מאין היה לו כי בספרו כתאב אלאסול לא הביא הפסוק מישעי׳ לא בע׳ הרס ולא בערך חרם וזה קצת תמיהא.

שהיה מכוון כנגד זריחת השמש ע"כ [1] — ובענין גזרת חרס, חרסית נ"ל כי אף אם ל"מ הוא (עיין שופטים ח', י"ג מלמעלה החרס ות"י עד דלא מיעל שמשא; וכן תרגום שופטים י"ד, י"ח בטרם יבא החרסה) בכ"ז גם ל"פ היה מול עיני התרגום ונגד פני רז"ל כי خرشا, خرشيد = خورشيد וכן בה"א هور هورشيد ענינם שמשׁ וממנו خراسان מזרח ועפ"י זה הכל יבא על מקומו בשלום] —

* חֲרֵסוּם (חרסום, חרסון) (Crösus) שמחות פ"ט מעשה בימי חרסום וכו' א"ל אין שעת הסכנה ראיה, ואיזה פעמים הובא בנו אלעזר (אליעזר) עיין יומא ט', י"א (שנה) ששמש ר' אלעזר בן חרסום וביומ' ל"ה: הפליג לספר על עשרו של ר' אלעזר בן חרסום שהניח לו אביו אלף עיירות ביבשה וכנגדן אלף ספינות בים וכו' ע"ש, וכן יסופר באיכ"ר פ' בלע: עשרת אלפים עיירות היו בהר המלך לר' אלעזר בן חרסום היה האלף אחד מהם וכנגדן היו לו אלף ספינות בים וכו', ודע כי בכ"י ב' ליומ' ט' ובכ"י ב' לכל העמוד ל"ה, אי' הגי' בסמ"ך בסוף, וכ"ה בילק' דפ' שאלוניקי פ' וישב רמז קמ"ה עיין ד"ס יומ' צד מ"ד: אי לזאת דעתי נוטה להשערת פערלעס (שפראכ-אונד זאגענקונדע 18) כי חרסום עיקר הגי' ואיננו שם פרטי כי אם כנוי על שם Crösus מלך לידיא שהיה כידוע מופלג בעשרו ואלעזר בן חרסום היה כה"ג בבית שני ואחד הוא עם אלעזר בן חנן או חנינה, Ἐλεάζαρος Ἀνάνου הנזכר בקדמוניות לבן מתתיהו י"ח ב', ב' רק בן מתתיהו קורהו על שם אביו ורז"ל היו קורין על שם כנויו כלומ' על שם עשרו ואם חרסום שם כנוי הוא לאלעזר שהיה מפורסם בעשרו זכינו להבין את השם גביני בן חרסון הנזכר בקהל"ר פ' יש אחד שמסופר שם בשעה שמת אביו אמר לאמו הראיני כל כסף וזהב שהניח לי אבא אזלת וחמיית ליה חד כורא דדינרי והוות קיימא היא מן דין סיטרא והוא מן דין סיטרא ולא חמין דין לדין, ואולי יש להגיה חנינא במקום גביני ואם נהפך הסדר כזה: חרסון (=חרסום) בן חנינה אז מצאנו ראינו שם הפרטי חנינה שם אביו של אליעזר כמו שהובא בקדמוניות הנ"ל רק במקום אליעזר השתמש בעל המאמר בכנוי חרסון כדי לסמוך זה הכנוי על דרוש יש אחד ואין שני להודיע כי מפורסם בדורו היה כמו חרסום בעשרו, ועוד י"ל הערה קטנה והיא כי גביני בכונה נאמר יען שרצה לדרוש את הפסוק גם עיניו לא תשבע עושר שהיה סומא אחת מעיניו (קהל"ר שם) ומלת גביני אינו שם עצם כי אם ג"כ כנוי כי גבין הוא מי שעפעפיו תלויות על עיניו עיי"ע גבין (ח"ב, רכ"ז) וא"כ גביני בן חרסון פי' איש שעפעפו אחת תלויה על עינו ר"ל שהיה סומא, וסומא זה היה בן חרסון כלומר בנו של איש המפורסם בעשרו כחרסום וזה מה שאמרו בקידושין מ"ט: על מנת שאני עשיר אין אומרים כר' אלעזר בן חרסום ובודאי זה האיש עשה רושם בזכרון בני דורו לכן היטבנו להשכיל מה שסיים בקהל"ר שם ר' לוי בשם ר"ל [2] אמר יום שמת גביני בן חרסון נולד בלשאצר סנטרא דבבל, ובלי ספק בחר בעל המאמר לשון ערומים וכונתו היתה על מלך רומי אחד ולדעתי על קיסר הדריינוס וכנהו ע"י בלשאצר שהציר הדריינוס לישראל ולביהמ"ק השני כמו בלשאצר בן בנו של נבוכדנצר לבית ראשון וגם בספר הגנוז המכונה יהודית נקרא טריינוס קיסר אשר מלך קודם הדריינוס בשם מלך נבוכדניצר (עיין קורות היהודים לגרעטץ ח"ד ב', קל"ב) [3] ובאמת גם ימי טריינוס היו לישראל ימי גזרות וימי סכנה וא"כ יפה עולה לשון מסכת שמחות הנ"ל אין שעת הסכנה ראיה על ימי חרסום (חרסום), ואם חרסום חי בימי טריינוס אז היה יכול לחיות בנו אלעזר (= גביני בן חרסון כלומר הסומא של בן חרסום או חרסום בן חנינה כאמור למעלה) בסוף ימיו ומת בתחילת ימי מלכות של הדריינוס וזה מ"ש יום שמת וכו' נולד בלשאצר וכו' ורצה לתת סימן מובהק מהתחלת הצרות לישראל והוא מיום המיתה של עשיר המפורסם ואז התחילה מלכות של הדריינוס. ולפי פי' וחשבון זה יפה עולה נוסח שו"ט מזמור ט' שחסר שם בין י' הרוגי מלכות ר' אלעזר חרסנה כדאי' באיכ"ר ר"פ בלע אבל גם באיכ"ר אי' בזה"ל אית דמפקין ר"ט ומעיילין ר' אלעזר חרסנה ונ"ל שצ"ל חרסום. — ומ"ש בסד"ה אות אל"ף צד ל"ב ע"ג סוד בענין חרסום כי גימ' שדי ע"ש אין לנו עסק בנסתרות. — היוצא לנו מחקירתנו כי חרסום ובן חרסום הוא שם לויי או כנוי לאיש מופלג בעושר, ומעתה נוכל לומר כי

---

[1]) ודעת רש"י עיין בסוף ע' הקודם לזה ומפתרון חרסית = חרש רוצה לבאר גם היעראנימוס עיר החרס עיין דבריו בגיזיניאוס שם צד 633. [2]) וג"ל בהפך ר"ל בשם לוי דר"ל אמר בכל מקום בשם לוי עיין מבה"י למהרז"ף קי"א. [3]) ודעתי נאמנה כי הרוגי נבוכדנצר שהזכיר ר' יהושע בתוספ' ספ"ג דעדיות (ועיין זבחיי קי"ג.) ג"כ על הרוגים נאמר שמתו על פי טריינוס ושר צבאו קְוִיאֵטוּס.

אחד הוא עם בונוס בן בונוס (זה עיקר הגי' עיי"ע סבן ומ"ש) שנזכר בעירובין פ"ה סע"ב ופ"ו רע"א אשר נאמר עליו כי יש לו אלף ספינות בים וכנגדן אלף עיירות ביבשה, ולפע"ד הוא מל"ר bonus פירוש עשיר וא"כ בונוס בן בונוס עשיר בן עשיר.

☞ (חרספתין) [צ"ל חַרְסְפִיתָא] בל"ע حرشف קשקשת הדג (Fischschuppe
תרג' אשר אין לו סנפיר וקשקשת (תר"י א', י"א. ט'. י'. י"ב) דלית ליה ציצין וחרספתין. *[אחי"ה בנו"ג חרספיתין וכן בתר"י א' לדברים י"ד, ט' ציצין למפרח וחרספיתין על מושכיה וכ"ה בפסיקת' דפרה בפסיק' רבתי פרשה י"ד עיין ערך החרפותא ושם הוכחתי כי עיקר הגירסא כמו בערך הנוכחי והיא בעצם תומה לשון ערבית הרשומה בתחילת הערך] —

חֲרֹסֶת (תערובות מינים כתושים שנותנים בהם חומץ לטבול בו בשר וזולתו ולפע"ד מל"ע هريسة עיין בפנים) בפ' בכל שעה (פסחים מ':) אין נותנין את הקמח לתוך חרוסת. ובפ' ערבי פסחים (שם קי"ד. במשנה) הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת[1] ואעפ"י שאין חרוסת מצוה רבי אליעזר ברבי צדוק[2] אמר מצוה, [בגמ'] (שם קט"ז.) מאי מצוה . . ר' יוחנן אמר זכר לטיט. על כן עושין אותה מכל מיני פ י ר ו ת[3] מתוקין ומרורין וחומץ כמו הטיט שיש בו כל דבר. *[אחי"ה לכאורה כיון רבינו בזה הפי' לענין פתרון של ערך חרס א' והיינו טיט. אבל לפע"ד הוא מל"ע הרשומ' שענינו תערובת חתיכי בשר עם קמח וזולתו והושאל לרז"ל לטיבול שיש בו יין או חומץ בתערובת קמח רק בפסח אין נותנין קמח לתוך החרוסת ועיין פירש"י לפסחים מ': והכלי אשר משימין בו החרוסת נקרא בית החרוסת (שם ל': עיין רש"י שם ובע' בית שאור). — וכן הוא בפסחים קט"ו סוף עמוד א' וריש עמוד ב' האי חסא צריך לשקועיה בחרוסת (עיי"ע קף ט"ז) נשמע מזה כי עיקר הוראתו מין טיבול] —

חָרִיעַ (בלש' ערבי خريع wilder Safran, Saflor) בתוספתא מעשר שני (פ"א) [בנות חריע נקחות בכסף מ"ש . . חלות חריע וכו'][4]. [בפ' שני][5] בכלאים (מ"ח) אין סומכין לשדה תבואה וחרדל וחריע. ירוש' (פ"ב דכ"ח.) מהו חריע מוריקא. ובפ' בא סימן בגמרא כל זמן שהוא חייב בפיאה (נדה נ"א רע"ב) ובסוף עוקצין (פ"ג מ"ה) הפלפלין וחלת חריע נלקחין בכסף מעשר[6]. י"מ שזה חלת חריע פחות ממוריקא שהוא י ר ו ק[7] וזה רוחב כאצבע והוא זול והנשים שפין ממנו פניהם. *[אחי"ה מלה ערבית הרשומה נרדפה עם המלות הערביות عصفرى, قرطم ונכון פי' הרמב"ם בכלאי' ע"י עצפור ובעוקצין ע"י אלקרטום. ועוד בל"ע مريق ענינו כמו חריע ונגזר מפעל ערבי ورق XI פי' ירוק ככרכום וכן ענין חָרִיָעא חרוּעָא בל"ס ירוק ביותר וזה מוריקא של ירוש' ולכן גי' דפ"ר מוריקא שהוא י ר ו ק נכון מאוד ופי' כי חלת או חלות[8] חריע פחות ממריקא יען שאינם ירוקין כל כך כמוריקא, וזה כלומ' חריע רוחב וכו', ובפי' סד"ט לרה"ג לעוקצין (צד מ"ה) פירש חלות חריע מוריקא דבינו ובטיית קורטים ע"כ וכונתו במלת דבינו אולי צ"ל דבינינו כלומר הנמצא אצלינו או אולי ט"ס במקום בירו' = בירושלמי. — ובעהק"צ שנ"ב סיים זאפרין בלא"ש —. וכנ"ה בירו' כלאי' פ"ב דכ"ח. אין מקיפין חרדל וחריע אלא לחסיות בלבד דברי ר"מ ר' יודה אומר לכל מקיפין חרדל וחריע חוץ מן התבואה וכו' ע"ש היטב כל הסוגיא ובפירוש פני משה ומראה הפנים ודע כי כ"ה גם בתוספת' כלאים פ"ב אולם בכ"י אירפ' הגי' אין מקיפין חרדל חריע אלא לחרסות בלבד וכו', ואולי הוא הנכון ושעורו רק לשדה קשה כשל חרסית (עיי"ע חרס ציון מילמדנו) סומכין החרדל וחריע שלא יבואו להפסיד את הזרעים] —

חֶרֶף (כנוי לחרם) בריש נדרי' (פ"א מ"ב ד"י.) חרק חרך, חרף הרי אלו כנויין לחרם, ופי' שמן (הכ' או מן הק') [צ"ל הק' או מן הכ'][9] או מן הפ' יכול לעשות חרם. (נזיח נזיק) [צ"ל נזיק נזיח][10] פזיח כנויין לנזירות שאם גורדין תוכו

---

1) בנו"ג עוד ושני תבשילין אבל לי' במשניות נאפ' ופיז' ובירו' במשנה ובגמרא שם פ"י דל"ז ע"ד ובריי"ף ובראש ובכ"י ב' מינכען (ד"ס פסחים צד קע"ה.) ולא העיר על הערוך. 2) וכ"ה ר' אלעזר בכ"י מי וכ"ה לדף קט"ז. וגירסת ברי אי' בכ"י ב' וכ"י א"פ ובמשניות ובירושלמי. 3) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב. 4) בדפ"ע ובכ"י ערוך לי' וצריך להשלים ויותר נ"ל שמקומו למטה בסמוך קודם או אחר הציון מנדה ועוקצין. ובכ"י תוספ' אירפורט בנת חריעא . . חלת חריעא. 5) נשמט בט"ס ובכ"י ה"ב איתא רק ציון מתוספתא, ירושלמי ועוקצין. 6) וכ"ה בתוספ' מ"ש פ"א בכ"י אירפ' ובנו"ג במעשר שני. וכאן שייך הציון הראשון מתוספתי דמ"ש עיין הערה 4. 7) כ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע ובכ"י ה"ב ד ק. 8) עיין ירוש' פסחים רפ"ו דכ"ט ע"ד וירושלמי חגיגה פ"ג דע"ט ע"ג, ספרי ראה ס"פ ק"ז ועיי"ע חלת ב'. 9) כי זה סדר הלשון חרק חרך. 10) כן נראה מפירוש רבינו וכן הסדר במשנה בבבלי ובירו'.

של ק' או תוכו של ח' או תוכו של פ' ושל ח' [1]) הוי נזיר וכז האחר [2]).

1 חֲרַף (באפעל אַחְרִיף פי' מל"ע هرف הקדים להיות etwas früh geschehen וגם נאמר ממהירות בישול פירות frühreifen ובענין זה נרדף עם خرف והתואר חֲרָפָא בל"ע خريف 1 Früh-regen, 2 frühzeitige Frucht, 3 Frühlamm) בר"ג דתעניות (ג' :) הא בחרפי הא באפלי, פי' חרפי אין נעצרין אפלי נעצרין, משום דמעלי רוחות נמי רוח מצויה לא מיעצרה רוח גדולה שאינה מצויה בכל עת נעצרת. חרפי ראשונים כמו בימי חרפי (איוב כ"ט, ד') אפלי [מאוחרים] כמו (שמות ט', ל"ב) כי אפילות הנה [3]). ובר"ג דפרק תינוקת (נדה ס"ה רע"ב) איכא בינייהו חרפי [4]) ואפלי. בפ"ק דר"ה בגמ' באחד באלול [5]) (ר"ה ח' רע"א) בחרפתא דהויין מאדר [6]). בפ' בן סורר ומורה בגמ' אכל בעיבור החודש (סנה' ע' :) כדאמר להו ר' חייא בר ר' אבא [7]) לבניה אחריפו עולו אחריפו פוקו אחריפו עולו פי' [8]) שיהו מקדימין ועולין לעיבור החדש קודם שתחשך אחריפו פוקו כלומר שיצאו למחר לאלתר קודם החמה כדי שיהו הכל שומעין עיבורו והא דקתני (סנהד' שם) אין עולין להן אלא ביום היינו דקאמר אחריפו עולו קודם שתחשך, והא דתני בלילה [9]) היינו נמי כי האי ולהכו קרי ליה לילה דלגבי שאר היום לילה הוא דסמוך לחשיכה ותרוויהו חדא מילתא נינהו. *[אחי"ה ואפעל איתא ג"כ בשבת קט"ו רע"א כיון דחזא דהוו קא מחרפי וכו' כלומ' מקדימין לפני מנחה. והתואר אי' עוד בחגיג' כ"ה. עיי"ע עין, מ"ק ו': עיי"ע אפל, ב"ב צ': בתרעא חרפא פי' בשער המוקדם והפכו תרעא אפלא (שם) ורגמ"ה כ"י לב"ב פי' בזה"ל הוה מזבין פירא בתרעא חרפא כחרפא: שהיה מוכר תבואתו בימות הקציר באותו שער שהיה הולך בתחילה ולא היה מאצרן ושמואל היה מאצרן ומזבין להו בתרעא אפלא כחרפא שהיה מוכרו בסוף שנה והיה מוכר השער של אפלא בזול כחרפא כמו שהיה נמכר בשעת לקיטה ע"כ לשונו הזהב ולפי פי' זה נוכל גם לגזור כְּחַרָפָא מלש' ערבי خراف: עת לקיטת הפירות, היינו בחורף Herbst. וגם הוראת מלה ערבית הנ"ל גשמים הבכירים ופירות המתבכרות ועוד טלאים הבכירים ומזה גם בר"ה הנ"ל בחרפְּתָא והוא קבוץ נקבה לפי גי' רבינו וכ"י ב' מינכען או בחרפאתא לגירסת ר' יונה (עיי"ע אפל) ובנו"ג בחרפייתא וכ"ה בכ"י א"פ והראשון עיקר וכן הביא הריטב"א הגי' בשם רש"י ופי' אפילתא וחריפתא על הבהמות שיש בכירות להתעבר מאדר ויש אפילות להתעבר בניסן אליבא דאידך תנא וכו' ע"ש — ומה שתרגם כבש וקשיטה ע"י חורפא עיי"ע חרף ה'] —

2 חֲרַף (= חָרִיף, חֲרִיפָא פי' בל"ס וכן حريف בלש' ערבי חד scharf והושאל לחד שכל scharfsinnig; השם חֵרְפָא, חוּרְפָא עיין בפנים. חֲרִיפְתָא, חֲרִיפוּתָא פי' שטף ומרוצת הנהר hef-tige Strömung, Wallung) בס"ג דפ"ק דסנהדרין (י"ז: וכ"ה קידושין ל"ט. מנחות י"ז.) עיפה ואבימי בני רחבה. בס"ג דהוריות (י"ד.) ר' זירא חריף ומקשי. בהלכה קמא דפ' (השוחט) [צ"ל השואל] את הפרה (ב"מ צ"ו רע"ב) [10]) אמר רבא לפום חֵרְפָא [11]) שבשתא. פי' לפי חידודו לא עיין שאלתו [12]). חרבות צורים (יהושע ה', ב') תרג' איזמילוון חריפין.

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובדפ"ר. ובשדפ"ע חסר בטעות. [2]) כלומר וכן במשל ראשון כי במחיקת רגל של ק' ד' ופ' יכול לעשות חרם. ובירו' מונה גם חרם (בסמך) לכנוי נדרים עיי"ע חרם ב' — ובכ"י ה"ב בט"ס וכן האָרוּר. [3]) כונתו במ"ש ראשונים והפכו אפלי כלומר מאוחרים הייני עבים ראשונים או מאוחרים וכ"ה בפירש"י לתענית בחרפי: עבים בכירות הבאים לפני המטר . . (באפילי) [צ"ל באפלי]: הבאות מאוחרות לאחר המטר ע"כ. וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לתענית (ת"י) וז"ל חרפי שלפני המטר אין בהן משום ברכה, אפלי של אחר המטר יש בהן משום ברכה. [4]) בע"ז ע"ה. אי' חורפי אבל ברש"י לסנהדרין ע': הובא מע"ז לנכון חרפי. [5]) וכ"ה בע' אפל (ח"א, רט"ז) ולפנינו הוא בד"ה של גמ' באחד בתשרי ובע' שר י"ב חסר ד"ה בגמ'. [6]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר, וגי' דהויין אי' ג"כ בכ"י מ' וכן הובא מר' יונה עיי"ע אפל ומ"ש ובנו"ג דאתיין. [7]) בנו"ג בר אבא ומלת להו חסרה. [8]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב. [9]) כונתו לגמרא שם ואין עולין לה ביום אלא בלילה. [10]) וכמו שהגהתי איתא לנכון בכ"י ה"ב ועל זה הציון רמז כבר הגרי"ב בהפשב"ע כי פרק השוחט את הפרה לא נמצא בכל הש"ס, בכ"ז בדפ"א ואחריו בדפ' פראג הדפיסו בלי ראות עין בהלי' קמי' דהולין פ' השוחט את הפרה! ובדפ"ר בט"ס ג"כ בהלי' קמי' דפ' פרה ופרק פרה לי' בש"ס ובפי' פרת חטאת פי' אחרון דזבחי' לי' זה הציון ובכ"י ל"ד אי' בהלי' קמי' דפ' שור שנגח את הפרה אבל גם בפ"ה דב"ק המכונה ככה חפשתי ולא מצאתי וכל זה עון אשמת סופרים נמהרים הוא ושבשתא כיון דעל על. [11]) בנו"ג חורפא וכ"ה בנדה ל"ג רע"ב ובעירו' צ' רע"א. ובב"ב קט"ז רע"ב אי' אגב חורפיה לא עיין בה ובשני המקומו' האחרוני' אמר כן הש"ס בסתמא על רמי בר חמא (עיין רש"י לעירו') אחר קושית רבא וכצ"ל גם בעירו' במקום רבה של דפוסים עיין ד"ס שם. [12]) וכן פירש"י בעירו' ורשב"ם בב"ב הנ"ל.

אף תשיב צור חרבו (תהלי' פ"ט, מ"ד) תרגום ברם תתיב לאחורא חריפא [1]) סייפיה. בר"ג דפ' י' יוחסין (קידושין ע"ג:) חריפתא דנהרא אין בו משם אסופי פשרא [2]) יש בו משום אסופי. פי' חריפתא שפת הנהר, פישרא כמו עקולי ופשורי (ב"ב כ"ד. ע"ז ל"ד:). פ"א חריפתא מקום ששולל הנהר בכח אין [3]) נטבע לשם, פישרא מים שאינן חיים יש בו משום אסופי דרוצה אמו שטובע דאי לאו דאסופי הוה אלא מחמת רעבון שדיא ליה חסיה ליה ולא שדיא ליה במקום מיתה, ואית דאמרי איפכא חריפתא יש בו משום אסופי פישרא אין בו משום אסופי. *[אחי"ה שני פירושי רבינו מיוסדים על הוראת מלה ערבי' حرف פי' שפת ועוד תהלוכות הנהר ויותר נראה שהוא חידוד הנהר כלומ' במקום אשר שם מרוצת הנהר חדה וקלה עיי"ע חדקל וכן פירש"י בב"ב כ"ד סע"א ד"ה חריפותא דנהרא נקט ואתאי: שמא מתחילה נפלה באמצעית הנהר במקום חוזק ומרוצת המים הביאתה וכו' וכה"ג חריפותא דנהרא בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב ופי' שבולת המים ובנו"ג חריפא דנהרא, ובקידושין פירש"י ג"כ חריפתא דנהרא: — אמצעית הנהר מקום שהספינות עוברות תמיד ובכתובו' פ"ה רע"א כמו כן פירש"י מחריפותא דנהרא תפיסנא ע"ש. — והשם חֻרְפָּא (לגי' רבינו) וכ"ה בל"ס או חוּרְפָּא וכ"ה בל"ס ובתרג' ירו' א' ויקר' י"ט, ט"ז נאמר על כל דבר חד ד"מ סנהד' נ"ו. חולין י"ז: חורפא דסכינא, ע"ז ל"ט. אגב חורפיה דחילתיתא וכו', מגילה ז' רע"ב איהו שדר לי חורפא, שבת ק"ח: פוגלא חורפיה מעלי ליה כה"ג בכ"י א"פ וגי' חורפיה בכל הדפוסי' הישנים ובנו"ג בט"ם חורפי. חולין קי"ב רע"א צנון אגב חורפיה בלע, והתואר חָרִיף, חריפא וכ"ה בל"ס ובל"ע הרשומ' הושאל על חד ההכנה וטוב שכל עיין ציונים לעיל וכן בתרג' איוב י"א, י"ב גבר חריף, והקבוץ תר"י א' לבמדב' י"ג, ג' ובלש' נקבה נדה מ"ה: חזינן לה דחריפא טפי, ובהשאילה מגילי' ז' סע"א פלפלא חריפתא עיי"ע פלפל. — והושאל עוד למי שמסרס המקראות ודורשם סכינא חריפא מפסקא קראי ב"ב קי"א: וש"נ עיי"ע גרע, וגם לכנוי למי שחד בסברה חולין ע"ז, רבא בריה דרב יוסף בר חמא דחריפא סכיניה, וביבמות קכ"ב רע"א איתא בטעות רב יוסף דחריף סכינא וצ"ל כמו ביבמו' כי רב יוסף יכונה סיני מול רבה שהוא חריף יותר ונקרא עוקר הרים עיין סוף הוריו' וע' סן ג', וכן נאמר על המחודד בתלמוד שיננא מלש' חץ שנון (משלי כ"ה, י"ח) עיי"ע שן ג' ותרג' אשר חציו שנונים (ישעיה ה', כ"ח) די גירוהי מחרפין — ואת שם העצם חדד (בראשית כ"ה, ט"ו) תר"י א' חריפא — ומזה השרש נ"ל לפרש מארופות של עץ בשביעי' פ"ה מ"ד אשר פירש רבינו בע' מארופות כעין מרא של עץ וכ"ה בר"ש וברע"ב בלי מקור ובכ"י מ' הגי' בחרופות של עץ ולפע"ד צ"ל במחרופות של עץ והוא ל"ע مخراف פי' סכין ונגזר מפעל חרף ופי' בדבר חד כעין סכין והוסיף לומ' של עץ להורות שלא יהא סכין ברזל כי אם של עץ שלא יראה כעובד את הארץ ובע"א פי' בע' מארופות] —

חרף (= חרפיפותא = ערביבותא Vermischung, Wirrniss ועיין עוד בפנים) בר"ג דפ' אלו נדרים (פ"א רע"א) חרפופיתא [4]) דרישא מתיא לידי עוירא, דמני מתיא לידי שעמומית, דגופא מתיא לידי שיחנא וכיבי. ס"א ערבוביתא [5]) פי' שמניח להתערבב שער ראשו שמתקבץ בו טיט וכנים ואינו רוחצו ואינו סורקו מכחיש מאור עיניו ומתיא לידי עוירא, וערבוביתא דמני שאינו מכבס בגדיו, דגופא שאינו רוחץ גופו. *[אחי"ה פי' רבינו שב אל ס"א ולפע"ד נוכל בכ"ז להסכימו גם עם גי' חרפיפותא כי בל"ע حرفش ובל"ס חרפא פי' ערבובית, ובע' חפפית פי' בע"א ע"ש ושם גי' הילק' חיפופיתא ולא ידעתי אם צ"ל כגי' רבינו או גי' רבינו כגי' הילק' ובשט"מ נדרי' הובא עוד גי' שלישית ערפופיתא ונ"ל שלגי' זו מכוון פי' המיוחס לרש"י נדרי' בפי' עפרורית שמתכנס לאדם בראשו ואולי בכל המקומות הנ"ל עיקר הגי' כזה: חרסיפותא, חרספיתא והוא כמו חרספיתא דלעיל Schuppen כי העפרוריות בראש האדם דומים לקשקשת לכן בהוראת קשקשת הדג אי' במדרש ההוספה דנונא וכמקרה של חרספיתא קרה גם לתיבה הנוכחית להיות משובשת לתיבת חרפיפותא, חרפופתא כמו חרספיתה נשתבש להחרפותא עיי' ערכו] —

☞ **חרף** (חוּרְפָּא בל"ס כבש וכן בל"ע خروف Lamm) תרג' שבע כבשות (בראשית כ"א, כ"ח — ל') שבע חורפן. *[אחי"ה וכן תרג' מאה קשיטה (שם ל"ג, י"ט; יהושע כ"ד, ל"ב)

---

1) וכ"ה בכ"י תרגו' ובנוסי לי'. 2) בע' פשר ג': פישרא וכ"ה בפי' בסמוך ובנו"ג פשרי. 3) בכ"י ו"ו אם. 4) כ"ה לנכון בעה"ק שנ"ב וכן הובא בשם הערוך בשט"מ לנדרי' וכ"ה בכ"כ והוא מול ס"א ערבוביתא ובדפ"ע אי' בלא יו"ד. 5) וכ"ה בנוסח' ובכ"כ בשם הערוך ובשט"מ אבל בדפ"ע ערבובתא כדי להשוותה עם חרפופתא.

מאה חורפן, וכן תרג' קשיטה אחת (איוב מ"ב, י"א) חורפא חדא וכן הביא הגי' רבינו בע' קשיטה אצל הנוסחאות מעה. מרגליתא עיין ב"ר פע"ט וערך מרגל. — חרפתא בר"ה ח'. עיי"ע חרף ב'] —

* חָרַף (מלש' ערבי حرف התקצף erzürnt sein) בפסיקת' רבתי פ' עשרת הדברות בפנים הרבה נראה להם הקב"ה בסיני בפנים זעופות בפנים חרופות . . בפנים שמחות וכו' ובדפ' לבוב הגי' הדופות ופי' מהרז"ם כאיש שנהדף ונדחף ול"נ שהוא ל"ע הנ"ל ויגיד עליו רעו בפנים זעופות ועוד פעם אחת מצאתי המלה בתנחום' סוף פ' בראשית ס' סי' י"ב וקיץ וחרף (בראשית ח', כ"ב) שתהיו מתקייצין ופניכם מתחרפין והיסורין אינן פוסקין וכו' כלומר פניכם נזעמין ודרש חרף של מקרא מל"ע הנ"ל וקיץ דרש בל' קצתי בחיי (בראשית כ"ז, מ"ו) וטעם הדרוש לפי שרוצה לחלק בין קיץ וחורף ובין קר וחום והאחרון דורש שם: שתהיו מתיסרין בשחפת ובקדחת ובב"ר פל"ד אי' בע"א ע"ש[1]).

* חָרַף (מל"מ נחרפת לאיש ויקרא י"ט, כ' einem Manne preisgegeben sein) הבינוני במקום התואר חֲרוּפָה קידושי' ו'. האומר חרופתי מקודשת שכן ביהודה קורין לארוסה חרופה ושם פי' הש"ס מלשון המקרא (הנ"ל) והיא שפחה נחרפת לאיש. וממנו התואר שפחה חרופה יבמו' נ"ה סע"א וע"ב גיטין מ"ג. הקבוץ כריתות ט' סע"א וי"א. — בענין נחרפת הפי' היותר מקובל לדעת ולגזרת המלה הוא כמ"ש הראב"ע לויק' שהמלה מגזרת חרפה בעבור היותה שפחה והיא בתולה ברשות אחר ואינו מאורשה ע"כ ולפע"ד חרופה מל"ע خرب, خرابه אותו מקום האשה ומכנה אותה לשם גנאי יען שפחה חרופה היא זו שחציה שפחה וחציה בת חורין עיין הפלוגתא בגיטין שם ובכריתו' שם. וזה מה שדרשו בכריתות י"א. ומאי משמע דהאי נחרפת לישנא דשנויי היא דכתיב ותשטח עליו הריפות ע"ש פירש"י. וא"כ חרופה פי' בעולה וזה שקוראין ביהודה לארוסה חרופה כלומר בעולה העומדת לבעילה וזה טעם התרג' נחרפת: אחידה כלומ' מיועדת ליחוד שאינה אשתו לגמרי אבל נתן לה קדושין והיא עומדת לו לתשמיש ואפס קצהו תראה בפי' הרמב"ן לויק' ע"ש.

* חָרַף (מל"מ ענין גידוף lästern כמו את מי חרפת וגדפת (ישעי' ל"ז, כ"ג) וכן בל"ע خرف דבר סרה ותהפוכות. סנהד' צ"ד סע"א פרעה שחירף בעצמו נפרע הקב"ה ממנו בעצמו סנחריב שחירף ע"י שליח וכו'. ב"ר פ"א המחרפין והמגדפין תנחומ' וארא סי' ו' התחילו מחרפים ומגדפים וכו'. והשם חירוף עיי"ע גדף וש"נ.

* חֵרַף (מל"ע حرف פי' החליף והושאל להוראת עובר לסוחר im Handel gewechselt, gangbar) ב"מ מ"ד רע"ב כספא דחריף הוי טבעא דהבא דלא חריף הוי פירא ע"ש פירש"י והקבוץ שם: אינהו (הני פריטי) חריפי טפי.

חַרְפְּתָא (Fledermaus עיין בפנים) תר"י (ב') והעטלף (דברי' י"ד, י"ט) וחרפתא.

*[אחי"ה ובתר"י א' לויקרא י"א, י"ט מתורגם טרפידא ונראה שנשתבש מן ערפדא אשר על ידו מתורגם והעטלף בתר"י א' לדברים הנ"ל וערפדא (עיין ב"ק ט"ז.) הוא במבטא אחרת חרפתא. בתחלה עלה במחשבתי לומר כי הוא ל"ע خفاش פלעדערמויז עיין ערך חפיתא וא"כ חרפתא כמו חפיתא בהבלעת הרי"ש אבל שוב ראיתי כי בל"פ چرپلو ענינו שרץ אשר דברנו בו וכמו שהעתקתי כלומר עטלף ורש"י יפה לועזו בבכורות ז': קלבה שורי"ץ chauve — souris עיין זאאלאג' להח' לעוויז' ק"ב. ותמהתי עליו שלא הביא כלל חרפתא] —

חריץ (מל"מ בדניאל עיין בפנים וכן בל"ע خرص einschneiden, brechen והשם חָרֶץ, חֲרִיץ خرص, خريص Einschnitt, Graben ענין כריתה חתוך וחפירה) בפ"ה[2]) בכלאים (מ"ג) חריץ שהוא עובר בכרם. ובפ' שור שנגח את הפרה (ב"ק נ': במשנ') החופר בור ברשה"ר ונפל לתוכו שור או חמור ומת חייב אחד החופר בורות שיח[3]) ומערות[4]) חריצין ונעיצים. פי' בגמרא (שם) בור עגול, שיח ארוך וצר, חריץ רחב מלמטה וצר מלמעלה, נעיץ צר מלמטה ורחב מלמעלה ומרווח, מערה מרובעת ומסוככת[5]). בפ' הזורק בגמ' דסמוך כיצד שתי עגלות (שבת צ"ח סע"ב) ת"ר חרוצים[6]) היו קרשים

---

[1]) ולדעת ר"פ סמאלענסקין גם בעברית יש להמלה חרף גם הוראת קצף: בחרפם בפלשתים (ש"ב כ"ג ט') הוא כמו בהצותם; לא יחרף לבבי (איוב כ"ז ו') הוא כמו יתקצף; חרף נפשו (שופטים ה' י"ח) כמו יגרה נפשו; וכן חרף עושהו (משלי י"ד ל"א) י"ז ה' הוא כמו יקצף, ערצירנט, ורבות כמה, ובלי ספק יצאה המלה חרף משתי המלות חרה = אף.
[2]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב, ובדפ"ע בט"ס בפ"ח. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובדפ"ר, ובשדפ"ע שיחין. [4]) כ"ה בדפ"ר ובנו"ג ומערה.
[5]) עיין שקלא וטריא בור הוה אמינא . . דקטין וכריכא, ופירוש רש"י קצר ועגול, שיח דאריך . . מערה דמרבעה . . חריצים דלא מטללי . . דלית בהו רויחי מלעיל טפי מתתאי אבל נעיצין דרויחי וכו' ורבינו שנה לשון הגמ' ברהיטת פירושו הקצר. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובדפ"ר אבל בדפ' וו' הריצין.

וחלולים [1]) היו אדונים. ובפ׳ הקומץ רבה בגמ׳ ד׳ פרשיות שבתפילין (מנחו׳ ל״ד:) ואם אין חרצן ניכר פסולות פי׳ היינו הפסיקן, וצריך שיגיע חרץ [2]) למקום התפר (שם ל״ה.) פי׳ שיגיע חרץ למקום התפר אותו חרץ שבין בית לבית והתפר הוא הגשר. *[אחי״ה וכן פירש״י לדף ל״ה. ועיי׳ תוספ׳ ד״ה תיתורא ובכ״י ו׳ו הגי׳ קשר וצ״ל גשר עיי״ע תתר ד׳. וכנ״ה כגי׳ רבינו חֶרֶץ בירושלמי מעשרו׳ פ״א דמ״ח ע״ד משיתמלא החרץ וכ״ה בע׳ סאור ג׳ ע״ש ובר״ש מעשרו׳ פ״א מ״ב גרס הארץ. ירו׳ שבת ספ״ה ד״ז ע״ג עושה חרץ, וכן בירו׳ ביצ׳ ספ״ב דס״א ע״ד אבל בירו׳ כלאי׳ פ״א דכ״ז: וירו׳ שבת ע״ג ד״ו. אי׳ חריץ. חולין נ״ה רע״ב לפי גי׳ רבינו בע׳ חוור: מקום חרץ ובנו״ג חריץ וכן בירו׳ שבת רפ״ג ד״ה ע״ג מקום שהוא עושה חריץ. כלאי׳ פ״ב מ״ח חריץ שהוא עמוק י׳ ורחב ד׳. מגילי׳ י״ד רע״א חריץ . . בעל חריץ. הפכו תל בעל התל ע״ש. עירובין פ״ז מ״ג חריץ שבין שתי חצרות עמוק י׳ ורחב ד׳. ובכ״י מ׳ לעירובין מ״ז סע״ב חריץ מים עיי״ע חרם ג׳. ושייך לע׳ זה תרג׳ משרפות (יהושע י״א, ח׳) חריצי ימא לפי גי׳ רש״י ורד״ק ורבינו הביאו בע׳ מיוהד ע׳ חרץ ג׳ — ירו׳ ערלי׳ פ״ג דס״ג. חריצי ט״ס עיי״ע חצר א׳ — והפעל ירו׳ כלאי׳ פ״ז דל״א: חפר חָרַץ נעץ, ירו׳ שבת פ״ז ד״ט ע״ד החופר החורץ, גיטין כ׳. מיחרץ חרץ עיי״ע רשם. בכורו׳ מ״א סע״א גרב . . מיחרץ חריץ. נפעל ירו׳ נדה פ״א דמ״ט. בתולת הארץ כל שלא נחרץ בה מִיָּמֶיהָ רשב״ג אומ׳ כל שאין בה חרץ (עיין נדה בבלי ח׳:) ובתוספת׳ שביעי׳ פ״ג אי׳ כל שאין בה חרס וצ״ל חרץ פי׳ חתוך וחפירה ול״מ חָרוּץ דניאל ט׳, כ״ה — והושאל לגזרה ומשפט (חרץ ענינו גזר einschneiden מה שחותך בחיי של אדם) מל״מ כי כלה ונחרצה (ישעי׳ י׳, כ״ג) משפטיך אתה חרצת (מ״א כ׳, מ׳) פי׳ גזרת לכן תרגום בעמק החרוץ (יואל ד׳, י״ד) במישר פלוג דינא. ומזה דרשו בתנחומ׳ ריש בחוקתי (סי׳ א׳) מהו אם חרוצים ימיו (איוב י״ד, ה׳) בשעה שהקב״ה ברא עולמו חרץ ימיו של כל אחד ואחד ועיין רש״י וראב״ע לאיוב שם] —

חרץ (= חֲרִיץ לפע״ד אישון בת עין Augapfel, Pupille ועוד עיין בפנים) בפ׳ הנזקין בגמ׳ לא היו סיקריקון (גיטין נ״ו.) (בחרוץ) [צ״ל בחריץ] [3]) שבעין דוכתא דלדידן הוי מומא. ובפ׳ על אלו מומין (בכורות ל״ח סע״א במשנה) חריץ של עיין שניקב, בגמ׳ (שם רע״ב) מאי חריץ אמר רב פפא תורא ברא דעייניה פי׳ ״שורה שחוץ מן העין שמכסה את העין וזהו בת עין. *[אחי״ה הועתק מפי׳ רגמ״ה כ״י לבכורות (בכ״י אנגייליק׳ דף ק״ב רע״ב) אבל במשנ׳ גרס ריס של עין ופי׳ זה עפעפיו וכגי׳ זו אי׳ בע׳ רס ג׳ ושם הובא עוד ס״א חריץ של עין [4]) שניקב ופי׳ בגמ׳ תורא ברא דעייניה והיינו עור שעל העין ע״כ. ובנו״ג במשנה דש״ס הרים ובמשניות ריס ופי׳ רע״ב עפעף וזה עיקר הפי׳ כמו שארוך בע׳ רס, אבל לפי באור רב פפא תורא ברא דעייניה שפירושו לפי רגמ״ה ורבינו ורש״י נ״ל לומ׳ כי חריץ ל״ע خريصة בת קטנה והושאל לאישון בת עין עיי״ע בת חורין, בת מלך, בביתא א׳ כי בכל לשונות שונות נקראת צורה קטנה בעין על שם איש קטן בן קטן או בת (בתולה) קטנה ואולי גם תורא ענינו ג״כ מל״פ تُوره בן קטן ורך ובל״ע تُورة עלמה קטנה ולפי זה רב פפא הבין ג״כ חריץ של עין במובן בת או בבת עין והיינו אישון בת עין ונ״ל כי בתחלה היה כתוב רק תורא דעייניה ומגליון הובא לפנים מלת ברא להורות על מלה זרה תורא אבל בדף ל״ט. קשה להלום פי׳ רב פפא זה לביאור המשנה שפתו שניקבה וגם רגמ״ה נדחק לפרש שם עור החיצון ואחריו נגרר רבינו בע׳ רס ג׳ לפרש גם לענין חריץ של עין עור שעל העין, ולפי פירוש זה הרים העיקר והוא ל״י ἶρις Regenbogenhaut, עור דק בעין והוא העגול המקיף את אישון בת עין כדעת כ״כ ועתה גם גי׳ שלפנינו בגיטין בדוקין שבעין תתכן עיי״ע דק ה׳, ועל פי פי׳ זה נוכל להסביר פי׳ רגמ״ה שורה שחוץ מן העין וכו׳ כלומ׳ עגול העומד סביב בת עין בהיקף — ור״פ סמאלענסקי יחשוב שחריץ נקרא עפעף כי בין שתי השורות יֵרָאֶה ולכן בצדק יבאר רב פפא גם שפתו שניקבה כי גם השפה היא תורא ברא דשיפוותיה] —

חֶרֶץ (מע׳ חרץ א׳ der Graben) ביהושע (י״א ח׳) משרפות מים תרג׳ חרצי מים. *[אחי״ה וכה״ג לפנינו ושם אי׳ ימא אבל רד״ק גורס חריצי מיא וכן מוכח מפירש״י, והם המלחיות שעושין חריצין ומושכין אליהם מים מלוחים עיין רד״ק. ותרג׳ תעלה (איוב ל״ח, כ״ד) חריצי מיא — וציונים אלה שייכים לע׳ הרץ א׳] —

חָרַץ (לפע״ד כמו חלץ gerüstet sein וכן בל״ע حرض kriegerisch sein) אז תחרץ (ש״ב ה׳, כ״ד) תרג׳ בכן תִּתְקַף. *[אחי״ה נ״ל כי יש להשלים מושג מלחמה וכונת התרג׳ תתחזק

[1]) בדפ״ו וחלילים. [2]) ובנו״ג חריץ, וגם בדף ל״ד: חריצן. [3]) בנו״ג בדוקין. [4]) וכה״ג בספר אלאסול לר׳ יונה ע׳ חרץ.

במלחמה וכן ענין מלה ערבית הרשומ' ובד"ה א' י"ד, ט"ו תמורתו אז תצא במלחמה ולפי הענין פי' רש"י לש"ב יפה אז תרים קול מלחמה אבל גזרתו מל' תחרץ כלב וכן ברד"ק לא תתכן. וגם נ"ל כי נבנה מהשם חַרְצָא עיי"ע חרץ ו' פי' חלצים כלומר אז תאזור חלציך וזה טעם התרג' תתקף. וממנו השם חריצותא תרג' מ"א ג', ו' להעתקת ישרת: חריצות לבא כלומ' תקיפת וחוזק לב אבל תרג' מגורת (משלי י', כ"ד) חריצותא ט"ס עיין ערך חרינא] —

חרץ (= חַרְצָא פי' חריץ עיין בפנים) בפ' מרובה בגמ' אין מגדלין (ב"ק פ'.) מאי חולדת הסנאין אמר רב יהודה שרצא וחרצא [1] איכא דאמרי חרזא וקטיני שקי ורעיא ביני ורדיני מאי שירצא דמיתי [2] שקי. — (א"ב קטיני שקי פי' ששוקיה דקים דמתתי שקי פי' ששוקיה קצרים ושפלים אצל הארץ). *[אחי"ה כיון לפירש"י שגרס שקיה וכ"ה בתוספ' ופי' דמתתי שקיה: שוקיה גוצין וכן פי' התוספ' והוסיפו ולהכי נקרא חרצא שהחרצין ניכר בין השוקים וכו' ע"ש היטב ודחק נראה לעינים הוא ואת אשר נ"ל כי רב יהודה פי' חולדת הסנאין כי סנא בל"ע صنى פי' חריצין ונעיצין ונקיקי סלעים Gebirgskluft ובע' חלד א' כבר הטפתי מלתי כי חולדה היא החיה הנקראת חולד של מקרא Maulwurf וחופר ונועץ עצמו בעקרי הבתים ובנקיקי הסלעים כמו אשות עיי"ע אשת וגם נכללים בשם שרצים ע"ש ושם ובכלאי' פ"ח מ"ה הוזכרו הקופד וחולדת הסניים [3] ועל זה אמר הירו' כלאי' פ"ח דל"א סע"ג ששה ספקות הן . . חולדת הסנאים בשרצים כבי"ש ומעתה זכינו להבין באור חולדת הסנאים ע"י שרצא כי רב יהודה החליט שהוא מן שרץ והוסיף רב יהודה לבאר חרצא כלומ' שרץ זה דר בחריצין וחופר בנקיקי הסלעים ולכן נקרא חולדת הסנאין כמבואר וזה הענין של חרזא לאיכא דאמרי כי חרז עיי"ע ענינו בעצם הוראתו נקב וחרץ ועוד דרש לאיכא דאמרי השמות חרזא ושירצא ולפ"ד כונתו על ל"פ خرده פי' קטני הרגלים וזה מה שאמ' וקטיני שקי ועוד חרזא כמבטא خرزهر שהוא אדום כורדא וזה שאמר Oleander ורעיא ביני ורדיני ועוד דרש שירצא בל"פ شرزه נורא ואיום שממית חיות זולתו וזה מה שאמר שירצא דמיתי שקי או לגי' שט"מ סקאה מין ארבה כלומ' משרץ זה בא שצף קצף על הארבה — וכל זה רק דרוש וקבל שכר הוא] —

חרץ (= חַרְצָא פי' בלא"ר מתנים והוא כמו חלצים בל"מ Lenden) וישם שק במתניו (בראשית ל"ז, כ"ד) תרג' ואסר שקא בחרציה. *[אחי"ה והוא מל"מ וקטרי חַרְצֵהּ משתרין (דניאל ה', ז') והוא כמו חלצים בחלוף אותיות ל' ר' הנהוג מעברית לארמית ובעברית עצמו עיי"ע ארמלה. ובל"ס אות רי"ש נבלע ונקראו חלצים: חצא במקום חרצא — וכנ"ה הרבה בתרג' עיין אונקלס לשמות י"ב, י"א; כ"ח מ"ב; תר"י א' לבמדב' ה', י"ח; לדברי' ל"ג, י"א; תרג' איוב מ', ז', ט"ז. ובב"ר פ"ע דרש ויחבק לו (בראשית כ"ט, י"ג) אמ' (לבן) דינרים אינון ואינון בחרציה פי' במתניו וכן נ"ב בילק' ויצא רמז קכ"ד או מל"ע حرض שפת בגד. איכ"ר פ' רבתי: ההוא גברא תקין חרציה למחאתא] —

* חָרַץ (מל"מ ענין תנועה bewegen) כמו לא יחרץ (שמות י"א, ז') לא חרץ (יהושע י', כ"א) והשם בשו"ט ריש מזמור ס"ב מה ה"א כשאדם מוציאה מתוך פיו אין בה לא ריחוש שפתים ולא חריצת לשון כך וכו' וגם י"ל מפעל חרק שהוא נרדף עם חרץ עיי"ע חרק א'.

חַרְצְבָּ[ה] (מל"מ ענין קשרים ובל"ע حضرب festzuknüpfen בהפך האותיות, והושאל לכאב וצער Schmerz, Qual) בגמ' דפ' במה מדליקין (שבת ל"א:) כי אין חרצובות למותם ובריא אולם (תהלי' ע"ג, ד') לא דיין להם לרשעים שאין חרדין ועצבין מיום מיתה וכו'. ובויק"ר (בצו) [צ"ל במצורע] (פי"ז) כי אין חרצובות למותם לא ערערתם [4] בחלאים ולא ציביתם בעונות אלא בריא אולם. — (א"ב פרש' כי תבואו אל הארץ (פי"ז) ולא צבתים בעונות פי' לא קשרתים במיתרים דקים כלומ' אפי' ביסורים דקים לא יסרתים וזה פי' לציבין לעונות ע"ש). *[אחי"ה כונת ר"ב בסיום זה על סוף המאמר בויק"ר ובענין הגי' האמיתית עיי"ע אספריטן (ח"א, קצ"ג) וע' צב ה'. וראש המאמר בארתי בע' חרחר ג' ע"ש] —

חַרְצָן (יחיד מל"מ חרצנים גרעין הענבים Kern der Weinbeere) (חרצן וזג) [חרצנים וזגין] כבר פירשנו בע' זג. *[אחי"ה בדפ"ע אי'

---

[1] בנו"ג בלא וי"ו וגרסי' דקטיני אבל בכי"י ש"ם וקטיני (ד"ס שם). [2] כ"ה בכי"י וי"ו ול"ד וב"ר ובדפ"ע דמתתי כ"ה בכי"י ש"ם ר': דמתתי שקיה (ועיין ד"ס שם) ובנו"ג דמתתאי. [3] וכה"ג בב"ק פ'. הקופדין לפי גי' רבינו בע' קפד ד'. [4] בנו"ג בשנויים עיי"ע חרחר ג'.

בע' הנוכחי חרצן וזג ואם גם בנדר' ל"ח: איתא חרצן וזג אין כונת רבינו על ציון זה כי אם על נזיר ל"ד רע"ב אשר באמת פי' בע' זג א' ע"ש לכן תקנתי קלקול הדפוסים. ובע' תמד ג' בדפ"ר ובדפ' פיז' והלאה חוץ מדפ' ויניצ' תרצ"א גרמז על ע' חרצן וצ"ל פרצן ע"ש ובעל מו"ע טעה עיי"ע תמד. חרצן הוא היחיד ואינו רגיל במקרא כי אם בדרז"ל חולין פ"ב: ירו' ברכות פ"ג ד"ו ע"ג לעולָם אינו חייב עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפלת יד עיי"ע חט ה' ועיין תוספ' פסחי' מ"ז. ד"ה ומקודשין, ירושלמי מעשרו' רפ"א דמ"ח ע"ד הענבים . . משיבאישו . . . והוא שתהא חרצנה [1] שלהן נראית מבחוץ. וזה ראיה לדעת רבי יוסי לנזיר ל"ד רע"ב כי החרצן נקרא גרעין הפנימי ועיי"ע זג א' וכן ראיה מציון ילמדנו ופסיקת' דויהי ביום כלות משה (פסיק' דר"כ ג': ועיין במד"ר פי"ב) שהביא רבינו בע' פרט ח' לפי הגי' הנכונ' בדפ"ר ופיז' דחרצינתיה מתחזיא מלגיו עיי"ע הנ"ל ושם אאריך אי"ה] —

חֲרַק (מל"ע خرق Einschnitt וממנו הפעל גם בל"ס ורבינו גזרו מל"מ) ר' יוחנן בן נורי אמר אף החרוקות בסוף פרה (פי"ב מ"ח) [2] "פי' כמו (תהלים ל"ה, ט"ז) חרק עלי שנימו (איכי ב', ט"ז) ויחרקו שן. ויש לומר שאותו היד של כלי הוא של פרקים ויכפול אותו לאחוריו כדגרסינן בשבת (מ"ו.) לענין מנורה של חליות דאית ביה חירקי" [3] ובס"ג דפ' השולח גט (גיטין מ"ז.) כל חד וחד מחייה חד חיתא [4] חרקינהו לשיניה. — (א"ב בנו"ג דאית ביה חידקי). *[אחי"ה בע' חֶרֶק א' הבאתי כי גם גי' כ"י ש"ם בדלי"ת, אבל בחולי' נ"ט: בהיפך אי' חרוקות ורבינו בע' הדר ב' חֶרֶק א' וכרך גרס כגי' כ"י רגמ"ה בדלי"ת אבל גם ברי"ש נכון כי הוראת ל"ע خرق הוא כמו חדק حذق ענין חיתוך וחריץ — וכנ"ה בחולין שם והוא דמיבלע חירקייהו כלומר חריציהן מובלעין זה בזה היינו תכופות וסמוכין עיין פירש"י. והפעל שבת ס"ז רע"א יומא קמא ליחרוק ביה פורתא . . למחר ליחרוק ביה פורתא, וגי' כ"י מ' ליחדוק ובכ"י א"פ ליהדוק עיין ד"ס שם צד ע"ב. ושבת ע"ח: כיון דחרקי למנא כ"ה בכ"י מ' וגי' שלנו ורבינו עיי"ע חדק — אבל מה שענין הפעל חרק שן מל"מ עיי"ע חרק ד'] —

חֶרֶק (כנוי חרם) כנוי חרם בארבעה נדרים (י'.). *[אחי"ה ועיי"ע חרף. ובנדרים י': חרקים ובשט"מ חרקיה עיי"ע הרקיה כי כן גרם] —

☞ חרק (?) גברא דדלי בחריקאי (כתובו' ק"ה.) בעל הערוך גרס הרקאי ע"ש. *[אחי"ה הדין עם בעל הערוך רק עיקר מקומו בע' בי"ת וכבר הארכתי בע' בהרק ח"ב, כ"ה ע"ש בכ"ז לא שב הח' לעווי משגגת באור המלה הזו ושנה בח"ב הטעות של ח"א] —

* חָרַק (מל"מ וכן בלש' ערבי حرق ובל"ס חֲרַק knirschen) תמיד בצירוף שנים כמו בל"מ עיי"ע חרק א' ששם פי' רבינו בלי נכון עפ"י רה"ג, ורע"ב בלי מקור חרוקות של משנה אף בלי צירוף שנים. גיטין מ"ז. חרקינהו לשיניה. ירוש' כתובות פי"ב דל"ה: (מלאך מותא) חרוק (בשיניו) [בשינוי] . . אחרוק בשינוי (עיין בשנויים הספור בסוכה נ"ג.) תנחומא וארא סי' ו' שמ"ר ספ"ה התחיל (פרעה) מחרק עליהם שיניו ואמר וכו', פסיקת' רבתי ר"פ שוש אשיש (דף פ"ב: דפ' לבוב) היו או"ה מחרקים שיניהם ומרמזים בעיניהם וכו', ובילק' ירמיה רמז שט"ו בשם פסיק' ר' בט"ם מרחקין שניהם, וצ"ל מחרקין וכו'] —

חרר (?) בפ' שני שעירי (יומא פ"ו מ"ח) ג' מילין היו מירושלם ועד בית הרורו [5]. גמר' (שם ס"ח.) ש"מ בית חרורו במדבר קאי. — (א"ב בנוסח' חדודו כתוב). *[אחי"ה בע' בית הֶרוּדוּ (ח"ב, ס"ז) בררתי עיקר הגי' עפ"י כ"י ושם מקומו ועוד עיי"ע הרדום וא"כ גי' היותר מעולה בית הרודו וכ"ה בכ"י ל"ד ליומא (ד"ס שם צ"ז:)] —

חרר (= חֲרִירָא בל"ע خرير מה שמנוקב ובל"ס חֲרוּרָא נקב וא"כ נקב המחט Oehr) בהסייף פי"ג בכלי' (מ"ה) מחט שניטל חרירה או עוקצה טהורה. פי' מחט יש לה ב' ראשים ראש אחד לתפירה שמו חרירה שעושה בה חורים בבגד וראש אחד להכנס בה החוט הוא עוקצה" כמו עוקץ של אתרוג. וי"א איפכא חרירה מקום שמשימין בו החוט מלשון (מ"ב י"ב, י') ויקב חור בדלתו שהוא נקב. *[אחי"ה הפי' הראשון הועתק מפירוש רה"ג לסדר"ט צד ט' עד סי' הרמז ונראה שתיבות כמו עוקץ וכו', באו מגליון של איזה כותב כי איננו ציון מש"ם או צ"ל עוקצי

---

[1]) בר"ש מעשרו' פ"א מ"ב חרצינה. [2]) וכן בתוספתי' פרה ס"פ י"א ושם אף הרוק וצואה וכו'. [3]) ע"כ הועתק מפי' רה"ג לסדר"ט צד ל'. [4]) בנו"ג חייתא עיי"ע ומ"ש. [5]) וכן הסדר במשניו' נאפולי ובירו' ובכ"י מ' עיי' ד"ס יומי צ"ז. ובנו"ג מירושלם ועד בית חדודו ג' מילין.

תאנים (עוקצ' פ"א מ"ו) כדאי' ברע"ב ועיין הר"ש או אולי כיון על נטל עוקצו (ר"ל של אתרוג) בסוכ' ל"ד: עיי"ע פיטמא — ודע כי בפי' רה"ג הגי' חרידה וצ"ל חרירה או אולי חדידה וזה מוכח מפירושו וז"ל ראשו אחד חד לתפירה וכו' ורבינו השמיט מלת חד יען שגרס חרירה (בשני רשי"ן) וגזרו מל' חורים בבגד ור"ש הביא אית דגרסי חדודה והביא ראיה מאיוב מ"א כ"א, ואולי כיון לגי' רה"ג לפי תקוננו, והוא בעצמו פי' כי"א של ערוך וכ"ה בפי"מ לרמב"ם וברע"ב ופי' י"א שייך לר' ניסים שפי' בספר מפתח בפ' במה בהמה וז"ל עוקצה חתונבא [1]) שלה שהוא פי המחט או חרירה הוא מקום הנקב וכו', וגי' חררה אי' בכ"י א"פ לשבת נ"ב: וקכ"ג, אבל בכ"י מ' חודדה וחודה וצ"ל חודה וכה"ג חודה בע' גרט בדפוסי' אחרוני' אבל בדפ"ר נכון חרירה ובתוספת' כלים ב"מ פ"ד ג"כ חודה וכ"ה לפנינו בשבת נ"ב: אבל בדף קכ"ג, חררה וכ"ה בע' עקץ א', ועיק' הגי' או חרירא במשקל ערבי או חרורא במשקל סורי ופי' נקב המחט והוא כי"א דערוך — וממנו הפעל חרר עיין סוף ע' חר א' ומ"ש — חרורא (חרורה) עיי"ע חר ב' —, חָרוּרָא והקבוץ חֲרוּרֵי עיי"ע חר ח'] —

חָרָשׁ (פי' בל"ס מכשף Zauberer ונגזר מפעל עברי חָרַשׁ, שתק עיי"ע מגוש וע' רטן) בפ' אלו מציאות בגמ' מצא כסות (ב"מ כ"ט סע"ב) ובר"ג דפ' כסוי הדם (חולין פ"ד רע"ב) א"ר יוחנן כס דחרשין ולא כס דפושרין וכו' פי' "תרג' מכשפה (שמות כ"ב, י"ז) חרשא, כלומ' מוטב כוס שיש בו מיני מכשפות מכוס דפושרין שלא הוחמו כל צרכן". *[אחי"ה שייך לפי' ר"ח הובא בשט"מ לב"מ ושם הסיום: כי קשה הם לגוף, והוא שהוחמו בכלי מתכות וי"א פושרין הן הלוחשין ע"כ — וכנ"ה הרבה בתרג' להעתקת כשף (ד"ה ב' ל"ג, ו') כשפים (מיכה ה', י"א) חרטומי (בראשית י"א, ח') בל' נקבה חַרָשָׁא (שמות הנ"ל) ושם מופשט חרשיותא וכן בל"ס תרג' מכשפה (שמות הנ"ל) כל עביד חרשיותא, שם ח' י"ד חרשיותא בלחשיהון ועיין פירש"י סנהד' ס"ז: ד"ה בלטיהם. וזה מה שאמרתי כי זה דרכם כסל למו לעשות בלחש ובחרש — וכנ"ה בדרז"ל ברכו' ס"ב סע"א לא חרשי דחרשא ולא חרשי דחרשתא ועיי' פירש"י ועוד בד"ס למקומו כי הרבה שנויים יש בזה הלחש. שבת ע"ה רע"א עיי"ע אמגושא. ירו' חגיג' פ"ב דע"ז סע"ד הדין חרשא טלטלתניה מן ארעא לא יכול עבד כלום. והקבוץ לזכר שם אין אנא מתעביד נשייא אנא מקטל חַרָשַׁיָּיא והא איתעביד נשייא ולא קטל חרשייא, איכ"ר פ' מי זאת חרש אַת לית חרשין מצלחין בלילה. ב"ר ס"פ פ"ו (אתה מכנים) חרשין במצרים באתר דחרשין (חרישין) [צ"ל חרשין] עיי"ע קרז. ולנקבה, ירו' חגיג' שם אית תמנין נשין חַרָשַׁיָּין, פסחים ק"י סע"א נשי חרשייתא עיי"ע חר ח'. — והפעל בתרג' יחזק' י"ג, כ' אשר אתם מצודדות: דאתון מְחַרְשָׁן] — ולדעת ר"פ סמאלענסקי הוא מן חָרָשׁ (מייסטער, קינסטלער, דענקער) כמו חורש וחושב כי כן קראו בצדק להמכשפים העושים בלהטים בחרשת המעשה, וגם הפעל חרוש (שווייגען) הוא מן חשב (נאכדענקען, נאכגריבעלן) כלומר: לא ימהר להשיב ומזה ויתחרשו כל הלילה (שופטים ט"ז ב').

חָרַשׁ (נרדף עם חרת, חרץ ענין חפירה בקרקע לזריעה pflügen) בפ' אלו הן הלוקין (מכות כ"א רע"ב) ובפרק אלו עוברין בפסח בגמ' [כיצד מפרישין] (פסחים מ"ז סע"א) יש חורש תלם אחד וחייב עליו משום ח' לאוין וכו', פי' "חורש בשור ובחמור אחד שנאמ' (דברי' כ"ב, י') לא תחרוש בשור ובחמור [יחדו] ואלו שור וחמור מקודשין [2]) חייב בשור אחד ובחמור אחד כל אחד בפני עצמו כלאים בכרם אחד שביעית ויו"ט שנים כהן ונזיר אבות הטומאה שנים הרי ח' לאוין" [3]). בר"ג דמשקין (מ"ק ו'.) ובירו' ריש משקין (ירו' מ"ק פ"א ד"פ רע"ג) ובריש שקלים [4]) (ירו' שקלים פ"א דמ"ו.) ובריש פרק ה' [5]) במעשר שני (ירו' מ"ש רפ"ה דנ"ה ע"ד) היה חורש בינתים. *[אחי"ה כה"ג בירו' בג' מקומות הנ"ל אבל במ"ק בבלי אי' אם יש חורש ביניהן — ובנפעל תעני' כ"ו: נלכדה ביתר ונחרשה העיר. ושם כ"ט. לפי גי' כ"י מ' ב' (עיין ד"ס שם צד פ"ט: וש"ג) נחרשה העיר מגלן דתניא כשחרש וכו' ובכ"י מ' א' אי' כששרף טורנוסרופוס הרשע את האולם וחרש את העיר וכו', מ"ק ה': שדה שנחרש בה קבר עיי"ע בית פרס. והשם: חֲרִישָׁה שמ"ר פ"ו בחרישת הקבר עיין מ"כ שם. ירו' שבת פ"ז ד"ט ע"ד חרישה בשביעית, ירו' ביצ' פ"א ד"ס: הותר מכלל חרישה ביו"ט עיין ר"ה ט'. — ובדרך כבוד

---

[1]) לפע"ד מל"ע نُقاب פי' זנב וסוף. [2]) כ"ה לנכון בדפ"ר ובכ"י ו"ו וה"ב וכ"ה בגמרא ובדפוס ו"ו בט"ס מקושרים. [3]) ע"כ הועתק מפי' ר"ח לפסחי' צד ע"ט ובענין כלאים בכרם אחד ובדפ"א אי' בטעות שנים גם דעת רש"י כרבינו. ולא כתוספ' בפסחי' ומכות ועיי' הרמב"ן והריטב"א למכות שם. [4]) כ"ה לנכון רק בדפ"ר. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובדפ"ר פ' ה' וממנו משובש מדפי' פיזי והלאה פ' שמיני.

הושאל לבעילה כמו שהראיתי לדעת בע' דש האחרון. ירו' יבמות רפ"א ד"ב: ר' יוסי בן חלפתא חמש חרישות חרש וכו' [1]. ב"ר פפ"ה שהיה חורש בגנות וכו' עיי"ע אשף (ח"א, שכ"א) ופי' המיוחס לרש"י לד"ה א' ב' ג'. ובב"ר פצ"ח כלום הלך יעקב אצל לבן אלא בשביל רחל כל החרישות שחרשתי באמך לא ברחל הייתי ראוי לחרשן עיי' מ"כ וזוהר הנזכ' שם. ומזה הענין הבין התרג' ל"מ לולי חרשתם בעגלתי (שופטים י"ד, י"ח) אילולפון בדקתון באתתי וכו', עיין רלב"ג שם. וענן הקראי הבין בחריש (שמות ל"ד, כ"א) ג"כ ממשכב אשה עיין ראב"ע שם. ואולי בשמוש מלת חרש וחרישה בהוראת משכב אשה היתה מול עיני רז"ל ג"כ מלה פרסי' خرنه، خراز אבר המוליד. וכן בל"ר vomer פירושו כלי מחרשת וגם אבר התשמיש וזה מ"ש המליץ הרומי Virgil quid vomere terras invertisse graves (Georg. I, 56) וגם בל"י ἀρόω ענינו חרש והוליד וממנו השם ἄροτος חרישה והולדת בנים ורגילין לכתוב באתינא בתנאי הנשואין ἐπὶ παίδων γνησίων ἀρότῳ עיין אוצ"מ לפאססאו — [I, 322

חרש (חוֹרֶשׁ א') מל"מ פי' יער Wald וכן בלשון שומרוני ארשא. ב) מל"פ خرش، خروش דבר בטל unnützes Zeug עיין בפנים והפירושים השונים) כפ"ק דשבועות [2] בגמ' דסמוך כל שיש בה ידיעה (שבועות ו':) א"ל רב פפא לרבא הי מיניהו חשיב [3] א"ל בחורשיה קא אכיל ליה [4] בתימה, כלומר מי נהוג [5] לאכול ביער במקום שאין בני אדם מצויין שאין אתה מכיר גדולתו ודאי קיסר עדיף. ורב האי גאון פירוש בחורשא בריש [6] מכת עין בל' ארמי (?) נקרא חורשא וכשהיה מקום בגופו של אדם שתוחבו וצריך חפיפה אמר קא אכיל ליה והכי קאמר רבא על רב פפא כששאלו איזהו חשוב מלך פרס או מלך רומי בחורשא קא אכיל ליה כלומר שמי שעומד במקום מלך פרס ושואל איזהו חשוב הוא איש מלחמתו מכת עין תוחבו וכאלו תובע עיניו להתעוור כי היה מנהג מלכי פרס כל מי שמיקל מלכותן מעוורין עיניו. פשיטא שבור מלכא ומהוי ליה ותיכול [7] כל ארעא ותדושינה [8] ותדקינה (דניאל ז', כ"ג) פי' הראה לו בודאי [9] קיסר עדיף דכתיב ביה ותיכול כל ארעא אבל אי אפשר לומר בגלוי. בס"ג דפ' מרובה (ב"ק פ"א רע"א) ושיהו מרעין בחרשין [10]. פי' ביערים וכן תרגום יער (ש"א י"ד כ"ה, כ"ו; תהלים פ', י"ד ועיין עוד למטה תורשא [11]. — (א"ב תרגום על גל יסבכו (איוב ח', י"ז) די על איגר שרשוי חרשין. בנוסחאות שלנו בב"ר (פי"ב) לחרישת קנים גרסינן ובעל הערוך גרס רחישת ע"ש). *[אחי"ה ובע' רחש ב' שנה ר"ב עוד הפעם גי' הספרים חרישת קנים אבל רומז גם על תר"י [א'] רחישותא דאילנא אשר על ידו הועתק בסבך (בראשית כ"ב, י"ג) אבל לפע"ד תיבה זו צ"ל חרישותא דאילנא בהיפך האותיות כי חורש של מקרא וחורשא דתרג' ושל רז"ל נגזרה לפע"ד מל"ע حرجة סביכות קנים ועוד יער Rohrgebüsch, Wald ורבינו בע' רחש בעצמו פי' רחישת קנים ע"י יער והביא המק' והתרג' ובב"ר כ"י פאריז אי' בפירוש חרישת קנים יער אבל לפי הנראה מגליון בא פנימה וכן אי' חרישת הקנים בקהל"ר פ' ופניתי ובריש שהש"ר איתא חורשא של קנים. ובעצם הוראת מלה ערבית הנ"ל סביכת הקנים ואלנות תרגום יסבכו באיוב הנ"ל ובסבך בתר"י עפ"י תקוננו וכן תרג' באו בעבים (ירמי' ד', כ"ט) עלו למערק בחורשיא ור"ל ביערים העבים והמסובכים באילנות עיין פי' ב' ברד"ק לירמ"י שם וכן תרג' ירו' א' בערבה (דברי' א', ז') במישרא דחורשא והבין ערבה כמו ערבוב וסבכות האילנות. ומזה דרשו נאחז בסבך (בראשית שם). . בירו' תענית פ"ב דס"ה ע"ד נאחז בחורש . . נאחז בסבך וכו' כך עתידים בניך נאחזים בעונות ומסתבכין במלכיות וכ"ה בקצת שנויים בויק"ר פכ"ט ובפסיק' דר"כ קנ"ד ושם בט"ס מחורש . . בחורש וצ"ל מחורש . . בחורש וכ"ה בילק' אמור רמז תרמ"ה וילק' פנחס רמז תשפ"ב בשם הפסיקת' ובילק' וירא סוף רמז ק"א בשם ב"ר נ"ו (ובמ"מ נרשם בטעות) — ובע' מך ג' הביא רבינו ויק"ר פי"ג מן חורשא לית היא מכיא ובהגיעי לשם אבאר אי"ה ועוד עיין בשהש"ר פ' כמעט בכמה שנויים. ירו' ע"ז פ"א דל"ט ע"ג נעץ קנה בים . . ונעשה חורש גדול וזהו כרך גדול שברומי ובע' שרטון אפרשנו. שהש"ר פ' אל תראני ועשו אותו

---

[1] ועל ציון זה כיונו התוספי בשבת קי"ח: ד"ה אימא ובשבת שם אי' הי' בעילות בעלתי וכ"ה בב"ר פ' פ"ה ע"ש. [2] כ"ה בכ"י ובדפ"ר, ובדפי' ו"ו בט"ס דשביעית. [3] וכ"ה בכ"י ש"ס ורש"י ובפי' ר"ח כ"י לשבועות (בקובץ כ"י אנגי' דף ט"ו:) ובנו"ג עדיף. [4] כ"ה בכ"י ו"ו וכ"ה לפנינו ובדפ"ע חסר אבל אי' בסמוך בפי' רה"ג. [5] בעה"ק שנ"ב הגי' מנהגו. [6] כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב ובדפ"ר, ולי' בדפ"ע כי גם בפי' הראשון ברי"ש גרסינן. [7] וכן בכ"י פי' ר"ח ותיכל ובמקרי' ובגמ' ותאכל. [8] וכ"ה בכ"י ר"ח ובמקרי' ובגי' אי' בלא יו"ד. [9] כ"ה לנכון בדפ"ר, אבל בשאר דפ"ע בידו ואולי גם זה נכון עיין בסמוך במ"ש. [10] בנו"ג בחורשין. [11] לי' בדפ"ר.

מקום כחורש. והקבוץ ב"ק ע"ט: מגדלין בחורשין וכו', ושם פ', מִפְּנֵי מה חרבו (בתים שבגליל העליון) שהיו מרעין בחורשין . . ואעפ"י שהיו להם חורשים סמוך לבתיהם וכו' עיין פירש"י. ירו' שבת פ"א ד"ד. בפורשת בחורשין כלומר בפרוס המצודות ביערים. ב"ר ר"פ כ"ד והכרמל ליער יחשב (ישעי' כ"ט, י"ז) לחורשי דבני אינש ועיין ג' ופי' רש"י לישעי' — אחרי שבררנו לך המקומות אשר הוזכר בהם חורש, חורשא בהוראת ל"מ חֹרֶשׁ היינו סבכת האילנות והיער נפן נא לביאור המאמר בשבועות הנ"ל אשר בפירושו נתחבט הערוך. בגוף הפי' מסכים גם רש"י עם פי' רבינו כי בחורשא היינו יער וכן פי' הח' לעווי רק הוא הבין כי חורשא היינו יער משל למלכות רומית הוא. אבל הפי' הזה קשה להלמו, ובפי' ר"ח כ"י לשבועות (בקובץ כ"י אנגייליקא הנ"ל) מצאתי מפורש בזה"ל א"ל רבא כי חרשיה אכול ליה פי' מכה אוכלת לך בעיניך כלומר אינך רואה עכ"ל ובחידושי להרי"ן מיגש לשבועות ראיתי כמו כן וז"ל בחורשיה קא אכיל פי' מכה יש בעין נקרא חורשא כלומר מכה יש בעיניך שאי אתה רואה כלום ע"כ. עינינו הרואות כי בשטת רה"ג הלכו שפי' מכת עין בל' ארמי נקרא חורשא ואין אצלי ספק כי תחת בלי ארמי צ"ל בלשון פרסי וכונתו לדעת קצת על ל"פ كورى פירוש עורון (עיין ערך בת חורין) או אולי כיון על خراش בל"פ חבורה ומכה ובמ"ש וכשהיה מקום בגופו של אדם שתוחבו (פי' מנקרו ומנעצו stechen, jucken) וצריך חפיפה אמר קא אכיל ליה כונתו ג"כ על ל"פ خوردن שענינו אכל ועוד הרגיש בצער ומכאיב לו ועפ"י באור זה זכינו להבין דברי רה"ג, אבל הרחק נראה לעינים לפרש כחורשא קא אכיל ליה מכת עין תוחבו (das Auge, der Augenschmerz, juckt ihn), לכן הנ"ל קרוב לאמת כי חרשיה (כגי' ר"ח) או כחורשא אכיל ליה פירושו בל"פ דברים בטלים ופטפוטי מלים אִמר זה כי خرشه וגם هرزه פי' דבר בטל ורעות רוח ובצרוף הפעל خوار פירוש אכל ענינו דַבֵּר הבל הבלים שאין בו טעם וריח והנה כה השיב רבא על שאלת רב פפא מי חשוב מלך פרס או מלך רומי וגער בו רבא ואמר על השואל כי הבל יפצה פיו ורצה בתשובה זו לגלות אוזן השומעים כי מלך פרס חשוב וזה מפני יראתו מהממשלה הפרסית שהיתה רודפת את רבא עיין חגיגה ה' רע"ב ופירש"י בשבועות אבל רעיוניו האמיתיים הסתיר רבא בחבו לכן מחוי ליה (כגי' רה"ג) פי' הראה רבא לרב פפא בידו כלומר רק בידו רמז על הפסוק בדניאל שהיה דורשו על גבורת קיסר רומי כדאי' בכ"י ש"ס ובדפ' ישנים עד דפ' בסיליאה זו רומי חייבת וכ"ה בכ"י פי' ר"ח הנ"ל וכ"ה בע"י הראשון ובד' אחרוני' זו ארם — וְרק ברמיזה גלה רבא לרב פפא כי קיסר רומי חשוב יותר אבל בגלוי בחר לשון ערומים ועל כן היה משמש בדיבור פרסי כחורשא אכיל ליה לפרסם הדבר כִי גער הוא בשאלת המקשן, ואחרי הדברים והאמת האלה לא הוצרכנו לדחק הח' ברילל (יאהרביכער ח"א, ר"י) "ברעבונו אכל אותו" בהיפך נוכל לומר כי خورش פי' מזון כדי מחיתו ואכילה שאינה גסה וענינו בחורשיה קא אכיל ליה באכילה שאינה גסה אוכל אותו ר"ל אוכל מלך פרס את הקיסר הרומי, אבל הראשון נ"ל עיקר ובין כך ובין כך השתמש בפעל קא אכיל ליה יען שרוצה לרמוז על הפסוק ותאכל כל ארעא וג'] — ולפ"ד ר"פ סמאלענסקי ביאור המאמר בחורשיה אכיל ליה: הוא יאכל אותו ביער, כלומר מלך פרס יאכל את מלך רומי ביער. והיא כמליצת הכתוב לאכול עני במסתר (חבקוק ג' י"ד) כלומר: באין עוזר לו ועל זאת הביא עד את הפסוק: ותאכל כל ארעא.

חִרש (= חרישית תואר לרוח הקדים ונדרש עפ"י האגדה מן חָרֵשׁ או חֶרֶשׁ) בס"ג דפ' כל גט (גיטין ל"א:) רוח קדים חרישית (יונה ד', ח') אמר רב יהודה בשעה שמנשבת עושה תלמים בים כמו לא תחרוש (דברים כ"ב, י')[1] א"ל[2] אי הכי היינו דכתיב (יונה שם) ותך השמש על ראש יונה, פי' אי הכי דאמרת דקשה וצונן הוא מאי ותך השמש אלא ש"מ חם הוא, מאי חרישית שמשתקת כמו החרש כמו (בראשית ל"ד, ה') והחריש יעקב וחם הוא שמשתקת שאר רוחות הצוננין. בס"ג דגיטין (פ"ח סע"א) החרש והמסגיר אלף (מ"ב כ"ד ט"ז) בשעה שפותחין נעשו[3] חרשים, והמסגר כיון שסוגרין שוב אין אחרים פותחין. *[אחי"ה והבין רבינו החרש כמו חֵרשים וכן פי' רש"י בסנה' ובמלכים וכ"ה בחגיגה י"ד. ושם דורש חֲרָשים (ישעי' ג', ג') בשעה שפותח בדברי תורה הכל נעשין כחרשין ובכ"י מ' שבשעה שפותח נעשו כולן כחרשין. ועוד נדרש חרש (יהושע ב', א') ברות רבה ר"פ ב' ד"ה ר' סימון ילק' יהוש' רמז ז' עשו

[1]) וכן פירש"י וגם שם אי' רק פעם אחת תלמים ובנו"ג שתי פעמים. [2]) בנו"ג א"ל רבא. [3]) בנו"ג נעשו הכל וכן בילק' מ"ב רמז רמ"ט וכן בכ"י ש"ס סנהדרין ל"ח. ובפי' ר"ח כ"י לסנהד' ובנו"ג שם הכל נעשו.

עצמכם חֵרְשִׁין עיי"ע אופניה (ח"א רי"ט) ובע"א עיין דרוש בע' חרם א'. והיחיד חֵרֵשׁ taub, stumm הרבה בש"ס: תרומות פ"א מ"ב חרש המדבר ואינו שומע. ושם וחגיג' ב': וש"נ חרש שדברו בו חכמים בכ"מ שאינו שומע ואינו מדבר ופי' הרמב"ם לתרומ' טעם למה קראו רז"ל גם לאלם חרש אבל במגיל' פ"ב מ"ב חגיגה שם וגיטין ע"א. אמרו: מדבר ואינו שומע זהו חרשׁ שומע ואינו מדבר זהו אלם וכבר שקל וטרי בזה הירו' חגיגה רפ"א דע"ה ע"ד והעלה ר' יונה: הדא אמרה דלית כללוי דר' כללין (ר"ל בענין חרש). חרש שוטה וקטן (בקיצור חש"ו) רגיל הרבה בש"ס: ברכו' ט"ו סע"א מגילה י"ט: תרומות פ"א מ"א; ר"ה פ"ג מ"ח; עירובין פ"ג מ"ב; גיטין פ"ב מ"ה; ב"ק פ"ח מ"ד; שבועות פ"ו מ"ד; חולין פ"א מ"א; מכשירין פ"ג מ"ח; פ"ו, מ"א; טהרות פ"ח מ"ו ועוד זולתה. ולנקבה חֵרֶשֶׁת עדיות פ"ז מ"ט, יבמות פי"ג מ"ח, מ"ט, מ"י, פי"ד מ"א, מ"ב, מ"ג, גיטין נ"ה. והקבוץ יבמו' פי"ג מ"ח פי"ד מ"ג חֵרְשׁוֹת, והשם ח ר י ש ה ב"ק פ"ו. צ"ח. סנהדרין ס"ו. ובענין שתיקה ספרי מטות פ' קנ"ג. קנ"ה. קנ"ו — ולגירסת מהרש"ם לברכות ירו' ספ"ט גם השם חַרְשָׁא והקבוץ כל חַרְשַׁיָּא, אבל עיין מ"ש בע' ברך א' וז' (ח"ב, קצ"ב, קצ"ד) — ו ה פ ע ל: בקל ב"ק פ"ו. החוריש את אביו, ב"ר פפ"א מהולתך חרשה. פיעל: ירו' כלאי' פ"ח דל"א ע"ג טיפח . . כנגד אזנו וחרשה קדושי' כ"ד סע"ב תקע באזנו וחרשו ובב"ק צ"א. וחירשו, ושם נ"כ וחרשו וכן בדף צ"ח. חרשו לאביו וכו'. פַּעֵל: מְחַרֵשׁ בתרג' יחזק' י"ג, כ', כ"א. א ת פ ע ל: ב"ר פ"א אתחרשן, ירושלמי חגיגה פ"ב דע"ז ע"ג יתחרשן, נ ת פ ע ל: יבמות פי"ג מ"א האשה שנתחרשה . . האיש שנתחרש. גיטין פ"ב מ"ו פקח ונתחרש וכן ירו' גיטין רפ"ז דמ"ח ע"ג] —

חָרָשׁ (מל"מ אומן במלאכת מחשבת Arbeiter in (Stein, Holz u. s. w., Zimmermann בפסיקת' דכי תשא (פסיק' דר"כ ט"ו סע"א ורע"ב) אם תכתוש את האויל במכתש (משלי כ"ז, כ"ב) של חרשין אין את מועיל ממנו כלום. פי' אומנים. *[אחי"ה ובערך חמר א' הובא חמור של חרשין ע"ש ומ"ש] —

* חָרָשׁ שם פרטי אביו של ר' מתיא עיי"ע.

חֶרֶשׂ (מל"מ עיי"ע חרם א' Scherben) במחט פ"ט בכלים (מ"ה) חרשין שנשתמש בהן משקין טמאין ונפלו לאויר התנור והוסק התנור טמא שסוף משקה לצאת. פי' כלי חרש שנשתמשו במים טמאים ושאבו מהן. *[אחי"ה רבינו מיחד לו ערך בפני עצמו עבור הגי' בשי"ן שהיתה לפניו ובנו"ג בסמ"ך ועיין עוד ע' חרם א'] —

חרת (= חַרְתָּא ענין שחורת Schwärze ולפע"ד מלשון ערבי ارثة והקבוץ ارث צבע שחור או מל"פ ارنة שחור כזפת) בגמ' דפרק הבונה (שבת ק"ד:) ובגמ' דפ' הקורא את המגילה למפרע (מגילי י"ט רע"א) ובפ"ב בגיטין בגמ' בכל כותבין (גיטין י"ט.) קנקנתום [1]) אמר רבא בר שמואל [2]) חרתא דאושכפי [3]). ובכל היד בפ"ב בנדה (י"ט. במשנה) איזהו האדום [4]) כדם המכה, והשחור כחרת הצביעה שצובעין בו העורות. פ"א חרת "דיו דהכי גרסינן בגמ' (שם כ'.) אמר רבה [5]) חרת שאמרו דיו תניא נמי הכי שחור כחרת וחרת שאמרו דיו ולימא דיו אי אמר דיו הוה אמינא כי פכחותא דדיותא קמ"ל כי ח ר י ו ת א [6]) דדיותא על כן אמרו כחרת כשחור שבו". *[אחי"ה הועתק מפי' רה"ג לסד"ט צד ל"א ושם הסיום ללמדנו שהשחור כחריתות הדיו (טמא) [צ"ל דמא] ועיקר הגי' כחרתא דדיו וכצ"ל שחור כחרות בנדה ובתוספ' נדה ספ"ג שחור בהרת צ"ל שחור כחרת וכ"ה בירו' נדה פ"ב ד"נ. ושם אי' נוטל את החרת ונותן ע"ג עור לבן ר' יוסי בי ר' בון אמר על גבי עור צבוע ע"כ וזה ראיה לפי' הראשון דרבינו וזה הפי' עולה עם מ"ש בערך קלקנתום ועיין ג"כ למוד ערוך לשבת צד צ"ג: ובאיכ"ר פ' חשך מבואר שחור (איכה ד', ח') כהדא חרתא] — (א"ב עיי"ע קלקנתום ופי' חרתא דאושכפי דיו הרצענים וכן שם קלקנתום בל"ר [7]).

חָרַת (נרדף עם חרש ופי' חקק וכן בלשון ערבי خرت ובל"ם חרת einschneiden, graben) חרושה על לוח לבם (ירמיה י"ז, א') תרג' חריתין על לוח ליבהון. *[אחי"ה ותרגום ירו' א' ויקר' י"ט, כ"ח כתבת קעקע: רשם חָרִית, ובאונק'

---

[1]) ועיקר הגי' עיין בע' קלקנתום והוא ל"י χάλκανθον Schusterschwärze. [2]) וכ"ה בכ"י א"פ לשבת הנ"ל ובכ"י מ' אמר רבה בר שמואל וכ"ה בכ"י ה"ב וכ"ה במגילה שם ובגיטין בדפוסים הישנים ובד' אחרונים הוסיפו בחנם בר בר חנה וכבר עמד על זה הגרי"ב בהפשב"ע ערך קלקנתום. [3]) עיי"ע אשכף ומ"ש. [4]) בנו"ג אדום . . שחור, ובירושלמי האדום . . שחור. [5]) כ"ה בכ"י ה"ב ובדפ"ע הוסיפו עוד בר בר חנה ובנו"ג בר רב הונא, ובפי' רה"ג לנדה אמר רבא. [6]) כ"ה בכ"י ה"ב ובכ"י ב"ר כי חריתותא ובע' פכח כחרתא וזה העיקר ובנו"ג כי חרותא ובפי' רה"ג לנדה כחריתות ובדפ"ע נתקצר ע"י וכו' ואי' לנכון בכ"י ו"ו א' ובי' ה"ב וב"ר. [7]) והוא chalcanthum וכן בל"י עיין הערה . . ובדפ"ע אי' בסמ"ך בסוף וצ"ל במי"ם.

הקבוץ רושמין חריתין. — ודרשות רז"ל בענין חרות על הלוחות עיין בע' חר ט' — ירושלמי ב"ב פ"ד ד"ד ע"ג חרותין ט"ס עיין סוף ערך חדות ומ"ש] —

חרת (= חָרוּת או מל"ע ועברי הרשום' בע' חרית או י"ל מע' הקודם לזה מפעל חרת ופירוש ענף נחתך abgeschnittener Zweig ובל"ע خرص פי' ענף דקל) בפ' לולב הגזול בגמ' נקטם ראשו (סוכ' ל"ב רע"א ירו' סוכ' רפ"ג דנ"ג ע"ג) חרות פסול דומה לחרות כשר. ובגמ' רבי יהודה אומר יאגדנו (סוכ' שם) אימא חרותא בעינא כפות וליכא. פי' חרות הוא חרותא והן חריות של דקל (סוכ' מ"ה. ועיי"ע חרית וש"נ). בר"ג דגט פשוט (ב"ב קס"א.) ובפ' השולח גט בגמ' העדים חותמין על הגט (גיטין ל"ו.) ובפ' אחרון דגיטין בגמ' שני גיטין שכתבן (שם פ"ז:) רב צייר כוורא [1] ור' חנינא צייר חרותא. פי' צייר חריות של דקל [2]. ובפ' המוכר פירות לחבירו בגמ' דכוכין (ב"ב ק"א:) דעביד להו כי חֲרוּתָא פי' "עביד הכוכין כחריות של דקל שגדילין באלכסון ואינן גדילין שוין". *[אחי"ה וכן בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב וז"ל כחרותא "כלומ' כמו ענפי הדקל שאינן יוצאין מן הדקל כנגדן בשוה אלא מצדדין ופונין למעלה" ועיין ג"כ פירשב"ם. בב"ב חרותא הוא הקבוץ ורגיל יותר חֲרָיוֹת עיין סוכ' מ"ה. חבוט חריות. ירו' שבת ספ"א ד"ד: חריות מלמטה ועצם מלמעלה. ושם רפ"ג ד"ה ע"ג חריות בגפת ובעצים. ושם פ"ד ד"ז. חריות שגידען לשכיבה ירו' נזיר פרק ט' דף נ"ז עמוד ד' מילאהו חריות. ויתר המשקלים מהקבוץ עיין ערך (חרית) [חרות] ושם נסמנו הטעיות שנפלו בזו המלה] —

חֲרוּתָא (או מע' הקודם נעשה כחריות של דקל או אולי מל"מ חרודה erschreckt) בידי שמים כשרה בפ' אלו טרפות (חולין נ"ד. במשנה ובגמ' נ"ה:) פי' בידי שמים ראתה הברד או שמעה הרעם ופחדה ונתיבשה הריאה כשרה אבל ראתה בהמה אחרת שנשחטה וכיוצא בזה ופחדה ויבשה הריאה שלה טרפה. *[אחי"ה ורש"י בחולין נ"ד. פי' חרותה קשה כחריות של דקל ועוד בד"ה וחרותה פי' שצמקה ריאה . . כגון שנבעתה. וכן בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגיייליק' דף שי"ג.) פי' חרותא בעותה וגם רבינו הרכיב שני פירושים נתיבשה היינו נעשה כחריות של דקל ועוד פחדה לכן אולי מל"מ הוא וד' ול' מתחלפות עוד ראיתי לעורר כי عرت פי' בלשון ערבית קשה ורותתת וגם שתי הוראות אלה עולות יפה כאמור] —

חִרְתָּא (שם מקום) דארגיז (שבת י"ט: עירובין ס"ג.) עיר הסמוכה לבגדד [3] כרחוק פרסה. *[אחי"ה בע' ארגיז (ח"א רע"א) כבר חויתי דעתי בתכונת העיר הזו. ונעלמה מעיני החכם נייבויער גיאגראפיא שמ"ח ושאר המבקרים] —

* חרתא בתרג' משלי בקצת דפוסי' וט"ס במקום הרתא פירוש דין ומדון עיין ערך הרת ומ"ש.

חָשׁ (מל"מ חשה ובלא"ר חֶשָׁא. חֶשִׁי ענין לחש שתיקה והחרישה schweigen התואר והשם חשאי die Stille, der Verschwiegene) באלו הן [הממונין] פ"ה בשקלים (מ"ו) לשכת חשאים היתה במקדש [4] יראי [5] חטא נותנין לתוכה בחשאי ועניים בני טובים מתפרנסים מתוכה בחשאי. בפ' טרף בקלפה בגמ' שחטו (יומא מ"ד.) ובגמ' דפ' יש בערכין (ט"ז.) הקטרת מכפר על לשון הרע יבא דבר שבחשאי ויכפר על מעשה חשאי. עתים חשות בר"ג דפ' אין דורשין (חגיג' י"ג רע"ב) [6]. — (א"ב תרג' דממה וקול אשמע (איוב ד', ט"ז) חשאי וקל סוגאין אשמע). *[אחי"ה בנו"ג וקל סוגעין ובכ"י קול פונין מל"ם פוֹנֵיָא = ערוויעדע-רונג והוא הד הרים היינו בת קול עיין פירש"י לאיוב ומה שסיים בענין קול ההברה הוא כדעת התוספו' ושמ"ר שהבאתי בע' בת קול ע"ש היטב. — וכנ"ה בברכו' ט"ו: מה רחם שמכניסין בו בחשאי מוציאין ממנו בקולי קולות וכו'. פסחים נ"ו. התקינו שיהו אומרים אותו (בשכ"מ) בחשאי. ושם התחילו והביאו לה בחשאי כ"ה לפי גי' ע"י וכ"י א"פ ויתר השנויים עיין בד"ס פסחים צד פ"ד. ותרג' יתלחשו (תהלים מ"א, ח') ממללין בחשאי. תרג' קול דממה דקה (מ"א י"ט, י"ב) קול דמשבחין בחשאי. והפעל חשות חגיגה שם והוא בינוני בקל והציווי ירו' ע"ז רפ"א דל"ט: והינון אמרו ליה חשי! למלכא בעי מיעבד כן כלומ' הס ירבעם בקש שיעשו כן] —

חָשׁ (= חוּשׁ. חֲשַׁשׁ מל"ע حس פירוש הרגיש ובל"ס חש הרגיש צער וכאב fühlen, leiden והשם חֲשָׁא בל"ס עמל וצער ובלש' ערבי حس

---

1) ל"י בדפ"ר. 2) וכן בירו' גיטין ספ"ט ד"נ ע"ד שמואל כתב חרותא. 3) בכ"י ו"ו והי"ב לבגדאר. 4) רבינו קיצר בלשון המשני' ע"ש. 5) וכ"ה בכ"י ש"ס אבל בנו"ג ירא. 6) עיי"ע חשמל.

חֲשָׁשָׁא Unglück Besorgniss וכן בל"ס חששותא פי' דאגה) חש בראשו יעסוק בתורה שנא' (משלי א', ט') כי לוית חן הם לראשיך וגו' (עירובין נ"ד.), כי יתחמץ לבבי (תהלים ע"ג, כ"א) תרג' ארום יחוש לבי, בפ' ר' אליעזר אומר תולין בגמרא יינומילין (שבת ק"מ.) אשקיין חד כסא וחשאי בנפשאי מבינתא דרישי עד טופרא דכרעאי [1] פירוש ר א ש י [2] נצטננתי, מסתפינא דלמא מנכו לי מזכוותאי [3] (שבת שם) שמאוד הייתי מצטנן ועושין לי נס שאנצל ומנכין לי מ ז כ ו י ו ת י י [4]. פ"א חשאי בנפשי נהניתי מאוד ומר עוקבא דדש ביה ולא הוה ליה הנאה כל כך. *[אחי"ה ולפי פ"א חשאי ענין הרגשה לטוב ולהנאה הוא [5] והראשון עיקר כי הוראתו הרגיש צער וכאב וכנ"ה בעירו' שם חש בעצמותיו . . חש בכל גופו, שבת שם חש ביוקרא דלבא עיי"ע יקר ב', ירו' כלאי' פ"ט דל"ב: חש שינוי, ושם חשש בשינוי, ירו' שבת פ"ו ד"ח ע"ג החושש אזנו, ושם פ"ח די"א: חוששת אחת מעיניה, ירו' סוכה פ"ב דנ"ג, הייתי חושש עיניי, ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב ע"ד פומיה הוא חשיש, שבת פי"ד מ"ד החושש בשיניו . . ההושש במתניו, יומא פ"ה מ"ו החושש בגרונו, אסת"ר פ' ויהי בימי דרש אחשורש: שכל מי שזכרו חושש את ראשו (עיין מגיל' י"א.), שהש"ר פ' דודי לי חשש בצמרמרייה עיי"ע צמר האחרון, והשם חֵשָׁא בל"ס או حس בל"ע איכ"ר פ' על אלה ד"ה מעשה בדואג: למה לית את זבנת לבידין דינוקין א"ל דחשייה קשיי לינוקי וכו' עד לא אמרית לך דחשיה קשיי וכו' כלומ' צערו ועמלו ובמ"כ נדחק ועיין הספור בירו' ברכו' פ"ב ד"ה, בשנויים, ובע' לבד ג' הביא רק תחלת המאמר, וממנו השם מיחוש תמורה ט"ז, ועשית (מרעתי) [צ"ל מרעה] ד"ה, א' ד', י' שלא יהא בי מיחוש ראש ומיחוש אזנים ומיחוש עינים, שבת י"א, כל מיחוש ולא מיחוש ראש — ועוד ענין חוש כמו חשש פי' השגיח והרגיש auf etwas Rücksicht nehmen או ענין דאגה besorgen וכן בל"ע خاش ועוד עיי' בתחילת הערך, כתובות כ"א, וחש שמואל לבי"ד טועין, ירו' ברכות פ"ו ד"י: הואיל וחש לה ר' זעירא וכו', ירו' פיאה פ"ה די"ח ע"ד וחש לומר שמא וכו', ב"מ י"ח: והלאה חולין י"א, והלאה וליחוש דילמא, חולין שם: וניחוש שמא וכו', פסחים פ"ד, הא לא חש (יומא נ"ו, חייש) לקמחיה עיי"ע קמח, חייש, חיישינן ב"מ ט"ז: והלאה כתובות כ"ד, כ"ו: [6]. שבת קנ"א: חגיגה ט"ו רע"א ועוד הרבה ובשבת שם ד"ה ושמואל פירש"י וחיישינן נמי אמרינן לקולא ע"כ ועיין מחברי כללי הש"ס שהביא פחד יצחק ע' חיישינן, שבת קכ"א, וכן בפכ"ב מ"ג חוששני לו מחטאת, ושם ט"ד ואינו חושש ולנקבה חוששת (נדה פ"ו מי"ג וכן שם ס"ד. ושם חיישא), פסחים ט', חולין ס"ג: אין חוששין וכו', ירו' קידושין פ"ב דס"ב ע"ג לא חשש, ושם ספ"ד דס"ו ע"ד חשש להרא שמועתא, ירו' ע"ז פ"ב ד"מ סע"א ואינו חושש לא משום טומאה, ירו' מ"ק פ"ג דפ"א ע"ד צריך את חָשֵׁשׁ על נפשך, ושם וחשון אילין על אילין, והשם יומ' פ"ג סע"ב אימא דאמרי אנא חֲשָׁשָׁא וכו', בכורו' ל"ו רע"א אימר דאמר ר"מ לחששא וכו' ושם: במקום חששא אמרינן מה לו לשקר, נדה י"ז: אי בתר חששא אזלת וכו', מדרש תדשא פי"ז (בית המד' ליעללינעק ח"ג ק"פ) לא היה לכם חששה עלי, ובתרגום קהלת ב' כ"ה חששא מן יומא דינא רבא — ובתרגום נמצא עוד כפילות השרש עיין ערך חשחש] —

חשׁ (= חִישְׁתָּא פי' בל"ע خيسة Strauch und Binsengebüsch) בס"ג דפ' כל שעה (פסחים מ' רע"ב) ההיא ארבא דחיטי דטבאי [7] בחישתא פי' טבעה במקום קנים והיה בו מים, בפרק מי שמתו בגמ' בסמוך הניח בנים (ב"ב קמ"ג:) שהיו לו הרבה בנים כחושין [8] של קנים, והר הבית לבמות יער דירמיה (כ"ו, י"ח) ודמיכה (ג', י"ב) תרג' לחישת חורשא, בחטי מנית (יחזקאל כ"ז, י"ז) תרג' בחיטי דיחוש [9]. בסוף פס' [10] דסוכה (פסיקתי' דר"כ קפ"ד.) מה הדם דחוש בעלים כך היתה אמנו לאה דחושה בבנים, ס"א דחוסה וכבר כתבנו בע' דחס, ומסתברא דהוא העיקר. *[אחי"ה בע' דחס הארכתי ע"ש היטב ועתה באתי להוסיף כי בכ"י ו"ו גרס בערך הנוכחי בכ"מ ברי"ש רחוש.

1) גי' אשקיין אי' גם בכ"י מ' ובנו"ג אשקייי ח מ ר א וט"ס הוא ולי' בכ"י מ' וא"פ. עיין ד"ס שם ובענין חשאי וכו' עיי"ע בין ב' ועי' בינתא וש"נ השנויים. 2) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו. 3) וכ"ה בכ"י א"פ ובנו"ג מזכותא. 4) כ"ה לנכון ברפ"ה, ובדפ"ו נשתבש מזכויותיו. 5) אולי מזה כי יחוש חוץ ממני קהלת ב', כ"ה. 6) ושם ובנדה ס"ד. גם מיחוש ועיי"ע בית מיחוש ח"ב ע"ד. 7) בנו"ג דטבעא וכ"ה בפיי ר"ח ובהל' ריצ"ג הלכו' פסחים צד צי וכ"ה בתוספ' ע"ז ס"ה: איתיביה אבל גם בב"ב קנ"ג. גרס רבינו בע' טבאי באל"ף. 8) בנו"ג כחושים וזה נוח יותר כי דרש חֲשִׁים דבראשי' מ"ו, כ"ג. 9) כ"ה בתרג' בדפ' וויניצי' אבל בנו"ג ריחוש וכ"ה ברש"י ורד"ק. 10) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד והוא ר"ת פסיקתי' עיין ערך דחס ומה שכתבתי ובדפוס ראשון בטעות פ"ר וממנו נשתבש בדפי פיזי פר"ק ופשטו המדפיסים האחרונים פרק קמא.

רחושה, רחוסה בע' רחס אבל מסוף דברו ניכר שראש דברו שקר כי ע' רחס איננו בערוך וגם אם רצינו לתקן בע' רחש (והוא רחש האחרון) גם שם בל תמצא מענינינו אבל אי' בע' דחס, אמור מעתה שגי' רחושה בויק"ר פ"ל ובפסיקת' הנ"ל צ"ל דחושה. ודעת לנבון נקל כי רבינו בהשקפה ראשונה רצה לגזור דחוש, דחושה מענין חש = חישתא שאם לא כן למה היה מסדרו בערך זה ואות דלית לפי זה שמושית הוא ולפע"ד סבר רבינו לגזור ככה בראותו גם בב"ב הנ"ל נשאלה המלה חושים למשל רבוי בנים וכן בתנחום' ריש שמות ותמלא הארץ אותם: כחושים של קנים כה"ג בדפ' ווירונא, ובדפ' שטעטין בט"ס כחרשים של קנים וצ"ל כחושים וכ"ה בשמ"ר רפ"א ושפט כדוגמא זו גם משל מרבוי בנים של לאה דְחושה בְעָלים אבל אחרי רואו כי הדלי"ת קשה להולמו אז החליט בצדק ומסתברא וכו'. וגזרת חישתא הוא מל"ע הרשום' ופי' קני האגם לכן באה המלה בסמיכות קנים עיין הדוגמאות בע' אגם (ח"א, כ"ג) חישת קנים ואולי כצ"ל גם בעירובין ט"ו. י"ט: במקום חיצת הקנים אבל יותר נראה שהוא ט"ס במקום מחיצת קנים וכ"ה בסוכ' כ"ד: וכ"ה בעירו' ט"ו. לפי גי' כ"י מ' וא"פ ובד' שונצ' ופעם אחת בד' פיז' עיין ד"ס עירו' שם אבל בב"ב ס"ה: ס"ט. צ"ל חישת קנים במקום חיצת קנים ובכ"י רגמ"ה פי' אלו הקנים הדוקרנין ושיוצאין כמו קנים בגזע אחד ע"כ, אבל במשניות ובירוש' גם שם מחיצת הקנים וכ"ה בפי"מ להרמב"ם. ול"נ כגי' כ"כ בשי"ן ויפה פי' רבינו חישתא דציון ראשון מקום קנים והיה בו מים אבל בפי' ר"ח אי' טבעה ספינה ב נ ה ר ר"ל ש ם הנהר כפירש"י ועפ"י פירש"י זה הובא מגליון פנימה פסחים בהלכו' דריצ"ג (צ"י) ההיא ארבא דטבעה שם הנהר בחישתא עיין יצחק ירנן שלא העיר על פירש"י] —

חָשַׁאי (נ"ל שצ"ל חאשי והוא לשון ערבי حاشا או اوشه Thymian, röm. Quendel בל"פ (Gartenquendel = Satureja בפ' מפנין בגמ' חבילי קש (שבת כ"ח.) קורנית חשאי פי' בלעז סטוריי"א (א"ב צתרי הוא סטוריאה והוא עשב הנקרא בל"ע צעתר אבל חשאי זה שמו בלשון ישמעאל עיי"ע קורנית). *[אחי"ה ובערך קרנית שנה עוד הפעם כי קרנית (אשר לדעתו הוא στεφάνη coronis מין עשב ששמו כתר) אחד הוא עם ל"ע חשאי ובע' אסטפניני (ח"א, קע"ג) הוכחתי טעותו ע"ש והאמת עם רבינו כי חשאי קורנית וסטורייא מקרובי ענינים הם. וטרם אחוה דעי אקדים לך דברי פליניאוס י"ט, נ' ואלה הם: ceteri fere conyzam id est cunilaginem, thymbram vero quae sit cunila. Haec apud nos habet vocabulum et aliud satureja dicta . . . עפ"י הצעה זו דעתי כי קורנית הוא משובש מן קורנית והוא conyza וזה עשב הנקרא אצל היונים κόνυζα, κνῦζα Dürrwurz, ולד"ק נקרא בל"ר thymbra וזה אשר נקרא בל"ע حاشا עשב שריחו נודף ודבורים יאהבוהו ועל כן נקרא בלא"ש Bienenkraut והוא אחד עם מלה ערבית הרשומה בתחילת הערך אשר לפי פליניאוס נקרא satureja וזה סטוריאה דערוך הרי כולם קרובי ענינים הם. וגם דעת הרמב"ם בפי"מ לשביעית פ"ח מ"א מסכים לפי' רבינו וז"ל שם וקורנית נקרא בערבי האשה ובלע"ז שדרייה וכו' ונ"ל שצ"ל חאשה וכן לנכון בפי' רע"ב חשא ובכ"י א"פ ובריי"ף כ"י חאשי (ד"ס שבת צד קמ"ז.) וכצ"ל בערוך במקום חשאי דכאן ובע' סאה. ובנו"ג חשי וכ"ה בכ"י ו"ו ובעה"ק בתחלת הערך ובכ"י ו"ו גם הלעז שדוריאה והוא שדריאה של רש"י אשר ע"י לועז בשבת צתר וקורנית וצתר אז כגי' כ"י א"פ צעתירי הוא בל"ע سعتر = صعتر = satureia או origanum וכ"ה בע' סאה ע"ש ומעתה נוכל לומר ג"כ כי חאשי הוא ל"פ اوشه אשר על ידו נקרא בל"פ سعتر של ערביים. ואחרי הדברים והאמת האלה צחוק עשה לנו בוקסטארף במה שתלה הוא ומחוזת רעהו בוקא סריקא ברבינו בביאור מלה זו ולא אטריחך בדברי הבליו ובשגיון לדוד די פומים בעל צ"ד וגם החכם לעווי טעה לומר שהוא חסא עיין ערכו ועוד עיי' לעף פפלנצ"נ 181] —

חָשַׁב (מל"מ וענינו הגיון ורעיון וממנו מסתעפים מושגים אחרים ומצויינים בלא"ש wollen, (meinen, sinnen, denken, berechnen, achten בהשלחן פכ"ב בכלי' (מ"ב) ר' יוסי אומ' אינו צריך מחשבה וכן הדלפקי [1]) פי' אם נשברו ג' רגלי השלחן נעשה טרסקל ומקבל טומאה ואעפ"י שלא חשב בדעתו לעשותו טרסקל. בר"ג בפרק במה אשה (שבת נ"ח: וש"נ) כל הכלים יורדין לידי טומאתן במחשבה. פירוש היה לו עור וחשב לעשותו שטיח אעפ"י שלא נעשה מקבל טומאה כדין שהוא עשוי אבל אם היתה קטבוליא [2]) וחישב

[1]) כ"ה לנכון בדפ"ר וכ"ה בעי' דלפק ע"ש ובנו"ג דולפקי ובפי' רה"ג בסדר"ט הדולפקי. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד ובפי' רה"ג לסדר"ט צד י"ב ובשאר כ"י קטבליא וכ"ה בעי' קטבל ובדפ"ע חוץ מאמ' ופי' כאן בט"ס טבליא אבל עיין ר"ש לכלי' פכ"ב מ"ב.

לעשותה עור אינה יוצאה מתורת כלי במחשבה עד שיעשה בה מעשה כדתנן בפ' כ"ב בכלי' (שם) שלחן שניטלה אחת מרגליו וכו'. בפ"ק דפיאה ירושי' (דט"ו רע"כ ועיין תוספתי פיאה פ"א ובבלי קידושי' מ'.) מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה דכתיב (מלאכי ג', ט"ז) אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו וגו' מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה דכתיב (תהלים ס"ו, י"ח) און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה' הדא דתימא בישראל אבל בגויים חילופיה [1]. *[אחי"ה קרוב לענין דרוש בירו' הנ"ל דרש רב אשי ולחושבי דמלאכי כזה: חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה (כרבות ו'.) ונאמר בענין כונה ומחשבה בהשאלה גם על דבר בלי רוח כמו והאניה חשבה להשבר (יונה א', ד'), והעתקתו das Schiff war im Begriff zu scheitern וכן אומ' הצרפתי le navir se pensa rompre — ויש שטעמו גודל וחשיבות שביעי' פ"ח מ"א אם מתחשב הוא פי' אם אדם חשוב הוא והתואר אדם חָשׁוּב תענית י"ד: אדם חָשׁוּב שאני. ברכו' י"ט. ושבת נ"א. וש"נ כ"מ ועיין עוד רש"י ויקרא י"ב, י"א ולנקבה פסחים ק"ח. ע"ז כ"ה: אשה חֲשׁוּבָה. הקבוץ זכר: יומ' ל"ה: נדרים ס"ד: חשובין, ע"ז י' רע"ב חשובי דרומאי. ופעיל חָשִׁיב גיטין נ"ו: מאן חשיב בההוא עלמא ישראל. ב"מ מ"ד: דהבא דחשיב.. כספא דלא חשיב. ושם מופשט חִשּׁוּב Werthschätzung ברכו' י'. הואיל ואיסורו חשובו. ב"ב קמ"ו. חשיבותה דא"י. ועיין עוד רש"י במדב' י"ג, ג' ולרוב טעמו מונה ומספר שבת ק"נ. עיי"ע הבא אח"ז פסחי' צ"ד. טעו דקא חשבי וכו' מגיל' י"א: אנא חשיבנא ולא טעינא. שם י"ט. משום דחשיב. סנהד' ס"ט: קא חשיב להו, ע"ז ט'. כמה חשיב. מגיל' ה'. מחשבין שעות. סנהד' ס"ה סע"ב המחשב עתים ושעות ושם צ"ז: מחשבי קיצין וכו', ב"ב ט'. אין מחשבין בצדקה וכו', שם ס"ח סע"ב ונחשוב עיי"ע משל א'. אבות פ"ב מ"א הוי מחשב ליחשב וליזל עיי"ע אטו. התפעל ילק' בלק רמז תשס"ח מתחשב לנו וכן הבין ר' אלחנן בתוספות ע"ז י"ח רע"ב המאמר שלא יתחשב עמהם] —

חשב (= חֶשְׁבּוֹן Rechnung, Ab- Berechnung, Rechenschaft) בר"ג דפ' שואל אדם (שבת ק"נ סע"א) חשבונות של מלך [2]) פי' מילך [3]) „אורחים כדכתי' (ש"כ י"ב, ד') ויבא הלך כלומ' מותר [ל]אדם לחשב אורחיו הקרואים כדתנן (שבת קמ"ח סע"כ) מונה אדם ארחיו ואת פרפרותיו. [פי'] חשבונות של מה בכך כגון חשבונות של חיילות של מלך, כך וכך הוצאות המלך אלף וכיוצא בו אמר לו מה בכך כלומר מה הנאה יש לך וזהו חשבונות שאינו צריכין". פ"א חשבונות של מלך: כך וכך הוצאות המלך, ושל מה בכך [4]): שאמר אדם לחבירו מה הוצאות [5]) הוצאת בכך כלומר בזה הבנין ולטעמיך תקשי לך היא גופה אמרת של מה בכך מותר והדר אמרת שעברו [6]) אסור אלא לא קשיא הא דאית אגרא דאגירא גביה אסור למימר כך הוצאתי ליכא אגרא דאגירא גביה מותר. *[אחי"ה בדפ' אמש' אחר פי' הראשון אי' ההערה מה לך כתוב וכבר העירותי כי בקצת ספרים היה כתוב מה לך אבל בדפוסים ראשונים אי' מלך ובודאי זו הגי' היתה גם לפני רבינו כאמור לעיל ופי' מלך כמו מה לך וצריך לנקדו מַלָּךְ והוא כמו מַלָּכֶם (ישעיה ג', ט"ו) במקום מַה לָּכֶם (עיין רש"י שם) אבל לא כן דעת רבינו בפי' הראשון שהועתק מפי' ר"ח (בשבת דפ' ווילנא) ומילך צריך לנקד מֵיְלֵךְ וחשבוהו להשרשים של ב' אותיות וא"כ ילך אחת הוא עם הלך לכן הביא רבינו (על פי פי' ר"ח) ראיה מפסוק ויבא הֵלֶךְ כלומר אורחים הקרואים אבל המדפיסים שנו הגי' יען שלא הבינו כונת רבינו או מ"ם הוא מן מלך בפי' המאמר שלאחריו: חשבונות של מה בכך וכו' של מלך וכו' או בכונה חלפו הגי' בראותם פ"א חשבונות של מלך: כך וכך הוצאות המלך וסברו המגיהים בלי דעת כי גם בפי' ראשון הגי' מלך וכדי שלא יהא מובנו מֶלֶךְ לכן כתבו מֵילֵךְ שיהא שעורו הֵלֶךְ של מקרא אבל צריך לנקד מֵיַלֵּךְ כאמור. ועוד נ"ל כי אם נניח גם גי' מלך יש להסביר פי' ראשון ואז צריך לנקד מַלֵּךְ והוא קצור מן מְהַלֵּךְ לכן פירשו רבינו כמו הֵלֶךְ של מקרא אבל לפי זה היה יכול להביאו בדיוק יותר ראיה מן ובא כְּמְהַלֵּךְ וגו' (משלי ו', י"א) וגם יהיה זה הקיצור נגד משפט הלשון. ובפי' חשבונות של מה בכך פי' ג"כ בענין מלך ובפ"א לפי גי' דפ"ר הישרה ענין חשבונות של מלך כמו חשבונות של מה בכך כפי' הראשון ופי' חשבונות של מה בכך בפי'

---

1) בירו' חילופין, ושם אי' המקום מצרפה. 2) כ"ה ככ"י ו"ו וה"ב וכפי' ר"ח (בשבת) וכ"ה בכל הדפוסי' הישנים בש"ס ובר"יף כ"י (ד"ס שבת צד קפ"א:) וככ"י מ' וא"פ בראו"ש וכמאירי מה לך וכ"ה בפירש"י ל"א אבל ברש"י כ"י מילך ביו"ד וכ"ה בערוך כדפוסים וקצת כ"י. 3) כ"ה בדפ"ע וכפי' ר"ח (שבת כדפ' ווילנא) ובכ"י ו"ו וה"ב: מלך. 4) כ"ה בכ"י ה"ב ובדפ"ר ונ"ל עיקר עיין למטה במ"ש. 5) כ"ה כדפ"ר. 6) כ"ה לנכון בדפ"ר.

האחרון הונח על הוצאות הבנין, ובפי' ולמעמיך וכו' הוא כסברת הר"ן דמברייתא בתרייתא קא פריך ולא מקמייתא כדעת רש"י. ובפ"א פירש"י ג"כ מלך כמו מה לך רק הוא הבינו בהוצאות בנין כפי' רבינו בענין מה בכך. ובפי' ראשון הבינו מלא"ר מֶלַךְ פי' יועץ. — ועוד נ"ל להסביר פי' ראשון שהועתק מפי' ר"ח וטעם פירושם: אורחים מפני שהבינו גירסת מילך ביו"ד בנקודת מִילָךְ כלומר מִי לָךְ היינו מי הם הקרואים ואז הראיה מן ויבא הלך רק אסמכתא הוא ובפ"א נקדו מֵילָךְ לכן פי' הוצאות המלך. ואתה תבחור! — וכנ"ה חֶשְׁבּוֹן ובל"ס חוּשְׁבְּנָא. ר"ה כ"ה. שחל בחשבונך, ב"ב ט': ע"ז ד'. חשבון גדול. ירו' ע"ז פ"ב דמ"ב. חשבון מים הוא יודע למתק את הים הגדול.. חשבון גדול הוא. ב"ב ע"ח סע"ב חשבונו של עולם עיי"א משל. ירושלמי ב"ק רפ"י ד"ז: חשבון באחרונה. שמ"ר פנ"א נגמר המשכן אתן לכם חשבון, והקבוץ שבת ק"נ סע"א חשבונות של מצוה. כתובות ה' רע"א בקי בחשבונות. ובמשקל ל"ס שבת ל"ב. אבי דרא חושבנא עיי"ע ב"ב. יומ' י"ז: חולין צ"ה: חושבנא בעלמא. ירו' ברכות פ"ב ד"ה. חושבניה דהדין כחושבניה דהדין הוא צמח הוא מנחם. ויק"ר פ"ל, קהל"ר פ' לך אכול נחל חושבנא. — ובענין מין צחוק חושבנא דאצבע die Fingerzählung עיי"ע כרסם. — ועוד חֶשְׁבּוֹן בעל השוק הממונה על המקח והממכר Schatzmeister ילק' דברים רמז תת"ח בשם אלה הדברים זוט' צעקו הבריות על החשבון וכו' ע"ש כל הספור. — ועוד השם חִישּׁוּב die Berechnung סנהדר' י': חישוב החודש, חישוב דעיבור. שבת ע"ה. זה חישוב תקופות ומזלות] —

חָשַׁד (verdächtigen מל"ע [illegible] מקנא beneiden השם חֲשַׁד Verdacht תואר חָשֵׁד der Verdächtige) בס"ג דפ' כיצד צולין (פסחים פ"ה.) ובפ' ערבי פסחים[1] (שם ק"כ סע"ב) הפגול והנותר[2] מטמאים הידים רב הונא ורב חסדא חד אמר משום חשדי כהונה פי' "שלא יחשדו הנוגע בו כי לאכלו נגע בו הלכך גזרו בו טומאה שלא יבא ליגע בו [כלל][3] וחד מתני אנותר מפני שנתעצלו והניחוהו לעשות[4] נותר חד מתני כזית מטמא הידים כאיסור אכילתו מה איסור אכילתו בכזית אף איסור נגיעתו בכזית וחד אמ' כביצה כטומאת[5] אוכלין"[6] פ"א משום חשד כהונה שאם מטלטלין אותו אומרים הכל סוף שיהו אוכלין אותו ועצלות ליכא דפיגול לא בעצלות הוי מאן דמתני אנותר משום עצלי כהונה וליכא חשד משום פיגול דאי הוה להו למיכל לא הוי ממתינים עד עכשיו אלא משום שנתעצלו הוי נותר משום הכי קנסינן ביה טומאה שלא יבא להתעצל. *[אחי"ה גם זה הועתק מפי' ר"ח לדף ק"כ צד קע"ג רק רבינו העמיק בפירושו ועפ"י פי' הערוך מיושבת קושית התוספו' בדף פ"ה. ד"ה משום עיין בהפשב"ע. — וכנ"ה הפעל בקל ובפעל ברכו' ה': ל"א: שבת צ"ז. (יומ' י"ט:) שבת קי"ח: קכ"ז: תעני' כ"ב. ב"ק ט"ז: ב"מ ל"ג. פ"ו: סנהדר' כ"ה. כ"ו. כ"ו: מ"ט. ק"י. בכורו' ל'. ל"א רע"ב. ירו' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ג חשוד הוא.. אינו חשוד. ירו' תעני' רפ"ג דס"ו: פרנסת חשודים. ב"ר פפ"ד חשודים הן בניך על אבר מן החי. פיעל ירו' יבמו' רפט"ז דט"ו ע"ג חישד את ירבעם. נפעל ירו' ע"ז שם כותים לא נֶחְשְׁדוּ על העריות בבלי ברכו' ל"א רע"ב מכאן (עיין ש"א א', ט"ז) לנחשד בדבר שצריך להודיע. מ"ק י"ח: אין אדם נחשד בדבר אלא א"כ עשאו וכו'. סנהדר' כ"ו. נחשדו הכהנים אשביעית. והשם חֲשָׁד, חֲשָׁדָא ברכו' ג': מ"ג: שבת כ"ג. פסחים פ"ב. יומ' ל'. חגיג' ה'. גיטין ס'. סוט' מ': חולי' מ"ד. ירו' נדרי' פ"ה דל"ט:

☞ חשח (מל"ס פירוש צריך ומועיל nöthig, nützlich; angemessen) בדניאל (ג' ט"ז) לא חשחין. *[אחי"ה בדפ' אמ"ש בראש הערך במ"ס חשך, וכנ"ה בעזר' ו', ט'. וממנו השם חשחות (שם ז', כ') פי' צורך Bedarf] —

* חשחש (מכפילות שרש חש ענין הרגשת צער) תר"י א' לבמד' י"א. י"ב וחשחשית במעיי. תרג' תהלים קמ"א, א' חשחש לי כ"ה בדפ' רגיא ובנו"ג חיש.

חָשַׁךְ (מל"מ הקל מפעל עומד ופי' כהה ועמום finster sein והפעיל חָשַׁךְ verfinstern Finsterniss והושאל לצרה Unglück אבל תרג' חשיך לפע"ד מל"פ [illegible], [illegible] בל' הונגרי kicsike ועוד ל"ע [illegible] דל ורזה וקטן הערך klein, mager, gering, elend) בילמדנו (בקח את המטה) [צ"ל ויקח משה את מטה] (תנחומ' שמות ד', כ' סי' י"ז וכ"ה תנחומ' וישב

---

1) כן הוא רק בכ"י ו"ו. 2) בנו"ג עוד והטמא אבל לי' בדף ט"ו: וק"כ: ולי' בכ"י ש"ם ולי' בדף ט"ו: וק"כ: בפירוש ר"ח. 3) כ"ה בפירוש ר"ח. 4) בפי' ר"ח להיות. 5) בפי' ר"ח בט"ס בטומאת. 6) ע"כ הועתק מפירוש ר"ח לפסחים צד קל"ז.

סי' ד') ביום הראשון נברא מלאך המות שנא' (בראשית א', ב') וחשך על פני תהום הוא מלאך המות שמחשיך עיניהן [1]) של בריות. מדוע אתה ככה דל בן המלך (ש"ב י"ג, ד') תרגום חשיך בר מלכא. דלת עם הארץ (מ"ב כ"ד, י"ד) [תרג'] חשיכֵי עמא דארעא. במגילת איכה זכור תזכור ותשוח עלי נפשי מתלא אמר עד דשמינא חשיך חשיכא מיית ס"א עד דשמינא כחיש כחישא [2]) מיית [3]). בגמ' דמסכת תמיד (כ"ז:) חשיך תקין נפשך (קדים) [צ"ל וקדים] [4]) תקין נפשך כי היכי דלא תתרחק [5]) פי' ילמד עצמך שתהא רגיל להקדים בשחרית להפנות עד שבני אדם ישנים וכן נמי חשיך לערב וצא בשעה שאין בני אדם מצויין חוצה שאם לא תעשה כן תצטרך להתרחק מבני אדם עד כדי שלא יראו פירועך וכשאת מקדים ומחשיך תוכל להפנות באי זה מקום שתרצה ולא תצטרך להתרחק" [6]). בגמ' פ' הרואה (ברכות ס"ב סע"א) השכם ושב כדי שלא תתרחק [7]). וי"מ שילמד את עצמו בבית הכסא שחרית וערבית וטוב לו להשכים כדי שלא יתרחק מצרכיו — בפ' אלו מומין (בכורות מ"ד סע"ב) כל שמראיו חשוכין פי' מי שיש לו מרוה לעולם פניו חשוכים. פ"א והוא בע' אשך. *[אחי"ה ועיין עוד ע' חז ב' ופ"א בערך זה נמצא בפי' רגמ"ה כ"י לבכורות (בקובץ כ"י אנגייליקא דף ק"ח:) ויען שבעת אשר הערכתי אות אל"ף עוד לא היו פירושי רגמ"ה ת"י לכן אציג לך דברי רגמ"ה כאן וז"ל: נמרחו אשכיו: נימוחו ביציו. שרוח באשכיו שנפוחין ביציו שמראיו חשוכין שהוא שחור ככושי וכו' וכו' קסבר ר' חנינה גורעין ומוספין ודורשין גורעין א' מאשך ומוסיפין אותו במרוח והוי ליה מראו וגורעין ח' ממרוח ומוסיפין במקום אש שבאשך והוי ליה חשך והיינו מראה חשך שמראיו חשוכין ע"כ. — ודע כי רבז"ל השתמשו במלת חשך בהשאילה על רוע פנים ומי שמצבו ברע הוא הן באופן גשמי הן באופן רוחני וכן משמעות ל"י μέλας פי' שחור עיי"ע מלני וע' אימרא (ח"א, קכ"ט) וכן הונח בל"ר ater ובל"פ سياه על צבע שחור ועל צרות ועמל רוח וכן בענין חשך בדרז"ל ד"מ סנה' כ"ב סע"א עולם חשך בעדו. ברכו' ט"ז סע"ב אל ידוה לבינו ואל יחשכו עינינו ומזה נבין דרשת חשכה (בראשית ט"ו, י"ב) זו מדי שהחשיכה עיניהן של ישראל בגזרותיה, דרשת חֲשֻׁכִּים (משלי כ"ב, כ"ט) פרעה הָחָשׁוּךְ ולפע"ד מזה הענין מאמר דר' ירמיה במנחות נ"ב. וש"נ בבלאי טפשאי משום דיתבו באתרא דחשוכא אמרי שמעתתא דמחשכן פירוש הלכות שמראיבין הנפש וכן בענין קללה בסנהד' צ"ט רע"א לכי חפו להו חשוכה להגהו אינשי ועל זה השיב הצדוקי מילט קא לייטת לי. אבל בכ"ז חשיך בתרג' הנ"ל ונוסף לזה תרג' ש"א ב', ה', ח'; מ"ב כ"ה, י"ב; לישעיה כ"ו, ו'; מ"א י"ז נ"ב, י"ד; ליחזקאל י"ח, י"א; לתהלים ט', י"ט י"ב, ו'; ע"ב, י"ג; פ"ח, י"ט וזולתם שפירושם עני ומסכן לפע"ד גזרתו מל"פ הרשומה שפתרונו כך וכן בסוכה מ"ד: אפקד זיתיא לחשוכיא ופירש"י לעניים ומזה הענין חשיך דאיכ"ר הנ"ל וכן שעור ארבע מיללן דאמר ר' ברכיה בשו"ט מזמור כ"ב פ' ו' ד"ה אליך והובא בילקוט שופטים סוף רמז מ"ב חשיך חייא דבעי למיתא חשיך גיברא (גוברא) דבעי לחלשא חשיך נהורא (בילק' פתיחא) דבעי לסמיא . . חשיך דרא דאיתתא דבריתא (ילקוט דברייתא וצ"ל דבריתא כדאי' בילקוט תהלים רמז תרפ"ו ועיי"ע דִּבֵּר) וענין חשיך תואר כלומר ביש מזלו וברע הוא מי שנוטה למות והגבור להיות חלש וכו' ולפי הענין פי' בנ"ב בילק' תהלים הנ"ל א ו י למי שנוטה למות וכו'. — אבל חשיך בתמיד הנ"ל הוא פֵּעל מן חָשַׁךְ וכן בברכות ח' רע"א מקדמי ומחשכי לבי כנישתא. ושם בציווי קדימו וחשיכו וכו' פי' כמו השכם . . הערב בברכות ס"ב סע"א עיין לעיל. והשם בלשון מקרא חֲשֵׁכָה שבת ל"ד. קנ"א רע"א ובלשון ארמית חֲשׁוֹכָא בבא מציעא ל' סע"א חשכותא אונקל' לדברים כ"ח, ס"ה. ועוד במשקל לשון סורי חֲשׁוּכָא פינסמערנים עיין פסחים ב'. קרייה רחמנא לחשוכא. ביצ' ל"ב: עדווי חשוכא לפי גי' רבינו בע' מהט חניג' י"ב סע"ב ומי איכא חשוכא קמי שמיא] —

חשך (= חֲשׁוֹךְ לפע"ד מל"פ خسوك דבר מגונה ומכוער Obscoenes, Abscheuliches) תרג' למתפרות כסתות (יחזקאל י"ג, י"ח) דמחטמן רקיעי חשוך. *[אחי"ה ורבינו הביא בע' חט ג' ובע' רקע ב' ושם מפורש רקע מל"ע

---

1) בתנחו' שמות פני; ושם: פניהם של בריות. 2) כ"ה בדפ"ר ובדפ"ו כחישנא. 3) בנו"ג עד דשמינא עביד קטין נפשיה דקטינא נפקת. 4) וכ"ה בנוסח' וכ"ה בפי' רגמ"ה. 5) בנו"ג תרחק וכ"ה בפי' רגמ"ה. 6) ע"כ הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לתמיד (בקובץ כ"י אנגייליקא דף רע"ו:) — ובגוף הדבר עיי"ע בית כסא ח"ב ע"א. 7) בנו"ג השכם וצא הערב וצא כדי שלא תתרחק משמש ושב וכו' ונראה דחסר כאן בערוך כי בע' רחק רמז על ע' הנוכחי כי כבר פי' ועוד עיי"ע שב ב'. או אולי רק דרך אגב לסיוע של תמיד הביא לענין כדי שלא תתרחק. וי"מ מוסב לפי זה על פי' דתמיד.

رقعة חתיכת בגד התפורה על הקרע ולפע"ד הוא מהוראה שניה של המלה הערבית הנ"ל היינו חתיכת בגד או עֲלֶה אשר בו כותבים כשפים וסגולות, וכ"ה בל"פ ולדעתי הכין התרג' כסתות ג"כ מל"פ كسوة וכן בל"י κυσός, κύσθος, κύστη ה"ל בית בושת האשה וא"כ מתפרות כסתות הן הנה צורות מכוערות של ערות אשה אשר היו מתפרות הנשים לצודד בהן הנפשות ולכן היטיב העתיק התרג' דמחטטן כלומר תופרין חתיכות בגד אשר מהן מצוייר דבר מגונה (של ערות נשים) והקבוץ בתרג' יחזקאל שם פסוק כ' אנא שלח רוגזי על רקיעֵי חשיכין דאתין מטעָין — ולפירוש הח' לעווי מענין חֹשֶׁךְ אין לו שחר] —

חשל (= חוּשְׁלָא לפע"ד מל"ע خشيل יבש ואצל רז"ל שעורה יבשה trockene Gerste) בפ' יוה"כ בגמ' האוכל (יומא ע"ט רע"א) שעורה לחה שבולת קרו לה שלא בקליפתה חושלא [1]) קרו לה [2]). ובאלו טרפות בריש הלכה נפלה מן הגג (חולין נ"א.) חזא חושלא באיפומא דאיגרא [3]). בפ' המניח את הכד בגמ' המוציא תבנו (ב"ק ל' סע"ב) רב הונא אפקר חושלֵי. בס"ג דפ' המקבל שדהו (ב"מ קט"ז.) הנהו עיזי דאכלי חושלי [4]) בנהרדעא. ובפ' חזקת הבתים בגמ' חזקתן שלש (ב"ב ל"ו.) [5]) בפ' דיני ממונות בג' זה בורר [6]) בגמ' ר' יהודה אומר (סנהד' כ"ז סע"א) חד אמר קמאי דידי גנב [7]) כפא [8]) דחושלא. *[אחי"ה וכנ"ה במו"ק ט"ז: קא מניפה חושלָאֵי והוא הקבוץ ואולי בב"מ ובב"ב הנ"ל צ"ל ג"כ חושלאי במקום חושלא של יחיד ופי' המיוחס לרש"י במו"ק לא פירשו ולפע"ד לא היה גורס לה וכן לי' ברי"ף וברא"ש ובתש' הריב"ש סי' ר"כ אבל בשאר מקומות פירש"י ורשב"ם לב"ב הנ"ל חושלא שעורים קלופים והוא עפ"י יומא הנ"ל, אבל כבר העירותי בהערה א' כי גי' כ"י א"פ יבישה שלא בקליפתה וכו' עיקר הגי' וכן פתרון מלה ערבי' הרשומ' בתחילת הע' ויותר טובה גי' רגמ"ה בחולין הנ"ל חולשא והוא ממש בל"ע שעורים יבישים אבל קשה עלי לשבש כל הנוסחאות אשר בהם הגי' חושלא להגיה תחתה: חולשא ובענין חשילתא בברכו' ל"ח. עיי"ע חלשתא וע' טרימא. ועוד ל"י כי חושלא מל"ס חֵשְׁלָא פירוש שעורים כתושים ועיין ערך הבא אחר זה] —

חֲשַׁל (לפע"ד או מל"ע خشل ענין מעיכה zer- drücken או מל"ס ענין מרדד zer- platt- schlagen) בפ' גיד הנשה בגמ' ונוהג בשליל (חולין צ"ג:) הני ביעי חשילתא שריין ואת לא תיכול. פי' ביעי בהמה שנתמסמסו כדכתיב (דניאל ב', מ') מהדק וחשל. בס"ג דפ' המדיר (כתובות ע"ז סע"א) והמצרף נחשת אמר רב [9]) חשלי [10]) דודי. פי' חרש שעושה יורות גדולות מכה אותן ומרדדן. *[אחי"ה וכן פירש"י בכתובות מחשלין ומרדדין נחושת ועושין ממנו יורות. ובחולין י"ז: הביא רש"י ד"ה מחליש כתובות ע"ז. חשלי דודי וכמו דחשלי מנייהו כלי זיין בפ' לפני אידיהן (ע"ז ט"ז.) ובאמת כ"ה בדפ' פיז' וויניצ' ר"פ ובכ"י ש"ס עיין ד"ס ע"ז צד י"ח: ובנו"ג דחלשי. ובענין חשל דדניאל פי' המיוחס לרש"י ג"כ חשל מרדד והרבה יש בגמ' חשלי דודי (כתובות הנ"ל) ביעי חשילתא (חולין צ"ג:) וזה לא כדעת רש"י בחולין שם שפי' בדף צ"ג סע"א ביעי חשילתא ביצי זכר מעורין בגופו ולולי שראיתי בטור יו"ד ס' סי' ס"ב ביצי זכר שנתלשו ועדיין הן מעורין בכיסן ועיין שם ב"י שהביא פירש"י כדאיתא לפנינו אז היתה את נפשי להגיה ברש"י כך: ביצי זכר מעוכין בגופו וראייתי מרש"י לברכות ל"ח רע"א שפי' חשילתא.. דבר מעוך שאלתני כמו ביעי חשילתא דשחיטת חולין ע"כ הרי שפי' בענין מעוד ובאמת

---

[1]) בנו"ג אושלא אבל בכ"י מי וא"פ ולי בחית ובכ"י א"פ יבישה שלא בקליפתה וכו' ולפע"ד זו עיקר הגי' וכן מוכח מפירש"י ע"ש וזו עולה עם גזרת המלה מל"ע הנ"ל. [2]) וכ"ה בכ"י ל"ד ובנו"ג מיקרי. [3]) וזו הגי' כמו ששיער ר"ב בעי' דגר ב' אליבא דרבינו ועתה מצאתי כי באמת כה"ג בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקא דף ש"י.) רק שם הוה חולשא באיפומא ופי' שם בזה"ל היו שעורין קלופין כנגד החור שעליה ע"כ וא"כ גי' דפ"ע בעי' איפומא וגי' ר"ב בעי' דגר: חולשא ג"כ יש להן סמוכין ורגמ"ה גברא דסמכא הוא ובאמת خليس בל"ע ופ' פי' שעורין יבישין. [4]) בנו"ג ביחיד: חושלא. [5]) ודע כי בכ"י ו"ו ובדפ"ר הגי' בגמ' חזקתן העיקר אבל בכ"י ה"ב אי' בגמ' חזקתן ג' בי העקר ונ"ל שצ"ל בי' העיקר והיא הגהת איזה סופר שהגיה לעצמו בגליון כי גי' רבינו חושלי בי' (ר"ל ביוד בסוף) עיקר הגי' ולא כבש"ס ב"מ וב"ב שם ושם באל"ף בסוף ואח"כ הובא פנימה בתוך כ"י הערוך וממש לדפ"ר. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב. [7]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בעי' ברטיא ע"ש. [8]) בנו"ג קבא וכ"ה בפי' ר"ח כ"י. [9]) כ"ה בעי' צרף ה' ובנו"ג רב אשי אמר אבל הגרי"ב בהפשב"ע הוכיח כי גי' רבינו עדיפה ובאמת כן מצאתי בשט"מ לכתובות. [10]) בעי' צרף ה' חושלי.

זה הפי' מצאתי בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקא דף שמ"א:) ביעי חשילתא כלומר ב י צ י ם ה מ ע ו כ י ם כמו מעוך וכתות ע"כ ובזו השיטה הלך רבינו בפי' שנתמסמסו, ובאו"ז הלכות ג"ה סי' תמ"ח הורכבו שני פירושים כזה ביעי חשלייאתא פירוש ביצי זכר שנתמסמסו ומעורין בגופו ע"כ, וזה ארכבי אתרי ריכשי הוא ושם הובא אח"כ גם פי' רבינו. וגוזר אני המלה מל"ע הרשום' בתחילת הע' שפירושו ממועך ומבולבל וגם נקראים ביצי' ממועכין שתוכן נזל خشل. בע' חשל ב' הביא המתורגמן תרג' ישבחנה (משלי כ"ט, י"א) מַחֲשָׁל פי' ממעך ובנו"ג מאכה — ובדפ' אמ"ש לנכון נתפרד ע' הנוכחי לע' בפני עצמו אבל בדפוסים הראשונים נתחבר לע' הקודם לזה] —

חשל (מל"ם של ערך הקודם פירוש חורש בברזל והושאל למחשבה רעה כמו חרש בל"מ Böses schmieden = sinnen וכן נאמר בל' הונגרי (kovácsol הלא יתעו חורשי רעה (משלי י"ד, כ"ב) תרג' וחשלין בישתא. לב חורש מחשבות [און] (שם ו', י"ח) תרג' לבא דחשיל. [אחי"ה ועוד הרבה בתרג' תהלים משלי ואיוב, עיין הדוגמאות במתורגמן ואצל הח' לעווי, וכן בתר"י א' לדברים א', י"ב] —

* חֲשַׁל כמו חסל פי' גמר וסיים עיין הדוגמא בע' אלפביתא בח"א, ק"ה.

* חָשַׁל (מל"מ דברים כ"ח, י"ח ענין חלישה ab-schwächen) קהל"ר פ' הולך הרוח הזה בשעה שהוא יוצא בעולם הקב"ה מחשלו בהרים ומשברו בגבעות אבל בב"ר פכ"ד ויק"ר ר"פ ט"ו ובירו' ברכות פ"ט די"ב רע"ד וילק' מ"א רמז רי"ט הגי' מ ר ש ל ו וכ"ה בע' עטף האחרון לפי גי' כ"י ל'ד וה"ב, ויתר שנויים עיין שם.

☞ חשילתא קאמרת (ברכות ל"ח רע"א) בעל הערוך גרס חלשתא ע"ש [1].

חַשְׁמַל (פי' כמו נחשת מצהב (עזרא ח', כ"ז) Glüherz ונדרש עפ"י האגדה עיין בפנים) בר"ג דפ' שני דחגיגה (י"ג סע"א ורע"ב) מאי חשמל (יחזקאל א', ד') במתניתא תנא חיות עתים חשות עתים ממללות [2]. פי' חש מל שתי מלין הן כשהדבור יוצא מלפני הקב"ה הם חשות ועתים ממללות שיר בעוז שנאמ' (ד"ה א' ט"ז, כ"ז) עוז וחדוה במקומו [3].

* חַשְׁמוֹנַאי (שם פרטי למתתיהו אבי המקביים) מדות פ"א מ"ו מדרש שו"ט ריש מזמור צ"ג בני חשמונאי, סוט' מ"ט: מלכי בית חשמונאי, שבת כ"א סע"ב מלכות בית חשמונאי ב"ב ג': עבדא דבית חשמונאי. סנהדרין פ"ב. ע"ז ל"ו: בית דינו של חשמונאי ובע"ז שם גם בי"ד של חשמונאי ובפירוש ר"ח כ"י לע"ז איתא של חשמונאים (עיי"ע נשגז, ועיין דרכי המשנ' למהרז"ף מ"א והלאה) וכן הקבוץ חשמונאים בב"ק פ"ב: כשצרו חשמונאים זה את זה והכונה לארסטובלוס והורקנוס עיי"ע אריסטובלוס ח"א, רצ"ט.

* חֲשִׂיפָה (das Entblössen) מל"מ ישעיה נ"ב, יו"ד חשף ה' את זרוע קדשו והשם בירו' ברכות פ"ט די"ג חשיפת זרוע.

* חֲשִׁיפָה (אולי מל"ע حشفة פירוש עלה דקל היבש) סוכה כ'. מחצלת של חשיפה ושל שעם ושל גמי כ"ה בכ"י מ' ובתוספת' סוכה פ"א וכ"ה בר"ש ספ"י דטהרות ובפי' ס"ט לרה"ג צד ו' (כלים פ"ט מ"ח) וצד ל"ח (מכשירין פ"ה מ"ח) ובנו"ג של שיפה עיי"ע לולב ב' וע' שף י"ג ושם אוכיח כי גם לזה יש פתרון.

חָשַׁק (מל"מ ענין הידוק ודיבוק binden, zusam-mendrücken) בפרק אין מעמידין בגמרא השיאו (ע"ז ל"ה.) י ש מ ע א ל [4] אחי חשוק שפתותיך זו בזו ואל תבהל להשיבני, פי' דבק כמו (שמות ל"ח, כ"ח) וחשק אתם. רכבי אתונות צחורות (שופטים ה', י') תרג' דחשקן במיני ציורין [5]. חמורים חבושים (שם י"ט, י') [6] [תרג' חמרין חשיקין]. אחבשה לי החמור (ש"ב י"ט, כ"ז) [תרג' אחשוק לי חמרא]. *[אחי"ה בכ"י ה"ב סיים בזה"ל ואני שמעתי אחד מבעלי מקרא מצא ספר נזיקין ראה בו כתוב השוכר חמור ומת בחצי הדרך [7] (אמ') [אמרתי] לו אדוני אתה בעל מקרא גדול לא אמר מפיבשת אחבשה לי החמור וארכב עליה מיד שתק ע"כ וזו ההוספה מעולם לא יצאה מקולמס דרבינו ושייך למבורך הסופר ובאמת בכ"י ב"ר אי' בזה"ל ו א נ י מ ב ו ר ך ש מ ע ת י

---

[1]) ועיין מ"ש ובערך חשל א' וחשל ב'. [2]) וכ"ה בכ"י מ' ובנו"ג מאי חשמל אמר רב יהודה חיות אש ממללות במתניתא תנא עתים וכו' ועיי"ע חש א'. [3]) בחגיגה לפנינו ובכ"י ש"ס לי' וליי בילק' יחזקאל רמז שמ"ז ובענין חשמל עיין מ"ש החי' מונק בהוצי' המורה להרמב"ם ח"ב, רכ"ט וח"ג, מ"ב בהעתקה צרפתית. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב וכ"ה לפנינו ובדפ"ע חסר. [5]) בנו"ג דחשיקן בכל מיני וכו'. [6]) בדפ"ר עוד ופלגיא עמו וצ"ל ופלגשו עמו ולי' בשדפ"ע ומיותר הוא. [7]) כונת הכותב על ב"מ ע"ט. ע"ש.

אחד מבעלי מקרא וכו' וככר הבאתי גמגום דבריו בע' אונוס (ח"א צד קנ"ב) ויש לתקנם עפ"י כ"י ה"ב הנ"ל. על כל פנים נראה מזה כי גם בכ"י ה"ב ככר שלטו ידים עסקניות של מבורך הסופר, ובצדק השמיטו ההוספה המאוחרת הזו מדפוס ובעל הגיון שלמה צד י"ט לא הרגיש בזה. — ומה שענין חשק: חפץ ורצון כדרך ל"מ עיין יבמות ס"ג סע"ב תוספ' יבמות פ"ח נפשי חשקה בתורה וכו', חולין פ"ט. חושקני בכם וכו', והשם בראשית רבה פרשה פ' שוחר טוב מזמור כ"ב בג' לשונות של חבה חבב הקדוש ברוך הוא את ישראל בדביקה בחשיקה ובחפיצה וכו'] —

☞ חָשַׁר (לפע"ד מל"ע خشر מנקה מפסולת להוציא יקר מזולל von den schlacki-gen Theilen säubern) ב"ר פ' וכל שיח השדה (פי"ג וכן בקהל"ר פ' כל הנחלים) וחושרין אותן כמין כברה ואין טפה נוגעת בחברתה דכתי' (ש"ב כ"ב, י"ב), ובפ"ק דתענית (ט':) ומחשרות מים על גבי קרקע פירש"י משירין המים לארץ, ובירו' (דשביעי') [צ"ל דשבת] פרק כלל גדול (ירו' שבת פ"ז ד"י: ההן דחשר גרגבסין פי' מרקד בכברה. *[אחי"ה ועיקר הוראתו בל"ע הנ"ל מנקה מפסולת והראיה מירו' מגילה וירו' נדרים שציינתי בע' זוסטא ע"ש וא"כ פירש"י בתעני' מנשרין מבואר רק לפי ענין או אולי גרס כמו בכ"י ש"ס ובילק' ומנשרות אותן (ד"ס תענית צד כ"ג.) ובשו"ט מזמור י"ח הגי' חושרין אותו (את המים) לעולם. — ירושלמי סוטה פ"א דף ט"ז רע"ג באחד בחשרית ט"ס וצ"ל בשחרית] —

חת (מל"מ חָתָה, בלא"ר חתא, חתי פי' גריפת ונדנוד גחלים מיקוד Feuer, Kohlen vom Heerde scharren) בפ' המוציא יין (שבת פ"ח מ"ז דפ"ב.) [כדי] לחתות בו את האור. ובפ' טרף בקלפי (יומא מ"ג:) בכל יום חותה בשל ד' קבין. ובתמיד בפ' אמר להם הממונ' (ל"ג רע"א וכן בדף כ"ח:) וחותה מן המאוכלות הפנימיות ויורד. *[אחי"ה וביומ' שם אי' מן המעוכלות וכו' וממה שדלג רבינו על זה המאמר בציון דיומא והביא ממרחק ראיה מתמיד נוכל לדין כי לא היה גורס לזה ביומ' וזה סיוע למ"ש התוספו' בזבחים ס"ד. ד"ה מן. וכנ"ה בשבת ל"ד רע"ב שמא יחתה בגחלים, ובפעל שבת י"ח: לחתויי גחלים, ע"ז ל"ד רע"ב חתא בה חתויי, ירו' יומא פ"ה דמ"ב: ויחתי, ושם כמה פעמים אם החתי, וירו' יומא פ"ד דמ"א ע"ג הוא צריך לחות צ"ל לחתות. והשם יומא מ"ח: חתיית גחלים. ירו' יומא פרק ד' דף מ"א ע"ג חתייה פסולה היא — חתייה בירושלמי חגיגה פרק ג' דף ע"ט עמוד ג' טעות סופר במקום התייה עיין ערך תייה] —

חת (= חִתִּית מל"מ ופי' פחד ויראה Schrecken, Furcht) בפ"ק דר"ה בגמ' בד' פרקים (ר"ה י"ז.) אשר נתנו חתיתם בארץ החיים (יחזקאל ל"ב, כ"ד) [1] אמר רב חסדא זה פרנס המטיל אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים. ובס"ג דפ' שואל אדם [בגמ' אין מעמצין] [2] (שבת קנ"ב.) וחתחתים בדרך (קהלת י"ב, ה') בשעה שמהלך בדרך נעשה לבו תוהים תוהים כמו (דניאל ג', כ"ד) תְּוַהּ וקם בהתבהלה. ויחרד (בראשית כ"ז, ל"ג) תרג' ותוה. *[אחי"ה בע' תוה מציין רבינו ג"כ מאמר דשבת בגי' הנ"ל נעשה לבו וכו' וכ"ה בש"ס כ"י מ' ובדפ' שונצ' תוהים תוהים ובילק' כ"י קהלת י"ב וכ"י מ' אי' בשני וי"ם עיין ד"ס שבת צד קפ"ה: וכ"ה בערך תוה במאמר ויק"ר פי"ח ע"ש וכן בכמה מקומות בתרג' עיי"ע תוה והוא הנכון כי גזרתו מל' צענד thwi פָּחַד ונבהל עיי"ע אסטוִיט בח"א, קס"ח. וא"כ שעור המאמר בשבת שדרש חתחתים בכפלות של חת = חִתִּית כלומר פחד ובהלה עיי"ע חבר ד' וזה מה שאמר נעשה לבו (תוהים תוהים) [תווהים תווהים] וזה כדעת ר' לוי בויק"ר הנ"ל התחיל מתווה תווהים בדרך כגי' רבינו הנכונה בע' תוה אבל בקהלת רב' פ' גם מגבוה אי' מתווה תוואים ושם פ' וישב ובויק"ר מתאווה תוואים ובאיכ"ר פתיחתא סי' כ"ג ד"ה ר' יהושע דסכנין יותר נשתבש מחבי חביים ובכולם צ"ל כגי' רבינו ולדעת רבי אבא בר כהנא חתיתה של דרך נפלה עליו פי' חתחתים של קהלת בפשוט מלשון חתית וגם סובב והולך על מלת בדרך כלומר על יד הדרך ולדעת ר' לוי דורש בדרך כלומר בעת שהוא בדרך] —

חת = חַיְתָא (לפע"ד משקל ארמי של מלה פרסי' خى = خيك פי' נוד Schlauch) בפ"ק דב"ק בגמ' לשלם תשלומי נזק (ב"ק ט'. וכ"ה בב"מ י"ד:) ובפ' מי שהיה נשוי בסוף הלכה שנייה (כתובות צ"ג.) חייתא דקטרי סבירת וקבילת. פי' נוד קשור מלא ולא תדע אם מים או יין או שמן יש בו וקנית אותו במה שיש בו

---

[1]) ושם כתוב חיים וכ"ה בר"ה בדפוסים אבל בכ"י מ' א"פ ובע"י ובילק' כ"י ובר"ף אי' החיים כגי' רבינו עיין ד"ס ר"ה צד ט"ז: ושם לא העיר על הערוך. [2]) כ"ה לנכון בע' תוה.

ונמצא מים כן זה"[1]. וכפ' השולח גט בגמ' אין לוקחין ספרים (גיטין מ"ה:) ההוא טייעא דאייתי[2] חייתא דתפילי, ובגמ' המוכר את עצמו (שם מ"ז רע"א) שקל בהדיה חייתא וגללתא. פי' נוד ובתוכו אבן גלל. ובאלו טרפות בגמ' ניקב קרום של מוח (חולין מ"ה.) חייתא דמתנח ביה מוחא. *[אחי"ה ורש"י פירוש בכ"מ שק קטן ולפי זה אולי מל"ס חֵיתְּתָא שק, אבל יותר נראה דעת רבינו ומל"פ הרשומה — ומה שענין חייתא הכאה עיי"ע חייתא ועיי"ע הבא אח"ז] —

* חֵתָא (לפע"ד מל"ע حتا schlagen פירוש הכה וחתך) חולין כ"ז. וזבחת (דברים י"ב, כ"א) ממקום שזב חתיהו[3] מאי משמע דהאי חתיהו לשנא דמתבר הוא וכו', והשם שם: זב על ידי חתוי בעינן, ולולי דברי רז"ל שהמלה נגזרה מן חתת אז הייתי סובר שהיא מל"ע הרשומה וממנה חייתא בגיטין מ"ה: עיי"ע הקודם לזה.

* חָתָה (Ekel empfinden) ירו' תרומות פ"ח דמ"ה רע"ג כל דבר שנפשו של אדם חתה ממנו פי' קצה בו והוא מל"י ἀσάω והשם ἄση גועל נפש.

חֲתַךְ (ענין כריתה מל"מ בנפעל. וכן בלשון ערבי هتك ונרדף עם ל"ע حذق ein-, ab-, zer-schneiden) בגמ' דפ' המביא כדי יין (ביצ' ל"ב רע"ב) חותכה באור בפי שתי נרות, פי' פתילה ארוכה מכנים קצת הפתילה בפי הנר וקצתה בפי הנר האחר ומדליקה באמצע ומתנתקת[4] ונמצאו שתי נרות דולקות. בהשלחן פכ"ב בכלים (מ"א) ר' יהודה אומר מקום הנחת חתיכות פי' היה בשלחנם מקומות קבועים להשים בהם הבשר לפני כל אדם. *[אחי"ה וכנ"ה הרבה פעמים הפעל חולין מ"ח: הרי חותכה מכאן ומתה חותכה מכאן וחיה, שם ס"ח. חותך מעובר שבמעיה, שם סע"א הוציא ידו וחתכו ושם סע"ב וחתכה, בע' מטר הביא רבינו לפי גי' כ"י ק"מ פסיקתא דזכור (כ"ג.) חתך מיטרין שלה (ובשנוי בב"ר פס"ג עיי"ע מטר), נדה כ"ד: המפלת בריית גוף שאינו חָתּוּךְ בריית ראש שאינו חתוך כלומר שאין בו חיתוך איברים והיינו בלי צורה הוא[5] ושם י"ח. כ"ד. כ"ח. ידו חתוכה רגלו חתוכה, ויק"ר פי' לקח את הסייף לחתוך את אביו, ירו' תענית פ"ד דס"ח רע"ב וירו' מגילה פ"ד דע"ה. חותך פירוש פוסק וכ"ה בבבלי מגילה כ"ב. שיחתוך בשפתיו ברכות ל"א סע"א. נ פ ע ל נֶחְתַּךְ חולין ע"ו. והלאה נחתכו רגליה. פ י ע ל שם ס"ט: ע' רע"א מחתך אבר אבר, שם מחתך ומשליך . . מחתך ומניח. כתובות ע"ז. המחתך נחושת מעיקרו, ירו' שבת פ"ז ד"י. כד מתלש משום מחתך, חגיגה ה' סע"א, ירו' נדה פ"ג ד"נ ע"ג מְחוּתָּךְ. ה ת פ ע ל בב"ר פ' פ"ד מעיו מתחתכין. — ועוד בהוראת נחתך של דניאל ט', כ"ד פי' נ ז ר אי' הרבה גם בקל אצל רז"ל סנהד' ז' סע"ב צדק את הדין ואח"כ חתכהו שבועות ל' סע"ב אחתכנו. ויק"ר רפ"ד נדרש שער התוך (ירמיה ל"ט, ג') מקום שסנהדרי גדולה יושבת וחותכת דיניהם של ישראל . . ששם חותכין את ההלכה. ובקהל"ר פ' ועוד ראיתי יושבין וחותכין דין של ישראל . . מקום שחותכין בו את ההלכות. במגיל' ט"ו. מבואר התך (אסתר ד', ה') שכל דברי מלכות נחתכין על פיו, ירו' סנהדרין רפ"ד דכ"ב. אילו נתנה התורה חתוכה לא היתה לרגל עמידה כלומר אלו נתנה תורה בפסק הלכה בלא נטיית דעת לכאן ולכאן לא היה קיום לעולם עיין פ"מ. — והשם חֵתָךְ תוספתא מקואות רפ"ח מפני חתך, מקום התך ברכות ס"א. עירובין י"ח. חולין ל"ב: ס"ח: עיי"ע קלוט. והשם המופשט נדה כ"ה סע"א תוספתא נדה פ"ד חיתוך ידים ורגלים, ירו' שבת פ"ז ד"י. חיתוך בעורות . . חיתוך בבגדים, והקבוץ איכ"ר פ' ולא זכר: חתוכין ובע' פספס א' גרס חתיכה, חולין מ"ז רע"ב חיתוכא דאוני והקבוץ שם מ"ח. חיתוכי דאוני, ועוד השם חתיכה חולין ל"א: אי בעינן כוונה לחתיכה, ירושלמי פסחים פ"ו דל"ג: חתיכת יבלתו, כריתות כ"ב סע"ב חתיכה של חולין וחתיכה של הקדש, שם כ"ג רע"א חתיכת חלב. כתובות כ"ג: חתיכה דאיסורא, והקבוץ כריתו' שם וחולין ק"ח. ק"ח: וזולתו] —

חֻתַל (= חוּתַל Dattelkorb לדעת רבינו בהפך האותיות תוחלא unreife Datteln וא"כ כלי לתמרים לחים ולפע"ד מל"ע של פנים ע"ש) בפ' חביות בגמ' שובר אדם (שבת קמ"ו.) חותלות של תמרים ושל גרוגרות[6]. בכל כלי עץ פי"ו בכלים (מ"ה) חותל שהוא נותן לתוכו, פי' כלי שעושין אותו מ ח ר י ו ת ש ל ד ק ל וממלאים

---

[1]) הועתק מלה במלה מפי' ר"ח לב"ק הובא בשט"מ שם ורבינו יהונתן פי' שק קשור היטב וכו' ע"ש בשט"מ וזה כפירש"י בכ"מ. [2]) בנו"ג ההיא טייעתא דאייתי. [3]) כ"ה בערך זב אי ובנו"ג חתהו. [4]) בכ"י ו"ו ומנתקה ובכ"י ה"ב בט"ס מתקנת. [5]) וכן נקראו בל"ע هتك איברי השליל והנפל. [6]) וכ"ה בכ"י מי ולפנינו הסדר חותלות של גרוגרות ושל תמרים.

אותו תמרים לחין ואוכלין אותן לפי שעה כדאמרינן בהשוכר את הפועלים (ב"מ פ"ט.) כי תניא ההיא בתוחלני מפני שקורין אותן בלשון ארמי תוחלא תמרים יבשות כובשין אותן באותן חותלות וכובשין אותן כדי שלא ירקבו ואוכלין אותן בימי החורף וחתיכה מאותן חותלות[1] קורין חיבוצא[2] ואלו חותלות ממלאין זבל וזורעין בו זרעונים וקורין אותו פרפיסא. הותל לישנא דרבנן פרפיסא ותוחלא. — (א"ב פי' בל"י מין כלי. *[אחי"ה כונתו על לש' יונ' κάλαθος וכן בל"ר geflochtener Korb, calathus (עיין במ"ר להחכם אייזלער ח"א נ"א). אבל לדבר הזה יש מלה אחרת עיי"ע קלת והנוגע לפירושו דרבינו אולי הועתק מפי' רה"ג לסדר"ט אבל בכ"י אשר ממנו נדפס פי' רה"ג כנראה נמצא שם חסרון בפנים כי רק סיום רבינו אי' שם בצד י"ג וז"ל: חותל פי' יש לו שמות שנים בל' חכמים פרפיסא תוחלא ע"כ. ועוד נ"ל שפי' רבינו הועתק מתשובת הגאונים שהובא בפירש"י לשבת פ"א: ד"ה האי פרפיסא ע"ש היטב ולדעת רבינו כי חותלות נקראו ע"ש תוחלני מסכים גם פירש"י לב"מ פ"ט. בד"ה תוחלני ע"ש ושם ובשבת הנ"ל פי' חותלות כלים של כפות תמרים ולפע"ד חותל או מל"ע عثول כפות של דקל או מל"ע كتلة כבישת תמרים וממנו مكتل סל לתמרים כבושים וזה האחרון נ"ל עיקר וזה מה שכתב רבינו לפי גי' כ"י ו"ו וחתיכה מאותן חותלות קורין בל' ישמעאל מיתוחלא ונ"ל להגיה מיחתולא והוא ממש ל"ע مكتل Dattelkorb 15 Sea haltig וכנ"ה ירו' מעשר שני פ"א דנ"ב ע"ד ירו' שבת פ"ז ד"י ע"ג ורפט"ו דט"ו. חותל של תמרים ויק"ר פ"י חותל של תמרה, ירושלמי שבת ספ"א ד"ד: חותל שהוא מלא גלעינים, ירו' מ"ש פ"ד דנ"ד ע"ד מחוי חותל לנגרא, ירו' כתובות פ"ח דל"ב: (ב' פעמים) אכל מלא חותלא, ובפי"מ להרמב"ם לכלים ט"ז מ"ה באר חותל מלשון והחתל לא החתלת (יחזקאל ט"ז, ד')[3] וכלי עצמו פי' ע"י אלדובלא ואולי הוא ל"ע الزبيل = الزنبيل ואז צ"ל אלדנבלא ועיי"ע זביל. ורע"ב פי' ממש כהערוך ע"ש והתוי"ט נדחק בפירושו ונעלם מעיניו פירוש הערוך]—

1 חָתוּל (לפע"ד מל"ע خيطل Katze פי' כמו שונר שהוא ג"כ לש"ע سنور ועוד עיין בפנים) וענה איים באלמנותיו (ישעיה י"ג, כ"ב) תרג' וינצפן[4] חתולין בבירנייתהון, וכן פגשו ציים את איים (שם ל"ד, י"ד) תרג' ויערעון תמוון בחתולין. *[אחי"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר לי' תרג' דישעיה ל"ד, י"ד ובדפ' פיז' הובא בזה"ל ויערעון קדמא ית חתוליא ובכ"י ה"ב אי' קרדיא ונ"ל שצ"ל קרביא והוא ל"פ كربة שונר ודרש ציים ג"כ מל"ע ضيون wilde Katze ולפע"ד תמוון של דפ' ויניצ' וכ"ה בתרג' שלפנינו וכן הובא ברד"ק הוא ג"כ ל"ע كمة פי' שונר — וקצת תמיהא שלא ציין רבינו מקומות הש"ס אבל באלה הערכים הובא זכרון חתול: בע' שנר אי' מברכות נ"ו: הרואה חתול בחלומו וכו'. בע' גגמי מהוריות י"ג סע"א מפני מה חתול מושל בעכבר וכו' (עיי"ע גגמי בח"ב דל"ג לפי גי' י"מ), בע' צנע מעירובין ק' סע"ב היינו למדין צניעות מחתול וכפ"א דאי' שם פירש"י, בע' תת א' מבכורות ח'. חתול לנ' יום ובנו"ג לנ"ב וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לבכורות (בקובץ כ"י אנגייליקא ס"ו:), בע' קפד ד' מב"ק פ': חתולין וקופדין (בנו"ג וקופים ועיי"ע חרץ ה') ובע' נמיה פי' מלה זו ע"י חתול וכיוצא בו. אולם עוד נזכר חתול באלה המקומות שבת נ"א: חתול איכא בינייהו פי' לא בעי נטירותא ושם קכ"ח רע"ב מים מגולין . . ראויין לחתול ב"ק פ' רע"ב חתול מותר להורגו ואסור לקיימו עיין תוספ' ד"ה מותר ועיין חו"מ סי' רס"ו, ס"ד. חולין נ"ג רע"א יש דרוסה לחתול או אין דרוסה לחתול ושם נ"ב: דרוסת חתול, דריסת חתול. שם ההיא תרנגולת . . דרהט חתול בתרה. הוריות י"ג סוף ע"א מפני מה . . חתול אינו מכיר את קונו. והקבוץ חתולים הוריות שם ובבא קמא שם וגם בלשון נקבה חתולות ירושלמי פיאה פרק ג' דף י"ז ע"ד. ילקוט כי תשא רמז ת"ר. שיר השירים רבה פסוק מה יפו. קהלת רבה פסוק כי יש] —

* 2 חָתוּל (מין קוץ עיין בפנים) תרגום קימוש יירשם חוח באהליהם (הושע ט', ו') קרסולין ישרון בהון חתולין בברניתהון ופירש"י קימוש חוח מיני חיות תרג' יונתן, והבין לפי זה מע' הקודם וכן נסדר במתורגמן ובעמת"ר ללעוי. תחת סוג חתול אבל בלי ספק קימוש וחוח מיני קוצים הם עיין רד"ק להושע וכן מוכח מישעיה ל"ד, י"ג. ושם התרג' קרסולין וחוחין ואולי גם בהושע צ"ל בתרג' קרסולין . . חוחין בברניתהון ורבינו בע' קרסל ב' הביא רק תרג' לישעיה הנ"ל ורומז רק על תרג' הושע ואולי לא הביא התרג'

[1]) כ"ה בדפ"ר, בדפ"ר חתולות ובדפי' פיז' תוחלות. [2]) גי' כ"י ו"ו עיין למטה ומ"ש. [3]) ובעוקצין פ"ב מ"ב פי' הרמב"ם כמו כן חותל (לפי גירסתו עיי"ע חתם) ושם בהרחבת ביאור. [4]) כ"ה בדפוס ראשון.

יען שבתג׳ שלפניו היה כמו כן קרסולין וחוחין. ואם גי׳ חתולין עיקר אז נ״ל לגזרו מלשון ערבי خصلة בקבוץ خصل פירוש ענף אשר יש בו קוצין וכן קרסל בלש׳ פרסי خارس פירוש קוצים ארוכים.

חָתַם (מל״מ ענין גמירה וסגירה והשלמה וכן בל״ס ובל״ע ختم ver- beschliessen, siegeln, חִיתּוּם, חִתּוּם, חֲתִימָה Besiegelung, Schluss; חוֹתָם (Siegel, Stempel בפ״ב בעוקצין (מ״ב) חותם של יבישה מצטרף ושל רוטב אינו מצטרף. פי׳ „כל הפירות יש להן עוקץ בלא חותם וגרגר של ענבים ושל תמרים יש להם חותם ובראש החותם עוקץ [1]) כדאמר בתוספתא (תוספ׳ טהרות פ״י) נפל ממנו גרגר יחידי אם יש לו חותם טהור [אם] אין לו חותם טמא״ [2]). בפ׳ המוציא יין (שבת פ׳:) אדמה כחותם המרצופים. פי׳ חותם שעושין לשקין שהוא גדול [3]) וחכ״א כחותם האיגרות (שם) שהוא קטן. בגמ׳ דפרק במה אשה (שם נ״ח.) חותם שבכסותו פי׳ בע׳ סרבל. ובר״ג דפ׳ המפלת (נדה כ״ב.) והלא הוא [4]) עצמו אין מטמא אלא בחתימת פי האמה [5]). ובפרק יוצא דופן [בגמ׳] ומיטמאין בכ״ש אפי׳ כעין החרדל ובפחות מכן [6]) (נדה מ״ג רע״ב וכ״ה בפסחים ס״ז:) אמר שמואל זב צריך כחתימת פי האמה שנאמר (ויקרא ט״ו, ג׳) או החתים בשרו. בסוף ברכות (נ״ד.) כל חותמי [7]) הברכות שהיו במקדש היו אומרים מן העולם [8]) פי׳ היו הכהנים בתחילה עונים אחר כל ברכה [וברכה] [9]) ברוך ה׳ אלקי ישראל מן העולם שלא היו עונין אמן במקדש וכששמעו המינים [10]) אמרו אין עולם אלא אחד וכשראו הכהנים שבשביל כן נתמעטה האמונה של עולם הבא התקינו שיהו אומרים מן העולם ועד העולם [11]) כלומר מן העולם הזה ועד העולם הבא ובשביל כבוד המקום הפרו התיקון שהיה והוסיפו ועד העולם כלומר שיש עולם אחר [12]). בסוף משנת ב״ב (פ״י מ״ח קע״ה:) ערב היוצא אחר חיתום שטרות גובה מנכסין בני חורין. *[אחי״ה עיי״ע ערב ב׳ ושם מפורש. וכנ״ה בב״ב קע״ו. קודם חיתום שטרות . . אחר חיתום שטרות וכן בענין גמר ברכה ברכות י״ב. הכל הולך אחר חתום ברכות כ״ה בכ״י מ׳ ובפסקי רי״ד אי׳ סיום ברכות ובירו׳ ברכות פ״א ד״ג סע״ד כל הברכות אחר חיתוּמיהן ואין [13]) אומר ברכה פסוק וכו׳ עד אמר ר׳ אחא כל הברכות כעין חותמיהן ועיין היטב בירו׳ תענית פ״ב דס״ה ע״ג ושם לנכון ואין אומר וכו׳ ושם הגי׳ אחר חותמותיהן ואיננו קבוץ מן חוֹתֶמֶת (בראשית ל״ח, כ״ה) כי אם במשקל ערבי خاتمة פי׳ גמירה וסוף והוא כמו חתימות כתובות כ״א סע״א גיטין ס״ו: ב״ב קס״ז. ואחד הוא עם חֲתִימָה בפסחים ק״ד. המבדיל צריך שיאמר מעין החתימה סמוך לחתימתו. וכן נקרא חתימה סגירת הספר וקיומו כתובות כ״א. ושם: הרבה פעמים, ירו׳ ר״ה רפ״ב דנ״ז ע״ד וירושלמי כתובות פ״ב דכ״ו ע״ג. ועוד בהשאילה חתימת זקן ב״מ ל״ט: יבמות פ״ח סע״א כתובות כ״ז: ב״ר פצ״א מפעל חתם בל״ע ענינו גם סִמֵּן ומזה גם בענין סמון המדות ב״ב פ״ט: באתרא דחתימי אי לא חזי חתימה לא שקיל. והטבעת אשר בו מסמנים נקרא חותם בל״מ וכן בל״ס חֲתָמָא חוּתְמָא ובל״ע خاتم, خاتم שבת נ״ח. פ׳: עיין לעיל בערך, ושם נ״ה. סנהד׳ ס״ד. יומא ס״ט: ירו׳ סנהד׳ רפ״א די״ח. חותמו של הקב״ה אמת. ר״ה כ״ד: עיי״ע בלט. ע״ז ל״א. עיי״ע שרק א׳. ירו׳ ע״ז פ״ב דמ״א ע״ג וכן ירו׳ ברכות פ״א ד״ג: הובא בע׳ סמנטר. סנהד׳ ל״ז סע״א אדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכו׳ הקב״ה טבע כל אדם בחותמו של אדה״ר ובירו׳ סנהד׳ פ״ד דכ״ב: אי׳ שמחותם אחד טובע כל החותמות וכו׳, וכן הקבוץ ירו׳ כתובות פ״ב דכ״ו ע״ג ירו׳ שבועות פ״ד דל״ה ע״ג שטר שהוא מחוּתָּם בארבע חותמות. והתואר ירו׳ גיטין ספ״ט ד״נ ע״ג יהב רשו לכתובא שיכתוב (ולחתימייא) [צ״ל ולחַתוּמַיָּא] שיחתמון.

---

[1]) בפי׳ רה״ג אי׳ יש להם עוקץ ובראש העוקץ לצד פרי כמין חותם. ובר״ש הובא לשון הערוך כלפנינו. [2]) ע״כ הועתק מפי׳ ס״ט לרה״ג צד מ״ג ושם בסוף המאמר חסרה מלת טמא ובריש המאמר אי׳ עוד חותם . . „א״ד חותל״ וכה״ג לפנינו ונ״א חותם ובפירוש הרמב״ם הגי׳ חותל אבל בטהרות פ״י מ״ה גם הוא גרס כלפנינו אם יש לו חותם וכשתעיין בפי״מ להרמב״ם שם תמצא תשובה למה הניח רה״ג משנה שלמה דטהרות הנ״ל והביא ראיה מתוספתא דטהרות. [3]) ועיי״ע מרצף. [4]) בנו״ג דהוא. [5]) פי׳ סתימת פי האמה, והושאל לצניעות בתנא דבי אליהו פכ״א כמה נערים וקטנים יש בהן בישראל בחותמיהן עד שהן נכנסין לחופתן כמה נערות בתולות יש בהן בישי׳ שהן בחותמיהן עד שעה שנכנסו לחופתן. [6]) כ״ה בכ״י ו״ו וה״ב. [7]) כ״ה לנכון בכ״י ה״ב, ובדפ״ע חותם. [8]) כ״ה לנכון בדפ״ר וכ״ה במשנה דירושי׳ ובב״נ ובכ״י פ׳ עיין יתר השנויים בד״ס צד קמ״ה. ולא העיר על הערוך. [9]) וכ״ה בכ״י ה״ב וכ״ה בערך עת. [10]) וכ״ה בירושלמי ובדפוסים הישנים ובכ״י ש״ס ובנו״ג הצדוקים ונשתנה מן הצינזור. [11]) בשו״ט מזמור ק״ד אי׳ מן עלמא דהוינן ביה עד עלמא דאנן ביה. [12]) וכן פי׳ בערך עת ע״ש ובענין פי׳ שהכהנים עונים ולא כדעת רש״י עיין בלמוד ערך ברכות שם. [13]) כ״ה לנכון במהרש״ם ובנו״ג אין.

והפעל בענין סגירה וגמירה וסימן הרבה פעמים עיין ברכות ו'. י"א. שבת קל"ז: עיי"ע ידיד. שם נ"ח. עיי"ע סרבל פסחים ק"ד: מגילה כ"ב: גיטין ס'. ס"ו: ס"ז. והלאה. פ"ז סע"א ורע"ב, ב"ב קע"ו. ירו' גיטין פ"א דמ"ג: ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ג. ע"ז בבלי מ"א. עיי"ע אשתיאמא תנחומא האזינו סוף סי' ה' וזו היא חתימתו של משה כאדם שמסיים ספרו וחותם את שמו בסיום ספרו — בנפעל ונתפעל גיטין פ"א מ"א נחתם ובירו' שם וכן בפ"ב דמ"ד. נתחתם, ירו' ר"ה פ"א דנ"ז. מתחתם ובבבלי ר"ה ט"ז: נכתבין ונחתמין וכו' והושאל לכתיבת ולחתימת ספר לגזר דין עיין ב"ר ר"פ ל"א עד שנתחתם גזר דינם ובילק' איוב רמז תתק"כ אי' שנחתם, ויק"ר פ"ה ג' גזרי דינין נחתמו באותו היום נתחתם גזר דין של י' שבטים וכו', במד"ר פי"א אשר לא ישא עד שלא נחתם גזר דין ישא ד' משנחתם גז"ד ובתנחומא נשא סי' י' עד שלא נתחתם . . כיון שנתחתם] —

חָתָן (מל"מ וכן בל"ס חַתְנָא Bräutigam, Eidam וגזרתו מל"ע הרשומ' בפנים והושאל לגשם באשר הוא מרוה את הארץ והולידה עיין ישעי' נ"ה, י'), בפ"ק דתעניות (ו' סע"ב) ובפ' הרואה בגמ' על [1]) הגשמים (ברכות ס"ט סע"ב) מאימתי מברכין על הגשמים משיצא חתן לקראת כלה. פירוש כשתרד טיפה על הקרקע שכבר ירד בו מטר מעלת כמין אבעבועות לפי ירידת הגשמים שהגשמים נקראין חתן ואבעבועות כלה [2]). פ"א משיצא חתן אבעבוע ממבוי זה ואבעבוע ממבוי זה ופגעו זה בזה אלו ב' אבעבועין נקראין חתן וכלה. פ"א שהשווקים מלאין מים ושופכין משוק זה לשוק זה ופוגעין זה לזה כמו שיצא חתן לקראת כלה [3]) — חתן [4]) שבא לקרות בתורה פותח ורואה בענינו של יום ומברך וקורא ג' פסוקים וגולל ספר תורה וקורא מואברהם זקן ג' פסוקים על פה ואח"כ מברך כדרך שעושה כה"ג ביוה"כ שנוטל ספר תורה ומברך וקורא בו אחרי מות ואך בעשור וגולל ס"ת וקורא על פה ובעשור שבחומש הפקודים ואח"כ מברך כמפורש בפ' בא לו כה"ג (יומא ס"ט:) ובפ' ולו נאמרין (סוטה מ':) וא"ת יגלול ויקרא בספר ואברהם זקן קיימא לן (מגילה ע'. סוטה מ"א.) אין גוללין ס"ת בצבור וא"ת יקרא על פה קודם קיימא לן אין מברך אלא א"כ רואה דגרסינן בס"ג דפ' בני העיר (מגילה ל"ב.) א"ר זירא אמר רב מתנא אמר שמואל הלכתא פותח ורואה מברך וקורא. *[אחי"ה מן תיבות חתן שבא לקרות וכו'. עד גמירא נ"ל שהועתק מאיזה ראשון או מתשו' הגאונים וכעת לא ידעתי מקומו. ובענין גזרת חָתָן של מקרא שהוא תואר למיועד לישא את הכלה ביום החופה ועוד תואר לבעל הבת (בראשית י"ט, י"ז) או לקרוב ממשפחת האשה (מ"ב ח', כ"ג), וכן חוֹתֵן תואר לאבי האשה (שמות י"ח א', שופטים י"ט, ד'), חוֹתֶנֶת תואר לאם האשה (דברים כ"ז, כ"ג) ועיין ציונים בענין חתן במה שכתבתי בע' חף ג' ועוד יבמות נ"ב. גיטין נ"ז. ועיי"ע בי חתנא. והקבוץ כתובות ח': עיי"ע ברך א' ובמשקל ארמי חַתְנְוָתָא כולם יצאו ממושג התקשרות המשפחה ע"י נשואי איש ואשה וכן עצם הוראת המלה בלשון ערבי خَتَنَ, خَتَن, خُتُون, خُتُونَة Verwandtschaft, Verschwägerung, Vermählung וכן בל"ס חוּתָנָא פי' בל"מ חֲתֻנָּה ואצל רז"ל חַתְנוּת ע"ז ל"א: ל"ה: משום חתנות, שם ל"ו: דרך חתנות . . דרך זנות. יבמות ע"ו סע"א בהיותן נכרים לית להו חתנות נתגיירו אית להו חתנות — בענין בית חתנות עיי"ע כח"ב ע' ובתר"י א' לדברים ל"ב, נ' והשם המופשט חִיתּוּן וכן בל"ס הנ"ל ופי' ג"כ חֲתֻנָּה היחיד בתרג' ירושלמי א' לבראשית ל"ד ט'; לדברים ו', ז'. והקבוץ בשהש"ר ס"פ צאינה: ביום חתונתו (שה"ש ג', י"א) זה סיני כחתנים היו וצ"ל כחיתונים היו וכ"ה לנכון במד"ר פי"ב ושם הסיום שנאמר (שמות י"ט, י') וקדשתם היום ומחר, ודרש מלשון קדושין ולי' זה הסיום ותיבות: זה סיני בפסקתא דר"כ ה'. והפעל ממנו בהתפעל כמו בל"מ התחַתֵּן סנהדרין פ"ב. כל הבא על הכותית כאלו מתחתן בע"ז ובנתפעל ב"ר פפ"ב עשו הרשע שנתחתן ביהודית. תנא דבי אליהו זוטא רפ"ג הלך (יהושפט) ונתחתן עם מלך ישראל וכו'. ובאתפעל ירושלמי ע"ז פרק ג' דמ"ב ע"ג אילין דנשיתא בעי (מחיתנתיה) [וצ"ל מיחתנתיה] והוא לא מקבל עלוי ובירושלמי סוף סוטה דכ"ד ע"ג הוון בעי

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע משובש כל. [2]) ואולי כיון לפי' רגמ"ה וז"ל בכ"י לתענית משיצא חתן לקראת כלה משיצאו מים התחתונים לקראת מים העליונים כדרך שיבא חתן לקראת כלה ע"כ ובגוף הענין מסכים לזה פירש"י בברכות ובתענית לפי' ראשון. וכפי' רגמ"ה מצאתי בירושלמי ברכות פ"ג ד"ד רע"א וירו' תענית פ"א דס"ד: אין לך טפה (כה"ג במהרש"ס ובנו"ג טפת) יורד מלמעלה שאין הארץ מעלה כנגדו שני טפחים וכו' ואמר ר' לוי המים העליונים כרים ותחתונים נקבות ועוד עיין ערך טף א'. [3]) וכעין פי' זה כתב רש"י בתענית בל"א. [4]) בכ"י ו"ו ול"ד הוא מאותו הערך וכ"ה בדפ' אמש' ובשדפ"ע נפרד לע' בפני עצמו ללא נכון.

מחתנתיה וכו' — ודע עוד כי מלבד הוראת חתן בהשאילה מטר. עיי"ע בעל. יש עוד למלה פתרון תינוק הנמול וגזרתו מלשון ערבי خَتَن נמל והתואר חתן בלשון ערבי خَتِين ילד הנמול ובזה הענין נדה מ"ד. ושם: ירושלמי קידושין ספ"ד דס"ו ע"ג. מסכת שמחות פ"ג הל"א בן יומו שמת הרי הוא לאביו ולאמו (ובירושלמי: ולכל קרוביו) כחתן שלם ועיין ריצ"ג הלכות אבל צד מ"א ותורת האדם להרמב"ן ענין הספד כ"ח ושם משמע שהוא חתן ממש ול"נ. וגם חתן דמים (שמות ד' כ"ה, כ"ו) ענינו כן כמפורש בירושלמי נדרים ספ"ג דל"ח: אית תניי תני משה קרוי חתן ואית תניי תני התינוק קרוי חתן וכו' ומאן דמר התינוק קרוי חתן: חתן בדמים אתה עומד לי וכן בבבלי נדרים ל"ב רע"א צא וראה מי קרוי חתן הוי אומר זה תינוק, ובמכלתא יתרו רפ"א הגי' מי קרוי חתן התינוק או משה הוי אומר תינוק וכן דרש חתן דמים לי בשמ"ר פ"ה אמרה חתני תהיה אתה (נתון) לי בזכות דמים הללו של מילה. ועיין גם דעת ר' שמואל בן חפני הובא בפירוש ראב"ע בשמות ד', כ"ד וכן פי' ר"ח ויבקש המיתו כלומר הנער עיין ליקוטים מפי' ר"ח בהוצאת בערלינער צד ל' ושם XXIV. ואחרי כל זאת פירוש חתן שלם ילד הנימול בכל וכל בהחלט ותהיה הוראת המלה שלם כמו בשלמות עיין דוגמתה חס ושלם בע' חס. ובשרש חתן לא דק הרד"ק בפירושו עיין שם] —

חָתַר (מל"מ ענינו פרץ durchbohren, ein- durchbrechen) בפ"ק דקידושין בגמ' עבד כנעני (קידושין כ"ד סע"ב) חתור לי שינייי [1]) והפילה שיחק באדון ויצא לחירות. — (א"ב בנו"ג לחתור לו שינו פי' לנקור לגרר סביב מושבה והוא מלשון (יונה א', י"ג) ויחתרו האנשים). *[אחי"ה הועתק מפירש"י וכנ"ה בב"ר פכ"ז וחותרה עיי"ע אפרסמון (ח"א, רמ"א), שם פס"ג דרש ויעתר (בראשית כ"ה, כ"א) משל לבן מלכים שהיה חותר על אביו ליטול ליטרא של זהב והיה זה חותר מבפנים וזה חותר מבחוץ וכו' ועיין ערך עתר ב' וכן דרש בדברי"ר פ"ב ויעתר (ד"ה ב' ל"ג, י"ג) ויחתור לו מלמד וכו' מה עשה הקב"ה חתר את הרקיע מתחת כסא הכבוד וקיבל תפלתו וכו' ובירו' סנהד' פ"י דכ"ח ע"ג וברות רב' פ' ויאמר לה א"י חתר לה חתירה מתחת כסא הכבוד ובילק' מ"ב רמז רמ"ו ובפסיקת' דר"כ קס"ב: חתר לו כמין חתירה (אחת) תחת כסא הכבוד שלו ובסנהד' ק"ג. ויחתור לו ויעתור לו מיבעי ליה ט"ס הוא וצ"ל בהיפך ולא כדעת הגרי"ב עיין הערת ר"ש באבער בפסיק' שם הערה ק"י, ועוד עיין ד"ס לסנהדרין צד קנ"ז. — ב"ר פע"ו חתר לו (ליעקב) הקב"ה חתירה במקום אחר ויצא, שמ"ר פל"ז משל לבן מלכים שזחה דעתו עליו ונטל את הצפורן לחתור בית אביו א"ל פדגוגו אל תייגע עצמך תן לי ואני אחתור הציץ עליו המלך ואמר לו יודע אני האיך היתה כונתך וכול' ובויקרא רבא בנוסח אחר משל לבן מלכים שנתגאה לבו עליו ולקח את הסייף לחתוך את אביו אמר ליה פדגוגו אל תיגע עצמך תן לי ואני אחתוך הציץ המלך עליו אמר ליה [2]) וכו'. ועיין עוד בתרג' יחזק' ח', ח'; י"ב, ה', ז', י"ב. והשם חתירה עיין לעיל וכן בלא"ר ב"ר פס"ג ויק"ר פ"ל בערביא קורין לחתירתא עתירתא ובירו' סנהדרין פ"י דכ"ח ע"ג איתא לחתרתא עתרתא והוא לשון ערבי عَتَرة, عَتِيرة עץ שהחופר נשען עליו עיין שפת חכמים ליעללינעק ע' עתירתא ול"נ שהוא ל"ע عاثور חפירה לצוד בה חיות וכדומה, ועוד עיין ערך עתר] —

* חתר (שם מקום) סנהדרין ה': תנחום בריה דר' אמי איקלע לחתר והוא לפע"ד Hatra במסופוטמיא הדרומית עיין מאננערט גיאגר' ח"ה ב', צד רמ"ד והלאה ונייבויער שצ"ב, ועוד הוזכרה עיר Chatara באססימאני במקומות שהובא בע"מ ערש אונד גרובער חכ"ז קפ"ו ובכ"י פר' לסנהד' ובמנו"ה דפוס קושט' אצל ד"ס סנהד' צד ג': הגי' איקלע להתם!

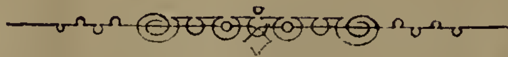
---

[1]) כן הוא בכ"י ו"ו א' וב' וכן הוא בדפ' וויניצי' ושם שיני ובכתב יד ה"ב חסר לי ובדפ"ר ופיזי' בטעות סופר לשיני וצריך להיות לי שיניי. [2]) הר"פ סמאלענסקין העיר כי זה אחד המקומות במדר"ר אשר יראה באצבע לחכמים איך ישתנה מאמר שלם כאשר תשתנה מלה אחת, כי שני המאמרים בלי ספק אחד הם ומפה אחד יצאו, אך כאשר נתחלף ך בר' ונשתבשה מלת לחתור למלת לחתוך נשתנה על ידי זאת המאמר ואבד גם טעמו ותחת אשר נעים ויפה מאד המאמר בשמ"ר הנה לא עמד טעמו בו בויק"ר, והרבה כמהו במדרשים.

שבח ורן להחזיק ימיני, לסדר ערך שמיני, ועצם ירבני ישעי ומושיעי, להתחיל ולגמור ערך תשיעי.

*[אחי״ה כ״ה בסיום אות חי״ת בכ״י ו״ו ב׳ בצד קכ״ב עמוד ב׳ ובכ״י ל״ד בצד רמ״ג עמוד ב׳ רק שם איתא בט״ם יסדר, ועוד שם ועוצם. ובכ״י ו״ו א׳ איתא רק: סליק ערך שמיני אחל ערך תשיעי. וכן בדפ״ר סליק ערך חית אחיל ערך טי״ת. ובכ״י ב״ר נשלם ערך חי״ת אתחיל ערך טי״ת, בכ״י בריטיש מוזיאום רק: נשלם ערך חי״ת. ובכ״י ה״ב: נשלם ערך שמיני ועתה אתחיל ספר ערך התשיעי בשם אלהי ישעי] —

תם חלק שלישי.

הערות השמטות ותקונים לחלק שלישי.

צד	עמוד	שורה	מלמעלה	מלמטה	במקום	צ"ל
י"ד		ו'	—	״	ולשפ"י נולי	ולשפינו"לי
כ"א	א'	י"ז	—	״	בר"י	בכ"י

כ"ג בערך דד 1 הביע לי הרב החכם הכולל מהור"ר משה לב כהן מעיר ניקאלסבורג דעתו היפה וז"ל: והאמת אהוב מכל דודאי דעת הערוך דמלאכת בה"ש אינו אסור רק מדרבנן ומדברי הפרמ"ג אין שום סתירה לזה ויש ראיה ברורה לדעת הערוך מדברי התוספות כריתות ריש פ"ד דף י"ז רע"ב ד"ה מדסיפא ויעו"ה בפר"ח יו"ד סי' ק"י ד"ה אמנם מהא דאמרינן פ' במה מדליקין וכו' בכללי ס"ס ויעו"ה לח"מ פ"ח מהלכ' שגגות סוף הלכה ב' ומדוייקין דברי הערוך הדק היטב מבלי שום הגהה דתיכף בראש דבריו הניח היסוד דבה"ש אסור לעשות מלאכה מדרבנן, ושוב סיים דבדמאי שהוא ס' מלאכה דאולי כבר נתעשר וגם צירוף לזה דבה"ש אסור רק מדרבִנן כולי האי ל"ג ר"ל גזיר' דהפרשת מעשרות ובעל לימוד ערוך לא עיין כל צרכו עכ"ל.

צד	עמוד	שורה	מלמעלה	מלמטה	במקום	צ"ל
ע'	א'	ט"ז	—	״	☞ דְלְמָא	☞ דִלְמָא
פ"א	ב'	ו'	—	״	נשמט ערך אחד וכצ"ל:	

דמהריא (שם מקום) ר"ה כ"א. מהיכא את מדמהריא וכ"ה בסנהדרין כ"ט סע"ב רבינא איקלע לדמהריא א"ל רב דימי בר רב הונא מדמהריא וכו' וכ"ה במנחות פ"א סע"א ושם: דמהוריא וביוחסין השלם 126 גרס ג"כ דמהריא אבל בע' דם (ח"ג, ע"ח.) כבר העירותי על ני' כ"י א"פ בר"ה שאי' שם דמתריא והיא העיר Demetria בארץ אשור קרובה לעיר ארבלה עיי' מאננערט ח"ה 332 — ואין זה בדמרייה שבירושלמי עירובי' רפ"ז כי זה ט"ס הוא עיי"ע כף ז' ומ"ש. — וקצת מזה הערך נדפס בצד צ"א שלא במקומו ויש למחוק משם ושייך לצד פ"א כאמור.

צד	עמוד	שורה	מלמעלה	מלמטה	במקום		צ"ל
צ"ו	א'	ג' וד'	״	—	Tela, Hilaea	:	Tela Hilaea
קל"ב	ב'	ב'	״	—	אימטי	:	אימטין
קע"ג	ב'	א'	״	—	1 הבהא	:	1 הִבְהֵב
ק"צ	בהערה סוף השורה				רע"ט	:	תע"ט
רכ"ח	בהערה סוף השורה				שהיס"ט בטיית	:	שהיסט בטיי"ת

ועיי' מ"ש בזה הענין במ"ע אונגאריש איזראעליט היו"ל ע"י הח' באק שנת ח'

צד	עמוד	שורה	מלמעלה	מלמטה	במקום		צ"ל
ר"ל	א'	י"ח	—	״	79	:	39
רל"א	ב'	שורה אחרונה			הפאטיקיז	:	הפאטיקין
רס"ט	א'	ט'	—	״	זזוא	:	זוגא
רע"א	א'	ח'	״		زجاج		زجاج
רע"ג	ב'	י'	״	״	מזחיבים	:	מזהיבים
רצ"ג	בהערה 5				בע' חזר	:	בע' הזר
שמ"ט	ב'	י"ג	—	״	ובמד"ר	:	ובסדר

שס"ד צ"ל ברשימת הערכים תחת 2 זמם — זממיון : חזר (חיזרא) — חזר (חזרת).

אות הטית

* ט' אות תשיעי בסדר א"ב ומספרו תשעה, ויבא במקום דלי"ת רכה ד"מ טִיבא = דְבָה עיין ערך טב ב', טמע = דמע; טפוס = דפוס וכדומה, ועוד יבא במקום צ' העברי ד"מ טביא = צבי, טללא = צל, טור = צור, טופרא = צפורן, טלע = צלע, יעט = יעץ, ומתחלף באותיות דטלנ"ת ובפרט בתי"ו עיי"ע טאטרון, טעה וכיוצא בזה בל"מ טפש = דבש, טבל = דבל; חטף = חתף, פסנטירין = פסנתירין ועוד זולתו.

טָא (= טָאטֵי מל"מ טְאטֵא לפע"ד מהשם طاءة טִיט וכן ثاطة Koth ועניננו הסיר הטיט והדומן (den Unrath wegschaffen בפ' ראהו בי"ד (ר"ה כ"ו:) שמעוה לאמתא דבי ר' דאמרה[1]) לחברתה שקיל[2]) טאטיתא וטאטי ביתא. פירוש מכבד שמכבדין בו הבית. *[אחי"ה וכן לועז רש"י במגילה שם טאטיתא: אישקופ"א והיא ל"צ נושנת שהובאת בע' הפיא א' ע"ש הלעז אשקובא וכ"ה ברש"י בשבת קכ"ד: ד"ה מכבדות וכן לועז הפעל אשקוביר בישעיה שם ורד"ק בערך טאטא סקובר בלע"ז scopare כן הוגה במקום אשרובר ולפע"ד צ"ל אשקובר והוא ל' אספמיא ausfegen, escobar ובענין גזרת המלה כתב קאסטיללום שהיא מל"ע طاطا מכבד את הבית, אבל לא בא זכרון המלה הזו בערכי מלין ערביות, לכן דעתי נוטה לדעת גיזיניאום שהוא מל"ע طاءة או לפע"ד מל"ע השנית הנ"ל ثاطة פי' טיט ובפיעל הוראת השרש לפעמים ענין שלילה כמו דִשֵׁן מן דשן כלומר חסרת הדשן וכן שֵׁרֵשׁ מן שֹׁרֶשׁ וא"כ טאטא פירוש הסרת הטיט. והשם טאטיתא כמו מטאטא בל"מ] —

* טְאֵב (מל"ם (fröhlich sein בדניאל ו', כ"ד שגיא טְאֵב עלוהי פי' היה טוב לב מאוד וכן נאמר בל"ע طابت نفسه ובתרג' ש"א ט"ז, כ"ג וטאיב ליה וממנו התואר בתרג' משלי י"ד, כ"ב טָאֵבֵי פירוש טובים וכן בלשון ערבי طاب דבר טוב.

* טָאבָא (שם פרטי) ב"ב מ"ח: טאבא תלא לפאפי וכו' ובע' כנר א' גרסו רבינו — וכן אי' טאבי שמות איזה אמוראים ביוחסין השלם קמ"ד ע"ש ועיי"ע טבי ב' ומ"ש.

☞ טֶאַטְרוֹן (מל"י θέατρον Theater, Schau-spiel) עיי"ע תאטרון. *[אחי"ה בערך תאטר הובאו הדוגמאות ובדפוסים הישנים בכולן בתי"ו בראש, אבל בדפוס אמ"ש בציון מכתובות ה'. ושבת ק"נ. הולכין לטאטריות ובנו"ג בט"ס לטרטיאות, ובריש שאילתות לנכון לתיאטראות כגי' רבינו בערך תאטר בדפוסים הישנים. ובטי"ת בראש איתא ג"כ בריש שהש"ר ובילק' וישב רמז קמ"ו יום טיאטרון היה (בב"ר פפ"ז איתא בתי"ו וכ"ה בערך תאטר). והקבוץ בתי טיאטראות בריש אסת"ר אבל בילק' ירמיה רמז רצ"ג ובילק' תהלים רמז תרי"ג בט"ס בתי טרטיאות אבל לנכון באיכ"ר ריש פתיחתא סי' ג' וכן הובא בע' תאטר. ובב"ר פס"ז בתי טרטסיאות וט"ס הוא ולנכון אי' בערך קרקס ד'] —

* טאל (?) ירו' שבת רפ"א ד"ט רע"א מטאלין מילייא ובהגהות בדפ' קראט' נ"ב אולי צ"ל מנא אלין ע"כ ולפע"ד צ"ל מטי לאלין מלייא ובירו' שבת פי"ט די"ז רע"ב אי' מטיל אילין וצ"ל מטי לאילין וכ"ה לנכון בירושלמי פסחים פ"ו דל"ג סע"ג.

* טָאנִים (בל"י Τάνις) פי' צוען של מקרא עיין ערך טנס ב'.

---

[1]) בנו"ג דהוות אמרה וכ"ה במגילה י"ח סע"א. [2]) בנו"ג שקולי.

טָארְגָא (בל"י ורו' Panzer, θώραξ, thorax (Brustschild מזמור ראשון דמדרש תהלים מגן זה תרים טארגא פרסאה. פי' בלשון ישמעאל מגן. *[אחי"ה כונתו על לש' ערבי طوارق הקבוץ מן طارقة שפתרונו מגן אבל נעתק הוא מל"י ורו' הנ"ל, ובשו"ט שם אי' הסיום: שהוא מקיף את האדם משלש רוחותיו ע"כ וא"כ גזרו טארגא מלשון יונית טריגון עיין ערך טרגון ובלי נכון הוא] —

* טָארִיקִי (לפע"ד מל"ע طارقة (Unglück והפלאתי ביום ההוא את ארץ גשן (שמות ח', י"ח) א"ר אמי כאדם שאומר לחבירו לא יטול פלוני בטאריקי זו שפלוני פטרונו עומד (עליהן) [צ"ל עליו] ופי' מ"כ בטאריקי בעונש כן פי' הערוך ע"כ ואני לא מצאתיו ול"ע הוא מל"ע הנ"ל פי' עמל ורע. ובעל כ"כ שיער שהוא ל"י ταραχή פי' ערבוב Verwirrung ועוד שם פי' אחר ול"נ.

טֹב (ידוע מל"מ טוֹב בל"ע طاب בל"ס טָב, טָבָא gut, schön תואר לכל שהוא שלמות בענין ונאות לתכלית וממנו המושגים המסתעפים עיין בפנים ומ"ש) בר"ג דפ' כל המנחות באות (מנחות נ"ג רע"ב) יבוא טוב ויקבל טובה מטוב לטובים וכו' בסוף מגילה (כ"ה.) ובפרק אין עומדין להתפלל (ברכות ל"ג:) על טוב יזכר שמך. פי' נודה לך ה' על כל טובה וטובה שאתה עושה עמי נמצא מודה על הטובה ולא על הרעה ותנן (ברכות נ"ד.) חייב [אדם] לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה כי הרעות שמביא הקב"ה על האדם לטובתו הן שהן כפרה לעונותיו כאדם שמצער עצמו בהקזת הדם ורפואתו היא וחייב לברך. בגמ' ערבי פסחים בגמ' מזגו לו (פסחים קי"ח רע"א) הודו למי[1] שגובה חובתו של אדם בטובתו. פי' בטובה שלו כלומר בממונו מכל אדם כפי השגת ידו עשיר בשורו עני בשיו וכו'[2]. בפ' ב' בבכורות [בגמ'] כל הקדשים שקדם מום קבוע להקדישן . . אין עושין תמורה (בכורות י"ד:) כתיב (ויקרא כ"ז, י') לא יחליפנו ולא ימיר וגו' השתא רע בטוב אמרת לא טוב ברע מיבעיא אמר לך טוב מעיקרו עושה תמורה וכו'. ובפ"ק (בתרומה) [צ"ל בתמורה] בגמ' ממירין [מן הצאן] על הבקר (תמורה ט'.) אמר אביי נכתוב קרא טוב ברע או רע[3] מאי בטוב הכי קאמר טוב מעיקרו עושה תמורה וכו'. ובספרא (בחקותי פרשה ג', פרק ט') טוב ברע תמים בבעל מום[4] (שלא) [צ"ל שנאמר לא] תזבח לה' אלהיך שור ושה אשר יהיה בו מום (דברים י"ז, א'). בפ' אלו עוברין בפסח בגמ' כיצד מפרישין חלה (פסחים מ"ו רע"ב) ובס"ג דפרק האיש מקדש (קידושין נ"ח: ועיין ב"מ י"א: נדרים פ"ד:) טובת הנאה אינה ממון פי' אותה הנאה שיש לו לישראל לתת חלתו לכהן ויבחור כהן שיחזיק לו טובה מר סבר אינה ממון ומר סבר ממון[5]. פ"א[6] דבר מועט שיתן ישראל לחבירו בשביל שיתן בכור שלו לבן בתו כהן וכך מפורש בפ' המקדיש שדהו (ערכין כ"ט סע"ב) הבכור בין (טמא) [צ"ל תם][7] ובין בעל מום מחרימין אותו כיצד פודין אותו אומרין כמה אדם רוצה ליתן בבכור זה וליתנו לבן בתו או לבן אחותו — בפ"ק דיומא (י"ד.) ומטיב את הנרות. פי' מכבד[8] את הנר ומקנחה מכל פסולת שנשאר[9] בה מן הלילה ומשים לשם הפתילה. בפרק אמר לו בגמרא אמר ר' אלעזר[10] אם הפסיק בה (כריתות י"ג:) ובריש פ' כל הגט בגמ' ומקום הזמן (גיטין כ"ו:) אמר רב הלכה כר' אלעזר קרי רב עליה דר' אלעזר טובינא דחכימי[11]. בהלכה קמא דכסוי הדם (חולין פ"ד:) מאי דכתיב (תהלים קי"ב, ה') טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט לעולם יאכל אדם וישתה פחות ממה שיש לו וילבש ויתכסה במה שיש לו ויכבד אשתו ובניו יותר ממה שיש לו שהן תלויין בו והוא תלוי במי שאמר והיה העולם[12]. בס"ג דפ"ק בגיטין (י"ד:) טב טב[13] רמו ליה. פי' בטוב טוב הכוהו. בב"ר פכ"ז (כ"ו) כי טובות הנה (בראשית ו', ב') אמר ר' יודן טבת כתיב משהיו מטיבין אותה לבעלה היה גדול נכנס ובועלה תחילה הה"ד כי טובות הנה אלו הבתולות ויקחו להם נשים (שם)

---

1) וכ"ה בכ"י ש"ס וילק' ומנוה"מ הובא בד"ס צד קפ"ו ולא העיר על גי' הערוך וכ"ה בפי' ר"ח. 2) הועתק מפי' ר"ח צד ק"ע ושם צריך להשלים מתוך הערוך. 3) בנו"ג או רע בו אבל גם מפי' רגמ"ה כ"י לתמורה (בקובץ כ"י אנגיילי' דף רי"ז סע"ב) מוכח שלא גרס בו. 4) בנו"ג תמימים בבעלי מומים ובעלי מומים בתמימים ועיין תמורה שם. 5) הועתק מפי' ר"ח ושם בצד ע"ח קצת ברוחב ביאור. 6) וכ"ה ברש"י לפסחים מ"ו. 7) וכ"ה לפנינו וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לערכין (בקובץ כ"י אנגייליקא דף קנ"ג רע"ב). 8) כ"ה בדפ"ר ונ"ל עיקר ופי' ענין נקיה וקניחה אבל בשדפ"ע אי' מכבה ובכ"י ה"ב חסר „פי' מכבה את הנר" ובהגיון שלמה צד י"ט מוכח כי מדברי הראשונים נראה כגי' כ"י אבל לפי מ"ש כי גי' דפ"ר מכבד לא קשה מאומה. 9) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובדפ"ר ופיזי' אבל בדפ"ו בט"ס שנאמר ובדפי' אמש' הגיה בחנם שיש בה. 10) כ"ה לנכון, ובנו"ג ר' אליעזר ועיין הגרי"ב בהפשב"ע. 11) ועוד עיין כתובות מ'. 12) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב, ובדפ"ע נתקצר ע"י וכו'. 13) בנו"ג רק פעם א' טב.

אלו הנשואות, מכל אשר בחרו (שם) זה זכר ובהמה, בריש ויק"ר פ' ר' יצחק פתח (רפ"ג) טוב מלא כף נחת (קהלת ד', ו') טוב מי שיש לו י'[1]) זהובים ונושא ונותן בהן ומתפרנס מהן ממי שהולך ולוה ברבית במתלא אמרין מאבד את דיליה ודלא דיליה[2]) אלא ורעות רוח (קהלת שם) רעותיה מתקרי (פרגמטוטיא) [צ"ל פרגמטיוטא][3]). ובאם בחקתי פ' (ר' יצחק פתח)[4]) [צ"ל איש כי יפליא] (ויק"ר ר"פ ל"ז) טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם (קהלת ה', ד') ר"מ אומר טוב מזה ומזה שאינו נודר כל עיקר ר' יהודה אומר טוב מזה ומזה שנודר ומשלם. ואית דמהפכין דר"מ לר' יהודה ובר"ג דחולין[5]). ובפרק ד' בשביעית (מ"ב) שנטייבה או שנדיירה. ירושלמי (שביעית פ"ד דל"ה.) איזהו טייוב[6]) כל העם חורשין פעם אחת והוא חורש שני פעמים — טוביה חטא וזיגוד מינגד[7]) פי' "העיד זיגוד על טוביה שחטא ומפני שהיה עד אחד נתחייב מלקות ונעשה כמו משל בפי הכל אחד חוטא וזה לוקה". *[אחי"ה הועתק מלה במלה מפי' ר"ח למכות עיין מגדל חננאל צד ט"ז וכמו ר"ח פי' רבינו בערך מבגאי א' גם משל שני דמכות שם. ויש עוד משל דומה בב"ר סוף פרשה כ"ה מתלא אמרין שילו חטא ויוחנא משתלמא. — ערך זה בלי סדרים הוא, וזה משפט המלה עם תשלום הערך: א') הפעל אינו רגיל בקל כי אם בהפעיל כמו בעברי ד"מ ברכות מ"ח: וש"נ הטוב והמטיב שלא הסריחו והמטיב שניתנו לקבורה. קידושין ל"ט: מטיבין לו . . מריעין לו. ב"ק פ' סע"ב כל המריעין לו לא במהרה מטיבין לו. סנהדרין פ"ז מ"י כך מטיבה כך מריעה, שמ"ר רפ"נ שהיה למד תורה מפי הגבורה ובא ואמר לישראל ומטיבן. והושאל בברכות נ"ה: יטיבנו בפני שלשה כלומר יפתור החלום לטוב כדאי' שם לימא להו חלמא טבא חזאי וכו', ע"ש ועוד הושאל לנקוי הפתילה יומא י"ד. וכן הוראת طاب בל"ע עיין לעיל בערך והושאל לנוי ולתכשיט האשה ב"ר פכ"ו עיין לעיל בערך. בינוני פעול לפעמים גם בתמורת השם ברכות ה' רע"א אם נצחו מוטָב ביצ' ל'. וש"נ מוטָב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין, יבמות ע"ט. מוטב שתעקר אות א' מן התורה וכו', קידושין פ"א. מוטב תיכספו בי עמרם וכו', סנהד' פ"ז מ"י אם חוזר בו הרי זה מוטב וכו', עדיות פ"ה מ"ו מוטב לי להקרא שוטה וכו', ב"ר ס"פ צ"א מוטב תהא נפש אחת בספק, שמ"ר ר"פ מ"ג ומ"ו ותנחומא עקב סי' י"א מוטב שתידון (שידון, שתהא נידונת) כפנוייה וכו', ושמ"ר פמ"ה מוטב לאדם שיאמרו לו עלה למעלן ולא יאמרו לו רד למטן ובויק"ר פ' א' מוטב שיאמרו לך עלה עלה ולא יאמרו לך רד רד. ויק"ר פכ"ו מוטב היה לו לשאול וכו'. מגילה י"ד רע"א ואילו הסרת טבעת החזירתן למוטב. ירו' סנהדרין עיי"ע אפיא ח"א רי"ד, ירושלמי שקלים פ"א דמ"ו. מוטב שיתקלקלו בו לשעה ואל יתקלקלו בו לעולם — בפיעל טַיֵּב das Feld bessern ירו' שביעית פ"ד דל"ה רע"ב טייבה . . מהו שיהא מותר לזורע . . טייבה ומכרה מותר לזורעה, ירו' סנהד' פ"ג דכ"א: בהדא טייב. נתפעל שביעית פ"ד מ"ב עיין לעיל ובירושלמי שביעית פ"ג דל"ד ע"ג הגי' ניטייבה או שנידיירה. בפַעֵל כמו בל"ס טַיֵּב תרג' ירושלמי א' לשמות כ"ג, ב' לְמְטַיְּבָא. והתואר טוב, טָב (= בל"ס) ולנקבה טוֹבָה, טָבָא. טָבְתָא וכן בל"ס וגם לפעמים בתמורת השם ד"מ ברכות ה', ז', י': כ"ג, ל"ג, מ"ד: ס', ס': ס"א. שבת ל', ל': ק"ח: קכ"ט, קנ"ב. עירובין כ"א: יומא ט': ע"א, ע"ו, פ"ו: סוכה נ"ו: תענית ו': כ', כ"א, כ"ג, מגילה ז', יבמות מ"ז: ס"ב: ס"ג, צ"ח, ק"ג: קי"ח: כתובות פ"א סע"ב קי"א: סוטה ל"ה, מ"ז: קידושין מ', ס"א: ע"ב: ב"ק נ"ה, ב"ב ק"ט, סנהדרין ל"ז, ל"ט: ק"א: ק"ג, ק"ד, ק"ח, ק"ט, ע"ז ה', הוריות י': י"ב, ועוד עיי"ע אבדוקוס וערך ביש, בישו ומ"ש, ועוד ירו' שקלים רפ"א דמ"ה ע"ד, ירו' שבת פי"ד די"ד ע"ג ויק"ר פל"ג, הקבוץ זכר טובים ברכות ל"ג: טָבִין ב"מ ס"ד: טבייא ירו' הוריות פ"ג דמ"ז ע"ד, ולנקבה טָבָן ירו' סנהדרין פ"י דכ"ח: טָבָאתָא איכ"ר פ' רבתי. ועוד ב') הוראת טַב יקר ושוה werthvoll, werth

---

[1]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בויק"ר ובקהל"ר פ' טוב מלא, ובדפ"ע חסר י' ובילק' קהלת רמז תתקע"א אי' מי שיש לו עשרים דנרין. [2]) וכ"ה בילק' קהלת שם ובויק"ר הגי' במתלא אמרין דיוזיף בריביתי' מאבד וכו' ובקהל"ר במתלא אמר לא מיסתייה מובד דידיה אלא דאחרונין מובד דידיה ודלא דידיה. [3]) וכ"ה בויק"ר ובקהל"ר, ובילקוט קהלת איתא בר פרגמיטוטא וצ"ל פרגמטיוטא והוא בל"י πραγματευτής סוחר עיין ערך אפרגיא ובדפ"ר הגי' פריגמטוטא ויו"ד אחר הרי"ש צ"ל קודם הוי"ו. [4]) הובא בטעות מציון שלפניו וצ"ל כמו שהגהתי. [5]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב ובאמת בויק"ר שם לפנינו גי' מהופכת ממה שהיא בחולין ב'. וכהגי' בחולין ועיין בתוספתא שם פ"ב אי' ג"כ בנדרים ט'. ובספרי כי תצא פ' רס"ה ובתנחומא וישלח ס' סי' ח' ובילק' קהלת רמז תתקע"א ובקהל"ר פ' טוב אשר לא תדור הובאה רק דעת ר"מ אבל בירו' נדרים פ"א דל"ו ע"ד מבואר בהיפך ואי' כגי' ויק"ר פל"ז שלפנינו. [6]) בנו"ג הטייוב וכ"ה בר"ש לשביעית שם. [7]) וכ"ה בפי' ר"ח במכות ובפסחים קי"ג: אבל במכות בנו"ג זיגד מנגיד.

ורגיל בירו׳ ובמדרש עיין ירו׳ כתובות ספ״ד דכ״ט:
חד בית בטב (בדפ׳ קרטשין בט״ס בדב) י׳ דינר, ושם
טב אלא י׳ וכו׳, ירו׳ קידושין פ״א ד״ס ע״ד קרקע
כל שהוא מהו טב, ירו׳ ב״ק רפ״ט ד״ו סע״ד הוה
טב עשרים וחמשה (מנויה) [צ״ל מנויי] . . לית
הוה טב אלא עשרין מנוי, ולנקבה ב״ר ס״פ ל״ה
מילא טבא דטבא דכוותה וכו׳, מילא דטבא חד
פולר. ועוד ג׳) הוראת טוב טָב חשוב ומובחר וכן
בל״ע طيب מגילה כ״ז סע״א שבעה טוּבֵי העיר
ויחיד ירו׳ תענית פ״ד דס״ח ע״ד הוה טב קרתא
מיית. ד׳) תואר הפעל ענין רבוי: טובא = טָב
וכן בל״ס sehr, viel ובל״צ bien ברכות י׳ רע״א
והוו קא מצערו ליה טובא ושם ל׳ סע״ב בדח
טובא, בדחי טובא, סנהדרין מ״א: אמריתו בה
טובא, מעילי׳ י״ז. מימר טובא . . מפיש טובא.
והקבוץ ברכות ו׳ סע״א טוּבֵי בתי, י״ח: אבא טובי,
נ״ב: טובי נהורי איכא בנורא, ירו׳ פיאה פ״א
דט״ו ע״ג פריטין טוּבָן — גיטין י״ד: עיין לעיל
בערך. ה׳) טָבִית, טָבוֹת, טָבָאוֹת וכן בל״ס טָבְאִית
ישר וכשר. תואר הפעל gut, recht בל״ר bene
מעילי׳ י״ז. אמרו טבית, ובירו׳ רק טבות וטבאות
עיין ירו׳ ברכות פ״ה ד״ט ע״ג לא עבדין טבות
ושם לא עבדין טבאות, ירוש׳ שבועות פ״ז דל״ה.
אנן עבדין טבות סגין מנכון, ירו׳ גיטין פ״ה דמ״ז.
טבות הוינא עבדינא לך, ירו׳ שבועות שם אין
אתא טבות, ירו׳ שביעית פ״ד דל״ה: חרוש בה
טבות, ושם: טבאות. ירו׳ שבת פט״ז דט״ו ע״ג
אי מה כתיב טבאות וכו׳, ירו׳ יומא ספ״ח דמ״ה
ע״ג אין קבליה הא טבאות, ירו׳ גיטין ספ״א דמ״ג
ע״ד וירו׳ קידושין פ״ג דס״ד, דיכיל מיקמה גרמיה
טבאות ושם טביות צ״ל טבאות ושם תקמינון
טבאות, ובריש שהש״ר איתא טבוואות פי׳ כמו
טבאות. — בענין שם פרטי טבות עיי״ע טביומי —
ועוד השם טובה א׳) פי׳ הודאה וחסד Dank, Güte
שביעית פ״ד מ״א וב׳ בטובה ושלא בטובה, תוספ׳
פיאה רפ״ב לשם טובה, סוטה מ״ז סע״ב ותוספת׳
שם פי״ד מקבלני טובתך ומחזקני טובתך, במד״ר
פט״ו שלא תהא מחזיק לי טובה שהייתי מלווך.
ילק׳ תהלים סוף רמז תתס״ג פועל שהוא עושה
עם בעל הבית יגע עמו נותן לו שכרו אינו צריך
להחזיק לו טובה אבל בשעה שאין עושה עמו
באמונה צריך להחזיק לו טובה ואנו וכו׳ אין לנו
להחזיק טובה על זאת. ועיין שו״ט סוף מזמור ק״ה.
ומזה הענין טובת הנאה Vergütigung עיין מקומות
לעיל בערך ובל״ס טֵיבוּ, טֵיבוּתָא עיי״ע ירושלמי
תרומות ס״פ י״א טבייה עיי״ע טיב א׳. ב׳) ענין
רצון וחפץ נדרים ל״ח: משה נהג בה (בתורה)
טובת עין וכו׳, ובצירוף שלא, פי׳ בלי חפץ ועל
כרחו der Widerwille ירו׳ סוט׳ פ״ג די״ח רע״ד ואחר
ישקה את האשה את המים (במדבר ה׳, כ״ו) על
כורחה שלא בטובתה (ובבבלי סוטה י״ט. כ׳. כ׳: תוספ׳
סוטה פ״ב, ספרי נשא פי׳ י״ז אי׳ רק בעל כורחה). ירוש׳
ע״ז ספ״א ד״מ סע״א חביט בה שלא בטובתו.
ב״ר ר״פ פ״ו והיתה (פרה) מהלכת אחריו על
כרחה שלא בטובתה (בתנחומא סוף וישב הלכה
שלא בטובתה בשביל בנה) כך היה יעקב וכו׳ יורד
אחריו על כרחו שלא בטובתו[1]. שמ״ר ספ״ד
על כרחו שלא בטובתו היה (בלעם) מברכן וכו׳
והלך (יונה) בעל כרחו וכו׳ ונתנבא (ירמיה) שלא
בטובתו — ג׳) השם במקום תואר טוביה בל״ע
طوبى ובל״ס טוּבָא פי׳ אשרי glücklich סנהדרין
ז׳. טוביה לדשמע וכו׳ עיי״ע דש א׳. שמ״ר ר״פ
ל״ה טוביה דהוא בביתיה טוביה דהוא בלווייתיה
ועיי״ע ד׳ וש״נ — ובירוש׳ יומא פ״ד דמ״א ע״ד
ובב״ר ר״פ ט״ז איתא טובוי פי׳ אשריו, ב״ר פי״ח
טבוי לקריה דמלכא שושביניה עיי״ע קריה א׳
פי׳ אשרי לכפר שהמלך נעשה שושבינו ופירוש
המיוחס לרש״י גרס טבות ופירוש טובה העיר
ומשובחת וכו׳, אשרי אדם (תהלים ל״ב, ב׳) תרגום
כ״י טוביה דבר נשא ועיין עוד תרג׳ משלי כ״ח,
י״ד; ל״א, כ״ז וזולתו. וממנו התואר בל״ס טוּבְנָא
glücklich ומזה לדעת רש״י בכתובות מ׳. ובגיטין
כ״ו:[2]) טובינא דחכימי: מאושר שבחכמים ועיין
בשט״מ לכתובות ויד מלאכי סי׳ רצ״ד שנושאים
ונותנים בפי׳ רש״י זה ורב צמח גאון פי׳ מופלא
בחכמה עיין במבוא בח״א XVII ושם בשם היוחסין
הגי׳ טוביינא דחכימי ובפי׳ רגמ״ה כ״י לכריתות
י״ג: (בקובץ כ״י אנגיליקא דף קפ״ד:) מצאתי
בזה״ל טובניא דחכימי מוטב שבחכמים והלכה
כמותו ע״כ ונ״ל שהוא ל״ע طابن חריף ובקי או
אולי מל״פ تابانى מאור Leuchte ונ״ל שהפליג
רב בשבח של ר״א בן שמוע בהיותו תלמיד ר״ע
ורבו דרבינו הקדוש, ועיין ג״כ עירובין נ״ג. במה
שהיה ר׳ יוחנן משבחו. — אבל בענין השם הפרטי
טוביה אשר כולל רבינו ג״כ בערך זה אולי יש
לקיים פירש״י מלשון תרג׳ היינו מאושר או אז
יהיה טוביה וכנ״ה בכתובות פ״ה: כמו אָשֵׁר ובל״ר
Felix ומזה גם בר טובייני שם אמורא שאמר

---

1) ובשו״ט מזמור ק״ה ובילק׳ רמז תתס״ג משונה הגי׳. 2) ועיין לעיל בערך.

משם ריש לקיש עיין יוחסין השלם קמ"ה. ושם גם אמר רב טוביא בר יצחק, אבל טוביה בויק"ר רפ"א וסוטה י"ב. טוביה שמו (של משה) נקרא על שם טוב (שמות ב', ב'). ובענין שם פרטי טבי, טובי עיי"ע טבי ב' ועוד ע' טביומי] —

טַב (= טִיבָא בל"ם טֵבָא, טָאבָא פי' דבה מפעל דבב בְל"ם טבב das Gerücht) דבת הארץ (במדבר י"ג, ל"ב) תר"י [א'] טיבא בישא. מטיבתן של קרובים אתה למד של רחוקים בגמ' (דהשלישי) [צ"ל דוהשלישי] בדיני ממונות (סנהדרין ס"א:). *[אחי"ה בדפ"ע לא נרמז מראה מקום זה הציון יען שנמצא לפנינו בגמ' דמשנת העובד עכו"ם וזו המשנה סמוכה לגמרא והשלישי אומר וכו', (סנהדרין ס' סע"א) ואולי בספרי רבינו שתי משנות מחוברות יחד אבל הדבור "בדיני ממונות" צ"ע. ודע כי בנו"ג מטיבותן של קרובים וכו' אבל בילק' ראה רמז תתפ"ו בציון דסנהדרין: מטיבתן וכו', וכן ברש"י דפ' שונצ' כגי' רבינו טיבתן. ובספרי ראה פ' פ"ח אי' רק מהקרובים אתה יודע מה הן הרחוקים. וכנ"ה בתר"י א' לבראשית ל"ד, ל'; ל"ז, ב'; לדברים כ"ב, י"ט; תרגום לתהלים ל"א, י"ד; למשלי י', י"ח; כ"ה, י'] —

1 טִיב (לפע"ד מל"ע طبْ מנהג והתנהגות Gewohnheit, Gebrauch, Art und Weise) תרג' בפסוק שובי שובי השולמית (שה"ש ז', א') מה טיבכון נביאי שקרא פי' מנהגכם ודרככם וכן טיב של שחיטה דרך שחיטה וטיב כמו טבע. *[אחי"ה ולא הוצרכנו לזה כי הוא ל"ע הנ"ל ויותר היה לר"ב לרמוז על מלה طِباة שפירושו בל"ע כמו טבע[1]) אבל הראשון נ"ל עיקר ופירוש מנהג ודרך — וכנ"ה בקידושין י"ג סע"א כל שאינו יודע בטיב גיטין וקידושין לא יהא לו עסק עמהן, כתובות פ"א מ"ח בכורות פ"ה מ"ג מה טיבו של זה, ברכות כ"ב סע"א מה טיבן של טובלי שחרין ועוד שם איזה פעמים מה טיבן, ע"ז מ"ג. יודע בטיב ע"ז ומשמשיה וכן שם נ"ז, ונ"ז: יודעין בטיב ע"ז ומשמשיה. סנהדרין ק"ח: מה טיבם של ז' הימים, ב"מ נ"ט: אתם מה טיבכם, ירוש' ברכות פ"ז די"א: כדי שיהא יודע טיב ברכה, ירו' פיאה פ"ב די"ז, ירוש' חגיגה ספ"א דע"ו ע"ד אם באת הלכה תחת ידיך ואין אתה יודע מה טיבה וכו', ירושל' שבת פ"ב ד"ד ע"ד מה הוה טיביה וכצ"ל בירו' תרומות ספי"א דמ"ח: במקום: מה טבייה. ב"ר פי"ז אדם זה מה טיבו, ושם בר"פ צ"ד מה טיבו של בדאי הזה וכו' עיי"ע בד ג' (ח"ב, י"ד) ילק' שופטים ד' רמז מ"ב וכי מה טיבו של ברק אצל דבורה, ושם וכי מה טיבו של שבט זבולון וכו', וכי מה טיבה של יעל וכו', ואולי מזה הענין גם ע' הבא אח"ז]

2 טִיב (או מע' הקודם לזה או מל"ע طبْ חפץ ותאוה Wunsch, Verlangen) תרג' ואת ערבתם תקח (ש"א י"ז, י"ח) וית טיבהון תייתי. *[אחי"ה בנו"ג טיביהון וכ"ה במתורגמן אשר מסדרו בע' הקודם, ורד"ק גורס טבהן, ולפע"ד הבין התרגום ערבתם מתואר עָרֵב עונג ונעימות כלומר הָבֵא לי חפצם וכן פתרון מלה ערבית הנ"ל וכן הבינו ע' זקנים γνῶσῃ καὶ ὅσα ἂν χρήζωσιν פירוש ואת צרכיהם תחקור. והפשיטא העתיקה: וסברתהון אַיתא לי, פי' הָבֵא לי מחשבתם כלומר רצונם וחפצם ובזה הענין תרג' ערבי وات بخبرهم כלומר השיבני דבר אבל ר' יונה ורד"ק פירשו מלשון ערבון כלומר משכון וזה דחוק ודרשת רז"ל עיין בפירש"י שם] —

* טבא עיי"ע טבאי.

טָבַאג (מל"י τόπαζος, τοπάζιον בל"פ طوباز Topas, gelber Hyacinth) תרג' בפסוק ידיו גלילי זהב (שה"ש ה', י"ד) גד גליף על טבאג מן אבן טובה. *[אחי"ה מגזרה הנ"ל עיין הוספת פליישער לעמת"ר של לעווי ח"א תכ"ו. ועל ידי מלה זו העתיקו ע' זקנים פז (תהלים קי"ט, קכ"ו) ופטדה (שמות כ"ח, י"ז; ל"ט, ח'; איוב כ"ח, י"ט)] —

טבאי (והוא הציוי מן טְבָא פירוש כמו טָבַע versinken) בס"פ מי שמת בגמ' דסמוך לא כתב בה (ב"ב קנ"ג.) אמרה לו[2]) טבאי ארביה אטעויי קא מטעית לי פירוש קללתו יהי רצון שתטבע בספינה[3]). בפ"ק דתעניו' (י'.) עתידה[4]) בבל דחצדא בלא מיטרא. פירוש "שקוצרת בלא מטר כלומר שאינה צריכה למטר שיושבת בין בצעי המים. ל"א דאצדא" כלומר תשם. נקיטינן טובעני ולא יובשני כלומר מוטב שיהיה מטר הרבה מהיות חורב בלא מטר. *[אחי"ה אם גם בנו"ג טובעני וכ"ה בפי' רגמ"ה בכ"ז נ"ל שצ"ל טובאני

[1]) ופי' הרמב"ם שהובא בתוי"ט לכתובי' פ"א מ"ח דחוק הוא. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע לה ולפנינו ליתא. [3]) וכן פי' רגמ"ה כ"י לב"ב וז"ל קללתו שתטבע ספינתו וממונו. [4]) וכ"ה בילק' סוף ירמיה ובפי' רגמ"ה כ"י לתענית ובכ"י ש"ס ובנו"ג עתירה.

באל"ף שאם לא כן היה לו להביאו בערך טבע ולכן מה שהגיה ר"ב בדפא"מ טבאי דב"ב: ליטבע טעות הוא דודאי גירסת רבינו באל"ף ודוגמתו עיין בע' חש ג'. ופי' הציון עד סימני הרמיזה שייך לרגמ"ה לתענית אבל טובעני פירוש בזה"ל כלומר מתרמי שטובעין הזרעים אבל לעולם אין מתייבשין ע"כ ודוגמא אחרת בחילוף ע' וא' בסוף עיין בע' גם בח"ב, ש"ו ודוגמא מהשמטת העין בסוף עיין ערך טבב] —

* טַבַּאי שם פרטי ואביו של יהודה אחד מן הזוגות הנקרא יהודה בן טבאי עיין דרכי המשנה למהרז"ף ל"ה.

* טָבַב (פי' טבע נבנה מהשם מַטְבֵּעַ (ausmünzen ירו' מעשר שני פ"א דנ"ב רע"ד אם לאו אינו מחלל וטבבו כן פי' מחליף המטבע בירושלים ובעל פ"מ פי' טיבבו התקינו ע"ש, ול"נ כדעת הח' לעווי שהעין בסוף נשמט ועיי"ע טבאי.

טַבְהַק (מל"פ تباهه , تواهه , تباهجه gebratenes (Fleisch בפ' בכל מערבין בגמ' דסמוך הנודר [1]) מן המזון (עירובין כ"ט סע"ב) הני [2]) פרסאי אכלי טבהק [3]) בלא נהמא. פירוש בשר צלי. *[אחי"ה ורש"י פי' חתיכות וצ"ל חתיכות של צלי כדאי' בחיד' הריטב"א, ופי' רבינו עולה עם גזרת מלה פרסי' הנ"ל והועתקה גם ללשון ערבי طباهجة בשר הנצלה במחבת וממנו בל"ס טבקא מחכה וטיגן] —

* טָבוּת, טָבָאוּת עיי"ע טב.

טָבַח (ידוע מל"מ נרדף עם זבח וכן בל"ס טְבַח פי' שחט schlachten והשם טַבָּח, טַבָּחָא וכן בל"ס שוחט Schächter; טְבוּחַ טְבִיחָה das Schlachten ועוד עיין בפנים) בפ' אלו טרפות בגמ' נפלה מן הגג (חולין נ"א:) בית המטבחיים אין בו משום ריסוק איברים פי' הבהמה שמשליכין אותה בבית המטבחיים לשוחטה [4]). משקה בית מטבחיא (עדיות פ"ח, מ"ד) כבר פירשנו בע' [בית דכח [5]). בפ' אין צדין (ביצ' כ"ה. במשנה) ר"ע אומר אפילו כזית חי מבית טביחתה. גמרא (שם סוף העמוד) מאי לאו מבית טביחתה ממש כלומר מבית השחיטה [6]) שיכול לאכול קודם שנשחטה ונבדקה, לא במקום שטובחת אכילתה שמעכלת את המאכל היינו בבני מעים שנבדקה כבר. *[אחי"ה וכן פירש"י. ובזה הענין הוא מל"ס טבח באתפעל היינו מתמעך ומדוקדק וזה בבני מעים. והפעל כתובות ד'. טִבְחוֹ טָבוּח והשם חגיגה י"ז. יום טבוח ובירו' חגיגה פ"ב דע"ח. יומא הוא טבוחה. והשוחט והקצב נקרא טַבָּח, טבחא ביצ' כ"ח רע"א מ"ק ט"ז. ויק"ר פ"ה חולין י"ח. ירוש' מגילה פ"ד דס"ד ע"ד אבות דר"ן פל"ו, ב"ר פס"ה פסיקתא רבתי ס"פ החודש וס"פ רבתי פרה ושהש"ר פ' אחזו, מד"ר פ"כ והקבוץ קידושין פ"ב. ירושלמי קידושין ספ"ד דס"ו ע"ג הכשר שבטבחים שותפו של עמלק ורש"י גורם הטוב שבטבחים. — ובענין רב טַבָּחַיָּא בדניאל ב', י"ד עיין פי' הראב"ע שם. — ובב"ר ס"פ נ"ז באר טבח (בראשית כ"ב, כ"ד) טבחון פי' הורג אדם ועיי"ע גחמון בח"ב רע"א. — ובתרג' הונח טַבָּחָא גם בהוראת מְבַשֵּׁל מל"מ (ש"א ט' כ"ג) וכ"ה בל"ע طباخ Koch עיין תרג' לש"א שם והקבוץ לנקבה טַבַּחָן תרג' ש"א ח', י"ג וכן בל"ס טְבָחָא מבשלת] —

* טבוח (שם רוח המזיק der Verderben bewirkende (Wind שבת קכ"ט: דנפיק ביה (ביומא טבא דעצרת) זיקא ושמיה טבוח דאי לא קבלו ישראל תורה הוה טבח להו לבשרייהו ולדמייהו ואולי הוא מל"פ تباه מזיק ומאבד ושמם Zerstörer, Vernichter או באותיות הפוכות מן vâiti, vâta בל' צענד רוח וכן בל"פ החדשי باد ושד הרוח נקרא vâtôdâeva ורז"ל בכונה הפכו האותיות כדי שיאצילו מהשם את הפעל טבח להו וכו'.

טבי (= טַבְיָא בל"ס וכן בל"ע ظبى פירוש צבי (Gazelle בפ' כיצד הרגל בגמ' כיצד השן (ב"ק י"ט סע"ב) חיה בשר אורחא [7]) הוא בטווי [8]) [פי'] בצלי שאין דרכו לאכול צלי אי נמי בטביא פי' בצבי שאין דרכו לאכול בשר. — (א"ב תרג' כצבי וכאיל (דברים י"ב, ט"ו) כבשר טביא ואילא). *[אחי"ה ועיין עוד התרג' לדברים י"ב, כ"ב; י"ד. ה'; לשה"ש ד', ה'; ח', י"ד. וכן אצל רז"ל כתוב' ק"ג: סנהד' צ"ה. חולין צ"ה. עיי"ע קרש ב' ושם בר טביא. והקבוץ לזכר ירו' סנה' ספ"ז דכ"ה ע"ד איילין וטבין, ירוש' מגילה פ"ד דע"ד ע"ד תפש טַבְיֵי (ירו' תרומות פ"ט דמ"ח: טבייה ט"ס עיי"ע טיב א'). ולנקבה בתרג' ירו' א' לדברים י"ד ט"ו, ותרג' מ"א ה', ג' טַבְיָן] —

* טָבִי (שם פרטי לאיזה אמוראים ושם כנוי לעבדי ר"ג) ר"ה כ"ב. טבי מר בריה דמרי

---

[1]) כ"ה בדפ"ר ובשדפ"ע בט"ס מהנודר. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ובדפ"ר אבל בשדפ"ע בני. [3]) בנו"ג טבהקי. ובדפ' שונצ' שתי פעמים. [4]) וכן פי' רגמ"ה בכ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקא דף ש"י). [5]) עיין ח"ב, ס"ו ועי' בית מטבחים שם צד ע"ד. [6]) עיי"ע ח"ב, פ"ו. [7]) בנו"ג אורחיה. [8]) בנו"ג דמטוי.

טבי ובכ"י מ' ר' טבי וכן ביוחסין השלם קמ"ד: אמר רבי טאבי בר בריה דמארי טאבי ושם הובא גם מפ"ב דברכות אמר ר' טאבי אמר ר' יאשיה וכונתו על ברכות ט"ו: ושם ובדף ס"ג. לפנינו אמר ר' טבי אמר ר' יאשיה וכן בירו' כתובות פ"ו ד"ל ע"ד ר' טבי בשם ר' יאשיה ובירו' תרומות פ"ב מ"א סע"ב וירו' שקלים רפ"א דמ"ה ע"ד ר' טבי ר' יאשיה ובשאלתות ואתחנן ס' סי' קמ"ג ובאו"ז הל' ק"ש סי' פ' הגי' אמר ר' טובי א"ר יאשיה וכ"ה בכ"י מ' ופ' אצל ד"ס לברכות ט"ו: צד ל"ה: וכ"ה בב"נ ובכ"י פ' לברכות ס"ג. עיין ד"ס צד קפ"ד: ושם יתר שנויים ושם הובא גם ר' טבי בר מתנא כ"ה בכ"י ש"ס ובילק' משלי כ"ד וכ"ה במ"ק ט"ז. ושם אי' ר' טובי בוי"ו. מגיל' ו' סע"ב אמר ר' טבי בכ"י מינכען ב' לי' ר' עיין ד"ס שם צד י"א: — ועוד היה טבי כנוי הכבוד לעבדי ר"ג וטביתא לשפחות דר"ג ירו' נדה פ"א דמ"ט סע"ב של בית רבן גמליאל היו קורין לעבדיהן ולשפחותיהן אבא טבי ואמא טביתא וכצ"ל בשמחות ספ"א ולא כמו שהגיה בעל ד"ס לברכו' ט"ז: צד ל"ח אות ר' ונעלם ממנו זה הירו' ואיזה פעמים הזכיר רבן גמליאל את "טבי עבדי" עיין ברכות ט"ז: סוכה כ': ירו' כתובות ספ"ג דכ"ח. ירו' גיטין פ"א דמ"ג ע"ד וירוש' ב"ב ספ"ח דט"ז ע"ג ועיין ירו' ע"ז פ"א ד"מ. תוספתא פסחים פ"ב ויק"ר ס"פ ל"ז ועיי"ע טבגאי ב'. ואולי שם הכבוד זה נבנה מהשם טביא פי' צבי על שם הוי רץ כצבי (אבות ה', כ') ולנקבה טביתא בל"ע ظَبْيَة צְבִיָּה weibl. Gazelle ויק"ר פי"ט טביתא אמתא דר"ג וירו' נדה רפ"ב דמ"ט ע"ד מעשה בטביתא שפחתו של ר"ג ולדעת פליישער (בהוספו' לעמת"ר ללעווי ח"א תכ"ו) טביתא Ταβιθὰ הוא העתקת שם פרטי צְבִיָּה (מ"ב י"ב, ב'; ד"ה ב', כ"ד א') אשר הועתק בברית חדשה (השלוחים ט', ל"ו) ע"י Δορκὰς כלומר צְבִיָּה. ולדעת ר"פ סמאלענסקין עבדי ר"ג נקראו בשם א ח ד כנהוג אצל השרים לכנות בשם אחד את כל העבדים אשר ישמשום בזה אחר זה לבל יאלצו לזכור את שם העבד. — ועוד עיי"ע טביומי ובע' טבי, טבות.

* טבי (שם מקום) בביצ' ה'. ר"ה ל"א: ירושלמי ברכות פ"א ד"ג רע"א ותוספתא אהלות פ"ד הוזכר כפר טבי והיה קרוב ללוד ונקרא גם היום Kefr Tab עיין גיאגר' לנייבויער פ'.

* טַבְיוֹמִי (שם פרטי) איזה אמוראים נקראו בשם זה ראה סד"ה ועיין קדושין י"ד: מנחות ע'. ירו' ברכות פ"ב הל"א. ב"ר פ"ד שמ"ר ס"פ ל"ג — ובסנהד' צ"ז. אמר לי ההוא מרבנן ורב טבות שמיה ואמרי לה רב טביומי שמיה וכו' וכצ"ל בב"מ מ"ט סע"ב וכן גרס בשני מקומות היוחסין השלם קמ"ד: רק במקום טבות גרס טביות ונ"ל כי טבות עיקר וכן מצאתי בתענית י'. טבות רישבא (עיי"ע רשבא) והוא אחד עם טבי רישבא שבת י"ז רע"ב וטבי הוא קיצור מן טביומי. ובאה"ת לסנהד' שם הובא בד"ס שם הגי' טאבום וכבר עמדתי על מלה זו בספרי על העתקה פרסית לריב"י טאוום צד י"ב[1].

* טוּבְיָנָא, טובניא שם מקום עיין מ"ש בערך אהין בח"א, מ"ב.

טָבַל (מל"מ ענין טביעת דבר או גוף בלח tauchen, den Körper baden והושאל לטביעת דבר בחומץ וכיוצא כדי להכשירו לאכילה) בביצ' בפ' יו"ט בגמ' חל להיות (י"ח:) ומי אית ליה לרבא[2] הואיל והתנן בפ"ח שרצים (שבת קי"א.) החושש בשיניו לא יגמע בהן החומץ ורמינן עלה והתניא (שבת שם) לא יגמע וכו' עד לא קשיא כאן קודם טיבול כאן לאחר טיבול. פירוש קודם שטבל פתו בחומץ מגמע ובולע דלא מיחזי כרפואה אלא כשותה אבל לאחר שהטביל פתו בחומץ לא יגמע ובולע דמיחזי כרפואה כיון דטביל ביה מאים לשתייה. פ"א רבא אמר אפילו תימא מגמע ובולע הא דתניא שרי לפני טיבול כלומר קודם אכילה שרי ומתניתין דאסור לגמע ולבלוע לאחר טיבול והוא לאחר אכילה[3]. וממאי דטיבול לשון אכילה הוא דתנן (פסחים קי"ד. עיי"ע חזר ג') הביאו לפניו מטבל בחזרת. ותוב (פסחים ק"ז:) אבל מטבל [הוא] במיני טרוגימא[4] ר' יצחק מטבל בירקי תניא נמי הכי השמש מטבל בבני מעים וטעמא מאי שחומץ קודם אכילה אינו מרפא אבל לאחר אכילה מרפא ומפורש בירושלמי (שבת פי"ד די"ד רע"ד) מורין חכמים לרבי במגמע[5] חומץ של תרומה אחר טיבולו שמשלם קרן וחומש שהחומץ מיישב את הנפש. ודברי רבי[6] מפורשין ביוה"כ (יומא פ"א סע"ב). בפ' ערבי

[1]) ושם איתא בטעות הציון משבת ק"ל. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב, ובדפ"ע בט"ס לרב אחא. [3]) וכן פירש"י לביצה ועיין עוד שט"מ לביצ'. ובכ"י ל"ד הביא בין דלא מיחזי כרפואה הראשון ובין דמיחזי כרפואה השני התיבות דכיון דטבל וכו' וגי' הדפוסים נוחה יותר. [4]) כ"ה בדפ"ר ועיין בע' טרגימא וש"נ שנוי הגי'. [5]) בירושלמי איתא במגמא עיין ערך גם = גָּמָא בח"ב, ש"ו. [6]) כ"ה לנכון בדפ"ר ובכ"י ה"ב אבל בשדפ"ע וכ"י אי' ודברי ר' והחכמים.

פסחים (קי"ד.) מטבל בחזרת ר' יצחק מטבל בירקי פי' "היה אוכל ירקות מן המנחה ולמעלה"[1]. בפ' לולב הגזול בגמ' דסמוך שיעור אתרוג (סוכה ל"ו:) ר' חנינא מטביל בה ונפק בה. פי' חותך חתיכה מן האתרוג ואוכלה והוה יוצא ידי חובתו בנשאר[2]. בסוף[3]) מקואות (פ"י מ"ו) אין מטבילין חמין בצונן. פי' דין מים טמאים משימין בכלי אבן שאינו מקבל טומאה משימין בכלי אבן שאינו מקבל טומאה ומשקען במקוה עד שיגיעו המים במי מקוה ונטהרו. טבל ועלה אוכל במעשר העריב שמשו אוכל בתרומה הביא כפרתו אוכל בקדשים מפורש בפ' הערל בגמרא וכל הטמאים (יבמות ע"ד:) מנא לן אמר רבא אמר רב חסדא שלשה קראי כתיבי כתיב (ויקרא כ"ב, ו') לא יאכל מן הקדשים כי אם רחץ בשרו במים הא רחץ בשרו טהור וכתיב (שם פסוק ז') ובא השמש וטהר וכתיב (שם י"ב, ח') וכפר עליה הכהן וטהרה וטהרה מכלל שהיא טמאה[4]) הא כיצד כאן למעשר כאן לתרומה כאן לקדשים. טבול יום (מפני שגרת והרגל הלשון לא ציין ואני יגעתי ומצאתי באלה המקומות חלה פ"ד מ"ח. שבת ה': י"ג: י"ד: פ"ו: ק'. עירובין ל"ו. ע"א: פסחים י"ד. י"ד: ט"ו. י"ט. י"ט: כ': ל"ד: מ"ד. צ'. צ': צ"ב. חגיגה כ"ג: יומא ב'. מ"ג: מ"ח. יבמות ז': ע"ב: ע"ג. ע"ד. נזיר ל"ו. מ"ד: מ"ה. סוטה כ"ט. כ"ט: ל'. ע"ז ס'. סנהד' פ"ג. פ"ג: שבועות י"א. מכות ח': הוריות ה': עדיות פ"ב מ"א. פ"ח מ"א. זבחים ט"ו: י"ז. י"ז: כ"א. ל"ב: ל"ה: צ"ח: צ"ט. ק"ב: ק"ד: קי"ג: מנחות ו'. כ"ד. כ"ז: חולין ל"ד. פ"ז: קכ"ג. קכ"ח. מעילה ח'. ט'. י'. כריתות י'. נדה ז'. ז': כ"ט: ל'. מ"ז. ע"א: כלים פ"א מ"ה. מ"ח. נגעים פי"ד מי"ג; פרה פ"ח מ"ז; טהרות פ"ב מ"א. זבים פ"ה מי"ב, טבול יום פ"א מ"א עד מ"ה פ"ב מ"א עד מ"ז, פ"ג מ"א עד מ"ו פ"ד מ"א עד מ"ד) פירוש שהיה טמא וטבל אבל לא בא השמש עליו. טבילת אדם בשבת פלוגתא דבי"ש ודבי"ה בביצ' פ' יו"ט (ביצ' י"ז סע"ב) חל להיות אחר השבת בי"ש אומר מטבילין את הכל מלפני השבת וביה"א כלים מלפני השבת ואדם בשבת ובגמ' בסוף הלכה (שם י"ח:) תניא כל חייבי טבילות טובלין כדרכן בין בט' באב בין ביוה"כ. בפ' המפלת בסוף הלכה דטועה (נדה ל'.) וש"מ טבילה בזמנה מצוה ר' יוסי בר ר' יהודה אומר[5]) דיה לטבילה באחרונה לא אמרינן טבילה בזמנה. *[אחי"ה רד"ק בע' טבל פי' ההפרש בין רחיצה וטבילה כי הרחיצה היא לנקות הדבר והטבילה היא פעמים נגיעת הדבר בדבר הלח מקצת הדבר או כולו וכזה הענין הפעל והשם טיבול, טבילה טבילותא הרבה פעמים עיין חוץ מקומות הנ"ל עוד בברכות ב': כ"ב. (טובלי שחרין ובירו' ברכות פ"ג ד"ו ע"ג טובלי שחרית ובתוספתא ידים ספ"ב אי' טובלני שחרית) ביצ' י"ז: י"ט. שבת ל"ד. ע"ז ע"ה: סנה' ל"ט. נדה ל'. והשם נדה שם ברכות כ"ב: יומא פ"ח. סנהד' שם כריתות ט'. זבחים י"ג: והקבוץ ביצ' י"ח. יומ' פ"ח. ירושלמי חגיגה ספ"ג דע"ט סע"ד. ובהוראה הנשאלת שזכרנו בתחלת הערך נמצא. הפעל עוד במעשרות פרק ד' מ"א ולא ידעתי למה היה מעריכו רבינו בע' מיוחד עיי"ע טבל אחרון. ביצה י"ח: מטבל הוא כדרכו, פסחים קי"ד רע"ב לאטבולי, ושם טביל ליה, תוספתא פסחים פ"י אפי' לא טבל אלא חזרת אחת והשם טִיבוּל פסחים קט"ו סע"א כל שטיבולו במשקה צריך נטילת ידים, גיטין ע'. יהא רגיל בטיבול, והקבוץ טיבולֵי, שם קי"ד: קט"ו: — ירושלמי שקלים פ"ג דמ"ז ע"ג מבושל כמטובל צ"ל כמתובל עיין ערך תבל א'] —

טבל = טַבְלָא I (בל"ס טַבָלָא מל"ע ופר' طبل והועתק לל"י τὰ τάβαλα וכן לל"י האמצעי' ταβόυλιον פירוש תף Trommel, Handpauke) טבלא דחד פומא (סוטי מ"ט:) כבר פירשנו בע' ארום [ב'][6]) ובע' אליית[7]). טבלא גורגנא[8]) בע' הרדולים[9]) בלעז אורגנו[10]) קולו עבה ומערבב את הנעימה[11]). בחלומות דהרואה (ברכות נ"ז סע"א) והני מילי דתלא ליה טבלא[12]) אמר רב

---

[1]) כן פי' ר"ח לפסחים שם צד קס"ב בשם רה"ג ופי' בענין מיני תרגימא הובא בערך כסן ובערך תרגימא ע"ש ומ"ש ועוד עיין ריצ"ג הלכת פסחים צד צ"ז. [2]) וכן פירש"י סוכה שם ד"ה ונפיק. [3]) בדפי' פראג מכאן עד סוף הערוך היטב מחובר לערך הנוכחי אבל בשדפ"ע וגם בכ"י נפרד לשני ערכים וגם הכניסו ערך טבלא בינתים וללא נכון הוא ואני אמרתי לדבק טוב הוא שסדרתי כבדפי' פראג. [4]) בנוסחי' לי'. [5]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה ביומא פ"ח. ושבת קכ"א. לפי גי' כ"י ושם ר' יוסי בר' יהודה אומר וכ"ה בנדה בנוסחי' אבל בדפ"ע משובש ובדפ"ר חסר כולו. [6]) עיי"ע בח"א, רצ"ז: [7]) שם צד צ"ד. [8]) עיי"ע וערך הרדולים. בכ"י ל"ד גודגגא וצ"ל גודגנא וכה"ג בפירוש רגמ"ה לערכין י' סע"ב ועיי"ע הרדולים. [9]) כ"ה בדפ"ע וכן נסדר בדפוסים אבל בכ"י ו"ו בערך הנוכחי לנכון הדרולים ובפירוש רגמ"ה לערכין י' סע"ב (בקובץ כ"י אנגייליקא דף קל"ב:) הדרוילים. [10]) בלאי"ט organo מל"י ורו' ὄργανον organum ונעתק לל"ע ופי' ارغنون ואולי גורגני משובש ג"כ מן אורגני. [11]) וכ"ה בפירוש רגמ"ה הנ"ל. [12]) ליתא בש"ס ובכ"י מ' אבל בכ"י פ' ובב"נ אי' עיין ד"ס לברכות צד קנ"ט: ולא העיר על הערוך.

אשי אנא עיילי לאגמא ותלו לי טבלא בחילמי ונבחי ביה נבוחי[1]). פי' טבלא קמפנא[2]) מעין הטבלא שמכניסין בו התלמידים[3]) לבית המדרש. נבחי ביה נבוחי[4]) שתוקע אני בו. בפ' מי שמת בגמ' שהשושבינות (ב"ב קמ"ה רע"ב) ישמע קול טבלא איבעי ליה למיתי. בפרק ח' שרצים בגמרא אבובראה[5]) (שבת ק"י רע"א) דליכא דלימטי[6]) אסא וגודמי להלולא בטבלא[7]). בס"ג דפ' ד' מיתות (סנה' ס"ז:) וטריף ליה בטבלא וקם. פי' קשקש ליה בזוג[8]). בפ"א דמשקין בגמ' ועושה אשה (מ"ק ט':) אמרי אנשי בת שיתין כבת שית לקל טבלא ריהטא. בתרגום פסוק ראשון[9]) דשיר השירים (א', א') ושמחת לבב כהולך בחליל (ישעיה ל', כ"ט[10]) וחדוות לבא דעמא דאזלין לאיתחזאה קדם ה' תלת זימנין בשתא במינין זמר וקל טבלא. מאיש שומע שיר כסילים (קהלת ז', ה') תרג' מגבר דאזל למשמע קל טבלא דשטיין. — (א"ב פירוש בל"ר מין כלי זמר כגון חליל וחצוצרה וכן בנקודות אחרות בל' ישמעאל). *[אחי"ה כונת ר"ב על ל"ר tibia, tuba וללא אמת הוא והנכון כתבתי בתחלת הערך ול"ע ופ' ויוני הרשומה הועתקה גם לל' איט' taballo ולל' אספמי' Pauke, atabales ומשמעות לשון תלי טבלא (ברכות נ"ז. איזה פעמים) מוכח שהיו נושאין התפים מקושרים לגוף כמו בזמנינו] —

טבל = טַבְלָא II (מל"ר tabula הועתק לל"י ταύλη, τάβλα וְבל"י האמצעית ταυλίον נסר ולוח ועוד שלחן (Tafel, Brett, Tisch בפ"ק דברכות בגמ' מאימתי קורין את שמע בשחרית (ברכות י' רע"ב) אבי אבא שחיפה את ההיכל כולה[11]) בטבלאות של זהב[12]). בפסחים בס"ג דפרק מקום שנהגו (פסחים נ"ז.) לא היו ימים מועטים עד שחיפו את ההיכל כולו[13]) בטבלאות של זהב שהן אמה על אמה וכו'. בס"ג דפ' הקומץ רבה (מנחות ל"ה סע"א) כל זמן שפני הטבלא קיימת. פי' היינו כל זמן שלא נקרע עור הבתים העשויין כטבלא מרובעת[14]). בפ' כיצד מעברין (עירובין נ"ג רע"א) ועושין אותה כטבלא מרובעת. פי' בלעז קורין לנסר טבולא[15]). — (א"ב וכן בל"ר נסר ושלחן). *[אחי"ה הוספת ר"ב נצמדת עם ערך הבא אח"ז ושייכת לכאן. בהוראת נסר ודף אי' עוד בר"ה כ"ד סע"א בטבלא ובכותל, יומא ל"ז. ירו' סוטה פ"ג די"ח. טבלא של זהב, שמ"ר פט"ו טבלא של עץ, ירו' שבת פ"ג ד"ו ע"ג נר שהוא מונח ע"ג טבלה, ירו' ביצה פ"א ד"ס ע"ג לא תיתבון לכון על טבלה וכו'. ירו' ב"ק רפ"ב ד"ב ע"ד היתה טבלה מונחת וזכוכית עליה דרסה ע"ג הטבלה ונשתברו הזכוכית על הטבלה, ירושלמי עירובין פ"ג דכ"א. והוא שתהא טבלה נתונה בראשו, ושם פ"ח דכ"ה אפי' טבלה, ירו' סנהד' פ"א די"ח ע"ד גנז טבלה של רפואות וכ"ה בירו' פסחים רפ"ט דל"ו ע"ג[16]), ירושלמי חגיגה ספ"ג דע"ט סע"ד ויהא (המזבח) כטבלה שהיא עשויה לילך ולהניח. והקבוץ אהלות ט"ו מ"א טבְלָיות של עץ, ירו' ב"ק רפ"ב ד"ב ע"ד היו שתי טבליות זו ע"ג זו — ובהוראת שלחן שבת קמ"ג. מסלק את הטבלא כולה, ירו' סנהד' פ"י דכ"ח. טבלה של שיש ובתוספת דמאי ספ"א טבלא של שיש. מ"ק כ"ז. כלים פ"ל מ"א עיי"ע אסקוטלא א' (ח"א קצ"ו:). ירו' סנהד' ספ"ז דנ"ב ע"ד איתחמי ליה זרע ע"ג טבלה[17]). ילק' ישעיה רמז ש"ט למה הצדיקים דומי' בעה"ז לטבלא המקובעת באבנים טובות ומרגליות וקערת ירק

---

[1]) כ"ה בכ"י ל"ד וכ"ה בערך נבח וכ"ה לפנינו וראש המאמר איתא כן בכ"י פ' ובב"נ ובנו"ג אנא עיילית לאגמא ותלאי טבלא. [2]) פירוש פעמון בל"ר ואיטלקית Glocke, campana. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובדפ"ע ת"ח. [4]) כ"ה בכ"י ל"ד ובדפ"ע לי'. [5]) כ"ה בכ"י ל"ד בכ"י ה"ב אבוב ראה וצ"ל כבדפ' ראשון אבוב רועה וכדפ"ע אחרונים אבוברואה ועיי"ע אבוב רועה בח"א, ד' ובהערה ג' וש"נ. [6]) כ"ה לנכון בדפ"ר ובכ"י ה"ב בט"ס דמיטי וצ"ל דלימטי וכ"ה בע' גדם ובע' הנוכחי בדפ"ע אחרונים חסר. [7]) וכ"ה לנכון בע' גדם בח"ב, רמ"ה: בכ"י ו"ו ב' ובכ"י ה"ב בט"ס וגורמי וכ"ה בכ"י א"פ בשבת וגירמי והוגה וגירדמי וכן בכ"י ה"ב בערך הנוכחי וגרדמי וכולם ט"ס וגי' בטבלא ליתא לפנינו והוגה בדפוסים החדשים עפ"י רש"י ובדפ' הישנים בט"ס וטבלא. [8]) וכן פירש"י בסנהדרין והלעז אסקד"א משובש וצ"ל אשקליט"א כמו בפירש"י בשבת ק"י. ועיין בדף נ"ג. והוא ל' צרפית שהעתקנו בע' זג א' ובפירשב"ם בב"ב קמ"ה: ד"ה קול טבלא משובש אשקלנא וצ"ל אשקלט"א פי' clochette ובפי' רגמ"ה כ"י לערכין הנ"ל אי' קלוקט"א והוא ג"כ הלעז הצרפתי הנ"ל ועיי"ע גורגנא ובפירוש רגמ"ה כ"י לב"ב הנ"ל מבואר כדעת רבינו לציון מסנהדרין הנ"ל. [9]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ול"ד ובדפ"ע בט"ס פסיקתא וזה הוליך שולל משפט הריט"ל צונץ בספרו ג"פ 201, b אבל ר"ש באבער במבוא לפסקתא דר"כ XII הערה ג' כיוון לאמת אף אם לא ראה הכ"י. [10]) הפסוק איננו מובא בתרג' דשה"ש רק תרגומו. [11]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב, ובדפ"ע נשמט. [12]) וכ"ה בכ"י מ' ובב"נ ובילק' אצל ד"ס לברכות צד כ"ב ולא העיר על הערוך ובנו"ג בכסף ובזהב. [13]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב. [14]) ועיין פירש"י. [15]) tavola. [16]) ובבבלי פסחים נ"ו רע"א הגי' ספר של רפואות וכ"ה בברכות י'. [17]) ועיין הערת הח' רייפמאן בגליון דפי' קראטי' לסנהדרין שם כי בן בתורא הוא כמו בן פתורא כלומר בן השלחן שנולד ע"י זרע פשתן שנזרע ע"ג טבלא.

בתוכה נטלה הטבלא ונשפך מה שבתוכה נראה מה שבטבלא כך וכו׳ וילקוט משלי תתקי"ן נטל את הטבלא וכו׳ והקבוץ טבלאות עיין לעיל, וכן ירו׳ ב"ב פ"ו די"ד ע"ג ושם פ"ז דט"ו ע"ד טבלִיות של שיש] —

טֶבֶל (לפע"ד כמו תֶּבֶל שגזרתו מן בלל כלומר תערובה Vermischung והוא כמו דמע עיין ערכו) בפ׳ ג׳ שאכלו (ברכות מ"ה.) אכל טבל ומעשר ראשון שלא ניטלה תרומתו. פי׳ אכל תבואה שלא נתקנה בודאי [1]) פי׳ כ ט ב ל א של עץ שאין אדם יכול לאכול ממנה והטבל עון מיתה כדקא מפרש בס"ג דאלו הן הנשרפין (סנהד׳ פ"ג.), ובפ׳ בכל מערבין בגמ׳ נפל (עירובין ל׳ סע"א) תנן התם בפ"ד בטבול יום (מ"י) לגין שהוא טבול יום ומלאהו מן החביות מעשר טבל. פי׳ הוא מעשר ראשון שלא נלקח ממנו תרומת מעשר כדכתיב (במדבר י"ח, כ"ו) ואל הלוים תדבר וגו׳ והרמותם ממנו תרומת ה׳ מעשר מן המעשר והן בעון מיתה עד שיצא ממנו תרומת מעשר. אין הטבל מתחייב במעשר עד שיראה פני הבית (ברכות ל"ה: וש"נ) כבר פי׳ בע׳ דגן. *[אחי"ה וכנ"ה בברכות מ"ז: בטבל טבול מדרבנן, ירו׳ תרומות פ"א ד"מ סע"ב אחד המקדיש טיבולו וא׳ המקדיש תרומתו, ירו׳ שבת פ"ב ד"ה. טבל עד שלא ניתקן, ירוש׳ שקלים רפ"ג דמ"ז: המשהא טיבלו, ירו׳ חלה פ"ג דנ"ט רע"ב חלה שהיא טבל ובעון מיתה וכו׳, ושם ע"ג הטבל בטל ברוב . . אין הטבל בטל ברוב. מנחות ע׳. פקע ליה טבלא מיניה, נדה מ"ו סע"ב טבלא דאורייתא. והקבוץ נדרים כ׳ סע"א שסופך להאכילך טבלים. ילק׳ חיי שרה רמז ק"ט אתאכל תאנים (בטבלן) [בטבלין] ושם: ואנן אכלין תאניא בטבליא. והפעל ברכות מ"ז: טבול מדרבנן ובירו׳ מעשרות ספ"א דמ"ט: טבל שנטבל מדבריהן . . טבל שנטבל מדאורייתא, ושם רפ"ד דנ"א: נטבל . . לא נטבל, שם האור טובל . . אין האור טובל, היסב . . טובל . . אינו טובל וע"ש כמה דוגמאות וכן בירו׳ מעשרו׳ פ"ב דמ"ט ע"ד השבת טובלת . . לינה אינה טובלת, שם: אין תרומה טובלת בפירות שלא נגמרו מלאכתן, ירו׳ דמאי פ"ו דפ"ה ע"ג ס׳ לוג טבולים, ושם פ"ז דכ"ו: פירות טבולין, ויק"ר ר"פ ל"ג ככר טָבוּל. — ובענין גזרת המלה נ"ל שהיא נרדפת עם תבל כלומר תערובה (וחברו דמע עיי"ע) היינו תבואה שנתערב בה תרומה וחולין כלומר שלא נתקנה עדנה — ורבינו פי׳ מע׳ הקודם לכן נכלל בדפ"ע עם ע׳ הקודם אבל בכ"י ל"ד לנכון נפרד לע׳ בפני עצמו. ובפי"מ להרמב"ם ולר"ע ברטינורא לברכות פ"ז מ"א מבואר טבל מן טב לא! ולדעת ר"פ סמאלענסקין המלה היא טפל אנהענגזעל כמו דבר אחד טפל לחברו או מן טפול בעברי] —

טָבַל (מע׳ טבל א׳ in Essig oder Salz eintauchen) בפ׳ ד׳ במעשרות (מ"א) המטבל בשדה פטור. פירוש הטובל זית במלח כדי לאוכלו. — (א"ב גם זה מענין שקדם). *[אחי"ה ר"ל מע׳ טבל הראשון ובאמת שם עיקר מקומו וגם רמ"ל שם פנה לו מקום אבל בכל כ"י נסדר בערך מיוחד ובדפ׳ פיז׳ נכלל ללא נכון עם ע׳ הקודם לזה] —

* טַבְלָא, טַבְלַיי (שם אמורא) ב"ב קי"א. ר׳ טבלא עבד עובדא כר"ז בן הקצב, חולין קל"ב רע"ב אזיל רב טבלא קמיה דרב נחמן ע"ש איזה פעמים השם הפרטי ובירוש׳ שבת פ"ו ד"ח, וירוש׳ עירובין פ"ח דכ"ה. הגי׳ רב טבלאי, טבליי ואמר בשם רב, ובירו׳ גיטין פ"ד דמ"ו. אי׳ גם גי׳ רבי טבלא, ונראה שבנו היה ר׳ יצחק כדאי׳ בפסחים קי"ג סע"ב הוא ר׳ יצחק בן טבלא הוא ר׳ יצחק בן חקלא וכו׳ ובכ"י א"פ הגי׳ הוא ר"י בר טבלאי הוא ר"י נפחא הוא ר"י בן חקולא ועיין ד"ס שם צד קע"ז: ויוחסין השלם ע׳ יצחק צד קנ"ח: ועיין במה"י למהרז"ף ק"ז: ושם הובאו מקומות הירוש׳ אשר בהם בא זכרון ר׳ יצחק בר טבליי ויש להוסיף ירו׳ ב"ב ספ"ז דט"ו ע"ד.

☜ טַבְלָרָא (בל"ס, מל"ר Courier, tabellarius (Briefbote) תרג׳ ומחסוריך כאיש מגן (משלי כ"ה, ל"ד) כגברא טבלרא. פי׳ בל"ר רץ וציר ההולך במרוצה.

* טַבְלַרִין (לפי ע"ד מל"ר tabularium, -ia וכן בל"י ταβουλλάριον אמצעית רשימת דברים או כתבים (Register, Verzeichniss) פסיקת׳ רבתי פכ"א ה׳ בם (תהלים ס"ח, י"ח) . . ר׳ פנחס בשם ר׳ לוי מיכאל וגבריאל ששמו מעורב בהם א"ר לוי טבלרין שלו חקוקה על לבו, ובפסקתא דר"כ פ׳ בחודש השלישי (צד ק"ח:) אי׳ א"ר לקיש טבלא יש לו על לבו של כל מלאך ומלאך ושמו של הקב"ה משותף בשמו של מלאך וכ"ה בילק׳ יתרו רמז רפ"ו ופיר׳ טבלא tabula בל"ר ממש כמו טבלרין tabularium רשימת דברים ותוכן הענינים או השמות והממונה עליו נקרא

[1]) בכ"י וי"ו הגי׳ פי׳ טבל תרומה שלא נתקנה ודאי.

בל"ר ובל"י האמצעי' tabularius, ταβουλλάριος ונרדף עם στρατηγός עיין מיורסיאוס 548 ובאמת בשו"ט מזמור י"ז הנוסח בזה"ל שמו של הקב"ה חקוק על לבן של מלאכים כמין איסטרטיגוס כלומ' כמו המחשב רשימות בעלי המלחמה ועפ"י דמיון זה יסד הפייטן ביוצר לשבת אחר שבועות הובא בהערה קס"א לפסיקתא דר"כ אבל ר"ש באבער פי' כל הענין בע"א ע"ש.

☞ טבוסה (מין תכשיט אשה עיין בפנים) שבת דירושלמי פ' במה אשה (פ"ו ד"ז ע"ד) לא בכבול: טבוסה פי' שם תכשיט. *[אחי"ה פני משה גרס סכוסה הנתון תחת הטוטפת ומסכך למקום שעל המצח והטוטפת נתונה עליה. ולפע"ד צ"ל שביסה והוא מיני סבכה עיי"ע סבכה וכלים פכ"ח מ"י או אולי צ"ל סבכה והעתקתו Flechtwerk ועוד עיי"ע כבל. ולדעת ר"פ סמאלענסקין טפוסה כמו דפוסה פי' דפוס איינע פרעססע] —

טבע (= טִיבּוּעַ das Versinken, der Verfall) בפ' מי שמת בגמ' האחרון (ב"ב קמ"ה.) ר"מ סבר קידושין לטיבועין ניתנו פי' והלכתא בהא כר"מ הלכך אפי' נתן לה בשעה שקדשה אלף זהובים ואמר לה הרי את מקודשת לי באלו וקבלתם מידו כגון זה אמרו לטיבועין ניתנו בין מת הוא ובין מתה היא בין חזר בו הוא ובין חזרה בה היא בין קדשה עצמה ובין קדשה אביה או אחיה כל שתפסו לה קדושין באותו ממון אין לו להחזיר ממנו כלום וקיימא לן כאמימר דאמר לעולם קדושי לא הדרי והא דרב אשי לא קמה הילכך כר"מ וכאמימר עבדינן. — (א"ב פי' לדבר טבוע בים שהבעלים מתיאשים ממנו והענין כמו איבוד שהמקדש אבד מה שנתן לשם קדושין) *[אחי"ה הושאל מפעל עברי טבע versinken וכנ"ה בברכות ט"ז רע"ב ב"מ נ"ח. טבעה ספינתו בים, מגילה י': מעשי ידי טובעין בים, שבת ק"ח: מעולם לא טבע גברא בימא דסדום, פסחים מ': עיי"ע חש ג' ומ"ש. ב"ב קנ"ג. עיי"ע טבאי גיטין נ"ו: ב"מ נ"ט: עיי"ע נחשול. פַּעֵל ב"ב ע"ג. האי גלא דמְטַבַּע לספינתא, חולין ס'. אתא מיטרא טבעיה בימא. והשם טִבְעָא וכן בל"ס טְבָעָא, טוּבְעָא ב"ב קנ"ג. לא איפרק מטיבעא. במד"ר פי"ד הסרתי אותו (את משה) מן הטביעה ע"י רחיצת בת פרעה ולדעת ר"פ סמאלענסקין לטיבועין נתנו פי' מלשון טבע צום גרונדשטיין לעגען כלומ' הקידושין נתנו למען שים יסוד ע"כ אינם חוזרים לעולם] —

טבע (מל"ע طبع פי' סימן בחותם ועוד צייר ausprägen, formen והשם טֶבַע Münze) בפ' ב' בשקלים (מ"ד) שכשעלו בני הגולה היו שוקלין דרכונות חזרו לשקול סלעים חזרו לשקול טבעים בקשו לשקול דינרין. ירוש' (דמ"ו ע"ד) דרכונות דינרין סלעים כמשמען [1]) טבעים פלגות סלעים [2]) ביקשו לשקול דינרין קורטין [3]) ולא קבלו עליהן מן הדא והעמדנו עלינו מצות לתת שלישית השקל בשנה [4]). יד כולן שוה (שקלים פ"ב מ"ד) שיעור כולן שוה כלומר יש שוקל שקלו בפעם אחד ויש ששוקל בב' וג' פעמים. — (א"ב תר"י [א'] בקע משקלו (בראשית כ"ד, כ"ב) טבע מתקליה [5]), ופעמים הוא שם כללי, תר"י [א'] בשקל הקֹדש (שמות ל', י"ג) בסילעא דטיבעא דקודשא). *[אחי"ה מהפעל הערבי נבנו שמות ופעלים שהובאו בהוספת ר"ב בערך הבא אח"ז ושייכים לכאן] —

☞ טָבַע (מע' הקודם לזה prägen, formen; טֶבַע, טִבְעָא ל"ע طبع Gepräge, das Einprägen, טביעות בצירוף עין Form, Natur (Wiedererkennen durch den Blick משנת סנה' פרק אחד דיני ממונות (פ"ד מ"ה ל"ז ועיי"ע חתם) שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד. ירושלי' ברכות פ' כיצד מברכין (פ"ו ד"י סע"ב וכן בבבלי מ' רע"ב) כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים לא יצא ידי חובה. מסכת גיטין פ' כל הגט (כ"ז:) משום טביעות עינא. כל אלו ענין דבר מחוקק ומודפס ולכן המפרשים קראו לחכמת ההולדה חכמת הטבע כי לכל דברים מתנענעים יש חוק לא יעברוהו. *[אחי"ה עיקר הוראת הפעל הערבי הנ"ל חקיקת הצורה בחותם או בזהב עיין ב"מ מ"ד סע"ב דהבא דחשיב הוי טבעא (Prägung) ועיין שם ובעמוד ב' היטב וכן שם כ"ח סע"א ובע' פרט ה' והושאל לכל תואר סדר ואופן וממנו כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בגיטין הולד ממזר (גיטין פ"ו. ב"מ נ"ה:) וירו' ברכות פ"ה ד"ט: לכו ועשו ובלבד שלא תשנו מִטְבְּעָה של תפלה כ"ה בגי' מהרש"ם ובנו"ג

---

[1]) כ"ה בירו' בש"ס בבלי אבל בש"ס ירושי' כשמוען. [2]) בש"ס בבלי: טיבעין פלגי סילעין, בש"ס ירו': טובעין וכו' וכ"ה במשנה בדפי' וויניצי' רפ"ב בסיליא ולובלין וכ"ה בכ"י מ'. [3]) זה עיקר הגי' והוא ל"ר quartus פירוש רביע כלומר דינרין הוא רביע של סלע, ובירושלמי ובבבלי איתא קרטין ובכ"י מ' בט"ס קיטרין ובס' והזהיר הובא אצל ד"ס צד י' הגי' קוטרין ותהיה אז מל"ר quatuor פירוש ארבעה אבל גי' רבינו נוחה יותר. [4]) בנו"ג עוד: לעבודת בית אלהינו אבל בכ"י ש"ם לי'. [5]) וכה"ג במתורגמן ובנו"ג דרכמונא.

בט"ס מטביעה. ובמד"ר פי"ד ג' מיני עולה ואחד לחטאת כנגד ארבעה טבעים (Urformen) שברא מהם הקב"ה העולם וכו' וממנו בל"ע طبع תכונת הנפש והגוף ומזה הענין נדה כ' רע"ב טבעא דבכל גרמא לי דלא חזאי דאמינא בטבעא לא ידענא בדמא ידענא למימר דבטבעא תליא מלתא והא וכו', ע"ש איזה פעמים, ומזה טֶבַע בל' עבר החדשה Natur במו בל"ע. וממושג חקיקה וקביעה יצא: טביעות עין שבת קי"ד. גיטין הנ"ל ב"מ י"ט. כ"ג: כ"ד. חולין צ"ו רע"א. והפעל במד"ר פ"כ בקללות לא היה טובען (שתי פעמים) כלומ' לא היה קבע שמותיהם ובתנחומא הגי' לא היה מזכירם וממנו קביעת ופרסום השם שבועות ו': פוק חזי טיבעא דמאן סגי בעלמא . . שטיבעה יצא בכל העולם כולו עיי"ע חרש ג', מגילה י"ד: עדיין שאול קיים ולא יצא טבעך בעולם ובירו' סנהד' פ"ב ד"כ: איתא עדיין מוניטה (moneta) דמרן שאול קיים ועיי"ע מניט ב'. וקביעת צורה במעות היה סימן ממשלה וגבורה ופרסום השם בעבור זה הושאל טבע לפרסום השם, וזה מ"ש רש"י בבראשי' י"ב, א' ועוד שאודיע טבעך לעולם וכ"ה בתנחומא לך לך רסי' ג' ולכן טעה התשבי בע' טבע בדברי רש"י. וכנ"ה באסתר שני ו', י' טבעי וטבעך אזיל בכל מדינתא טבעך וטבעיה ייזיל בכל עלמא] —

טַבַּעַת (א') בל"ע طابع עגיל האצבע שיש עליו חותם Siegelring והונח גם על עגיל בלי חותם Ring וכן בל"מ והושאל ב') לעגול של בית הרעי After) בר"ג דפ' ב' שעירי (יומא ס"ב: תמיד של שחר היה נשחט על קרן צפונית מערבית על טבעת שנייה ששם חמה זורחת בשחר ושל בין הערביים על קרן מזרחית דרומית ששם חמה זורחת בערב [1]). בהמזבח פ"ג במדות (מ"ה וטבעות היו לצפונו של מזבח ו' [2]) סדרים של ד' ד' וי"א ד' של ו' ו' שעליהן שוחטין את הקדשים. בסוף סוט' בגמ' ואת הנוקפין (מ"ח. והתקין לו טבעת בקרקע. בסוף סוכה (נ"ו.) וטבעתה קבועה וחלונה סתומה ככר פי' בע' בלגה. פ"א לכל משמר היתה טבעת קבועה בארץ כדי לקשור השור בחבל ומכניסין ראש החבל בטבעת ומושכין עד שהשור נופל [3]). בפ' במה אשה (שבת נ"ז.) ולא בטבעת שאין עליה חותם. פי"ב בכלים (מ"א והובא בשבת נ"ב: טבעת אדם טמאה טבעת בהמה והכלים ושאר כל הטבעות טהורות. פי' טבעת בהמה העושין ברגלי הבהמות ובצואריהן וטבעות הכלים התלויין בהן טהורין. — בגמ' דח' שרצים (שבת ק"ח סע"ב) יד לפי הטבעת תיקצץ. *[אחי"ה וכנ"ה בר"ה כ"ד: ע"ז מ"ג: טבעת חותמו (חותמה) בולט . . חותמו שוקע וכו', ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ג טבעת שיש עליה ע"ז אסור לחתום בה . . אם היה חותמה שוקע וכו'. חולין י"ח. השוחט מתוך הטבעת וכו', עיי"ע גרם ה'. דב"ר פ"ב וילקוט תהלים רמז תשנ"ד אמרה לו (לסנקליטין עיי"ע) אין לך טבעת מוץ אותה ומות . . שמע לה ומץ (בילק' ומצץ) את טבעתו פירוש נראה שהיה הטבעת חלול וסם המות היה נתון בתוכה עיין במ"כ ופי' יפה מראה מול עצמך וקורא למילה ל' טבעת כמו פי טבעת דחוק ורחוק הוא. — והקבוץ חולין י"ח סע"א ורע"ב ובהשאילה אבות דר"נ פי"ח כך עשה ר"ע ועשה כל התורה טבעות טבעות ומשל הוא ודוגמתו עיין בתחלת שהש"ר הובא בע' אזן (ח"א, נ"ג: — ובהוראה שניה נמצאה המלה בב"ק צ"ב. פי טבעת עיי"ע. והקבוץ ירו' שבת ספ"ח די"א ע"ג ההן דמשזג אמבטיתה רע לטבעות. ובמדרש קהל"ר פ' החכמה נקרא פי הטבעת בל"ם עזקתא (Ring) ע"ש ובויק"ר פ"ד ובשו"ט מזמור ק"ג וילק' שם רמז תתנ"ו נשתנה הגי'] —

* טוֹבְעָנָא (פי' מבול מים מל"ם טוּבָעָא das Versinken) מבול תרג' ירו' א' לבראשית ו', י"ז; ז' ו' והלאה ועיין עוד תרג' לאיוב ד', ח'; ו' י"ז, ובאונק' בתמורתו טופנא עיי"ע.

* טִבְעוֹן, טִבְעִין (שם מקוֹם קרוב לציפורי Tubun עיין נייבויער קצ"ו) מכשירי' פ"א מ"ב איש טבעון עיין ערך חליקופרי וש"נ השנויים ובספרי האזינו פ' שכ"ג איש טיבעים ובילק' שם איש כפר טבעין. עירובין כ"ט סע"א טבעין וכן בירושלמי מגילה רפ"ד דע"ד ע"ג בית הכנסת של טבעין ואנשיו נקראין טבעונין ירוש' ברכות פ"ב ד"ד ע"ד וכ"ה בכ"י ל' למגילה כ"ד: ובר"ף כ"י ובה"ג הובא בד"ס למגילה שם ועיי"ע בֵּשַׁן ח"ב, ר"ז.

טַבּוּר (= טִיבּוּר פי' שְׁרָר Nabel וגזרתו מלשון שמרוני טְבַר פי' טוּר Hügel, Hochpunkt

---

[1]) כ"ה לנכון מדפי' וויניצי' והלאה וכ"ה בכ"י ערוך חוץ מכ"י ה"ב שלי' מן ששם והלאה וכן לי' בטעות בדפ"ר ופיז' ועיין בפירש"י. [2]) כ"ה בכ"י ה"ב אבל בכ"י ו"ו ול"ד ובדפ"ע מן דפו' ו' והלאה י' ובדפ"ר ופיז' חסר ונתקצר ע"י וכו'. [3]) וכן פי' הרמב"ם בפי"מ לסוף תמיד.

כלומ׳ מקום בולט בגוף האדם) בר״ג דפ׳ כל הידו (נדה י״ג:) ר׳ טרפון אומר [יד לאמה] תיקצץ ידו על טיבורו פי׳ א מ ר ר ב י ט ר פ ו ן[1]) כל המכנים ידו למטה מן טיבורו[2]) יהי רצון מלפני השמים שתיקצץ. *[אחי״ה וגי׳ ביו״ד אי׳ גם בירו׳ נדה רפ״ב דמ״ט ע״ד תיקצץ על טיבורו, וכנ״ה ביומא פ״ה, וירו׳ סוטה פ״ט דכ״ג ע״ג מטיבורו, ירו׳ יומא פ״ח דמ״ה: ירושל׳ מ״ק פ״ג דפ״ג רע״ג עד טיבורו. שבת ס״ו: עיי״ע סחף, ושם קכ״ח: ירו׳ שבת ספי״ח דט״ז רע״ג וקושרין את הטיבור, ירו׳ נדה פ״ג ד״נ ע״ד טיבורו אטום אינו וולד. בכורו׳ פ״ז מ״ה טבורו יוצא, ירו׳ כלאים פ״ח דל״א ע״ג עיי״ע אדני השדה (ח״א, ל״ה). שמ״ר פכ״ג חותם טיבורן, וממנו הפעל בירו׳ יומא פ״ה דמ״ב ע״ג כמטבריר פי׳ מטה ידו עד טבורו עיי״ע מצליף. בנו״ג כמטוורד וצ״ל כמטוורר וגם זה כעין ראיה שנגזרה מל׳ טור ויותר נכון טְבַר כבל׳ שומרוני הנ״ל. וגם בל׳ פעניקיא נקרא הר וגב טְבּוֹ, וכן נקרא שְׁרָר בל״ע جَابْ Anhöhe, Nabel ובמגילה ו׳ רע״א דורש טבריה שיושבת בטיבורה של א״י ועיין ע׳ הבא אח״ז] —

טְבֶרְיָה (עיר המפוארה בגליל במערבית ים כנרת ונקראה גם בל״ע طبرية ובל״י Τιβεριάς) בסוף מכשירין (פ״ו מ״ז) והשותה מי טבריה אעפ״י שיוצאין נקיים. פי׳ יש בטבריה מים משלשלין אם שותה אותם אדם יוצאין ממנו כמו ששתם אעפ״כ אינן מטמאין ואינן מכשירין. — (א״ב במדרש ב״ר פ׳ קראו בשמותם עלי אדמות (ר״פ כ״ג) טבריה על שם טבריוס[3]) וכן האמת כי הוא היה קיסר שלישי ברומי ומה שאמרו עוד (מגילה ו׳ רע״א) בטיבורה של ארץ [ישראל] או שטובה ראייתה (שם) [הוא רק] זכר לדבר). *[אחי״ה העיר נבנתה ע״י הורדוס אנטיפס ונקראת על שם טביריאוס כעדות בן מתתיהו על הקדמוניות י״ח ב׳, ג׳ οἰκοδομεῖται πόλιν ἐπώνυμον αὐτῷ Τιβεριάδα הבאתי דבריו כדי להוציא הדעה המוטעת של הפשב״ע ע״ש כי האריך ועיין הערת רמ״ל. ולכן באה כתיבת המלה לנכון בי׳ תמיד אחר הטי״ת עיין ירו׳ חגיגה פ״א דע״ו ע״ג מזכי בטיבריה, ושם פ״ב דע״ז: בבי״מ דטיבריה, ירוש׳ נדרים ספ״ז ד״מ ע״ג בטיבריה חמיתיה, ירו׳ ברכות פ״ב ד״ה סע״ג דימוסן דטיבריא עיי״ע דֵמוּס וש״נ בירושלמי שביעית פ״ט דל״ח ע״ג צ״ל דימוסן דטיבריא במקום דטבריא. ועיין מ״ש בענין ישיבת דטיבריא מהרז״ף במבה״י ג׳: ובענין חמי דטיבריא עיי״ע חם. ואנשי טיבריא נקראו טִיבְּרִיאֵי ירוש׳ תענית פ״ד דס״ט: או טיברָאֵי ירושלמי ביצ׳ פ״ב דס״א: והתואר זכר ירוש׳ חלה פ״ב דנ״ח ע״ג קב טִיבְרָנִי, ולנקבה ירוש׳ פסחים פ״י דל״ז ע״ג חצי שמינית טִיבְרָנִית ישנה, והחכם נייבויער הרחיב לדבר בגיאגר׳ צד ר״ח בענין טיבריא ע״ש היטב] —

* טִיבֶּרִיאוּס, טְבַרְיוּס (Tiberius) קיסר רומי עיין ערך הקודם לזה.

טַבְרֶיטֵי (לפע״ד מל״י θηρευτής, θηρατής צַיָּד Jäger) בפסיקתא דביום השמיני עצרת (קצ״א:) תהא מין הרואים ולא מן הנראים תהא מ ט ב ר י ט י ולא מקנוגיא תהא מאותן שכתוב בהן ויצאו וראו בפגרי האנשים (ישעיה ס״ו, כ״ד) ולא מאותן שכתוב בהן (שם) כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה. *[אחי״ה המפרשים נתחבטו בביאור מלה זו יען שנתקלקלה בדפוס כי בדפ״ע אי׳ טברירי אבל בכל כ״י ערוך אי׳ טבריטי וכ״ה לנכון בכ״י א״פ מפסיקתא ושם אי׳ מטברטי ולא מקנגריא וצ״ל מקנוגיא והוא ל״י κυνηγία צידה Jagd או אולי צ״ל מקנגסיא κυνηγεσία מאותה הוראה ושעורו תהא מן הצַיָּדִים ולא מן הנִצָּדִים ועל זה הביא לנכון הפסוקים הנ״ל, ור״ש באבער אחז בגי׳ משובשת וכן הח׳ לעווי ורמ״ל ולכן פירשו ללא אמת. ובקהל״ר פ׳ ביום טובה חסרות המלות הזרות מחסרון ידיעתם. — והבי״ת משמשת במקום וי״ו כמו אבגנים וכדומה] —

טָג (= טָגָה מל״ר toga מין לבוש עליון של רומיים (Oberkleid, Toga) במדרש פנים אחרים של וישלחו טגיות אינן חייבין בציצית. — (א״ב פירוש מין מלבוש בל״ר כמו מעיל והוא מיוחד לאנשים חשובים ברומי). *[אחי״ה בענין כנוי הספרי ע״י מדרש פנים אחרים של וישלחו כבר הארכתי בע׳ ברדם (ח״ב, קפ״ז) וכונת רבינו לא על ס׳ שלח כדעת הח׳ לעווי כי אם על ספרי ס׳ כי תצא פ׳ רל״ד והובא בילק׳ כי תצא רמז תתקל״ג ושם הגי׳ על ארבע כנפות כסותך פרט ל י ג א ונ״ל שצ״ל טגא כגי׳ רבינו והוא

---

[1]) כ״ה לנכון בכ״י ל״ד וה״ב וא״כ יש בדברי ר״ט שני פירושים ולכן נסתפק הש״ס אי דינא תנן או לטותא תנן כלומר את איזה מב׳ הפירושים הצדק ועיין הגיון שלמה י״ט שכיון לאמת. [2]) כ״ה בדפ״ר ובשדפ״ע בלא יו״ד ובפעם הראשונה ביו״ד. [3]) כה״ג בילק׳ תהלים רמז תשנ״ח ובב״ר אי׳ טיביריאוס.

מעיל הרומיים ועל המעיל רגילין עוד ללבוש לבוש עליון ונקרא epitogium ובל"י אמצעי' ἐπιτόγιον ואולי זה אבטיגא הנזכר בספרי ראה פ' פ"א והבאתיו בע' אנטיניא עיי"ע בח"א קמ"ו והלאה ולא הוצרכנו להגיה כמו שהגהתי בע' הנ"ל. שוב ראיתי כזה במאמר טראכטען להחכם ברילל נ"ב רק הוא הביא מלה יונית אמצעית שעיקר הוראתה מלבוש הכומרים אבל מלה רומי' הנ"ל ענינה מלבוש מעל המעיל עיין Ducange בזו המלה] —

1 טִגֵּן (מל"ע طجن im Tiegel braten וכן בל"ס טַגֵּן וכן בל"י τηγανίζω והשם טִיגָן, טיגנא בלשון ערבי طجن בל"ס טְגָנָא, טִיגָנָא בל"י τήγανον Tiegel, Pfanne, מרחשת ומחבת כלומ' מה שנאפה בה) בר"ג דבכל מערבין (עירובין כ"ח:) שלקו או טיגנו [1]) איכא בינייהו. בפ' כה"ג בגמ' לא ירבה לו נשים (סנהדרין כ"א סע"א) ותקח את המשרת [2]) ותצוק לפניו (ש"ב, י"ג, ט') אמר רב יהודה אמר שמואל [3]) מלמד שעשתה לו מיני טיגן [4]). בס"ג דפ' התכלת (מנחות נ': וכן ירוש' שקלים פ"ז ד"נ ע"ד ועוד עיי"ע תפיני) אתמר חביתי כה"ג כיצד עושין אותה ר' חייא בר אבא א"ר חנינא [5]) אופה ואח"כ מטגנה רב אסי [6]) א"ר חנינא מטגנה ואח"כ אופה וכו'. ובס"ג דפ' המנחות והנסכים (שם ק"ד:) א"ר יצחק מה נשתנה מנחה שנא' בה נפש (ויקרא ב', א') אמר הקב"ה מי דרכו להביא מנחה עני מעלה אני עליו כאילו הקריב נפשו לפני וכו', עד [7]) א"ל עשה לי מן ה' מיני טיגן [8]). פי' "סלת מחבת מרחשת חלות ורקיקין [9]). ובפ' האיש מקדש בו ובשלוחו בגמ' האיש מקדש (קידושין מ"ד סע"א) א"ל ר' אבין דסמכא הוא [10]) א"ל אין כמימי לטיגני. פי' זכרון הוא דראוי לסמוך עליו א"ל כמן ימי לטיגני היה [11]) כלומ' כששמעה לאלתר אמר לי ולא היה רחוק זמן בין שמיעה לאמירה אלא כאדם שמוציא דג מן הים ומטגנו. בירוש' בפ' מי (שמת) [שמתו] (ירו' פ"ג ד"ו ע"ד) ר' זעירא ור' יעקב חמון צלג (א"ב צואתא) קם ר' יעקב זרק עליורוקא אמרו לו חביריו מן ימא לטיגני [12]). פ"א שם מקום הוא ימי וטיגני קרובין להדדי כלומר אין אדם משקר דסבר כיון דמקום קרוב הוא אתי איניש ומכחישו. — (א"ב פי' בל"י מרחשת ומחבת ומן השם נבנה הפועל גם בל' חז"ל גם בל"י). *[אחי"ה ויש להוסיף גם בל"ע גם בל"ס. וכנ"ה בירושלמי שבת פ"ו ד"י: הצולה והמטגן וכו', ירו' נדרים ספ"ו ד"מ. מגבלן בדבש וממוגן צ"ל וממגנן, ושם רפ"ו דל"ט ע"ג מטוּגָּן, פסיקתא רבתי פ' כי פקד ה' את חנה (דף צ"א ד' לבוב) מיד נטלוהו ונתנוהו בתוך (הטוגין) [נ"ל הטיגון] וטוגנו אותו עיין באור המהרז"ם שם. והשם טיגן והקבוץ תוספתא ע"ז רפ"ט היורות והמיחמים (והטיגנן) [צ"ל והטיגנין] [13]). וע' זקנים העתיקו מחבת (ויקרא ב', ה'; ו' כ"א. ל"ט) משרת (ש"ב י"ג, ט') ועוד חבתים בד"ה א' ט' ל"א ע"י מלה יונית הנ"ל —. ובענין מן ימא לטיגני קדושי' שם פירש"י כפי' ראשון בערוך ופי' שני הוא כפי' ר"ח הובא בתוספות קידושין מ'. ד"ה כמין ע"ש וכ"ה בירו' גיטין פ"ו דמ"ח. וסמכין עלוי? לא הוה צריכה מיסמוך עליו אלא דהות מן ימא לטיגני וכן בירושלמי קידושין רפ"ב דס"ב רע"ב ושם הגי' דמן ימא לטיגנא. וזה לכאורה ראיה לפי' שני דערוך וכן ראיתי מבואר בפי' הרא"ש לברכות פ"ג סי' נ"א ושם אי' א"ר זירא כמן ימא לטוגנא כלומ' אין ביטול הרוק מועלת אלא לשעה מועטת כמהלך מן הים לטוגנא שהוא דבר מועט ע"כ ועיין פי' המהרש"ם לירו' ברכות שם, וכן פי' רבינו בע' ימי הציון מעירובין י"ב. ועיין ר"ה ל"ה. ועיין מ"ש בע' ימי. — טיגנא בע"ז כ"ח סע"א ט"ם וצ"ל פיגנא וכ"ה בע' פגן ד' ע"ש] —

* 2 טִגֵּן (לפע"ד מל"י τεχνάω, τεχνάομαι listig ersinnen) תנחומא סוף ויגש סי' ט' אתה טגנתה את אביך והטעית אותו טרף טרף יוסף וכו', ופי' עץ יוסף טגנת צערת ע"כ, והוא עפ"י הענין וכמו שאי' שם רסי' ה' וצערת את אביך הזקן וכו',

---

[1]) כ"ה לנכון בדפ"ר ומדפ' פיזי והלאה שלקן או טיגנן ובנו"ג שלקו וטגנו. [2]) בדפ' ויני' בט"ס המסרת. [3]) וכ"ה בכ"י ש"ס ובנו"ג רב. [4]) וכ"ה בפי' ר"ח כ"י (בקובץ כ"י אנגיילִיקא דף פ"ג.) ובנו"ג טיגון. [5]) בנו"ג א"ר יוחנן וכ"ה בילק' צו רמז תפ"ו. [6]) בילק' שם ר' אמי. [7]) ע"כ חסר בדפ' פראג בטעות מן א"ר יצחק. [8]) וכ"ה בפי' רגמ"ה ובנו"ג טיגון. [9]) ע"כ הועתק מפי' רגמ"ה (בקובץ כ"י אנגיילִיקא דף מ"ו:) ועיין גם בפירש"י. [10]) חסר בדפ"ר ובנו"ג בר סמכא. [11]) כ"ה בדפ"ר וכן בנו"ג כמין ימא לטיגני וברש"י לטגני ובדפ"ע כמימי לטיגני ועיין בסוף הערך. [12]) כ"ה בדפ' באסיל ואמש' ופראג, ובדפ"ר פיזי וויניצי' וכ"י ערוך לי' ונראה שהוספה מאוחרת היא ובנו"ג בירו' ר' זעורא ור' יעקב בר זבדי הוו יתבין חמין ציאתה קם ר' יעקב בר זבדי רקק עלה א"ל ר' זעורא מן ימא (לטיגגא) [צ"ל לטיגנא] בגי' מהרש"ם לטיגני ובדפ' אמ' חסר ר"ת א"ב אחר מלת צלג וגם צ"ל ציאתה כלומר צואה. [13]) וכן הוא לנכון בכ"י ארפורט.

אבל לפע"ד הוא מל"י הנ"ל פי' לחרוש מחשבות רמיה ויגיד עליו רעו והטעית. או אולי מע' הקודם בהשאילה כלומ' אפית בטיגון ענין צער גוף ונפש וזה מה שאיתא באגדת בראשית (פ"ס בביה"מ ליעללינעק ח"ד צד פ"ד) אתה טיגנת מעיו של אביך והטעית אותו וכו', ושם אתה פסקת מעיו של אביך וכו'.

טִגְּרוֹס (das Einhorn der Mythe עיין בפנים) באלו טרפות בגמ' סימני חיה (חולין נ"ט:) טגרוס אריא דבי עילאי. פי' ארי של אותו יער שנקרא עילאי; — (א"ב פי' בל"י ורומיי מין חיה רעה אכזרית וקלה לרוץ כמו חץ ובל' מדי קורין לחץ טיגרים וכן נקרא בל"י נהר חדקל טיגרים אשר מימיו חדים וקלים). *[אחי"ה כונת ר"ב על ל"י ורומי Tiger, tigris, τίγρις וממנו הנהר חדקל Τίγρης ויתר דבריו מבוארים ברוחב בע' דגלת וע' חדקל ע"ש. אבל בחולין לא נהירא לי פירושו כי מלבד שחיה אכזרית זו נקראה אצל רז"ל ברדלס פרדלס פנתרין עיין ערכם חזותא דציון הנ"ל מוכיח) כי מחיה המיטהי ידובר שם לבאר על ידה קרש אשר פירש רבינו בע' קרש ב' יש בחיות בריות גדולות כמו הענקים בבני אדם. והנה במאמרי על המלאכים והשדים צד ק"ב נסיתי את חילי להוכיח כי קרש הוא khara של צענד המתואר ashavane פי' טהור והרבה לדבר אודותו בונדיהיש פי"ט עיין ווינדישמאן צאראסט'. שטודיען צ"א ונאמר עליו שיש לו קרן אחת ומן האחת תצאנה אלף קרנות וכהרימו קולו הפילו כל חיות מעוברות וכן איתא בחולין שם קרש אעפ"י שאין לו אלא קרן אחת מותר, ושם ניהם חד קלא אַפִּילוּ כל מעברתא פירש"י הפילו כל הנשים העוברות. והנה החיה המשלית הזאת בעלת שלש רגלים היא, לכן השערתי היא כי טגרס הוא כמו טרגס = dreibeinig, thrigâṭ auf dreien schreitend וכן הודה לי הח' לעווי בעמת"ל בזה הערך, ועתה באתי להוסיף כי גם הסופר המפואר היוני קְטֵיסיאס בדברו (Indica 25) אודות חיות המיטהיות אשר שמע מהן לקחה אזנו בחצר מלך פרס האריך לספר מחיה של בעל קרן אחת שכנהו חמור מדברי (וזהו khara הנ"ל) וכחו גדול מאוד וקל ברגליו עד אשר אין כל חיה משגת אותו ואיליאן (תולדות החיות ט"ז, כ') בשם קטיסיאס קורא זו החיה Kartaz — onon ועוד ספר קטיסיאס יש בהרי הודו חיה היותר גדולה וגדולה מהארי ומתוקף גבורתה הפליאה פלאות ונקראה אצל יושבי הודו Martichoras (אוכל אדם). אחרי כל זאת נ"ל כונת רב יהודה במה שאמר קרש טביא דבי עילאי טגרוס אריא דבי עילאי כלומ' חיה קרש (מל"י κέρας פי' קרן וגם נופל על Kartaz — onon הנ"ל) הוא צבי של הרים הגבוהים כי تل בל"פ הר ומקום גבוה וצ"ל בתיבה אחת כמו בחולין פ'. עיי"ע באלא (ח"ב, ג') והרים גבוהים מובנו בכאן הרי הודו הגבוהים ששם נמצא קרש בעל קרן אחת Einhorn עיין בוכארט היאראזאיקאן ח"ב שי"ג והלאה ומה שאמר טביא דבי עילאי (= דבעלאי) מפני שראש הקרש דומה לצבי עיין ראזינמיללער קדמוניות ח"ד ב' קצ"א או מפני שהוא רץ כצבי ומ"ש טגרוס אריא דבי עילאי (= דבעלאי) נ"ל שכיון על Martichoras (וראש התיבה נשמטה) כלומר קרש זה שהוא צבי ההרים הגבוהים נקרא ג"כ Tichoras (Mar- tichoras) והוא עז כאריה של הרים גבוהים (דהודו) — ופי' רבינו הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקא דף שט"ו:) וז"ל טביא דבי עילאי צבי של אותו יער ששמו עילאי עכ"ל ודע עוד כי בדפ"ע הגי' טגרום במ"ם ובכ"י ערוך טגדום בדל"ת וכנראה שהוא ט"ס שאם לא כן היה צריך לסדרו קודם טגן] —

טדי (או טרי eine der fünf äusseren Thore u. z. das nördliche des Tempelbergs) בריש מדות (פ"א מ"ג) ה' שערים היו לו להר הבית וכו', עד טדי מן הצפון, במסיבה ההולכת תחת החיל יוצא והולך לו בטדי (שם מ"ט) פי' שער הצפוני נקרא טדי. *[אחי"ה כ"ה בדפ"ע אבל בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב וב"ר הגי' פי' הר הבית נקרא טדא ע"כ וצ"ל פי' שם הר הבית הצפוני נקרא טדי ועיי"ע קפנוס שפי' שם הר הבית המערבי. וכנ"ה במדות פ"ב מ"ג כל השערים שהיו שם היו להן שקופות חוץ משל טדי שהיו שם שתי אבנים מוטות זו על גב זו ובע' שקף ד' פירשו רבינו בזה"ל (לפי גי' כ"י ל"ד וה"ב) פי' מן המשקוף היו שתי אבנים מוטות זו על זו וכך צורתן Λ [1] לפי ציור ופי' זה אולי גי' טרי שהביא תוי"ט מדות פ"א מ"ג העיקרית ומל"י Spitzpfahl, σταυρός עיין ערך אסתוורא (ח"א, ר"ד:) או מל"ע ظر אבן חדה זו מול זו. ובתוי"ט הביא עוד פי' הרד"ק ליחזק'

[1]) בכ"י ו"ו א' וב' ובדפ"ע חסר הציור אבל אי' בפי"מ להרמב"ם בסוף מסכ' חולין באות ד' ובתוי"ט למדות פ"ב ד"ה שהיה משונה הציור ע"ש.

מ׳, י״ב טדי פירוש שם איש ע״כ. ואולי הוא Theudis וכן שם מלך הגתיים (Westgothen) או Tadäus וכן קפונוס נראה שהוא שם פרטי Coponius ובפסקי התוספ׳ (הובא בתוי״ט) כתבו בזה״ל טדי פי׳ הצנע כמו בטעמים יטידוך (היינו בפיוט שחרית דיו״כ המתחיל כי אדוקי) שידברו בצניעותך ע״כ וזה עולה עם מה שאי׳ במדות שם טדי . . לא היה משמש כלום וגם עולה עם דעת ראב״י בסוף הפרק עיין בתוי״ט ולפע״ד עולה ג״כ (בגירסת רי״ש) עם גזרת ضنّ פי׳ נגנז וצפון ועוד עם ضرّ פי׳ צער וכאב עיין מדות פ״ב, מ״ב — ומה שמסר אבא יוסי בן חנן כי י״ג שערים דרומיים סמוכים למערב לא שערי הר הבית היו כי אם שערי העזרה שנכנסו לחיל וכן היה בביהמ״ק של הורדוס עיין בן מתתיהו קדמוניות פט״ו י״א, ה׳ ומה שהשיג עליו גרעטץ בדברי הימים ליהודים ח״ב ב׳ ק״ד וגם על הח׳ הערצ-פעלד (קורות יהודים I 391) יש להשיג ואכ״מ להאריך] —

1 טָהֵר (מל״מ וכן בל״ע طهر וענינו נקיות וזכות במובן הטבעי והמוסרי rein sein, werden; sich reinigen. מְטַהֶרֶת מל״ע مطهرة Reinigungs-wanne ופי׳ רבינו עיין בפנים) בסוף חגיגה (כ״ו סע״א במשנה) משעבר הרגל היו מעבירין על טהרת עזרה. כיצד היו [1]) מעבירין על טהרת עזרה מטבילין את הכלים שהיו במקדש (שם בגמ׳ [2])). בפ״ק דר״ה בגמ׳ בד׳ פרקים העולם נידון (ט״ז:) א״ר יצחק חייב אדם לטהר עצמו ברגל שנא׳ (ויקרא י״א, ח׳) ובנבלתם לא תגעו וכו׳. בכל המעורב פ״ו במקואות (מי״א תוספתא מקואות פ״ה) המטהרת שבמרחץ. פי׳ הוא ענין רהטים ובלעז נקרא סולי״ו [3]) ומלא מים קרים ומנהג בארץ ישמעאל לאחר שרוחצין בחמין שוטפין ומטהרין עצמן בצונן כדאמור רבנן בסוף זבין (פ״ה. מי״ב) אלו פוסלין את (המקוה) [צ״ל התרומה] וכו׳, עד וטהור שנפלו על ראשו וכו׳ פי׳ של זו המשנה בפ״ק דשבת בגמ׳ י״ח דברים (שבת י״ג סע״ב וי״ד.). *[אחי״ה ובפי׳ רה״ג לזבין הביא באריכות פי׳ הגמ׳ דשבת, וכפי׳ רבינו פי׳ גם הר״ש במקואות הנ״ל המטהרת וכו׳ שקתות המים העשויות במרחץ וכו׳, ע״ש וכ״ה בפי׳ רע״ב וא״כ מטהרת בהפך האותיות כמו רהטים וכן מוכח מפי״מ להרמב״ם במקואות שם ועיי״ש תבנית שני רהטים וכן פי׳ הרמב״ם במקואות פ״ו מ״י אמבטי ע״י הוא רהט המרחץ. ובפי׳ רה״ג (צד ל״ד) איתא בזה״ל המטהרת פי׳ אלוון אלגאנגרה (נ״ל אלמנגרא) אלדי ישבה אל חור [= الاواء المنجور الذى يشبه الحور] [4]) המקום (נ״ל המקוה) אשר לוקחים ממנו המים לרחוץ בו שמו מטהרת ע״כ. — וכנ״ה בפעלים ושמות הפעל ברכות ד׳. י״ט. ס״ג: שבת ק״ד. יומא פ״ה: גיטין ל״ח. קידושין ע״א. ב״מ פ״ד: סנהד׳ י״ז. צ״ד: עדיות פ״ה מ״ו והלאה נדה כ׳: — ובפועל ברכות ב׳: משעה שהכהנים מטוהרים לאכול בתרומתן ובכ״י מ׳ שהכהנים טהורים נכנסין לאכול וכו׳ ועיין ד״ס שהביא פיסקי רי״ד שהכהנים טהורין לאכול וגי׳ הרמב״ן (בתורת האדם שער הסכנה) שהכהנים נכנסין ושתי נוסחאו׳ נתערבו בכ״י מ׳ וכגי׳ פיסקי רי״ד מצאתי בתוספ׳ ברכות רפ״א משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן (בכ״י אירפ׳ בתרומה) ועיין רשד״ל בבכ״ע תקפ״ט, קכ״ה והשם טהרה מל״מ וכן בלש׳ ערבי طهرة , طهارة עיין ברכות ט״ו. י״ט. שבת י״ג. קנ״ב: עירובין י״ג: י״ד. פסחים ג׳: יומא כ״ג. ע״ב: חגיגה כ׳. כ״ב. סוטה מ״ט. קידושין מ׳: ע׳. ב״מ פ״ז. סנהד׳ ס״ח: ע״ז ח׳. כ׳: נדה ל״ד. ס״א. חגיגה י׳. הטהרות והטומאות, ובל׳ נקיה נקרא כן סדר טהרות ומסכת טהרות עיי״ע אב א׳. והתואר זכר טָהוֹר ברכות ה׳: כלים י״ב, ב׳, ב״ק צ״ב: נדה ט׳. והקבוץ טהורים ב״מ ס״א. סנהד׳ ק״ח: ולנקבה טהורה והקבוץ טהורות כלים שם והרבה זולתו. ועוד עיי״ע טמא] —

2 טָהֵר (מל״מ ונרדף עם זהר וצהר וכ״ה בל״ע ظهر hell, klar sein, glänzen והשם טֹהַר, טיהרא Glanz, Helle, ועוד צהרים וכ״ה בל״ס טַהְרָא ובל״ע اظهار, ظهيرة הקבוץ ظهاير ועוד הושאל לאמצעית הדבר ושטח העליון והחיצון בל״ע ظهارة (die äussere Seite, Ffäche בפ״ק דיומ׳ בגמ׳ ומקטיר את הקטורת (ט״ו סע״א) ובזבחי׳ בגמ׳ דפ׳ בי״ש (ל״ח סע״א) והא תנן בפ׳ הוציאו לו (יומא נ״ט.) הזה על טהרו של מזבח ז׳ פעמים מאי לאו אפלגיה דמזבח כדאמרי אינשי טהר טיהרא והוה פלגא דיומא כלומ׳ כמו שקוראים בני אדם חציו של יום טיהרא כך קורין לחציו של מזבח טיהרא. תרג׳ והיית ממשש בצהרים (דברים

1) לפנינו לי. 2) כ״ה לנכון בכ״י ה״ב ובדפ״ע איתא רק פי׳ מטבילין וכו׳. 3) בלאי״ט ורו׳ Badewanne, solio, solium וכ״ה בע׳ אמבטי ועיי״ע בטח א׳ (ח״ב, מי הערה ב׳). 4) כלומר אמבטי החצוב ומפוסל שדומה לבאר ועיי״ע אביק בח״א ט״ז.

כ"ח, כ"ט). אמר רבה בר רב שילא [1]) לא אגיליוא [2]) דמזבח דכתיב (שמות כ"ד, י') וכעצם השמים לטהר. פי' מקום נקי שנראה ונתגלה זהבו שאין שם עיכולי קטורת כשמים נקיים ואין בהם עבים [3]). בפ' הערל בגמ' אמר ר' יהושע [4]) (יבמות פ' רע"א) אמר אביי כל המטיל מים ואין עושה כיפה ממאי הוי דאפיא [5]) אימיה [6]) בטיהרא [7]) ושתיא שכרא מרקא. בנזיר בר"ג דפ' בי"ש (ל"א רע"ב) אמר אביי מאי [8]) קא סלקא דעתך דקאים בצפרא לא הכא במאי עסיקינן דקאים בטיהרא. באלו טרפות בגמ' סימני חיה (חולין ס' רע"ב) שרגא בטיהרא למאי מהניא [9]). רוח צח שפיים (ירמי' ד', י"א) תרג' רוח טיהרין. בפ' שתי הלחם בגמ' ארבע סניפים (מנחות צ"ז סע"א) התחתונה אינה צריכה כל עיקר לפי שמונחת [10]) על טהרו של שלחן. *[אחי"ה זה הציון שייך בעצם הוראתו אחר ציון דיומא ודזבחים הנ"ל כי טהרו של שלחן פי' כמו טהרו של מזבח שטח העליון של מזבח מל"ע הנ"ל או י"ל שהוא ל"ע ظهر גב Rücken וכן ראיתי מפורש בכ"י רגמ"ה למנחות (בקובץ כ"י אנגייליקא דף מ'.) וז"ל טיהרו [של שלחן] ג ב השלחן עצמו על של זהב ולא על מי עפשא ע"כ וראיה אמיתית לזה הפי' כי ביומא ט"ו: הנ"ל הגי' אגופיה דמזבח ופירש"י על גגו ע"כ. ונ"ל שצ"ל אגפיה והוא כמו אגביה פי' על גבו כלומ' מה שהוא גלוי ונראה ועיין פירש"י בזבחים ל"ח רע"ב ד"ה לא אגילויה — וכנ"ה טיהרא בהוראת צוהר וצהרים בירושלמי ברכות פ"ט די"ג ע"ד רקיע בטיהרו (ובבבלי נ"ט סע"א בטהרתה אבל בכ"י א"פ גם בטיהרו ובע' אסתנא (ח"א, ר"ה) הביא רבינו מברכות נ"ט סע"א אימתי מתחזי רקיע בטהרתו אמר עולא וכו' וכ"ה בכ"י מ' ופ' ובב"נ רק שם אי' בטיהריה ובנוסח' לי' כי אם אימתי אמר אביי וכו'. שבת ס"ג. ילק' ישעי' רמז ר"ס מידי דהוה אשרגא בטיהרא פי' נר צהרים. איכ"ר פתיחת' סכ"ד ד"ה ר' יוחנן: היכא דמכיתון בטיהרא ובקייטא וכו' פי' בחום הצהרים ובחורף וכ"ה בל"ע ظهيرة Mittagshitze. פסחי' קי"א: דרש קטב וכו' צהרים (תהלים צ"א ו') . . חד מקמי טיהרא וכו'. עיי"ע קטב וכן איכ"ר פ' ומרוב ובמד"ר פי"ב סוגיה דטיהרא עיי"ע בז ד' (ח"ב, ל':) וכן נקראו רוחות הצהרים בתג' שה"ש ד' ו' טִיהֲרֵי עיין מאמרי על המלאכים צד ס"א ושם הארכתי] —

טו (= טְוִי, טָוָה, טָוְוָה מל"מ טָוָה בל"ס טְוָא ובל"ע طوى ענין עשית פתילים (spinnen) וטווה ורד כנגד פניה (כתובות ע"ב:) כבר פי' בערך בתול. *[אחי"ה עיי"ע בתולת הוורד בח"ב, רט"ו ועוד עיין מלבד פירושים הנ"ל בשט"מ לכתובות שם. — וכנ"ה בכתובות שם טווה בשוק, שבת ע"ד: הטווה צמר שעל גבי בהמה בשבת חייב משום טווה, ירו' שבת ספ"ט די"ב: הצובע והטווה, זבחי' ע"ט: פישתן שטוואתו נדה. נפעל חולין ל' סע"ב שנטווה כחוט עיי"ע שחט והתואר טָווּי כלאים פ"ט מ"ח ירו' כלאים ספ"ט דל"ב ע"ד נדה ס"א: עיי"ע נז, שע א' וע' טנז. מגילה כ"ו: כטווי לאריג וכ"ה בסנהד' מ"ח. לפי גי' כ"י פ' וק' ובדפ' שונצי' (הובא בד"ס סנהדרין ע"א:) ירו' שבת ספ"י די"ב ע"ג טווי . . אריג ועיין בכורות פ"ד מ"ז ומ"ח. והשם טויה שבת צ"ד סע"ב ירו' שבת פ"ז ד"י ע"ג. טוייה שם ע"ט. מנחות מ"ב: וממנו התרגום מטוויאתא באיוב ח', י"ד] —

---

[1]) וכ"ה בכ"י מינכען ב' ול"ד ליומא ט"ו. ובנוס' לי' רב וכן לי' בכ"י הנ"ל לדף נ"ט. ובזבחים בט"ס רבא בר שילא וביוחסין השלם קפ"ו. רבה בר שילת. [2]) וכ"ה לא אגילוייה בזבחים ל"ח רע"ב ובכ"י ב' ליומא נ"ט. אבל בנו"ג על גלוייה וחסר לא וביומא ט"ו רע"ב לא אגופיה. [3]) ועיין פירש"י ביומא ט"ז רע"ב ובזבחים הנ"ל וקרוב לזה פי' ר' אליקים הובא בד"ס ליומא צד פ"ג. [4]) כ"ה לנכון בדפ"ר וכ"ה בע' מרקא א' ובדפ' ויני' והלאה בע' נוכחי בט"ס הושע. [5]) בדפ"ר ופיזי' בט"ס ראפנא. [6]) וכ"ה לפנינו אבל בע' מרקא מדפ' פיזי' והלאה בט"ס רפיא אמיה ובדפ"ר רפיא דאימיה ובכ"י ק"ט לנכון דאפיא אמיה ול"נ להגיה בכ"מ דאפיא אומיה וכבר הוכחתי בערך אומא (ח"א מ"ה) שהוא ל"י חמיץ פי' שאור ובהלכת ריצ"ג הלכת פסחים עמוד פ' גרס באמת בשם רש"ג במקום קומניתא (דאומנא) [צ"ל דאומא] זימא אבל מפי' „קמח שעורים מגבלין אותו ומיבשין אותו ברמץ עד שמתעפש" יש לדין כי עיקר הגי' אומא ומל"פ افماج שאור מוגבל בקמח שעורים, עיין וואולירס ח"א, שי"ז: ורש"י פי' בפסחים מ"ב. קומניתא דאומא עיפושי פת וכן פי' ביבמו' הנ"ל דאפיא אימיה לחם בתנור ואולי גירסתו נהמא וכ"ה בכ"י מ' (ד"ס לפסחים ולא העיר על יבמות) וכ"ה בתשי' תשב"ץ ח"א ס' סי' פ"ח הובא במאמר מיסצעללען להחי' פערלעס ל"א ע"ש. [7]) וכצ"ל בדפ"ר בע' מרקא והחכם לעווי בעמת"ל טעה לומר שלי' בנוסחאותינו ובאמת אי' כגי' רבינו. [8]) בנו"ג לא. [9]) וכ"ה בע' שרג א' ובנו"ג מאי אהני ובילק' בראשית רמז ה' מאי מהני והחי' לעווי הביא גי' הש"ס כגי' הערוך קצת בלי דקדוק. [10]) כ"ה בנוס' ובכ"י ו"ו וה"ב אבל בדפ' פיזי' בט"ס שמונחת לפי ובדפ"ר וויניצי' והלאה חסר לפי.

טו (= טְוִי = בל"ס טְוָא צלי braten לפע"ד מל"ע طوى zusammenschrumpfen פי' נצמק ע"י האור) בשר אורחה היא בטווי (ב"ק י"ט:)[1] כבר פי' בע' טבי. — (א"ב תרג' צלי אש (שמות י"ב, ח', ט') טְוֵי נורא). *[אחי"ה והוא הפעיל וכן תרג' צלי (ישעי' מ"ה, ט"ז) ועיין עוד תרג' ש"א ב' ט"ו; לד"ה ב' ל"ה, י"ג וכן תר"י א' ובשלת (דברים ט"ז, ז') ותטוון ותיכלון ועיין פירש"י בדברי' שם. וכן בל"ע طها פי' בשל וצלי — וכנ"ה בגיטין ס"ט סע"ב עיי"ע בניתא. חולין ק"י. במאי טוויתנהו. א פ ע ל ביצ' ד'. לאטוינהו. א ת פ ע ל ב"ק י"ט. עיין לעיל. פסחי' ע"ו: ביניתא דאִיטְוָוא וגי' רבינו עיי"ע דבר א'. ברכות מ"ד: מטויתא עיי"ע גלגל א'. והשם שבת ק"ט. שריקא טַוְיָא שרי עיי"ע שרק ג', ירו' תרומות פ"י דמ"ז: הדין טוויה וכן בל"ס טַוְיָה צלי] —

* טַוְיָא (מל"ע طوى Geheimes, Verborgenes, Falte עיין בפנים) ויק"ר פכ"ה מי שת בטוחות חכמה (איוב ל"ח, ל"ו) מהו בטוחות בטויא ופי' מ"כ מין עוף ובמסכ' ר"ה פ' ראוהו ב"ד גרס זה בליוס (?) ובערוך גרס טיטויא ופי' בו בסתר וכו' ע"ש וקשה עלי להולמו ולפע"ד ברור אם הוא מין עוף אז הגי' טיטויא עיקר עיי"ע אך לא במובן סתר כי אם בפתרון ל"י הרשום' בע' טיטויא אבל לפי גי' טויא נ"ל לגזרו מל"ע הנ"ל כי טוי ענינו מכוסה ונקמט בקמטים וכונתו על כליות שהן מכוסות ונקמטות בחלב ודרש בטוחות מל"ע טוח طخ מלא ומכוסה בחלב ועיין רד"ק שרש טוח ולכן הושאל בל"מ להוראת כליות וכן הבין מהרש"ם ברכות רפ"ט הלכ' א' ע"ש. ומהר"ם לונזאנו במעריך ע' טה, אבל פי' טויא כליות שדרך לצלותן זר מאוד. וכן דרשו רז"ל בר"ה כ"ו סע"א מי שת בטוחות חכמה אלו כליות ובכ"י מ' נוסף עוד דאמר מר כליות יועצות וכן במד"ר פ"י אלו הכליות שהן טוחות בגוף. ומזה הענין אמת הפצת בטוחות (תהלים נ"א, ח') ומתרג' כולין וכן העתיקו ע' זקנים τὰ ἄδηλα פי' נסתרות וכן היעראנימוס abscondita[2] וכן מתרג' באיוב מן שוי בכלין חוכמתא וכן פירש"י. יוצא מזה כי טויא הוא מל"ע הנ"ל וכן נקראו קמטי החלב והקרבים مطوى וממנו השם طويه מחשבה וכוונה פנימית ונסתרת — אבל בכ"ז נ"ל יותר גי' רבינו אך לא פירושו כמו שהראיתי לדעת בע' טיטויא.

טוּזִיג (מל"פ توزى, توشى ובל"ע توزيغ Kinder-pickenick) בפ"ק בע"ז בגמ' ואלו דברים ע"ז י"ד סע"א) תירגמה[3] רב יצחק בריה דרב משרשיה בטוזיג. פי' משתה בעלמא שלא לשום נשואין ולא לשום ע"ז. פ"א שגובין מכל איש מטבע חסר או יתר ואוכלין ושותין וקורין אותו טוזיג והוא סיבולת (פסחים פ"ט:). *[אחי"ה בכ"י ל"ד הגי' טווזיג בשני ווי"ן וכ"ה לפנינו ובכ"י ש"ס הגי' בטווזא והנכון בו"ו אחד כי טוזא, טוזיג בל"פ וערבי פי' משתה מריעות שעושין הנערים זה עם זה בחבורה וכן פי' רש"י לנכון ולועז קמפרוייש"א ונ"ל להגיה קממרוייש"א commerce, Gesellschaftsessen, וכן פי' סיבולת בלש' יונית σύμβολον משתה בחבורה ועיין עט"ש לפערלעס י"א] —

* טוח, טוט, טול, טום, טון, טוס עיי"ע טח טט, טל, טם, טן, טס.

טַוּוס (בל"ע ופ' طاؤس מל"י ταώς וכן בל"ס טַוְסָא Pfau) בר"ג דפ' ר"א אומר אם לא הביא (שבת ק"ל.) ובס"פ כל הבשר בגמ' ר"י הגלילי (חולין קט"ז.) לוי איקלע לבי יוסף רישבא[4] קריבו ליה רישא דטווסא[5] בחלבא ולא אכיל[6]. ובס"ג דפ' שור שנגח את הפרה (ב"ק נ"ה.) אמ' ר"ל כאן שנה ר' תרנגול ופסיוני[7] וטווס[8] כלאים זה בזה. ובב"ר פ' כ"ט (כ"ח)[9] הכל קלקלו מעשיהן בדור המבול הכלב עם הזאב תרנגול עם הטווס הה"ד (בראשית ו', י"ב) כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ. ובפ"ז ואת כל עוף כנף למינהו (בראשית א', כ"א) זה הטווס. וקופים ותוכיים (מ"א י', כ"ב) תרגום וקופין וטווסין. קרנות שן

---

[1]) בנו"ג דמְטְוֵי. [2]) וכן העתיק היעראנימוס לאיוב בטוחות in visceribus כלומר במיעיו מה שהוא מכוסה ועיין ראב"ע לאיוב, אבל ע' זקנים טעו לגרוס בטוות עיין שולטינס פירוש איוב 1099 והיעראזאיקאן לבאכארט II, 683. [3]) בנו"ג אמר. [4]) ובכ"י א"פ לשבת: השבא אבל עיי"ע רשבא. ודע כי באיכ"ר פ' ויגרם אי' ר' אבהו אזל לבצרא ואיתקבל גבי י ו ס י ר י ש א איתון קמיה תמנין מוהין דעוף א"ל לא יכעוס רבי דלא הוה צידא ספק ולא קריין ליה יוסי רישא אלא וכו' ואולי כונתו על יוסי רישבא. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ש"ס שבת ובדפו"ו ר"צ וקראקא ובנו"ג דטוותא ובחולין דטיוסא וצ"ל דטווסא והיותר נכון גי' כ"י א"פ לשבת (ד"ס ק"נ:) דטאוסא והוא כמשפט כתיבת מלה זרה הנ"ל. [6]) כ"ה בשבת אבל בחולין: ולא א"ל ולא מידי. [7]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב וב"ר וכ"ה בע' פסיון בדפ"ע אבל בע' נוכחי פיוסני. [8]) בנו"ג בהפך הסדר. [9]) ועיין סנהדרין ק"ח. הובא בילק' נח רמז נ' ותנחו' נח סי' י"ב בשנוי נוסחאות.

והובנים [1]) (יחקאל כ״ז, ט״ו) תרג׳ ושן דפיל וטווסין. (א״כ פי׳ בל״י מין עוף אשר זנבה נעלם מלא עינים מגוונים שונים). *[אחי״ה ובהפלגה נאמר בילק׳ ש״א סוף רמז פ״ג: בא וראה הטווס הזה שס״ה מיני צבעים יש בו ע״כ. וצבעו הוא ירקרק חרוץ gelbgrün וזה מה שאי׳ בירו׳ סוכה פ״ג דנ״ג ע״ד איזהו ירקרק שבירוקים . . סומכוס אמר ככנפי טווס ובתוספתא נגעים רפ״א ואיזה הוא הירק שבירוקין . . סומכס אומר ככנף טואס צ״ל טאוס עיין לעיל גי׳ כ״י בהערה 5 ומפני שנתעלם ביופי כנפו לכן דרשו בב״ר הנ״ל עוף כנף זה הטווס כלומ׳ המפורסם בשבח כנפיו [2]) וכן יכונה בל״ע ופ׳ איש מהודר ביפיו טַאוּס וכבר הארכתי בזה בספרי על העתקה פרסית לריב״י טאווס (צד י״ב) — וכנ״ה בירוש׳ כלאים פ״א דכ״ז סע״א תרנגול עם הטווס אעפ״י שדומין זה לזה כלאי׳ זה בזה ובירו׳ ב״ק ספ״ה ד״ה. בלש׳ נקבה תרנגול עם טווסת אעפ״י וכו׳, ירו׳ ע״ז פ״ג דמ״ב ע״ד עיי״ע אדרמלך (ח״א, מ׳). במד״ר פ״ז תרנגול או פסיון או טווס, והקבוץ ב״ר פ״ע כמה טווסין אית לי כמה פיסיוני אית לי. וברש״י בב״ק נ״ה. ובחולין הנ״ל לועזו יפה פוואון = paon = פַּפּוי ובענין לעז פואון שלבי״א pavone silvio ווילדער פַּפּוי עיין רמ״ל ע׳ נגר טורא] —

☞ טוים (לפע״ד טֵיוּם מל״י ϑεός, Gott ודעת ר״ב עיין בפנים) מדרש שמ״ר פ׳ החודש הזה לכם (פט״ו) אלו הטויסין שלהם. פי׳ בל״י זבח וחג וימי החג. *[אחי״ה כינתו על ל״י ϑίασος, Opfer, feierliche Aufzüge, Schmäuse ולזה כיון גם בעל כ״כ והח׳ לעווי אבל אין ההמשך סובלתו, לכן דעתי נוטה לדעת ברילל (יאהרביכער ח״א, קנ״ב) כי הוא ל״י הרשומ׳ בתחילת הערך ולזה מסכים מה שדרש שם כי כל העמים ילכו איש בשם א ל ה י ו וכו׳ וכיון שבאין מה הקב״ה עושה בהם מתיכן וכו׳ והם משליכין אותם כלומ׳ בבואם איש איש באלהיהם הקב״ה התיכם ובראותם שאלהיהם נמוסים משליכים אותם ועל זה הביא וכן ישעי׳ אומ׳ (ב׳, י״ב) כי יום לה׳ צבאות על כל ג א ה ו ר ם אלו ה ט י ו ס י ן כ״ה עיק׳ הגי׳ בדפוסי׳ החדשים והוא קבוץ מן ϑεός ובמ״כ הגיה ללא נכון הטעותין וכבר השיג עליו בעל כ״כ ואדרבא י״ל כי בירו׳ ברכות פ״ט די״ג קרוב לסע״ב בספור שם אינון הכא וטעוותהון בבבל ואינון הכא וטעוותהון ברומי וכו׳ אבל את (כל אהן דאת אזל) [צ״ל כגי׳ מהרש״ם: כל הן דאת אזיל] אלהיך עמך פי׳ טעוותהון שהוא הקבוץ מן טעו, טעותא עיי״ע טע (= טעא) כמו טיוסין היינו אלהים — ור״מ די לונזאנא שנה הגי׳ טווסין כדי לבארו מע׳ הקודם, ולא נהיר] —

* טוּף עיי״ע טף, טור, טוש עיי״ע בלא וי״ו.

טְוָת (מל״מ וכן בל״ס טוי מל״ע طوى פי׳ צם fasten והשם טְוָת על משקל מְנָת) בר״ג דפ׳ הרואה (ברכות נ״ה סע״א) כל חלום ו ל א טות. פי׳ כל חלום יש בו שום ממשות אבל חלום שהוא רואה כשהוא צם אין בו ממשות. וממאי דטות לישנא דצם הוא דכתיב (דניאל ו׳, י״ט) וּבָת טְוָת. *[אחי״ה ובכ״י ה״ב מצויינת עוד המלה ודחון אבל מלה זו שייכת להבָאה עיי״ע דַחְוָן ופי׳ דחון לא הנעל קדמוהי בא להורות מהו טות כלומ׳ צם ושלחן לא הכניסו לפניו עיין פירש״י ושם מפורש יפה ובת טות: לן בתענית, כי טות הוא שם ולא פעל כדעת ראב״ע שם והוא ופי׳ המיוחס לרס״ג רמזו כבר על ל״ע הנ״ל וזה האחרון הביא גם מאמר דברכות הנ״ל בזה״ל כל הלמא כ ל א טות ע״כ וכ״ה בכ״י מ׳ ובע״י כל חלמא בלא טוות ופי׳ רבינו ורש״י (וכפי׳ הערוך איתא ג״כ בתוספ׳ רא״ש) וכולם במח״כ דהוקים הם, וכבר השיג על פי׳ רבינו ר״מ לונזאנו במעריך ונתן יתרון לפירש״י ולא ידעתי למה ע״ש. והנראה לי ברור כי עיק׳ הגי׳ ו ל א טות ויש לנקדו וְלָא כמו שהערתי בע׳ ואלי ופי׳ המשל הוא לכל חלום ר א ו י ויפה התענית והעתקתו für jeden Traum ziemt ein Fasten כמאמרם (שבת י״א. תענית י״ב:) יפה תענית לחלום כאש לנעורת ועיין הספור בתעני׳ כ״ד: רבא איקלע להגרוניא גזר תעניתא ולא אתא מטרא א״ל בייתי כ״ע בתעניתייכו למחר א״ל מי איכא דחזא חילמא לימא וכו׳. ועיק׳ הגי׳ טות בוי״ו אחד אבל בנו״ג בברכות וכן בפסחים ק״ז. בשני ווי״ן ורבינו יפה גרס כאן ובע׳ בת (ח״ב, רי״ד) ביוד אחד כלי׳ מקרא, וכמשפט המלה הערבית הנ״ל] —

טח (= טְחָא, טחי = טוּחַ מל״מ ענינו מירוח ודיבוק übertünchen וכן בל״ע طلخ וממנו مطلخ mit Pech überzogen, טְחְיָא (טיחיא) das mit Oel, Fett bestrichene טְחָיֵי; Bestreichen (Kuchen בפ׳ כל כתבי הקודש במימרות דר׳ יוסי (שבת קי״ט רע״א) קריבו ליה ג׳ סאוי טחיי, פי׳

[1]) כ״ה לנכון בכ״י ה״ב. [2]) ולא כדעת החי׳ לעווי שכיון על פעל טוס עיי״ע טס.

ג' סאים כת שהיו פניו טחין מלמעלה דבר מעולה, ובפ' כל הבשר בגמ' הכחל (חולין קי"א)[1]. ובפ' כל שעה בגמ' חמץ של נכרי (פסחים ל'.) ובזבחי' בגמ' דפ' דם חטאת (צ"ה:) ההוא תנורא דטחו ביה טחיי[2]) פי' טחו את התנור בשומן של בשר[3]). בר"ג דפ' ואלו מגלחין (מ"ק י"ז סע"א) ומהניא ביה כי טחייא[4]) לתנורא כלומר אינה יוצא משם לעולם[5]). בפ' המפלת בגמ' וחכ"א (נדה כ"ד. ירו' נדה פ"ג ד"נ ע"ג) היינו גוף אטום היינו פניו טוחות. בעשרה בתים פי"ג בנגעים (מ"א וכ"ה בספרא מצורע פ' נגעים פרק ד' פרש' ז') חולץ וקוצה וטח. ברפואות דפ' מי שאחזו (ואלו [צ"ל ואי לא][6]) נטחייה ביני ארבי[7]) דביתא חדתא. בר"ג דתעניות (ו' רע"א) ת"ר מורא[8]) שמורה את הבריות להטיח גגותיהן[9]). בפ"ק בביצה בגמרא אין מוליכין את הסולם (ביצ' ט'.) הרואה אומר להטיח גגו הוא צריך. בס"ג דפ' השואל פרה (ב"מ ק"א:) ולהטיח גגו. *[אחי"ה והתואר ויק"ר ס"פ ל"ה ושהש"ר פ' שימני טָחֵי גגות. וכנ"ה בירו' יומ' פ"ד דמ"א ע"ד טחים אותו בצק. והשם טְחָיָא, והקבוץ טחָיֵי (טְחָאֵי) וגירסת הספרים עיין למטה הערה 2 וכן השם טִיחָה das Anstreichen נגעי' פי"ב מ"ו וספרא מצורע פרש' ו' פ"ד אין חבירו מטפל עמו בטיחה. ועוד בל"מ טִיחַ (יחזקאל י"ג, י"ב) Tünche בתוספתא כלי' ב"ק ספ"ד אם יכול הטיח לעמוד בפני עצמו (ב' פעמים) ובנו"ג בט"ס להטיחו ור"ש לכלי' ספ"ה גרס אם יכול הט י ט וכו' — תוספתא פ"ב דמכשירין עיי"ע טן א' ומ"ש, וציון מגיטין הנ"ל יותר שייך לערך הבא אח"ז לענין הדחה והדפה] —

טח (= טוּח = טְחִי מל"ע دحا ענין הדפה הכאה זריקה anstossen, anschlagen, werfen וכן זריקת החץ ובכנוי לבעילה; 1 Pfeil abschiessen ועיין עוד בפנים. 2 beiwohnen הטיח דברים מל"ע طخ (mit Worten beleidigen, reizen ולא נתן תפלה לאלהים (איוב א', כ"ב) תרג' ולא סדר מילי מטחא[10]). בס"ג דפ' סדר תעניות האלו (כ"ה סע"א) לעולם אל יטיח אדם דברים כלפי למעלה[11]) שהרי אדם גדול הטיח דברים כלפי למעלה ואיטלע ומנו לוי — ובפ' נגמר הדין בגמרא דסמך כיצד תולין (סנהדרין מ"ו.) שוב מעשה באחד שהטיח באשתו[12]) תחת התאנה — ובפ' יש נוחלין בגמ' הכותב נכסיו לאחרים (ב"ב קל"ד רע"א) הטיח עלי בן עוזיאל. בהחורש פ' י"ז[13]) באהילות (מ"ב) היה חורש [ו]הטיח בסלע או בגדר או שניער את המחרישה עד שם הוא עושה בית הפרס. — (א"ב ענין הדחה והדפה וכן בלשון ישמעאל). *[אחי"ה ר"ב כיון לל"ע دحا הנ"ל אבל משרש זה מסתעפים מושגים שונים ואלה הם א') דחף והדיח stossen, andrücken מזה הענין ציון מאהלות הנ"ל וכנ"ה בברכות מ"ג: וירוש' ברכות פ"ה די"ב רע"ב וטחו בראש השמש ואם שמש ת"ת הוא טחו בכותל, ובהפעיל יבמות נ"ד. נתכוון להטיח בכותל. . להטיח בבהמה. ברכות ל"ד סע"ב הטיח את ראשו בין ברכיו. ב"ר פ"כ התחיל מטיח את ראשו לכותל — להטיח בתוספ' כלי' פ"ד ט"ס עיי"ע הקודם. נפעל על משקל ניזון (עיי"ע זן ב') ירוש' כלאי' פ"ו ד"ל ע"ג והיא נִטוֹהה וכן בירוש' שבת פ"ח די"ג. ושם בט"ס והיה וצ"ל והיא, תוספתא כלים ב"מ ספ"ב ליטוח בטונס. ולכאן שייך נטחייה בגיטין ס"ט: שהביא רבינו בע' הקודם. ב') זרק החץ והוא כל"מ כמטחוי קשת (בראשית כ"א, ט"ז) והוא נבנה מפעל טחה = دحا בפיעל טִחֲוָה (במשקל השתחוה מן שחה) וממנו עשו רז"ל שם: ב"ר ספנ"ג א"ר יצחק כמטחוי קשת שני טְוָוחִים בקשת מיל, עיין שם המפרשים בילק' וירא רמז צ"ד הגי' שני טוחים. ורש"י לבראשית שם גרס בזה"ל כשתי טִיחות והוא לשון ירית חץ. ג') כנוי לבעילה על שם שהזרע יורה כחץ (רש"י לבראשית שם) ונרדף עם دحا בזה המובן גם: دح, دخ ועוד طخ בשתי הוראות זרק, ובעל. וכן ביבמות נ"ד. נתכוין להטיח בכותל והטיח ביבמתו לא קנה להטיח בבהמה והטיח ביבמה קנה וכו' ומזה תדין

[1]) ובחולין גרסי' טחאי. [2]) בפסחים גרסי' טיחיא, ובזבחים דאטחו בה טיחייא ובכ"י ב' לפסחים כגי' רבינו דאיטחי ביה טחיי. [3]) כן פי' ר"ח לפסחים צד נ' ובעל הפשב"ע עמל הרבה ליישב פי' רבינו אליבא דהלכתא ולהוכיח מדוע הפירוש בציונים אחרונים משונה מפירוש של ציונים ראשונים. [4]) בנו"ג כי טיחיא וגי' מהניא גם ברש"י ושם לי' ביה. [5]) וכ"ה במיוחס לרש"י אבל בכ"י רש"י לי'. [6]) ובדפ"ר ואילי וצ"ל ואי לא. [7]) וכ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר ארביה ובנו"ג אורבי וצ"ל בכ"מ או אדכי בדל"ת או אורכי בכ"ף עיין ערך אדכי (ח"א, ל"ד) הערה א'. [8]) בנו"ג יורא וכ"ה בכ"י ש"ס והוא ל"מ בדברים י"א, י"ד; אבל מורא הוא ביואל ב', כ"ג. [9]) בכ"י ל"ד גגותיהן וכ"ה בשני הציונים האחרונים בנו"ן וכ"ה בגגותיהם בספרי עקב פ' מ"ב ונראה שהוא ט"ס. [10]) בנו"ג מיחטי. [11]) ובמגילה כ"ב סע"ב וסוכה נ"ג. הגי' כלפי מעלה וכ"ה בכ"י מ' וכ"י ב' לתענית הנ"ל וכתב שם בעל ד"ס וברוב המקומות שבש"ס שנזכר כלפי למעלה כתוב בהכ"י ובדפוסים הישנים כלפי מעלה וכמו שהוא בערוך ע' גם ע"כ וט"ס וצ"ל ע' גם והוא גם ג' ונעלם מעיניו ע' הנוכחי ובירו' ברכות פ"ד ד"ח סע"ב כלפי למעלן ועוד עיי"ע כלפי. [12]) עיין בהוספותי למטה. [13]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב, ובדפ"ע בט"ס בהחודש פ' ח'.

שני׳ רבינו באחד שהטיח באשתו העיקרית וכ״ה בכ״י ש״ם (אצל ד״ס ס״ח.) ובנו״ג באדם אחד שהטיח את אשתו. וגי׳ ירוש׳ חגיגה פ״ב דע״ח. בע״א ע״ש — ומה שנוגע הטיח כלפי או על ולרוב בצרוף: דברים הוא מל״ע הרשומה בתחילת הערך וענינו מתגרה בדברים קרא תגר והתרים. ורגיל אצל רז״ל עיין לעיל ועוד ברכות ל״א סע״ב אליהו הטיח דברים כלפי מעלה (בכ״י פ׳ למעלה) ושם ל״ב רע״א משה הטיח דברים כלפי מעלה (כ״י למעלה). שו״ט מזמור י״ח פ׳ ותגעש: רשע כנגדי היית מטיח ושם מזמור צ״ד ס״פ תפלה ואין איש שהטיח כנגד מדת הדין כמשה כלומ׳ מקנתר בדברים כדאי׳ בשו״ט ריש פ׳ דאותו מזמור. — ולנקבה ברכות ל״א סע״ב חנה הטיחה דברים כלפי מעלה. תנחומא ויצא רסי׳ ה׳ הטיחה (הגר) דברים כלפי מעלה. ובב״ר ס״פ נ״ג דרש כמטחוי: כמטחת דברים כלפי מעלה ובילק׳ וירא רמז צ״ד אי׳ כלפי בוראה. ובשמ״ר רפ״ג התחילה מטחת דברים כלפי מעלה — אחרי הודעתיך כל זאת ראה תראה כי אין סדר לערך הנוכחי ולא חש רבינו להשתלשלות המושגים המסתעפים. ולכל הפחות היה לו להביא ציון מב״ב הנ״ל אחר ציון מתענית הנ״ל ולא היה לו להכנים בין הדבקים ציון מסנהד׳. וכדי לעשות היכר נראה לעינים שמתי ציון מסנהד׳ בין שני קוים מבדילים להורות שהוא כמאמר מוסגר וחדלתי לעקרו ממקומו כי כ״ה הסדר גם בכ״י ערוך] —

טַחַב [1] (לפע״ד מל״פ تَكَابَ ארץ כלה משקה ומלאה לחות wassergetränkter, feuchter Boden ולדעת רבינו קור) בתורת כהנים בריש אחרי מות [משלו משל למה הדבר דומה] לחולה הנכנס אצלו הרופא א״ל אל תשתה צונן ואל תשכב בטחב. פי׳ קור. *[אחי״ה בתו״כ הגי׳ שלפנינו שנכנס אצל הרופא וכ״ה בילק׳ ריש אחרי מות אבל ברש״י לויקר׳ ט״ז, א׳ כגי רבינו: שנכנס אצלו רופא וכן הביא המזרחי בשם תו״כ רק ברוהב לשון באופן כי בשלש מדרגות זו חמורה מזו נכללו שלש אזהרות של מקרא ע״ש כי האריך. אבל מלת טחב לא באר. ולפע״ד הוא מל״פ הנ״ל כלומ׳ לא תשכב בקרקע מלא לחות ומים כי זה תכלית ההיזק לבריאות הגוף ולפי׳ רבינו לא מצאתי עזר כי חזרתי על כל אוצרי הלשונות ולא מצאתי טחב בפתרון קור. אבל ראה זה מצאתי כי תרג׳ אף ברי יטריח עב (איוב ל״ז,

י״א) הועתק לפי גי׳ דפ׳ רעג״א בום בתחבות מטרח עיבא (בנו״ג בברירותא). ונראה כי תחבותא שם מופשט מן טחב בהשאילה ללחות והבין התרג׳ ברי מל״פ הישנה וסנסקריט vâra, vâri בל״פ החדש׳ بارِيدن מטר עיי״ע בהר (ח״ב, כ״ד. כ״ה), או י״ל כי הבין ברי מל״פ ابر סנסק׳ abhra, הוצואריש abar (עיי״ע הנ״ל) פי׳ עב קל ואֵד ובאמת בל״ע طَخَفَة (= בל״ע ופ׳ سَحَابَة) אד ועב קל Dunst, leichtes Gewölk וא״כ תחבות בעצם תומו הוא העתקת ברי ושעורו אמנם כן באד יטריח והכביד עננים עד כי מפזר הענן מטרו וזה נ״ל עיקר בפי׳ התרג׳ ועיין היטב בע׳ בהר. אבל בפי׳ תחב דתו״כ הראשון עיקר] —

☞ טְחֹל (= טְחוֹל, טְחָלָא בל״ע طحال ובל״ס טְחָלָא Milz) מסכת סנהדרין פ׳ כה״ג (כ״א:) ומסכ׳ ע״ז פ׳ כל הצלמים (מ״ד סע״א) כולם נטולי טחול. ותרג׳ בפסוק בני הרמכים (אסתר ח׳, י׳) דאיתנטלו טחוליהון פי׳ מעי כמו בשר הנתון בצד שמאל כמו כבד הנתון בצד ימין בבעלי חיים. *[אחי״ה וכנ״ה בחולין נ״ג. ואלו כשרות בבהמה . . ניטל הטחול ועיין שם נ״ה. והלאה (ובש״ע יו״ד סי׳ מ״ג) ושם צ״ג. קרום שעל הטחול אסור ואין חייבין עליו. שם קי״א. טחלא שומנא בעלמא הוא. ברכות מ״ד: טחול יפה לשיניים וקשה לבני מעיים. ושם ס״א רע״ב טחול שוחק כלומר מביא השחוק. גיטין ס״ט: לטחלא (פי׳ לחולי הטחול) ליתי שב ביני דמי׳ . . ואי לא ליתי טחלא (דציפרתא) [צ״ל דצפירתא] [2] דלא אפתח וכו׳ ונימא כי היכי דיביש האי טחלא נייבש טחליה דפלוני בר פלוניתא. ויק״ר פכ״ב אסרתי לך . . את הדם התַרתי לך טחול (בחולין קי״ט: אי׳ כבדא). והקבוץ חולין צ״ג. דמא דטחָלי. ושם קי״א. תבשילא דטחלי — מכל המקומות הנ״ל לא הביא רבינו רק זה דסנהד׳ ופי׳ בע׳ נטל ע״ש] —

* טָחַן (מל״מ וכן בל״ס טְחַן ובל״ע طحن שחק בריחים (mit, an der Mühle mahlen שבת פ״ז מ״ב הטוחן, ולנקבה כתובות פ״ה מ״ה טוחנת . . לא טוחנת ובבינוני פעיל ברכות מ״ג סע״א משחא טחינא עיי״ע כשר א׳ משה א׳. ירו׳ נדרים ספ״ו ד״מ. וטחינן צ״ל וטחינין עיי״ע טלפח. ובתמורת תואר חולי׳ ו׳. תוספת׳ דמאי ספ״א כרשינין לעשות מהן טחינין, והוא כמו רסיסין (שם) עיי״ע כרשן וע׳ רם ה׳ והוא ל״ע طحين פי׳ גריסין ורסיסין.

[1]) ברפ״ע חוץ מדפ׳ אמ׳ ואחריו ברפ׳ פראג, נסדר הערך ללא נכון אחר ע׳ טחן. [2]) וכ״ה לנכון בע׳ צפיר.

סנהד' צ"ו: קמחא טחינא טחינת ובשהש"ר פ' כמעט קמחא טחינא טחנת — סנהד' צ"ו רע"א הוו קא טחני קשיתא. ע"ז ס"ה: שרא למטחינהו, ירו' פיאה פ"א דט"ו ע"ג הוה איטחין בריחייא ושם: עול טחון תחותי וכ"ה בפסיקתא רב' פכ"ד ע"ש ובירו' קידושין פ"א דס"א: ושם תחתי. ובפיעל קידושין ל"א סע"א מטחנו בריחיים. פסיקת' רבתי פכ"ד טוחנו בריחיים עיי"ע כדן. — והושאל בשבת קנ"ב רע"א עיי"ע טר ג'. ועוד הושאל בסוט' ט' סע"ב ועקרן שמשון (את שני הרים גדולים) וטחנן זה בזה, וממנו בהשאילה לעוצם החריפות סנהדרין כ"ד. הרואה את ר"ל בביהמ"ד כאילו עוקר הרים וטוחנן זה בזה, ושם על ר"מ כאלו עוקר הרי הרים וטחנן זה בזה. והתואר טוחן (דמאי פ"ג מ"ד) והקבוץ הטוחנים (ילק' תהלים סוף רמז תר"ע) ובלא"ר טָחוֹנָא בל"ס טַחֲנָא בל"ע طحان der Mahlende, Müller ורק בקבוץ טָחוֹנַיָּיא ירו' פיאה פ"א דט"ו ע"ג יאות אילין טחונייא אמרין וכו' ושם צמית לטחונייא, ירוש' קידושין פ"א דס"א: אתא מצוותא לטחונייא, ירו' פסחי' רפ"ג דכ"ט סע"ד ר' אבהו מפקד לטחונייא וכו'. ושם רע"א . . אזל ליה גבי טחונייא . . ר' אבון הורי לטחונייא וכו', ירו' מעשר שני רפ"ד דנ"ד: ר' ינאי מחוי רובע חטין לחטונייא ונר' שצ"ל לטחונייא. ושם מופשט טְחִינָה פסחי' י"א. טחינה והרקדה, ושם טחינה ברהיא דיד, סנהד' ס"ב: קצירה וטחינה, ירושלמי שבת פ"ז ד"י: לא הותרה טחינה כדרכה, והריחיים נקראים מטחן, פי' כמו טַחֲנָה בל"מ Mühle וכן בל"ע مطحنة שמ"ר ר"פ ל"ו ונותנין אותו (פי' הזית) במטחן ואח"כ טוחנין אותו וכו'.

טַחַן (הושאל מע' הקודם לכנוי המשגל beiwohnen ועוד לכנוי הלימוד במשקל גרס היינו הדק היטב (fein zerreiben, lernen בפ"ק בסוטה בגמ' שמשון (סוט' י'. וכן במד"ר פ"י) ויהי טוחן בבית האסורים (שופטים ט"ז, כ"א) אין טחינה אלא לשון עבירה שנאמ' (איוב ל"א, י') תטחן לאחר אשתי — בפ' האומר התקבלי גט (גיטין ס"ז.) ר' שמעון טוחן הרבה ומוציא קמעא תנא מה שמוציא אינו מוציא אלא סובין. *[אחי"ה בשופטי' הנ"ל עזבו המפרשים פשטא דקרא מטעם שכתב הרד"ק שם אבל באיוב פירשו כדרוש רז"ל ויגיד עליו רעו ועליה יכרעון אחרין (איוב שם) וכן תרג' תשמש עם חורן אנתתי וכו', וכן בל"י μύλλειν ובל"ר molere פי' טחן ובעל כי דמה המשכב לשני טוחנות עיין ראב"ע לאיוב הנ"ל וכן נופל על לש"ע نح, نحا, طخ פי' בעל אשה, ומזה בלא"ש Gemahl —. וכנ"ה בב"ר ס"פ מ"ח ילק' וירא רמז פ"ב ואדני זקן (בראשית י"ח, י"ב) טוחן ואינו פולט כלומ' בועל ואינו מזריע. וכן בפסיקת' זוט' מ"ה ע"ג יש לך אדם טוחן ואינו פולט ופי' בילק' חקת רמז תשס"ד יש ילוד אשה אוכל ואינו מוציא ראית מימיך אדם נותן חטים לריחיים ואינו מוציא הקמח וכו', ועיין במד"ר פ"ז, וכן דרשו באיכ"ר פ' בחורין טחון נשאו לשון נקיה הוא כד"א ויהי טוחן בבית האסורים. ובהשאילה נאמר לנושא אשה: ריחיים בצוארו קידושין כ"ט: עיי"ע ריחיים. ועוד עיין דרשת רז"ל הובא בע' בריח (ח"ב ק"צ וש"נ הילק'). — ובענין השאילה טוחן פי' למד אי' גם באיכ"ר פתיח' ד"ה ר' יהושע דריש ובטלו הטוחנות (קהלת י"ב, ג') אלו משניות גדולות כגון משנתו של ר"ע וכו', ושם נמשלו ישראל בטוחנות מה הטוחנות אינן בטילות לעולם אף ישראל אינן בטילין מן התורה לא ביום ולא בלילה] —

* טחן (= סחן לפע"ד מל"ע سحن zusammensetzen) שהש"ר פ' הנך יפה (וכדין) [וכדון] אפי' את מצנעה יתהון ששים רבוא דקני לא מטחנא להון ולא נסב יתהון, בע' בצע ב' (ח"ב קנ"ה) הבאתי המקומות מהירוש' ששם מסופר כל הענין ושם הגי' וכדון אין את מבצע לה קניי וכצ"ל במדרש הנ"ל כלומ' אם אתה מכניס קנים למקום בין גבת ובין אנטיפרס (= אנטיפטרים) באותו מספר שישבו מקדם אנשים לא מטחנא להון צ"ל לא מסחנא להון כלומר אין ביכלתך להרכיב ולהעמיד הקנים זה אצל זה עד שיחזיקם מקום פנוי בין שתי ערים האלה ובאיכ"ר ס"פ בלע נשתנה הגי' ובמ"כ נרחק בפירושו.

טחף (פי' בל"ע طخف Wolke, Trauer וממנו طخفاء מי שחוטמו שחור או הוא כמו טחם בלש' ערבי سحم שחור) בפ' ראשית הגז (חולי' קל"ו:) היו לו שני מינין טחופות ולבנות, פירוש שחורות ולבנות. — (א"ב בנוסחאות דידן כתוב שחופות).

טְחַר (מל"ס טְחַר לדחוק בנקבים mit dem Mastdarm stark drücken) בס"ג דהמוציא יין (שבת פ"ב רע"א) לא ליטחר [1] פי' לא יעצם

---

[1]) בכמנוה"מ דפי' קושטי' ליטהר ובכ"י א"פ ליתהר ובכ"י מ' ליתחר עיין ד"ס שבת צד פ"ז: ובכולם ט"ס ובנו"ג ליטרה משונה מחסרון ידיעה.

עצמו מאוד לצאת. *[אחי"ה ורש"י בדפ' שונצ' לועז פריימברא והוא ל"צ ואיט' premere, drücken ונבנה מהשם טחרים לפי הקרי וכן בל"ס מְחָרָא פי' אחור ועיין התרגום לתהלי' ע"ח, ס"ה ותרג' אונק' וירו' א' לדברי' כ"ח, כ"ז ולש"א ה', ו' ט' וזולתו] —

ט'[1] (משרש נטה biegen, beugen והשם הַטָּיָה מפורש בפנים) בהלכ' קמא דכתובות (ו' :) לא כהללו בבליים שאין בקיאים בהטייה הללו בקיאים בהטייה. פי' יש בני אדם בקיאים שיבעלו בהטייה כלומ' יש מן המקום למטה כמעט ויבעלו בלא פתיחת פתח ובלא חבורה וכיון שתתכן בלא פתיחת פתח[2] ובלא חבורה נמצא הפתח והחבורה כבעילה שלא בכוונה ושרי[3]. בפ' אין עומדין בגמ' ר"א אומר בהודייה[4] (ברכות ל"ג:) איתמר[5] ר' יצחק בר אבודימי משום רבי[6] אמר הלכה ואמרי לה מטין ר' יוחנן אמר מודין אתמר רב אסי[7] אמר הלכה רבי חייא בר אבא אמר נראין, ר' יוסי ב"ר חנינא אמר מטין[8]. פי' מאן דאמר מודין סבר דברי הכל הוא בלא חלוקה, מאן דאמר הלכה סבר פליגי ופסקו הלכה, מאן דאמר מטין סבר שיקול הדעת ולא הכריעו כאחד מאן דאמר נראין כבר שקלו חכמים דבריהן וברורו שנראין דברי זה[9]. בפ' מי שהוציאוהו בגמ' מי שישן בדרך (עירובי' מ"ו:) ובפ' הכותב לאשתו בגמ' הניח פירות (כתובות פ"ד:) ובפ' יש נוחלין בגמ' אחד הבן (ב"ב קכ"ד רע"ב) קא סבר מטין אתמר פי' הא דאמרינן הלכתא כר' מחברו ולא מחבריו מטין אתמר כלומר מטין לו שלא לעשות כרבי ואם עשה עשוי שהרי לא נתברר שאין הלכה כמותו כשרבים חולקין עליו. בפסיקתא דדברי ירמיה (קי"ד סע"ב וקט"ו רע"א) א"ר שמואל בר נחמני ד' הן שהן ממשפחה נטויה ואלו הן פנחס ואוריה יחזקאל וירמיה. פי' ממשפחה פחותה. — (א"ב שייך לע' נטה). *[אחי"ה עיי"ע. משפחה נטויה פי' לפע"ד מל"ע نطا פי' ערעור ומחלוקה כלומ' שיש ערעור על יחוסה ובילק' ירמיה רמז רנ"ז הגי' נכריה ובילק' ריש פנחס רמז תשע"א הגי' בזויה והוא כפי' רבינו פחותה וכגי' רבינו איתא בפסקת' דר"כ כ"י פ' ובנו"ג נכוייה ונראה שצ"ל נכריה כגי' הילק' ועיין הערה קי"א לר"ש באבער שם] —

טַט (בל"פ تاوتك = دوتا פי' שניים doppelt, zweifach) בריש סנהד' (ד':) טט בכתפי שתים פת באפריקי שתים. *[אחי"ה כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובדפ"ע אי' רק טט בגדפי שתים ובנו"ג כגי' כ"י וכ"ה בזבחי' ל"ז סע"ב ומנחות ל"ד ר' ע"ב, ובתוספתא למנחות שם אי' יש גורסין טוט וכנ"ל עיקר והוא לשון פרסי הנ"ל והנראה עיקר הגירסא כתפי וכ"ה בפי' ר"ח לסנהד' כ"י (בקובץ כ"י אנגייליקא דע"ב סע"א) ושם אי' פוט באפריקי שתים ע"כ ואולי כתפי הוא איזה מקום אצל ים Kaspi והראיה כי פת, פות נקרא שתים אצל עם הגותיים Gothen שלועזין שתים batho וכן בל' בריטניא both (= באנגלזאקסגיא butu ובסנסק' ubhayati = בלא"ש beide) וידוע כי הגותיים ישבו בקרוב ים הכספי ושם היה גם ארץ Hiberia, Ἰβηρική והוא אפריקי הנ"ל, וזה נ"ל יותר מהשערת הג' ראפופורט הובאה בגיאג' לנייבויער 418 אשר לפיה כפתי עיקר הג' והוא לש' koptisch ולפ"ז כצ"ל פט בכפתי שתים טט באפריקי שתים בהיות aft בל' כפתי שתים ובאיזה לשון אפריקיא didi שתים וכל זה קשה להלמו משא"כ לפי באורי הנ"ל שהביא ר"ע טט ופת (או טוט ופוט) כל אחד בהוראת שתיים הועתק משתי לשונות העמים הקרובים זה לזה. וכל זה רק דרוש או אסמכתא בעלמא הוא בכ"ז נתקשה ככר על גוף הדרשה בעל ד"מ קי"ג ע"ש הערה ג'] —

טט (= טוט לפע"ד מל"פ طوطى = طوطك = توتى توتك כלי זמר ביחוד Flöthe) בגמ' דפ' ואלו מגלחין (מ"ק ט"ז.) טוט אסר טוט שרי. פי' (השמטת) [צ"ל השמעת] הקול המכריז בתקיעת שופר[10] והקול המכריז בתקיעת השופר הוא האוסר הוא המתיר כלומ' אין צריך [ל'][11] ימים לחול עליו השמתה. זה פי' ר"ח ור' גרשם ז"ל. *[אחי"ה וקרוב לזה אי' בפירוש המיוחס לרש"י למ"ק ועיין ג"כ טור וש"ע י"ד סי' של"ד. ועוד עיין תוספ' מנחות ל"ד: ד"ה טט שהשיגו על פי' טוט אסר והיינו שני ת"ח אוסרין וכו', ע"ש וזה

[1]) כ"ה בדפ"ר ופיזי וויניצי' וא"מ ובכל כ"י ערוך ורבינו הביא רק אות א' מהשרש עיין מ"ש במבוא צד X. [2]) בכ"י ה"ב וכיון שיתכוין להיות בעילה בלא פתיחת פתח. [3]) ועיין שט"מ כי האריך יותר. [4]) כ"ה בדפ"ר ובכ"י ערוך. [5]) וכ"ה בב"נ ובכ"י מ' ובנו"ג בט"ס דאתמר. [6]) וכ"ה בכ"י מ' ושם אי' משום רבינו. [7]) וכ"ה בב"נ. [8]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' וב' וכ"ה בב"נ ובדפ"ר אבל בשדפ"ע משובש: דברי ר' יוסי ב"ר חנינא דאמר מטין. [9]) ועיין תוספ' עירובין מ"ו: ד"ה רבי אסי ותוספ' ר' יהודה החסיד לברכות הנ"ל. [10]) כן הוא בכ"י ל"ד ובדפ"ע הגי' פי' תקיעת השופר היא השמתה. [11]) כצ"ל.

מע׳ הקודם לזה כלומר טוט שנים והדין עם בעלי תוספות כי טוט של ערך הנוכחי הוא מלש׳ פרסי הרשומה פירוש אבוב והושאל להשמעת קול השופר] —

טיט (מל״מ נרדף עם חמר Schlamm, Lehm וכן בל״ע ضويطة , طاءة) ביש מעלין פ״ז במקואות (מ״א) ובפ״ק בסוכה בגמ׳ דסמך העושה סוכתו כמין צריף (סוכה י״ט רע״ב) טיט הנרוק יוכיח שמצטרף למ׳ סאה והטובל בו לא עלתה לו טבילה. פי׳ כגון מקוה שיש בו מ׳ סאה מכוונות ומימיו עכורין ואינן זכין ואלו רוצין להפריד מים זכין לבדם היו ככ׳ כל׳ סאין [1]) והשאר יהיה טיט הוא הנקרא טיט הנרוק כיון שמריקין את המים יורק הטיט עמהם ויוצא עם המים מפני שהוא מעורב במים [2]) הטובל במ׳ סאה מכוונות שיש בהן הטיט הזה תעלה לו טבילה ויטהר ואלו היו מ׳ סאה כולן טיט הזה לא היה כשר לטבול בו והטובל בו לבדו לא עלתה לו טבילה [3]). ובפ׳ אלו חוצצין (שם פ״ט מ״ב) איזהו טיט היון זה טיט הבורות שנא׳ (תהלים מ׳, ג׳) ויעלני מבור שאון מטיט היון. טיט יוצרין [4]) כמשמעו. פי׳ עושי כלי חרש. *[אחי״ה וכן הביא רבינו משני דמקואות פ״ט מ״ב בע׳ בר ז׳ (בח״ב קע״א) והח׳ לעווי בע׳ טיט טעה לומ׳ כי זה הפי׳ שייך לרבינו בע׳ בר הגולה ונעלם מעיניו כי היא משנה ערוכה במקואות שם אשר הביא החכם הנ״ל בעצמו! — וכנ״ה במקואות פ״ב מ״ו עיי״ע סנק, שם מ״י עיי״ע חבית, ושם פ״ז מ״ז וב״ר ס״פ ל׳ טיט עבה, מכשירין פ״ג מ״ה עיי״ע טן א׳. — וממנו הפעל טייט והשם טיוטא עיי״ע טייט] —

* טיט רוח רע מל״פ עיי״ע בַּר טֵינָא ח״ב קע״ו.

טוטלא (der Traubenkamm) תר״י לא תעולל (ויקרא י״ט, י׳; דברים כ״ד, כ״א) לא תבערון טוּטְלַוָתהוֹן. *[אחי״ה רק בקבוץ א״כ תהיה היחיד טוטליתא והוא לפע״ד מל״ס טוטיתא פי׳ אשכול וכן העתיק הפשיטא אשכול (ישעי׳ ס״ה ח׳) ולי׳ נוסף באמצע ודוגמתו במלת חוּמְטָא בל״ס חוּלְמְטָא] —

* טטלפוש (שם מקום) רב איקלע לטטלפוש וכו׳ רש״י הביא רק המלה בלי שום פירוש וכונתו רק להורות על הגי׳ ובאמת בפי׳ רגמ״ה כ״י לחולין (בקובץ כ״י אנגייליקא דשכ״ד:) הגי׳ לטלטל לפוש ונראה עיקר כי Thiluta היה שם מקום במיסופוטמיא דרומית ונקרא ג״כ Olabus עיין מאננערט גיאגר׳ ח״ה ב׳, רל״ח ונ״ל כי ל׳ בסוף התיבה לטלטל בא מראש תיבת לפוש ועיק׳ צ״ל איקלע לטלט לפוש והם שני שמות הנ״ל Thiluta = Olabus ואח״כ הדביקו לתיבה אחת ושבשו טטלפיש. ונייבויער גיאגראפי׳ 392 הגיה ללא נכון טולשפט כדי להשוותו עם Thilsapata.

* טטפראות (= טֶטְרַפְּרָאוֹת מל״י τετράπορος = mit vier Wegen, Gängen טֶטְרָאפִילוֹת = τετράπυλος (vierthorig, ב״ב ע״ה: עתיד הקב״ה להוסיף על ירושלים וכו׳. עד אלף ושני (שילה) [צ״ל שילי] [5]) טטפראות כבר פירשתי בע׳ גוננא. גוניא ע״ש ובנו״ג טוטפראות וצ״ל טטרפראות, כלומר מבוא היוצא ומתפרש לארבעה דרכים ואחד הוא עם טטראפילות מל״י הרשומה כלומ׳ מבוא שיוצא לארבעה שערים או מל״י τετράπλοος ,vierfältig שיוצא ופותח לארבע רוחות כה״ג בע׳ טפף ובנו״ג במדרש שו״ט סוף מזמור מ״ח וילקוט תהלים רמז תשנ״ו טטפראות וצ״ל טטרפראות וכצ״ל בב״ב הנ״ל ובילק׳ זכריה רמז תקס״ח הביא בשם ב״ב הגי׳ טטרפאות וצ״ל טטרפראות ורבינו בע׳ טפף לא הביאו ושם הביא גם ירו׳ כלאים פ״ד דכ״ט: טטפראות שבכרם אבל בנו״ג יותר טוב טיטרפליות שבכרמים וכ״ה בירו׳ עירובין פ״א די״ט ע״ג טטרפליות שבכרמים וכ״ה בירוש׳ סוכה פ״א דנ״ב. טיטרפליות (שבכרכים)

[1]) כ״ה לנכון בדפ״ר, ובשדפ״ע אי׳ רק כלי וכ״ה באו״ז הלכי׳ מקואות סי׳ של״ז ס״ק י׳ בשם הערוך אבל מכ״י ערוך מוכח כגי׳ דפ״ר רק שם בכמה טעיות וז״ל כ״י ו״ו אי הא כלומר מי בכי סאה ובכ״י ו״ו בי היו כלומר בכי סאה ובכ״י היו כ״ב כיר סאין! ובכולם צ״ל היו ככי (= ככ״ת) כלי (= כלמ״ד, ובכ״י ע׳ משובש כלומר!) סאין. [2]) מפי׳ רבינו מוכח הגי׳ נרוק ברי״ש ובכונה הביא רבינו מזה הטעם ע׳ נרוק להורות על הגי׳ ברי״ש וכ״ה במשניות מקואות ובסוכה שם ופירש״י שם טיט הנרוק שראוי להריקו מכלי אל כלי ועיין ג״כ פי׳ הר״ש לסוף פ״ז דמקואות (מ״ז) והגירסא ברי״ש איתא גם בפי״מ להרמב״ם במקו׳ רפ״ז רק שם מבואר נרוק הרקיק כמו הרוק ואחריו נמשך רע״ב במקואות ובתוי״ט לא העיר על מקורו אבל בזבחים כ״ב. איתא בג״מ ברש״י ובתוס׳ טיט הנדוק בדל״ת וכ״ה בר״ש במקואות פ״ב מ״י ובדפוסים הישנים בסוכה י״ט רע״ב וכן בפירש״י אבל מתוך פי׳ נראה ברור שהוא גרס כרבינו ברי״ש ובזבחי׳ פירוש רש״י אליבא שתי הגירסאות ובזה מיושב צ״ע שהניח הגרי״ב בגליון דש״ס זבחי׳ שם. [3]) כל זה הביא האו״ז הנ״ל רק הוא הוסיף להביא לראיה מקואות פ״ב מ״י מן מקוה שיש עד סוף המשנה ואח״כ הביא כמו בערוך מקואות פ״ט מ״ב מוכח מזה כי הערך הנוכחי בשלמות יתירה היה לפניו. [4]) בנו״ג היוצרין וכ״ה באו״ז שם. [5]) וכ״ה בערך טפף.

[צ"ל שבכרמים] כלומר מבואות שבכרמים שפתוחות לארבע רוחות ויוצאין ובאין שמה לכל צד ופנה. ודע כי בדפ"ע הראשונים הובא ערך טמפראות אחר ע' טפף וכטעות נפרד ממנו וצריך לסדרו עם ע' טפף וכ"ה בכ"י ערוך עיי"ע טפף. ולכן הסכילו עשה בדפוס אמש' ופראג להעתיק ערך טמפראות ממקום מושבו היינו מע' טפף ולהעריכו בע' מיוחד באופן שראש הערך מקוטע ורמ"ל הוסיף חטא על פשע בהגהותיו ותקוניו בפנים הערך, וכן לא יעשה!

טֹטֶפֶת (Amulet, Stirnband עיין בפנים) בפ' במה אשה (שבת פ"ו מ"א) ולא בטטפת ולא בסרביטין [1] פי' טטפת וסרביטין כך שמן בל' הקדש [2]. ואפזייני [3] הן [4] הוא טוטפת ואמאי קרי ליה טוטפת שמונחת במקום תפלין וכבר פי' ר' אבהו (שבת נ"ז:) טוטפת המגעת מאזן לאזן ולעולם [5] במקום טוטפת. סרביטין המגיעין עד לחיים וסרביטין הן כמין שלשלאות של זהב וקבועין בטוטפת ותלויין מצדעיה ועד לחיה ובסופם רמונים של זהב פ"א (?) בע' אביזייני [6]. פארך חבוש עליך (יחזקאל כ"ה, י"ז) תרג' טוטפתך. *[אחי"ה תמצית ערך הנוכחי כבר פי' רבינו בע' אב א' וא"כ קצ"ע למה הכפיל רבינו באורו בע' הנוכחי ועוד יותר קשה הסיום פ"א בע' אביזייני לכן נ"ל ברור כי צ"ל ס"א בע' אביזייני וכונתו על מה שפי' כאן כי א פ ז י י נ י הן הוא טוטפת סיים כי ס"א הוא אבזייני וכ"ה אמת ומה שמפלפל בעל למוד ערוך לשבת רק חדודא בעלמא הוא דאדרבא גם תיבת ו ל ע ו ל ם במקום טוטפת נ"ל להגיה ככה: ו ל מ ע ל ה בדאי' בע' אב א' ע"ש בדבור והיא נקראת טוטפת מפני שנתנת ל מ ע ל ה מן המצח. אבל היותר נ"ל כגי' כ"י ה"ב שלי' שם תיב' לעולם וכן לי' התיבות פ"א בע' אביזייני. ובעל הגיון שלמה חזר ממה שכתב בלמוד ערוך הנ"ל —. ומה ששנה רבינו פירושו פעמים נ"ל כונתו לרוחב ביאור סרביטין שהאריך בו כאן ולא בע' אב וכן רומז בע' סנבוטין על פי' של ערך הנוכחי. — ובענין גזרת המלה טטפת של מקרא כבר הארכתי בחבורי על העתקה הפרסית לריב"י טאווס צד קכ"ט והלאה כי עיקרה מל"ע طف ענין קשר ועפ"י זה העתיקו ע' זקני' וואולגאטא וכנראה אחריו נמשך גם הירו' דשבת פ"ו ד"ז ע"ד וז"ל ולא בטוטפת ר' בון בר חייה ק ו ב ט י ר ה דבר שהוא נותן במקום הטוטפת והביאו רבינו בע' קבטרא ולא פירשו ונ"ל ברור שהוא ל"פ کلوت מצנפת הראש Kopfbund שהולך וסובב הראש כמו עגול לקשור שערי הראש והח' לעווי ובעל השגתו ה' פליישער נדחקו עד מאוד. ובהיות מצנפת כמו פאר (עיין שמות ל"ט כ"ח) ופאר תפארת הראש הוא (עיין יחזקאל מ"ד, י"ח) לכן תרג' פארך (יחזקאל כ"ה, י"ז) ע"י טוטפת וכונתו על תפילין עפ"י כתובות ו': מ"ק ט"ו. ועוד עיין ערך תפל ג'. והקבוץ טוטפן בהוראת תפילין אי' ג"כ בתרג' ליחזקאל כ"ד, כ"ג ולאסתר ח', ט"ו וכן העתיקו טוטפת של מקרא התרגומים תפלין וכ"ה בהעתקה פרסי' לטאווס [7]. וכל זה אליבא דהלכתא כי טוטפת הוא תפילין. והחכם לעווי בעמת"ל ע' טוטפת החליט כי בל תמצא בלשון עברי החדשה (היינו לשון חכז"ל) טוטפת בהוראת תפילין ונעלם מעיניו תלמוד ערוך ביומא ל"ג: והבאתיו בע' דרעא ע"ש ובמ"ק כ"ו. קם ר' אבא לאפנויי [8] שקליה ל ט ו ט פ ת י ה אחתיה אבי סדיא אתאי בת נעימתא בעי למיבלעיה הרי שטוטפת הוא תפילין וכה"ג בפירוש בירו' מ"ק פ"ג דפ"ג סע"ב באותו ספור: אתת נעמיתא וחטפת ת פ י ל ו י דרב הונא בר חייה ועיין טור יו"ד סי' ש"מ ובית יוסף שם שהביא בבלי וירו' ועיין באו"ז הלכ' אבילות ס' סי' תי"ח שפי' גמר' דמ"ק בדברי עצמו בזה"ל אבל בפתאום אם באה בת היענה ובלעה תפילין וכו'. — ועוד ראיתי להעיר על גזרת טוטפת שהוא לדעת גיזיניאוס מל"ע طاف פי' הלך בעגול וחזר חלילה ולפ"ז לפע"ד טטפת מבנין שני تطويف rings vmgeben שמר מכל צד ובעצם ראשונה היתה הוראת המלה לפי זה ענין שמירה וקמיע Amulet לכן פי' רב יוסף בשבת נ"ז: טוטפת ע"י חומרתא דקטיפתא כלומ' קשר שתולה האשה בצוארה לקטף את העין שלא תשלט בה עיי"ע חמר ט' בפ"א: והשתא דאתינו להכא ארהיב בנפשי עוז לומר כי גזרת תפילה, והקבוץ תפילים תפילין איננו מל' פלל כדעת התוספ' למנחו' ל"ד: ד"ה לטוטפת וע"ש שאר גזרות הדחוקים כי אם מוצאה מלשון יונית διαφυλάττω פי' נ צ ר ו ש מ ר וכן העתיקו ע' זקנים יצרנהו (דברים ל"ב, י') ושרש שמר (דברי'

---

[1]) ובעי' סנבוטין גרס בנו"ן ע"ש. [2]) עיין במבוא IX. [3]) כ"ה לנכון בדפ"א וכ"ה בכ"י ו"ו ב' ול"ה. ובכ"י ו"ו א' ואפדני ועיי"ע אב א' וע' אפדייני וע' אפזייני ומ"ש, ובכ"י ה"ב בט"ס ואפזייטהן וצ"ל ו א פ ז י י נ י וסוף התיבה הוא מלה בפני עצמה ואפטיטהן בדפ"ר ונשתבש בדפ' פיזי ודפו"ו ואפטיטין צ"ל ואפזייני הן. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וכצ"ל בכ"י ה"ב, ובדפ"ע הסר. [5]) עיין מ"ש למטה ובכ"י ה"ב לי' ולעולם. [6]) כלומר בע' אב א' וכל הפי' ההוא הועתק מפי' ר"ח (נדפס בש"ס ווילנא) . [7]) היהיד טוטפתא הוא העתקת אצעדה (ש"ב א', י'): [8]) כ"ה בגי' כ"י מ' ובכ"י ב' ובע"י וכן הגיה הגרי"ב.

ז׳, י״ב, ירמיה ג׳, ה׳. משלי ו׳, כ״ד; איוב ב׳, ו׳) וממנו נבנה השם φυλακτήρια (בברית חדשה מתיאוס כ״ג, ה׳, אבל בן מתתיהו בקדמוניות ד׳, ח׳ י״ג עוד לא ידע מלה זו ע״ש היטב) להוראת תפלין כלומר שמירה היינו מהנזיקין וכדומה וכן אי׳ בתרג׳ שה״ש ח׳, ג׳ אנא קטרא תפילין וכו׳ ד ל י ת ר ש ו ל מ ז י ק א ל ח ב ל א ב י וגדולה מזו מצאתי בשקלים פ״ג מ״ב (הובא בע׳ תפל ג׳) אין התורם נכנס (לעזרה) . . לא בתפילין ולא בקמיע ועיין פי׳ רע״ב הרי תפילין כמו קמיע וכן אי׳ הפעל קמע אצל תפילין בכורות ל׳ סע״ב היתה קומעת לו תפילין על ידו עיי״ע קמע ומו״ע שם. יצא לנו מכל זה כי הוראת טוטפת קשור או של מצח כגון מצנפת ותכשיט ראש האשה או תפילין פאר הישראלי או קשור של קמיע והושוה לעצם הוראת תפלין היינו שמור, ובזה נבין פלוגתא דרב יוסף ורב יהודה משמיה דאביי בשבת נ״ז: על בוריו כי רב יוסף דרש הוראת טוטפת בפתרון קשור קמיע ואביי הבינו בפתרון קשור תכשיט מצח ע״ש וזה כפתור ופרח הוא. — ובענין דרוש דר״ע טט — פת עיי״ע טט] —

☞ טֶטְרַאמוּלִין (מל״י האמצעי׳ τετραμοῦλα ארבע פרדות Gespann von vier Maulthieren) מדרש שמ״ר פ׳ לך רד (פמ״ב) ואני חוזר בטטראמולין שלי פי׳ מרכבה ומלה זו מורכבת טטרא בל״י ארבע, מולין בל״ר פרדות. *[אחי״ה וכן פי׳ הרמב״ן בשמות ל״ב, א׳ בשם רבותינו למדו אותנו הענין הזה ע״ש וסיים טטראמולין ארבע פרדות טטרא בל״י ארבע . . מולין פרדות . . משל לארבע חיות הנושאות המרכבה וכן הביא בשם הרמב״ן פי׳ רבינו בחיי בסדר כי תשא צד ס״ו ע״ג דפ׳ ווארשא. וכנ״ה בתנחומא תשא סימן כ״א ואני יורד בסיני בטטרמילין שלי ובשמ״ר פ״ג אני יורד בטטראמולי שלי, ושמ״ר ס״פ מ״ג והם שומטין אחד מן טטראמולין שלי וזה עיקר הגי׳ והורכב משתי מלות יונית הנ״ל כי ל״ר mulus הועתק ג״כ לל״י אמצעי׳ μοῦλα, μοῦλος והמלה הזרה בתחלת הערך היא הקבוץ העברי] —

טֶטְרַג (לפע״ד מל״י δέρω בלשי׳ עָבַר δέδαρκα das Fell durchgerben, durchprügeln) בס״ג דפרק כיצד מעברין (עירובין ס״א.) טטרוגי מטטרגי להו בני גדר [1] לבני חמתן. פי׳ מכין [2] היו בני גדר לבני חמתן. *[אחי״ה וכן פירש״י מכין והורגין ובדפוס שונצ׳ יותר טוב מכין ו ח ו ב ט י ן היו וכו׳. וכנ״ה בעירובין שם כי אתו בני גדר לחמתן נמי טטרוגי מטרגי להו [3] ושם: השתא נמי מטטרגי בני חמתן וכו׳, ובכ״י מ׳ ונטטרגינהו בני חמתן ובדפ׳ שונצ׳ אי׳ בתמורתו: ק י י מ ו ע ל י י ה ו ו מ ח י ל ה ו ולפי זה אולי י״ל כדעת הח׳ לעווי מל״ע طرق überfallen, schlagen עיי״ע טרק ג׳. ובע׳ רקע האחרון פי׳ רבינו התריגו לפיחמין (עירובין נ״ג:) הכו הפחמין שברו אותם מלש׳ טטרוגי מטטרגי להו ע״כ] —

טֶטְרַגוֹן (א׳) מל״ס טֵטַרְגְוָנָן מל״י τετράγωνον vierwinklig ב׳) מל״י -τετράκις = τετρα χῶς (vierfach כבר פירשנו בע׳ דגון. *[אחי״ה ושם הביא רבינו דוגמאות מנזיר ח׳: וב״ב קס״ד: וכנ״ה בהוראת מארבע זויות ירושלמי שקלים רפ״ו דמ״ט ע״ד וירו׳ סוט׳ פ״ח דכ״ב רע״ד מזה ומזה הם כתובים (שמות ל״ב, ט״ו) טטרגונה כלומר מד׳ צדדים עיי״ע כתב ובשהש״ר פ׳ ידיו בט״ס טטרוגא ועיי״ע טטרונא ושם פ׳ כמגדל באנוי לתלפיות (שה״ש ד׳ ד׳) טטרגונון. ובהוראה שנית טטרגון מל״י הנ״ל והברת גון היא כהברה פרסית گان, گانه ד״מ چهارگان = טטרגון ארבע פעמים וגם מספר מרובע עיי״ע דגון וש״נ. וכנ״ה שו״ט מזמור ע״ח פ׳ ישלח בם: את היד הגדולה (שמות י״ד, ל״א) היד חמש אצבעות ר״א אומר טטרגון היה על כל אחת ואחת הרי ארבעים מכות במצרים ועל הים לקו מאתים מכות] —

☞ טֶטַרְטוֹן (בל׳ יונית τέταρτον רביעית וכן ἡ τετάρτη Quart) ירו׳ דפסחים פ׳ ערבי פסחים (פ״י דל״ז ע״ג) כמה הוא שיעורן של כוסות רב מנא אמר טטרטון פי׳ בל״י רביעית. *[אחי״ה בנו״ג טיטרטון ורביע ובירו׳ שקלים רפ״ג דמ״ז סע״ב הגי׳ רבי אבין אמ׳ טטרטין ורביע ובירו׳ שבת רפ״ח די״א ר׳ אבון אמר (טיטרטין) [צ״ל טיטרטון] ורביע, כלומר חמשה חלקים מששה עשר (5/16) של לוג] —

☞ טטרונא (?) (לדעת ר״ב מנוקב מל׳ יונית τετραίνω durchbohren אבל עיין בסוף הערך) מדרש שה״ש ידיו גלילי זהב: משני עבריהם מזה ומזה (שמות ל״ב, ט״ו) טטרונא, פי׳ בל״י (מטקב) [צ״ל מנוקב] משני צדיו. *[אחי״ה כונתו על ל״י הנ״ל כדעת הח׳ אייזלער בט״ר ח״א, נ״ג, אבל בע׳ טטרגון כבר ציינתי הגי׳ המוטעת

---

1) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו והה״ב ול״ד ועיי״ע גַּדָה, גדור בה״ב רמ״ט. ובדפ״ע בט״ס גרד. 2) בכ״י ו״ו בט״ס מכוונין.
3) כ״ה בכ״י מ׳ בד״ס צד קכ״ב:

טטרוגא כ"ה לפנינו ור"ב שנה הגי' מפני שחשב גזרת המלה מל"י הנ"ל .ולא היא כי אם טטרגון ע"ש ובמ"כ לשהש"ר הנ"ל] —

טטרם (=טִיַטְרוּם לפ"ד מל"י διάτρητος, διατόρος פי' מנוקב (durchbohrt בפ"ב בכלי' (מ"ו) (טוטרם) [וצ"ל טיטרום] [1] ר' אליעזר ב"ר[2] צדוק מטהר ור' יוסי מטמא מפני שהוא כמוציא פרוטות. פי' „הוא כלי של מתכות מנוקב מלמטה ב כ'[3] נקבים כמלא נקב מחט ומלמעלה נקב אחד כמלא כוש ואם הוא מלא מים ומשים אצבעו על הנקב של מעלה כדי שלא ישלוט בו הרוח עומד המים ואינו יורד[4] וכשמסיר אצבעו שולט בו הרוח ויורד המים. כמוציא פרוטות טיפה אחר טיפה". וכעין פי' זה פי' ארק[5] בע' דיופי וארפכס במקומו[6] *[אחי"ה ודע כי פי' רבינו הועתק ברוב מנינו וברוב בנינו מפי' סד"ט לרה"ג שהעתקנו בע' דיופי ע"ש וכאן אוסיף תחלת פירושו (צד ד) וז"ל טיטרום ל"י פי' הוא דיופי שאמר (עירובין ק"ד.) מעלין בדיופי בשבת ופי' בל' פרס פישבראין אלא של שדיופי של מתכת וכו' ותחת פישבראין נ"ל שצ"ל פינשאן או פינגאן עיי"ע אדק ששם העתקנו פי' הרשב"א והוא הזכירו בשם רה"ג רק שם בט"ס פנאגן וצ"ל פנגאן. ובענין ל"י הרשומה עיין ג"כ ע' דייטרוט ומ"ש. ובפי' פרוטות הלך רבינו בשטתו בע' פרט ד' וכן פי' רע"ב רק נתן טעם אחר לדעת ר' יוסי ועיי' תוי"ט שם. ובגוף הענין פי' גם הרמב"ם טיטרום כפי' רבינו ומכנהו מזה מים Wasserspritze עיי"ע אדק וכל הפי' ההוא הועתק מפי' ר"ח לעירו' (נדפס מכ"י בש"ס ווילנא)] —

☞ טטרפליות (עיי"ע טטפראות) *[אחי"ה עיי"ע הנ"ל אצלינו לעיל וע' טפף אצל רבינו] —

* טיאונום ירו' גיטי' פ"ד דמ"ה ע"ד עיי"ע אנדכתרי ובדרכה של תורה לפיניליש 75 הגיה במקום הרנירק טיאונום של ירו' כזה: אנדוקטא וקינס vindicta, census והוא הנכון ועיי' מ"ע לברילל ח"ה 119.

* טַיְידוֹן (לפע"ד מל"י ἀοιδός משורר (Sänger במדרש (הובא מרוו"ה לפיוט שחרית דיו"כ המתחיל כי אדוקי) אי טיידון אי פייטון כלומי ר' אלעזר בן דמא נקרא מליץ (ποιητής)

ומשורר וכפסקי התוספ' הובא בתוי"ט למדות פ"א מ"ג הקבוץ: הני טייד ופיוטי רגילי בהו קמא ריש גלותא ועיי' תוי"ט שם. ולפע"ד הוא מל"י הרשומ' וט' אולי משובש מא' או בא להקל על המבטא.

☞ טַיְיזָן פי' تاز בל"פ ענו ein Demüthiger עיי"ע גרדון) מסכ' ע"ז פ' אין מעמידין (כ"ו.) גרדנא דלא טייזן שתא בציר משניה פירש"י עניו עיי"ע גרדן. *[אחי"ה צ"ל גרדון ושם שתי גירסאות הראשונה הובאה בתוספ' ועתה מצאתיה גם בכ"י ר"ח לע"ז (בקובץ כ"י אנג' דף ט"ז.) וז"ל אמר רב פפא[7]) היינו דאמרי אינשי גרדנא דלייט מזליה שיתא בצירה ליה מן שניה ע"כ. ובגי' שניה דלא טייזן ובכ"י ש"ס טייזאן והוא מל"פ تاريان נמהר להשיב übereilt או כגי' אגה"ת טייזא והוא ל"פ تاز עניו] —

טייט (נבנה מין טיט mit Thon bestreichen או כמו דייט מל' דיו (mit Tusch überziehen דמטייט ליהו (ב"ב קס"ג.) ס"א דמדיית ליה וכבר פירשנו בע' דְיוֹ.

טיטויא (טיוטא) (לדעת רבינו מסתר Geheimes, Verborgenes ולפע"ד הוא ל"י פי' תרנגולת עיי' מ"ש בפנים) בויק"ר קדושים תהיו (פכ"ה) מי שת בטוחות חכמה (איוב ל"ח, ל"ו) בטיוטא. ולחם סתרים ינעם (משלי ט', י"ז) תרג' ולחמא דטיוטא בסימא. *[אחי"ה בכ"י ו"ו ול"ד בפנים ובתחילת הע' טיוטא וכ"ה בפעם ראשונה בפנים בדפ"ר אבל בדבור המתחיל טיטויא וכ"ה בפעם שנית וכ"ה בד"ה בכ"י ה"ב ובשדפ"ע תמיד טיטויא ובנו"ג בויק"ר בטויא ובתרג' דפ' רגיא כגי' רבינו אבל בשד"פ תרג' טיטורא ובכ"י תרגום טימורא ונ"ל שהוא עיקר כי טמר בל"ס כמו טמן בל"מ ענין שמירה והסתירה ונ"ל לגי' רבינו טיטויא או טיוטא מל"ר בהיפך האותיות das Verbotene, vetitum וטעם לחם סתרים ינעם בעצם תומו כמשל רומי nitimur in vetitum נשענים אנחנו על האסור. ואם גי' ויק"ר עיקר אז גזרת המלה מל"ע עיי"ע טויא אבל פתרונה: מכוסה ונקמט ובהשאילה נסתר נופל על לשון התרג' הנזכר בע' הנוכחי ולא על ויק"ר הנ"ל ואף אם נסיתי חילי לבאר עפ"י גזרה זו גם בויק"ר בכ"ז נ"ל עיקר בויק"ר גי' רבינו טיטויא והוא לפ"ע מל"י τιθή, τιθάς, Haushenne פי' תרנגולת

[1]) וכ"ה בכ"מ בכלים בפי' רה"ג רמב"ם ור"ש אבל נ"א במשניות סיטרות וכן העתיק רע"ב. [2]) בנו"ג רי אליעזר בר. [3]) כ"ה לנכון בדפ"ר וכ"ה בפי' רה"ג בעשרים ובפי' הר"ש בשם הערוך הרבה, ובדפ"ע אחרים נשמט בטעות. [4]) כ"ה בדפ"ר ובדפי' פיזי ואינן יורדין ובשדפ"ע עומדין . . ואינן יורדין. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב וכ"ה בע' ארפכס (ח"א ש"א) ועיי"ע אדק (שם ל"ו) ובדפ"ע ובכ"י ו"ו בי בטעות אדק. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו אי ובי ה"ב ל"ד וב"ר ובדפ"ר אבל בשדפ"ע ל"י בטעות ובכ"י ב"ר אי' הוספת מבורך הסופר בזה"ל: ואני מבורך אמרתי וכו' עיי"ע אונוס בה"א קנ"ב. ושם העתקתי. [7]) ל"י לפנינו אבל אי' באה"ת וכ"י ש"ס בד"ס לע"ז צד ל"ב. ולא העיר על פי' ר"ח.

ודרש בטוחות מל"ע ديك בקבוץ ديوك וכן בלש' הונגרי tik, tyuk תרנגולת ומעתה מה מאוד נכון כי דרש שכוי (באיוב שם) ג"כ בטובן תרנגולתא (וכ"ה כידוע בברכת הנותן לשכוי בינה) ועל זה הביא תיכף המאמר הדא תרנגולתא כד אפרוחיה דקיקין היא מכנשא להון ויהבת להון תחות אגפיא וא"כ על טבע זה שהתרנגלת מאספת אפרוחי' הקטנים תחת כנפיה ומחממת אותם דרש מי שת בטוחות ח כ מ ה וזה ברור ובהיר הוא — וקרוב לגי' רבינו אי' באסת"ר פ' בימים הן דמלכא שארי טיטיון אבל עיקר הגי' עיי"ע טמיקון] —

* טִיטוּס (מלך רומי הידוע Titus) גיטי' נ"ו: עיי"ע אספסיאנוס, גרגתני, נגר ד', ובסוט' מ"ט. בפולמוס של טיטוס צ"ל קיטוס Quietus כהוכחת החי' גרעטץ קורות היהודים ח"ד ב' הערה י"ד צד ת"מ והלאה. — תרג' איכ' א', ט' טיטוס ואספסינוס.

* טִיטָס (שם פרטי Titus, Τίτος) ירו' ברכו' פ"ג ד"ו ע"ג, ירו' שביעי' פ"ה דל"ו. ירו' ביכורי' ספ"ג דס"ה ע"ד, ירו' סוכ' פ"ה דנ"ה ע"ד ר' יודה בר (בן) טיטס, ירו' תרומו' פ"ח דמ"ה ע"ג ר' חייה בר טיטס.

* טייא עיי"ע טייע.

* טֵיְכוּס (פי' בל"י τεῖχος חומה Mauer) עיי"ע טכסא כי רבינו גרס בלא יו"ד אבל עיקרו ביו"ד.

טֵיֵּיל (בל"ס ההליכה לשעשוע lustwandeln, sich ergehen) בפ' כירה בגמ' אנשי טבריה (שבת מ' ע"א ורע"ב) אבטאות[1] של כרכים מטייל בהן כ ד ר כ ו[2] ו א י נ ו ח ו ש ש[3]. פי' מ ה ל ך. בס"ג דפ' הישן (סוכה כ"ח:) ומטייל בסוכה. ובר"ג דפרק סדר תעניות האלו (תעני' כ' סע"א וש"נ) ומטייל על שפת הים [וכו'][4] והיה מטייל אחריו (שם רע"ב). ובגמ' דשלשה מלכים בחלק (סנהדרין ק"ב.) ואני ואתה נטייל בגן עדן. וחוג שמים יתהלך (איוב כ"ב, י"ד) תרג' ותקוף רומא דשמיא יטייל. *[אחי"ה והרבה בתרג' אבל רק בתרג' ירו' עיי' הדוגמאות בעמת"ר ללעווי ע' טייל. וכנ"ה בירו' ברכו' פ"ב ד"ה ע"ג היה מטייל עמו ושם פ"ג ד"ו. הוו מטיילין באילין פלטיותא דצפורי, ירו' נזיר פ"ז דנ"ו רע"א הוון מטיילין בפלטייא דקיסרין, ירו' שקלי' ספ"ה דמ"ט: הוון מטיילין באילין כנישָׁתָא דלוד. יבמו' קי"ד רע"א וליטיילו התם. פסיקת' רבתי פכ"ג יצא לטייל בתוך כרמו. ויק"ר פ' כ"ז טייל אחרינו . . התחיל מטייל אחריהם. ב"ב צ"א: מטיילין ט"ס עיי"ע טלי ב' וצ"ל מטללי אבל בכתובות ס"א: ס"ב. הטיילין הוא התואר מפעל טייל כלו' הבטלנים שהולכים לשעשוע והתוספות כתובות ס"ב. ד"ה טיילין פירשו מלשון טולא וכן ציין לו רבינו ע' בפני עצמו בע' הבא אח"ז ופי' שלן בְּצֵל וכן בב"ר פע"ו הטיילים בכל יום הפועלים שתים בשבת והובא ברש"י וישלח ל"ב ט"ו ע"ש היטב ובירו' כתובות פ"ה ד"ל: ושם הסיום אילין ת"ח לא מסתברא מיעבדינון בטילין ע"כ הרי שהטיילים מיעבדינון בטילין. והיחיד כתובו' ס"ב סע"א הטייל ופועל ובתרג' איוב כ"ט, ט"ו עיי"ע תייר והקבוץ ארמי ירו' נדרים פ"ג דל"ח. באילין טלַיָיתָא וכו' כלומ' באנשים הפנויים מהמלאכה] —

טייל (לפע"ד מע' הקודם אבל לדעת רבינו מל' צֵל כלומ' הלן בצל der im Schatten, seines Zeltes, ruht) בפ' אעפ"י (כתובו' ס"א: במשנ') הטיילין בכל יום. (ושם בגמ' ס"ב.) מאי טיילין אמר רבה[5] בני פירקי כלומר תלמידי חכמים שבכל יום הולכין ללמוד תורה וחוזרין ולנין בביתם עונה שלהם בכל יום הואיל ושכיחי בביתם א"ל אביי וכו' עד שמנדדות שינה מעיניהן כלומר לעשות מלאכה ולזון בעליהן ואת אמרת שמתעסקין באלו הדברים בכל יום אלא אמר אביי וכו' עד וגני בטולא דאפדניה ועל כן נקרא טייל ש ל ן בצל א פ ד נ ו. (שם סוף העמוד) איכפל תנא לאשמועינן טייל ופועל, פי' איכפל בי"ה דאמרי המדיר את אשתו שבת אחת לאשמועינן טייל ופועל שאין בכל החשובין במשנה שחייבין בעונה בכל שבת ושבת אלא הטייל בכל יום והפועל פעם אחת בשבת או שנים אם עושים בעירם אבל האחרים שאינן חייבין בעונה בכל שבת אמאי יוציא אפי' לאהדורה אינו חייב לה פרקינן לה ממתניתין דקתני המדיר אכולהו ואקשינן והא ספנין לששה חדשים ק ת נ י[6]. *[אחי"ה עיי"ע הקודם לזה במ"ש כי התוספ' הלכו בשיטת רבינו בפי' המלה וכן מוכח משט"מ לכתובו' שהביאו לשון התוספות קצת באריכות יותר, ושם הובא גם פירש"י לפי מהדורא קמא וקרוב הוא לפי' הערוך בענין בני פירקי, ועוד הובא' שם בד"ה איכפל שיטת תלמידי ר' יונה ופי' הנ"ל קרוב לפי' רבינו דכאן] —

* טִילָא עיי"ע טלא.

---

[1]) כ"ה בדפ"ע וכ"ה בע' אבט (בח"א, ו') וכ"ה בכ"י ו"ו ב', ובכ"י ו"ו א' אבטיאות ובכ"י ה"ב אמבטאות וכ"ה בכ"י ש"ס ובנו"ג אמבטיאות ובדפ' שונצי' אמבטיות ועיי"ע אמבטי (ח"א קי"ב:). ומ"ש ברילל במ"ע שלו ח"ה 117 אין נ"ל. [2]) לי' בנוסח' אבל מפירש"י לשבת שם ד"ה אמבטיאות מוכח כגי' רבינו. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו. [4]) השלמתי כי כונת רבינו על המשך הספור שם בדף כ' רע"ב. [5]) בדפ"ר רב' בקו על הבית ובנו"ג רבא. [6]) בנו"ג קאמר.

* טִילוּי (פי' בל"ע طولى מעמד גדולים vor-nehme Stellung) בקהל' רב' ר"פ והסר: א"ר לוי כל טילוי סירוי וכל סירוי טפשן פי' לפע"ד כל מעמד גדולים מביא לידי זעף וזה מדת טפש הוא ובמ"כ פי' קצת בע"א ע"ש.

* טימי, טימיתא, טימס, טימיקון, טין, טינא, טינה עיי' בערכים טם, טן.

☞ טיינון (לדעת ר"ב מל"י ὑακινθίνον hyacinth-farbig, dunkelroth ולפע"ד מל"י ἴανθον, ἰάνθινον violetfarbig ועוד עיי' בפנים) ירו' דשבת פ' במה מדליקין (פ"ב ד"ד ע"ד) ועורות תחשים (שמות כ"ה, ה') ר' יודא אומר טיינון, כבר פירשתי בע' איירינון שצבע של תכלת נקרא בל"י יקינטינון ואם לא נפל טעות בנוסחאות אחזו חכמים לשון קצר ואמרו טינון והעורות אילו אולי היה גוונם כגוון תכלת. *[אחי"ה וראיה לפי' ר"ב מצאתי בהעתקת ע' זקנים שהעתיקו תחש (יחזק' ט"ז, י') ועוד תכלת (שמות ט"ו, ד'; ט"ז, א' ירמי' י', ט') על ידי ὑάκινθος ואת אשר נ"ל אמרתי בתהלת הערך ועיי' עוד ע' אלטינון וע' איירינון וע' גלא קסינון (ח"ב רפ"ט) ועוד עיי"ע יקינטין ובמו"ע] —

* טינר עיי"ע טנר, טיים, טייסן עיי"ע טס.

טייע (פי' בל"ס טייא ערבי der Araber ומחצבו מל"ע الطايى ובא משם העצמי طيى ראש אב של שבט ערבי מפורסם, וגם י"ל שהוא ל"פ تازى, تاجيك עיי' וואולירס ח"א, ת"י) סנדל טייעא בר"ג דפ' מצות חליצה (יבמות ק"ב.) ובר"ג דפ' אלו קשרים (שבת קי"ב.) סנדל אסנדל לא קשיא הא דקתני חייב בדטייעי דקטרי אושכפי פטור אבל אסור בדחומרתא כבר פי' בע' חמר [י']. בס"ג דפ' תמיד (פסחים ס"ה:) אמר רב עיליש טייעות. פי' כדרך שהערביים מפשילין כלים לאחוריהם. בר"ג בפ' המוכר את הספינה (ב"ב ע"ד רע"א) ועל טייעא תותי בירכיה[1]) כי רכיב גמלא וזקיפא רומחיה ולא נגע ביה. ובס"פ השולח גט בגמ' אין לוקחין ספרים (גיטין מ"ה:) ההיא טַיְיעְתָּא[2]) דאתיא חייתא דתפילי פי' ערביתא. בפ' השוחט אחד בעוף בגמ' השוחט לנכרי (חולין ל"ט סע"ב) הנהו טייעי דאתו לצווקניא[3]) יהבו דיכרי לטבחי ישראל פי' גוים שהביאו אילים למקום פלוני. *[אחי"ה וכנ"ה בברכות נ"ו סע"ב טייעא בעלמא. שם ו': לפי גי' רש"י וכ"י ש"ס (עיי' ד"ס למקומו) ההוא טעייא וכ"ה בשבת פ"ב. וע"ז כ"ה. וב"ב ע"ג סע"ב. ברכו'. שם לפי גי' הספרים אידמי ליה כטעייא. ע"ז ל"ג. בר עדי טייעא ובמנחו' ס"ט: כדעדי טייעא. ב"ק נ"ה. גמלא טייעא. והקבוץ טַיָּיעֵי ובשם מופשט טַיָּיעוּת פסחים הנ"ל כלומר כדרך ואופן ערבי, וממנו בהבלעת עי"ן: בטיית פי' בל"ע והרבה בפי' סדט"ה לרה"ג והדוגמאות מהערוך הבאתי במבוא ח"א צד VII] —

* טייפה, טיופה (שם אמורא דא"י) ירו' דמאי פ"ג דכ"ג ע"ג ר' טייפה סמוקה בשם ר' אבהו, ובירו' יבמו' רפ"ח ד"ח ע"ג אי' ר' טיופה סמוקא.

* טיפונא (מפעל טפי ענין העודף וייתור Ueber-schuss) תמור' ל' סע"א כגון דטפי דמי כלב וכו' והאי טיפונא דכלב שדי בכולהו.

טַיָּר (פי' טַיָּרָא בל"ס עוף וכן בל"ע طير, طائر Vogel ועוד طير ידיעת עתידות ע"י צפצוף או פריחת העוף Augurium durch Vogelflug) בפסיקתא דפרה (דף ל"ג: ועיי' פירש"י למ"א ה', י' ולדה"י ב', ט' ד') מה היתה חכמתן של בני קדם (מ"א ה', י') שהיו יודעין במזל וערומים בטייר מאי בטייר אסטרולוגין היו[4]). בויק"ר אמור אל הכהנים פ' סביב רשעים יתהלכון (ר"פ ל"ב) כי עוף השמים יוליך את הקול (קהלת י', כ') אמר ר' אליעזר[5]) זה העורב בחכמת טיירין[6]) פי' בלי' ישמעאל קורין לעוף טייר[7]) והוא יוליך את הקול כמעשה דרב עיליש בפ' השולח גט בגמ' אין פודין (גיטין מ"ה.) אתא יונה קא קריא א"ל מאי קאמר א"ל עיליש ברח עיליש ברח. (א"ב תר"י [א] נחש ינחש בו

---

[1]) כ"ה בנוסח' ובכ"י ו"ו אבל בדפ"ע ובכ"י ל"ד וה"ב בורכיה. [2]) בדפ"ר טייתא. [3]) בכ"י ו"ו לינוקניא ובכ"י ב"ר ללקוניא. [4]) כ"ה לנכון בדפ"ר ופיז' וויניצי' ובאסילי' אבל מדפי' אמש' והלאה נשמט ובפסיקי' חסר כל המאמר מן מאי בטייר וכו' ור"ש באבער בהערה ס"ב בחנם נתן יתרון לגי' זו על גי' הערוך כי הוראת טייר בל"ע גם פי' ידיעת פריחת העופות וזה ענין אסטרולוגיא והוא כמו אוגוריאום בל"ר לכן הפריד רבינו בדפוסים הישנים זה הערך לשני ערכים כי בע' טייר א' כונתו על אסטרולוגיא ובטייר ב' על הוראת עוף אבל בהיות להמלה שתי הוראות הטיב הדביקו בדפי' אמשי' את שני הערכים ועפ"י גי' רבינו נרשם בילקי' מלכי' רמז קע"ז על בטייר „פי' חכמת אסטרולוגיא" והפי' הזה איננו משגה הוא כדעת ר"ש באבער שם, אבל בזה הצדק אתו כי בקהלת רב' פ' כל זה נסיתי התיבות „וקוסמין בעופות" הן הוספה חיצונית לפרש המלות: „ובקיאין בטייר" וכן בפסיקת' רבתי פי"ד סי' ט' במקום בטייר הובא בפנים: וחכמים בכל דיעה (באיסטרוגילא) [צ"ל באיסטרוליגא] ובמדב"ר פי"ט חסרה מלת במזל אחר יודעין ומובא על נכון בשו"ט מזמור ז'. [5]) בנו"ג ובקהל"ר בסמוך א"ר ירמיה בן אלעזר. [6]) בנו"ג בלי נכון וחכמת טייארין ובקהל"ר פ' גם במדעך: זה הוא העורב חכמת טיאריו צ"ל בחכמת טיארין וגי' רבינו בחיי בפי' חוקת בשם תנחומא בחכמת הטיאר והרכיב שני מדרשים ר"ל התנחומי' ויק"ר פל"ב. [7]) עיי' רד"ק למ"א ה' י'.

(בראשית מ"ד, ה') מטיירא מטייר ביה). *[אחי"ה וכן התר"י א' לפסוק ט"ו מטיירא יטייר, ותרג' ירו' א' נחשתי (שם ל', כ"ז) אטירית קוסמין ובתר"י ב' אטיירית והוא בנין אפעל. וכן העתיקו ע' זקנים נִחֵשׁ ע"י οἰωνίζεσθαι ועונן ע"י ὀρνιθοσκοπεῖν כלומ' מנחש מצפצוף או מפריחת העופות וזהו הוה ידע בלישנא דציפורי בגיטין הנ"ל. ועיי' הערת רמ"ל בע' הגוכחי] —

* טירה, טיריון, טירם, טירון עיי' בע' טר.

* טירכי (מלשון פרסית تيره Würde, Werthbe- stimmung או משובש תחת טירני = תרגום (Thron, θρόνος באסת"ר פ' בימים ההם: וכאן הוא אומר (ד"ה ב', ט', י"ז) כסא שן גדול ר' הושעיא רבה אומר שהיה עשוי כטירכי מרכבתו של מי שאמר והיה העולם הקב"ה. נ"ל לגזרו מל"פ הנ"ל פי' כסא של שלמה היה עשוי במעלת הכבוד וערך מרכבתו של הקב"ה או יותר טוב לגרוס טירני והוא כמו תרגום עיי"ע כלומר כסא והענין מעיד על זה ועיי' ג"כ חיד' הרש"ש באסת"ר שם. והח' אייזלער (בט"ר ח"ב, מ"ה) פי' מל"י τροχός פי' אופן, ושם הובא דעת לונזאנו במעריך שהגיה כטיכני עיי"ע טכני ואין נ"ל.

* טי"ת (אות תשיעי (Teth מעשר שני פ"ד מי"א טי"ת טבל כ"ה בירו' ובבבלי אי' ט' ובירו' בגמ' שם דנ"ה: טי"ת טובו צ"ל טבל או אולי הוא נכון כמאמר הבבלי ב"ק נ"ה. הרואה טי"ת בחלומו סימן יפה לו מ"ט אילימא משום דכתיב טוב וכו' ע"ש כל הענין. טית"א ב"ר פי"ד ופ"כ לגי' רבינו עיי"ע איטא וע' זיטא. והקבוץ שבת ק"ג: טית"ין פיפ"ין פיפ"ין טית"ין.

טַכְטַךְ (מל"פ تخته, تختك (Thronsessel בס"ג דפ' המדיר את אשתו (כתובות ע"ז:) ר' שמעון בן יוחי [1]) דהוה יתיב אתלסרי טכטכי פיזא. פי' ספלים של פז. (א"ב בנוסח' כתוב תכטכי). *[אחי"ה וכ"ה בכ"כ אבל בנו"ג דהוה יתיב על תלת עשר תכטקי. ובכ"י ו"ו משובש טכטרכי ובכ"י ה"ב טכטיבי וצ"ל טכטיכי כגי' כ"י ו"ו ב'. ובכ"י ל"ד וה"ב טכסכי וצ"ל טכטכי ובכ"י ב"ר מסיים בזה"ל וכן בל' ישמעאל קורין לתיבה הנאה טכת וזה אמת כי تخت בל"ע כסא טוב ויפה ונ"ל שהוספה זו שייכת למבורך הסופר עיי"ע אונוס. ורש"י פ' בכתובו' תכטקי: פלשטי"ל וצ"ל כמו שהבאתי בע' אסלה (ח"א, קפ"ג) ע"ש והוא מין כסא וכן לועז רש"י לנדה ס"ח רע"א טשטקי: פלדושטול לישב עליהן ע"כ נ"ל ברור שגרס טכטקי] —

טֶכְנֵי (מל"י τέχνη וממנו בל"ס טִזְכָנָא תחבולה וערמה (Kunst, Kunstgriff, List בילמדנו בריש שלח לך אנשים (בתנח' ל"י) מפני שנכנסו עליו בטיכני [2]) פי' ל"י ערמנות [3]).

טִכְסָא (מל"י טֶיְכוּם = τεῖχος חומה Wand, (Mauer בב"ר פס"ד (ס"ג) ויצא הראשון: (נסאתון) [צ"ל נסבתון] [4]) ואוקימון על טכסא דמדינתא. (א"ב מטכסא כתוב בנוסחאות ופי' מלה בל"י [5]) תוך ובין האמצע. אבל פי' טכסא בל"י קיר וחיל וחומת עיר. איכה רבתי פ' היו צריה: פליג ארבע טכסייא לארבע דוכסייא). *[אחי"ה וגי' היותר טובה ביו"ד טיכסא וכ"ה בילק' הנ"ל והוא כמו טיכוס בפסיקת' רבתי פ' פרה: אלא שהחול עומד לפניו כטיכוס וכחומה ואינו מניח לעלות על העולם כך היתה חכמתו של שלמה מקפת אותו כטיכוס וכחומה וכחול שמקיף את הים ונ"ל כי מלות כחומה וכחול באו מגליון להורות על ל"י של פנים. וציון מאיכ"ר הביא רבינו בע' טקס ב' ע"ש. לונזאנו ע' טכסא הגיה בב"ר הנ"ל מיכסא ופי' במקום המוכס] —

טכס (= טַכְסִים בל"ס והוא מל"י τάξις סדר ואופן והושאל לתקנה Ordnung, Anord-nung, Einrichtung) בפ' במה מדליקין בגמ' לא יקוב [6]) (שבת ל"א.) כלום מעמידין לפני המלך אלא מי שיודע טכסיסי מלוכה לך למוד טכסיסי מלוכה [7]) פי' אנשים בקיאים בעבודת המלך [8]). בסוף פסיקתא דויהי בחצי הלילה (צד ס"ו:) בטכסים מלכים בא עליהם בתחלה סכר אמת המים שלהם וכו'. *[אחי"ה כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ה"ב ול"ד ובדפ"ע נשמט ובפסיק' אי' סגר ובכ"י ו"ו שכר וכ"ה בפסיקת' רבתי פ' ויהי בחצי הלילה צד מ"ג: דפ' לבוב. ויתר מאמרי הפסיקתא הזו הביא רבינו בע' בלסטר, דרלמוס, כבש, פלק, קל ה', קרקר א'. וכן הובא הפסיקתא בשאילתות דרב אחאי גאון

---

[1]) בנו"ג יוחאי. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו רק שם בט"ס בטיגני. [3]) כ"ה לנכון בדפ"ר ואמש' אבל שם עוד הוספה „ותחבולה ומרמה" ותיבות אלה הוסיף ר"ב לביאור ערמנות דרבינו כי איננה ל"מ לכן הוסיף לבארה ע"י שמות נרדפים, ובד' פיז' וויניצי ובאסיל בט"ס ערמונות. [4]) וכה"ג בילק' תולדות רמז ק"י נסביתון ובפי' המיוחס לרש"י לב"ר הנ"ל נסבתון ובנו"ג נסבוהון ובמ"כ נסביהון. [5]) μεταξύ. [6]) לפנינו הוא בגמ' המכבה. [7]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב רק בכ"י ה"ב כמו בנו"ג מלכות וגי' לפני המלך אי' ג"כ בספר המוסר הובא בד"ס לשבת צד ל': ושם גי' הכ"י ש"ס לפני מלך ובנו"ג כלום מעמידין מלך ובדפ"ע אי' בקצרה רק: טכסיסי מלכות. [8]) ועיי' אבות דר"נ ספט"ו.

ס"פ צו רסי' פ' ושם כגי' הכ"י ערוך סכר. ובתנחומ' בא הגי' בטקסין של מלכים אבל בילק' וארא רמז קפ"ב בשם תנחו' כגי' רבינו — וכנ"ה בשמ"ר ספ"ח בטכסים הזה הבא עליו את המכות, ושם ר"פ כ"ח בטכסים של מלכים נהג הקב"ה עם ישראל. שו"ט מזמור צ' אחד עשר מזמורים שאמר משה בטכסים של נבואה אמרן. מד' תדשא פי"ז (ביה"מ ליעללינעק ח"ה, קפ"א) עתיד אני ליתן טכס של נגעים. ושם פי"ב ג' טכסים הן הקרבנות. מדר' א"ב דר"ע (ביה"מ שם ח"ג, כ"ה) כל אחד (משמות המפורשים) בטכסי אש. ושם (צד ל"ו) וכלם חקוקים בטכסי שלהבת על כסא הכבוד. — וממנו הפעל שהש"ר פ' הנה מטתו: עד שלא חטאו ישראל רואין טוֹכסות זו את זו ולא היו מתיראין וכו' ועיי' מ"כ שם. ובפועל שהש"ר פ' יפה: את צב (במדבר ז', ג') מְטוּכָּסוֹת ובמדב"ר פי"ב הגי' מטוקסות ובספרי נשא פ' מ"ה אי' מטוקסין שלא היו מחוסרין כלום וא"כ דרש צב מלשון צבא כפי' הרשב"ם וכהעתקת השומרוני עיי' מ"ש בספרי על העתקה פרסית לריב"י טאווס צד קמ"ה ושם הבאתי העתקת התר"י א' ופשיט' ופי' עגלות צב מסודרין למערכה וכ"ה בפסיקת' ויהי ביום כלות ח'. הובא בע' ציון ע"ש ומ"ש. והושאל בשו"ט מזמור צ' מקום מטוּכָּס פי' מקום סדרים היינו מקום מישור וממנו ע' הבא אח"ז] —

טכסטסים (= טַכְסִים מענין הקודם An- τάξις (ordnung, Vorrichtung בויק"ר ויהי ביום השמיני פ' אל תרא יין כי יתאדם (ר"פ י"ב) ונעביד ליה טכסטסים עבדינן ליה תקנה. פי' טכסטסים היינו תקנה (א"ב פי' טכסים בל"י סדר וגם צבא או אנשים נועדים ללוות שר או מלך). *[אחי"ה בכ"י ב"ר בתחלת הערך אי' טכס ובכ"י ל"ד טכסטים אבל באמצע הערך כגי' הדפוסים ונ"ל כי מכפלות אותיות ראשונות נשתבש מן טכסים ובויק"ר אי' רקבזה"ל: עבדון ביניהון תקנה] —

* טכסיוטינוס (לפ"ד מל"י cohortales, ταξιώτης (Leibwache מכילתא יתרו ס"פ ב' (דס"א בהוצ' פריעדמאן) בשעה שבקש משה להעמיד מכסיוטינו' על ישראל שנאמר (במדבר ב', ב') איש על דגלו באותות לבית אבותם. ובלי ספק נשתבשה וצ"ל כמו שהגהתי וכן הגיה הה' לעווי ולא כמו"ל את המכילתא ול"נ כי מזה הענין טקסיוטי בירו' עירובין ספ"ג דכ"א: הובא בע' פרהגבן ע"ש ולא כדעת מוספי בע' טקסיוטי ע"ש ומ"ש.

טכסת ט"ס עיי"ע סטכת.

טל (= נָטַל מל"מ ענין השלכה werfen ועיקרו של ע' טל ה' הוא בע' נטל ע"ש) בפ' במה אשה בגמ' לא יצא האיש[1] (שבת ס"ג סע"א) גדול המלוה יותר מן העושה צדקה[2] ומטיל לכים[3] יותר מכולם. פ"ג בברכות (י"ז:) מי שמתו מוטל לפניו[4] אעפ"י שאינו לפניו ממש אלא הלך לצורך המת או החזיר את פניו או היה בבית אחר כמוטל לפניו דמי[5].

טל (= טלא, טלה מל"מ ענין מנוקד בצבעים שונים gefleckt או תפור בחתיכות בלואות וכן אצל רז"ל ענין נתינת חתיכה ע"ג חתיכה במקום שנבלה נקרע או מנוקב flicken; טוּלָה Fleck) בס"ג דפ"ק דסוכה בגמ' המקצע מכולם טפח[6] טמא[7] (סוכי י"ז:) וראוי לטלאי[8] ע"ג חמור. בפ' הקומץ רבה בגמ' שתי פרשיות (מנחי ל"ג רע"ב) הניחה בפצים או שטלא[9] עליה מלבן. ובגמ' דד' פרשיות (שם ל"ד:) שאם אין לו תפילין של יד[10] ויש לו ב' תפילין של ראש שטולא[11] עור על אחת מהן ומניחה. בר"ג דפ' התכלת (מנחו' מ"ב:) ובפ' השולח גט בגמ' אין לוקחין ספרים (גיטין מ"ה:) ציפן זהב[12] או שטלא עליהן עור בהמה טמאה פסולות[13] פי' מלשון בלות ומטולאות (יהושע ט', ה'). במעילה בס"ג דפ' קדשי מזבח[14] (מעילי י"ח.) לאחיזה[15] כל שהוא מאי לאחיזה אמר ר"ל בשם ר' ינאי[16] שכן עומד (וטולא) [צ"ל לטולא]. פי' „ראוי [הוא] אותו משהו בגד לאורגים שכשהוא מחליק את המטוה של אריגה בסובין או בכלום דבר[17] כדי לחזקו כורך משהו בגד על האצבע ומחליק את הטווי ואותו סמרטוט (יטל) [צ"ל שעל][18] אצבעו משמר אצבעו שאינו מחתכו ההוט ואותו שכורך באצבעו נקרא טולא[19], וראוי נמי לקוצצי תאנים

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב. [3]) וכ"ה בכ"י ש"ס ובנו"ג בכים. [4]) חסר בטעות בדפ' פראג. [5]) עיי' שקלא וטריא בגמ' שם ודף י"ח. ובריא"ץ גיאת הלכי אבל ל"ג ובתורת האדם להרמב"ן כ"ב ע"ג והלאה. [6]) בנו"ג טפח על טפח. [7]) כ"ה לנכון בכל כ"י, ובדפ"ע לי' ולכן לא הערה את מקורו ר"ש ארקוואלטי וגם החי' לעווי טעה לציין סוכי כ'. [8]) וכ"ה לנכון בכ"י ב' מינכען עיי' ד"ס סוכי כ"ה. וכ"ה בתוספי שם ד"ה כדתן ובנו"ג ליטלו. [9]) בנו"ג שטלה. [10]) כ"ה בכ"י ל"ד ובכ"י ו"ו א' ובי' שעל יד ובדפ"ע לי'. [11]) בנו"ג שטולה. [12]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב. [13]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב ובדפ"ע נתקצר ע"י וכו' ובנו"ג שטלה. [14]) בכ"י ו"ו בט"ס קדשי קדשים. [15]) בכ"י ו"ו לאחוזה. [16]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו. [17]) בכ"י ה"ב בכל דבר אבל בפי' רגמ"ה בכלום דבר. [18]) וכ"ה ברגמ"ה. [19]) כ"ה לנכון בדפ"ר ופיזו וכ"ה ברגמ"ה, אבל מדפי' וויני והלאה טוליא.

אותם שמבקעים[1]) את התאנים ומולחין אותן כורכין משהו על אצבען שלא יגע[2]) בשומן התאנים"[3]). בפי' העור והרוטב בגמ' וכולן שיעבדן (חולין קכ"ב סע"ב) אזן חמור שטלאה בקופתו טהורה, פי' שהיתה קופתו נקובה ותפרה כנגד הנקב[4]). ובסנדל פ' כ"ו[5]) בכלים (מ"ב) טלא[6]) עליו המטלת, פי' תפר עליו בגד אחד מן מטולאות. ובפ' כ"ז (מ"ו) מטלת שטלאה[7]) על השפה, פי' חתיכת בגד שתפרה על השפה סביב הצואר. ובפ' כ"ח (שם מ"ו) מטלת[8]) שטלאה[9]) על הקופה. *[אחי"ה וכנ"ה בכלים כ"ח מ"ז וכן הטולה על השק. ושם פכ"ד מי"ז עיי"ע בר ה' בח"ב, קס"ז וש"נ. ירו' מגיל' פ"א דע"א ע"ד טולין במטלת, ירו' מ"ק ספ"א דפ"א. אין טולין אותו במטלית, ירו' שבת פ"ו ד"ח. טלה עליו מטלית וירו' שם פ"ב ד"ד סע"ד איזה פעמים: לטלותה. ובפועל ברכו' מ"ג: המטולָּאִים. והשם טולא עיין ציון ממעיל' לעיל בערך ובירו' שבת רפ"ו ד"ז ע"ד אי' טלייה דמרגליתא. והקבוץ ברכות מ"ג סע"ב טלאֵי ע"ג טלאי. וממנו השם מטלית עיי"ע מטליות — ועוד עיי"ע טלאי] —

טֵל (= טול פי' בל"מ צֵל בל"ע ظل בל"ס טֵלָלָא Schatten והפעל טְלַל כמו בל"מ צלל beschatten) בערבי פסחי' בגמ' לא יפחתו לו (פסחים קי"א:) ה' טולי קש"י[10]) הוו טולא דדיקלא יחידאה וכו'[11]). בצל קורתי (בראשית י"ט, ח') תרג' בטלל שירותי. *[אחי"ה וכנ"ה בגיטין י"ז. אי בטולך אי בטולא דבר עשו עיי"ע חבר ב'. יומ' ע"ד: קום תיב בטולא. ירו' ר"ה פ"ב דנ"ח: (ובטל) [צ"ל ובטול] תינתא. וכן בתרג' שופטים ט', ל"ו; ישעי' ל"ה, ח'; צפני' ב'. ב'; תהלים ק"ב, י"ב ועוד זולתם, תר"י א' לויק' כ"ג, מ"ב והקבוץ טוּלֵי תרג' לירמ' ו', ד'; איוב ג', ד' טולי מותא ובתיבה אחת טולימותא בתרג' ישעי' ט', א' פי' צַלְמָוֶת = צֵל מות. ונרדף טול עם טלל תרג' קהלת ו', י"ב; ח', י"ג ועוד עיי"ע טלל ב', ועוד ע' טוּנָא אחר ע' טן (= טֶנִי)] —

טַל (מל"מ וכן בל"ע طل Thau) עודיהו הטל עליהן ושמח (ב"מ כ"ב סע"א) (א"ב משנת מכשירין פ' שק שהוא מלא (פ"ג מ"ה) המלקט עשבים כשהטל עליהם . . ואם נתכוון לכך הרי זה בכי יותן פי' שאי אפשר שלא לשמוח). *[אחי"ה נעלם מר"ב שגמרא ערוכה היא בב"מ הנ"ל ומקורו בתוספת' מכשירין רפ"ג ושם הגי' עודהו טל וגשמים עליהן וכו' ועל תוספת' זו כיון רש"י בב"מ שם. ורמ"ל טעה להעתיק התיבה הידועה לכל בר בי רב עיי' לוח טעיותיו במבוא לח"א צד LVI. — וכנ"ה בהשאילה בחגיגה י"ב: ועיי' שבת פ"ח: טל שעתיד הקב"ה להחיות בו מתים וכו' וכבר הארכתי על מושג ההגדה הזו במאמרי על תחיית המתים במ"ע מארג'. געזעלש. חכ"א, תקפ"ג ע"ש. והקבוץ חגיג' שם: טללים רעים, ירו' תעני' רפ"א דס"ג ע"ד אין המתים חיים אלא בטללים. ושם פ"ב דס"ה ע"ג טללי ברכה. ירו' ר"ה פ"א דנ"ז: טללים ורוחות. ירו' סוט' פ"ט דכ"ד: ותוספ' פט"ו נתארו הטללים (טללים). שמ"ר ר"פ מ"ו מוריד גשמים ומפריח טללים. ויק"ר פכ"ח טללים קשים. ובתרג' ירו' א' לבראש' כ"ז, כ"ח טלין דנחתין מן שמיא. ולדברים ל"ג, כ"ח טלין דברכתא; לתהלים ס"ח, י' טלין דתחיותא — והפעל עיי"ע טלל ג'] —

טל (= נטל עיי"ע טל א' erheben) שא נא עיניך תרג' ירו' טול כען עינך. *[אחי"ה לא מצאתי בתרג' שלפנינו כי תרג' שא נא עיניך (בראשי' י"ג, י"ד; ל"א, י"ב; יחזק' ח', ה'; זכרי' ה', ה') הוא: זקוף כען עינך. ואולי בעבור כן הביאו רבינו להורות על שנוי הנוסח והוא לשון הגבהה עיי' תש' מהר"ם מינץ סי' מ"ו וע"ש למה לא הביא הערוך מתרג' וישא יעקב רגליו] —

טל (= טִלְטֵל מל"מ וכן בל"ע طلطل ענין נדנוד והסעה fortbewegen והשם טִלְטוּל) בס"ג דפ"ב דכתובו' (כ"ח.) טלטולא דגברא קשי מן דאתתא הנה ה' מטלטלך טלטלה גבר (ישעיה כ"ב, י"ז). *[אחי"ה בנו"ג טילטולי דגברא אבל בסנהדר' כ"ו

---

[1]) וכ"ה ברגמ"ה ולכן גי' כ"י ו"ו שמקבצין טעות היא. [2]) בפי' רגמ"ה יתלכלך בתוספי' שהובא בסמוך גירס' ידבק. [3]) ע"כ הועתק מלה במלה מפי' רגמ"ה כ"י למעילה (בקובץ כ"י אנגייליקא דף ר"ע ע"א) והובא בשם הערוך בתוספות סוכ' י"ז: ד"ה כדתנן רק שם הגי' נוולא וכ"ה במעילי לפנינו בגמ' רש"י ותוספי לנוולה אבל עיקר הגי' כפי' רגמ"ה אשר אחריו נגרר רבינו וגם בענין הפי' נגרר אחריו רש"י אכן בפי' נוולה פי' בע"א ע"ש. ובכ"י ה"ב ופאריז אי' אחר תיבת פי' עוד התיבה „ר' האיי" אבל יש למחקה כי פי' רגמ"ה הוא ואיזה סופר הגיה ככה במקום התיבה ראוי וטעות היא כי כ"ה ג"כ בפי' רגמ"ה. [4]) ויפה פירש"י לשון טלאי. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ה, ובדפ"ע בט"ס פי' ט'. [6]) בנו"ג טילה. [7]) בנו"ג שטלייה. [8]) בנו"ג בשני מקומות מטלית. [9]) בנו"ג שטלייה וכן במ"ז ע"ש. [10]) לי' בנוסחי ולי' בכ"י ש"ס. [11]) ועיי' עוד ע' כנר א', ארב ד'.

סע"א אי' כגי' רבינו ושם ושם הובא בש"ם הפסוק קודם המימרא. ובויק"ר פ"ה נדרש הפסוק הנ"ל טלטול אחר טלטול. וכנ"ה בשבת מ"ג: טלטול מן הצד (איזה פעמים). והפעל שם: מטלטלו, שם קמ"ב: מטלטלה, שם ל': טלטלו, שם מ"ו. טילטל שרגא, מטלטלין נר. פסחי' ס"ט. טלטולי בעלמא הוא. ירו' חגיג' פ"ב דע"ז ע"ד ויטלטלינה מן ארעא וכו'. בהתפעל ובנתפעל שבת ל"ה. מעיין המיטלטל. ב"ק ס"ד: דבר המיטלטל, ספרא שמיני פרק ז' פרש' ו' מיטלטל במלואו . . מיטלטלים במלואם. ב"ר ר"פ ל"ט כיון שהיתה (הצלוחית) מיטלטלת היה ריחו גודף כך אמר הקב"ה לא"א טלטל עצמך ממקום למקום וכו'. ב"ב ק"נ סע"א מִטַּלְטְלָא (bewegliches Gut) וקבוץ מטלטלִין (ב"ב שם קידושי' כ"ו: כ"ז.), ומשפט קריאתו המ"ם בחירק והט' דגושה לתשלום חסרון התי"ו שצ"ל מתטלטלין. וכן צריך להדגיש הט' במלת שנִטלטל בכל העולם כולו בילק' משלי רמז תתקס"ד ובתרג' נכתב באתפעל פעמים ביו"ד דמיטלטלא (תר"י א' לויקרא כ"ה, י"ד) איטלטלו (תרג' תהלי' ס"ח, י"ג) ופעמים בלי יו"ד גכסין ומִטלטלין (תר"י א' בראשית כ"ה, ו') ועוד במלואו: איתטלטלו תרג' איכ' ד', י"ד — ובענין גי' המשובשת הטלטול בתוספת' נגעים פ"ב עיי' מ"ש בע' דל ד'] —

* טְלֶה (מל"מ 1 Lamm, 2 Sternbild Widder) חגיג' ט': בקרו טלה, ירו' ברכו' פ"ד ד"ז ע"ד טליים מבוקרים. ועוד מזל טלה עיי' ברכות נ"ח סע"ב וילק' פקודי רמז ת"ח.

טלאי (שם מקום כמו שהוכחתי בע' דנאי ע"ש) בר"ג דפ' י' יוחסין (קידושין ע':) טלאי דנאי בלאי זגני[1]) כולם לפסול. פי' מִקומות הן, וי"א על שם מלאכתן נקראו. *[אחי"ה נסיתי חילי לפרשו בע' דנאי עפ"י פי' ראשון ואם על שם מלאכתן נקראו אז נ"ל לגרוס זגגי כגי' כ"י הנ"ל ואז הסדר היפה הוא טלאי בלאי דנאי זגגי והעתקתם עיי' Flicker, Fetzenklauber, Fassbinder, Glaser ע' טל ב', בל ג', דן ב', זג ט'] —

טלא, טִילְיָא (מין יין חריף ובל"ע طلاء Wein, eingekochter Mostsaft) בפ' אין מעמידין בגמ' דמתרפאין (ע"ז כ"ח סע"א) מאי אסותיה כרפסא בטיליא[2]) ובגמ' והחומץ (שם ל' סע"א) חד טילא[3]) חריפא דמצָרי זיקא. וברפואות דמי שאחזו (גיטין ע'.) מאן דשתי טילא[4]) חיורא אוחזתו ויתק אמר רב חסדא (ט') [נ"ל ס'][5]) מיני חמרא הוו מעליא דכולהו סומקא ריתחנא[6]) גריעא דכולהו טילא חיורא.

טלי (לדעת רבינו א') כמו טלית; ב') קערה וזה העיקר מל"פ تال וכן בל' הונגרי Teller, tál (Schüssel) בפ' מציאת האשה בגמ' המשיא את בתו (כתובות ס"ז סע"ב וס"ח רע"א) במה אתה סועד בטלי כסף או בטלי זהב. ובהשוכר את האומנים בגמ' השוכר את החמור (ב"מ ע"ח:) ההוא דא"ל אבזקת במילתא דמלכא א"ל במאי בטלי כסף או בטלי זהב. פי' טלי כסף בגדי פשתן כלומר טליתות לבנות ככסף שאין דרכן להרקב וקטלוה מפני שבפשיעה אירע לו ואיכא[7]) דאמר בטליתות של צמר דהן אדומות כזהב ודרכן להרקב ולא פשע ושבקוה. פ"א אחד שהתנה עם חברו אני אקלל[8]) משי של מלך ותן לי כך וכך ועשה כן שאלוהו עבדי המלך בכמה דמים אמרת זה הדבר אמר להן בטלי כסף שהן קערות כסף אמר הואיל ובדבר מועט זילזל משי של מלך חייב מיתה וקטלוה איכא דאמר בטלי דהב בקערות של זהב שהן דבר יקר ושבקוה. (א"ב פי' בל"י כלי עגול כמו קערה). *[אחי"ה עיין שט"מ לב"מ שהובאו שם איזה פירושים וכולם לפי מטבע של פי' ראשון דרבינו ובזו השטה הלך ג"כ רש"י לב"מ ולכתובות ע"ש ובתוספות שם. ובעל כ"כ יאמין „לאמת שאין בו ספק שהמלה ממשפחת יון" וע"ש כי האריך וכונתו על ל"י τύλη Unter-bett מצע וסדין ואחריו נגררו רמ"ל ולעווי, אבל אצלי אין שום ספק כי עיקר הפי' טל והקבוץ טלי מל"פ הנ"ל כלומר קערה כפ"א דרבינו וכבר בא פירוש כל הענין בע' אבזקת (ח"א, ה')[9]) ושם הגהתי לנכון בטולתא במקום במילתא או במולתא כגי' התוספ' ב"מ ע"ח: ד"ה במילתא ופי' טולתא בל"ס כלי תבשיל ועל זה עולה יפה לשון בטלי כסף או בטלי דהב כלומר באיזה כלי תבשיל נפלה תולעת בקערת כסף או של זהב עיי' היטב ע' אבזקת. ובענין פי' ר"ב לא ידעתי לסוף דעתו ומלה פר' הנ"ל יפה פי' פערלעס בעט"ש מ"ז] —

---

[1]) כ"ה בדפ' וויניצ' ונראה שכצ"ל גם בכ"י ו"ו א' וב' וגני ובכ"י ה"ב זגגי וגי' רש"י עיי"ע דנאי וש"נ גי' הש"ס ובדפ"ר ופיזי זגגי ובכ"י ו"ו א' אי' במקום דנאי: רבאי. [2]) בנו"ג בטילא אבל ברש"י בטילייא ובאה"ת בסיליא וצ"ל בטיליא. [3]) כ"ה לנכון בדפ"ר וכ"ה בנוסחי' אבל מדפ' פיזי והלאה טולא וכ"ה בכ"י ש"ס ובפי' ר"ח כ"י לע"ז (בקובץ כ"י אנג' דף י"ח:) [4]) בנו"ג טיליא. [5]) ובנו"ג שיתין. [6]) בנו"ג ריחתנא עיי' פירש"י, ובכ"י ו"ו א' רידתנא. [7]) בדפ"ר איכא ובדפ' וויניצ' בפי"ס דאיכא וצ"ל ואיכא. [8]) בדפ' אמש' ופראג בט"ס אקלקל. [9]) ושם צ"ל עיי"ע טלי א' במקום טל א'.

טלי (פי' טלא, טליא בל"ס ילד ונער וכן בל"ע طلا der, das Junge וכן בל"פ تل מי שאין לו חתימת זקן (unbebartet בפ' מי שמת בר"ג (ב"ב קמ"ב:) אית חולק לטליא במקום בניא. פי' טליא תינוק גדול כדאמרינן (שם צ"א:) מטללי[1]) טליא וטליתא בשוקא כבר י"ו וי"ז ולא חטאן. רע מנעוריו (בראשית ח', כ"א) תר"י [אי] ביש מן טליותיה. והנער איננו (אתי) [אתנו] (בראשית מ"ד, כ"ט). ותחיינה את הילדים (שמו' א', י"ח). אבינה בבנים (משלי ז', ז') תר' אסתכלית בטלאי. *[אחי"ה והרבה בתרגום עיין הדוגמאות במתורגמן ובעמת"ר ללעווי. וכנ"ה בדרז"ל ירו' יבמות פי"ב די"ב ע"ד הוא טלייא והיא סבתה . . היא טלייתא והוא סב. באיכ"ר פ' על אלה: מן בגין דאית לי (טלאי) [צ"ל טליא] דדמי להאי טליותא, ושם: בכייה האי טליותא אמר לה טליא וכו'. והקבוץ סוט' ל"ג. ירו' סוט' פ"ט דכ"ד: נצחו טלייא וכו' עיי"ע נצח. ירו' תרומו' פ"ח דמ"ו: טלייא דר' יודה, ירו' ב"מ ספ"א דס"א. טליין דקיקין, ירו' מגילה פ"ג דמ"ז. לא הוה מפני טלייא. לנקבה טלייתא או טליותא עיי' לעיל ועוד בשם מופשט ויק"ר ר"פ י"ח נדרש בימי בחרותיך (קהלת י"ב, א') בימי טליותך. ילק' קהלת רמז תתקע"א ד"ה טובים דהוא מזדווג לבר נש מטלייתא עד סיביתא וכו' ולנקבה ביבמות קי"ד. דבר טלי וטליא וליטיילו התם. פסיקת' דר"כ קל"ט. סיב לך בעל דאת טליא, אסת"ר ב', י"ח דכד אנא טליא מת אבא ואמא. והקבוץ: ב"ר פ"ע לא אתית אלא בגין תרתין טַלְיָיתא. ומהשם נבנה הפעל עיי"ע הבא אח"ז טַלְיָיתא עיי"ע טַיֵּיל — ירו' שבת רפ"ו ד"ז ע"ד עיי"ע טל ב'] —

* טלית עיי"ע טלת.

טלל (מהשם טליא כלומר עשה שחוק נערים scherzen, spielen וכן בל"י מהשם παῖς הפעל παίζω הציון דיבמו' בע' הקודם ועוד עיי' המשביר) בסוף הלכה בפ"ק דהדר עם הנכרי (עירובין ס"ח:) כחוכא וטלולא[2]). בר"ג דפ' החליל בגמ' חסידים (סוכה נ"ג.) לוי מטלל[3]) קמי ר' בתמניא סכיני. מטללי[4]) טליא וטליתא (ב"ב צ"א:). הטבעות ונזמי האף (ישעי' ג', כ"א) תרג' עזקתא וטלוליא. *[אחי"ה לפע"ד התרגום לא מן השם הזה הוא כי אם מע' הבא אח"ז ע"ש. ובנו"ג טילטוליא וצ"ל כגי' הערוך אבל לפי פירושי בערך הבא] —

טְלַל (בל"ס טֶלָּלָא כמו טוּלָּא בל"ע ظلالة Schatten, Schutz, פי' בל"מ צֵל, צללים (Obdach מסכ' ברכות פ' מי שמתו (י"ט רע"א) ונפל קניא מטללא פירש"י גג. ופי' נכון סכוך, תרג' יצפנני בסכה (תהלים כ"ז, ה') יטשני[5]) בטלליה. תרג' חג הסכות (ויקרא כ"ג, ל"ד) חגא דמטליא. *[אחי"ה וראיה לפי' ר"ב מסוכ' ל"א. האי כשורה דמטללתא דגזלה ומטלל עלה כ"ה בכ"י מ' וב' ובבה"ג ובפסקי רי"ד, ומלת דגזלה גם בדפוסים ישנים עיי' ד"ס לסוכ' צד מ"ו: ובנו"ג דגזולה ושאר חסר ובע' מרש אי' רק האי כשורה דמטללתא. כלומר קורת הסוכה וכן תרג' ירו' א' לבראשי' י"ט, ח' צל קורתי: טלל כשורה ותרג' בסך (תהלים מ"ב, ה') תחות[6]) טללא, והושאל: טלל שכינה (עיין תר"י א' לדברי' כ"ג, ט"ז; תרג' לתהלי' י"ז, ח' [7]), תרג' רות ב', י"ג). אבל בב"ק ס"ו: (ועיי"ע מרש) מעיקרא כשורא והשתא טללא פירש"י ג"כ גג אולם בסוכ' כ"ח: פירש"י מטללתא: סוכה ולפע"ד מזה הענין טלוליא תרג' של נזמי האף שהביא רבינו בע' הקודם ופי' מל"ע ظلالة Sonnenschirm כלי תכשיט המגין והסוכך נגד קרני השמש —

* טָלַל (מהשם טל ובל"ע طل befeuchten, benetzen) ירו' ע"ז פ"ד דמ"ד. שאי אפשר שלא היה שם שיפא אחת טלולה וכו', ירו' יומ' פ"ה דמ"ב ע"ג שנה . . טלולה (עיי' יומ' בבלי נ"ג: תעני' כ"ד סע"ב) וכן בויק"ר פ"כ.

טלם (= טוּלְמָא בל"ע طلمة, בל"ס טוּלְמְתָא (Laib Brod ועשרת לחם (ש"א י"ז, י"ח[8]) תר' [עשר] טולמין דלחם. *[אחי"ה וכן בנו"ג טולמין כבדפ"ר דערוך אבל בשדפ"ע בט"ם טילמין וצ"ל בוי"ו כמו בל"ס וכ"ה בכ"מ בתרג' עיי' לאיוב ל"א, י"ז; לד"ה א' ט"ז, ג'; לאסתר ג', ב', ד'; ה', ט' ובמגילי' ט"ו: עבדא דמזדבן בטולמי ובילק' אסתר רמז תתרנ"ו בשם מדרש: זבין נפשיה למרדכי בטולמא דנהמא. גיטין ז'. עיי"ע זיף א'. ועוד במשקל ערבי בלא וי"ו בירו' סנהדרין ספ"ב ד"כ סע"ג שלח ואייתי לך מנחם טלמא, והתואר על שם מלאכתו קהל"ר פ' ברבות מנחם טלמיא [Brotbäcker] —

1 טְלַם (או מל"ע طلم מגבל ומכה העיסה die Teigmasse schlagen והושאל להכאה

---

1) בנו"ג מטיילין. 2) עיי"ע הך ב'. 3) ובע"י הראשון מטליל ובנו"ג מטייל. 4) בנו"ג כדאי' בע' טלי ב' הערה 1
5) בנו"ג יטשינני. 6) לפי גי' כ"י. 7) לפי גי' כ"י. 8) ובמקרא כתוב ועשרה וכן במ"א י"ה, ג' עשרה וכ"ה לנכון בע' זיף א'.

בעלמא או מל"ע ظلم וכן בל"ס טלם ענין עשק ורצוץ (schlecht, unrecht behandeln, bedrücken בויק"ר ויהי ביום השמיני פ' אל תרא יין (פי"ב) הלמוני בל ידעתי (משלי כ"ג, ל"ה) טלמין ליה ולא ידע. פי' מכין אותו. — (א"ב פי' בלשון יוני פועל עקירת שער ראש והעוקץ והעושק את האדם). *[אחי"ה כונת ר"ב על ל"י τίλμα, das Zerzupfte, מפעל τίλλω rupfen zupfen והנכון כמו שכתבתי בתחלת הערך ומזה הענין גם ע' הבא אח"ז] —

2 טְלַם (מהוראה שנית של ערך הקודם התואר טָלוּמָא וכן בל"ס פי' העושק והמרוצה בל"ע ظالم Bedrücker, Erpresser; והשם טְלוּמָא בל"ס טְלוּמְיָא בל"ע ظلام (Bedrückung, Erpressung אדם בליעל איש און (משלי ו', י"ב) תרג' בר נשא טלומא גבר עוילא. איש בליעל כרה רעה (שם ט"ז, כ"ז) תרג' גברא טלומא. שונא [1]) בצע יאריך ימים (שם כ"ח, ט"ז) [תרג'] דאסני טלומיא [2]) ניגרון יומוי [3]), חרדת אדם יתן מוקש (שם כ"ט, כ"ה) תרג' טלומיא דבר נשא עבדא ליה תיקולתא. — (א"ב פי' בל"י עזות פנים ועושק). *[אחי"ה כונתו על ל"י τολμάω העז והחציף פניו ועפ"י זה פירשתי טולמיסין שהוא השם היוני נבנה מפעל יוני ועיקר מקומו כאן ולא בע' דלת כמו שהביאו רבינו בלי נכון בע' דטולמים כי הדל"ת שמושית היא ונמשכת אחר תיבת על ופי' עַל דְ., כלומ' על אשר, יען, מפני. אבל טלם בתרג' דלעיל וזולתו אצל הח' לעווי מענין ל"ע וסו' הנ"ל הוא] —

* טְלִימוֹן (שם מערה) ירו' דמאי פ"ב דכ"ב ע"ג עד מערת טלימון אולי סמוך היה למקום טלם של כתוב (יהושע ט"ו, כ"ד) ונקרא עד היום Toulam עיי' הח' שווארץ ד' הייל' לאנד 71.

* טולמיסין עיי"ע טלם ב' וע' דטולמים (ח"ג, ל"ז:) וכאן עיקר מקומו.

☞ טִלָנֵי (מל"ס טֶלָנָיָא מהשם טוּל, טלל (Schattendämonen תרגום מפחד בלילות (שהש"ר ג', ח') מן מזיקיא וטלני דאזלין בליליא פי' טלני שדים של צל; צפירירי (תרג' שם ד', ו') שדים של בקר; טיהרי (שם) שדים של צהרים. *[אחי"ה עיי' ספרי על המלאכים והשדים צד ס"א והלאה ושם הארכתי. וכנ"ה בתרג' קהלת ב', ה' טלני ומזיקי ואולי כצ"ל בתר"י א' לבמדב' ו', כ"ד תחת הגי': מזיקי וטלוי. — וכן נקראו בל"י שדי האויר τελώνια עיי' פערלעס עט"ש ס"ד] —

* טֵלָנִיתָא (מל"ס פי' לינה בצל das Ruhen im Schatten) תר"י א' לבראשית מ"ט, א' טלניתא דעדן.

* טלנס ט"ס וצ"ל פלנס מל"י πλάνης Planet עיי"ע פלנים במו"ע.

טלסר (שם מקום ?) תרג' ירו' [א'] ואת רסן (בראשית י', י"ב). *[אחי"ה בתר"י א' לפנינו תלסר וכתר"י ב' תלאסר ועיקר הגי' בתי"ו וכן הביאו רבינו בשם ב"ר (פל"ז) בערך תלסר ע"ש] [4])—

1 טְלַע (בל"ע طلع בל"ט צָלַע einseitig gehen, hinken) בפרק החולץ בגמ' מצוה בגדול (יבמות ל"ט:) ואם לא איטלע לך ריגלא דימינא ואטלע ליה [5]) ריגלא דימינא וכו'. *[אחי"ה ועיי' באריכות בנודע ביהודה ח"א אבן העזר סימן צ"ד. וכנ"ה במגילה כ"ב סע"ב תענית כ"ה סע"א וסוכ' נ"ג. לוי אחוי קידה קמיה דר' ואיטְּלַע. ותרגום אונק' והוא צלע (בראשית ל"ב, ל"ב) והוא מטלע ובתר"י א' מטלה והוא בחלוף אהח"ע.

2 טְלַע (מל"ע طلع פי' שלף חלץ (aus- abziehen שלף איש נעלו (רות ד', ז') תרג' טלע גבר [6]) ית נרתק יד ימיניה ואושיט ביה קנין לחבריה. ויאמר הגואל לבועז קנה לך (שם פסוק ח') תרג' ואמר פריקא לבועז אושיט ית ידך לקניינא וקנה לך וטלע בועז ית נרתק יד ימיניה וקנא מניה. *[אחי"ה וכן תר"י א' לדברי' כ"ט, ד' בלתה: איטלעו, חלצו שד (איכה ד', ג') תרג' טלען תדיהן — ובדפ"ע בטעות נכלל הערך הנוכחי בע' הקודם ושניהם נגזרו מל"ע רק הראשון בט' נקודה והשני בלי נקידת הטי"ת] —

טֶלֶף (בל"ע ظلف פרסה Huf, Klaue) בפ' העור והרוטב (חולי' קי"ז:) הקרנים והטלפים מצטרפין. ובפ' פ' בפרה (מ"ב) פרה שקרניה וטלפיה שחורים יגוד. ובפ' בא סימן (נדה נ"א:) כל שיש לו קרנים יש לו טלפים. ובאלו טרפות בגמ' סימני חיה (חולי' נ"ט:) ת"ר אלו הן סימני חיה כל שיש לה קרנים וטלפים. ובפ' מומין אלו בגמ' והצומח [7]) (בכורו' מ"ה, ס"ו) נטלו קרנים וטלפים [8]) וזכרותן עמהן פסולין, בסוף הגדה דפ' המוכר את הספינה (ב"ב ע"ה:) ובפ"ק דקידושין בגמ' עבד כנעני כיצד במסירה

---

1) במקרי' אי' שנאי. 2) בנו"ג טולמיא. 3) בכ"י ו"ו א' ברגוז יומין ונראה שט"ס הוא. 4) ולדעת ר"פ סמאלענסקין הוא ט"ס וצ"ל אלסר כמו אריוך מלך אלסר והארץ הזאת היא קרובה אל שנער, ואת תלשר נצחו מלכי אשור ימים רבים אחרי כן. 5) בנו"ג לה. 6) בנוסח' לי' ובדפ' וויניצי' אי' רק טלע. 7) בנו"ג הצימח. 8) בנו"ג בט"ס טלפיין. ובדפ"ר הסר מן וטלפים עד וטלפים ואיי ג"כ בט"ס טלפיים.

(קידושין כ"ב:) אחזה בטלפה בשערה ובאיכוף שעליה. *[אחי"ה וכנ"ה בשמ"ר ר"פ י"ח לא תשאר פרסה (שמות י', כ"ו) מהו פרסה אפי' בהמה כולה של מצרי ויש בה טלף אחד לישראל אינו מניח אותה, והקבוץ נדרי' ס"ו: בשילי לי תרי טלפי וכו' עיי"ש בפי' למיוחס לרש"י. רות רב' פ' ליני: טלפי סוס וגם בל"נ מדר' שו"ט מזמור י"ח טלפות סוסיהן. ובהשאילה ירו' סנהד' פ"י דכ"ח ע"ד אין צפורה (כדפ' קראט' צפורך) מדינית ואין טלפיה סדוקות וכו'] —

טְלַף (פי' בל"ע ظلف (die Hufe auseinanderreissen ושוסעת שסע פרסות (ויקרא י"א, ג') תרגומו ומטילפן טילפין פרסתא. כל מפרסת פרסה [ושסעת שסע] תרג' ירו' [א'] [כל דסדיקא פרסתא] דמטילפא טילפין. *[אחי"ה השלמתי עפ"י ציון הראשון וכונת רבינו על אותו פסוק עצמו להורות כי גם אונקלס גם תר"י העתיקו שוסעת שסע ע"י פעל טלף וכ"ה בפשיטא הסורית לדברים י"ד ז' צלפן צלפן, ודע כי בנו"ג באונקלס ומטילפן טילפין כגי' רבינו אבל בכ"י אונק' וקצת דפוסים אי' מטילפא טילפין ואולי איזה בעל מגיה הגיה כן בגליון כי באיזה כ"י ודפוסים אי' מטילפא טילפין ובא אח"כ בפנים בערוך ושבשו תחת בכ"י: בת"י דאל"כ היה לרבינו לכתוב בתרג' שלנו ובתרג' ירו' ולמה הפרידן ועוד כי בתר"י אי' ומטילפין טילפין. על כל פנים היטב היו מפרידין בכ"י ו"ו ודפ"ר וויניצ' ערך הנוכחי מע' הקודם ולא כגי' כ"י ל"ד ואמש' ופראג שהדביקו שני ערכים ללא נכון כי בע' הקודם כונת רבינו על השם טֶלֶף טלפא פי' פרסה ובע' הנוכחי על הפעל טְלַף שהוא תרגום של שסע] —

טְלַפַּח (א) בל"ם טְלָפְחָא עדשה Linse ב) מין ריחים גדולה עשויה כצורת עדשה lenti-cula, linsenförmiger Mühlstein) בפ' המוכר את הבית מכר את הים (ב"ב ס"ז:) גמרא (שם) ים: טלפחא פי' מביאין טיט ומערבין בו תבן ונעורת של פשתן ועושין כמין ריחים גדולה ונותנין על הזתים בבית הבד כדי שיוכתשו ויצא שמנן ונקראת טלפחא מפני שתחילת בריאתה[1] כעדשה ועדשה בל' ארמית טלפחא. ומניחין אותן על הזגין ואותו יין שיוצא מהן נקרא תמד והן העיגולין דקאמר עיגולי הגת והן הערשין דקאמרינן (ע"ז ע"ה. נדה ס"ה.) הדפין והלולבין והעדשין מדיחן[2] — בס"פ אין מעמידין בגמ' והשלקות (ע"ז ל"ח:) בטלפחי וחלא[3] כולי עלמא לא פליגי דאסור. (א"ב הרומיים קוראים בלשונם למין נסר או כלי עגול ובפרט אם הוא של שמן עדשה. תרג' ונזיד עדשים (בראשית כ"ה, ל"ד) ותבשיל דטלופחין). *[אחי"ה ועיי' עוד תרג' עדשים: טלופחין לש"ב י"ז, כ"ח; כ"ג י"א ועוד עיי' תר"י א' לדברי' י"ד, י"ט. וכנ"ה ביומ' פ"ג: חזו טלפחֵי אשפמיה. שם ס"ג. עבדא ליה טלופחי[4]. גיטין ע'. עיי"ע כן ג'. ירו' ברכו' פ"ג ד"ו. אייכלון טלופחין. ירו' ע"ז פ"א דל"ט ע"ג מאן דזרע טלופחין ההוא יומא לא מצלחין. ירו' נדרים ספ"ה ד"מ. עיי"ע אשש ב'. אסת"ר פ' בהראתו עיי"ע גראפא. נדרי' ס"ו: תרי טלופחי עיי' אית דגרסי בפי' המיוחס לרש"י שם וע"ש הרא"ש. — ובהוראה שנית נקרא כן ים של משנה דב"ב עיי' פי' רבינו לעיל והועתק מפי' רה"ג לטהרות פ"י מ"ח ומפי' רה"ג לזבים פ"ד מ"ב ועיי' הר"ש לטהרו' הנ"ל. ועיי' תוספו' לב"ב הנ"ל ולנדה הנ"ל ושם הובא פי' הערוך והעלו כי הוא העגולין ועיין פי' רה"ג הנ"ל והרמב"ם לב"ב פי' הוא האבן שטוחנין בתוכו הזיתים ע"כ וכעין זה עיי' בע' ים א' ביש אומרים השני. ולפ"ז נ"ל בענין גזרת טלפח שהיא طلفح עושה היטב הדק כלומ' טוחן ודוכה ומזה הענין גם פירשב"ם לב"ב ע"ש והבלע"ז מיי"ט הוא ל"צ mai וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב וז"ל ים טלפחא לועזין מ י י ש שעוצרין בהו ע"כ וכצ"ל בפי' הרשב"ם והוא פי' עריבה וגת ועיי' מ"ל לרמ"ל לטהרות הנ"ל. ולפי' הרגמ"ה יפה עולה פי' שהובא בשטמ"ק במקומו עיי"ע ים ומ"ש. וכונת ר"ב על ל"ר הרשומ' בתחלת הערך]—

* טלפירא ט"ס עיי"ע פלטר א'.

טלק (= טליקה מל"י θύλακος שק וכיס Sack, Beutel, Ranzen) בפרק כל גט (גיטי' כ"ח.) ובפ' שנים אוחזין [בגמ'] או בגלוסקמא (ב"מ כ' רע"ב) מאי גלוסקמא אמר (רבא) [צ"ל רבה][5] בר שמואל טליקא דסבי[6] כבר פי' בע' גלסקם. (א"ב פי' בל"י תיבה וארגז וכיס. גלוסקומא מלה יונית היא). *[אחי"ה כונת ר"ב במה שסיים גלוסקומא וכו' להוציא גי' שלנו דאי' דלוסקמא בדלת וכגי' יש ספרים שהובא בע' גלסקמא ע"ש ומ"ש וש"נ הלעז ברש"י] —

טְלַק (בל"ם כמו ש ל ך בל"ם werfen וכן בל"ע طلق שלח wegschicken, entlassen) בב"ר

---

1) ר"ל צורתה. 2) עיי' בענין הגי' בהפשב"ע ע' טלפח. 3) וכ"ה בכ"י ש"ס וברש"י ורא"ש ובנו"ג דחלא. 4) ובילק' קהלת סוף רמז תתקעו הגי' טִפלוחאי. 5) וכ"ה בע' גלסקם בח"ב ש' ע"ש. 6) בכ"י ו"ו דסאבי.

פ' וישלח יעקב פ' ע"ו (ע"ה) חלש[1]) פורפורא וטלקיה קומוי[2])· ותשלך את הילד (בראשית כ"א, ט"ו) תרג' וטלקת ית טליא[3])· ונשליכהו באחד הבורות (שם ל"ז, כ') תר"י ונטלק[4])· השליך משמים ארץ תפארת (איכ' ב', א') תרג' טליק[5]) מן שמיא לארעא· בפסיקתא דויהי בשלח (דף פ"ט:) צריכין אנו למידכייה טבריא והוא נסיב תורמוסין ומקצץ ומטלק בשוקא וכל מאן דהוה תמן מיית הוה טייף וסליק· *[אחי"ה כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב פאריז וב"ר רק בכ"י ו"ו וה"ב חסרה מלת טבריה ובכ"י ל"ד בט"ס תבריה ושם בט"ס למידבייה וצ"ל בכ"ף ובפסיק' אי' למזכייה ושם אי' ומקליק בשוקא ועיי"ע קלק וכ"ה בירו' שביעית פ"ט דל"ח ע"ד ושם אי' וסלק ליה מן לעיל ובב"ר פע"ט בשנוי לשון ובאריכת קצת ע"ש היטב ויותר קרוב ללשון הפסיקתא אי' בקהלת רבה פ' חפר גומץ ועוד עיי' הספור בשבת ל"ד רע"א ופי' רש"י שם עם מה שהעיר עליו ר"ש באבער בפסיקתא הנ"ל אות קע"א· וברפ"ע נתקצר כל הציון מפסיקתא ע"י וכו'· — וכנ"ה בירו' כלאי' פ"ט דל"ב: וירו' כתובו' פי"ב דל"ה· טליק גרמיה ומית· ירו' שבת פ"ו ד"ח· וירו' יבמו' רפי"ב די"ב ע"ד (טלקא) טלקיה לחנותא עיי"ע חליטר· ירו' סנהד' ספ"ז דכ"ה ע"ד לי נא יכלה דאינון מטלקין בימא· אתפעל: ירו' סוט' פ"ה ד"כ: איטליק עילוי חד טריקלין מ' על מ' דימליניה חיטין· וכן בתרג' ירו' ב' לשמות כ"א, י"ח ויִטְלַק צ"ל בנקודת הט' ויִטְּלַק, ועיי' תרג' איוב ג', ד'; לתהלים כ"ב, י"א לפי גי' כ"י אִיטַּלְּקִית· ובפועל באיכ"ר פסוק רבתי ד"ה חד מאתינם ג': מדוכא מטלקא עיי' מ"כ שם] —

* טוּלר ילק' יהושע רמז ל"א ט"ס וצ"ל פולר עיי' מו"ע ע' פלר·

טלר (בל"ס טֶלָרֵא מל"ר talaria Schuhe, Fuss-bekleidung) ובנעלו אשר ברגלו (מ"א ב', ה') תרג' ובטלריתא דבריגלוהי· — (א"ב פי' בל"ר מין מנעול)·

טלש (= טוּלְשָׁא מין פרי הנקרא עוזרר Speier-ling אולי מל"פ تلخه sauer על שם גודל חמוצו) בפ' כיצד מברכין בגמ' ונובלות (ברכות מ' סע"ב) עוזרין טולשי· *[אחי"ה עיי"ע עוזרד בפי' י"א ורש"י לברכו' לועז קולמש"י אולי צ"ל קולמר"י ובכ"כ הובא גי' רש"י קורמ"ש בל"צ Speierling, cormiere אבל בפי' הראשון בע' עוזרד פי' רבינו טולשי ע"י פירות אילן ע"כ ועל זה הביא י"א אלוערוד וצ"ל כגי' כ"י ו"ו א' וב' אלזערור והוא ל"ע زعرور Mispel וא"כ טולשי לפ"ע הוא ל"פ تلك, تيليك Mispel והוא אחד עם ל"ע הנ"ל עיי' וואולירס ח"א, תנ"ח ובפפלנ"צ ללעף 288 אינו מבואר יפה] —

טַלְת (= טלית נ"ל מל"ע طيلسان מל"פ تالش, تالشان מעיל Mantel, Oberkleid ופי' רבינו עיי' בפנים) בפ' המצניע בגמ' המוציא ככר (שבת צ"ג.) אף אנן נמי תנינא בפ"ד בזבין (מ"ז) היה יושב ע"ג המטה וארבע טְלִיוֹת תחת רגלי המטה וכו'· בר"ג דפ' ר"א אומר תולין (שבת קל"ח.) תני רמי בר יחזקאל טלית כפולה לא יעשה וכו' פי' אדם שכפל טלית וקשרה בין שני כתלים (והרכין [וצ"ל והדביק] קצת הטלית בארץ ונכנס לישן תחתיה בגגה כאצבע ושופעת ויורדת ב' אמות בארץ[6]) כמלא קומת אדם ברחב אהל ארעי הוא ומפני שאין בגגה טפח ולא בפחות מג' לפיכך פטור אבל אסור ואם היו עליה חוטין מאתמול ונטה אותן היום מותר[7])· בר"ג דפ' במה אשה (שבת נ"ח רע"א) היוצא בטלית מקופלת ומונחת לו על כתיפו בשבת חייב חטאת[8]) פי' כעין סוחרי כסות[9])· פי' רב מצליה ז"ל טלית הוא רדיד ולמה נקרא שמו טלית שהוא למעלה מכל הבגדים כמו שאמר התרגום וישאו אותו בניו (בראשית נ', י"ג) ונטלו יתיה בנוהי[10])· ועוד טלל שהוא סיכוך למעלה· טלית לשון יחיד טליות לשון רבים· בפ' כירה בגמ' מעשה שעשו (שבת ל"ט סע"ב) הלכה כדברי המכריע הוץ מקולי מטליות[11]) ששנינו בפרק במה מדליקין בגמ' פתילת הבגד (שם כ"ט.) רב המנונא אמר הכא בפחות מג' על ג' עסקינן·· דתנן בכלים פ' כ"ח (מ"ב) פחות מג' על ג' שהתקינו לפקוק בו את המרחץ· *[אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב וב"ר אבל בדפ"ע נתקצר ע"י וכו' — וכנ"ה

1) בנו"ג שלח אבל עיי"ע חלש ובדא"מ חלץ. 2) בנו"ג קודמוהי. 3) בנו"ג ריבא. 4) בתר"י א' איי ונרמיניה. 5) בנו"ג טלק. 6) כ"ה בכ"י ה"ב וזה נכון מאור כי רבינו הלך בשיטת הרי"ף ולהרי"ף צריך לפרש לסברת הר"ן סביב להרי"ף כי כילה דשבת שם היינו באין בגגו טפח ולכן יפה עולה גי' הכ"י כשיש בגגה רק כאצבע אבל בדפ"ע אי' ללא נכון באמצע ושופעת ויורדת למטה בארץ אבל אח"ז מצאתי כגי' ופי' זה ממש בפי' ר"ח (שנדפס בש"ס ווילנא). 7) עיי' הרי"ף שאחריו נגרר רבינו בשנוי לשון קצת. 8) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב, ובדפ"ע חסר. 9) ועיי"ע קפל אי' ושם מבואר קצת באריכות. 10) ולפי זה נגזר מן נטל ואין נ"ל. 11) וכ"ה בעי' מטליות אשר שם רמז רבינו על ע' טל [בי'] וע' הנוכחי אבל בנו"ג בשבת הנ"ל וברף כ"ט. מטלניות.

בברכות כ"ד סע"ב היתה טליתו חגורה לו על מתניו מותר לקרות ק"ש. בקידושין י"ח רע"ב שדורש שם בבגדו (שמות כ"א, ח') מלשון בֶּגֶד: כיון שפירש טליתו עליה וכו' ב"מ ב'. שנים אוחזין בטלית וכו', ב"ב נ"ז: טלית של ת"ח וכו' ובהשאילה ב"ב צ"ח. כל המתגאה בטלית של ת"ח וכו' עיי"ע בת קברייא (ח"ב רי"ב) ירו' ביכורי' פ"ג דס"ה ע"ד והטלית שעליו כמרדעת של חמור, ירו' נדרים פ"ג דל"ח. עתיד עשו הרשע לעטוף טליתו ולישב עם הצדיקים בגן עדן וכו'. שמ"ר פכ"ז נטל טלית. במד"ר ספ"ח ושמלה (דברים י', י"ח) זה טלית. קהל"ר פ' כי החיים: הוה טליתיה דר' יונתן מהלכא על ארוניה. ושם: בני טלי טליתך. והקבוץ טליות שבת וזבין הנ"ל בתחילת הערך, ירו' סנהד' פ"י דכ"ז ע"ד (טלויות) [צ"ל טלייות] שכולן תכלת וכו' ועוד הקבוץ במד"ר ר"פ י"ח טליתות תכלת. והנה אם כדעת רבינו בשם ר"מ כי גזרת הטלה מפעל טלל אז צריך לנקד טַלִית אבל לפע"ד העיקר מל"ע הנ"ל ונגזר מל"פ הנ"ל ובמשקל פרסי בתי"ו אי' פעם אחת בספרי ראה פ' פ"א הואיל והם יוצאים בתולסין אף אני אצא בתולסין אבל גי' הילק' בקולסין עיי"ע קלס ח'] —

טם (= טַמָּא לדעת רבינו אֵבֶל Trauer ולדעתי טמי בלש' שומרוני עצם וא"כ בֵּי טַמַיָּא פי' בית עצמות Beinhaus, Leichenhaus) אגרא דבי טמא שתיקותא (ברכות ו':) פירושו אבל ויוצא באטב"ח ובאלב"ם. *[אחי"ה בדפ"ר ופיז' רק ויוצא מאטב"ח ויותר טוב גי' דפ' ויניצ' והלאה באטב"ח ו ב א ל ב"ם כלומ' ט' של טמא הוא לעומת א' באטב"ח ומי"ם לעומת ב' ואל"ף לעומת ל' באלב"ם וא"כ טמא = אבל, ודחק נראה לעינים הוא וגם רש"י לסנהד' ק"ג. ד"ה בי טמיא פי' בית האבל אולם באורו נשען על גי' י"א בי טעמא שמטעימים אותו בדברים לנחמו וכו' וזה כפי' רה"ג שהבאתי בע' אגר ע"ש ושם הארכתי בין בפי' בין בגי' טעמא שאי' בכ"י ערוך וא"כ בי טמא צריך לדגוש המי"ם לתשלום העין המובלעת והוא כמו בי טעמא אבל זה הפי' איננו עולה לכונת רב פפא' אגרא דבי ט' שתיקותא שאם מטעימים אותו בדברים לנחמו מה יתרון ושכר יש בבי טמא וגם ר' יוחנן אמר במ"ק כ"ח סע"ב אין מנחמין רשאין לומר דבר עד שיפתח אבל ועיי' בתש' גאונים קדמוני' סי' ע"ד וגי' שם. לכן גמרתי אומר שעיק' הגי' כגי' של ספרים בברכו' וסנה' שם ושם ובילק' מ"א רמז ר"ז בֵּי טַמַיָּא והוא הקבוץ מן טמי שפי' בל' שומרוני עצם ותרג' שומרוני ועצמותיהם יגרם (במדי' כ"ד, ח') וטמיהון ישעק. וממנו אובא טמיא עיי"ע (ח"א, ג') ועוד עיי"ע טמיא ופי' דרה"ג שהבאתי. וקצת תימה שרש"י לברכו' שם לא ביארו ועיי דעת רמ"ל ע' טם — ואם גי' בי טעמא עיקרית אז הוא בהפך האותיות = בי עטמא כלומר בית העצמות עיי"ע אגר] —

טָם (= טְמַם = טום פי' בל"ס טַמֵּם = טַמְטֵם סתם verstopfen ועוד ענין דיבוק וחיבור fest-zusammenfügen) בטפחו וסלק אבנו[1]) מהו בפ' שור שנגח את הפרה (ב"ק נ"א:) פי' טמם אותו טפח בצרורות או באבנים. בר"ג דמשקין (מ"ק ד' סע"ב) שרא למיכרא נהרא טמימא, פי' לפנות מקור המעיין שנסתם[2]). בפ' בני העיר בגמרא וחכ"א מוכרין אותו (לשם חצר) [צ"ל ממכר עולם] (מגילה כ"ז סע"ב) א"ל יהא רעוא דתיטום[3]) בשיראי. בפ' הבא על יבמתו בגמ' לא יבטל (יבמות ס"ג.) טום ולא תשפיץ [שפיץ ולא תבני] פי' סתום חורי הקיר ולא תבנה בהן ואם הם נקבים וחורים הרבה שפץ ולא תהרוס כל הקיר. — טומטום ואנדרוגינוס בריש חגיגה (פ"א מ"א), טומטום שאין לו לא צורת זכר ולא צורת נקבה כמו אטום ואמרינן (יבמות ע"א: פ"א. ב"ב קכ"ו סע"ב, בכורו' מ"ב: ילק' כי תבא סוף רמז תתקכ"ה.) טומטום שנקרע ונמצא זכר[4]). ופי' אנדרוגינוס בע' אנתרופי[5]). ובפ"ג בחלה (מ"א) עד שתתגלגל בחטים ותטמטם בשעורים. פי' דרך החטים ללוש ולגלגל יפה אבל השעורים כשילוש אותן[6]) עיסתן מתפרדת[7]) ואינו יכול לגלגלן[8]) יפה על כן מטמטמו ביד ועוזבו. — (וא"ב תרג' ויסגור החלב (שופטים ג', כ"ב) וטימטם שומנא. ולזה שקוראים טומטום קוראים

---

[1]) כנו"ג טם טפח וסילק אבניו. [2]) וכ"ה במיוחס לרש"י מ"ק שם. [3]) בעי' הראשון בט"ס דטיטום. [4]) כונת רבינו כי טומטום בהיותו כאטום שאין ניכר בו לא זכרות ולא נקבות ורק אחר קריעה נמצא שהיה זכר כלומר גיד שלו וביציו טמונין בגוף ועיי' פירשב"ם לב"ב שם. אבל בפ"ד בביכורים מ"ה אי' אבל טומטום אינו כן פעמים שהוא איש פעמים שהוא אשה וזה סותר קצת דברי רבינו אולם ידוע הוא כי בגמ' בדי וויניצי לי' כל פרק ד' בביכורי' ועיי' גליון בש"ס בהגהת הרי"ב וגם לרבינו לא היה מונח פרק ד' ביכורי' עיי' מ"ש בע' טען א' אכן בכ"י ש"ם מינכען וכן במשניו' נאפ' וריווא אי'. [5]) ועיי' עוד ע' אנדרוגינוס והערת רמ"ל בעי' טמם. [6]) כ"ה בכ"י ו"ו, וכ"ה בר"ש בחלה שם בשם הערוך אבל בדפ"ע בט"ס אותו. [7]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובר"ש, ובדפ"ע בט"ט עיסתו מתפרד. [8]) שם ושם, ובדפ"ע בט"ס לגלגלו.

לו בל"י אטמיטוס פי' מי שאינו מחותך). *[אחי"ה ואיני רואה דבריו כי ἄτμητος היפך ממה דאי' במקומו' הנ"ל טומטום שנקרע וכו' ואדרבה היה לר"ב לגזור אומר כי היא היא ל"י τμητός zerschneidbar כלומר כי רק ע"י חיתוך וקריעה נראה המין אם זכר אם נקבה אבל דעתי נוטה לפי' רבינו כי טומטום משרש טום = אטם או בל"ס טַמֵם, טַמְטֵם פי' סתם כלומ' המין טמון וסתום הוא ואינו נכר היטב אם זכר אם נקבה הוא שגיד וביציו טמונין בגוף ונשאר כהויתו ובריאתו זו, ובחגיג' ד', פי' אביי טומטום כשביציו מבחוץ ופירש"י אלא שהגיד טמון ע"כ וצ"ע כי אדרבה יותר רגיל שיטמנו הביצים ממה שיטמן הגיד. ועוד נ"ל כי גזרת טומטום מל"ס טָמְטָמָיוּתא ענין דביקה וחבור כלומ' הזכרות או הנקבות איננה ניכרת בהיות חלקי הגיד מדובקים ומהודקים בגוף. וזה הענין תטמטם בשעורים כלומר שידבקו חלקם קצתם בקצתם עד שיהיו גוף אחד וכן פי' הרמב"ם ברפ"ג דחלה וזו כונת רבינו במלת ועזבו בסיום הערך כלומ' מהדקו ומדבקו מלשון מקרי' (נחמי' ג', ח') ויעזבו ירושלם וגו' עיי' בט"ר להח' אייזלער ח"ב, מ"ו ותוי"ט בחלה שם ד"ה ותטמטם בחנם רוצה להגיה תחת ועוזבו: ומערבו. והנכון כמו שכתבתי עוזבו פי' מדבקו ומקשרו וכ"ע בל"ע عصب festfügen ויפה פי' הרא"ש (הובא בתוי"ט שם) לפי שאין עיסת השעורים נדבקת יפה לפיכך נקראת לישתה טומטום ע"כ. ומלת תְּטַמְטֵם הוא התפעל, והפיעל בחלה שם: טימטמה בשעורים וממנו השם המופשט ירו' חלה רפ"ג דנ"ט. ושאר כל הדברים את מהלך בהן אחר הַטִּימְטוּם, ושם: אחר מי את מהלך אחר הגלגול או אחר הטימטום — ולכן מן הראוי לצרף מ"ש רבינו בענין טומטום עם הערך הנוכחי ולא כגי' כ"י ל"ד שמיחד למלת ולענין טומטום ערך בפני עצמו. ומה שענין טִימְטֵם פי' סתם אי' עוד בהתפעל בפסחים מ"ב. כותח הבבלי מטמטם את הלב ובהשאילה ביומ' ל"ט רע"א לפי גי' כ"י מ' וע"י הראשון וילק' שמיני רמז תקמ"ה ונטמטם בם (ויקרא י"א, מ"ג) א"ת ונטמאתם אלא ונטמתם וכצ"ל בנקודות ונִטַּמַּתֶם ובנו"ג בטעות ונטמתם. ובכ"י א"פ עבירה מטמטמת לבו של אדם שנאמ' ולא תטמאו בהם הובא בד"ס יומ' נ"ד: הגירסא א"ת ונטְמֵתם אלא ונַטְמְתם ולא נהירא. ובאתפעל ערובי' ע"ט. בשלמא חריץ למיטיימיה קאי אלא בית למיטיימיה קאי? ובכ"י א"פ אבל בית לאו למיטיימיה קאי. ובאתפלפל בתרג' דפ' רגיא לתהלי' קי"ט, ע' איטמטם, לישעי' ל"ב ג', ולא יטמטון והתי"ו מובלעת במקום יתטמטון. — ומזה הענין לדעת רד"ק שרש טמה: נטמינו בעיניכם (איוב י"ח, ג') ענין סתימת הלב ואין דעת.. וקראו ג"כ טומטום למי שהוא סתום שלא נראה לו זכרות ועוד הביא לנכון ציון משבת ע"ג: פ"א. טממה בבית אבל גזרת טמיון עיי"ע בלי נכון הוא. טמטום בשו"ט ריש מזמור א' והובא בילקוט תהלי' ט"ו רמז תתקנ"ג ט"ס הוא וצ"ל אכטומטוס כגי' ר"ב עיי' בהשמטות ותיקונים בסוף אות בי"ת צד שפ"ט].

טם (= טִימֵי בל"ס הועתק מל"י τιμή ערך, מחיר ושווי (Schätzung, Werth, Preis בב"ר פ"ב שניהם באוני אחת וכטימי אחת[1]. ובפ' י"א ויברך אלקים: הדין מסיק ליה בטימי. פי' בדמים. — (א"ב תרג' אין שוה להניחם (אסתר ג', ח') לית טימי מנהון פי' בל"י מחיר ושווי). *[אחי"ה וכנ"ה בתרג' אסתר ה', י"ג; לבמדבר כ', י"ט; כ"ד, י"ד. כ"ה, והקבו' לבראש' כ"ג, ט"ו; לאסת' ז', ד' ועוד בדרז"ל ירו' ברכו' רפ"ט די"ב ע"ד ושו"ט מזמור י"ט לך דומיה תהלה (תהלים ס"ה, ב') סמא דכולא משתוקא למרגלית דלית לה טימי כל מה שמשבח בה פגמה (בשו"ט דכל מה דאת משבחת לה את פגים ועיי' תוספ' ברכות י"ב. ד"ה אמת ושם מפורש), ירו' פיאה פ"א דט"ו ע"ד ב"ר ספל"ה מילה דלית לה טימי. ויק"ר ס"פ כ"ח פסיקת' דר"כ דף ע': ופסיקת' רבתי ס"פ י"ח אסת"ר פ' מהר וילק' אסתר רמז תתרנ"ח וכמה הות טימי דידיה וכו', קהל"ר פ' שמח אייתי טימי מה דאכלת כלומ' תן שווי של אכילתך כלומ' שלם בעד אכילתך ובפסיקת' דר"כ פ' שובה (דף קס"ד:) אי' תמורתו: פשר פריטך. ועוד במשקל ארמי טימיתא והוא כמו טימי ירו' פיאה ספ"ח דכ"א: הילך טימיתיה, ירו' שקלי' ספ"ה דמ"ט: הא לך טימיתה. ירו' תענית פ"א דס"ד: ויבית לה טימיתיה, ירו' סנהד' פ"י דכ"ח: והוא (אחאב) מפריש טימיתיה לע"ז. ויק"ר ר"פ י"ב, אסת"ר פ' וישלח ריש פרש' ה' ושתי חמרא בטימיתיה (בילק' משלי כ"ג רמז תתק"ס ד"ה למי אי' בט"ס בטימותיה). איכ"ר פ' רבתי: סב לי טימיתהון.. נסב טימיתהון, רות רב' פ' קטן וגדול: מה דהוא עביד טימיתיה תיסב. ועוד טימס כמו טימי באיכ"ר פ' בלע שלש עיירות היו טימס שלהם עולה לירושלים [בעגלה] עיי' במ"כ שפירשו מל"ש טימי אוצר ודמים אולם עיין ערך טימס. — וממנו נאצל אטימיטון (ח"א, ס"ג)

---

[1] עיי"ע אָן 1 ח"א, קל"ד.

טימיקון עיי"ע. ונרדף עם דמים, דמין עיין ערך דם ב'] —

טָמֵא (ידוע מל"מ הפך מן טהור וקדוש וענינו תעוב מפני זהומה או מפני אסור תורה או רבנן (unrein, levitisch unrein) בספרא בפ' זבה (תו"כ מצורע פרק זבים פרשה ה' סוף פרק ח' דף ע"ט רע"ב בהוצ' הח' ווייס) תניא כטומאת נדתה (ויקרא ט"ו, כ"ו) ולא כימי נדתה והלא דין הוא שיהא טמא[1]) ומה [אם] במקום שלא עשה טומאת המטמא[2]) וכו' פי' מדקאמר כטומאת נדתה ילפינן דמשכב זבה טמא טומאת ערב כטומאת נדה שהרי נדה דאוריתא שאפי' רואה יום ז' טובלת ליל ח' וטהורה וכן נמי כל מי שנוגעת בו טמא טומאת ערב ואיתקש משכב זבה למשכב נדה שיהא טמא טומאת ערב ולא הוקש לימי טומאת' שהן ז' ימים שיהא טמא טומאת ז' ומה במקום שהקל ולא עשה תחתונו של בועלה כתחתון שהתחתון שלה מטמא אדם וכלים ותחתון של בועל נדה אוכלין ומשקין מטמא, אדם ובגדים לא מטמא החמיר כימי טומאתו וכתיב ביה (שם פסוק כ"ד) ותהי נדתה עליו וטמא שבעת ימים ועשה ימי בועלה שהוא המיטמא כמותה ואפי' בא עליה ביום ז' שלא יטמא ז' ימים, כאן במשכבה שעשאו כמותה שמטמא אדם ובגדים והחמיר בו אינו דין שנחמיר גם בימי טומאתו ולדונו כדינה שיהא משכבה טמא טומאת ז' ת"ל כטומאת גדתה ולא כימי נדתה טומאת ערב הוא מיטמא ואינו מיטמא כימי נדת טומאתה טומאת שבעה[3]). טומאת גוויות, טומאת הקדשות בספרא וזה לכם הטמא (תו"כ שמיני פ' שרצים פרק ו' ריש פרש' ה') טומאת הגוית הן השרץ והנבלה והמת וזב וזבה ונדה וכיוצא בהן, וטומאת הקדשות[4]) השורף את הפרה ואת הפרים והמשלה את חשעיר ומפורש בתוספתא דמס' שבועות (ספ"א) בכל דבר טמא לרבות כל הטמאין שבתורה . . ר' נתן אומר טומאת גוויות ולא טומאת הקדושות[5]) יצא השורף את הפרה וכו'[6]), וטומאת הגוויות בגמ' דיוה"כ (יומ' פ':) [הנח לטומאת גויות[7]) דלאו דאורייתא היא וכו'][8]) לענין אוכל אוכלין טמאין ושותה משקין טמאין שהוא פוסל את התרומה ומי"ח דברים שגזרו בו ביום הוא (שבת י"ג סע"ב וע"ב בפירש"י) דתנן (זבים פ"ה מי"ב) ואלו פוסלין התרומה האוכל אוכל ראשון ואוכל שני וכו'[9]). בסוף ספרא[10]) (תו"כ בחוקותי פרק ט' ריש פרש' ד' ועיי' מנחו' ק"א. בכורו' ל"ז: תמור' ל"ב סע"ב) ואם כל בהמה טמאה אשר לא יקריבו[11]) ממנה וגו' (ויקרא כ"ז, י"א) יכול בבהמה טמאה הכתוב מדבר כשהוא אומר למטה (שם פסוק כ"ז) ואם[12]) בבהמה הטמאה ופדה בערכך הרי בהמה טמאה אמורה הא אינו מדבר אלא בבהמת מוקדשין וכו'[13]). טומאת שרץ מרובה בפ' במה אשה (שבת ס"ד.) פי' מרובה שהיא בשמונה שרצים והיא קלה שהיא טומאת ערב, טומאת מת מועטת שאינה אלא במת בלבד והיא חמורה שהיא כטומאת שבעה[14]). בריש מכילתא (בא פרשה ב')[15]) הואיל וטומאה מעכבת[16]) ואביב מעכב מה טומאה אין פחות משלשים יום אף אביב אין פחות מל' יום. פי' רבינו ניסים ז"ל מה טומאה נדחה מי"ד בניסן לי"ד באייר שהן ל' יום אף אביב נמי שאם לא ימצא מעכב הפסח ומעברין בשבילו ל' יום[17]). ובריש כלים (פ"א מ"א) טמא מת אב הטומאה, מכלל דמת עצמו אבי אבות[18]). בהלוקח בהמה פ"ג בבכורות בגמ' ר"א בן יעקב (בכורות כ"ג רע"ב) גופא בר פדא אמר טומאה חמורה עד לגר טומאה קלה עד לכלב . . מ"ט אמר קרא[19]) לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה (דברים י"ד כ"א)[20]) ובע"ז בפ' השוכר בגמ' יין נסך (ס"ז סע"ב) ור"ש מאי טעמא דתניא לא תאכלו כל נבלה וגו' (שם) נבילה הראויה וכו'[21]). בס"ג ואלו

---

1) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב ולי' בתו"כ ומפי' של רבינו הוא. 2) בתו"כ המיטמא וכצ"ל בערוך כדמוכח מפיי בסמוך. 3) ובגוף הענין רק בתכלית הקיצור באר כן גם הראב"ד ע"ש. 4) בדפ"ר הקדישות ובת"כ הקדושות וכ"ה בסמוך בציון התוספת' בדפ"ר וכ"ה בכ"י תוספתי שבועות פ"א. 5) עיי' הערה הקודמת ובנו"ג בתוספ' בשבוש. 6) וקרבן אהרן הביא זה הפי' בשם ר' ניסים עיי' בהפשב"ע ע' טמא. 7) כ"ה לנכון בכ"י מינכען וכ"ה בע' גויה, ובנו"ג גוייה. 8) השלמתי עפ"י ע' גויה וכצ"ל בע' נוכחי. 9) כונתו על פיי ר' ניסים שהביא בע' גויה בענין טומאת גויות לאו דאורייתא. 10) בכ"י ו"ו סיפ' ובדפ"ר ופיז' וויניצי' סיפרי וצ"ל כמו שהגהתי. 11) בדפ"ע בטעות יקריב. 12) בדפ"ע וכן בתו"כ, במנחות ותמורי הנ"ל הובא אם אבל בפסוק אי' ואם וכ"ה בבכורו' שם. 13) בתו"כ אי' בפסולי המוקדשין שיפדו ובש"ס הנ"ל בבעלי מומין שנפדו. 14) בנו"ג אם הרבה בטומאת ערב אבל בכ"י א"פ אם רבה בטומאת שרץ וכ"ה שרץ בדפוס הישנים ומהרש"ל הגיה כלפנינו עיי' ד"ס שבת צד ס"ח: ופי' רבינו קרוב לפירש"י ולא כפי' רה"ג הובא בחי' הרשב"א ע"ש היטב. 15) נראה מזה שלא היו לפניו ב' פרשיות ראשונות ומי"א ציונים שהובאו בערוך ממכילתא, עיי' מפתח לספר ערוך השלם, זה ראשון לציון. 16) וכ"ה במכילי אבל בילקי אי' מתעברת ועיי' מאיר עין הגה ג'. 17) וכן מוכח מסנהדי י"ב: ותוספתי סנהדי פ"ג וירו' פסחי' רפ"ט דל"ו סע"ג וירו' נדרי' פ"ו דל"ט סע"ד ועיי' פני משה לפסחי' הנ"ל. 18) ועיי' רש"י לחולי' ג' רע"א ד"ה הרב ועוד עיי"ע אב. 19) בבכורו' אי' דכתיב ובע"ז ס"ז סע"ב דתניא. 20) מן מ"ט לי' בדפ"ע כי אם בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב. 21) בנו"ג כל הראויה לגר קדויה נבילה.

הן הנשרפין (סנהד' פ"ג רע"א) ואלו שהן במיתה[1] האוכל את הטבל וכהן טמא שאכל תרומה טהורה וכו' ומפורש שם (בסוף העמוד)[2] אמר שמואל משום ר' אליעזר בן יעקב[3] מנין לכהן טמא שאכל תרומה טמאה שאינו במיתה שנא' (ויקרא כ"ב, ט') ומתו בו כי יחללוהו פרט (לו) [צ"ל לזו] שמחוללת ועומדת[4]. בסוף נדרים (צ':) האומרת טמאה אני לך פי' כגון אשת כהן שאומרת נאנסתי ולך אני אסורה ולכל ישראל מותרת תן לי כתובתי[5]. בפ' י"ג בזְבחים (ק"ו.) טמא[6] שאכל בין קדש טמא בין קדש טהור חייב ר' יוסי הגלילי אומר טמא שאכל טהור חייב וטמא שאכל טמא פטור וכו'. בבכורות בפרק כל פסולי בגמ' בי"ש (בכורות ל"ג.) בי"ה אומרים בכור מאכילין אותו לנדות מ"ט דאמר קרא (דברים י"ב, ט"ו) הטמא והטהור יאכלנו. *[אחי"ה רבינו הביא תורף הסוגיא ע"ש לְישנא דגמ'. גזרת טמא בל"ס טְמָא או מל"ע طما, اطمى סאנסק' tam בצענד temanh חושך וכיעור או נרדף עם טמע וכן בל"ס ובל"ע طمع מאותו ענין עיי' אוצ"מ לפירשט זה השרש. והשם טוּמְאָה והתואר טָמֵא והרב' בש"ס לדוגמא עיי' הפִּעֵל באלה המקומות: ברכות ס"ג: שבת פ"ב. ק"ד. עירובין מ"ו: פסחים פ"ח: יומ' ל"ט. ידים ג', ה' תוספת' ידים פ"ב, מגילה ז'. כלים ט"ו, ו' תוספת' כלים ב"מ פ"ה (מטמא את הידים ועיי' המפרשים) יבמו' ס"א. סוט' כ'. סנהד' פ"א. עדיות ח', ז', נדה ע': טהרו' ו', ב', מכשירי' ו', ב', שמחו' פ"ד. ובירו' לִפעמים א' מובלעת עיי' ירו' דמאי פ"ה דכ"ד ע"ד טימו, ירו' יומ' פ"א דל"ח ע"ד טימתו, ירו' חגיג' פ"ג דע"ח ע"ד טימהו. פַּעֵל טַמִּי עיין פסחי' ס"ז: טמויי מטמי, שם ע"ט. מטמיא ליה, חולי' ג' רע"א לטמייה.. וטמיתיה. אתפעל אִיטְּמָא, אִיטְּמִי חולי' ב': ג' רע"א; התפעל עוקצין פ"א מ"ג והלאה: מִיטַּמא, מיטמאים. תו"כ הובא בריש הערך טומאת המיטמא. פסחי' י"ד. מיטמא, יומ' ל"ח: בא ליטמא פותחין לו (כ"ה בכ"י ש"ס ועיי' תוס' שבת ק"ד ד"ה אית דגרסי ועיי' בריטב"א). והתואר טָמֵא, נקבה טְמֵאָה עיי' שבת ל"ג: יומ' נ"ו: סוכ' כ"ה. קידוש' מ'. סוט' ט': י"ב: ושם ע': מ"ק ח'. בכורו' ה': כלי' י"ב, ב' ב"ק צ"ב: ב"מ ס"א: פ"ו. סנהד' נ"ט: חולין קכ"ג. נדה ט'. ל"א: מעילה י"ז. והשם טומאה ברכות ט"ו. כ"ב. כ"ח: שבת י"ז. ל"ג: עירובי' י"ג: יומ' י"ח: סוכ' כ"ו: מ"ק ח'. כתובו' מ"ו. סנהד' פ"א: צ"ד: זבחים קי"ג. חולי' ל"ז: נדה ל"ד. ס"א. אב הטומאה.. ולד הטומאה פסחי' פ"א מ"ו, ידים פ"ג, מ"א; טומאת ידים פסחי' י"ט. טומאת התהום שם פ': רוח הטומאה חגיגה ג' סע"ב, נדה י"ז. סנהד' ס"ה: שם טומאה סנהד' צ"א סע"א. טומאת מקְדש, טומאת הקדש, טומאת הגוף, טומאת הבשר, טומאת ע"ז עיי' ירו' שבועו' פ"א דל"ג. טומאה בוקעת ועולה בוקעת ויורדת אהלות פי"ב, מ"ו, טומאת המת דחויה היא בצבור יומ' ו': ע"ש. מוסיף לו טומאה על טומאתו פסחי' י"ד.] —

* טמוּבִּירִיא (שם מקום) ע"ז ל"ט. אביי איקלע לטמובּיריא כה"ג בכ"י ש"ס ובבה"ג ובנו"ג רב אשי איקלע לטמדוריא ונ"ל שגי' כ"י עיקר והוא שם מקום מפואר Tumera בהדיאביני עיי' מאננערט ח"ה של"ב והלאה ועוד עיי' גיאגר' לנייבויער שצ"ב.

* טֵמָא שם שד כבר פי' בע' אסטמטיתיה ח"א, קע"א: וע' בר טינה (ח"ב קע"ו).

* טמדוריא עיי"ע טמובּיריא וע' ארב בח"א רס"ז וש"נ השנויים ועיי"ע תמדור וע' תרמוד.

* טֵימִי (שם אליל יוני הנקרא Themis) ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ד ר' חייה בר בא הוה ליה קווקין והוות טימי דרומי ציירה בגווה פי' צורת אליל הנזכר ויען שאליל נקבה זה הידוע אצל היונים בשם אליל הצדק והמשפט היה נעבד ביון לכן מתארו ע"י טימי דרומי ודוגמתו עיי"ע גְּפָא (ח"ב, של"ז:).

* טֵימִי (שם פרטי) קהל"ר פ' ראה חיים: ר' יהושע בריה דר' טימי.

* טימי עיי"ע הבא אח"ז ופי' עצמות.

טְמַיָּא (מלש' שומרוני טמי פי' עצם וא"כ טמיא = עצמות Gebeine עיי"ע טם א') בהחורש פי"ז באהילות (מ"ג) החורש מלא טמיא. (פסק')[7] [צ"ל פסיקתא] דדברי ירמיהו (פסיקת' דר"כ קי"ב סע"א)

1) בנו"ג ואלו שבמיתה ובכ"י ש"ס ואלו הן שבמיתה. 2) בדפ"ר אי' ואותה בתוספת תרומ' פ' סאה מפורשין שם, ונראה שהגהת איזה כותב היא להורות שבתוס' תרומ' פ"ו מדובר קרוב לענין זה. 3) וכ"ה בכ"י ש"ס ובכ"י ק' אמר שמואל משום ר' אליעזר, בילק' אמור רמז תרל"ח משם ר' אליעזר ובחולי' קי"ג: משום ר' אלעזר ובדפ' שונצי' אלעזר. 4) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב ובכולם צ"ל לזו וכ"ה לנכון בכ"י ב"ר. 5) כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד וב"ר ובדפ"ע נתקצר ע"י וכו' ופי' זה אליבא דמסקנא בנדרי' שם ועיי' פירש"י ליבמות קי"ב. ד"ה האומרת טמאה אני. 6) וכ"ה בחולי' ק"א. אבל בזבחי' הטמא. 7) כ"ה בדפ"ר ובשדפ"ע בפיסקא.

חמון [1]) מה עביד ליה [2]) פלוני שחיק טמיא. פי' גאון שחיק עצמות. *[אחי"ה כה"ג לנכון בכ"י ה"ב ופאריז ובדפ"ר ופיז' חסרה מלת פי' ובשדפ"ע חסרה מלת גאון וכונתו על רה"ג ואלה דבריו בפי' סד"ט לאהלו' הנ"ל צד כ"ה: מלטמיא פי' כנון פיסא בית מלא עצמות פי' (טמיה) [טמיא] עצמות כדאמרינן אדריאנוס שחיק טמיא והוא שחיק עצמות ע"כ. והנה בהשקפה ראשונה רציתי לבאר כנון פיסא מל"ע كنان فيص פי' בית מות Todtenhaus ועל זה הביא הפי' בית מלא עצמות שוב ראיתי כי בע' מלטמיא א' כתב רבינו בזה"ל בפ' (יו) [י"ז] באהילות פירוש פרפיסא של עצמות וכו' אבל הדבר צריך עוד למוד כי אי אפשר לבארו ע"י פרפס שהביאו רבינו בע' פרפס שהוא כדעת ר"ב מל"י παροψίς קערה ואין הענין סובלתו באהילות על כל פנים מוכח כי רבינו לדעת רה"ג כיון וכן הביא את פירוש רה"ג רש"י לברכות נ"ט רע"א ד"ה אובא טמיא [3]) ולשבת קנ"ב: ד"ה אובא טמיא ובכ"י רש"י לשבת (ד"ס שם קפ"ז.) הוסיף עוד: והרבה יש בב"ר שחיק עצמות שחיק טמיא ע"כ ועיי' עוד ע' אגר א' (ח"א, כ"ו) ועיי' עוד מ"ש בהערה ח' לע' אובא טמיא (ח"א, ג') ועיי' עוד רש"י לבראשית מ"א, ח' [4]) שפי' חרטמי הנחרים בטימי מתים ששואלין בעצמות טימי הן עצמות בלא"ר ובמשנה בית שהוא מלא טימיא מלא עצמות (ועיי' מיוחס לרש"י לדניאל א', כ'). וכן הבין הרמב"ם לאהלות וז"ל מלטמיא מורכב מלא טמיא והכונה חפירה מלאה עצמות וכו' ע"ש. והר"ש הביא שם תוספת' החורש מלטמי הרי זה עושה בית הפרס. ובנו"ג בתוספת' אהלות רפי"ז בשתי תיבות מלא הטמיא ובסוף הרי"ף אי' בתוספ' מלא הטמא ובכ"י אירפ' מלוא טימיא וכולם צ"ל כגי' רבינו עפ"י פי' רה"ג מלטמיא ולפע"ד עיקר הגי' מלטימיא כגי' המשניות והוא מל"י λατόμιον, λατομεῖον, λατομία קבר חצוב בצור ein in Fels gehauenes Grab ויפה העיר הח' לעווי כי מ' היא שמושית וראיה לדבר בהמשנה מצבירת העצמות משדה שאבד הקבר. אבל המפרשים חשבוהו למ' שרשית ועוד נ"ל כי מתחילה היה כתוב רק החורש מלטימיא (ויותר טוב מלטומיא כמלה יונית) משדה שאבד הקבר בתוכה וכו' ויען שמלה בודדת היא לכן השכיל איזה מגיה לבארה ע"י: מצבירת העצמות ואח"כ הובא מגליון לפנים הפירוש עם המפורש וגם בעל הגליון גזר אומר מלטימיא שהוא הרכבת מלא טמיא ובפרט שכן כתוב בתוספת' אהלות. — וכנ"ה טמיא או טימיא בהוראת עצמות בב"ר ר"פ ע"ח אנדריינוס שחיק טמיא ועל זה כיון רה"ג ורבינו בע' מלטמיא א' ורש"י למקומו הנ"ל וכ"ה בויק"ר פכ"ה אדרינוס שחיק טמיא והוא במליצה קללה למתים רשעים על דרך פזר עצמות חונך עיי"ע טם א', ועיי"ע דכר ג' ציון מויק"ר ס"פ ל"ב ותמורתו אי' בקהל"ר פ' גם מגבו' ובאיכ"ר פ' חסדי אדריאנוס שחיק עצמות ועיי' עוד בירו' מגיל' ספ"ג דע"ד רע"ג ב"ר רפמ"ט אסת"ר פ' אשר הגלה, מדר' שמואל פ' א' והובא במסכ' סופרי' פי"ד הל"ז שחיק שמוי וכמ"כ לב"ר פמ"ט גרס שמיה וצ"ל טמיה. ירו' סנהד' פ"ז דכ"ה. שחיק טימייא דפלן וכו' וכן ביו"ד אחר טי"ת בתנחום' ר"פ מקץ: לחרטמים (דניאל ב', ב') חסר כתיב אלו ששואלין בטימי מתים ועל זה הציון כיון רש"י לבראשי' הנ"ל — ומזה הענין בי טמיא דברכו' ו': עיי"ע טם א' והפשב"ע שם] —

* טמיא (שם מקום) ב"ב קנ"ג. שדריה . . לשום טמיא.

* טומיות צ"ל טורמיות עיי' ערכו.

טַמְיוֹן (בל"י אוצר Schatz, Vorraths- ταμεῖον kammer) בס"ג דפ' הישן (סוכ' כ"ט רע"ב) בשביל ד' דברים נכסי בעלי בתים יורדין [5]) לטימיון [6]). ובב"ר פ' ב' (ר"פ) זה ניזון מטמיון ואני ביגיעתי [7]) ובפ' ויהי בימי אמרפל (ב"ר פמ"ב) ובויק"ר בריש ויהי ביום השמיני (פי"א) שלח המלך [8]) גבאי טמיון [9]) לגבותה, ובפ' נ"ב (ב"ר רנ"א) ובילמדנו לב' מדינות שמרדו במלך אמר המלך תשרף אחת משלה ואחת תשרף מטמיון דלהלן ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית (ישעיה ל"ד ט') [10]) ובפרק ס"ב (ס"א) ולבני הפלגשים: לא הגיעו למאה שנה עד שנמצאת ארץ מצרים לטמיון [11]). ובילמדנו וכי ימוך אחיך (בתנה' ליתא ואי' בילק' משלי רמז תתקי"ב בשם ילמדנו) ורשע לא יבין דרכו (משלי כ"ט, ז') זה עשו הרשע שהיה מכנים ממונו של אדם לטימיון והורגו [12]).

[1]) בנו"ג חמי אבל שם תיכף אי' חמון וכן היתי' גי' רבינו גם בפעם ראשונה. [2]) בנו"ג לי. [3]) וישם מסכת כלים צ"ל אהלות. [4]) עיי' בסוף הערך. [5]) וכ"ה בע"י ובמסכ' ד"א פ"ב וכ"ה בכ"י מ' ובכ"י ב' ובכ"י ילק' אצל ד"ס לסוכ' צד מ"ז: וברד"ק שרש סמה ובנו"ג יוצאין. [6]) בכ"י ובנו"ג לטמיון וזה יותר טוב. [7]) בנו"ג ואני אם איני יגע איני אוכל. [8]) כ"ה בויק"ר ובקהל"ר פ' לך אכול ובב"ר אי' השר. [9]) כ"ה בויק"ר ובילק' ריש אסתר ובשני מקומות דב"ר וקהל"ר אי' טימיון. וברות רבה פ' וישם האיש: בט"ס שלח טימיאון לגובתה וצ"ל שלח גבאי טמיון לגבותה. [10]) בכ"י ו"ו ול"ד אי' רק ר"ת ונהפכו נחי' לזי' ועי' לגי' ובדפ"ר נתקצר ע"י וכו' מן אמר המלך בב"ר ובילק' וירא סוף רמ"ז פ"ד אי' כך להלן. [11]) בנו"ג לטימיון. [12]) בילק' שם לטמיון וע"ש סיום המאמר.

ובויק״ר ואשה כי יזוב זוב דמה (פי״ט) שהיה הורג בעליהן ומכנים ממונו לטימיון[1]. ובפרשת קחו מוסרי ואל כסף (ויק״ר פ״ל) שלח המלך גבאי טמיון לגבותה[2] פי׳ גבאי ממונה על אוצר של מלך. — (א״ב פי׳ בל״י אוצר הן של מלכים הן של מזון). *[אחי״ה והדין עם ר״ב אבל בכ״ז אצל רז״ל ענין המלה אוצר המלך או המדינה Staatsschatz עיין מלבד המקומות הנ״ל בירו׳ נדרי׳ ספ״ט דמ״א ע״ג נפקת (קלווסים) [קלווסים][3] מן מלכותא דייעול הוא ומדליה לטימיון. שמ״ר פל״א יש אדם שהוא עשיר וכו׳ וכל הממון שלו נכנס לטמיון, ובילק׳ משלי רמז תתקס״א הגי׳ המלכות מתגרה בו ונוטלת ממונו. ילקוט ראה ריש רמז תתצ״ה בשם אלה הדברי׳ זוטא משל לגנבים שחפרו ביתו של מלך וכו׳ א״ל הכל של טמיון הם. וגי׳ בלא יו״ד אחר טי״ת העיקר כדרך ל״י הנ״ל ורד״ק במקום הנ״ל טעה לגזרו משרש טמה — ומן טמיון נאצל טמיקא ע״ש] —

* טָמַם (פי׳ סתם verstopfen ונרדף עם טום) עיי׳ דוגמאות בע׳ טם א׳ ויש להוסיף גיטין ס״ח. טמינהו, ב״ק נ׳. טָמֵים ליה. אתפעל מגיל׳ כ״ז סע״ב עד דאיטום בשיראי.

טָמַן (מל״מ ענינו הסתרה וצפינה verbergen) בר״ג דפ׳ איזהו נשך (ב״מ ס״א:) ובס״ג דפ׳ המוכר את הספינה (בבא בתרא פ״ט:) במשקל שלא יטמין משקלותיו במלח. תנא (תוספתא ב״ב פ״ה) מפני שהן חסרין כלומר כח המלח יונק ומכחיש כח השקל ומוכר לאחרים. *[אחי״ה וכנ״ה בהפעיל ויק״ר פי״ז הטמינו ממונן, דברים רבה פ״ד והטמין עצמו מפניהם. ובהפעל במגיל׳ י״ז. היה יעקב בבית עבר מוטמן, ובסדר עולם רבה פ״ב מוטמן בארץ ישראל ובילק׳ כ״י עקב חסר׳ מלת ישראל עיי׳ ד״ס למגיל׳ צד מ״ז. ושם גי׳ כ״י ש״ס נטמן, ובקל כלאים פ״א מ״ט הטומן לפת וכו׳: שבת פ״ב מ״ז טומנין את החמין ושם פ״ד מ״א והלאה במה טומנין ובמה אין טומנין, ב״ק ה׳: ס״א: ועיי׳ ס׳: נזקי טָמוּן באש. תרג׳ אסתר ה׳, י״ד נטמון יתיה, תרג׳ כ״י לאיוב י״ד, י״ג תטמנני. בפיעל ילקוט ראה ריש רמז תתצ״ב משל לאגרונימוס שיצא לשער את המדות וראה אותו אחד והיה מטמן מלפניו א״ל מה לך מטמן עשה מדותיך ביושר ואל תתירא. ומקורו הוא בפסיקת׳ דר״כ צד צ״ו סע״א וגם שם התחיל מטמן לפניו וכו׳ אבל בתנחומ׳ ראה רסי׳ י״א יותר טוב התחיל מטמין מלפניו א״ל מה לך מטמין מלפני וכו׳ וכ״ה לנכון בילק׳ תהלי׳ סרמ״ז תשכ״ח בשם הפסיקתא והטמין עצמו (לפניו) [מלפניו] א״ל מה את מטמין עצמך (לפני) [מלפני] וכו׳ ויק״ר ספי״ז הטמינו ממונם וכו׳ — המטמין בחול עיי״ע טן א׳ ומ״ש. — ובירו׳ דמאי ספ״ב דכ״ג, טמן . . מטמן ט״ס — ושם מופשט ירו׳ שבת ספ״ד ד״ז. מכירה לטמינה אסור מטמינה לכירה אסור מטמינה לטמינה צריכה. ועוד עיי״ע הטמנה וע׳ מטמון, מטמונת] —

טָמָם (= טוּמוּס מל״י τόμος וכן בל״ר tomus Theil, Pack von ונעתק לל״ס טומסא Schriftstücken חלק וקבוצת קונטריסין) בר״ג דכל כתבי הקדש (שבת קט״ו:) נטל טומוס של ברכות. ובפסיקת׳ דזכור (צד כ״ז.) נטל טימוסיהן של שבטים שהיה שמם חקוק עליהן[4] ובריש ויק״ר פ׳ והוא ישקיט (פ״ה) אע״פ שנתן אחר יותר ממך לך כתבנו בריש טומוס[5]. פי׳ קלף שעושין מן קליפה של עץ ובלעז נקרא טומו[6]. — (א״ב פי׳ בל״י ורומיי ספר כלה או קצתו). *[אחי״ה וערך מילין כ״י אשר ת״י מקובץ כ״י האלבערשטאם כתב וז״ל: והאמת כי המלה שרשה מל״י ועיקר הנהתה לפי הוראתה העצמית הוא ענין כריתה וחלק ומן ההוראה הזאת העצמית הושאלה זאת המלה להורות על הקלעים על שם שכורתין אותן מעורות הבהמה וכן קבוצת ספרים או מכתבים בסיום חלק מחבור המשניות שלם אשר חבר רבינו הקדוש זצ״ל וכו׳. קצרתי דבריו כי האריך ללא צורך בכל זאת לא העיר כי הוראת המלה לא רק חלק ואגודה כי אם גם פירושה תוכן ענינים ורשימה Liste, Register ומזה הענין האחרון הוא מאמר מפסיקת׳ הנ״ל וכן ציון מויק״ר לגי׳ רבינו וציון מירו׳ הוריו׳ הנ״ל וכנ״ה בב״ר ר״פ כ״ה אינו נכתב בתוך טימוסן של צדיקים אלא בתוך טימוסן של רשעים, ובירו׳ סנהדרין פ״י דכ״ח רע״א אף שמותיהם פרחו מתוך טמסותיהן, ויותר טוב טומסותיהן. ועוד אי׳ בהוראה ראשונה בירוש׳ ב״ק רפ״ח ד״ו. הכהו על ראשו . . בטומוס שבידו. בתוספ׳ ב״ק ספ״ט לפי גי׳ כ״י אירפורט היכה . .

---

[1]) בנו״ג לטמיון. [2]) בנו״ג והלך המלך לגבותה. [3]) מל״י κλῆσις געריכטליכע פארלאדונג או κέλευσις בעפעהל. [4]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו וכ״ה בעי׳ ארך (ח״א, רפ״ז) ויותר נכון טומוסיהון כגי׳ התנחו׳ כי תצא אבל גם בילק׳ סוף תצא אי׳ טימוסים של שבטים ובפסיקת׳ רבתי פי״ב תמורתו סיפור ייחוס שמותם. אבל כל המאמר הוגה שם שלא כענין עיי׳ מ״ש ר״ש באבער בפסיקת׳ דר״כ שם אות קי״ב. [5]) בנו״ג אע״פ שנתנו אחרים יותר ממך לך כתבנו בראש ע״כ אבל בירו׳ הוריות פ״ג דמ״ח. אי׳ כגי׳ רבינו אותך כתבנו (ראש) [צ״ל בראש] טומוס. [6]) tomo.

בטומום של שטרות שבידיו וכ"ה בילק' סוף אמור בשם תו"כ בטומום שטרו שבידו. וראב"ד לספרא אמור פרק כ' גרס טומום ניירות ופי' כמו אגודה של שטרות ובנו"ג בט"ם בטימסמירות שבידיו וכבר הגיה לנכון הרב וויים בפי' מסרת התלמוד ע"ש. ובענין טומום של ברכות בשבת הנ"ל ובתוספ' שבת פט"ו[1] עיי' מ"ש שי"ר בכ"ח ח"ה, מ"ז והח' גרעטץ השכיל להגיה טומום של הלכות וכמה הלכתא גברותא יוצאין מזו השערה עיי' מ"ע שלו חכ"ב ל"ה והלאה והראיה מתמורה י"ד:

* טימס, טימוס (לפע"ד כמו דימוס פי' מס הכללי והמדיני öffentliche Staatssteuer עיי"ע דמוס) איכ"ר פ' בלע שלש עיירות היה טימס שלהם עולה לירושלם בעגלה כה"ג במ"כ ע"ש ובירו' תענית פ"ד דס"ט. משובש קטימוס וצ"ל: הטימוס כלומר מס שלהם הפורעים משלש עיירות היו הולכים בעגלה כל כך הרבה היה זה נ"ל עיקר ואחרים פירשוה מל"י τιμή עיי"ע טם ג'.

טָמַע (נרדף עם דמע וטבע ופי' שקע versinken והושאל בנפעל: נתערב sich vermischen) בב"ר פ' ו' יהי מאורות עד (כדו) [כדון] לית לה אלא י"ג[2] מטמועין[3]. ובפ' ס"ד (ס"ג) בריש ואלה תולדות יצחק: עם מטמועי שמשא[4]. ובתר"י [א'] כי בא השמש (בראשית כ"ח, י"א) טמעת[5] שמשא[6] ותרג' ויחפרוהו ממטמונים (איוב ג', כ"א) וחפסין ליה מן טומעיא. — (א"ב תרג' טבעו בארץ פתחיה (איכה ב', ט') טמעו בארעא תרעהא. ומזה הלשון תינוק הנטמע בין הגוים). *[אחי"ה ועיי' מ"ש בע' דמע וש"נ הנפעל נטמע פי' מעורב וכן אלמנת עיסה כל שנטמע בה ספק חלל (כתובות י"ד:) עיי"ע אלמנה (ח"א, ק'). ובהשאילה טמיע מזליה קהל"ר פ' את הכל, פ' שמח, אסת"ר פ' ויבז פי' שקוע מזלו כלומר ביש גדיה unglücklich. והונח עוד לשקיעת החמה עיין עוד בתרגום אונק' לבראשי' ט"ו, י"ז; לשמות י"ז, כ"ב; כ"ב, כ"ה; לויק' כ"ב, ז' והשם טְמוּעָא תרג' לתהלי' ק"ד, י"ט. ועיי' עוד ע' מטמע (מטמוע)] —

* טימוק ירו' דמאי רפ"ב דכ"ב סע"ב טימוק הוא ט"ם וצ"ל סימוק וכה"ג בר"ש ריש פ"ב דדמאי.

* טמיקא (נתקצר מן טַמִיטִיקָא מל"י ταμιευτική zum Haushalt, kön. Schatz gehörig) ברי"ש אסת"ר אתם טמיקא אתם הלוקח לו עבד מן הטמיקא שוב אינו מתחייב בנפשו וכו' על דפשט ידיה בטמיקא כן הוה ליה כלומר שיותן בית המן לאסתר מפני שפשט ידו באוצר המלך וישראל אוצרו של הקב"ה הוא ופי' מ"כ לא נהירא. והטי"ת נשמטה באמצע ודוגמתו עיי' בע' הבא.

טְמִיקוֹן (נתקצר מן טְמֵיטִיקוֹן מל"י τιμητικόν ehrend, ehrenvoll) (בפיסקא)[7] [בפסיקתא][8] ויהי ביום כלות (פסיקתא דר"כ ז') שש עגלות צב (במדבר ז', ב', ג') כנגד ו'[9] רקיעים ולא ז' הן[10] א"ר אבין[11] הן דמלכא שרי טמיקון. פי' מכובד. פ"א כסא של מלך. *[אחי"ה ופי' ראשון עיקר והוא מל"י הנ"ל ובאסת"ר הנ"ל בט"ם עיי"ע טיטויא (טיוטא) ובפסיק' ובילק' הנ"ל אי' טימיקין ובמד"ר הנ"ל טומיקון וכולם צ"ל טימיקון. ולפי פ"א נ"ל שכיון רבינו על מלת טכטקי שהוא בל"פ כסא עיי"ע טכטך ולא נהירא. ור"מ לונזאנו במעריך פי' טמיקא מל' טורקי! וכן בכ"כ וטעות הוא] —

☞ טְמַר (בל"ס כמו שמר בל"מ ובל"ע طمر ופי' טמן verbergen, verstecken) תרג' ויטמן אותם (בראשית ל"ה, ד') וטמר יתהון. *[אחי"ה והרבה בתרג' להעתקת טמן, כסה, הסתיר, נחבא עיין המתורגמן ובערך טמר ב' הביא תרג' כנצר נתעב (ישעי' י"ד, י"ט) כי חט טמיר ואמר איני יודע מהו ואולי הוא מענין הראשון ע"כ, ול"נ כי ודאי הוא מענין הראשון והבין נצר משרש יצר בנפעל נוצר was gebildet ist כלומר נפל במעי אם וכן בל"ס יַחְטָא Fehlgeburt וא"כ צ"ל במלה אחת כיחט טְמַיר והעתקתו wie eine verscharrte Fehlgeburt[12]. והשם טְמוֹר, טוּמְרָא, טימורא הדוגמאות בעמת"ר ללעווי וכן אצל רז"ל ב"ק נ"ז סע"א כיון דמיטמר, חולין ד' סע"ב טמורי הוי מיטמרי, גיטין

---

[1] ובירו' שבת פט"ו דט"ו ע"ג הגי' תכריך של ברכות. [2] כ"ה בדפ"ר ובשדפ"ע י"ו וצ"ל י"ד וכן בנו"ג ארבע עשרה. [3] וכן בירו' ר"ה ספ"ב דנ"ח: כד יטמע בלילי מועדא ארבעה עשר מטמועין אית ביה וכו'. [4] בנו"ג בשבוש: מטעמי יומא דערובתא אבל כגי' רבינו אי' בירו' תרומ' ספ"ז דמ"ו: בערובתא עם מטמעי שמשא. [5] בנו"ג ארום טמע [6] מדפ"ר והלאה עד דפי' אמ' אי' כאן ובתר"י ויצא יעקב וצריך למחוק כי איזה כותב הגיה ככה בגליון כי בא השמש הוא בתחילת ויצא יעקב ונעקר ממקומו ובא לגליון. [7] כ"ה לנכון בכ"י ל"ד וה"ב, ובדפ"ע בט"ס בפרי' ועוד בפרשי' וצ"ל כמו בע' קמר ב' בפסיקתא. [8] וכ"ה לנכון בפסיק' בכ"י ה"ב. [9] כ"ה לנכון בדפא"מ אבל בדפ"ר והלאה בט"ס ז'. [10] עיי' חגיג' י"ב: [11] וכ"ה בשהש"ר פ' יפה את ובמדב"ר פי"ב, ובאסת"ר פ' ויהי בימים אי' ר' אבון אבל בפסיק' לוי' ואי' בילק' נשא ריש רמז תשי"ג בשם הפסיקתא. [12] ור"פ סמאלענסקין כתב לי וז"ל נצור וטמון נרדפים הם וא"כ כנצר נתעב הוא כמו טמון נתעב וכי חט טמיר פי' כנפל טמון (איוב ג' י"ו).

נ"ו: אפי' מילי דמטמרן איגליא להון. ירו' שביעי' פ"ח דל"ח: עביד טמיה, ירו' דמאי פ"א דכ"א ע"ד עבדת טמיר ירו' שקלי' פ"ה דמ"ח ע"ד אי' טמירא] —

* טוּמְרִיאַ (מל"י τιμωρία Hülfe, Beistand או מל"פ تيمار (das Sorgen, Bekümmern מסכ' עבדים פ"ב (בהוצאת קירכהיים כ"ז) אין קונין שני עבדים כאחד שאין עושין טומריא בשני עבדים ופי' שאין אדם עושה ישועה ועזרה לשני עבדיו בשעת צרתם או שיעורו אין דואגין לשניהם ביחד. וזה נ"ל יותר מדעות החכמים שהביאן הח' קירכהיים ורחוקין הן מן האמת.

טְמַשׁ (בל"ם פי' טבל (tauchen, eintauchen בפ"ק דסוכ' בגמרא פרס עליה (סוכה י':) מנימין עבדיה דרב אשי איטמישא ליה כותנתיה במיא. בגמרא דפרק המוכר את הספינה (ב"ב ע"ד.) ובחלק בגמ' עדת קרח (סנהדרין ק"י סע"א) אייתו גבבא דעמרא וטמשיה במיא[1]). וטבלת פתך בחומץ (רות ב', י"ד) תרג' וטמישי סעדיך בתבשילא דאיתבשל בחלא. *[אחי"ה לא ידעתי למה הביא ממרחק ראיתו כי גם בתר"י לשמות י"ב, כ"ב; ויק' ד', ו' י"ד, נ"א; לבמד' י"ט, י"ח אי' כן ועיי' עוד תרג' לתהלים ו', ז'; ס"ח, כ"ד; פ', ו'. וכנ"ה בדרז"ל גיטין ס"ט. וליטמיש בחלא, ושם: וניטמיש בטינא, ע"ז י"ח רע"ב טמש בהא ומתק בהא. קהל"ר פ' טובה חכמה: טמש הא. והשם בל"ם טמשא das Eintauchen, die Tinktur וכן באסת"ר פ' בהראותו עיי"ע גראפא (ח"ב, שע"ו).

* טְמָשָׂא (לפע"ד תואר הפועל מל"ע ضمس עושה בחשאי וטמון (still, verborgen handeln עיי"ע געגע (ח"ב של"ב) וש"נ הציון מאיכ"ר ושם מפורש.

טַן (טָנַן = טון מל"ע طان פי' לחלח בטיט mit Schlamm befeuchten) במכשירין פ"ג (מ"ד ומ"ה) נתן בו חטים וטננו. המטנן בטיט הנגוב (שם מ"ה). בפ"ק דמשקין בגמ' ר"א אומר (מ"ק ו':) אמר רב הונא אם היתה שדה מטוננת מותר. פי' לחה. *[אחי"ה וכ"ה במיוחס לרש"י למ"ק. וכן פי' הר"ש למכשירין וטננו: נתלחלחו מל' אם היתה מטוננת וכו' ולא הביא את הערוך, והרמב"ם פי' טננו מטפיח אבל המטנגן בחול או כגי' שלו ושל אית דגרסי בר"ש המטמין פירש על ידי „לשון בלי המפורסמת אצלינו" וכיון על ל"ע بلى an- abreiben ורה"ג במכשירין (צד ל"ז) כתב וז"ל וטננו פי' מראו בטיית ע"כ ונ"ל להגיה מרתו והוא ל"ע مرث, مرد לחלח, befeuchten וגזרת טנן מלש' טינא וענינו טיט, כמו טחא, טחי משם טיחה והראיה בתוספת' דמכשירין רפ"ב: להטיח בו את חטיו ושם בסמוך וטננו. אבל בר"ש למכשירין פ"ג מ"א גרס בשם התוספ' להטין בו את חטיו וכן מוכח מתוספת' שביעי' פ"ה להטין בהם ובירו' שביעי' רפ"ז דל"ז: כמה פעמי': לחטן וצ"ל להטן כמו במכשירין פ"ג מ"ה להטן בהם חיטים כה"ג במשניות אבל בגמ' הגי' במשנ' להטיל מלשי' טל עיי"ע טל ד' — והשם טינא עיי"ע הבא אח"ז. ועוד מזה שם מופשט טִינָה לחלוחית (Feuchtes, Feuchtigkeit) ירו' קידושי' ספ"ג דס"ה רע"א וישב ממזר באשדוד (זכריה ט', ו') מוליכין טינה אצל טינה וסריות אצל סריות והוא משל מוליכין דבר מלוחלח למלוחלח ומוסרח לכמותו. דברים רבה רפ"ה והובא בילק' משלי רמז תתקל"ח הנמלה הזו שלשה בתים יש לה ואינה כונסת בעליון מפני הדלף ולא בתחתון מפני הטינה אלא באמצעי] —

טִן (= טִינָא בל"ם כמו טיט וכן בל"ע طين Thon, Lehm, Schlamm) בר"ג דפ' אמר להם הממונה (יומא כ"ט רע"א) מיגמר מעתיקא[2]) קשי מחדתא[3]) וסימניך טינא בר טינא. בר"ג דהבית והעליה (ב"מ קט"ז:) אי נמי בטינא דמעבד. רפש וטיט (ישעיה נ"ז, כ') תרגומו סין וטין. יגאלהו חשך וצלמות (איוב ג', ה') תר' יטנוניה. *[אחי"ה בנו"ג יטנגון יתיה חשוכא וטולי מותא ובדפוס רגיא יטנפון. וכן הפעל במכשירין פרק ג' מ"ד מטינן בחול עיי"ע הקודם לזה. והשם טין, טינא הרבה בתרג' ד"מ לשמות א', י"ד. תרג' ירו' א' לשמות כ"ד, י'; תרג' מיכ' ז', י', יחזק' י"ג, י'. י"א; לתהלי' ס"ט, ט"ו והקבוץ טיניא תר"י ב' לבראשי' מ', י"ח. וכן בדרז"ל סוכ' י"ח סע"א ע"ז ל"ט. דלא מרבה טינא דג טמא. יומא ע"ח. ע"ג טינא עיי"ע גרגרת ג' גי' רבינו. ויומ' שם טינא מטפחת עיי"ע טפח ב'. ב"ב ג' סע"א עיי"ע רכס ב'. שבת ס"ז. עיי"ע בר טינא (ח"ב, קע"ו:) ירו' כלאים פ"ב דכ"ז ע"ד וירו' חלה פ"א דנ"ז ע"ג מקום הטינא. ירו' שביעי' פ"ב דל"ג ע"ד עושה לה טינא. ובענין מיני טינים שונים ושמותם בל"ע עיי' בפי"מ להרמב"ם כלים פ"ב מ"א] —

טִן (= טִינָא נ"ל מל"ע طنء תכונת הנפש לאהבת נשים (sinnliche Lust, Hang zur Wohllust בגמ' דפ' אין דורשין בעריות (חגיג' ט"ו סע"ב) טינא היתה בלבם. בס"ג דפ' בן סורר ומורה (סנהדר' ע"ה רע"א) מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשה אחת

---

[1]) בנו"ג שקל .. אמשייה, ובכ"ב ואמשינה. [2]) בנו"ג בעתיקתא. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב וב"ר, ובדפ"ע נשמט.

והעלת לבבו טינא [1]. — (א"ב פי' קנאה ושייך למטה). *[אחי"ה ר"ל לע' טן ו' אבל אין הצדק אתו ורבינו היטב הבדיל את שני הערכים ורמ"ל הסכיל עשו לחברם יחד בערך אחד כי טינא דערך הנוכחי הוא מל"ע הנ"ל וטננא דע' טן ו' הוא מל"ס ע"ש. ורש"י לסנהד' פי' יפה והעלה לבו טינא נימק מרוב אהבה וכו'] —

טֻן (= טוּנָא כמו טוּעֲנָא וע' נבלעת (Last, Bürde בפ' הרואה בגמ' בכל לבבך (ברכות ס"א סע"א) אחורי אשה ולא אחורי ביה"כ בשעה שהצבור מתפללין בו ולא אמרן אלא דליכא דרכא אחרינא ולא דרי ט ו נ א [2]). בפ' השוכר את האומנין בגמ' או שנעשית אנגריא (ב"מ ע"ט:) לא צריכה דאפרקיה לטוניה בגויה [3]). בס"ג דפ' המוכר פירות לחבירו (ב"ב ק'.) הבו ליה כי היכי דדרי טונא דשבשתא. פי' כשיעור שיהא אדם נושא חבילה של זמורות על כתיפו והולך באותו השביל וחוזר עם אותה החבילה [4]). — (א"ב תרג' ואכפי עליך לא יכבד (איוב ל"ג, ז') וטוני עלך לא יתיקר [5]) פי' כמו טוענא. תרג' רובץ תחת משאו (שמות כ"ג, ה') רביע תחות טועניה). *[אחי"ה בנו"ג תחות טוניה. וכן בתרג' לבראשי' מ"ד, ב'. י"א. כ"ח; מ"ג, כ' והקבוץ טוּנָיָא תרג' שם מ"ג, י"ז. כ'. כ"א; טוּנֵיכוֹן (שם סוף כ"ב). וכנ"ה בדרז"ל שבת ק"מ: טונא כי טונא. ושם צ"ב. גמירי כל טונא דמידלי במוטות וכו' ובסוט' ל"ד סע"א הגי' דטעונא וכן הובא בע' כף ה' ע"ש. ועיי"ע טען ב' ובהשאילה מטונך דע' הבא ג"כ מזה הענין כדעת רש"י לר"ה ד'. ותוספ' לזבחי' ל"ב: ד"ה א"ל] —

טַן (= טְעוּנָא וע' מובלעת ופי' טענה Einward ועוד עיין בסוף הערך) בר"ג הזרוע והלחיים (חולי' קל"ב רע"א) ר' [6]) מטונך אהרן ובניו כתובים בפרשה. פי' מן הראיה שתביא משם תשובה עליך אהרן ובניו כתובין בפרשה. — (א"ב כמו מטענך ואות ע' מובלעת). *[אחי"ה ואף כי דרך חז"ל להבליע אותיות אהח"ע עיי"ע הקודם וע' שותא פי' כמו שועתא בכ"ז נראה כדעת רש"י והתוספ' למקומות שהבאתי בסוף ע' הקודם לזה שפי' מלשון טונא דע' הקודם וכן פי' הריטב"א בחי' לר"ה וז"ל רבי מטונך כלומ' ממשא שבאת להטיל עלינו נטיל עליך וכו'. ועוד נ"ל לבארו בלי הבלעת העין שהוא מל"ע ظن פי' סברה מחשבה והשערה Meinung, Vermuthung וזה קרוב לפי' הערוך] —

טַן (= טְנַן פי' בל"ס טַן, טְנַן קְנֵא sich ereifern. והשם טְנָנָא (Eifer, Eifersucht, Neid אל תקנא באיש חמס (משלי ג', ל"א) תרג' לא תטן [7]) בגברא הטופא. כי קנאה חמת גבר (שם ו', ל"ד) תרג' מטול דטננא חמתיה דגברא. אל יקנא לבך בחטאים (שם כ"ג, י"ז) תרג' לא ייטן [8]) לבך בחטאי. בתרג' אם מצאתי חן בעיני המלך (תרג' שני אסתר ה', ה') ותוב (אידמי) [צ"ל אירמי] טננא [9]) בין אחשורש להמן [10]). כי אין הצר שוה בנזק המלך תרג' (תרג' שני אסתר ז', ד') ארום לית בעיל דבבא [11]) שוי בטננא דמלכא. *[אחי"ה ועיי' עוד העתקת קנאה בתרג' תהלים ס"ט, י'; קי"ט, קל"ט; איוב ה', ב' ובמשקל ארמי טְנָנוּתָא בתרג' תהלים ע"ט ה' — ור"ב בע' טן ג' חשב להשוות טינא עם טננא וכן דעת הח' לעווי ובלי דקדוק הוא] —

טַן (= טֶנִי לדעת רבינו כמו טנא ein korbähnliches Metallgefäss ולפע"ד מל"ע של פנים כלי לשמור בו דבר מה) בכל המיטמאין פ"ג בעדיות (מ"ט) ובטבעת פי"ב בכלי' (מ"ו) ד' דברים ר"ג מטמא וחכמים מטהרין כסוי טני של מתכת וכו'. ובס"ג דסוטא (מ"ח:) ומניחין השמיר בטני [12]) של אבר מלאה בסובין של שעורין. ובפ"ג בתמיד (מ"ו ד"ל סע"ב) מ י ש ז כ ה ב ד י ש ו ן מ ז ב ח ה פ נ י מ י נ כ נ ס ונטל הטני [13]). הטני דומה לתרקב גדול של זהב מחזיק קביים וחצי (משני' שם בדף ל' רע"ב) פי' מן ושמת בטנא (דברים כ"ו, ב'). *[אחי"ה וכגי' רבינו לתרקב ג ד ו ל וכו' אי' במשנ' שבמשניות אבל בתוי"ט בתמיד שם נתן יתר שאת לגי' משנה דגמרא שלי' מלת גדול מטעם האמור שם ועיי' עוד מ"ש בתמיד פ"ה מ"ד וכן לי' בפי"מ להרמב"ם ובחבורו במקום המצויין בתוי"ט ומוסיף אני וכן ליתא בפי' סד"ט להר"ג צד ח' אבל אי' בפי"מ להר"ש בכלי' שם וכן הובא בפי"מ להראב"ד לעדיות הנ"ל ובר"ש ובראב"ד אי' לנכון מחזיק

---

[1]) בנו"ג והעלה לבו ובריי"ף והעלה על לבו טינא. [2]) וכ"ה בכ"י ש"ס ובמנוה"מ סי' כ' ובנו"ג מידי עיי"ע דר ג' ומ"ש ובדפ"ע נשמט כל המאמר מן אחורי אשה וכו' ואי' בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב ובנו"ג עוד ולא אחורי ע"ז אבל בכ"י ש"ס ובריי"ף לי' כמו שלי' בערוך. [3]) בנו"ג אלא מאי פרקה דפרקה לטועניה בגויה. [4]) נעתק מפי' רגמ"ה כ"י לב"ב וז"ל: כלומ' למהלך בשביל של כרמים תני לי' כשיעור שיכול אדם לילך בו עם משוא: של זמורות ויכול לחזור בשביל של כרמים בהרויחה דקנהו בהליכתו. [5]) בנו"ג ייקר. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב ובדפ"ר, ובדפי פיז' בט"ס ד' ומדפ' וויניצי' בטעות א ו מ ר ר' וצ"ל א מ ר ל י ה: ר'. [7]) בנו"ג תיטן. [8]) בנו"ג ניטן. [9]) בנו"ג בלי נכון: טנאנא. [10]) ועיי' בגילי' ט"ו סע"ב. [11]) בנו"ג דבביה דמלכא. [12]) וגי' שלנו הביא ר"ב בעי' איטני ע"ש (ח"א, ס"ג:) [13]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב, ובדפ"ע רק ונוטל (ובדפ"ר ונטל) את הטני.

קביים וחצי כבמשנה דגמ' בתמיד ולא קבים כבמשניות ובפי' רה"ג הנ"ל אי תרקב שהן ג' קבין שהן חצי סאה ושיעור חצי סאה אי' גם בפי"מ להרמב"ם בכלי' ובתמיד אולם הסיום בפי' רה"ג שהחנוני וכו' יש למחוק כי בא מפי' והפרכין שאי' שם תיכף בסמוך ועוד עיי"ע פרכין. וכנ"ה כסוי טני בכלים פֶט"ז מ"ז ובתוספת' כלי' ב"מ פ"ד. ובירו' סוט' פ"ט דכ"ד: ונותנין אותו לתוך טני של אבר וכו' וזה כגי' רבינו. והנה בע' איטני נסיתי את חילי לבאר המלה ע"ש אבל אולי יותר טוב לגזרה מל"ע صيان, مصوان, مصان פירוש כלי לשמור בו דבר מה ונרדף עם صونة כלי לשמור בו תמרוקים וזהו טני של רופאים בכלי' פי"ב מ"ג וע"ש פי"מ להרמב"ם והקבוץ اصونة וזהו לפע"ד איטני בסוט' הנ"ל לפי גי' של ספרים. ופי' רבינו מלש"מ טנא אי' גם בר"ש וברע"ב לכלי' בשם עצמם] —

* טוּנָא (בחילוף למנ"ר פי' כמו טוּלָא (Schatten בברכות נ"ו רע"ב חזאי דדריכנא בטונא דאסא . . חזאי טונא מעילאי והוא מתתאי ועיי' שנויי הנוסח' בד"ס שם. ופי' רש"י טונא: טולא ועיי"ע טל ב'.

* טִינָא (מל"ר (Holzwurm, übh. Wurm, tinea ב"ב ע"ג: עיי"ע אֶם בח"א קס"ד ומ"ש בענין גי' רבינו ופי' רגמ"ה ולפע"ד הוא בל"ר תולעת.

* טַנְבּוּרָא (Zither, Tambur) סוט' מ"ט: עביד ליה לבריה טנבורא. פי' בע' ארוס (ח"א, רצ"ז:) וגי' רבינו ע"ש ובע' רבובה.

טַנְדּוּר (zwei Personen, selbander ועוד עיי' בפנים ומ"ש) בס"ג דפ' הגוזל (ב"ק קי"א רע"א) ובס"ג דפ' האשה שהלכה (יבמות קי"ח סע"ב) ובסוף פ' המדיר (כתובות ע"ה.) (ובסוף) [צ"ל ובריש] פ' האיש מקדש (קידושין מ"א.) טב למיתב טנדו מלמיתב ארמלו. פי' ר"ח טוב לאשה לישב באישות ואפי' בעלה כעור ופעוט מלמיתב ארמלו. פ"א טן גוף דו ב'. בדי שאול תרדנה (איוב י"ז, ט"ז) תרג' טנדו[1]) לבי קבורתא תחת ן[2]). *[אחי"ה כפ"א איתא בפירש"י בכ"מ הנ"ל וקידושין ז'. ובכ"מ בנו"ג בשתי תיבות טן דו וזה עולה יפה לפי פ"א כי טן בל"פ تن ועוד طن בל"ע גוף ונפש Körper, Person ודו = دو בל"פ שנים וכן בל"י עיי"ע דו ובענין פי' ראשון נ"ל שכיון ר"ח על ל"פ טן = ژَن כעור ומנוול או ژَندَه איום ומשונה בין הבריות וגם י"ל כי נגזר מל"פ تنديدن verabscheuen כלומר אפילו אם קצה נפשה בבעלה יותר טוב לשבת עמו משבת באלמנות — אבל כל זה אינו שוה לי בהבנת התרג' כי דעת הכ"כ ולעווי כי בדי הורכב מן ב' שמושית ומן דו בל"י שנים קשה להלמה ויותר נ"ל כי התרג' הבין בדי מל"ע بَدى נבזה ונמאס ולכן העתיקו ע"י טנדו וכפי' הראשון שאמרנו מל"פ הנ"ל ועוד י"ל כי כיון על ל"ע بَديَة מהר ופתע פתאום וכן تند בל"פ מהר ובזריזות. ועוד ראיתי להעיר כי אולי גי' הכ"י טנתי עיקר והוא בל"י θάνατος מות ובתואר הפעל θανατώδης, tödtlich ושיעורו במיתת התקוה תרד שאולה וכפל הענין לחיזוק הדבר וכן פי' הרד"ק בדי שאול וז"ל בשרש בד: דֵי מלה נוספת וטעמו בשאול תרדנה . . ואעפ"י שאמרו [אולי צ"ל שאמרתי] כי די מלה נוספת קצת מלת ענין יש בה כי יורה להגדלת הדבר ולהתמדתו וכו' ע"כ. והבוחר יבחר] —

טֶנְדֵם (בל"י אמצעית τέντα, τένδα = τένδας וכן בלא"ט tenta אוהל וכילת החופה (Zelt, Trauhimmel, Baldachin בבריתא דר' אליעזר בפ' מ"א[3]) משה היו רגליו עומדות בהר וכולו בשמים[4]) כטנדס[5]) שהיא פרוסה ובני אדם עומדין[6]) בתוכה ורגליהן עומדין בחוץ[7]). פי' טנדס אוהל ובלע"ז טינדא. *[אחי"ה וכנ"ה בקבוץ בתר"י א' לויקרא כ"ה, ל"א הי כטינדיסין דפריסן. ובענין המלה ראה אוצ"מ למיירסי' 552] —

* טנז (קיצור מן טווי ונוז (gesponnen u. gewebt ירו' כלאים ספ"ט דל"ב ע"ד ניתני טנז ולא ניתני שע ועיי"ע טו א'.

* טנכי ירו' כלאי' ספ"ט דל"ב רע"ג ט"ס וצ"ל מנכי וכה"ג בדפ' זיטאמיר ושייך לערך נכי עיי"ע נך א'.

* טנן א) עיי"ע טן ו'; ב) תוספת' כלי' ב"מ פ"ו הטננין ט"ס עיי"ע קנון.

טֶנֶם (מין דג גדול Thunfisch עיי"ע אטונס ח"א, ס"ד: וכ"ה בל"ע تن) בס"ג דפ"ק דחולין

[1]) בכ"י וי"ו טנתי. [2]) כ"ה בכ"י וי"ו ל"ד ה"ב וב"ר וכ"ה בתרגי' ובדפ"ע בט"ס מחתן. [3]) כבר הערתי בסוף ה"ב שפ"ח כי לא רבינו נתן הביא פעם ראשונה זכרון פדר"א כמו שכתבתי במבוא צד VI כי כבר בא זכרונו בתשובי' הגאונים בספר המדה גנוזה סי' צ"ג ששם השיב ר' נטרונאי גאון בענין המנהג שמביטין לכפות ידים במו"ש בהבדלה והביא לראיה פרק דר"א (פ"כ) וכ"ה בסדור רע"ג דף ל"ב רע"א וגם שם נרמז פרקי דר' אליעזר בן הורקנוס. [4]) בנו"ג בתוך השמים. [5]) בנו"ג בט"ס כטנדם. [6]) בנו"ג יושבין. [7]) בנו"ג בארץ.

(כ"ה סע"א) להטיח בטונס פי' „שטוחין אותו להיות אדום". — א"ב בנוסח' כתוב באטונס ופירש"י דג ושפין בעורו כלי עץ להחליקן כדאמרינן (סנהד' כ' :) משישופם בעור הדג). *[אחי"ה וכבר העיר בהפשב"ע שגם בנו"ג בטונס. וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנג' דף רצ"ד.) ומשם העתיק רבינו פי' הנ"ל מלה במלה. וגי' אטונס אי' בחולי' ס"ו: וכ"ה בע' אקונס (ח"א, רנ"ח) גם בציון מע"ז ל"ט. וכ"ה בפי' ר"ח לע"ז (בקובץ כ"י אנגייל' דף כ"ד:) וכ"ה בד' יושטיניאן ובכ"י ש"ס אבל גי' טונס תתכן יותר לגזרת המלה. ובתוספתא כלים ב"מ ספ"ב אי' בט"ם ליטול בטינוס וצ"ל ל י ט ו ח בטונים. ולדעת הפי' המיוחס לרש"י לנדרי' נ"ו: ד"ה משישופם נעשים עצי המטה ע"י שפשוף עור הדג צ ה ו ב י ן והלקין אבל בסנהד' הנ"ל פירש"י כדי להחליק . . ל י פ ו ת ם ועוד עיי' תוספו' חולי' כ"ה. ד"ה להטיח] —

טַנִם (= טַנִים Tanis) כהן און (בראשית מ"א. מ"ה. נ') תר"י [א'] רבא דטנס: צוען מצרים (במדי' י"ג, י"ג. כ"ב) טנס דמצרים. — (א"ב וכן נקרא בל"י ורומיי). *[אחי"ה וכן העתיקו הע' זקנים Τάνις ורס"ג העתיק صان והיא עיר ואם במצרים התחתונה ותר"י א' העתיק פתם (שמות א', י"א) ג"כ טנים ובמלא יו"ד אי' בכ"מ עיי' לישעי' י"ט, י"א. י"ג; ל', ד'; ליחזק' ל', י"ד; לתהלים ע"ח, י"ב. מ"ג ובתר"י לבמדב' הנ"ל הגי' טָאנִים] —

☞ טוּנַם (מל"ע طنّ Schilf, Rohr קנה) תר"י [א'] ותקח לו תיבת גמא (שמות ב', ג') ונסיבת ליה תיבותא דטונם. *[אחי"ה וה' לעווי פי' מל"י δόναξ פי' קנה וכבר קדמו בזה בעל כ"כ. אבל מה שפי' לעווי מזה הענין אטנס דאסת"ר טעות הוא עיי' מ"ש בע' אטנס (ח"א, ס"ד)] —

* טוּנִם (? Tunis) ספרי האזינו פ' ש"כ אלו הבאים מברבריא ומטונס וממורטניא וכו' בילק' לי' וגי' רבינו עיי"ע ברבר ומ"ש בח"ב, קפ"ד.

* טוּנוּם (ט"ם וצ"ל טוּרְנוּם) ירו' ברכו' פ"ט די"ד סע"ב ר' עקיבה הוה קיים מיתדין קומי טונוס טרופוס ובירו' סוט' פ"ה ד"כ ע"ג טונוסטרופוס וצ"ל כגי' המהרש"ם טורנוס רופוס עיי' ערכו. והוא היה פקיד רומי היותר אכזר Turnus Rufus כידוע ליודעי העתים — ובע' טורנוס רופוס ארמוז כי אולי טונוס אינו ט"ם ע"ש.

טָנַף (פי' מל"מ ובל"ס פי' געל ולכלוך besudeln, beschmutzen והשם טינוף טינופת בל"ס טָנפוּתָא Schmutz והושאל לפסולת Abfälle) בפ' המוכר פירות לחברו הרי זה מקבל עליו רובע טנופת לסאה (ב"ב צ"ג סע"ב במשנ') פי' רובע הקב שהוא חלק אחד מכ"ד לסאה. טנופת הוא עפרורית[1]) בפ"ג בבכורות (מ"א דף י"ט: והלאה) ס י מ ן ה ו ל ד[2]) בבהמה דקה טינוף פי' דם ומים ומיאוס[3]). בר"ג דב"ק (ג'. וכ"ה שם כ"ג רע"ב) טינפה פירות להנאתה פי' לולי שעשתה צרכיה היתה מצטערת לפיכך חייב [מפני] שנהנית. *[אחי"ה הועתק מפי' ר"ח (נדפס בש"ס ווילנא) ובשט"מ אי בזה"ל כי אלולי שעשתה צרכיה על הפירות היתה מצטערת נמצאת שנהנית לפיכך חייב מפני שנהנית ע"כ. ופי' תוספ' שאנץ עי"ש בשט"מ. — וכנ"ה בפִעֵל שבת נ"ז. כיון דטניפן אבל רגיל ביותר בפיעל שבת י"א סע"ב שלא יטנפו כליו ובפַעֵל ד"מ בבכורו' כ'. כ"א. טינפה, מטנפת. פסיקת' דר"כ פ' פרה (מ'.) במד"ר פי"ט פסיקת' רבתי פי"ד תנחומא חקת סוף ס' ח' (ועיין תוספי מ"ק כ"ח. ד"ה מה פרה) שפחה שטינף בפלטין (פלטין) של מלך וכו', ירו' סנהד' פ"י דכ"ז ע"ד, איכ"ר פ' חשב מקום מטונף, ויק"ר פכ"ז מלוכלך ומטונף, שהש"ר פ' קול דודי וכל מצרים מטונפת מע"ז שלנו והקבוץ ירו' ברכו' פ"ב ד"ד: מבואות המטונפות. נתפעל ירו' ברכו' פ"א ד"ג ע"ג לפי גי' המהרש"ם ראה כפים הללו שלא ניטנפו בבנין ביהמ"ק כלום, ירו' יומ' פ"ח דמ"ד ע"ד ניטנפו רגליו. פַעֵל תר"י א' לבמדבר ל"ה, ל"ג ולא תטנפון ית ארעא, לאיוב ג', ה' לגי' הרמב"ן יטנפון יתיה (בנו"ג יטננון). אתפעל תרג' לתהלי' נ"ג, ד' איטנפו. שם ק"ו, ל"ט ואיטנפת לגי' כ"י אצל לעווי ועוד ע"ש. והשם טִינוּף, טִינוּפָא, טִנוֹפֶת, טִינוֹפֶת, שבת י"א: קכ"ה רע"א, בכורות י"ט: כ'. נדה כ"ה, נ"ז. שמ"ר פ"ה נרפים לשון טינוף הוא ונ"ל שדרש נרפים מל"ר turpis דבר מכוער והוא לשון נופל על הלשון. שהש"ר פ' פשטתי: טינוף של ע"ז. ב"ר פ"נ ופ"ס, ויק"ר ספי"ז טִינוּפת ע"ז. שמות רבי פט"ו במקום ע"ז ובמקום טנופת, ברכות י'. מגילה ג'. מקום הטנופת פי' מקום הערוה והראיה כי בשבת ס"ד רע"ב הגי' במקום התורפה (turpis) ובילק' מטות רמז תשפ"ו גרס תמורתו: מקום הטינוף (ושם: באותו מקום) — והושאל טינופת לפסולת ועפרורית הפירות ב"ב צ"ג סע"ב בגמ' במימרא דרב קטינא, ועיי' לעיל

[1]) עיין מ"ש בסוף הערך. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב. [3]) ובפי' כ"י רגמ"ה לבכורות (בקובץ כ"י אנג' דף פ"ד.) מבואר טינוף אם הפילה דם מרחמה אותו דם הוה ולד אלא שהפילה ולההוא דם קרי טינוף.

בערוך ותוספת' ב"ב רפ"ו רובע הטינופת פיגום, והקבוץ במד"ר רפ"ד והיו (גרנות) כולם טינופות ומלאות זונים וכו' עד אמר הקב"ה למשה העובדי כוכבים טינופות הן. ובתנחומא במדבר סי' י"ט ובילקוט במדבר רמז תרצ"ב בשם תנחומא הגי' טנופות וצ"ל טינופות וכן בירו' תרומ' ספ"ה דמ"ג ע"ד אין אתה מוציא זונין טנופת שבה. וירו' תרומ' שם וירו' ערל' פ"א דס"א: וירו' נזיר פ"ו דנ"ה ע"ג טינופת (טנופת) של תרומה . . טנופת של חולין] —

* טינץ ירו' סנהד' פ"א די"ח ע"ג בכיר ולקיש באדר טינץ צ"ל מינץ עיי"ע אדר בח"א, ל"ז.

טְנַר (= טִינָר, טִינָרָא. מל"ס בהיפך האותיות טַרָנָא וכן בל"ע ظر הקבוץ ظران צור scharfer Stein, Kies והושאל לצמחים קשים כצור (steinartige Verhärtung בר"ג דפרק מי שאחזו (גיטין ס"ח.) כרא ליה בירא ומלייה מיא ומכסיה אטינרא[1]). בפרק אלו טרפות בגמ' הריאה (חולי' מ"ח רע"ב) חזנהו[2]) דהוו קיימי טינרי. פי' בהלכות גדולות (הלכות טרפות דף קכ"ח ע"ד) [נ"ל להשלים: צמחי] צמחים קטנות, כנדי גדולים, טינרי רברבן מן כנדי וכולהו צמחים בועי אינין וכנדי בדלי"ת גרסינן[3]) וכנדי בועי נפיחתא רכות דהוויין בריאה, טינרי (ביעי) [צ"ל בועי] עקישתא [צ"ל אקושתא][4]) דדמיין לטינרא דכתיב (דברי' ח', ט"ו) מצור החלמיש ומתרג' מטינרא תקיפא, אלא מיהו לאו אבנא דהויא בריאה. *[אחי"ה איזורו מוכיח על הערך כי כל הפירוש שהביא רבינו בלישנא דהלכות גדולות הביא אבל לפנינו בה"ג הנ"ל אך אפס קצהו תראה — וכנ"ה בתרג' תמיד להעתקת צור וסלע עיין תרגום אונקלס לשמות ד', כ"ה; י"ז, ו' ותר"י א' שם, ולבמדבר כ"ד, כ"א, ותרג' לשופטים ו', כ"א, לתהלים ע"ח, ט"ו (בקצת דפוסי' אי' טורין); לישעי' ב', כ"א; לאיוב ל"ט, כ"ח, ובכ"י תרג' לאיוב כ"ז, ט"ז ובנו"ג טינא! וכן במדרש ב"ר פל"א גלבין דטינרי עיי"ע גלבא ח"ב, ר"צ; שמ"ר פכ"ג והיה נותן ב' טינרין בידו. והושאל לצמחים קשים בריאה וז"ל רגמ"ה כ"י לחולי' (בקובץ כ"י אנג' דף ש"ח.) כנדי כנדי כלומ' חזנהו לריאה דקיימי צמחין כבדין על הריאה. טינרי טינרי כלומ' כצורים קשים הבועי על הריאה ע"כ ובזו השיטה הלך רש"י בפירושו ע"ש] —

טס (בל"ר האמצ' tassa והושאל מל"פ طاس (Schale, Tasse, übg. Platte, Teller בפ' במה אשה בגמ' בירית[5]) (שבת ס"ג:)[6]). הציץ היה כמין טס של זהב. ובפ"ק דסוכה בגמ' אינה גבוה (סוכה ה.) ציץ דומה כמין טס של זהב[7]). בסוף פ' המצניע בגמ' וכן כזית מן המת (שבת צ"ד רע"ב) לעשות לו טס. בהסייף והסכין פי"ג בכלים (מ"ו) השן שבטס שבו פותחת המפתח טמאה בפני עצמה[8]). ובפ' י"א (מ"ג) והסובב של גלגל ומן הטסים. ובפ' י"ד[9]) (מ"ה) הסובב של גלגל הטסים[10]) והציפויים. פי' „טסין הן רדידים ופחים כדכתיב (שמות ל"ט, ג') וירקעו את פחי הזהב תרג' ורדידו טסי דדהבא". — (א"ב פי' בל"י רקיע פח). *[אחי"ה כוון לל"י τάσις וכן בל"ס טסא אבל נעתק מל"פ הנ"ל בהוראה הנזכרת ופי' רבינו הועתק מפי' סד"ט לרה"ג צד ז' ועיין צד ט' סע"א. — וכנ"ה בתרג' אונק' ותר"י א' לבמד' י"ז, ג', ולמשלי כ"ו, ח'. ובדרז"ל שבת ק"ג. טסי משכן. ירו' גיטין פ"ב דמ"ד: שהש"ר פ' גן נעול וילק' תצוה רמז שפ"ב טס של זהב, ירו' סוט' פ"ט דכ"ד: טס של מתכת, ירו' ברכו' פ"א ד"ב סע"ג תרקיע (איוב ל"ז, י"ח) מלמד שהן עשויין כטס. ירו' שבת פי"ג די"ד סע"א וירו' ביצ' רפ"ג דס"ב. כההיא (בהוא) דטסים כלומר דוקא בההיא דטסים מותר ליקח מסוכרא דנהרא שעשויין כשני טסים שהוא צר וא"א להשמט. קרבן העדה] —

טָס (= טוס בל"ס טוס, טָס מל"מ טוש וכן בל"ע طاس ענין פריחה ועופפות (fliegen, schweben כל צפור כל כנף (בראשית ז', ט"ו) תרג' ירו' כל דטיים. וירד העיט (שם ט"ו, י"א) תרג' ירו' [וכד נחת] טְיָיסָא. אשר תעוף בשמים (דברים ד', י"ז) תר"י דטיים. *[אחי"ה בדפ' אמש' דטייסא, ובנו"ג דפרח. וכן הרבה פעמים בתרג' עיי' הדוגמאות במתורגמן ואצל לעווי. וכנ"ה בקהל"ר פ' לך אכול מעף ביעף (דניאל ט', כ"א) טיים וחזר וטיים כלומ' בשתי עפיפות עיי' ברכות ד' סע"ב. שו"ט מזמור צ' גז חיש (תהלים צ', י') גזין חשין טסין, ירו' תענית פ"ד דס"ט: לא נראה עוף טס בא"י, דברי' רב' פ"ו יש מזיק . . טס כעוף. ירו' יבמו' ר"פ ט"ז דט"ו ע"ג ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב: ויק"ר פי"ח ילק' איוב רמז תתק"ז כל תלתא יומין נפשא טייסא על גופה סברה דהיא חזרה לגווה ועיי' ב"ר פ"ק

[1]) בנו"ג בטינרא והוא הנכון. [2]) בנו"ג חזי הנך. [3]) וכ"ה בעי' כנדי ומל"פ מסתעיא בדלת ובנו"ג בה"ג בריש. [4]) עיי"ע אקושא ח"א, רס"א: [5]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב ובדפ"ר. [6]) ובדפ"ע בלי דקדוק ס'. ושם הוזכר ג"כ טס של זהב. [7]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד ובדפ"ע חסר. [8]) בנו"ג שבפותחת ושבמפתח. [9]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ול"ה, ובדפ"ע בט"ס י"ב אבל עיי"ע סב ג'. [10]) בתוספ' כלי' ב"ב פ"ה בט"ס הסטין.

ושם הגי' תייבא על קברה. וכל הדמיון הושאל להם מדמיוני הפרסיים והרחבתי בזה הענין במאמרי במ"ע מ"ג חכ"א 564 והלאה. ובהפעיל ב"ר ס"פ נ"ט רות רב' פ' ובועז הטיסו הקב"ה והביאו וכו'. שהש"ר פ' לסופתי מהיכן הטיסן הקב"ה . . והטיסן על הים. ומזה הענין התואר בירו' ברכו' פ"ג ד"ו: משום דהוה טייסן לא ידעין ופי' מהרש"ם עף כלומר פוחז ונמהר שלא המתין לדעת מה דעתם עכ"ל ועוד נ"ל שהוא ל"ע طايش קל הדעת ונמהר leichtsinnig, flatterhaft ובירו' נזיר פ"ז דנ"ו. הגי' במ"ם סייסן] —

* טסבלאות (= סטבלאות) ספרי נשא ס"פ מ"ב ארבעת אלפים טסבלאות וצ"ל כמו שהגהתי ובערוך ע' אצטבלא (ח"א רנ"ב) גרס בסנה' כ"א: אצטבלאות וכ"ה ברש"י ובמד"ר פי"א אסטבלאות וכצ"ל כאן.

☞ טַסְבְּרָ[א] (מל"י θησαυρός אוצר Schatz, Vorrath) תרג' וסגולת מלכים (קהלת ב', ח') וטסברי מלכין פי' בל"י ורו' סגולה ואוצר ועיי"ע תסוור. *[אחי"ה וזה האחרון העיקר ע"ש אבל בבי"ת אי ג"כ תרג' אסתר ח', א' ית כל טסברוי, ותרג' לתהלים ס"ח, י"ד וטיסברייהא. ועיי"ע הבא אח"ז] —

☞ טסורא (לדעת ר"ב θησαυριστής = thesaurarius, Schatzmeister) כתובות דירוש' פ' אלמנה נזונת (פי"א דל"ד:) אזלת ונסיבת לטסורא דקרתא פירוש בל"י ורו' פקיד על האוצרות. *[אחי"ה והנכון כגי' רבינו מויק"ר פל"ד ואתנסיבת לסנטירא דקרתא עיי"ע סנטר א'] —

טסן (= טִיסָנֵי בהשמטת הפ' תחת פְּטִיסָנֵי מל"י πτισάνη, ptisana ורו' enthülste Gerste, Gerstengraupe) חלקא תרגום[1]) וטיסני (מ"ק י"ג: מכשירין פ"ו מ"ב) כבר פירשנו בע' זרד [זריד]. (א"ב פי' פטיסני בלשון יונית ורומית שם כללי לדגן בלא קליפה ובפרט שעורה עיי"ע חליקא) *[אחי"ה וכנ"ה בצירוף חילקא בנדרי' נ"ה: וירו' שבת וירו' נדרים וירו' סוט' הובאו בע' חלק א'] —

1 טסקא (מל"ר האמצ' tasca, taxa, tassa פי' שק קטן ובל' הונגרי táska Beutel, Sack וכן בלאי"ט tasca וממנו בלא"ש Tasche) בפ"ק דמגיל' [בגמ'] קראו את המגילה[2]) (ז' רע"ב) מלא טסקא קשבא[3]) מלא טסקא זנגבילא. בר"ג דפ' הזורק גט (ע"ח.) כל דבר שהוא בקלתא[4]) לאתויי מאי לאתויי טסקא דאכלה בה תמרי פי' כלי כעין קלתה ובלע"ז טסק"א. *[אחי"ה וכן לועז רש"י לגיטין טשק"א ונ"ל שפי' כן עפ"י הערוך בהיות המלה לאי"ט. ובמגילה פי' טסקא שק והתוספ' ע"ז י"ד: ד"ה חצב פי' טסקא הוא סל שמשימין בו תמרים. ובאמת בכ"י א"פ באה"ת בע"י הראשון ובמנו"ה אצל ד"ם למגילה צד י"ג. הגי' צנא דקשבא . . צנא דקימחא דאבשונא תחת הגי' שלנו טסקא. אולם לא תתכן לפי הוראת המלה בתחילת הערך אבל אחר חיפוש מצאתי שכונת התוספות על ל"ר האמצ' desco סל desquet סל קטן] —

2 טַסְקָא (כל"ע طسق כל"ר אמצ' tasca, taschia, tascia, Grundsteuer וכן בל"ם טסקא אולי בחלוף האותיות טקסא מל"י τάξις וכן בל"ע בטיית طقس) כס"פ איזהו נשך בגמ' אין פוסקין (ב"מ ע"ג:) ארעא לטסקא משעבדא. ובפ' חזקת הבתים בגמ' במה דברים אמורים במחזיק[5]) (ב"ב נ"ד:) באגי מיטמרי הוו[6]) דאנהו גופייהו לא יהבי טסקא. ובפ' המקבל בגמ' המקבל שדה מחברו לשנים מועטות (ב"מ ק"י.) (הא) [צ"ל התם] תקינו [ליה] רבנן[7]) [דמרי ארעא יהיב] טסקא וכרי כריא. בר"ג דפ' השותפין שנדרו (נדרים מ"ו סע"ב) דמקבל בטסקא. פי' מס שנותנין מן הקרקע. *[אחי"ה וכן פי' בצדק רגמ"ה בכ"י לב"ב טסקא: „מס השדה" וכן ענין המלה ככתוב בתחילת הערך והראיה מגיטין נ"ח: גידול בר רעילאי קביל ארעא בטסקא" מבני באגא. וכן מוכח מציוני' הנ"ל וכן מב"ב נ"ה. זבין ארעא לטסקא ועיי"ע זהרא ועוד עיי"ע כרג] —

* 3 טַסְקָא (או כמו דסקא עיי"ע amtliche Urkunde או מל"ם טַסֶּא פי' דף (Schreib-) Tafel או יותר טוב מל"פ طاشچه kleine Platte עיי"ע טס א' ועיי' מלה רומי' אמצ' desca דף של עץ וכן בל' הונג' (Tafel, Brett, deszka) קידוש' ע': טסקא דהזמנותא והוא כמו פיתקא דהזמנא (שם ע'.) וגי' רבינו בע' דסק דסקא דזמינותא ועיי' מ"ש בע' דסק.

טע (= טְעָא. טְעִי מל"מ טָעָה בהפעיל ונרדף עם ל"מ תעה וכן בל"ס טעא irren, irregehen וממנו בל"ע طغى יוצא חוץ לגדר) בר"פ הכותב לאשתו בגמ' הניה פירות (כתובות פ"ד: וש"נ) מר סבר טעה בדבר משנה חוזר ומר סבר

1) כ"ה בדפ"ר ועיי"ע זריד ומ"ש. 2) בכ"י ו"ו ול"ד. 3) כ"ה בדפ"ר ואמ"ש ובדפ' וויניצי' קסבא. 4) בנו"ג בקלתא.
5) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב ודפ"ר. 6) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב. 7) כ"ה בכ"י ו"ו וגם שם נתקצר ויותר בדפ"ע ואנחנו השלמנו.

[טעה בדבר משנה] אינו חוזר[1]. טעה ולא הזכיר של שבת אומר ברוך שנתן מנוחה לעמו ישראל לאות ולברית[2] ברוך מקדש השבת . . טעה ולא הזכיר של יו"ט אומר ברוך שנתן ימים טובים לעמו ישראל לשמחה ולששון[3] טעה ולא הזכיר של ר"ח אומר ברוך שנתן ראשי חדשים לעמו ישראל לזכרון[4] בפ' ג' שאכלו בגמ' נשים (ברכות מ"ט סע"א). ובפ' דם הנדה (נדה נ"ו: במשנה) מפני שהן גרים טועין[5]). (א"ב תרג' והנה תעה בשדה (בראשית ל"ז, ט"ו) והא טעי בהקלא, והוא ל"מ הטעו את עמי (יחזקאל י"ג, י') וענין אחר קרוב לזה תרג' ואל תטוש תורת אמך (משלי ו', כ') ולא תטעי[6]) נימוסא דאמך. ואת ברית אלהיה שכחה (שם ב', י"ז) וקיימא דאלהה (שכהת) [צ"ל טָעַת]. וענין אחר קרוב לזה תרג' אשר הם זונים אחריהם (ויק' י"ז, ז') דאנון טען בתריהון. והזנו את בניך (שמות ל"ד, ט"ז) ויטעון ית בנך). *[אחי"ה בנימוקים לר' אליהו על ס"ש לרד"ק כתוב בשרש טעה וז"ל יש הפרש בין טעה ותעה כי לשון טעה הוא נופל על טעות הלב והשכל ולשון תעה אינו נופל רק על מי שתועה בדרך ע"כ ורואה אני את דבריו כי אף אם מצאנו הוה קא טעי באורחא (גיטין ס"ח רע"ב) ובתר"י א' לדברים כ"ה, ו' ארחן טַעְיָן ועוד עיי' תרג' לבראשית כ"א, י"ד; ולתהלי' ק"ז, ד' בכ"ז לרוב פעמים מונח רק על טעות הלב והשכל ד"מ הפעל ברכות ט"ו. קרא וטעה יחזור למקום שטעה, שם ל"ג סע"א טעה בזו ובזו, ל"ד. טעה, שטעה, שבת נ"ה: אינו אלא טועה, ב"ב ט"ו: טועה, סנה' י"ד. עירובין ס"ה: לטעו, יומא ע"ה: עקיבא טעית וכו', מגילה י"א: מנה וטעה, מכות י"ב. טעה, טועה, מיטעא טעה, יבמות קכ"א. מיטעא טעינא, סוטי' י"ב: וטעו, סנהדרין ל"ג. טעה בדבר משנ' . . טעה בשיקול הדעת, נ"ב: טעה בתרתי, ק"ב. ראה וטעה, נדה ס"ח: טעיתי שלא שאלתי. חגיגה ט"ו סע"ב ספרי טועין, יבמות ק"ו. בי"ד טועין, ב"מ ס"ג סע"ב בכדי שהדעת טועה, ירו' דמאי פ"ה דכ"ד ע"ג מקום שהדעת טועה, ויק"ר פי"ג אני טעיתי את ההלכה וכו'. ב"ר ר"פ פ"ז עיי"ע בייכה. ובהפעיל ב"מ פ"ו מ"א הטעו זה את זה, מ"ק י"א רע"ב הטעוהו פועלים, הוריות י'. כוכב א' מטעה הספנין. ב"ר ס"פ י"ט השיאני (בראשית ג', י"ג) . . הטעני. בינוני פעול ר"ה כ"ה. אפילו מוטעין, יבמות ק"ו. גם מוּטְעֶה, ושם חליצה מוטעת, ילק' שופטי' סוף רמז תתקי"א לא אנוס ולא שוגג ולא מוטעת. באפעל: ב"מ ע"ו. אַטְעוּ, ואטעינהו, חולין צ"ד: אינהו דקא מטעו נפשייהו, ב"ב קע"ג: קא מטעית לי, סנהד' פ"ט. רוח נבות אטעיתיה. והשם: טעות ברכו' ל"ד. דרכי טעות ונשתנה מן הצינזור וצ"ל דרכי מינות וכ"ה בדפ' הישנים. כתובו' י"א: מקח טעות, גיטי' י"ד. קנין בטעות, ב"מ י"ד. ט"ו: אחריות טעות סופר הוא[7]). נדה ס"ח. דברים שאמרתי לפניכם טעות הן בידי, שבת ס"ג: וש"נ טעות הם בידי, ירו' כתובו' פ"ט דל"ג. טעות משנה שיקול הדעת . . טעות משנה דבר תורה היא טעות משנה היא טעות זקנים. והקבוץ טעיות מכו' י"ב. מנחו' כ"ט סע"ב, ירו' שבת ר"פ ט"ז דט"ו: וירו' מגיל' פ"א דע"א ע"ג ובל"ס טַעוּתָא ועוד טָעוּ והרבה בתרג' — והושאל לעבודה זרה וכן בל"ע طاغوت Götze ירו' סנהד' פ"י דכ"ח ע"ד (אין) [אוי] לכם ולטעותכם. ב"ר פצ"ט אין סותה אלא טעות ודרש סותה (בראשית מ"ט, י"א) משרש הסית. ובב"ר פצ"ה אי' שהוא מחוור להן טעיותיהן. ירו' ברכות פ"ט די"ג: עיי"ע טוים ומ"ש. וכן בתרג' טַעֲוָן, טעוון, טעוותא כולם פי' אלילים עיי' תרגום ירו' ב' לבראשית מ"ט, א'; תרג' לישעיה א', ח'; י"ט ג'; ושם ב', י"ח. כ'; כ"א, ט'. תרג' אונקלס אלהים אחרים (דברי' כ"ח, ל"ו) פלחי טַעֲוָתָא וכ"ה בתרג' כ"י לאיוב ד', ח' ופלחי טעוותא עיי' עמת"ר ללעווי א, שי"ב ושם הרבה דוגמאות אחרות] —

טעם (אין לו פתרון אם לא מערך הבא) ברפואות דפ' מי שאחזו (גיטין ס"ט.) טעם דלי במי כסף טעם דלי במי פיגם. (א"ב לחש הוא). *[אחי"ה הוספנו שתי תיבות האחרונות בצירוף שם אומרן כי נפקדו מדפ"ר והלאה עד דפ' אמש' ובלי ספק ר"ב כתבן ונצמדו בלי היכר עם דברי רבינו, וכאלה רבות] —

טַעַם (מל"מ 1. Geschmack, 2. Sinn, Grund והפעל טעם וכן בל"ס טעם ובל"ע طعم kosten ועוד עיין בפנים) בס"ג דפסחים (קי"ט רע"א) מאי ולמכסה עתיק (ישעיה כ"ג, י"ח) זה המכסה דברים שגילה עתיק יומיא ומאי נגהו סתרי תורה איכ' דאמרי טעמי תורה. *[אחי"ה כ"ה לנכון בדפ"ר

---

[1]) כ"ה נכון בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב ב"ר, ובדפ"ע נשמט מן טעה עד טעה. [2]) בנו"ג שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה וכו' ובב"נ ובריי"ף שבת מנוחה ועוד יתר שנויים עיי' בד"ס ברכו' צד קל"א. [3]) כ"ה בכ"י ל"ד ובכ"י ה"ב לששון ולשמחה וכ"ה בכ"י ש"ס בריי"ף וברמב"ם ובטור עיי' ד"ס שם, ובדפ"ע נתקצר ע"י וכו' וכן נתקצר בסמוך. [4]) כ"ה בכ"י ל"ד וה"ב. [5]) ובמשניות ובש"ס וטועין. [6]) בנו"ג תיטעי. [7]) והורגל בר"ת ט"ס.

וכ"ה בכ"י ש"ס אצל ד"ס לפסחים צד ק"צ. ולא העיר על גי' רבינו. ובדפוסים אחרים שגילם עתיק יומין ובנו"ג בהרחבת לשון ע"ש — הוראת הפעל טעם בהנחתו הראשונה היא בחינה גשמית בהבחנת המר והמתוק וזולתו אבל לא ע"י אכילה גסה כי אם בקצה הלשון ברכות י"ד. השרוי בתענית מהו שיטעום אכילה ושתיה . . א"ל טועם ואין בכך כלום. ושם מטעמת אינה טעונה ברכה וכו' טעמי עד שיעור רביעתא. ועיי' פי' בע' רבע א'. ברכו' ל"ה רע"א אסור לאדם שיטעום כלום קודם שיברך. שם מ"ד. לא טעם זיונא. שבת י' קרוב לסע"א לא טעים מידי בצפרא וכו'. ושם י"א. ליטעום מר מידי. הוריות י"א סע"א אטעום טעם דאיסורא עיי"ע מטמטם. ירו' עירובין פ"ג ד"כ ע"ד לא טעמית מידי בההוא יומא. ירו' נדרי' רפ"ו דל"ט ע"ג לא טעמית מזון בהדא יומא. ושם רפ"ח ד"מ ע"ד לא טעמית כלום רומשית. חולי' צ"ז. קי"א: ליטעמיה קפילא ארמאה. ושם האי אפשר למטעמיה וכו'. מכילת' יתרו פ"א וילק' יתרו רמז רס"ח אנו טועמין בו (במן) טעם הפת טעם בשר טעם דגים . . טעם כל המטעמים שבעולם וכו' ע"ש היטב — והושאל לבחינה רוחנית או מוסרית. יומ' כ"ב: לא טעם טעם חטא. פסחים פ"ז. בחורי ישראל שלא טעמו טעם חטא ובסנה' י"ט: טעמו טעם ביאה. מגילה י"ג סע"א בקש לטעום טעם בתולה טָעַם טעם בעולה טָעַם. ב"ר פכ"א כאליהו מה זה לא טעם טעם מיתה אף זה (אדם) לא היה ראוי לטעום טעם מות (בילק' בראשית רמז ל"ד טעם מיתה) יומ' ע"ח: האי מאן דבעי למיטעם טעמא דמיתותא וכו'. סוכ' נ"ג סע"א לא טעמנו טעם שינה. ירו' סוכ' פ"ה דנ"ה: לא היו טועמין טעם שינה כל עיקר. ובהפעיל נדה דף ס"ו רע"ב עד שתטעימי תבשילך. פסיקתא דר"כ ע'. מַטְעִים לי עיין ערך מגס ג'. שיר השירים רבה פ' מה יפו ומטעמני. ובאתפעל ויק"ר פכ"ח מִטַּעֲמִין — והושאל לענין ידיעה והבנה בשבת קמ"ט רע"ב וב"מ ע"ה סע"א כדי להטעימן טעם רבית ועי"ש פירש"י. סוט' כ"א: המטעים דבריו לדיין וכו' וילק' קדושים תרי"ב עיי"ע טען ב' בהערה. והשם טַעַם ובלא"ר וסורי טַעְמָא בהוראה ראשונה חולי' צ"ח. אם יש בהן בנותן טעם. ושם סוף ע"ב טעם כעיקר ועיי' תוספ' ד"ה רבא. ק"ח רע"א אם יש בה בנותן טעם באותה חתיכה . . אם יש בה בנותן טעם באותה קדירה וכו' ושם בגמ' טעמו ולא ממשו בעלמא דאורייתא ועיי' תשוב' רדב"ז סי' רצ"ו.

חולין קי"א: טעים ליה טעמא דשייפא אמר יהיב טעמא כולי האי. ושם: נותן טעם בר נותן טעם[1]) — טעם חטא טעם שינה וזולתו עיי' מ"ש בציונים הנ"ל. ובהוראת בחינה רוחנית ושכלית כדרך ל"מ (ש"א כ"א, י"ד; כ"ה ל"ג; תהלים קי"ט, ס"ו; משלי י"א, כ"ב) ענין הבנה וראיה בעיון הלב אי' לרוב פעמים בדרז"ל מזה הענין ציון מפסחים שהביא רבינו טעמי התורה והם העיונים והמושגים המדעיים שבתורה. וכן נאמר סנהד' ל"ד. מקרא אחד יוצא לכמה טעמים ושם כ"א: מפני מה לא נתגלו טעמי תורה שהרי ב' מִקראות נתגלה טעמן נכשל בהן גדול העולם. עירובין י"ג: שהיה אומר (סומכוס) על כל דבר ודבר של טומאה מ"ח טעמי טומאה ועל כל דבר ודבר של טהרה מ"ח טעמי טהרה. ושם: מטהר את השרץ במאה וחמשים טעמים. ע"ז י"ח. דברים של טעם. יומ' פ"ו: ומה טעם ובא לציון גואל (ישעי' נ"ט, כ') משום ולשבי פשע ביעקב. שבת ל': אשכחינן טעמא. ושם פ"ג סע"ב לא נתגלה טעמה וכו'. חולין ו' רע"א שיודע להחזיר בו טעם וכו' עיי"ע בעל נפש. ושם ק"א: לידע מאיזה טעם נאסר להם. ירו' תעני' פ"ד דס"ח. השיבו טעם ברבים. דריש טעמא דקרא . . לא דריש טעמא דקרא קידושין ס"ח: וש"נ. נדה כ"ד: לימא בה טעמא. ב"ב קמ"ב: בטעמא תליא מילתא. ושם קע"ג: דלא יהבי טעמא למילתייהו. גיטי' י"ד. וש"נ הלכתא בלא טעמא. כתוב' פ"ד. כטעמיה וכהלכתיה. שבת כ"ג: נזיר י"ז: סוט' ח'. מנחות מ"ב: מה טעם קאמר עיין יד מלאכי סי' תמ"ג. תנ"ב. ואזדו לטעמייהו. ואזדא ר"פ לטעמיה עיי' יד מלאכי סי' רמ"ב — רמ"ה ועיי' מסורה יפה שנתתי מכל אזדא פלוני לטעמיה בע' אזד (ח"א, נ"א.) ברכו' מ"ג. ב"ב ק"ו. ועוד הרבה ולטעמיך עיי' פירשב"ם לב"ב שם ופחד יצחק ע' ולטעמיך. טעמך דהך תנא. טעמא דבי"ש עיי' יד מלאכי סי' רצ"א — רצ"ג. שבת ע"ז: ק"ד. גיטין נ"ח: מגיל' ג'. מאי טעמא. שבועות פ"ד מ"ג מה טעם. ב"מ ל"ב סע"א מאי טעמייהו דרבנן. יבמו' ה' סע"ב ו': טעמא דכתב רחמנא . . ועיי' תוספ' שם. טעמא משום דתנא ביה קרא וזה מפירושו דבעל הגמרא עיי' השיטות בזה בפחד יצחק ע' טעמא — והקבוץ טעמים (יומא ע"ה סע"א) ועיי' ציוני' הנ"ל — ועוד נקראו נגינות שנותנים טוב טעם ודעת בפירוש המקרא: טְעָמִים עיי' מגיל' ג'. ויבינו במקרא (נחמי' ח', ח') אילו פיסקי (ילק' נחמי' רמז אלף ע"א פסוקי) טעמים ופירש"י

[1]) ובר"ת נ"ט בר נ"ט.

הנגינות קרויין טעמים ע"כ ועיי' פירש"י לדברי' י"א, ל'; ליהוש' ז' ט"ו ועיי"ע פסק. ובב"ר ס"פ ל"ו נדרש: ושום שכל (נחמי' שם) אלו הטעמים, וכ"ה בילק' נח רמז ס"א — בי טעמא עיי"ע טם א', טמיא ומ"ש] —

* טְעִימָא (מערך הקודם ענין בחינה ונסיון das Prüfen, der Versuch) מנחו' מ' סע"א גזירא משום טעימא, שם מ"ב: טעימא פסולה ועיי' פירש"י.

1 טָעַן (מל"ם בעצם ראשונה הוראתו ענין נשיאה ועמיסה tragen, beladen, belasten והושאל לדבר שמוטל על אדם או דבר כלומר צריך es ist nothwendig, bedarf) בביכורי' פ"ב (מ"א) ובס"ג דפ' אין דורשין (חגיג' י"ח:) ובפ' הזהב בגמ' עד מתי מותרין (ב"מ נ"ב סע"א ונ"ג רע"א) התרומה והביכורים חייבין עליהן מיתה וחומש ואסורין לזרים והן נכסי כהן ועולין באחד ומאה וטעונין רחיצת ידים[1]) והערב השמש הרי אלו בתרומה וביכורים מה שאין כן במעשר. ירוש' (בכורים רפ"ב דס"ד ע"ג) כתיב (במדבי' י"ח, ח') ואני הנה נתתי לך את משמרת תרומתי בשתי תרומות הכתוב מדבר[2]) התרומה והבכורים תרומה דכתיב (ויקי' כ"ב, ט') ולא ישאו עליו חטא ומתו בו כי יחללהו, והבכורים דכתיב (דברים י"ב, ו') והבאתם שמה עולתיכם וזבחיכם ואת מעשרתיכם ואת תרומת ידכם אלו הבכורים דכתיב (שם כ"ו, ד') ולקח הכהן הטנא מידך וגו' פי' מניין שזה שנא' בו ומתו בו כי יחללהו בתרומה הכתוב מדבר דכתיב למעלה (ויקרי כ"ב, ז') ובא השמש וטהר ואחר יאכל מן הקדשים ואמרינן (יבמות ע"ד: וש"נ) טבל ועלה אוכל במעשר כדמפרש בע' טבל [א']. ותניא בתוספ' תרומו' (פ"ו) ובירוש' בביכורי' (בפ"ב דס"ד רע"ב) אוכלי תרומה בזרים[3]) טהור שאכל את הטהור וטהור שאכל את הטמא וטמא שאכל את הטמא וטמא שאכל את הטהור כולן במיתה[4]), אוכלי תרומה בכהנים טהור שאכל את הטהור כמצותו טהור שאכל את הטמא בעשה טמא שאכל טהור במיתה וטמא שאכל את הטמא בלא תעשה מי חמית מימר טהור שאכל טמא בעשה אמר (רבא) [צ"ל ר' בא] בר ממל[5]) ואחר יאכל מן הקדשים (ויק' שם) מן הטהורים ולא מן הטמאים וכל לא תעשה שהוא בא מכח עשה עשה הוא. וחומש[6]) האוכלו[7]) בשוגג משלם קרן וחומש דכתיב (ויק' כ"ב, י"ד) ואיש כי יאכל קדש בשגגה ויסף חמישיתו עליו. וגרסינן בתורת כהנים (פ' אמור פרק ו' פרש' ו') נאמר כאן קודש ונאמר להלן קודש מה להלן קדשי הגבול אף כאן קדשי הגבול[8]). ואסורין לזרים (ביכורים וחגיגה הנ"ל) ירוש' (ביכורי' רפ"ב שם) פתר לה פחות מכשיעור[9]). פ"א ואסורין לזרים אפילו ע"י פדייה, ועולים באחד ומאה כדפרשינן בע' דמע. וטעונין רחיצת ידים כדמפרש בגמ' (חגיג' י"ח:) אפי' בנגיעה אבל מעשר באכילה אין בנגיעה לא, ומפורש בפ"ק דשבת (י"ד.) והידים. פ"א הפירות של תרומה וביכורים כשבא לאוכלן טעונין רחיצת ידים מה שאין כן במעשר וחולין דאמר ר' יוחנן[10]) הנוטל ידיו לפירות אינו אלא[11]) מגסי הרוח, כמפורש בזו ההלכה דאין דורשין (הגיג' שם). פ"א וטעונין רחיצת ידים עד פרק שני מה שאין כן במעשר וחולין שאין טעונין רחיצת ידים אלא עד הפרק הראשון שהוא בסוף האצבעות כמפורש בחולי' פ' כל הבשר (חולי' ק"ו סע"א[12]). והערב שמש כדפריש' בע' טבל. והן נכסי כהן ר' אבא בר חייא בשם ר' יוחנן לך (נתתיו) [צ"ל נתתים][13]) ותנן בסוף[14]) ביכורים (פ"ג מי"ב) ולמה אמרו הביכורים נכסי[15]) כהן שהוא קונה מהן עבדים וקרקעות ובהמה טמאה ובעל חוב נוטלן בחובו והאשה בכתובתה וספר[16]) תורה. ובפ"ק דחלה (מ"ט) החלה והתרומה חייבין עליהן וכו' עד וטעונין רחיצת ידים. בפ' ה' במנחות (מ"ה דף ס'.)

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכ"ה בכ"מ הנ"ל וביבמו' ע"ג. אבל בדפ"ע בטעות מחמת שיגרא דלישנא: רחיצת ידים ורגלים אבל למטה בערך בפי' לזה המאמר לי' בנכון מלת רגלים. [2]) לי' בירו'. [3]) וכ"ה בתוספי הנ"ל אבל בירו' הגי' בזדון ובדפ"ר בערוך: בידים. [4]) בירו' בעון מיתה, ושם קצת בסדר אחר. [5]) וכ"ה בירו': אמר ר' בא בר ממל והובא איזה פעמי' בירו' עיי' מבוא הירו' למהרז"פ ס"ז. ובד' ווינציי מימל. [6]) סובב והולך לציון הראשון מבכורים ומחגיגה בריש הערך. [7]) בדפ"ר והאוכלן. [8]) אבל עיי' בתוספות יבמות ע"ג: ד"ה אסור. [9]) עיי' מ"ש הרמב"ן על זה הובא בשט"מ לב"מ נ"ג. ועוד עיי' היטב תוי"ט לחלה פ"א מ"ט ד"ה ואסורין ושם הובא פי' הערוך. [10]) בחגיג' שם ובחולי' ק"ו. הגי' רב נחמן. [11]) כ"ה בחולי' ובכ"י ש"ס לחגיג' ובדפוסים הרי זה. [12]) ושם לי' מעשר אלא חולין ותרומה, ובענין פי' עד לפרק אי' כן גם בפי' רגמ"ה כ"י לחולי' (בקובץ כ"י אנגי דף שכ"ב:) עד לפרק: עד פרק העליון של אצבעות ע"כ ועיי' ברש"י. [13]) וכן נתתיו בירו' ביכורי' רפ"ב שם ושם הגי' ר' בא ר' חייה בשם ר' יוחנן ועל זה הירו' כיון רבינו. [14]) מזה ראיה שגם לפני רבינו לא היה מונח פ' ד' דביכורים עיי' מ"ש בע' טם א' הערה 4 ובאמת לא הובא פ"ד בכל הערוך. [15]) וכ"ה בירו' ביכורי' ובחולי' קל"א. וברי"ש לביכורי' שם וכ"ה בכ"י ש"ס וכ"ה בשט"מ לב"מ נ"ג. אבל בנו"ג כנכסי. [16]) וכ"ה בירו' ובר"ש ובראי"ש ובחולי' שם ובכ"י ש"ס ובנו"ג כספר ועיי' תוי"ט לביכורי' שם.

יש טעונות הגשה ואין טעונות תנופה תנופה ולא הגשה הגשה ותנופה לא תנופה ולא הגשה[1] ואלו טעונין הגשה וכו' בסוף תעניות (כ"ו: במשנה והובא שם ל"א.) כל הכלים טעונין טבילה גמר' (ל"א.) אמר ר' זריקה אמר ר' אלעזר[2] אפי' מקופלין ומונחין בקופסא. פי' כל הכלים המשאילות זו לזו טעונין טבילה שמא דנדה היו. (א"ב ענין צורך). *[אחי"ה בכל כ"י והדפוסים הישנים עד אמש' כאן סוף הערך ובציון דמ"ק מתחיל ערך בפני עצמו לכן העתקתי הוספת ר"ב שבאה בסוף ערך שאחר זה לערך הנוכחי שכאן מקומו ובאמת בכל ציונים הנ"ל טעון שהוא בינוני פעול מן טען ענינו עמוס ומוטל עליו לעשות היינו צריך וכנ"ה ברכות כ"א. ומה מזון שאין טעון לפניו טעון לאחריו תורה שטעונה לפניה אינו דין שטעונה לאחריה וכו' ע"ש בפירש"י, שם ל"ה. טעון ברכה (כמה פעמים). והקבוץ שם מ"א: טעונים ברכה . . אין טעונים ברכה. זבחי' פ"ה מ"א, מ"ב ודמן טעון הזיה, ושם מ"ג ודמן טעון ארבע מתנות על ארבע קרנות ושם מ"ד מ"ה, מ"ו ומ"ז ודמן טעון ב' מתנות, מ"ח ודמן טעון מתנה אחת, ושם מ"ד וטעונה הפשט ונתוח. ביכורי' פ"ב מ"ב טעונים הבאת מקום וטעונים וידוי. ירו' דמאי ספ"ז דכ"ו סע"ג טעון טבילה, ירו' שבת ספ"ב רע"ג ד"ה טעון הערב שמש] —

2 טָעַן (בהוראה ראשונה של ע' הקודם פי' נשא tragen, aufbürden והפכו פרק entlasten) בספ"ק דמשקין (מ"ק י"א סע"א) אמר לי אדא צַיידא[3] כוורא תחלי וחלבא ליטעון גופה ולא ליטעון פוריא. פי' לאחר אכילתו מהלך קודם שישן ולא ישן לאלתר. *[אחי"ה וכ"ה במיוחס לרש"י למ"ק רק שם בטוב טעם ודעת נוספת עוד המלה לאחר אכילתו מהלך הרבה ומטעם שכתב הפלשב"ע כי לפי משמעות ב"מ קי"ג: צריך להלוך אחר כל אכילה ארבעה גרמידי אבל אחר אכילת כוורא וכו' לא סגי בהליכה מועטת כזו ופי' ליטעון היינו סבל ונשא אותן ועיי' פי' יפה על זה המאמר בע' כוור וקרוב לזה נאמר בהשאילה בילק' ויצא רמז קכ"ג כיון שנתבשר בשורה טובה (טעון) [טעין] ליביה ית רגלוהי הדא אמר כרסא טעין רגליא, ובזו ההוראה נשא סבל עמס הכביד וכדומה רגיל הרבה בתרג' ד"מ תר"י א' לבמדי' י"א, י"ז; תר"י ב' שם י"ג, כ"ג; תרג' ליחזק' י"ז, ח'; ליואל ב', כ"ב; למשלי ט', י"ב; י"ח, י"ד; לאיכ' ה', ה' ועוד כמו בל"מ טענו את בעירכם (בראשית מ"ה, י"ז) ועיי' שם אונקל' ותר"י א' לבראש' מ"ד, י"ג וטענו גבר על חמריה וכן בדרז"ל ב"מ ל"ב. במשנה: פרק וטען פרק וטען . . מצוה מן התורה לפרוק אבל לא לטעון ר"ש אומר אף לטעון. ושם בגמ' מצוה מן התורה לפרוק בחנם ולא לטעון בחנם ועיי' בסמוך השם. ושם מ' רע"ב כיון דטעון טעון. ב"ב ס'. כדי שתהא עגלה מהלכת וטעונה אבנים. ירו' ב"ק פ"ג ד"ג ע"ד היה אחד ריקן ואחד טעון . . אחת ריקנית ואחת טעונה. ב"ר פ"ע מה את סבור ממון אתית טְעִין לא אתית טְעִין אלא מילין, שם פצ"ו משל הדיוט אומר מית בריה דרחמך טעון, מית רחמך פרוק, ויק"ר פי"ג את טעון מלחית לית את טעון מלחית, מדר' שו"ט מזמור י"ח בשעה שהעננים טוענין את המים וכו' ובילק' שמואל ב' רמז ק"ס בשעה שהן (טוענים) [צ"ל טעונים] מן המים וכו'. שו"ט שם ד"ה מנוגה: אלו טוענין חרבות ואלו טוענין קשתות ואלו טוענין רמחים. בהפעיל: שבת ה' סע"א הטעינו חברו . . הטעינו שמים. ירו' פיאה פ"א דט"ז רע"א לא תלך רכיל בעמך (ויקרא י"ט, ט"ז) . . שלא תהא כרוכל הזה מטעין דבריו של זה לזה ודבריו של זה לזה[4]. ספרי הברכה פ' שמ"ג ויק"ר ר"פ י"ג והטעינו (והטעין) לחמורו. באפעל ירו' חגיגה פ"ב דע"ז: אטעונינון. והשם ב"מ ל"א. ול"ב. (הרבה פעמים) טעינה . . פריקה. במד"ר פ"ו טעינת הארון. ועוד השם טעונא כדרך ל"ס טַעֲנָא ב"מ ל"ב סע"א התם כתיב (דברים כ"ב, ד') נופלים בדרך דרמי אינהו וטעונייהו באורחא משמע ור"ש . . אינהו וטעונייהו עלייהו. ירו' דמאי פ"ב דכ"ב ע"ד אילין טעונייא. פתיחתא דאיכ"ר ד"ה משא גיא: היכי טעניתו מבלי טעוני דחלא — והיחיד סנה' צ"ו רע"ב טעין תלת מאה כודנייתא וכו' ופירש"י משאוי שלש מאות פרדות ע"כ ובפסחי' קי"ט. אי' כן בפירוש, סוט' ל"ד. גמירי דטעונא וכו' וכה"ג בע' כף ה' אבל בשבת ק"מ: בהבלעת העי"ן עיי' מ"ש בע' טן ד' וטן ה'. ב"מ צ"ז. למיסר טעונה. ועוד עיי' תרג' אונקל' לבראשית מ"ב כ"ז. כ"ח; מ"ד, א'. ח'; לשמות כ"ג, ה'; תרג' למ"ב ה', י"ז; למשלי י"ט, י"ט; לדה"י ב' ל"ד, י"ג. ומזה הענין תרג' ליהושע שהובא בע' הבא — ועוד בלחש בשבת ס"ו סע"ב טעונך עלי וטעונאי עלך ובכ"י מ' טעוני עלך וטעונך עלי ועוד עיי' בד"ס שם צד ע"א: ופירושי משאי עליך ומשאך עלי ועיי' פירש"י] —

[1]) וכן הסדר במשניות אבל במשני דש"ס קצת בע"א. [2]) וכ"ה בכ"י ש"ס ובע"י ובפסקי רי"ד ובנו"ג רק אמר ר' אלעזר. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד ובדפא"מ, ובדפוסים הראשונים ציירא. [4]) ובילק' קדושים רמז תרי"ב בשם תו"כ הגי' כרוכל שמטעים דבריו והולך וא"כ ענינו מע' טעם בהפעיל ע"ש.

טען (= טְעוּנָא מע' הקודם פי' משא, כריכה (Gebund, Bündel שאת כאשר יוכלון ותטמנם בפשתי העץ (יהושע ב', ו') תרג' ואתמרטנון בטעוני כיתנא. *[אחי"ה רק בעה"ק שנ"ב ובדפא"מ נפרד זה הערך אבל בדפוסי' הראשוני' קצת שלא בדיוק נכלל עם ע' הקודם כי אף אם הוא מאותה הגזרה בכ"ז איננו מאותו השם ומושג] —

טָעַן (לפע"ד מל"ע طعن התגרה במלחמה או בדברים שיורדים כמדקרת חרב והושאל אצל רז"ל לוויכוח ועריכת דברים בין התובע והנתבע in Streit, Wortgefecht sich einlassen, anklagen, einwenden בסוף הגדה דפרק הניזקין (גיטין נ"ח:) טוענין ליורש וטוענין ללוקח, פי' טוענין בי"ד בעבור לוקח שני אומר לבעלים מכרתם ללוקח ראשון לפיכך אין לך על לוקח שני כלל ומפורש בלא יחפור (ב"ב כ"ג.) אמר רב פפא [1] זאת אומרת טוענין ליורש וטוענין ללוקח. — (א"ב פי' טענה בל' חכמים כמו טעם בל"מ). *[אחי"ה והנכון כמ"ש, ור"פ סמאלענסקין פי' מע' הקודם בהוראת בעלאסטען, בעשווערדע פיהרען. — וכנ"ה בגיטי' שם אי דקא טעין . . אי דלא קא טעין, כתובו' ק"ה: אי בעי טעין הכי ואי בעי טעין הכי ושם ע"א: במומין שבגלוי אינו יכול לטעון, ושם ק"ח: שבועו' ל"ח: הטוען את חבירו כדי שמן וכו', ב"מ ה'. וש"נ טענו חיטין והודה לו בשעורין וכו', ב"ק נ"ז סע"א טוען טענת גנב . . טוען טענת (ליסטים) [ליסטים] מזויין עיי"ע לסטים ועוד עיי' ירו' שבועו' פ"ד דל"ח ע"ד ב"ב כ"ח: איהו לא טעין אנן ליטעון ליה. ירו' גיטין פ"ה דמ"ז. טענך מנה והודית לו, ירו' כתובו' רפ"ב דכ"ו. טענו מנה וכפר בו. טענינן ליתמי עיי' בפח' יצ' זה הערך. ובנפעל ירו' ב"ק רפ"י ד"ז: נטענין להן בבי"ד. — יבמו' כ"ד: הנטען על השפחה . . הנטען על אשת איש כלומר טוענין עליו דברי לעז פי' חושדין אותו עיי' פירש"י ועיי' כ"ה: כ"ו. ירו' יבמו' פ"ב ד"ד סע"א נטען בעדים . . נטען שלא בעדים. והשם שבועו' ל"ח: וש"נ הטענה שתי כסף וכו', כתובו' ל"ו רע"ב דקא טעין טענת דמים . . דקטעין טענת פתח פתוח, ב"ב כ"ח: מ"א. כל חזקה שאין עמה טענה וכו', כתובות י"ח. טענת עצמו . . טענת אחרים, מקצת הטענה ע"ש היטב וש"נ, ושם ל"ו. טענת בתולים, קידושין כ"ח. האי טענתא מעלייתא היא. ירו' כתובו' רפ"ב דכ"ו סע"א הואיל והודה מן הטענה ישבע . . הודייה מן הטענה חייב. ירו' ברכות פ"א ד"ג ע"ג מפני מה אין קוראין אותן (עשרת הדברות) מפני טענת המינין עיי' בבלי ברכו' י"ב. במד"ר פ"י, אבות דר"נ פ"ב מפני טענת (üble Nachrede) הבריות. והקבוץ ירו' סנהד' פ"ג דכ"א: צריך הדיין לשנות טענותיהן. כתובו' י"ח. כולהי טעֲנָתָא טענת אחרים והודאת עצמו נינהו, ב"מ כ'. שטרי טענתא עיי"ע בר ב' (ח"ב קס"ד:). ב"ק מ"ה. בר טענתא. ב"ב קמ"ט. קא מגמרי טענתא לאינשי. שבועות ל': והא מסתתמן טענתיה. — ואולי מזו הגזרה תיבת טוען בי"ג מדות של ר"י בריש ספרא: כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ליטעון טוען (כפי' הראב"ד טעון) אחר שהוא כענינו יצא להקל ולא להחמיר כל דבר . . ליטעון טוען אחר שלא כענינו יצא להקל ולהחמיר ופי' ליטעון טוען להוכיח בוויכוח כלומ' להורות בהוכחה גמורה] —

טָעַן (לפע"ד [2] מל"ע طعن נֶחלה במכה נחלה מאוד (schwer erkranken [ויגף ה' את הילד אשר ילדה] אשת אוריה לדוד ויאנש (ש"ב י"ב, ט"ו) תרג' ואיטָעַן. *[אחי"ה והוא בענין אתפעל ותי"ו מובלעת לכן נדגש הטי"ת במקום ואיתטען ויפה העתיק כן להורות כי מלת ויאנש הוא ענין מכה אנושה (עיי' ירמי' ט"ו, י"ח). כלומ' מכה כבדה ומסוכנת ועל זה מורה הפעל ויגף מלשון מגפה וכן פתרון طعن בל"ע ונגזר מהשם طاعون מגפה. והפעל הונח על מדרגה ראשונה של חולי כבד והראיה ממסכ' שמחות פ"ח כשהיה ר"ש בנו של ר"ע חולה לא ביטל בית מדרשו אלא פקדו ביד שלוחו בה הראשון ואמר לו נ ט ע ן . . בא השני וא"ל הכביד . . בא השלישי וא"ל גוסס . . בא הרביעי וא"ל השלים (כלומ' מת)] —

טָעָן (מל"מ וכן בל"ע طعن פי' דקר (durchbohren ומדוקרים בחוצותיה (ירמיה נ"א, י') תרגום ומטענין בשוקהא. (א"ב ל"מ זה מטועני חרב (ישעי' י"ד, י"ט)) *[אחי"ה וכן העתיק מדקרים (ירמי' ל"ז, י') חלל (יחזק' כ"ח, ח'). ותרגום ויפלו לפני יונתן (ש"א י"ד, י"ג) ונפלו מטענין קדם יונתן. ומזה הענין פי' רד"ק שרש טען גם טענו את בעירכם (בראשית מ"ה, י"ז) ענין דקירה שדוקרין הבהמות בדרבן וכו'. — ובדפ"ע נצמד זה הערך עם ע' הקודם לזה בלי דיוק] —

☞ טְעַק (אולי מל"ע دعك אנוש ודק וגרוע schwach, gering אבל עיי' עוד בפנים)

---

[1]) בנו"ג א"ר פפא ואיתימא רב זביד. [2]) לפי דעת ר"פ סמאלענסקין טַעַן וסבל שמות נרדפים הם וטען הוא כמו לסבול יסורים.

תרגום לא יצר צעדך (משלי ד׳, י״ב) לא תטעק אורחך. *[אחי״ה בעל כ״כ פי׳ תטעק כמו תדעק ודעק כמו דעדק והאמת כי ספר מוטעה מצא בעל מו״ע כי תתעוק הוא וכן כתוב בספרים והוא מל׳ מעיק תחתיכם ע״כ אולם גם על המתורגמן היה תהיה תלונתו כי גם הוא הביא גי׳ זו ושת נוספות תרגום לתהלי׳ ל״א, י׳ אטעק ותרג׳ למשלי כ״ד, י׳ מתטעיק ובנו״ג מתתעיק וכן בתרגום שלפני במשלי ד׳, י״ב לא תתעוק וא״כ אולי כמו דעק מל״ע הרשומה ויותר טוב שהוא מל׳ עיק בל״ס עָק מל״מ עיק נרדף עם צוק והרבה בתרג׳ ובאתפעל איתעק וא״כ עיקר הגי׳ לא תיתעק אורחך. והמתורגמן הביא ס״א תשניק ובאמת כה״ג בערוך ע׳ שנק והוא מל״ס ועי׳ שׁנק ענג צוזאממענציעהען וזו העיקר] —

1 טָף (מן ל״ס טף = טוף נרדף עם נטף עיי״ע נטף ב׳ שכתב שאין הנו״ן עיקר והאמת שהוא עיקר ופי׳ נזל בנחת triefen, träufeln והשם טִיף, טִיפָּה Tropfen עיי׳ בפנים) בפ׳ במה אשה בגמ׳ הבנות יוצאות בחוטין (שבת ס״ה רע״ב)[1] דאמר רב מטרא במערבא סהדא רבא פרת סבר שמא ירבו נוטפין[2] על הזוחלין והוו להו מי גשמים. פי׳[3] „משום הכי אבוה דשמואל עביד לבנתיה מקוה ביומי ניסן ולא היה מניחן לטבול בפרת מפני שרוב מימיו בניסן מי מטר הן כדרב דאמר מטרא במערבא סהדא רבא פרת כלומ׳ כיון שתראה שרבו מי פרת עדות שהוגשמה ארץ המערב וסבר אבוה דשמואל שמא ירבו מי גשמים דהן נוטפין מן הגגות[4] ונעשו שאובין על מי פרת שהן זוחלין כדתנן במקואות פ״ה (מ״ה) הזוחלין כמעיין והנוטפין כמקוה העיד ר׳ צדוק על זוחלין שרבו על הנוטפין שכשרין". פי׳ זוחלין נובעין נוטפין מי גשמים. אחזיק לנטפי אחזיק לשפכי (כ״ב ו׳ סע״א) פי׳ בע׳ שפך. בפ׳ במה מדליקין בגמ׳ המכבה את הנר (שבת ל׳:) אמר רב[5] כל תלמיד[6] היושב לפני רבו ואין שפתותיו נוטפות מור[7] תכוינה [שנאמר (שה״ש ה׳ י״ג) שפתותיו שושנים נוטפות מור עובר] א״ת שושנים אלא ששונים [א״ת מור עובר אלא מור עבר][8] כלומ׳ התלמידים שיושבין ללמוד צריכין להטיף ולהזיל אמרתו של רב באימה ובמרירות[9] ואם יעבור שלא יעשה כן יכוה ויבער[10]. בס״פ כל שעה בגמ׳ אין שורין (פסחים ל״ט סע״ב) קמח שנפל לתוכו דלף אפי׳ כל היום כולו אינו בא לידי חימוץ[11] אמר רב פפא והוא דעביד טיף טיף דלהדי טיף טיף[12]. פי׳ שאין ריוח בין דלף לדלף וכל זמן שמטפטף אינו מחמץ[13] ובפ׳ ערבי פסחי׳ בגמ׳ לא יפחתו (שם קי״א סע״ב) אמר רב יוסף ג׳ מילי[14] יהבן ארבונא לנהורא[15] מאן דשתי טיף טיף ומאן דסריק רישיה יביש ודסיים מסאניה אדמותנא כרעיה[16]. בפ׳ אין מעמידין בגמ׳ והחומץ (ע״ז ל׳:) אמר רב חייא בר אשי אמר שמואל מי טיף[17] אין בו משום גילוי אמר רב פפא[18] והוא דעביד טיף טיף דלהדי טיף טיף[19]. בפ׳ אעפ״י בגמ׳ מיניקה (כתובות ס׳ סע״ב) דאכלה מוניני הוו

---

1) בנו״ג הבנות קטנות אבל בכ״י מ׳ וא״פ לי׳ וכן לי׳ בירו׳ ברי״ף ובזרא״ש ועוד עיי׳ ד״ס שם ולא העיר על הערוך 2) וכ״ה בכ״י ש״ס וברש״י ובתוספי וכ״ה בבכורות נ״ה: ובנו״ג בשבת: שלא ירבו הנוטפין. 3) הועתק כל הפי׳ מפי׳ ר״ח שנדפס בש״ס ווילנא (שבת הנ״ל), וסוף דברי ר״ח הובאו בע׳ כף ב׳ ע״ש. ופי׳ הנוכחי עולה עם פי׳ ראשון ברש״י ועיי׳ עוד בחי׳ הרמב״ן שהאריך בפי׳ ר״ח ועוד עיי׳ בחי׳ הרשב״א בסוגיא, ולמוד ערוך שבת צד נ״ד אות ק״ח ובאורים בסוף הגיון שלמה. 4) בפי׳ ר״ח (בש״ס ווילנא) אי׳ שמא ירבו נוטפין שהן מי גשמים הנוטפין מן הגגות. 5) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו. 6) וכ״ה בכ״י ש״ס לפסחים קי״ז. ובמנוה״מ סי׳ ס״ז ובנו״ג כל ת״ח. 7) בנו״ג מר אבל במלא גרס רבינו גם בע׳ כו א׳ ובע׳ מר ו׳ וכ״ה במקרא. 8) כצ״ל וכ״ה בפסחים ובכ״י א״פ לשבת עיי׳ ד״ס שם צד כ״ט ובדפוס בשבת נהפך הסדר וכ״ה בכ״י לפסחים ובמנו״ה. 9) וכן בפירש״י לשבת „במרירות מחמת אימה" ולפי זה תצדק יותר גי׳ מר חסר וכן הוא בפירוש ר״ח (נדפס בש״ס ו״ו). 10) ולפי זה פי׳ רבינו עָבַר כמו בָּעַר ונ״ל כי מור לשון נופל על לשון רומי sittliches Betragen, mores כלומ׳ באימה במורא וכבוד ושיעורו כל תלמיד שאינו מטיף אמרתו של רב בכבוד ובמרירות (= mores) עבר = בוער פי׳ יכוה, או י״ל כי מור נופל על ל״ר moriri פי׳ מות ושיעורו מור עבר: ימות אם עבר. 11) כ״ה בכ״י ו״ו ול״ד. 12) וכ״ה בכ״י מ׳ וב׳ וא״פ ובזרא״ש ובפי׳ ר״ח ובשאר מקומות שהביא בעל ד״ס לפסחיי צד נ״ו. אות ה׳ ובנו״ג טיף להדי טיף. 13) וכ״ה בריצ״ג הלכות פסחים עמוד צ״ה. וז״ל כיון שמנטף ובא טיפה אחר טיפה דומה כמו שמתעסקין בו ואינו מחמיץ. 14) בנו״ג הני תלת מילי וכ״ה בע׳ ארב (ח״א רס״ו:). 15) וכ״ה בע׳ ארב וע״ש שנוי הנוסחאות. 16) בנו״ג מן דסריק רישיה יבש ומן דשתי טיף טיף ומן דסיים מסני אדמייתגיה כרעא וברש״י אדמתא כרעאה וברשב״ם אדמותנא כרעיה ופי׳ בעוד שרגליו לחים במי הרחיצה ע״כ ובאמת בכ״י ב׳ הגי׳ בדרטיבא כרעיה וכן בפי׳ ר״ח כי רטיבתא כרעיה וגי׳ מאן.. ומאן אי׳ ג״כ בכ״י ובפי׳ ר״ח אבל בכ״מ שלא כסדר הערוך. 17) בנו״ג מי טיף טיף. 18) וכ״ה בפסחי׳ הנ״ל וכן הוא בכתב יד ש״ס לע״ז ובזרי״ף ובזרא״ש ובנו״ג אמר רב אשי. 19) וכן הוא בכתב יד ש״ס ובזרי״ף ובזרא״ש וברש״י בדפוסי׳ הישנים וכן הגיה המהרש״א וגירסת להדי איתא בנוסחי׳ וכן בפירוש כתב יד לר״ח לע״ז (בקובץ כ״י אנגי דף י״ח:) ובכתב יד ש״ס בהדי.

לה בני מטיפי עינא. פי' נוטפי עינים[1]. בר"ג דפ' מומין אלו (בכורות מ"ג סע"ב) חוטמו נוטף מנין ת"ל או חרום (ויקרא כ"א, י"ח)[2] בפרק ח' במקואות (מ"ג) המטיל טיפים עבות מתוך האמה טמא. פי' המשתין טיפות גדולות. בפ' המפלת בגמ' אם היה מרוקם (נדה כ"ה סע"א) ושתי עיניו כשתי טיפי של זבוב[3] ושתי חוטמיו כשתי טיפי של זבוב. — (א"ב תרג' כמר מדלי (ישעי' מ', ט"ו) כטפא מדול). *[אחי"ה בציון מקואות מתחיל בדפ"ע ערך בפני עצמו רק בדפ' אמ"ש נסדר מיד אחר ע' טף א' ובדפוסים הישנים ובכ"י ערוך הוא ע' טף ג' ואת אשר נ"ל כי מהנחוץ לחברם בע' אחד בהיותם מענין אחד והפעל טוּף בל"ס טָף כמו בל"מ צוף נרדף עם נטף וכ"ה בלשון ערבי نطف, ندف, نصب כולם ענין נזילה בנחת — וכנ"ה בתר"י א' לבראשית כ"ח, י' טפת בירא ועוד שם ל"א, כ"ב ובקהל"ר פ' ויתרון: טפת בארה של מרים, כתובו' קי"א סע"ב חלבא טייף מינייהו. ב"ר פל"ב דלא טף במבוי דמבולא. פסיקת' דויהי בשלח (פ"ט:) הוה טייף וכו' עיי"ע טלק ב'. ירו' תענית ספ"ג דס"ז. הוה עלמא טייף. ובאפעל שם פ"ד דס"ח ע"ד מטיפי אצבע כלומר קטועי אצבע ונבדקו ע"י כך אם אבירי לב הם בקצצם אצבעותם עד שיטיפו מהם דם. וכן בהפעיל בכתוב' ס': לגי' רבינו בני מטיפי עינא, פי' שדולפין עיניהם ועיי"ע דלף. בפַעֵל גיטי' ס"ט רע"ב וניטייפיה. בנין פלפל: טִפְטֵף (tröpfeln) מ"ק ד' סע"א ועדיין היא מטפטפת. שבת מ"ד. שמן המטפטף, סנהד' ל"ז: שבועו' ל"ד. ודמו מטפטף, סנהד' ק"ד: של יין מטפטף ושוקע ושל שמן מטפטף וצף ועיי"ע תסס. ירו' סנהד' פ"ד דכ"ב סע"ב והסייף מטפטפת דם. ירו' תרומו' פ"ח דמ"ו. היו הגשמין מטפטפין ויורדין. שו"ט ריש מזמור ע"ח כיון שהכה משה את הסלע טיפטפה דם, ובילק' תהלים רמז תתי"ט טפטפה הסלע דם. — והשם טִיף עיי' הציונים הנ"ל ופי' עה"ק שנ"ב מאן דשתי טיף טיף פי' שאינו שותה בבת אחת אלא מטפטף ונותן קול בשתייתו ע"כ, ולא ידעתי אם רבינו הוציא מלין הללו או בעל מחבר של עה"ק וגם בל"ע נאמר מהשמעת קול המים המטפטפים طبطب —. ובקבוץ טִפִּין במקואות הנ"ל ב"מ ע"ה. כמה טיפין, נדה מ"א: כשתי טיפי מרגליות עיי' פירש"י. אבל פי' רה"ג בסד"ט ל"ד: תיכין בטיית ע"כ והוא ל"ע تفن פסולת המים הנשארת בשולי הכלי. וגם נאמר על המטר בתוספ' מכשירין ספ"א טיפין חתוכות, שהש"ר פסוק כי טובים ומה מים יורדין טיפין טיפין ונעשות נחלים נחלים וכו'. אבל טיפין בנדה נ"ל שהוא כמו אטיפי עיי' ערכו בח"א, ס"א. אולם בירו' נדה פ"ג ד"נ ע"ד אי' גוויתו כטיפה של זבוב ואולי מל"י τύπος פי' דמות וצורה — ובנקבה טִפָּה, טיפה, טיפא, טיפתא שבת ק"ח סע"ב נדרי' כ"א סע"א טיפת צונן, ב"מ ע"ה. טיפת יין . . טיפת שמן. ב"ק צ"ח. טיפתא דדמא וכן בל"ס טופתא (Tropfen) נדה ט"ז: טפת דם כחרדל, ושם כ': טיפתא קמייתא. ערכין ז'. עיילא טיפא דמלאך המות וכו' ע"ז כ' רע"ב וטיפה של מרה תלוייה בו וכו'. תענית ו': כל טפה וטפה שהורדת לנו, ושם כ"ה. לגי' הכ"י מ' אין לך כל שיורד מן השמים וכו' ועיי"ע חתן וש"נ הירוש'. ויש להוסיף ירו' ברכו' פ"ט די"ד. על כל טיפה וטיפה שאת מוריד לנו וכו' ועוד עיי' ב"ר פכ"ח ויק"ר פ"ז תנחומ' נח סי' ז' קהל"ר ס"פ וראיתי: כל טיפה וטיפה שהקב"ה מוריד עליהם (על דור המבול). שבת קמ"ד: טיפה המלוכלכת על פי הדד. נדה מ"ט סע"ב טפה כשרה . . טפה פסולה ושם ט"ז: נוטל טפה ומעמיד לפני הקב"ה . . טפה זו מה תהא עלה, אבות פ"ג מ"א מטפה סרוחה, ב"ר פמ"ו ופ' צ"ט מטפה קדושה; פצ"ח ופצ"ט טפת קרי שמ"ר פי"ח כל טפה וטפה במד"ר פי"ז מטפה לטפה נתמלאה ההין. והקבוץ הוריות י'. שיורדין יודעין לשער כמה טיפות יש בים וכו', ירו' חגיג' פ"ב דע"ח רע"א (בני) [צ"ל ביני][4] טיפייא הוינא מהלך כלומ' בין טיפות הגשמים הייתי מהלך ולא נגעו בי הגשמים. — ומן הפעל טָף, טוּף נאצל השם טַוְּפָא פי' פלג מים Strom וכן בל"ס טוֹפֵא פי' טפות מים והרבה בתרג' טופי מיא (דמיא) תרג' למשלי ה', ט"ז, לאיוב ל"ט, כ"ח ולתהלים קי"ט, קל"ו (לגי' כ"י אצל לעווי ועוד שם דוגמאות), ובנו"ג טייפי וכן לאיוב כ', י"ז — ועוד עיי' ע' טפי וערך טוֹפָנָא] —

2 טָף (= טוּף כמו צפה בל"מ ובל"ע صفى hell, klar sein) בס"ג דפ' החובל בחברו (ב"ק צ"ב:) ובהגדה דפ"ק דמגיל' (י"ד:) שפיל ואזיל בר אווזא ועיניה מיטייפי[5] כלומ' מעיינת לפניה אם רואה מאכל אוכלת אגב חדא תרתי הולכת ואוכלת. *[אחי"ה ורש"י למגיל' פי' צופין למרחוק ובכ"י

[1]) בע' מיץ הביא רבינו הגי' בני מציצי עיינא פי' קטני עינים ע"כ וכה"ג לפנינו אבל בשט"מ לכתובי' הובאה גי' אית ספרים נטיפי עינא והוא קרוב לגי' רבינו ומפורש שם שבולטין עיניהם חוץ לגולגלותן ע"כ. [2]) ורש"י פי' ארוך ותלוי מלמטה משפתו ע"כ אולי לפי זה מל"ע نطب פי' בולט ויוצא לחוץ hervorragen. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע נתקצר. [4]) כמו בע' אטיפי ע"ש. [5]) כ"ה במגיל' אבל בכ"י ה"ש אצל ד"ס מגילה צד ל"ו מטייפי וכ"ה בב"ק.

רש"י בולטים וצופים למרחוק ועוד עיין פירש"י לב"ק ובשני מקומות כתב ודוגמתו בכתובות (ס'.) נטוף עיניך וכן רומז בכתובות על מטייפי דב"ק ובשט"מ לב"ק ראיתי פי' בשם גאון וז"ל: ועיניה מטייפי ועיניו רואות מכאן ומכאן אם יש אוכלין ואף כן האדם הזה שנוהג עמו כסומא בארובה ולבו ועיניו צופין ומבינים לדבר ע"כ ובשט"מ לכתוב' ס'. פי' בל"א נטוף עיניך כמו פירש"י ורומז ג"כ על ב"ק הנ"ל אבל בפי' ראשון מבואר כמו בני נטפי עינא (כתובות ס' סע"ב) עיין ע' הקודם לזה] —

3 טָף (= טוף כמו צוף בל"מ בהפעיל הֵצִיף (מ"ב ו', ו') schwimmen lassen וכן בל"ע طفى schwimmen) בפ' ב' באבות (מ"ו) ובפ' החליל בגמ' מבלאי מכנסי[1] (סוכ' נ"ג.) על דאטפת אטיפוך וסוף מטיפייך יטיפון[2]. פירוש על שהצפת גולגולת של אדם אחד בנהר הציפו[3] אותך וסוף שהציפך יציפוהו אותו אחרים. — (א"ב תרג' אשר הציף (דברים י"א, ד') די אטיף). *[אחי"ה בנו"ג באבות על דאטפת אטפוך וסוף מטיפיך יטופון ובסוכה ומטופיך יטופון אבל בכי' ש"ס דעטפת עטפון ודעטפוך יעטפון וכה"ג במגן אבות לרשב"ץ בציון לסוכה וכ"ה בע' עטף ב' — ותרגום ותגרע אליך חכמה (איוב ט"ו, ח') (ואטפת) [בקצת הנוסח': ואַטְפֵּי] לותך חכמתא ונ"ל שהבין תגרע מל"ע جرى וכן גרע בל"מ (איוב ל"ו, כ"ז) פי' נגר ונזל. ובפעל עומד בתר"י א' לשמות כ"ו כ"ח והוה טָפֵי על אנפי מיא פי' שחה על פני מים] —

טף (= טפי = טְפָא ענין יתרון תוספת ורבוי ונ"ל מל"ע طف הפריז על המדה וממנו طفافة מה שעולה על המדה ונרדף עם طفح anfüllen bis zum Ueberfliessen והתואר טפי (viel, sehr, mehr לקנסיה טפי חד (גיטין מ"ד סע"א) כבר פי' בע' חד [א']. בתמורה בס"ג דפ' ולד חטאת (תמור' כ"ד סע"א) כל פסולי המוקדשין נמכרין באיטלים ונשחטין באיטלים ונשקלין בליטרא[4] אלמא כיון דשרית ליה (דמרגיל)[5] טפי ופריק הכי נמי כיון דשרית ליה דמרגיל טפי ופריק. ס"א מוסיף ופריק. *[אחי"ה כגי' ראשונ' מוכח מפירש"י ע"ש וכס"א אי' בפי' רגמ"ה כ"י לתמורה (בקובץ כ"י אנג' דף רל"ז:) וז"ל . . מ"ט ופריק אותו ביוקר הכי נמי כיון דשרית ליה דמרגיל מוסיף [ופריק] ופודן ביוקר ע"כ. ובנו"ג אלמא כיון דשרית ליה טָפִי וזבין. — וכנ"ה בפעל: שבת י"ט סע"א דאי טפי אפסדיה . . ואי בציר אפסדיה ועיי"ע קצר ו' וגי' רבינו כגי' כ"י ש"ס ע"ש. תעני' כ"ד. אי טפו לה או בצרו לה. עירובין ה': דמטפי ביה או דמבציר ביה. ב"ב צ"ג: קל"ח: לטפויי מילתא קא אתי. מגילה כ"ב: כל דטפי ליה מילתא מחבריה טפי ליה גברא יתירה וכו'. ב"ב ק"ז: מיסתאי דקא מטפינא כולי האי אחבראי (ב' פעמים) פי' דדיו מה שמוסיף על חברו כן פירשב"ם וכ"ה בכ"י רגמ"ה לב"ב. ע"ז ט' סע"א וניטפי עליהו. ושם רע"ב ניטפי חד שתא. ושם סוף העמוד טפיא תלת שני. ב"מ פ"ג סע"א דטפא להו . . דטפאי לכו . . דטפת לן. כולן ענין תוספת ורבוי הוא. והתואר הפעל טָפֵי הפכו בציר. פורתא עיין שבת י"ט סע"א. פ"ב. פסחים י"ב. ושם: כ"ה: ר"ה כ"ו סע"ב. עירובין י"ג: יומ' י"ד. ל"ה. ב"ק ז': ב"מ ס"ט. ע"ב: ב"ב ק"ז: קמ"ד רע"ב. גיטין ס"ט רע"א. נדרי' כ': סנה' ל"ח: וממנו נאצלו השמות טיפונא עיי"ע ועוד ע' טפויים, טופינא ועוד עיין טפתא. וע' טופה] —

טף (= טְפָא, מְפִי מל"ע طفى פי' כבה erlöschen, verlöschen) דעכו כפשתה כבו (ישעיה מ"ג, י"ז) תרג' דעיכו כבוצנייא עמו טפו. *[אחי"ה בדפ"ר טפי וצ"ל טפו ובשדפ"ע וטפו בנו"ג כבוצא (עַמִי) [צ"ל עָמוּ] טפו או צ"ל עָמֵי וכן בתרגום ופשתה כהה לא יכבנה (שם מ"ב, ג') דכבוצין עָמֵי לא יטפון וכה"ג בדפ' ויניצ', והרבה בתרג' עיין תר"י א' לבראשית כ"ד, ס"ז; כ"ח. כ"ה. תרג' לש"ב כ"א, י"ז; לעמוס ט', א'; לאיוב י"ח, ה', ו' וכן בדרז"ל ויק"ר פ"ט אשכחת בוצינא טפי. בירו' סוט' פ"א דט"ז ע"ד מיטפי. ירוש' שבת פ"א ד"ג סע"ב אילין בעיי דיטפי בוצינא ואילין לא בעיי דיטפי בוצינא. ירו' נדרי' פ"ד דל"ח ע"ד ואי סכנה הוית אפי' ר' אימי יטפי (את הדליקה). ושם ההוא כותאה בעי מיטפייה ולא שבקיה ר' יונה ובירוש' יומא פ"חדמ"ה: איתא ההוא נפתייא בעי מטפתה. ירושלמי סנהדרין פ"י דכ"ט. בעא מטפא עלמא. אתפעל: ירושלמי שבת פ"ו ד"ח סע"ג איטפי בוצינה . . לא יתטפי ולא מיטפי בוצינהון דישראל. ירו' חגיגה פ"ב דע"ז רע"ג וְאִיטַּפְיַית וכן בתרג' לתהלים י"ח, כ"ט דמיטפיא בגלותא. אפעל: ירו'

---

[1] כ"ה בכ"י וי"ו. [2] כ"ה לנכון בדפ"ר וכן מוכח מפירושו בסמוך ומדפ' פיזי והלאה יטופון. [3] בכ"י וי"ו הטיפו אבל כאן יותר נכון גי' הדפוס. [4] חסר בדפ"ר ופיזי עד דמרגיל טפי אבל כ"ה לנכון בכ"י וי"ו ול"ד, ובד פ' וויניצי' מן ונמכרין וכו' וכן הסדר בבכורות ל"א סע"א במשני אבל בתמור' נשחטין . . ונמכרין . . ושם ושם באיטליז ובכ"י רגמ"ה לבכורו' ותמורה איטלין ופעם אחת באיטליז ועיי"ע בח"א, ס"א וש"נ. [5] יש למחוק וכן ליי בכ"י וי"ו והוכפל בט"ס ממה שאי' בסמוך.

תרומ' ס"פ י"א דמ"ח: הוי מַטְפֵי לה. תנחומ' ויגש סי' ה' נורא דתמר כלתך אנא מטפי ובתרג' ד"ה ב' כ"ט, ז' (ואטיפו) [צ"ל ואטפו] ית בוציניא] —

* טִיף (לפע"ד מל"י τιβήν (Dreifuss בתוספתא כלים ב"ק פ"ה כירה שנותנה ע"ג הטיף של אבן אינו טמא אלא צורך וכמה הוא צורך רשב"ג אומר . . צורך ג' אצבעות ר' נתן אומ' אם ניטלת כירה והטיף עולה עמה חיבור ואם לאו אינו חיבור . . . אם מטה את הטיף וכירה עומדת הרי זה חיבור וכו' וכתב ר"ש בכלי' פ"ו מ"ד וז"ל לא נתברר אותו טיף מה היא ולפי הענין נראה שהיא אבן דקה וקלושה והיא רחבה חוץ לתנור והכירה מונחת עליה וכו', ונ"ל שהוא ל"י הנ"ל ונרדף עם τρίπους בעל שלש רגלים אשר משימין עליו יורות ודודים ונקרא בל' חכמים חצובה עיי"ע חצב א' ואולי הה"א במלת הטיף היא שרשית ותהיה אז הטיף ממש כמו חצובה — ועוד נ"ל שאולי טיף הוא מל"י τῦφος וכן בל"פ تف פירוש אש וקיטור וככה נקרא הכן והבסיס של כירה על שם האש הענן והקיטור העולה משם. והיותר טוב לפע"ד לגזרו מל"ע اثافی. اثاف בעל ג' רגלים והאבנים אשר משימין עליהן היורות וכדומה.

* טופא (ט"ס) בקהל"ר פסק' ברכות הטובה: הביא לפניו ב' קשואין אחת שלמה ואחת שבורה וכו', לית טופא דהדא דהיא מתעביד כהדא וכו', ובמ"כ נדחק לפרשו מלשון טפי כלומר וכי אין השבורה גדולה כמו השלימה אבל בפי' מהרז"ו יפה הגיה סופא ופי' הלא סוף השלמה להשבר בעת אכילה ולמה היא יקרה מן השבורה והשיב שמראה השלמה גם הוא משביע העין, וכבר הגיה לנכון במעריך לר"מ די לונזאנו.

* טפו (ט"ס) ירו' ברכו' פ"א ד"ב סע"ג לא סוף דבר טפו וצ"ל נופו וכ"ה לנכון בגירסת המהרש"ם עיי"ע כורה.

טְפַז (לפע"ד נרדף עם קפז בל"ע قفز רקד hüpfen, springen ובל"ס תְּוַז) עת רקוד (קהלת ג', ד') תרג' עידן בחיר לטפזא בחלילא [1]), ויתר ממקומו (איוב ל"ז, א') תרג' ויטפז מן אתריה. לישנא אחרינא וישוור מן אתריה. *[אחי"ה כל' ראשון אי' ג"כ במתורגמן וכל"א אי' לפנינו ושור מן אתריה ושתיהם יחד באונקלס לשמות ל"ב, י"ט מטפז ומשוור קדם עמא. ותרגום כ"י לתהלים (כ"ט, י') וירקידם: וטפזינון ובנו"ג וישוורינון. ובמלת טפז הועתק רקד, רצד, דלג וקפץ עיין במתורגמן. ונרדף עם טפס ה' עיי"ע. ומזה נאצל ע' הבא אח"ז] —

☞ טַפְזָ[א] (Springhase לדעת ר"ב מע' הקודם ועיין בפנים) תרגום ואת השפן (ויקרא י"א, ה'; דברים י"ד, ז') וית טפזא אולי נקרא כן כי הוא מנתר ממקום למקום. *[אחי"ה וקצת ראיה לדעת ר"ב כי גירסת תר"י א' טווזא והוא כמו תְוַז בל"ס פירוש קפץ ודלג עיי"ע הקודם אבל גם כתיבת טפזא מעידה על מושג רקידה וקפיצה וזו מטבע החיה הנקראה בל"ע يربوع [2]) וחוקר הטבע המפורסם לינגע קראה Dipus jaculus ונעתק מל"י δίπους בעל שתי רגלים (עיין היראדאט ד', קצ"ב, אריסטו תולדות החיות ו', ל"ז; איליאן תולדות החיות ט"ו, כ"ו) כי שתי רגליו הראשונות קצרות ביותר ואדוקות בצוארה עד שנראה כאלו חסרות עיין וויענער ח"ב, תק"ו, באכארט היעראזאיקאן ח"ב, תכ"ח. אחרי כל זאת נ"ל קרוב לאמת כי טפזא מלבד הוראת קפיצה ודילוג נופל על ל"י δίπους ולעדות סופר ערבי (הובא אצל באכארט שם תכ"ד) החיה הנ"ל בנתה ביתה במקום סלעים וזה מה שהעתיק התרגום לתהלים ק"ד, י"ח סלעים מחסה לשפנים: כיפי רוחצן לטפזיא וכן בב"ר פי"ב הדין טפזא מגין תחות שקפא עיי"ע שקף א'. ועוד עיי"ע גם ה' וע' חגס] —

* טפה במסכ' סופרים עיי"ע טפח ד' ומ"ש.

טפח (פי' בל"י τὸ πάχος בעוביו (in der Dicke בפי' הוציאו לו בגמ' נטל את הדם (יומא נ"ה רע"א) תנא [3]) כשהוא מזה אינו מזה על הכפרת אלא כנגד טיפחה של כפרת. פי' „הוא עוביה והוא מצחה כדאמרינן (שבת צ"ב. עירובין ד': סוכ' ד': סנהדרי ז'. נדה כ"ו:) כפרת טפח" [4]) (א"ב כנגד עביה כתוב בנוסחאות). *[אחי"ה ובכ"י מ' כנגד עובי הכפרת אבל בכ"י ב' וכ"י א"פ אי' כגי' רבינו וכן מוכח מארחות חיים בסדר העבודה הובא בד"ס ליומ' צד ע"ו: לפע"ד הוא מל"י הנ"ל אבל רבינו פי' מן טפח כל"מ ועביו טפח (ד"ה ב', ד', ה') — ומדת טפח הוא כשהיד פתוחה ואצבעותיה דבוקות זו לזו Handbreite טפח שוחק סוכ' ז'. הפכו טפח עצב עיי"ע סחק ועצב א'. בכורו' ל"ט: אצבע שאמרו אחד מארבע בטפח של כל אדם ופי' רגמ"ה כ"י לבכורו' (בקובץ כ"י אנג' דף ק"ד. לענין אצבע דיתירה על של משה דהוי ד' בטפח

---

[1]) בנו"ג בהילולא. [2]) ומה שהעתיק רס"ג ע"י وبر איננו מזה השם כדעת החי' לעוויזאהן זאאלאגיא ק"י כי אם פירושו היה שנקראה Klippdachs עיין תיסוירוס לגעזעניאוס ע' שפן. [3]) בדפי' וויניצי' עוד: הדם תנא וטעות דפוס הוא. [4]) הועתק מפי' ר"ח ליומ' ר"ח ליומ' (נדפס בש"ס ווילנא).

של כל אדם ע"כ, מנחות מ"א: טפח דאורייתא ד' בגודל שית בקטנה חמש בתילתא. אמות הבנין ששה טפחים עיי"ע אמה (ח"א, קט"ו). כלי' פ"ח מ"ו, מ"ז, אהלו' פ"ג מ"ו מ"ז ופרק י' ופי"א ופי"ג מ"ב — מ"ד פותח טפח ע"ש רע"ב ותוי"ט. אהלות פ"ג מ"ז טפח על טפח על רום טפח מרובע. שם י"ג מ"ה אלו ממעטין את הטפח. ברכות כ"ד סע"א טפח באשה ערוה, נדרי' כ' רע"ב מגלה טפח ומכסה טפח ובברכות כ"ג: מגלה לאחריו טפח ולפניו טפחיים וע"ש כל הענין. וממנו הפעל תנא דבי אליהו רבא פל"א ויסדן וטפחן וגמדן וכו' ובל"מ וימיני טפחה שמים (ישעי' מ"ח, י"ג)] —

1 טְפַח (בל"ס מלחלח feucht werden, an- be- feuchten) כפ' יוה"כ בגמ' ובתשמיש המטה (יומא ע"ח.) תני יהודה גרוגרות [1]) אסור לישב ע"ג טינא ביוה"כ אמר ריב"ל ובטינה המטפחת אמר אביי ובטופח על מנת להטפיח. ובס"ג דפרק מי שמתו (ברכות כ"ה. הרבה פעמים) כל זמן שמטפיחין. ובפ"א דשבת בס"ג די"ח דבר (שבת י"ז סע"א) ובשעת בצירה [2]) עדיין משקה טופח עליהן. ובתנור פ"ח בכלים (מ"ג) ומשקה טופח שבשולי חבית טהורה [3]). בע"ז בס"ג דפ' ר"י (ע"ז ס' רע"ב) ההוא גוי [4]) דאשתכח במעצרתא [5]) א"ר אשי [6]) אי איכא טופח להטפיח [7]) בעי הדחה ובעי ניגוב. פי' "משקין שנשפכו [8]) לארץ או ע"ג כלי ולא נבלעו יפה יפה אם יש בהן ממש שאם יניח [9]) ידו עליהן נדבקין בידו ונעשית לחה שיעור כשיניח ידו על הבגד או על הכלי אם לא יודע מקום ידו [10]) זהו משקה טופח ואם יודע מקום הנחת ירו זהו טופח על מנת להטפיח" [11]). ובפ"ד דעדיות (מ"ו) ר' יהודה אומר משום בי"ה טופח ומטפיח [12]). בהדר פ"ח בטהרות (מ"ח) עריבה שהיא קטפרס והבצק מלמעלן [13]) ומשקה טופח מלמטן. בר"ג דפ' המביא גט שני (ט"ז.) ובע"ז בפרק השוכר בגמ' נטל (ע"ב.) והתנן בפ"ח [14]) בטהרות (מ"ח) הנצוק והקטפרס ומשקה טופח. בגדיש [15]) פ"ה בפיאה (מ"ג) אין מגלגלין בטופח [16]) דברי ר"מ וחכמים מתירין [17]) מפני שאפשר [18]). פי' ר' דניאל ז"ל שלא ירבץ שדהו כל כך שתהא טופח על מנת להטפיח מפני שמזיק (לעניי ירושלים) [19]) [לעניים. ירושלמי] (ירו' פ"ה ריש הל"ג די"ט רע"א) המרבץ שדהו עד שלא ירד העני לתוכה אם היזקו מרובה על של עני מותר ואם היזקו של עני מרובה על שלו אסור ר' יהודה אומר בין כך ובין כך מניחו על הגדר והעני בא ונוטל את שלו. *[אחי"ה וכן פי' הר"ש בהשענו על הירושלמי מבלי שהזכיר פי' הערוך והרמב"ם פי' טופח מין ממיני גרגרין ועיי"ע טפח ה' אבל בחיבורו פי' כהירוש' ורע"ב הרכיב שני פירושים עיין תוי"ט. ובערך טפח ה' הארכתי ולפי פירוש רבינו גי' כ"י הנ"ל טופח עיקר ולא כבדפוסים טפיח או כבירו' טופיח. ופי' טפח בל"ס כאמור בתחילת הערך וכן בל"ע طفح ממלא כלי במים וממנו בל"ס פי' מלחלח. וכנ"ה בירו' שבת פ"ב ד"ה רע"א משקה טופח חיבור, ובהפעיל להטפיח עיין ש"ע או"ח סי' תרי"ג ס"ט. ע"ז ס': היה מטפיח על פי חבית המרותחת. ירו' ברכות פ"ג ד"ו ע"ד מים כל זמן שהן מטפיחין וכו'. והתואר ב"ר ס"פ ל"ג חרבו המים . . נעשית כמין טפיח וכתב במיוחס לרש"י כמו ועדיין משקה טופח עליהם (שבת י"ז.) כלומר שהיה כאלו הארץ שרויה במים עדיין ע"כ והראיה גי' הילקוט נח רמז נ"ט נעשית כמקפה] —

2 טְפַח (לפע"ד מל"ע صفح מאסף בידו mit der Hand auflesen) בסוף תרומות (י"א מ"ז) וכן חבית של שמן שנשפכה [20]) אין מחייבין אותו [21]) להיות יושב ומטפח. בפ' חבית שנשברה (שבת קמ"ג רע"ב במשנה) תנא לא יספג ביין [22]) ולא יטפח בשמן, פירוש טובל ידו בשמן הנשפך עליו ומאסף השמן. *[אחי"ה ופי' זה יפה עולה עם ל"ע ובזו המסילה עלו הרמב"ם והר"ש ורע"ב רק גזרו אומר שהוא מל' טֶפַח כלומר פיסת יד וז"ל הרמב"ם בפי"מ לתרומ' מטפח נגזר מן טפח ענינו שלא נחייב אותו לדקדק

[1]) כ"ה לנכון בב"י ו"ו ובדפ"ר ופיז' וכ"ה בפיי ר"ח (בש"ס ווילני ושם הוגה כבנוס') בכ"י ה"ב אי' גרוגרת ועיין בשנוי נוסחי בעי' גְּרֹגֶרֶת (ח"ב, שנ"ב:) ושם בגי' דבאן אבל בעי' הנובחי בדפ' וויניצי' והלאה ב ר גרוגרת. [2]) ב"י ל"ד, ובכ"י ו"ו בט"ס בצורת. [3]) כ"ה בב"י ו"ו ל"ד, ובדפ"ע חסר. [4]) בנו"ג נברי. [5]) בנו"ג דהוה קאי במעצרתי. [6]) ע"ב אי' בכ"י ו"ו, ל"ד וה"ב. [7]) בב"י ש"ס ובתוספ' ובריטב"א על מנת להטפיח. [8]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב וב"ה בפי' סדי"ט לרה"ג, ובדפ"ע ששפכן. [9]) ברה"ג מניח. [10]) ב"ה בב"י ו"ו ובפי' רה"ג, ובדפ"ע: הנחת מקום ידו וצ"ל איפבא בבסמוך. [11]) הועתק מלה במלה מפי' רה"ג לבלים צד ה'. בכ"י ו"ו ול"ד אי' זה הפי' קודם ציון דיומא וכל הערך קצת בלי סדרים. [12]) וב"ה במשניות ובפי' רמב"ם אבל במשני' דש"ס ומטפח. [13]) ב"ה בב"י ו"ו ול"ד ובדפ"ע חסר ועוד בטעות פ"ה ובן בסמוך. [14]) בדפ"ר בטעות פ"ה. [15]) מדפ' באסי ל והלאה בטעות בגמ'. [16]) כ"ה בב"י ו"ו ול"ד אבל בב"י ה"ב ובדפ"ע בטפיח ובירו' בטופיח. [17]) בב"י ו"ו וה"ב אי' מה וצ"ל מת' ר"ת מן מתירין. [18]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד ה"ב, ובדפ"ע נשמט. [19]) ב"ה בדפוסי' חוץ מדפ"ר שאי' לעני ירושלים וצ"ל כמו שהגהתי. [20]) ב"ה בכ"י ל"ד ובנוסחי' ובכ"י ו"ו א' וב' נשברה. [21]) כ"ה בכ"י הנ"ל, ובדפ"ע נשמט. [22]) כ"ה בב"י ו"ו, ול"ד.

בלקיטת השמן וכו' והר"ש כתב מטפח בפיסת ידו מאסף השמן בדופני החבית. ורע"ב פי' מטפח: מאסף את השמן בטפח שלו כלומר וכו' וכולם הקדימן רש"י לשבת בזה"ל ויטפח מכנים בו טפחו[1] כפו וכו'. ובפי' ר"ח בשבת לא יטפח: ב י ד ועוד עיי"ע ה׳ב א אח"ז] —

3 טְפַח (מל"ע הנ"ל صفق פי' הכה בכף schlagen, in die Hände schlagen ועוד הוראה להמלה הערבית חוקר ודורש וממשמש betasten, durch-wühlen) בפ' כסוי הדם בגמ' חרש שוטה [וקטן] (חולין פ"ו סע"א) דתנן בהרוטב פ"ג בטהרות (מ"ח) תינוק שנמצא בצד העיסה ובצק בידו ר"מ מטהר וחכמים מטמאין מפני שדרכו של תינוק לטפח פי' דרכו של תינוק להכות בידו על העיסה. בפ' כיצד הרגל בגמ' הכלב (ב"ק כ"ג.) דלא טפח באפיה כלומ' שלא הכה בידו על פניו למונעו שלא ילך לחצר אחרת. ובפ' המניח את הכד בגמ' המבקע (שם ל"ב:) טפח ליה רבא[2] בסנדליה. בפ' המפקיד מעות (ב"מ מ"ב.) והאידנא דשכיחי טפוחאי אין להם שמירה אלא בטפח הסמוך לקרקע. פי' "שנוקשין בטפח שלהן ומרגישין אם יש בכותל כספים או זולתם"[3]. בס"ג דפ' אלו מגלחין (מ"ק כ"ז:) טיפוח ביד קילוס ברגל. ותנן במשילין (ביצה ל"ו:) אין מטפחין ואין מספקין פירוש בע' ספק[4]. טפח בכף ידוי תרג' ירוש'[5] ויספק את כפיו (במדבר כ"ד, י'). טפח בריגליה בתי׳ ירוש' דאדני שאל (בראשית מ"ד, י"ט)[6]. ספקתי על ירך (ירמי' ל"א, י"ט) תרג' טפחנא על ירכנא. ואחריב בכף פעמי (מ"ב י"ט, כ"ד) תרג' וטפחית בפרסת רגלי[7] עמא. את הולם פעם (ישעי' מ"א, ז') תרג' עד דמטפח בקורנסא. הכה בכפך ורקע ברגלך (יחזקאל ו', י"א) [תרג' טפח בידך ורפוס ברגלך]. *[אחי"ה ועוד עיין תרג' ליחזקאל כ"א, ט"ז; כ"ה, ו'; ל"א, ט"ו; ליונה ד', ח' (תרג' ותר); לתהלים קמ"א, ה'. וכן בדרז"ל בקל ירושל' סנהדרין רפ"ב די"ט ע"ד וירו' הוריות רפ"ג דמ"ז. שרא טפח בחדא ידיה א"ל ובחדא (ובחדא ידא) טפחין א"ל לאו. שמואל רבתי פ"ז טפח בחדא ידיה ולא אזיל קלא טפח בתרתיהון ואזיל קליהון. איכ"ר פ' רבתי הוה (טפת) [צ"ל טפח] ליה על רישא בסנדלא. סוט' י"ג רע"א וטפחה על ראשה. קידושין ל"א סע"א טפחה לו על ראשו. ילקוט יחזק' סוף רמז שע"ו וטפחו לו לאותו רשע על פניו וכצ"ל בסנהדרין צ"ב: וכ"ה בכ"י א"פ ובדפוסי' הראשונים ובע"י. מנחו' מ"ד. וטפחו לו על פניו. ב"ר פמ"ה טפחתה בקורדקיים על פניה ועיי"ע סקרדק ומ"ש. בפיעל מ"ק כ"ח: מענות אבל לא מטפחות. ירושל' כלאים פ"ח דל"א ע"ג טיפח כנגד עינו וסמייה. ב"ר ס"פ ב"ב התחיל אדה"ר מטפח על פניו. שהש"ר פי יונתי התחילה צווחת ומטפחת באגפיה ותנחו' קדושין עיי"ע טר ב'. והשם טיפוח בל"ס טְפָחָא ומפוריש בירו' ביצ' פ"ה דס"ג. (הובא בערך ספק א') טיפוח לרצונו והתואר טָפוֹחָא וקבוץ ב"מ מ"ב. עיין לעיל בערך אבל מה שהביא רבינו מטהרות ג' ח' דרך התינוקות לטפח נ"ל לפרש ענין חקר בדק וממשמש כהוראת ל"ע הנ"ל בראש הערך ופי' התינוק נוגע וממשמש בעיסה כגירסת הירו' עיין הגרי"ב לקידושין פ'. ותוספות שם ד"ה שדרכו, והקבוץ שם תינוקות מטפחין, ועה"ק שנ"ב פירוש טעטשלן בלא"ש tätscheln = tändeln] —

* טְפַח (מל"ע طفح עולה על המדה ועובר על גדותיו überlaufen, überfliessen ועוד בל"פ تاپاك טירוף דעת) בצירוף עם רוח ירו' יבמו' ס"פ י"ב וטפח רוחי עלי ובב"ר ר"פ פ"א בט"ס טפת וצ"ל טפח ולא כדעת המפרשים שם (ועוד עיי"ע נבל ד') והראיה גי' הילקוט משלי רמז תתקס"ד: טפחה רוחי עלי כלומר רוחי יצא חוץ לגדר פי' נשפך ונטרף דעתי וכן בירו' יבמו' פט"ז דט"ו ע"ד טיפח רוחיה עליה. ובלי שאילה לפע"ד מזה הענין במס' סופרי' פ"ה הל"ז הדיו שנטפה ע"ג הכתב מותר למוחקו וכו' והוא כמו שנטפח פי' נשפך. — טפח בב"מ נ"ט: ט"ס וצ"ל תפח עיי"ע תפח א' ובהיפך גרס רבינו בע' אטפח (ח"א, ס"ד) בטית ע"ש והנכון בע' תפח ג'.

טפח (= טופח Platterbse ולר"ב מל"י ורו' τίφη, τύφα tiphe, typha מין ממיני דגן גרועים אצל היונים eine Getreideart ונרדף עם ὄλυρα Einkorn, Emmerkorn) בפ"ק דטבול יום (מ"ב) ר' יהודה אומר של טופח טמאין בטבול יום[8] פי' ממיני קיטנית[9] הוא כדאמרינן בריש כלאים (פ"א מ"א) הפול הספיר[10] הפורקדן והטופח. ותניא [בתוספתא]

---

1) כ"ה בכ"י רש"י הובא בד"ס. 2) בדפ"ר בט"ד: ובא. 3) הועתק מפי' ר"ח (בש"ס ווילי) ובשט"מ הובא וז"ל: פי' טפוחאי שנוקשין בטפיחיהן ומכירין אם יש כספים או זולתם. 4) ובעי' ספק א' הביא גם ביצי ל'. ושם אי' כגי' רבינו אבל בדף ל"ו: לא מטפחין וכו' ובשבת קמ"ח רע"ב לא מספקין ולא מטפחין ובכ"י מ' אין מספקין ואין מטפחין וכן הסדר בכ"י מ' לביצי ל' וכ"ה ברי"ף ובראש ובתי' גאונים קדמונים סי' צ"ב ועיין ד"ס לביצ' צד מ': ולצד מ"ט: 5) כצ"ל וכ"ה באמת בעה"ק שנ"ב ובתר"י א' בפוליגלוטטא דלונדון. 6) בנו"ג רפס במסאניה. 7) בנו"ג ריגלי. 8) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב. 9) בראש בט"ד קטנים. 19) כ"ה בכ"י ו"ו.

בסוף מכשירין (פ״ג [1]) בראשונה היה גרים של פול ושל טופח [2]) ושל צפורי טמא מפני ששורין אותו במים בשעה שגורסין אותו [הפירות][3]). בפ״ו בפיאה (מ״ז) אפי׳ היא של טופח רואין אותו כאלו הוא ענוה של שעורים[4]) לשון ישמעאל (שמם) [צ״ל שמה] גולבאן [5]) והן דקים. — (א״ב פי׳ טופה בל״י מין דגן אשר בגבעוליו אין קשרים כמו גמא וגרעיניו קטנים). *[אחי״ה כונת ר״ב על ל״י ורו׳ הנ״ל ודעת רבינו שהוא ל״ע جلبان פי׳ מין פול Erbsen וע״י מלה זו פי׳ רס״ג כסמת לשמות ט׳, ל״ב אבל כיון לל״ע וסורי׳ جلب, كلبا eine speltähnliche Getreideart (עיין לעף פפלנ״צ 105) וכונת רבינו בעל הערו׳ לجلبان וכן דעת ר׳ יונה הובא בפי׳ ישעיהו לגיזיניאוס פכ״ח, כ״ה צד 848 שהוא מין קטניות אבל בכ״ז קצת אינו מיושב לפי מה שכתב בערך פול בשם הירו׳ (ריש כלאים) שמשם נראה כי פורקדן הוא (גילבונא) [צ״ל גולבאן] וטופח לועז שם רבינו ע״י נרבולו וצ״ל ערבולו בלאי״ט Platt-ervolo erbse וא״כ גם בע׳ הנוכחי כצ״ל ורציתי להשלים כזה: פיר׳ טופח בלעז (נרבולו) [ערבולו] ופורקדן בל׳ ישמעאל שטם גלבאן אבל מה אעשה כי גם בפי׳ רע״ב לפיאה הנ״ל כתב בזה״ל: טופח מן קטנית דק שקורין לו בערבי גילבאן וכן כתב לכלאים שם בשם ואני שמעתי ובטבול יום פי׳ רק מין קטנית ובכ״מ הביא פי״מ להרמב״ם שהוא מין זרע שקורין לו קורטמא״ן ודומה לשעורים והנכון כי כונת הרמב״ם על ל״ע قرطمان (هرطمان) שעינו כמו جلبان (= פלאטטערבזע) שהוא מין קטניות אבל מה שפרש הירו׳ כלאי׳ רפ״א דכ״ז רע״א (לפי גי׳ רבינו בע׳ פול ור״ש בריש כלאיי) טופח ע״י מילותא קשה להלמו ועיי״ע מילותא ומ״ש. על כל פנים הוברר כי קורטמא״ן הוא מין קטניות וקצת קשה כי הרמב״ם פי׳ אין מגלגלין בטופח (פיאה פ״ה, מ״ג) ג״כ ע״י קורטומ״ן אבל עיי״ע טפח ב׳ ומזה הענין פי׳ הרמב״ם אוכלין על הטפיחין שביעית ט׳, ד׳ ועיי״ע הבא אח״ז, ועוד ראיתי להעיר כי לפי מ״ש בשם ר״ב כי טופח הוא ל״י ורו׳ מן דגן גרוע דומה לאורז (עיין פליניאוס י״ח, י״ט; כ׳, ד׳) עולה יפה הלשון בתוספתא טבול יום פ״א: האורז וגרים של טפיח בזמן שהן קלופין] —

טְפִיחַ (= טפח א׳) מל״פ تفاغ כוס גדול grosser Pokal או מלשון ערבי طفطاء קערה מלאה מים Wassergefäss ב׳) מלשון פרסי تابه, تابا כלי טיגון Kochpfanne ג׳) כמין כלי הנ״ל עשוי לקן העופות (gefässartiges Vogelnest בר״ג דפרק אין צדין (ביצ׳ כ״ד.) ובר״ג דפ׳ שילוח הקן (חולין קל״ט: וציפורים שקננו בטפיחים ובבורות. בהפיגם בפ״ט בשביעית (מ״ד) אוכלים על הטפיחים ועל הדפרא [6]) פירש אחי ר׳ דניאל ז״ל על מה שמשימין העופות בטפיחין שהן כלי חרס הבנויין בכותלים לקנן בהן העופות וי״מ אוכלין על הטפיחים על מה שבין העשבים [7]) — בפ׳ כל הכלים (שבת קכ״ה רע״ב) מורה שהיא קשורה בטפיח. ובס״ג דשבת קנ״ז.) ופקקו את המאור בטפיח, בר״ג דפ׳ אמר להן הממונה (ל׳.) והטפיח מחזר על האורחין [8]) — בס״ג דפ׳ מומין אלו (בכורות מ״ה:) שחור לא ישא שחורה שמא יצא מהם טפיח [9]) פי׳ כמין דלי [10]) שחור. [בסוף הלכ׳ קמא דפ׳ המוכר את הבית (ב״ב ס״ג.) לטפיח אין פחות מי״ו ״פי׳ אל תתנו לו אלא כדי שישאב וישתה לצמאון שלו ואין פחות מי״ו, ועוד (אמרו) [11]) [אמרנו] שמא יצא מהן טפיח וזהו פי׳ פתיא אוכמא (ברכות נ׳. פסחים פ״ח. מגילה י״ד: ע״ז ט״ז:) ודומה לקרויה והוא נטל בל׳ חכמים והוא דלי״ [12]). ועוד פי׳ לטפיח אין פחות מי״ו בע׳ בור [13]).

---

[1]) בדפ״ר וכ״י אי׳ בסו׳ מכשירין ומלת בסו׳ הוא שבוש מן בתוס׳ כלומר בתוספתא. [2]) בנו״ג טופיח. [3]) כ״ה בכ״י ו״ו ל״ד וה״ב, ובפי׳ רה״ג לסד״ט צד מ״א והלאה אשר ממנו הועתק כל הערך אי׳ שגוססין. [4]) כ״ה בכ״י ו״ו ובדפ״ע נתקצר ע״י וכו׳. [5]) וכ״ה בפי׳ רה״ג ובדפ״ע ובכ״י ערוך הוץ מכ״י ו״ו ושם גלבאן ועוד עיין בע׳ פול. [6]) כ״ה בכ״י ל״ד ועיי״ע דיופרא וש״נ ובכ״י ו״ו בכאן בט״ס הרפדרא. [7]) וכ״ה בר״ש בשם הערוך. וכפי׳ י״מ אי׳ בפי״מ להרמב״ם ע״ש היטב ובע׳ הקודם לזה ולפי זה נ״ל לומר כי טפיחין הוא הקבוץ מן טפיח היינו ספיח ובאמת בתוספת׳ שביעית פ״ח הגי׳ אין אוכלין על הספיחין שבעכו ובכ״י אירפורט הגי׳ הרחיפין ונ״ל שצ״ל הדחיפין והוא כמו הטפיחין וכ״ה בירו׳ שביעית פ״ט דל״ט: אין אוכלין על הטפחין שבעכו וגי׳ הטפחין אי׳ גם במשנה דירו׳ וכ״ה במשניות נאפ׳ ובד״ו ר״פ. [8]) וכה״ג בכ״י ב׳ מינכען וטפיח מחזיר על האורחין ובכ״י א׳ ובה״ג אי׳ והטפיח חוזר ובנו״ג ומחזיר הטפיח על וכו׳ וכתב רש״י ה״ג לה בתוספתא דברכו׳ וצ״ל ומחזיר הטפיח על כל האורחין ה״ג לה וכו׳ וכן הביא האו״ז הל׳ נט״י סי׳ ע״ה דברי רש״י וכה״ג בתוספתי ברכו׳ פ״ד (ומטפיח) [צ״ל והטפיה] מחזר על כל האורחין ותיבת כל איתא בכ״י ו״ו ובכ״י אירפ׳ אי׳ הטפיח ומחזיר מפה על האורחין ואין לו הבנה וצ״ל ומחזיר הטפיח מפה על האורחין, ונ״ל ברור כי התערבו שתי נוסחאות הטפיח ומפה והראיה כי בכ״י ל״ד ליומי לי אי׳ ומחזיר מפה לפני האורחין וכ״ה בפי׳ ר״א ושם על האורחין עיין קצת בד״ס מזה ליומי הנ״ל צד ל״ט. [9]) וכה״ג ברש״י ובנו״ג טפוח. [10]) בכ״י ובדפ״ע חוץ מדפ׳ פיז׳ ושם בט״ס כלי. [11]) כצ״ל כפי׳ רה״ג. [12]) הועתק מפי׳ רה״ג לסד״ט ד׳. וקרוב לזה הפי׳ נמצא ג״כ בפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב וז״ל לטפיח כגון כלי חרס כמו כריא דפתיא שדולין בו מים לשחות לצורך שתייה וכו׳ ועוד עיי״ע פתיא א׳ וע׳ קרויה. [13]) בר ז׳ בח״ב ק״ע והלאה.

* טִפְטֵף (לפע"ד מל"פ تف פי' אור וזריחה Luft, Glanz והוכפל לחזק הענין) ירו' ברכו' פ"א ד"ג רע"ב כדי שתהא החמה מטפטפת על ראשי ההרים. לפע"ד פי' זורחת כאמור בראש הע' ובפי' אהבת ציון איתא מלשון טיף טיף כלומר שמבצבצת על ההרים.

טפי (או כמו טפיח של מעלה או כמו תפי בל"פ تابا כלי דומה לכלי טיגון עיי"ע טפיח) בפ"ב בכלי' (מ"ג) וטפי שהתקינו לענבים [1]. ובפ"ג (מ"ב) הפך והטפין [2] שיעורן בשמן. בהבתים פי"ב בנגעים (מ"ה) על מה חסה תורה על כלי (חרס) [חרסו] על פכיו [3] ועל טפיו, בהמקדש בפ"ו בפרה (מ"ג) המקדש בשוקת והטפי בתוכה אעפ"י שפיו צר כל שהוא המים שבתוכה מקודשין פי' "טפי דומה לפך אלא שהפך פיו רחב וטפי פיו צר שיצא ממנו השמן טיפה אחר טיפה כדתנן (פרה הנ"ל) והטפי בתוכה אעפ"י שפיו צר כל שהוא". ויש שאומרין טפי וטפיח אחד הוא. *[אחי"ה הועתק מפירוש סד"ט לרה"ג לכלים פרק ג' צד ה' ובהרחבת לשון קצת נשנה בפירוש רה"ג לנגעים שם צד כ"ז ושם הגי' ועל תפיו (עיי"ע בי תפי ח"ב, נ"ד וכ"ה בע' תפי א' ושם אבאר אי"ה המלות הלועזות בפי' רה"ג לזו המשנה. ואחר פי' רבינו נגרר גם רע"ב במקומות הנ"ל. ובענין יש שאומרין כונת רבינו ג"כ על רה"ג כי כן גרם בכלי' פ"ב מ"ג ועיין למטה בהערה 1] —

טפיט (בל"ס טַפְטָא, טַפִּיטָא מל"י ταπής, ητος בל"ר tapes ואולי מל"י הועתק גם ל"פ تبستة Decke, Teppich) בהכדור פכ"ג בכלים (מ"ב) טפיטן של סוס. בב"ר פל"ד (ל"ג) ויזכר אלהים את נח חזא תמן עמודיא מיכסיין בטפיטין [4]. ובריש מגילת איכה (פי' על אלה) הציע טפיטיות [5] מפתח בתיהן ועד קברי בית דוד [6]. בפסיקתא ולקחתם לכם (פסיקתא דר"כ צד קפ"ב:) והדין טיפוטא דידי מסהיד עלויי [7]. פי' בלעז הוא טפיטו [8] יושבין עליו בני אדם ועושין אותן לסוס ברדילא [9]. — (א"ב פירושו בל"י ורו' מכסה מרוקם ויש לו גוונים שונים עשוי לכסות הכתלים או למכסה סוסים). *[אחי"ה וכנ"ה בויק"ר פ"ל הדין טפיטא דתחותי והוא מן דידך והובא בילק' אמור רמז תרנ"א טפיטא הדין דהוה מן דידך . . יהב ליה טפיטא דנסב מיניה ונ"ב פי' מכסה בלעז טפיטו ע"כ. והקבוץ בל' זכר ונקבה עיין ציונים הנ"ל, וכן באיכ"ר פתיחתא כ"ה הציעו לו טפטיות מפתח בתיהם עד קברי בני דוד . . בשעה שהצעתם טפטיות וכו'. ובילק' סוף דה"י רמז אלף פ"ה טפיטיאות ועיי"ע יחף. וז"ל רה"ג לסד"ט צד י"ז טפיטן של סוס: א"ד וטויטוואן כך פירשו שבעים זקנים חטובות אטון מצרים (משלי ז', ט"ז) ופי' בטיית זילוי ואית דאמרי זראבי ויכון מנחולל רבה ע"כ ובאותיות ערביות زيلو וי"א زرابى ويكون مخمل ربه פירוש טפיטין בטיית מכסאות דקי צמר וי"א מכסאות עבים אשר חוטיו אינם מדובקים. ודע עוד כי בהעתקת ע' זקנים הועתק חטובות אטון ע"י ἀμφίταπος וכן העתיק סומכוס (Symmachos) מרבדים (משלי ל"א, כ"ב) ונמצאה המלה היונית עוד הפעם בע' זקנים לשמואל ב' י"ז, כ"ח. ובענין רמיזה על ע' זקנים עיין מ"ש במבוא צד XI] —

* טְפוּיִים (מלשון טפי עיי"ע טף ד' פי' ביצי כינים Nüsse) שבת ק"ז: הטפויים וביצי כינים עיי"ע אנבא ח"א, קל"ו וש"נ שנוי הנוסח.

* טוּפְיָינָא (ג"כ מל' טפי Ueberschuss) ב"מ ס"ג סע"ב ואשכח ביה טופיינא אי בכדי שהדעת טועה מיחייב לאהדורי ליה וכו' עיי"ע חמש ומזה הענין טיפונא עיי"ע קודם ע' טייר.

* טוּפָנָא (מל"ע طوفان ובל"ס טוּפָנָא Sintfluth Ueberschwemmung,) סנהדרין צ"ו. אלהא רבא דשיזבין לנח מטופנא ותרגום מבול (בראשי' ו', י"ז; ז', ח' והלאה) טופנא וכן בתרג' ישעי' נ"ד, ט'; תהלים כ"ט, י'. ובתר"י טובענא עיי"ע.

1 טָפַל (מל"מ ונרדף עם תפל ענינו הדבק וחַבֵּר וטח בסיד לפעולת חיזוק ודבוק anheften, bestreichen, ankleben) בשיעור פ"ג בכלים (מ"ה) הטופל כלי חרס הבריא ר"מ ור"ש מטמאין וחכ"א הטופל את הבריא טהור וכו'. וששאלתם הטופל כלי חרס והידוק [10] קרויה דפליגי רבנן בין בריא

---

[1]) בפי' סד"ט לרה"ג הובא בע' טפית הגי' וטפיח שהתקינו וכל הפי' הנ"ל אולי מזה הערך נעתק לערך טפיח או שני ערכים שייכים אהדדי. [2]) הוא הקבוץ ובנו"ג הטפי. [3]) בנו"ג פכו וכ"ה בע' תפי א'. [4]) בנו"ג מכוסים בטפיסין וצ"ל כגי' רבינו וכ"ה בויק"ר פכ"ז ראה שם עמודים של שיש מכוסים בטפיטיאות ובילקו' תהלים ריש רמז תשכ"ז בשם ויק"ר מכסין בטפיטין ובע' קטה גרס רבינו בשם ויק"ר הנ"ל מכסין בטפיטא. [5]) בנו"ג בט"ס הוציאו לה וצ"ל הציעו לה ועיין בסוף הערך. [6]) בנו"ג מפתח ביתה עד פתח בית המקדש. [7]) כ"ה בכ"י ו"ו א' ובי' וה"ב, ובדפ"ע רק טפיטא דידי וכגי' כ"י הנ"ל מוכח מע' דיופוטא ולפי ס"א דהובא שם ובויק"ר פ"ל והדין טפיטא דהוא מן דידי מסהיד עלוי. [8]) Teppich, tappeto. [9]) לאי"ט Sattelkissen, bardella. [10]) עיין הגי' ופי' בע' הדק וע' חרק.

לרעוע לענין טומאה וטהרה כיצד היה הבריא טהור והרעוע טמא ובכל מקום הבריא טמא והרעוע טהור הוו יודעין שעל הטפילה נאמר דבר זה ולא על הכלי עצמו כי הכלי רעוע צריך לו טפילתו וטפילתו בעמידתו לפיכך חיבור הוא לו וממקצתו חשובה ולפיכך הנוגעין בטפלה של כלים רעועים הרי הן טמאין אבל הכלים הבריאים אינן צריכים לפיכך הנוגעין בטפילתן לא נטמאו וכן שנו אחריה (כלי׳ שם מ״ו) יבלית שטופלין בה פיטסין[1]) הנוגע בה טמא. מגופת חבית אינה חיבור הנוגע בטיפולו[2]) של תנור טמא. ולענין כלים בריאים שטפלן ר״מ ור״ש מטמאין הרי שינוי מבואר. [ותניא בתוספתא] (כלים רפ״ג) מודין חכמים לר״מ ור״ש במיחם שטפלו עד מקום שהאור שולט בו[3]). בפ׳ העור והרוטב בגמ׳ המפשיט (חולין קכ״ג סע״ב) ובפ״ה בכלי׳ (מ״ז) וגורר את הטפילה[4]). פי׳ תנור זה מן חרס הוא וכעין תנורי פסחים הוא ואומן עשאו עגול ומפולש ומסיקו בכבשן בכלי חרס אחרים ובעל הבית משים אבנים בקרקע והתנור עליהן וטופל טיט סביביו כדי שיתחזק עכשו כשנטמא ורוצה לטהרו חולק תנור עצמו לג׳ וגורר את הטפילה אשר סביבו ומסיר האבנים שתחתיו עד שיעמוד התנור בארץ ממעטו מכפנים ד׳ טפחים[5]). פירוש מעמידו על פחות מד׳ טפחים. צריך להסיעו (כלים שם) פי׳ להסירו ממקומו. בנות ישראל שהגיעו לפרקן ולא הגיעו[6]) בנות עניים טופלות אותן בסיד בפ׳ המוציא יין בגמ׳ חרסית (שבת פ׳ רע״ב) ובר״ג דפ׳ ואלו עוברין בפסח (פסחי׳ מ״ג רע״א) ובפ״ק דמשקין בגמ׳ ר׳ יהודה אומ׳ אשה לא תסוד (מ״ק ט׳ סע״ב). פי׳ בנות ישראל שהגיעו לפרקן ולא הגיעו שכבר צמח שער שלהן ולא הגיעו לי״ג שנים[7]) ואין דין שיהא להן שיער והן קטנות ובושות העניות סדין אותן בסיד להשיר השיער. פ״א „שהגיעו לשנים שהאשה בוגרת ולא בגרה ולא גדלה בשר עניים טחים בשר בנותיהם בסיד ומה צורך לכך כדי שיסתתמו נקבים קטנים וגומות שער שבעור ויכנס הבל לפנים ויחם קרבה ותבגור ותגדל בשר, ובנות עשירים טופלין אותן בסולת ובנות מלכים בשמן המור וריחו טוב וממיני שרף הוא והוא מר דרור[8]) ומי שטופל כל בשרה פעם אחת כל הבל שלה נכנס לפנים והיא מתחממת ומתה כדרך שאירע את בת הגוי" (עיין שבת ומ״ק שם ושם) טפלה אבר אבר בפרק המוציא יין (שבת שם) ובגמרא דפרק משקין (מ״ק שם) כבר פירשנו בערך אנדיפי[9]). אין טופלין אותו בחרסית בס״ג דפרק המביא כדי יין (ביצה ל״ד.). — (א״ב תרגום במלט (מלבן) [במלבן] (ירמיה מ״ג, ט׳) בטפיל בנינא). *[אחי״ה ועוד עיין תר״י א׳ לויק׳ י״ג ו׳, ז׳ והלאה ונרדף עם תפל ותרג׳ ירו׳ א׳ תפל (דברים א׳, א׳) וטפלתון עלוי מילי שקרא. וכנ״ה פסחי׳ ע״ד: ורבינו הביאו בע׳ הבא. כלי׳ פ״ג מ״ד וטפלה בגללים . . וטפלן בגללים עיי״ע גלל ג׳, ושם מ״ו שטופלין בה, שם מ״ז שטפלו, ירו׳ ע״ז פ״ב ד״מ ע״ד שחוק וטפול. והשם טַפְלָא Tinktur מ״ק ט׳ סע״ב שבת פ׳: וכן טיפול פסחים מ״ב סע״ב טיפולן של בנות עשירים והקבוץ שם ובירו׳ פסחי׳ רפ״ג דכ״ט ע״ד טִיפּוּלֵי נשים. ובכלים ענין טפילה כגי׳ רבינו או טְפֵלָה (כלים ה׳, ז׳. ח׳. י״א; תוספתי׳ כלי׳ ב״ק ספ״ד) פי׳ חבור ודבוק והפכו מוסף] —

2 טָפַל (מע׳ הקודם ענין חבור ודבוק zugesellen, an- zufügen בנפעל: נתחבר ומתעסק sich (anschliessen, sich befassen בפ״ק דחגיגה בגמ׳ בי״ש אומרי׳ הראייה (חגיגה ח׳ רע״א) אמר עולא בטופל, אמר חזקיה טופלין בהמה לבהמה[10]). פי׳ „טופלין בהמה של חגיג׳ עם בהמות אחרות של מעשר שני או של נדרים ונדבות . . טופלין מעות למעות (מאמר דר׳ יוחנן שם) מוסיפין על מעות של חגיגה מעות של נדרים או ממעות מעשר שני ומביא בהמה שמינה או פר גדול"[11]). בפ׳ ראשון דיו״ט בגמ׳ בי״ש אומרים אין מוליכין חלה (ביצ׳ י״ב:) איכא בינייהו טפילה[12]). פירוש ר׳ יהודה מתיר טפילה להוליך אותם של אמש עם אותם של

---

[1]) כ״ה בכ״י ו״ו וכ״ה בפי׳ סד״ט לרה״ג ועיי״ע פטס ובדפ״ר ואמ״ש פטסין ובדפו״ו פרסין ובע׳ יבל ובע׳ פרס הביא שתי הגירסאות. [2]) בנו״ג בטפולו. [3]) השלמתי שתי התיבות הנ״ל כי כונתו על התוספתא שם והובא בר״ש בפ״ג דכלים מ״ה ושם מבואר ג״כ כמו שטת רבינו מבלי שהזכירו, ונ״ב בכ״י פאריז פי׳ אלטרה וז״ל אי הנוגע בטפילה של כלי הרעוע טמא למא אן אל כלי (פי׳ למה הכלי) אל רעוע צריך לטפילתו וטפילותו מעמידתן פלדלך (פי׳ יען כן) הנוגע בה טמא ואמא (פי׳ אולם) הנוגע בטפילה של כלי הבריא טהור לאן (פי׳ בודאי) אל טפלה חוצץ לבין גוף הכלי לפי שאין הכלי לבריא צריך לטפילתו ואין הטפילה שלו כגופו. [4]) וכה״ג בחולי׳ ובר״ש ורע״ב לכלי׳ ובמשני׳ שם אי׳ הטפלה וכ״ה בע׳ גר ג׳ (ח״ב, שמ״ג) ושם ג״כ וגורר ובכ״י ו״ו כאן וגורד וצ״ל כגי׳ כ״י ה״ב וגורר ובדפ״ע בט״ס וגודר ובסמוך וגורד. [5]) עיין הלשון בחולי׳ ובכלי׳ שם ושם. [6]) כ״ה בכ״י ו״ו ל״ד וה״ב וכ״ה בע׳ פרק א׳, ובדפ״ע בכאן נשמט ובנו״ג ולא הגיעו לשנים אבל בכ״י ש״ם לי׳ ועיין ד״ס. [7]) וכ״פ ברש״י לשבת הנ״ל ור״ת בתוספ׳ נדה מ״ט. ד״ה ואיבעית ופ״א הועתק מפי׳ ר״ח (בדפוס ש״ס ווילנ׳) ע״ש. [8]) ועיי״ע מר ג׳ ומ״ש. [9]) ח״א, קמ״א : [10]) כ״ה לנכון בכ״י ה״ב וכ״ה בילק׳ ראה רמז תתק״ה וכ״ה בש״ס בדפ״ו וקושט׳ וקראקא וכ״י מ׳ ובכ״י ב׳ וברש״י כ״י ובנו״ג חזקיה אמר ואינו נכון דפלוגתא בפני עצמה היא עיין ד״ס חגיג׳ צד י״א: ובדפ״ע חסר בטעות אמר הזקיה. [11]) הועתק מפי׳ ר״ה לחגיג׳ (בש״ס ווילנא) ע״ש. [12]) בנו״ג טפלה וכן העתיק ר״ח בביצ׳.

היום [1]) בפסחי' בס"ג דפ' האשה (צ"א:) אי הכי אפי' בטפילה נמי [2]). בר"ג דפ' כיצד צולין (שם ע"ד רע"ב) רבין סבא טפל ליה בר גוזלא לרב וא"ל א י מ ע ל י ט פ ל י ה ב ל י ו א י כ ו ל [3]) פי' הדביק הגוזל בין שתי בציקות. בפ' גיד הנשה בגמ' ונוהג בבהמה (חולי' צ"א.) דאמר מר בפ' אין מעמידין בגמ' לא יתיחד (ע"ז כ"ה:) ישראל שנטפל לו גוי בדרך טופלו לימינו [4]) ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה אומר בסייף טופלו לימינו במקל טופלו לשמאלו, פירוש אם יש סייף לגוי טופלו לימינו לפי שהסייף חגור בשמאלו של גוי ואם יראה ישראל שהגוי רוצה לשלוף חרבו הרי ימינו של ישראל אצל החרב ואוחז בה ישראל, במקל טופלו לשמאלו אם יש מקל ביד גוי טופלו לשמאלו שאם ירצה להכותו במקל שיאחז ביד ימינו שהוא בצידו. *[אחי"ה וכן בפירש"י לע"ז ושם פי' טופלו "מחברו". וכן תרג' טפלו עלי (תהלים קי"ט ס"ט) חברו, ובעירובין ס"ד רע"ב פירוש רש"י ניטפל לו: נתקרב ומזה הענין מנחות ס"ה סע"א ניטפל להם ריב"ז, סנה' ט'. הניטפל לעוברי עבירה . . הניטפל לעושי מצוה, ירו' ב"ק ספ"י ד"ז ע"ג שלא יהו בעלי בתים נטפלין לגנבים, ירו' כתובו' רפי"ב דל"ד ע"ד מי שניטפל בי בחיי יטפל בי במותי וכ"ה בירו' כלאי' פ"ט דל"ב סע"א ורע"ב וב"ר פצ"ו פי' יקרב אצלי ויתעסק עמי וכ"ה בל"ע طفل. ובירו' דמאי ספ"ב דכ"ג. וירו' פיאה פ"ד די"ח: וירו' כתובו' רפ"ו ד"ל ע"ג אם היו טפולין לאביהן . . בשאין טפולין. לאביהן פי' שהן סמוכין על שולחנו ונגררין אחריו. ויק"ר פ"ו ונטפלו. אתפעל סנה' כ"ו. אִיטְּפֵיל בהדייהו, כתובו' כ"ג סע"א פוק איטפל בקרובותיך ובירו' כתובו' פ"ב דכ"ו. איטפל בקריבתך, ירוש' כלאים ספ"ט דל"ב ע"ג אזל ואיטפל בון, ירושל' תעני' פ"ד דס"ח ע"ד הוון מיטפלין ביה. פ י ע ל ב"ק י': ט"ו. נ"ג: הבעלים מְטַפְּלִין בנבילה ופירש"י נוטל הנבילה אבל בב"מ כ"ח: לועז מטפל בהן: אנשמיטר"א פירוש בל"צ s'entremettre = זיך בעפאססען וזה הנכון. שמ"ר פ"ג אני מטפל עמך ואקברך. והשם טפילה, טיפול ירו' כתובו' פ"ח דל"ב: עושין כדי טפילתן. ב"מ כ"ח סע"ב כל דבר שטיפולו מרובה משכרו, שם ס"ט. (ועיי"ע הבא אח"ז) אינו דומה טיפולה של שנה זו לטיפולה של שנה אחרת, ירו' ב"מ פ"ה ד"י: לא דומה טיפול שנה אחת לשתי שנים, תוספת' נדה פ"ב חייבת אשה בטיפול בנה כל כ"ד חודש. והתואר טָפֵל, לנקבה טְפֵלָה (Nebensächliches) כלומר מה שהוא דבוק ומחובר לדבר אחר והפכו עיקר ברכות י"ב סע"ב וי"ג רע"א שעבוד מלכיות עיקר ויציאת מצרים טפל . . ישראל עיקר ויעקב טפל, בירו' ברכו' ספ"א ד"ד. יציאת מצרים טפלה, ברכו' פ"ו מ"ז (רמ"ר.) כל שהוא עיקר ועמו טפלה מברך על העיקר ופוטר את הטפלה. פסחי' צ"א סע"א בראשון שוחטין עליה בפני עצמה ובשני עושין אותה טפילה לאחרים וכ"ה בעמוד ב' ושם אי הכי אפי' טפילה נמי לא אהני ליה במכסת נפשות לטפילה עיין ריש המאמר לעיל בערך. ירושלמי פסחים ספ"י דל"ז ע"ד הפסח עיקר והזבח טפילה, ב"ר פל"ט ולוט טפל לו, שם ר"פ ס"ח וילק' חבקוק רמז תקס"ג וילק' תהלים רמז תתמ"א הסוס טפילה לרוכב ואין הרוכב טפילה לסוס. שמ"ר פמ"ה אתרי טפלה לי ואין אני טפל לאתרי, ובתנחומ' כי תשא סי' כ"ז מקומי טפילה לי ואין אני טפל למקומי וילק' כי תשא רמז שצ"ה בשם תנחומ' מקומי טפל לי ואיני טפל למקומי, ילק' תהלים הנ"ל אין אנו יודעים אם הקב"ה טפל לעולמו ואם עולמו טפלה לו בא משה ופי' וכו', ובמדרש שו"ט מזמור צ' הגי' תפל. והקבוץ ירושלמי מגיל' פ"א דע"א ע"ד מוחק את טפילותיהם] —

3 טָפַל (השם טִיפּוּל das Sich- Befassen פירוש התעסקות וטרח מענין הקודם) בפ' איזהו נשך בגמ' אין מושיבין (ב"מ ס"ט.) מפני שטיפולה מרובה. פי' טורחה מרובה [5]) מפני ששיניה דקות (ב"מ שם) ואינה יכולה ללעוס וצריך להלעיטה.

טָפֵל (מל"ע طفل، طفيل טף junges Kind) בפ' יש נוחלין בגמרא בנות צלפחד (ב"ב קי"ז.) להוציא את הטפלים בפ"א דקידושין בגמרא כל מצות עשה (ל"ד:) ואנא אמינא טפלים. בפ"א דחולין (י"ח.) דתלי ביה טופלי [6]) פי' יש לו טף ותלויים עליו לזונם ועיינו במילתיה [7]) לאהדורי בלחוד אבל לשמותיה לאכרוזי אבישריה אעפ"י

[1]) וכ"ה בפירש"י. [2]) בנו"ג טפילה ובכ"י מ' וא"פ מטפילה. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' ל"ד ה"ב וכ"ה לפנינו רק שם בטעות אי מעלי טפליה וצ"ל טפלי ובפי' ר"ח טפלאיה וצ"ל טפלאי או טפלי וכ"ה בכ"י מ' וברש"י וגי' ואיכול כ"ה לנכון בכ"י מ' ובכ"י ב', ובכ"י א"פ דאיכול ובנו"ג ואכיל ועיין ד"ס לפסחי' צד קי"א. ושם מוכח כי גי' הכ"י רב ייבא במקום רבין סבא היא העיקרית. [4]) בע"ז הגי' שנזרמן אבל בכ"י ש"ס בע"י ברי"ף בראש ובמנוה"מ סי' שי"ח כהגי' בחולין שנטפל וכ"ה בכ"י פי' ר"ח לע"ז (בקובץ כ"י אנגי' דף ט"ו). [5]) וכן פי' הרמ"ך הובא בשט"מ לב"מ שם. [6]) בנו"ג טפלי וכן עיקר. [7]) מוכח מזה שגירסתו כגי' רגמ"ה בכ"י לחולי' (בקובץ כ"י אנגייליקא דף ר"ץ ע"ב) וז"ל הכי גרסינן אמר להו ליעיינו ר ב נ ן במילתיה וכו' ע"כ ובנו"ג ליעיינו ר ב ה במלתיה.

דנמצאת סכינו יפה עברינן ביה [1]). — (א״ב תרג׳ לחם לפי הטף (בראשית מ״ז, י״ב) לחמא לפום טפלא. *[אחי״ה וכן בתרג׳ שם ל״ד, כ״ט; לבמד׳ י״ד, ג׳. ל״א; ל״א, ח׳. י״ז. ותרגום ירו׳ א׳ וחמשים (שמות י״ג, י״ח) כל חד עם חמשא טפלין. וכנ״ה בב״ב קי״ח. משום טפלים דהוו נפישי להו. ושם סע״ב אי טפלים קא חשיב וכו׳, תוספת׳ סוט׳ פ״ז טפלין למה הן באין (בחגיגה ג׳ סע״א אי׳ טף למה באין וכ״ה בתוספ׳ סוט׳ כ״י אירפורט). ירו׳ מ״ק פ״ג דפ״ב סע״ג טפילה לטפילה פי׳ בן הבן — והפעל ממנו תעני׳ ט״ז סע״א מְטוּפָּל ואין לו פירש״י יש לו טפלים ואין לו במה להתפרנס. ושם רע״ב היינו מטופל ואין לו היינו ביתו ריקם. אבל בדפ׳ הישנים וברוב הראשונים ובכ״י ש״ס אצל ר״ם לחגיג׳ צד מ״ד הגי׳ מטפל ולפ״ז פירש מטפל עצמו במלאכה אבל אין לו] —

* טָפַל (לפע״ד כמו טפר בל״ע طفر פי׳ רקד וקפץ umherspringen) קידושי׳ פ׳ סע״א ושרצים וצפרדעים מטפלין שם כה״ג ברש״י ובנו״ג מיטפלין פי׳ מקפצים ורוקדים ורש״י פי׳ בע״א.

* טפלוחא ג׳ הילק׳ במקום טלפח עיי״ע והערה 4.

טפס (= טוֹפָס, טוּפּוּס, טְפּוּס, טיפוס כולם מל״י τύπος וכן בל״ר typus פי׳ צורה, תמונה ודוגמא Figur, Form, Formel) בפ׳ חזקת הבתים בגמ׳ האומנין . . והארסין [2]) (ב״ב מ״ד:) והוא דכתב ליה דלא כאסמכתא [3]) ודלא כטופסי דשטרי. בפ׳ כל גט (גיטי׳ כ״ו. במשני׳) הכותב טופסי גיטין צריך שיניח מקום האיש ומקום האשה ומקום הזמן וכו׳. זהו תורף והשאר טופס [4]). בגמ׳ דפ׳ שנים אוחזין בטלית (ב״מ ז׳:) אחד אדוק בטופס ואחד אדוק בתורף זה נוטל תורף וזה נוטל טופס [5]). משכחת לה בשטרי ארץ אדום שכותבין הזמן בריש השטר ככתובות [6]) וגיטין שלנו שנמצא האחד טופס בראש השטר שיש בו מקום האיש ומקום האשה ומקום הזמן. — ויצר אותו בחרט (שמות ל״ב, ד׳) תר״י [א׳] ורמא יתיה בטפסא [7]). פי׳ כלי שיש לפני הזגגין וכו ב׳ וג׳ דפוסין ומצויירין בתוכן, יש ציור בולט ויש ציור משוקע וכשנופח הזגג בזכוכית משקעו באיזה כלי שירצה ויעשה צורתו כמו זה הזגג שנעשה מלאכתו בזריזות כן נעשה העגל בזריזות [8]) פי״א במנחות שתי הלחם וכו׳ (מ״א דף צ״ד. במשנה) ובטופס [9]) היה עושה אותן. גמרא (שם) ת״ר ושמת אותם (ויקרא כ״ד, ו׳) בדפוס [10]) ג׳ דפסין [11]) הן נותנה בדפוס ועדין היא בצק וכמין דפוס היה בתנור וכשהוא רודה נותנה לדפוס כדי שלא תתקלקל. ובפ׳ י״ו בכלים (מ״ז) וטופס [12]) של תפילה. פי׳ טופס פורמ״ה בלע״ז [13]). וכו יעשו ד׳ בתים. דפוס וטפוס אחד הן. *[אחי״ה קודם ציון ויצר וכו׳ כתב ר״ב וז״ל פי׳ בל״י ורומית ספר או צורה אשר מהם מעתיקים אחרים או דמות ותמונת דבר א״כ ערך ראשון ורביעי לא יפרדו ע״כ ופקודתו שמרתי ולא הפרדתי בין הדבקים כמו שאי׳ בדפ״ע. ומ״ש רבינו דפוס וטפוס אחד הן איתא גם בפי״מ להרמב״ם וברי״ש לכלי׳ הנ״ל וכ״ה ברע״ב שם והוא הביא גם הלעז כמו בערוך מבלי שהזכירו. ורה״ג בכלי׳ שם הביא: קאלב בטיית והוא נכון כי בל״ע قالب פי׳ חרט ודמות ונותן בו האומן הזהב והכסף וזולתו ויוצא ממנו הכלי הנרצה בדמותו בצלמו ונקרא בלא״ש Model ולכן הטיב לתרגום בחרט: בטפסא. וזהו פי׳ טופס (או טפוס) של תפילה עיין פי״מ להרמב״ם, וכן טופס שטר פי׳ שטר העשוי להעתיק ממנו שטרות אחרות כפירשב״ם לב״ב מ״ד: וכפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב. ומזה הענין טופס ברכות ירו׳ ברכות פ״א ד״ג ע״ד, ויק״ר ס״פ ל״ד, טופוס ברכות ירו׳ שבת ס״פ ט״ו דט״ו ע״ד. טפוס טופס וטיפוס אחד הוא עם דפוס ד״מ ירו׳ מעשרו׳ פ״א דמ״ט. גדל בטפוס. ירו׳ שבת פ״ד ד״ח: כומז (במדי׳ ל״א, נ׳) יש אומרים זה טפוס של רחם וי״א זה טפוס של דדים ועיין בבלי שבת ס״ד סע״א וע׳ כמז. דמאי פ״ה מ״ד לפי גירסת ירו׳ כל טופוס וטופוס ובמשנ׳ דבבלי טפוס וטפוס וגי׳ רבינו עיין בע׳ דפוס. ירו׳ ב״ב פ״י די״ז ע״ג טופס שטרות והקבוץ ב״ב מ״ד: טופסי דשטרי עיין לעיל בערך. גיטין כ״ו. ירו׳ גיטין רפ״ב דמ״ד. טופסי גיטין. ירו׳ דמאי פ״ה דכ״ד ע״ד טפסין וצ״ל טפוסין או

---

[1]) ובגוף הדבר פי׳ כן רש״י והביא גם התרג׳ כר״ב. [2]) כ״ה בכ״י ו״ו א׳ וב׳ ל״ד ה״ב. [3]) כ״ה בכ״י הנ״ל, ובדפ״ע נשמט. [4]) והובא פי׳ זה בשם רבינו באו״ז שו״ת סי׳ תשמ״ה וסיים: וכ״כ ה״ר משה בן מיימון. [5]) וכן הסדר בשט״מ בשם הריצב״ש אבל לפנינו נהפך הסדר. [6]) כ״ה לנכון בשט״מ סוף הסוגי׳ בשם הערוך וכפי׳ האחרון שהביא בעל שט״מ, אבל בדפ״ע בט״ס בכתובות. [7]) וכה״ג במתורגמן אבל בנו״ג בטופרא וט״ס וצ״ל בטופסא. [8]) וכ״ה בפירש״י בפי׳ שני וכדעת ראב״ע. [9]) במשנה שבמשניות ובטפוס ובמשני דגמ׳ בכ״מ בדפוס וכ״ה בפי׳ רגמ״ה כ״י למנחו׳ ובתוספ׳ מנחו׳ ד״ה ובדפוס כתבו ואית דגרסי טפוס ועיין מ״ש הגרי״ב בהפשב״ע לדעת רבינו. [10]) לכאורה הדעת נוטה שלפי גי׳ רבינו יותר נכון גי׳ בטפוס כפי׳ הגרי״ב שם ובאמת כ״ה בספרא אמור פרש׳ י״ג ר״פ י״ח ע״ש היטב אבל י״ל כי רבינו הביא ג״כ גי׳ הספרים כדרכו בכ״מ וזה מ״ש בסיום הערך דפוס וטפוס אחד הן. [11]) בנו״ג יותר טוב דפוסין. [12]) בנו״ג וטפוס וכ״ה בפי״מ לרה״ג. [13]) ל״ר ואי״ט forma = Form.

טופסין ועיי"ע דפוס. והיותר נכון במשקל יוני: שהש"ר פ' יפה את: טיפוסים של פעור, והיחיד בירו' סנה' פ"י דכ"ח ע"ד טפוס של פעור. ובמשקל ארמי וסורי טופסא דפעור (תר"י א' לבמדי' כ"ה א') ועיין עוד גיטין פ"ח. או טפסא כבתרגום ירו' לפי ג' רבינו דלעיל. וראיתי בערך מלין כ"י באוצר כ"י של החו' האלבערשטאמם שכתב המחבר ע' טפס וז"ל בסוף הערך: ומדקדוק הכתיבה בל"י נ"ל שכתיבת המלה ישרה באות ט"ת ע"כ וזהו נכון] —

טְפַס (פי' בל"ס סר למשמעתו willfahren, gehorchen) אך בזאת נאות לכם (בראשית ל"ד, ט"ו) תרגומו ברם בדא ניטפס לכון. בני אם יפתוך חטאים אל תאבה (משלי א', י') תרג' לא תטפים. *[אחי"ה ובנו"ג בט"ס אין נישרו לך חטאי לא תטפים וצ"ל אין גישדלוך וכ"ה בכ"י תרג' ובע' שדל. ובאיתפעל איטפס עיין תרג' למ"ב י"ב, ט' ואיטפסו כהניא; לישעי' י"ג, י"ג לא מיטפסין כ"ה בדפ' ריגיא ובנו"ג מטקסין] —

טְפָס (= טְפָסָא בל"ע ופ' طفس בגד מגואל ומתועב (schmutziges, beschmutztes Kleidungsstück) בלויי סחבות [1]) (ירמי' ל"ח, י"ב ועיין י"א) תרג' בלאי טפסן.

* **טפס** (= טְפְסָא בלא"ר וסורי טופסא, טופוס) מה שהביא רבינו בזה הערך שייך לערך טפס א' ושם נסדר אצלינו.

טְפַס (נרדף עם טפז פי' דלג וקפץ או מל"ס טפס ברח ע"י קפיצה וכן בל"ע طفش fliehen, davonspringen) בפרק עושין בגמ' מותר להקריב (עירובין כ"א רע"א) מטפס ועולה מטפס ויורד. ובפ' המוציא תפילין בגמ' שרשיו (שם ק'.) מטפס ועולה מטפס ויורד. בפ' השותפין בגמ' אין חולקין (ב"ב י"א:) בעא מיניה ר' יוחנן מר' ינאי לול של תרנגולין יש לו ארבע אמות או לא א"ל מידי הוה טעמא אלא לפרק משאו מטפס ועולה מטפס ויורד [2]). פירוש כגון מקפץ ומנתר. וי"א מסתרך מלשון (משלי ל', כ"ח) שממית בידים תתפש. — (א"ב אולי כמו תפש בל' עברי או כמו טפז בל' ארמי). *[אחי"ה כשני הפירושים הללו פי' רבינו בעצמו כי לפי' ראשון דערוך גוזר רבינו אומר מל' טפז היינו מקפץ ומנתר ולפי פי' שני נגזר מל"מ וכונת רבינו בפי' י"א הוא על רגמ"ה כי כן בארו בפי' לב"ב כ"י. ובזו השטה הלך רש"י וז"ל בעירובין כ"א. מטפס אוחז בידיו ורגליו בכתלים וכו' מטפס קרפיר בלע"ז ובכ"י רש"י הלעז יותר טוב גרפיר (ד"ס לעירו' צד ל"ו) והוא ל"צ grimper = קלעטטערן וכן פי' רש"י למשלי (שם) תתפש בידה היא אוחזת ומתדבקת בכותלים. ומזה הענין בתוספתא טהרות פ"ז אעפ"י שגדורין מכאן ומכאן ורבים מטפסין ועולין בהן וכו' כלומר אוחזים בידים וברגלים להעלות וגם הערוך הקצר שנ"א לועז קלעטרן בלא"ש ונראה שנגרר אחר פירש"י. אבל בפירש"י לעירובין ק'. הלעז: דנפייר ונ"ל שצ"ל רנפייר = ramper = kriechen וזאת דעת התרג' למשלי דמסככא בידהא וצ"ל דמסבכא כהעתקת הפשיטא ופי' בל"ס הלך לאט, זחל = קריעכען ויש להביא ראיה לזה הפי' מגי' הירוש' עירובין רפ"ט דכ"ה ע"ג ראי' שם: מטרפס ועולה מטרפס ויורד ובירו' עירובין פ"ה דכ"ב ע"ד בט"ס מיתרפס . . מתרפס וצ"ל מטרפס. ובריי"ש באמצע ג"כ בירו' קידושין פ"ב דס"ב ע"ג יכולה היא מימר בעייא הוונא מטרפסא אזלא מטרפסא אתייא וגזרתו לפע"ד מל"י ἑρπύζω = בל"ר serpo, psi kriechen. ובכ"י רש"י לעי' ק' ליתא הלעז (ד"ס צד קצ"ה:)] —

* **טפסא** צ"ל ספטא עיי"ע מהרק וע' ספט.

* **טפיסין** צ"ל טפיטין עיי"ע טפיט.

* **טופיסטוס** פסיקתא רבתי פרק כ"א עד מקום שאין טופיסטוס יכול לחשוב וצ"ל סופיסטוס וכ"ה בדפ' פראג ועיי"ע סִפסטה במו"ע.

* **טִפְסַר** (בל"מ ולפי הענין ראש וקצין ולדעת קצת מל"פ تاوسر שר צבא Oberbefehlshaber או מלשון פרסי تابسر קצין עיין גיזיניאוס (תיזוירוס) בב"ר פ"צ נבוכדנצר טפסר טפש בחכמה ושר בשנים ולפי זה הורכב מן טִפֵּש ומן שׂר ובתר"י א' לדברי' כ"ח, י"ב דלא מסרינון בידא דטפסרא ולפי הענין שליח וכ"ה בתענית ב' סע"א.

טְפַף (מל"ע طف ושם מופשט طفاف מדה שאין בה תוספת ולא גרעון רק קו המדה ביושר (das volle Mass bis zum Gefässrand) בר"ג דפ' הוציאו לו (יומ' מ"ח רע"א) מלא חפניו (ויקרא ט"ז, י"ב) שאמרו לא מחוקות ולא גדושות [3])

---

[1]) במקרא כתוב בלואי הסחבות ובפסוק הקודם בלוי הסחבות. [2]) וכה"ג ברש"י ובפירוש רגמ"ה כ"י לב"ב ובנו"ג מטפיס ובדפ"ך ופיזי' נשמט מן מטפס וכו' שני עד מטפס שלישי דב"ב ולנכון אי' בדפ' וויניצי' ואמ' וכן בכל כ"י. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב, ובדפ"ע נשמט.

אלא טפופות. וכפ"ק דמנחות בגמ' אחת [1]) מנחת חוטא (מנחו' ז' רע"א) כגון שהחזירו לביסא [2]) טפופה. ובהגדה דמוכר את הספינה (כ"ב ע"ה:) אמר ריש לקיש עתיד הקב"ה להוסיף על ירושלים אלף טפף גינאות וכו' פי' אלף גנות טפופות שבנויות בבנין [3]) משוה שאין תוספת ולא גרעון זה מזה כי כן לשון טפופה הלוך וטפוף ת ל כ נ ה [4]) (ישעי' ג', ט"ז) ובדברי רבותינו המדה שאינה גדושה ולא מחוקה נקראת טפופה כמו קו המדה ביושר שאיננה נכנס ולא יוצא. אלף קפל עמודים הן חזקים עשויין למגדלים ולבנין גבוה שכן באגדת ויקרא (פכ"א, פכ"ה) [5]) קפלאות של ברזל, ואגדת חזית (פי' שוקיו) בר קפרא אמר מה עמודים הללו קפלאות מלמעלה ובסיסאות מלמטה [6]) והן באמצע כך פרשיות של תורה נדרשות לפניהן ולאחריהן. טטפראות [7]) לשון יוני הוא ומצינו בכלאים ירוש' (פ"ד דכ"ט:) אמר רבי אבא בר ממל טטפראות שבכרם [8]) אסור לטלטל תחתיהן מפני שהן סוף התקרה ונראה שהן זיזין שהן עשויין כסנפירין וכנפים לקורות אחד מפה ואחד מפה. ועוד לשון טט שנים כפתרון טט בגדפי (ועיי"ע טט וש"נ). פראות סנפירין וכנפים בלש' פרסי [9]). ויש מקום שקורין לעירות שילות ואת העִיר שילה [10]) וכן אני אומר ושני שילי טטפראות. אלף ליצוי ברנִיות, ליצוי לשון מליצה (כמו באר הטב) [נ"ל שצ"ל ב ר נ י ו ת כמו (דברים כ"ז, ח') באר היטב] וכן תירוץ הדברים ניטוף [11]) אלף מגדלים יקפל [12]) אלף שילי טטפראות אלף ושנים בירניות ליצוי ומליצה אלף עתיד הקִב"ה להוסיף על ירושלים במהרה בימינו [13]). בהגדה דתילים ספרו מגדליה (שנ"ט מזמור מ"ח) כמה גונניות עתידין להיות בירושלם אלף קפ"ד גונניות וכמה מגדלין עתידין להיות בירושלם אלף תפ"ח מגדלים וכמה טטראפילות [14]) עתידין להיות בירושלם אלף רצ"ו וכמה (נימסאות) [צ"ל בימסאות] [15]) עתידין להיות בירושלם אלפים ותע"ו והיאך המים עולים על תתק"ץ ד י כ ו א ו ת. *[אחי"ה כה"ג בדפ"ר ופיז' ווניצי' ונ"ל שהוא ל"י δοχή = δοχεῖον בית קבול מים עיי"ע דכן ב' או מל"י διάχυσις das Ergiessen ובדפ' באסיל ואמ' בט"ס דיבואות ובכ"י ל"ד ריטאות. ובילק' תהלים הגי' על תתקצ"ב בירניות וצ"ל כמו בשו"ט בריכות או בירניות מל"י κρήνη פי' מעין וכמה שנויים ישנן בב"ב בשו"ט ובילק' במקומות הנ"ל מגי' רבינו והובאו ממני בע' גוננא ובע' טטפראות ושם פירשתי המלות הזרות באופן מדוייק ע"ש היטב] —

* טְפִיפָה (לפע"ד מל"ע طفطفة בשר רך ברחם) בכורות כ"ב. משיראו טפיפיות מאי טפיפיות . . כפרידה שכורעת להטיל מימיה ונראית פיקה מתוך פיקה ופירש"י ונראין קמטין ברחם וע"ש היטב ולפע"ד הוא מל"ע הנ"ל הבשר הרך שברחם, ורבינו גורס קפיפיות עיי"ע ולא פירשו וכגי' אי' בתוספת' אהלות ספ"ח משעשו קפיפים ובכ"י תוספ' קפיפים, ובדפ"ע הראשונים קפיפיום (קפיפיום).

טַפְקָא (מל"פ تابه ובל"ע طابق רעפים גדולים הנשרפין grosser Ziegelstein) בס"ג דפ' כל הכלים (שבת קכ"ה.) בעושין מעשה טפקא. פי' מעשה מאכל שעושים על רעפים לבנים. *[אחי"ה וכן פי' רש"י מעשה טפקא רעפים שקורין טובל"ש וכו' והוא ל"צ tuiles ציעגעל והוא הנקרא לדעת המאירי בחיד' לשבת בוכיא ועיי"ע בביא בח"ב צד ו'. ומשקל טפקא הוא על משקל ערבי וסורי — וגם משקל פרסי נמצא עיי"ע תפי ב'. וכנ"ה בה"ג סוף הל' דם צד קל"ד ע"א וטווי על טפקא . . אי לאו דהואי טפקא גחלת לא מיבשל הלכך טפקא כי גומרא דמי] —

[1]) בנו"ג אחד. [2]) בכ"י ל"ד לביצא ועיי"ע בס = ביסא בח"ב, צד ק"ל ומ"ש. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו ובנו"ג בדפוסי ערוך בנין. [4]) כ"י ו"ו. [5]) ועיי"ע קפל ה', וב' וש"נ הגי'. [6]) בנו"ג לעמוד זה שיש לו בסיס מלמטן וקיפלורוסים (וצ"ל וקיפלידים κεφαλίτης אבן הראשה) מלמעלן ובתנחו' בהר סי' א' והובא בילק' שה"ש רמז תתק"ץ אי' כ ו ת ר ת מלמעלן ובסיס מלמטן וכו' ועיי"ע קפל ב'. [7]) רבינו הוסיף לפרש מאמר דב"ב ובדפ"ע בטעות מתחיל כאן ע' מיוחד והאמת ששייך לע' הנוכחי וכ"ה לנכון בכל כ"י ערוך ועיי"ע גוננא בח"ב צד שכ"א ובע' טטפראות ומ"ש וכן מוכח מע' לצוי, קפל ב' שלי ב'. ור"ב מוספיא ואחריו רמ"ל השמיטו כל הוספה זו ועקרוה ממקומה הראוייה לה והעתיקוה בערך בפני עצמו חוץ ממקומה. [8]) בנו"ג בענין אחר עיין מ"ש בע' טטפראות. [9]) = پر כנפים. [10]) כונתו על ל"פ شهر = شار עיר ולי' ורי' מתחלפות. [11]) כ"ה בכ"י ו"ו, ובדפ"ע כי טפף. [12]) בדפ"ר קפל. [13]) פי' דבריו קשים כסלע לפע"ד כזה ניטוף פי' נבנו בבנין שוה בלי תוספת וגרעון אלף מגדלים וְשֵׁנִי שילי טטפראות פי' יקפל כלומר יכפול אלף שילי טטפראות וכו' והכל עפ"י משל ומליצה ועל זה הביא הגדת תהלים. [14]) בנו"ג טטפראות. [15]) והראיה מילקי' תהלים רמז תשנ"ו שגורס כמה ביטו' = והוא בימיאות ועיי"ע בימה ועי' במס, בימוס בח"ב צד ק"ז וק"ח ובש"ט שם הגי' כמה בריכות ואז דעתי להגיה במקום נימסאות: נימפאות והוא הקבוץ מן נימפי νύμφη פי' ברכות עיי"ע נמפיון. ועל זה עולה יפה ההמשך והיאך המים וכו'.

טפר (= I טִפְרָא, טופרא בל"ס וכן בל"ע ظفر כמו בל"מ צִפֹּרֶן Nagel) אבשרא ואטופרא (חולין י"ז:). צפרן תרג' טופרא. *[אחי"ה בדפ' אמ' יש כאן הוספת ר"ב והשמטתיה כי לדעתי שייכת לע' הבא אח"ז. וכנ"ה שבת ק"מ. עד טופרא דכרעאי, עיי"ע בין ב' (ח"ב, נ"ה) חש ב'. מ"ק י"ח רע"א חזנהו לטופריה דהוון נפישין, ירו' ר"ה פ"ב דנ"ח: איתעבדו טופרוי סומקין והקבוץ טפרין דניאל ד', ל'; ז', י"ט, תרג' לדברי' כ"א, י"ב; תרג' שופטי' ה' כ"ב — ותרג' כצפרן (ירמי' י"ז, א') כטפר, תר"י א' לבראשית ג', ז' מן לבוש טופרא דאתבריו ביה עפ"י הגדת ב"ר פ"כ ע"ש. ומה שענינו מין ממיני סממנין עיין בע' הבא אח"ז] —

טפר (= II טִפְרָא, טופרא בל"ס ובל"ע ظفار מין סממנין והוא שחלת Seenagel, Räucherklaue ὄνυξ) בויק"ר וכי תמכרו ממכר פרשת מות וחיים (ס"פ ל"ג) כשהייתם בארצכם לא הייתם נוטלין שלחין טופרין של ע"ז שלנו וחוקקין אותו (בשיש) [בששר] ההי"ד (יחזק' כ"ג, י"ד) צלמי כשדים חקקים בששר. — (א"ב תרגום נטף ושחלת (שמות ל', ל"ד) נטפתא וטופרא והוא מין בשם הנקרא צפרן בפטום הקטרת (כריתות ו'.)). *[אחי"ה ועיי"ע צפורן א' ושם הביאו רבינו. ובלי ספק גם בויק"ר בבשם זה עוסק לכן היה רבינו מיחד לו ערך בפני עצמו בפרט לפי גי' רבינו בכ"י ו"ו א' וב' ל"ד וה"ב וב"ר. אבל בדפ"ע נתקצר בטעות והראיה כי טופרין הוא כמו צפורן פי' מין בשם ממה שנזכר אצל שלחין והוא בל"ע سليخه פי' קציעה של מקרא Cassia והיו חוקקים פי' מציירים בששר שהוא שם כלל הסממנים וכן העתיק התרג' ועיין רד"ק ליחזק' שם. ואחרי הדברים והאמת האלה תדין על נוסח הספרים בויק"ר שהוא משובש לגמרי וז"ל: כשהייתם בארצכם הייתם שולחים אצלנו ולוקחין טופרין ושער ועצמות של עבודת ככבים חוקקים אותן לקיים מה שכתוב צלמי וכו' וצ"ל כגירסת רבינו הייתם נוטלין (או לוקחין) שלחין טופרין של ע"ז וכו' ואיזה סופר טעה לחשוב כי טופרין הוא צפרן מענין ע' הקודם לכן בא לפרשו בגליון ע"י שער ועצמות ואח"כ בא מגליון פנימה, וקצת מזה עיין בכ"כ. וה' לעווי לא דק בציון זה היטב. וכן הפך רמ"ל ענין ופי' של שני ערכים ע"ש] —

* טָפְרִי (שם מקום) ב"ר ס"פ ל"ז באכה ספרה (בראשית י', ל') טפרי.

טָפַשׁ (מל"מ ענין שומן schleimig, fett sein והושאל לשמנונית הלב אשר על ידה נתעצל ואינו מרגיש לכן נקרא שוטה טִפֵּשׁ Thor וכן משפט המלה בל"י παχύς ובל"ר pinguis שפי' שמן ושוטה) השמן לב העם הזה (ישעי' ו', י') תרג' טפיש לביה. — (א"ב לשון פסוק זה (תהלים קי"ט, ע') טפש כחלב לבם). *[אחי"ה ותרגומו איטפש היך תרב יצרא דלבהון ולכן נקרא שוטה טִפֵּשׁ והוא כמו כסיל על שם ויעש פימה עלי כסל ולבו השמן ולא מרגיש והרבה בתרג' עיין במתורגמן. וכן בדרז"ל נדה ט"ז: חכם או טפש, תמורה ט"ז. מי שעשאו חכם לזה עושה אותו טיפש, טיפש לזה עושה אותו חכם, ירו' פסחים ספ"י דל"ז ע"ד בן חכם בן רשע בן טיפש בן שאינו יודע לשאול (ובהגדה דפסח תמורתו: תם) שהש"ר בתחלתה: מלך חכם טפש וחכם.. טפש חכם וטפש. קהל"ר פ' לב חכם: טפשא סבר דכל עמא טפשין כוותיה והוא לא ידע דהוא טפשא וכל עמא חכימין, איכ"ר פ' רבתי הדין טפשא דליבא וכו' דב"ר פ"ח לככר שהיה תלוי באויר טיפש אומר מי יוכל להביאו ופקח אומר וכו' ע"ש, והקבוץ שבת קנ"ג. פקחין שבהן .. טיפשין שבהן .. פסחים צ"ט. יפה שתיקה לחכמים קו"ח לטפשים. ברכות י"ז: עיי"ע גאובאי (ח"ב, רי"ח), כתוב' ע"ה. עיי"ע בבלי (שם ח') וע' אשל (ח"א שט"ו). יומ' נ"ז. עד השתא קרו לן טפשאי והשתא טפשאי דטפשאי, סנה' מ"ו: אימסר עלמא בידא דטפשאי, מכות כ"ב: כמה טפשאי שאר אינשי וכו', ושם מופשט טפשות שבת קנ"ב. ע"ה כל זמן שמזקינין טפשות ניתוספת בהן וכו' (ועיין סוף קנים) נדרי' כ"ב רע"ב כל הכועס .. משכח תלמודו ומוסיף טיפשות, אסת"ר פ' בשנת שלש: י' חלקים של טיפשות בעולם וכו' קהל"ר פ' ופניתי: וסכלות זו הטפשות ותרג' ערלת לבבכם (דברי' י', ט"ז) טפשות לבכון, תרג' בשגעון (שם כ"ח, כ"ח) בטפשותא, ועוד בתרג' ש"א כ"ה, כ"ה; לקהלת ד' ט"ז. ובאפעל תרגום והעוינו (מ"א ח', מ"ז) וְאַטְפַּשְׁנָא. בפועל ספרי האזינו פ' ש"ט וילק' האזינו רמז תתקמ"ב מנוולים ומטופָּשִׁים, בהתפעל ברכות ס"ג: מִיטַּפְּשִׁים ועיי"ע בַּד ב'.]

טַפְתָּא (מל"ע הרשומ' בע' ארכבתא בח"א, רפ"ח ופי' טור עליון מראשון שלמטה וא"כ טפתא הוא טור של טיט שני zweitaufgeführte Lehmschichte) וארכבתא וקני דחירזא [1]) ככר

[1]) בכ"י ל"ד דחיזרא וכ"ה לפנינו ועיין מ"ש בע' ארכבתא וע' חזר ב'.

פירשנו בע׳ ארכבתא. *[אחי״ה רמ״ל והח׳ לעווי נבוכים הם בגי׳ רבינו אבל הנכון כבר כתבתי בע׳ ארכבתא כי טופסא וטפוסות של גי׳ דפוסי הערוך משובשות הן והנכון כגי׳ כ״י] —

טְצַדְקִי (אולי מל״פ دزدكى דבר סתר ומרמה וגניבה Heimlichkeit, Diebslist וגם נוכל להאצילו מל׳ בקטרית duz מְרַמָּה וממנו השם daozhâo ועוד diwzha מרמה ותחבולה List, Betrug diwzhat haca; פי׳ דרך תחבולה betrügerischerweise וזה טצדקי ועוד עיין סוף הערך) בר״ג דפ׳ הכונס צאן (ב״ק נ״ו סע״א) ד כ י ו ן ד ש ב ק ת ה ב ח מ ה [2] כל טצדקי דאית לה [למיעבד] ע ב ד ה [3] פי׳ ע ר מ ה. *[אחי״ה וזה הפי׳ שייך לרגמ״ה במנחות מ״א. טצדקי למיפטר נפשך מציצית ופי׳ רגמ״ה כ״י (בקובץ כ״י אנגי׳ ב׳ ע״ב) כלומר ה ע ר מ ה קא עבדת לפטור נפשך וכו׳ ע״כ. וכן פירש״י תבקש תחבולות והביא גם מאמר מב״ק בגי׳ טצדקי אבל בנו״ג בב״ק טצדקא וכ״ה בשט״מ לב״ק. ולפי גזרת המלה בתחילת הערך תתכן הכתיבה גם ביו״ד גם באל״ף בסוף. והיותר נכון כי עיקר הגי׳ ברי״ש טְצַרְקִי ואז היא ממש ל״פ چاره, چارك פי׳ מרמה ותחבולה כי אותות טצ מקביליות אל אות چ בל״פ עיי״ע כנגי וע׳ הבא והוספות הח׳ פליישער בעמת״ל ללעווי ב׳ ר״י] —

טְצַהַר (פי׳ בל״פ چهار ארבעה vier) בפ׳ המגרש את אשתו בגמ׳ גופו של גט (גיטין פ״ו רע״א) עבדא דנן מוצדק לעבדו פי׳ עבד זה פסוק [4] לעבדות, ופטיר ועטיר פטור מן חרורי שאין בו צד חירות ומן עלולי שאין בו עילא ומן עררי מלכא [5] ומלכתא שאין עליו מנהג המלך ככן חורין, ורשום אינש לא אית עלוהי שאין אדם יכול לערער עליו ולומר שלי הוא, ומנוקה מכל מום כמשמעו ומן שחין דנפק עד טצהר דעתיק שחין ישן שהיה בו קודם היום ומן היום עד (ג׳) [צ״ל ד׳] שנים מקבל עלי אחריות. טצהר לשון (ג׳) [צ״ל ד׳] שנים [6]. ויש ששונין ומן ערורי [7] מלכא. פי׳ ולא ערעור של שום אדם לא של מלך ולא של מלכה. *[אחי״ה כל הפי׳ הועתק מתש׳ הגאונים הנקרא שערי צדק ד׳ שאלוניקי ח״ה שער ז׳ סי׳ ל׳ ושם לנכון פי׳ טצהר מן היום עד ד׳ שנים ולכן כצ״ל גם בערוך במקום ג׳ ועיין תולדות ר״נ להג׳ שי״ר צד כ״ג הערה ו׳ וכן האמת כי טצהר בל״פ פי׳ ארבעה ובדפ״ע צ״ל כזה: לשון פרסי הוא דמשמע וכו׳ כדמוכח מפירש״י אולם שם כתב ב׳ שנים ורמ״ל העתיק zweijährig ולכל הפחות היה לו לתרגם על פי פי׳ רבינו לפי גירסת הספרים dreijährig והיותר נכון לפי גזרת המלה: vierjährig] —

* טְצַרְקִי כן נ״ל עיקר הגי׳ במקום טצדקי ע״ש.

* טקלין ט״ס במקום פרסטוקלין עיין ערכו.

טקס (בל״ס טֵכְסָא, טוכסא מל״י τάξις עיי״ע טכסא Ordnung, Einrichtung) ומדרו את תכנית (יחזק׳ מ״ג, י׳) ותכונתו (שם פס׳ י״ג) תרג׳ וטיקוסיה. — (א״ב פי׳ טקסים בל״י סדר ותכונה). *[אחי״ה ועוד עיין התרגום למ״ב ט״ז, י׳. י״ח; לירמיה א׳, י״ג; לשה״ש ב׳, ד׳. ותרג׳ דגל (במדי ב׳, ג׳. י׳ ועוד זולתו) טיקס ור״ב הביאו בע׳ מיוחד והקבוץ טיקסיהון תרג׳ שם ב׳, י״ז. ל״א. ל״ד, וכן במדרש שהש״ר פ׳ הביאני ראו עיני טקסים של מעלה ואהבתי אותם. תנחומ׳ בהעלותך סי׳ י״ד נתכנסו ישראל על אהרן בטקסים גדולים, שם וארא ססי׳ ט׳ בטקסין הזה הביא עליו את המכות. וכן במד״ר פט״ו. ואחד הוא עם טכסים עיי״ע טכס, ועם טקסים. שהש״ר טקסים מלכים עיי״ע הנ״ל ושם נסמן הפעל ממנו והרבה בתרגומים וכן בל״ס] —

☞ טקס (לפע״ד מערך הקודם) תרגום דגל מחנה (במדי ב׳, ג׳. י׳) טיקס משרית. *[אחי״ה ולא ידעתי למה הפריד בין הדבקים כי שייך לע׳ הקודם וכן העתיקו העי״ן הזקנים τάγμα פי׳ סדר ותכונה] —

טקס (= טֵקְסָא כמו טֵכְסָא עיי״ע מל״י τεῖχος כותל Wand, Mauer) במגלת איכה היו צריה לראש: מאן דכבשה פליג ארבע טיקסיא לארבע רוכסיא. פי׳ כותלים של בית המקדש ל ה ר ו ם [8] (מלשון וסרי נהרא) [9]. ס״א (ל) א ר ב ע ט ו ר י א [10]. ס״א (ל)ארבע שוריא. פי׳ חומות. — (א״ב כתוב בנוסחאות טכסיא וכבר פי׳ בע׳ טכס שפירושו כותלים). *[אחי״ה זה נכון אבל יש לתפשו במה ששנה לנו נוסח הערוך כי לא בלבד כי השמיט תיבות: מלשון וסרי נהרא. יען שאין להן שחר בע׳ זה, הוסיף עוד בלי סימן ההיכר בסוף הערוך לדברי רבינו: מלשון ושוריא שכלילו (והוא פסוק בעזרי ד׳, י״ב) ולא ידעתי מה

---

1) בכ״י ו״ו. 2) כ״ה בכ״י ו״ו. 3) כ״ה בכ״י ו״ו. 4) כ״ה לנכון בדפ״ר אבל בשדפ״ע בט״ס פסול. 5) בע׳ ער ט׳ הג׳י ערורי. 6) כ״ה בכ״י ו״ו ובדפ״ע: לשון הוא דמשמע ג׳ שנים. 7) כ״ה בכ״י ו״ו וכ״ה בע׳ ער ט׳ ובדפ״ע אי׳ ערורית. 8) רק בדפ״ר. 9) יש למחוק ועיין בסוף הע׳ ומ״ש. 10) רק בדפ״ר.

הוסיף לנו בלשון יתירה זו ובלי ספק הגיה ככה במקום תיבות מלשון וסרי נהרא. אבל לפע"ד תיבות הללו שייכות לע' טר ג' ואולי איזה כותב דלא גמיר וסבר הגיה ככה אצל תיבות ס"א (ל)ארבע טוריא כדאי' בדפ"ר וחשב כי טוריא הוא כמו סוריא מלשון וסרי נהרא כלומר היה מחלק ארבעה כותלים לארבעה בני אדם שאינם הגונים ונדחק לזה בראותו הכותב ס"א ל ארבע טוריא והבין כי סובב על אנשים אבל האמת ל טעות הוא וכונת רבינו כי במקום טיקסיא יש גי' טוריא וגי' שוריא. והיותר נכון כי הוספת התיבות הנ"ל יש למחוק ולהעתיקה במקום הראוי לה והיינו בסוף ע' טר ג' ע"ש. ורמ"ל לא ידע מזה מאומה וגם הגרי"ב לא הרגיש כלל. — וכנ"ה בכתיבת קו"ף בירושלמי ע"ז פ"א דל"ט ע"ג הדא טקסים דקיסרין . . הדא טקסים דדוקים] —

☞ טקסיוטי (לדעת ר"ב מל"י τοξευτής רובה קשת Bogenschütze ולפ"ד מל"י (Gerichtsboten, ταξεῶται עירובין דירו' פ' בכל מערבין (פ"ג דכ"א:) מאן דאמר במזרח באילין טוקסיוטי מאן דאמר במערב רומאי פירוש בל"י רומי קשת והפרסים עם אנשי מלחמה שבמזרח היו רובי קשת אבל הרומיים בחנית ובחרב היו לוחמים. *[אחי"ה בנו"ג טקסיווט ויותר טוב גירסת ר"ב וכן גרס רבינו בע' פרהגבן והביא זה הירו' בלי פירוש, ולפע"ד נראה כי המלה אחת היא עם טכסיוטינום (עיי"ע) שהובא במכילתא יתרו ופי' עבדי המלך העומדים לחרוץ משפט. ודין ושיעור המאמר בירו' מ"ד עירובי במזרח דעתו לילך למזרח להקביל פני עבדי המלך כדי לפייסם או לצעוק ולתבוע מלפניהם משפט ודין לכן רוצה לקנות שביתה במקום שבאו אבל באילין רומאי פי' באלו רומיים (או אולי צ"ל רְמָאֵי) שבאים לגזול ולבקש עלילות וחומסין וטורפין וצריכין לברוח מפניהם רוצה לקנות שביתה בצד אחר להרחיק מהם. ובבבלי עירובין ל"ו: חולק על ירו' דאי' שם הא בפרהגבנא הא במרי דמתא ופירש"י פרהגבנא גבאי המס ובורח מפניהם, מרי דמתא צריך הוא לפיים או לצעוק ע"כ ועיין תוספתא עירובין פ"ב. ד"ה אין. וא"כ טקסיוטי הוא לעומת פרהגבנא דבבלי רק בהיפך השטה, ודו"ק] —

טר (ציווי מן נְטַר פי' שמר ובערך גון מקומו) יש לי כיתות שאני נותן לך בגמרא דפ' הבונה (שבת ק"ד סע"א) תרג' שמור את חדש האביב (דברים ט"ז, א') טר ית ירחא דאביבא, כלומר המתן לי. *[אחי"ה וכן פירש"י לשבת שם. ובע' נטר אוסיף להביא דוגמאות בעה"י. ועוד עיין ערך טירון ומ"ש] —

טר (= טְרִי מל"ס וערבי طر נדנד והשליך -be wegen, werfen והושאל בדרז"ל על משא מתן וויכוח hin- und herwerfen, handeln, ab- (handeln בפ' ח' שרצים בגמרא אין עושין הילמי (שבת ק"ח:) א"ל מהו למיטרא [1]) מהני מיא בשבתא א"ל שפיר דמי, מהו למימץ ומיפתח. פי' ליתן בפניו. בס"ג דמסכת תמיד (ל"ב:) שקל מהנהו מיא טרא באפיה. — ובפ' איזהו נשך בגמ' כיצד לקח (ב"מ ס"ד רע"א) ואי איניש דאתא מעלמא דלא שקיל וטרי בהדיה, פירוש אדם שלא נשא ונתן מעולם עמו. כולם אחוזי חרב (שה"ש ג', ח'.) תרג' וכהנאי וליואי וכל שבטיא דישראל כולהון אחידן בפיתגמי אוריתא (דמתילן) [צ"ל דמתילין] לחרבא ושקלן וטרן בהון כגוברין [2]) מאלפי קרבא. בס"ג דפרק אלו הן הגולין (מכות י"א רע"ב) ובפ"ק דסוט' בגמ' ואומר לה דברים שאינן כדיי (סוטי ז':) [ואל עמו תביאנו] (דברים ל"ג, ז') לא הוה ידע למישקל ומיטרא [3]) בהדי רבנן, ידיו רב לו (שם) כלומר יש לו כח לישא ולתן. *[אחי"ה בההנחה הראשונה מורה השרש טרי ענין ההשלכה והנדנוד ועיי"ע טר ה' וא"כ בצירוף מלת מיא פי' מנדנד ומשליך המים נגד אפיו היינו רחץ וכן פי' רגמ"ה כ"י לתמיד (בקובץ כ"י אנגייליק' דף רע"ח: וז"ל טרא באפי: רחץ פניו בהן ע"כ, וכן בפי' המפרש לתמיד וזה מה שגרסו בספרי' בשבת ק"ח: למימשי היינו לרחוץ. ועוד פי' טרי = טרא: הכה וכ"ה בל"ס כי ע"י שמנענע ומנדנד דבר מה נגע בו בכף והכהו ומזה הענין בויק"ר פכ"ה כל מאן דעייל ונפיק יהא טרו על אפיה פי' היוצא והנכנס ישליך התאנים או יכה בתאנים אל אפיו וכ"ה בקהל"ר פ' סבותי: יהא טריה על אפיה, ובתנחומ' קדשים סי' ח' תמורתו וטפחו אותן על פניו פי' הכו והשליכו עיי"ע טפח וגי' רבינו לפי גי' כ"י עיין בע' טש ב' ומ"ש וכן בתענית כ"ד סע"א שקלוהו (לרב נחמן) [צ"ל לנחמן] מן גודא לארעא כ"א בכ"י ב' ובאה"ת ובילק' ובמנו"ה הובא בד"ס לתענית צד ע"ב: ובנו"ג חבוטו. ויתר הדוגמאות עיי"ע טר ה' אמנם שייכים לכאן, והושאל הוראת נדנוד

[1]) וכן מוכח מכ"י א"פ שאי' שם למישרא וצ"ל כגי' רבינו עיין ד"ס לשבת צד קי"ט: ורש"י הגיה למימשי. [2]) בנו"ג כגברין. [3]) בנו"ג ומיטרח וכ"ה בילק' מקץ רמז קמ"ט אבל בשאלתות מקץ ובאה"ת ובילק' דפ' שאלוניקי כגי' רבינו ובכ"י ש"ס ומיטרי עיין ד"ס למכות י'. וקצת חידוש שלא העיר כי כ"ה גם בב"ק צ"ב סע"א.

ונענוע אל עשיה בפועל וויכוח ועסק עם דבר היינו משא ומתן ומזה הענין גם בל"ר agitare, exagitare, in Bewegung setzen, disputiren מזה הענין חגיגה י"א: תלתא חד שקיל וטרי בהדי רביה והנך תרי שקלי וטרי בהדי הדדי וכו' ופירש"י נושא ונותן וכן פי' מטרח בסוט' ובמכו' הנ"ל ונראה שגם גירסתו היתה מיטרא. וכ"ה בתרג' רות ד', ז' בזמן דשקלן וטרן, לד"ה א' ד', י' במשקל ומטרא — ועוד עיי"ע טָרוּן] —

טר (= טוּר בלא"ר בל"ס ובל"ע طور פי' צוּר, הר felsige Anhöhe, Berg) בפ' שואל בגמ' אין מעצמין (שבת קנ"ב רע"א) טור תלג. פי' „ההר כסהו שלג דימה ראשו של אדם להר כלומר כסה ראשו השיבה, סוחרנוהי [1]) גלידין: סביבותיו שהן הלחיים נעשו גלידין והוא הקרח שנקרא גליד כלומר הלבין הזקן כקרח. כלבוהי לא נבחין: הגרון והלשון אין מרימין קול. טחנוהי לא טחנין [2]) ככי שהן השינים אינן טוחנין המאכל" [3]). בפ"א בגיטין בגמ' ר' יהודה אומר מרקם (גיטין ח'.) כל ששופע ויורד מטורי (יסמנים) [סמנים] ולפנים ארץ ישראל, מטורי (יסמנים) [סמנים] [4]). מהר ההר תתאו לבוא חמת (במדבר ל"ד, ח') תר"י [א'] מטורי (יסמנים) [סמנים] [5]). הר חרמון (דברים ג', ח') תר"י [א'] טור תלגא. הר (שריון) [שיאן] (שם ד', מ"ח) תר"י [ב'] טורא (דנסרי) [דמסרי] פירוי [מ ל ש ו ן ו ס ר י נ ה ר א]. ועבר צנה (במדבר ל"ד, ד') תר"י [ב'] טור פרזלא. *[אחי"ה וכן בתר"י א' שם טוור פרזלא. ורע כי בתר"י א' לדברי' ג', ט' אי' צידונאי הוון קרן לחרמון טוורא דמסרי פירוי ואימוראי קרן ליה טוור תלגא. ובתר"י א' לדברי' ד', מ"ח ועד טוורא דסיאון הוא טוור תלגא ובתר"י ב': ועד טורא דמסרי פרוי הוא טור תלגא. וכן תרג' שניר (שה"ש ד', ח') טור תלגא ותרג' שניר (תהלים כ"ט, ו') טור מסרי פרוי. פי' טור שמסריח פירותיו (ועיין פי' רשב"ם לב"ב קכ"ב רע"ב ד"ה ולבסוף) ועל זה הביא רבינו ראיה מתרגום ובאש היאור (שמות ז', י"ח) ויבאש היאור (שם כ"א) „ו ס ר י נ ה ר א" להורות מהו מ ס ר י פרוי אבל בדפ"ע חסר כל זה ונעתק ממקומו הראוי בע' זה לע' טקס אחרון. וזה כפתור ופרח. ועוד בתרג' רגילה המלה מאוד (שמצאה קן לה בדניאל ב', ל"ה, מ"ה) עיין הדוגמאות במתורגמן.

ובתד"י א' הוכפל הו"ו כמו לבראשית כ"ב, ב' חד מן טווריא וכונתו על הר המוריה שהעתיקו (שם כ"ג, ב') „טוור פולחנא" לשון יראה ששם עבודת הקרבנות ועובדים את ה' עיין ב"ר פנ"ה. והכותיים (השמרונים) יקראו להר גריזים טורא בריכא עיין ב"ר פל"ב, פפ"א, שהש"ר פ' כמגדל, ועוד: הדין טורא קדיש (דב"ר פ"ג) אבל ר' ישמעאל בי ר' יוסי אמר לכותייא: לית אתון סגדין לאהין טורא אלא לצלמייא דתחותוי (ירו' ע"ז פ"ה דמ"ד ע"ד) — טור מלכא גיטין נ"ה: (ילקוט דברים רמז תת"א: הר המלך) טור שמעון ירו' תענית פ"ד דס"ט. ואיכ"ר פ' בלע, וכבר הראיתי לדעת כי הוא ביתר עיין ערכו בח"ב פ"ט וש"נ. בר נש דטור עיי"ע אדוני השדה בח"א, ל"ה, והקבוץ ב"ר ס"פ ל"ז טוּרֵי מדינחא, ושם פל"ב טוריא רמיא, ובתר"י א' לדברי' כ"א, כ' טווריא רמיא] —

טר (= טרים, טֵירָם בל"י αἱ θέρμαι, τὰ θερμὰ ובל"ר Warmbäder, thermae מרחץ של מים חמים) ירוש' בפ' כירה (פ"ג ד"ו.) ר' אחא בר יצחק על למסחא עם ר' אבא בר ממל בטרים [6]) פי' מרחץ בל"י לוטרו. — (א"ב פי' טרם בל"י ורו' מים חמין כמי טבריא נובעים עיי"ע תרמוסר). *[אחי"ה והדין עם ר"ב ועיקר מקומו בע' טרם ושם היה סדרו רמ"ל אבל בדפוסים ראשונים ובכל כ"י הוא בע' טר ד' וזה היתה דעת רבינו לכן פי' ע"י ל"י λουτρόν פי' מרחץ בחשבו כי אות ל' נשמט' מראש המלה ואותיות ים בסוף התיבה הן סימן לרבים!] —

טר (= מְרִי, טרא מל"ס וערבי הרשומה בע' טר ב' ופי' הרעיד ונדנד והכה erschüttern, bewegen, zerschlagen) בפ' אלו טרפות בגמ' נשברה (חולין מ"ה סע"ב) לוי הוי קאי בי מסותא חזייה לההוא גברא דטרייה לרישיה, פי' נפל במרחץ [7]) והכה ראשו בכותל או בקרקע ונתנדנד מוחו כההיא דגרסינן בפרק לא יחפור בר"ג (ב"ב י"ח.) הא קמ"ל דטְרָיָא [8]), ובגמ' מרחיקין את הרחים (שם כ':) מ"ט אילימא משום טריא [9]) והוא הנדנוד אי הכי הא דתניא ושל חמור ג' מן האיצטרובל וכו' התם מ ש ו ם טריא איכא אלא משום קלא מיהא שמעינן שהטריא היא הנדנוד. *[אחי"ה כה"ג בכ"י ו"ו וע"י זה זכינו להבינו כי רבינו הלך בשטת

[1]) וכ"ה בדפי' הישנים עד בנבנשתי ובכ"י א"פ ואה"ת ובנו"ג סחרוני. ובפי' ר"ח: סחרנוהי [2]) וכ"ה בכ"י מ' ובנו"ג טוחנין. [3]) הועתק מפי ר"ח (נדפס בש"ס ווילי). [4]) כצ"ל כדמוכח בע' סמנים ע"ש וע' אומנוס ח"א, קכ"ג ובלי ספק יו"ד מן מטורי נכפל ונעתק למלת סמנים ונשתבש ע"י זה יסמנים וגי' התרגי הבאתי בע' אומנוס. [5]) עיין הערה הקודמת. [6]) בנו"ג בטרים בר יטסם! [7]) כ"ה נכון בעה"ק שנ"ב ובדפ"ע בט"ס למרחץ. [8]) בנו"ג דטירייא ובפי' רגמ"ה כ"י לב"ב: טירא, וכגי' רבינו העיקר. [9]) וכה"ג בכ"י ו"ו ולפנינו אי' טיריא וכ"ה בפי' רגמ"ה שם ובשט"מ לב"ב כ':

התוספ׳ ב״ב י״ח. ד״ה דטירייא ששם סיימו כי טירייא וקלא חד טעמא הוא ע״כ וזה מה שגרס רבינו התם משום טריא איכא אלא וכו׳ כלומר טעם טריא רק משום קלא וכן מבואר בשט״מ ב״ב כ׳: אלא ודאי ל״ג אלא וה״פ התם משום קלא כלומר דמשום קלא איכא טיריא ע״כ. ולפי מה שכתבתי זו כונת רבינו אף אם גרס אלא. אבל בדפ״ע אי׳ כמו בנוסחאותינו: התם מאי טיריא איכ׳ אלא משום קלא. וזה בלי נכון הוא ובשט״מ שם הביא בשם הר״י ן׳ מיגש פי׳ טיריא (ויותר טוב לגי׳ רבינו טריא על משקל ל״ס) נדנוד הכותל וכו׳. וכן פירוש רגמ״ה כ״י ב״ב משום טירא שמזעזע הכותל וכו׳ וכן לדף י״ח. פי׳ טירא קשה לכותל: אותו זיעזוע שמזעזעין הקרקע בשעה שמתקינין שם הריחים ע״כ וכן לועז רש״י לב״ב י״ח טירייא: איטוני״ר = étonner ערשיטטערן ועיין הלע״ז ברש״י חולין צ׳. ד״ה בשמים: אשטוננר וכצ״ל בלע״ז בחולין מ״ה: ד״ה טרייה] —

טר (= טִירָא מל״מ טירה פירוש משכן הרועים בחצריהם Gehöft מל״ע نول Wohnung) בס״ג דערכין (עירכין ל״ג סע״ב) ובפ׳ אלו הן הגולין בגמ׳ להיכן גולין (מכות י׳) ערים הללו אין עושין לא טירים אותם קטנים ולא גדולים [1] אלא עיירות בינוניות. פי׳ כרכים קטנים וחזקים. תרג׳ בחצריהם ובטירותם (בראשית כ״ה, ט״ז) בפצחיהון ובכרכיהון. (א״ב בל״ר מגדל ועופל). *[אחי״ה ר״ב כיון על Schloss, Burg, turris כי נגרר אחר גי׳ הדפוסים טורין וכן פירוש בעל כ״כ אבל ממה שהביא רבינו ראיה מפסוק הנ״ל הוברר כי גירסתו היתה כגי׳ כ״י הנ״ל ביו״ד ומל״מ ובטירותם ויען תרגומו ובכרכיהון לכן פי׳ לנכון את המלות לא טירים אותם קטנים ולא גדולים (לפי׳ גי׳ כ״י) ע״י כרכים קטנים וחזקים. וא״כ לכאורה נראה כי רבינו בשתי הפעמים גרס טירים או אולי צריך להשלים: ולא [כרכים] גדולים ואז שבה מלת חזקים על מלת כרכים שהם טירים חזקים. ודע כי בפי׳ רגמ״ה כ״י לערכין (בקובץ כ״י אנגייליקא דף קס״א:) ג״כ הגי׳ אין עושין לא טירין ולא כרכין וכה״ג טירין קטנים ולא כרכין גדולים במכות שם והובא בילק׳ ואתחנן רמז תתכ״ט (וילק׳ שופטים רמז תתקכ״א ושם ושם טירים וכו׳) אבל בנו״ג בערכין לא כפרים קטנים וכו׳, ובירו׳ מכו׳ פ״ב דל״א ע״ד הגי׳ לא כרכים גדולים ולא עיירות קטנות וצ״ל ולא טירים קטנים וכ״ה בפירוש בתוספתא מכות כ״י פ״ב (בהוצ׳ צוק״מ 441) וכן בספרי שופטים פ׳ ק״פ צ״ל טירים במקום עירים עיין בהוצ׳ פריעדמאן צד ק״ח, ובספרי מסעי פ׳ קנ״ט מוכחת הגי׳ כפרים כמו בערכין —. ובהשאילה נקרא בנין סביב הכירה: טירה שהיא כעין חצר שלה עיין המפרשי׳ לכלי׳ פ״ה מ״ג ורבינו הביאו בע׳ מיוחד בע׳ טרת ולא ידעתי למה — ומה שענינו טירה היכל או טוריה מגדל עיי״ע טוריה] —

טרא (מין ירק מר עיי״ע ירואר וע׳ עסום) בפ׳ כל שעה בגמ׳ ואלו ירקות (פסחי׳ ל״ט.) ר״מ אמר אף עסווס וטורא ומר ירואר א״ל ר׳ יוסי עסווס וטורא חד הוא ומר זה הוא ירואר. *[אחי״ה וכתב המרש״ל כה״ג ברוב הספרים וכן הביאו בערוך בע׳ טור׳ אכן בס״א מצאתי וז״ל עסווס וטורא חד הוא ומר הוא וזהו מר ירואר ע״כ וכ״ה בכ״י ה״ב ושם וזהו ירואר. ויתר החילופים אביא בע׳ ירואר ובע׳ עסום ע״ש] —

* טוּרְיָה (נ״ל מל״ר turris ומל״י τύῤῥις מגדל) בב״ר פפ״ג דרש מטרד (בראשית ל״ו, ל״ט) שהיו מעמידין טוּרְיוֹת לעובדי כוכבים פי׳ מגדלות ובפי׳ המיוחס לרש״י גרס טיראות ופירש פלטרין ע״כ והוא מל״מ טִירָה.

* טְרִיבָה (מל״ע ضرب כמו מל״מ צָרֶבֶת Ent-zündung, Brandwunde) תר״י א׳ לשמות ב׳, ה׳ צולקא דשיחנא וטריב וכו׳ אתסיית מן שיחנא ומן טריבה. והוא עפ״י ההגדה בילקוט שמות רמז קס״ו ותרד בת פרעה לרחוץ מפני חום והשרב. ובשמ״ר פ״א בת פרעה מצורעת היתה לפיכך ירדה לרחוץ כיון שנגעה בתיבה נתרפאת. ועיין פדר״א פמ״ח.

* טִירְבּוּם (נ״ל שצ״ל טְרִיבּוּם פי׳ בל״ר tribus ריקים ופוחזים של עמי הארץ Pöbel) פסיקת׳ רבתי פ׳ כי תשא (רפ״י) מלכותו של עשו גובה את הארנון ועד שלא יגבה את הארנון הרי הגלגוליות באה עליהם ועד שזאת ניגבת באים עליהם טירבום. ורימ״ז בט״ר ח״א קס״ח רוצה להגיה טריבוט והח׳ לעווי (בעמת״ל ח״ב, קפ״ר) החליט לגרוס ככה כאלו היה כתוב כן ומפרשו (כלי זכרון רימ״ז) ע״י tributum אבל כבר שדא ביה נרגא נגד פי׳ זה הח׳ מהר״ם גידעמאנן (בפי׳ מלות זרות להוצ׳ פסיק׳ רבתי של ה׳ פריעדמאנן) ע״ש דעתו ולפע״ד נ״ל שהוא ל״ר הנ״ל מהוראה הנ״ל וענינו תיכף ומיד שנגבו מסים שונים מטעם המלך באים עליהם

[1]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו, ובדפ״ע אי׳ לא טורין גדולין ולא כרכים קטנים.

בני בליעל מעמי הארץ לטרוף ולחמוס. ומעתה יפה עולה ההמשך אבל הקב"ה אינו כן אלא אורח ישרים סלולה (משלי ט"ו, י"ט). וגי' התנחום' באין לעסק טרופין וצ"ל טרונון עיי"ע טרן ב' וילמדנו שם. ושם פי' עוד בע"א ע"ש — מן טריבום נבנה טְרִיבּוּנוּם Vorgesetzter eines Tribus וכן בל"ס טריבונא מל"ר. Tribunus והוזכרה המלה עפ"י התקון הזה ברות ר' עיי"ע גליור בח"ב, רצ"ו: ע"ש ובע' טריבונום במו"ע.

(טרבן) [טְרִבְּל] (= טְרִבּוּל מל"ר ויוני τὰ τρίβολα = tribulum וכן בלשון ערבי طريبل מורג Dreschmaschine) בסוף פרה (פי"ב מ"ט) הסלים שבקנתל ומטה של (טרבן) [1] [טרבל] בס"ג דזבחים (קט"ז:) ובר"ג דפ' אין מעמידין (ע"ז כ"ד:) ובהקומץ רבה בגמ' דסמוך נתערב קמצה [2] (מנחות כ"ב.) מאי מוריגים (ש"ב כ"ד, כ"ב) אמר עולא מטה של טרבל. פי' כמין עז [3] של ברזל שדשין בו התבואה כמפורש (במקומות הנ"ל) מאי מטה של טרבל אמר ר' יהודה [4] עיזא דקורקסא דדישא דישתא [5]. — (א"ב פי' טריבל בל"י ורו' כמין עגלה עשויה לדוש את התבואה). *[אחי"ה בפרה טרבל וכן הוא במנחות, ובזבחים ובכתב יד לע"ז טורבל וכ"ה בתשי' הגאוני' הנ"ל בהערה וכ"ה בכ"י ר"ח לע"ז (בקובץ כ"י אנגייל' דף י"ד:) ובדפוסי' בע"ז טורביל ובכולם צ"ל טרבול = טריבול כמשקל ל"י ורו' או טרביל כמשקל ל"ע הנ"ל ובגוף הענין מפורש ככה בפי' רה"ג לפרה צד ל"א ובתש' הג' הנ"ל ושם אי' בזה"ל מיטה של טורבל וכו' עושין גלגל של עץ כמו גלגל ריחים והוא מצופה ברזל וקושרין אותו בחמורין ודשין בו חיטין בגורן והן הן מוריגים ע"כ ור"ש העתיק דברי הערוך בלי זכרונו. וגם רע"ב פי' כדברי הערוך כמין עז של ברזל ורש"י לזבחי' כמין עז של עץ וכו'] —

* טֶרְבֶּנְתְּ (Terbenth) ירו' מגיל' פ"ד דע"ה: ר"ש ספרא דטרבנת פי' שם עיר.

☞ טְרִיבּוּנוּם (Tribunus) מדרש אסתר פ' אחר הדברים האלה גדל המלך עשה אותו טריבונוס. פירוש בלשון רומ' שר אלף.

*[אחי"ה עיין מ"ש בע' טירבום ורמזתי על ע' גליור ושם הגי' שלפנינו במדרש] —

* טרגיה (לפ"ד מל"י τραχεῖα פי' קשה כלומר עבודה קשה Frohn, harte Arbeit) בילק' סוף שמות רמז קע"ו שבטו של לוי פנוי לטרגיה במצרים כלו' פנוי מעבודת פרך ובתנחום' וארא סי' ו' ובשמ"ר פ"ה אי' בפי' פנוי היה מעבודת פרך וכן הובא ברמב"ן לשמות ה' ד'.

* טַרְגּוֹל (כמו טְרִיגוֹל פירוש כמו טריגון מל"י τρίγωνον, Dreieck) ירו' ב"ב רפ"ה דט"ו. אם היה עשוי כמין טרגול. פי' משולש כמו טריגון ול' ונו"ן מתחלפות ודוגמתו ראה בערך (טרבן) [טרבל].

(טרגים) [טרגים] (מל"י τράγος Weizengraupe) וטיסני כבר פירשנו בע' (זרד) [זריד]. — (א"ב פי' בל"י ורומ' מין חטה חלוטה כאשר פירשתי בע' חליקא וגי' מלה זו טרגים).

טְרַגֵימָא (מל"י τράγημα Nachtisch, Naschwerk, wie Früchte u. s. w.) אם השלים במיני טרגימא יצא (יומי ע"ט: וש"נ) ס"א תרגימא ופי' בע' ת' [6]. — (א"ב פי' בל"י מגדים ומיני פירות מובאים בקינוח סעודה).

טרגון (= טְרִיגוֹן מל"י הרשומ' בע' דגון, וכ"ה בל"ס ועוד עיי"ע טטרגון. ופי' המלה בעל שלש פנות ועוד שלש פעמים 1. dreiwinklig, 2. dreifach) בכל הבתים בפי' י"ב בנגעים (מ"א) ובר"ג דגט פשוט (ב"ב קס"ד:). ובס"ג דפ"ק דנזיר (ח':) בית עגול דגון טריגון טטרגון פינטיגון וכו'. פי' בית שיש לו ב' כתלים שמו דיגון ג' כתלים שמו טריגון ה' כתלים שמו פנטיגון [7], ד' כמנהג הבתים שמו טטרגון [8]. — (א"ב בעל שלש זוויות בל"י עיי"ע דיגון) [9].

* טְרַגִינוּם (טרכינום, טרקווינום) (כולן משבשות במקום טריון, טרינום Trajanus röm. Kaiser) מסכת שמחות ספ"ח וכשהרג טרגיאנוס פפוס ואת לוליאנוס אחיו וכו' ובקהל"ר פ' אמרתי אני הגירסת טרכינום וכן בירושלמי סוכה פ"ה

---

1) כ"ה גם בילקי ש"א רמז קכ"ב אבל יותר טוב בלמ"ד בסוף וכ"ה בכ"מ ודוגמתו עיי"ע טרגול. 2) כ"ה לנכון בדפ"ר, ובשדפ"ע קמיצה ט"ס. 3) כ"ה לנכון בדפ"ר ועה"ק שנ"ב אבל מדפ' פיזי והלאה בט"ס עץ. 4) וכ"ה במנחו' ובילקי ש"א הנ"ל ובתשי הגאונים דפ' בערלין עמוד מ"א: ובכ"י ש"ס לע"ז וכ"ה בפי' רה"ג לפרה ובר"ש שם, ובזבחים אי' אמר אביי. 5) וכ"ה בזבחי' ושם דדיישן דישאי וכ"ה במנחו' ושם דשתאי, ובתשי הגי' שם דשתא ובכ"י לע"ז דשיתא ובר"ש לפרה דישתא ועיי"ע דש. 6) ר"ל בעי תרגימא ובתי"ו אי' בש"ס בכ"מ כמו שתראה בעי תרגימא. 7) כ"ה בכ"י וי"ו ל"ד וב"ר, ובדפ"ר ופיזי פרטיגון ובד' וויניצי והלאה פינדיגון וט"ס הוא. 8) כ"ה לנכון בדפ"ר ואמ', ובדפי' וויני' טטריגון. 9) ועיין מ"ש בעי הנ"ל גם בענין הוראה שנית.

דנ"ה: בימי טרגינוס הרשע נולד לו בן בתשעה באב וכו' ובאותו ספור באיכ"ר פסוק על אלה הגי' טרכינוס וכה"ג באסת"ר בריש הפרש' וכן באיכ"ר פ' קלים היו. ושם פ' בלה: ראש זה אספסיאנוס ותלאה זה טרכינוס ועוד עיי"ע אספסיאנוס בח"א, ק"צ. ובראש אסת"ר לא מאסתים בימי אספסיאנוס ולא געלתים בימי טרקווינוס. ובכולם צ"ל טרינוס, טריינוס ואולי בכונה שינו הגי' משום איכה. וכצ"ל טריינוס במקום אדרינוס בגיטין נ"ז: הקול זו אדרינוס וכו' ובהיפך במקום אדריאנוס נשתנה הגי' אספסיאנוס בפסיקת' רב' פ"ל ע"ש.

טרד (מל"ע طرد וכן בל"ס פי' גרש וקרוב למושג דחף drängen, stossen, verstossen וממנו הושאל לבלבול הדעת והיינו לרחיפה ודחיקה ועצירה) בפ' ר"א אומר תולין בגמ' נותנין מים (שבת קל"ט:) טורד אדם חבית ביינה ושמריה [1] פי' מערבה [2] ומבלבלה. בפ' גט פשוט בגמ' מי שנמחק (ב"ב קס"ח:) הוו קא טרדי ליה פי' מפצירין [3] אותו ומבלבלין אותו. בפ' מומין אלו בגמ' זגדום (בכורות מ"ד.) דומעות דולפות וטורדות. פי' "דולפות יותר מדומעות, טורדות יותר מדולפות [ואם כן טורדות שאינו יכול לעצם עיניו אלא בטורח [גדול]" [4]. פ"א פותח וסוגר עיניו ואינו דומם אלא בטרדה [5]. וישלחהו ה' אלהים מגן עדן (בראשית ג', כ"ז) תר"י [ב'] טרד יתיה. גרש יגרש אתכם (שמות י"א, א') תר"י [א'] מיטרד יטרד. גרש האמה (בראשית כ"א, י') תר"י [א'] טרוד. והדלת סגר אחריו (שם י"ט, ו') תר"י טרד בתריה [6]. בויק"ר בצו זובח תודה יכבדנני (פ"ט) (טרדיה) [טרדה] מן ביתיה [7]. ובזאת תהיה בס"פ וזכור את בראך (שם פי"ח) והקב"ה גוזר טרודין [8] הה"ד (במדבר ה', ב') וישלחו מן המחנה. כי עצר עצר (בראשית כ', י"ח) תר"י [ב'] מיטרד טריד. *[אחי"ה הוראת המלה בעצם הראשון גרש ודחף כמו בל"ר trudo. וכנ"ה ככר בדנאל ד' כ"ב. כ"ט, ל'. וכן בדרז"ל: קידוש' ל"א סע"א יש מאכיל לאביו פסיוני וטורדו מן העולם וכו' עיי"ע פסיון. מדרש שו"ט מזמור ל"א טרד אותם מן העולם, בב"ר פרשה פ"ג דרש מהטבאל בת מטרד (בראשית ל"ו, ל"ט) שהיו מטיבין אותה לבעלה ואח"כ טורדין אותה מבעלה, איכ"ר פ' שמעו טרדה חוץ לפלטין. ובאתפעל אִתְטְרִיד תרגום משלי כ"ה, ה' ובהבלעת התי"ו אִיטְּרַד עיין לעיל הדוגמאות וכן בתר"י א' לבראשית כ"ח, י"ב איטרדו וממנו הושאל' הוראת עצירה וסגירה כלומר מגורש מבית ד"מ ירו' כתובות פ"ז דל"א ע"ג תרעה טריד סוטה, איכ"ר פ' רבתי טרד תרעא באפיהון, ושם פ' צדיק: אמרון טרודו תרעין מן דהוון טרדין לתרעיה וכו'. אתפעל בהבלעת התי"ו תר"י א' לבראשית מ"ט, א' מן ד' אפתח ליה תרעא איטרד מיניה. ועוד הושאל לענין התעסקות sich beschäftigen כלומר נדחק ונדחף ד"מ ברכות ט"ז רע"ב הכא טריד והכא לא טריד, עירובין ס"ח. טרידנא בגירסאי, גיטין ו'. בגירסייהו טרידי. ברכות ל"ה: כי היכי דלא תטרדו במזונייכו, יומ' ל"ה: עני הייתי וטרוד במזונותי . . עשיר הייתי טרוד הייתי בנכסי. בב"ר פפ"ג דרש מטרד (בראשית ל"ו, ל"ט) טרודים היו במזונותיהם. והתואר כמו בל"ס טָרוֹדָא (der Belästigende) סנהד' כ"ו. טרודא הוא דין והשם טִירְדָּא ברכות ט"ז רע"ב סוכ' כ"ה. — ועוד הושאל לענין בלבול הדעת כלומ' נדחק ונדחף בדעתו. סנהדרין כ"ו: דרך טורדתו וכ"ה בעירו' ס"ד רע"ב אבל בתענית י"ז: דרך מטרידתו ובכ"י ש"ס מטרחתו וכ"ה בכ"י עירובין וסנה' אצל ד"ס תענית צד מ"ח: נפעל במד"ר פ"כ עד אותה שעה היה שפוי ומן אותה שעה נטרד. ומזה הענין טורד בשבת קל"ט: כלומר מבלבל ומערב ומנער. ודע עוד כי طرد פי' בל"ע ובל"ט, זלף וזחל fliessen ולפע"ד מזה הענין דולפות בבכורות מ"ד. וכן בנדה כ"ה סע"א ורע"ב שהמים עזין וטורדין אותו פי' ממחין. ואולי בשבת הנ"ל צ"ל טורק במקום טורד והוא מל"ע הרשומה בע' טרק ועניינו מערב וכן סגר וא"כ טרד וטרק מקרובי ענינים הם] —

טרז (= טריזא לפע"ד הוא מל"פ ترينز או تراشه מין ממיני הקישות (eine Art Kürbiss בפ' ח' שרצים בגמ' אין עושין הילמי (שבת ק"ט.) כל

---

1) והיא כגי' כ"י מ' רק שם ונותן להוך המשמרת עם יינה ושמריה ובנו"ג חבית של יין יינה ושמריה ונותן לתוך המשמרת ותיבות של יין לי' ג"כ ברי"ף וברא"ש ובאו"ז סי' נ"ט עיין ד"ס לשבת צד קס"ד. 2) וכן פירש"י והובא באו"ז שם. 3) וכן בפירשב"ם. 4) הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לבכורו' (בקובץ כ"י אנגייליקא דף ק"ח.) ועפ"ז הגהתי ובפי' רגמ"ה אי' טורדות שדולפות בלא הפסק וזה מ"ש רבינו טורדות יותר מדולפות ועיין פירש"י. 5) בדפ"ר בטירדה. 6) וכ"ה במתורגמן ובנו"ג אחד בתרוי. 7) לפנינו לי' ונ"ל שהיתה גי' רבינו בס"פ ט' בזה"ל ושמעה קליא דרושא טרדה מן ביתיה אמר לה כן וכן לא אעיילת להכא וכו' והובא אותו הסיפור בענין גדול השלום במד"ר פ"ט וירו' סוטי' פ"א דט"ז ע"ד ובילקי' נשא רמז תשי"א ובהעתקתה ללשון עבר בד"ר פ"ה אבל בכולם לי' הוספת רבינו הנ"ל. ור"ב והגרי"ב לא הרגישו בזה מאומה. 8) בס"פ י"ח אי' טירודא ובב"ר רפ"ב גזר טירודין אבל במד"ר פ"ז מטלון של טירודין עיי"ע מטלון.

מיני [1]) קישות שרו לבר מטריזא [2]). פי׳ מיני הקישות המונחין לזרע ולענין אכילה נאמר שאסור משום מוקצה [3]).

טְרַז (מל״ע طرز mit eingewirkten Borten, eingewirkten, oder gestickten Figuren verzieren) בפרק הזורק בהלכות רעגלות (שבת צ״ח:) דשפי להו עד דטריז [4]). פי׳ הגאון טירוז לשון פרסי הוא והוא חתיכה מחלוק של אדם שנתפר תחת בית ידו ובשיפולי החלוק הוא רחב והוא נשפע ומתקצר והולך למעלה ונקרא בל״פ טִירוּז [5]) ובלעז גאִירָא [6]) וכן קרשי המקצעות של משכן משפע רחבן לכלות עד כ א צ ב ע. *[אחי״ה כ״ה בכ״י ו״ו ה״ב וב״ר וכן מוכח מגמ׳ ומחי׳ הרשב״א וז״ל דשפי ליה בטריז כך גרים רה״ג ז״ל ופי׳ דטריז בל״פ חתיכות בגד שתופרין בשפת החלוק כמין כים לשום מעות שקורין אלגי״ב והוא רחב מלמטה והולך ומתקצר עד כ א צ ב ע מלמעלה ע״כ וזה קצת יותר מדויק כי טיראז طراز בל״פ שפת החלוק מרוקמת או תפורה בציורים ובשפת החלוק משימין דבר לשמור ונקרא אותו הבגד בל״ע אלגי״ב = الجيب פי׳ שפת החלוק ומזה הענין הלעז בערוך כי גאירא או גירא הוא לאי״ט giro Kleideinfassung ובפי׳ ר״ח פירוש בלשון ערבי בניקא והוא بنيقة וא״כ כונת דשפי להו עד דטריז (או לפי גי׳ עה״ק שנ״ב: כי טירזא) והולך וממעט עד כאצבע מלמעלה כדוגמת בגד מרוקם אשר שפת חלוקו הולך ומתקצר. וגי׳ שלנו כי טורין וכ״ה בילק׳ תרומו׳ רמז ש״ע ובכ״י א״פ כי טורי וברש״י כי טורים ופירושו דוחק אבל התיכות מ ב׳ צ ד ד י ם חסרו בדפוסי׳ ראשונים — ומזה הענין גם ערך הבא אח״ז ע״ש] —

טְרְזַיָא (מע׳ הקודם בל״ע ופ׳ طراز בגד חשוב מרוקם kostbares, gesticktes Kleid; רֵיש טְרְזַיָא ממונה על אותם הבגדים Garderobier) בחלומות דהרואה (ברכות נ״ו סע״א) יתיב אפתחא דריש טרזיא דמלכא פי׳ שומר [7]) המעילים. — (א״ב פי׳ בל״י מין מלבוש לפרסיים אשר בל״פ כך שמו). *[אחי״ה אולי כונת ר״ב על ל״י τιήρης, τιάρης Tiara, pers. Turban כמו שהעיר על נכון הח׳ אייזלער בספרו בט״ר ח״ב, מ״ה, וגם הוא העיר כי כונת רש״י במה שפי׳ "שומר אוצר המלך" על ל״ר thesauriensis ע״ש ויפה העיר לזה גם הח׳ פערלעס עט״ש קכ״ד והביא גם גי׳ כ״י בב״נ ושם אי׳ יתיב אפתחא ד ר י ש ת ר ע א דמלכא הוא ההוא גברא דהוה מ פ ק י ד ע י ל ו י ה ג י ז א ד מ ל כ א וכו׳ וא״כ גם בעל ההגה הזו פי׳ ריש טרזיא כפירש״י שומר אוצר המלך (ורש״י לא גרס ריש). ובכ״י מ׳ הגי׳ אתא ההוא גברא דהוה מ י פ קִ ד ע י ל ו י ה ש י ר א י ד מ ל כ א וזו ההגה עולה יפה עם פי׳ רבינו שומר המעילים ומל״פ וע׳ הנ״ל ועיקר הגי׳ כגי׳ רבינו טרזיא או כגי׳ כ״י ב״נ ריש תרזיא ולא כגי׳ כ״י פ׳ תרייא ולא כגי׳ שלנו ריש טורזינא. וכנ״ה שם ריש (טורזינא) [טירזיא] חזא חלמא א״ל וכו׳ ואתיוה לריש (טורזיא) [טירזיא] קא קטלי ליה וכו׳ א״ל אמטו זוזא דידך חרבו ש י ר א י דמלכא ע״כ ופירש״י מעילים של מלך ע״כ וזה הסיום ראיה לפירוש הערוך] —

טְרְזִין, טוּרְזִינָא (לדעת רבינו שומר כלי זין Waffenhüter ולפע״ד מהרכבת שתי מלות פרסיות تور חופש ועוד چن גזלן וא״כ טורזין חופש הגזלנים Häscher או ترخون צורר הגנבים והגזלנים) בפ׳ חלון בגמ׳ כיצד משתתפין (עירובין פ׳ סע״א) ההוא טורזינא דהוה בשיבבותיה דר׳ יהודה. פי׳ שומר כלי זין. ובפ׳ השותפין בגמ׳ כמה יהא בעיר (ב״ב ח׳:) לפרשא לשורא ולטורזינא פי׳ "לשורא לחזק החומה, לפרשא שקונין סוסים לפרשין כדי שיצאו הוץ לעיר לעיין אם יבואו גייסות, לטורזינא [8]) לצורך קנין כלי זין שנושאין אותן שומרי חומות העיר". *[אחי״ה פירוש האחרון הועתק מלה במלה מפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב. ואולי כיון לפי זה על מלה פרסית ترى חומה ועל מלת זיין פי׳ נושאי כלי זין בשמירת החומה. ורש״י לב״ב פי׳ כמו הפי׳ הראשון דערוך שומר כלי זיין ובעירו׳ הוסיף רש״י לפרש הוא ממונה על כלי זיין העשויין לשמירת העיר ל ה ל ח ם ע ל ה ר צ י ם ע״כ וזה עולה עם גזרת המלה הערבית הרשומה בתחלת הערך ועוד פי׳ בל״פ ترسانيان מפחיד ומבהל הצרים. ובדפוס שונצ׳ ברש״י ובגמ׳ לעירו׳

---

[1]) בכ״י ה״ב ובעה״ק שנ״ב מעי ונ״ל שהוא ט״ס אכן גם ר״ח פי׳ שריקא טויא דאי׳ בסמוך בשבת שם ע״י מעי אבטיח וכ״ה בחי׳ הרשב״א בשם ר״ח ובע׳ שרק ג׳ בסתם. אבל בחי׳ הרמב״ן אי׳ בשם ר״ח מ י אבטיחין ובש״ס ווילי מי של מיעי אבטיחים — ועיי״ע מלפפון. [2]) וכה״ג בילק׳ כ״י פי׳ בשלח; כל מיני קישות שרן לבר מן טריזה ובנו״ג כשות . . מטרווא ובכ״י א״פ כישות עיין ד״ס לשבת צד ק״כ וגי׳ רבינו נוחה יותר כי המלה הפי׳ הנ״ל מעידה כי טריזא היא מין קישות והיינו דלעת ועוד עיי״ע הטריות בח״ג קצ״ט ועי׳ כְּשׁוּת. [3]) ורש״י פי׳ משום רפואה. [4]) בחי׳ הרשב״א לשבת בשם ר ה״ג ושם בטריז. [5]) בכ״י ב״ר טיריז וכ״ה בדפ״ר בע׳ כש האחרון. [6]) כ״ה בכ״י ב״ה, ובכ״י ו״ו א׳ וב׳ וה״ב גאידא ובדפ״ע גידא וגיידא. [7]) בכ״י ו״ו בט״ס שולי ובפי׳ ר״ח (בש״ס ווילי) גיירא. [8]) בדפ״ר לטור זיינא.

טורזיינא (בב' יודין) וכ"ה ברא"ש. וכתב האו"ז הלכות עירובין סי' קס"ח טורזינא כלומר נ ט ר ז י י נ א שא כליך תרגומו זיינך ע"כ ובגוף הענין פי' כן בעל כ"כ בדברי הערוך זה הפי' ועוד פי' אחר עיין בעט"ש לפערלעס קכ"ה] —

טרח (= תרה עיי"ש ומ"ש) בפ' מרובה בגמ' אין מגדלין (כ"ק פ':) מאן נטרח נטרח שמואל ונטרח רב או רב אסי. ס"א מאן נתרה ופירוש בערך ת' [1].

טָרַח (מל"מ ענינו הכביד וכן בל"ע طرح טען משא ; טֹרַח belästigen, Last auflegen משא כבד ויגיעת נפש Mühe, Last, Belästigung) באלו טרפות בגמ' המסס (חולין נ"א.) טרח טריח לההוא גברא ס"א ט ר א ט ר י ה ל ה ה ו א ג ב ר א ענין טרחא הוא. *[אחי"ה בנו"ג טרייה וכן בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנג' דף ש"י ע"א) טרוי טריוה לההוא גברא כלומר הטרחת פסיעותי בחנם ע"כ ובל"א גרס כן גם בפירש"י ופי' מל' טרייה לרישיה (חולין מ"ה: עיי"ע טר ה'). ובפירוש ראשון גרס רש"י (בדפוסים חדשים) טרח טריח ופי' כבערוך, ועיין בהפשב"ע זה הערך. ודע כי בדפ"ע לי' ס"א כי אם בכ"י ו"ו א' וב' ול"ד. ובכ"י ה"ב מטרה טריה לההוא גברא. וכג"ה בברכות ז' סע"ב טריחא לי מילתא וכצ"ל בשבועות מ"ה סע"א טריחא ליה מלתא וכ"ה בפי' ר"ח כ"י לשבועות (בקובץ כ"י אנג' דף ס"ו.) ובנו"ג טירחא וכו'. נדרים כ"ה. מילתא דלא טריחא. ברכות נ"ח רע"א כמה טרחות טרח בעה"ב וכל מה שטרח לא טרח אלא בשבילי וכו', תענית כ"ב. טרחינן ועבדינן להו שלמא, שם כ"ד סע"א טרחנא ומייתינא (כ"ה בכ"י מ') חמרא וכו', שם: מי איכא דמיטרח קמי שמיא כולי האי, יבמות ק"ז. כתובות י'. אין אדם טורח בסעודה ומפסידה. כתובות ב'. שיה' טורח בסעודה וכו', ושם ג' ס"ע דטריח ליה, ב"ק י"א. כי טרח בדנפשיה טרח, ב"מ פ"ג. וטרחינן כולה יומא. ב"ב ז' רע"א לא טרחנא, חולין ז': קא טרחנא, ע"ז ג' סע"א מי שטרח בע"ש יאכל בשבת מי שלא טרח בע"ש וכו', סוט' מ"ב סע"א ליטרח בנפשיה, מגילה כ"ב: לא בעי למטרח ציבוריא. חולין פ"ג. אורח ארעא למטרח בי חתנא וכו', שם צ"ד: טריח . . טרחינן, ערכין ט"ז. טרח קמאי, פסחים י"ח: וש"נ מילתא דאתיא בקו"ח טרח וכתב ליה קרא. — שבת פ"ב לא ליטרח צ"ל ליטחר עיי"ע טחר. ירו' מ"ק רפ"א ד"פ. דבר שהוא טורח. ב ה פ ע י ל ו א פ ע ל תענית כ"ד רע"א בני אתה הטרחת את קונך וכו', שבת קמ"ה סע"ב סנהדרין ח' רע"ב מטריחין אותי וכו'. יומ' ע"ה: אני מטריח אותם, כתובות ק"א. למה הטריח וכו', ב"מ פ"ו: שלא יטריח, תרג' איוב ל"ז, י"א מַטְרַח עיי"ע בהר בח"ב דכ"ד והלאה. ירו' פסחים ספ"י דל"ז ע"ד מה הטורח הזה שאתם מטריחין עלינו בכל שנה. ויק"ר אטרח עליה, ושם פכ"ז לא הטרחתי עליכם וכו' — והשם טוֹרַח, טִירְחָא (טוּרְחָא) טַרְחוּת, טוּרְחֲנָא ד"מ שבת קנ"ג. כלום יש סעודה בלא טורח, עירובין מ"ג: מ"ק ח': ירו' מ"ק פ"א ד"פ ע"ד, ירו' תרומ' פ"א ד"מ ע"ד מפני הטורח. סנהד' ק"א רע"ב מכל טורח שטרח בו וכו'. שמ"ר פכ"ז כל טורח הציבור עליו. ב"מ מ' רע"ב איכא טרחֵיה ובע' ברזא א' (בח"ב, קפ"ח) הגי' טירחא. מ"ק י"ג סע"א משום טירחא, תמור' כ"ד סע"א קא טרח טירחא. עירובין נ"ד: משום טרחא דאהרון. שבת י'. טרחותא עיי"ע כרה ומ"ש, ירו' ברכות פ"ב ד"ה. טרחותם מרובה. ב"ר פצ"ד אבא לא היה עליו אלא טרחות נפש אחת בלבד אבל אני יש עלי טרחות של ע' נפש. ויק"ר פ"א משה עסוק בטרחות של ישראל, שהש"ר פ' שימני: הגשמים הללו סימן טרחות הן לעולם. במד"ר פ"ט הואיל ואין לו עלינו טרחות אלא ב' טיפות של גשמים וכו'. שהש"ר פ' כי הנה פסיקת' החודש (ד"נ.) ופסיקת' ר' פט"ו עיקר טרחותא מטרא. פסיקתא ביום השמיני (דקצ"ג.) טרחות הדרכים. פסיקתא שקלים (ד"כ:) ובפסיק' רבתי ספט"ו אין הקב"ה בא בטרחות על ישראל. ובשמ"ר ר"פ ל"ד אי' בטרחות עם בריותיו ועיי"ע טרן א'. ירו' כתובות ס"פ י"ג דל"ו: טרחותהון דתריי, ירו' מ"ק פ"א ד"פ ע"ד עלת כלתא נפקת טרחותא. ילקוט וישב רמז סוף קמ"ב כל טרחותו של בית היתה מושלכת עליו (ובב"ר פפ"ד חסר). קהל"ר פ' ופניתי וסכלות זו הטרחות. (ועיי"ע טפש) וכן תרג' עמל הכסילים תיגענו (קהלת י', ט"ו) טרחות שטיא דטרח בשטותא ועם הכנוי בתרג' שם ב', י"א; ט', ט' וכן בתרג' ירו' לבמד' י"א י"ב טרחנהון. וממנו התואר טוֹרְחָן טַרְחָן רק בקבוץ ספרי דברים פ' י"ב: טרחכם (דברים א', י"ב) מלמד שהיו טורחנים ויותר נכון גי' הילק' דברים סוף רמז תת"א טרחנין וכ"ה בשמ"ר ע"ז בני סרבנים הן, טרחנין הן, ויק"ר רפ"י בני טרחנין סרבנים הן] —

* טרט רבינו הביאו בע' טרטות ע"ש.

[1]) בנו"ג נתרח ורבינו גורס בה"א עיי"ע תרה. אולם בכ"י ו"ו א' וב' ל"ד וה"ב אי' ס"א נתרח.

* טְרַטֵט (אולי נכון טל"ע طرط מי שיש לו מעט שערות wenig haarig) תוספ' כלי' ב"מ רפ"ו וקטבליא משיטרטט כ"ה בכ"י אירפורט ובנו"ג משירטט ואולי גי' כ"י נכון ומל"ע הנ"ל ועיי"ע טרטף.

* טרטא (?) (שם הפרטי) ויק"ר פ"ז יוסי בן טרטא וט"ס הוא וכן בן טרטס דקצת נוסחאות ובן פרטס ט"ס ועיקר הגי' כגי' הילק' תהלים רמז תשס"ו: בן פטרס וכנ"ה איזה פעמים בירו' עיי"ע פיטרס וע' יוסי.

* טרטיאות (ט"ס א') תחת טיאטריאות עיי"ע טאטרון, ב') תחת סטרטיאות או סרטיאות) בע"ז מ"ב. וחיפה בהן דרכים וטרטיאות אבל בכ"י ש"ם לנכון וסרטיאות והוא בל"ע דרכים עיי"ע אסטרט (ח"א, קע"ד) וע' אסרט (שם ר"ג) ובדף נ'. בע"ז הגי' וסטראות אבל בפי' כ"י לר"ח לע"ז שם (בקובץ כ"י אנג' דף ל"ב.) לנכון וסרטיות וכ"ה בכ"י ש"ם וסרטיאות אצל ד"ס לע"ז צד נ"ה.

* טָרְטְיוֹט (לפע"ד טל"ר tortum = tortus חבל, מיתר מהפעל drehen, torqueo וממנו (Seil, Strick, tortus (funis) שמ"ר פל"ו . . כך ישראל . . כופתין אותם בקולרין ומקיפין אותן טרטיוטין כלומר חובשין אותם בברזל של צואר collaria (Halseisen) וסובבים אותם בחבלים וכ"ה באמת תיכף קודם לזה בשמ"ר ומקיפין אותם בחבלים, ועיין בתנחומ' צו סי' ו' בשינוים.

טְרַטֵימָר (מלשי' יוני' τριτημόριον ein Drittheil [eines Gewichtes]) בשר, בפ' בן סורר ומורה (סנהד' פ"ח, מ"ב) מפרש בגמ' (שם ע'.) חצי מנה. — (א"ב פי' בל"י חלק שלישי של מנה וחכמי הגמרא אמרו שהוא חצי מנה כי אולי שני מנים יונים היו שלשה של א"י). *[אחי"ה והח' צוקערמאן במאמרו על המטבעות צד ח' הביא לדברי ר"ב ראיה ממנה פשוטה ששוה ק' דינרין אבל מנה אלכסנדרית שוה ק"נ דינרין וא"כ מנה פשוטה היא בערך ב' לג' מול מנה אלכסנדרית ולכן היטב אמר הש"ס כי טרטימר הוא חצי מנה (והוא י' וחצי Loth לפי חשבונינו) אף אם לפי משפט לשון המלה היונית היא אחת משלישית של מנה. ובירו' סנהד' רפ"ח דכ"ו. איתא טרטימר חצי ליטרא הוא אינו חייב עד שיאכלנו מהובהב. עיי"ע כב (= כְּבַב) וגי' טרטימר אי' ג"כ לנכון במשניות ובכ"י פ' ובילק' כ"י פ' תצא אצל ד"ס לסנהד' צד ק'. אבל בש"ס בכלי איתא תרטימר ובירו' במשנה תרטימר ועיין תוי"ט לסנהד', ובעל הפשב"ע ע' זה נדחק] —

טרטן (= טרטין לדעת רבינו כובעים או בגד של ראש לנשים Hüte oder Ausgehtuch der Frauen ועיין מ"ש) פכ"ט בכלים (מ"א) נומי הסדין והסודרין [1] והטרטן. פי' "כמין כובעין" וי"א הוא הבגד שמשליכות הנשים על ראשיהן בעת יציאתן לחוץ. — (א"ב פי' בל"י מין בגד). *[אחי"ה לדעת הח' אייזלער הוא טל"י τιήρης, τιάρας בגד של ראש אצל הפרסיים ולפי דעת החכם פליישער (בהוספות לעמת"ל ללעווי) טל"ע طرطور hohe Mütze וזה עולה עם פי' ראשון שהועתק מפי' רה"ג לכלים והובא בשמו ובשם הערוך בר"ש לכלים. ורמב"ם פי' טרטין הוא פליון [Mütze, pileum] של ראש המטפחת אשר ישימון הנשים על ראשן ע"כ וגי' טרטין הוא ג"כ בפי' רה"ג ובנו"ג טרטון וכ"ה בתוספתא כלי' ב"ב פ"ז הטרטון והפליון של ראש אולי בוי"ו העיקר כי בל"פ سرتان או سرتون הם חוטין שמשימין על הראש ותהיה אז העתקתה Kopfgewebe וזה הפי' מסכים עם פי' שני בערוך. ובעה"ק שנ"ב סיים רנטוך בלא"ש וכונתו Renntuch והיינו Ausgeh-tuch והבוחר יבחר] —

טרטן (= טוּרְטַנֵי כמו טְרוּטַנֵי בל"י ורו' קו מאזנים Wagschale, Wage, τρυτάνη, trutina) בפ' המוציא יין בגמ' צרור אבן [2] (שבת פ"א.) וכי (טרטני) [טורטני] [3] יכנים. בס"ג דב"ק (קי"ט רע"א) ת"ר שומרי פירות לוקחין מהן בזמן שהן יושבין ומוכרין והסלין לפניהם [4] והטורטני לפניהם. ובס"ג דפ' המוכר את הספינה (ב"ב פ"ט סע"א) ושל טורטני תלוייה באויר ג' טפחים [5]. בר"ג דפ' כל היד (נדה י"ד רע"א) החמרין מהן רשעין ומהן צדיקין הא דמיכף אותן שמשימין אוכף ויושבין על גביו צדיקין שהאוכף קשה ואינו מחמם, דמטרטן שרוכב כדרך זכר ירך אחד מכאן וירך אחד מכאן רשע שבא לידי חימום. אבל אם יושב כדרך אשה שני שוקיו לצד אחד אינו בא לידי חימום [6]. מטרטן [7] כמו (שבת הנ"ל) [וכי] טורטני יכנים, שמשקל אחד מכאן ומשקל אחד מכאן. בר"ג דפ' שתי מדות (מנחו' פ"ז:) חביתי כה"ג במה (מחלקה)

[1] כ"ה בכ"י ו"ו. [2] וכ"ה במשניות נאפי ופיז' ובירוש' ואצל הראשונים המצויינים בד"ס שבת צד פ"ו: ובנו"ג צרור או אבן. [3] וכ"ה בכ"י ו"ו וה"ב וכ"ה בסמוך בערך זה. [4] כ"ה בכ"י ל"ד וב"ה. [5] כ"ה בכ"י ל"ד וב"ר. ובדפ"ע חסר ובנו"ג ג' אצבעות. [6] רבינו הכניס פירושו בציון המאמר וכן פירש"י לנדה. [7] בנו"ג מטרטן.

[מחלקן] [1]) לחלות ביד או בכלי פשיטא דביד דאי בכלי [וכי] [2]) טורטני יכנים ויכנים כיון דבקללה כתיב (ואכלתם) [צ"ל והשיבו] לחמכם במשקל (ויקרא כ"ו, כ"ו) [3]) לאו אורח ארעא. בפ' אלו נאמרין בגמ' ואלו נאמרין בלשון הקודש [4]) (סוט' ל"ד סע"א) אמר ר' יצחק טורטני וטורטני דטורטני. פי' "טורטני בל"י קנה של מאזנים וכיצד נשאוהו הביאו שנים עמודים של עצים [5]) וסירגום בחבלים ונתנו האשכול ע"ג החבלים ונתנו מוטות בקצת העמודים המסורגים בחבלים [נתן] [6]) מוט אחד מן הקצה מזה הראש וכיוצא בו בראש הקצה האחר (נמצא) [נמצאו] [7]) שני מוטות בראשי העמודים המסורגים בחבלים והאשכול נתון ע"ג החבלים ועל כל מוט מאלו המוטות ב' מוטות פחותים מהם מוט בראש זה ומוט בראש זה נמצאו ארבע מוטות בראש שני מוטות הנתונים (בראש) [בראשי] העמודים וכל מוט [ומוט] מאלו ד' מוטות היו סובלין אותו [8]) ב' אנשים נמצאו ח' סובלים האשכול וזה פי' טורטני וטורטני דטורטני כלומ' מוטות ומוטות על המוטות" [9]). — (א"ב פי' בל"י ורו' פלס. וידוע כי בהתרחק המשקל מן המוט יכריע כמה פעמים כמות משקלו ויש מעשה ערמנות לסבול ולהניע אדם אחד משא אנשים רבים בדרך פלס וזה אמרם טרטני וטרטני דטרטני להורות כובד האשכול). *[אחי"ה ועיין עוד פירש"י לסוט' הנ"ל ובירוש' סוט' פ"ז דכ"א ע"ד נשתבשה הגי' טורטורין וטורטורי טרוטרין וקצת בע"א בתוספ' סוט' הנ"ל וש"נ הירו'. ובכ"מ אי' לפנינו טורטני וכ"ה בירושל' שקלים ספ"ו ד"נ: כמין טורטני ובתוס' כלים ב"מ רפ"ב קנה לטורטני, ושם: טורטיני שיש בה בית קיבול וכ"ה בפי' רגמ"ה לב"ב ולמנחו' כ"י הנ"ל ושם ושם מבואר ע"י משקל אבל עיקר כתיבת המלה הוא בת"כ קדושי' בפרק ח' פרש' ט' במשקל (ויקרא י"ט, ל"ה) זו טריטני (ובילק' קדושים רמז תרי"ז הגי' טורטני). ובכ"י ב"ר סיים: ובל' ישמעאל קרצטון ובלי ספק שייך למברך הסופר ולי' בשאר כ"י ובשמ"ט לב"ב פ"ט: מצאתי בל"ע אלרנא"ץ ובכ"כ ע' טרטן אי' בל"ע כרסיית' ולפע"ד כולם בשבוש וצ"ל קיסטום והוא בל"ע ופ' قسطاس, قصطاس פי' מאזנים ומלה הרשומה בשט"מ אולי נשתבשה מן ל"ע طرازدان ובל"פ ترازودان ג"כ קנה מאזנים. ומהשם נבנה הפעל טִרְטֵן לפי גי' רבינו או טַרְטֵין לפי גי' הש"ס (נדה י"ד.) פי' מל"י τρυτανεύω והביא רבינו המלה בע' אברוורי ובע' חבר] —

* טרטין (לפע"ד מל"ע تُرْطُبّة איש בזוי ונמאס (gemeiner, verächtlicher Mensch ספרי בהעלתך פ' פ"ו אם כך היו בני הדיינים עושים ק"ו לשאר הטרטין פי' אם כך היו עושים בני חשובים שאוחזים נשים מן השוק ומענים אותן (עיין בראשית ו', ב') ק"ו אנשים פחותי הערך ובזויי העם ובילק' הגי' לשאר בני אדם.

* טְרִיטָא בל"י τρίτη שליש Drittheil עיי"ע אזיא בח"א מ"ט וש"נ החלופים. ועיין עוד ע' הבא אח"ז.

☞ טְרִיטוֹן (מע' הקודם בל"י τρίτον שליש) ירו' דפסחי' בפ' ואלו עוברין (פ"ג ד"ל.) [ר' אבון] הורי לטחוניא מיתן טרטון [צ"ל טריטון] דמוי בגין מודיה פי' בל"י שליש.

* טרטים (?) בקהל"ר פ' טובה חכמה ואתי מן טרטים כ"ה בדפוס אמש' ובמ"כ גרס טרסים וצ"ל טרסים ועיי"ע טרסי וע' טרסים.

* טרטיסאות (?) בשו"ט מזמור י"ח פ' ותגעש משובש מן טיאטריאות עיין ערך טאטרון.

* טרטף (?) בתוספתי כלי' ב"מ רפ"ו איסקורטיא משישטרטף וקיטבליא משיטרטט כ"ה בכ"י אירפ' (בהוצ' צוק"מ צד 584) ונ"ל שעיק' הגי' כגי' דפ' זאלקיעוו: משישוטף ואז גי' משיטרטט בלי ספק ג"כ משובשת וצ"ל משימורט והוא מל"מ ולע' וס' וענינו העדרת שער. ועיין עוד ע' טרטט. ועוד עיי"ע שטף ומ"ש.

☞ טַרְטְקַל (מל"ם טְרָטֵקְלָא ענין כלי מעשה רשת ועבות Flechtwerk, Netzwerk ועיין בסוף הע') תרג' פחם לגחלִים (משלי כ"ו, כ"א) טרטקל לגומרי. *[אחי"ה וכן מעתיקה הפשיט' וגם ע"י מלה זו העתיקה מרחשת (בויק' ב', ז' ז', ט') ולדעת מיכאעלים מל"ר craticula ולדעת לעווי נשתבש מל"י ורו' κάρταλλος,

---

[1]) וכ"ה בנוסחי' ובפי' רגמ"ה כ"י למנחו' (בקובץ כ"י אנגי' דף ל"ג.). [2]) וכה"ג בפי' רגמ"ה הנ"ל וכ"ה ברש"י למנחות ונדה הנ"ל. [3]) וכן הובא המקרא לנכון בפירגמ"ה ובפירש"י. ואולי צ"ל ואכלו לחם במשקל (יחזק' ד', ט"ז) ובדפ"ר בטעות ונתתי לחם במשקל. [4]) כ"ה לנכון בכ"ה ו"ו ובדפ"ר, ובדפי' וויניצי' בטעות א"ר ובדפ' אמ' אמר רבי בלי הקודש. [5]) בפי' ר"ח הובא בתוספ' לסוט' ד"ה טורטני חסרו שתי מלות ושם רק שני עמודים. [6]) כ"ה בפי' ר"ח. [7]) וכ"ה בפי' ר"ח. [8]) בפי' ר"ח טעונים אותן. [9]) כל הפי' הזה הובא בתוספ' הנ"ל בשם ר"ח ז"ל וכבר רמזתי על זה במבוא לחלק א' צד XIII וציור לפי' הנ"ל עיין בחכמת שלמה לסוטה שם.

κάρταλος cratallus פי' סל והוא טרסקל עיי"ע פי' סל. והנכון כי הוא מל"ר Netzartiges, reticulum עיין עט"ש לפערלעס נ'] —

טרטות (= טרוטות א') מל"ע تَرط זבל ולפלוף וצואה שבעין = طرياطة Eiter, Augen- schmutz = triefäugig ב') מל"ע طريدة ארוך או מל"ר teres, etis עגול נוטה קצת לארוך länglich-rund) בפ' במה מדליקין בגמ' מכבה (שבת ל"א רע"א) מפני מה עיניהם של תרמודיים [1]) טרוטות [2]) א"ל בני שאלה גדולה שאלת [3]) מפני שדרין בין החולות. בגמ' דפ' ר' אליעזר בנדרים (ס"ו:) שמא עיניה יפות [4]) טרוטות הן. בחלק בגמ' גחזי (סנהדי ק"ז:) [5]) ובפ' עגלה ערופה בגמ' זקני אותה העיר (סוטי מ"ז.) עיניה טרוטות [6]). ובפ' מומין אלו בגמ' זגדום (בכורות מ"ד ע"א) טרוטות דמרמצן עיניה [7]). פי' שעפעפיו סגורות [8]) ואינן פתוחות אלא מעט — במכילתא וישבו ויחנו לפני פי החירות (שמות י"ד, ב') מה חירות הללו לא היו משופעות אלא גדודיות [9]) לא טרוטות [10]) אלא מוקפות ולא היו עגולות אלא מרובעות. בפ' ב' במדות [11]) (מ"ה) לא היו טרוטות אלא מוקפות כחצי גורן עגולה. ס"א תרוטות בע' ת'. — (א"ב פי' בל"ר עגולים ובפרט אם נוטים קצת לאורך). *[אחי"ה ודע כי שתי הוראות נכללו במובן זו המלה כי בצירוף עין ענינה לפלוף וצואה שבעין מל"ע הנ"ל ועוד הפעם אי' בתענית כ"ד. כל זמן שעיניה יפות אין כל הגוף צריך בדיקה עיניה טרוטות כל הגוף צריך בדיקה ובכ"י מ' וב' וברש"י ובע"י הגי' אין עיניה יפות (ד"ס צד ע"ב). וכתיבת המלה או בטי"ת או בתי"ו (וכ"ה בתוספי בכורות פ"ה עיניו טרוטות ובכ"י אירפי תרוטות) תתכן לפי גזרתה מל"ע הרשומ' תחת סוג הוראת א'. ולכן דרש בשבת שם תרמודיים מפעל ערבי رمد כלומר מי שיש לפלוף בעינו ומזה عين رمدة לפלוף העין וא"כ שאל היטב מפני מה עיניהם של תרמודיים טרוטות. ומזה הענין דמרמצן עיניה ג"כ מפעל رمد כלומר עיניה מלפלפות והוא ממש הוראת טרוטות ותיבות דמרמצן עיניה ליתנהו לפנינו ונראה שמגליון באו לפנים להורות מהו טרוטות ובע' צרן לי' בערוך. אבל רבינו הבין מלת מרמצן מל"ע رمص שפי' סגר ומכסה לכן באר סגורות ואינן פתוחות ולא נלפע"ד. ורגמ"ה לבכורות כ"י הנ"ל פי' טרוטות: עגולות וכן פירש"י בחד לשון לבכורות ולסנהד' ולסוט' הנ"ל וכן פירש הר"ן לנדרים. וזה הפירוש עולה יפה רק בהוראתה השניה במכילת' ובמדות ומגזרתה תחת אות ב' ורע"ב פי' למדות ארוכות ובעלי זויות. והנכון ארוכות נוטין לעגולות. והתוספו' לבכורות מ"ד ד"ה עיניו הוסיפו לפירש"י עוד: כמו כי תרוטה בסנהד' ק"ז. וצ"ל בסנהדרין מ"ב. וגרסו כמו בב"ק צ"ז סע"ב אפי' כי נפיא . . אפי' כי תרטיא וכו' אבל אין זה נכון כי הוא שייך לערך תרט ב' ע"ש וכבר עמד על זה בעל כ"כ ע"ש] —

* טַרְטַר (מל"ע طرطر פי דבר ומכריז reden, anzurufen) שו"ט מזמור צ"ג פ' אף תכון: קולו של הקב"ה היה מטרטר לפניהם שנא' (תהלים כ"ט, ג') קול ה' על המים וכו' פי' היה קורא ומכריז לפניהם. ואולי האציל בעל המאמר את המלה מהשם מיטטרון כי בב"ר פ"ה אי' נעשה קולו של הקב"ה מטטרון על המים ובע' מטטר ארחיב דבורי בעה"י.

* טורטורין ט"ס עיי"ע טרטן ב'.

* טְרִי נתקצר מן טריתא עיי"ע טרית.

* טְרִי = טרא עיי"ע טר ב' וטר ה'.

* טַרְיִי (שם הפרטי) שהש"ר פ' הנך יפה רעיתי ופ' הנך יפה: רבי טריי.

טַרְיָא (לדעת רבינו מין פרי אולי מל"פ تير פי' פרי תמרים ובל"ע صرى פירוש מי תמרים שאינם מבושלים ואדומים הם ועוד עיין בפנים) בס"ג דפ' הבונה (שבת ק"ד:), ובפ"ב דגיטין בגמ' בכל כותבין (י"ט.) במי טריא ואפצא [12]). פי' פרי ששמו כך. *[אחי"ה וז"ל רש"י בשבת: י"א מן פרי וי"א מי גשמים ע"כ ובפי' לגיטי' כתב וז"ל במי טריא מי גשמים לשי' מורי מי טריא מים ששורה בו פרי שהוא כעין עפצים ע"כ. ואולי לפי' פי' זה כיון על מלה ערבית ثرى פי' לח

---

[1]) באה"ת טדומדיין וצ"ל טדומריין והוא אנשי עיר תַּדְמֹר של מקרא במדבר סורי וטעם השנוי לתרמד עיין בסוף הערוך. [2]) בנו"ג תרוטות. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב ב"ר. [4]) בנו"ג נאות. [5]) כל הענין הובא בד"ס לסנהד' צד ק"ע אבל נשמט מן הצענזור בדפי באסיליא ובד' החדשים ושם אי כמה יפה אכסניא זו א"ל (ישו, כ"ה בכ"י) רבי עיניה טרוטות וכו'. [6]) גם בסוטי נשמט הענין בדפ' ההד' והובא בקונטרס למלאות חסרונות הש"ס. [7]) בנו"ג תרוטות ושתי המלות דמרמצן עיניה חסרות וכן לי' בע' צרן ובפי' רגמ"ה כ"י לבכורות (בקובץ כ"י אנגייליקא דף ק"ז סע"ב). [8]) בדפי אמי ופראג בטעות חגורות. [9]) בכ"י ו"ו גדוריות [10]) כ"ה בכ"י ו"ו וכ"ה בילקי ובנו"ג תרוטות וכ"ה בשאר כ"י ערוך. [11]) כ"ה בכל כ"י ערוך ובדפ"ע נשמט בטעות. [12]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב.

ולחלוחית וכן ענין تر בל"פ ובל"מ טריה. אבל אפצא מעיד כי טריא מן פרי הוא ואולי תמרים אשר במימיו השתמשו מקדם לכתיבה. ועוד פי' تيس בל"פ נץ של נרקים Narziss וגם במיץ שלו היו כותבים. ועוד הוראת تير שחור ופסולת היין היינו שמרים Weinhefe והיו כותבים בו בימי קדם לפי עדות פליניאוס ל"ה, כ"ה ע"ש היטב] —

* טִרְיָא, טִרְיָה, טוּרְיָא (שם מקום אולי אחד הוא עם שם העיר Tireh בין עכו ולשפרעם או Turia בדרומו של הר הכרמל, עיין נייבויער גיאגראפיא ר"ז) ירו' ב"ק ספ"י ד"ז ע"ג אבא הושעיא איש טרייא ובב"ר פנ"ח ובילק' שה"ש רמז תתקצ"ד ובקהל"ר פ' וזרח, ילק' יהושע רמז כ"ו איתא איש טריא ובויק"ר רפ"ל איש טיריא ובשהש"ר פ' מים רבים ר' אושעיא איש טרייה ובפסיקת' דר"כ ר"פ כ"ח: איש טירייא, ילק' ריש חיי שרה רמז ק"ב איש טרייא, ובמד' שמואל ס"פ ח' איש טרייה, ובירושלמי ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג איש טורייא. — וכנ"ה תוספת' ס"פ י"א ישעיה איש טיראה ובכ"י אירפ' טירַיאה.

☞ טְרִיָה (פי' בל"י τρία שלש drei) בב"ר פ' אקרא לאלהים עליון (פצ"ח) . . מהו טריה (שופטים ט"ו, ט"ו) בר תלתא יומין כן פי' בל"י ורו' שלשה [1].

☞ טְרִייַאקוּנְטַא (בל"י τριάκοντα שלושים dreissig) = (סנהדרין) [צ"ל בבא בתרא] דירו' פ' גט פשוט (פ"י ד"יז ע"ג) ומר עם טרייאקונטא פי' בל"י שלושים. *[אחי"ה כך היא הצעת המאמר עם התקונים הנחוצים: שטר נפק ר' חונה לר' שמי אוגרוי [וצ"ל אוגדוי] מחיק קונטא לא מחיק א"ר חונה לר' שמי פוק חמי עד ההן אהן קונטא משמש נפק ומר עם טרייא קונטא [צ"ל טרייאקונטא] מי נפק אמר הדא מיבעי מיתגרא תלת [צ"ל תלתין] אפסדת עשר [צ"ל עשרין]. וזה פתרונו ר' חונה הוציא שטר לר' שמי אשר בו היתה נמחקת כלומר נגרדה תיבת אוגדוי ὀγδοή שענינו בצירוף קונטא = ὀγδοήκοντα שמונים. ויען שנשאר רק סוף התיבה קונטא = κοντα לכן צוה לר' שמי לעיין מאיזה מספר משתמשין בל' יון בהרכבת קונטא והשיב שמחשבין עם טרייאקונטא שמתחילין להרכיבו עם מספר שלושים, ביציאתו אמר ר' חונה המזייף כיון להרויח שלושים והפסיד עשרים. כי קרוב הדבר שבתחילה היה כתוב בשטר פנטיקונטא πεντήκοντα כלומר חמשים וזייפו לאוגדויקונטא ὀγδοήκοντα שמונים ומחק תחלת התיבה ונשאר רק קונטא לכן פסק ר' חונה לפי הכלל כל מה שאת יכול לתלות במחק תלה (ירו' ב"ב שם) כי ערך ושויו של שטר יהיה רק שלושים סלעים כלומר מספר היותר קטן בהרכבת התיבות עם קונטא והיינו טרייאקונטא וא"כ המזייף שרוצה להרויח שלושים (כי זייף פנטיקונטא לאוגדויקונטא) הפסיד עשרים כי אף סך הקצוב בראשונה לא יוכל לגבות וגובה תחת פנטיקונטא רק טרייאקונטא. ועיין מה שהביא ה' לעווי בע' אוגדוייקונטא בשם בע"מ דרכה של תורה] —

☞ טַרְיוֹן (לדעת ר"ב תְכלת? ולפע"ד מל"פ ثريا פנינים יקרים ומבריקים leuchtende Edelsteine) מדרש ב"ר פ' ויבא יעקב שלם (פע"ט) במאה קשיטה (בראשי' ל"ג, י"ט) א"ר סימון קו"ף קמלֵיא, סמ"ך סלעים טי"ת טריון. פי' בל"י ורו' גוון תכלת. *[אחי"ה אולי כונת ר"ב על ל"י ורו' αἰθέριον, aetherium פי' גוון שמים והיינו גוון תכלת אבל אין נ"ל כי מה ענין תכלת מבלי שיתבאר איזה חפץ עיין המשביר לכן הגיה טרגון ומפרשו ע"י τράγος, Bock. ולפע"ד הוא מל"פ הנ"ל שפירושו אבן טובה ומבריקה ונעתק מל"ע שעצם הוראתה כוכב כימה והושאל בל"פ לאבנים יקרות ופנינים טובים ומזהירים. ובילקוט וישב רמז קל"ג הגי' טטרו אולי הוא τετρᾶς מין מטבע ובמעריך כתב ר"מ לונזאנו הגי' טירון ופי' כרים ואלים] —

טְרָיָנָא מל"פ تريان נעתק לל"ע طريان וכן לל"ס טְרָיָנָא סל נארג ein geflochtener Korb) בפ' האשה בפסחים (פ"ח רע"א) עולא איקלע לפומבדיתא קריבו ליה טירינא דתמרי. פי' היא צנה היא כלכלה. *[אחי"ה ובתעני' ט': הגי' באמת: צנא דתמרי. ובע' טרסקל הביא רבינו שהוא לא"ר טירינא ויש לו מכסה עור. אם נבטא את המלה במשקל ארמי אז עיקר הכתיבה טְרָיָנָא וכ"ה בע' טרסקל בכ"י ל"ד אבל הכתיבה בשני יודי"ן מורה למשקל ערבי ופרסי ויו"ד אחד לאריכת ההברה עומד וקצת תימה על הג' שי"ר בתולדות ר"ן בעל הערוך שכתב בצד כ"ב אות ה' כי ערך טירינא לא נמצא כלל בשום מקום!] —

טְרַיָּנָא (של טריינוס trajanisch) [דינר] הדריינא טריינא [2]) שיפא (ע"ז נ"ב:) כבר פי' בע' הדריינא [3])

---

[1]) וא"כ דרש המלה העברית מל"י הנ"ל ועיין מ"ש בע' בְּמֵן (ח"ב, מ"ב). [2]) כ"ה בכל כ"י ערוך בשני יודי"ן וכ"ה בע' הדריינא, ובדפ"ע בכאן ביו"ד אחד. [3]) עיי"ע הבא אח"ז.

* טְרַיָינוּס, טִירְיוֹן (Trajanus) הוא המלך הרומי האכזר הרודה על בני ישראל בפרך.
ירו' תענית פ"ב דס"ו, בתרין עשר ביה (של אדר) יום טיריון יום שנהרג לוליינוס ופפוס. מגילה תענית פי"ב יום טוריינוס. תענית י"ח: יום טריינוס ושם גם טוריינוס, ובירו' מגילה פ"א ד"ע ע"ג יום טיריון ושם גם: טירון. ועוד נמצא השבוש טְרַגִינוּס עיין ערכו.

טרכן (= טַרְכְּנוּתָא או מל"ע طرح ענין הרחקה והשלכה או מל"י ταραχή, τάρχη מהומה ובלבול (Verwirrung, Unordnung ופה חלק יעשה מדחה (משלי כ"ו, כ"ח) תרג' ופומא דפליג [1]) יעביד טרכנותא. — (א"ב פירוש בל"י מהומה ובלבול). *[אחי"ה להעתקת מ ד ח ה ע"י טרכנותא (או כס"א במתורגמן טרכונתא) היטב עולה הפי' מל"ע הרשומה כי פתרון המלה הערבית הנ"ל ג"כ דחיה הרחקה והשלכה הוא. אבל מל"י הנ"ל הועתק גם לל"ס כי גם בפשיטא לזה המאמר איתא ופומא ט ר כ נ א עבד שגושיא. וכן תרגום מרדף (משלי י"ט, ז') דטרכן לפי גי' המתורגמן, ובנו"ג דטריך. ועוד עיי"ע טרכסיו] —

☞ טְרָכוֹנָא (Τραχωνίτης מחוז בלבנון ונאצל מן τραχών וכן בל"ע تراز (rauh
תרג' כל חבל ארגב (דברים ג', ד'. י"ג, י"ד) כל בית פלך טרכונא. פי' שם מחוז בל"י. *[אחי"ה וכן בתר"י ב' לבמד' ל"ד, ט"ו טרכון זמרא. וכן ובירו' שביעית פ"ו דל"ו ע"ג טרכונא דמתחם לבוצרה. ספרי עקב פ' נ"א וטרכונא דנימרא דבתחום ביצרא ובתוספתא כ"י אירפורט שביעית פ"ד (בהוצאת צוקערמאנ' 66) טרכונא דבתחום בצרה. ובילקוט עקב נשתבש טרגונא] —

* טְרְכּוֹנָא (מל"פ در خانه חצר וארמון המלך (Hof, königl. Palast באסתר שני א', ג' בגו טרכוניה בבית מלכותיה, ושם פ' ביום: מותבת בגו טרכונא דמלכותא דילי. פי' טרכונא בל"פ ארמון בית המלך וט' במקום ד' (פערלעס עט"ש מ"ג) ועיין ג"כ מה שפירש"י למ"ב ט"ו, כ"ה. ועוד לדברים ג', ד'.

* טרכינוס, טרכיני נשתבש מן טרגינוס, טרגיני ע"ש.

טְרַכְסִיד (כנראה הורכב מן ל"י τραχύ חזק כסלע stark, hart felsig ומן סיד ועוד נ"ל שהורכב מן טרכי בל"ע صاروج ובל"פ سارنج Kalk ומן סיד) בפ' המוציא יין בגמ' חול גס (שבת פ':) ובס"ג דחזקת הבתים (ב"ב ס':) מפני שהוא טרכסיד. פירוש מין אחד ממין סיד ומעולה ממנו וטחין אותו למעלה מן הסיד ובלשון ערבי א ס פ י ד א ג. *[אחי"ה כ"ה לנכון בכ"י ב"ר (ובפירוש ר"ח שבת בט"ס אספיראג) והוא ל"ע ופרסי اسفيداج מין סיד מעולה ממיני הגיפס ועיין עוד על זו המלה בע' אספדיכא (ח"א, ק"ו) וא"כ נוכל להעתיק טרכסיד ע"י Gypsart. ובכ"י ו"ו א' וב' וה"ב אי' ספידן ובדפ"ע ספידן אלפראג. ואין לו פתרון והנכון כבכ"י ב"ר — וכנ"ה בתוספ' סוט' פט"ו עירב בו חול הרי זה טרכסיד ובכ"י ו"ו טרכי סיד ובכ"י אירפ' טרכיו סיד וזה מראה אמתת הגזרה מל"ע ופ' הרשומה בתחלת הערך וא"כ טרכי אחד הוא עם סיד והוכפל כדי לחזק הענין] —

* טַרְכְסִיו (אולי צ"ל טַרְכְסִין מל"י τάραξις מהומה ובלבול (Unruhe, Verwirrung שמחו' רפ"ח לא היו בו לשון בוטחות אלא טרכסיו וצ"ל טרכסין פי' לא היה בשעת פולמוס שערבב את העולם בטח ושאנן כי אם מהומה ובלבול והוא כמו טרכנותא עיי"ע טרכן. וה' לעווי הגיה תחת טרכסיו: טרכסיד ואין לו מובן.

טְרָכְסִימוֹן (מל"י τρώξιμον מה שנאכל חי ובפרט נקרא כן ירק עולשין Endivie. ועוד לפע"ד טרכסמון = טרקסמון מלש' יוני האמצ' τρέξιμον, τρέξημα (Meurs. 574) Laufbahn, (Fahrweg בר"ג דפרק כיצד מברכין (ברכות ל"ה:) ובס"ג הזורק גט לאשתו (גיטין דף פ"א.) דורות הראשונים היו מכניסין פירותיהם דרך טרכסמון כדי לחייבן במעשר והיו פירותיהן מתברכין. פי' דרך שערי גנות ופרדסים ודרך הרבים שבכך מתחייבין במעשרות ולא היו מערימין עליהן — ובריש ויק"ר (פ"ג) פ' טוב מלא כף נחת: הושיט לו אגודה של טרקסימא, דאלמא טרקסימא [2]) ירק הוא, וטרכסימון דרך (פירות) [צ"ל ירק] [3]) וזה מעשר הוא מעשר שני שנא' בו (דברים כ"ו, י"ג) בערתי הקדש מן הבית, וגם מעשר ע נ י [4]) כמו כן אבל מעשר ראשון חייב בגורן. ירו' בריש כלאים (פ"א דכ"ז.) עולשין טרוקסימון [5]). בחלומות דמגילת איכה (פי רבתי) ח ד ק נ ה ו ב ר י ש י ה [6]) חד מיסרא [7]) דטרוכסימון [8]). — (א"ב בל"י שם

---

[1]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה לפנינו בתרג' אבל מדפי פיזי והלאה דפליס. [2]) בדפ"ר שתי פעמים: טרסקימא. [3]) עיין מ"ש למטה. [4]) כ"ה לנכון בדפ"ר וכ"ה בעי' דגן ע"ש. [5]) כ"ה בכ"י ה"ב וכ"ה בירו', ובכ"י ו"ו טרקסימון וכ"ה בדפ"ע בעי' עלש אבל בעי' הנוכחי בדפ"ע בט"ס טרוסקימון, ובכ"י ל"ד טרוכסימון. [6]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב וב"ר. [7]) בכ"י ל"ד ניסרא, ובכ"י ו"ו מצרא. [8]) בנו"ג טעין קניא וביה מיסרא ד ח ס י ן.

כללי לדבר מוכן לאכילה ובפרט נאמר כן על ירק עולשין והנדבי). *[אחי״ה דברי ר״ב כנים בענין ציונים האחרונים אשר בהם טרקסימא או טרוכסימון מין ירק הנ״ל הוא וכן נזכר אצל סופרים יוניים (τρόξιμα) [τρώξιμα] יחד עם σερῆς היינו הנדבי (עיין רימ״ז בט״ר ח״ב קפ״ד) אבל בציונים הראשונים דרך טרכסמון או טרקסימון אי אפשר לפרש כבערוך וגם דעת רימ״ז כי τρόξιμον גן ירקים הוא בלי הוכחה היא. אבל האמת כי רבינו חבר יחד ענינים שונים לערך אחד כי בברכות ובגיטין פירוש טרקסימון (ובכ״י מ׳ בשני מקומות טרסקמון ובכ״י ב׳ טריכסמון וצ״ל טרקסימון או טריכסמון) דרך כבושה מקום שעגלות ילכו שם ועגינו דורות הראשונים הביאו פירותיהם בדרך המלך בגלוי ולעין רואים. ויפה פירש״י לגיטין ד ר ך ה כ ב ו ש ה אבל גזרתו מן טרקסין (יומא נ״א:) עיי״ע לא נכונה. ובתוספו׳ שם ד״ה טרקסמון הביאו פי׳ הערוך בנוסח׳ אחרת ועיין עוד חי׳ המהרש״א לגיטין שפירש דברי התוספ׳ אליבא דרבינו אבל סיים ופירושו שם מגומגם ע״כ ובתוספ׳ הרא״ש (בספר ברכה משלשת כ״ב) כתוב וז״ל: ובערוך פי׳ טרקסמון כלומר דרך ירק (וכצ״ל בערוך במקום פ י ר ו ת שהסגרתי) שכן אין מקפידין להכניסו דרך הבית לפי שאינו חייב במעשר ע״כ וסיים: ולא נהירא דירק נמי חייב במעשר דרבנן ע״כ ועוד ביתר ביאור עיין תוספות ר״י החסיד (שם כ״ב) ועוד בע׳ דגן ומ״ש. ובהפשב״ע בהוספות לח״ב אחרי שהביא את התוספ׳ ומהרש״א כתב וז״ל ובערוך שלפני לא מצאתי מלת טרקסמון לפי שעה עכ״ל וזה חידוש כי באמת אי׳ בע׳ הנוכחי ובע׳ עלש ועיין שריד שבערכין ואין שום חילוק בין כתיבה בקו״ף או בכ״ף — וכן בענין הוראת מין ירק הנ״ל אי׳ ג״כ איזה פעמים בירו׳ בלי חילוק הכתיבה ד״מ: ירו׳ שבת פ״ז ד״י. גרגר (טריקסימון) [טרוקסימון] וכו׳ ירו׳ פסחי׳ פ״ב דכ״ט רע״ג בעולשין טרוקסימון (וכ״ה בירו׳ כלאים הנ״ל בערוך). אבל בירו׳ פסחים ספ״ד דל״א סע״ב ורע״ג הגי׳ טרוכסימון וכן בתוספת׳ מכשירין פ״ג ירק הנמכר עם טרכסימון לפני חנוני. והקבוץ תוספת׳ תרומות רפ״ד הקשואין והדילועין הטרכסמין ובכ״י אירפ׳ הטרקסמן וצ״ל הטרוקסימין. — והדין נותן שהוצרכנו לחלוק את הערך לשני ערכים לולי דעת רבינו כי אין חילוק ביניהם, ובאמת בכל כ״י ערוך בע׳ אחד נכלל. ואני התויתי קו הישר להפריד בין הדבקים, ודו״ק] —

* טריכסון עיי״ע טרקסין.

* טְרַכוּשׁ, טְרַכֵשׁ (לפע״ד ט״ס וצ״ל טְרַבוּשׁ = תְּרַבּוּם מל״י τραπέζα שלחן וכן משטח של עץ (Tafel, Tisch, Fläche, Platte בתוספתא כלים ב״ב ספ״א טרכוש שעשה לו עץ כמין שרתוע להיות אוכל עליו טהור עשה לו עץ רחב וכו׳ ובכ״י אירפ׳ טרקוש אבל בתוספ׳ כלי׳ ב״ב רפ״ג גם בכ״י אירפ׳ טרכש חלק וטבלה חלוקה שנפלו משקין . . שלחן שנפלו משקין וכו׳ מזה תראה כי ההמשך אינו סובל אלא כלי כמין שלחן וכן בתוספ׳ כלים ב״ב ספ״א נזכרה המלה עם הספסלין. ולדעתי אחת היא המלה עם תרבוס שהובא בכלים כ״ד מ״ה ג׳ תרבוסין הן וכו׳ ע״ש ופי׳ הר״ש מיני ארגזים והן של עץ וי״א של עור וזה הפי׳ נעתק מלה במלה מערוך ע׳ תרכוס אך הוא גורם בטעות בכ״ף ועיקר הגי׳ בבית וכן הוא בפירוש רה״ג לכלים שם ופירשו על ידי ד ו ר ג בלשון ישמעאל והוא درج פירוש ארגז. וכן היה נבוך הרמב״ם בגי׳ כי בפי״מ היטב גרס בבי״ת ובחיבורו הלכות כלי׳ פכ״ז הל״ה גרס ג׳ תרכוסין וכו׳ ועיקר הגי׳ בבית וכן טרכוש, טרכש צ״ל טרבוש והוא = תרבום מל״י הנ״ל פירוש שלחן ומשטח של עץ וכתיבה היותר נכונה תמצא בע׳ טרפיז. וה׳ לעווי טעה בגי׳ ופי׳ המלה וכבר השיג עליו ה׳ פליישער אבל גם הוא לא מצא ידו בפירושה.

* טרלוסה (שם מקום) ירו׳ תענית פ״ד דס״ח סע״ג ורע״ד איכן שרפה (אפוסטומוס את התורה) . . במעברתא דלוד ורבנן אמרי במעברתא דטרלוסה, ונראה שהיתה קרובה ללוד.

* טֵרִים = טֵירָם מל״י τὰ θερμά Warmbäder וכ״ה בל״ס טִירְמָא פי׳ מרחץ של מים חמין ורבינו הביא המלה שלא במקומה בע׳ טר ד׳ ע״ש.

טְרִימָא (מל״י τρίμμα eine aus geriebenen Früchten bereitete Speise (oder Trank)) בפ׳ כיצד מברכין בגמ׳ דסמוך שעל הפת (ברכות ל״ח.) טרימא מה היא פירוש טרימא דקורטמי מבשלין הכרכום במים [1]) דשושימי מבשלין השומשמין במים ואוכלין אותו, דפורצני שורין הזגין של ענבים במים ויש בו טעם יין ושותין אותו. בפ״ב בתוספת׳ דמעשר שני (רפ״ב) אבל שוחקן ועושה אותן טרימא ש ל ת מ ר י ם [2]) לוקחין גופן של תמרים כמות שהן ו ט ו ר פ י ן [3]) אותן ומוציאין גרעיניהן ולשין בהן שומשמין וכיוצא בהן והן

[1]) ממה שלא פי׳ רבינו גם דתמרי ש״מ שלא גרס או דתמרי כדאי׳ לנכון בכ״י מ׳. [2]) לי׳ לפנינו בדפ׳ ולא בכ״י אירפ׳.
[3]) כ״ה בכ״י ה״ב וכ״ה באו״ז הל׳ סעודה סי׳ קס״ו בשם הערוך ובדפ״ע ש א י ן טורפין.

חלישתא [1]). — (א"ב פי' בל"י דבר מעורב וטרוף יחד הן לאכול הן לשתות ונקרא בשם זה מין רקיק). *[אחי"ה כיון לאמת. אבל היה לר"ב להעיר כי דרך טרימא להיעשות מתבלין ועומדת לאכילה או לשתיה כהוראת המלה היוני' הנ"ל וראיה לזה מתוספתא מ"ש הנ"ל וז"ל אבל שוחקן ועושה אותן טרימא בתבלין מותר מפני שמלאכתן וכו'. ורש"י פי' טרימא כל דבר הכתוש קצת ואינו מרוסק ע"כ ובשטמ"מ (בפ' ברכה משולשת י"ח:) הוסיף עוד: מלשון מכה טריה!) —]

טַרְמִיטָא (מל"י τεραμότης מן τεράμων weich, zart gekocht מגולגלת ומבושלת רכה) בפ' הנודר מן המבושל (נדרים פ"ה, מ"א) ומותר בביצה טרומיטא. פי' בגמ'. — (א"ב פי' בל"י ביצה מגולגלת וצלויה והיא רכה). *[אחי"ה כונת ר"ב על ל"י הנ"ל ולזה עולה יפה גי' המשניות טרמיטא וכ"ה בשטמ"מ בגמ' נדרים נ': ושם הגי' טורמיטא וצ"ל טירמוטא אולם לגי' רבינו מסכים הירו' נדרים רפ"ו דל"ט ע"ג ושם מפורש טרומיטא רופיטון והוא ל"י ῥοφητόν כלומר צלוייה רכה כ"כ שיוכל לגומעה leicht schlürfbar וא"כ יפה עולה עם גזרת הנ"ל בתחלת הערך, ורמ"ל והח' לעווי פי' ע"י τρομητόν פי' רעודה zitterndes ואין נ"ל. ופי' בגמ' (נ':) עיין באריכות שם לכן לא הביאו רבינו ואולי כיון על גמ' דירוש' ותיבה זו נשמטת. ובגוף הענין פי' הרמב"ם כמו בירו' עיין בפי' תוי"ט לנדרים שם. והתוספות לנדרים פירשו וז"ל טרומיטא אין בו משמעות ע"כ אבל לפי מ"ש יש ויש בו משמעות] —

* טְרִימוּטָה (מל"י τρομητός ענין רעדה ותנועת קול תרועה zitterender Ton der Drommete) ירו' ר"ה ספ"ד דנ"ט סע"ג אי זו היא הרעה . . אהן טרימוטה וחורנה אמר תלת דקיקן. ובבבלי ר"ה ל"ג: אי' בתמורתו . . גנוחי גנח . . ילולי יליל עיי"ע גנח ועיין פירש"י ד"ה ילולי ותמצא שפי' כן כמו מ"ד דירו' תלת דקיקן] —

☞ טוּרְמִיּוֹת (והוא הקבוץ מן טורמה מל"ר turma וכן בל"י אמצ' τοῦρμα Soldatentrupp, Schwadron) ירו' דסוט' פ' משוח מלחמה (רפ"ח דכ"ב:) [עביו עברו] (תהלים י"ח, י"ג) כנגד טורמיות שלהן. פירוש בלש' רומי כת של פרשים). *[אחי"ה בנו"ג כנגד טומיות שלהם אבל בילק' בשלח רמז רל"ב בשם המכילת': כנגד טרמיות שלהן ובמכילת' בשלח פרש' ב' לפנינו הגי' קצת בלא דיוק כנגד תורמיות שלהם. וכן שם (ב' פעמים) תורמיות תורמיות של מלאכי השרת וכו' ויותר נכון בילקוט ש"ב רמז ק"ס טורמיאות של מ"ה, ושם כנגד טורמיות שלהן, ובילק' בשלח סוף רמז ר"ל הקבוץ: מלמד שעשו כולן טורמיות טורמיות כאיש אחד מכאן למדה מלכות להיות מתנהגת טורמיות. ונ"ב חבורות חבורות] —

☞ טְרְמֶנְטָא (יחיד מל"ר tormentum או אולי קבוץ ממנו tormenta כלי מלחמה ואבני בלסטראות Wurfgeschoss, grobes Geschütz) ירו' דסוט' בפ' משוח מלחמה [2]) (רפ"ח דכ"ב:) וגחלי (תהלים י"ח, י"ג) כנגד טרמנטן שלהם. פי' בל"ר כלי מלחמה לירות אבנים חצים ואש. *[אחי"ה ובמכילתא בשלח ספ"ב ד"ה התיצבו משובש טרמנסנה וצ"ל טרמנטנה ובשו"ט מזמור י"ח ד"ה ותגעש גרס סמנטרא ובילקוט ש"ב סוף רמז ק"ס תרמצה ובילקוט בשלח סוף רמז רל"ב טרמנה ובכולם צ"ל כגי' הירושלמי הנ"ל ומענין הנ"ל] —

1 טְרֵמִים [3]) (לפע"ד מל"ר tremissis מין מטבע רומי עיי"ע הבא והושאל למי שאינו יודע כי אם אחד משלושה ein Drittelwisser ועוד פי' אחר עיין בפנים) לא מחמיסין ולא מטרמיסין (סנה' י"ד. כתובות י"ז.) כבר פי' בע' חמס. *[אחי"ה היינו בערך חמס ב' ועי"ש היטב פירוש וגי' ולפי פי' זה עולה יפה חמיסין מל"י ἥμισυς ומל"ר semis פי' מי שיודע רק חצי דבר Halbwisser וכן דעת הח' לעווי ומה שהביא עוד כי טרמיסין בחלוף הר' והל' כמו טלמיסין היינו בל"י τολμητής פי' חצף Verwegener כבר הקדימו בעל כ"כ והביא ראיה משו"ט מזמור י"ג פ' פן יאמר: אמר הקב"ה לדוד באי זה טרמוסיא אתה אומר דברים הללו ובילק' תהלים רמז תר"ם הגי' באיזה תלמידא והיא מלה יוני' הנ"ל כלומר במה החצפת פניך לאמר ככה וא"ל שאני בוטח בחסדך כלומר לא מעזות כי אם מתוך בטחון בחסדך אמרתי וא"כ טרמוסיא הוא ל"י τόλμησις = תלמידא של ילק' או צ"ל תלמירא והוא τολμηρία ג"כ חציפות ועזות —

---

1) כ"ה בכ"י ו"ו וכ"ה בע' חלשתא וכן הביא האו"ז הנ"ל בשם הערוך, ובנו"ג חשילתא ועיין עוד ע' חשל א'. 2) בוא וראה עד היכן הגיעה מהירותו של רמ"ל כי בראותו בדפ' אמ' טעות דפי' מלאי' הדפים גם הוא ככה. 3) כ"ה בכ"י ו"ו. ובדפ"ע בלא יו"ד.

אבל טרימוסיא בב"ר פפ"ח צ"ל טירוניא עיין ערך טרן ב'] —

2 טְרֵמִים (מל"ר tremissis מטבע ein Drit-tel = drei Viertel eines As) מדר' איכ' פסק' רבתי בגוים א"ל לאומנא סב לך טרימיסא הדין, פי' מין מטבע רומיי שוה שלשה חלקים של איסר. *[אחי"ה במדרש שם ד"ה חד מאתינס (ח') אמר בזה"ל ירושלמי לאתינס וא"כ נעתק מל"ר גם לל"י והוא τριμήσιον ובל"ם טרמיסין ושויו כאמור בתחלת הערך. ודע כי בל"י אמצעית מטבע אחד נקרא גם τορνέσιον אולם זה מל"צ tournois הוא פירוש מין כסף אחד עיין מיירסיאום 569] —

* טרמוסיא, טרימוסיא עיי"ע טְרֵמִים א'.

טרן (= טְרוּנְיָא = טִירוּנְיָא מל"י τυραννία = τυ-ραννίς, Herrschaft, Herrschermacht, Tyran-nei) בר"ג דע"ז (ג' סע"א) לפי שאין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו. בפסיקתא דהחדש (פסיקתא דר"כ צד נ"ב: ובפסיקתא רבתי פט"ו) א"ר ברכיה גאלת בזרוע עמך (תהלים ע"ז ט"ז) בטרוניא. פירוש בכח ובעלילה. — (א"ב פי' טירנין [1]) בל"י ורומי [2]) שרים ומושלים. טירניא: ממשלה וכי יען אשר בעול ובעושק היו מולכים המלכים קראו לממשלת המעשקת את אנשיה טירניא. וערך קמא ובתרא ענין אחד להם). *[אחי"ה וכנ"ה בויק"ר רפכ"ג בטרוניא ופי' מ"כ בעלילה וכן פי' בעלילה בחוזק יד לשהש"ר פ' כשושנה וכן נ"ב בילק' ואתחנן רמז תתכ"ח וש"נ מאמר דפסיקתא וכנ"ה בירו' יבמו' פ"ח ד"ט ע"ד עיקר טירוניא שלהם ועמך כמריבי כהן (הושע ד', ד') וזו היא עיקר הכתיבה ביו"ד אחר ט' וכ"ה בירו' קידושין פ"ד דס"ה ע"ד אבל בירו' מעשר שני ספ"ה דנ"ו ע"ד אי' בלא יו"ד אלו שהן באין בטרוניא לפני הקב"ה. וכן בילק' האזינו רמז תתקמ"ה (בשם מגילת אסתר) היה עולה אצל אביו בטרוניא ונ"ב בעלילה. בכ"מ הנ"ל יותר טוב לבאר בעריצות בעז ותעצומות. מל"י הנ"ל וכן בל"ם טורונותא. ולדעתי בכונה נכתבת המלה בזו ההוראה בלי יו"ד אחר ט' (אף כי זו היא הגי' המעולה) כדי להבחינו מענין הוראת המלה בע' הבא אח"ז ע"ש] —

טרן (= טִירוּנְיָא לפע"ד מל"י האמצעי' τίρο-νικόν = τίρωνα מס לצרכי אנשי מלחמה הנכנסים ראשונה לצבא Verpflegungssteuer für Rekruten עיין מיירסיאום 567 ואצל רז"ל הושאל למס בכלל) בב"ר פמ"ב ותדעל מלך גוים (בראשי' י"ד, א') ובפר' ע"א (פ"ע) ונאספו שמה כל העדרים (שם כ"ט, ג') ובפ' פ"ט (פפ"ח) ובסל העליון (שם מ' י"ז) והמלכות הרשעה[3]) שכותבת טירוניא מכל האומות[4]). בילמדנו ריש כי תשא (וכן הוא בתנחומא שם) מלכות עשו גובה הארנון מישראל עד שלא תגבה הרי גולגלת באה ועד שהיא נגבית[5]) באין לעסק טירונין ענין מס הוא. — (א"ב מדרש שמות רבה פ' ויאמר אנכי אלהי אביך (רפ"ג) בשעה שנגלה הקב"ה למשה טירון היה משה לנבואה. פי' בל"ר שם כללי לאנשים אשר לא נסו במלאכת מה בפרט בחורים אשר לא חונכו במלחמה אשר היו לוקחים אותם מדי שנה בשנה ללמדם מלחמה ונאמר ענין זה אצל הרומיים כתיבת טירנין). *[אחי"ה בענין טירון היה משה לנבואה (וכ"ה גם בשמ"ר פמ"ח) וגם בענין כתיבת טירנין וצ"ל טירונין מל"ר Rekruten, tirones נכונים דברי ר"ב אולם צריך להשלים כי גם מס לצורך אנשי חיל שלוקחו לחינוך מלחמה נקרא tyronia ובל"י אמצ' τίρωνα כאמור בתחלת הע'. ומזה המס ידובר במדרשים הנ"ל ומזה הענין באין לעסק טירונין ובכ"י ו"ו באה לעסק טרינין ובכ"י ה"ב באין לעסוק וכו' ובכ"י ל"ד לעשק וכו'. ופי' עד שלא נגבו עניני מס הארנון וגולגלת כבר באין להתעסק עם גבית מס של אנשי מלחמה בלתי מלומדים וא"כ נוכל להעתיק טירונין והיחיד טירונא כגי' כ"י ו"ו עיין למטה בהערה 4 ע"י Rekrutensteuer ויפה כיון הח' מהר"ם גידעמאן בפי' מלות זרות לפסיקתא רבתי (ווינא תר"ם) לבאר דברי הפסיקתא רבתי פט"ו "המלכות היא מכתבת טירוניא מכל אומה ואומה" ע"י ל"ר אמצ' tyronia אך תרגומו רעקרו-טען - אויסהעבונג קצת בלי דיוק וצ"ל רעקרוטען-שטייער ועיין מיירסיאום במקום הנ"ל ולפע"ד כן צ"ל גם בפסיק' רבתי פ' כי תשא במקום באים עליהם טירבוס וצ"ל טירנוס כדאיתא בדפ' ראשון דפוס פראג והוא tyrones ונוכל להעתיקו: עס קאממען איבער זיע דיא רעקרוטען! כלומר באים

---

[1]) τύραννοι. [2]) tyrannus. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו, ובנו"נ מלכות הרביעית, ובב"ר פמ"ב מלכות אדום ובפ"ע מלכות רומי. [4]) בכ"י ו"ו לפנינו הגי' בפ' פ"ח טירונא וצ"ל טרימוסיאה וצ"ל כגי' רבינו טירוניא וקרוב לזה אי' בילקוט סוף וישב רמז קמ"ז שהיא מכתבת טירני ונ"ב מס. [5]) כ"ה בכל כ"י ערוך ובדפי' חסר וכן אי' בתנח' ובקצת שנויים בפסיקת' רבתי פ' כי תשא.

לגבות מס של אנשי מלחמה הלומדים אותה מדי שנה בשנה, ובע' טירכוס פי' בע"א ע"ש וזה העיקר ועוד בערך הנ"ל הבאתי ג"י התנחומא המשובשת. ובשהש"ר פסוק קול דודי המלכות הזאת מכתבת טירוניא מכל העולם מכל אומה ואומה הוכרר כי הרומיים גבו המס הזה מכל אומה של מלכות רומית כי כל כחם וגבורתם היתה בלמוד מלחמה ועל חרבם חיו, וכמ"כ טעה לפרש טירוניא "גזר דין של עלילה" ונגרר אחר ע' טרן א' וכן לא הבין טירון בשמ"ר ורבינו הטיב לדייק לכתוב בע' טרן ב' ביו"ד אחר טי"ת כדי להבדילו מערך הקודם לזה] —

טרן (= טוּרָנָא וכן בל"ס מל"י τύραννος פי' בעיקר הנחתה בהוראתה העצמית שר ומושל ואדון (Herr, Gebieter, Fürst סרני פלשתים (שופטים ג', ג') תרג' טורני פלישתאי[1]. ירו' עירובין בר"פ כיצד מעברין (רפ"ה דכ"ב:) והלא אליהו (טירונים)[2] [טירוּנוֹס] של נביאים[3] היה, בריש מגילת איכה (פתיחתא ד"ה וזכור) לשום כרים על שערים (יחזק' כ"א, כ"ז): טירונין ענין שרים הן. *[אחי"ה ככר הקדים לך ר"ב בערך טרן א' כי זה הערך שייך לע' טרן א' כי מזה נסתעף שם מופשט טרוניא. שוב ראיתי בספר ערכי מלין כ"י בקובץ כ"י האלבערשטאם וז"ל: טרוניא, טירונוס: הערוך עשה מן המלה הזאת ג' שרשים ומן הידוע כי המלה עקרה ל"י וכל המלות הנגזרות ממנה ענין אחד להם והלאטינים לקחום מל"י והיתה להם למנהג בלשונם ועניננם ענין הכח והממשלה והיתה ענינם בראשונה הממשלה הישרה ההחלטית אשר למלך ישר מושל בעמו ומן הענין הזה נראה שהוא מה שאמ' בירו' בפ' כיצד מעברין אליהו טירונים של נביאים ונ"ל טירונס כי הוא אשר אליו הממשלה בנביאים ומרוחו היה נאצל על העולים במדרגת הנבואה, בהמשך העתים רדו המלכים בעם בעבודה קשה ככדה יד המסים ועול הארנוניות על בני המלוכה ומעשים אשר לא יעשו חמס ושוד בעיר שבה המלה להורות הממשלה הקשה והמלך מושל מקשיב על דבר שקר. ומזה הענין הוראת יתר המלות אשר הביא שם בערוך עכ"ל הזך, רק ענין הוראת ע' טרן ב' אין מן השם הזה ובזה אין דברי בע"מ הנ"ל צודקים והנכון כמ"ש לעיל, חוץ היחיד הנ"ל בענין טירנוס (כמו שהגהתי וכן דעת בע"מ כ"י הנ"ל) לא נמצא עוד מלה זו מלבד בצרוף עם רופוס עיי"ע טורנוס רופוס — אבל בקבוץ הוא הרבה פעמים גם בתרגום ד"מ לשופט' ט"ז, ה', ל'; לש"א ו', ט"ז, י"ח; לישעיה י', י"ז; ל"ה, ז'; ליחזק' כ"ג ו', י"ב; ל"ט, י"ח] —

* טֵירִיוֹן (אולי מל"י Schauspiel, θεωρία ובפרט מקום נכון לראייה ולהבטה ביום חגיהם שמקריבין קרבנות לאלילים) בספרי מטות פ' קנ"ז ואת כל טירותם מקום שהיו בטיריון ד"א [טירותם] מקום שהיו נוטרים [עבודה זרה] שלהם ובילקוט מטות רמז תשפ"ה כ"ה הסדר והלשון: ואת כל טירותם (במדבר ל"א, י') שהיו נוטרין בית אלילים שלהן ד"א ואת כל טירותם מקום שהיו בטיריון ולפע"ד היא המלה היונית הנ"ל והוראתה כאמור מקום מיוחד לראות צחוק ולחוג חגיהם עיין אוצ"ש יוני של פאססוי I., 1062 ואולי כי ד"א שהיו נוטרים וכו' בא מגליון להורות מה הוא בטיריון, ודרש מל' טר = נטר פי' שמר עיי"ע טר א', ועיין עוד התרג' ופי' רש"י לזה הפסוק.

* טָרוֹן (או מע' טר ב' ענין משא ומתן או כמו דרון = בל"י δῶρον מתנה Gabe) באיכ"ר פ' איכה יעיב: הא לכון טרון באפיכון (ב' פעמים) וכ"ה איזה פעמים באיכ"ר פ' זנח, ופירושו הא לכם מתנתכם או דבר שעומד במשא מתן ובשקלא וטרי אצלכם ומזה הענין האחרון בפתיחתא י' דאיכ"ר ד"ה ולא אותי: קאים טרון כל יומא ולא לעי, וצלויי קומוי את לעי, קאים טרון כל יומא ולא לעי, ואמר ליה חבריה אתי וצלי והוא אמר לית אנא יכיל עיין בפי' מ"כ.

* טוֹרְנוּס רוּפוּס (והוא פקיד רומי האכזר ולכן תארו שמו ע"י טורנוס Rufus tyrannus τύραννος) נדרי' נ' רע"ב אשתו של טורנוס רופוס וכ"ה באה"ת לע"ז כ' סע"א ובנו"ג בע"ז במלה אחת טורנוסרופוס וכן בסנהדרין ס"ה: שאל טורנוסרופוס את ר"ע אבל בכ"י מ' וק' טורנוס רופוס הרשע ותיבה אחרונה מיותרת כי טורנוס ענינו רשע וכן בשתי מלות באה"ת ובע"י הראשון ובילק' כ"י קרושים אצל ד"ס סנה' צד צ"ג ובקהל"ר פ' אמרתי אני: טורנוסרופוס הרשע דן את ר"ע וכו' וכן בתענית כ"ט. טורנוסרופוס הרשע ובכ"י מ' טורנוסנורופוס וצ"ל טורנוסרופוס עיי"ע חרש. ובפסיקתא רבתי פכ"ג טורנוסרפוס ועוד שם טורנוסרופוס וכן טונוס טרופוס בירו' ברכות פ"ט ד"ד: וצ"ל כגי' המהרש"ם טונוס רופוס עיי"ע טונוס וש"נ ירו' סוט'. ואולו רז"ל היטב ידעו כי

---

[1] בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב טירוני. [2] כ"ה בדפ"ר פיזי וויניצי' ונשתנה בדפ' באזיל והלאה טירונין וכ"ה בירו' וצ"ל כמו שהגהתי. [3] בירו' לנביאים.

עיקר שמו היה טונוס Tinius ובכונה הגיהו טורנוס לשון עריצות ובלי כנוי זה אי' בירו' תענית פ"ד דס"ט: חרש רופוס שחיק עצמות את ההיכל, וכנוי שחיק עצמות (עיי"ע שחק) בא בתמורת טורנוס.

טַרְסִי (לפע"ד א') מל"פ تراز חוטים עבים של צמר לאריגה וא"כ טרסי פי' אורג חוטי צמר העבים Weber או מל"ע ופר' طراز, Goldsticker, Goldweber ב') טרסי מהפעל טרס עיי"ע פי' חפש וא"כ טרסי החופש ובוקע האדמה להעלות ברזל ונחושת (Bergwerkarbeiter בס"ג דפ' כירה (שבת מ"ז.) המחזר מטה של טרסיים בשבת. בר"ג דפ' החליל (סוכ' נ"א:) וטרסיים בפני עצמן. בר"ג דפ' בני העיר (מגילה כ"ו.) בבית הכנסת של טרסיים [1]) שהיתה בירושלם [2]). בפ' אלו טרפות בגמ' נשתברו רגליה (חולין נ"ז:) מטלית של טרסיים. פי' "מוציאי הנחושת מעיקרו יש להן מטלית של עור בפניהם בשביל הנחושת שלא ישחרו בגדיהם והוא בכל עת חם ופורשה על התרנגולת וחיימה מן המטלית וגדלה כנפים" [3]). בפ' כה"ג ונזיר בגמ' השרה (נזיר נ"ב.) מעשה שהביאו קופה מלאה עצמות מכפר טביא [4]) לבית הכנסת של טרסיים. ומסתבר הפירוש שכתבנו מפני שמצרפי נחשת מזוהמין כבורסי [5]) ועל כן היה להם בית הכנסת לבדם. בפ"ק בע"ז בגמ' אין בונין [6]) (ע"ז י"ז:) רבן של טרסיים [7]) אני אייתו ליה תרין קיבורי הי דשיתא הי דערבתא. עכשיו משמע (הטורסי) [הטרסי] [8]) הוא גרדי וקשיא לן אותו דפרק החליל (סוכה הנ"ל). *[אחי"ה וכן הקשו בתוספו' בחולין שם בשם עצמם אבל בשטת הערוך עיין בהפש"ב והוא עמל ליישב הקושיא למה לא הקשה רבינו ג"כ ממגלה בגתן ותרש וכו' כקושית התוספ' ע"ש. ודע כי בשבת, חולין ובמגילה הנ"ל (וכן בירו' שקלים ספ"ב דמ"ז. בית הכנסת של טרסיים) בלי ספק מלת טרסיים פי' צורפי נחשת כפירש"י בכ"מ או יותר טוב כפי' הערוך (והוא כפי' רגמ"ה הנ"ל) מוציאי הנחושת מעיקרו מפעל טרס עיי"ע פי' חפש ובוקע האדמה ומוציא ממנה מתכות אבל בע"ז הוראת טרסיים: אורגים וכן גרס ר"ח בפי' לע"ז כ"י רבן של אורגים (בקובץ כ"י אנג' דף י"ב) ולפע"ד מזה הענין גם בסוכה הנ"ל וטרסיים בפני עצמן וגרדיים בפני עצמן כי טרסיים הם אורגים בחוטים זהבים כהוראת طراز בל"פ וגרדיים הם אורגים בשאר חוטים לכן מחלקם הסיפור בסוכ' אבל בכ"ז הזכירם יחד כי יש להם שייכות במלאכתם ולפ"ז קושית רבינו מיושבת יפה. ומענין אורג אי' גם בירו' תרומו' פ"א ד"מ: וירו' גיטין רפ"ז דמ"ח ע"ג אתא עובדי קומי ר' יוסי בחד טרסיי וכו' והקבוץ ירושלמי כלאים ספ"ט דל"ב ע"ד אילין טרסייה] —

טַרְסִי (פי' מעיר טרסוס (Tarsus בהגדה דפ"ק דמגילה (ז'. י"ג:) בגתן ותרש [9]) ב' טרסיים היו והיו מספרין בלשון טורסי אניות תרשיש (תהלים מ"ח, ח') תרג' אילפתא דטרסוס. *[אחי"ה כציון הראשון כה"ג בדף י"ג: וכ"ה בדף ז'. לפי גי' כ"י מ' ול' וא"פ ובדפ' הראשונים אצל ד"ס למגיל' צד י"ב: ובנו"ג בדף ז'. טרשיים ובכ"י מ' וב' לדף י"ג: תרסיים וכו' בל' תרסי, ובכ"י א"פ ולד' ופ' בל' טרסים ועוד הגי' בשבוש סריסי'. סורסי עיין ד"ס שם צד ל"א: והלאה. ונראה שדרשו כן מהשם ותרש וזה מה שכתוב בכ"י ב' ועוד בכ"י אחרים בתי"ו תרסיים ועיקר הגי' בטי"ת ועיר Ταρσός היתה עיר ואם במחוז Cilicien והנולד בה נקרא Ταρσεύς וזהו טרסיים או טרסאי כתרגום אסתר ב', כ"א. ובענין אניות תרשיש וכו' דע כי בכ"י ו"ו ול"ד וב"ר נכלל בזה הערך ובכ"י ה"ב וכן בדפ"ע עשו לו ללא נכון ערך בפני עצמו. ובכ"י ה"ב הגי' לנכון דטרסוס וכ"ה בכ"י תרג' אבל בדפ"ע טורסוס וכ"ה בתרג' תהלים ע"ב, י' ולדה"י, י"ט ל"ו. ל"ז ועוד עיי"ע טרסים ומ"ש] —

טְרַס (לפע"ד מל"ר האמצ' trassare פי' חפש ובדק durchforschen, durchwühlen וממנו השם trassa חפירה וחפוש באדמה) בסוף ויק"ר (פל"ז) אם את אכיל מן אתרוגין דיהודאי את מיתסי טרסין בשוקא ולא אשכחו. ס"א פשפשון בשוקא. *[אחי"ה כס"א אי לפנינו וגם שם יתר שנויים וגי' הישנה בלי ספק הוא טרסין ומל"ר האמצ' הנ"ל וממנו גם בל"צ tracer והשם בל"ר אמצ' tracea, trassa חפוש ובדיקה וגם חפירה בארמה וממנו נאצל לפע"ד בית הכנסת של טְרַסִּיים פי' חופרי ומחפשי האדמה להוציא ממנו מתכת. וזו הגזרה לא נופלת מהגזרה אשר בה נסה חילו הח'

---

[1]) כ"ה בכ"י מ' ובאו"ז ה' בית ה"ב סי' שפ"ה ובנו"ג טורסיים. [2]) וכ"ה בכ"י ו"ו ול"ד. [3]) הועתק מלה במלה מפירוש רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנג' דף שי"ד). [4]) לי' לפנינו. [5]) בתוספ' חולין הנ"ל ד"ה מטלית בשם הערוך: כבורסקי וגי' רבינו עיקר עיי"ע ברסי ומ"ש. [6]) בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב. [7]) וכ"ה בדפ' פיזי בגמ' ורש"י ותוס' וכ"ה בתוספ' חולין הנ"ל ושם: חכם של טרסיים, ובאה"ת לע"ז טורסיים ובנו"ג תרסיים. [8]) וכן מוכח מהעתקת התוספות חולין הנ"ל בשם הערוך. [9]) כ"ה בכ"י ערוך.

לעף בספרו בט"ר צור יידישען אלטערטהומסקונדע ח"א, ס"ג ע"ש] —

* טרם הוא ס"א שהובא בע' טרש א'.

* טרים (?) בתוספתא עירובין ספ"ח טריסין שבחנויות ט"ס הוא וצ"ל סריגין כגי' כ"י אירפורט ופי' מעשה שבכה Flechtwerk עיי"ע סרג א'.

טריסית (מטבע רומי tressis Münze = 3 As;) בפרק שבועת הדיינין (שבועות מ' רע"א) דינר זהב לי בידך אין לך בידי אלא דינר[1] כסף וטריסית ופונדיון ופרוטה (שכל) [שהכל] מין מטבע אחד וכו'. בר"ג דפ' הזהב (ב"מ מ"ו.) [ואני אעלה לך] יפה דינר וטריסית פי' ר"ח ז"ל ואני אעלה לך יפה דינר וטריסית דינר זה זולתי טריסית הוא דתנינן בתוספתא (ב"מ רפ"ח) אוכל פועל קישות אפי' בדינר, כותבת אפי' בטריסית (ורבינו גרשם ז"ל פי' וטריסית מעה קטנה היא)[2] ואם אין מטבע נעשה חליפין הוה ליה הלואה ואסור [ליטול ממנו טריסית בדינר יפה ששוה יתר מן הדינר שנתן לו][3] משנה (שביעית) [שבועות] (פ"ו, מ"ג) משמע דטריסית פחות מדינר [ורבינו גרשם ז"ל פי' וטריסית מעה קטנה היא]. — (א"ב פי' טריסית מטבע רומיי וישוויו שלשה איסרין). *[אחי"ה בדפוסי ערוך טעות נראה לעינים הוא כי משט"מ מוכח בברור כי כל הפי' הועתק מפי' ר"ח לכן תיבות ורבינו גרשם וכו' שייכין לסוף הערוך והענין כן הוא: מתחלה הביא רבינו פי' ר"ח אבל העיקר חסר והשלמתי מתוך פי' ר"ח בשט"מ כי טריסית שוה יתר מן הדינר ועל זה כתב רבינו מסברת עצמו כי ממשנ' דשבועות (כצ"ל) והוא ציון הראשון בערך זה משמע כי טריסית פחות מדינר ובסוף הביא פי' רגמ"ה כי טריסית רק מעה קטנה ובזה הכל עולה יפה, וזולת תקונים הנ"ל כל הערך אין לו מובן. וכפי' רגמ"ה אי' ברש"י שבועות הנ"ל. ועוד נ"ל כי אולי משנה דשביעית דערך זה צ"ל תוספתא דשביעית או אף אם נגרוס משנה יש ליישב לפי שטת רבינו שמכנה התוספתא גם ע"י מתניתא עיין מ"ש בע' אפתק (בח"א, רמ"ז) ובע' בא (ח"ב, ב') וא"כ אולי כונת רבינו בציון הנ"ל על תוספתא דשביעית פ"ו דאי' שם חבית זו אני מכרה בדינר כלכלה זו אני מכרה בטריסית ע"כ ובוודאי חבית שהוא גדול מכלכלה וא"כ דינר נ"כ יתר מטריסית. וגי' טריסית אי' בכ"י אירפ' וכ"ה בתוספתא מעשר שני פ"ד איזה פעמים טריסית ובדפוסים אי' טוריסי'. וכן שם בתוספתא טריסית טבירית . . ציפורית. ספרי סוף כי תצא סי' רצ"ה ובילק' סוף כי תצא . . דינר וטריסית] —

* טַרְסִין גי' הילק' במקום טרשין עיי"ע טרש ב'.

* טַרְסִים (Tarsos עיי"ע טרסי) בקהל"ר פ' טובה חכמה: ר' יוסי בר יאסין הוה אתי באלפא ואתי מן טרסים כ"ה בדפ' חדשים עפ"י גי' מ"כ עיי"ע טרטים וצ"ל טרסים והוא טרסוס שדברנו בו בע' טרסי ע"ש ובירו' ברכות פ"ג ד"ו סע"ג חסר' זו המלה בסיפור אותו מעשה הוי אתי באילפא ע"ש ובאמת Ταρσός היה מונח על נהר Kydnos. והיתה עיר מפורסמת ובה כסאות למשפט ולחכמות כדמוכח משטראבו י"ד, ד', י"ב, יי"נ וגם יהודים הרבה ישבו בה ומעתה נבין כי שם דרש ר' נחום עיין פסיקת' רבתי' ס"פ החודש: ר' ברכיה בשם ר' אבהו דרש נחום בר' סימאי בטריסים אבל בכ"י א"פ (הובא בגיאגראפיא להח' נייבוער 315) הגי' לנכון בטרסוס ובילק' בא רמז קצ"א משובש וחסר ע"ש הגי' — וגי' טרסים אי' לפנינו בתרג' תהלים מ"ח, ח'. ולפי עדות בן מתתיה א' ו', א' שתיהם שוין, Θαρσός δε Θαρσσεῖς והרבה לספר מחשיבותה ע"ש.

* טרסיאות (מהופך צ"ל סרטיאות מל"ע صراط פי' דרך) ספרי שופטים פ' קס"א להרחיב לו טרסיאות ובילק' לנכון גרס סרטיאות והוא במשקל ערבי עיי"ע אסרט בח"א קע"ד.

☞ טוריסקי (צ"ל טִירְיַיסְקִי = תירייסקי לפע"ד איד של פרסיים הנקרא تيركان פי' חג של טיר והורכבה המלה מן تير (תִּיר) ומן ياساق , يساق חוק ותקנה) מסכ' ע"ז פ' לפני אידהן (ע"ז י"א:) ודפרסאי מאי מוטרדי וטוריסקי מוהרנקי (?) ומוהדין (?) פי' שמות ימי איד של פרסיים. *[אחי"ה בנו"ג מוהרין. ובע' מסרדי גי' רבינו מסרדי וטורייסקי מוהרקני ומירון כ"ה בכ"י ב"ר ובדפ"ר, ובכ"י ל"ד ומיריון ובכ"י ו"ו ומידון, ובכ"י ש"ס לע"ז הגירסא מוטירדי וטירייסקי מוהרסנקי ומוהרן, ובכ"י פי' ר"ח לע"ז (בקובץ כ"י אנג') הגי' מוסרדי ומהרקני תיריסקי מוהרוז, ואחר יגיעה רבה נ"ל ברור כי עיקר הגיר'

---

[1]) בכ"י ערוך, ובדפ' חסר. [2]) עיין סוף הערך. [3]) השלמתי עפ"י דברי ר"ח הובאו בשט"מ לב"מ שם ומשם העתיק רבינו פירושו וכן מצאתי אח"כ בפי' ר"ח שנדפס בב"מ בש"ס ווילנא.

מוטיררי וטירייסקי מיהרקני מוהרוז והיינו שני שמות הראשונים כגי׳ כ״י ש״ם ושנים האחרונים כגי׳ פי׳ ר״ח כ״י וזה פירושו א׳) מוטיררי הוא לפע״ד Maidhyâirya ובלשון הוצואריש métyâria והוא אחד החגים הגדולים של שנה עיין שפיגעל העתקת אפיסטא ח״ב, ד׳ וקדמוניות איראן ח״ב, י״ב ויוסטי 219. ב׳) טירייסקי הוא חג של ניסוך המים שנקרא آبريزگان או تيرگان כלומר חג של טיר (או יותר טוב תיר היינו חדש רביעי ביום שלשה עשר בו) ומזה הענין גם טירייסקי (או יותר טוב כגי׳ ר״ח בתי״ו תירייסקי וכ״ה בירוש׳ ע״ז פ״א דל״ט ע״ג) כלומר חוק ותקון של תִּיר כאמור בריש הערך. ג׳) מיהרקני הוא مهرگان המעולה שבחגי הפרסיים ביום ששה עשר לחדש מיהר עיין וואולירס 1239. ד׳) מוהרוז הוא בלי כל ספק نوروز נוהרוז פי׳ ראש השנה לפרסיים. הרחבתי דבורי כי רבים וכן שלמים לא מצאו ידיהם ורגליהם בביאור תיבות קשות האלה וגם אני חזרתי קצת ממה שכתבתי זה עשר שנים במאמר מיוחד מזה הענין עיין באריכות דברי במ״ע ישרון לה׳ קאבאק ח״ח, מ״ט והלאה. ובענין גי׳ הירו׳ ש״נ ועוד אסדר כל אחד במקומו] —

טרסקל (א׳) מל״י τρισκελής וממנו בל״ר האמצ׳ dreifüssiger Sessel, trisceles, trisiles Tisch פי׳ כסא או שלחן של בעל שלש רגלים ב׳) כמו קרטל, קרסטל עיין ערכם מל״י καρταλος, κάρταλλος ורומי׳ cartallus פי׳ סל עיי״ע טרטקל) בהשלחן פכ״ב בכלים (מ״י) טרסקל שחיפויו של עור (טמא טמא מת פי׳) [צ״ל טמאה מדרס וטמא מת, פרשה] העור טמא מדרס והטרסקל טהור מכלום — ובר״ג דשבת (ה׳.) בטרסקל שבידו. פי׳ כלי שעושין אותו מערבה קלופה ואוכלין עליו לחם ורחבו אמה אחת ויש שרחב ב׳ אמות [1]. ובלשון קדש [2] טסקא [3] ובלי׳ ארמי טיריינא [4] ויש לו מכסה עור. — (א״ב פי׳ בל״י שלחן של שלש רגלים. ורש״י לא חש לפי׳ המלה במסכת שבת בפ׳ ר״א דתולין (קל״ה רע״א) אבל מטה וכסא טרסקל ואסלא פי׳ שהוא מן כסא וכשהאדם נוטה יושב על ארבע רגלים). *[אחי״ה ככר נתפלא רמ״ל על פירש״י זה ממה דאי׳ בבמדבר רבה פי״ב למה היה העולם דומה באותה שעה לטרסקל של שתי רגלים שאינו יכול לעמוד והוא רותת כיון שעשה לו רגל שלישי נתכסס וכו׳ הרי שטרסקל בעל שלש רגלים אבל מבמד״ר לא קשה כי עדיין לא נתחבר בזמן רש״י אמנם זה המאמר עיקר מקומו בתנחומ׳ פ׳ נשא סי׳ י״ט ובכ״מ לא קשה לפי׳ רש״י כי מתנחו׳ שם שהוא קטוע ליכא למשמע מניה כי טרסקל בעל ג׳ רגלים ע״ש ובתנחומ׳ תרומ׳ סי׳ ט׳ הגי׳ תרונוס של שתי רגלים וכ״ה בב״ר פס״ח — והנה מלות טרסקל שהוא כמו „כסא של שלש רגלים" (ברכות ל״ב.) לא מתפרש בערוך כי הביא רק הציון מכלי׳ הנ״ל אבל בע׳ אסל (ח״א, קפ״נ) מבארו בזה״ל: טרסקל „היא קערה פשוטה כגון שלחן קטן" ועל פי זה הפירוש סיים ערוך הקצר טללער בל״א Teller אבל קשה לפרש כן ציון דשבת קל״ח. בריש ע׳ אסל והראיה משבת ה׳. והניח בראשו טרסקל וכו׳ לא מזו ההוראה היא כי אם מהוראה שנית של ע׳ הנוכחי פירוש סל. ולכן נ״ל ברור כי ע׳ הנוכחי קטוע הוא ונשמט אחר ציון הראשון הפי׳ ואי׳ בפי׳ רה״ג לסד״ט צד י״ז וז״ל: פי׳ בשאילות שלחן של עצי כווראן (והוא בל״ע حوران Weissholz) או של מתכת שרגילין בני אדם שמניחין תחתיהן כן ונוטין אותה על תבן (?) ואוכלין לחם עליהם ע״כ ונ״ל להגיה על אבן ועיין רש״י לכלים ורגלים לדבר שכן היה כתוב בערך זה וכל פי׳ הר״ש שייך לרבינו ונשמט מדפוס — ובענין הוראה שנית טנא וסל אי׳ עוד המלה שבת נ״ג. טרסקל לבהמה ורבינו גרס לנכון קרסטל עיי״ע. ויק״ר ר״פ י״ט משל לטרסקל נקוב וכו׳ ופי׳ מ״כ סל ע״כ אבל רבינו גורס טסקל ע״ש. והקבוץ שבת נ״ג סע״א הסייחין בטרסקלין שבפיהם וכן הוא בערך קלסטר א׳ לגירסת אית דאמרי. ב״מ צ׳ רע״א ותולין לה בטרסקלין שבפיה ורבינו גורס קרסטל ע״ש] —

טְרַף (מל״ס טְרַף פירוש מערב ומבלבל trüben, mischen והושאל בצרוף דעת verwirren וגם פירושו בל״ס דפק והכה עיי״ע הבא) בפ׳ אין עומדין (ברכות ל״ד. במשנה) לא יענה אמן אחר הכהנים מפני הטירוף. פי׳ לשון בלבול וקלקול [5]. בפ״ט בכלאים (מ״א) צמר גמלים וצמר רחלים [6] שטרפן זה בזה. בפ׳ סדר תעניות האלו (י״ט.) ועל הספינה הנטרפת [7] בים. בפ״ב בנדה (י״ג:) (כל מי שנטרפה) [צ״ל ושנטרפה] דעתו. בפ׳ המוציא יין (שבת פ׳:) ובפ״ה [8] בכלים (מ״ב) ביצה קלה שבבצים טרופה ונתונה באילפס. בפ״ב דעדיות

---

[1]) הובא בר״ש בשם הערוך אבל בהוספה ע״ש ואולי הר״ש בשם עצמו הוסיף כן אבל ראה מ״ש למטה בערך זה. [2]) עיין מבוא צד IX. [3]) עיי״ע טסקא א׳. [4]) בכ״י ל״ד טרינא ועיי״ע טריינא. [5]) כ״ה בכ״י ו״ו ל״ד וה״ב. [6]) בכ״י ו״ו ול״ד וארנבים. [7]) בנו״ג המיטרפת וברש״י המוטרפת וצ״ל המטורפת. תוספתי׳ שבת פי״ג (י״ד) ניטרפה ספינה עיי״ע טרף ז׳. [8]) כ״ה בכ״י ערוך.

(מ"ד) על ביצה טרופה שהיא נתונה ע"ג ירק. בפ' חביות (שבת קמ"ז סע"א במשנה) מי שנפרקה ידו או רגלו לא י ט ר פ ם [1]). טרף בקלפי (יומי ל"ט.) [2]). פי' ע ר ב ב ם [3]). ובפ' לולב הגזול (סוכ' ל"ז: במשנ') כל העם מטרפין בלולביהן [4]) ו ה ן ל א נ ע נ ו א ל א ב א נ א [5]). בפרק אלו טרפות בגמ' דסימני העוף [6]) (חולין ס"ד רע"א) אין מוכרין ביצה טריפה לגוי [7]) אלא א"כ טרופה [2]) בקערה. ובפ' ר"א אומר א ם ל א ה ב י א [9]) (שבת קל"ג סע"א במשנה) אם לא טרף יין ושמן. — (א"ב תרג' ותפעם רוחו (בראשית מ"א, ח') ומטרפא רוחיה). *[אחי"ה בתר"י א' אי' מְטָרְפָא והוא בינוני פעול מבנין פַּעֵל ובתרג' אונק' מִיטַּרְפָא והוא בנין א ת פ ע ל ותי"ו נבלעת וכ"ה בתרג' לש"ב כ', י"ב, לישעיה י"ג, ט"ז; לירמי' ה', כ"ב; י"ג, ט"ז; לזכריה י', י"א ועוד זולתו וכ"ה בויק"ר רפ"ב אילפא דמיטרפא עיי"ע אלפא (ח"א, ק"ד) וכ"ה בקהל"ר פ' שלח. וטעם המלה הזו נשלך אנה ואנה hin und her-werfen, schleudern ומה שענינו מערב אי' עוֹד כלאים פ"ט מ"א הפשתן והקנבס שטרפן זה בזה, ירושלמי כתובות ספ"ו דל"א. צמר הבכור שטרפו. תוספ' שבת פי"ב (י"ג) טרפה.. לא טרפה.. אין טורפין, שם ר"פ ט"ז (י"ז) טורף אדם חבית. והושאל לבלבול הדעת ועמידה בצער ומצוק ולרוב פעמים ב נ פ ע ל: סנהד' פ"ט: שלא תטרף דעתו עליו ובירו' סנהד' ספ"ה דכ"ג. שמא תיטרף דעתו, סנה' ס"ח רע"א דעתו ודעת אמו נטרפה, בירו' שבת פ"ב ד"ה סע"ב אוי לי שנטרפה דעתו של אבא א"ל דעתך היא שנטרפה דעתי היא לא נטרפה. ברכות כ"ט: שמא נטרפה לו שעה, כ"ה בכ"י מ' ובנו"ג מיטרפא, סנהד' י"א. וילק' בשלח רמז רס"א נטרפה השעה, ירו' דמאי פ"ה דכ"ד ע"ד לא הספיק לבא עד שנטרפה השעה וכ"ה בירו' עירו' פ"ה דכ"ב רע"ג ועיין תוספ' יבמו' פ"א. במד"ר פ"י נטרפה לבו ו ב פ ו ע ל שם: שתה ג' כוסות יצאו ג' חלקים מדעתו ולבו מְטוֹרָף, וכן בברכות פ"ה מ"ה דל"ד: יודע אני שמטורף כ"ה בכ"י מ' וכאן הוא מקומו. ובנו"ג וכ"ה בע' טרף ג' יודע אני שהוא מטורף ע"ש פירש"י, יבמות מ"ז סע"א סחופים ומטורפים ובירו' תענית פ"א דס"ד סע"ב למה איטרפון רבנן להכא יומא דין כלומר למה ציערו ומטריחין עצמן וכ"ה בל"ס ועוד השם בסוף הערך, והשם ברכות ל"ד. עיין לעיל בערוך וכן בד"ר רפ"ז מפני הטירוף. ילק' סוף יהושע רמז ל"ז, ילק' ישעיה מ' רמז ש"ט מתוך הטירוף ומתוך הדוחק, ילק' בשלח סוף רמז רל"ד מתוך שיעבוד ומתוך טירוף דעת, שהשש"ר פרק היושבת קורין ק"ש בטירוף הדעת (והפכו מכוונין דעתם, (שם) בכיוון הדעת, (שם). תנחומ' מקץ רסי"ב נטרף טירוף אחד.. נטרף שני טירופין, ובכנוי: ספרי סוף כי תצא פ' רצ"ו בדרך: בשעת טרופיכם ובילק' סוף כי תצא טירופכם. ו מ ה פ ע ל נבנה עוד השם טריפתא וכן בל"ס בפסיקתא דר"כ צ"ג. כל הדא טריפתא להן (דהן?) לך לא טב לך ופי' לפע"ד כל צערך ויגיעתך אין מועיל לך] —

טְרַף (מל"ם טְרַף הכה ורצץ ודפק anstossen, klopfen, zerschlagen) בפ' אלו טרפות (חולי' נ"ו. במשנה) דרסה או טרפה בכותל. פי' הכה אותה. בס"ג דחולין (קמ"א סע"ב) זיל טרוף אקן דליתגבהו וקנינהו. טורפין לו תפלתו בפניו שנאמר טורף נפשו באפו (איוב י"ח, ד') פי' קיימא לן בתפילת ערבית ומפני המזיקין [10]). ד"א "מפני שגרם לשכינה להסתלק לפיכך טורפין לו תפילתו לזה שיצא והניח לחברו שהשכינה שרוייה אפי' בשנים שנאמר (מלאכי ג', ט"ז) אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו וכשיצא גרם לשכינה להסתלק ועל זה [אמר] טורפין לו תפלתו שנאמר (איוב שם) הלמענך תעזב ארץ ויעתק צור ממקומו כלומר אתה גרמת להסתלק שכינה" שלא יכתב זכותו כדמפרש לקמן [11]). פ"א הלמענך תעזב ארץ בתמיה כלומר לא יעזבנו הקב"ה אלא שכינתו שורה עמו [12]) זה בר"ג דברכות (ה'

---

1) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד, ובדפ"ע יטרפנה וגי' או רגלו אי' ג"כ בכ"י ש"ס ובמשניות נאפ' ופיז' ובירו' ובריי"ף ובהרא"ש ובנו"ג ורגליו. 2) וכן הסר המראה מקום בע' קלפי. 3) כ"ה בפי' ר"ח (בש"ס ווילי) ורש"י פי' בדרך רחוק ע"ש, ובאפעל בתרג' ירו' אי' לויק' ט"ז, ח' ויטריף בקלפי. 4) וכ"ה בירו' ובמשניו' נאפ' (ובפיז' את לולביהן) וכ"ה בריי"ף ובהרא"ש ויתר מקומות בד"ס סוכ' צד נ"ט ובנו"ג היו מנענעין את לולביהן. 5) כ"ה בכל כ"י ערוך ובדפ"ע נשמט. 6) וכ"ה לנכון בע' הלמן, חד בי, כד, רקם ובדפ"ע נהפך הסדר ובכ"י ערוך בכאן נשמט ואי' רק מלת בגמ'. 7) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לחולי', ובנו"ג לנכרי. 8) וכ"ה בפי' רגמ"ה ובדפ"ע טורפה. 9) כ"ה בכ"י ו"ו ושם גם בטעות הביא י י ן. 10) מתוך פי' ר"ן סביב לריי"ף מוכח כי זה הפי' שייך לר"ח ואלה דבריו לכ"ש הריי"ף הא פירשוה רבנן ואוקמוה בתפלת ערבית: כתב ר"ח שבימיהם היו הבתי כנסיות חוץ לעירם ומתוך כך אם מניחו יחידי שמא מסתכן מהמזיקים וכו' ע"ש. ובתוספ' ברכו' ו'. ד"ה המתפלל ובתוספ' הרא"ש (ברכות משולשת צד ה':) הובאו דברים אלה קצת בסיגנון אחר בשם ר"ת וצ"ל ר"ה. 11) הועתק מפי' ר"ח הובא בתש' הגאונים דפי' ליק סי' קי"ג ושם הסיום: ולזה הפי' אפי' בתפלת שחרית וערבית ע"כ ואין אצלי ספק שכצ"ל גם בערוך בפרט לפי מ"ש כי גם הפי' הראשון שייך לר"ח ואוקמיה רק בתפלת ערבית לכן הוסיף ר"ח כאן ולזה הפי' כלומר לפי' השני גם אפי' בתפלת שי' וע' ותיבות שלא יכתוב וכו' היא הוספת רבינו עיין הגיון שלמה מ"ה וש"נ למוד הערוך. 12) וכן פירש"י.

סע"ב). *[אחי"ה ועוד מענין דפיקה והכאה ברכות כ"ח. טרף אבבא, שם נ"ז סע"ב טריף להו ידא על גבייהו, ובע' אשר ג': אגבייהו. סנהדרין ס"ז: עיי"ע טבלא א', ושם צ"ז. טרפא אדשא. ובפסיקתא רב' פי"א מגרשה אני טורפה אני תלך לבית אביה, ותרג' תרטש (מ"ב ח', י"ח), ירטשו (הושע י"ד, א') תטרף, יטרפון ותרגום מתופפות (נחום ב', ח') מטרפָן ועוד רבים זולתו ומזה הענין בשר טרוף שהביא רבינו בע' הבא. והשם ברכות נ"ט רע"א מתחזיא כְטַרְפָּא דטריף כלומר מוכה בהכאות עיין פי' רש"י ורבינו הביאו בע' טרף ה' ע"ש] —

טָרַף (מל"מ ומע' הקודם ענין הכאה בכריתה zer- stückeln, zerreissen) בפ' אין עומדין (ברכו' ל"ד:) ואם לאו יודע אני שהוא מטורף [1]). פירוש מלשון י"ח טרפות (חולין מ"ב.) [2]). בר"ג דפ' כירה (שבת ל"ח.) פולין ובשר טרוף [3]) אסור. פי' שמחתכין אותו חתיכות קטנות ו מ ר ס ק י ן [4]) אותו עד שנטרף במקפה או בטיסני שכל זמן שמצטמק יוצא שמנו ומתערב עם הבישול. בפ' איזהו מקומן (זבחי' נ"ג:) וקרן דרומית מזרחית לא היה לה יסוד מ"ט א"ר אלעזר לפי שלא היתה בחלקו של טורף. *[אחי"ה ופירש"י טורף בנימין דכתיב ביה (בראשית מ"ט, כ"ז) זאב יטרף ע"כ רבינו הביאו להוראת זה השרש מענין כריתה וכתיתה וריסוק, ומזה הענין טרית טרופה עיי"ע טרית. — ודע כי ענין טרוף הוא הלקיחה בחטיפה וכן בל"ע طارقة עיי"ע הבא וקראו רז"ל (חולין מ"ב.) לנקיבת הריאה וכיוצא בה טריפה אעפ"י שאינה נטרפת ביד חיה ואעפ"י שאין ניכר בה כריתה עיין רד"ק שרש טרף. וכתב הרמב"ם הלכ' שחיט' פ"ה הל"א טרפה האמורה בתורה היא הנוטה למות ולא נאמר טריפה אלא שדיבר הכתוב בהווה וכו' ע"ש כל הענין. חולין מ"ב. זה הכלל כל שאין כמוה חיה טרפה וע"ש היטיב כל הענין ובסוף שמיני בתו"כ נדרש ובין החיה הנאכלת ובין החיה אשר לא תאכל (ויקרא י"א, מ"ז) בין טריפה כשרה לטריפה פסולה ופי' הראב"ד פי' טרפה כשרה מוכה היא בגופה אלא שהיא כשרה כגון נקובת הגרגרת וכו' ע"ש. חולין מ"ח: אין אומרין בטרפות זו דומה לזו, ושם נ"ז: הלכה טרפה יולדת ומשבחת. שם מ"ב סע"א תנא דבי ר"י.. אלו שמונה עשרה טרפות שנאמרו למשה מסיני וכו' ושם מ"ג רע"א אמר עולא ח' מיני טרפות נאמרו לו למשה מסיני עיין הרמב"ם הלכ' שחיטה פ"ה ה"ב וה"ג ובפ"י הל"ט מנה שבעים טרפות שאפשר שימצאו בבהמה וחיה ע"ש פרטיותן. ובלא"ר טריפְתָּא חולין צ"ד: והקבוץ טריפָתָא שם צ"ה: ובתרג' ירו' א' לויקר' י"א, א' ולבמד' י"ט, ג' טְרֵיפָן — והושאל לאיש שחייו אינם חיים: טריפה עיין סנה' ע"ח. וילק' סוף בהר ההורג את הטריפה פטור וטריפה שהרג וכו' ועיין עוד דוגמאות שם. מכות ז'. זבחי' קט"ז. ע"ז ו' רע"א. והפעל ממנו בקל חולין י' רע"ב, מ"ג: מ"ח. מ"ט. והלאה. אתפאל איטריף חולין מ"ח סע"א נ"ז: והלאה. נפעל נטרפה נ"ח. הפעיל הטריף בשהש"ר פ' יפה ובמד"ר ספי"ב ולא הטריפו ולא נשברו. והתואר קבוץ טרופאי חולין מ"ח: נ"ה רע"ב פי' מורי הוראות על הטרפות] —

טָרַף (פי' חטף בפרט השדה מלקוחות ושטר על זה נקרא טִירְפָּא Entreissungsurkunde) בפ"ק דב"ק בגמ' לשלם תשלומי נזק (ב"ק ט' רע"א) ובפ"ק דב"מ בגמ' מצא שטרי חוב (ב"מ י"ד רע"ב) אחוי לי טירפך ואשלם לך. פי' ואפי' באחריות נמי כיון שהחזיק בה אינו יכול לחזור בו דאמר ליה עדיין בעל הוב לא טרפה ממך אחוי לי טרפך שעשו לך בי"ד שטחמת חובו טרפה ממך ואשלם לך. *[אחי"ה הועתק מפי' ר"ח (בש"ס ווילנא) לב"מ שם. וקרוב לזה הפירוש הובא בשטמ"ק לב"ק ט'. בשם גאון וז"ל בד"ה משהחזיק: והיכא דזבנה ניהליה באחריות נמי אי אחזיק בה בתר דשמעינהו לערעורי או מקמי הכי מצי מוכר אמר ליה אחוי לי טירפך ואשלם לך וכו' ע"ש. ובכתובות צ"ג רע"א פירש"י אחוי טירפך בזה"ל שטר טירפא מב"ד שכתבו לך שיצאה השדה מידך בדין ותחזור עלי לטרוף ע"כ. וכנ"ה בכתוב' צ"ד סע"ב וצ"ה רע"א וניכתוב לי מר טירפא מאייר ואילך. ושם צ"ה רע"ב וכתבו ליה טירפא, ב"ב קס"ט. כל טירפא דלא כתיב ביה קרעניה לשטרא דמלוה לאו טירפא הוא וכל אדרכתא דלא כתיב ביה קרעניה לטירפא לאו אדרכתא הוא. וממנו הפעל ב"ב קל"א. קס"ח: קס"ט. ב"ק ט'. קט"ז רע"ב, ב"מ י"ד. ט"ו. י"ח. י"ט: והלאה, כתובות צ"ה. ושם: וממנו השם המופשט בב"ר פט"ו טירופי מתוכה] —

טְרַף (פי' לדעת רבינו שִׁוָּה פנים ebnen, glätten ועוד עיין פירושים אחרים בהוספותי) בס"פ ג' [5]) בשבועות (כ"ט:) ובפ' ד' נדרים בגמ' אם לא ראיתי נחש כקורת בית הבד [6]) (נדרים כ"ה סע"א) אמר שמואל בטרוף פי' רב שרירא גאון פי' טרוף משווה וכך אמר ראיתי נחש גדול כקורת בית הבד אינן דברי הבאי אבל ראיתי נחש טרוף כקורת

---

[1]) עיין מ"ש בע' טרף א'. [2]) כנראה פירש"י כן בלשון ראשון. [3]) ובתוספ' שבת ב' (ג') פול ובירו' תרומ' פ"ב דמ"א ע"ג אפונין ובשר טרוף.
[4]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ב"ר ובדפ"ר ומרסיקין, ובדפ"ע בט"ד ומסרקין. [5]) כ"ה לנכון בכ"י, ובדפ"ע בט"ד פ"ב. [6]) בכ"י ערוך.

בית הבד דברי הבאי שאין נמצא טרוף כקורת בית הבד. וטרוף זה שפניו משווין דוגמת הכתוב (ישעיה כ"ה, כ"ה) הלא אם שוה פניה, כי משווין פני קורת בית הבד כדי שתרכס על מה שתחתיה ואין מניחין פניה עגולות ומשופעות וכן הוקשו כל הנחשים מיטרף טריפי כי כריסן כולן משוות ועל גחונן ילכו נמצאו בשווי בטן כקורת בית הבד ואיך יהא זה דברי הבאי, ופרקו גבו טרוף קאמר ובודאי לא נמצא נחש שגבו טרוף ומשווה ומרובע אלא גבות גבינים ומשופעים לפיכך האומר ראיתי נחש שגבו טרוף כקורת בית הבד הרי אלו דברי הבאי שאין נמצא זה. ולפי דרכנו למדנו שהמוכר קורת בית הבד לחברו הרי זה נותן לו גופה טרופה שמשוין ומרובעין פניה וזהו שאמר אגב אורחיה קמ"ל למקח וממכר לומר המוכר קורת בית הבד לחברו אם גבו טרוף אין ואי לא לא. ובפ"ב במכשירין (מ"ד) הטורף את גגו. פי' הטח את גגו טיט או סיד והשווהו. בפ' מומין אלו (בכורות מ"ה.) פרסותיו רחבות כמו של[1]) אווז אמר רב[2]) לא תימא דטריפא ולא סדיקה אלא כיון דטריפא[3]) אע"ג דסדיקא. פי' רחבה ומשווה[4]). בפ' הרואה בגמ' על הזיקין (ברכות נ"ח סע"ב ונ"ט רע"א) מתחזיא כדטריפא מיטרף. פי' כמו שמכה בפטיש על[5]) ברזל להרחיבו ולהשוותו. *[אחי"ה בנו"ג כטרפא דטריף ובל"א ברש"י כדטרפא מטרף וזה קרוב לגי' רבינו ובב"נ ובכ"י פ' דמיטרפא מיטרף ובע"י הראשון כמיטרף טריף (ד"ס למקומו). פירש"י בל' ראשון הובא בסוף ע' טרף ב' ע"ש ובל"א פי' בע"א ע"ש, ותיבות כמכה בקורנס בפי' ראשון קרובין לפי' רבינו דכאן כמו שמכה בפטיש על ברזל להרחיבו ולהשוותו. ומסוף תיבות הללו מוכח כי רבינו גזר המלה עפ"י פי' רש"ג דלעיל מלשון טרף ב' ענין הכאה, כל כך הכה עד שהרחיב והשוה. ונראה שכן פי' רגמ"ה כ"י לבכורות (בקובץ כ"י אנג' דף ק"ח סע"ב) שפירוש דטרפה בזה"ל שדקה הרבה ע"כ כלומר מוכה ומרודד עד שהיא דקה וקלושה, ויותר נראה שפירשו מל"ע ترف דק וקלוש schwach, dünn, zart וברש"י לבכורות הלעז קלושטנב"א וצ"ל כגי' כ"כ קלושה טנב"א פי' בל"צ tenue כלומר דק וקלוש[6]) אמנם בפי' רש"ג במ"ש טרוף: משווה ומרובע וכ"ה בשמו מטעם הערוך בריטב"א לנדר' (ועיין ג"כ בשט"מ לנדרי) נ"ל שגזר אמר מל"ע طرف פי' צד ושטה העליון ונוכל להעתיק טרוף eckig, kantig, glattseitig ורש"ג הלך בזה הפי' בעקבות דירו' נדרים רפ"ג דל"ז ע"ד שמואל אמר במרובע (ועוד עיין ירו' שבועות פ"ג דל"ד ע"ד וירו' סוף מעשרות פ"ה דנ"ב.) וא"כ במקום טרוף אי' בירו' במרובע אין זה כי אם מל"ע הנ"ל וכן פי' הרא"ש לנדרי' טרוף: רחב ואינו עגול. וזה הירו' הביאו ג"כ הריטב"א לנדרים ונמוקי יוסף לשבוע' (ושט"מ לנדרי') לבאר על ידו כי טרוף ומרובע אחד הוא ובזה פי' הריטב"א לנדרים וראשה טרוף (בתוספתא נגעי' רפ"ח) פי' מרובע. ובירו' סוט' פ"ב די"ח רע"א הגי' טרף. ומיוחס לרש"י לנדרים שם פי' טרוף: נחש מנומר ולפע"ד הוא מל"ע طريف פי' מנומר gestreift וכן נקרא מין נחש. ובשבועות פירש"י ד"ה בטרוף בזה"ל הא דקאמר כקורת בית הבד שיש בו חריצים כך ראיתי נחש מנומר ע"כ וגם לזה הפי' יש לו פתרון לפע"ד מל"פ ژرف = جرف פי' ענין שקערורה ועמקות וכן העתיק ריב"י טאווס שקערורת (ויקרא י"ד, ל"ז) جرفيدكان וזהו חריצים או מל"י האמצ' τράφος, τάφρος, δρίφος פירוש חריצים (מיירסיאוס 573) וא"כ בשבועות פירש"י כשני טעמי המלה (ועיין פירושו ברבינו נסים לשבועות) וכלשון האחרון פי' הר"ן לנדרים בטרוף: עשוי בקעים ע"כ — ובענין הטורף את גגו (וכ"ה בתוספת' ספ"א דמכשירין) פי' הריטב"א לנדרים כמו רבינו „הטח פניו להשוותו" וכ"ה ברע"ב למכשירין לפי אית דגרסי, אבל הר"ש אע"ג דגרס הטורף פירוש בכ"ז לפי גי' נ"א המטהר ע"ש. וכ"כ פי' ענין הדביק עפ"י פירש"י לברכות נ"ט: ד"ה כטרפא, ואין נ"ל] —

טָרָף (מל"ם פ' עלה Blatt) בפ' מפנין בגמ' מחללין (שבת קכ"ט.) רבא מהדר אחמרא בר תלתא טרפי כלומר בן ג' שנים שעשה הכרם ג' עלין. ובפ' חבית בגמ' ואם היתה נקובה (שם קמ"ו:) האי טרפא דאסא אסיר, פי' לשום[7]) עלה של הדס בנקב של יין במקום השפופרת אסור משום מרזב שעשוי העלה כמרזב. והנה עלה זית (בראשית ח', י"א) תרג' והא טרף זיתא. *[אחי"ה וכנ"ה בתרג' לישעי' ל"ד, ד'; לירמי' ח', י"ג ועוד זולתו. ובדרז"ל ב"ב י"ח: י"ט. בטרפא. גיטין ס"ט: עיי"ע אדר א'. ברכו' נ"ה: פסחי' ק"י סע"א עיי"ע זקף. ירו' סוט' פ"ב די"ח ובראשה טָרָף, והקבוץ: פסיקת' דר"כ צד קמ"ג: טַרְפִין, נדה כ'. תלתי טרפָן, סוכ' ל"ז: (לפי גי' כ"י מ') דנתרי טרפי (עיין ד"ס סוכ' צד נ"ח:) וכ"ה בסוכ' י"ג רע"א דנתרי טרפייהו ובע' שווך הביא

[1]) בנו"ג כשל. [2]) בנו"ג רב פפא. [3]) בנו"ג דטרפה. [4]) בכ"מ להלכות ביאת המקדש פ"ח הלי"ג הביא בשם הערוך רחבה ומשונה ע"כ ונראה שצ"ל ומשווה. [5]) כ"ה בכ"י ה"ב ובדפ"ע של. [6]) ורמב"ם בהלכות ביאת המקדש פ"ח הלי"ג באר טרפא דבכורות ע"י קלוטות ע"ש. [7]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד וב"ר ובדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס לשון והפי' עצמו הועתק מפי' ר"ח (בש"ס ווילנא).

רבינו ס"א עלייהו ובענין ג' שווכייהו ארחיב בע' הנ"ל דבורי אם יהיה חלקי בחיים. עוקצי' פ"ב מ"א עיי"ע זת, כבש ב'] —

☜ טְרַף (לדעת ר"ב מל"י τρέφω grossziehen, ernähren ולפע"ד מל"ע طرف טרד, דחק, ורחק והשליך weg- hinwerfen) מדרש איכ' פ' האמונים עלי תולע טריפין בקיקלא פי' בל"י אמונים ונגדלים בבגדי תולעת. *[אחי"ה והאמת כי שב אסיפא דקרא חבקו אשפתות ועליו אמר טריפין פי' מושלכים באשפה עיין במ"כ. וכנ"ה באיכ"ר פ' היו צריה: טרף גרמיה ומית, ושם פ' על צוארנו: טריף ליה קומיהון, פ' בני ציון טרוף קולתך קומיי, ושם: טרף הוא נפשיה מן רישא דאיגרא, ירו' סנהד' פ"י דכ"ט. הא טריפין לך פי' הנה מושלכין לך, סנהד' צ"ה, אתאי יונה איטריף קמיה, ירו' סנהד' רפ"א די"ח סע"א אתא ר' בא בעי מיטרוף על ר' אמי פי' רצה להשליך עצמו על ר' אמי. ואולי מזה ג"כ טורפין לו תפלתו בפניו (ברכות ה' סע"ב ועיי"ע טרף ב') כלומר משליכין וזורקין תפילתו בפניו כדבר נתעב. וכן אולי שייך לכאן טורפה אני של פסיקת' רב' פי"א הובא בע' טרף ב' וכן פירוש במ"כ לריש דב"ר פ"א טרפה והוציאה מביתו ופי' מ"כ לש' הכאה וטירוד ובמעריך ללונזאנו פי' והשליכה וזהו נכון, וכן מזה: ניטרפה ספינה עיי"ע טרף א'. — בירו' שביעי' ספ"א דל"ג ע"ג א"ר יודן כד טריפן אולי צ"ל בר טרפן כפי' רא"פ ובאמת כה"ג בר"ש לשביעית מ"ח ע"ש ובהגהת הש"ס. ועיין ירו' ביכורי' פ"א דס"ד ע"ג ר' תנחום בר טריפון והוא שם העצמי Τρύφων עיין Saggio להח' M. Lattes — ולולי יראתי הייתי מחזיק הגי' כד טריפן והוא מל"י הרשום' ופי' כשנגדל לעוביו להיות כאילן] —

* טְרַף (מל"ע طريف חדש ולח neu, frisch) ב"ר ס"פ ס"ט למה נקרא שמו לוז כל מי שנכנס בה הטריף מצות ומעשים טובים כלוז כלומ' הפריח וכ"ה באמת בילק' שופטים רמז ל"ח אבל בילק' ויצא רמז ק"כ אי' הטריף והשם עם הפעל בילק' שם ר' רמז קי"ט מה טריפה הטריף שם וכו' והוא מל"ע طريفة פי' הנאה ודבר טוב ובשהש"ר פ' קורות אי' מה הרטבה הרטיב, וכה"ג הרטיב בב"ר ס"פ פ"א.

* טרפא עיי"ע בי טרפא בח"ב מ"ט וע' בקעתא שם קס"ב.

* טַרְפִּידָא עיי"ע ערפד וע' חרפתא ועיי"ע טרפירא.

טְרַפֵּיז (פי' בל"י τράπεζα שלחן Tisch ובל' קלילה τραπέζιον שלחן קטן ובקבוץ שולחנות של פורטי מעות Geldwechslertisch) בב"ר פי"א ויברך אלהים א"ר חייא בר אבא פעם אחת זמנני אדם בלודקיא והביא לפני טרפיזין [1] מעון בי"ו מוטות. ובפ' ס"ה [2] (ס"פ ס"ד) הושיבו לוליאנוס ופפוס טרפיזין מעכו ועד אנטוכיא והיו מספקין לעולי רגל [3]. פי' כך קורין לשלחן טרפיזין בל"י [4].

טרפחת (והוא שלפוחית בחילוף הרי"ש והלמ"ד פי' רחם Gebärmutter עיי"ע שלפוחית) תנא היא אום היא טרפחת היא שלפוחית ככר פי' בע' אם [5].

☜ טַרְפְּסִיטִים (מל"י τραπεζίτης וממנו בל"ס טַרְפֵּזִיטָא שולחני ומחליף מעות Geldwechsler) מדרש במד"ר פ' פקוד כל בכור זכר (פ"ד) לטרפסיטים של מדינה. פירוש בלש' יוני שלחני. *[אחי"ה והוא צורפא בילק' ישעי' רמז רנ"ח. ובשט"מ לב"מ מ"ו: הביא גי' במד"ר פ"ד טרפזיט ובירו' ב"מ רפ"ד ד"ט ע"ג אזל סמכיה גבי טרפוניטים צ"ל טרפוזיטים] —

* טְרִיפוֹלָאֵי (Tripolitaner) החוי (בראשית י', י"ז) תר"י ב' טריפולאי.

* טרפון שם תנא הידוע והמפורסם ובעל פלוגתא דר"ע עיין בד"מ למהרז"ף צד ק"א והלאה. ועיין סוף ע' טרף ז'.

טְרָפַעִיק (בל"י חדשה τροπαϊκά מטבע קטנה ונקראה אצל הרומיים Victoriatus) בפ' אמר להם הממונה בגמ' בשחר היה לובש [6] (יומ' ל"ה:) אמרו עליו על הלל הזקן שבכל יום ויום היה משתכר בטרפעיקא [7] ובפ' השולח גט בגמ' אין לוקחין (גיטין מ"ה:) מתעלין [8] בדמיהן עד כדי טרפעיקין מאי טרפעיקין אמר רב ששת אסתירא. ובפ' אעפ"י (כתובות ס"ד.) מאי טרפעיקין אמר רב ששת אסתירא וכמה אסתירא פלגי דזוזא תניא נמי הכי ר' יהודה אומר ג' טרפעיקין שהן ט' מעין מעה וחצי לכל יום. *[אחי"ה וכנ"ה בכתובות ס"ג סע"א במשנה טרפעיקין, ובתוספתא כתוב' ספ"ה ר' יהודה אומר שבעה טרפקעים ובכ"י אירפורט חסר. והיחיד בספרי כי תצא פ' רצ"ד ולא דינר פחות מטרפעיקא. ובענין שוויו עיין על

---

[1]) וכה"ג בשט"מ לב"מ מ"ו: ופי' בשם הערוך: שלחן ובנ"ג דיוסקוס ועיי"ע דסקס ובשבת קי"ט. שלחן של זהב ובפסיקת' רבתי פכ"ג תמחוי של כסף. [2]) כ"ה לנכון בכל כ"י, ובדפ"ע בט"ס ס"ח. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' וה"ב ובנו"ג לעולי גולה וכ"ה בכ"י ל"ד וב"ר ובדפ"ע חסר. [4]) וכן העתיקו ע' זקנים שלחן (שמות כ"ה, כ"ג; ל', כ"ו וזולתו). ועוד עיין ערך טרפסיטים שנאצל ממנו. [5]) אם ה' בח"א, קי"א. [6]) כ"ה בכ"י ו"ו. [7]) בנו"ג טרעפיק עיין שינויים בד"ס ליומ'. [8]) בנו"ג מעלין.

המשקלות להח' צוקערמאן צד ל' ושם בטעות תרפעיק בתי"ו] —

טרפירא (Fledermaus ?) תרג' ירו' [א'] ואת העטלף (ויקרא י"א, י"ט) וית טרפרא. אבל תרג' [ירו' א'] והעטלף (דברים י"ד, י"ח) ועדפרא ובנוסח"א חרפתא. *[אחי"ה ובנו"ג טרפידא. ערפדא ועיין ערכם וערך חרפתא. ולדעת ר"פ סמאלענסקין נשתבשו כלם ממלת חפרפרת] —

טַרְפַּשׁ (אולי מל"פ دروازه = دروازه חצר Hof והוא חצר הכבד Hof, Lebernetz עיין פערלעס עט"ש מ"ג אבל לפע"ד מל"ע طربوش rothe Mütze והוא הנקרא (Rothfleisch באלו טרפות בגמ' נקבה הקבה (חולין מ"ט סע"ב) חיטי דכרכשא ואמרי לה טרפשא דלבא. ובגמ' ניטל הכבד ולא נשתייר ממנו (שם מ"ו סע"א) נדלדל הכבד ומעורה בטרפשין מהו. פי' הוא טרפשא דכבדא (וכגון) [אולי צ"ל כמו כן] טרפשא דליבא. רטפש בשרו (איוב ל"ג, כ"ה) תרג' איתקליש בשריה, פי' כמו טרפשא ומלה הפוכה היא כלומר דק. — (א"ב פי' קרום ודוק ויש קרום הצון ללב ולכבד נקרא ג"כ חצר הכבד והוא הנקרא יותרת הכבד). *[אחי"ה עפ"י פי' ר"ב העתקתי כפי' הח' פערלעס שהוא ל"פ הנ"ל ואת אשר נ"ל כי טרפשא הוא ל"ע הנ"ל ופירושו כובע אדום וזהו מה שאמר רב נחמן בחולין מ"ט: חלב העשוי ככובע ועל זה אמר: וא"ל טרפשא דליבא ופירש"י לנכון שומן הלב עשוי ככובע וכו' ובדף מ"ו. ד"ה במקום לועז אוברש בלעז והן טרפשין ע"כ ובשמות כ"ט, י"ג פירוש ואת היותרת היא טרפשא דכבדא שקורין איברי"ש ע"כ והוא בל' אספטיא hebras ובל"צ Rothfleisch = fibres וכן בעה"ק שנ"ב ע' טרפש סיים רוטפלא"ש בלא"ש. ועוד עיי"ע חצר כבד (ח"ג, תע"ו)] —

טָרְפִּיתָא (Geier, Raubvogel מפעל טרף) תרג' ואת הדאה ואת האיה (ויק' י"א, י"ד) ודיתא וטרפיתא.

1 טְרַק (מל"ע طرق עָרֵב (vermischen בפ' ח' שרצים בגמ' אבוב רואה [1] (שבת ק"י.) ליתי אגנא דתחלי וחמרא ריחנא [2] וליתיב התם ולטרוקינהו בהדי הדדי. ובפ' הגוזל ומאכיל בגמ' זה בא בחבית (ב"ק קט"ו:) לא שנו אלא שלא טרקו אבל טרקו אסור. פירוש (עברו) [צ"ל ערבו] [3].

2 טְרַק (או מענין טרק ד' ענין הכאה או מל"ע ضرس נשך beissen) בפ' ח' שרצים בגמ' אבוב רואה [4] (שבת ק"ט סע"ב) האי מאן דטרקיה חויא ליתי עוברא דחמרא חיורתי. דלמא חויא דרבנן טרקיא (שם ק"י רע"א). ובגמ' דמתרפאין בפ' אין מעמידין (ע"ז כ"ז:) והא [5] איהו נמי חויא טרקיה. בס"ג דשבת (קנ"ו:) ההוא יומא דעיילא לגנא [6] טריק לה חויא ומתה. בפ' נערה שנתפתתה בגמ' האב אינו חייב (כתובות נ':) בר שית דטרק ליה עקרבא . . בר שיתא דטרק לה זיבוריתא [7]. בס"ג דפ' אין בין המודר (נדרים מ"א סע"א) שמואל חזייה לההוא עקרבא דיתבא על אקרוקתא [8] ועברא נהרא טרקא גברא ומתקרי עליה למשפטיך עמדו היום (תהלים קי"ט, צ"א) פי' לשון נשיכה. — (א"ב תרג' אם ישוך הנחש (קהלת י', י"א) כד מתגרן חיוון קלן לטרקא ולנזקא). *[אחי"ה וכן עיין בתרג' לאיוב כ"ו, י"ג ותר"י א' לדברים ז', כ' — וכנ"ה בשבת ק"י. עיי"ע בר קשא] —

3 טְרַק (מענין ע' טרק ד' פ' הכה והושאל להכאת הדלת כלומר נעל וסגר die Thüre zu-schlagen d. h. verschliessen) בר"ג דפ' תפלת השחר (ברכות כ"ח.) טרוקו גלי [9]. ובר"ג הגוזל ומאכיל (ב"ק קי"ב סע"א) (בר חמה) [בר חמוה] דר' ירמיה טרק גלי באפיה דר' ירמיה [10]. באגדה דפ' השוכר את הפועלים (ב"מ פ"ו.) עייליה לאינדרונא [11] וטרק לבבא באפיה [12]. בפרק המוציא תפילין בגמ' נגר (עירובין ק"ב.) אמר דין לו נטרוק. בע"ז בפ' ר' ישמעאל בגמ' לוקחין גת (ע"ז נ"ח רע"א) טרוק גלי דלא ניתי איניש וניטרד [13]. גדר בעדי ולא אצא (קהלת ג', ז') תרג' סגר בתראי בגין דלא איפוק מן טריקא. פי' ענין סגירה. *[אחי"ה ותרג' ובית חבר (משלי כ"א, ט'; כ"ה, כ"ד) וביתא טרקא ובכ"י מְטַרְקָא והבין חבר מענין הידוק ודיבוק. ותרג' וסגר (תהלים ל"ה, ג') וטרוקיתקא וצ"ל כדעת הח' לעווי בשלש מלות וטרוק ית תיקא. והשם טְרִיקָא לפע"ד מל"ע طرقة

---

1) כ"ה בכ"י ובדפ"ע בתיבה אחת. 2) בדפ"ע ריחתנא. 3) וכן פירש"י לב"ק וכ"ה בל"ע ונרדף עם טרף א'. 4) כ"ה בכ"י ובדפ"ע בתיבה אחת עיי"ע הקודם. 5) לי' לפנינו. 6) בנו"ג לבי גננא. 7) בנו"ג זיבורא. ועוד קצר רבינו את המאמר. 8) ועיין מ"ש בע' אקרוקתא בח"א, רס"א בשם כ"י ו"ו וש"נ הגי' ושם בציון צ"ל נדרים מ"א. 9) עיי"ע גל ב'. 10) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה בע' גל ב' וגם שם הגי' גלי ובנו"ג גלא. ובדפ"ע כאן קטוע. 11) כ"ה בכ"י ו"ו והוא הנכון עיי"ע אדרון בח"א, מ' ובע' אנדרונא שם קמ"ג. 12) בנו"ג באנפיה. 13) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וקצת בע"א בע' גל ב' בח"ב רע"ז והוא כמו בכ"י ש"ס ע"ש, ובכ"י ב"ר בכאן אי' כי היכא דלא ליתו עבדי רבן גמליאל! וגי' שלנו עיין בע' גל ב' ובדפ"ע בכאן קטוע.

פי' פח ולכד כלומר ענין סגירה. — וכנ"ה בסנה' קי"ג סע"א ועיין מ"ש בע' גל ב' וש"נ. ובירושל' תעני' פ"ב דס"ה: עיי"ע דוּ] —

4 טְרַק (מל"ע طرق schlagen) בס"ג דסדר תעניות האלו (תענית כ"ה.) טרק ליה באסקוטלא. פי' הכהו מלאך באצבעו במצחו ואמר לו אגרו [1] בך [2] גיראי. כלומר היכוך החצים שלי [3]. פ"א בע' גר. *[אחי"ה עיי"ע גר א' בח"ב שמ"ב וש"נ השינויים ועוד עיי"ע אסקוטלא וע' אפותא בח"א, קצ"ו ובתקונים צד שמ"ד, וצד רמ"ו. וגי' רבינו כגי' כ"י מינכען ב' עיין במקומות הנ"ל ובנו"ג מחיין והוא פירושו. ומהוראת ערך זה נאצל ע' טרק ג'. וגם זה נרדף עם טרף ב' ע"ש] —

טרקארין (לפי' ר"ב הורכב מן τρι ומן κάρυον אגוז וטעות הוא ולפע"ד מל"י τρίχωρον כלי משלש מחיצות Gefäss mit 3 Abtheilungen) מדר' שמ"ר פ' הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (ר"פ כ"ה) בשר ודם עושה לו טרקאירין פי' בל"י רפואה של שלשה דברים נעשית מאגוזים נגד סם המות. אך קשה שהמדרש אומר ונותן כל מיני משקין ואין ברפואה זו משקה. *[אחי"ה ר"ב לא כיון לאמת והנכון כמ"ש מל"י שהוא כלי מג' מחיצות ואחד הוא עם טרקלין שהביא רבינו מילמדנו לגי' כ"י ו"ו וגם זה מל"י τρίχηλον, τρίχαλον פי' כלי נחלק לשלש או לפי גי' הדפוסים טרקלרין מל"ר ויוני אמ' tricellarium, τρικελλάριον, dreifächerig, dreifache Abtheilung ורמ"ל העתיקו ע"י theriaca וכונתו על ל"י θηριακόν רפואה נגד נשיכת חיות רעות והועתק גם לל"ע تِرياق ולל"פ ترياك Gegengift וכבר קדמהו בזה הפירוש בעל מ"כ אבל הנכון כמ"ש] —

* טרקווינום עיי"ע טרגינום.

טְרוּקְטָא (מל"י τὰ τρωκτὰ Nachtisch) חלה דירו' פ' חמשה דברים (פ"א דנ"ז ע"ד) הסופגנין טרוקטא פי' בל"י שם כללי לדברים הנאכלים ובפרט בקינוח סעודה. *[אחי"ה בנו"ג טריקטא (ה' פעמים) וכן הוא בערך דבש וצ"ל טרוקטא ובירו' פסחים פ"ג ד"ל. הגי' טרקטה ועוד עיי"ע טרקנין ומ"ש] —

* טְרוּקְטֵי (אולי עיקר הגי' דורקטי עיי"ע דרקט ומגזרה הנ"ל או מל"י ἠτρυγητ מפעל τρύγω trocknen, א"כ טרוקטי ausgedörrt) ירוש' כתובות פ"א דכ"ה. ושאין בה יין טרוקטי, ושם ממשפח' טרוקטי פי' יבש או מל"פ הרשומה בע' דרקט פירוש עץ יבש. ובפי' רה"ג לנדה ט', י"א דורקטי א"ד טרוקטי ע"ש פירושו טרוקטי בתה וכו'. ובאגדת שמואל פ"ב פ' ותדר ושאין בו יין זו טורקטי וצ"ל טרוקטי. ובילק' נשא רמז תש"י בשם ספרי זוטא לפי שיין בעונש אין טרוקטי בעונש ומנין אתה אומר טרוקטי באזהרה ת"ל וכו'.

טְרַקִי (ארץ קרובה לים שחור Θράκη, Thracien) בר"ג דיומא (י' רע"א) ותירס (בראשית י', ב') זו טרקי. *[אחי"ה וכה"ג בכ"י א"פ ובאה"ת, ובכ"י א' זו טרוקי ובכ"י ב' זו טראקי וכ"ה בילק' כ"י אצל ד"ס יומ' צד י': ובנו"ג זו בית תרייקי, וגי' בתי"ו העיקר עיי"ע תרק ב'] —

טְרַקְיָא (לפי' ר"ב מל"ר ויוני' Thracia θράκια מין אבן טובה Edelstein ונראה שבאה גזרתו מערך הקודם ולפע"ד הוא Türkis) תרג' לשם שבו ואחלמה (שמות כ"ח, י"ט; ל"ט, י"ב) קנכרי טרקיא ועין עגלא. פי' בל"י ורו' הבאה מארץ טרקי. *[אחי"ה ובתר"י א' לשמות ל"ט, י"ב ולבמדי' ב', י"ח הקבוץ טרקין ולשמות כ"ח, י"ט בט"ס ערקין וצ"ל טרקין ורבינו בע' בלם בח"ב ק"א גורס לנכון תרקיא ומב"ר פי"ב תרקייא או תרקיא עיי"ע תרק ב' ואולי מל"ר האמצ' (עיין דוקאנגע turcoisius, turchesius, turhina, turkesius) פי' אבן טובה הבאה מְתוּרְקְיָא ונקראה בל"צ turquoise ובלא"ש Türkis ועוד עיין הערת רמ"ל ובענין אבן טובה הבאה מטְרַקְיָא Thrazien דבר פליניאוס ל"ז, מ"ח ע"ש] —

טְרַקְלִין (= טְרִיקְלִין מל"י ורו' τρίκλινον, triclinium חדר גדול ובפרט מסיבה Speisezimmer in drei Lagern) בפ' הדר עם הנכרי (עירובין ע"ב.) ה' חבורות ששבתו בטרקלין [5]. ובפ' השותפין (ב"ב י"א.) ולא את הטרקלין [5]. ובפ' בן זומא (אבות ד', ט"ז) התקן עצמך לפרוזדור כדי שתכנס לטריקלין [6]. ופר' ראשון במדות (מ"ו) ארבע לשכות היו בבית המוקד [7] הקיטונות [8] פתוחות

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' ובי' ועיי"ע גר א' בח"ב, שמ"ב (בהערה אות 3). [2]) ובכ"י ל"ד בתיבה אחת אגרונך וצ"ל אגרו בך ובדפ"ע אגרן בך וכ"ה בכ"י ה"ב. [3]) בכ"י ל"ד הוכך בחצים שלי וא"כ פי' לפי גי' איגרו בך והוא אתפעל ות' נבלעת כמו איתגרו בך. [4]) בירו' לנכון בטריקלין וכ"ה בסמוך בדפ"ר בערוך. [5]) בירו' הטריקלין. [6]) כ"ה לנכון בדפ"ר. [7]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ג, ובע' קטן הי' אבל בדפ"ע בכאן נשמט. [8]) כמשניות במדות כקיטונות ובש"ס בקיטונות, וביומ' ט"ו סע"ב כקטוניות ובכ"י א"פ היו שם פתוחות לבית המוקד, ותיבה הקיטונות = κοιτῶνες חסרה בטעות בע' קטן הי' ע"ש.

לטריקלין [1]), וזה ביומא בפ"ק בגמ' ומקטיר (יומי ט"ו סע"ב), ובפ' המוכר פירות לחבירו (ב"ב צ"ח: כמשנה) טריקלין [2]) י' על י' רומו כחצי ארכו וכחצי רחבו. "פי' חצי ארכו ה' וחצי רחבו ה' צריך להיות רומו עשרה ראיה לדבר כבנין ההיכל פי' בנין ההיכל ארכו (מ') [צ"ל ס'] ורחבו עשרים שנאמר (מ"א ו', ב') והבית אשר בנה המלך שלמה לה' ששים אמה ארכו. כ' מהן קדש הקדשים וההיכל שנאמר (שם פסוק י"ז) וארבעים (אמה) [באמה] היה הבית הוא ההיכל לפני. נמצא ההיכל ארכו מ' ורחבו כ' הכל ס', חצים ל' וכך רומו דכתיב (שם פס' ב') ושלשים אמה קומתו" [3]). כתוב אחד אומר (שם פ' ב') שלשים אמה קומתו וכתוב אחר אומר (שם פ' כ') ולפני הדביר עשרים אמה ארך [ועשרים אמה רחב] ועשרים אמה קומתו אמר להו כי קא חשיב משפת כרובים ולמעלה (ב"ב צ"ח סע"ב) שהכרובים קומתן י' שנאמר (שם פ' כ"ג) ויעש בדביר שני כרובים עצי שמן עשר אמות קומתו קמ"ל האי קרא דהני י' אמות שהכרובים עומדין בהן כמו הכתוב של מעלה (פ' כ') מה העשרים כולן חלל ואין בהן דבר כך גם העשרה (פ' כ"ג), והכרובין בנס היו עומדין וכן הארון בנס היה עומד (ב"ב צ"ט.) שמקומו אינו מן המדה [4]). גמר' (ב"ב צ"ח:) מאי טרקלין [קובתא] בי ורדי. פי' רבינו גרשם קובתא בי ורדי כעין שפורסין אהלים ועגול הוא מלמעלה כקובה ומוקף הוא מכל דפניו ופורסין שושנים לשם כדי שיהא ריחם נודף ושוכבים בתוכו שרים [5]). בויק"ר זאת תהיה (פט"ז) ר' ינאי הוה יתיב ודריש בטרקלוניא [6]). — (א"ב פירוש בלשון יוני' ורומי' חדר גדול ובפרט המוכן למסבה). *[אחי"ה ומשקל טרקלוניא הוא ל"ס וצ"ל טרקלינא וכ"ה לנכון בכ"י תרג' לאסתר שני ז', ח' אצל ה' לעווי והקבוץ בתר"י א' לבמדבר ל"א, נ'. ודע כי בלא יו"ד אחר רי"ש אי' במשניות ובמשנ' דש"ס בבלי וכ"ה בתוספ' תרומ' פ"ז, תוספ' עירו' ז' (ה') תוספ' יו"ט פ"ב, אבל בירו' ביו"ד וכ"ה איזה פעמים בערוך בדפוסים ראשונים וכ"ה בירו' פ"ג ד"ו ע"ד טריקלין עשר על עשר וכו', ירו' ר"ה רפ"ב דנ"ט: מטריקלין לקיטון, ירו' כתובו' פ"ד דכ"ח ע"ד וירו' סנהד' ס"פ י"א ד"ל ע"ג טריקלין וקיטון חופה וקיטון נכנסה לטריקלין, ירו' חגיגה רפ"ב דע"ז. הטריקלין מוצע לכם. ירו' סוט' פ"ה ד"כ: עיי"ע מלך ב', ספרי ואתחנן פ' כ"ט נכנס לטרקלין שלו וכו' ע"ש והקבוץ חגיג' י"ד: טרקלין גדולים צ"ל טרקלינין ובכ"י מ' טרקלים. תוספ' כלים ב"מ רפ"ה (הרחוינית) [לפע"ד הדחוינית עיי"ע דחון] שבטרקלינין בעלי בתים האוכלים עליהם כלומר שולחנות של חדרים גדולים ושל מסיבה — וראיתי בערך מלין כ"י באוצר כ"י האלבערשטאם נ"י וכתב בעל מחבר ע' טרקלין וז"ל: "הנה זאת המלה גם היא כמדומה בעיני שהיא ל"י ושבה במנהג אצל הלטינים ומורה על המקום שהיו מסובין בו בני האדם למשתה, והמלה מורכבת מן טְרִים שפי' שלש ומן קְלִיטֵי שפי' מטה והיו נהוגין במשתאות הגדולות שהיו מסדרין ג' מטות זו אצל זו להסב בהן המסובין וג' שלחנות למטהם וסדור המטות נקרא טרקלִין וכן המקום שהיו מסובין בו נקרא כן", ובמעריך פי' מהר"ם די לונזאנו טרקלין הוא הבית הגדול סאלא בלע"ז ע"כ. ובעה"ק שנ"ב פי' ג"כ זאל בלא"ש = Saal] —

טרקליל (לפי ענינו טס Platte, Blech) מצחת נחשת על רגליו (ש"א י"ז, ו') תרג' וטרקלילין דנחש. — בסוף תוספתא דשבת (פי"ז) טרקלילין שהשיקן בערב שבת. בפ"ב בתוספתא יו"ט (פ"ב דביצ') טרקלילין שהשיקן מערב יו"ט. *[אחי"ה כ"ה רק בדפ"ר ובנו"ג בתוספ' דביצ' הנ"ל טרקלין שהסיקה מערב יו"ט וכ"ה בכ"י אירפורט ועוד לפי כ"י הנ"ל גם בתוספת' שבת הנ"ל טריקלין שהסיקה וכו' וגם רד"ק גורס בתרג' שמואל וטרקלין דנחש ופי' טס של נחשת ע"כ. ובתרג' אסתר ה', ט' בהוספת אס: דמכתבא באסטרקליליה. והמתורגמן הביא רק טרקלל ופי' פרונטל בלעז ע"כ והוא בל"צ frontail, frontale שטירנבינדע ועיין רד"ק לשמואל שם ובע' מצח בשרשים. ואולי לפי זה טרקליל הוא מל"ר אמצעית troscellus, trosellus פי' כריכה Winde, Bündel] —

טְרַקְלִין (פי' לפע"ד כלי נחלק לשלשה חלקים עיי"ע טרקארין) בילמדנו קח את המטה (בתנחומי חקת לי"ז) אמר ר' סימון טרקלין אם יהיה ביד אדם אינו יכול לערב אלו באלו ומשקין וכו' פי' כלי הוא. *[אחי"ה כה"ג בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב וב"ר ובדפ"ע קטוע וגם שם הגי' טרקלר בראש הערך ובאמצע טרקלין, ובמעריך כתוב:

---

[1]) כ"ה בדפ"ר פיזי ובאסיל ואמשי' אבל בדפי' ויני' בלא וי"ו. [2]) כ"ה בדפ"ע ובירו', אבל בבבלי ובמשניו' בלא וי"ו אחר רי"ש. [3]) ע"ב פי' רגמ"ה כ"י לב"ב ורבינו זכרהו רק בסיום מאמרו וכונתו גם לריש המאמר. [4]) בגוף הדבר פי' כן גם רגמ"ה רק ברוחב ביאור וכן הרחיב דבורו רבינו בע' עשה, ואחריו נגרר גם הרשב"ם ע"ש ועוד עיין תוספ' סוכ' ה': ד"ה בשליש ותוספ' יומי נ"ב. ד"ה ועשרים. [5]) וכ"ה באמת מלה במלה בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב. [6]) בנו"ג ופשט בתורקליניה וצ"ל בטרקליניה.

בספר כ"י גרסינן טריקולין פי' שלשה פכים ע"כ כונתו על τρίχειλον ובע' טרקארין נסיתי את חילי לפרש עפ"י שתי גירסאות ע"ש] —

טרקנין (= טְרוּקַנִין או טְרָקוּנִין או מל"י τρωγάλια כל דבר שנאכל בקנוח סעודה ואות ר' ול' מתחלפות ואחד הוא עם τρωκτά ועוד עיין בפנים, או אולי צ"ל טְרוּקטן = טרוקטִין מאותה הוראה) בפ' כיצד מברכין בגמ' חוץ מן היין (ברכות ל"ז:) אמר ר' יוחנן טרקונין חייבת בחלה מאי טרקונין אמר רב יוסף[1]) כוכא[2]) דארעא פירוש הוא גובלא שאופין על הארץ ולא בתנור. *[אחי"ה זה הפי' הובא באו"ז הלכ' חלה הנ"ל בשם ר"ח ובחי' הרשב"א לברכות בשם רה"ג ז"ל ע"ש. מציון רבינו מוכח כי לא גרס וכי אתא רבין א"ר יוחנן טרוקנין פטורין מן החלה וכן לי' בכ"י ש"ס ובר"ש ובפסקי רי"ד אבל באו"ז הל' ברכת המוציא סי' קמ"ח הביא שתי נוסחאות ובתוספ' ר"י החסיד (בברכה המשולשת צד כ"ה) פי' בגלוי שלא גרסינן זו ההוספה והביא ראיה מירו' ר' יוחנן אמר טרוקנין חייבין בחלה ע"ש ועיין ברא"ש ובהפשב"ע וכן הביא ראיה באו"ז הל' חלה הנ"ל בשם רבו רבינו יהודה ב"ר יצחק שירליאון[3]). ודע כי בירו' הנזכר פה ר"ל בירו' חלה פ"א דנ"ז ע"ד לפנינו הגי' ר' יוחנן אמר טריקטא חייבת בחלה עיי"ע טרוקטא לכן דעתי נוטה כי או טרוקנין צ"ל טרוקטא (כי ט' נשתבש לאותיות ני') או (טריקטא) [טרוקטא] דירו' (וכ"ה בע' דבש) אולי יש להגיה למלת טרוקניא = טרוקנין ולשתי מלות יש להן פתרון או מל"י הרשומה τρωγάλια = τρωκτά פי' כל שנאכל בקינוח סעודה ותהיה אז טרוקניא כמו טרוקליא (ל' ור' מתחלפות) או אולי טרוקנין העיקר ומל"פ تركان והוא הקבוץ מן ترك פי' כל שנאכל בקנוח סעודה וחוא מין לביבות נעשה מן גביל עיסה וסוק"ר וזרעונים עיין Vullers ח"א 437 ועל זה יפה עולה השקלא וטריא אם חייבת בחלה או לא טשא"כ אם נגזר אמר מל"י הנ"ל שמורה רק אכילת פירות בקינוח סעודה ולא לביבות וכדומה. ועוד יפה עולה להוראת מלה פרסית הנ"ל שפירשה רב יוסף על ידי כוכא דארעא פי' ענין לביבות עיי"ע ככא וע' כעך מל"פ הרשומה שם. ועוד בחר רב יוסף לשון ערומים כי טרוקנין, ביחיד טרק, פירושו בל"פ גם חפירה וגומא ור"ל שלביבות אלו נעשו בגומא בארץ ולא בתנור ודו"ק. ונרויח מכל זה כי נוכל לחזק גיר' הרא"ה בפי' הרי"ף והא טריקתא דארעא עיין היטב ד"ס לברכות צד ק"ג אות ח' והוא אחד עם כוכא דארעא כי טריקתא הוא משקל ארמי של טרק הנ"ל והוא אחד עם כוכא וזו ג"כ ל"פ کاك לביבות] —

* **טורקום** (?) בספרי בהעלתך פ' פ"ט לשד השמן זהו לשון טורקום וצריך להיות לשון נוטריקון כגי' הילק' בהעלתך רמז תשל"ה ועיין רש"י לבמדבר י"א ח'.

טרקסין (לפע"ד מן טרק בל"י θύρασι חוץ draussen ומן סין = ἔσω, ἔσωθεν drinnen) בפ"ד במדות (מ"ג) ובפ' הוציאו לו בגמ' היה מהלך בהיכל (יומי נ"ב.) אמה טרקסין וכ' אמה בית קדש הקדשים. ובר"ג דפרק השותפין (ב"ב ג' סע"א) במקדש שני מ"ט לא עביד אמה טרקסין. פי' טרקסין לשון יוני פנים וחוץ כלומר מספקא להו אי כלפנים אי כלחוץ וכך מפורש בירושלמי. *[אחי"ה כונתו על ירו' כלאים פ"ח דל"א סע"ג וז"ל מהו ואמה טריקסין ר' יונה בוצרייה אמר טריכסון מה בפנים מבחוץ ובירו' יומא פ"ה דמ"ב סע"ב הגי' מהו אמה טרקסין ר' יונה בוצריה אמר טירקסון מה בפנים מבחוץ וכ' ע"כ וצ"ל מה בחוץ ועל זה הירו' כיון פירש"י ליומא נ"ב. בפירוש טרקסין וז"ל לשון פנים וחוץ הוא כך ראיתי בהש"ס ירושלמי וכו' ע"כ. והתוספ' ב"ב ג'. ד"ה טרקסין אחרי שהביאו פי' ר"ת דטרק הוי כמו טרוקו גלי וסין הוי סיני (!) כתבו בזה"ל וי"מ טרקסין פנים וחוץ וכו' וכבר עמד על זה הלשון: י"מ בעל הפשב"ע ע' טרקסין ולפע"ד י"מ הוא ר"ת מן: ירושלמי מפרש ובזה הכל מיושב וכן לשון התוספ' ביומא הנ"ל מגומגמת ושם הביאו פי' ר"ת בשם י"מ ופירש"י פנים וצ"ל פנים וחוץ וכיונו על רש"י יומא נ"ב. עיין שם. וראיתי בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב שפי' טרקסין בזה"ל: הכותל שהיה מפסיק בין ההיכל לקדש הקדשים קרי ליה אמה טרקסין ע"כ ואולי כונתו על ל"י διάκρισις בהפך האותיות פי' הפסקה Urterschei-dung וכן בפי' רע"ב למדות כתוב כן כפי' רגמ"ה ע"ש רק הוא מוסיף עוד טרק בלא"ר סגור כמו טרוקו גלי סין סיני וזה כדעת ר"ת הנ"ל והתוי"ט לא הרגיש בזה. וכשני פי' רע"ב ראיתי בחידושי הריטב"א ליומא רק שם קצת יותר מדויק בזה"ל

---

1) וכ"ה בכ"י מ' ופ' ובב"נ ובאו"ז הלכת ברכת המוציא ר' סי' קמ"ח ובהלכ' חלה סי' רט"ו ובנו"ג אמר אביי. 2) כ"ה בדפ"ר פיז' וויניצי' וכ"ה בע' ככא וכ"ה נכון ועיין גם בחי' הרשב"א פעם אחת כוכא אבל בערוך מדפ' באסיל והלאה אי' כגי' ספרי' כובא בבית וכ"ה באו"ז בשני מקומות. 3) והוא אחד עם ר' יהודה החסיד עיין למוד ערוך לברכות צד י"ח ועוד עיין הלכות ערלה ססי' שכ"ו וספר החסירים סי' תשנ"ז, תשס"ו.

כי טרק בל"י חוץ וסין הוא פנים ע"כ ולפע"ד היא הרכבה משתי מלות יוניות הרשומות וא"כ בירו' צ"ל יותר טוב טירסקון (זו עיקר הגי') מה בחוץ מה בפנים וכן בערוך בל"י חוץ ופנים. ורימ"ז בט"ר ח"א, קל"ד ולעווי נדחקו בפי' המלה הזאת] —

* טְרָקְסָאוֹת (נ"ל מל"י τρώξ פי' חלל וחור מערה Loch, Höhle או מל"ר אמצ' trassa חפירה ובור) תוספת' אהלות פ"ה כלי' שבטרקסאות מכאן ומכאן טהורין היה עומד בתוך הפתח וכו' כה"ג בר"ש אהלות פ"ד מ"א ופי' לנכון טרקסאות חללים קטנים שבעובי הדפנות שאין בהם פותח טפח ע"כ ובנו"ג וכן בכ"י אירפורט שברסטקאות.

* טְרֶקְסִימוֹן (מל"י ἡμα — τρέξιμον, Laufbahn, Fahrweg) עיי"ע טרכסימון ומ"ש.

טְרַשׁ (מלש' ערבי طرش מחה רשימת איזה דבר verwischen die Spur) בפ' הגוזל עצים בגמרא גזל מטבע (ב"ק צ"ח.) והני מילי דמחייה בקורנסא וטרשיה. ס"א וטרסיה. פירוש מחה בליטת הירכות של אותיות המצויירות במטבע. *[אחי"ה ורש"י פירוש עשאה כאבן חלקה לשון טרשים ע"כ והבין מע' הבא אח"ז ורמ"ל העתיק גלאטט מאכען וזהו לפי פירש"י והיה לו להעתיק עפ"י פירוש הערוך] —

טְרַשׁ (מל"ע ופ' ترّس צרור קשה harte Scholle וממנו הפעל הקשה כצרור ועוד הפעל מל"ע ترّس הקשה verhärten) בפ' אלו טרפות בגמרא הריאה (חולין מ"ו: מ"ז:) בחמימי לא דמטרשי פי' מחזיקין[1]. בס"ג דכתובות (קי"ב.) ובפ' אלו נאמרין בכל לשון בגמ' ואלו נאמרין בלשון הקדש (סוטה ל"ד סע"ב) אין לך טרשין[2] בכל א"י יותר מחברון. ובר"ג דפ' האומר לחברו (ב"ב ק"ג.)[3] א"ר יצחק טרשין[4] שאמרו בית ד' קבין כלומר סלעים דתנן (שם צ"ב: במש') גבוהים (ג') [צ"ל י'] טפחים[5] בית ד' קבין[6]. בר"ג דפ' יש בערכין (י"ד רע"ב) אמר רב פפא הקדיש טרשין פודן בשויהן פי' בל' ישמעאל[7] קורין לאבנים חדים וקשים שסביבות הים[8] טרוש. — (א"ב פי' בל"י חורב ויובש). *[אחי"ה כונת ר"ב על ל"י ξηρός חרב ויבש והשם ξηρότης Dürre ויותר טובה גזרת רבינו מל"ע (והפ') הנ"ל ופי' רגבים וצרורות קשין ויבשין ורגמ"ה לערכין (בקובץ כ"י אנגייל' דף קל"ו רע"ב) פי' טרשים: שדה סלעים שאינה ראוייה לזרע ע"כ וכמו שפי' רבינו וגם רגמ"ה לב"ב הנ"ל שהזכיר יחד במימרא דרב יצחק סלעים וטרשים וכ"ה בירו' כלאי' ספ"א דכ"ז: זורע . . ע"ג סלעים ע"ג טרשים, וכנ"ה בירו' ב"ב פ"ד די"ד ע"ג והטרשים המוקצין ממנה. בב"ר פכ"ג ההרים נעשו טרשים. בויק"ר פל"ו מה הגפן הזה אין נוטעין אותה במקום טרשין גדולין ותוספ' שביעי' רפ"ג ותוספ' ב"ק ספ"ב יוציא לים או לנהר או למקום הטרשים וזו ראיה לגי' כ"י עיין הערה 8 — במגילי' ז'. טרשיים צ"ל טרסיים עיי"ע טרס', ובילק' בחקותי קל"ס רמז תרע"ז מערכין הנ"ל טרסין וצ"ל טרשין, ונ"ב פי' רבינו אולם בלי הוספה של כ"י הנ"ל] —

טְרַשׁ (מל"ע طرش חרש taub sein) בילמדנו בסוף אם בחקתי ובפרשה וישב ממנו שבי אמר ר' לוי מהולתך טרשא אקיש עלה א"ל הקב"ה ליעקב יעקב שכחת נדרך. פי' בל' ערבי קורין להרש (טרוש) [אטרוש][9]. מהולתך טרשא כלומר הנפה נתחרשה ואין יורד הקמח. אקיש עלה הכה עליה בכח בטבעות של ברזל שכך מנהג הערביים כשמסלתין הסלת יש להן באצבעות צרדות[10] טבעות ומכין הנפה בהן מכאן ומכאן ויורד הקמח. *[אחי"ה כל הפירוש הזה נ"ב בילק' וישלח רמז קל"ה ושם חסר' מלת צרדות ודע כי פי' באצבעות צרדות: באצבעות האמצעיות עיי"ע צרדה א' ובכ"י ב"ר הגי' באצבעות כצנרות וצ"ל כנצרות והוא ל"ע خنصر פי' אצבע אמצעית והיא אחת עם צרדה וכנראה זו הגהת מבורך הסופר היא לכן לא נתנוה בפנים ובכ"י ל"ד הגי' צורות טבעות. ודע כי הציון הנ"ל ליתא בתנחו' במקומות הנ"ל כי אם בסדר וישלח סי' ח' וז"ל א"ר איבו מהולתך טרשא אקיש עלה א"ל הקב"ה לא הגיעוך הצרות האלו אלא על שאחרת את נדרך וכו' ובב"ר פפ"א הובא זה המשל בשם ר' לוי כדאי'

---

[1]) ולזה כיון ג"כ רש"י בפי' מקשין אותה כאבן וכ"ה בפי' ר' נסים לחולין וכן פי' רגמ"ה כ"י לחולין בקובץ כ"י אנגי' דף ש"ז. וז"ל דמטרשי לשון קשה ע"כ. ובענין גי' רבינו עיי"ע בווץ. [2]) בנו"ג טרשים. [3]) בדפ' באסיל אמש' ופראג בטעות בקדושין נ"ט! [4]) וכ"ה בפירשב"ם ובנו"ג טרשים. [5]) ובדפ"ר וטפחים ואות ג' חסר וצ"ל י' טפחים. [6]) ובזו השטה הלך הר"ן הובא בשט"מ לב"ב ק"ב: דמ"ש טרשין שאמרו בין ברישא בין בסיפא דמקבל דוקא בית ד' קבין ע"כ וכ"ה דעת הראב"ד שם בשט"מ לדף ק"ג. ע"ש וסיים בזה"ל אנחנו צריכין לידע כי לשון טרשים אינו אלא סלעים אבל נקעים לא נכנסו בכל טרשים ע"כ, וזה לא בפירשב"ם ב"ב ק"ג. ד"ה טרשין ע"ש ורבינו פי' עפ"י פי' רגמ"ה כ"י לב"ב וז"ל א"ר יצחק סלעים וטרשים שאמרו דפחות מיכן דגמדדין כשהן בת ד' קבין וכו'. [7]) חסר בדפ"ר. [8]) כ"ה בכ"י ו"ו א' ובי ה"ב, ל"ד עיין סוף הע' בפנים. [9]) עיין סוף הערך. [10]) כ"ה לנכון בכ"י פאריז ובדפ' וויניצי' אבל בשדפ"ע בט"ס צרורות ועוד עיין בהוספותי לסוף הערך.

בערוך רק שם הגי׳ מהולתך חרשה וכמ״כ כתב וז״ל בכל הספרים גרס טרשא ע״כ וכן הובא בילק׳ הנ״ל בשם ב״ר (פמ״א) [פפ״א] וכ״ה בע׳ הל ב׳ מב״ר הנ״ל ובב״ר בנוסח׳ חרשה הוא פירושו של טרשה כי בל״ע اطروش פי׳ חרש ועל זו המלה כיון רבינו וצ״ל במקום טרוש: אטרוש וכן יוצא מפורש משט״מ לב״מ ס״ה. בד״ה גמ׳ א״ר נחמן שהביא זו הגי׳ בשם רבינו ועל ידו פי׳ טרשא דערך הבא אח״ז] —

טרש (= טְרָשָׁא לפע״ד ענינו מכירה לאריכת ימים מל״פ ترازى, das Sich- Hinziehen, Länge der Zeit) בפ׳ איזהו נשך בגמ׳ ואם לגורן (ב״מ ס״ה.) א״ר פפא טרשא דידי ודאי שרי. פי׳ „נותן לו הפירות במרחשון ומתנה לפורעו הדמים באייר כשער אייר שהוא ביוקר" וכבר פי׳ בע׳ חכר. *[אחי״ה כ״ה לנכון בדפ׳ ויני׳ אבל בדפ׳ אחריי ובכ״י ל״ד וב״ר בט״ס חבר ובדפ׳ אמ׳ ופר׳ הבר וגי׳ מוטעת זו היתה גם לפני הגרי״ב עיין סוף ח״ב של הפשב״ע. אבל רבינו כיון לגי׳ דפ׳ וויניצ׳ על חכר [ב׳] ושם פי׳ רבינו טרשי דפופנאני (או לפי גי׳ שלנו פפונאי) ב״מ ס״ח. ע״ש. והפי׳ דערך הנוכחי הועתק מפי׳ ר״ח הובא בשט״מ לב״מ ס״ה. ד״ה אמר רב נחמן. ועוד שם הובא בשם ר״י אל ברגלוני פי׳ לשון טרשא מילמדנו שהביא הערוך בע׳ הקודם ואחרי שהביא דבריו סיים בזה״ל וכאן נמי פירוש טרשא רבית חרש שאינו נשמע מפני שלא פסק ואמר לגורן בכך וכך אלא אמר באותו השער ואמר שמא לא ייקר השער וכו׳ ע״ש וראב״ד שם פי׳ מענין טרשים פי׳ סלעים וזהדחק שנראה לעינים הוא. ולפע״ד פי׳ מל״פ הנ״ל כלומר מכירה למשיכת העת ולהמתנה וכפירש״י. ולדעת ר״פ סמאלענסקין הוא מע׳ הקודם מן חזק וקשה כלומ׳ רבית אסורה אבל למכור במחיר חזק וקיים מותר — וכנ״ה בב״מ שם א״ר נחמן טרשא שרי, ושם א״ר חמא טרשא דידי ודאי שרי. ירו׳ ב״מ פ״ה ד״י סע״ג אין זו רביתא אלא הטרשא והובא במו״ע ע׳ קסוסטבן ע״ש. והקבוץ טרשי ב״מ ס״ח. עיי״ע חכר ב׳] —

טרת (והוא נסמך מן טִירָה מל״מ עיי״ע טר ו׳ פי׳ בנין מוקף סביב התנור כעין חצר Ofen-anbau — Ansatz) בפ״ה בכלי׳ (מ״ג) טירת התנור בזמן שהוא גבוה ד׳ טפחים מטמאה. פי׳ כמין חצר לפני התנור ושמה טירה מלשון בחצריהם ובטירותם (בראשית כ״ה, ט״ז). ויצא חצר אדר (במדבר ל״ד, ד׳) תר״י טירת אדריא. *[אחי״ה בתר״י א׳ לפנינו טירית אדריא ובתר״י ב׳ דירת אדריא ובאמת טירה נרדף עם דירה עיי״ע טר ו׳. וכל הערך הנוכחי שייך לע׳ טר ו׳. וכפי׳ רבינו אי׳ בפי׳ רה״ג לסדר טהרו׳ צד ה׳ ע״ש ובפי״מ לרמב״ם ור״ש. והאחרון הביא גם תוספתא וכיון לתוספת׳ כלי׳ ב״ק רפ״ד וז״ל שם חיברן זו לזו ולא חיברן לתנור הרי הן כטירה חפר בארץ ועשה להן טירה טהורה וטירת כירה טהורה ע״כ] —

טרת (= I טְרִיתָא מל״ר panis tortus והועתק לל״י אמצ׳ Torte = τόρτα, τοῦρτα) בפ׳ כיצד מברכין בגמ׳ חוץ מן היין (ברכות ל״ז:) אמר אביי טריתא פטורה[1]) מן החלה, מאי טריתא איכא דאמרי מרתח גביל והוא קמח שנותנין אותו לתוך מים רותחין לאו עיסה היא ואין חייב בחלה. א״ד לחמא (דהנדוקא) [דהנדיקא][2]) י״מ גלוטוני[3]) ולא סבירא לן, א״ד לחם העשוי לכותח אם עשאו כעכין[4]) כמין חלות חייבין בחלה שכן קורין בל׳ ערבי לחלה גדולה כעך, כלימודין פי׳ כגון עמודין ארוכין כדגרסינן בתנור (פ״ה דכלים מ״ט) עשה לו לימודים להעמידו[5]) גלי דעתיה כיון דעשאו כלימודים לשוחקו בעי ליה ולאו לאכילה מיכוין הלכך פטור מן החלה[6]). וי״מ כעכין עגולות כחלות חייבין שהן כשאר פת, כלימודין דלא קפיד אי הוי עגול או ארוך. כאדם הלמד עכשיו מלאכה פטור. *[אחי״ה וכי״מ הובא גם בשיטה מקובצת לברכות (בפסי ברכי משולשת צד י״ח:) בזה״ל וי״מ עשאה כמתלמד שאינו קפיד בלישתה ובקיטופה ע״כ ולפע״ד תיבות „שלא הקפיד על עריסתם" בפירש״י ברכות ל״ח רע״א בד״ה כלמודין ג״כ לזו מכוונין רק צ״ל על עריכתם. ובענין הוראת המלה נ״ל לתת יתרון לדעת י״מ כעכין

1) בנו״ג פטור וצ״ל פטורה וזו היא גי׳ הגאוגים ועיין בחי׳ הרשב״א ובכ״י מ׳ אי׳ חייבת. 2) וכ״ה באו״ז הל׳ חלה סי׳ רט״ו וכן מוכח מעי׳ הנדיקי ובנו״ג נהמא דהנדקא. 3) ובכ״י ה״ב, וי״ו גלוטני אולי היא מלאי״ט galetta וכ״ה בל״צ galette שיפצסצוויעבאק, על זה העירני הח׳ סמאלענסקין. 4) כ״ה לנכון גם בכ״י פ׳ וכ״ה בע׳ כעך ובאו״ז הנ״ל וכ״ה בפסחים מ״ח: וברוב הראשונים ובנו״ג כעבין. 5) לי׳ באו״ז הנ״ל. 6) ע״כ הועתק מפי׳ ר״ח הובא באו״ז הנ״ל ע״ש ורבינו הוסיף באמצע פירושי התיבות: י״מ גלוטוני וכו׳ ועוד התיבות: שכן קורין בל״ע וכו׳ אמנם בדפ״ר לי׳ זו ההוספה אולם השמיט מאמר דאי׳ שם באו״ז וז״ל „ונראין דברים שאין נילושין כדרך עיסה" ואולי לזה כיון במלה איטלקיי כי galetta יעשה במים רותחין מבצק שלא החמיץ ואין נילושין כעיסה ועל מה שאמר ר״ח נראין דברים אמר רבינו ולא סבירא לן וחולק לו כבוד ומכנהו בשם י״מ. ועוד באו״ז שם בשם ר״ח אחר מלת כעכין, תיבות: „שנושכות זו בזו" עיין פסחים מ״ח: ופי׳ בע׳ כעך ושם נגרר רבינו אחר פי׳ ר״ח ע״ש ובענין פי׳ מרתח גביל פי׳ כן רה״ג הובא בחי׳ הרשב״א, וגי׳ מרתח גביל כ״ה בכ״י וברי״ף וברא״ש ובשאר ראשונים ולפנינו בהיפך גביל מרתח עיין ד״ס לברכות צד ק״ג:

עגולות כחלות כי טריתא נגזר מל"ר tortus שפי' חררה עגולה. ובענין כעכין שהוא ל"ע עיי"ע כעך וע' טרקנין. ובעה"ק שנ"ב לוע"ז: לעבקוכי"ן בלא"ש. והוא Lebkuchen = Honigkuchen. ועוד נ"ל לפי א"ד לחם העשוי לכותח לגזר מלת טריתא מל"פ ثريت، ثريد שפי' כמו ثريد בל"ע לחם העשוי לכותח ונוכל להעתיקה ע"י Tunkbrod] —

טְרִית (= II טְרִיתָא לפי דעת רבינו ור"ב מל"י ורו' τρίτων triton, ממיני טונין eine Art Thunnfisch ולפע"ד הוא מל"י τάριχα והועתק לל"ר האמצ' tarichum וללשון ערבי ופ' طريخ (Salzfisch, Sardelle בפ"ו בנדרים (נ"א:) מותר בטרית טרופה ובציר. ובפ' אין מעמידין (ע"ז ל"ט:) ואלו מותרין באכילה וכו' עד וטרית שאינה טרופה וציר שיש[1]) בה דגה. פי' חתיכי דג גדול הוא ונקרא בלע"ז טונין. בר"ג דמגילה (ו'.) תני רב יוסף ספוני (דברים ל"ג, י"ט) זו חלזון, טמוני (שם) זו טרית, חול (שם) זו זכוכית לבנה. ובס"ג דפ' כיצד מברכין (ברכות מ"ד.) עיר אחת היתה בא"י[2]) והיו מוציאין ממנה ששים רבוא ספלי טרית פירשתי בערך ספל. — (א"ב פירוש בל"ר מין דג גדול ממיני אטונס). *[אחי"ה ולזה הסכים גם בעל כ"כ ואמר שהוא כמשמעו בל"ר טריתון והביא פליניאוס סל"ב ס"א. ובציון זה מפליניאוס (ל"ב, י"א, נ"ג) החל חקירתו בנידן דידן הח' לעוויזאהן (זאאלאגיא 255) וגם הוא העלה כי טרית היא Triton ממיני טונין וכן לועז רש"י טונינא בפי' טרית לברכו' למגילה ובפי' על דברים ל"ג, י"ט והוא בל"צ thonine אבל בפי' לע"ז ל"ה: פירש"י טרית: מין דגים קטנים מלוחים ולפע"ד זה הוא עיקר ובכל הציונים הנ"ל נוכל לפרש כן ונגזרה המלה מל"י ער' ופ' הנ"ל שפתרונה מין דגים קטנים מלוחים ובל"פ גם הוראתה דג הנקרא Sardelle וגם הח' לעוויזאהן פירוש לפי מסקנא שהוא Sardellenart והוא אחד עם τριχίς. θρίσσα ומעתה זכינו להבין הדרוש (מגילה ו'. ספרי זאת הברכה פי שנ"ד ובמד"ר פי"ג) טמוני זו טרית כי דרך הדגים הקטנים המלוחים האלה להטמינם ולכבשם במלח וציר ולכן מספר ס' רבוא ספלי טרית אין מהנחוץ שיהיה בדרך גוזמא כי דגים קטנים אלה צדים בלי ספורות כנודע מצידת דגים של המליח (Salzfisch, Hering) וראיה לפירושי כי גם רבינו פי' בע' ספל הא דברכות הנ"ל ספלי טרית פי' ספלים מלאים טרית והוא המליח וכו' ע"ש והוא לפי שטת ר"ה שהובא באו"ז הלכ' סעוד' סי' קס"א ע"ש היטב. וגם נבין מעתה פי' הנודר דג דגים שאני טועם . . מותר בטרית טרופה ובציר כי הנודר מן הדג או דגים סתם שלמין משמע שבורין לשברי שברים לא משמע וכן מפורש בשט"מ לנדרים ע"ש וגם יפה מפורש שם טרית „מין דג קטן". וגם יפה עולה: הנודר מן הצחנה אסור בטרית טרופה (נדרי' שם) כי צחנא הוא בל"ע صحناء תבשיל מדגים קטנים שבורים לעורר האכילה ולכן הנודר מן הצחנה אסור בטרית טרופה שגם זה מאותה ההכנה של דגים קטנים שבורים. ועיי"ע צחן ב' שפי' רבינו ע"י דגים קטנים כבושים ע"ש. ובירו' נדרים פ"ו דל"ט רע"ד שניהם ענין אחד הם וז"ל לית אורחא דבר נשא מימר לחבריה זבון (ליטרי) [צ"ל לי טרי[3])] והוא זבין ליה צחנא. תמן קריין ליטריתא [צ"ל לטריתא] צחנה. ובשט"מ לנדרים גרס לנכון בשם הירו' זבון לי טרית והוא זבין ליה צחנא וכו'. — ובפי"מ להרמב"ם לע"ז פ"ב פי' טרית: מין ממיני הדגה והוא דג טהור שכותשין אותו עד שהוא שב כמו עיסה וכו' ע"ש] —

* טורתוק ט"ס עיי"ע ברנט ומ"ש בח"ב קצ"ו.

1 טָשׁ (= טוּשׁ מל"ס טְשָׁא הצפין והסתיר sich verstecken, verbergen) בפ' במה מדליקין בגמ' על ג' עבירות (שבת ל"ג:) אזלו וטשו במערתא. בפ' ערבי פסחים בגמ' דסמוך מזגו לו כוס ראשון (פסחים קי"ד רע"א) דאכיל אליתא טשי בעיליתא[4]). ובע"ז בפ' השוכר בגמ' המניח נכרי (ע"ז ע'.) ההוא אריא דנהים בי מעצרתא שמע גוי[5]) טשא בי דני[6]) אמר רבא חמרא שרי מימר אמר כי היכי דטשינא אנא הכי טשי[7]) ישראל אחורי וקא חזי לי. נצפנה לנקי חנם (משלי א', י"א) תרג' נטשי[8]) לזכאי במגן. ומצותי תצפן אתך (שם ב', א'), וצפונך תמלא בטנם (תהלים י"ז, י"ד), יצפן לישרים [תושיה] (משלי ב', ז'). *[אחי"ה ציון האחרון רק בדפ"ר אבל שם לי' ציון דתהלים ובדפ' פיז' ובדפ' אחרונים הרבה קטוע כל הערך בפרט בציון דע"ז הנ"ל. ודע כי כל לשון צפן דספרי אמ"ת מתורגם בלשון טוש עיין במתורגמן ודוגמאות אצל לעווי. והשם טִישָׁא, טַשְׁיוּתָא ובלשון סורי טושיא פירוש סתר עיין תרגום לתהלים י"ז, י"ה, משלי כ"א, י"ד; איוב כ', כ"ו — וכנ"ה בדרז"ל

[1]) בכ"י ו"ו שאין אבל זו היא ממשנה ע"ז ל"ה: ע"ש. [2]) בנו"ג בהר המלך. [3]) טרי קטוע מן: טרית. [4]) עיין פירושו בערך קקל א'. [5]) בנו"ג כמעצרתא . . נכרי. [6]) בנו"ג ובכ"י ביני דני. [7]) בנו"ג איטשא נמי ובכ"י אטשי. [8]) בנו"ג ניטשי.

תענית כ"ד. טשו מיניה, ושם כ"ט אזל טשא מינייהו] —

2 טָשׁ (= טוּשׁ מל"ס טוּשׁ, טש פי' טח, מלוכלך בטיט (bestreichen, bekleben, beschmutzen ושמן לא תסוך (דברים כ"ח, מ') תר"י [א'] [ומשח] לא תטושון [1]). אהרי הטוח את הבית (ויקרא י"ד, מ"ח) תר"י [א'] [בתר] דאיתטוש [2]) ית ביתא. וכן פי' ר"ח ז"ל בויקרא רבא פ' קדושים תהיו בראש פ' כל (דגאים) [צ"ל דקאים] ועבר טאיש להון באפיה. *[אחי"ה ודע כי בדפ"ר פיז' באסיל ואמש' ופר' אי' רק בויק"ר קדושים תהיו טאיש וכו' ובדפ' פר' טיש. ובדפ' וויניצ' אי' בויק"ר פרשה קדושים תהיו פרי עץ חיים יהא וצ"ל פ' פרי עץ חיים היא וכ"ה בכ"י ו"ו א' וב' ול"ד, ושם: כל דעבר וגאים ועבר יהא טייש ליה באפיה אבל בכ"י ה"ב איתא וז"ל „וכן פי' ר"ח ז"ל בויק"ר פ' קדושים תהיו בראש (פרקא) [צ"ל פרשה] כל דגאים ועבר טאיש להון באפיה ולפי דעתי זה פירש נכון ואין זה דרך פי' מרב חננאל זצ"ל" ע"כ ואחר נוסח' זו נגררתי רק השמטתי הסיום ולפי דעתי וכו' כי בל"ס הוספת איזה כותב היא וסגנון הלשון ולפי דעתי וכו' מוכיח כי אין זה מלשון רבינו נתן ובעל מגיה שקשה לו כי ר"ח לא פי' המדרשים לכן הגיה לו (אולי בגליון) כי אף אם פי' נכון הוא בכ"ז אין זה דרך פי' ר"ח, ואח"כ הובא מגליון פנימה בכ"י ע' ה"ב. ודע כי מקור המדרש הוא בלי ספק בויק"ר פכ"ה ובנו"ג שם לפנינו בזה"ל: וכל מאן דעייל ונפק יהא טרו על אפיה והבאתיו בע' טר ב' וש"נ השנויים, לכן דעתי נאמנה כי במקום גאים של כ"י צ"ל קאים ופי' כל דקאים ועבר כמו כל מאן דעייל ונפק ופי' טאיש להון באפיה יטיחו וילכלכו בהם (כלומר בתאנים הללו) את אפיו — וכנ"ה בתוספ' ב"ק ספ"ט הרק וטש בפניו כנגד חברו ולגי' כ"י אירפורט (הוצ' צוק"מ 366) שרק וטש בפני חבירו. ביצה ל"ד. אין טשין אותן במטלת, ובפסחים ל' רע"ב וב"מ צ"ב. אין טשין את התנור באליה ואם טש וכו' ופי' רש"י טחין וגי' רבינו עיין בע' שט ב' וש"נ. ב"ר ס"פ ל"ד עיי"ע אדמדמני ובכפלות בבנין פלפל טשטש עיין הערך אחר זה] —

(מִשְׁטוּשׁ) [מִשְׁטֵשׁ] (מערך הקודם מל"ס הנ"ל פי' מלכלך (besudeln בס"ג דפ' המוציא יין (שבת פ"א סע"א) ירדו עליהן [3]) גשמים ונטשטשו [4]) מהו פי' הגאון" שאם נראו לו אבנים מקורזלות דבוקות עם הקרקע בירידת גשמים ונטשטש העפר מעליהן ונמחק מהו לטלטלן — וזהו טשטוש דתניא התם (תענית כ"ב סע"ב) נטשטשו ואין עושין [5]) פירות, מי חיישנין שמא יהא כסותר או כטוחן וא"ל אם היה רישומן של אבנים ניכר מותר לו ליטלן ולקנח בהן" [6]). פ"א נטשטשו שאינו ניכר שנתקנח בו ככר [7]). בפ' סדר תענית בגמ' על כל צרה (תענית כ"ב:) שכל זמן [8]) שאין הגשמים יורדין ואיננן מרובין [9]) מטשטשין את הארץ ואינה מוציאה פירות. ובס"ג דפ' השותפין (ב"ב ט"ז סע"א) שאלמלא ב' טיפין יוצאין מדפוס אחד מטשטשות את הארץ ואינה מוציאה פירות [10]). מטיט היון (תהלים מ', ג') תרג' מכסן [11]) טשטושא. יהמו יחמרו מימיו (שם מ"ו, ד') תרג' משתגשין ומטשטשין [מוהי]. פ' הקורא את המגילה למפרע בגמ' קראה סירוגין (מגילה י"ח:) היו בה אותיות מטושטשות או מקורעות אם רשומן ניכר כשרה. בפ' גט פשוט בגמ' משנמחק (ב"ב קס"ה סע"ב) נמחק או נטשטש אם רישומו ניכר כשר. *[אחי"ה בנו"ג ניטשטש והוא בנין נתפעל ואות ת' נבלעת וצריך לנקד נִטַּשְׁטֵשׁ בדגוש בטית ראשון וכנ"ה בתוספ' כלים ב"מ ספ"ד מראה . . שנטשטשה, שהש"ר פסוק אם חומה: מה צורה זו אעפ"י שמִטַּשְׁטֶשֶׁת מקומה ניכר וכו'. ובפועל פסחים ס"ה: היו בגדיו מְטוּשְׁטָשִׁין, זבחי' י"ח: מטושטשים או מקורעים. והפעל נגזר מע' הקודם והוא בנין

[1]) וכה"ג במתורגמן, ובנו"ג תשוטון. [2]) בנו"ג דאתטש. [3]) כ"ה גי' הגאונים עיין חיד' המאירי וכה"ג בריי"ף, וברש"י הגי' עליה. [4]) וכ"ה בכ"י מ' וא"פ ובפי' ר"ח ובד' שונצי' וקראקא ושם ניטשטשו ובנו"ג בטעות ונשטשטשו. [5]) כ"ה בכ"י ערוך ובדפ' וויניציא ובשדפ"ע קטוע וגי' עושין כ"ה בכ"י מ' וב' ובע"י ובילק' בחקותי רמז תרע"א ובנו"ג ואינה מוציאה וכן בנו"ג מטשטשין את הארץ וכ"ה בכל המקומות הנ"ל ועיין ד"ס תענית צד ס"ו: ועוד עיין למטה בהערה ובעל ד"ס לא העיר על זה מאומה: [6]) הועתק מפי' ר"ח (נדפס בש"ס ווילי) ושם אי' כך שמעתי פירושו, וכזה הפי' אי' ג"כ בריי"ף ע"ש היטב ובחי' המאירי ובלמוד ערוך שבת צד ע"ו. ובש"ס ווילי במקום הנ"ל הוגה ללא נכון שמא יהא ככוסח תחת כסות שאי' בכ"י וצ"ל כבערוך כסותר. [7]) וכפי' זה איתא בפירש"י ועיין בחי' המאירי. [8]) בכ"י ו"ו ול"ד וב"ר, וכ"ה בכ"י ש"ס ובנו"ג הזמן וכ"ה בכ"י ה"ב. [9]) כ"ה בכל כ"י ערוך ובדפ' וויניצ' בטעות שאין שאין הגשמים מרובין ובדפ"ר חסר וכן קטוע בדפ' האחרונים ובנו"ג שכל זמן שהגשמים מרובין ואולי אודות שינוי הגי' הזו הכפיל רבינו להביא שתי פעמים הציון מתענית ותדע כי בפעם ראשונה הביא גי' נטשטשו ואין עושין פירות ובפעם שנית אי' כגי' הספרים עיין הערה 4. [10]) זה הציון חסר בדפ"ר ופיז' ובדפ' אחרונים ואי' לנכון בכ"י ערוך ובדפ' וויניציא. [11]) וכ"ה בכ"י תרג' עיי"ע כְּסָן אבל בנו"ג בט"ס מסכ' וכן בדפ' אמ' ופי' בטעות מסין ובדפ"ר חסר.

פלפל לכן צ"ל בהתחלת הערך מִשְׁמֵשׁ במקום משמוש ובכ"י ל"ר כל הערך נתחבר עם ע' הקודם וזהו נכון] —

מַשְׁמַק (מל' בקטרי' tasta בהוצואריש תָאשְׁת בלשון פרסי החד' طشت, طاش ועוד تشت, تشته קערה עמוקה, אגן tiefe Schüssel, Becken) בפ' תינוקת בגמ' דסמוך נדה שבדקה (נדה ס"ח רע"א) אטו עבדי חסרת (משמקי דורי הסרת) [צ"ל דורי חסרת משמקי חסרת] כלומר והלא יש ליך עבדים הרבה וקדירות הרבה ויורות הרבה שיכולין להביא מים עכשיו בלילה ולחמם לך חמים ותחוף. — (א"ב פירוש בל"ר שם כללי לכלי חרש). *[אחי"ה וכ"ה בכ"כ וכונתם על ל"ר testaceus מהשם testa חרש וכ"ה באור אסתר להאחים באנדי. והנכון כדעת פערלעס עט"ש מ"ז עפ"י עדות פראפ' שפיגעל וש"נ שהוא ל"פ וערבי' הנ"ל ולדעתי נבנה השם ממשקל تشته כי ה' בסוף התיבה עולה עם ק' בעברית ומלה נושנת היתה طشتك כדעת פליישער ולזה עולה יפה משמק ורבינו פי' ע"י יורות והנכון קערות עמוקות או אגנות כי כן משפט המלה הפ' וממנו הועתק ל"ר האמצ' tastia, tasta וגם בלא"ש Tasse אבל עיי"ע יורה ומ"ש. ודע כי סדר המלות עבדי . . דורי . . משמקי וכן מוכח מע' דד ה' ע"ש ובהפשב"ע וכן מוכח מפירש"י ע"ש וכ"ה בתוספ' ס"ו: ד"ה אם סמוך. ובע' מכמך פירשתי כי גי' רש"י היתה במקום משמקי: מכמכי, וכן הביאו התוספ' הנ"ל משמקי הוא משמקי דפיזא והוא כסא לישב עליו בבית המרחץ ע"כ אבל לפי גי' רבינו בע' מכמך הגי' בכתוב' ע"ז: מכמכי פיזא. ועוד הביאו התוספ' שם פי' רבינו סעדי' משמקי מסרקים היינו לחוף הראש ע"כ ונ"ל שכיון רס"ג על ל"פ شانه פירושו מסרק Kamm] —

* מַשְׁיוּתָא, מִישָׁא עיי"ע מש א'.

נשלם כסדר סדר התשיעי. תפארת ניצוח למלכי ושועי. ומעפר מקימי. ומתיר אסורי. יגבירי לערך ערך עשירי.

*[אחי"ה ר"ת נתן והחרוזים האלה הם בכ"י ו"ו א' וכ"ה בכ"י ל"ד ושם בט"ס ישועי . . ומתיך אסורי וצ"ל ומתיר אסורי וכ"ה בכ"י בריטיש מוזיאום בלונדון ושם אי' נשלם ערך סדר תשיעי תפארת וכו', ובכ"י ו"ו ב' חסרו החרוזים ובכ"י ב"ר אי' רק נשלם ערך ספר טית אתחיל ערך יו"ד ובכ"י ה"ב אי' בזה"ל: נשלם ספר ערך תשיעי. תהלה לאל רועי ואחל ספר ערך עשירי בעזרת עוזרי ע"כ ואם נגרס במקום ואחל: נחל אז הרוחנו ג"כ ר"ת נתן.

אות היוד

* י׳ היא אות העשירית באלפא ביתא ותבא א׳) במקום ו׳ ד״מ ידע = ודע, ילד = ולד, יתר = ותר ובהפעיל ואפעל תבא במקום ו׳. ב׳) במקום א׳ ד״מ הַיְמִין = הֶאֱמִין, יִלְפָּא = אִילְפָא, כייב = כאב, שייב = שאב, ודוגמאות הרבה בירו׳ למשל יניי, יינון ודיין במקום ינאי, אינון, ודאין עיין מבוא הירושלמי למהרז״פ ח׳: ג׳) במקום ה׳ ד״מ יֵיא = יְהֵא, יִי = הִי, יַב יֵיב = יְהַב, יְהֵיב. ד׳) באה בכתיבה מלאה להורות על חיריק ד״מ הילוך, יישוב וגם להורות על תשלום הדגש הנעדר ד״מ מיירא, נתיירא. ה׳) לא תחסר במקור ד״מ לֵירֵד, לֵישֵׁב במקום לָרֶדֶת, לָשֶׁבֶת. אבל מן יצא המקור לָצֵאת. ו׳) היא לפעמים מיותרת בראש המלה ד״מ יְטוּר, יְקוּמָא.

* 1 יֵא, יֵיא (= אֵי הֵי מלת השאלה לדעת מקום המבוקש wo?) רק בקשור ל׳ ברכות נ״ח. כגני ליא ובע׳ כגני פי׳ רבינו עפ״י פי׳ ר״ח ליא כלומר לְאֵי מקום ע״ש ובנו״ג לייא וכ״ה בפסחים ה׳: כלפי לייא כלומר להיכן נוטה ומלת כלפי כְּלְאַפֵּי וא׳ נבלעת ובע׳ כלפי פי׳ רבינו בגי׳ אחרת ופי׳ בע״א ע״ש וש״נ כל כלפי לְיֵיא. ולדעת רשד״ל (דקדוק ל׳ כשדים צד ע״ו בהעתקת קרוגער) צריך לנקד כלפי לַיָּיא וה׳ נבלעת תחת לְהַיָּיא ופי׳ כנגד מי, כנגד היכן.

* 2 יֵא, יֵיא (= יְהֵא עיי״ע י׳ פי׳ יהיה es sei! עיין עמת״ל ללעווי) רק בירו׳ עיין ירו׳ תענית פ״ד דס״ח ע״ג ייא שלמה על ידא וכו׳ פי׳ יהיה שלום על יד וכו׳, ירו׳ סוכ׳ פ״א דנ״א ע״ד די ייא קרירה עליל, ירו׳ מ״ק פ״ג דפ״א ע״ד ייא ההוא גוברא מְחָרָם, ירושל׳ פ״י דכ״ט, ייא סופיה מתחנקא, ובמד״ר פ״ד יהא סופא מתחנקא, ובקשור עם תיבה אחרת ירו׳ ברכות פ״א ד״ג רע״א או ייבה כיי דר׳ זעירא כ״ה בגי׳ מהרש״ס אך שם מנוקד בטעות וצ״ל כנקודת הח׳ לעווי יֵיבָה כְּיִי פי׳ כמו יְהֵא בְּהָא כְּהִי וכד״ו ובאה״צ למהרז״פ הגי׳ יהא בה כיי דמר ר׳ זעירא, ומהרש״ס פי׳ מל׳ יהב וצ״ע. ירו׳ ב״ק רפ״ח ד״ו: כמה את בעי מיסב וייאבך אהן צערא פי׳ כמו יהא בך, ושם: ולא ייאבך אהן צערא. ירו׳ כלאים רפ״ג דכ״ח רע״ג כל הן דאנא משכח לה ויאנא מחק לה וצ״ל ו׳ יֵאנָא (= יֵא נָא = יְהֵא אֱנָא) פי׳ בשאמצא ספר אחד אשר שם זֵרוּעֶיהָ (ישעיה ס״א, י״א) מלא כתיב אני אמחק את ו׳ וצ״ל חסר, ור״ש לכלאים פ״ג מ״ב הביא גי׳ הירו׳ כל הדן דאשכחן לה ו׳ אנא מחק ליה ובדפ׳ זיטאמיר בטעות דאנא משכח אנא מחק ליה. ובירו׳ קידושין פ״ד דס״ו רע״ב אין כיני את חמי מפיים יאנא מוקים ליה אם כן הוא אתה תראה עצמך כאלו מפיים אותי שלא להלקותו אז יהא אנא מוקים כלומר אקימנו מן הספסל שלא להלקותו ובדפ׳ אמשט׳ וזיטאמיר ואנא.

* יאו (כה״ג בדפ״ע ונדפס בדפוסים ראשונים אחר ע׳ יי ובדפ׳ אמש׳ ופר׳ ללא נכון בראש אות יו״ד והנכון כגי׳ כ״י ערוך ייאו עיי״ע).

☞ יָאִי (מל״מ יָאָה ובלי תרג׳ יְאָא, יָאֵי פירוש נאה würdig, schön, gut) תרגום נאוה תהלה (תהלים ל״ג, א׳) יאי שבחתא. *[אחי״ה בכ״י תרג׳ יאיא והוא הנכון כי יָאיָא בלשון נקבה וכן בל״ס יָאִיתָא ובל״א יָאָה, יָאתָא עיין הדוגמאות בעמת״ר ללעווי. וכנ״ה בדרז״ל ב״ב קי״א. הוא יאה וכו׳ עיי״ע גל ו׳ (ח״ב רע״ח ובהערה שם), מנחות נ״ג. הוא יאי וכו׳ עיי״ע אוֹרָיָין (ח״א רפ״ג) והפשב״ע ע׳ יאי, תמיד ל״ב. יאי למידר. ולנקבה חגיגה ט׳ יָאָה עניותא וכו׳ עיי״ע ברז ב׳. ירושלמי חגיגה פ״ב דע״ז ע״ד יאייא בריוא, וכן תר״י א׳ וב׳ יפת תואר (בראשית כ״ט, י״ז). שהש״ר פ׳ כמגדל: מדברתיך יאיא. והשם לנקבה יָאיוּתא וכ״ה בל״ס פי׳ יופי וכן תרג׳ לוית (משלי א׳, ט׳; ד׳, ט׳). בפסיקת׳ דר״כ צד ק״ט. יָאוּתָךְ ובפסיק׳ רבתי פכ״א בטעות יונתי. ותואר הפעל יָאוּת ירו׳ פיאה פ״ב די״ז. ושם ספ״ב די״ז: ירו׳ דמאי רפ״א דכ״א ע״ג, ירו׳ שבת פ״א ד״ג ע״ג ירו׳

שביעי' פ"ו דל"ו ע"ד. ירו' קידוש' פ"ד דס"ו. ירו' שבועות פ"ה דל"ו: תרגום אונק' שמות י', כ"ט, לדברים י"ג, י"ד וזולתם] —

* יָאלָא עיי"ע יילי.

יֵאנָא עיי"ע יֵא, ייא ב'.

* יָאסִין, יָסִיאָן, יאסיין, יָאסִינִיאָה, יָאסְנִיָה (שם פרטי) עירובין נ"ג: בדפוס שאלוניקי וקהל"ר פ' טובה חכמה ר' יוסי בר יאסין ובע"ז מ"ב. הגי' בר יסיאן ובמנחות ו': כ"י (הובא אצל ד"ס לביצה צד ז':) בן יאסיין וכה"ג בר יאסיין בכ"י מ' לביצה שם ובנו"ג יאסיניאה וגו' יאסיניא אי' ג"כ בכ"י א"פ לשבת ע"ה: ובכ"י מ' לשבת שם יאסניה (ובנו"ג בן קיסמא) עיין ד"ס לשבת צד פ' ושם בהערה ס' הרבה שנויים ד"מ ברי"ף כ"י אסינא ונ"ל שהוא אחד עם יוסי בר אשיאן דירו' סוכה פ"ד דנ"ד סע"ג ועוד עיי"ע יוסינה.

יְאוֹר (מל"מ פי' נהר וחריץ Fluss, Kanal) בר"ג דפ' המקבל (ב"מ ק"ג:) אריסא עביד ביה [1] יְאוֹרֵי פי' עושה חריצין בקרקע שהולכין המים על פני השדה. *[אחי"ה ובגוף הדבר פי' כן רש"י ע"ש וכן ר"ח הובא בשט"מ לב"מ בזה"ל בי יאורי כמו נברכת לקבץ בו המים ומשם יספקו לערוגות ע"כ] —

* יארוד עיי"ע ירוד ב'.

יֵאוּשׁ (מל"מ יאש בנפעל פירוש אבידת התקוה die Hoffnung aufgeben, verzweifeln והשם יֵאוּשׁ Desperation מל"ע يئس) שלא מדעת (ב"מ כ"א רע"ב) פי' בע' יע"ל קנ"ס. *[אחי"ה אם יאוש קונה בגניבה ובגזילה עיין ב"ק ס"ו. והלאה ועיין בתוספ' גיטין נ"ה. ד"ה מ"ט ועיין כל הסוגי' ב"ק ס"ח. והלאה, ירו' ב"מ רפ"ב ד"ח: ייאוש בעלים שאבוד ממנו ומכל אדם, ירו' סנהד' רפ"ו דכ"ג: יאוש של טעות. ובתרג' איוב ו', כ"ו מילי יאושא. והפעל ב"ק ס"ו. והלאה כיון דמיאש, ב"מ כ"ב: יאושי מיאש מיניהו, ושם כ"ב. איאושי מיאש, ושם כ"ג. מיאש ליה מיניה, בהתפעל ב"ק ס"ח. נתיאשו, שם ס"ח: נתיאשו הבעלים ותמיד בשני יו"ד! וכן שם קט"ו. ובב"מ ז', כ"ד. (מתייאשין) [צ"ל מתיאשין] אבל לנכון ביו"ד א' בב"מ כ"ב. אבות פ"א מ"ז אל תתיאש, אתפעל ב"ק ס"ח: דילמא לא אִיָיאַשׁ, שם: דשמעינן דאִיָאוּשׁ. ות' נבלעת אבל מלא אי' בתרג' ירו' א' לדברים כ"ט, י"ח וְיִתְיָאֵשׁ בליביה] —

☞ יָאַת (לפי פי' ר"ב מל"מ ומפעלי פ"י ופי' ענין הנאה geniessen ויתכן לגזרו גם מנחי ע"ו מן אות ענין רצון והסכמה לכן הביאו רבינו בע' את) משנת ברכות פ' אלו דברים (פ"ח, מ"ו) אין מברכין על הנר עד שיאותו לאורו. ובמשנת שבת פרק כירה שהסיקוה (פ"ג מ"ו) אין נאותין ממנו לפי שאינו מן המוכן, פירוש ענין הנאה. *[אחי"ה בנו"ג ניאותין ביו"ד וזה לכאורה ראיה לפי' ר"ב ומל"מ כי לך יָאָתָה (ירמיה י', ז') ובעתיד נֵאוֹת (בראשית ל"ד, ט"ו) בכ"ז דעתי נוטה לדעת המדקדקים שגזרוה מפעל אות ותהיה אז נאות, או ביו"ד כדאי' בדרז"ל ניאות, במשקל נִבוֹשׁ, יֵאוֹת כמו יֵבוֹשׁ, ורבינו באר בע' את (ח"א, ש"ל) ג"כ לשון הנאה ועוד מענין אות פי' רושם ע"ש. וש"נ הציונים, ועתה באתי להוסיף ירו' ברכו' פ"ג ד"ו ע"ג וירו' תענית פ"א דס"ד סע"ג ראה את עצמו ניאות בחלום (וכ"ה בירו' יומי פ"ח דמ"ד ע"ד' ושם: תוך חלום), ירו' שבת פ"ג ד"ו: אין ניאותין ממנו, ושב רפ"ו ד"ז רע"ד וירו' ביצ' ספ"א דס"א. כל שניאותין בו ביום טוב וכו', ירו' ע"ז פ"א דל"ט ע"ג שיאותו לאורו עיי"ע את. ונמצא רק בנפעל וביו"ד ובל"מ בלי יו"ד] —

* יָאוּת עיי"ע יָאִי ושם גם השם יָאיוּתָא, יָאוּתָא.

* יֵב, יֵיב (= יְהַב, יְהֵב וה' נבלעת כמו בל"ס ופי' נתן geben) רק בירו' שמדרכו לקרב ב' תיבות אל אחת וע"י זה נבלע הה"א עיין מבוא הירו' למהרז"ף ח': אבל בשרש זה ראינו כי גם באותה המלה נבלעת הה"א עיי"ע יא, ייא. ירו' תענית פ"א דס"ד: יבית לה (= יהבית פי' נתתי), ירו' נדרים פי"א דמ"ב ע"ג דו יב ליה (= יהב ליה, נתן לו), ירו' תענית פ"ג דס"ו ע"ד, ירו' כתובו' ספ"ו דכ"ט: ושם פי"ב דל"ה, וירו' גיטין פ"ו דמ"ח. ירו' נזיר ספ"ה דנ"ד: יבון, ירו' גיטין פ"ה דמ"ז: וייבה, ירו' חגיגה פ"ב דע"ז ע"ד ייבונון, ירו' נזיר ספ"ה דנ"ד: ייבון ליה, ירו' ברכות פ"ט די"ד סע"א ושל ראש עד שלא ייבה לא ייבה מן דייבה (הוא) [הא] ייבה פי' המהרש"ם כשאין לו אלא תפלה של ראש נמי אין לברך בשעת הנחה אלא קודם דהא עד שלא נתנה לא נתנה ומשנתנה הא נתנה ואין מקום לברך בשעת הנחה ע"כ, ובאה"צ פי' בע"א. ירו' נדרים פי"א דמ"ב ע"ג דו יב לה מקמה טבא ובפסיקתא רבתי ר"פ כ"ב (יבולי) [צ"ל יבי לי] מקמת פלן נסתה ויהבה ליה והמו"ל (ה' פריעדמאן צד קי"א) הגיה בלא הכרח הבי לי אולם יבי לי

[1]) בנו"ג בי ובכ"י ש"ס (ד"ס במקומו) אי' בי יאורי דאריסא ובכ"י ה' בי אוריא ובגליון יאורי.

יותר טוב והוא הצווי וכן בירו' ביצ' פ"א ד"ס ע"ד ייב לי ואנא שתי. ועוד עיי"ע מקמתא ציון של ויק"ר פ"ה.

* יֵבָא, יֵיבָא, יֵיבָה (נתקצר מן יְהֵא בְהָא es sei hier, es findet statt) ירו' שבת פ"ג ד"ו: יבא כיי דמר וכו', ירו' עירבין פ"א די"ט. ירו' נדרים ספ"ז ד"מ ע"ג ייבא כיי דמר וכו' וכ"ה ירו' שבת פ"א ד"ד ע"ג וע"ד ושם פט"ז דט"ו סע"ג, ירו' תענית פ"א דס"ג רע"ד, ירו' עירובין פ"ו דכ"ג רע"ג (ושם כי דמר וצ"ל כיי דמר) וכ"ה בירו' ברכות פ"א ד"ג רע"א לגי' המהרש"ס ובנו"ג יהא בא כיי דמר עיי"ע יֵא ב'. ירו' פסחים פ"א דכ"ז רע"ב, ירו' מעשרו' פ"ג ד"נ ע"ד וירו' ערלה פ"ג דס"ב סע"ד, ירו' מגילה פ"ב דע"ג: ירו' נזיר רפ"ח דנ"ז, יובא כהדא וכו', ירו' ב"ק פ"ד ד"ד: ייבא כפלוגתא וכו'.

יִבֵּב (מל"ם פי' הריע וקרא בקול יללה מל"ע וסו' ابب = يبب ängstlich (wild) schreien) והשם יַבָּבָא בל"ס יַבָּבְתָא (das Lärmblasen) בפ' יו"ט של ר"ה (ל"ג:) שיעור תרועה שלש [1]) יבבות. — (א"ב תרג' הריעו והריעתם (יהושע ו', י') יביבו ותיבבון). *[אחי"ה וקרוב היה לר"ב להביא ראיה מתרג' לשמות ל"ב, י"ז, לבמדבר י', ז', ט', תר"י א' כ"ג, כ"א ועוד זולתו. וכן בירו' יבמות פט"ז דט"ו ע"ד שמע קול המקוננות מיבבתו בין המתים. וזו מהוראת מלה ערבי' הרשומ' אבל בל"ס גם ענין רנה ודיצת חדוה jubeln וכ"ה בתרגום באתפעל עיין לתהלים ס"ה, י"ד; ס"ט, י"ד; ק"ח, י'. — והשם יבבא. תרג' תרועה (במדבר כ"ט, א') יום יַבָּבָא (והובא בר"ה ל"ג:). ולפי גי' כ"י תרג' לאיוב ל"ג, כ"ו מתורגם בתרועה: ברעוא וביבבא עפ"י שתי הוראות המלה עיין עמת"ר ללעווי ושם ג"כ פי' התרג' לתהלים ק"נ, ה'] —

יבדה (לפי' רבינו יְבַד כמו אֱבַד zu Grunde gehen אבל עיין גם בפנים) בפסיקתא דויהי בשלח פרעה (פסיק' דר"כ צד פ"ט.) אמר צפור מבלעדי שמיא לא יבדה. פי' לא מתאבדה. *[אחי"ה בכ"י ל"ד בראש הערך יברה ובאמצע: יבדא, ובכ"י ב"ר בט"ס יברה ודע כי בקהל"ר פ' חופר גומץ ובאסת"ר פ' גם ושתי הגי' „לא יברה" ובתחלה עלה במחשבתי לומר שהוא ט"ס מן יבדה ובפרט כי גם בירוש' שביעית פ"ט דל"ח ע"ד אי' צפור מבלעדי שמיא לא יבדא וכו' וכגי' רבינו. אבל אחרי רואי כי בשו"ט מזמור י"ז פ' ממתים הגי' לא אתיא אמרתי לחזק גי' לא יברח (וכ"ה בכ"י כרמולי בפסיקת' אצל הח' באבער בפסיק' שם אות קס"ב: לא יוכל לברוח) כי בל"ע بدا פי' יצא והלך וכן بده הלך פתאום וזה פתרון בדה וגי' לא יברח, לא אתיא היא עפ"י העתקת מלה ערבי'. וא"כ עיקר מקום הע' יתכן בערך ברה ושם הביאו כ"כ. ובנו"ג בפסיקת' לא מצדיא ותוספ' ע"ז ט"ז: ד"ה דימוס גרסו כן בירו' הנ"ל לא מיתצדא, ואולי גם זאת היא העתקת יבדה כי בל"ע باد ענינו כלה ונכרתה או מל"פ بند נאחז בחבל ונלכד בפח. ולפירוש רבינו יש להביא ראיה מתרגום משלי י"א, י' שתרג' ובאבד: וביובדנא וא"כ אבד כמו יבד] —

יַבְחוּשׁ (לפע"ד כמו בחוש מל"פ مكس וב' ומ' מתחלפין פי' יתוש דק אדום dünne, rothe Mücke) בפ' המפלת (נדה כ"א. במשנה) המפלת כמין קליפה [2]) כמין שערה כמין עפר [3]) כמין יבחושין [4]) אדומים. פי' תולעים כדאמרינן בס"ג דפ' ואלו טרפות (חולין ס"ז סע"א) ואת נבלתם תשקצו (ויקרא י"א, י"א) [5]) לרבות יבחושין, וכדאי' בפרק כל הזבחים בגמ' דסמוך ערל (כ"ב.) אלא למעוטי יבחושין אדומין אפילו בעינייהו נמי דהא תנן [6]) (מקואות פ"ו מ"ז, ידים פ"ב מ"ב) אמר רשב"ג כל שתחילת ברייתו מן המים מטבילין בו [7]). *[אחי"ה ודע כי אמיתת גוסח רבינו בענין ציון הפסוק ויקרא י"א, י"א הוברדה מפירש"י על התורה כי על זה הפסוק ואת נבלתם תשקצו פירוש בזה"ל לרבות יבחושין שסיננן יבחושין מושיירונ"ש, והיא כדעת ר"א בערלינער (רש"י 200) moucherons קליינע פליעגען, מיקקען ע"כ ובחולין פי' כמין יתושין דקין הנמצאות במרתפות של יין ע"כ וקצת בע"א בזבחים ע"ש ועפ"י שני פירושים הללו העתיק הח' לעוויזאהן (זאאלאגיא 314, 334) את המלה ע"י Kellerfliegen, Wasserschlängelchen. ודע כי مكس נגזר מלש' בקטרית makhshi ואולי יבחוש (וזה היחיד אי' בתוספתא ידים רפ"ב) נולד מכתיבת בחושי = מחושי והיא מלה בקטרי' הנ"ל וקרוב לזה בשאר לשונות אינדגרמניות עיין יוסטי צינדלעקסיקאן 222] —

* יָבַל (בהפעיל יוֹבִיל כדרך ל"מ ענינו הבאה führen) סנהד' צ"ה ע"א תרג' לישעי' י',

[1]) זו נוסחתו של ר"ח עיין בחי' הרמב"ן ובריטב"א ובנו"ג כשלש. [2]) בירו' בגמ' נדה פ"ג ד"נ רע"ג הגי' כמין חתיכה. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו. [4]) בדפ' פיזי ובכ"י ו"ו בי בחושיין. [5]) בנו"ג וכל השרץ השרץ על הארץ (ויק' י"א, מ"א) ועוד עיין בסוף הערך. [6]) בנו"ג תניא. [7]) וכ"ה בזבחי' אבל במקואות וידים הגי' טהור.

ל״ב מוביל ומייתי בידיה פי׳ מוליך ומביא, ושם ס״ב: עירובין כ״ז רע״ב מובילנא מאניה בתריה וכו׳ עיין ערך סר ב׳ וערך מן ז׳. גיטין ס״ז: אובילו, טהרות פ״ז מ״ה מובל. והרבה בתרגומים עיין במתורגמן ע׳ יבל א׳ אבל בע׳ מַיַית היה טועה. ובעז׳ ה׳, י״ד; ו׳, ה׳ היבל. ובפַעֵל ירו׳ ע״ז פ״ג דמ״ג. מאן דמר אוביל גַייבֵל, ירו׳ תענית פ״ג דס״ו ע״ד הוה מְיַיבֵּל לה לתמן (לאבן הטועים), ירו׳ סוטה ספ״ז דכ״ב. והא תמן מייבלין אורייתא גבי ריש גלותא. ושם: כד אינון תרתיי תו [1]) מייבל חדא ומייתי חדא. ובירו׳ יומא רפ״ז דמ״ד רע״ב בטעות בתיבה אחת כד אינון תרתויתי מייבל חדא וכו׳ ובירו׳ מגילה פ״ד דע״ה סע״ב תרתייתי מיבל וצ״ל תרתיי תי מייבל וכו׳. — יבולי עיי״ע יב. וממנו השם מובל ענין משאוי עיי״ע מבל ב׳.

* יוּבָל (מל״מ פלג מים וכן בל״ע وابل ובלא״ר יְבְלָא (Strom, Fluss ובפרט נקרא כן נהר מיוחד ויק״ר פכ״ב במד״ר פכ״א וילק׳ איוב רמז תתקכ״ו נהר יוצא מעדן ויובל שמו ומשם הוא שותה (בהמות). — בכורות נ״ה: ונהר הרביעי הוא פרת . . תניא ר״מ אומר יובל שמו שנאמר וכו׳. תרגום פלגי מים (איכה ג׳, מ״ח) היך יבלין דמיא.

* יוֹבֵל (מל״מ ונרדף עם איל וממנו קרן היובל Widderhorn ונקראה כן שנת השמיטה Jubeljahr לפי שתוקעין בקרן היובל) ר״ה כ״ו: כ״ז. ל׳. ערכי׳ ג׳ סע״ב שוה היובל לראש השנה לתקִיעה ולברכות וכו׳. והקבוץ יובלות ר״ה ח׳: יובלֵי ערכין י״ב: ונקרא, שנת החמשים יובל לפי שתוקעין בו בשופר שהוא קרן של איל (מתורגמן). וכן בדרז״ל ר״ה כ״ו. מאי משמע דהאי יובלא לישנא דדכרא הוא דתניא א״ר עקיבא כשהלכתי לערביא היו קורין לדכרא יובלא, ובירו׳ ברכות פ״ט די״ג רע״ג א״ר לוי בערביא קורין לאימרא יובלא והיה במשוך בקרן היובל (יהושע ו׳, ה׳). ודע כי בל״ע وابلة נקראו כן צעירי הצאן וזו לכאורה ראיה לדעת ר׳ לוי בירו׳ הנ״ל אבל בל׳ פעניקיא נקרא יֹבֵל איל וזו ראיה לדעת ר״ע בר״ה הנ״ל עיין פרעמדשפ׳ רעדענסארטען להחכם ברילל מ״ו ומ״ע דמ״ג הנסמן שם.

יַבָּל (= יַבָּלִית, יַבָּלָא מל״ס יַבֵּל, יַבָּלָא, יָבָלָא דשא, ירק Gras וכן הוא גם בלשון ערבי ابل ובל״מ יְבוּל, בּוּל, בְּלִיל) בפ״ג בכלים (מ״ו) יבלית שטופלין בה את (הפרסים) [2]) [וצ״ל פרסים] [3]) ס״א פטסין [4]). פי׳ ע ש ב ששמו יבלא [בארמית] ובלש׳ קודש (חצובה) [צ״ל חצוב]. ברפואות דמי שאחזו (גיטין ס״ח סע״ב) וחילפי דימא ויבלא. ובר״ג דפ׳ כל הבשר (חולין ק״ה:) כרך ריפתא איבלא [5]). ותנן בפ״ב בשביעית (מ״ב) מפרקין ומייבלין פי׳ מסירין עשבים הרעים [6]) ועוד פי׳ בע׳ ז ב ל. *[אחי״ה ושם הביא את הירו׳ (שביעית פ״ב דל״ג ע״ד:) מעבירין את היבלת [7]) ולכאורה לזה כיון רבינו גם בע׳ הנוכחי כי לפי דעתו מייבלין הוא מענין יבלית. יבלא שפי׳ לעיל עשב וכן דעת רש״י בחולין ובגיטין הנ״ל. וכן הביא רה״ג לכלים הנ״ל ראיה לפי׳ יבלית מזה דשביעית ופירושו בענין יבלית הועתק ע״י רבינו בראש הערך ועפ״י פי׳ רה״ג השלמתי מלת ארמית וכן מוכח מע׳ חצב ג׳. ובעה״ק שנ״ב אי׳ שמו יבל בל׳ ישמעאל ורה״ג הביא עוד לביאור המלה וז״ל „ובטיית חייל״ והוא בל״ע خيل פי׳ עשב הנקרא בל״ר ruta ובלא״ש Raute ועוד נקרא בל״ע سذاب וזהו לפע״ד חצוב עיי״ע חצב ג׳. ועוד ע׳ גרד א׳ (בח״ב, שנ״ו). ור״ש פי׳ בשם י״מ יבלית מין טיט. ויותר נראה פי׳ רבינו שהביא הוא בשמו וכן בפי״מ להרמב״ם מבואר ע״י „עשב לח״ וזו הוראת מלה ערבית ابل feuchtes Gras. וכנ״ה בתוספת׳ כלים ב״ק רפ״ג הקנונין הגדולים שטפלן ביבלות ובאדמה, וצ״ל ביבלית ובר״ש הגי׳ ביבלי וא״כ יבלות הוא הקבוץ כמו בחולין ק״ה: עקרינהו ליבלי וכה״ג ברש״י ע״ז כ״ח. ד״ה גרדא כי ההוא דסוטה (י׳.) גריוי דיבלי כ״ה בדפ׳ הישנים ועיי״ע רפק. ובענין הציון מע״ז הנ״ל עיי״ע גרד א׳ ושם לנכון פי׳ רבינו על ידי חצב (ע״ש מ״ש בח״ב שנ״ו)] —

יַבֶּלֶת (= יְבוֹלֶת השם מתואר עברי יַבֶּלֶת מל״ע وبل fliessen, eitern וא״כ יְבֶלֶת eiterndes Geschwür, Blatter ולדעת רבינו (Warze בסוף עירובין (ק״ג.) חותכין יבלת במקדש אבל לא במדינה [8]). ובפרק אלו דברים בפסח (ס״ה:) הרכבו [9]) והבאתו מחוץ לתחום [10]) וחתיכת

[1]) צ״ל תי פי׳ תהי או תו כמו אתו מן אתא עיי״ע. [2]) כ״ה בדפ״ר פיזי וויניצי׳ באסיל. [3]) וכ״ה בדפי אמש׳ וכ״ה בע׳ פרס וכן הובא בפי׳ ר״ש לכלים. [4]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו וכ״ה בע׳ פרס בשם גאון וכיון לרה״ג כדמוכח מפי׳ רה״ג לכלים ועיין הר״ש לכלים ובע׳ טפל א׳. ובדפ״ע בכאן פטסים. [5]) וכה״ג בפי׳ רגמ״ה כ״י לחולין ובנו״ג כרך ליפתא איבלי ובכ״י הנ״ל הגי׳ אכל נהמא. [6]) ועה״ק שנ״ב פי׳ בזה״ל שקורין יעטין ע״כ והוא בלא״ש gäten = jäten. [7]) בנו״ג היבולת ולפע״ד צ״ל היבלות ועיין בערך הבא. [8]) כ״ה בכ״י ערוך. [9]) וכ״ה במשנה דירו׳ וכ״ה בעירובין ק״ג. אבל בבבלי פסחים הנ״ל הרכבתו. [10]) כ״ה בכ״י ל״ד וב״ה, ובכ״י ו״ו ה״ב אי׳ עוד מ ב ח ו ץ ל מ ח נ ה ומחוץ לתחום, ובדפ״ע נשמט כלל.

יבלתו. פי׳ חרוץ או יבלת (ויקר׳ כ״ב, כ״ב) ובלעז קורין אותו וורוגא [1]) וי״א פורו. *[אחי״ה והוא בלאי״ט porro = verruca בלא״ש Warze ובל״צ verrue ובזה הלעז פי׳ רש״י בעירו׳ ובפסחים הנ״ל יבלתו ורוא״ה וכ״ה בפיי לויקר׳ הנ״ל ובר״ש לנגעי׳ פ״ו מ״ז לועז פורו״ט = poreau ולפרה פ״ב מ״ב ווריוא״ה והוא כשני מיני לע״ז הנ״ל ובדפ׳ שונצ׳ לעירו׳ פירש״י וירוגא והוא לאי״ט או רומי הנ״ל וכן הלעז ברד״ק שרש יבל, וגם גירסת רש״י יבולת וכ״ה בגמ׳ ובכ״י ש״ס (ד״ס עירו׳ צד ר״ג) וכ״ה בפי׳ רה״ג לנגעי׳ פ״ו מ״ז. ודע כי יבלת של מקרא הוא תואר השם ושל משנה הוא שם הדבר עיין פירש״י לעירו׳ ורד״ק שם ותוי״ט לעירו׳ פ״י מי״ג והוא הביא מלה אשכנזית ווארץ וכן העתיקו ע׳ זקנים יבלת (ויקרא הנ״ל) μυρμηκιῶντα פי׳ יַבְלָן כהעתקת התרגום כלומר מי שיש לו יתרת על בשרו ובפי׳ רה״ג לפרה הנ״ל גרס אצל יבלת גם יתירת. והקבוץ לנגעים שם היבלות עיי״ע דל ד׳ ובספרא נגעי׳ פ״ב היבולות וצ״ל היבלות ומזה הענין לפע״ד מעבירין את היבולת או לפי תקונינו בע׳ הקודם בקבוץ היבלות כלומר מסירין את היתרות העודפות מהצמחים] —

* יבלונא ירו׳ שביעית פ״ו דל״ו ע״ד צ״ל גבלונה והוא Gaulanitis עיי״ע גבלן בח״ב רכ״ו.

יַבֵּם (ענינו ידוע מל״מ פי׳ נשואי אשת אח המת בלא בנים die Leviratsehe vollziehen) בפ׳ החולץ בגמ׳ מצוה בגדול לייבם (יבמות ל״ט:) פי׳ ר״ח השתא קיימת לן כרבא (שם סוף העמוד) דאוקמה למתניתין לרבנן דאמרי על איזה דרך כונסה קיים מצות יבום ואעפ״י שאין הלכה כאבא שאול עדיף לעשות כמותו כדגרסינן בפרק ב״ש בגמרא ב׳ אחין (יבמות ק״ט.) לעולם ידבק אדם בג׳ דברים וחד מינייהו בחליצה כאבא שאול. *[אחי״ה בתוספ׳ יבמות ל״ט: סד״ה אמר רב הובא פי׳ ר״ח דפסק כאן דמצות יבום קודמת וחזר בו בפ׳ מצות חליצה ופ׳ דמצות חליצה קודמת ע״כ וא״כ רבינו אחר מסקנא של ר״ח בפ׳ דמצות חליצה נגרר והגרי״ב בהפשב״ע הניח זה בצ״ע ושם עוד טעות קיימא לן כרב וצ״ל כרבא. — והפִּעֵל יַבֵּם וכן בל״ס אי׳ עוד ביבמות ל׳ רע״א וסע״א ומ׳ סע״א והרבה בפיעל יבמות פ״ב מ״ו, מ״ז, מ״ח; פ״ד מ״ה, מ״ו וזולתם. התפעל יבמות פ״א מ״ב, מ״ג והלאה; פ״ב מ״א והלאה; והשם יִבּוּם יבמות פ״א מ״א; פ״ב מ״ה, כתובות ס״ד. בכורות י״ג. ובירו׳ גיטין ספ״ג דמ״ט רע״א ייבום. והקבוץ כתובות פ״ב. יִבּוּמִין. ושם מופשט יבמות נ״ב: קידשה לשם יְבָמוּת (ומהקבוץ יְבָמוֹת נקרא מסכת יְבָמוֹת) והעומד לקיים מצות יבום נקרא יבם והקבוץ יְבָמִין יבמות פ״ג מ״ט זיקת שני יבמין, ושם מ״ב. מצות יבמין, ב״ב קי״ט: פרשת יבמין. והיא נקראת יְבָמָה (מל״מ יְבֶמֶת) יבמות י״ג, נ״ג. והלאה צ״ב: ירו׳ יבמות רפ״א ד״ב: וירו׳ סוטה פ״ב די״ח: והקבוץ יְבָמוֹת יבמות נ״ג. והלאה. — וכן נקרא בעל אחות אשתו יָבָם זבחים ק״ב. ויק״ר פ״כ יבמה מלך. ולנקבה תרג׳ רות א׳ ט״ו הא תבת יבמתיך. והקבוץ ילק׳ מ״א רמז קע״ה בשם שו״ט יבמות היו כלומר נשואות לשני אחים] —

* יַבְנֶה (בל״ע يبنى בל״ס יַמְנִין בל״י Ἰάμνια, Ἰάμνεια עיר ומושב הסנהדרין בימי ריב״ז) ככר הוזכר בדה״י ב׳ כ״ו, ו׳ חומת יַבְנֶה ורבים אומרים כי היא יבנאל של יהושע ט״ו, י״א קרוב לעקרון. ועל תכונת העיר יבנה עיין וויענער רו״ו, גרעטץ במ״ע מהרז״ף ח״ב, ק״ח, נייבויער געאגרא-פיא ע״ג והלאה. יבנה היתה מושב הסנהדרין מימות ריב״ז עד רשב״ג. ר״ה ל״א סע״א ורע״ב גלתה סנהדרין . . מירושלים ליבנה ומיבנה לאושא ומאושא ליבנה ומיבנה לאושא וכו׳. גיטין נ״ו: אמר ליה (ריב״ז לטיטוס) תן לי יבנה וחכמיה וכו׳ עיי״ע ששל. קידושין מ״ט: חכמי יבנה. ירושלמי ברכות פ״א ד״ג: ירו׳ יבמות ספ״א ד״ג: ביבנה יצתה בת קול עיי״ע בת קול. ירו׳ נדרים פ״ו ד״מ. כן היינו נוהגין ביבנה. ירו׳ סוט׳ ספ״ז דכ״ב. ביבנה הותרה הרצועה יצתה ב״ק וכו׳. ברכות ס״ג: כתובות מ״ט. ב״ב קל״א: ירו׳ ברכות פ״ד ד״ז ע״ד כרם ביבנה עיי״ע כרם ב׳, תוספתא דמאי פ״א ותוספתא סוף מכשירין (לפי גי׳ כ״י אירפורט) אוצר של יבנה. מכילתא פי״ג בצל של שוכך ביבנה. — ועוד נקרא יבנאל כפר ימא עיי״ע ימי א׳ ומ״ש.

* יַבְקָא (שם עיר) ירו׳ דשביעית פ״ו דל״ו ע״ג תחומי א״י . . חשבון ויבקא ובכ״י תוספת׳ שביעית פ״ד יוקפא ובילק׳ סוף עקב רמז תתע״ד יוסקא, ספרי סוף עקב משקא, ונראה עיקר גי׳ הירו׳ ונקרא על שם נהר יַבֹּק של מקרא, ובתרג׳ יוּבְקָא והיום נקרא زرقا עיין וויענער רו״ו ח״א 519.

יַבְרוּחַ (מל״ע يبروح בל״ס יַבְרוּחָא והועתק לל״י Ἀιβρούχης אמצ׳ פי׳ דודאים Mandragora, Alraun) בחלק בגמ׳ אין תורה (סנהד׳ צ״ט:) וימצא דודאים (בראשית ל׳, י״ד) מאי דודאים אמר רב

[1]) כ״ה בכ״י ה״ב ובכ״י ל״ד מרוקא וצ״ל וורוקא ובכ״י ב״ר ברוקו ובדפ״ע ברוקא.

יברוחי[1]) יברוחי. ובב"ר (ר"פ ע"ב[2]) והוא לשון ישמעאל[3]). — (א"ב תרג' דודאים בשדה (כראשי' הנ"ל) יברוחין בחקלא). *[אחי"ה ולפסוק ט"ו ט"ז יַבְרוּחֵי דברי וכ"ה בפשיטא. והיחיד בירו' שבת פ"ו ד"ח רע"ב והדין דקרי על יברוחה אסור ובירו' עירובין ספ"י דכ"ו ע"ג על יברוחא. והרחבתי דבורי על מלה ערבית הנ"ל בספרי על העתקת ריב"י טאווס צד 323 עש"ה. ועוד עיי"ע סבים — ועה"ק שנ"ב סיים זה הערך בזה"ל אלרונ"ן בלא"ש] —

* יָבֵשׁ (מל"מ יָבֵשׁ וכ"ה יְבֵשׁ בל"ס ובל"ע يبس פי' חורב בלי ליח trocken sein) ביצה כ"ו: ירו' ביצה רפ"א ד"ס. מוקצה שיבש. גיטין ס"ט: כי היכי דיביש וכו', ירו' תעני' פ"ג דס"ו ע"ד יבשת ידיה. פיעל ב"ר פל"ג ליבש את העולם. פַּעֵל ב"מ ע"ד. יַבּוֹשֵׁי והשם יַבָּשָׁה פי' מל"מ כלומר ארץ הנגובה trockenes Land גיטין נ"ו: נעלה ליבשה ובל"ס יַבִּישְׁתָּא וכ"ה יבשתא בדניאל ב', י' ובתרגום לבראשית א', ט'. י'; לתהלים צ"ה, ט', תמיד ל"ב. ועוד השם בל"ס יַבִּישָׁא ובתרג' יוֹבֶשׁ, יוּבְשָׁא תרג' לדה"י ד', ה'; לשופט' ו' ל"ז. מ'. והתואר יָבֵשׁ ולנקבה יְבֵשָׁה (עוקצ' פ"א, מ"ב), יְבֵישָׁה (תוספ' תרומ' פ"ז, ט"ז) והקבוץ זכר יְבֵשִׁים (עוקצ' פ"א, מ"ג) ולנקבה יבשות (ט"י פ"ג מ"ו) עיין N. Saggio לה' Lattes 62, 63 — יוֹבְשָׁנִי בל"ע يابس תענית י'. עיי"ע טבאי.

* יַגְדִי (שם מקום ?) ירו' דמאי פ"ב דכ"ב ע"ד אלו עיירות שהן מותרות בתחום . . יגדי חטם . . ובתוספ' שביעית פ"ד הגי' יגרי טב.

יֹגֵ֒ל (ר"ת) דנין יג"ל מינ"ל (מנחו' נ"א.) עיין בע' תבטש. *[אחי"ה ושם פי' רבינו עפ"י פי' רגמ"ה כמו שאוכיח ובכ"י רגמ"ה אי' ג"כ הגי' יגל ובנו"ג יגי"ל] —

* יִגְנוֹן (שם הפרטי) עיין פרקי דר"א פמ"ח הובא מה' לאטטעס (שם).

* יָגַע (ידוע מל"מ פי' טרח sich bemühen) בקל: ברכות נ"ח רע"א כמה יגיעות יגע אדה"ר וכו', ירו' ברכות פ"ב ד"ה ע"ג, שהש"ר פ' דודי ירד וקהל"ר פ' מתוקה יגע זה לשתי (בשתים או בשלש, בשתי) שעות יותר ממה שלא יגעתם אתם כל היום כולו. מגילה ו' רע"ב יגעתי ולא מצאתי וכו' ע"ש, ב"ב נ"ט סע"ב יגעת ופתחת יגע וסתום. ירו' שביעי' פ"א דל"ג: וירו' סוכ' רפ"ד דנ"ד: כי לא דבר רק הוא מכם (דברים ל"כ, מ"ז) ואם רק הוא מכם למה שאין אתם יגיעין בו . . אימת היא חייכם בשעה שאתם יגיעין (יגיעים) בו. ירו' חגיגה פ"ב דע"ז: שהיה יָגֵיעַ בתורה כל ימיו וכו'. קהל"ר פ' מתוקה: כל מי שהוא יגע בתורה בעוה"ז בעוה"ב אין מניחין אותו לישון וכו'. ב"ר פל"ט בשעה שיגיעין הן נחין ע"ג סלע וכו'. פ י ע ל סוט' י"ד כדי לְיַגְעָה. ירו' ביצה פ"ב דס"א ע"ג מתוך שאת מייגעו וכו'. תו"כ ויקרא פרק ז' פ"ה היה מיגען כל היום, במד"ר פי"ד מה יש לו לאדם לעשות שהוא מייגע בשרו הרבה. בפועל: כתובות ח': אחינו הַמְיוּגָּעִים וכו'. נתפעל והתפעל: גיטין ע'. ונתייגע, שו"ט ריש מזמור ב' נתיגע הבן, פסיקת' שובה צד קס"ד והובא ביל' סוף קהלת רמז תתקפ"ט שלא תתייגע (תתיגע) בחזירה ע"ש. פסיקת' רב' פי"ד נתייגעת במד"ר פ"כ ומתייגע. תניא דבי אליהו פ"ה ופי"ד מתייגעין בד' רוחות העולם. הפעיל: בירו' ברכות פ"ב ד"ה סע"א וירו' עירו' פ"ה דכ"ב ע"ד הגיעוך סוף וכו' פי' מהרז"ף במהי"ר י"ד: הורידו אותך לסוף הדבר והקילו עליך ע"כ. ולרוב פעמים אי' בציווי הגע עצמך (ירו' שקלים פ"ב דמ"ז. ירו' חגיגה פ"א דע"ו: ע"ו ע"ג, ירו' ב"ק רפ"י ד"י: ירו' סנהד' רפ"ב די"ט ע"ד) כלומ' הוי מטריח את עצמך להבין זאת. והשם כדרך ל"מ יָגָע, יְגִיַע, יְגִיעָה ב"ר ספ"י לא בעמל ולא ביגע, ושם פי"ב לא בעמל ולא ביגיעה וכ"ה בשו"ט ריש מזמור ס"ב. ירו' סנהד' פ"י דכ"ח. ליגיעה לא ניתנו, תענית ט"ז סע"א יגיעה בשדה, ויק"ר פי"ט שכר יגיעה, והקבוץ יגיעות ברכות נ"ח. ירו' ברכות פ"ט די"ג ע"ג. ברכות ח' סע"א ט"ו: נהנה מיגיע.

1 יָד (מל"מ Hand; עַל יַד פי' זה אחר זה auf einander; der Hand, nach מִיַּד von der Hand, sofort) בריש עדיות (פ"א מ"א) ובריש נדה (פ"א מ"א) מעת לעת ממעטת על יד מ פ ק י ד ה ל פ ק י ד ה ו מ פ ק י ד ה ל פ ק י ד ה מ מ ע ט ת ע ל י ד מ ע ת ל ע ת[4]) ומפורש בגמ' (נדה ד':) הא דתניא בריש תוספת נדה (פ"א) כיצד בדקה עצמה באחד בשבת ומצאה טהורה וישבה לה ב' ושלש[5]) ולא בדקה ובד' בדקה ומצאה טמאה אין אומרין תטמא[6]) מפקידה לפקידה אלא מעת לעת ו מ מ ע ט ת[7]) ומפקידה לפקידה ממעטת על יד מעת לעת וכו'[8]). — (א"ב תרג' אל תהרגם

[1]) כדפ' וויען בנו"ג אמר רבי ברוחי וצ"ל רב יברוחי, ובב"ר ר"פ ע"ב ר' חייא בר אבא וכ"ה בפסיקי זוטרתי (בהוצ' הה' באבער 152) ובילק' ויצא ריש רמז קכ"ט ר' חייא ב"ר. [2]) עיין הערה הקודמת, ובב"ר אי' יברוחין וכ"ה בפסיקי זוטי. [3]) כ"ה לשון נכון בדפ"ר. [4]) כ"ה בכל הכ"י, ובדפ"ע קטוע. [5]) בנו"ג שני ושלישי וכתוספ' יום השני ויום השלישי. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב וכדפא"מ, ובדי וויניציא הטמא. [7]) נראה שהוא מפי' רבינו, ובכ"י ו"ו ל"ד ה"ב הגי' אין אומרין תטמא מעת לעת אלא מפקידה לפקידה פשיטא וכו' ע"כ ונראה שהוא קטוע כי זה האחרון הוא פי' מכבא שנייה. [8]) לי' בכ"י מפני שנכלל בכבא ראשונה הקטועה כאמור בהערה הקודמת.

(תהלים נ"ט, י"ב) לא תקטלינון מיד פי' כמו מן יד תכף ולאלתר). *[אחי"ה וכה"ג במתורגמן, ובנו"ג מן יד ובכ"י תרג' לי'. וכנ"ה מן יד בתרג' ירו' א' לבראשית א', ג'; י"א, כ"ח; ל"ט, י'; תרג' לשה"ש ב', י"ג. ובדרז"ל אי' מיד חולין י"ד. מיחל ושותה מיד, תענית כ"ב סע"ב מתריעין מיד (לפי גי' הכ"י ש"ס ורי"ף ורא"ש) ירו' פסחים פ"ו דל"ג. מיד כל מי שהיה פסחו טלה וכו' וילמדנו עקב עיי"ע הבא. שקלים פ"ח מ"ג שוחט בה מיד, ושם מ"ד ומכניסין אותה מיד, יבמות פ"ח מ"ג מותרות מיד ושם איזה פעמים. פי' מיד מהר במריצות תיכף ואולי מל"מ הנצל כצבי מיד (משלי ו', ה') כדעת התשבי וכ"כ. והפכו על יד והוזכרו יחד בב"ק פ'. אין מחייבין אותו למכור מיד אלא מוכר על יד על יד ובתוספת' ב"ק פ"ח הגי' אין מחייבין וכו' כולן כאחד אלא וכו' ופי' על יד על יד זה אחר זה כלומר מעט מעט וכן פי' רה"ג לפרה פ"ז מ"ז על יד על יד מעט מעט ועל פיו פירש רבינו כן בע' האחרון ושם לנכון הגי' על יד על יד (ובמשניות רק פעם אחת) וכ"ה בשבת קנ"ו רע"א אמר רב חסדא על יד על יד ופי' רבינו בע' על א' „מעט מעט" וזה הפי' הביא מהרש"ל לשבת שם בשם הרי"ף והוא גרס יד על יד אבל ברי"ף כ"י (אצל ד"ס שבת צד קצ"א:) לנכון על יד על יד.

2 יָד (מערך הקודם א') אבר האדם שאוחזין בו Hand ב') מל"מ בקבוץ יָדוֹת פי' חלק ועוד בדרז"ל תפישת יד ובית יד של כלי, נצב בל"מ (Griff, Stiel) בפ' ב' בנדה (פ"ב מ"א די"ג.) כל היד המרבה לבדוק בנשים משובחת באנשים תיקצץ. פי' לבדוק בכל שעה מפני הנידות ובאנשים תיקצץ שאם בדק האיש בכל עת באבר מביא שכבת זרע וזה הדבר אסור[1]). בריש עוקצים (פ"א, מ"א) ובר"ג[2]) דפ' העור והרוטב (חולין קי"ח.) כל שהוא יד ולא שומר מיטמא ומטמא (ומצטרף) [צ"ל ואינו מצטרף]. פי' ידות כגון קנה של שבולת ועוקץ פסיגת האשכול שהוא היוצא מן הגרגרים וכיוצא בהן שדרך בני אדם לתפשם בידם ולאכול מהן או לתלותן בהן או להפכן ממקום למקום וכיוצא בדברים הללו נקראו ידות כדרך שנקרא בית תפישת יד בכלים ידות הכלים (מקואות פ"י, מ"א) ומה שהוא עשוי להגן כגון העור בבשר וקלפי אגוזים וקלפי רימונים וכיוצא בהן נקרא שומר[3]). בס"ג דפ' הקומץ רבה (מנחות ל"ז.) רב אשי אמר ידכה (שמות י"ג, ט"ז) יד כהה יד שמאל מדכתיב בה' בלשון נקבה כלומר באותה יד שהיא חולשת כנקבה היינו שמאל[4]). בילמדנו (וכ"ה בתנחומ' סוף בא) ידכה ה' יתירה הרי חמשה ארבע טטפות בראש וטוטפת אחת ביד[5]). בס"ג דפ"ק בשבת (י"ג:) ובס"ג דפ"א בפסחים (י"ט:) ובסוף זבין (פ"ה, מי"ב) אלו פוסלין את התרומה וכו' עד והספר והידים. ופירוש בגמ' דשבת[6]) (י"ג סע"ב וי"ד ע"א). ובילמדנו יפקד ה'[7]) אמר לו הקב"ה למשה וסמכת את ידך עליו (במדבר כ"ז, י"ח) יד אחת מה עשה משה סמך שתי ידיו עליו שנא' (שם כ"ג) ויסמך את ידיו עליו לקיים מה שנא' (משלי כ"ב, ט') טוב עין הוא יבורך למה כי נתן לחמו לדל[8]) ובריש והיה עקב תשמעון[9]) מהו יד ליד לא ינקה רע (משלי י"א, כ"א) אמר הקב"ה לישראל לא תלמדו את התורה על מנת ליטול שכרה מיד לא תעשה את המצוה ותבקש שכרה מיד ליד ואם עשה כן נקרא רע שלא הניח לניניו כלום וכו'. ובר"ג דסוט' (ד':) [מאי יד ליד לא ינקה] אמר רב כל הבא על אשת איש אפי' הקנהו (הקב"ה) [להקב"ה][10]) שמים וארץ כאברהם אבינו דכתיב ביה (בראשי' י"ד, כ"ב) הרמתי ידי[11]) אמר ר' חייא בר אשי אמר רב מים הראשונים צריך להגביה ידיו למעלה . . שמא יצאו מים חוץ לפרק ויחזרו ויטמאו את הידים [מים] אחרונים צריך להשפיל ידו למטה. *[אחי"ה גם זה בסוט' שם ושם מפורש כן מעט של מים ראשונים ונראה שבספרי רבינו היה חסר הפי' שמא וכו' וכ"נ מחי' המאירי לסוט' ד': ע"ש היטב ויותר נראה כן מע' מי ע"ש קצת בלשון אחר ושם מבואר ג"כ טעם של מים

[1]) וכן בפירש"י. [2]) כ"ה לנכון בדפ"ר ובדפ' אמש', ובדפ' וויניציא בר"ג. [3]) אפס קצתו תראה בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקבוץ כ"י אנג' דף שמ"ט.) וז"ל כל שהוא יד ולא שומר כגון ידות של שבלים ועוקצין של פרי וכו' שומר אעפ"י שאין יד כגון קליפה של אגוזים וקליפה של רימונים וכו' שומר שמגין על הפרי וכו' ע"ש. [4]) רבינו פי' כן עפ"י גמ' שם וכן בתנחו' סוף בא ידכה ואין (ידך) [ידכה] אלא שמאל, ועיין רש"י בא (י"ג, ט') וכ"ה בפסיקתא זוטרתי (צד ל"ט: בהוצ' ה' באבער) ידכה יד כהה ואיזה זו זו שמאל. [5]) פי' הד' בתים של ראש עם הבית האחד של יד הם כלם ה'. [6]) כ"ה לנכון בדפ"ה, ובדפ' פיז' ובפ"ג דשבת ובדפ' וויניצי' בפרק ג' דשבת, ובדפ' באסיל אמש' ופר' אי' רק: ובפ"ג וחסרה מלת דשבת וכל זאת טעות נראה לעינים. [7]) בתנחומא פנחס לי' אבל אי' בילקוט משלי רמז תתק"ס בשם ילמדנו [8]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב וב"ר ובדפ' וויניציא. [9]) בתנחו' לי' אבל אי' בקצת שנויים בילק' עקב רמז תתמ"ז בשם ילמדנו ובילק' משלי רמז תתקמ"ז בשם ויק"ר והוא בפ' ל"ו ע"ש. [10]) כ"ה בסוטה ובילק' משלי רמז הנ"ל. [11]) כ"ה בכ"י ובדפ' וויניציא אבל בשדפ"ע קטוע ע"י וכו'.

אחרונים. — בזה הערך נכללו שתי הוראות והיכר הסימן: הקבוץ כי בענין הוראת תפישת יד ובית יד (וכן בל"ע يد Griff, Handfass) הקבוץ יָדוֹת כל"מ. ומזה הענין ביחיד הרבה בכלים פכ"ט מ"ד עד מ"ח ובחולין קי"ח. והלאה עש"ה. ושם הקבוץ לכל שבצרכיכם לרבות את הידות, נדרים ג'. ידות נדרים (והוא כמו יד לקרבן ירו' נדרים רפ"א דל"ו ע"ד), ירו' גיטין פ"ב דמ"ד: ידות האוכלין, יומ' ל"ז רע"ב ידות כלים ידות סכינין, ויק"ר רפי"א כל אותן ז' שנים מסיקין ידותיהן של חרבות וידותיהן של רמחים וידותיהן של סכינין. וגם בהוראת חלק מל"מ (בראשית מ"ז, כ"ד) עירובין פ"ח מ"ב, כלים י"ז, י"א שתי ידות לככר עיי"ע ככר. סנהדרין י"ג. שתי ידות בחודש וכמה שתי ידות כ' יום. — שהש"ר פ' מה יפו ידות דרכים והוא מל"ע يد פי' שביל Pfad[1]). — ועוד יתר הוראות הושאלו מעיקר הנחה: יד כמשפט המלה בעברית פירוש א') כח וחיל וכ"ה בל"ע Macht, Kraft ד"מ קידושי' ג': קטנה דלית לה יד . . דאית לה יד לקבל קידושין. עירובין פ"ז מ"ו מפני שידן כידו ועיין תוי"ט שם. ב"ב י"א. מקום שהיד שולטת עיי"ע סלד. שקלים פ"ד מ"ט ופ"ה מ"ד יד הקדש על העליונה. ירו' ב"ב פ"ט די"ז. יד השטרות לעליונה, ושם: יד בעל השטר לתחתונה (עיין תש' הריב"ש סי' שמ"ה), ירו' חגיגה פ"א דס"ו ע"ג עני וידו רחבה . . עשיר וידו מעוטה וכו'. ומזו ההוראה לפע"ד בְּיָדַיִם (ב"ק קט"ז. כתובות צ"ה.) כלומר בחזקת היד ובכונה vorsetzlich. ב') ענין אות וסימן Zeichen מל"מ ונתתי את ידי במצרים (שמות ז', ד' עיין שם י', ב') או מל"מ מציב לו יד (ש"א ט"ו, י"ח) פי' ציון וסימן ההיכר ומזה לפע"ד גיטין פ"ה: וש"נ ידים שאין מוכיחות הויין ידים ורש"י פי' בית יד אחיזה וכו' אבל כבר אמרנו כי בענין הוראה זו הקבוץ ידות. והושאל יד לרגלי הבהמה הקודמות כמו בל"ס ופי' Vorderfuss בכורות מ"ה. במשנה ובגמ' שם: יתר בידיו וברגליו, ושם במשנה השולט בשתי ידיו, חולין נ"ח רע"ב חסר ויתר ביד אבל חסר ויתר ברגל וכו'. — נוטלין לידים (ברכות נ"א:) נטילת ידים (שם י"ט.) טהרת ידים (עדיות ה', ו') עיי"ע נטל ב'. וממנו נקראה מסכת יָדַיִם. ובקישור עם ב' או על פי' כמו בעברית בעזר או בכח איש או דבר מה ומזה הענין עברת בידך תלתא נהרין (עיי"ע בַּד בח"ב, ט"ו) פי' עברת בכחך ובעזר עצמך כלומר בעצמך ובכבודך שלשה נהרות. וכן על יד, על ידי (בקצור ע"י) ובקצור אַיְדָא בל"ס (אִידָא פי' יד) כלומר על יד durch וכ"ה בלשון ערבי عل يده בעזר של פלוני ועוד עיין הערה 1 ע"ז ט"ו סע"א שרא לזבוני אַיְדָא דספסירא פי' ע"י סרסור ועוד עיי"ע אידי א' (ח"א, ס"ו) — אַחַר יַד שבת קנ"ג: hinter der Hand כלומר שלא כדרך היד. — מִיָּד לְיָד (von Hand zu Hand) eigenhändig שמ"ר ס"פ מ"ב משל למלך שקדש מטרונה בב' מרגליות מיד ליד וכו' ב' מרגליות נתתי לה מידי לידה וכו' אותן שתי מרגליות שנתתי לה מיד ליד וכו'. ילמדנו ריש עקב עיין לעיל בערך] —

* יְדַד. (שם מקום) ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב. ב' זוגות היו אחד מעמתן ואחד מידד.

יָדִיד (שם תואר לאהוב Liebling מל"מ ונגזר מל"ע ود אהב) אשר קידש ידיד מבטן (שבת קל"ז: ירו' ברכות פ"ט די"ד.) פי' רב שרירא זה יעקב אבינו דכתיב ביה (מלאכי א', ב') ואהב את יעקב והוא המקודש מן הבטן ועודנו במעי אמו שנא' (בראשית כ"ה, כ"ג) ורב יעבד צעיר כלומר שקדושת זרעו של אברהם אבינו בו תמצא וכבר הוזכר להכניסו בבריתו של אברהם אבינו וכשבאנו לברך על קדושת השאר והתימת צאצאיו באות ברית קודש לא נמצא זה לא באברהם ולא ביצחק אלא ביעקב. בר"ג דפ' כל המנחות באות (נ"ג.) יבא ידיד בן ידיד ויבנה ידיד לידיד בחלקו של ידיד ויתכפרו בו ידידים. *[אחי"ה ורש"י פי' יצחק קרוי ידיד על שם אשר אהבתו מבטן דקודם שנולד נתקדש למצוה זו וכו' והקימותי וכו' היינו מילה. ובאבודרהם הל' ברכת המלה (צד קל"ט) הוסיף לזה „אקים" (בראשית י"ז, כ"א) נוטריקון אשר קידש ידיד מבטן, ובב"י יו"ד הל' מילה סי' רס"ה הובא זאת בשם הגמיי"מ שכתב כן בשם ס"ה. ועיין ג"כ במאירי — ותוספו' בשבת ובמנחות נ"ג. ד"ה בן ידיד כתבו כי אברהם נקרא ידיד חוק בשארו שם זה יצחק וצאצאיו חתם וכו' זה יעקב. וראיתי באו"ז הל' מילה סי' ק"ז אחרי שהביא דעת רש"י הנ"ל וכתב בזה"ל וי"ש מפרש ידיד מבטן היינו יעקב שנולד מהול ע"כ וזאת כדעת רבינו אך בנתינת טעם אחר ותמיה לי שלא הביא לא הוא ולא אחד מזולתו מהראשונים את הערוך עם פי' רש"ג — ונוסח תפלת ברכת המלה מיוסד כידוע עפ"י נוסח גמ' דשבת הנ"ל וכ"ה בסדור רע"ג (צד נ"ב) וכתב רע"ג שם [וכיון] דהכי גרסינן בגמ' אין

[1]) ואולי מזה על יד על ידי פי' על יד הדרך = אויף דעם וועגע = דורך, והוא כמו בשביל וכן ברש"י ריש ויצא על ידי שבשביל וכו'.

לשנותה ואין להוסיף עליה עכ"ל, ובכ"ז ישנן נוסחאות אחרות אף אם בשנוי קצת והובאו בכ"י יו"ד הנ"ל ע"ש ובאבודרהם שם ועיין ג"כ בה"ג, ובכ"י מ' וא"פ הגי' אל חי חלקנו צורנו וכ"ה ברוב הראשונים וכן נהוג, ובירושלמי ברכות הנ"ל ובאבודרהם איתא להציל ידידות זרע קודש שארנו ובסיום לפי גי' המהרש"ם למען בריתו אשר שם בבשרנו וכו' והוא לנכון כבבלי, וכונת המאמר צוה להציל וכו' מבואר ע"פ עירובין י"ט, ע"ש ובאבודרהם]

* ידידות (מל"מ Lieblichkeit) עיי"ע הקודם לזה,

* יְדִי בהפעיל הוֹדָה עיי"ע ד',

* יָדַע (מל"מ ובל"א יְדַע ובל"ס יַדַע wissen) פתרון המלה ידוע ורגיל בבינוני פעול בקשור עם ב' ופירושו בְּיָדוּעַ (ברכות ס"ב רע"ב ר"ה כ': ביצ' ל"ב: סוכה מ"ט: חולין נ"א רע"א ושם פ"ה מ"ג) כלומר נודע הדבר וְיִוָּדַע האמור בתמיד פ"א סמ"א, ובפעיל יְדִיַע (דניאל ד', י"ד; כ"ב, ו'. י"א; עזרא ד', י"ב. י"ג), הפעיל הוֹדִיַע bekannt machen חולין פ"ה מ"ג ב"ר ר"פ כ"ב, הָפעל הוֹדַע, וכן באפעל הוֹדַע (דניאל ב', ט"ו. י"ז והלאה) סנה' י"א: מהודעין אנחנא לכון וכו' וכן אוֹדַע שבת ל"ג: מאן לודעיה וכו' נדרים ס"ב, שרי ליה איניש לאודועי נפשיה באתרא דלא ידעי ליה, אתפעל הוריו' ב', כי מִתְיְדַע להו, ונתפעל באגדת בראשית פע"ד נתודע שמו של הקב"ה בכל העולם, ושם פע"ז אין הקב"ה נתודע בעולמו אלא ע"י שהביא יסורין על הבריות והשם יְדִיעָה הוריו' שם השב מידיעתו, כריתו' פ"ד מ"א ידיעה בינתיים, ובל"ס יְדִיעֲתָא הרבה בתרג' משלי בפרט לפי גי' כ"י עיין עמת"ר ללעווי, והקבוץ יְדִיעוֹת הטומאה (שבועות פ"ב מ"א),

* יַדּוּעַ (א') עצם של חיה אשר בו היו מכשפין ואולי הוא מל"ס יַדּוּעָא מכשף (Zauberer עיי"ע הבא, ב') שם פרטי ב"מ צ"ג: ידוע הבבלי אומר משום ר"מ וכ' וביוחסין השלם (67) ר' ידוע הבבלי תלמִיד ר"מ,

יִדְעוֹנִי (מל"מ Zauberer, Magier) בעל אוב וידעוני (סנהד' ס"ה: עפ"י ויקרא י"ט ל"א והלאה) כבר פי' בעי' אוב, *[אח"י"ה עיי"ע בח"א, ג' ועוד עיי"ע אדני השדה (שם ל"ה), וע' בידין (ח"ב, י"ט), בתוספת' סנהדרין פ"י ידעוני זה השם עצם של ידעוני בפיו ובתוספ' כ"י אירפ' הגי' זה שעצם של ידעוני בפיו וא"כ אחת היא עם סנהד' ס"ה: זה המניח עצם ידוע בפיו פי' עצם של מכשף כלומר שמשתמשין בו המכשפים ומלת ידוע הוא מל"ס עיי"ע הקודם וכן נקרא בל' סאנסק' בקטרי' ול"פ הישנה והחדשה מכשף yâtu, yâdû, jâdû עיין יוסטי צלק"ס 246] —

* יְדַעְיָה (שם פרטי) שם לאחד מראשי האבות לכהנים (דהי"א כ"ה, ז') ושם משפחתו בזמן בית שני עיין תענית כ"ז, ושם: ירושלמי תענית פ"ד דס"ח ע"ד, קהל"ר פ' טובה חכמה ופ' כל אשר, ובענין כ"ד חלקים של כהנים עיי"ע אנשי משמר,

יָדַפַּת (= יוֹדַפַּת עיר בגליל הנקרא Ἰωταπάτη, Jotapata) ישנה וגדוד וחדיד[1] ואונו וירושלם מיהודה בס"ג דערכין (ל"ב. במשנה, ובגמ' שם:) פי' עיירות הן, — (א"ב עיר בצורה היתה בגליל ובכבושה נתפש יוסיפון יום ארבעים אחר עמדה במצור), *[אחי"ה והרבה לספר בן מתתיהו על מבצר Ἰωταπάτη עיין על המלחמות ס"ג, פ"ג סי' ז' וביום עשרים ואחד לחדש אייר באה במצור ונכבשה באחד בתמוז וא"כ עמדה במצור מ' יום כדעת ר"ב, ועיין הוכחת גרעטץ בקורות היהודים ח"ג ב' שע"ז וכל הספור במלחמות שם מסי' ג' עד סי' ל"ו — ועיקר הכתיבה בוי"ו אחר יו"ד וכ"ה יודפת בש"ס ובפי' רגמ"ה הנ"ל רק שם בט"ס יודעת וצ"ל יודפת, והתואר ממנו בזבחים ק"י: ר' מנחם יוֹדְפָאָה ופירש"י דמן יודפת ע"כ, ובמעיל' י"ג: ב' פעמים מנחם יודאפה וצ"ל יודפאה ובפי' רגמ"ה למעיל' (בקובץ כ"י אנג' דף רס"ה סע"א) בקצור: מנחם יודפ' צ"ל יודפאה — ובענין מנחם איש גופתא (גובתא) אריה עיי"ע גובת אריה ח"ב רנ"ד, ובירו' סוכה פ"ד דנ"ד ע"ג מנחם יותפייה, ואולי ידפת (יודפת) אחד הוא עם בקעת יטבת בתוספתא נדה ספ"ג] —

יָדְקִי (בל"ר judex שופט אבל צ"ל במלה אחת אַרְכִיּוּדְקִי בל"ר archijudex מל"י ἀρχίδικος שופט העליון Oberrichter) בב"ר פ' נ"א (נ') ולוט יושב בשער סדום (בראשית י"ט, א') ישב כתיב אותו היום מינוהו ארכי יודיקי[2] פי' ראש הדיינים לעז הוא, — (א"ב בנוסח' שלנו כתוב ארכי דיינים ואמת דבר בעל הערוך בל"ר ארכי יודיקי ראש הדיינים ובל"י אומרים ארכי דיקי), *[אחי"ה וזו העיקר עיי"ע ארכידיקי במו"ע (ח"א, רפ"ח) רק היותר

[1] בכ"י ו"ו חדיר וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לערכין (בקובץ כ"י אנג' דף קנ"ט). [2] כ"ה בעה"ק שנ"ב ובדפו' ארכי יודיקו וכ"ה בעי' ישב ובדפ"ר ארקי יודקי וכ"ה בעי' יישב ובדפא"מ ארקי יודקו ובעי' ישב ארכי יודקו.

נכון להיות ארכידיקוס בל"י או ארכייודקס בל"ר, ובלע"ז כיון רבינו על לאי"ט giudice פי' שופט Richter ובנו"ג ארכי הדיינים וכ"ה בילק' וירא רמז פ"ד ובפסיק' זוטרתי צד מ"ד — ועוד עיין ערך יהודאיקי] —

יַדְקַרְתְּ (א') = יודקרת לדעת רבינו הורכב מן יו"ד ומן קרת (= קרתא) ולפע"ד מל"פ ادكر פי' היקש Vergleich, Analogie או מלשון פרסי يادكار זכרון Erinnerung ב') יַדְקַרְתְּ שם מקום ולפע"ד Idikara עיין בפנים) בפ"ק דקידושין בגמ' יתרה עליו אמה העבריה (קידושין ט"ז סע"א) אמר רב יוסף יודקרת קא חזינא הכא. פירוש דבר שהוא מחזיק מקום מועט כמו יו"ד שהיא קטנה נעשה לעיר גדולה כגון קרתא הכא נמי מבריתא קטנה ריבה דברים שלא לצורך דלא אצטריך למיכתב ענק עבד עברי לעצמו. לאביי אצטריך דהא מני תוטאי הוא. פי גאון (דידקרת)[1] שם חכם הוא א"ל אביי[2]) הכי אמר רב ש ש ת[3]) הא מני תוטאי הוא — ובסדר תעניות האלו (כ"ג סע"ב וכ"ד רע"ב) איכא ר' יוסי דמן ידקרת. *[אחי"ה ודע כי רבינו היה מחבר שני ענינים שונים בערך זה אבל דקדק לנכון בכתיבת המלה כי בציון מקידושין גרס מלא יודקרת אמנם בתענית היתה לו הגי' חסר ידקרת ובכ"י ו"ו א' ול"ד אי' בתענית הגי' יוקרת וכ"ה בש"ס שלפנינו ובכ"י מ' אי' יוקדת וצ"ל יוקרת אבל בכ"י ב' כגי' רבינו ידקרת ובלי ספק כן היה גורס רבינו לכן הביא בערך הנוכחי (ובכ"י ה"ב ידקרט) וכבר הוכחתי בע' דרוקרת כי לפי גי' כ"י מ' לתענית כ"א: ולגי' כ"י לשבת צ"ד: ורי"ף ורא"ש שם במקום דרוקרת עיקר הגי' דיוקרת או (לפי גי' רש"י בנ"א לתענית כ"א: ד"ה כפר עכו) דיוקרא וזה Diakira אצל צאזימוס ג' ט"ו והוא אחד עם Idikara של פטלימיאוס (עיין מאננערט ח"ה ב', רל"ט, ר"מ) ועוד עיי"ע איהי דקירא (ח"א, ס"ו ומ"ש) ושם תראה כי מקום חמר וזפת היה ואוירו רע היה וכן מוכח מתענית כ"א: ומזה תבין כי בנו ובתו של ר' יוסי דמן ידקרת מתו בלא עתם ואולי הספור בתענית כ"ד. הוא רק משל להורות על גודל חסידות של ר' יוסי וגם ביוחסין השלם 153 אי' בזה"ל ר' יוסי דמן יודקרת [ויותר טוב כגי' רבינו ידקרת] חסיד גדול ע"כ ולפע"ד עיקר טעם מיתת בנו ובתו היתה מסיבת אויר הרע של עיר מושבו ואין להאריך. אבל בענין יודקרת (כצ"ל מלא) דקידושין יש לדעת כי אין לו שום שייכות לעיר הלז ורבינו עצמו לא היה מבארו על ידי ידקרת דתענית כי יודקרת דקידושין פי' ע"י הרכבת יוד קרת וכ"ה בפירש"י לקידושין (ועיין פירש"י לתענית כ"א: ד"ה כפר עכו). ולפע"ד במ"ש רבינו „פי' גאון דידקרת שם ח כ ם הוא" אשר אין לו שחר (וכבר עמד ותקן הגרי"ב בהפשב"ע שם ע י ר אבל בזה קדמוהו כבר בעל סד"ה ע' יודקרת צד קי"ט רע"ד ע"ש היטב) טעות דפוס וט"ס בכ"י נזדמן לכותבים הנמהרים ואם נמחוק מלת דידקרת אז נסתלקו חבילות קושיות של הגרי"ב ופי' גאון תסוב רק על מה שסיים דהא מני תוטאי הוא ועל זה אמר רבינו פי' גאון שם חכם הוא והוצרך לזה כי שם תוטאי (או לפי גי' יוחסין השלם 145 טוטאי ועוד עיין סוף הערך הנוכחי) לא נמצא זולת זה[4]). ולראיה שתוטאי שם חכם הוא הביא רבינו סוף המאמר א"ל אביי וכו' הוא מני תוטאי הוא ובזה הכל עולה יפה מה שאין כן אם היה מפריד רבינו ענין שקלא וטריא והצעת הסוגיא בפי' הגאון ד י ד ק ר ת שם חכם הוא חוץ מהקושיות שהקשה הגרי"ב בהפשב"ע ע"ש. ואחרי שהביא ופי' רבינו זה דקידושין הוסיף להביא ציון מתענית וכונתו כי עוד נמצאה מלה שוה למלת יודקרת אולם נחלקה בענינה כי זו האחרונה היא שם עיר. שוב ראיתי בחי' הריטב"א לקידושין וכתב בזה"ל גי' רש"י אמר רב יוסף יוד קרת וכו' אבל הראב"ד ז"ל גורס אמר ר ב ה י ו ד ק ר ת קא חזינא הכא והוא שם אדם קשה מאוד שלא היה חס אפי' על בניו ובני ביתו כדאיתא בתעניות ולדוגמא הביא לכאן לומר שאף זו קושיא קשה היא וזה יותר נכון ע"כ ופי' זר זהב בע"כ יש כאן ט"ס דהא גם רש"י גרס כן וכו' ונ"ל דה"ג אמר רבה יוסי יוקרת קא חזינא ועיין תענית כ"ד. ובמקום רב גרס רבה ובמקום יוסף גרס יוסי ע"כ ויפה הגיה בכונת הראב"ד ולפע"ד נגרר בזה הראב"ד אחר פי' ר"ח ז"ל הובא בחידושי קידושין להרא"ה (שנדפסו בקושטא שנת תקנ"ה) ובדף י'. אי' וז"ל יודקרת פי' ר"ח ז"ל כעין מה שאמרו הויא דרב ושמואל קא חזינא הכא (תענית כ"ד:) כלומר הויא דר' יוסי מן יודקרת קא חזינא הכא ע"כ ובחידי' תלמיד דרשב"א עם תשובות דר' יעקב בירב הגי' הויא דר' יוסי דמן יוקרת קא חזינן הכי ע"כ והחי' ברילל (מ"ע יאהרביכער ח"ב קמ"א) שהביא פי' דר"ח הזה הגיה במקום יודקרת: קוטרא עפ"י מאמרו דרב יוסף ביבמות ס"א. קטיר קא חזינא הכא ואין נ"ל כי פי' ר"ח מבואר יפה עפ"י פי' הראב"ד שהלך

1) נ"ל למחוק עיין מ"ש בפנים. 2) בנו"ג אביי אמר. 3) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע יוסף. 4) ולפי סד"ה ריש אות תי"ו במקום בר הוטא בשהש"ר ס"פ ראשו כתם פז צ"ל תוטא או תוטני.

בעקבותיו אבל מה שסיים הראב"ד וזה יותר נכון לפע"ד הקלושה קשה להלמו לבאר סוגיא דקידושין ע"י זו דתענית. אבל אחר עיון רב נ"ל ברור כי יודקרת בקידושין נתפרש יפה ע"י אדקר או יודקאר שפי' בל"פ היקש וזכרון דברים, ורב יוסף שאמר בסוטה מ"ט: בבבל לשון ארמי למה אלא אי לשה"ק או לשון פרסי היטב ידע ל"פ והשתמש בה גם בקידושין ואמר על קושית הש"ס אלא ענק ע"ע לעצמו פשיטא אלא למאן א"ר יוסף ידקרת קא חזינא הכא כלומר אינו אלא היקש וזכרון דברים בעלמא וכונתו לעולם ענק עבד עברי לא הוצרך תנא דברייתא להורות שפשיטא שהוא לעבד עצמו ולא נקט ענק ע"ע לעצמו רק בהיקש עם ענק האמה העבריה לעצמה או י"ל לפי הוראת یادکار ולא נקט ענק ע"ע לעצמו רק לזכרון דברים בעלמא ולא היה צורך לו ובזה הכל עולה יפה והוא קב ונקי לפע"ד, ובספרי על מלאכים ושדים צד ק' פירשתי יודקרת בקידושין בע"א לישב פירש"י „האריך משנתו חנם" ע"ש אבל זה שפירשתי כאן נ"ל יותר קרוב לאמת — והגי' המשובשת בערך הנוכחי כבר היתה לפני בעל היוחסין (עיין יוחסין השלם 150 ושם גם: ט ו מ א י)] —

י"ה (ר"ת או קצור של שם יהוה) מלמעלה, קדש למ"ד[1]) מלמטה[2]) בפ' במה אשה בגמ' בירית טהורה (שבת ס"ג:) פי' כך היה נכתב (קדש לה') [צ"ל קֹדֶשׁ לְ יהוה] כדי שיהא השם ונקרא כראוי. *[אחי"ה בכ"י ה"ב אי' כך היה נכתב קדש ל' ה' וגם בערך דבור המתחיל הוא ה' וכ"ה בכ"י ב"ר ודפ"ר בע' קדש ב' ובע' הנוכחי בדפ"ר אי' יי"י ובשאר דפ"ע בשני יוּדי"ן והנכון כגי' דפוס וויניצ' בע' קדש ב' היינו: יה, וכ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וב"ר בכאן ולזה מורה סדר האותיות בערוך וכונת רבינו במ"ש כך היה נכתב וכו' הוא כפי' ר"ת בשבת שם ד"ה וכתוב ועיין בחי' המאירי ולזה כיון גם פירש"י בשם „רבינו הלוי שונה קדש ל' מלמטה", כ"ה בדפוסים ראשונים ובדפוס בנבנשתי נשתבש כלפנינו (קדש לה') עיין ד"ס שבת ס"ח והביא שם גם גי' כ"י א"פ: ב' שיטין כו' קדש למ"ד, וכ"ה בסוכה הנ"ל וכ"ה בערך לפי גי' דלעיל וצריך לכתוב בערוך בב' שיטין כמו שכתבנו] —

* יָהּ (מל"מ Gott) סוכה מ"ה. לְיָהּ ולך מזבח ליה ולך מזבח, ובכ"י מ' ובמשניות נאפ' ופיז' ובע"י ליתא עיין ד"ס למקומו. ובגמ' שם: מפורש לְיָהּ אנחנו מודים ולך אנו מקלסין — דרוש בענין בְּיָהּ שמו מל"י בְּיָה עיי"ע בְּיָה בח"ב, מ"ה, ועוד עיי"ע הבא אח"ז.

☞ יָה [יָה] (לפי' ר"ב מל"י ἰώ, ἰοῦ ולפע"ד מל"ע یاه یاه מלת הקריאה לכאב וזולתו) ב"ר פר' ואל שדי יתן לכם רחמים (פצ"ב) [אשרי הגבר אשר תיסרנו ה' אין כתיב כאן (תהלים צ"ד, י"ב) אלא תיסרנו יה] כזה שהוא נדון לפני הדיין צועק ומצטער ואומר יה יה [די די כך אמר יעקב מי שעתיד לומר ליסורים די הוא יאמר ליסורי די שנא' (בראשית מ"ג, י"ד) ואל שדי[3])]. פי' בל"י ענין צעקה וצווחה[4]).

יְהָב (מל"מ וסורי ענין נתינה ואצל רז"ל טעינה (das Aufgelegte, die Last בפ' ראוהו בי"ד בגמ' כל השופרות (ר"ה כ"ו:) ובפ' הקורא את המגלה בגמ' קראה סירוגין (מגילה י"ח.) ובב"ר פ' פ' (ס"פ ע"ט) ויקן את חלקת השדה: שקל יהביך ושדי אגמלאי כלומ' טעונך. *[אחי"ה כלו' משאך וכן נ"ב בילק' ישעיה רמז רפ"ו ילק' תהלים רמז תשע"ג וילק' משלי סוף רמז תתקל"ו. ונראה דלפי ציון הנ"ל גם בב"ר הנ"ל היה כתוב כבש"ס הנ"ל אבל בנו"ג בב"ר תלי הדין יהבא עלי שָׁמעון מיניה יהבא משוי. והפעל ממנו כמו בל"ס = ובל"ע وهب חולין ס'. מיהב יהיב משקל לא שקיל, קידושין ט' רע"א יהבה מיהבה, ר"ה כ"ז. יהב דעתיה, ירו' שביעית פ"ז דל"ז ע"ג, שהש"ר פ' מי זאת: נסיב ויהיב (והוא כמו שקל וטרי = נשא ונתן), ירו' ברכות פ"ז די"א: לא יהב מן דידיה כלום, ושם שלח ויהב וכו' ובצווי יְהַב את פלגא, ושם גם: הבו, הבון, ולרוב נבלע הה"א כמו בל"ס עיי"ע יַב. ובאתפעל אִתְיְהַב, אִתְיְהִיב תרגום אונק' לשמות ה', ט"ז; לויק' כ"ד, כ'; לבמד' כ"א, ט"ז; לדברים תר"י א' א', א' ועוד זולתו, וכ"ה בקידושין ז'. ממונא דאיתיהיב למחילה, ויק"ר פי"ט תתיהיב ליך נפשיך היך כמה דיהבת לנפשי. — והשם יְהָבִית, יְהָבַת תרג' קהלת ה', י'; לתהלים י"א, ו' ועוד מוֹהֳבָא, מוֹהֳבִיתָא עיי"ע] —

* יְהוּד, יְהוּדָה (Judäa) והוא חלק מא"י כידוע, ועוד בימי התנאים היתה נחלקת א"י לשלשה חלקים היינו יהודה וגליל ועבר הירדן עיין חקירה בענין זה בע"מ צד 208 וש"נ המראה מקום ובדניאל ב', כ"ה; עזרא ה', א', ח' אי' יהוד והוא כמו יהודה, ומהראשון נבנה התואר יְהוּדִי

---

1) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובדפ"ר. 2) וכ"ה בפי' ר"ח (בש"ס ווילנא) וגי' מלמעלה . . מלמטה אי' ג"כ בסוכה ה' סע"א ובכ"י ש"ס לשבת, וילק' תצוה רמז שפ"ב. 3) ובשנויים בתנחומא מקץ ובפסיקתא זוטרתי ורש"י עה"ת שם. 4) והשלמתי ציון ר"ב הקטוע.

der Jude, jüdisch וכתב בעל התשבי לא נמצא במקרא שקראו (את ישראל) יהודים רק מזמן גלות י׳ השבטים ונשאר מלכות בית יהודה מאז [1]) נקראו יהודים ולשונם לשון יהודית ולא קודם לכן, וגם שבט בנימין עמהם שנא׳ (אסתר ב׳) במרדכי איש יהודי והוא היה איש ימיני ע״כ. ובאסת״ר פ׳ איש יהודי מבואר יהודי: יחידי כלומר שהודה באחדות הבורא, וכן נגזר היהודי מ פ ע ל ודי, הודה במגילה י״ג. כל הכופר בעבודת אלילים נקרא יהודי, ושם: מאכל יהודי, יבמות ס״ב: כל יהודי שאין לו אשה וכו׳, שמ״ר ס״פ מ״ב או יהודי או צלוב, ולנקבה דת יהודית כתובות ע״ב סע״א ורע״ב ובמד״ר פ״ח, ועוד התואר יְהוּדָאי תרגום אסתר ה׳, י״ג והלאה, ירו׳ שביעית פ״ד דל״ה רע״ב או (יהודיי) [יהודאי] יהודאי וכו׳, והקבוץ ירו׳ ב״מ פ״ב ד״ח ע״ג בריך אלהון דיהוּדָאֵי ובב״ר פס״ג יהודאין, ובתר״י א׳ וב׳ לבראשי׳ מ״ט, ח׳, ולנקבה איכ״ר פ׳ כל עמה: חזיין אפיך כיהודאִיתָא, ת״ש אסתר ד׳, א׳ אמתא יהודאיתא, ע״ז כ״ו. מולדא יהודייתא בת מולדא יהודייתא, והקבוץ יְהוּדָיָתָא אונק׳ לשמ׳ א׳, ט״ז, י״ט, ועיי״ע יוּדַאי.

* יְהוּדָה שמות כמה גדולי תנאים ואמוראים ד״מ יהודה בן טבאי, ר׳ יהודה בן בתירא, ר׳ יהודה בן אלעאי, ר׳ יהודה בן בבא, ר׳ יהודה בן נחמיה, ר׳ יהודה בן גדיש, ר׳ יהודה בן תימא והגדול אשר בשם זה יכונה הוא בעל מסדר המשנה: ר׳ יהודה הנשיא וכן בנו ר׳ יהודה נשיאה, ובירו׳ נקרא רבי יודן רבי יודה נשיאה, נשייא, ובנו של זה: ר׳ יודה (יודן) נשיאה (נשייא) ב׳ ועוד רבים נקראו בירו׳ ר׳ יודה, ר׳ יודן עיי״ע בד״מ ובמבוא הירו׳ למהרז״ף, ומשכנו ידינו מלציין מקומות המצאן כי במקום שאמרו לקצר אינו רשאי להאריך.

* יַהֲדוּת (שם מפשט מן יהודי das Judenthum באסת״ר פ׳ החודש: לא שינו אלהיהם ודתותיהם והחזיקו ביהודתן וצ״ל ביהדותן והוא על משקל גֵּיוּת עיי״ע בח״ב רע״ד וע׳ גוי (שם רנ״ד).

* יְהוּדִינָיִי (שם הכנוי לאחותו דר׳ יהודה הנשיא) ירו׳ נזיר רפ״ז דנ״ו רע״א כד דמכת יהודיניי אחתיה דר׳ יודן נשייא ובירו׳ ברכות פ״ג ד״ו סע״א אי׳ תמורתה כד דמכת נהוראי אחתיה דר׳ יהודה נשיאה, וזה עיקר שמה וכתב מהרז״ף באה״צ וז״ל וכינוה יהודיניי על שם אחיה ר׳ יהודה נשיאה והוא ר׳ יודה נשיאה ב׳ ע״כ, ודוגמתו בל״ר כי ילידי בית המלכות נקראו Augustales, Augustiani והוא שם הכבוד עיי״ע אגוסטלא (ח״ב, כ״ה).

* יהודאיקי (= יוּדָאִיקִי מל״ר judicium מקום מושב הדין Gerichtsort) ירו׳ גיטין רפ״א דמ״ג רע״ב עד שיכתוב במקום יהודאיקי אם אין שם יהודאיקי בבית הכנסת, ופני משה פירש לנכון במקום מושב הדיינים והביא לדוגמא ארכי יודקי עיי״ע וע׳ יודקי אבל בקרבן העדה בלי נכון פי׳ מקום שבית דין יהודים. והה״א ט״ס הוא.

* יְהוֹיָרִיב (שם פרטי לאחד מראשי האבות לכהנים דה״י א׳, כ״ד, ז׳) ועליו נאמר בירו׳ תעני׳ פ״ד דס״ח ע״ד יהויריב יָהּ הריב עם בניו וכו׳.

* יְהוֹשֻׁעַ תנאים ואמוראים גדולים בא״י נקראו בשם זה ד״מ יהושע בן פרחיה, ר׳ יהושע בן חנניה, ר׳ יהושע בן בתירא, ר׳ יהושע בן מתיא, ר׳ יהושע בן קרחה, ר׳ יהושע בן קבוסאי (כפוסאי), ר׳ יהושע בן לוי, ר׳ יהושע אונייא, ר׳ יהושע דרומיא (עיי״ע דרום) ר׳ יהושע דסכנין ועוד אחרים נקובים בשם זה עיין ערכם בד״מ ובמבוא הירו׳ למהרז״ף. ועוד יהושע בן גמלא שתיקן שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר וכו׳ עיין ב״ב כ״א, ועיי״ע פלך ב׳.

יהט (= יַחְטָא בל״ס Fehlgeburt) כנצר נתעב (ישעי׳ י״ד, י״ט) תרג׳ כיהט טמיר. *[אחי״ה בנו״ג כי חט וצ״ל כְּיַחַט ועיין מ״ש בע׳ טְמַר ובערוך הקצר שנ״ב יש כאן הוספה בזה״ל: וביצה שלא נגמרה נקרא יהטא] —

יהר (= יוֹהֲרָא מל״פ וע׳ הרשומה בע׳ גִּיהַר בח״ב רנ״ב: פי׳ אבן טובה ופנינים Edelstein, Perle) אדמו עצם מפנינים (איכה ד׳, ז׳) תרג׳ סמקו חיזו יתיר מן יהורין. *[אחי״ה וכנ״ה כתר׳ שה״ש ז׳, ב׳ ואסתר א׳, ד׳, ותר״י א׳ לבראשית ו׳, ט״ז היחיד תרגום צהר: יוהרא, ולפי משפט גזרת המלה עיקר כתיבתה עיין בערך גיהר, ובפסיקתא זוטרתי תצוה (בהוצאת הח׳ באבער צד צ״ה) ג״כ גיאר] —

יְהַר (יהר מל״מ בתואר יָהִיר פי׳ גבה רוח stolz, hochfahrend; השם יוֹהֲרָא Ueberhebung, Vornehmthuerei) בס״ג דפ׳ היה קורא (ברכות י״ז:) דרשב״ג חייש ליוהרא, בר״ג דפ׳ ר״א אומ׳ תולין (שבת קל״ט.) ובחלק בענין משיח (סנהד׳ צ״ח.) אמר רב פפא אי בטלי יהירי בטלי אמגושי, פי׳ יהירי גסי הרוח, אמגושי מכשפין, סגיך (ישעיה א׳, כ״ה) כסף מעורב כן הוא בן תורה אם יש בו גסות הרוח, בדיליך (ישעיה שם) מכשף שהוא בדול מן היראה ומוסר עצמו לשדים, גזירפטי (סנה׳ שם)

[1]) לא כן דיבר התשבי כי במ״ב ט״ז, ו׳ יאמר וינשל את היהודים מאילות וזאת היתה בעת ממלכת אחז והושע בן אלה והגלות היתה בשנה הששית לחזקיהו וא״כ נקראו שבט יהודה ובנימין בשם יהודים הרבה לפני הגלות עכ״ל הח׳ סמאלענסקין.

רשעים [1]. בסוף סוט' בגמ' משרבו הרוצחנין (סוט' מ"ז:) ובפ' המוכר פירות בגמ' המוכר יין (ב"ב צ"ח.) האי מאן דמייהר [2] אפילו אאינשי ביתיה לא מיקבל שנא' (חבקוק ב', ה') גבר יהיר ולא ינוה ולא ינוה בנוה שלו. בפרק לולב הגזול בגמ' אמר ר"מ (סוכה ל"ז.) מעשה ביהירי ירושלם. ס"א יקירי ירושלם. *[אחי"ה כ"ה לנכון בדפ' ווניצי' וכ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב. וכ"ה בנוסח' ובתוספתא פ"ב ובמשנה דף ל"ו: באנשי, אבל בכ"י ש"ס לנכון ביקירי עיין ד"ס למקומו. וגי' ראשונה הובאה גם בע' יחיד ע"ש. ועוד אי' התואר בחולין קי"א רע"ב כמה יהיר האי מרבנן, והקבוץ תוספ' סוטה פי"ד היהירים, ולנקבה מגיל' י"ד: תרתי נשי יְהִירָן הויין וכו'. והשם יוהרא ברכות י"ז: מיחזי כיוהרא ועוד עיין פסחים נ"ה. סוכה כ"ו: משום יוהרא, ולנקבה מגיל' שם לא יאה יהירותא לנשי. והפעל מגיל' כ"ט. האי מאן דיהיר בעל מום הוא. ובהתפעל פסחים ס"ו: כל המתייהר. ב"ב י': כל המתיהר] —

* יואני קידושין ע"א: ירו' קידוש' פ"ד דס"ה ע"ד עיי"ע ואני.

* יוֹד (אות העשירי של אלפאביתא וכן בל"ס יוד ובל"י Jota, ἰῶτα) ירו' שביעית פ"א דל"ג: ירו' סוכה רפ"ד דנ"ה: מ"ם יו"ד מ"ם מים. ירו' חגיגה פ"ב דע"ז ע"ג העולם הבא נברא ביו"ד. סנהד' ק"ז סע"א יו"ד שנטלתי משרי עומד וצווח כמה שנים עד שבא יהושע וכו' ועוד עיין בירוש' סנהד' פ"ב ד"כ ע"ג וב"ר ר"פ מ"ז, שמ"ר פ"ו. ויק"ר פי"ט, במד"ר פי"ח, שהש"ר פסקא ראשו כתם פז, תנחומא וארא סי' ה' ושם קרח סי' י"ב, ילק' לך לך רמז פ"ב, אגדת בראשית פע"ה. והקבוץ יודי"ן שבת ק"ג: יודי"ם ספרי ואתחנן פ' ל"ו.

* יוֹד (שם אמורא וה"א נבלעת) תענית כ"ב סע"ב אמר רמי בר רב יוד ובכ"י ש"ס הגי' אמר רב יהודה אמר רב עיין ד"ס לשם. ויוחסין השלם 150 אי' וז"ל אמר רב אמי בר יוד אמר רב ופירש"י בפ"ג דתעניות אביו של רמי יוד שמו ע"כ.

* יוּדַאי (משקל סורי יוּדָיָא פי' יהודי der Jude ועיי"ע יהוד וע' בר יודאי בח"ב קע"ו) ירו' ברכות פ"ב ד"ה רע"א עוברא הוה בחד יודאי (כ"ה לפי גי' המהרש"ם ובנו"ג יהודאי ובאיכ"ר ס"פ על אלה אי' בר נש) וכו' א"ל בר יודאי בר יודאי וכו' ע"ש ועיי"ע קנקן ב'. ירושלמי ע"ז פ"ב דמ"א. הוה יודאי אזל בערך מיספרה. והקבוץ ירו' ע"ז פ"ה דמ"ד ע"ד בר מן יוּדָאֵי. — ירו' סוכה פ"ד דנ"ד רע"ג לך יודייה ט"ס וצ"ל וודייה עיי"ע ודי (ח"ג, רנ"ד) בציון משמ"ר פ"ג.

* יוּדָן שמות התנאים והאמוראים בירו'. עיי"ע יהודה וש"נ רמז על המהרז"ף — אבא יודן ב"ר פ"י עיי"ע אבדן ומ"ש. בר יודנה ירו' ע"ז פ"ב דמ"א. עיי"ע בר יודנה (ח"ב קע"ו).

* יוּדֵן (מן יו = הוא ומן דן פי' הוא זה dieser da) תרג' שני אסתר ז', ה' מה יודן ובר מן יודן גברא.

* יוחאי, יוחי אביו של ר' שמעון וגם נזכר על שמו בן יוחי, בר יוחי ובפרט בברייתא ולרוב בדברי הגדה עיין ד"מ למהרז"ף קנ"ח בהערה ועיין פסחים קי"ב סע"א ועיין מ"ש בע' ארך ח"א צד רפ"ו ובע' חמץ.

* יוֹחְנָא, יוֹחְנִי עיי"ע אחר ע' יון.

* יום עיי"ע ים.

יוֹן (= יוֹנָה מל"מ וכן בל"ס יוֹנָא Taube) בס"ג דפ' אלו דברים בברכות (נ"ג:) ובגמ' דפ' במה טומנין (שבת מ"ט.) מה יונה זו כנפיה מגינות עליה אף ישראל מצות מגינות עליהן [3]. מאי שנא יונה שכנפיה מגינות עליה יותר משאר עופות פי' בב"ר בריש ויאמר ה' אל אברם (ב"ר פל"ט) ואומר מי יתן לי אבר כיונה (תהלים נ"ה, ז') למה כיונה ר' עזריה בשם ר' יודן בר סימון אומר לפי שכל העופות בשעה שיגעין הן נחין ע"ג סלע או על גב אילן ונתפשין אבל היונה בשעה שיגעה היא קופצת אחת מאגפיה ופורחת באחת והיא נצולת ואינה נתפסת [4]. בפ' שילוח הקן (חולין קל"ח: במשנה) וכן יונים רודסיות [5] פטור מלשלח [6]. גמר' (שם קל"ט:) מאן דתני הירודסיות על שם הירודוס [7] פי' (הורודוס) [הירודוס] [8] המלך הביא יונים מן המדבר וגידל אותם ביישוב [9] ונקראו על שמו

---

[1]) ועיי"ע בדל בח"ב י"ז: והלאה ועי' גז ז' שם ר"ס: והלאה. [2]) בנו"ג בסוטה דמיהר ובב"ב דיהיר. [3]) כ"ה בשבת אבל בברכות בסיגנון אחר ע"ש. [4]) לפע"ד קופצת הוא מל"ע קפץ פי' אחז וחבק ופי' אוחזת וחובקת את אחת מאגפיה כלומר נשענת עליה לנוח ובאחת פורחת לכן היטב גרס רבינו אחת ובנו"ג באחת ועיין פי' מ"כ בקצת דוחק ובתוספתא שבת מ"ט. ד"ה כנפיה גרס בשם מדרש (והוא ב"ר הנ"ל) פורחת באחת ונינוחת באחת וזה קרוב לפירושנו וגי' דב"ר בש"ק הובאת בילק' תהלים רמז תשע"א ע"ש. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב וכ"ה בדפ"ר, וכן מוכח מערך ררס, אבל בשדפ"ע דרסיות ובנו"ג הרדסיאות. [6]) בנו"ג משילות. [7]) כ"ה לנכון בדפ"ר וכן בכ"י ו"ו הירדסיות ובכ"י ל"ד הירודסיאות, ובנו"ג הרדסיאות ע"ש הורדוס ובדפ"ע הורדוסיות ע"ש הורודוס. [8]) ובדפ"ר הרדוס. [9]) כ"ה בדפ"ר ובשדפ"ע בישוב.

הירדסיות [1]) ומאן דתני רודסיות [2]) על שם המקום שהביאם משם. *[אחי"ה כגי' „הורדסיות ע"ש הורדס המלך" מבואר בפי"מ להרמב"ם וברע"ב וכפירוש הש"ם וכונה על Herodes ולפי"א ולגי' אחרת נ"ל שהכונה על אי Rhodos בל"ע رودس וה' לעוויזאהן (זאאלאגיא 200) אחז גי' המוטעת שלפנינו בש"ם לכן פירש ע"י ארץ של Drusen. ובביצי' כ"ד. הגי' יוני הרדיסאות ופירש"י על שם מקומם וי"א ע"ש הורדוס והן הגדלים בבתים ע"כ ובכ"י מ' ובחי' המאירי הדרסיאות ועיין ד"ם למקומו. ובכ"י ב"ר מצאתי בערוך הוספה בזה"ל: ואני שמעתי מר' מצליח זצ"ל בורסיות ופירוש בורסיאות ופי' לירודסיות (?) שהן של בתים כי כך קורין בל' ישראל (?) לבתים רודסיות שהן ממהרין כי כך קורין לחיל בל' פרסיסיא (?). ומלא שבושים הוא ואיזורו מוכיח כי הוספת מבורך הסופר היא (עיי"ע אונום). ור' מצליח אין זה ר' מצליח שהזכיר רבינו איזה פעמים עיין מבוא צד XL, XV. — וכ"ה בל' זכר כל"מ סנהדרין כ"ה.' אם תקדמיה יונך ליון עיי"ע ארא (ח"א, רס"ד), ירו' ע"ז פ"ה דמ"ד ע"ד כמין יון אית להון ומנסכין ליה, ובחולין ו'. בל"נ: דמות יונה מצאו להם וכו'. ברכות נ"ג: וש"נ דמתילי כנסת ישראל ליונה. חגיגה ט"ו. כיונה הזאת (כ"ה בכ"י מ' ובכ"י ב' כיונה זו) שמרחפת על בניה ונוגעת ואינו נוגעת כ"ה בכ"י ש"ם ועיין ב"ר פ"ב תוספתא חגיגה פ"ב ירו' חגיגה פ"ב דע"ז רע"ב. והקבוץ יונים סנהד' כ"ה. יונין ב"ב ע"ח: והלאה, תוספתא ב"ב פ"ד, יוֹנֵי ברכות נ"ו:] —

* יוֹנָה (שם פרטי) ראש המדברים בכ"מ בירו' עיי"ע במבוא הירו' למהרז"ף צ"ח — צ"ט ושם גם ר' יונה בוצרייה ועיי"ע בוצרה בח"ב קנ"ו:

יָוָן (מל"מ עיין פירשט באוצ"ה Griechenland והתואר יוני, יונית (griechisch בפ"ק דמגילה (ח': במשנה) אף בספרים לא התירו שיכתבו אלא יונית. גמר' (שם ט':) אמר קרא [3]) (בראשית ט', כ"ז) יפת אלהים ליפת מיפיותו של יפת כלומר ממבחר בניו והיא כתיבת יון שהיא מובחרת יהיו באהלי שם שהם בני ישראל. *[אחי"ה בנו"ג יפיותו של יפת יהא באהלי שם ופירש"י הוא לשון יון לשונו יפה משל כל בני יפת ע"כ. וזה הדרוש סובב והולך על מה שאמר רשב"ג במשנה דמגילה שם אף בספרים לא התירו שיכתבו אלא יוונית. ובירו' מגילה פ"א דע"א רע"ג קילסו ר' אליעזר ור' יהושע את תרג' עקילם הגר בפסוק (תהלים מ"ה, ב') יפיפית מבני אדם וכיוונו בזה על יפיותו של לש' יוונית ובחרו לשון הפסוק הנ"ל בעבור סוף הפסוק הוצק חן בשפתותיך. בענין לשון יוני. לשון יונית או רק יוונית וחכמת יונית עיין מאמרי רז"ל ב"ק פ"ב: פ"ג רע"א. סוט' מ"ט. ושם: מנחו' צ"ט: ירו' שבת פ"ו ד"ז ע"ד, ירו' סוט' ספ"ט דכ"ד ע"ג, ירו' ב"ב פ"י די"ז ע"ג. זמר יוני חגיגה ט"ו: עיי"ע זמר א'. לעז יוני מגילה י"ח. כתב יוני . . עד יוני גיטין ספ"ט ד"נ ע"ד ועיין בבלי גיטין פ"ז. ושם: וע' גנדל (ח"ב שי"ז:). מקואות פ"ט, מ"ב עיי"ע גץ ב' (ח"ב, שמ"א). והקבוץ מגילה י"א. לא מאסתים (ויקרא כ"ו, מ"ד) בימי יונים, והכונה על זמן מלכות אנטיוכוס אפיפנוס. ועל מלכותו הרשעה דרשו בב"ר פמ"ד (ועיין תר"י א' לבראשית שם) גדולה (בראשית ט"ו, י"ב) זו יון, ועוד שם: חשכה (בראשית שם) זו יון שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזרותיה ועיין ב"ר פ"ב, ויק"ר פי"ג. ועוד דרשו בויק"ר שם ועקרב (דברים ח', ט"ו) זה יון, ושם ספט"ו ובתנחו' תזריע סי' י"א בהרת זו יון עיין מ"ש בע' בהר (ח"ב, כ"ה:). ברה כחמה (שה"ש ו', י') במלכות יון, שמ"ר ר"פ ט"ו עיי"ע אליאם (ח"א, צ':) ומ"ש. יונתי (שה"ש ה', ב'). במלכות יון שכל ימי יון ההיכל קיים וכו' בריש אסת"ר. תרג' ש"א ב', ד' מלכות יון, והתואר בקבוץ יָוְנָאֵי = יְוָוָאֵי תרג' שם, ותר"י א' לדברים ל"ב, כ"ד] —

יוחני וממרא (שמות פרטיים לשני מכשפים עיין בפנים ומ"ש) בפ' כל קרבנות הצבור בגמ' וכלן אין באין אלא מן המובחר (מנחות פ"ה רע"א) א"ל יוחני וממרא למשה תבן אתה מכנים לעפרים [4]) אמר להו אמרי אינשי למת [5]) ירקא ירקא שקול פי' רב שרירא כך היא השמועה ומשל הוא שהרבה אומרין אותו בני אדם ופירושו לעיר של ירק

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ועיין לעיל הערה 7. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב, ובכ"י דורסיות וכ"ה בדפ"ע חוץ מדפ"ר ושם רודסיות ובנו"ג הדרסיאות. [3]) וכ"ה בע"י ובכ"י ש"ס. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' וכ"ה בערך תבן לפי גי' כ"י ו"ו א' וב' ול"ד וב"ר וכ"ה ביוד אחת בפי' רגמ"ה כ"י למנחות (בקובץ כ"י אנג' דף ל"א:) וזה נ"ל עיקר והיא עיר עֶפְרַיִן בדה"י ב' י"ג, י"ט בקרי וכצ"ל בתוספתי' מנחות פ"ג. ד"ה עפריים ועיין תוי"ט ונראה שאחד הוא עם אֶפְרַיִם ש"ב י"ג, כ"ג Ἐφρέμ, Ἐφραΐμ באונגיליאום (יוחני י"א, נ"ד) ועוד עיין פירשט זה הערך. ובכ"י ה"ב בע' הנוכחי ובערך תבן עפרוים ובדפ"ע ובנוסחי' בשני יודין עפריים ובמשניות הג"א חפריים והוא חֲפָרַיִם ביהושע י"ט, י"ט. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ר פיז' וויניציא וכן מוכח מע' מת וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י למנחות הנ"ל והוא הסמיכות לְמָת ירקא ובדפ"ע האחרונים למתא ירקא וכ"ה בנוסחי' במנחות ובשמ"ר פ"ט אבל אז צ"ל למתא דירקא וכ"ה באמת בילקי' וארא רמז קפ"ב בשם מנחות.

שרוב ירק מצוי לתוכה תדיר לא תאמר עיר פלונית הרבה ירק יש בה היאך אוליך אליה ירק אלא הולך לשם שפעמים שחסר מה שבמקומם ואין אחרים נושאין אליהן ואתה תמכור ביותר וכן עיר שבארץ ישראל ששמה עפרים [1] היה מרבה תבואה למאוד וכן שנינו לענין קרבנות הציבור וכולן אין באין אלא מן המובחר ואיזהו המובחר שלהן מכמס וזנוחה [2] אלפא לסולת שנייה לה עפרים בבקעה. ופי' אלפא ראשונה מן גימטריא כמו ששנינו (שקלים ג', ב') אלפא ביטא גמא. וכן כשבא משה למצרים באותות שנתן לו הקב"ה אמרו לו יוחני וממרא ראשי החרטומים של פרעה זו היא מלאכתינו ואנו יכולין לעשות כן בלהטינו ואתה דומה כמי שמביא תבן לעפרים שהיא עיר תבואה וממנה שבר למקומות הרבה ואיך יביא אדם אליה תבן אמר להן אמרי אינשי למת ירקא ירקא שקול הוא שפירשנו והרי הבאתי אליכם האותות האלה פעמים שאין אתם יכולין לעשות כיוצא בהן וחוזרין בני אדם אל שלי מהתל היה בהן עד שברו לו מן השמים והכריעוהו [3] ויבלע מטה אהרן את מטותם (שמות ז', י"ב). *[אחי"ה ובגוף הענין פי' כן גם רגמ"ה בכ"י למנחות הנ"ל רק בדרך קצרה וכ"ה בפירש"י. והמשל הלז הובא גם בשמ"ר פ"ט ושם גם הסיום ויבלע וכו' ובילק' וארא הנ"ל. וחצי הראשון של משל א' בב"ר ס"פ פ"ו וילק' וישב רמז קמ"ה — ודע כי בתנחומא כי תשא סי' י"א נאמר בפירוש שני חרטומי מצרים עמהם ושמותם יונוס ויומברוס וצ"ל כמו בתר"י לשמות א', ט"ו ינים וימברים רישי חרשיא ובתר"י א' לבמדבר כ"ב, כ"ב ותרין עולימוי ינים וימרים עמיה. ובלי ספק יוחני וממרא הם ינים וימרים (וימברים) וכן נקראו בפשיטא יַנִיס וִיַנְבַרִיס ונשתבשו אצל הערבים يانيس ويمبريس עיין קאסטיל' אוצ"ה הסיריים ובאונגיליאום (2 Tim. 3. 8) נקראו Ἰάννης, Ἰαμβρῆς (Μαμβρῆς) ועיין באורים שונים ברו"ו לוויענער א' 534 ובילק' ראובני וארא (צד פ"א עמוד ג') פ' החרטומים אי' בזה"ל: כי המכשפים אפי' יונו"ס ויוחני וממרא (שהיה) [שהיו] ראשי המכשפים וכו' ע"ש נראה שנתערבו שתי גירסאות יונוס ויוחני. ובילק' ראובני שם: יוחני ממרא יונוס שרי כשדים היו מחרטומי מצרים ומומחים שבהם ע"כ. ובילק' בשלח רמז רל"ה בשם מ' אבכיר: שני מכשפים היו במצרים יוחני וממרא ועשו להם כנפים בכשפים ופרחו באויר וכו'. ובילק' שמות רמז קס"ח אי' ינוס וימסרים וצ"ל וימברים ובילק' סוף שמות ינוס וימברינוס. — ולפע"ד אולי יש להשוותם עם שמות שני שֵׁדֵי של פרסיים Jañaya, Vyâmbura. ושד Jañaya נקרא ג"כ Jahi וזה קרוב לשם יוחני והיה ממונה על זוהמת דרך נשים ומזה נ"ל יוחני של ערך אח"ז ע"ש] —

יוֹחָנִי (שם פרטי לאשה מכשפת בלידת נשים לפע"ד מל"פ של ערך הקודם לזה עיין סוף הערך) בר"ג דפ' היה נוטל את מנחתה (סוטה כ"ב סע"א) כי קאמרינן כגון יוחני בת רטיבי. פי' יוחני בדרך כשפנות היתה אוסרת הנשים המעוברות שלא תלדנה ובהגעת לידתן היו מצטערות והיא מראה עצמה צדקת והיו באות אצלה ואומרין לה אולי תבקשי רחמים על פלונית שתלד והיא מתרת הכשפנות ומיד יולדת עד שנתגלה שהיתה רעה ומכשפת והרגוה. *[אחי"ה וקצת בהרחבת הענין מפורש כן ברש"י, ועוד קצת בסיגנון אחר בחי' המאירי לסוטה רק שם הובא זה הפירוש על אלמנה שיבבית ומקור לכל זה נ"ל ברור הוא ספר מעשיות המיוחס לר' נסים ושם הובא כמו בחי' המאירי זה הסיפור ג"כ לביאור אלמנה שובבית וז"ל . . שאמרו שהיתה אלמנה שובבית וטובה בעיני בני אדם והיא היתה מכשפת שעשתה כשפים לכל אשה הרה שלא תלד וכשמרבין צירי היולדה היתה באה האלמנה הזאת ואומרת הנני אילך ואתפלל לבורא עליך ותלדי מיד והיתה הולכת לביתה ומסירה הכשפים והיתה יולדת מיד וכו' וכו' ע"ש כי האריך, ורבינו קצר בלשונו. ולפע"ד יוחני הוא שם פרטי שנבנה על Jahi, Jañaya של ערך הקודם ונגזרה מלה בקטרית מפעל jan, janh ופי' הכה ומצער ולפי זה נאה שמה על שם פעולתה לכן נ"ל להגיה יוחני בת רטיני מפעל רטן עיי"ע שתרג' וחובר חבר (דברים י"ח, י"א) ורטֵין רטן ומדרך המכשפים לצפצף ולדבר בקול נמוך. ובסוט' שם אי' מפורש כי זה מדרך מכשף: רטין מגושא וכו' כלומר לוחש המכשף את לחשיו וא"כ יוחני בת רטיני פי' אשה המצערת (ליולדות) בת מכשפה ונקראה כן על סוף מעשיה הגלויים. ומעתה נבין מאמר דר' טרפון בזבחים ס"ב רע"ב ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה יוחני אמרי ליה קטורה כתיב (בראשית כ"ה, א') וכו' והוא בדרך הלצה אמר לעוררם

---

[1] עיין הערה 4. [2] כ"ה לנכון בדפ"ע ובכ"י ל"ד וה"ב וכן מוכח מעי' מכמס וזנות וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י למנחות הנ"ל אבל בכ"י ו"ו א' מכנים ומנוחה וצ"ל וזנוחה כגי' כ"י ו"ו ב' ובמשניות מכמס ומזוניחה ובמשניות דש"ס מכנים וזטחא וצ"ל וזנוחא. [3] מדפוס פיזי והלאה נשמט ובכ"י ו"ו והכריעוהו ובכ"י ה"ב וכריעו וצ"ל כגי' כ"י ו"ו.

ולחידוד בעלמא והבין ר"ט קטורה מפעל ארמי קטר פי' קשר [1]) ויען שהיתה יוחני בת רטיבי (רטיני) מפורסמת כי קושרת ואוסרת ע"י כשופיה לכן בדרך בדיחותא כנה ר"ט קטורה ע"י יוחני] —

יוחנא (= יוחני לפע"ד אולי מע' הקודם פירוש מכשף וכנוי למין ארבה-eine Heuschrecken-art ועוד עיין בפנים) בס"פ אלו טרפות בגמרא וחגבים (חולין ס"ה סע"א) למינהו למינהו למינהו (למינה) [למינו] (ויקרא י"א, כ"ב [2]) ד' פעמים האלה להביא צפורת כרמים ו י ו ח נ א י ר ו ש ל מ י ת [3]) והערצוביא ו ה ר ז ב ו נ י ת [4]) שהן חגבין טהורין. *[אחי"ה נ"ל כי כנוי יוחנא או יותר טוב י ו ח נ י, ועל זה מורה סדר האותיות, הועתק מערך הקודם ונקרא מין חגב זה מכשף ודוגמתו בחולין ס"ב סע"ב פרוא אמגושא עיי"ע כניא, וכן נקרא עוף אחד בל"פ مرغ جادو עוף מכשף, ולולי יראתי הייתי מגיה במקום יוחנא מחנא והוא מל"ע ملخ פי' מין חגב] —

* יוֹחְנָא (שם פרטי) חולין קל"ג. ע"ז ט"ו: מר יוחנא, וביוחסין השלם ק"נ הביא עוד מר יוחני, ואיזה פעמים אי' במשל שילו חטא (חטייא) ויוחנא משתלמא ב"ר ס"פ כ"ה, ר"פ מ' ר"פ ס"ד, רות ר' פ' ויהי בימי, מדר' שמואל פכ"ח, ילק' בראשית רמז מ"ג ועיין משל דומה לו בע' טב א', מבגאי א', שכם — בר יוחני עיי"ע בח"ב, קע"ו:

* יוֹחָנָן (שם פרטי) א') לינאי המלך ברכות כ"ט. הוא ינאי הוא יוחנן ועוד ע"ש. ושם, מעשר שני ה', ט"ו ר"ה י"ח: יומא ט'. פרה פ"ג מ"ה יוחנן כהן גדול. ועוד ב') לכמה תנאים ואמוראים ד"מ ר' יוחנן בן זכאי עי"ע אביי, ר' יוחנן בן גודגדא, יוחנן בן בג בג, ר' יוחנן בן נורי, ר' יוחנן בן ברוקה, ר' יוחנן הסנדלר, ר' יוחנן בר נפחא ובירו' בן נפח, ר' יוחנן ענתנייתא ר' יוחנן דקציון, ר' יוחנן בר מריא (מריה), ר' יוחנן בר שילא עיין ערכם בד"מ ובמבוא הירו' למהרז"ף ובמבוא המשנה לה' יעקב ברילל, יוחנן חקוקה עיי"ע חק ג' וש"נ. ר' יוחנן בן פזי פסיקתא רבתי פי"ד, ר' יוחנן בן תורתה שם, יוחנן סופר הלז סנהד' י"א: ירושלמי סנהד' פ"א די"ח ע"ד ועיין ירו' מעשר שני פ"ה דנ"ו ע"ג. יוחנן הנזוף שבת קט"ו. ועוד יתר שמות פרטיים שנקובים ככה עיין בסד"ה זה הע'. — ונמצא שם הפרטי במקרא ונתקצר מן יְהוֹחָנָן.

* יוֹכֶבֶד (אם משה רבינו ע"ה) ומאמרי רז"ל עליה עיין בסוטה י"א: י"ב, סנהד' י"ט: ב"ר פצ"ד; שמ"ר פ"א, פ"מ, פמ"ח; ויק"ר פ"א, פ"ב; במד"ר פ"ג, פי"ג; שהש"ר פ' הנך יפה רעיתי ופ' שני שדיך, קהל"ר פ' טובים השנים.

* יוכני עיי"ע בר יוכני בח"ב, קע"ו.

* יוֹלִימְנָא (שם פרטי) פסיקתא רבתי רפ"ז א"ר יולימנא בן עברי בשם ר' יצחק.

* יוֹם, יוֹמְחְרָא, יוֹמָנָא עיי"ע ים.

* יוֹן, יוֹנָה, יָוָן עיי"ע לעיל ורבינו לא חש לסדר הערכים כי הקדימם לע' יוחני, וכ"ה בכל הכ"י.

* יוֹנָתָן (שם פרטי) א') לגדול שבתלמידיו של הלל והוא הנקרא יונתן בן עוזיאל והפליגו בשבחו עיין מגילה ג'. סוכה כ"ח. ב"ב קל"ד. ירו' נדרים ספ"ה דל"ט: ומיחסין לו תרגום של נביאים אבל מה שהמון עם קורא לתרגום על התורה בשם תרג' יונתן בן עוזיאל טעות היא וככר עמד על זה ר"ב בע' אשן ב' (ח"א ש"כ) ע"ש כי הארכתי. ועוד עיין מ פ ת ח לזה החבור. ב') לתלמידו של ר' ישמעאל והוא בעל פלוגתא של חברו ר' יאשיה ובאו במקומות אין מספר במכילתא וגם בספרי ועיין מ"ש מהרז"ף בד"מ קמ"ו ולא הוזכר ר' יונתן זה במשנה (ובענין הזכרתו באבות ד', ט' עיין מהרז"ף שם בהערה) ועוד בירו' כמה אמוראים נקובים בשם זה עיין סד"ה ועוד מבוא הירו' למהרז"ף צ"ט: והלאה. — יבמו' קכ"ב. יונתן שידא, גיטין ס"ו. לימדני יונתן עיין ספרי על המלאכים וכו' צד 61, 51.

* יוֹסָה, יוֹסִי (קצור מן יוסף) כמה וכמה תנאים ואמוראים יכונו ככה בירו' ד"מ ר' יוסה בר אביי, ר' יוסה בי ר' זמינא, יוסה בריה דריב"ל, ר' יוסה בר יעקב, ר' יוסי (עם כמה שנויים) ולפעמים במקומו בפרט בבבלי יוסף עיין סד"ה בזה ועוד באריכות במה"י למהרז"ף ערכים המיוחדים. וגם בד"מ על הערכים יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן, יוסי בן גילאי, ר' יוסי הכהן, ר' יוסי הגלילי, ר' יוסי בן חלפתא, יוסף (יוסי) הבבלי, ר' יוסי בן יהודה ר' יוסי בן המשולם. ועוד כמה וכמה ר' יוסי בירו' עיין מבה"י צד ק' —

---

[1]) ועיין מזה הענין הדרוש בב"ר פס"א ושמה קטורה מן קטר וכו' עיין פסיקתא זוטרתי קטורה תרג' קשורה ועיין הערת החי' באבער שם צד נ"ח בהוצאת של מ' לקח טוב. [2]) ויותר טוב להקדים למינו לג' למינהו כסדר הפסוק, ובנו"ג למינהו ד' פעמים וכ"ה בספרא שמיני פרק ה'. [3]) כ"ה לנכון בדפ"ר ואמש', ובדפ' וויניצי' בטעות דפוס י ו ח נ א. י ר ו י (והנקודה טעות היא) אבל לנכון בע' ערצביא. [4]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וכ"ה בע' רזבונית ובדפ"ע והזרבונית וט"ס הוא ובנו"ג והרזבנית ובספרא הארזבונית וזה העיקר עיי"ע בח"א רע"ז וש"נ יתר השינויים ובפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנג' דף שי"ז סע"ב) הג' דרבניות. ובספרא הנ"ל אי' עוד והצדיא אבל זה הוא תרג' של תנשמת עיי"ע צדיא וצ"ע.

ק"ב. ועד שם ק"ג ר' יסא קוצירא, ב"ב פ"י הל"א. ולפע"ד הוא אחד עם ר' יוסי בר (בן) קצרתה דירו' שבת פ"ב ד"ה: וב"ר רפ"ד ועיי"ע שק ג'. ובסוטה מ"ט. ר' יוסי קטנתא. — יוסף רישבא עיי"ע טווס ומ"ש.

* יוֹסָה, (יוסי) (לפע"ד האליל העליון של יונים הנקרא בפי כל Ζεύς) בסהד' פ"ז מ"ה המגדף אינו חייב עד שיפרש השם אמר ר' יהושע בן קרחה בכל יום דנין את העדים בכינוי יכה יוסה את יוסה כה"ג בירו' ובכ"י ש"ס מ' ופי' ובספרא סוף אמור פרק י"ח ושאר המקומות המצויינים בד"ס לסנהד' צד פ' ובנו"ג יוסי ובע' כ קודם ע' ככא (וללא נכון בד' אמשי' ופראג בע' כן ד') הביא רבינו שתי נוסחאות יוסה ויוסי וכ"ה ביד רמ"ה ובפי' הגמרא סנהד' ס'. הובא ג"כ גי' יוסה את יוסה לפי גי' כ"י ש"ס. והנה רבים וכן שלמים היו יגעים למצוא פשר דבר ולא עלה בידם לבוא אל תכלית המבוקש. ראש המפרשים רש"י ז"ל בדף נ"ו. ד"ה בכל יום פי' להכי נקיט יוסי דד' אותיות איכא כשם בן ארבע אותיות דאינו חייב אלא על שם המיוחד דהיינו שם בן ד' אותיות ומשום דחשבונו של יוסי כחשבונו של אלהים להכי נקיט יכה זה את ז ה (בדפי שונצי' וויניציא ובסיל' איתא את אלהים) דילפינן לקמן דאינו חייב עד שיברך שם בשם ע"כ ופי' זה כי יוסי עולה בגימט' אלהים הביא רע"ב בשם שמעתי והשיג עליו התוי"ט. וכ"ה בע' כ בדפוסים הישנים כפי פירוש ראשון ועוד הוסיף לפי פ"א ולפי גי' יוסי כי הוא בגימט' כ"ו וכן השם. אבל כבר חיוה דעתו היפה הח' לעווי במ"ע ישרון ח"ד צד ד' כי כל הפירושים הנ"ל דחוקים ולאו בחשבון וגימטריא תליא מילתא והוא פי' שהמגדף מקבל עליו אליל אחד מן האלילים באלוה וקורא לו בשמו של הקב"ה ואח"כ מברך באליל הזה כלומר בשם האלהות אשר נתן לו את שם הקב"ה ובזה נותן להאליל עוז וממשלה יתירה ממה שנותן לרבון העולמים ולכך נקט „יכה" שעושה לפי דעתו החזק לחלש וחלש לחזק ע"ש ופי' יוסי בל"י υἱός פי' בן ונקרא לפי דעתו אותו האיש ויוסי אחר הוא אביו יוסף וכונתו יכה יוסי (הבן של יוסף) את יוסי (והוא יוסף אביו בעל מרים) וכל זה כדי שלא להוציא דבר גנאי כלפי מעלה. ובמ"ע ליטעראטורבלאטט להח' ראהמער שנה ח' הרבו לחקור בזה הענין ע"ש והח' זידאן פי' (שם) על שם שני יוסף בן שמעון (ב"מ י"ח.) ולזה עולה כי בבבלי יקרא שם יוסף יוסי ועוד יוסה עיי"ע הקודם. אבל בכ"ז אין דעתי נוחה בזה הפי' כי בודאי כונה פנימית יש בזה הכנוי ויש בו דברים בגו לכן נ"ל כי יוסה הוא אליל העליון של יונים Ζεύς ובחר התנא לשון ערומים בהיות המלה בת ארבע אותיות כמו השם הוי"ה והעתיק בכונה אליל הנ"ל להורות כי כונת המגדף לאל עליון וגם במלת יוסה נכללו ג' אותיות של השם וכפי' הערוך בע' כ. ומלת יכה מובנה בל' הפסוק (ישעיה י"א, ד') הכה ארץ בשבט פיו כלומר היה מגדף וקלל יוסה (Ζεύς) את יוסה עם Ζεύς פי' הוא נושא ונשוא של גדופיו ושיעורו כמאמר הברייתא (סנהדרין נ"ו.) עד שיברך שם בשם וכדרב אחא בר יעקב (שם ס'.). ולאיכא דאמרי שם הכי פירושו אמר רב אחא בר יעקב ש"מ שם בן ארבע אותיות נמי שם הוא פשיטא מהו דתימא בעלמא הוא דנקט קמ"ל [1]) כלומר זה דנקט תנא דמתניתין יוסה כונתו ג"כ על שם ד' אותיות ולא תימא דמילתא בעלמא הוא דנקט כי נקט יוסה רק̇ לכנוי של שם יהו"ה. וראיה לשעור מלת יוסה בהבנת Ζεύς מצאתי בסנהדרין פ"א: דאי' שם במשנה המקלל בקוסם ומפורש בגמ' שם תני רב יוסף יכה קוסם את קוסמו וכ"ה בדף פ"ב: תני רב יוסף יכה קוסם את קוסמו דמיחזי כמברך את השם ופירש"י יכה קוסם את קוסמו כלפי מעלה בקוסם יכה הקוסם זה את קוסמו וכו' ע"ש ודבריו צריכין ביאור. אבל בא וראה גי' כ"י ש"ס מ' ק', פ' בשני מקומות דאיתא שם (בד"ס צד קי"ב והלאה) יכה קוסם את ק ו ס ו ומלת קוסם הוא לשון שומרוני שהעתיק ונקב שם ה' (ויקרא כ"ד, ט"ז) ומקסם שם ה' ועוד בנקבו שם (שם) בקסומה השם ונגזר מל"ע قسم נשבע (ברמיה) בשם אל אחר ומלת קוס נ"ל שהוא Ζεύς וא"כ פירושו יכה קוסם את קוסו מגדף בנקיבת השם בשם קוס (Ζεύς) שלו ותלה קללת השם כביכול בשם אליל עליון לכנוי (ועוד עיי"ע קסם ב') וזה מה שפי' הרמב"ם בפי"מ לסנהדרין שם: שברך את השם בשם ע"ז ע"כ. ואולי השתמש בלשון קוסם קוסו להורות על Ζεύς Κάσιος (פי' אבן של Ζεύς = וכן אצל הרומיים Jupiter Casius פליניאוס ה', י"ד) ומשתבעין בו כעדות סוידאס (הובא אצל נורק רעאלווערטערבוך 334) וז"ל: Ἀθηναῖοι πρὸς τινι λίθῳ τοὺς ὅρκους ποιεῖσθαι ὡς Ἀριστοτέλης ὑποδήλει. ואולי בתי קוצין במד' שו"ט מזמור י"ד הם בתי ע"ז הוקדשו לאליל Ζεύς Κάσιος ושם אליל זה נמצא ג"כ בכותבת

[1]) כ"ה לנכון בכ"י מ' ובאגרות הרמ"ה אצל ד"ס לסנהד' צד פ"ה.

נבטאית ונקרא שם קציו (עיין מ"ע דמ"ג ח"ט 639) והוא קרוב למלת קוסו של מעלה לפי גי' כ"י הנ"ל. ודי בזה ועיין עוד מ"ע יאהרביכער להחכם ברילל ח"א ק"מ.

* יוֹסִינָה (שם פרטי) ירו' מגילה פ"ד דע"ה: ר"ש בן יוסינה, ובירו' יבמות פי"ג ד"ג ע"ג ושהש"ר פ' באתי ר"ש בן יוסינא ובמדב"ר פי"ג ר"ש בן יוסיניה ועיין ג"כ ע' יאסין.

* יוּסְטָא, יוּסְטִי (שם פרטי) מל"ר Justus עיין מ"מ במבוא הירו' למהרז"ף צד ק' ויש להוסיף ירו' ברכות פ"ח די"ב ע"ג וירו' מגילה פ"א ד"ע: ר' יוסטא בר (בי רב) שונם וכ"ה בויק' ס"פ ל"א. ובשמ"ר פכ"ג שהש"ר פ' אתי מלבנון אי' רק א' רב יוסטא אבל בירו' שביעית פ"ו דל"ו ע"ד גם בזה הענין א"ר יוסטא בר שונם. בירו' תרומו' פי"א דמ"ח. אי' ר' יוסטי בר שונים. ובירו' עירו' פ"ו דכ"ג ע"ג וירו' שקלי' פ"ב דמ"ו ע"ג ר' יוסטה בי ר' סימון. ב"ר פ"ו יוסטי חברא — בשהש"ר פ' לא ידעתי יוסטא חייטא. — ירו' נדרי' רפ"ד דל"ח ע"ג יוסטי ט"ס עיי"ע זוסטא — ועיין עוד ע' הבא אח"ז.

* יוּסְטִינָה (שם פרטי) נגזר משם הפרטי של ע' הקודם והוא בל"ר Justinus ירו' כתובו' פ"ט דל"ב ע"ד ר' יוסטינה (ובדפ' קראט' בט"ד יוסטתה) הוה ליה עובדא, ושם: רבנין דר' יוסטינה ירו' ב"ב פ"ח דט"ז: ר' יוסטיני הוה ליה עובדא וכו'. ועוד לנקבה: נדה מ"ה. יוסטיני (Justinia) בתו של אסוירוס.

* יוּסוּס (שם פרטי) אסתר שני ג', א' בר איפלוטוס (Pilatus) בר דיוסף בר דיוסוס, ושם ה', אי בר אפליטוס בר דיוסוס ועפ"י זה יש להגיה סופרים פי"ג הל"ו ע"ש. ולדעת הח' לעווי בעמת"ר זה אותו האיש ועיין ג"כ פערלעס שפראכ- אונד זאגענקונדע ט"ז, י"ז.

* יוֹעֶזֶר א') מין צומח עיי"ע ערקא א' וע' סטנג. ב') שם פרטי ערלה ב', י"ב יועזר איש הבירה. יוסי בן יועזר עיי"ע יוסה א'.

* יוֹסֵף שם פרטי לכמה אמוראים עיין סד"ה ויוחסין השלם 154 ומבוא הירו' למהרז"ף ק"ג — יוסף (יוסי) רישבא עיי"ע טווס. שבת קי"ט. יוסף מוקיר שבי עיי"ע כלדאי וע' סיין — יוסף שידא (פסחי' ק"י.) עיין ספרי על המלאכים וכו' צד 61.

* יוּסְתִינִיא (?) זבחי' קי"ב. ר' חייא מייוסתיניא צ"ל ווסתניא עיי"ע.

* יוֹפְטִי (שם נהר על יד פרת) עירו' ס"ד. ונקרא היום Jophata עיין ריטטער ערדקונדע י' 266.

* יוֹפִיאֵל (שם מלאך) תר"י א' לדברים ל"ד ו' מיטטרון ויופיאל ואוריאל ויפיפיה ועיין ספר רזיאל צד מ"ב: ובפיוטי' שהובאו אצל צונץ זינאג' פאעזיא 477 ונראה שאחד הוא עם יפיפיה וגם אצל הפרסיים שלשה המה דייני המות Todtenrichter (עיין ספרי על המלאכים והשרים צד ל"ב. ל"ח) שעושים שפטים על המת. וגם מה שנקראו בתר"י שם מלאכים הנ"ל: רבני דחכמתא נ"ל ברור שהוא מל"ע حكومة פי' משפט הדיינין.

יוֹרֶה (מל"ס אירא פירוש קדירה Kochtopf יורה ערבייא הוא בל"ע ارة = وؤرة מקום דליקת אש בתנור או בחפירת הארץ ואז הוא = بؤرة) בסוף ע"ז (ע"ו סע"א) כיצד מגעילין אמר רב הונא יורה קטנה לתוך יורה גדולה איבעיא להו יורה גדולה מאי ת"ש דרב עוקבא זבן דודא מגוי[1]) עבד לה גדנפא[2]) דלישא ומליה[3]) מיא (וארתחה) [צ"ל וארתחיה][4]) אמר רבא וכו'. (בסיפ' פי') [וצ"ל בסיפרא ויקר' פ"י] (סיפרא פרש' י' פרק י"א וכ"ה במנחות ס"ג.) מאפה תנור [ולא] יורות הערביים[5]). בתנור פ"ה[6]) בכלי' (מ"י) יורות של ערביים שהוא חופר בארץ וטח בטיט וכו' פי' הערביים חופרין בארץ ובונין שם קדירות ומניחין חלל תחת הקדירות ומדליקין שם האש ומבשלין תחת הארץ. *[אחי"ה ועל זה הפי' מוסב מ"ש רבינו בע' ככא א' ע"ש. ופי' יורות הערביים יתכן לפי פי' רבינו היטב לפי מ"ש בתחלת הערך בענין גזרת המלה אבל רש"י למנחות ס"ג ור"ש לכלים פ"ה מ"י הבינו מלת ערביים שהוא שם מקום ערביין וכה"ג בכלים שם. אבל פירוש הערוך נראה לי יותר כי בל"ע وؤرة פי' מקום דליקת האש בתנור ואם הוא חפירה בארץ לשפיתת הקדירות נקרא בורה והוא מה ששנינו בכלים פ"ח מ"ט בור שיש בו בית שפיתה

---

[1]) כ"ה ג"כ בכ"י ש"ס אצל ד"ס צד ע"ה: ושם נרמז ג"כ על ע' דד והיה לו לרמוז גם על ע' הנוכחי. וגי' רב עוקבא אי' גם בע' גדף ב' (ח"ב רמ"ו) ושם נסמן גם השאילתות מטות ועיין גליון הש"ס וע' דד ה' ובנו"ג בי ר' עקביה. [2]) ועיי"ע גדף ב' ומ"ש בח"ב רמ"ז. ובנו"ג אהדר ליה גדנפה. [3]) וכ"ה בע' גדף וכצ"ל בכ"י ש"ס במקום עלוי', ובנו"ג אי' עוד אפומא ומליוה ולי' גם בשאילתות. [4]) וכ"ה בע' גדף וכ"ה בכ"י ש"ס ובנו"ג וארתחא וכ"ה בדפ"ר ואמש'. [5]) כ"ה בכ"י ל"ד וב"ר, ובדפ"ע נשמט. [6]) כ"ה לנכון בכ"י, ובדפ"ע בט"ס דפ"ת.

ויפה פי' הרע"ב החופר בקרקע וטח בטיט ע"ש והוא עפ"י פי' הר"ש ועיין תוי"ט שם ולפי זה יפה הגי' בור ולא כנ"א כור וכ"ה בע' כר ג'. — ורה"ג לכלים ה', י' לא פי' מאומה רק לכלים שם מ"ה פי' יורה: דוד גדול שמו יורה ע"כ ולפי זה קצת ראיה לגי' רבינו בע' טשטק שפי' דודי ע"י יורות אבל לפי תקוני שם בענין הסדר עבדי . . דודי טשטקי אין זה ראיה. ובערך שלק פי' רבינו זה דכלים פ"ה מ"ה ע"ש. ורגמ"ה למנחות כ"י (בקובץ כ"י אנגייליקא דף ט"ו.) פי' יורות ערביים: היינו אילפסות של אבן. — חולין ק"ח סע"א יורה של חלב, ושם: יורה רותחת . . יורה גדולה. יכמות קכ"א רע"ב יורה מלאה יין ושמן (רש"י מרותחת על האור), ב"ק צ"ט רע"א, ירו' ב"ק פ"ט ד"ו ע"ד הקדיחו (הקדיחה) יורה. ירו' שבת פ"א ד"ד. היורה עקורה . . היורה קבועה — וכהשאילה חגיגה ט"ו סע"ב כל עמר דנחית ליורה וכו' עי"ז ערך עמר א'] —

* יוּתָא, יַיְתָא (מל"י Ὑάδες Siebengestirn am Kopf des Stiers) ברכות נ"ח סע"ב מאי עש (איוב ט', ט') אמר רב יהודה יותא מאי יותא א"ל זנב טלה ואמרי לה רישא דעגלא בכ"י מ' הגי' אתא עיי"ע (ח"א של"ב) וגי' הספרים עדיפה ויותר טוב כגי' אה"ת ייתא וזו ראיה לדעת הח' שטערן (במ"ע ג"ג ח"ג 272) שהיא ל"י הנ"ל וכבר קדמהו בעל כ"כ. וגם העתקת הפשיט' עש (איוב שם) עַיִש (שם ל"ח, ל"ב) ע"י עיוּתָא מובנת מל"י הרשומה וכן העתיקה הפשיט' כסל (שם ט"ו כ"ז) וכסיל (עמוס ה', ח'). והם שבעה כוכבים בראש מזל שור, וזהו רישא דעגלא הנ"ל ובילקוט איוב רמז תתק"ד הובא רק רישא דעגלא (בהשמטת התיבות מאי יותא) ונ"ב פי' ראש השור. אבל בע' עקם א' פי' רבינו „עש הוא זנב טלה" וזהו כפי' ראשון בברכות הנ"ל וכ"ה ברד"ק שרש עוש.

* יוּתְפָּיָיא עיי"ע ידפת.

* יָזַם (= זמי, זמא פי' ענש מל"י ζημιόω bestrafen) בריש רות רבה פ' ויהי בימי: קנים להון יזמי להון אייתי ארנונך אייתי גולגלתך וכו' ועיין במ"כ. ובילק' משלי רמז תתקנ"ט בשם מדרש רות הגי' מומי להון ועיין במ"כ הנ"ל.

* יַזַּן (א') = זוּן מל"מ מיוּזָנִים ירמ' ה', ח' (לפי הקרי) גיטין ס"ז. חנות מיוּזֶנֶת פירוש מלאה מזונות ופ"א עיי"ע חנות. — ב') = זְנִי, זְנָא לשון זנות באתפעל סנהד' ק"ו סע"א אִיְּיַזַן לגברי נגרי עיי"ע סגן וע' זני ומ"ש.

* יַזַּף (מל"ם פירוש לוה gelichen nehmen) שבת קי"ט. מאן דיזיף וכו' עירובין ס"ג. יזיף ופרע, ב"מ ס"ד. ע"ב: קידושין כ' סע"א, ובאפעל אוֹזִיף (leihen) בכורות ח': איכ"ר פ' בכה אוזפיתון עיי"ע זיף ומ"ש והשם יזיפתא מ"ק כ"ח: עיי"ע אוורי (ח"א, מ"ז).

* יַזַּק (א') = גַּנְזַק עיי"ע בח"ב, שי"ט שם העיר המהוללה במדי) ירו' קידושין פ"ד דס"ה רע"ד בבל ליוחסין עד נהר יזק וכו' חד אמר עד נהר יזק וחד אמר עד נהר יואני ובבבלי קידושין ע"א: הגי' נהר עזק .ועיין מ"ש בע' גנזק וכ"ה לנכון נהר גנזק בע' ואני ע"ש. ב') בית יזק עיי"ע בית יעזק (ח"ב, ע':) ועיי"ע עזק א'.

יָחִיד (מל"ם והושאל למובחר ולמיוחס בפרט בתלמוד ausgezeichneter, hervorragender Gelehrter) וכן בל"ע واحد פי' אחד ומיוחד שאין ערך לו unvergleichlicher ומזה הענין יחיד בל"מ ובדברי רז"ל מתואר בו האל יתברך עיין בפנים ושם גם יתר המושגים המסתעפים ממנו. והשם יִחוּד, ייחוד 1 die Einheit; 2 das Alleinsein. והפעל ממנו יחד 1 die Einheit Gottes beilegen; 2 die Einheit Gottes verkünden. ועוד פירוש יָחַד כמו יָעַד (zueignen, bestimmen) ביומא בר"ג דפרק בראשונה (כ"ג.) ויחידים [1] מוציאין שתים. „פירוש רבנן, כדתנן בתעניות (י'. במשנה) התחילו היחידים מתענין אוכלין ושותין משחשיכה ומותרין במלאכה [2] ואמרינן [3] (שם בגמ') מאן יחידין א"ר הונא רבנן. ומה שאמרו (יומא שם) כאן בבריא כאן בחולה חולים היינו רבנן דגרסינן בנדרים בר"ג דפ' הנודר מן המבושל (נדרים מ"ט סע"א ורע"ב) רבא אמר מאן חולים רבנן רבא לטעמיה דאמר כמאן מצלינן האידנא אקצירי ואמריעי כי האי תנא [4] קצירי קצירי ממש מריעי רבנן". ויש ששונים יהירים כדאמרינן (סוכ' ל"ז.) מעשה ביהירי ירושלים [5]. ופירוש אנשים בעלי גאות אינו טוב להן לעשות

---

[1]) וכ"ה בפיי ר"ח וכה"ג ויחידין בכ"י ב' וא"פ ולי' ובנו"ג והיחידין עיין ד"ס ליומא צד כ"ט: ובתוס' יומא פ"א והיחידים שבהם. [2]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע קטיע ובדפ"ר חסרה מלת מתענין ונראה ברור כי רבינו לא גרס מתענין ג' תעניות כדאי' בנוסחאו' וכן לי' בירו' ובריי"ף ובראש"ש ובכ"י ובדפוסים הראשונים ושאר מקומות שהובאו בד"ס לתענית צד כ"ו ולי' בפיי ר"ח והיה לבעל ד"ס לרמוז גם על הערוך. [3]) כ"ה בדפ"ר ואמ', ובדפ' וויניצי' ואמרי. [4]) וכ"ה בפיי ר"ח ובנו"ג כמאן כר' יוסי והוגה ככה עפ"י ר"ה ט"ז. [5]) עיי"ע יהיר.

כמעשה שעושין אחרים שגנאי הוא להן [1]. בסיפרא בפ׳ כהן משיח (תו״כ דבורא דחובא פרק ג׳ ר״פ ג׳) לא ישוה קרבנו לכל מצות לקרבנו למצות יחידית פי׳ ע״ז שהיא כתובה בפני עצמה בפרשת שלח לך (ואם כל עדת ישראל ישגו) [צ״ל וכי תשגו ולא תעשו] (במדבר ט״ו, כ״ד). *[אחי״ה בערוך הוא קטוע וזה״ל בסיפרא שם: הלא דין הוא מה אם היחיד שלא שוה קרבנו לכל מצות לקרבנו ליום הכפורים שוה קרבנו לכל מצות לקרבנו למצות יחידית וכו׳ ופי׳ הראב״ד מה יחיד שלא שוה קרבנו של שאר מצות לקרבנות של יוה״כ שהוא שעיר המשתלה ואפי׳ הכי שוה קרבנות של כל המצות לקרבנו של מצוה יחידית מפני שנאמרה פרשה בפני עצמה בפרשת שלח לך ע״כ וזאת היא ג״כ כונת רבינו. רק הפסוק מצויין בטעות וצ״ל כמו שהגהתי ועיין ספרי שלח פי׳ קי״א ורש״י על התורה לבמדבר שם — ודע כי יחיד מל״ט הוא כידוע תואר לאחד המיוחד der Einzige והושאל בתענית הנ״ל ליחידי הסגולה כלומר לרבנים ותלמידי חכמים ועיין ג״כ תענית י׳ רע״ב אל יאמר אדם תלמיד אני איני ראוי להיות יחיד אלא כל תלמידי חכמים יחידים איזהו יחיד ואיזהו תלמיד, יחיד כל שראוי למנותו פרנס על הצבור תלמיד וכו׳ (עיי״ע כל ד׳) וכ״ה בירו׳ תענית פ״א דס״ד: אילו הם היחידים אילו שהן מתמנין פרנסין על הציבור. ובירו׳ ברכות ספ״ב ד״ה רע״ד תניא רשב״ג אומר כל דבר שהוא של צער כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה, ת״ח עושה ותבוא לו ברכה וכל דבר שהוא של שבח לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה ת״ח עושה אלא א״כ מינו אותו פרנס על הצבור. וזה רשב״ג אומר הובא בשנוי קצת בתענית ל׳ רע״ב ע״ש ובד״ס שם ובמשנה ה׳ פ״ד דפסחים ובגמ׳ שם נ״ה. — ונ״ל כי טעם יחיד כמו אחד ומיוחד פי׳ המובחר והחשוב וכן פירש״י לבראשית כ״ו, י׳ אחד העם: מיוחד העם זה המלך ע״כ. וכן דרשו בב״ר ס״פ צ״ט כאחד (בראשית מ״ט, ט״ז) כמיוחד שבשבטים זהו יהודה, וכן דרשו במגיל׳ כ״ח, יומ׳ ל״ד רע״ב וע׳: האחד (במדבר כ״ח, ז׳) מיוחד שבעדרו. — ועוד התואר יחיד פי׳ איש פרטי והפכו רבים, מרובין וצבור תענית ט׳, מטר בשביל יחיד פרנסה בשביל רבים. עירובין מ״ו, יחיד במקום רבים. עדיות פ״א מ״ה ומ״ו ולמה מזכירין דברי היחיד בין המרובין וכו׳ שאם יראה בי״ד את דברי היחיד יסמוך עליו וכו׳ למה מזכירין דברי היחיד בין המרובים לבטלן וכו׳ ועיין ד״מ למהרז״ף צד 269 כלל ה׳. יחיד ורבים הלכה כרבים עיין מ״מ בפחד יצחק, ר״ה י״ח. כאן ביחיד כאן בצבור, זבחים פ״ב. חטאת יחיד חטאת ציבור. מכילת׳ בא פרש׳ י״ד צרת ציבור צרת יחיד. מגיל׳ ל״א: הללו בלשון רבים אמורות . . הללו בלשון יחיד אמורות. ירו׳ כתובות פ״ז דל״א: מה שאמרת לי ביחיד או מה שאמרתי לך ביחיד. וכן בלא״ר יְחִידָאָה, יחידייא (וכ״ה בל״ס) פסחים ק״ה: לא יחידאה אנא עיי״ע חז ב׳. ב״ק כ״ח רע״א בן בג בג יחידאה הוא וכו׳, מ״ק כ׳ סע״א יחידאה היא ובכ״י מ׳ מתניתא יחידאה ואז תהיה ל״נ, אבל עיין בחי׳ הריטב״א. ירו׳ תרומות רפ״ו דמ״ד. אתיא דיחידאה. דהכא כסתמא דתמן ויחידאה דתמן כסתמא דהכא. ובירו׳ נדרים רפ״ז ד״מ: איתא דיחידייא וכן ירו׳ שבת פ״ג ד״ו. לית אנן צריכין חששין ליחידייא וכן התואר יְחִידָאִי פסיקתא דר״כ צד י״ג תנחומ׳ כי תשא סי׳ ה׳ ילקוט מ״ב רמז רכ״ז בר יחידאי עיין N. Saggio להחכם לאטטעס 64. והקבוץ ב״ק פ״א סע״ב יחידָאֵי תר״י א׳ וב׳ לבראש׳ כ״ב, י׳, ירו׳ חגיגה פ״ב דע״ז: יחידָאִין, יחידָיִין. ולנקבה יְחִידָאָה סנהד׳ כ״ב סע״ב ובנדרים נ״א. יחידתא ועיי״ע לוליינית. ועוד לנקבה יחידה במד״ר פי״ב בת יחידה; יְחִידִית ירו׳ כלאים פ״ב דכ״ח. גפן יחידית, ירו׳ ע״ז פ״ד דמ״ד. מצבה כל שהיא יחידית והקבוץ יְחִידִיּוֹת ירו׳ כלאים רפ״ה דכ״ט ע״ד וירו׳ סוט׳ פ״ט דכ״ג ע״ג — ועוד תואר יחיד להקב״ה שהוא היש האחד ואין שני (עיין קהל״ר לזה הפסוק) וכן דרשו כאחד (בראשית ג׳, כ״ב) כיחידו של עולם ב״ר פכ״א, פצ״ח ופצ״ט. וכן נדרש אחד (איוב י״ד, ד׳) יחידו של עולם במד״ר רפי״ט ובילקוט איוב רמז תתקי״ו. וע״ש התרגום. וממנו השם: יחוד השם פסיקת׳ זוט׳ שמות ג׳, ט״ו ועוד ס״פ נצבים ועוד עיין תרג׳ שה״ש ח׳.

[1]) ועיין הגרי״ב בהפשב״ע שכתב כי סוגיי׳ שלנו עולה יפה לשיטת רבינו והקשה על פירש״י שפי׳ בד״ה ויחידים בחולין שאין יושבין עם שאר בנ״א וכו׳ והקשה הגרי״ב דהא כבר תנא בהך ברייתא בחולה ובו׳ מ״ש דמתחלה קרו להו חולה והדר קרו להו יחידים ע״כ ולפע״ד יש לישב כי בלי כל ספק לא היה גרס רש״י בד״א בבריא אבל בחולה וכו׳ ובן לי׳ בכל כ״י והסופרים הכניסוהו מדעתם עיין ד״ס יומא צד ב״ט: אות ה׳ וא״כ הלך רש״י בעקבות הסוגיי׳ לבאר מלת והיחידין שהוא בחולין שאין יושבין וכו׳ כי הברייתא הלז והתניא בניחותא או כגיי׳ כ״י ש״ס תניא נמי הבי הוא סיוע למה שפיי׳ רב חסדא כאן בבריא כאן בחולה. וכן הלך רבינו בשטת עצמו אחרי שפי׳ כי יחידים הם רבנן עפ״י תענית הנ״ל פי׳ ג״כ חולה ע״י רבנין והביא ראיה מנדרים הנ״ל. — וכעת מצאתי כי בל פי׳ רבינו עד ויש ששונים הועתק מפיי׳ ר״ח ביומי׳ (בש״ס ווילנא).

ט'; לאיכה ג', כ"ח ואולי לכן נקראה נשמה יחידה (תהלים כ"ב, כ"א; ל"ה, י"ז) שהיא חלק אלוה ממעל נתונה מיחידו של עולם אבל בב"ר ס"פ י"ד מבואר הטעם יחידה שכל האיברים משנים שנים והיא יחידה בגוף. ובמד"ר ר"פ י"ז מפורש את יחידך (בראשית כ"ב, ב') זה נפשך שהנשמה קרוייה יחידה. וברד"ק שרש יחד מבואר: לפי שהיא יחידה כנגד חלקי הגוף וכחותיו שהם רבים ואינם ממינה ע"כ. ובענין התבודדות אי' כתואר הפעול יחידי (einzeln einsam) (וכ"ה בל"ע واحدا) קידושין כ', יחידי נכנס יחידי יצא, אבות ג', ד' המהלך בדרך יחידי, שם ד', ה' אל תהי דן יחידי שאין דן יחידי אלא אחד. ב"ר ס"פ צ"ט והנחש אינו מהלך בדרך אלא יחידי והוא כמו יחיד בב"ק ס': אל יכנס אדם יחיד בביהכ"נ, וממנו השם פסחים ל"ז, ביצ' כ"ב: שאלית את רבי בְּיִחוּד כלומר ביני לבינו. סנהד' פ"ז מ"י אמור מה שאמרת לי ביחוד. ונקרא עוד יִחוּד, יִיחוּד הסתר האשה (או פנויה) עם איש בבית אחד והיותן לבדם כתובות י"ג סע"א מלקין על הייחוד. ואין אוסרין על היחוד, ובקידושין פ"א. מלקין על יחוד ואין אוסרין על היחוד א"ר אשי לא אמרן אלא ביחוד פנוייה אבל ביחוד דאשת איש לא וכו', סנהד' כ"א סע"א ורע"ב באותה שעה גזרו על היחוד ועל הפנוייה יחוד דאורייתא הוא וכו' ע"ש, ירושלמי כתובות ר"פ י"א דל"ד. דברים של יחוד, מגילה י"ד. משום יחוד, ירו' סוט' פ"א דט"ז רע"ג וירו' גיטין פ"ז דמ"ח ע"ד אין זה ייחוד. ירו' ע"ז פ"ב ד"מ משום ייחוד, ב"ר ס"פ מ"ח מפני היחוד. — ועוד הוראת ביחוד (בייחוד) פי' בבירור genau, zuverlässig שקלים פ"ו מ"ב, יומא נ"ד. ידעו ביחוד (ובילקי במדבר רמז תרצ"ד בייחוד) ששם הארון נגנז ולפע"ד טעם הדבר כי מה שהוא בודד מופרש ומובדל מאחר הוא ניכר בבירור וזו ג"כ הוראת ברור. וזכינו על ידי זה להבין שם המְיוּחָד (שבועות ל"ו. סנה' נ"ו. ס'.) פי' שם בן ארבע אותיות שהוא מובדל ומפורש או מכינויי השם (עיין בסנהדי נ"ו. על שם המיוחד במיתה ועל הכינויין באזהרה) או מביטוי בני אדם ומזה הענין שם המפורש der abgesonderte Name ועיין רש"י לסנה' ס'. ד"ה שם המפורש. ועוד נ"ל כי שם המיוחד הוא מפני שמיוחס לו ביהוד ובפרט Eigenname כדרך הפסוק זה שמי לעולם (שמות ג', ט"ו) [1]) ואז נוכל לבאר שם המפורש כמו שם המפורט כלומר שם פרטי. ומזה ביומא י"א. ביתך המיוחד לך כלומ' שהוא פרטי וקבוע לך לדור

שם, ושם רע"ב מה בית מיוחד לדירה יצאו אילו שאין מיוחדין לדירה, ושם סוף העמוד ובא אשר לו הבית מי שמיוחד לו יצאו אלו שאין מיוחדין לו. ב"מ פ"ג מ"ט ולא יחדו לה בעלים מקום . . יחדו לה הבעלים מקום ועיין בגמ' מ"א רע"א, ספרא ויקרא פרק י"ב מה אלו מיוחדין שהן אבות הטומאה, ושם רפ"כ מקדשי ה' המיוחדים לשם יצאו קדשים קלים וכו' עיין תוספות מעיל' ט"ו. ד"ה מחוורתא. בְכל המקומות האלה נ"ל ששרש יחד נרדף עם יָעַד עיי"ע יעידה פירוש ענין הכנה והזמנה וקביעות bestimmen וכן בסנהדרין נ"ז. נ"ח: ייחד שפחה לעבדו, במכו' י"ח. ליחודי (ברש"י ותוס' לייחודי) להו לאוי לכל חד וחד פי' ליעד ולקבוע והתוספ' פירשו: לגלויי. ומזה ביבמו' ס"ב רע"א אני שמיוחד לדבור בכל שעה ושעה וכו', ובויק"ר פי"ב וייחד אליו הדיבור בפני עצמו וכו' ובהתפעל: שם זכה ונתייחד אליו הדיבור, שמ"ר רפ"ז בתחלה היה ראוי הדבור להתיחד עליו בפני עצמו וכו' ובשביל זה נתייחד הדיבור עליו ועל אהרן — אבל יִחֵד שֵׁם בקצת מקומות פירושו קרא השי"ת שמו הפרטי עליו. ובקצת: קרא ישראל בשם המיוחד ונגזר מן יִחוּד הַשֵּׁם ד"מ ב"ר פס"ח אברהם יחד הקב"ה שמו עליו יצחק יחד הקב"ה שמו עליו . . יודע אני שהקב"ה מיחד שמו עלי וכו'. מכילת' משפטים פ"כ על ישראל יחד שמו ביותר (ובספרי ואתחנן ס"פ ל"א הגי' על ישראל הוחל שמו ביותר ובילק' עלינו לייחד שמו ביותר), מכילת' שם אלהים אני לכל באי העולם אעפ"כ לא ייחדתי שמי אלא על עמי ישראל וכ"ה בקצת שנויים בשמ"ר פכ"ט. שו"ט מזמור צ"א אם מייחד השם שמו עלי כשם שייחד שמו על אבותי וכו' — ב"ר פ"כ דרש תשוקתו (שה"ש ז', י"א) אפי' בשעה שאנו תשים אנו טקוים לישועתו של הקב"ה ומיחדים שמו בכל יום. שהש"ר פ' דודי לי: ואני מיחדת שמו בכל יום פעמים [2]). והפעל מן יחוד במובן הסתיר כתובות י"ב. תוספתא כתוב' פ"א, ירו' כתובו' פ"א דכ"ה, היו מייחדין את החתן ואת הכלה וכו', סנה' ל"ז. אמריתו נדה שרי לייחודי בהדי גברא וכו', ובהתפעל קידושין פ': לא יתייחד אדם עם שתי נשים אבל אשה אחת מתייחדת עם שני אנשים, ושם פ"ב. כל שעסקיו עם הנשים לא יתייחד עם הנשים. ע"ז פ"ב מ"א לא תתיחד אשה עמהן מפני שחשודין על העריות ולא יתיחד אדם עמהן וכו', ירו' סוט' פ"א דט"ו רע"ג וירו' גיטין

---

[1]) ודרוש על זה בקידושין ע'. פסחים נ'. שמ"ר פ"ג פסיקתא זוטרתי ורש"י על זה הפסוק ראיה לפי' הראשון ע"ש. [2]) על דרך ל"מ יַחֵד לבבי ליראה שמך (תהלים פ"ו, י"א) הערת החו' סמאלענסקין.

פ״ז דמ״ה ע״ד נתייחדה עמו בפני שנים צריכה הימינו גט שני, ירושלמי גיטין שם נתייחדה עמו כדי בעילה . . לא נתייחדה עמו כדי בעילה ע״ש] —

* יְחֶזְקֵאל שם הפרטי א׳) לנביא יחזקאל בן בוזי הכהן עיין מאמרי רז״ל עליו ברכות נ״ז רע״ב, שבת י״ג: חגיגה י״ג. מנחו׳ מ״ה. מ״ק ה׳. ט״ו. סוכה נ״ב. ב״ב י״ד: סנהד׳ ל״ט. מ״ד: צ״ב: מכות כ״ד. חולין ל״ז: ב״ר פ״ה, פי״ד, פי״ז, פמ״א, פס״ט; ויק״ר פ״ב, פי״א, פי״ד, פכ״ז, פכ״ח; במד״ר פ״א פ״ט; דב״ר פ״ז; שהש״ר פ׳ הביאני, רות רבה פ״א ופ״ב, קהל״ר פ׳ ונתתי את לבי. אסת״ר פ״ו. ב׳) לאמורא והוא אביו של רב יהודה סתם ושל רמי עיין סנהד׳ פ׳: קידושין ל״ב. וביוחסין השלם 155 כתב בטעות זרב יהודה בנו למד ממנו וצ״ל והוא ר״ל רב יחזקאל למד מבנו רב יהודה וכן מוכח בפי׳ מקידושין ל״ג: וע״ש רש״י ד״ה מקמי אבוך. וסד״ה ע׳ יחזקאל. אבל מצאתי בירו׳ תענית פ״א דס״ד רע״ב שהזכיר רב יהודה את אביו בברכת גשמים וז״ל: רב יהודה בר יחזקאל אמר הכין הוה יחזקאל אבא מברך על ירידת גשמים יתגדל יתקדש יתברך יתרומם שמך מלכינו וכו׳. ברכות י״א. תני רב יחזקאל עשה כדברי בי״ש עשה עשה[1]) כדברי בי״ה עשה.

☞ יחט (= יַחְטָא פירוש מסית לחטא מאפעל Sündenverleiter, An- Aufrei- יַחְטָא zer) תרג׳ יגער ה׳ בך השטן (זכרי׳ ג׳, ב׳) יזיף ה׳ בך יחטא. *[אחי״ה התרגום הלך בעקבות האגדה ב״ב ט״ו. הוא שטן הוא יצר הרע ועיין ספרי על המלאכים והשדים צד ס״ו. והלאה. — יחטא מל״ס עיי״ע יחט] —

☞ (יחר) [צ״ל יְחִי] (לפע״ד מל״ע وحى פי׳ מַהֵר (beschleunigen, eilen תרג׳ ימהר יחישה (ישעי׳ ה׳, י״ט) יוחי ויגלי. *[אחי״ה והוא בנין אפעל משרש י ח י כצ״ל ממו״ע ובדפ״א בטעות יחר וגם הקדימו זה הערך ללא נכון לע׳ שקודם לזה. והמלה ערבית היא ונמצאה רק באפעל ד״מ וימהר אברהם (בראשית י״ח, ו׳) תרג׳ אונק׳ ואוחא אברהם. ושם: מהרי: תרג׳ אוֹחָא וכ״ה בתר״י א׳ ובדפ׳ ליססאבאן אוחי ובכ״י אוֹחָאִי וזה הנכון. ומהרתם (שם מ״ה י״ג) תרג׳ אונק׳ ותוחון, מדוע מהרתן (שמות ב׳, י״ח) תרג׳ אונק׳ מא דין אוחיתין, וימהר פרעה (שם י׳, ט״ז) באונק׳ ובתר״י א׳ ואוחי פרעה. למהר לשלחם (שם י״ב, ל״ג) תרגום אונק׳ לאוחאה לשלחותהון ועוד הרבה דוגמאות בעמת״ר ללעווי[2]). ולא ידעתי למה הכיא ר״ב מטרחק ראייתו] —

ייחול (שם מופשט מפעל עברי יחל פירושו ענין תקוה ותוחלת (das Hoffen, Harren בס״ג דפרק היה קורא בתורה (ברכות ט״ז סע״ב) ונמצא ייחול[3]) לבבינו. פי׳ תאות לבבינו. ולא נתבייש מאבותינו (שם)[4]) פי׳ יותר מאבותינו[5]). מדין קשה (שם)[6]) פי׳ שיכולין אנו לדון שלא בקושי. קרן אורה (שם י״ז רע״א)[7]) כלומר שיהא לנו אורה.

* יִיחֵל (פיעל מן יָחַל = חול פירוש ענין הנחה (ruhen, haften עיי״ע חל ז׳ פסיקתא רבתי ר״פ מ״ז (פ׳ אחרי מות) אם עומד בהם (באלו הייסורים) ולא קורא תגר מייחל אני שמי עליו כשם שייחלתי על האבות (ובילק׳ איוב רמז תתקי״ה בסיגנון אחר) ובהפעל בספרי ואתחנן בפסיקתא ל״א עלינו הוחל שמו ביותר . . על ישראל הוחל שמו ביותר ועיי״ע יחד וגי׳ אחרת שם.

* יְחַם (מל״מ יחם פי׳ ענין המימות ,warm sein (werden עיין תרג׳ אונק׳ לבראשית ל׳, מ״א ליחמותהן ובאתפעל אִתְיַחֲמָא שם פ׳ ל״ט ועיין יתר הדוגמאות במתורגמן, תנחומ׳ נשא סי׳ ז׳ היו מתיחמות, השם: יַחֲמָא תרג׳ חבקוק ב׳, ט״ו פירוש חמום היינו ארס וסם השורף.

* יַחְמוּרָא (בל״ס מין איל וכן בל״מ יחמור ובל״ע يحمور (Art Dammhirsch תרג׳ אונקל׳ לדברים י״ד, ה׳ ויחמורא, ובתר״י א׳ (שם) הקבוץ יחמורין ובמדר׳ כורסיא דעבד שלמה (נדפס במ״ע גרעטץ 133 ,21) ועשרים יחמורים — בכורות ז׳: חלי דיחמורתא עיי״ע חלי.

* יַחְנוּן, יַחְנוּנָה (אולי מל״פ يكين צמח שריחו נודף ויש לו ענפים הרבה) שבת נ״ד: על ואין הרחלים יוצאות חנונות אמר רב הינא עץ אחד יש בכרכי הים ויחנון שמו ומביאין קיסם ממנו ומניחין לה בחוטמה כדי שתתעטש

---

[1]) כ״ה בכ״י מ׳ ועיין ד״ס שם. [2]) אבל הציון מישעי׳ הנ״ל לי׳ שם. [3]) בכל כ״י ערוך אי׳ בשני יודי״ן וכ״ה בכ״י ש״ס ובירו׳ ברכות פ״ד ד״ז ע״ד ובדפ״ע ביו״ד אחת. ובכ״י ש״ס ובב״נ ובמנוה״מ ובירו׳ לי׳ הוספת הש״ס ליראה את שמך כמו שלי׳ בערוך אבל בירו׳ דפ׳ מאינץ ובפי׳ המהרש״ם אי׳. [4]) והוא בצלותיה דר׳ זירא ויותר טוב בכ״י פ׳ דר׳ חייא בר אבא וכ״ה בירו׳ ר׳ הייא בר ווא, וגי׳ ולא נתבייש אי׳ ג״כ בכ״י מ׳ ובנו״ג ולא נבוש ולא נכלם. [5]) ובכ״י פ׳ יותר טוב לפני אבותינו והכונה כמו דאי׳ בירו׳ מאבותינו לעולם הבא. [6]) והוא בצלותיה דרבי. [7]) בצלותיה דר׳ אלכסנדרי.

ויפלו דוגי ראשה. גי' יחנון איתא בכ"י מ' וא"פ ובריו"ף ובפי"מ להרמב"ם וז"ל: והגנונות מגזרת צמח ששמו יחנון והוא עשב שמשימין אותו בנחירי הנקבות וכו'. ובנו"ג וחנון ומלת ממנו לי' ובחי' המאי' אי' ממנו רק שם בטעות יחטן וצ"ל יחנון וכ"ה בירו' שבת ספ"ה ד"ז רע"ג: עיקר הוא ושמיה יחנונה. ואולי הוא צומח הנ"ל ובהיות ריחו נודף עד מאוד מתים התולעים שמשימין מן אותו צמח בנחירי הרחלות. ואין למלה זו שייכות עם ל"ע حناء עיין פפלנ"צ ללעף 213.

יַחְנִיף (במד' ל"ה, ל"ג נדרש עפ"י האגדה) בוישלחו בסוף פרש' אלה מסעי (ספרי מסעי פי' קס"א)[1] כי הדם הוא יחניף את הארץ (במד' שם) ר' יאשיה היה אומר בו[2] לשון נוטריקון כי הדם הוא יחון אף על הארץ[3]. ובתעניות ירוש' (פ"ג דס"ו ע"ד) בעון שפיכות דמים גשמים נעצרים שנא' יחניף יחון אף על הארץ. *[אחי"ה בירו' הגי' יחן והוא מל' חנה עיי"ע חן והמו"ל את הספרי הגיה כן מדעת עצמו ולא הביא את הירוש'. ואם הגי' את הארץ עיקר אז יחון לפע"ד מל"ע حان פי' השחית verderben כלומר אם נעצרים הגשמים עי"ז הארץ נשחתה. ועוד נ"ל כי כונת בעל המאמר על ל"פ خون פי' דם ושיעורו כי הדם הנשפך יחניף = חון אף פי' הוא דם אף על הארץ. ובע' כש ב' אוכיח כי בספרי בהעלותך צ"ט דרש ג"כ לשון מקרא כושית מל"פ] —

יחס (= יִחוּס, יִיחוּס פי' ענין ידיעת המשפחה מאבות מל"מ יַחַשׂ Genealogie, (edle) Abstammung וממנו הפעל עיין בפנים) ממשפחת אלימלך (רות ב', א') תרג' דמן ייחוס אלימלך. על האבן השנית כתולדותם (שמות כ"ח, י') תרג' ירו' יחוסיהון[4]. — (א"ב ל"מ זה ואמצא ספר היחש (נחמי' ז', ה')). *[אחי"ה בל"מ תמיד בשין ובדרז"ל ובתרג' בסמך. ד"מ השם יַחַס, יְחוּס, ייחוס (יְחוּסָא, יַחֲסוּתָא), יוחָס. ב"מ ט"ו רע"א עבד דאין לו יחס . . נכרי דיש לו יַחַס (עיי"ע חיים). ירו' גיטין פ"ח דמ"ד ע"ג יְחוּס כהונה. מגילה י"ב סע"ב אי ליחוסא קאתי ליחסיה וכו'. קידושין ע"א: שתיקותא דבבל היינו ייחוסא. ושם מאי לאו ביחסותא וכו'. והקבוץ ב"ב קמ"ח סע"ב אף יחסין וכו'. ירו' קידושין פ"ב דס"ב ע"ג אם הטעה לשבח יחסים אינה מקודשת. ירו' יבמות פ"ב ד"ד רע"א ר' יוחנן אמר גוים יש להם יחסים רשב"ל אמר גוים אין להן יחסין (עיין בבלי יבמות ס"ב. ולמטה בפעל) — ב"ר פל"ז הראשונים ע"י שהיו מכירין את ייחוסיהם היו מוציאין שמן לשם המאורע אבל אנו שאין אנו מכירין את ייחוסינו אנו מוציאין לשם אבותינו. שהש"ר פ' כולך יפה ובמד"ר פי"ג לפי שכל השבטים לא שמרו יחוסיהן (יחוסיהם) במצרים וראובן שמעון ולוי שמרו יחוסיהן (יחוסיהם) וכו' ובמד"ר שם לכך הוא מונה שם (יחוסם) [יחוסים]. סוף רות רבה מה אתם יש לכם (יוחסים) [צ"ל יחוסים] ורד"ל הגיה יחסים. ועוד הקבוץ יוּחֲסִין ד"מ כתובות י"ג סע"א וש"נ מעלה עשו ביוחסין. קידושין פ"ד מ"א ועיין יבמות ל"ז. עשרה יוּחֲסִין עלו מבבל. יבמות מ"ט: ירו' תענית פ"ד דס"ח. מגילת יוחסין. פסחים ס"ב סע"ב ספר יוחסין ובתרג' ירו' אי' גם היחיד ספר יחוס (דה"ב י"ב, ט"ו) ספר ייחוס (בראשית ה', א') ותר"י משפחתי (שם כ"ד. ל"ח. מ'. מ"א) לבית יחוסי. והקבוץ (שם ו', ט') יְחוּסִין ועיין לשמות ו', י"ד והלאה. לתהלים צ"ו, י"ז. ב"ר פ' פ"ב וילק' וישלח סוף רמז קל"ו בכורת יוחסין. ושם ושם שלשלת יוחסין. וכ"ה בשהש"ר פ' קמתי ובילק' דה"י רמז אלף ע"ו. ובפסחים ס"ב: נקרא ספר דברי הימים: ספר יוחסין עיין פירש"י ופי' ר"ח שם — והפעל שבת נ"ה סע"ב והכתוב מְיַחְסוֹ. סנהד' פ"ב: בא הכתוב ויחסו. יבמות ס"ב סע"א יחסינהו בשמייהו וכו' יחסינהו בדוכתא אחריתי וכו'. מגילה י"ז רע"א כדי לייחס בהן וכו'. זבחי' ק"א: וישמע פנחס הכהן וכו' ההוא ליחס זרעו אחריו ובכתובות י"ג סע"ב מי שזרעו מיוחס אחריו יצא זה שאין זרעו מיוחס אחריו. הוריות י"ג זה מיוחס וזה אינו מיוחס. קידושין ע"א: האי מיוחס טפי. שם ע' סע"ב משפחות מיוחסות. תעני' ל"א סע"א מיוחסות שבהן. ב"ר פפ"ב וילק' וישלח סוף רמז קל"ו וילקוט לדה"י רמז אלף ע"ו אין מיחסין ליוסף אלא לראובן. סוף רות רבה מה צורך היה לו לייחס פרץ וכו'. שהש"ר פ' כלך יפה ומה ראה הכתוב ליחסן וכו' מפני שייחסן אצל משה ואהרן. במד"ר קרוב לס"פ ב' עד שאתה מיחסנו יחס אלעזר בנך וכו'. ושם ר"פ כ"א מה ראה הקב"ה ליחס פנחס אחר מעשה זה וכו'. ובהתפעל: ב"ר וילק' וישלח הנ"ל ולא לראובן להתייחס עיין מ"כ שם. וילק' שם וילק' דה"י הנ"ל ולא להתייחס לבכורה. שהש"ר פ' כלך יפה: זכו להתייחס בצד משה ואהרן. ירו' יבמות פ"ב ד"ד רע"א זכה להתיחס. ירו' פיאה פ"ח דכ"א. ותוספ'

---

[1]) ורבינו מכנה ככה את הספרי עיי"ע ספר ב' וע' ארבע ומ"ש (בח"א, רס"ט). [2]) לי' בספרי ובילק' סוף מסעי. [3]) וכ"ה בילק' בשם ספרי וכ"ה בכ"י ספרי ובנו"ג את הארץ. [4]) בנו"ג כילדותהון.

פיאה פ"ד והיתה מתייחסת. תר"י א' לבראשית כ"א, י"ב לא מתיהס בתרך ועיין עוד לבמד' א', י"ח ולדה"י א' ה' א' ולדה"י ב' ל"א, ט"ז והלאה ובל"מ הִתְיַחֵשׂ וכן הובא בב"ב קמ"ג רע"א, ובנתפעל: פסיקת' רבתי פ"ו לא נתייחס עמהם, פרקא דרבי אליעזר פ' כ"א, פ' כ"ב ופ' ל"ט נתייחסו, אגדת בראשית פכ"ב שנתייחסו עיין החכם לאטטעס במקום הנ"ל] —

יָחֵף (א') מל"מ פירושו ערום בלי כמוי רגלים barfuss וכן בל"ע حف, حاف והשם حفا Barfüssigkeit וכן בל"ס בלי יוד חֲפְיָ, חֲפְיָיָא, ב') מל"ע הנ"ל ופי' יעף מרוב ההליכה übermüdet) בפ' יוה"כ בגמ' ובנעילת הסנדל (יומא ע"ז סע"א) [ערום ויחף] (ישעי' כ', ב') יחף טמאי לאו מנעילת סנדל. מנעי רגלך מיחף (ירמי' ב', כ"ה) מנעי עצמך מחטא כדי שלא תבוא[1]) רגלך לידי יחוף (שם) — בס"פ ג' במכשירין (מ"ח) בשעת הדייש והיחף[2]) לעולם טמא. פי' אם היה שעת הקציר רוצה הוא לרחוץ את רגליו בשביל שיהו נקיים לדוש התבואה. *[אחי"ה נ"ל כי לפי זה גזר רבינו היחף דמכשירין מלשון הוף, הפף פירושו ענין נקיות ורחיצה על ידי חיכוך (עיי"ע הף ה'). ובפי"מ להרמב"ם מבואר בזה"ל בשעת היחף כשיגעה הבהמה מן ההליכה והשיגה עיפות ויגיעה וזה החולי מחולי הבהמות נקרא בערב אל חסא ופי' יחפות ע"כ. אבל בתוי"ט למכשירין הביא בשם הרע"ב (ולפנינו לי') אליבא דפירוש הרמב"ם נקרא בערב אל חכא ופי' יחפות ע"כ וזה האחרון נ"ל והוא בל"ע حكة, حكيك פי' חיכוך ברגלי הבהמה מרוב ההליכה. וא"כ גזרו הרמב"ם מל' חף, חפף והוא כמו חכך וכן בל"ע حفا יש לה שתי הוראות[3]) א') יָחֵף, ב') נתחכך מרוב ההליכה ועפ"י זה העתקתי. ורע"ב נגרר לדעת הרמב"ם ובפ"א העתיק פי' רבינו נתן בעל הערוך מבלי שהזכירו וזה נעלם מבעל תוי"ט ע"ש בד"ה בשעת. ורא"ש ור"ש גרסו האף ופירשו בענין חום וחיטה ובאמת לפי מ"ש בהסברת פי' הרמב"ם תתכן יותר גי' האף אבל בהוראת ל"ע כי حاف ענינו חיכוך ברגלי הבהמה מרוב ההליכה. ואם קשה זו קשה למה לא אחז הרמב"ם גי' הַאף אחרי שכונתו היתה לזו המלה הערבית לכן נ"ל כי מ"ש „ופי' יהפות" צ"ל ופי' חפות והוא ממש ל"ע حفاة, حفوة כלומר חיכוך מרוב ההליכה ובזה הכל עולה יפה, ודו"ק ומעתה נבין העתקת בצקה (דברים ח', ד') שתרג' אונק' ע"י וטסנך לא יחיפו ובתר"י א' וריגליכון לא הליכו מיחפין, וגזרתו מל"ע הנ"ל ועיין נתינת לגר לגאון מהר"ן אדלער נ"י וכיון לאמת, ועוד עיין מ"ש בסוף הערך. — וכנ"ה בהוראה ראשונה שבת קי"ד רע"א יחף במנעלים המטולאים. ויהלך אט (מ"א כ"א, כ"ז) תרג' והליך יחיף (וכ"ה ברש"י) והוא עפ"י מאמר ריב"ל בירו' סנהד' פ"י דכ"ח: מהו אט ריב"ל אמר שהיה מהלך יחף וכ"ה בפסיקת' דר"כ פ' שובה (צד ק"ס:) וכ"ה בשהש"ר פ' שחורה אני ובילק' מ"א רמז רכ"ב בשם הפסיקת' והובא באו"ז בתשוב' סי' קי"ב ולפע"ד פי' כן ריב"ל מפני שתמורתו אי' אצל דוד (ש"ב ט"ו ל') והוא הולך יחף וכן הוא בתרג' והוא אזיל יחיף וגם הפשיטא למלכים הנ"ל העתיקה אט: והלך חפיי, וזו ראיה עצומה כי העתקת הפשיטה נעשתה ע"י בר ישראל שהלך בעקבות האגדה, וגדולה מזו מצאתי בקדמוניות לבן מתתיהו (ח' י"ג, ח') שהבין ככה מלת אט שכתב מתשובת אחאב בזה"ל γυμνοῖς τοῖς ποσὶ διῆγεν אין זה כי גם הוא נגרר אחר הקבלה. ועוד התואר יְחוּפָה (בל"ס חֲפְיָיָא) איכ"ר פ' זכרה כד יחופה ברא מדכר שלותא דביתיה דאבויי פירוש הבן כשהולך יחף בערום ובחוסר כל הוא זוכר השלוה בבית אביו עיין מ"כ. והקבוץ במב"ר פ"ה היו מהלכין יחיפים; בתרג' ישעי' כ', ד' יְחֵיפִין. ולנקבה יחידה רות רבה פ' ותלכנה: ועכשיו היא מהלכת יחיפה. והפעל איכ"ר בפתיחת' כ"ה ד"ה תנו לה' וכל כך למה כדי שלא יתיחפו רגליהם אעפ"כ נתיחפו רגליהם א"ל ירמיה מה אם בשעה שהצעתם טפטיות מפתח בתיכם עד קברי בני דוד נתיחפו רגליכם לכשיתנגפו רגליכם על הרי נשף עאכ"ו. וכ"ה בילק' סוף דה"י רמז אלף פ"ה. ובאיכ"ר פ' על אלה ד"ה מעשה במרים בת בייתוס (והוציאו) [צ"ל והציעו][4]) לה טפטיות וכו' שלא יתיחפו רגליה ואף על פי כן נתיחפו רגליה. ובשני המקומות האלה אולי שתי הוראות יש לפעל זה ר"ל נעשה יחף וגם נתחכך, ועיין מה שכתבתי לעיל] —

יִחוּר (לפע"ד מל"ע خور עצים דקים והם ענפים Reis, Zweig) בפ"ק בכלאים (מ"ח) אין נוטעין יחור של תאינה לתוך החצוב שתהא מקירו. פי' ייחור[5]) נצר כדכתיב (ישעי' י"א, א') ונצר משרשיו יפרה. *[אחי"ה ובע' חצב ג' פי' רבינו את

---

1) בנו"ג יבא. 2) בנו"ג היחף והדיש ובנ"א האף וכה"ג בר"ש ובר"אש. 3) ועל זה העירני החכם סמאלענסקין: וכמעט אין ספק שגם בעברי השרש מן יחף הוא חף, חפף כמו יבול מן בול וכאלה וא"כ גם בעברית לו שתי הוראות באֵר, ריין זיין, ועוד ענין חפיפה קראַטצען. 4) עיין ערך טפיט. 5) וכ"ת בירושלמי בשני יודין וכ"ה בכ"י ערוך.

המשנה הזאת בשני אופנים ע"ש וכ"ה באו"ז סי' רס"א ושם ג"כ הגי' שתהא וכ"ה בר"ש ובראב"ש ובנו"ג שיהא. — וכנ"ה בעוקצין פ"ג מ"ח עיי"ע פשח וער ג'. וכ"ה בחולין קכ"ח רע"ב וקכ"ט רע"ב עיי"ע ער ג'. יבמו' קכ"ב: נתלה בייחור של תאינה עיי"ע פשח, וירו' יבמות פט"ו דט"ו ע"ד נתלה ביחור של זית. ירו' מעשרות פ"ב דמ"ט ע"ד כייחור שהוא נוטה לחצר. והקבוץ יחורים לתאנים ב"ר פל"א ופל"ו עיי"ע גרפית (ח"ב, שע"ו:). ירו' ב"ק רפ"ו ד"ה ע"ג בזמן שאכלה ייחורי תאנים. וכתב רה"ג בסר"ט לעוקצין הנ"ל יחור של תאינה שורש העולה מגזע מן התאינה שמו יחור ע"כ] —

* יְתָא, יְתִי (לפע"ד מל"ע وطى פי' הציג כף רגל על הארץ ועוד פי' בָּא וא"כ איתי באפעל הביא bringen) ירו' ברכות פ"ב ד"ד רע"ב לית אפשר דלא יתי מילה פי' אי אפשר שלא יבא ענין מה מיציאת מצרים כה"ג בדפ' וויניציא וקראקאשין וזיטאמ' ופי' בעל פני משה אי אפשר שלא ינטה לאיזה דבר וכו' ופי' בעל ספר חרדים וז"ל: א"א שלא היה מטה הדבר ביום לבוא לידי הלכה שמזכיר בה יציאת מצרים וכן כתב מהרי"ף באה"צ א"א שאינו נוטה איזו מלה לענין יציאת מצרים ובס"א שלא יטיף וכו' אבל הנכון כמו שכתבתי מל"ע הנ"ל וכדפ' מאינץ הגי' לית אפשר דלא ייתי מלה. וזו ראיה לפירושי. וגם באפעל אייתי נמצא' תמורתו הגי' אייתי או אמטי ב"ר פט"ו ברת שבע דאיטיית וכו' כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב בע' בנות שוח וכ"ה בע' ברת שבע עיין מ"ש בח"ב קכ"ח הערה ג' ושם ר"ד הערה ב' ולפי מ"ש כאן יש לקיים גי' אייטיאת ובהיות המלה בודרת הגיהו אייתיאת או אמטיית. וראיה מע' כלב ג' כי שם גרם רבינו בדפ"ע ובכ"י בשם ב"ר פל"ח אַיְיטֵי לי כולב ומייטי ליה מגרופי, ובנו"ג אייתי, ובילק' נח רמז ס"ב אמטי. קהל"ר פי' מה יתרון העושה: כל אינש ואינש ייטי לי מה דירבע ופי' במ"כ ייטי יבא ויגיע כמו ייתי ע"כ ויותר טוב לגרום אייטי.

* יָטַב מל"מ עיין ערך טב וש"נ ציוני הבנינים השונים.

* יָטְבָת עיי"ע ידפת ומ"ש.

יטור (לפע"ד מל"ע ظير והקבוץ اظآر עמוד Säule ובתרג' רק בקשור עם ענן, עתר Wolken-Rauchsäule) משאת העשן (שופטים כ', ל"ח) עמוד עשן (שם מ') תרג' יטור דתנן. ועתר ענן הקטרת (יחזק' ח', י"א) תרג' ויטור [ענן קטרתא]. ותמרות עשן (יואל ג', ג') תרג' ויטורין דתנן.

* יטסם ט"ס עיי"ע טר ד' בהערה.

* יטת עיי"ע אדך ב' בח"א, ל"ג:

יָי (בל"ס יָי מלת הקריאה על הכאב וכן בל"י ἰώ, וגם על התמיה ואזהרה וכן בל"ס יָא ובל"ע يا oh!) מה ברי ומה בר בטני [ומה בר נדרי] (משלי ל"א, ב') תרג' יי ברי ויי בר כרסי ויי בר נדרי. — (א"ב פירוש בלשון יוני' מלה מורה על הכאב ועצבון). *[אחי"ה ועוד עיי"ע יה[יה] במו"ע. וכ"ה בל"ס וכן העתיקה הפשיטה למשלי שם. ובנו"ג וַוי. וכנ"ה בתרגום משלי ד', ד' יי יקמט מליי לבך. וגם נאמר על האזהרה בתר"י א' לבמדבר כ"א, כ"ט ייא לכון סנאי צדיקיא — ועוד עיי"ע יילל ב' ומ"ש — וכן בהוספת א' בסוף ייא כמו יֵא עיי"ע] —

* יִי שבת ס"ד. לאיי פי' רבינו בערך לאיי (אחר ע' לאט) מהרכבת לא יי מל"י υἱός בן ובל' קריאה υἱέ! ועיין מ"ש בערך לאיי ובערך כלפי.

* יְיָ (קצור מן שם המיוחד וגם מן יה) ובערך י"ה לפי גי' הכ"י ערוך אי' בדפוסים יי וכ"ה הרבה פעמים בתרגום חוץ מבספר תהלים שהוא כמו בעברי ורק שלשה מקומות יצאו מזה הכלל והביאם המתורגמן בע' יה וסיים והטעם ידוע לבעלי הקבלה ולא לי.

* יִי (פי' כמו הִי = היא (sic) רק בירו' בצרוף כ': כְּיִי פי' כמו הי = כמו היא עיין קצת דוגמאות בע' יֵא, יֵיא ב' ובערך יֵבָא, יֵיבָא, ועוד עיין ירו' עירו' פ"ג דכ"א. כְּיִי דמר ר' יעקב, ירו' נדרים פ"ג דל"ח. כיי דמר ר'. ירו' פיאה פ"ב דט"ז סע"ד כיי דתנינן תמן, ירו' כתובות פ"א דכ"ה. אתיא כיי דתנינן. ועיי"ע כיי וכן בצרוף לי' ירו' גיטין ספ"ט ד"נ ע"ד ואדיין את לְיִי פי' ועוד את צריך לזאת.

יַיאוּ (שם מקום) בר"ג דחולין (ו':) ר' זירא ורב אסי איקלעו לפונדקא דייאו. פירוש שם מקום. *[אחי"ה בכל כ"י ערוך איתא בשני יודי"ן ולזה מורה סדר האותיות ור"ב ורמ"ל עזבו הסדר הנכון והדפיסו זה הערך בראש אות היו"ד בראותם כי נדפס בערוך רק ביו"ד א'. ובנו"ג לפונדקא דיאי וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקבוץ כ"י אנג' דף רפ"ב סע"א)] —

* יֵידָא פי' כמו אי דא = הידא ולרוב בלמד בראש עיי"ע לְיֵידָא.

* ייטורד ט"ס עיי"ע בלטוורא ח"ב, צ"ז ומ"ש.

ייכא (שייך לע' בייכא עיי"ע ומ"ש בח"ב, נ"ה.) בפ' מי שמת בגמ' השולח סבלונות (כ"ב

קמ"ו.) תרגמ' רבא בייכא וסבכתא „פי' בקישוריה בכפה שעל ראשה דלא דבר חשוב הוא וכמתנה יהיב לה". *[אחי"ה הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לב"ב רק שם בקישוריה ובמפה ונ"ל שצ"ל כגי' הערוך בכפה עיי"ע כי מפה (עיי"ע) אין משימין על הראש. וגם בפי' רגמ"ה הגי' בייכא וכ"ה בע' סבכה לפי גי' דפוסים ראשונים, ובדפ' אמש' שם בייבא וכ"ה בכ"י ו"ו בע' הנוכחי וכ"ה בנוסח' אבל צ"ל בכ"ף ועל זה עולה יפה גזרת המלה מל"פ הרשומה בע' בייכה. והראיה שאין הבי"ת שמושית כדעת רבינו כי אם שרשית ממה שגרס רשב"ם כגון בייבא וסיבכתא וממה שגרס רגמ"ה בכ"י הנ"ל והכא טעמא מאי בייכא וכו' הרי שמלת בייכא הוא השם בנפרד בלי שמוש, אבל רבינו הבין כי מלת תרגמה מושכת אחריה ב' שמושית של בייכא, וכ"ה הגי' לפנינו תרגמא רבא וכו', ובפי' רגמ"ה רבה — וכדי להציל גי' ופי' רבינו אולי יש לומר כי כיון על מלה ערבי' وكاء חבל לקשור בו את הנאד וכדומה, וכן פי' הח' לעווי אבל מ"ש נראה לי יותר] —

* יֵילָא (שם הפרטי) לאמורא דירושלמי בדור השלישי עיין ירו' מ"ש פ"א דנ"ב סע"ב ורע"ג ועיי"ע אילא (ח"א, ס"ח) וש"נ שינויים ומ"מ במבה"י למהרז"ף.

יילי (לפי דעת רבינו מין עלוקה Blutegel ולדעת הח' לעוויזאהן Igel ולדעתי מל"ס יִלָא מין אנקה Eidechsenart ועוד עיין בפנים) בר"ג דפ' השותפין (ב"ב ד' רע"א) אהדר ליה כלילא דיילי. ובפ' במה בהמה (שבת נ"ד:) כי היכי דלא לימצוה[1]) יילי. תרג' והאנקה והכח (ויק' י"א, ל') ויילא וכותא ובלע"ז סנגיסוקא[2]) ובלשון ישמעאל עלקה. — (א"ב פירוש בל"י מין תולעים מרבים רגלים ובעלי שער). *[אחי"ה כונת ר"ב על ל"י ἴουλος Vielfuss וכן דעת כ"כ ורימ"ז בט"ר ח"ב צ"ד אבל הח' לעוויזאהן בספרו זאאלאגיא צד 323 השיג עליו בראיות ברורות והוא שער בעצמו כי יילי של ב"ב הוא כמו ילא של אונקל' לויקרא הנ"ל Igel ובאמת כן הלעז ברש"י לויק' הנ"ל אנקה הריצו"ן hérisson איגעל וכ"ה ברש"י ב"ב ד', ד"ה אהדר וכן לועז (קופר) [צ"ל קופד] בשבת נ"ד: ולישעי' י"ה, כ"ג. אבל בשבת שם פי' רש"י יאלי כערוך וז"ל שלא ינקוה עלוקה שקורין שנשוא"ש והוא בל"צ sangsue בלוט — איגעל והתוספ' שם השיגו עליו ע"ש ועיין מרפא לשון לרמ"ל בשבת נ"ד: שהגין בעד רש"י והעלה כי (יאלי) [יילי] משתמש בתרי אפי כמו בלא"ש Igel, Egel. ונ"ל כי מלת Igel נגזרה מל"י ἐχῖνος ושתיהם מל"פ سیخول ואות ס' בראש נשמטה ויותר נקטעה המלה ההיא בל' אנגלזקסיא ושם נקרא אנקה Il, El, Ile וזה קרוב למלה תלמודית יילא ואולי אחד הוא עם יִלָא של סוריים. ועוד נ"ל כי יַלָּא של תרג' (בכ"י תרג' ודפ' ליסםאבאן) הוא מלשון יללא ענין צעקה וא"כ הוא ממש העתקת אנקה ורד"ק שרש אנק כתב „ואפשר שנקרא כן לפי שצועק תמיד" אבל מה שסיים ופירש רבינו שלמה בברא בלע"ז ע"כ נראה שהיתה לרד"ק גי' אחרת ברש"י והמלה הנ"ל אולי ל"צ viverra = Viper נחש צפעוני ובזה עולה יפה שהרמב"ם בפי"מ לשבת פ"ה מ"ד הבין יאלי דשבת: נחשים. והנחשים אוהבים באמת החלב משא"כ בשרץ איגעל או ענעל כקושית התוספ' בשבת הנ"ל וה' לעוויזאהן רוצה לשמר את עצמו מתוקף קושית התוספות לכן הגיה בשבת יְאֵלֵי מפעל עברי יָאַל פי' החל ולדעתו נקראו כן עגל עול ימים, וזה הרחק נראה לעינים הוא ויותר טוב לומר כי הוא מלש' פרסי هولی עול של סוס היונק וכדומה — ורגמ"ה פי' בב"ב כ"י ג"כ: כלילא דילי כתר של מיני (האיקא) [צ"ל האנקה] שהן עלוקות ע"כ. ועוד עיי"ע עלוקה] —

יֵימִים (פרדים Maulthiere עיין בפנים) בר"ג דחולין (ז':) אמר ר' יהושע למה נקרא שמם יימים שאימתן מוטלת על הבריות. *[אחי"ה בפסוק (בראשית ל"ו, כ"ד) כתוב הַיֵּמִם ובקצת ספרים איתא הַיֵּמִים וכן הובא בפסחים נ"ד. ובב"ר ס"פ פ"ב ושם מפורש ע"י המיונס עיי"ע וכ"ה בירו' ברכות פ"ח די"ב: ושם אי' מצא את הימים וכ' מהו ימים וכו', בלא ה"א וכ"ה בחולין ז': למה נקרא שמן ימים אבל רבינו גורס בשני יודין ונ"ל עיקר וב' יודין משתמשין תחת אותיות הי עיי"ע יְי ומי"ם האחרון במקום נו"ן עפ"י דתלנ"ט וא"כ יֵימִים פי' כמו הֵימִינ—וּס = הֵימְיוּנוּס בל"י ἡμίονος, חצי חמור כלומר שאביו חמור ואמו סוסה ובלא"ש Maulthier ועפ"י זה נבין הקבלה כי הימים של מקרא הם פרדים כדעת הש"ס וב"ר הנ"ל ותר"י א' ורש"י רד"ק ורמב"ן אבל בחולין שם גזר אומר הימים כמו אֵימִים מלשון אימה ופחד וכן תרגום אנקל' גִּבָּרַיָּא ובנוסח השומ' אי' הָאֵימִים ומתורגם שם ית אֵימִים — וכן דרשו בב"ר פכ"ו אימים (בראש' י"ד, ה') שכל מי שראה אותן היתה אימתן נופלת עליו] —

1) בנו"ג למציוה יאלי. 2) sanguisuga.

* יֵימַר (שם פרטי) לאיזה אמוראים בבליים ד"מ רב יימר ומר זוטרא, רב יימר בר חשוי, רב יימר בר שלמיה עיין יוחסין השלם 155 ר' יימר מדפתא (שבת קמ"ו:), רב יימר סבא, רב יימר בר שזבי, רב יימר בריה דרב הלל עיין סדר הדורות (דפי' ווארשא) קט"ז.

יַיִן (מל"מ פי' דם ענבים Wein ולדעת כ"כ לקחו היונים מזה את השם οἶνος) בפ' במה אשה בגמ' ולא בכובלת (שבת ס"ב סע"ב וס"ג רע"א) [במה סעדת היום] בפת עמילה [פי'] בבעולה או בפת שאינה עמילה בבתולה, ביין גרדלי או ביין חרדלי באשה יפה או באשה שאינה יפה [1]), במיסב רחב או במיסב קצר: באשה גדולה או באשה קטנה, בחבר טוב או בחבר רע באשה טובה או באשה רעה [2]). בר"ג דפרק הדר (עירובין ס"ה סע"א) אמר ר' חייא בר אשי אמר רב כל שדעתו מיושבת עליו [3]) ביינו יש בו מ ד ע ת [4]) של ע' זקנים יין ניתן בע' אותיות וסוד ניתן בע' אותיות נכנס יין יצא סוד, פי' מנין יין ע' ומנין סוד ע'. *[אחי"ה וכ"ה בפי' ר"ח ובפירש"י — ובספרי נשא פרק כ"ג אמר ר' אלעזר הקפר יין זה מזוג שכר זה חי אתה אומר יין זה מזוג שכר זה חי או אינו יין זה חי ושכר זה מזוג ת"ל ונסכו יין וכו' ע"ש, סנהד' ע'. שתה יין חי אינו נעשה בן סורר ומורה אמר רבינא יין חי מזיג ולא מזיג. ושם וע"ז ל'. יין תוסס עיי"ע תסס. ע"ז ס"ב. יין נסך. סנהדרין ק"ו. יין של נכרים ובחולין ד': יינן של נכרים, ושם סתם יינם. ויין נסך דתני אף סתם יינם במשמע אא"כ פי' ודלא כר"ת עיין הר"ן פ"ה דע"ז [5]) והרבה דרשות דרשו רז"ל בענין יין עיין ד"מ ברכות ל"ד: ל"ה. נ'. נ"א. ס"ג. שבת ל': עירובין ס"ד: ס"ה. פסחים מ"ב. פ"ו: ק"ו: ק"ט. יומא ע"א סע"א ע"ו: עיי"ע ילל ומ"ש, מגילה י"ב. ט"ז: כתובות ס"א. ס"ז: ק"א: גיטין ע'. סוטה ז'. מ"ט. ב"ב י'. י"ב: ס': צ': צ"ז. סנהדרין ע'. ע': ע"א. צ"ט. ק"ו. ע"ז מ': מנחות פ"ז. חולין פ"ד. ועוד זולתם. ועוד עיין ערך ילל ב'. והקבוץ יֵינוֹת בבבא בתרא צ' סוף עמוד ב' וצ"א ר' ע"א, כתובות ס"ה ר' ע"א] —

* יינוברים עיי"ע ינוברים במו"ע.

(יינמילין) יֵינוּמֶלִין (מל"י οἰνόμελι והועתק לל"ע ופ' עיי"ע אנמלין בח"א, ק"נ Weinhonig) באין נותנין פרק אחרון בתרומות (פי"א מ"א) עושין את היין יינומלין. ובפ' ר"א אומר תולין (שבת קל"ט: במשנה) ועושין יינומלין בשבת, פי' יין מילי, ובגמ' (שם ק"מ.) מפרש יין דבש ופלפלין. — (א"ב פי' בל"י יין מזוג עם דבש והיה משקה ידוע אצל הרופאים ולפעמים מערבים בו מיני בשמים). *[אחי"ה וכפי' הבבלי איתא ג"כ בירו' בשני המקומות שהבאתי בע' אנמלין וש"נ גם הגי'. ודע כי בכ"י ו"ו וג"ג בראש ובפנים הע' אי' יינומלין ובזה עולה ס"א בע' אנמלין, ובדפ"ע יינמילין. וגי' אנמלין או אונומלין הוא במשקל ל"ע ופ' הרשומה בח"א ק"נ וכה"ג בתרומות שם בכ"י מ' רק שם בט"ס אטמלין ונתחברו הנ' והוי"ו לט"ת וצ"ל אנומלין כמו בשבת הנ"ל אבל במשניות נאפולי וירו' ובר"ש אי' כגי' רבינו יינומילין (ד"ס לתרומות צד כ'.) ולא העיר על הערוך] —

* יֵינוּן = יְנוּן (כמו אִינוּן, הִינוּן פירוש אלה, הם diese, jene) ירו' פיאה פ"ז ד"כ: דצליין יינון, ושם פ"ח דכ"א. היידין (וינון) [יינון], ירו' ב"ק ספ"ח ד"ו ע"ג (וינון) [יינון] דמרון, ירו' ברכות פ"א ד"ג סע"ד וינון אמרין ובד' מאינץ ו א י נ ו ן, ירו' סנהדרין פ"י דכ"ח: וינון אמרין. ובירו' קידושין פ"ד דס"ו: וירו' נדרים ספ"א דל"ז. ושם פ"ג דל"ח. וירו' ע"ז פ"ה דמ"ד ע"ד דינון והוא קטוע מן די ינון, יינון, ועיי"ע אהו ומ"ש בח"א, מ"א ובע' אינא שם קל"ה:

(יינום) [יֵינוּם] לפע"ד צ"ל יֵוְנוּם = יַבְנוּם מל"י ἔβενος, בל"ע ابنوس וכן בל"פ آبنوس=آونوس Ebenholz הָבְנִים יחזק' כ"ז, ט"ו) בס"ג דפ' מפנין (שבת קכ"ט.) רב יהודה צלחו ליה פתורה (דיינום) [דיינום]. פי' שלחן של עצי ברושים. — (א"ב דיונה כתוב). *[אחי"ה ובדפוסים הישנים עד קראקא דיונם וכ"ה ברש"י בדפ' שונצ' עיין ד"ס לשבת צד קמ"ט. וש"נ גי' כ"י ילקוט דיכנם, דיכנים ונ"ל להגיה דיבנים = דיבנוס ובכ"י

---

1) בנו"ג גורדלי . . חרדלי ופירש"י לבן . . שחור ועיין מ"ש בע' גרדלי ח"ב שנ"ט ושם כתבתי קצת בלא דיוק כי בע' יין לא פי' רבינו ובאמת פירשו לפי ענינו ואולי כיון במלת גרדלי על ל"ר אמצ' gratialis פירוש יפה ומלאה חן anmuthsvoll ובמלת חרדלי על ל"ר crudelis רע ואכזר והשלמתי מתוך הגמ' במה ס ע ד ת היום כי רק בצירוף סעד הושאל יין לתשמיש וכן ענין אכל עיי"ע (ח"א, ע"ה). 2) ורש"י פי' ג"כ כל הענין קרוב לפי' הערוך חוץ מן גורדלי. . והרדלי עיי"ע וההערה הקודמת ובענין פת עמילה וכו' נגרר רבינו אחר פי' ר"ח (שבת בדפי' ווילנא). 3) וכ"ה בכ"י ש"ס ובע"י ובילק' כ"י נח הובא בד"ס לעירו' צד קל"ג ולא העיר כי כ"ה גם בערוך. 4) וכ"ה בכ"י ש"ס ובע"י ובדפ' שונצ' ועיין ד"ס שם וכן העתיק פי' ר"ח בעירובין (בש"ס ווילנא). ובנו"ג א"ר חייא כל המתיישב ביינו יש בו דעת.
5) ועוד עיין בענין היתר סתם יינם בתש' באר עשק סי' נ"ז ובתש' הרמ"א סי' קכ"ד (בדפ"ר).

מ' פתורא דיינס ובכ"י ערוך ה"ב ו"ו ב' ובדפ"ע יינים אבל בכ"י ו"ו יינום ונ"ל שצ"ל יינוס והוא יונוס או יבנוס כגי' כ"י ילק' לפי תקוני [1]) והוא עץ היקר שנקרא בל"מ הבנים מל"י וערבי הנ"ל ובל"פ נכתב גם בוי"ו אחר אלף ועיין רד"ק ע' הבן ויש מפרשין אותו העץ שקורין אבנוס (יבנים). ובפי' ליחזק' שם והבנים פירשו בו העץ הנקראת בערבי אבנוס ע"כ. וממנו התואר אבלינא עיי"ע בח"א, י"ב ובהערה ה' וש"נ המ"מ. ועתה באתי להוסיף כי מצאתי מקור הילמדנו שהביא רבינו בע' אבְלינא בקונדרס אחרון דילמדנו נדפס בביה"מ ליעללינעק ח"ו 88 רק שם בט"ס אבליגא. ועוד עיי"ע יקטאות. ורש"י לשבת פירש מין ארז הוא ורבינו הלוי אמר בויי"ש ע"כ ורמ"ל במ"ל טעה בלע"ז ע"ש ולפע"ד ברור שכיון על ל"צ buis = בוקסבוים ומ"ש נ"ב בגמ' הב"ח עצי ברושים העתיק כן לפע"ד מהערוך ואין נ"ל] —

☞ יִיִם (= ייסי מל"י ἴασις, ἴησις מרפא zur Genesung!) ברכות דירוש' פרק כיצד מברכין (פ"י ד"י ע"ד) אהן דעטיש גו (מוכלא) [מיכליה] [2]) אסיר למימר יים פי' בל"י יהיה לרפואה ובעל הערוך גרס זטי ע"ש. *[אח"יה כ"ה לנכון ובדפ"ע זט ועיין מ"ש. ובדפ' מאינץ הגי' ייסו וצ"ל ייסי ופי' מהרש"ם כפי' הערוך שהביא עם גירסתו זט כלומר יחי. ומל"י הנ"ל הועתק לל"ס אסיותא פי' מרפא] —

* יִסִי ערקי (שם פרטי) ירו' כלאים פ"ח דל"א ע"ג עיי"ע אדני השדה ח"א, ל"ה:

* יַיְרְעִין (מין צומח אולי מל"ר אמצעי' jarrossia eine Art Wicke) ירו' שביעית רפ"ז דל"ז: היירענין והבורית והאהל ובתוספתא שביעית רפ"ה והירענה וכו', וגם י"ל שהמלה נגזרה מל"ר האמצ' jarro, jarronus מין אלון ועיקרו עומד לנקות הזוהמא ויגיד עליו רעו הבורית והאהל.

* יָכֹח (מל"מ) ועיי"ע וכח.

* יָכַל (כמו אכל essen ובאפעל אַיְכֵל zu essen geben) המקור לוֹכַל במקום לאכול בירו' ברכות פ"א הל"א, ירו' שביעית פ"ח דל"ח. ירו' פסחים פ"א דכ"ז: ירו' חגיגה פ"ב דע"ח: ירו' יבמות פ"ז ד"ח רע"ב ובאפעל אַיְכֵל (ודוגמתו אַיְסִיֵם הושע ז', י"ב מפעל יסר) ירו' קידושין פ"א דס"א: עיי"ע אכל (ח"א, ע"ה) ירו' ברכות פ"ג ד"ו. אייכלון בשר, ירו' מעשרות פ"ב ד"נ. מייכלון דבילה. ירוש' תרומו' פ"ח דמ"ה ע"ד הוה יתיב אייכל, ירו' מגיל' פ"א דע"ב: מן אימר פיסחא לא אייכלתני ומן לויתן את מייכל לי' ושם פ"ג דע"ד. אי' אוכלתני. . מייכיל לי. ירו' ב"ב ספ"ב די"ז ע"ג אייכליה תאנין.

* יָכֹל (מל"מ ובל"א יְכִיל, יְכֵל וענינו ידוע: היות הכח ביד לעשות הפעולה können, vermögen) והוא פעל עוזר, ד"מ ירו' קידושין פ"ב דס"ב ע"ג יכולה היא מימר וכו', ירו' מגילה רפ"א דס"ט ע"ד לית יכיל, ירו' חגיגה פ"ב דע"ז: לית אנא יכיל, ירו' מ"ק רפ"ב יכיל קיים, עירובין ס"ה. סוכה מ"ה: יכול אני לפטור וכו' עיי"ע פטר א', חגיגה ט"ו רע"א יכול אני לבעול וכו', ותמורתו בנדה ס"ד: יְכוֹלַנִי לבעול וכו', וכ"ה בתש' הגאונים דפ' ליק סי' כ"ה וכ"ה בכ"י ש"ס לחגיג' עיין ד"ס שם ויתר המקומות שם. וכה"ג יכולני ברש"י לעירובין הנ"ל וכ"ה בכ"י ש"ס שם ובכ"י ש"ס לסוכה שם. כתובות צ"ה סע"א מפני שיכול לומר, ושם וב"ק נ"ט: יכולה היא שתאמר, כתובו' ק"ג. אין היורשין יכולין לומר וכו', סנהדרין פ"ו סע"א מתוך שיכולין לומר וכו'. והרבה פעמים בקטוע רק י כ ו ל וענינו יכול אני, אתה, הוא לומר ד"מ שבת ס"ד רע"א יכול שאני מרבה את החבלים ואת המשיחות ת"ל וכו', ושם יכול שאני וכו', ודין הוא וכו' ת"ל וכו', יבמות ז' סע"א יכול לא יהא טעון מתן דמים וכו' . . ת"ל וכו', סנהדרין פ"ה: שיכול הואיל וחייב במכה וכו' ת"ל וכו', אבל מצינו גם בלא הוספת ת"ל ד"מ ב"ק ל"ד: יכול שור שוה ה' סלעים וכו', ועיין רש"י משפטים כ"א, ל"ה ובפרשה כ"א וכ"ב הביא רש"י הרבה דברות בלשון יכול, שיכול ומקורן במכילתא. ובכולם פי' כמו הייתי אומר עיין רש"י שמות כ"א י"ב ומקורו במכילתא. ולפע"ד כן הענין בדבור כביכול ופי' כ א ל ו י כ ו ל א ו י כ ו ל י ן ל ו מ ר כ ן, וכן רגיל על לשוננו בלא"ש בדבר שנאמר רק בהשאילה ובמשל אז דרכנו לומר כזה wenn man so sagen kann, so zu sagen ובדרז"ל נאמרה מלת כביכול בדרך מליצה להורות כי יש דברים בגו ולהודיע כי הדבר נאמר רק בהשאילה ולא בעצמו ותומו של דבר ומשתמשין בו בדברים שאינם דרך כבוד כלפי מעלה רק בלשון בנוהג שבעולם ובלשון בני אדם נאמרו. ומלת כביכול לי' ב מ ש נ ה כי בסנהדרין פ"ו מ"ה שכינה מה הלשון אומרת כ ב י כ ו ל ו כ ו', כדאי'

---

[1]) וכן מצאתי עתה בפי' ר"ח בשבת (בש"ס ווילנא) וז"ל העשוי מעצי יַוְנָם והן יקרים פירש יאבנוס ע"כ וצ"ל פי' בל"ע אבנוס. [2]) וכ"ה בע' זיטא.

במשניות לי' בגמ' וירו' ולי' בכל הדפוסים הישנים ולי' בילק' תצא ר' תתק"ל ולי' בכ"י ש"ס ובפי' ר"ח כ"י לסנהדרין (בקובץ כ"י אנגייליקא ק"ב:) ושם לי' גם מלת שכינה וכן לי' בערך קל א' ובפי"מ להרמב"ם ובאמת אם כביכול לי' גם מלת שכינה מיותרת עיין תוי"ט לסנהדרין שם. ובכ"י כ' לחגיגה ט"ו: ובאה"ת (הובא בד"ס שם) הגי' במקום השכינה: בת קול. ותחלת שמוש של כביכול הוא במכילתא וכנראה בימי ר"ע (עיין מ"ש הח' ברילל בישורון רח"ז) ד"מ מכילתא בא מסכתא דפסחא ס"פ י"ד כל זמן שישראל משועבדין כביכול שכינה עמהם וכו', עד ור"ע אומר אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו כביכול אמרו ישראל לפני הקב"ה עצמך פדית וכו', וכ"ה בספרי בהעלתך פ' פ"ד ובירוש' סוכה פ"ד דנ"ד ע"ג. מכילת' ויהי בשלח פ"ו דרש פפוס לססתי ברכבי פרעה . . כביכול נגלה הקב"ה על סוס זכר, ושם כביכול נגלה הקב"ה על סוס נקבה שנא' לסוסתי ברכבי פרעה א"ל ר"ע דייך פפוס וכו'. ועיין ג"כ בשנויים בשהש"ר פ' לסוסתי וילקוט חבקוק ר' תקס"ה [1], מכילת' מסכת דשירה ספ"ה . . כשאין עושין (ישראל) רצונו כביכול שינה לפניו, ירו' מ"ש ספ"ה דנ"ו ע"ד וירו' סוטה פ"ט דכ"ד. מה ת"ל ויקץ כישן אדוני (תהלים ע"ח, ס"ה) אלא כביכול כאילו יש לפניו שינה בשעה שישראל בצרה ואו"ה ברווחה, ובשו"ט מזמור ע"ח ד"ה בחוריו עד שלא יבא הקץ הקב"ה כישן עושה עצמו כביכול [2]. מכילת' שם רפ"ו בבת עינו כתיב (זכרי' ב', י"ב) כביכול כלפי מעלה אלא שכינה הכתוב וכ"ה בספרי בהעלתך פ' פ"ד וכ"ה בילקוט בשלח ריש רמ"ז ובילק' ש"א ריש רמז צ"ט. ובתנחומ' בשלח רסי' ט"ז אי' עיני היה לו לומר אלא שכנהו הכתוב כלומר כביכול כלפי מעלן ע"כ ועיין עץ יוסף ומאיר עיין לספרי בהעלתך שם. מכילת' שם פ"י ד"ה פעלת וכשבא לבנות ביהמ"ק (בילקוט וכשבנה ביה"מ) כביכול פעולה לפניו שנאמר וכו', וכ"ה שם ד"ה מקדש: וכשבא לבנות בהימ"ק כביכול בשתי ידיו שנא' מקדש ה' כוננו ידיך. מכילת' שם מסכ' עמלק ספ"ב ד"ה ויבן: וכל זמן שישראל בנס כביכול הנס לפניו שנא' ה' נסי וכו'. ספרי נשא פ' מ"ב גדול השלום שאפי' עובדי ע"ז ושלום ביניהם

כביכול אין השטן נוגע בהם וכ"ה בבמד"ר פי"א ובשנוי קצת בב"ר פל"ח והובא בילק' הושע ריש רמז תק"כ [3]. ספרי בהעלתך פ' צ"ד המקום מצטער על זקן אחד כנגד כל ישראל שנאמר קצפתי על עמי חללתי נחלתי כביכול מחוללים על הכל [4]. תנחומ' תולדות ססי' ח' כביכול אף מלכותו אינה מתבוססת ושם סדר בהעלותך סי' י"א עיי"ע בסים (ח"ב קל"ד) וש"נ, ושם בשלח ססי' י' כביכול לא היתה שמחה לפניו במרום על אבודן של רשעים. ירו' סנהדרין רפ"י דכ"ז סע"ג הקב"ה אין לפניו שכחה כביכול וכו', ושם דכ"ח סע"ב כביכול אין הקב"ה משרה שכינתו על ישראל, ב"ר פי"ב כתיב וייצר וכו' ומה ת"ל אשר יצר כביכול הקב"ה מתגאה בעולמו ואומר ראו בריה שבראתי וכו', ושם ר"פ ע"ה עתה אקום כל זמן שהיא מוכפשת באפר כביכול וכו' וכ"ה בשהש"ר פ' אתי מלבנון ע"ש, שמ"ר פכ"ג ירד הקב"ה בכבודו כביכול וכו', איכ"ר פתיחתא ט"ו ד"ה רבי חנינא והובא בילקוט יחזק' רמז שע"ד ויבא אל הגוים (יחזק' ל"ו, כ') וכו' אלא כביכול הוא עצמו, ושם סוף פתיחתא ד"ה על ההרים והובא בשם הפסיקתא בילקוט ירמיה רמז שכ"ז והוא אסור בזיקים (ירמיה מ', א') א"ר אחא כביכול הוא והוא אסור בזיקים. פסיקתא דר"כ פ' שקלים (צד ט"ו:) בשעה שאין להם זכות כביכול הנשא להם פעם אחת בשנה, בפסקא זכור (צד כ"ט.) והובא בילקוט סוף בשלח ותנחומא סוף כי תצא כל זמן שזרעו של עמלק קיים בעולם כביכול כאלו כנף מכסה את הפנים, פסיקתא דר"כ פ' איכה (צד ק"כ.) וכיון שגלו שבט יהודה ובנימין כביכול אמר הקב"ה אוי לי על שברי, ושם צד קל"א: ובאיכ"ר פ' גדע ובילק' תהלים רמז תתפ"ה כביכול השיב אחור ימינו ובפסיקת' דר"כ צד קצ"ה: כביכול הקב"ה מסביר להם פנים וכו' — ועתה אפנה נא לדוגמאות בש"ס עם צירוף פירש"י. בב"ק ע"ט: למאמר ר' יוחנן: כביכול עשה עין של מטה כאילו אינו רואה ואוזן של מטה כאלו אינו שומעת לא פירש"י כלום, וכן בסוטה ל"ה. ערכי' ט"ו. ומנחות נ"ג: כביכול שאפי' בעל הבית וכו' [5]) לא פירש"י המלה אבל רבינו נתן בע' בעל (ח"ב, ק"מ) פירוש כביכול „אילמלא שאי אפשר לומר דבר זה" וכונתו אילמלא היה כתוב

---

1) ובשו"ט מזמור י"ח ובאדר"נ ר"פ כ"ז הסרה מלת כביכול. 2) ובסוטה מ"ח. ובילקוט תהלים ר' תתכ"ג ושם ר' תתע"ט לי' כביכול. 3) ושם נ"ב בט"ס ב"ר ל"ב וצ"ל ל"ח ובילק' תהלים תשי"א הסר' מלת כביכול. 4) אבל בילק' ישעי' רמז רצ"ג ורמז שכ"ז הגי' יכול מחוללין על הכל ת"ל וכו' וכן ליתא בשמ"ר פ"ה ויק"ר ספי"א ותנחומא שמות סי' כ"ט ושמיני סי' י"א. 5) ובירושלמי תענית פ"ד דס"ח ע"ד הגי' דיברו דברים כלפי למעלן . . כביכול לא יכול להון ועיין מ"ש בח"ב קמ"א.

אי אפשר לומר דבר זה. וזה הלשון מורגל בש"ס עיין עירובין כ"ב רע"א, ב"ב י' סע"א (הובא בילקוט משלי תתקנ"ט) אילמלא מקרא כתוב א"א לאומרו כביכול וכו' ורש"י לא פי' כביכול אולי לא היה בספריו וכן לי' בילק' דברים תתמ"ו אבל במגילה כ"א. (הובא בילק' ואתחנן ס' רמז תתל"א) אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו כביכול אף הקב"ה בעמידה (ילק' מעומד) פירש"י כביכול נאמר בהקב"ה כבאדם שיכול להאמר בו כן ע"כ. חגיגה י"ג סע"ב כביכול (וכ"ה בילק' דניאל רמז אלף ס"ה ובילק' איוב רמז תתקי"ג. בשתי תיבות כב יכול) שנתמעטה פמליא של מעלה ופירש"י אף כלפי צבא שכינה הוזקקנו לומר כך כמו בבשר ודם שיכול לומר בו מיעוט ע"כ. וליומ' ג' רע"ב ומה ת"ל קח לך כביכול משלך אני רוצה יותר משלהם (וכ"ה בילק' תרומה ר' רמז שס"ז, ובספרי בהעלתך פ' ע"ב לי' כביכול) פירש"י ואני אומר לפי שדבר קשה הוא לומר שהקב"ה קץ בישראל אמר כביכול כלומר על כרחינו יאמר כן כ א י ל ו א פ ש ר ל ו מ ר כ ן וכן כל כביכול שבהש"ס ע"כ. וכ"ה לסנהדרין צ"ז סע"א (הובא בילקוט האזינו רמז תתקמ"ו ובילק' סוף עמוס) ואפס עצור ועזוב כביכול אין סומך ועוזר לישראל פירש"י כ א ל ו י כ ו ל י ן ל ו מ ר ד ב ר ז ה כ ל פ י מעלה ע"כ; והפי' לשני המקומות האחרונים נ"ל ברור וכן פירש השל"ה (תורה שבע"פ דף ת"ו.) עפ"י רש"י ליומא הנ"ל והוסיף בזה"ל נמצא לפירש"י צריך לקרות כביכול בחירק תחת הכ"ף ושוא תחת הבי"ת ואז פירושו כאילו יכול ואפשר לומר כן ע"כ. וזה נ"ל יותר מנקודת כְּבָיָכוֹל כדעת בעל התשבי בערך כביכול ע"ש וכדעת התוי"ט למגילה פ"ד מ"א ולסנה' פ"ו מ"ח ושם הזכיר את התשבי. ונקודת כִּבְיָכוֹל תופס ג"כ לנכון הח' ברילל (במקום הנ"ל צד ו') ומסבירו ע"י דבור ב נ ו ה ג ויבוא הבית לפני הבינוני כההרגל בלשון חז"ל והוראת הכ"ף היא ידועה ומוסכמת לשווי ודמיון ע"כ אבל לפי מ"ש בתחלת הערך יש בדבור יכול להבין ולהשלים אני, אתה, הוא אומר וכן בדבור כִּבְיָכוֹל וענינו: כאלו אתה, יכול ל ו מ ר או כדעת רש"י הנ"ל כאלו י כ ו ל י ן ל ו מ ר ד ב ר ז ה ומוסכם עם הרגל לאש"כ הנ"ל. ועוד י"ל כי הבינוני בְּיָכוֹל משמש כאן תחת השם וראיה בלי כ"ף הדמיון מתענית ל': לא אמרתי אלא ביכול (רש"י שאפשר לו), ושם: ומודין חכמים לרבי יהודה ביכול — ובענין קצור או ר"ת כביכול כ"ב יכול עיין של"ה הנ"ל קצור כללי הגמ' (בסוף ברכות) ויותר באריכות בספר הליכות עולם לר' יהושע בן ר' יוסף שער ב' פ"א הובא בישרון הנ"ל צד ד' [1]) ועוד ראיתי להעיר על פחד יצחק ע' כביכול שהביא את ר"ת כי באדם יאמר כן ולא לאלוה ע"כ ואלה דברי נביאות הם או אולי רק פטפוטי מילין, ואין לנו עסק בנסתרות של ר"ת וכפרט כי כביכול נאמר לא רק מהמקום כי אם גם איזה פעמים מישראל עיין סנהד' הנ"ל ועוד בתוספתא סוט' ספי"ד משרבו מקבלי צדקה מן ע"א כביכול שהתחילו עכו"ם להתמעט וישראל להתרומם איפכא. ונ"ל כי איפכא היא הוראת הגליון שצ"ל בהפוך ונקט להתמעט . . להתרומם רק בל' מעליא ועליו אמר כביכול. ובאמת בכ"י אירפורט הגי' בזה"ל „משרבו מקבלי צדקה מן הגוים התחילו הגוים להתרבות וישראל להתמעט".

* יוּכְלָא (בל"א יְכֹלֶת מל"מ (Macht, Vermögen רק בתרג' עיין תר"י א' לבראשית ד', י"ג; לבמדבר י"ה, ט"ז (ואונקלס שם) ולדברים ז', י"ז, תרג' חבקוק א', ב'; לתהלים ע"ח, י"ט; לדה"י ב' י"ה, כ"א. ושם כ', ו', יכולתא בל"נ.

* יְכוֹלְנִי (לפע"ד Jecori ממונים על מצב ומעמד העיר) עיי"ע ברקוריאני ח"ב ר"א: ומ"ש. ונו"ן מיותר הוא.

* יְכָנְיָה (מלך ב יהודה) עיין דרשות רז"ל עליו סנהדרין ל"ח. מ"ח סע"ב, מדות פ"ב מ"ו ב"ר פס"ג פפ"ח; ויק"ר פ"י ופי"ט; במד"ר פ"כ ופכ"ג; קהל"ר פ' וסכבו.

* יִכְרוּתָא ירו' שבת פי"ד די"ד ע"ד ט"ס וצ"ל זכרותא עיי"ע זכר ב' ומ"ש.

ילד (= יַלְדָּה מל"מ עלמה קטנה והושאל לנטיעה חדשה (junge Pflanze בפ' הנודר מן הירק בגמ' קונם פ י ר ו ת [2]) (נדרים נ"ז:) ילדה שסיבכה בזקינה ובה פירות אעפ"י שהוסיפה מאתים אסור. פי' ילדה נטיעה של ערלה שהיו בה פירות ערלה שסיבכה בזקינה שהרכיבה בתוך אילן זקן של היתר אעפ"י שהוסיפה שוב שהורכבה בזקינה מאתים ממה שהיתה בשעת הרכבה אע"ג דשאר ערלה בטלה במאתים אסור [3]). בר"ג דפ' משוח מלחמה (סוט' מ"ג:) ילדה שסיבכה בזקינה בטלה פי' בטלה מדין ערלה [4]) וכיון דבטלה לא הוי נטיעה ולא

---

[1]) ועיין גם צד ה' מ"ש החי' הנ"ל בענין חוקרי זמננו. [2]) כ"ה בכל כ"י. [3]) והטעם כי גידולי היתר לא מבטלי האיסור ועיין המפרשים לנדרים שם. [4]) ואולי בספרי רבינו לא היה המאמר בטלה י ל ד ה ב ז ק י נ ה ו א י ן ב ה ד י ן ע ר ל ה דאם לא כן מה בא לחדש רבינו בפירושו.

ישוב עליו מעורכי מלחמה. *[אחי"ה ובלא השאילה הוזכרו ילדה וזקינה ביבמות ק"א: מה לך אצל ילדה מה לך אצל זקנה ע"ש. בב"ק ס': לאדם שיש לו שתי נשים אחת ילדה ואחת זקינה ילדה מלקטת לו לבנות וזקינה מלקטת לו שחורות נמצא קרח מכאן ומכאן, והקבוץ שבת ל"ב סע"א נשים מתות יַלְדּוֹת וכצ"ל במקום יְלָדוֹת בע' בדק א' (ח"ב, כ"א) ובירו' שבת פ"ב ד"ה: אית תניי תני יַלְדּוֹת. ושם המפושט כמו בל"מ יַלְדּוּת (Jugend) ב"ב קל"א. יַלְדּוּת היתה בי וכו'. סוט' פ"א מ"ד הרבה ילדות עושה, חולין כ"ד: בילדותי . . בעת זקנותי. שבת קנ"ב. דברים שעשה בילדותו משחירין פניו בזקנותו. עירובין כ"א. סוכ' נ"ג. יבמות ס"ב: קידושין פ"ב: ועוד זולתו ופי' ימי נעורים ובל"ס יְלִידוּתא ב"מ מ"ד סע"א ר' שנית לנו בילדותיך וכו', ותחזור ותשנה לנו בזקנותיך וכו' בילדותיה מאי סבר ובזקנותיה מאי סבר וכ"ה בע"ז נ"ב: בענין נכרי מבטל ע"ז שלו ושל חבירו. ותרגום מוֹלֶדֶת (וכן מל"ע مولد Geburtsort) יַלָּדוּתָא אונק' לבראשית י"ב, א'; כ"ה, ד', ז'; מ"ג, ז' ומלת ארעא או אתר נסתר כמו במקרא שכתוב רק מולדת במקום א ר ץ מולדת (בראשית י"א, כ"ח) ותרג' בארע ילדותיה. — ולזכר ילד מל"מ, נדה ס' סע"ב למה"ד לילד וזקן שהיו מהלכין בדרך וכו' עיין פירושו בע' זקן א' יבמות ק"א: הוא ילד והיא זקנה — טוב ילד עיי"ע אבדוקום (ח"א, ה'). הקבוץ ילדים כתובות פי"ב מ"ג, והתואר וגם במקום השם יָלוּד ירו' יבמות פ"ז ד"ח: הילוד מאכיל ושאינו ילוד אינו מאכיל פי' כמו יָלִיד בל"מ והקבוץ נדרים ל': הִילוֹדִים. ועוד בינוני במקום השם בכורות פ"א מ"ב היולד ובכנויים ירושלמי כתובות פ"ז דל"א: יולדיו פי' כמו מולידיו וכ"ה בבבלי כתובות ע"ב. ולנקבה היוֹלֶדֶת כל"מ והקבוץ סוטה פ"א מ"ה הַיּוֹלְדוֹת, ובל"א באיכ"ר פ' רבתי: ירחי דביטנתא דִּיְלֵידָתָא. ו ה פ ע ל ויק"ר ספי"ד אשה יולדת בצער וכו', ירו' יבמות פ"ז ד"ח: אפי' יולדת הימנו בנים ובכנוים אבות פ"ב מ"ח אשרי יולדתו, ובקל הרבה פעמים במסכ' בכורות ע"ש, ובלשון ארמי וסורי יְלֵיד עיין מכו' י"ז: ב"ב צ"א. פ י ע ל יַלֵּד, יְיַלֵּד שבת פי"ח מ"ג, ר"ה כ"ג: ע"ז כ"ו. ב"ר פמ"ח אתם מְיַלְּדִים עצמכם פי' תחזרו לנערות, זיך פערייגגען, עיין במ"כ, א ת פ ע ל אתְיְלֵיד שבת קל"ו סע"א ביצה ב': חולין ט'. י'. ושם: נדרים ל': ירושלמי ברכות פ"ב ד"ה, תרג' אונק' לבראשית ד', כ"ו; ו', א'; לשמות א', ז'. כ"ב ועוד זולתו. א פ ע ל: אוֹלֵיד, אוֹלוּדֵי עירו' ק"ד. אונקלס לבראשית ד', י"ח; ה', ג'; י"ז כ' וזולתו. נ פ ע ל נולד ומשמעותו

בין מה שנולד כבר בין מה שעתיד להולד עיין היטב נדרים ל': ועוד ענינו דבר שמתחדש ונהיה (zur Welt gebracht werden, entstehen) ביצה פ"א, מ"א ושם בגמ' ב': והלאה. ר"ה כ': נדרים ס"ד, ס"ה. ובאבות פ"ב מ"ט הרואה את הנולד ובתמיד ל"ב. א י ז ה ו ח כ ם הרואה את הנולד. המפרשים בארו צופה ומביט מה שעתיד להיות עיין רע"ב ומפרש לתמיד ומגן אבות לרשב"ץ. ואני אפתר אותו לעבר כי החכם יראה וישפט ממה שהיה ונתהווה על העתיד ויש להעתיקו das Gewordene, Entstandene — וממנו השם מוֹלָד פי' חידוש הלבנה ועוד פירוש מינקת עיי"ע] —

☞ יולין (ט"ס) חזרת יולין (פסחיי ל"ט.) בעל הערוך גורס חוורלין ע"ש. *[אחי"ה כונתו על ע' חוורולין ע"ש ושם הארכתי] —

* יְלֵין (כמו אִילֵין פי' אֵלֶּה diese, jene) ירו' ברכו' פ"ב ד"ה: אי ילין רבנין כה"ג בדפ' מאינין (ובנו"ג איילין רבנן) ופי' המהרש"ם הי ילין רבנין ע"כ וכ"ה בירו' ב"ב פ"ח דט"ז: וילין דכתבין וכו'.

* יָלַךְ (מל"מ ונרדף עם הלך) באפעל הולך führen, tragen עיי"ע הלך וממנו השם הוֹלָכָה.

* 1 יָלַל (פי' ענין תור וחקר aus- erforschen ונרדף עם אלל עיי"ע אלל ב' (כח"א, צ"ו) מל"ם עלל או ל"ע ال) במקום אִילַלְתָּ בקהל"ר הובא בע' אלל ב' איתא בילקוט משלי סוף רמז תתקנ"ה אחר דברי תורה יללת(ה) ודורש לתור (קהלת א', י"ג) בתרי אפי מלשון תוּר ותוֹרָה וכן בקהל"ר פ' נאוו דרש בתוֹרִים (שה"ש א', י') בשעה שמיילין ההלכה אלו עם אלו ומ"כ פירוש מיללה והומה אבל נ"ל ברור כי הוא מענין הראשון כלומ' ישתרים ומחקרים את ההלכה, וראיה כי בירו' תעני' פ"ד דס"ח רע"ד הביא על וישב מתור הארץ: כל קירייא דהוון עלין בה הוה טב קרתא מיית עד דהוון מיטפלין ביה הוון מייללין קרתא וכו'. ותר"י ב' לרגל (במדבר כ"א, ל"ב) למיללא, וירגלו (דברים א', כ"ד) ויללו, דרך האתרים (במדבר כ"א, א') תר"י ב': אורחא די עלו בה יָלְלַיָּא, וכן העתיקה הפשיט' באורחא דגשושא וכן בוואולגאטא per exploratorum viam פי' דרך הַתָּרִים והטעם מפני הה' הידיעה.

* 2 יְלֵל (מל"מ בהפעיל הֵילִיל פי' הרבה זעקת שבר jammern, wehklagen וכן בל"ס באפעל אַיְלֵל ובל"ע ولول והוכפל לחוזק הפעולה ولول = בל"י ὀλολύζω בל"ר ululare וממנו בלא"ש heulen) בתרג' בקל: והילל (ירמיה מ"ז, ב')

וְיֵלֵלוֹן, בפיעל ב״ר פי״ט מְיַלֶּלֶת ושם פ׳ פ״ט ואיכ״ר פסוק רבתי: מיללא ועיין סוף הערך. ובפַעֵל ר״ה ל״ג: ל״ד. גנוחי גנח . . ילולי יליל עיין ערך גנח (ח״ב, שי״ט) ועוד עיין ערך טרימוטא. אפעל אֲיָלִיל, ועתיד יְיַלִיל הרבה בתרג׳ עיין עמת״ר ללעווי. ושם הובא התואר ילולא בתרגום כ״י לאיוב ל׳, כ״ח אֹחא הויתי לילולין וצריך לנקד לְיָלוּלִין ופי׳ יָלוּלָא כמו יָרוֹרָא בל״ס פי׳ מין שועל Schakal בל״מ תנין שם כולל ליללה der Heulende עיי״ע (ירוד) [ירור] — והשם כל״מ יללה ובל״א יְלָלָא, בל״ס יַלֶלְתָא יומא ע״ו: יין שמביא יללה לעולם, סנהדרין ע׳ רע״ב שאין לך דבר שמביא יללה לעולם אלא יין. אולי דרש יין מן קבוץ של יַי עיי״ע שהוא מלת קריאה לכאב. ותרג׳ ויללה (צפניה א׳, י׳) ויללא והוא כמו אללא (עיי״ע ח״א, צ״ו:) והקבוץ ילקוט ריש חיי שרה בשם פדר״א (פל״ב) התחילה בוכה ומיללת . . שלש יְלָלוֹת.

* ילע (?) ירו׳ כלאים פ״ט דל״ב סע״ב למה עבדת כן א״ל כמו יבא עלי ייל ע ו עלי וכו׳ ונ״ל ברור שצ״ל ייעול עלי והוא ממש כמו יבא עלי וא״כ תיבות „יבא עלי״ מגליון הובאו פנימה להורות על פתרון ייעול עלי ובאמת בדפ׳ זיטאמיר לי׳ ופני משה גורס ייתי עלי. ועיי״ע אתא (ח״א של״ב) וע׳ בא (ח״ב, ב׳) על שמושו.

* יָלַף, יְלִיף (כמו אלף בל״מ וסורי וערבי الف עיקר הנחתו א׳) ענין חבור ודבוק והושאל להרגל sich anfügen, sich entschliessen, gewöhnen ב׳) לָמוֹד וְלַמֵּד) ב״מ ק׳: בדיילפי פירוש כשהן מחוברין אבל גי׳ הערוך ע׳ לף בדלייפי וכן נ״ל ע״ש. ב״ק נ״ח. כיון דילפא. תענית ד׳. למילף נפשיה, ירו׳ תענית ספ״ד דס״ט ע״ג אין הוי יליף אכיל וכו׳, איך הוה יליף שתי, ירו׳ פיאה ספ״ח דכ״א: הוה יליף אכל עמיה, ושם דכ״א. הוה רבי יליף זכי עמיה, ושם היך מה דהוה יליף, ירו׳ סוט׳ פ״א דט״ז ע״ד ר״מ הוה יליף דרש וכו׳ כולם ענין הרגל. וממנו ההוראה השניה למד ע״י הרגל אבות פ״א מי״ג ודלא יליף וכו׳, תמיד ל״ב: יליפת עיצא מן נשיא. יבמות נ״ז. ב״מ י״א. ילפינן . . לא ילפינן ועיין תוספ׳ שם ד״ה ילפינן וביד מלאכי סי׳ רצ״ח, ירו׳ מ״ק פ״ב דפ״א רע״ב (והובא ברי״ף מ״ק פ״ב) ילפין מקלקלתא ומתקנתא לא ילפין, ושם פ״ג דפ״ב סע״ד מה את סבור דילפינן עובדא מינך לא ילפין עובדא מן בר נש זעיר (וכן בב״ר פ״ק) ירו׳ מעשרו׳ ספ״ג דנ״א. הדא ילפא מן ההיא וכו׳, ירו׳ כלאים פ״ט דל״ב את הויתה גלי מֵילַף והוא הוי גלי מַלְּפָה, ובקהל״ר פ׳ כל אשר עיי״ע אלף (ח״א, ק״ג) וש״נ דוגמאות ויש להוסיף ירו׳ חגיגה פ״ב דע״ח. מֵילַף וּמְיַלְּפָה, ב״ר פל״ח לא הוה להון למילף מן קמאי, ועוד בתרג׳ ירו׳ ב׳ לדברים ל״ב, כ״ט; תרג׳ לירמיה י׳, כ׳; י״ב, ט״ז; ט״ו, ג׳ וזולתו. ותרג׳ יָרֵב (הושע ד׳, ד׳) על דאמרין ספר לא יַלִּיף והוא פַּעֵל וא״כ האצילו מלשון רב. ועוד בפעל ירוש׳ חגיגה עיין לעיל מְיַלְּפָה, ובאפעל ירו׳ שביעית ספ״ה דל״ו, ולא כן אוֹלְפָן רבי, ויק״ר פ״ל עיי״ע אלף. והשם יוּלְפָנָא וכ״ה בל״ס ותרגום של לקח (משלי ד׳, ב׳).

* יִלְפָא (= אילפא פי׳ אניה Schiff) בתרגום כ״י למשלי כ״ג, ד״ל; ל׳, י״ט; ל״א, י״ד עיין עמת״ר ללעווי 335 והוא כמו אלפא (ח״א, ק״ד).

* ילקן צ״ל ולקן עיי״ע לקן ב׳ במו״ע.

יַלְתָא (אשתו דרב נחמן בר יעקב) בר״ג דפ׳ מי שאחזו (גיטין ס״ז סע״ב) שמעה ביה [1]) ילתא ועיילה לבי מסותא, דביתהו דרב נחמן הות. *[אחי״ה וכן מוכח מברכות נ״א: שבת נ״ד: ביצה כ״ה סע״ב, חולין ק״ט: ונראה לי כי ילתא בהבלעת העי״ן היא כמו יַעֲלְתָא מל׳ יעלת חן (משלי ה׳, י״ט) ושם פרטי לזכר יַעֲלָה, יַעֲלָא נמצא כבר במקרא (עזרא ב׳, נ״ו; נחמיה ז׳, נ״ח) ועוד לנקבה יָעֵל (שופטים ד׳, י״ז, י״ח; ה׳, כ״ד) וכולם נאצלו מן יָעֵל, יעלה Gemse ודוגמתו צביה בלא״ר טביתא עיי״ע טבי והוא לשון געגוע. ולדעת בעל כ״ב ואחריו (בלי להזכירו) הה׳ לעווי היא בהשמטת אל״ף כמו אילתא Hindin עיי״ע אילה, אילת (ח״א, ס״ח). וילתא היתה אשה גבהת לב כדמוכח מברכות הנ״ל וכן איתא שם בסיפור: קמה ביוהרא (לפי גי׳ כ״י א״פ) וכו׳ ונאה לה שם ילתא (יעלתא) מלשון עלה] —

* יָם (בל״מ, יַמָּא, יַמֵּי בלשון ארמי וסור׳, נקרא מקוות מים רבים (Meer, die See, der See) ב״ב ע״ד סע״ב כי אתא רב דימי א״ר יוחנן מאי דכתיב כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה (תהלים כ״ד, ב׳) אלו ז׳ ימים וארבע נהרות שמקיפין את א״י ואלו הן ז׳ ימים ימה של טבריה וימה של סדום וימה של חילת וימה של חילתא וימה של סיבכי וים אספמיא וים הגדול ואלו הן ארבע נהרות וכו׳ ובע׳ ירדן פגה וקרמיון פי׳ רבינו רק

[1]) לפנינו ליי.

ארבע נהרות (ועוד עיי״ע בץ בח״ב קנ״ב) ולא הימים אבל ר' יוסף שווארץ בס' תבואות הארץ (כ״ז והלאה) נייבויער גיאגר' (כ״ד והלאה) וביותר הח' ברילל (במ״ע מהרז״פ חי״ז 336 והלאה) העריכו למעניתם וזה האחרון הביא חוץ מנוסח דב״ב הנ״ל עוד שינויי הגירסאות ואני אזכרם בקצרה עם פירוש שמות הימים הנ״ל ואסמנם באותיות ואלה המה א') ירו' כלאים פ״ט דל״ב סע״ג שבעה ימים סובבין את א״י ימא רבא ימא דטיבריא ימא דסמכו ימא דמילחא ימא דחולתא ימא דשליית ימא דאפמיא וכו', ב') ירו' כתובות פי״ב דל״ה: הגי' ימא רבא ימא דטבריא ימא דכובבו ימא דמילחא ימא דחילתא ימא דשילהת (או דשילחת) ימא דאיפמייא. ג') ב״ב הנ״ל. ד') מדרש שו״ט מזמור כ״ד כי הוא על ימים יסדה זו א״י שיושבת על ז' ימים ימא רבא ימא דטבריא ימא דמלחא וימא דסיבכי וימא דחילתא וימא דשריית וימא דאספמיא. ה') מדרש כונן (הובא בעמודי שש) ושם הגי' ים סדום ים סליתו וים דמוך וים המלח וים הערבה וים טבריא וים הגדול. ו') ילק' תהלים רמז תרצ״ז (בשם ב״ב כי אתי רב דימי וכו' ים של טבריה וימה של חילת וימה של סדום וימה של עכו וימה של פמיאס וימה של סכבי וים הגדול. ועיקר כונת מקיפין, סובבין פי' שא״י יושבת על ז' ימים כמו בגי' באות ד' כלומר קרוב להם. וגם אני אבנה על יסוד הגי' של ירו' כלאים (אות א') כדעת הח' ברילל (במקום הנ״ל) וזה פתרון שמות הימים הנ״ל:

I ימא רבא (של גי' א' ב' ד') הוא ים הגדול (של גי' ג' ה', ו') והוא ים האמצעי (מיטטעללאֶנדישעס מעער) ובא לפעמים בצירוף אוקינוס (אוקיינוס תר״י א' לבמדבר ל״ד, ו' ותחום מערבא יהא לכון ימא רבא אוקיינוס. לתהלים ע״ב, י' וניסי ימא רבא ואוקינוס כ״ה בכ״י תרג' וצ״ל דאוקינוס ובנו״ג ימא דאוקינוס. אבל במדרשים הוראת אוקיינוס גם הים הגדול אשר הוא למערבו של איירופא ואפריקא עיי״ע אוקיינוס (בח״א רנ״ה) ועוד עיי״ע אדריאס (שם ל״ט) [1]. II ימא טיבריא הוא ידוע והוא ים כנרת ונקרא ביוהננים ἡ θάλασση τῆς Τιβεριάδος וכ״ה בב״ר פצ״ח כל חוף ים של טבריה נקרא כנרת ולמה הוא קורא גנוסר וכו' ועיין מ״ש בערך גנסר (ח״ב שכ״ג) ועיי״ע טבריה. וע' חם. והובא עוד ים (ימא) טבריא בירו' עירובין פ״ח דכ״ה רע״ב ים טיבריה שההרים מקיפין אותה. ירו' כלאים ספ״ט דל״ב סע״ג כל מי שעולה להר ישימון ומצא כמין כברה בים טיבריא זו היא בורה של מרים. ועיין שבת ל״ה. לפי גי' כ״י מ' כמין כברא בים של טיבריא וכ״ה בב״ר פ״ה ויק״ר פכ״ב, במד״ר פי״ט תנחומ' חקת סי' כ״א. קהל״ר פ' ויתרון באיזה שנויים (ועיי״ע כבר א'). ב״ר פ״ד הדין ירדנא עבר בימא דטבריא ולא מתערב ביה. ועל זה הב״ר כיוונו תוספו' לב״ב ע״ד: ד״ה שמגיע. ובב״ב שם הגי' ירדן יוצא ממערת פמיים ומהלך בימה של סבכי ובימה של טבריה ומתגלגל ויורד לים הגדול וכו' ובבכורו' נ״ה. הגי' בימה של סיבכי ובימה של טבריה ובימה של סדום והולך ונופל לים הגדול וכו'. III ימא דסמכו (בגי' א' ובתמורתו בט״ס ים דמוך של גי' ה' וימא דכובבו בט״ס של גי' ב') הוא אחד עם ימא של סיבכי (של גי' ג' ואי' ולא סכבי כגי' ו') הוא בלי ספק ים Samochonitis (See samochonit. עיין פראנקעל פארשטודיען 103 ושם בט״ד סמקא) ונזכרו יחדיו במקומות הנ״ל באות II ועוד בירו' ב״ב פ״ה דט״ו. ר״ע אומר ים (דברים ל״ג, כ״ג) זה ים של סמכו ודרום זה ים של טבריה, ובתוספ' ב״ק ספ״ה במקום סמכו אי' זה ימה של סובבי (וצ״ל סובכי) ובכ״י אירפורט של סופני וכה״ג בספרי זאת הברכה פ' שנ״ה והמו״ל הגיה ללא נכון וצ״ל כירו' ב״ב ותוספ' ב״ק ודרום זה ימה של טבריא. ירו' שקלים פ״ו ד״נ רע״א ויאמר אלי המים האלה יוצאים אל הגלילה הקדמונה (יחזק' מ״ז, ח') זה ים של סמכו וירדו אל הערבה זה ים של טיבריא ובאו הימה זה ים המלח אל הימה המוצאים זה הים הגדול. ובילק' יהזק' רמז שפ״ג במקום סמכו הגי' זה ימה של סבכי, ואותיות בומ״ף מתחלפות לכן סבכי כמו סמכי. ובשמ״ר דרש זה הפסוק מיחזק' בספור בענין אוקיינוס וסיים: לכך נקרא אוקיינוס ים המות ועתיד אלהים לרפאותו שנא' אל הימה המוצאים וכו' (וזכר לדבר עיין באיכ״ר פי מה אעידך) והנה בעל המאמר הבין הדרוש מירו' שקלים הנ״ל אל הימה המוצאים זה הים הגדול בענין הים הגדול ממש לכן העתיקו לסיפור בענין אוקיינוס ועוד הוסיף לספר אגדה מרפואת הים כי סוף הפסוק ביחזק' (ונרפאו המים) יש לו לסעד. וזה ים המות הוא אחד עם IV ימא דמילחא (בגי' א', ב', ד') ועם ימא של סדום (בגי' ג' ה' ו') וזה הים נזכר בשבת ק״ח: מעולם לא טבע גברא בימא דסדום, ובעל תבואות הארץ (כ״ט) האריך לתאר את שבר ותחלואי הים הזה ולא נמצא בו דבר חי לא דג ולא שרץ ואפי' הדגים אשר יבואו בו דרך הירדן ימותו תיכף בבואם שמה, ועופות קטנים אשר יעופו על פניו בעת עלית האדים הרבה יפלו

[1]) ואוקינוס, אוקיינוס שנזכר שם אולי ים איקיי Ägäisches Meer כדעת ברילל במ״ע הנ״ל.

מתים, ועיין עוד וויענער רוו"ב ערך Meer צד ע"ה והלאה, לכן היטב נקרא ים המות ומרוב מלח שבו ימא דמילחא וכזה נבין המשל כי גדול כים שברך: א"ר חולפאי מי שהוא עתיד לרפאות שברו של ים הוא ירפה לך (איכ"ר הנ"ל) וגם משל יוליך הנאה לים המלח (בכורות י"ג: ע"ז נ"ג. לפי גי' הכ"י ש"ס ורש"י שם עיין שם ע"א:) הושאל מים המלח כי כל סביביו לא יצלח לכל דבר כי כלו הוקדש לאבדון. ואחרי הודעתיך כל זאת בענין שווי של ים המלח עם ים סדום לפי השקפה ראשונה הרבה צ"ע מה ראה על ככה מדרש כונן (גי' ה') למנות שני ימים האלה כנפרדים, והפתרון תמצא כזה כי V ימא דחילתא (לפי גי' ב' וד' = ימא של חילת לפי גי' ו' = ימא של חילתא לפי גי' ג') או יותר טוב ימא דחולתא (לפי גי' א') הוא חלק מַיִם דסמכו (עיין לעיל) ונקרא בל"ע بحر الحولة (ים חוילה) וכונת בעלי מסורת שמות הימים היתה על ים הנקרא אצל בן מתתיהו (על המלחמות ג', י', ז') Φιάλη מרוב דמיונו לעיגול כמאמרו (שם) ἐκ μὲν οὖν τῆς περιφερείας ἐτύμος Φιάλη κέκληται . . . וכיוונו בכינוי חולתא לא מטעם שכתב רי"ש (תבואות הארץ כ"ח) על חול (בראשית י', כ"ג) כי אם לפע"ד על ל"א חולתא = חולה, חוילה בל"מ כולם ענין עגול והיקף הוא מדמיון הים כאמור והמשילו ג"כ ראית הים מרחוק לקערה עיין ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב סע"ג עד שראה את העולם ככדור ואת הים כקערה עיי"ע כדור. ודע כי כעת קורין כל חבל הארץ ההיא גם בל"ד אל מאלח"י ר"ל חבל ארץ מלחית ששם מראה הארץ כאלו מכוסה במלח (תבה"א שם) ומזה הטעם הסביר לנכון הח' ברילל (במ"ע הנ"ל 374) גירסת מדרש כונן שמנה אצל ים סדום גם ים המלח וא"כ ים המלח אצלו אחד הוא עם ים דחולתא. ולדעתי אין מן הנחוץ להשוות ימא דחולתא עם שם העיר Ὀυά-λαθα (בן מתתיהו י"ז ב', א') כי כבר חוינו כי חולתא הוא רק כנוי של תואר עגול ועוד עיי"ע חולתא בערך חל. VI ימא דשליית (= גי' א') או ימא דשילחת (של גי' ב') של חילת (גי' ג') ימא דשריית (גי' ד') ימא סליתו (גי' ה') ימא של עכו (גי' ו'). חוקרי זמנינו רי"ש, נייבויער, וברילל במקומות הנ"ל יגעו הרבה למצוא פשר דבר ולא עלה בידם ולפע"ד נ"ל ברור כי עיקר הגירסא ימא (סליתו) [סלית] והוא קרוב לגי' דשליית (וממנו נשחתה דשריית ויתר הגי' שילחת, של חילת) והוא ל"ר salis ובל"י ἅλς, ἁλός (וזה של חילת) והנה קרוב לעכו נוזל מי מלך Nahr el Melek וטעו לחשוב כי הוא הנקרא מי מלח (בחי"ת) לכן קראו קביצת מים הלז ימא דסלית או (דשליית) [דשלית] מל"ר הנ"ל כלומר ים של מלח (ולא ים המלח דלעיל הוא). ומזה תדין אמיתת הכנוי ימא של עכו בגי' ו'. ועוד נ"ל כי אולי גירסת ימא דשריית נוכל לקים ותהיה אז שריית אחת עם בית שריי ותכונת שם העיר היתה קרובה לטבריה ובית שאן (עיי"ע בית שריי בח"ב, פ"ז ומ"ש) ובמפה של רי"ש נסמן Serain ולפע"ד אחת היא עם בית שריי וגם איננה רחוקה כל כך מעכו, והעיר הלזו היתה אצל נהר קישון לכן קראוהו ימא דשריית כי כל מגמת פני בעלי מסורה וחושבי הימים למלאות החשבון של ז' ימים[1]) וזו הכונה תצהיר גם במנין הים השביעי שחושב VII ימא דאפמיא (גירסת א' = דאיפמיא, גי' ב' וממנו נשחתה אספמיא בגי' ג' וד' ועיי"ע) וחוא בלי ספק der See Apamäa אעפ"י שהיה בסירוא ולא בא"י. וגי' פמיאס (ו') הוא Banias שנזכר באבולפידא עיין מ"ע מהרז"ף הנ"ל ושם הביא גם ים הנקרא lacus Emessae והוא ימא דחמץ (דחמצא) הנזכר בירושל' כלאים וירושל' כתובות הנ"ל ונאמר עליו כי דיקליטינוס הקוה נהרות ועשאו. והפירוש הנכון תמצא על זה בתבואות הארץ כ"ח: — וכנ"ה ב"ב ע"ד: שר של ים וירו' סנהדרין ספ"ז דכ"ה ע"ד שרה דימא ושם שריא דימא וכן בצענדאפיסטא נזכר שר של מים (שפיעגעל העתקת צענדאפ' ח"ג קכ"ה). עירובין י"ב. לשון ים (Meerzunge). ב"ר ס"פ ל"ז קידושין ע"ב. חביל ימא עיי"ע חבל. שבת צ'. תמיד ל"ב. נחותי ימא (Seefahrer) עיי"ע אשלג (ה"א, שט"ו) והוא כמו בירו' סנהד' ספ"ז דכ"ה ע"ד מן דנחתון לימא. ובירושל' מגילה פ"ב דע"ג רע"ב. ב"ר פכ"ג פסיקת' רבתי ר"פ ט"ז והובא בילקוט תהלים רמז תשל"ח מפרשי ימים — מנחות ס"ד: ירו' שקלים פ"ה דמ"ח ע"ד אחת אומרת לְיַמָּתִי עיי"ע זב א'. מִיַּמֵּי עירובין י"ב. ר"ה ל"ה. ועד מן ימא לטיגנא עיין ערך טְגֵן שייך לכאן לפי פירוש הראשון דרבינו אבל בערך ימי פי' כפי פי' שני. ובתרגום הקבוץ יַמְמֵי. יַמְמַיָּא עיין תרגום אונקלס לבראשי' א', י'; מ"ט. י"ג; תרגום לתהלים כ"ד. ב', ס"ה, ו' (בכתב יד אצל לעווי).

1 ים (לפ"ד מל"ר imum פי' תחתית והוא קרקע של גת ששם דורכין את הענבים Grund und Boden, der Keller ועיין פ"א בערוך) בפ'

---

[1]) וכ"ה בשגרת הלשון עיין גיטין נ"ז רע"א מבדרו אשֵׁב יַמֵּי, פדר"א ספי"ה שבעה ימים ברא הקב"ה עיי"ש.

השוכר את הבית (ב"ב ס"ז:) המוכר בית הבד מכר את הים ואת הממל. פי' בגמ' (שם) ים טלופחא. יש אומרים עיגולין עצמן ויש אומרים עדשה [1] והיא אבן עשויה כעיגולין לסחוט עליה זתים או ענבים. *[אחי"ה בערך טלפח השוה רבינו עיגולין לעדשין וזה עולה לפי י"א דשני בערך הנוכחי. ולפי י"א הראשון פי' ים עיגולין עצמן פי' לפע"ד כמ"ש רה"ג לטהרות פ"י מ"ה ד"ה בין העיגולין פי' עיגולין של טיט. ועושין אותן כמין ריחיים וכו' ע"ש ועוד כפל הפי' בזבים פ"ד מ"ב וז"ל על הים פי' טלפחא וכבר פירשנו בעגולין [2] כיון שדורכין את הענבים בגת ויצא מהן היין ונשארו הזגין ואח"כ מקַבצין אותן ועושין אותן ככרין באמצע הגת ומביאין עיגולין שהן ים ומניחין על הזגין ואותו יין היוצא מהן שמו תמד ע"כ ועיין הר"ש לטהרו' פ"י מ"ח. ובערך לולב ב' פי' רבינו בשם רגמ"ה העדשים היינו הגת עצמו הים שבו דורכין הענבים ע"כ והתוספ' לנדה ס"ה. ד"ה הדפין פי' ונקרא ים על שם שהענבים נעצרים על ידו ומתמלאת יין כמים יכסו על ים ע"כ. ודע כי ים הוא כלי בית הבד מחובר בקרקעיתו עיי"ע לולב ב' לכן נ"ל לגזרה מל"ר הנ"ל ופירוש מה שהוא כתחתית ובקרקעיתו של גת. והרמב"ם הבינו כפי"מ לב"ב (הובא בע' טלפח ע"ש מ"ש) מענין אבן ריחיים וקרוב לפי' הערוך בריש ע' טלפח ובשטתו הולך בפי"מ לזבים הנ"ל וז"ל ויש סיבוב של עץ יתקבץ בה קמח כדמות חוק כל"ע והוא ג"כ קבוע קצתו בקרקע וכו' וחוק לפע"ד הוא ל"ע حُوق טבעת ועיגול. ולפי' הרמב"ם עולה הפי' כשט"מ לב"ב וז"ל ים טלפחא והיא (שקורין אלעורסה לה) [לפ"ד שקורין לה אלערסה] והיא כמו אבן של ריחים בנויה ע"ג אצטבא שעליה טוחנין את הזיתים ע"כ ונ"ל שמלת אלערסה הוא ל"ע عَارِضَة פי' עץ שציר דלת או ריחים סובב בו. אבל לפי פי' הרמב"ם מלת ים לא איתפריש לי אלא מלש' ים דערך הבא אבל מלת טלפח לפי זה יפה עולה עיי"ע טלפח] —

2 ים (לפי' הערוך ארִיגת השער של נפה -sieb (artiges Flechtwerk; Geflecht בפרק ט"ו בכלים (מ"ג) ים נפה של סולת [3] טמאה פי' נפה ארוגה ואותו ארג השיער שמוציא הקמח בלא סובין נקראת ים למה לפי שסביבותיה זֵר של עץ כמו סביבות ים היכשה. *[אחי"ה הועתק מפירוש רה"ג לסד"ט צד י"א רק שם אי' אחר מלת סובין גם ומורסן ומן לפי עד גמירא לי' אבל ממה שהביא הר"ש כגי' הערוך ג"כ בשם הגאון נראה שכן היה כתוב בפירוש רה"ג, ועוד עיין תוי"ט לכלים שם. ואי' עוד בפי' רה"ג ים נפה פי' מ ו נ כ ל ע"כ והוא ל"ע مُنْخُل פירוש כברה Sieb ורבינו השמיט ל"ע כדרכו בהעתקתו מפי' רה"ג ובפי"מ להרמב"ם פי' ים יקרא כל כלי או חפירה או בנין יעשה לקבץ בו כל דבר לח וכו' וכבר יעשה זה הים משער ארוג עכ"ל — ובענין (ים) של גודלת וכו' (כלים שם) עיי"ע גדל] —

ימי (לדעת רבינו שם מקום) בפ"א בעירובין בגמ' הכשר מבוי (י"ב.) כי סליק ר' א ב א מימי [4] פירשה. א"ל אין כמימי לטיגני (קידושין מ"ד סע"א) פי' מקומות וכבר פי' בע' טגן. *[אחי"ה עיי"ע טגן א' ושם הארכתי. ולפע"ד נ"ל פי' ראשון בע' טגן א' לכן רמזתי עליו בע' ים א'. בארץ ישראל לא מצאתי שם מקומות ימי, טיגני, אבל מצאתי בפרס שם עיר ומחוז Taokene על יד הים (עיין מאנגערט ח"ה 387) ואולי זהו מימי לטיגני. בכ"ז לבי נוקף כי בין לגי' רבינו ר' אבא בין לגי' הש"ס ר' זירא אמוראי דבני א"י היו, לכן נ"ל כי ימי הוא אחד עם ימא דנדרים נ"ז: ישמעאל איש כפר ימא ואמרי לה איש כפר דימא, וזה היה יבנאל (= יבנה Jamnia עיין ערכו) ירושלמי מגילה פ"א ד"ע. יבנאל כפר ימה, ואולי היה טיגני קרוב לו] —

☜ יַמִי (מל"ם פירוש השבע (schwören תרג' השבע השביע (שמות י"ג, י"ט) אומאה אומי. *[אחי"ה והוא ב א פ ע ל אוֹמִי וכ"ה בל"ס וכ"ה בתרג' אונק' לבראשית נ', כ"ה, תר"י א' שם כ"ד, ג'; אונק' לבמדבר ה', י"ט; תר"י א' דברים י', כ'; י"ט, ט"ו ועוד זולתם. וכן בב"ר פכ"ו מאן מומי ביה וכו' עיי"ע אלה (ח"א, פ"ז) וע' כמר ב'. ועוד א פ ע ל בפסחים קי"ג: וכי מיימן מיימן הכי חייהון דרבנן קדישי ארעא כ"ה בכ"י מינכען ב' וכ"ה בערך (מי) [מם] בכ"י קאהוט וכי מיימן [מיימן] בחייהון וכו' וכדפ"ע אי' ב פ ע ל: וכי ימיין בחייהון וכו', ובנו"ג ומומתייהו הכי וכו' והוא השם

[1]) בדפ"ר ופיזי' ערשה וצ"ל בדלית ובכ"י ל"ד עדשים. [2]) כונתו לטהרו' שם. [3]) בנו"ג סילתין. [4]) וכ"ה בר"ה ל"ה רע"א ובכ"י ב' רב אבימי ואולי צ"ל ר' אבא מימי אבל גם בכ"י רש"י ר' אמי מימי עיין בד"ס ר"ה צד נ"ג: אולם בעירובין כ"י א"פ ובד"ש איתא כגי' רבינו ר' אבא מימי וכ"ה באו"ז הלכי' עירובין רסי' קי"ט עיין ד"ס עירובין צד י"ז: ובנו"ג בעירו' ר' זירא.

נקבה מומתא, וזכר מומי עיי"ע מם ובל"ע בהוספת נו"ן ∾ פי' השבע — יימי הוא עתיד מן ימא, ימי = אמא פי' אמר ירושלמי כלאים פ"ט דל"ב: כל מה דיימי לי וכו' ועיין ערך אֵימָא במוסף ערוך (ח"א, קי"ב) —

ים = יום (יוֹמָא, יְמָמָא Tag ועוד הושאל לחמה Sonne עיין בפנים) בפרק אלו דברים בברכות (פ"ח מ"א דנ"א:) בי"ש אומרים מברך על היום ואח"כ על היין, פי' על היום קידוש, על היין בורא פרי הגפן, בפ' שתי הלחם (מנחות ק':) שאפי' [היא] על השלחן ימים אין בכך כלום, פי' אם נשארו על השלחן שנה תמימה אין אנו חייבין עליה כלום. *[אחי"ה בנו"ג ימים רבים, ובפי' רגמ"ה כ"י למנחות (בקובץ כ"י אנג' דף מ"ג,) הגי' י"ג ימים ופי' אין בכך כלום „ולא נפסלין". וכן בל"מ ימים פי' שנה עיין כתובות נ"ז: מאי ימים שנה ועיין רש"י לבראשית כ"ד, נ"ה ורד"ק שרש יום. — ענינו ידוע והפכו לילה חולין פ"ג, מה יום אחד האמורה במעשה בראשית היום הולך אחר הלילה וכו'. ברכות ב': שבת ג': עירובין ס"ה סע"ב מבעוד יום, תענית כ"ט סע"א יום זכאי . . יום חייב ושם ל"א, עיי"ע תבר א', ברכות כ"ח, עיי"ע בו ביום (ח"ב, כ"ו:), מגילה פ"א מ"א יום הכניסה ועיין פי' בע' כנס, כתובות פ"א מ"א בתי דינין יושבין בעיירות ביום השני וביום החמישי, ע"ז פ"א מ"ג יום הלידה, ברכות ה' רע"א יום המיתה, נגעי' פ"ב מ"ב יום המעונן, והוא יומא דעיבא יבמות ע"ב רע"א עיין פירש"י, יבמות שם יומ' דשותא, עירו' ס"ה, יומא דאסתנא עיי"ע אסתן (ח"א, ר"ה) וש"נ, ב"ר ס"פ צ"ג יום הדין, יום התוכחה סנהדרין ח' יומא דדינא, בן יום, בר יומא, בת יומא עיי"ע, ר"ה פ"ד מ"א יום טוב של ר"ה. ביצה ד', יומא טבא, יומ' פ"ז מ"ד ויום טוב היה עושה לאוהביו, ובקיצור יו"ט מדות פ"ה מ"ד ויו"ט היו עושים וכו', קידושין ל"א סע"א עבידנא יומא טבא לרבנן פירוש יום משתה ושמחה, שבת קכ"ט: יומא דמפגרי ביה רבנן עיי"ע פגר. — ועוד כמה פעמים יום טוב או יו"ט עיין שבת כ"א: פסחים נ"ב. ס"ח: יומא ס"ט: ביצה ט"ו. ט"ז. תענית י"ט. כ"ו. מגילה ט"ז: כ"ח: יבמות י"ז. צ"ג. והפכו ימות החול = יומא דחולא תרג' ש"א כ' י"ט ועוד הפכו יום ביש קידושין ל"ט: ונקראת מסכתא דביצה: יום טוב אבל בערוך בדפוסים הראשונים יותר רגיל כנוי ביצה ומס"ג מקומות שהובאו הציונים מפרק א' דביצה מצויין רק פעם אחת יום טוב בע' סנדל [1] וכן נקראת המסכתא שמתעסקת מהלכות יום הכפורים: יומא כלומר יומא רבה (ר"ה כ"א.) והוא יומא דכפורי (יומא י"ט סע"ב) (וצומא רבא עיי"ע צום) יומא י"ד: סדר יומא. והקבוץ ימים טובים, ביצה ד': ירוש' תענית פ"א דס"ב ע"ד שני ימים טובים של גליות, שם: שני ימים טובים של ר"ה, שם מ"ט עבדינן תרי יוֹמֵי וכו' ועוד הקבוץ יְמוֹת (בסמיכות כמו בל"מ) שבת ס"ג. סנהד' צ"ט. ימות המשיח, תענית ג': ימות החמה . . ימות הגשמים וכ"ה בעירובין נ"ו רע"א, תוספת' טהרו' פ"ז ואלו הן ימות החמה משתעקר תבואה מתוכה ואלו הן ימות הגשמים משתרד רביעה שניה. מדרש שו"ט ריש מזמור כ"ד פירות חמין נאכלין בימות החורף פירות קרים נאכלים בימות החמה, ירו' נדה פ"א דמ"ט: ימות הלבנה . . ימות החמה ב"ר ס"פ ל"ג ימות החמה יתירים על ימות הלבנה י"א יום. ירו' יבמות פ"א ד"ג: ימות הבגרות, ימות הנערות. מגיל' כ"א. גיטין נ"ט. מימות משה ועד ר' וכו' אבל בנפרד תמיד ימים, ד"מ קידושין פ"א: יומא י"ט: לא היו ימים מועטים פי' לא עבר זמן רב, ובירו' יומ' פ"א דל"ט. הגי' לא באו ימים קלין, ובתוספ' יומא פ"א ותוספת' פרה פ"ג בתמורתו: לא שהה שלשה ימים, ובכנוים מִיָּמַי שבת קי"ח: מגילה כ"ח. סוכה כ"ח. קידושין פ"ב: חולין ז': מימיהן של אבותינו, יומא כ"ח: מד' שמואל רפ"ט ראית מימיך וכו', וביחיד מיום, ותמיד בקשור שי"ן ופירוש מעת עיין ברכות ז': ח', ל"א: ל"ב: נ"ח: שבת קל"ט. עירובין י"ח: פסחים ס"ב: עירובין י"ח: כתובות ל'. סוטה מ"א: ב"ב י"ב. ושם: כ"ה: ס': סנהד' ל"ז: ע"ה. ע"ז ג': ובתואר הפעול יְמָמָא כמו בל"מ יומם ובל"ס אִימָמָא אבל בא ג"כ תמורת השם כמו בל"מ ביומם נחמיה ט', י"ט, וכ"ה בל"ס בִּימָמָא, ברכות ג': ואתי יממא, ושם ג'. פסחים ב'. יממא הוא, יומא כ': הכא יממא וכו', ושם ע"ד סע"ב הוריו' ד' סע"א אלא בימַמא, מגילה כ' רע"ב בימַמא היא, ירו' פסחים רפ"א דכ"ז. הוא מנהר בימַמא, ועוד עיי"ע אימַמא (בח"א ע'.) ובתרג' ירמי' י"ד, י"ז; ל"ד, י'; לתהלים א', ב' ועוד: יֵמָם פירוש יומם. — תוספתא שבת רפ"ח יממיא ומציא עיי"ע אושכי ומ"ש בח"א ש"י: והלאה ועוד הוראת יום יומא: חמה מל"ע ∾ glühen עיין פירשט שרש יום. ב"ר פ"ו ג' דברים הולך מסוף העולם ועד סופו וכו', ואלו הן היום והגשמים והנפש וכו', וכ"ה בילק' תהלים רמז תשמ"ג ונ"ב תענית פ"א

[1] ועיין ג"כ מה שכתבתי בהשחר שנה י' חוברת ו' להוציא מדעת ה' וייס שטעה בזה.

וזהו מוסב על המאמר הקודם ע"ש אבל מקור זה הדרוש אי' בב"ר הנ"ל ביומא כ': אי' גלגל חמה, ושם ונדרים ח': חירגא דיומא עיי"ע חרגא. שבת קל"ד. ולוקמיה להדי יומא. חולין ס' רע"א אוקמיה להדי יומא וכו' ע"ש וע' צבת ב' כתוב' ק"ו. וכסי ליה ליומא] —

* ימברינום. ימברים. ימרים עיין ערך יוחני ומ"ש שם.

יוֹמָחְרָא (הורכב מן יום (יומא) חרא פירוש מחר (der andere Tag, morgen
תר"י [א'] ויהי ממחרת (בראשית י"ט, ל"ד) והוה מיומחרא. *[אחי"ה וכ"ה יומחרא בת"י א' לשמות י"ט, י' וכן בתרג' אסתר ג', ד' יומא ויומחרא. ובתר"י א' לויק' ז', ט"ז וביומחרן. ובלי חבור נמצא בתרגום דה"י ב' כ', ט"ז יומא חרא וכן מכות כ"ב: עירובין מ': למחר וליום אוחרא, תענית י"ב: למחר וליומא אחרינא] —

* יוֹמָנָא (הורכב מן יומא ומן הָנָא בהשמטת הה"א וכ"ה בל"ס פירוש זה היום ,dieser Tag
(heute, diese Zeit תר"י א' היום (דברים כ"ז, א') יומנא. וכן תרג' משלי ז', י"ד. ושם (פסוק כ') ליום הכסא תרג' כ"י (אצל לעווי) וליומנא ווע־דא. וגם בתואר הפעול בעלמא יומנא (תר"י א' לדברים כ"ה, י"ז, י"ח) פי' בעולם הזה. וכן הורכב בל"ע يومئذ מן (יומא) يوم ומן (זה) اذ.

יָמִין (מל"מ וכ"ה בל"ס ימינא ובל"ע يمين die rechte Hand ועוד עיין בפנים) במגילת איכה השיב אחור ימינו (איכה ב', ג') לקץ הימין (דניאל י"ב, י"ג) קץ נתתי ליטיני כל זמן שימיני משועבדת בני משועבדין גאלתי ימיני גאלתי בני הוא שדוד אמר (תהלים ס', ז') למען יחלצון ידידך הושיעה ימינך ועננו. ובר"ג דחלק (סנה' צ"ב.) [לקץ הימין]. פי' לקץ שעת יד הקב"ה להחזיר ימינו לפניו. *[אחי"ה וכ"ה ברש"י בסנהדרין שם ד"ה ואתה לך וברש"י בע"י לנכון סוף הדבור לאחר מכאן. ומלות לקץ הימין הוא ד"ה ועל זה פירש"י ממש כערוך וסיים שהרי השיב אחור ימינו ואולי כן היה כתוב בגמ' ורש"י מציין רק הגי' אבל בכ"י ש"ס גם כן לי'. וציון מאיכ"ר הנ"ל בנו"ג קצת בע"א אבל כגי' רבינו הובא בשו"ט מזמור קל"ז ובילקוט תהלים רמז תתפ"ה בשם הפסיקת' והוא בפסיקת' דר"כ ותאמר ציון (צד קל"א:) עפ"י כ"י א"פ ופ' אצל ה' באבער שם אות מ"ג. ובילק' איכה רמז תתרי"ב הגירסא כמו באיכ"ר. ובפסיקתא רבתי פ' ל"א שינה סגנון לשונו כזה: מהו לקץ הימין כשתעורר קיצה של ימין

אמרו לו ישראל כשתגאול אותנו משעבוד מלכיות ותושיע את ימינך עלינו וכו'. — ועוד דרש ימין עיין בע' איפרפוס (ח"א רמ"ב). ובע' ביין (ח"ב, נ"ז). סוטה מ"ז. סנהד' ק"ז: לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת. ספרי שופטים פ' קנ"ד ימין ושמאל (דברים י"ז, י"א) אפילו מראים בעיניך על שמאל שהוא ימין ועל ימין שהוא שמאל שמע להם. ובילקוט שופטים רמז תתקי"א לי' בעיניך ועיין רש"י עה"ת. ול"נ נגעים פ"ב מ"ד יד הימנית. ובלא"ר ימינא ירושלמי נדרים ספ"א דל"ז רע"א ימינא הרי זה שבועה . . . דכתיב (דניאל י"ב, ז') וירם ימינו וגו'. וכן הקבוץ מן يمين בל"ע ايمان פירוש שבועה. ונכנה בל"ע מן يمين הפעל (כמו בעברית) פי' עומד או הולך לצד ימין והושאל מאושר ומכובד וחשוב ובכ' הוראות בדרז"ל ד"מ חולין צ"א. הוריות י"ב. קידו' כ"א: דרש הירך (בראשית ל"ג:) הַמְּיוּמֶּנֶת שבירך. הוריו' שם: המשיח (ויקרא ו', ט"ו) המיומן שבמשיחים. ספרי ויקר' פרק ג' פרש' ג' הימנית נאמר כאן (ויקרא ד', י"ז) אצבעו ונא' להלן אצבעו מה אצבע האמורה להלן הימנית המיומנת שבימין אף אצבע האמורה כאן המיומנת שבימין. וכן בזבחים נ"ג. וטובל באצבעו הימנית המיומנת שבימין ורש"י פירש בע"א ע"ש. בערך אחימן (ח"א, נ"ז.) הביא רבינו סוטא ל"ד: אחימן (במדבר י"ג, כ"ב) מיומן שבאחיו וכ"ה ביומא י'. בכ"י ובנו"ג שבאחים ופירש"י בסוט': גבור שבהם כמו שיד הימין חשובה משמאל ע"כ ול"נ שדרש אחימן כמו בל"ע ايمان כלו' הכי נכבד מאושר שבאחיו. או ח' במקום ה' כאלו הוא ה"א הידיעה ליחסו לשבח כמו שפירש"י בקידושין הירך . . חשובה שבירכות. ובהפעיל מיימינים, מיימינין שבת ס"ג. פ"ח: שהש"ר פ' לסוסתי ועיין פירש"י לשבת ס"ג. לפי' ראשון וכמו כן לשבת פ"ח: מל' ימין ולפע"ד מל"ע הנ"ל פי' מאושר וזכה והראיה כי במקום למיימינים בה סמא דחיי וכו' הגי' בילקוט ואתחנן רמז תתכ"ט מאן דזכה סמא דחיי וכו' ונ"ב יומא ע"ב: ובנו"ג דאומן לה סמא דחייא וצ"ל כמו בכ"י מ' (דאמין) [דאימין] ליה סמא דחיי לה אימין ליה וכו' עיין ד"ס יומא צד ק"ז: ושם הובא מכ"י א"פ הגי' כגי' ילק' מאן דזכי תהוי ליה סמא] —

* יָמַן (כמו אָמַן באפעל הַיְמֵן וכ"ה בל"ס הַיְמֵן (glauben ירו' חגיגה פ"ב דע"ז ע"ד לית הוא מהיימנתי. ושם: אי' הימנך פי' אם מאמינך. ובאתפעל מתהיימן וכצ"ל בירו' שביעית פ"ח דל"ח: במקום: מתייהמן, מתייהמנון וצ"ל מתהיימן, מתהיימנין.

* ימינא (?) שם הפרטי, פסיקת' רבתי רפ"א א"ר הונא הכהן בן אבין בשם ר' אבא בן ימינא וכו' המת בחו"ל וכו' ובילק' ירמיה רמז ש' הובא בשם הפסיקת' בקטוע אבל הז"א הגיה אר"ה הכהן בשם אביו בן אבי' בשם ר' אבא בר זמינא וזה ר' אבא בר זמינא (זבינא) רגיל הרבה בירו' עיין מבוא הירו' למהרז"פ צד נ"ו: והלאה ויוחסין השלם צד ק' ובבבלי ר' אבא בר זימנא (זימונא) עיין סד"ה (דפי' ווארשא) ז':

* יַנַּאי, יַנַּיי (שם פרטי) א') לאחי אריסטובלוס בנו של יוחנן הורקנוס החשמנאי, וגם ינאי = יניי הוא בל"י Ἰωάννης כמו בעברי יוחנן ונקרא ג"כ בל"י אלכסנדר (עיין בן מתתיהו קדמוניות י"ג י"ב, א') ובא תמיד בכנוי הכבוד ינאי המלך (מלכא) עיין ברכות מ"ד. מ"ח. קידושין ס"ו. סנה' י"ט סע"א, ב"ב קל"ג: סוט' כ"ב: מגילת תענית פי"ב, איכ"ר פ' בלע. ב') לאיזה אמוראים מגילה ל"ב סע"א א"ר ינאי בריה דר' ינאי סבא משמיה דר' ינאי רבה, ולדעת מהרז"פ מבוה"י ק"ד ינאי הראשון הוא ר' ינאי זעירא ור' ינאי סבא הוא ר' ינאי בי ר' ישמעאל והאחרון הוא ר' ינאי רבו של ר' יוחנן ורוצה להוכיח כי ר' ינאי הראשון הוא בנו של ר' ינאי בי ר' ישמעאל אבל בכ"י א"פ (בד"ס מגילה צד פ') הגי' א"ר ינאי בר בריה דר' ינאי משמיה דר' ינאי סבא וכ"ה בכ"י פ' ושם לי' סבא, ובירו' אי' כמה פעמים ג"כ ר' ייני עיין מכל זה מבוה"י ק"ג והלאה. ויש להוסיף ויק"ר פ"ט, ופט"ז עיי"ע טרקלין, ר' ינאי בריה דר' שמעון בן ינאי פסיקת' רבתי פכ"א, ושם פי"ד ר' ינאי דשאב בשם ר' ישמעאל בר נחמן ובפסיקת' דר"כ (ל"ז) הגי' ר' חגי בשם רשב"נ ובכ"י פ"א (הובא בהערת הח' באבער שם) ר' זכיי (דשאג) [דשאב] ובקהלת רבה פסוק מי כהחכם חסר שם האמורא ובילקוט שם רמז תתקע"ז ר' ישבב בשם ר' שמואל בר נחמני עיין הערה הנ"ל ועוד אמוראים אחרים נקובים בשם זה, עיין סדר הדורות (דפוס ווארשא) דף קט"ז והלאה.

* יְנַח (מל"מ יָנַח hin- niederlegen) באפעל אַנַּח שבת ו' רע"א כל היכא דמנח ליה, אי מנח ליה, כי מנחי ליה, כתובו' מ"ז: אנוחי ננחינהו, תרג' אונקל' שמות י"ז, י"א וכד מַנַּח ידוי, תרגום שופטים ו', י"ח ואניח קדמך, ובהפעיל כמו בל"מ ב"ק י"ז. הניחו. שם כ"ז. פיאה פ"ז מ"ג המניח, הציווי ב"מ פ"ו, מ"ו הנח לפני, ביצה ל'. וש"נ הנח להם לישראל וכו', פסחים ס"ו סע"א הנח להן לישראל וכו', וירו' פסחים פ"ו דל"ג. הניחו להן לישראל וכו'. או אולי צריך לנקד הָנֵחַ מפעל נוח פי' תן להם מנוחה — הפעל שבת ד' סע"א ורע"ב כמי שהונחה דמי (דמיא), ב"מ ל"ז. יהא מונח, אִתַּפְעַל חולין ט"ה סע"א מִתַּנַח עיי"ע חת. וממנו השם המופשט הֲנָחָה, הֶינּוּח עיי"ע.

* יָנִי, יָנָה (מל"מ ענינו נגישה ולחיצה quälen, bedrücken) בהפעיל ב"ר פנ"ג דלא יהון מוֹנִין, שם ר"פ פ"ח שלא יהיו מונין את ישראל, שהש"ר פ' אל תראני: לפי שאהו"ע מונין לישראל, ובל"מ בזו ההוראה גם בקל עיין ג', א'; תהלים ע"ד, ח'. ובהפעיל ענינו אונאת ממון (ויק' כ"ה, י"ד) וגם אונאת דברים (שמות כ"ב, כ') עיי"ע אונאה (ח"א, קל"ה:) וכן בל"ע وني פירוש מטריח belästigen ועיין רש"י לפ' זאת חקת התורה: לפי שהשטן ואוה"ע מונין את ישראל וכו' וביומ' ס"ז: שהשטן משיב עליהן ואומות העולם משיבין עליהן כ"ה בכ"י מ' ובילק' אחרי רמז תקפ"ז שהשטן ויצר הרע משיב עליהן ואו"ה משיבין עליהן ובאה"ת אי' מקטרג.

יָנִיכָּא (מל"פ הרשומה בע' אנבא (ח"א, קל"ו) פי' תולעת שגדלה בפשתן Flachswurm) בר"ג דפ' השוחט אחד בעוף (חולין כ"ח רע"א) טאי לאו בעוף דקא בעי לדמיה ליניכא לא בחיה דקא בעי לדמיה ללכא. ובפ' כסוי הדם (שם פ"ה:) ר' חייא נפל ליה יניכא בכיתניה, פי' דם העוף שעושין אותו להמית התולעת שגדל בפשתן ויש מפרשין התולעת הזה כשיריח דם העוף בורח מן הפשתן ודם החיה עושים אותו לצבע לכ"א סם שמו לכ"א ודם החיה מחזק אותו הגוון ועוד מפורש בערך אנבא. *[אחי"ה בכ"י ו"ו וב"ר אי' בע' אנכא וכ"ה בדפ"ר ופיז' לכן הגהתי בע' אנבא בכ"ף וזו עיקר הגי' וכן בכ"י ו"ו ול"ד בדבור המתחיל יניכא בכ"ף וכ"ה בחולין כ"ח. ושם בדף פ"ה: ופ"ו. הגי' יאניבא וצ"ל יאניכא כגי' כ"י ו"ו ול"ד ודפ"ר בע' בביתא (ח"ב, י') ע"ש ושם הבאתי פי' רגמ"ה כ"י לחולין אבל גם רגמ"ה גרס בבי"ת כמו בכ"י ה"ב ודפ"ע ועיקר הגי' בכ"ף ובאל"ף אחר היו"ד כי גזרתו מל"פ יאנה פי' פשתן וממנו יאניכא פירוש בל"פ תולעת פשתן ובפי' רגמ"ה כ"י הנ"ל וכן שם בדף כ"ח (בקובץ כ"י אנג' דף רצ"ו) הגי' כמו (פעם אחת בכ"י ו"ו) בשני יודי"ן ושם איתא נקוד כזה: דקא בעי לדמיה „לְיָינִיכָא" וא"כ יו"ד אחת משתמש' במקום הברה ארוכה כמו יאניכא כדאי' בע' אנבא לפי גי' כ"י ע"ש, אבל כתיבתה בלא אל"ף תתכן ומסכמת עם כתיבתה בל"פ כי יניכא היא היא המלה הפרסית ينك Flachswurm

אבל רבינו היה מסתפק בפי׳ ובגי׳ של מלה כי בלתי זאת לא היה יכול לסדרה גם בערך נבא ע״ש] —

☞ יַנוּבְרִים (בל״ר Januarius ופירושו חודש ראשון שלהם) ירוש׳ דע״ז פרק לפני אידיהן (פ״א דל״ט ע״ג) בגין כן צווחין ליה קלנדס (ינובריים) [צ״ל ייגוברים] בל״ר ראש השנה פי׳ קלנדס ראש חדש פי׳ ינבריוס חדש ראשון שלהם עיין ערך קלנדס. *[אחי״ה קצת בלי דקדוק כי קלנדא Calendae, Kalendae הוא שם ליום ראשון של שמונה חדשים מן Januarius עד Augustus בכלל וחודש ראשון נקרא Januarius והוא על השם הפרטי Janus מלך ישר לרומיים ולו הוקדש החודש הראשון ונקרא ראש השנה על שמו Calendae Jani = Calendae Januarii (מארטיאל ח׳ ל״ג, י״א) וגם בספור של ירו׳ ע״ז הנ״ל זה פתרון של צווחין ליה קלנדס ייגוברים (כה״ג לפנינו) ועוד עיי״ע סטרנליא, וע׳ קלנדס] —

יִנּוֹן (מל״מ (תהלים ע״ב, י״ז) ועפ״י האגדה כנוי למשיח עיין בפנים) בברייתא דר׳ אליעזר פל״ב לפני שמש ינון שמו שהוא עתיד לינון ישיני עפר לפיכך נקרא שמו ינון. — (א״ב פי׳ להוליד ולהחיות ישני עפר נין בלשון עברי ילד). *[אחי״ה וכן גזר רד״ק בשרש נין ינון נפעל מן נין, ואין נ״ל כי לפע״ד הוא מל״ע וסורי וארמי נון פי׳ דג ונבנה ממנו הפעל וידגו פי׳ וירבו כמו הדגים וכן יִנּוֹן מן נון פי׳ וירבה כמו נון, אכן האגדה דורשה לפע״ד מל״י νεόω פי׳ מְחַדֵּשׁ וכן קוראים הפרסיים הישנים תחית המתים frashô-kereti פי׳ חידוש הגופות עיין מאמרי בענין משיח תחה״מ ועוה״ב במ״ע דמ״ג חכ״א 577 ועוד ווינדישמאן צאראאסטרישע שטודיען 236, וכן השתמשו רז״ל סנהד׳ צ״ז רע״ב בזה הלשון ואין הקב״ה מחדש את עולמו וכו׳ ע״ש הסיפור בענין מגילה שנמצאת בין גנזי פרס. ודע כי עיקר מקום זה הדרוש הוא בסנה׳ צ״ח: ושם אי׳ דבי ר׳ ינאי אמרי ינון שמו שנא׳ (תהלים שם) . . לפני שמש ינון שמו. והנה ינון מלבד כונת האמורא על חידוש העולם על יד משיח עוד נופל על שם האמורא כדוגמת מאמר דבי ר׳ שילא אמרי שילה שמו ודבי רב׳ חנינה חנינה שמו וכו׳ ע״ש, אבל בפדר״א חסר שם אמורא וכן חסר בשו״ט ריש מזמור צ״ג ושם בגי׳ רבינו שהוא לינון ישיני עפר ובפדר״א שהוא עתיד לינן וכו׳, וכתיבה בוי״ו תתכן יותר לגזרת המלה מל״י הנ״ל] —

* יִנּוֹן עיי״ע יינון.

* יַנִּים, יונום (ובילקוט סוף שמות רמז קע״ו יַנּוּס) עיי״ע יוחני.

* יָנַק (וכ״ה בל״ס יַנַק פי׳ מצוץ החלב מן הדד saugen ובהפעיל הֵנִיק, באפעל אוֹנִיק säugen) הרבה בדרז״ל עיין ד״מ ברכות ג׳, י׳, ל״א: שבת ל״ו, נ״ג: קכ״ח: קל״ה, פסחים קי״ב, יבמות קי״ד, כתובות נ״ט: ס׳, ושם: ס״א, ס״ד: ע״ה, גיטין נ״ג, ע״ה: ע״ו, פ״ט רע״א, סוטה י״ב: ל׳: ב״ק פ׳, ב״מ פ״ז, ב״ב קכ״ח: קמ״ב, ע״ז כ״ו, מ״ג, סנהד׳ ק״ב, בכורות ז׳: חולין קט״ז: קכ״ב, ושם: תמור׳ ל׳: ל״א, כריתות י״ג, נדה ט׳, י׳: ס״ז, ואפעל אוֹנִיק ב״ר ס״פ צ״ח ועוד אַיְנֵק ירו׳ כלאים פ״א דכ״ז: עיי״ע בז א׳, והבינוני והוא שם תואר מינקת כל״מ או מֵינִיקָה (מֵנִיקָה) כתובות ס׳ סע״א ושם: ירו׳ נדה פ״א דמ״ט: יבמות י״ב: ל״ו: מ״ב, סוטה כ״ד, ב״מ ע״ט: פ״ז, ע״ז כ״ו, נדה ז׳: ט׳, י׳: והקבוץ מֵנִיקוֹת כתובות ס״ה: תענית כ״ז: והשם המופשט מְנִיקוּת נדה י׳: והשם בל״מ יוֹנֵק ובדרז״ל יָנִיק קידושין ל״ב סע״ב, ובכנוי ויק״ר רפ״ה יניקיהון ובב״ר רפל״ו אי׳ יָנוּקָא וזה רגיל יותר ולנקבה יָנוּקְתָא עיין ד״מ שבת קל״ד. (ח׳ פעמים) קל״ה, קל״ו, עירובין כ״ב, כ״ח: ס״ז: חגיגה ה׳: י״ג, ושם: ט״ו: מ״ק כ״ה: תענית ט׳, כ״ג: יומא ע״ה: ע״ח, ושם: סוכה מ״ו: מגילה כ״ח: יבמות ע״א: כתובות ח׳, ח׳: גיטין מ׳, נ״ו, נ״ז סע״א ס״ו, ס״ח, סוטה י״ב, ב״ק פ׳, פ״ד, (ד׳ פעמים) ב״מ ל״ט: (ה׳ פעמים), ב״ב ג׳ סע״ב כ׳, כ״א, כ״א: נ״א: נ״ז: צ״א: ע״ז נ״ו: סנה׳ י״ז: ל״א, ק״י: קי״א: מנחות כ״ט: חולין צ״ה: מעילי ז׳: ועוד במשקל סורי יַנָּקָא במד״ר ספ״ד כְּהֵן יַנָּקָא וכו׳ ועוד מזה הענין תינוק תינוקת עיין ערכו. והשם המופשט יַנָּקוּתָא Jugend וכ״ה בל״ס, שבת כ״א: קנ״ב רע״א תענית כ׳: ומלת יניקה נאמרה ג״כ על הצמחים וזולתם עיין ברכות מ׳: ביצה ל״ז: ב״ב ע״א: ע״ב: ירושלמי עירובין פ״ג דכ״א: אברים יונקין, והצומח שיונקת מיץ שלה מן האדמה נקראה יוֹנֶקֶת והקבוץ יונקות פרה פי״א מ״ז תוספת׳ פרה פ״י — ועוד ינוקא שם פרטי לבנו של רב חסדא הנקרא מר ינוקא בבא בתרא ז׳ רע״ב, עיין תוספות שם ועוד רש״י לכתובות פ״ט: דה״מ מר קשישא, ויוחסין השלם 167. — ועוד יַנָּקָא בתרגום ירמיה ב׳, כ״ג תחת נאקה מלשון ערבית עיין ערך נקה.

* יָסַד (מל״מ וענינו כונן תחתית הבנין gründen ועוד שימת חוק גבול bestimmen, feststellen והשם יְסוֹד פירושו כן שעליו דבר עומד נכון

שבת ק"ד. סוכה מ"ד. יומא (Grund, Grundlage
פ'. מגילה ג'. תמורה ט"ו. שכחום וחזרו ויסדום (ויסדון). פ י ע ל תוספת' ב"מ ר"פ י"א לא יאמר לו הריני מְיַסֵּד עמך מכנגד חצרי למעלה אלא מיסד עמו מלמטה ועולה, ובירו' ב"מ רפ"י די"ב ע"ג לא יאמר לו הריני מייסד עמך כותל חצרי ועולה וכו'. ובהשאילה בירו' עירובין פ"ה דכ"ב ע"ג שער היסוד ששם היו מייסדין את ההלכה, ושם שער התוך שהיה מיוסד בין שני שערים. שהש"ר פ' כי טובים: חבירו בא ליסד עליו וכו' (ובע"ז כ"ט: איתא מלמד) נ ת פ ע ל תנחומ' בראשית סי' א' שהעולם לא נִתְיַסֵּד אלא על התורה והשם המופשט יְ ס ו ד die Begründung, Feststellung סוכה מ"ד סע"א ערבה יְסוֹד נביאים וכו', ירושלמי שביעית פ"א דל"ג: ערבה עשר נטיעות וניסוך המים מיסוד הנביאים הראשונים הם (ועיין סוכה שם). ירו' עירובין הנ"ל שער היסוד, תענית כ"ז. מיסודו של דוד וכו', מנחות צ"ט: פעמים שביטולה של תורה זהו יְסוֹדָהּ. יְסוֹד מל"מ. עירובין ד'. חיק האמה (יחזקי' מ"ג, י"ג) זהו יסוד, סוכה מ"ה. מדות פ"ג מ"א עלה אמה וכנס אמה זהו יסוד. ושם: והיסוד היה מהלך על פני כל הצפון ועל פני כל המערב. פסחים ס"ד. כנגד היסוד. ס"ד: ס"ה. יומא ט"ו: זבחים נ"ו. נ"ז. עולה טעונה יסוד. יומא נ"ז: זבחים ל"ד: נשפכין ליסוד. יומא נ"ח: זבחים מ"ז. נ"ג. יסוד מערבי של מזבח . . יסוד דרומי. יומא נ"ט. יסוד דרומית . . יסוד מערבית (ושם . . דרומי. מערבי) ועוד עיין סוכה מ"ט. זבחים ס"ב. ושם ל"ה: ל"ז. ל"ח: ל"ט. נ"א. נ"ב. נ"ג. נ"ד. נ"ו: נ"ח. נ"ח: ס"ד: פ"ט. מנחות צ"ז. הסובב והיסוד. ושם: מיסוד ועד סובב באמה וכו' והקבוץ בריש מדרש שיר השירים ובה דוד בנה את היסודות . . ושלמה בנה את העליונות. ירושלמי בבא מציעא ריש פרק י' דף י"ב עמוד ג' אילין יְסוֹדַיָּא.

* יַסֵּי (מין עשב לפע"ד מל"ר אמצ' Minze, jacea (Gartenpolei) ירו' פסחים פ"ב דכ"ט רע"ג בחרחבינה ר' יוסה בי ר' בון אמר יסי חלי פירוש אותו עשב הנקרא יסי וממיני מינטא הוא שנקרא גארטענפאליי והוא מר ומתוק bittersüsslich וחלי הוא מתוק עיי"ע חל. ובירו' כלאים פ"א דכ"ז. בט"ס יסיח לי ופי' הק"ע הוגד לי, וכשגגה יצאה מלפני השליט הזה. ואולי צ"ל בתיבה אחת יסיחלי ובל"י ἰσχαλέα פי' עשב יבש ואז תהיה זו המלה פי' של חרחבינה מלשון חרב ויבש אבל הפירוש הראשון נ"ל עיקר.

יִסְכָּה (שם פרטי (בראשית י"א, כ"ט) ונדרש מן סָכָה פירושו ראה) בר"ג דפרק בן סורר ומורה (סנהדרין ס"ט:) יסכה זו שרה ולמה נקרא שמה יסכה שסכתה[1]) ברוח הקודש[2]) דבר אחר יסכה שהכל סכין ביופיה.

* יָסַם (= כמו סָמֵי פי' נעשה עִוֵּר (blind sein תנחומא תולדות ס' סי' ז' הואיל ונתייסם בעיניו כאלו הוא מת. פי' הואיל ונעשה סומא.

יַסְמִין (בל"ע ופ' ياسم = ياسمن، ياسمون، ياسمين בלשון יונית ורומית ἴασμη, jasminum (wohlriechende Pflanze כוספא דיסמין (שבת נ':) כבר פי' בערך כסף[3]). — (א"ב פירוש בלשון יונית ורומית וישמעאל מין פרח לבן ולו ריח עריב טוב). *|אחי"ה ובע' כספן פי' רבינו בזה"ל ויסמין הוא סימלק שאמרו חכמים בכיצד מברכין ע"כ והוא בברכות מ"ג רע"ב האי סמלק (ובכ"י ש"ס סימלק וכ"ה באו"ז הלכ' סעודה סי' קע"ט) מברכין עלויה בורא עצי בשמים ופירש"י סמלק יסמין קורין לו בלשון ישמעאל וכו' ע"ש. אבל כבר הוכיח בעל הפישב"ע ע' כספן שאלו תיבות באו מגליון ברש"י ולפע"ד העתיקו איזה תלמיד מפי' הערוך כי כבר הוכחתי במבוא ובשאר מקומות כי בעת שהיה מפרש רש"י את מסכת ברכות עוד לא השתמש בערוך. אבל צ"ע כי לפי הנראה אי' זו ההוספה גם בכ"י רש"י כי לא העיר בעל ד"ס לברכות במקומו מאומה משינוי הגי'. ותדע כי אלו התיבות אינן מרש"י שהרי בפי' על דודאים (בראשית ל', י"ד) כתב דודאים סיגלי עשב הוא ובל' ישמעאל יסמין ע"כ ובד' צאמרא הובא זה הפי' מרש"י בשם הגאון ר' סעדיה[4]) וא"כ לדעת רש"י סיגלי הוא יסמין (ועיין בפי' הרמב"ן שהשיג עליו) ולפע"ד נ"ל להסביר טעם הבעל מגיה כי בראותו שפירש"י בברכות הנ"ל סמלק וכו' והוא מן עשב שיש בו שלש שורות של עלין זו למעלה מזו ושלשה עלין לכל שורה ע"כ ועוד אחרי ראוו כי בשבת נ': ד"ה סיגלי פירש"י עשב שקורין ויאו"ל (Veilchen = viola) ויש בו שלשת עלין ע"כ הוסיף התלמיד לדברי רש"י בברכות מה שמצא בפירש"י על דודאים בענין סיגלי והם המה דברים הנ"ל כמ"ש. ובאמת סמלק הוא כדעת בעל הערוך אחד עם

---

1) בנו"ג שסוכה וכ"ה בילק' סוף נח רמז ס"ב. 2) בנו"ג עוד: והיינו דכתיב כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה.
3) ע' כספן. 4) אולם בהעתקת רס"ג אי' לפאח והוא יברוחין עיי"ע.

יסמין אך נ"ל להגיה סמבק והוא מל"ע ופ' נְבִק וחוקר הטבע לינגע מכנה מין יסמין אחד Jasminum Sambac [1]) ובענין כוספא דיסמין פירש"י בשבת הנ"ל פסולת של שומשמין ע"כ וזה כפי' הערוך בענין כוספא וככר תמה הגרי"ב בהפשב"ע ע' כוספן על רש"י שלא פי' בענין יסמין מאומה ובעל למוד ערוך בשבת צד ל"ז שרוצה ליישב פירש"י ותמה על הפשב"ע שגה ברואה במח"כ כמו שאוכיח בערך כוספן] —

* יָסַף (טל"ט ענין רבוי בכמות ואיכות hinzuthun, vermehren) לרוב בהפעיל עיין ד"מ ברכות י"א: שבת כ"א: ל"ד. ל"ד: נ"א. ע"ז: פ"ה. צ'. ק"ד. קכ"ה: קמ"ו. קנ"א: עירובין מ"ד. פ': צ"ו. ק'. פסחים ו': כ"ה. ל"א. נ'. צ"ה. ק"ג: קי"ז. ביצה ג': ט"ז. מ"ק ד': כ"ו. כ"ו: (ה' פעמים), ר"ה ט'. י"ז: י"ח: כ"ג. כ"ח: תענית ט"ו. יומא ל"ד: ל"ו. מ"א. מ"א: מ"ג: מ"ה. מ"ה: מ"ח. (ב"ב קי"א: זבחים ק"ה: בכורות מ"ד: עיי"ע גרע) נ': ע"א: סוכה ו': ל"א. ל"ט. מ"ב. נ"ג: (ד' פעמים) מגילה כ"א. יבמות ל"ב: (פ"א. כריתות י"ד: עיי"ע אִסָר ח"א, ר"א) נ'. צ': צ"ד: ק"א. (סוטה מ"ד: סנהד' ב': י"ד. עיי"ע שקל א') כתובות ח': ל"ג. מ"ב. נ"ד: ס"ג. ס"ד: ס"ה: פ"ד. צ"ח: צ"ט: קידושין י"ג. ל'. מ"ח: מ"ט. נ"ב: נ"ד: ע"ו. נדרים כ': כ"ב: נ"ז: נזיר מ"ג: סוט' י': מ"ה. ב"ק ל"ב: נ"א: ס"ה: ס"ט: צ"ז: ק"ד: ב"מ מ"ד: נ"ג: נ"ד. נ"ה. נ"ה: פ'. ק"ג. ב"ב י"א. ע"ה: פ"ט. צ'. צ': קכ"ט. קמ"ג. ע"ז ח': י"א: י"ד. מ"א. מ"ג. ע"ה: סנהד' ה': י': י"ז. כ"ה: כ"ט. מ'. מ"ב. מ"ח. נ"ו: פ"ח: ק"ב: ק"ז. מכות י'. שבועות ב': י"ד. כ"ד: זבחים י"א: כ"ט. ל"ד. ס"א: פ"ח. מנחות ח'. ל"ט. מ': נ"א. ס"ט: פ"ב. ק"ד. ק"ז: בכורות ז'. י"ב: כ"ו: מ'. נ'. חולין כ"ח. נ"ד. פ"ג: פ"ח: קט"ז. ערכין י'. י"ג. י"ג: י"ד: כ"ז: תמור' ט': מעיל' ט': כ': תמיד כ"ט: באפעל אוֹסֵיף. אוֹסֵף בל"ס עיין שבת קט"ז: קמ"ו. פסחים קי"ד. חגיגה ה'. כתובות מ"ד. ס"ד. קידושי' כ'. נזיר ל"ד: ל"ה: ב"ק ס"ז. ב"מ נ"ד: ע"ז ד': ל': סנהדרין י"א. י"ז. שבועות מ"ה: מנחות מ': בכורות נ'. חולין ס"ג: פ'. פ"ג: נדה י"ג. אִתַּפְעַל, נִתְפְּעֵל אִיתּוֹסֵף ד"מ ברכות כ"ח. שבת קנ"א. ושם: יבמות ל"ב: נ'. נ"ז. (מיתוספא) ע"ט. קידושין ע"ו. ע"ז: נדרים י"ז. כריתות י"ד. (י' פעמים) ושם: (ד' פעמים) מכילת' בא פרש' ט"ז השני ניתוסף שמ"ר רפ"ז ניתוסף לו עוד שתי שנים — והשם מוסף, תוספת עיין ערכם.

* יְסַף (= כמו אָסַף פי' ענין לקיחה, הסרה או נרדף עם סוף פי' כלייה ואבוד weg- ab-nehmen, zu Grunde gehen) אבות פ"א מי"ג ודלא מוסיף יסיף פי' רע"ב יסוף מפיו מה שכבר למד וכו' וי"ג יאסף כלומר יאסף אל עמיו וכו' וכ"ה במגן אבות לרשב"ץ אבל עיין פירוש כ"מ הובא בתוי"ט לאבות הנ"ל. וכשתי הגירסאות אי' בש"ס כי בב"ב קכ"א: אי' מכאן ואילך דמוסיף יוסף שאינו מוסיף יסיף מאי יסיף תני רבי יוסף תקבריה אמיה ובתענית ל"א. הגי' יאסף אבל עיין פירשב"ם לב"ב שם דכתב יסיף לשון כלייה ולא גרסינן יאסף. ורבינו בע' תבר גרס יאסף ובערך סף ב' יסיף ועיין פי' בע' תבר. והשם יְסוּף תרג' ירו' ב' לדברים כ"ח ס"ה וכליון: יְסוּף.

* יָסַר (א') טל"מ כמו אסר פירוש קשר binden ובהשגה מוסרית sich binden, sich ver-bieten ב') ענין הוכחה בדברים או בעונש מל"מ (strafen, züchtigen בההוראה הראשונה בתרגום ישעי' ט"ו, ג' יסרון סקין, באפעל תרגום אסתר שני א', ג' אַיְסַר חרצי ושם בשושילתא איסר. מגילה תענית פי"ב (לפי גי' רש"י) ובתענית י"ב. בגי' כ"י מ' מן קדמת דנא ייסר בצלו וכ"ה בירו' תענית פ"ב דס"ו. ובנו"ג ייסר מאי לאו ייסר עצמו בצלו לא יאסר עצמו ועיין ד"ס לתענית בענין הנוסחא. ירוש' עירובין פ"ו דכ"ג ע"ד הוא ייסר. בההוראה השנית סנה' ל"ט סע"א מייסר הגדולים שבהן בייסורין אף כך הקב"ה מייסר את יחזקאל וכו', שם ק"ה. יסרו יצריכם. התפעל, אתפעל שמחו' פ"ג הסידים הראשוני' מִתְיַיסְּרִין בחולי מעיים, שהש"ר פ' דודי לי ר' יוחנן אִתְיַיסַּר, נתפעל ויק"ר פל"ו על שנתייסר על בנו הבכור. ירושלמי סנהד' פ"י דכ"ז ע"ד מפני שנתייסר בבנו הבכור, תנחומ' נח סי' י"ד נתיסר בבנו, ושם משפטים סי' ח' איוב נתייסר בעוה"ז, אגדת בראשית פנ"ה כשנתיסר איוב, ירו' סוט' פ"ב די"ז ע"ד מכיון שנתיסר (עיי' מ"ש ה' לאטטעס במקום הנ"ל). והשם מהוראה ראשונה ביחיד באסתר תרגום שני א' סוף פ' ג' לבושיה ייסוריה והקבוץ ייסורין תרג' ישעי' כ"ח, כ"ב; מ"ב, כ"ב; לאיכה ג', ו'. ובהוראה שנית יִסּוּר תרגום ירמיה ל', י"ד, והקבוץ תר"י לויק' כ' ה' בייסורי ולרוב ביו"ד אחת יִסּוּרִין, יִסּוּרֵי תרג' ישעיה נ"ג,

---

[1]) אבל סמבק בישו"ט מזמור צ' אין זה מזו ההוראה כמו שאוכיח בעה"י בע' סמבק נגד דעת בעל כ"כ.

ח'; לירמיה ל"א, י"ח; להושע ה', ב'; לתהלים ע"ג, ה'. וכן הרבה בדרז"ל היחיד סוט' ח': סנהד' מ"ה. אין לך ייסור גדול מזה, והקבוץ יסורין, ייסורין ובסמיכו' יִסּוּרֵי עיין ד"מ ברכות ה'. (ט' פעמים) שם: (ד' פעמים), י'. י"ז. נ"ו: ס"ב. שבת נ"ה. ושם: פ"ח: ביצה ל"ב: תענית ח'. יומא כ"ג. פ"ו. (ג' פעמים) פ"ז: יבמות מ"ז. מ"ח: כתובות מ"ו. קידושין מ': פ"ב. גיטין ל"ו: נדרים מ'. סוטה י"א. ב"מ פ"ד: פ"ה. (ו' פעמים) ב"ב ט"ו: ע"ז ד'. י"ח: (ב' פעמים) סנה' צ"ב. (ב' פעמים) צ"ג: ק"א. ק"א: ק"ה. ק"ז. שבועות ח': מנחות נ"ג: ערכי' ט"ז: (ב' פעמים). ספרי ואתחנן פ' ל"ב, שהש"ר פ"א פסוק י"ג מד' שו"ט ריש מזמור צ"ד. ילק' ירמיה רמז שכ"ז.

☞ יְעָא (מל"ם יְעָא פי' כמו יצא בל"מ her- (auskommen, hervorbrechen תר"י (א') והנה פרח מטה אהרון (במדבר י"ז, כ"ג) והא יעא חטר אהרון. *[אחי"ה ממה שהביא ר"ב תרג' ירו' מוכח כי בספריו היה תרג' אונקל' נְעָא אבל בכ"י תרגום אונקל' יעא וכ"ה בכ"י אשר ממנו הודפס בחומש דפ' ווילנא תרל"ו עם נתינת לגר להגאון ר"נ אדלער. ובאפעל אוועי וכ"ה בל"ס אַוְעִי והביאו רבינו בערך מוועי ע"ש] —

יַעְבֵּץ (שם פרטי דה"א ד' ט'. י' ודרשוהו מן יעץ — ורבץ) בתמורה בפ' יש בקרבנות (ט"ז.) תנא הוא עתניאל הוא יעבץ ומה שמו יהודה אחי שמעון, שמו עתניאל שענהו אל יעבץ שיעץ וריבץ תורה בישראל. *[אחי"ה נמשכתי אחר סדר הנכון בדפ' אמש' ובדפ"ר ובכ"י נסדר אחר ע' יעידה, ועוד דרוש אחר בענין ויקרא יעבץ וגו' דה"י שם עיי"ע בנס ומ"ש. — ועוד הוא שם אמורא דא"י, ירו' חגיגה רפ"ב ר' חגי בשם ר' יעבץ] —

* יעדוט (?) שם מקום בירו' דמאי פ"ב דכ"ב ע"ד ועיון ויעדוט ובתוספ' שביעית פ"ד בדפ' ועין יערים ובכ"י אירפ' ועין יעריט.

יְעִידָה (מפעל עברי יעד ענינו הכנה והזמנה be- (stimmen מה לבן שכן קם תחת אביו ליעידה ולשדה אחוזה (עיין קידושין י"ז:) [1]. ובסוף תורת כהנים (בחקותי סוף פרק י') מרבה אני את הבן שכן קם תחת אביו ליעידה ולעבד עברי [2]. *[אחי"ה וכנ"ה בבכורות י"ג. מצות יעידה קודמת למצות הפדייה ופירש רש"י באמה העבריה שייעדנה אדון לאשה. ועוד השם יִעוּד. יִיעוּד קידושין י"ח: ייעוד נישואין עושה או ארוסין עושה, ושם י"ט. אין יעוד אלא בגדול אין יעוד אלא מדעת, ושם כ'. צד ייעוד והוא כמו יִחוּד עיי"ע יחיד, ומ"ש והקבוץ ירו' קידושין פ"א דנ"ט סע"ב ייעודים, ירו' יבמות פ"י די"א: ייעודין, והפעל בפיעל יִיעֵד בל"ע ופעל קידושין י"ח. כגון שיעדה ושם: ייעודי מייעד לה עיין תוס' שם, ושם י"ט. מלמד שצריך ליעדה, ושם ו'. מְיוּעֶדֶת לי מהו, ירו' קידושין שם במה הוא מייעדה . . מייעדה בדברים . . כיצד הוא מיידעה אומר לה בפני שנים הרי את מייועדת לי וכו' ע"ש וירו' יבמות שם. ובבלי קידושין י"ט: — ומן הפעל יעד נבנה השם מוֹעֵד פי' זמן מיועד כלומר חג עיי"ע מוֹעֵד. ומהשם מוּעָד מפעל עוד ענין אזהרה והתראה בעדים (verwarnen) ב"ק כ"ד סע"א ורע"ב לייעודי תורא . . לייעודי גברא . . היכי מייעדי ליה וכו', שם פ"ו: יעדוה הכי, אתפעל שם כ"ד: מִיַּיעֵד, ל"ז: פ"ד: אִיַּיעֵד. והשם ספרא ויקרא פרק ב' יעידת עד אחד . . . יעידת שני עדים. ומהפעל יעד פירוש אסיפה והקבץ למקום אחד (zusammentreffen) נבנה שם מופשט יְעִידָה במד"ר פי"ד ונועדתי לך (שמות כ"ה, כ"ב) לך היתה יעידה ולא היתה יעידה לכל ישראל] —

* יעזק עיי"ע יזק וש"נ.

☞ יְעַט (כמו יעץ בל"מ rathen והשם עֵיטָא (בדניאל) [צ"ל בעזרא] (ושבעה) [צ"ל ושבעת] יעטוהי (עזר' ז', י"ד) פי' יועצין. תרגום בפסוק וישי הוליד את דוד (רות ד', כ"ב) עיטא דיהב חויא לחוה אתת אדם. וזה מה שאמרו חז"ל (ב"ב י"ז.) עטיו של נחש. *[אחי"ה אתפעל אִתְיָעַט דניאל ו', ח' ותרג' דה"י א', י"ג. א' ועיין עוד תר"י א' לבראשית כ"ז, מ"ב; ל"ז, י"ח, ותר"י א' לשמות א', י'. ובערך עט הביא רבינו תרגום של רות וכ"ב הנ"ל וע"ש שני פירושים ושם אאריך] —

* יָעַל (רק בהפעיל הוֹעִיל מל"מ פי' פָּעוֹל לתכלית טובה (nützen עירו' כ"ד: כ"ה. יומא מ"ז. מגילה ו'. כתובות י'. גיטין י"ז: י"ח. ל"ב: נ"ז:

---

[1]) ושם הגי' מרבה אני את הבן שכן קם תחת אביו ליעדה וכו' וכ"ה בב"ב ק"ח: ובספרי ראה ס"פ קי"ח מביא אני את הבן שכן קם וכו' ועוד עיין מכילתי משפטים מסכתא דנזקין פ"ג ד"ה ואם לבנו ייעדנה ובירו' קידושין פ"א דנ"ט סע"ב. [2]) וכ"ה בערכין כ"ה רע"ב ושב ליעדה אבל בפיי רגמ"ה כ"י לערכין בקובץ כ"י אנגייליקא דף קמ"ח סע"ב וקמ"ט רע"א הגי' ליעידה.

ס"ה: ב"ב ק'. חולין ס"ט. ע': — ירו' סוטה פ"ז דכ"א ע"ג לא הועלתם לעצמכם כלום. וממנו השם תּוֹעֶלֶת עיי"ע.

יע"ל קנ"ם [1] (פי' ר"ת משש הלכות) י': יאוש שלא מדעת. בר"ג דפ' אלו מציאות (ב"מ כ"א רע"ב). ע': עד זומם אביי אמר למפרע הוא נפסל בפ' דיני ממונות בשלשה זה בורר לו (סנה' כ"ז.) ובגמרא דפ' מרובה (ב"ק ע"ב סע"ב). ל: לחי העומד מאליו בגמ' דפ"ק דעירובין (ט"ו.). ק: קדושין שאין מסורין לביאה בפ' האיש מקדש בו (נ"א.) נ: גידול בר [2] דעילאי [3] שדר גיטא לדביתהו בר"ג דפ' השולח גט (גיטין ל"ד.) אמר אביי ברוך הטוב והמטיב ולא בטל הגט דגלויי דעתא בגיטא לאו מילתא היא עד שיאמר בפירוש בטל יהא הגט הזה ואי הדר שליח ויהיב לה ההוא גיטא מיגרשא ביה. מ: משומד [4] אוכל נבלות לתאבון בפרק דיני ממונות בשלשה זה בורר (סנהדרין כ"ז.). *[אחי"ה והוזכר יע"ל קג"ם בב"ק ע"ג. ב"מ כ"ב: סנהד' שם. קידושין נ"ב.] —

יָעֵל (מל"מ שם לתיש הבר וכן בלש' ערבי وعل Steinbock פירוש רבינו עיין בפנים) בפרק ראוהו בית דין (ר"ה כ"ו:) שופר של ראש השנה של יעל פשוט פי' יעל כשבה נקבה לעולם הוא פשוט . . ובתעניות בשל זכרים כפופים פי' של אילים שהן גדולים וכפופין [5]. קרנות שן והבנים [6] (יחזקאל כ"ז, ט"ו) תרגום קרנין דיעלין, שן דפילין וטווסין. *[אחי"ה ודע כי התוספ' ר"ה שם ד"ה של יעל חולקים על רבינו והביאו ראיה לפירוש הקונט' שיעל חיה שקורין אשטנבו"ק [7] ממקראות ע"ש וכן השיגו על הערוך הריטב"א ותוי"ט לר"ה וזה האחרון הביא ראיה מירושלמי ע"ש וכהפשב"ע ע' יעל כי האריך וכן חולק על הערוך הר"ש בכלאים פ"א מ"ו ע"ש ונ"ל ליישב כי ממה שהביא רבינו תרגום של יהזקאל קרנין דיעלין ראיה כי סבר רבינו כי של יעל קרן אקרי שופר לא אקרי וכקושית הריטב"א בחי' לר"ה לכן הוכרח לפרש יעל של ר"ה כשבה נקבה (ובחי' הריטב"א הובא בשם הערוך כשבה קטנה) [8]. אבל בכ"ז לבי נוקף כי מכלאים הנ"ל ברור כי היעלים שהוזכרו עם הרחלים בלי ספק מיני חיה הם כדעת ר"ש שם לכן נ"ל כי יש כאן בערוך ט"ס וצ"ל תישה נקבה במקום כשבה נקבה. וכנ"ה בב"ר פי"ב מה יעלה זו תשייה היא ומהרז"ו גרס תיישה הוא אבל בערך הר הגירסא תשה וכ"ה בילקוט תהלים רמז תתס"ב ונ"ב מין חיה טשו בלע"ז. ובפי"מ להרמב"ם בכלאים הנ"ל פירש „יעלים בערבי אלמעול" צ"ל אלוועול והוא الوعل פי' תיש סלע שטיינבאקק. ובלשון תרגום יַעְלָא וכ"ה בירושלמי נדרים רפ"ג עיי"ע ארכובה (ח"א, רפ"ח). ולנקבה יעלה ובלשון עוגבים ומגעגעים יעלת חן סנהדרין י"ד. כתובות י"ז. עיי"ע כחל א' ועוד עיי"ע יַלְתָּא] —

* יַעֲנָה (Strauss) בל"מ תמיד בצרוף מלת בת ומן יְעֵנִים (קרי של איכ' ד', ג') בל תמצא יחיד אבל בדרז"ל איתא גם יענה בלי בת עיין חולין ס"ד: כיענה זו שמתאבלת על בניה, כיענה זו ששוכנת עם בניה, כתיב היענה וכתיב בת היענה וכו' ע"ש.

* יָעֵף (מל"מ ענין יגיעה ermüden) תנחומ' וארא סי' כ"ב שאינו בא אלא לייעף לנו.

* יָעַץ (= בלא"ר יְעַץ כמו יְעַט עיי"ע rathen) ברכות ג': ח': נ"ו: ס"א. שבת ל"ג: חגיגה י"ד. סוטה י"א. סנהדרין ט"ז. ושם: ע"ו רע"ב פ"ז. ק"ו. חולין י"א. תמור' ט"ז. עיי"ע יעבץ. קידושין פ': עייץ ליה עצות רעות. מגילה ט"ו סע"ב דילמא עצה קא מייעצי עילוי דההוא גברא למקטליה כ"ה בכ"י מ' וא"פ ופ' ובשאר מקומות אצל ד"ס מגילה צד מ"א. ובנו"ג עצה קא שקלי. נתפעל עירובין נ"ג: נתייעץ במכתיר עיין ערך כתר א'. אתפעל אִתְיַעֵץ תרג' שופטים י"ט, ל'. ספרי במדבר פ' קנ"ו שהיו מתיעצים (בילקוט רמז תשפ"ו מיעצים) על ישראל והשם עצה עיי"ע.

☞ יְעַק (לפע"ד מל"ע وعق זעף לבו, סר רוחו mürrisch, missmuthig sein) תרגום [ירו'] ויקצו מפני בני ישראל (שמות א', י"ב) ויתיעקו מצראי בחייהון. *[אחי"ה והוא אתפעל ובנו"ג בשני יודי"ן ואתייעקו וכ"ה בתר"י א' לבמדבר כ"ב, ג' ובתרג' כ"י לאיוב י"ח, ז' יתייעקן ובנו"ג יתעייקן והוא מן עיק = ציק ודרש לפי זה קוץ מן צוק כדעת ה' לעווי אבל לפי גזרת המלה מל"ע הנ"ל לא הוצרכנו לזה] —

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב, ובדפ"ע נדפס' רק מלת יעל בדבור המתחיל. [2]) כ"ה בדפ"ר ואמ', ובדפ' וויניצי' בריה. [3]) בנו"ג רעילאי. [4]) בנו"ג מומר. [5]) בכ"י מינכען ב' וא"פ ולי' ולי' באו"ז הל' ר"ה סי' רנ"ח דסתם זכרים כפופין כמ"ש הרמב"ן בחי' לר"ה והובא ברא"ש ובאו"ז שם וכמ"ש רבינו ואולי גם הוא לא גרס כפופין והגיהו בדפ"ר או אולי גם בכ"י על פי ג"י שלנו. [6]) בכתוב אי' והובנים. [7]) ברש"י אי' שטיינבו"ק וצ"ל כג"י התוספ' וכ"ה ברש"י לדברים י"ד ה' בביאור על אקו ובאיוב ל"ט, א' על יעלי סלע וכ"ה באו"ז הנ"ל. [8]) ובענין תרג' הנ"ל עיין רד"ק ליחזק' שם וכתרג' פירש"י שם.

* יַעֲקֹב (שם פרטי) א') ליעקב אבינו, ואלה המקומות אשר הובאו עליו דרשות רז"ל ברכות ד' סע"א וש"נ, י"ג, כ"ו, ס"ב: שבת י': ל"ג סע"ב פ"ט:' קי"ח רע"ב. פסחים נ"ו, פ"ח רע"א, קי"ז: קי"ט: תענית ה' סע"ב, י': יומא כ"ח: מגילה ו' סע"א י': י"ז, י"ח, יבמות י"ז: כתובות ל', קי"א. גיטין נ"ז: נזיר ס"ה, סוט' י"ג רע"א, ב"מ פ"ד, וש"נ, פ"ז, וש"נ, צ"ג רע"ב, ב"ב י"ז, קכ"א: סנהדרין י"ט: צ"ה רע"ב קי"א, מכות כ"ד רע"א, חולין צ"א, צ"ב, ב"ר פרש' א', ו', י"א, י"ט, כ"ה, מ"ז, נ"ו, ס', ס"ג, ס"ה, ס"ו, ס"ז, ס"ח, ס"ט, ע', ע"א, ע"ג, ע"ד, ע"ה — צ"ב, צ"ד — צ"ו, צ"ח — ק'; שמ"ר א', ב', ה', ט"ו, י"ח — כ"א, כ"ג, כ"ה, ל', ל"ב, ל"ח, מ"א, מ"ד, מ"ט, ויק"ר כ', כ"א, כ"ז, כ"ט, ל', ל"א, ל"ד, ל"ו, ל"ז; במד"ר ב' — ד', ו', ט' — ט"ו, י"ח, כ'; דב"ר א', ט', י', י"א; שהש"ר פ' משכני, פ' אשכל, פ' הביאני, דומה דודי, מי זאת, כלך יפה, לחיו, שמני, אם חומה, איכ"ר פ' ויבער, ישבו לארץ, קהל"ר פ' כי ברוב, כי לאדם, טוב ללכת, טוב אחרית, החכמה תעוז, שבתי וראה, טובה חכמה, יש רעה. — ב') לכמה אמוראי דא"י ובבל ד"מ ר' יעקב ארמנייא, ר' יעקב גבולייא, ר' יעקב דרומייא (דרומנא) ר' יעקב דכפר חנן [1]) ר' יעקב איש כפר נבוריא, (נבוריה) [2]), ר' יעקב עמסונייא, ר' יעקב בר אבא (אביי), בר אדא בר אחא, ר' יעקב בר אידי, בר אבון (בון) ר' יעקב בן (בר) דסאי, דסיי [3]), ר' יעקב בר סוסיי (סיסיי), ר' יעקב בר זבדי עיין באורך במבה"י למהרז"ף צד ק"ד והלאה, ועוד ר' יעקב בן תרדאי פסיקת' רבתי פכ"א. יעקב איש כפר סכניא ע"ז י"ז רע"א.

* יַעַר (א') מל"מ קביצת עצים רבים Wald; ב') מל"מ חלת דבש Honigseim) עיין ברכות נ"ז. שבת צ"ה. יומא ל"ט: קידושין ל'. נדרים פ"ח. סוטה ל"ו: מ"ז. ב"ק ל"ב. שם: ב"מ פ"ג: ב"ב ס"ו. פ': קי"ח. מכות ז': ח'. ערכי' ל': זבחים נ"ד: — תרגום הושע ד', י"א יערת דובשא.

יַעֲרֶשְׁיָה (שם פרטי, ונדרש כמו מרעיש יה) בב"ר פרשת ע"ב [4]) (לפנינו פ' ע"א) בגד: ויערשיה ואליה [5]) וזכרי בני ירוחם (דה"י א' ח', כ"ז) בשעה [שהיה הקב"ה] מרעיש עולמו אליהו מזכיר זכות אבות, בני ירוחם הקב"ה מתמלא רחמים על עולמו [6]).

יף (= יָפָה ידוע מל"מ schön sein ובל"ע وفى פי' מלא ושלם) בפסחים בר"פ האשה (פ"ט:) הרי [7]) שהיו ידיו של אחד מהן יפות כלומר אוכל הרבה. *[אחי"ה הועתק מפי' ר"ח לפסחים וכ"ה ברש"י וז"ל: לישנא מעליא טמהר לאכול הרבה ע"כ. אבל בתוספ' פסחים פ"ז איתא בכ"י אירפורט (בהוצ' צוק"מ 167) שהיו ידיו רפות אך בתו"כ קדשים פרק ג' (הובא בר"ש לפיאה פ"ד מ"ב) אי' ג"כ אפי' בריא אפי' ידיו יפות. ולפע"ד הוא מל"ע הרשומה ופי' ידיו מלאות כלומר הרבה יש בידו לאכול (או בתו"כ ללקט). ודע כי הוראת יפה לא לבד תואר להידור והן הוא כי אם פי' ג"כ: טוב וישר וחזק עיין ד"מ ברכות ד', כ"ד: ל"ד, ל"ט, ושם: מ"ג: מ"ד: מ"ו, נ"א, נ"ו: נ"ז: (כמה פעמי'), שבת י"א, כ"ג, ל', ושם: ל"ד, ל"ז: ל"ח, ל"ט, ע"ד, ע"ו: ק"ט: קי"ג: ק"מ: קמ"ו, קנ"א: קנ"ב, עירובין י"ט, כ"ט, ושם: נ"ח, ושם: ס"ה: ס"ו, ע"א, פסחים ג': ד', ו': מ"ט, נ': ע"ה: צ"ח, צ"ט, ק"ח: ביצה ז', ט"ו: י"ז, י"ח, כ"ט, מ"ק ג': כ"א: כ"ח, ר"ה ז': ט"ז, תענית י"א, י"ב: י"ט: כ"ב: כ"ד, ושם: יומא כ"א: ל"ה: מ"ז, נ"ח, יבמות ל"ה, מ"ח, נ"ו, ס"א: ס"ג: ס"ה, ס"ז: פ"ז: פ"ט: צ': קכ"ב: כתובות י': (נדה ה': ס"ד:), מ', ס"ה, ושם: ע"ט, צ"א, צ"ו: צ"ז, צ"ח, צ"ט: ק', (בכורות ס"א) ק"ד, (איזה פעמים) ק"ה, ק"ז: (נדרים ל"ג:) ק"י: קי"א: קידושין כ': (איזה פעמים) כ"א, ושם: (איזה פעמים) כ"ז, (איזה פעמים) ל"א, נ"ב: ע"ו: גיטין מ"ו: מ"ט, נ"ב, נ"ח, (איזה פעמים) ע', נדרים ט': (נזיר ד':) כ', כ"ו: מ"א: ס"ד, ס"ו: (איזה פעמים) ע', ע"ז: נזיר ל"א: ס': (איזה פעמים) ב"ק ל"ג, ל"ד, מ"א, מ"ב: מ"ח: מ"ט, נ': נ"ה, ושם: פ"ג: קט"ו: ב"מ ט"ו, ל"ז, מ"ד, מ"ו, נ"א: נ"ב: נ"ה: ע"ו: צ', צ"א: ק"ג: ק"ז: ק"ח: סנהדרין כ"א, ק"ז, חולין ק"ט: ועוד זולתם, ובקשור עם: דעת פירושו (כמו עם: כח) ענין חזוק ותוקף ד"מ ע"ז כ"ט: שהש"ר פ' כי טובים כהן שדעתו יפה פירש"י לע"ז: שאינו קץ ומואס בו, מנחות צ"ט: במשנה מפני שדעתן יפה ופי' רע"ב ואינן

---

[1]) בפסיקת' רבתי פי' ל"ג הגי' חנין. [2]) בב"ר רפ"ז נבוראי, ובפסיקת' רבתי פ' פרה נבורין, שו"ט מזמור י"ט בט"ס טבריה וצ"ל נבוריא ועיין מ"ש בע' כפר. [3]) בפסיקי רבתי פ"י בן יוסי. [4]) כ"ה לנכון בכ"י וי"ו ל"ד ה"ב, ב"ר וכן מוכח מע' אליהו ובדפ"ע בט"ס פי' ע"ה. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ר ואמש', אבל בדפ' פיזו' וויניצי' אליהו. [6]) ועיין תוספ' ב"מ קי"ד. ד"ה מהו, תניא דבי אליהו רבא פי"ח צד ס"ו, ותניא דבא"ז פט"ו וילקי' מלכים רמז ר"ה ורד"ק לדה"י שם. [7]) לפנינו לי' וכן לי' בכ"י ש"ס.

קצין וכו' ובפירוש רגמ"ה כ"י למנחות (בקובץ כ"י אנג' דף מ"ב:) פירוש „שאינן אניני הדעת" ועיין פירושו בע' אָן ב' ומ"ש בח"א קל"ד: והלאה. — והפיעל כמו מל"מ ענין קשוט והטבה (putzen, verschönern, verbessern) נדרים ס"ו סע"א וייפוה, ברכות מ"ג: ייפה לו אומנותו, שבת נ': אם בשביל ליפות את עצמו (כ"ה בכ"י ש"ס וברש"י) מ"ק ד'. ואם . . לייפותן, ירו' שבת פ"ז ד"י. לייפות את הקרקע . . מייפה את הקרקע, ובקשור עם כח פי' מטיב ומחזק כחו והוא כמו יישר כחו עיין ערך אַיְשַׁר וערך ישר. ב"ב פ"ז מ"ג לייפות כחו של מוכר, גיטין ס"ו. כדי לייפות את כחו, כתובות מ"ד. ליפות כחו הוא דכתוב, ירו' כתובות פ"ט דל"ד: בזו מייפה כוחה, ירוש' יבמות ס"פ י"ד די"ד רע"ג בזה ייפה כח היבם מכח הבעל, ירו' פסחים פ"ז דל"ד ע"ד ייפיתה כוחו בטומאה ידועה, ירו' ב"ב פ"ז דט"ו רע"א ייפיתה כוחה בניכסי האם . . ייפיתה כוחו בניכסי האב אינו דין שנייפה כוחו בניכסי האם, והפכו הורע כוחו (שם ופיאה פ"ה מ"ו קידושין כ':), ייפה כחך עיי"ע לב ב' וע' גשש (ח"ב, שפ"א ומ"ש). ובבינוני פעול: בריש שהש"ר נמצא מְיוּפֶּה ומרובה בנין בית שלמה מבנין ביהמ"ק, ירו' גיטין רפ"ב דמ"ד. כחה מיופה . . אין כחה מיופה. — נתפעל תענית כ"ג סע"ב לפי גי' כ"י מ' וילקוט (עיין ד"ס תענית צד ע':) א"ל חנה תתייפי ונתייפה, ועיין עוד יוחסין השלם ע' מני צד 166. ב"ר ר"פ נ"ט והובא בילקוט חיי שרה רמז ק"ג ובילק' תהלים סוף רמז תשמ"ט יפיפית מבני אדם (תהלים מ"ה ג') נִתְיַיפִּית בעליונים . . נתייפית בתחתונים. ומלת יָפְיָפִיתָ הוא פועל בכפלות הא' והעי"ן הפעל וכן בירושלמי מגילה פ"א דע"א ע"ג קילסו אותו ואמר יפיפית מבני אדם. וממנו התואר יְפֵיפִיָּה (מל"מ יְפֵה פִיָּה) פסחים ו': עיי"ע גלסק ומ"ש בח"ב, ש'. תר"י א' לדברים ל"ה, ו' עיי"ע יופיאל. והקבוץ יְפֵיפִיּוֹת מגילה ט"ו. תענית ל"א. והשם יַפְיוּת מגילה ט'. עיי"ע יון ב'. ועוד השם יִפּוּי תנחומא ריש חיי שרה והוא כמו יוֹפִי (כמו יֳפִי בל"מ) ב"מ פ"ז. וחזר יופי למקומו. סוכה מ"ה. יופי לך מזבח יופי לך מזבח. קידושין מ"ט: ורישׁ אסת"ר י' קבין יופי ירדו לעולם וכו'. ברכות מ"ח: כדי להסתכל ביופיו של שאול. תענית ל"א. כתובות נ"ט: אין האשה אלא ליופי. יומא נ"ד: יפיו של עולם, מגילה י"ד. סנהדרין ס"ט: עיי"ע יסכה. יבמות ל"ד: ויכחיש יופיה. סנהדרין צ"ב: בחורים שהיו מגנין את חחמה ביופין, בגיטין נ"ח. שהיו מגנין הפז ביופיין, וגטין שם ביופיו, כיופיה ביפיה. ובהשאילה שט"ר פכ"ה אני מראה לך יופי פנים אל פנים פירוש כמו פנים יפות (אבות פ"א, מט"ו). ועוד בקשור כח פיאה פ"ו, מ"ו יופי כח אבל בכ"י ש"ס הגירסא ייפה כח וכ"ה בר"ש שם ע"ש] —

יִפְגָּעֵנוּ (שמות ה', ג' er könnte uns begegnen) בהגדת ילמדנו (כתנחו' וילקוט ליי) פן יפגענו בדבר או בחרב (שמות שם) יפגעך צריך לכתוב אלא נהגו כבוד למלכות.

* יָפַח (= פוּח מל"מ ענין נשב כמו נפח blasen, wehen) סנהד' י"ח סע"ב יפח בלועך פי' רש"י מנשב בפיך וע"ש היטב ובכ"י פ' פ ח בלועך ויתר שנויים עיין בד"ס סנהד' צד י"ט.

* יופטי עיי"ע יופתי.

* יָפַךְ (= הפך = אפך umwenden) כלאים פ"ה מ"ז, ירו' כלאים פ"ה ד"ל. אם עשבים יופך ופי' הר"ש שיהפך העשבים עם השרשים, ובפי"מ גרס יהפך ועוד עיין דוגמאות בע' אפך (ח"א, רט"ו) וכן ענין ילך שהוא = הלך עיי"ע.

יְפֻנֶּה (שם פרטי ונדרש מן פנה) בפרק יש בקרבנות (תמורה ט"ז.) כלב בן קנז הוא והא כתיב (במדבר י"ג, ו'; יהושע י"ד, י"ג. י"ד) וכלב בן יפנה אמאי קרי ליה בן יפנה שפנה מעצת מרגלים. *[אחי"ה ובסוטה ל"ד: למד כן מן ויבא עד חברון (במדבר י"ג, כ"ב) ויבאו מבעי ליה אמר רבא מלמד שפירש כלב מעצת מרגלים ונשתטח על קברי אבות] —

* יָפַע (רק בהפעיל כמו בל"מ הוֹפִיעַ פירוש האיר וזרח glänzen, strahlen ועוד עיין בפנים) מכות כ"ג: בג' מקומות הופיע רוח הקודש בבית דינו של שם. ב"ר פ"ב כל אחד ואחד הופיע בזמנו, ושם פ"צ צפנת פענח (בראשית מ"א, מ"ה) צפונות מופיע וכו' עיין ערך צפנת. ובשמ"ר פ"א דרש פועה (שמות א', ט"ו) שהיתה מפיעה את התינוק כשהיו אומרים מת ופי' מהרז"ו מאירה באור החיים וכו' אולם לפע"ד הוא מפעל נפע = נפח כלומר היתה מפיחה רוח חיים בתינוק. ושם עוד ג' פירושים: פועה שהופיע את ישראל לאלהים ד"א פועה שהופיעה פנים כנגד פרעה וזקפה חוטמה בו . . פועה שהופיעה פנים כנגד אביה וכו' ונ"ל שדרש פועה מל"ע ﻳﻔﻊ הרים ונשא למעלה כלומ' הרימה פניה נגד אביה מרוב כעסה וגם הוראת ﻓﺎﻉ כעס. — באפעל אוֹפַע בתרג' לתהלים פ'. ב', צ"ד; לאיוב י', ג'; ל"ז, ט"ו ואולי במקום ולא (תֵפַע) [תיפע] בתרגום איוב ג' ד' צ"ל תוֹפַע.

* יוּפְתִי (שם פרטי לנהר = זופתי (Suphta עירובין ס"ד. אמעברא דנהר יופתי כ"ה בכ"י אבל בדפ' שונצ' ובבה"ג צד ה': זופתי ובכ"י ילק' (בד"ס עירובין צד ק"ל.) זופטי ולפע"ד הוא שם מקום Σούφϑα בארץ פרתיא עיין מאננערט ח"ה, 67 ועל שם המקום נקרא הנהר ועוד שם מקום ושם נהר בארץ קרמניאה Sabis שנקרא ג"כ Sethis עיין מאננערט שם 42, 43 ואז אולי גי' כ"י מ' זוטר צ"ל זוטת ופ"א עיין בגיאגרפיא תלמודית לנייבויער 303.

* יָצָא (ידוע מל"מ ועניננו תנועה מפנים לחוץ (hervor- herausgehen מעצם הוראת תנועה מסתעפים מושגים שונים א') ענין הליכה ד"מ יצא לו טוניטין ב"ר פל"ז עיי"ע מניט ב', ובסוף אסת"ר מוניטה שלו הולכת בכל הארץ פירוש נתפשטת. ב"ר פס"ג ויקם ו י ל ך (בראשית כ"ה, ל"ד) ר' לוי אמר מעולמו יצא. פי' במ"כ אבד עולמו לעתיד ע"כ וכן מפורש בויק"ר פל"ב ויצא בן אשה ישראלית (ויקרא כ"ד, י') מהיכן יצא ר' לוי אמר יצא מעולמו . . מפרשה של מעלן יצא, ושם: מפרשת יוחסין יצא. ב') ענין הליכת חיים עד זמן מוגבל עירובין ס"ג. תמיה אני אם יוציא זה שנתו ולא הוציא שנתו וברי"ף הגי' שבתו וכ"ה בדפוסים הישנים ובירו' שביעית פ"ו דל"ו ע"ג ושם אינו יוצא שבתו ולא יצא שבתו עד שמת והוא מל"מ בצאת השנה (שמות כ"ג, ט"ז), ג') ענין יציאה מהכלל (ausschliessen, von der Regel ausnehmen) סנה' י"ג סע"ב יצא זה שאין זרעו מיוחס אחריו עיי"ע יחס. מכות פ"ב מ"כ יצא חצר בעל הבית, יצא האב המכה את בנו. חולין ק"א. יצא זה שגידו ובשרו אסור, ב"ק כ"ה. יצא זה שאין קריו גורם לו וכו', זבחים כ"ז. יצא זה שאין פיגולו גרם לו, תו"כ בריש פ"א יצא דבור אהל מועד, ולרבים תו"כ ריש ויקרא פ"ב יצאו הגרים, יצאו המשומדים. תמורה פ"א מ"ו והלאה המעשר בכלל היה ולמה יצא וכו' יצאו קרבנות צבור יצאו קרבנות בדק הבית; ירו' שבת פ"ז ד"י. הכל היה בכלל זריעה ויצאה זמירה להחמיר וכו'. ולנקבה ירו' יבמות פ"א ד"ב ע"ג אשר תלד יצתה זו שאינה יולדת. ובבבלי יבמות קי"ג: יצתה זו שאין לה יד לגרש עצמה, יצתה זו שמשלחת וחוזרת. ו ב ה פ ע י ל להוציא (= לאפוקי) מורגל מאוד עיין פסחים כ"ג רע"א קידושין ל"ד. סוכה כ"ח. חולין ה' סע"א ובת"כ שם ריש פרק ב' אוציא את ישראל, אוציא את הזקנים, אוציא בני אהרן וכו' ע"ש וכפרש' ב' ובילק' ריש ויקרא בשם תו"כ כמה וכמה דוגמאות ופי' למעט והפכו לרבות, ובזה נב"ן ירושלמי חגיגה פ"א דע"ו רע"ג צֵא שבת מהן כלומר הוי ממעט ומנכה את השבת משמונה ימי החג. ד') ענין הליכה בכלל אחד, עולה במסילה אחת auf glei-che Weise, gleichwie פי' כמוהו ורק בכ"ף הדמיון ד"מ ברכות ס' רע"א, מכות פ"ב מ"ח, חולין ס' סע"ב כיוצא בו, ברכות שם וחולין ס"א. כיוצא בהם (בהן) וכ"ה בב"ק ב'. זבחים פ"ה מ"ו, מ"ז. מ"ק ט"ז: ספרא ויקרא פרק ב' ספ"א כיוצא בדבר אתה אומר, ברכות י"ב סע"ב, ספרי נשא פ' ל"ב במד"ר פ"י כיוצא בו אתה אומר. ה') ענין הליכה בקיום חובה או איזה מצוה (seine Pflicht erfüllen) מל"מ יצא את כלם (קהלת ז', י"ח). ברכות ח': ל"ז: פסחים ל"ט. חולין ד'. וש"נ יוצא בהן (בו, בה) ידי חובתו, ברכות כ': וש"נ מוציא את הרבים ידי חובתן, יבמות קי"ח: אין זו דרך מוציא מידי עבירה, ב"ק ק"ג: ב"מ ל"ז. (מוציאתו מידי עבירה) ב"מ שם בבא לצאת ידי שמים, ירו' שקלים פ"ג דמ"ז ע"ג אדם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שהוא צריך לצאת ידי המקום. וגם בלי צרוף: ברכות י"ג. אם כיון לבו יצא, ט"ו. יצא . . לא יצא, ירו' סוטה רפ"ז דכ"א: יוצא בה . . אינו יוצא בה. — מן השם צֵאָה (= צוֹאָה) ה פ ע ל ברכות ס"ב סע"א השכם וצא הערב וצא ועיי"ע חשך. והשם יְצִיאָה (das Ausziehen, der Ausgang) יציאת מצרים ברכות י"ב סע"ב י"ג. הפכו הויה עיי"ע וש"נ. ועוד הפכו ביאה עיי"ע וש"נ לענין הוראת תשמיש המטה, וש"נ יציאתך מן העולם ב"מ ק"ז. ועוד פי' זריחת השמש ירו' ברכות פ"א ד"ב ע"ג יציאתו. ועוד פי' ענין תת כסף Ausgaben מל"מ ויוציאהו (מ"ב י"ב, י"ב) ב"ק ק': במשנה ושם ק"ב. אם השבח יתר על היציאה נותן לו את היציאה וכו'. ב"ר פי"א וילקוט בראשית רמז ט"ז בִרכו ביציאה, ושם מפני היציאה. ושם פל"ט במד"ר פי"א ושו"ט ריש מזמור כ"ג ילקוט תהלים רמז תר"ץ ממעטת את היציאה, והקבוץ אסת"ר פ' בהראותו מיני יציאות הראה להן. ב"ר ר"פ ט"ז שמ"ר ר"פ ל"ה, במד"ר פי"ב, ילקוט בראשית רמז כ"א אדם פורט זהוב אחד מוציא ממנו כמה יציאות פי' הוצאות והוזכרו יחדיו באִיכ"ר פ' בני ציון היה עושה שולחנות יותר מן היציאות . . היה עושה הוצאות יותר מן השולחנות. וככנוי תוספת' ב"מ פי"א יציאותיו של כותל, פסיקת' דר"כ (צד קכ"ג) והובא בילק' ישעיה רמז רנ"ח והיו יציאותיו כלין. — ועוד פי' הרקת בני מעיין מן הזכל ברכות ס"ב רע"ב יציאה בעמוד השחר וכו', עיין פירש"י ועיין ערך אסטמא. ואולי מזה הענין לא חסרת דבר

(דברים ב׳, ז׳) זו היציאה, שו״ט מזמור כ״ג וילקוט שם תר״ץ. — עוד ענינו כמו הוֹצָאָה das Heraustragen הפכו הכנסה שבת פ״א מ״א יציאות השבת וכן שבועות ב׳, ג׳. והיחיד יְצִיאָה מדות פ״א מ״ג הפכו כניסה (שם). ומהפעל יצא נבנה השם הפרטי מוצא (סוכה ד׳, ה׳) איידי דטיפק מכרגא דמלכא, סוכה מ״ה. ועוד עיין מ״ש בערך מוצא — והתואר יוֹצֵאת (die Ausgehende) פי׳ זונה, כלים כ״ח, ט׳, תוספת׳ כלים ב״ב ספ״ה לגי׳ ר״ש (אבל בכ״י אירפ׳ ודפ׳ בט״ס) חלוק של יוצאת החוץ (וכ״ה בע׳ הלוק) פי׳ בגד של זונה וכן נקראת בל״א נפקת ברא ובל״פ של טאווס להעתקת זונה: بِي رَاه כלומר תועה בלי דרך ועיי״ע גר בח״ב שמ״ג: ועוד התואר יוֹצָאנִית (Herumläuferin) ב״ר פמ״ה ד׳ מדות נאמרו בנשים . . יוֹצָאנִיּוֹת ותצא דינה (בראשי׳ ל״ד, א׳), והיחיד יצאנית ברש״י לבראשי׳ א׳, כ״ח; ול״ד, א׳ ובתנחומא וישלח סי׳ ז׳ מה לאה יוצאנית אף זו יוצאנית, ותמורתו בב״ר פי״ח פרסנית ובילק׳ בראשית רמז כ״ד פורסנית ובילק׳ ישעיה רמז רס״ה פרסנית ובדב״ר ספ״ו פרדניתא ותנחו׳ וישב סי׳ ו׳ פדרנית ובע׳ פרס ב׳ הביא רבינו מב״ר שני המקומות הנ״ל ומילמדנו ותצא דינה שלש גירסאות פרסנית, פרדנית, נפקנית וגירסת פרדנית הביא גם בערך פרד ב׳. והנה נפקנית בלא״ר כמו יוצאנית בלשון עברית החדשה ובענין שתי המלות היוניות האחרות אדבר אי״ה באות פ׳ במקומותן] —

יִצְהָר (מל״מ שמן הבא מבית הבד ausgepresstes Oel ונדרש למי שנמשח בשמן זה) בר״ג דפ׳ דיני ממונות (סנה׳ כ״ד.) אלה [שני] בני היצהר (זכרי׳ ד׳, י״ד [1]) אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל שנוחין זה לזה בהלכה כשמן. *[אחי״ה וכ״ה בפי׳ ר״ח כ״י לסנהד׳ (בקובץ כ״י אנג׳ דף פ״ה:) וכ״ה בילקוט כ״י אצל ד״ס. ובנו״ג כשמן זית ונ״ל שטעות היא כי אינו עולה יפה עם נוחין והוא לפע״ד מל״ע نُهى חכמה ובינה והשכלה ופירושו שמשכילים ומאירים זה לזה כשמן והראיה מגי׳ יומ׳ שגרס במקום שנוחין „שמשמינים" והוא מצהירים כשמן וכן נראה מגי׳ רש״י מישמנין נוחין כשמן ונ״ל שנתערבו שתי גירסאות ועוד עיין פירוש רש״י ד״ה מחבלים. ועוד נ״ל כי במקום שמרירין זה לזה בהלכה כזית (סנהדרין שם על פסוק ושנים זיתים עליה) צ״ל שמאירין ובפי׳ ר״ח כ״י הנ״ל ובאה״ת אצל ד״ס הגי׳ שמרין אולי צ״ל שמורין, כלומר שמלמדים זה לזה בהלכה והשמועה יוצאה לאור כזית כלומר כשמן זית ולא כאילן זית כדעת התוספ׳ בעירובין י״ח: ועיין גליון הש״ס לסנהד׳ שם. — ודע כי כל הערך הנוכחי ליתא בכ״י ו״ו ל״ד וב״ר וגם בדפ״ר נעתק ממקומו ונדפס קודם ע׳ יף] —

יַצִּיב (= יציבא פי׳ בלא״ר אזרח Angestammter, Einheimischer) בר״ג דהוציאו לו (יומא מ״ז.) יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא פי׳ „משל הוא כלומר האזרח [2]) למטה והגר למעלה הגחלים בימין והקטרת בשמאל". וכן פי׳ יציב דפ״ק דעירו׳ (ט׳.) אם הוא פתוח לכרמלית דלית ביה חיוב חטאת אסור להשתמש בתוכו עד שיעשה לו לחי להתירו ואם פתוח לרשות הרבים דחיישינן לחיוב חטאת יהא מותר בלא לחי כלומר איך יהא דין כרמלית חמור מרשות הרבים. *[אחי״ה ועוד נאמר המשל יציבא וכו׳ בב״ק מ״ב. גבי תם איך תאמר שהוא חמור מטועד לחייב על דמי וולדות בשנגח אשה הרה. וכן הובא בירו׳ חגיגה רפ״א דע״ו רע״א על מה דאיתא שם קטן חרש מהו שיהא חייב (בראיית קרבן) ע״ש. — (א״ב תרגום כל האזרח (במדבר ט״ו, י״ג) כל יציבא) — והפכו גיורא עיין תרג׳ אונק׳ לשמות י״ב, י״ג ובתר״י א׳ לויק׳ ט״ז כ״ט; י״ט, ל״ד וזולתו וכן תרג׳ האזרחי (תהלים פ״ח, א׳) הימן יציבא. וגם נאמר על דבר שאינו בעל חי כמו אזרח בל״מ תהלים ל״ז, ל״ה אילן יציב, ובתרג׳ זכריה י״ד, ט׳ שמיה יציב בעלמא, כלומר שמו יעמוד בתקפו. והפעל בקל ויק״ר פ״ט הויא תמן חרא איתתא יציבא ושמעא ליה פי׳ נצבת לישמוע, ושם אנא (יתיבא) [צ״ל יציבא] ושמעה קליה דדרושא. והשם במכילתא בשלח פ״י דמסכתא דשירתא אמר לה (למרים) בתי היכן נבואתיך ועודה מחזקת בנבואתה שנאמר (שמות ב׳, ד׳) ותתצב . . ואין יציבה אלא נבואה שנאמר וכו׳. ותואר הפעל עיין בערך הבא] —

יַצִּיב (תואר הפעל מן יָצַב, יְצַב feststehend, wahr) בדניאל (ב׳, ח׳) מן יציב ידע, פירוש אמת ויציב. *[אחי״ה וכזו ההוראה ג״כ יַצִּיבָא (שם ג׳, כ״ד) ועוד עיין שם ב׳ מ״ה; ו׳, י״ג; ז׳ ט״ז. ונקראה עוד בכנוי אמת ויציב

---

1) ומלת שני אי׳ לנכון גם בכ״י ש״ס כבמקרא אבל בנוסחי ל״י ובנו״ג עוד הוספה ע״ש אבל בכ״י פ׳ וקי׳ ל״י עיין ד״ס סנהדרין צד ל״א: ולא העיר על הערוך. 2) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו ל״ד ב״ר ופאריז וכ״ה בדפ״ר ופראג, ובדפ׳ פיז׳ וויניציא ובאסיל האורח ובדפא״מ האורי וצ״ל האזרח וכל הפירוש הועתק מפירוש ר״ח ליומא (בש״ס ווילנא)׳

התפלה אחר קריאת שמע של שחרית ברכות י״ב סע״א כל שלא אמר אמת ויציב בשחרית [1] ואמת ואמונה בערבית לא יצא ידי חובתו, ושם כ״א, קרית שמע דרבנן אמת ויציב דאורייתא. ומירו׳ ברכות פ״א ד״ב סע״ד נראה כי גם בתפלת ערבית אמרו בא״י אמת ויציב וזה ממה דאמר על הא „דאין אומרים (כגי׳ מהרש״ס) דברים אחר אמת ויציב" פתר לה באמת ויציב של שחרית. ירו׳ שם ד״ג סע״ד הקורא את שמע בבוקר צריך להזכיר יציאת מצרים באמת ויציב ובתוספת׳ רפ״ב לי׳ מלת בבוקר] —

יצול (לדעת הערוך עפ״י י״מ מפעל ארמי צְלָא, צְלִי פי׳ נָטָה neigen וא״כ יצול מטה המחרישה ע״י בית יד Handgriff ולפע״ד מל״ע وصيلة חרב וא״כ יָצוּל חרב של מחרישה das Schneidewerk-zeug an der Pflugschar) ובכורך [2] וביצול טמא (כלים פכ״א, מ״ב) „יש מפרשים בית [3] ידא בארמית עץ של מחרישה שתופש אותו האיש החורש בידו ומטה המחרישה [ו]מצלי (ליה) [לה] [4] להכא ולהכא כדמתרגמינן לא תטה משפט (שמות כ״ג, ו׳) לא תצלי דין". *[אחי״ה הועתק מפי׳ רה״ג לכלים שם צד ט״ז והביאו בקצור קצת הר״ש וגם הרמב״ם בפי״מ ואחריו רע״ב הולכים בזו השטה, אבל דע כי רה״ג בעצמו חולק על זה של י״מ וסיים פירושו בזה״ל: אבל אני אומר שזה חרב של מחרישה שמו אכלי ע״כ ולזה נוטה דעתי כי יצול ממש ל״ע הרשוטה ופי׳ חרב וכן אכלי לפע״ד הוא ל״ע آكلة סכין חד והוא החרב של מחרישה. וצע״ק למה השמיט רבינו סיום פירושו של רה״ג ולדעתי עשה כן מגודל ענותנותו שלא להטעות את הקורא שזה הפי׳ שייך לרבינו עצמו לכן השמיט מן אבל אני אומר וכו׳ והראיה מע׳ אבוב (ח״א, ג׳:) ששם העתיק רבינו ג״כ פי׳ דרה״ג מכלים ב׳, ג׳ אות באות רק במקום וכך אני אומר של רה״ג השמיט רבינו מלת אני וכתב וכך אמר להורות כי איש אחר זולתו אמר כך ונשען על הקורא שיבין מעצמו כי כונתו על רה״ג אבל אני הבאתי שם בין שני חצאי עגולה מלת אני להערות על המקור ויותר נכון צ״ל אני אומר בוי״ו — ודע כי גם היום נקרא אצל הסוריים הדרים בא״י חלק המחרישה אשר מחבר עץ עקום של מחרישה הקיצון עם העול בל״ע ياصول, ועץ עקום נקרא ﻳﺮﻙ עיין מ״ש החי׳ לעווי בעמת״ל ח״ב 404 בשם וועטצשטיין אבל ככר העיר הח׳ לעווי כי בזמן הקדמונים נקראו חלקי המחרישה בכנוים אחרים [5]] —

* יִצְחָק (שם פרטי) לכמה אמוראים עיי״ע בסד״ה ומה״י למהרז״ף. והח׳ לאטטעס (במקום הנ״ל 66) הוסיף ירושלמי ברכות פ״ד ד״ז: יצחק סחורא שאל לר׳ יצחק.

* 1 יָצַע (בל״ת יַצַּע מל״ע وضع setzen, stellen מל״מ בהפעיל הִצִּיַע ענינו שטיחת דבר תחת הגוף למשכב zum Lager ausbreiten, unterbreiten) כתובות ס״ז עיי״ע יתום, מנחות מ״ד. הִצִּיעָה לו ז׳ מטות, גיטין נ״ו: והציע ספר תורה ועבר עליה עבירה, ובמד״ר ספי״ח ונטל ספר תורה והציעה והביא ב׳ זונות ועבר עליה צ״ל ועבר עליה עבירה וכצ״ל בתנחומ׳ חקת ססי׳ א׳ ושם בט״ס ועבר עליהם, ובויק״ר רפכ״ב ונטל ב׳ זונות והציע ס״ת תחתיהן ובעלן, וכ״ה בילק׳ קהלת ריש רמז תתקע״ב ושם הגי׳ הניח. שבת קי״ג. ומַצִּיעִין את המטות. ועיין עוד דוגמאות בע׳ טפיט וע׳ יחף וממנו השם הַצָּעָה פי׳ שטיחה עיי״ע ועוד בערך יקטאות בציון קונדרס אחרון דילמדנו בביה״מ ליעללינעק ח״ו 88 ושם 89 רץ האוהב לקלקל ההצעות, תרג׳ ירו׳ א׳ לדברים ל״ד, ו׳ אַצְעוּן דרגשא ומן אפעל נגזר השם מַצְעָא ובל״מ מַצָּע פי׳ כמו יָצוּע Lager, Bett. פַּעֵל בתרגום ירו׳ א׳ לשמות כ״ד, י׳ ולבמדבר כ״ג, ה׳ דִמְיַיצַּע. הָפעל: ערכין כ״ו מ״ג מטה מוצעת, חגיגה י״ד: מצעות נאות מוצעות לכם, ירו׳ חגיגה רפ״ב דע״ז. הטריקלין מוצע לכם. פסיקת׳ דר״כ פ׳ איכה (צד קכ״ב) ומצאה (הטלית) מוצעת ע״ג מטתו בילק׳ ישעי׳ ריש רמז רנ״ח בשם הפסיק׳ ומצאו מוצע וצ״ל ומצאה מוצע׳, ובדב״ר פ״ב הגי׳ ומצאה פרושה, וילק׳ הושע רמז תקי״ז בשם דב״ר פרוסה. והראשון עיקר כי ענין פרישה הונח על השטוח מלמעלה והיציעה על ההתפשטות מלמטה ומטות ומצעות של קדמונים היו מוצעות על הארץ. והשם יָצוּעַ מלשון מקרא והקבוץ בב״ר פצ״ח ודרש שם יצועי עלה (בראשית מ״ט, ד׳) עלה וקלקל את הַיְצוּעִין. ומזה הענין לפע״ד גם בירו׳ ב״ב רפ״ד די״ד ע״ג המוכר בית הבד . . לא מכר היצועין, ושם רפ״ה דט״ו רע״א המוכר את הספינה וכו׳ לא מכר היצועין. והטעם

---

[1]) כ״ה בכ״י עיין ד״ס. [2]) עיי״ע ברך ח״ב קצ״ב: והלאה ובעי׳ חרב ב׳. [3]) כ״ה לנכון בעה״ק שנ״ב ובפי׳ רה״ג, ובדפ״ע בת, ובדי׳ באסיל במלה אחת בתידא! [4]) וכ״ה בפי רה״ג. [5]) וגם בענין בורך או כורך יש להעיר ככה עיין מ״ש בעי׳ ברך הנ״ל ותמה אני על החי׳ לעווי שלא עיין בחבורי במקום הנ״ל.

כי המטות והמצעות אינן שייכין כל כך לצרכי בית הכד והספינה כי אם לצרכי הבעלים. ובתוספ' ב"ב רפ"ג ורפ"ד הגי' היציעין, ויותר נכון היצועין ופי' מטות והראיה מע' ישיוין ע"ש.

* 2 יָצַע (הפעיל הִצִּיַע הושאל ממושג הראשון ענין פרישה ושטוח ההלכה לרבים eine Hala-cha unterbreiten, lehren) בערך צע הביא רבינו מברכות כ"ב סע"א שונה הוא ברגליות ובלבד שלא יַצִּיעַן ופירוש שלא ילמד לאחרים כשהוא בע"ק. ובברכות שם לפי גי' כ"י מ' (ד"ס נ"ג.) ר' יונתן ב"ר יוסף אומר אף מציע [את המשנה] ובלבד שלא יציע את המדרש ר' אלעזר בן שמוע אומר אף מציע את המדרש ובלבד שלא יזכיר את האזכרות שבו. ובירו' ברכות פ"ג ד"ו ע"ג ובתוספת' שם פ"ב בקצור ע"ש. והשם הצעה עיי"ע.

יָצִיַע (מל"מ פי' כמו עליה באמצע הבית מקיר לקיר עיי"ע ברקא ג' ח"ב, ר' ועוד עיי"ע אפתא (Stockwerk, Anbau, (substructum) בפ' המוציא תפילין בגמ' מחזירין ציר (עירובין ק"ב:) של בור ושל דות ושל יציע לא יחזיר. ובפ"ק דפסחים בגמ' בכל מקום שאין מכניסין (פסחים ח'.) חורי הבית העליונים והתחתונים והיציע[1]. [בר"פ][2] המוכר את הבית (ב"ב פ"ד מ"א) לא מכר את היציע[3]. גמר' (שם ס"א.) מאי יציע[4] הכא תרגומו אפתא. (תני רב יוסף ג' שמות יש לו יציע צלע תא ככר פירשנו בע' אפתא) [צ"ל רב יוסף אומר ברקא חלילה (ב"ב שם) ככר פירשנו בע' אפתא[5]. תני רב יוסף ג' שמות יש לו יציע, צלע, תא]. פירוש[6] היציע[7] התחתונה חמש באמה רחבה[8] (מ"א ו', ו') „אלו לשכות שהיו בנויות חוץ לכותל בית המקדש והיו תחתיים ושניים ושלישים זו על זו וכי האי גוונא היו בנויות דקיי"ל כותל ההיכל עוביו שש אמות מלמטה של יציע התחתונה והיציע היתה חמש באמה רחבה וכנס אמה מן כותל ההיכל כנגד תקרה של יציע התחתון ועל אותה כניסה שוכבין ראשי קורותיו[9] של יציע וממנו ולמעלה עד היציע התחתונה[10] היה עוביו של כותל ההיכל ה' אמה וכנגד תקרה של תיכונה כנס אמה בכותל ההיכל שעל אותה כניסה ראשי קורות התיכונה שוכבות ולהכי היתה התיכונה (שש אמות רחבה) [וצ"ל שש באמה רחבה] (מ"א ו', ו')[11] ומן היציע התיכונה ועד השלישית[12] היה עובי כותל ההיכל ד' אמות וכנס עוד אמה מקום שקורותיו שוכבות ולהכי כתב (מ"א שם) והשלישית שבע באמה רחבה נמצא מן התקרה השלישית ולמעלה עוביו של כותל ג' אמה והינו כי מגרעות [היינו][13] לבלתי אחוז בקירות הבית (מ"א שם) כדי שלא יהו צריכין לנקוב הכותל בשביל הנחת הקורות שלא יהא הכותל רעוע. והצלעות[14] צלע אל צלע (יחזק' מ"א, ו') ולא יהיו אחוזים (בקירות הבית) [צ"ל בקיר הבית] (יחזק' שם)[15] אלא כדאמרן במגרעות[16]. והתא היינו יציע ובין התאים חמש אמות (יחזקאל מ', ז') כלומר בין תא לתא ה' אמות, ואיבעית אימא מהכא מצית יליף (ב"ב שם)[17] דתא היינו יציע של אחר הבית דקא חשיב במדות (ד', ז') כותל ההיכל שש עוביו[18] והתא שש והיינו יציע". *[אחי"ה עד כאן הועתק מפי' רגמ"ה ושם ג"כ הגי' ברקא חלילה כגי' רבינו בע' אפתא וברקא אבל בענין פירוש אלו התיבות הלך רבינו בשיטת ר"ח ועתה הוברר לי כי בערך אפתא גם התיבות „ואשר נראה לנו" לפי גי' כ"י ו"ו א' וב' ול"ד או „פ"א שפירשנו אנו" עד סוף הערך אינם מדברי רבינו כי גם הם שייכים לר"ח מאחר שהפי' נעתק ממנו כי ראיתי בשט"מ לב"ב ס"א. שהביא בשם הריא"ף וז"ל . . ומצאנו בפי' ר"ח ז"ל כתב מר רב שרירא גאון ז"ל בכתביו פי' אפתא בל' ישמאעל אנרו"ג (?) והוא שמקרין בית תחת קירויו של מעלה וטחין אותו ומשתמשין (אותו) בו כו' עכ"ל וזה הכו' מראה כי הריא"ף קיצר פי' ר"ח בשם ר' שרירא גאון אבל מדברי הערוך

---

1) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב וב"ר ודפי ווניציאה ובדפ"ר חסר מן חורי עד והתחתונים, ומדפי פיזי והלאה נשמט כל הציון בטעות. 2) וכ"ה לנכון בע' ברקא ועיי"ע אפתא. 3) וכ"ה במשנה דירו', ובמשניות ג"כ היציע ובכ"י ש"ס את היציע אבל במשנה דבבלי יציע. 4) בע' אפתא (בח"א רמ"ו), ובע' ברקא ג' (ח"ב ר':) נדפס בטעות יצועה, יציעה. 5) וככה ניסח רבינו בע' אפתא ובע' ברקא ג', אבל מזה דתני רב יוסף ג' שמות וכו' לא דבר מאומה בערכים הנ"ל לבן יש להגיה כבפנים. 6) ומעתה יפרשם רבינו בסדר. 7) במקרא כתוב היצוע ובקרי היציע. 8) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב ובדפי ווניציא ועיין במדות ד', ד' וז' ובשדפ"ע לי'. 9) ובפי' רגמ"ה כ"י לב"ב אשר ממנו הועתק כל הפי' הנוכחי הגי': קצוות קורותיו, וכן למטה בסמוך. 10) ובפי' רגמ"ה שם הגי' יותר מעולה וממנו ולמעלה כנגד יציע התיכונה. 11) בפי' רגמ"ה הסדר ולהכי הוה תיכונה שש באמה רחבה וכנגד תקרה של תיכון כנס וכו' וכו'. 12) בפי' רגמ"ה איתא וכנגד היציע שלישי. 13) וכ"ה לנכון בפי' רגמ"ה, ושם ג"כ הסדר כמו שכתבתי בהערה 11. 14) שב רבינו עפ"י פי' רגמ"ה לפירוש מאמר דרב יוסף בב"ב שם. 15) ובפי' רגמ"ה ולא יהו אחוזות בקירות הבית וצ"ל כמו שהגהתי כל"מ. 16) וגם כאן יותר נכון כל"מ (מ"א ו', ו') כי מגרעות. 17) ושם: ואי בעית אימא מהכא. 18) זה מפי' רגמ"ה ובמדות לי'.

בע' אפתא מוכח כל הפירוש רק שם נשמט „בל' ישמאעל אנרוג" כרוב פעמים בהעתקת דברי הקדמונים ע"י רבינו. ומלת אנרוג צ"ל לפע"ד אברוג מל"ע ابراج קבוץ מן برج בנין בולט לחוץ כעין מגדל סובב הבית כמבצר Schutzwehr, Vormauer [1]) על כל פנים נראה כי רבינו בע' אפתא ראה פי' רב שרירא גאון מתוך פי' ר"ח ואולי אם גם תיבות „ואשר נראה לנו" או „פ"א שפירשנו אנו" ליתנהו בפי' ר"ח בכל זאת כיון רבינו בתיבות אלה על פי' רב שרירא גאון ומשתמש בזה הלשון להורות כי בעיניו יתר שאת לפי' רב שרירא גאון מפי' ר"ח שהביא קודם לזה ולפי גי' כ"י ו"ו ול"ד יפה הבדיל רבינו במלות: „ע"כ פי' ר"ח ז"ל" פי' ר"ח מפי' „ואשר נראה לנו" אשר כונתו בזה לפירוש רש"ג כאמור] —

☞ יְצֵף (מל"ם יְצֵף פירוש זעף ודאג betrübt, bekümmert sein) תרג' את מי דאגת (ישעיה נ"ז, י"א) ית מן יצפתא. *[אחי"ה צ"ל יצפת כגי' בעל כ"כ ובוקסט', ובמתורגמן אי' כגי' ר"ב וש"נ יתר דוגמאות, ובנו"ג יְצִיפַת, ובפַעל לְיַצָּפָא תרג' ירמי' ל"א, י"ב ובאתפעל אתייצף תרג' תהלים ל"ח, י"ט ועוד פי' יצף בל"ס משגיח sein Augenmerk richten ובזה הענין בב"ר פנ"ו ויאמר הנה האש והעצים (בראשית כ"ב, ז') א"ל יצף לההוא גברא דיגער ביה פי' ישגיח וידאג ועיין מ"כ בשם פי' המיוחס לרש"י, ומערוך ע' צף ו' נראה שגזר אומר מע' הבא אח"ז] —

* יְצֵף (נרדף עם צפה בפעל יַצֵּף פי' הֶרְאָה כלומ' גִּלָּה sehen lassen, aufdecken) ירו' תעני' פ"ב דס"ה רע"ב נפח צפונה יַצֵּף לְבֵנִיךְ פי' המפרש משנפח רוח צפון גלה לבניך שהיו מכוסים מפני הגשמים ואל תירא מהמטר שתשחיתם ע"ש בגליון דפ' קראט'. ועוד עיין ערך צף ו' וערך הקודם לזה.

* יָצַק (מל"מ א') שפך דבר הנגר. ב') ענין התכה בדבר הנתך 1 giessen etwas Flüssiges, 2 Metall giessen, schmelzen) זבחים קי"ב: היוצק והפותת והבולל ובסנהד' פ"ב סע"ב היוצק והבולל והפותת. שם פ"ג. אזהרה ליוצק ובולל מִנין וכו'. הוריו' י"ב. מציקין לו שמן על ראשו כ"ה בכ"י מ' ובבה"ג מציק לו ובנו"ג מוצקין (?) ובנין הָפעל יוצק עיין בע' צק א' ע"ש היטב. והשם המופשט יְצִיקָה הוריו' שם מנחות ע"ד: ע"ה סע"א ירו' נזיר רפ"ה דנ"ג ע"ד והקבוץ יְצִיקוֹת מנחות י"ח: ועוד השם נצוק (מהנפעל) עיי"ע וע' קטפרס. — בהוראה שניה ירו' ברכות פ"א ד"ב סע"ג כראי מוצק (איוב ל"ז, י"ח) בכל שעה ושעה נראין מוצקים ושם רע"ד השם: בכל שעה ושעה נראין כשעת יציקתן. ודע כי גם הפרסיים הקדמונים שערו בנפשם כי השמים היו מוצקים ממתכת מוצקת ולכן שמים יכונה אצלם açman פי' אבן עיין שפיעגעל קדמוניות של אירן ח"ב 109 והלאה והרחבתי דבורי בזה הענין במ"ע דמ"ג חכ"א 586 ועוד עיי"ע כדכד. והושאל לתאר בו את הצדיקים שהם עומדים כיסוד עולם וחזקים כמו מוצקים, ירו' כלאים פ"ט דל"ב: ירו' כתובות פי"ב דל"ה. יצוקים ואראלים, ובכתובות בבלי ק"ד. מצוקים עיי"ע אראלים (ח"א רס"ה) וש"נ.

יָצַר (מל"מ נתן צורה לחומר ועוד ענינו כשרש ברא bilden, erschaffen השם המופשט יְצִירָה das Bilden, Erschaffen. יֵצֶר Sinn, Trieb) בר"ג דחלק (סנהד' צ"א:) א"ל אנטונינוס לרבי יצר הרע אימתי שולט באדם [2]) משעת יציאה או משעת יצירה [3]) אמר לו משעת יצירה אמר לו א"כ היה בועט באמו [4]) והורגה [5]) ויוצא אלא הוי אומר [6]) משעת יציאה אמר רבי דבר זה לימדני אנטונינוס ומקרא מסייעו לפתח חטאת רובץ (בראשית ד', ז'). ובב"ר פרשת ל"ה (לפנינו ל"ד) וירח ה' את ריח הניחח אמר לו אם היה [כן] חוטט [7]) בני מעיה ויוצא אלא משיצא והודה לו רבי שהשוה לדעת המקרא כי יצר לב האדם רע מנעוריו (בראשית ח', כ"א) ר' יוחנן [8]) אמר מנעריו כתיב משעה שניעור לעולם. *[אחי"ה לפע"ד רבי שאמור כאן או רבינו תיכף אחר זה הסיפור בב"ר שם הוא ר' יהודה נשיאה שנקרא ג"כ יודן והוא בנו של ר' גמליאל בנו של רבינו הקדוש עיין מבה"י למהרז"ף צ"ב והלאה והיה לו עסק עם אנטונינוס

---

[1]) ואינו מגוף הבנין וכן נ"ל כי יציע בענין בפני עצמו ממה דאי' בתוספתי נגעי' פ"ו היציע והאבוס והמגירא אין מטמאין בנגעים וכו' וכשהוא נותץ את הבית אין נותצין אותו. [2]) וכ"ה בכ"י ש"ס ובע"י ובילק' כ"י אצל ד"ס סנה' צד קכ"ח. ולא העיר בעל ד"ס על הערוך בנו"ג מאימתי יצה"ר שולט באדם ובב"ר פל"ד הגי' נתון באדם. [3]) בנו"ג הסדר בהיפך ע"ש. [4]) וכ"ה בכ"י ש"ס ק' ופ' ובנו"ג במעי אמו. [5]) לפנינו לי'. [6]) וכ"ה בכ"י ש"ס. [7]) בנו"ג א"ל לאו! שאילו היה נתון בו עד שהוא במעי אמו היה חוטט וכו' ובילק' נח רמז ס"א הגי' א"ל לאו שאלו כן היה חוטט וכו' וכצ"ל בערוך ובדפ"ר בקטוע, כי לא הביא כי אם משעה שניער לעולם. [8]) בנו"ג ר' יודן וכ"ה בירו' ברכות פ"ג ד"ו רע"ד, ובילק' ובלקח טוב חסר שם האומר.

אסוירוס עיי"ע אנטונינוס (ח"א, קמ"ה:) כדעת מו"ר גרעטץ (אבל עיין מ"ש מהרז"ף שם צ"ג) והראיה כי כן הוא יען כי בימי ר' יודן גברה יד הנוצרים ומעקרי דתם היתה האמונה בירושת החטא Erbsünde ונגד דעה זו לוחם זה המאמר של ר' יודן באמרו כי יצר לב האדם רע משעה שניעור לעולם או כלשון הירו' ברכות שם משעה שהוא גנער ויוצא לעולם כלומר משעת יציאה לעולם ללכת בדרכי תבל ולא משעת יצירה במעי האם. ויען שרוצה ר' יודן לחלוק לאנטוניוס (בן אסוירוס) כבוד תלה זו הדעה בו ואמר שלמד כן ממנו בהתוכחו עמו. וק"ל. — יֵצֶר, יֵצֶר טוֹב, יֵצֶר הָרַע (בר"ת יצ"ט, יצה"ר) רגיל מאוד בדרז"ל ד"מ ברכות ה'. ט"ו: כ'. נ"ד. ס': ס"א. ושם: שבת ס"ב: ס"ג: פ"ט. ק"ה: קנ"ו: עירובין י"ט. יומא ס"ט: סוכה נ"ב. ושם: מגילה ט"ו: חגיגה ט"ז. כתובות ס"ד: נדרים ל"ב: מ'. סוטה ח'. מ"ז. ירושלמי נדרים רפ"ט דמ"א: קידושין כ"א: ל': פ': פ"א. ושם: ב"מ ל"ב: ב"ב ג': ט': ט"ו. י"ז. נ"ח. ע"ח: סנה' מ"ג: ס"ד. ק"ג. ק"ה. ק"ז. קי"א: ע"ז ה'. תמורה ט"ו. ב"ר פ"י פכ"ב, פ' ל"ד וקהל"ר פ' את הכל. הקבוץ ברכות ס"א רע"א שני יְצָרִים וכן הוא בב"ר פ' י"ד וילקוט בראשית רמז כ'. ושם מופשט יצירה, תוספת' ב"מ פ"ח יצירה אין פחות מי"ב חודש, ב"ר ר"פ י"ד וייצר (שני) [שתי] יצירות יצירה לאדם ויצירה לחוה יצירה לשבעה ויצירה לתשעה . . יצירה מן התחתונים ויצירה מן העליונים, ויק"ר ר"פ י"ד א"ר שמלאי כשם שיצירתו של אדם אחר כל בהמה חיה ועוף וכו' ושם וב"ר שם לא כשם יצירת הולד בעוה"ז כך יצירתו לעוה"ב . . ביה"א כשם שיצירתו של אדם בעוה"ז כך יצירתו בעולם הבא וכו', מ"ק י"ח: סוטה ב' סע"א, סנהד' כ"ב סע"א יצירת הולד, ירו' נדה פ"ג ד"נ ע"ג יצירה באדם . . יצירה בבהמה, ירו' יבמות פ"ח ד"ט רע"ב יצירתו בידי שמים, הקבוץ ב"ר שם כתובות ח'. ירו' יבמות פ"ד ד"ה סע"ג שתי יצירות. והפעל ברכות ס"א. (עירובין י"ח.) וייצר אוי לי מיוצרי אוי לי מיצרי ועיין מדרש לקח טוב בראשי' א', ו'. נפעל נוצרת, אבות פ"ב מ"ח עיין תוספ' חדשים למה לא אמר התנא לכך נבראת. פעיל במקום התואר פסיקת' רבתי פ' אחרי (ר"פ מ"ז) שמא אתה גדול מן האדם יציר (כפים) [כפיי]. אתפַעֵל יומ' פ"ה. דכל מידי ממציעתיה מיתַּצַּר] —

* יוֹצֵר (מל"מ פי' אומן יוצר חרש Töpfer מערך הקודם מהוראת הפעל: נתן צורה לחומר) ב"ר פי"ד כלי יוצר שלא הוסקו וכו' שם פנ"ה היוצר הזה כשהוא בודק את הכבשן וכו'. ב"מ ע"ב: עיי"ע בץ ב' (ח"ב, קנ"א) ושם נסמן פרה פ"ה, מ"ו הקבוץ ביצת היוצרים, ויק"ר ס"פ כ"ג משל לתלמידו של יוצר שגנב ביצת יוצרים וכו' וכן הגיה לנכון מו"ל של פסיקת' רבתי פכ"ד צד קכ"ד במקום שגנב יצרים. סוכה ח': שתי סוכות של יוצרים וכו'. בית יוצרה, בית היצירה עיי"ע בת"ב ע': והלאה.

* יְצָרִים (נלפע"ד מל"ע وزر דבר שמכביד על ידו דבר אחר Beschwerer) תוספת' ב"ב פ"ג המוכר בית הבד מכר את היצרים כ"ה בפירשב"ם לב"ב ס"ז: ובנו"ג בב"ב שם הנסרים עיי"ע יקב ובתוספ' שם בנו"ג היצירין ובכ"י אירפורט בט"ס היצידין, ונ"ל כי היצרים הן הקורות שמכבדין את התמד בבית הבד. ועוד עיי"ע יקב.

* יָצַת (מל"מ ענין דליקה ויקידה an- verbrennen) סוטה ט"ו. משתיצת האור ברובו וכ"ה לנכון בכ"י ב' ליומא ס"ז: משתיצת את האור ברובן ובע' צת הגירסא עד שיצת, ובנו"ג בט"ס משיצית וצ"ל משיצת, ובכ"י ל"ד (ד"ס יומא צ"ו.) משיוצת צ"ל משייצת. ובהפעיל תמיד פ"ד מ"ד שהיו מציתין וכו' עיי"ע אליתא (ח"א, ק"ח.) וש"נ. ע"ז ל"ח. ירו' שבת פ"ז ד"י. עיי"ע אגם (ח"א, כ"ג.) ירו' ב"ק פ"ב ד"ג רע"א במצית את האור וכו' ירו' תרומ' פ"ז דמ"ד ע"ד המצית גדישו של חבירו. והשם הצתה עיי"ע וע' אליתא.

* יָקָא (שם הפרטי) ירו' שבת פ"ז ד"י: ר' חנינא בן יקא ואולי הוא אחד עם חנינה בר איקא בירושלמי כתובות פ"ז דל"א ע"ג אבל מצאנו גם במקרא (משלי ל', א') שם העצמי בן יקה ונדרש בשהש"ר בתחלתה ובריש קהל"ר ובמד"ר פ"י ילק' שה"ש רמז תתק"פ יקא שהקיא דברי תורה וכו' ע"ש ושם הגי' באל"ף בסוף וכ"ה בפי' רלב"ג אבל באבדר"נ ס"פ ל"ט ובמד' משלי פ"ל בה"א בסוף כמו במסורה ובמד' משלי דרש בן יקה שהיה נקיא מכל חטא ועון וכ"ה בשם המדרש בילקוט משלי רמז תתקס"ב רק שם הגי' באל"ף.

יֶקֶב (לדעת רבינו סל וא"כ מל"ע وقّب פי' ענין חללה ניקוב ועמיקה Gehöhltes, Vertieftes Hohlmass, cufa) ויש להעתיק יקב כפ' המוכר את הבית בגמ' המוכר בית הבד (ב"ב ס"ז:) ת"ר המוכר את בית הבד[1]) מכר את הנסרים ואת היקבים. פי' הנסרים „הן הקרשין שמשכיבין על

[1]) כ"ה לנכון בדפי' וויניציא, ובשדפ"ע חסר.

הזתים לעצרן. היקבים הן הסלים שמביאין בהן הזתים מן השדה לבית הבד". *[אחי"ה הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לב"ב רק שם במקום תיבות על הזתים לעצרן אי' מלת ע"ג התמד ואחת היא כי היוצא מן הסחיטה ועצירה נקרא תמד ועיי"ע פרצן. ובעלי תוספו' בב"ב ס"ז: ד"ה ים ובנדה ס"ה. ד"ה הדפין הסכימו עם פי' רבינו כי יקבים הם הסלים וכו' וחולקים על פירוש הרשב"ם ע"ש אבל מ"ש הרשב"ם ד"ה מכר את הנסרים: הן כעין נסרים נתונים סביב הזתים בבית הבד כדי שלא יתפזרו אנה ואנה בהכביד הקורה עליהם ע"כ זה עולה עם פי' י"א דאי' בפי' רגמ"ה כ"י שם וז"ל: וי"א שמקיפין אותן סביב לתמד וקושרין שלא יתפזרו הענבים אילך ואילך ע"כ. וזה ענין של עקל בית הבד עיין פירשב"ם בסוף ד"ה מכר את הנסרים וכן מפורש בע' לולב בשם ר ג מ " ה ע"ש. ולא זכיתי להבין פי' רבינו עפ"י פירש רגמ"ה שמאחר שנסרים ענינו קרשים איך פתרו שם יקבים הנזכר אצלו מענין סלים לכן היטב פירש הר"ם (הובא בשמ"ט לב"ב שם) וז"ל מכר את הבית הסורים (זו גירסתו ובחי' ין מגאש הגי' הסירים) שהוא הבור שיורד (לו) [אליו] הזיתים בשעה שהן נכבשין תחת הקורה ובית היקבים הבור שיורד לתוכו היין בשעה שנדרך עכ"ל, וזה נ"ל יפה והכל מענין אחד הוא רק נ"ל להגיה בית הסירות מלש' סיר הקבוץ סירות Topf, Kessel, פי' דוד וכל דבר חקוק ויקב ג"כ מל"מ דבר חקוק והוא גת התחתונה והוא ים החקוקה העשויה כעין יקב כפירשב"ם לב"ב שם. ומזה ל"מ יקבי המלך (זכריה י"ד, י) שתרגומו שיחי מלכא ופי' רש"י לזכריה שם כמו שיחין ומערות וכן כל יקבים שבמקרא לשון שיחין הם בור שלפני הגת שהיין זב לתוכו. ומדרש אגדה וכו' יקבים שחצבם מלך מה"מ ע"כ וכונתו על פסיקתא דרני עקרה (פסיק' דר"כ צד קמ"ג:) הובא בלי ציון בילק' ישעי' רמז של"ד ועיין שהש"ר פס' צוארך כמגדל ובמו"ע ע' רפע ושם תראה שגגת ר"ב כי עיקר הגי' כמ"ש החי' באבער (פסיק' שם) שיחי ד י פ ו. ומן השם נבנה הפעל פסיקת' שם יקבים שיקבם ממה"מ הקב"ה, ושם יקבים שיקבם המלך שלמה, ובילקוט שם צ"ל י ק ב י ם שיקבם המלך שלמה, ושם אי' לנכון הגי' עד שִׁיחַיָּה ד י פ ו ובשהש"ר בטעות ריפע! וכן גרם רבינו בע' רפע בלי פי'] —

* יָקַד (מל"מ וכן בל"ע وقد ובל"ס יַקִד שרוף והדליק (brennen, anzünden שהש"ר פ' כמעט דרא יקידא יקדת ובאיכ"ר פ' ממרום באפעל: קרתא יקידתא אוקידתא (ובסנהדרין צ"ו: ילק' ישעי' רמז רכ"ז וילקוט מ"ב רמז רנ"א אי' היכלא קליא קלית), סנהדרין ל"ג: אדמוקדך יקוד וכו' עיי"ע קד ב'. ושם צ"ג. אוקדן וילקוט ירמיה רמז ש"ט אוקידו עיי"ע אוד (ח"א, ל"ב) ובע' קס א' גי' רבינו אוקדוה. פסיקתא דר"כ (קי"ב, רע"ב) ואוקיד היכלי ושם קי"ד. ונפיק עפרא יקידא ואוקיד זרעא צ"ל דרעיה כמו שהגיה החכם באבער שם וכ"ה באיכ"ר בסוף פתיחתא. ה פ ע ל קידושין נ"ו: חולין קט"ו. ירו' פסחים רפ"ב דכ"ח ע"ג תקדש (דברים כ"ב, ט') תוקד אש. אתפעל ירו' חגיג' דע"ז ע"ג קברא דרבך אִיַּיקַד וכו' ואשכחיה אייקד. אתַפְעל תרג' תאכל באש (יחזק' כ"ג, כ"ה) תִּתּוֹקַד בנורא עיי"ע אחריות (ח"א, נ"ח:) ובנו"נ יתוקדון, תרגום אונקל' ויקרא ו', ב' עלתא דמִתּוֹקְדָא, שם י', ט"ז והא אִתּוֹקַד. והשם ר"ה כ"ב: לישנא דיקוד; שבת פ"ב סע"א יקידה, ובתרגום יקידא, יקידתא יקידותא עיין דוגמאות בעמת"ר ללעווי. והתואר זכר יְקִידָא עיין ריש הערך הזה וירושלמי תענית פ"ד דס"ט: ופסיקת' דר"כ הנ"ל, ולנקבה יְקִידְתָּא עיין לעיל ובדניאל ג', ו'. ט"ו. י"ז. כ"ג. כ"ו יקדתא ובפסוק י"א וכ"א יקידתא.

יָקְטָן (שם הפרטי לבנו של עבר (בראשית י', כ"ה) ונדרש מן קטן (sich verkleinern בב"ר בס"פ ל"ח (לפנינו ל"ז וכ"ה בפי' ו') למה נקרא שמו יקטן שהיה מקטין עסקיו [1]) ומה זכה זכה להעמיד י"ג משפחות ומה אם הקטן על ש ה ק ט י ן ע ס ק י ו כך, גדול ה מ ק ט י ן ע ס ק י ו ע א כ " ו [2]) (כדכת') [ודכוותה] ו י ש ל ח י ש ר א ל א ת י מ י נ ו ו ג ו' (בראשית מ"ח, י"ד). *[אחי"ה סוף הערך איתא רק בכ"י ו"ו וה"ב וכ"ה בב"ר בשני המקומות וכמו שהגהתי במקום כדכת' של כ"י ערוך וכונתו על הדרוש שם מפסוק וישלח וגו' וישת על ראש אפרים והוא ה צ ע י ר וכו' אלא שהיה מצעיר את עסקיו וכו' ובפסיקת' רבתי ס"פ ג' הגירסא והוא הצעיר שהיה ממעט את עצמו וכו'. ונראה שכן גרם רבינו רק בב"ר פרשת ל"ז (שהוא אצלו ל"ח) אבל לא בפרש' ו' שאל"כ היה לו להביא הפרשה הקודמת] —

* יקטאות (לפע"ד מל"ר אמצ' escocia, cotzia, cottum, cottus פי' מכסה עב לכסות בו בלא"ש (K o t-z e בקונדרס אחרון ממדרש

---

[1]) כן הוא בב"ר פרשי ו', אבל בפרשי ל"ז איתא מקטין את עצמו ואת עסקיו וכ"ה בילקוט נח רמז ס"ב. [2]) כן הוא רק בדפ"ו.

ילמדנו לר׳ שמעון הדרשן בעל הילקוט נדפס בביה״מ לה׳ יעללינעק ח״ו 88 הציע המטות ביקטאות ובטפיטין וג״ל שצ״ל יסקטאות והוא escocia הנ״ל מכסה עב אבל גם בל״ר נשמט הס׳ כדמוכח מדוגמאו׳ הנ״ל אבל יותר נ״ל לנסח קיטאות במקום יקטאות והראיה מע׳ קטה ששם גרס רבינו בשם ילמדנו בריש בהעלתך: קטאות של בוץ וכו׳ ועיין עוד ס״א מחצלות במקום קיטיות של ויק״ר שאי׳ בע׳ הנ״ל הרי שמלת יקטאות צ״ל קיטאות והוא ממש cottus, cottum בקבוץ עברי ופי׳ מחצלאות [1]) שוב הראִיתי לדעת במכתב הרב הח׳ ידידי באבער אלי כי בתנחומא כ״י שלו ס׳ אמור איתא מכוסין בקיטאות ועיין עוד פסיקת׳ דר״כ (צר ע״ד) ומ״ש החי הנ״ל וא״כ בודאי היו״ד צ״ל אחר הקו״ף.

* יָקוּם (יָקִים) (שם פרטי א׳) לכהן הגדול בבית שני והוא הנקרא בספרי המכביים Ἄλκιμος

ב״ר ס״פ ס״ה ויקום איש צרידות עיי״ע אשכל (ח״א 311) ומ״ש, ויותר טוב לגרוס כאן יקים, ובש״ט סוף מזמור י״א הגירסא יויקים איש (צרורות) [צ״ל צרידות] הוא בן אחותו של יועזר איש צרידה. ב׳) לתנא: פסיקתא רבתי פכ״א (י׳ הדברות פ׳ קמייתא): רבי יקום ור׳ יהודה ר׳ יקום אומר העובר לא תחמוד וכו׳ ואולי הוא אחד עם ר׳ יקים בעדיות פ״ז מ״ה ושם הגי׳ לפנינו העיד ר׳ יהושע ור׳ יקים איש הדר ובסד״ה ע׳ יוד צד קמ״ז רע״ד הגי׳ ר׳ יקום איש תדיר אבל הנ״ל להגיה איש חדיד וכ״ה ביוחסין השלם 71 ר׳ יקים איש חדיד וכ״ה בסוף הקדמה לזרעים לרמב״ם וכן הוא במאירי בפתיחתו לאבות.

* יְקוּמָא (פירוש כמו יְקוּם בל״מ das Seiende, Lebende) עיין אונקל׳ לבראשית ז׳, ד׳. כ״ג; לדברים י״א. ו׳, ב״ר פל״ב קיומיה ועוד עיי״ע יקומיני.

יקמין (לדעת רבינו בגדים המעטפין בהם בבית המרחץ את הראש Badekopftücher ולפע״ד Badeheizofen תנור בית המרחץ עיי״ע בית יקמין ח״ב, ע״א) בפ׳ המוכר את הבית בגמ׳ המוכר את המרחץ (ב״ב ס״ז סע״ב) מכר את הנסרים ואת בית היקמין. פירוש „יקמין אלו בגדים שמעטפין ראשיהן במרחץ מפני החום שלא יזיק להם בראש״. *[אחי״ה הועתק טלה במלה מפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב ובזה הפי׳ מסכים פירשב״ם לפי י״מ. ובשט״מ מפורש בשם הרא״ם בזה״ל: יקמים הם ספלים של עץ שמשתמשין בהן בבית המרחץ ונתנים בהם מים לפני כל אחד ואחד והיא שקורין לה אקבא״ב עכ״ל ואולי הוא מל״ע قَبّ, قَبّ כלי חלול וחקוק. והנכון אצלי כגי׳ התוספת׳ ב״ב פ״ג בית הקמין [2]) וכ״ה בירו׳ עיי״ע בית היקמין ומ״ש. ובריי״ף וברא״ש הגי׳ בית היקבים וכה״ג בנימוקי יוסף בכ״ז פי׳ כפי׳ הערוך וזהו ארכביה אתרי ריכשי] —

☞ יקומיני (מל״י ἡ οἰκουμένη ארץ נושבת die bewohnte Erde, Erdeinwohner) מדרש ב״ר פ׳ בא אתה וכל ביתך (פל״ב וילק׳ נח דיש רמז נ״ו) ומחיתי את היקום (בראשית ז׳, ד׳) רב אבון אמר יקומיני פי׳ בל״י כל ארץ נושבת.

* יוּקְנָא (מל״י εἰκών בל״ר אמצ׳ icona, iconia וכן בל״ס יוּקְנָא פי׳ דמות וציור Bild, Abbildung) פי׳ כמו איקונין שהוא בל׳ קלילא עיי״ע (ח״א רנ״ז:) הקבוץ בתוספת׳ שבת ר״פ י״ח אין מסתכלין בייקנאות כ״ה בכ״י וויען ובקצת דפוסי׳ ובכ״י אירפורט דיוקנאות וגי׳ בייקנאות יש לקיים רק צ״ל ביוקנאות, ובירו׳ ע״ז רפ״ג דמ״ב סע״ב הגי׳ איקוניות, איקונית] —

יקינטין (בל״י ורו׳ ὑακίνθινον hyacinthinum מין אבן טובה Hyacinth ועיין במו״ע) בילמדנו והיה עקב תשמעון פרשת פסל לך (בתנחו׳ לי׳ ואי׳ בילקוט עקב רמז תתנ״ד בשם מדרש) אתה מביא את המרגליות ואת היקינטין [3]). — (א״ב פי׳ בל״י ורו׳ מן אבן טובה ירוקה ובתוכה לפעמים כמו עפרות זהב ועוד בשם זה נקרא פרח אשר לו גוון של תכלת וזה פירוש חור כרפס ותכלת באסתר רבתי תרג׳ עקילס אירון, קרפסינון ויקינטינון כי זו היא הגי׳ הנכונה ועד היום מעתיקים יונים ורומיים העתיקו כן עיי״ע איירינן. ובמד׳ ב״ר בס״פ ויבא יעקב שלם (פע״ם) אלו הליות ויהקינתא כי זו היא גירסא נכונה, לפי זה משיב יפה על השאלה י״ה מאי עבדית הכא). *[אחי״ה ובנו״ג דייקניתא ועיין מ״ש בע׳ דייקינתין. ובענין שאלה י״ה מאי עבדית הכא נ״ל כדעת מהרז״ו בב״ר שם כי עיקר מקומה הוא אחר דברי ר״י דס׳ בשם ר׳ לוי שדורש עוד קשיטה קשט יה ששם יה מקשט ומחזק הענין.

---

[1]) וכן נדפס בביה״מ הנ״ל בטעות אבליגא במקום אבלינא שהביא רבינו בערך אבלינא בשם הילמדנו ועיי״ע (יינום) [יינום] ומ״ש. [2]) אולם בכ״י אירפורט ג״כ בית היקמין והיו״ד נסמן בשוא אולי להורות שאינו מן השורש. [3]) כ״ה בדפ׳ ווניציא, ובדפ״ר ופיז׳ ודיקינטין, ובכ״י ו״ו ול״ד ודיקנטינון ובילקוט שם בט״ס ודייקוסנין וצ״ל ודייקנטינין ועיי״ע דייקינתין.

בענין העתקת מעתיקים יוניים עיי"ע איירינון (ח"א, ע"ב) ועי' טיינון ומ"ש כי תרגום השבעים תכלת ὑάκινθος ולכן טעות הוא ביד בעל צמח דוד לומר כי הוא כעין אבן רובי"ן כי זה הוא אודם ולא מגוון תכלת והפליג בשבח אבן זאת ע"ש אולם בל"ע ياقوت ובל"פ ياكند הוראתו ג"כ אבן יקרה (או פנינים) מגוון תכלת או צבע זולתו, ובשמ"ר ס"פ ל"ח לוי דייקניתין יותר טוב לגרוס יקינטון אולם הגון תכלת לא עולה יפה לתאר בו את אבן ברקת אשר עליה היה חקוק לוי (שמ"ר שם ופסיקת' זוטרתי תצוה צ"ד: כהוצאת באבער) ולכן היטב העתיק בעל לקח טוב ברקת זעפרן כי זעפרן הוא בל"ע ופ' زعفران ירוק ככרכום safran-gelb ויתכן זה הצבע לברקת ובתרג' שה"ש ה' י"ד שתי גירסאות נתערבבו לוי גליף על ברקן (ועפרן) [צ"ל זעפרן] ונ"ל כי זעפרן בא מגליון להורות על ברקן = ברקת והח' באבער שם כתב „ומלת ברקן הוא מיותר ויש למחוק מן הספר" אבל לפע"ד היפך הוא כי ברקת עיקר וכ"ה בשמ"ר שם על ברקת היה כתוב לוי ובא הגליון לפרש כי צבע ברקת = ברקן הוא זעפרן או י"ל כי ברקן זעפרן שניהם מורים על הצבע ואז ב' במלת ברקן תהיה כמו וי"ו והוא ל"ע ورق פירוש ירוק ושעור ברקן זעפרן ירוק ככרכום, ומו"ע בע' עפרן טעה בפירושו] —

* יוֹקְיָנוּס תרג' ירו' ב' לבמדבר ל"ד ט"ו פי' כמו אוקיינוס עיי"ע ח"א, רנ"ה.

יָקַר (מל"ם פירוש ענין חשיבות וכן בל"ע وقر בבנין חמישי geehrt, geachtet sein ועיקר הנחתו על ענין כבדות belastet, schwer sein) בפ' שני שעירי (יומא ס"ו סע"ב במשנה) מיקירי[1] ירושלים היו מלוין אותו. בר"ג דפ' נגמר הדין (סנהדרין מ"ג.) נשים יקרות בירושלים היו מתנדבות ומביאות הלבונה שמשקין ליוצא ליהרג כדי שתטרף דעתו[2]. פי' נשים יקרות תרג' כבוד יקר. — (א"ב ל"מ הוא וששון ויקר (אסתר ח', ט"ז). *[אחי"ה ומה שלא הביא ר"ב פסוק הקודם באסתר (א', כ') יתנו יקר לבעליהן נראה מטעם הוכחה במגילה ט'. דיקר הוא לשון תרג' ולדעת רבינו אולי יקר דאסתר ח' ט"ז ג"כ מלשון תרג' הוא עיין הפשב"ע ע' יקר, והעיר שם ג"כ על אסתר א', ו' את יקר תפארת גדולתו כי איננו מלשון כבוד כי אם לשון כל הון יקר (משלי א', י"ג) וכמו בשהם יקר (איוב כ"ח, ט"ז) אבל מאסתר ו', ו' והלאה הוברר כי יָקָר לשון עבר הוא ובפרט התואר יָקָר בלי ספק לשון עבר הוא ופי' חשוב וגדול הערך וכן בלא"ר ד"מ ברכו' כ"ח רע"א יומא חד במן יקר כ"ה לפי גי' כ"י מ' ובכ"נ ובמנו"ה אצל ד"ס ברכות צד ע"א ובכ"י א"פ בכסא דיקרא ובנו"ג בכסא דמוקרא וזה האחרון נ"ל מל"ע موقر פי' חשוב ונכבד, וגי' רבינו בע' כס ד' ע"ש היטב. ובירוש' יבמות פי"ב די"ב ע"ד יקר ובירו' שבת פ"ו ד"ח. אי' יקיר והוא התואר עיין בסמוך, ועוד השם הארמי יקרא מגילה כ"ח: קידושין ע'. סוטה מ'. סנה' מ"ו: ב"ב ק': ובכנויים ברכות י"ט רע"א ביקריה, ב"ק ק"ב: יקרייכו, ויק"ר פל"ד ליקרך ועוד עיי"ע איקר וכתרגום הועתק כבוד המיוחס לבורא ע"י: יקרא דיי, יקר שכינתיה דיי, וכבר האריך בענין זה במאמר מיוחד ומלומד הרב הח' מאייבוים. ועוד השם יְקָרוּת איכ"ר פ' בני ציון: מה היתה יקרותן ובהשמטת הת"ו (כדרך לא"ר וסורי) קהל' רבה פ' שלח: את חכים ביקירו דברייתא. ועוד השם יוקר (Theuerung) סנהדרין צ"ז. סוטה מ"ט רע"ב, שהש"ר פ' התאנה מעשר שני פ"ד מ"א, שבת ל"ב סע"ב, ב"מ ע"ג. ירו' ב"מ פ"ה ד"י: ירו' כתובות רפי"ב דל"ד ע"ד, ירושלמי הוריות פ"ג דמ"ח ע"ג. ויק"ר ר"פ ב' קהל"ר פ' ואמרתי. ובל"ס יוקרא וכ"ה בתרג' איוב כ"ח, י"ז והפכו זול, זילותא. והתואר מל"מ יָקָר, יַקִּיר, יַקִּירָא (עזרא ד', י'; יקירה דניאל ב', י"א) ירו' קידושין פ"א דנ"ח ע"ד כספא יקיר, נחשא יקיר (והפכו זליל), קהל"ר פ' שלח ויקיר מאומתך פי' נכבד ונחשב. והקבוץ יַקִּירֵי יומא הנ"ל, חולין כ"ו רע"ב, סוכה ל"ז. ועוד עיי"ע יחיד. והקבוץ מן יקר לזכר יְקָרִים מגילה כ"ג: מנחות מ"ד. ויק"ר ר"פ ב', יקרין שבת נ"ב. ולנקבה יְקָרוֹת סנהדרין מ"ג. כתובות ק"ו סע"א. והפעל בתרגום לשמות כ', י"ב יַקַּר ית אבוך, לבמדבר כ"ב, י"ז יקרא איקרינך, למשלי ג', ט' יקר לאלהיך וכו'; ד', ח' וחבקיה דתיקריך ועוד זולתו, וכן בדרז"ל ברכות ה' סע"ב אייקר חלא, ב"ק ק"ג. אייקר כיתנא. סנהדרין מ"ו סע"ב דמייקרי בהו אינשי, במד"ר פכ"ג מְיַקַּר, מיוּקָר, דב"ר ספ"ז מייקר. אתפעל סנהדרין שם לייקרו ביך ישראל היכי דמתייקרי באבהתך, מגילה כ"ח. אתייקורי דמתייקרו בי וכ"ה בחולין מ"ה רע"ב. תרג' אונקל' לשמות י"ד, י"ז ותרג' למ"ב י"ד, י' אתיקר, לש"ב

[1]) בכ"י ש"ס ויקירי ובמשניות נאפ' יקירי עיין ד"ס יומא צ"ד. ובירושלמי ויקירי. [2]) כ"ה בכ"י וי"ו ובדפי' וויניציא אבל בשרפ"ע נקטע ובנו"ג נשים יקרות שבירושלים היו מתנדבות ומביאות אותן ע"כ כלומר קורט של לבונה וכפירוש רבינו ותחלת המאמר הובא בע' קרט ב'.

ו׳, כ׳, לתהלים י״ב, ט׳ וזולתו. באפעל מוקיר ברכות מ״ח. (לפי גי׳ כ״י ש״ס) את קא מוקרית לי (בנו״ג מיקרת), שבת כ״ג: דמוקר רבנן, אסת״ר בהראותו עיי״ע אוֹרְיָיא, ב״מ נ״ט. אוקירו לנשייכו וכו׳, ירו׳ ע״ז פ״א דל״ט: עיי״ע דוקינר, ירו׳ ב״מ ספ״ה דס״ג סע״ב אוקריה, ירו׳ ב״ב ספ״ב די״ג ע״ג אתתא אוקרת, ירו׳ פיאה פ״א דט״ו ע״ג דאיקרינהון. ירו׳ כתובות פי״א דל״ד: הוקיר המקח, ושם רפ״י דל״ד ע״ד והוקירו, ב״ר פ׳ ל״ד שהוקירו השמן ועוד עיין תרגום לתהלים ט״ו, ד׳; נ׳, כ״ג מוקיר, וגם המשקל אַיְקַר תרגום לש״א, ב׳, ל׳, וזה המשקל בב״ר פי״ז דליתא מיקרך אבל לכאורה נראה כי הוא שם וצ״ל מִיְקָרָךְ והראיה כי בירוש׳ כתובות פי״א דל״ד: הגי׳ דאִיקָרָךְ ובילק׳ בהר רמז תרס״ה ובילק׳ ישעיה רמז שנ״ב, לית היא דיקרך ובויק״ר פל״ד (עיין לעיל) ליקרך — ובסנהדרין ל״ח: פי׳ רז״ל יָקְרוּ דקרא (תהלים קל״ט, י״ז) מל׳ ארמי ענין כבוד או מע׳ הבא אח״ז. והושאל בב״ר רפי״ח לא אברא אותה מן הראש שלא תהא מיקרת ראשה נ״ל פירושו מקשטת מלשון כלי יקר והראיה מגי׳ הילקוט בראשית רמז כ״ד קלת ראשה ובילקוט ישעיה רמז רס״ה מקילת ראשה לע״ד מל״י καλός והפעל καλλυνέω מקשט] —

יְקַר (פי׳ בל״ס וערבי ענין כבדות schwer, יוּקְרָא (Schwere בפ׳ ר״א אומר תולין בגמרא אין שורין (שבת ק״מ.) דתניא אין שורין את החלתית לא בחמין ולא בצונן וכו׳ עד למאי עבדי ליה ליוקרא דליבא. כבד תרג׳ יַקִּיר. *[אחי״ה תרג׳ אונק׳ כבד פה (שמות ד׳, י׳) יקיר ממלל (וכ״ה בהעתקת ערל שפתים שם ו׳, י״ב) ועיין עוד דוגמאות במתורגמן ואצל לעווי. וכן בדרז״ל שבת נ״ט סע״א דיקירה, והושאל נדרים ל״ז. יקיר עליהון עלמא כלומר הוכבד עליהם תלמודא כמו תקפה עליו משנתו (אבות ג׳, ח׳) והקבוץ סוכה נ״ב סע״ב הני יְקִירֵי טפי, ב״מ כ״א: אגב דיקירי וכו׳, והשם יוקרא סוכה שם משום דיוקרא, מנחות צ״ד: אגב יוקרא, יבמות ק״ה: אגב יוקריה. והושאל יוקרא דליבא Herzbeschwerde שבת ק״מ. גיטין ס״ט: ולפע״ד הוא אחד עם אונקלי חלי שמכביד וכופף האיברים עיי״ע אונקלי (ח״א, קנ״ח) — והפעל ע״ז מ״ו: אִיַּיקַר ליה תלמודא (עיין לעיל). סנהדרין ל״ח: אדה״ר בלי׳ ארמי סיפר שנאמר (תהלים קל״ט, י״ז) ולי מה יקרו רעיך אל ואולי כונתו מה כבדים ותקיפים מחשבותיך (רעיך = רעיון) ובזה הטיב לפרש רש״י: בתר גלמי ראו עיניך כתוב אותו מזמור וביצירת אדם מדבר ע״כ לכאורה קשה מה בא להשמיענו בזה ז״ל קרי בי רב ותדע מקום הפסוק אבל לפע״ד כיון רש״י בצחות לשונו לומר כי גדלו מעשי ה׳ ומאוד עמקו מחשבותיו ביצירת אדם ועליו אמר דוד המלך ולי מה יקרו וכו׳ כאמור] —

* יְקִיר (היו״ד נוספת בראש והוא כמו קִיר מל״פ ڤير חֵמָר Asphalt, Erdpech עיי״ע איהי דקירא (ח״א, ס״ו) ירו׳ ע״ז פ״ה דמ״ד ע״ד אין הוה עילויה יקיר לא אתפתחה. והכלים שעומדים לשמירת קיר נקראו היקירין תוספתא כלים ב״ק רפ״ג היקירן (צ״ל היקירין) שטפלן להיות זופת בהן.

* יָרֵא (מל״מ ענין פחד; יִרְאָה שם מופשט למורא שמים (Frömmigkeit, Ehrfurcht הפעל לרוב פעמים בהתפעל ונתפעל עיין ברכות ס״א: שבת ל״א. פ״ח: סוכה כ״ט. יבמות ו׳. ט״ו. סוטה כ״א. ושם: מ״א. ע״ז י״ז: זבחי׳ קט״ו: התואר יָרֵא, יְרֵאָה בצירוף שמים, והשם יִרְאָה בצירוף שמים או חטא עיין לדוגמ׳ ברכות ח׳: ט״ז: י״ז. י״ט. ל״ג: שבת ל״א: ס״ג: ירושלמי ברכות פ״ט ד״ד: עירובין ס״ו. יומא ע״ב: סוכה מ״ט: מ״ק י״ח: כתובות צ״ו: סוטה כ״א. כ״ב. ל״א. מ״ט. מ״ט: ב״ב פ״ח. סנהדרין ס״א: ס״ב. ע׳: ע״ז כ׳: נדה ל״ג: אבות פ״ב מ״ח, פ״ג מ״ט, דא״ר פ״ח דא״ז פ״ה, ב״ר פנ״ה פנ״ו תואר למקום יְרָאוּי (der Gefürchtete) ברכות ל״ג: העזוז והיראוי כלומר הנורא וכ״ה באמת בכ״י פ׳ לברכות אבל לפי גי׳ כ״י במגילה כ״ה. ג״כ היראוי והעזוז ובנו״ג והאמיץ (עיין ד״ס שם ושם). ועוד נאמר יראה על אליל של אוה״ע סנהד׳ ס״ד רע״א הוציא יראתו מחיקו . . ונפלה יראתו לארץ וכו׳. בילק׳ בחקותי רמז תרע״ה הגי׳ נוטל את יראתו ונתנה על לבו וכו׳, ונפל הוא ויראתו לארץ. סנהד׳ ק״ו. הוציאה יראתה מתוך חיקה וכ״ה בילק׳ בלק רמז תשע״א ובילקוט הושע רמז תקכ״ו אבל בירו׳ סנהד׳ פ״י דכ״ח ע״ד טפום של פעור ובספרי בלק דפום של פעור, ירו׳ פיאה פ״א דט״ו ע״ג ירו׳ קידושין פ״א דס״א: עשה אותה יראה שלו, פסיקת׳ דר״כ (צד ס״ה:) כדי שלא יאמרו יראתנו הביאה עלינו את הפורענות קשה יראתנו שעמדה על עצמה קשה יראתנו שלא שלטה הפורענות בה לפיכך לקה, ועיין מכילתא בא פי״ג וילקוט בא רמז ר״ח, והקבוץ מכילת׳ בשלח פרש׳ א׳ וילק׳ שם רמז ר״ל בעל צפון נשתייר מכל הַיְרָאוֹת (שלהם).

ירואר (= מרירואר מין צמח הנקרא Majoran מל״ר amaracus, majorana, μαγγυράνα ויוני אמצ׳ עיין ברילל יהר״ב ח״ח, ר״ה) כבר פירשנו בערך

טורא (פסחים ל״ט.). *[אחי״ה ודע כי ברש״י דפ׳ וויניציא ובסיליאה הגי׳ ומריראי ובמלה אחת תתכן הכתיבה עפ״י גזרת המלה הרשומה ובכ״י מ׳ הגי׳ ומר ואלאי ובדפוסי׳ הישנים הגי׳ אף סוס וטורא ומר יולא. ועוד עיין הגי׳ בערך עסוס — ולדעת ה׳ לעף (במכתבו אלי) ירואר הוא מל״ס ירוּרָא מין צמח בל״ר ferula] —

יַרְבּוּז (בל״ע يربوز בל״פ يار بوز Küchengewächs, Melde) פ״ט בשביעית (מ״א) ובפרק לולב הגזול בגמ׳ הלוקח (סוכה ל״ט:) הפיגם והירבוזין השוטים [1]) והחלגלוגות [2]) פי׳ ירבוזין אספריג״י של גנות, שוטין אספריגי של שדות וי״א פינוקל״י. *[אחי״ה ובעה״ק שנ״ב הגירסא פינוקולי פי׳ אספריגי מין כרוב ע״כ. וכונת רבינו על לאי״ט Spargel, sparagio וזה של שדות נקרא wilder Spargel, sparagio salvatico והמלה האחרת היא ל״ר foeniculum ובלאי״ט Fenchel, finocchio ורש״י כ״י לסוכה הנ״ל פי׳ והשוטים מן ירק הן ובגליון: פיטקלי בלע״ז ע״כ (ד״ס לסוכה צד ס״א) ולפע״ד צ״ל פינוקלי והועתק מהערוך. ובכ״י ל״ד אי׳ בראש הערך ירבון וכ״ה בירו׳ כלאים פ״א דכ״ז, (לפי גי׳ הר״ש לכלאים א׳, ד׳) הרכיב תריד ע״ג ירבון וצ״ל ירבוז אבל בע׳ שזף הגי׳ דרקון ובנו״ג דרכון. ירו׳ מעשרות ספ״ה דנ״ב. ירבוזין דתרומה, ובר״ש סוף מעשרות הובאה הגי׳ זרבונין דתרומה, ושם זרע זרבונין. ולפע״ד צ״ל זרבוזין כי בל״ס זרבוזא אחד הוא עם ירבוז של ל״ע ופ׳. והיחיד תוספתא כלאים (תרד) [תריד] על גבי ירבוז ובמשקל ארמי: ירבוזה ירו׳ כלאים פ״ה ד״ל. וירו׳ ערלה פ״א דס״א:] —

* יָרָבְעָם א׳) בן נבט והוא מלך הראשון מי׳ השבטים בישראל ורז״ל דרשו עליו במקומות אלה ברכות ל״ה סע״א, ר״ה י״ז, תענית כ״ח, ל׳: גיטין פ״ח, ב״ב קכ״א: סנהד׳ צ׳, ק״א: ק״ב, והלאה, ירוש׳ ע״ז רפ״א דל״ט, ב״ר פל״ד, ס״ה, ע״ג, ע״ה, פ״ב, פ״ז, צ״ז; ויק״ר פ׳ ל״ב; מד״ר פ״ב, כ״ג; שהש״ר פ׳ אל תראוני; רות רבה פ׳ ויתפש; איכ״ר פ״א; קהל״ר פ׳ יפה עשה. — ב׳) יָרָבְעָם בֶּן יוֹאָשׁ פסחים פ״ז: יבמות צ״ח.

* יָרַד (מלשון מקרא ענינו תנועה מגבוה לשֶׁפֶל herabsteigen והושאל לירידה מנכסים, מכבוד וזולתו herunterkommen) ב״ר פע״א ואיכ״ר פ׳ כלה בשרי מי שירד מנכסיו . . שירדו מנכסיהם וכ״ה בילק׳ ויצא רמז קכ״ז, ובנדרים ס״ד. וע״ז ה׳. שמ״ר רפ״ה וילק׳ בהעלותך רמז תשמ״ב הגי׳ עני ובתנחו׳ צו סי׳ י״ג אביון, ב״ק פ״ו. צ׳ רע״ב בני חורין שירדו מנכסיהם. ירו׳ פיאה פ״ה די״ט. אלו שירדו מנכסיהן, ויק״ר פל״ד בן גדולים שירד מנכסיו. מנחו׳ ק״ט סע״ב כל האומר לי לירד ממנה וכו׳, כלומר מן הגדולה עיין פירש״י. הוריו׳ ט׳. עולה ויורד, שבועות כ״א סע״א קרבן עולה ויורד והפכו חטאת קבועה. יורד ברשות, יורד לשדה חבירו עיין זה הערך בפ״י. והבינוני והתואר זכר יָרוּד ירו׳ ב״מ רפ״ד ד״ט ע״ג כל הירוד מחבירו קונה את חבירו, ב״ר ס״פ ס״ח כל אחד ירוד מחבירו (עיין שם כמה פעמים עולה . . יורד) שמ״ר ספ״מ אין לך ירוד משבט דן וכו׳, והקבוץ פסיקת׳ רבתי פי״ג וירד (במדבר כ״ה, י״ט) אמר הקב״ה לא מן הבנים הגדולים של יעקב אלא מן הבנים הירודים של יעקב מי היה ירוד מכל השבטים וקטן מכולם זה יוסף ובנימין. ולנקבה שמ״ר פ״ל ירודה שבאומות וכו׳, איכ״ר פ׳ בני ציון גדולה ממנו . . ירודה ממנו. תוספתא עדיות אומנות ירודה. תוספתא פרה רפ״ח ר״י אומר יורדת הצלמון אסורה מפני שכזבה בשעת פולמוס וכו׳ עיי״ע צלמון. הפעיל: ירו׳ ברכות פ״ד ד״ז ע״ד לא הורידו אותו מגדולתו וכו׳, ירוש׳ ב״ק פ״ד ד״ד: הורידן מנכסיהן. סוטה י״ג רע״ב וילקוט וישב רמז קמ״ד מורידין אותו מגדולתו, סוטה שם: הוריד איצטגניני פרעה מגדולתן, ר״ה כ״ב רע״א הורידוהו מגדולתו. ברכות כ״ח. וש״נ מעלין בקודש ולא מורידין. סוכה ל״ז סע״ב וש״נ מעלה ומוריד, חולין מ״ה: אינו מעלה ואינו מוריד, ב״ר פס״ח לא מעלין ולא מורידין, שם פפ״ו ילק׳ וישב רמז קמ״ה אני מוריד אותו בבזיון, והשם זבחי׳ ג״ג. ירידתו מן הכבש, ירוש׳ ברכות פ״ט די״ד. ירושלמי תענית רפ״א דס״ג ע״ג ודס״ד: ירידת גשמים. ירו׳ הוריות רפ״ג דמ״ז. עלייתו ירידה לו. ב״ר פפ״ה עלייה ליהודה . . וירידה לשמשון. שמ״ר ר״פ א׳ תנחו׳ שמות סי׳ י׳ ועלה מן הארץ כ״ז שישראל בירידה התחתונה הם עולים, שמ״ר ר״פ מ״ב וכשהם יורדים הם ושלוחיהם בירידה וכו׳, ויק״ר ר״פ כ״ט אם אתה עולה אין לך ירידה עולמית. במד״ר פט״ו מעלתו של עשו מעלה שכולה ירידה היא וכו׳, והקבוץ בריש שהש״ר שלש יְרִידוֹת ירד שלמה. — ומן הפעל נבנה יריד ע״ש.

[1]) וכ״ה בשביעית ובכ״י ב׳ לסוכה ובפירוש ר״ח שם ובפסקי רי״ד, ובנו״ג בסוכה והשיטין. [2]) וכ״ה בשביעית ובסוכה וחלגלוגות ועיי״ע גדגדניות ח״ב רמ״א.

יַרְדֵּן (שם הנהר הידוע Jordan) בפ"ח בפרה (מ"י) מי ירדן ומי ירמוך פסולים מפני שהן מי תערובות. ובר"ג דפ' המוכר את הספינה (כ"ב ע"ד סע"ב) אלו הן ד' נהרות ירדן וירמוך קרמיון ופיגה [1]). ובר"ג דפ' אחרון דבכורות [2]) (נ"ה.) א"ר יוחנן למה נקרא שמו ירדן שיורד מדן א"ל רבא לרב אשי [3]) אתון מהכא מתניתו לה אנן מהכא מתנינן לה ויקראו ללשם דן בשם [4]) דן אביהם (יהושע י"ט, מ"ז) אמר רב יצחק לשם זו פמיים ותניא ירדן יוצא ממערת פמיים. *[אחי"ה וכ"ה בב"ב שם. ובבכורות אי' יוצא ירדן וכו'. וכן מעיד בן מתתיהו על הקדמוניות ט"ו, י', ג'; על המלחמות א', כ"א, ג' ופליניאוס ה', ט"ו. פמיים הוא לדרום עיר באניאס Banias ובצאתו ממערה הנ"ל הירדן הוא קטן מאוד ואח"כ יתערב עמו נחל דן שיוצא בערך שעה אחת צפונית מזרחית לעיר באניאס עיין תבואות הארץ להח' שווארץ צד ל"א וכן העיד בן מתתיהו על הקדמוניות א', י', א' כי דן הוא מקור שני אשר ממנו יוצא הירדן Δάνος ובמקום אחר (שם ח', ח', ד') קוראו ὁ μικρὸς Ἰόρ-δανος ירדן קטן, ולפי חוקרים חדשים יש לירדן עוד מקור שלישי הנקרא נחל חספיא حاصبيا עיין שווארץ שם ועוד וויענער רוו"ב, 600. ואולי לכן נקראו מי הירדן מי תערובות (פרה הנ"ל) כי נתערבו בהם מים ממעיינות שונים ועיקר הירדן הוא ממערת פמיים כדאי' בבכורות שם זכרותא דירדנא ממערת פמיים עיין רש"י. ושם: אין ירדן אלא מבית ירחו ולמטה ובתוספת' בכורות רפ"ז איזהו ירדן מבית יריחו ולמטה. והירדן הוא נחל שוטף עיין שווארץ, ונייבויער גיאגראפיא ל"א עד כי לא יוכלו לעבור בו בספינות גדולות כי אם בספינה קטנה הנקראה עריבת הירדן ירו' שבת פ"ד ד"ז. וקהל"ר פ' מעוות, ובשבת פ"ג: ספינת הירדן. ועל שם קלות ומהירות מרוצתו נקרא לפע"ד ירדן מל"ע ورد schnell — בענין כפת הירדן כריתות ה'. עיי"ע כפת א'] —

☞ יַרְדִּינוֹן (מל"ע ورد Rose ומל"י ῥόδινον Rosenartiges, תואר במקום השם Lorbeerrose. פליישער בהוספות ללעווי 446, II) מדר' שמ"ר פ' אז ישיר משה (פכ"ג) ויורהו ה' עץ (שמות ט"ו, כ"ה) אי זה היה ר' נתן אומר ירדינון פי' הרדפני. *[אחי"ה ובפרש' נ' אי' בפירוש י"א הרדופני היה וכ"ה במכילת' בשלח פ' ויסע פ"א ר' יהושע בן קרחת אומר זה עץ הרדופני וכ"ה בתרג' ובתנחומ' בשלח רסי' כ"ד ר' נתן אומר הרדופני מר היה ועיי"ע הרדף] —

יָרוֹר (לפע"ד מע' הבא פי' תנים Drache והושאל לחולי העין הנקרא נחש אבל דעת רבינו עיין בפנים) בפ' המוציא יין בגמ' ושאר כל משקין (שבת ע"ח.) דם כדי לכחול בו עין אחת שכך כוחלין לירור. פי' שעלתה קרמית על גב עינו. *[אחי"ה ודע כי רק בדפ"ר ופיזרו ובכ"י ב"ר אי' ברי"ש בסוף ובשאר דפ"ע ובכ"י אי' ירוד וכ"ה בשבת ושם יארוד ונ"ל להגיה יארור וכ"ה באמת בע' כרשתינא לפי ני' כ"י ו"ו ב' ול"ד וב"ר, ובכ"י ה"ב ידאור וצ"ל יראור ובכ"י ו"ו א' יאור וצ"ל יראור, על כל פנים מוכח כי עיקר הגי' ברי"ש וכ"ה בדפ"ר ושם ירור ובדפ' וויניציא יארוד כמו לפנינו בשבת ודע כי בתוספתא שבת פ"ט אי' חרוד ובכ"י ו"ו חוורד ובכ"י אירפורט חוורואר ורש"י לשבת הנ"ל הביא זו התוספת' בגי' חורור ורומז על בכורות ל"ח: וכ"ה בתוספות שם רק הם השיגו על פי' דהיינו תבלול כפי' רש"י (ועיין הגרי"ב בהפשב"ע שהוכיח כי גם רש"י לדעת התוספ' כיוון) וכה"ג. חוורור בפי' ר"ח לשבת (בש"ס ווילנא). ובבכורות איתא לפנינו חורור אבל ראיתי כי בפירוש רגמ"ה כ"י לבכורות (בקבוץ כ"י אנגייליקא דף ק"ב:) גרס חורוד וצ"ל חורור ופי' שם בזה"ל אם יש בשחור לבן ואי' דאמרי קרום ע"כ ועפ"י אית דאמרי פי' גם רבינו כאן קרמית ע"ג עינו ובע' כרשתינא פי' חולי שבעין שאינו בולט ע"כ ועיי"ע תרנגול שפי' ברקית חולי שיש בעין ובולט ועיין פירש"י בשבת ד"ה שכן כוחלין. ולכאורה מזה נראה כי כונתו על גי' ירוד מלשון ירידה פי' שקיעה ואינו בולט. אבל לפע"ד עיקר הגי' ברי"ש כאמור וסדר הערכים (היינו אחר ע' ירדן) מעיד עליו ולא כמו שנדפס בדפ' אמש' ירוד אחר ע' ירבוז וקודם ע' ירדן. ודוגמא לכנוי חולי עין ע"י יָרוֹר (= יָארוֹר) פי' תנים ונחש תמצא בכנוי נחש עיי"ע חלזון. ובענין חוורור עיי"ע חוור — וכדי להטעים פי' רבינו שעלתה קרמית והוא קרום של רגמ"ה הנ"ל נ"ל שלפי זה עיקר הגי' בדל"ת ירוד = חרוד (כמו בתוספת' הנ"ל) והוא לשון פרסי چرم עור דק וקרום] —

(יָרוֹד) [יָרוֹר] (לפע"ד פי' מל"ס יָרוֹרָא Schakal שועל; ירוד נאלה heulender Schakal מל"פ

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ובדפ' וויניציא אבל בדפ"ר ושדפ"ע נשמט, ועיי"ע פגה ועי' בץ (ח"ב, קנ"ב:). [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד, ובדפ"ע בט"ס דברכות. [3]) בנו"ג א"ר חייא בר אבא א"ר יונתן . . א"ל רבי אבא לרב אשי. [4]) במקרא אי' כשם וכן בתרג' כשום אבל בקצת ספרים בשם וכ"ה בבכורות.

نالہ פי׳ ענין יללה ודעת רבינו עיין בפנים) בפ׳ נערה שנתפתתה בגמ׳ האב (כתובות מ״ט:) אמר להו ירור [1]) ילדה ואבני מתא שדיא [2]) ובפ׳ ד׳ מיתות בסוף הלכה דמגדף (סנהדרין נ״ט סע״ב) א״ל ירור [3]) נאלא [4]) הא [5]) אמרי ליה אין דבר טמא יורד מן השמים. פי׳ ירור [6]) תנין, נאלא שוטה. ותנים בהיכלי עונג (ישעיה י״ג, כ״ב) תרג׳ וירורין [7]) בבית משתהון [8]). והיתה נוה תנים (ישעיה ל״ד, י״ג) [תרג׳ ותהי מדור] ירודין. במגילת איכה (ג׳, ח׳) גם תנים חלצו שד הניקו גוריהן אילין ירודתא אית להון מסוון על אפיהון כד אינון מינקן בניהון דלא יהוין חמין יתהון סימוקין ואכלין להון. *[אחי״ה בנו״ג אילין ירודאתא כמין מסווין פריסין וכו׳ וכגי׳ רבינו הובא בשרשים לרד״ק שרש תנן ע״ש ועוד עיין תנחומ׳ בחקותי סי׳ ג׳. ורש״י למגילה ומשם הביא הח׳ לעוויזאהן (תולדות החיות 371) ראיה שהיא חיה הנקראה Beutelthier ולפע״ד אולי יש להמציא המלה מל״ע خُرْص פי׳ שק Beutel שיש לזו החיה אשר בו שדים שלה אבל לפע״ד גם כאן צ״ל ירורתא (ירוראתא) ברי״ש והוא מענין הראשון פי׳ חיה שנקרא׳ Goldhund, Schakal והוא מין שועל בל״ס עיין באכארט היאראזאיקאן III 223 גיזיניאוס בפי׳ לישעי׳ י״ג, כ״ב, ותיזוירוס ע׳ תן, ופירשט ע׳ טן פליישער בהוספ׳ לַעמת״ל ללעווי ח״ב 446 ונקראה זו החיה בל״ע ابن اوى פי׳ המילל וכן הבין תנחום ירושלמי ל״מ תנים (תנין) עיין גיזיניאוס שם ועוד עיין כתאב אלאסול לר׳ יונה ע׳ תן (בהוצ׳ נייבויער 765) ובכ״מ צ״ל ברי״ש ירור כגי׳ דפ״ר במקומות הנ״ל וכצ״ל בציון ממדרש איכ׳ ונקראה כן חיה האכזרית הנ״ל על שם היללה ולכן לה יאות התואר נאלה (עיין לעיל) שפי׳ בל״פ מילל ולא כדעת רבינו כאן ובערך נאלא מלשון מקרא נואלו (ישעיה י״ט, י״ג) וכן פירש״י בסנהד׳ נאלה שוטה. ושם פי׳ יארוד עוף ששמו תנין וכו׳ ובכתובות פירוש במהדורא קמא (הובא בשט״מ לכתוב׳) בשם י״מ וז״ל יארוד י״מ שהוא עוף אכזר ע״כ ולפע״ד קשה להולמו כי בכ״מ הוא חיה כמו שפי׳ תלמידי הר״י ז״ל בשט״מ שם. וגם תנין, תנים נגזר מל״ע طن פי׳ הרמת קול יללה, וגם ירורא הוא כמו יָלוֹלָא בלא״ר עיי״ע יְלֵל ב׳ ולכן הוזכרו תנים יחד עם בנות יענה (ישעיה מ״ג, כ׳; מיכ׳ א׳, ח׳; איוב ל׳, כ״ט) להורות על קול יללתם.

וכן הוזכרו יחד בירוש׳ כלאים ספ״ח דל״א סע״ג הירודות והנעמית ויותר נכון בתוספתא כלאים פ״ה הירורין והנעמית (וצ״ל כמו בכ״י אירפורט והנעמיות)] —

* יָרָה, יְרִי (מל״מ יָרָה א׳) ענין זריקה במהירות schleudern ב׳) ענין למוד lehren, unterweisen) מהורא׳ ראשונ׳ בקל הושאל לזריקת השכבת זרע יבמות ס״ה סע״א, נדרים צ״א. רש״י לבראשית מ״ט, כ״ד. כ״ה יורה כחץ, וכן בהפעיל מוֹרֶה שמ״ר ספ״ג דרש והוריתיך (שמות ד׳, י״ב) מורה אני דברי לתוך פיך כמו חץ כמד״א (שם י״ט, י״ג) או ירה יירה. ובלא השאילה ילק׳ וישלח רמז קל״ג בשם מדר׳ ויסעו: לירות בשתי ידיו, ושם וירה יעקב חצים וכו׳ ושם בהפעיל והיה מורה עליהם חצים, והשם המופשט יוֹרִיָּה: מפני קליעת אבנים ויורית חצים וכו׳. — מהוראה שנית רק בהפעיל ואפעל ברכות ל״א: המורה וכו׳, עירובין ס״ה. אל יורה, כתובות כ״ג סע״א דמוריין, שבת י״ט: עירובין ס״ב: אוֹרִי, ירו׳ מעשרות פ״א דמ״ט. הורי ורבים זולתו, ויתר הבנינים עיין בערך איירי (ח״א, ע״א:) ובע׳ אר (שם רס״ד) וממנו השם הוֹרָאָה, הוֹרָיָה, אורייא, אורייתא, אוריין עיין ערכם.

* יָרֵחַ (מל״מ שם להמאור הקטן משני המאורות הגדולים Mond; יֶרַח שם להחדש Monat) בל״מ יָרֵחַ הוא זכר אבל אצל רז״ל מצאנוה נקבה חולין ס׳ רע״ב אמרה ירח לפני הקב״ה וכו׳, עיין תוספ׳ ד״ה אמרה, שם ובשבוע׳ ט׳. על שמיעטתי את הירח ועיין תוספ׳ שבוּעות שם ד״ה שעיר ומ״ש במבוא לח״א XXXVIII ובפי׳ ר״ח שבועות כ״י (בקובץ כ״י אנגייליקא דף מ׳:) הגי׳ והפירוש בזה״ל שעיר זה מכפר ואחריתי יהא כפרה לפני שמיעטתי את הירח וקרוב לגי׳ זו בילק׳ כ״י פנחס (אצל ד״ס שבועות צד ז׳.) שעיר זה מכפר לפני ובכ״י מ׳ הביא כפרה עלי על שמיעטתי וכו׳ ועיין ד״ס על יתר השנויים. ברכות נ״ו: לפי גירסת כ״י מ׳ ראיתי שנשק את הירח א״ל אשת איש בעל וכו׳ ובנוסחאותנו בע״א ע״ש. ר״ה י״א. ירח האיתנים עיי״ע אתן, ביצ׳ ד׳: שבת פ״ו סע״ב קביעא דירחא ר״ה כ״א סע״א קבעא דירחא ובשבת שם ופ״ז רע״א איקבע ירחא. ויק״ר פכ״ט דרש בחדש השביעי, (ויקרא כ״ג, כ״ד) ירחא שבועתא שבו נשבע הקב״ה

---

[1]) כ״ה לנכון בדפ״ר ובדפ״ע ירוד ובנו״ג יארוד וצ״ל יארור. [2]) כ״ה בכ״י ו״ו ול״ה, ובדפ״ע בט״ס שריה. [3]) כ״ה לנכון בדפ״ר ובכ״י ל״ד בע׳ נאלא, ובשדפ״ע ירוד ובנו״ג יארוד. [4]) וכ״ה בערך נאלא אבל ברש״י נאלה והוא הנכון עיין למטה בסמוך. [5]) כ״ה לנכון בכ״י ודפ״ר ופיז׳ ואמ׳ ובדפ׳ וויניציא הוא. [6]) בדפ״ר, ובדפ׳ פיז׳ וויניציא ואמ׳ ירוד. [7]) בדפ״ר, ובשדפ״ע וירודין וכ״ה בתרג׳. [8]) בדפ״ר מש׳ והוא קטוע ובתרג׳ לפנינו בבית מישרי תפנוקיהון.

וכו׳, והקבוץ ר״ה כ׳ סע״א, מכות כ״ג: ב״מ ט״ז: ב״ב כ״ח: ע״ז ח׳: ירחי ירושלמי סנהדרין פ״י דכ״ח: ירחין וירושלמי ר״ה פ״ב דנ״ז ע״ד מעתה על ניסן לא יקבלינון על שאר יַרְחַיָא יקבלינון, אונקלס לשמות י״ב, ב׳ רֵישׁ יַרְחַיָא, ובסמיכות שם: יַרְחֵי שתא. — יום החודש (יחזק׳ מ״ו, א׳) תרג׳ יומא ירחא Neumondtag והוא כמו בל״ס ריש ירחא וכן בב״מ פ״ה: ובאונקל׳ לבמדב׳ כ״ח, י״ד ונקרא החדש ירח כי עקרו הירח ראב״ע לדברים כ״א, י״ג על פסוק ירח ימים ותרגומו ירח ימין. והתואר עיין בע׳ הבא אח״ז.

יַרְחִינָאָה[1] (תואר מן ירח פי׳ בקי במהלך הירח והכוכבים (Mondberechner, Astronom בהגדה דפ׳ השוכר את הפועלים (ב״מ פ״ה:) שמואל ירחינאה. פי׳ שהיה בקי בסוד העיבור. *[אחי״ה וכן פירש״י והביא ראיה מר״ה כ׳ רע״ב אמר שמואל יכילנא לתקוני לכולה גולה (וברש״י לב״מ גלותא) וסיים ברש״י לב״מ קרי ליה ירחינאה, ובר״ה פירש״י כי בקי אני בתולדת הלבנה והילוכה וסדר המזלות ע״כ. ושמואל היה אסטרולוג וגדול בתורה עיין דב״ר פ״ח ואמר שמואל (ברכות נ״ח:) נהירין לי שבילין דשמיא כשבילי דנהרדעא. ועיין תולדות שמואל ירחינאי מה׳ קראכמאל בהחלוץ ח״א, נ״ה והלאה] —

יָרִיד (Jahrmarkt) בפ״ק דע״ז בגמ׳ עיר שיש בה ע״ז (י״ג. וירו׳ ע״ז פ״א דל״ט: וב״ר פמ״ז) הולכין ליריד של גוים. פי׳ שוק ידוע שהולכין הסוחרין והתגרים. *[אחי״ה ונגזר מפעל ירד, וכן דרש תריד (בראשית כ״ז מ׳) אם יש לך ירידים שווקים והוא יש לו שווקים ב״ר פס״ז ומלת שווקים באה מגליון לביאור ירידים עיין מ״כ ועיקר הגי׳ בילק׳ תולדות סוף רמז קט״ו אם יש לך ירידין והוא יש לו ירידים. וב״ר ס״פ מ״ז שלשה ירידים הם יריד עזה יריד עכו יריד בטנן ואין לך מחוור מכולם אלא יריד בטנן וכ״ה בירו׳ ע״ז הנ״ל דל״ט ע״ד ושם שלשה ירידין הן וכו׳, ירידה של בוטנה והמחוור שבכולן יריד בוטנה. ושם: ירידה דצוֹר עיין ערך ארקלים, תוספתא עבודה זרה פ״א יריד שבאותו כרך ויריד שבתוך הכרך ועיין שם הרבה פעמים יריד] —

יָרֵךְ (סמיכות יֶרֶךְ ידוע מל״ם (Hüfte, Lende בפ״ב דגיטין בגמ׳ בכל כותבין (כ׳.) הא דחק תוכות הא דחק יריכות, פי׳ בע׳ תך. *[אחי״ה ושם בערך תך ב׳ מפורש. וכנ״ה בשבת קל״ח: אחת מיריכותיה עיי״ע כר ב׳ והיחיד ירוש׳ מגילה פ״א דע״א ע״ג יריכה של ה״י, ושם ירך קטן, מגילה בבלי י״ג סע״א אין אשה מתקנאה אלא בירך חברתה, ב״ר ר״פ ס״ט אין סכין מתחדדת אלא בירך של חבירתה, פי׳ צד וכן בדניאל ב׳ ל״ב יַרְכָתֵהּ, ובזוגי: תוספ׳ אהלו׳ פ״ג יְרֵכַיִם. ובתוספת נו״ן יַרְכוּנָא בתר״י א׳ לבמד׳ ה׳ כ״א. כ״ב.

* יריכי בב״ב ד׳ רע״ב צ״ל כגי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב דיכי וכ״ה בע׳ סנף ע״ש.

* יוֹרְכִין (לפ״ד כמו יוכרין מל״פ كوهران אבנים טובות ופנינים) תר״י א׳ לדברים ל״ד, ו׳ יוכרין וְהוא הקבוץ מן יורך מלשון פרסי׳ جوهر = كوهر והקבוץ كوهران ואם כן עיקר הכתיבה יוכרין או אולי הוא אחד עם יוֹרְקָא עיי״ע ירק ג׳.

* ירמטיהְ עיי״ע רימטיא.

יִרְמְיָה (הנביא הידוע ונדרש בלשון נוטריקוֹן ועוד מל״י ἔρημον ענין חרבן ושממה על שם המאורע) בפסיקתא דדברי ירמיהו (פסיק׳ דר״כ צד קי״ד:) ירמיה י׳, רם, יה עשרה מסעות נסעה שכינה וכו׳[1]. ד״א ירמיה שבימיו נעשה ביהמ״ק אירימון[2] פי׳[3] שדה בל׳ רומי[4] קורין אירימון וכתיב (ירמיה כ״ו, י״ז) ציון שדה תחרש. בן חלקיה[5] אמר רבי יודה[6] מאותו השבט שכתוב בו (במדבר י״ח, כ׳) אני חלקך ונחלתך. — (א״ב פי׳ בל״י ורומיי מדבר שמם ארץ ישימון). *[אחי״ה ועיי״ע ארימון ומ״ש — בפסיקת׳ דר״כ שם הובא עוד ד״א ירמיה שבימיו נתרוממה מדת הדין. ועוד עיין עליו דרשות רז״ל בברכות נ״ז רע״ב. יומא ס״ט: מגילה י״ד: ב״ק ט״ז: ב״ב י״ד: ט״ו. סנהדרין פ״ט סע״א, צ״ה

---

[1]) כ״ה לנכון בעה״ק שנ״ב, ובדפ״ע הדבור המתחיל ירח. [2]) כ״ה לנכון בדפי אמי ופראג ובדפי פיזי והלאה חסר י׳ ובדפ״ר ג״כ חסר ואי׳ בטעות רם היה וכגי׳ דפ״ע מדפי פיזי והלאה איתא בפסיקת׳ בכ״י א״פ, ובילקוט ירמיה ריש רמז רנ״ז ירמיה ירם יה וצ״ל י׳ רם יה עיין הערת החי׳ באבער בפסיקת׳ שם אות צ׳ ושם הובא גי׳ כ״י פ׳ ירמיה י׳ עשרה רם יה עשר מסעות וכו׳ הרי שדרש נוטריקון אולם מ״ש בענין גי׳ הערוך הוא קצת בלא דקדוק ע״ש. [2]) בפסיק׳ דר״כ צד קט״ו. ארימון, ובילקוט שם אירימין ובכ״י ו״ו אורימון וצ״ל כגי׳ הערוך אירימון וצ״ל ארימון עיין ערכו בח״א, רצ״ב וש״נ יתר השנויים. [4]) הפסיק באמצע הציון לבאר מלת אירימון. [5]) בדפי וויניציא בטעות ארמי. [6]) בירמיה א׳, א׳ אי׳ חלקיהו. [6]) בפסיקי לפי גי׳ כ״י א״פ ופ׳ אמר ר׳ יודן ב״ר סימון וכ״ה בילקוט שם אמר ר׳ יודן ברבי סימון ובנו״ג בפסיקת׳ א״ר בר סימון וצ״ל א״ר יודן ב״ר סימון וכן בערוך צ״ל ב״ר סימון וכ״ה הרבה פעמים בפסיקת׳ רבתי עיין הקדמת החי׳ פריעדמאן להוצאת הפסיקת׳ צד 19.

רע"א, מכות כ"ד סע"א, ערכין ל"ג, ב"ר פ' מ"א, נ"ו, ס"ד; שמ"ר פ"ד, ט"ז, כ"ד, כ"ט, ל"ח; ויק"ר פ"ג, י"ז, י"ט; במד"ר פ"ח, י"ט; דב"ר פ"ב, ג'; איכ"ר סוף פתיחתא. — ב') ירמיה בשם זה היו מכונים איזה אמוראים והידוע בכולם ר' ירמיה תלמידו של ר' זירא שעלה לא"י עיי"ע אשל (ח"א, שט"ו) ומבוא הירו' צד ק"ד: והלאה ושם הוזכרו גם ר' ירמיה בר ווא, ר' ירמיה בר חנינה ע"ש] —

* יַרְמוּךְ (נהר בא"י הנקרא אצל הערביים يرموك והיום شريعة المنضور) עיי"ע ירדן וש"נ, ובענין הנהר עיין ראבינזאהן ח"ג במפתח 1003 רוימער פאלישטינא 63, נייבויער 31.

☞ יְרִינוּן (לדעת ר"ב מלשי' יונ' (μύρον) ἴρινον Irissalbe ועיין בפנים ומ"ש) מסכ' דמאי פ' הקלין שבדמאי (סוף פ"א דכ"ב:) בשמן ורד ירינון, פי' בל"י שמן ערב נעשה משרש הנטע אשר פִּרְחוֹ כעין קשת הנראה בענן ונקרא אירוס בל' משנה ומרקחו ידוע אצל הרופאים. *[אחי"ה וכן דעת בעל כ"כ וכן גירסתו אבל בנו"ג וויירינון וס"א ווירדינון ודעתי נוטה לס"א והוא תואר מן ורד בל"ע ورد Rose על משקל יוני ῥόδινον von Rosen gemacht ויש להשלים מלת ἔλαιον פי' שמן עיין אליאס כ"ג, קפ"ו] —

* ירנקא עיי"ע ירקנא.

* יַרְסָא (= אירסא Gift) תרג' כ"י תהלים נ"ח, ה' ירסא להון כגון ירסא דחויא ובנו"ג אירסא אבל ג"י ביו"ד תתכן על פי גזרת המלה מלא"ר עיי"ע אֶרֶס, אִירָס ח"א, רצ"ו.

* יָרַע (נרדף עם רוֹעַ מל"מ ענין עשית הרע וכאפעל והִפעל נעשה רע schlecht werden) כתובות מ"ד, אורועי סהדי, לרוב בצרוף כח: ב"ק מ"ד רע"א הוֹרַע כחם בנזקין והפכו יפה כחם בנזקין (שם ועיי"ע יף), ירושלמי פסחים פ"ז דל"ד ע"ד הורעת כוחו, ירושלמי שביעית ספ"י דל"ט ע"ד הוא מורע כוחו והשם: הֲרָעָה עיי"ע. — ועוד מענין רָעַע תרג' ירו' א' לדברים כ', ג' תערצו: תתירָעוּן, ויותר נ"ל לגזרו מל"ע يرع רחף flattern והושאל לענין נדנוד מרוב פחד ויראה furchtsam sein וממנו יריעה עיי"ע הבא.

* יְרִיעָה (א') מל"מ ענין ווילון Vorhang ב') הושאל למגילה ולעלה לכתוב בו Pergament-rolle, Blatt, Bogen) אהלות פ"ח מ"א יריעה וסקורטיא, נדרים נ"ה: מותר בשק וביריעה וכו' עיי"ע סקורטיא. מל"מ וכן בל"ס יְרִיעָא ונגזר מל"ע يرع פי' מה שרחף ונדנד אנה ואנה וממנו הושאל לעלה ולדף או למגילה של גויל שרחף אנה ואנה hin- und herflatterndes Blatt u. s. w. מנחו' ל', עושה אדם יריעה מבת ג' דפין וכו' נזדמנה לו יריעה וכו' שם ל': מסלק את היריעה כולה וגונזה. מסכ' סופרים פ"ב הל"ה יריעה אחת קטנה, ואין פותחין את התורה ביריעה ועיין עוד הל"ו הל"ז. תוספ' שבת פ"ח (ט') יריעה כדי לכתוב עליו פרשה קטנה, והקבוץ אהלות פי"ד מ"ז ופט"ו מ"ד יְרִיעוֹת שבת י"א. אם יהיו כל הימים דיו . . ושמים וארץ יְרִיעוֹת כ"ה בכ"י מ' וילקוט משלי כ"ה רמז תתקס"א ותמורתה בשהש"ר פ' לריח שמניך ושמים וארץ מגילות, תוספתא ידים פ"ב חבר לה יריעות אחרות וכו'.

* יַרְעֲנָה עיי"ע יַיְרְעִין.

* יָרַק (מל"מ יָרַק נרדף עם רָקַק spucken) יבמות ל"ט: וירקת באנפוהי רוקא דמתחזיא לבי דינא, ושם ק"ו. (במשנה) וירקה בפניו (דברים כ"ה ט') רוק הנראה לדיינים ובענין התרגומים לזה הפסוק הארכתי בספרי על העתקה פרסית לריב"י טאווס צד קל"ז עיין שם. — ועוד עיין ערך ירקומי.

יָרֹק (= יָרוֹק מל"מ ול"ע ورق grün, gelb ולנקבה יְרֻקָּה, והשם יֶרֶק בלא"ר יַרְקָא Grünes, Gemüse, יַרְקוּנָא וכן בל"ס יַרְקָנָא = בל"מ יֵרָקוֹן Gelbsucht ועוד עיין בפנים) בפ"ה בעדיות [1] (מ"ו) ודם הירוק, ובפ"ב בנדה (י"ט.) דם הירוק עקביה בן מהללאל מטמא, ובפ"ג דנגעים (מ"ח) הבתים מיטמאים בג' שבועות ובג' סימנין בירקרק ובאדמדם ובפשיון. — בפ' מי שמתו בגמ' היה עומד (ברכות כ"ה.), ובפ' הרואה בגמ' לא יקל (שם ס"ב:), ובסוף מסכת תמיד (כ"ז:) סילון החוזר מביא את האדם לידי ירקון, פי' סילון החוזר אדם שהתחיל להשתין ונטרד ולא גמר השתן מביא אותו לידי ירקון חולי שמראהו כירק [2]. בס"ג דפ' ח' בשרצים (שבת ק"י

---

[1] בפ"ו בעדיות בט"ס. [2] וכן פירש ר"ח הובא באו"ז ח"א סי' קל"ז וז"ל סילון החוזר קילוח השתן ע"כ פירש ר"ח עכ"ל וכן הוא בערך עמד א' ע"ש. ויתר דברי ר"ח הלא הם כתובים בערך הרדקון ע"ש ובענין ירקון והדרוקן עיין תוספ' יבמות ס': ד"ה סימן ובתוספ' בכורות מ"ד סע"ב ד"ה לידי ותוספו' ר"י החסיד בסוף ברכות (בברכה משלשת צד מ"ד:).

סע״א) לירקונא תרין בשיכרא ומיעקר. בפ״א דבכורות בגמ׳ שהיוצא מן הטמא[1] (ז׳ רע״ב) כי קמיבעיא להו מי רגלים של חמור[2] דשתו אינשי ומעלו לירקונא[3] — בפ״א דר״ה בגמ׳ ועל כסליו (כ׳.) אמר עולא ידעין חברין בבלאי מאי טיבותא עבדי[4] בהדייהו מאי טיבותא אמר עולא[5] משום יַרְקָיָא רב אחא בר חנינא אמר משום מיתיא[6] פי׳ בע׳ מת. — ולא בירוקה שעל פני המים (שבת פ״ב מ״א) פירש בערך אכמוותא. *[אחי״ה בכ״י ו״ו הגי׳ אכמותא אבל בכ׳ ווי״ן נוח יותר עיין מ״ש בערך אכמוותא (כח״א ע״ח:)[7]. וזה הציון עיקר מקומו אחר ציון הראשון דם הירוק וכו׳ כי ירוקה היא נקבה של ירוק, ועוד פתרון יְרוֹקָה כמו יֵרָקוֹן, יַרְקוֹנָא עיין שבת ק״ט: מפני שהן לירוקה ופירש״י ירקון וכ״ה בגמ׳ שם ק״י סע״א ירקונא עיין לעיל. ול״מ יֵרָקוֹן אי׳ עוד בשבת ל״ג סע״א סימן לשנאת חנם ירקון, יומ׳ פ״ד סע״א מי שאחזו ירקון. ועוד מל״מ יֵרָקוֹן (דברים כ״ח, כ״ב) פירוש מכת התבואה בלשון ערבי يرقان Vergilbtheit, rubigo תענית י״ט רע״א כ״ב. על השדפון ועל הירקון, כתובות ח׳ סע״ב מן השדפון ומן הירקון ובתרג׳ יַרְקוּנָא ועוד יַרָקָנָא כמו בל״ס וערבי עיין תרגום לירמיה ל׳, ו׳; עמוס ד׳, ט׳. ועוד יַרְקוּנָא בל״ס כמו עשב ירוק Grün-kraut, Gemüse ומזה לפע״ד ירקונא בע״ז ל׳. עיי״ע אחר ע׳ ירקומי — והקבוץ ירו׳ ביכורי׳ ספ״ג דס״ה ע״ד מחזר פטירין (בל״ר paterae פי׳ כוסות) עם יַרקונין, ותרגום ארת (מ״ב ד׳, ל״ט) יַרוקנין (ולגי׳ בוקס׳ ירקנין) ולדעת בעל כ״כ הוא מל״ר eruca פי׳ גרגיר Rauke (עיי״ע גרגיר ח״ב, ש״נ). ומל״מ כְּיֶרֶק עשב עיין יֶרֶק ברכות מ״ד: נדה נ׳. והקבוץ יְרָקוֹת ברכות ל״ה. ל״ח סע״ב פסחים ל״ט. ר״ה פ״א מ״א; עוקצין פ״א מ״ב, פ״ב, מ״ז. ובלא״ר וסורי יַרְקָא שבת ק״מ רע״ב, מנחות פ״ה. עיי״ע יוחני א׳. והקבוץ יַרְקָיָא עיין לעיל ציון מר״ה כ׳. ובענין הצבע הירוק עיין תוספ׳ סוכה ל״א: ד״ה הירוק ולחולין מ״ז: ד״ה אלא כי יש ירוק ככרתי שהוא כעין החציר עיי״ע כרת א׳ וירוק כאתרוג (נדה י״ט:), ועוד ירוק כמוריקא (עיי״ע) והוא ירוק ככרכום, ועוד ירוק כשעוה (ירו׳ סוכה פ״ג דנ״ג ע״ד) אבל זה נקרא לחוזק הענין בכפלות: יְרַקְרַק מל״מ, וז״ל הירו׳ הנ״ל אי זהו ירקרק שבירוקים ר׳ לעזר אומר כשעוה וכשושנת כרמל סומכוס אומר ככנפי טוס, ובתוספת׳ נגעי׳ רפ״א הגי׳ ואיזה הוא הירק שבירוקין רבי אליעזר אומר כשעוה וכקורמן סומכס אומר ככנף טואס וכחוץ של דקל ור״ש לנגעי׳ פ״א מ״ד הביא התוספתא בזה״ל איזהו ירקרק שבירוקין ר׳ אליעזר אומר כשעוה וכקורמין סומכוס אומר (בכנף) [צ״ל ככנף] טווס וכהוץ של דקל ובכ״י אירפורט (בהוצ׳ צוק״מ 618) הגי׳ כשעוה וכקורמל וכו׳ ככנף טואס וכחוץ של דקל, ושם ג״כ ירקרק שבירוקין כמו בנגעי׳ הנ״ל. ובספרא תזריע ריש פרק י״ד מפורש ירקרק (ויק׳ י״ג, מ״ט) ירוק שבירוקים וכן שם פ׳ מצורע ריש פרשה ו׳ ירקרקות (שם י״ד, ל״ז) ירוק שבירוקים, ועיי״ע שקע, ורש״י על ויקרא י״ג, מ״ט. ויען שצבע ירקרק ולנקבה ירקרקת הוא בתכלית הירוק כמו הדם לכן דרשו רז״ל במגילה י״ג. ט״ו. אסתר ירקרוקת היתה ופי׳ רש״י לדף י״ג. כהדסה זו ע״כ ובכ״י פ׳ אי׳ בפירוש בגמ׳ אסתר (ירקרקות) [ירקרוקת] היתה כהדסה. וממנו הפעל בקל שבת קכ״ט סע״א יָרְקָה אפוה, ולרוב בהפעיל נדרים נ״ח. הוריקו עיי״ע רק ב׳. ובהשאילה פניה מוריקות יבמות פ׳: סוט׳ כ׳. ירו׳ סוט׳ פ״ג די״ח ע״ד, במד״ר פ״ט, רות רבה פ׳ ותלכנה. תר״י א׳ לבמדר ל״א, י״ח אפהא מוריקן. הוריקו פניהם תנחו׳ וילקוט ריש נצבים פי׳ נהפכו פניהם לירקון או נתכרכמו פניהם. ב״ר ר״פ מ״ג דרש וירק (בראשית י״ד, י״ד) בזה הענין בכמה אופנים עיי״ע רק ה׳ ושם הובא ציון מנדרים ל״ב. ורבינו גורס בנדרים שהריקן — בויק״ר פי״ח ערוגת ירק טלאה השכים בבוקר ומצאה שהוריקה ופי׳ מהר״ם די לונזאנו בע׳ ירק: פי׳ ירוק כזהב וקלקול הוא לירק ע״כ אבל בילקוט ישעיה רמז רפ״ז גרס ומצאה ריקה וזה נ״ל עיקר והראיה מבמד״ר פ״ז ומצא אותה שהפריגה עיין מ״כ] —

ירק = יְרִיקַת חֲמוֹר (Eselsgurke) בפ״ח באהילות (מ״א) ויריקת החמור. פי׳ קישואים והם מרים והן פקועות שדה. — (א״ב וכן נקראים בלשון

---

[1]) כ״ה לנכון בדפ״ר ווייניציא וכל כ״י. [2]) כ״ה לנכון בכל כ״י ערוך ובדפ׳ וויניציא, ובדפ״ר ובשדפ״ע לי׳. ותיבות מי רגלים וכו׳ הם מפי׳ דרבינו וכ״ה בפי׳ רגמ״ה בפי׳ לבכורות (בקובץ כ״י אנגייליקא דף ס״ה רע״ב). [3]) בנו״ג בט״ס לירוקנא. [4]) בנו״ה עבדינן. [5]) כ״ה בכ״י ו״ו וה״ב וכ״ה בעי׳ מת ובנו״ג עולא אמר וכ״ה בכ״י ל״ד. [6]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו ל״ד וה״ב וב״ר ובן מובח מע׳ מת ושם קצת קטוע ובעי׳ הנוכחי בדפ״ע חסר ונשמט מן אמר עולא עד אמר עולא ובן נשמט הסיום, ובערך מת הגי׳ חיננא, ובכ״י מ׳ חנינה. [7]) וכן בל״ס יורקא והוא ירוקה שעל פני המים בלשון ערבי الخضرة على الماء ונקרא طحلب (Moos) עיין לעף פפלנ״צ 237 וש״נ פי׳ רשב״ץ בספרו מגן אבות.

ישמעאל קשאי חמור). *[אחי"ה ור"ב העתיק ללשון ארמי כנוי של מלה ערבית قثاء الحمار פי' קישואי חמור וזו דעת רבינו האי גאון ורמב"ם והרחבתי בזה בע' אנגירון (ח"א, קל"ח: קל"ט.) עש"ה ושם הזכרתי גי' רה"ג וירוקת חמור ובנו"ג וירקות חמור ובדפ"ע ובכ"י בראש הערך ירקת ובאמצע וירוקת ובדפא"מ בראש הע' ירק ואחריו נמשכתי כי נגזר מלשון יָרוֹק כי צבע זה הצומח הוא ירוק grün וכונת רבינו במ"ש והן פקועות ג"כ על זה הצומח עיי"ע פקועות לפי י"מ דילועי מדבריות ועיין מ"ש בע' אנגירון בשם אפרים הסורי ועוד עיי"ע כנגר. ודע כי בל"פ נקראים קישואי חמור خيار ואולי יריקה (לפי גי' רבינו) הוא קייר הפרסי הנ"ל באותיות הפוכות. וסופר ערבי Ibn al-Dschezzar קוראהו קתא אלברי (עיין D onnolo להח' שטיינ-שניידער 90) ולפע"ד צ"ל קתא אלברי פירש קישואי חמור כי בר = خر בלשי' פרסי חמור אבל וואללידם (ח"א, 767) פירש قثاء البرى cucumis silvestor וזה ממש דילועי מדבריות של רבינו הנ"ל] —

ירק (= ירקן, יַרְקְתָא, יְרוֹקְתָּא פי' מין אבן טובה שעינה ירוקה grün- gelber Edel-stein) תרג' אודם פטדה (שמות כ"ח, י"ז; ל"ט, י') סמקן ירקן. *[אחי"ה וכ"ה בתרג' יחזק' כ"ח, י"ג והוא תואר לזכר והקבוץ תרגום אסתר א', ו' סמקין ירקין, ולנקבה יחידה בתר"י א' לשמות כ"ח, י"ז יַרְקְתָא ושם ל"ט, י' אי' יְרוֹקְתָּא והקבוץ בתר"י א' (שם כ"ח, י"ז) יַרְקָתָא. לדעת רבים פטדה הוא אבן Topas ועינה לדעת פליניאוס ל"ז ל"ב היא ירוקה grün אבל לדעת שטראבא ודיאדאר (עיין וויענער רוו"ב ח"א 282) הוא מצבע אדום ולזה מסכים כי בפסיקת' זוטרתי תצוה (בהוצ' ה' באבער צ"ד: הערה ד') מבואר פטדה עקיק עיי"ע והוא אבן אודם Carneol] —

ירקומי (שר של ברד עיין בפנים) בס"ג דפסחי' (קי"ח סע"א) אמר [1]) ירקומי שר הברד לפני הקב"ה רבונו של עולם ארד ואצנן הכבשן. ירקומי שר ברד [2]). — (א"ב פי' בל"י שמש משרת בדברי קדושה ואולי שר הברד הוא מהפחותים בין שרי מעלה). *[אחי"ה הח' אייזלער בט"ר א', נ"ו נדחק להבין כונת ר"ב ע"ש ואין ספק כי ר"ב כיון על ל"י ἱεροκόμος פירוש משרת בקודש אבל שייכותו לשר הברד אין נ"ל. ודע כי בנו"ג יורקמו ובכ"י מ' ובילקוט הנ"ל ויתר המקומו' אצל ד"ס הגי' יורקמי ונ"ל כי עיקר הגי' בוי"ו בסוף והורכב מן יוֹרֶק פי' רוקק ושופך (עיי"ע ירק א') ומן ל"ע [illegible] פי' ברד וא"כ יוֹרֶקְמוֹ Hagelspeier] —

* יַרְקוּנָא (פי' מל"ם עיי"ע ירק ב' כלומר יין שמעורבין בו יְרָקוֹת Kräuterwein) ע"ז ל' סע"א שלש יינות הן וכו' מר ירקונא מתוק וכו' כ"ה בכ"י מ' ובבה"ג ובכ"י ר"ח לע"ז (בקובץ כ"י אנגייליקא דף י"ח:) ירקנא וכ"ה בדפ' ש"ס וויען תר"ל אבל בכל הדפוסי' הראשונים ירנקא וכ"ה ברש"י.

יַרַקְרִיקָא (לפע"ד או מל"מ ירקרק sehr grün או היותר טוב כמו שרקרק מל"ע شرقراق וכ"ה בל"ם שרקרקא Bienenspecht, Grünspecht') תרג' ואת הקאת ואת הרחם (ויק' י"א, י"ח) וית קתא וית ירקריקא. *[אחי"ה וכן תרג' אונקל' הרחמה (דברים י"ד, י"ז) אבל תר"י א' לשני המקומות שרקרקא וכ"ה בפשיטא וכן מוכח מחולין ס"ג. רחם זו שרקרק וכו' ועיי"ע שרק ה' ושם הגי' בזה דרב ביבי: ושריק רקרק ובנו"ג שרקרק ועיין זאאלאגיע להחכם לעוויזאהן 169 ונתינת לגר על אונקלס להגאון מהר"ן אדלער לויק' הנ"ל, והוספות פליישער לעמת"ר ללעווי ח"ב 580 ולעמת"ל ח"ב 447] —

יְרוּשָׁלַםִ (בל"מ לרוב חסר ובעזר' ירושלֶם — לֵם ועוד מלא יְרוּשָׁלַיִם Jerusalem עִיר שָׁלֵם יראה שלם עפ"י רז"ל עיין בפנים) בפ' במה אשה (שבת נ"ט.) מאי עיר של זהב (שבת פ"ו מ"א) אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן [3]) ירושלם דדהבא כדעבד להר"ע לדביתהו. ובר"ג דהנודר מן המבושל (נדרים נ' רע"א) הוו גנו ר"ע ודביתהו בי תיבנא [4]) הוי קמנקיט ליה [5]) תיבנה ממזייה אמר לה אי הוה לי [6]) רמינא ליך [7]) ירושלם דדהבא. פירוש כתר ועליו צורת ירושלם. בב"ר פרשת נ"ז [8]) (לפנינו פ' נ"ו) שם המקום ההוא ה' יראה (בראשית כ"ב, י"ד) אברהם קרא אותו יראה, שם קרא אותו

---

[1]) וכ"ה בילקוט תהלים רמז תתע"ג וכ"י מ' וא"פ אצל ד"ס פסחי' ולפנינו עמד. [2]) כ"ה רק בדפ"ר. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע נשמט, וכגי' הכ"י אי' לנכון ג"כ בכ"י ש"ס ובריו"ף ובראש ובאו"ז הל' שבת סי' פ"ד ס"ק ד' ובנוסחי' לי' מלת אמר. [4]) כצ"ל וכ"ה בש"ס ובכ"י ל"ד ובר"ר כי תבנא ובכ"י ו"ו בתיבה אחת ביתיבנא. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו, ובכ"י ה"ב ול"ד לה. [6]) בכ"י ל"ד בט"ס ליה. [7]) כ"ה בכל כ"י ערוך ובדפ"ע בט"ד ט' שנתחברו שתי אותיות. [8]) כ"ה לנכון בכ"י ב"ר ובדפ"ע נקטע.

שלם ומלכי צדק מלך שלם (שם י"ד, י"ח) אמר הקב"ה אם אני קורא אותו יראה שם אדם צדיק מתרעם ואם אני קורא אותו שלם אברהם אדם צדיק מתרעם אלא הריני קוראו כמו שקראו אותו שניהם ירושלם יראה שלם [1]). במגילת איכה הבת ירושלם (איכה ב', י"ג) הבת יראה ומושלמת לי אמר רבי יצחק אמר הקב"ה כשאת יריאה [2]) את מושלמת לי. *[אחי"ה כונת רבינו על איכ"ר פ' מה אעידך ושם הגירסת הבת ירושלם הבת שיראה ומשלמת לי ע"כ והסיום א"ר יצחק וכו' חסר. ורבינו הביא זה המדרש יען שהזכיר מב"ר ירושלם כמו יראה שלם. ועפ"י שני מדרשים יש לומר כי יְרוּ של ירושלם ענינו א') קצור מן יְרָאוּ = יְרָאוּת Anschauung ב') כמו יְרוּא (מפעל יָרֵא) Verehrung ואלה שני הפירושים תמצא באו"ה לפירשט שרש ירושלם אבל את מדרש איכ"ר לא הזכיר אבל בלי זה אינו מיושב כל צרכו. ויתר מאמרי רז"ל בענין ירושלם עיין בברכות נ"ה. שבת ס"ב: ס"ג. קל"ט. פסחים ח': נ'. יומ' כ"א. סוכה נ"א: ר"ה כ"ג. תענית ה'. חגיגה י"ב: כתובות ק"ה. קידושין מ"ט: ב"ק פ"ב: ב"ב ע"ה: סנהדרין צ"ה. ושם: זבחים קי"ט: חולין צ"ב. אבדר"נ פל"ה איכ"ר פתיחת' סי' כ"ג ועוד עיי"ע אלכסנדריא ומ"ש בח"א, צ"ה. ועוד גיאג' לנייבויער 134 והלאה. והתואר זכר ירושלמי איכ"ר פתיחתא רסי' כ"ד ילקוט ישעיה רמז רפ"ט כל נביא שלא נתפרש שם עירו ירושלמי היה (עיין מגילה ט"ו רע"א) ושם פ' רבתי אזל ירושלמי לאתינס וכו'. תוספתא כתובות ס"פ י"ב כסף ירושלמי. ותלמוד דבני א"י נקרא ירושלמי עיין הקדמה למבוה"י למהרז"ף. ולנקבה ירושלמית חולין ס"ה. עיי"ע יוחנא, איכ"ר פ' בני ציון עירוני שנשא ירושלמית. עירובין פ"ג. סאה ירושלמית והקבוץ יְרוּשַׁלְמִיּוֹת יומ' מ"ד: ירו' כתובות פ"א דכ"ה: תוספת' מעשר שני פ"ב] —

* יְרוּשָׁה (das Erbe) עיי"ע הבא אח"ז.

יֵרַת (בל"ע ورث בל"ס יֵרַת כמו בל"מ ירש erben, in Besitz nehmen) תרג' יורש אותי (בראשית ט"ו, ג') ירית יתי. *[אחי"ה וכן הועתק בכל מקום שרש ירש ועוד שתי פעמים הועתק כן שרש נחל בהפעיל עיין תרגום למשלי ח', כ"א; י"ג, כ"ב ובעל המתורגמן מצאו רק במקום ראשון. וכן בדרז"ל שבת קט"ז: בראי וברתא כחדא יירתון, כתובות נ"ב: (פ"ד מ"י) אינון ירתון, יומא ע"ב: לא תירתון תרתי גיהנם. ירוש' פיאה פ"א דט"ו ע"ג דנירת גן עדן, שהש"ר מה יפית מן דיירות. באפעל בתרגום משלי שם ושם ובנו"ג במקום ראשון דאֵירוּת וכ"ה במתורג' אבל בפשיטא דאוֹרִית וכ"ה בכ"י תרג' אצל לעווי וכן מצאתי בכנוי הגוף בב"מ ט"ז רע"א זבנה אוֹרְתָהּ ויהבה במתנה עיין פירש"י. והתואר יָרוֹתָא ובל"ס יָרוּתָא פי' יורש עיין תרגום ש"ב י"ד, ז', והקבוץ ירותין תרג' לשופטים י"ח, ז'. לירמיה ח', י'. ובירו' סנהד' ספ"ג דכ"א ע"ד כתב ר' לעזר לְיָרְתוֹי ספרים וכו' והוא במשקל ל"ס יָרְתָא פי' יורש. והשם יֵרְתוּ ירו' סנהד' שם ותר"י א' לבמד' כ"ז, ז' והוא כמו יְרוּתָא פי' יְרֻשָּׁה בל"מ (או יְרוּשָּׁה מלא בדרז"ל קידושין ל"ז. והלאה. נדרים פ"א. אבות פ"ב, מי"ב). וכתב המתורגמן ע' ירת כן מצאתי כל השמות בוי"ו ודגיש התיו והיה ראוי להיות יֵרְתָא חסר וי"ו . . ובסמיכות ירוּתַּת ע"כ עיין הדוגמאות שם אבל אני מצאתי גם בנפרד באונקל' לדברים ג', כ'; תרג' יהושע א' ט"ו יְרוּתַּתְכוֹן וכן בויק"ר פ"ח ירותתי גבך וכו' ושם ומה ירותתך וכו' והוא במשקל סורי יָרְתוּתָא ואולי גם יְרוּתָא במקום יְרוּתְתָא לכן בא תמיד בוי"ו ובדגש בתי"ו. — ב"ר פנ"ו עיי"ע פרגזיות] —

יָשַׁב (ידוע מל"מ והפכו עמד, והשם יְשִׁיבָה, יִשּׁוּב, יִישּׁוּב das Sitzen, Besetzen, der Sitz, die gesetzte Ansicht, Verständigkeit) עיין בהוספותי בר"ג דפ' כל הזבחי' (ט"ז.) אתיא בקל וחומר מיושב ומה יושב שאוכל קדשים [3]) אם עבד חילל זר שאינו אוכל אינו דין שאם עבד חילל מה ליושב שכן פסול לעדות מיושב תלמידי חכמים מה לשם יושב שכן פסול לעדות שם יושב לא פריך. בב"ר פרשת נ"א (נ') ולוט יושב בשער סדום (בראשית י"ט, א') ישב כתיב אותו . . היום מינוהו ארכי (יודיקו) [צ"ל יודיקי] [4]). ובפרשת נ"ט [5]) (לפנינו פנ"ח) ועפרון יושב (בראשית כ"ג, י') רב יצחק אמר ישב כתיב אותו היום מינוהו ארכי סטרטיגוס [6])

---

[1]) בב"ר קצת בלי אחרת ע"ש ובילקוט תהלים רמז תתי"ד ושם ושם כתיב מלא ירושלים ואין זה נכון שהרי קוראו על שם שלם ועיין תוספות תענית ט"ז. ד"ה הר ישם הובא זה הירו' בשם י"מ ואולי הוא ר"ת מן „יש מדרש" וכן אי' חסר במד' שו"ט סוף מזמור ע"ו אבל שם נשתנה הגי' ע"ש. [2]) כ"ה בדפ"ר ואמ', ובדפ"א יראה. [3]) ונראה שהוא מפי' רבינו ועיין תוספ' יומ' כ"ה. ד"ה אין. [4]) וכצ"ל בדפ"ר ושם ארקי יודקי ועיין עוד ע' ידקי ומ"ש. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וכ"ה בערך ארך בה"א רפ"ו ובדפ"ע בכאן בט"ד פ' י"ט. [6]) צ"ל במלה אחת כמו בע' ארך במקום הנ"ל וכ"ה בכ"י ו"ו רק שם בט"ס ארכוטגוס וצ"ל ארכיסטרטיגוס והוא ל"י ἀρχιστράτηγος ובח"א רפ"ו. שורה כ"א אי' ט"ד ע"ש.

דלא יהא בר נש רב זבין מבר נש זעיר. בפ' כיצד משתתפין בגמ' רבי יהודה אומר אם יש שם תפוסת יד [1]) (עירובין פ"ו.) ורבי עקיבא מכבד את העשירים [2]) כדדרש רבה [3]) בר מרי ישב עולם לפני אלהים (תהלים ס"א, ח') פי' אימתי ישב עולם לפני אלהים בזמן שחסד ואמת מן ינצרוהו (שם) כלומר בזמן שיש עשירים שנותנין צדקה וגומלין חסד העולם מתישב והואיל וכן יש להן כבוד לפני הקב"ה גם אנו מכבדין אותן. פ"א לולי חסד ואמת שהן עושין לא היה עושרם נצור לפיכך ראוי לכבדן. *[אחי"ה כפי' ראשון איתא בפירוש ר"ח (בש"ס ווילנא) וכן הוא ברש"י ועוד עיין ביוחסין השלם הנ"ל בשם רש"י ומה שהביא בשם הערוך ליתא לפנינו ועיין מ"ש במבוא XIX ותיבות „ומן ינצרוהו לשון מזונות" שייכין עוד לפירש"י. ודע כי יש לשרש ישב שתי הוראות עקריות. א') ענין ישיבה שהיא הפך העמידה ומזו ענין עכבה ודירה במקום sich aufhalten, wohnen ב') הושאל לענין מנוחת הדעת הלב והרעיון der Sinn, Gedanken, das Herz beruhigen. erquicken. מהוראה ראשונה שהוא ל"מ עיין דוגמאות ברכות ל"א: אסור לישב בתוך ד' אמות של הלכה. מגילה כ"א. מנין לרב שלא ישב וכו', מ"ק ט"ו: לא היה יושב ע"ג כרים וכו', ב"ב ק': עמדו יקרים עמודו שבו יקרים שבו עיי"ע ברך א'. הוריות י"ג: תוספת' סנהדרין ספ"ז כשהנשיא נכנס כל העם עומדים ואין יושבים עד שאומר להם שבו. ובירו' ביכורים פ"ג דס"ה ע"ג ואין רשות לאחד מהם לישב עד שיאמר להם שבו כתובות ק"ג: ישב בראש — ומענין עכבה ודירה ברכות כ"ח: יושבי קרנות וכו' הפכו יושבי בית המדרש (שם) עיי"ע קרן ג'. שם ל'. השכים לישב בקרון וכו' ירוש' פסחים ספ"ה דל"ב ע"ד, ירו' סוטה ספ"ז דכ"ב. ישבה לה בהר הבית.. ישבה לה במקומה. עירובין י"ח: וש"נ ישב בתענית. ברכות כ' רע"א וש"נ שב ואל תעשה — בפיעל שמ"ר פנ"ב ולא היו יודעין ליישבו, ירו' שבת ספ"ז ד"י ע"ד ושם רפי"ב די"ג ע"ג הבנאי שיישב את האבן וכו', ירו' פסחים פ"ח דל"ג: מפני שהוא כמיישב בידו, ובפועל ב"ר פפ"ב כשהקב"ה דן את אוה"ע מיוּשָּׁב וכו', ירו' גיטין פ"ז דמ"ח ע"ד אדם מעיד עדותו מיושב. הפעיל: סנהדרין פ"ה מ"ד ומושיבין, מכות י'. אין מושיבין אותן ע"ש כמה פעמים, זבחים פ"א מ"ג ביום שהושיבו וכו', יומא ל"ח סע"א ובמקומך יושיבוך, ב"ק ט"ז סע"ב הושיבו ישיבה על קברו, ירו' ברכו' פ"ז די"א: בין נגידים תושיבך. תוספתא שבת ספ"ז המושבת אפרוחין וכו' עיין שם כמה פעמים. נתפעל ברכות ל"א. נתישבת.. לא נתישבה. מהוראה שניה רק בפיעל, בפועל, בהתפעל, בנתפעל: ויק"ר פל"ז אתה יִשַּׁבְתָּ לבני סבלותם חייך שאת עתיד ליישב ולפרש לבני נדריהם. ירו' פסחים ספ"ה דל"ב ע"ד דרש וַיֵּשֶׁב (ש"ב ז', י"ח) יישב עצמו לתפילה וצ"ל בתפילה וכ"ה בירו' סוט' ספ"ז דכ"ב. יומ' רפ"ג ד"מ: ועיין תוספות סוט' מ': ד"ה והאמר. ירו' שבת פי"ד די"ד ע"ד החומץ מיישב את הנפש, ב"ר פ"פ דברים שמישבים את הלב, ילקוט משלי תתקס"א מְיַשְּׁבִין את הדין. — ברכות ל'. אין דעתו מיושבת עליו, סנהדרין ס"ח. דעתו מיושבת עליו, תנחומ' ק"י. ילקוט ישעיה רמז שט"ז דעתן מיושבת עליהן, ילקוט וארא סוף רמז קע"ח בשם ספרי בקי ומיושב, ירושלמי ברכות פ"ד ד"ח: לבו מיושב. וילקוט הנ"ל ומיוּשָּׁבִין בדין. ברכות נ"ח: (לפי גירסת כ"י מ') דלא מתיישבא דעתיה, חגיגה ג' סע"ב לאחר שנתיישבה דעתו. יומא פ"ב. אם נתישבה דעתה, איכ"ר פסוק כל עמה עד כמה מתיישבת נפש וכו', ילקוט ישעיה רמז שנ"ט עכשיו נתישבה דעתי עליו — והשם המופשט יְשִׁיבָה הפכו עמידה כתובות קי"א סע"א אל תרבה בישיבה שישיבה קשה לתחתוניות ואל תרבה בעמידה שעמידה קשה ללב, ושם: ישיבה שאין בה סמיכה, חגיגה ט"ו. אין למעלה לא עמידה ולא ישיבה וכו' כ"ה בכ"י ש"ס עיין ד"ס למקומו וכן בפי"מ להרטב"ם לסנהדרין פ"י מ"א ושם לא ישיבה ולא עמידה, כלים פ"ח מ"ח נמצא מקום ישיבת הבלן מקום ישיבת הצבע מקום ישיבת של שולקי זיתים טהור עיין פי"מ להרמב"ם. וכפי' רה"ג בסד"ט למקומו מבואר רק תחלת המאמר וז"ל (כבלן) [צ"ל הבלן] פי' בעל מרחץ שמשלם לבני אדם ע"כ ובלי ספק צ"ל שמשמש וכ"ה בערך בלן (ח"ב צ"ט) ועוד שם הוספה קצת ע"ש ולכן בודאי דברי הערוך שם שייכים לרה"ג אבל כפי' לזבין ד', ב' ליתנהו ונלקחו מכלים פ"ח מ"ח ובכ"י אשר ממנו נדפס קטוע הוא בכלים שם וחלו

[1]) כ"ה בדפ' ווניציא וכ"ה בירוש' ובדפ' פיז' וויניציא רפ"ב ורפ"ח וקושט' (ד"ס עירובין קס"ח:) ובכ"י ערוך ו"ו ל"ד ב"ר תפיסת יד וכ"ה באו"ז סי' ק"צ ובנוסח'. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ב"ר ובדפ' וויניציא אבל בשאר דפ"ע קטוע הוא ולי' מן אם יש וכו' ממה שגרס רבינו ורבי עקיבא בוי"ו נשמע שהיה לפניו כמו בנוסחאותינו ר' מכבד עשירים ר' עקיבא מכבד עשירים, ובכ"י א"פ ודפ' שונצ' בהיפך עיין ד"ס שם קס"ט: [3]) וכ"ה בכ"י מ' וע"י וביוחסין השלם 119 ובנו"ג רבא.

בו ידים. מכות י"א סע"ב איזהו ישיבה שהיא בארץ אחוזתו זה קבורה. יומ' כ"ה. וש"נ אין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד וכ"ה בירו' יומ' רפ"ג ד"מ: ובירו' פסחים ספ"ה דל"ב ע"ד וירוש' סוט' ספ"ז דכ"ב. אי' הגי' לא היתה ישיבה בעזרה אלא וכו' ולפי דעת ר' אמי (ר' אימי) בירו' בג' מקומות הנ"ל: אף למלכי בית דוד לא היתה ישיבה בעזרה. ירוש' ביכורים פ"ג דס"ה ע"ג אין ישיבה לפני סיני — ועוד ענין ישיבה כמובל"מ מושב או בכסא מלכות או באסיפת חכמים. בסוף איכ"ר על פסוק אתה ה' לעולם תשב וגו' וכי יש ישיבה בלא כסא וכו' ע"ש במפרשים. ריש אסת"ר פ' בימים ההם: דרש כשבת המלך או"ה אין להם ישיבה . . בשבת המלך אין כתיב כאן אלא כשבת המלך ישיבה שאינה ישיבה אבל ישיבתן של ישראל ישיבה ונ"ל הטעם כי כ"ף הדמיון מורה רק שיווי ולא החלטת הענין וכן דרשו רז"ל ברכות ג': כחצות הלילה (שמות י"א, ד') מי איכא ספיקא קמי שמיא וכו' ע"ש וברש"י על הפסוק הזה ומכילת' שם. ועוד באסת"ר (שם) דרש אל מקום הַשָּׁבֶת (מ"א, י"ט) בישיבתו בא לישב אומר לו דע לפני מי אתה יושב וכו' ועיין ג"כ רד"ק לזה הפסוק. ומענין ישיבה בשבת תחכמוני ואספת חכמים במקום שלומדים בו הלכה עיין אבות פ"ב מ"ז מרבה ישיבה מרבה חכמה. ב"ב ק"כ. בישיבה הלך אחר חכמה. יומ' כ"ח: מימיהן של אבותינו לא פרשה ישיבה מהם היו במצרים ישיבה עמהם שנא' לך ואספת את זקני ישראל היו במדבר ישיבה עמהם שנא' אספה לי שבעים איש וכו' אברהם אבינו זקן ויושב בישיבה ע"ש כמה פעמים. עירובין כ"ו סע"א הושיב ישיבה על פתחו. פסחים קי"ט רע"א המכיר מקום חבירו בישיבה. המקבל פני חבירו בישיבה. תענית ח'. ירבה בישיבה. חגיגה י"ד. זקן שראוי לישב בישיבה (כ"ה בכ"י מ' ובנו"ג לישיבה) זבחים פ"א מ"ג ביום שהושיבו ראב"ע בישיבה וכ"ה בירו' תענית פ"ד דס"ז ע"ד ובירו' ברכות פ"ד ד"ז ע"ד אי' ומינו את ראב"ע בישיבה. ירו' דמאי פ"ב דכ"ג. חכם שישב בישיבה. ירו' שבת פי"ב די"ג סע"ג ממזר ת"ח קודם לכה"ג עם הארץ . . הא לישיבה לא א"ר אבין אף לישיבה. כלומר להיות ראש ישיבה והוא ריש מתיבתא (Akademiehaupt). מכות י'. הרב שגלה מגלין ישיבתו עמו. סנהדרין ל"ב: הלך אחר חכמים לישיבה אחר ר"א ללוד וכו' אחר ר' מתיא בן חרש לרומי וכו' כ"ה לנכון בפי' ר"ח לסנהד' (בקובץ כ"י אנג' דף צ"ג.) ובכ"י ש"ס, וזה מה שמצינו ביומ' פ"ו. ילקוט ירמיה ג' רמז רס"ט, מדרש משלי סי' י' שאילתות בוזאת הברכה ססי' קס"ז שאל ר' מתיה בן חרש את ר"א בן עזריה ברומי ותמורתו בירו' יומ' פ"ח דמ"ה סע"ב וירושלמי סנהדרין רפ"י דכ"ז ע"ג שאל וכו' בישיבה והח' ברילל במבוא המשנה 136 רוצה להסביר חלוף הגירסאות ע"ש ושם הובאה גירסת המכילת' יתרו (פרש' ז' פ' כי לא ינקה) הלך מתיא בן חרש אצל ר' אלעזר הקפר ללודיא וכו' ובאבות דר"נ פכ"ט הגירסא ללודקיא ועל חלופי הגירסאות כבר התעורר הח' פריעדמאן במאיר עין למכילתא שם. ולפע"ד החלוף ללודיא, ללודקיא נולד מהבנת מלת ברומי במקומות הנ"ל כמו דרומי שהוא בנגב דא"י קרוב ללוד כמו שהוכחתי בערך דרום ע"ש היטב ושם היה מקום ישיבת ר' ישמעאל ובאמת בילקוט ירמיה שם אי' הוספת ברומי: שהיה ר' ישמעאל דורש ברומי מה שלי' במקומות הנ"ל ואולי עיקר הגי' בדרומא. ואולי היה ר' מתיא בדרומא קודם שהלך לרומי ומהרז"ף בד"מ 131 החליט שלא הלך ר' מתיא לא"י. ובלי ספק היה קבע רמב"ח ישיבתו ברומי עיין שם 130 והראיה ממעילה י"ז. שאל רמב"ח את ר' שמעון בן יוחאי בעיר ושם העיר נפקד וצ"ל בעיר רומי. או גם זולת זו פי' עיר כמו בל"ר urbs היינו עיר של רומי והראיה מיומ' נ"ז. אני ראיתיה ברומי ובמעילה י"ז: בתמורתו בעיר. — והושאלה מלת ישיבה למתיבתא דרקיע פסחים נ"ג: זוכר ויושב בישיבה של מעלה ובכתובות קי"א: תמורתו כאילו מדבק בשכינה. ונ"ל לפרש מלת ישיבה בטעם בית ספר ובית רב אשר שם יושבין ועוסקין בתורה וכן דרשו רז"ל חגיגה ג': בעלי אסופות שיושבין אסופות ועוסקין בתורה. והקבוץ ירו' שבת פ"י די"ב ע"ג שימשתי את אבא עומדות מה שלא שימשתן יְשִׁיבוֹת וכו' כך א"ל שימשתי את אבא עומדות מה שלא שמשת את רבך ישיבות עיין ש' המפרש. קהל"ר פסוק כל הדברים אפשר שישיבות הללו טועות הן בדברים בטלים הללו — משתי הוראות הפעל ישב נבנה השם יישוב. ישוב א׳) כל מקום המיושב שבעולם bewohnte, cultivirte Gegend ב׳) מנוחת והשבת נפש ודעת die Beruhigung, das Einleuchten, Verständniss. מהורא הראשונה ברכות ל"א. כל ארץ שגזר עליה אדה"ר לְיִשּׁוּב נתישבה וכל הארץ שלא גזר עליה אדה"ר לישוב לא נתישבה וכ"ה סוט' מ"ו: ובמ"ע דמ"ג הכ"ה. ע"ג הוכחתי כי מדמיון הפרסיים נובע זה המושג. ברכות נ"ח רע"ב בישובן והפכו (שם) בחורבנן. ירו' גיטין פ"ה דמ"ז סע"א ורע"ב משום יישוב הפכו חורבה (שם) וירו' ב"ק רפ"ט ד"ו ע"ד ב"ק פ"י מ"ו בישוב והפכו (שם) במדבר. שם פ"ג סע"א בישוב

כרמים, בישוב שובכין, ירו' דמאי פ"א דכ"א ע"ד מן המדבר לישוב. ירו' סוט' פ"ז דכ"א ע"ג ביישוב ילכו ולא במדבר, קהל"ר פ' מעות, רות רבה פ' באשר תמותי עולם שבאת ממנו דומה לישוב (ליישוב) אם אין אדם מתקן בישוב מה יאכל במדבר, ובפדר"א פמ"ג אם אינו לוקח מן היישוב לחם ומים במדבר אינו מוצא לאכול ולשתות ועיין מדרש משלי סי' ו' וילק' ירמי' סוף רמז רצ"ז בשם מדרש. ועוד הפכו בר חולין קכ"ב. חזיר של יישוב חזיר הבר, ירו' שבת רפי"ד די"ד: חזיר של יישוב.. חזיר של בר. והפכו ים ירו' ב"ק ספ"ה ד"ה. אווז ים עם אווז יישוב וכו'. פסחים צ"ד. כל היישוב כולו תחת כוכב אחד יושב ע"ש כמה פעמים — והושאל לישוב העולם אומנות ועבודת האדמה ירוש' ב"ב ספ"ב די"ג ע"ג יישוב העולם. ילקוט בא רמז רכ"ה ישוב המדינה. סנהדרין כ"ה סע"ב דלא שכיחי ביישוב, קידושין פ"א סמי"א אינו מן היישוב והפעל: מיישבי עולם סוט' כ"ב. הפכו (שם) מבלי עולם. ומזה הענין במדרש תדשא (בביה"מ ליעללינעק ח"ג, קס"ז) והם עומדים על רגליהם (ד"ה ג', י"ג) כאות ל' שאין לו ישוב פי' בלי קיום ומשענה ובילקוט מ"א ז' רמז קפ"ה לי'. מהוראה שניה ירוש' נדרים פ"א דל"ו ע"ד דבר של יישוב (הפכו של סכנה, שם). ב"ר פל"ה בני אדם של יישוב ושם פי"ט פ"כ בישוב הדעת פי' שהיתה דעתה צלולה] —

* יְשֵׁבָב (שם הפרטי א') לחברו של ר"ע עיין חולין ל': ל"ב. כתובות כ"ט: ועוד עיין ד"ה למהרז"ף קל"ג ומבוא המשנה להחכם ברילל קמ"א ב') לכהן הגדול בימי בית שני יומ' מ"ז. ועיין רש"י לחולין שהשוהו עם ישבב דדה"י א' כ"ד, י"ג ועיין היוחסין השלם 71 ושם הגי' ישבאב וכ"ה במקרא אולם יותר טוב לדמותו עם ישבב אחיו של ישמעאל (שמעון) בן קמחית וכן נכתב מלא ישובאב בכ"י ליומ' ועוד עיין מ"ע לח' גרעטץ ח"ל, נ"ד. ולפע"ד שם חכם הנ"ל ראוי להכתב חסר להבדילו מכה"ג של אותו השם. ועוד יש אמורא מזה השם עיין יוחסין השלם 160.

* יֵשׁוּ (קצור מן יֵשׁוּעַ והוא מיסד דתם) ובא איזה פעמים בתואר הנוצרי סנהד' ק"ג סע"א שמקדיח תבשילו ברבים כגון ישו הנוצרי כ"ה לנכון בכ"י ו"ו בע' קדח ב' וכ"ה בכ"י ש"ס מ' פ' וק' ובע"י הראשון ובדפוסי' הראשונים ונשמט מן הצינזור וברוב כ"י ערוך נמחק או נגרד ובדפ' ויניצ' רק הנוצרי וכן הוא באה"ת למסכת עבודה זרה דף י"ז כך למדני הנוצרי ובכ"י ש"ס ובע"י הראשון הגי' ישו הנוצרי, וכן שם בכ"י ובדפוסים הראשונים ומצאתי אדם אחד מתלמידי ישו הנוצרי ועיין יתר המקומות בד"ס לע"ז שם. ובתוספת' דחולין פ"ב וירו' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ד וירו' שבת ס"פ י"ד די"ד סע"ד הגי' ישו פנדרא ועיי"ע בן פנדרא (ח"ב קכ"א:) ועוד עיי"ע בן סטדא (שם קי"ח: והלאה) ושם בסוף הערך הנ"ל הובא ציון מסנהדרין ק"ז: שדחו לישו הנוצרי בשתי ידים וכ"ה בסוט' מ"ז. בדפוסי' הישנים והובא במאמר חסרון הש"ס ועוד עיין גי' כ"י ש"ס לסנהד' שם וע' טרטות. ובתוספ' כ"י אירפורט לחולין פ"ב אי' ישוע בן פנטרא (פנטירי), ובע"ז כ"ז: לפי גי' כ"י ישו בן פנטירא. ועוד עיי"ע בוני (ח"ב נ"ז) ציון מסנהדרין מ"ג. וקצת מזה הציון הובא בע' קרב ע"ש ומ"ש וכל הענין נשמט בדפ' באסיליא וקראקא מן הצינזור עיין חסרונות הש"ס וד"ס לסנהדרין צד ס"ג. והלאה, ובכ"י ש"ס וע"י איתא הרבה פעמים בסיפור שם ישו הנוצרי.

יֵשׁוּעַ [1] (נתקצר מן ל"מ יְשׁוּעָה או כמו ל"מ יֵשַׁע פי' עזרה והצלחה ואֹשֶׁר והושאל ליום פדיון או ליום הולדת הבן -Auslösungs- Geburts (tag des Neugeborenen בס"ג דפ' מרובה (ב"ק פ' סע"א) איקלעו לבי ישוע הבן. פי' לפדיון הבן. ישוע [צ"ל ישועה] תרגום פורקן וכן תרגום פדיון. *[אחי"ה עיין מתורגמן שרש פרק א' כל לשנא ישועה והצלה ופדיון מתורגם בל' פריק וע"ש הדוגמאות, ולכן צ"ל במקום ישוע תרג': ישועה תרג' וכו' או צ"ל יֵשַׁע וכן תרגום ישענו (תהלים צ"ה, א') פורקננא (כפי גי' כ"י). וכפי' הערוך אי' ברש"י ע"ז ד'. ד"ה להן שוע ע"ש וכן מוכח מפי' לב"ק הנ"ל ע"ש והתוספות שם ד"ה לבי השיגו עליהם והעלו בשם ר"ת פ"א והוא ממש כפי' רבינו בע' שבע בשם ר"ח ואולי גם בתוספ' צ"ל ר"ח במקום ר"ת. וכשני פירושים הנ"ל העתקתי. ובע' שבע מצוין ג"כ ישוע הבן מב"ב ס' סע"ב ורשב"ם לא פי' וכן לא מצאתי מפורש בפירוש רגמ"ה כ"י לב"ב. ומהפעיל יושיע (סוט' ל"ד:) נבנה השם הושענא עיי"ע. — ועוד פירוש ישוע שם הפרטי במקום יהושע, הושע עיין עזרא ב', ב'; נחמי' ח', י"ז. והיה ישוע התשיעי בראשי האבות לכהנים ושכניהו העשירי עיין דה"י א', כ"ד, י"א; דה"י ב', ל"א, ט"ו ועיין מ"ש הח' באבער בהערה

---

[1]) כ"ה לנכון בעה"ק שנ"ב, ובדפ"ע בראש הערך: ישע.

לפסיקתא דר"כ פ' העומר (צד ס"ט:) על המאמר אימתי הן תמימות בזמן ישוע ושבני' ביניהם וצ"ל בזמן שאין ישוע ושכניה ביניהם — ישוע בן פנטרא עיי"ע הקודם לזה. ידים ג', ה', ר' יוחנן בן ישוע. ירוש' מ"ק פ"ג דפ"ב ע"ג ישוע אחוי דדוריי] —

* יָשַׁט (מל"מ רק בהפעיל ויוֹשֶׁט (אסתר ה', ב') פי' שליחת יד (darreichen, ausstrecken כל לישנא דשליחות יד מתורגם בלש' הושטה עיין המתורגמן וכן בדרז"ל פסחים כ"ב: ע"ז ו' רע"ב מנין שלא יושיט אדם כוס של יין לנזיר וכ"ה בתוספת' דמאי ספ"ב והובא בע' שט ד'. חולין ק"מ. הושיט ידו לקן. פסיקת' דסליחות (פסיקת' דר"כ צד קס"ז:) והובא בילקוט שלח רמז תשמ"ד משל לשנים שהושיטו הדסים למלך אחד הושיטה לשמו ויצאת לשם זקנו ואחד הושיטה לשם זקנו ויצאת לשמו חזקיה הושיטה לשמו וכו' משה הושיטה לשם זקנו וכו'. ב"ר פ"ע והושיטו לו בקנה ושם בנ"א את מושיטו לזה בקנה ע"ש במ"כ. ואולי מזה ירו' מגילה רפ"ד דע"ד ע"ד חמא חד ספר מוֹשֵׁט תרגומא מן גו סיפרא כלומר שלח יד ופושט לקחת תרגום לקרוא בו או אולי המי"ם שרשית עיי"ע משט. והשם הושטה עיי"ע. ועל שם הפרטי בר ישיטא עיי"ע בח"ב, קע"ז:

* יְשִׁיוָֽן (קבוץ מן שִׁיוְיָא פי' ערש Lagerstatt, Bett והיוד נוספת) תוספתא ב"ב רפ"ד המוכר את הספינה וכו' לא מכר לא את היציעין ולא את הישיוין כ"ה בכ"י אירפורט (צוק"מ 402) ובנו"ג הישוין. ותרג"י ערש (דברים ג', י"א) ותרג' מושב (ש"א כ', כ"ה) שיוויא והוא כמו יצוע בל"מ שתרג' יצועי (בראשית מ"ט, ד') שיוויי עיי"ע שו א' ונבנה מהפעל שַׁוִי וכן בל"ס. והיו"ד בראש נוספת או הוא במקום א' כמו אשוויה עיי"ע או אולי צ"ל ולא את השיוָוין עיין תרגום עמוס ב', ח' ויגיד עליו רעו ולא את היציעין שענינו מטה וערש. ועיין ערך יצע.

* יִשְׁמָעֵאל (שם פרטי) א') לאומת הערביים שנתיחסו על שם ישמעאל בן אברהם אבינו תרג' עריץ (איוב ט"ו, כ') ישמעאל תקיפא [1] שבת י"א. תחת ישמעאל ולא תחת גוי עיי"ע חבר ב'. פסחים קי"ח: כוש ישמעאל והקבוץ ישמעאלים סוכ' נ"ב: ירו' תענית פ"ג דס"ו סע"ג וילקוט איוב רמז תתק"ו. עטיפת ישמעאלים מ"ק כ"ד. עיי"ע עטף ג'. ב') לתנא הנודע והוא חברו ובעל מחלקותו של ר"ע עיין חקירות מהרז"ף ברה"מ 105 והלאה ובמה"מ לה' ברילל 103 והלאה. ג') לאיזה אמוראים ד"מ ר' ישמעאל אבוה דר' יודן ר' ישמעאל בר רב יצחק מבהי"ר ק"ח והלאה.

* יָשֵׁן (ידוע מל"מ (schlafen והושאל לרפיון erschlaffen שהש"ר על משכבי: כשישנתי לי מן התורה ומן המצוות נסמכו לי לילות ללילות ושם עכשיו שישנתי לי וכו' והוא מיותר וכפול עיין פי' מהרז"ו. והשם שֵׁינה עיי"ע.

* יָשָׁן (מל"מ ופי עמידת דבר ימים רבים (alt הפכו חדש עיין דמאי פ"ד מ"ז, ירו' פסחי' פ"ו דל"ג. ירו' גיטין ספ"ג דמ"ה: והקבוץ יומ' כ"ו רע"א והשם יוֹשֶׁן פירוש מעמד הקודם der frühere Zustand קידוש' ס"ו סע"א החזיר את התורה ליושנה, כתובות ח': החזירו הדבר ליושנו, סנהדרין י"ט. החזיר ר' יוסי את הדבר ליושנו בציפורי, ירוש' ברכות פ"ג ד"ו: חזרו הדברים ליושנן, שם פ"ז די"א ע"ג וירו' מגילה ספ"ג דע"ד ע"ג למה נקראו אנשי כנסת הגדולה שהחזירו הגדולה ליושנה ובבבלי יומ' ס"ט: אי' שהחזירו העטרה ליושנה. והפעל ממנו בפיעל ובפועל ב"ב צ"א סע"ב ואכלתם ישן נושן (ויקרא כ"ו, י') מלמד שכל המיוּשָׁן מחבירו הוי יפה מחבירו ואין לי אלא דברים שדרכן ליישנן דברים שאין דרכן ליישנן מניין וכו' ושם צ"ח רע"א במשנה ישן משל אשתקד ומיושן משל ג' שנים ושם רע"ב מיישן והולך עד החג, ירו' גיטין ספ"ג דמ"ה: מיושן מן ג' שנים, נדרים ס"ו. המיושן יפה למעיים. דב"ר רפ"ט מן היין הזה אני מיישן לשמחתו של בני, ירו' ע"ז ספ"ה דמ"ה: מיישנן כל שנים עשר חודש. התפעל ירוש' גיטין שם הדא אמרה דמתיישן [2] חייב באחריותו שתי שנים הדא אמרה מתיישן חייב באחריותו עד החג וכו' קהל"ר י"ב, ח' הבל הבלים המתישן בו פי' כשהורגל בו עיין פי' מ"כ וידי משה. בנתפעל מד' תדשא פי"ג (בביה"מ ליעללינעק הובא מהח' לאטטעס במקום הנ"ל) ולמה נקרא שם הצרעת נושנת שגרמו עונותיו שנתישנה הצרעת זמן מרובה.

* יְשָׁנָה (פירוש תואר למבצר של רומיים קרוב לציפורי) קידושין פ"ד מ"ה ארכי ישנה של ציפורי כה"ג בע' ארך (ח"א, רפ"ז) וכ"ה במד"ר פ"ט. ערכין ל"ב. קצרא הישנה של ציפורי עיי"ע גסטר ג' ושי"נ וע' ביתר (ח"ב, פ"ט) וע' בני קצרא של ציפורין (שם קכ"ג) ועיין ג"כ מ"ע מאגאציען להחכם בערלינער ח"ד צד כ"ח וח"ה קפ"ז והלאה.

---

[1]) לפי גי' כ"י אצל התי' לעווי. [2]) כ"ה לנכון בדפ' זיטאמי ובדפ' קראטשין בט"ס דאימתיישן.

* יָשַׁף (נרדף עם נשף, נשב anfachen) וכ"ה בל"ס באפעל אוֹשֵׁף שבת קי"ט רע"א מושיף נורא.

* יָשְׁפֵה (מל"מ וכ"ה בל"ע يشب, يشف בל"י ורו' Jaspis, ἡ ἴασπις, jaspis) פסיקת' זוטרתי תצוה (בהוצ' הח' באבער צ"ד.) על ישפה בנימין. ושם צד צ"ה מפורש ישפה מאבצר ונ"ל מרבארץ מל"פ مروارید פי' פנינים יקרים וכן העתיק ריב"י טאוום תרשיש (שמות כ"ח, כ') ובהערה בפסיק' שם אי' בט"ד מזארץ וצ"ל כמ"ש כאן. ירו' פיאה פ"א דט"ו ע"ג וירו' קידושין פ"א דס"א: פסיקת' רבתי פכ"ג פעם אחת אבדה ישפה של בנימין וכו' ועיין בשנויים קידושין ל"א. ע"ז כ"ד. דב"ר פ"א ילק' יתרו רמז רצ"ז.

יָשָׁר (מל"מ ועניננו הפך מן עוות fest, gerade) ורגליהן [1]) רגל ישרה (יחזקאל א', ז') טלפי החיות מהלך תקט"ו שנה מניין ישרה [2]). בר"ג דפ' הרואה בירושלמי (פ"ט ד"ג.). בנזיר בפרק מי שאמר הריני נזיר ושמע חבירו בגמ' האשה שנדרה (נזיר כ"ג.) ובהוריות רפ"ג (י':) [3]) כי ישרים דרכי ה' וגו' (הושע י"ד, י') מסקנא משל ללוט ושתי בנותיו הן נתכוונו לשם מצוה צדיקים ילכו בם (שם) הוא שנתכוון לשם עבירה ופושעים יכשלו בם. *[אחי"ה ולנקבה בקבוץ יְשָׁרוֹת פירוש קרבנות נדרים ונדבות והפכו חובות עיין זבחי' קי"ד. קי"ז: קי"ח. ודרשוהו מן הישר בעיניו (דברים י"ב, ח') ובירו' מגילה פ"א דע"ב ע"ג דרשוהו בטעם יְשָׁרוּת: מה תעשו שם דבר שהוא בא לידי יְשְׁרוּת ואי זו זו עולה ושלמים. וישרות הוא שם מופשט בל"מ יְשָׁרָה (מ"א ג', ו') ילקוט משלי כ"א רמז תתקנ"ט בשם המדרש (והוא ריש מדרש רות) מדת ישרות. מדרש שו"ט מזמור צ"ט דורש מישרים: אתה כוננת ישרות של עולם ובילקוט תהלים רמז תתנ"ב ישרות בעולמך. ב"ר ס"פ נ"ד מהלכות בישרות, סוט' ט': בתר ישרותיה אזל, דב"ר ספ"ח צידקה וישרותה וכו', ובשהש"ר פ' מישרים דרש זו המלה: מה ישריין רחמיך והוא הפעל פי' מה תקיפין או מאושרין ומזה הענין יישר חילך, יישר כחך עיין הציונים בערך אישר בחלק ראשון דף שכ"ו. ובפיעל סוטה י"ב. שמות רבה פרשה א' יַשֵּׁר (דברי הימים א' ב', י"ח) זה כלב שיישר את עצמו, במדבר רבה פ"ח כל המישר אורחותיו הוא מכבד להקדוש ברוך הוא, מגילה י"ח: מיושרין הן אצל רבי מאיר] —

* יִשְׂרָאֵל (שם הפרטי Israel א') לכנוי של יעקב אבינו (בראשית ל"ב, כ"ט) ונקרא בב"ר פס"ח, פע"ד וילקוט ויצא רמז קי"ט וק"ל, מדרש שו"ט מזמור קכ"ד וילק' תהלים רמז תת"פ ישראל סבא להבדילו מן ב') כנוי של עם ישראל, ורז"ל הרבו לספר מישראל עיין ברכות ו'. ז': ל"ב. נ"ג: שבת כ"ב: ל"א. ס"ז. פ"ו. וש"נ, פ"ח. קמ"ה: קמ"ו. עירובין כ"ב: מ"ג: פסחים ס"ו. פ"ג: פ"ז: קי"ח: ר"ה ח': ירו' ר"ה פ"א דנ"ז. יומ' ל"ט. נ"ב. נ"ד. ע"ה: סוכ' ל"ד. מ"ה: מ"ט: נ"ב: ביצ' כ"ה: ל'. תענית ג': ט'. כ"ז: מגילה י"א. י"ב: י"ג: כ"ט. מ"ק ט"ז: חגיג' ה': ט': י"ב: מ"ו. מ"ז. ס"ג. כתו' ח': קי"א. גיטין ז': נ"ו: נ"ז. סוט' י"ג. מ"ח. קידושין י"ח. כ"א. ב"מ ל"ג: נ"ט. ב"ק קי"ג. ב"ב י': סנה' כ': ל"ט. מ"ד. נ"ו: צ'. צ"ג. ק"א: מכות כ"ג: ע"ז ב'. שם: ד'. שם: ה'. שם: ח'. שם: כ"ה. כ"ט. מנחות מ"ג: נ"ג. שם: ס"ה. חולין ז': ס': פ"ט. צ"א: צ"ב. ק"א: ערכין ט"ו. אבות פ"ג מי"ד אבדר"נ פ"כ. והקבוץ ליחידים מעם ישראל, יבמות פ"ה. יִשְׂרְאֵלִים, ושם ל"ז. וקידושין פ"ד מ"א (ס"ט.) יִשְׂרְאֵלִי.

* יָשִׁישׁ (מל"מ ופי' זקן alt) וגם בענין לשון כבוד כמו בשמוש זקן בל"י ובל"ר πρεσβύ-τερος, presbyter עיין תוספות ע"ז י': ד"ה כל נשיאיה, ועוד כמו זקן בהוראת חכם מ"ק כ"ה: גזע ישישים.

☞ יַת (כמו את בל"מ) תרג' את יתי תִּרגום אותי. *[אחי"ה וכ"ה בל"ס יָתָא ובסמיכות יָת אבל בתרגומים תמיד בפתח יַת והוא יחס הפעול ובכנויים יָתִי, יָתָךְ ועיין עמת"ר ללעווי א', שמ"ז וכן בירו' ביכורים פ"ג דס"ה ע"ד יתיה דמן רבנן, ב"ר רפ"ג וקהל"ר פ' את הכל: יתהון לא הניין לי ועיין עוד כריתות ג': נדרים ס"ו: ולנקבה יתהין ילקוט ישעיה רמז של"ט ועוד מ"ש הח' לאטטעס במקום הנ"ל.

* יְתָא (כמו אֲתָא kommen) תר"י ב' לדברים ל"ג, ט"ז יַתְיָין ועיי"ע אתא.

☞ יְתַב (= יְתֵיב כמו ישב ובל"ס יְתֵב ובל"ע وثب sitzen, sich aufhalten) תרג' והוא

[1]) במקרא ורגליהם. [2]) וקרוב לזה בגי' המהרש"ס אף טלפי החיות מהלך ת"ק שנה וט"ו שנאמר ורגליהם רגל ישרה כמנין ישרה ועיין תוספו' חגיגה י"ג. ד"ה ורגלי ובדפוסים ליתא הפסוק ואיתא המספר ה' מאות שנה וחמש ועשרה. [3]) לי' בדפוסי ערוך.

יושב (בראשית י״ח, א׳) והוא יתיב. *[אחי״ה ועיי״ע תב א׳. כל ישב וכל לָגור באורייתא מתורגם כן עיין במתורגמן הדוגמאות, וכן במקרא דניאל ז׳. ט׳. י׳. כ״ו; עזרא ד׳, י׳. י״ז. ובדרז״ל ב״ב כ״ב סע״א יתבנא, ר״ה כ״א. חולין מ״ז. ירו׳ סנהדרין רפ״א די״ח. יתיב, יבמות ק״ט. יתבא, מגילה ג׳ סע״ב יתבה, כתובות נ״ב: יתבן, יומ׳ ע״ד: שבועו׳ ל׳: תֵּיב. עירובין ל״ד: וְניתיב, שם נ״ד סע״א לא תתיב צ״ל לא תיתיב וכ״ה בתוספ׳ נזיר כ״ד: אמר, יבמות קי״ח סע״ב כתובות ע״ה. קידושין ז׳. ועוד זולתו: למיתב ירו׳ כלאים פ״ט דל״ב רע״ג מיתב, אתפעל שבת ל״ג: איתבו, והושאל לבעילה כי תרג׳ כי יבעל בחור (ישעי׳ ס״ב, ה׳) כמא דמתיתב עולים עם בתולתה כן יתיתבון וכו׳ ועיין מ״ק ב׳. וערך תב ג׳. והשם מייתבותא מ״ק שם. אִתַּפְעֵל מנחות ס״ה סע״א (מגילת תענית פ״א) אִתּוֹתַב. ועוד בהוראת ישב פי׳ ענין ישוב דעת והנחת נפש sich beruhigen שבת נ״ב רע״א איתותב דעתיה וכן בפַעֵל ברכות כ״ח. ליתובי דעתיה, יומא פ׳: פ״א. חולין ק״ב. מיתבא דעתיה, ב״מ פ״ג סע״ב לא מייתבא דעתיה, חולין ס׳: לא קא מיתבא דעתה, תמיד ל״ב. לא מיתבא דעתיהון, ב״ב ג׳ סע״ב ליתוביה ליצריה. — אפעל יומ׳ ס״ט: אותיבו, חולין נ״ט. ניתביה, שם וברכות מ״ח. אותביה, ירו׳ כתובות ספ״ו דל״א; אייתבון; ירו׳ קידושין פ״א דנ״ח ע״ד אייתיבוני. ועיין תרגום אונקלס לבראשית מ״ז, ו׳. י״א; לויק׳ כ״ג, מ״ג; תרג׳ למ״א כ״א, ט׳. י׳. י״ב; לתהלים קי״ג, ח׳; קמ״ג, ג׳ ועוד זולתו. והתואר יָתוֹבָא בל״ס יָתְבָא פירוש יושב Einwohner ב״ב ח׳ סע״א יתובֵי מתא. והשם מְתִיבְתָּא Gelehrtensitz, Akademie — [

* יְתַב (= יְהַב geben) הפעל יהב מהפך הה״א במקור ובעתיד לתי״ו שבת י״ט סע״א פסחים י״ב סע״א כתובות נ״ב: ניתיב, קידושין ע״ח: מיתבא ליה, כתובות ק״ו סע״ב ב״ק צ״ה: ב״ב קכ״ד. למיתבא ליה — ירוש׳ כלאים ספ״ט דל״ב ע״ג מיתבינין צ״ל מינסבינין וכ״ה בירו׳ כתובות פי״ב דל״ה:

* יְתַב (= תּוּב פי׳ מל״מ השיב erwidern, Frage erheben) עיקר מקומו בערך תוב וש״נ איתיבי, מיתיבי. ואפעל גם מוֹתִיב ב״מ פ״ז. דלא מותיב, כתובות מ״ד: שבועות כ״ה: זבחים ל״ד. מותבינן אשמעתין שבת קכ״ה: קידושין נ׳: וש״נ. אִתַּפְעַל שבת מ׳. הא איתותב, ירושלמי ברכות פ״ד ד״ז ע״ג איתותבת, ושם בגין דאיתתבת וכו׳, והשם מתיבתא עיי״ע פירוש תשובה.

יָתֵד (מל״מ יל״ע وتد Pflock שם לכלי ברזל העשוי לתקוע מל״ע وتد תקע einstecken אבל יתדות דרכים Wegpfützen עיין בפנים) בפ׳ כל הכלים (שבת קכ״ג: וכ״ה בירו׳ שבת ר״פ י״ז דט״ז. ושמ״ר פל״א) חוץ מן המסר הגדול[1]) ויתד של מחרישה. בפ׳ י״ד בכלי׳ (מ״ג) יתדות אהלים ויתדות המשוחות טמאין, פירוש יתדות המודדין שמודדין הארץ. תרג׳ מדה (שמו׳ כ״ו, ב׳. ח׳ ועוד במ״א) משחתא. שלשלת [של] משוחות (כלי׳ שם) כמותו[2]). גץ יוני[3]) אלו יתדות דרכים (מקוואות פ״ט, מ״ב) כבר פי׳ בע׳ גץ. *[אחי״ה עיי״ע גץ ב׳ ח״ב, שט״א, וע״ש מ״ש בענין גץ שהוא בל״ע רפש וטיט Pfütze ולפע״ד יתדות דרכים ג״כ מזה הענין כי רפש מים נקבצים בל״י συστάδες Sumpf zusammengelaufener Gewässer והוא גומות מלאות מים שפי׳ רבינו בע׳ גץ וכן פי׳ המהרש״ם (וכלי זכרון פי׳ הערוך) לירו׳ ברכות פ״ב ד״ה רע״ד על מה דאיתא שם מסתלקין לצדדין מפני יתדות דרכים. ולפע״ד אין שייכות לזו עם יתדות אהלים או ליתדות של מחרישה או ליתדות החרישה תוספ׳ כלים ב״ב פ״א שהוא מל״ט כאמור מפעל ערבי ותד פי׳ תקע ונעץ וכן נאמר בעירובין ט׳. געץ שתי יתידות עקומות. וגם בל״מ (ישעיה כ״ב, כ״ג כ״ה) בא בקשור הפעל תקע. ועוד נאמר על פי הפסוקים הנ״ל (שם כ״ג, כ״ד. כ״ה) בהשאילה יתד על איש גדול רב פעלים וכמו שהעתיק התרג׳ (שם) יתד: אמרכל. ירו׳ ברכות פ״ד ד״ז רע״ד וירו׳ תענית פ״ד דס״ז ע״ד אשרי אדם שיש לו יתד במי להיתלות בה וכי מה היתה יתידתו של ר״א ב״ע שהיה דור עשירי לעזרא (עיין בבלי ברכות כ״ז סע״ב וירו׳ יבמות פ״א ד״ג סע״א ורע״ב). ב״ר פמ״ג ויתן לו מעשר מכל . . מכח אותה ברכה (בראשית י״ד, י״ט) אכלו ג׳ יתידות גדולות בעולם אברהם יצחק ויעקב. וגם נאמר לרעה ב״ר ס״פ ס״ב ויהי אחרי מות יהושע מיד נתגרו בהן יתידות הארץ ובמ״כ פי׳ כמו והיו לשיכים ובס״א יתירות ושתי נוסחאות הביא גם פי׳ המיוחס לרש״י וגי׳ יתירות איתא גם כן בפרק צ״ח עיין ערך יתר. אבל לפע״ד יתידות הארץ בדל״ת העיקר ופירש שהיו יתד תקועה לישראל לרעה, וכן פירש״י למגילה ו׳.

---

[1]) כ״ה בכל כ״י ובד׳ ווניציא, ובדפ״ר ושדפ״ע לי׳. [2]) ובע׳ שלשל פי׳ רבינו עפ״י פי׳ רה״ג לסדר״ט ע״ש. [3]) בדפ״ע ובט״ס יווני בשני ווים ועיי״ע גץ ומ״ש.

קסרי בת אדום שהיא יושבת בין החולות והיא יתד תקועה לישראל היתה בימי יונים ופירש"י יתד תקועה לרעה] —

* יְתַךְ (= נָתַךְ מל"מ ענינו יציקה ומסיסה schmelzen) ירו' ע"ז פ"ג דמ"ג: ופ"ד דמ"ד המתיך כום לעבודה זרה (שם כמה פעמים), ושם במקום ראשון בדפ' זיטאמיר המיותכין (ובדפ' קראט' בט"ס המיות כו'!) כום לע"ז וצ"ל המייתכין ובבבלי ע"ז נ"ב. אי' ריתך כלי עיי"ע רתך. ומזה יַתִּיכִים עיי"ע הבא אח"ז.

יַתִּיכִים (לפע"ד מערך הקודם ענין יציקה והגרה das Giessen, Schütten והוא הכלי אשר בו מנערין את הקדירה Giesser, Ausgiesser ועוד עיין בפנים דעת הערוך) בפרק י"ב בכלים (מ"ג) הייתיכים[1]) טמאים, פי' תניא (תוספתא, כלים ב"מ פ"ב) אלו הן יתיכים[2]) שהחנווני מנער בהן את הקדרה והן כמו זומא לסטרון (כלים פי"ג ופכ"ה שבת קכ"ג: ב"מ ל"ג. הוריות י"ג:). וי"א ענין יתד[3]) בית יד מלשי' (יחזקי' כ"ב, כ"ב) כְּהִתּוּךְ כסף ענין מלקחיים שנוטלין בו הכלי שמהתך[4]) הכסף ומריקין[5]) למקום אחר. *[אחי"ה זה הפי' הביא ר"ש בשם הערוך והוסיף בזה"ל והא דתניא בתוספתא אלו הן היתוכין וכו' ההוא מנער מלשון ותער כדה אל השוקת אבל אין לפרש לש' קינוח וכו' ע"ש נ"ל ברור כי ר"ש בא לחלוק על מה שפי' הערוך „והן כמו זומא לסטרון" שלפי דעתו ענין מנער: קינוח וניעור (das Rühren) לכן פי' ר"ש כי מנער פי' מן ותער כדה והדין עמו וגם רבינו נוטה לזה בהביאו דעת י"א כמ"ש ומריקין למקום אחר, רק לפי י"א הוא מלקחיים ולפי זה צריך לגזור המלה מל"ע تخّ פי' תלש ausreissen וממנו مَتّاخ מלקחיים Zange. אבל לפע"ד נ"ל שגזרתה מערך הקודם ומל"מ נָתַךְ בהפעיל ענין הגרה כמו תַּתִּיכֵנִי (איוב י', י') וקרוב לל"ע تخّ ונאמר מנאד שהטיף ממנו הלחלוחית וא"כ יתיכים הם כלים אשר בהם מסננים הלחלוחית Durchseiher וזה מה שאמרה התוספתא הנ"ל מנער בהן את הקדרה] —

יָתוֹם (מל"מ. ותואר לבן בלא אב ואם Waise, Verwaister ולנקבה יְתוֹמָה) בפרק האיש מקדש בו ובשלוחו בגמ' האיש מקדש את בתו[6]) (קידושין מ"ו רע"א) כגון[7]) שנעשו בה מעשה יתומה בחיי האב. ובס"ג דנדרים (פ"ט:) אבל חכ"א ג' נערות נדריהן קיימין בוגרת[8]) ויתומה ויתומה בחיי האב. בכתובות בפ' המדיר בגמ' המקדש את האשה (ע"ג סע"ב) מודים חכמים לר' אליעזר בקטנה שהשיאה אביה ונתגרשה והיא יתומה בחיי האב (והיא אינה בוגרת שתקבל קדושים גמורים)[9]) וביבמות בפ' בי"ש (ק"ט.) מפורש קטנה שהשיאה אביה ונתגרשה [הרי היא] כיתומה בחיי האב והחזירה (אסורה) [שאסורה][10]) ליבם מפני שגירושיה גירושין גמורין ואין חזרתה חזרה גמורה[11]) כלומר כיון שהשיאה אביה אין לו בה רשות וכיון שנתגרשה אעפ"י שהאב קיים היא יתומה בחיי האב והיא אינה בוגרת שתקבל קידושין גמורין[12]). אמן יתומה ככר פירשנו בערך אמן. *[אחי"ה עיי"ע בח"א, ק"כ וש"נ ויש להוסיף ירו' מגילה פ"א דע"ב. ובענין יתומה בחיי האב עיין ש"ע אה"ע רסי' קנ"ה ומ"ש והיא

---

1) כ"ה בדפ"ר ופיז' ווניציא, ובד' באסיל הייתכים, ובדא"מ היתיכים, ובפי' רה"ג הייתיכן ובנו"ג הייתוכין, וצ"ל הייתיכין ובערך פרכין הגי' היתיכין. 2) בנו"ג היתוכין וכ"ה בר"ש ובכ"י אירפורט, ורה"ג בשם כדתניא הייתיכן ומו"ל מציין זבחים ל"ד. ולא מצאתי אבל הוא בתוספתא הנ"ל. 3) כ"ה בדפ"ר ולי' בשדפ"ע. 4) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובדפ"ע ובר"ש בשם הערוך שמותך, בדפא"מ שמותיך וצ"ל שמתיך וכ"ה בעה"ק שנ"ב. 5) בר"ש ומוריקי' וכ"ה בעה"ק שנ"ב. 6) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ב"ר ה"ב. 7) בנו"ג הואיל. 8) בדפו"ו אי' ואלו הן בוגרת וכו' אבל בנו"ג כגי' כ"י ערוך. 9) עיין מ"ש למטה. 10) וכ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד וב"ר וכן מוכח מדפ"ע עיין למטה בהערה. 11) ע"כ נגררתי אחר כ"י ו"ו ל"ד וב"ר וכ"ה בדפי' ווניציא רק שם אי' עוד ציון מיבמות הנ"ל מה שליתא בכ"י הנ"ל כי בכ"י הגי' בכתובות בפי' המדיר בגמ' המקדש את האשה מפורש מודין וכו' אבל בכל דפ"ע אי' זה הציון מיבמות לכן הבאתיו, ועוד לי' בדפי' ווניציא מפני שגירושיה וכו' וכו' אבל תיבות: והיא וכו' עד גמורים שמתי בין שני חצאי עגולה כי נעתקו ממקום הראוי, ובאמת בכ"י הנ"ל ליתנהו ועיקר מקומן בסוף הערך בפיי' זה המאמר דכתובות ויבמות וכל הפירוש עד סוף התיבות הנ"ל שהסגרתי נשמט בטעות מדפי' ווניציא אבל אי' בכ"י הנ"ל ובדפ"ר פיזי' באסיל ואמש' ופי' וכמו שכתבתי בפנים. 12) ועל פי ההצעה הנ"ל כדאי בכ"י חוץ מכ"י ה"ב הכל נכון וקיים כי מתחלה ציין רבינו קידושין ונדרים בענין יתומה בחיי האב ואח"כ הביא זה דכתובות דמודים חכמים לר"א בקטנה שהיא יתומה בחיי האב ולבסוף הביא זה דיבמות אשר שם מפורש ובאמת שם עיקר מקומו (בפרט שלפי הירושלמי איתא הך מודים הכמים לר"א וכו' במשנה ביבמות עיין גליון הש"ס). ועל ציון האחרון דיבמות סובב והולך פי' רבינו, אבל בכל הדפוסים יש חסרונות ושיבושים מאוד וחלו בערך הנוכחי ידים עסקניות ואנכי תקנתיו בחמלת ה' עלי ולמען יבין הקורא את השבושים והחסרונות אעתיק כאן נוסחאות דפ"ר פיזי' באסיל ואמש' וז"ל בפרק האיש מקדיש (בדפ"ר: בו ובשלוחו; ובדפי' באס' ואמ': בקידושין) כגון שנעשו בה (לי' בדפ"ר) מעשה יתומה בחיי האב והחזירה שאסורה ליבם מפני שגירושיה גירושין גמורין ואין חזרתה חזרה גמורה כלומר כיון (בדפ"ר בט"ד כין) שהשיאה

אינה בוגרת שקבל קידושין גמורין כונתו לביאור המאמר ואין חזרתה חזרה גמורה מפני שאין לאביה בה רשות כשנשאת פעם ראשונה וכ״ה דעת רש״י בכתובות לפי מהדורא קמא שהובא בשט״מ לכתוב' וברש״י שלפנינו איתא בהיפך והוא ט״ס עיין חי' הרשב״א לכתובות ושט״מ שם. — וכנ״ה בשבת י״א. עיי״ע חבר ב'. פסחים קי״ח רע״א יתום בביצתו ואלמנה בתרנגולתה. וריש המאמר עיי״ע טב א'. תענית כ״ד. ביתום ויתומה. ב״ב קכ״ג. משל למה״ד לבעה״ב שגדל יתום בתוך ביתו לימים העשיר אותו יתום וכו'. מגילה י״ג רע״א המגדל יתום ויתומה בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאלו ילדו. וכ״ה בסנהדרין י״ט: לפי כ״י פ' וק' (ד״ס צד כ':) ובנו״ג יתום בתוך ביתו וכו'. כתובות נ' סע״א אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת . . זה המגדל יתום ויתומה בתוך ביתו (וכצ״ל בילקוט תהלים ק״ו רמז תתס״ד ע״ש), שם נ״א רע״א ההוא יתום ויתומה דאתו לקמיה דרבא א״ל רבא העלו יתום בשביל יתומה וכו' שם ס״ז סע״א ורע״ב יתום ויתומה שבאו להתפרנס מפרנסין את היתומה ואח״כ מפרנסין את היתום וכו'. יתום ויתומה שבאו לינשא משיאין את היתומה ואחר כך משיאין את היתום. יתום שבא לישא שוכרין לו בית ומציעין לו מטה וכו'. סוטה י' סע״א אמרה ליה יתומה אני וכו'. אסת״ר פ' גם ושתי יתומה אחת שנשתיירה לו. ובל״ס יְתֵם = יַתְמָא פי' יתום. ירו' שבת פ״א ד״ג ע״ד וירוש' ע״ז פ״ב דמ״א ע״ד דין דְּיֵיתֶם. ולנקבה בויק״ר פל״ז לחרא יתימתא וגי' רבינו עיי״ע קלב. ובהשאילה נאמר יתום. יתמא סנהדרין צ״ז רע״ב העולם יתום עיין מ״ש בפירושו במ״ע דמ״ג חכ״א 575. חגיגה ג': ירו' חגיגה רפ״א דע״ה ע״ד. ירו' סוט' פ״ג די״ט. מכילתא בא פרש' ט״ז אין הדור יתום שראב״ע (שרוי) בתוכו. ועוד הושאל לקצר ההבנה ומעט ההשגה חולין קי״ג סע״ב. ע״ז י״ג: יתמא עבד רבך הכי. כתובות י״ז: יתמא לא עבדא לך אמך דרדוגי ומישחא עיי״ע דרדג. וגם נאמר על הבהמה בכורו' פ״ט מ״ד איזהו יתום כל שמת אמו או שנשחטה וכו' ע״ש. ובגמ' נ״ז: חולין ל״ח: תחת אמו (ויק' כ״ב, כ״ז) פרט ליתום. תוספתא בכורות ספ״ז מעשר בהמה של יתומין. ועוד בקבוץ ברכות י״ח: זוזי דיתמי. ב״ק מ'. יתמי לאו בני כפרה נינהו. ב״מ ק״ח רע״א ואפי' מיתמי ועיין עוד ב״ב ח'. איתמי. גיטין נ'. ערכין כ״ב. וש״נ. ירוש' סוט' פ״ג די״ט. אתון יתמַיָּא. ובהשאילה כתובו' ק״ו. קרו לנפשייהו יתמי דיתמי. ובמשקל עברי פסחים נ': שכר יתומים ושם וב״מ ע' רע״א מעות יתומים. ועיין עוד ברכות מ״ז. שבת ל״ג. גיטין נ'. וש״נ. ולנקבה יתומות יבמות ק״י. קי״א. והלאה. והפעל מן יתום פסחים מ״ט. מאלמן את אשתו ומייתם את גוזליו ובכ״י ש״ס בניו וכ״ה בילקוט עמוס רמז תקמ״ה בשם פסחים, ובילקוט וירא רמז צ״ה בשם תנא דבי אליהו. ובנתפעל כתובות מ״ד: נִתְיַתְּמָה] —

* יַתְמָא, יַתְמָה (שם מקום אולי Jetma בשומרון) ערלה פ״ב מ״ה דוסתאי איש כפר יתמה ובכ״י מ' ובספר האגודה אצל ד״ס לִמקומו יתמא ועל שם מקום הנ״ל עיין נייבויער גיאגראפיע 268.

יֶתֶר (אַיְיתְרָא = יַתְרָא בל״ס חבל כמו יֶתֶר בל״מ והוא חלב שבמקום יתר הקיבה Fett am seilartigen Darm) [בפ' אלו טרפות בגמ' ניקבה הקיבה] [1] (חולין נ' רע״א) דאייתרא איה אמר רב [אמי] [2] מקמצין. פי' קיבה של בהמה עגולה כמין קשת ומחובר בה חלב משני צדדיה חלב של מעלה שהוא מרובה שהוא על גב הקשת אסור מן התורה ונהגו בו איסור בכל מקום וחלב שעל צד זה של קיבה שהוא על היתר אנחנו אוסרין וכהנים נהגו בו היתר ולמה נקרא שמו איתרא שהוא על יתר הקיבה. *[אחי״ה כ״ה לנכון מאוד בכ״י ו״ו בתחלת הערך הגי' דאייתרא בשני יודין

אביה אין לו בה רשות וכיון שנתגרשה אעפ״י שהאב קיים היא יתומה בחיי האב והיא אינה בוגרת שתקבל קידושין גמורין. וביבמות פי בי״ש מפורש קטנה שהשיאה אביה ונתגרשה כיתומה בחיי האב והיא אינה (!) אסורה ליבם (ובדפ״ר איתא רק „וביבמות בית שמי מפורש" ותו לא). מוכח מזה כי בדפוסי ערוך חוץ מדפ' וויניציא נשמטו איזה שורות מן „יתומה בחיי האב" הראשון עד „יתומה בחיי האב" האחרון. ובדפ״ו אשר שם חצי ערך הראשון הוא כהוגן ומסכים לרוב בכ״י נקטע בחציו האחרון ונשתבש בפנים בערבוב הדברים. ותמיהני על הגרי״ב שלא העיר מאומה מכל זה בהפשב״ע.

[1]) וכ״ה בערך המצא ועי' הסם ומ״א וכצ״ל כאן. [2]) נסחתי על פי ערך המצא לפי גי' דפ״ר ובנו״ג רב אויא אמר ר' אמי וכ״ה בפי' ר״ח לפסחים נ״א. אבל כבר כתב יוחסין השלם 110 וצ״ל רב איא כפי' שמונה שרצים נ״א רב אויא ע״כ וכונתו על שבת ק״ט: כי בדפ' שונצינו אשר היה לפני בעל היוחסין איי באמת איא במקום אויא שלנו ובכ״י א״פ ר' אויא עיין ד״ס שבת צד קכ״א. וא״כ גם בערך הנוכחי צ״ל איא באל״ף כמו בערך המצא לפי דפ״ר רק שם בשני יודין אייא וגם לזה יש סמך כי בפסחים נ״א. גרס כ״י א״פ במקום אוירא של ט״ד: אויא וכ״ה ברי״ף ובפי' ר״ח אולם בכ״י ב' מי גרס רב חייא ונ״ל ברור כי צ״ל רב אייא וכגי' דפ״ר בערוך. ואולי גם בה״א תתכן כי בכ״י פ' לברכות כ״ח רע״ב הגי' רב אויה בה״א תחת רב אויא שלפנינו, על כל פנים תקון של שריד שבערכין ע' יתר טעות הוא והיה צריך רק לרמוז על נוסח שלנו רב אויא אמר רב אמי וכ״ה בהפש״ב.

ובסוף הערך ביוד אחד כי דאיתרא הוא קצור מן דְ־אַ־יַתְרָא פירוש שעל היתר ר"ל שעל יתר של קיבה כמ"ש רבינו לנכון בע' המצא. לכן בסמיכות נמצא ג"כ בשני יודין כי בא בקשור ד' כמו תרבא דאייתרא עיי"ע תרב אבל בנפרד מן הראוי להיות ביוד אחד ובלא ד' בראש המלה כמו כאן ולמה נקרא שמו אֱיַתְרָא ואלף הוא נוספת והוא כמו יַתְרָא בל"א וסורי, וכן בערך ספח אי' בדפ"ר נכון איתרא ביוד אחד אבל בדפ"ר בכאן בשתי פעמים דאיתרא וכ"ה בדפ' וויניציא, ובדפוס פיז' באסיל ואמש' למה נקרא שמו דייתרא וכ"ה בפסחים נ"א. לפי גי' כ"י ש"ס מ' ובד' וויניציא בסיליא ולובלין שפ"ו אבל הנכון כמו שכתבתי בנפרד איתרא ובסמיכות ר"ל בקשור עם ד': דאייתרא וכ"ה ברי"ף אבל בה"ג הל' חלב צד קל"ב: דאיתרא ופי' אכל דאייתרא פסחים נ"א. כלומר אכל חלב שעל יתר ר"ל שעל יתר של הקיבה. וכן בחולין שם דאייתרא כ"ע לא פליגי דשרי וכו' פי' מה שנוגע זה החלב שעל יתר הקיבה וז"ל רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקא ש"ט.) יש עליו (על הקיבה) חלב שעשוי כיתר ע"כ, וכן פירש"י בפסחים ובחולין דאייתרא חלב שבמקום היתר וכ"ה באו"ז הל' טרפות סי' תי"ג ושם דאייתרא חבל והוא נעתק מרש"י לחולין שם. וכן תרג' יְתָרִים (שופטים ט"ז, ז' והלאה) יְתָרִין, יְתָרַיָּא] —

יֶתֶר (מל"מ בכל אופניו וענינו הַשְּׁאָר חלק מהכל ועוד ענינו מוֹתָר ועודף übrig, überflüssig, Besonderes) בפ"ק דקידושין בגמ' וחכ"א בכסף[1]) (כ"ד סע"ב וכ"ה רע"א) ובפ' מומין אלו[2]) (בכורות מ"ה רע"א במשנה) היתה בו יותרת[3]). בס"ג דפ' המדיר (כתובות ע"ו.) הכא במאי עסיקינן בְּיַתֵרוֹת[4]) יתרות מה ראיה מייתי כלומר מה ראיה יכול האב להביא שאחר שנתקדשה נולדו בה איברים יתרים כגון אצבעות ידים ורגלים ודאי כן נולדה מייתי האב ראיה דראה הבעל המומין קודם שקידשה ונתפייס. *[אחי"ה וכן פי' רש"י ביתירת. אצבע יתירה דליכא למימר אחר אירוסין נולד ע"כ אבל הרשב"א בחי' (ועיין שט"מ) מסיק בזה"ל ואוקמה בייתרה ברגליה שהן מומין שבסתר אבל שבגלוי בכלן על הבעל הראיה ע"כ — וכ"ה בבכורות מ"ה, מ"ה: יתר בידיו וברגליו, שם מ'. וחולין נ"ח: חסר ויתר ביד. חסר ויתר ברגל וכו', חולין נ"ט. ס"א. אצבע יתרה, עירובין פ"ג. סאה ירושלמית יתירה על מדברית שתות, ובלא"ר מ"ק ד'. טירחא יתירא ולנקבה שם כ"א רע"א ב"מ ק"ד: טילתא יתירתא — גיטין ס"ד רע"ב ידא יתירא זכי לה רחמנא. והקבוץ זכר מ"ק כ"ג. יְתֵירֵי כח.. יתירי מדע עיי"ע חזן ב"מ נ"א. בדטי יתיר. — ולנקבה יְתֵירוֹת וחסרות בס"ת קידושין ל' סע"א, עירובין י"ג. סוטה כ'. הן המלות מלאות בוי"ו או חסרות ממנה. ב"ר פצ"ח כל השבטים הניחו יתירות ושבטו של יששכר לא הניחו יתירות אבל עיי"ע יתד — ובל"ס יַתִּיר, ולנקבה יַתִּירָה פי' כמו בל"מ יֶתֶר, יְתֵרָה ובא ככר זכרונו בדניאל ב', ל"א. ה'. י"ב. י"ד, ב"ב ק"ג: היתיר כל שהוא יחזיר ואם אמר הן חסר הן יתיר וכו', שם ק"ד. הן חסר הן יתר. חולין מ"ז. חסר או יתיר או חליף טרפה. והקבוץ רות רבה פסוק ויאמר לה: אילין יַתִּירַיָּא מה אינון. ותואר הפעל יֶתֶר. יוֹתֵר פירוש הרבה עירובין פ"ג: יתר על כן, גיטין פ"ג מ"א יתר מיכן, ב"ב ק"ג. יותר מכאן, מ"ק כ"ז: כתובות ק"א. יותר מדאי, מ"ק שם יותר מכשיעור, ב"מ ל"ח. יותר מכדי הסרונך, יומ' פ"ז, מ"א יותר ממה שקראתי לפניכם כתוב כאן, יבמות קי"ג. יותר משהאיש רוצה לישא אשה רוצה להנשא, פסחים קי"ב. יותר ממה שהעגל רוצה לינק פרה רוצה להניק. ויק"ר פל"ד, רות רבה פ' ותאמר לה חמותה, ילקוט בהר רמז תרס"ה וילקוט רות רמז תר"ד יותר ממה שבעל הבית עושה עם העני העני עושה עם בעה"ב. מ"ק כ"ז: אי אתם רחמנים בו יותר ממני, ירו' ברכות פ"ב ד"ה ע"ג יותר ממה שלא יגעתם וכו' עיי"ע יגע וש"נ. שם פ"ד ד"ז ע"ד וירושלמי תענית פ"ד דס"ז ע"ד לא שהוא בן תורה יותר ממני אלא מפני שהוא בן גדולים יותר ממני, והוא מל"מ (קהלת ב', ט"ו. י"א; ז', ט"ז; י"ב, י"ב) ובקשור הבי"ת לחזק הפעולה נדרים פ"ג מ"א לוקח ביותר, מוכר ביותר (הפכו בפחות שם), ספרי ואתחנן פי' ל"א עיי"ע ייחל, ויק"ר פי"ד וביותר אם היה זכר, וכן שם במקום תואר הפעל ב מ"ק כ"ז: הוות קא בכיא בְּיַתִּירְתָּא. והשם יוֹתֶרֶת עיין קידושין ובכורות לפי גי' רבינו בערך הנוכחי. חולין מ"ז. לית הלכתא כוותיה דרבא ביותרת, ב"ר פ' צ"ח דרש אל תותר (בראשית מ"ט, ד') לא יותרת לך כלום (אבל נראה יותר גי' דפוס פירדא לא וִיתַּרְתָּ לך כלום ובדפוסים חדשים וותרת), השם המופשט עירובין ק"ג: זבחים י"ט רע"א יִתּוּר בגדים, חולין ל"ו סע"א יִתּוּרֵי קראי. והפעל נוֹתָר

---

[1]) ליתא מדפוס פיז' והלאה. [2]) כן הוא בדפוס ראשון וויניציא וכל כ"י ערוך ומדפוס פיזרו' והלאה לית א [3]) בנו"ג יתרת. [4]) בנו"ג ביתירת.

כמו בל"מ תמורת שם ועוד בפיעל עירובין י"ג. שמא . . מייתר אות אחת (עיין ההפעיל) שמ"ר פכ"ז יתרו שייתר פרשה אחת בתורה, שם רפ"י ויק"ר פכ"ב. וקהל"ר פ' ויתרון: כאילו הם מְיוּתָּרִין בעולם. הפעיל סוטה כ'. תַּתִּיר אות אחת. ברכות ל"ד סע"ב לא הוֹתַרְתֶּם, ב"מ פ"ג סמ"ז מפני שמותירות, אפעל ירוש' פיאה פ"ז ד"כ. ואייתרון, פַּעֵל ירו' מגילה י"ט סע"א לא אמרן אלא דלא מחסרא וּמְיַיתְּרָא פורתא אבל מחסרא ומייתרא פורתא לית לן בה, אתפעל בהבלעת התי"ו אִיַּיתַּר (במקום אֶתְיַתַּר כמו בל"ס) ברכות ל"ה. שבת ס"ד. אייתר ליה, מנחות צ"ג: אייתרו ליה, אִתְפְּעַל יומ' מ"ו רע"א איברי עולה שֶׁנִּתּוֹתְרוּ] —

יִתְרָא (שם פרטי ונדרש) בפ' הערל בגמ' עמוני ומואבי [1] (יבמות ע"ז רע"א) ועמשא בן איש ושמו יתרא הישראלי (ש"ב י"ז כ"ה) וכתיב (דה"י א', י"ז) יתר הישמעאלי אמר רבא [2] שחגר חרבו כישמעאל אמר כל שאינו שומע הלכה זו ידקר בחרב כך מקובל אני מבית דינו של שמואל הרמתי עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית. *[אחי"ה נשנה עוד בירושלמי יבמות פ"ח ד"ט ע"ג, שו"ט מזמור ט' פ' האויב, רות רבה פ' אני מלאה רפ"ד. ובכולם בשם רבנין אמרין ועוד בכמה שנויים ובירושלמי הובא אל י ת ר הישמעאלי ובבלי יבמות וברות רב' יתרא וכן מוכח מגי' מד' שו"ט אבל בפסוק כמו בערוך יתר, ועיין עוד רד"ק לש"ב וכמנחת שי לש"ב ושם יתר הישמי!] —

* יִתְרָא (פירוש בלשון סורי כמו נֶתֶר, νίτρον Laugensalz) תרגום כ"י נתר (משלי כ"ה, כ') יתרא וכ"ה בפשיטא, ובנו"ג חילא, עיין לעווי עמת"ר 349.

יַתּוּשׁ (Mücke) בר"ג דפ' המוציא יין (שבת ע"ז:) אימת יתוש על הפיל, פי' רחש הוא שגדל במים נכנס לו בטיבורו ומפחידו. *[אחי"ה אבל מגיטין נ"ו: בעובדא דטיטוס בריה קלה יש לי בעולמי ויתוש שמה משמע דיתוש הוא שרץ דיבשה דאיתא שם עלה ליבשה בא יתוש ונכנס בחוטמו וכו' וכבר התעורר על זה בעל התשבי הובא בהפשב"ע. וגם במ"ש רבינו נכנס לו בטיבורו יותר ראוי לומר נכנס בחוטמו וכן הוא בפירוש רש"י וכן מעיד סופר יוני תיאודוריט והובאו דבריו בהיאראזאיקאן לבאכארט ח"ג 771 ע"ש היטב. וכן בגיטין שם בא יתוש ונכנס בחוטמו, וכן בתנחום' חקת ססי' א' ובמד"ר ספי"ח נכנס יתוש בחוטמו. ובויק"ר ר"פ כ"ב מזגו לו (לטיטוס) כסא דחמרא וזימן לו הקב"ה יתוש אחד ונכנס לתוך חוטמו וכן בקהל"ר פ' ויתרון ארץ: זימן לו הקב"ה יתוש לתוך הכוס ונכנס לתוך חוטמו ומשני ציונים האחרונים קצת ראיה לפירוש רבינו דיתוש הוא רחש שגדל במים כי טיטוס שתה כוס יין אחר יציאתו ממרחץ כמו שיסופר שם ושם, וכ"ה בב"ר פ"י ושם ובילק' קהלת ריש רמז תתקע"ב ובמקומות הנ"ל הפליג לדבר במעשה דיתוש וכן נאמר בדרך הפלגה בילקוט בחקותי סוף רמז תרפ"א יתוש שבמקומינו יש בו ששים רבוי קלפים בבית המסס שלה, ונ"ב בכורות נ"ט וצ"ל נ"ז: אבל שם אי' רק ראש המאמר שהובא בילק' חזירים שבמקומינו וכו', וכ"ה בילקוט איוב רמז תתקכ"ו וליתא סוף המאמר הנ"ל. סנהדרין ל"ח. אם תזוח דעתו עליו אומר לו יתוש קדמך במעשה בראשית וכ"ה בש"ק בב"ר פ"ח ויק"ר ר"פ י"ד. הוריו' י"א סע"א אכל פרעוש אחד או יתוש אחד הרי זה מומר. והקבוץ ב"ר פ"י אפילו דברים שאת רואה אותן שהן יתירה בעולם כגון זבובין ופרעושין ויתושין אף הן בכלל ברייתו של עולם הן וכ"ה בשמ"ר פ"י ויק"ר פכ"ב במד"ר ס"פ י"ח קהל"ר פ' ויתרון ארץ תנחומ' חקת סי' א' ילקוט בראשית רמז ט"ו. שתהא מעלה לך דברים ארורים כגון יתושין ופרעושין וזבובין ב"ר פ"ה ופ"כ מזיקי ביתו כגון יתושים ופרעושים וזבובים, שם ר"פ נ"ד, ויק"ר ר"פ י"ט וצואה עבדה יתושין, תוספת' שבת רפי"ב (י"ג) זבובין ויתושין, ובתוספ' תרומו' פ"ז אי' היתישין. ירו' סוכ' ספ"ב דנ"ג: מפני השרב ומפני היתושין. ירו' שבת ר"פ י"ד די"ד: ותושין צ"ל יתושין עיי"ע גז (ח"ב רס"א:). ב"ר ס"פ ל"ד עיי"ע אדמדמני. חולין ס"ז רע"ב עיי"ע כלם ומ"ש. ובענין גזרת המלה יתוש ראיתי בכ"כ שעל שהוא קטן ו ת ש כח נקרא כן, ואחריו נמשך בסתם הח' לעווי והביא ראיה מל"ע تاسى אבל ככר השיג עליו הח' פליישער אבל גם בפירושו לא נתקררה רוחי ולפע"ד הוא ממש ל"ע تعصوص פי' Mücke, culex וא"כ יו"ד נוספת ואצלי קרוב שבכונה הוסיפו רז"ל יו"ד בראש כדי להקל על מבטא של תעסום] —

---

[1]) כ"ה בכל כ"י ודפ"ר אבל בדפי' וויניציא עמון ומואב ובשדפ"ע לי'. [2]) בנו"ג עוד מלמד.

יהולל בנבל נימי עשירי, סייע להשלים ערך עשירי, ופותח (עיזור) [אזור] מלכים ומוסר,
ישכילני בערך אחד עשר.

*[אחי"ה חרוזים אלה נמצאים אחד חתימת יו"ד בכ"י ו"ו א' וב' ול"ד ובריטיש מוזיאום ורבינו כיון על הפסוק איוב י"ב, י"ח מוסר מלכים פתח ויאסר אזור במתניהם, וסוף המלה של פסוק הקודם יהולל ובזה פתח לשבח יהולל, וכונתו במ"ש בנבל נימי עשירי על תרגום תהלים ל"ג, ב' בנבל עשור: בניבלא דעסרתי נימין (ועיין ערכין י"ג:) ולשון ערומים בחר בסיום אות יו"ד שהוא עשירי ובכ"י ל"ד הגי' רק יהולל בנבל (עשורי) [עשירי], סייע אי' לנכון בכ"י ו"ו ב' ול"ד ובריט' מוזיאום אבל בכ"י ו"ו א' (ייסייע) [יסייע] עתיד במקום עבר היותר נכון אחרי שהיה מסיים כבר, במקום עיזור של כ"י ו"ו א' או עיור כגי' כ"י בריט' מוז', צ"ל אזור כלשון הפסוק ושנה סדר התיבות אודות החרוזים מוסר — עשר, ומשל ויאסר אזור הוא על זירוז ואמוץ כח עיין רש"י על זה הפסוק וזירוז הבין רבינו מן מרבית ההשכלה וזה מ"ש ישכילני וכו' ובכ"י ו"ו ב' ישבילני מן שביל פי' ידריכני אבל הנכון בכ"ף כדאי' בשלשה כ"י, ובכ"י ה"ב אי' בזה"ל וממי אירא ה' ישעי ואורי, והודות והלל לו כי נשלם ערך עשירי, וב עזרת אלהי כל בשר, אחל ספר ערך אחד עשר ע"כ, ובכ"י ב"ר איתא רק: נשלם ערך יוד אחל ערך (כאף) [כ"ף]] —

אות הכף

* כ׳ א׳) הוא אות האחד עשר מהאלפא ביתא ובא לפעמים תמורת ג׳ עיי״ע כשר ב׳, כבר ב׳; תמורת ק׳ שהוא מאותו המבטא עיי״ע כלמי, כרדו; תמורת י׳ עיי״ע כשר, א׳ ב׳) הוא אות הדמיון בערך השיווי כמשפט ל׳ עבר ונוסף לו לפעמים בלא״ר י ויהיה אז כִּי ועוד נוסף לו לפעטים ד׳ כנוי ההמשך ויהיה אז כִּיד = כִּדְ — ופתרונם כמו בל״ע כְּשֶׁ — במקום כַּאֲשֶׁר ד״מ תרגום ישעי׳ כ״ט, ט״ו; תהלים נ״ז, ה׳ כִּיד, ובדרז״ל לרוב חסר ואי׳ רק כִּד . . ד״מ ברכות ד׳ סע״א כִּדְרַבִּי יעקב, ב״מ צ״ט: כדרבא, פסחים ע׳. כדמתני, ר״ה י״א: כדאיתא, סנהדרין צ׳. כדאית ליה, שם ז׳ רע״א כדעבדו ועוד רבים כמעט בכל עמודי הש״ס ועוד הרבה פעמים בקשור אות שמוש אחר ד״מ ברכות י״א. לְכִדְתַנְיָא.

☞ כָּא (= כָּה בל״ס כָּא כמו בל״מ כֹּה בקשור מלת אֵי יהיה גם בעברי כָּה ופי׳ זו המלה מורה על הגבלת מקום או זמן hier, da, dort) תרגום נלכה עד כה (בראשית כ״ב, ה׳) ניזיל[1] עד כא. והלכא כמו אל כה ובלשון גמרא אומרים כאן. *[אחי״ה ראש דברי ר״ב אמת כי מלת כה בל״מ או כָּה בלא״ר (דניאל ז׳, כ״ח) מקביל תמיד למלת כָּא בתרגום ובדרז״ל והפכו הָכָא, תַּמָּן, להלן עיין ירו׳ ברכות פ״ד ד״ז רע״ג וכא אמר הכן . . תמן הוא אמר . . וכא אמר וכו׳ כ״ה בגי׳ מהרש״ס ובשד״פ איתא וכה אמר וכו׳, ושם פ״ה ד״ח סע״ד תמן אמר . . וכא אמר הכי (= גי׳ מהרש״ס ובנו״ג הכן), ירושלמי פיאה פ״ח דכ״א רע״א וירושלמי שביעית ספ״ג דל״ד רע״ד הכא את אמר . . וכא את אמר וכו׳, ירו׳ פיאה פ״ה די״ח סע״ד תמן הוא . . וכא הוא אמר הכין ועוד עיין ירו׳ תרומ׳ פ״ה דמ״ג ע״ג ירו׳ סוכ׳ פ״ב דנ״ג סע״א, ירושלמי חגיגה פ״ג דע״ט סע״ב, ירו׳ נזיר פ״ג דנ״ב סע״ג ירו׳ מ״ק פ״א ד״פ: ועוד בירו׳ סוכה שם להלן . . וכא ועם אותיות השמוש מ׳, ל׳: מִכָּא = מיכא פי׳ מִזֶּה עיין תרג׳ אונקלס לשמות י״א, א׳. י״ג; ג׳, י״ט; י״ז, י״ב; כ״ה, י״ט; כ״ו י״ג; ל״ב ט״ו; ל״ג, א׳. ט״ו ירושלמי פיאה פ״ח ד״כ ע״ד, ירו׳ כלאים רפ״ה דכ״ט ע״ד, ירו׳ נזיר שם רע״ד, ירו׳ קידוש׳ פ״ג דס״ג סע״ד מיכא . . מיכא, ירו׳ נדרים רפ״ט דמ״א: מכא . . הכא, ירושלמי כלאים ספ״ח דל״א סע״ג מיכא הוה וערק לתמן, פסיקתא דר״כ צד קפ״ג: אזל מיכא ולהלן, ירו׳ ב״מ פ״ו די״א. אגרא מיכא ללוד, ועם ל׳: לכא . . לכא תרג׳ כה כה, הנה והנה (אונקל׳ שמות ב׳, י״ב; לבמדבר י״א, ל״א, תרג׳ ליהושע ח׳, כ׳) ירו׳ ביצה פ״ה דס״ג. פצל מיא לכא ולכא ושתי. ועם ה״א בראש הלכא פי׳ הָא לכא ועיין ערך הלכא. ובענין כאן עיין ערכו ומ״ש] —

* כָּאֵב, כְּאֵב, כֵּיב (מל״מ וכן בל״ס, בל״ע كَئِبَ ענין הרגשת הצער Schmerz empfinden) ירו׳ שבת פי״ט די״ז סע״א בהיותו כואב אין כתיב כאן אלא בהיותם כואבים (בראשית ל״ד, כ״ה) מלמד שכל איבריהם כואבים עליהן ובלא״ר כייב עיי״ע כב ג׳ וש״נ ובהפעיל פרקי דר״א פי״ב שלא להכאיבו.

כְּאוֹרָה (לפע״ד הורכב מן אורה בצרוף אותיות השמוש פי׳ בהשקפה (ראשונה) auf den (ersten) Anblick) בס״ג דפי׳ נערה שנתפתתה (כתובות נ״ד:) לכאורה כשמואל ריהטא כי מעיינת בה הילכתה כוותיה דרב, פי׳ כשאתה פותח בה קודם שתעיין בה מעלה על דעתך שהיא כשמואל, וכאורה לשון ארמי הוא. *[אחי״ה והנכון כי ל׳ וכ׳ שמושיות הן ומלשון אור, אורה פירוש השקפה והבטה כלומר לפי ראות עין ובסקירה ראשונה, ובכ״י ב״ר בט״ס וכיורה לא״ר הוא] —

---

[1] וכ״ה במתורגמן ובנו״ג נתמטי.

* כאליריקין עיי"ע כילירכין.

☞ כַּאמַי (לפי דעת ר"ב מל"י χαμαί על הארץ auf die (der) Erde אבל עיין בפנים) מדרש שהש"ר פס' כמעט שעברתי אמר ר' חוניא כך אמרה ירושלים לבת בבל פגי פלאה קקים כאמי מחי נראה לי שתתכן הגי' פרני פלאה קתים כאמי מחי פי' בל"י פורני זונה פלאה זקנה קתים שבי כאמי לארץ מחי זני ואם נניח הגי' כמו שהיא פירוש קקים בל"י רשעה כלומר זונה זקנה ורשעה בארץ זני. *[אחי"ה לפי תקון הנ"ל תהיה ההעתקה היונית בזה"ל πόρνη παλαιὰ κάθησο μοιχή χαμαί וכפי' ר"ב ועיין ברילל במקום הנרמז בערך באמי ושם נסיתי את חילי בפי' אחר (עיין ח"ב, ג') לקיים גי' באמי וגי' קקים, ובנו"ג פגי (בקצת גי': פגי) פילאי קקים (בקצת גי': קקום) כאמי מחי את סבורה בעצמך שאת בתולה זקנה את שבי לארץ אין כסא וכו'. ולפי מ"ש בערך באמי יש לחבר מלת את למלת מחי ודרש אין כסא, אבל לפי פי' ותיקון של ר"ב יתכן הדרש של פסוק רדי ושבי על עפר (ישעי' מ"ז, א') ולדעת לעווי בעמת"ל פי' באמי מחי μοιχάς βῆμε רדי זונה, אבל בערך כאמי פי' כפי ר"ב] —

* כַּאן, כן (פי' כמו כָּא עיי"ע עם נו"ן ההוספה והיא מלה להגבלת העת והזמן hier, da, dort, (Partikel der Ort- und Zeitbestimmung ברכות פ"א מ"ב מכאן ואילך, ב"ב צ"ו. מכאן ולהלן, כלים פ"ז, מ"א; ט"ו, א'. י"ח; ל', א' מכאן ולהבא, ובירושלמי מ"ק פ"א הל"א, ירו' קידושין פ"א ד"ו. מיכן ולבא, סנהד' ע"ח. לאחר מכאן וכן בקידושין פ"ב מ"ו, נזיר ט', ד'; מכות ב', ו'; בכורות ב', ג'; חולין י', ב'; יתר (יותר) מכאן, כלאים פ"ז, מ"ו; תרומות ד', ה', שביעית ה', ז'; עירובין א', ח'; ה', ז'; גיטין ג', א'; כלים כ"ט, ג'. ח'; פחות מכאן, שביעית פ"א, מ"ב; תענית ג', ד'; ב"ב א', ו'; נדה ה', ד'; כלים ז', ג'. ד'. ובירושלמי יתיר מן כן, יתר על כן ירושלמי חגיגה פ"ב הל"ב, פרא מיכן ירו' כלאים פ"ג הל"א, ירו' תענית פ"ג הל"ז, וכן תחת לכאן בירו' לכן . . לכן ירו' תרומות ספ"ה כמו לכאן . . לכאן, ירו' חגיגה ספ"א, ירושלמי עירובין פ"ה הל"ב, עירובין בבלי מ': ירו' עירובין רפ"ז דכ"ד: מיכן ומיכן, נזיר ז'. כמיכאן ועיין על כל זה צונץ במ"ע דמ"ג חכ"ד, תקצ"ב ודוגמאות הרבה מאוד.

כַּאר (בל' צענד וסאנסקריט khara ובל"פ הישנה והחדשה خر פי' חמור Esel) בחלק בענין משיח (סנהדרין צ"ח.) מי אית לך כאר הזר גונא. פי' יש מקום שקורין לחמור כאר, וקורין לאלף הזר והכי אמר לו יש לך חמור מאלף גוונים. — (א"ב בר חיור כתוב). *[אחי"ה והדין עם רבינו נתן וגי' ופי' מעולה הוא אולם ממה שכתב רבינו יש מקום מוכח כי לא ידע מְקור המלה וכל המאמר כן הוא בל"פ خر هزار گونه חמור של אלף גוונים[1]) ובנו"ג בטעות בר חיור גווני וכ"ה בילק' זכריה ט' ושם חיוור וצ"ל כר היזר גווני ובכ"י מ' חמר בר גונג ונ"ל שנתערבו שתי גירסאות כי בתחילה היה כתוב (בר) [כר] ובא פירושו בגליון חמר והובא פנימה. ובכ"י פ' הגירסא חיור מ א ה גוונוג ונ"ל שעל פי גי' זו פירש"י חיור מאה בלשון פרסי, אבל ברש"י בדפוס שונצ' וברש"י שבע"י הראשון איתא חיור מאה בלשון פרסי גווני גוונין ע"כ ובעל ד"ס (סנהדרין צד קמ"ו: אות א') העיר אולי צ"ל גוונג גוונין ע"כ וא"כ לפע"ד נמשך הדבור „בלשון פרסי" על גוונג גוונין ולא על „חיור מאה" כי בל"פ מאה נאמר صد וכן בלשון הונגרי száz ועיי"ע הזר. וגי' רש"י לפי זה היתה גוונג כמו בכ"י ש"ם (ד"ס שם) ועל זה פי' כי הוא בל"פ כמו גווְנין בלשון ארמִי, ובל"פ צבע וגוון הוא באמת گونه ובהרכבה گوناگون פירוש מסורק בגוונין ומעתה נ"ל ברור כי ברש"י ד"ה סוסי ברקא צ"ל סוס מסורק ו מ ג ו ו ן במקום ומכוון או מצויין של הגהת מהרש"ל, ועפ"י זה עולה יפה תשובת שמואל לשבור מלכא — ובכ"י ב"ר הגי' כארה זרנוגא ואולי צ"ל זרגונא בל' צענד zairi-gaona וכן בל"פ زرگونه goldfarbig והוגה בכ"י עצמו בזה"ל נ"א הזר (גונח) [וצ"ל גונה]] —

כָּאוּר (לפ"ע מל"פ خوار מגונה ומבוזה niedrig, hässlich, verächtlich) בפ' הגוזל עצים (ב"ק פ"ט, מ"ד ד"ק:) צבעו כאור. ובפ' יש בערכין (פ"ג מ"ג י"ד:) הנאה שבעבדים ואת הכאור שבעבדים. ס"א כעור פי' משונה. *[אחי"ה וכס"א גרס בערך כלבוס ג' וכן א' לפנינו בערכין ועיין פירש"י ורע"ב לב"ק. וכונת רבינו על דף י"ד: ולא על דף י"ג: כדעת הגרי"ב בהפשב"ע אשר על כן הגיה ללא נכון דברי רבינו. וחידוש שנעלם ממנו משנה ערוכה (מ"ג דפרק ג' בערכין) וכן נעלם מעיני החכם לעווי בערך כאר, ומ"א דאותו הפרק הביא רבינו בערך

[1]) עיי"ע ברקא א' (ח"ב, ר') ועוד בע' ברקא ד' (שם ר"א).

נו ע"ש — וכנ"ה בירו' נזיר רפ"ב דנ"א ע"ד אם היה כאור נותן את ערכו. ירו' קידושין פ"א דס"א ע"ג וירו' סוטה רפ"ג די"ח. אין הדבר כאור. ירושלמי כתובות. פ"ז דל"א ע"ג כאור הדבר תצא וביבמו' כ"ד: כ"ה רע"א הגי' מכוער. והקבוץ ירו' סוטה פ"ג די"ח ע"ד כאורים יולדת (נעים) [נאים]. ירושלמי תענית ספ"ד דס"ט ע"ג הכאורות היו אומרות וכו', ובבבלי תענית ל"א. מכוערות. והתואר בשבת ס"ב סע"ב חלף שופרא כיבא כ י א ו ר א. כה"ג בכ"י מ' ובנו"ג חלופי שופרא כיבא ולי' כיאורא וכן לי' בילקוט ישעיה רמז רס"ד ולי' במו"ע ע' כב ג' — והמלה לשון פרסית היא כאמור ונרדפת עם כעור עיי"ע] —

כְּבַ (= כּוּבָא בל"ס וכן בל"ע ופ' كوب בל"ר cupa (Krug, Kufe בר"ג דפ' במה טומנין (שבת מ"ח רע"א) חזא דפרים דסתודר [1]) אפומא דכובא. ובפ' אלו מציאות בגמ' מצא כלי באשפות [2]) (ב"מ כ"ה:) הא בכובא [3]) וכסי לא יגע דמצנעי [הא] בסכיני ובהמניק[4]) נוטל ומכריז דאמרינן הני בכנישא נפוק ואיטומי איטום בכנישתא [5]) ובפ' החובל בגמ' שבת (ב"ק פ"ו.) דמרקיד בי כובי. ובפ' אין מעמידין בגמ' נודות (ע"ז ל"ג:) אמר רב יהודה הני כובי דארמאי דבר שאין מכניסו לקיום הוא משכשכן במים ומותרין [6]). בע"ז בפ' ר' ישמעאל בסוף גמ' (שם ס'.) גוי אדנא וישראל [7]) אכובא חמרא אסיר. בפ' אעפ"י בגמ' ד' יושבת בקתידרא (כתובו' ס"א.) אביי מנחא ליה אפומא דכובא. פי' כלי של יין. — (א"ב פירוש בל"ר מין כלי גדול אשר בו מריקים היין). *[אחי"ה וכנ"ה בע"ז ס'. כוכא מליא, ושם ל'. חמרא בכובא, שבת קמ"א. לא ליצדד איניש כובא בארעא, כ"ה בבה"ג ברי"ף ובהרא"ש עיין ד"ס שבת צד קכ"ז: ובכ"י א"פ ארעא ובנוסחאותנו ליתא. והקבוץ כּוּבֵי עיין חוץ ממקומות הנ"ל עוד בע' בֵּי כּוּב ח"ב. נ' — ובענין גזרת כוב עוד עיי"ע כף ז' ומ"ש] —

כָּבַ (= כּוּב, כובא פי' בל"ס קוץ Dorn וכן בל"ע كب (Strauchart בריש ב"ר (ר"פ ב') עד דהיא פַּגָה אפיקת כוביא [8]). כובי מדברא תרגום את קוצי המדבר (שופטים ח', ז'. ט"ו). קוצים כסוחים (ישעיה ל"ג, י"ב) [9]). הנני סך את דרכך בסירים (הושע ב', ה') [10]). *[אחי"ה והרבה בתרגום היחיד כובא (תרג' משלי כ"ו, ט') והקבוץ כּוּבַיָּא (תרג' הושע שם), כּוּבִין (תר"י ב' בראשית ג', י"ח; ד' ט"ז; תרגום ש"ב כ"ג, ו'; תהלים קי"ח, י"ב), כּוּבֵי (תרג' משלי ט"ו, י"ט) וכ"ה בדרז"ל ב"ר פמ"ד עד דסנדלא ברגלך דריס כובא. שם פמ"ט לפי ג' הילקוט משלי רמז תתקי"ן משל . . למגל כוסחת כוב ולא שלים לה שושנה ולא שלים לה, ובמד' ב"ר אי' כובין וכ"ה בילקוט וירא רמז פ"ג. ועוד הקבוץ שמ"ר פמ"ב כשהיו בסיני היו שושנים וורדין עכשיו נעשו סריות נעשו כּוּבִים [11]), איכ"ר פ' רכתי מגבב כובין, ירושלמי ע"ז פ"ה דמ"ד ע"ד נקרוץ נסדר לאילין כובייא. שם דמ"ד פע"ד חמי סייגין כובין. — ואולי מזה הענין נקרא מדבר כוּב שמ"ר ס"פ כ"ד ועוד עיין ערך אדר (ח"א, ל"ח) מרוב הקוצים הצומחים שם. והוא מדבר שור לדעת המדרש שמ"ר שם ואולי דרש שור מלשון סירים פירוש קוצים.

כֵּב (= כְּאֵב, כֵּיב ענין הרגשת צער schmerzen עיי"ע כָּאֵב) בס"ג דפ' במה אשה (שבת ס"ז.) לכיבא [12]) לימא הכי. בפ' אין מעמידין בגמרא מתרפאין (ע"ז כ"ח.) חושש הוא [13]) דלא הא כייבי [14]) ליה טובא שפיר דמי אמרי [15]) דילמא תנא היכא דכייבי [16]) ליה טובא נמי חושש קרי ליה [17]). פירוש לישנא מעליא נקט והוא ענין מכאוב. — (א"ב תרג' כאב: כיב ויש כיבא כמו מכוה תרג' (?) כי תחת יופי (ישעיה ג', כ"ד) חלופי שיפרא כיבא). *[אחי"ה והוא מאמר דרבא בשבת ס"ב: ובמקום תרגום של ר"ב צ"ל שבת, עיי"ע כאור. ובפירוש רד"ק לישעיה שם

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה בערך סדר ובדפ' אמ' בערך הנוכחי ובדפ' ווניציא דסתוורד ובדפ"ר דסתורד וככ"י א"פ אסתודאר ואולי צ"ל דסתאר והוא ממש בל"פ מטפחת היד Handtuch וככ"י מ' ובריי"ף ובהרא"ש סודרא. [2]) וכ"ה במשני' דירוש' וכ"ה בערך המנק ובנו"ג באשפה. [3]) כנו"ג ככובי. [4]) וכ"ה בערך המנק. [5]) כ"ה בכ"י ו"ו אי ובי ול"ד, ובכ"י ב"ר רק בזה"ל „דא' הני ככנישא" וקטוע הוא. [6]) כנו"ג הני כובי מפומבדיתא . . אתו שיילוה לרב יהודה אמר דבר . שאין וכו' וגי' הני כובי דאדמאי אי' ג"כ כפי' ר"ח לע"ז בקובץ כ"י אנגיילי‎קא דף כ': [7]) כ"ה בכל כ"י וכדפ' ווניציא וכ"ה בערך דן כ' אבל כשדפ"ע בכאן לי'. [8]) והוא הקבוץ וכ"ה בילקוט משלי רמז תתקנ"ט ד"ה גם במעלליו, ובילקוט ירמיה ריש רמז רע"ד איתא כובי אבל בילקוט בראשית רמז די היחיד: כובה ונ"כ הפי' ע"ש ובדפ' ווניציא ובכ"י ערוך איתא עד דהיא פגה אבל כשדפ"ע לי'. [9]) כ"ה בכ"י ודפ"ר ווניצי' ובשדפ"ר לי' והובא התרג' בערך פסך ע"ש. [10]) בכ"י ודפ"ר ווניציא, ובכולם סך ובמקרא שך. [11]) לפנינו כט"ס כזבים אבל ככר הגיה לנכון כעל ידי משה כוכין. [12]) כנו"ג לכיפה וברש"י דפ' שונצי' אי' לכיסא וכ"ה בערך כס ו' ע"ש. [13]) כ"ה בכ"י וכד' ווניצי' ובכ"י ו"ו הגי' טעמא דחושש הוא. [14]) כנו"ג כאיב. [15]) בנוסחי' לי'. [16]) בנו"ג דכאיב. [17]) כ"ה בכ"י וכדפ' ווניציא, ובשדפ"ע קטוע ומשובש וכגירסת רבינו אי' הסדר בכ"י ש"ס אבל בנו"ג חושש נמי קרי ליה.

ובשרשים שרש כוה הביא לשון הגמרא דשבת חלופי שופרא כ ו א ה והוא מל"ע كَي, كَيّة כויה Brandmal ותרג' כויה (שמות כ"א, כ"ה) כואה ותרג' מכות אש (ויקרא י"ג, כ"ד) כואה דנור. ועוד עיי"ע כו א' אבל לפי גי' שלנו בשבת על פי נוסח רבינו כיבא יש לגזור המלה מפעל כבב עיי"ע הבא אח"ז ויש להעתיק כיבא ע"י Hitzblatter אבל רבינו מאשר כללו בערך זה נראה שסבור היה כי שרשו כאב אולם בערך כס ז' גורס כיסא כגי' רש"י דפוס שונצ' לפע"ד מל"י καῦσις מכות אש = Brandblase, καυσαλίς ואחד הוא עם כיבא מפעל כבב בערך הבא אח"ז ושם מקומו. — ומה שענינו צער וכאב איתא עוד המלה בב"ק מ"ו: דכאיב ליה כאיבא, ושם פ"ה: הוה כאיב ליה מידי, שם ל"ה: כייבין עיי"ע חנך ב', גיטין ס"ח סע"ב דכייב ליה, מעילי כ': דכייבין ליה, ובאיכ"ר פ' איכה יעיב דרש יעיב (כ', א') איך כייב . . אית אתרא דצווחין לכיבא עייבא — והשם כְּאֵב מל"מ ברכות נ"ה רע"ב תרגום ישעיה ס"ה י"ד כאב לב, ובלא"ר כאיבא ב"ק מ"ו: עיין לעיל ועוד כֵּיבָא איכ"ר הנ"ל, ותרגום עצב ומכאוב כיבא עיין מתורגמן והקבוץ כֵּיבִּין תרג' לתהלים ל"ב, י', לישעיה נ"ג, ג' ועוד] —

כב (= כְּבַב נרדף עם הְבַב anrösten, ansengen פירוש ענין חריכה ושריפה והשם כִּיבָא תחת כִּבְבָא (das Geröstete בר"ג דפרק בכל מערבין (עירובין כ"ט סע"ב) ליתי בישרא דאטמא דדיכרא דימינא [1]) . . וליתי סוגייני [2]) דערבתא נכבב וניכול [3]). פירוש יצלה הבשר שעליו ויאכל. בר"ג דפ' בן סורר ומורה (סנהדרין ע'.) כבשר כיבי [4]) דאכלי גנבי. פי' בשר שאינו נצלה כל צרכו כדאכלי גנבי כמאכל בן דרוסאי. *[אחי"ה ורש"י פי' בסנהד' כיבא כויה והביא עוד ראיה מזבחים מ"ו: לאפוקי כבבא דלא ושם פי' ע"מ לעשותו חתיכות צלויות בגחלים וכו', ע"ש ורומז שם על עירובין הנ"ל ונכביב וניכול. ונ"ל בשר כיבא פי' בשר הנחרך באש והראיה כי בירו' סנהדרין רפ"ח דכ"ו, מפורש מהובהב (עיי"ע טרטימר) ושרש הכב נרדף עם כבב וממנו השם כִּיבָא ואולי מל"פ كَبَاب חתיכות העומדות לצליה. ועוד פירוש כיבא מורסא ומזה הענין לפע"ד גם כיבא של שבת ס"ז. לפי גי' הערוך והגרי"ב הוכיח כי כה"ג גם ברש"י לפי' הראשון ולפע"ד עיקר הגי' ברש"י לפי פי' הראשון לכיסא כגי' הערוך ע' כס ז' והראיה כי שניהם לועזים הענין בשוה כי רבינו לועז אנפולאן וברש"י אונפולש והיא ל"צ Hitzblatter, ampoule Eiterblase ובלאי"ט bolla ועוד עיין ערך כס ז' ובשבת ס"ב סע"ב פירש"י כיבא קיוטור"א והוא ל"צ Entzündung, cautère ורמז על קידושין פ"א סע"א שיחנא וכיבי ופירש"י ולנ"ץ המוציאין ליחה ומאוסין ע"כ ואולי צ"ל ולו"ץ בל"צ Eiter, virus ליחה מאוסה. ובקידושין ל"ט סע"ב לא פי' מאומה על שיחנא וכבא והקבוץ שבת ס"ז. לאסאה שיחנין וּכִּיבִין כה"ג בכ"י מ', ובנו"ג שחינא כאיבין — ובעל מ"כ לקהלת פ' הכל הבלים טעה לגרוס פושט ידיו בכיבין וכבר השיג עליו בעל משנת דרבי אליעזר שצ"ל בביבין פי' צינורות עיי"ע ביב] —

* כּוּבָא, כּוּבְיָא, כּוּבִיתָא גי' הערוך בכ"ף עיי"ע כוכא, ככיא, כוכיתא.

* כּוּבִי, כּוּבֵי עיין מ"ש בערך אקרא דכוכי (ח"א, ר"ס) וערך בי כובי, וערך בי כוכי (ח"ב, נ').

כָּבֵד (ידוע מל"מ הדר וגדולה שנותנים להיקר במעלות ehren; והשם כָּבוֹד Herrlichkeit, (Ehre, Ansehen [יהי] כבוד תלמידך חביב עליך כ ש ל ך [5]) מפורש באבות דר"נ בפ' ר' יוסי אומר (ס"פ כ"ז) כבוד תלמידך ממשה רבינו שאמר ליהושע תלמידו בחר ל נ ו אנשים (שמות י"ז, ט') ולא אמר ל י עשאו כמותו, כבוד חבירך כמורא רבך מאהרן שאמר למשה (במדבר י"ב, י"א) בי אדוני אעפ"י שחבירו היה עשאו רבו, מורא רבך כמורא שמים מיהושע שאמר למשה אדוני משה כלאם (שם י"א, כ"ח) שקלו כנגד השכינה [6]). ובמכילתא בפרשת ויבא עמלק (בשלח מסכתי' דעמלק פ"א פי ויאמר משה [7]). ובס"ג דפ"ק דבבא מ צ י ע א [8]) (ב"מ ט"ז סע"א ורע"ב) משום כבוד אביו . . משום כדי חייו. פי'

---

[1]) בנו"ג דאטמא ימינא דדיכרא. [2]) וכ"ה לפנינו ובע' סגייני אבל בכ"י ל"ד בכאן: סיגיתני ובכ"י ש"ס מ' סוגיתני ובכ"י א"פ סגני. [3]) בע' סגייני בדפי ווניצי' ניכביב ובדפ"ר ואמשי' ניסביב וצ"ל ניכביב וכ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב אבל בע' הנוכחי בכ"י ו"ו ול"ד נכבכב, ובכ"י ה"ב נככה ובכולם בט"ס ובנו"ג וניכבביה וכצ"ל ברש"י סנהדרין ע'. ד"ה בשר כיבא ועיין רש"י זבחים מ"ו: ד"ה לאפוקי, אבל בכ"י א"פ כגי' הערוך וניכבב ובכ"י מ' ונישכיב וצ"ל וניסביב כגי' דפ"ר הנ"ל שנשתבש מן וניכביב. [4]) בנו"ג כיבא ובכ"י ש"ס כיוא. [5]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב וכ"ה בנוסחאותינו ובדפ"ע הגי' ככבוד חבירך ועיין תוי"ט ושם ובפי' מגן אבות לרשב"ץ הובאה גי' זו בשם מדי' שמואל ורש"י ור' יונה ובפי' רשב"ץ כתוב כי כ"ה במשניות שלנו וע"ש הפי' ובתוי"ט ועוד עיין אבות פ"ב מ"י הגי' כשלך. [6]) באבדר"נ באריכות קצת יותר ע"ש. [7]) וגם שם קצת בסיגנון אחר. [8]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב ב"ר ובדפ"ע בט"ס דבבא ק מ א.

הוא בתוספתא במסכת נדרים (ספ״ו), ומפורש בירושלמי בפ׳ אעפ״י (ירושלמי כתובות פ״ה ד״ל רע״א) מה שאירש מאבא היום מכור לך . . בלוה[1]) לתכריכי אביו מפני שהיה גוסס, מה שתעלה מצודתי היום מכור לך דבריו קיימין משום חייו שאין לו מה יאכל[2]). כבודם בקלון אמיר (הושע ד׳, ז׳), ועמי המיר כבודו בלא יועיל (ירמיה ב׳, י״א), וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב (תהלים ק״ו, כ׳) תיקון סופרים י״ח הן ומפורש בילמדנו בפסוק[3]) וברוב גאונך, ובפסוק ראה החילותי תת לפניך, הנוגע בכם כנוגע[4]) בבבת עינו (זכרי׳ ב׳ י״ב) בספרים הראשונים[5]) הוא כתוב בבבת עיני[6]). בס״ג דפ״ק ביומא (כ״א:) מאי דכתיב (חגי א׳, ח׳) וארצה בו ואכבד וקרינן ואכבדה מאי שנא דמחוסר ה׳ אלו ה׳ דברים שמחוסר מקדש שני ממקדש ראשון[7]) ואלו הן ארון כפרת וכרוב אחד; שכינה שני; רוח־הקדש שהיא נבואה שלישי; אורים ותומים רביעי; אש מן השמים חמישי[8]). בר״ג דהדר (עירובין ס״ג.) שאני התם דאתחיל[9]) בכבודו. פי׳ כשלקח ר׳ אלעזר הסכין לראותה אמר לו בר תחליפא לא ליחוש מר לסבא שהוא רב אחא בר יעקב והואיל והזכירו נראה דלא חשש בכבודו[10]). בפ׳ אחרון דסוטה (מ״ט סע״א) משמת רבן גמליאל הזקן בטל כבוד התורה, פי׳ בטלו בני אדם שמכבדין בעלי תורה, פ״א בר״ג דפ׳ הקורא את המגילה עומד (מגילה כ״א.) ת״ר מימות משה ועד רבן גמליאל הזקן[11]) היו לומדין תורה מעומד משמת רבן גמליאל [הזקן] ירד חולי לעולם והיו לומדין מיושב והיינו דתנן (סוטה שם) משמת רבן גמליאל הזקן בטל כבוד התורה. בפרק כל הצלמים בע״ז (מ״ב: במשנה) על המכובדין אסורין מפורש בגמרא (שם מ״ג:) בחיצונה (תוספתא ע״ז רפ״ו)[12]) אלו הן המכובדין שעל שירין נזמין וטבעות. *[אחי״ה וכנ״ה בשבת צ״ד: מגילה ג׳: ב״ק ע״ט: קידושין ל״ב: כבוד הבריות. ברכות נ״ג: כבוד שמים. גיטין נ״ז: כבוד הקב״ה. יומא ל״ח. קידושין ל׳ סע״ב כבוד המקום. קידושין מ׳ סע״א וש״נ כבוד קונו עיי״ע רת ב׳. ברכות ס״ג: כבוד תורה. יומא ע׳. ב״ב ל״ט: כבוד צבור. מ״ק כ״א: כבוד רבים. כתובות ע״ז סע״ב כבוד חכמים . . כבוד אביך . . כבוד עצמך. קידושין ל״א. לכבוד עצמו דורש. ב״מ נ״ט סע״א לעולם יהא אדם זהיר בכבוד אשתו וכו׳. מגילה ג׳. גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא אלא לכבודך עשיתי וכו׳, ברכות י״ט: וש״נ כל מקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב. שם היה זקן ואינו לפי כבודו, קידושין מ״ה: דרך כבוד. שם ל״ב רע״ב הרב שמחל על כבודו כבודו מחול נשיא שמחל על כבודו אין כבודו מחול ועיין כתובות י״ז. וש״נ. סנהדרין נ״ב. שאם היו נוהגין בו כבוד יבמות ס״ב: שלא נהגו כבוד זה לזה, סוטה י״ג. בתחילה לא נהגו בהן כבוד, ובירושלמי פיאה פ״א דט״ו ע״ג אינו נוהג בי בכבוד . . נוהג בכבוד אבותיו וכו׳, הואיל והוא רצונה הוא כבודה וכ״ה בפסיקתא רבתי ס״פ כ״ג. נדרים ס״ב. וסוף הכבוד לבוא. בכורות ל׳: כבוד זקן יהא מונח במקומו. ירו׳ סוטה ספ״ט דכ״ד סע״ג יבוא זה שרץ אחר הכבוד אחר זה שברח מן הכבוד. ומורגל בפי העם כל הרודף אחר הכבוד הכבוד בורח ממנו. ולי׳ בש״ס אבל עיקר הגי׳ עיין בעירובין י״ג: כל המחזר על הגדולה וכו׳. והשם המופשט כיבוד פיאה פ״א מ״א כיבוד אב ואם. ירוש׳ פיאה פ״א דט״ו ע״ג עד היכן הוא כיבוד אב ואם וכו׳, ספרא ריש קדושים הקיש כיבוד אב ואם לכיבוד המקום ושם ובירושלמי קידושין פ״א דס״א סע״א אי זהו כיבוד מאכיל ומשקה וכו׳, ע״ש ובבבלי קידושין ל״א

---

[1]) וכ״ה בדפי זיטאמיר, ובדפי קראטאשין כלווה וכגי׳ רבינו איתא בפירוש ר״ח (בב״מ בש״ס ווילנא). [2]) וזו היא הצעת הירושלמי מה שאירש מאבא היום מכור לך מה שאעלה במצודתי היום מכור לך דבריו קיימין ר׳ אבהו בשם ר׳ יוחנן בלוה לתכריכי אביו והוא שיהא חולה אביו או מסוכן ר׳ אבהו בשם ר׳ יוחנן והוא שתהא מצודה פרושה בפניו. [3]) כ״ה בכ״י ה״ב ובדפ״ע בפיסקא בשתי פעמים. [4]) במקרא נגע. [5]) בכ״י ב״ר בסיפרא דאדם הראשון! [6]) ובאלה המקומות הובאו י״ח מלין תקון סופרים במכילתא בשלח פ״ו פ׳ וברוב גאונך ובתנחומא בשלח שם (אבל בתנחומא דברים ל״י) ובספרי בהעלתך פ״ה, ובילקוט בשלח רמז רמ״ז ושם תהלים רמז תת״ו ותתל״ב וילקוט ש״א רמז צ״ט ואיוב רמז תתק״ב ועיין רמז של י״ח תקון סופרים בב״ר פמ״ט, שמ״ר פמ״א, ויק״ר פי״א וילקוט וירא רמז פ״ג וילקוט ש״ב רמז קס״א ומד׳ שו״ט מזמור י״ח פ׳ עם חסיד ועיין מ״ש בערך בת עין (ח״ב רי״ב) וש״נ מנחת שי לזכריה ב׳, י״ב ושם האריך ע״ש היטב והזכיר גם את הערוך ועוד עיין אורשריפט לגייגער 309 והלאה. [7]) בנו״ג שהיו בין מקדש ראשון למקדש שני אבל לפי גי׳ רבינו עולה יפה לגירסת מ״ש דמחוסר ומזה ראיה שבטעות ליתא בכ״י ב׳ ול״ד בש״ס ואיננו פירוש שהובא בפנים כדעת בעל ד״ס ליומא צד כ״ו אות ה׳. [8]) בנוסחי׳ איתא בסדר אחר ע״ש ולפי גי׳ רבינו יתכן מאוד כי במה שסיים התחיל כלומר סיים באיש ומתחיל ת״ר שש אשות הן וכו׳. [9]) בנו״ג דאתחילו. [10]) וכן פירש״י. [11]) כ״ה לנכון גם בכ״י ש״ס ובע״י וביוחסין עיין ד״ס למגילה צד נ״ז: ולא העיר על גירסת הערוך. [12]) ועיי״ע אפתק ח״א ר״מ: ומ״ש.

סע"ב. פסיקתא רבתי שם אפילו הוא עשה אלף אלפי פעמים לך (כו') [כן] אפי' חצי כיבוד לא הגיע. והפעל ברכות מ"ז. שביעית פ"י מ"ח, שבת קי"ג: עירובין פ"ו. (עיי"ע ישב). תענית כ"א: אבות פ"ד מ"א, מ"ו. התפעל ברכות ס' רע"ב התכבדו מכובדים משרתי עליון וכו', נדרים מ'. הכל מתכבדין בו, מגילה כ"ח רע"א מימי לא נתכבדתי בקלון חברי, ב"ר רפ"א כל המתכבד בקלון חבירו אין לו חלק לעוה"ב בכבודו של מקום עאכו"כ וכ"ה בשנוי קצת בירושלמי חגיגה פ"ב רע"ז ע"ג] —

כָּבַד (פי' מנקה הבית auskehren, fegen אולי מע' הקודם ענין כבוד ונועם כמו בל"ע منعم מפעל נעם או אולי מל"ר scopo Besen שנגזר מל"י σκόπτω עשה חריץ בקרקע הבית בנקייתו ואות σ נשמט מראש המלה) בברכות בפ' אלו דברים (פ"ח מ"א דנ"א:) בי"ש אומרים מכבדין את הבית. ופי' מטאטאין היה אומר התנא אלא בשביל שלשון פורענות הוא [1]) לפיכך אמר מכבדין, בפ' יו"ט (ביצה כ"ב:) מכבדין בין המטות [2]). בפרק הכונס צאן לדיר בגמרא כיצד משלמת מה שהזיקה [3]) (ב"ק נ"ה:) המכבד [4]) כרמו של חבירו סמדר, פירוש טיאט הכרם והשיר פריו עודנו סמדר. בארץ ישראל פ"ח במקואות (מ"ד) האשה ששמשה את ביתה וירדה וטבלה ולא כיבדה את הבית פי' „לשון נקיה כלומר שלא קינחה אותו מקום" [5]) וכמו כן דיברו חכמים לשון נקי מדיחה פניה (נדה י"ד.). בריש מגלת איכה (פתיחתא סימן ה' ד"ה ר' אבהו) והאחרון הכביד (ישעי' ח', כ"ג) הממם [6]) במטאטא. *[אחי"ה בנו"ג הממם כבמכביד וא"כ דרש ל"מ מלשון חכז"ל (עיין מ"ש בערך אלבינא ח"א פ"ה:). וכנ"ה בנדה נ"ו סע"א כביד, תמיד ל"ג. ירושלמי חגיגה פ"ט דע"ט. היה מכבדן לאמה, ירושלמי שבת פ"ג ד"ו. מכבד את הקרקע, תוספתא ברכות רפ"ו (ה') מכבדין את הבית, ושם ביצה פ"ב מכבדין בין המיטות. התפעל פסחים ז'. שוקי ירושלים עשויין להתכבד בכל יום, ירוש' נדה רפ"א דמ"ח ע"ד מבוי שהוא מתכבד. בבלי נדה נ"ו סע"א חזקתו מתכבד ושם רע"ב גומא לא מתכבדא. והשם נדה שם ודף ג'. שעת הכיבוד (כבוד), מסכת שמחות פי"א כיבוד הבית. ועה"ק שנת שנ"ב העתיק כבד קערי"ן בלא"ש = kehren. ועוד השם מכבד עיי"ע] —

כָּבֵד (מל"מ וכן בל"ע كبد Leber ועוד נקרא כן בל"ע חלל הגוף ד"מ בטן) בס"ג דפ' הקורא את המגילה עומד (מגילה כ"ה:) ובס"פ ד' מיתות בגמ' הנודר [7]) (סנהדרין ס"ג:) כי אבל עליו עמו וכמריו עליו יגילו על כבודו [8]) כי גלה ממנו (הושע י', ה') אל תקרא כבודו אלא כבידו [9]) פירוש „אבל עליו עמו וכמריו [10]) שהיו מגילים [11]) על כבידו [12]) כלומר שלקה בכבידו וחלה וגלה הכבד שלו וניטל כולו בדרך לצנות כיון שאינו יכול להועיל ניטל כבידו". פ"א עגבותיו כבדים לו נפלו, פי' [לא יכלו] מלט משא (ישעיה מ"ו, ב') שאינו יכול לסבול צואתו [13]). בס"פ דמקבל שדה בגמ' המלוה את חבירו (ב"מ קי"ד.) ההוא לנידון בכבידו [14]) הוא דאתא מה ערכין נידון בכבידו אף הקדש נידון בכבידו, פי' מה ערכין האומר ערך כבדי עלי נותן ערך כולו כדתנן בהאומר משקלי פ"ה בערכין (מ"ב דף כ'.) ערך ראשי וערך כבדי עלי נותן ערך כולו זה הכלל דבר שהנשמה תלוייה בו נותן ערך כולו כך בהקדש האומר דמי כבדי עלי הקדש נותן דמי כולו כדתנן (ערכין שם) דמי חצי' עלי נותן דמי כולו זה הכלל דבר שהנשמה תלויה בו נותן ערך כולו [15]). *[אחי"ה וכנ"ה בברכות ס"א:

---

1) עיין ישעיה י"ד כ"ג. 2) וכה"ג בירוש' ובתוספתא ביצה פ"ב ובנו"ג בית המטות ובכ"י מ' את המטות וכ"ה בראי"ש דפו"ו ובחי' הרשב"א. 3) כן הוא לנכון בכ"י ל"ד וב"ד. 4) בנו"ג המבכיר. 5) הועתק מפירוש סדט"ה לרה"ג צד ל"ד. 6) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובדפ"ד אבל בשדפ"ע המיחם והרד"ל באיכ"ר טעה להגיה התימם. 7) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וב"ד ובדפ"ד ובדפי ווינציא. 8) כן הוא לנכון בכ"י ה"ב ובדפ"ע ולכבודו. 9) כ"ה בדפ"ד ואמשי. 10) כ"ה בדפ"ר ובכ"י ה"ב. וכל הפירוש הועתק מפירוש ר"ח ביומא (בש"ס ווילנא) ע"ש. 11) בדפ"ד בט"ס מגולים. 12) בדפ"ר הגירסא על כבודו אל תקרא כבודו אלא כבידו אבל זה שייך לשורה הקודמת. 13) נראה שגם לפני דבינו היה כן הפסוק בישעיה, אבל מתוך פירוש רש"י מגילה נראה שלא היה לפניו וכן לי' בכ"י ש"ס עיין ד"ס למגילה צד ס"ו: אבל בסנהדרין היה גודס גם רש"י. ובשני מקומות פי' כבידו משא עגבותיו ודיעי שבהן וא"כ גזר אומר כבידו מלשון כובד עיין בפירוש רש"י למגילה ועוד לישעיה שם, ובאמת בכ"י ש"ס סנהדרין הגי' א"ת כבודו אלא כובדו וכ"ה בילקוט כ"י (ד"ס לסנהדרין צד פ"ט:) ובכ"י פי' א"ת כבודו אלא כבידו. ובהודאה שנית פירוש כבד בל"ע הלל הגוף ולכן היטב פירשו עגבותיו שבהן הריעי. ולולי יראתי הייתי גודס א"ת כבודו אלא כובדו ברי"ש מל"י κόπρος פי' זבל וצואה ופירוש גלה מלשון גלוי, אבל גי' בדי"ש לי' בכ"י ש"ס ולי' בילקוט הושע דמז תקכ"ז. 14) כ"ה בדפ"ר ופעם אחת גם בדפי ווינציא ובנו"ג בכבודו וכ"ה בערכין ד': ה'. י"ח. וכן מוכח מפידוש רגמ"ה כ"י שם אבל גי' ר"ח הובא בשט"מ הוא בכבידו עיין הערה הכאה. 15) כ"ה בכ"י ה"ב ובדפ"ע נתקצר ע"י וכו'. ודע כי הפי' הזה הועתק

ככד כועס ונ"ל שכיון על הוראת כבד בלש' סורי באתפעל אֶתְכַּבַּד פירוש כועס. חולין מ"ב. ניטל הכבד ושם נ"ד. ניטלה הכבד וכן בלשון נקבה תרומות פ"י מי"א הכבד אוסרת ואינה נאסרת וכו'. וכ"ה בחולין ק"י סע"ב ושם בכבדא דאיסורא, קי"א. כבדא עילוי בשרא וכו' ע"ש כל הענין ובדיני כבד בש"ע יו"ד סי' מ"א. קהל"ר פ' וישב העפר: ראה בכבד (יחזקאל כ"א, כ"א) א"ר לוי כהדין ערביא דנכים אימרא וחמי בכבדיה ובילקוט יחזקאל רמז שס"א וחזו בכבדא] —

1 כֹּבֶד (= כּוֹבֶד פי' קן של אורג Weberbaum עיין פירוש הערוך ולדעת הרמב"ם צריך להעתיק Walze im Weberstuhl) בפ' כ"א [1] בכלים (מ"א) הנוגע בכבד העליון בכבד התחתון, ובכל הבגדים פ"א בנגעים (מ"ט) ומן הכבד העליונה לכבד התחתונה. ובפ' אלו קשרין בגמרא קושר דלי (שבת קי"ג.) בעא מיניה ר' יוחנן מר' יהודה בר ליואי [2]) כלי קיואי [3]) כגון כובד העליון וכובד התחתון מהו לטלטלן בשבת, פי' „שני קנים יש לאורג אחד למעלה ואחד למטה זה באורגין העומדין אבל האורגין כשיושבין (בחפירה) [בתפירה] [4]) מניחין רגליהן על לוח אחת [5]) ומורידין על לוח אחת ומעלין ותלוי אבן בשביל שיכביד על השתי וימתח". *[אחי"ה הועתק מפי' רה"ג לכלים הנ"ל צד 15. אבל דעת הרמב"ם בכלים שם האורגים יעמידו להן שתי קורות אחד ממעל להן ועליה כ ר ו ך השתי. והשנית קרובה לארץ וכל מה שיארגו מן הבגד כרוך עליה וכו', וכן דעת הרא"ש ובע"א פי' הר"ש ורע"ב אבל כבר השיג עליו בעל תוי"ט לכלים שם. ורש"י לועז בשבת שם ד"ה כובד: אנשובל"ש Weberbäume, ensubles עצים שהגרדי מיסך בהם את השתי עיין מ"ל לרמ"ל בשבת] —

2 כֹּבֶד (= כּוֹבֶד פירוש בל"מ כֹּבֶד, כְּבֵדוּת ענין קשוי הפעולה Beschwerde, Beschwerlichkeit) אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש (ברכות ל':) פי' כפיפת ראש שיכוף ראשו ויכוין תפילתו כאדם שיש לו צער [6]). בר"ג דפ' חומר בקדש (חגיגה כ"א.) לקדש מ"ט לא [7]) מפני ש כ ב ו ד ו [8]), פירוש ישב בכובד בקרקעית הכלי החיצון ואין טבילה עולה לו [9]). ובפ"ק דנזיר בגמרא הריני כשמשון (נזיר ה' רע"א) האי גזירה שוה [10]) משום כובד גמירי לה ושני ימים לא איכא [11]) כובד. פי' האי גזירה שוה דילפינן הכא ימים דאבשלום מימים דבתי ערי חומה (עיין ויקר' כ"ה, כ"ט) ואמינא י"ב חודש, משום דאבשלום כתיב (ש"ב י"ד, כ"ו) כי כבד עליו וגלחו הילכך לא מצינן למימר שני ימים דבשני ימים ליכא כובד. *[אחי"ה וכ"ה בפירש"י — וכנ"ה ביומ' מ"א סע"ב כדי שיהא בהן כובד, ושם: כובד תנאי הוא עיין פירש"י. ירושלמי חגיגה פ"ב דע"ז ע"ד זאת אומרת שאדם צריך לכבוש את כובדו פי' צריכה הסמיכה בכל כחו (עיין בבלי חגיגה ט"ז:) ואולי לפי זה מפני שכבודו לפי ג' הערוך יש לתקן כובדו כגי' הירו' הנ"ל. ולפי פי' תש' הגאונים הנ"ל הוא לפע"ד מל"ע كبد פי' אויר, ועוד הוראת המלה הערבית תוך ופנים ובזה עולה יפה פירוש רש"י לחגיגה שם. — והושאל כובד בצירוף ראש לכפיפת וכבדות ראש ועוד פירוש בלי רצון ד"מ במ"ק כ"א: בשפה ברורה ובכובד ראש. ירושלמי ע"ז פ"א דל"ט ע"ד תוספתא ע"ז רפ"א שואל בשלומו בכובד ראש. והפעל רק בהפעיל ופירוש כמו בל"מ ענין כבדות התנועה שמ"ר פ"ט ותנחו' וארא ססי' י"ב ככד לב פרעה (שמות ז', י"ג). רשע בל' שהכבדת בו בלשון אני מתכבד עליך שנאמר (שם י"ה, י"ח) בהכבדי. ובפעל עומד נזיר ד' סע"א הכביד שערו פי' שיש לו כובד שער. וגם

מפירוש ר"ח הובא בשט"מ בל"מ קי"ד. ד"ה איבעיא ע"ש היטב ושם כגירסת רבינו ועוד הובא בשמ"ט גי' כובד כלפנינו ופירוש נידון בכבודו כל אחד לפי כבודו. [1]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' וב', ל"ד ה"ב וב"ר, ובדפ"ע בטעות קמא. [2]) בנו"ג רק בעו מיני מרב יהודה אבל בירושלמי שבת פי"ז דט"ז סע"א רי יוחנן שאל לרי יהודה בן לוי. [3]) וכן לפנינו ובערך קווי הגירסא כלי קוואי ובכ"י ב"ר גם שם כמו כאן ע"ש. [4]) וכן הוא בפירוש רה"ג. [5]) בפירוש רה"ג אחד. [6]) ורש"י פירוש כובד ראש הכנעה וכן מובן של פירוש הערוך ועולה יפה עם מה דשנינו ביבמות ק"ה: אמר אבא המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה אבל מ"ש רבינו כאדם שיש לו צער קצ"ע שהרי בברכות ל"א. איתא אין עומדין להתפלל לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות וכוי אבל י"ל שרבינו לא היה גורס אלה הדברים לא בתוך עצבות וכוי וכן לי' בירושלמי ברכות פ"ה ד"ח ע"ד וכן לי' בכ"י מי וליתא בתוספתא ברכות פ"ג וכשאר המקומות הרשומים בד"ס ברכות צד פ': [7]) כ"ה רק בכ"י ו"ו וגירסת לקדש כ"ה לנכון בכ"י ש"ם ובתש' גאונים קדמונים דפ' בערלין ר' סימן ע"ב ובנו"ג בקדש. [8]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר וצריך לנקדו כְּבוּדוֹ וכ"ה בתשובת גאונים משום כיבודו של כלי, ועוד בתש"ג הגירסא מפני שכבידו וכ"ה בנוסחאותנו ובכ"י ש"ם, ועוד עיין מ"ש למטה מפ"ב דירושלמי חגיגה. ובדפ"ע אחריי הגי' מפני שכבדו וצריך לנקדו שֶׁכְּבֵדוֹ. [9]) ובתש' הגאונים פי' שכבידו שאוירו של כלי חוצץ ועיין מ"ש בפנים הערך. [10]) כ"ה לנכון בדפ' וויניציא ובשדפ"ע לי'. [11]) בנו"ג ליכא.

נאמר מכובד איברים סמוך למיתה סנהדרין פ״ט מ״ג דף ע״ח סע״א ורע״ב וירושלמי סנהדרין פ״ט דכ״ז. היקל ממה שהיה ולאחר מיכאן הכביד ומת ובירושלמי שם ואחר כך הכביד ומת ובתוספתא ב״ק פ״ט לפי גי׳ כ״י אירפורט (בהוצ׳ צוק״מ 363 והיקל ממה שהיה והכביד ואח״כ מת. ובירו׳ סנהד׳ שם: מאימתי מונין לו משיכביד וכו׳ ע״ש] —

* כָּבָה, כְּבִי (מל״מ כָּבָה פירוש עמם erlöschen ובפעל יוצא בפיעל ובפַעל כִּבָּה, כַּבִּי (auslöschen שבת ל׳ רע״ב מוטב תכבה נרו של אדם [1]) מפני נרו של הקב״ה. שם כ״א. והלאה כבתה זקוק לה . . כבתה אין זקוק לה, ירושלמי יומא פ״ב דל״ט ע״ד קטרת שכבת . . פתילה שכבת. פיעל: שבת כ״ט: המכבה את הנר וכו׳. נכרי שבא לכבות עיי״ע בני קצרא של ציפורין (ח״ב, קכ״ג) וש״נ באריכות. יומא כ״א. לא כיבו גשמים אש של עצי מערכה. ב״ב י׳. אור קשה מים מכבין וכו׳. ב״ר פס״ח כי בא השמש (בראשית כ״ח, י״א) רבנן אמרי כיבא השמש וכו׳ משל וכו׳. אמר המלך כיבו את הנרות כיבו הפנסין וכו׳. ברכות נ״ח. וכבינהו לעיניה כה״ג בערך בטט (ח״ב, מ׳) ובכ״י פ׳ ובב״נ וכייבוה לעיניה ועיין מ״ש באריכות. ב״ב ד׳. כבה אורו של עולם . . . סימא עינו של עולם ובכ״י ש״ס כיבה עינו של עולם ועיי״ע בד״ס שם. והשם כיבוי שבת ק״כ: ירושלמי שבת פי״ז דט״ו ע״ד.

☞ כַּבּוּיֵי (והוא הקבוץ מן כַּבוּיָא (כַּבָּא) מל״ע كبى, كبا ובל״ס כּבּיא פי׳ זבל Mist, (Excrement מסכת עירובין פרק בכל מערבין (כ״ט סע״ב) ליתי ליה כבויי דרעייתא פירש״י צפיעי בקר. *[אחי״ה ובערך כף ט׳ גרס רבינו וז״ל כפויי דרעיא ויש שגורסין כבויי והן זבלים וכו׳, ע״כ וכה״ג כפויי דריעיא בכ״י ש״ס עיין ד״ס למקומו אבל בבי״ת תתכן יותר והוא מל״ע וסו׳ הנ״ל, והיחיד בזבחים קי״ג: רמא כבא וסכר ירדנא ופי׳ רש״י הטיל גלל וכו׳ כמו (עירובין הנ״ל) כיבוי דרעותא דניסן ע״כ ובב״ב ע״ג רע״ב הגירסא רמא כופתא בתוס׳ אפיק כופתא ובערך כף ט׳ כפותא וכ״ה בפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב. וגי׳ השט״מ עיין ערך כף ט׳] —

כַּבְכָּב (לפע״ד מל״ע كبكب ענין כסוי ושטיחה על הכלי (Sturz, Deckel בכלי עץ פ״ב בכלים (מ״ג) וכבכב שעשאו לסל פי׳ [כמין] [2] „כלי שמכסין בו את הסל של פת והוא של חרס, ויש ששונין וכפכף ויפה הן שונין מלשון כפה עליו את הכלי״ (פסחי׳ ו׳ עיין חולי׳ פ״ח.). *[אחי״ה הועתק מפי׳ רה״ג בסד״ט 4 וכ״ה בר״ש בשם עצמו ושם הגי׳ ויש ששונין כף כף וצ״ל כפכף ועיין רע״ב שנגרר אחריו והתוי״ט לא העיר עליו ועיין פירמב״ם ככבב כמו כפכף אבל עיקר הגי׳ בבי״ת מל״ע הנ״ל. וכצ״ל בתוספתא כלים ב״ק ספ״ב הכבכב והאלפס והקדרה, בנו״ג הכנכב וכ״ה בכ״י אירפורט. פי׳ כסוי והאלפס וכו׳, ובכלים פ״ב מ״ה אי׳ בפירוש כסוי הלפס ועיין הר״ש ובתוספת׳ כלים ב״ק רפ״ב כסוי כבכב וכיסוי אלפס] —

כָּבַל (בל״ס כְּבַל בל״ע كبل פי׳ קשר וחבר ונרדף עם חבל binden; zusammenbinden ובל״מ השם כֶּבֶל Fessel וכ״ה בל״ע) בפ׳ במה בהמה (שבת פ״ה, מ״ב) והרחלים [3]) יוצאות שחוזות כבולות. פי׳ בגמ׳ (שם נ״ד רע״א) מאי כבולות שכובלין [4]) אליה שלהן למטה כדי שלא יעלו עליהן זכרים [5]). ויקרא להן ארץ כבול (מ״א ט׳, י״ג) ארץ שאין עושה פירות [6]). רב נחמן בר יצחק אמר ארץ חומטון היתה [ו]אמאי קרו לה כבול דמשתקעא כרעא בגווה [7]) כי [8]) כבלא. פי׳ שרגליו של אדם משתקעות בה מחמת החול כאילו הן כבולין לכן אינה עושה פירות [9]) ספר אחר עד כבלא [10]) בלעז גבולא [11]). פ״א משתקעות רגליו של אדם מחמת תיחוח עד מקום שמשימין הכבלים [12]). בפ׳ במה אשה (שבת פ״ו, מ״א) ולא בכבול לר״ה, גמרא (שם

---

[1]) כ״ה בכ״י מ׳ ובנו״ג נר של בשר ודם. [2]) וכ״ה בפי׳ רה״ג. [3]) וכ״ה במשניות פיזרו וכרי״ף כ״י אצל ד״ס וכ״ה בציון בגמ׳ שבת נ״ד רע״א, ובנו״ג הרחלות. [4]) וכ״ה בכ״י ש״ס וברש״י ובנו״ג בפיעל שמכבלין. [5]) ובירושלמי שבת פ״ה ד״ז: ככילות שלא יעלה עליהן הזכר. [6]) זה לשון הירושלמי שבת שם כשם ר׳ אבון בשם ר׳ חייא, ובבבלי שבת שם איתא מאי משמע דהאי כבול לישנא דלא עביד פירי הוא דכתיב וכו׳. [7]) וכ״ה בכ״י ש״ס ושם דמשתכנא וכחי׳ המאירי עד דמשכה ועיין בסמוך ובילקוט מלכים רמז קצ״ה איתא כגי׳ רבינו, ובנו״ג דמשתרגא כה כרעא. [8]) בכ״י ו״ו כי. [9]) עיין המעריך ללונזאנו ע׳ ככל ומ״ש נגד פי׳ זה. [10]) וכ״ה לפנינו. [11]) וזה הלעז הביא רבינו גם כערך אסתוורא (ח״א, ר״ד: ורציתי לומר שהוא ל״ע יען שהסר שם מלת בלעז אכל בסוף ח״ב צד 390 הראיתי לדעת כי רבינו נגרר אחר פירוש רגמ״ה כ״י בערכין ועליו כיון כמ״ש יש מפרשין ורגמ״ה כותב קאבילא בקוף וזה עולה יפה עם הלעז אצל רש״י עיין מ״ש בערך אסתוורא וכן בשבת פירוש כבלא פרק התחתון שקורין קויל״א והוא ל״צ Fussknöchel, cheville ובחי׳ המאירי איתא „שקורין כבילה״ ופירושו דמשכה בה כרעא עד כבלא ר״ל שטובעת הרגל בה עד הפרק התחתון שקורין וכו׳ עולה עם כונת רבינו עפ״י גי׳ ס״א. [12]) וזה הפירוש נ״כ כילקוט מלכים הנ״ל וזה מ״ש רש״י ד״ה שכובלין לשון כבלי כרזל (קשורה) [קשירה] וכ״ה כאו״ז הלי׳ שבת סי׳ פ״ג סק״ה.

נ"ז:) אמר רב ינאי כבול זה איני יודע מהו אי כבלא דעבדא תנן והוא חותם שבצוארו כדאמר שמואל (שם נ"ח רע"א) ופירושו טבעת שתולין בצואר העבד שרגיל בקטלאות. פ"א חותם שעושין על צוארי העבדים של מיני מתכות [1]). כבלים טמאים (שבת ס"ג. במשנה) כבר פירשנו בע' (בירית [צ"ל בורית]. *[אחי"ה עיי"ע (כח"ב, ר"ה:) ובעה"ק שנ"ב לועז קעטי"ן בלא"ש Ketten ע"כ, והוא ל"מ כבלי ברזל (תהלים קמ"ט, ח׳) ותרגום בכבלי דפרזלא וכן דב"ר פ"ד כבלים של ברזל, ב"ר פצ"א נותן עליו כבלים. תוספתא ע"ז פ"ב.. לא כבלין ולא קולרין, ירו' כתובו' פ"ב דכ"ו ע"ד עיי"ע זג ב', וע' כרקום. ב"ק קי"ט. כבלי ושירי. וממנו הפעל תנחומ' תזריע ססי' ח' מביא את הכבלים וכובלו וכו'. ב"ר ס"פ פ"ז כובלתך אני וכו' וביומ' ל"ה: הגי' הריני חובשתך בבית האסורין ועיין אבות דר"נ פט"ז. ובילקוט תהלים קמ"ו רמז תתפ"ח הריני אשימך בבית האסורים, וזו ג"כ הוראת كبل בל"ע. ובפיעל שבת נ"ד. ארץ כבול (מ"א ט׳, י"ג) ארץ שהיו בני אדם שלה מכובלין בכסף וזהב, כה"ג בכ"י א"פ. ושם חסר המאמר האחר בשבת מפני שמכובלין בכסף ובזהב לא ישרו בעיניו וכן לי' בילק' מ"א הנ"ל. ושם בשבת ארעא מכבלא (בכ"י א"פ מכבלתא) דלא עבדא פירי. ותרגום קהלת י"ב, ד' כְּבִילָן. — אולם כבול (שבת פ"ו, מ"א) נ"ל לגזר מלשון ערבי كابول פירוש מעשה שבכה netzartiges Geflecht והוא כמו כיפה של צמר שתחת השבכה לתכשיט ראש הנשים ובזה עולה יפה דעת ר"ש בן אלעזר בשבת נ"ז: ועיין פירש"י ד"ה אבל כיפה ועוד עיין ערך כפה ואו"ז הל' שבת סי' פ"ג סק"ה ולכן נזכר כבול אצל פאה נכרית (שבת ס"ד:) בהיות ענינה ג"כ קליעת שער עיין פי' רש"י ד"ה פאה ועיין ערך פאה א' — והקבוץ תוספתא מקואות רפ"ד העולה בכבולין — ובענין שם המקום כָּבוּל עיין גיאגרא-פיא לנייבויער צד 205 והחכם לאטטעס במקום הנ"ל 68] —

☞ כובלת ולא בכובלת (שבת פ"ו, מ"ג) בעל הערוך גרים כוכלת ע"ש [2]).

כָּבַן (מל"ע كَبَنَ، خَبَنَ פי' גנז וכסה verbergen, verhüllen) בפרק במה בהמה (שבת פ"ה, מ"ב ותוספתא שבת ריש פרק ד' (ה')) כבולות וכבונות, גמר' (נ"ד.) מאי כבונות שמכבני אותן [3]) למילת [4]) כדתנן בריש נגעים (פרק א' מ"א) שאת כצמר לבן וגרסינן בריש שבועות (ו':) אמר רב ביבי אמר רב אסי [5]) כצמר [6]) נקי רך [7]) בן יומו שמכבנין אותו [8]) למילת, פירוש מכבנין עור הטלא מלידתו עד ח' ימים וזהו צמר רך הנקרא מילת [9]). וצמר צחר (יחזקאל כ"ז, י"ח) תרגום ועמר מילת כבינא [10]). — (א"ב מילת שם אי בלשון יוני ורומיי ויש בו צמר חשוב מאוד לכן על שם האי נקרא כן הצמר צחר ונקי (ודק [ורך]). *[אחי"ה כונת ר"ב על עיר Μίλητος Miletos מקום לידת Thales והיתה מפוארת בגלל הכבשים וצמרם וא"כ מילת הוא תואר ל"י ול"ר μιλήσιος, milesius צמר של עיר הלזו והנכון שהוא ל"ס מילתא ובל"י אמצעית μαλλίον ,μαλή פירוש צמר עיי"ע מל י"ד ומ"ש — ועם הוראת המלה הערבית הנ"ל יפה עולה פירש"י בשבועות ע"ש היטב. ותרגום יעטף (איוב כ"ג, ג׳) כד מַכְבֵּין, ותרגום אענדנו (שם ל"א, ל"ו) אכבניניה כלילן לי כה"ג בתרג' כ"י הובא בעמת"ר ללעווי ח"א 351 וממנו גם ערך הבא אח"ז וכן דעת רש"י בשבת ושבועות הנ"ל ע"ש] —

כְּבִינַת (= כְּבִינְתָא בל"ס כְּבָנְתָא, כְּבָנָא עטיפה הן של ראש הן של גוף Umwurf, Kopf-umhüllung, Kapuze) בפרק מי שמתו בגמ' שייר קרקע (ב"ב קנ"א: ועיין קנ"ו:) ובפ"א בגיטין בס"ג (י"ד סע"ב וט"ו רע"א) מעשה באמן של בני רוכל שהיתה חולה ואמרה תנתן כבינתי לבתי. והצניפות והרדידים (ישעיה ג׳, כ"ג) תרג' וכתריא וכבינתיא. *[אחי"ה בנו"ג וכבינתא וכ"ה בערך רד ב' לפי מסורת ספר עיקרי התלמוד כ"י לר' אברהם זכות אבל בדפ"ע כאן ובערך כתר א' ובכ"י ערוך בערך רד אי' וכבינתיא ובתוספו' ב"ב קנ"ו: ד"ה כבינתי אי' ומתרגמינן כבינתי ובאו"ז הל' שבת סי' פ"ד סק"ד וכבינִיתא וצ"ל כבינתיא וכ"ה ברד"ק ישעיה שם

[1]) ולפירש"י נ"ח. ד"ה חותם סתם כבול הוא של טיט ועיין חי' הרמב"ן ובענין ביאור דברי הערוך עיין למוד ערוך להחי' באנזבערגער מס' שבת צד מ"ה. [2]) וגי' הערוך העיקר ע"ש. [3]) וכ"ה בכ"י ש"ס ובריי"ף כ"י עיין ד"ס למקומו וכ"ה באו"ז סי' פ"ג סק"ה ובנו"ג אותו. [4]) ובירושלמי שבת פ"ה ד"ז: רק: כבונות למילת. [5]) וכ"ה לפנינו ובכ"י א"פ בשבת נ"ד. ובריי"ף כ"י ובנו"ג בשבת אמר רב ביבי בר אביי ובכ"י ש"ס שבועות וילקוט תזריע רמז תקנ"א רק: אמר רב ביבי. [6]) וכ"ה בשבת וילקוט שם ובכ"י ש"ס שבועות ובנו"ג שם צמר. [7]) וכ"ה בילק' כ"י ולי' בשבת ושבועות, ובפירוש ר"ח כ"י לשבועות (בקובץ כ"י אנגי דף ט"ל ע"ב) איתא כצמר לבן שהוא נקי, ומלת נקי גם בשבת שבועות. [8]) וכ"ה בשבת וילקוט ובכ"י ש"ס שבועות ובפי' כ"י ר"ח, ובשבועות איתא ב ו [9]) בדפ"ר מילא. [10]) כ"ה בכ"י ל"ד וכ"ה באו"ז סי' פ"ג סק"ה בשם הערוך וכ"ה בתרגום וצריך לנקדו כְּבִינָא והוא פְּעִיל ובדפ"ע כבונח.

ודע כי מדפ׳ פיזרו והלאה אי׳ בע׳ רד וז״ל והצניפות והרדידיא תרגום ו ר ד י ד י א וכבינתיא, ותיבת ורדידיא הוא ט״ס וליתא בדפ״ר וכ״י ק״ט ותוספ׳ הנ״ל ובאו״ז הנ״ל וצ״ל וכתריא וכבינתיא כמו בערך הנוכחי. ובפי׳ רה״ג לכלים כ״ט מ״א הגי׳ וכבינאתא וא״כ הנפרד יחיד הוא כבינא כמו בל״ס הנ״ל וכבינתא דנוסחאותינו וכגירסת כ״י עיקרי התלמוד או כבינאתא כגירסת רה״ג הוא הרבים מן כְּבִינְתָּא כמו בל״ס הנ״ל והוראתן עטיפה של גוף או מעטף הראש וכן פירוש הרד״ק שרש רדד: הרדידים הם כדמות צעיפים או מעטפות וכו׳, וי״מ קלעי משי שעושין הנשים לקשור ראש וכו׳. וכבינתא הוא כמו מכבנתא עיי״ע וערך ככליאר ואו״ז שם ורש״י ורשב״ם לועזים איזה פעמים נושק״א ועיין פי׳ במרפא לשון למ״ק י״ב. ובאו״ז שם. ורגמ״ה כ״י לב״ב קנ״א פי׳ כבינתי בת נפש וכ״ה בפירשב״ם כ״י וצ״ל כמו בדפוס בפירשב״ם בית נפש וכ״ה בערך מכבנתא וכן לועז רש״י ישעיה ג׳, כ׳ בתי הנפש נושק״א והוא מלשון פרובינצי nusquo נרתק חומט Muschelschale ובלאי״ט nicchio ונותנין בו מיני תמרוקים ובשמים להריח בהם וקושרים אותו נגד הלב ועיין רד״ק שרש בית, ולכן במעשה באמן של בני ר ו כ ל יתכן להיות בזו הוראה של בית נפש, ולדעתי רוכל שם אדם על שם מלאכתו מכירת בשמים עיי״ע רכל] —

כבס (= כְּבָסָא = כְּבָאסָא מל״ע كباسة אשכול תמרים Dattelkamm ולדעת רבינו סנסני תמרים Palmzweig) בס״ג דפ׳ במה אשה (שבת ס״ז סע״א) כמאן תלינן כבסא [1]) בדיקלא. ובר״ג דפ׳ אלו הן הגולין (מכות ח׳ רע״א) ומחייה לכבסא ואתר תמרי פי׳ „סנסני תמרים״. *[אחי״ה הועתק מפי׳ ר״ח למכות עיין מגדל חננאל 11 ושם ג״כ הגי׳ לגדמא ואחריו נגרר רבינו בערך גדם וכן שם הגי׳ לככסא ובנו״ג לכבאסא וברש״י לכובסא וכ״ה בכ״י ש״ס. ורש״י פי׳ בשני המקומות אשכול תמרים ויפה פי׳ וכן פתרונו בל״ע הנ״ל, ועוד פירוש בל״ע كباس אבר התשמיש עיי״ע הבא אח״ז] —

כבס (א׳) = כּוּבְסָא מע׳ הקודם בל״ע אבר הזכר ואשכול הביצים Hodensack ועיין בפנים.

ב׳) כָּבַס = כָּבַשׁ niederdrücken) בפ׳ השואל בגמ׳ המשכיר בית לחבירו ב י מ ו ת ה ג ש מ י ם [2]) (ב״מ ק״א:) ובפ׳ שבועת הדיינין בגמ׳ מנה לי בידך אין לך בידי פטור (שבועות מ״א.) לִ י נ ק ט י ה [3]) בכובסיה דלישבקיה [4]) גלימיה [5]) הוא. פי׳ יחזיקנו ב מ ב ו ש י ו [6]) כדי שיניח לו גלימא שלו אף כאן כשמרבה לו בדמים אין לך הוצאה גדולה מזו כלומר מלבוש המתכבס. — (א״ב פי׳ בל״י ילקוט כיס ופונדה). אל מסילת שדה כובס (ישעיה ז׳, ג׳) בחלק בגמ׳ ג׳ מלכים (סנהדרין ק״ד.) למה לא מנו אחז שהיה לו בושת פנים מישעיה שנאמר שדה כובס כ ו ב ש כ ת י ב [7]) דכבשינהו לאפיה [8]). ובויק״ר באם בחקתי פרשת לפנים הארץ יסדת (פל״ו) שהיה כובש פניו לארץ בשעה שהנביא בא לקנתרו והיה בורח למקום הטומאה (כלומר [צ״ל לומר] שאין השכינה שורה במקום הטומאה וכו׳ [9]). *[אחי״ה ודע כי ענינים שונים היה כולל רבינו בערך זה כי בשני הציונים הראשונים פי׳ כובסא כמו בערך הקודם בל״ע كباس אבר הזכר ועוד אשכול הביצים שדומה לאשכול התמרים וכן מלת אשכול כן פתרונה עיי״ע אשכול ב׳ ומ״ש בח״א, שי״ג ע״א וע״ב ויפה פירש״י בשבועות שם לכובסיה: אוחזו בביציו התלוים בו וכו׳ ע״ש היטב ובב״מ שם. ולכאורה זו היא דעת רבינו לפי גי׳ דפ״ר פירוש יחזיקנו ב מ ב ו ש י ו ולא כבדפוסי׳ אחרים במלבושיו. אבל אי קשה הא קשה כי גם בדפ״ר אי׳ בסמוך „כלומר מלבוש המתכבס״ וק״ל טובא א׳) הרי כבר פי׳ יחזיקנו במבושיו ולמה הוסיף

[1]) וכ״ה בש״ס דפי קושטי ובריי״ף כ״י ובכ״י א״פ כבסי ובנו״ג כובסי ד״ס צד ע״ג. [2]) כ״ה בכל כ״י ערוך. [3]) כ״ה בכ״י ב״ר וכ״ה בב״מ לנקטיה, ובשבועות נקטיה ובדפ״ע ליקטיה וצ״ל כמו בכ״י ב״ר. [4]) וכ״ה בב״מ ובכ״י ש״ס שבועות ובנו״ג שם דנישבקיה. [5]) ובשבועות לגלימיה ובב״מ לגלימא. [6]) כ״ה בדפ״ר ובשאר דפ״ע במלבושיו ועיין עוד בסמוך. [7]) ליתא בסנהדרין וז״ל שם שדה כובס מ א י כ ו ב ס איכא דאמרי דכבשינהו לאפיה וחלף אבל תיבות מאי כובס לי׳ בכ״י ש״ס ובדפ׳ שונצי׳ ולי׳ בילקוט ישעיה ז׳ ובכ״י ילקוט מ״ב ט״ז. (ד״ס סנהדרין צד קנ״ט.) ורש״י פירש כובס כמו כובש ובעל הפשב״ע מגיה בדברי הערוך בזה״ל כובס כ א ל ו כובש כתיב ע״כ ויפה הגיה והראיה כי בירושלמי סנהדרין פ״י דכ״ז ע״ד ובויק״ר פל״ו אי׳ בפירוש וז״ל כובס „א ל ת ה י ק ו ר א כ ו ב ס א ל א כ ו ב ש״ ואולי רבינו היה מקצר בלשון כדרכו וכיון על זה הלשון כי הוא בעצמו הביא ויק״ר זה. [8]) וא״כ לא גרס מלת וחלף וכן ליתא בכ״י ש״ס וילקוט ובדפוסים הראשונים והמהרש״ל הגיה מע״י (ד״ס שם). [9]) בנו״ג בויק״ר וזה לשונו שהיה לו בושת פנים כיצד כיון שהנביא בא לקנתרו היה יוצא לו למקום טומאה לומר שאין שכינה שורה במקום טומאה הה״ד וכו׳ אל מסילת שדה כובס אל תהי קורא כובס אלא כובש כיצד כיון שהיה הנביא בו לקנתרו כובש פניו ע״כ ורבינו גם כאן היה מקצר בלשון וקצת בשינוי איתא כן בירושלמי סנהדרין הנ״ל ושם איתא בשעה שהיה הנביא בא ל ק ט ר ג ו, ובענין נפקותא של שתי גירסאות עיין יפה תואר לויק״ר.

לפרש כלומר מלבוש המתכבס. כ׳) למה לא פי׳ כן רבינו תיכף אחר מלות פירוש יחזיקנו במבושיו כלומר וכו׳, לכן דעתי כי ערבוב דברים יש כאן כי לפע״ד תיבות כלומר מלבוש המתכבס שייכין אחר מלות „אל מסילת שדה כובס" וכונתו כי כובס פירושו שדה אשר שם מתכבס המלבוש עיין תרגום רש״י ורד״ק לישעיה ולמ״ב י״ח, י״ז, אבל ר״ב באשר גם הוא גורם בטעות יחזיקנו במלבושיו היה סבר כי תיבות כלומר וכו׳, שבים אל פירוש הראשון לכן הביא בינתים פירושו בל״י ילקוט וכו׳, וכיון על ל״י Tasche, Sack, κίβισις והעיקר כמו שכתבתי. וסדר הערך כך הוא בתחילה מציין רבינו משל לינקטיה בכובסיה וכו׳ ופירשו ואח״כ הביא לשון מקרא אל שדה כובס ופירשו ומציין על פסוק זה דרשת רז״ל מסנהדרין ויק״ר וכצ״ל לינקטיה וכו׳ וכו׳ עד פי׳ יחזיקנו במבושיו. — אל מסילת שדה כובס כלומר מלבוש המתכבס. בחלק וכו׳ עד גמירא] —

* כָּבַס (פי׳ בל״מ רחץ בגדים וחלקי הגוף במים וזולתו waschen, walken) נגעים פי״א מ״ה יכבס, ירושל׳ נדרים רפ״ה דל״ט. מכבסים . . מכבסין, פסיקתא דר״כ ס״א: עיין ערך כבש ד׳. פעול מקואו׳ פ״י מ״ד מכובסים, התפעל שהש״ר פ׳ שחורה ותנחומא ויחי סי׳ י׳ מתכבסת. והתואר במקום השם כובס ברכות כ״ח. כתובות ק״ג רע״ב, ועוד עיין ערך הקודם. ועוד התואר כַּבָּס עיין ערך כבש ד׳ והשם המפשט זכר כִּיבּוּס נדה נ״ו סע״א, ירושׁ׳ נזיר ספ״ז דנ״ו ע״ד, והקבוץ כבוסין, כבוסים פסיקתא דר״כ צד ל״ג, פסיקתא רב׳ פי״ב תנחומא חקת סימן ה׳ וילקוט ריש חקת וילקוט תהלים סוף רמז תרנ״ח. ולנקבה כביסה ירושלמי שביעית פ״ח דל״ו: ירושלמי נדרים רפ״ה דל״ט. רפ״ט דמ״ב ע״ג — מקואות פ״ח מ״א עיין ערך כבש ג׳, והקבוץ ירושלמי שביעית רפ״ז דל״ז: מיני כביסות כ״ה לנכון בדפ׳ זיטאמיר ובדפ׳ קראט׳ בט״ד כניסות.

כֹּבַע (= כּוֹבְעָה פי׳ מל״מ כּוֹבַע = קוֹבַע פירוש מגבעת בל״ע قبعة hohe Mütze, Helm והושאל לערימות המסודרין ככובע Schober) בגדיש פ״ה בפיאה (מ״ז) המעמר לכובעות ולכומסות [1]) ירושלמי (פיאה פ״ה די״ט.) [ל]כובעות [2]) מן לעיל כמה דתימר (ש״א י״ז, ה׳) וכובע נחשת על ראשו.׳ לכומסות [3]) מן לרע כמה דתימר (דברים ל״ב, ל״ד) הלא הוא כמס עמדי (חתום) [4]) פירוש כובעות ראשי שבלים הן, כומסות תחתון [5]) של שבלים, וי״א לכובעות אגודות הקשורות למעלה כנגד ראשיהן כומסות אגודות הקשורות מתחת. *[אחי״ה וגם הר״ש כתב כן בשם עצמו בשנוי לשון קצת וז״ל פירוש מן לעיל למעלה מראשו כדפרשית (ר״ל בפירוש הירו׳ לעיל במשנה: לכובעות לעשות מהם כובע לראש וכו׳) מן לרע למטה מן הראש שאין נראה כלל כדבר הכמוס וי״מ כובעות ראשי שבולים כומסות תחתיו של שבולים ע״כ ועיין ג״כ פירוש הרא״ש וא״כ אולי יש לקיים בערוך מלת חתום ושייכת למטה בפי׳ אחר מלת כומסות תחתון וכונת רבינו כומסות מלשון כמוס פירוש חתום כלומר שאין נראה כלל כדבר הכמוס וכפי׳ הר״ש ובפי״מ לרמב״ם מבואר יותר וכל מה שיקבצו בחפירה שהיא נעשית בארץ נקראו כומסות גזור ממלת הלא הוא כמוס עמדי ע״כ. ודע כי בפירוש הראשון הלך רבינו בעקבות פי׳ הירושלמי כי כובעות הם הערימות דומין לכובע וכן פי׳ הרמב״ם והראיה שדרכן היה לעשות לגדיש כמין כובע מראשי שבלים ממה דאיתא בסוכ׳ י׳ סע״א וש״נ עמרות של שיבולין עיי״ע פרכל. ונגזרה המלה מל״מ כובע = קובע (ש״א י״ז, ל״ח; יחזקאל כ״ג, כ״ד) וכן איתא בקו״ף קובעת, קובעתה בירושלמי שביעית פ״ד דל״ה. וירו׳ סנהדרין פ״ג דכ״א: עיי״ע אסטו ומ״ש בח״א קס״ז: ולולי פי׳ הירו׳ הייתי מגיה במקום כומסות או כומסאות של נוסחאותינו: כומתות או כומתאות והוא מל״ע كُمّة גדיש עגול (ועוד עיי״ע כמתא) ואם בסמך תתכן הגירסא אז לִפע״ד נגזרה מל״ע كُمَّة ג״כ גדיש עגול, ור״ב דעת אחרת עמו עיין ערך כמס. ולדעת י״א בערוך לפע״ד כובע הוא מל״ר האמצעית cova וממנו בלא״ש האמצעית Schaube, Schoof אגודת תבואה וממנו ערימת תבואה Schober (וכן בל״ע صُبْرة) ואז עולה יפה גזרת ר״ב בענין כומסות מל״י κώμυς ג״כ אגודת עמרים Garbenbündel — ועוד הושאל כובע, כובעא לסחוסין שבפי הקנה הנקרא שפוי כובע Helm עיין רש״י בחולין י״ח: ד״ה בחודא דכובעא ועיין ערך חד ב׳, גם ב׳ וערך שיפוי. ובלי שאילה אי׳ כובע וכן בל״ר האמצעי׳ cofa, cofea, cuphia וממנו

---

[1]) וכ״ה בערך כמס ובירושלמי ובר״ש אבל במשניות ובש״ס בבלי ולכומסאות. [2]) וכצ״ל בירו׳ ושם לי׳ זו המלה רק: ר׳ יונה אמר מן לעיל. [3]) בירושלמי: ר׳ אבינא אמר אבל בר״ש לי׳ ובתהילת המאמר איתא שם ר׳ וצ״ל ר׳ יונה. [4]) יש למחוק אולי מגליון בא לפנים ואיזה חכם כתב כן להורות כי כמס של מקרא פי׳ חתום כדאיתא במקרא אצל כמס חתום באוצרותי. [5]) בר״ש לפיאה פ״ה מ״ז תחתיו.

בלא"ש Haube, Schaube פי' מגבעה וכסוי הראש גיטין י"ד: (לפי גי' רבינו בערך דבר ב') וירוש' גיטין ספ"א דמ"ג ע"ד כובעיהן אמה. ברכות כ"ד רע"א מניחן בכובע תחת מראשותיו דמפיק ליה למורשא דכובע לבר עיין בפירש"י ותוספ' שם] —

כָּבַר (מהשם כְּבָרָה פי' מְנַפָּה sieben) בפ' ר"א אומר תולין (שבת פ"כ מ"ג דף ק"מ. וכ"ה בירו' שבת פ"כ די"ז סע"ג) אין כוברין את התבן בכברה. בריש מעשרות (פ"א מ"ו) הקטניות משיכביר[1] ואם אינו כובר (ובכל כלי) [וצ"ל וכול'. ובכלי] עץ פ"ט בכלים (מ"ד) ותלוי כברת גרנות. ובפ' אחרון דאהילות (פי"ח מ"ב) וכוברו בשתי כברות. ובפ"ג בפרה (מי"א) וכברין אותה בכברות. פירוש כברה כלי שכוברין בה החטין ומוציאין את המוץ והוא עגול כאמה על אמה ולכן דמה בארה של מרים לכברה (עיין המקומות בערך ים ומ"ש) שכיון שעגול הוא דומה לפי הבאר. *[אחי"ה ובירוש' שבת פ"כ די"ז סע"ג פירש אין כובּרין את התבן בכברה וכו', משום מרקיד. כלומר שזורה או בורר החטין מן התבן. ב"ר פ"ד אדם כובר חטין תבן בכברה, סוף רות רבה כבר את הצבר וכו'. ירוש' גיטין ספ"ה דמ"ז ע"ג כברה לכבור בה חול, ירו' מעשרו' פ"א דמ"ט סע"א תני אבל כובר הוא מקצת ותורם מן הכבור על שאינו כבור, תוספתא שבת ספ"ז הכוברת אפרוחין בכברה . . . הרי זה מדרכי האמורי (ובכ"י אירפורט הגי' הרי זה מותר). והשם כלים פט"ו מ"ד, שם פט"ז מ"ג ירושלמי כתובות פ"ז דל"א: נפה וכברה, מ"ק כ"ח סע"ב, תעני' כ"ב רע"ב, סנהדרין מ"ח סע"ב, ירו' קידושין פ"א דס"א. שעשו כל גופו (של יאשיהו) ככברה. במד"ר רפ"ג סנסנים לכברה, וכ"ה בב"ר ר"פ מ"א בדפוסים האחרונים אבל בהוצ' פירדא שנת תנ"ב לכבדה וצ"ל לכבד עיי"ע אלבינה (ח"א פ"ו.) כי אין דרכה של כברה להיעשות מסנסני התמרה אבל מכבדות עושין מתמרים עיי"ע מכבד והקבוץ פרה פ"ג מי"א כברות של אבן. דב"ר פ"ו קרדמותיו וכברותיו. והמלה ל"מ הוא ככתוב (עמוס ט', ט') כאשר ינוע בכברה ונקראת בל"ע كربال, غربال ובלש' רומי cribrum ובפי"מ לרמב"ם בפרה הנ"ל צ"ל קירבי"ל במקום קריבי"ל. ובעה"ק שנ"ב כברה זיפא בלא"ש = Sieb] —

כַּבֵּר (פַּעֵל מהשם כַּבְרִיתָא בל"ע ופ' كبريت פי' בל"מ גפרית Schwefel והפעל beschwefeln) בר"ג דפ' תפלת השחר (ברכות כ"ז:) א ב י י ש ר א ל ר ב ד י מ א ב ר ל י ו א י[2] לכברויי סלי פירוש לעשן הכלים של נצרים[3] ב ג פ ר י ת כדי ללבנן. פ"א מניחין הבגדים בסלים והיו מעשנין תחת הסלים ללבן הבגדים. בר"ג דפ' הגוזל עצים (ב"ק צ"ג סע"ב) הא דאחוורי אחוורי[4] הא דכברי כברויי[5]. בפ' אחרון דגיטין בגמ' גופו של גט ש ח ר ו ר[6] (גיטין פ"ו רע"א) גינברא ומרתכא[7] וכבריתא. בס"ג דנדה (ס"ב.) בורית כבריתא[8] פי' כבריתא גפרית. א ש ו ג פ ר י ת (תהלים י"א, ו') ת ר ג ' א ש ת א ו כ ב ר י ת א. *[אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' ל"ד ה"ב וכ"ה בדפ' ווניציא וכן הובא בתוספ' נדה ס"ב. ד"ה כברייתא בשם הערוך אבל מדפ' פיזרו והלאה לי' ובדפ"ר חסר גם מן מלת פירוש ולכן השלימו ר"ב בהוספותיו ואני השמטתי דברי ר"ב כי כבר איתא כן בכ"י ובדפ' ווניציא והגרי"ב בהפשב"ע לא ראה דפ' ווניציא ראשון לכן אחז לשון ר"ב בעל המוסף ומה שתמה עליו למה לא הביא קרא המוקדם והיינו אותו דבראשית י"ט. כ"ד גפרית ואש שתר"י א' כבריתא ואשא [וכן גפרית ומלח (דברים כ"ט, כ"ב) שתר"י א': כובריתא ומלחא] כבר תירץ בעל למוד ערוך במסכת ברכו' צד י"ב: שאין זה תמיה כל כך ע"ש ול"נ כי ר"ב רוצה להשמיענו בהביאו תרגום של תהלים עיקר הגי' כי בנו"ג בטעות דאשתא ו ב ב ו ר י ת א] —

* כְּבָר (מל"מ תואר הפעל להגבלת הוית דבר זמן רב קודם schon, längst) בקהלת א', י'; ב', ט"ז; ג' ט"ו והרבה בדרז"ל ד"מ ברכות י"ב. ושם סע"ב, כ"ח. וש"נ, ס"ג סע"א, שבת נ"א. עירובין מ"ג: פסחים י"ג, נ' סע"ב, ב"ב קס"ז. וש"נ.

---

[1]) בנו"ג משיכבור וכצ"ל בערוך. [2]) כ"ה בכל כ"י ערוך וכ"ה לפנינו, ובכ"י ש"ס ליתא בר ליואי וכן ליתא בפסקי רי"ד ובאו"ז הל' ש"ע סי' ט"ז ובראש רבא בר ליואי ויוחסין השלם 185 הביא רבה בר ליואי ונעלם זה מבעל ד"ס ברכות צד ס"ט: [3]) בכ"י ל"ד וה"ב נסרים. [4]) בנו"ג דחווריה חוורי. [5]) בתוס' שם הגי' כווריה כוורי. [6]) בכ"י ו"ו א', ב' ל"ד. [7]) בכ"י ו"ו מרתבא וצ"ל בכ"ף וכ"ה בע' אספריכא ובערך גנבר ומרתכא ע"ש. [8]) בתחילה הייתי סבור לסגור זה הציון מנדה שגי' מוטעת היא כי בורית לחוד וכבריתא לחוד עיי"ע בורית (ח"ב ר"ה:) ועיקר הגי' כמו שניסח רבינו בערך אהל (ח"א, מ"ב.) משבת צ'. מאי בורית אוהלא ובאמת כ"ה בכ"י א"פ בשבת מאי בורית א"ר יהודה זה ה ח ו ל והוא אהד עם אהלא כדאי' בנדה ועיין תוספ' שבת צ'. ד"ה בורית. אבל בכ"י א"פ איתא עוד הגי' מאי בורית כבריתא כמו בשבת ונדה הנ"ל ולזו הגירסא כיון רבינו כאן ובערך זתא הביא משבת: מאי בורית זיתא ע"ש. ודע כי בדפ"ר בערך הגוכחי ליתא הציון מס"ג דנדה אבל מזה אין ראיה שלא ניסחו רבינו כי מלבד שאיתא בכ"י קשה לפי גי' דפ"ר שלי' גם מה שאי' בדפ' ווניציא וכ"י וא"כ נשמט בדפ"ר בטעות מן וכבריתא עד וכבריתא של סוף הערך.

ב"ק ל"ו סע"א ב"מ צ"ג; ירו' ברכות פ"ב ד"ה ע"ג ועוד הרבה. ובתרג' ירמיה ל"ח, ט' כבר מית אולי פתרונו מל"ס כבר פי' יוכל היות. אולי möglich, vielleicht.

* כַּבָּרִיתָא (בל"ס ופי' נפת Honigseim ונרדף עם כוורית‎א (Honigwabe ורבינו בערך ככדיתא גרס בשני כפי"ן ודל"ת אבל בכ"י ו"ו א' הגי' לנכון כ ב ר י ת א אולם סדר האותיות מוכיח כי גי' רבינו היתה ככריתא וכ"ה בל"ס ואחד הוא עם כַּבָּרִיתָא.

* כבריתא (שם מקום בתחום א"י) תוספת' שביעי' בגי' כ"י אירפורט (הוצאת צוק"מ 66) תחום א"י פרשת אשקלון . . כבריתא ובנו"ג וכברתא ובירו' שביעית פ"ו דל"ו ע"ג וכברתה והוא לדעת החי' שווארץ Chabarta למערב של שפרעם ועיין ג"כ נייבויער 15 ובספרי עקב פ' נ"א הגי' סברתה ובילקוט סוף עקב נברתא.

כֶּבֶשׂ (ידוע מלש' מקרא Schaaf, Lamm) בסיפרא (דיבורא דחטאות פרק י') ואם כבש יביא קרבנו (ויקרא ד', ל"ב) כבשים קודמין לעזים וכו' עד ת"ל ואם כבש וכבר קדם והביא שעירת עזים. *[אחי"ה ובנו"ג ואם כבש יביא קרבנו לחטאת רבי שמעון אומר כבשים קודמין לעזים בכל מקום יכול מפני שהן מובחרין מהן ת"ל ואם כבש יביא קרבנו לחטאת מלמד ששניהם שקולים וכן הוא במשנה דכריתות כ"ח. והובא בפסחים נ"ז; ובילק' ויקרא סוף רמז תס"ט ואולי מטעם חלוף הגי' הביא רבינו זה הציון — וכנ"ה כֶּבֶשׂ ולנקבה כִּבְשָׂה פרה פ"א מ"ג יומא ס"ו; סנהדרין ק"ד; ירושלמי נדרים פ"א דל"ו ע"ד ושם פ"ו ד"מ; תנחומא תולדות סי' ה' והקבוץ כְּבָשִׂים פרה הנ"ל ירושלי' ברכות פ"ד ד"ז; ולנקבה כבשות אגדת בראשית פנ"ה ועיין מ"ש החכם לאטטעס במקום הנ"ל צד 69] —

1 כָּבַשׁ (מל"מ ועיקר הנחתו דרס רמס ודחק וכן בל"ס ובל"ע كبس drücken, pressen והושאל על הנחת ירקים או בשר בחומץ או במלח einlegen Früchte, Speisen והשם כֶּבֶשׁ Gepresstes, Eingelegtes) בהפיגם פ"ט בשביעית (מ"ה) ובפסחים בר"ג דפ' מקום שנהגו (נ"ב סע"א) הכובש ג' כבשים בחבית אחת. פ"ב בטהרות (מ"א) האשה שהיא כובשת ירק [1]) פירוש והיא טבולת יום [2]). וביש מעלין פ"ז במקואות (מ"ב) מי כבשין ומי שלקות. ובפ' כל שעה (פסחים ל"ט:) לא כבושין ולא שלוקין. ובפ"ב דע"ז (ל"ה:) וכבשין שדרכן לתת לתוכן יין וחומץ. ובפ"א דמשקין (מ"ק י"א. במשנה ובגמ') וכל כבשים שיכול[3]) לאכול מהן במועד כובשין[4]). פי' כבושין בלע"ז קומפושט"א [5]) שמונחין בחומץ או במלח שלא ירקבו. ובפ' ח' שרצים בגמ' אין עושין הילמי (שבת ק"ח רע"ב) [אין עושין מי מלח מרובין] [6]) לתת לתוך הכבשין שבתוך הגסטרא.. בר"ג דפ' חבית (שם קמ"ה.) כבשין שסחטן. האשה שכובשת ירק בקדרה (ברכות כ' רע"א וש"נ), זיתים שכבשן בטרפיהן (שם וש"נ) פי' בע' זית [7]). משחא כבישא (ברכות מ"ג סע"א) פי' בערך כשרתא [8]). בפ' גיד הנשה בגמרא ירך (חולין צ"ז רע"ב) ובפרק כל הבשר בגמ' הכחל (שם קי"א רע"ב וש"נ) דאמר שמואל מליח הרי הוא כרותח כבוש הרי הוא כמבושל. *[אחי"ה וכן נאמר בל"ע בפי ההמון كبس، كبيس מהפירות המונחין בחומץ וזולתו לשמירה עיין פליישער בהוספותיו לעמת"ל להח' לעווי ח"ב 448 וכנ"ה כתוספת' תרומו' רפ"ט דג טמא שכבשו עם דג טהור. שם לשביעית פ"ד אין כובשין ומייבשין ע"ש הרבה פעמים (בכ"י אירפורט) — ובכינוי: ירושלמי שבת פ"א ד"ג ע"ג על כבושיהן ועל שלוקיהן פירוש כמו בירושלמי פסחים פ"ד דל"א. כבשים ושלקות (כמה פעמים שם) וגם בלשון נקבה יחידה ירושלמי ב"ק רפ"ו ד"ה סע"ב כבשה דאהיני הוה. ירוש' ב"ב ספ"ה דט"ו רע"ב כבשה (דאהינו) [דאהיני] חבשין ליה] —

2 כָּבַשׁ (= כְּבִישָׁה, כַּבְשָׁא פי' מהוראה העקרית כָּבַשׁ פי' דָּרַךְ ורמס וא"כ השם כְּבִישָׁה, כבשה דרך ומסלול Weg, Bahn) פ"ח במקואות (מ"א) מפני הכבישה [9]) פי' מפני מסלה [10]) של בני אדם. גבר במסלתו ילכון (יואל ב', ח') תרגום גבר בכבשיה [11]) אזלין. במסלה נעלה (במדבר כ', י"ט)

[1]) בנו"ג עוד: בקדרה. [2]) צ"ע שהרי בזו הבבא מיירי דק הסיפא היתה טבולת יום מנערת את הקדרה עיין ערך נער ב'. ועיין הר"ש. [3]) וכ"ה בכ"י ש"ס ובנו"ג שהוא יכול. [4]) כ"ה בכל כ"י ובדפ' וויניציא, ובדפ"ר קטוע ואי' עד: וכל כבשים שהוא וצ"ל שהוא יכול כגי' הספרים, ומדפי פיזרו והלאה חוץ מדפי וויניציא נשמט מן ולא שלוקין עד כובשין. [5]) בלאי"ט Eingelegtes, Eingemachtes, composta וכ"ה בלע"ז של פי' המיוחס לרש"י למ"ק לפי גי' כ"י בד"ס שם ובדפ"ר בערוך בטעות קופושטא. [6]) כצ"ל כמו בערך גסטרי (ח"ב שכ"ט.) והחי' לעווי בערך כבש ח"ב 292 טעה בגי' רבינו. [7]) ע' זת = זית. [8]) כונתו על ערך כשר א' ובכ"י ו"ו א' כשותא ובכ"י ב' כבשתא וט"ס הוא. [9]) בנו"ג הכביסה ועל כן נדחקו המפרשים. [10]) כ"ה בדפ"ר ובשדפ"ע מסלול. [11]) בנו"ג באורחיה.

תרגום באורח כבישא ניסק. *[אחי"ה וכן ענינו בל"ס כּוּבְשָׁה הדריכה der Tritt, ותרג' מן המסלה (ש"ב כ', י"ב) מן כבשה, יד דרך (ש"א ד', י"ג. י"ח) כיבש אורח תרעא. במסלה אחת (ש"א ו', י"ב) תרג' בכבִישָׁא חדא ובתרג' דה"י א', כ"ו, ט"ז בכיבשא. והפעל עיין תרגום אונק' שמות ט', י"ז, תרגום איוב י"ט, י"ב ועוד זולתו וכן בתוספת' מקואות רפ"ו שהיו כהנים כובשין את הגדר וכו' [1]) ועיין עוד ערך הבא אח"ז] —

3 כְּבַשׁ (מערך הקודם מהוראה ראשונה דרך רמס וממנו ומל"ע كبس נאצלים מושגים שונים עיין בפנים besiegen, bezwingen, niederdrücken, auf etwas pressen, כַּבְשֵׁי Pressbalken; כִּבְשׁוֹן (Geheimniss בפ' בכל מערבין בגמ' נתנו בראש הקנה (עירובין ל"ד:) פוקו כִּבְשׁוּ כִּבְשֵׁי באגמא [2]) פי' היה קרוב למקומם אגם שיש בו קנים צומחים אמר להם צאו וכופו הקנים בקרקע ושימו עליהם אבנים גדולות שכובשין אותן בקרקע ולמחר נשב עליהן [3]). כבש את האבן על גבי הטלית ביש מביאין פ"ח באהילות (מ"ה) פי' שם אבן ע"ג הטלית שלא יתנופף [4]). כבשים ללבושך (משלי כ"ז, כ"ו) דברים שהם כבשונו של עולם יהיו תחת לשונך בפ' אין דורשין בגמ' ולא במרכבה (חגיגה י"ג סע"א). א"ל בהדי כבישי דקב"ה [5]) למה לך בפ"ק דברכו' בגמ' מאימתי קורין את שמע בשחרין [6]) (ברכות י' סע"א). פי' מה שמכבש וגוזר המקום [7]). בס"ג דפ' אלו הן הלוקין (מכות י"ג סע"ב) יצתה בת קול ואמרה ממני היו [8]) הדברים [9]) כבושים. פירוש יהודה ותמר שניהם כבשו זה את זה [10]) בשעה ששכב עמה — הלך אותו הבן ונכבש על השפחה, באלמנה פ"ז ביבמות (ס"ט רע"ב). [ורב חסד מטה כלפי חסד היכי עביד] רבי אלעזר [11]) אמר כובש [12]) שנאמר (מיכ' ז', י"ט) ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו, ר' יוסי בר' חנינא אמר נושא שנאמר (שם פסוק י"ח) נושא עון בפ"ק דר"ה בגמ' ד' פרקים (ר"ה י"ז סע"א). בר"ג דפ' אין נערכין [13]) (ערכין ח':) אמר רב יהודה אלמלא צדקתך כהררי אל (תהלים ל"ו, ז') מי יוכל לעמוד על [14]) משפטיך תהום רבה (תהלים שם) רבא [15]) אמר אע"פ שצדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה במאי קא מיפלגי בדרבי אלעזר ור' יוסי בר' חנינא דאיתמר ר' אלעזר אומר כובש וכו'. פי' אלמלא צדקתך שהיא גדולה כהררי אל בשיש בו באדם מחצה עונות ומחצה זכיות נושא עון אחד מכף המאזנים ומעבירו ומוחלו כדי שיכריעו הזכיות שאלמלא כן שלא יהא נוטל עון ומעביר ראשון ומניח להכריע החובות מי יוכל לעמוד מפני משפטיך שיורדין עד תהום רבה. רבא אמר צדקתך כהררי אל שאתה נוטל עון מן הכף וכובשו וגונזו שאם לא יחטא שוב אתה מוחלו ואם חטא אתה מצרפו עם שאר עונות ודנו מפני שמשפטיך יורדין עד תהום רבה כשאינו חוזר בו רבא אמר כר' אלעזר דאמר כובש [16]) כדאמרן מכבש של בעלי בתים מתירין אבל לא כובשין בפ' ר"א אומר תולין (שבת קמ"א. במשנה) פי' שני לוחות הן ומשימין ביניהן בגדים וקושרין בחבל אבל לא כובשין [17]) ולא יכבשם שם בשבת כלומר לא יקפלם ויניחם שם ויקשרם וזה שמותר להתיר המכבש לבעל הבית לצורך השבת אבל כובס שאין דרכו להחזיר הבגדים בשבת לא יגע בהן [18]). [הכא במאי עסקינן] בסוריא וקא סבר כיבוש יחיד [לא] שמיה כיבוש בס"ג דפ' השולח גט (גיטין מ"ז סע"א וש"נ), פירוש סוריא

---

1) עיין ר"ש למקואו' פ"ח מ"א בכ"י אירפורט הגדור. 2) וכ"ה בכ"י מ' א"פ ובדפ' שונצי' וברש"י ובחי' הריטב"א ובפי' ר"ח (בש"ס ווילנא) כבשו כבשוה ובנו"ג עבידו כבושו כבשי באגמא ושתי נוסחאות נתערבו ובאו"ז הל' עירובין ססי' קל"ד איתא באמת: עבידו כבשי עיין ד"ס לעירובין צד ס"ד. 3) וכן בפירש"י ובחי' הריטב"א ואו"ז שם בלשון קצרה. 4) בכ"י ל"ד יתנפח. 5) בנו"ג כבשי דרחמנא וכ"ה ברש"י בחגיגה הנ"ל ובילקוט מ"ב רמז רמ"ב אי' דכבשי אבל בכ"י פאריז לברכות איתא בהדי כובשי דמרי עלמא עיין ד"ס ברכות צד קצ"ד ואולי צ"ל בכ"י כבושי וכצ"ל בערוך. 6) בדפ"ר בשחרים וכ"ה במתניתא דתלמודא דבני מערבא (בהוצ' החי' ל ו). 7) ונ"ב בילקוט מלכים שם וז"ל פירוש הדברים שהם כבושים וטמונים אצל י"י יתברך מה לך ע"כ ועיין למטה ומ"ש. 8) וכ"ה באה"ת ובנו"ג יצאו ובדפ' וויניצ' בש"ס יצאו היו ונתערבו שתי נוסחאות. 9) לי' בנוסח' ולי' בילקוט ש"א רמז קי"ב. 10) כ"ה בדפ"ר, ובדפ' וויניציא שנכבשו זה את זו ובדפ' פיז' באסיל ואמש' זו את זו. ורש"י פי' בע"א ע"ש. 11) בר"ה י"ז. בטעות ר' אליעזר אבל בכ"י ובדפוסים הראשונים וכ"ה בערכין ח': ובילקוט כי תשא שצ"ח. 12) וכ"ה בערך נשא ב' וכ"ה בכ"י ש"ס בע"י וברש"י ובערכין ובילקוט סוף מיכה רמז תקנ"ט וילקוט כי תשא ובנו"ג כובשו. 13) כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' ל"ד וב"ר, ובדפ"ע חסר מן בגמ' עד אמר רב יהודה לכן חסר מראה מקום. 14) בנו"ג לפני וכ"ה בילקוט תהלים רמז תשכ"ז וכן מוכח מפי' רבינו למטה. 15) בנו"ג ובילקוט רבה. 16) וקצת מזה הפירוש עיין בחי' הריטב"א לר"ה ועוד בפירש"י בר"ה וערכין שם. 17) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וכ"ה בדפ' וויניציא אבל בשדפ"ע גשמט מן אבל לא כובשין עד ובערך מכבש רמז רבינו על ערך הנוכחי. 18) ורש"י פירש בע"א ועיין בהפשב"ע ומ"ש הגרי"ב באריכות בשטת רבינו שעל פי פירושו עולה הסוגיא כהוגן.

שכיבשה דוד מלך ישראל יחיד הוא. כל הכלים אין נגררין חוץ מן העגלה מפני שהיא כובשת בביצה בפרק י"ט (כ"ג:) פירש כובש הקרקע ואינו עושה חריץ. ובפרק המביא כדי יין (שם ל"ב:) אין גורפין תנור וכירים אבל מכבשין. בפרק אלו הן הנחנקין (סנהדרין פ"ט. במשנה) אבל הכובש את נבואתו והמוותר על דברי הנביא. גמר' (שם סוף העמוד) כובש נבואתו כגון יונה בן אמתי המוותר על דברי הנביא כגון חבריה דמיכה וכו'. בפ' המוכר את הבית בגמ' המוכר את [1]) בית הבד (ב"ב פ"ד מ"ה דף ס"ז:) כירים כבשי (גמרא שם) [2]) הם קורות שכובשין [3]) בהן הזיתים [4]). בגוי [5]) שכיבשתו בר"נ דפסחים (ה':) השוכבים על מטות שן (עמוס ו', ד') תרג' [דשכבין על ערסן] דמכבשין [6]) בשן דפיל. בס"ג דפ' בנות כותים (נדה ל"ט:) תרנגולתא דרמיא יומא וכבשא יומא. בפסיקתא דוזאת הברכה (פסיקי דר"כ צד קצ"ז והובא בילקוט וזאת הברכה רמז תתקי"ן) זאת וזאת [7]) [הן וכיבושיהן] [8]) לפי שהוא מקנתרן [9]) בראשו של ענין מזי רעב ולחומי רשף וגו' (דברים ל"ב, כ"ד) לפיכך הוא חוזר ומברכן בסופו [10]) שנא' (שם ל"ג, כ"ט) אשריך ישראל וגו' [11]). וערפל תחת רגליו (תהלים י"ח, י') תרגום וענן אמיטתא כיבש קדמוהי [12]). והיה המקדש בתוכו [13]) (יחזקאל מ"ח, ח') תרג' ויהי כיבש מקדשא בגויה. והיתה העיר בתוכו [14]) (שם פ' ט"ו) תרג' ותהי [15]) כיבש קרתא בגויה. כבשים בני שנה (במדבר כ"ח, ג') בפסיק' את קרבני לחמי (פסיקתא דר"ב צד ס"א:) בי"ש אומרים כבשים שהן כובשין עונותיהם של ישראל כמה דתימ' יכבוש עונותינו (מיכה ז', י"ט) בי"ה אומרים כל דבר שהוא נכבש [16]) סופו לצוף אלא כבשים שהן מכבשין [17]) עונותיהן של ישראל כשלג כמה דתימר (ישעיה א', י"ח) [אם יהיו חטאיכם כשנים] כשלג ילבינו [18]), בן עזאי אומר כבשים בני שנה שהן מכבשין [19]) עונותיהן של ישראל ועושין אותן כתינוק בן שנה [20]) שאין לו עון [21]). בילמדנו פ' את קרבני לחמי (בתנחו' ל"י) בי"ש אומרים כבשים שהן כובשין את העונות ויום הכיפורים בא ומכפר אמרו להן בי"ה אעפ"י שכתוב כבשים בשין [22]) אנו קורין כבסים בס' [23]) שהן מלבינין עונותיהן של ישראל כשלג שנאמר (ירמיה ד', י"ד) כבסי מרעה לבך. *[אחי"ה ודע כי כבשים (במדבר הנ"ל) דרשו בי"ש בפסיקתא את קרבני לחמי הנ"ל ובילמדנו הנ"ל כאלו היה כתוב כַּבָּשִׁים, ובי"ה וגם בן עזאי דרשו כאלו כתוב כַּבָּסִים וכן דרשו רז"ל כבשים (משלי כ"ז, כ"ו) בשי"ן ימינית עיין לעיל תחלת זה הערך ציון מחגיגה י"ג סע"א ובכ"י ש"ס אצל ד"ס חגיגה שם ובע"י ובילקוט משלי רמז תתק"א ובמנו"ה סי' רס"ז אי' בפירוש אל תקרי כבשים אלא כבושים

---

[1]) כ"ה בכל כ"י ש"ס ובירושלמי. [2]) בדפ"ר כיבשי וכ"ה בכ"י ש"ס אבל בכ"י ערוך ובשאר דפוסי ערוך כבשי ודע בי בנו"ג במשנה ובגמ' העבירים אבל ברי"ף בדפוסים הישנים העכירים עיין תוי"ט לב"ב ולכלים פי"ב מ"ה וכ"ה בערך עכר ב' ושם הובא פי"א בכלים (מי"ב) הכירים ופי' בבשי בפי' הר"ש בבלים שם בשם הערוך בי הכירים של בלים והעבירין של ב"ב אחד הוא ובאמת במשנה דב"ב איתא בירושלמי הגירסא הכירים ובפירוש רה"ג לכלים גרס ג"כ בב"ב העבירין וכן בפירוש רגמ"ה כ"י לב"ב עכירין וכן בערך כדם הובא לפי גי' הכ"י ערוך גי' כירים ומפורש ע"י עכירים (עכירין) ובקצת דפוסי ערוך בטעות עבידים וב"ה בכ"י ש"ס ה' בב"ב העבדים ועוד העבידים, וכ"הברא"ש בדפי ווינציא ונ"ל שמשובש מגי' העבירים וב"ה בשט"מ לב"ב וכ"ה בכ"י רי"ף הובא בד"ס לב"ב שם, ועוד שם גי' הכ"י ש"ס במשנה ובגמ' העמודין ואולי נכון הוא ופירוש קורות בית הבד והיינו כבשי Pressbalken ובתוספתא כלים ב"ב ספ"ז איתא והעתידין ואולי צ"ל והעמודין. [3]) בכ"י ב"ר שכותשין. [4]) וזה הפירוש מסכים עם פירוש התשובות שהביא רבינו בערך עכר ב' ועוד שם פ"א ע"ש ועם פ"א קצת קרוב פי' הרמב"ם במשנה דב"ב ע"ש, ובשט"מ פירש עבירים כבשי הן כמו לוחים ועצים שנותנים אותה על הקופות של זיתים וגם על הענבים הדרוכין כדי שתרד עליהם הקורה וכובשת אותם ומוציאה כל מה שבתוכה" ע"ב. [5]) בנו"ג נכרי וברש"י ב"י בגירסת הערוך. [6]) בנו"ג דמכבשן. [7]) ובה"ג בילק' שם בשם הפסיקי ובפסיקת' הגי' וזאת הברכה וזאת ר"ל שהיה לכתוב זאת והוי"ו כתיב לדרשה עיין הערת ר"ש באבער שם. [8]) נשמט בטעות דאל"כ למה הביאו בזה הערך וב"ה בפסיק' וילקוט. [9]) וכ"ה בילקוט ובפסיקתא מקנטרן עיי"ע קנתר. [10]) בנו"ג לפיכך הוא אומר בסופו אבל במאמר שלפניו בפסיקת' סיים כמו בערוך. [11]) כ"ה בבל הכ"י ובדפי ווינציא אבל בשאר דפ"ע קטוע ונתקצר ע"י וכו' אחר מלת מקנתרן. [12]) בנו"ג קדמוי. [13]) זה לפי הקרי והכתיב בתוכה. [14]) הכתיב בתוכה. [15]) ובנו"ג ויהי וכן עיקר. [16]) ובפסיקתא רבתי את קרבני ס"פ ט"ז חסר בטעות וצ"ל במו כאן וכ"ה בילקוט פנחס קרוב לסוף רמז תשע"ו [תשע"ז]. [17]) ב"ה בדפ"ר פיזי ווינציא וב"י ערוך ובד' אמש' מכבסין וב"ה בפסיקת' דר"כ ורבתי וילקוט וגם בבש נרדף עם בבס. [18]) השלמתי ראש הפסוק עפ"י פסיקת' רבתי וילקוט וכ"ה בב"י א"פ לפסיקתא דר"כ והיטב העיר בעל מגן דוד לפסיקתא רבתי צד פ"ד. כי דבי"ה נמי בני שנה דרשו ובוונו להא דדריש ר"י בשבת פ"ט: אם יהיו חטאיכם כשנים הללו שסדורות ובאות מששת ימי בראשית ועד עכשיו כשלג ילבינו. [19]) בדפי אמש' מכבסין וב"ה בפסיקת' רבתי וילקוט ובדפ"ר נשמט בטעות מן שהן מכבשין עד שהן בובשין. [20]) וב"ה בפסיק' רבי אבל בילקוט בלי נבון בן יומו. [21]) לי' בפסיקת' רבתי' ובילקוט ובפסיק' דר"ב לי' כל מאמר דבן עזאי. [22]) ב"ה נבון בדפי ווינציא וכן נראה מכ"י ל"ד רק שם משובש. [23]) כ"ה בדפי ווינציא ובשדפ"ע שבתוב ש' ס' אנו קוראין.

ובהיפך דרש כובס (ישעיה ז׳, ג׳) כאילו כתוב כובש עיי״ע כבס ב׳. — והנה המושג הכללי אשר עליו הטבע כל הערך הנוכחי הוא שרש כבש מעיקר הוראה של ערך הקודם וגם ערך הבא מסתעף מזה המושג לכן היטב סיים רבינו בערך הבא „אלו הן ג׳ כבשים קרובי ענין הם״ והיה יכול לכללו גם בע׳ הנוכחי כי בלעדי זאת ערך זה בלי סדרים הוא, לכן עתה באתי לישב דבר דבר על אפניו ולמלאות את דברי הערוך. מן עצם הוראה ראשונה כָּבַשׁ פירוש דרך ומס עצר נאצלו אלה הוראות א׳) מיישר ומחלק ה ב ג ד י ם plätten שבת קמ״א. (עיין לעיל) אבל לא כובשין (והשם מְכַבֵּשׁ). גם משווה ש ט ח ה א פ ר ו ה ע פ ר כדי לעשותו חלק ביצה ל״ב: (עיין לעיל) אבל מכבשין ועיין פירש״י. ומזה הענין בירושלמי ביצה ספ״ד דס״ד סע״ג איזלין כבשין (והפכו גרף) ומזה גם מ״ק י׳. עיי״ע הבא אח״ז. גם מ ח ל ק ש ט ח ה א ר ץ בחזוק או בכפיית הקנים לישב עליהם עירובין ל״ד: (עיין לעיל). ב׳) נעצר ונדחק ב ב ש ר ונאמר מערלת בשר: ערלה כְּבוּשָׁה תוספתא שבת פט״ו (ט״ז) ירושלמי שבת פרק י״ט דף י״ז. ירושלמי יבמות פרק ח׳ ד״ט. (ועיין בבלי ביבמות ע״ב. בסגנון אחר) ב״ר ס״פ מ״ו כלומר ערלה שנסבך בבשר. ג׳) הושאל ל ר ד י ה ו ה ת פ י ש ה ב כ ח כמו בל״מ unterdrücken, unterwerfen פסחים ה׳: נכרי שכיבשתו וכו׳, עיין לעיל בערך ותרג׳ לדכא תחת רגליו (איכה ג׳, ל״ד) לכבשא תחות לאכסא ריגלוי, ומושל ברוחו (משלי ט״ז, ל״ב) תרג׳ ודמכביש נפשיה, והתעני (בראשית ט״ז, ט׳) תר״י א׳ ואתכבשי ועוד זולתו וכן בדרז״ל סנהדרין צ״ה. ועלה כבשית כל מדינתי וכו׳, דכבשית בתקוף ידי. ירו׳ סוכה פ״ה דנ״ה: בוא וכבוש את היהודים, איכ״ר פ׳ זכור כבש את הגדול לפני הקטן. ויק״ר ר״פ כ״ז מה ההרים הללו כובשין על תהום שלא יציף העולם כך הצדקה כובשת את הפורעניות וכו׳, ובשינוי קצת במדרש שו״ט מזמור ל״ו. ובב״ר פל״ג בנפעל נכבשים ובסגנון אחר באגדת בראשית פ״ד (ביהמ״ד ליעללינעק ח״ה, ו׳) — ירושלמי שבת ספ״ד ד״ז ע״ג עיי״ע מרטוטא, ו ב ה פ ע י ל הִכְבִּישׁ תנא דבי אליהו זוטא פכ״ה, נ ת פ ע ל ירוש׳ שביעית פ״א דל״ו ע״ג ירו׳ יבמות פ״ו ד״ח. שמא נתכבשה מדבר תורה והושאל ד׳) לכפיית הנבואה שלא עשה שליחות הבורא עיין לעיל מסנהדרין פ״ט ועוד בצרוף יצר כלומר כופה את יצר הרע להכניעו, אבות פ״ד מ״א הכובש את יצרו, יומא ס״ט: שכובש את יצרו אבל יותר טוב כגי׳ כ״י מ׳ וע״י שכובש את כעסו וכן נאמר בברכות ז׳ רע״א שיכבשו רחמי את כעסי כלומר מעביר על מדת הדין ואוחז במדת הרחמים ועיין ר״ה י״ז. (לעיל בערך) וכן כבש בצרוף יצר, יצרא בתרג׳ עיין תר״י א׳ לבראשית מ״ט כ״ב, תרגום תהלים ד׳, ו׳; נ׳, י״ד. ה׳) ענין ירושת ארץ וכן בל״ע חולין י״ז. בשעה שכבשו, ירושלמי פיאה פ״ז ד״כ ע״ג שבע שנים שכיבשו, ירו׳ חלה רפ״ב דנ״ח: שבע שכיבשו, ספרי עקב פ׳ נ״א משיכבשו לארץ. ו׳) ענין ענוי ובעילת אשה מל״מ לכבוש (אסתר ז׳, ו׳) וכן בל״ע كبس beiwohnen יבמות ס״ה: ומלאו הארץ וכבשה (בראשית א׳, כ״ח) איש דרכה לכבש ואין אשה דרכה לכבש, קידושין ל״ה. וכבשוה אמר רחמנא איש דדרכו לכבש אין אשה דאין דרכה לכבש לא, ב״ר פנ״ג מכבש גנות וצד נשי אנשים ומענה אותן עיין ערך גן א׳, ובתוספתא סוטה פ״ו מכבש את הגגות (בכ״י אירפורט בט״ס גגות) ומענה את הנשים. אסת״ר פסוק והמלך והיתה מצעקת אדוני המלך כבשני לפניך. בנפעל יבמות ס״ט רע״ב עיין לעיל בערך, ספרא אמור פרק ו׳ נכבש עם השפחה והנכרית ז׳) מל״ע كبس פי׳ עטף ראש ומכסהו sich verhüllen ומזה הענין לפע״ד כבשו פניהם בקרקע סנהדרין י״ט רע״ב ועוד עיי״ע כבש ב׳. ותרגום שה״ש ז׳ ח׳ ועוד עיי״ע כפש ומ״ש וגם הושאל לסתירה והעלמה והטמנה verhüllen, verbergen ויסתר משה פניו (שמות ג׳, ו׳) תרג׳ וכבשינון משה לאפוהי וזה התרג׳ הביא הריטב״א בחי׳ לר״ה י״ז. לפי׳ כובש (שם) כלומר מטמין מן העונות ומסתירם. תרג׳ ואם העלם יעלימו (ויקרא כ׳, ד׳) ואם מכבש יכבשון, שהש״ר פ׳ כי טובים: כבשים ללבושך (משלי כ״ז, כ״ו) כבשים כתיב בשעה שתלמידיך קטנים תהא מ כ ב ש לפניהם דברי תורה הגדילו ונעשו תלמידי חכמים תהא מ ג ל ה להם סתרי תורה. ח׳) מל״ע كبس מנכה יום אחד מהחודש בשנת עיבור ורז״ל השאילוה להפסקת ולהמעטת יום אחד או שניים ומזה נ״ל נדה ל״ט: וכבשה יומא . . וכבשה תרי יומי וכו׳, כלומר הפסיקה התרנגולת מלהטיל ביצה יום וכן יומים ומזה הוראת ע צ י ר ה ו ע י כ ו ב פסיקת׳ דר״כ צד קצ״ה. ופסיקת׳ רב׳ פ״ד כבשה אותן עוד יום אחד ושם בפסיק׳ דר״כ קצ״ה: היה כּוֹבְשָׁן עוד יום אחד אצלו. פסיקת׳ רב׳ פל״א איני כובש פקדונך. — והשם מהוראה של סי׳ א׳ עיי״ע מכבש. כִּבְשָׁא ובקבוץ כִּבְשֵׁי מקום כסאות למושב עירובין ל״ד: מהוראת סוף סי׳ א׳ — בענין כַּבְשֵׁי דב״ב ס״ז: עיין פי׳ הנ״ל בערך ומ״ש — כִּיבּוּשׁ Eroberung, Unterwerfung גיטין ח׳ רע״ב וש״נ כיבוש יחיד, ירושלמי הוריות

פ"ג רמ"ח ע"ג כיבוש הארץ. ב"ר פי"ז כאן לכיבוש מהוראת סי' ג' וה'. והקבוץ כִּיבּוּשִׁין פי' הכנעות ותוכחות Demüthigung, Strafe תענית פ"ב מ"א ותוספ' שם פ"ב אומר לפניהן דברי כיבושין, ומזה הן וכיבושיהן בפסיקתא הנ"ל פי' דברים קשים (כמו שאי' בספרי ריש וזאת הברכה) או תוכחות (ספרי ריש דברים) מהוראת סי' ד' אבל כב"ר ר"פ ס"ו יתן לך ברכות ויתן (בראשית כ"ז, כ"ח) כיבושיהו לפי גי' ופי' המיוחס לרש"י וצ"ל כיבושיהן ופי': מקום להתקיים שם הברכות ע"כ נ"ל מההנחה הראשונה דריסה כלומר דריסת רגל ורושם ניכר שנתחזקו הברכות ולפי גי' הילקוט (הובא במ"כ) „יתן לך ברכות ויתן לך כיבושין הראויות לך" נתבאר יותר המובן הנ"ל. — כַּבְשָׁא בקבוץ כַּבְשֵׁי (לגי' הערוך כְּבִישֵׁי או כְּבוּשֵׁי עיין לעיל מ"ש) פי' מסתרים ונסתרות Geheimniss ברכות י'. ועוד כְּבוּשִׁים לגי' של ספרים יצאו כְּבוּשִׁים (מכו' כ"ג:) ועוד כִּבְשׁוֹן (חגיגה י"ג.) כולם מהוראת סי' ז' וכבושים לפי גי' הערוך ופירושו עפ"י דפ"ר נתבאר מהוראת סי' ו' כלומר ענין בעילה. ועוד מהוראת סי' ז' רישא בכבשא חולין צ"ג: ופירוש רש"י הטמנה ועיין ג"כ פירש"י בברכות י'. ושם ג"כ הגי' כבשא וכ"ה בערך רש ב' בלי פירוש. ובנו"ג בכיבשא וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקא שמ"א:) ופי' בזה"ל כלומר כשרוצין לגרד שער מראש של בהמה טומנין אותו ברמץ וכו', ובזה מסכים פי' רש"י בחולין ע"ש. ותרג' אריה במסתרים (איכה ג', י') אריא דמיטמר בכבישא. וזה היחיד מראה על אמיתת גי' רבינו כהדי כְּבִישֵׁי (קבוץ עיין לעיל)] —

כֶּבֶשׁ (מערך הקודם בהוראה העיקרית פי' מקום דריסה והושאל למדרגה בלשון מקר' (דה"י ב' ט', י"ח) ובלשון סורי כובשא Tritt, Treppe, Stiege) בפרק שני דיומא (מ"א דף כ"ב.) רצין ועולין בכבש. בפ' כל כתבי הקדש (שבת קכ"ב. במשנה) עשה גוי[1]) כבש לירד בו וירדו בו הזקנים[2]). וכפ"ג בזבין (מ"ג) על הכבש ועל הקורה, פי' כמין עץ גדול יש לבעלי הספינות כשבאין לירד באותו העץ יורדין מן הספינה לארץ כדי שלא יטבלו כפות רגליהם במים ושם אותו עץ כבש[3]). בזבחי' בסוף הלכה קמא דפ' קדשי קדשים (ס"ב סע"ב וס"ג רע"א) אמר רב יהודה שני כבשים קטנים יוצאין מן הכבש שבהן הולכין[4]) ליסוד ולסובב ומובדלין מן המזבח מלא נימא שנאמר סביב . . . אמר רמי בר חמא כל כבשי[5]) כבשים שלש אמות לאמה חוץ מכבשו[6]) של מזבח שהיה שלש אמות ומחצה ואצבע ושליש אצבע בזוטרתי[7]). בירושלמי בעירובין בפ' חלון (פ"ז דכ"ד סע"ב) גובה המזבח עשרה אמות וכבושו שלשים ושתים אמות וכל תל המתלקט עשרה טפחים מתוך חמש אמות הן שליש[8]). בסיפרא[9]) (ויקרא פרק ו' פרשי' ה') על ירך המזבח צפונה לפני ה' (ויק' א', י"א) שהירך בצפון וכו'[10]), עד הא למדנו שהכבש בדרום. — אילו הן ג' כבשין קרובי ענין הן[11]). *[אחי"ה ומזה הענין כבר במקרא (ד"ה ב' ט', י"ח) וכבש בזהב לכסא מאחזים ופירושו מדרגה והיתה מעלה אחת משופעת והולכת ועולה מהקרקע עד המקום שעולין בה אל המזבח עיין רד"ק שרש כבש. ותרג' הדם (תהלים ק"י א') כביש, להדם (שם קל"ב, ז') לכיבשא. והקבוץ כבשים זבחי' וירושלמי עירובין שם ושם. וכיבוש הוא כמו חֵיק של מקרא (יחזקאל מ"ג י"ג, י"ד) עיי"ע חק] —

כָּבַשׁ (אולי מל"י κόπτω, κόψω schlagen, stechen) בפ' ראשון במשקין (מ"ק י'. במשנה) אין מכבשין את הריחים. מאי מכבשין רב יהודה אומר מנקרין את הריחים (שם בגמ')[12]), פי' בברזל חד מנקר הריחים כשהיא חלקה כדי שתטחון החטים כמו השינים. *[אחי"ה ופי' המיוחס לרש"י פי' כן בגוף הדבר ושם ג"כ מנקרין אותה וחותכין אותה (כ"ה ובחותכין בכ"י רש"י) ובאמת כן הוראת

[1]) וכ"ה בירושלמי ובתוספתא שבת פי"ג (י"ד) ובנו"ג נכרי. [2]) וכ"ה בירושלמי במשנה ובה"ג ובדפי שונצי' ווינציא ובמשניות פיזי ובראו"ש ובכולם זקנים עיין ד"ס למקומו ובכ"י מ' וירדו אחריו זקנים ובנו"ג וירדו בו ר"ג וזקנים. [3]) הועתק מפיי רה"ג לסדו"ט צד 39 ושם קצת בלשון אחר. [4]) בדפ"ר יוצאין ובנו"ג פונים וכן עיקר. [5]) כ"ה בדפ"ר פיזר' ובשדפ"ע וכ"ה בנוסחי' אבל בדפוס ווניציא בערוך כובשי וכ"ה בירושלמי עירובין בסמוך ואולי צ"ל כִּיבּוּשֵׁי. [6]) ובדפוס ווניציא כִּבּוּשׁוֹ וכן נ"ל עיקר אבל גם בנו"ג בזבחיי כבשו. [7]) וכ"ה בנ"א בזוטרתא אבל בנו"ג בזכרותא ועיין פי' בתוספות מנחות מ"א: ד"ה ארבעה. [8]) וזו היא הצעת הירושלמי בנוסחאותינו: תני כל כובשי [צ"ל כיבושין] כבשים עולה אמה וכונס שלש חוץ מכיבוש של מזבח שהוא כמתלקט י' טפחים מתוך שלש ושליש אצבע שהמזבח עשר אמות וכיבושו שלשים ושתים. וקרבן העדה ושיורי קרבן הגיהו ופירשו באופן רחוק ע"ש ולא העירו על שינוי הנוסח בערוך אבל גם על פיהם החשבון קשה להלמו ועוד עיין תשובת חות יאיר סי' קע"ג ועוד עיין תוספות זבחיי ס"ג. ד"ה כל וד"ה חוץ. ובענין רהיטת לשון דרבינו עיין בבלי עירובין נ"ח: הר המתלקט עשרה מתוך חמשה. [9]) כ"ה לנכון בדפ"ר ובשדפ"ע חוץ מדפי' ווניציא ושם בט"ס בסיפרי. [10]) התיבות בסיפרא שנשמטו כאן ע"י וכו' הן: „והיכן הן פונים לדרום". [11]) כ"ה בכל הדפוסים חוץ מדפ' ווניציא ונשמטו בטעות. [12]) ובנו"ג מנקר ריחיא ועוד עיי"ע מקר ג'.

ל"י הנ"ל וממנו השם κοπίς ברזל חד וסכין ואליו כיון רבינו פי' בברזל חד מנקד הריחים ועוד עיין ערך מקר ג'. — ובעה"ק שנ"ב מסיים: „ביהויאן בל"א" וכונתו על לא"ש [behauen] —

כָּבַשׁ (פי' מל"מ ובלש' ערבי كبش כמו איל מנגח ובהשאילה מין כלי מלחמה וכן בל"י κριός ובל"ר (Sturmbock, Mauerbrecher, aries בפסיקתא ויהי בחצי הלילה (פסיקת' דר"כ צד ס"ז.) הביא עליה כובשין[1]) הרבה[2]) בריש מגילה איכה (פתיחתי סי' כ"ג ד"ה וזכור) ולבנות דייק (יחזקאל כ"א, כ"ב) כבשין. — (א"ב מין כלי מלחמה עשוי לרדות חומות ולו ראש כמו איל וכבש מנגח וכן קורים לו היונים ורומיים בלשונם). *[אחי"ה כונת ר"ב על ל"י ורו' הנ"ל והצדק אתו לכן היטב הגיה במקום כובשין של פסיקתא הנ"ל כבשין בשין שמאלית וכדאי' באיכ"ר הנ"ל וכ"ה בילקוט יחז' רמז שס"א ובקהלת רבה פ' וישב. ובמ"כ באיכ"ר שם הבין כבשין מערך הקודם שפי' מדרגות וסולמות וכן הבין רימ"ז במ"ר ח"ב קמ"ז אבל הנכון כמו שפי' ר"ב ועיין בהערת הח' באבער הנ"ל. ושם הובא גי' התנחום' בא וילקוט וארא רמז קפ"ב אוכלוסין הרבה זה ארבה ובעל המעתיק פי' כן בשם עצמו כי לא ירד לעומק הוראת כבשין של מדרש פסיקת' דר"כ] —

* כִּבְשָׁא (פי' בל"ע كبس שדה מלא מי' בורות ונהרים והוא כמו שדה בית הבעל עיין ערכו) בערך שחת הביא רבינו מקידושין ס"ב סע"ב שחת דבי כבשא ופי' ששותה מי המטר ע"כ ובנו"ג כיבשא ופירוש רש"י שדה בית הבעל שדיה במי גשמים ע"כ והיא ל"ע הרשומה והפכו שחת דבי שקיא (שם ובערך שחת).

* כִּיבּוּשׁ (כִּיבֵּשׁ) (מל"ע كبس ענין חגורה דיבוק וחיבוק ונאמר מציורי הבנין העגולים (Land, Feston am Gebäude תרג' כמער איש (מ"א ז', ל"ו) כיבש חד (כ"ה ברד"ק במלכים שם) ובנו"ג כבש חד וכ"ה ברד"ק שרש ערה וצ"ל כיבוש חד ופירושו ענין דיבוק עיין יומא נ"ד סע"א ובערך ער ג' ובשרשים לרד"ק שרש ערה. וכן תרג' מעבר (מ"א ז', ל') ועוד עיין שם פסוק כ"ט עובד כיבוש ותרג' וחשוקיהם (שמות כ"ז, י'. י"א) כיבושיהון ועיין תרג' מ"א ז', ל"ג. ודע כי גזרת המלה הוא מל"ע הנ"ל שפי' חגורה ודיבוק, ועוד נאמר كبّاس מאבר המוליד ולכן היטב תרג' כמער איש וליות סביב: (כבש) [כיבוש] חד ומדבק סחור סחור וזה מ"ש ביומא הנ"ל מאי כמער וכו' כאיש המעורה בלויה שלו ע"ש פירש"י.

כִּבְשָׁן (נרדף עם תנור Glühofen עיין גזרת המלה באוצ"מ לפירשט שרש כָּבַשׁ II) בפ"ק דסוכה (ז' סע"ב) העשויה ככבשן, פירוש עגולה ככבשן[3]). בתנור בפ"ח בכלים (מ"ט) ככבשן של סיידים ושל זגגים פירוש ככבשן של עושי הסיד. *[אחי"ה והקבוץ ב"ק פ"ב: כִּבְשׁוֹנוֹת] —

כֻּבְשָׁן (= כּוּבְשָׁן אולי מל"פ كبوتر, كبتر, كفتر מין יונה ותורים (Turteltaubenart בפ' אלו טרפות בגמ' סימני העוף (חולין ס"ב רע"ב) אמר רב יהודה סיני כובשני דצוצייני כשרים הם לגבי מזבח והן הן תורין של רחבה. — (א"ב כופשני כתיב בנוסחאות דידן). *[אחי"ה וכן גי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקא דף שט"ז סע"ב) ופי' וז"ל הכי שמיהו ע"כ ובערך צץ ג' פירש רבינו רק מלת צוצייני שיש להן ציצית בראשיהן וכו', ע"ש ועל פי זה העתיק החכם לעוויזאהן (זאאלאגיע 204) Schleiertaube, ויש להם כמין כפה וכבע בראשם. ואולי נגזר מל"ע خبّث קשור אזור וכובע ראש אבל הראשון נ"ל עיקר ובהיות אותיות למנ"ר מתחלפות בלשונות שונות לכן כובשן אחד הוא עם כובשר והוא ל"פ הנ"ל — ועוד עיי"ע כפשני ומ"ש] —

* כִּבְשׁוֹן ענין סתירה והעלמה עיי"ע כבש ד' ציון מחגיגה י"ג סע"א.

כבתא (= כוביתא אולי מל"ע كبّة והקבוץ كبب וכן בל"ס כְּבָבָא (Knäul אימור כוביתא [דעיבא] בעלמא [וכו'] (ר"ה כ"ד.) בעל הערוך גרס כוכיתא ע"ש[4]).

* כַּבְתּוּתָא גי' רבינו בתוותא עיי"ע בח"ב רמ"ו ומ"ש ובהערה א'.

* כְּבָגוֹן עיי"ע גוון בח"ב רנ"ח.

כגני (א') כמו כַּן לישב בתוכו כלים Gestell, Gehäuse (ב') כלים שבורים Scherben, Bruch-stücke ועיין בפנים ומ"ש) בפ' הרואה בגמ' מקום

---

[1]) כן הוא בכל דפ"ע חוץ מדפוס אמש' ופראג ואת אם עיקר הוא בכ"ז רבינו גרס כובשין כדאיתא בפסיק' שם וכן בפסיקתא רבתי פי"ז. [2]) בדפ"ר בטעות: אמר רבה, ובפסיקתא דר"כ העמיד עליהן כובשין כגון הארבה וכן בפסיקתא רבתי כובשים ארבה ובזרע אפרים נדחק לפרשו והיותר טוב גי' רבינו עיין הערת ר"ש באבער בפסיקתא שם. [3]) וכ"ה בפירש"י וש"נ הציור. [4]) ועיי"ע כוכיתא.

שנעקרה (ברכות נ"ח.) חצבי לנהרא כגני לייא, פי' ר"ח משל מ ש ל ו [1]) לו אותו ה מ י ן [2]) לרב ששת שהיה מאור עינים ויוצא עם היוצאין לראות את המלך הכדים הנקראים חצבי ההולכים אל הנהר לשאוב בהן מים אבל כני [3]) כלים והם נקראין כגני העשויים לישב הכלים בתוכן ליא כלומר לאי מקום הולכין להיכן הולכין פי' ליא ל א י [4]) ויש מפרשים כגני כלים שבורים. *[אחי"ה לפי פי' ראשון נ"ל לגזור המלה מל"ר האמצ' cassa, casa; caga = cagia פי' נרתק לשמור בו דבר מה ועוד ענינו בית קטן ארוג מקנים וכדומה לשמירה ואחד הוא עם ל"פ كاژه, كاژه, كاشه וממנו كاشانه וכן בל"ר אמצעית kleines Gehäuse, cassina Flechtwerk. ולפי פי' שני של ערוך וכ"ה ברש"י נוכל לגזור המלה מל"פ چاك ובקבוץ چاكان פירוש שבורים ודע כי בכ"י פ' הגי' בש"ס וז"ל „ההוא מינא בר בי רב חצבי לנהרא כאגני ד ש י ג ' נ י ג נ י" וכתב בעל ד"ס (ברכות צד קס"ג הערה ק') ולית ליה פתרא ע"כ אבל אנכי פותר אותו כי לפע"ד מקום כאגני היה גורס הכ"י פ' דשיג' (דשיגי) והוא ממש چاك הנ"ל כי אות چ עולה יפה עם כתיבת אותיות עבריות של דש (או טצ עיי"ע טצהר ועוד ע' טצדקי) ויען שמצא הסופר גם גי' באגני בבי"ת כדאיתא בכ"י מ' לכן אחז הגי' בכ"ף כאגני ופירשו ע"י דשיגי שעולה יותר יפה עם מבטא הקרוב לאותה מלה פרסית והראיה שעל זו המלה כיון ממה שכתב בצדה מלת ניגני שהיא לפע"ד ג"כ ל"פ نگين פי' חתיכות חתיכות, דברים שבורים. והסופר המעתיק ידע ל"פ על בוריה כנראה מהדוגמא הנ"ל ומהגליון בא פנימה] —

כַּד (מל"מ וכ"ה בל"י κάδος, κάδδος חבית, דלי Fass, Eimer) וממנו הפעל כָּדַד פירוש משך באורך שרחב למעלה ונמשך למטה וכן בל"ע قَدَّ länglich. länglich-rund) בס"ג דפ' אין מעמידין (ע"ז מ' סע"א) וכפ' אלו טרפות בגמ' סימני העוף (חולין ס"ג סע"ב וס"ד רע"א) כסימני ביצים . . כך סימני עוברי דגים ואלו הן סימני ביצים כל (שקודרת) [שקודדת] [5]) ועגולגלת ראשה אחד כד וראשה אחד חד טהורה ב' ראשיה חדין [6]) וב' ראשיה כדין וכו' [7]). בס"ג [8]) דפרק כל קרבנות הצבור (מנחו' פ"ז.) תני חביות כדיות לודיות בינוניות פי' חביות כדיות של לוד שהן בינוניות [9]). בפ' אלו טרפות בגמ' נשתברו רגליה (חולין נ"ח רע"ב) הני תמרי דכדה בתר תריסר ירחי שתא [שריין]. פי' תמרים שהתליעו בכד [10]) בתר י"ב חודש משתלשם מן האילן [11]) שריין דאמרינן שאם התליעו קודם שתלשם כבר מתו בתוך י"ב חדש כדאמרינן (חולין נ"ח סע"א) כל [12]) שאין בו עצם אינו מתקיים י"ב חדש והני תולעים דהשתא לא השריצו על הארץ אלא מן הפירות רבותייהו [13]), ויש ששונים דכרה ברי"ש כמו (סוטה ג':) כי כריאל שומשמי [14]). פ"ג דב"ק המניח את הכד ו כ ו ' ע ד ב ע ל [החבית] ח י י ב ב נ ז ק ו (ב"ק פ"ג מ"א) ג מ ר ' (שם כ"ז.) [15]) פתח בכד וסיים בחבית וכו' אמר רב פפא היינו כד היינו חבית. „קיימא לן הכד קטן מן החבית שכן שואבין מים שנאמר (בראשית כ"ה, ט"ו) וכדה על שכמה וחבית גדולה ממנה" [16]). בס"ג דפ' אלמנה לכהן גדול (יבמות ע'.) הריני כפרת בן בתי כוזא ממזר שמאכילני בתרומה ואיני כפרת בן בתי כדה כהן גדול שפוסלני מן התרומה, פי' מברכת בן בתה ממזר שמאכילה בתרומה כדתנן (שם ס"ט:) ממזר [פוסל] [ו]מאכיל כך פי' ה מ ו ר ה ש ל מ ג נ צ א [17]) כל מקום שהוא אמר הריני כפרת זה פירושו הריני במקומו לסבול עוונותיו כלומר שעוונותיו אני מקבל עלי להתכפר ואיני כפרת

---

[1]) כן הוא בדפ"ר ובשדפ"ע משל. [2]) וכן הוא בכ"י ש"ס ובע"י ובכל דפוסים הראשונים ובנו"ג צדוקי ובילקוט מ"א רמז רי"ט אפיקו' ר"ל אפיקורוס. [3]) בדפ"ר בני. [4]) בכ"י ה"ב לאן. [5]) ודע כי גי' הכ"י ה"ב שקודרת וכ"ה בה"ג הל' ביצים וכ"ה בפי' ר"ח כ"י לע"ז (בקובץ כ"י אנגייליקא דף כ"ו.) ובכ"י ז"ו שכודרת וצ"ל שכודדת בשני דלי"ת כגי' רש"י בע"ז שם עפ"י מסורת התוספו' בחולין ס"ד. ד"ה כודרת וסיימו פירוש עגולה ככד אבל לפע"ד גי' הכ"י ה"ב הקודרת בקו"ף נות יותר רק צ"ל בשני דלת והוא מל"ע הרשומה פי' נמשכות באורך ובדפ"ע בט"ס שבוררת וצ"ל שכודדת ואולי כן נוכל לקרות בדפ"ר בערוך. [6]) כ"ה רק בכ"י ו"ו, ובדפ"ע ל"י. [7]) וכן הסדר בע"ז שם, אבל בחולין איתא ב' ראשיה כדין או ב' ראשיה חדין אולם בערך חד ב' גרס רבינו גם בציון דחולין כמו דאיתא כאן ובע"ז הנ"ל. [8]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב אבל בדפ"ע בר"ג. [9]) וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י (בקובץ כ"י אנג' דף ל"ב:) ובפירש"י. [10]) בכ"י ו"ו בט"ס ככר. [11]) בפי' כ"י רגמ"ה מן הקרקע. [12]) וכ"ה בפי' רגמ"ה ובנו"ג כל ב ר י ה. [13]) הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנג' דף שט"ו.) ושם אי' בזה"ל: הני תמרא דכדא לבתר תריסר ירחי שתא שריא כלומר הני תמרי שהתליעו בכד שמשימין אותן בתר תריסר ירחי שתא שתלשו אותן מן הקרקע שריין דאמרינן הני תולעין דעכשיו התליעו מקום רביתא הן מן הפירות עצמן הן לא עלו עמם מן הקרקע שהן שעלו (עמו) [עמם] מן הקרקע ככר מתים בתוך י"ב חדש והני תולעין דהשתא לא השריצו על הארץ. [14]) ובנו"ג כי קריא וכ"ה בערך קרייא. וגי' התוספו' בחולין נ"ח: ד"ה הני: כרים אבל עיי"ע כדם [כרום]. [15]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ושם איתא ג' ר"ל גמרי' אבל בדפ"ע קטוע עי' וכו'. [16]) הועתק מפי' ר"ח לב"ק (בש"ס ווילנא) ע"ש. וכן מוכח מספור בביצי' ט"ו: וכן דעת הראב"ד הובא בשט"מ לב"ק שם. [17]) עיין מ"ש בערך אצא א' בח"א, רמ"ח ובמבוא שם XV.

בן בתי כדה שפוסלני מן התרומה כלומר איני מברכת בן בתי כהן גדול שפוסלני מן התרומה, כוזא משמע כלי קטן [1]) משום ממזר שהוא פחות וכדה משמע כלי גדול משום כהן גדול. *[אחי"ה והאחרון איתא ג"כ בפירש"י ביבמות — כן נאמר חצבא בהשאילה על האדם עיין ברכות כ"ח. ובערך חצב ב'. — וכנ"ה בב"ק קט"ו סע"א בכדו של דבש. ב"מ נ"ט סע"א כמשלם שערי מכדא וכו'. ב"ב נ"ה. אפי' שערי דכדא וכו'. ב"מ מ' סע"א ומ"ק י"ז רע"ב פקע כדא. ושם סע"א אחתיה בכדא. ובלשון קלילה כַּדָּה פירוש כד קטן מנחות פ"ז. עיין לעיל ובתוספתא מנחות פ"ט אי' כְּדִירִיּוֹת אבל כדה בירו' יומ' ותעני' ט"ס עיי"ע כר א' ואיתא עוד בל"נ תוספתא כלים ב"מ פ"י לכדו ריקנית. ירו' ב"ק פ"ג ד"ג ע"ד הקבוץ: שתי כדין אחת של יין וכו'. פסיק' רבתי פי"ב כשתי כדים של מים. ובתנחו' ויגש סימן י"א כשני כדים של מים ועיין מ"ש הח' לאטטעס במקום הנ"ל 70 — והתואר כַּד עיין לעיל ובעה"ק שנ"ב לועז פלט או פלאך בלא"ש ר"ל platt, flach וכן לועז רש"י בע"ז מ'. כד: פלט"א בל"צ platt = plate — והתואר במקום השם: כַּדָּד פירוש עושה כדים פסחים נ"ה: הכד מבית הַכַּדָּד כ"ה בכ"י מ' ב'. וא"פ ובמ"ק י"ג רע"ב וכ"ה ברש"י כ"י לפסח' עיין ד"ס שם והקבוץ תוספת' כלי' ב"מ ספ"י ישיבת . . הַכַּדָּדִין טהורה וכו'. ובקצת דפוסים הגי' הברדין וצ"ל הכדדין או הגרדין וכ"ה בתוספ' כ"י אירפ' (צוק"מ 589). והפעל כָּדַד בחולין וע"ז הנ"ל פי' מראהו כתכונת כד אבל יותר נראה גי' הכ"י קודרת עיין לעיל בערך ומ"ש] —

כַּד (הורכב מן כְּ (כִּי) ומן ד (= דוּ) וכן בל"ס כַּה. כַּדוּ ונתקצר מן כַּדְהוּ וכן כִּידוּ = כִּידְהוּ פי' כאשר הוא als, zur Zeit als) תרג' שש עגלות צב (במדבר ז', ג') שית עגלן כד מחפיין פי' כאשר. תרג' השוד והשבר והרעב והחרב (ישעיה נ"א, י"ט) כיד ארבע ייתון עלך [וכו'] [2]) ובפרקא קמא דפיאה דירושי' (פ"א דט"ו ע"ג) כדו נפיק (בית) [מבית] ווערה. ובפרקא קמא דחלה (ירושלמי ספ"א דנ"ה.) כידו אתי למיסב בידוי [3]), פי' כד הוא. *[אחי"ה והרבה בירושלמי ד"מ בירו' ברכות פ"ב ד"ד ע"ג כד הוה אזיל . . וכד הוה נפיק. ושם כד הוה מייתון ליה (כ"ה בגי' מהרש"ם) וצ"ל וכד הוו מייתן ליה. ירו' שביעית רפ"ט דל"ח סע"ג כד שמע. שם ע"ד כד חמא. ירוש' קידושין פ"ג דס"ג ע"ד. ב"ר פס"ב כד דמך. ובבבלי ברכות נ"ט. עיין ערך מך א'. ב"ק נ"ב. כד רגיז. שם צ"ב: כד הוינן וכו'. ובתרג' שמו' י"ז, י"א כד מרים . . וכד מנח; שם י"ב, ט'. תר"י א' דברים ב', ו'; תרג' ש"א ב', ט"ו; ט"ו, ח' כד חי. ובצרוף עם הוא (היא) ובקטוע כַּדוּ = כִּידוּ, כַּדִּי סוכה מ"ד: כדו הויתי דיירי וכו'. ירו' תענית פ"ד דס"ט. וכדו דהוון חמיי וכו'. ירו' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ד כדי טבא. ירו' דמאי פ"ו דכ"ה ע"ג כדי יהיב ליה כולא מותר כדי יהיב ליה פלגא אסור. ומלת כְּדֵי הורכבה מן כ' הדמיון ומן דִּי פי' זה וא"כ כְּדִי פי' כאשר וכ"ה בדניאל ג', ז'; ה', כ'; ו', י"א. ט"ו עיין ערך די א'. — כדו אי' עוד במקום כדון עיי"ע כדון ג'. ובתרג' כִּיד פי' כמו כַּד פי' כאשר תרגום ישעיה כ"ט, ט"ו כיד בקבלא ועוד עיין תרג' תהלים נ"ז, ה' ובעמת"ר ללעווי I, 353 ובקשור עם הפעל ב"מ ק"י. כרבעינן למימר. ב"ב ק"י. כדאמר. סנהדרין ז' רע"א כדעבדו ושם צ'. כדאית ליה. ר"ה י"א: כדאיתא. כדאמרי במערבא עיי"ע אמר (ח"א קכ"ח:) כדאמרי אינשי עיי"ע (שם ק"ם והלאה). וכן עם השם ב"מ צ"ט: כדרבא. פסח' נ': וכדרב יהודה וכן הרבה]—

כְּדָא (= כּוּדָא מל"ס כודא דם זיבה באשה יולדת Blutfluss ועיין בערוך) בפ' אין מעמידין בסוף הלכה מתרפאין (ע"ז כ"ט רע"א) לכודא [4]). בשיכרא וסימניך וכדה על שכמה (בראשית כ"ד, ט"ו) פירוש „רוח הוא שאוחז[ת] האשה לאחר לידתה ונקרא כודא". *[אחי"ה הועתק מפי' ר"ח כ"י לע"ז (בקובץ כ"י אנגיליקא דף י"ז:) ושם הגי' פעם אחת לכודה ובפי' איתא לנכון ונקרא כודא באל"ף, וכ"ה בכ"י ערוך ובל"ס] —

כְּדַב (בל"ס כַּדֵב, בל"ע כָּזַב בל"מ כְּזֵב leugnen, lügen) תרגום כחש לו (מ"א י"ג, י"ח) כדב ליה. *[אחי"ה מהקרוב היה לו להביא ראיה מתרג' ותכחש שרה (בראשית י"ח, ט"ו) וכדיבת שרה וכן כל לישנא כזב מתורגם בלשנא כדב עיין מתורגמן, והתואר כַּדָּבָא, כדיבא (תרגום משלי י"ט, כ"ב; ישעיה ל', ט'), והשם כִּידְבָא, כַּדָּבָא, כַּדִּיבָא, כַּדָּבוּתָא ובתוקף הענין בכפלות כדבובא עיין עמת"ר ללעווי I, 354. וכן בברכות נ"ט רע"א אובא טמיא כִּידְבָא ומיליה כידבא כ"ה בכ"י מ' ובנו"ג בתואר: כדיב הוא ומילי כדיבין. ועוד כדי עיי"ע הכא אולי קטוע מן כדיב] —

---

[1]) כ"ה בכ"י וי"ו. [2]) השלמתי כי ר"ב השמיט התרג' על אלה השבות ובנו"ג כַּד. [3]) בנו"ג לידוי. [4]) וכצ"ל בתחילת הע' באלף בסוף וכ"ה בכ"י וי"ו אי ב', ת"ב ובדפ"ע בה"א כדה.

* כדה ט״ס וצ״ל כרה עיי״ע כר א׳.

* כדו בר ברכות ו׳: ט״ס וצ״ל בדובר כגי׳ הערוך בערך בדובר ע״ש ומ״ש.

* כְּדוֹד (נ״ל מל״ע حداد حديد כל דבר חד ועוד עשת ברזל Seharfes, Spitzes, Eisen-stück ועוד עיין בפנים) בערך קולמוס הביא רבינו ז״ל בפסיקתא דויהי בשלח פרעה (פסיקת׳ דר״כ צד פ״ז.) שהיו נותנין כדודיות של אש תחת שחייהן וקולמיות של קנה תחת צפרניהן כ״ה בדפ״ר ובד׳ ויניציא (ושם תחת שיחיהן) אבל מדפ׳ פיז׳ והלאה הגי׳ בדודיות (כ״כ טעה להעתיק מדפ׳ אמש׳ דודיות וצ״ל בדודיות כדאי׳ בדפ׳ אמש׳) וכן הגי׳ בילקוט תהלים רמז תרס״ז בשם ילמדנו מביאין כדודיות של ברזל ומלבנין אותן באור וכו׳, ובפסיקתא הנ״ל אי׳ כדוריות של אש תחת בית שיחיהם ובשו״ט תהלים מזמור ט״ז כדוריות של ברזל ומלבנין ונותנין וכ״ה ברמב״ן לבראשית ל״ב כ״ו בשם ב״ר וכונתו על ס״פ ע״ז אבל לפנינו לי׳ כי אם ראש המאמר אבל אי׳ בשה״ש פ׳ השבעתי היו מביאין כדוריות של ברזל ומלבנין אותן באש וכו׳, ודע כי בערך בדד א׳ (ח״ב, ט״ז) פירש הערוך אותו הברזל שבו חופרין סביבות האילן שמו בדיד וא״כ אולי בדידיות פי׳ ענין קרדום אבל ההמשך לא סובלו לכן הגהתי שם בפסיקתא כדוריות אבל אין זה קבוץ של כדור עיי״ע ובאמת בכ״י ק״ט בערך קולמוס גורס קדוריות ואולי נכון הוא מל״ע قدرة חתיכות גדולות וחזקות. ואם גי׳ הדפ״ר וויניציא עיקר אז כְּדוֹדִיּוֹת פי׳ בל״ע הנ״ל חתיכות ברזל וכל דבר חד ומהראוי לכתוב את המלה חדודיות ואולי היה רוצה להשוותו עם ל״מ כִּידוֹדֵי אש (איוב מ׳, י״א). ובילקוט תהלים שם נ״ב סירים אבל אז הגי׳ בכ״ף עיקר כי בל״ע كداد פי׳ מין צמח של סירים ואין נ״ל.

כְּדִי (קצור מן כְּדִיב עיין ערך כְּדַב או יותר טוב מל״פ كدا, كداى פי׳ כזב Lüge ועוד עיין בפנים) בפ״ק דר״ה בגמ׳ ולרגלים (ר״ה ה׳.) פסח זימנא [קביעא] ליה אי אקרביה אקרבי[1]) [ו]אי לא אקרביה אידחי ליה[2]) אמר רב חסדא פסח[3]) כדי נסבא. פירוש שיטפא בעלמא הוא, בפי׳ ר״ח כתוב ופריק רב חסדא פיסוק ניסביה כלומר חתוך זכרו מזו הברייתא[4]). בפ׳ אלו מציאות בגמ׳ אף השלמה[5]) (ב״מ כ״ז רע״ב) תנא תובעין אצטריכא ליה סימנין כדי ניסבא כלומר „[אגב] גררה הזכירה משנתינו הסימנין ולאו דווקא הן״. בפ׳ שלישי בסנה׳ בגמ׳ כיצד בודקין (סנה׳ כ״ט רע״ב) הכי אמרינן משמיה דרבא כל מילי דכדי לא דכירי אנשי. בפ״ק דבכורות בגמ׳ דג טמא (ח׳:) א״ל אימא לי מילי דכדי אמר להו הוה לן כודנתא ואולידא[6]) והוה תלי לה פיתקא[7]) וכתיב בה דמסיק בה[8]) אבא מאה אלפא זוזי וכודנתא מי ילדה הינו[9]) ניהו מילי דכדי. — (א״ב דבדאי כתיב בנוסחאות דידן). *[אחי״ה בנו״ג דבדיאי ובע״י (דנדיבי) [דכדיבי] אבל בפי׳ רש״י איתא כגי׳ רבינו מילי דכדי ופי׳ דברי רוח ל״א מילי דכזיב דברי כזב וברש״י דע״י הגי׳ דכדיבי וכגי׳ רבינו אי׳ ג״כ בפי׳ רגמ״ה כ״י לבכורות (בקובץ כ״י אנג׳ דף ס״ז:) ופי׳ מילי דכדי משלים של כזב ע״כ ובזה עולה יפה פי׳ המלה הפרסי׳ הנ״ל כלומ׳ שקר ודבר שאין בו תועלת unnütz וכן כתובות ל״ו סע״ב לא שדי אינש זוזי בכדי, ב״ק פ״ט רע״ב ואטרוחי בי דינא בכדי וכו׳, ב״מ ק״ג: זוזי בכדי לא שדינא, גיטין נ״ה, ושם: יאוש כדי, נדרים כ״ב רע״א בכדי לא אדרתא ושם כ״ט. פקעה בכדי . . לא פקעה בכדי, יבמות ל״ט סע״ב אגידא ביה בכדי תיפוק, תענית ה׳ סע״ב וכי בכדי ספדו וכו׳. וכן הענין כדי נסבה קידושין ה׳: וש״נ פי׳ לקח משנתו בחנם על לא, דבר כלומר שיטפא בעלמא הוא כפי׳ הערוך או אגב גררה הזכירה משנתינו כדאי׳ בערוך כלומר אגב גררה בעלמא נקטיה וכ״ה באמת בפי׳ ר״ח (ב״מ בש״ס ווילנא). ועוד עיין בפחד יצחק ע׳ כדי. אבל בענין פי׳ ר״ח שהביא נ״ל להסביר כי כיון במלת כדי על ל״ע كدى פירוש חטף entreissen ובמלת ניסביה על לש׳ ערבי نصاب עיקר ושרש דבר וזה פתרון כדי נסבא (נסבה) לפי פי׳ ר״ח: פיסוק (או אולי יותר טוב: פְּסוֹק) ניסביה כלומר חתוך זכרו היינו עיקרו ושרשו. אבל ביוחסין השלם 160 הובא לשון הערוך בסיגנון אחר עיין מבוא לח״א: לעיל XXXII ושם הגהתי מלת זבנה ביוחסין שצ״ל זנבו וא״כ הבין זכרו בערוך מלשון זכר = זכרות כלומר זנב — ועתה מצאתי בפי׳ ר״ח בר״ה ה׳. (בש״ס ווילנא) בזה״ל ופריק רב חסדא פסוק ניביה כלומר חתוך זכרו מגו הבריית׳ ע״כ] —

* כְּדִי (נ״ל מל״פ كسى = בל״ר quidam פי׳ איש סתם ומאן דהוא irgend Jemand, ein Gewisser) ב״מ ב׳ סע״ב א״ר פפא ואיתימא ר׳ שימי בר אשי ואמרי לה כדי ועיין עוד יומא מ״ד. ע״ב:

---

1) בנו״ג אקרביה 2) כן הוא בכ״י ו״ו א׳ וב׳ וב״ר. 3) בדפ״ר כ ל פסח. 4) עיין מ״ש בסוף הערך. 5) בנו״ג השמלה. 6) בנו״ג דילידא. 7) כ״ה בכ״י ו״ו א׳ וב׳ וכ״ה בנוסחי ובכ״י ב״ר ובדפ״ע פיטקא. 8) בנו״ג בבי. 9) בנו״ג א״ל הי.

מנחו' נ"ה: מגילה ב': יבמות צ'. נזיר ב'. חולין ע"ג. פ"א. קי"ח. הוריות ח' סע"א ובכולם פירוש ואמרי לה כדי אחר שהביא הש"ס שם בעל המאמר או איזה בעלי המאמר סיים ואמרי לה כדי כלומר יש אומרים שאיש אחר הוא ובסתם בלי הזכרת שם החכם נשנה ההלכה וכן מצאתי בפי' ר"ח כ"י להוריות שם (בקובץ כ"י אנגייליקא דף קל"ב סע"ב) ואמרי לה כדי: „בלא חכם סבר", ומ"ש יוחסין השלם (שם) „ואמרי לה כדי אינו שם חכם ור"ל שנאמר בישיבה זו ההלכה בלא זכירת שם חכם כ מ ו כ ד י נ ס ב ה ר " ל ב ח נ ם" אין נ"ל כי פי' מן כדי נסבה עיין ערך הקודם אין לו שייכות לדבור ואמרי לה כדי כי זה האחרון נגזר מל"פ הנ"ל וגם מ"ש בשם רש"י כדי: שם חכם לא מצאתי ועיין ג"כ סד"ה בריש אות כ"ף ומ"ש על ב"ש.

* כְּדִי פי' כאשר als wie, als wenn עיין ערך כד ב' וע' די א'.

כְּדֵי (הורכב מן כְּ הדמיון ומן דֵּי עיין ערכו ומל"מ ופי' כפי שעור הנצרך = so viel als genug genügend) בפ' הניזקין בגמ' הפעוטות (גיטין נ"ט.) א"ר יוחנן משום כדי חייו. — (א"ב לשון פסוק זה די מחסורו (דברים ט"ו, ח') ואין זה העיקר הערך). *[אחי"ה וגם בקשור כ' הדמיון מל"מ הוא וכן בדרז"ל בכף וגם עוד בבי"ת וכ"ף עיין הדוגמאות בערך די, ומזה הענין גם כדיי של ערך הבא אח"ז והיה לו לר"ב להעיר כן אבל פי' כדיי הטעהו] —

כְּדַיי (= כְּדַאי מערך הקודם genügend, werth, würdig) בגמ' המחזר בפ' החולץ (יבמות מ"ז סע"א) אם אמר יודע אני ואיני כדי [1]) מקבלין אותו מיד. ובפ"ק בנדה בגמ' ר' אלעזר אומר כל אשה (נדה ט':) אמר כדיי [2]) הוא ר' אלעזר [3]) לסמוך עליו בשעת הדחק. — (א"ב בלשון יוני' פירוש ראוי). *[אחי"ה לפע"ד כונת ר"ב על ל"י δίκαιος gebührend והנכון כמ"ש בתחלת הערך ובערך הקודם. ועוד הרביתי הדוגמאות בערך די ע"ש ועיין עוד כדיי תוספת' סוט' ספ"ג ושם פ"ח] —

כַּדְכֹּד (מל"מ והוא אבן טובה אדומה מאוד Kar-funkel מל"ע كدكده، كدكده = كركند פירוש אדום מאוד) בפסיקתא דעניה סוערה (פסיק' דר"כ קל"ה: קל"ו.) ושמתי כדכד שמשותיך (ישעיה נ"ד, י"ב) רבי אבא [4]) אמר כדין וכדין ר' לוי אמר כדכדיינון [5]) ר' יהושע בן לוי אמר אבני כרכדייה [6]). נפך ספיר (שמות כ"ח, י"ח) תרג' ירושלמי כדכודינא וספרינא. *[אחי"ה בתר"י כ' לפנינו הגי': כדכדנא וסמפורינא ובערך ספירינון הביא רבינו תרגום ירושלמי נפך ספיר. וכ"ה ספירינון בתר"י א' רק שם במקום יהלום מתורגם כדכודין וכ"ה בתר"י א' שמות ל"ט, י"א. אבל בפירוש רד"ק לישעיה ובשרשים שרש כדכד הביא גי' התרגום הירושלמי כמו בערוך: כדכדינא וספרינא. ודע כי במקום גי' רבינו בתרג' ובפסיקת' רצה להגיה ר"ש באבער (בפסיקת' שם אות כ"ט) כרכדינא, כרכודין, כורכדיינא וכן הגיה הח' לעווי בעמת"ל II, 405 וזה האחרון הביא ג"כ ראיה מגי' הערוך בציון משמות רבה ס"פ ל"ח יהודה כרכדון אבל לא דק היטב כי זה הציון מעולם לא יצא מעטו של רבינו נתן אשר בימיו עוד לא היה נסדר מדרש שמ"ר אבל הרב מוספיא הוסיף כן בערך כרכדון והביא שם בזה"ל לוי יקינטון יהודה כרכדון. ודע כי ר"ב בשתיהם הגיה כי בנו"ג דייקניתין . . ברדינין ועיין ערך דיקינטין דייקינתין ומ"ש ובע' ברדינון (ח"ב קפ"ו) ובאמת לא הוצרכנו להגיה כרכדון, כרכדינא, כורכדיינא כדי להשוותן עם מלה סורי' כַּרְכֵּדְנָא, כַּרְכֵּדְנָא ובל"י ורומ' καρχηδών, καρχηδόνιος carchedonius, chalcedonius כי אלו השמות נולדו מל"ע كركند שהיא אחת עם كدكد، كدكده ור' יהוד' ן' קריש פי' כדכד ע"י كركند עיין גיזיניאוס תיזוירוס 660. ופתרון המלות הערביות הוא אדמדם פי' צבע בתכלית האודם hochroth. ולפע"ד כונת ר' לוי שהיטב ידע ל"ע (עיין ערך בעד, לחם, עויל ועוד ערכים אחרים) לבאר כי כדכד הוא ל"ע כדכדיינון כלומר מצבע אדמדם ומתואר' בו מלת שמשותיך ור' יהושע בן לוי בא להוסיף כי מתואר' במלה ערבית זו אבן עצמה לכן מדוייקת גי' רבינו א ב נ י כדכדייה וכצ"ל בפסיקתא דר"כ. ובפסיקתא רבתי השמיט מאמר דלוי כי המסדר חשב כי שתי נוסחאות הן ובחר אחת והשמיט האחרת וקצת מזה עיין במ"ש החכם באבער שם. ובענין פי' מאמר דר' אבא [בר כהנא] כדין וכדין

[1]) בנו"ג כדאי. [2]) בנו"ג כדי. [3]) בנו"ג ר' אליעזר. [4]) וכ"ה בתוספ' ב"ב ע"ה. ד"ה חד, ובנו"ג בפסיקת' ר' אבא בר כהנא וכ"ה בפסיקת' רבתי פל"ב וילקוט ישעיה רמז של"ט אבל עיין בב"ב ע"ה. ובשו"ט מזמור פ"ז. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב וב"ר ודפ' וויניציא ואמשׂ' וכ"ה בילקוט ושם כדכדיינין אבל בדפ"ר פיזי ובאסיל בשתי תיבות כדכד יינון ובפסיקתא דר"כ כדכריינון ובפסיקתא רבתי לי'. [6]) בפסיקתא דר"כ אבני כודכייא ובילקוט כדכודיה ובפסיק' רבתי ריב"ל אמר אבני כדכדנא.

עיין תוספו' ב"ב ע"ה. ד"ה חד וכן מפורש בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב וז"ל אמר להן הקב"ה כדין וכדין להכי איקרי כדכד כלומר כדכדינה משוהם וישפה ע"כ — ובענין הוראת כדכד בהנחה ראשונה מל' בקטרי' quadhâta עיין מ"ש במ"ע ד"מ חכ"א 586] —

* כַּדְכּוֹר [צ"ל כַּדְכּוֹד] בתרג' ירוש' א' לבמדבר ל"ד, ח' שם מקום בהר טוורוס Taurus אומנים [אומנום] Amanus והוא בל"ע خدقدونة, غدقدونة, خلقدونة בל"י Χαλκιδική והוא מחוז של Χαλκίς עיין הוספות של פליישר לעמת"ל ללעווי ח"ב 449 ובגיאגראפיא לנייבויער נפקד זה המקום.

* כַּדְכְּדָא בירוש' שקלים פ"ד דמ"ח: ט"ס עיי"ע כרכד.

* כַּדְכִּיאוֹת [צ"ל כַּרְכִּיאוֹת] (פי' מל"י χάραξ (Pfahl, Pallisade ספרי שופטים פ' ר"ד ובנית מצור על העיר (דברים כ', כ') עשה אתה ממנו תקון וכדכיאות צ"ל תיקין וכרכיאות וגי' תיקין אי' ג"כ בילקוט ושם ודוגיאות עיין ערך דוגית ומ"ש. והזרע אברהם הגיה בספרי (תיקון) [וצ"ל תיקין = θήκη] כרכייאות. וזה עולה יפה עם ל"י הנ"ל ועיין ערך כרכום א' וערך כרקום.

כדם (= כְּדוּם, צ"ל כְּרוּם מל"פ كرم בל"ר vermis Wurm פי' תולעת ורבינו פי' בע"א) בר"ג דפ' שלשה מינין אסורין בנזיר (ל"ד סע"ב) אף כל הפסולת פרי מהו אמר רב כהנא לאיתויי ענבי דכדום. ובאמצע הפרק (שם ל"ח:) והא שייר עינבי דכדום [1]. ובפ' המקבל בגמ' המקבל שדה [מחבירו] בעשרה כורין [2] (ב"מ ק"ו סע"ב) מודה רב אשי בעינבי דכדום ושדה [3] שלקת [4] בעומריה, פירוש ענבים שלקו בגפן קודם בצירה. *[אחיה ודע כי בנזיר ל"ד: הגי' עינבי דכרין ופירש"י ענבים שהתליעו, ובדף ל"ח: לי' לפנינו אבל אי' בגליון נ"א עינבי דכרא וכן מוכח משט"מ לנזיר אשר שם הובא בשם ר' עזריאל בזה"ל יש ספרים דגרסי והא שייר ענבי דכר' ולא גרסינן ליה דהא בכלל ענבים לחים ויבשים הוו ע"כ אבל התוספ' חולין נ"ח: ד"ה הני גרסו בשם רבינו שמואל בשני מקומות דנזיר ענבים דכרים וכן גרסו בב"מ ענבי דכרים אבל שם בב"מ לפנינו הגירסא כגי' הערוך וכ"ה ברש"י ופירש"י ענבי דכדום ענבים שהתליעו. ובהפשב"ע ע' כדם הובא גי' התוספ' בב"מ הנ"ל ענבי דכרום בבי"ת וט"ס הוא אף אם י"ל שהוא ל"ע برلم פי' תולעת ובלי ספק צ"ל בדברי הגרי"ב על פי' התוספות ענבי דכרום כדאי' ג"כ בהרא"ש ולפע"ד הגירסא בכ"ף ורי"ש עיקרית והוא ל"פ הרשומה בתחלת הערך ופירושו תולעת ובריי"ף ב"מ הגי' בענבי דקרום וכ"ה בפי' המיוחס לרש"י שם. ובשט"מ לב"מ מצאתי הגי' ענבים דקרום ופירוש בזה"ל כלומר שלא הפסיק לעשות יין מהן עד שהחמיצו ע"כ וכה"ג ענבים דקרים בב"י ח"מ סי' שכ"ג וכתב מרן ב"י וז"ל ופירש"י ענבים שהתליעו ע"כ וא"כ ברור הדבר שצ"ל ענבי דקרום כגירסת הריי"ף והיא אחת עם כרום, כרים שלמעלה ועוד י"ל כדי לקיים הגי' בסמך (וכ"ה בטור שם ענבים והקריסו) כי הוא ל"ע قرس, قارص תולעת ונגזר מפעל قرص פירוש דקר ונשך stechen, beissen ונאמר מנשיכת התולעת ואולי לפי זה י"ל כי גם גי' רבינו כדום היא נכונה כי בל"ע פירושו כדם كدم וזה מ"ש שלקו כלומ' שנשכו אותו התולעים. ובענין תמרי דכדא עיי"ע כד א' ועוד עיי"ע כר ד' וע' כרה] —

כדם (= כידים = כירים = עכירים (עכירין) פי' כבשי (Pressbalken בטבעת פי"ב בכלים (מ"ח) הכידים והכן והכנה טמאין, ס"א כירים [5] ומפרשינן עכירין [6] כדגרסינן בב"ב (ס"ז:) מאי עכירין [7] כבשי [8] וכו'. *[אחי"ה בע' כבש הארכתי יותר בחלופי הגירסאות ע"ש ובפי' רה"ג בסד"ט צד ח' הגי' והכירין וא"ד כידון וקרוב לא"ד הוא גי' רבינו הכידים אבל ממה שמפורש ע"י עכירים (עכירין) נראה ברור כי גי' כירים (כירין) עיקר] —

כדום (לפי פי' רבינו זר אולי מל"ע خدام אבל לפע"ד הוא מל"ע قدوم פירוש קרדום וגרזן (Axt, Hacke, Karst בפי' י"ג [9] בכלים (מ"ז) ובפ' אחרון דטבול יום (פ"ד מ"ו) הכדומים האשקלונים [10]) שנשברו, פי' זיר של נחשת או של ברזל כאותו

---

[1]) עיין מ"ש בסמוך בפנים. [2]) וכ"ה בריי"ף ובנו"ג כור. [3]) וכ"ה בתוספו' חולין נ"ח: ד"ה הני ובנו"ג ובשדה. [4]) בנו"ג שלקתה.
[5]) כ"ה בכ"י ו"ו א', ב' ה"ב ודפ' אמש' וכ"ה הכירים בערך עכר ובירושלמי הובא בערך כבש ובדפ"ר בערך נוכחי כרים ובדפי' פיזי כרים ובכ"י ב"ר כודים ובדפ' וויניציא כידים וצ"ל כירים ועיין ערך כבש א'. [6]) כ"ה בכ"י ו"ו ב' וכ"ה בע' עכר ובכ"י ו"ו א' עכורים וכ"ה בדפ"ר וצ"ל עכירים כגי' כ"י ה"ב וכ"ה בדפי' אמש' וכ"ה בסמוך ובדפ' וויניציא ופיזי' עבידים ועיין עוד ערך כבש א'. [7]) כן הוא בכ"י ו"ו א' וב' ושם עכירים ובדפ"ר עכורין ובדפי' וויניציא ופיזי עבידין.
[8]) בדפ"ר כבושין. [9]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב ודפ"ר וא' וכן מוכח מערך אנקול ואשקלון, ובדפ' וויניציא בט"ס בפי' י"ב.
[10]) עיין הגי' בערך אשקלון, ובדפ"ר הגי' הכרומים וכ"ה בפי' רה"ג ועיין ערך אנקול.

שתולין בו הנרות לפני הארון ובו קובעין אונקליות ותולין בהן בימות הקיץ כלי חרש מלאין מים כדי להתקרר וזו צורתו וכבר פירשנו בע' אנקלי. *[אחי"ה כונת ועל ע' אנקול עיי"ע בח"א קנ"ו. ושם הפי' קצת בע"א וקרוב לו פי' של רה"ג והובא בפי' הר"ש בשם שניהם ועוד הובא שם פי' רבינו מע' הנוכחי. ולפי פירושו זה מסכים הציור הנ"ל וכ"ה בכ"י ו"ו א' ה"ב וב"ר ובדפ"ר איתא „וזהו צורתו" אולם הצורה ליתא ובכ"י ל"ד אי' הצורה כזו:

ובכ"י לונדון באוצר הספרים (בריטיש מוזיאום) אי' הצורה הזאת:

אבל בכתב יד ו"ו ב' ופאריז הצורה בתמוגה זאת:

בכל הצורות האלה יש דמיון לזיר אשר בו אונקלות היינו ווים כפופים ולפי עדות של רע"ב לכלים ולט"י פירש כן גם הרמב"ם אבל לפנינו בפירמב"ם לכלים ליתא מלת זיר ואולי ברהיטת לשי' כתב כן הרב רע"ב ובמקום רמב"ם צ"ל ערוך וחידוש שלא העיר על זה בעל תוי"ט בכליי שם. ולולא פי' רבינו הייתי אומר כי הוראת המלה כדום הוא גרזן וקרדום מל"ע הנ"ל והראיה בצדה [ו]האשקלונים והאונקלי עיי"ע אנקול ואשקלון] —

* כדמת עיין ערך כרמת ומ"ש.

כָּדַן (מל"ם כְּדַן פי' אסר ורתם בעול anbinden, ans Joch spannen ובהשאילה משעבד dienstbar machen וכן בל"ע خدم) בויק"ר זאת תהיה (ר"פ ט"ז) ובמגילת איכה סורו טמא: ושפח ה' קדקד בנות ציון (ישעיה ג', י"ז) עשאן שפחות מכודנות [1]) מהו מכודנות אמהן משעבדן. בריש פיאה ירושי' (פ"א דט"ו סע"ג) כודנו לאביו בריחיים [2]) ויורש גן עדן כיצד וכו'. *[אחי"ה ושם כודנו לריחיים וכ"ה בירוש' קידושין פ"א דס"א: כודנו בריחים ובירו' פסחים פ"ד דל"א. לכשיזקין הוא כודנו בריחיים, פי' אוסרו בזיקים, והושאל לשעבוד לכן דרש ושפח (לעיל בערוך) כמו שפח מלשון שפחה ובב"ר ס"פ י"ד דרש לנפש חיה (בראשית ב', ז') עשאו עבד מחורר ובקצת דפוסים מכורן וצ"ל מכודן כגי' המ"כ ופי' שם בשם הערוך משועבד לעצמו. וכ"ה באיכ"ר פ' הכשיל עשאו עבד מכודן בפני עצמו וכצ"ל בקהל"ר פ' ושנאתי ושם בט"ס ועשאו מכורן עבד בפני עצמו וצ"ל עבד מכודן, ודרש לנפש חיה כמו כחיה כלומר שצריך לעמול לעצמו כחיה] —

כִּדוֹן (= כִּידוֹן מל"ם פירוש רומח קטן Spiess (בטבעת פי"ב) [צ"ל בכלי מתכות פ' י"ג] [3]) בכלים (מ"ח) הכידון והניקון [4]) והמגפיים והשיריון טמאין פי' כדכתיב (ש"א י"ז, ו') וכידון נחשת. *[אחי"ה וכג"ה בירו' סוט' פ"א די"ז רע"ב יכול בכידון וצ"ל ככידון וכ"ה במד"ר פ"ט ובמדר' שמואל פי"ג אין תימור כידון ושם ס"פ כ"ז ואין תימר ככידון כלומר שער ראשו של אבשלום היה כרומח כלומר גבוה ודק ועיין הפירושים במקומות הנ"ל] —

כִּדוֹן (= כִּידוֹן שם מקום על שם כולל כיד (איוב כ"א, כ') בפ' אלו נאמרין בגמ' ברכות וקללות (סוט' ל"ה:) ויבואו עד גורן כידון (ד"ה א' י"ג, ט') כתיב כידון וכתיב נכון (ש"ב ו', ו') א"ר יוחנן בתחלה כידון לשון דין וי"א לשון רצח כשמת עזה, ולבסוף כשבא למקומו נכון, פ"א בתחלה כשנעלם מהם כידון ולבסוף נכון. *[אחי"ה ועיין פי' רד"ק לש"ב שם. וכפי' י"א אי' ברש"י בסוט' ועוד עיין מ"ש בשם ר' מנחם בר' הלבו] —

כְּדוּן (הורכב מן כדו פי' כאשר ובהוספת 'ן או מן כַּד ומל"י νῦν (בל"פ كنون בל"ר nunc) פי' עתה nun, jetzt) תרגום ירושלמי עתה, ועתה הנה אשתך (בראשית י"ב, י"ט), ועתה כבואי (שם מ"ה, א') תרג' כדון. *[אחי"ה בנו"ג במקום אחרון בתר"י א': כען. ועוד מתורג' בתר"י עד עתה (בראשית ל"ב, ה') עד כדון ועיין תר"י ב' שם ב', כ"ה בערך בהת א' וכן תרג' ירו' אז (שם י"ג, ז') וכן תרג' עוד (שם י"ח, כ"ב; מ"ג, ו'; שמות ד', י"ח; ט', ב'. י"ז); עודנו (במדבר י"א, ל"ג) עד כה (שם ז', ט"ז); טרם (שם י', ז') ועוד עיין בתרג' תהלים ג' כ"ב; קי"ח, ב' והלאה; תרגום איוב ט"ו, ח'. וכן בתלמוד ירו' עד כדון (ירושלמי ברכות פ"א ד"ב ע"ד; שם פ"ב ד"ה ע"ג; שם פ"ג ד"ו: שם פ"ז די"א. ירושלמי חלה רפ"ב דנ"ח: ירו' דמאי פ"ו דכ"ה רע"ג. ירושלמי ערלה פ"ב דס"ב. מעש' שני פ"ד דנ"ה:) מאי כדון (ירושלמי סוכה פ"א דנ"א סע"ד) מהו כדון (ירושלמי תרומות רפ"ו דמ"ד סע"א) מיי כדון (ירושלמי ברכות פ"ג ד"ו: וירו' פיאה פ"ד די"ח:), וכדון ירושלמי סוטה י"ז:) יכדון (שם פ"ה ד"כ סע"ב) מן

---

[1]) באיכ"ר מכודניות. [2]) בנו"ג כודנו בריחים ובפסיקתי רבתי פכ"ד טוחנו עיי"ע טחן. [3]) וכ"ה בערך מגפיים ועיין ערך נקן. [4]) בפי' רה"ג לסד"ט 8 והנקיון ובתוספתא כלים ב"מ רפ"ג הכידון והגונים ובכ"י אירפורט והגינין ולפע"ד צ"ל והניגון והוא לשון יוני ἔγχος Speer, Lanze.

דכדון ב״ר ר״פ כ״ב. ושם פמ״ד מן כדו. וכן עד כדו תרג׳ ירושלמי א׳ בראשית ב׳, ה׳; תרג׳ אסתר ג׳, א׳, נדרים כ״א: כדו תהית עיין ערך תה ב׳ ובכולם הנו״ן נשמט תחת כדון מן כדון, עד כדון] —

כָּדָן (= כּוּדָן, כּוּדַנְיָא בלש׳ סורי וכן בלש׳ ערבי كودن ובפאצענד كوتيا פירוש פרד Maulesel ובל״פ סוס עומד למשא Lastpferd) איש על פרדו (ש״ב י״ג, כ״ט) תרגום גבר [1] על כודנתיה. על הפרדה אשר לי (מ״א א׳, ל״ג) על כודנתא דילי [2]. וכודנתא [3] מי ילדה בפ״ק דבכורות בגמ׳ דג טמא (בכורות ח׳:). בס״ג דפ׳ המוכר את הספינה (ב״ב צ״א.) כודניא [4] עקרה במאי פרע [5] לי. *[אחי״ה וכנ״ה בשבת ק״י: בכפותא דכודנא חיורא ובערך כף ט׳ גרס רבינו דכודנתא והיא לשון נקבה וכן בל״ס כּוּדַנְתָּא וכ״ה איזה פעמים בבכורות ח׳: ע״ש והקבוץ כּוּדַנְיָיתָא חולין ז׳: ב״מ צ״ז. ועוד עיין תוספות שם ע״ח. ד״ה מילתא וכצ״ל כודנייתא במקום בורנייתא בתר״י א׳ בראשית ל״ו, כ״ד. ועוד הקבוץ כּוּדְנָוָן תרגום מ״א י׳, כ״ה; מ״ב ה׳, י״ז; ולזכר כּוּדַנְיָן תרג׳ דה״י ב׳ ט׳, כ״ד; כודניא תרג׳ זכרי׳ י״ד, ט״ו] —

* כְּדָנָא (בל״ס פך קטן kleiner Krug) תרגום אסתר שני א׳, ב׳ כרנא דדהבא דמליא משחא.

כַּדּוּר (מל״מ שם תואר לדבר עגול Ballen והושאל למערכת המלחמה שהיא בסבוב והקף Phalanx, kreisförmige Belagerung) בס״ג דפ׳ ד׳ מיתות (סנהדרין ס״ח.) הכדור והאמום, בפ׳ כ״ג בכלי׳ (מ״א), ובפ׳ כ״ח (מ״א) ובפ׳ אחרון במקואות (פ״י מ״ב), פי׳ כדור עגול כמו כדור אל ארץ (ישעיה כ״ב, י״ח), וכן כמלך עתיד לכידור (איוב ט״ו, כ״ד) פירוש כמלך העומד בתוך המחנה והחיל סביב לו כדכתי׳ (ש״א כ״ו, ה׳) ושאול (יושב) [שכב] במעגל והעם חונים סביבותיו. *[אחי״ה ועיין פירוש פסוקים הנ״ל קרוב לפי׳ הנ״ל ברד״ק שרש כדר. ודע כי ציונים מסנהדרין מפכ״ג בכלים ומפ׳ אחרון דמקואות אין להפרידם כי הזכירו כולם הכדור והאמום ועיין ערך אמום. אבל במ״ש רבינו ובפ׳ כ״ח ר״ל בכלים כ״ח מ״א יש להעתיק אחר ציון דפ׳ אחרון דמקואות וכיון על כדור שאיתא שם ארבע פעמים. וכנ״ה בויק״ר פכ״ג הרואה וכו׳, לבנה בכדורה ובילקוט איוב רמז תתקכ״ב אי׳ בתקופתה וענין שניהם הלוך בעגול Kreislauf — ירושלמי מעשרות פ״א דמ״ט. הרי (אתרוג) עשוי ככדור וכן בירושלמי סוכה פ״ג דנ״ג ע״ד הרי הוא עשוי ככדור. ע״ז מ״א. ככדור שתופש את עצמו תחת כל העולם כולו ככדור ע״ש תוספו׳ ד״ה ככדור שהביאו הירושלמי שאלכסנדרוס מוקדון עלה למעלה עד שראה כל העולם כולו ככדור וכו׳, וכיונו לירושלמי ע״ז פ״ג דמ״ב ע״ג ושם הסיום כך ציירין ליה בכדורא בידיה וכ״ה במד״ר פי״ג וידוע כי גם היוניים ורומיים היו מציירין אליל Τύχη = Fortuna הוא אליל גד עומד על כדור. במד״ר שם: העולם שהוא עשוי ככדור הנזרק מיד ליד. ושם פט״ו דרש כדרבנות (קהלת י״ב, י״א) כדור של בנות מה הכדור של בנות מזרקין בו לכאן ולכאן וכו׳, וכ״ה בתנחו׳ בהעלותך סי׳ ט״ו, ובמד״ר פי״ד כדור של בנות כהדא ספירה (בל״י σφαῖρα Spielball) של תינוקות שהן מלקטות וזורקות לכאן ולכאן וכ״ה בפסיקת׳ רבתי פ״ג בשנוי קצת וגם שם מלקטות וצ״ל מקלטות וכ״ה בירושלמי סנהדרין פ״י דכ״ח. כדור הזה בין הבנות מה הכדור הזה מקלטת מיד ליד וסופה לנוח ביד אחד כך משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע וכו׳, ובקהלת רבה פ׳ דברי חכמים הגיר׳ מה כדור זה מקלעין בה בידים ואינה נופלת כך משה וכו׳. ושם הפעל כדרבנות כדור של בנות מה כדור זה מתכדר מיד ליד וכו׳. ירושלמי תענית פ״ד דס״ט. טור שמעון . . למה חרב . . י״א שהיו משחקין בכדור. תוספתא שבת פ״י (י״א) המשחקין בכדור וכו׳. ושם רפ״ט (י׳) כדור קטנה. ובקהל״ר שם הקבוץ כדורות של ברזל ועוד עיין ערך כדוד וש״נ כדוריות אבל איננו מזה השם כי אם או מלשון ערבי הרשומה שם או ט״ס עיין שם. והיחידה מן כַּדּוּרוֹת: בתנחומא ריש במדבר והיאך היתה הבאר עשויה כמין סלע כמין כוורת או כַּדּוּרֶת והיתה מתגלגלת ובאה עמהן במסעות — חולין ס״ד. תוספת׳ חולין פ״ד כודרת ט״ס עיי״ע כד א׳] —

* כִּידוֹר (א׳) כמו כַּדּוּר ב׳) שם פרטי על שם הכולל ערבי كدر פירוש טמא ומכוער unrein, schmutzig) תוספת׳ כלים ב״ב פ״ב הכידור והאימן ועיין ערך כדור בריש הערך — יומא פרק ג׳ סימן ע״ב בסיפור של מעשה שם: א״ל מה שמך א״ל כידור אמר ש״מ אדם רשע הוא שנא׳ (דברים ל״ב, כ׳) כי דור תהפוכות המה. וכן נשנה

[1]) בנו״ג אנש. [2]) כן הוא רק בדפו״ו, ובנו״ג די לי. [3]) כ״ה לנכון בדפ״ר וכ״ה בערך כדי, ובשדפ״ע דכאן וכודניתא.
[4]) בנו״ג. כודנא. [5]) וכ״ה בכ״י ש״ס ובנו״ג פרעא.

אותו הדבור במעשה בסמוך לפי גי' כ"י מ' וילק' האזינו רמז תתקמ"ה. ור"מ הוי דייק בשמא לכן דרש כידור כמו כי דור ועוד יש להעיר כי كيد בלש' ערבי מרמה ותהפוכות וזה מה שהביא אותו הפסוק.

כֹּה (מל"מ פי' ככה ואופן (so, auf diese Art בס"פ אלו הן הגולין בגמ' ר' יהודה (מכו' י"א סע"א) אמר רבי אבהו קללת חכם אפי' על תנאי היא באה מנא לן מעלי דקא א"ל לשמואל כה יעשה לך אלהים וכה יוסיף (ש"א ג', י"ז).

כָּה (= כָּהָה מל"מ ובלא"ר וסורי כָּהָא, כְּהִי ונרדף עם כָּאָה, קָהָה פי' ענין עמום וחלש ,dunkel (trübe sein בפ' י"א בנגעים (מ"ה) הכהה בראשון יכבס ויסגיר הכהה בשני קורעו ושורף מה שקרע.

כָּה (= כָּהָה מענין הראשון (dunkelfarbig, matt בס"פ ד' דנגעים (מי"א) ובפ' כל היד בגמ' ה' דמים טמאים (נדה י"ט.), ובס"פ המדיר בגמ' היו בה מומין (כתובות ע"ה:), ובס"ג דנזיר (ס"ה:), ובפ' אלו הן הנחנקים בגמ' זקן ממרא (סנהדרין פ"ז:) [1]) אם בהרת קודמת לשיער לבן טמא אם שיער לבן קודמת לבהרת טהור ואם ספק טמא ר' יהושע אומר כיהה [2]) מאי כהה אמר רבה [3]) כיהה וטהר ודילמא כיהה וטימא אמר רב יהודה אמר קרא (ויקרא י"ג, נ"ט) לטהרו או לטמאו הואיל ופתח בה הכתוב תחלה בטהרה [4]). ס"א קיהה [5]). פירוש אם שיער לבן קודם לבהרת שהיה זקן ושערו לבן פירוש כיהה וטיהר כלומר כאדם הממאן החזיק בדבריו וטיהר. פ"א בע' קה [6]).

כָּה (מע' הקודם בפַעֵל blenden ועוד עיין בפנים) בר"ג דפ' בא לו כה"ג (יומא ס"ט:) ובפ' ד' מיתות בגמ' הנודר (סנהדרין ס"ד.) כהיינהו לעייניה אהני דלא איגרי איניש בקריבתיה [7]). ובפ"ג [8]) דסנהדרין בגמ' א"ר יהודה אימתי (סנהדרין כ"ז סע"א) א"ל ריש גלותא לרב אחא בר יעקב [9]) פוק עיין [10]) אי ודאי קטיל לכהייה [11]) „פי' יכו אותו בממונו וכן פירשו רוב הגאונים קונסין אותו ונוטלין את כחו ואת רוחו ומקצת הגאונים פירשו יכו את עיניו" ויש מפרשים מלש' (בראשית כ"ז, א') ותכהין עיניו מראות. *[אחי"ה פירוש זה עד וי"מ הועתק מפי' ר"ח כ"י הנ"ל רק שם אי' בזה הסדר: אי ודאי קטיל ליכהיוה כלומר יכו אותו בממונו, ליכהיוה מלשון הכאה כך פירשוה מקצת הגאונים דאמר ליכהיוה יכה את עיניו ורוב חכמי הגאונים אמרו קונסין אותו ונוטלין את כחו ואת רוחו ע"כ ורבינו הפך הסדר מפני כבוד רוב חכמי הגאונים וכ"ה נכון לפע"ד כי פי' לכהייה או ליכהיוה מל"פ کاستن = کاهیدن ובציווי کاه פי' תשש כחו schwächen וממעט את רוחו -vermin dern וכפירוש ר"א הנ"ל (בהערה 7) עקרונהו לעייניה או ברי"ף כ"י בסנהדרין מסמייא לעיניה (ד"ס סנהדרין צד ל"ו.) או ינקרו את עיניו ברש"י סנהדר' שם הכל לפי הענין הוא ולא עפ"י גזרת המלה וגם ביתר דברי רש"י שם יש קרוב למה שאיתא בערוך שהוא בנוי על פי' הגאונים שהובא בפי' ר"ח. וכל הערך היה לו לרבינו להביא אחר ע' כה א' כי אין המשך בין ערך הנוכחי ובין ערכי כה א' וב' אבל רבינו חשב כדעת י"מ שעקרו מלשון ותכהין והיינו משרש כהה, ועפ"י פירוש הגאונים הנ"ל ומגזרת המלה הפרסי' הנ"ל תתכן שלא גרסו מלת לעיניה אצל מלה זרה ושרש כהה בצירוף עם מלת עין אי' עוד איזה פעמים עיין מ"ש בסוף ע' הבא אח"ז] —

כְּהַחַלּוֹנוֹת (יחזק' מ' כ"ה) (wie die Fenster ודרושו: כֵּהָה חַלּוֹנוֹת) בפסיקתא דקומי אורי

---

1) כ"ה רק בכ"י ל"ד. 2) כ"ה בכל כ"י חוץ מכ"י ה"ב אבל בדפ"ע קטוע ע"י וכו'. 3) כ"ה בדפ"ר פיזו, ווינצי' ובאסיל וכ"ה בכ"י ש"ס לסנהדרין שם וכ"ה בכתובות ונדה שם ושם וכ"ה נכון עיין תוספו' נדה י"ט. ד"ה אמר רבה ובנו"ג בנזיר רב יהודה ובסנהדרין רבא וכ"ה בערוך דפוס אמשי' ובכ"י ערוך. 4) כ"ה בכל כ"י וכ"ה בנזיר ושם הגי' אמר רב יהודה אמר רב, ובדפ"ע קטוע ע"י וכו'. 5) וכ"ה ברש"י כתובות בשם ר' משה הדרשן ע"ש וכ"ה בתוספ' סנהדרין ולא גרסו ר' יהושע אמר וגי' קיהה אי' עוד בתוס' במקומות הנ"ל ועיין גליון לנדה ושם הוגה ר"ת דאיתא בתוספו' נדה שצ"ל ר"ח וכן מוכח מערך קה ב' אבל בשט"מ לכתובות שם מצאתי בשם תוספו' הגי' ר"ת. 6) בערך קה בי בשם ר"ח שהוא קרוב לפירש"י בכתובות בשם ר"מ הדרשן ועיין בשט"מ שם. 7) כ"ה בכ"י ב"ה, ובכ"י ו"ו וה"ב חסרה מלת איגרי ובדפ"ע חסר כל המאמר ובנו"ג ביומי כחלינהו לעיניה ושבקוה ואהני דלא מיגרי ביה לאיניש בקריבתא ובסנהדרין אהני ביה דלא איגרי איניש בקרבותא ובא"ה ליומא קרוב לגי' כ"י ב"ר דלא איגרי איניש בקרובתיה וכן בילקוט נחמיה ח' רמז אלף ע' וכן בכ"י ק' לסנהדרין עיין ד"ס שם צד צ': ובכולם הגי' כחלינהו ופירש"י סימו עיניו ע"י כחול ע"כ אבל בכ"י א"פ ביומא הגי' כהיוהו ובפי' ר"א עקרונהו לעייניה עיין ד"ס יומא צד ק"א: 8) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב, ובדפ"ע בט"ס ובסוף גמרי. 9) ובנו"ג לרב אבא בר יעקב וצ"ל לרב אחא בר יעקב וכ"ה בכ"י ש"ס עיין ד"ס שם, ובדפ"ר בערוך קטוע. 10) וכ"ה בכ"י פ' וק' בש"ס ובנו"ג פוק עיין בה. 11) בנו"ג ליכהיוהו לעיניה וברי"ף דפ' קושט' הגי' רק: ליכהיוה וכ"ה בפי' ר"ח בקובץ כ"י אנגיילקא דף פ"ט.

(פסדר"כ צד קמ"ה:) חלונות אין כתיב כאן אלא כהחלונות (יחזקאל שם) כיהות היו קטנות מבפנים ומרחיבות מבחוץ כדי להוציא אורה לעולם [1]. *[אחי"ה בנו"ג בפסיקתא כחלונות אין כתיב כאן אלא כהחלונות כהות הוו אטומות הוו מקיטנות מבפנים ומרחיבות מבחוץ. וכתב הרד"ק ביחזקאל שם וז"ל ויש בו מדרש כהחלונות כהה חלונות כלומר חלונות כהות וכו׳. ויפה כיון וכן כתב ר"ש באבער ולא כמ"ש בעל מ"כ במד"ר פט"ו וע"ש פי׳ מהרז"ו ורש"י בפי׳ יחזקאל הביא קצת בע"א בשם התנחומ׳ והוא בתנחומ׳ בהעלותך סי׳ ה׳ — והנה רבינו הביא זו המלה אודות הדרוש שנדרש בה כדרכו אבל מהראוי להביאה בערך כה של מעלה. ודע כי ערך כה ב׳ וג׳ ולפי פי׳ רבינו של י"מ גם כה ד׳ ענין אחד להם וכולם הטבעו על שרש כהה ומל"מ — וכנ"ה נגעי׳ פ"ב מ"א עיי"ע גֶּרְמַן (ח"ב, שס"ח:) ושם פ"ב מ"ב וספרא תזריע פרש׳ נגעים רפ"ב אין רואין הנגעים בשחרית ובין הערבים וכו׳, לפי שהכהה (בספרא שכהה) נראית עזה ולא בצהרים לפי (בספרא מפני) שעזה נראית כהה. ב"ר פל"א בשעה שהיא כהה היה יודע שהוא יום וגי׳ רבינו עיי"ע בטט (ח"ב, מ"א) ושם ובירושׁ׳ פסחים רפ"א דכ"ז סע"א בשעה שהיו (כהים) כיהים היינו יודעין שהוא יום. — הכוהה בתוספת׳ פ"ח דעירובין צ"ל הכוחה עיי"ע כח ב׳ — ובצרוף עם עין: ב"ר פס"ה כהו עיניו, ושם בהפעיל: מכהה את עיניו. ובינוני ירושׁ׳ נדרים רפ"ט דמ"א סע"ב עייני כהייא, והשם מגילה כ"ח. אבימלך קלל את שרה ונתקיים בזרעה שנאמר (בראשית כ׳, ט"ז) כסות עינים א"ת כסות עינים אלא כֵּהוּת עינים וכתיב ויהי כי זקן יצחק וגו׳ כ"ה בכ"י מ׳ ול׳ ובא"ה ובמנו"ה אצל ד"ס מגילה צד ע"ב: ובנו"ג אלא כסיית עינים וחסר וכתיב וכו׳. בכורות מ"ד. כל מחמת כהיותא וכו׳ פי׳ רגמ"ה כ"י לבכורות (בקובץ כ"י אנגיילי׳ דף ק"ח ע"א) כהיותא דאינו רואה כלל וכ"ה ברש"י שם] —

* כֵּהָיוֹן (מערך כה ב׳ וג׳ פירוש מראה כהה (dunkle Farbe תוספת׳ נגעים פ"ה חזר לכהיון טהור.

☞ כָּהֵיל (פי׳ כמו יכול בל"מ וכ"ה בלש׳ כושי. עיין פירשט אוצ"מ (I, 576 בדניאל (ב׳, כ"ו) האיתך כהיל [2] פי׳ יכול. *[אחי"ה וכן בדניאל ד׳, ט"ו ואנתה כהל, ושם ה׳, ח׳. ט"ו כָּהֲלִין וכן בתרג׳ שהש"ר ז׳, ט׳ אי כהיל . . ולא כָהֲלִין. ותר"י א׳ בראשית ל"ו, ז׳ ולא בהילת צ"ל כהילת] —

כֹּהֵן (מל"מ וכן בל"ע كاهن Diener, Priester; כִּיהוּן (das priesterliche Dienen (im Ornat) בר"ג דפ׳ טרף בקלפי (יומא מ"ג.) וכבס בגדיו הכהן (במדבר י"ט, ז׳) הכהן [3] בכיהונו פירוש „בלא מום ובלא טומאה בכיהונו במכסים הכהונה בבגדים שהן מתוקנין לעבודה". מפורש במשנה הפרק אלו נאמרין (פ"ז מ"ו דף ל"ח רע"א) כשמברכין הכהנים את העם בגבולין נושאין כפיהן כנגד כתפיהן ובמקדש נושאין כפיהן על גבי ראשיהן חוץ מכהן גדול וכו׳ [4], בגמ׳ דברכת כהנים בפ׳ אלו נאמרין (שם סוף העמוד) בפי׳ ר"ח אמר אביי נקטינן לשנים קורא החזן כהנים שנאמר (במדבר ו׳, כ"ג) אמור להם אמירה להם תהא ולית הלכתא כוותיה דאמר בירושלמי בפ׳ אין עומדין להתפלל בברכות (ירו׳ ברכות פ"ה ד"ט רע"ד) רב נחמן בר יעקב אמר אם כהן אחד אומר כהן אם היו שנים אומר כהנים אמר רב חסדא אפי׳ לכהן אחד קורא כהנים שאינו קורא אלא לשבט וכן הלכתא ובלבד שיהא החזן ישראל. *[אחי"ה כ"ה בכ"י ה"ב וכן מוכח קצת מערך חלון ומאו"ז הל׳ נשיאות כפים רסי׳ תי"א ושם הובא בקצור פי׳ ר"ח אבל בדפ"ע הגי׳ כזו בפי׳ ר"ח אמר אביי נקטינן לשנים קורא החזן כהנים שנאמר אמור להם לשנים ולא לאחד והלכתא כוותיה אבל הא דאמר רב חסדא נקיטינן כהן קורא כהנים ואין ישראל קורא כהנים שנא׳ אמור להם אמירה להם תהא לית הלכתא כוותיה, בפ׳ אין עומדין להתפלל בברכות רב נחמן בר יצחק אמר אם כהן אחד אומר כהן אם שנים קורא כהנים, ירושלמי אמר רב חסדא אפי׳ לכהן אחד קורא כהנים שאינו קורא אלא לשבטו ובלבד שיהא חזן ישראל ע"כ וכבר העיר הגרי"ב בהפשב"ע כי מלת ירושל׳ נעתקה ממקומה וצ"ל אחר תיבות בפ׳ אין עומדין להתפלל בברכות. ודע כי בירו׳ איתא זה המאמר „א"ר חסדא וצריך שיהא החזן ישראל" קודם מאמר דרב נחמן בר יעקב וכן הובא בתוספ׳ סוטה ל"ח. ד"ה לשנים ושם הובא רב נחמן בר יצחק כגי׳ הערוך בדפוסים אבל כגי׳ הכ"י ה"ב אי׳ בירו׳ ברכות הנ"ל ובאו"ז הנ"ל — וכנ"ה כהן גדול (ובלא"ר כהנא רבה סנהדרין ק"י

[1]) בדפו"ו בט"ס לסולם. [2]) במקרא כתוב: האיתך כָּהֵל. [3]) וכ"ה בכ"י ש"ס וכ"ה בגמ׳ בסמוך ובדפוסי׳ לי׳ מלת הכהן. והפירוש עצמו הועתק מפי׳ ר"ח ביומא (בש"ס ווילנא). [4]) בנו"ג במדינה כהנים נושאים את ידיהן כנגד כתפיהן ובמקדש ע"ג ראשיהן ובירושלמי איתא כנגד כתפותיהן וכ"ה באו"ז הל׳ נשיאות כפים רסי׳ תי"א.

רע"א) וכהונה (מל"מ כְּהֻנָּה) הרבה פעמים עיין דרשות רז"ל ברכות י"ט: מ"ד. שבת כ'. ל"א. נ"ה: קי"ח: עירובין ס"ג. פסחים מ"ט. נ"ז. יומא ט'. י"ח. שם: כ"ג. ע"א. ע"ב: ע"ג: ר"ה כ"ח: תענית י"ז. מגילה ג'. ט': י"ב. שם: כ"ח. שקלים ב'. יבמות פ"ו: צ"ד. ק': ק"ז. נדרים ל"ב. גיטין נ"ט. סוטה י"א: ל"ג: ל"ז. ל"ח: ל"ט: מ"ב. מ"ה. מ"ט. קידושין ס"ו. שם: ע'. ע"א. ע"ח: ב"ק ק"י: סנהדרין י"ח: כ"ו. ל"ט. צ': צ"ג. הוריות ט'. י"ג. זבחים ס"ד. ק"א. ק"ב. חולין נ"ו: צ"ב. קל"ב: תמיד כ"ו: מדות ל"ז: אבות ד', י"ג, ירוש' ברכות פ"ג ד"ו. ירו' נזיר פ"ז דנ"ו. ובלא"ר כַּהֲנָא ובקבוץ כַּהֲנֵי מגילה כ"ב סע"א. סנהדרין ק"י. חולין מ"ט. קל"ג. פסחים י"ז רע"א. גיטין נ"ט: ובלשון נקבה כֹּהֶנֶת חולין קל"א סע"ב. כתובות נ"א. ע'. (במשנה דכתובות ז', א') לפי גי' הירו' והקבוץ כּוֹהֲנוֹת ברכות מ"ד. יבמות ל"ג: ירו' יבמות ספ"ג ד"ה. ירושלמי גיטין ספ"ח דמ"ט ע"ד. ובלא"ר כהנייא ירושלמי שבועות פ"ו דל"ו ע"ג וירושלמי סנהדרין פ"י דכ"ח. ועוד בלא"ר כַּהַנְתָּא חולין קל"א סע"ב. פסחים מ"ט. והקבוץ ברכות מ"ד. כַּהֲנָתָא ושם מפשט ירושלמי כתובו' פ"א דכ"ה ע"ג כהונתא — ונקרא ספר ויקרא תורת כהנים יבמות ע"ב: ויק"ר פ"ז. שהש"ר פ' שרוך, וכן מכנהו רבינו בערך בן ב'. ובערך טחב. מדר ג' ועיין רש"י בחולין ס"ו. ד"ה תנא דבי רב. — והפעל ממנו בהתפעל זבחים ק"א: ק"ב. לא נתכהן] —

* כֹּהֵן, כַּהֲנָא (שם אמורא דא"י) מגדולי האמוראים של דור השני היה רב כהנא תלמידו של רב ונקרא בירו' בלי כנוי רב רק כהנא עיין מבוא הירושי' למהרז"ף ק"ט: ועוד היה רבי כהנא בדור הרביעי והוא אחד עם רבי כהן (ירושלמי ברכות פ"ג ד"ו. ירו' כתובות דכ"ה ע"ד, ירושלמי נזיר פ"ז דנ"ו.) ועוד רב כהנא בריה דר' חייא בר אבא, כהנא בר מלכיה (ר' כהנא בר מלכיו) עיין מבה"י שם ק"י.

☞ כהותא (?) (אולי מל"ם כאתא פיר' גערה וריב אבל עיין בפנים) תרג' לחרחר ריב (משלי כ"ו, כ"א) מחרחר כהותא. *[אחי"ה בנו"ג מחרה בהותא ובקצת דפוסים כהותא ויותר טוב הרתא עיי"ע הרת] —

כו (= כָּוָה מל"מ ענין שריפה וכן בל' ערבי كوى ובל"ם כוי (brennen, ein- ausbrennen בפ' החובל (ב"ק פ"ח מ"א דף פ"ג:) צער כואו בשפוד או במסמר. ובפ"ק בנגעים (מ"ה) השחין והמכוה [1]. ענין הבער. — ואין שפתותיו נוטפות מור תכוינה (שבת ל':) ענין כיבוי [2]) כבר פירשתי בערך טף. *[אחי"ה עיי"ע טף א' וש"נ שנוי הגירסא. בדפ' אמש' יפה נכלל זה הציון בע' כו א' אבל בדפוסים ראשונים הוא ערך בפני עצמו ולא ידעתי למה כי הוא משרש כוה בנפעל. וכנ"ה בקל: ב"ק פ"ה: כוואו בשפוד ובירו' ב"ק רפ"ח ד"ו: כוויו בשפוד. ירו' מעשר שני פ"ה דנ"ו ע"ג דלא כויה ובירוש' ביצה פ"ב דס"א ע"ג דלא כוויה עיי"ע גמר א' (ח"ב, ש"א) ויק"ר פט"ו יצא בנה כווי וכו'. בנפעל: חולין מ"ב רע"ב יכולה היא ליכוות ולחיות וכ"ה בתוספ' חולין רפ"ג, כלים ח', י"א או שנכוה, ויק"ר פט"ו ונכוית, ירושלמי שבת פ"ג ד"ו: והיא נכוית, ירושל' חגיגה רפ"ב דע"ז, אבות דר"נ פכ"ח נכווה באור, ירוש' ברכות פ"ב ד"ה: אתם נכוין . . ואי אתם נכוין ובבבלי ברכות ט"ז: אתם נכוים . . אי אתם נכוים, ירו' נדה פ"ג ד"נ ע"ד יכוה ברותחין ואת לא תיכוה אפי' בפושרין. בפיעל: במ"ר פ"ט כיוה אותה, בהפעיל: שבת צ"ד: נגעים פ"ז מ"ד הכווה (את) המחיה, באתפעל תרג' משלי ו', כ"ח — והשם כְּוִיָּה, כוויה עיי"ע גמר א' ומ"ש ובל"ם כְּוָיָא ובתרג' אונק' שמות כ"א, כ"ה; ויקר' י"ג כ"ד כְּוָאָה [Brandmal —

כַּו (= כַּוָּא, כַּוְתָּא בל"ע كو, كوّة בל"ס כַּוְתָּא פי' חור, וחלון (Loch, Höhlung, Fenster בס"ג דפ' במה מדליקין (שבת ל"ה.) פנים המאדימים את את המזרח וסימניך כוותא [3]). פירוש אם יהיה נר דלוק בבית ובו חלון פתוח למערב מתראה אור הנר כנגד פתח החלון במזרח. בסוף פרק א' [4]) דמשקין (מ"ק י"א.) אמר רבינא כמאן מדלינן האידנא כוותא דדשא בחולי דמועדא פירוש כשיוצאין המסמרים של עץ של קורה שעל הפתח בחולו של מועד לחוץ ונופלת הקורה מחזירין אותה ותוקעין המסמרים בחורין [דהיינו כר' יוסי דשרי למיעבד בלא שינוי] [5]). — (א"ב בדניאל (ו', י"א) וכוין פתיחן, ותרגום קול ישורר בחלון

---

1) כ"ה בדפ"ר וכ"ה נכון ובשדפ"ע ומכוה. 2) בעה"ק שנ"ב עוד: „או כויה" וכ"ה נכון. 3) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ה"ב וב"ר ובדפ"ע כותא. 4) כ"ה לנכון בדפ"ר וסופר דלא גמיר עשה מן א' אחרון בחשבו כי א' הוא קצור מן אחרון וכ"ה בדפוסים חוץ מדפ"ר אבל בערך קוותא לנכון פרק ק מ א. 5) השלמתי עפ"י ערך קוותא אשר שם הובא כל הענין וכ"ה בפירוש המיוחס לרש"י כ"י במ"ק ושם ג"כ הגי' כוותא עיין ד"ס למקומו, ובנו"ג קביותא דדשא וצ"ל כגירסא כ"י ש"ס קבוותא וכ"ה בראי"ש דפו"ו אבל רבינו גורס אצל ס"א כוותא גם בקו"ף עיין ערך קוותא.

(צפניה ב׳, י״ד) קל עופא דמצרף (?) בכוא, ותרגום את חלון התיבה (בראשית ח׳, ו׳) ית כות תיבותא. *[אחי״ה בתרג׳ בצפני׳ הנ״ל אי׳ לפנינו דמנצף וכ״ה במתורגמן בע׳ נצף אבל רד״ק הביא בצפני׳ התרגום: דמצפצף וכן מוכח מערך צף ד׳, וכצ״ל במו״ע כאן עופא דמצפצף. — וכנ״ה בתרגו׳ הרבה פעמים עיי״ע כו במתורגמן. — ובילק׳ ירמיה רע״ו הביא בשם פסיק׳ רבתי: כל מי שהיה לו (בת) [בית] טרקלין היה חופר בתוך ביתו כַּוִי קטנה והיו מכוונים אותו כנגד המזרח וכו׳, ובפסיקתא רבתי פל״א ותאמר ציון משובש חופר בתוך ביתו קטה כמין ניכו׳! והקבוץ כַּוֵי עיי״ע בי כווי (ח״ב, נ׳.) והושאל לחללים ונקבים שבגוף עיי״ע כן ו׳ ציון מספרי שם. ובלשון נקבה כוותא עיין לעיל וכ״ה בירו׳ יבמות פ״ד ד״ו: אודיק רבי מן כוותא. ילק׳ בשלח רמז רס״ב נפל ביתא ווי לה לכוותא נ״ב לקרותיו וטעות היא. והקבוץ תרג׳ שה״ש ב׳, ט׳ כַּוָּתָא — סנהדרין פ״ד סע״ב כוותא והנכון כגי׳ רבינו בערך בע ד׳ ובע׳ בותא (ח״ב קל״ז, רט״ו.) — כותא אונקל׳ ויק׳ י״א, י״ח בקצת דפוסים ובחולין ס״ג. כואת לפי גי׳ רגמ״ה כ״י שם (בקובץ כ״י אנגייליקא דף שי״ז.) ט״ס וצ״ל בואת עיין ערכו (ה״ב, כ״ז)] —

* כַּוַּאנָא (פי׳ בל״פ خوان שלחן) עיי״ע הבא אח״ז ומ״ש.

כַּוַּאנְגַּר (מל״פ خوانگر טבח וממונה על השלחן ומאכלות Koch, Tafelmeister, Essen-aufseher = כורנגא צ״ל כורנגר خورنگران פקיד על המאכל מושיב המזון Essenaufseher, Essenservierer) בפי׳ אעפ״י שאמרו בגמרא יושבת בקתידרא (כתובות ס״א סע״א) הוה חליף ואזיל כואנגר דמלכא, ס״א כורנגא דמלכא פי׳ [מסדר] תבשיל של מלך. *[אחי״ה ודע כי ס״א כורנגא כ״ה בכ״י ו״ו ב׳ ובכ״י ה״ב כוורנקא, ובכ״י ל״ד כודנקא וצ״ל כורנקא אבל בכ״י ו״ו א׳ ובו״ר ובדפ״ע הגי׳ ס״א כונדק וצ״ל כודנק כגי׳ כ״י ל״ד שצ״ל כורנק, ועפ״י הגהה זו היטב עולין גירסאות כואנגר = כורנגא (כורנקא) עם שתי גירסאות שהביא רבינו בע׳ אכנגרי, אכוונגרי אשר שם ס״א אכרנגרי וכבר הוכחתי (בח״א, ע״ט) כי אכוונגרי הוא הקבוץ מהיחיד אכואנגר של ע׳ הנוכחי וגי׳ אכרנגרי של כ״י ה״ב היא לעומת גי׳ ס״א כורנגא של כ״י ו״ו ב׳ דכאן אשר על כן צ״ל כורנגר שהיא ל״פ הרשומה בע׳ אכנגרי ובע׳ הנוכחי והיינו خورنگران פי׳ פקיד על המאכל ומסדר המאכל וכן פי׳ רבינו בע׳ אכנגרי מ ס ד ר שלחנות ובשם התשובות ממונה על השלחן וגם כאן צריך להשלים מלת מ ס ד ר והיטב פי׳ רבינו [מסדר] ת ב ש י ל כי כונתו על ס״א כורנגא שצ״ל כורנגר שהורכב מן כור פירוש בל״פ תבשיל ומן נגר פיר׳ מתקן, פקיד, ומסדר, ומביט Aufseher, Anordner [1]) וכן מפורש בשט״מ לכתובות: מ ת ק ן מ א כ ל ה מ ל ך ו מ ב י א ו ל פ נ י ו ע״כ, רק שם הגי׳ אטורנגא כמו בספרים שלנו (עיי״ע בח״א ס״ה.) ושם הוכחתי כי שבוש הוא מן אכוורנגא, ולכן הטיב פירש״י (עפ״י מה שהגיה מהרש״ל) מושיב ה מ ז ו ן ועוד עיין מ״ש בסוף ע׳ כורדק בענין גזרתה — אבל בערך אכנגרי כונת רבינו על גי׳ אכוונגרי שהורכב מן خوان (כואן = אכוון) שלחן ומן גר = گر (עיין ערך אכנגרי ומ״ש) לכן היטב פי׳ מסדרי שולחנות.. הממונה על ש ל ח ן המלך. ועוד אם נחזיק בגי׳ כורנגא ג״כ פתרונה בל״פ خور نگاه שומר המאכל ופקיד על המזון עיי״ע אטורנגא (ח״א ס״ה רע״ב) ושם נכתבה בטעות הדפוס המלה הפרסית בתיבה אחת, כי בתיבה אחת פתרון המלה מ ק ו ם המאכל והיכל המלך אשר מושיבין שמה המזונות — וראש התיבה (א)כואן נמצא ג״כ בילקוט הובא בד״ס לתענית כ״ה. צד ע״ה: ויהבו ליה חד כרעא דאבואנא חזו בחלמא דכ״ע אכלי אבואנא דתלתא כרעי ואיהו אכואנא דתרי כרעי וכו׳, ופירוש שם שולחן, ובכולם צ״ל אכואנא בכ״ף ואל״ף הראשון הוא במקום ע ל (עיי״ע אד ב׳ ח״א, ל״א:) ובנו״ג אפתורא ובכ״י מ׳ אתכא וכולם לשון שולחן הם ועיין מ״ש פערלעס במ״ע גרעטץ חכ״ב, כ״ד] —

* כּוּב, כּוּבָא, כּוּדָא, כּוּז, כּוּח עיי״ע כב, כד, כז, כח.

כּוֹי (לדעת רבינו עפ״י דעת י״א בש״ם הוא תיש שבא מצביה Bockhirsch ולפע״ד הוא מין חיה הנקרא בל״ר Antilope picta עיין בפנים) בפרק כסוי הדם (חולין פ״ו מ״א דף פ״ג:) ונוהג בכוי מפני שהוא ספק. פי׳ כוי זרע תיש ונולד מצביה. *[אחי״ה רבינו נגרר בפירושו אחר י״א בחולין פ׳. כוי זה איל הבר וי״א ז ה ה ב א מ ן ה ת י י ש ו מ ן ה צ ב י י ה ר׳ יוסי אומר כוי בריה בפני עצמה היא ולא הכריעו בה חכמים אם מין חיה אם מין בהמה וכו׳, ועיין שם דף ע״ט: ועיין תוספו׳ יומא ע״ד: ד״ה כוי. וכבר היה מוטל הדבר בספק בענין כוי לחכמי המשנה שאיתא

[1]) ובל״ס כורנקס פי׳ מתקן תבשיל ולפע״ד צ״ל כורנקא.

בביכורים פ"ב מ"ח כוי יש בו דרכים שוים לחיה ויש בו דרכים שוה לבהמה וכו', עיין משנה ח' עד מי"א, ובפי"מ להרמב"ם שם מפורש בזה"ל הכוי הוא מין מורכב מן העז ומן הצבי וכן אמרו כוי בריה בפני עצמה היא ולא הכריעו וכו', ע"כ וכ"ה בירושלמי ביכורים ספ"ב דס"ה: איזהו כוי א"ר לעזר עז שעלה ע"ג צבי וצבי שעלה ע"ג עיזה ורבנין אמרין מין הוא עיקרו ולא יכלו חכמים לעמוד עליו ובפי' ר"ש לביכורים שם קצת בשנוי ע"ש ועוד עיין תוי"ט לביכורים ולנזיר פ"ה מ"ז ומה שהשיג שם על פירמב"ם. ועוד עיין או"ח סי' תצ"ח ויו"ד רס"י כ"ח ורס"י ס"ד וסי' פ' לענין דיני הכוי. והנה רמ"ל ואחריו לעוויזאהן (תולדות החיות קט"ו והלאה) והח' לעווי רצו לפרש כוי שהוא τραγέλαφος, tragelaphos כלומר חיה של תיש וצבי אבל גזרת המלה אינה עולה יפה וגם מ"ש הגאון רש"ל בכ"ח, ד', רכ"ד הוא דוהק. וזה רבות בשנים נסיתי את חילי לבאר (בחקירות של מ"ע בן חנניה ללעהּ ח"י צד 218) מלת כוי מלי צענד gâo סאנסקריט והצוואריש gô בלי ארמניה kov עיין יוסטי צענדליקסיקון 104 ופירושו שור, פר Stier, Rind וכ"ה בל"פ החדש' گاو ויש במינו גם מין שנקרא گاوو (= گاو کوهی) פי' שור בר וזה נקרא ג"כ מין חיה אשר שמו בל"ר Antilope picta (עיין וואולירס ח"ב, ס"ד, תתקמ"ז) והוא ממיני יעלים ומראהו וגדלו כצבי ויש לו צמה תלויה משער (Haarzopf) מאמצע צוארו כמו לתייש ולכן חשבו י"א כי כוי בא מן התייש ומן הצבייה כי מראהו הוא כצבי ושער זקנו מתחת לגרונו הוא כתייש ובענין מאן דאמר כוי זה איל הבר אולי יש להגיה כוי זה יעל הבר (ווילדע געמזע) או יש לנקד אַיָּל הבר (ווילדער הירש) וכן נקרא בל"פ שור בר וצדין אותם וגם גדל בעדרים וזה מה שאמרנו (חולין פ'.) ושל בית דושאי[1]) היו מגדלין מהן עדרים] —

1 כַּוֵּון (הוא הפיעל משורש כון בל"מ בפיעל כּוֹנֵן וענינו הכנה ותקנה ויסוד והושאל אצל רז"ל להכנת הלב והמחשבה die Gedanken auf etwas richten) בר"ג דפ' אמר להן הממונה (יומא כ"ח:) דילמא כתלי בית המקדש בשש ומחצה משחרי משום דמכווני [2]), „פי' בירו' בפ' כיצד מעברין (ירו' עירו' פ"ה דכ"ב ע"ג) אמר ר' יוסי [3]) מי שאינו יודע [4]) לכוין הרוחות יראה (מקום) [צ"ל ממקום] שהחמה זורחת [5]) באחד בתקופת תמוז עד מקום שהיא זורחת בא' בתקופת טבת אלו פני מזרח [וכו'] [6]) עד כמה יגעו הנביאים הראשונים לעשות שער המזרחי שתהא החמה מצומצמת [7]) בו [באחד] בתקופת טבת (ובתקופת) [ובאחד בתקופת] תמוז. ז' [8]) שמות נקראו לו שער סור ששם הטמאים פורשין הה"ד (איכה ד', ט"ו) סורו טמא [קראו למו], שער היסוד ששם היו מיסדים ההלכה, שער החרסית [9]) שהוא מכוון כנגד זריחת החמה כדכתי' (איוב ט', ז') האומר לחרס ולא יזרח, שער האיתון שמשמש [10]) כניסה ויציאה, שער התווך שהוא ממוצע [11]) בין שני שערים, שער החדש ששם חידשו הסופרים [12]) הלכה [13]), שער העליון שהוא למעלה מן העזרה" [14]). בפ' אלו הן הגולין (מכות ט' סע"ב) ומכוונות להם דרכים מזו לזו שנאמר (דברים י"ט, ג') תכין לך הדרך. — (א"ב תרג' והנה אמת נכון (דברים י"ג, ט"ו) והא קושטא כיוון). *[אחי"ה והיה לר"ב להעיר גם על תר"י א' דברים י"ט, ג' שהעתיק עפ"י הגדה הנ"ל תכוונון לכון ארחא. וכן תרגום נכון, נכונה, ישר, כנים עיין במתורגמן. וכן אצל רז"ל בירו' ברכות פ"ד ד"ח ע"ג בית קה"ק שלמטן מכוָּן כנגד בית קה"ק שלמעלן מכון לשבתך (שמות ט"ו, י"ז) מכוון כנגד שבתך, ירושל' עירובין הנ"ל הארון היה מכוון להם את הרוחות, ב"ר ר"פ ט"ו צריך לכוון את רוחותיה, מ"ק י' רע"א עיי"ע אמר (ח"א, קכ"ו) סנהדרין כ"ט. אם נמצאו דבריהן מכוונין תוספת' שביעית פ"א מכוונין את הנטיעות. והושאל לשימת לב ומחשבה, ברכו' ה': וש"נ בלבד שיכוין לבו לשמים. שם י"ג רע"ב צריך שיכוין את לבו, שם ל': לא כוון מר דעתיה, כדי שיכונו לבם לאביהם שבשמים (בב"נ ובכ"י ש"ס ובראשונים: למקום וכ"ה בכ"י תוספת' ברכות פ"ג ובנו"ג לפני המקום), שם ז'. לכוין אותה שעה וכו', ל"ד. עד דמכוין דעתיה, חולין ל"א סע"א קא מכוין . . .

---

1) או לגיי הערוך בערך רשאי: ושל בית רשאי ובכ"י רגמ"ה לחולין: רישאי ופי' מקום. 2) וכה"ג בפירוש ר"ח הובא בתוספי ישנים יומא שם ד"ה דלמא וכ"ה בכ"י מ' ב' (אצל ד"ס צד ל"ז) וע"ש הפי' בתוספי ישנים ושם עוד מלת טובא וכ"ה בפירוש ר"ח (בש"ס ווילנא) אבל בכ"י ש"ס ליתא וליתא בחי' הריטב"א ובנו"ג משום דלא מכווני טובא. 3) בנו"ג יוסה. 4) בנו"ג אם אין יודע. 5) בנו"ג צא ולמד מן התקופה ממקום וכו'. 6) השלמתי כי כצ"ל בערוך שהיה מקצר והולך עד דבור כמה וכו' אבל כ"ה ג"כ בפירוש ר"ח. 7) בנו"ג מצמצמת וכ"ה בפירוש ר"ח. 8) כ"ה לנכון בדפ"ר פיזי ואמ', ובדפ"ו בט"ד ו' ובפירוש ר"ח (בש"ס ווילנא) בטעות ד'. 9) בנו"ג חריסית עיי"ע חרס ב'. 10) בנו"ג שהוא משמש. 11) בנו"ג מיוסד. 12) בנו"ג חודשו סופרים וצ"ל כמו בערוך. 13) בנו"ג את ההלכה ע"כ הועתק מפירוש ר"ח (בש"ס ווילנא). 14) בנו"ג מעזרת ישראל החיל ועזרת הנשים.

דלא מכווני וכו׳, ירוש׳ סנהדרין רפ״ד דכ״ב. רב הונא כד הוה חמי שהדין מכוונה הוה חקר וכד הוי חמי הכין והכין הוה מכוון (ובירו׳ שם פ״ג דכ״א רע״ג הגי׳ בטעות בכוונא . . הוה מכון). התפעל בירו׳ מגילה פ״א דע״א ע״ג דרש הכון (עמוס ד׳, י״ב) התכוון לקראת אלהיך ישראל, ועוד עיין ביצה כ״ג: וש״נ פסחים נ״ג: מגילה י״ב. יבמות ל״ט: נזיר כ״ג. סוטה ל״ו: ב״ב ט״ז. סנה׳ ק״ט. באתפַעל קידושין פ״א רע״ב לאיסורא איכַּוְּנֵי, חולין צ״ה. איכוון לצעורי לחבריה. אתפְּעל חולין י״ד. דלא אִיתְּכַן, הפעיל ביצה ב׳: מֵכִין, מֵכִינָה ועיין ערך הֲכָנָה, הָפעל ביצה כ״ו. והלאה המוּכָן, ירושלמי ביצה פ״א ד״ם סע״ד וס״א רע״א מוכנה לשחיטה . . מוכנין לשחיטה . . אפי׳ אינה מוכנת. חולין י״ד. אינה מן המוכן. יומא ל״ח: אין אדם נוגע במוכן לחבירו. והשם כִּוּוּן, כַּוָּנָה, כַּוָּנָה ב״ר ר״פ ט״ו צריכה כוון, ברכות י״ג סע״א צריכה כונה, ושם: כונה בלא קריאה . . כונת הלב, מגילה כ׳. כוונת הלב, חולין ל״א סע״א ורע״ב לא בעי כוונה . . דבעינן כוונה, ירו׳ יבמות פ״ה ד״ט רע״א איכן מצינו בתורה שהמילה צריכה כוונה וכו׳ ובלשון תרגום כַּוַּנְתָּא (תרגום תהלים ז׳, ד׳) ותר״י א׳ לבמד׳ ל״ה, כ׳ בצדיה: בכוונות לבא] —

2 כַּוֵּן (מע׳ הקודם ופי׳ פנה (sich wohin wenden ויפנו משם האנשים (בראשית י״ח, כ״ב) תר״י וכוינו מתמן גבריא[1]), פנו לכם (דברים א׳. ז׳. מ׳) כוינו לכון[2]). *[אחי״ה וכנ״ה בתר״י ב׳ דברים ב׳, ח׳ ונפן: וכוונן, ואפן (שם י׳, ה׳) תר״י א׳: וכוונית, תתאו (במדבר ל״ד, ז׳. ח׳) תר״י א׳ מכוונין, ובאונקלס תכונון] —

1 כֵּיוָן (מלת תואר הפעל ולע״ד משרש כון של ערך הקודם פי׳ בדרך הישר ונכון והיותר קצור geradezu, geraden Wegs ופי׳ מיד ולאלתר (sofort, gleich בס״ג דפרק אלו מציאות (ב״מ ל״ג סע״א) ובירושלמי בפרק אלו מגלחים בגמ׳ אין קורעין (ירושלמי מ״ק פ״ג דפ״ג:[3]) שמואל קרע מאניה על ההוא מרבנן דאסבריה הא מתניתין דתנן בפ״ג בתמיד (מ״ו דף ל׳ רע״ב) ושני[4]) מפתחות אחד יורד[5]) לאמת שחי מהו יורד לאמת שחי שהיה שוחה אמה עד שלא יפתח[6]) ואחד פותח כיון, פי׳ פותח לאלתר כמו אפשר יעשנו בדפוס ויקבענה כיון (פסחים ל״ז. נ״ד.), פירוש במהרה. *[אחי״ה וכן פי׳ רש״י בפסחים ל״ז. וקידושין כיון: מהר. ועוד מצאתי פעם אחת בסוף מסכת כלה מיד עמד ונפל על אפיו וכיון אבד. ונגזרה המלה מערך הקודם עיין מ״ש בתחלת הערך ודוגמתו בל״י εὐθύς שפירושו נכון וישר והושאל להוראת תיכף ומיד. ודבור המתחיל של הערך צ״ל כיון כמו שאיתא באמת בערה״ק שנ״ב אבל בדפוסי הערוך הגדול אי׳ כוון וצ״ל כיון. ופי׳ מהודד משונה מפי׳ הערוך תמצא בנידן שלנו במ״ע גרעטץ חכ״ט 289 והלאה ושם הגיה גרעטץ כזה אחד יורד לאמת בית השית ואחד פותח כַּוִין פי׳ חלונות. ויש להביא ראיה לשבוש כיון במקום כוין מגי׳ הילקוט בע׳ כן] —

* 2 כֵּיוָן (לפע״ד מערך הקודם פירוש מיד אחר ותמיד (sobald als, gleich nachdem נתקשר עם ש׳ או ד׳ של אחריו ד״מ ברכות ו׳: כיון שנצרך אדם לבריות וכו׳, שבת ל׳. כיון שמת אדם וכו׳, תוספת׳ סוף קידושין וכיון שמת אברהם אבינו וכו׳, יומא כ״ב: כיון שנתמנה אדם ועוד הרבה עיין יומא ל״ח. ל״ח: פ״ו: חגיגה ה׳: י׳. מ״ק י״ח. כ״ח. יבמות ס״ג: סוטה י׳: י״ג. כ״א. ב״ק ס׳. צ״ט. ב״מ ק״י. נדרים מ״א. סנהדרין צ״ו. ק״ג: נדה ל״א: ס״ה. ועוד הרבה זולתם. — כיון בילקוט האזינו רמז תתקמ״ב ד״ה הוא עשך עיין ערך כן ז׳.

* כּוּנָנִיּוֹת כנונים עיי״ע כן ו׳ — כנה עיי״ע כן א׳. — כונתא עיין אחר ע׳ כון.

* כּוּנְדְקָא ס״א בע׳ כואנגר ע״ש אבל ט״ס הוא כמו שהוכחתי.

[1]) בנו״ג ואתפניאו מתמן מלאכיא. [2]) בנו״ג אתפניאו. [3]) כ״ה נכון ברפ״ר אבל בשרפ״ע לי׳. [4]) בנו״ג בתמיד ושתים אבל כגי׳ רבינו אי׳ בירו׳ ב״מ ספ״ב ד״ח ע״ד. [5]) כ״ה לנכון ברפ״ר וכ״ה בעי׳ שחי אבל בדפ״ע בכאן אחת יורדת ובדפ״ו יורדות. [6]) כ״ה לנכון בדפ״ר אבל בשדפ״ע שהיה שוחה שלא יפתח ועיקי כגי׳ הדפ״ר ופירושו שהיה מכנים ידו בחור שבכותל עד בית שחיו ופותח וכפירש״י בקידושין. ובערך שחי פי׳ רבינו בזה״ל אחד יורד לאמת השחי ואחד פותח כיון עיין בערך כיון פירוש מוריד ידו צד השחי ופותח ע״כ ואין אצלי כל ספק שצ״ל בירוש (= בירושי׳) והוא בירושלמי קידושין ספ״ב ד״ח ע״ד כי שם איתא בזה״ל שהיה מוריד ידו על שיחיו היה פותח כיון ע״כ וצ״ל שהיה מוריד ידו עד שחיו [ופותח. ואחד] היה פותח כיון. והראיה כי כוונת רבינו היתה על הירושלמי הנ״ל אחרי שגם בערך הנוכחי ציין בפירוש גמרא דירושלמי מ״ק לפי גי׳ דפ״ר (וכ״ה בירו׳ הוריות פ״ג דמ״ח: עיי״ע בית שחי בח״ב, פ״ו וש״נ) ואחז רבינו דרכו הידוע מאז להביא בערכים שונים ציונים בגירסאות שונות ולכן גם בערך זה כיון לגי׳ ופי׳ הירושלמי מ״ק הנ״ל ובעי׳ שחי לגי׳ ולפי׳ הירושלמי דקידושין הנ״ל. — ושבוש מלת פירוש תחת בירושי׳ היינו בירושלמי כבר הראתיך בערכים אפוטרופוס. הדפה, ותק.

* כּוּם, כּוּם, כוסבר, כוסילתא, כוף, כופיא, כופיתא, כופתא עיין למטה בערכים בלי ו"ו אחר הכ"ף.

כָּוַוץ (נרדף עם קבץ, קפץ וכן בל"ע قبض, قبط ועוד خوص וכולם ענין קביצה וצמיתה הוא (sich zusammenziehen = schrumpfen בר"ג דפ' במה מדליקין (שבת כ' סע"ב) ותנא דידן צמר מיכווץ כויץ, ובר"ג דנדה (ג' סע"א) מוך נמי אגב זיעה מיכווץ כויץ [1]. ובאלו טרפות בגמ' הריאה (חולין מ"ו: מ"ז:) בקירירי לא דכווצא. פי' צומתין [2]. — (א"ב פי' בל"י נפתל עקש נצמת).

כוור (= כַּוְורָא, כַּוְרָא פי' דג וכן נקרא מין דג מיוחד בל' צענד kara עיין יוסטי צענדליקס' ע"ט) בס"ג דפ"ק דמשקין (מ"ק י"א סע"א) בוורא טוייה באחוה, פי המלח והדג אחים שניהם מן הים נבראו ימלחנו הרבה ולאחר צלייתו יתננו במים צוננין שהוא אביו היינו אסקיה באבוה אכליה [3] בבריה מטבילו בציר היוצא ממנו ושותה [4] עליו אביו המים וזהו שכתוב בספרים [5] כוורא תחלי וחלבא מיא ולא [שיכרא ולא] חמרא (מ"ק שם) אמר הגאון רב שרירא אנו לא כך למדונו רבותינו אלא כך למדונו [6] כוורא מיא ולא חמרא המרא ולא שכרא וזה קודם שיתעכל אבל לאחר שיתעכל טוב לשתות עליו מן היין ומן השכר וכל אדם ראוי לעשות כטוב לגופו וזה שאמר (מ"ק שם) כוורא תחלי וחלבא לטעון גופא ולא לטעון פוריא שהן יפין לגוף והוא סבלן אלא שמרבין הזרע לכן אין המצע סובלן [7], מיכליה [8] בבריה פי' מוריים של דגים מביאין דגים קטנים שאין בהן שמנונית ומולחין אותן כדי שייבשו ועושין מהן מוריים ומשלח מהן מנות איש לרעהו וכשיאכל בו הדג מטיב את טעמו והוא לו כבן [9]. בר"ג דפ' גט פשוט (ב"ב קס"א:) ובפ' אחרון דגטין (פ"ז רע"ב) רב צייר כוורא, פי' צורת דג. — (א"ב תרג' צפור שמים ודגי הים (תהלים ח', ט') צפרי שמיא וכוורי ימא). *[אחי"ה כוונת ר"ב בהביאו זה התרגום בעבור שיש ספרים גרסו נוני ימא ובמתורגמן הובאו שתי גירסאות ושם הובא ג"כ תרגום בני שחץ (איוב מ"א, כ"ו) בני כוורי ולא ידעתי למה לא הביא גם תר"י בראשית א' כ"ו; מ"ח ט"ז כוורי ימא — וכנ"ה במ"ק שם ההוא כוורא תילתא בישולא תילתא מילחא ותילתא טוויא. שם כוורא סמוך למיסרחיה מעלי, שם כוורא תחלי וכו', עיין ערך תחל ב'. שבת ק"מ: כוורא ובשרא וכו', ב"ב ע"ד: כוורא מליחא מעלי וכו'. חולין ק"ט: עיי"ע גרתא (ח"ב, שע"ח.) ירוש' שבת פ"ז ד"י. ההן רצייד כוורא וכו', והקבוץ כוורי תענית כ"ד סע"א, קידושין ע"ב סע"א, ב"מ י"ב: עיין ערך לבא ב', קף ו'. ובאשכול הל' מ"ק ואבלות קמ"ז. ססי' מ"ג הביא מ"ק י"א. פום בדיתא לבאי כוורו אתו כולי עלמא צוידי ואייתי כ ו א ר י וכן הוא ברי"ף ובנו"ג היחיד אייתי כוורא ובערך לבא הגי' כוורי. ומלת כוורו הוא פעל כלומר צדו דגים fischen, ובנו"ג כוורי ובר"ף גם כאן: כוארי אבל בר"ן שם כוורי] —

* כּוּר, כּוּרָא עיי"ע כר.

* כּוֹרָה (פירוש כמו קוֹרָה Balken, Umfang וכן כּוֹרֶת, כֹּרֶת) ירו' ברכות פ"א ד"ב סע"ג לא סוף דבר ג ו פ ו אלא אפי' כורתו כ"ה בגי' המהרש"ס ובנו"ג לא סוף דבר טפו וצ"ל נופו וכ"ה בב"ר פט"ו וכ"ה בילקוט בראשית רמז כ' וכצ"ל בשהש"ר פ' אחת ושם בט"ס גופו. ובב"ר ושהש"ר הגי' קורתו ובילק' שם צורתו וצ"ל כורתו וכן פי' המהרש"ס שם כורתו גזעו כמו קורתו בחלוף כ"ף בקו"ף ע"כ. ירושלמי עירובין פ"ג דכ"א. תיפתר כשהיתה כורתו ארבעה, ובירו' סוכה רפ"ב דנ"ב סע"ד בט"ס ככרתו, ירו' סוטה פ"א די"ז רע"ב לפי גי' דפ' אמש' כורתו דחרוביתא וכ"ה במד"ר פ"ט ובד' קראט' בט"ס אורתא ובירו' פיאה ד"כ סע"א בירתא דחרוביתא וצ"ל כורתא פירוש קורתו של חרוב וכ"ה באמת במד' שמואל פי"ג. וכן משתמש בזו המלה בקשור קורה רה"ג בסד"ט 15 בכלים כ', ה' וסמנתיו בערך כפת ד' ע"ש — ונרדף עם כּוֹרֶת, כֹּרֶת תוספתא כלאים רפ"ג כורת . . ונוף. ירושלמי כלאים רפ"ה דף כ"ט ע"ד הכורת . . והנוף. ושם רפ"ו ד"ל: אין אותו הכורת ממעט

[1]) בנו"ג מכויץ כויץ. [2]) בנו"ג בחמימי לא דכווצי בקירירי לא דמטרשי. וגי' רבינו בהפך בחמימי לא דמטרשי עיי"ע טרש ב' וסוף המאמר הביא כאן. אבל משבת הנ"ל נראה כי גי' שלנו עיקר כי ע"י החמימות נצמת וכן פירש"י בשבת י"ט סע"א דכווציה: ברותחין. [3]) וכה"ג ואוכליה בכ"י מי ובנו"ג וכן בסמוך מיכלי. [4]) כ"ה בכל כ"י ובדפ"ר. ובשדפ"ע ושותף. [5]) כ"ה בכ"י ה"ב וכן היה מציין הגרי"ב בהפשב"ע אולם בערוך איתא בדפוסים בספרא ובדפ"ר בקו על הרי"ש כספרי ובכ"י ו"ו א' בספרי אולי יש להגיה בסיפא והיינו בסוף פ"א דמשקין. [6]) כ"ה רק בכ"י ו"ו וה"ב. [7]) ועיי"ע טען ב' פ"א ובענין נפקא מיניה בין שני הפירושים בערך הנוכחי עיין מ"ש בעל הגיון שלמה עי' זה. [8]) בנו"ג מיכלי ועיין לעיל גי' אחרת. [9]) ובגוף הענין פי' כן המיוחס לרש"י.

ארבע. והקבוץ שם: שהיו הַכָּרָתִין נתונין וכו׳, ושם מקום כרתון צ״ל כרתין, ושם דכ״ט: רפ״ד: הכרתים, ור״ש בפ״ד דכלאים מ״ג גרס הכוורתים ע״ש וצ״ל הכורתים.

כּוֹרְדַק (לפע״ד מל״פ خوردنى פי׳ מאכל או יותר טוב להשלים מלה פרסי׳ خُر כי خورده خُر, خوردى خُر פי׳ מבשל Koch ועוד עיין בסוף הע׳) בס״ג דפ׳ כל שעה (פסחים מ׳:) רב פפי[1] שרא לכורדקי דבי ריש גלותא, פי׳ נחתומים המבשלים ויש בזה פי׳ בע׳[2] זמלסטר[3]. — (א״ב בורדקאי כתיב בנוסחאות דידן ע״ש). *[אחי״ה ובע׳ בורדקאי (ח״ב, קפ״ז) הארכתי ע״ש ועוד בע׳ אכנגרי (ח״א, ע״ט) וע׳ כואנגר, ובכ״י ה״ב אי׳ בע׳ הנוכחי בפנים הע׳ לכוורדקי והנכון בוי״ו אחד ופתרון המלה הפ׳ עיין בתחלת הערך, ובע׳ אכנגרי ובערך כואנגר הבאתי ג״כ גי׳ אכרנגרי (אכוורנגרי) והיא תוכל היות לשון פרסית כורשגר = خورشگر פקיד על המזונות, מתקן המאכל ומבשל ואחר הוא עם כואנגר خوانگر וא״כ גם כאן נוכל להגיה במקום כורדק: כורדקר = خورشگر והרי״ש בסוף התיבה רגילה להשמט כמו איזגדא סרכא עיי״ע וזה נ״ל עיקר כי כורדק בלי השלמת מלה פרסי׳ פז (עיין לעיל) ענינו רק מאכל ולא מבשל ועושה מאכל] —

* כּוּרְכְּיָא עיי״ע אחר ע׳ כרוכה.

כוורנק (מין אילן עיין בערוך ולפע״ד עיקר הגי׳ בבי״ת, עיין ערכו בח״א, י״ט; שם ע״ד: Citronenbaum, Riechpflanze והעתקתו אבל עיין סוף הערך ומ״ש) בפ״ק בתעניות בס״ג (תענית י״ד:) איזוהי נטיעה של שמחה זה הנוטע כוורנקי[4] של מלכים. ובר״ג דמגילה (ה׳:) נטיעה של שמחה נ ט ע[5] ואי זו היא נטיעה של שמחה זה הנוטע כרוונקי[6] של מלכות[7]. ו ב ס ו ף[8] גמר׳ דפ׳ עושין פסין (עירובין כ״ה סע״ב) ההוא כוורנק[9] דהוה ליה לריש גלותא בבוסתניה, פירוש אילן ששותלין כשנולד האדם לצרכו בבוסתנא. — (א״ב בנוסחאות אכוורנקא כתוב). *[אחי״ה ויש להגיה במוספיא אבוורנקא בבי״ת כי כ״ה בכל המקומות הנ״ל וכ״ה אבורנקא בכ״י ב״ר בערך אכורנקי לפי גי׳ י״מ ובבי״ת אי׳ ג״כ שם לפי גי׳ כ״י ה״ב אולם נ״ל שהוא בט״ס איתא כן כי סדר האותיות מעיד כי בכ״ף צ״ל, אבל בגוף הדבר נ״ל עיקר גי׳ הספרים בבי״ת ומגזרה הרשומה בערך אכורנקי ועיי״ע אבורנקי. ועוד אולי הגי׳ בכ״ף יש לקיים ע״י מלה פרסי׳ كاج פי׳ מין אילן דקל או كاج מין ארז. וז״ל רגמ״ה כ״י לתעני׳: אכוורנקי של מלכים שכשנולד בן נוטעין אילן אחד לשמו וכשמעמידין אותו למלך עושין ממנו כסא מלכות ע״כ וכ״ה בפירש״י בתענית בלשון ראשון ע״ש. ובענין פירש״י בעירובין עיין מ״ש בערך אכורנקי הערה ו׳ — וראיה עצומה לפירושי כורנקא (כוורנקא) ע״י מלה פרסי׳ كاج פי׳ ארז מצאתי מספור בגט״ן נ״ז סע״א כי הוה מתיליד ינוקא שתלי א ר ז א ינוקתא שתלי תורניתא וכו׳, ולכן גם כאן כורנקא פיר׳ ארז ונטיעתו בלידת הבן נקראת נטיעה של שמחה] —

כַּוֶּרֶת (מל״ע كوار, كوارة סל של דבורים Bienen-korb) בגמ׳ דפ״ק דשבת (ח׳.) זרק כוורת לרשות הרבים. ובפ׳ המוכר את הבית בגמ׳ מכר את הדלת (כ״ב ס״ה סע״ב) דתנן בסוף שביעית (פ״י מ״ז) כוורת דבורים ר׳ אליעזר אומר הרי הוא כקרקע. — (א״ב פירוש כלי עשוי מקש או קנים להכנים בתוכו נחיל של דבורים ואחר הכנסן לתוכו נקרא כוורת סתם ויש פעמי׳ שעושים כלי כמין כוורת ומכניסים לתוכו דברים אחרים). *[אחי״ה ונכון הוא והראיה משבת ל״ה. כוורת הקש וכוורת הקנים, כלים פ״ח מ״א כוורת פחותה ופקוקה בקש וכו׳, תוספתא כלים ב״ק פ״ו הכוורת והכפישה וכו׳, תנחומ׳ ריש במדבר עיין ערך כדור, ורה״ג בעוקצין פ״ג מ״י פי׳ ע״י חלתא בשבת ע״ד ב׳ וכן פירש רש״י כ״מ חלתא (עיי״ע) ע״י כוורת, ותרגום נופת צופים (תהלים י״ט, י״א) וכווריתא חליאתא (כ״ה בכ״י תרג׳ הובא מלעווי בעמת״ר), ובעה״ק שנ״ב העתיק בין שטא״ק (Bienenstock =) ושם הובא ג״כ בזה״ל: כ כ ל ו ב מ ל א ע ו ף ת ״ י כ כ ו ו ר ת ד מ ל י א ז י ב ו ר י ת א ע״כ וכ״ה בע״מ של בוקסט׳ בשם ערוך קטן אבל לפנינו בתרגום ירמיה ה׳, כ״ז איתא בע״א] —

---

1) עיי״ע וכ״ה בע׳ חסס; ובכ״י ש״ס רב פפא. 2) כ״ה לנכון בכ״י ה״ב. 3) כ״ה בדפ״ר, פיזי ואמ׳; ובדפו״ו זמלסתר ובכ״י ה״ב זומא לסטרא עיי״ע זמלסטר וש״נ. ובכ״י ו״ו אי ובי איי בפירוש דמלסטר וצ״ל בפרי (והיינו בפרק) זמלסטר וכ״ה בפי בכ״י ב״ר כי תחלת סדורו של ערוך היה עפ״י פרקים עיין מ״ש במבוא. 4) כ״ה בכ״י ו״ו א׳ ובי ל״ד ה״ב וכ״ה בסמוך וכ״ה בהוספת אי׳ אכוורנקי בכ״י ש״ס ובפי׳ רגמ״ה לתענית וכ״ה בדפ׳ פיזי בגמ׳ וברש״י, ובדפ״ע בערך הנוכחי כורנקי וכ״ה בכ״י ה״ב בע׳ אכורנקי לפי גי׳ יש שונים, ובכ״י ב״ר כאן: כודנקי וצ״ל ברי״ש ובאלף בראש איתא בערך אכורנקי ובנו״ג אבוורנקי. 5) לי׳ בנוסח׳. 6) ובכ״י ש״ס אכורנקי ובנו״ג אבורנקי וכ״ה בפי׳ ר״ח במגילה (בש״ס ווילנא). 7) בנו״ג מלכים. 8) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו; ובדפ״ע ובריש. 9) בכ״י ש״ס אכוורנקא ובערך אכורנקי בוי״ו אחד ובעה״ק שם אבורנקי ובנו״ג אבוורנקא ובאו״ז הל׳ עירובין סי׳ ק״ל ס״ק י״ב אבארנקא.

כוּז (בל"ע כוז, בל"פ כוזה פי' בקבוק ופך Krug) בר"ג דפ' ר"א אומר תולין (שבת קל"ז סע"ב) תלא כוזא בסיכסא הכי נמי דמיחייב, פי' תולין חצבא על היתד דהוי אהל ארעאי. בר"ג דפרק המוציא יין (שם ע"ז:) כוזא כזה כלומר כזה כלי קטן. בר"ג דפ' מי שהפך (מ"ק י"ב סע"א) זופתין כוזתא ואין זופתין חביתא. פירוש מר דאמר [1]) זופתין חביתא חייש לפסידא ובחביתא איכא פסידא יתירה אי לא זייפת לה משום דנפיש [2]) בה יינה ובכוזא [3]) ליכא פסידא יתירה, מר דאמר [4]) זופתין לכוזא חייש [5]) זופתין לכוזא חייש לטירחא ובכוזא ליכא טירחא יתירה ובחביתא איכא טירחא יתירה [6]). בפ' כל הבשר בסוף הלכה העוף עולה (חולין ק"ז.) אתקין רב אשי בהוצל כוזא בת רביעתא. בפרק שלישי בתמיד (מ"ו) כוזא [7]) דומה לקיתון גדול של זהב. — (א"ב פי' בל"י כלי מוכן ליתן מים לנטילת ידים גם מין כלי מוכן ליתן בו מים למזוג היין ואולי נעתק שם זה ליונים מן לשון עברי כוס. תרגום בפסוק ומרדכי יושב (תרגום שני לאסתר ב', כ"א) חיוויא חורמנא בכוזא דדהבא). *[אחי"ה עיין עוד תרגום שני שם ו' י"א כוונת ר"ב על ל"י χοῦς מדה לדבר לח והנכון שהוא ל"ע הרשום' וכן מעיד רע"ב לתמיד הנ"ל עיין בט"ר להח' אייזלער ח"א, 57. והגזרה מן כזה (שבת ע"ז:) הוא רק בדרך הלצה — וכנ"ה בתמיד שם סמ"ט הניח את הכוז על מעלה שניה ויצא ובירו' יומא פ"ב דל"ט: הניח הכוז על מעלה שנייה ויצא ונטל את הכוז ממעלה שנייה ויצא. שבת ל"ג: מ"ח רע"א תענית כ' סע"ב כוזא דמיא וכ"ה גי' כ"י ו"ו לעיל בציון משבת קל"ז סע"ב. ע"ז כ"ט. אייתי כוזא חדתא ומלייה מיא. במשקל ארמי כּוּזְתָּא במ"ק שם וכ"ה בירו' מ"ק פ"ב דפ"א רע"ב אבל בכ"י ש"ס במ"ק כוזא. ועוד י"ל כי אולי יש לנקד כּוּזַתָּא והוא קצור מן כּוּזַנְתָּא שהוא ל' קלילה מן כוז כלומר כוז קטן והראיה מרש"י בע"ז ע"א: ד"ה כוזנתא מציין מ"ק י"ב. בזה"ל זופתין כוזנתא וכו' וכן גורס שם רש"י בע"ז: אפומיה דכוזנתא ובנו"ג דכזנת' וכן גורס רש"י כ"י בשבת קל"ט סע"ב (ד"ס שם צד קס"ד:) אפומא דכוזנתא ופי' כלי קטן שמערין בו יין מן החבית ובנו"ג בפומיה דכוזני ובערך צבת א' הגי' אפומא דכוזינתא ע"ש ומ"ש ואולי מזה הענין כזנתא בירו' קידושין פ"א ד"ס רע"ב לפי גי' דפ' קראט' ובעל קה"ע גורס כזוניתא ע"ש וצ"ל כוזניתא אבל עיי"ע זגתא — יבמות ע'. בן בתי כוזא עיי"ע כד] —

כּוּךְ (לפע"ד מל"ע ופ' כוך בית קטן בלי חלונות Nische) בפ"ק דמשקין (מ"ק ח': במשנה) אין חופרין כוכין וקברות במועד. גמר' (שם) מאי כוכין אמר רב יהודה כוכין בחפירה וקברות בבנין. תבוא [8]) בכלח אלי קבר (איוב ה', כ"ו) תרג' [תעול] בשלמות שנייך בכוכא לבית קבורתא. *[אחי"ה וכן אבד כלח (שם ל', ב') תרג' הוביד כוך ות"א להובדא בכוך קבורתא — וכנ"ה בדרז"ל ב"ב ק': במשנה המוכר מקום לחבירו לעשות לו קבר וכו', עושה תוכה של מערה ד' אמות על שש ופותח לתוכה ח' כוכין וכו', וכוכין אורכן ארבע אמות ורומן שבעה ורחבן ששה ר"ש אומר וכו' פותח לתוכן י"ג כוך ע"ש כל הענין, ושם ק"א רע"ב והא נגעי כוכין לאהדדי ע"ש הפירושים. ירושל' ב"ב רפ"ג די"ג ע"ד המוכר קבר לחבירו כיון שקבר מת אחד בכוך חזקה לכל הכוך, תוספתא אהלות ס"פ י"ז שדה שאבד קבר בתוכה והיא שדה כוכין שדה כוכין היא שדה שאבד קבר בתוכה ואי זו היא שדה כוכין כל שחופר בארץ ומבליע את הכוכין לצדדין, ובאהלות פי"ח מ"ב אי' שדה בוכין עיי"ע בית פרס (ח"ב פ"א:) וע' בך (שם צ'), ולכאן שייך מה שהביא רבינו בערך (ככי) [כך] מתענית כ"ב סע"א וגיטין ס"ח סע"א ע"ש ומ"ש. ובענין גי' ופי' רגמ"ה לתענית כ"ה, עיין מ"ש בע' בְּרָךְ (ח"ב, קצ"ג הערה א') ועוד עיי"ע ככא א'. וכוכין היו חפירות בבית הקברות באחוזת הקבר ובפרט היו רגילין בארץ ישראל ועיין באריכות מזה הענין מ"ש הח' צוקערמאנדל במ"ע גרעטץ חכ"ג. ובהיות כוכין חפירות במחילות הארץ כעין אהלים בלי חלונות לכן נקראו כן על שם ל"ע ופ' הנ"ל, וראוי להעיר על השאילה ששאלו ראשונים לרב נטרונאי גאון ז"ל אי זו היא דרך ישרה בקבורה אם להטילו בכוך ולהנח למעלה מן הכוך שלא יגע בפניו עפר וטיט וכו' וכו', עיין תורת האדם לרמב"ן ענין הקבורה צד ל"ז סע"ג והלאה. ובענין חניכת הכוכין עיין במ"ק ח': ובריי"ץ גיאת הל' חו"מ צד י"ג.

---

[1]) כן הוא לנכון בדפ"ר ובכתב יד ה"ב וכן מוכח מפירוש המיוחס לרש"י. ובדפ"ע בט"ס מדאמר. [2]) כן הוא בכתב יד ה"ב וכן מוכח מפירוש המיוחס לרש"י ובכתב יד ו"ו ודפ"ע דפיש. [3]) וכן הוא בכתב יד בפירוש מיוחס לרש"י, ובדפוסים איתא בכוזתא ועיין בסוף הערך ומ"ש. [4]) כן הוא בכתב יד ה"ב ובדפ"ר רק שם מור צ"ל מר דאמר וכן מוכח מפירוש המיוחס לרש"י. [5]) וכ"ה בכ"י בפי' המיוחס לרש"י ובדפוסים דחייש. [6]) כל הפי' איתא במיוחס לרש"י למ"ק. [7]) בנו"ג הכוז. [8]) כ"ה בכ"י ו"ו.

בתרג׳ שה״ש ח׳, ה׳ ואפילו צדיקיא דמיתו בגלותא עתידין למיתי אורח כּוּכַיָא וכו׳ והוא עפ״י הגדה בכתובות קי״א. מחילות נעשו להם בקרקע] —

* כּוּכָא עיי״ע ככא א׳. (ככי) [כוכא].

* כּוּכָב, כוכליאר, כוכלת, כול, כומסא, כומתא עיי״ע ככב, ככליאר, ככלת, כל, כמס, כמתא.

* כּוּן עיי״ע כוון בכל עניניו.

כּוּנְתָא[1] (פירוש בל״ס אחד הוא עם כוסמת של מקרא Dinkel, Spelt) בס״ג דפרק מי שהפך (מ״ק י״ג:) כי אתא רב דימי אמר כונתא, פי׳ כוסמת ת ר ג ו מ ו[2] כונתא שלותתין אותה היינו חילקא. *[אחי״ה ובכ״י ש״ס בפי׳ אי׳ רב דימא אמר ח י ל ק א כונתא. ורבינו (וכ״ה ממש בפי׳ המיוחס לרש״י) הלך לשטתו בערך חלק ב׳ וע׳ זריד שפי׳ חילקא מלשון חלק ור״ב פי׳ יותר טוב חילקא ע״י alica, halica שהוא מין תקון של חטים הנקרא Speltgraupe וגם לפי עדות של דיאסקא-רידעס צד רל״ט נעשה alica (בל״י χόνδρος) מן כוסמת בעל שני גרגרין וזה טעם דרב דימי — אבל פתרון כונתא אינו כי אם כוסמת (וכן הוא בפירוש ר״ח במ״ק ש״ס ווילנא) והוא מין דגן וזה מה שאיתא במ״ק שם למאן דאמר כונתא דגן מעליא הוא ועיין כנת ב׳. ותרגום והכסמת (שמות ט׳ ל״ב) כונתיא, וכן וכסמת (ישעיה כ״ח, כ״ה) כונתין. ונעתק מל״ס (וכ״ה בפשיט׳ שם ושם) ללשון ערבי كنيت (ובאו״מ של פרייטאג ח״ד, ס״ב. אי׳ במעות كنيب) וע״י זו המלה פירש ר׳ יונה כסמת של מקרא עיין כתאב אלאסול בהו׳ נייבויער 327 ושם העיר ג״כ בזה״ל ويسميها اهل الشام الكنيت واهل العراق يسمونها الجلبان פי׳ בני סיריא יכנוה אלכנית ובני עיראק יקראוה אלגלבאן ע״כ, נשמע מזה כי גלבאן הוא כמו כונתא מין דגן והיינו כוסמת לכן בלי כל ספק גולבא בפסחים ל״ה, מנחות ע׳ סע״א שעל ידו מפרש הש״ס מלת כסמון היא היא המלה שדברנו בה ורבינו בערך גלב הביא רק שני המקומות הנ״ל[3] ולא מבאר מלת גולבא ובלי ספק הוא אחד עם جلبان שהביא ר׳ יונה ז״ן גנאח, ולכן אני חוזר ממה שהעתקתי זו המלה ע״י Wicke וצ״ל speltähnliche Getreideart וגם כתיבה גולבא עולה יפה מאוד עם מלה ערבית كلبا שהביא הח׳ לעף (פפאנצענ׳ צד ק״ה) בשם סופר ערבי והעתיקו כמו שהעתקתי עתה ורש״י לשני מקומות הבין לנכון גולבא בזה הענין כי לועזו ע״י לאי״ט spelta עיין מ״ש ערך גלב אולם בערך פול ובירושלמי כלאים הובא בהוספותי לערך גלב פירוש (גולבינא) [גילבונא] כמו שהעתקתי בתחלת ערך גלב ע״ש ול״ע ופר׳ שם. ועוד עיין כל הענין באריכות בספר הנ״ל להחכם לעף] —

* כּוּפְיָא עיי״ע כפיא אחר ערך כפי.

* כּוּשׁ, כּוּשִׁי עיי״ע כש.

☞ כְּוָות (= כְּוָת הורכב מן כְּ (כף הדמיון) ומן וָת = וַת = יַת פיר׳ כמו וכן בל״ס כְּוָת = אַכְוָת (= אַיְךְ וַת) הָכְוָת (= הָא כְּוָת) wie es, so wie, gleich wie) תרגום אין כמוני (שמות ט׳, י״ד) לית דכוותי. *[אחי״ה בנו״ג בו״ו אחד, אבל במתורגמן ג״כ בשני ווים וכ״ה לרוב בתרג׳ ירו׳ ד״מ תר״י ב׳ לבראשית מ״ד, י״ח; לבמדבר י״ב, ז׳; לדברים ל״ג, נ׳; תר״י א׳ לשמות י״א, ו׳. וכן בדרז״ל בו״ו אחד ויותר רגיל בשני ווין ובפרט בירושלמי עיין ברכות ל״ו. ושם סע״ב מ׳: פסחים נ״א סע״א, ב״ב קמ״ב: בכורות מ״ט: ירוש׳ ברכות פ״א ד״ג רע״א, ירו׳ מ״ק פ״ג דף פ״א ע״ד ירו׳ סוטה פ״ז דכ״א ע״ג ועוד זולתו] —

* כּוּת, כותה, כותי עיי״ע כרדו וע׳ כתי.

* כַּוְותָא עיי״ע כו ב׳.

כּז (= כְּזַז מל״ע كز = قز בעצם הוראתן פירוש נצמת ובהשאילה פחד ורעד וגעל נפש vor etwas zurückschaudern, sich ekeln עיי״ע בזז בח״ב, ל״א.) בפרק אלו דברים בגמרא ושאר כל הזבחים (פסחים ע״ב:) יבמתו כזיז מינה אשתו לא כזיז מינה. ובס״ג דפ׳ כיצד אשת אחיו (יבמות כ״ו.) לא מיבעי׳ אביו דכזיז בגיה מיניה אבל בנו דלא כזיז אביו מיניה אימא לא קט״ל. וביבמו׳ בס״ג דפ׳ בי״ש (קי״ב רע״א) אבל באשת אחיו מיכזז[4] כזיז מיניה, פירוש מתבייש ממנה לפשוט בה יד לאלתר. — (א״ב בכולהו כתוב בנוסחאות דידן בזיז[5]).

כָּזַב (מל״ם פירושו הבטיח על דבר מבלי לקיימו belügen ובהשאילה חדל versiegen) בשנים בפ״ח בפרה (מ״ט) אלו הן [המים] המכזבין[6] באחד

---

[1]) כ״ה בכ״י ו״ו, ובדפ״ע כונת. [2]) לי׳ בדפ״ר. [3]) בח״ב ר״צ צ״ל בשורה ט׳ אחר מלת והשעורים כזה: (מנחו׳ ע׳ סע״א).
[4]) כ״ה לנכון בדפ״ר ובשדפ״ע מיכז. [5]) ועיי״ע בזז ומ״ש. [6]) בערך פולמוס אי׳ בדפוסים הראשונים המכזבזין.

בשבועה המכזבין בפולמסיות [1]) ובשני בצורת [2]) [כשרין]. — (א"ב זה ל"מ הוא אשר לא יכזבו מימיו (ישעיה נ"ה, י"א) פירוש לא יחדלון מימיו. *[אחי"ה והוא על דרך ותירוש יכחש בה (הושע ט', ב') כחש מעשה זית (חבקוק ג', י"ז) וכ"ה בקל בתוספתא פרה רפ"ח הובא בר"ש לפרה שם וכן היה רבי יהודה אומר יורדת הצלמון אסורה (בר"ש פסולה) מפני שכזבה בשעת פולמוס אמרו לו והלא (כ"ה בר"ש) כל מי (בנו"ג ימי וצ"ל מימי וכ"ה בכ"י תוספ' אירפורט) בראשית כזבו בשעת פולמוס וכו'. סנהדרין פ"ב: כזבי (במדבר כ"ה, ט"ו) שכזבה באביה, יומא ס"ט: לפיכך לא כיזבו בו (בכ"י מ' לו) ירוש' תענית פ"ב דס"ה: עיי"ע אדם (ח"א, ל"ד.) והתואר תנחומ' מסעי סי' ה' ואתחשב כזבן, ב"ר ס"פ מ"ז שקרנא כַּזְבָּנָא את] —

כזב (תואר מן כּוֹזִיבָא: כּוֹזִיבִית von Koziba (Bar Kochba)) בפ' הגוזל עצים בגמ' גזל מטבע (ב"ק צ"ז רע"ב) אותיביה [3]) רבא לרב נחמן מיהא דתניא בריש תוספת' מעשר שני אין מחללין על מעות שאינן יוצאות [4]) כיצד היו לו מעות כוזביות ומעות ירושלמיות או של מלכים הראשונים אין מחללין [5]). ירוש' בריש מעשר שני (דף נ"ב רע"ד) מטבע שמרד בו [6]) כגון בן כוזיבא אינו מחלל. *[אחי"ה רבינו היטב כלל מעות כוזביות עם הציון דירושלמי כגון בן כוזיבא כי מעות כוזביות הן הנה המעות שטבען בן כוזיבא. ובשט"מ לב"ק איתא בזה"ל מעות כוזביות מעות של כזיב ע"כ וזה הפי' שהובא בשם גאון מסכים עם פי' רש"י בב"ק בל"א ובלש' ראשון פירוש רש"י כוזביות מטבע של בן כוזיבא ע"כ ולפע"ד אין כאן פלוגתא כי כוזיבא נקרא על שם מקום כזיב (= גזיב) כדמוכח מערך בן כוזיבא (עיי"ע בח"ב, קט"ו:) ועוד עיין ערך גזיב (שם רס"ג.) תנחומא חקת סי' א' בבקעת בית כוזיבא עיי"ע בקעתא (שם קס"ב.)] —

* כיזבא (?) מנחות ס"ט: רום כיזבא צ"ל רום ניזכא ועיין מ"ש בע' עדי ועיי"ע רסן, רזניקא.

כזית (= כּוּזִית, כנוי לרב שמואל) בב"ר פרשת כ"ד (לפנינו כ"ג) ותקרא את שמו שת לאמר (!) כ י ש ת ל י א ל ה י ם ז ר ע א ח ר (בראשית ד', כ"ה) א"ר ת נ ח ו מ א ב ש ם ר' ש מ ו א ל [7]). ובפנ"ב (לפנינו נ"א) ונחיה מאבינו זרע (שם י"ט, ל"ב) א"ר תנחומא בשם ר' שמואל כוזית [8]) בן אין כתב כאן אלא זרע אותו זרע שהוא בא ממקום אחר ואיזה זה זה מלך המשיח, פירוש כינוי שם הוא. — (א"ב בנוסח' שלנו מלת כוזית חסרה) [10]).

* כְּזַיִת עיי"ע זת (זית).

* כּוּזַנְתָּא, כּוּזִינְתָא, כְּזְנִיתָא עיי"ע כוז ומ"ש.

כֹּחַ (מל"מ פי' אומץ, יכולת, Kraft, Vermögen

כח כחו (mittelbare Kraft) בפ' אלו טרפות בגמ' נשתברו רגליה (חולין נ"ח.) כח דהיתירא עדיף ליה, בר"ג דפרק כיצד הרגל (ב"ק י"ח. והלאה) כח כחו לסומכוס מהו פי' „כגון שהיתה פרה מהלכת וניתזה צרור מתחת רגליה ושיברה כלים זה כחה אבל אם נתז שבר מן הכלי ונפל על כלי אחר ושברו זה כח כחו" [11]). *[אחי"ה ודוגמא אחרת בענין כח כחו עיין במכות ח' רע"א בע' ככס א'. ע"ז ס'. — כח אחר ב"ק ג': — כח ראשון . . . כח שני סנהדרין ע"ז סע"ב, חולין ט"ז. ושם מ"ט סע"ב וש"נ יפה כח הבן מכח האב, סנהדרין ע"ח רע"א כח כחוש, ב"מ ק"ה רע"ב עלו באילן שכוחו רע וכו' ובזבין פ"ג מ"א שכחו רע וכו'. ירושלמי ב"מ ספ"א ד"ח. כחן של לקוחות, ירושל' פסחים פ"א דכ"ז ע"ג לא תעשה שבא מכח עשה, ירוש' פסחים פ"ז דל"ד רע"ד ייפית כוחו, ועיין הרבה דוגמאות בע' יף (יפה), ברכות ל"ב. סנהדרין צ"ו. מנחות כ"ט: תשש כחו, סנהד' כ"ו: מתשת כחו, גיטין ע'. מכחישין כח, סנהדרין מ"ד: מאמצין את כחו, זבחים ס"ד. כחן של כהנים, ברכות ס"ג. אין בו כח לעמוד, ירו' ר"ה פ"ב דנ"ח: אין כח בעין לראות, חגיגה י"ב. בכח בגבורה, כח בגבורה עיין ערך גאל (ח"ב, רי"ח:)] —

כח (= כָּחַח בל"ס ענין שאף רוח ונשם hauchen, schnaufen ובל"ע كخ ענין גניחה בשנה schnar-

---

[1]) כ"ה בדפ"ר ובכ"י ו"ו א' ב', ל"ד ב"ר וכ"ה בדפ' אמשי וכ"ה בערך פולמוס אבל בדפ' פיזו ווניצי' ובאסיל בע' הנוכחי בט"ס בתולמוסיות. [2]) בערך פולמוס בצרות, ובנו"ג בצרון. [3]) כ"ה בדפ' פיזו ווניציא ובאסיל אבל בדפ"ר ואמ' איתיביה. [4]) כ"ה בכל כ"י ערוך וכ"ה בב"ק. [5]) כ"ה בכל כ"י ערוך ובב"ק וגי' כוזביות איתא לנכון בכ"י תוספתא מ"ש רק שם ומעות ירושלמית וצ"ל ירושלמיות ובנו"ג מעות כזביות וממעות ירושלמיות וצ"ל כגי' רבינו וכ"ה בשט"מ לב"ק בשם גאון ובנו"ג בב"ק מעות כוזביות ירושלמיות. [6]) ליתא בנוסח', ובתוספתא מ"ש איתא מטבע מדור וצ"ל מרוד וכ"ה בכ"י אירפורט. [7]) כ"ה בכ"י ו"ו א', ב' ה"ב וב"ר וכ"ה בדפ' ווניציא אבל בשדפ"ע לי' ומלת ל א מ ר לי' בפסוק אבל עיין תרגום אונקלס שם. [8]) כ"ה בדפ' ווניציא אבל בדפ"ר פיזו ובאסיל איתא רבי תנחומא בשם ר' שמואל אמר כוזית. [10]) לי' בב"ר בשני מקומות וכן לי' בילקוט בראשית רמז ל"ט וירא רמז פ"ה וילקוט דה"י א' ריש רמז אלף ע"ב ולי' ברות רבה פ' ותאמרנה הנשים ולא מצאתי ביוחסין ובסד"ה. [11]) הועתק מפי' ר"ח לב"ק י"ט. (בש"ס ווילנא).

chen ובל״פ كح كح גניחה ושעול (husten בר״ג דב״ק (ג׳:) אלא אכיחו וניעו כיחו רוק עבה שיוציא בכח וניעו רוק רך [1]) שיצא בניענוע ובפ׳ אחרון בעירובין בגמ׳ אף מ י ש נ ת ל ש [2]) רוקו (עירובין צ״ט סע״א) אמר ריש לקיש הכח [3]) בפני רבו חייב מיתה וכו׳. ובר״ג דחגיגה (ה׳.) מאי על כל נעלם (קהלת י״ב, י״ד) א מ ר ר ב י ה ו ד ה [4]) אמר רב זה ההורג כינה בפני חבירו ונמאס [5]) ושמואל אמר זה שרק בפני חבירו ונמאס. — (א״ב פי׳ בל״י לחות הנגר בכח). *[אחי״ה ר״ב כיון לפע״ד על ל״י χέω בזמן עבר κέχυκα giessen, ergiessen, אבל הנכון כמו שכתבתי בתחלת הערך וכפירוש רבינו אי׳ בתוספו׳ ב״ק ג׳: ד״ה כיחו ועיין בתוספ׳ נדה נ״ה: ד״ה כיחו ואולי ר״ת שהוזכר שם ושם צ״ל ר״ח כי מקור זה הפי׳ הוא פי׳ ר״ח כדמוכח משט״מ ב״ק שם. ועיין ג״כ הערה 1 תוספת׳ כ״י אירפ׳ עירו׳ רפ״ח הכוחה ברשות הרבים וכן מי שנתליש רוקו בפיו וכו׳ ובנו״ג הכוהה בט״ס. והשם כִּיחַ das Husten וכן פי׳ המאירי הובא בשט״מ לב״ק בזה״ל כיחו הוא הרוק העבה היוצא מן החזה וכו׳. ועיין תוספ׳ נדה שם, וכן ענין המלה בל״פ הרשומה ועוד פי׳ كُحّ בל״פ שעול — ולפע״ד יש לגזור מלשון ערבי كح גם שם שרץ והכח (ויקרא י״א, ל׳) שנזכר עם והאנקה כי הוראת שניהם ענין אנחה וגניחה הוא, ותרג׳ אונקלס וכוחא ובתר״י כֹּחא ועוד עיין חולין קכ״ב.] —

כח (עיקרו בע׳ וכח, יכח מל״מ (zurechtweisen בס״ג דפ׳ יש בערכין (ט״ז:) עד היכן תוכחה רב אמר עד הכאה ושמואל אמר עד קללה ורבי יוחנן אמר עד נזיפה ו ש ל ש ת ן מ ק ר א א ח ד ד ר ש ו וכו׳ [6]).

* כיחא (שם פרטי) עיין ערך בר כיחא (כח״ב קע״ז:).

* כָּחַד ירו׳ שבת פ״ז ד״י. כד מכחד ט״ס עיי״ע בחרת (ח״ב, ל״ו).

כָּחַל (מל״ט וכן בל״ס ובל״ע كحل פי׳ תקון עין בפוך mit Stibium die Augen schminken והשם כוחל, כוחְלָא וכ״ה בל״ס ובל״ע كحل, كحال (Augenschminke בפ׳ המוציא יין (שבת פ״ח, מ״ג דע״ח:) כחול [7]) כדי לכחול עין אחת. גמר׳ (שם פ׳.) עין אחת הא לא כחלי אמר רב הונא שכן צנועות כוחלות עין אחת פירוש כוחלת עין אחת של שמאל ומכסה פניה כולו ואין נראה מפניה אלא אותו עין ו י ו צ א ה ל ש ו ק [8]) וקרא מסייעני לבבתיני באחת [9]) מעיניך (שה״ש ד׳, ט׳) זה פירוש רב מצליח ז״ל כי נותנת כוחל בעיניה שנראין יפין [10]). ובפ׳ המצניע (שבת צ״ד: במשנה) וכן הגודלת וכן הכוחלת וכן הפוקסת. גמר׳ (שם סוף העמוד) כוחלת משום כותבת. בכתובות בר״ג דפ׳ האשה שנתאלמנה (י״ז רע״א), ובפ״ק דסנהד׳ בגמ׳ סמיכת הזקנים (י״ד.) לא כחל ולא סרק [11]) ולא פירכס [12]) ויעלת חן. ובס״ג דפ׳ כסוי הדם (חולין פ״ח:) תנא ה ו ס י פ ו ע ל י ה ן [13]) השחור והכוחל [14]) ונקרת הפיסולין וי״א אף הזרניך. ובפ׳ אלו טרפות בגמ׳ הריאה (שם מ״ז רע״ב) אמר ר ב

---

[1]) בדפ״ר וניעו ברכה והפירוש הועתק מפירוש ר״ח (בש״ס ווילנא). [2]) וכן הוא בירושלמי ובמשניות נאפ׳ ופיז׳ וכ״י א״פ ושאר מקומות אצל ד״ס עירובין צד קצ״ב. ולא העיר על הערוך ועוד עיין סוף הערך ובנו״ג משנתלש. [3]) כן הוא לנכון בדפ״ר ווינציא ובכ״י, ובדפ״א כיחה! וכן הוא כח בדפוס שונצ׳, ווינציא ובדי״ף ויש לנקד כָּח עיין ד״ס שם צד קצ״ב: וכן מוכח מפירוש ר״ח שמובא בשט״מ לב״ק ג׳: ובנו״ג כיח. [4]) ליתא לפנינו. [5]) בנו״ג עוד: בה. [6]) בנו״ג באריכות ובהבאת פסוקים. [7]) בירושלמי דפוס ווינציא ובמשניות נאפולי כוחל וכן הוא בערוך בסמוך. [8]) בכתב יד ה״ב ליתא. [9]) בקרא לפי הכתיב באחד וקרי באחת. [10]) בכתב יד ה״ב כדי שתראה יפה. ודע כי בדפוס ראשון איתא בזו הלשון: פירוש כוחלת עין אחת ומכסה העין האחרת ויוצאה לשוק וקראה לבבתיני באחד מעיניך נותנת כוהל בעיניה שנראין יפין ע״כ וז״ל הירושלמי שבת פ״ח די״א: שכן אשה כוחלת אחת מעיניה ומטמנת חבירתה ויוצאה לשוק לבבתיני באחת מעיניך ע״כ הרי כי פירוש רבינו לפי גי׳ דפ״ר עולה עם פי׳ הירושלמי בקנה אחד רק במקום ומטמנת חבירתה אי׳ בערוך ומכסה הענין האחרת וא״כ קשה מה בא ר׳ מצליח להשמיענו לכן אצלי ברור כי במקום פירוש צ״ל בירוש׳ (והוא בירושלמי כמו בערך אנתרופוס, הדפה, ותק ועיי״ע כיון א׳) ובדפ״ר הובא רק פירוש הירושלמי בלי באור ר׳ מצליח ובשדפ״ע הובא פי׳ ר׳ מצליח בלי הצעת הירושלמי והעיקר כי שניהם יחדיו ידובקו ויהיו תמים וכצ״ל: ב י ר ו ש ׳: כ ו ח ל ת ע י ן א ח ת ו מ כ ס ה ה ע י ן ה א ח ר ת ו י ו צ א ה ל ש ו ק ו ק ר א ה ל ב ב ת י נ י ב א ח ד מ ע י נ י ך פ י ר ו ש כ ו ח ל ת ע י ן א ח ת ש ל ש מ א ל ו מ כ ס ה פ נ י ה כ ו ל ו ו א י ן נ ר א ה מ פ נ י ה א ל א א ו ת ו ע י ן ו י ו צ א ה ל ש ו ק ו ק ר א מ ס י י ע נ י ל ב ב ת י נ י ב א ח ת מ ע י נ י ך ז ה פ י ׳ ר ׳ מ צ ל י ח ז ״ ל כ י נ ו ת נ ת וכו׳. וא״כ יפה הסדר כי בתחלה הביא רבינו פי׳ הבבלי ואח״כ פי׳ הירושלמי והוסיף להביא ביאור של ר׳ מצליח על הירושלמי ומסבירו בטעם כי נותנת כוחל וכו׳, ובדפ״ע וכן בכ״י נשמט מן בירו׳ שנשתבש למלת פי׳ עד מלת פירוש ובדפ״ר נשמט מן פירוש כוהלת עד גמירא, ודו״ק. ובגוף הענין פירוש כן ר״ח (בש״ס ווילנא). [11]) וכ״ה בערך שרק ד׳ אבל בערך פרכס א׳ שרק וכ״ה בש״ס. [12]) וכן הוא בסנהדרין, ובכתובות פירכוט ובערך פרכס: פרכס. [13]) כן הוא לנכון בדפו״ו ובשדפ״ע נשמט. [14]) כן הוא בדפ״ר, פיז׳ ובאסיל ואמ׳ אבל בדפ׳ ווינציא ובנו״ג הכחול.

אחאי[1]) כי כוחלא[2]) כשרה, פי' כגון הכוחל כשרה אבל שחורה כדיו טרפה[3]), ככבדא כשרה (חולין שם)[4]) שגוון הכבד קרוב הוא לגוון הכוחל. כביעתא טרפה (שם)[5]) פי' לבנה כביצה[6]) ויש מי שאומר כחלמון של ביצה[7]) והדעת נוטה שהוא כמו חלמון של ביצה[8]). — (א"ב תרג' ותשם בפוך עיניה (מ"ב ט', ל') וכחלת בצרידא עינהא). *[אחי"ה ר"ב הלך אחר ג"י הספרים המשובשים וכ"ה במתורגמן שרש כחל ועיק' הגירסא בצדידה וכ"ה בערך צדד ובמתורגמן שרש צדד, ובפשיטה וכ"ה בל"ע صداد פרוש מין כוחל לעינים — וכנ"ה בתרג' ירמיה ד', ל' כי תקרעי בפוך ארי תכחלין בצדידה, תר"י א' לבראשית ו', ב' כי טובות הנה: ארום וכו' וכחלן ופקסן וכו', וכן בדרז"ל שבת צ"ד סע"ב וצ"ה רע"א תוספ' שבת ספ"י מ"ק ט': ירו' מ"ק פ"א ד"פ ע"ד כוחלת ופוקסת. שבת ס"ד סע"ב ירוש' גיטין ספ"ט דנ"ד סע"ד שלא תכחול ולא תפקוס, כתובות ד': מ"ק כ' סע"ב להיות כוחלת ולהיות פוקסת, ירו' מ"ק פ"ג דפ"ג. לא לכחול ולא לפקוס, ושם לא כוחלת ולא פוקסת. ב"ק כ"ו: כחול עיני וסימאה, קידושין כ"ד: שבת פ', עיי"ע בת מלך (ח"ב רי"א)[9]), ירו' שבת פ"ח די"א: שכן אשה סומא באחת מעיניה כוחלת חבירתה. בכורו' פ"ז מ"ג עיי"ע חרם ו'. נדה נ"ה סע"ב האי מאן דבעי דלסתמיה לעיניה ליכחול מארמאי ולוי אמר האי מאן דבעי דלימות ליכחול מארמאי ובירוש' ע"ז פ"ב ד"מ רע"ד מהו מיכחול מינהון רב אמר מאן דבעי מסתמיא אסתמי לוי אמר מאן דבעי לממת ימות וכו', ירושלמי ביצה פ"ד דס"ב סע"ג הדא קלוריתה שרי מישוף ומכחול מינה ביומא טבא. — ירו' שבת פ"ז ד"י. מכחיל . . להכחיל ט"ס עיי"ע בחל (ח"ב, ל"ו). ב"ר פצ"ח דרש חכלילי כחולות עיין ערך דרום. ברכות נ"ח. כחלינהו וגי' שאינה הגונה היא עיי"ע בטט (ח"ב, מ'.) וע' כבה. יומא ס"ט: כחלינהו עיי"ע כה ד' גירסת רבינו. פדר"א פכ"ב ופמ"ז ומכחלות עיניהן כזונות. — והשם כָּחָל כחול ולגי' הערוך כוחל וכ"ה בל"ס כוחלא וכ"ה בחולין מ"ז רע"ב עיין לעיל, ובגיטין ס"ט רע"א נשחוק תרתי מנתא כוחלא. תרג' אסתר שני א', ג' גובתא דכוחלא. וממנו מכחל מכחול עיין ערכם וש"נ הצורה עפ"י כ"י] —

כְּחָל (אולי מל"ע حالق, حلق בהפך האותיות ופי' דד הבהמה (Brust, Euter בפ' כל הבשר (חולין ק"ט. במשנה) הכחל קורעו ומוציא את הלבו. ובפ' גיד השנה בגמ' ירך (שם צ"ז:) כחל בס'[10]) וכחל מן המנין היכא דלא קרעיה ובשליה בהדי בישרא[11]) אמר רב יצחק בריה דרב משרשיא וכחל עצמו אסור למאי נפקא מיניה דאי נפל לתוך קדירה אסור ונאסר[12]). פי' הוא הדד של בהמה. *[אחי"ה וכנ"ה הרבה פעמים עיין חולין ק"ט. והלאה ושם בלא"ר כחלא ק"י. תבשילא דכחלא, קי"א. כחלא תותי בשרא וכו' ויק"ר פכ"ב התרתי לך את הכחל ועיין חולין ק"ט: ושם הקבוץ כחלי וכ"ה שם ק"י. ושם בכנוי כחלינהו. ובדיני כחל עיין ש"ע יו"ד סי' צ'] —

כחל (= כוחלית לפע"ד שם לווי של אזוב על שם מקום כוחלית עיין בפנים ודעת רבינו מענין כחל א' וכחל ד') בפ"ק דסוכה בגמ' הבילי קש (י"ג.) ולא אזוב כחלית[14]) פירוש „אזוב שיש בו צבע כמו כוחל". *[אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו ובדפו"ו כחול ובשדפ"ע כחל. וכגי' כ"י ו"ו איתא בפי' סד"ט לרה"ג לנגעים פי"ד מ"ו ומשם נעתק אות באות ולכן נ"ל כי נשמט מזה הערך הציון מנגעי' שם ולנכון הובא בע' אזביון (ח"א, נ') ושם גם פרה פי"א מ"ז ודע כי בנו"ג בנגעי' לא אזוב

---

[1]) כן הוא לנכון בדפ"ר ובכ"י ו"ו וכן מוכח מכ"י ה"ב רק שם בט"ס רב אמאי וכ"ה בדפ' אמי וצ"ל רב אחאי וכה"ג בה"ג הלכות טרפה וכ"ה ברא"ש סימן י"ט ורי"ף גרס רב אחלאי אולי הוא כמו רב אחלי ואיתימא רב יחיאל שהביא יוחסין השלם (110) מפ"ק דעירובין וכונתו על עירובין י"ב סע"א ובד"ש בגמרא וברש"י איתא רב אהלי ובסד"ה גרס רב אהילאי, והיותר נ"ל כי גם ברי"ף צ"ל רב אחאי ובנו"ג אמר רבא ובדפוס פיז' וויניציא ובאסיל איתא בערוך בט"ס אמר רבא אמאי ונ"ל שנתערבו שתי נוסחאות רבא אחאי ואח"כ נשתבש אמאי. [2]) וכ"ה בה"ג בפירוש רגמ"ה כ"י חולין ברי"ף ורא"ש, ובנו"ג ככוחלא. [3]) והוא פירוש מן כדיותא טרפה בחולין שם וכ"ה בערך דיו א' ובפי' רגמ"ה לחולין (בקובץ כ"י אנגיליקא דף ש"ז:) רק שם בט"ס כי דיוטא וצ"ל כי דיותא. [4]) והיא מימרא דרב כהנא. [5]) והיא מימרא דרב סמא בריה דרבא: וכגון ביעתא ובה"ג: כגונא דביעתא. [6]) זה כפירוש בה"ג וז"ל שם כגונא דביעתא דחיורא כביעתא. [7]) כיוון על רגמ"ה שהוא פירוש בקובץ כ"י שם בזה"ל כגון ביעתא חלמון שבפנים ע"כ. וכן פירש הר"ן סביב לרי"ף. [8]) כן הוא לנכון בכ"י ו"ו. ורבינו מכריע בדעת עצמו כפי' רגמ"ה נגד בעל הלכות גדולות. [9]) ושם בשורה י"ד מלמטה צ"ל לקשט במקום לקשש. [10]) כן הוא לנכון בכ"י ו"ו א' וב' ל"ד ב"ר ובדפ"ע בט"ס בסוף! מחסרון ידיעת הקיצור בס' ובכ"י ה"ב איתא בפירוש בששים וכ"ה בנוסח'. [11]) וזה כגי' יש ספרים שהביאו התוספו' חולין שם ד"ה וכחל ולפנינו לי'. [12]) לי' לפנינו אבל עיין מ"ש חי' הרשב"א ד"ה א"ר יצחק. [13]) כן הוא בדפ"ר, ובדפ' וויניציא אזוב ולא אזוב כחלית ובדפוס פיז' ובאסיל אזוב ולא אזוביו ולא אזוב כחלית ובדפוס אמש' אזוב ולא אזוב יון ולא אזוב כחלי וכ"ה בנוסח' ושם כוחלי ועוד עיין בסוף הערך.

יון לא אזוב כוחלי לא אזוב רומי לא אזוב מדברית ובפירוש רה"ג איתא כחלת. ובפרה שם לפנינו (בוחלית) [צ"ל כוחלית] וכ"ה כוחלית בכ"י ש"ס לסוכה עיי"ע אזביון, וכ"ה במכילת' בא פרשה י"א ולא אזוב כחלית ולא אזוב מדברית וכו', ובספרי חקת פ' קכ"ד ופסק' קכ"ט כוחלית ובחולין ס"ב רע"ב כוחלית. ואצלי אין ספק כי כוחלית הוא שם מקום ויגיד עליו רעו אזוב יון, רומי(ת) מדברי(ת), ובאמת אי' בקידושין ס"ו. מעשה בינאי המלך שהלך לכוחלית שבמדבר וכיבש שם ס' כרכים ופירש"י כוחלית שם מדינה שבמדבר ע"כ וכבר שערתי בע' אזביון כי כוחלית בהפך האותיות Κιλικία, Cilicia באסיא קטנה והתואר cilicius וגם בן מתתיהו על הקדמוניות י"ג, י"ג, ה' ועל המלחמות א', ד', ג' העיד כי במחנה של ינאי המלך היו בעלי מלחמה הרבה ממחוז Κιλικία וזה סעד לספור של רז"ל בקידושין הנ"ל — אבל דעת רה"ג ואחריו של רבינו נתן כי כחלית הוא מצבע כוחל וקשה להולמה כי למה יכנה אזוב עפ"י הצבע ועוד עפ"י צבע של כוחל דווקא! — ובפי' רגמ"ה כ"י חולין שם (בקובץ כ"י אנגייליקא דף שט"ז) מצאתי אזוב כוחלי פֵּירְשׁ ע"כ והוא לפע"ד לש"צ pers גרינליך - בלוי] —

כֹּחֶל (= כּוּחְלָא מע' כחל א' פי' בל"ם ובל"ע פוך ועוד בל"ע كحلى נפך (Karfunkel בר"ג דפ' השותפין (ב"ב ד'.) ובר"ג דפ' החליל (סוכה נ"א: במאי בנייה באבני שישא כוכלה ומרמרא [1]). ובפ"ק דקדושין (י"ב סע"א) ההוא דקדיש [2]) באבנא דכוחלא, פירוש אבנים שדמותן כעין כוחל [3]). *[אחי"ה ופירש"י אבנא דכוחלא שיש שחור דומה לכחול ע"כ וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב. אבל רש"י בב"ב פי' כוחלא שיש צבוע כעין כחול וכן פי' בסוכה ע"ש. אבל לפע"ד היא אבן אדומה מאוד והוא נפך וכן העתיק רס"ג נפך (שמות כ"ח, י"ח) كحلى וכנ"ה בשמ"ר ס"פ ל"ח דן כוחלין וצ"ל כוחלי וכ"ה בתר' שה"ש ה', י"ד יהודה גליף על כחלי ובפסיקת' דרב טוביה (בהוצ' באבער 188) על נפך היה חקוק יהודה ובסמוך פי' נפך כחבלי וכבר הגיה המו"ל שצ"ל כחלי וכ"ה במתורגמן אולם מ"ש שהוא אבן אזמרגד קצת בלא דיוק הוא כי הוא אבן נפך כאמור, וכן העתיקו שבעים זקנים ἄνθραξ והוא carbunculus כמו שהעתיקה הפולגאטא ואחד הוא עם צרידא כמו שהעתיק הפשיטה והוא = פוּךְ, כוחל עיין ערך כחל א'] —

☞ כוחילנא (שם עוף) ובר נפחא (חולין ס"ב: בעל הערוך גרס גוחילנא ע"ש [4]).

1 כָּחַשׁ (מל"מ ענין כפירה וכזב ובהפעיל פי' כזב והזים את העד lügen strafen, einen Zeugen des Alibi überführen) בפ' מרובה בסוף הלכה גנב עפ"י שנים וטבח ומכר על פיהן (ב"ק ע"ג:) עדים שהוכחשו ולבסוף הוזמו פירוש כגון דאתו בי תרי דאמרי פלוני הרג את הנפש והוכחשו דאתו אחריני ואמרי לא הרג והשתא הוו להו תרוויהו כיתות מוכחשות דבאכחשה לא אזלינן בתר עדות בתרא כדאמרינן (שם ע"ד:) תרי ותרי ניגהו מאי חזית דסמכת אהני סמוך אהני ואח"כ הוזמו דאתו אחריני ואמרי והלא עמנו הייתם וכו', נהרגין ולא אמרינן כיון דהוכחשו בטלה העדות וכשהוזמו על עדות בטלה הוזמו אלא הכחשה היינו תחלת הזמה אלא שלא נגמר והשתא הוא דנגמר כשהוזמו. ובהאשה פ"ב בכתובות בגמרא העדים שאמרו (כ'.) אין מזימין את העדים אלא בפניהם ומכחישין את העדים שלא כפניהם והזמה שלא בפניהם נהי דהזמה לא הויא הכחשא מיהת הויא. ובע' (זם) [זמם] יש מזה הענין. ובר"ג דפ' שנים אוחזין בטלית (ב"מ ג':) מה לפיו שכן אינו בהכחשה והזמה. פירוש „אם יודה שלויתי מפלוני מנה ביום פלוני במקום פלוני ויבאו עדים ויעידו כי שם היינו בו ביום באותו מקום שאמרת ולא לוית, [אתה ממנו כלום] אחר היה שלוה, או אם יאמרו לו אותו היום עמנו היית במקום פלוני רחוק מזה המקום יותר ממהלך יום והוא מכחישם אמרינן (שם) הודאת בעל דין כמאה עדים ואין העדין יכולין להכחישו ולא להזימו". *[אחי"ה הועתק מפירוש ר"ח שהובא בשט"מ לב"מ שם ד"ה אשם וכן הוא בפירוש ר"ח בש"ס ווילנא. — וכנ"ה ב"ק ע"ד. מכחשי לא מתכחשי . . אתכחשי, שם: עדים. שהוכחשו בנפש לוקין, סנה' פ"א: אתכחוש בבדיקות ולא אתכחוש בחקירות, כריתות י"א סע"ב מכחיש . . לא מכחיש, סנהדרין ס"ז: למה נקרא שמם כשפים שמכחישין פמליא של מעלה. ב"ר ר"פ מ"ח אכחשה קדמה . . מפני מה את מכחישני לפני אמתי וכו'] —

---

[1]) כן הוא לפנינו בסוכה וכן הוא בכתב יד פי' בב"ב ד"ס צד ו'. ועי"ש שנויים ובכתב יד ליתא אמר רבה וכן ליתא בילקוט וכן מוכח מערך הנוכחי. [2]) בנו"ג ההוא גברא דאקדיש. [3]) כן הוא בדפ"ר פיז' ובאסיל ואמש' ובדפו"ו כחול. [4]) ח"ב רע"א.

2 כָּחַשׁ (מל"מ ענין דלת בשר ורזון abnehmen, abmagern) בפ' הכונס בגמ' כיצד משלמין (ב"ק נ"ט.) איכא בינייהו כחש גפנא[1]) ולא מסיימו פי' אלו היה סמדר זה נשאר בגפן עד שיגמרו ענבים ליבצר היה מכחיש ויונק לחלוחית העץ וכשאכלו סמדר נשאר כח העץ במקומו. *[אחי"ה וכזו השיטה הלך גם רש"י אבל מתשובת הגאונים שהובאה בשט"מ לב"ק שם ד"ה כחש נראה בהיפך דכחש גופנא ר"ל שמיד כשקטף זה אותו כשהוא סמדר הוכחש הגפן כי נסתתמו משקין המגיעין לחלוחית לענפיו — וכנ"ה בב"מ ק"א רע"ב ק"ד סע"ב כחשא דארעא. ושם הפעל אמרי אינשי כחשא ארעא ולא ליכחוש מרה. ב"מ ל"ד. כחש מחמת מלאכה כחש מחמת מכה, ב"ב קנ"ה: ליכחוש, סנה' צ"ה סע"א כחש חיליה, ב"ר ר"פ נ"ג דרש כחש מעשה זית (חבקוק ג', י"ז) על שרה: אותן המלאכים שבישרו את שרה האירו פניה כזית כוחשים היו אלא וכו' ובילקוט חבקוק רמז תקס"ה לי' אלא ושם: כחשים היו וכ"ה בילקוט וירא רמז צ"א וע"ש, ובפסיקתא רבתי פמ"ב איתא בקטוע. בהפעיל ואפעל יבמות ל"ד: יכחיש יופיה, שם צ"ז. אכחשוהו, ב"ק ל"ד. את מכחשת, מעיל' י"ז. יכחיש או יבריא, סנהדרין פ"ד: הכחישה באבנים, ירוש' ב"ק ספ"ג ד"ג ע"ד הכחישו חמשים זוז, ירושלמי מ"ק רפ"א ד"פ. עמדה מלהכחיש. ריש אסת"ר דרש אחשורש . . שהכחיש ראשן של ישראל בצום ובתענית. ובהשאילה שבת כ"ב. ושם: אכחושי מצוה. והתואר ובינוני פעול כָּחוּשׁ יבמות צ"ז. חולין צ"ז. כְּחוּשָׁה ב"ק נ"ט. יומ' כ"ה: ובינוני פעיל כְּחִישׁ ב"ב, קנ"ה: ולנקבה ב"מ ק"ה: כחישא והקבוץ שם ק"ח: בכחישתא והשם כַּחַשׁ כַּהְשָׁא עיין לעיל ולנקבה כחישותא חולין צ"ג: בכורות מ"ה: יבמות צ"ז, ב"ב קנ"ה:] —

* כטספטיים (מין דג) ע"ז ל"ט. עיי"ע כספתיאס, וע' אכסיפתיאס (ח"א, פ"א:).

כִּי (לפי דעת ר"ב הוא אות יונית X Chi, ולפע"ד הוא אות יונית υ, Υ שנקרא' Ypsilon עיין בפנים) באלו מנחות פרק ששי דמנחות (מ"ג דע"ד:) כיצד מושחין כמין כי, ובהכרים פרק כ'[2]) דכלים (כ"ז) מחצלת שעשה לה קנים לאורכה טהורה וחכמים אומרים עד שיעשם[3]) כמין כי. ובפ"ק בכריתות בגמרא המפטם את השמן (ה':) ת"ר[4]) כיצד מושחין את המלכים כמין נזר והכהנים כמין כי[5]) מאי כמין כי אמר רב מנשיא בר גרא[6]) כמין כי יוני, פירוש יצק שמן על ראש אהרן וירד אילך ואילך כמין שתי טיפי מרגליות על זקנו (עיין כריתות והוריו' שם ושם, ילקוט תהלים רמז תתפ"ג) וזו צורתו: (א"ב אות יונית שתים ועשרים בסדר האותיות וצורתו שני קוים באלכסון בוקעים אחד לאחד בתוך). *[אחי"ה כונת ר"ב על אות יוני' שצורתה X אבל לפע"ד כונת רבינו נתן הוא על האות העשרים שצורתה Υ ולזו הצורה שוה הצורה שציינתי בפנים עפ"י כ"י ו"ו א'. רק צורת האות הנ"ל שוכבת וצורת האות היוני' אצלנו בספרים ובסדר האל"ף בי"ת עומדת זקופה. ודע כי זו הצורה באלפ"א בית"א היונים היא עפ"י כתיבה גדולה ומרובעת אבל באלפא ביתא קטנה נראה הצורה כזו υ ועם זו הצורה הקטנה עולה יפה מה שמצאתי בשאר כ"י ערוך ובראשונים כי בכ"י ה"ב אי' כזו: ובכתב יד ברעסלויא ובכתב יד ליידען וקרוב לזו בפי' רגמ"ה כ"י למנחו' (בקבוץ כ"י אנגייליקא דף כ"ג:) וז"ל כי יוני אות היא כעין זה אבל בפי' רגמ"ה לכריתו' (בכ"י שם דף ק"ע:) איתא בזה"ל כמין כי יוני: כך מן המצח על גבי הראש עד העורף ע"כ וזו הצורה נסמנה בפירוש תוי"ט בכלים פ"כ מ"ז (עיין למטה בסמוך) וכן איתא בכ"י ערוך ו"ו ב' וכ"י פאריז כזו וכן ברש"י בכרית' שם רק שם בעגול כזה Ω אבל ברש"י בהוריות שם אי' בזה"ל ככף יוני כזה אך בכל הדפוסים הישנים לי' הציור ברש"י וגם בכ"י ש"ס הוריות אי' הגי' לנכון כ י יוני ולא כבדפוסים כף יוני ונ"ל כי התוספות מנחו' ע"ה, ד"ה כמין כיוונו לזו הצורה ברש"י להוריות כי ז"ל התוספ' שם: (הובא בתוי"ט במנחו') כמין כי צייר בקונטרס כמין ט ית ובפירושי חומש פי' גימל ויש מפרשים כמין נון או כמין כ' וכו' ע"כ. ודע כי כונתם על רש"י שמות כ"ט, ג' שפי' רש"י כמין כי שהיא עשויה כנו"ן שלנו ע"כ ובכ"י רש"י אצל הח' בערלינער (רש"י פ"ב) אי' פי' כמין כף יוונית שהיא עשויה כמו נון כפופה, ובכ"י אחר (שם) כמין גאם יוונית עשוייה כמין כף שלנו ע"כ. וברש"י ויקר' ב', ד' לא פירש מה הוא כי יוני,

[1]) בנו"ג גופנא. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו, ה"ב וב"ר ודפ"ר רק שם בט"ס פ"ב, ובשדפ"ע ובכירים פרק שני! [3]) בנו"ג שיעשה. [4]) כ"ה לנכון מאוד בכ"י ה"ב ובדפ"ע בבראשית רבה! כי מתחלה היו כתוב במקום ת"ר בט"ס ב"ר ופשטוהו כטעות בראשית רבה עיין הגיון שלמה זה הערך. [5]) בדפ"ר חסר מן כמין כי ראשון עד כמין כי שני. [6]) וכ"ה בהוריות י"ב. ובפי' סד"ט לרה"ג לכלים שם וכ"ה ביוחסין השלם 166 ובכריתו' אי' רק: רב מנשי.

ובמנחות (ע"ד סע"ב) פירש"י שבלשונינו קורין לכף שלהן כי ע"כ וזה מסכים עם כ"י רש"י שמות שם (אצל בערלינער שם) שבלשונם קורין לכף שלהן כ"י ע"כ. ולפי עדות הר"ש לכלים פ"כ מ"ז היה כתוב כן בערוך ובפי' הגאון (ר"ל בפי' רה"ג) וז"ל שם: כמין כי פירש גאון וכן ערוך כף יונית וזה צורתו ┌ ע"כ אך לפנינו בערוך לי' וכן לי' בפי' רה"ג והצורה היא צורת גמא יונית עיי"ע גם (ח"ב ש"ד). ובתוי"ט לכלים אחרי שהשיג על רע"ב הוסיף לומר כזה"ל אבל ראיתי שתי אלפא ביתא של היונים האחת גדולה ומרובעת והאחת קטנה והאות העשרים שבקטנה היא קרובה בצורתה לטית שלנו שצורתה של האות ההיא כזה ϖ אך בהגדולה האות השש עשרה היא כזה ח ע"כ וראיתי בדברי הרב תוי"ט קצת אמת כי ראש דברו אמת וכיון לנכון על אות υ שהיא באלפא ביתא קטנה היונים הצורה כצורת טי"ת בפרט בכתב רש"י אבל צורת ח שכתב תוי"ט דומה לאות יונית הנקראה באלפא ביתא גדולה Π Pi והוא האות השש עשרה וא"כ לפי זה הוצרכנו להגיה בכל מקום כמין פ י במקום כמין כי אבל בלי תקון זה ג"כ יש להסביר מובן „כי יונות" ומחצינן דיבוריה דפי' תוי"ט כי לפע"ד ברור שכונת הש"ס היתה על אות יונית υ באלפא ביתא קטנה או על אותה האות Υ באלפא ביתא גדולה וזו השש עשרה משתמש תנועת הנשימה (Hauchlaut) וזה קרוב למבטא של כִי (c)hi ואם נשים עין חודרת על ציורי כ"י ערוך ויתר הציורים הנ"ל אז נוכח ברור כשמש כי תמונתם דומה ממש לצורת אות υ וצורת כ"י ו"ו א' לבד דומה לאותה האות באלפא ביתא הגדול רק בשכיבות שונות ומובדלות זו מזו ולזה הפי' תתכן פי' כ"י רגמ"ה לכריתו' הנ"ל. זה נ"ל ברור אחר חקירה רבה. ובדפ"ע לי' הצורה וכן לי' בתוספ' מנחות שהביאו פירוש רבינו] —

כִּי (מל"ט מלת הטעם והענין בהוראות שונות עיין אוצרי השרשים והעתקתה (denn, wenn, als משמש בד' לשונות (תענית ט'. וש"נ) כבר פירשנו בערך אי. *[אחי"ה עיי"ע אי ב' (ח"א, ס"ה). וכנ"ה הרבה בנתינת הטעם בהוראת כ א ש ר בעת להגביל הזמן והאופן עיין הדוגמאות ברכות ו': שבת נ"ו. ק"מ. עירובין כ"ב. מ"ח סע"ב, ר"ה ט"ז. יומא ע"א. מגילה ה'. ו'. תענית ח': חגיגה ד': ה'. ט"ו: מ"ק כ"ה: יבמות י"ד רע"א, כתובות י"ז. נ"ד. קידושין ע"ד. גיטין מ"ז. נ"ד: סוטה מ"ח. ב"ק ס"ז סע"ב צ"ה: ב"מ ס"ב. ב"ב כ"א. חולין ק"י רע"א, הוריו' י"ב. ועוד הרבה ובירושלמי איתא לפעמים כיי ד"מ ירו' סנה' ספ"ז דכ"ה ע"ד כיי יתבון למיכל. ובאותיות השמוש: מכי ברכות ב' לכי שבת ד' רע"א וש"נ ובוי"ו לסימן השאלה וכי ברכו' כ"ב. שבת ד'. כ"ב. עירובין ל"ב. צ"ב רע"א וש"נ. יומא ז'. תענית ט'. יבמות מ"ו סע"א וש"נ, כתובות ל"ו: גיטין פ"א. סוטה י"ד. ב"ק מ"ד. חולין צ"ב. ק"א: ועוד הרבה. ועוד ענין כי כמו כְּ הדמיון ד"מ שבת ק"מ. כי הא, שם: כי האי תנא, ב"ק מ"ו. לכי הא דאתמר. פסחים קי"ז. כי הא דרבה, תענית כ"ג. כי היכי, ב"ק מ"ה: ס"ט. צ"ט: כי האי גוונא, מ"ק כ"ח. כי ריבדא, ב"ק צ"ח. כי כשורה, סוטה ל"ו: כי סיד, קידוש' ס'. כי שרגא, פ"א. כי האידנא, חולין ס'. כי אתריה, שם צ"ז סע"ב כי מיא, הוריות י"ג: כי לדידן, ירושלמי יבמות ס"פ י"ד דט"ז. כי חיה. — ירוש' עירובין פ"ו דכ"ג ע"ג כי דמר צ"ל כיי עיין ערכו] —

* כִּי (כהשמטת הנו"ן במקום כֵּן, כֵּין (כמו דִי במקום דֵין) פי' בזה האופן (also, so, auf diese Art לרוב בצירוף לא ואחריו מלת אלא שקלים פ"א מ"ד, ב"ק פ"ג מ"א, יבמות פ"ח מ"ד, שמ"ר פ"ט לא כי אלא וכו', וביבמות שם מ"ג דע"ו: חסר אלא ובירוש' חגיגה פ"ב דע"ז: חסר לא ואי': וכי היה המעשה פירוש כן היה המעשה. ובקהל"ר פ' טוב אחרית אי' בפירוש וכן היה מעשה ובילק' קהלת רמז תתקע"ד: וכך וכו', ובד' זיטאמיר הגי' בט"ס ובי וצ"ל וכי לא כי תני בטענת בריא דאיכא למטעי עיין כללי גמרא למהר"י קארו על הליכות עולם יבין שמועה ק"ח:

☞ כְּיִי (פי' כמו כְּהִי = כההיא עיי"ע יִ wie (das ברכות דירושלמי פ' מי שמתו (ירוש' ברכות פ"ג) כיי דמר רב זעירא פירוש כהאי. *[אחי"ה בירו' שם לא מצאתי כי אם בירו' פ"א ד"ג. כיי דר' זעירא, ובירוש' ברכות פ"ב דע"ג כיי דמר רב יוחנן, ושם פ"ג ד"ו: כיי דאמר יודה בן פזי, ושם סוף העמוד כיי דתנינן תמן, ושם ד"ו סע"ד לפי גי' מהרש"ם אתיא כיי דאמר ר' חנינא. ועיי"ע יי, ויש להוסיף ירו' עירובין דכ"ג רע"א כיי דמר ר' יעקב, אבל בירושלמי עירובין שם ע"ג כי וצ"ל כיי עיי"ע כי נ'. ונתקצר מן כְ' והיא ולא כדעת ר"ב כי מלת האי לי' בירוש'] —

* כִּיּוֹר (מל"מ שם כלי לרחיצה (Waschbecken יומא כ"ה: ל"ז. זבחים כ'. ובלשון תרגום כִּיּוֹרָא אונקלס לשמות ל', י"ח. כ"ח; ל"א, ט' והקבוץ כִּיּוֹרַיָּא תרגום מ"א ז', מ'.

* כָּיֵיל, כַּיָּל, כַּיְלָא עיי"ע כל ו'. וש"נ.

* כִּילָה (Himmelbett) עיי"ע כל ה', וש"נ כילתא כִּילְיוֹן.

* כִּילוּ (נתקצר מן כִּי אִילוּ, כְּאִילוּ als ob, als wenn עיי"ע אִלּוּ, אִילוּ) רק בירושלמי עיין ירו' עירובין רפ"ה דכ"ב: ורפ"ז דכ"ד: ירו' יבמות פ"ח ד"ט. ירושלמי נזיר ספ"ו דנ"ה ע"ג, ירושלמי סנהדרין פ"א די"ט: ירו' ב"ק רפ"ח ד"ו: ירושלמי ערלי' פ"א ד"ס: ושם פ"ב דס"ב: ירושל' נזיר פ"ו דנ"ה ע"ג וירו' תרומ' רפ"י דמ"ז. כילו בצל וכו', ובחולין צ"ז. איתא כאילו, ובירושלמי עירובין פ"א די"ט. כילו הוא למעלן . . כילו היא למטן, ושם קודם מעט גם: כאילו היא למעלן . . כאילו היא למטה.

* כִּילִי (בל"י χιλία אלף tausend) בפסיקא דרב כהנא (בחדש השלישי צד ק"ז:) רכב אלהים רבותים אלפי שנאן (תהלים ס"ח, י"ח) א"ר תנחום בר חנילאי עד מקום (שהספיטם) [שהספיסטם] יכול לחשב (בלי פלי ארין מילי מיליארין) [צ"ל כילי כיליאדין מילי מיליארין] כ"ה בגי' המעריך ללונזאנו ערך כילי ופי' אלף אלפים וכיון על ל"י הנ"ל ותיבות מילי מיליארין הן ל"ר mille, milli-arium אבל יותר נ"ל כגי' כ"י אקספורד מידי אדון שצ"ל מיריאדון רק צ"ל מירי מיריאדון כמו בראש המאמר כילי כיליאדון ובל"י הוא χιλία χιλιαδῶν פי' אלף אלפים ורבוא רבאות μυρία μυριαδῶν ועיין עוד מ"ש ר"ש באבער בפסיק' שם כי האריך וש"נ שבושי הגירסאות בפסיקת' רבתי פכ"א וילק' תהלים רמז תשצ"ו, כי בפ"ר איתא כי לי אדם ובילקוט מילי מליא דין!

* כיליאדון (χιλιαδῶν) עיי"ע הקודם.

* כִּילוּפוּס (מל"י χαλεπός hart, böse, streng) פסיקת' רבתי פכ"ג בנוהג שבעולם מלך בשו"ד (כשהן) [כשהוא] כילופוס אומר לעבדיו עשו עמכם יום אחד ועמי ששת ימים אבל הקב"ה אינו כן וכו', ובד"פ אי' כילסופים, והח' פריעדמאן הגיה פלמטוס והנכון כמו שנסחתי ומל"י הנ"ל וכן דעת החי' לעווי.

* כִּימָה, כֵּינִי, כִּים, כִּיסָא, כִּיסָנִין, כֵּיף, כֵּיפָה, כִּיפָה עיין ערכים אלה בלי יו"ד כמסודר בערוך.

כַּיֵּיר (מל"פ نگاریدن שעיקרו מל' צענד kere פי' עשה ציורים mahlen עיין וואולירס II, 1342 ופערלעס עט"ש 59) בפרק כל הצלמים (ע"ז מ"ז:) ג' אבנים הן . . סיידה וכיירה לשום ע"ז וחידש נוטל[1]) מה שחידש[2]). בפרק שור שנגח את הפרה בגמ' בור של שני שותפין (ב"ק נ"א סע"א) ובא אחד וסייד[3]) וכייר[4]) אחרון חייב. בפ' חזקת הבתים בגמ' במה דברים (ב"ב נ"ג:) המוציא פלטורין בנכסי הגר וסד בהן סיוד אחד או כיור אחד קנאו, פי' „סיוד בסיד, כיור שצייר בה ציור אחד בכותל מן הסיד או על שמי קורה כמו שעושין בפלטין"[5]). ואנכי[6]) יושב בבית ארזים (ש"ב ז', ב') תרג' כיורי ארזים. ספון[7]) בארז (ירמיה כ"ב, י"ד) תרג' ומטליל בכיורי ארזיא. בבתיכם ספונים (חגי א', ד') תרג' בבתיא דמטללן בכיורי ארזא[8]). — (א"ב בנוסחאות כתוב כייד). *[אחי"ה עיין לעיל השנויים ועיקר הגי' ברי"ש וכ"ה לנכון בב"ר פכ"ח ועשה לו חופה סיידה וכיירה וציירה, אבל באיכ"ר פ' כלה בט"ס וכיידה. תוספתא סוטה פ"ח כ"י אירפ' (בהוצ' צוקמ') על הסיד כתובה כיצד כיידוהו וסיידוהו בסיד וכתבו עליו (ובנו"ג כידוהו). תוספת' ב"ב ספ"ב אין מסיידין ואין מכיירין לקח בית . . מסויידת ומכויירת (כ"ה בכ"י אירפורט) — ירו' ב"מ רפ"ט די"ב. כייר ט"ס עיי"ע בייר (ח"ב נ"ז:) והשם כִּיּוּר מידות פ"ד, מ"ו אמה כיור, והקבוץ כִּיּוּרֵי תרג' ש"ב ז', ז', דה"י א' י"ז א'. ו'. וגזרתו מל"פ הנ"ל כי ג' = ن הוא רק אות השמוש. והראיה כי תמורת זו המלה הפרסי' איתא ג"כ پیکر פי' צורה מפעל הנ"ל ואותיות פי پی שמושיות הן. וא"כ נרדף כייר עם צייר ואולי במקום סייד בקצת מקומות הנ"ל עיקר הגי' כגי' כ"י ו"ו ופי' ר"ח כ"י הנ"ל סייר והוא בל"ע صار פי' ממש צייר. ולדעת החי' ברילל (יאהרב' א', 214) כייר הוא לשון צינד ākar, zimmern] —

☞ כים כיסי בבלייתא (שבת קמ"ז.) עיי"ע כש[9]) כי כן גרס בעל הערוך.

---

[1]) לי' בטעות בדפ"ר. [2]) וכ"ה בירוש' וברי"ף ובבל"ש ובכ"י מ' וגי' וכיירה אי' ג"כ במשניות חוץ מדפ' ווניציא ריווא ומנטובה שהדפיסו כמו שלפנינו סיידה וכיידה לשם ע"ז נוטל מה שסייד וכייד וכגי' רבינו כ"ה בפי' ר"ח כ"י לע"ז (בקובץ כ"י אנגי' דף ל'.) רק שם סיירה ברי"ש וכ"ה בכ"י ו"ו בציון הבא. [3]) בכ"י ו"ו וסייר. [4]) בנו"ג וכייד אבל בחי' הרשב"א לפי הציון בשט"מ שם אי' ברי"ש. [5]) וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב ושם לי' מלת או. ובפירשב"ם כיור: ציורין מחוקין על הקיר ע"כ ור' יהונתן פי' כן על סיוד עיין בשט"מ ב"ב שם, ובכ"י ש"ס בטעות כיוד בדל"ת וכ"ה בדפ' לבוב תרל"ז ובבר"ש בדפוסים הישנים. [6]) בפסוק אי' אנכי. [7]) בפסוק אי' וספון. [8]) ובעל תוי"ט לע"ז פ"ג מ"ז הביא רק תרג' ש"ב הנ"ל וסיים „ואחרים כן" וכיון על שער ציונים בערך הנוכחי ולא ירדתי לסוף דעתו של הגרי"ב בהפשב"ע ע"ש. [9]) כש ז'.

* כֵּירָא, כִּירָה, כִּירִי עיי"ע כר.

* כּוּשׁ, כִּישׁ, כִּישָׁא עיי"ע כש.

כ' (כנה הוא עיקרו כדכתיב (ישעיה מ"ה, ה') ובשם ישראל יכנה, כי לא ידעתי אכנה (איוב ל"ב כ"ב). בפ' ד' מיתות בכל יום דנין את העדים בכינוי יכה יוסה את יוסה (סנהדרין נ"ו רע"א במשנה). גמר' (שם ס'.) אמר רב אחא בר יעקב אינו חייב עד שיברך את השם בן ד' אותיות לאפוקי בן שתי אותיות דלא וכו'. פי' חכמים הקדושים כינו השם וקראו אותו יוסה לפי שיוסה ארבע אותיות ושלש אותיות מהן הן אותיות של שם לפיכך כינו אותו ביוסה שהוא ד' אותיות לאפוקי בן ב' אותיות כגון יה. פ"א [יוסי גרסינן] [1]) שלש אותיות של יוסי בגימטריא כ"ו וכן השם. *[אחי"ה על גוף הענין וגי' יוסה או יוסי כבר הארכתי בערך יוסה (יוסי) ע"ש, ועתה באתי להעיר על סדר ערך הנוכחי, ודע כי בכל כ"י ודפוסים הישנים איתא בערוך קודם ע' ככא הערך הנוכחי נסדר תחת דבור המתחיל כ. ואצלי אין כל ספק כי כונת רבינו היתה לבאר את מאמר המשנה י כ ה יוסה וכו', ולכן הציג בתחלת הערך האות כ ודעתו שהשרש כך והלך לשטתו להחזיק לפעמים אות אחת בשרש (עיין מבוא X) אבל איזה כותב טעה לחשוב כי כונת רבינו היתה לבאר מלת ב כ י נ ו י יכה וכו', לכן הביא פנימה ההערה כנה הוא עיקרו וכו' עד אכנה, וכן הבין הענין הרב מוספיא לכן הרכיב זה הערך עם ע' כן ד' ואחריו נמשך רמ"ל בלי דיוק, והשרש מזה הערך הוא נכה ואולי איזה כותב הגיה כן בגליון כזה: „נ כ ה הוא עיקרו" ונשתבש אח"כ למלת כנה והוסיף ראיות כדכתיב ובשם ישראל יכנה וכו', והובא פנימה ובין כך ובין כך יש למחוק שורה ראשונה מן כנה עד אכנה ומעולם לא כתב רבינו ככה דאל"כ מדוע לא היה כללו בע' כן ד', ודו"ק] —

* כַּךְ (מלת הפעול נתקצר מל"מ כָּכָה פי' בזה האופן (so, auf diese Weise הרבה בש"ס ברכות ל"א. ל"ד: שבת כ"ה: ב"ק ס"א. סנהד' פ"ט: אבות פ"ד מ"ה, ושם פ"ו. מ"ד, כריתות ט"ו: ב"ר ר"פ מ"ח, איכ"ר פ' על אלה, כתובות ס"ה. (ובירו' כתובות ספ"ה ד"ל רע"ג אי' באותו הסיפור: ככה בל"מ). כשם . . כך ירושל' חלה פ"א דנ"ז: ירו' סוטה פ"א דט"ז ע"ד. בין כך ובין כך נדרים ס"ג. אסת"ר פ' ויבז. כך וכך ר"ה י"ח: לְכַךְ אבות ב', ח', סנהדרין י"א. במד"ר פ"ד לכך נאמר. ושם שלכך כתב. טהרות פ"ו מ"ו. מ"ז. מ"ח לכך ולכך ובענין כה וככה עיין סוטה ל"ג רע"ב וכללי גמרא להר"י קארו על הליכות עולם יבין שמועה דף ק"ג:

כְּבָא (= כּוּבָא לדעת רבינו גומא א"כ מל"ע ופי' كوخ פי' ענין חפירה בארץ ולפע"ד מל"פ كاك = בל"ע كعك ובל"ס כּוּכא (Kuchen בפ' כיצד מברכין בגמ' חוץ מן היין (ברכות ל"ז סע"ב) מאי טרקונין אמר רב יוסף [2]) כוכא [3]) דארעא פי' עושה ג ו מ א בכירה כמו שפירשנו בענין יורות הערביים [4]) ומערב קמח ומים ב ת ו כ ה ו מ ש ל י ך [5]) באותה גומא. *[אחי"ה וכן פירש"י כובא דארעא בברכות שם אולם לפי פירושו צ"ל כוכא כגי' הערוך. ועוד עיי"ע (ככי) [כוכא]. — ומ"ש רבינו כאן ומערב קמח ומים ומשליך באותה גומא מסכים עם מ"ש בערך טרקנין: כּוּבָא דארעא פי' הוא גובלא שאופין על הארץ ולא בתנור ע"כ, ומ"ש כאן עושין גומא בכירה ובערך הנ"ל כתב ולא בתנור קצת צ"ע או אולי יש להלק בין תנור לכירה עיין המפרשים בריש פ"ה דכלים וע' כפח, ורש"י בשבת ל"ח: וא"כ כוכא דארעא לפי פיר' הערוך ורש"י הוא מאפה או גובלא שנאפה בגומא בארץ ולא על התנור. אבל לפע"ד נכון יותר לגזור המלה מל"ע פ' וסו' הנ"ל שענינו חלות רקיקין ולביבות וכן נקראו ביתר לשונות עיין אוצ"מ של ארעלונג שרש Kuchen ועוד עיי"ע כעך. ויען שהוא רק גובלא בעלמא לכן מברכינן על כוכא דארעא בורא מיני מזונות ברכות ל"ח רע"א וע"ש היטב וכן בחי' הרשב"א ואו"ז שהבאתי בערך טרקנין] —

כַּבָּא (פי' שן הלחי כלומר מכתש Backzahn ועוד שן בכלל ומה שדומה לשון מל"ע حاكة פי' שינים) בפרק ערבי פסחים בגמ' אפילו עני שבישראל (קי"ג רע"א) לא תעקר ככא פי' [6]) זה המכתש שבפה הנקרא בלשון ישמעאל אלצרם (?) ו א ל ט ו א ח ן [7]) כדכתיב (קהלת י"ב, ג') ובטלו הטוחנות אם יכאיבך גלגל עמו עד שינוח ואל

---

[1]) עיין בענין שתי גירסאות מ"ש בערך יוסה. [2]) עיי"ע טרקנין וש"נ חלופי הגירסאות. [3]) וכ"ה בערך הנ"ל ובנו"ג כובא. [4]) עיי"ע יורה. [5]) לי' בכ"י ה"ב וקצת נראה שמיותרין הן. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ו"נ. [7]) כ"ה לנכון בכ"י ב"ה, ובכ"י ו"ו א' ואלטחין וגם זה נכון עיין סוף הע' ומ"ש, ובכ"י ו"ו ב' ובדפ"ר ופיז' ובאז' ואמ' ואלטאחון ובכ"י ה"ב ואלטאחונא, ובדפ' ווניציא אלטחון ובכל דפוסים בלא וי"ו ובכל כ"י בוי"ו.

תעקרנו ולא [1]) תקוני [2]) בחיויא אם נגלה לך שיש נחש בהור מחורי חצרך אל תקנא בו ותהי משתדל להורגו כי בראותו אותך שאתה מחכה לו ומסבב עליו שמא ישופך פתאם, וכן הגוי [3]) — אשא בשרי בשני (איוב י"ג, י"ד) תרגומו אטול בשרי בככאי. בס"ג דפי' אחד דיני ממונות (סנהדרין ל"ט.) זיל מני [4]) ככיך [5]) ושיניך כמה הוו. בפרק כל המנחות בגמ' וחייב על לישתה (מנחות נ"ז.) ובס"ג דפ' אמר ר"ע (שבת פ"ט סע"ב) חזי לככי [6]). בפ' גט פשוט בגמ' כתוב בו מלמעלה (ב"ב קס"ז.) ההוא שטרא דהוה כתיב ביה תולתא בפרדיסא אזל איהו מחקיה לככיה [7]) דבית ושוויה ופרדיסא פי' מחק השינים של ב' של מעלה ושל מטה. *[אחי"ה וכן הוא בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב רק שם ליתא לככיה. וכנ"ה בגיטין ס"א. לככא וכו' פי' חולי השינים עיי"ע תם א'. ב"ק צ"ב: שיתין תכלי מטייה לככא וכו', עיי"ע תכל ג'. מ"ק כ"ח: גוד גרמא מככא וכו', עיי"ע גד ב' (ח"ב, רל"ה:). והקבוץ ברכות נ"ו. ב"מ מ"ב: ע"ז כ"ח. חולין נ"ט סע"ב ככי ושיני. ובכ"י מ' ברכות שם תרין בנאי צ"ל תרי ככאי ובב"נ ובכתב יד פ' תרי ככי עיין ד"ס ברכות צד קנ"ד: חולין קכ"ז. מני ככיך. תרגום ירושלמי א' בראשית כ"ה, כ"ה שינין וככין, ותרגום שני רשעים (תהלים ג', ח') כַּכֵּי דרשיעי. ובטלו הטוחנות (קהלת י"ב, ג') תרג' ויתבטלון כַּכֵּי פומך. ופירש"י הטוחנות אלו השינים ע"כ וכן פי' ראב"ע. ונקראו כן על שם טחינת ושחיקת המאכלים ע"י השינים והם שיני הלחי Backzähne וכן לועז עהק"צ שנ"ב ככי: בקצי"ן בלא"ש ע"כ והטיב לועז רש"י בברכו' נ"ו. ד"ה ככי שינים הפנימיות שקורין משילאר"י ע"כ, והוא ל"צ machelière ובלאי"ט mascellare Backzahn; Mahlzahn ועיין הלע"ז ברש"י בכורות ל"ז סע"א ד"ה הפנימיות ושם ל"ט. ד"ה מתאימות מיינשליר"ש ובתוספ' ע"ז כ"ח. ד"ה ככי: מישאלי"ס וצ"ל מישאליר"ס, וע"ש היטב במה שהשיגו על לעז של רש"י ומרפא לשון לרמ"ל שם שהגין בעד רש"י. ויען שכותשין ושוחקין השנים הפנימיות את המאכל לכן נקראו שני הלחי בלשון עברי החדשה מכתש וכן הבין התרג' את המכתש אשר בלחי (שופטים ט"ו, ט"ו) ית ככא דבלועא עפ"י גי' הרד"ק שם (ובשרשים ע' כתש בט"ס בבא וצ"ל ככא) וכן פירשו בב"ר פצ"ח שני המקומות לחי ומכתש ע"ש. וזה מה שבאר רבינו (עפ"י פי' ר"ח כאמור) ככי של פסחים על ידי מכתש שבפה וע"י מלות ערביות אלצרם ואלטואחן, והנה זה האחרון הוא בלי ספק ל"ע طواحن והוא קבוץ מן طاحنة פי' שן טוחנת והיינו שן הלחי ועוד ענינו ממש מכתש Mühle. אבל מלת אלצרם קשה להבין ועלה בדעתי לומר כי אולי הוא מל"ע صارم = צארם ובה"א הידיעה אלצארם פירוש חרב חד וא"כ נקראו כן השנים החדות הטוחנות את המאכל וקצת ראיה מצאתי במ"ש הרד"ק שופטים שם בזה"ל בנוסחא אחרת מצאתי רומזא דבלעא ולא ידעתי מה ע"כ ולפע"ד הוא מל"ע رميض סכין חד. אבל יותר נ"ל בדברי הערוך להגיה אלצרם בסמך והוא בל"ע الضرس שן טוחנת והיינו שן הלחי Backzahn ונרדף עם طواحن והיינו מ"ש שתי מלות ערביות יחדיו בוי"ו החבור כגי' כל כ"י ערוך. וגם עצם הוראת ככא מל"ע حك = هك ענינו טחן, שחק, וכתש וממנו حاكة שן] —

כֹּבָב (= כּוֹכָב מל"מ Planet, Stern) בפ' הרואה בגמ' על הזיקים (ברכות נ"ח סע"ב) מאי זיקים אמר שמואל כוכבא דשביט פירוש הכוכב הנראה בשמים ינתר ממקום למקום כמו שובט בשבט ומוריד השבט על המקום שמכה בו לפיכך נקרא שביט וזה הכוכב שמו זיקים דגרסינן בתלמוד ירושלי' (פ"ט די"ג ע"ג) אמר שמואל אין עבר זיקא בכסיל מחריב את העולם והאי דמיתחמי עבר ולא עבר אלא לעיל מיניה או לרע מיניה [8]). פ"א בע' זק. *[אחי"ה עיי"ע זק א' וע' שבט. ועוד נקרא כוכב: מערקור Mercur עיין שבת קנ"ו. האי מאן דבכוכב יהא גבר נהיר וחכים יהא [9]) משום דספרא דחמה הוא וממושג היוניים בא לרז"ל דמיון זה כי Hermes, Mercurius הוא המכריז κῆρυξ שסופר ומכריז הילוכו ותקופות העולם עיין קרייצער

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ובנוסחאותינו אבל בדפ"ע ואל. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע תיקני ובנו"ג תקנא וכ"ה בפי' ר"ח וכן מוכח מפי' רבינו ואם גי' הכ"י ו"ו עיקר אז צ"ל תקונני מלשון קננה קפוז (ישעיה ל"ד, ט"ו) פי' דר ועשה קן לו. [3]) קצת מזה הפירוש אי' בפי' ר"ח לפסחים וז"ל פירוש ככא המכתש והוא אל צרם בלשון ישמעאל וכדכתיי (קהלת שם) ובטלו הטוחנות כי מיעטו כלומר אם יכאב לך אל תעקרהו שמא תכחש עיניך ואל תקנא בחיויא ולא בארמאה שמא יפגעו בך ע"כ. [4]) בנו"ג אימא לי ובכ"י מ' אימא לי איזי. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו, ובדפ"ע כיכיך. [6]) בשבת לככא ובמנחו' בטעות לבבא וצ"ל לככא וכ"ה בערך קלד עפ"י כ"י ע"ש וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י (בקובץ כ"י אנגיליקא דף י"ב:) לככא דאקלידא שן של מפתח של עץ שמנקבין בו נקב כ"ש ומכניסין בו עץ קטן בעין שן ע"כ. [7]) וכ"ה בכ"י ש"ס ה': לככיה ובכ"י מ' לבכי וצ"ל לככי ובנו"ג לגגיה. [8]) בנו"ג קצת בלשון אריכות יותר וריש המאמר איתא ג"כ בבבלי ברכות שם. [9]) כ"ה לנכון בכתב יד ש"ס.

זימבאליק ח"ג, 288. ובלשון נקבה כוכבת, ובלא"ר כּוֹכַבְתָּא נקרא כן כוכב הנוגה שהוא מזל Venus וכ"ה בל"ס כּוֹכְבָא מדנח. ילק' ירמיה ס' רמז רע"ו בשם פסיק' רבתי מלאכת השמים (ירמיה ז׳, י״ח) זו היא הכוכבת . . והיו מכוונים אותו כנגד המזרח שכשתעלה הכוכבת וכו'. ובפסיקתא רבתי פ' ל"א בטעות הכוכבים וצ"ל הכוכבת וכן תרג' כוכבת שמיא. ובפסיק' שם: כך היו בני ישראל (לכוכבים) [צ"ל לכוכבת] בפרסום ולא במטמונים [1]). ירוש' ברכות רפ"א ד"ב: ובלחוד דיתחמון תלת כוכבים דרמן חדא כוכבתא כ"ה לפי גי' המהרש"ס ולזה מסכים גי' הר"ן ס"פ במה מדליקין הובא באה"צ למהרז"ף וז"ל בר"ן הגי' ובלבד דיתחמון תלתא כוכבים כחדא כוכבתא וע"ש פירושו ובתוס' שם. ובירושלמי שם ע"ג הדא איילתא דשחרא מאן דאמר כוכבתא ד צ פ ר א היא ט ע י [2]) זמנין היא דמקדמא וזמנין היא דמאחרא וכ"ה בירושל' יומא רפ"ג ד"מ: וגם שם לי' מלת דצפרא. ולנכון אי' בב"ר פ"נ אם יאמר לך אדם הדא כוכבתא דצפרא איילתא דשחרא שקרן הוא פעמים פוחתת ופעמים שהיא מוספת. ירוש' סוכה רפ"ב דנ"ב ע"ד ובבלי כ"ב: כוכבי חמה ע"ש פירש"י ומה שדרשו עוד רז"ל בענין כוכב והקבוץ כוכבים (ככבים), כוכבי (כֹּכָבֵי) עיין ברכות י'. ל"ב: נ"ט: פסחים צ"ג: צ"ד. קי"ח: מ"ק ט"ז. חגיגה י"ב: כ"ה סע"ב. סנה' ל"ט. ע"ז כ"ט. — ב"ר פ"נ עבודת כוכבים והרבה פעמים עכו"ם והוא כידוע ר"ת עובדי כוכבים ומזלות. ועוד כוכבא שם מקום פסיקת' דרב כהנא פ' את קרבני לחמי (צד נ״ט:) ר' דוסתאי מן כובכא וצ"ל כוכבא עיין ר"ש באבער שם וכ"ה בפסיקת' רבתי פט"ז ובילקוט משלי פי"ג אי' ר' דוסתאי מבי ישבאב ובילקוט משלי שם רמז תתק"ן בלי שם מקום והוא kaukab עיין גיאגרפיא לנייבויער 269 ותבואת הארץ לשווארץ צ"ג. — בר כוכבא עיי"ע בן כוזיבה] —

ככב (= כַּכָּבָא בל"י ורו' κακκάβη, cacabus פי' טיגון, קדירה Tiegel, Topf) בסוף ה ג ד ה [3]) דפרק השוכר את הפועלין (בבא מציעא פ״ז סע״א) בתי הניפי לך במניפיך [4]) ואתן לך ככבין דנרד, פירוש בל' יון [5]) קורין לקדירה ככבי. — (א"ב וכן בל"ר ובנוסחאות כתוב ככרין). *[אחי"ה ובדפ"ר פיז' באזיל ואמ' הגי' ככבו ואולי צ"ל ככבו והוא ל"ר caucos ובל"י אמצ' καῦκα גביע וקערה. ומלת ככרין של נוסח' פירוש רש"י אגודות] —

(ככדיתא) [כַּכָּרִיתָא] (בלש' סורי נפת ונרדף עם ככריתא ג"כ מל"ס עיי"ע Honigseim, Wabe) כי נפת תטפנה [שפתי זרה] (משלי ה׳, ג׳) תרג' מטול (דככריתא) [דככריתא] מנטפן סיפוותא דנוכריתא. נפש שבעה תבוס נפת (שם כ״ז, ז׳) תרגום נפשא דשבעה דיישא ככריתא. — (א"ב ככריתא כתוב). *[אחי"ה ודע כי בדבור המתחיל כתוב בכ"י הב"ר וג"נ כ כ ר י ת א וכן מוכח מכ"י ו"ו רק שם כבריתא אבל סדר האותיות יורה על גי' ככריתא וכ"ה בל"ס ועיין אוהב גר לרשד"ל צד ק"י והביא גי' הערוך ככדיתא ולא ראה גי' הכ"י כי שם באמת ככריתא ובנו"ג כבריתא בתרג' וכן בכ"י תרגום משלי כ"ז, ז' כגי' הערוך דיישא כבריתא (או ככריתא) ובדפוסים בטעות רישא בכריתא. ובמתורגמן בשרש ככד ג"כ כגי' הערוך בדפוסים ככדיתא. ובפשיטא מצויה הרבה ככריתא ברי"ש עיין הדוגמאות באו"מ לקאסטיללוס I, 394] —

כַּכְּיָא [6]) (לפע"ד מל"פ كاكيا קורי עכביש וחוט דק דומה להם Spinngewebe, dünner Faden) בסוף כל כלי בעלי בתים פי"ז בכלים (מ״ז) ושפופרת הקנה שחתכה לקבלה טהורה עד שיוציא כל הככיי. פי' יש בתוך הקנה קליפות ושמן ככיי. ובהעושה פי"ג באהילות (מ״ו) ולא ככיי שאין בהן ממש יש אומרים מזה. פ"א קורי עכביש. — (א"ב פירוש בל"ר קליפה דקה מאוד כקליפה המכסה גרעיני הרמון וכן קליפה התיכונה אשר בקנה). *[אחי"ה כונת ר"ב על ל"י ורו' κίκκος, ciccus Fruchthülse, Kerngehäuse, Schale וכבר העיר על זה החו' אייזלער בספרו בט"ר ח"א, נ"ח וגם העיר על טעות הרמ"ל במ"ש פ"א קורין וצ"ל קורי וכ"ה בטעות בד' אמש' אולם מה שהגיה מזה שצ"ל בזה אינו מוכרח כי מובנו יש אומרים מזה כלומ' מזה הענין ר"ל כי ככיי באהלות ג"כ לפי דעת י"א מענין הראשון היינו קליפה בתוך הקנה, והר"ש בכלים הביא לשון קצת יותר ארוך וז"ל בכל הני משניות דוקניות גרסי' הככיי וכן ערוך ופי' קליפות שבקנה ה מ ס פ י ק ו ת [7]) ב י ן ה פ ק ק ב פ נ י ם ע"כ ועל זה יפה עולה פי' ר"ב הנ"ל. אבל לפע"ד פ"א הוא העיקר והוא ממש ל"פ ועניננו קורי עכביש

---

[1]) וכן הגיה לנכון המו"ל במאיר עין. [2]) כ"ה בגי' המהרש"ס. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ה"ב וכ"ה בעי' סנפא ובדפ"ר כאן אבל בשדפ"ע בט"ס גמרי. [4]) בנו"ג הניפי עלי במניפא. [5]) בכתב יד ו"ו ודפ"ר איתא לשון לעז. [6]) כ"ה לנכון בעה"ק שנ"ב ובדפ"ע ובכ"י ככי. [7]) אולי צ"ל המפסיקות כן העירני ר"פ סמאלענסקין.

וחוט דק הדומה להם ורבינו כיון בזה על פירוש רה"ג בסד"ט לאהלות צד 25 וז"ל והכבאי פי' בית עכביש ששמו בטיית ענכבית כדגרסי' בגמ' דהחליל ע"כ וכיון על ל"ע عنكباة פי' עכביש וגם היטב מדמה לזה הציון דאהלות את המאמר בסוכ' נ"ב. עיי"ע הבא אח"ז ולא ידעתי למה הפרידו רבינו בע' מיוחד כי גם שם מובן של חוט של כוכיא (כפי גי' הכ"י ש"ס ורבינו): חוט של קורי עכביש. וכפי' רה"ג בלי כל ספק במקום והכבאי צ"ל והככאי כי כן נכתב בל"פ באותה הוראה הנ"ל וגם ממה שרבינו נמשך אחר פירושו ראיה שכן מצא בפי' רה"ג בב' כפי"ן. ובעהק"צ שנ"ב כולל לנכון ציון מסוכה עם ציון מכלים בערך אחד תחת דבור המתחיל ככיא אבל הפריד ללא נכון ציון מאהלות וסיים פי' קורין [צ"ל קורי] עכביש שפינא ע"כ וכיון ללא"ש Spinne. ועיין ג"כ פירוש הרמב"ם לאהלות שם מ"ה ככי שיש בו ממש ור"ש שם שהביא הערוך, ועוד עיין רע"ב ותוי"ט שם. ור"ש לכלים שם הביא התוספת' דכלים בזה"ל ר' יהודה אומר משיוציא הככיי שבתוכו ע"כ אבל בנו"ג בתוספת' כלים ב"מ ספ"ז משיוציא את הזכר מתוכה וכ"ה בכ"י אירפורט] —

כַּבִּיָא (לפע"ד מענין הראשון מל"פ הנ"ל פי' חוט דק כקורי עכביש ולדעת רבינו בע"א עיין בפנים) בר"ג דפרק החליל (סוכה נ"ב.) ובחלק בגמ' אין תורה (סנהדרין צ"ט:) אמר ר' אמי [1]) יצר הרע דומה לחוט של כוכיא. פי' „הכלי שמשליך האורג בנפש המסכת עליו הערב כרוך נקרא כוכיא" בלעז דרוגלא. *[אחי"ה הועתק מפי' ר"ח בסוכ' (בש"ס ווילנא) ושם הגי' בוכיא וכגי' שלנו בסוכ' ובעה"ק בכיא ובסנה' כוביא וכ"ה בילקוט ויצא שם (ווילקוט ישעיה ל"י) וכ"ה במנו"ה סי' ל"ג ובד' קושט' בוביא ובגליון כ"י מ' בסנה' כמו בדפוסים אבל בכ"י מ' בסוכה וברש"י כ"י וברש"י בע"י הראשון ובאה"ת אי' כגי' רבינו כוכיא (ד"ס סוכה צד פ"ד.) וכ"ה עיקר ועפ"י גי' זו יפה פירש"י בסוכה כוכיא: עכביש שקורין אירני"א. ויותר נכון הלעז איירא‌ניאה וכ"ה ברש"י בשבת ע"ז: ד"ה שממית ופי' בל"צ Spinne, araignée. אבל כפי פי' רבינו לא מצאתי המלה אשר עליה כיון והלעז דרוגלא (כ"ה בכ"י ו"ו א' וב"ר, ובכ"י ה"ב דרוגו, ובכ"י ו"ו ב' ובדפ"ע דרוגולא) נ"ל שהוא לאי"ט rocchella פירוש כישור קטן kleiner Spinnrocken וא"כ עיקר הגי' תהיה רוגלא בלא דלת. או אולי הוא דרגלא Fahrseil, dráglia. ובענין פי' הע' הקודם הבין גם רה"ג זו המלה רק גירסתו והכבאי צ"ל והככאי] —

(כבי) [כּוּבָא] (מע' ככא = כוכא מל"פ וע' שם פירוש חפירה בארץ והושאל לצריף קטן (Nische, Vertiefung, kleine Binsenhütte בפרק סדר תעניות האלו בגמ' על אלו מתריעין (תענית כ"ב סע"א) לא נצרכה אלא לבי כוכא דאגמא. בר"ג דפ' מי שאחזו (גיטין ס"ח סע"א) מטא לכוכא דההיא ארמלתא. — (א"ב פירוש רש"י צריף קטן). *[אחי"ה בדפ"א חסר ר"ת א"ב לסימן הוספת של מוספיא ולנכון היה ר"ב מסדר זה הערך אחר ערך ככא כי באמת לשם שייך כמו שרמזנו שם אבל בכל דפוסים הישנים ובכ"י נמצא זה הערך אחר ע' ככיא לכן נגררנו אחרי הדפוסי' הישנים וכ"י [2]). ולפע"ד היה רבינו מוסיף שני ציונים הנ"ל מתענית וגיטין אחרי שהיה מסיים סדר אותיות כך . . . וכונתו היתה ג"כ לכללו עם ע' ככא לכן לא פירש כאן הוראת כוכא כי נשען על מה שפי' בע' ככא. ודוגמתו עיי"ע אם ד' (ח"א ק"י והלאה). ודע כי בגיטין הגי' כובא אבל פי' רש"י שם צריף קטן כמו כובא דציידי מוכיח כי עיקר הגירסא הוא כוכא כגי' הערוך וכפירוש רגמ"ה לתענית וכן ברש"י תענית שם בכוכא דציידי ופי' שם לנכון כוך קטן של ציידין וכו' ע"ש. ובנו"נ בתענית אמר רב פפא בכוכי דציידי אבל בכ"י מ' איתא קרוב לגי' רבינו לא צריכא דאפי' בכוכי דציידי וכ"ה בר"ן, וכגי' רבינו איתא בפי' רגמ"ה כ"י לתענית וז"ל: כוכי דאגמא דציידי: צריפין דיורין קטנים שדרין בהם ציידים ע"כ] —

כַּבְּלָא (לפע"ד מל"ר אמצעי' coccula, cocula מעיל מצמר עב ויש לו שער וציציות בשוליו Mantel aus Wolle mit Troddeln, oder Haarlocken am Saum) בילמדנו שני גוים (בתנחו' תולד' ל"י) אל תקרי שני גוים בבטנך (בראשית כ"ה, כ"ג) אלא שני גאים זה מתגאה וזה מתגאה עשו מלובש ככלא ויעקב מלובש ציצית עשו מלובש כלמוס ויעקב מלובש טלית. — (א"ב פירוש בל"י תכלת ובנקודות אחרות פירושו מין מלבוש עגול ופירוש כלמים בל"י ורומיי מלבוש מיוחד לפרשים ערוכים למלחמה). *[אחי"ה האחרון הוא הנכון

[1]) בנו"ג בשני מקומות ובילק' ויצא רמז קכ"ט רבי אסי ובילקוט ישעי' רמז ר"ע ר' יוסי. [2]) ובכ"י ו"ו א' איתא דבור המתחיל כך.

כי זו היא הוראת χλαμύς, chlamys (עיין במו"ע ע' כלמוס) אבל ראש דברו אין נ"ל וכונת ר"ב על ל"י γλαυκός פי' תכלת ומין מלבוש עגול, אשר כתב כונתו על ל"י κυκλάς Staatskleid mit rundem Saume וכן דעת רמ"ל והח' לעווי והח' ברילל על מלבושי היהודים 65 ועוד הוסיף להביא ל"ר cyclas ואין נ"ל כי שניהם הם מלבוש של נשים, ואשר נ"ל כי היא מלה הנ"ל הרשומה בתחלת הערך והוא מין מעיל ואדרת שער עם ציציות ותלתלי שער בשוליו וזה עולה יפה עם מלבוש יקר אדרת שער כנויו של עשו ומלבוש עם ציצותיו הוא מול ציצית של יעקב, ועיין עוד ערך אנטיקיסר, אסטלית, פרפירא. ולפע"ד זו כונת האונקלוס שהעתיק אדרת שער (בראשית כ"ה, כ"ה) כָּכְלָן דיסער (כפי גי' דפ' סאביאנעטטא). וגם יפה עולה שהזכיר הילמדנו ככלא עם כלמוס כי זה האחרון ג"כ מין מעיל ואדרת הוא ובפרט של בעלי מלחמה וטלית הוא בגד יקר של אוהבי שלום והעומדים בתפלה] —

כִּבְלֵי (= כִּיכְלֵי בל"י κίχλη Drossel, Krammets-vogel) בר"ג דפ' יוה"כ (יומא ע"ה:) ד' מיני שליו [1]) הן שיכלי כיכלי ופסיוני ושליו. — (א"ב פי' בל"י מין עוף טוב למאכל ופי' שיכלי מין עוף אחר אוכל תאנים ופי' פסייני מין עוף אחר חשוב עולה על שלחן מלכים. ובנוסחאות שלנו כתוב קבלי). *[אחי"ה בנו"ג שיכלי וקיבלי ובילק' שם שיבלי וקיבלי ובכ"י מ' שובלי וקיפלי ובכ"י א"פ סיבלי וכיבלי אבל בכ"י ב' וקיכלי ובאה"ת (עיין ד"ס יומא צד קט"ו:) ככלי כגי' רבינו וכ"ה שיכלי וכיכלי בע' פסיון ובע' שכל, ובע' האחרון אוכיח אי"ה כי הוא איננו συκαλίς אוכל תאנים כדעת ר"ב בכאן ובערך שכל, ועיין לעוויזאהן בספרו זאאלאגיא תלמודית 210 והלאה ומ"ש בענין גי' סליו, ובעה"ק שנ"ב כתב ככלי י"מ עטלף! ע"כ] —

כָּכְלֵיאַר (מל"י κοχλίας Schnecke, schnecken-förmig Gewundenes; או מל"ר אמצעית cochleare Krümmung, Windung) בפ' במה אשה (שבת פ"ו, מ"ג) ולא בכוכלייר [2]) [בגמ'] (שבת ס"ב.) פי' מכבנתא, ודומה למכחול וראשו אחד דומה לסירה שאורגת בה התכשיטין הנותנת כנגד פניה וכמעשה [3]) דר"ע במי שהחשיך (שבת קנ"ו:) שקלתה למכבנתא ואיתרמיא בעינה [4]). וי"א „תכשיט שמעגל על ראשה [5]) כדגרסינן בבראשונה פ' שני ביומא (כ"ה.) הכהנים מקיפין ועומדין כמין כוכליאר" [6]). (א"ב פירוש בלשון יוני' דבר עגול ומסובב כמו לול). *[אחי"ה בהנחה ראשונה מורה נרתק החומט ושבלול וכל הדומה לו בעגול והיקף ומן כוכלת (עיי"ע הבא אח"ז) נאצל כוכליאר, כוכלייר כאלו כתוב κοχλιάριον אבל באו"מ יוני' זו המלה מורה כף אולם נאצל ג"כ מן κόχλος Schnecke, בהיותו ארוך ועגול כדמותו ודרכו לעשות ממנו תכשיט לעיגול הראש (ודוגמתו עיי"ע בולמס ח"ב, צ"ט ומ"ש). ורמב"ם בפי"מ לשבת פ"ו מ"ג פירש כוליאר כמו טבעת שמסבב הראש כולו ובל' חכמים קורין אותו מכבנתא ע"כ וכן פי' רע"ב ע"ש אבל לפי זה תתכן הגי' כוכלת והוא מל"י κύκλος טבעת שסובב והולך בהיקף ועל זה יפה עולה מ"ש הרי"ף וז"ל ויש שפירשו אותו מידי דמקיף לרישיה ע"כ ועפ"י זה נ"ל לפרש ביומא הנ"ל מקיפין ועומדין כמין כוכליאר מלש' רומי אמצ' cochleare שנרדף עם cochlea פירוש כל דבר בסבוב והיקף כלומר הכהנים היו עומדין סביב סביב בהיקף ומזה הענין ירושל' שקלים רפ"ז ד"נ רע"ג כמין (בוכלין) [כוקלין] היו עשויין פי' המעות היו בעגול והיקף סביב סביב מל"י κοχλίας = κύκλος או מל"ר אמצ' cochlea ובבבלי שקלים נדפס כמין קובליים וכן בכ"י אירפורט תוספתא יומא פ"א מקיפין ועומדין בקבילין ובכ"י אירפורט בתוספ' סוכה פ"ד כקבולין ובכולם צ"ל או כקוכלין כמו בירו' שקלים או אולי הוא נכון גם בבי"ת ואז מל"ע قبل, قبلة פי' כדור עגול כמו מרגלית והראשון נ"ל עיקר והראיה כי בדפוסים איתא בכוליור, ככולייר — אוכוכלין ט"ס עיי"ע אלבינא (ח"א, פ"ו)] —

---

[1]) וכ"ה בילקוט בשלח ריש רמז ר"ס ובנו"ג סליו ובכ"י מינכען בכולן: סלו. [2]) וכ"ה במשניות פיזי ובירו' ובריי"ף בדפוס קושטי ובכ"י א"פ בכוכליאר וכצ"ל בכ"י מ' במקום כובליאר ובנו"ג כוליאר ובר"ף כוליר. [3]) בדפ' וויניצי' ובמעשה אבל בכ"ף לנכון בדפ"ר פיזי ואמ' וכ"ה באו"ז ה' שבת סי' פ"ד סק"ד בשם הערוך. [4]) כ"ה לנכון בדפ"ר כאן ובערך מכבנתא ובשדפ"ע בעינא וכ"ה בערך מכבנתא ובנו"ג דצתא בגודא אתרמי איתיב בעיניה. [5]) ותוספ' בב"ב קנ"ו: ד"ה כבינתי הביאו כן בזה"ל ע"כ נראה לר"י כפי' הערוך שפי' בכוליאר [צ"ל כוכליאר] הוא כעין עטרה ומ"מ יש בו שום דבר חד כדאמרינן בשילהי דשבת דשקלה (למכבנא) [למכבנתא] ויהבא בעיני דחיויא ע"כ וכן כתב הרא"ש בשבת פ"ו רסי' י"א וז"ל ובערוך פי' שהוא כעין עטרה וכפירושו משמע בפ"ב דיומא דקאמר התם שהכהנים וכו'. ולכאורה מוכח מזה כי הע' הנוכחי היה מקוטע ביד התוספ' והרא"ש ועיין שריד שבערבין צד ל"ז. [6]) ובנו"ג בכוליאר ובכ"י מ' כוליר ובכ"י א"פ ולי' וכפסקי רי"ד איתא כגי' רבינו ככוליאר ובתוספ' יומא פ"א בכוליור ובתוס' סוכה פ"ד ככולייר וכ"ה בפירוש ר"ח בשבת (בש"ס ווילנא) אשר ממנו הועתק פי' י"א. אבל עיין מ"ש בסוף הערך.

כָּבְלָת (מערך הקודם מל"י κοχλίας = κόχλος Muschel) בפ' במה אשה (שבת פ"ו, מ"ג) ולא בכובלת פירשנו בע' חמר. — (א"ב כובלת כתוב בנוסחאות). *[אחי"ה אבל בע' חמר ט' הוכחתי כי בכ"י ש"ס איתא כגי' רבינו ועל זה עלתה יפה הגזרה מל"י הנ"ל ומזו ההוראה חומרתא בל"ע עיי"ע חמר ט' ומ"ש. ועוד עיין מ"ש בערך חמר י' — ועה"ק שנ"ב פירש (כובלת) [כוכלת] קשר שיש בו בשמים שתולין בצואר ע"כ ונעתק מערך חמר ט'] —

1 כִּכָּר (מל"מ פי' חלת לחם runder Brotkuchen) בפרק כל כתבי הקדש בגמ' כיצד נפלה דליקה (שבת קי"ח.) והא דתנן בסוף פיאה (פ"ח, מ"ז) אין פוחתין לעני העובר ממקום למקום מככר בפונדיון מד' סאין בסלע. בס"פ אעפ"י שאמרו בגמ' (כתובות ס"ד:) מאי היא דתנן[1]) בפ' כיצד משתתפין (עירובי' פ"ב:) ובפ' י"ז בכלים (מי"א) [מ]ככר בפונדיון מארבע סאין בסלע, פי' מ"ח פנדיונין בסלע[2]) ובד' סאין יש כ"ד קבין יבוא חצי קב שהוא י"ב בצים בפונדיון אחד. מניין שמ"ח פונדיונין לסלע דתניא בתוספתא דב"ב (ספ"ה) פרוטה שאמרו אחד משמונה לאיסר[3]) איסר אחד מכ"ד לדינר, שש מעה כסף דינר מעה[4]) ב' פונדיונין[5]) פונדיון שני איסרין[6]), הנה יעלו שנים עשר פונדיונין לדינר וד' דינרין[7]) לסלע יעלו מ"ח פונדיונין סאה ששה קבין לארבע סאין יעלו כ"ד קבין. *[אחי"ה וכ"ה ברש"י כתובות שם ועוד עיין ברש"י ממקומות הנ"ל ועל המטבעות ומשקלות להח' צוקערמאן צד כ"ג — וכנ"ה בכלי' שם משתי ידות לככר משלש לקב. ספרי עקב פ' מ' ככר ומקל ירדו כרוכים מן השמים וכו' עיי"ע סייף. ומלת ככר (או במלואו: ככר לחם, שמות כ"ט, כ"ג; ש"א ב', ל"ו) ועיין סוטה ד' רע"ב נגזרה מן כִּרְכָּר עיין או"מ לפידשט. והקבוץ כִּכָּרִים (טהרו' פ"ה מ"ו) כִּכָּרוֹת (שם פ"ד מ"ט ושם פ"א מ"ז טבול יום פ"א מ"א סנהדרין ק"ד.) ועצם הוראתה הראשונה פי' עיגול וכן בערך הבא אח"ז] —

* 2 כִּכָּר (ג"כ מענין עיגול ומל"מ מדת משקל runde Masse, Talent) בשמות ל"ח, כ"ה כתב הראב"ע וז"ל הנה ידענו מזה המספר כי הככר ג' אלפים שקלים וכו' ועיין צוקערמאן במקום הנ"ל 7 וש"נ בן מתתיהו על הקדמוניות ג', ו', ז' אשר גם לפי עדותו עולה הככר לסך הנ"ל ועוד עיין סוכה נ"א: ע"ז מ"ד. ירושל' שקלים ספ"ו ד"נ רע"ב ובל"ס כַּכְּרָא וכ"ה הקבוץ ככרין בעזרא ז'. כ"ב בכורות ה' ס"ע קחשיב בככרי — ככרין דנרד עיי"ע ככב (כַּכְּבָא) — ככרתו עיי"ע כּוֹרָה.

כּוּבִיתָא (לדעת רבינו חתיכה של ענן עיין בפנים ור"ב חשבו שהוא ל"י איד וקיטור ולדעתי כוכביתא העיקר מל"פ كوكبة ענין צבירה וקבוץ) בפרק ואם אינן מכירין בגמ' כמה היתה גבוהה[8]) (ר"ה כ"ד.) אימור כוכיתא בעלמא הוא דחזו. פירוש חתיכה של ענן ראו שהיה דומה ללבנה. — (א"ב פי' בל"י קיטור ואיד עולה מן הארץ, ובנוסחאות גרים כוביתא). *[אחי"ה ועפ"י גי' הספרים פי' ר"ב ואולי כונתו היתה על לשון יוני καπνός Rauch, Dampf ובע' ככתא הביא ר"ב בלי פירוש ושם בארתי מל"ע קביצה בערבוב Knäuel וגם מזה הענין אם נגרוס כוכביתא כגי' כ"י מ' ובפירוש הרמב"ם והוא מל"פ הרשומה צבירה וקביצה כלומר שמים נתקשרו בעבים ונקבצו בערבוב ועיין בפי"מ לרמב"ם ובפ"ב מהל' קידוש החדש הל"ו אבל לפי גירסת רבינו כוכיתא וכן הוא בפירוש ר"ח לר"ה (בש"ס ווילנא) ובכתב יד אירפורט ובדפוס ויניציא רפ"א (הובא בד"ס ר"ה צד כ"ח:) לפע"ד הוא מל"פ كوك חתיכות שנתקשרו יחד ונופל עוד על לשון كوكا פי' בל"פ לבנה ורש"י פי' עִיגול של עב לבן ולפע"ד אז גזרת המלה מל"פ كوكة עיגול וגליל Scheibe ועפ"י זה צ"ל ברש"י גי' כוכיתא] —

כֹּל (מל"מ jeder, e, es, Alle, das Ganze; כְּלָל Gesammtheit, Allgemeines, Norm) בפרק ראשון דסוטה בהלכה שנייה (ה' רע"א) ככל יקפצון (איוב כ"ד, כ"ד) כאברהם יצחק ויעקב דכתיב בהו בכל (בראשית כ"ד, א') מכל (שם כ"ז, ל"ג) כל (ל"ג, י"א) וכו'. בר"ג דפ' בכל מערבין (עירובין כ"ח רע"א) מאי טעמא דמאן דמרבי בעופות[9]) סבר לה דכללא בתר[10]) דוקא וכו'. בסוף הלכה קמא בפסחים (ו' סע"ב) הניחא למ"ד כלל ופרט המרוחקים זה מזה אין דנין אותו בכלל ופרט שפיר אלא למ"ד דנין מאי איכא למימר [כגון] (בריש החובל בגמ' צער כואו (ב"ק פ"ד סע"ב)[11]) כויה תחת כויה (שמות כ"א, כ"ה) כלל אפי' [כויה][12]) שאין (בו) [בה] חבורה בא

---

[1]) מן והא דתנן עד היא דתנן נשמט בטעות בדפ"ר פיזי' באזיל ואמ' ופי' אבל אי' לנכון בדפי' וויניציא ובכל כ"י ערוך. [2]) ובדפ"ר אי' עוד קודם כזה: פי' מ"ח סאין בסלע. [3]) בנו"ג א' משמונה פרוטות לאיסר. [4]) בנו"ג מעה כסף. [5]) וכ"ה בכ"י אירפורט ובדפוסים פונדיון. [6]) בדפ"ר פונדיון איסר. [7]) בדפ"ר פונדיונין. [8]) בנו"ג כמה היה גבוה. [9]) בנו"ג עופות. [10]) בנו"ג בתרא. [11]) עיין הערה 7 ועוד 8. [12]) וכ"ה לנכון בפי' ר"ח לפסחים.

חבורה[1] [תחת חבורה][2] ופרט שהכויה יש בה חבורה ופצע הפריש ביניהן[3] וחלוקה בין רבי ובין בן עזאי [בריש החובל בגמ' צער כואו) (ב"ק פ"ד סע"ב)[4]. בפ' נגמר הדין בגמ' כל הנסקלין (סנהד' מ"ה סע"ב) רבנן דרשי כללי ופרטי והומת ותלית אותו על עץ (דברים כ"א, כ"ב) כלל, ופסוק של אחריו (שם כ"ג) פרט כי קללת אלהים תלוי[5]. ובר"ג דפ' בנות כותים (נדה ל"ג.) ותהי נדתה עליו (ויקרא ט"ו, כ"ד) כלל וכל המשכב (שם) פרט כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט משכב ומושב אין מידי אחרינא לא אמר אביי[6] וטמא[7] שבעת ימים (שם) הפסיק הענין הוה ליה כלל ופרט המרוחקים זה מזה ואין דנין אותו בכלל ופרט רבא אמר לעולם דנין[8] ובפרק כל המנחות גמרא ואם החמיצו (מנחו' נ"ה:) ואימ' לא תעשה (ויקרא ב', י"א) כלל לא תאפה (שם ו', י') פרט כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט אפייה אין מידי אחרינא לא א"ר אפוטריקי משום דהוה כלל המרוחקין זה מזה [וכל כלל ופרט המרוחקין זה מזה] אין דנין אותם בכלל ובפרט. בפ"א בקידושין בגמ' המרצע (כ"א:) ר' דריש כללי ופרטי ולקחת (דברים ט"ו, י"ז) כלל מרצע פרט [באזנו ובדלת] חזר וכלל[9]. *[אחי"ה וישנן עוד דוגמאות אחרות בענין כלל ופרט עיין ב"ק ס"ג. שבועות כ"ו. ב"ב קכ"ג. סוטה ל"ז סע"א, ירו' סוטה פ"ז דף כ"א ע"ג, תוספת' סוטה פ"ח, תו"כ בתחלתה ועיין נזיר ל"ה. ועוד מצויין הרבה פעמים ברע"ב ותוי"ט ונ"י הובא בפחד יצחק ע"ש כי האריך. והקבוץ שמ"ר ר"פ ל"ב כְּלָלִים פרטים, ולנקבה סוט' ל"ז רע"ב כְּלָלוֹת . . ופרטות. ועוד נקרא כלל סדר משפט ומשטר Regel, Norm בכללו הרבה פרטים בסוג אחד ועיין שביעית פ"ז מ"א, שבת פ"ז, מ"א. מ"ג כלל גדול, חולין פ"ג מ"א זה הכלל. ברכות ט'. וש"נ מכללא איתמר, יומא נ'. וש"נ נקוט האי כללא בידך, יבמות כ"א: וכללא הוא. ירו' יבמות פי"ב די"ב ע"ד תוספתא ב"מ פי"א כללו של דבר ועיין הליכות אלי אות תמ"ז. והקבוץ עירובין כ"ז רע"א וש"נ אין לומדין מן הכללות עיין נ"י פ"ד דב"מ, אבל לפעמים לומדין מן הכללות עיין משפטי שמואל סי' כ"ו. ולזכר ירושלמי תרומו' פ"א ד"מ ע"ג, ירו' חגיגה רפ"א דע"ה ע"ד וירו' יבמות פי"ב די"ב ע"ד לית כְּלָלִין דר' כללין, כתובות ס' רע"א כְּלָלֵי דכייל וכו' ב"ר פל"ג כל כְּלָלַיָּה דאורייתא וכו', והפעל פירוש ענין קביצה בסוג ומשטר אחד zusammenfassen שבועות כ"ג: והלאה, ר"ה ל"ב רע"א כּוֹלֵל, ירו' מגילה פ"ד דע"ה: וְכָלְלִין, ירוש' פסחים פ"ה דל"ב ע"ג, ירושלמי תענית פ"ג דס"ז. כלולָה, ירוש' ברכות פ"א ד"ג ע"ג כְּלוּלִין, בנפעל ירושלמי סוטה פ"ז דכ"א ע"ד דברים שנכללו]. —

כֹּל (= כָּלָא פירוש מל"מ מנע ועצר zurück-, ab-halten ונרדף עם כָּלָה (בראשית כ"ג, ו') וכן בל"ע ענין שמירה והזהרה מאיזה דבר sich hüten (vor Etwas בפרק ד' במדות (מ"ו) ואמה כֹּלֶה[10] עורב. בשבת בס"ג דפרק א"ר עקיבה (שבת צ'.) ובמנחות פ' אחרון[11] בגמ' הרי עלי זהב (ק"ז.) תניא האומר הרי עלי ברזל אחרים אומרים לא יפחות מאמה על אמה למאי חזי אמר רב יוסף לכלה עורב[12]. בפ' במה אשה בגמ' ולא בכבול (שבת נ"ז סע"ב) מאי איצטמא[13] א"ר אבהו (בזייני) [ביזייני][14] מאי ביזייני אמר אביי כליא פרוחי[15].

[1])[כ"ה נכון רק בפד' וויניצי' וכ"ה בפי' ר"ח ושם אי' בא חבורא תחת חבורה. [2]) עיין הערה הקודמת. [3]) בפי' ר"ח שם אשר ממנו נעתק זה הפי' נתבאר יותר בזה"ל: והם כלל ופרט המרוחקים זה מזה כי פצע תחת פצע הפסיק ביניהם ונמצאו רחוקים זה מזה וכו' עד: וחלוקת רבי ובן עזאי מפורשת בפ' החובל בחבירו בתחלתו ע"כ. [4]) מתוך פי' ר"ח שהובא בהערה הקודמת ברור כי ערבוב דברים כאן בערך זה וציון בריש החובל וכו' שייך לסוף הפי' כי בלעדי זאת אין לתיבות וחלוקה בן וכו' כל מובן ולכן שמתי תיבות בריש החובל וכו' בתחלת הציון בין שני חצאי עגולה והשלמתי אותן בין שני חצאי לבנה במקומן הראוי להן וגם השלמתי אחר ציון מפסחים הנ"ל מלת כגון כדאיתא בפי' ר"ח אשר ממנו שאב רבינו זה הפי'. [5]) כ"ה כפי' ר"ח כ"י לסנהדרין (בקובץ כ"י אנגיילליקא דף ק"ב רע"א) כי בנו"ג רק והומת ותלית כלל כי קללת פרט. [6]) וכ"ה בכ"י ל"ד וב"ר כמו דאיתא בנדה אבל בכ"י ו"ו הגי' ר' אפוטריקי כדאיתא במנחו' נ"ה: [7]) כ"ה לנכון בכ"י, ובדפ' וויניציא בט"ס וטמאה. [8]) כ"ה בכ"י ו"ו א' ובי ל"ד וב"ר וכ"ה בדפ' וויניציא אבל בדפ"ר פיזי באזיי ואמ' ופראג לי' ונתקצר ע"י וכו'. [9]) כ"ה ר"ק בכ"י ל"ד ובשאר כ"י ובדפוסי ערוך לי'. [10]) עיין הערה 12. [11]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו והסופרים כתבו רק פ' א' קצור מן אחרון ופשטוהו פרק א' (= אלף) לכן בדפ' פיזי וויניציא אי' פ"ק אבל בדפ' באזיל ואמ' פ' בתרא. [12]) כ"ה בשבת ושם בכ"י מ' תניא ובנו"ג ת"ר ובמנחות איתא הסדר בהיפך בזה"ל ברזל תניא אחרים אומרים לא יפחות מכליה עורב וכו' ע"ש וזה כאיכא דאמרי בשבת ועוד בשבת הגירסא כלייא עורב וברש"י ותוספ' שם ובמ"ק ט'. כליא ובתוספ' מנחות שם כליה וכ"ה בערכין ו'. ובכ"י מ' בשבת כולי עורב וכ"ה ברש"י בד' שונצינו (ד"ס שבת צד צ"ת.) וכ"ה בתוספ' ערכין ו'. ד"ה כגון בשם הערוך וכ"ה בכ"י מ' לט"ק ודפוס בסיליאה בגמ' ברש"י ותוספ' כולה. ובפי' רגמ"ה כ"י למנחות (בקובץ כ"י אנגייליקי דף נ"א רע"א) מצאתי שלש גירסאות בזה"ל כולה כלה וכלי עורב. [13]) וזה כ"ס בע' אסטמא עיי"ש בח"א, ק"ע: [14]) עיי"ע אסטמא וכ"ה תיכף בסמוך. [15]) בדפ' פיזי בליא פרוחי ונראה שט"ס הוא אבל גם בכ"י ש"ס בלייא פריחי עיי"ע אסטמא ועוד מ"ש בסוף הערך.

ס"א כליא דידבי. פי' איצטמא היא ביזייני כלומ' „חוטין הרבה ממיני צבעונין ותולין אותן בפני הכלה שלא יצערוה הזבובים שמתביישת להסיר הזבובים מעליה ותולין זה בפניה ונקראת כליא דידבי והוא כגון אותה ששנינו (מדות הנ"ל) אמה כלה עורב לפי שבמקדש ראשון שהיתה קדושתו בכל הקהל והיתה השכינה שרויה בו לא היו עופות פורחות עליו אבל במקדש שני פחדו שמא אין קדושתו כקדושת הראשון ושמא יפרחו העופות על המקדש וישליכו [1]) שם דבר טומאה ועשו צורה להפריח העופות מגג ההיכל וקראו אותה כלה עורב כלומר זו מונעת העורבים מלפרוח על גג ההיכל וזו הצורה כדרך שעושין עכשיו שומרי הזרעים" [2]). ובר"ג דהשותפין (ב"ב ה' רע"א) א"ל עיזא בעלמא לאו אכלויי מכלינא בה [3]). ובס"פ י' יוחסין בגמ' מתייחד אדם (קידושין פ"א:) אביי מכלי להו [4]) מכולה דברא. ובפ' כל היד בגמרא בי"ש אומר צריכה ב' עדים (נדה י"ז רע"א) אביי כלי דידבי רב פפא כלי פרוחי [5]) פירוש מגרש העופות ומגרש הזבובים. — (א"ב מלשון (תהלים מ', י"ב) לא תכלא רחמיך ממני). *[אחי"ה וכן פירש"י בערכין ו'. ד"ה אמה וז"ל ל"א כלי' עורב מונע העורבים כמו לא תכלא רחמיך ע"כ והוא ענין מניעה ובשבת שם יוצא מפורש ברש"י למנוע את העורבין מלישב, אבל בערכין כפי לשון ראשון ברש"י ע"ש עולה פירושו עם פי' רגמ"ה כ"י במנחות (בקובץ כ"י אנגייליקא דף נ"א.) וז"ל כולה כלה וכולי עורב לוח של ברזל שהוא אמה על אמה ומלא כולו מסמרין ומשימין אותו בראש גג המקדש והגג משופע למעלה כעין כובע ושם בראשו היה עושה כולי עורב שמכלה העורב שלא ינוח שם שלא יטנף הגג עכ"ל. ולכאורה נ"ל ראיה ממה שכתב רגמ"ה והגג משופע למעלה כעין כ ו ב ע וכו' לזה שכתבתי בע' אסטמא כי כליא הוא ל"פ كلاه פי' כובע וגם פי' רגמ"ה כולי עורב מל' כלייה פי' איבוד (עיי"ע כל ד'), וכן פירש"י במנחות שם לכלות העורבין. ובענין כליא פירש"י בערכין כפי לשון ראשון וז"ל כליא לשון ש מ ג ר ש את העורבין כמו כייל דידבי כייל פרוחי וכו' ע"כ ואולי כונתו ג"כ על לשון מניעה מל' הפסוק ולכאורה זו ג"כ כונת רבינו בסוף הערך במ"ש כלי דידבי וכו', פי' מגרש העופות ולגרש הזבובים וצ"ל מגרש הזבובים ומגרש העופות כי דידבי הם הזבובים עיין ערך דדב (ח"ג, כ"ה.) אולם לפע"ד נ"ל ברור כי עיקר הגי' בבי"ת באלי דידבי באלי פרוחי כמו בנוסחאותינו והיטב פירש"י בנדה שם מגרש זבובים וכו', ע"כ והוא מל"פ הרשומה בע' באלי (ח"ב, ג') ומעתה נוכל לקיים גירסת דפ' פיז' בענין ציון דשבת בליא פרוחי ובכ"י מ' בלייא פריחי פי' מגרש היתושים. אבל עוד לבי נוקף כי בערוך בודאי גירסא בכ"ף דוקנית היא כי על זה מורה סדר הערך לכן דעתי לגזור כליא, כולה, כלה עורב מל"פ كال בריחה ונאצל מפעל كاليدن fliehen, בורח וא"כ כליא או כולה עורב פי' מבריח ומגרש העורב ובזה הענין בורח ומבריח ומגרש היטב עולה הציון בקידושין וב"ב שם ושם. ובערך אסטמא פירשתי בע"א וזה שכתבתי כאן נ"ל עיקר בשטת רבינו. ובענין אצטמא שפירוש ע"י ביזייני הלך רבינו לשטתו (והוא כשיטת ר"ח עיין הערה 2) לבאר ע"י חוטין הרבה ממיני צבעונין וכן הוא בערך אסטמא וכונתו על פירושו בערך אב (ח"א, ב'.) ע"ש ומ"ש בהערה ב' ובערך אפזייני (שם ר"ט) ונתינת הטעם ותולין וכו' שלא יצערוה הזבובים נ"ל יען שחשב רבינו כי כליא פרוחי הוא כמו כליא דידבי כלומר מבריח הזבובים לכן הביא ס"א כליא דידבי והביא ראיה מנדה הנ"ל. ובערך אפזייני פירשתי כליא מפעל כָּלַל ואולי נתקצר מן כלילא פי' זר Kranz או ממש ל"פ كلاه פי' זר וא"כ כליא דידבא זר מחתיכות צבעונין הרבה כי זה טעם מלת דיבא בל"פ ديبا בגד או חתיכה ממיני צבעונין וכדעת רבינו ועוד עיי"ע פרח ב', ושם פירוש רבינו כליא: א ו ח ז וזהו מפעל כלל. ועוד ראיתי להעיר על ל"ע كلة פי' צעיף למנוע הזבובים והיתושים — ומה שענינו לשון מניעה איתא בירושלמי נזיר רפ"ב דנ"א ע"ד כלוי אני ממך . . כלוי אני ממנו. וזה השרש פתרונו גם בל"ע שמר ונזהר וכן בל"ע كالى שומר. ולפע"ד מזה לפיעל כלה מדברותיך סנהדרין ס"ז סע"ב, מד' שו"ט מזמור ק"ד פ' תהום, שמ"ר פ"י פירוש שמור דבורך והוי זהיר במה שאמרת ועיין עוד ע' כלך ובאתפעל אִתְכְּלִי בתרגום אונקלס לבראשית ח', ב'; לבמדבר י"ז, י"ג. ט"ו; תרגום למ"א ח', ל"ה וזולתו. אפעל אַכְלֵי תרג' ד"ה ב', ז' י"ג] —

---

[1]) בכתב יד ל"ד וישלוט. [2]) ע"כ הועתק מפירוש ר"ח (בש"ס ווילנא) לשבת עיין תוספתא שבת צ'. ד"ה מכליא מה שהקשו על הערוך ומה שתירצו במנחות ק"ז. ד"ה כליה, ובערכין ו'. ד"ה כגון ובהפשב"ע. [3]) בכתב יד ו"ו מכילנא לה ובשט"מ בב"ב: לאו (אבלויי) [אכלויי] מכלו ע"כ ועיי"ע הבא. ובנו"ג עיזא בעלמא לאו לאכלויי בעי א"ל ולא גברא בעית דמיכלי ובכ"י ש"ס בשנויים עיין ד"ס שם. [4]) וכ"ה בתוספ' שם ד"ה אביי ובנו"ג מכלליה. [5]) בנו"ג אביי באלי דידבי רבא באלי פרוחי ולפע"ד זו עיקר הגי' עיין בפנים.

כֹּל (= כְּלִי, כְּלָא באפעל אַכְלִי פירוש בל״פ قال ענין קריאה בקול גדול שאגה והֶמְיָה lautes (Rufen, Geräusch, Getöse עליו ישאגו כפירים (ירמיה ב׳, ט״ו) תרג׳ עלוהי יכלין, קרא בגרון (ישעיה נ״ח, א׳) תרגום אכלי [בגרונך], ויקרא בקול גדול יהודית (מ״ב י״ח, כ״ח) תרגום ואכלי [1]) בקל רב. ושרק לו מקצה הארץ (ישעיה ה׳, כ״ו) ויכלי ליה [מסיפי ארעא], וכן תרגום וינהם עליו (שם ל׳) [ויכלי עלוהי], ירעם מן שמים (ש״ב כ״ב, י״ד): אכלי מן שמיא. *[אחי״ה כ״ה בכל כ״י ובדפ׳ וויניציא אבל בשדפ״ע לי׳, ובעה״ק אי׳ רק ציון האחרון ושם ובכל דפ״ע הישנים וכן בכ״י נכלל זה הערך עם ערך הקודם רק בדפ׳ אמש׳ ופראג נפרד לנכון בע׳ מיוחד. וכן התרג׳ בתהלים י״ח, י״ד וירעם ואכלי וזה התרג׳ הביא רש״י בב״ב ה׳, ד״ה ולאו גברא לביאור מלת לאכלויי ופי׳ רש״י להזעיק ולגעור בהן וירעם מתרגמינן אכלי וכן כל לשון הכרזה בתרגום יהונתן ע״כ. נ״ב מהרש״ל טוחק זה ר״ל תיבות וירעם וכו׳, אבל גם בכל הדפוסים אי׳ ככה ברש״י רק שם לנכון ירעם והוא בשמואל שם כדאי׳ בערוך אבל קצת קשה לפרש כן כי זו המלה הורגלה רק בל׳ התרגום ולא בש״ס ובשט״מ בב״ב מפורש לפי י״מ ג״כ בזה״ל למכלינהו: למרמי בהו קלא ע״כ ופי׳ הראשון בשט״מ עולה יפה עם ערך הבא אח״ז ע״ש. ועוד תרגום ירעם (תהלים צ״ו, י״א; צ״ח, ז׳) יכלי ועיין יתר דוגמאות בעמת״ר ללעווי ושם נאצלה גזרת המלה מל״ע قال (עיי״ע אכלי) ונרדף עם קרא של עברי והנכון מה שכתבתי בע׳ הנוכחי והוא ל״פ הרשומ׳ בתחלת הערך. וממנו התואר בקבוץ: תרגום תהלים ק״ד, כ״א אכלאין (כן הוא בכתב יד ובנו״ג אכלין), והשם אכליותא עיין ציונים בעמת״ר ללעווי צד 27] —

כל (= מל״מ כָּלָה בלא״ר כְּלִי, כָּלָא פירוש מאבד (zu Grunde gehen,- richten בפ׳ השוכר את האומנין בגמ׳ או שנעשית אנגריא (ב״מ ע״ט.) קסבר רבלא מכלינן קרנא. *[אחי״ה כ״ה בכל כ״י ובדפ״ר, וויניציא, ובשדפ״ע לי׳ ובכ״י ו״ו א׳ וב׳ אי׳ מיכליא ובשט״מ ב״ב ה׳, גרס מכלו קרנא וכן מפורש שם אכלויי דב״ב כלומר אפסודי מפסדא, (עיי״ע הקודם) — וכנ״ה בב״מ שם כליא קרנא. ברכות ל״ט סע״א כי כליא ברכה אפרוסה קא כליא, ובפַּעֵל מכלינן ב״מ הנ״ל. בנתפעל במד״ר פ״ג שלא נִתְכַּלֶּה. ושם פ״ה כדי שלא יתכלו וכו׳. והשם כְּלָיָיה סנהדרין ס״ג. ירושלמי ברכות פ״ב ד״ה ע״ג, ב״ר רפ״י (וילקוט בראשית רמז ט״ו) ב״ר פמ״ט ושם ר״פ ע״ו, פסיק׳ רבתי פל״ג, ילקוט ישעי׳ רמז של״ו. ועוד השם כִּילוּי בויק״ר רפ״ז ופ״י] —

כל (= כַּלָּה או מל״ע או פרסי הרשומה בפנים וענינו בלא״ש (Akademie, Universität בפ״ק דברכות בסוף הלכה וחכ״א עד חצות (ברכות ח׳ רע״ב) רב ביבי בר אביי סבר לאשלומינהו לכולהו פרשייתא דכלה [2]) במעלי יומא דכיפורי פי׳ „הן ח׳ פרשיות שקורין בד׳ שבתות שבאלול ובד׳ שבתות שבאדר [3]) ומפני שהיה רב ביבי [בר אביי] טרוד בחדש הכלה [4]) במסכתא דכלה ולא מצא פנאי להשלים כל פרשה בשבתה סבר לאשלומינהו להני ח׳ פרשיות [5]) בערב יוה״כ ואסיקנא (ברכות שם) תנינא ובלבד שלא יקדים ושלא יאחר [אלא כל פרשתא בשבתא]״ [6]). בפ״ק דתעניות בגמ׳ הגיע י״ז במרחשון (י׳ רע״ב), ובפ׳ האיש מקדש בו בגמ׳ דסמוך עשרה קבין (קידושין מ״ט רע״ב) על מנת שאני חכם אין אומרים לו [7]) כחכמי יבנה כגון ר״ע וחביריו אלא כל ששואלין אותו דבר חכמה בכל מקום ואומרה, ע״מ שאני תלמיד [8]) אין אומרים כשמעון בן עזאי וכשמעון בן זומא אלא כל ששואלין אותו דבר אחד בתלמודו [9]) ואומרו אפי׳ במסכת כלה. פי׳ ר״ח ז״ל [10]) „בכל מקום בכלום מקום כלומ׳ מקום אחד מן התלמוד [11]) ואפי׳ במסכת דכלה [12]) שמתעסקין בה כל תלמידי חכמים שרוצין לדרוש בכלה של אלול או בכלה של אדר״. ובפ׳ אלו טרפות בסוף הלכה הריאה (חולין מ״ט.) אמר שמואל [13]) בריה דר״א אבא מרישי כלי דרפרם הוה. *[אחי״ה ורש״י פירש בקידושין שם ובשבת, קי״ד. מסכת כלה: ברייתא היא וכך היא שנויה כלה בלא ברכה

---

[1]) בנו״ג וקרא. [2]) וכ״ה בכ״י פאריז רק שם דכלא עיין ד״ס ברכות צד קצ״ב: ובנו״ג דכולא שתא. [3]) באו״ז הל׳ ק״ש סי׳ י״ב בשם פי׳ ר״ח אי׳ תגי׳ הן ד׳ פרשיות שקורין באלול וד׳ פרשיות שקורין באדר. [4]) לי׳ באו״ז. [5]) באו״ז: לכלהו הני ד׳ פרשיות. [6]) ע״כ היעתק מפי׳ ר״ח הובא באו״ז ושם אי׳ לנכון זה שכתבנו בין שני חצאי מרובע. [7]) לי׳ לפנינו. [8]) זו הבבא הוא קודם בנוסח׳ בקידושין ע״ש. [9]) כ״ה לנכון בכ״י ה״ב ובדפ״ע דבר בתלמודו ובקידושין תגי׳ כל ששואלין אותו בכל מקום דבר אחד בלימודו ובתענית שם דבר הלכה בלמודו ובכ״י מ׳ בתלמודו וכ״ה בדפ׳ פיזו וויניציא וקושט׳ ובכ״י ב׳ דבר הלכה בכל מקום וכ״ה בתוספות תענית שם ד״ה איזהו וכ״ה ברי״ף עיין ד״ס תענית צד כ״ו: ונראה שכן היה גורס גם ר״ח אע״ג שלא ציינו רבינו. [10]) כן הוא בפירוש ר״ח בתענית (בש״ס ווילנא) והובא ברמיזה בתוספות שבת קי״ד. ד״ה ואפילו. [11]) כ״ה לנכון בכ״י ה״ב ודפ׳ וויניציא, ובשדפ״ע בכל מקום מן התלמוד וכן הוא בפירוש ר״ח תענית ובדפ״ר חסר מן אפילו במסכת כלה עד אפילו במסכת כלה. [12]) כן הוא בדפ״ר ובפירוש ר״ח ובשדפ״ע כלה. [13]) בנו״ג רב שמואל.

אסורה לבעלה כנדה ע"כ כלומ' זו פתיחת הברייתא הנ"ל ועיין בחי' הריטב"א לתענית וקידושין שם ושם ובתוס' שבת ותענית וכן מוכח מפי' רגמ"ה כ"י לתענית שם. וכלה נקראת ישיבה אשר שמה היו דורשין הלכה לרבים בפרט פעמים בשנה בחדש אלול ואדר וכפי' ר"ח הנ"ל. ולדעתי נגזרה או מל"ע كلية Gesammtheit, Universität או מל"ע قلية קבוצת אנשים או אולי מל"פ كلاه זר ועטרה Kranz, Krone וראיה לפי' הראשון והשני מתנהומא נח סי' ג' קבע הקב"ה שתי ישיבות לישראל שיהיו הוגין בתורה יומם ולילה ו מ ת ק ב צ י ן שתי פעמים בשנה באדר ובאלול מכל המקומות ונושאין ונותנין במלחמתה של תורה ע"כ הרי שנקראת כלה על שם קבוצת תלמידי חכמים כי בזה הזמן הכל מתאספים לשמוע ההלכות עיין בפירש"י לברכות ו': ד"ה אגרא דכלה דוחקא והראיה לפי' השלישי מסנהדרין ל"ו: חולין ה'. סנהדרין היתה כחצי גורן ע ג ו ל עיי"ע אדר[א] הרי שהיו יושבים בעגולה ועוד עיין ערך כרם. — וכנ"ה בברכות נ"ז סע"א נעשה ראש לבני כלה, סוכה כ"ו סע"א עייל לכלה, ב"ב כ"ב סע"א רנב"י ריש כלה הוה . . מקמי דניעול לכלה . . והדר עייל לכלה, מ"ק ט"ז רע"ב יומי דכלה, מנחות פ"ב: בכלה לא איתמר כה"ג בע' תרבץ כפי ג' דפ"ר וכ"י. ומזה הענין הכנסת כלה בשלשלת הקבלה פי' הכנסות בית המדרש בבבל עיין קורות היהודים לגרעטץ ח"ה ב' צד 493] —

כל (= כִּילָּה מל"ע كلة סדין דק פרוס על חופה וחופה עצמה ובל"ס כילת dünner Vorhang um das Zelt, das Zelt selbst, Tronhimmel, (Baldachin בפ"ק דסוכה בגמרא פרס עליה סדין (סוכה י':) מותר לישן בכילה בסוכה. בס"פ השואל את הפרה בגמ' המשכיר בית ל ח ב י ר ו[1]) (ב"מ ק"א:) כלליה לבריה חזינן אי הוה אפשר לאודועיה איבעי[2]) ליה לאודועיה[3]). פירוש עשה בו חופת בנו. בפסיקתא דויהי ביום כלות משה (פסיקתא דר"כ צד ו'.) כלת כתיב (במדבר ז', א') ביומא דעלת כלתא לגנוניא. *[אחי"ה בדפ"ר הגי' לגנינא וצ"ל לגנונא וכ"ה בפסיקתא ועיין ערך גנן (ח"ב שכ"א) ובמנחת שי במדבר ז', א' הביא לגננא נ"א לגנונה. ופי' ביום שנכנסה כ ל ה לחופתה וכ"ה בפירוש בפסיקת' רבתי פ"ה ביום שנכנסה הכלה לחופתה כלת משה כלת כתיב ע"כ ועיין רש"י על התורה במדבר שם ומה שהגיה בדבריו הח' באבער בפסיקת' דר"כ שם אות ק"ד ובאמת בהוצאת רש"י ע"י ה' בערלינער מתוך כ"י ליתנהו תיבות כלות כתיב ר"ל בפתח ולא בשוא וגם לי' הציון „במדבר רבה" שהוא טעות. ודע כי בספרים שלנו איתא כלות בוי"ו והטעם מה ראה על ככה לדרוש כלת חסר עיין במנחת שי שם. על כל פנים מובן של כלתא בלא"ר כמו כַּלָּה בל"מ ועיי"ע כלת א' וא"כ צע"ג למה כללו רבינו זה הציון מפסיקתא עם שאר ציוגים הנ"ל[4]) שענין המלה כילה, כילת פירוש חופה — וכנ"ה בשבת קל"ח. כילה ומטה ע"ש היטב, סוכה י' סע"ב הישן בכילה ערום מוציא ראשו חוץ לכילה וכו', שם י"א רע"א וי"ט רע"ב כילת חתנים, שם: כילה דלתוכה עשויה. עירובין ס"ג: כל הלן ב כ י ל ה שאיש ואשתו שרויין בה וכו' כ"ה בכ"י מ' ובילקוט מיכה רמז תקנ"א ובר"ף ובהרא"ש ועיין ד"ס עירובין צד קכ"ח: ובנו"ג כל הישן בקילעא ובע"י הראשון בקעילה וכ"ה בע' קעילה. א' ע"ש ומ"ש. ולפי פי' י"א ראשון ושני בערוך שם ולפי פי' רש"י בעירובין שם י"ל שהוא ל"ר cella וכן בל"י אמצ' κέλλη ובל' קלילה κελλίον, cellula חדר קטן kleine Zelle וזה האחרון ראיה לפירוש מהרז"ף באה"צ לירוש' ברכות פ"ג ד"ו ע"ד עושה לו כיליון ופי' מהרז"ף „כמו קילון בל"ר הדר קטן" ויותר נכון כמ"ש בל"י אמצ' κελλίον אבל מהרש"ם גרס ביליון ופירוש כמו וילון (velum) ועיי"ע בלן בח"ב, צ"ט, ונ"ל כי עיקר הגי' בכ"ף והוא מל"ע הנ"ל שעיקר הנחתו סדין דק וקלע Schleier, Vorhang, Zeltvorhang וכצ"ל ההן כליון בירו' מגילה פ"ג דע"ג סע"ד ובנו"ג ההן כילן. ומזה הענין בב"ר ר"פ ל"ו כדיין שמותחין כילה על פניו. במד"ר פי"ב עשוי כמין כילה ושם פי"ג מה הכילה הזאת מצויירת במיני צבעונין וכו'. ירו' מגילה פ"ג דע"ג סע"ד כילה דעל ארונא כארונא. ירושלמי שבת רפ"כ די"ז ע"ג ההן כילה דעל ארונה מהו. והקבוץ ב"ר פכ"ח ומקרע בכִילָיוֹת עיין ערך כפע. ובלא"ר וסורי כֵּלְתָא ברכות כ"ד רע"א צייר לה בכילתא. סוכה כ"ו. למגני בכילתא. נדה י"ז. עיי"ע גז ח', כל ב', והקבוץ בשבת קל"ח סע"א כִּילֵי דבי רב הונא וכו'] —

כָּל (מל"ט כּוּל וכן בל"ס כָּל ובל"ע كال פירוש מדד messen, ab- zumessen) עשרון אחד (במדבר כ"ט, ד') תרגום ירושלמי [א'] מכילתא

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו. [2]) כ"ה לנכון בדפ' אמ' אבל בדפ' פיז' ווויניצי' אי בעי. [3]) בדפ"ר נשמט מן לבריה עד פי'. [4]) וגם כללו של ב"מ הנ"ל איננו מזאת הגזרה ומוצאו מן כָּלַל ונבנה ממנו השם כַּלָּה.

חדא [1]) ובתרג' דירו' [ב'] דהיא [2]) מוצאת (בראשית ל"ח, כ"ו) במכילתא דאיניש מיכול בה מיתכיל [3]). בתים לאשרה (מ"ב כ"ג, ז') תרגומו מְכִילָן [4]) לאשירתא. *[אחי"ה אולי אודות שנויי הגירסא הביא רבינו דוגמאות הנ"ל מתרגום ועיקר מקומן בסדר אות מ"ם, עיי"ע מכל (= מכילתא). והפעל אי' הרבה בתרג' עיי"ע כָּל במתורגמ'. ולעווי. וכן אצל רז"ל ע"ז ע"א רע"ב מנחות נ"ג סע"ב קא כָּיֵיל, קידושין ע"ט: כיילי ליה, שבת ד' רע"א וש"נ לכי תיכול וכו'. נדרים נ"א. ליכיל לי מר עיי"ע אוכלא. ירו' סנהדרין פ"י דכ"ז ע"ד קם בול צ"ל כול ובריש רות רבה: אכול, ויק"ר פל"ו קום טול ויפה הגיה הרד"ל קום כול פירוש קום מדוד. והתואר כַּיָּיל Feldmesser ירו' ב"מ רפ"ט די"ב. החופר והכייל, ושם פ"ח די"א רע"ד מן הבייר צ"ל כייל עיי"ע בייר (ח"ב נ"ז:) וש"נ עוד הקבוץ הביילין וכן הוא בכ"י אירפורט בתוספתא ב"מ פ"ט וצ"ל הכיילין. והשם כַּיְלָא, כַּיְילָא וכ"ה בל"ס ובל"ע كيل כלי מדה ללח או ליבש ביצ' כ"ט. במנא דכילא, שם ל"ח: כילא חסריה. ב"מ מ' סע"א בכיילא עיי"ע שפט. ב"ב צ' רע"ב עיי"ע קפז. רז. ונרדף עם כיילא השם של מדה קצוצה: כלה. כולה ירו' ביצ' ספ"ג כלה של תבלין ובירו' פיאה פ"ח ד"כ ע"ד כולה תבלין ואחת היא עם אוכלא (עוכלא) עיי"ע ח"א, ע"ו. או י"ל כי כולה הוא מלש' יוני' ηλύκα פירוש כוס — [Becher, Schale

כל (= כְּלִי מל"מ (Gefäss, Geräth בפ' ט' בזבחים המזבח מקדש את הראוי לו (זבחים פ"ט מ"ז דף פ"ו סע"א) כשם שהמזבח מקדש את הראוי לו כך הכבש מקדש את הראוי לו וכשם שהמזבח והכבש מקדשין את הראוי להן כך הכלים מקדשין, כלי הלח מקדש [5]) מדות היבש מקדשין [6]) את היבש וכו', (שם בזבחים באותה המשנה [7]). כל הכלים יורדין לידי טומאתן במחשבה (שבת נ"ח רע"ב וש"נ) פירשנו בערך חשב [א']. בס"פ אין בין המודר הנאה מחבירו [8]) בגמ' נכנס לבקרו (נדרים מ':) כלי גולה (יחזק' י"ב, ג') זו נר [9]) קערה ושטיח. *[אחי"ה ועם הכנויים ברכות כ"ג סע"א כלי שהוא כליין, ירוש' שבת פ"ט די"א ע"ד ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב רע"ד עתיד להחזירן לכליין, שם פ"י די"ב סע"ג צריכין לכיליין, ירושלמי חגיגה פ"ג רע"ט. מפני שנזקקו לכיליין. והקבוץ ירוש' קידושין פ"ג דס"ג ע"ד כליו עיי"ע תרס. ירו' שבת ספ"ז ד"י ע"ד כלי זכוכית. שהש"ר פ' נפת כלי קוריים עיי"ע קרס א'. שמ"ר פנ"א כלי זיין עיי"ע זן א' — ב"ר פ"צ כלי ידים עיי"ע כלדר. ונקראה מסכת כלים ככה יען שרובה ככולה מתעסקת מדיני הכלים וטהרתם. כלים פ"ל מ"ד אשריך כלים שנכנסת בטומאה ויצאת בטהרה. ויק"ר ר"פ י"ט נזיקין ל' פרקים כלים ל' פרקים. — ונחלקה בתוספתא (כמו סדר נזיקין) לשלש — [בבות

כְּלָאָב (שם בנו של דוד ודרשו: כאלו אב ועיין בפנים) בילמדנו בריש ואלה תולדות יצחק כתיב (דה"י א', ג'. ב') דניאל לאביגיל וכתיב (ש"ב ג', ג') ומשנהו כלאב דניאל היה שמו ומהו כלאב אלא מי שהיה רואה אותו אומר כאילו אביו. *[אחי"ה בילקוט ש"ב ס' רמז קמ"א הביא זה הילמדנו בסגנון אחר ע"ש וסיים וזהו (כלב) [כלאב] כאלו אב ע"כ ובתנחו' תולדות ססי' ו' מה ת"ל כלאב שהיה כולו אב שכל הרואהו וכו'. ובברכו' ד'. דרש כלאב שהיה מכלים פני מפיבשת בהלכה עיין פירש"י שם ועיין כתר א'. ועוד עיין דרוש — [בענין כלאב בשבת נ"ה: עיי"ע ע"ט

* כֵּלָאֵי ט"ס וצ"ל בלאי בנדרים צ"א: עיי"ע בלאי ח"ב, צ"ג:

כִּלְאַיִם (מל"מ תערובת שני מינים וכן בל"ע كلان שנים יחדיו (beide zusammen בברייתא דר' אליעזר פ' כ"א קין הקריב [10]) מותר [11]) מאכלו קליות וזרע פשתן . . רב יהושע אומר [12]) אמר הקב"ה לא [13]) יתערבו מנחת קין ומנחת [14]) הכל לעולם אפי' בְּאֶרֶג בגד [15]) שנא' (ויקרי י"ט, י"ט) ובגד כלאים שעטנז לא יעלה עליך. *[אחי"ה ונקרא' מסכת כלאים ככה מרוב דיני כלאים שעוסקת בהם ועיין פחד יצחק ע' כלאי בהמה, כלאי הכרם — [כלאי זרעים ויתר דיניו

כֶּלֶב (מל"מ שם חיה ביתית Hund וכן בל' ערבי كلب ובלא"ר וסורי כַּלְבָּא ובל"נ כַּלְבָּה, כַּלְבְּתָא, כַּלְבְּיָא; כֶּלֶב הַכּוֹפְרִי Dorfhund, Jagdhund עיין לעוויזאהן צד 88 והלאה) בפ"ק דכלאים (מ"ו)

---

[1]) בנו"ג עשרונא. [2]) במקרא הכתיב הוא. [3]) בכ"י ה"ב כייל בה מתכילי, ובכ"י ו"ו מיכל בה ניתכיל, בכ"י ב"ר מיכיל בה וכו' ובנו"ג מכיל בה מתכיל. [4]) בדפ"ר ופיז' באסיל ואמש' מכילין וצ"ל מכילָן כג"י כ"י ב"ר, ובדפ' וויניצי' מכילתין ובנו"ג מכולִין ועוד עיין מ"ש הרד"ק שם. [5]) בנו"ג מקדשין וכ"ה במנחו' ח': י"ט: [6]) בנו"ג מקדשות. [7]) והיא עפ"י הצעת המשניות אבל במשנה שבש"ס היא משנה בפני עצמה בזבחי' פ"ח. [8]) כ"ה בכ"י ו"ו. [9]) כ"ה בכ"י ל"ד וב"ר רק שם בט"ס בתיבה אחת זונר, ובדפ"ע זה נר. [10]) בנו"ג הביא קין. [11]) בכ"י ו"ו ה"ב, וב"ר מיתר. [12]) בנו"ג ר"י בן קרחה אומר. [13]) בנו"ג אל. [14]) בנוסחי לי. [15]) בנו"ג שמא חו"ח יתערבו כארג בגד.

כלב הכופרי [1]) והשועל. בפ"ח בכלאים (מ"ו) הכלב [2]) מין חיה. ובסוף תוספת' כלאים (פ"ה) מפורש מאי נפקא לן אי מין חיה אי מין בהמה. בפ"ק דמשקין (מ"ק ח׳: במשנה) והאומן מכלב [3]). פי' בגמ' (שם י' רע"א) מפסע [4]) כלומר מפזר התפירה ולהכי קרי מכלב שדומין תחובי המחט לשיני הכלב המפוזרים. כלבתא [5]) שאינו תופר [6]) מיושר והכי שיני הכלב אחד חוץ ואחד פנים ואינן מיושרין. בפרק אעפ"י שאמרו בגמ' הגמלין (כתובות ס"ב סע"ב) [ר"ע רעיא דבן כלבא שבוע הוה] [7]), ובפרק הנזקין בגמ' לא היו סיקריקון (גיטין נ"ו.) הוו בה הנהו תלתא עתירי נקדימון בן גוריון שנקדמה לו חמה, בן כלבא שבוע שכל הנכנס לביתו שהוא רעב ככלב יוצא כשהוא שבע בן ציצית הכסת שהיתה ציציתו נגררת ע"ג כ ר י ם וכסתות [8]). כלבוהי לא נבחין (שבת קנ"ב רע"א) ככר פירשנו בערך טר [ג׳]. *[אחי"ה ובסנהדרין ס"ג: ובירוש' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ד מבואר (נבחז) [נבחן] של מ"ב י"ז, ל"א ע"י כלב (כלבא) עיין פירש"י למלכים ורד"ק ומ"ש שם. עירובין ס"א. כלבא בלא מתיה שב שנין לא נבח. שמ"ר פ"כ כלבים . . נובחין וכו׳, ב"ק ס׳: כלבים בוכים, ברכות ג׳. כלבים צועקים. בב"ר ס"פ כ"ב וישם ה' לקין אות (בראשית ד׳, ט"ו) רב אמר כלב מסר לו, ולא שדרש קין מל"י κύων כלב כדעת לעווי ועיין במשכיר ע' כלבא כי אם שמסר לו כלב אשר יריח ריח כל חיה מרחוק ויזהירנו, על זה העירני ר"פ סמאלענסקין — ועוד עיין דברים שנאמרו על הכלב יומא פ"ג: ביצה כ"ה: כתובות מ"א: ב"ק ע"ט: פ׳. (כלבים כופרין ע"ש פירש"י) צ"ב: ב"מ ע"א. סנהדרין ק"ה. ק"ח: הוריו' י"ג. בכורות ח׳. ב"ר פע"ז עיי"ע אגריאון, כלים י"ז, י"ג כלב המים, קהל"ר פ׳ כי יש דברים כלב הים (Seehund) והו ש א ל ל ע " ז. ע"ז מ"ו רע"א וירו' שבת פ"ט די"א ע"ג פני מלך פני כלב. ע"ז מ"א. כעטרה לכלב עיין פירש"י ובד' וויען אי' למלך. — והקבוץ ב"מ צ"ד. סנה' י"ט: כַּלְבֵּי; ילקוט בשלח רמז רכ"ז כַּלְבִּין. ילקוט ישעיה רמז שמ"ו בשם הילמדנו פקחים ככלבים. ובמשקל ארמי כַּלְבַּיָא ירושלמי קידושין פ"א דס"א: וכן בירושלמי פיאה פ"א דט"ז ע"ג הובא בע' דש א׳. ובל"נ כַּלְבָּה ירו' סנהדרין רפ"ו דכ"ג: נזקקין לכלבה, קהלת רב' פ' ומוצא אני: לכלבה נושכת וכו׳, ובלא"ר וערבית כלבתא كلبة = כַּלְבְּיָא מ"ק הנ"ל, ר"ה ד׳. ע"ש, וע' שגל והתואר כּוּלְבָּא (hündisch) ורבינו גורס קלבאי ע"ש. ור"ב הביאו בערך מיוחד. — אבל הפעל שהביא רבינו בע' הנוכחי אינו מן השם כי אם מל"ע كلب שפי' תפר nähen ומפורש בירושל' מ"ק פ"א ד"פ סע"ד דבית ר' ינאי אמרו כדרכו: ממלא את המחט, מכלב: אחת אחת, רב יוחנן אמר כדרכו: אחת אחת, מכלב: מפסיע. ושם: הרוצענין מכלבין במועד] —

כְּלֶב (= כְּלוּב מל"מ פירוש סל נארג Flechtwerk, Korb וכן בל"ם כְּלוּבְיָא והועתק ללש' יוני' (Käfig, Vogelbauer, κλωβός, κλουβός, κλοβός בר"ג דפ' אין צדין אותן (ביצה כ"ד.) כולהו נמי בעו דבויי דבאות לכלובן לערב קאמרינן ובעו לדבויי [9]). פי' דבעו דבויי שמדקדקין ומתחבאין עד שלוקחין אותן וצדין אותן ישנו על שני פנים בזמן שהן חוץ מכלובן כולהו בעו דבויי אלא בזמן שנכנסין ונעשין בתוך כלובן יונים הרדסיות ואווזין לא בעו דבויי אלא בזמן שנכנסין ויוני שובך ויוני עליה בעו דבויי ולפיכך פטור וחייב. *[אחיה וכנ"ה איזה פעמים באין לכלובן וכו' בביצה שם. ונרדף עם כְּלִיבָה תוספת' כלים ב"מ רפ"ט כליבה של חיטין טמאה טמא מת. פתיחתא דאיכ"ר סי' ט' פ' בושנו ובפסיקת' דר"כ צד קל"ח ונתנו אותן (ונתנום) בכליבה (ובילקוט צפניה רמז תקס"ז חסר) וגי' רבינו בכ"ף עיי"ע כלכה ועוד בהשאילה לארגז של מתים תוספתא נדה פ"ט בכליבא והפכו דרגש עיין ערך פרה י"ב, ט' קרן של כליבה וכ"ה בערך קרן א' בדפ' אמש' ובכ"יעיקרי התלמוד לר"א זכות אבל בדפ"ר ושאר דפוסים הישנים הגי' כליכה ועוד עיי"ע כלכה וש"נ מ"ק כ"ז רע"ב] —

כְּלָב (= כּוּלָב בל"ע كلاب، كلوب צבת Zange) בב"ר פרשת (מ"ט) [צ"ל ל"ט] [10]) לפנינו פל"ח

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד וה"ב ובר"ש כופרי וכ"ה בתוספ' כלאים פ"ה ובדפ"ע כפרי ובערך כפר: כלב כופרי איכ"ר פ' רבתי ועיי"ע קרט ג׳. [2]) בנו"ג כלב. [3]) וכ"ה בדפ"ו ובאסיליאה ובירו' ובנו"ג מכליב. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב ובנו"ג מפסיע ובדפ"ע מפצע. [5]) וזו דעת רבה בר שמואל במ"ק ושם הגי' ש י נ י כלבתא וכגי' רבינו אי' בכ"י מ' וכן לי' שיני ברש"י בבה"ג ובר"ף וביתר מקומות אצל ד"ס מ"ק צד י"ג: ובענין הוראת הפעל כַּלֵּב עיין מ"ש בהוספותי בסוף הע׳. [6]) בדפ' וויניצי' בט"ד הופר. [7]) כצ"ל כי בציון דגיטין ליתא מאמר שהובא אבל איתא בכתובות ובגיטין איתא לפנינו ש נ ק ד ה לו חמה עיין פירש רש"י. [8]) וכן הגי' ברש"י בגיטין ובנו"ג לי' כרים. [9]) וכן הוא בכ"י מ' ושם איתא הני נמי בעיין לדבויי א נ ן דבאות לכלובן לערב קאמ' ובעיין לדבויי וגירסא שלנו עיין ערך דב, הערה (ח"ג, ב׳:) והגירסא ברי"ש איתא ג"כ בכתב יד ו"ו ב׳ ובב"ר וכ"ה בפי' ר"ח בביצ' (בש"ס ווילנא) והוא ט"ס וצ"ל דבויי כמו בערך דב ועוד עיי"ע אֲרַב ח"א רס"ו. [10]) וכ"ה בע' מגרף.

ונבלה שם שפתם (בראשית י״א, ז׳) אמר רבי אבא [1]) משפתם אעשה נבלה הוה אמר חד לחבירה אייתי לי כובל ומייתי ליה מגרופי הוה מחי ליה ופצע מוחיה בל׳ ערבי קורין לצבת כולאב וכן פירוש כולבוס. — (א״ב תרג׳ ואת קרדמו (ש״א י״ג, כ׳) וית כולביה ובעל הערוך גרס כולכיה). *[אחי״ה עיין ערך כלך ג׳ ועיקר בבי״ת ומזה הענין תוספתא כלים ב״מ רפ״ג כלבה של ספרון ושל רופאין, ושל עושה זכוכית.. ושל נפחין וכו׳. וכ״ה בפשיט׳ כולביה ופירושו בל״ס קרדום וצבת ובדפוסי התרג׳ כלוביה וגם זה נכון והוא במשקל ערבי, וזה המשקל בקבוץ בפסיקת׳ דר״כ צד כ״ב: נטלו כלובין של ברזל וכו׳, אבל במשקל ארמי כּוּלְבָּיָא אי׳ בתרג׳ ש״א י״ג, כ״א; לשופטים ט׳, מ״ח; לתהלים ע״ד, ה׳ — אבל בירו׳ נזיר פ״א דנ״א: בט״ס בכולבא וצ״ל כולכא עיי״ע כלך ג׳ ובנו״ג בב״ר שם: אייתי לי קולב והוא הוה יהיב ליה מגרופי, וצ״ל כולב כמו בע׳ מגרף וגי׳ אייתי במקום אייטי אי׳ ג״כ בערך בנות שוח (ח״ב קכ״ח:) הערה ג׳ וערך ברת שבע (שם ר״ד הערה ב׳) ונראה לי עיקר אבל גם בקהל״ר פ׳ מה יתרון העושה אי׳ כל אינש ואינש ייטי ליה מה דירבע אית דאייתי וכו׳ פי׳ מ״כ ייטי כמו ייתי] —

כּוּלְבָּאִי (מע׳ כלב והוא התואר hündisch) תלא ליה זיינא כולבאי רעיא קולתיה תלא (ב״מ פ״ד: וש״נ, ויק״ר רפ״ד) בעל הערוך גרס קולבאי ע״ש [2]).

* כַּלְבָּא, כַּלְבֵּי (Getreideschoppen) עיין ערך אכלבאי ח״א, ע״ז וערך כלך ב׳. — לדעת ר״פ סמאלענסקין מזה כלבא שבוע (עיי״ע כלב) פי׳ אוצר משביע.

* כַּלְבּוּדָא (ט״ס) ירו׳ עירובין פ״ג ד״כ ע״ד עיי״ע כלכיד וע׳ כלכית.

* כַּלְבִּית עיי״ע כלכית ומ״ש.

כְּלַבּוּס (או מל״ר clavus וממנו ל״י אמצ׳ κλάπος κλάβος מסמר Nagel, Pflock; או מל״ע كلب מסמר; או כמו כּוּלָב מל״ע הנ״ל צבת וברזל כפוף Zange, Haken) בר״ג דפ׳ היה נוטל את מנחתה (סוטה י״ט:) ר׳ יהודה אומר כמין כלבוס של ברזל מטילין לתוך פיה שאם נמחקה המגילה ואמר איני שותה מערערין [3]) אותה ומשקין אותה בעל כרחה. בפ׳ במה אשה בגמ׳ לא יצא האיש (שבת ס׳:) [4]) כמין כלבוס מותר. פירוש רב [שר] שלום ז״ל [5]) כלבוס גופו נועץ בו מסמרים מבפנים ומוציאין לחוץ שעקם אותן בשיני שפוד ודומות לאצבעות כפופות ויש כלים שעושין בהן ברזל ואותן פיות שלהן תופס בהן ברזל כשיוצא [6]) מן הכור עקומין, וי״א הן צבת של ברזל שאוחז בו ברזל ומכניסו לכור. — (א״ב פי׳ בל״ר מסמר). *[אחי״ה וראיה לפי׳ י״א מתוספתא סוטה פ״ב דאי׳ שם בפירוש ר׳ יהודה אומר בצבת של ברזל היו פותחין את פיה, וכן מוכח מסנהדרין נ״ב. ועיין תוספו׳ סוטה י״ט: ד״ה ור׳ יהודה. ומזה הענין בתוספתא כלים ב״מ פ״ג כלבה של ספרין ושל רופאין וכו׳ והוא במשקל ערבי كَلَبَة = كَلاَّبَة וכ״ה בל״ס כַּלְבְּתָא פי׳ צבת ובזה המשקל בירו׳ סנה׳ פ״י דכ״ח. כלבת אינה עולה לחשבון מסמרים ובקהל״ר פ׳ דברי חכמים הגי׳ הכלבוס אינו ממנין מהמסמרות ובכ״י מ׳ בשבת שם בט״ס כלבוס ובריי״ף כ״י כבולוס!] —

כְּלָבּוּם (לפע״ד מל״י אמצ׳ κλωβός כלי חקוק בתוכו ausgehöhltes Gefäss או מל׳ יוני׳ κόλπος Höhlung, Wölbung) בס״ג דפ׳ כל המנחות באות (מנחות ס״ג.) ובי״ה אומרים כלי היה במקדש ומרחשת שמה ודומה כמין כולבום עמוק וכו׳. — (א״ב פי׳ כיליכם בל״י כלי של שלשה רגלים ומין מחבת). *[אחי״ה רמ״ל ולעווי פירשוה ע״י κελέβη Opferschale ואין נ״ל ולא מצאתי המלה אשר עליה כיון ר״ב. ובנו״ג כלבום ופירש״י גלוא״ן שם כלי עשוי כעין מחבת שלנו ע״כ וכיון על ל״צ glène, Pfanne ושם אי׳ הצורה ובפירוש כ״י רגמ״ה למנחות (בקובץ כ״י אנגייליקא דף ט״ו: נכתבה הצורה כעין זה) —

כְּלַבּוּם (Fegelappen וגזרתו מע׳ כלבוס א׳ עיין בפנים) בפרק הגוזל עצים בגמרא צבעו כעור [7]) (ב״ק ק׳ סע״ב וק״א רע״א) מאי כעור אמר רבה בר אבוה [8]) כלבס [9]) אמר רב פפא [10]) בר שמואל כפרא דודי. פי׳ כלבום כפרא דודי והוא כעור ופירושו „דרכים דרכים דרך צבוע אדום מראהו עמוק ודרך אדום אינו עמוק כל כך והוא כמו מטלניות שמקנחין בהן יורות של צבעים שהן עשויין כולן דרכים דרכים כמו שבארנו״. *[אחי״ה נעתק

1) בנו״ג עוד: בר כהנא. 2) ושם אאריך. 3) בכ״י וי״ו בט״ס מעדשין ובכתב יד אירפורט תוספתא סוטה מדדין. 4) בנו״ג עשאו. 5) עיין מבוא לח״א XVI וש״נ רק במקום פי׳ רב שלום צ״ל פירוש רב שר שלום. 6) כ״ה בדפ״ר פיז׳ באסיליא ואמ׳, ובדפ״ו כשיוצא. 7) וזה כס״א בע׳ כאור ע״ש. 8) בנו״ג בר בר חנה. 9) בנו״ג כלבום וכ״ה בסמוך בערוך. 10) וכ״ה בשט״מ לב״ק בשם תשובי רש״ג ובנו״ג רבה.

מפ̇י׳ ר״ח שהובא בשט״מ לב״ק שם. ובכ״י ה״ב הסיום בזה״ל כמו שבארנו כפרא דודי פירוש שמקנחין בהם (הידים) [צ״ל היורות] הצבועין ע״כ וכ״ה בשט״מ קודם פי׳ ר״ח וז״ל כפרא דודי כלומ׳ שצבעו בשירי יורה עד שנעשה כעין מטלת שמקנחין בה את היורות של צבעים. הרמ״ה ז״ל בפריטיו ע״כ. ובתשבות רש״ג מועתק מל״ע שהובא בשט״מ שם האריך בפירוש כפרא דודי וז״ל פי׳ קינוח היורות וכו׳ וכו׳, והוא גוון יהיו בו כמה חכרבורות בהרות כצורת עמודים והיה קצתם עובר על קצתם וידמו ל צ ב ת הנקראת כלבום וכו׳ והוא הכלי שלוקחין ותופסין בו אומני הברזל והנחושת שהם נפתחים ונסגרים במסמרים שהיו בהן על אותם בהראות שם כלבום לפי שאירע בהן כדמות הכלבום, ודע זה ע״כ] —

* כלבום ט״ס וצ״ל כלנוס עיי״ע כלנס א׳.

☞ כַּלִיד (בל״ס כַּלוּדָא גביע, כוס (Becher, Kelch תרגום ואת גביעי (בראשית מ״ד, ב׳) ואת גביעי וית כלידי. *[אחי״ה ועוד הרבה בתרג׳ עיין הדוגמאות במתורגמן ואצל לעווי וש״נ מכ״י תרג׳ הגי׳ קלידא. מדר׳ משלי לפסוק כים אחד: נטל הכליד והיה מקש בו ובב״ר פצ״ב (ילקי׳ מקץ רק״ג) אי׳ ג ב י ע]—

כַּלְדַּאי (מל׳ סורי כַּלְדָּיָא Chaldäer, Sterndeuter והקבוץ כַּלְדָּאֵי והוא תואר לחוזי בכוכבים) בפ׳ כל כתבי הקדש בסוף מימרות דר׳ יוסי (שבת קי״ט.) אמר ליה [1]) כלדאי כולהו נכסיך [2]) יוסף [3]) מוקיר שבי אכיל להו. ובס״ג דשבת (קנ״ו: והובא בילק׳ משלי רמז תתקמ״ה) מדר״ע נמי אין מזל לישראל דרבי [4]) עקיבא הוה ליה ברתה אמר ליה [5]) כלדאי וכו׳ עד וצדקה תציל ממות [6]). ובערבי פסחִים בסוף הלכה (ואילו) [צ״ל ואפילו] מן התמחוי (פסחים קי״ג סע״ב) מניין שאין שואלין לכלדאין [7]) שנא׳ (דברים י״ח, י״ג) תמים תהיה עם ה׳ אלהיך. פי׳ חוזים בכוכבים. — (א״ב בל״י ורו׳ פי׳ כשדים וזה טעם וידברו הכשדים (דניאל ב׳, ד׳) כי הם היו בקִיאים בחכמת הכוכבים). *[אחי״ה וכן העלו חוקרי זמנינו עיין מ״ע דמ״ג חט״ז, 494 וחכ״ז 397 והלאה. וכפי׳ רבינו כתב רש״י בשבת קנ״ו: וכן ביבמות כ״א: ובב״י ביו״ד סי׳ קע״ט בשם הערוך ועיין הפשב״ע כי האריך. — וקצת צ״ע למה לא קבל רב יוסף להיות ראש ישיבה דאמרי ליה כלדאי מלכת תרתין שנין ברכות ס״ד רע״א והא אין שואלין לכלדיים אבל באמת בהוריות י״ד. ליתא ועוד עיין ד״ס לברכות צד קפ״ז. ועיין מ״ע בכורים לקעללער שנה שניה 146. סנהדרין צ״ה רע״א אמרי ליה כלדאי אי אזלת האידנא יכלת לה] —

☞ כְּלֵידוֹן (בל״י χλῆδος, ον (Schmutz, Schaum ירו׳ דפסחים פ׳ ואלו עוברין (רפ״ג דכ״ט ע״ד) ונותן בקדירה היא עביד כלידון פירוש בל״י זוהמא. *[אחי״ה בנו״ג כילדין והנכון כמ״ש ר״ב] —

כְּלִידָר (מל״י χλιδών ובלשון קלילה χλιδάριον (Schmuck, Hals - Arm - Fussband בברא׳ רב׳ בריש ויהי מקץ (ס״פ פ״ט) [8]) נער (בראשית מ״א, י״ב) שוטה, עברי שונא, עבד שכך היה מוכתב בסקרידין [9]) של פרעה שאין עבד מולך ולא לובש כלידרין [10]). לא ירים איש את ידו ואת רגלו (בראשית מ״א, מ״ד) כלידרים (ב״ר ס״פ צ׳), ובע׳ זיי״ן פי׳ זונרא וכלינרין [11]). — (א״ב פי׳ בל״ר מין תכשיט ובנוסחאות כתוב כלי ידים). *[אחיה בב״ר פפ״ט אי׳ כלידים ובא מגליון לפנים עוד: פירוש אצעדה כלי ידים וכנ״ב בילק׳ שם ובפ׳ צ׳ איתא את ידו כלי ידים ואת רגלו כלי רגלים ובפירוש המיוחס לרש״י גרס במקום כלי רגלים: כלידרים עיין במ״כ שם. והוא הקבוץ מל״י הרשום׳ בלישנא דקלילה פי׳ אצעדה וכן העתיקו ע׳ זקנים אצעדה (במדבר ל״א, נ׳), צעדה (ישעיה ג׳, י״ט) χλιδῶνα ורבינו החליפו בלא דיוק עם כלינרין אשר פי׳ גזרתה בע׳ זנר. ומל״י הנ״ל הועתקה המלה לל״פ خلدة פי׳ אצעדה قلادة ענק Halsband. והחכם ברילל במאמרו על המלבושים 64 שער כי הוא מלבוש Khelad ואין נ״ל — אבל דע כי בכ״י ה״ב גרס בציון ירו׳ סנהד׳ פ״י דכ״ט. כלדין וכן בכ״י ב״ר כלינדא א״כ גזרתו מל״י χλανίδιον פי׳ מעיל

[1]) כ״ה בדפ״ר פיזי באסיליא ואמש׳, ובנו״ג ובכ״י ערוך אמרו ליה וכ״ה בדפו״ו ובילק׳ ישעיה רמז שנ״ו. [2]) וכ״ה בילק׳ ישעיה שם ובכ״י א״פ בשבת ובנו״ג ניכסי. [3]) כ״ה בכל כ״י ובש״ס אבל בדפ״ע יוסי. [4]) כ״ה לנכון בדפ״ר, ובשדפ״ע רבי. [5]) כ״ה בדפ״ר פיזי באסילי׳ אבל בכ״י ערוך ודפו״ו אמרו ליה. [6]) לי׳ בדפ״ע חוץ מדפו״ו ובכ״י ערוך אי׳. [7]) ובפי׳ ר״ח הגי׳ לכלדים ובנו״ג בכלדיים וכ״ה בילקוט שופטים רמז תתקי״ט. [8]) ובע׳ סקרדין אי׳ בכ״י ו״ו א׳, ב׳ וב״ר פ״ע וצ״ל פ״צ לפי חלוקת הפרשיות אצל רבינו עיין מ״ש בהשחר שנה י׳ צד 307—326 ובדפ״ע בטעות פ׳ ע״ב. [9]) וכ״ה בסקרדין בע׳ סקרדין והוא בל״ר Geheimschriften, secreta ובכ״י ו״ו א׳ בע׳ הנוכחי באיסקריקון וט״ס הוא ובכ״י ה״ב בנימוסי ונראה שזו הגי׳ היתה בערוך לפני בעל מ״כ לב״ר שם ע״ש וכן נ״ב בילק׳ מקץ רמז קמ״ה (בסיקררין) [בסיקרדין] פי׳ בנימוסיהן וכ״ה בעה״ק שנ״ב בערך סקרדין. [10]) בנו״ג כלידים, ובילקוט מקץ כלידין. [11]) כ״ה בכ״י ו״ו א׳ וג״ג ועיין ערכו במוסף הערוך וכ״ה באמת בערך זנר וכצ״ל בכ״י ל״ד במקום וכלנורין, ובדפ״ר חוץ מדפי אמש׳ בט״ס וכלי נזרין.

צמר wollenes Oberkleid והוא לשון קלילה מן χλανίς וכן כלדר של ערך הנוכחי אולי לשון קלילה מאותו השם] —

* כלוט (ט"ס) ירו' שבת פ"ח די"א סע"ב עיי"ע בלוט (ח"ב צ"ו).

☞ כולטיתא (?) תרג' לעץ רקבון (איוב מ"א, י"ח) לקיסא כולטיתא. *[אחי"ה כבר הארכתי בע' בלטיתא (ח"ב, צ"ז) כי עקר הגי' בבי"ת וכי גי' מוטעת נזדמנה לר"ב ע"ש] —

* כּוּלֵי (א') שם ע"ז: ב') סימן הקיצור) ירושי' ע"ז ספ"ג דמ"ג סע"ב צלמא דכולי ואולי הוא תואר לאליל מרקולים κυλλός עיין מ"ש בערך אבני בית קולים (ח"א, י"ד:), ובדפ' זיטאמיר בט"ס דבול' — ובירו' יומא פ"א דל"ט. כולי ט"ס וצ"ל בולא עיי"ע בל ב' (ח"ב צ"ב:) — כּוּלֵי סימן הוא שלא היו משלימין ציון איזה מאמר מש"ס ועל פסוק שלא ישלימו כותבין וגו' = וגומר.

* כילוזא (בל"ע كلز פירוש קבץ (sich schaaren ב"ב ח'. לפי גי' רבינו בע' כר י"א ע"ש לפי פ"א של גאון.

* כִּילוּי (Untergang) עיי"ע כל ד'.

☞ כילי (לפע"ד נשתבש מלש' יוני' κοχλίας, Schnecke mit gewundener κοχλός Schale פירוש שבלול) ב"ר בר"פ המטיר על סדום ועל עמרה (ר"פ נ"א) כהדין כילי סילי לימצא. פי' בל"י מין שרץ. *[אחי"ה כבר הארכתי בע' אשת (ח"א שכ"ח) בפירוש שלשה שמות של שבלול אלה ונזרתם מל"י κοχλίας, σέσιλος, λεῖμαξ ועל ידי ג' שמות הנ"ל נתבאר בב"ר ל"מ כמו שבלול וגו' (תהלים נ"ח, ט') ובנו"ג כיליי סיליי לימצא ובכ"י פאריז איתא כאיסי לאי כליי ונ"ל להגיה (סאיסי לאי) [סאסילאי] והוא ממש ל"י הנ"ל σέσιλος פי' שבלול עם הנרתק ורמ"ל וה' לעוויזאהן בתולדות החיות (233) שיער שהוא מל"י χέλυς Schildkröte וסיליי לפי דעתו הוא ל"ר scilla (squilla) סרטן Krebs וכן דעת ה' לעווי — וכנ"ה בירו' שקלים פ"ו ד"נ. כקרני סילי וכיליי ועיין לעוויזאהן שם צד 373] —

* כִּילִי עיין ערכו אחר ע' כִּילוּ.

כָּלְיָא (= כָּלָא, כָּלְיָא מל"י κοιλία בטן Bauch והושאל לבליטת התנור) בפרק לא יחפור (ב"ב פ"ב מ"א דף י"ז סע"א) ובתנור שלשה מן הכליא שהן ארבעה מן השפה. פי' „כליא בלש' יון בטן והוא אמצעית התנור שבולט ויצא כבטנו של אדם כששבע". *[אחי"ה הועתק מפי' ר"ח הובא בתוספ' ב"ב שם, וכ"ה בכ"י רש"י (הובא בד"ס לב"ב שם) וז"ל כיליא לשון יון בטן וכן פי' רבי' חננאל שהוא לשון יון ע"כ וגי' הכיליא אי' לנכון בכ"י פלארענץ והמבורג וברש"י בדפ' הישנים וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב ושם אי' מפורש בזה"ל נ' טפח מן הכיליא איזהו כילייא שכשעושין התנור מחרש שכל תנוריהן היו של חרש ועשויין כעין דלי פתוח מלמעלה והחרש קלוש ומדבקינן סביב התנור מן הטיט בעובי טפח סביב כדי לחזק התנור מפני שהוא של חרש שלא ישבר ולאותו הדבק קרו כילייא עכ"ל. ובזו השטה הלך הר"י 'ן מיגש שהובא בשט"מ שם ולפע"ד לפי פי' זה נגזר כליה מל"י κονία הטיח Tünche ול' ונו"ן מתחלפות — וכנ"ה בב"ב כ' רע"ב כ י ל י א דתנור טפח כגי' הדפוסי' הישנים וכ"ה הכיליא בירו' ב"ב רפ"ב די"ג: וכ"ה בתוספת' ב"ב פ"א לפי גי' כ"י אירפורט ושם לנכון גם גי' מן השפה ובנו"ג הכלייה . . . מן הכפה — ובדפוסי' הישנים נסדר זה הערך אחר ערך כליל ב' והנכון כסדר דפא"מ ואחריו אנן נגררים] —

* כְּלָיָה (מפעל כָּלָה) עיי"ע כל ד' וש"נ.

* כִּלְיָה, כּוּלְיָא (מל"מ כִּלְיָה ובל"ס כּוּלִיתָא ובל' ערבי كلية Nieren) בל"מ רק הקבוץ כְּלָיוֹת ברכות ס"א סע"א עיי"ע כסל א', ב"ר ר"פ ס"א בשו"ט פ"א פ' כי אם. כתובות קי"א: ובלא"ר חולין צ"ז. כוליא בחלבה וכו', ירו' ב"מ רפ"ב ד"ח: כוליה אחת. והקבוץ שבת קי"ט: כּוּלְיָיתָא וכ"ה בתרגומים אצל משקל כּוּלְיָן כָּלְיָין עיין הדוגמאות בעמת"ר ללעווי I, 365 — והושאל לביצת אדם ובהמה תר"י ב' ויקרא כ"א, כ'; כ"ב, כ"ג דחסר כוליא.

כְּלִיל (מפעל עברי כָּלַל וממנו הפעיל והתואר כָּלִיל, כְּלִיל, כלילא וכ"ה בל"ס ובל"ע اكليل פי' עטרה Kranz, Krone; והושאל למס ששלמו היהודים למלכי רומיים ונקרא aurum coronarium (Krongelder בגמ' דפרק במה אשה (שבת נ"ט:) כלילא רב אסר ושמואל שרי, פי' בע' נסכא [1] בפ' השותפין בגמ' כופין (ב"ב ח'.) ההוא דמי כלילא דשדו אטבריא, פי' נגנב נזר המלך אמר המלך הואיל ופשעו היהודים בשמירת העיר ישלמו דמי הנזר. בס"ג דפ' השותפין (שם ט"ז:) איכא דאמרי

[1]) בערך נסך א'.

אילני הוו להו ואיכא דאמרי כלילי הוו להו, פי' „ג' אילנות הוו לכל חד בפרדס וכל חד מנייהו נטוע לשום חד וכשהיה מתיבש אחד מהן היו יודעין שאינו שרוי בטובה, איכא דאמרי לכל חד וחד מנהון הוה כתר וחקוקין עליו ג' פרצופין של ג' הבירין וכשרואין שמשתנה הצורה היו יודעין שאינו שרוי בטובה" [1]. בר"ג דגיטין (ז', הובא בילק' יחזק' רמז שס"א) כלילא מנא לך דאסור א"ל [2] דתנן (סוטה מ"ט.) גזרו על עטרות חתנים. רב חסדא אמר אמר קרא כתיב (יחזקאל כ"א, ל"א) הסר המצנפת והרם העטרה [3] וכי מה ענין מצנפת אצל עטרה וכו'. הפארים והצעדות (ישעיה ג', כ') תרגומו כליליא [4] ושירי. — (א"ב תרג' עטרת מלכם (ש"ב י"ב, ל') כלילא מלכיהון). *[אחי"ה לא ידעתי למה הביא ר"ב ממרחק ראיתו כי נזר וכל כתר מלכות דאסתר מתורגם ככה עיין דוגמאות במתורגמן ועוד אצל לעווי וכן בדרז"ל שבת קנ"ב. עיי"ע חלף ג'. ב"ר פ"י ס"פ צ"ח, ירו' מ"ש ספ"ד דנ"ה: ירושלמי תענית פ"ד דס"ט. והקבוץ כְּלִילֵי ע"ז מ"א. אבל בירו' מ"ק פ"ב דפ"א ע"ד כליליא הוא ט"ס וצ"ל בליליא וכ"ה ברפ' זיטאמיר. וממנו הפעל כַּלֵּיל תרג' לתהלים ה', י"ג; ח', ו'; לשה"ש ג' י"א; תנחומ' ראה סי' ז' ועושים עטרה ומכללים אותו. באפעל אַכְלֵיל לתהלים ס"ה, י"ב; ק"ג, ד' וכן בדרז"ל ב"מ ק"א: עיי"ע כל ו'. באתפעל: ב"ר ר"פ ל"ד, ילק' תהלים רמז תתפ"ח יכתירו (תהלים קמ"ב, ח') יתכללון בי צדיקיא, ובהשמטת התי"ו במגיל' כ"ז: כי איכלל רבה בריה וכו'. ובאה"ת באפעל כי אכלל. ובבנין שפעל: שכלל עיי"ע — קידושין פ"א: מכלליה ט"ס וצ"ל מכלי להו עיין ערך כל ב' — ובענין ציון דב"ב ח', דמי כלילא אין דעתי נוחה מפי' רבינו כי אין ענינו עטרה כי אם מס שנקרא כן בל"ר כאמור בתחלת הערך וקצת פי' כן רגמ"ה בכתב יד לב"ב וז"ל דההוא דמי כלילא שהשליך המלך מס על יושבי טבריא כדי שיקנו לו כתר וכו' ע"כ ולב"ב קמ"ג סע"א פי' רגמ"ה דמי כלילא: כתר. וכן ברשב"ם: כתר מלכות והנכון כי בתחלה היתה מתנה שנתנו אנשי איזה מקום סך מה לעשיית נזר או כתר זהב לשר המנצח ומתנה זו נקראת munus voluntatis אבל במשך העתים נאלצו לתת כתורת מס מה שנתנו קודם בתורת מתנה (עיין מ"ע צונץ 260 והלאה) ועוד ערש וגרובער חכ"ז, ז'. — וגבאי של מס זה נקראו כְּלִילָאֵי מגילת תענית פ"ב בעשרים ושבעה ביה (באייר) איתנטילו כלילאי מיהודה ומירושלים שבימי מלכות יון היו מביאים עטרות של ורד וכו', הנה בעל המסדר חשב כי כלילאי ענינו עטרות לכן נתן טעם שבימי וכו', אבל הנכון כי כלילאי הם מוכסי מס הנ"ל וענינו כמו במגילת תענית פ"ג איתנטילו דימסנאי מיהודה ומירושלם עיי"ע דמסן ומ"ש] —

כְּלִיל [מַלְכָּא] (בל"ס כלילא מלכא, בל"ע اكليل الملك בל"פ شاهافسر בלשון יוני' μελίλωτος (Meliloten, Stein- Honigklee בס"ג דפ' המדיר (כתובות ע"ז:) גירדא דאשפה [5] וכליל מלכא. פי' ורדא [6] ויש אומרים בסילקו [7] ובפ' ח' שרצים בגמ' אבוב רועה [8] (שבת ק"ט:) ליתי חמשה כלילי. — (א"ב שם מין עשב בל' ישמעאל ובכל ענף שלו שלשה עלים וריחו נודף כמו כרכום ומן העשב עושים עטרות ויש לו סגולות ברפואה). *[אחי"ה ר"ב כיון לאמת והיא המלה שרשמנו בתחלת הערך, ואלה דברי פליניאוס כ"א, כ"ט: Meliloton, quod sertulam Campanum vocamus . . . Coronas ex ea antiquitus factitatas, indicio est nomen sertulae, quod occupavit ועל זה כיון ר"ב אבל לעווי לא ירד לסוף דעתו של ר"ב ורמ"ל טעה בפירושו בע' חשאי, וגם רבינו לא ידע בבירור הוראת המלה כי צמח basilico אינו מזה המין, ורש"י בשבת פי' כמו רבינו: וורד אבל בכתובות פי': חבצלת] —

כֵּלְיוֹן (לדעת ר"ב מל"י κηλων להוט אחר המשגל (Hengst, geiler Mensch במגילת איכה (פי' דרכי ציון) בתולותיה נוגות (איכה א', ד') אלו הכיליונין שהיו נאים [9] כבתולות ונעשו נוגות. — (א"ב פי' בל"י בחורים להוטים אחר המשגל אבל בנוסחאות שלנו כתוב בולווטין) [10].

---

[1]) הועתק מפי' רגמ"ה כ"י לב"ב רק שם הסדר כליל הוה להו . . י"א ג' אילנות היו נטועין ובנו"ג כלילא הוה להו אילני הוה להו ובכ"י ש"ס כלילי הוו להו אילני הוו להו וכ"ה בד' לובלין של"ו ובע"י וברש"י ויתר השנויים עיין בד"ס לב"ב צד ל"ט: [2]) בנו"ג עוד מדרבנן. [3]) וכ"ה בגיטי' ובקרא כתיב הסיר . . הרים. [4]) בדפו"ו בלא דקדוק כלילא. [5]) עיין ערך גרד א' וש"נ השנויים. [6]) כ"ה לנכון בדפו"ו ובשדפ"ע יורדא וצ"ל וורדא וכ"ה באמת בכ"י ו"ו א', בי ל"ד בי"ר ובכ"י ה"ב יוהרא. [7]) כ"ה בכ"י ה"ב וב"ר וכצ"ל בכ"י ו"ו א' ובי במקום כסילקו, כסילקי ובדפ"ע בסיליקון והוא ל"ר basilicum ובלאי"ט Basilienkraut, Hirnkraut, basilico. [8]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד. [9]) בדפי ו"ו בטעות נשים. [10]) בנו"ג בוליוטין וצ"ל כגירסת רבינו כיליונין ובמ"כ בטעות בליונין, וריש הדרש מבלי בוליטין (איכ"ר שם) הובא גם בערוך ע' בליוטי, ח"ב, צ"ז.

☞ כִּילִירְכִין (כל"י χιλίαρχοι וממנו בל' סורי כִּילִירְכֵי שרי אלפים Befehlshaber über tausend Mann) במדרש קהלת פסקא וישוב העפר, לשום כרים (יחזקאל כ"א, כ"ז) כילירכין פי' בל"י שרי אלפים. *[אחי"ה בנו"ג כלורכין וצ"ל כתקון של ר"ב וכן פי' רש"י שלטונים ורד"ק ביחזק' נגידים שרי חיילות ובשם אביו פי' כבשים והם אילי ברזל ולכן כרים הראשון ענין אחד עם כרים השני באותו הפסוק וכן בבאר קהל"ר שם כרים השני על ידי: כרקומין (Pallisade) עיי"ע כרקום א', ובילק' יחזק' רמז שס"א מבואר כרים הראשון ע"י פלימרכוס (πολέμαρχοι) והשני ע"י טירונים ובלי דיוק הוא. ובספרי האזינו פ' שי"ז מבואר כרים (דברים ל"ב, י"ד) ע"י כליסריקים שלהם וצ"ל כלירקין כדאי' בילקוט רמז תתקמ"ד ובנו"ג בטעות בשתי תיבות כל ירקין ועיי"ע כליסריקין] —

כַּלָּךְ (פי' מין משי גרוע מל"ע או פרסי הרשומה בפנים ע"ש eine Art grober Seide, Seidenwolle) בפ' אחרון דכלאים (פ"ט מ"ב) השיראין [1] והכלך אין בהם משום כלאים. בפ' במה מדליקין (שבת פ"ב מ"א) לא בחוסן ולא בכלך. פירוש כלך גושקרא מטכסא השיראין והסיריקון כולן ממין שירא פרנדא הן אלא משונין באריגתן יש מהן דקים ויש מהן עבין יש מהן בניר אחד ויש מהן בב' נירין ויותר יש שיש בהן צורה כדאמרינן (יומי ע"ב:) ברוקם וחושב. ויש מפרשים כלך פסולת של משי אותן קליפות שנשארו מן המשי שמוציאין התולעין ואין נוחין לטוות. *[אחי"ה לפי מ"ש בערך גשקר (ח"ב, שפ"ג:) כי גשקרא (זו היא עיקר הגי' בשבת ולא בוי"ו עיי"ע גשקר) פירוש משי גרוע, פסולת של משי לכאורה אין חלוק בין יש מפרשים ובין פי' ראשון, ובלי זה הדקדוק הקשה כן בעל למוד ערוך במס' שבת וע"ש היטב. ובענין פי' רבינו בערך שר ה' אאריך שם להגין בעד רבינו שפי' כלך מין בינוני ועל שיראין פי' שש טב וכונתו דומה לשש טב שהוא פשתן וכשטת הרמב"ם לכלאים עיין מ"ש בערך אגבין (ח"א, כ"א) וגם במ"ש רבינו בע' הנוכחי יש מהן דקים ויש מהן עבין וכו' כונתו כי כל אלה שמות המשי הם רק חלוקים הם באריגתם כמו שכתב הרמב"ם שם ועל הכלך פי' והשני יש בו יבשות והוא שעיר כמו הצמר ע"כ וא"כ לפע"ד כלך הוא מל"פ کلك צמר של שעיר עזים הרך או אולי מלשון ערבי ופ' خلج צמר מנופץ כלומר משי שדומה לצמר מנופץ ולכן היטב מבואר בירו' כלך ע"י אנטין קיסריי פי' צמר גפן של קיסרין עיי"ע אגבין ומ"ש. — תוספת' שבת רפ"ט (פ"י) צמרי גפן צמר כלך צמר גמלים. ובתוספ' כלים ב"ב ספ"ה כולך — וכג"ה בשבת שם א"ש שאלתינהו לכל נחותי ימא ואמרי לי כולכא שמיה וגי' הרי"ף כולכך ובירו' שבת רפ"ב ד"ד רע"ג הגי' בשנויים ושם ג"כ כולכא שמו ובירו' כלאים רפ"ט דל"ב רע"א כלכה ובאו"ז הל' כלאי' שם: כלכא. ובמנחו' ל"ט סע"ב הוזכרה נוצה של עזים עם הכלך ביחד ומזה ראיה לפירושי הראשון לגזרת המלה מל"פ הנ"ל — ויש לעיין במ"ש הרמב"ם בהלכו' כלאים רפ"י וז"ל ויש בכרכי הים כמו צמר שגדל על האבנים שבים המלח . . וכלך שמו] —

כַּלְךְ (= כַּלְכָּא אולי מל"פ کريچ, کريچ בית קטן לשמור בו דבר בפרט חטין Gehäuse, Schoppen) בהגדה דפרק הניזקין (גיטין נ"ו.) אמר רב חסדא [2] כלכא דחיטי בעיא שיתין כלכי ציבי. ובפרק איזהו נשך בגמ' כיצד לקח [3] (ב"מ ס"ג:) דאמר לי חטי דקדחי [4] באכלכי. בפ' חסידין (תענית כ"ד.) [5] אזל זבן ביה [6] חיטי ואסיק שדייה בכלכא. פי' אוצר של חיטים. — (א"ב בנוסחאות דידן בכולהו גרים אכלבא ע"ש). *[אחיה עיי"ע בח"א ע"ז וש"נ כל המקומות והובא עוד גי' רבינו מערך ארב ו' ושם גרס בבית ע"ש (ח"א, רס"ז.) וגם בע' הנוכחי גרסו כ"י ו"ו ול"ד כלבא, כלבי, אכלבא, אבל בכאן בל"ס ט"ס הוא כי על כף מורה סדר הא"ב וכ"ה בתחלת הערך בד"ה כלך ובענין גזרת המלה הארכתי בע' אכלבאי ע"ש. וגם בכ"י ש"ס איתא בבי"ת וזה העיקר, אבל בכ"י רגמ"ה בפי' לתענית אי' כגי' רבינו כלכא ופי': גורן. ורש"י בב"מ שם ובדף ע"ב: ובתענית פי' כערוך אוצר] —

כֶּלֶךְ (= כּוּלְכָּא לפע"ד מל"פ کلنك ואות נו"ן מובלעת פי' בל"פ קרדום Axt, Hacke) ויקח אבימלך את הקרדומות (שופטים ט', מ"ח) תרג' ית כולביא וכן את אתו ואת קרדומו (ש"א י"ג, כ'). — (א"ב בנוסח' כתוב ית כולביה עיין ערך כלב).

---

1) וכ"ה בע' שר ה' בפיי עפ"י גי' כ"י וכ"ה באו"ז הלכ' כלאים סי' רצ"ד ובמנחות ל"ט: ובשבת כ': איתא השיראים ובנו"ג בכלאים השיריים ובכ"י השירים. 2) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ה, ובדפ"ע אמר רב. 3) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב וב"ר. 4) בדפי' אמי' ופרי' לי. 5) רבינו מכנה פ"ג דתענית פ' חסידין עיי"ע אסקוטלא א' (ח"א קצ"ו) הערה ג' וש"נ ושם צ"ל גם ב' במקום ט"ד נס ג'. 6) וכ"ה בילק' באה"ת ובע"י ובכ"י ב' ש"ס עיין ד"ס תענית צד ע"א: ובנו"ג זבין ליה.

*[אחי"ה בערך כלב ג' הבאתי ראיה לגי' בבי"ת אבל עתה הראיתי לדעת כי יש לקיים גי' רבינו אשר בה אחז גם הרד"ק בש"א שם בכתבו וז"ל ויש שקוראים התרג' כולכי בכ"ף . . וכן נמצא במקצת הנוסחאות ע"כ ולפ"ז גזרתו מל"פ הרשומ' וכ"ף השני בדגש לתשלום הנו"ן, או יש להאצילו מל"פ كلك = כולך ופי' חדוד הסכין, אולם זה יתכן להוראת אֵת שפי' רש"י לנכון ע"י קולטר"א culter. ועוד מצאתי ראיה לגי' רבינו מירו' נדרים רפ"א דל"ו ע"ד אורחיה דבר נשא מימר קנתה דכולכה דילמא כולכא דקנתה פי' דרך בני אדם לומר בית יד הקרדום ולא קרדום דבית יד, וקה"ע גרם כולבא וכ"ה בירו' נזיר פ"א דנ"א: אבל היותר נכון בכ"ף ופני משה לנדרים שם פי' כולכה מין ירק ובאמת كلنك פי' בל"פ ירק Portulak אבל אין ענינו לכאן — ודע כי זה הע' נסדר בדפוסים הישנים ובכ"י קודם ע' כלם והטעם לפע"ד כי אחרי שגמר רבינו ערכי פרק כלך, כלכל מצא מלה זרה והשלים אותה קודם פרק הבא והיינו קודם ע' כלם ודוגמות רבות ישנן בזה האופן בערוך, ובדפ' אמש' נסדר כהוגן] —

* כַּלֵּךְ (לפע"ד מל"פ كاليدن ברח עם כנוי הגוף ונתקצר מן כַּלִי לָךְ פי' בְּרַח לָךְ enteile, flüchte dich) מ"ק כ"א: כלך אצלי, יבמות מ"ד רע"א כִלך אצל שכמותך, ב"מ כ"ב. עירובין ע"א. וכן הוא בתוספ' תרומ' רפ"א כלך אצל יפות, ב"ב קס"ד סע"ב כלך מלשון הרע הזה ופירש רגמ"ה כ"י לב"ב שם: כלומר לא היה לו לומר מי כתבו אלא היה לו לומר אני לא כתבתיו ע"כ ועפ"י זה פירשב"ם וזה לפי הענין ולא לפי גזרת המלה. שבת קמ"ה: כלך למדבר עזר פירש רש"י: כלך לכה לך אלא שקיצר לשון ע"כ, ומצאתי ראיה לפירושו מתו"כ אמור פרק י"ז ושם אי' לכה לדרך זה . . לכה לדרך זו ותחת זה איתא שם בפ' ויקרא פרק י"ד כלך לדרך הזו ובספרי כי תצא פ' רי"ז כלך לדרך זו וכ"ה ביומ' נ"ה. ובמנחו' נ"א. ובתוספתא פסחים פרק ג' (ד') הרי כלך כמו לכה לך וכן הוא מפורש בירושלמי יומא פרק ה' דף מ"ב עמוד ג' לכה לך לדרך הזו וזה כפירש"י אבל רש"י עצמו פי' בע"א בסנה' ס"ז סע"ב כלה מדברותיך ולך אצל נגעים ואהלות ופירש רש"י מנע מדבריך ופנה להלכות נגעים ואהלות ובחגיגה י"ד. פי' חדל מדבריך. ובחגיגה שם אי' כלך מדברותיך אצל נגעים ואהלות אולם בכ"י ב' במינכ' אי' כלה מדברותיך ולך לך אצל, ובע"י ובילק': לך (פעם אחת) עיין ד"ס חגיגה צד כ"ד. ובשני הציונים הנ"ל כיון רש"י בביאור המלה על שורש כלא שפי' מונע וכלא וכן פירשנו בע' כל ב' ע"ש. אבל כלך לפ"ע הוא הרכבה של כלי והוא צווי מן ל"פ כלידן ופי' ברח ומן כנוי הגוף ופי' לֶךְ לָךְ ברח לך, המלט על נפשך ופי' כלך מדברותיך ולך כגי' כ"י ילק' (ד"ס סנהד' צד צ"ו:) המלט על נפשך מִדִּבְרוֹתֶיךָ כלומר עזוב וחדל דבריך או י"ל כגי' אה"ת (ד"ס שם) כלך למדברותיך אצל נגעים ואהלות ברח לך ופנה לך לענינים אשר בהם אתה מנהיג מל"ם מְדַבְּרוֹתֶיךָ (דברים ל"ג, ג') והעתקתו Führung, Leitung וכן בדרז"ל דבר פירוש נהג.

כַּלְכָּה (לפע"ד מל"ם כַּלְסָא מטה שנושאין בה המת Bahre) בס"ג דפ' ואלו מגלחין (מ"ק כ"ז סע"ב ורע"ב) עשירים בדרגש ועניים בכליכה. בריש מגילת איכה (פתיחתי דאיכ"ר סי' ט' פ' בושנו) נטלו הכרובים ונתנום בכליכה. *[אחי"ה עיין ערך כלב ב' וש"נ בבי"ת כליבה וגזרתה אי' שם אבל גם בנו"ג במ"ק בכ"ף כליכה וכ"ה בע' קרן א' לפי גי' דפוסים הראשונים וכ"ה בפי' רה"ג לפרה (בסד"ט 31) ושם מפורש פי' כליכה זה הוא נעש [בל"ע نعش Bahre] המטה שנושאין בו המת וכו', כדגרסי' באלו מגלחי' (מ"ק שם) ובסיפה דמסכת' דנדה דתוספ' (פ"ט) ועניים בכליכה וכו'. אבל בנו"ג בתוספת' נדה שם כליבה וכ"ה במ"ק בכ"י ש"ס ובשאילתות ובריי"ף וביתר המקומות אצל ד"ס למ"ק צד מ"ט. אבל התוספו' מ"ק הוכיחו כגי' הערוך בכ"ף ולפע"ד עיקר הגי' כלסה כמו בל"ס או הכ"ף נתחלף בסמך, ובריי"ץ גיאת הל' אבל סוף עמוד ס"ז גרס כליפה — ופערלעס במ"ע מהרז"ף ח"י 380 הגיה בדברי הערוך כלוכה ופירושו ע"י ל"ר carruca פירוש עגלה וזה דוחק כי זו המלה נכתב קרוכין עיי"ע קרכין]. —

* כַּלְכִּיד עיי"ע כלכית ב'.

כלכית (לפע"ד מל"י σκύλια, σκύλαξ = כלבית Hundshai, Seehund בל"ר cannicula) בר"ג דפ' המוציא יין (שבת ע"ז:) אימת כלכית על לויתן. פירוש דג קטן טמא נכנס בפיו של לויתן. *[אחי"ה החכם הנוצרי באכארט (היעראזאיקאן ח"ג 772, 773) עמל לבאר המלה ע"י Ichneumon אשר ממנו סיפרו הקדמונים כי אימתו על הלויתן הנקרא Krokodil וכן דעת רמ"ל אבל הח' לעוויזאהן (זאאלאגיא 275) שדא נרגא בזה הביאור והעלה כי לויתן הוא תנין הנקרא Wallfisch וכלכית הוא Stachelfisch ושיער עוד כי אולי עיקר הגי' כלבית והוא Hundshai ולא הביא ראיה לזה אבל לפע"ד

זה אחרון הוא העיקר כי בין שנגרוס כלכית, כילכית בין כלבית ענינו ככה כי הראשון הוא מל"י הרשומ' והשנית נגזרה מל' כלב בלשון קלילה וגם בל"ע كلب הוא מין דג אחד וכן בל"ר הנ"ל נקרא מין ממיני Haifisch ככה. ויש לזה הדג שניים חדודות עד מאוד והן הנה בעלי פיפיות וגדל רק עד שתים או שלש פסיעות ויש לו חברבורים כ ח ו ל ד ה (Wiesel) ועל כן נקרא: γαλεούδη דומה לחולדה וחולדה נקרא בל"ע كلكسة וזה קרוב במבטא למלת כלכית. ובנו"ג בשבת כילבית אבל בכ"י מ' וא"פ וברש"י דפ"ש (ד"ס שם צד פ"ב.) איתא כגי' רבינו כולכית, כלכית בבי"ת כ"ף. ורש"י פירש כילבית שרץ קטן וא"כ פירשו מע' הבא אח"ז] —

* כַּלְכִּית, כַּלְכִּיד, כַּלְכִּידָא (מל"י -καλχίς = χαλ‎ κίς, ιδος (Häringsart חולין צ"ז.

כילכית באילפס ופירש רש"י שקץ דגים קטנים, (עיין סוף ע' הקודם) ובפירוש רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקא דף שמ"ד.) גרס כולכית ופירוש דג טמא. והח' לעוויזאהן שיער שהדג הזה אחד הוא עם דג של ערך הקודם היינו Stich-ling ולפע"ד הוא מין דג של הערינג (הרנגיש טור יו"ד סי' פ"ג). והראיה שהוא ממין זה הדג ממה שהוזכר במשנה דע"ז דל"ה: עם החילק alec, halec עיי"ע חלק ד' וז"ל המשנה וציר שאין בה דגה (כלבית) [כלכית] שוטטת בו והחילק וכו', ובגמ' שם ל"ט סע"ב ומ' רע"א בציון מן המשנה: ואיזו ציר שיש בה דגה כל (שכילבית) [שכילכית] בו וכו' ובכתב יד ש"ס בדף ל"ט: הגי' שמלכית והגיה בעל ד"ס שצ"ל שכילכית וכ"ה בכ"י בדף מ' ובר"ן וכ"ה בפירוש ר"ח כ"י לע"ז (בקובץ כ"י אנגייליקא דף כ"ה:) ול"נ שצ"ל במקום מלכית כולכית כגי' כ"י בפירוש רגמ"ה הנ"ל. וכן הוא בתוספת' ע"ז פ"ד (ה') בכ"י אירפורט שכילכית אחת או שתי כולכיות משוטטות בתוכו ובירוש' נדרים רפ"ו דל"ט סע"ג ורע"ד אי' כלכיד ובירוש' עירובין רפ"ג ד"כ ע"ד בט"ס כלבודא וירוש' פיאה פ"ח דכ"א רע"א בט"ס כלקירא (ורא"פ: סלקירא!) ובתוספ' ע"ז הנ"ל בנו"ג כלכת . . כלביות ובכ"י ו"ו יותר משובש כלכלת ובכולם צ"ל כלכידא שהוא סמיכות מן כלכית בל"י, עיין לעוויזאהן שם 372.

כִּלְכֵּל (הוראתה ידועה מל"מ סדר ענינו בשיעור הראוי ואצל רז"ל הושאל לסדר שער של נזיר כמו סלסל das Haar des Nasiräers pflegen; כִּלְכּוּל der Haarwuchs, die Haarpflege ועוד י"ל מל"פ הרשומה בפנים) כדי ל ס ו ד כלכול (שבת ע"ח:)[1] כבר פי' בע' אנדיפי. במס' נדה בפ' בא סי' בגמ' תינוקת (נ"ב:) בן שלקית אומר עד שתכלכל . . כשבאתי אצל ר"ע אמר לי כלכול זה איני יודע[2] בן שלקית[3] עד מתי הבת ממאנת עד שתביא שתי שערות. בריש נזיר (ב'.) הריני מכלכל, גמר' (שם ג'.) ממאי דהדין כלכול שערא הוא כדתנן (שבת שם) ר' יהודה אומר סיד כדי לסוד[4] כלכול. *[אחי"ה ורב אמר שם בת צדעא ועיין שבת פ': הובא ומפורש בערך בת צדעא. ושם מפורש כלכול (ובתוספתא שבת סוף פרק ח' (ט') כילכול) ע"י הלע"ז טימפל"א ע"ש וכ"ה בעה"ק בע' הנוכחי ופי' רקה Schläfe וכן ענין ככולתא בלשון סורית החדשה מל"פ كاكل، كاكول קדקוד ושערות התלויות בו Scheitelhaare וא"כ ככה יש להעתיק עפ"י דעת רב, וממנו הפעל כִּלְכֵּל die Haare scheiteln עיין פערלעס מיסצעללען 36 — וכנ"ה הפעל ירו' נזיר פ"א דנ"א רע"ב הריני מן המסלסלין מן המכלכלין הריני מסלסל ומכלכל וכו' ע"ש — ובל"מ בנתפעל פסיקת' רבתי פ"ד משה נתכלכל ע"י אשה ואליהו נתכלכל ע"י הצרפית. ירושלמי ב"ק פ"ג ד"ג ע"ג נתכלכלו ט"ס עיי"ע לכלוך] —

כַּלְכָּל (= כַּלְכָּלָה מפעל כּוּל בכפילות כלכל על שם שמכילה הרבה grosses Behältniss, Korb) בסוף דמאי (פ"ז, מ"ו) היו לפניו שתי כלכלות של טבל. ובפ' ד' בעדיות (מ"י) כלכלת שבת בי"ש פוטרין ובי"ה מחייבין. ועוד זו המשנה בפ"ד במעשרות בגמ' [בירושלמי] (ירו' מעשי פ"ד דנ"א:) תפתר בתאנה המיוחדת לשבת וכו' פירוש כמין קרטליתא[5] שהיא כקופה ש מ כ י ל ה הרבה[6]. *[אחי"ה במלת ו כ ו' בציון זה הירו' כיון רבינו על המשך כי שם בירו' אי' הרבה פעמים כלכלה. וכנ"ה בשבת פכ"א, א' דף קמ"א: ירו' שבת ספי"ז דט"ז ע"ד, ירו' דמאי רפ"א דכ"א ע"ג, ירו' תרומה ספ"ב דמ"א ע"ד, ירו' סוכ' רפ"ב דנ"ב ע"ד, ויק"ר פ"ז ופ' ל"ג תוספ' תרומ' רפ"ב ותוספ' נדרי' רפ"ה והקבוץ כַּלְכָּלוֹת דמאי הנ"ל, ירו' נדרי' ספ"ח דמ"א.] —

---

1) כ"ה בכ"י ו"ו בי וה"ב וכ"ה בכ"י מי ובנזי' ג'. במשניות נאפולי ובראב"ש ובעי' אנדיפי ובנו"ג לעשות וכ"ה בדפ"ע ובכ"י ו"ו א' לסוך. 2) בנו"ג מהו אבל בתוספ' נדה פ"ו כילכול איני יודע. 3) וכ"ה בכ"י אירפורט אצל הגי' בן שלקות וכ"ה לפנינו בנדה. 4) כ"ה בכ"י ערוך וכ"י ש"ס עיין לעיל הערה 1 ובנו"ג ובתוספ' שבת ספ"ט לעשות וכ"ה בדפ"ע. 5) עיי"ע קרטל. 6) כ"ה לנכון בעה"ק שנ"ב ובדפ"ר שמכלת הרבה צ"ל שמכלת הרבה כדאיי בשדפ"ע.

* כּוּלְכַּסִין (מל״י κολοκασία,- ιον בל״ע قلقاس פול המצרי ägyp. Bohne) ירו׳ דמאי פ״ב דכ״ב ע״ג והשום והכולכסין ולרוב נמצא בקו״ף עיי״ע קלקס וע׳ קרקס א׳.

* כלוכסין עיי״ע כלופסין ומ״ש.

* כָּלַם (מלש׳ מקרא ענינו בזוי ובושה וכן בל״א כְּלַם beschämen) בהפעיל ברכות ד׳. היה מכלים. הכלימה קידושין ל״א סע״א בכנוי הִכְלַמְתָּהּ (שם). באפעל ואתפעל ב״ק פ״ו סע״א דמַכְלְמוּ ליה ומיכְלַם. ירו׳ יבמו׳ פי״ב די״ב ע״ד היא מכלמה עלך.. והוא מכלמה עלך. וכ״ה בתרג׳ אפעל: לש״א א׳, ט״ז; כ׳ ל״ד; למ״א א׳, ו׳; באתפעל: אִתְכְּלֵים אונקל׳ לבראשית ב׳, כ״ה; לבמדבר י״ב, י״ד, תרג׳ לש״ב י׳, ה׳; לירמי׳ י״ז, י״ח ועוד זולתו. והשם כְּלִימָה ב״ב ע״ה. זבחים קי״ג.

כלם (= כַּלְמֵי לפע״ד מל״ר אמצ׳ calmus, calma סייג של קוצים Dorngehege) בר״ג דפ׳ כל המקבל (ב״מ ק״ג סע״ב) כללא דמילתא כל עיקר כלמי דבעל הבית. פירוש סייג לסתום הפרצות. *[אחי״ה בנו״ג בלמא ופירש״י שמירה. ובשטמ״מ גרס בלומי ופי׳ הראב״ד לשון סגירה ועיין מ״ש לעיל בע׳ בלם (ח״ב. צ״ח) ודע כי בל״ע פי׳ בלם: סתם ואולי כיון רבינו ג״כ על זו ההוראה וזה מ״ש פי׳ סייג לסתום וכו׳, ואז גי׳ מוטעת מצא אבל אם עיקר כונתו על סייג אז נ״ל כי כלם בכ״ף העיקר ובהוראה הרשומה בתחלת הערך] —

כְּלוּם (נתקצר מן כָּל מְאוּמָה irgend etwas עיין בפנים) משנת דנדרים פ׳ קונם יין (נדרים פ״ח מ״ז דף ס״ג:) כלום אמרת אלא מפני כבודי פי׳ כל מאומה בל׳ מקרא. *[אחי״ה כבר הרחיב דבורו פירשט באוצ״מ כי מאומה הורכב מן מָה או מָה וכן בל״ר quidquid וכן בל״ס מֶדֶם, מֶדָּמָא = מֵן דְמָא, מָא דְמָא irgend etwas ולרוב משתמשין במלת כְּלוּם לענין שלילה או תמיהא ד״מ עיין יומא י״א: ולאו כלום היא. חולין מ״ה: ולא כלום. נדרים ט׳. לא אמר כלום ובענין תמיהא עיין ברכות י׳. שבת פ״ט. קנ״ג. פסחים קי״ח רע״ב. ערכין ט״ו סע״א. סנהדרין ק״ה רע״א. ב״ב ט״ז. ילק׳ איוב רמז תת״ק. ע״ז ב׳. כלום יש וכו׳. ב״ב נ״ב סע״א כלום טעגינן להו וכו׳. שבת שם כלום חסר וכו׳ ושם ל״א. כלום מעמידין מלך וכו׳. שם: כלום ראוי אני להיות וכו׳. קידושין ל״ג סע״ב כלום תורה עומדת מפני לומדיה. ע״ז ב׳. כלום כפית עלינו הר כגיגית וכו׳. שם ג״ה. כלום מתקנא אלא וכו׳ אבל גם בלי שלילה ושאלה בתוספת׳ כלים ב״ב ספ״ב טהור מכלום .. טהורה מכלום] —

כַּלְמֵי (הוא הַקִּבּוּץ מן כַּלָּם, כַּלְמְתָא בל״ע حلم حلمة כִּנָּה Insekt, Ungeziefer) מס׳ ברכות פ׳ שלשה שאכלו בסוף (ברכות נ״א:) ממהדורי מלי ומסמרטוטי כלמי פי׳ רש״י מהמחזרים בעירות ירבו הדברים ומבגדים בלואים הכנים וכלמי כמו קלמי בתרגום. *[אחי״ה דברי רש״י קצת בסגנון אחר ע״ש. וגי׳ רבינו בע׳ הדר ג׳ קלמי וזה נעלם מהגרי״ב עיין הפשב״ע כלמי ובקו״ף איתא בב״ג ובכ״י מינכען וכ״ה בל׳ תרג׳ עיי״ע במו״ע ע׳ קלמין וכ״ה קלמי בע׳ סרק ב׳ אולם בכ״י תרגום א״י גם בכ״ף וכן בל״ס כלמא ועוד קלמא פירוש כנים ולפע״ד נגזרה מל״ע הנ״ל וממנו הפעל כְּלַם schäbig werden תר״י א׳ לדברים כ״ט, ד׳ לא כלמו כסותכון. ולדעת ר״פ סמאלענסקין כלם כמו כנם (בהוראת הקבוץ בל״מ)] —

כְּלִימַךְ (?) (לדעת ר״ב מל״י κλῖμαξ Stufe) מדרש (ב״ר) [צ״ל ש״ר = שמות רבה] פ׳ החודש הזה לכם (פט״ו) ראה השמש וכלימך פי׳ בל״י מעלות השמש וזו נוסחא אמיתית ולא כל ההמך. *[אחי״ה ואני אומר כי תקון של ר״ב רחוק מאוד מהאמת כי מלבד שאין ההמשך סובלו כי מלות ראה השמש סובבות והולכות אלמעלה ולא אלמטה גם אין למלה יונית הנ״ל שחר כפי ענין המדובר שם וז״ל וכל הימך לומר שבשביל אלו המועדות עשה את הלבנה עמד דוד ופירש עשה ירח למועדים (תהלים ק״ד, י״ט) וכו׳, ופי׳ במ״כ וכל הימך וכי כל כמינך וכו׳, ולפע״ד עיקר הגי׳ וכי הימך מל״ע حما מֵאֵן מלעשות דבר מה sich abhalten, weigern כלומר ואם מאנת ותחוש לומר שבשביל אלו המועדות עשה את הלבנה על זה בא דוד לפרש וכו׳, עוד י״ל וכי הימך כמו להימינך מן הֵימִין (עיי״ע ח״ג ר״א). פי׳ ואם יש את נפשך לומר ודוגמתו במד״ר פ״ד לא הימך לומר ליתן ה׳ סלעים. וא״כ אין הצורך להגיה „וללמוד לומר" כשהגיה בעל המשביר. ורמ״ל טעה לפרש דברי ר״ב לכן העתיק כלימך ע״י Klima!] —

כְּלָמוּס (מל״י ורו׳ χλαμύς chlamys וממנו בל״ס כַּלְמִים, כַּלְמִידָא -Kriegsman tel, Oberkleid) בילמדנו פ׳ שני גוים: עשו מלובש כלמוס ויעקב מלובש ציצית (?) פירוש בלשון יוני ורומי מין לבוש מיוחד לפרש ערוך למלחמה. *[אחי״ה לפע״ד צ״ל מלובש טלית וכ״ה לנכון בע׳ ככלא ועיין מ״ש בסוף ע׳ הנ״ל. ושם הביא ר״ב גירסא כלמים ביו״ד וזה כפי משקל הסורי] —

* כולמתא ג׳ כ״י מינכען תחת כולניתא עיי״ע כלניתא.

☞ כְּלַן (לדעת ר״ב מל״י χλαῖνα mantelar-tiges Oberkleid) תר״י [ב׳] כאדרת שער (בראשית כ״ה, כ״ה) ככלן דשער פי׳ בל״י מין לבוש עב כמו אדרת למכסה ממטר וקור. *[אחי״ה וכ״ה באונקל׳ שם עיין במתורגמן, ובדפ׳ סאביאנעטטא כְּכְלְן ואולי הוא מהוראת ככלא ע״ש ובמתורג׳] —

☞ כִּילוֹן (מל״ר cilo ,Spitzkopf או לפע״ד מל״פ كلان מי שראשו גדול gross-köpfig) במשנה במשנת בכורות פ׳ מומים אלו (פ״ז מ״א דף מ״ג.) הכילון והלפתן פירוש בל״ר איש אשר לו ראש ארוך וצר משני צידיו עד שמצחו בולט לחוץ ובעל הערוך גורס בילן [1].

* כַּלָן (מל״י καλόν יפה וטוב schön, löblich) ירו׳ פיאה פ״ח ד״כ סע״ד לא כלון מסתור אלא מבני פי׳ הסתירה אינו טוב ומשובח כי אם הבנין כלומר למה לך לעשות חבילות קושיות, ומהרז״ף באה״צ הגיה בלן מל״י βουλή עצה והוא דחוק.

* כִּילַיְנָא (נ״ל מל״פ הרשומה בע׳ כילון כי הוראת كلانه ג״כ מה שבולט לחוץ hervor-ragend ועוד פי׳ תכשיט Zierrath) ילקוט איכה רמז תתרמ״ב כיליינא דגושפנקא פירוש תכשיט הטבעת והיא הצורה שבולטת בה ובגיטין הרשומה בע׳ בלן ד׳ ובערך גשפנק הגי׳ בבי״ת ע״ש ומ״ש אבל בשהש״ר פ׳ צוארך שהיו חורזים אחריהם בלוניא של מרגליות ובילק׳ שם [2] כליניים של מרגליות האות ב׳ או כ׳ שמושית היא ומל״י λινέα = linea פירוש שורה Linie, או י״ל שצ״ל ככליניים (בכ״ף הדמיון) והוא הקבוץ מן כיליינא והוראתו בל״פ كلانه חרוזי פנינים תחובים בשורה לענק Halsgeschmeide = Perlen.

* כְּלִינִידִין (מל״י χλανίδιον Oberkleid,) עיי״ע כלינרין במו״ע.

כַּלִינָם (= כַּלִינוּם מל׳ יוני׳ χαλινός רסן Zaum, Zügel, Gebiss) בילמדנו וישם ה׳ דבר בפי בלעם (במדבר כ״ג, ה׳) נתן לו המקום כלינום [3] ואמ׳ לו [4] שוב [5]. באבות דרבי נתן כפ׳ אלישע בן אבויה (פכ״ד) אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה למה הוא דומה לסוס שיש לו כלינם ושאין בו מעשים טובים דומה לסוס שאין לו כלינם כיון שרוכב עליו זורקו [6] בבת ראש [7]. — (א״ב פי׳ בלש׳ יוני׳ חלק הרסן אשר בו כולמים עדי הסוס והפרד). *[אחי״ה וגם הע׳ זקנים העתיקו רסן (תהלים ל״א, י״ב; איוב ל׳, י״א); מתג (מ״ב י״ט, כ״ח; ישעיה ל״ז, כ״ט) ע״י χαλινός וכן העתיק עקילס שם מקום מתג (ש״ב ח׳, א׳, עיי״ע.) ותודוס העתיק כן חוח (איוב מ׳, כ״א) וחח (יחזק׳ ל״ס, ד׳) ועיקר הכתיבה כלינום כדאי׳ בכ״י ובקצת דפוסי ערוך בציון ראשון ובדפ״ר איתא כלונום [צ״ל כלינום] כלונם, כלינם וזה האחרון אי׳ גם בדפו״ו. בציון מאבדר״ן ובנו״ג שם בפעם ראשונה בטעות כלים נאים (ובנ״א כלונם) ובפעם שנית נעתק בל׳ עברי: רסן לבלום. ובילק׳ בלק סוף רמז תשס״ה בשם תנחומ׳ מלאך ישב לו בגרונו רצה לברך מניחו רצה לקלל בולמו ואין מניחו . . ר׳ יוחנן אמר מסמר של ברזל נתן בגרונו וכו׳ רצה לקלל בולמו וכו׳ ובנו״ג בתנחו׳ בלק רסי׳ י״ב שעקם את פיו ופקמו כאדם שקובע מסמר בלוח וכו׳ ושם רסי׳ י״ג וישם דבר בפיו כאדם שנתן כלבום בפי בהמה ופוקמה להיכן שירצה כך הקב״ה פוקם את פיו כיון שאמר לו שוב אל בלק וברכם אמר וכו׳, נתן הקב״ה כלבום בפיו שוב אל בלק וכה תדבר ע״כ ובמקום כלבום צ״ל כלינום וכ״ה בערך פקם ע״ש ובמד״ר פ׳ כ׳ אי׳ בלינום וצ״ל כלינום, וכ״ה בפסיקת׳ רבתי וה׳ פקד פ׳ מ״ד לאחד שהיה רכוב על הסוס ותינוק מושלך לפניו וכו׳ תפש אותו האיש (הבלינום) [צ״ל הכלינום] עמד לו הסוס וכו׳ אילולי אני שתפסתי את (הסום) הבלינום [צ״ל הכלינום] היה חי, ובשמ״ר רפ״כ איתא בהעתקתו: אילולי אני שהמשכתיו ברסן של פיו, ובב״ר פנ״ב והובא בילק׳ וירא רמז צ׳ ושם ב״ר פי״ב וצ״ל נ״ב ומשך הסוס וכנוסח׳ זו אי׳ בפסיקת׳ רבתי שם שנתערבו שתי נוסחאות עיין מאיר עין שם. ירושל׳ כלאים פ״ח דל״א ע״ג רמכה דלא כלינם. תוספת׳ כלים ב״מ פ״ד (בכ״י אירפו׳ בהוצאת צוקערמאנדל 582

---

[1]) עיי״ע בלן ח״ב, צ״ט ועי׳ אבלא שם ח״א, י״ב ועוד עיי״ע לפת. [2]) ולא בילקוט קהלת כדאי׳ בט״ד בערך בלוניא ח״ב, ק׳. [3]) כ״ה לנכון בכתב יד ו״ו א׳ ובי ה״ב ודפ״ר וויניציא, ועה״ק שנ״ב ובדפי פיזי ובאסיל כולנוס ובד׳ אמי כלנוס. [4]) כ״ה לנכון בדפ״ה, בכ״י ו״ו א׳, בי ה״ב ונם לו והוא בלי חכמינו ז״ל פירוש כמו אמר לו של דפ״ר או יותר טוב צ״ל ואמ׳ לו, ובכ״י ל״ד ונס לו, ובדפי פיזי ובלמו ובדפי באסיל ואמי ועה״ק וכלמו. [5]) כונתו על הפסוק שם ויאמר שוב אל בלק, לכן הנקודה קודם מלת שוב כדאיתא בדפוסי וויניציא באסיל ואמי טעות היא וכן מוכח מהצעת התנחומ׳ בלק סי׳ י״ג ובמד״ר פ״כ עיין בסמוך בפנים. [6]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו א׳, ב׳ ה״ב ובדפ״ר אבל מדפי פיזי והלאה זוקרו. [7]) באבדר״ן זורקו בבת אחת.

שלשלת וכו'. טמאה מפני שהוא ככלינס. ושם הכולונים. הכלונים של סוס וכו'. צ"ל הכלינוס ובתוספתא כלים ב"מ פי"ב כלונס וצ"ל כלינוס. ובעה"ק שנ"ב ע' כלנס פירוש „גיביש"א ב"א" והוא בלא"ש Gebiss — ובע' זנר גרס רבינו בירושלמי סנהדרין פ"י דכ"ט. כלינרין (? χαλινάριον) ופי' רסן הסוס] —

כְּלָנָס (= כְּלוֹנָס נ"ל מל"י κλών, κλωνός בד וענף Ast, Zweig) בס"ג דפרק כלל גדול (שבת ע"ה:) המגרד [1] ראשי כלונסות בשבת חייב משום מחתך. בראש השנה בפ"ב (כ"ב סע"ב) מביאין כלונסות [2] של ארז. בפ' שלישי דזבין (מ"א) על הגשיש של מטה ועל הכלונס [3]. בהכרים [4] בפ' (ב') [צ"ל כ'] [5] בכלים (מ"ג) כסא שקבעו בכלונס [6] טמא. פי' „עץ ארוך כמין קנה של רומח (וכמו כן כלונסות של ארז) [7] וכך תרגום ושקפים שלשה טורים (מ"א ז', ח') וכלונסא תלת סידרין" [8]. ובסוף הלכה קמא דפ' גיד הנשה (חולין צ' סע"ב) דתנן (מדות פ"ג מ"ח) גפן של זהב היתה עומדת על פתחו של היכל ומודלה ע"ג כלונסות. [וכמו כן כלונסות של ארז] [9]. ובפ' המוכר את הבית את הממל ואת הבתולות (ב"ב ס"ז:) גמר' (שם) בתולות אמר ר' יוחנן כלונסות של ארז שמעמידין בהן את הקורה [10]. (א"ב פי' בל"י מקל וחטר). *[אחי"ה ונ"ל כי ר"ב כיון ג"כ לל"י הרשום' וע' הזקנים העתיקו בדי (איוב י"ח, י"ג) κλῶνες ורש"י בר"ה לועזו: פירטק"י והוא ל"ר Stange, pertica והוא עץ ארוך עיין רש"י בתענית כ"א. ד"ה תלא. והוא נס עיין פירש"י לישעיה ס"ב, י', וליחזקאל כ"ז, ז' ושם ושם לועזו ע"י פורקא והוא בל"צ perche וכן בפי"מ להרמב"ם לכלים פ"כ מ"ג כלונס הוא נס גדול. ובעה"ק שנ"ב שטאנגן ב"א = Stangen ולפי זה אולי מל' פרסי כלנד מוט Stange והקבוץ ירו' שבת ספ"ד ד"ז. כלונסִיות ובתוספתא כלים ב"ב רפ"ב (לפי כ"י אירפורט) ראשי כלונסאות. ובתוספ' פרה פ"ג וכלונסאות של ארז. ספרי מסעי פ' ק"ם קורות כלונסות ובתר"י א' לבמד' ל"ה. כ' כלונסָן] —

כּוּלִיקוּם (מל"י χολικός, gallsüchtig) ירו' דתרומו' פ' חמשה לא יתרומו (פ"א ד"מ:) המקרע את כסותו כוליקום. פי' בל"י בעל חמה וגוברת עליו מרה אדומה מביאה לידי שטות עד שמקרע האדם בגדיו ורודף אחר בני אדם להכותם ולהרגם. *[אחי"ה והמלה היוני' הנ"ל תואר מהשם χόλος ועל ידה העתיקו ע' זקנים קצף (קהלת ה', ט"ז) וכן העתיק עקילס חמה (תהלים ס"ח, י"ד) וסומכוס העתיק כן עברה (שם ז', ו'). והפעל התעבר χολόομαι סומכוס לתהלים ע"ז, כ"א; פ"ח, ל"ט] —

כלינרין (לדעת רבינו בע' זנר מל"י χαλινός וממנו χαλινάριον רסן והנכון עיין בהוספות) ירו' דסנהדר' פרק חלק (פ"י דכ"ט.) הדין זונארא [11] והדין כלינרין עיי"ע זנארא [12]) כי שם פי' בעל הערוך מלשון כלנס ורסן. *[אחי"ה לעיל כבר יחדתי לו מקום בערך כלינדין. ובאמת עיקר הגי' בדל"ת והוראתו מעיל של צמר. ובירושלמי פ"ו ד"ח סע"ב פי' הרעלות (ישעיה ג', י"ט) בלנידייא ונ"ל שצ"ל כלינדייא פירוש χλανίδιον וכן דעת לעווי בעמת"ל 335] —

כַּלְנִיתָא (נ"ל מל"ס כלוניתא צמר שנקרא בל"י ורומי' anemone ἀνεμώνη Windröschen) פסחים פ' כל שעה (ל"ה סע"א) עיין ערך שצניתא. *[אחי"ה ובערך שצנית פי' רבינו כולנייתא [13] פפאברו עשב הוא עגול כמו כדור [14]. פ"א כונייתא מיקולי [15]. ודע כי פפאבר"ו הוא ל"ר ואיט' Mohn, papaver, papaveri וכן ענין מיקולי בל"י μήκων, μηκώνιον (ל' ונ' מתחלפות) והקדמונים חשבו כי צומח anemone

---

1) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכ"ח בעי גרד אי ועיין חה"מ פי"א מהי שבת ה"ז. ובדפ"ע בערך הנוכחי המגרר ועיין מ"ש בח"ב, שנ"ה הערה ז'. 2) וכן הוא ברש"י ובנו"ג כלונסאות. 3) וכ"ה בפירוש רה"ג לסד"ט צד ל"ט ועל כלונס ובנו"ג ועל אכלונס. 4) כן הוא לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע בהכדים. 5) ובדפו"ו אי' משובש בי תחת כ' בפי': ש ג'. 6) כן הוא בר"ש שם ובנו"ג בקלונס וכן הוא בקו"ף בכתב יד בי ש"ם לר"ה קלונסות. ונעלם מבעל ד"ס שם צד כ"ה: אבל בכלים שם באותה משנה איתא בכ"ף. 7) עיין בהערה הבאה. 8) ע"כ הועתק מפירוש רה"ג הנ"ל ושם לי' מה שסגרתי ובאמת מיותר הוא ונ"ל ששייך אחר ציון מחולין ועיין הערה אח"ז. 9) נ"ל שמה שסגרתי כאן מקומו וכונת רבינו על מדות שם וכלונסות של א ר ז היו קבועין וכו' והביאו מפני הנוסח ארז כדאיתא ג"כ במשניות ובפימ"ש להרמב"ם לכלים שם אבל בנו"ג במדות כפי נוסח הש"ס של א ב ן והראיה לתקוני מכ"י ו"ו א' ושם איתא ומודלה ע"ג כלונסות ש ל א ר ז וצ"ל „ומודלה ע"ג כלונסות וכמו כן כלונסות של ארז" ונשמט מן כלונסות עד כלונסות. 10) בדפ"ר בט"ס הקדירה. 11) בנו"ג זונרא. 12) עיי"ע זנר. 13) ובספר העיקרים כ"י לזכות עי קרם די גרס קלניתא ובכ"י א"פ לפסחים כלנייתא ובכ"י מי כולמתא! ונ"ל להגיהו כולניתא וכ"ה באו"ז הנזר בסמוך ובנו"ג כלניתא. 14) כ"ה לנכון הגי' בכ"י ו"ו ול"ד ובספר העיקרי' כ"י ובאו"ז הלי חלה סיי רט"ו. 15) כן הוא בכתב יד ו"ו אי, ובכ"י בי מקולי, ובכ"י ה"ב ול"ד מוקולי.

(כלניתא) נמנה בין מיני פרגין (מָאהן) עיין פפלאנצענגאמען ללעף 200 והלאה וגם דעת רש"י כי כלניתא מק' בלעז ובלי קו על הקו"ף הובא בספר עיקרים כ"י וברש"י לר"ה י"ג רע"ב מקו (וכן הוא בלשונות הסלאוים) ובערוך ע' פרגין מקום וכן הוא בר"ש שביעית פ"ב, מ"ז ובאו"ז שם סי' רט"ו הובא בשם הערוך מקוביצ"א והוא בל' כנען macowica, mocowice ובל' הונגרי mák Mohn ועיין מבוא צד VII וע' פרגין] —

כַּלֶם (= כַּלִּים, כַּלּוּם אולי מל"פ كالوسك מין קטניות Bohne, Erbse ועיין עוד בפנים) בסוף תרומות (פי"א מ"ד) ובריש עוקצים (פ"א, מ"ו) תאנים וגרוגרות הכליסין [1]) והחרובין. ובס"ג דפ' אלו טרפות (חולין ס"ז רע"ב) את היתושין שבכליסין [2]). (א"ב פירוש הכילום בל"י מין פרי ארז אשר הוא מאכל חזירים אך לפעמים האדם אוכל אותו עיין ערך אכלום). *[אחי"ה ובע' אכלסין (ח"א, ע"ז) וע' אלכסין (שם צ"ד:) פירשתי עפ"י כונת ר"ב אבל כאן נמשכתי אחר פירש"י שכתב בחולין וז"ל כליסין מין קטניות צידרא"ש בלע"ז ע"כ ור"ש לעוקצין הביא פירוש הקונטרס בזה"ל יתושין שבכלוסין פי' בקונטרס שהוא מין קטניות צוררא בלע"ז ע"כ ותוי"ט לעוקצ' הביא בשם מהר"ם הלעז צורנ"ש. וגם בכ"י חולין (בקובץ כ"י אנגיילקא דף שי"ח) פי' רגמ"ה כלוסין מיני קיטנית. ורמ"ל לעוויזאהן ולעווי פירשו הלעז רש"י ע"י ciceres Kichererbsen וא"כ מיני קטניות אולי הוא ל"פ כלוסק (וק' נשמט) פירוש מין פול ועדשים, אבל יותר ברור לי להגיה בדברי רש"י פוררא (במקום צוררא עפ"י מסורת הר"ש) והוא ל"ר porrum ובל"צ porreau פי' קטניות הנקרא בלא"ש Porree, Lauch ואם זה אמת אז יותר טוב לגזור כלום מל"פ كلوخ פי' ג"כ Lauch אבל דעת הרמב"ם ור"ש למעשרו' ורע"ב כי כלוסין הם מיני פירות (ולהרמב"ם מין תאנים והראיה מירושלמי מעשרות ספ"ב ד"נ. שהוזכר כלוסין אצל בנות שבע שהוא מין תאנים אולם גי' כלוסין בכ"ף נ"ל שהוא ט"ס בירו' וצ"ל בלוסין כגי' דפ' וויניצי' וכערוך עיי"ע בנות שוח וערך בלפסין) עיין תוי"ט לעוקצ' ובערך בלפסין פירשתי בע"א ליישב דעת רש"י והרמב"ם ע"ש. ועוד אעיר על פירוש רה"ג לעוקצי' שפירוש והקליסין: כמין אגסים והאגסים פי' קומתורי ע"כ וזה האחרון הוא ל"ע كمثرى Birne ואולי לפי זה כלוסנין הוא מלשון פרסי كلنج Mispel ויגיד עליו רעו עוקצי האגסין . . והעוזרדין ופי' רה"ג והעוזרדין פי' זערוד ע"כ וצ"ל זערור והוא בל"ע زعرور ממש כמו كلنج בל"פ והוא ממיני תפוחים. — וכנ"ה ירו' ערלה פ"ב דס"ב רע"א וירוש' ביכורים פ"ג דס"ה רע"ג תרומת הכליסין והחרובין] —

* כילום ירו' שבת פ"ז ד"י סע"ב צ"ל בולום עיי"ע אגין ג' ומ"ש בח"א כ"ד.

* כולסא ט"ס תחת בלוסא או בולסא עיין ערך בלס ח"ב ק': וק"א.

* כְּלִיסִים, כְּלִיסִים (מל' יוני' κλίσιον רפת בקר Viehstall) תוספת' כלאים ספ"ה בכ"י אירפורט כבר פירשתי בע' אכסלו (ח"א, צ':) ובענין גרגים שנזכר שם עיין עוד ע' גרגי (ח"ב, שמ"ט:).

* כליסריקים (?) ספרי האזינו פי' שי"ז: עם חלב כ ר י ם (דברים ל"ב, י"ד) אלו כליסריקים ובילקוט הגירסא כלירקין והוא מל"ר clericus Gerichtsactuar ובמכילתא הובא בע' איפיטיקום (ח"א, רי"א:) אי' קלידיקום וצ"ל כמו שהגהתי שם קליריקום. וממה שנדרש באיכ"ר פתיחת' ס' כ"ג ד"ה וזכור את בוראך והובא בילק' יחזק' כ"א רמז שס"א כרים (יחזק' כ"א, כ"ז) ע"י פלימרכום -πολέ μαρχος שר צבא העליון אולי יש להגיה גם כליסרקים אשר על ידו מבואר כרים של דברים הנ"ל ג"כ למלת פלימרכום ועיי"ע כילירקין.

* כלעם ירו' תרומה פ"ח דמ"ו. צ"ל בלעם עיי"ע בלם א' ח"א ק' וצד ק"ד.

* כּוּלָף (לפע"ד מל"י γλυφίς = γλύφανον Grabstichel, Meissel) תוספת' כלים ב"ב רפ"ז יד הכולף ובין הכולף פי' כלי של מפתחי אבנים והוא קרוב לל"מ כילף (תהלים ע"ד, ו') והראיה כי בכלים פכ"ט, מ"ח אי' בתמורתו יד מקבת של מפתחי אבנים. ולעווי טעה לגרום בעמת"ל 319 וכן הכילוף והעתיקו das Gestell des Beils והאמת כי פי' בין הכולף הוא ההפרש שיש בין יד האדם לכולף ועיין הר"ש לכלים שם ד"ה יד קורדום.

כְּלַפֵּי (קצור מן כִּלְאַפֵּי מורכב מן כּ (והוא כ"ף הדמיון) ומן לְאַפֵּי סמיכות מן אַפַּיִם כלומר כלפניו פי' נוכח, מול, לעומת gegen, gegenüber וכן בל"י ον ἐναντίος מן ἀντίος entgegen, ge-

---

[1]) וכ"ה בתרומ' הכליסים, ובעוקצ' והכלוסי' ובפי' סד"ט לרה"ג והקליסין. [2]) בנו"ג שבכליסים וכ"ה בירו' תרומות פ"ח דמ"ה סע"ב וברש"י כבערוך וכן בירו' בסוף הערך בהוספותי.

genüber ובל"ר versus, adversus ובל"פ ييش פי' פנים ומול וא"כ כִּלְאַפֵּי wie nach vorn; כְּלַפֵּי אַלְיָה wie den Schweif nach vorne gekehrt ולפי ס"א כְּלַפֵּי לַיָּיא welchem gegenüber, wohinwärts כמו בל"ר quorsum קצור מן quoversum) כלפי אליה בפ' המצניע בסוף הלכה המוציא ככר (שבת צ"ג:) כלפי אליה אלא אימא חייבין ורבי שמעון פוטר. בהלכה קמא דפסחים (ה':) כלפי אליה אמר אביי איפוך „פי' דברים מהופכין הן כמו שהאליה היפוך מן הראש כי המהלך כסדר ראשו לפנים והמהופך הולך זנבו לפנים" [1]). ס"א כ ל פ י ל י י א כ ל ו מ ר ל א י ז ה מ ק ו ם נ ו ט ה כ מ ו כ ג נ י ל י י א ש פ י ' ב ע ' כ ג ן [2]). בפ"ק דפסחים בגמ' כל מקום (ח' רע"ב) כלפי שאמרה תורה (שמות ל"ה, כ"ד) ולא יחמד איש את ארצך. — (א"ב תרגום וסתר פנים ישים (איוב כ"ד, ט"ו) וטמר אפיא יש כלפי לעיל. פי' כלאפי, ולפעמים פי' כלפי כמו לפי). *[אחי"ה כס"א שבערוך פירש רש"י כדמוכח מאלה המקומות שבת קכ"ז רע"א כלפי לייא: פירש"י כ נ ג ד ה י כ ן פונה הדבר הזה וכו' לייא היכן וכו' ועיין פירש"י לדף צ"ג: כלפי לייא: כנגד היכן [3]) נהפך דבר זה. בב"מ נ"ח סע"א כלפי לייא: כלפי היכן הדבר נוטה, לייא היכן וכו'. בפסחים ה' סע"ב כלפי לייא [4]) כלפי היכן נוטה דבר זה, בכתובות ט"ו רע"א כלפי לייא: כנגד איפוא הדבר הזה סובב. בסוט' מ"ד. כלפי לייא: כנגד איפוא הפכת דבריך, ובע"ז ע"ה. לא פירש"י כלפי לייא ובכ"מ הנ"ל הביא רש"י לדוגמא כגני לייא (ברכות נ"ח.) כדאי' בס"א בערך הנוכחי ורשב"ם פי' בב"ב ק"ד: כלפי לייא: כנגד מה שונה במשנתינו כאן ולאן הדבר נוטה ע"כ והביא ראיה ג"כ מברכו' נ"ח. ובפי' רגמ"ה כ"י לב"ב שם אי' כלפי לייא כלפי מי אתה אומר כן ובלי הוספת לייא פירש"י כלפי לשון כנגד עיין סוטה ג'. ד"ה כלפי ובפסחי' ח' רע"ב פירש"י כלפי מתוך ובשבת צ"ד סע"ב ד"ה כלפי מעלה פי' לצד — וכנ"ה יומא כ"א סע"ב נוטה כלפי צפון, תוספת' ב"ב ספ"ו כלפי צפון אני מוכר לך, כתובות ק"ג: פניו כלפי העם . . כלפי הכותל, סנהד' מ"ה סע"ב פניו כלפי העם . . פניה כלפי העץ, שם ק"ה סע"א ברכו' ל"ד. מגיל' כ"ה. תענית כ"ב רע"ב לפי גי' הע"י וכ"י מ' (ד"ס תענית צד כ"ה.) תרג' קהלת ז', ט': לאסתר ה', ב' כלפי שמיא. ספרי זאת הברכה פסק' שנ"ז כלפי מטה . . כלפי מעלה ועוד הרבה דוגמאות הטיח כלפי מעלה (למעלה) עיי"ע טח ב' והוא כמו כלפי ירושל' ברכות פ"ד ד"ח: מתפללין כלפי למעלן, ושם: כלפי א"י . . כלפי ירושלים . . כלפי הר הבית . . כלפי קדש הקדשים. לעילא בתרגום שני אסתר ד' ט"ז ירושל' מכות פ"ב דל"א ע"ד כלפי שנאמר וכו', תוספתא יומא פ"ב ותוספתא מגילה פ"ד (ג') כלפי העם . . כלפי הקודש; תוספת' סנהדרין פ"ז כלפי אביהם . . כלפי העם, שהש"ר פ' כשושנה כלפי צפון . . כלפי אביהם שבשמים ופירושו נגד, מול, לעומת מה שנאמר. ואולי מזה שדרש בתמיד כ"ז. פרבר (דה"י א' כ"ו, י"ח) כלפי בר וכן בתרגום שם כלפי ברא, והטעם נ"ל כי דרש פרבר מל"פ ברבר = بإزاء שפירושו לעומת, מול, נגד] —

* כָּלוּפַסִין (פי' בל"י ורו' κολυμβάς, = κολυμπάς colymbas זיתים נכבשים וצפים בשמן Oliven, die im Oel schwimmen עיין לעף קל"ז) בערך קלפס סיים רבינו: היינו כלופסין דגרסינן בגמ' דבני מערבא ע"כ וכונתו לירו' תרומות ספ"ב דמ"א. הכל מודין בכלוכסין שהן תורמין וכו' וצ"ל כ ל ו ב ס י ן וכ"ה בכ"י עיקרי התלמוד לזכות בע' קלפס בשם רבינו ועוד גי' רבינו וכ"י תוספתא אביא אי"ה בע' קלפס. אבל גי' כלופסין בנדרים נ': הוא ט"ס עיי"ע בלפסין בח"ב ק"ד ומ"ש.

* כְּלֶקְדִיקָה (פי' כמו גלוגדיקא בהוספת כ' וג' Sänfte) בשהש"ר פ' אתי מלבנון מטעינן בכל כדיקה וצ"ל בתיכה אחת עיין מ"ש בערך (בורתידא) [בורתירא] בח"ב, ר"ו הערה א', ערך גלוגדיקא (שם רצ"א) וש"נ שנויי הנוסחאות וגזרת המלה.

* 1 כַּלַקְטֵירִים בפסיקתא רבתי דהחודש פט"ו שני בלקטירים מרדכי ואסתר וככר הראיתי בערך בילקטירים (ח"ב, ק"ה) שצ"ל או

[1]) הועתק מפי' ר"ח לפסחים ושם אי' בזה"ל: (כלפליא) [צ"ל כלפי אליה] (אבל עיין למטה בהערה) כלומר דברים מהופכין הן וכמו שהאליה הפוך מן הראש שכל המהלך כדרך המהלכין הולך ראשו לפנים וזנבו לאחריו והמהופך הולך זנבו לפנים הראש אחריו כך גם זה וכו' ויפה העיר המו"ל פי' ר"ח ומציגו שמדמה לסדר ההלוך כגון בעירובין מ"א. ובתוספתי פ"ב דתענית ע"כ ור"ל דאי' שם: חזי אנא דבתר רישא גופא אזיל. [2]) כ"ה בכ"י ה"ב וכן מוכח מעה"ק שנ"ב דאיתא שם בקיצור בזה"ל: ו י " ג כ ל פ י ל י י א ע"כ וכס"א מבואר ברש"י עיין בפנים בהוספותי וכס"א איתא בנוסחאותינו בב"מ [3]) כ"ה בדפוסי' הישנים, ובנו"ג היכא. [4]) בדפוסים אי' שתי מלות ולי' בכ"י רש"י ונ"ל שאיזה כותב הגיה ככה בראותו הגי' בפי' ר"ח שנכתבה המלה בתיבה אחת כלפיליא בכ"י ר' בב"ב ק"ד: ובפי' ר' אברהם אב"ד כ"י עיין ד"ס ב"ב צד קנ"ה. וכ"ה בתשו' הגאונים דפי' בערלין עמוד מ': עש"ה.

פילקטירים מל"י הרשומה שם פירוש שומרים או צ"ל כמו שהוגה בערך בלקטירים (שם) שצ"ל כלקטירים מל"י הבאה בע' אח"ז ע"ש אבל בערך דלקטיר (ח"ג, ע"ד) נסחתי כפי גי' פסיקתא דר"כ והבאתי ראיה מגי' הילק' ואז ענין המלה מל"ר dilector, selector שני אוהבים ובוחרים זה לזה והבוחר יבחר.

* 2 כַּלַקְטֵירִים (= כַּרַקְטֵירִים מל"י χαρακτῆρες Charakter, Kennzeichen, Merkmal) בפסיקת' רבתי ר"פ כ"ד דיבורא שתיתאי צד קכ"ה בהוצ' פריעדמאן: צור ילדך תשי (דברים ל"ב, י"ח) . . לצייר שהוא יושב וצר בלקטירים של שלטון, ושם סמוך מעט קודם: והוא (הנואף) אינו יודע שמי שהוא יושב בסתרו של עולם יושב וצר בלקטירים שלו בדמותו בשביל לפרסמו וכן שם עוד ג' פעמים וצר בלקטירים שלו. ובויק"ר פכ"ג צר כל קטורין וצ"ל כלקטירין ובע' קטר ג' הביא רבינו דוגמאות מילמדנו וגרס ג"כ כל קטירין וכבר הגיה ר"ש באבער (פסיקת' דר"כ נ"ו אות ר"מ) שצ"ל באגודה אחת כלקטירין והיא היא מלה יונית הרשומ' בע' נוכחי ובע' בלקטירים (ח"ב, ק"ה.) וכן הגיה החכם הנ"ל שצ"ל בערוך ע' קנכיתר: צא וצור [1]) את אלו בקנכיתירין של אבותיהן וכו' שצ"ל קלכתירין ובאמת בשהש"ר פ' גן נעול אי' צא וצור אותן (בכל קטורים) [וצ"ל בכלקטורים] של אבותם ופי' בדמות ודיוקנא של אבותם [2]) ובאמת בעה"ק שנ"ב הביא בע' קנכיתר י"מ ל' משפחה וי"מ ל' דיוקן פירוש צורתם ודוגמתם ע"כ והאחרון עיקר כי מלה יונית הנ"ל פירושה סימן והיכר מובהק בגוף אדם וזולתו. ובערוך הגדול לי' בע' קנכיתר שום פירוש ולי' בעיקרי התלמוד כ"י לזכות ושם הגי' קנקיתר ובאמצע הערך צא וצור את אלו בקנקיתרין של אבותיהן] —

* כלקים, כוסליקום עיר במסופוטמיא הנקראה Chiliocomum עיין מ"ש בע' בית זבדאי ח"ב, ס"ח:

* כלקירא ט"ס עיי"ע כלכית ב' ומ"ש.

* כלרייה ט"ס בתוספתא ב"ק רפ"ז משלו משל למה"ד למלך בשו"ד שקדש את האשה הוא מביא את הלבלר ואת הקולמס ואת הדיו וכו' קלקלה היא מביאה את הכלרייה שיתן לה המלך כתב הכר יד שלו ובכ"י אירפורט אי' לנכון הלה מביא את הלבלר ואת הדיו ואת הקלמוס וכו' היא מביאה את הכלדייה שיתן לה המלך כתב היכר יד שלו. ולעווי טעה בזה.

* כילרין בריש שהש"ר סלע או כילרין ט"ס הוא במקום בלורין עיי"ע בח"ב, ק"ו.

* כלירקין עיי"ע כילירכין וגי' הילקוט שנסמנה שם.

כַּלְתָ[א] (כל"ס פי' כַּלָּה Braut) בפ' כיצד אשת אחיו (יבמות כ"א:) כגון כלתא דבי בר ציתאי [3]) פירוש כל הזכורים בהלכה בעלי בתים גדולים היו והיו כלות הבנות מצוינות בבתיהם כמו כלות הבנים. *[אחי"ה כוונת רבינו במ"ש כל הזכורים בהלכה היינו הדוגמאות שהוזכרו ביבמות שם: כלתה דבי רב פפא . . כלתה דבי מרי בר איסק, וכלתה או לגי' רבינו כלתא הוא הקבוץ וצריך לנקדו כַּלָּתָא ובע' מרכוף אי' לפי גי' דפ"ר כַּלָּאתָא דבי בר ציתאי ובשדפ"ע בלאתא וכפי רה"ג בסד"ט בכלים פט"ו מ"ו בלאתי דבר צותאי ובר"ש שם הובא בשם הערוך והגאון באלת' דבי בר צוצאתי וצ"ל כלאתא [4]) דבי בר ציתאי. ועוד יש קבוץ זכר בירו' פיאה פ"א דט"ו ע"ד והוה מקלס קומי כַּלַּיָּא ובירו' ע"ז פ"ג דמ"ב רע"ג כַּלַּיָּה — והיחיד: כַּלְתָא שבת כ"ו. גיטין נ"ז. חולין פ"ג. מעיל' י"ט. ב"ב קמ"ג: פסיקתא דר"כ ו'. עיי"ע כל ו' — ובענין כַּלָּה עיין דרושי רז"ל ברכות נ': נ"ג: פסחים פ"ו: פ"ז. סוכה מ"ט: תענית כ"ד. מגילה ג': י': יבמות ל"ד: כתובות י"ז. סוטה ל"ו: מ"ט. שמ"ר פמ"א. ובהשאילה לשביתת שבת עיין שבת קי"ט רע"א. ולמטר תעני' ו' סע"ב עיי"ע חתן] —

כָּלוּת [5]) (= כְלֵיתָא = כָלוּתָא לשון נקבה מן ל' זכר כָּלוּ. מל"י χολή, χόλος מרה ורוגז Galle, Zorn) חמת אחיך (בראשית כ"ז, מ"ד) תרג' ירוש' [ב'] כליתיה [6]) דאחוך. באפו ובחמתו (דברים כ"ט, כ"ב) [תר"י א' ברוגזיה ובכליתיה]. באף ובחמה [7]) (שם כ"ט, כ"ז) [תר"י א': ברגוז ובכלו]. — (א"ב פי' כולי בל"י חמה). *[אחי"ה וזו ג"כ דעת מהר"ם לונזאנו וכן תרגום בחמה (תהלים כ"ט, י"ר) בכלו ובכ"י בכילו — ומה שענינו כמו כְּאִילוּ עיי"ע כִּילוּ] —

---

[1]) כ"ה לנכון בדפ"ר ובכ"י. [2]) ומ"כ מעה במח"כ. [3]) כ"ה בכ"י ל"ד ובדפ"ע חוץ מדפ"ר ושם כלתא דבי ציתי, ובכ"י ו"ו דבי רב ציתאי וכ"ה ביוחסי' השלם צד 179 ובסד"ה סוף אות צ' גרס לבי ציתאי. [4]) ובכ"י ק"ט גם שם כלתא. [5]) כ"ה בדפ' וויניציא אבל בשדפ"ע כלת. [6]) בנו"ג כלותיה. [7]) כ"ה רק בכ"י ה"ב ול"ד ובדפ"ר.

* כְּמָא, כְּמָה (בל"ס אַכְמָא פירוש בל"מ כמו wie, sowie) דניאל ג', ל"ג. ב"ר פ"ו כמא נפשיה וכו', מקצצא ארזין וכו' ובענין דיכמא (עדיות ה', ו') לפי גי' רה"ג עיי"ע דגם (ח"ג, י"ח). תרגום מה (תהלים קל"ט, י"ז) כְּמָה.

* כַּמָּה (מל"מ מלת השאלה לדעת ערך המספר ואורך דבר מה wie viel! wie viel Mal!) הרבה בש"ס עיין ברכות ז'. ל"א. שבת י"ב. ל"ג: יומא כ"ב: סנהדרין צ"ה: מכות כ"ב: חולין צ"א: קידושין ט': ל"ג. יבמות ק"ד. ורבים זולתו. וגם בהוספת נו"ן כַּמָּן (ירו' ע"ז פ"ב דמ"א.) לפעמים חסר שם מדת המספר והאורך אחר מלת כמה ד"מ ירו' כתובות פ"ה ד"ל. אפי' כמה ר"ל כמה שנים, ירו' סוכה רפ"א דנ"א רע"ד אפי' גבוהין כמה ר"ל כמה אמות וכן שם בית שהוא גבוה מכמה (אולי צ"ל מכ' אמה ועיין קרבן העדה שם). על אחת כמה וכמה (= אעכ"ו um so mehr) ברכו' ה'. קידושין ל"א. סנהדרין ט'. צ': צ"ו. מכות כ"ד. וכן בתר"י ב' לדברים ל"א כ"ז תרג' אף כי: על אחת כמה וכמה. ובתר"י ב' לבראשית מ"ד, י"ח; לבמדבר כ"ב. ל' אי' על חד כמה וכמה. — ובלשון עבר החדשה השם כַּמּוּת (בל"ס כְּמָיוּתָא Quantität) הפכו: אֵיכוּת Qualität.

כמה (= כִּימָה מל"מ וכן בל"ס כִּימָא צורה אחת משבעה כוכבים במזל שור Plejaden, Gluck-henne, Vielgestirn ובל"ע ثُرَيَّا) בפ' הרואה בגמ' על הזיקים (ברכות נ"ח סע"ב) מאי כימה אמר שמואל כמאה[1]) כוכבים אמרי לה דמיכנפן ואמרי לה דמבדרן. בפרק המקבל בגמ' ואכלה חגב (ב"מ ק"ו רע"ב) עד דאתו אריסי[2]) מדברא וקיימא להו[3]) כימא אָרישייהו. פי' בשעה תשיעית דאתו אריסי מדברא וקיימא כימה[4]) להדי רישא באמצע הרקיע דהיינו בניסן דעד ההוא זמנא הוי זמן רביעה[5]). ובפ"ק דר"ה בגמרא ולנטיעה[6]) (ר"ה י"א:) יום שמזל כימה שוקע. פירוש כימה היינו שור והיינו סידורן דמזלות טלה בניסן ושור באייר וכן כולן, וכל י"ב מזלות משמשין כולם בכל יום ויום וכל לילה ולילה שנים עשר לשתים עשר שעות אי"א משום הכי חושב כל אחד ואחד לחדשו שבחדשו הוא קודם והאחרים שוב אחריו כדרך שאנו עושים לחנכ"ל שצ"ם[7]) ומשום הכי חושב כשמגיע למרחשון עקרב משמש בתחלת היום ושור לשעה שביעית והיינו שוקע ביום כשחמה מתחלת לנטות במערב שי"ב מזלות קבועין בגלגל והגלגל חציו ברקיע וחציו תחת הרקיע ולכך לעולם ששה מהמזלות מכוסין וששה מהן מגולין שהמזל עולה מצד אחד במזרח ושוקע מזל אחד כנגדו במערב היום עולה עקרב בתחלת היום ושוקע שור כנגדו ונוטל שני כוכבים מכימה היינו שתי ארובות ומעיינות מתמעטים מחמת הצנה והרוח יום שמזל כימה עולה ששעה ראשונה משמש בזמן שהחמה עולה היינו דכתיב (בראשית ז', י"א) שני דהוי שני לניסן שהוא ראשון לחדשים. שני לדין תשרי. היינו דשינה: דהיה שוקע ועשאהו עולה. מאי שינה: הא לא שינה המזל — „פי' גאון ז"ל [ר' יהושע אומר] אותו היום שבעה עשר (היום תמוז) [צ"ל באייר] היה שמזל שור שוקע ביום ר' (אלעזר) [צ"ל אליעזר] אומר שבעה עשר במרחשון היה שמזל כימה עולה ביום גלגל חמה עגול [הוא] חציו למעלה מן הרקיע[8]) והציו למטה מן הרקיע וי"ב מזלות קבועין בו וזהו סידורן טלה שור תאומים סרטן אריה בתולה מאזנים עקרב קשת גדי דלי דגים (סימן) [צ"ל וסימנך] (שטת) [טשת] סאב מעק גדד ששה מהן שקועין למטה וששה מהן שקועין למעלה וכשהגלגל מתגלגל זה מצד זה והראשון שבצד האחר שוקע וכן לעולם ושתי שעות הוי[9]) מזל בעליתו וכן שכנגדו בשקועו שיהו כולן משמשין בלילה בכ"ד שעות [של] יום ובניסן לעולם טלה מתחיל לעלות לאור הבוקר מע"ק גד"ד למעלה בלילה טש"ת סא"ב למטה לאור הבוקר התחיל טלה לעלות ומאזנים לשקוע לסוף שתי שעות [טלה] כלו עולה ומאזנים כלה שוקע אחר שתי שעות התחיל שור לעלות ועקרב לשקוע וכן כולן; כל חודש ניסן [באייר] שור מתחיל לשמש ביום כל ימי אייר ובשתי שעות הראשונות גמר עלייתו שניות תאומים שלישיות סרטן (רביות) [רביעיות] אריה חמישיות בתולה ששיות מאזנים וכן כולם[10]) נמצא טלה עולה בב' שעות אחרונות של לילה וכל היום הוא שקוע[11])

---

1) בדפ"ר כמאה כמאה. 2) בכ"י ו"ו ול"ד ארישי. 3) לי' לפנינו. 4) כ"ה בכ"י ובדפו"ו אבל בשדפ"ע נשמט מן כימא עד כימה. 5) ורש"י פי' הן הן ימי אדר והתוספו' השיגו עליו והעלו שהיא בתחלת שבט ועיין ג"כ תוספו' מנחו' פ"ה. ד"ה והזורע ושט"מ בב"מ בסוגי' ר"ה יוסף טב עלם שמגין על רש"י. 6) כ"ה בכ"י ה"ב. 7) והוא קצור מן תיבות: חמה, נוגה, כוכב, לבנה, שבתאי, צדק, מאדים. ועיין תשב"ץ ח"ג סי' ר"ד ושם הסדר שבתאי צדק מאדים חמה וכו'. 8) בפירש"י אי' בשתי הפעמים מן הקרקע; וכ"ה בפירש"י נדפס בסוף מסכ' ר"ה וכן מוכח מתשב"ץ הנ"ל ושם אי' וז"ל ולעולם ששה מזלות הם למעלה על הארץ וששה מזלות שכנגדי הם למטה מהארץ. 9) בפירש רש"י שוהה. 10) בפירש"י איתא שלישית . . רביעית . . חמישית . . וששית. 11) בפירש"י שוקע.

וכימה [הוא] זנב טלה והמבול ירד ביום ודרך כוכב שני כוכבים [1] שנטלן מכימה שהוא מזל שיש בו כוכבים הרבה [ו]מניין שהמבול התחיל לירד ביום (של) [צ"ל שנא'] (בראשית ז', י"ג) בעצם היום הזה בא נח (וכו') [וגו'] ונח מקטני האמנה היה ולא נכנס לתיבה עד שירדו המים ודחקוהו ליכנס (שם) [צ"ל שנא'] (שם פסוק ז') מפני מי המבול והוצרך לשנות סדרי [2] בראשית והעלה מזל כימה [3] ביום ונטל שני כוכבים ממנו ומעיינות מתמעטים כחום ימות השנה [4] ופסקו הגשמים ושינה סדרי בראשית ונתגברו המעיינות ושטפום. יום שמזל כימה שבמרחשון עולה עקרב בתחילת (הים) [5] [וצ"ל היום] ואחריו קשת נמצא [טלה] עולה בסוף היום. שינה עליהם וכו' לקמן פריך מאי שינה. היינו דכתיב שני שהרי אייר שני לחודש [6]. שני לדין שנגזרה גזירה עליהן בתשרי שלפניו. הכי גרסינן בשלמא לר' יהושע היינו דשינה שהעלה מזל כימה ביום ועוד שינה להגביר [7] המעיינות. וחמת המלך שככה (אסתר ז', י') וסתם חמה רותחת היא דכתיב (שם א', י"ב) וחמתו בערה בו". *[אחי"ה ודע כי מן תיבות המסומנות: פי' גאון ז"ל עד סוף הערך אי' רק בכ"י ה"ב וזמן כביר הייתי מסופק אם אעתיק אותן לספהן בערוך או לא בראותי כי כל הענין רק בשנוי מעט קצת נמצא ג"כ בפירש"י בר"ה י"א: ד"ה הכי גרסינן עד דף י"ב. בס"ד חמתו בערה בו. בהשקפה ראשונה דעתי נוטה כי איזה כותב של כ"י ערוך הגיה לו לעצמו ככה והיה מכנה לרש"י בשם גאון אבל שוב ראיתי כי זו ההוספה היתה מונחת גם לפני בעל גליון של כ"י ב' בכ"י ש"ס לר"ה ובעל ד"ס במח"כ לא ירד לסוף דעתו של בעל הגליון מטעם אשר כמוס עמדו ונעלם מעיניו כי זו ההוספה נמצאה בערוך כ"י הנ"ל. טרם כל אעיר כי בכ"י ש"ס מ' ובי א"פ ול"ד. מקדים דברי ר' אליעזר לדברי ר' יהושע וכ"ה בילק' נח רמז נ"ו וכמו שהוא בכ"מ וכ"ה בתוספו' עיין ד"ס ר"ה צד י"א אות ה' וכן מקדים דברי ר"א לדברי ר"י בהגהה בפירש"י הנדפס בסוף מסכת ר"ה ובספרי רומיים דאי' שם אבל מה שכתב שם בהגהה וז"ל וכן הברייתא בסדר עולם וכן עיקר ע"כ יש להעיר כי לפנינו בסדר עולם רפ"ד איתא כבדפוס ש"ס ר"ה והיינו ר"י בתחלה ואח"כ דברי ר"א. וכפירש"י בר"ה י"א: ד"ה הכי גרסינ' ע"ש והנה מפי' הערוך ק ו ד ם הפי'. בשם גאון ז"ל מוכח כי לגירסת רבינו היה ג"כ הסדר קודם דברי ר"א ואח"כ דברי ר"י וזה הסדר הוברר יען שביאר רבינו בתחלה בענין מ ר ח ש ו ן ע"ש היטב אבל לפי פי' גאון ז"ל שהובא הסדר בהיפך רק נשמטו איזה תיבות בתחלה וצ"ל כמו שסגרתי בשני חצאי מרובעין וגם מוכח ממה שהזכיר אח"כ דברי ר"א משמע כי בתחלה עסק בדברי ר"י. ומעתה זכינו להבין דברי בעל הגליון כ"י ב' שכתב בזה"ל: „גירסת הערוך רי"א אותו היום י"ז באייר כו' מאי שינה כדר"ח ושני גירסאות אלו כתובות ב ע ר ו ך ה ג ד ו ל ורש"י נטל שיטה אחרת" עכ"ל ובעל ד"ס נבוך מאוד שם בפי' בעל הגליון עד כי גמר אומר כי ערוך הגדול הוא ערוך של ר' צמח גאון [8] וכן דעתו בד"ס לברכות צד 37 בהערה ושם מודה כי מ"ש בעל הגליון ורש"י נטל שיטה אחרת איני יודע לפרשו שהרי גי' רש"י הוא כגי' הערוך שהביא בגליון ע"כ אבל בא וראה גירסת הערוך לפי ההוספה של כ"י ואז הכל מיושב כי לפע"ד כונת בעל גליון על זה הערוך בתשלום ההוספה לכן קראהו ע ר ו ך ה ג ד ו ל כי ישנן גירסאות בשאר כ"י ודפוסי ערוך אשר נעדר בהם פי' גאון ז"ל עד גמירא ואי' רק מה שנדפס ע ד: פי' גאון ז"ל וזה מ"ש בעל גליון ו ש נ י גירסאות אלו וכו' ר"ל גי' בהקדמת דברי ר"א לדברי ר"י ועוד גירסא שנית בהקדמת דברי ר' יהושע כתובות בערוך הגדול כלומר בערוך היותר שלם בכ"י שהיה מונח לפני בעל הגליון כי גי' ראשונה בהקדמת דברי

---

[1]) בפירוש רש"י: ודרך נקב שתי כוכבים. [2]) בפירש"י כאן ובסמוך סדר. [3]) בפירש"י זנב כימה. [4]) בפירוש רש"י בחמ' ימות החמה. [5]) וכן הוא בפעם אחת בילקוט נח רמז נ"ו והוא ט"ס. [6]) בפירוש רש"י לחדשים. [7]) בפירש"י לתגבורי.

[8]) אבל דוגמאות שהבאתי במבוא לח"א מוכיחין כמאה עדים כי פיי הערוך דרי צמח גאון הן בתכלית הקיצור — וזו הטענה אני טוען נגד דעת ידידי הרב החכם המפורסם מהרשז"ח האלבערשטאם נ"י על מה שכתב לי מיום א' לסדר והי' ברכה ויקרתו הגיעה לידי בזה הרגע. וז"ל . . . ונלפע"ד כי מה שנמצא מתחלה בערוך והוא בכל הדפוסים ובכל הכ"י הוא מהערוך בעצמו וכפי עדות תלמיד רש"י בסוף ר"ה היה כן הגי' לפני רש"י קודם שהגיה וכן בספרי רומיים והוא אשר היה גם לפני הערוך והפי' הנמצא לתלמיד רש"י שם הוא ג"כ הנמצא בערוך בכל הדפוסים ובכל הכ"י אמנם ההוספה אשר נתוספה אח"כ בערוך והיא אולי מערוך ר ב צ מ ח. יתכן כי בא אח"כ ליד רש"י הערוך של רב צמח ולקח ממנו הפיי הנדפס לפנינו בפירש"י דף י"א וי"ב ועל פיה הגיה גם הגמרא שלפנינו עכ"ל. אבל לפע"ד קשה לי טובא: א') לא מצינו בשום מקום שרש"י היה יודע מאומה מערוך של רצ"ג. ב') לשון פירוש הערוך בשם גאון ארוך הוא ביותר ואיננו מסיגנון פירושים הקצרים של רצ"ג. וג') גם רבינו נתן לא הביאו רצ"ג כי אם בשמו העצם כדמוכח מעי' מגל או בשם ערוך סתם עיין מ"ש במבוא ח"א XXI הסיום מעי' קטן גי לפיי דפ"ר זה מצאתי בערוך אחד (וגם יש לקרות א ח ר).

ר"א לדברי ר"י מוכח' מערוך של הדפוסים עד דברי: פירוש גאון ז"ל, וגי' שניה מוכח' מפירוש גאון ז"ל שאי' רק בכ"י, וכונתו במ"ש ורש"י נטל שיטה אחרת היא לפע"ד על שיטת רש"י שנדפסה בסוף מסכת ר"ה והתחלתה היא: הכי גרסינן הלכה זו בפרק ראשון (י"א:) בראשונה עד שלא הגיהה רבינו וכן בספרי רומיים וכן הברייתא בסדר עולם וכן עיקר בשנת וכו' ר' אליעזר אומ' וכו', ר' יהושע אומר וכו', הרי שתלמידי רש"י העידו. כי בראשונה קודם שהגיה רש"י ז"ל היה כותב גי' בהקדמת ר"א לר"י ובלי ספק ככה מונח גם לפני בעל הגליון אשר הוא ישן מאוד (עיין ד"ס לברכות 37) ועוד לא היתה מונחת לפניו גי' רש"י שנדפס בפירושו בדף י"א: אמור מעתה כִי רש"י הגיה אח"כ כפי מה שראה או בספר הערוך לפי פי' גאון ז"ל והעתיקו משם מלה במלה או ראה ככה במקור הראשון היינו בפי' הגאון בעצמו. אבל למי מקדשים אשר בארץ המה שייך זה הפירוש אין בידי להכריע לר"ח לא שייך כי לי' בפירושו כ"י בקבוץ כ"י אנגייליקא ברומה שנדפס כעת בש"ס כליל בהדרו בווילנא אע"ג שפי' ר"ח זה היה מונח לפני רבינו נתן כי פירושו בענין ר"ה י"ב: כמו שהובא בע' עשר (אחר ע' עסק) נעתק כמעט אות באות מפי' ר"ח כמו שאַראך שם — ובענין פירש"י עיין תש' תשב"ץ שם ובענין פי' תוספו' ראה בתש' חות יאיר סי' רי"ט דף ר"ו: ופירוש שוקע ביום הוא ביאת הכוכב בנשף יום ונקרא בל"י δύσις ἑῴα ובל"ר mane occidit ובלא"ש Frühuntergang והפכו עולה ביום בל"י ἐπιστολὴ ἑῴα בל"ר mane exoritur ובלא"ש Frühaufgang עיין מ"ש ה' שטערן במ"ע רא"ג ח"ג 273 ושם הובאה דעת פליניאוס (י"ח, כ"ו) ושאר סופרים רומיים לחזק דעת רז"ל — וכנ"ה בירו' תעני' פ"א דס"ד סע"א הכל מודים בשבעה עשר (ר"ל במרחשון) שהוא זמן כימה לשקע שבו ירד מבול לעולם וזה כדעת ת"ר בר"ה בבלי י"ב. חכמי ישראל מונין למבול כר' אלעזר, וכן ס"ל הלקח טוב בבראשית ז', י"א (עיין הערת הרב המו"ל שם צד כ"א בהוצאת באבער), ברכות נ"ח: צנה של כימה ועיי"ע כסיל א', עקס א'. ובל' תרג' נמצא ג"כ כִּימְתָא בתרג' לעמוס ה', ח'; לאיוב ט', ט' (כפי גי' כ"י), ושם ל"ח, ל"א. ר' יונה ן' גנאח פי' כימה ע"י ל"ע הרשומה בתחלת הע' והוא שם כולל לרבוי המספר ונקרא כן מזל בצורת שור כי הרבה כוכבים נתחברו יחד וכן كام בל"ע נתקשר יחד ומזה המושג גם בל"י Πλειάς Sieben-gestirn מזל של שבעה כוכבים מהתואר πλεῖος ענין רבוי ומלוי, וכן העתיקו עקילס סומכוס ותודוס כימה של עמוס הנ"ל ואיוב ל"ח, ל"א אבל ע' זקנים העתיקו ככה עש (איוב ט', ט') והוא בלי נכון עיין שלייסנער II, 357 ועוד עיין פירוש שולטענס לאיוב שם ורד"ק שרש כים] —

כְּמֵהִין (כל"ע كماة Erdschwämme; פטריות Trüffeln) בפ' כיצד מברכין בגמ' על דבר שאין גידולו מן הארץ (ברכות מ' סע"ב) על הכמהין ועל הפטריות אומ' שהכל נהיה בדברו. בר"ג דפ' כלל גדול[1] (שבת ס"ח.) ובר"ג דפ' בכל מערבין (עירובין כ"ז.) ובפ' בא סימן בגמ' חייב בפיאה (נדה נ'.) וגידולו מן הארץ למעוטי כמהין[2] ופטריות הוא לשי' ישמעאל שכך קורין לכמהין: כמא"ה ולפטריות פקא"ע. — (א"ב יפה פי' וכמהין גדלים תוך הארץ ואחר חפירתה נראין אבל הפטריות גדלים על הארץ). *[אחי"ה והוזכרו יחד עוד כמיהין ופטריות בשבת ל' סע"ב נדרים נ"ה: (ושם כמהין) וכ"ה בירו' מעשריות רפ"א דמ"ח ובע' פטר ג' הביא רבינו ציון מנדרים הנ"ל ופירשו כמהין טיראטופל"י פטריות פונגי ע"כ והוא לאי"ט tartúfolo, fungi, Trüffeln, Schwämme ולפע"ד צ"ל בהיפך כמהין פונגי פטריות טיראטופלי וזה האחרון נקרא בל"ע فقع = الفقاع וזהו פקא'ע הנ"ל בערוך ובעה"ק שנ"ב בע' כמהין פי' כמהין ופטריות שוועמן ויפסרלינגא בל"א וכיון למלות אשכנזיות Schwämme und Pfifferlinge וכן הוא בליקוטי מהרי"ל — וכנ"ה בירו' ביצה ספ"ה דס"ג סע"ב כמהין וירו' תענית פ"ג דס"ז רע"א כמהים ועוד בלשון נקבה בב"ר ר"פ ס"ט ושם דרש כמה (תהלים ס"ג, ב') ככמהות הללו שהן מצפין למים ובילק' ויצא סוף רמז קי"ט ככמהיות ובילק' תהלים רמז תשפ"ו כאמכטאות וט"ס הוא] —

* כְּמוֹת (אחד הוא עם ל"מ כמו בהוספת תי"ו עם כינויי הגוף וגם זולתם ובל"ס כֵאמַת wie, gleichwie) בכנויים כמותי ב"מ נ"ט רע"ב כמותך ירו' נדרים פ"ה דל"ו סע"א כמותו תענית כ': כתובות ק"ט. ובנפרד רק בקשור עם ש' ד"מ ברכות נ"ז. כמות שהוא, ע"ז נ"ט. כמות שהוא חי. ירו' מ"ש פ"ד דנ"ד ע"ד כמות שהשולחני לוקח כמות שהוא מוכר.

כמז (= כּוּמָז מל"מ תכשיט נשים ועיין בפנים) בפ' במה אשה בסוף הלכה בירית טהורה (שבת

---

[1]) כ"ה רק בדפו"ו. [2]) בנו"ג כמיהים.

ס״ד סע״א והובא בילק׳ מטות ר׳ תשפ״ו) כומז [1]) זה דפוס של בית הרחם וכו׳ עד כומז כּאן מקום זימה. *[אחי״ה זה דרוש של ראשי תיבות לי׳ בירושלמי שבת פ״ו ד״ח סע״ב כי אם דרושים ראשונים עיי״ע טפס א׳, ובהיפך לי׳ דרושים הנ״ל כי אם זה האחרון בלקח טוב לשמות ל״ה, כ״ב ועפ״י זו האגדה העתיק תרג׳ יוני Venet כזה: νυμφόδεσμον עיין גיזיניאוס תיזוירום II, 692] —

כָּמוֹךְ (ל״מ, והובא אודות הדרוש) בפסיקתא דדברי ירמיהו (פסיק׳ דר״כ צד קי״ב [2]) כתיב (דברים י״ח, י״ח) נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך וכתיב (שם ל״ד, י׳) ולא קם נביא עוד בישראל כמשה ואתה אמרת כמוך [3]) אלא מאי כמוך כמוך בתוכחות אתה מוצא כל שכתוב במשה כתוב בירמיה וכו׳.

כָּמַךְ (כָּמְכָא מל״פ كامك, كامه דבר הנאכל בקינוח הסעודה לעורר תאות האכילה וכן בל״ע كامخ pikante, appetitanregende Zukost ואצל רז״ל הושאל לכותח Tunke) כפ׳ בא סימן בגמ׳ חייב בפיאה (נדה נ״א רע״ב) לא תימא בשבת העשויה לכמך הא סתמא לקדירא אלא סתם שבת לכמך עשויה דתנן וכו׳. פי׳ לכותח דהתם לאו לטעמא גרידא עביד אלא אפי׳ לאכילה עביד ומשנשתנה [4]) טעם בקדירה שנתנוה בקדיר׳ להטעים אין בה שוב בשבת גופא משום תרומה ואינה מטמאה דהא תו הויא עץ בעלמא הא קודם שנתנה טעם בקדירה יש בה אמאי כיון דסתמא לקדירה קאי לטעם ולא למאכל אמינא יש בו משום תרומה אלא ש״מ להכי יש בה משום תרומה עד שלא נתנה טעם בקדירה דסתם שבת לכמך עשויה לאכילה ש״מ [5]). בפרק כל שעה בגמ׳ חמץ של נכרי (פסחים ל׳ סע״א) ההוא תנורא דטחובי טיחיא וכו׳ עד [6]) דלמא אתי למיכליה בכמכא [7]). ובר״ג דפ׳ כיצד צולין (שם ע״ו סע״א) ובפרק כל הבשר בגמ׳ הכחל (חולין קי״ב.) ההוא בר יונה [8]) דנפל לכדא דכמכא שרייה רב חיננא וכו׳. ברפואות דפ׳ מי שאחזו (גיטין ס״ט:) לפירחא דליבא ליתי תלת קרושיתא [9]) דשערי ונישתרינהו [10]) בכמכא. בפ׳ אין מעמידין בגמ׳ ואלו דברים (ע״ז ל״ה:) אי דקבעי [11]) ליה [12]) לגבינה הכי נמי הכא במאי עסקינן דקא בעי ליה לכמכא. *[אחי״ה ובכ״י רגמ״ה לחולין (בקובץ כ״י אנגייליקא דף שכ״ה.) פי׳ כמכא עשוי הוא מחלב ע״כ וכן פירש רש״י בפסחים ע״ו. כמכא כותח ואית ביה נסיובי דחלבא ועיין ג״כ גי׳ ר״ח הובא בהערה 4 וכן הוראת מלה פרסי׳ הרשומה [13]) מין תבשיל לקנוח סעודה שיש בו נסיובי חלבא וחמאה. ובשאר מקומות הנ״ל פירש״י כמכא ע״י כותח כפירוש הערוך ועוד עיין פירש״י לפסחים קי״א: כדא דכמכא, ובכתובות ס׳ סע״ב כמכא והרסנא. וז״ל התשב״ץ ח״א סי׳ מ״ח (כמך) נראה שהוא כותח וכ״ה נקרא בל׳ תלמוד כדאיתא בפ׳ כל הבשר ההוא בר יונה דנפל לכדא דכמכא ובפ׳ אין מעמידין אי דבעי ליה לכמכא והוא נעשה מפת חלב ומלח וכו׳ ע״ש] —

כַּמֹּן (= כַּמּוֹן מל״מ מין קצח וכן בל״ע كمون בל״ס כַּמּוּנָא בל׳ פעניקיא כֹּמֶן בל״י κύμινον בל״ר cuminum בל׳ כנעני Kmin בלשון הונגרי kömény בלא״ש Kümmel עיין לעף פפלאנצע״נ 206) בפ״ב בדמאי (מ״א) האורז והכמון, ובפ״י בתרומות (מ״ד) תנור שהסיקו בכמון של תרומה.. שאין טעם כמון [14]) אלא ריח כמון. ובפרק אין מעמידין (ע״ז כ״ט רע״א) אמר אביי ניתי כרויא כמונא [15]). ואופן עגלה על כמון יוסב (ישעיה כ״ח, כ״ז). *[אחי״ה כונתו כי הוא ל״מ ובפסוק הוא בלי וי״ו — וכנ״ה בשבת פי״ט מ״ב וכמון, שם קל״ד רע״א שוחקים לה כמון, שם ק״י רע״ב בונא דכמונא, וגי׳ רבינו עיין כן ג׳ וע׳ שבליל בדפ״ר, אבל בלי ספק היותר טוב בוני וכ״ה בע׳ בין א׳ (ח״ב, נ״ה) בציון משבת ס״ז רע״א שב ביני כמונא ופירוש ז׳ גרגרים כמון, וכ״ה בל״פ ע״ש

[1]) כן הוא לנכון בכל כ״י ודפ״ע חוץ מדפ׳ אמ׳ ופ׳ ושם כמו זה. [2]) והובא בילקוט שופטים רמז תתקי״ט, וילקוט ירמיה רמז רנ״ו וילקוט איכה רמז תתקצ״ט בשם מדרש צ״ל פסיקתי עיין הערת ר״ש באבער בפדר״כ אות ל״ו ועוד עיין בעל הטורים לדברים י״ח, י״ח. [3]) בפסיק׳ נשמט מן כמוך הראשון עד כמוך האחרון אבל איתא לנכון בילקוט הנ״ל. [4]) כ״ה בכ״י ו״ו ודפ״ר, ובד׳ פיזי ומשתנה וכ״ה בד׳ אמ׳, ובד׳ ווי׳ ובכ״י ל״ד וה״ב ומשנתנה. [5]) ועיין שקלא וטריא בנדה שם ובברכו׳ ל״ט סע״א ושם הסיום ש״מ למתוקי טעמא עבדי לה ש״מ, וברש״י שם הגי׳ לטעמא עבידא וכ״ה בב״נ. [6]) כ״ה בכ״י ו״ו ול״ד. [7]) בנו״ג בכותחא ובפי׳ ר״ח אי׳ בחלב. [8]) וכ״ה בכ״י ש״ס בפסחים ובתשב״ץ עיין סוף הערך ובנו״ג שם ובחולין בר גוזלא. [9]) ועיי״ע כרושיתא ובנו״ג בבי״ת עיי״ע ברושיא (ח״ב, ר״ב:) ומ״ש בגזרת המלה ובכ״י ו״ו בט״ס קשייתא. [10]) בנו״ג ונשטרינהו. [11]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו ובנו״ג אי דקא בעי ובדפ״ר אילא ובשדפ״ע אי לא. [12]) וכ״ה בכ״י ש״ס ובתשב״ץ. [13]) וממנו ג״כ אפקומן עיי״ע ח״א רל״ב ומ״ש. [14]) כ״ה בדפו״ו ואמ׳, ובכ״י ו״ו כמן ובדפ״ר כמאן וכ״ה בד״פ. [15]) בנו״ג מייתי כמונא כרוייא ובמו״ע ע׳ כרויא הביא ביו״ד אחת כרויא וזה נכון, וכ״ה בכ״י ו״ו ב׳ ושם בלי וי״ו החבור כרויא כמונא ואחריו נגררנו ובכ״י ו״ו א׳ כרביא כמונא, בדפ״ר ברייא כמונא ובדפ׳ פיזי ובאסיל ברויא וכמונא בכ״י ב״ר ובדפו״: ואמ׳ כרויא וכמונא (בוי״ו החבור).

ובהערה א׳ בענין הגי׳, ורש״י בשבת ס״ז. בל״א ובדף ק״י: פי׳ בוני מלא אגרוף וזה רק כפי הענין וכן לפי ענין שחשב פירש״י בע״ז הנ״ל כרויי: כף אגרוף והטעם עיין ערך כרויא ומ״ש — ושם אפרש ג״כ מה שהביא רבינו בערך קנבס מדמאי פ״ב מ״ה] —

כְּמַן (מל״ע كمن וכן בל״ס כְּמַן פי׳ ארב im Versteck halten, nachstellen, auflauern; השֵׁם כְּמָנָא בל״ע كمنة בל״ס כְּמְאנָא פי׳ ארובה Versteck, Hinterhalt) בפ׳ ד׳ מיתות (סנהדרין ס״ז רע״א במשנה) אלא [1]) מכמינין לאחורי הגדר [2]). וארב לו (דברים י״ט, י״א) תרגום ויכמון [3]) ליה. בב״ר פרשת ל״ד (ל״ג) ותנח התיבה: ובנה עליה מצודים גדולים (קהלת ט׳, י״ד) עקמן וכמנן. *[אחי״ה והוא קבוץ מהיחיד כמנא שאיתא בתרגום ד״מ מארב (שופטים ט׳, ל״ה) תרג׳ כמנא וכן תרגום ארב (איוב ל״ז, ח׳) ארבו (ירמיה ט׳, ז׳). תרג׳ יצפינו (תהלים נ״ו, ז׳) ויטשון כמנא. בערמה (שמות כ״א, י״ד) תר״י ב׳ בכמונא ובסמיכות כמנת (מ״א ב׳, ה׳), וכן הבין המדרש מצודים מן צוד וכתרג׳ צדה (שמות כ״א, י״ג) כמן ליה וא״כ צריך לנקד: וכמָּנָן ובקהל״ר פ׳ עיר קטנה ופ׳ ומצא איתא כמנון ועקמון ובילקוט קהלת רמז תתקע״ט עקמן וכמן וצ״ל בכ״מ כגי׳ רבינו עקמָן וכְמָנָן. והפעל בקל אי׳ כמה פעמים בתרגום עיין במתורגמן ובעמת״ר ללעווי ע׳ כמן אבל בדרז״ל אינו מורגל הקל [4]) ומצאתי רק בקהל״ר פ׳ טוב ילד: כמן ביני סריאתא. ולרוב אי׳ בהפעיל ואפעל: סנהדרין כ״ט רע״ב ההוא דאכמין ליה עדים וכו׳, ההוא דאכמין עדים בקיברא וכו׳, ירו׳ סנהד׳ פ״ג דכ״א רע״ג המכמין עדיו אחורי הגדר וכו׳, ושם בסנהדרין בבלי במשנה כל חייבי מיתות שבתורה אין מכמינין עליהן חוץ מזו וכו׳, ושם בגמ׳ אין מכמינין עליהם חוץ מזו כיצד עושין לו מדליקין לו את הנר וכו׳ ע״ש עד וסוקלין אותו וכן עשו לבן סטדא בלוד ותלאוה בערב הפסח, בן סטדא בן פנדירא הוא וכו׳ עיין זה המאמר בע׳ בן סטדא ושם הבאתיו מכ״י מ׳ בשבת וכ״ה לפי מה שנסחתי כאן גם בכ״י ש״ס בסנהד׳ שם (עיין ד״ס במקומו) וכ״ה בירו׳ יבמות ס״פ ט״ז דט״ו סע״ד כיצד עושין לו להערים עלי מכמינים עליו ב׳ עדים בני אדם בבית הפנימי׳ ומושיבין אותו בבית החיצון ומדליקין נר על גביו וכו׳, וכן עשו לבן (סטרא) [צ״ל סטדא] בלוד שהכמינו לו שני תלמידי חכמים והביאוהו בבי״ד וסקלוהו ובתוספ׳ סנה׳ ספ״י נ י מ נ ו עליו צ״ל הכמינו (או כמנו?) עליו. ושם המופשט הַכְמָנָה סנה׳ שם. — מעשרות פ״ד מ״א המכמן צ״ל המכמיר עיי״ע כמר א׳] —

כמן (= כּוֹמֶנֵי אולי מל״י καμευνίαι, χαμεύνη וממנו בל״ד אמצ׳ chameuniae שכיבה על משענה בארץ והושאל בדרז״ל לשכיבה והנטיה על אוכף החמור das Angelehntsein im Sattel או ענין מתג ורסן החמור עיין בפנים) בפ׳ המוכר את הספינה מכר את (הצמר) [צ״ל החמור] [5]) (ב״ב ע״ח.) אבל לא דיסקיא וכומני [6]) מאי כומני אמר רב פפא ב״ר [7]) שמואל מרכבתא דנשי. *[אחי״ה ופי׳ רגמ״ה בכ״י לב״ב מרכבתא דנשים אוכף של נשים דכל הני משוי נינהו דת״ק סבר דמש״ה לא מכר הני דסתם חמור לרכיבה עומד ולא למשוי וכו׳ וכו׳. אבל אוכף ומרדעת היינו לבד דלרכיבה עומד דברי הכל אפי׳ רבנן מודי דמכורין וכו׳. מרכבתא דנשי בלעז שנבוג״א.. דרכיבת אשה ששתי שוקיה מצד אחד לא חשיב רכיבה אלא משוי וכו׳ ע״כ ואולי שנבוג״א הוא ל״צ ohne Krümmung, sans bouge פי׳ בלי עיקום וכפיפה כי מרדעת אשר האשה יושבת עליה היא פשוטה ולא עקומה כידוע ולכן באשר רכיבת אשה אינה נחשבת רכיבה כי אם שכיבה או הנחה כמו שהורגלה לשבת על המטה או על הארץ היטב נוכל לפרש כומני מל״י הנ״ל ורב פפא הסביר זו המלה על נכון מרכבתא דנשי. ולפי זה גי׳ כמוני (עיי״ע דיוסק בדפ״ר) תתכן יותר ומתאמת למלה יוני׳ הנ״ל — ולעווי המציאו מע׳ הקודם ואין לו שחר — ודע כי בתוספתא (כ״י אירפ׳, 403) נזכרה יחד כומני עם פרומביא ע״ש ולכן אולי לפי זה כומני ל״פ كامه, (كام) פי׳ רסן של סוס הוא ואז כומני נרדף עם גימון מל״י κημός עיין מ״ש בח״ב, ש״י: ועוד עיי״ע כמס ב׳] —

* כַּמָן, כַּמָאן (ולפע״ד מל״פ خمان לעג וקלס Schande, Spott) כבר פירשתי כל הלחישה בע׳ בזק ב׳ (ח״ב, ל״ג.).

* כַּמָּן (wie viel) עיין ערך כַּמָּה והוא כמו כמה בהוספת נו״ן במשקל תַּמָּן תּוּבָן תחת תָּם תַּמָּה, תּוּב. ירו׳ ע״ז פ״ב דמ״א. כמן קטל פי׳ כמה

---

1) וכ״ה בכ״י ש״ס ובדפו׳ לי׳. 2) וכ״ה בירושלמי ובמשניות נאפ׳ אצל ד״ס צד צ״ה. ובנו״ג מכמינים לו עדים אחורי הגדר. 3) בנו״ג ויכמן. 4) ובענין דוגמי׳ כמן כמין (שבת ס״ז.) לפי גי׳ רבינו עיי״ע בזק (ח״ב, ל״ג) ומ״ש. 5) וכ״ה בערך דיוסק (חו״ג מ״ג:) ובעי׳ קלקי. 6) וכ״ה בכתב יד ש״ס בכ״י ה׳ ובכ״י ר׳ אבל לא מכר את השק ואת הדיסקיא ובנו״ג שק ודיסקיא (ד״ס ב״ב צד קכ״ג.) ובכ״י ו״ו א׳ וה״ב שק דיסקיא צ״ל דיקיא ובכ״י ו״ו ב׳ שק ודסיקיא ובכ״י ב״ר שק דיסקיא. 7) בנו״ג בר.

הרג, ירו' ברכות פ"א ד"ג סע"א אפי' ברחוק כמן חכים ליה ובגי' מהרש"ס איתא באמת: כמה וכן מפורש באה"צ ועוד עיין בט"ר להחכם אייזלער ח"ב 49.

כמם (= כּוּמְסָה בל"י κώμυς אגודה Bündel עיי"ע כֹּבַע) לכובעות ולכומסות (פיאה פ"ה, מ"ז) כבר פירשנו בע' כבע. — (א"ב פי' בל"י אגודת עמרים אשר שמוה בעלי הגרנות במפתן הבית לסימן טוב). *[אחי"ה נ"ל שכונת ר"ב היתה למלה יוני' הרשומ' ובע' כבע הארכתי ע"ש] —

כֵּמָם (מל"י κημός = χάμος וכן בל"ר אמצעי' chamus ובלשון פרסי' كامه עיי"ע כמן = כומני מתג וחח Gebiss, Zaum) בפסיקתא דשובה[1] (פסיקי דר"כ צד קנ"ט: ואח"כ הוא נותן להם כמס שנא' (הושע י"ג, י"ב) צרור עון אפרים צפונה חטאתו ואח"כ הוא נותן להם פרקולא שנא' (שם י"ד, א') תאשם שומרון כי מרתה באלהיה. *[אחי"ה והובא עוד זו הפסיקת' דשובה בע' פרקלה ובילק' הושע רמז תקל"ב בשם פסיק' רבתי אבל שם איתא רק זכר דבר והיינו תחלת המאמר בשינויים עיי"ש ר"פ מ"ד. ובילק' שם איתא בט"ס כמם וצ"ל כמס והוא מל"י הנ"ל וע' זקנים העתיקו חח (יחזקאל י"ט ד') ועוד מתג (תהלים ל"א, י"ב) סוגר (יחזקאל י"ט, י"ט) ע"י κημός וכן העתיקו עקילס ותודוס מתג (משלי כ"ו, ג'). וכונת בעל המאמר בתחלה קורא הקב"ה אנגלין ויותר טוב בילק' איליגין, אוליגין וצ"ל אילוגין (עיי"ע אולוגלגין ח"א, פ"ח, וע' אלנלגין שם ק"א) פי' קורא ונותן רשימת החטאים ומכה המחוייבים ונותן בפיהם מתג ורסן ואח"כ נותן להם פרקולה פי' בל"י πρόκλησις קריאת התובע לנתבע להתנצל ולהגין את עצמו בדין כדי שיוכל להגיש עצומותיו ואח"כ הביא הדיין פדות ומשים שלום ביניהם וזה מה שסיים ואח"כ הוא מחזירן בתשובה, ועל כל מאמר ומאמר הביא בעל הדרוש פסוקים מהושע, ורמ"ל תרגם כמס: aufhäufen!] —

* כָּמֻס (מל"מ ענין גניזה Verwahrung) ב"ב קמ"ה: עתיר משח עתיר כמס זהו בעל שמועות ופירשב"ם עתיר מדבר המדוד כגון תבואה שאין משתכרין בה תדיר אלא מכניסין אותה לאוצר וכו' והיינו נמי עתיר כמס כמו כמוס עמדי חתום באוצרותי (דברים ל"ב) דבר שמכניסין לאוצר, ע"כ. וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב וז"ל עתיר משח שהוא עשיר בדבר המדוד כגון איפות של חטים ואינו מרויח בהן אלא בביתו אצורין, עתיר כמס זהו שיש לו פקדונות של כסף וזהב ואינו מרויח בהם אלא (בבית) [בביתו] אצורים ע"כ. ובכ"י ש"ס הגי' זהו בעל פלפול ובעל ד"ס (ב"ב שם צד קצ"ט) נתן טעם לשבח לזו הגי' ע"ש.

* כְּמִסַּת, כְּמֵיסַת (wie hinreichend, im Stande) עיי"ע מסת א' ומ"ש.

כמץ (= כּוּמָצָא = קוּמָצָא, גּוּמָצָא, פי' פחת וגומא וכ"ה בל"ס ומל"מ גּוּמָץ Graben, Grube) פחד ופחת ופח (ישעיה כ"ד, י"ז) תרג' דחלא וכומצא ומצדא. *[אחי"ה כ"ה לנכון בכ"י ל"ד ובדפ"ע בט"ס מיצרא. ועוד תרג' פחת (ישעיה שם פ' י"ח; ירמיה מ"ח, מ"ג, מ"ד) כומצא ועוד בא בקו"ף עיי"ע קמץ ג'. ונולדו מל"מ (קהלת י', ח').

כָּמַר (לפע"ד בשטת רבינו מל"ע خمر טמן ולדעת רש"י נרדף עם חָמַר ענין חימום ושרפה erhitzen, heiss machen כּוֹמֶר die in der Erde eingegrabene (erhitzte) Masse; כּוּמְרָא, כָּמְרָא תמרים פגים בל"ע كمر ועוד עיין בפנים) בפ"ד במעשרות (מ"א) הכובש השולק המולח בשדה חייב המכמיר[2] באדמה פטור בפ' השוכר את הפועלים בגמ' ואלו אוכלין מן התורה (ב"מ ע"ט רע"ב) ת"ש לא יהבהב באור ויאכל ולא יכמר[3] באדמה ויאכל. פי' טומן הזתים באדמה כדי שיתחממו ויתבשלו[4]. (א"ב אולי מלה זו נגזרת מלי' מקרא (בראשית מ"ג, ל') כי נכמרו רחמיו אל אחיו)[5]. בר"ג דפ' תמיד (פסחים נ"ח סע"א) במאי קא מיפלגי במכמר בשרא פי' „כעין כימוש כמו מכמר דסוף פ' איזהו נשך על המעטן של זתים (ב"מ ע"ב: במשנה) גמרא (שם ע"ד.) (והוא)[6] [צ"ל והא][7] מחוסר מכמר ועיולי[8] לבי דפא"[9] בענבים מכמר ועיולי לבי מעצרתא (ב"מ שם)[10] „כגון כמישא וריכוך שהוא נוח לדרוך"[11] דובב שפתי ישנים (שה"ש ז', י') ככומר של ענבים

---

[1]) בכתב יד ו"ו בטעות דסוכה. [2]) וכן הוא בכתב יד ש"ס, ובירושלמי ובכו"פ פכ"ח המכמר ובנו"ג בלי נכון המכמן עיין ערך כמן ב'. [3]) בנו"ג יכמור. [4]) וכן פירש מדעת עצמו הר"ש במעשרות ועיין עוד בפי"מ להרמב"ם ובפירש רש"י לב"מ שם. [5]) וכן פירש רש"י לאותו פסוק ע"ש היטב ועוד בסוף הע' לפי מ"ש. [6]) וכן הוא בע' דף ובע' נגד ו' בדפ"ר אבל בדפו"ו בע' נגד איתא הא. [7]) וכ"ה לנכון בכתב יד ב"ר. [8]) עיין ערך דף בח"ג ק"ט הערה א' ושם בט"ד ועוילי וצ"ל ועיולי וכצ"ל בערך נגד ו' ע"ש. [9]) הועתק מפירש ר"ח לפסחים ושם איתא רק בזה"ל למכמר בישרא פי' מכמר כגון כימוש כדגרסינן באיזה נשך בזיתים מכמר עיולי לבי דפא כו' עכ"ל וכונת ר"ח ג"כ על ציון הנ"ל. [10]) ורבינו היה מקצר וכך היא הלשון שם: ועל העביט של ענבים והא מחוסר מכמר ועיולי לבי מעצרתא. [11]) זה הועתק "כ מפי' ר"ח הובא בשט"מ לב"מ שם. ודע כי עד הנה נסחתי לפי גי' דפ"ר וכ"י ה"ב וב"ר אבל שם ובשדפ"ע בלי

מה כומר של ענבים כיון שאדם מניח אצבעו עליו מיד דובב בסוף פ' האשה רבה א' [1] (יבמות צ"ז רע"א). (בגמ') [2] [צ"ל בבכורו'] (ל"א:) ובפ"ב בשקלים [ירושלמי] (דף מ"ז.) [3]. כיוצא בו בושלי כומרא [4] דפ' כיצד מברכין בגמ' ועל הנובלות (ברכות מ' סע"ב) „שהן תמרין פגין שאין נכשרין לאכילה כלל וכומרין אותן בעפר להתבשל" [5] ועיקרו מלשון מכמורת (ישעיה י"ט, ח') ועוד בל' ישמעאל אלכמאר. *[אחי"ה כ"ה בדפ"ע אבל בכ"י ו"ו א' בלשון ישמעאל אלבלא אלמכמר ובכ"י ו"ו ב' אל באר אלכמר בכ"י ה"ב אל בל אל אלכמר בכ"י ב"ר כל אלכמר ובכ"י ל"ד אלכאל אלכמר. ופתרון המלה הראשונה הנשחתה נעלמה מעיני אבל אלכמר נ"ל שהוא ל"ע كمر מין תמרים שאינם מבושלין עיי"ע בשל א' [6] ורבינו הרכיב כאן שני טעמים שונים זה לזה וכוונתו במ"ש ועקרו מל' מכמורת כלומר רשת יען שתמרים פגים נטמנים בארץ כרשת ועוד הוכיח מל"י כי יש מין תמרים שאינם מבושלין שנקראו כמר, ועוד נ"ל טעם בדברי רבינו כי כיון למלה ערבית خمر פי' טמן וכסה וזה מה שפי' לעיל ולא יכמר: טומן וכו' כדי שיתחממו ויתבשלו ולפי זה בושלי כומרא (או לפי פי' זה יותר טוב כמרא) הן התמרים הפגים שנטמנו בארץ, בתבן וזולתו כפי' רבינו ור"ש בדמאי שם בפי' וי"מ וכן כומר של ענבים פי' אסיפת ענבים בכלי שידחקו ויתבשלו כפירש"י בבכורות ועיין ג"כ פירש"י ליבמות אבל עיין תוספ' ב"מ ע"ד. ד"ה תני. ובזה המושג של דחיקה והקמטה אפרש דברי ר"ח שהובא בערוך כגון כימוש . . כגון כמישא כי הוא לשון ערבי كمش ענין הקמטה zusammenziehen, zusammenschrumpfen ויפה פי' רש"י בבראשית שם נכמרו נתחממו ונקמטו קמטים והביא ראיה מן כומר של זיתים [7] ומכמר בשרא אבל בב"מ פירש"י מכמר: הוחמם וכן בפסחים: חימום, ובברכות: חום ועיין הר"ש בדמאי שם בפי' ראשון, ולפי שני פירושים אלה יש לגזור כמר: א') כמו חבר, חמר פי' ענין דיבוק שריגה הקמטה וכוויצה עיין פירשט אוצ"מ שרש כמר ונאצל מזה המושג השם מכמורת פי' רשת; ב') כמו חמר בלשון ערבי خمر פי' ענין חימום ורתיחה — ובענין הוראה ראשונה פירוש שריגה כרשת אי' בירו' יבמות פט"ז דט"ו ע"ד בשנים שירדו לכמור מכמורת בירדן, ובבבלי יבמות קכ"א. בפַעל: מכמרין מכמורין ובע' מכמר בדפ"ר. בהפעיל: מכמירין — ובענין הוראת כמר בל"ע הנ"ל פי' טמן וכסה אי' עוד בירו' רפ"ד ד"ו ע"ד כמרא (וגיפתא) [צ"ל גו גיפתא], ושם כמרה גו קופתא עיין ערך גפת (ח"ב, ש"מ:) ושם ההן דכמר איידה.

כמר (= כּוּמְרָא בל"ס כהן לע"ז וכן בל"מ כְּמָרִים ונגזר מע' הקודם בהוראת חימום וככה נקראו כהני אש Feuerpriester עיין בפנים) בב"ר פרשת כ"ז [8] (לפנינו כ"ו) ויראו בני האלהים: כומריא גנבין אלהיא בגמימי [9]. רק אדמת הכהנים (בראשי' מ"ז, כ"ב. כ"ו) תרג' לחוד ארעא כומריא. *[אחי"ה וכן תרג' בעלי במות (במד' כ"א, כ"ח). תרג' לדה"י ב', כ"ג, י"ז כומרא דבעלא, ושם י"א, ט"ו כומרין לבמתיא וכן תרג' הכמרים (מ"ב כ"ג. ה' ועי' צפניה א', ד') הכהנים (מ"ב כ"ג, ח'). והם משרתי ע"ז עירובין ע"ט סע"ב ותמורתו בכ"י ש"ס ובדפוסים הישנים כל שכומרין

נכון וסוף פ' איזהו נשך וצ"ל דסוף כגי' דפ"ר, אמנם בכ"י ו"ו א' וב' ול"ד וכן בדפ' וויניצי' הרצ"א אי' אחר מלות כמו מכמר וקודם מלות (וסוף) [צ"ל דסוף] פי' איזהו נשך וכו' הדבור שמתחיל דובב וכו' עד בשקלים, וערבוב השורות הוא וצ"ל אחר מלות נוח לדרוך כי אחר שפי' רבינו (עפ"י פי' ר"ח) מהו מכמר בפסחים ובב"מ הוסיף לבאר כומר של ענבים ובמה שפסק בו התחיל כי פסק ממכמר ענבים והוסיף להביא ציונים בענין כומר של ענבים אך לא פירשו כי סמך על מ"ש בע' דבב ב' (ח"ג, ג'.) [1]) כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' ר"ל בפ' האשה רבה קמא. [2]) כ"ה בדפ' וויניצי' ובכ"י ל"ד בג' ובכ"י ו"ו א' וב' אי' בג מ"ר וכולם ט"ס וצ"ל כמו שהגהתי. [3]) וכ"ה לנכון בע' דבב ושם הובא ג"כ סנה' צ': שכיון שם למלת דובב. אבל כאן לא הביא רבינו שלי' בסנהד' מה כומר וכו' אבל אי' עוד בירו' ברכות פ"ב ד"ד: ובירו' מ"ק פ"ג דפ"ג סע"ג ובשהש"ר פ' וחכך והובא בילק' שהש"ר סוף רמז תתקצ"ב ועוד בילק' תהלים רמז תשפ"א. [4]) כ"ה בדפ"ר ובשדפ"ע חוץ מדפ' וויניצ' ושם ובנו"ג כמרא אבל בע' בשל א' (ח"ב, ר"ו) כומרא עיי"ע הנ"ל הערה 5 ועוד עיי"ע נבל ב' [5]) גם זה שייך לר"ח כדמוכח מתוספו' ר' יהודה החסיד ומתוספו' הרא"ש עיין ברכה משלשת צד כ"ז, ושם צד כ"ו ועיין פי' הר"ש בדמאי פ"א מ"א ד"ה נובלות בלי ויש מפרשין. וכן מוכח מפי' הרי"ף הובא באו"ז הלי סעודה סי' קע"ה והוא ממש כלי רבינו והאו"ז לא הרגיש בזה רק הביא בהלכות ערלה סס' שכ"ג לשון הערוך כדלעיל, בלי הוספת הסיום: ועיקרו וכו'. [6]) ושם נדפס בטעות خمر. [7]) וכן נדרש באיכ"ר פ' עורנו: נכמרו: כאילין כַּמְרְיָאתָא והוא הקבוץ מן כומר עיין מ"כ שם. [8]) בדפ"ר ז' וצ"ל כ"ז וכ"ה בע' קפח ובכ"י ל"ד כ"ד וצ"ל כ"ז. [9]) בנו"ג ובילק' בראשית רמז מ"ג מאן מומי עיי"ע אלה (ח"א, פ"ז) ובכ"י ה"ב גוב אלהיא ובכ"י ב"ר גובין וכו' וצ"ל גנבין ושעורו אם גונבים ומערימים כהני האש את אלהיהם במעשיהם ובמפעלם (גמימי = γένεμα Handlungsweise) מי יקריב להם קרבן.

וכו' (עיין ד"ס שם צד קנ"ז). ערכי' ל': נעשה כומר לע"ז כ"ה בע' דח (ח"ג, ל"ג) ובנו"ג מכר עצמו לע"ז. מכילת' ריש יתרו: כהן מדין ר"י אומר כומר היה ועיי"ע אונוס (ח"א, קנ"ב) פסיקת' רבתי ס"פ ל"ה רבש"ע יתרו לא כומר של ע"ז היה? ע"ז נ"א סע"א שלא בטובת כומרין . . אפי' בטובת כומרין וכן בירו' ע"ז פ"ד דמ"ג ע"ד ושם פ"א דל"ט ע"ד אם היה כומר וכו'. איכ"ר פ' טומאתה: הוה כומרא אתי וכו'. ב"ר ר"פ ס"ה רבקה בת כומרים. דב"ר פי"ד בן כומרים. שמ"ר פ"ט משל (ל)ההדיוט אומר מחי אלהייא ויבעתון כומריא ובתר"י א' אי' עוד הקבוץ כּוּמְרַנַיָא עיין לבראשית ל"ט, כ'; מ"ז, כ"ב, כ"ו; לדברים כ"א, י"ד. — ובענין הגזרה דעת קצת שנאצל מל"ס כמר שחור ומי שיש לו פנים זועפות ואין נ"ל, והח' פירשט השוהו עם ל"ע عمر עובד האל, ויותר נכון לגזרו מהוראה ראשונה שהביא בשרש כמר היינו מל"פ[1] كمر ובל' צענד kamera Priestergürtel כי הכהנים היו חגורים באזור ואבנט (עיי"ע קמר ג') אבל לפ"ז אין לו טעם לכנות ככה רק כהני במות (אף אם בל"ס כומרא כל כהן הוא במשמע), לכן דעתי נוטה לדעת מי שאומרים שהמלה נגזרת מן כמר בהוראת חמר פירוש בוער ונקרא כן מדליק העץ למזבח וכן בל"ר flamens (flagmens =) המדליק והכהן (פערלעס במ"ע מהרז"ף ט"ז, ש') וקרוב הדבר שעובדי האש נקראים ככה והם כהנים פרסיים ובאמת בצענדאפיסטא נקרא הכהן âtharvan כהן עובד אש ואצל שטראבו πύραιθος Feuerpriester, וא"כ כומר הוא העתקת מלה פרסית הנ"ל ומשתמשין רז"ל בזה הכינוי שהוא לשון נופל על לשון חבר שהוא ג"כ ל"פ בהוראת עובד אש עיי"ע חבר א׳] —

* כָּמַר (נרדף עם חמר ח' zu einem Schutt- haufen werden) ירו' ב"מ רפ"י די"ב רע"ג נכמר כתנור פי' נחרב ונעשה מפלה ולפי הענין פי' קה"ע נהרס ובמראה הפנים בלי נכון מענין כומר של ענבים.

☞ כַּמְרוּסָא (בלש' יוני καμάρωσις כפה die Wölbung, das Gewölbte ובל"ר ca- meratio) מדרש במדבר רבה פרשת ויהי ביום כלות משה (פי"ב) כמין כמרוסא היו כיפין עשויות פי' בל"י דבר שקערור כמין קובע עיי"ע (קמרא) [צ"ל קמר ב']. *[אחי"ה ובילק' נשא רמז תשי"ג הגי' כמין קמרסטא היו ובע' קמר ב' הביא רבינו (עפ"י פירוש רה"ג בסד"ט צד י"ג שלא הזכיר

קמרוסתא ובכ"י עיקרי התלמוד לזכות העתיק בשם רבינו הגי' קמרוסטא ושם אי' הצורה וכ"ה בכ"י ה"ב וב"ר, ובדפ' ווינציא' הובא המקור לנכון: הפסיקתא דויהי ביום כלות וכ"ה באמת צד ח', רק שם בטעות קמיסתא וצ"ל קמרסתא ובשהש"ר פ' יפה את איתא קמרוטין וזה התואר καμαρω-τός, όν gewölbt, mit Bogen gemacht וכן בל"ר cameratus ועוד עיי"ע קמר ושם אאריך אם יהי חלקי בחיים] —

כָּמַשׁ (מל"ע הרשומה בע' כמר א' היינו كمش וכן בל"ס כמש ענין קמיטה וכוויצה sich zusammenziehen וקרוב לזה ל"ס כמס ענין רזון abgezehrt sein והושאל לרז"ל נובלות שבעלים או בצמחים (welken, verwelken) בפ' כל שעה בגמ' יוצאין בהן בין לחים בין יבשין (פסחים ל"ט:) תנא[2] אין יוצאין בהן כמושים. — (א"ב פירוש נקמטים). *[אחי"ה ופירש"י פלצדא"ו והוא לאי"ט floscio, floccido (ל"ר flaccidus) נבל welk, והראיה מסוכה ל"ג סע"ב כמושה פי' כ"י רש"י פלציד"ה[3]), ב"ב ט"ז: וכיון דכמשי פירש"י פלטייא ובדפ' פיז' צלד"א וצ"ל פלציד"א פי' יבש ונבל וכן בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב וז"ל ואם היה מייבש ע"כ סוכה ל"א סע"ב כמושין פירש"י פלצידי"ש אבל בפירש"י לשמות י"ח, י"ח הביא ל"צ וז"ל נבל תבל כתרגומו, ולשונו לשון כמישה פליישטר"א בלעז כמו וכו', שהוא כמוש ע"י חמה וע"י קרח וכחו תש ונלאה ע"כ וכיון לל"צ flestre, se flétrir dabinwelken ועפ"י זה יש להגיה בלע"ז רש"י בב"ב הנ"ל. ועוד עיין פירש"י לביצ' ל"ד סע"ב ד"ה ואין גוזזין, ושם הזכירו אצל נרקבים וא"כ כמש ענינו קרוב ללשון סורי כמס. — וכנ"ה ירו' מ"ש רפ"ד דנ"ד ע"ד עד שיכמושו, ירוש' פסחים פ"ב דכ"ט ע"ג כמושין . . לא כמושין, ושם ספ"ד דל"א סע"ב ורע"ג כמיש וזליל. אסת"ר פ' בהראותו דאינין כמישין וזלילין. ויק"ר פכ"ג הרי היא כמושה (הפכו הרי היא מפרחת, שם), שם: כאילו הם כמושין בעוה"ז (הפכו: מרטיבין) וכן בשהש"ר פ' כשושנה, בנפעל: שהש"ר פ' אני חבצלת: נוחה להִכָּמֵשׁ (הפכו: מרטבת)] —

כָּמְתָּא (= כּוּמְתָּא מל"ע كمة כובע עגול ומשופע למעלה eine runde, oben spitzzulaufende Mütze) בפ' חבית בגמ' מי שנשרו (שבת קמ"ז רע"א) אביי הוה קאים קמיה דרב יוסף א"ל הב לי כומתאי. בפ' כיצד משתתפין בגמ' אנשי חצר (עירובין פ"ד

---

[1]) לא כמו שכתב מל"ע. [2]) וכ"ה נכון בכ"י ש"ס מינכען ב' וא"פ ובנו"ג ת"ר. [3]) ובדפוסים פלריא.

סע״ב) דלמא כשרבים מכתפין עליו בכומתא [1] וסודרא. ובר״ג דפ׳ כל גגות העיר (שם צ״א סע״א) [2] הוא מותיב לה והוא מפרק לה בכומתא וסודרא. ובר״ג דפרק ואלו מגלחין (מ״ק ט״ו.) דבר שהוא חוץ מגופו בראש מאי איהו לאו תפילין אמר רב פפא לא כומתא וסודרא [3]. פי׳ גאון [4] כומתא מגבעת רבה שהיא כמלא הראש ואין עולה למעלה מן הראש וכגון זה בפ׳ השולח גט (גיטין ל״ט סע״ב) שקל ההוא גברא [5] כומתא [6] ושדא לאמתא [7] אמר לה קני הא וקני נפשיך כלומר קני נפשיך בחליפין. *[אחי״ה רש״י פי׳ בכ״מ כומתא: כובע אבל כפי׳ הערוך בשם גאון מצאתי ברי״ץ גיאת הל׳ אבל צד מ״ז שהביא בשם ר׳ מתתיה שפי׳ כמתא: מגבעתו ודבריו הובאו בתורת האדם לרמב״ן הנ״ל. ובר״ף הגי׳ בשבת הנ״ל: קומתאי ובדפ׳ קושט׳ קומטאי וצ״ל כומתאי כגי׳ כ״י רי״ף (ד״ס שבת צד קע״ה:). ועוד עיי״ע כבע] —

כֵּן (לדעת רבינו בכ״מ מל״מ היינו בסים Gestell, Basis ולפע״ד גם מענין ל״פ ועוד מל״ע Ort, Platz, Entstehung עיין בפנים) בפרק הוציאו לו (יומא נ״ג סע״ב) יצא והניחו על כן הזהב [8] שהיה בהיכל [9]. פ׳ י״א בכלים (מ״ג) (מוכני) [צ״ל מכני] [10] כלים מהוגני [11] כלים. פירוש [12] „הן בסיסים כדכתיב (שמות כ״א, כ״ח) ואת כנו ומתרגמינן וית בסיסיה" [13]. בפ׳ הערל בגמ׳ עמוני (יבמות ע״ז רע״ב) כי אם בתולה מעמיו יקח אשה (ויקרא ב״א, י״ד) להביא גיורת מכנה שהיא כשרה לכהונה, פי׳ מכנה שתהיה אמה שהיא [14] כן [15] העובר שבמעיה היא תהיה גיורת פי׳ כגון שנתגיירה אמה והיתה הורתה של זו הכת בקדושה [16]. בפ״ק דכריתות בגמ׳ מחלל את השבת (ג׳:) מי דמי שבת וע״ז תנא יתהון בכנהיהון פי׳ „כל אחד שנא במסכתא שלו כל הלכותיו וכל דיניו הלכך גבי כריתות הכא דאידי [17] הוא כלומר באגב גררה דצריך לה להזכירה [18] משום הכי משני שם שבת קתני ולא טרח לפרשה [19] שמפורש במקומה אבל הכא גבי המעלה [20] מי [21] תנא יתהון בכנהיהון? כלומר יש מסכתא ששמה מסכת העלאות שמפורשין שם דלישני הכי [22] דשם העלאה קתני אלא כיון שאין לה [23] מסכתא היה צריך לפרש כאן המעלה [24] והמעלה ולהכי קשיא ליה לרב ביבי" [25]. — (א״ב בנוסחאות כתוב בינכיהון ופירש רש״י במקומותם וגי׳ בעל הערוך נראית לי יותר נכונה). *[אחי״ה בפעם ראשונה אי׳ לפנינו תנא יתהון אבינכיהון ובפעם שניה בינכיהון ועל זה האחרון פי׳ המיוחס לרש״י במקומותם ולפע״ד יתכן יותר למשוך זה הפי׳ על ציון הראשון כי הבי״ת מן בינכיהון היא שרשית ואלף מן אבינכיהון משתמש הוראת על וא״כ פירש״י קאי על הראשון וגי׳ דפוסי הערוך איתא ג״כ בכ״י ו״ו ב׳ ל״ד ה״ב וב״ר וכצ״ל בכ״י ו״ו א׳ תחת בכנה יתהון אבל בכ״י רגמ״ה איתא בשתי הפעמים בכונכיהון וגי׳ רבינו נתן נוח יותר אך לא מטעם גזרתו מן כנה של מקרא כי אם לפע״ד מל״פ خانه פי׳ מקום ומושב Ort, Platz וא״כ בכנהיהון (= בכונהיהון) פי׳ במקומותם. ובלשון צענד avahana, ahvana (עיין אוצ״מ פרסיות לוואולירס I, 724) והוא לפע״ד גי׳ הש״ס הנ״ל, ועוד בלשון צענד מקום anhu, açanh (יוסטי 13. 35) וזה ג״כ קרוב לגי׳ הש״ס. ולולי יראתי הייתי מפרש גם גיורת מכנה (יבמות הנ״ל) מל״פ הנ״ל והיינו خانه כלומר גיורת ממקום מושבה, גיורת מביתה שהיא נולדה בקדושה וכן נאמר בלא״ש Proselytin von Haus aus ויפה כיון רש״י בפי׳ מכנה: ממכונה. או י״ל לפע״ד כי היא מל״ע كون, كيان פירוש הויה כלומר היתה גיורת מהויתה. ומזה הענין לפע״ד כי חזא בכנייהו חזא (ברכות נ״ז:) [26] פי׳ ראה רב (או לגי׳ הכ״י רב אשי)

---

[1]) בדפו״ו בט״ד בכותמא. [2]) בכתב יד ו״ו א׳ איתא תחת זה הציון כזה בס״ג דפי כל היד ע״ב ואני לא מצאתי. [3]) בנו״ג אף הויה (בכתב יד ש״ס: האמורה) בראש דבר ובו׳ מאי לאו אתפילין אמר ובו׳ אבומתא. ברי״ץ גיאת הל׳ אבל צד מ״ז. איתא במתא ובתורת האדם לרמב״ן נ״ט ע״ג כימתא. [4]) כן הוא בכתב יד ו״ו א׳ וה״ב וכן הוא בדפוס וויניצי. [5]) לפנינו ליתא. [6]) בנו״ג כומתיה. [7]) בנו״ג בה, וקאי על אתתא דאיתא שם. [8]) ולפנינו עוד השני. [9]) וכן הוא בכתב יד ל״ד בש״ס ובמשניות פיזרו וברא״ש ובנו״ג שבהיבל וכן הוא בדף נ״ו: [10]) וכן הוא בד׳ אמש׳ וכ״ה בסד״ט לרה״ג. [11]) עיין ערך הָגֶן ב׳. [12]) כן הוא לנבון בדפ׳ פיז׳ וויניציא, וכן הוא בדפ״ר פירוש אבל בדפ׳ באסיליא ירוש ובד׳ אמש׳ ירושלמי והיותר משובש בדפוס פראג ירושלמי. ובהיפך תראה במקום בירושלמי נדפס פירוש בע׳ אפיטרופוס, הדפה וש״נ. [13]) הועתק מפירוש סד״ט לרה״ג צד 7. [14]) בדפ״ר שיהא. [15]) בדפ׳ באסיליא בטעות מן. [16]) ועיין ג״ב פירש״י ושם מכנה: ממכונה. [17]) ב״ה נבון מאוד בכ״י ו״ו אבל בב״י ה״ב דאירי ובב״י ב״ר ובל דפוסי הערוך דאיריא ובקובץ של כ״י אנגייליקא לבריתות (דף קס״ה:) אי׳ בפי׳ רגמ״ה אשר ממנו הועתק כל הפירוש בט״ס: דאורייתא! ופי׳ דאידי הוא כמו איידי כלומר דרך אגב בדמפורש בערוך. [18]) בפי׳ רגמ״ה ב״י הנ״ל: להן להזכירן. [16]) בכ״י רגמ״ה ולא רצה לטרוח לפרשן. [20]) כ״ה לנבון בכ״י ו״ו וה״ב ובדפ״ר ואמ׳ וכ״ה בב״י רגמ״ה אבל בדפ״ע מפיז׳ והלאה המעולה. [21]) ב״ה לנכון בכ״י ובדפ״ה, ובשדפ״ע בטעות ומי. [22]) בכ״י רגמ״ה דנישני הבין. [23]) בב״י רגמ״ה להם. [24]) כ״ה בדפ״ר וב״ה בב״י רגמ״ה ובנו״ג בדפ״ע מעלה. [25]) כל הפי׳ המסומן נעתק מפי׳ רגמ״ה הנ״ל. [26]) בכ״י ש״ס בט״ס בבנייהו.

הלפתות בחלום בהוייתם בעוד שהם צומחים וזה מה שפירש"י במחובר. — ובהוראת בסים מלת כַּן הוא ל"מ ובתרגום כַּנְתָּא (וכ"ה בל"ס) עיין תרג' מ"א ז', ל"א ועוד בתוספת' כלים ב"מ ספ"ב היו מחוסרין כן אוגן וכו' ובכלים י"ב, מ"ח והכן פי' רה"ג בסד"ט 8 לפי פי' ראשון בסים וכן פי' רה"ג הכנה בכלים פ"ז מ"ו וכ"ה בפי"מ להרמב"ם אבל עיי"ע הבא אח"ז — ובענין פירש"י במלת כונניות עיי"ע כן ו'] —

כַּן (לפי' רבינו בדפוסים שלפנינו פי' האמה (כבל"ע امام) Lineal וא"כ מל"י κανών ובל"פ كونيا ובל"ע كونيا והכנא הוא הלוח וי"מ המאזנים אבל עיין בפנים) בפ' י"ב בכלים (מ"ח) הכן והכנא [1] טמאים, פי' האמה שמסרגלין בה הספרים והלוח שתחתיה. ויש מפרשים הכן הוא עץ גדול וישקלו עליו הכספין והכנא הם המאזנים שקורין בלעז אישתדיר"א [2]. — (א"ב כן נקרא' האמה שמסרגלין בה בלש' יוני וגם קו ברזל אשר בתוך המאזנים אשר בהיותו באמצע יהיה השקל כמשפטו). *[אחי"ה הפי' הראשון הובא בר"ש לכלים פ"ז מ"ו וברע"ב פי"ב מ"ח בשם הערוך ופי' של י"מ הובא אצל הפי' הראשון בר"ש שם פי"ב מ"ח רק שם הגי' הכן זהו כלי גדול ויותר נכון עץ גדול (עיין תוי"ט כלים פי"ב מ"ח וזה נעלם מה' אייזלער בט"ר ח"א 10). ודע כי גוף הפי' הועתק מפירוש סד"ט לרה"ג רק שם מפורש בהיפך וז"ל צד 8 והכן פי' בסים [3] וי"מ הכן והכנה פי' תכת ושאהין בלשון ישמעאל ויקראו אותו תכת שהוא עץ גדול וישקלו עליו הכספיים, והמאזניים יקראו שאהין. והכנה פי' כמין אמת הבנין ששמו חפא בלשון חכמים וכמין זה שמסרגלין בו הספרים ע"כ ופי' תכת הוא בל"פ تخت, تختة ובל"ע تخت לוח Brett ומלת שאהין הוא בל"פ ועי' شاهين קו ולשון המאזנים Wagebalken, Wagezüngelein ועוד אעיר כי تختة בל"פ וע' (בפרט בצרוף מלת تقويم) ענינו לוח החשבונות בפרט של חוזי בכוכבים וכַשָּׁפִים וא"כ עץ גדול וישקלו עליו הכספיים (או כספין לגי' רבינו) צריך לנקד הַכַּסָּפִיים פי' צורפי כסף Silberarbeiter ולולי יראתי הייתי מגיה כַּשָּׁפִים פי' לוח של אסטרולוגיא Tafel der Astrologen כהוראת המלה הפרסית והערבי' הנ"ל. עכ"פ נראה שרבינו נגרר אחר פי' רה"ג רק חולק עליו בפירוש המלות כי לדעת רבינו הכן היא האמה שמסרגלין ולדעת רה"ג זו הוראת הכנה אבל לפי י"מ בערוך מסכים רבינו בגוף הדבר עם פי' רה"ג בד"ה והכן כי גם רבינו מודה לפי פי' י"מ לפי' רה"ג כי הכן הוא עץ גדול וכו' והכנא הם המאזנים ובלע"ז אישתדירא בלאי"ט Schnellwage, stadéra לכן דעתי נאמנה כי ערבוב הסדר יש בערוך וכה צ"ל: בפ' י"ב בכלים הכן והכנא טמאים „י"מ הכן הוא עץ גדול וישקלו עליו הכספין והכנא הם [4] המאזנים שקורין בלעז אישתדירא. [והכנא] פירוש האמה שמסרגלין וכו' ולפי זה איננו חולק רבינו על רה"ג כי הם הם ממש דבריו בתורף הענין ורק השמיט כדרכו את תיבות הערביות (תכת ושאהין) אבל ר"ש כבר מצא הסדר בערוך כדאיתא לפנינו. לכן כתב בפ"ז מ"ו על דברי הערוך וז"ל ונראה דהאמה נקרא כנה והלוח שמסרגלין עליה הוא הכן ע"כ. ולפע"ד הכנא הוא האמה Lineal מל"י הרשומה ועוד קו ברזל במאזנים ותרגם עקילס קו (תהלים י"ט, ה'. איוב ל"ח, ה') ע"י κανών. ובענין כן עיי"ע הבא] —

כֻּן (= כּוּנָא [= בּוּנָא] לדעת רבינו: א') חופן; ב') מדה. ולפע"ד הוראת חופן הושאלה מל"פ خانه (بنو) Haufen. בהוראת מדה היא ל"ר אמצ' עיין בפנים) בפ' ח' שרצים בגמ' וכום העיקרין (שבת ק"י רע"ב) ליתי כונא דכמונא וכונא דמוריקא וכונא דשבלוליתא [5]. וברפואות דפרק מי שאחזו (גיטין ס"ט סע"א) ליתי ז' כוני פירמא דסילקא וכו' [6]. פי' כונא חופן [7]. בר"ג דפ' בכל מערבין בהלכה הכל נלקח [8] בסופה (עירובין כ"ט סע"ב) [9] אמר אביי תרין כוני [10] דפומבדיתא. בסוף פ' אלמנה ניזונת בגמ' אלמנה שהיתה כתובתה מאתים (כתובות צ"ט רע"ב) ובס"ג דמעילה (כ"א:) באתרא דכיילי בכני כנא כנא בפרוטה [11] פי' מדה [12]. — (א"ב בונא

---

[1]) וכ"ה במשניות ובמשנה דש"ס ובפי' רה"ג בה"א: הכנה. [2]) כ"ה בדפו"ע ובכ"י ה"ב אבל בשאר כ"י משובש בכ"י ו"ו אתתרא בכ"י ו"ו ב' אסתתירא בכ"י ל"ד אשתתירא ובכ"י ב"ר אשתתורא. [3]) עיי"ע הקודם לזה. [4]) או יותר טוב היא כדאיתא בר"ש עיין אייזלער במקום הנ"ל. [5]) בנו"ג בונא עיין בהוספותי בסוף הע' כי כ"ה עיקר וכ"ה בע' שבליל בדפ' וויניצי' אבל בדפ"ר ופיז' שם כונא וכ"ה בכ"י ש"ס שבת כינא ובדפ' שונצי' בגמ' וברש"י כונא (ד"ס שם צד קכ"ב.). [6]) וכ"ה לפנינו ועוד שם: כוני פירמא . . כוני פרידא . . כוני דטלפחי וכונא דכמונא וכונא דחבלי אבל בע' פרדא הגי' בוני בבי"ת. [7]) בעה"ק שנ"ב: מלא חפנים ע"כ. [8]) וכ"ה במשניות פיזרו ובירו' ובד' שונצי' ובנו"ג במשנה פ"ג מ"א ניקח. [9]) וכונתו במלת בסופה ר"ל בסוף הלכה הכל נלקח בכסף מעשר. [10]) וכ"ה בספר מפתח לר' ניסים בעירובין צד נ"ז: וכ"ה בכ"י ש"ס וברש"י כ"י אצל ד"ס עירובין צד כ"ז. ובכ"י ו"ו א' בט"ס בני. [11]) כ"ה בכתובות וכ"ה באתרא בפי' המיוחס לרש"י במעילה ובנו"ג שם בדוכתא דמזבני ובפי' רגמ"ה כ"י במעילי' (בקובץ כ"י אנגיליקא דף ער"ה.) נתערבו שתי נוסחאות באתרא דכיאלי ומזבני. [12]) וכ"ה בפי' רגמ"ה שם ובספר מפתח שם: תרין כוני היא שמה של מידה ואיתא בכתובות וכו' ואולי ראה רבינו פי' זה ומשתמש בו.

כתוב בנוסחאות). *[אחי"ה כתב הגרי"ב בהפשב"ע כי כונת ר"ב בזו הגי' על עירובין הנ"ל תרין בוני וכו' או אפשר על גליון שבגיטין שנדפס שם ס"א בוני ע"כ ולא ידעתי למה לא אמר הגרי"ב בפשיטות דר"ב קאי על שבת ק"י רע"ב דשם אי' לפנינו בונא עיין הערה 5. ובאמת נ"ל כי עיקר הגי' בשבת בבי"ת ומל"פ הרשומ' בע' בין א' (ח"ב, נ"ה:) שפי' בל"פ بنو, בנוה מדה אינו קצובה כמו כרי וחומר ולדעת רש"י מלא אגרוף (גיטין ס"ט. ד"ה כוני וצ"ל בוני וכ"ה שם סע"ב ז' בוני דסילקא ופירש רש"י בוני מלא יד. ועוד שם ע'. בונא דשתיתא דטלפחי פירש רש"י מלא אגרוף וכן פירש רש"י בשבת ק"י רע"ב ובל"א בשבת ס"ז רע"א ד"ה בוני ועיי"ע כמן א') ולדעת רבינו חופן, ואחד הוא כי הכל ענין מדה שאינה קצובה. אבל גם לפי גי' רבינו בכ"ף בכל המקומו' הנ"ל [1]) זה ענינו כי בל"פ خانه פירושו ג"כ מדה שאינה קצובה כמו כרי וחומר. אבל בשאר מקומות הנ"ל באחרונה בערך זה בודאי בכ"ף עיקר הגי' וכצ"ל גם ברש"י עירובין כדאיתא בכ"י רש"י ויש לגזור כונא, כנא [2]) מל"ר אמצעית cana, canna, kanna מדה לדבר לה בלא"ש Kanne ועוד בל"ר אמצ' cuna ואחד הוא עם cupa, cuna והוא מדה כמו כוס ליין ולפע"ד מזה הענין בגיטין ע'. ובונא דחמרא עתיקא וצ"ל כ ו נ א פירוש כוס יין ישן ונשתבש מאשר מקדימו בונא דשתיתא דטלפחי וצ"ע שלא פירש"י בונא דחמרא כי שם לא שייך לומר מלא אגרוף כמו שהעיר הגרי"ב וגם ליתא בערוך ע' שתית. ומעתה יש להביא מזה ראיה לדעת מהר"ם (הובא בתוי"ט לכלים פי"ב מ"ח) כי כן והכנא ששנויה בכלים שם היא מדה גדולה ומדה קטנה ועיין תוי"ט לאהלות רפ"ח כי האריך ועוד העלה שם כי כנא היא מדה שמודדין בה התבואה והכן הוא מחק שמוחקים בה את המדה ע"כ. ועפ"י זה נ"ל כי כנא הוא ל"פ كنون מדה של תבואה, ועוד כן = בל"פ خونه מקל שמוחקין בו את התבואה] —

כּן (= כָּנָה א') מל"מ בפיעל כִּנָּה פי' מתאר בשם אחד מתואריו בהעלמת שם הפרטי וכ"ה בל"ע كنى ובל"ס כַּנִי Beinamen geben, umschreiben ב') הושאל לכינוי הפסוק להפכו מפשט מובנו (umdeuten בפ' אחרון בתמיד (ל"ג רע"ב) [3]) במקדש אומר [4]) את השם ככתבו ובמדינה בכינויו. בפ' הזהב בגמ' כשם שאונאה (ב"מ נ"ח סע"ב) ג' יורדין לגיהנם [5]) המכנה שם לחברו והמלבין פני חברו ברבים והבא על אשת איש [6]) היינו [7]) מכנה היינו מלבין אע"ג דדש ביה בשמיה. בפרק הקורא את המגילה עומד (כ"ה. במשנה) המכנה בעריות משתקין אותו. [גמר' (שם) תני רב יוסף קלון אביו וקלון אמו] [8]) פי' „הקורא פסוק ערות א ב י ו ו א מ ו ל א י ג ל ה [9]) וכן כל העריות משתקין אותו ואומרים לו קרא הפסוק כמו שכתוב וכי אתה מברר מילין מה שלא בירר משה רבינו". *[אחי"ה הועתק מפי' ר"ח (בש"ס ווילי) ושם הסיום משה רבינו ב ר ו ה"ק — בדפוס אמש' ופראג יש כאן עוד הוספה והוא הערך שהעתיק ר"ב ממקומו היינו מע' כ מהטעם שכתבתי בע' כ ע"ש [10]). — בענין הוראה ראשונה עיי"ע חנך א' ומ"ש. ובענין הוראה שניה ר"ל לברר הפסוק שלא כענינו הראשון אי' עוד בשבועות ל"ו. יתיב וכו' וקאמר הא מתניתין כדתנן (ר"ל אמר יככה ה') (עיין ד"ס לשבועות צד ל"ט.) א"ל כַּנֵּה וכו' יתיב וקאמר גם אל יתצך וגו' (תהלים נ"ב, ז') א"ל כנה וכו' מהו דתימא ה"מ מתניתין אבל בקראי אימא לא מכנינן קמ"ל. שם מ"ז רע"ב לפי גי' רבינו בע' תר א' תרתם וגניתם באהלו של מקום א ל א ש כ י נ ה [11]) ורבינו הלך בשטת ר"ח כי כן מצאתי בכ"י פי' ר"ח (בקובץ כ"י אנג' דף ס"ח.) תרתם וגניתם באהלו של מקום ו ה א י ד כ ת י ב (דברים א', כ"ז) ב א ה ל י כ ם ב כ י נ ו י ה ו א. ספרי בהעלתך פ' ק"ה אלא שכינה הכתוב וכן אי' הרבה פעמים שכינה הכתוב בי"ח תיקוני הסופרים שהביא רבינו בע' כָּבֵד ושם ציינתי כל המקומות ע"ש — ביצ' ל"ג סע"ב מכניא ט"ס עיי"ע כנף ב'. ובאתפעל בתרג' ישעיה א', ד'; יחזקאל כ"ט, ז'. והשם כִּנּוּי בל"ס כּוּנָיָא ובל"ע كنية Beiname שם לוָוי בין של מ ק ו ם (שבועות ל"ח סע"ב סנהד' פ"ז מ"ה דנ"ו רע"א תר"י ויקר' כ"ד, ט"ו) והפכו שם המיוחד שם המפורש סוטה פ"ז מ"ו, ובקבוץ סנהד' נ"ו. שבועות ל"ה.

---

[1]) ועוד בעי' כעך לפי גי' כ"י ו"ו ע"ש — וכן בע' שתית שציין רבינו זה מגיטין ע'. הנ"ל איתא בדפ"ר פיז' ובאסיל כ ו נ א ובדפ' וויניצי' ואמש' איתא בבי"ת. [2]) ובעירובין בדפי' שונצי' בגמ' וברש"י כווני. [3]) בדפו"ו אי' עוד בגמרי' ויש למחוק כי משנה היא. [4]) בנו"ג היו אומרים אבל בסוטה פ"ז מ"ו אי' כבערוך. [5]) בנו"ג קצת בלשון אחר ורבינו היה מקצר אבל ממה שכתב רש"י ה"ג נראה שהיתה גם גי' אחרת. [6]) וכן מוכח הסדר משט"מ ב"מ שם אבל בנו"ג יש סדר אחר ע"ש. [7]) לפנינו לי'. [8]) השלמתי עפ"י ע' קלן ד' כי שם הביא זה המאמר וסיים כ ב ר פ י ר ש נ ו ב ע' כ ן ע"כ. [9]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובדפ"ר. ובשדפ"ע בלי דיוק תגלה. וא"כ הכינוי בקראו בגוף נסתר וכן מפורש בירושלי' מגילה פ"ד דע"ה ע"ג המכנה בעריות בעריתא דאבוי ובערייתא דאימיה ורש"י במגילה פי' בע"א. [10]) ונעלם זה מהחי' אייזלער בט"ר ח"א 118. [11]) בנו"ג ליתא וכן לי' בילקוט דברים רמז תת"ה וכן לא הביאו בעל ד"ס בין שנויי הנוסחאות.

ל"ו. ירו' מ"ק פ"ג דפ"ג: בין של דברים ולרוב בקבוץ עיין דוגמאות בנדרים פ"א מ"א והלאה. — ובענין כינוי יכה יוסה עיי"ע יוסה] —

כֵּן (= כֵּינִי = כֵּין הִי בהשמטת הה"א פי' כן היא so ist es) בירושלמי (ירו' פיאה רפ"ב דט"ז ע"ד ירו' כלאים פ"ב דכ"ח. ירו' חלה פ"א דנ"ז ע"ג, ירו' עירובין ספ"ה דכ"ב סע"ד, ירו' יבמות רפ"ט ד"י. ושם פ"ב די"ב ע"ג, ירו' סוטה ספ"ט דכ"ג. ועוד זולתה) כיני מתניתא. פירוש כן היא מתניתא. *[אחי"ה וכנ"ה ירוש' ב"מ רפ"ג ד"ט. ואין כיני. והרבה בל' תמיהא ד"מ ירו' פיאה ספ"ב די"ז. וכיני אלא כיני, ושם פ"ג די"ז ע"ג כיני שבת, ירו' שבת פ"ז ד"י: או כיני, ירושל' קידושין פ"א דנ"ט ע"ג וכיני. ועוד בהרכבת הָא בראש הָכֵינִי פי' הא כן היא עיי"ע הכן ב'] —

* כָּן (hier, da) קצור מן כָּאן והרבה בהרכבת מי (= מן): מיכן עיי"ע כאן.

כּן (לפע"ד מלש' ערבי حنا, حنى פי' כפף וכרך flechten, winden; כִּנִים, כּוֹנָנִיוֹת Krümmungen, Windungen) בפ' אלו טרפות בגמ' יצאו בני מעיה (חולין נ"ו סע"ב) הוא עשך ויכוננך (דברים ל"ב ו') מלמד שברא הקב"ה כונניות באדם כיון שנהפך [1] אחד מהן אינו יכול לחיות. בויק"ר פרשת אשה כי תזריע (פי"ד) א"ר סימון מעיה של אשה עשויין כינים כינים [2] פיקין פיקין [3] חבילין חבילין. בריש השוחה בפ"ד במכשירין (מ"א) ובחבל שהוא מכונן על צוארה. בפ' ז' בפרה (מ"ז) המכנן את החבל על יד על יד [4] כשר. פירוש המסבב את החבל על ידו בטבעת וכורכו על יד על יד מעט מעט [5]. הדורא דכנתא (חולין קי"ג:) כבר פירשנו בערך הדר. *[אחי"ה ר"ל הדורא (ח"ג, קפ"ח) וכיון רבינו לפ"א דאי' שם כלו' המעין הדקין המסובבין זה על זה והביא ראיה מפרה הנ"ל המכנן את החבל ולכן פי' גם כאן לנכון המכנן: המסבב . . וכורך והוא עפ"י פי' רה"ג בסד"ט 29 וז"ל המכנן פירוש כגון שדולה את המים בחבית וכורך את החבל על ידו שהוא מכין אם מעט מעט כשר שעל (ידיו) [ידו] דהכין גריס' ע"כ וכבר הגיה מו"ל שצ"ל דהכי גרסינן בשבת (קנ"ו.) א"ר חסדא על יד על יד. אבל מלת שהוא מכין הניח בלא ביאור ואינו מענין הכנה והזמנה כמו שטעה לחשוב לעווי (עמת"ל II, 352) כי אם הוא ל"ע مهن פירוש בקל ונחת leise, gelind ועל יד מלה ערבית פי' רה"ג על ידו כלומר כורך בנחת היינו מעט מעט ואחר מלת שהוא נשמט לפע"ד: „בל' ישמעאל" או „בטיית". ונגזרה המלה מל"ע והשם כינים = כונניות [6] פי' כריכות Windungen וכן בל"ע حانية ולפי זה תתכן יותר גי' הילק' כנין אבל בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייל' דף שי"ד) פי' כונניות: תיקונים ע"כ וא"כ הבינו מפעל כּוּן, כָּנַן ורש"י פי' מלשון ואת כנו היינו בסים ע"ש. וכן הבין ר' שמעון בן יהודה בספרי (האזינו פי' ש"ט) שדרש ויכוננך: הושיבך על בסיסך. ועוד בספרי שם דרש ר' יהודה ויכוננך: עשאך כוין כוין, (בילקוט כיון) כלומר חללים ונקבים כהחלונות, ור"מ דרש שם (ובחולין שם) ויכוננך: כרכא דכולא ביה כהניו . . נביאיו . . סופריו וא"כ מלשון מכון ואולי כיון ג"כ לל"פ خانه חדר ובית מושב וכן פירוש קינין קינין לפי' גי' ויק"ר כלומר חדרים חדרים עיין מ"כ שם — והפועל מְכוּנָן gewunden אי' ג"כ בתוספת' מכשירין ספ"ב] —

כַּנֵּן (= כַּנּוּן בל"ע كانون קדירה שמשימין בה גחלים Kohlentopf) בס"ג דפ' כירה (שבת מ"ז.) ובביצה בפ' יום טוב בגמ' מביאין שלמים (כ"א:) מטלטלינן כנונא אגב קיטמיה. פי' מחתה שעושין בה המוגמר, אגב קיטמיה דחזיא לכסות בה צואה, וכן בל' ישמעאל כאנון. — (א"ב פירוש בל"י סל קערה ודיסקוס). *[אחי"ה כונתו על ל"י κανοῦν ואינו נכון לפי הענין, והצדק עם רבינו וכן פי' הרמב"ן בחי' לשבת מ"ז. וכנונא הוא כלי נחושת הנקרא אלכנון בל' קדר. ועוד שם פירוש כנונא מחתה וכן פי' ר' נתן בעל הערוך ע"כ וממה שלא הביא הרמב"ן בשם הערוך כי אם בשם עצמו כי בל"ע נקרא כנון משמע שלא היה לפניו ובאמת לי' הסיום בדפ"ר — ורש"י פי' לנכון לפי הענין בביצ' כלי שמשימים בו הגחלים ובכתב יד רש"י שנותנין בו גחלים (ד"ס לביצ' צד כ"ה.) וכן מצאתי בחיד' המאירי לביצ'. ועיין עוד בשנוי קצת בפירש"י בשבת ועיין באו"ז הל' שבת ס' סי' פ"ו והר"ן בשם הרא"ה פי' כנונא כלי הוא כעין מוליאר ע"כ] —

כַּנְגַּר (לפי פירוש רבינו מין פקועות eine Coloquintenart ולפע"ד צמח הנקרא בל"פ كنكر Artischoke) בפרק ח' שרצים בגמ' אבוב רואה [7] (שבת ק"ט:) אמר ר' יוחנן אנגרון כנגר

---

[1]) בנו"ג שאם נהפך. [2]) בנו"ג קינין קינין אבל בילק' איוב רמז תתקי"ה כנין כנין. [3]) בילק' שם פוקין פוקין. [4]) וקצת מוכח כן מפי' רה"ג אבל בנו"ג רק פעם אחת על יד ועיי"ע יד א'. [5]) וכן מוכח מפי' רה"ג ועיין פי' הר"ש למכשירין ופרה שם כי פי' כן משם עצמו. [6]) בספרי הגי' כנונים כנונים מבפנים והוא הנכון ופי' ווינדונגען. [7]) כ"ה בכ"י.

ותירייקי [1]) מעלו בין לגילויא בין לכשפים. פי' בתשובות יש במקומינו דבר שיוצא מאיליו ויש שקורין אותו כנגר חרזוק ל א ל י [2]) והוא מר ובל' ערבי חנטל וכששותין אותו מתיר כריסו והן הן פקועות. (א"ב פי' בל"י זרע מין עשב נמצא כמעט בכל הגנות וריחו טוב ויש לו סגולות ברפואה ועשנו מנגד הכשפים ומבריח הנחשים). *[אחי"ה ועם פי' רבינו מסכים מהר"ם לונזאנו בכתבו במעריך וז"ל כנגר קולוקינטיד"א בלעז ובערבי חנטל והן פקועות שדה ע"כ והנה חנטל הוא ל"ע حنظل κολοκυνθίς והוא מין פקועות וכבר הארכתי בע' אנגירון לפרש דברי הערוך והגהתי שם בכמה אופנים [3]). שוב ראיתי באו"מ לוואולירס I, 668 כי חנטל (حنظل) של ערבי מבואר ע"י خربوز، خربزه روباه פי' קשואים של שועל שמראם אדום ומעתה דעתי להגיה במקום חרזוק: חרוזק (ו במקום בית) והוא ממש خربزه פי' קשואים ומלת לאלי הוא ג"כ לשון פרסי لالى פי' א ד ו ם ומה מאוד כנים דברי הערוך כי יש שקורין מין פקועות כנגר, [ו י ש ש ק ו ר י ן] חרוזק לאלי כלומר קשואים אדומים (או עגולים כפנינים כהוראת לאלי בל"פ ובאמת נקראו קשואים אדומים ועגולים גם בל"פ انجيره אנגיר והוא לפע"ד אנגירון ואחד הוא עם כנגר. ועוד יש כנגר אחר עיי"ע בכריא ח"ב צ"א ומ"ש. וכל זה כתבתי בשטת רבינו אבל עתה הוברר לי כי כנגר הוא ל"פ הרשומה בתחלת הערך והוא צמח הנאכל לאדם ומברכין עליו בורא פרי האדמה כדמוכח מבה"ג הלכות ברכות פ"ו דף ח' רע"ב (שהרנג) [שהדנג = ساه دانه בל"פ זרעוני קנבוס ראויים לאכילה ובלשון ערבי ساهدانج شاهدانق] ו כ נ ג ר בורא פרי האדמה. וזה הצמח كنكر נקרא בל"ע حرشف (עיין לעף פפנצ"נ 293). ואולי זה חרזוף (במקום חרזוק) של ערך הנוכחי — ור"ב כיון אולי לל"י κάγχρυς, Rosmarin] —

כַּנְדֵּי (לפע"ד [4]) מל"פ كنده צמחים קשים בלא"ש verhärteter Auswuchs, Warze) דקיימי כנדי כנדי בפ' אלו טרפות (חולין מ"ח רע"ב) כבר פירשנו בע' טנר.

כַּנְדֵּי (הקבוץ מן כַּנְדָּא פירוש כמו גונדא מל"י κάνδυς וכן בל"ר candys, candis אמצ' med. pers. Oberkleid) בפ' ואלו מגלחין בגמ' דסמוך ר' אליעזר (מ"ק כ"ד.) אמר ליה לשמואל נח נפשיה דרב קרע עליה תליסר כנדי מאני. — (א"ב מלה זו בגירסאות שלנו איננה ופירושה בל"י מין לבוש פרסי). *[אחי"ה אמת שלי' לפנינו כי אם תריסר מאני ובכ"י מ' תליסר ב ג ד י מני ונשתבש מן כ נ ד י מני וכ"ה באמת בהל' ריצ"ג הל' אבלות צד כ"ט ובתוה"א לרמב"ן שער הקריעה צד י"ז סע"א וכ"ה בכ"י רש"י (עיין ד"ס במקומו). ובפי' ר"ח (בש"ס ווילנ') אי' כברי מאניה וצ"ל כנדי מאני. ומצאתי בחי' הריטב"א וז"ל והא דאקשינן מרשמואל דקרע על רב תליסר כנדי מ פ א משום דקנדי מאני היינו חבילות של בגדים וכו', וצ"ל כנדי מאני (בשתי פעמים) אבל אינו חבילות של בגדים כי אם ח ל י פ ו ת בגדים כדאי' בכ"י רש"י אצל ד"ס שם. ובענין גזרת המלה עיין מ"ש בע' גנד (ח"ב, שי"ז) וס' טראכטען לברילל 59 אבל מ"ש בענין غنده אין למלה זו שייכות לכנדי] —

כַּנְדֵּי (קבוץ מן כַּנְדָּא לפע"ד מל"פ كندو، كندوك ונעתק לל"ע كندوج כלי יוצר töpfernes Geschirr) בפ' כל שעה בגמרא חמץ של נכרי (פסחים ל'.) דאמר שמואל להנהו דמזבני כנדי אשוו וזבינו פי' „אגני דפחרא". *[אחי"ה הועתק מפי' ר"ח לפסחים ושם אי' אשוו ז ב י נ ו כלומר מכרו בזול וכו', ובכ"י מ' אשוו זביניכו וכ"ה ברש"י ובתוספו' סוכה ל"ד: ד"ה ולידרוש ובנו"ג אשוו זביני אכנדיכי ונ"ל לקיים גי' ר"ח וכצ"ל בערוך כי אשוו הוא צווי מן ל"ע سوى פי' נעשה שפל וזול ושעורו מכרו בזול. והמלה אכנדיכי כדאיתא בש"ס היא כנדי בכינוי כלומר כלי יוצרכם מל"פ הנ"ל וכן מובנו של אגני דפחרא עיין ערך פחר במו"ע. וממנו התואר כנדוקא פי' עושה כלי יוצר עיי"ע במו"ע] —

כנד[י] (?) רימין כנדי (ברכות מ' סע"ב) כן כתוב בנוסחאות. בעל הערוך גרס כנרי ע"ש [5]).

כַּנְדּוּקָא (מל"פ כַּנְדּוּק עיי"ע כנדי ג' פי' יוצר Töpfer) מסכת חולין פ' אלו טרפות (מ"ט:) מניומין כנדוקא איגלי ליה (כנדוקא) [צ"ל בסתוקא] דדובשא פירש"י מוכר כדים. ואולי גרסינן פנדוקא כמו פונדקי או כוורדקא שפירושו מבשל. *[אחי"ה הביא דברי ר"ב בעל סד"ה בע' מנימן (קל"ז: בדי ווארשי) והיה לר"ב להביא ס"א בע' כואנגר עיי"ע הבא אבל לא הוצרכנו לתקונו כי המלה ל"פ הרשומה היא כאמור ועוד עיין מ"ש

[1]) בענין שנוי הנוסחאות עיי"ע אנגירון (ח"א קל"ח:) ומ"ש ובנו"ג ואבנגר. [2]) כן הוא בדפ"ר, ובשדפ"ע לאילי. [3]) ושם בח"א, קל"ט. שורה י"א מלמטה צ"ל نجور במקום نجور. [4]) לעווי טעה לגזרו מע' כנדי ג'. [5]) והדין עם בעל הערוך.

בע' בסתק (ח"ב קל"ו). ופירש"י אי' בשם שמעתי. ובפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ כ"י אנגייליקא דף ש"ח סע"ב) אי' כנדוקא: עושה דבש למכור ע"כ ושיער כן בנפשו ממה דסמוך בסתוקא ד ד ו ב ש א. וביוחסין השלם (צד 166) גרס מנימין בנקודא פי' שהיה מוכר כדים לפני רבא ע"כ וזה כפירש"י והיה צריך לגרוס כרש"י, ורבינו בערך בסתק גרם לנכון ע"ש] —

* כונדקא (?) בע' כואנגר הביאו רבינו בס"א כפי ג' דפ"ע וט"ס הוא עיי"ע כואנגר ומ"ש.

כִּנָּה (= כִּינָה מל"מ כנם כנים רק בקבוץ וכן בל"פ کنه Laus, Insekt) בפ' ט' בפרה (מ"ב) הדירה והכנה כבר פירשנו בע' דרא. *[אחי"ה עיי"ע בח"ג, קל"ט: ומ"ש כי דירא ג"כ ל"פ הוא ונרדף עם כנה והוזכרו יחד פ"ט בפרה ט"ב וכן בתוספת' כ"י אירפ' תרומ' פ"ז הל' י"א האוכל את הדירה . . ואת הכנה שבתבואה. ובל"מ נפקד הנפרד יחיד ואי' בדרז"ל עוד בשבת י"ב. ק"ז: ההורג כינה בשבת וכו', חגיגה ה' סע"א ההורג כינה בפני חבירו וכו', עירובין ס"ה. אי קרצתן כינה וכו', עיי"ע קרץ ב' גיטין ס"ט סע"ב כינה דזכר ונקבה, יבמות י"ט. כינה מהו שתחוץ. שבת פ"ב רע"א לא קטיל לכו כינה אמנא כ"ה בכ"י מ' ובנו"ג כינא אמנייכו. שם: ק"ז: כינה אין פרה ורבה . . כינה פרה ורבה עיין תוספות שם י"ב. ד"ה שמא שהעלו כי זו שאינה פרה ורבה היא כינה הרוחשת. ושם נקרא פרעוש: כינה הקופצת ועוד שחורה הקופצת. והקבוץ שבת ק"ז: ביצי כינים, פסחי' ק"ב: כינים לבנים, ב"ק פ"ב סע"א כינים שבבני מעיים. קהל"ר פ' ברבות הטובה: אף כי אנוש רמה (איוב כ"ה, ו') אלו הכנים שבחייו ובתוספ' שבת שם הגי' אלו כנים שבראש. אסת"ר פ' בשנת: י' חלקים של כינים בעולם תשעה בפרסיים ואחד בכל העולם בקידושין מ"ט: איתא י' קבים כנים ירדו לעולם תשעה נטלה מדי] —

* כָּנוּנֵי וְכָנְוְתָא (לפע"ד מל"ס כָּנוּן שם חודש ונקרא כנון קַדְמָיָא החודש December וכנון אַחְרָיָא החודש Januar) ובשני החדשים אלה חגו הסוריים חגיהם וכבר חויתי דעתי בזה הענין בח"א, רנ"ח בע' אקניתא בחנוני עש"ה לפרש על ידי שמות הנ"ל כנוני וכנוותא דירו' ע"ז פ"א דל"ט ע"ג [1].

כָּנְיָא (שם עוף לפע"ד כָּנְיַא פִּרְוַא בל"פ خنیا پروا פי' משורר בעל כנף der beflügelte Sänger ונקרא כן העוף Nachtigall) בפ' אלו טרפות בגמ' סימני העוף (חולין ס"ב סע"ב) אמר רב כהנא כניא פרוא אסיר וסימניך פרוא מגושה (יומא ל"ה רע"א), (א"ב בנוסחאות כתוב בוניא). *[אחי"ה והיה לר"ב להוסיף בנו"ג בוניא שרי פרוא אסיר וכן לא העיר בע' בוניא ואולי גם לפניו לי' כמו שלי' לפני רבינו בכל הדפוסים וכ"י וא"כ שני השמות שם אחד הם וממש כן הוראתם בל"פ משורר בעל כנף ונקרא עוף הנ"ל בל' פרסי ג"כ مرغ طرب המשורר מנעים זמירתו ורב כהנא בחר לו זה הכינוי כדי לתת עליו סימן פרוא מגושא ועיי"ע פרוא ובפירש"י וכן בפי' רגמ"ה כ"י חולין (בקובץ כ"י אנגייליקא דף שט"ז סע"ב) הביא זה הציון מיומ' הנ"ל ופירש פרוה אמגושא שמכשף עשאה (את בית הפרוה) ע"כ ומרוב נעימות הזמירות יפה מכנה העם את העוף נאכטיגאלל בשם מכשף וכן נקרא בל"פ مرغ جادو עוף מכשף Zaubervogel. והח' לעוויזאהן פי' בע"א בספרו זאאלאגיא 182 אבל בלי ספק שמות פרסיים הם ועיי"ע אנדרפתא. בר אדא ב', הרגוגה, חבה א'] —

* כנכב ט"ס עיי"ע כבכב.

כְּנִמָא (= כְּנִימָא, כְּנִימָה אולי משרש עברי כנס עיין או"מ לפירשט וכן בל"י κνῖπες In-sekten, Ungeziefer) בריש חולין בגמרא וכולן ששחטו (חולין י"ג רע"א) הא אמרה רבי יוחנן חדא זימנא בריש פ' אחרון דמכשירין (פ"ו, מ"א וכ"ה בתוספ' מכשירין רפ"ג) המעלה פירותיו לגג מפני הכנימא [2] פי' תולעים שבפירות ושמן רצינתא כדאמרינן (ב"ב צ"א סע"ב) [3] בסלמנטון. פ"א כינים כדכתיב (שמות ח', י"ג) ותהי הכנם באדם ובבהמה. *[אחי"ה וכפ"א איתא בפירש"י בחולין ובר"ש למכשירין, ורש"י לועז שם: כיצונ"ש שבפולים ועדשים וכן לועז בחולין ס"ז רע"ב זיזין כוצונ"ש והוא Holzwurm; cosson, cusson. — ולפי פירוש ראשון בערוך כנימא: תולעים קצת שלא בדיוק הוא שהרי מצאנו חילוק ביניהם ירו' ב"ק רפ"ט ד"ו ע"ד והן שהרכיבו מן הכנימה אבל אם הרקיבו מתולעין וכו', אבל יפה דייק שהן בפירות כדאי' בספרי עקב פ' מ' לא כנימה ולא רקבובות תכנס בפירות וכו' ושם: כשם שאני נותן בשדה

[1] וכן פי' לעווי בעמת"ל ח"ב 349 מבלי שהזכירני. [2] כנו"ג וכן בתוספ' כתב יד אירפורט הנ"ל וכן בעה"ק כנימה.
[3] ועיי"ע דרה, סלמנטון, רצן וסד"ט לרה"ג לפרה פ"ט, מ"ב.

כנימה ורקבובית בפירות וכו' והקבוץ שהש"ר פ' נפת דרש לא בלתה (דברים ח', ד') ולא היו עושין כְּנִמִּיּוֹת] —

☞ כְּנֵמָא (הורכב מן כֵּן ומא so nämlich או מן כ' פי' כמו ומן נֵמָא = נֵימָא = נֵימַר (wie folgt, wie wir sagen werden בעזרא (ד', ח'). וכנמא פתגמא (ה', י"א), כנמא (אמכנא)[1] [צ"ל אמרנא] (שם ה', ד'. ט') פי' כן. וענין כנמא כמו: כן מה. פי' אחר כמו שנאמר[2].

כָּנַם (מל"מ וכ"ה בל"ס כְּנַם ונרדף עם כנש פי' ענין גניזה ואסיפה einsammeln וגם עוד מענין הוראת ל"ע كنس = خنس בא באוהל או הביא לאוהל במקום טמון והושאל לרז"ל לנשואים עיין בפנים וש"נ שמות ופעלים) בריש מגילי (פ"א מ"א) מקדימין ליום הכניסה. פירוש „יום שני ויום חמישי נקראו יום הכניסה מפני שנכנסין בני הכפרים בכרכים כדי שיתפללו בצבור ויקראו בספר תורה"[3]. ובפרק י' בכלים (מ"ח) היו בכונס משקה השרץ בעליונה כולן טמאות. בס"ג דפי' המצניע (שבת צ"ה:) ניקב בכונס[4] משקה טהור מלקדש מי חטאת פירוש נותן מים בספל ומשקע הכלי בתוכו ממקום הנקב אם יכנס המים בתוכו זהו נקב בכונס משקה[5]. כפ' המקבל בגמ' המקבל שדה מחברו ולא עשת[6] (ב"מ ק"ה סע"א) כל שאין כונס שלו רואה פני חמה פירוש כונס שלו אמרינן כדי שתעמוד בו הרחת (שם סוף העמוד)[7] והוא כגון נעיצת חנית[8] בארץ כך זה כשנועץ הרחת בכרי של תבואה אם הוא [כרי][9] גדוש ועולה עומדת הרחת ואם הוא מעט נופלת לפיכך באנו לדקדק איזה צד של רחת נועץ בכרי הצד שהוא יד של רחת והוא דק או הצד הרחב שיש בה כמין מסגרת קטנה משני צדדיה שזורה בה תבואה וקיבול הרחת של גרנות נקרא בית כינוס כדתנן בפרק ט"ו[10] (מ"ה) זה הכלל העשוי לקבלה טמא[11] לכינוס[12] טהור[13]. בר"ג דפי' השוכר את הפועלין (ב"מ פ"ג סע"א ורע"ב) אמר ריש לקיש פועל בכניסתו משלו ביציאתו משל בעל הבית. פי' פועל של תורה משיזרח השמש עד הערב כדכתי' (תהלים ק"ד, כ"ב, כ"ג) תזרח השמש יאספון ואל מעונתם ירבצון, יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב, וזה הפועל שמשכים בביקר ועושה מלאכת בעל הבית קודם זריחת השמש חסד עושה עמו ומוסיף משלו לבעל הבית וזה שמניח בעל הבית הפועל מבעוד יום קודם הערב חסד עושה עמו ומניח משלו, וכן מפורש בב"ר פרשת ע"ג (ע"ב) ויבוא יעקב מן השדה בערב[14]. וכס"ג דברכות (ס"ג.) מפורש

---

1) וכ"ה בטעות אצל רמ"ל. 2) ועיין מ"ש בעי' אימא ח"א, קי"ב. 3) הועתק מפירוש ר"ח (בש"ס ווילנא) וכן פירש רש"י ועיין ב"ק פ"ב. 4) וכן הוא בדפי' שונצי' ובכ"י א"פ (ד"ס שם) אבל בנו"ג כבונס וצ"ל בכונס וכ"ה בנדה מ"ט. ובחולין ק"ז. ברש"י. 5) וכן הוא בפירוש ר"ח בשבת (בש"ס ווילנא בדף צ"ז.) ושם: מביא ע ר י ב ה. ובנדה שם הוא פלוגתא כיצד בודקין כלי חרס לידע אם ניקב בכונס משקה ע"ש ובתוספי' שם ד"ה אם. 6) כן הוא בדפ"ר ובירושלמי אבל בשדפ"ע עשה ובמשניות ·ובש"ס בבלי עשתה. 7) והוא מימרא דרי' יוסי ברי' חנינא וזה ביאר ר' אבהו על ידי: כל שאין כונס שלו וכו' וזה כונת רבינו בקצור לשונו. 8) בשט"מ בשם ר"ח אשר ממנו הועתק כל הפירוש איתא דחפת וצ"ל דחנית. 9) וכ"ה בפיי ר"ח שם. 10) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד ה"ב וב"ה, ובכ"י ו"ו י"ה ונשתבש בדפ"ע י"ח. 11) בדפ"ע טמאה. 12) בנו"ג לכנוס. 13) פי' רבינו עד וקיבול הרחת הועתק מפיי ר"ח הובא בשט"מ באריכות קצת יותר ועיין עוד תוספו' ב"מ שם ד"ה ר"ח. והסיום פיי ר"ח בשט"מ כ"ה: ויש לה (להרחת) תוך ותוכה הוא נקרא כונס כלומר מכנס התבואה ברחת ואינו מניח להתפזר ע"כ ומ"ש רבינו ב י ת כינוס יש להביא ראיה מירו' ב"מ רפ"ט די"ב. דאי' שם ב י ת מכנס. 14) ודע כי רבינו הלך גם בזה בשיטת ר"ח הובאה בתוספו' ב"מ שם סד"ה הפועל וגם ר"ח הביא ראיה מב"ר אבל כבר הקשו התוספו' שאדרבי' שם משמע איפוך ע"ש היטב בתוספ' ובב"ר ותמצא שכנים דבריהם ועיין ג"כ מ"כ לב"ר שהביא בקיצור את בעלי התוספו' וראיתי בפיי יפה תואר (במד"ר דפוס פירדא צד ת"ח ע"ג) שרוצה ליישב פי' ר"ה על אופנו שלא תקשה מב"ר שהוא היפך כדברי ר"ח וכתב וז"ל: ונ"ל שמ"ש ר"ח שבב"ר משמע כפירושו היינו מדקאמי תנאי בי"ד הגדול הוא משמע דלאו דינא דאורייתא הוא אלא ששנו מנהגם מדין הכתוב אבל לא ידעתי איך אפשר לו להלום מה שאמר וכו' ע"ש שהניח בקושיא. וכן מתמיה בעל י"ת על ערוך שהביא ראיה מב"ר ותירץ בזה"ל: ונראה דלא הוה גרס בגרסתנו אלא כדגרסינן בירושלמי תנאי בי"ד הוא ומ"ט השכמה של פועלים והערבה של ב"ה תשת חושך וגו' תזרח השמש וג' יצא אדם לפעלו וגו' דהשתא צריך לומר דיצא אדם לפעלו ראיה למה שאמר השכמה משל פועל דהא מדינא זמניה מהנץ והשכמתו קודם זה משל פועל הוא שכן נהגו ולעבודתו עדי ערב ראיה למה שאמרו הערבה משל ב"ה דמדינא צריך להעריב אצלו ומה שממהר לבוא קודם לכן תו קודם צאת הככבים משל ב"ה הוא שכן נהגו ותמהני איך לא הזכיר התוספות לשון הירושלמי הזה שאי אפשר לפרשו אלא כפיי ר"ח ע"כ. וזו הקושיא עצומה מאוד בפרט על ר"ח למה הביא ממרחק היינו מב"ר ראיה לשיטתו וכמעט עוקם עלינו את המדרש ולמה לא הביא ראיה גדולה מ י ר ו ש ל' לכן נ"ל שמה שכתב ר"ה (עפ"י המסורה של בעלי התוספו') „שכן משמע ב ב " ר" טעות ספרים נזדמנה לבעלי תוספו' וצ"ל שכן משמע ב י " ר ר"ל בירושלמי ועוד י"ל כי מצינו שהחליפו הראשונים את הירושלמי בב"ר או במדרש עיין הדוגמא בערך גט (ח"ב רע"ב בהערה) וכבר החליט מהרז"ף (מבוא הירושלי קמ"ח:) כי מצינו בהרבה מקומות שמביא בעל הערוך מאמרים מן ב"ר ועיקר מקום מאמרים אלה הוא בירושלמי ולא הביא הירושלי' ע"ש אבל בנדן דידן נ"ל כי

אית¹) דמכנסין²) פזר וכו'. *[אחי"ה בהוראה ראשונה פי' כָּנַס ענין אסיפה וצבור כל"מ ד"מ ב"ק פ"ו מ"א הכונס צאן לדיר. ירוש' מ"ש ספ"ג דנ"ד ע"ג כנסיהו בגבולין, שמ"ר ר"פ י"ז כינסן מעל הארץ, ובינוני: נגעים פ"ד מ"ג; פ"י מ"ב, מ"ג מכונס, לנקבה שם פ"א מ"ו מכונסת. והקבוץ שם פ"ד א' מד' שו"ט מזמור ע' מכונסות. ובהתפעל ובנתפעל מתכנסין תענית כ"ו. כ"ז: נתכנסו ב"ר פנ"ט, ס"פ פ"א וכ"ה בתרג' בקצת מקומות ולרוב נמצא כנש עיי"ע במתורגמן. וממנו השם כְּנֵסִיָּה Verein אבות פ"ד מי"א במד"ר פ"א והקבוץ כְּנֵסִיּוֹת אבות פ"ג, מ"י, בני כנסיות פתיחת' איכ"ר סי' י' פ' ולא אותי, וכן כְּנִיסָה בב"ר פמ"ט יום כניסה עיין ריש הערך. כְּנֶסֶת Versammlungs-haus, Synagoge ירו' נזיר פ"ז דנ"ו. כל כהן שעומד בכנסת וכו', בכורות פ"ה מ"ה, זכים פ"ג מ"ב לבני הכנסת, יומא פ"ז מ"א חזן הכנסת . . ראש הכנסת והקבוץ פסחים מ"ט רע"ב ראשי כנסיות, חולין נ"א רע"א מפטיר כנסיות עיי"ע חזן. ולרוב בצירוף בית עיי"ע בֵּית כְּנֶסֶת (ח"ב, ע"א:) וש"נ. ובל"ע كنيسة וכן בירוש' הוריו' פ"ב דמ"ו ע"ד אמרין בכניסתא וכו' ובל"ס כנישתא עיי"ע כנש. ונקרא ישראל בתואר הכבוד כנסת ישראל עיין ברכות נ"ג: שבת מ"ט. פסחים פ"ז. קי"ח: פסיקת' דר"כ פ' שוש אשיש צד קמ"ט. ובפסיק' רבתי שם פל"ז שהשי"ר פ' דומה דודי ועוד הרבה במדרש. ועוד נקראה אסיפה של אנשי שם קריאי מועד שמשכה מתחלת בית שני עד מלכות יון באזיא לערך מאתים שנה: כנסת הגדולה Synode עיין ד"מ למרז"ף 3 והלאה, וקריאי מועד נקראו בשם אַנְשֵׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה עיין ברכות ל"ג. יומא ס"ט: (עיי"ע עטר) ב"ב ט"ו רע"א, מגילה ב'. אבות פ"א מ"א, וכבר הרחיב דבורו בזה הענין לעווי במ"ע מהרז"ף ח"ד 266 והלאה ועיין גרעטץ בפי' קהלת 155. ועוד השם כְּנוּס, כִּינּוּס das Einsammeln, Aufnehmen ב"ב ס"ח רע"א בית כינוס העצים. סנהדרין ע"א סע"ב כִּנּוּס לרשעים וכו', נדה מ"ט: כינוס ע"י הרחק, ירו' קידושין פ"א דנ"ט ע"ד מקום כינוס שער. כּוֹנֶס, וכוֹנֶס משקה עיין לעיל בערוך. בהוראה שניה פי' כנס כמו ל"ע كنس בא אוהלה ins Zelt treten וממנו הושאל לכל ביאה והליכה ובפרט לביאה בתוך חופת חתנים eintreten unter den Hochzeitsbaldachin מענין ראשון ברכו' ח'. פסחים ב'. תענית י': ב"ק ס': לעולם יכנס אדם וכו', ירו' סנהר' פ"ו דכ"ג ע"ג כיון דכנס חדא וכו' והרבה בנפעל והפעיל שבת קל"ז: כשם שנכנס לברית כן יִכָּנֵס לתורה ולחופה ולמעשים טובים, ירושל' חגיגה פ"ב דע"ז: ובבלי חגיגה י"ד: נכנס בשלום, ושם נכנסו עיי"ע פרדס. סוטה כ"א: כיון שנכנסה, כתובות פ"ח, מ"ז הנכנסים והיוצאים, ברכו' כ"ח: סנהד' ס"ח. סנהד' ק"א. נכנסו . . לרי‍קו, פסיק' דר"כ צד קל"ח איכ"ר פתיחת' סי"ט נכנסו שונאים, ילק' ישעיה ר' רמז של"ו וילק' צפניה תקס"ז נכנסו גוים. שבת קל"ז: להכניסו בבריתו של א"א, ירו' ברכות פ"ט די"ד. עיי"ע חף ג'. שבת קי"ח סע"ב עיי"ע אם ד' (ח"א, קי"א), ושם: יהי חלקי ממכניסי שבת וכו', כתובות ג' סע"ב מכניסין את המת וכו', איכ"ר פתיחת' רסי' י"ז מכניסים את המתים וכו', ויק"ר פכ"ט מכנים בזו ומוציא בזו. בהשאילה ירושל' יבמות פ"א ד"ג. אתם מכניסים ראשי בין ההרים הגבוהים. ירו' ר"ה פ"א דנ"ז: למה אתם מכניסין עצמכם למספק הזה. ובהתפעל ב"ר רפי"ב מתכנסין ויוצאין ילקוט תהלים רמז תתל"א (בשם הפסיקתי) מתכנסין מה"ש אצל הקב"ה. ומענין שני פי' נשא אשה heirathen, ehelichen ברכות ט"ז סע"א הכונס את הבתולה וכו', כתוב' ג': ברביעי כונסה וכו' שם לכנוס בשלישי, שם י"א: י"ב. כנסה בחזקת בתולה, פ': וש"נ כְּנִסָּה,

ככר מצא רבינו נתן גי' המשובשת בפי' ר"ח מלת ב"ר (תחת בירושלמי) והוא טרח למצוא המקור שהוא בב"ר פ' ע"ג (לפנינו ע"ב) ואגב ריהטא לא דק היטב במ"כ כי משם אדרבה ראיה לסתור פירושו שהוא פי' ר"ח כאמור. ואולי הרגיש בזה רבינו בעצמו כי בעי' פעל רמז על ערך הנוכחי והוסיף להביא פ"א היפך לשיטתו דכאן וזה יען שחזר מפירוש זה כי מב"ר נדחה פירושו דכאן. ובכ"ז קצת צ"ע למה לא הביא רבינו ראיה לשיטתו דכאן מהגדה דתהלים שהביא לפעמים (בתשעה מקומות כמו שאראה לדעת אי"ה בספר מפתח לערוך השלם) כי בשו"ט מזמור ק"ד אי' בזה"ל ד"א ולעבודתו עדי ערב א"ר אבהו בשם ר"ל מכאן אמרו חכמים שתהא היציאה של בעל הבית והכניסה משל פועל שצריך הפועל שתזרח לו השמש בשדה במלאכתו וצריך בעל הבית שתהא (משקיע) [נ"ל משפיע] הפועל להיות בביתו ע"כ. וזה ממש כשיטת ר"ח ורבינו. שוב ראיתי בשט"מ לב"מ שהובאה בין יתר השטות (ראב"ד תוספו' הרשב"א, וריטב"א) גם שיטה אחת בזה"ל ואחרים פי' פועל בכניסתו למלאכה בבקר וכו' וכו' עד וזה פי' נכון וכן משמע במדרש תלים ולעבודתו עדי ערב מכאן אמרו חכז"ל שתהא היציאה של בע"ה והכניסה של פועל וכו' וכו' ושיהא בע"ה משפיע את הפועל בעיר ע"כ וכן אמרו בירו' עכ"ל, כל זה הביא בעל שט"מ בשם הריטב"א (ולפנינו בחי' הריטב"א לב"מ ליתא): ואולי תחת „ואחרים פי'" צ"ל ור"ח פי' ואז הכל על מקומו יבא בשלום. הארכתי בראותי כי בעל הפישב"ע לא הרגיש מכל הענין הנ"ל מאומה. ¹) בנו"ג בשעת ובכ"י פי ובתוספתי ברכות ספ"ז בעת ואולי כצ"ל גם בערוך. ²) כ"ה בדפ"ע חוץ מדפ"ר ושם דמכניסין וכ"ה המכניסין לפנינו אבל בב"ג כבדפ"ע שמכנסין ובכ"י פי ותוספי שם המכנסים.

שם ק״ט רע״א או כנוס או פטור. ירו׳ עירובין פ״ג דכ״א: ירו׳ גיטין ספ״ז דמ״ט. ומיכנסניך (בירוש׳ גיטין בט״ס ומנכסיך) ליום פלן . . ולא כנסתיך וכו׳, ירוש׳ כתובות רפ״א דכ״ד ע״ד בשכנס. ושם אילין דכנסין ארמלן צריך לכונסה (צ״ל לכונסן, וכ״ה בירו׳ יומא פ״א דל״ח סע״ד) מבעוד יום וכו׳, ירוש׳ יבמות רפ״א ד״ב: רצה לכנוס לשם תואר כונס לשם ממון כונס. ירוש׳ סוטה פ״ב די״ח: שומרת יבם וכְנוּסָה. נפעל ירוש׳ יבמות פ״ד ד״ו: קהל״ר ט׳, ט׳ היכנסי וגדלי את בני אחותיך ובשמחות פ״ז בהתפעל התכנסי ותגדלי וכי׳. והשם כְּנִיסָה בענין ראשון הפכו יציאה עיין ברכו׳ פ״ד מ״ב סוכה כ״ט. ירו׳ עירו׳ פ״ה דכ״ב ע״ג במד״ר פי״א. וכן בענין שני כתובו׳ פ״ח מ״ד בכניסתה . . ביציאתה. שם י״ב. ב״מ ק״ד. כניסתן לחופה. ושם המופשט הכנסה עיי״ע. — מיני כניסות ט״ד עיי״ע כבס ב׳] —

* כָּנַם (נ״ל מל״ע خنس ענין כבישה וכפיפה ע״י דריכה ein- zusammengedrückt sein) ירושל׳ עירובין פ״א די״ט: רואין אותו כילו הוא כנוּס, ירו׳ סוכה פ״א דנ״ב. אפי׳ כנוסה כמה וכו׳, מדות פ״ג מ״א כונס ועולה במדה זו. ובינוני פעול תוספת׳ אהלו׳ פ״א הַכָּנוּס בו עיי״ע שפוד. והשם כּוֹנֶס (בל״ע خانس) ירושלמי עירובין רפ״ז דכ״ד סע״ב עיין ערך כֶּבֶשׁ.

* כְּנַע (מל״מ כָּנַע קרוב להוראת כרע פי׳ ענין השפלת רוח sich beugen, demüthigen) בבינוני פְּעִיל ירו׳ תרומות ספי״א דמ״ח: על ידי דאינון כְּנִיעִין (הפכו פחיזין). אתפעל: מ״ק ט״ז: ולא אִיכַּנְעָא מקמיה ות״י מובלעת. ב״ר פל״ג לא איתכְּנַע . . איתכנעת מיניה. ירושל׳ תענית פ״ג דס״ו ע״ג מתכנעין . . לא מתכנעין עיי״ע דרום (ח״ג, קנ״א).

* כנעה (?) ירו׳ נדרים רפ״ג דל״ז סע״ד והא כנעה מלי קיטרין ט״ס וצ״ל נגעה פי׳ צומח הנקרא Minze עיי״ע מנתא וע׳ נענע. והח׳ לעווי טעה לומר שהוא כְּנָה!

* כְּנַעַן נאמר לשון כנען על שפת הסלאויים (slavisch) עיי״ע פרגין ומ״ש במבוא VII ועתה הוברר לי כי כבר משתמש בזה הדבור רגמ״ה ז״ל כי כן מצאתי בכמה מקומות בכ״י שהביא רגמ״ה זה הלשון ובפרט בפי׳ לחולין ד״מ לדף ח׳: (בקבוץ כ״י אנגייליקא דף פ״ד סע״א) לא ליסחוף איניש כפלי משמע זו כפלי שהוא נוטל מבשר אחד ואינו טְרֵיבוֹנוֹ ב ל ׳ כ נ ע ן וכו׳. לדף מ״ז: (בקובץ כ״י שם דף ש״ז:) מוריקא כרו שותא הומלון כמין בל׳ כנען. לדף נ״ד. (בקובץ כ״י דף שי״ב.) אינימא (מכסה) [מכפא] דידה וכו׳ פֶּלְצָה בל׳ כנען וכו׳. לדף ע״ו. (בקובץ כ״י דף של״ה.) ערקומא שקורין בלש׳ כנען טיג. והרבה משתמש בל׳ כנען האו״ז עיין ד״מ הל׳ חלה סי׳ רט״ז פרגין פי׳ בערוך מקוביצ״א בל׳ כנען ועיי״ע פרגין והגי׳. שם הל׳ חליצ׳ סי׳ תרס״ו והמנעל וכו׳ בל׳ כנען פט״א. הל׳ שבת ססי׳ ס״ב ברד..בל׳ כנען לוד. שם סי׳ ס״ז חגורות . . בל׳ כנען זקיב״ה, שם סי׳ ס״ח דפוס של מנעל בל׳ כנען קופיט״א, סי׳ ע״ח סק״ג פוקסת וכו׳ בל׳ כנען פוט״ץ ועיין סי׳ פ״ד ס״ק י׳ פוטי״ץ. סי׳ פ״ג ס״ק ט״ו עלוקות . . בלש׳ כנען פיוצ״י [1]). סי׳ פ״ד ס״ק ד׳ בת נפש . . בל׳ כנען זפונ״א. ה׳ יו״ט ר׳ סי׳ שס״ב תנור . . בל׳ כנען אוש״ג ועוד זולתם — ובענין הכנוי ל׳ כנען ערך לי מכתב ידידי הח׳ האכמוטה ראב״ד בוועספרים וכתב וז״ל עיינתי בע״מ של היינזיאוס והוא אמר ג״כ שמלת Sclave נגזרת מן Slave בעבור שהגרמנים מכרו שבויי הסלאוועז לעבדים ולשפחות . . וגם רמז יש על עבד עבדים ובמכתב לר׳ חסדאי אשר ערך למלך כוזר כתוב וז״ל ומהם (המלכים) מלך אשכנזי ומלך הגבלים שהם אל צקלאב ומלך קשטנטינה. והגבלים הם הסלאוועז ע״כ ועיין עוד מאמר אורהייטיש להח׳ שפיטצער ראב״ד בעססעק.

כָּנָף (מל״מ וכן בל״ע كنف בל״ס כְּנֵף, כֵּנְפָּא אבר Flügel, Arm, והושאל לפאת בגד וזולתו Zipfel, Saum ועוד עיין בפנים) בר״ג דיבמות (ד׳. ועיין מ״ט.) כנף שראה אביו לא יגלה. פי׳ אביו שאנס אשה וראה כנפיה לא יגלה אותו בנו. בפ׳ ערבי פסחים בגמרא ואפי׳ מן התמחוי (קי״ג.) מאה קרי בזוזא תותי כנפיך [2]) פי׳ [3]) ק׳ קרי בזוזא במתא ונזדמן לך קרא בשדה [אל תזלזל בו] [4]) והביאהו בידך. פ״א כשנותנין הוצאה מיד קח אותה. פ״א כשנותנין לך הוצאה בזול ותקנה אותה שים אותה תחת כנפיך שלא יראה אותה אחר ויהיה לך עין הרע [5]). בריש ואלו טרפות בגמ׳ פסוקת הגרגרת

---

[1]) וכן בלי׳ הונגרי Blutegel, piócza. [2]) וכ״ה באה״ת ושם ותותי. [3]) נ״ל שצ״ל קודם פי׳: ס״א ק׳ קרי ב ז ו ז א ב מ ת א וכ״ה לפנינו ושם הסדר במתא בזוזא אבל בפי׳ ר״ח אשר ממנו הועתק זה הפי׳ אי׳ כגי׳ רבינו. [4]) השלמתי מפי׳ ר״ח. [5]) קצת קרוב לזה הפי׳ בפירש״י ורשב״ם ע״ש. ודע כי שני הפירושים האחרונים בערוך עלו בגי׳ ראשנה בלא מלת במתא ולכן מהראוי לסדרם קודם פי׳ ק׳ קרי בזוזא במתא וכו׳ שהוא גי׳ ופי׳ ר״ח ודע עוד כי בכ״י מ׳ וא״פ מאה. קרי ב מ ע ה תותי כנפך, ובכ״י ב׳ מאה קרי בזוזא ו מ ע ה תותי כנפך וכתב בעל ד״ס (צד קע״ה) ואולי צ״ל במתא ע״כ ול״נ כי שתי גירסאות נתערבו כפי גי׳ אחת בזוזא וכפי גי׳ אחרת במעה וכ״י ב׳ כללן יחד ואח״כ נשתבש במעה להיות: במתא

(חולין מ"ה.) כל הצואר כולו כשר לשחיטה מטבעת גדולה ועד כנף[1]) הריאה התחתונה. פירוש קצה הריאה כדכתיב (ישעיה כ"ד, ט"ז) מכנף הארץ[2]). ובפ' אחרון דפרה (פי"ב מ"ה) היה טהור אוחז בקרדום טמא בכנפו[3]) פי' כדכתיב (חגי ב', י"ב) בכנף בגדו[4]) הטהור אוחז הוא בקרדום הטמא כמקצתו ומזה עליו. בכלי מתכות פי"א בכלים (מ"ו) סומפוניא[5]) אם יש בה בית קיבול כנפים בין כך ובין כך טמאה וזהו צורתו [6]). ובפרק י"ד (כלי' י"ד, מ"ד) העול של מתכת והקטרב והכנפיים המקבלות את הרצועות פי' ראשי העול יש בהם שני הורין ובשני הנקבים שני עצים ובראש כל נקב עץ מכניסין לשם הרצועות שמושכין הבקר[7]). בבכורות בפ' עד כמה בס"ג (ל':) מקבלין לכנפיים ואח"כ מקבלין לטהרות. בתוספת' דמאי בפ' האורז[8]) (פ"ב וכן בירו' דמאי פ"ב דכ"ג רע"א) פי' „לנטילת ידים אם קיבל עליו להזהר שלא לאכול בלא נטילת ידים ובכל דבר שצריך נטילת ידים אח"כ מקבלין אותן לטהרות לאכול חולין בטהרה"[9]). יונה כנפיה מגינות עליה (שבת מ"ט.) כבר פירש' בערך יון. *[אחי"ה וציון משבת שם וק"ל. אלישע בעל כנפים עיי"ע בעל כנפים ח"ב. קמ"ו. וש"נ — פי' כנף כמו אגף וגף במספר זוגי אגפיים נאמר לא רק מעופות כי אם מאדם וכלים כמו שפי' רבינו לנכון בע' אגף ב' (ח"א, ב"ו) וע' גף י' וי"א (ח"ב של"ו והלאה) ואלה הן קצת דוגמאות לכל הוראה והוראה. נאמר א) מעופות ד"מ כלים פי"ז מי"ד עיי"ע עז ב', תענית כ"ב. כנף אחד עיין פירוש רש"י וד"ס תענית צד ס"ג סע"ב. ועיין עוד במתורגמן כנף א'. ב) מאדם כמו בל"פ ﺩﻧﻚ פי' כנף של עוף ויד של אדם Hand, Extremitäten ובזו ההוראה כנף כמו כף ד"מ נזיר מ"ו: תורת הנזיר בין שיש לו כפים ובין שאין לו כפים (בענין תנופה עיין פירש"י) ותחת זה בירו' נזיר ספ"ד דנ"ה ע"ג בין שיש לו כנפים בין שאין לו כנפים. וזה מקבלין כנפיים בכורות ותוספ' הנ"ל פי' נטילת ידים כפי' הרגמ"ה וכן בפירש"י שיטול ידיו וכו', וכן עולה מפי' הרמב"ם שפי' טהרת הידים אבל בפי' אה"צ למהרז"ף בירו' דמאי הנ"ל פי' מל' כנופיא (עיי"ע הבא אח"ז). ולדעתי נקרא אלישע בעל כנפים שהיה זהיר בנטילת ידים וזה מה שאי' בשבת שם תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים ובירו' ברכות פ"ב ד"ד סע"ג כל שאינו כאלישע בעל כנפים לא ילבש תפילין ולדעת מהרז"ף באה"צ שם היא הוספת הגאונים. ועוד בהוראת יד: בשבת ה' רע"א דילמא דפשיט כנפיה וקיבלה פי' הושיט ידו ורש"י פי' בע"א. ג) מבהמה פסחים פ"ד. ראשי הכנפים עיין ערך סהס במו"ע. מריאה עיין לעיל בציון מחולין. ובויק"ר רפי"ח נדרש הראות (קהלת י"ב, ג') אלו כנפי הריאה וכו' ולפע"ד זה מה שתרג' אונקלוס והראה (דברים י"ד, י"ג): בת כנפא פירוש שיש לה ריאה חזקה. ד) מכלים ופירושו כמו בל"ע וסו' הרשומה בתחלת הערך פי' קצה האחרון עיין כלים ופרה הנ"ל, כלים פי"ד מ"ה וכנפים העשויות לנוי — ובמקרא הושאל כנף לכמה ענינים עיין רד"ק בשרשים. וכמשפט ל"מ נדרש כנף ברות רבה פ' ישלם: שיש כנפים לארץ..וכנפים לשמש . . כנפים לחיות..כנפים לכרובים..וכנפים לשרפים. ובפסיקת' דר"כ ר"פ נחמו (צד קכ"ד) אי' עוד כנפים לשחר. והובאו שם ושם מקראות לכל אחד ואחד. ועוד בדרך ל"מ (תהלים ל"ו, ח') בצל כנפיך יחסיון הושאל למחסה השכינה בדבור: כנפי השכינה שבת ל"א. סוטה י"ג: סנהדרין צ"ו. ע"ז י"ג: ב"ר ס"פ מ"ז ויק"ר פ"ב ירו' סנהד' פ"ב ד"כ ע"ג. ירו' ע"ז פ"א דל"ט ע"ב וע"ג ושם ג"כ כנפות שמים מכילת' בשלח סוף פרש' ב' תחת כנפי אביהם שבשמים. והוא לפע"ד מל"ע ﻛﻨﻒ צל ומחסה, ועוד פי' בל"ע ﻛﻨﻴﻒ מכסה Decke והפעל ממנו מכסה ומזה נבין דרוש ולא יכנף (ישעיה ל', כ') בפסיקת' דר"כ (צד כ"ט) תנחומ' סוף תצא ילק' בשלח ר' רס"ה כל זמן שזרעו של עמלק קיים בעולם כביכול כאלו כנף מכסה את הפנים אבד זרעו של עמלק מן העולם ניטלת הכנף שנאמר ולא יכנף וגו' וכן נאמר בל' נקיה מנשואין גלה כנף = פרש כנף כמו ברכות ג', ט' ופרשת כנפך על אמתך עיין רש"י וראב"ע שם וכן ביחזק' ט"ז,

---

1) בנו"ג עד כנפי. 2) ורש"י פי' אוני ריאה. 3) וכן הוא בפירוש רה"ג בסד"ט 20 וכן מובח מר"ש ובנו"ג אוחז הוא הטהור בקרדום הטמא ובבנפו, וגי' בכנפו גם במשנה שבמשניות. 4) וכ"ה בפי' רה"ג ונראה שהוא מקוטע ויש להשלימו מערוך והמו"ל לא הרגישו. 5) בנו"ג סימפוניה ובתוספ' כלים ב"מ פ"א ובע' סמפון ג' באל"ף בסוף ובפי' הרמב"ם סמפונין. 6) כ"ה בכ"י ב"ר וקרוב לה בכ"י פאריז וכן בכ"י ה"ב ובכ"י ל"ד: ובב"י ו"ו חסר וכן נפקד בכל דפוסי הערוך אע"ג שבדפ"ר איתא תיבות: וזהו צורתו. 7) הועתק קצת מפירוש רה"ג בסד"ט 10 ושם באריבות קצת יותר ובולו נעתק מלה במלה בע' קטרב לכן מה שהגיה המו"ל בדברי רה"ג טעות הוא ונעלם מעיניו ע' קטרב אבל מר"ש לכאורה ראיה לתקונו ע"ש. 8) בדפ"ר בט"ס האור. 9) עד כאן הועתק מלה במלה מפי' רגמ"ה כ"י לבכורות (בקובץ כ"י אנגי' דף צ"ד סע"א).

ח' ואפרש כנפי עליך ואכסה ערותך לכן נקרא בלרז"ל כנף חֵיק Schooss ב"ב י"ב: בת רב חסדא הוה יתבה בכנפיה דאביה ופי' רגמ"ה כ"י לב"ב כנפיה: חיק, ושם נ"ח רע"א גאני בכנפה דשרה עיי"ע גן ב' (ורש"י פי' בין זרועותיה, מענין הוראה שניה דלעיל). ב"מ פ"ה רע"א תליא לרישיה בכנפיה דרבי פי' החביא את ראשו בחיקו של רבי (ורש"י פי' תחת כנפי כסותו). ואולי כנף בזו ההוראה נגזר מל"י κόλπος (ול' ונו"ן מתחלפות כידוע) וכן העתיקו ע' זקנים חֵיק (בראשית ט"ז, ה', במדבר י"א, י"ב; דברים י"ג, ז'; כ"ח, נ"ד, נ"ו; ש"ב י"ב, ח'; ירמיה ל"ב, י"ח)] —

כְּנַף (פירוש קבץ sammeln כִּינוּפְיָא מל"ע قنب, قنف קבוץ אנשים Volkshaufen, Versammlung) בפ' במה אשה בגמ' סנדל (שבת ס' רע"ב) בשבת מאי טעמא דאיכא כינופיא. בפ' הוציאו לו בגמ' נטל את המחתה (יומא נ"א.) אי משום דאתי בכינופיא פי' בבוא כל ישראל לחוג. בפ' ראהו בית דין בגמ' בתעניות (ר"ה כ"ז.) אי בעית אימא כל כינופיא דכסף שנאמר (במדבר י', ב') עשה לך שתי חצוצרות כסף. בפ"ק דגיטין בגמרא כל השטרות (י"א.) רבינא סבר לאכשורי בכינופיא[1] דארמאי א"ל רפרם ערכאות תנן. פי' שמתקבצין לצוותא בעלמא לאו מושב בית דין. — (א"ב תרג' יקבץ און לו (תהלים מ"א, ז') יכנוף[2] עלא ליה והוא ל"מ לפי דעת קצת המפרשים ולא יכנף עוד (את) מוריך (ישעי' ל', כ'). *[אחי"ה כ"ה דעת רד"ק לא יאסף ולא יעצר, וכן בפשיט' נכנש, וכן בתרג' כ"י תהלים הנ"ל יכנוס ופי' כמו יכנוש ענין קבוץ וצבירה וכן פירש"י שבת ע"ג סע"ב האי מאן דכניף וכו' פירש"י שצבר. סנהד' כ"ט: כניפי.. כנפינהו פירש"י קיבצום. תענית כ"ג סע"ב (ניכניף) [בכ"י ש"ס ליכנוף], ע"ז י"ט: כנוף ואתי כ"ע, ב"ק קי"ג, וכי לדידכו כנופיכו ופירש"י הקהלתי אתכם. באפעל ובפעל גיטין כ' סע"א כנופי מכניף כ"ה בע' רשם ע"ש ובנו"ג מיכנף, ביצה ל"ג סע"ב מחזי כמאן דמכניף כ"ה בדפ' שונצ' ובכ"י ש"ס (ד"ס צד מ"ה.) ובאו"ז ה' יו"ט סי' שס"ב ובחי' הרשב"א ובנו"ג מכניא, ברכות נ"ח סע"ב דמכנפי. שבת קמ"ז. כל אדעתא דלכנופי אסור. אתפעל תרג' שה"ש ח', ז' ואי מתכנפין. לדעת מהרז"ף מזה הענין מקבלין כנפיים עיי"ע הקודם] —

כִּנַּר (כִּינָרָא, כִּנָּרָא בל"פ كنار והועתק לל"ע ויוני (עיין בפנים) ונקרא בלא"ש Lotus, Christdorn ור"ב פי' בע"א עיין למטה) בפ' ערבי פסחים בגמ' לא יפחתו לו (קי"א רע"ב) ה' טולי קשי[3] הוו טולא דדיקלא יחידאה וטולא דכינרא. בפ' חזקת הבתים בגמ' (עדים) [צ"ל ערים][4] אין לו[5] חזקה (ב"ב מ"ח:) טבי תלא[6] לפפי[7] אכינרא פי' שם אילן[8]. בפ' כיצד מברכין בגמרא הנובלות (ברכות מ' סע"ב) רימין[9] כינרי פירשנו בערך רימין[10] בר"ג דמגלה (ו'.) כנרת זו גנוסר ולמה נקרא שמו כנרת דמתיקי פירחא[11] ככינרא פי' כפרי של כנרת[12]. פי' אחר כי קלא דכינרא די מהני[13] למאן דשמע קליה[14]. — (א"ב בנוסחאות דידן כתב רימין כנדי ובל"י ורו' כונר מין אילן עושה פרי). *[אחי"ה ר"ב כיון לל"י ורומי' Artischoke, κινάρα, cinara וכ"ה דעת לעווי והנכון מ"ש לעף (פפלאנצען 284) כי הוא ל"פ וע' كنار וממנו בל"י κόναρος (κόνναρος) עץ ממיני קוצים ופרח תמיד ונקרא בל"ר zizyphus spina ופריו הוא הנקרא בל"י Lotus, λωτός ולדעתי על תכונת העץ שעומד ופורח תמיד כיון הלשון (כפי גי' רבינו דמתיקי פירחא ככינרא אבל מפי' רבינו כפרי משמע שגרס פירהא כגי' כ"י ש"ס ומלשון פרי. ובנו"ג דמתיקי פירא כקלא דכינרי וקשה להלמו דמה מתיקות הפרי אצל מתיקות כלי שיר כנור אשר על כן רוצה משכיל אחד (במ"ע מהרז"ף חט"ו, ע') לומר כי איזה כותב דלא גמיר הגיה כן כקלא דכינרא במקום ככינרא יען שנגרר אחר פ"א בערוך ולעף מסכים עמו אבל אין נ"ל כי אדרבה פ"א בערוך מיוסד על גירסא אחרת: כי קלא דכינרא וזה פי' די מהני וכו' יען שחשב רבינו כי מלת קלא הוא קול וכינרא הוא כלי זמר כנור (עיי"ע הבא) אבל בכ"י א"פ (ד"ס מגילה צד ח'.) הגי' משום דמתיקי פירהא כקוליא דכינרא ואינו ט"ס כדעת בעל ד"ס כי אם לפע"ד קוליא הוא ל"י καυλός = caulis עוקץ Stengel וא"כ

[1]) וכ"ה ברש"י, ובנו"ג בכנופיאתה. [2]) בנו"ג יכסוף. [3]) עיי"ע טל ג' בח"ג, ל"ב הערה 10. [4]) והוא כגי' רבינו עיי"ע ערס ד' ובנו"ג ארים. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ר ובשדפ"ע להם. [6]) בכ"י ו"ו תלת! [7]) וכ"ה בכ"י ש"ס ובנו"ג טאבא בכ"י א"פ טבאי.. לפאפי. [8]) בדפ"ר האילן. [9]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בע' רמי ובדמאי פ"א מ"א, ובדפוסי ערוך האחרונים רימון. [10]) כ"ה לנכון בדפ"ר ואמ' וכונתו על ע' רמי, ובדפ"ע רימון. [11]) כ"ה בכ"י ל"ד וכ"ה בכ"י ש"ס מינכען ובד' פיזרו ושם ושם פירהא אבל בדפ"ע פירה. [12]) נ"ל שצ"ל כנרא. [13]) כ"ה לנכון בדפ' וויניציא; ובדפ"ר ופיז' בתיבה אחת דימהני, ובדפ' אמ' דמיהני. [14]) בדפ"ר לי' קליה.

שני ענינים נכללים בו א׳) כי מתוקים פירי דכינרא, ב׳) כי הם כקוליא דכינרא ועפ״י זה פי׳ רבינו. ושני ענינים מצאתי באמת בפליניאוס מתכונת וסגולת הצומח לוטוס והרבה לספר (פי״ג, ל״ב; ט״ז כ״ג) מרוב מתיקות של לוטוס ובמקום ראישון הוסיף לומר Ligno colos niger. Ad tibiarum cantus expetitur נשמע מזה כי מעוקץ של כינרא (שהוא לוטוס) היו רגילים לעשות מיני כלי זמר חלילים וכיוצא בזה, ושם הוסיף עוד לדבר כי באיטליא נקראו cerasi ובמקום שני אמר וז״ל: lotos, sive faba Graeca, quam Romae a suavitate fructus silvestus quidem sed cerasorum paene natura loton appellant כלומר לוטוס המכונה פול יוני (גריקא) והוא כמעט מטעם של פרי ציראזי (קירשען) מרוב מתקו נקרא לוטוס. ומעתה נוכל לפרש הלעז בע׳ רמי אשר שם פי׳ הערוך הרימין (דמאי א׳, א׳) פולצרקי (כ״י ל״ד ה״ב וב״ר) ובכתב יד עיקרי התלמוד לזכות בשם הערוך פול צרקי (בשתי תיבות) והוא לפע״ד פול = faba וצרקי = cerasi או אולי לפי דפוסי הערוך פולצראקי צ״ל פול גראקי וזהו ממש faba Graeca של פליניאוס וגם רימין קצת מעיד על זה כי בל״פ يونان פי׳ = graecus (יוני) וקראו צומח הלז ככה בפי ההמון אבל דע כי בכ״י פ׳ גורס בברכו׳ מ׳: הדימין כינרי ולפ״ד גם זה נכון כי בל״י ἥδυμον פי׳ מתוק ויאות הכנוי הזה ללוטוס, אבל ג׳ כנדי בברכות, כנרא בפסחים, בנדא בכ״י ש״ס לב״ב בודאי ט״ס הוא והגי׳ היותר מעולה כנארא כגי׳ כ״י ב׳ בפסחים או כנרא כגי׳ כ״י א״פ בפסחים וכ״י ה׳ בב״ב (עיין ד״ס שם ושם) וזו הכתיבה עולה יפה עם משפט כתיבת מלה פרסי׳ הנ״ל. והקבוץ בירו׳ מגילה פ״א ד״ע. מגדלות כינרים] —

כִּנּוֹר (ידוע מל״ט וכן בל״ע كنارة בל״ס כֶּנָּרָא ובל׳ פעניקיא כִּנֹּר והושאל לל״י κινύρα, κιννύρα כלי נגון כמו נבל (Harfe, Guitarre בר״ג דברכות (ג׳ סע״ב) כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד כיון שהגיע חצות לילה רוח צפונית מנשבת בו [1]) שבאותו הלילה שיצאו ישראל ממצרים נשבה רוח צפונית בחצי הלילה וכך מנהגה לנשב בכל חצי הלילה ותנא בר״ג דפרק הערל (יבמות ע״ב רע״א) כל אותן מ׳ שנה שהיו ישראל במדבר לא היה יום שלא נשכה בו רוח צפונית בחצי הלילה איכא דאמרי שהקב״ה מטייל בגן עדן עד חצי הלילה ואחר חצי הלילה הולך לו ורוח צפונית מנשבת מיד בכל העולם איכ׳ דאמרי בכל לילה מחצות לילה ועד שחרית מנשבת רוח צפונית לפי שד׳ רוחות מנשבות בכל יום ורוח מערבית מתחלת הלילה ועד חציה ורוח צפונית מחצות לילה ועד שחרית ורוח מזרחית מתחלת היום ועד חציו רוח דרומית מחצי היום ועד ערבית כדאמרינן בפ׳ לא יחפור (ב״ב כ״ה.) אמר רב חנן בר אבא [2]) ד׳ רוחות מנשבות בכל יום ויום [וכו׳] [3]) והיה לדוד חלון פתוח (מרוח) [צ״ל לרוח] צפונית על מטתו וכיון שמגיע חצות לילה היה מנשב מצפון הרוח בשערות הכנור ומנגן מאיליו. *[אחי״ה כוונת רבינו על ירו׳ ברכות הנ״ל אע״ג שלא הביאו ואולי ראה כל הפי׳ באחד מפירושים אשר נגרר אחריהם ועוד ידוע כי בעל הערוך לא הביא את הירושלמי לפרשו בפני עצמו כעין מה שמפרש המשנה עיין קצת דוגמאות בזה הענין סוף מבוא הירושלמי למהרז״ף. והצעת הירו׳ ארוכה יתר מזו של בבלי ועיין ג״כ פסדר״כ ויהי בחצי צד ס״ב: ופסיק׳ רבתי פי״ז איכ״ר פ׳ קומי תנחו׳ בהעלתך סי׳ י׳ רות רבה פ״ו פ׳ חצות לילה תנא דבא״ר פי״ח צד ס״ה. ילק׳ תהלים הנ״ל ורמז תתס״ז ורמז תתע״ו. והנה לפי הצעת הבבלי וקצת המדרשים הנ״ל היה נגון הכנור בחצות לילה על דרך פלא אולם לפי הירו׳ ופסיקת׳ היה זה מעשה חושב כי נתלה הכנור נגד החלון הַפתוח לצד צפון עיין הערת ר״ש באבער בפסיק׳ שם. ורה״ג פי׳ בע״א בדרך טבע כנור של דוד עיי״ע אדק ח״א, ל״ז ומ״ש. ובלי ספק בעל המאמר הנ״ל היטב ידע ככר תכונת כינור הנקרא Aeolsharfe שהוא מנגן מאיליו בהיות מופנה לרוח עיין וויעזנער שאליען ברכות 7, לעבענסאלטער ללעף 316 — מקצת מקומות של מקרא מוכח כי כנור היה כלי שיר אשר היה מנגן המנגן ביד (עיין ש״א ט״ז. כ״ג; י״ח, י׳; י״ט, ט׳) אבל לדעת בן מתתיהו (קדמוניות ז׳, י״ב, ג׳) היו מכין אותו בשבט (πλῆκτρον) והיה לכנור בימיו עשרה נימין אבל בזמן חכמי התלמוד היה לו רק שבעה ערכין י״ג: ר׳ יהודה אומר כנור של מקדש של שבעה נימין

---

[1]) וכ״ה בסנהד׳ ט״ז סע״א וכ״ה בילק׳ תהלים נ״ו ר׳ רמז תשע״ו בשם ברכות הנ״ל אבל בנו״ג שם ב א (ובכ״י ש״ס באת) רוח צפונית וכו׳ ובירו׳ ברכות פ״א ד״ב ע״ד אי׳ כנור היה תלוי כנגד חלונותיו של דוד והיה רוח צפונית מנשבת בלילה ומנפנפת בו והיה מנגן מאליו. [2]) וכ״ה בתש׳ שערי תשובה סי׳ ע״ג ובתש׳ הגאונים דפ׳ ליק סי׳ ל״ב ששם הובאה כל תש׳ רה״ג אי׳ רבא כדאי׳ בב״ב לפי גי׳ כ״י ש״ס ובגיטין ל״א: ושם עוד אמר רב. [3]) כצ״ל כי מכאן עד סוף הערך הוסיף רבינו לפרש ציון מברכות.

היה, ותוספ' שם פ"ב ר' יהודה אומר שבע נימין בכנור ב ז מ ן ה ז ה. וגם נראה מזה שהיו לכנור חוטין Saiten ועיין עוד ע' נם ג' ציון מעירובין ק"ב: וק"ג. תואר של כנור היתה כמו Lyra שלנו ולדעת גרעטץ מ"ע ח"ל 245 יש לים כנרת זו התמונה ולפי דעתו מתואר על שמו גם הכנור. והקבוץ כנורות תוספת' ערכין רפ"ב ועיי"ע נבל א'. וש"נ הקבוץ כנורות, אבל גם בל"ז כינורים פסיק' רבתי פכ"ו] —

כנר (?) (ויותר טוב בַּנָּר והקבוץ בַּנָּרִיוֹת Bade-kleider עיי"ע בנרי ח"ב, קכ"ז ומ"ש) בב"ר פרשת מ"ו (מ"ה) ותעניה שרי: דליים [1]) וכנריות נתנה למרחץ. — (א"ב בגרסאות שלנו כתוב בנריות ויהיה הפירוש כמו בלנריות ויהיה בנריות ובלרי ובלנרי הכל אחד אשר ענינם מטפחות מיוחדות בבית המרחץ לנשים [2]).

כְּנַשׁ (בל"ם וכן בל"ע كنس מכבד הבית או הרחבה ausfegen, kehren והתואר כְּנוֹשָׁאָה בל"ע كناس der Ausfegende) כנשאי [3]) וזלוחאי (חולין ס' רע"א) כבר פירשנו בע' זלח. בר"ג דפרק אלו מ צ י א ו ת [4]) (ב"מ כ"א:) הכא בכנִישתא דבי דרי עסיקינן דאבידה מדעת היא. פי' בכיבוד הגרנות כשמכבדין הגורן בשעה שמפנין התבואה מן הגורן. *[אחי"ה וכתב בהפשב"ע לפנינו אי' הכא במכנשתא דביזרי עסיקינן ורש"י לא פירש כלום ע"כ אמת כי כ"ה לפנינו אבל לפום ריהטא נעלם מעיני הגאון כי בדף כ"א עמוד א' אי' לנכון במכנשתא ד ב י ד ר י [5]) עסקינן ופירש"י בשעת אסיפת גרנות וכו'. ולכן לא היה צריך לרש"י לכפול פירושו בדף כ"א: כי בודאי גם ישם ככה גרס וכ"ה בגי' הב"ה וכן מוכח משמ"מ בסוגי' עש"ה. וגי' רבינו עולה יותר עם הוראת המלה הערבית כי כיבוד הבית בל"ע كناسة אבל מכנשתא = مكنسة נקרא המכבד Besen. והפעל ממנו חולין שם: אתא זיקא כנשיה לימא. ב"מ פ"ה. הוה קא כנשא . . וקא כנ[...]א להו ופירש"י מכבדת הבית] —

* כְּנַשׁ (מל"ם ונרדף עם כנס ענין קביצה ואסיפה sammeln, ein- versammeln השם כְּנִישָׁא כְּנִישְׁתָּא בל"ם כנושתא Versammlungsort, Schule Synagoge) ירו' ברכות ספ"ט די"ד רע"ד בשעה דמכנשין בדר ובשעה דמבדרין כנוש, ושם ואם לאו כנוש ובתוספתא ברכות ספ"ז הגי' המכנסין עיי"ע כנס, וע' בדר. ירו' מ"ש ספ"ד דנ"ה ע"ג מה דאת זרע לית את כנש מה דאת מיליד לית את קבר. ויק"ר פכ"ה היא (תרנגולתא) מכנשא להון וכו'. והרבה בתרגום עיין במתורגמן ואצל לעווי. ועוד כמו אסף בלשון מקרא ענין פטירה עיין תנחומא כי תצא סימן ד', פסיקתא דר"כ דכ"ג. איתכניש (מתכנש) ילק' תהלי' ר' תתס"ח מתכניש והשם כְּנָשָׁא וכ"ה בל"ס תרגום האסיף (שמות ל"ד, כ"ב) הגא דכנשא, ותרג' לנוים (בראשית י"ז, ט"ז) ותהי לִכְנִשָׁן (ובתר"י א' לכינשין). ובית אסיפה הן ללימוד הן לתפילה נקרא כנישא, כנישתא (= כְּנִיסָה, כְּנֶסֶת) ד"מ ירוש' מ"ק פ"ג דפ"א ע"ד עברה קומי חדא כנישא. ותרג' עצירה (יואל א', י"ד) כנישא. ויותר רגיל כנישתא א') ל ל י מ ו ד בבית הספר עיין ברכות י"ז סע"א בבי כנישתא ירושל' חלה פ"א דנ"ז: לא ניעל בנינן לכנישתא וכו'. ב') לעיון ת פ י ל ה ב"ר פ"ו; ירושלמי כלאים פ"ט דל"ב: ירו' כתובות פי"ב דל"ה ע"ג תטני עשרה כְּנִישָׁן ובקהל"ר ט', י' אי' כְּנִישְׁתָּא. ל א ס י פ ה אזיל לכנישתא ירושלמי ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג; אזיל צור כנישתא ירו' פיא' פ"א דט"ו ע"ד או ל ת ל מ ו ד ת ו ר ה עיי"ע בי כנישתא (ח"ב, ג') וש"נ. וייש מהן היו מתוארין ד"מ מגילה כ"ו סע"ב בי כנישתא דרומאי כ"ה בדפ' פיז' וויניציא וכ"י ש"ס (עיין ד"ס שם צד ס"ח:), שם כ"ט. כנישתא דהוצל עיי"ע הוצל, שם ור"ה כ"ד: בי כנישתא דשף ויתיב בנהרדעא עיי"ע שף ב'. ירו' שבת פ"ו ד"ח. כנישתא דבבלאי, ירו' שקלים רפ"ז ד"נ ע"ג כנישתא דכולי (בולי), פסיקת' דר"כ צ'. כנישתא דמגדלא. ירו' ביכורים פ"ג דס"ה ע"ד בכנישתא מדרתא. ירוש' סנהדרין רפ"א די"ח. בכנישתא מדרתא דקיסרין ואולי הוא כמו בי מדרי (ח"ב, נ"א) כלומר בית הכנסת בקסרין שבנוי במורד אבל בירו' נזיר פ"ז דנ"ו. בכנישתא מרדתא דקיסרין ולדעת גרעטץ (קורות היהודים ח"ד מהדורא ב' צד 313) זו עיקר הגי' והעתקתו Revolutionssynagoge. (ועיין ערך מרד). והקבוץ ירושלמי שקלים סוף פרק ה' דף מ"ט: אילין כְּנִישְׁתָּא דלוד. תרגום דברי הימים א' ח', ל"ג בתי כנישתיא וצ"ל כנִישָׁתָא — תרג' שה"ש ו', ה' חכימי כנישתא רבתא, ושם ז', ג' אנשי כנישתא רבתא פירוש אנשי כנסת הגדולה עיי"ע כנם. — מכנשתא בע' הקודם לדעת רש"י מזה הענין פי' אסיפה] —

[1]) ובמו"ע ע' בנר גרס דליות ויותר טוב דְּלָיִים קבוץ מן דְּלִי. [2]) והדין עם ר"ב עיי"ע הנ"ל וע' בלנרי ח"ב, ק' ולעווי טעה בגזרת כנריות וכבר השיג עליו פליישער בהוספותיו II, 453. בדפ"ר הערך מקוטע כי לי' דליים וגרס כנורות נשאה. [3]) בערך זלח כנושאי וכ"ה לפנינו. [4]) בדפ"ר בטעות: טרפות. [5]) ועיי"ע בח"ב, מ"ט.

כנשר (= כִּינְשָׁרָא כמו כישור בל״מ פלך Spinn-rocken) ידיה שלחה בכישור (משלי ל״א, י״ט) תרגומו ידהא פשטה בכינשרא. *[אחי״ה בדפ״ר בכונשרא וכ״ה בקצת דפוסי התרגו׳ אבל בכ״י תרג׳ כגי׳ הערוך הנ״ל וכתב רד״ק בשרשים שרש כשר וז״ל . . בכישור הוא שקורין ורטי״ל כלומר שמשימין אותו בראש הפלך כדי לישר המטוה והוא נגזר מהענין הראשון ע״כ כלומר מן כשר שנרדף עם ישר והלע״ז הוא verteil, vertel עיין המו״ל שם ובתיזורום לגיזיניאום II, 722 וכן בפי׳ רש״י במשלי: בכישור שקורין ווירטיל[1]) בלע״ז המכשיר את הפלך לטוות] —

כנשר (= כּוּנְשְׁרָא אולי הורכב מן ל״פ کون، کن אחור ומן ל״ע سر בל״ס שֵׁרָא ועברי שֹׁר וא״כ כנשר Bauchknoten, Nabel ברילל במ״ע ח״א, 207) תרג׳ רפאות תהי לשריך (משלי ג׳, ח׳) אסותא תהי לכונשרך[2]).

כנת (= כַּנְתָּא נ״ל מל״פ کنده סל Korb או לפי פירוש רבינו מל״י κανήτιον סל קטן מגמי Binsenrohr) בר״ג דפ׳ דייני גזילות (כתובו׳ ק״ה סע״ב) רב ענן איתי ליה כנת גברא כנתא (דגילדאי׳ [צ״ל דגילדני][3]). בס״ג דפ״ק דסוכה (כ׳:) חזו לכנתא דפירי. בפ׳ האשה רבה בגמ׳ האשה (יבמות צ״ג.) ר׳ ינאי הוי ליה ההוא אריסא דהוי מייתי ליה כנתא דפירי כל מעלי שבתא[4]) פי׳ חוצלות של שעם ושל גמי חזו לתפרן ולעשות מהן כנתא שהיא כלכלה דפירי. (א״ב פי׳ בל״י סל וטנא). *[אחי״ה אולי כיון למלה יוני׳ הרשומה אבל אז היה לו להוסיף טנא שנעשה מן גמי או שעם כפי׳ הערוך ומלה הנ״ל היא ל׳ קלילה מן κάννα פי׳ גמי וסל ממנו. או אולי כיון ר״ב לל״י κανοῦν, κάλαθος פי׳ סל. וגם ל״פ הנ״ל ענינו כן ובנו״ג בסוכה כינתא ובכ״י ש״ם בנתא וצ״ל כנתא וכ״ה בכתובות ק״ה: כנתא דפירי ופירש״י סל פירות] —

כנת (= כּוּנְתָּא Dinkel, Spelt כונתא דגן מעליא הוא (מ״ק י״ג:) כבר פירשנו בערך כונת. *[אחי״ה בע׳ כונתא (אחר ע׳ כון ע״ש) לא הביא זה המאמר כי אם הא דרב דימי ואולי רבינו כיון בזה הערך רק להעיר על מלת כונתא ולא כיון לה כאלו היה מפרש הציון הנ״ל, ונ״ל כי רבינו שכחו מלהביא בע׳ כונתא על כן בא להשלים עתה בסיום הערכים של בעלי שתי אותיות כ ן ודוגמתו תראה בע׳ אם ד׳ (ח״א קי״א:) ועיין ערך כם צד 271] —

כַּנְתָּא (Mitteldarm) הדורא דכנתא (חולין מ״ח: קי״ג.) עיי״ע הדר. *[אחי״ה וכבר רמזתי בע׳ הדורא (ח״ג קפ״ח) על ל״פ כי کان کون کن (עיי״ע כנשר ב׳) מורה אחור ואצל רז״ל בט, במושג מה דעמו היינו בני מעים האמצעות וכן בל״ס: כַּנָּא כַּנְתָּא פי׳ האחור והיינו פי הטבעת, ועיין ברילל במ״ע א׳ 207. ורבינו לועז בע׳ הדורא: כנתא . . אינטריליי״ו והוא ממש ל״צ עפ״י הלע״ז של רגמ״ה אשר אחריו נגרר כי בהיותו לאי״ט היה צריך לכתוב אינטיורא = interiora פי׳ דקין Eingeweide, ועוד לועז פעם שנית אינטריל[5]) בע׳ פטר ב׳ ושם מצויין גיטין ס״ט סע״א: כנתא פטירתא. והסמיכות כנת מעיא הובא בע׳ כרוכה מויק״ר פ״ג וזו הגי׳ עיקרית וכ״ה בילק׳ קהלת עיין ערך כרוכה ולא בנת מעיא כדאי׳ בכ״י ו״ו ובספרים שלנו] —

כְּנָוָתָ[א] (לדעת המפרשים חברים וסיועות ולפע״ד מל״פ کن שהוא צווי במקום בינוני מן کردن פירוש עובד וא״כ כְּנָוָתָא Mitarbeiter, Genosse) בעזרא (ד׳, ז׳) ושאר כנותיו[6]) פי׳ חבורה. *[אחי״ה וכן שם ט׳. ושם י״ז ושאר כְּנָוָתְהוֹן, ושם כ״ג וכנותהון וכן ה׳, ג׳ ו׳, ו׳. י״ג. והוא בקבוץ עם הכינויים לכן צ״ל בראש הערוך כנותא ולא כנות כגי ר״ב ובל״ם נמצא גם היחיד כְּנָתָא ופי׳ מי שהוא חבר בעבודה וע׳ זקנים העתיקו σύνδουλος והמפרשים פי׳ לנכון חברים, רעים וסיועות אבל לגזרה מפעל כנה כדעת גיזיני׳, פירשט. לעווי לא מוחוור בעיני ולדעתי הוא מל״פ הנ״ל ושעורו חבר בעבודה ובפקידה Amtsgenosse ובעל מצודת ציון מפרש על פי גי׳ רבינו בע׳ כן א׳ בכנותהון (כריתו׳ ג׳.) וטעות היא כי גי׳ ופירוש רבינו הוא בע״א ע״ש] —

* כנתי יומא פ״ד רע״א מין לחש זה עיי״ע קנדי.

כם (= כִּסֵּא ידוע מל״מ שם לכלי מושב ובל״ס כוּרְסֵא, כוּרְסְיָא ובל״ע کرسی Sessel, Stuhl, Thron) בפ׳ ד׳ דזבין (מ״ד) על שני כסיות פירוש „לשון רבים כסיות כדכתי׳ (ישעיה י״ד, ט׳) הקים מכסאותם, לשון יחיד כסא״[7]). בפי במה אשה (שבת

[1]) וכן בלא״ש Wertel עיין במתורגמן, וכ״ה בעה״ק. [2]) בנו״ג כונישרך ובתורגמן עוד הגי׳ כושרך וסיים צ״ע. [3]) עיי״ע גלדן ח״ב רצ״ב הערה ג׳. ושם פרש אותו רבינו. [4]) כן הוא בכ״י ל״ד, ובדפ״ע נשמט בטעות. [5]) או לגי׳ עה״ק שנ״ב; אינטרייל (והוא ממש ל״צ הרשומה בע׳ הדורא). [6]) במקרא כתיב חסר כנותו. [7]) הועתק מפי׳ רה״ג בסד״ט 40 רק שם הגי׳ כיסיות ופי׳ וז״ל: פירוש לשון (יתיד) [יחיד] כסא לשון רבים כיסאות הקים מכסאותם לכאורה לשון דרה״ג

ס"ו רע"א) כסא וסמוכות שלו פירשנו בע' סמך. (מטה) [צ"ל כילה] וכסא גלין (שבת קל"ח.) כבר פירשנו בע' אסל [1]) ובע' גל [2]). *[אחי"ה כסא של כלה כלי' פכ"ב מ"ד עיי"ע חף א'. ושם מ"ג הכסא שלפני קתדרא ועיי"ע קתדרה. ברכות ל"ב. כסא של שלש רגלים. ובהשאילה נאמר מהאל יתברך וממלכותו ושכינתו כסא הכבוד עיין ברכות נ"ט. שבת פ"ח: קנ"ב: פסחים נ"ד. יומא פ"ו. חגיגה י"ב: שקלים ג'. סוטה י"ז. חולין צ"א. אבות דר"נ פל"ו ילק' ישעיה רמז שי"ו וגם בלי תואר כבוד חגיגה י"ד. אחד לכסא וכו' ועיי"ע שרפרף. ב"ר ר"פ פ"ב קבוע בכסאי וכ"ה באיכ"ר פ' איכה יעיב עיי"ע איקונין (ח"א, רנ"ז:) ושם נסמן ילמדנו במדב"ר רפ"ד ותרג', ויק"ר פכ"ט, פסיקת' דר"כ צד קנ"א: כסא הדין . . כסא רחמים. ועוד נאמר לאדם בדרך כבוד לסימן גדולה ומלכות עיין ברכו' כ"ח: הכינו כסא לחזקיה מלך יהודה שבא ועיין ירו' סוטה ספ"ט דכ"ד ע"ג וירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ג. ובענין בית הכסא עיי"ע ח"ב ע"א וש"נ, ועוד שם הקבוץ בתי כסאות ויש להוסיף שמ"ר פל"א] —

כם (מל"מ כָּסָה, בל"ס כְּסָא נרדף עם כפר וסכך ובענין מוסרי פי' נעלם (מל"מ בראשית י"ח, י"ז) verhüllen, zu- verdecken, verheimlichen; השם כִּסּוּי Decke, Deckel; כֶּסֶא בל"ס כֵּסָא מועד במלוי החודש או בחסרון ובמקרא לפי דרז"ל רק בכסוי החודש (die Zeit, der (Mond) Verhüllung בסוף פרה (פי"ב מ"י) כסוי והמיחם שקבעו [3]) בשלשלת. בברייתא דר' אליעזר בסוף פרק ז' [4]) בכסא (תהלים פ"א, ד') ביום שמתכסה כולו שנאמר (שם) תקעו בחדש שופר בכסא ליום חגינו [5]). בויק"ר אמור אל הכהנים פרשת לעולם ה' (פ' כ"ט) תקעו בחדש שופר והא כל חדשים אינם חדש אלא בכסא [6]) והא [7]) כל חדשים אינם נכסין אלא יום הגינו והלא ניסן חודש ונתכסה [8]) ויש בו חג אלא שחגו בפני עצמו ואין לך חדש שהוא נכסה ויש בו חג וחגו ב ן י ו מ ו [9]) אלא תשרי. *[אחי"ה בויק"ר קצת בשינוי וגי' רבינו עולה יותר עם גי' הפסיקתא דר"ה (בחודש השביעי) צד קנ"ג [10]) וסוף דברי הפסיק' מובא בע' תשרי. ודרוש מר"ה ט"ז. הובא בע' חדש ועיין תוספ' עירובין מ'. ד"ה זכרון, ובפסיק' רבתי ס"פ ל"ט מהו בכסא בחודש שהוא כיסוי ופירוש השם כיסוי במקום התואר והיינו בינוני פעול כָּסוּי ובהיפך כָּסוּי סמיכות כְּסוּי של מקרא (במדבר ד', ו', י"ד) נעתק במדבר רבה פ"ד כִּיסּוּי עור תחש וכן העתיק התרג' חוּפָאָה Decke פי' מכסה. ועוד בזה הענין תמיד ה', ד' וכסוי היה לו ובע' מטוטלת הגי' וכיסוי, כלים ב', ה' כסוי כדי יין . . וכסוי חביות וכו' עיי"ע נייר ב'. ושם כסוי הלפס ועיי"ע אלפס (ח"א, ק"ה:) וש"נ ב"ר ספ"א ויק"ר פל"ה. פסחים צ"ד. ככיסוי קדרה. ובלא"ר כִּיסּוּיָא (בל"ס כּוּסָיָא) שבת קכ"ה סע"א תענית כ"ב: כתובות ס"ח. ובל' נקבה כיסיתא לסיפרא שרי מגילה כ"ו סע"ב כ"ה בכ"י מ' ובכ"י א"פ כיסתא ובכ"י ל"ד כיסותא ובנו"ג פריסא לספרי ועיין ד"ס שם צד ס"ח: ועיי"ע פרס ז'. — כסיית עינים מגילה כ"ח סע"א עיין מ"ש בע' כהחלונות. — ועוד השם המופשט כִּסּוּי. כִּיסּוּי das Zudecken ד"מ כסוי הדם חולין ר"פ ו' ובירו' ברכות פ"ט די"ד. כיסוי הדם. עירובין י': עור כיסוי של בית הכסא ובע' אסלא (ח"א. קפ"ג) גרס רבינו עור כ ס א של וכו'. קהל"ר ס"פ טוב מלא: וכסה ענן הקטרת (ויק' ט"ז, י"ג) הכסוי הזה וכו' — והקבוץ ירו' תרומות פ"ח דמ"ה ע"ד נקלקל את הכִּיסּוּיִין פי' מים המכוסים והפכו גילוי, מים מגולין (עיי"ע גל, בח"ב ר"פ:) ומה שענינו בל' תרגום כְּסוּ, כְּסוּתָא = ל"ע كساء = كسوة ובלשון זכר כִּיסּוּיָא (תרגום אסתר שני ו', י') ידוע מל"מ כְּסוּת פי' שמלה עיי"ע כסה במתורגמן וש"נ דוגמאות ג"כ כסוי בלשנא העלמה. ומזה הענין גם בדרז"ל הפעל בפיעל ונפעל. בפסחים קי"ט רע"א ולמכסה עתיק (ישעיה כ"ג, י"ח) זה המכסה דברים שכיסה עתיק יומין ומאי נינהו סתרי תורה וכו' עיי"ע סתר א', טעם ב'. שם נ"ד רע"ב מְכוּסִּים מבני אדם וכו'. ב"ק צ"ג. דרש כסות עינים (בראשית כ', ט"ז)

זה נוח יותר ממה שנדפס בערוך כי לפי זה קשה היאך הביא ראיה מפסוק לרבים אחרי אשר בכתוב נכון הוא באלף ובמשנה אי' ביו"ד אבל לפי הצעת דרה"ג לא קשה כי הוא גרס כיסיות ופירשו כמו כיסאות ועל זה הביא ראיה מפסוק, ודע כי בנו"ג בש"ס בזבין שם ו' כסאות, ושם בסוף המשנה, אשר עליה כיון רבינו, אי' שתי כסאות אבל במשניות אי' בפעם ראשונה כסיות וכ"ה בפיי רמב"ם ור"ש ובפעם שניה כסאות ומזה הטעם פי' הרמב"ם כסיות כלי הגורות של עור (עיין תוי"ט שם). ועוד אי' הקבוץ ביו"ד בכלים ב"מ ספ"י הכסיות שבבמה. 1) אצלנו אסלא ח"א, קפ"ב. 2) גל אי ח"ב, רע"ו. 3) בנו"ג כסוי מיהם שהוא מחובר. 4) מדפי פיזי והלאה אי' פי' ז' ב ס ו כ ה וטעות הוא ו ל י ת א בדפ"ר וכ"י. 5) בפדר"א הסדר: מנין שהוא מתכסה כולו שנא' תקעו וגו' ביום שמתכסה כולו. 6) בנו"ג בכסה. 7) לי' לפנינו. 8) בדפי ווניציא ונכסה וכ"ה לפנינו במדרש. 9) כ"ה בדפוסי ערוך הוץ מדפי ווניציא ושם והגו בו ביום ובילקי אמור תרמ"ה: ביומו, ובמדרש אי' כמו שנכחתי. 10) הובא בילקי תהלים רמז תתל"א בשם הפסיקתי ר ב ת י ויש למחוק מלת רבתי וכן ליתא בילקי אמור רמז תרמ"ה ובילקוט פנחס רמז תשפ"ב.

הואיל וכיסית ממני ולא גלית וכו' ובב"ר פנ"ב כסות שהיא מכוסה מן העין . . ד"א אתם כסיתם מני את העין וכו' ובילק' וירא רמז צ"א הואיל וכסית מנאי וכו' ועיין לקח טוב לזה הפסוק (בהוצ' ר"ש באבער צד מ"ז). גלי דכסי לפי' ג' רבינו בע' דכום (ח"ג, נ"ח) או גלי דכסייה קהל"ר פ' בעצלתים עיין מ"ש בע' הנ"ל ורבינו פי' בע"א. — סנהדרין פ"ב מ"א, הן נכסין והוא נגלה הן נגלין והוא נכסה. שהש"ר פ' דומה דודי במד"ר פי"א רות ר' פ' ויאמר לה בעז פסיקתא רבתי פרק ט"ו ילקוט הושע ר' תקי"ח גואל הראשון נגלה להם וחוזר ונכסה מהם (נגלה והזר ונכסה) . . ושם כמה נכסה מהן וכו'. נכסה, נכסין, נתכסה עיין תחלת הערך. באתפעל נאמר רק בענין כיסוי של מעלה והפכו גלה. קידושין ל"ג סע"א ולא מיכסי רישא וכו' במקום מיתכסי[1]) כמו בפַעל כַּסִּי רישך וכו', שבת קנ"ו: כתובות ס"ג רע"א שאילי מאני לבוש ואיכסאי (וכן בפעל בקהל"ר פ' שלח: ואכסי ביה תתאי). ובהשאילה תענית כ"ה סע"א רקיע רקיע כסי פניך לא איכסי אמר כמה עזין פני רקיע איכסי ואתא מיטרא] —

כם (= כְּסַס בל"ס כְּסָא, כְּסַס הוכיח וענש züchtigen, zurechtweisen בל"ע كسا רדף ומנצח בריב (verfolgen, überwältigen אל תוכח לץ פן ישנאך [הוכח לחכם ויאהבך][2]) (משלי ט', ח') תרג' לא תיכום[3]) (לממקנא) [צ"ל לממיקנא][4]) דלא ניסניך אכים לחכימא דנרחמיך[5]). ועזב תוכחת מתעה (שם י', י"ז) תרג' ודשביק מכסנותא תעי. *[אחי"ה בכ"י ו"ו א' בטעות מיסכנותא והנכון כבדפוסים עיי"ע מכסן וכ"ה בל"ס מכסנותא פי' תוכחת והוא משרש כסן עיי"ע ונרדף עם כסס, באפעל אַכֵּים ותרגום מוכיח אדם (שם כ"ח, כ"ג) דמכים לבר נשא. ותרג' יסר יסרני (תהלים קי"ח, י"ח) מכסא אכסנני כ"ה בדפ' וויניציא ובמתורגמן, ותרג' והוכח אל אל (איוב י"ג, ג') ומכסוא עם אלוה כ"ה בד' רגיא עיין לעווי עמת"ר 374 וכן בל"ס כסא נרדף עם כסס וכן העתיקה הפשיט' יכסה (איוב ל"ג, י"ז) והוכח (שם י"ט) ונכַסֵא] —

כם (= כּוֹס מל"מ וכן בל"ע كاس ובל"ס כָּסָא פי' גביע (Becher בפ' ג' דתמיד (מ"ד דל' סע"א) השקו את התמיד בכוס של זהב למה שיהא נוח העור להתפשט מן הבשר כמפורש בביצה (מ'.) אבל משקין ושוחטין את הבייתות משום סירכא דמשכא[6]). ויש מפרשים שאם היו סירכות בריאה מחמת הצמאה שמדבקת בלב ובצלעות נפרדות כששותה[7]). בר"ג דפרק תפלת השחר (ברכות כ"ח רע"א) יומא בכסא דמנקרא[8]) ותיתבר. פירוש מי שמשתמש בכלי מעולה יום אחד ונשבר לא איכפת ליה. ובר"ג דפ' אין עומדין (שם ל"א רע"א) אייתי כסא דמנקרא בת ארבע מאה זוזי ותבר קמייהו ואיעציבו. פירוש אחר[9]) דמנקרא מלשון בנקרת הצור (שמות ל"ג, כ"ב) כלומר כוס זכוכית הקוקות בו צורות שהוא יקר מאוד. בפ' הקומץ רבה בגמ' שבעה קני מנורה (מנחות כ"ח סע"ב) גביעין למה הן דומין כמין כוסות אלכסנדריים. בפרק שמונה שרצים בגמ' אבוב רואה (שבת ק"ט:) חמשה כוסתא. בילמדנו ויהי ביום השמיני כי יתן בכוס עינו (משלי כ"ג, ל"א) בכים כתיב אתה נותן עיניך בכוס והחנווני נותן עיניו בכים שלך אם יש בו מעות הרבה אם לאו. *[אחי"ה מן תיבות אם יש וכו' נראה שהוא פי' רבינו, ובתנחום' שמיני סי' ה' ובילקוט משלי כ"ג אי' כי יתן בכוס וכו' השכור נותן עינו בכוס לשתות והחנוני נותן עינו בכים ובויק"ר ר"פ י"ב ובאסת"ר ר"פ ה' פ' אל תרא הגי' הוא נותן

[1]) ובלי הבלעת התיו רגיל בתרג' עיין תר"י אי לשמות כ"ב כ"ו; תר"י למ"א י"א, כ"ט לישעיה ג', ז' ועוד במקומות אחרים. [2]) כצ"ל כדמוכח מתרג' שהביא רבינו. [3]) ובנו"ג תְּכוּם ויותר טוב תַּכֵּים באפעל וכ"ה בפשיט' תַּכֵּס. [4]) וכ"ה בע' ממק. [5]) כ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע דירחמיך. [6]) וכן מפורש בפי' כ"י רגמ"ה לחולין צ': (בקובץ כ"י אנגייליקא בדף ש"מ.) וז"ל השקו את התמיד וכו' כלומר קודם שחיטתו שיהא נוח להפשיט וכן בפירש"י בחולין בפסחים כ'. ד"ה צריד ובביצי' שם. [7]) ובחי' המאירי בביצ' הובא זה הפי' בזה"ל: ובערוך פי' דאי איכא סירכא מישתמטא כלומר אם יש סירכא מתחדשת במקרה מן הריאה ללב או לצלעות מחמת צמאונה מתפרקת בשעה ששותה ע"כ וממה שהעתיק לשון הערוך דאי איכא סירכא מישתמטא נראה שנגרר רבינו אחר פי' הרי"ף ושם אי' ממש בזה הלשון (ועיין ש"ך ליו"ד סי' ל"ט סעיף י"ב ס"ק ל"ב) וכן מוכח מפי' משניות להרמב"ם סוף ביצי' וז"ל כי ההשקאה קודם שחיטה יתיר ריאתה ואם יש שם סירכא חלושה נשמטת ונכרתת ע"כ וכ"ה בפי' ר"ח (בש"ס ווילנא) איכא סירכא משמטא. ובריו"ף כ"י אי' הערה מרשב"ם הובא בד"ס סוף ביצה וז"ל ואני שמואל תמה על זה הפירוש שנראה שעל סירכי הריאה הוא אומר כך חו"ש לא תהא כזאת בישראל להכשיר הטרפה בהערמה ואנו מפרשין על סירכות שיהא נוח להפשיטו ממה שהוא סרוך ואדוק בבשר עכ"ל. [8]) בנו"ג דמוקרא וכ"ה בדף ל"א. אבל בערוך כ"י ה"ב דמן יקר וכ"ה במנו"ה סי' ס"ו ובכ"י ש"ס מינכען בדף ל"א. ובדף כ"ח אי' במן יקר ושם לי' בכסא ובכ"י א"פ כסא דיקרא ובב"נ כסא דמן יקרא ועוד שם דמאן יקרא עיין ד"ס בשני מקומות ובנו"ג כסא דמוקרא ובילק' תהלים רמז תתפ"א כסא דמן קרחי (!) ובסוף הגיון שלמה רוצה ר"נ באמבערגער להגיה דמנקרא של דפוסי הערוך להיות דמוקרא כבש"ס אבל אצלי ברור דאדרבה דמוקרא הוא משובש וצ"ל דמנקרא כגיי הערוך מטעם שאביא בפנים בזה הערך. [9]) בכ"י ה"ב ליתא תיבת אחר.

עינו בכוס וחנוני נותן עיניו בכים ובמדרש משלי פכ"ג זה נותן עינו בכוס והמוכרו נותן עינו בכיסו. ודרוש אחר באותו הפסוק עיין בע' כס ו'. ובענין כסא דמנקרא נ"ל כפי' אחר בערוך אבל לא מטעם גזרת הנ"ל מלי בנקרת כי אם מל"פ מינאקר = مينا كار פירוש כלי זכוכית מעולה ועושה כלי זכוכית. مينا كر עושה צורות חקוקות בכלי זכוכית הנקרא Emaillarbeit. וכן פירש"י כסא דמוקרא (ברכות כ"ח) כוס זכוכית יקרה ובדף ל"א. כוס של זכוכית לבנה — וכנ"ה כסא דזוגיתא חיורתא בברכו' שם ועיי"ע חוור. ושם נ"א: כסא דברכתא עיי"ע נבג א'. פסחים ק"ט: חולין פ"ז. כוס של ברכה. כוס עיקרין שבת ק"ט רע"ב עיין בע' דקר א' (ה"ג קכ"ז:). מגילה ז' רע"ב מלי כסא וכו'. ב"מ כ"ט: כסא דהרייזא . . כסא דפשרין עיי"ע חרש א' פשר א'. ועוד עיין דרשות רז"ל בענין כוס וכסא ברכות נ"א. ושם: נ"ה. שבת ל': ס"ז: ק"מ. פסחי' פ"ו: קי"ט: יומא ע"ה. ע"ו. כתובות ס"ה. ע"ו. גיטין צ'. סוטה ל"ח: ב"מ פ"נ: סנהדרין ק': חולין ק"ה: מסכ' כלה. ועוד עיי"ע גסא ומ"ש בח"ב שכ"ח. הקבוץ כּוֹסוֹת פסחים ק"י. סוטה ט'. — תוספת' פרה רפ"ב כוסות של אבן. תוספת' כלים ב"ב פ"ז הכוסות הצירונים. ובל' ארמי כָּסֵי פסחים ק"י. נדרים מ"ט: שקלים ה' סע"ג ירו' שבת רפ"ח די"א. ירו' נדה ספ"ב ד"נ: כסייא טיברייא. ובכנוי: כסייהן של אבן תוספת' פרה שם. וגם בלי' נקבה שבת ק"ט: חדא כּוֹסְתָּא והקבוץ שם כּוֹסָתָא עיין לעיל. בי כסי, בית הַכּוֹסוֹת עיין ערכם בח"ב, נ': ע"ב. וערך הבלילא — כסא דהרסנא שייך לע' כס " ע"ש] —

כס (= כּוֹס נלפע"ד מל"פ قاش (ועיין עוד كيس, كيسو) גבות עינים Augenbrauen ועיין בפנים) פ' שני דפרה (מ"ה) ר' יהודה אומר [1] בתוך כוס אהד היו בתוך ב' כוסות [וכו'] פירוש שכונה שצומח בה שיער נקראת כוס. *[אחי"ה כ"ה בדפ"ר ובכי"ו א' ב' ל"ד ה"ב, ובכ"י ב"ר פירש כינתא וצ"ל פי' שכינה. ודע כי בע' שכן הביא רבינו תר"י יצרנהו כאישון עינו (דברים ל"ב, י') שכנא בבא דעינא ע"כ ובכ"י ק"ט שכוני וכו' ובנו"ג יותר טוב שכינא ובתר"י ב' שיכנא והוא בל"י σκύνιον ורגיל בקבוץ σκύνια פי' גבות עינים אשר בהן השיער וממש כן ענין כוס בל"פ ולפי זה היה שיעור המשנה לדעת ר' יהודה היו בה (בפרה) שתי שערות שחורות או לבנות בתוך כוס אחד כלומר בתוך שערות של אחת מגבות העין היו בתוך שתי כוסות והן מוכיחות זו את זו פסולה פי' או אם שתי שערות שחורות או לבנות בשתי גבות עיני הפרה ואחת תורה על חברתה שלא במקרה הן שחורות או לבנות כי כן נצמחו מהטבע אז פסולה. אבל בכ"ז לבי נוקפני כי זה הפי' הוא נגד המפרשים שכולם מסכימים כי כוס אחד הוא עם גומא אלא שחייב אדם לומר בלשון רבו ורבו של ר' יהודא היה קורא לגומא כוס עיין כ"מ בהל' פרה פ"א הל"ב ותוי"ט שם ועיין מ"ש כ"מ ליישב לשון הרמב"ם שפתח בגומא וסיים בכוסות ללמד שהיינו גומא היינו כוס ובאמת בירו' ע"ז ספ"ב דמ"ב סע"א אי' בפירוש הן כוסות הן גומות וכן בתוספת' פרה ספ"ב לשון ר"י הוא: אפי' בתוך שתי גומות והן מוכיחות זו את זו פסולה לכן אולי יש לקיים גי' הערוך שבדפוסים האחרונים מדפ' פיז' והלאה דאי' שם „פי' גומא שצומח בה שיער נקראת כוס" ובדפ' וויניצ' התיבות האחרונות נקראת כוס ליתנהו. וז"ל רה"ג בפי' סד"ט 29 ד"ה גומא פי' גומא כל מקום שצומח בו השיער כמו שאמר בהשותפים (ב"ב ט"ז.) בשביל איוב. כים שכינס בה השיער ע"כ. והנה תחלת דבורו בענין גומא העתיק רבינו בע' גם ב' (ה"ב, ש"ד) [2] ולכן גם בע' הנוכחי נגרר אחריו ואולי שכונה ט"ס מן שכינס ושני פירושים היינו פי' של גומא ושל כוס נתערבין יחד וצ"ל כמו בפי' רה"ג הנ"ל. ואפשר שבפי' רה"ג בענין כוס צ"ל כבערוך. וגם לכאורה קצת ראיה כי גומא בב"ב ט"ז נאמר ג"כ משערות של גבות העין דאי' שם שאלמלא ב' (נימין) יונקות מגומא אחת מחשיכות מאור עיניו של אדם] —

כס (= כִּים מל"מ וכן בל"ס כִּיסָא ובל"ע كيس ובל"פ كيسه (Beutel, Geldbeutel בפ' הגוזל ומאכיל (פ"י מ"א דף קי"ג.) אין פורטין לא מתיבת המוכסין ולא מכים [3] של גבאים. בפ' מי שהיה נשוי שתי נשים (כתובות פ"י מ"ד דף צ"ג.) וכן שלשה שהטילו לכים. פי' עשו שותפות. בר"ג דפ' הדר (עירובין ס"ה רע"ב) אמר ר' אילעא [4] בשלשה דברים אדם ניכר בכוסו בכיסו ובכעסו [5]. פי' „בכוסו בשעה שמתגבר יינו עליו אם יכול לכבשו אם לאו.

[1]) בנו"ג אפילו בתוך כוס וכו' אבל עיין כ"מ ותוי"ט בשם הר"ש ופי' רע"ב וחידוש שלא התעוררו גם מגיי' רבינו שלא גרס אפילו. [2]) ע"ש ושכחתי להעיר כי מקור הפי' הלז הוא פי' רה"ג. [3]) כ"ה לנכון ברפי' אמ' אבל ברפוסים הישנים בט"ד מכוס. [4]) בנו"ג אילעאי ובכ"י מ' אילא ועוד עיין ד"ס במקומו. [5]) ובמס' דא"ז פ"ה ובכ"י מ' הסדר בכיסו בכוסו ובכעסו.

בכיסו בשעה שמתעשר אם אין דעתו זחה [1]) עליו, ובכעסו אם מושל בכעסו לבלתי הסיתו". בר"ג דפ' ר' אליעזר אומר האורג (שבת ק"ה סע"א ורע"ב) משום דקבעי למיתני הקורע על מנת לתפור ב' תפירות תנא התופר שתי תפירות [2]) היכי משכחת לה דעביד ככיסתא [3]) פי' שאין התפירה שוה אלא מצד אחד גבוה וקורעה על מנת לתופרה ולהשוותה. תנא מיניה ארבעין זימנין ודמיא כמאן דמנחא ליה בכיסתיה (פסחים ע"ב רע"א מגילה ז': כתובות נ'.) [4]). *[אחי"ה פי' כיסתא בלא"ר תיק וכן פירש"י בברכות כ"ד סע"א בכיסתא תלה: בתוך תיקן תלה. — וכנ"ה כיס, כיסא בברכות ל"ב רע"א ותלה לו כיס על צוארו, ושם נ"ח: לא שקיל ידא מן כיסא וכו', פסחים קי"ג. שרי כיסך פתח שקך (כגי' רש"י ורשב"ם), שבת קנ"ז. קידושין ל"ב: והלאה הסרון כיס, ירושלמי הוריות ספ"ג דמ"ח ע"ג כולם נוטלין שכרן מכים אחד והקבוץ כִּיסֵי ע"ז ע'. כִּיסַיָּא ירו' קידושין פ"א ד"ס ע"ד — וכן נקרא כיס תיק שנתון באמה של זב ובדדי העזים עיין שבת נ"ג. בפירש"י. וכן נקרא בל"ע كيس תיק הביצים folliculum genitale עיין הירטל Onomatologia 117 ובזה נבין ניטל כיס ולא זכרות בכורות ל"ט: ובתוספת' שם פ"ד כיס ולא זכר עיי"ע זבן. וגם תשמיש המטה נקרא כן בל"ע ובזה נבין מאמר רז"ל בויק"ר רפ"ב כי יתן בכום עינו בכים כתיב לשון נקי הוא כדכתי' (משלי א', י"ד) כים אחד יהיה לכולנו ובמד"ר פ"י מפורש בכים לשון נקי דברה תורה לומר שיבא על הערוה ועוד עיי"ע כם ד' בהוספותי וש"נ — וגם כיון לל"ע ופ' كيس ערות אשה וממנו בל"י [κυσός, κυσσός —

כם (= כִּיסָא לפע"ד או מל"י הרשומה בע' כב ד' או מל"י κυσός, κύσθος, κύστις, κύστη פי' אבעבוע Blase) בס"ג דפ' במה אשה (שבת ס"ז.) לכיסא לימא הכי פירוש בלעז אנפולא"ן. *[אחי"ה בדפ"ר אנפיל"א ובשדפ"ע אנפול"א ובעה"ק כמו שניסחתי והוא העיקר כי בלאי"ט ampollina Bläschen, וכן הענין bolla וכ"ה בלע"ז ברש"י עיין מ"ש בע' כב ד' וכגי' הערוך אי' ג"כ ברש"י דפ' שונצינו וא"כ סלקה תמיהת הגרי"ב בהפשב"ע ע' כם ו'. ולפני רבינו היו שתי גירסאות כיבא וכיסא לכן הביאן במקומותן כדרכו ועיין למוד ערוך שבת צד נ"ט — ודע כי בעה"ק נפרד לנכון זה הערך בפני עצמו אבל בערוך הגדול נסדר עם ע' הקודם] —

כּם (= כְּסַס מלש' פרסי خايدن، خسيدن kauen והשם خاش לעיסה das Zerkauen ובלשון צענד qâsha טעימה) בפ' כיצד מברכין בגמ' חוץ מן היין (ברכות ל"ז.) הכוסס מן החטה. בס"ג דפרק המדיר (כתובות ע"ז.) אכסוה שערי לאלעזר פירוש האכילוהו שעורים. *[אחי"ה וכן פירש"י ועוד הוסיף כל הנאכל שלא כדרכו קרי ליה כוסס ע"כ וכן בברכות שם ושם ל"ו: ד"ה כם פלפלי וביומ' פ"א: ד"ה כם פילפלין ובמגילה ז': בעאי למיכס צעא אבתרא ובכתב יד פ' דאכסייה ורש"י גורס דאיכסייה ופירש רש"י כל אכילה שלא כדרכה קורא בתלמוד לשון כסיסא [5]) ע"כ. ולכן באה הטלה תמיד באכילה שלא כדרכה והיינו לאכול דבר כמו שהוא בלי בישול והרבה פעמים מחטה עיין חוץ מִמקומות הנ"ל בירו' ברכות פ"ו ד"י: ירו' תרומות רפ"ו דמ"ד. הכוסס את החטים, ירו' שבת פי"ד די"ד רע"ד וירו' יומ' פ"ח דמ"ה. הכוסס חיטי תרומה. תוספת' ברכות פ"ד הכוסס חיטים, ושם ובירו' ברכות שם ובבבלי ברכות ל"ז. הכוסס את האורז ונקשר הפעל עם היחס את ולכן גם בערוך צ"ל הכוסס את החטה במקום מן. ובע' קס ב' הביא כן רבינו בשם הירוש' ובקו"ף. המקור: לכום עיין ערך כם י"ב לפי' גי' כ"י ה"ב ושייך לכאן. — ועוד מזה הענין כיסא, כיסתא עיי"ע כם י"א. — ועה"ק שנ"ב פי' כוסס קייען בל"א והוא kauen. באפעל כתובות הנ"ל. בילק' סוף אסתר רמז תתרנ"ט ובעי דאיכסיסיה צ"ל דאיכסייה כגי' רש"י הנ"ל — במד"ר פי"א היו כוססות ט"ס עיי"ע כְּסַס (ח"ב, ב"ד:)] —

כם (עיקרו בשרש נְכַס פירוש בל"ס זבח, טבח schlachten ועיין בפנים וש"נ גם ל"פ וענינו הֵמִית) בס"פ תמיד נשחט בגמרא שלא לאכליו (פסחים ס"א סע"א) ר' אומר [6]) לשון סורסי הוא כאדם שאמר לחברו כוס לי טלה זה. בפ' השוחט אחד בעוף בגמ' השוחט את המסוכנת (חולין ל"ז:) נבלה

[1]) בכ"י ו"ו זזה וצ"ל זחה כדאיתא בפירוש ר"ח (בש"ס ווילנא) אשר משם הועתק כל הפי'. [2]) וכ"ה בכ"י מ' וא"פ ובנו"ג משובש עיין ד"ס שבת צד קט"ו. [3]) בנו"ג כי כסתא ובכ"י א"פ כניסתא וצ"ל ככיסתא. [4]) לי' מראה מקום בערוך ודע כי בכתובות אי' כגי' רבינו אבל בפסחים ובמגילה בכיסיה ובכ"י ש"ס בשני מקומות כבערוך ובעל ד"ס לא העיר עליו וכן הוא בכתב יד ש"ס בברכות כ"ח סע"א ובנו"ג רק תנא מיניה ארבעין זימני וכן הוא בכתובות כ"ב רע"ב. [5]) כ"ה בכ"י רש"י אצל ד"ס מגילה. צד י"ג. [6]) במכילתי' בא פ"ג ד"ה תכוסו ובירו' פסחים פ"ה דל"ב סע"א איתא כן בשם ר' יאשיה.

וטרפה לא אכלתי (יחזקאל ד', י"ד) שלא אכלתי בשר כוס כוס מעולם פי' מהר ש ח ו ט אותה קודם שתמות והיינו מסוכנת דאין צדין (ביצה כ"ה:) [1]) והיא כגון גוססת. ואמרתם זבח פסח הוא לה' (שמות י"ב, כ"ז) תרגום ירושלמי [א'] מיכם פיסחא הוא. *[אחי"ה בנו"ג נכסת חייסא הוא והוא השם בל"ס נִכְסְתָא פי' טביחה וזביחה ועיי"ע נכס ב' במו"ע וש"נ והצווי כוס כמו דור, טול מן נדר נטל כמו בל"מ גש מן נגש וא"כ עיקר מקומו בע' נכס ע"ש מ"ש וכן תר' אונקל' וטבח טבח (בראשית מ"ג, ט"ז) כוס ניכסתא, ושחטו (שמות י"ב, כ"א) תרג' אונקל' ותר"י וכוסו. מיכם שהביא רבינו הוא המקור תרג' לשחט (בראשית כ"ב, י') למיכס. ועוד נ"ל כי כוס הוא ל"פ كس והוא ציווי מן كشتن פי' הרג וכן דרש בסנהדרין פ"ב: כזבי: שאמרה לאביה כ ו ס ב י עם זה פי' הרוג על ידי. ובענין כוסברתא עיין ערך כרת ולחוזק הפעולה נכפל כוס כוס פי' הרוג ושחוט מהר ובמסכת כותים (צד 33 בהוצ' הר"פ קירכהיים) נכתב בתיבה אחת: כוסכום . . ושליל. ומה שפי' רבינו והיא כגון גוססת אינו כן כי פירושו תראה בע' גסס (ח"ב, שכ"ח). ועוד י"ל כי גוסס נגזרה מל"פ خسته חולה ומי שמצבו ברע הוא] —

כם (= כִּיסֵי לדעת הערוך = כשות שעושין ממנו השכר והנכון כי כשות ל"פ كشوث ונעתק לל"ע וסו' ובל"ר cuscuta עיין לעף פפל"נ 230. ובענין כיסי עיין בפנים) בס"ג דפ' המפקיד (ב"מ מ"ב סע"ב ומ"ג רע"א) רב אשי אמר בכיסי ומשלם ליה דמי כיסי פי' רב שר שלום כיסי כשות שאינו מנוקה ויש בה עשבים רעים כשמטילין אותם בתמרים ועושין ממנו שכר אותו שכר נפסד. פ"א כשות שאינה מתוקנת שעדיין צריכה ריכוך [2]) ותיקון. *[אחי"ה פירוש שני הוא פירוש ר"ח הובא בתוספ' וכן הוא בנדפס בש"ס ווילנא ושם ליתא ר י כ ו ך . וכפירוש ראשון פירש"י רק שם אי' כיסי כישות גרועה ו ק ו צ י ם מעורבין בה וכו' ועיין מה שהקשו התוספו' ועיין הפשב"ע. ונ"ל כפי פירש"י כיסי הם קוצים ובפרט אותם אשר מהם עושים מין משקה בל"פ كيس עיין וואולירס II, 832 או סתם קוצים Dornstrauch בל"ס כסא ומזה דאכלי כיסי בשבת ע"ז: אבל רבינו גורס ביסי עיי"ע בס (ח"ב, ק"ל והלאה) ושם בסוף הע' האצלתי כיסי מלשון כיסתא (עיי"ע הבא) ולא הוצרכנו לזה. ועוד דע כי בע' כשות פירוש רבינו עפ"י רה"ג כשות הם חוטין ירקרוקין וכו' ע"ש וא"כ בהיות כיסי לפי פירוש רב שר שלום כשות שאינה מנוקה וכו' נוכל לגזור כיסי מל"פ ليس חוטין דקין של שער — ועה"ק שנ"ב פי' הופפאן בל"א וכיון על Hopfen אבל זה יתכן יותר על פי' כשות ע"ש] —

כֵּם (כֵּסָא, כֵּסְתָּא פי' בל"פ מאכל בהמה Vieh-futter ועוד עיין בפנים) ויתן תבן ומספוא (בראשית כ"ד, ל"ב) [תרגום] תיבנא וכיסתא תרגום ירוש' כסא. מספוא לחמורו (שם מ"ב, כ"ז) תרגום כסתא לחמריה תר"י כסא לחמריה. *[אחי"ה ציון הראשון אי' ר ק בדפ"ר וציון השני בכ"י ו"ו א' וב' ל"ד ה"ב וב"ר ועה"ק שנ"ב ור"ב בע' כסת ג' הביא ג"כ ציון הראשון וזו ראיה שלא היה מונח לפניו דפ"ר ובאונק' אי' לנכון כבערוך אבל בתר"י א' בשני המקומות אי' אספסתא וכן מתורגם לפנינו בכל מקום מספוא בתר"י אספסתא ובאונק' כסתא ובקצת דפוסים כיסתא ועוד עיין תרג' שופטים י"ט, י"ט. פ"א לכן עלה במחשבתי לומר בע' בס (ביסא, ה"ב, קל"א.) כי היא ל"י κύτισος וכ"ה בל"ר פירוש Klee וכן ענין איספסתא בל"פ וע' עיי"ע בח"א, ק"צ. ועוד י"ל כי היא ל"ס הנ"ל. ופירוש מאכל בהמה וכן הועתק בפשיט' מספוא. וכן פי' רש"י בב"מ פ"ה רע"א כיסתא: מספוא — ונגזרה משרש כסס פי' לעס. ומזה הענין כסא דהרסנא עיי"ע הרסנא, ופי' כסא מאכל וכ"ה quâsha בל' צענד עיי"ע כם ה'] —

כם (= כְּסַס פי' לעס עיי"ע כם ה' ועיי"ע נגס) בפ"ק דחולין [בגמ'] השוחט בשבת וביוה"כ (חולין ט"ו סע"א) עד כאן לא שרי ר"מ אלא במבשל דראוי לכוס פי' קודם הבישול וכמאן דמבושל קודם השבת הוא והשתא לא מתקן מידי, אבל בשוחט דאינו ראוי לכוס פי' קודם שחיטה לא אמרינן דהשתא הוא דמתוקן ואסור אפילו בשוגג והא מתניתא דשוחט ואמר רב הונא בריה דרב [2]) ונסבין חבריה למימר ר' יהודה היא, הא ר"מ שרי פי' דמשמע דסבירא ליה לר"מ (דבר) [צ"ל דבין] [3]) מידי דחזו

1) וכ"ה בפי' כ"י רגמ"ה לחולי' (בקבוץ כ"י אנגי' דף ש"ב.) וז"ל כוס כוס זו היא מסוכנת שאמר כוס כוס מהרה שמיד תמות ע"כ ובגוף הדבר אי' כן בפירש"י ועוד עיי"ע כרת א'. 2) בכ"י ו"ו היכוך ונראה שט"ס הוא כדמוכח מפי' ר"ח הובא בתוספ' ב"מ מ"ב: ד"ה בכיסי. 3) בנו"ג ואמר רב הונא דרש חייא בר רב משמיה דרב ועיין תוספ' חולין י"ד. ד"ה אמר. 4) וכן הגיה לנכון ר"ש באמבערגער בהגיון שלמה כ"ב אשר שם הובא זה הערך מכ"י ה"ב אשר היה גם תחת ידו בטובת ידידינו מהרשז"ח האלבערשטאם נ"י.

ליה מאתמול ובין מידי דלא חזי ליה מאתמול הואיל בשוגג ואכתי איכא למפרך רב מאי טעמא משתיק ליה ופריק כי משרי ר"מ בשוחט כגון שהיה לו חולה מבעוד יום אבל לא היה לו חולה מבעוד יום דלאו דעתיה עילויה מאתמול ואינו ראוי לכוס קודם שחיטה לא דעד כאן לא שרי ר"מ אפילו בשלא היה לו חולה אלא במבשל דראוי לכוס קודם בישול דהשתא לא מתקן מידי אבל בשוחט בשלא היה לו חולה לא אמר הכי. מ"ט דר' יהודה אסור פי' והיה לו חולה מבעוד יום דהא שוחט ברשות הוא ובין שוחט ובין מבשל מותר ומשני כגון שהיה חולה והבריא בשבת קודם שחיטה ופלוגתא דר"מ ור' יהודה בשהיה לו חולה מבעוד יום והבריא בשבת ר"מ סבר מבשל דראוי לכוס קודם בישול בין היה לו חולה מבעוד יום ובין לא היה לו מותר אבל אם היה לו [חולה] [1] מבעוד יום אעפ"י שהבריא קודם שחיטה (רב אוסרה) [צ"ל דכאסורא] [2] קא שחט הואיל ודעתיה עילויה מאתמול מותר ור' יהודא סבר היה לו חולה מבעוד יום ושוחט לחולה מותר ומבשל נמי מותר אבל אם הבריא לפני השחיטה הואיל ובאסורא קא עביד אסור. ואי תיקשי הואיל דסבירא לן לר"מ בשוחט בשלא היה לו חולה אסור אמאי לא מוקמינן מתני' דהשוחט [בשבת] וביוה"כ כר"מ בשלא היה לו חולה [3] (והתניא) [צ"ל והתירוץ] [4] כדאמרינן מעיקרא שבת דומיא דיוה"כ מה יוה"כ בין היה לו חולה ובין לא היה לו חולה לא יאכל אף שבת נמי. ולר"מ הא אמרינן בשהיה לו חולה אע"ג דבאסור קא שחיט מותר ואי תקשי לר' יהודה נמי נימא הא סבירא ליה (בשלא היה) [צ"ל בשהיה] [5] לו חולה מבעוד יום ושחט לו שמותר ונפרוך נמי שבת דומיא דיוה"כ הא לא (דמי) [אמר] [6] אע"ג דבאסורא קא שחיט שרי דהא [לא] אמר אעפ"י שהבריא מותר הואיל והיה לו מבעוד יום אבל לר' יהודה בהבריא אסור משום דבאסור קא שחט דסבירא ליה לר' יהודה דכל היכא דבאסורא קא שחיט אע"פ שהיה לו חולה מבעוד יום מאחר שהבריא אסור השוחט דיעבד [7] (ולר' יהודה) [צ"ל ולר' מאיר] ליכא חלוק דהיכא דאיכא שבאסורא קא שהיט קא שרי בהבריא ולדידיה יכלינן למפרך קתני שבת דומיא דיוה"כ אבל לר' יהודה ליכא למפרך מידי. והא דמפלגינן בין מבשל דראוי לכוס ובין שוחט דאין ראוי לכוס כי הא דאמר רבי אחא ואמרי לה אמר רב יצחק [8] השוחט לחולה בשבת פי' שלא היה לו חולה מבעוד יום אסור לבריא המבשל לחולה בשבת אעפ"י שלא היה לו חולה מבעוד יום מותר לבריא מ"ט האי דראוי לכוס פי' מבשל ראוי לכוס קודם בשול הואיל דברשות קא מבשל מותר אמר רבא [9] פעמים שהשוחט מותר כגון שהיה לו חולה מבעוד יום דמאתמול דעתיה עילויה מבשל לחולה אסור בשלא היה לו חולה מבעוד יום כגון שקצץ עליו דלעת פי' כגון שהיה לו דלעת במחובר קצצה לחולה דקציתא היא בשולה וכי האי גוונא אסור אע"ג דראוי לכוס הוא כיון דמחובר הויא ליה לאו דעתיה עילויה והוי כשוחט ואסור [10] אבל קיצץ לחולה שהיה מבעוד יום מותר כדין שוחט. לכוס פירוש מלשון הכוסס את החטה. *[אחי"ה ע"כ העתקתי מכ"י ה"ב והובא גם בהגיון שלמה עם רוב הערות הנ"ל אבל בשאר כ"י ודפוסי הערוך נשמט. ולפע"ד כתב כן רבינו בסיום ערך כם במהדורא תניינא אחרי שגמר לסדר ערכי כם והשלים אח"כ זה הפי' שראה בספר אחד מהראשונים ושייך לע' כם ח' כדמוכח ג"כ מסוף הערך ודוגמתו עיין בע' אם ג' ועיי"ע כנת ועוד בערכים אחרים] —

* כם נאה במד"ר פ"א כאן אני בונה כם נאה ט"ס וצ"ל אכסניא וכ"ה בתנחו' במדבר סוף סי' ב' ובילקוט.

* כיסי בבלייתא שבת קמ"ז. וצ"ל כישי עיי"ע כש א' כסכם וע' מרזב.

* כִּיסִין (= קִיסָא בקבוץ פי' עץ Holz) ירו' שבת ספ"ו ד"ח סע"ג ורע"ד הוה נפק מיקטוע כיסין פי' יצא לבקוע עצים עיי"ע קס וע' פר ד'.

כְּסְבַּר (= כּוּסְבַּר מלשי' סורי כּוּסְבַּרְתָּא ונעתק לל"פ كوزبرتا בל"ע كزبرة، كسبرة ובל' יוני' החדש' κουσβάρας Coriander רימ"ז ולעף פפל' (209 בריש דמאי (פ"א מ"א) האוג והחומץ [11] והכסבר.

---

[1] וכן השלים רש"ב בהגיון שלמה. [2] הגיון שלמה שם. [3] וכן הקשו התוספי ד"ה כי וכ"ה בחי' הרשב"א וכבר התעורר עליו בעל הגיון שלמה. [4] ה"ש שם. [5] וכ"ה בה"ש שם. [6] בה"ש שם. [7] כיון לתירוץ התוספי והרשב"א עיין בה"ש שם. [8] בנו"ג בדף ט"ו רע"ב רב אחא בר אדא אמר רב ואמרי לה א"ר יצחק בר אדא אמר רב. [9] וכ"ה בחי' הרשב"א וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקבוץ כ"י אנגי' דף רפ"ט.) ובנו"ג רב פפא. [10] וכ"ה בפי' רגמ"ה שם וז"ל כגון שקצץ לו דלעת במחובר דלא היה ראוי מע"ש וביום השבת קיצץ ובישל ועכשיו עשה איסורא [11] בנו"ג עוד: שביהודה אבל ל"י בירוש' ובכ"י מ' ועיין ד"ס ריש דמאי.

בריש כלאים (פ"א מ"כ) ובגמ' דפ' כל שעה (פסחים ל"ט סע"א) כסבר וכסבר שדה[1]) בפ' ט' בשביעית (מ"א) ובפ' לולב הגזול (סוכה ל"ט:) והכוסבר[2]) של הרים[3]). בגמ' דפ"ק דע"ז (שלח ליה כוסברתא בהלכה יום גיניסיא) [צ"ל בהלכה דיום גניסיא (ע"ז י' רע"ב) שלח[4]) ליה כוסברתא]. והמן כזרע גד (במדבר י"א, ז') תרג' ירוש' [א'] כסבר[5]) חיור, וכך שמו בלשון ישמעאל כסבר פירוש כוליינדר"ו בלעז. *[אחי"ה ובע' גדגדיות (ח"ב, רמ"א:) הלע"ז בקו"ף קוליינדר"ו וכ"ה רד"ק שרש גד וכ"ה בפי' מהר"י בן מלכי צדק בכלאים שם, ובשביעית לועז כוליאנדרו והוא בל' אספמיא culandro בל' רומנית culiandro בלאי"ט coriandro מל"ר corian-drum והלע"ז ברש"י וכר"ש ורע"ב במקומות הנ"ל בסד' זרעים אליינדרו עיי"ע גדגדניות וכ"ה ברש"י סוכה שם ובע"ז שם לפי גי' דפ' פיז' ושאלוניקי (ד"ס ע"ז צד י"ב:) ושם אליינטרא וצ"ל אליינדרא וכ"ה ברש"י כתובות ס"א רע"א דאכלה כוסברתא וכו'. ועיין לשבת ק"ט רע"א כוסברתא אין בה משום רפואה וכו'. וזו במשקל סורי וכ"ה בלשון העם בארץ ישראל כדמוכח מירו' דמאי רפ"א דכ"א רע"ד ושם מפורש כוסבר של משנה ע"י כוסברה, כוסברתא אבל אי' ג"כ בל' זכר ירוש' שבת פ"ז. ההן דגזז כוסבר ירו' ערל' רפ"א ד"ס סע"ג כוסבר שזרעה לזרע . . כוסבר שיש לו גורן וכו' מעשרו' פ"ד מ"ה איתא בלי וי"ו כסבר שזרעה לזרע וכו' ושם פ"ג מ"ט כסבר שהיא זרועה בחצר וכתב שם בפי"מ להרמב"ם: וכ"ה בערבי כסברה ע"כ ובשרשי לרד"ק הנ"ל אי' וכן בערבי נקרא אלכסבור ע"כ והוא الكزبور וכן מצאתי בתוספת' ב"ב רפ"ה וכסבורה בפילפלין ובכ"י אירפ' וכוסכרת וזו ג"כ ל"ע كزبرة. ובענין פי' כוסברתא בע"ז הנ"ל עיי"ע כרת א' אבל בתוספ' כלאים רפ"א ולמעש' רפ"ג אי' גם בכ"י אירפורט כוסבר] —

* כסידא (?) תרי"א לשמות ט', ל"א אביב כסידא וצ"ל בסירא וגי' רבינו לנכון בסירָן עיין ערך בְּסַר ח"ב, קל"ה.

כָּסַח (מל"מ וכ"ה בל"ס כְּסַח ענין כריתת הזמורה ודומה abmähen, abschneiden) בפרק שני בכלאים (מ"ה[6]) אם ניכש או כיסח. לא תזמור (ויקרא כ"ה, ד') תרג' לא תכסח. יש מפרשים כיסוח בעשבים שחותך הרעים מן הטובים ולא היינו ניכוש שניכוש עוקר מן העיקר כיסוח מחתך מלמעלה. *[אחי"ה וכ"ה בר"ש בלי הזכרת הערוך. — וכנ"ה בשביעית פ"ב מ"י אין מכסחין. סנהדרין כ"ו. דהוה כסח בכרמי פירש"י זומר כרם — ונאמר מקוצים ירו' מעשרות פ"ג ד"נ ע"ד קוצים כסוחים כסחתי וכ"ה בפסיקת' דר"כ ויהי בשלח צד צ"ב כפי גי' כ"י א"פ וכרמולי, ב"ר פמ"ט מגל כוסחת כובין (פי' קוצר קוצים) . . ירוש' שקלים רפ"ה דמ"ח סע"ג ניכשו כיסחו עידרו וכו', והשם מ"ק ג' סע"א עידור כיסוח. ב"ר ר"פ י"ב מה עשה פקח אחד כסח ונכנס כסח ונכנס נכנס דרך הכסוח ויצא דרך הכסוח ועיין ריש שהש"ר וקהל"ר פ' ופניתי — ועוד נגזר ממנו השם מכסח ירו' שבת ספ"ו ד"ח ע"ד פי' למקום כריתה וסכנה] —

* כוסטריינים (או מל"ר אמצ' custor = custos שומר ונבנה ממנו תואר כמו custodianatus פקידת השמירה Aufsichtsbeamter או אולי ט"ס מן כוסטינרים quaestionarius שופט וחוקר דין Untersuchungsrichter, Scharfrichter) שהש"ר פ' אל גנת: למקום ארימון שהוא משובש בגייסות מה עשה המלך הושיב בו כוסטריינים בשביל לשמרו כדי שלא יקפחו לעוברים ולשבים ובויק"ר פל"ה הגי' הושיב בו קוסטרינוס בשביל לשמרו ובמו"ע ע' קסטר א' הגי' קסטריינוס ופי' אנשי מערכה וא"כ כיון לל"ר castra ולדעת רימ"ז בט"ר ח"א 119 פירושו Grenzsoldaten, castrensiani וכן דעת לעווי בעמת"ל ח"ב 363 והנכון כפירוש מהרז"ו שצ"ל קוסטנירוס (עיי"ע קסטינר) והוא הממונה להרוג הרוגי מלכות ומל"ר הרשומה בתחלת הערוך] —

* כוסיא ב"ק קט"ו: ט"ס עיי"ע בֵּסְיָא (ח"ב קל"א:).

* כסיתא עיין ערכו אחר ע' כסת.

כָּסָךְ (נלפע"ד מל"פ كسخ משיחה Strick) הגוד בכסכיו (שבת קל"ח:) ככר פי' בע' אסל[7]). כילה וכסכיה (שם קל"ט רע"ב) פי' הוטין ומשיחות שעליה שבהן נוטין אותה ולא הוי כמשוי דבטלין לגבי בגד. *[אחי"ה והועתק מפירוש ר"ח (בש"ס וי"ו) ורש"י פירש בשני המקומות: רצועות והנכון כפירוש הערוך כי הוראת המלה הנ"ל

---

1) וכן הוא בלא וי"ו בדמאי ובפי"מ להרמב"ם שם ולכלאים ובנו"ג שם ובפסחים כוסבר. 2) וכן בוי"ו בפי"מ להרמב"ם לשביעית וכ"ה לפנינו. 3) וכ"ה בפי"מ להרמב"ם כ"י שם (לעף שם) וכ"ה ברש"י לסוכה ובנו"ג שבהרים. 4) בנו"ג שדר. 5) בנו"ג בוי"ו. 6) בדפו"ו עוד: ובגמרי דפי כל שעה וט"ד הוא ובא מעי' הקודם כסבר. ויש למחוק ולי' בדפ"ר ופיז' באסיל ואמ"ש. 7) עיי"ע אסלא ח"א, קפ"ב: וש"נ השנויים.

חוטין הנמתחין והמשיחות. בנו"ג בדף קל"ח בכיסנא ובדף קל"ט: ובכסכסיה וכ"י א"פ וכיסכסיה והנכון כגי' רבינו וכגי' ר"ח (שם)] —

כִּסְכֵּס (לפע"ד מל"ע هسهس mit der Hand pressen ענין שפשוף וצחצוח ביד עד שירכך הדבר הקשה glätten) בס"ג דפ' משקין (מ"ק י' רע"ב) רבא שרי לכסכוסי קרמי [1]). ובנדה בפרק האשה (ס"ב רע"א) צריך [2]) לכסכס שלשה פעמים על כל דבר ודבר [3]). בזבחי' בפ' דם חטאת בגמ' אחד הבגד (צ"ד רע"ב) אמר רבא כל כיבוס דלית ליה כסכום לאו [4]) כיבוס הוא. ובפ' ר"א אומר תולין בגמ' אין שורין (שבת ק"מ סע"א) לכסכום [5]) כיתניתא פירוש [6]) לרכוכי קא מיכוין ושרי או דילמא לאולודי וכו' פי' „לקבץ מקצת הבגד של פשתן בתוך ידו לשופו מפני שרוחצין הבגד ומתיבש בשמש או ברוח עומד אשון פי' קשה ורוצה לרככו נותן הבגד לתוך ידו ומוליך ומביא ידיו עד שיעשה הבגד ההוא כמו קפולים [7]) קטנים כמין קמטים כי הא דאמר ר' זירא בפ' חבית (שבת קמ"ז.) כגון כסכוסי מאניה דמיתחזי כמרזב [8]) וכי הא דתנן בפ' האשה שהיא עושה צרכיה (נדה שם) צריכא לכסכס שלשה פעמים על כל דבר ודבר ואמרינן בגמ' (נדה ס"ג.) בעי ר' ירמיה אמטויי חד ואיתויי חד או דלמא אמטויי [חד] ואיתויי תרי תיקו. וכן עוד מפורש בתלמוד ארץ ישראל (ירו' סוכה פ"ג דנ"ג סע"ד) בענין מוליך ומביא שבלולב. (מיהא) [צ"ל מהא] שמעינן דכיסכום כעין שפשוף הוא ומתקווץ [9]) הבגד פי' יתכמש ונראה קמטין קמטין וכשלובשו מתפשט, וכדאמר (שבת קמ"א סע"א) רב כהנא ואיתימא רב יהודה [10]) טיט שעל בגדו מכסכסו מבפנים ומדקרי להאי כיתניתא [11]) שמעינן מינה דסודרא ליתיה כיתניתא [12]) ולא יתכן לומר שהוא צמר שאם היה צמר איך אומר לו היה לך ללמוד פשתים מצמר והדבר רחוק ביניהן ואינה אלא צמר גפן שזה קרוב לזה ופשט רב חסדא [13]) דלרכוכי מיכוין ושרי" [14]). *[אחי"ה כל הפי' הועתק מפי' ר"ח הובא באו"ז סוף הל' שבת ס' סי' פ"ח וכן מצאתי עתה נדפס בפי' ר"ח מכ"י אנג' בש"ם ווילנא ומפי' ר"ח העתיק רבינו מלה במלה — ומפירש"י לשבת ק"מ. קמ"א. זבחים ונדה שם ושם מוכח ג"כ שהוראת כסכס לשון שפשוף כדרך המכבס שכופלין צד זה אל צד זה ומשפשף ומוליך ומביא וכן לועז עה"ק שנ"ב ע' כסכם ואלטי"ן בל"א וכיון ללש' אשכנ' falten. וזהו כסכוסי מאני פי' אגידת הבגד בכריכות כעין קמטים וכמרזב עיי"ע מרזב — וכנ"ה ירו' שבת פ"ז ד"י. לא יכסכס. והפכו ממרחו בידו אחת (שם) ובעצם וראשונה פתרונו דוחק ביד ושוחק. בירו' ביצ' ספ"ד דס"ב ע"ג בקעת סומכה לכותל בשביל שלא תכסכס ואולי זה האחרון הוא ל"פ خشخاش עושה חבורה והיזק — זבחי' צ"ד: אי' ג' פעמים אבל כיבוס לא וצ"ל כִסְכּוּם לא וכן מוכח משאילתות מצורע סי' פ"ח] —

* כִּסְכֵּס (מל"ע كسكس ובל"פ خشخاش שבר היטב הדק zerbröckeln) תנחו' ריש ויגש היה ממלא אפונדתו אפונין של נחשת ונוטל מהן ומכסכס בשיניו וחמתו עולה.

* כסכסיה לפי גי' רבינו בע' בזביזה (ח"ב, ל"א:) ובנו"ג בשבת ס"ז. יותר טוב כם כסייה והוא שם שד בל"פ עיין מ"ש בע' הנ"ל.

כֶּסֶל (מל"מ ענין סכלות ועוד בטחון מעצם הוראת ל"ע كتل fest, kräftig עיין בפנים וממנו גם ענין צד Flanke) בפ' במה מדליקין בסוף הלכה (שבת ל"א:) זה דרכם כסל למו (תהלים מ"ט, י"ד) יודעים רשעים שדרכם למיתה ויש להן חלב על הכסלים [15]) ושמא תאמר שכוחה מהם [16]) ת"ל (שם) ואחריהם בפיהם ירצו סלה. — בילמדנו בריש שלח לך אנשים (בתנחו' ל"י) [17]) מהו וישימו באלהים כסלם (תהלים ע"ח, ז') פליגי תנאי בהא מילתא חד אמר כסלם זה מחשבותם שנא' (ויקרא ג', ד') אשר על הכסלים, חד אמר טפשותן שנא' (קהלת ד', ה')

1) בנו"ג קירמי ובריי"ץ גיאת הל' חו"ם עמוד ט"ו קורמי. 2) ולמטה גרס צריכא. 3) וכ"ה בירו' סוכה פ"ג דנ"ג סע"ד וכ"ה באו"ז הל' שבת סוף סי' פ"ח ובנו"ג לכל א' וא'. 4) בנו"ג לא שמיה. 5) בנו"ג לכסכוסי. 6) כלומר פי' בגמרא שם. 7) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בפי' ר"ח (בש"ם ווילנא) ובאו"ז קיפולים ובש"ם ווילנא בט"ס אנסו וצ"ל אשון כבערוך. 8) וכ"ה באו"ז וכ"ה בכ"י ש"ם ובד' אמש' אי' כגון כיסי בבלייתא והוגה ככה לפע"ד ע"י ר"ב מוספיא עפ"י הצעת הש"ם ובאמת גי' רבינו בע' כש ז' ובע' מרזב: כגי' הרי"ף כישי בבלייתא ובכ"י ש"ם כושי. 9) באו"ז ומתכויץ ובש"ם ווילנא מתקבץ. 10) וכן הוא בש"ם ווילנא (ושם איתא כדאמרינן רב כהנא) בבה"ג וברא"ש ובנו"ג רק אמר רב כהנא ובכ"י א"פ א"ר הונא ואיתימא רב יהודה ובאו"ז כדאמר רב והנה צ"ל כהנא. 11) באו"ז כיתנא בש"ם ווילנא כיתונתא.. 12) באו"ז ש"מ דסודרא ליתי כיתנא בש"ם ווילנא כתינתא. 13) וכ"ה באו"ז ובה"ג ובריי"ף וברא"ש ובחי' הרמב"ן הרשב"א והריטב"א וכ"ה בכ"י ש"ם (ד"ם שבת צד קס"ה:) ובנו"ג רב ספרא. 14) וכ"ה בכ"י א"פ ובאו"ז ובנו"ג ושפיר דמי. 15) בנו"ג על כסלם. 16) כ"ה בדפ' פיז' והלאה וכ"ה בילק' תהלי' סוף רמז תשנ"ח ובדפ"ר בשם שכחה מהם וכ"ה באה"ת ובנו"ג שכחה היא מהן. 17) וא' בילק' ריש שלח רמז תשמ"ב וילק' תהלי' רמז תתי"ט ובשניהם בשם ילמדנו.

הכסיל חובק את ידיו וחד אמר בטחונם שנאמר (איוב ל"א, כ"ד) אם שמתי זהב כסלי [1]. ובפ' על אלו מומין (בכורות מ'. במשנה) תנן השחול והכסול איזהו שחול שנשמטה ירכו כסול שירכו אחת גבוהה [2]. גמרא (שם) כסול שרגלו אחת בתוך הכסל ורגלו אחת [3] על הכסל. פי' „כסול שרגלו אחת נכנסת בתוך הכסל ורגלו אחת על גבי הכסל לסוף הכסל כדרכו". *[אחי"ה הועתק מפי' רגמ"ה כ"י בבכורות שם (בקובץ כ"י אנג' דף ק"ד.) ושם: נכנסת בתוך הכסלים. ועיין בפירוש רש"י ובתוי"ט שהגיה לפי זה הענין גם דברי הרמב"ם, וכתב הרמב"ם עוד (תוי"ט שם) וכסול נגזר מן הכסלים ע"כ וכן לועז רש"י פלנק"ש = Seiten, flancs ועיין פירש"י בחולין ח' סע"ב ד"ה מפסיק ובשרשים לרד"ק שרש כסל: פלנק"ש (בל' אספמ"א flanco והקבוץ flancos) ועוד אמר שם: והכסלים הם סמוך לכליות תחת המתנים והם עקרי היריכים וכו'. וא"כ בתוך הכסל הוא כדרך הבהמה שהירך מחוברת באליה סמוך לכסלים וכפירש"י וזו כונת ג"כ במ"ש הערוך (עפ"י רגמ"ה) לסוף הכסל כדרכו אבל כונת המשנה לפע"ד על ל"ע كَتُول = כָּתוּל פי' גבוהה יותר מחברתה ונגזר מל' ערבי كَتَل עב dick, fest, gedrungen ועיי"ע כפל ב' ומ"ש ולפי התוספתא בכורות פ"ד (פסול) [צ"ל כסול] „כל שהכסלים יוצאין" מוכח כי רק ביציאת שני הכסלים נקרא כסול וזה מתנגד לש"ס — ומצאנוה גם בל"ג: ילק' וישלח רמז קל"ג משך קשתו והכה לעשו (בכסא) [צ"ל בכסל] ימנית וכו'. והושאל בל"מ כסל. כסלה לענין חזקה ועוצם הן לטוב בענין בטחון ותקוה הן לרע בענין טפשות עיין פירשט זה הערך וזו כונת הילמדנו הנ"ל בהוראות האחרונות ובענין הוראת מחשבה הושאל פתרון כסלים כמו כליות כדאיתא בברכות ס"א סע"א וש"נ כליות יועצות עיי"ע כִּלְיָה] —

כסל (= כִּסְלָא מל"ם כְּסוּלָא יתידות הבולטות (emporragende Pfeiler כי כסלא לאגיא (ברכות ו'.) כבר פירשנו בע' אגיא. *[אחי"ה עיין ערכו בח"א, כ"ב וש"נ שנויים, ובכתב יד וויען בערך הנוכחי כי כסלין, ורבינו פירוש בע"א ע"ש וגם החכם לעווי לא דק כהונן בזה כי נזר אומר כסל מן כס = קֵץ, קצץ והנכון כי הוא ל"ם הנ"ל] —

כְּסִיל (מל"ם כוכב הנוגה שנקרא Orion ולדעתי הוא מל"ע كَوْثَل והוא שבט המנהיג של ספינה Steuerruder am Schiff עיין בפנים) בפרק הרואה בגמ' על הזיקין (ברכות נ"ח:) שמואל רמי כתיב (איוב ט', ט') עושה עש כסיל וכימה וכתיב (עמוס ה', ח') עושה כימה וכסיל. פירוש כסיל יש בו חמות גדולה [4] וכימה יש בו צנה גדולה וצינת זה שוברת חמות של זה וחמות זה שוברת צינת זה [5] וגמירי (שם) אי לא [6] דיתיב עוקסא [7] דעקרב בנהר דינור כל מאן דהוה טרק ליה עקרבא [8] לא הוה חיי. נראין הדברים שעוקץ עקרב מכוכבי כימה הוא שהן ממונין בצנה [9]. התקשר מעדנות כימה (איוב ל"ח, ל"א) דמקטרא לפירי או מושכות כסיל תפתח (שם) דמכבשא לפירי [10] אגב אורחיה קמ"ל קרוא קמיט חמאנא [11]) מרפי. *[אחי"ה ובענין נתינת או מניעת כח הפירות ע"י כימה וכסיל פי' זה הפסוק גם רלב"ג באיוב שם. ותרג' לזה הפסוק הביא רבינו בע' נפל ב'. ונקרא זה המזל נפלא וכן בל"ע جَبّار פי' גבור ולפי מושג הפרסיים הכוכב הנ"ל הוא נמרד (אשר יכונה ג"כ גבור, בראשית י', ט') הושם בשמים ולזה כיון הרמב"ם במו"נ ח"א רפ"ב ועיין מונק בהעתקה צרפתית שם צד 38 וגיזיניאוס פי' לישעיה י"ג, י' צד 458 ועוד איזה כוכבי שבת נשבו ונתקשרו בשמים לדעת הפרסיים עיין בונדיהיש ושפיעגעל איראנישע אלטערטומסקונדע א', 141 ואולי זכר לדבר לדמיון הפרסיים הוא פסוק באיוב ל"ח, ל"א. ולפי פי' ר' יונה ן' גנאח נקרא כסיל אצל הערביים سهيل (כתאב אלאסול צד 327) וכן הובא בשמו בשרשי רד"ק שרש כסל (ועיין בראב"ע לעמוס ה', ח') וזה שנקרא אצל רומיים canopus והוא כוכב מאיר במנהיג ספינה הדרומי im südlichen Steuerruder des Schiffes עיין גיזיניאוס פי' ישעיה שם וא"כ יש בידינו לגזור כסיל מל"ע كوثل שפי' שבט המנהיג בספינה וחידוש כי נעלם זה מגיזיניאוס ופירשט ולא ראיתי מי שהעיר על זה — ובל"א

---

[1]) בילקי' בשני המקומות אי' ר' יהודה ור' נחמיה אחד מהן אומר (חד אמר) . . ובילקי' שלח: ורבותינו אמרו טיפשותן וכו'. [2]) בנו"ג במשניות שאחת מיריכותיו ובמשניו' דבש"ס שאחת מיריכים גבוהות. [3]) בנו"ג אחד . . אבל בפי' רגמ"ה לנכון אחת. [4]) כ"ה בדפ"ר. [5]) וזה פי' לדברי ש"ס שם אילמלא חמה של כסיל וכו'. [6]) בדפ"ר אילא. [7]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו אי ובכ"י ו"ו ב' עוקצא ובכ"י ב"ר עקוצא ובדפ"ע עקוסא וכצ"ל בע' עקס א' תחת עקומה של דפוסי הערוך, ובכ"י ודפ' אמש' לנכון. [8]) בכ"י ל"ד חיויא וכ"ה בכ"י ש"ס מינכען ובדפוס עדיף. [9]) וכ"ה בע' עקס א'. [10]) וכן הביא הרד"ק בעמוס ה' ח' זה המאמר בשם ואמרו ז"ל ובגי' מכלל יופי לר"ש בן מלך אי' ואמרו רז"ל ואני לא מצאתיו בש"ס וכן לי' בכ"י ש"ס אצל ד"ס וליתא בילקי' איוב רמז תתק"ד. [11]) בכ"י ו"ו חממנה.

נקרא כְּסָלָא (= כְּסִילָא) ברכות שם גמירי דלא עבר כסלא ואי עבר (כלו' כוכבא דשביט) כסלא חרב עלמא ובירו' ברכות פ"ט די"ג ע"ג אי' אין עבר ההן זיקא בכסיל מחריב העולם ופי' בדרך טבע תמצא במ"ע גייגער ח"ג 275] —

כסל[1] (= כּוּסִילְתָּא מִלש' סורי כוסלתא סריטה למציצת הדם בהקזה das Schröpfen ועיין בפנים) בפ' סדר תעניות האלו בגמ' איזהו דבר (תענית כ"א סע"ב) והוה ליה לבושא דאית ביה ביזעי ביזעי באפי כוסילתא[2]. בס"ג דפ' ואלו מגלחין (מ"ק כ"ח.) כריבדא[3] דכוסילתא. ובפ' אלו הן הלוקין בגמ' הכותב כתובת קעקע (מכות כ"א סע"א) רב ביבי בר אביי קפיד אפי' אריבדא דכוסילתא. ובפ' מפנין בגמ' מילדין (שבת קכ"ט.) רב יוסף שתי עד דנפיק מריבדא דכוסילתא. בחלק (סנהדר' צ"ג:) ילדים אשר אין בהם כל מום[4] (דניאל א', ד') ריבדא דכוסילתא לא הוה בהון[5]. בפרק אין מעמידין בגמ' מתרפאין (ע"ז כ"ז סע"א) אפי' ריבדא דכוסילתא לא מתסינן מנייהו. פי' ריבדא דכוסילתא בסוף משקין (מ"ק כ"ח.)[6] „כמו סריטה שסורט האומן בצואר למציץ דמו כגון אותו הצער היה (לו) [צ"ל לי] ביציאת נשמה מן הגוף". *[אחי"ה הועתק מפירוש ר"ח במ"ק (בש"ס ווילנא) — וכן פירש רבינו בע' תרף ג' כי תרפתא דסיכורי פי' כהקזת דם מן הצואר ע"כ וזו כגי' ואית דגרסינן ברש"י כתובות ל"ט רע"ב ובנו"ג כי ריבדא דכוסילתא. אבל רש"י בע"ז שם פי' ריבדא דכוסילתא כלי אומן המקיז בכתפים. ובכ"מ הנ"ל לועז כוסילתא: פלימ"א, פליימ"א, פלמואה והוא ל"צ Schröpf-flamme schnäpper פירוש כלי הקזת דם עיין מ"ל למסכ' שבת דף ק"ח: ד"ה לחסודה ובסנה' שם לועז פלנמאל ובדפוסים הישנים פלבמאל ונ"ל שצ"ל פלבמאט בל"צ flammette והיא היא. ובע' פגר פי' רבינו ריבדא דכוסילתא בלי' ישמעאל אלמחגמה כ"ה בכ"י ו"ו א' ה"ב וב"ר[7] והוא בל"ע مِحْجَم Schröpf-schnäpper כלי אומן להקזת דם וכן מצאתי בחי' הריטב"א למכות כ"א. וז"ל ריבדא דכוסילתא רש"י ז"ל מפרש בכל מקום[8] שהיא הקזה בכתף ור' מאיר ז"ל[9] כתב שהוא שקורין ישמעאלים בל"ע אלמחגמה וידועה היא אצל הרופאים ע"כ. והמלה הרשומה כוסלתא פי' ג"כ בל"ס מציצת דם בהקזה ואולי אחת היא עם ל"ע قصال, مقصال, مقصل, مخصل סכין חד] —

* כּוּסְמִין (הוא הקבוץ מן ל"מ כֻּסֶּמֶת Dinkel, Spelt) כבר פירשתי בע' כונתא ע"ש ואיתא רק בקבוץ. תוספת' ברכות פרק ד' פת שעורים ופת כוסמין וכו' וכוסמין אין ממין שבע. בירושלמי חלה ריש פרק א' דף נ"ז. מבואר כסמת (ישעיה כ"ח, כ"ה) זה הכוסמין, ושם: השיפון מין כוסמין עיי"ע שפן ועוד עיי"ע דשר [א'] בח"ג, קס"ח. והח' לעווי טעה לפרשו עיי' ל"ע كرسنة אבל זה הוא כרשינה וכבר השיג עליו הח' לעף בספרו פפל"צ צד 105 והוא העיר ג"כ כי מלת הכוסמת בפי"מ להרמב"ם בשבת פ"א מ"ה (וכרשינין הכוסמת) ועיין שם פ"כ מ"ג יש למחוק ולי' בכ"י פי' ערבי להרמב"ם אשר בבערלין ושגגת המעתיק היא — ודע כי בל"פ كشنى, كشنك אחד הוא עם לשון ערבי كرسنة ואולי המעתיק כתב كشنى להורות מהו כרשינין ונשתבש למלת כוסמת בהיותה רגילה יותר.

כסן (= כִּיסְנִין לפע"ד מל"פ خشك نان פת נקיה לקינוח הסעודה ונקרא אצלנו Zwieback והוא כעך בל"ע كعك ובל"פ كاك ועוד בל"פ كاكا, كاكا פירות יבשים ומיני תרוגימא ועיין בפנים) בפ' כיצד מברכין בגמ' היו לפניו (ברכות מ"א: מ"ב.) פת הבאה בכיסנין[10] פי' רב האיי גאון הם כעכי והיא פת בין מתובלת ובין שאינה מתובלת שעושין אותה כעכין יבשין וכוססין[11] אותה בבית המשתה ושלא בבית המשתה ומנהג בני אדם שאוכלין ממנו קמעא וכשאכל רב הונא הרבה אמר רב נחמן (ברכות מ"ב רע"א) עדי כפנא זה רעב ולרעבונו אכל לשבוע ממנה ולא בתורת כיסנין וצריך לברך אחריה. ורבינו חננאל פירוש זו הפת עשויה כמין כיסין[12] מלאים סוקר[13] ושקדים ואגוזין [וכיוצא בהן שעושין אותו][14] כמין כעכין

[1]) כן הוא בכתב יד ל"ד ועה"ק שנ"ב ובנו"ג כסיל וכן הוא בערך רבד בדפ"ר ובדפו"ו שם כסול. [2]) בכתב יד ב' מינכען ג"כ ביזעי ביזעי ובנו"ג דהוה בזיעא כי כוסילתא ובדפי פיזי בי כוסילתא. [3]) וכן הוא בכתב יד ב' מינכען ובנו"ג כי ריבדא. [4]) במקרא מאום. [5]) בנו"ג אפילו כריבדא וכו'. [6]) וכונתו על פ' ואלו מגלחין. [7]) בדפ"ע בט"ס אלמגומא בכתב יד ל"ד אלמזוגא. [8]) ואני מצאתי רק ברש"י לע"ז הנ"ל. [9]) כונתו על רבינו מאיר הלוי. [10]) בנו"ג בכסנין ובתוספתא ברכות פרק ה' בכיסנין. [11]) כן הוא לנכון בדפ"ר ואמ' ובדפו"ו בט"ד וכוסמין. [12]) כן הוא] לנכון בעה"ק שנ"ב וכן הוא באו"ז הל' ברכ' המוציא ס' סימן קמ"ט וכן הוא בטור או"ח סי' קס"ח, ובבית יוסף שם ובשולחן ערוך שם ס"ק ז' כיסים. [13]) כן הוא בעה"ק וכ"ה סוקרא באו"ז, ובש"ע או"ח סוקר ובטור שם צוקרא, ובדפ"ע סובר. [14]) כצ"ל וכ"ה באו"ז.

ולועסין אותן בבתי משתאות [1]. תניא בתוספתא [2] הביאו לפניו מיני תרוגימא [3] מברך עליהן בורא מיני כיסנין [4]. וראיה לדברי הגאון וכל לחם צידם יבש היה נקדים (יהושע ט׳, ה׳) תרג׳ וכל לחם זוודהון יביש הוה כיסנין. ו נ ק ד י ם ו ב ק ב ק ד ב ש (מ״א י״ד ג׳) [5] [תרגום וכסנין וזלוע דדבש]. *[אחי״ה וכן תרג׳ והיה נקדים (יהושע שם פ׳ י״ב) והוה כסנין והביאו הרד״ק בשרש נקד עם פסוק מלכים הנ״ל ותרגומו ופירשו ע״י פת הבאה בכסנין והביא פי׳ רה״ג הנ״ל ועל זה העיר רא״א בנימוקים: הפסוק הראשון (היינו מיהושע) מורה שהוא לשון עפוש והפסוק השני מורה שהוא כדרז״ל ע״כ והנכון כי גם לשון כסנין דתרגום יהוש׳ ענינו יבישות וכן ענין נקדים פירוש כמו יקודים כלומר יבשים כנשרפים ובמלכים ענינו לחם דק אפוי בתכלית הקישוי ולכן נקרא Zwieback, biscocta ובל״פ خشك نان לחם יבש והיא היא כסנין וכן העתיקה הפשיטא למלכים שם וכסני, וכסנין אינו נגזר מפעל כסס כדמוכח מפי׳ רה״ג כי אם נתחבר מן כסק ומן נאן. ועפ״י פי׳ זה זכינו להבין י״מ השני שהביא מרן ר״י קארו בש״ע או״ח סי׳ קס״ח סק״ז שהוא עפ״י פי׳ רה״ג וז״ל וי״מ שהוא פת וכו׳, (כעבים) [צ״ל כעכים] יבשים וכוססין אותם והם הנקראים בישקוני״ש ע״כ והוא בל״צ biscuit ובל׳ אספ׳ biscunos וי״מ הראשון שם הוא כפי׳ ר״ח בערוך וכ״ה בטור או״ח שם בלי הזכרת ר״ח. ובענין גזרת כיסנין מל׳ כיסין היינו שק ותיק מלאים סוקר וכו׳ קשה להלמו ויותר נכון עפ״י פי׳ ר״ח לרמוז על خوز שפי׳ בלשון פרסי קנה סוקר — [Zuckerrohr

כסן (כִּיסַאנֵי, כּוּסַאנֵי לפע״ד מל״ע چاشنى מיני מגדנות וממתקים Delikatesse, Süssigkeiten ועוד עיין בפנים) בפ׳ בכל מערכין בגמרא בסוף הלכה [הכל] נלקח בכסף מעשר (עירובין כ״ט סע״ב) הני כ ו ס א נ י [6] מעלו לליבא. בפרק האשה שנתאלמנה בגמ׳ רבי יוחנן (כתובות י״ז:) ארמלתא לית לה כיסנין [7] פי׳ עושין לבתולה בשעת נשואים ולא לאלמנה רגילין לבשל חיטין ופולים ולועסות אותן ולתת בהן צימוקים וקרויין כיסני והן שאמר רב חסדא [8] הני כיסני מעלו לליבא. פ״א אלמנה לית לה כיסנין שאין משליכין לפניה קליות ואגוזים. *[אחי״ה וכפ״א אי׳ ברש״י וכן פי׳ בכ״מ כיסנין קליות וכמו כן בברכות מ״א: של ע׳ הקודם ועוד עיין פירושים שונים בשט״מ לכתובו׳ הנ״ל: ודע כי בה״ג ברכות רפ״ו ד״ז סע״ב פירש כיסאני לישנא דרבנן דמיקרו שאהדנג ואינון קנבדים. ובע׳ כנגר הוכחתי כי שאהדנג הוא זרעוני קנבוס וא״כ לפי זה מזה הענין גם כיסאני ואולי הוא ל״פ چاش, جاش זרעוני קנבוס או פשתן. ודרכם היה לזרוק חטין אורז או שעורין בפני חתן וכלה עיי״ע אסינתא (ח״א, קפ״ה). ובענין פי׳ הראשון נ״ל לגזרו מל״פ הרשומה בתחלת הע׳ ופי׳ מיני ממתקים, ובע׳ תרגימא פי׳ רבינו לנכון מיני תרגימי ע״י מיני כיסנין. (וזה שלא כפירוש ר״ח בעירוב׳ (בש״ס ווילנא) ע״ש הלשון שמגומגמת בדפוס) וכן הוא בפירוש בירו׳ פסחים רפ״י דל״ז: מהו לוכל מיני (כיסנית) [צ״ל כיסנים, כיסנין] מהו לוכל מיני תרוגימא ובתוספת׳ ברכו׳ רפ״ד תרגימא מברך עליהן בורא מיני כסאנין (כ״ה בכ״י אירפ׳). — ומזה בתרגום ירו׳ במד׳ כ״ד, כ״ה בנתהון דמדיינאי . . הואן זבנן זיני כיסנין בבציר מן טימהון כלומר היו מוכרין מגדנות וכל מיני מתיקות למטה מערכן, והוא עפ״י הירו׳ סנהד׳ פ״י דכ״ח רע״ד והושיבו שם נשים מוכרות מיני כיסנין ובספרי בלק פ׳ קל״א מיני כסנין ובילקוט תהלים רמז תתס״ה מיני בשמים ובמד״ר פ״כ: כל כלי חמדה ובסנה׳ ק״ו. כלי פשתן ולפע״ד על פי שמועה באה הגדה זו לבבל על כן החליפו כיסנין בכיתנין כלומר כלי פשתן. עוד נ״ל שהבינו חכמי בבל כיסני מל״פ خيش כלי פשתן מיני כתיתות שו״ט ט״ו עיי״ע כתית] —

* כְּסַן (= כְּסַס עיי״ע כס ג׳ פירוש הוכיח וענש (zurechtweisen, züchtigen הרבה בתרג׳ ירו׳ ד״מ לדברים ד׳, ל״ו; כ״א, י״ח, תרג׳ תהלים ו׳, ב׳; ל״ח, ב׳; צ״ד, י״ב; לאיוב ד׳, ג׳; ו׳, כ״ה, כ״ו; י״ג, ג׳. באפעל אַכְסֵין תרג׳ תהלים י״ז, ד׳, מ״א, ד׳ ועיין הדוגמאות במתורגמן ואצל לעווי.

---

[1] וכן הובא באו״ז שם בשם ר״ח רק שם עוד הוספה בזה״ל ומעשה דרב הונא שאכל פת הבאה בכיסנין תליסר ריפתא כעכי מתלת תלת ריפתא [בקבא] ולא ברך אחריהן ואמר רב נחמן עדי כפנא הוא פי׳ זה האיש רעב הוא וסעודתו קבע בהם וצריך לברך אחריה וכו׳ וכו׳ ע״ש. [2] רפ״ר דברכות ובערך תרגימא אי׳ כפי דפ׳ וויניצי׳ וכל כ״י בפירוש: תניא בתוספתא ד ב ר כ ו ת. [3] כ״ה לנכון בדפ״ר ועיי״ע תרגימא. [4] וכ״ה בע׳ תרגימא כפי גי׳ כל הכ״י ודפ׳ וויניציא אבל בשדפ״ע בורא מיני מזונות ודע כי בכ״י אירפורט אי׳ בתוספ׳ שם מזונות כסאנין והיטיב להביא המו״ל רק כיסאני כי בל״ס שתי נוסחאות נתערבו וגי׳ כיסנין או כיסאנין העיקרית. [5] כן היא רק בדפ״ר וכן הוא בכתב יד ו״ו ול״ד. [6] כן הוא בדפ״ר ובנו״ג כיסאני וברש״י ובשדפ״ע כיסני. [7] בנו״ג כיסני ובשט״מ הובאה עוד הגי׳ כסִני. [8] בעירובין שם איתא לפנינו אמר א ב י י אמרה לי אם.

* כְּסָן כִּיסְנָא (נ"ל מל"פ جينة טיט עב Lehm, Schlamm) בע' טשטוש ע"ש הביא רבינו תרג' תהלים מ' ג' מטיט: מכסן, עלי טיט (איוב מ"א, כ"א) עילוי כסאן, ותרגום בצה (שם ח', י"א) כיסנא כ"ה בכ"י תרגום אצל לעווי I, 377 ודעתו שאות כ' שמושית היא ואין נ"ל, והנכון שהיא ל"פ הנ"ל ואות ج היא לעומת אותיות כס. — כיסנא שבת קל"ח: ט"ס עיי"ע כסך.

☞ כְּסֶסְטָאוֹת (בל"י ξέστης = sextarius Maass ca. 20 Unzen) מדר' ב"ר פ' יהי רקיע (פ"ו) המים העליונים יתרים על התחתונים כשלשים כססטאות פי' שם מדה בל"י מחזקת הין עיי"ע קסט. *[אחי"ה והוא מדת יבש או לח ומחזיק לג, עיין מ"ש על זו המדה ועל המשקלות לה' צוקערמאן Boekh metr. U. 203 ז' והלאה] —

כְּסָסְטֶר (Gallerie) חלקה היתה בראשונה והקיפוה כסוסטרא (מדות ב', ה') פירשנו בערך גזזטר [1]).

1 כָּסַף (מהשם כֶּסֶף פי' הלבין ככסף weiss, blass sein, werden או מל"ע خصف aschgrau sein) בפ' אלו עוברין בפסח (פסחים מ"ח סע"ב) כל שהכסיפו פניו כאדם שעמדו שערותיו. בפ' כל שעה בגמ' ואלו ירקות (שם ל"ט.) ירק מר יש לו שרף ופניו מכסיפין, פי' פני הירק מכסיף מחמת המרירות. בס"ג דפ' יוצא דופן (נדה מ"ז סע"א) משיכסיף ראש החוטם. פירוש כשיתחיל להלבין ראש הדד. בס"ג דפ' במה מדליקין (שבת ל"ד: הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון זהו בין השמשות. בר"ג דברכות ירושלמי (רפ"א ד"ב:) הכסיפו זהו בין השמשות השחירו נעשה העליון שוה לתחתון זהו לילה. — (א"ב ענין כסף כלומר שהלבינו כמו כסף). *[אחי"ה ובל"ע كسف פי' ג"כ ענין אסיפת קרני השמש וזה פי' הכסיפו בשני ציונים האחרונים וזה טעם פירש"י בשבת הכסיף: השחיר אבל בפסחים ל"ט. פי' לנכון מכסיפין אינו ירוק מאוד ככרתי אלא פלד"ש ע"כ פירוש בל"צ pale blass. ובכ"י מ' גרס גם במאמר של ר' יוחנן בן ברוקה (פסחים שם) כל שיש לו שרף ופניו מכסיפין ועיין ד"ס שם ובירושל' פסחים ספ"ב דכ"ט רע"ג מפורש במרור: ירק מר ופניו מכסיפין ויש לו שרף] —

2 כָּסַף (מערך הקודם בהשאילה ענין בושה ואולי מל"מ צפניה ב', א' blass werden, sich schämen) בר"ג דפ' יש נוחלין (ב"ב קי"א.) אמר ליה דאמר רב הונא אמר רב הלכה כרבי זכריה בן הקצב אמר ליה אשלח ליה אכסיף [2]). בס"ג דפ' הנושא את האשה (כתובות ק"ד:) מ"ט [3]) אמור רבנן כל זמן שהיא בבית בעלה גובה כתובתה לעולם דאמרינן [4]) מחמת [5]) כיסופא הוא דלא תבעה [6]). תלקט ולא תכלימוה (רות ב', ט"ו) תרגום [תהא] צבירא ולא תכספונה [7]). *[אחי"ה קצת קשה למה הביא מרחוק ראיתו שהרי כל לישנא כלימה דבאיוב משלי תלים מתורג' בל' כסופא עיין במתורגמן הדוגמאות. — וכנ"ה בערכין ט"ז: דליכסוף עיין ערך חס, שבת ג' רע"ב וחגיגה ה'. כספתיה, קידושין פ"א. כספתינן, ושם תיכספו.. ולא תיכספו מיני, הוריו' י"ג סע"ב כסיפיתנן והוא פַעֵל. ובאתפעל תענית כ"ב. רע"א וכסיפא להו למימרא כ"ה בכ"י מ' ובכ"י ב' איתא מלתא למימרא וכ"ה ברש"י עיין ד"ס בתענית צד ס"ב [8]), ושם כ"ה רע"א איכסיפא, שבת קנ"ו רע"ב הוה קא מיכסיף כ"ה לנכון במנו"ה סי' קצ"ד [9]) קידושין פ"א סע"ב ולא מיכספי מהדדי, יבמות י"ז. איכסיף ב"ב קכ"ג סע"א מיכספא ושם קי"א. עיין לעיל. ובתר"י א' לבמד' י"ג, י"ד מִכַּסְפָא ועוד בלי הבלעת התי"ו תרג' איוב ו', כ'. באפעל אכסיף עיין לעיל ב"ב קל"ג רע"ב אכסיף, כתוב' י"ז. ברכות נ"ח: קא מכסיף, ושם כסיפא מילתא ועיין למטה. ובשהש"ר פ' עמודיו ולמה קורין אותו כסף שהיה מכסיף בעד כל בעלי זהבים, ובשמ"ר ר"פ ל"ה כל הזהבים שהיו שם. ובאמת יפה גזר אומר הכסיף מן כסף ודוגמתו הלבין ענין בושה מן לבן עיי"ע וכן בל"מ פניו יחורו ישעיה כ"ט, כ"ב עיין רד"ק שם ובשרש חור ושם כתב וז"ל וכנה הבושת על דרך הלובן כי האדם שיש לו בושה יתלבנו פניו. והשם כְּסוּפָא, כִּיסוּפָא תענית כ"ה רע"א ב"ק פ"ו: משום כיסופא (כסופא), סנהדרין י"א מחמת כיסופא, הוריו' י"ג סע"ב אתיא מלתא לידי כסופא, תענית ט' רע"ב רחמנא ליצלן מכיסופא דשימי, ברכות נ"ח:

---

1) עיי"ע בח"ב, רס"ג: והלאה ועוד עיי"ע כצוצרה וכו"ש. 2) בנו"ג באתפעל איכסיף וכ"ה בפיי רגמ"ה כ"י איכסף וכ"ה בע"ז ל"ו. ובפירשב"ם אכסוף וצ"ל אכסיף. 3) בנו"ג טעמא מאי. 4) כן הוא בכתב יד ל"ד ובדפ"ע נתקצר ע"י וכו'. 5) בנו"ג משום. 6) כ"ה בכ"י ל"ד ובנוסחאות ובדפ"ע תבעי. 7) בנו"ג יותר טוב תכספינה. 8) ובנו"ג באפעל ואכסיפו. 9) ובנו"ג מכסף וכ"ה בכ"י ש"ס.

דכל מאן דכסיפא מילתא למשקל וכו' ובכ"י מ' למאן דהוה ליה כיסופא אתי ושקלי ולא מיכסף ועיין ד"ס שם צד קס"ה. ובלשון נקבה ב"מ כ"ב סע"א משום כסיפותא. ובמד"ר פי"ד מנין לכסף שהוא לשון חרפה שכן בלשון ירושלמי קורין לחרפה כסופא וראיתי בחי' הרד"ל שפי' בזה"ל כלומר בלשון ש"ס ירושלמי והוא מדברי ר"מ הדרשן המסדר ע"כ ולפע"ד כיון על תרגום ירושלמי דאי' שם כמה פעמים כיסופא בענין חרפה וכלימה (עיין תרג' ירו' בראשית ג', י'; במדבר ט"ז, ד' וכן בתרג' תהלים ט"ו, ג'; ל"א, י"ב; ס"ט, ח'. כ'; קי"ט, כ"ט; איוב כ', ג') אבל בתרגום בבלי היינו באונקלס בל תמצא זו המלה] —

כָּסַף (פי' בל"ע كسف מי שמצבו ברע הוא im schlechten Zustand sein) בפ' האשה שנפלו לו בסוף הלכה המוציא הוצאות[1] (כתובות פ':) הלכתא בעל שמכר קרקע לפירות לא עשה ולא כלום מ"ט אמר אביי חיישינן שמא תכסיף ורבא אמר משום רווח ביתא מאי בינייהו איכא בינייהו ארעא דמקרבא למתא לאביי דאמר שמא תכסיף פירוש שמא יפסיד הלוקח קרקע ליכא למיחש כיון דמקרבא למתא מיחזא חזו לה ולא שבקי ליה לאפסודא למאן דאמר משום רווח ביתא כיון דזבין פירי ליכא רווח ביתא אי נמי בעל (עדים) [צ"ל ערים] דלוקח [הוא][2] למאן דאמר שמא תכסיף ליכא למיחש דהא בעל גופיה (עדים) [צ"ל ערים] הוא, למאן דאמר משום רווח ביתא ליכא רווח ביתא כדמעיקרא דלית ליה אלא למחצה לשליש ולרביע אי נמי זוזי דשקל מן ארעא[3] עביד בהו עיסקא למ"ד שמא תכסיף איכא למיחש למ"ד משום רווח ביתא כיון דקא עביד בהו עיסקא וקא רווח הרי רווח ביתא[4]. בפ' מי' שהיה נשוי בגמ' מי שהיה נשוי ד' נשים (כתובות צ"ד רע"א) הכא בחיישינן שמא תכסיף קא מפלגי פי' אפי' בן ננס מה שגבה לא גבה ואמאי נשבעת דסברה כיון דבלא שבועה יהבין ליה משום הכי דדעתייהו לאפוקה מינאי אם תמצא לומר אחת שלהן גזולה ותכסיף השדה דלא סמכה דעתה עלה אבל אי נותנין לה בשבועה סמכה דעתה ולא תכסיף ות"ק סבר לא חיישינן שמא תכסיף ולא משבעינן לה[5]. בר"ג דפ' המוכר שדהו בשעת היובל (ערכי' ל'.) מכרה במאתים והכסיפה ועמדה במנה מניין שאין מחשב[6] אלא במנה וכו'[7]. *[אחי"ה הכסיף הפכו השביח ורש"י פי' בערכין הכסיפה נתקלקלה ופחתו דמיה ובשט"מ לכתוב' פ': הביא פירש"י ממהדורא קמא שמא תכסיף: שמא יכחיש לוקח את הקרקע וכו' ומזה ג"כ כתובות ק"ד סע"ב מכספי והפכו משבחא (שם). ולפע"ד נגזר מל' ערבי הרשום' ועוד פירוש كسف שבר לרסיסים ובזה ענין בשה"ש פ' כמעט: ומכסיף את הבריות . . והחריב בית המקדש וכו' פי' שבר ורצץ] —

כֶּסֶף (בל"מ Geld, Silber כְּסַפְתָּא, כְּסִיפְתָּא Geld-kasten) בכל התדיר פ"י בזבחי' (צ': במשנה) כל האשמות שבתורה באין בני שתים פי' בני שתי שנים ובאין בכסף שקלים פי' שקנוי בשתי סלעים חוץ מאשם נזיר ואשם מצורע שהן באין בני שנתן ואינן באין בכסף שקלים. בפסיקתא דכי תשא (פסיק' דר"כ י"ד:) כסף נבחר לשון צדיק (משלי י', כ') זה עידוא[8] שאמר ועצמות אדם ישרפו עליך (מ"א י"ג, ב') מלמד שחלק כבוד למלכות ולא אמר ועצמות ירבעם ישרפו עליך (שם בפסיקת' צד ט"ו. ובילק' מ"א רמז קצ"ט)[9] — בס"ג דפ' הכונס צאן לדיר (ב"ק ס"ב.) ההוא[10] דבטש[11] בכספתא[12] דחבריה. ובפ' הזרוע והלחיים בגמרא והמשתתף (חולין קל"ג רע"ב) הכא במאי עסיקינן דיתיב גוי[13] אכסיפתא. פירוש ארגז שמשימין שם הכספין. *[אחי"ה וכ"ה בפירש"י בב"ק ועיין גם בחולין שם. וכנ"ה בב"ק שם מי מנחי אינשי מרגניתא בכספתא או לא. ונאצל מהשם כסף — ויש להוסיף בכורות נ': קידושין י"א: כל כסף קצוב האמור בתורה כסף צורי ושל דבריהם כסף מדינה ועיין ב"ק ל"ו: ובתוספ' שם ד"ה ושל ובתוספ' כתובות ס"ז. ד"ה אמר אביי, תוספתא סוף כתובות לפי גי' כ"י אירפורט (הוצ' צוק"מ 275) אעפ"י בבבל גובה כסף ארץ ישראל כסף שדיברה בו תורה

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד. [2]) לפנינו בכתו' אי' אי נמי בעל אריס הוא וגי' רבינו ערים עיי"ע אריס וע' ערם ד' ומלת דלוקח מפי' רבינו הוא. [3]) וזה מפי' רבינו הוא. [4]) וכפי' רבינו דומה מה שפי' תלמידי רבינו יונה הובא בשט"מ בסוגיא. [5]) וזה הפי' עולה כפי' שיטת ר"ת הובאה בתוספ' ד"ה שנמצאת ובשט"מ שם וע"ש מה שהאריך בין שיטת רש"י ור"ח, וריטב"א הלך בשיטת שניהם. [6]) וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לערכין ובנו"ג מחשבין ובירו' קידושין פ"א דנ"ט רע"ב אי' ג"כ כפי' גי' דפ' אמש' נמכר במאתים והכסיף ועמד על מנה מניין שאינו מחשב וכו' ובד' קראט' לי'. [7]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע נקטע ע"י וכו'. [8]) וברש"י בשם התנחומ' ובפסק' דר"כ אי' עידו, ובערוך כ"י ו"ו עזרא וט"ס הוא. [9]) ועיין בהערות ר"ש באבער שם. ורבינו היה מקטע לשון הפסיקתא כי שם האריך יותר. [10]) בנו"ג ההוא גברא. [11]) בכ"י ב"ר דכנש. [12]) כ"ה בכ"י ב"ר וכ"ה לפנינו, ובכ"י ו"ו ובדפ"ע בכסיפתא. [13]) בנו"ג כותי.

בכל מקום זו היא כסף צורי איזהו כסף צורי זה ירושלמי. ובזה נבין פירוש של ספרי כי תצא פ' רל"ח מאה כסף (דברים כ"ב, י"ט) כסף צורי, ושם פ' רמ"ה חמשים כסף (שם פ' כ"ט) כסף צורי וזוהי כונת המשנה בכורות פ"ח מ"ז ע"ש ברע"ב ותוי"ט. ובענין דינר כסף עיין מ"ש בע' דנר (ח"ג, צ"ט) — וכנ"ה כסף (וזהב) באלה המקומות ברכות ל"ב. שבת נ"ד. פסחים קי"ט. יבמות ט"ז: כתובות ס"ח. סנהד' ק"ב. ע"ז ב': נ"ב. גיטין נ"ו. דהבא וכספא פסחים פ"ז סע"ב כסף מצרים, בכורות ה' רע"ב כספה וזהבה של מצרים ושם נ' סע"א כספה וזהבה של ירושלים ב"מ מ"ב. יהא כספו של אדם מצוי בידו, קידושין ע"א רע"א כסף מטהר ממזרים. יבמו' ס"ג: מזונותיו תלויין בכספו, ירוש' קידושין פ"א דנ"ח ע"ד עיי"ע יָקָר, ירו' ביכורי' פ"ג דס"ה ע"ד ר' מנא מיקל לאילן דמתמניי בכסף. ובקבוץ שם: לא בכַסְפַיָּא אתמני וכו' והקבוץ במשקל עברי כספים פסחים ל"א: ב"מ מ"ב. כתוב' ס"ז סע"א ירו' יומא רפ"ד דמ"א: — והתואר כַּסָּפִי Silber-arbeiter, בקבוץ סוכה נ"א: כַּסָּפִין בפני עצמן. שהש"ר פ' קמתי: איכן הם הַכַּסָּפִים וכו' מנהון דהבים ומנהון כסָפים וכו'. — כסף גולגלתא עיין ערך ארנון וע' גלגל (ח"ב רפ"ז)] —

* כַּסְפָּא (= חספא Scherben פירוש חרש ואולי מל"ע كسفة דבר שניתן להשבר Zer-brechliches) ירו' נדרים ספ"א דל"ז רע"א וירוש' נזיר רפ"א דנ"א סע"א אילין ניוותאי (לשון ניוותי הוא nabatäisch) דינון קריין לחספא כספא עיי"ע חסף ג' והיותר נכון כי הוא ל"ע خزف פי' חרש.

כְּסְפָּא (לדעת רבינו מל"ר ויוני' κάψα capsa Kiste והנכון שהוא מע' הבא Trester) בס"ג דפ' סדר תעניות האלו (כ"ד:) חזא כינופיא [א"ל] מאי האי [א"ל] אכוספא דתמרי דקא מזדבן [1]) פי' לשון לעז הוא כוספא של תמרים. (א"ב מין כלי). *[אחי"ה הוספתי „א"ב" כי היא הוספת בעל המוסיף ובד' אמי' נשמט. וכונת רבינו ללשון יוני ורו' הנ"ל וכן בלאי"ט capsula תיק קטן, והנכון שהוא ל"פ كسبه, كزبه והועתק לל"ע كزب، كسب، كسبج והוא פסולת של שומשמין Sesamtrester והוא כפי' רש"י בל' שני, ובלשון ראשון פי' כמו בערוך ע"ש. וכן בל"ס כוספא ופי' מין מרקחת והיינו מן פסולת של שומשמין ועוד עיין ערך הבא. ובכנויים בה"ג ברכות פ"ו ד"ז ע"ג על כוספיהון (של אמגוזי לוזי ובוטמי) בורא פרי האדמה] —

כְּסְפָּן (מע' הקודם מלש' פרסי וער' פסולת של שומשמין) בפ' אין מעמידין בגמ' השלקות (ע"ז ל"ח:) הכוספן של גוים [2]) שהוחמו חמין, בגמ' בפ' במה טומנין (שבת נ' רע"ב) כוספא דיסמין שרי. פי' פסולת שומשמין שכובשין אותן בוורד של יסמין ומייבשין אותן ושוחקין אותן ורוחצין בהן ידים מזוהמות כדאמרינן באין מעמידין (ע"ז שם) הכוספן של גוים שהוחמו חמין. ויסמין הוא סימלק שאמרו חכמים בכיצד מברכין (ברכות מ"ג רע"ב [3])، פ"א כוספא דיסמין גפת שומשמין והיינו הפסולת שבפירוש שלמעלה. *[אחי"ה ודע כי זה הערך שייך לע' הקודם אבל מה אעשה כי בכל כ"י ודפ"ע נפרד לע' מיוחד בדבור המתחיל כספן והנכון כי כוספן הוא הקבוץ מן כוספא שענינו בל"פ וע' פסולת של שומשמין ולכן היטב פי' רבינו בל' ראשון והיינו כוספא ע"י פסולת של שומשמין Sesamtrester ויסמין ע"י וורד של יסמין Jasminrose ונוהגין לעשות ממנו שמן בשמים וזהו מישחא דיסמין שהביא בה"ג בסוף הלכות ביצים (קל"א סע"ד) וגם במה שכתב רבינו יסמין הוא סימלק נגרר לפע"ד ג"כ אחר בה"ג כי כן כתב בפירוש הלכות ברכות פ"ו דף ח' ע"ג וז"ל אמר רב גידל אמר רב האי סימלק בורא עצי בשמים וסימלק היינו יסמין ע"כ ומעתה אינו נחוץ לומר כי בפירש"י נוסף מאמר: „סמלק יסמין קורין לו בל' ישמעאל" מערוך (עיין מ"ש בע' יסמין) כי אם מבה"ג עצמו שהוא ג"כ המקור לפי' הערוך. ולפי פ"א בערוך מבואר כוספא ע"י גפת והיינו פסולת ויסמין ע"י שומשמין לא דק כהוגן כי יסמין איננו שומשמין ולכאורה אחר פ"א נגרר רש"י בשבת נ': בפירושו כוספא דיסמין „פסולת שומשמין" ובזה נסתלקה תמיהת הפשב"ע בזה הערך כי הניח רש"י מלת יסמין בלי פירוש והאמת כי פירשה ע"י שומשמין ולא מטעם בעל לימוד הערוך (שבת במקומו) כי יסמין וששמי (שומשמין) אחת היא כי אם בהיותו נגרר אחר פ"א בערוך כאמור ובפרט במסכ' שבת השתמש רש"י בערוך עיי"ע גויה. ומלת כוספא פירש"י בתענית כ"ד: לנכון ע"י פסולת. ואולי גדבונא (גדמונא) בל"ס

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו א' וב"ר ושם ובדפ"ע אכיספא וצ"ל אכוספא ובדפ"ע לי' מן חזא עד אכוספא וכ"ה דקא מזדבן בספר המפתח לר' ניסים לברכו' צד י"ז ובנו"ג קיימי דקא מזדבן. [2]) בנו"ג עכו"ם. [3]) זה הפי' הובא בשם הערוך באו"ז הלכו' סעודה סוף סי' קע"ט.

שענינו ג"כ פסולת (עיין פערלעס עט"ש 21) נשתבש מן גדבוגא והוא كسبج הנ"ל בע' הקודם ודע עוד כי בל"ס גתרא ג"כ ענין פסוֹלֶת ופערלעס (שם) הניחו בצ"ע והוא לפע"ד מל"פ كسباره פסולת ונו"ן מובלעת ולכן יש לדגוש גִתָּרָא] —

* כָּסִיפָא (שם מקום) ויק"ר פ"ה ארץ רחבת ידים (ישעיה כ"ב, י"ח) זו כסיפא ורש"י בישעי' הביא בכסיפיא וא"כ קרוב הדבר שהוא כָּסִפְיָא של עזרא ח', י"ז והוא מחוז Caspiana והח' פירשט באו"מ זה הערך האריך בדבר ע"ש.

כְּסְפְּתִיאַס (לדִעת ר"ב κόσσυφος Meeramsel ולדעת הח' לעוויזאהן 259 ξιφίας Schwerdt-fisch) כגון אקונס ואפונס [1]) וכספתיאס (חולין ס"ו רע"ב וע"ז ל"ט.) כבר פירשנו בע' אקונס. — (א"ב פירוש כוסספוס בל"י מין דג טהור ויש מין אחר נקרא בל"י כספיאס). *[אחי"ה בחולין הסדר אקונס ואפונס כספתיאס ואכספטיאס ואטונס ובפי' רגמ"ה כ"י (בקובץ כ"י אנגייליקא דף שי"ח.) הגי' כספטים ואכספטיים ובע"ז הגי' אקונס ואפונס כטספטיי' ואכספטיים (ואוטנס) [וצ"ל ואטונס] [2]) ובריי"ף ד' קושט' ואפונים וכספתיאס ואכספתיאס ובכ"י ר"ח (בקובץ כ"י אנגייליקא דף פ"ד:) הגי' וכספתיאוס ואספיתיאוס . . אילו כולן שמות של מיני דגים בל' יוני הם ע"כ ורש"י בחולין פירש כולן ל' פרסי הן ע"כ ואני מצאתי רק לשם אפונס שרש מל"פ, וגי' ר"ח אספיתיאוס (ובתוספת' חולין פ"ג (ד') הספתיאס ובכ"י אירפו' כספתיאס) ראיה לפי' הח' לעוויזאהן כי נקרא ξιφίας גם espadon בל"צ ובלשון איט' spada ונקרא ככה דג של בעל חרב רחב מל"ר spatha, breites Schwerdt ועיין מ"ש בערך אספטי (ח"א, קפ"ו)] —

כסיריא (= כְּסוּרְיָא מל"י ἐξορία גלות Exil, Verbannung) בויק"ר זאת תהיה (ס"פ י"ח) בשר ודם נותן כסוריא והקב"ה נותן כסוריא הר"ד (ויקרא י"ג, מ"ה) בדד ישב. — (א"ב פי' בל"י גירוש ושלוח חוץ לגבול). *[אחי"ה בנו"ג אכסיריא ובמו"ע אכסוריא עיי"ע בח"א, פ"ב וכ"ה בל"ס וכן תרגום בַדֵי (איוב י"ח, י"ג) ייכול כ ס ר א לפי גי' דפ' ויניציא מל' בדד ובנו"ג בט"ס בסרא] —

כֶּסֶת (מל"מ ופי' ענין כר Kissen, Polster) בפ' ח' בברכות (מ"א דף נ"א:) ובי"ה אומרים על הכסת. בפ' כ"ח בכלים (מ"ט) כסת הסבלים טמאה מדרס „פי' אלו הסבלים ששמן בטיית חמאלין [3]) והן סובלין על כתפיהן ופעמים בראשיהן ויש להן כמין כסת שנותנין על כתפיהן (ומקצתו) [וצ"ל ומקצתן] [4]) על ראשיהן כדי שיהא נוח לסבול" [5]). ובפ' אחרון דמקואות (פ"י מ"ב) כסת עגולה הכדור והאמום פי' כסת עגולה [6]) וקטנה שעושין השרים תחת מראשותיהן ובארץ ישמעאל [7]) סומכין עליו כשהן אוכלין. *[אחי"ה ובר"ש הובא רק תחלת המאמר בשם הערוך ואולי גי' כ"י עיקר כי מברכו' הנ"ל נראה כי היה מנהג בארץ ישראל להשתמש (בסעודה) בכסת להניח בה את המפה, עיין תוספת' ברכות פ"ו (ה') מקנח ידו במפה וכו' שמא נטמאו משקין שבמפה מחמת הכסת וכו' אלא מקנח ידו במטה ומניחה על הכסת. ועוד משתמשין בה לשינה כדאי' בירוש' כלאי' פ"ט דל"ב סע"א מפני שהוא נותנה (את המטפחת) על הכסת וישן עליה. תמיד פ"א מ"א ופרחי כהונה איש כסתו בארץ לא היו ישנים בבגדי קדש אלא פושטין ומקפלין ומניחין תחת ראשיהן וכו', כלים פכ"ח מ"ה מטפחת שעשאה כסת ועיין תוי"ט שם. ונרדף עם כר וכן הוזכרו יחדיו בשבת נ"א. תחת הכר או תחת הכסת, כלי' פכ"ו מ"ה עור הכסת, מקואו' פ"י מ"ב הכר והכסת של עור ועיי"ע כר א', החלוק שביניהם. כלים ט"ז, מ"ז עיי"ע קמר ב'. גיטין נ"ו. בן ציצית הכסת עיי"ע ציץ. והקבוץ כלאים פ"ט מ"ב הכרים והכְּסָתוֹת ובל"מ רק בקבוץ (יחזקאל י"ג. י"ח, כ') ובהשאילה בשר העגבות מדמיון לכר וכסת ב"ר פי"ז עשה לו כסתות ובקהל"ר פ' כי מקרה: עשה לו כסתות לתחתיתו שלא יהא מצטער בשעת ישיבתו, ובילק' קהלת רמז תתקס"ט בשם ב"ר עשה לו כסות [צ"ל כסתות] שלא ישב ויצטער. ועיין התוספ' בכורות שבע' הבא אח"ז] —

כֶּסֶת (לדעת רבינו מענין הראשון בהשאילה polsterartig, hervorragend ולפע"ד מל"ס

1) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה בע' אטונס במו"ע בח"א ס"ד ובע' אקונס (שם, רנ"ח) ובדפ"ע בערך הנוכחי אנוטס והוא ט"ס. 2) וכ"ה בדפי' יושטיניאן. 3) כ"ה לנכון בדפ"ע ובפי' רה"ג חמלין ובכ"י ו"ו א' המלין ובכ"י ב"ר המאלין ובכ"י ו"ו ב' בט"ס אמלין. 4) וכן מוכח מפי' רה"ג. 5) הועתק מפי' רה"ג בסד"ט צד 20 ושם קצת בל' קצרה ובשנוי וז"ל פי' אלו הסבלין ששמן בטיית חמלין והן סובלין על כתפיהן ומקצתן על ראשיהן שעליו המשוי נתון כדי שיהא נוח לסבול ושמו בטיית ברזן ע"כ ונ"ל כי חמאלין עיקר הגי' והוא בל"ע حمال Lastträger ומלת ברזן נ"ל שהוא ל"פ بردن פי' נושא משא ובא רה"ג לפרש מהו לסבול. 6) בדפ"ר נשמט מן כסת עגולה עד כסת עגולה. 7) ובכ"י ל"ד ישר', כלוי ישראל.

ARUCH COMPLETUM

sive

LEXICON

vocabula et res, quae in libris

TARGUMICIS, TALMUDICIS ET MIDRASCHICIS

continentur, explicans

auctore

Nathane filio Jechielis

saeculi XI Doctore celeberrimo, Praeside scholarum Talmudicarum Romae;
cum appendice ad discendum utili per Benjaminum Mussafiam, medicum, philosophum, philologum et physicum ad contextum Aruchinum adjuncta.

Praelaudatum opus ex disciplinis contextus Aruchini Venetiis (anno 1531) editi et typis mandatorum optimi ita ex hujus cum editione principis (ante 1480), nec non cum septem Aruchinis veteribus manuscriptis bono cum animo facta comparatione corrigit, explet, critice illustrat et edit.

Dr. Alexander Kohut,

Rabbinus Congregationis „Ahawath Chessed“ in New-York (America).

TOMUS QUINTUS.

Auctoris, cui caes. scientiarum Academia Vindobonensis subvenit, impensis typis mandatum.

VIENNAE 1889.

Im Selbstverlage des Verfassers.

Buchdruckerei von A. Fanto in Wien, IX., Rögergasse 5.

כּוּסְתָּא höckerig ועוד עיין בפנים) בפ' מומין אלו בגמ' בעל הפיקן (בכורות מ"ה.) תנא בעל הפיקן והשופנר אמר ר' יוחנן בעל הפיקן יש לו כסתות שופנר שאין לו כסתות כל עיקר. פי' מי שעקיבו ופיסת רגלו בולטין לחוץ כעין כסתות וביניהן עמוק הרבה זהו בעל הפיקן ומי שאין לו כל עיקר ורגלו שוה מלמטה זהו שופנר. עיקר פי' הפיקן מן וצא השדה (בראשית כ"ה, ג') תרג' פוק לחקלא [1]) ועיקר השופנר מן שפיר. *[אחי"ה ובערך פקא פי' רבינו פיקה יוצא מגודלו (בכורות מ"ה.) פי' כמין חתיכת בשר יוצא מגודלו ע"כ ולזה עולה יותר מה שפי' בתוספו' בכורות מ"ה. ד"ה בעל הפיקן וז"ל: ובערוך פי' שפרסתו גבוהה ויש בשר הרבה לצד ראש הרגל ובעקב וכו'. ולשון כסתות משמע כפירושו דאיירי בבשר וכו', והביאו ראיה מב"ר (הנ"ל בע' הקודם) ע"ש בתוס'. וא"כ לפע"ד נוכל לגזור כסתות מל"פ گوشت פי' בשר וזה יתכן גם בב"ר הנ"ל ומדברי התוספ' בשם הערוך שפרסתו גבוהה וכו' נוכל ג"כ לדון של"ם הנ"ל הוא פי' גבוהה כעין גבן וכן העתיק' הפשיט' גבן (ויקרא כ"א, כ') כוסתנא והוא מן כוסתא] —

☞ כסת (פי' מספוא Viehfutter) תרג' תבן ומספוא לגמלים (בראשית כ"ד, ל"ב) תבנא וכסתא לגמליא. *[אחי"ה בע' כס י"א כבר פירשתיו ור"ב לא ראה כי כ"ה בדפ"ר וציון אחר (מבראשית מ"ב, כ"ז) בכל כ"י ועה"ק על כן בא להוסיף זה הערך והוא ללא צורך] —

כסיתא (ט"ס וצ"ל כְּסִיתָא מל"ע ופ' بسد، بُسَّد Koralle) בר"ג דפ' אם אינן מכירין (ר"ה כ"ג) אלמגים (מ"א, י' י"א. י"ב) כסיתא. בפ' אלמנה ניזונת בגמ' מכרה (כתובות צ"ח.) ההוא גברא דאפקידו גביה כסיתא דיתמי פירוש הוא אלמוג ובלעז קורל"ו. *[אחי"ה בלאי"ט corallo בנו"ג בכתובו' כיסתא וזה פירש"י מספוא (מע' הקודם ומע' כס י"א) אבל בל"א ברש"י גורס ופי' כבערוך, וזה כפי' הגאונים כדמוכח משט"מ בכתובות שם. ודע כי בשלשה מקומות הערתי כי עיקר הגי' בבי"ת בסיתא עיי"ע אלווס (ח"א פ"ט בהערה) ערך אלמוג (שם צ"ח) ובע' בסיתא (ח"ב. קל"ד) ושם שערתי כי בל"ס כסנא, כסלא נשתבש ג"כ מן בסנא, בסלא וגם סימנתי בערכים הנ"ל שינויי הנוסחאות ועתה מצאתי לשמחת לבבי כי בכ"י ש"ס (ה') בב"ב פ"א רע"א אי' באמת אלמוגים בסיתא וכ"ה בדפוס פיזרו ברשב"ם שם בסיתא עיין ד"ס ב"ב צד קכ"ז. ובכל מקום הוגה ללא נכון כסיתא וכ"ה במו"ע ע' קורלין ויותר נשתבש בפשיטא (למ"א הנ"ל) קיסותא (בהוצאת לעע עיין רימ"ז בט"ר ח"א 140, ולעף פפלנ"צ צד 211 ושם הובא ג"כ ל"פ پسّد) ובקו"ף מוכח גם מע' קשיטה כי שם הביא רבינו מב"ר פרש' פ' (לפנינו ס"פ ע"ט) אשאל לי מרגלותיך אשאל לי קשיטיך וכו'. ובנו"ג השאילי לי כסיתתך וכו' וא"כ לפי גי' רבינו מרגליות וקשיטא אחת היא וכן הוזכרו יחד בכ"ף בר"ה כ"ג. מסקן כסיתא.. מסקן מרגנייתא (בכ"י א"פ ול"ד ובע"י ובילק' אצל ד"ס ר"ה צד כ"ז. מרגלייתא) ושניהם מורים על ענין אחד כי בסיתא (בל' פרסי بسد، بُسَّد כמו مرجان בל"ע פי' קאראללען. ושם בר"ה בכ"י מ' בורני גדולה למאי עבדי לה למסיק בה כסיתא כלומר ספינה גדולה ראוייה להעלות בה קאראללען. ושם: וקטר אטוני דכיתנא בכסיתא עיי"ע מד ב' לפי גי' דפ"ר וכ"י ק"ט] —

* כִּיסְתָּא (בל"א נקבה מן כיסא Beutel) שבת ק"ה רע"א עיי"ע כס ו' ומ"ש.

כַּעַךְ (בל"ע كعك ובל"פ كاك Zwieback עיי"ע כסן א') בפ' כיצד מברכין בגמ' היו לפניו (ברכו' מ"ב רע"א) ר' הונא אכל (תריסר) [צ"ל תליסר][2]) ריפי[3]) כעכי[4]) בני תלתא תלתא כנא לקבא[5]) ולא בריך פי' שלא היה שבע דסבר אין מברכין ברכת המזון אלא על השובע דכתי' (דברים ח', י') ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך[6]). ובסוף הלכה דחוץ מן היין (ברכות ל"ז סע"ב ול"ח רע"א) עשאה כעכין[7]) חייבת[8]) [בחלה][9]) כלימודים[10]) פטורה. ובפ' אלו עוברין בפסח בסוף הלכה בצק החרש (פסחים מ"ח רע"ב) לא שנו אלא ככרות של בבל שנושכות זו את זו[11]) אבל כעכין לא פי' „ככרות שנושכות זו את זו גראות כאלו נכנסות זו בתוך

---

[1]) ובנו"ג חלקא. [2]) וכ"ה בע' חמט א'. [3]) וכ"ה בע' חמט ובד' שונצי' וויניצי' ובאסיל ובה"ג ובגליון הש"ס כ"י ובנו"ג ובכ"י ש"ס ריפתי עיי' ד"ס ברכו' צד קי"ב. [4]) לי' לפנינו ובכ"י א"פ כעכי ריפתא ובפי' ר"ח הובא באו"ז הלי המוציא סי' קמ"ט ריפתא כעכי. [5]) כ"ה בכ"י ו"ו וכנא הוא שם מדה עיי"ע כן ג' ובדפ"ע לי' וכן לי' לפנינו ובכ"י ש"ס כי בנו"ג בני תלתא תלתא לקבה ובכ"י מתלת תלת לקבה ובפי' ר"ח (באו"ז שם) מתלת תלת ריפתא [בקבה]. [6]) וזה הפי' הביא רש"י בשם רבותיו ובשם בה"ג ודוחה אותו עיי' הפשב"ע ובע' כסן פי' הערוך כפי' הראשון ברש"י והוא כפי' ר"ח שמסייע לפירש"י הראשון וכתב בעל האו"ז שם: וכן מסתבר דהוא עיקר ע"כ ועיי' ל"ע בברכות צד כ"ב: [7]) וכ"ה בכ"י ש"ס עשאה כעכים ובנו"ג עשאן כעבים וט"ס הוא עיי' מ"ש בע' טרת ב'. [8]) וכ"ה בכ"י ש"ס ובנו"ג הייבין וכ"ה בע' טרת. [9]) וכ"ה בכ"י ש"ס וכן מוכח מע' טרת אבל בכ"י פי' לי' ולי' בירו' חלה ספ"א ובתוס' חלה רפ"א. [10]) בנו"ג כלימודין וכ"ה בע' טרת ובכ"י ש"ס לימודין. [11]) וכ"ה בפי' ר"ח ובכ"י ש"ס ובנו"ג מזו.

זו", פי' כעכין חלות חלוקות שאין נושכות זו את זו „הסל מצרפן לחלה"[1]. פ"א ריפי כעכי[2] ספר אחר ככי והוא כעכי כי הרבה מבליעין בל' ארמית ח' וע'[3]. וכעכי היא פת הבאה בכיסנין שפירשנו בע' כסן. *[אחי"ה בע' כסן הארכתי להוכיח כי כיסנין בל"פ ענינו לחם יבש והוא ג"כ כעך בל"ע או كاك כאך בל"פ ואם נכתבה המלה כאכא אז ענינה פירות יבשין והן מיני תרוגימא. ועוד מזה הענין בהבלעת הע' כוכא דארעא עיי"ע טרקנין ומ"ש. ואם כפירושנו כי כאכא = כאך בל"פ היינו מיני תרוגימא זכינו להבין שלא רצו לקבוע ברכה לאחריו מאחר שאין בא אלא לקינוח הסעודה והוא מעוט וזו סברת ר' יהודה ב"ר יצחק של"י שהביא האו"ז סי' קמ"ט ע"ש] —

כִּעְכַּע (לפע"ד מל"ע قعقع räuspern הוציא קול בגרונו) בויק"ר פרש' אחרי מות (פי"ז, ולפנינו לי') מה אם בשר ודם שנכנס לבית חברו כמוהו צריך לכעכע כהן גדול שנכנס לבית קדש הקדשים על אחת כמה וכמה על שום שנשמע קולו בבאו אל הקדש. — (א"ב נ"ל שענין מלה זה כמה כ י ח ה בפני רבו שמוציא קול בגרון להשליך הרוק עיי"ע כח). *[אחי"ה לפנינו בויק"ר איתא רק ר' יוחנן כד הוה סליק למשאל שלמיה דר' חנינא הוה מבעבע על שום ונשמע קולו וכ"ה בפסיקת' דר"כ צד קע"ז, ובפירשב"ם פסחים קי"ב. ד"ה ולא תכנס הביא הגי' ר' יוחנן כי הוה עייל לביתא מנענע משום שנאמר וכו', וכ"ה גי' מנענע בילק' תצוה ר' רמז שפ"ב והנכון כגי' רבינו והוא מל"ע הרשומ' ועיי"ע קעקע ב' — ועה"ק שנ"ב העתיק לנכון כעכע: ריישפרי"ן וכונתו על räuspern] —

☜ כְּעַן (עתה nun, jetzt) בדניאל (ב', כ"ג) וכען הודעתני. תרגום עתה כען. *[אחי"ה והרבה בדניאל (ג', ט"ו; ד', ל"ד; ה', י"ב. ט"ו, ט"ז; ו', ט') ובעזרא (ד', י"ג. י"ד. כ"א; ה', י"ז; ו', ו') וכן עתה תרג' ככה עיין תרג' אונק' לבמדבר כ"ב, ד', ו'. י"א; תרג' יהושע ב' י"ב, ש"ב ב', ו'. ובריש שהש"ר ברם כען. ונראה שהורכב מן כ' הדמיון ומן עַן, ובל"נ עַנְתָּא (בל"מ עוֹנָה) ופי' כְּעֵת וגם י"מ עֵת נגזר מן עֶנֶת (רד"ק שרש עת) והראיה כְּעֶנֶת (עזר' ד', י'. י"א; ז', י"ב) ובפשיט' אכענת ובקטיע וכְעֶת בעזרא, ד', י"ז. ולפעמים בתרגום כ"י כען ובנו"ג בתמורתו השתא. כדון עיי' עמת"ר ללעווי I, 378, ולפי דעת ה' פירשט כען כמו כֵּן, כַּאן והראיה עד כען (עזרא ה', ט"ז) ובתרג' ש"ב ג', ח' מכען. — וקרוב במבטא הוא לל"פ كنون (اكنون) פירוש עתה] —

* כָּעַס (מל"מ ענינו עצב קצף verdriesslich sein, zürnen) מצוי הרבה עיין בבכורות ו': ז', כ"ח: ל"ב. ל"ט. ס"א: ס"ג: שבת ל': פסחים ס"ו: קי"ג: תענית כ"ג. כתובות ח': נדרים כ"ב. ושם: נזיר מ"ט: גיטין ע'. (עיי"ע מל י"ב) קידושין ע"א. סנהדרין ק"ג. ושם: ע"ז נ"ד: זבחים מ"א: תמורה ט"ו. ובבינוני פעול שמ"ר פמ"ה פניך כְּעוּסוֹת . . פני כעוסות. מדרש לקח טוב בראשית מ', ו' והנם זועפים: כעוסים. בהפעיל הִכְעִים סנהד' כ"ז. ק"ב. ק"ג: ק"ח. אבות פ"ה מ"ב ובאפעל סוף רות רב' אכעים יצרך ולא תחטא ובפסיק' דר"כ קנ"ח. לפי' גי' כ"י א"פ וכרמולי א כ ע י ם יצרך ולא תבוא לידי חטא, ובמדרש תהלים רמז ד' וילקוט תהלים רמז תרכ"ז אכחיש עיין הערת רש"ב שם ושם בפסיק' אכופס יצרך וכו' וט"ס הוא. ריש אסת"ר מן דאכעסון וכו' תר"י ב' לדברים ל"ב י"ז, כ"א והשם כַּעַס ברכות ו': ל"ב, נ"ד: ס"ג: עירובין ס"ה: (עיי"ע כס ו') פסחים פ"ז: יומא ס"ט: כתובות ס': אבות פ"ד מי"ח, ירו' סוט' פ"ט דכ"ד, כעס הוא לפני המקום וכו', שמ"ר פמ"ה כשאהיה בכעס אתה מרצה אותי, ספרי מטות פ' קנ"ז בא לכלל כעס בא לכלל טעות, תר"י ב' לדבר' ל"ב, כ"ז כעסא דשנאה. — כארס בכעוס שבת ס"ב סע"ב וילק' ישעיה רמז רס"ד עיי"ע ארס ומ"ש בח"א, רצ"ו.

☜ כָּעַר (= כָּאַר ע"ש מל"פ שם hässlich sein) מסכ' כתובות פ' אעפ"י (ס' סע"ב) דאכלו גרגושתא הוו ליה בני מכוערי, תרגום ושמתיך (כרואי) [צ"ל כראי] (נחום ג', ו') ואשוינך מכוערא עיי"ע כאר. *[אחי"ה בנו"ג מכערא וכ"ה בפי' רד"ק שם המפרשים ביארו כראי מל' ראי, רעי פי' טנוף אבל היותר נכון[4] כדעת החכם לעווי שדרש כראי הפך מן כאר = כער, ובמתורגמן

[1]) תיבות מסומנין שייכין לר"ח כי כ"ה בפירושו ורבינו מדעת עצמו הכנים בין דבריו פי' כעכין. ופ"א עיי"ע טרת, ודע כי נשיכה נאמר ממאכלים ד"מ תוספתי טהרו' רפ"א . . והשיך לה אחרות . . ואיזו הוא הנושך וכו' אבל אם היו ממעכין זה את זה . . הרי אלו אינן חבור. [2]) כלומר כעכין הם ריפי כעכי. [3]) בכ"י ו"ו אי' פ"א כחכי והוא כעכי ועל זה יפה עולה כי הרבה וכו'. [4]) דעת ה' לעווי לא נכונה היא ואין לה כל טעם כי לא יתכן לאמר ושמתיך בלי כף הדמיון ולפי לעווי יהיה הכף מהשרש. וראי הוא שמוטציג בלשון עברית כמו מ ו ר א ה ונגאלה (צפניה ג' א') ל ר א ו ה בך (יחזקאל כ"ח י"ז) ולא מלשון רעי ע"כ פי' ר"פ סמאלענסקין.

פי' ג"כ טל' טנוף וכתב בדרז"ל יש הרבה ובעל הערוך לא הביאו ע"כ, אבל בע' כאר הביאו בלי ס"א ע"ש. וכן הביא זה הציון מכתובות הנ"ל בע' גרגשתא (ח"ב, שנ"ג:). ולרוב הוא בבינוני פעול לזכר כָּעוּר ב"ר ס"פ ל"ו כעור ומפוחם ושם פ"ס שכעור לאיש להיות מהלך אחר האשה. ולנקבה חולין קט"ו רע"א ושם קי"ז. וקידושין ט': כעורה זו ששנה רבי וכו' תוספת' כלים ב"ב רפ"ב כעורה מזו. אסת"ר פ' ותמאן אם רואין אותי כעורה וכו' והקבוץ זכר ב"ר רפ"מ כעורים ושחורים, שהש"ר פ' ראשו כעורין ושחורין, ושם לנקבה: כעורות ושחורות ובבינוני פעול בפיעל מכוּעָר גיטין נ"ח סע"א כתובו' ק"ה. תעני' ז' סע"א. והקבוץ זכר יומ' פ"ו סע"א, סוטה ח': ולנקבה תענית ל"א. המכוערות עיי"ע כאר. ובהתפעל ב"ר פי"ז הִתְכַּעַרְתִּי בעיניו ושם פמ"ה היא מתכערת ומתעזבת. והשם כִּיעוֹר בל"פ خوارى Hässliches, Verächtliches והושאל לחטא חולין מ"ד: הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו ובתוספ' יבמות ספ"ד (בכ"י אירפ') ובאבדר"נ רפ"ב ובמד"ר פי"ג ומן הדומה לכיעור. והשם המופשט ירו' גיטין ספ"ט ד"נ ע"ד מביאה לידי כְּעִירוּת ובאסת"ר פ' בשנת שלש: עשרה חלקים של כעירות בעולם וכו'] —

* כ"ף (אות עשתי עשר באל"ף בית והקבוץ שבת ק"ג סע"ב כפין, ונקרא כן על שם כף פי' יד כפופה שדומה לה עיין הציור באו"ט לפירשט.

כַּף (מל"מ שם לכלי בית קבול מדמיונו לכף כפופה Löffel, Schale, Kelle ועוד כף בענינים שונים עיין בפנים) בפ' המוציא יין (שבת פ':) חול כדי ליתן על מלא כף סיד. גמרא (שם) תנא כדי ליתן על מלא כף של סיידין [1]) בפ' ג' במדות (מ"ד) ולא היו סדין אותן בכפין של ברזל וכו' פי' אותו ברזל של סייד שעשוי כמין כף [2]). בגמ' דפ' כל שעה (פסחים כ"ח רע"א) כפא דחט [3]) נגרא בגויה [4]) נשרוף חרדלא. פירוש כף שחקק האומן באותו כף עצמו שורף פיו כחרדל חזק כלומר משל דר' יהודה קשיא ליה השתא מה שאמר הוא בקבורה חטט וחקק אחד הוא [5]). בהסייף פי"ג בכלים (מ"ב) קוליגריפון שניטלה כפה טמאה מפני שינה פי' בערך ק' [6]). מכחול שניטל הכף טמא מפני הזכר (כלים שם) פירשנו בע' מ' [7]). בהסנדל פ' כ"ו בכלים (מ"ג) כף לוקטי קוצים טהורה. פי' המלקטין קוצין יש להן כמין כף והוא יד מעור כדי שלא יחבלו ידיו וראיה לדבר [8]) ובליעל כקוץ מונד כלהם כי לא ביד יקחו (ש"ב כ"ג ו') [9]). מנח כפה [10]) אכפי [11]) ומטלטל בגמרא דפ' נוטל אדם את בנו (שבת קמ"ב סע"ב). פי' מניח אדם תרווד אכיפי הן כגון (שבת נ"ז: חולין קל"ח.) כיפה של צמר. פ"א מניח תרווד על עומרין. מהלכי כפים בחיה טמאתי לך בפ' בהמה המקשה בגמ' בהמה שמת עוברה (חולין ע':) פירוש „עובר טמא שהוא ממהלכי כפים שאין פרסותיו סדוקות בחיה טמאתי לך כלומר אף שהאם חיה טמאתי לך" [12]). בר"ג דפ' ואלו קשרים (שבת קי"ב.) סנדל שנפסקה אחת מאזניו או אחת מתרסיותיו [או] שניטל כל הכף טמא ב' אזניו או ב' תרסיותיו או שניטל רוב הכף טהור [13]). בפ' אלו טרפות בסוף הלכה דרוסת הזאב (חולין נ"ד רע"א) מורה [14]) בה רב מכפא דמוחא ועד אטמא פי' מכף הקדקוד ועד הירך [15]).

*[אחי"ה הנחה הראשונה של כף בל"ע كف בל"ס כַּפָּא, כַּפְּתָא היא תוך היד לפי שהיא כפופה וממנו הושאל גם ליד באדם ובהמה ד"מ תענית כ"ו: נשיאת כַּפַּיִם עיי"ע שא ב'. ובבהמה מהלכי כפים (Tatzen) חולי' הנ"ל. וכן נקרא כף בית יד לצורך היד Handschuh כלים כ"ו, ג' הנ"ל. ועוד כף הרגל בל"מ והוא תחתית הרגל, ובסנדל כף: Sohle (שבת קי"ב. הנ"ל). ועוד כף ל"מ ול"ס כלי קבול ד"מ בזיך Löffel ועוד כף במאזנים כמו בל"ע וסו' Wagschale עיין אבות פ"א מ"ו; ב', ח'. והקבוץ תוספת' כלים ב"מ רפ"ב הכיפין שלו של מתכת וצ"ל הכפיין — ועוד נקרא כף כמו גב מקום גבוה בבית הבושת של איש או אשה נדה נ"ב: אחת על הכף ואחת על הבצים, תוספת' נדה

[1]) בנו"ג על פי כף וכו'. [2]) בנו"ג כפים וס"א במשניות כפים וכן מוכח מפיי' רע"ב ועיין תוי"ט. [3]) וכ"ה בכ"י ש"ס ובפי' ר"ח וברש"י בדפי' הישנים עיין ד"ס פסחים צד ל"ח. [4]) וכ"ה בכ"י ש"ס ובנו"ג בגווה. [5]) בפי' ר"ח מבואר יותר טוב ע"ש. [6]) והיינו בעי' קלגרפון. [7]) היינו בעי' מכחל. [8]) ובפי' רה"ג אעפ"י שאין ראיה לדבר זכר לדבר. [9]) נגרר אחר פי' רה"ג בסד"ט צד 19. [10]) בנו"ג כפא ובכ"י מ' כיפא. [11]) בנו"ג ובכ"י אכיפי. וכ"ה בפי' ר"ח אשר משם הועתק פי' ראשון. [12]) עד כאן הועתק מפי' רגמ"ה (בקובץ כ"י אנגייליקא דף של"א:). [13]) וכה הסדר בכ"י מ' וא"פ ובה"ג ובכל הדפוסים הישנים והפכו המהרש"ל עפ"י רש"י (עיין ד"ס שבת צד קכ"ד:) אבל כרש"י אי' הסדר גם בתוספ' כלים ב"ב רפ"ד. — ודע כי בדפי' ובכ"י אי' רוב הכף טמא כל הכף שלו (בכ"י כולו) טהור ובה"ג הגי' רוב הכף טמא מיעוט הכף טהור. וראיה לשיטת רבינו מצאתי מתוספ' כלים ב"ב הנ"ל שאי' שם רוב כף אחת טהור . . כל כף אחת טמא — ובדפ"ר אי' בקטיע אחת מאזניו או שניטל רוב הכף טהור. [14]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד ובנו"ג מורי ובדפ"ע מודה. [15]) ובכ"י ו"ו ועד כף הירך אבל בפי' רגמ"ה כ"י לחולין ג"כ ועד הירך.

רפ"ו משתפשט את הכף . . עד שתפשט את הכף ויותר טוב בירושל' יבמות פ"א ד"ב ע"ד עד שתתפשט הכף, נדה מ"ז: מאי כף וכו' עיי"ע גב ג'. ועוד יש להעיר כי כאף בל"פ كاف פי' כמו בל"ע فرج בית בושת וערות האיש או האשה — ומה שענינו עמרים שבת קמ"ב: הנ"ל לפי פ"א עיי"ע כף ג' וע' כפי ב' ומ"ש] —

כֵּף (מל"מ פי' סלע וכן בל"ס כִּיף, כִּיפָא, כְּאף, כְּאפָא Stein, Fels, Riff ועוד חוף הים מל"ע كفة קצה ושפה (Saum, Rand נהרא מכיפיה מבריך [1]) בפ' במה אשה בגמ' הבנות (שבת ס"ה רע"ב) ובפ' אין בין המודר בגמ' המודר הנאה מחברו (נדרים מ' סע"א) ובגמ' דפ' אחרון דבכורות[2] (נ"ה:) פי' הנהר מסלע היוצא ממנו משם ברכת מלאתו ולא ממימי המטר ועביד מפצי לבנתיה שהיה (מסתירם) [צ"ל מסתירן] מבני אדם שעל הנהר וטובלות בפרת כי דברי הכל בתשרי זוחלין הן ולמה הוא במפצי דלית להו טהרה במקוה אבל בניסן הוה עביד להו מקוה דסבר פרת לא סליק להו ביה טבילה בניסן דרוביה שאובין נינהו[3] ואע"ג דנדה וזבה לא בעו מים חיים אבוה דשמואל הייש משום מים שאובין ומנא לו דנדה וזבה לא בעו מים חיים דתנא במגילה (תוספתא מגילה פ"א) שאין בין זב לזבה וכו' עד אלא שהזב טעון ביאת מים חיים וזבה אינה טעונה ביאת מים חיים[4]. פ"א מכיפיה מבריך מגדותיו מתברך שאינו מתגדל ממי הגשמים[5]) אלא מעצמו והיינו פליגא דרב דאיהו אמר סהדא רבא פרת כלומר שמגשמים מתגדל ומפצי ביומי תשרי ומניחן בקרקעית הנהר לפי שהנהרות מתמעטין ביומי תשרי מן רוב[6]) החום שהיה ויש טיט בקרקעית המים בעיקר הנהר והיה משים המפצים כדי שלא ישקעו רגליהן בטיט ולהוי חציצה לטבילה[7]) וההיא דאמר שמואל לעיל נהרא מכיפיה מיבריך[8]) הוי פליגא אהא דאמר שמואל אין המים מיטהרין[9]) בזוחלין כלומר אין המים מיטהרין שאין שם נוטפין אלא זוחלין בלבד אלא פרת ביומי תשרי לפי שכבר נתמעטו מימי הגשמים שנטפו בו אלמא ממי גשמים מתגדל ביומי ניסן כשמתפשרין השלגים והמטר ואיהו אמר שאינו מתגדל אלא מכיפיה" זה פירוש רבינו גרשם[10]) והראשון של ר' חננאל[11]). בפרק תינוקת בגמ' דאמר רב[12]) שמואל בר[13]) יצחק אשה לא תטבול בנמל[14]) (נדה ס"ז רע"א) אבוה דשמואל עביד לבנתיה מקוה ביומי ניסן ומפצי ביומי תשרי[15]). אכיף ימא אסיסנא[16]) בירתא[17]) בריש פסחים (ד' רע"א) פי' על חוף הים אייסד[18]) בירא. והלך על כל גדותיו (ישעיה ח', ז') והירדן מלא על כל גדותיו (יהושע ג', ט"ו) תרג' על כל כפוהי. *[אחי"ה וכ"ה בתרג' יהושע ד', י"ח על כל גדותיו על כל כפוהי והנכון כגי' המתורגמן כיפוהי. וכן כל הסלע מתורגם כֵּיפָא ע"ש הדוגמאות וכן במיוחס לרש"י בנדרים שם מכיפיה מתבריך: שנובע מגדותיו. ובר"ן שם מסלעו כלומר ממקורו וברש"י בשבת ס"ה: משפתו וממקורו ומסלעו וכו' ע"ש — וכנ"ה בל' נקבה באסת"ר פ' ויבז: נפלת כֵּיפָה על קידרא וי לקידרא נפלת קידרא על כיפה וי לקידרא וכו' ובילק' אסתר רמז תתרנ"ד אי' קופה. תהלות פ"ח מ"ה כיפת הברד (Hagelstein) ובקבוץ זכר מ"ק כ"ה סע"ב כיפי דברדא, ושם כיפי דנורא (Feuer-steine, Meteor). כריתו' ו' רע"א דרמי כֵּיפֵי ורבינו פי' בע' כף י"ב אולם כאן מקומו. וכן שייכים לזה הערך כל הציונים בע' כפי א' ע"ש. כתובות קי"ב סע"א כיפי דעכו ובירו' שביעית ספ"ד דל"ה ע"ג כֵּיפָתָא דעכו (ועיי"ע אלסום) ובל' זכר בירו' ע"ז

[1]) וכן הוא בחידושי הרמב"ן בשבת ס"ה: ובנו"ג מיברך, ובבכורות בסמוך מיבריך ובכתב יד פי' רגמ"ה מיתבריך וכן הוא מתבריך בנדרים בסמוך ובשיטה מקובצת בנדרים מבריך . . ושם גם כן מתברך. [2]) כן הוא לנכון בכתב יד ומד' באסיל והלאה ובדפ"ר פיזי ווינצי' בט"ס ברכות. [3]) ופי' כמו רוב מימיו שכתב רבינו בע' טף א' ע"ש בהערה 3. [4]) וכן פסק הרמב"ם פ"א ה"ה ופ"ט ה"ה דמקואות ועיין בתש' גאוני' ד"פ בשנת של"ה סי' ר"ו וז"ל אחר שבזמן הזה כל נדה ספק זבה היא והזבה צריכה מים חיים לא עלתה לה טבילה בים מפני שהיא כמקוה שאינה מים חיים ועיין בתוספ' שבת ס"ה: ד"ה שמא — וזה הפי' כולו הועתק מפי' ר"ח (בש"ס ווילני אפס קצהו תראה) ועיין בחי' הרמב"ן לשבת ובע' טף א' ומ"ש. [5]) בפי' רגמ"ה כ"י לבכורות (בקובץ כ"י אנגי דף קי"ז.) אי' לא מגשמים ולא ממעיינות. [6]) בפי' רגמ"ה כ"י שם לי'. [7]) ובתוספ' נדה ס"ו: ד"ה אשה כתבו בשם הערוך טעם משום צניעות אבל כבר פירש החי' באמבערגער בל"ע בשבת צד כ"ד: אות קי"ד דכוונתם לפי' הערוך אליבא פי' דר"ח ובשט"מ לנדרים שם הובאו שני הטעמים ע"ש היטב. [8]) וכ"ה בפי' ר"ח אבל בפי' רגמ"ה מתבריך. [9]) בנו"ג בבכורות שם נטהרים. [10]) בקובץ כ"י הנ"ל דף קי"ז ע"א עד סע"א. [11]) עיין מ"ש בעל ל"ע במקום הנ"ל אות ק"ט בענין פי' ר"ח זה. [12]) כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' וה"ב, ובכ"י ל"ד ובנוסחי נדה ס"ו סע"ב לי': רב. [13]) בנו"ג עוד: רב. [14]) כ"ה בכל כ"י ערוך ובדפ"ע נשמט ואי' רק בגמ' ראת ובכ"י ל"ד בגמ' ראתה שמואל וכו' וא"כ אי' כגי' כ"י ודפ"ע. [15]) בדפ"ע קטוע ולנכון אי' בכל כ"י כמו שניסחתי שאליו כיון רבינו ועוד עיי"ע מפוץ. [16]) בנו"ג אסיסני ועיין זה הע' ומ"ש בח"א, קפ"ה: [17]) בנו"ג ביראתא. [18]) כ"ה לנכון בדפ' אמ' ובשדפ"ע בט"ד אייסר.

פ״ד דמ״ג ע״ד אילין כיפייא. ומענין חוף היינו שפה אי׳ כיף ימא פסחים הנ״ל וכן בלי יו״ד קהל״ר פ׳ שלח: הוה מטייל על כף ימא רבה. ובל״א ירוש׳ גיטין פ״א דמ״ג ע״ג (ר׳) חמא חד בר נש מכֵּיפְּתָא ולעיל, והקבוץ זכר ב״ר ס״פ כ״ג עד כֵּפֵּי ברבריאה (ג׳ פעמים) ומזה ג״כ במ״ק כ״ה סע״ב כיפי דפרת . . כיפי דדגלת, ורבינו הביאו בערך כף י״א ופי׳ בע״א ע״ש] —

כַּף (= כַּפָּה נלפע״ד מל״ע كُبّة פקיען Knäuel או מל״פ كفه שבלי שעורים או חיטין בעודם בתבואות עם התבן noch unausgedroschene (Fruchthalme בסוף שבת (קנ״ה. במשנה) מפספסין את הכפין[1]) פי׳ בגמ׳ (שם) אמר רב הונא פקיעין הן הן כפין פקיעין תרי פי׳ בשתי מקומות מקושר כפין תלתא בשלשה מקומות מקושר[2]). בפ׳ המוכר את הבית מ כ ר א ת ה א ב נ י ם ש ה ן ל צ ו ר כ ה (ב״ב ס״ח סע״ב) ג מ ָ ר ׳ (שם ס״ט רע״א) מ א י ה ו א[3]) הכא תרגימו אבני ד א כ פ א[4]). בפ״ג דסנהדרין בגמ׳ א״ר יהודה אימתי (סנהדרין כ״ו סע״ב) חד גנב כפא ופסליה „פי׳ אלומה קטנה כמו אבני דאכפי והן אבנים המוכנים לתת על (האולמות) [צ״ל האלומות]"[5]). ס״א ה ז מ ת[6]) וכבר פירשנו בע׳ הזם. *[אחי״ה כן הוא בכל כ״י וצ״ל בע׳ הזמת. ובדפ״ע אי׳ ס״א חזמת כפא כבר פי׳ בע׳ חזם. וכבר הארכתי בע׳ הזמת (ח״ג, קכ״ח) דעיקר הגי׳ כגי׳ כ״י כי כפה (או כפא) אחת היא עם הזמת ובע׳ הנ״ל העיר כבר ר״ב כי בנו״ג קבא דשערי ע״ש ושם הוכחתי כי גי׳ הרי״ף כ״י והרא״ש כפא דשערי ובפי׳ ר״ח לי׳ מלת דשערי ולפע״ד הובאה פנימה מגליון להורות על כפה (או כפא) בל״פ הרשומה ענין כפה שבלים של שעורים או חיטין (עם הקש). ורש״י בשבת קנ״ה. פי׳ לנכון: הן הן פקיעין הן הן כיפין כולן קשין של שבלין הן ע״כ. והיותר נכון לגרוס כפין עיין לעיל הערה 1 וכ״ה בירושלמי שבת פ״ג ד״ה ע״ד תלתא כפין פי׳ שלשה אגודות של תבן להטמין שם המאכל, וכן פי׳ הר״ן כיפי דכיתנא בנדרים מ״ח רע״ב אגודות של פשתן (אבל עיי״ע כפי ב׳ וע׳ שמט מה שפי׳ רבינו) וכן מהפכי כ י פ י פסחים מ׳ סע״א פי׳ ר״ח ורש״י ענין עמרים ורבינו גורס בע׳ אבן כתף כפי עיין בח״א, י״ד ובהערה 5 ופי׳ עמרים ע״ש. אבל בע׳ כפי ב׳ פי׳ בע״א ע״ש. ובע׳ דדב (ח״ג, כ״ה.) הביא רבינו מגיטין פ״ו: ביני כיפי ופי׳ בין עמרים, וכ״ה בפי׳ רש״י ובע׳ כף א׳ הביא רבינו משבת קמ״ב סע״ב מנח כפה א כ פ י (לפי גי׳ הנכונה) ובארו כפי פ״א על ע ו מ ר י ן. בכל המקומות הנ״ל ענין כַּפָּא (כַּפָּה) וקבוץ כַּפֵּי (ולא כיפי) או אגודות או שבלי שעורים וקש ודומה מל״פ הנ״ל או מל״ע הרשומ׳ כי ככה פי׳ פקיעין ואגודות Knäul, Gebund, Hand-voll ובזו המלה ביאר רה״ג בכלים פ״י מ״ד (בסד״ט 6) והפקעת וז״ל פי׳ קבורתא בארמית ו ב ו ב ה בטיית ע״כ וצ״ל כובה והוא ל״ע كُبّة וכן בל״ס כַּפָּא פי׳ אגודה ומלוא יד ועוד עיי״ע פקע ה׳] —

כף (= כִּפָּה מל״מ פי׳ ענף וסעיף העליון Zweig, Wipfel ולפע״ד נגזר מל״ע كاف، كيف פי׳ כרת והשם كيفة דבר כרות והוא הענף ועוד עיין בפנים) בפ׳ מקום שנהגו בגמ׳ כיוצא בו (פסחים נ״ב סע״א ורע״ב) רבן גמליאל[7]) אומר אוכלין על ש ל ב י ן[8]) הכיפין[9]) ואין אוכלין על של בין[10]) השיצין. פי׳ בין הכיפים הוא עיקר חריות של דקל במקום שדבוקות בדקל מאכילין מן הבית נשרו של בין הכיפים או שאכלום עופות ויש בין השיצים מכלין ומבערין מן הבית וכפים הם האמירים וי״א הן כפות תמרים. שיצים הן קוצין. *[אחי״ה רמז לזה הפי׳ אי׳ בפי׳ ר״ח וז״ל אוכלין על של בין הכפים פי׳ הנסבכין בין האמירין שאיפשר לאדם ללקטן ואין אוכלין על של בין השצים כגון שנסבכו על קוצין שמכין היד וכו׳ ואין נכשרין אלא לעופות ע״כ, וכפירוש י״א שבערוך פירש״י: כמין כפות תמרים, ושיצים פי׳ קוצים סביב בעיקרן של דקלים ע״ש ולולי מסתפינא הייתי אומר כי שיצין הוא אחד עם שצינא ב״מ צ״ט: לפי גי׳ הערוך בזה הערך (ובנו״ג חביצא) ופי׳ רבינו אמיר כמו מכבדות של תמרה ע״כ והמלה היא ל״ע سعف ענפי דקל המסובכין ביותר וא״כ אין חלוק בין כיפין ובין שיצין כי אם זה שכיפין הם ענפים שאינם מסובכים ושיצין הם מסובכים לכן אין אוכלין על של בין השיצין שאי אפשר לאדם ללקטן כי אם בדוחק

---

1) וכן הוא בע׳ פספס א׳, פקע א׳ וכן הוא במשניות נאפולי ובפי׳ ר״ח ובנו״ג כיפין. 2) ועיי׳ ג״כ בפירש״י. 3) כ״ה בכל כ״י אבל בדפ״ע בקטיע בפ׳ המוכר את הבית בגמ׳ הכא תרגימו, ורבינו נגרר אחר גי׳ ר״ח שהבאתי בע׳ הזמת ע״ש ובכ״י ש״ס מאי נ נ ה ו ובנו״ג מאי אבנים שהן לצורכה 4) כ״ה בכ״י ו״ו ב׳, וכ״ה בנוסחו׳, ובכ״י ו״ו א׳ וה״ב אבני דכיפא, ובדפ״ע דאכפי וכ״ה בכ״י ש״ס ה׳ פ׳ וא״פ (ד״ס ב״ב צד ק״ה:). 5) וכ״ה לנכון בכ״י פירוש ר״ח בסנהדרין שהבאתי בע׳ הזמת ע״ש. 6) וכ״ה לנכון בכ״י ו״ו א׳ ב׳, ל״ד ה״ב, וכ״ה בע׳ הזמת ובדפ״ע כאן: הזמת. 7) בנו״ג רשב״ג ובתוספ׳ שביעי׳ ספ״ז ר׳ שמעון. 8) וכ״ה בכ״י ש״ס מ׳, ובנו״ג על שבין, ובתוספ׳ שם על בין. 9) ובכ״י אירפורט בתוספ׳ אי׳ נקוד הַכִּיפִּין, ובכ״י א״פ בפסחים הכפין. 10) וכ״ה בע׳ שץ א׳ ובכ״י ש״ס עיי׳ ד״ס פסחים צד ע״ו.

ואין נכשרים אלא לעופות. ובענין כיפין כבר אמרתי שגזרתו מל"ע הרשומה ולא משרש כפף כדעת הרד"ק אשר ביאר ג"כ (בשם אביו) בעודה בכפו יבלענה (ישעיה כ"ח, ד') בעודה בענף ונקרא כן הענף לפי שהוא כפוף (וכן דעת הח' לעווי). והראיה לגזרה הנ"ל כי עוד הוראת אותו השם كِفّة בל"ע ח ת י כ ת בגד וזולתו שתופרין על בגד מלפנים בשפתו. ומעתה זכינו להבין תוספתא כלים ב"ב רפ"ה כף של נייר שהתקינה לחגור בה את מתניו טמאה כף של סיב שהתקינה וכו' שתי כפין של סיב שתפרן זו בזו והתקינה לחגור בה וכו'. ויותר טוב הגי' שתי כיפין של סיב שתפרן וכו' (שם בתוספ') וכן בתוספ' שם רפ"ב מעשה באחד שכיפת שתי כיפין של תמרה וכו' ורבינו בערך כפת ד' פי' בע"א ע"ש — שצים שבכפים ירוש' שבת פ"א ד"ד. עיי"ע כ פ י ם] —

כף (כַּפָּא לדעת רבינו כמו כַּתְפָּא פירוש כתף Schulter ואולי יותר טוב לגזרו מל' צענד akhma כתף) בפ' המוכר פירות בגמ' המרתף (ב"ב צ"ו רע"ב) ושמואל אמר חמרא אכפא דגברי שואר [1]. בפ"ק דסוט' בגמ' אלו אסורות (ו':) אטו בפרחי כהונה בכפה [2] תלו (ליה) [צ"ל לה]. ובפ' אלו נאמרין בגמ' ואלו נאמרן בל' הקודש (שם ל"ד סע"א) ו ג מ י ר י ד ט ע ו נ א ד מ י ד ל י א י נ ש ב כ פ א ת י ל ת א ד ט ע ו נ א ה ו י [3] דדרו באגרא [4] נדרו באכפא (ביצה ל'.) ככר פי' בע' גד. בפ' סדר תעניות האלו בגמ' על כל צרה (כ"ג:) וגלימא על חד כפיה [5]. פי' כתף. *[אחי"ה ובביצ' שם פירש רש"י ד"ה דדרו: באכפא במוט ב י ד י ה ם וא"כ פירשו מע' כף א' והיינו יד אבל בע' אכפא (ח"א, פ"ג.) כבר סמנתי גי' הרי"ף אכיתפא (אכתפא). ועוד באל"ף בראש אי' בשבת ס"ו רע"ב חמרא דאכפא עיין פי' בע' אנקטמין (ח"א, קנ"ה: והלאה), וברש"י בדפ' ה י ש נ י ם פי' חמור הנישא ב כ פ י י ם וכ"ה באו"ז הל' שבת סי' פ"ד ס"ק כ"ב וא"כ פירשו ג"כ מע' כף א'. ומלת אכפא בציון דב"ב הנ"ל יש לנקד אַכַּפָּא וכ"ה אכפא (שתי פעמים בע' גד ג' כפי גי' דפ"ר). ואם נניח גזרת המלה מן כתפא אז נוכל לגזרה מל' צענד הרשומ' כי כ"ף ומ"ם מתחלפות — ועוד בל"פ كَفْت כמו كَتِف בל"ע פי' כתף וא"כ אַכַּפָּא כמו אַכַּפְתָּא] —

כָּף (מפעל כּוּף בל"ס כָּף פי' ענין נטייה ועקימה beugen, krümmen ונרדף עם ל"מ כָּפָה, כָּפַף beugen, stürzen . בנפעל נִכְפֶּה Epileptiker ועיין בפנים) בגמ' דפ' ראוהו בית דין (ר"ה כ"ח סע"א) שכפאו שד. שכפאוהו פרסיים (שם [6]). בפ' מומין אלו (בכורות מ"ד רע"ב) נכפה אפי' אחת לימים ה ר ב ה [7]. בס"ג דפ' הבא על יבמתו (יבמות ס"ד:) לא ישא אדם אשה לא ממשפחת נכפין ולא ממשפחת מצורעין. בפ' אעפ"י שאמרו בגמ' ומניקה (כתובות ס' סע"ב) דמשמשי [8] בי ריחיא הוו להו בני נכפי, פי' שגעון שנופל לארץ. *[אחי"ה והחולי נקרא בן נפילין וכבר פירשתיו בח"ב קי"ז: והלאה. וכן פירש"י בבכורות [9] נכפה: נופל מחמת חולי ובכתובות לועז פישיאו"ן והוא Piè-Jean פֿאללזוכט עיין מ"ל לרמ"ל ובשט"מ בכתובות הובא פירש"י ממהדורא קמא: נכפה חולי המפיל את האדם ומנענע כל איבריו ע"כ. והוא בנין נפעל מן כפה וכ"ה בפסחים קי"ב: הוי נכפה, תינוק נכפה, ושם: הקבוץ בנים נכפין (ובגי' ר"ח נכפים) ופי' נכפה נשפל וכן פי' ראב"ע יכפה אף (משלי כ"א, י"ד) ישפיל כמו יכפף וכן בל"פ خَفّة פי' מי שנופל לארץ מפעל خَفَتَ פי' כפף ועוד עיי"ע נכפה ומ"ש. — ובל' נקבה ירו' מ"ק פ"ג דפ"ג. דרגש נזקפת ואינה נכפית. והקל הרבה בדרז"ל עיי"ע כף ח' וש"נ] —

כף (= כּוּפִיתָא. כּוּפְתָּא לדעת רבינו מפעל כפף היינו כלי על שם כפיפות ולפע"ד מל"ע كَفّة כל דבר עגול עיי"ע כִּפָּה א' ומ"ש והושאל לקערה Schüssel או בל"י κῦφος כלי חלול hohles Gefäss ובל"ר אמצ' coupha (cupia) גביע (Becher בס"פ איזהו נשך בגמרא אין פוסקין (ב"מ ע"ג:) רבינא הוי יהיב זוזי לבני אקרא דשניתא [10])

[1]) וכ"ה בכ"י ש"ס ובנו"ג אכתפא דמאריה אבל בכ"י ה' בבה"ג ברי"ף ובראש ורשב"ם אכתפא דגברא (עיין ד"ס ב"ב צד קמ"ז) וכ"ה בשט"מ. וכן מצאתי בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב וז"ל חמרא אכתפא דגברי שנושאין אותו מבית מוכר. שוור כלומר עקר ומפיק טעמו ממנו ע"כ והועתק בלי הזכרת שמו בע' שוור ושם גרס ג"כ א כ ת פ א דגברי וכה"ג ברשב"ם בד"פ. [2]) בנו"ג בכיפה. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' ובי' ל"ד וב"ר. ובדפ"ע קטוע: לכפא תולתא דטעוניה הוי. ובנו"ג לכתפיה. [4]) בכ"י ו"ו בי' בט"ס באגרא וכ"ה לפנינו עיין מ"ש בע' גד ג' (ח"ב, רל"ו) בהערה 3. [5]) בנו"ג בחד כתפיה וכ"ה בכ"י ש"ס אחד כתפיה וכ"ה בערוך ע' צב ו'. [6]) מדפ' פיז' והלאה איתא א ו שכפאוהו וט"ס הוא וכן לי' או בדפ"ר. [7]) לי' לפנינו. [8]) בנו"ג דמשמשא . . הוי ל ה. [9]) ובפי' רגמ"ה כ"י לבכו' אי' פעם אחת: ניכפא. [10]) כ"ה בכ"י ה"ב וכצ"ל בכ"י ו"ו במקום דשניתא ובכ"י ו"ו בי' דשנותא ובכ"י ב"ר ובדפ"ע וברש"י דשנוותא וגם בע' אקרא גורס רבינו דשוניתא ועיין מ"ש בזה בח"א, ר"ס וש"נ יתר השנויים.

ושפכו ליה טפי כופיתא[1]. כס"ג דפרק כל גט (גיטין ל"ב רע"א) אפי' קניא בכופתא רפיא פירוש קנה שבסל כדאמרינן בר"ג דפ' המוציא יין (שבת ע"ז:) כופתא כוף תיב[2]. פי' כלי שיש בו בית קיבול הפוך הכלי מאחוריו ושב. — (א"ב פירוש בל"י כלי עשוי לשמור דבר מה). *[אחיה ואולי כונת ר"ב היתה ג"כ למלה יוני' הרשומ' ואחת היא עם σκύφος בל"ר scyphus ועם κύπελλον ובל"ר cupella לשון קלילא מן cupa עיי"ע כב א' והוא כלי לשתיה או למדה וכן פירש"י בשבת שם כופתא בל"א מדה לחטין ע"כ וכן פתרון בל"ר אמצ' cupa ולפי גזרת האגדה בשבת היטב יש להאציל כופתא מן כוף פי' כפיפה נטייה והיפוך וכן ל"ע كفة נגזר מן كف פי' ענין כריכה וסבוב in sich-, zusam-menwinden ולכן בדפוסים הישנים עד דפ' אמש' נסדר הע' יפה בערכי כף אבל ר"ב שנה לנו הסדר להעתיקו בערכי כפת. והראיה כי התי"ו אינה מן השרש מירו' עירובין רפ"ז דכ"ד: הורי ר' יוחנן (כד מרייה) [וצ"ל בר מרייה][3] למיכבש עלוי כוף פי' כופין עליו קערה, וכן כפיפה עיי"ע שפי' סל הורה על גזרת כפף וכן פי' רש"י בגיטין ל"ב. כופתא: כפיפה, וכן דעת רבינו שפירשו ע"י סל. ומזה ג"כ בירו' מעשרות ספ"ה דנ"ב. הדא איתא הוו לה ירבוזין דתרומה גו כֻּפתא פירוש בקופתה ובסלה. אבל מה שפי' רש"י בשבת ע"ז: כופתא.. ול"נ כמין גולם עץ וכו' יש לו פי' אחר עיין ערך כפת —

כָּפַף (מע' כף ו' והוא מל"מ כפה פי' הפוך דבר ופניו למטה über etwas-, um- aufstürzen, um-biegen; beugen וקרוב להוראת כפף kippen והושאל אצל רז"ל לענין הכרח (zwingen, nöthigen בפ' אלו הן הנשרפין בגמ' ואלו הן הנהרגין (סנהי' ע"ז.) כפה עליו גיגית ופרע עליו את המעזיבה[4]. ובפ"ק דע"ז (ב': וכ"ה בשבת פ"ח. עיי"ע גגית ב' ומ"ש) מלמד שכפה עליהן את ההר כגיגית. — (א"ב ל"מ זה מתן בסתר יכפה אף (משלי כ"א, י"ד) ענין כסוי[5]. כופין על מדת סדום בפרק השותפין בגמ' ולא את השדה (ב"ב י"ב:)[6], ובר"פ הנושא את האשה בגמ' לא יאמר הרִאשון (כתובות ק"ג.) פי' כל שזה נהנה וזה לא חיסר[7] ומונעו זו מידת סדום שאומר שלי שלי שלך שלך (עיין אבות פ"ה מ"י)[8]. בר"ג דפ' האורג (שבת ק"ו.)[9] ובס"ג דפ' הקומץ רבה (מנחות ל"ה:) מחוי כפוף. פירוש „כפוף מעיקר גודל ועד ראש אצבע כשהן דבוקות זו בזו, פי' פשוט מראש גודל ועד ראש אצבע כשהן פשוטות (ואף) [צ"ל דאף] על פי כן אינן הוות זרת"[10]. פ"א כפוף כמו שיכול לפשוט אצבע שהוא צרת[11] גודל מאמה, פשוט כמו שיכול להרחיק[12] אצבע מגודל שהוא טפי ולהכי קרי ליה פשוט[13]. בויק"ר אחרי מות פרשת לדוד (פכ"א) כפה סיח את המנורה. — (א"ב זה ענין אחר מל' זוקף כפופים (תהלים קמ"ו ח'). *[אחי"ה המשל כפה סיח וכו' מצוי הרבה במדרשים עיין פסיקתא דר"כ פ' איכה צד קכ"ג ושם פ' אחרי מות צד קע"ז

---

[1]) ובשט"מ בב"מ קופיתא אבל בע' אקרא הגי' ג"ב בב"ף ועיין מ"ש שם רבינו. [2]) בנו"ג ותוב. [3]) עיין מבוא הירו' למהרז"ף ע' ר' יוהנן בר מריא, והחי לעווי טעה להגיה בדמרייה כאלו היה שם עיר והלך בעקבות בעל הגליון בד' קראטאשין שחשב בי אחת היא עם דמהריא עיי"ע דם ח"ג, ע"ת. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב וכ"ה בע' גגית גם בדפוסים. [5]) ועיי"ע כף ו' ומ"ש. [6]) ועיין עוד בערך סדום. [7]) ב"ה בדפ"ר פיז' באסיל ואמ' ושם בט"ד וזה חיסר, ובדפו"ו ולא חסר וכ"ה ברש"י בב"ב ובכתובות. [8]) וב"ה בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב. [9]) ושם איתא לפנינו בפול אבל במגיד משנה לה' שבת פ"ט הל"ז ובאו"ז רסי' ס"ג ובחי' הר"ן בשבת לפי גי' י"מ אי' כפוף. [10]) הועתק מפי' ר"ח בשבת (בש"ס ו"ו). תיבות דאעפ"ב וכו' לא הביאן התוספו' מנחו' ל"ה: ד"ה ובמה ושם אי' בזה"ל ובערוך פי' בע' כף דכפוף היינו מעיקר גודל עד ראש אצבע כשהן דבוקות זו בזו ופשוט מראש אצבע עד ראש גודל כשהן פשוטות ע"ב ובונת רבינו במ"ש ואעפ"כ וכו' נתבאר לי ממה שכתב בע' סט ב' וז"ל פ"א סיט פשוט שני חלקים של זרת וכו' ע"כ נמצא שריוח בין גודל לאצבע אינו זרת בי אם שני חלקים של זרת וכן פוסק הרמב"ם הל' שבת פ"ט הל"ז וז"ל וכמה רוחב הסיט בדי למתוח מן בוהן של יד עד האצבע הראשונה כשיפתח ביניהן בבל בחו והוא קרוב לשני שלישי זרת ע"ב ועיין מ"ש על זה האו"ז הל' שבת סי' ס"ג סק"א. [11]) כ"ה לנכון מאוד בדפ"ר ובכ"י ה"ב וב"י ערוך וואטיקאן סי' 418 במו שהעירני החי בערלינער וכ"ה בהגיון שלמה צד כ"ג ובדפ"ע אחרונים מפיז' והלאה בט"ס זרת. [12]) בב"י וואטיקאן להחזיק וט"ס הוא. [13]) ודברי רבינו מבוארים היטב ממה שאיתי ביומא י"ט: מכין לפניו באצבע צרדה ופי' שם בגמ' מאי צרדה אמר רב יהודה צרתה דדא מאי היא גודל ופירש"י צרתה דדא צרתה של זו אצבע תהי צרה לזו ומאי היא זה גודל באצבע הסמוכה לגודל היה מחברו לגודל בחזקה וכו' ועוד עיין פירש"י למנחו' ל"ה: ד"ה צרדה וכ"ה בפי' רע"ב ליומי. וא"כ מ"ש ערוך אצבע שהוא צרת גודל פי' היא האצבע שהיא צרה וסמוכה לגודל ונקרא בלא"ש Zeigefinger ואמה הוא אצבע ארוכה ואמצעית Mittelfinger ועיי"ע אצבע. וא"כ בשפושט את האצבע שהיא צרת הגודל מן אמה שהיא אצבע האמצעית אז נקרא בפוף שהוא קרוב לחצי שיעור ממה שיש בין אצבע לגודל לבן נקראה זו המדה האחרונה, שהיא כמעט ב' פעמים יותר גדולה, פשוט. ועפ"י זה פירש"י בשבת ק"ו. ד"ה רב יוסף ע"ש היטב ובזו השטה הלך רש"י ג"כ בפי' למנחו' ל"ה: רק שם מדייק יותר במה שכתב וז"ל לפי שמאצבע לגודל מתפשט יותר הרבה מבין אצבע לאמה ע"כ וצע"ג למה נתפלא בעל הפשב"ע בע' כף ז' על פירש"י במנחו' שלא נתן שיעור ולא פי' בפי' בשבת ואדרבה פי' במנחו' הוא העיקר דידוע בי מאצבע לאגודל איננו ממש כפלים במידת ריוח

ילק' ריש אחרי מות בשם ויק"ר (כ"א), ירו' יומא פ"א דל"ח סע"ג (ושם: הסיח), ספרי ריש פנחס (ושם: סייח) ובבל' ארמי נמצא בשבת קט"ז: עיי"ע בטש ומ"ש. וענין הכפייה הוא שפני הכלי למטה וגבו למעלה (רד"ק שרש כפה) — וכנ"ה בירוש' חגיגה פ"ב דע"ז סע"ב ויבונין גו קידרין חדתין וכפונון על רישיהון, ירוש' פסחים פ"א דכ"ז ע"ג כופה עליו כלי. תמיד פ"ה מ"ה עירובין ק"ד: עיין ערך פסקטר. תוספת' אהלו' פי"ב חבית כְּפוּיָה . . סאה כפויה. מ"ק ט"ז רע"ב כפו מטותיהן, ושם כ': כ"ז. כופה מטתו. ושם דרגש אין צריך לכפותו אלא זוקפו, ושם (הרבה פעמים) אינו צריך לכפותה, ירו' ברכות פ"ג ד"ה סע"ד וירו' מ"ק פ"ג דפ"ג רע"א מאימתי כופין את המטות, שם ושם כפו את המטות, שם ושם מטה כפויה, ירו' מ"ק שם מיטות כפויות ובירושל' ברכות פ"ג ד"ו רע"א אי' כפופות, ושם גרמתני לכופפה, ובירוש' מ"ק שם אי' לכפותה ושם ככר כפינום עפ"י זקן. ב"ב ד' סע"א מיכפא לקרנא מלגיו, ושם באפעל: אכפיה ליה וכו', אבל בכ"י ש"ס בשתי פעמים דכייף ובכ"י ר': ונכפייה מלגיו [1]). — כפאתו סנהד' ע' רע"ב עיי"ע כפת. נפעל יר' ברכות וירו' מ"ק שם ושם נכפית עיי"ע כף ו'. אתפעל ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ג אִיתַּכְּפּוּן אנדרטיא . . איתכפון איקוניא עיי"ע אנדריטא (ח"א, קמ"ב). והושאל אצל רז"ל לענין הכרח עיין חוץ מדוגמאות שהביא רבינו. ברכות ס': כוף את יצרי וכו', חגיגה ט"ז. כייף ליה ליצריה, סנה' ק"ז. אי בעייא למכפייה ליצרי הוה כייפינא וכו'. ושם ל"ו סע"א מיכף הוה כייף, פסחים נ"א סע"א אנן כייפינן להו, ב"ב מ"ח רע"א וש"נ כופין אותו עד שיאמר רוצה אני, כתובות פ"ז מ"י וי"א: כופין אותו להוציא . . אין כופין אותו להוציא, והרבה מזה הענין בירו' שם דף ל"א ע"ד, ירו' פיאה פ"א דט"ו ע"ד כופין את הבן לזון את האב, ירושלמי נדרים פי"א דמ"ב ע"ג וירו' נזיר רפ"ט דנ"ז ע"ג כופה ומשמשתו, ירוש' גיטין פ"א דמ"ג: כפוניה ויהב ליה חורון, ובאפעל ברכות נ"ו. ואכפה לך ויהבת להון וכו', ובכ"י פ' ובב"נ דאכפת להון ובכ"י מ' הגי' משונה, ב"ב ד' סע"א וח'. עיין לעיל. —

והשם: כְּפִיָּה (das Umstürzen) כְּפִיַּת המטה תענית כ"ו: מ"ק ט"ו. כ'. והלאה, ירושל' ברכות וירו' מ"ק הנ"ל — ונרדף עם כפה ועוד עם כפף בהוראות האמורות. נאמר כָּפוּף, וקבוץ כְּפוּפִין בהיפך פשוט, פשוטין עיין שבת ק"ד. ושם ק"ג: ר"ה כ"ו: הכופף קומתו ב"ק נ"ה סע"ב ונ"ו רע"א. ב"ר ס"פ פ"ז כופפת אני את קומתך, במד"ר פ"ו נביא כופף ידיו ורגליו וכו' עיי"ע כפת. ובענין הכרח: ירוש' נזיר רפ"ט דנ"ז ע"ג כפפו רבו וכו', ושם ויכוף את אשתו, ירו' סנהדרין רפ"א די"ח. מומחה שכפף ודן וכו', במד"ר פ"י אברהם שכף את יצרו וכו', שהש"ר פ' זאת קומתך: אני הוא שכפפתי יצרה של ע"ז, ושם פ' שיר השירים: היית צריך לכוף אזניך (ב' פעמים) כופפה, כפופות עיין לעיל. בינוני פְּעִיל כְּפִיף תרג' ישעיה נ"ח, ה'; ס', י"ד; תהלים קמ"ו, ח' — נפעל פסיקת' רבתי פכ"ח נכפפה קומתם. במד"ר פ"ה נכפפה היריעה. ערכין י"ט סע"א נכפף, ב"ק ס"א. נכפפת עיי"ע קלח א'. והשם כֶּפֶף (Biegung) ירוש' יבמות ר"פ י"ב די"ב ע"ג ולרוב בל' נקבה כְּפִיפָה שבת ק"ד. סנהדרין ס"ה. ירושלמי ברכות פ"א ד"ג ע"ד] —

כף (= כַּפּוּתָא, כַּפּוּיָא פי' כמו כַּבָּא בל"ע זבל (Mist, Excrement בפ' ח' שרצים בגמ' וכום העיקרים (שבת ק"י:) ליתי [2]) שערתא דמשתכח בכפותא דכודנתא [3]). (ובסוף) [צ"ל ובריש] גמר' דפ' המוכר את הספינה (ב"ב ע"ג רע"ב) אפיק [4]) כפותא [5]) וסכריה לירדנא. בפ' בכל מערבין בסוף הלכה הכל נלקח (עירובין כ"ט סע"ב) כפויי דרעיא בניסן ויש שגורסין כבויי והן זבלים של שור מרעה. *[אחי"ה כגי' רבינו איתא בכ"י ש"ס וכגי' י"ג אי' לפנינו עיי"ע כבויי ושם הוכחתי כי עיק' בבי"ת כמשפט המלה בל"ם וע' והראיה מזבחי' קי"ג: ע"ש ופי' רגמ"ה בכ"י לב"ב רמא כופתא: עשה ריעי ע"כ וכן בפירשב"ם הטיל ריעי. ורש"י בשבת: גללי פרדה לבנה ותוספו' שם ד"ה ואפיק: כופתא היינו רעי כדאמרינן בחלק (סנהדרין צ"ח רע"ב) אחמיניה ואיתיב בטולא דכופתא דחמריה ע"כ וכן פירש"י בסנהדרין: בטולא דכופיתא דחמריה

שמבין אצבע לאמה. על כל פנים בגוף הפי' הלך רש"י בשני המקומות בעקבות הערוך לפי פ"א דערך הנוכחי. ותמה אני על בעל הגיון שלמה איך היה מבאר דברי הערוך אצבע שהיא צרת גודל עפ"י דברי הערוך ע' צרדה שכתב ומאי צרדה אמצעית פי' היא אצבע הארוכה ע"כ ואדרבה דברי הערוך בע' צרדה סותרין לדברי הערוך דכאן ואף אם אמת נכון פירושו בענין צרדה כמו שהוכחתי ג"כ בע' אצבע (ח"א, ר"נ) בכ"ז בע' הנוכחי היתה כונת רבינו על אצבע שהיא צרת גודל היינו אצבע סמוכה לגודל ולא אצבע אמצעית שהיא הארוכה. [1]) וכן בדף ח'. במקום: אכפיה לר"נ אי' בכ"י כפייה לר"נ. [2]) בנו"ג לנקוט. [3]) בדפ"ר בט"ס דסרנותא ובנו"ג דכודנא חיורא. [4]) וכ"ה בתוספ' שם ובתוספות הרא"ש הובא בשט"מ בב"ב. ובנו"ג רמא. [5]) וכ"ה בכ"י רגמ"ה לב"ב בש"ס דפ' פיזו ובכ"י, ובנו"ג כופתא ובאה"ת נטופתא וצ"ל נופתא כדאי' בשט"מ ועיין בסוף הע'.

בצל הרעי של חמורו . . כופיתא רעי כמו ורמא כופיתא (ב"ב ע"ג:) ע"כ וגי' כפיתא אי' גם בכ"י א"פ בשבת שם, וכצ"ל בכ"י פ' בסנהדרין שם במקום דנפיתא (ד"ס סנה' קמ"ז.) אולם גם בשט"מ לב"ב הנ"ל אי נופתא בשם הרא"ם ופי' שם בזה"ל השליך רקיקה וכו'. ועפ"י פי' זה נ"ל להגיה כופתא והוא בל' פרסי كفج רוק, רקיקה, ועוד עיי"ע כפת הירדן אבל בטולא דכופתא בסנהד' נ"ל לגזרו מלשון פרסי كفك והוא שפת האוכף Sattelsaum וראיה מגי' הילק' ירמיה ריש רמז ש"י בטולא דכפתא דגמליה ונ"ב פי' בצל כר הגמל] —

כַּף (= אֻכַּף (den Sattel auflegen הא דמיכף הא דלא מיכף (נדה י"ד רע"א) כבר פירשנו בערך טרטן והיינו אוכף המפורש בע' אוכף. *[אחי"ה וכן פירש"י אבל גם הוא גורם מכף כבספרים וצ"ל כגי' רבינו ועיי"ע אֻכַּף בח"א, פ"ג — וכן בל"ע آكف מטיל כר הגמל ונגזר מהשם اكاف، وكاف] —

כַּף (= כִּיפָּה מפעל כוף, כָּפַף Krümmung, Wölbung, Himmelsgewölbe וכן בל"י ἄψις וכן בלש' רומי אמצ' cupa, cupula, cuppula Schwiebbogen וכן בל"פ كوپله) בפ"ק דעירובין בגמ' ואם יש לו (י"א:) ובפ"ק דיומא בגמרא ללשכת פרהדרין (י"א:) כיפה ר"מ מחייב במזוזה פירוש זו כיפה האמורה כאן פתוחה מארבע רוחותיה אלא מסוכתה [1]) כפופה כמו קשת ועומדת על ד' רגלים ר"מ מחייבה במזוזה שאומר שהיא כמו בית וראויה לדירה וחכמים פוטרין שאינה ראויה לדירה ושוין שאם יש ברגלה י' טפחים הואיל וגבוהה כל כך ראויה לדירה וחייבת במזוזה אמר אביי הכל מודים כל היכא דהכיפה רחבה ד' טפחים ואין ברגלה ג' ולא כלום דכל דפחות מג' כלבוד דמי ואפי' אויר ליכא הכא יש ברגלה ג' ואין רחבה ד' טפחים ולא כלום דכל פחות מד' לא הוי מקום כי פליגי דיש ברגליה ג' ורחבה ד' ואינה גבוהה י' ויש בה לחוק ולהשלימה ליי ר"מ סבר הואיל ויכול לחוק רואין כמה שחקוק ומושלם לי' ונחשוב הרגלים אע"פ שאינן מגיעין לי' כמו שמגיעין לי' דמו והוי כמו שיש ברגליה י' וחייבת ורבנן סברי אין חוקקין להשלים עד כאן לא פליגי אלא דמר סבר רואין ומר סבר אין רואין אבל אם יש בעלית [2]) כפיפת הכיפה ממנה ולמטה י' טפחים דכולי עלמא אעפ"י שאין ברגליה אלא ג' נחשבים כמו שהן י' וחייבת, זה פי' הגאון בעירובין [3]). כיפים על גבי כיפים [4]) כיפה כנגד האוטם (פרה פ"ג מ"ו) כבר פירשנו בע' אוטם. בפ' ואלו מגלחין בגמרא אין קורעין (מ"ק כ"ה סע"ב) כי נח נפשיה דרבה ורב יוסף נשוק כיפי דפרת אהדדי דאביי ורבא נשוק כיפי דדיגלת [5]) אהדדי, פי' כיפאות של גשרים נשתברו ונשקה כיפה זו את זו [6]). בפ' דמגלה (י"א סע"א והובא בילק' אסתר ר' תתרמ"ה, וילק' מ"א ר' רמז רי"א) מהודו ועד כוש (אסתר א', א') תנו רבנן ג' מלכו בכיפה [7]) פירוש בכל העולם כולו כלומר תחת השמים שעשוי ככיפה [8]). בפ' המוציא תפילין בגמ' נגר הנגרר (עירובין ק"ב סע"א) אמר רב אסי הני כיפי דארבא בזמן שיש בהן טפח וכו', פי' יש לספנים [9]) לוחות שקושרין אותן בטבעות שבספינה וכופפין אותן ע"ג הספינה ובימות החמה כשתקדיר עליהן ההמה פורשין ע"ג הלוחות מחצלות ומסככין על עצמן [10]). בפ' אין דורשין בס"ג (חגיגה י"ט.), ובפ' השוחט אחד בעוף בגמ' נפלה סכין (חולין ל"א רע"ב)

---

[1]) בכ"י ל"ד מסוכה. [2]) כ"י ב"ר בעליה. [3]) אולי כיון לר"ח אבל בפי' ר"ח לעירו' (הודפס מקובץ כ"י אנגיילקי' ע"י האחים ראם) איתא בזה"ל: הנה כיפה זו כגון שיש ברגלה י' טפחים ומשם ולמעלה עוקם הבנין כמו קשת ועולה והאבנים (שבשאי) [שבראשין] כיפה אעפ"י כי אינן מגיעות לרגליה שהן המזוות נקרא פתח ושער לדברי הכל חייבת במזוזה וכו' וכו' אמר אביי הכל מודים אם כיפה זו רחבה ד' טפחים ואין ברגליה ג' ולא כלום היא דכל פחות מג' כלבוד דמי . . וכי יש ברגליה ג' ואינה רחבה ד' ולא כלום הוא וכל פחות מד' לא הוי מקום כי פליגי דיש ברגליה ג' ורחבה ד' ואין גבוה עשרה ויש בה לחוק ולהשלימה לעשרה ר"מ סבר הואיל ויש בו לחוק ולהשלימה לעשרה רואין אותו כאלו הוא חקוק ויש בה ברגליה עשרה וחייבת במזוזה כי פתח מעליא הוא ורבנן סברי הואיל ואינו חקוק לא אמרינן רואין כאילו הוא חקוק השתא מיהא אין ברגליה עשר ע"כ. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע בט"ס כפים, ובע' אוטם כיפין. וכ"ה לפנינו. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ר (ועיי"ע בח"ג, י"ז:) ובשרפ"ע דדיגלא. [6]) וכ"ה במיוחס לרש"י במ"ק ולפע"ד שייך לע' כף ב' ע"ש בסוף הערך ובאמת הקבוץ מן כיפה של ע' הנוכחי הוא כיפים, כיפין ולא כיפאות. [7]) בכתב יד מ' הגי' בקופה וכן מצאתי בתוספתי כ"י אירפורט לעירובין רפ"ז (פ"ה) בהוצ' צוק"מ 146 מקום חקופא, ובדפוסים איתא מקום הכיפה וכ"ה בירו' עירובין פ"ה דכ"ב סע"ד. [8]) וכ"ה בפירש"י תחת כל כיפת הרקיע. [9]) ופי' סַפָּנִים מנהיגי ספינה, ובדפ"ר בט"ס כזה: ישלם פנים. [10]) נגרר אחר פי' ר"ח שכתב בפי' לעירובין בזה"ל: הני כיפי דארבא כמין קרשין כפופים ע"ג הספינה ויש טבעות קבועות וכשתהיה החמה קושרין באותן טבעות מחצלאות ופורסין (אותה) [אותן] ע"ג הספינה מפני החמה ע"כ ורש"י פי' אולמות שעושין בספינה וכו' ע"ש ובגליון ערוך דפי' וויניצי' הרצ"א הושאל לי בטובת ב"ג מצאתי כתוב וז"ל: „רבינו נסים ז"ל פי' הספנים יש להם לווחין שקושרין אותן בטבעות וכופפין אותן ע"ג הספינה לסכך בהן מן השמש והממטר אם יש ברוחב אחד מהן טפח שנחשב כאהל מלמעלה

מטבילין בראשין ואין מטבילין בכיפין פי' שני ראשי הגל המחוברין במי הים (כפים) [צ"ל כיפים] אמצעית הגל העשוי ככיפה כדתניא [1]) מטבילין בראשין ואין מטבילין בכיפים לפי שאין מטבילין באויר [2]). בפ' האיש מקדש בו [בגמ'] ובהקדש [3]) (קידו' נ"ה סע"ב) אמר אביי (בחטאת) [צ"ל כחטאת] מלמד שכונסה לכיפה [4]) ומתה מאיליה. בפ' אלו הן הנשרפין (סנהדי' פ"א רע"ב במשנה) מי שלקה ושינה כונסין [5]) אותו לכיפה. גמר' (שם) מאי כיפה אמר רב יהודה מלא קומתו. בפ"ק בע"ז (ט"ז סע"א במשנה) הגיעו לכיפה שמעמידין בה ע"ז פירוש היו בונים מרחצאות ומנהגם לעשות בהן בנין כמין צורה זו: [6]) ועושין בה צורה של ע"ז אסור לבר ישראל לבנותה. בפ' לא יחפור בגמ' מרחיקין (את המשרה) [צ"ל את הנבלות] [7]) (ב"ב כ"ה רע"ב) וכיון שחמה מגעת לקרן מערבית צפונית מקפת וחוזרת אחורי כיפה. בר"ג דפ' ואלו נאמרין בכל לשון (סוטה ל"ד רע"א) מלמד שהיו המים נגרשין [8]) ועולין כיפין ע"ג כיפין. *[אחי"ה אין לערך זה סדר יפה ויש הרחק רב בין הציונים השייכים זה לזה, ודע כי הנחה ראשונה של כיפה הוא בנין הפתוח לארבע רוחות ומכסה שקעורי בראשו כעין קשת ונקרא בלא"ש Wölbung ובל"י ἅψις ובל"פ كمان והוא אולם בל"מ ולכן היטב פירש"י בסוטה ל"ד. כיפין: אולמות ארקוול"ד והוא ל"צ arche voûte געוועלבטער באגען = Schwiebbogen וכן בלאי"ט arco, volto וכן לועז ארקוולו"ד בישעי' מ', י"ג וכצ"ל ברש"י זבחי' נ"ח. שלא יבננו (ר"ל המזבח) לא ע"ג מחילות ולא ע"ג כיפין ופירש"י אילמים ארקמלו"ט וצ"ל אולמות ארקוולו"ט. וכן לועז רד"ק בשרש אלם מלת והאולם (מ"א ו', ג') „הוא כפה שקורין בלעז בולט"א ע"כ והוא בלאי"ט volto בל"ר אמצ' voluta ובל"צ כאמור רק רש"י הרכיב במלה צרפתית ג"כ מלת arche להחזיק הענין וביחזקאל מ' ל' לועז אלמות: ארקו"ן arches בל"ר arcus ועיין מ"ל לרמ"ל בזבחי' שם ורה"ג בפרה פ"ג מ"ו פי' בסד"ט 29 כיפין „פירוש קנטרה בטיית אוטאק" [וצ"ל או טאק]. ראשון הוא ל"ע قنطرة בנין גבוה שיש לו מכסה עגול ומסוכך כקשת ואחד הוא עם ל"ע ופרסי طاق Gewölbung, ועוד עיי"ע הבא אח"ז ופירוש רה"ג שאכתוב. וצורת כיפה ראה בפירש"י בעירו' י"א: שהיא קרובה קצת לצורת כתב יד ו"ו הנ"ל ובהשאילה נקרא רקיע השמים כיפה, ויפה לועז עה"ק שנ"ב גיוועלב בל"א Gewölb (= Himmels) ומזה אחורי כיפה (ב"ב כ"ה רע"ב) ופירש"י דרך חלון ואולי אינו מפירש"י כי אם מהצעת הש"ס וכן מוכח מפי' רגמ"ה שם אבל בכ"י ש"ס ליתא, וכן בב"ר פמ"ד ר"פ מ"ח שמ"ר פמ"ח במד"ר פ"ב תנחומ' חיי שרה סימן ו' וסדי' שופטים סימן י"א העלה אותו למעלה מכיפת הרקיע. ועוד הושאל לגל מים דומה לעקום כקשת bogenartige Welle עיין כיפין לעיל בציון מחגיגה וחולין ומזה הציון מסוטה הנ"ל בסוף הערך והיחיד כיפה יבמו' פ': הובא בע' טהר ב' ע"ש ופירש"י שם כיפה: קילוח ארוך מרחוק ומזה הושאל לש"ז תוספ' יבמו' ספ"י כל שאינו עושה כיפה. — ועוד הושאל לבית הסוהר מדמיונו לכיפה שהיה בקערורית הבנין למטה בתחתית הבית unterirdisches Gewölb ועיין ציון מסנהדרין הנ"ל מכניסין אותו לכיפה. ובלא"ר נאמר כִּיפְּתָא (עיין למטה) ומזה תרג' ירמיה כ', ב', ג' המהפכת: ויהב יתיה לכיפתא ואולי הוא רמז ג"כ על מלה יוני' האמצ' κῦπος מל' רומי ceppus, cippus [9]) Block והוא העץ שמשימין בו רגלי האסורים ובל"מ סד ועיין רד"ק שרש הפך ושרש סוד ונגזר מלה רומי' הנ"ל מל"י κύφων Werkzeug des Krummschliessens מן κῦφος פי' כפיפה ואולי לזה כיון רב יהודה בביאורו (סנהדי' שם) כיפה: מלא קומתו כלומר עומד כפוף מלא

מותר לפרוס על גבן מלמעלה שהרי אין זה התחלה בעשיית האהל בשבת אלא מוסיף הוא על אותו עובי הטפח ואם אין באחד מהן רוחב טפח והן סמוכין זה לזה בפחות מג' כלבוד דאמי הרי כל אותן הלווחים נעשו בלוח אחד בתורת לבוד ומותר לפרוס על גבן מחצלת שמוסיף על אוהל עראי הוא ושפיר דמי" וכזו השיטה הלך רש"י בעירובין.

[1]) בחולין דתנן וכ"ה בפי' ר"ח (חגיג' בש"ס ו"ו) אשר משם הועתק קצת. ועיין תוספו' שם והנכון כגי' רבינו וכ"ה בחגיגה. [2]) בפי' רגמ"ה כ"י לחולין (בקובץ ב"י אנגייליקא דף רצ"ט.) פי' בזה"ל נגזור ראשין אטו כיפין כלומר ראשין גלים שמחוברין לנהר דהן בני טבילה אבל לגזור ראשין אטו גלים שתלושין מנהר ונעשים ככיפה וכו'. ורש"י בשני המקומות פי' כיפין אמצעיתו הגל שעומד באויר כמין כיפה ע"ש וזה כפי' הערוך. [3]) כ"ה בדפ"ר. [4]) בדפ"ר לכופה. [5]) וכ"ה בירו' ובגמ' בבלי אבל במשנה דבבלי מכניסין וכן שם ובירו' בית דין מכניסין (כונסין) וכ"ה כונסין בתוספ' ב"ק רפ"ה ולסנה' פי"ב. [6]) כ"ה בכ"י ו"ו ובכ"י ל"ד הצורה כזו: , וככ"י פאריז , ובכ"י ב"ר ובדפ"ר אי' „בנין כמו זה הצורה" והצורה לי' וכן לי' בשדפ"ע וכן לי' תיבות הנ"ל. [7]) כי סוגיא מרחיקין את המשרה היא למטה מאותו ענין של הנבלות. [8]) בנו"ג אי' נגדשין וכ"ה בע' גדש א' ובילק' יהושע רמז י"ד ובכ"י אירפ' בתוספת' סוט' רפ"ח אבל בדפוסי' אי' מגרשין. [9]) וממנו התואר בל"ר אמצ' cipparius, Stockmeister.

קומתו שלא היה לו ריוח יותר להתפשט בין הכבלים או בסד ועוד בל״ר אמצ׳ בית הסוהר cuppa ורבינו גורס בתרגום הנ״ל כופתא והביאו בע׳ כפת ה׳. ובכיפה היינו במקום מכוסה בכיפה העמידו ע״ז שלהם בבית מרחצאות כדמוכח מע״ז הנ״ל ועיין ג״כ ירו׳ סנה׳ פ״ז דכ״ה ע״ד עלון ל מ י ס ח י בהדין דימוסין דטיבריה וכו׳, ותפשתון כיפה, ובלא״ר כיפתא עיין ירו׳ ע״ז פ״א ד״מ. — ועוד פי׳ כיפתא גומא עגולה מתחתית הארץ אשר שם נקברו המתים בכוכין (Nischen) וזה מוכח מירו׳ נזיר פ״ז דנ״ו . . לא הוי עבר תחות כיפתא דקיסרין . . . הוון מטיילין בפלטיא דקיסרין הגיעו לכיפה ופירש ר׳ כהן הגיעו למקום טהרה והזר אצלון, ועוד נ״ל כיפתא = כיפה ענינו כאן מל״ר אמצ׳ Graben, Wall, chiffa חפירה וחריץ בתוך הארץ שמכמינים עצמם החיל נגד האויב לירות משם ובתוך חפירות דומין להפירות שמכמינים שם היו קוברין את המתים והוא כעין כוך (עיי״ע), והראיה מטה. דאי׳ הוון מטיילין ב פ ל ט י א דקיסרין והוא ג״כ מל״ר אמצ׳ platea מקום מצודה וקסטרא befestigter Ort, Schutzwall ומעתה נראה אור בהיר בספור בירו׳ כלאים ספ״ט דל״ב רע״ד וירוש׳ כתובות פי״ב דל״ה סע״ב . . הוון מטיילין ב א י ס ט ר י ן ראו ארונות שהן באות מחוצה לארץ לארץ וכו׳ ונ״ל להגיה ב ג י ס ט ר י ן (בקיסטרין) פי׳ מקום מבצר (ח״ב ש״ל) ומצודה וקסטרא הוא חוץ לעיר ושם נקברו המתים, ועוד יש לי ראיה מב״ר פצ״ו ותנחומ׳ ויחי סי׳ ג׳ מעשה . . שהיו מהלכין ב פ י ל י שחוץ לטבריא ראו ארון של מת וכו׳, ופילי הוא ל״ר אמצ׳ pila, Damm Wall מצודה ודיק וא״כ ארונות של מתי חוצה לארץ שהובאו לא״י נקברו בחפירות המצודות בחוץ לעיר ובפסיקת׳ רבתי פ״א איתא מטיילין באילפס והגיה החכם פריעדמאן באילפא ול״נ שצ״ל ב פ י ל י כב״ר ותנחו׳ אשר רמז עליהם ג״כ המו״ל הנ״ל. והחכם גרעטץ במ״ע ח״ל 536 הגיה אילסים עש״ה. אבל פירושי כיפה = chiffa פירוש חפירה בארץ היטב מסייע פירוש באסטן שהביא הח׳ גרעטץ שם 533 וכן בל״פ خفج פי׳ בית הקברים — ועתה זכינו להבין מאמר סתום בפסיקת׳ רבתי ר״פ מ״א שאי׳ שם משוש כל הארץ (תהלים מ״ח, ב׳) . . כ י פ ה של חשבונות היתה חוץ לירושלים והשבונותיהם היו יוצאים ועושים חוץ לירושלים תחת אותה הכיפה מחוץ לעיר והיו אוכלים ושותים בתוך העיר וכ״ה בקצת שינויים באיכ״ר פ׳ ספקו ובשמ״ר ס״פ נ״ב ילקוט תהלים רמז תשנ״ה ולפע״ד חושבי חשבונות שעשו פשרה בעסקי ממון או זולתם שלא יהא מרמה זה את זה הלכו חוץ לעיר תחת אותה הכיפה שהמתים נקברים שם וכמאמר רז״ל ברכות ה׳. ואם לאו יזכור לו יום המיתה וכו׳ ואחרי שעשו חשבונות באמונה היו משמחים זה לזה בתוך העיר] —

כֵּף (= כֵּיף, כֵּיפָא פירוש סלע, אבן Fels, Stein
עיי״ע כף ב׳) בפ׳ ואלו מגלחין בגמרא אין קורעין (מ״ק כ״ה סע״ב) דר׳ חייא נחיתו כיפי דברדא מן רקיעא דרב המנונא נחיתו כיפי דנורא מרקיעא[1]) פי׳ אבנים[2]). בפ״ח באהילות (מ״ה) כיפת הברד פי׳ חתיכת הברד כמו (פסחים מ״ה: חולין קכ״ט.) כיפת[3]) שאור שיחדה לישיבה. פ״א כמין כפה שפירשו חכמים קובה העשויה מן הברד או מן הכפור ו ב ל ש ו ן י ש מ ע א ל[4]) ויבא אחר איש ישראל אל הקובה (במדבר כ״ה, ח׳) וכן כיפה שניהן אל קובה[5]). בפ״ק דכריתות בסוף הלכה המפטם (ו׳ רע״א) [טוב גילדנא סריא למיכל][6]) מכותחא דרמי כיפי. פירוש מוטב דג סרוח לאכול מכותח הקשה שמשבר הסלעים[7]). — (א״ב תרגום סלע עיטם (שופטים ט״ו, ח׳. י״א) כיף עיטם). *[אחי״ה ר״ב הביא ראיה מאותו פסוק כי גם במתורגמן ע׳ כֵף ב׳ מציינו בראשונה זה הפסוק ושם הרבה בדוגמאות. וכבר הערתי בע׳ כף ב׳ כי כל כֵּף, וכֵּיפָא של זה הערך וע׳ כפי א׳ שהוא מענין סלע ואבן שייכים לע׳ כף ב׳[8]), מל״ס ונגזר מל״ע كاف חתך וכרת כמו סלע صلع מל״ע سلع חתך עיין פירשט שרש כֵּף וכן כיפת הברד באהלו׳ הנ״ל פי׳ חתיכת ברד וכפי׳ רבינו אבל בפ״א נגרר אחר רה״ג בסד״ט 24 רק שם אי׳ בזה״ל כפת הברד פי׳ כמין ק ו פ ה שפירשו חכמים קובה העשויה מן הברד פי׳ המים כשקפה שם אותו הקיפוי ע״כ

[1]) בדפ״ר רק פעם אחת בלי הזכרת שם האמורא : כיפי דנורא מרקיעא ובנו״ג דרי חייא נחיתו כיפי דנורא . . דרב המנונא נחיתו כיפי דברדא ובכ״י מ׳ כגי׳ הערוך דנורא רק שם בשתי פעמים, ובמנוה״מ סי׳ רי״ג בשתי פעמים דברדא אבל גי׳ הערוך יותר טובה כי לולי זאת הו״ל למימר דרי חייא ורב המנונא נחיתו וכו׳ עיין ד״ס מ״ק במקומו. [2]) וכ״ה במיוחס לרש״י וזה הציון והבא שייך לע׳ כף ב׳ ע״ש. [3]) בפסחים בנו״ג כופת ובע׳ כפת ג׳ כפת והציון מחולין לא הביא. [4]) כ״ה לנכון בדפ״ר בכ״י ו״ו ל״ד וה״ב ומדפ׳ פיזו׳ והלאה אי׳ כ ע נ י ן ועיין מ״ש למטה בסוף הערך. [5]) בדפ׳ וויניצי׳ בטעות הקובה. [6]) וכ״ה בע׳ גלדן וכן מוכח מפי׳ רבינו דכאן. [7]) ובגוף הענין מפורש כן בפירוש רגמ״ה כ״י לכריתות (בקובץ כ״י אנג׳ דף ק״ע:) ובמיוחס לרש״י לכריתו׳ ובהוריות י״ב. בלי ראשון ע״ש. [8]) ולדעת ר״פ סמאלענסקין גם מל״מ ירמי׳ ד׳, כ״ט; איוב ל׳, ו׳ ועיין בפירש״י.

והמו"ל הגיה פי' כמין קובה אבל מפי' רה"ג פי' המים כשקפה וכו' מוכח כי עיקר הגי' קופה מלשון קיפוי zu Eis erstarren שנקרשו לקופה כפירוש הרא"ש. ול"נ שחסרון בפנים הוא בפי' רה"ג וכצ"ל פי' כמין כיפה שפירשו חכמים קובה העשויה מן הברד אי נמי כמין קופה פי' המים כשקפה וכו', ותחלת המאמר העתיק כאן רבינו בתוספת לשון קצת וקרוב הדבר שהיה כן בכ"י שלו מפי' רה"ג ושם היה כתוב כן גם בל' ישמעאל אלקובה וכונתו: כלומר אל הקבה של מקרא וכיפה של חכמים שניהם מפורש בל' ישמעאל ע"י אלקובה (בתיבה אחת צ"ל) והוא אמת ויציב כי בל' ערבי لقبة פי' כל דבר שקערורי והיינו כיפה (עיין ערך הקודם) ועוד פי' אהל שהוא ל"מ קֻבָּה. ותחת בל' ישמעאל כדאי' בדפ"ר ובכ"י ערוך נשתבש בשאר דפוסי ערוך כענין ונ"ל שבתחלה היה כתוב ב"ע או כ"ע והוא בלשון ערבי או כל' ערבי ופשטו בטעות את כ"ע: כענין! והראיה כי היה כתוב בפירוש רה"ג „בל' ישמעאל" אחרי שבע' גדל ב' (ח"ב, רצ"ג) העתיק רבינו פירושו ג"כ מפי' רה"ג אות באות בסיום: „ובל' ישמעאל גליד" ובכ"י אשר מתוכו נדפס ליתא לפנינו אלה התיבות בהוצאת פי' רה"ג דפוס בערלין ודע כי שני פירושי הערוך הובאו בלי הזכרת שמו גם בפי' ר"ש בקוצר נמרץ וז"ל כיפת הברד: חתיכת הברד מלשון (תהלים קמ"ז, י"ז) משליך קרחו כפיתים אי נמי לשון כיפה ע"כ וכ"ה בפי' רע"ב ושם אי': אי נמי ברד העשוי ככפה ארקוול"ט בלע"ז ע"כ ועיין על זה הלע"ז בע' הקודם לזה — ול"מ כפתים אין לו שייכות למלת כפה כי הוא מל' פת וכן בל"ע فتات פי' חתיכות דקות [Stückchen —

☞ כַּפָּא (בל"י κάππα im gr. Alph. der 10. Buchstabe, der Zahlenwerth 20) איכ"ר פ' רבתי בגוים (ד"ה חד בר נש סי' י"ז) ומנהן [1]) יליף לה ר' יוסי (קפדוקדיא) [צ"ל קפודקיא] [2]) כפא בלשון יון עשרים דוקיא [הן] [3]) בלשון יון קורות. וכן הדבר כי אות עשירית באלפא ביתא נקראת כפא ועולה במספר עשרים [4]).

* 1 כִּפָּה (מל"ע كفة פי' כל דבר עגול עיי"ע כף ו' (runde Masse, Haufen ירו' סנהדרין ספ"י דכ"ז סע"ד לכיפה של אבנים כיון שנתרועעה אחת מהן נתרועעו כולן וכצ"ל בירושל' מ"ק פ"ג דפ"ג ע"ג למה הדבר דומה לכיפה של אבנים כיון שנתרערעה (צ"ל שנתרועעה) וכו'. ובב"ר פ"ק דומים לכיפת אבנים את נטל ממנו אבן אחת וכולה מתרועעת וכו'. עיין שבת ק"ו רע"א. פי' גל של אבנים מל"ע הנ"ל.

2 כִּפָּה (= כִּיפָּה או מל' כָּפָּה פי' מכסה או מל"ר אמצ' capa, chapa, cuphia, cappa כסוי הראש (Kappe, Kopfbedeckung בפ' המביא גט שני בגמ' בכל כותבין (גיטין כ'.[5]) אבל לא בכתב שעל כיפה ואנדוכתרי. פי' כיפה של צמר ארוגה אם רקם באריגה גט אשה או גט חירות אינו גט. בר"ג דפרק במה אשה (שבת נ"ז:) אבל כיפה של צמר שפיר דמי, פירוש בגד שמשימה על ראשה האשה בשיער ומקבלת הזוהמא ועל כפה השבכה והיא קפילא [6]) בלעז כמשמעה ולא שלפה ומחויא לפי שתראה השער מדתני רבי שמעון בן אלעזר דכבול למטה מסבכה [7]) ש"מ כיפה של צמר הוא [8]). פ"א „כיפה של צמר חוטי דעמרא דנדילין מעשה עבות ורחב שתי אצבעות שיעור ציץ כדאמרינן בס"ג דפ' ראשית הגז (חולין קל"ח.) כפה של צמר מונח בראש כהן גדול ועליו ציץ [נתון] [9]) שנאמר (שמות כ"ח, ל"ז) ושמת אתו על פתיל תכלת" [10]). וכיצד היה מונח ומצנפת בראשו ובתחלת פדחתו סמוכה לשערו ומניח את הציץ ואמרו חכמים (זבחי' י"ט סע"א ורע"ב ערכי' ג' סע"ב) שערו היה נראה בין ציץ למצנפת ששם מניח התפילין. בס"ג דפ' נגמר הדין (סנהדרין מ"ח רע"א) ובפ' כ"ח בכלים (מ"ה) כפה שהוא טמא מדרס ונתנו על [11]) הספר טהור מן המדרס וכו' פ"ד בזבים (מ"א) ר' יהושע אומר נדה שישבה עם הטהורה במטה כפה [12])

---

1) וכ"ה במו"ע בע' דקא (ח"ג, קכ"א) ובנו"ג ומן הן. 2) וכ"ה במו"ע שם. 3) כ"ה לפנינו ולי' במו"ע שם. 4) ועיין מ"ש בע' דקא במקום הנ"ל. 5) ובענין גי' הירו' עיי"ע אנדכתרי ח"א, ק"מ. 6) כ"ה בכ"י וי"ו רק שם בט"ס בקפילא והוא בלאי"ט capello, cappello שער וכובע Kopfhaar und Hut ובכ"י ב"ר קופלה ובדפ"ע קופולה ובכ"י ה"ב קופואה ואות לי חסר כי קופואה הוא בלאי"ט capo ראש. 7) בנו"ג שבכה. 8) וזו ג"כ שיטת רש"י. 9) וכ"ה ברי"ף ובנו"ג עוד: לקיים מה שנאמר. 10) הועתק מפי' ר"ח (בש"ס וו') ע"ש וזה עולה כפי פירוש הרי"ף וכ"ה בשמו ובשם הערוך באו"ז הל' שבת סי' פ"ד סק"ג ושם איתא (דוושי) [חיטי] דעמרא וכו' והמו"ל טעה בזה שתי שגגות כי הביא במסגר דוושי וכי הגיה חיטי במקום חוטי כדאיתא ג"כ לפנינו ברי"ף אבל עיקר כתיבתו ברי"ף היו בתחלה רוושי והוא ל"פ ריש ريش חוטים Fäden. 11) בסנהדרין לספר אבל בפי' ר"ח כ"י לסנהדרין העתיק כגי' רבינו וכ"ה בכלים שם. 12) וכ"ה בנוסח' ובפי' ר"ח כ"י בסנהדר' העתיק כיפה.

שבראשה טמא מדרס. בס"ג דב"ק (קי"ט.) אבא שאול אומר מוכרת אשה בד' וה' דינרים [1]) כדי לעשות כפה לראשה. *[אחי"ה וכנ"ה בכתובות ס"ד: ונותן לה כפה לראשה ופירש"י כפה צעיף וכ"ה בפירש"י בב"ק וסנהד' שם ושם אבל בחולין ושבת שם ושם פי' כובע ובגיטין פי' כעין כובע של צמר ונותנות הנשים תחת צעיף קישוריהן ע"כ וזה יפה עולה עם גזרת המלה שפי' כמעט בכל לשונות רומניות כסוי ראש הן של איש הן של אשה עיין ארעלונג אוצ"מ ערך Kappe ומגיע עד גבות עינים כדאי' בירו' שבת פ"ה ד"ז: כהדא כיפה דהיא משויא גבינתא] —

* 3 כִּיפָּה (לפע"ד מל"י אמצ' κάπα ומל"ר אמצעי' capha כסוי בהמה ומחצלת ,Matraze Decke) ירושל' שבת ספ"ה ד"ז רע"ג אין הרחלים יוצאות חנונות רב יהודה אמר כיפה של צמר כלומ' נותנין על. הרחלים כסוי של צמר כדי לחום על צמרם. והוא מל"י ורו' הנ"ל ומזה הענין גם בל"פ کوپ, کوپ .Decke

* כִּיפָּה (?) שבת ס"ג. לכיפה לימא הכי עיין גי' ופי' רבינו בע' כב ג' וד' וע' כס ז'.

כפח (= כּוּפָּח כירה קטנה אולי מל' ערבי كوة (kleiner Herd בפרק כירה (שבת ל"ח:) כופח שהסיקוה בקש ובגבבה הרי היא [2]) ככיריים [3]). בפ' ה' [4]) במנחות (ס"ג.) הרי עלי בתנור לא יביא מאפה כופח. פ"ה בכלים (מ"ב) הכופח שעשאו לאפייה שיעורו כתנור. ובפ"ו (מ"ב) עליה ועל הכופח טמאה. פי' בגמ' (שבת שם) היכי דמי כופח היכי דמיא [5]) כירה א"ר יוסי ב"ר [6]) חנינה כופח מקום שפיתת קדירה אחת כירה מקום שפיתת ב' קדירות. *[אחי"ה ורגמ"ה כ"י למנחו' שם בקובץ כ"י אנג' דף ט"ו:) פי' כופח תנור קטן הוא כדי שפיתת קדירה (אחרת) [צ"ל אחת] ע"כ וכ"ה בפירש"י במנחו' שם. ועיין בפי"מ להרמב"ם בכלים פ"ה מ"ב] —

כפח (נ"ל מל"ע كفح robuster Mensch עיי"ע גבח ח"ב, רכ"ד:) בפרק מומין אלו הכיפח והננס (בכורות מ"ח:) הוא גבח וכבר פירשתי במקומו.

*[אחי"ה עיי"ע במקום הנ"ל ושי"נ שינוי הנוסחאות וכגי' רבינו אי' ג"כ בירו' ברכות פ"ט די"ג סע"ב הרואה . . את הכיפח ואת הננס] —

* כופיח (שם מקום) ירו' כתובות ספ"ז דל"א ע"ד אתא עובדא קומי ר' ירמיה בכופיח וכפפו.

כפי (= כֵּיפֵי לדעת רבינו נזמים ולפע"ד מע' כף ב' כֵּיף, כֵּיפָא אבן בפרט אבן טובה כמו בל"י λίθος אבן ואבן טובה (Edelstein בר"ג דפרק המוצא תפילין (עירובין צ"ו סע"ב) אמר רבא [7]) משום דתני אהבה כיפי [8]) תלא ליה [9]). ובס"ג דפ' האשה שנפלו לה נכסים (כתובות פ"א:) אטו רב חנינה פאפי [10]) כיפי תלה לה ושלחה [11]) פי' כיפי נזמים כלומר קישט זו השמועה ככלה שנקבלה ממנו. בר"ג דפ' המפקיד (ב"מ ל"ה.) ההוא גברא דאפקיד כיפי גבי חבריה א"ל הב לי כיפאי [12]) א"ל לא ידענא היכא אותיבתינהו [13]) אתא לקמיה דרב נחמן א"ל כל לא ידענא פשיעותא היא זיל שלים. ובפ' חזקת הבתים בגמ' ולא לאשה (ב"ב נ"ב רע"א) דביתהו דרבה בר בר חנה כי קא שכבה אמרה הני כיפי דמרתא ובני ברת [14]) אתא לקמיה דרב א"ל אי מהימנא לך דביתיך [15]) עשה כפירושה ואם לאו עשה פירוש לפירושה. ואיכא דאמרי הכי א"ל אי אמידא לך ברתך [16]) עשה כפירושה ואם לאו עשה פירוש לפירושה [17]). ובפ' הזהב בגמ' האונאה (ב"מ נ"א.) ההוא גברא דהוה נקיט כיפי וכו'. יקרה היא מפנינים [18]) (משלי ג', ט"ו) תרג' יקירא היא מן כיפי טבאתא [19]). כי טובה חכמה מפנינים (שם ח', י"א) [20]). — (א"ב פי' כופה בל"י מיני תכשיטין כמו ענקים והנזמים). *[אחי"ה לאיזו מלה יוני' כיון ר"ב לא ידעתי. והנכון כי היא בל"ס כֵּיף פי' אבן והושאל לאבן טובה וכ"ה עוד בתרג' פנינים (משלי כ', ט"ו) כיפי טבתא וע' זקנים העתיקו ג"כ פנינים (איכה ד', ז') λίθος ורגמ"ה כ"י לב"ב ורשב"ם לשם פירוש כיפי: עגילים וכפי' הערוך נזמים אי' בפירש"י בב"מ בשני המקומות בכתובו' ובעירובין שם ושם ובפירוש ראשון שם איתא מרגליות] —

---

[1]) בנו"ג דינר. [2]) וכ"ה במשניות בד' פיזי' ובכ"י א"פ ובנו"ג זה. [3]) כן הוא בכתב יד ל"ד ובדפ"ע קטוע ע"י וכו'. [4]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד ובדפ"ע כט"ס ח'. [5]) בנו"ג דמי. [6]) וכן העתיק רה"ג בסדר"ט 5 ובנו"ג בר. [7]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע רבה. [8]) בדפ"ש בגמ' ורש"י כיפי. [9]) בנו"ג לה. [10]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע פפי ובנו"ג בר פפי. [11]) וכ"ה בשט"מ כתובו'. [12]) בנו"ג כיפי. [13]) בנו"ג אותבינהו. [14]) וכ"ה בכל כ"י ש"ס ובנו"ג ברתא. [15]) וכנ"ה בריו"ף כ"י ובנוס' לי' ובדפ"ר אי' בערוך (בביתרי) [כבי תרי]. [16]) כ"ה בכ"י ל"ד ובכ"י ו"ו דברתך וכ"ה בריו"ף ובכ"י ש"ס עיי' ד"ס לב"ב צד פ"ב וש"נ גי' שט"מ. [17]) כ"ה רק בכ"י ו"ו ול"ד. ובדפ"ע לי'. [18]) בקרי מפניים. [19]) כן הוא לנכון בדפו' ראשו'. [20]) כן הוא בדפ"ר וכ"י ל"ד.

כפי (= כִּיפֵּי לדעת רבינו קערות ודעתי כדעת ר"ב שהוא עמרים Garben ועיין בפנים) בפסחים (מ' סע"א) אמר להן רבא להנהו דמהפכי כיפי כי מהפכיתו הפיכו לשום מצה. פירוש כיפי קערות כלומר הפיכו [1]) הקערות עם החטים בשקים שכשטוחן אדם חטים בשביל הפסח צריך לשומרן בשעת הרקדה מתחלה ועד סוף. — (א"ב פירש"י עומרים והוא פי' יותר מתיישב ואם לא כן מימרא דנדרים לא שייכא בערך זה). בגמ' דפ' השותפין שנדרו (נדרים מ"ח רע"ב) ההוא גברא דהוה ליה ברא דהוה שביט כפי דכיתנא [2]) פי' תלמידי חכמים [3]) ממגנצא שהיה כל עסק שלו לקנות פשתן והיה שומט ומוציא ממנו מקצת ומוכר הנשאר בקרן שלו והיה עוסק בכך ולא היה עוסק בתורה. לשון אחר אמר לן רבי [4]) שהיה גוזל וחוטף מבני אדם ומוכרו. וקמיתא עיקר. *[אחי"ה כל זה איתא קצת בשינוי בשט"מ בשם הרי"ץ עיין מבוא XII ושם הוכחתי כי כל זה הפירוש שייך לרגמ"ה וכל"א אי' בפי' המיוחס לרש"י וכן פירוש ענין הטיפה בע' שמט א' ולפום ריהטא נראה ששכח רבינו ממה שכתב כאן וקמיתא עיקר. וכפירוש הראשון הובא בפירוש הר"ן לנדרים. ודע כי מה שפי' בענין כיפי של פסחים הנ"ל כלומר קערות יש לגזור המלה מע' כף ז' אבל יותר טובה כפי (בלי יו"ד) וכ"ה בפסחים בכ"י ש"ס בכ"י ב' וכן העתיק רבינו בע' אבן כתף (ח"א, י"ד) ושם פירוש לנכון עמרים וכן מוכח מפי' ר"ח לפסחים וכ"ה בפירש"י וברי"צ גיאת הלכ' פסחים עמוד פ"ט ובאו"ז הלכות פסחים ר' סי' רמ"ט ועוד עיי"ע כף א' ומ"ש בסוף הערך — ובענין גזרתה עיי"ע כף ג' ומ"ש בסוף אותו הערך. ובכ"י ו"ו ול"ד נשמט מראש הערך עד בגמ' דפ' השותפין] —

* כָּפוּי (מל"ע كفأ מתנגד לדבר ונלחם כנגדו ופנה ממנו etwas bestreiten, ihm sich abwenden) ע"ז ה' סע"א ורע"ב וילק' סוף כי תבא א"ל משה לישראל כפויי טובה בני כפויי טובה (ושם איזה פעמים). ויק"ר פ"ד שלשה כפויי טובה הן הארץ והאשה והנפש פי' שמתנגדים לטובה ואינם מכירים אותה.

* כּוּפְיָא (מין דג span. Makrele) פסחים ל"ט. מררתא דכופיא עיי"ע אספנין ח"א, קפ"ט ומ"ש בשינוי נוסחאות ומל"פ בהערה שם. ועוד בל"ר אמצ' שם דג אחד chipia.

* כַּפְכָּף הביא רבינו בשם יש ששונין בערך כככב ע"ש.

כפל (= כַּפְלָא das Zackige, Gekrümmte, krummer Pfad) והיה העקוב למישור (ישעיה מ', ד') תרג' ויהי כפלא למישור, ומעקשים למישור (שם מ"ב, ט"ז) תרג' וכפלא למישרא. *[אחי"ה כי כל דבר עקום נראה ככפל [5]) ועוד אולי רמז על ל"ר אמצ' capulus, capulum פירוש כמו בלא"ש Gipfel גבעת ההר וכן ענין עקוב מל' ערבי عقبة Hügel, Bergrücken וראיה מתרג' מכפלה (בראשית כ"ג, ט'. י"ז. י"ט; כ"ה, ט'; מ"ט, ל') כְּפֵילְתָּא ועוד כַּפֵּילְתָּא zackig gewundener Ort] —

כָּפַל (מל"מ verdoppeln; כַּפְלָא מל"ע كفل פי' מה שהוא פי שנים das Doppelte בל"ר duplum (עיי"ע דפלון) והושאל בל"ע לשתי עגבות Hinterbacken ועוד בל"ע الكفل Kreuz ואצל רז"ל לכסל Lenden) בהבגד פ' כ"ז בכלים (מ"ה) חלוק של קטן ר' אליעזר אומר כל שהוא וחכ"א עד שיהא בו כשיעור ונמדד כפול. פירוש עד שיהא באורך החלוק שראוי ללבוש נער ונמדד כפול — בפ' גיד הנשה בגמ' ונוהג בשליל (חולין צ"ג.) חמשה חוטין אית בהו בכפלי [6]) פי' הכסלים [7]) בלעז אלמטי [8]). [ויעש] פימה עלי כסל (איוב ט"ו, כ"ז) תרגומו ועבד רוטבא עילוי כפלא. *[אחי"ה וכן תרגום ירושלמי א' הכסלים (ויקרא ג'. ד'. י'. ט"ו) כַּפְלֵי ובכינוי בתרג' דפ' רגיא כְּפֵלַי תרגום כסלי (תהלים ל"ח, ח') [9]) חולין ה' סע"ב כפלי עילוי בשרא עיי"ע סחף א'. ונקראו כסלים בשם כפלי

---

[1]) כן הוא בדפ"ר ואמ', ועה"ק ובשדפ"ע בט"ס הכפי. [2]) כן הוא בדפ"ר ובכ"י ו"ו ובכתב יד ל"ד ושם כיפי ובנו"ג שמיט כיפי דכיתנא וכן הוא בע' שמט א' ובדפי פיז' וויניצ' באסיל ואמ' דכינתא וצ"ל דכיתנא וכן הוא בע' שמט. [3]) כן הוא בדפי פיז', באסיל ואמ', ובדפ"ר בקו על י': תלמיד ואי' חכמים וזה מהסגנון של מכרך הספר עיין מבוא צד LII, ובדפי וויניציא אי' תלמיד חכם ועיין מבוא צד XV על חכמי מגנצא. [4]) כ"ה בדפ"ר פיז' באסיל ואמ' ובדפ' וויניציא ר' ועיין רשימת זה הדבור „אמר לן רבי" שרגיל על לשון של פי' רגמ"ה בע' חלק ג' ומ"ש. [5]) אמר ר"פ סמאעלנסקין בלשון מקרא בכפל רסנו איוב י"א ה' וגם ותכפל חרב יחזקאל כ"א י"ט לדעתי הוא מזה השרש דאס שווערט ווירד געבאָגען ווערדען, ובלשון תלמודית רגיל יותר קפל. ואחרי כתבי מצאתי שגם התרגום יתרגם ותכפל ותתכפיל. [6]) בנו"ג אית ביה בכפלי ובדפ"ר בכופלי ובפי' רגמ"ה כ"י להולין (בקובץ כ"י אנגיליקא שמ"א.) בכיפלי וכ"ה בעה"ק שנ"ב. [7]) כ"ה בעה"ק שנ"ב. [8]) כ"ה בכ"י ו"ו ואולי צ"ל אלמבי בלאי"ט lombo מל"ר lumbus פי' מתנים וכן לועז רש"י חולין צ"ג. ד"ה האי תרבא דתותי מתני: לונביל"ש lombes, Lenden, אבל בדפ"ע הלעז בערוך: אלייטן ובדפ"ר אלייטי ובכ"י ו"ו בי אליוטי בכתב יד ה"ב אילידא ובכ"י ב"ר אליאני. [9]) ובנו"ג כסלי.

(כופלי, כיפלי) מכפלותם בשני צדדים או מעוביו של בשר וכן משפט לשון כסל שהוראתו בל"ע עב וחזק עיי"ע כסל. — ומה שנוגע כפול בכלים שם וכן כפולה. כפולין שם מ"ו פי' משני צדדיו עיין באריכות בפי' הר"ש ורע"ב לכלים שם. — וכנ"ה בברכות ס"ג. כופלין לו פרנסתו, והפכו פשוט פסחים קי"ט סע"א וסוכה פ"ג מי"א מקום שנהגו לכפול יכפול לפשוט יפשוט וכו', ושם בגמ' ל"ט. ופסחי' קי"ט: ר' כופל בה דברים . . מוסיף לכפול וכ', ב"מ ק"ד רע"ב מקום שנהגו . . לכפול גובה מחצה, שהש"ר פ' גן נעול דרך חתן להיות כופל כתובה של כלה. ב"ר ס"פ צ"ה (ועיין ילקוט ויגש רמז קנ"ג) כל מי שכפל שמו בברכתו של משה היה גבור וכל מי שלא כפל שמו לא היה גבור וע"ש, ובספרי זאת הברכה פ' שג"ד ובב"ק צ"ב. נשמע בהיפך כי אותן שהוכפלו בשמות הם היו החלשים וצריכין חיזוק לפיכך כפל את שמם לחזקם כפירש"י בב"ק שם ועיין ג"כ על התורה בראשית מ"ז, ב' ולקח טוב לאותו הפסוק ומ"ש המו"ל שם. באיתפעל מִיכְּפַל ב"ק צ"ב: ב"מ ק"ד רע"ב — ועיין עוד עה"ב אח"ז. בנפעל ירושלמי כלאים פ"ט דל"ב ע"ג ונכפלו לו שניו, ב"ר ר"פ ל' ול"ח ושמ"ר פ"ב תנחומ' שמות סי' י"ח ילקוט ריש נח רמז מ"ז ילק' ד"ה ס' רמז אלף ע"ב כל מי שנכפל שמו יש לו (חלק) בעוה"ז ויש לו לעוה"ב. בפועל והֻפעל ויק"ר פי"ט ומכופל כמה כפולות בילק' ריש מצורע ר' תקנ"ז ומוכפל כמה כפלות והשם מל"מ כֶּפֶל סנהדרין ב', ג' סע"א ב"ק ס"ב: כִּפְלָא ירושלמי פיאה פ"ז ד"י: ב"ר פצ"א, כִּיפְלָא איכ"ר פ' היו צריה, כִּיפְלָה ירושל' פסחים פ"ד ד"ל ע"ד, כְּפֵילָא ב"ק ס"ה: ושם ובירו' סוט' ספ"ג די"ט: בכינוי כפילו. ושם המופשט ירו' ב"ב פ"ח דט"ז: כְּפִילָה והפכו פשיטה (שם). והקבוץ ב"ק ק"ח. כפילי ומספר זוגי כִּפְלַיִם, כִּפְלַיִם סוכה נ"א: פסחים ק"י רע"א] —

* כפל (= אִיכְּפַל, אִכְּפַל השרש אכף ול' נוסף מקצור של יחס שאליו · (עיין בפנים) והעתקתו כמו העתקת איכפת עיין שם ח"א, ס"ג) שבת ה'. זבחים ט"ו רע"א ואיכפל תנא לאשמעינן כל הני, ב"מ מ"ו רע"א וכתובות ס"ב סע"א איכפל תנא לאשמועינן, ב"ק צ"ד. אכפל כל הני תנאי לאשמועינן, ב"ב צ"א. איכפל ואוליד וכו', ופירש"י בב"ק טרח ועמל וכו' ובב"מ נתעסק התנא וטרח להורות וכו' ובשבת: טרח התנא בכ"ז וכו' וכן פירש רש"י בשבועות מ"ח רע"ב איכפלי ואתאי וכו' טרחתי ובאתי וכו', ומאוד מאוד כיון רש"י לאמת כי כבר הודעתיך בע' איכפת כי השרש אכף בל"ע وكف שענינו דואג ושוקד על דבר מה וממנו גם בל"ם אכף דואג על דבר besorgt sein ועיקר הוראת מלה ערבית وكف אשר קרוב לו اكف (עיי"ע אוכף) הוא מעמים ומוען auf- bebürden, belasten וזה מה שפירש"י בכ"מ הנ"ל טרח כלומר מעמים על על עצמו ושוקד על דבר ולרוב פעמים בא הדבור (מה) מאי איכפת והוא גוף נסתר נקבה (ולשון נקבה בא להורות על ענין שאינו מוגבל ומיועד) ותמיד בא בקשור ל' כמו בערבי במלה הנ"ל עיין דוגמאות בע' איכפת וכן נאמר בל' סורי אכפת לה פי' שקד עליו ושם עליו לבו (עיין מ"ש רא"ג במ"ע מ"ג חכ"ח 148) וא"כ בירו' סוט' פ"ה ד"כ: מה אכפה ליה צ"ל ג"כ אכפת כמו שהעירותי כבר בע' איכפת ומרוב ההרגל של אכפת השתמשו בתי"ו כאלו תהיה שרשית לכן נאמר במקור ג"כ בתי"ו בגיטין ס"ב. דילמא לא איכפת ליה השתא לתקוני קא מכוין מיכפת[1]) לא איכפת ליה? ובהפך נשמט התיו של גוף נסתר ונתקשר השרש בלמ"ד היחס לתיבה אחת וא"כ אִיכְּפַל בדוגמאות הנ"ל נתקצר מן אִיכְּפַת לֵיה, ולפי זה אִיכְּפַלִי (בשבועות הנ"ל) [2]) הוא גוף מדבר בעדו וקטוע מן אִיכְּפַת לִי, ובירושלמי תרומות פ"ח הל' ג' דף ל': כפי דפ' זיטאמיר: מה אכפלן מצות גבי נקורים ויש לנקדו אִכַּפְּלָן והוא גוף נסתר נקבה ברבים ושם ביחיד: מה אכפת לן למצות לגבי ניקורין (ובד' קראט' בדף מ"ו רע"א איתא בט"ס מה אפך לן . . מה אפכיי להן) ועיין עמת"ל להחכם לעווי ח"ב 379 והשגות להח' פליישער שם 454 והוא הביא ג"כ ראיה מל' תרג' מודלא ובכנויים מודלי מודלך במקום מה דלי, מה דלך וכו' וכן מטול במקום מטו ל'.. וראיה לזה תמצא בע' מדל ב' ע"ש.

* כפלון ב"ר פנ"ט בא בכפלן מפולש וכו' ט"ס וצ"ל בפילון כגי' רבינו בע' פלן ג' ע"ש ובע' דפלון (ח"ג ק"י) ומ"ש.

* כפליות (אולי מל"ר אמצ' ceppa, ceptolus הגפן Weinrebe) מעדני מלך (בראשית מ"ט, כ'): כפליות (ואנפקיטן) [צ"ל ואנפקינון] [3]) ובילקוט וברש"י לדברים ל"ג, כ"ד הגי' אנפקינון ובקפלאות וכ"ה בספרי שם פ' שנ"ה ובעל המשביר

---

[1]) בח"א 83 אי' בט"ד מכבת. [2]) ובכ"י ש"ם בט"ס איטפלי, וכן בט"ס בילק' רות איקפל וכ"ה בכ"י ש"ס בב"ב עיין ד"ס (שם צד קמ"ב) וכן מצאתי בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב ואיקפיל ואוליד. [3]) עיי"ע בח"א קנ"ג:

והח' לעווי שיערוהו מל"ר cephalones פירוש פרי דקל והיְינו תמרים ואולי לפי זה הוא כמו כפניות כמו שהגיה בעל מ"כ בב"ר שם אבל הם אינם מעדני מלך שאין הגוף נהנה מהם עיי"ע (כפנת) [כפניות] עיין בחי' הרד"ל, אבל מה שרמז על תוספת' נגעים פ"ח קפליאות שהוא מן צפור דרור דע שבנו"ג המקובלאות ובכ"י אירפורט הקיבלאות וענין אחר הוא ע"ש. והח' לעף בספרו פפלאנצענ־נאמען לא באר כפליות.

* כפליין (מל"ר אמצ' capellus, capellum ומזה בלא"ש Kappe, Kappel כיסוי ראש מל"י κεφαλαῖον Kopfbedeckung) ירושלמי נדה פ"ב ד"נ. כפליין של ראש הבא ממדינת הים.

* כיפליסין (פי' כמו כְּפְלַיִם das Doppelte וס' נוסף) ירושלמי כלאי' פ"ז ד"כ רע"א עיי"ע בשן (ח"ב, ר"ז:) ושם הבאתי פי' וגי' הערוך מע' שפך: שעושה כ פ ל י ם ואולי מתחלה היה כתוב כיפלים ובספר אחר כיפלין ונתערבו שתי גירסאות.

כְּפֵן [1]) (בל"ם רעב hungern מל"ע كفن sich zu-sammenwickeln עיין פירשט באוצ"מ, והשם כָּפָן בל"מ ובל"ם וארמי כַּפְנָא Hunger, Hungers-noth) בס"ג דפ' הרואה (ברכות ס"ב רע"ב) אדכפנת [2]) אכול. פי' גאון [3]) עודך רעב אכול כשם שהרעב אם אוכל בשעה שהוא רעב או אחרי כן כמעט הרי הוא אוכל בתאוה ונהנה במאכלו ואם מעכב הרבה המרה הירוקה גוברת עליו וכחו כחש וכשבא לאכול אינו יכול לאכול הרבה כך בעסקי העולם הזה והעוה"ב כענין שכתוב (קהלת ט', י') כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה ופתרונו בזמן שכחו עליו וכדתניא (שבת קנ"א:) ר' שמעון בן אלעזר אומר עשה עד שאתה מוצא ומצוי לך ועודן בידך [4]) ואם תניח צרכי היום וחובותיו למחר דיו [5]) ליום שני לעמוד בצרכיו וחובותיו ואיך יעמוד בשל תמול וכשם שהרעב בערב ודוחה אכילתו לערב שני איני יכול לאכול אפי' אכילה של עת אחד וכש"כ של כמה עתים כן פתרון אדכפנת אכול ואדצחית [6]) שתה דברי חכמה יפים במשל שמצוי תמיד וידוע לכל. אדרתחא [7]) קדרך שפוך בזמן שיש בידך עושר שאתה יכול לעשות חסדים שנמצא מה שבידך כמים רותחין בקדירה ונשפכים לחוץ כי הקדירה לא תכילם לפיכך מה שניטל מן הקדרה באותה שעה הרי הוא נשמר ויכולין בעליו לעשות בו חפצם ולהאכיל ממנו עניים אם נוטלין ממנו ומחסרין את הקדירה בדעת ואם מעלימין עין הרי הוא נשפך ארצה כי אין הקדירה מכילה אותן ואבד מבעליו וכך משל של ממון. *[אחי"ה וכנ"ה בברכות ל"ה: כפי גי' כ"י א"פ ואכפין למצה לאורתא וכ"ה בכ"י א"פ לפסחים ק"ז: ואיכפן ואיטעם טעם מצה לאורתא ובכ"י מ' שם ואכפן אמצה אורתא עיין ד"ס ברכות צד צ"ז אות ט' ופסחים צד קס"ג. אות ט' וכה"ג כפי' ר"ח בפסחים ונכפין למצה ובנו"ג בע"א וריש המאמר הביא רבינו בע' גרד א' (עיין מ"ש שם ח"ב, שנ"ה הערה 1). ברכות נ"ח רע"ב כל דהוי עייל כפין נפיק כי שבע [8]). מגילה ז': כפין עניא ולא ידע, ב"מ פ"ג. עניי אנן . . וכפינן, תענית כ"ד רע"א אמרו (אגירי) . . כפינן, ובינוני פעול בב"ר ר"פ ע"ט דרש כָּפָן (איוב ה', כ"ב) זה לבן שבא כָּפוּן על ממונו לשודדו, ובילק' וישלח רמז קל"ג שהיה כפון וכו', אבל בילקוט איוב רמז תתצ"ט הגי' שהיה שפון על ממונו וצ"ל כפון. ובאפעל שבת ל"ג סע"א מַכְפֵּין נפשיה. ותרגום וירעבך (דברי ח', ג') ואַכפנך. לא ירעיב (משלי ג', ג') תרג' לא מכפין ובקל הרבה בתרג' עיין במתורגמן, התואר כָּפִין, כָּפְנָא גם זה שם ובעמת"ר להחכם לעווי ח"א 380 וכן בקהל"ר פ' יש רעה: ערטיל וכפין. והשם כְּפַן, כַּפְנָא תענית ח': י"ט רע"א וכ"ד: ב"ב צ"א: ב"ק צ"ב: גיטין נ"ו סע"א סנה' כ"ט. ומזה פירש"י ביחזקאל י"ז, ז' כפנה שרשיה: לשון רעבון כמו לשוד ולכפן. וכפי' תוספות שם כפנה כמו כנפה מל' כנופיא והיינו אסיפה עולה גם פי' הרד"ק שם ובשרש כפן וכ"ה בס' אלאסול לר' יונה ('ן גנאח 329 בהוצ' נייבויער) והתרג' פי' כפן כמו כפף לכן העתיק כפת וכן דעת החכם לעווי שהעתיקו ע"י zubiegen ולפע"ד הוא ל"ע كفن שפי' כרך עיין בתחלת הע' תרגומו וכן הבינו ע' זקנים περιπεπλεγμένη פי' היתה כרוכה וכן הוא בפשיטא וגפתא הדא אכרכת עקריה עלוהי. ובהיות הבני מעים מכורכין ונצמתין בעת שאדם רעב על כן נקרא רעבון בל"מ כָּפָן ובל"ם כַּפְנָא ועיי"ע צם ד' — ועוד מזה המושג נסתעף שם כפניות בע' הבא אח"ז] — .

[1]) בכ"י ב"ר ובדפוסים הישנים בערוך הובא זה הערך בין כפל א' ובין כפל ב' ובכתב יד ו"ו ול"ד הסדר כפן כפל א', כפל ב', ונכון הוא בסדר דפו' אמשטרדם ואחריו נמשכתי. [2]) בנו"ג עד דכפנת. [3]) והוא רב האי גאון וכן מוכח מע' אסטמא שפי' שם מאמר הקודם לזה (שינה בעמוד השחר וכו') וסיים זה פירש רב האי גאון ובח"א, ק"ע. שורה כ"ד מלמעלה אחר תיבות אבל בעמוד השחר מותר נשמטו בטעות דפוס אצלנו אלו התיבות. [4]) בנו"ג ועודך בידך ובכ"י מ' עשה צדקה . . ועדיין בידך. [5]) בכ"י ל"ד דין. [6]) בנו"ג בברכו' שם עד דצחית. [7]) בנו"ג עד דרתחא. [8]) וגי' כ"י מ' שם עיי' בע' כסף.

כְּפְנִיּוֹת [1] (מל"ע كفن פי' כרך einhüllen וכן בל"ס וממנו כפניות פרחי ונצני התמרים die Blüthen der Palmen ועיין כפנים) בפ"ק דערלה (מ"ט ובירושי' ערלה פ"א דס"א סע"ב) בכפניות של ערלה. בפ' האומ' לחברו בית כור בגמ' האומ' לחברו חצי שדי [2] (ב"ב ק"ז סע"ב), ובפ' ב' [3] בבכורות בגמ' [4] ר"ע אומר משמנין (י"ח.) א"ל ר' חייא בר אבא לר' יוחנן והא אנן משמנין ביניהן תנן א"ל [5] אדאכלת [6] כפנייתא בבבל [7]. בר"ג דפ' בכל מערבין (כ"ח:) [ו]בריש תוספת מעשר שני (פ"א) כפניות נלקחות [8] בכסף מעשר ומטמאות [9] טומאת אוכלין. בפרק במקום שנהגו בגמרא כיוצא בו (פסחים נ"ב:) ר' אילא קץ [10] כפנייתא דשביעית. בסוף חלומות דהרואה (ברכו' נ"ז:) שלשה דברים נכנסים לגוף [11] ואין הגוף נהנה מהן גדגדניות וכפניות ופגי תמרה [12] פי' פרי של תמר שאינו מתבשל לעולם ועוד מפורש בע' נסן. *[אחי"ה ובע' נסן הביא רבינו בשם בה"ג וז"ל כפניות דניסני דקרו להו גופרי מברכין עליהן בפה"ע וכיון דלא עבדי פירא אחרינא היינו פירי‍הו ע"כ ולפ"ע ניסני [13] הוא כמו הנצנים בל"מ כלומר פרחים Blüthen ואף אם הוא מל' ניסן יש לו פי' עיי"ע נסן על כל פנים כפניות שוין להוראת גופרי או כדאיתא בה"ג (הל' ברכות פ"ו ד"ז סע"ד) כופרי ושניהם נכונים כי בל"ע جفرى אחד הוא עם كفرى, كافور ופירושו פרחי תמרים Palmen-blüthe ויען שאין לו פירות כי אם פרחים ונצנים לכן כתב בה"ג הנ"ל וכיון דלא עבדי פירא אחרינא היינו פירי‍הו. ובענין גזרת המלה ככר אמרתי שנחצבה מל"ע הרשומה בתחלת הערך ופי' הנצנים אשר הם עוד מכורכין ומכוסין בחריות של דקל ומזה המושג נסתעף שם كافور מל"ע كفر ein-wickeln, um- verhüllen בעבור זה נקראו הציצים והכפתורים אשר מהם עלו הנצנים בתמר: كافور Fruchtansatz, Knollen והם אינם פירות ובהיותם רכים נאכלים וזה מה שפי' רה"ג בעוקצי' פ"ג מ"ז וז"ל כפניות כופרא בל' רבנן טלע בטיית פי' אילונית אילן שאינו עושה פירות ופי' חותכין הדקל בארץ ישמעאל וראשו הוא רך ואוכלין שבתוכו ואותו שאוכלין שבתוכו הרך קנואקאולע(?) בל' ישמעאל וראש גומר ובל' קודש קור ע"כ ונ"ל להגיה קנאה קלאע פי' בל"ע שדרה של ענף דקל החתוך der Rückgrath des abgeschnit-tenen Palmzweiges (והח' לעף בספרו פפלנ"צ 122 לא ידע לפתור אותו וגם לא הביא גזרת כפניות (שם 116) וראש גומר הוא בל"ע جمار פירוש רך שבפנים הדקל והוא מוח הדקל Palmhirn וכפניות פי' ר"ח בפסחים ג"כ על ידי אלטלע והוא בלש' ערבי الطلع נצנים של תמר Palmblüthe כישעולים מן הקרום ויפה כיון הרמב"ם בפירוש לעוקצי' שם בזה"ל וכפניות הם עוקצי התמרים בתחלת צמיחתן והם מכוסין בקרומ' וכו'. ובפירוש רגמ"ה כ"י לבכורות שם (בקובץ כ"י אנגייליקא דף פ"ב.) מצאתי בזה"ל כפנייתא: תמרים רעים ע"כ וכ"ה בפירש"י ברכות נ"ז: ובפי' רש"י פסחים נ"ב: כפניות תמרים קטנים שלא בישלו וכ"ה בפירוש ר"ש לעוקצי' שם: כפניות תמרים שלא בישלו כל צרכן ע"כ וכן פירש"י בעירובין כ"ח: אהיני ע"י כפניות ואולי לפי זה גזרת כפניות כמו גופני עיי"ע גפנן (ח"ב, של"ט) ענבים שאינם מתבשלים יפה והושאל לפי זה לפירות תמרים שאינם מתבשלים וזה מה שהוזכרו קור וכפניות אצל פגי ערב שביעית עיין תוספת' שביעית ספ"ג ובירושלמי שביעית ספ"ד דל"ה ע"ג קור וכפניות הרי הן כעץ, והיחיד בירו' ב"ק רפ"ו ד"ה סע"ב חדא כפוני — בעה"ק שנ"ב ע' כפנת סיים: „ערפרי"ן ב"א" ואולי כיון ללא"ש Erd-beeren ? ולדעת החכם אייזלער בט"ר ח"א, 60 כפניות = פכניות φυγός, ודוחק הוא] —

כפם (= כָּפִּים מל"מ Querbalken) בפ' השותפין (ב"ב פ"א מ"א) מקום שנהגו לבנות [14] גויל גזית כפיסין, ובר"ג דפ' הבית והעליה (ב"מ קי"ז:) בגזית שומעין לו [15] בכפיסין אין שומעין לו. גמר' (ב"ב ג'.) כפיסין ארחי פי' „שהן

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ול"ד ובדפ"ע כפנת [2]) וכ"ה בדפי' פיזי ובכ"י ש"ס ובנו"ג ובדפ"א שדה. [3]) כ"ה לנכון בדפ"ר באסיל ואמי' וכ"י, ובדפי' פיזי וויניצי' בט"ס ד'. [4]) כ"ה לנכון בכ"י ובדפי' באסיל ואמי' אבל בדפ"ר פיז' וויניצי' בט"ס בפרק. [5]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד, ובדפ"ע לי'. [6]) וכ"ה ברש"י ותוספי' בכורו' וכ"ה בב"ב ובנו"ג בבכורו' עד דאכלת ובדפ"ר פיזי' ובאסיל אדכלית וצ"ל כגי' דפי' וויניצי' ואמי' אדאכלת. [7]) בכתב יד ו"ו א' וב' אדכפנת ואכלת כפנייתא בבבל. [8]) בנו"ג ניקחות. [9]) וכ"ה בכ"י אירפורט וכ"ה בכ"י ש"ס בעירובי' וברש"י ד"ה התם עיי' ד"ס לעירו' שם ובנו"ג וכטמא. [10]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה ר' אילא בע' נסן ובכ"י ש"ס בפסחים ובפי' ר"ח ובנו"ג אילעי (ועיין ערכו בח"א, ס"ח:) — ובדפ"ע ליתא. [11]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד ובדפ"ע בגוף. [12]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד ובדפ"ע לי' ואי' בע' גדגדניות (ח"ב, רמ"א.). [13]) כה"ג גם בפעם ראשונה מציונים דפסחים ועירו' לפי ג' כ"י ערוך בדניסני ע"ש בע' נסן. [14]) כ"ה בכ"י ל"ד. [15]) כ"ה בכ"י ל"ד וכ"ה לפנינו בזו הבבא עליון שבא לישנות עיין ב"מ שם.

חצי לבינה כי הלבינה [1]) יש בה ג׳ טפחים״ [2]) כדתנן (עירובין י״ג סע״ב) האריח [3]) חצי לבינה של ג׳ טפחים. — (א״ב אולי וכפים מעץ יעננה (חבקוק ב׳, י״א) שהוא לשון מקרא מענין זה ופי׳ חתיכת עץ כמו כפים זה שהוא חתיכת לבנה והתרגום מוכח כן). *[אחי״ה וזו שיטת הרד״ק בשרשים ע״ש ובפי׳ מצודת ציון, ותרג׳ לאותו הפסוק הביא רבינו בע׳ מרש ובע׳ שף י״א. — וכנ״ה בתוספת׳ עירובין רפ״ח ומיעטה באבנים וכפיסים וכו׳ כ״ה בכ״י אירפורט אבל בכ״י ו״ו ובנו״ג בתי״ו וכ״ה בע׳ כפת ד׳ כפי גי׳ דפ״ר ע״ש. — ובענין כפים של ברזל מדות פ״ג מ״ד עיי״ע כף א׳ וש״נ] —

כְּפַס (נלפע״ד מל״ע كفس כורך סביב סביב (umwinden, umringen תרגום בפסוק ועמודי שש (אסתר א׳, ו׳) כפיסן עלוי עמודי מרמרין.

* כֵּפִים (כֵּפוֹס לפע״ד מל״י κῆπος פי׳ גן (Garten ירושלמי ביצה פ״ג דס״ב. דמדמניות שבכרם . . השיצים שבכפים לפע״ד פירוש מין תמרים רעים של גן ובירושלמי שבת פ״א ד״ד. משובש שצים שבכפים והח׳ לעף בספרו ארמ׳ פפלנ״צ 114 טעה בפירושו וכן לא פירשו כהוגן הח׳ לעווי כי הוא מגיה כפים מל׳ כף ואין לו שחר.

כָּפַע (נלפע״ד מל״ע كبع חתך ופקע auseinan- derreissen) (בסוף בראשית רבה) [צ״ל בסוף בראשית בבראשית רבה] [4]) (ס״פ כ״ח) התחיל לשבר בקנים ומכפיע בחיצאות ומקרע כילאות [5]). פי׳ כענין פקע. *[אחי״ה בנו״ג התחיל לשבר את הקנקנים ומפקיע בחיצאות ומקרע בכיליות ועיין במ״כ שם ועיין בסנהדרין ק״ח סע״א הגי׳ המשונה] —

כפפה (= כְּפִיפָה = קְפִיפָה, קופה מל״ע قفة סל ארוג מן הנצרים או מעלי דקל gefloch- tener Korb) (בהזרוע) [6]) [וצ״ל בהזורע] פ״ט בתרומו׳ (מ״ג) תולה כפיפות בצוארי בהמות [7]). פ״ב בסוטה (מ״א דף י״ד.) היה מביא את מנחתה בכפיפה מצרית [8]). בר״ג דפ׳ המדיר (כתובות ע״ב סע״א) אין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת [9]). פי׳ קופות שעושין מן הגמי ומכל הנצרים [10]) וכגון מיני ערבה ויש עוד קפיפה בק׳ ואחד [הוא]. *[אחי״ה עיי״ע קפיפה וכ״ה בכ״י ש״ס בתרומ׳ בקו״ף עיי״ע זמם ב׳ בהערה 11 וכ״ה בכ״ף בכלי׳ כ״ו מ״א כפיפה מצרית וע״ש הר״ש ובכ״ף איתא ג״כ בפי׳ בסד״ט לרה״ג וכ״ה במנחו׳ ס״ט. ועיי״ע פיל, ופירש״י קופה מצרית מצירי דקל ע״כ ובפי׳ רגמ״ה כ״י למנחו׳ מצאתי בזה״ל כפיפה מצרית של נצרים וכ״ה בכ״ף בשבת קל״ט: אבל בכ״י א״פ ובמשניות נאפ׳ ופיז׳ ובירושל׳ איתא בקו״ף ובכ״י אירפורט בתוספת׳ שבת רפ״ח (ט׳) בכ״ף ובדפוסי׳ בקו״ף. וכ״ה בע׳ קפיפה ובקוף העיקר כפי משפט מלה ערבי׳ שפירושה סל מן נצרים של דקל וכ״ה בפירש״י בסוטה הנ״ל ע״ש. ובפי׳ רה״ג בכלים כ״ו, א׳ צד 18 איתא בזה״ל כפיפה מצרית (פי שמלא) [צ״ל פירוש סלא] דהוצא בלישנא דרבנן ע״כ וגם זה נכון מאוד כי ענין מלה ערבי׳ הנ״ל מסכים לזה. ועוד כפיפה וקופה אחד הן כי בירושלמי יומא ספ״ח דמ״ה ע״ג אי׳ שאין חמור נוהק אלא מתוך כפיפה של חרובין ובבבלי ברכות ל״ב רע״א אין ארי נוהם מתוך קופה וכו׳ ועיי״ע קף ד׳] —

* כְּפִיפָה עיי״ע כף ח׳ בסוף הערך וש״נ מה שענינו נטייה והפכו זקיפה.

כָּפָר (בסמיכות כְּפַר והוא ל״מ וכן בל״ע كفر ובל״ס כַּפְרָא Gehöft, Dorf, Gau) כפ״ה בכלים (מ״ד) מעשה שנפלה דליקה בתנורי כפר סיגנא [11]). פ״ב בתרומות (מ״ה) תורמין בצלים מן בני המדינה על הכופרים. בפ׳ (ח׳) [צ״ל ט׳] בנדרים (ס״ו.) והלא הכופרים יפין ללב [12]) פירוש בצלים של כפרים. בריש כלאים (פ״א מ״ו) כלב כופרי [13]) והשועל. בפ׳ מרובה בגמ׳ אין מגדלין (ב״ק פ׳.) מגדלין כלבים כפריים [14])

[1]) בכ״י רגמ״ה כי לבינה שלימה. [2]) הועתק מפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב. [3]) בנו״ג אריח ועיי״ע ארח בח״א, רע״ט. [4]) ועיי״ע זנין ועי׳ טווס. [5]) כן הוא בדפ״ר, ובשדפ״ע כיליות. [6]) וכ״ה בט״ס בעי׳ זמם ב׳. [7]) בנו״ג בהמה וכ״ה בירו׳ תרומות רפ״ט דמ״ו רע״ד וכ״ה בעי׳ זמם ב׳. [8]) וכן פי׳ הר״ש בתרומות ע״י זה דסוט׳. [9]) לי׳ לפנינו וכן לי׳ בדף ע״ז סע״א ופ״ו: ולי׳ בירו׳ דמאי פ״ב דכ״ב סע״ד הרי כדר עם הנחש בכפיפה אבל בתוספ׳ דמאי פ״ג הרי הוא כשרוי עם נחש בכפיפה אחת וכן מוכח מפירש״י כתובות ע״ב. שפי׳ בכפיפה: בתוך סל אחד. [10]) כ״ה לנכון בכ״י ה״ב ועיין עוד ע׳ נצר א׳, ובדפ״ע מן הגומא ומכל הנסרים. [11]) וכ״ה בפי׳ סד״ט לרה״ג ובנו״ג סגנה וכ״ה במנחו׳ פ״ח מ״ו לפי גי׳ המשניות אבל בש״ס אי׳ כפר סיגנא. [12]) בכ״י ו״ו ול״ד אי׳ בפ״ד דנדרים בגמ׳ ראו אותו שהכופרי יפה ללב וט״ס הוא כי לפנינו לי׳ בנדרי׳ שם אבל היחיד הלא הכופרי יפה ללב אי׳ ג״כ בנוסחאותנו. [13]) ועיי׳ בשנוי נוסחאות בעי׳ כלב א׳ ונ״ל שיותר טוב בה״א הידיעה ויגיד עליו רעו והשועל. [14]) כ״ה בכ״י ו״ו א׳ ובי׳ וה״ב וב״ר וכ״ה בערך חלד א׳ ושם כופריים וכ״ה בשט״מ לב״ק ובכ״י ל״ד כפרים ובנו״ג כופרין. ובתוספ׳ שביעי׳ פ״ה כופרים ובתוספ׳ ב״ק ספ״ח ותוספ׳ לע״ז רפ״ב כופריים ובתוספ׳ כלאים פ״ה כלב כופרי. איכ״ר פ׳ דרכי ציון כלבא אחת כופרית ועיי״ע קרט וע׳ כלב.

וחתולות[1] וקופים .. מפני שהן עשויין לנקר את הבית[2] פי' כלב קטן שצווח בלילה במדברות מן כפרים כגון בצל כופרי[3]. בריש מגילה (ב'.) כפרים ועיירות גדולות. (וילכד את בנותיה) [צ"ל וילכדו בנותיה] (במד' כ"א, ל"ב) תרג' (וכבש) [צ"ל וכבשו] ית כפרנהא[4]. תרג' ירושלמי [ב'] בחצריהם ובטירתם (בראשי' כ"ה, ט"ז) [ב]כפרניהון[5]. ובתי החצרים (ויק' כ"ה, ל"א). הבמחנים אם במבצרים (במדב' י"ג, י"ט). *[אחי"ה שני הציונים האחרונים רק בכ"י ז"ו ול"ד ובנו"ג בתרג' ירושלמי א' לויק' שם ובתי כופרניא אבל תרגום לבמדבר הן של אונק' הן של תרג' ירושלמי א' איתא בע"א וכן בע"א הובא בע' תל ב' ע"ש. ויתר דוגמאות עיין במתורגמן ע' כפר ד'. והוא על דרך ל"ס כַּפְרוּנָא פי' בל"מ כפר. ובקבוץ בשהש"ר פ' שחורה: מהו לבנות (יחזקאל ט"ז, ס"א) לכופְרָנִין, ירושלמי ברכות רפ"א ד"ב סע"א עיי"ע דקיק (ח"ג, קכ"ז.) ובדרך ל"מ אי' בגיטין כ': כפר קטן וכו'. ושם בני הכפר מגילה י"ט. חגיגה י"ג: עיי"ע בן כפר (ח"ב, קט"ז.). מגילה ג' סע"ב וה'. איזו היא עיר גדולה כל שיש בה י' בטלנין פחות מכאן הרי זה כפר. ועיי"ע בטל. והקבוץ מגילה פ"א, מ"א כפרים. וממנו התואר כּוּפְרִי dörflich, vom Dorf וא"כ כלב כוּפְרִי Dorfhund וכ"ה בלי ה' הידיעה בירושלמי כלאים פ"א דכ"ז סע"א כלב כופרי (ב' פעמים) והקבוץ ב"ק פ'. כלבים כופרין ויותר טוב כגי' רבינו כלבים כפריים או כגי' רש"י כלבים כופריים ופירש"י קטנים ונכנסים הם ל"א כלבים גדולים של ציידים ע"כ. ל' ראשון הוא כפי' הערוך וכל"א אי' בשט"מ בב"ק בשם הגאון. ואם נגרוס כלב הכופרי (עיי"ע כלב) אז ענינו כלב של בני כפרים ויש לנקוד הכוּפְרִי ובירושלמי בכלאים שם: כלב כופרין. וזה כונת רבינו פי' כלב וכו' מן כפרים והביא ראיה מן בצל כופרי וכיון לנדרים שם. והקבוץ ירושל' שביעית פ"ב דל"ד סע"א בוצלייא כּוּפְרַיָּא וגי' רבינו עיין בע' בצל (ח"ב, קנ"ד) ובתרו' הנ"ל הכופרים הפך מן בצלים מן בני המדינה על כן אולי יש להגיה בירושלמי דמאי פ"ב דכ"ב סע"ג בצלים הנמכרי' ובני המדינה הנמכרין במידה שצ"ל בצלים הכופרים וכו' עיין לעף פפלנ"צ 76[6]. — והרבה פעמים בא כפר בצירוף שם מקום להורות על קטנו כדרך הפסוק (יהושע י"ח, כ"ד) כפר העמוני. וזה הצירוף מצאנו באלה המקומות ואסדרם עפ"י א"ב. וקצת מהם תמצא בתבואת הארץ לר"י שווארץ וברוחב ביאור בגיאג' תלמודית לנייבויער עיין לוח השמות. כפר אובלין תוספת' סוף נדה (ועיין תוספ' זבחי' פ"א כפי גי' כ"י אירפ' איבליים ובד' אובלים, אוכלי'). כְּפַר אָגִין עיי"ע אגין ח"א, כ"ד. כפר אחים, גם זה שם. כפר אימי ירושלמי שבת ס"פ ט"ז דט"ו סע"ד, ירו' נדרים ספ"ד דל"ח ע"ד ואחד הוא עם כפר אמי בירושלמי יומא פ"ח דמ"ה: ועיין הסיפור שם (הובא בח"ב, קכ"ג בע' בני קצרא של ציפורין). כְּפַר אִימְרָא עיי"ע אמר (בח"א, קכ"ו:). כְּפַר בִּישׁ עיי"ע בִּישׁ (ח"ב, נ"ט.). כפר בנותני עיי"ע למטה כפר עותני. כְּפַר בַּרְקָאִי עיין ח"ב, ר"א. כפר גבוריא, כפר גבור חיל עיי"ע למטה כפר נבוריא. כְּפַר גּוּן ירו' ב"ב רפ"ה דט"ו. נראה שאחד הוא עם כפר אגין. כְּפַר דַּכְרְיָא, כְּפַר דִּיכְרִין עיי"ע בח"ג, ס"ב: כְּפַר דָּן ירוש' דמאי פ"ב דכ"ב סע"ג ועיין מבה"י למהרז"ף צד ק"א: כְּפַר דָּרוֹם סוט' כ' סע"ב ובמד"ר פ"ט עיי"ע דרום ומ"ש בח"ג קנ"ב: כְּפַר חטיאה ב"ר פס"ה ובמ"כ כפר חטייא. ובפסיק' רבתי פט"ז כפר חטייה. כְּפַר חִיטַיָּיא ירושלמי מגילה פ"א ד"ע. עיי"ע חט (הִטָּה) בח"ג שס"ט: והלאה. כפר חנניא ב"מ ע"ד סע"א ב"ר פ' פ"ו. תוספת' כלים ב"ק פ"ד. כפר חנניה שבת ק"כ: ירושל' מעשרות פ"ב דמ"ט ע"ד ותוספת' בכורות רפ"ז. כפר חנון ב"ר פ"ו ופ"ט. כפר חנין פסיק' רבתי פל"ג. כפר חָרִיבָה ירושלמי תענית פ"ד דס"ט. (ועיין ירושלמי דמאי פ"ב דכ"ב רע"ד כפר וחרוב) ובאיכ"ר פ' בלע הגי' כפר חרוכא. כְּפַר טָבִי עיי"ע טָבִי. כְּפַר יָמָּה ירושל' מגיל' פ"א ד"ע. עיי"ע ימי ומ"ש. כְּפַר יַתְמָה ערלה פ"ב מ"ה. כפר לְקִיטַיָּא איכ"ר פ' על אלה. כפר מַנְדּוּ פסיקת' דר"כ צד קס"ג סע"ב והובא בילקוט איוב ר' רמז תתק"ו ובב"ר פנ"ב ויק"ר פ"א כפר מנדי וכצ"ל בב"ר פע"ד תחת כפר מגדי, ובתוספת' יבמות פ"י כפר מנדין (ובכ"י אירפורט כפר מנורי?). כפר נבוריא עיי"ע יעקב איש כפר נבוריא וזה הערך במה"י למהרז"ף צד ק"ד: וש"נ והובא שם ט"ס גבוריא מכ"ר פ"ז וכעין זו

---

[1]) וכ"ה בע' חלד א' וקפ"ד ד' ובנו"ג וחתולים. [2]) כ"ה בכל כ"י אבל בדפ"ע נשמט כל הציון. [3]) עיי' מ"ש בסוף הערך בפנים. [4]) בדפ"ר בט"ס כפרהנא. ואולי כיון רבינו לפסוק במדי' ל"ב, מ"ב וילכד את קנת ואת בנותיה ותרג': וכבש ית קנת וית כפרנהא. [5]) ובתרי"י א' בופפרניהון. [6]) אבל שם כלאי' א', ח' צ"ל ו' בטעות הוא מצויין כי אין נזכר שם מבצלים מאומה וגם בירו' עירו' דף כ' ע"ג לי' בצל הכופרי.

הטעות במגילה י"ח. ר' יהודה איש כפר גיבוריא ואמרי לה איש כפר גבור חיל וצ"ל כמו בכתובו' ס"ה וע"א איש כפר גביריא וא"ל איש כפר גבור חיל וכ"ה בכ"י ש"ס מינכען ופ' ול"ד עיין ד"ס מגילה צד נ'. ושם הובאה גי' אה"ת איש כפר תמרתה וכ"ה ביוחסין השלם 147 וילק' כ"י תהלי' ס"ה ונ"ל ששתיהם נכונין כי נברא הוא עיקר הדקל עיין ערך נבר וזהו תמרתה ועיין עוד כפר תמרתה למטה. כְּפַר נָחוּם קהל"ר פ' ומוצא אני והיא עיר Κεφαρνώμη אצל בן מתתיהו (חייו סי' ע"ב) ובספריהם (מתתיהו ד' י"ג) Χαφαρναούμ ונראה שאחת היא עם כפר תחומין, כפר תנחומין שהש"ר פ' יונתי, ירושלמי סוף תרומות דמ"ח: ועיין למטה בע' כפר תחמין ועיין נייבויער גיאג' 221. כְּפַר נִמְרָה איכ"ר פ' בלע ולפע"ד אחת היא עם בית נמרה, נמרין, עיי"ע בח"ב ע"ו, ושם פ"ד. כְּפַר סָבָא נדה ס"א. ירושלמי דמאי פ"ב דכ"ב: תוספת' נדה פ"ח. כפר סגנה (סיגנא) עיין לעיל בערוך ובתוספ' תרומו' פ"ג כפר סגנא ובכ"י אירפ' (צוק"מ 30) בפרסגנא! כְּפַר סְכַנְיָא ע"ז י"ז רע"ב כ"ז: (גיטין נ"ז.) ובתוספת' דחולין פ"ב כְּפַר סַמָּא ובתוס' שאנץ כפר סבניא (עיין ד"ס ע"ז צד ל"ג:) וכן כפר סמא ירושלמי ע"ז ד"מ ע"ד. כפר סיסאי גיטין ו' רע"ב תוספת' גיטין פ"א כפר ססי (ובכ"י אירפורט סאסאי ובתוספת' אהלו' ר"פ י"ח סיסית בכ"י אירפורט סוסיתא) עיין ערך סיסין ומ"ש. כפר ספורייא עיי"ע בית שופרי ח"ב, פ"ו: כפר עדים תוספת' כלים ב"מ פי"א. כפר עותני ירושלמי ב"מ ספ"ז די"א ע"ג ותוספת' גיטין פ"א ופ"ז (ובמשנה דגיטין פ"א מ"ד ופ"ז מ"ז כפר עותנאי) ותוספת' בכורות רפ"ז. כפר עזיז כלאים פ"ו מ"ד ותוספ' כלאים פ"ד. כפר עכו תענית כ"א סע"א ב"ר פי"ב תוספת' כלאים פ"א ותוספת' סוטה ספ"ח כפי גי' כ"י אירפורט ובנו"ג עכום ובחולין נ"ה סע"ב כפי גי' רש"י כפר עיכום בסמ"ך והח' שווארץ מצא הני' בטעות אבום וציון מירושלמי סנהדרין פי"א כמו שמציין בספרו (ד' ה' לאנד 89 וכ"ה באו"מ לפירשט ע' כפר אבום) הוא טעות וצ"ל ירושלמי יבמות פי"ב מ"ז ובמשנה דבבלי ביבמות ק"ו א' כפר עיטם ועפ"י זה יש להגיה מ"ש הח' נייבויער 271 ולפע"ד כפר ענים בפסיקת' רבתי פכ"ג צ"ל ג"כ כפר עכום (עכו). כפר עמאיק ובכ"י אירפורט עמאוקו בתוספ' ב"ק פ"ח (בנו"ג בט"ס נימאייק). כפר עמיקו תענית כ"א סע"א ועיי"ע עמק ג' ושם הגי' עמקי וכ"ה בפירוש רה"ג לכלים פכ"ו מ"א עי"ש. כפר עקביה ירושלמי נזיר פ"ט דנ"ז ע"ד. כפר פגי תוספת' כלאים פ"ב ובתוספת' כ"י אירפורט ריש מעיל' כפר בית פאגי ועיי"ע בית פאגי (ח"ב, ע"ט). כפר פגש ירושלמי ע"ז פ"ה דמ"ד ע"ד עיי"ע אוגדור (ח"א כ"ב) ובתוספת' ע"ז פ"ז כפי גי' כ"י אירפורט כפר פגשה. כפר פרשא ע"ז ל"א סע"א בדפוסי' הישני' ובנו"ג כפר פרשאי. כפר צמח ירו' דמאי פ"ב דכ"ב ע"ג תוספת' שביעי' פ"ד. כפר קסם תוספ' ע"ז פ"ז (כפי גי' כ"י אירפ'). כפר קריגוס ויק"ר פכ"ח וכ"ה כפר קריינוס בפסיקת' דר"כ צד ס"ו. ועיין שם ע"ב רע"ב ובמד' רות רבה פ"ב כפר קרינוס וממנו נשתבש בפסיק' רבתי פי"ז כפר קרנים ובילק' אמור רמז תרמ"ג נשתבש: קריטם וצ"ל קרינוס כמו שהעיר לנכון ר"ש באבער בצד ע"ב: ושם הגיה ג"כ קרצום דמגיל' ט"ז שצ"ל קרינוס ובאמת כ"ה בכ"י ש"ס ובאה"ת ובע"י הראשון ובילק' כ"י עיין ד"ס מגילה צד מ"ב: כפר שובתי ב"ר פפ"ה. כפר שיחיא סוף יבמות (ובתוספ' סוף יבמות כפר שחרא ובכ"י אירפ' שחדא). כפר שיחין בשבת ק"כ: תוספת ב"מ פ"ו. כפר שיחליים גיטין נ"ז. ובאיכ"ר פ' בלע כפר שחליים. כפר שלם ע"ז ל"א. ירו' ע"ז פ"ה דמ"ד ע"ד בספרי המכביים ז', ל"א Χαφαρσαλαμά. כפר תחמין ירו' תענית פ"א דס"ד ע"ד ועיין לעיל מ"ש ב"ע כפר נחום. כפר תמרתא מגילה ט"ז: כפי כ"י (ובנו"ג תמריתא) וכ"ה בויק"ר פכ"ד ובפסיק' רב' ר"פ וקרוב לס"פ ט"ו, ועיי' לעיל בע' כפר גבוריא ובתוספת' חולי' פ"ד כפר תמרתא שביהודה — ועוד כיפרא = כפרא שם מקום ולדעת ר"י היא עיקר טיבריא קדמייתא עיין ירו' מגילה פ"א ד"ע. וכנ"ה כיפרא ירו' שקלים פ"ה דמ"ח ע"ד ירו' פסחים ספ"ח דל"ו. ועיין ירו' פיאה פ"ח דכ"א. ירו' סנהד' פ"ו דכ"ג ע"ד. וכן סנהד' בבלי ה' סע"א בר אחא בר סלא[1]) דמכפרי. וראיתי בשט"מ לב"ק פ'. שפי' בשם הגאון כלבים כופריים של אותו מקום ע"כ וכיון לשם הפרטי הנ"ל] —

כפר (= כּוּפְרָא בל"ע كفرى, كافور ניצני התמר בעודם בקרום בענפי הדקל הרכים ועוד ענפים עצמם (1 Die Blüthenknospe des jungen Palmzweiges. 2 der Palmzweig) בפ' כיצד מברכין

---

[1]) כ"ה בכ"י ש"ס ועיין ד"ס שם ובע' כרסלא.

בגמרא חוץ מן היין (ברכות ל"ו:) ובפ' מקום שנהגו בגמ' כיוצא בו (פסחים נ"ב:)[1] שומר לפרי אימת הוי בכופרי[2]. בפ' הכונס צאן לדיר בגמרא כיצד משלמת (ב"ק נ"ט:) האי דקץ כופרא מאי משלם א"ל דמי כופרא והא הוו תמרי א"ל דמי תמרי א"ל והא לאו תמרי שקל, פי' כל זמן שהפרי רך ולא נגמר נקרא כופרי. וי"א כפניות כעין זה[3] — בפ' מקום שנהגו בגמ' מרכיבין דקלים[4] (פסחים נ"ו רע"א) מנחי כופרא דיכרא לנקובתא[5] פי' רב אחא (אמר)[6] לא היו זורקין בו כלום ולא היו מנקבין אותו אלא מנחי כופרא ענף דדיכרא לנקובתא[7] שבנקב שמוציא בו[8] ונותן בו ענף אחר. הנעוץ קרי זכר. והנקוב נקבה. פ"א בע' נסן — אסבוה[9] כופרי (כתובות י'.) כבר פירשנו בע' חבט. *[אחי"ה ממה שמציין רבינו זה דכתובו' מוכח שכיון למה שפי' בע' אסבוה כפי גי' כ"י ה"ב שם שענין כופרי חריות של דקל וכ"ה בע' חבט על כן נגררנו אחר עה"ק שנ"ב שהיה מסדר הכל תחת סוג ערך אחד אבל בדפ"ע התחילו בדבור בפ' מקום שנהגו מנחי וכו' ערך מיוחד ובאמת הוראת כופרא היא בל"ע בשני ענינים א) הניצנים שבתמר השמורים כמו בקרום עיין מ"ש הרמב"ם שהבאתי בע' כפניות, ב) חריות וענפי הדקל הנחתכין von der Rispe abgeschnittene Ruten, וכפי הוראה ראשונה כופרא או גופרא (כדאי' בה"ג הובא בע' נסן וכ"ה בפי' ר' ניסים בברכות ל"ו: בשם בה"ג ובפי' ר"ח בפסחי' נ"ו.) שמות נרדפים הם ואחד הוא עם טלע שפי' בל"ע כמו כופרא בשתי הוראותיו ועיי"ע נסן, ושם מבואר ג"כ ענין הרכבת דקלים שמהם זכר ומהם נקבה וכן פי' הרמב"ם בפי"מ לפסחים וז"ל והוא שתולין יחור של דקל זכר על דקל נקבה וזה מפורסם אצל בעלי העבודה וזהו ענין אמרם מרכיבים דקלים ע"כ ועיין ג"כ מ"ש סופר רומי Amm. Marcel. 24. 3 —]

כֹּפֶר (בל"י κύπρος Cyperblume ולדעת רבינו מין בושם הנקרא Gewürznelke) בפ"ק דנדה (ח'.) בגמ' ר"א אומר ארבע נשים והתנן בפ"ז בשביעית (מ"ו) הורד והכופר[10] והקטף והלוטם[11] יש להן שביעית[12] פי' גירופלא[13]. לשון ישמעאל קרנפל. — (א"ב ל"מ זה (שה"ש א', י"ד) אשכל הכופר). *[אחי"ה ואלה דברי הרמב"ם בפי"מ בשביעי': והכפר נקרא בל"ע חנה וכן נאמר באשכול הכופר אלחנה היא אשכלות יפות עד מאוד ויש מי שיאמר שהכפר הוא גרופלי ע"כ וזה כדברי הערוך ואם גם אמת כי הלעזים שבפי"מ לרמב"ם מן המעתיק הם בכל זאת גם בכ"י אי' בפי"מ מלה ערבית שהביא הערוך וה' ר"מ שטיינ־שניידער העתיק בעבורי לשון הרמב"ם מתוך כ"י Cod. Berl. 566 Qu. f 138 b וז"ל הכ"י: הכופר אלחנא וכדא קיל פי אשכול הכופר אנה ענקוד אלחנא לאנהא תעמל ענאקודאת פי נהאיה מן אלגסאל. וקיל אל כופר אלקרנפלן ע"כ וכתב לי על זה החו' הנ"ל כי במקום מלה ערבית זו היה מעתיק בעל המעתיק גרופלי והוא gariofilata שנקרא היום בלאי"ט ואצלנו Benediktinerkraut עכ"ל ומלת גירופלא (כגי' כ"י ו"ו ב') הוא בל"צ ובל' אספמיא Gewürznelke, girofle וממנו בלאי"ט garofano ומשובש מל"י καρυόφυλλον ובל"ר garyophyllon, caryophyllon וכן בל"ע قرنفل שהביא הערוך וכ"ה בל"ס קרפלון והנכון כדעת ר"ב שמלת הכפר (הכופר) היא היא הַכֹּפֶר של מקרא והיא בל"ע حناء וכ"ה ברד"ק שרש כפר: „הוא הנקרא בערבי אלחנ"א" ונקרא בל"י ורו' cyprus, κύπρος ולינגע מכנהו Lawsonia inermis וראב"ע פי' בשה"ש שם .. והקרוב שהוא כמו בל' ישמ' וכו' וכיון למלה ערבי' كافور של ע' הקודם וכן הביא בשמו הרד"ק שם. וכל הפירושים הנ"ל מצאתי בספר אסול לר' יונה ן' גנאח וז"ל (329 בהוצ' נייבויער): אשכל הכפר דודי לי, כפרים עם נרדים قيل انه الكافور وليس الكافور عنقود [ورايت] في شرح משחא דכופר לרב[ינו] שרירא [גאון ז"ל] انه غصن الحناء وهذا التفسير عندى هو الصحيح لان

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' ול"ד וה"ב וב"ר ובדפ"ע נשמט. [2]) בברכות בכופרא ובכ"י מ' אי' אימת הוי להו שומר לפירי בכופרא. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וכונתו על מ"ש בעי' כפניות שהם פרי של תמר שאינו מתבשל לעולם וכונתו במלת כעין זה כלומר לא כפניות ממש שאלו אין מתבשלין לעולם אלא דומה להן בענין קושי הגמר ועוד עיי"ע מתחל אבל כפי גי' דפ"ע „ויש מפרשים כפניות בענין זה" אין הלשון עולה יפה ועיי' בהגיון שלמה ועוד עיין בסוף הערך. [4]) כ"ה בכל כ"י ערוך. [5]) כ"ה בכ"י ו"ו וכ"ה בכ"י ש"ס ובפי' ר"ח נקיבתא ובדפ"ע נוקבתא וכ"ה לפנינו. [6]) בדפו"ו בט"ס אשר ובכ"י ו"ו לי' ובאמת מיותר כי רבינו פי' דברי רב אחא. [7]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"א, ובדפ"ר לנקבתא. [8]) אולי צ"ל שחוצב בו ועיין פירש"י שקוצץ וכו'. [9]) וכ"ה בעי' אסבוה ובעי' חבט וצ"ל אסבוהו. [10]) וכ"ה בכ"י מ' בשביעי' וכ"ה בנדה. [11]) כ"ה בכ"י ב"ר, ובכ"י ו"ו ב' והלטוש ובעי' לטום אי' במ"ם. [12]) כ"ה בכל כ"י, ובדפ"ע בקטוע. [13]) כ"ה בכ"י ו"ו ב', ובכ"י ו"ו א' גריפולי ובכ"י ה"ב יירופלי ובכ"י ב"ר ובדפ"ע גרופלי.

الحناء من الطيب وله عنقود ע"כ והעתקתו: אומרים כי (כפר של מקרא) הוא אלכאפור אבל אין לאלכאפור אשכול וראיתי בפירוש משחא דכופר (גיטין ס"ט סע"ב) שפי' רבינו שרירא גאון ז"ל כי הוא ענף(?) של אלחנא וזה הפירוש אצלי אמת כי אלחנא הוא מן הבשמים ויש לו אשכול" ודע כי אחר תיבות אשכל הכפר אי' בהגה מכ"י R قرنفل ועוד תחת غصن אי' בכ"י R دهن וזה הנכון כי دهن פי' שמן או בל"א משחא וא"כ לפי פי' רש"ג ענין משחא דכופר היינו שמן של אלחנא (ולא כמו שפירש"י בגיטין ס"ט: ועיי"ע כפר ז') ור' יונה מסכים עמו בפי' כופר של מקרא וש"ס — ואולי רבינו נתן בעל הערוך ורבינו משה שאכו יחדו מתורתו של ר' יונה אשר גם לפניהם היה כתוב כדאי' בהגה בכ"י R והיינו قرنفل ותרג' כפרים (שה"ש ד', י"ג) כפורין] —

כְּפוֹר (מל"מ ופי' שם לרסיסי לילה Reif) במקואות פ"ז (מ"א) השלג והברד והכפור והגליד מלשון [1] כפור כאפר יפזר (תהלים קמז, ט"ז). *[אחי"ה וכן הסדר בתוספת' דאהלות פי"ד אבל באהלות פ"ח מ"ה הסדר: והשלג והכפור והגליד ופי' הרמב"ם שם: כפור הוא מה שיקפא מהמים היורדים כטל ע"כ ועיי"ע גלד ב' שאי' קרוב לזה הפי' (בשם רה"ג) לענין גליד] —

כפר (= כַּפָּרָה die Sühne, Versöhnung) הריני כפרת בן בתי כוזא ממזר.. ואין אני כפרת בן בתי כדה (יבמות ע'.) כבר פירשנו בע' כד. בס"ג דפ"ק דסוכה (כ' סע"א) הריני כפרת ר' חייא ובניו. ובפ' שני דסנהדרין (י"ח.) כל העם אומר [2] אנו כפרתך. בפ' ב' דנגעים (מ"א) בית [3] ישראל אני כפרתן הרי הן כאשכרוע לא לבנים ולא שחורים אלא בינוניים. בפ"ב ביומ' בגמ' מעשה שהיו שניהן שוין (כ"ג סע"א) אמר להן [4] הרי הוא כפרתכם. בפ"ק דקידושין בגמ' כל מצוות האב (ל"א סע"ב) מכבדו במותו כיצד היה אומר דבר שמועה מפיו לא יאמר כך אמר אבא אלא כך אמר אבא מרי הריני כפרת משכבו והני מילי תוך שנים עשר חדש [5] מכאן ואילך זכרו לברכה [6] לחיי העולם הבא. בריש כלים (מ"ח) עזרת ישראל מקודשת ממנה שאין מחוסר כיפורים נכנס לשם פירשנו בע' חסר. *[אחי"ה וש"נ כל מחוסר כפורים, והוא מל"מ כִּפּוּרִים וכן יום הַכִּפּוּרִים (בקטיע יו"כ) עיין עירוב' מ': ע"ג: והלאה יומ' פ"ב: פ"ה: פ"ז, פ"ח. ועוד הרבה ולפעמים גם ביחיד יומ' פ"ה סע"ב יום כפור אבל בכ"י איתא גם שם יום הכפורים ובירו' שבועות פ"א דל"ב סע"ד יום הכיפור ובל' ארמי יומא דכפורא ברכות ח' רע"ב כתובות ס"ז סע"ב תנחומ' כי תשא. (וביומ' י"ד: אי' רק יומא: סדר יומא). והקבוץ יומא דִּכְפּוּרֵי ברכות ל"ו סע"ב יומא כ'. פ"ז. פ"ז: ובפסיקת' דר"כ צד ל"ו. בצומא רבא דִּכְפּוּרַיָּא. — ובענין מחילה אי' עוד כַּפָּרָה בשבת ס"ד. יומ' פ"ו. סוכ' נ"ה: סנה' מ"ו: פ"ב: ירו' סנהד' רפ"י דכ"ז ע"ג. ועוד מחילה ע"י קרבן ספרי שופטים פ' ר"י מלמד שהמתים צריכה כפרה, זבחים ט': אין כפרה למתים. וכן במאמר סתום וחתום בחולי' ס': אמר הקב"ה הביאו כפרה עלי שמיעטתי את הירח וכ"ה בב"ר פ' ו' וצ"ל על שמיעטתי וכ"ה בשבועות ט'. כפי גי' ש"ס מינכען וברש"י בדפ' ויניצ' ובכ"י פ' ואה"ת ורי"ף כ"י (אצל ד"ס שבועות צד ז'.) יהא כפרה עלי על וכו' ועיין שם מה שפירשו התוספות בד"ה שעיר בשם הערוך וכבר כתבתי במבוא צד XXV וצד XXXVIII שלי' בערוך שלנו ורבים וכן שלטים היו מתיגעים למצוא פשר דבר ולא עלה בידם ועיי' מה שנכתב בצד בגליון ש"ס שבועות ועוד עיין פי' הרי"ף בשבועות ומ"ש הח' באק במ"ע גרעטץ חכ"ט 268 והלאה והוא העיר כי לי' זה הדרוש בירושלמי אבל נעלמו מעיניו כי כ"ה בבראשית רבה הנ"ל שהיא אגדת ירושל' ובמופלא ממנו לא נדרוש (עיין בזוהר פ' ויקרא) רק על זאת אעיר כי בפי' ר"ח כ"י לשבועות (בקובץ כ"י אנג' דף מ':) מצאתי כתוב בזה"ל שעיר זה מכפר ואחריתי(!) יהא כפרה לפני שמיעטתי את הירח ע"כ [7]) — והקבוץ כַּפָּרוֹת זבחים נ"ד. ירו' שבועו' פ"א דל"ג. ב"ר פמ"ד. — והפעל מורגל הרבה בפיעל כל"מ עיין ברכות נ"ה רע"ב שבת פ"ח: יומ' ה'. מ"ג: מ"ד. ס"ז: פ"ה: פ"ז. סוכ' נ"ה: תענית כ"ח. שקלים ב': קידושין נ"ז. כתובות י': גיטין נ"ד. סוט' מ"ו. ב"ב י': סנה' פ"ב: מכו' י"א: (ושם איכפר והוא

[1]) כ"ה בדפא"מ אבל בדפי' ראשונים לי'. [2]) בנו"ג במשניות ובירו' אומרים לו ובמשני' דש"ס בבלי אומר לו אבל במשני' דש"ס בדף מ"ג: אי' אומרים לו אמור תהא מיתתי כפרה על כל עונותי, ובברכו' ס'. לכל עונותי. [3]) וכ"ה בפי' רע"ב ובנו"ג בני. [4]) לפנינו לי'. [5]) עיי' שבת ל"ב: משפט רשעים בגיהנם י"ב חודש. [6]) בנו"ג אומר זכרונו לברכה ובתורת האדם לרמב"ן (שער הגמול עמוד צ"ט רע"ב) אומרים זכרו לברכה וכ"ה זכרו שם בצד ק"ג ע"ג ובפיסקי הראש פ"א סי' נ' והוא כל"מ (משלי י', ז') עיין צור געשיכטע לריט"ל צונץ 322 והלאה ש"נ השינויים בענין ז"ל, זצ"ל ועוד ועוד.
[7]) ובפי' רגמ"ה כ"י לחולי' לי' פירוש ולא הובא המאמר כלל ולי' בפי' ן' מיגאש לשבועות.

אתפעל) זבחים ו': פ"ח: כריתו' י"ח: תנחומ' וישלח ווי"ש כי תשא. בהתפעל ר"ה י"ח. ב"ב ט'. שבועות י"ב: ירו' מכו' פ"ב דל"א ע"ד פסיק' דר"כ קנ"ח: תנחומ' תצוה רסי' ט"ו ושם ובשבועות הנ"ל נתכפר בנתפעל. — ועוד השם כּוֹפֶר בל"מ כֹּפֶר ובל"א וסו' כּוּפְרָא פי' פדיון כסף Sühne — Lösegeld עיי' ב"ק מ'. מ"א ושם: והקבוץ שם מ'. כּוֹפְרִין] —

כָּפַר (בהורא' הראשונה מל"מ ענין כסוי וכן בל"ע וסו' كفر, כְּפַר zu- bedecken ואם הוא כיסוי חטא ענינו מחל עיי"ע הקודם והושאל להכחשה היינו כסוי האמת וכן בל"ע ובא בקשור ב' ab-verleugnen) בפ' כל הצלמים בגמרא הגוים (ע"ז מ"ו סע"ב) ובפ' אלו דברים בפסחים בגמ' אמר ר' אלעזר[1]) אל תכפרני[2]) בשעת הדין, פי' „אל תחשדני בכופר על מה שלימדתני אתה לימדתני הזאה שבות ואינה דוחה את השבת"[3]). פ"א אי אתה יכול להכזיבני בשעה שאני דן לפניך דהזאה אינה דוחה את השבת שכך מקובל אני ממך דהזאה דוחה שבת. בס"פ מי שמת בגמ' והכמים אומרים המוציא מחברו עליו הראיה[4]) (ב"ב קנ"ד:) אמר ר' זירא אם יכפור ר' יוחנן בר' אלעזר תלמידו. בפ' אלו מגלחין בגמ' אלו (מכבסין)[5]) [צ"ל כותבין] (מ"ק י"ח:) אי חזיא לך לא אזלא מינך ואי לא כפרת בה [צ"ל בה'][6]) פי' כפרת באמונה דאמרת לא מסתייעא צלותא כלום הואיל דלא מיזדמנא לי[7]) דעד השתא[8]) צלינא עלה ולא אסתייעא מלתא אמר אי לא מינסבא או היא תמות מקמאי דלא אחזי כד מינסבא לאחר ומצער בה או איהו עצמו ימות מקמי דתינסבא איהי לאידך ולהכי מארס במועד שלא יקדמנו אחר ברחמים שתמות היא[9]). בפ' הגוזל רבה בגמ' נתן לו את הקרן (ב"ק ק"ה רע"א) אין משלמין חומש על שבועת כפירת שעבוד קרקעות, פי' כגון שאין גזילה קיימת וכיון שהניח קרקע ובא הנגזל לטרפו להפרע דמי גזלה שגזלו אביו ודחה היורש וכפר ונשבע בה נמצאת שבועתו שכפר ונשבע על הקרקע שהניח מורישו. ברש גמר' דבבא מציעא (ד'.) מה להצד השוה שבהן שכן לא הוחזק כפרן שנא' (דברים י"ט, ט"ו) לא יקום עד אחד באיש וגו' וכן אם כפר והודה לא הוחזק כפרן, פי' אם כפר הלוה והעיד עליו עד אחד לא הוחזק כפרן כדרבא דאמר רבא (יבמות כ"ה רע"ב וש"נ) אדם קרוב אצל עצמו ואין אדם משים עצמו רשע[10]). אין נשבעין על כפירת שעבוד קרקעות (ב"מ ד':) [פי'] כשם שאם יטעון לחברו שדה לי בידך והלה כופר במקצתה אין חייב עליה שבועה בכפירתו כך הטוען על חברו בשעבוד קרקעות והלה כופר במקצת אין חייב בשבועה על כפירתו[11]). בפ' המפקיד בגמרא השוכר פרה (ב"מ ל"ו רע"א) כפירת ממון אשם. פי' אם כפר ממון ונשבע עליו לשקר חייב להביא אשם כדכתיב (ויקרא ה', כ"א) וכחש בעמיתו בפקדון וגו' ואת אשמו יביא לה' אין שם כפירת ממון אלא ביטוי שפתים (שם בב"מ) כלומר „נשבע לשקר על דבר שאין (בה) [בו] הנאת ממון חייב הטאת" כדכתיב (שם ה', ד') או נפש כי תשבע לבטא בשפתים וגו' והביא את אשמו לה' על חטאתו אשר חטא נקבה מן הצאן כשבה (שם ו')[12]). — (א"ב תרגום פן אשבע וכחשתי (משלי ל', ט') דלמא אשבע ואכפר)[13]). *[אחי"ה וכן בתר"י ותכחש שרה (בראשית י"ח, ט"ו) וכפרת שרה, וכחש בעמיתו (ויקרא ה', כ"א) ויכפור בחבריה, ולא תכחשו (שם י"ט, י"א) ולא תכפרון, וכן בדרז"ל ב"ק ק"ו: ק"ז. גיטין נ"א: ב"מ ג' והלאה ועוד הרבה. ועוד נאמר מהכחשת דבר רוחני תרג' ירו' בראשית כ"ה, כ"ט וכפר בחיי עלמא, לבמד' כ"ד, י"ד ויכפרון באלההון, ותרג' ירו' ב' ויבז עשו (בראשית כ"ה, ל"ד) וכפר בתחיית מיתיא עיין ב"ב ט"ז סע"ב וכפר בעיקר וכפר בתחיית המתים וכו'. שבת קט"ז. הללו מכירין וכופרין והללו אין מכירין וכופרין, מגילה י"ג. כפר בע"ז וכו', קידושין מ'. כל הכופר בה (בע"ז) כמודה בכל התורה, סנהדרין ק"ו. עד שתכפור בתורת משה רבך, שם ל"ח: כפר בעיקר. בפסיקת' דר"כ צד קס"ג: אפי' כפרת בעיקר, ב"מ ע"א. זה כפר באלהי ישראל, סנהדרין ק"ב: אחאב כפר באלהי ישראל, והתואר במקום השם סנהד' ל"ט. כופר ובל"ע كفور (Sektirer, Gotteslougner), אבל

---

[1]) בנו"ג אליעזר. [2]) וכ"ה בכ"י ש"ס בפסחים ובנו"ג אל תכפירני. [3]) הועתק מפיי ר"ח לפסחים. ופ"א הוא ג"כ פיי ר"ח בע"ז בקובץ כ"י אנג'. כ"ט: ע"ש. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו. [5]) יש למחוק כי רבינו קאי על משנה הבאה אחר משנת מכבסין. [6]) וכ"ה בנוסחאותנו וזו עיקר כדמוכח מפיי באמונה, אבל בכ"י מ' ובכ"י רש"י אי' ג"כ בה. [7]) במיוחס לרש"י ל יה. [8]) במיוחס לרש"י כ ל ו מ ר השתא אבל בכ"י רש"י לי'. [9]) וכל הפיי אי' במיוחס לרש"י. [10]) בשטמ"מ בב"מ ד'. הובא זה הפיי בשם ר"ח ז"ל ע"ש. וכ"ה בנדפס בש"ס ווילני ע"ש. [11]) וגם זה שייך לר"ח כדמוכח משטמ"מ בב"מ ד': סד"ה ושאני הכא ע"ש ובנדפס בש"ס ווילני ע"ש. [12]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובשאר כ"י ודפ"ע קטוע מן אשמו ע"י וגו' אבל עיקר הראיה רק מסוף הפסוק: על חטאתו אשר חטא וגו'. וזה הפיי הועתק מפיי ר"ח (בש"ס ווילני ב"מ ל"ה: ע"ש). [13]) וכ"ה במתורגמן ובנו"ג דלא אשבע ואכפר.

גי' המעולה קיסר עיי' ד"ס לסנהד' צד נ"ד: ועוד התואר כַּפְּרָן Lügner ובל"ע كفرين ערום ובעל תחבולות. שבועות מ"א: מ"ב רע"א, ב"מ ט"ז סע"ב והלאה וממנו השם המופשט כפרנות ירו' גיטין פ"ה דמ"ו ע"ג ובירו' שביעי' פ"י דל"ט ע"ג אי' כפרנית. ושם המופשט כפירה עיין לעיל. שבועות ל"ט: כפירת טענה] —

כֹּפֶר (= כּוּפְרָא בל"ס כמו כֹּפֶר בל"מ וכן בל"ע كفر פי' מין זפת וחמר Pech, Erdharz) בס"ג דפ' במה אשה (שבת ס"ז רע"א) ושבעה כופרי משבעה ארבי פי' שבעה חתיכות זפת מז' ספינות. בפ' כלל גדול בגמרא הלש והאופה (שם ע"ד:) האי מאן דארתח כופרא חייב משום מבשל פי' שהרתיח את הזפת. בפ' אלו מציאות בגמ' וחתיכות של בשר (ב"מ כ"ג סע"ב) ההוא גברא דאשכח כופרא בי מעצרתא. ברפואות דפ' מי שאחזו (גיטין ס"ט סע"ב) תלת ניטופייתא מישחא דכופרי פי' שלשה טיפין של פסולת זפת והוא העיטרן. בר"ג דפ' האומר משקלי (ערכין י"ט.) באתרא דתקלי כופרא פטר נפשיה אפי' בכופרא. בפ' הנודר מן המבושל (נדרים נ"א רע"א) שקל דיקולא רבה ופחייה[1] כופרא וסחפיה על רישיה[2]. — (א"ב ל"מ הוא (בראשית ו' י"ד) וכפרת אותה מבית ומחוץ בכפר, ובלשון יוני (?) כפורא) *[אחי"ה בלי כל ספק היה ר"ב כתב בל"י וכונתו ללשון ישמעאל ובד' אמש' פשטו את הר"ת בל"י בלשון יוני וצ"ל בל' ישמ' והיא המלה הרשומ' על כן צ"ל כופרא במקום כפורא בדברי ר"ב ומלה ערבי' זאת הובאה ג"כ ברד"ק שרש כפר וכתב שהוא מין חמר ועוד הביא ציון משבת ס"ז. מענין זפת ובאמת בע' פח ה' פי' גם רבינו מל"מ הנ"ל וכן פי' ע"י זפת רש"י במקומו הנ"ל ורגמ"ה בפי' כ"י לערכין. וע' זקני' העתיקו כפר (שם) ועוד חמר (בראשית י"א, ג'; י"ד י' שמות ב', ג') ע"י ἄσφαλτος Asphalt, Erdpech. ובפי' ר"ח ב"מ כ"ג: (בש"ס ווילי) מצאתי פי' כופרא אצטלע וצ"ל אל טל"ע וכדאי' בשט"מ בשם ר"ח והוא ל"ע الطلاء זפת נזול flüssiges Pech — ופי' רש"ג בענין ציון מגיטין הנ"ל עיי' בע' כפר ב' ומ"ש. ובענין ב"מ ע' רע"א עיי' מ"ש בע' בן כופרא ח"ב, קט"ז.] —

כפר (מל"מ וְכֻפַּר (ישעי' כ"ח, י"ח) וכן בל"ס כְּפַר פי' ענין קינוח abwischen, abreiben וממנו כפּוֹר מל"מ פי' מזרק Opferschale) בפ' הניזקין בגמ' סיקריקון (גיטין נ"ו.) אמר נירון הקב"ה ניחא ליה לאחרובי ביתיה וכפורי ידיה בההוא גברא[3]. בפ' כל הזבחים שקיבל דמן (זבחים כ"ה סע"א) ודם הסכין במאי מקנח ליה אמר אביי בשפת מזרק כדכתיב (עזר' א', י') כפורי זהב. בפ' דם חטאת בגמרא נתז (שם צ"ג:) ובפ"ק דמנחות בגמ' אחת מנחת חוטא (ז' סע"ב) אלא לא גמר מקנח אצבעו בפנים[4] במאי מקנח ליה אמר אביי בשפת מזרק דכתיב כפורי זהב. פי' על שם כך נקרא המזרק כפור שהיה מקנח בו אצבעו על גבו משום השירים[5]). בר"ג דפ' האשה שהלכה היא ובעלה (יבמות קט"ו:) אי איתא דפנינהו[6]) מכפר[7]) הוה כפר ליה. פי' היה מוחק לההוא כתב. כפרא דודי (ב"ק ק"א.) כבר פירשנו בע' כלבוס. אכלה ומחתה פיה (משלי ל', כ') תרגום אכלה ומכפרה פומהא[8]). *[אחי"ה וכ"ה באתפעל בתרג' שני ג', ח' בדין תתכַּפֵּר מלכותא דהדין טיפשא מעלמא פי' תִּמָּחק ותתבטל וכן תרגום וכפר בריתכם (ישעי' שם) ויבטל קימכון וכן פירש"י שם ויתבטל הברית . . כל כפרה ל' קינוח ע"כ וכן בחולי' ח': למיכפריה פי' לקנחו ומזה קרי למזרקים כפורי ע"ש ברש"י אבל מ"ש רש"י בבראשי' שם והרבה בתלמוד וכפר ידיה ע"כ ובעז' שם: כמו דכפר ידיה בגלימא דחבריה, ובדה"י א', כ"ח, י"ז „ודוגמא בפ"ק דב"מ ההוא גברא דכפר ידיה בגלימא דחבריה" וגם התוי"ט בשקלים פ"ו מ"ה הביאו בשם רש"י בשני המקומו' האחרונים ולא הראה מקומו בש"ס (והוא בב"מ כ"ד רע"א כפי גי' כ"י ש"ס והרא"ש ובנו"ג ונגיב עיי"ע נגב)[9]) וראיה זו הביא התוי"ט לפי' רע"ב שפי' זהב לכפורת (שקלים שם) כמו כפורי זהב אבל צ"ע שאז צ"ל כפּוֹרים ועיין בע' הבא אח"ז] —

כפר (= כְּפֹרֶת או כמו בֵּית הַכַּפּוֹרֶת, או מלש' כְּפֹרֶת מן כָּפַר פִּי' צפוי Bedachung) בפ'

[1]) כ"ה בכל כ"י ובדפ' וויניצ' וחפייה וכ"ה לפנינו ובע' סחף א' כפי דפ' אמ' אבל בשאר דפ' ערוך גם שם פחייה והראיה מע' פח ה' ע"ש. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו א' ובי' ל"ד ה"ב ובדפ' וויניצ' וכ"ה בכל הדפוסי' בע' סחף א' ופח ה'. [3]) בנו"ג קודשא בריך הוא בעי לחרובי ביתיה ובעי לכפורי ידיה וכו'. [4]) זה מפי' רבינו הוא ועיין בפירש"י במנחות שם ד"ה אלא אצבעו ועיי' ר"ש פרה ג' מ"ט [5]) וכ"ה בפירש"י בזבחים מנחות ובעזר' שם ועיין בפירש"י לבראשית ל"ב, כ"א ועוד ברד"ק שרש כפר. [6]) בנו"ג אם איתא דפינהו. [7]) בנו"ג מיכפר. [8]) וכ"ה במתורגמן ובנו"ג פומה. [9]) ועל ציון דב"מ הנ"ל העירני ידידי ה' ר"פ סמאלענסקין ובדקתי אחריו ומצאתי כי בכ"י ש"ס ובהרא"ש אי' כהנ"ל עיין ד"ס שם שלא העיר על גי' רש"י.

הוציאו לו בגמ' יצאו והניחו (יומי נ"ה:) ובתמורה[1] בגמ' דפ' וולד חטאת (תמורי כ"ג:) והתנן בפ"ו בשקלים (מ"ה) י"ג שופרות היו במקדש וכו' עד וזהב לכפורת פי' בתוספתא דשקלים (פ"ג) האוֹמ' הרי עלי זהב מביא דמי דינר זהב ונותן לשופר כהנים מקלחין[2] אותן ולוקחין בהן זהב ועושין אותן ריקועי זהב צפוי לבית קדש הקדשים והכי משמע זהב לכפורת זהב לבית קדש הקדשים שנקרא בית הכפרת, ותניא בתוספתא דתמורה בפ' הנרבע (פ"ד) נתן לה זהב ר' יוסי ב"ר יהודה אמר אין עושין אותו ריקועין[3] אפי' אחורי בית הכפורת. פירוש אחר כמו וכפרת שאם היה צורך בצפוי הבית היו נותנין מאותו השופר. וזו המשנה כולה מפורשת בתוספ' דשקלים. *[אחי"ה בפ"א כיון לפע"ד על פי' רגמ"ה כי כן מצאתי בפירושו כ"י לתמורה (בקובץ כ"י אנגייליקא דף רל"ו סע"ב) וז"ל זהב: שמהן זהב לצוֹרך כפרת ואיכא דאמרי זהב לכפורת לצורך בדק הבית לכלים המצופים זהב ע"כ וא"כ נ"ל להגיה בערוך כזה: שאם היה צורך בצפוי בדק הבית וכו' ולפי זה אולי יש לנקוד זהב לְכַפֹּרֶת ובאמת כ"ה נקוד בכ"י ב' ש"ס ביומי (ד"ס שם צד ע"ז:) ורע"ב בשקלים פי' זהב לכפרת כמו כפורי זהב עיי' סוף ע' הקודם ונגרר בזה אחר פירש"י ביומ' נ"ה: ד"ה כולן עולות אבל כבר העירותי שאז צ"ל זהב לכפורים ובאמת גרסו כן התוספות ישנים ואולי הוא ט"ס וכבר השיג עליו הריב"א ועיי' ג"כ בחי' הריטב"א ליומ' ובשניהם הוכא דבירושלמי דשקלים פי' לבית הכפורת שעושין ממנו שם רקועי פחים ע"כ ואולי כיונו על התוספתא דשקלים הנ"ל. — ובענין בית הכפורת עיי' מ"ש בע' בית כפורת ח"ב, ע"ב] —

*כַּפְרוֹסָאֵי (שם אומה או ארץ) תר"י ב' בראשי' י' ט"ו ית ערקאי וית כפרוסאי, אולי יסוב התרג' על כפתורים (בפסוק י"ד) ואז כפרוסאי בני של Cypern, Κύπρος.

כָּפַשׁ (מל"מ וכן בל"ע كَبَسَ פי' ממלא פיו עפר וישחה לעפר in den Staub beugen; כָּפוּשׁ überfliessend; כְּפִישָׁה לדעת רבינו סל עיין בפנים ולפע"ד מל"ע כלי העשוי מטיט) בפ"ה[4] באהילות (מ"ז) כפישה שהיא נתונה על יתדות מבחוץ טומאה תחתיה כלים שבכפישה טהורין. בפ' י"א באהילות (מ"ט) כלים שבין שפתי כפישה לבין שפתי (החדוד) [צ"ל החדות][5] אפי' עד תהום טהורין. בפ"ק דנדה בגמרא כיצד דייה שעתה (ז'.) והתנן בפ"ד בטבול יום (מ"ב) אישה טבולת יום לשה את העיסה וקוצה הימנה חלתה ומנחתה[6] בכפישה או באנחותא[7]. ובס"ג דפ' הניזקין (גיטין ס"ב רע"א) אבל עושין חוליו[8] בטהרה ונוטל הימנה כדי חלה ומניחה בכפישה[9] או באנחותא[10]. בסוף הלכה קמ' דפ' כל הבשר (חולי' ק"ז.) חמת וכפישה שתיקנן נוטלין מהן לידים פי' בלאי חמתות מקורעין שטהרו מלקבל טומאה[11]. פ"א כפישה דאהילות היא קרטליתא והיא קפיזא[12] בלישנא דרבנן (שבת ק"י רע"ב פסחים מ"ח: גיטין ע'. סוטי מ"ט: מנחות ע"ח: ב"ב צ':) והוא כעין סל גדול שכובשין בו זיתים לכומרן[13] כדתנן בזתים פ"ט בטהרו' (מ"ה) המניח זתים בכופיש[14] וכו', ונותן בו ענבים כדתנן (אהלות פ"ח מ"א) ונותן לתוך הכפישה ומוליכה[15] לגת ובית מושבה רחב[16] ותניא הבור והדות בחצר וכפישה נתונה עליו טהור[17] ואנחותא נמי כלי הוא[18]. כיוצא בו ביבמות בר"ג דפ' בי"ש (ק"ז:) פישון הגמל במדה כפושה מדד לפיכך מדדו לו במדה כְפושה[19] פי' הוא היה מודד פירות נכסיה ומוכרם במדה כפושה כלומר היה מפסידם לפיכך מדדו לו במדה כפושה והורו

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד, ובדפ"ע בט־ד בתרומה. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו וכ"ה בתוספ' ובדפ"ע מחלקין. [3]) וכ"ה בכ"י אירפורט, ובנו"ג רקועין וכ"ה בע' רקע ד' אבל צ"ל ריקועין כדאי' בתמו' ל': ובפי' רגמ"ה שם אשר אחריו היה נמשך רבינו כמו שאוכיח שם בעזרת האל. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו, ובדפ"ע ח'. [5]) ועיי"ע דות (בה"ג ל"ב:) ובכ"י ל"ד החרול! [6]) וכ"ה בט"י, ובנדה מניחתה. [7]) כ"ה בנדה ובר"ש לט"י ובפי' רה"ג לט"י באינחותא ובנו"ג בנחותה, ובט"י בכפישה מצרית. [8]) כ"ה בדפ"ר ולפנינו ובשדפ"ע חולין. [9]) ובתוספתי דמאי רפ"ג אי' ונותן לפי כפישא. ובתוספתי סוף ט"י כ"י אירפ' מנחת בכפישה או בנחותא. [10]) בדפ"ר בנחותה וכ"ה בע' נחותה. [11]) וכן הוא בפירש"י בגיטין שם ועיין ברש"י בחולין. [12]) עיין הערה 13. [13]) בר"ש אהלות פ"ה מ"ו גרס בשם הערוך: לשומרן. [14]) וכן הוא בע' מתן אי' אבל בנו"ג בכותש עיי"ע כתש. [15]) בנו"ג ומוליך. [16]) כל פ"א הועתק מפי' רה"ג עם תוספת ביאור רבינו באמצע כי ז"ל רה"ג באהלות פ"ה מ"ו צד 23 וכפישה פי' כמין קרטליתא שנותנין בו ענבים משבוצרין בו את הכרם כדתנן באידך פרקין ונותנין לתוך הכפישה ומוליך לגת ובית מושבה רחב ע"כ, או אולי חסרון בפנים הוא בפי' רה"ג וצריך למלאות מהערוך. ודע כי בפי' טבול יום שם כתב רה"ג צד 42 וז"ל בכפישה פי' קרטליתא כבר פי' באהילות קפייא בלי רבנן ע"כ ואצלי אין ספק שצ"ל קפיפא (והוא כמו קופה עיי"ע כפפה) וא"כ גם בדברי רבינו יש לתקן במקום קפיזא: קפיפא, כי קפיזא הוא כלי מחזיק ג' לוגין עיי"ע קפז ב'. [17]) באהלות פ"ה מ"ו אי' הבור והדות שבבית וכפישה וכו' וכ"ה בר"ש פי"א מ"ה, ובתוספתי אהילו' ספי"א הדות שבבית. [18]) ועיי"ע נחותא ושם נגרר רבינו אחר פי' רה"ג ע"ש ומ"ש. [19]) בדפ"ר בפעם ראשונה כפישה.

למאן אשתו[1]) שלא בפניו. בירושלמי (ר״פ י״ג דיבמות דיי״ג ע״ג) מקשו במעשה דפישון הגמל ומתמהי וקשיא[2]) אלו העושה דבר שלא כשורה[3]) מתירין ערוה שלו ופריק רב חסדא הדא אמרה עברה ומיאנה מן הנשואין ושלא בפניו[4]) על דעת בית שמאי מיאוניה מיאונין. — (א״ב פי׳ בל״י ורומיי כלי עשוי לקבל בתוכו כלי אחרים כמו תיבה סל ותיק). *[אחי״ה כונת ר״ב על capsa, κάψα אבל אז אין להשם שייכות עם הפעל וכבר העיר רמ״ל כי היא ל׳ עברי מלש׳ הכפישני באפר איכ׳ ג׳, ט״ז והביא רש״י וב״ר בלי מקור ולפי זה השם כפישה אין לו שייכות עם הפעל אבל לפי מה שכתבתי בתחלת הערך הכל עולה בקנה אחד כי בל״ע פתרון הפעל كبس בהוראה הראשונה ממלא בעפר את הבור וכיוצא בזה והשם كبس בית קטן עשוי מטיט והתואר كابس פי׳ מה שעודף על המדה עד שירוץ das Mass übersteigend, überlaufend ועתה הכל מיושב דבר דבור על אפניו כי הכפישני בעפר של מקרא פי׳ כפה אותי בעפר עד שימלא פי בעפר ויפה פי׳ רש״י כפה אותי בעפר ככלי הכפוי על פיו ארנטי״ר בלע״ז [versanden, arentir] ויש דומה במשנה פישון הגמל במדה הכפושה מדד ע״כ וביבמות שם פירש״י במדה כפושה במדה כפויה מדד . . וחברו מצאתי בתוספתא דאהלות קדירה שהיא נתונה וכו׳ היתה כפושה לשון הכפישני וכו׳ ע״כ וכונתו לתוספת׳ אהלות פ״ו היתה כפושה טומאה תחתיו והיא רוצצת וכו׳ פי׳ הקדירה היתה בפיה הפוכה וכפוייה בעפר (ועיין י״מ ברד״ק שרש כפש) ובזה הענין בב״ר ר״פ ע״ה וילק׳ זכרי׳ ר׳ רמז תק״ע כל זמן שהיא מוכְפֶּשֶׁת בעפר וכו׳ וענינו כמו כבש פניו בקרקע עיי״ע כבש ג׳ פי׳ ענין העטפה והטמנה. ועוד בל״ע ענין דחיקה וכתישה ומזה השם המניח זתים בכופש לפי גי׳ רבינו וכ״ה בתוספת׳ טהרו׳ פ״י כפי גי׳ כ״י אירפ׳ ושם: בכיפש ועיי״ע כבש ג׳ שבמקום קורות שכובשין גי׳ כ״י ב״ר כותשין וא״כ כופש (כיפש) הוא כמו כבשי Pressbalken — אבל מדד בכפישה בירו׳ יבמות רפי״ג די״ג ע״ג או במדה כפושה הוא מהוראת ל״ע פי׳ יתר על המדה ועודפת לה אולם בירו׳ שביע׳ פ״ח דל״ח. זה שהוא מודד בכפישה וכו׳ פירושו כמו כפישה הנ״ל כמה פעמים בערוך והוא לפע״ד מל״ע كبس Lehmgehäuse והוא כלי מדה ומצאתי און לי מפי׳ רגמ״ה כ״י לחולין ק״ז. (בקובץ כ״י אנג׳ דף שכ״ג.) וז״ל חמת וכפישה: חמת כלי עור הוא כפישה שמתקנין מטיט ע״כ ועיין תוספת׳ כלי׳ ב״ק ספ״ה בכ״י אירפ׳ עשוייה ככפישה אעפ״י שהטיט שוקע לתוכה וכו׳ ובנו״ג ככפיפה — וכנ״ה החמת והכפישה תוספ׳ ידים רפ״א. המורת והכפישה תוספ׳ כלי׳ ב״ק פ״ו. מדר׳ שוח״ט ר׳ מזמור כ״ד ויש אדם בחור ואשתו מכוערת ושנואה ונתונה באפריון ככפישה הזאת . . והעם אומ׳ אבד בחור זה בכפישה הזאת וכו׳ ובילק׳ תהלים ר׳ תתקי״ז אי׳ אבוד הבחור הזה על הכפושה הזו] —

☞ **כַּפְשָׁנֵי** (פי׳ מין תורים עיין בפנים) מסכת חולין פ׳ אלו טרפות (ס״ב רע״ב) הני כפשני ציצייני באתריהו סתמא קרי להו פי׳ תורים עיי״ע כבשני. *[אחי״ה ובע׳ הנ״ל כבר פירשתיו על פי מלה ערבי׳ הנ״ל לחזק השערת ה׳ לעווזאהן שהוא מין יונים הנקרא Schleiertaube בהיות בראשם כעין כובע הכומרים Mönchskappuze ועתה נ״ל יותר ברור לגזרו מל״ר אמצ׳ capsana כובע של ראש דומה לכובע הכומרים וא״כ כפשני וצוציני אחד הוא וצוצייני נקראו על שם ציצית שיש להן בראשיהן עיי״ע צין ג׳] —

כפת[5]) **הירדן** (לדעת רבינו מין בשמים לקטורת הנקרא Ambra ועיין בפנים) בפ״ק דכריתות בגמרא המפטם (ו׳.) ר׳ נתן אומר אף כפת הירדן כל שהוא פי׳ „בושם שגדל על שפת הירדן ויש אומרים רעי של דג בירדן והוא עמברא בלע״ז“. — (א״ב בירדן היה גדל כמו זפת והוא כמו נפט אשר בהגיעו לאש נדלק ומעלה להב אלא יש הפרש שהנפט כמו שמן נגר וכיפת עב וקשה אבל בעודו בירדן הוא נתך וצף על פני המים ויש לכיפת סגולות ברפואה). *[אחי״ה ודע כי פי׳ רבינו הועתק מלה במלה מפי׳ רגמ״ה כ״י לכריתו׳ (בקובץ כ״י אנג׳, דף ק״ע סע״ב) ושם ובנו״ג כיפת הירדן ביו״ד ואולי הוא מין כֵּיף פי׳ חוף ושפה והוא הסמיכות לירדן וזה מ״ש שגדל על שפת הירדן ועיי׳ בפירש״י ולפי פי׳ י״א נגזר מן כף ט׳ מל׳ אפיק כפותא וסכריה לירדנא (כ״ב ע״ג רע״ב) ובין כך ובין כך התי״ו איננה מן השרש. ולפע״ד הוא מלה פרסי׳ שהבאתי בע׳ כף ט׳ והיא كفچ, كف רקיקה וקצף Speichel, Schaum ועיי״ע כופיא

---

[1]) כ״ה לנכון בכ״י ל״ד וכ״ה בדפ״ר רק שם ט״ס והודו, וצ״ל הורו כדאי׳ בדפ׳ ווניצי׳ אבל מרפ׳ פיזי והלאה בטעות והודו למאן דאמר! [2]) בדפ״ר וקשייא. [3]) בנו״ג עוד: שמא. [4]) זה לי׳ ואולי מפי׳ רבינו הוא. [5]) מה שנדפס בדפ׳ אמ׳ ופראג בע׳ כפת א׳ הובא בעי׳ כף ז׳ ע״ש ומ״ש.

וע' אספנין ושם הוכחתי כי דג הנזכר שם נקרא על שם הקצף שצף על פני המים אשר בהם נמצא הדג ההוא. ואולי מזה הענין כיפה והוא קצף בתוספת' דמאי ספ"א כפת הטרחין פטורה מן הודאי ואין צריך לומר מן הדמאי רבשב"ג אומ' אף אינה מטמאה טומאת משקין. פי' קצף (מביצי דגים) הצף במים של מקום המרחצאות. ובנו"ג בפת! ודע עוד כי יש עשב נודף ריח ובהגיעו לאש מעלה להב שנקרא בל"פ خف ובל"ע מרך —. ובענין ambar, ambra, ambare ובלשון ערבי ופ' عنبر עיי' אוצר המלין לדוקאנגע ופרייטאג וואוללירס ועוד בהערת רמ"ל. וקאסטיללוס באוצ"מ סוריות הביא מין עשב בושם הנקרא בל"ס כְּפַת עַרְטָנָא] —

כְּפַת (בל"ם (בדניאל ג' כמה פעמים) וכן בל"א פי' קשר ובל"ע كفت חבר יחד ומשך אצלו (an- zusammenziehen בפ"ד בתמיד (מ"א) לא היו כופתין את הטלה. בפ' ג' בפרה (מ"ט) כפתוה בחבל של מגג[1]). פי' קשרוה כדכתיב (לגו אתון נורא מכפתין) [וצ"ל לגוא אתון נורא יקידתא מכפתין] (דניאל ג', ב"ג)[2]). בהקדר[3]) פ"ז בטהרות (מ"ה) אפילו מובל[4]) ואפי' כפות הכל טמא. *[אחי"ה וכנ"ה בפסחי' מ"ט: כאילו כופתה ומניחה לפני הארי (ובסנה' צ': וילק' דה"י ב' ל"א אי' כאלו נתנה). מכות כ"ב: כופת שתי ידיו וכו', סוכ' ל"ב. יכפתנו עיי"ע הפיא א'. גיטין י"ד: אומרין כפותו כופתין, ירו' גיטין ספ"א דט"ג ע"ד כְּפוּת עיי"ע אמה (ח"א, קט"ז.), תמיד ל"א: ב"ב קס"ז. כפתיה. סנהדרין ע' רע"ב מלמד שכפתתו אמו וכו' כ"ה בכ"י ש"ס ובנו"ג שכפאתו ובכ"י פ' שכפפתו עיין ד"ס שם. ב"ר פנ"ו וילק' וירא ר' רמ"ז ק"א כופת שריהן של אומות העולם (ובקצת דפוסי' החדשים כובש), ושם: כפתני יפה יפה, ובנפעל שהש"ר פ' אשכל: יצחק שנִכְפַּת על המזבח. בפיעל: תוספת' כלי' ב"ב רפ"ב מעשה באחד שכיפת שתי כיפין של תמרה וכו' אבל עיי"ע כפת ד'. ירו' הוריו' פ"ג דמ"ח: נביא מכפת ידיו וכו' והנכון כופף עיי"ע כף ח'. בפועל: אסת"ר פ' חור והיו מכופתין בכפאתין של כסף. והשם כְּפָאתִין פי' קשורים וכן בב"ר הנ"ל: אילין כְּפָתַיָּא.. אשתרון יתהון כפתיא, וילק' שם: ישתריין יתהון כפתייא. והשם המופשט כְּפִיתָה כלי' פי"ב מ"א, ובתרג' איוב ג', י"ח כופתא עיין עמת"ר לה' לעווי וש"נ יתר דוגמאות מהפעל וקצתם במתורגמן] —

כפת (= כּוּפְתָּא נ"ל מל"פ كوفتة עיגולין עיגולין מבשר וכיוצא בו (Klumpen, runde Masse בר"ג דואלו עוברין בפסח (פסחים מ"ה:) כפת שאור שיחדה לישיבה ביטלה פי' הוא קמח שעורים שלשין אותו ועושין אותו עיגולין עיגולין ומיבשין אותו ולאחר שייבש ומצטמק עושין ממנו כותח הבבלי ואמרינן (פסחים מ"ב סע"א) מכחשת[5]) הגוף משום קומניתא דאומא. *[אחי"ה ועיין מ"ש בע' אומא ח"א, מ"ה ובע' טהר ב' בהערה 6 בנו"ג בפסחים כופת בוי"ו ובכ"י ב' מינכען ובשערי תשובה סי' רע"א כיפת וכ"ה בחולי' קכ"ט. ופירש"י טוטיי"ל אבל בפסחים גרס כופת ופי' מטו"ן והוא בל"צ motte (motton) Klumpen וכן ענין קומניתא עיי"ע וע' אומא מל"ע הרשומ' שם, וכן ענין כופתה בל"פ הנ"ל והתי"ו מן השרש ולא כמו שכתב הר' מנוח (הובא בר"ס בפסחים שם) בפי' על הרמב"ם ה' חו"מ סעיף ט"ו כפת שעור וקראוה כן מפני שעשויה ככפה וכו'. וגי' רבינו היתה ג"כ בלי וי"ו אבל בוי"ו אי' לנכון בירו' פסחים פ"ג דכ"ח ע"ד בצק שעשאו כופת.. אהן כופת מאים הוא. ולדעת רש"י כופת שאור אחד הוא עם כופת של עץ עיי"ע הבא — ובענין כפותין של טוריים תוספת' כלי' ב"ק פ"ז בכ"י אירפורט ובנו"ג כפיתין עיי"ע קבת ומ"ש] —

כפת (= כּוּפָּת לפע"ד מל"פ كوپال גולם של עץ Stück Holz, Klotz וזה מ"ש הערוך עץ עב) בהכרים פ"כ בכלי' (מ"ה) כופת שקבעו בנדבך קבעו ולא בנה עליו[6]) בנה עליו ולא קבעו טמא פי' עץ הוא בנוי בדימוס כדי לחזקו והוא מלש' כפיתו[7]) בסרבליהון (דניאל ג', כ"א). פ"א עץ עב מן תמרה כדתניא (תוספת' דכלי' ב"ב רפ"ב) אמר ר"מ מעשה באחד שכיפת שנים כיפין מן תמרה וכו'[8]) ועוד

---

[1]) ועיין פירושו בע' מגג א'. [2]) ובכפי' סד"ט לרה"ג 29 הובא הלא גברא תלתא רמינן לגו נורא מכפתין (שם פסוק כ"ד) אבל במקרא בתוב הלא גברין תלתה רמינא לגו נורא מכפתין. [3]) בדפ"ר בהכדר. [4]) כ"ה לנכון בדפ"א, וברפ"ר מיכל ומדפ' פיזי והלאה מגבל ובתוספתי' טהרו' רפ"ח בט"ס ממלאו כפות ובכ"י אירפורט מוול או כפות וצ"ל מובל וכ"ה בעי' מבל ושם פי', עפ"י רה"ג, גידם ור"ש הביאו בשם הערוך. [5]) בנו"ג מכחיש. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב וברפ"ר אבל מדפ' פיזי והלאה אי' ולא בנה עליו טהור. [7]) במקרא כפתו. [8]) וכ"ה בכ"י אירפ' ושם שתי כיפין של תמרה, ובנו"ג שביפה וצ"ל שכיפת והראיה אינה מתיבת כיפת (שהוא הפעל מן כפת עיי"ע הקודם) בי אם מן: שתי (או לגי' הערוך שנים) כיפין ולא ידעתי למה לא הביא רבינו ראיה מתחלת הפרק שם ובאמת ב"ה לנכון בפי' רה"ג לכלי' שם וז"ל: כופת פי' עץ עב מכורתו של קורה.. והן מן תמרה בדתניא [כופת] חלק שאין בו גובה טפח טהור וכו' ע"כ וכ"ה

תניא (תוספתי שבת ספי״ד) כופת[1]) ב״ן חקוק בין שאינו חקוק מטלטלין אותו בשבת לא אמרו חקוק אלא לענין טומאה. בסוף תוספת עירובין (רפ״ח) ומיעטה באבנים ובכפיתים ובסולם המצרי[2]). בפ׳ כ״ב בכלי׳ (מ״ט) כופת שסירקו וכירכמו ועשאו פנים ר״ע מטמא וחכמים מטהרי׳ עד שיחוק בו. פי׳ עץ שקבעו בכותל כדי לחזקו שסירקו: שצבעו, שכרכמו בזעפרן[3]) בשביל נוי, עד שיחוק בו (כלי׳ שם) אינו מטמא עד שחופר בו מקום לישיבת הנר שהוא פנס[4]). ראש פט״ו באהילות (מ״א) ובפ׳ י״א באהילות (מ״ג[5]) סגוס עבה וכופת עבה אין מביאין את הטומאה, פי׳ גאון קורה היא[6]). ויתן אותו אל המהפכת (ירמי׳ כ׳, ב׳) תרגומו ויהב יתיה לכופתא[7]). כל אלו כפת קרובי ענין אחד הם הוץ מן הראשון. *[אחי״ה בדפ׳ אמ׳ יש כאן מן ויתן אותו וכו׳ ע׳ מיוחד ובסוף ע׳ הקודם סיים אחר: קורה היא וז״ל פי׳ אחר בע׳ קפל ע״כ. אבל בכל דפוסים הישני׳ ובכל כ״י ציון מתרגום נכלל עוד בזה הערך וכ״ה נכון לפי פי׳ רבינו כי כפת הוא עץ או קורה וא״כ השוה כופתא של תרגום לכופת כלומר עץ שמשימין בו רגלי האסורים כמין סד ועיי״ע כף = כיפה ומ״ש. — ומ״ש רבינו כי כל אלו כפת הוץ מן הראשון (היינו כפת הירדן) קרובי ענין קצת בלי דיוק הוא כמו שהוברר מגזרות שונות אשר עסקנו בהן אבל במ״ש בע׳ הנוכחי פי׳ כפת (כופת) עץ עב או קורה נכון הוא לפי גזרת ל״פ הרשומ׳ בתחלת הע׳ הנוכחי. ומזה הענין אי׳ עוד בתוספ׳ אהלות רפי״ב שני כופתין זה על גב זה ואבן ע״ג הכופתין וכו׳ כה״ג בר״ש אהלו׳ פי״א מ״ג וע״ש פירושו ובנו״ג כפיתין וכ״ה בכ״י אירפורט. וכן תוספת׳ כלי׳ ב״ב רפ״ב עיין לעיל. ובירו׳ עירובין פ״ז דכ״ד: כופת שהדריגוה וכו׳ פי׳ חתיכת עץ שעשה ממנו מדריג׳[8]). ועוד י״ל כי כופת של זה הערך הוא כמו כף = כִּפָּה פי׳ ענף מל״ע كِفّة עץ כָּרוּת] —

☞ כְּפַת (מל״ם Knospen ansetzen) תרג׳ ויגמוֹל שקדים (במדבר י״ז, כ״ג) וכפית שגדין. *[אחי״ה וכן העתיקה הפשיט׳ וכפת לוזא ועוד העתיקה גבעל (שמות ט׳, ל״א) כתנא כפת, ופי׳ כפת בל״ס הוציא פרח וכן בל״ס כופתא דרומנא פרה הרימון ולפע״ד מזה ל״מ כפתור פי׳ ציורי פרחים künstliche Blüthenknospen ועיי׳ רד״ק ש׳ כפתור] —

כַּפְתּוֹר (שם אומה) בב״ר פרשת ל״ח (ל״ז) אמר ר׳ אבא בר כהנה פתרוסים וכסלוחים (בראשית י׳, י״ד) היו מעמידין הטליסים והיו אלו גונבין נשותיהן של אלו ואלו גונבין נשותיהן של אלו מה[9]) יצא מהם פלשתים וכפתורים פלשתים גבורים כפתורים ננסים. *[אחי״ה ועיי׳ גי׳ הילק׳ נח רמז ס״ב פלשתים גבורים פתרוסים גנבים כפתורים ננסים ובילק׳ דה״י רמז אלף ע״ג אי׳ כגי׳ ב״ר וערוך ופי׳ במ״כ כפתורים ננסים קצור ועגול ככפתור ועיין רש״י על בראשי׳ שם ובענין פשט הכתוב עיין ברמב״ן שם ולפע״ד דרש כפתור מל״ע כפדר قفدر איש מתועב ונשחת מראהו וממנו قفندر ננס Zwerg — ובענין הטלים עיי׳ זה הערך ומ״ש] —

כַּפְתּוֹר (מל״מ ראש העמוד Säulenknauf) בויק״ר אל תונו פרשת מות וחיים (ר״פ ל״ג) הך הכפתור (עמוס ט׳, א׳) זה יאשיהו. וירעשו הסיפים אלו סנקליטין שלו, ובצעם בראש כלם אמר ר׳ שמעון בר אבא בשם ר׳ יוחנן סאה מלאה עונות ומי מקטרג בכולן[10]) זה גזל. *[אחי״ה ופי׳ מהרז״ו הכפתור עומד למעלה על המשקוף של הפתח וע״כ הכפתור בדמיון המלך והסיפים העומדים מן הצדדים בדמיון השרים שעומדים בצד המלך ובצעם דורש מל׳ בצע וגזל שהוא בראש כל העונות. ורבינו בע׳ סנקלט פי׳ רק סנקליטין שלו בית דין שלו. ובע׳ כפת האחרון הבאתי דעת רד״ק כי נקראו כפתורים על שם ציורי פרחים וכן נאמר במקרא בסמוכים: כפתור ופרח במנורה ואי׳ במנחו׳

בר״ש בקצור ע״ש ובנו״ג כיפת חלק ובר״ש כלי׳ פכ״ב מ״ט הובא באריכות ושם הגי׳ שכפת שתי כופות. [1]) בנו״ג כיפת אבל בכ״י אירפי׳ כרפת וצ״ל כופת. [2]) כ״ה רק בדפ״ר וכ״ה בנוסחי׳ אבל בכ״י תוספת׳ הגי׳ ובכפיסין ובסולם הצורי עיי״ע כפס. [3]) כ״ה לנכון בכ״י ל״ד והוא ל״ע עיי״ע זעפרנא, ובדפ״ע כאן בצעפרן. [4]) והוא ל״י φανός פי׳ נר ואבוקה. [5]) כן הוא לנכון בכ״י ל״ד וכ״ה בכ״י ו״ו רק שם בטעות ראש פט״ו בכלים, וגי׳ ראש אי׳ ג״כ בדפ״ר אבל שם ובכל דפוסים בטעות בפ׳ י״ח — והנכון להביא בתחלה פי״א ואח״כ פט״ו באהילות כדאי׳ באמת בע׳ סגוס ובע׳ קפל א׳ ור״ש בפ׳ ט״ו כתב כי זו משנה שאינה צריכה והד מנייהו אגב גררא נסבא ע״ש ורה״ג פי׳ רק משנה דפט״ו עיין בסמוך. [6]) כונתו על פי׳ רה״ג לכלי׳ פ״כ מ״ה שזכרתי לעיל בהערה 8 כי פי׳ רה״ג לאהלו׳ ט״ו העתיק רבינו (בלי שהזכירו) בע׳ קפל א׳ ע״ש כי על פיו יש לתקן דברי רה״ג והמו״ל לא הרגיש בזה. [7]) גי׳ שלנו עיי׳ בע׳ כף = כיפה. [8]) ושם קצת קודם לזה אי׳ תני בכל ממעטין באבנים ובלבינים ובסולם מצרי וכו׳ הרי שגירס׳ תוספת׳ כ״י בעירו׳ רפ״ח הכפיסין עיקר ולא הכפיתים כגי׳ דפ״ר בערוך הנוכחי ועיי״ע כפס. [9]) עד כאן נשמט בדפ״ר ושם יצא משם. [10]) בנו״ג בה.

כ"ח סע"ב כפתורים למה הן דומים כמין תפוחי הכרתיים פרחיה למה הן דומין כמין פרחי העמודין ופירש"י תפוח הכרתיים: מקום וכ"ה תפוח כרתים במנחות ס"ג. ונ"ל שהוא מקום Creta כי זה ענין אי כפתור בירמי' מ"ז, ד' עיי' או"מ לפירשט שרש כפתר וזה הערך אצל וויענער רעאלוו"ב I, 210. אבל רבינו בע' תפוח גרס ברתיים ושם אראך כי הלך בעקבות רגמ"ה ע"ש. — והושאל לדבר יפה עיי' ב"ר ס"פ צ"א וילק' מקץ ר' רמז קמ"ט בשעה שהיה אדם אומ' דבר מתוקן לפני ר"ט היה אומר כפתור ופרח –– ועוד הושאל בל' עברי החדש' על ענין אשר בו הקושיא היא תירוצה של קושיא אחרת עיי' ס' הקנה (במ"ע יר"ב לה' ברילל ח"ב 142) מאי תהו א"ל בכהו ומאי בכהו א"ל תהו א"ל היינו כ פ ת ו ר ואין לדבר סוף] —

☞ **כֵּיצַד** (פי' כאיזה צד wie? auf welche Weise) פי' כאיזה צד כלומר באיזה אופן. *[אחי"ה וז"ל הרמב"ם בפי"מ לברכות רפ"ו כיצד מברכין (ל"ה.) „מלת כיצד מורכבת משלש מלות כאי זה צד ופירושו על איזה ענין והיא שאלה בעד איכות דבר או הדומה לו" ע"כ והוא מצוי בבה"ג וכ"ה בבמד"ר פ"ד שתי פעמים כאי צד ובקצת דפוס' כאיזה צד וכ"ה בירו' ברכו' פ"א ד"ב ע"ד הא כאי זה צד (אבל בגי' מהרש"ס כיצד) ובירו' כתובות פ"ג דכ"ז ע"ד באי זה צד ועיי"ע איזה (ה"א, ס"ז) וש"נ שהשה"ר פ' מי זאת וכ"ה כאיזה צד (בתיבה אחת) בכ"י מ' בעירובי' ע"ט. ושם: וכתב בעל ד"ס שהוא מצוי בכ"י. ומפי' הרמב"ם הנ"ל מוכח כי כן היתה גירסתו בברכות שם וכן כתב בפירוש בפחד יצחק ע' כיצד וז"ל וכן תמצא בהדיא באיזה צד במשנ' בריש הזהב ובפ' כיצד מברכין ע"כ ועיין עוד תוי"ט לברכות פ"ו מ"א. וכ"ה באיזה צד בבכורות נ"ח: במשנה ושם בגמרא באי זה צד אבל במשניות כיצד עיי' בהפשב"ע. ובתוספ' ב"מ פ"ז בכ"י אירפורט מצאתי: כ י ז ה צד שכרו וכו' ובנו"ג כיצד. ובענין הדוגמאות בענין כיצד בפ"י שם. ובספר טערמינאל' לה' שטיין מפורש כיצד מן כ = איך, וצד ולא הוצרכנו לזה] —

כְּצוּצְרָה (כְּצוּצְטְרָה טל"י ורו' הרשומ' בע' גזזטרא ופי' בלא"ש Gallerie ועיין בפנים) פי' „מי שיש לו בית על שפת הנהר מוציא מן הכותל לנהר שתי קורות עד שעומדין כנגד המים ובין זו לזו כג' או כד' אמות ומקרה על אותן שתי קורות ועושין בקירויו[1] ארוכות ומשלשל[2] דלי וממלא זה לענין עירובין וכזה יעשו[3] על גבי רשות הרבים" וככר פירשנו בע' גזזטר. *[אחי"ה כל הפי' הועתק מפי רה"ג לזבי' פ"ד מ"א צד 40 וא"כ אחר כצוצרה יש לציין מראה מקום (זבי' הנ"ל) זב שהקיש על כצוצרא ולזה הוסיף רבינו פי' מי וכו' וכה"ג לפנינו אבל בפי' רה"ג אי' „שהקיש על גזוסטרה א"ד כ צ ו צ ט ר ה" וכ"ה נכון וכן במקום גזוזטרא עירו' פ"ז: אי' בירו' סוכ' פ"א דנ"א ע"ד כצוצטרה וכ"ה בע' קש א' ושם הביא רבינו וז"ל פי' הכה כאותה ששנינו (מנחות פ"ז.) הקיש בקנה ע"כ והם המה הדברי' בסיום פי' רה"ג בזבי' שם. ובענין שנויי הנוסח' ככר הארכתי בע' גזזטרא בח"ב. רס"ד וע"ש פי' רש"י לשבת צ"ו. שהבאתי ולעז שם planche פי' לוח ונסר וזה מה שפירשו רה"ג ורבינו הקיש על כצוצטרה כמו הקיש על הקנה, ומזה תבין כי כנים דברי הח' רש"ב בפסיק' דר"כ צד מ"ז בסוף הערה פ"ב שהביא מאמר התנחומ' חיי שרה פ' ואברהם זקן: לא בנחושת ולא בברזל אלא בקורות בגזוזטראות. ומלת בקורות הוספת המעתיק היא להורות על גזוזטראות ובאמת בשמ"ר פט"ו לי' בקורות. אבל בענין אהליות ובחצצריות ובכ"י א"פ ובצוצטריות צ"ל וקסטריות כמו שהעירותי בע' גסטרא (ח"ב, ש"ל:) ע"ש] ––

כָּר (בל"מ מין מרדעת בל"ע כַּר ובדרז"ל נרדף עם כסת ופי' כר מצע לשכיבה Unterdecke, Decke עיין בפנים) בסוף כלאים (פ"ט מ"ב) הכרים והכסתות אין בהם משום כלאים. בפ' מ ק ו ם ש נ ה ג ו ב ג מ' מ ו ל י כ י ן (פסחים נ"ה:) ו ב ס "ג דפ' מ י ש ה פ ך (מ"ק י"ג רע"ב) מ ב י א י ן כ ל י ם מ ב י ת ה א ו מ ן כ ג ו ן כ ר מ ב י ת ה כ ר ר[4] בהגדה דמגילה (י"ב.) כרפס (אסתר א', ו) א"ר יוסי ב"ר חנינא כרים של פסים. פי' כסת הוא קטן שמשים תחת מראשותיו. כר הוא ששוכב עליו[5] כדאמרינן בפ' השולח גט ב ג מ' ה מ ו כ ר ע צ מ ו[6] (גיטין מ"ז.) אטרה ליה ברתיה לא בעית מידי למזגא אמר לה כרסי כרי. *[אחי"ה ופירשו התוספ'

[1]) בפי' רה"ג בקירוין. [2]) בכ"י ו"ו ומשליך אבל כגי' הפנים אי' גם בפי' רה"ג. [3]) בפי' רה"ג: ובן היא. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו אי' ובי' ל"ד ב"ר וכן הביאו הרד"ק בשרש כרר, אבל בכ"י ה"ב ובדפ"ע לי' ובאמת כ"ה בכל הדפ' הישנים בגמ' וברש"י ה כ ר מבית הכדר וכ"ה ברא"ש במ"ק ברו"ו וכתב בד"ס פסחים צד פ"ב וטעות הדפוס הוא בכולן ע"כ וכונתו שצ"ל הכר מבית הכדד וכן סימנתי בע' כד ע"ש אבל מע' הנוכחי מוכח כי גם לפני רבינו היתה הגי' כר מבית ה כ ר ר (כצ"ל כגי' כ"י ו"ו ולא כדד כגי' כ"י ל"ד). [5]) וכ"ה בתוספ' ב"מ ע"ט: ד"ה כסותו ע"ש אבל בתוספ' ע"ז ס"ה. ד"ה ה"ג הובא כן באריכות יותר בשם ר"ת וכן מוכח מפי' הריטב"א שבשטמ"מ לב"מ שם. [6]) כ"ה בכ"י.

שם ד"ה כריסי: דרכן היה לשכוב על בטנם כדאמרינן בזבחים (ה'.) וכו' ע"כ וא"כ עיקר הראיה לפירוש רבינו כי כר הוא ששוכב עליו הוא מגיטין ולכן קצת צ"ע על פירוש הרמב"ם (בספ"ד דשבת) שכתב ששניהם מניחין תחת הראש אלא דכסת הוא גדול ועיין תוי"ט למקוא' פ"י מ"ב והפשב"ע ע' כר ושם הובא עוד סיוע לפירוש רבינו ממשנה דסוף פ"כ ופכ"ג דשבת שכר הוא תחת גוף האדם ע"ש וכן נ"ל להביא ראיה סיוע מתרג' איכ' ג', כ"א שהעתיק שכבו לארץ וג' דהוו רגילין למשכוב על כָּרִין דמילת. ועוד ראיה מעירובין ק' סע"ב ונעשית כר לבעלה ועיין תוספ' ע"ז ס"ה: ועוד מירו' נדה ספ"ב ד"ג: ראת על הכר נאמנת לומר כזה ראיתי וא"כ מוכח כי כר הוא המצע כי בודאי לא ראתה הכתם בכסת שתחת מראשותיה. אבל מירו' יומ' פ"ח דמ"ד ע"ד וירו' תענית פ"א דס"ד ע"ג ר' יונה תרי מרטוטה ויהב לה תחות (כדה) [צ"ל כרה] יש לדון כי כר הוא שמשימין תחת מראשותיו כי קרוב לשכל שנתן הסטרטוט תחת מראשותיו להעביר בה למחר על פניו ולא נתן תחת המצע אשר שכב עליו — ירו' שבת רפ"ה ד"ז: כרים יוצאין לבובין ט"ס וצ"ל זכרים וכדאי' לנכון בדפו"ו ובד' זיטאמיר] —

כּר (= כִּירָה טל"ט במספר זוגי כִּירַיִם שם למקום שפיתות שתי קדרות שמבשלים (Koch- Feuerherd בר"ג דפ' ר"א דתולין (שבת קל"ח): כירה שנשמטה אחת מירכותיה. פי' „כירה זו כלי מתכות היא וכל זמן שתורת כלי עליה מותר לטלטלה לצורך מקומה לפיכך אם אחת מירכותיה נשמטת עדיין היא כלי שיכולה לעמוד בשלשה[1]) אבל אם נטלו שתים בטלה מתורת כלי שאינה יכולה לעמוד בשתים רב אמר אפי' אחת ניטלה אסור לטלטלה גזירה שמא יתקע (שבת שם) והלכתא כרב"[2]). בהעושה פ"ו בכלי' (מ"ב) כירת נזירים בירושלם[3]). פי' ששם היו הנזירים מבשלין השלמים ומשלחין תחת הדוד. כירה שהסיקוה כבר פירשנו בע' כפח. *[אחי"ה נ"ל להגיה: כ פ' כירה: כ ו פ ח שהסיקוה כבר פי' בע' כפח. או כירה שהסיקוה כבר פירשנו בע' גב (והוא בע' גב ו' ע"ש). ולדעת רד"ק שרש כיר נגזר' המלה מן כְּכִיור אש בעצים (זכריה י"ב, ו') לפי שמדליקין בו האש תמיד ונקרא בל' שנים כי כירים הוא מקום שפיתת שתי קדירות ע"ש וכ"ה גמר' ערוכה בשבת ל"ח סע"ב ועיי"ע כפח וכ"ה ברש"י ביצ' כ': ד"ה כירה ושם בגמ' (ועיין בירו' ביצי פ"ב דס"א רע"ג) ומה במקום שכירתך סתומה כירת רבך פתוחה וכו' ופירש"י כירה יש לה בית קיבול לקבל שתי קדרות ושייך למיטר בה סתומ' ופתוחה ע"כ וכן היו רגילים לעשותה משתי אבנים: כלי' פ"ו מ"א העושה שתי אבנים כירה וחברם בטיט ועיין שם מ"ד — תוספת' כלי' ב"ק ספ"ו כירה שנתנה על גב ארובה העליונה וכו', כלי' פ"ר ט"ב כירת הטבחים עיין פי' בר"ש. ובענין הגזרה עיי"ע הבא אח"ז — בית כִּירַיִם עיי"ע בח"ב ע"ב:] —

כּר (= כּוּר בל"ע כירה של נפחין Feuerherd der Schmiede ובל"מ של צורפים (Schmelzofen בתנור פ"ח בכלים (מ"ט) כור שיש בו בית שפיתה טמא. פי' יש בו מקום שמחזיק קדירה הרי הוא ככלי ומקבל טומאה. לעשות פי כור של צורפי זהב (שבת ע"ח:), פירשנו בע' פי. *[אחי"ה והוא בע' פי כור ובפי"ט להרמב"ם בכלי' שם מבואר כור הוא המקום אשר יעשה להתיך בו המתכות וכו' והיא מלה עברית וכו'. ובר"ש מפורש כור שחופר בארץ וטח בטיט וכו'. וכן كور בל"ע ענינו כן הוא חפירה בארץ אשר שם הכירה עשויה מטיט. וכ"ה בתוספת' כלי' ב"ק ספ"ו כור של נפחין שהוא עומד בארץ וחברו בטיט להיות שופת עליהן את הקדרה טמא. וטל"מ כור הברזל (דברים ד', כ'; מ"א ח', נ"א) הוא ג"כ כורא דברזלא בתרג' למלכים שם ועיין תרג' יחז' כ"ב, כ"ב, וכ"ה בל"ס כּוּר כּוּרָא פי' כבשן ועוד מפח Blasebalg וכ"ה בל"ע كير ונגזר מל"ס כּוּר באתפעל אתכַּוַּר (וכן בלשון ערבי حرّ) פי' ענין חמימות ודליקה ועיי"ע קודם לזה דעת רד"ק ועוד נ"ל כי שם ערבי הנ"ל נבנה מפעל كرا פי' דקר וחפר ונרדף עם כָּרָה בל"מ ולפע"ד נקראו כירה, כור על שם חפירתם בארץ] —

כּר (= כְּרַהּ בל"ס כְּרָא ענינו כאב ומי שמצבו ברע הוא ובפַעל כָּרִי פי' קצר kurz, eng sein, mit Schmerzen behaftet sein ונגזר מל"ע كره וקצר רוח (sich ekeln, übel befinden (משלי י"ד, כ"ט) תרג' מאן דכריה רוחיה. — (א"ב עיי"ע כרה רביעי). *[אחי"ה ובאמת שם עיקר מקומו כי הה"א מן השרש כמו בל"ע וכן בל"ס באתפעל

---

[1]) בדפ"ר בג' ופשטוה בדפ' פיז' בטעות: בגמרא וכ"ה בדפ' באסיל ועוד אי' שם הנקודה קודם מלת גמרא והכל בטעות. [2]) ע"כ הועתק אות באות מפי' ר"ח הודפס מחדש בש"ס המפואר בהוצאת האלמנה והאחים ראם. [3]) בנו"ג כירת הנזירים שבירושלים.

אתכרה krank sein כונת התרגום הנ"ל וכן בתרג' קצר אפים (משלי י"ד, י"ז) מן דכריה רוחיה היינו לאות הנפש והרוח ungeduldig sein וזה אות הוא כי נפשו חלה בו או אולי הבין קצר מן ואקץ בם (ויקרא כ', כ"ג) ופי' געול ומאוס נפש וכן הבין רד"ק בע' קוץ ע"ש וסיים כלם ענין צוקה וצרה ואמר ואקץ בם על דרך משל ותקצר נפשו בעמל ישראל (שופטים י', ט"ז) ע"כ. ומזו ההוראה كره בל"ע כי בהנחתה הראשונה פי' קץ בדבר והושאל למי שאינו בקו הבריאה הן של גוף הן של נפש. והשם תמצא בע' כרה ועל זה כיון ר"ב ומ"ש רביעי רצונו לומר ציון רביעי באותו הערך והוא ציון התרג' ע"ש] —

כֹּר (בל"מ שם מדה שוה לחמר והוא שלשים סאים וכן שם מדה בל"ס כּוּרָא ובל"ע كرّ וממנו בל"י ורו' corus ,κορός) בר"ג דפ' המקבל (ב"מ ק"ה:) ד' קבים לכור. *[אחי"ה וזה מאמר של ר' אלעזר ואיתימ' ר' יוחנן וקודם לזה ר' אמי א"ר יוחנן ארבעה סאין לכור ר' אמי דיליה אמ' שמונת סאין לכור. ושם: כור זרע . . כור תבואה, ושם סע"א עיי"ע אלל ג'. ב"ב פ"ו: ק"ה סע"א ק"ו סע"ב כור בשלשים וע"ש הרשב"ם. תוספת' ב"ב ספ"ו פחות רובע לסאה או הותיר רובע לסאה שהן שבעה קבין ומחצה לכור. ובכ"י אירפורט חסר ללא נכון מלת לכור כי כור היינו שלשים סאים ושלשים פעמים רובע קב הוא שבעה קבין ומחצה לכור עיין ג"כ על המדות לה' צוקערמאן 45, ועוד עיי"ע כר י"ג וע' בית כור] —

כֶר (= כֶּיְרִי בל"י χείριος (כמו ὑποχείριος) עבד שהוא ביד אדון Unterthan ובל' קריאה χείριε ! oh Diener או מל"פ עיי' בפנים בסוף הערך) בר"ג דפ' כיצד מעברין (עירובין נ"ג:) כירי תפלה הוית לי, פי' רצתה לומר קירי[1]) אדוני תפלה[2]) הות לי כלומר קורה היה לי[3]) ואמרה כירי: עבדי קורה[4]) היתה לי וגנבוה ממני[5]) וכדו הוית כלומר כל כך היתה גדולה כדמטי לך עילויה[6]) כלומר אם היו מטין אותך עליה[7]) לא היו רגליך מגיעין לארץ[8]). — (א"ב כירי בל"י עבד פי' קירי בל"י אדון). *[אחי"ה ורמ"ל העתיק אחר ערך דבור המתחיל כר מלה יוני' κύριος ותרגם Gewalthaber אבל זה מפי' של קירי ור"ב כיון במלת עבד על ל"י הנ"ל והוראתה הראשונה היא מי שנִתָּן ביד אחר וסר למשמעתו, ומלה קטועה היא וע"י ὑποχείριος העתיקו ע' זקנים בידכם נתנו (בראשית ט', ב'), בידך (שם י"ד, כ') בידי (במדבר כ"א, ב') נתתי בידך (יהושע ו', ב'). והנה האי איתתא דגלילאה טעתה בין קו"ף לכ"ף ולכן גי' ב י ר י כדאי' בקצת דפוסים הראשונים (ד"ס שם) ט"ס הוא וכן בטעות בחולי' קל"ט: אמרה לה חברתה סומא אמרי קירי קירי אמרה סומא אמרה קירי ב י ר י וצ"ל כירי עיין גליון הש"ס, כלומר עד שתאמר קירי כלומר אדון! κύριε קרא: כֶּיְרִי χείριε עבד! ותחלת המאמר הובא' בע' מל ח' וקר ט"ו. — ובב"ר ר"פ פ"ט מבואר כר נרחב (ישעי' ל', כ"ג): כירי עבד קירי אדון ונראה לי ברור כי מלות עבד אדון באו מגליון להורות על כירי וקירי והראיה מגי' פי' המיוחס לרש"י כירי קירי מרובה בעולם כירי עבד קירי אדון וכו'. הרי שזה הפי' לא גרס בפנים תיבות הנ"ל וכן לי' בגי' רבינו עיי"ע כר ט' — ודע עוד כי גי' פי' ר"ח בעירו' שם כירא וגי' רש"י בד"ש בשתי פעמים כרי ולערד"נ עיקר והוא מל"פ كرا, كراى פי' ע ב ד] —

כר (= כּוּרָא לפע"ד מל"פ كروهة, كروه עיגול של חוטי הארינה (Fädenknäul תרתי בבת נירא וחדא ב כ ו ר א (שבת ק"ה סע"א) כ ב ר פירשנו בע' בת נירא. *[אחי"ה נסחתי עפ"י גי' כ"י ה"ב וכ"ה בדפ"ר פיז' ויניצ' בע' נר ה' וכ"ה בדפ"ר פיז' ויניצ' בע' הנוכחי רק כאן הגי' וחדא בבת כורא ובדפ"א ובאסיל בבת נירא ובע' נר בדפ"א בנירא ובאסיל בנורא והנה בע' בת נירא (ח"ב רי"ב הערה 2) החלטתי כי גי' כורא ט"ס הוא מטעם הפי' דאי' בע' הנ"ל ובאמת באו"ז הל' שבת סי' ס"ה גרס ג"כ וחדא בנירא והביא שני פירושי דרבינו מע' בת נירא ומע' נר ה' ולא העיר על גי' כורא ובכ"י ק"ט באמת גם בע' נר הגי' נירא ונ"ל כי שתי גירסאות מונחות לפני רבינו והראיה מגי' כ"י ו"ו דאי' שם וחדא לנירא בכרא וצ"ל בנירא בכרא הרי בפי' הביא רבינו (או בעל המעתיק) שתי גירסאות ביחד. ויש לקיים ג"כ הגי' בכ"ף והוא מל"פ הנ"ל כי כרהה פי' פקעיות של חוטין (ותתכן גי' כ"י ו"ו בלא ו"ו אחר הכ"ף). והנה בדפ"ע אי' פירשנו בע' נירא ולי' מלת ככר אבל בכ"י ה"ב שגרס בע' בת נירא היטב הוסיף מלת ככר. ובע'

---

[1]) κύριε. [2]) ברש"י בד"ש טפלה. [3]) ר"ל כמו טבלא tabula. [4]) בדפ"ר קורא. [5]) משמע שגרס רבינו וגנבוך מ נ א י כדאי' בדפ' פיזי וויניצי רפ"ב ובע"י הראשון עיין ד"ס עירו' צד ק"ב. [6]) כ"ה לנכון בדפי' פיזי ובאסיל, ובדפי' אמי' כד מטו ובדפי' וויני' כדמטו לך עילוה ובדפ"ר כדמטי לה עילוי ובנו"ג וכדו הות דכד שדרו לך עילוה, ובפי' ר"ח נדפס מחדש בש"ס ווילנא ע"י האחים ראם הגי' א נ י ו ב ר י ה ו א י כד הוה שדרו לך עליה. [7]) ובדפ"ר אם היו מטין א ו ת ה עליה, והוא לעומת גירסי' ל ה. [8]) רבינו נגרר בפי' אחר פי' ר"ח הנדפס בעירו' שם.

נר ה' נגרר רבינו אחר פי' ר"ח כמו שאוכיח בעה"י שם. ובאו"ז שם לא העיר כי הועתק פי' של נר מפי' ר"ח] —

כר (= כָּרָה מל"מ (דברים ב' ו'; הושע ג', ב') פי' קָנָה וכן בל' סאנסקריט kri ובל"פ خریدن kaufen ובל"ע كرا ענין שכירה an sich bringen, dingen) בר"ג דפ' ראוהו (ר"ה כ"ו סע"א) תניא [1]) אמר רבי [2]) כשהלכתי לכרכי הים קורין למכירה כירה למאי נפקא מיניה לפרושי בקברי אשר כריתי (בראשית נ', ה') ובפ"ק דסוט' בגמ' יוסף זכה (י"ג.) נהי דזבין בכרותיה [3]) פשיטותיה מי זבן אין דכתיב אשר כריתי לי ואמר רבי יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק אין כירה אלא לשון מכירה. *[אחי"ה ורד"ק בשרש כרה הביא זה הפי' בשם יש מפרשים ולא זכר כי גמרא ערוכה היא. וגם מְכֻרָם (במדבר כ', י"ט) מְכֻרָה (משלי ל"א, י') פי' רד"ק ענין קנין — וגם תרגום שמרוני העתיק שברו (בראשית מ"ג, ב') כור, ונשברה (שם ג') נכור, ולפי זה השרש אצלו כור, כרר עיין גיזיניאוס תיזוירום II, 711] —

כר (= כִּירִי לפע"ד מל"ע خير، خيرة Wohl Wohlbefinden ולדעת ר"ב מל"י χάρις ששון Freude) בב"ר בריש ויהי מקץ (ר"פ פ"ט) ותרעינה באחו (בראשית מ"א, ב') אהבה אחוה בעולם בשעה שהשנים יפות וכן הוא אומר ירעה מקנך ביום ההוא כר נרחב (ישעי' ל', כ"ג) כירי כירי מרובה [4]) בעולם פי' שלום [5]) וכן הוא אומר (תהלים ע"ב, ג') ישאו הרים שלום לעם אמר רבי אחא ישאו הרים משאתן [6]) שלום לעם. — (א"ב פי' כר בל"י טובה ששון חן ויש גירסא אחרת בנוסחאות והיא לא ישרה בעיני). *[אחי"ה ר"ב כיון לגי' שהבאתי בע' כר ו' וכגי' רבינו מוכח מפי' המיוחס לרש"י בב"ר שם. ולפע"ד מל"ע הנ"ל וכן בבמד"ר פ"ד מכרכר (ש"ב ו', י"ד).. כירי רם כלומר שלומי הוא רם והיינו האל הרם והנשא ובמ"כ נדחק וה' לעווי פי' ששון רב הוא כפי' ר"ב] —

כר (= כָּרְיָא מל"י χοῖρος פי' חזיר ובית ערות אשה) בית גליא קורין אותו בית כריא (תמור' כ"ח: ע"ז מ"ו.) פירשנו בע' בית גליא. *[אחי"ה עיי"ע בח"ב, ס"ה ושם ע"ב ומל"י הנ"ל. ואולי גם מל"פ كره זוהמא Schmutz ועוד עיפוש Schimmel ומזה בסוט' ג': כי כריא לשומשמי לפי גי' יש ששונין בע' כד כלומר כפסולת ועיפוש בשומשמין — ודע כי גי' בית גליא אי' בדפ' וויניצ' ואמ' [7]) אבל בדפ"ר פיז' וכ"י ו"ו אי' בית גדיא והוא כפ"א [צ"ל כס"א] בע' בית גליא ע"ש — ובענין כּוּרָא בשבת ק"מ: עיי' מ"ש בח"ב, ל"ד: וגי' רבינו ביזרא [8]).

כר (= כְּרִיָּה חפירה פי' מל"מ כָּרָה ובל"ע كرا graben) בפ' השותפין בגמ' כופין (ב"ב ח'.) רב פפא רמי כריא חדתא איתמי פי' הטיל חפירות הנהר על היתומין, הכל לכריא דפתיא [9]) ואפילו מרבנן (שם) פי' לחפור ברחבה ולהשוותה לתקן העיר להסיר הרכסים שלא יכשלו בהן העוברים והשבים. ואי נפקי באוכלוזא [10]) ככר פירשנו בע' אכלוסא [11]). פ"א של גאון כריא דפתיא נהר של מדינה שרגילין לשתות ממנו מסייעין רבנן לתקנו למיפק בכילוזא כאלוז [12]) ממש מלש' ישמעאל כגון שרגילין להקבץ אנשי אותה העיר ולצאת גדודים גדודים לשמירת אותו מקום לצעוק ולהודיע להם. *[אחי"ה הפי' הראשון שייך לר"ח כדמוכח מתוספו' ב"ב ח'. ד"ה כריא ע"ש. וכ"ה בשט"מ לב"מ ק"ח. בפי' הרא"ש אליבא דר"ח ז"ל. ומ"ש באכלוזא נינהו מיהו משדרי גבר' דקאי בהדיקייהו ע"כ צ"ל בהריקייהו כלומר במקומם עיי"ע בהרק ומ"ש. ופ"א הוא קרוב למה שפי' רגמ"ה וז"ל בכ"י לב"ב: לכריא פתיא שחופרין למלאות ממנו מים לשתות ועל שם כך קרי ליה כריא פתיא שדולין בכלי חרס כמו פתיא אוכמא [13]) וכו' ואי קא נפקי בכלוזא כלומר שיוצאין חבורות בני העיר הן עצמן וכו'. ופי' ל"ע הנ"ל פירשתי בע' כלז ע"ש. ורש"י פי' בב"ב כריא פתיא חפירות בור לשתות מים ועל שם הכלי המונח שם בבור תמיד לשתות בו עוברי דרכים קוריהו פתיא ועיי' ג"כ פירש"י בב"מ שם והוא כפ"א בערוך. — וכנ"ה בב"מ ק"ח. לכריא דנהרא וכו', ושם ק"י. וכרי כריא עיי"ע טסקא ב'. ירו' פסחים פ"ג ד"ל. הדוק קירויה וכרויה ועיי"ע

---

[1]) וכ"ה בכ"י ש"ס. [2]) וכ"ה לפנינו ובכ"י ש"ס אבל בדפ' קראקא וכ"י ילקי' (ד"ס ר"ה צד ל"ג:) אי' לנכון תניא א"ר עקיבא. [3]) בנו"ג בכירותא פשיטותא. [4]) כ"ה לנכון בעה"ק שנ"ב ובדפ"ר פיזי וויניצי ובאסיל מריבה, בדפ"א מרבה. [5]) כ"ה בעה"ק, ולזה עולה יפה הראיה מפסוק. [6]) נשיאתן. [7]) ובדפי באסילי בטעות גמרא! [8]) ושם בשורה י"ב מלמטה ييوز ט"ד הוא וצ"ל بيرون. [9]) וכ"ה ברי"ף דפ' קושט' ובראש"ש, וכ"ה בב"מ ק"ח. ובנו"ג פתיא. [10]) בכ"י ש"ס ואי קא נפקי בכלוזא וכ"ה בכ"י פי' רגמ"ה בב"ב ובנו"ג אבל נפקי באכלוזא וכ"ה בס"א בע' אוכלוסא וגי' בכלוזא אי' בדפוסי' הישנים וברי"ף ובראש"ש בד' הישני' עיין ד"ס ב"ב צד ט"ו. וכן מוכח מפ"א בערוך. [11]) עיי"ע אוכלוסא ח"א, ע"ז. [12]) בכ"י ו"ו בט"ס באלון. [13]) פסחים פ"ח.

קרויה. והשם המופשט כְּרִיָּה הסכו פתיחה עיין ב"ק מ"ט סע"ב נ'. נ"א. נ"ב. — תוספת' ב"ק רפ"ו קול הכרייה, ובמכילת' משפטי' ס"פ י"א קול הכריה. והפעל במכילת' שם אם הפותח חייב הכורה לא כ"ש .. הקיש פותח לכורה וכו' ע"ש כל הענין ובב"ק נ"א. ושם: זיל כרי לן ואזל כרא להו, תענית כ"ד רע"א הוה כריא. סוכ' נ"ג סע"א בשעה שכרה דוד שיתין וכו', ושם נ"ג: והא חזינן דכרינן פורתא וכו' עיין גי' רבינו בע' נבג ב'. ובאתפעל בתרגום תהלים צ"ד, י"ג עד דְיִתְכְּרֵי] —

כַּר (= כְּרִי מל"ע كرة בקבוץ كرى עיגול והיינו חמרים וכן בל"פ خره (Haufen, runde Masse בפ' הריני נזיר מן הגרוגרות בגמ' הפילה (נזיר י"ג.) ר' יהודה דכרי הוא דאמר (שם ח' סע"א) ספק נזירות להקל. בפ' ואלו מותרין בגמ' סתם נדרים (נדרים י"ט.) הריני נזיר אם יש בכרי הזה מאה כור והלך ומצאו שנגנב או שאבד רבי יהודה מתיר. *[אחי"ה וכנ"ה בתוספתא תרומות סוף פרק ג' תורמין מן המוץ על הכרי אבל לא מן הכרי על הערימה. בסנהדרין פ"ח. וש"נ יפריש מן הכרי עיי"ע מרח. ב"מ ק"ה. ואוקים כְּרְיָא קדמך וכו'. ובכנויי הגוף ירו' תרומו' פ"א ד"מ: הבקיר כריו ומירחו. ירושלמי מעשר' פ"א דמ"ט ע"א תבואה משיתמרח .. מן דו ישפר אפוי דכריה פי' מעת שייפה ויחליק פני הכרי. והקבוץ ירו' שקלים פ"ג דמ"ז ע"ג אלו שני כְּרִיִּים וכו' ובל"ס כְּרָוָן (מהיחיד כַּרְיָא) וזהו כרוון תרג' של חמרים עיי"ע הבא אח"ז אולם כאן עיקר מקומו] —

כַּר (= כִּירֵי נלפע"ד מע' הקודם פי' חמרים חמרים) בפ' אלו טרפות בגמ' סימני העוף[1]) (חולי' ס"ב רע"ב) אמר רב יהודה הני כראזי[2]) דבי חילפי שרי דבי כורי[3]) אסירי איכא דאמרי דבי כירי. [דבי חילפי] פי'[4]) שרצים שהן מתגדלין באגמים מקום שיש סוף וגומא. דבי כורי[5]) פי' תילי עפר. חמרים חמרים תרגום ירו' [א] (שמות ח', י') כורין [כורין]. א"ב דבי כרבי כתוב). *[אחי"ה וכרש"י אי' דבי כרבא ופי' כרוב ע"כ ובפי' הני כרזי כתב וז"ל חגבין דבי חלפי אורטאו"ש ע"כ והוא ל"צ Brennnesseln, orties ועיין בפירש"י בשבת קנ"ב. ד"ה חילפי. וכן מצאתי הלעז בפי' רגמ"ה כ"י בחולי' הנ"ל וז"ל דבי חילופי כו' כלומר דדיירי ביני חילפי שקורין אורטיי"ש בלע"ז דביני כורכי מוֹלְשְׁ ע"כ. ונ"ל שזה האחרון הוא ל"צ molles כריכת ערבים Büschel, Weidenbänder ולעז כן באשר גרס בכ"ף כורכי מל' כריכה, ועוד עיי"ע כורכיא גירס' רבינו בתר"י. — ודע כי פי' כורי (כירי) תילי עפר הוא רק עפ"י התרג' הנ"ל שהביא רבינו כפי דפ"ר כורין כורין והבינו רבינו מלשון כור (כר) והיינו חמר וא"כ חמרים חמרים: כורין כורין שתי פעמים צריך להיות אבל בשדפ"ע הגי' כרוון כְּרָוָן וכ"ה בנוסח' כתרג' ובתר"י ב' לבמד' י"א, ל"ב כּוֹרוון (ובתר"י א' שם: כירוויין) ולפי זה שייך זה הערך לע' כר ה' ולפע"ד שייך לע' הקודם לזה והוא ענין כְּרִי ומל"ס כַּרְיָא בקבוץ כְּרָוָן (כְּרָוָתָא) פי' גדיש — ובענין כראזי עיי"ע כרזי]—

כֵּירֵי (בל"י χαῖρε שלום! Heil Dir) בילמדנו פרשת ויהי מקץ אמר ליה קירי כירי פי' בל' יוני שלום עליך. *[אחי"ה ובנו"ג בתנחו' מקץ סי' ט' קירי ברא וצ"ל כירא ועיי"ע אמפרטור בח"א, קכ"ד] —

* כֵּירָה (מל"מ כֵּרָה פי' ארוחה das Speisen, die Mahlzeit) ב"ב ע"ה רע"א יכרו עליו חברים (איוב מ', ל') ואין כירה אלא סעודה שנאמר (מ"ב ו', כ"ג) ויכרה להם כרה גדולה וכן פירשו ראב"ע ורד"ק עיין בשרשים שרש כרה וכתב שם: והפעל הכבד להכרות את דוד (ש"ב ג', ל"ה) כן כתוב אבל קרי להברות כן אמרו רז"ל (סנהדרין כ'.) כתיב להכרות וקרי להברות וכו' ע"ש עד ואנחנו לא מצאנוהו כן בכל הספרים המדוייקים אשר ראינו ע"כ ועיין מנחת שי לש"ב שם שמצא בדפוס ישן כתיב להכרות בכ"ף וקרי להברות ע"כ ובד"ס לסנהדרין צד כ"א: הביא גי' הילק' כ"י בש"ב כתיב לברות וקרינן להכרות כו'. והגי' בבי"ת הובא ג"כ בערוך ע' בר (ח"ב קע"א) — ואולי כֵּירָה רמז ג"כ על ל"פ خوار פי' אכילה וארוחה — ולדעת התוספ' בביצ' כ': ד"ה שכירתך מפורשת כירתך ג"כ מל' כֵּירָה גדולה, והנכון כפירש"י עיי"ע כר ב'. — וראיתי בפי' רגמ"ה כ"י בחולי' ה' רע"א (בקובץ כ"י אנג' דף שט"ז:) וז"ל: דניצבות ליה לחמא כלומר בעינא ליכרה לו כירה פוק צבית כלומר הכן לו הכירה וכו' ובנו"ג בעינא דאיצבית ליה נהמא לאלהיכו ועיי"ע צבת ב'.

---

[1]) כ"ה בכל כ"י ערוך. [2]) וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י בחולין (בקובץ כ"י אנגיילי' דף שט"ז:) וז"ל כראזי גרסינן ע"כ ובנו"ג כרזי וכ"ה בע' כרזי. [3]) בדפ"ר כוורי וצ"ל כורי וכ"ה בדפ"ר בסמוך. [4]) השלמתי עפ"י דפי אמש' רק שם אי' בזה"ל איכא דאמרי דבי חילפי פירוש וכו' וא"כ נשמט: דבי כירי קודם דבי חילפי וכן בעה"ק שנ"ב ערך כרז גרס לנכון וז"ל וכראזי דבי חילפי פי' וכו'. [5]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע כירי.

* כירים עיי"ע כדם ב'.

כרב (= כְּרוּב, כְּרוּבָא, כרבא מל"י κραμβη בל"ר crambo בל"ע ופ' كرنب בל"ס כְּרַבָּא Kohl) בבצל פ"י בתרומות (מי"א) כרוב של שקי[1] עם כרוב של בעל פי' של שדה הנשקית ביד כלומ' כרוב הגדל בשדה שלחין של חולין נשלק עם כרוב של בעל תרומה אסור אותו של חולין מפני שהוא בולע[2]. בפ' כיצד מברכין בגמ' על הירקות (ברכות ל"ח רע"ב) כל שתחילתו שהכל נהיה בדברו שלקו בורא פרי האדמה משכחת לה בסילקא וכרבא כל שתחילתו פ"ה שלקו שנ"ב תומי וכרתי[3]. בפ' אין מעמידין בגמ' מתרפאין (ע"ז כ"ט.) ת"ר ששה דברים מרפאין את החולה[4] ורפואתן רפואה ואלו הן כרוב ותרדין ומי סיסין יבשין[5] וקיבה והרת ויותרת הכבד וי"א אף דגים קטנים. — (א"ב פי' מין ירק). *[אחי"ה ואחר הוא עם אכרוב עיי"ע ח"א, פ"ג וש"נ. ויש להוסיף ירו' ביצ' פ"ה דס"ג רע"א קולסי אכרוב. כתובות קי"א: קלח של כרוב, גיטין ס"ט רע"ב קלחי כרבא עיי"ע קלח א' וכרוב מדברי שקלחיו דקין נקרא תרובתור עיין פי"מ להרמב"ם לכלאי' פ"א מ"ג וע' תרבתר ושם פי' רבינו בל' ישמעאל אלקרנביט והוא قرنبيط בל"י החדש' καρναβίτι Blumenkohl (לעף פפלנ"צ 214). ובפי' מהר"י בן מלכי צדק קרוביט וצ"ל קרנביט. קולסי הכרוב ערלה פ"ג מ"ז, עוקצי' פ"א מ"ד עיי"ע נפס. ועוקצ' פ"ב מ"ז, נדרים נ"ג: עיי"ע אספרגוס (ח"א, קע"ב:)[6] שבת קט"ו רע"א מקנבי כרבא. ועוד עיי' תוספת' תרומ' פ"ג תוספת' פסחים ספ"ב (ג'), תוספת' נדרים ספ"ב — ובמשקל יוני כרנבי עיי"ע במו"ע. והקבוץ ירו' נדרים רפ"ז ד"מ: קרייא וכרוּבָתָא. — בענין כְּרַבֵי חולי' ס"ב: עיי"ע כר י"ג גי' רבינו] —

כְּרַב (מל"ס כְּרַב ובל"ע كرب פי' חרש ackern, pflügen והשם כְּרָבָא בל"ס das Pflügen, der Pflug) ביניתא דבי כרבא (מכות ט"ז:) כבר פירשנו בע' ביניתא[7]. אי יומא זרעא תרי יומי כרבא לא הוי (כ"ב י"ב.) פירשנו בע' רד[8]. כפ' טרף בקלפי בסוף הלכה קשר לשון זהורית (יומ' מ"ג רע"ב) ובפ' תינוקת שלא הגיע זמנה בריש גמרא (נדה ס"ה:) לא [הוו][9] מסקי[10] מינה אלא כדמסיק[11] תעלא מבי כרבא פי' לא הוו מסקי מינה שום טעמא להיתירא יותר מבעילה ראשונה כמה דמסיק תעלא מבי כרבא. כלומר כשם שהשועל אינו מוציא כלום מזון משדה חרושה שהוא אינו אוכל לא זרעים ולא עשבים. *[אחי"ה והפעל ממנו שבת ל"ג: חזו אינשי דקא כרבי וזרעי וכו', ושם ע"ג רע"ב מכדי מְכָרֵב כרבי ברישא וכ' ב"ק, צ"ו: אזל כרב בהו כרבא, ב"מ ק"ה. לכתר הכי כריבנא לה, ושם ק"ז רע"א לא אמרן אלא דלא כריב ותני אבל כריב ותני לית לן בה, כ"ב י"ב. יומא דכרבא דכריב ותני עיי"ע רד ט'] —

☞ כְּרוּב (מל"ע كريب מדת ארץ לחרישה ju-gerum, Juchert) תרג' כברת ארץ (בראשית ל"ה, ט"ז) כרוב ארעא. *[אחי"ה וכן תרג' כברת ארץ במ"ב ה', י"ט. ובענין ל"מ כברת ארץ הארכתי בספרי על העתקה פרסית לריב"י טאווס צד 51 והלאה ושם הבאתי דעת ראב"ע ורד"ק כי הכ"ף שמושית היא ולא שרשית ומוצא המלה היו לברות למו, ותברני לחם עיין הרמב"ן אבל לפע"ד עתה כי מוצאו מלשון וברא אותהן בחרבותם (יחזקאל כ"ג, מ"ז) ענינו כריתה ודקירה והשרש ברא נרדף עם ברה (עיין פירשט) ומזה המושג גם כריב בל"ע מן كرب כרת ודקר בחרב של מחרישה את הארץ והיינו חרש ומזה השם كريب תלם וגם מדת ארץ הנחרשה ולכן שייך זה לערך הקודם אבל רמ"ל לא עשה כהוגן שהרכיב דברי ר"ב עם דברי הערוך בלי כל סימן ההיכר] —

* כַּרְבָּא (מל"ע كرب סוף הענף העב בעיקר הדקל אשר ממנו יצמחו הענפים das knollen-artige Ende der Palmenäste) ב"ק צ"ב. ילק' ירמי' רמז רס"ו בהדי הוצא לקי כרבא וגי' רבינו בדיל עיי"ע הץ (ח"ג, רל"ה) פי' כשתעקר סוף הענף העב בעיקר הדקל אשר ממנו יצמחו הענפים אודות העלים כלומר שתוכל ללקט העלים אשר

---

[1]) בנו"ג שקיא ובמשנ' דירו' שיקי' וצ"ל שקיא ועיי"ע בעל ג' ח"ב, קמ"א: [2]) וכן פי' מהר"י בן מלכי צדק נדפס בש"ס ווילנא בהוצאת האחים ראם. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו ובנו"ג בכרבא וסילקא וקרא אבל כגי' כ"י ו"ו הוא בכ"י ש"ס מינכען, ובכ"י פי' הסדר בקרא וכרובא וסילקא וגי' כרובא אי' ג"כ בכ"י ערוך ב"ר ובדפ"ע ושם בט"ס אקרא וצ"ל וקרא ובדפ"ר חייא וצ"ל קרא. [4]) בנו"ג עוד מחליו וכ"ה בפי' ר"ח כ"י לע"ז ובברכות מ"ד: ונ"ז: אבל בכ"י ש"ס ע"ז לי'. [5]) וכ"ה באה"ת בע"ז ובברכות נ"ז: ושם סיסין ובדק מ"ד: ומי סיסין דבש וצ"ל יבש וכ"ה בב"נ ועיי' בד"ס בשני מקומות, ועיי"ע הרת, רת, סוסין, תרדין. [6]) ויש להעתיקו ע"י Kohlkeim עיין לעף שם 51. [7]) כיון לע' בניתא (ח"ב, קכ"ט:) ובעה"ק שנ"ב הוסיף עוד פי' זירע של שדה חרושה ע"כ — ולא ידעתי למה היה מיחד בעה"ק ערך בפני עצמו לזה הציון. [8]) והוא בע' רד ט' וכ"י ל"ד בט"ס רך. [9]) וכן מוכח מפי' רבינו וכ"ה בנדה אבל ביומ' לי'. [10]) בדפ"ר מפקי. [11]) ב"ה בנדה וכ"ה בכ"י א"פ ביומ' ובנו"ג אלא כמאי דמסיק.

צמחו בעיקר ההוא אז תלקה הכרבא ולא יצלח לכל דבר עיין פליישער בהוספותיו לעמת"ל לה' לעווי ח"א, 557 ורש"י פי' בע"א, מלשון כרוב.

* כְּרוּב (מל"מ ובקבוץ כְּרוּבִים וכן בל"ע كروبيون שרי המלאכים אצל הערביים ובדרז"ל נדרש כְּ־רַבְיָא פי' כנער) חגיגה י"ג: סוכ' ה' רע"ב מאי כרוב אמר ר' אבהו כרביא שכן בבבל קורין לינוקא רביא עיי"ע רב ב', ושם ושם: היינו כרוב היינו אדם? אפי רברבי ואפי זוטרי. יומ' כ"א: ה' דברים שהיו בין מקדש ראשון למקדש שני ואלו הן ארון וכפרת וכרובים וכו', ושם נ"ד סע"א כרובים דצורתא הוו קיימי וכב"י מ' בצורתא וכ"ה בע' צר ג' וע"ש פירושו. ושם: בשעה שהיו ישראל עולין לרגל מגללין להם[1]) את הפרוכת ומראים להם את הכרובים שהיו מעורים זה בזה ואומרים להם ראו חיבתכם לפני המקום כחיבת זכר ונקבה, ושם רע"ב בשעה שנכנסו נכרים להיכל ראו כרובים המעורין זה לזה הוציאום לשוק ואמרו וכו' ובכתב יד יצאו לשוק וכן הוא בכ"י ילק' ס' תרומה (ד"ס יומ' צד ע"ו) ועיין מ"ש בזה הענין בעל ד"ס שם. ובענין גזרת המלה עיין אוצרי המלות עבריות ורוו"ב לוויענער I, 225.

* כְּרוּבָה (נ"ל מל"י Schall, Geklingel, κροῦμα) תרג' מצלות הסוס (זכריה י"ד, כ') כרובת סוסיא פי' כל דבר המקשקש ומשמיע קול ואותיות ב' ומ' מתחלפות או אולי צ"ל כרוכת סוסיא והוא מל"פ كركا כלי זמר כעין תוף, וה' לעווי העתיק ור"ב הביאה בלי פי' בע' כרבת, Pferdedecke!

1 כִּרְבֵּל (הפעל מל"מ פי' עטף במעיל והשם כַּרְבַּלְתָּא א') Mantel, Hülle ועוד עיין ל"פ בפנים, ב') מל"ס כַּרְבַּלְתָּא Hahnkamm) בפ' ראשון דברכות בגמרא וחכ"א (ז'.) ובחלק בגמ' ארבעה הדיוטות (סנהדרין ק"ה:) ובר"ג דע"ז (ד':) אימת רתח בג' שעי קמייתא[2]) כי חוורא כרבלתא דתרנגולא[3]). בס"ג דפ' שמונה שרצים (שבת ק"י סע"ב) הרוצה שיסרס תרנגול יטול כרבלתו ומסתרס מאליו — בפ' מי שמתו בגמ' העומדים בשורה (ברכות כ'.) חזא להך איתתא דלבשה[4]) כרבלתא בשוקא[5]) פי' בגד אדום כגון כרבלתא דתרנגולא שאין דרך בנות ישראל להתכסות בו שהוא פריצות ומביא לדבר עבירה[6]) — בילמדנו פרשת הן האדם כרבלתהון (דניאל ג', כ"א) אלו (הקסירין) [צ"ל הקסידין[7]) שבראשיהן כמין כובעין, וי"א אלו הטליות שהן עטופין. — (א"ב פי' בל' יוני מין מעטפת של ראש וגם נקרא כן תכשיט זהב אשר משימין אותו על שער הראש גם קשרי שער מתוקנים מן המצח ועד הקדקד כמו כרבלתא דתרנגולא וזה אומרם הקסרין (?) שבראשיהן פי' בל"ר תלתלי שער). *[אחי"ה כונת ר"ב בתחלת דבורו על ל"י κρωβύλος ועל ל"י κυρβασία הראשון נקרא בלא"ש 1 Haarschopf, Turban, והשני 2 Haarbüschel auf dem Helm ובמ"ש הקסרין hahnenkammartige hohe Mütze, בל"ר וכו' כיון לל"ר cirrus או Haarbusch, crista Haarlocke ונראה שגי' מוטעת נזדמנה לו וכן בדפ"ר הרקיסין וצ"ל הקסידין כדאי' בע' קסד בשם ילמדנו הנ"ל ובשרשים לרד"ק בפי' דניאל ג'. כ"א הביא מדרש תנחומא בזה"ל כרבלתהון אלו הסקרין שבראשיהם ודומה לו כרבלתא דתרנגולא ע"כ ובר"ש בן מלך גרס אלו הסרקים שבראשיהם וכו' ונראה שכיון על לשון מסרק Kamm ונעלמו מעיניהם כי הביא רבינו זה הילמדנו בע' קסד: אלו הקסידין ופי' כמו כאן כמין כובעין ובלי ספק כיון לל"ר Helm, cassis. ולפי דעת י"א אלו הטַלִּיוֹת פי' מעילים ודעתם כי כרבלתהון אחד הוא עם סרבליהון (בדניאל שם) שהוא לדעת ר' יודן בגוליהון (ב"ר פל"ו) עיי"ע גל (ח"ב, רע"ח) ועיי"ה ע' סרבל ומ"ש ויש להביא ראיה מדה"י א' ט"ו, כ"ז ודויד מְכֻרְבָּל במעיל בוץ פי' הרד"ק מעוטף ומכוסה, ולפע"ד כרבל וכן כרבן (עיי"ע) הוא פרעל מפעל כבל (בל"ע كبل) פי' קשר חגר וענין ודויד מכרבל וג' כמו ודוד חגור אפוד בד (ש"ב ו', י"ד) עיין תיזוירוס לגיזיניאוס 711. והשם כרבלתא פי'

[1]) בכ"י ש"ס גוללין. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד, בע"ז ובברכות אמר אביי בתלת שעי וכו'. [3]) בסנהדרין בלי נכון תרנגולתא וצ"ל תרנגולא כדאי' באה"ת וכ"ה בברכות ובע"ז. [4]) כ"ה בכ"י ל"ד ובנו"ג חזייה לההיא כותית דהות לבישא ובב"נ לההיא איתתא וכ"ה בתש' הגאונים דפי' בערלין סי' ק"א צד ל"ג: ובכ"י ש"ס איתתא גויה. [5]) ובכ"י ש"ס וקיימא בשוקא. [6]) ביוחסין השלם 106 הובא זה הפי' בקצור וז"ל והערוך פי' בגד אדום כמר כרבלתא דתרנגולת (צ"ל דתרנגולא) ע"כ ושם קודם לזה הובא פי' רב צמח גאון ז"ל משום שעטנז עשה ויש פירוש אחר ע"כ וכזה הפי' נמצא. בתש' הגאונים הנ"ל בתש' רש"ג (עיין מבוא לסוף חלק א') וז"ל משום שעטנז הוא דעבד ע"ש, וכן באה"ת (ושם הגי' סרבלתא עיין ד"ס ברכות צד מ"ה:) מפורש דהוי של כלאים ע"כ ומ"ש רבינו שהוא פריצות וכו' מסכים לזה רמ"א ביו"ד סי' קע"ח ס"ק א' וז"ל וכל זה אינו אסור אלא בדבר שנהגו בו העכו"ם לשום פריצות כגון שנהגו ללבוש מלבושים אדומים וכו' ע"ש ועיין מהרי"ק שרש פ"ח ענף ג' (וכבר רמז עליו בהפשב"ע בזה הערך) שמיישב דברי הרי"ף עפ"י פי' הערוך. [7]) וכ"ה לנכון בע' קסד.

מעיל או הוא מל"פ كربلا מין לבוש מסורק בגוונין וזה מה שפי' רבינו שהוא פריצות שאין דרך בנות ישראל להתכסות כו. אבל כרבלתא בארבעה ציונים הנ"ל בראש הערך הוא מל"ס מסרק התרנגול וכ"ה בעירו' ק' סע"ב ובתר הכי אמר לה שונרא לישמטיה לכרבלתיה דתרנגול אי הוית ליה כ"ה בכ"י ש"ם ויתר מקומות שהביא בד"ס שם וכן מוכח מפי' ר"ח הנדפס מחדש בש"ס ווילנא על ידי האחים ראם. ובתוספת' שבת רפ"ו (ז') האכילוה כרבלתה וכו'. ובעה"ק שנ"ב ובמתורגמן בע' כרבל סיים: קאמפ"א בל"א = Kamm ובלא"ש נושנת Kamp. והציון מילמד' לי' בעה"ק אבל בד' ווינציא' אי' שתי פעמים פעם ראשונה נכלל בזה הערך ופעם שנית בע' מיוחד בפני עצמו ואחד מיותר] —

2 כִּרְבֵּל (מל"ע كربل, غربل בל"ר cribro פי' הניף בכברה (sieben בילמדנו פרשת את עוץ בכורו (בראשית כ"ב, כ"א) (בתנחו' לי') והכברה בידו והיה מודד עפר ומכרבל. — (א"ב פי' כרבר בל"ר מרקד בכברה). *[אחי"ה ועוד עיי"ע אַרְבֵּל וע' אַרְבְּלָא בח"א. רס"ח וע' גרבל ומ"ש] —

☞ כרבלין (בל"י χοραῦλαι רַקְדִים Tänzer ור"ב פי' בע"א) במדינה עיי"ע הרדולוס. *[אחי"ה ובע' הרדולים (ח"ג, ר"מ) פי' ר"ב כרבלום בל"י עוגב ידים והנכון שהוא ל"י הרשומה ועיי' מ"ש בע' אודרבלא בח"א. ל"ט] —

* כַּרְבֵּן (בנין פרעל מן כבל בל"ע كبن עיי"ע כרבל א' פי' חגר וקשר umbinden) תרג' אענדנו עטרות לי (איוב ל"א, ל"ו) אכרביניה כלילן לי כ"ה בד' ווינציא' ובנו"ג בט"ם ארכביניה.

כַּרְבִּין (שם מקום) בפ' ואלו טרפות בגמ' סימני חיה (חולי' נ"ט:) ההוא עיזא דכרבין פי' מקום. *[אחי"ה בכל הכ"י ודפוסים הראשונים עד דפ' אמש' נסדר זה הערך אחר ע' כרבל וקודם ע' כרג וכ"ה בעה"ק נשמע מזה כי בספרי רבינו היה כתוב כרבין ולא כרביז כדאי' בדפ' אמ' אשר שם משונה הסדר אבל בכ"ז גי' כ"י ו"ו ב' כרבוז וכ"י ה"ב כרביז על כן יש להגיה כרבין ובכ"י ו"ו א' אי' כרכין וכה"ג אצ"ל בוקסטאָרף וזה ראיה להשערת הח' נייבויער (גיאג' 394) שהגיה כרכין במקום כרכוז (עיי"ע) של גי' הש"ס ולפי דעתו הוא אחד עם כרך (קידושין ע"ב.) ולפע"ד אם גי' כרבין העיקר אז יש להשוות כרבין עם Charbanus שם מקום על שם ההר בדרך Ecbatana עיי' מאננערט ח"ה 360 ואם כרביז עיקר אז היא שם מקום Karbis אשר שם מצאו אנשי Nearchus עזים עיין מאננערט שם 18 — ובענין עיזא דקרקסא עיי"ע (טרבן) [טרבל] וע' קרקס ג'] —

☞ כַּרְבֵּק (?) (שרק zischen, pfeifen) תרג' וישרק עליו ממקומו ויכרבק עלוהי מן אתריה. *[אחי"ה בנו"ג וישרוק עלוי וכן בתרג' איכ' ב' ט"ו. ט"ז. הועתק שרק בלי השתנות: שריק וכ"ה בל"ס על כן אולי כרבק טעות הוא אף אם ככה הגי' בתרג' דפ' ווינציא' והמתורגמן לא הביאו וכן לי' בערוך בשום מקום ונפלאתי על מסורת הח' בוקסטאָרף שכתב (בעמת"ל 1085) כי בכ"י ערוך הובא באות כ': יכרבק! ואם יש שרש דבר לגי' כרבק אז אולי נגזר מן حربش שפי' בל"ע שריקת האפעה] —

☞ כרבת (?) תרג' על מצלות הסוס (זכריה י"ד, כ') על כרובת סוסיא. *[אחי"ה וגם זה לי' בערוך ובמתורגמן, והמלה יש לסדר תחת סוג כרובה עיי"ע ומ"ש] —

כַּרְג̇ (= כַּרְגָּא מל"ע خرج, خراج והקבוץ اخراج כסף גלגולת (Kopfsteuer בפ' הכותב לאשתו בגמ' כתב לה נדר (כתובות פ"ז.), ובס"ג דפרק אלמנה ניזונת (שם ק':) ובפ' הניזקין בגמ' יתומים (גיטין נ"ב רע"ב). ובפ' המקבל תבואה לא יזרענה קיטנית (ב"מ קי"ח:) לכרגא למזוני ולקבורה מזבנינן בלא אכרזתא. פי' לפרוע אכרגא דעליה למלכא או למזונותיו או למזונות יתומים ואלמנות או לצורכי קבורת מת. וכרגא הוא מס הגולגולת[1]. היתה למס (איכ' א', א') תרג' הות לכרגא. ספר אחר ולמיתן להון כרגא בתר דנן[2]. ורמיה (היתה) [צ"ל תהיה] למס (משלי י"ב, כ"ד) תרג' ורמאי יהון (למראתא) [צ"ל למדאתא][3]. — (א"ב גם בל' יוני כרגא מין מס הוא). *[אחי"ה ול"נ כי ר"ב היה כותב בר"ת בל"י[4]) וכיון ללש' ישמעאל ובדפ' אמש' פשטו בטעות בל' יוני ואין מקורו בל' יוני כי אם בל' ישמעאל בהוראת מס מן הקרקעות וכדומה ואצל רז"ל ביחוד מס הגלגולת

---

1) ובזו השטה הלך גם רש"י בב"מ והתוספ' השיגו עליו אבל הריטב"א מגין בעד רש"י עיין שט"מ לכתובות שם, וע"ש פירש"י מכהדורא קמא וז"ל לכרגא מה שחייבין יתומים מראשיהם וכו' עד סוף הדבור מסקא מס מן הקרקעות 2) ובנו"ג כס"א ושם בתר דנא. 3) וכ"ה בפשיטה והוא ל"ס כמו בל"מ מנדה ובנו"ג בתרג' שם: למיסא. 4) ודוגמתו עיי"ע כפר (= כּוּפְרָא) ומ"ש.

כדאי' בב"ב נ"ה. כרגא אקרקף דגברי מנח עיי"ע קרקף א', ב"ב שם: אפי' שערי דכדא משתעבדי לכרגא עיין בפירשב"ם. ב"מ ע"ג: יהבי זוזי אכרגא וכו' מאן דלא יהיב כרגא לשתעביד למאן דיהיב כרגא. ועוד עיי"ע אנדיסקי. סוכ' מ"ה. איידי דמיפק מכרגא דמלכא וכו' עיי"ע קלניא. יומ' ע"ז. עיי"ע אכרגא (ח"א, פ"ג). סנהדרין ק"ט רע"א קא מובילנא כרגא לקיסר. תרג' דה"י ב' ט', י"ד מובלין כרגא ועוד עיין תרג' קהלת ב', ח' נ'; אסתר ב', י"ח; י', א'. ואולי מל"ע הנ"ל נגזר χαράτζιον מין מכס בל"י אמצ' עיין מיירסיאום 617] —

כַּרְדּוּ (שם מקום עיין בפנים) בס"ג דפ' המוכר את הספינה (כ"ב צ"א סע"א) אמר רב חנן בר רבא אמר רב עשרה שנים נחבש אברהם אבינו שלשה בכותי¹) ושבעה בכרדו. *[אחי"ה בנו"ג בכותי.. בקרדו ובכ"י ה' בש"ס אצל ד"ס ב"ב צד קמ"ב אי' בקרדו וכ"ה בילק' פ' לך רמז ע"ז וברשב"ם בד' פיז' וכ"ה בפי' כ"י רגמ"ה וז"ל כותי וקרדו מקומות הן ע"כ אבל בכל הדפוסי' הישנים כגי' הערוך בכרדו ודע כי אי' ומקום בחוף הטיגרים נקרא אצל הסוריים כַּרְדּוּ ועוד ־קַרְדּוּ ועוד עם של Γορδυαῖοι אצל שטראבו או Γορδυηνοί אצל פתלימיאוס או Καρδοῦχοι נזכר הרבה פעמים מספרים יוניים ומקום מושבם היה מהרי טיגרים לצפונית מזרחית בין אשור ובין ארמיניא עיין באריכות אצל מאננערט ח"ה, 161 והלאה ושם 164 נזכר בשם פתלימיאוס מחוז Κωταία על ים Wân ונראה לי שהיא היא כותי בב"ב. ודע כי בילק' כ"י הגי' בשתי פעמים בכנתי ואולי הוא עיקר והיא עיר המפוארת Ganzaka ואצל הארמיניים Gandag ואצל סופרים ביצאנציים Κάνζακα עיין שפיעגעל קדמוניות של איראן ח"א 133 ומעולם חשבוהו למקום לידת צאראאסתר אשר יסד עם עובדי האש והיה באותו מקום היכל מוקדש לאש (آذرخش) אשר ממנו נולד אש של פרסיים כפי דמיונם וזה המקום ישן נושן הוא ועוד עומד בתלו על חוף ים קטן ואולי לזה כיון רב חסדא בב"ב שם עיברא זעירא (דכותי) [בכ"י ילק' דכנתי] זה אור כשדים פי' „אותו מעבר קטן שבכותה" כמו שפי' רבינו בע' עבר (והוא מהעתקת רגמ"ה בב"ב). ורשב"ם פי' עיברא זעירא כך שמו וזהו אור כשדים ע"כ ואולי גם זה נכון כי מקום הנ"ל Ganzak (כונתי) נקרא עוד אצל שטראבא Vera, Οὔερα עיין מאננערט (102) ושפיעגעל שם. ובין כך ובין כך אותו המקום היה מוחזק להיות מקום לידת עבודת האש וכל המחוז הצפוני של אטרפטיני נקרא מטעם זה Azerbidschan ארץ האש Feuerland כי הוחזקו יושביה לעובדי האש (ועוד עיי"ע כותי) ועל כן השוהו ר"ח עם אור כשדים] —

כרדט (= כְּרֵדּוּט בל"י χειριδωτός מעיל שיש לו בית יד והוא לבוש כהנים mit Aermeln (versehener (Priester-) Mantel ועוד עיין בפנים) לעשות כונים (ירמי' ז', י"ח) תרג' למעבד כרדוטין. וכן תרג' עשינו לה כונים (שם מ"ד, י"ט). חגור אפוד בד דשמואל (ש"א ב', י"ח) ודוד (ש"ב ו', י"ד ועיין דה"י א', ט"ו, כ"ז). תלבשנה בנות המלך הבתולות מעילים (ש"ב, י"ג, י"ח) תרג' כרדוטין. — (א"ב פי' בל"י מעיל עם בתי ידים). *[אחי"ה וכן העתיקו ע' זקנים מעילים הנ"ל ועוד פסים (בראשית ל"ז, ג') ע"י χειριδωτὸς χιτών. וטעם התרג' של כונים מלשון כיון וכוונה שיהא הלבוש מכוון לדפוס של מלכת השמים ולפ"ז יש לתרגם כַּוָּנִים anpassende Hüllen ואולי כרדוטין בשני המקומות בירמיה הוא ל"פ کرداد תיקון ובנין לאיזה ציור Formstruktur וכן פי' רד"ק בירמי' ובשרשים ואולי קראם כונים וכיון לכיון דעתם ולבם עליהם לעשותם ולתקנם היטב. ועוד פי' שם: מיני מאכלים שהיו מכינים ומגישים למלכת השמים וצלמיהם ע"כ ואולי לפי' זה כרדוט ט"ם מן כרדוני והוא ל"פ خوردنی מיני מאכלים] —

* כרדוכאות ט"ס עיי"ע כרנבאות.

כְּרֵה (מל"ס וע' הרשום' בע' כר ד' ופי' ענין חולי krank sein התואר כְּרִיהָא וכ"ה בל"ם והשם כְּרִיהוּתָא וכ"ה בל"ם (Schwäche, Kränklichkeit בפ"א דשבת (י' רעא)²) כריהותא³) למיסר המיינא. ובר"ג דפ' במה מדליקין (שם כ"א.) ובענפוהי נייחי כל כריהי דמערבא⁴). ובפ' חבית בגמ' חלות דבש (שם קמ"ה:) זימנא חדא איקלעו להתם ועבדו כותחא דבבלאי ושאילו מינאי כל כריהי דמערבא⁵). תרג' ירו' [א']

¹) כ"ה בכ"י ו"ו ה"ב וב"ר אבל ברפ"ע בכות ובדפ"א בכותי בקו על התי"ו. ²) כ"ה לנכון בקצת כ"י אבל בכ"י ו"ו בפי' אחרון וסופר טעה לפשוט בפי' א' (וכ"ה בדפ"ר) כאלו היה אחרון. ³) בדפ"ר בט"ס בשתי תיבות ולנכון בכ"י ובדפי' וויניצי' ואמי' ובנו"ג טריחותא כמו שהוא בעגול בדפי' אמשי' וכה"ג באו"ז הל' טהרת ק"ש ותפלה סי' קל"א וכנראה כי כ"ה בכ"י ש"ס כי בד"ס לא העיר בשינויים. ⁴) בנו"ג נייחן כל בריחי וכו'. ⁵) כ"ה בכל כ"י ערוך ודפי' וויניצ' רק שם בריהי וכ"ה בריחי בנוסחי' ובכ"י ש"ס ושם מינאי כגי' הערוך וכנו"ג מיניה. ובש"ס דפי' שונצי' בגמ' וכרש"י כריהי

והסיר ה' ממך כל חולי (דברים ז' ט"ו) כל כרהא[1]. רוח איש יכלכל מחלהו (משלי י"ח, י"ד) תרג' רוחיה דגברא תסובר כורהניה. — (א"ב עיי"ע כר (שלישי) [צ"ל רביעי]. בגירסאות כתוב בתרגום כרח באות חי"ת וכן הביא המתורגמן). *[אחי"ה וגם בזה הלך ר"ב בשטת המתורגמן שהציג בערך דכור המתחיל כרח בחי"ת נגד סדר האל"ף בי"ת כי ערך כרויה שבא אחריו מראה באצבע כי עיקר הגי' בה"א וכ"ה בכל כ"י. וכ"ה בדפוסים עד אמש' וגם שם בה"א בפנים הערך. והמתורגמן גרס בכל הציונים של התרג' בחי"ת ועוד הביא תרג' בל חליתי (משלי כ"ג, ל"ה) בל איכרָהִית ויותר טוב כגי' כ"י תרג' אִיכַּרְהֵית והוא אתפעל במקום איתכרהית ומזה בדניאל ז', ט"ו אֶתְכְּרִיַּת רוחי כלומ' נלאה ונחלה רוחי ועיין תרגום משלי בע' כר ד'. ולפי זה השרש כְּרַה מובן היטב י ש ש ש ו נ י ן שהביא רבינו בע' כד הני תמרי דכרה (חולין נ"ב רע"ב) פי' נחלו ונלקו[2]). ובע' כר ד' הוכחתי כי ההוראה הראשונה מזה השרש היא לאות וגעול נפש לכן היטב אי' בציון ראשון משבת י'. תחת כריהותא של גי' הערוך בדפוסים: טריחותא Ermüdung, Beschwerde. — ומזה חשרש נסתעף ג"כ כורה, כורחא עיי"ע] —

כַּרַוְיָא (בל"ס ומל"ע كروياء אצל לינגע (der gemeine Kümmel, carum carvi מסכת ע"ז אין מעמידין (כ"ט רע"א) מאי אסותא מייתי כמונא כרויא. פי' בל"י ורו' וישמעאל מין אחד מהזרעים חמים כמו כמון. *[אחי"ה ובע' כמן א' הביאו רבינו בלי פירוש וע"ש על השנויים וגי' כמונא כרויא או כרויא כמונא (לפי' גי' רבינו) בלא וי"ו החבור הוא הנכונה כי כמונא מתואר ע"י כרויא והמלה מלשון ערבית נחצבה וכ"ה בל"י κάρος, κάριον, κάρεον, κάρον בל"ר careum וכן בל' רומניות carvi וממנו בלא"ש Karbe שענינו Feldkümmel עיין פליישער בהוספותיו לעמת"ל לה' לעווי ח"ב 455 ופלנ"צ לה' לעף צד 207 ועוד 348 ושם הובא ג"כ כי בל"פ נקרא כרויא: قرنباد ולפע"ד זה קנבוס של כלאים פ"ב מ"ה ונתקצר מן קרנבוס ולכן היטב פי' הרמב"ם שם: קנבוס י"א שהוא הנקרא בל"ע כרויא ע"כ והראיה מפי' מהר"י בן מלכי צדק וז"ל ראינו במשניות כתוב בהן קנבוס והוא טעות אלא ק ר ב ס. גרסינן בירושלמי איזו קרבס קרבייאו ע"כ ובתוי"ט כלאי' שם כתב וז"ל . . יש גרסי' קרנום וגירסתם עיקר שהרי וכו' ע"ש ובלי ספק צ"ל קרבוס והוא קטוע מן קרנבוס. ובתוי"ט שם הביא גם את הערוך וז"ל ובערוך מצאתי קנבוס ופי' לשם שהוא מן תבלין שמשימין בקדרה ע"כ וכיון לע' קנבס ודע כי בדפוסים יש טעות בסדר דברי רבינו כי תיבות: יש מפרשין ממיני תבלין הוא כמו כמון שמשים בקדרה ע"כ שייכין תיכף אחר ציון הראשון מכלאי' פ"ב מ"ה וכ"ה באמת בכ"י קאהוט וכן מוכח מהעתקת בעל ספר עיקרי התלמוד כ"י ושם הובאה עוד תיבה אחר כמון וז"ל י"מ ממיני תבלין הוא והוא כמון או כ ר ו י י א שמשימין בקדרה ע"כ והוא כפי הרמב"ם ומהר"י בן מ"צ שהבאתי לעיל ומוכח ברור כשמש כי קנבוס בכלאי' או מל"פ קרנבוס גשתבשה או שצ"ל קרבוס, וכצ"ל במקום ק ר כ ו ס שהביא האו"ז הלכ' כלאים סי' רס"ו בשם י"ם ע"ש — וראיתי להעיר עוד כי מ"ש רש"י בע"ז כמון כרוייא: כמון כף אגרוף נ"ל שגזר אמר כרויאְ מל"י χείρ פי' יד. אגרוף Hand, Faust] —

כָּרַז (בל"א כְּרַז וכ"ה בל"ס ובלש' יוני κηρύσσω וממנו בל"ע كرز פי' קרא בקול רם laut ausrufen ונגזר מל' סאנסקריט kruç בל' בקטרית khruç, הוצואריש khruçtan, בל"פ החדש' خروشيدن öffentlicher Aufruf, ועוד עיי"ע כְּרַס. אַכְרַזְתָּא (Licitation בפ"ק דבבא מציעא בגמ' מצא שטרי חוב (ט"ז.) רב פפא אמר עד דמתחלן אכרזתא[3]), ובסוף הלכה ראשונה דפ' המפקיד (ב"מ ל"ה רע"ב) רבא אמר מכי שלימא אכרזתא[4]) כבר פירשנו בע' אדרכתא. ובפ' גיד הנשה בגמ' שולח אדם (חולין צ"ד:) היכי מכרזינן אמר רב יצחק בר יוסף נפל בישרא לבני חילא. — (א"ב תרג' ויקרא ויאמר (יונה ג', ד') ואכריז (ואמיר) [צ"ל ואמר]. *[אחי"ה והיה לו להעיר כי כבר מצוי בדניאל ה', כ"ט והכרזו עלוהי וממנו השם עיין למטה. ובקל כורז אסתר ר' פ' והמן עיי"ע גליור (ח"ב רצ"ו.) בתנחו' משפטי' סי' י"ט וכשהמלאך כורז וכו' ומצוי בהפעיל ואפעל תנחו' שם ואחד מהן (מהמלאכים) מכריז

אבל בדף כ"א. גם שם בריחי (ד"ס שבת צד קע"ג) ובכולם צ"ל כגי' הערוך ובעל ד"ס לא העיר עליו. ובדפ"ע חוץ מדפי וויניצי נשמט מן כל כריהי דמערבא ראשון עד כל כריהי דמערבא השני. [1]) בנו"ג מרעין וכ"ה באונק' בעה"ק כירהא ובמתורגמן בשם רבינו כריחא. [2]) אבל כי כריא (בסוטה ג':) שהביא שם רבינו פירשתי בע"א בע' כר י' ע"ש. [3]) בנו"ג יומי אכרזתא. [4]) בנו"ג וכה"ג בדפ"ר ופיזי בע' אדרכתא, ובשדפ"ע שם מכי שלמין יומי (ובח"א, 40 שורה די נדפס בטעות יומא וצ"ל יומי) אכרזתא וכ"ה בנוסחי ימי אכרזתא ובדפי פיזי בע' אדרכתא לי' מלת יומי וכן לי' בפי' ר"ח בב"מ ל"ה: (בש"ס ווילני) אשר העתיק ממנו רבינו כל הערך הנ"ל.

לפניו [1]). ב"מ פ"ב מ"א חייב להכריז .. אין חייב להכריז ושם כ"ח רע"ב מי שמצא אבידה היה מכריז עליה וכו' התקינו שיהו מכריזין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ושם: אבידתא מכריז .. גלימא מכריז ועוד עיי"ע אבן טועין (ח"א, י"ד.). חולי' צ"ד: מקום שמכריזין .. מקום שאין מכריזין, ערכי' פ"ו מ"א ומכריזין בבקר ובערב, יומ' ע"ב: מכו"יז ר' ינאי וכו' כתובות ע"ז: מכריז ר' יוחנן וכו', ע"ז י"ט: מכריז ר' אלכסנדרי וכו', קידוש' פ"א. מר זוטרי מלקי ומכריז, ויק"ר רפ"ו ושמעו קול החזן מכריז מאן גנב וכו', תוספתא ערכין ריש פרק ד' ומכריזין בבקר ובערב. ובהשאילה פסחים קי"ב סע"ב וקידושין פ"א סע"א מכרזי ברקיע וכו', פסחי' קי"ג סע"א מכריז עליהן הקב"ה וכו' ועיין תר"י לדברי' כ"ד, ג'. כולם ענין קריאה בקול והעברת קול הוא: ותרג' ויזעק (יונה ג', ז'; זכריה ו', ח') ואכריז, ויעבר קול פי' המיוחס לרש"י „כרוז הכריז" וכן בתרג' אונק' (לפי כ"י לונדון בהוצ' הגאון ר"נ אדלער) ויעבירו קול (שמות ל"ו, ו') ועברו כָּרוֹזָא וכ"ה בתר"י א' והוא ל"מ בדניאל ג', ז' וכָרוֹזָא קרא בחיל ועיי' פי' הראב"ע שם. וכן השם כָּרוֹז, כָּרוֹזָא בל"ס ובל"פ خروشان בל"י κήρυξ (Herold) סנהדרין פ"ו מ"ב וכרוז יוצא לפניו. ב"ר פ"ל כרוז אחד וכו' עיי"ע לפיד ומ"ש. ויק"ר רפ"ו הוציא כרוז במדינה וכו' למחר הוציא כרוז ואמר וכו' עיי"ע קמפון וש"נ גם מפסיקת' (דר"כ צד פ"ב:) וכן בפסיקת' רבתי פ"ה שילח את הכרוז ואמר וכו', ויקרא רבה ס"פ ל"ז נפק כרוזא קדמו. ירושלמי שבת פרק ט"ז דט"ו ע"ד וירו' נדרים פ"ד דל"ח ע"ד אפיק כרוזא בשוקאי דארמאי וכו', ירו' שקלים פ"ה דמ"ח ע"ד וירו' סוכ' פ"ה דנ"ה ע"ג אכריז כרוזא עיי"ע גבר (בח"ב, ר"ל בהערה) וע' בן גבר (שם קי"ב.) ובקבוץ דב"ר פ"ד והכרוזות כורזין לפניו (והוא במשקל לקוחות) אבל בילק' תהלים ר' תשע"ב הגי' הבריות ועוד עיין גי' הילק' שם ר' תר"ע — גביני כרוז עיי"ע בח"ב רכ"ז: והשם המופשט הַכְרָזָה עיי"ע] —

כְּרָזֵי (פעל כְּרַז „פי' בל"ע كرز הולך בנחת וכן בל' פרסי كرازيدن וא"כ כְּרָאז הולך בנחת והושאל בדרז"ל לענין זחילה kriechen ועוד עיין בפנים) דבי חילפי כבר פירשנו למעלה בזה הפרק בענין כר (י"ג). *[אחי"ה ושם הגי' כראזי והוא הנכון לפי משפט המלה הפרסי' הרשומ' ופי' שרצים כמו שפי' שם רבינו אבל רש"י פי' חגבים ואולי אז פי' מל"פ كرازيدن schwirren, Geräusch machen וא"כ כראזֵי היינו מין חגב כמו צלצל (מן צלל) die Schwirrheuschrecke אבל התוספו' חולי' ס"ב: השיגו על פירש"י והעלו דמיירי בעופות קטנים מאוד ושורצין על הארץ ע"כ וזה כפי' הערוך שרצים או אולי לדעת התוספ' מל"ע كرز עוף בן שנה רק הם מכנים את העוף הקטן ביותר ע"י כרזי, ורמ"ל וה' לעווי העתיקו כרזי' Amphibien וכבר דחה זו הדעת ה' לעוויזאהן זאאל' 296 ע"ש אולם גזרתו מן כרזבא אין נראה לי עיי"ע כרזוב] —

כָּרוֹז (בל"ע ופ' كراز Krug בקבוק ולדעת ר"ב מל"י κρωσσός (Wasser-, Aschenkrug בויקר' רב' בצו פרשת אהבת צדק (פ"י) ככלי אין חפץ בו (ירמי' כ"ב, כ"ח) רב חמא ב"ר חנינא אמר כי כרוז של מימי רגלים ר' ישמעאל בר נחמן אומ' כי כרוז של מקיז דם. — (א"ב פי' בל"י מין כלי מיוחד לבלנים ולמי רגלים ולהקזה). *[אחי"ה בנו"ג רחב"ח אמר ככדין של מי רגלים ר' שמואל בר נחמן אמר ככדין של מקיזי דם ע"כ והוא העתקה של ל"י הנ"ל שמורה ג"כ כד Wassereimer ובפסיקת' דר"כ פ' שובה (צד קס"ג.) והובא בילק' ירמיה ר' רמז ש"ג גרס ככלי של מימי רגלים.. ככלי של מקיזי דם ועיקר הגי' כבערוך] —

כֶּרְזוּב (אולי כמו ארזבונית, הרזבנית מל"י ἐρυσίβη מין חגב Heuschrecke עיין בח"א, רע"ז) ושקמותם בחנמל (תהלים ע"ח, מ"ז) תרג' בכרזובא. *[אחי"ה ורש"י וראב"ע (בשם חסאון) פירשו חנמל ג"כ בפתרון הארבה ומדרשו עיי"ע בחנמל ובלקח טוב בשמות ט', כ"ג ועיין בהערת המו"ל. וכן תר"י א' החגב (ויקרא י"א, כ"ב) כרזובא דהיא נדונא וגי' רבינו עיין בע' כורכה ב'. ומזו המלה פי' הח' לעוויזאהן כרזי עיי"ע ובזו השטה הלך הח' לעווי בעמת"ר ח"א, 386 — ועוד נ"ל כי עיקר הגי' כרזוך והוא מל"פ جراسك, جراسك, جرواسك מין חגב הנקרא Heupferd ועוד עיי"ע כרסנית] —

כָּרַזִים (שם מקום Χοραζίν, Χωραζίν בפ' כל קרבנות הצבור בגמ' אין מביאין לא מבית הזבלין (מנחות פ"ה. במשנה) ר' יוסי אומר אף חיטי כרזים וכפר [2]) אחים פי' מקומות הן. *[אחי"ה בנו"ג א"ר יוסי אף חטי כרזיים וכפר אחים ובתוספת' מנחות רפ"ט ר' יוסי אומר אף חיטי ברחיים וכפר אחום ובתוספות מנחות שם ד"ה תנאי הגי' חיטי

[1]) ועל שם זה נקרא המלאך אכזריאל עיין ערכו בח"א, פ"ר. [2]) בדפ"ר בט"ס ובפרק!

ברזים וכפר אחים ובלי ספק גי' רבינו עיקר כי כרזים הוא מקום הרשום בתחלת הערך ובא זכרונו בספריהם (מתתיהו י"א, כ"א, לוקס י', י"ג) ובפשיט' נכתב כָרַאזִין עיין וויענער רוו"ב ח"א 228 ונייבויער 220 ושם ההשערה כי כפר אחים הוא כפר נחום ובאמת לפי עדות היעראנימוס היתה תכונת כרזין בערך שני מילין קרוב לכפר נחום Capernaum וא"כ כפר אחום של תוספת' מנחות צ"ל אחום שהוא מישובש מן נחום ועיי"ע אגין וע' כפר ועוד עיי"ע כורסאיי] —

כרזל (= פַּרְזִילָא בל"ס רועה צאן Schafhirt) בר"פ הכונס צאן לדיר בגמ' הניחה בהמה (ב"ק נ"ו:) אורחיה דרועה[1] למימסר לכרזיליה[2]. „פי' [רועה שתחת ידו כי][3] הרועה הגדול מקבל מבני אדם ויש לו אחרים תחת ידו שמוסר להן הבהמות ויוצאין ומרעין אותן ביער (וכרזלא) [צ"ל וכרזילא] לרועה כמו (ב"ב כ"א סע"א) ריש דוכנא[4] למלמדי תינוקות". *[אחי"ה הועתק מפי' ר"ח בשט"מ ושם ג"כ בט"ס ברזילא ועוד האריך שם ר"ח ע"ש. ועיקר הגי' כגי' רבינו וכ"ה כרזילא או כרזולא בל"ס ופי' רועה צאן וכן ענין התרג' בשה"ש א', ח' ועיין מ"ש בע' ברזל ח"ב, קפ"מ ושם בט"ד כרזוילא וצ"ל כרזילא, כרזולא] —

*כַּרְזְמִין (פי' כמו גרוזמי מל"י החדשה הרשומ' בח"ב, שס"ב או יותר טוב מל"ר אַמְצ' grutum פי' פרפראות ע"ש ח"ב 362, Naschwerk Nachtisch) באסת"ר פ' גם ושתי: אמר הקב"ה לא עשאתי בני ככרזימין הזה שבא באחרונה וכו' . . הלואי עשאוני ככרזימין הזה שבא באחרונה וכו' ובפתיחתא סי' י' באיכ"ר אי' כגרוזמי וזה העיקר עיי"ע הנ"ל ואז הוא מל"י האמצ' χαρίσμιον פליישער בהוספותיו II, 455.

* כרזניתא מפעל כרז עיין גי' רש"י ב"מ מ': וצ"ט: עיי"ע ברזא א' בח"ב קפ"ח. בהערה 4.

* כּוֹרַח, כּוֹרְחָא, כָּרְחָא (מל"ע كره פי' חזקת היד ובלי חפץ ונגד רצון Zwang, Un-, Wider-wille) אבות פ"ד מכ"ב על כרחך אתה נוצר ועל כרחך אתה חי וכו', קידושין מ"א סע"א מה לגירושין שכן ישנן בעל כרחה. גיטין כ"א. בין מדעתה ובין בעל כורחה . . דמדעתה אי' בעל כורחה ליתא. תוספת' ב"מ רפ"ז א"ל מדעתו . . אומר לו על כורחו (כן הוא בכ"י אירפ' ובנו"ג על כרחו). תר"י ב' בראשית מ"ד י"ח על כורחיה דאבא. ותרג' בחזקה (שמואל א', ב', ט"ז) בעל כרחך ופי' כולם שלא ברצון ובחזקה וכן ענין מלה ערבי' הנ"ל וגם בערבי מושך אחריו מלת על דרך משל אומרים עשה שלא ברצונו: فعله على اكراه וכן נאמר בל"ע החדשה: طوعا او كرها פי' ברצון או שלא ברצון, והפעל ממנו בב"ר ר"פ ע"ה דרש הכריעהו (תהלים י"ז, י"ג) הכריחהו לכף זכות. ומזה השרש נאצל כָּרֵהּ עיי"ע וע' כר ד'. ובל' עברי מאוחרת הכרח, הכרחי עיין בספר הגדרים צד כ"ב.

כְּרֶטִים (בל"י χάρτης ὁ בל"ר charta וממנו בל"ס כַּרְטִיסָא וכן בל"ע قرطاس Karte, Schriftstück, Wechsel) כתובו' דירוש' פ' הכותב לאשתו (ספ"ט דל"ג ע"ג) (דבר נש מימר) [צ"ל אורחא דבר נשא מימר] אבד כרטים עבד חורן פי' בל"י ורומי אגרת ושטר. *[אחי"ה בנו"ג אבד כרטיסו, ושם איזה פעמים כהן דמר אבד כרטיסן עבד חורן, ושם: צריך מימר לבד מן כרטוסה קדמייה דאית לי גבך, ופי' כרטים נייר והושאל לשטר כמו קרטס בקו"ף עיי"ע קרטס ה', ו'] —

כְּרַךְ [מל"ס ענין הלאטה ועטיפה וסבוב ein-, um-hüllen, umwickeln; כֵּרְכָא Gebund כִּרְכָא; כְּרֶכְתָּא Kreis, Zaun; Matte עיי' בפנים ובהוספות) בסוף כלאים (פ"ט מ"ד) תכריכי המת ומרדעת של חמור אין כהן משום כלאים. ירושלמי (כלאים פ"ט דל"ב סע"א) במתים חפשי (תהלים פ"ח ו') כיון שמת אדם[5] נעשה חפשי מן המצות[6]. בפ' אין עומדין (ברכות פ"ה מ"א ד"ל:) אפי' המלך שואל בשלומו לא ישיבנו ואפי' נחש כרוך על עקבו לא יפסיק. בילמדנו בריש וארא (וכ"ה בתנחו' שם רסי' ד') מה ראו חכמים להקיש כריכת נחש למלכות אמר ר' שמעון[7] בן פזי דכתיב (ירמי' מ"ו, כ"ב) קולה כנחש ילך כי בחיל ילכו ובקרדמות באו לה[8] מה [ה]נחש מלחש והורג אף המלכות מלחשת והורגת . . דבר אחר מה הנחש הולך מעוקם אף המלכות מעקמת דרכיה[9] — כרכי דזוזי[10] (שבת

---

1) כ"ה בכ"י ערוך. 2) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' ובי' ה"ב ל"ד וב"ה, ובדפ"ע בכורזליה ובנו"ג לברזיליה. 3) השלמתי מתוך שט"מ בשם ר"ח אשר ממנו הועתק הפי' הזה. 4) כ"ה בכ"י ו"ו א' ובי' ול"ד וב"ר וכ"ה בעי' דכן (ח"ג נ"ז.) ובדפ"ר ופיז' בכאן דיכנא וצ"ל דוכנא כבדא"מ וכ"ה בשט"מ. 5) בנו"ג שאדם מת אבל בנדה ס"א: אי' כגי' רבינו. 6) ועיין פי' הר"ש שהביא זה דנדה אבל בפי' מהר"י בן מ"צ פי' כבערוך ולא הזכיר לא את הערוך ולא את הירו'. 7) בנו"ג ר' יהושע. 8) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו, ובדפ"ע קטוע. 9) בתנח' בלשון יותר ארוך ע"ש. 10) בכ"י ו"ו א' וה"ב זה הציון הוא מהמשך הערך אבל בכ"י ו"ו בי' ול"ד הוא ע' בפני עצמו וכ"ה בדפ"ע אבל ממה שפי' רבינו בעי' בד א' פי' מחצלאות כרוכות

י"ט: קנ"ו:) כבר פירשנו בע' (כר) [צ"ל בד][1]. בשלשה (פרקים) [צ"ל תריסין][2] פ' כ"ד בכלי' (מי"ד) תכריך נבלי בני לוי[3]. פי' עור שמכריכין בו כלי השיר של לוים[4]) ושל תכריך הכלים[5]) פי' לשמור בו את הכלים כגון הסכין והמספריים והמחט[6]). בפ' השותפין בגמרא ולא את הטרקלין[7]) (ב"ב י"ד רע"ב) דכריך מיניה פורתא וכריך מלעיל[8]) פי' „לאחר שהיה כרוך כולו[9]) חוזר וכורך מסופו לבדו כרך מעט כשיעור שיכנס [האחד][10]) וישב בריוח באותן שני טפחים"[11]). בפ' אלו מציאות (ב"מ פ"ב מ"א דף כ"א.) כריכות ברשות הרבים פי' כריכות הן אלומות קטנות. והאלומות[12]) נוטל ומכריז (שם כ"ב סע"ב) פי' הן גדולות[13]). בסוף הלכה קמ' דאלו מציאות (שם באמצע הדף) כרכתא מאי א"ל אסירן. פי' כגון שאם בעל התמרים עושה גידור פסיפס[14]) ברשות הרבים תחת דקלין הנוטין[15]) כדי שיפלו התמרים שמשיר הרוח בתוכו מאי אעפ"י שברשות הרבים הוא כיון דהקיפו מחיצה בשביל תמרים הנושרין אסור דגלי דעתיה דלא הפקירן ולא מחל. פ"א „אם היו דקלים מוחזקין ליתמי דלאו בני יאוש נינהו או דקלין בכרכין דלא שכיחי בהו שקצים למיכלינהו אסירי[16]). פ"א דקלים הרבה שמוקפות גדר"[17]). הדורות כרוכות וחדוקות[18]) (הולי' נ"ט:) כבר פי' בע' הדר. בס"ג דפ' ארבע מיתות (סנהד' ס"ז:) אמר רב אשי חזינא ליה לאבוה דקרנא דנפיץ שדי[19]) כריכי דשיראי מנחיריה. והנה אנחנו מאלמים אלמים (בראשית ל"ז, ז') תרג' ירוש' מכרכין כרכוון. *[אחי"ה בדפ' אמ' כרכון ובמתורגמן מכרכן כירוכין ורש"י בב"מ כ"א. ד"ה כריכות הביא תר"י מכרכן כריכן ובז"ה בשם רש"י בתוי"ט ב"מ רפ"ב אבל בנו"ג בתר"י א' וב' מפרכין פירוכין וכתב בהפשב"ע וז"ל וצריך אני לומר דטעות נפל בדפוס ושמו פ"א תמורת כ"ף ע"כ אבל נעלם מעיני הגאון כי גם בירו' חגיגה פ"ב דע"ז רע"ג מוכח שהגי' בכ"ף וז"ל שם רב אמר תאלמנה שפתי שקר (תהלים ל"א, י"ט) יתחרשן יתפרכן ישתתקן יתחרשן וכו' יתפרכן כמה דאת אמר והנה אנחנו מאלמים אלמים ע"כ וכ"ה בשנוי קצת בב"ר ר"פ א' ע"ש ובלשון יותר מדויקת הובא זה בשם ב"ר בילק' תהלים רמז תשט"ו תאלמנה שפתי שקר אמר רב הונא משום בר קפרא יתפרכן יתחרשן ישתתקן יתפרכן כמד"א והנה אנחנו מאלמים אלמים וכו'. ובערוך ע' פרך ג' הובא ג"כ בריש ב"ר אתפרכן המד"א והנה אנחנו מאלמים אלמים פי' ענין קשירה ע"כ ועוד עיי"ע אלם הרי שהיו גירסות בכ"ף ובפ"א ובידי משה בב"ר מצאתי וז"ל אתפרכין ובירוש' גרס יתכרכין והוא מלשון כריכות בגמ' והוא פי' של אלומים ע"כ הרי שלפי עדות בעל ידי משה היה כתוב גם בירוש' בכ"ף. וכריכה פי' ג"כ ענין אגידה וקשירה וכן פירש"י במנחות ע"א. במשנ' כריכות: אלומים קשורים ועיין תוספ' שם ע"ב. ד"ה כריכות שהשיגו עליו אבל ראה היישוב בהפשב"ע ותוי"ט בב"מ רפ"ב ובמנחות פ"י מ"ט. וכפי' רש"י מצאתי גם בפי' רגמ"ה כ"י למנחות (בקובץ כ"י אנג' דף כ"ב סע"א) כריכות: עומרין קשורין ע"כ ועיי"ע צבת ג'. ושם הובא כריכות מעירובין פ"י מ"א ולא פי' אבל ברש"י בעירובין צ"ז. ד"ה כריכות דכריכן טובא פי' כי הדדי ואין ב' ב' קשורים ע"כ כלומר כולם באגודה אחת ובתוספת פאה פ"ג הוזכרו כריכות עם אמרים. וכן נאמר כריכות על הגדיש עיין ירו' פיאה רפ"ה דף י"ח ריש עמוד ד' ועיין ר"ש ברפ"ה דפיאה. ובענין ב"מ כ"ג רע"א עיין ערך מנשתפא. וכן ענין כרך (תוספתי מעשר שני פ"ר) וּכְרִיכָא בל"ס פי' קשירה ואגודה Bund, Bündel וכ"ה בל"ס וכו' נראה בעליל ששייך לזה הערך ודע כי כל הפי' הנ"ל הועתק מפי' ר"ח (נדפס מחדש בש"ס ווילנא) וגם בפירוש ר"ח הגי' כרכי דזוגי כגי' רבינו בע' בד אי וש"נ השינויים וכבר רמזתי על ע' כרך בי של דפוסים ואצלי הוא כרך אי — ובענין גזרת כרכי עיין מ"ש בהוספותי למטה.

---

[1]) בד א' בח"ב, י"ג. [2]) וכ"ה לנכון בדפי' אמי. [3]) וכה"ג בר"ש ברע"ב ובנו"ג ושל תכריך ושל נבלי בני לוי. [4]) וכ"ה בר"ש בשם עצמו. [5]) נ"ל שצ"ל ס"א ושל תכריך הכלים ובמשניות נ"ב ס"א ל"ג ועיין תוי"ט וחירוש שלא העיר על הערוך וכן נעלם מעיני הגי' בהשב"ע כי רבינו גרס גם ס"א רק בסרר הפוך. [6]) ופי' הרמב"ם בנא"י עיין בתוי"ט שם ופי' רה"ג נפקד לזו המשנה. [7]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ול"ד ובדפי' וויניצי. [8]) בנו"ג ביה . . וכרכיה לעילי ובכ"י ש"ם קצת בע"א עיין ד"ס במקומו. [9]) בפי' כ"י רגמ"ה: כולו עמור אחד היה. [10]) וכ"ה בפיי רגמ"ה. [11]) ע"כ הועתק מפי' רגמ"ה וסיים ומנח ליה לאותו כרך קטן על הכרך גרול וכו' מוכח מזה שגרס כגי' כ"י ש"ם ומנח ליה לכרכיה. [12]) בנו"ג והאלומות בין ברה"ר בין ברה"י. [13]) וכ"ה בפירש"י במשנה ובדף כ"ב סע"ב. [14]) פי' גדר של אבנים ועיין פירש"י שהלך בזו השטה. [15]) בכ"י ו"ו חניטין. [16]) בזה הפי' כיון רבינו לאיבעיא בגמ' שם יתמי דלא בני מחילה נינהו מאי וכו' ועוד עיי"ע באג. [17]) וזה כיש שפירש שהובא בשט"מ בד"ה והשתא וע"ש קרוב לזה הפי' בסוף אותו הדבור ישם וי"מ כריכתא מוקפת גדר וכו' ועוד עיין בחי' הריטב"א. ועתה מצאתי מפורש כן בפי' ר"ח (בש"ס ווילני) ב"מ כ"א סע"ב וא"כ מן פ"א הראשון עד גדר הועתק משם. [18]) כ"ה בדפ"ע ובכ"י ו"ו וחרוקות ועיי' שנויי הגירסאות בע' הרר בח"ג, קפ"ז בהערה א' ושם בט"ד כרך בי וצ"ל ב' והיינו אצלי כרך א'. [19]) בנו"ג ושדי.

כרכא פי' צרור ומזה גם בב"מ ל"ז. כמי שהפקידו לו בכרך אחד ושם הקבוץ בשני כריכות עיין פירש"י. ואולי מזה הפעל כרך פי' לקח בצרור אחד שבת ל"ד סע"ב ומנחות פ"ז. כרוך ותני ופירש"י בשבת כרוך ותני שני הדברים בכרך אחד בתורה אחת. ועוד בל"ס עטיפה das Umwickeln מנחות ל"ט. חוט של כרך ועיין למטה הפעל. ועוד בל"ס ספר שעליו נאחזים בתכריך Heft, Buchrolle ובפשיטה הועתק גליל (Rolle) שה"ש ה' י"ד ועוד מגלה (יחזקאל ב', ט'; ג'. ב'. ג') ע"י כֵּרְכָא, ומזה בב"מ כ"ט סע"ב לא יקראו בו. ג' בני אדם בכרך אחד ובירו' ב"מ ספ"ב ד"ח רע"ד ולא יקרו בו ג' בכרך אחד כלומר בספר מכורך או במגילה שנגללה דפיה. והקבוץ רות רבה' פ' והנה בועז: הרי היא כתובה בין הכרכים שנאמר הלא הם כתובים על ספר דברי הימים כלומר מגילת אסתר וזכרון ספורה כבר כתובה בספרי דברי הימים למדי ופרס ורשומה היא בין שאר ספרי המלכות ובירו' מגיל' פ"א ד"ע ע"ד הגי' הרי היא כתובה ומעלה בארכיים הלא הם כתובים על ספר דברי הימים למלכי מדי ופרס ע"כ ולפי זו הגי' היא ἀρχεῖον Archiv, עיי"ע ארך (ח"א, רפ"ז) — ועוד השם כרכתא ב"מ כ"ב: לפי פי' רבינו ורש"י גידור, גדר וגזרוהו מל' כריכה ולפע"ד אין זה מן המושג הזה כי אם מל' צביעין (zabisch) כְּרִיכְתָּא ומל"פ کرک היקף ועיגול Kreis, או Umzäunung מל"י ורו' κίρκος circus, והראיה כי תרג' כל גדרותיו (תהלים פ"ט, מ"א) כל כרכוי ועיין רש"י בבמד' שהבאתי בע' הבא ועוד עיי"ע כָּרִיךְ וגם כרכי דזוזי שבת הנ"ל אין ענינו כְּרִיכָה כי אם מל"ע كراخة מחצלת של קנה Rohrmatte אבל כרוכה א' שנסדר בע' מיוחד שייך לכאן עי"ש. — והפעל בקל בינוני בשבת קל"ג סע"א כּוֹרֵךְ ושם קל"ג: כורכו, פסחים קט"ו. ירו' חלה פ"א דנ"ז: היה כורך עיי"ע זכר א'. תוספת' שבת פ"ב היו כורכין, ושם פ"ח (ט') כדי לכרוך, ועיין תוספתא מגילה פ"ד (ג'), תוספתא סוט' ר"פ ט"ו. בינוני פעול ברכות פ"ה מ"א כָּרוּךְ ובהשאילה כרוך אחריו חולי' ע"ח: ע"ט. פי' ענין דבוק וחבור anhängend — וכן וכורכין את שמע תוספת' פסחים ספ"ב (ג'), פסחים פ"ד מ"ח ושם בגמ' נ"ו. כיצד היו כורכין את שמע אומרים שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד ולא היו מפסיקין ופירש"י וכורכין: מדבקין ועש"ה. ולנקבה כְּרוּכָה קידושין ס"ו. והקבוץ זכר שבת נ"ב. יוצאין כְּרוּכִין . . . אין יוצאין כרוכין, ספרי עקב פ"מ ככר ומקל ירדו כרוכים מן השמים ועיין למטה. שמ"ר פל"ג היו כרוכין זה בזה פי' היו מעורין ודבוקין זה בזה. ולנקבה כְּרוּכוֹת חולי' הנ"ל. יומ' ל"ח רע"א עמד הוא וכרכה פי' וחבקה וכן כרכתיה בע"ז י"ח רע"ב. יומא ע"ח: כריך סודרא וכו', תענית כ"ב רע"א כרכינהו ושקלינהו, שבת ק"י. כרכיה חיויא, ירו' תענית פ"ג דס"ט. כריכא עליה, ירו' תרומו' פ"ח דמ"ה ע"ד כריך עליה, ירו' ע"ז פ"ב דמ"א. כריך הוה וכצ"ל בירו' תרומו' פ"ח דמ"ה ע"ג תחת בריר, ירו' כ"מ רפ"ב ד"ח סע"ב עיי"ע מקטורין. שבת קכ"ט סע"א היכא דכריך זיקא פי' במקום שמגלגל ונשף הרוח. וכן תרג' תסוב (משלי כ"ו, י"ד) דְמְכָרֵךְ וכן בפיעל תוספת' כלי' ב"מ פ"ט מכרך בו את המטה עיי"ע מזרן. ירו' חגיג' פ"ג דע"ט. ויכרכינה בסיב וכצ"ל שם ספ"ב דע"ח: תחת ט"ד בסיכ'. ובפועל ויק"ר פל"ה הסייף והספר ניתנו מכוֹרָכִין מן השמים וכו' ושם הככר והמקל ניתנו מכורכין וכו' ובספרי כרוכים מן השמים עיין לעיל ובע' סיף ושם כרוכין זה בזה. בנפעל יומ' ס"ט רע"א שמא תיכָּרֵךְ וכו' ירו' תרומו' ספ"ח דמ"ו: יִכָּרֵךְ המת בסדינו ועיי"ע תכריך. אפעל ב"ר פל"ג מכריך בחדא מחצלא וכו' והמלות ולאט, וילט, לוטה, חפו מתורגמין בזה השרש עיין במתורגמן ואצל הח' לעווי הדוגמאות, ובאתפעל בקהל"ר פ' טובה חכמה ורישיה מִיכְּרֵיךְ (ת' נבלעת) פי' ראשו היה עטוף] —

כְּרָךְ (בל"א כְּרַכָּא או כל"ס כַּרְכָּא עיר מוקפת חומה ובדרז"ל רק עיר גדולה eine mit einer Veste, Burg umringte Grossstadt) בפ' הרואה (ברכות פ"ט מ"א דנ"ד.) הנכנס לכרך. בריש מגילה (פ"א מ"א) כרכין המוקפין חומה. ערים גדולות (ו)בצורות (יהוש' י"ד, י"ב) תרגומו קירוין רברבן וכריכן [1]. — (א"ב פי' בל"י עיר מוקפת חומה). *[אחי"ה כונת ר"ב לל"י χάραξ פי' מצוד, מצור וכן העתיקו ע' זקנים מצוד (קהלת ט', י"ד) מצור (דברים כ', י"ט) סוללה (ישעי' ל"ז, ל"ג; יחזקי ד', ב' כ"ו. ח') והנכון כי היא ל"ס הנ"ל כאמור ובזה המשקל כרכא יומ' נ"ג רע"ב תענית כ"ב רע"א. חולי' נ"ו: — וכ"ה בל"ע كرخ ונאמר גם על מקום קטן אבל בדרז"ל הורגל יותר על עיר גדולה תרג' עיר ואם בישראל (ש"ב כ', י"ט) קרוא דהיא כרך רב ואמא בישראל ותרג' עיר (תהלים ק"ח, י"א)

[1]) בנו"ג כריכן כלי מקרא בצורות.

כרכא רשיעא וכיון לעיר רומי וכ"ה בכ"י וכן תר"י ב' מעיר (במדבר כ"ד, י"ט) כרכא מחבלא (בתר"י א' מרודא) ורומי הרבה פעמים מתואר ע"י כרך (כמו בל"ר urbs עיר היינו רומי) סנהד' כ"א סע"ב ירו' ע"ז רפ"ג דמ"ב ע"ד כרך גדול שברומי ובפסחים קי"ח סע"ב כרך גדול של רומי כ"ה בכ"י מ' ובאה"ת וכ"י ילק' ישעי' כ"ג (ד"ס קפ"ט): שברומי וכ"ה בדפוסים הישנים ונשמט בד' באסיליא מן הצענזור וכן נשתנה מן הצענזור בשבת נ"ו: ובכ"י ש"ם אי' נבנה כרך גדול שברומי ובדפו' הישנים של רומי. ילק' ריש חקת עתיד לדחוף שורה של כרך גדול ממחיצתו. ספרי עקב פ' נ"ב עמד רמילו ורומולו (Remus, Romulus) ובנו שני כְּרַכִּין ברומי. כתובות ק"י רע"ב ישיבת כרכים קשה. ערכי' ל"ג: כרכים גדולים, והפכו כפרים קטנים ועיין ערך חגיגה י"ג: ועיין ערך בן כפר. בן כרך (ח"ב, קט"ז). סנהדרין צ"ה. כרכי עממיא דכבשית. תרג' אונקל' ובטירתם (בראשית כ"ו, ט"ז) ובכרכיהון, במבצרים (במדבר י"ג, י"ט) בכרכין. והערים בצרות גדולות מאד (שם פ' כ"ח) תרג' וקירויא כריכן רברבן לחדא ועיין רש"י לזה הפסוק וסיים ובל' ארמי כריך עגול ע"כ וא"כ גזרו מע' הקודם. — ועוד בצרוף עם שמות המקומות ירו' דמאי פ"ב דכ"ב ע"ד כרכה דבר הזרג ובתוספת' שביעי' פ"ד בכ"י אירפ' כורכא דבית חרב. ותוספת' שביעי' שם כרכא דבר סינגורא וספרי סוף עקב וילק' שם כרכא (כרבא) דבר סנגרא ובירו' שביעי' פ"ו דל"ו ע"ג בט"ס ברכה רבא ובר סנגרא ובתוספ' שם בכ"י אירפ' וכפרא דבר סנגרא ועיי' נייבויער 18 — והרבה פעמים בא הקבוץ בצרוף ים: כרכי הים ברכות ו': ס"א. שבת כ"א. נ"ד: צ"ה. עירובי' י"ח. ר"ה כ"ו. סנהדרין ק"י: נדה מ"ה: ב"ר פל"א במד"ר פי"ט שהש"ר פ' משכני אחרי"ך פ"ד. במקום אפריקי דאי' בר"ה שם גרס רבינו בע' קשיטה: כרכי הים, ובמקום ערביא בר"ה שם גרס כ"י ש"ם ב' כרכי הים מזה יש לדון כי כרכי הים היינו ערים בחוף ים האמצעי Küstenstädte des mittelländischen Meeres השייכין לאסיא קטנה ועיי"ע אפריקי ומ"ש בח"א רמ"ד ובע' זפירין בח"ג. ש"א. ולפע"ד גם גליא אשר הלך שמה ר"ע (ר"ה שם) היא אי Galata בים האמצעי או Galatia שנקרא ג"כ Γαλλίαν (Γαλλογραικία) באסיא קטנה עיין וויענער רוו"ב 384 וישבו שם גם היהודים (כן מתתיהו על הקדמוניות ט"ז, ו' ב') —]

כְּרַךְ (מ"ע כרך א' פי' כורך ידו במפה ואכל פתו Brot essen mit einer Serviette umwickelten Hand) בפ' מי שמתו בגמ' בעל קרי (ברכות כ"ב:) כרכי[1] ריפתא בהדי הדרי פי' אכלו לחם ביחד. *[אחי"ה וכנ"ה בתענית כ"ג סע"א יתיב קא כריך ריפתא ושם כ"ג רע"ב יתיב וכרך ריפתא ולא אמר להו לרבנן אותובו[2] כרוכו ריפתא[3], ושם בכ"י מ"ט לא אמר לן מר כרוכו ריפתא וכו'[4] חולי' ק"ה: כרך ריפתא וכו' כה"ג בע' יַבַּל ע"ש. שבת ל"ג: ב"מ ק"ז: עיי"ע דר ג' ח"ג, קל"ד. תר"י א' לדברים ל"ב נ' ובעו שושביני למיכרך ריפתא. ודע כי רבינו בע' בל (ח"ב, צ"ג) פי' (עפ"י פי' רגמ"ה כשהוכחתי) דקא אכלי בבלאי (חולי' ק"ז): כרכי ידייהו בחמת ישן ואכלי בלא נטילת ידים ע"ש. ועיין ג"כ פירש"י חולי' ק"ז סע"א ד"ה במפה. לכן פי' כרך אכילת לחם בלא נ"י ע"י כריכה במפה וכן דעת ה' לעווי ועוד י"ל כי נקרא על שם כריכת מטפחת קטנה שקושרין סביב לצואר שלא יתלכלכו הבגדים עיין מ"ש בע' אפסחתיה בח"א, רכ"ה] —

☞ כרך לבנון (וצ"ל כרסילכנון בל"י χρυσολάχανον (Gartenmelde מה נפיק מנהון כרכי לבנון (ירו' כלאים פ"א דכ"ז.) נוסחא משובשת היא עיי"ע קרסולכנון. *[אחי"ה אבל בע' הנ"ל שכח ר"ב להביא המלה אך הביאה בע' שזף בשם רבינו שמשון אבל לפנינו אי' בפי' ר"ש לכלאי' פ"א מ"ד בשם הירו': קירבי לבנין ובנו"ג בירו' כירבי לבנון ובכ"י ו"ו ל"ד ה"ב כורסין לבנין ובכ"י ב"ר כורסי לבנון ובכ"י ק"ט בורסיה לבנון ובדפ"ע משובש עוד יותר אבל בדפ"ר הגי' לנכון בתיבה אחת כרסיבלנון וצ"ל כרסילכנון[5] והיא היא המלה היוני' שרשמנו והוא בלעז אטריפצ"י (לפי' גי' דפ"ר) בלאי"ט Melde, atrepice מל"י ἀτράφαξις עיין פפלנצ' ללעף 337] —

כֶּרֶךְ (לפע"ד מל"ס קֶּרָבָא פי' כוס (Trinkglas ירו' שבת רפ"ח די"א. וירו' שקלים רפ"ג דמ"ז סע"ב מהו לשתותן (שיעורן של ד' כוסות) בכרך אחד . . הדא אמרה אפי' שתיין בכרך אחד יצא ובפסחים בבלי ק"ח: אי' שתאן בכת אחת יצא

---

1) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע כרכו ובנו"ג כריכו. 2) כ"ה לנכון בכ"י ש"ם ובנו"ג איתו. 3) בכ"י הנ"ל עיין ד"ס תענית צד ס"ט. 4) ובנו"ג מ"ט כי כריך מר ריפתא לא אמר לן איתו כרוכו ובירו' תענית פ"א דס"ד סע"ב ולא אמר לון אתון כריכין. 5) ובאו"ז הל' כלאים סי' רמז רנ"ו ברוסלינון.

ופירש"י עירה ארבעתן לתוך כוס אחד ע"כ וכ"צ לפרש בכרך אחד (עיין פי' קה"ע לשבת ושירי קרבן לירו' שקלים) ונ"ל לגזרו מל"ם הנ"ל. ומי שפי' זה אחר זה אינו אלא טועה כי בזה אחר זה לא פליגי בבלי על הירושלמי דיצא עיין שירי קרבן.

* כּוֹרֶךְ (מל"ם כרובא כמו כרובא חרב של מחרישה (Pflugeisen עיין מ"ש בע' ברך (ח"ב, קצ"ב: והלאה) לפי גי' רה"ג, ולפי גי' רבינו בע' חרב ב' וע' יצול.

* כְּרִיךְ (נלפעו"ד מל"פ ܟܪܗ = ܟܪܗܐ, ܟܪܗܝܬܐ Knoten, (Absatz an der Pflanze ויק"ר ר"פ ט"ו א"ר אבין משל לגנת ירק שהמעין לתוכה כ"ז שהמעין לתוכה היא עושה כריכין כך כל מי שהולך אצל אשתו נדה עושה בנים מצורעים פי' מרבוי המים נצמחים קשורים וקמטים בצמחים כך מרבוי הדם תבוא הצרעת כי הקמטים כעין קליפות ע"ג קליפות וכן פי' רש"י בחולי' נ"ט: כרוכות גילדי גילדי קליפה על קליפה. ומ"כ פי' ג"כ קשרין רק נראה שנזר המלה מפעל כרך א' והמשביר פי' Riedgras, carex ואחריו נמשך הח' לעווי, ובילק' תזריע רמז תקנ"ד הגי' היא עשויה ביצין ולעף בפפלנ"צ לא הביאו.

* כָּרִיךְ (פי' עגול (rund ב"ק נ': משום דקטין וכריכא פי' קצר ועגול מל"פ או יוני הרשום' בע' כרך א' ועיי"ע כרך ב'.

כַּרְכֹּב (מל"מ ופי' סובב מלי' צביעין עיין גיזיניאוס, (Einfassung, Rand בזבחי' בסוף הלכה קמ' דקדשי קדשים (ס"ב.) איזהו כרכב רבי מאיר[1] אומר זה כיור ר' יוסי בר יהודה אומר זה׳ סובב. *[אחי"ה נגררנו אחר סדר הערכים בדפ' אמ' אבל בדפוסי' הישנים וכן בכ"י ערוך נסדר זה הערך אחר ע' כרכום. וכרכב ל"מ (שמות כ"ז, ה; ל"ח, ד') הוא ותרגומו סובב והוא כדעת ר' יוסי וכ"ה בפירש"י בשמו' כ"ז, ה' סובב כל דבר המקיף סביב בעיגול קרוי כרכב והביא ראיה מחולי' כ"ה סע"א כל שעתיד לשוף . . ולכרכב וכן פי' וגרם בזבחים שם וכה"ג כרכב בפירשב"ם וברד"ק שרש כרכב ופירשו שם כלומר לסבב במחוגה וע"ש כל הענין והנה בע' כרכום גרס רבינו בחולי' ולכרכם וכן מצאתי בפי' רגמ"ה כ"י בחולי' (בקובץ כ"י אנגי' דף רצ"ד רע"א) וז"ל לכרכם לשון צרקל"ש ע"כ ושתי גירסאות ישנן בתוספת' כלי' ב"מ ספ"ב ורפ"ו, במקום הראשון אי' כל שהוא עתיד לשוף לגרר כרכב [וצ"ל לכרכב], ובמקום השני: ואם עתיד לכרכם עד שיכרכם ולשרטט עד שישרטם וכו', ונ"ל ששתי גירסאות הללו מול שתי דעות בזבחי' הנ"ל הן כי גי' לכרכב מקבילה לדעת ר' יוסי וגי' לכרכם מקבילה לדעת ר"מ ופי' לכרכב לסבב במחוגה ופי' לכרכם לצייר פרחים וצורות ע"י צבע אדום ככרכום. והנה רש"י בחולי' הלך כזו השטה לכן גרם לכרכר ופי' בציורים שקורין נייל"ע ע"כ ויש להסביר פירש"י מפירושו בשבת י"ח. ד"ה גפרית וז"ל תחת כלי כסף שמציירין בהן פרחים וצורות בחרט ומעשנן בגפרית והן משחירות וניכרות וקורין ניילי"ר ע"כ והוא ל"צ nieller, neller, schwarze Zierrathen einarbeiten והן הן משוקדים בל"מ עיין פי' לשמות כ"ה ל"ג ומ"ל לשבת שם. וא"כ לכרכר לדעת רש"י הוא מלשון כיור בזבחי' הנ"ל שפי' שם ציורים. וזה כשטת רבי (או ר"מ לגי' הערוך) אבל בפירשב"ם ובפי' רגמ"ה הנ"ל קשה לי להעמיד שטתם אליבא דאחד משני תנאים בזבחים כי רשב"ם גרס יכרכב ופי' כל"מ כרכב סביב המזבח ע"ש בכ"ז סיים בזה"ל בליטות וציורין שבכלים וגומות שעושין בהן קרוין כן ע"כ וקשה אם כדברי ר' יוסי גרס האיך מפרש כדברי רבי (או ר"מ) וכן קשה לי על פי' רגמ"ה שגרס כרכם וא"כ לדעת רבי (ר"מ) מכוון כלומר ציור בצבע כרכום ובכ"ז לועז צרקל"ש פי' בל"צ cercles מחוגה והיא כדעת ר' יוסי וצע"ג. — ובזבחים שם אמר רב נחמן בר יצחק תרי (כרכובים) הוי חד לנוי[2]) וחד לכהנים דלא נשתרקו כלומר שלא ימעדו רגליהם בעבודה, ושם: איזה כרכוב (ובירו' שקלים ספ"ח דנ"א: איזהו כרכוב המזבח אמה ועיין תוספת' שקלים ספ"ג) בין קרן לקרן מקום הילוך רגלי הכהנים —]

כֶּרְכֹּד (פי' בל"י κερκίς, εἶδος שבט של אורגים אשר בו שובטין החוטין Stab am Webstuhl, Weblade, Spule) בפ' המוציא יין (שבת פ"א רע"א במשנ') זכוכית כדי לגרור[3]) בה ראש הכרכד[4]). ובפ' כל הכלים (שם קכ"ב: במשנ') את הכוש ואת הכרכד[5]) לדחוף בו[6]) בפ' המצניע

[1]) בנו"ג רבי. [2]) ובכתאב אלאצול לרי' יונה הביא בשרש כרכב הגי' חד לגואי. [3]) וכ"ה לפנינו וצ"ל לגרוד כדאי' בירו' ובע' גרד (ח"ב, שנ"ה ע"ש). [4]) כ"ת לנכון בירו' וכ"ה במשניות פיז' ובריי"ף כ"י (ד"ס שבת צד פ"ו.) ובנו"ג כרכר וכ"ה בכ"י ערוך וכ"ה בע' גרד אבל סדר האותיות בערכים מורה כי עיקר הגי' בדלי"ת וכ"ה בכ"י ערוך ע' כש ג' ע"ש וכן מוכה מגזרת המלה. [5]) וכ"ה בירו'. [6]) כ"ה בכ"י ו"ו ולי"ד וכ"ה בכ"י ש"ס ובמשניות פיז' ובנו"ג לתחוב בו.

בגמ' המוציא ככר[1]) (שם צ"ב סע"ב) ובספרא בפ' חטאת חלב של יחיד (דבורא דחטאות פרק ט' פרש' ז') שנים אוחזין [במלגז ולוגזים][2]) בכרכר[3]) ושובטין פי' כרכר „יש לאורגים עץ או עצם שראשו חד ונקרא כרכד[4]) ודומה למחט של שקאין וכך שמו בלשון יון (כורכית) [וצ"ל כורכית][5]) מעבירו על השתי כשהוא מתוח לפניו ושובט בו החוטין ומקרב המבדילין בין שני חוטין העליונים והתחתונים ומיד נוחים להתפרק[6]) העליונים מן התחתונים ונפתחת נפש המסכת[7]) לירות בתוכה חוט הערב ואין זה אב אלא הרי הוא בכלל מסיך[8]) והמדקדק הוא המדקדק על חוט הערב כדי להידבק ולהלחץ[9]) עם חבירו וזהו בכלל אריגה". *[אחי"ה ע"כ הועתק מפי' ר"ח (שנדפס בכמה טעיות בש"ס ווילנא) שפי' כן על שובט הרי הוא בכלל מיסך מדקדק בכלל אורג (שבת ע"ה:) ויען שרבינו הביא זה הציון בע' שבט א' ופי' (בקצת שנויים קטנים) כמו כן לכן אולי נשמט מראה מקום על דברי הש"ס דשבת ע"ה: כמו שהעיר לנכון בעל ל"ע במ' שבת צר ס"ו: או י"ל כי רבינו ראה הפי' בענין כרכד בפי' ר"ח שהביא בדף ע"ה: והעתיקו כאן אף אם עיקר הפי' סובב על דף ע"ה: ודע כי בפי' ר"ח שם הודפס בטעות כרכר וצ"ל כבערוך בדפוסים (ולא כבכ"י) כרכד והוא הסמיכות מן הנפרד כרכית (כצ"ל ולא כרכית) שהביא רבינו בערך הנוכחי וידוע כי על רוב נכנתה בדר"זל מלה יונית מהסמיכות ולא מהנפרד ובש"ס בבלי ובכ"י ערוך אי' בט"ס ברי"ש בסוף וכ"ה כרכר בטעות בירו' שבת פי"ז דט"ז: וירו' תרומו' פ"ח דמ"ה ע"ד ובספרי ראה פ' צ"ז אבל לנכון כרכד בירו' שבת פ"ח ד"יא: ובירו' שם פ"א עיין הערה 3 ובירו' ע"ז ספ"ג דמ"ג ע"ג. ובעה"ק שנ"ב פי' דומה למחט של שקאין שטריק נאדי"ל או הוא שפול' בל"א וכיון ללא"ש Strick-nadel, Spule ובאמת גם ל"י הנ"ל פירושה Haar-nadel, Spule — [

☞ כַּרְכֵּדוֹן (בל"י הרשום' בע' כרכד פי' אבן טובה (Karfunkelstein מד' שמות רבה פרשת וזה הדבר אשר תעשה (ס"פ ל"ח) לוי יקינטון יהודה כרכדון פי' בל"ר מין אבן טובה. *[אחי"ה בע' כרכד הארכתי עש"ה ור"ב הגיה במקום ברדינון של נוסחאות כרכדון והוא אבן טובה הנ"ל וכ"ה בל"ס כַּרְכֵּדְנָא ועיין רימ"ז בט"ר ח"א 24 אולם יש לקיים הגי' בדל"ת כרכדנא עיי"ע הנ"ל ומ"ש] —

* כֶּרְכּוּז בחולין נ"ט: עיזא דכרכוז לדעת רימ"ז בט"ר ח"ב 100 שם מקום Κερχίς אבל עיין גי' רבינו בע' כרבין ומ"ש.

1 כְּרוּכָה (פי' מלשון כָּרַךְ א' והושאל לבני מעיים (das Gewundene, Gewickelte, der Darm בריש ויק"ר פרשת טוב מלא כף נחת (פ"ג) מכריסה לכנת מעיא ומכנת מעיא לכרוכא קטינא ומכרוכא קטינא לכרוכא עביא. — (א"ב אלו דקין של בני מעים והם כרוכים ונבדלים אצל הרופאים לעבים ולדקים). *[אחי"ה לפי זה כרוכא קטינא der Dünndarm. כרוכא עביא Dickdarm וא"כ שייך לע' כרך א' ובנו"ג מכריסא לבי מעיה מבי מעיה לכרוכת קטינא וכו' ובקהל"ר פ' החכמה הגי' בנת מעיא וצ"ל כנת מעיא כראי' לנכון בילק' קהלת רמז תתקע"ו ועיי"ע הדורא וע' כנת ומ"ש. — ירו' ר"ה פ"א דנ"ז: וצם תרין יומין אפסק כרוכה ודמך פי' שנפסקו בני מעיו ומת ובירו' חלה פ"א דנ"ז רע"ג בט"ס אפסק ברוכה. — ודע כי בל"ע זפק של עוף נקרא كَارِجَه מל"פ كَرَاجَه ואולי יש איזה יחס ביניהם] —

2 כְּרוּכָה (מין חגב) ואת החגב למינהו (ויקרא י"א י"ז) תרג' ירושלמי כרוכה לזנוהי[10]). *[אחי"ה בנו"ג כרזבא והיא כמו כרזוב עיי"ע וכבר הגהתיה שצ"ל כרזוב ואולי בספרי רבינו גי' מוטעת היתה וצ"ל כרזבה. — ובסדר הערכים נגררנו אחר דפ' אמ' אבל בדפוסי' הישני' נכלל זה הע' בסוף ע' הבא אח"ז] —

כּוּרְכְּיָא (בל"ע كُرْكِي והקבוץ كَرَاكِي בל"ר Kranich (grus בפ' האיש מקדש בו בגמ'[11]) האיש מקדש את בתו (קידושין מ"ד סע"א) ריש לקיש צווח כי כורכיא[12]) ויצאה והיתה וליכא דמשנה[13])

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה ברפ' וויניצ' אבל בשרפ"ע נשמט מן ובפ' כל הכלים. [2]) וכ"ה בע' מלגז ובתוספתי' שבת פ"ט (י'). [3]) בשבת ובספרא ובכ"י ערוך בכאן ובע' שבט א' ובתוספתי' שבת הנ"ל הגי' בכרכר וצ"ל בדלת. [4]) בכ"י ו"ו ול"ד כרכר. [5]) בכ"י ו"ו כורכירי וצ"ל כורכידי ובכ"י ל"ד בלעז כורכורי. [6]) כ"ה נכון גם בע' שבט א' ובדפ"ע בכאן להפרק ובפי' ר"ח הועתק בטעות ומדנחם (!) להתפרק. [7]) וכ"ה בפי' ר"ח וכצ"ל בע' שבט במקום ונפתח שער. [8]) וכ"ה בכ"י ש"ס בשבת ע"ה: אבל בנו"ג מיסך וכ"ה בפי' ר"ח. [9]) כ"ה בדפ' אמ' ובד' וויניצ' ולהדחק ובע' דק ב' אי' כדי להדחק ולהלחץ ובערוך דפ"ר פיז' ובאסיל בע' הנוכחי: להידבק ולהלחם וצ"ל ולהחלץ אבל בפי' ר"ח יותר משובש כדי להרחיק ולהחלם וצ"ל כבערוך בע' דק כדי להדחק ולהחלץ. [10]) כ"ה בכ"י ו"ו ובנו"ג לזניה ובדפ"ע למינה. [11]) כ"ה בדפ"ר. [12]) וכ"ה ברד"ק שרש סוס ובנו"ג כי כרוכיא. [13]) בנו"ג דאשגח.

ביה. וסים ועגור (ירמי׳ ח׳, ז׳) תרג׳ וכורכיא וסנוניתא [1]. — (א״ב כן בל׳ יוני והוא עוף כמו עורב). *[אחי״ה ר״ב כיון לל״י κόραξ עורב וכ״ה ברמ״ל והנכון כי הוא מל״ע הנ״ל וכן פירש״י תרג׳ של עגור (ירמי׳ שם) גרואה בלע״ז = Kranich grue אבל כפי׳ בירמי׳ הביא זה התרג׳ על מלת סיס וא״כ כצ״ל גם בפירש״י בקידוש׳ אבל מרד״ק שרש סוס ומפי׳ לירמי׳ מוכח כי לפניו היה ככר בפירש״י בקידושי׳ כדאי׳ לפנינו ובכתאב אלאסול לר׳ יונה (477 בהוצ׳ נייבויער) פי׳ ג״כ כורכיא מל״ע הנ״ל והביא ראיה מתרג׳ ירמיה שם. ובספר אהבת עולם לר״ש אלגזי גרס כורכיא וזה רמז לגזרת ל״ר corvus עורב (לעוויזאהן זאאלאגיא 169) אבל אם גם היתה גירסתו כורכיא בכף י״ל שהוא ל״פ كراك עורב ועוד בל״פ كرغ Krähe — ירו׳ דמאי פ״ב דכ״ה רע״ג בהדא כורכיא ט״ס וצ״ל סירקי כדאי׳ בירו׳ דמאי פ״ג דכ״ג ע״ג ובירו׳ ב״מ פ״ה ד״י ע״נ] —

* כַּרְכִיתָא כמו כריכתא מן כרך א׳ עיי״ע גרגתני א׳ ח״ב שנ״ד וע׳ נעתא.

* כְּרְכְתָּא עיי״ע כרך א׳.

כַּרְכּוֹם (בל״מ ובל״ס כּוּרְכְּמָא מל״פ كَرْكُم ובל״ע كُرْكُم בל״י ורו׳ κρόκος, crocus, Safran והפעל ממנו כַּרְכֵּם mit Safran färben) כורכמא רישקא (שבת ק״י. ב״מ ק״ז:) בע׳ רשק [2]). סירקן או כרכמן (כלי׳ פט״ו מ״ב) בע׳ סרק (ו׳). בסוף פרק א׳ [3]) דחולין (כ״ה.) לשבץ לגרר [4]) ולכרכם ולהטיח. שבלת נרד וכרכום בפ״ק דכריתות בגמ׳ המפטם (כריתות ו׳.) *[אחי״ה וכ״ה בירו׳ יומ׳ פ״ד דמ״א ע״ד. וכנ״ה בב״ק פ״א. ירו׳ סנהד׳ פ״ב ד״כ רע״ג ירו׳ ב״ב פ״ה דט״ו. שדה מליאה כרכום והקבוץ ירו׳ ברכות פ״ב ד״ה רע״ד מליאה כורכמין, ירו׳ ב״ב ספ״ט די״ז: זורעין כורכמין בכרם. ירו׳ מעשרו׳ ספ״ה דנ״ב. כרכמין [צ״ל כורכמין] מהו שיהו מותרין משום ספחין. תוספת׳ מעשר שני פ״א בכ״י אירפ׳ כרכום (והוא במשקל ל״י). נדה י״ט. כקרן כרכום עיי״ע בר ב׳ (ח״ב, קס״ד:). שבת קל״ט סע״א עיי״ע כשות — ותרג׳ אהלים (משלי ז׳ י״ז) כורכמא וכ״ה בפשיט׳. ועיי״ע כורקמא במו״ע — ומזה הפעל כרכם וכגי׳ רבינו אי׳ בחולי׳ הנ״ל גם בפי׳ רגמ״ה כ״י עיין מ״ש בע׳ כרכב ועיין ר״ש בכלי׳ שם שהביא גי׳ הערוך. ושם מפורש או כרכמן בשם הגאון וז״ל שייפה אותן הכלים בכרכום וכונתו לפי׳ רה״ג בכלי׳ (בסד״ט צד 11) ושם אי׳ כלומר שיפה אותן הכלים בכורכום ע״כ ועיי״ע סרק ו׳ ושם הובא עוד כלי׳ פכ״ב מ״ט ועיי״ע כפת ד׳. — והרכה בצרוף פנים וכפרט בנתפעל ועניננו מראהו נעשה אדום ככרכום מפני בושה או עצב ירו׳ כלאים פ״ט דל״ב: ירו׳ כתובות פי״ב דל״ה. ב״ר פל״ג נתכרכמו פניו של רבי. ירו׳ סנהד׳ פ״א די״ט. נתכרכמו פני ר׳ שמעון, ירו׳ קדושי׳ פ״א דס״א: ירו׳ פיאה פ״א דט״ו ע״ג פסיקת׳ רבתי פכ״ג נתכרכמו פניהן של רבותינו, ועיי׳ עוד יתר דוגמאות בע׳ כרם ה׳ ועוד עיי״ע כרכם אחר ע׳ כרכמית אבל כאן עיקר מקומן] —

☞ כַּרְכּוֹם (= כרקום ע״ש Umschanzung, Bollwerk) תרג׳ ובנית מצור (דברים כ׳, כ׳) ותבני כרכומין עיי״ע כרקום. *[אחי״ה ובע׳ כרקום א׳ פי׳ ר״ב. ובכ״ף הגי׳ גם במתורגמן וכ״ה בכ״ף בתרג׳ איכ׳ א׳, י״ט ובנו כרכומין אבל בערוך הביא בע׳ כרקום תרג׳ דברי׳ בקו״ף וכ״ה לפנינו] —

☞ כַּרְכּוֹם (= בל״י χάλκωμα (התואר מן χαλκός) מן נחושת was aus Kupfer ist) תרג׳ יצוק נחושה (איוב כ״ח, ב׳) יתיך כרכומא. פי׳ כלכומא בל״י נחושה. *[אחי״ה וכן תרג׳ נחושה (שם מ׳, י״ח) לפי׳ גי׳ כ״י אצל הח׳ לעווי וכן בנו״ג בתרג׳ שם כ׳, כ״ד; ומ״א, י״ט ותרג׳ תהלי׳ י״ח, ל״ה. ובהעתקת ע׳ זקנים באיוב שם וכן בבראשית ד׳, כ״א; שמו׳ כ״ה, ג׳ אי׳ χαλκός] —

כַּרְכְּמִישׁ (עופרת Blei, Bleierz) בעט ברזל ועופרת (איוב י״ט, כ״ד) תרג׳ בקלמוס פרזלא וכרכמישא. *[אחי״ה וכ״ה בתרג׳ ירו׳ א׳ לבמד׳ ל״א, כ״ב להעתקת העפרת והוא בל׳ סנסקריט kriku וממנו בל״פ قرقسون ומלת מיש הוא ל״פ ميس נחושת עיי׳ פערלעס במ״ע מהרז״ף חט״ז ש״א — בכ״י ש״ס פסחים קי״א רע״ב כרכמושא ט״ס עיי״ע כרמשא — ועוד עיי״ע הבא אח״ז] —

* כַּרְכְּמִית (שם שפחה אחת) ברכו׳ י״ט רע״א מעשה בכרכמית שפחה משוחררת בירושלים וכו׳ וכ״ה בעדיות פ״ה מ״ו ובילק׳ נשא רמז תש״ו ובירו׳ סוט׳ ספ״ב די״ח: ובמד״ר פ״ט

---

[1]) כ״ה בדפוסים הישנים בכאן ובע׳ שפנין אבל בד׳ וויניצי׳ חסר בכאן וכורכיא ובד׳ אמשי׳ חסר וסנוניתא. [2]) ע״ש ומ״ש ועוד עיי״ע מרקא ג׳. [3]) כ״ה לנכון בדפ״ר והפשיטו מדפ׳ פיזי והלאה פרק אחרון וצ״ל פי׳ אל״ף היינו פי׳ קמא וכ״ה לנכון בע׳ גלם א׳, שבץ, שף ב׳, טנס. [4]) וכ״ה בר״ש כלי׳ שם בשם הערוך וכ״ה לפנינו ובדפ״ע לגדר וכ״ה בע׳ שבץ.

אי' כורכמית ובע"י הראשון בעדיות בכרמית, ובגליון הש"ס כ"י בברכו' (אצל ד"ס צד מ"ה: בכרכמיש וט"ס כי אי אפשר לומר שהוא שם העיר (ישעי' י', ט) עיי"ע קרקסיון, אבל עיין פירש"י בברכות שם.

כַּרְכֵּם (מהשם כרכום א' פי' נשתנה פניו ככרכום מרוב צער sein Gesicht ist safrangelb geworden) בילמדנו (ויקח קרח פרשת קח את המחתה) [צ"ל בחקת פרשת קח את המטה] (עיין ילקי' שם סוף רמז תשס"ג) והוא מכרכם פניו כנגדן ונשבע שאינו מוציא להם אלא מאיזה שהוא מבקש. — (א"ב פי' בל"י פועל הנעת הראש כמו כרכש). *[אחי"ה ר"ב לא דק כהוגן ורמ"ל טעה להעתיק על פיו והח' לעווי גזרו מל"י κιρκόω והוא חג חוג ואין ענינו לכאן אבל בלי כל ספק עיקר הגי' כדאי' בכ"י ו"ו וכבדפוס וויניציא כרכם במי"ם ולא כשאר דפוסי הערוך כרכס בסמ"ך וטעות זו נולדה יען שהיה רבינו מסדרו אחר כרכמיש והיו סבורין שצ"ל כרכס לפי סדר האותיות ורבינו היה מסדרו כן כי נעלם מעיניו הוראת המלה כפי גזרתה והראיה שלא כלל מליצה נתכרכמו פניו בסוג ע' כרכום כי אם בע' כרם ה' ע"ש. והראיה שעיקר הגי' מכרכם פניו כבדפוס וויניצ' ופירושו כמו נתכרכמו פניו מגי' הילק' הנ"ל שהביא זה הילמדנו בזה"ל אמרו ליה (למשה) מזה אנו מבקשין אם מן הסלע הזה אי אתה מוציא אף מן אחרת אין אנו מבקשים ונתכרכמו פניו כנגדן ונשבע שאינו מוציא להם מים אלא מאותה שהוא מבקש ע"כ] —

* כֶּרְכְּסָא (מל"י κέρκος זנב עיי"ע כרכש ב' במו"ע ומ"ש.

* כרוכסין? בירו' ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג לפי גי' הגליון בדפ' קראט' ואחריו נמשך הח' לעווי ופי' מה שפי' והנכון כגי' שלנו פרוכסין עיי"ע במו"ע שגרס כן על נכון ושם אביא ראיות לזו הגי'.

כִּרְכֵּר (מל"מ ענין רקוד tanzen ונגזר מל"ע كركر hin- und herfliegen, sich hin- und herwenden והושאל אצל רז"ל לעקיפין Umschweife machen) בב"ר פרשת כ' אל האשה אמר ובפרשת מ"ו (לפנינו ס"פ מ"ה) והוא יהיה פרא אדם, ובפרשת ס"ד (לפנינו ס"ה) שני גוים בבטנך ר' אבא בר כהנא בשם ר' בירי[1]) כמה כירכורין כירכר להשיח עמה שנאמר (בראשית י"ח, ט"ו) לא כי צחקת. — (א"ב ל"מ (ש"ב ו', ט"ז) (מכרכר ומפזז) [צ"ל מפזז ומכרכר]). *[אחי"ה וכן שם בפסוק י"ד מכרכר בכל עז ופי' רד"ק שרש כרכר פירושו מרקד ע"כ ובאמת בא תמורתו בדה"י א' ט"ו, כ"ט מרקד וכן פי' רד"ק ובכרכרות (ישעי' ס"ו, כ') לפי שברוב קלותם ומהירותם דומים שמרקדים ע"כ וכ"ה בכתאב אלאסול לר' יונה ז' גנאח 337 ול"נ כי ל"ע הוא ובהוראה ראשונה פי' كركر רץ וא"כ כרכרות הם גמלים קלי המרוצה Drommedar וכן בל"פ كاركر בהמה ממהרת לרוץ ומזה הענין נ"ל בפסוקת' רבתי י' הדברות פ' קמייתא פ' כ"א (צד ק' בד' וויען) למלך שהיה עומד ומכרכר על פתח פלטין שלו וכו' עד כך היה הקב"ה כשעמד ומכרכר על הר סיני וכו' פי' ענין רוץ ושוב ועסק בענין hin und her eilen, hin und her flattern ובהשאיל' נאמר כמה כירכורין כירכר או בירו' סוט' שם כמה כירכורי כירכורים הקב"ה כלומר הרבה עסק בענין רץ ושב ועושה עקיפין. ותרג' לישעי' תושבחן והוא מגליון בא להורות על מלת ובכרכרן בראותו בעל הגליון כי תרג' מכרכר: משבח — כרכר חולי' כ"ה רע"ב צ"ל כרכב עיי"ע. כֶּרְכֹּר ט"ס וצ"ל כֶּרְכֹּד] —

כַּרְכֵּשׁ (נרדף עם כשכש ע"ש ופי' ענין תנועה ונדנוד schütteln bewegen) בר"ג דפ' המוציא יין (שבת ע"ז:) ובעיא לכרכושי בקי. בר"ג דפ' מי שמת[2]) (ב"ב קמ"ב סע"ב וקמ"ג רע"א) ובר"פ יוצא דופן בגמ' כל הנשים (נדה מ"ב סע"א) זיל לגבי דר' אבין[3]) דאסברתה[4]) ניהליה וכרכיש ביה רישיה בי מדרשא. בהלכה קמה דפ' הדר (עירובין ס"ה רע"ב) יתיב רבה ורב יוסף בשילהי פירקיה דרב ששת ויתיב רב ששת וקאמר כמאן אמרה רב לשמעתיה כר"מ[5]) כרכיש ביה[6]) רישיה, כלומר ערבו לו דברי רב ששת והודה לו. — (א"ב פי' בל"י פועל הנעת הראש להודות דבר מה או למאנו). *[אחי"ה לזה הפי' כיון גם בע' כרכם וכפי גירסתו כרכם אבל

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו א', ובכ"י ו"ו בי ביריי ובכ"י ה"ב בריי ובדפ"ע בירי וצ"ל בירי וכ"ה בב"ר פ' מ"ה ושם אי' ר' אבא בשם ר' בירי וצ"ל ר' אבא בר כהנא בשם וכו' וכ"ה בילק' לך לך ר' רמז פ', ובב"ר פ"ב אי' בשם ר' יצחק ובב"ר ס"פ מ"ח בשם ר' אידי וכ"ה בילק' וירא רמז פ"ב. ובלי כל ספק גי' ר' בירי עיקר וכ"ה בירו' סוט' רפ"ז דכ"א סע"ב א"ר בא בר כהנא . . א"ר בירי וכו' ובמבה"י לא מצאתיו וכן לא ראיתי ביוחסין ובסד"ה. [2]) כ"ה נכון בדפ"ר ומדפ' פיזי והלאה. בט"ס מי שמתו, ובד' באסיל ואמי עוד: בברכות ונ"ב כ"ב! [3]) כ"ה בב"ב אבל בנדה זיל שייליה לר' אבין. [4]) וכ"ה נכון בב"ב בדפ' וויניצ' רפ"ח ובנו"ג בט"ס דאסברתא ובנדה דאסברית. [5]) בדפ"ר לי'. [6]) בנו"ג רבה.

בל"י לא מצאתי סעד לפירושו כי אם בל"ע בשווי כרכש למלת כשכש ע"ש ובע' כרכשתא ב' ובאמת בשבת ע"ז: הגי' בכ"י ש"ס לכשכושי, ובפי' רגמ"ה כ"י לב"ב גרס קירקש בה רישא ע"כ וכמו שכשכש אחד הוא עם קשקש כן כרכש אחד הוא עם קרקש עיי"ע. וכולם ענין נדנוד ותנועה הם ורק בהשאילה פי' הודה כלומר הניע ראשו להודות וכדמוכח מהוריו' ג' רע"ב לפי גי' כ"י ש"ס ותוספ' הרא"ש דכרכש ברישיה ובנו"ג כגון שהרכין בראשו, ובפי' ר"ח כ"י (בקובץ כ"י אנג'. דף קכ"ד) הביא שתי הגירסאות — ולפי' ההמשך פירש"י בעירו' ורשב"ם בב"ב כרכש הודה, אבל בשבת שם פירש"י לכרכושי להבריח וי"ל כי בשבת ענין המלה כמו كركس בל"ע פי' הרחיק ורדף wegtreiben והיינו הבריח] —

כַּרְכַּשׁ (פי' חלחולת שבקצה המעיים אולי מל"ר אמצ' carcasium, carcosium עיין Ducange) בפ' הרואה בגמ' לא יקל (ברכות ס"ב.) ובהגדה דהנזיקין (גיטין נ"ז.) אתא דרקונא[1] ושמטיה לכרכשיה. בס"ג דפ' המוציא יין (שבת פ"ב רע"א) דהאי כרכשיה[2] אתלת שני יתיב. בפ' אלו טרפות בגמ' נקבה הקיבה (חולין מ"ט סע"ב) דכרכשא ודטרפשא דלבא[3]. בפ' גיד הנשה בגמ' שולח אדם (שם צ"ה סע"ב) ר' חייא בר אבין איתבד ליה[4] כרכשא ביני דני[5]. בפ' כל הבשר בסוף הלכה הכחל (שם קי"ג.) הדורא דכנתא ומעיא וכרכשא[6], פי' הוא המעי הדבוק בפי הטבעת. — (א"ב פי' בל"י זנב וגם פירושו טבעת שהוא סוף המעי הנדבק בפי הטבעת — ובמדרש אסתר פ' ביום השביעי וכרכס (אסתר א', י') ר' שמואל בר נחמן אמר כרכס לשון יוני הוא). *[אחי"ה ר"ב כיון לשתי מלות יוניות κέρκος זנב κίρκος, κρίκος טבעת אבל מלה אחרונה אין ענינה טבעת שהוא בסוף המעי. ורש"י פי' כ"מ כרכשא טבחיי"א והוא החלחולת וכן פי' רבינו בע' חל י"ב ע"ש וא"כ כרכש אולי מל"ר הנ"ל. — ומ"ש ר"ב בענין מד' אסת"ר קטוע הוא וז"ל המדרש שם וכרכס כרכסא כתיב. ר' שמואל בר נחמן אמ' לשון יוני הוא היך מה דאת אמר כרכסון ע"כ וקישה להלמו כי במקרא גם לפנינו כתיב וכרכס לכן דעתי שדרש זה השם הפרטי מל"י האמצ' κοραχὶς שפי' נערה בתולה וכרכסא הוא הקבוץ κοράχιες וחישב הדורש כי כרכס היה כותב הנערות הבתולות להביאן אל המלך או לשמרן וזה יאות לו בהיותו סרים המלך וכן דורש שם זתר זנות ראה של אותו רשע. ורשב"ן דרש כרכס מל"י κουρίξ הנחתך מפעל κουρίζω, abschneiden] —

כַּרְכֻּשְׁתָּא (מל"ס כְּכוּשְׁתָּא בהשמטת הריש Wiesel) בהגדה דמגילה (י"ד סע"ב) חדא שמה זיבורתא וחדא שמה כרכושתא. בהגדה דהשוכר את הפועלין (ב"מ פ"ה רע"א) הוו ישרו[7] בני כרכושתא הוה קא מכליא[8] להו. בחלק בגמ' דארבעה הדיוטות (סנהדרין ק"ה סע"א) כרכושתא ושונרא עבדו יומא טבא[9] מתרבא דביש גרא[10]. החלד והעכבר (ויקרא י"א, כ"ט) תרג' ירו' [א'] כרכושא ועכברא. — (א"ב פי' כרכוש בל"י חלד ועכבר שדה). *[אחי"ה כונתו לל"י κέρκος והנכון שהוא ל"ס וכן העתיקה הפשיט' חלד ככושתא ובסורית הוכפלה אות ראשון ובל' שומרוני הוכפלה אות שלישי כשושתה וכן העתיק תנשמת (ויקרא י"א, ל') ובאה"ת לסנהד' שם גרס כרשושתא — והעתקת שם חלדה הנביאה כרכושתא ועיי"ע זבורא ח"ג רס"ז: ומ"ש] —

כַּרְכַּשְׁתָּא (פי' זוג Schelle, Klingel עיין בפנים) בפ' שור שנגח את הפרה בגמ' סמוך כסהו הראשון[11] (ב"ק נ"ב רע"א) מאי משכוכית[12] כרכשתא פי' כבש גדול שתלוי זוג בצוארו והולך בראש העדר. ירושלמי בר"ג דפ' קמא דקידושין בהלכה בהמה גסה (דף ס' רע"ב) מאי משכוכית [אית דאמרי] חוטרא ואית דאמרי שרקוקיתא ואית דאמרי נגדתא[13]. ירושלמי בר"ג דפ' חזקת הבתים (רפ"ג די"ג ע"ד) מאי משכוכית אית דאמרי[14] חוטרא ואית דאמרי פנדורא[15] ואית דאמרי תיישא רבא. — (א"ב בנוסח' גרים קרקשתא ופירש"י זוג שמקרקש

---

1) כ"ה בכל כ"י ערוך וכ"ה בעי' דרקון. 2) בנו"ג כרכשתא אבל מתוך פירש"י מוכח: כרכשא. 3) צ"ל כדאי' בעי' טרפש ע"ש. 4) כ"ה בדפ' וויניצי' ובנו"ג איתבר ובכ"י ו"ו אייתר ליה. 5) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ובדפ' וויניצי' וכ"ה ברי"ף ובראש, ובשדפ"ע ובנוסח' בט"ס דיני. 6) בנו"ג תרגמא אכרכשא ומעייא והדרא דכנתא אבל מפירש"י מוכח הסדר כבערוך. 7) בנו"ג ובילקי תהלים ר' תתפ"ח הוה שריא וברש"י שריין. 8) בנו"ג וקא כנשא. 9) בנו"ג הלולא וכ"ה בילק' ריש בלק. 10) כ"ה לנכון בדפ"ר ופיז', ובד"א גד ובדפ' וויניצי' גדיא. 11) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד. 12) Leithammel; 13) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב וכ"ה בירו' ובדפ"ע איכא דאמרי אבל סגנון הירו' אית דא'. 14) בנו"ג אית דאמרין וכ"ה בכ"י ו"ו. 15) בכ"י ה"ב פנרורא וט"ס הוא עיי"ע פנדורא במו"ע ושם הובא גם הציון מירו' ב"ק ספ"ט ד"ז ע"ג והוא ל"י φάνδουρα, πανδοῦρα כלי שיר ובעל הגליון בד' קראטאשין טעה בפי'.

בו לפני העדר). *[אחי"ה אבל ממה שכתב רש"י קרקשתא גרסינן מוכח כי היה לפניו גם כרכשתא וכ"ה בע' משכוכית וכ"ה באמת גי' הרי"ף[1]) וגזרת המלה לפע"ד מל"ע خشخش פי' השמיע קול כזוג וא"כ כרכשתא כמו כשכשתא או קשקשתא עיי"ע כרכש א'] —

כַּרְכְּשָׁתָּא (הקבוץ מן כרכש בל"י κροκύς, κροκίς בל"פ كرك wollige Flocken, Fransen) בריש בבא מציעא (ז'.) מתניתין[2]) דתפיסי בכרכשאתא[3]) נימין שבקצותיה ובלע"ז ציר"י. — (א"ב כרוכיש פי' בל"י חוט ונימא). *[אחי"ה והוא ל"י הנ"ל והלעז הוא ל"ר Fransen, cirri חוטין שעוזבין האורגין בבגד אחר האריגה ועיין צמח דוד זה הערך. ור' יונתן (הובא בשט"מ) פי' בכרכשא בציציות שבראשי הטלית ע"ש ורש"י פי' בגרדין שבשני ראשין שקורין ברניי"ש ע"כ וצ"ל פרינ"ש franges עיי"ע גרד (ח"ב שנ"ו הערה ב'), והמלה האשכנזית Franse נגזרה מל"פ پرزه בזו ההוראה] —

כָּרַם (לפע"ד נולד מל"פ خرمن קביצה וכרי Haufen, Schichte וממנו הפעל anhäufen, aufschichten) בפ' אמר ר"ע בגמ' מנין לפולטת (שבת פ"ח:) בכרמי עין גדי (שה"ש א', י"ד) מי שהכל שלו יכפר[4]) לי על עון גדי שכרמתי לי מאי משמע דהאי כרם[5]) לישנא דמיכבש[6]) הוא אמר מר זוטרא בריה דרב נחמן כדתנן בהכדור פ' כ"ג בכלים (מ"ד) כסא של כובס שכורם עליו את הכלים[7]). פי' מקפל[8]) את הכלים ומניחן עליו ומשים מכבדות מלמעלה. *[אחי"ה וכ"ה בגוף הפי' בפי"מ לרמב"ם ור"ש ושם מסדר עליו ובפי' רה"ג הובא א"ד קורם ופי' וטוען ורש"י פי' כרמתי: אספתי — וכנ"ה בתוספת' כלי' ב"ב ספ"ב ג' מטות הן העשויה לישיבה טמאה מדרס (שמוכרין) [צ"ל שכורמים] עליה כלים טמאה טמא מת. תוספת' מנחות פ"ט לא היו בוצרים ענבים וכורמין אותן וכו' ובכ"י אירפ' וכומרין] —

כֶּרֶם (מל"מ ופי' קבוץ נטיעות זיתים או גפנים הרבה במקום אחד Oliven-, Weinpflanzung, Weingarten) והושאל לישיבת הסנהדרין ביבנה die jamnensische Akademie; כרם רבעי Weintrauben im vierten Jahr der Pflanzung) בפ' יש נוחלין בגמ' האומר איש פלוני יירשני (ב"ב קל"א רע"ב) ובפ' ד' בכתובות (מ"ט.) זה מדרש דרש ר' אלעזר בן עזריה לפני חכמים בכרם ביבנה[9]). ובפ' החולץ בגמ' אחד[10]) בתולות (יבמות מ"ב:) אי הדר ביה ממתניתא דכרמא הדר ביה דתניא א"ר ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה שמעתי מפי חכמים בכרם ביבנה כולן צריכות להמתין שלשה חדשים. פי' משום מתניתא דכרמא הדר ביה ואמר אין הלכה כר' יהודה, וכן פרשו רב אחא דמן שבחא בשאלתות בוירא אליו (סי' י"ב)[11]). ירושלמי בסוף הלכה קמ' דפ' תפילת השחר (פ"ד ד"ז רע"ד) וכי כרם היה שם אלא אלו תלמידי חכמים שהיו עשויין שורות שורות ככרם[12]). פ"ה בכלאים (מ"א) הרי זה נקרא כרם (כל) [צ"ל דל][13]). כרם שהוא נטוע ערבוביא[14]). כרם רבעי

---

[1]) ושם תגי' משכונית וכן הוא משכוניתא בכתב יד ו"ו. [2]) כונתו מתניתין משכחת לה עיין שט"מ. ובנו"ג אמר רב פפא. [3]) כ"ה בדפ"ר ופיזי' ובשדפ"ע כרכשתא. [4]) כן הוא בב"י ש"ס וב"י ילק' ד"ס שבת צ"ד: ובנו"ג מכפר וכן הוא בפי' רה"ג. [5]) וכן הוא בכתב יד ש"ס ובפי' רה"ג ובר"ש כלים כורם ובנו"ג כרמי. [6]) בפי' רה"ג דכבשא ובכתב יד ש"ס דמכמש צ"ל כבכ"י א"פ דמכבש וכגי' הערוך ובנו"ג דמכניש עיין פירש"י. [7]) בכתב יד א"פ שבורם ובכלי' שהוא בורם ובדפוסי' בשבת שכורמים. [8]) בדפי' וויניצי' ובעה"ק שנ"ב בט"ס מקבל, ובב"י ו"ו פי' מקום שמקפל. [9]) וב"ה בירו' ברכות פ"ד ד"ז רע"ד אבל בירו' יבמות פט"ו ד"ד ע"ד אי' מדרש דרש ר' לעזר בן עזריה ובירו' כתובות פ"ד דכ"ח סע"ד מדרש שדרשה ר' אלעזר בן עזריה. [10]) כ"ה בב"י ו"ו וכ"ה בשאילתות וירא סי' י"ב ובנו"ג אחת. [11]) בכ"י ה"ב לי' מן וכן פרשו ובו' והחי' בעל הגיון שלמה דן מזה כי בצדק ליתנהו תיבות הנ"ל כי הרואה בשאלתות יראה דלא הוסיף בלום אלא כתב רק כפי דאי' בסוגיא וכמו שהעיר ג"ב הגרי"ב בהפשב"ע ודע עוד כי הגרי"ב שם התפלא על דברי רבינו בעל הערוך שאמר אין הלכה כר' יהודה ואמר כי מיבמות מוכח, שצ"ל ר' יוסי ובנראה מרש"י ותוספ'. אבל מה שנ"ל כי בדיוק רב כתב הערוך אין הלכה כר' יהודה כי רבינו גרס ג"ב ביבמות ר' יוסי מתיר ליארס ולינשא מיד כדאי' בעירובין מ"ז. ובכתובות ס': וא"כ ר' יהודה לא מתיר בלי המתנת ג' חדשים ולפי זה לפי המסקנא שהדר ר' יוחנן ממתני' דכרמא הדר ואין צריך להמתין ג' חדשים בודאי אין הלכה כר' יהודה כי אם הלכה כר' יוסי (ועיין תוספ' שם ד"ה הלכה) ועל זה היטב הביא רבינו משאילתות שם כי גם שם בפי' נאמר ר' יוסי אומר כל הנשים יתארסו חוץ מן האלמנה מפני האיבול ועל זה הביא הלכה כר' יוסי ושחזר ממתניתא דכרמא הוא חזר אבל בב"ז לבי נוקף לאפושי פלוגתא בין ר' יהודה ובין ר' יוסי עיין רש"י ותוספ' יבמות ד"ה ר' יוסי. [12]) ועיי' בספר המפתח לר' נסים גאון בברכות ס"ג: שהביא עוד ציון מפסחים ועל הירו' ביון גם רש"י בפי' בברכות ס"ג רע"ב ד"ה לכרם ובבתובות שם. [13]) ומפורש בירו' כלאים פ"ה דב"ט ע"ד ואיזהו כרם דל א"ד יונה דל בגפנים ועשיר בעבודות. [14]) וב"ה בע' ערב א' ושם מפורש. ודע כי כגי' רבינו אי' לפנינו בש"ס במשני' ובירו' אבל במשנ' אי' בטעות כרם (דל) שהוא

(ברכות ל"ה. פאה פ"ז מ"ו, תרומות פ"ג מ"ט, מעש' שני פ"ה מ"א ב', ג', ביצ' ה'. ושם: ר"ה ל"א: קידושין נ"ד: ב"ק ס"ט. ושם: עדיות פ"ד מ"ה, פרה פ"א מ"א) פי' כרם של שנה רביעית שנטע. *[אחי"ה כתב הרד"ק בשרש כרם ויקרא כרם זית מקום נטיעת זתים הרבה ביחד וכן דעת רז"ל (ברכות ל"ה. ב"מ פ"ז:) כרם זית איקרי כרם סתמא לא איקרי ונקרא כרם לקבוץ נטיעות זתים הרבה במקום אחד כמו שנקרא נטיעת הגפנים הרבה כאחד כרם.. וכן אמרו רז"ל (כלאים פ"ד מ"ו) כי נקרא כרם גפנים נטועות שתים כנגד שתים ואחת יוצאה זנב ובפחות מכן לא יקרא כרם ע"כ והושאל כרם לקבוץ החכמים שנתקבצו ביבנה וזה לפי שהם דומים בישיבתם שורות שורות כשורות הכרם והשם יתברך קרא כנסת ישראל כרם שנאמר כרם היה לידידי אלה דברי הרמב"ם בפי' משניות לעדיות פ"ב מ"ד וכן מצאתי בשהש"ר פ' כרם: כרם היה לשלמה אלו ישראל שנאמר (ישעי' ה', ז') כי כרם ה' צבאות בית ישראל וכו', ושם: דבר אחר כרם זו סנהדרין דתנינן תמן (עדיות שם) ג' דברים העיד ר' ישמעאל לפני חכמים בכרם ביבנה וקבלו דבריו וכי בכרם היו יושבין אלא זו סנהדרין שעשויה שורות שורות ככרם, היה לשלמה למלך שהשלום שלו ע"כ ואולי בחרו רז"ל זה הכנוי לתאר בו הסנהדרין ביבנה [1] אשר שמה קבץ רבי יוחנן בן זכאי אחר חרבן הבית שארית ושרידי התורה והיה כונן שם מפלט לכנסת ישראל (ועיין ד"מ למהרז"ף 64) וכן נקרא בדרך מליצה האל יתברך בעל הכרם ב"מ פ"ג: אבל גם במובן פשוט יכונה ישיבתם בסנהדרין: כרם כאמור שעשויה שורות שורות ודוגמתו עיי"ע אִדָּר (ח"א ל"ט) אסטרונגילון (שם קע"ז) גֹּרֶן (ח"ב, שס"ט:) אבל אז קשה למה לא תכונה ככה ישיבת הסנהדרין גם ביתר המקומות שגלתה הסנהדרין (עיין ר"ה ל"א.) ואולי יש כאן רמז בכנוי כרם לשם Ἀκαδημία מקום אשר שם הורה אפלטון ונקרא על שם איש Academus והיה המקום הלזה מקום שעשועים וכרם חמד נטוע באילנות אשר בצלם לָמדו ולְמדו ועיי' מכילת' (הובא בגיאג' לנייבויער 74) בצל של שובך ביבנה ועיי"ע יבנה וע' שבך, ואולי כרם רמז למלה פרסי' خرم מקום נאה ומשובח. וגם בל"פ נקרא מקום שנושאים ונותנין בחכמות אֲבָדוֹן פי' מקום ישיבה אשר שמה יתאספו אנשים הרבה עיי"ע בי אבידן (ח"ב, מ"ו והלאה) — והקבוץ כַּרְמַיָּא סוכ' מ"ד:] —

כרם (= כַּרְמָא שם הנהר עיין בפנים) בפ' אחרון דיבמות בגמ' ר' יהודה (יבמות קכ"א רע"א) ההוא גברא דאיטבע בכרמא ואסקוה אבי חיורי [2] פי' אלו שני המקומות על שפת נהר אחד. *[אחי"ה בנו"ג דטבע בכרמי ואסקוה אבי הדיא ופירש"י בכרמי שם העיר ע"כ ולדעת הח' נייבויער כרמא הוא נהר Corma על שפת טיגרים מזרחה אבל נהר הדיא או חיורי לגי' רבינו לא פירש ול"נ כי שניהם שמות נהרים הם בזוזיאנא כרמא הוא נהר גדול Karun או יותר רגיל Kuran (Korna) וכערך שש שעות ממקום Sabla יפרד הנהר והיה לשני ראשים שם האחד Hafar נשפך לנהר טיגרים ושם השני (Bahamshir) הולך עד לשון הים הפרסי עיין קדמוניות לאיראן להח' שפיעגעל ח"א 111 ולדעתי כרמא אחד הוא עם נהר הנ"ל וחיורי הוא אגף הנהר Hafar ועוד עיין מאננערט ח"ה ב' צד 310] —

כרם (= כְּרוּם לדעת ר"ב מל"י χρῶμα צבע Farbe וכ"ה בל"ס כְּרוּמָא ועיין בפנים) בפ"ק דברכו' בגמ' וחכמים אומרים (ו':) מאי כרום זלות (תהלים י"ב, ט') דברים שעומדין ברומו של עולם בני אדם מזלזלין בהן ר' יוחנן ור' אלעזר דאמרי תרויהו כיון שנצרך אדם לבריות פניו משתנות ככרום [3] מאי כרום כי אתא ר' דימי אמר עוף אחד יש בכרכי הים וכרום שמו וכיון שחמה זורחת [4] מתהפך לכמה גוונים. — (א"ב פי' בל"י צבע וגוון). *[אחי"ה וכר"ב פי' הח' לעווי אבל כבר עמד על זה הח' ברילל (פר"ש רעדענסארטען 54) כי לא תתכן זו הגזרה והעלה שהוא ל"י οἰνάς ובל"ר vinago ובל"ס כרמיונא [5] והוא עוף אחד (מין יונים מדבריים) שנוצותיו מסורקין בגוונין ונקרא על שם צבע היין שדומה לו בגוונו כדמוכח מסופר אייסטאטיאוס οἰνωπὸς τὸ χρῶμα עיין היאראזאיקאן לבוכארט ח"ב, 524 והלאה ולפי זה אולי אחת היא עם מזגא חמרא עיי"ע בת מזגא חמרא (ח"ב, רי"א) וכ"ה דעת לעוויזאהן אבל כרום פי' הוא ג"כ מל"י χρῶμα והוא צבוע של ב"ר

נטוע וכו' ועיין מ"ש בעל ד"ס לכלאים שם בענין רשימת עגול וכתיבה בגליון כזה: ס"א ל"ג שנמצאו במשניות עפ"י הגהה של תוי"ט. [1]) ומזה גם בתרג' קהלת ב', ד' אנציבית לי כרמין ביבנה. [2]) בכ"י ה"ב בי חורי ובכ"י ב"ר אבי חיזרי. [3]) וכ"ה בילק' תהלים ר' תרנ"ט ובנוסחת ב"נ אבל בנו"ג עוד שנא' כרום זלות לבני אדם ובאמת קשה להבינו והגמ' הביאו לפרושי מאי כרום עיין ד"ס ברכות צד י"א. [4]) וכ"ה בילק' ובב"נ ובנו"ג עוד: עליו. [5]) כצ"ל ולא כמו שכתב הה' הנ"ל כרמנולא.

הנזכר שם (זאאל' 183) והעתיקו Paradiesvogel, [Sonnenvogel —

כרם (רבינו לא פירשו ול"נ כי כולם שייכים לע' כרכום שממנו נבנה הפעל ובצרוף פנים פי' safrangelb werden) בב"ר פ' כ"א (לפנינו פ"כ) ויאמר ה' אל הנחש: נתכרכמו פני רבן גמליאל ולא יכול להושיבו. ובפרש' ל"ד (ל"ג) א"ל ר' חייא רבה והרי הוא בא נתכרכמו פני רבי א"ל ארונו הוא בא[1]) ובפרש' (מ"ו) [צ"ל מ"ז] (ולפנינו מ"ו וכן הובא בילק' לך לך ר' רמז פ"א) [2]) למטרונה שאמר לה המלך עברי לפני ועברה לפניו[3]) ונתכרכמו פניה. בפסק' דפרה אדומה (פסדר"כ צד ל"ח. וכ"ה בילק' ריש חקת) באותה שעה נתכרכמו[4]) פניו של משה הה"ד (קהלת ח', א') ועז פניו ישונה. בילמדנו ויחי יעקב (תנחו' ויחי סי' י') יצאו שמעון ולוי פניהם מכורכמין[5]) ופני כלם קבצו פארור דנחום (ב' י"א) תרגומו ואפי כולהון אתחפיאו אכרום אוכמין כקידרא. קדרתי שמה החזקתני (ירמי' ח', כ"א) תרג' אתחפיאו אפי אכרום אוכמין, כקידרא אישתממו אחדתני. ושעריה אומללו קדרו לארץ (שם י"ד, ב'). כל פנים קבצו פארור (יואל ב', ו'). *[אחי"ה רבינו הביא הפסוקים שלא כסדרם. ונראה שפי' רבינו נתכרכמו מלשון התרג' אבל אין זה מן השם כי אכרום בתרג' פי' מל"י χρῶμα של ע' הקודם והיינו צבע לכן הוסיף התואר אוכמין כלומר נעשה פניו מושחרות כקדירא אבל נתכרכם נבנה מן כרכום א' כאמור אבל בכ"ז נמצא ג"כ בהשאילה בענין שחרות בשהש"ר פ' אל תראני: קפחתו החמה על ראשו ונתכרכמו פניו וכו' והפכו נתלבן (שם). אבל הלשון אינו הגון כל כך ובאמת בילק' שהש"ר ר' תתקפ"ב חסר ואי' רק: נפחם בשמש וכו' עד שנתלבן. ונאמר זה הדבור במליצה על שנוי הפנים מפני צער בושה או רוגז עיין שהש"ר פ' כשושנה: נתכרכמו פניו (של ר' אלעזר) והלך לו אצל ר"ע רבו א"ל למה פניך חולניות. מדר' תהלים מזמור י"ח לעתיד לבוא הקב"ה מושיב מלך המשיח לימינו ואברהם לשמאלו ופניו מתכרכמין וכו' ובילק' ש"ב רמז קס"ב ופני אברהם מתכרכמות. ילק' מלכים א' ר' רמז קע"ו אברהם ויצחק פניהם מתכרכמין וכו' ויתר הדוגמאות עיין בע' כרכום א' ומזה הענין מה שהביא רבינו בע' כרכם ע"ש] —

כְּרוֹם (לפע"ד כרום ימא פי' צבע ים ותואר לאבן טובה Chrysolit, Edelstein von meergrüner Farbe) תרג' תרשיש ושהם (שמות כ"ח, כ' עיין שם ל"ט, י"ג; יחזק' כ"ח, י"ג) כרום ימא ובורלא פי' בל"י מין אבן טובה נקראת כרומא ואבן הים. *[אחי"ה ואולי כונת ר"ב על ל"י κρῶμαξ סלע ואיננו נכון וכונת התרג' על אבן טובה הנקראת χρυσόλιθος אשר גוונה כגוון הים (ואולי בתחילה היה כתוב כרום ימא פי' אבן שהוא מצבע זהב וים) עיין פליניאוס ל"ז, כ' probatissimi sunt ex iis (chrysoberyllis) qui viriditatem puri maris imitantur . . sed in fulgore excunte colorem aureum. וכזו המלה העתיקו ע' זקנים תרשיש (שמות כ"ח, כ; ל"ט, י"א) וכן העתיקו עקילס (ביחזק' א', ט"ז; י', ט') וכונת התרג' והעתקת השבעים ועקילס כי הוראת תרשיש בקצת מקומות גם ים עיין פירשט שהביא ל' סאנסק' tarischa פי' ים וממנו ל"י θάλασσα. ועוד היום נקרא מין אבן טובה Beryle שאין ערכה רבה aquamarin על שם צבע ים. ועוד אי' פעם אחת זו המלה בתרג' אסת' ח', ט"ו לביש מינקא דכרום ימא עיי"ע מנייק] —

כּוּרְמִיזָא (לדעת ר"ב אבן לירות בה עיין בפנים ולפע"ד אבן לבֵנה ורעפים מל"י κεραμίς וממנו בל"ם קרמידא ובל"ע قرميد Ziegelstein) תרג' באבן או באגרוף (שמות כ"א, י"ח) באבנא או בכורמיזא פי' בל"י אבן מוכנת לירות בה. *[אחי"ה כונת ר"ב על ל"י χερμάδιον (עיין ריכו"ז בט"ר א' קמ"ד) אבל אין נ"ל כי זו המלה רגילה רק במליצה ולא בפי המון העם כמו שהעיר על נכון הח' פליישער נגד הח' לעווי בעמת"ל ח"ב 457 אבל מה שהעלה הוא כי הוא בנין פרעל מל"ע كنز אחוז במלוא כפו דוחק הוא והנכון כי היא ל"י סורי' וערבי' הנ"ל כמו שהעירותי כבר בספרי על העתקה פרסית לריב"י טאווס 189

---

[1]) כ"ה בכ"י ערוך ;ובדפי' נשמט מן א"ל עד א"ל ואי' רק האמצע ובנו"ג א"ל ר' חייא רבה והרי הוא עומד בחוץ נתכרכמו פניו של רבי א"ל ארונו הוא ובירו' כלאים פ"ט דל"ב: א"ל הא רב הונא לבר נתכרכמו פניו של רבי א"ל ארונו בא ובירו' כתובות פי"ב דל"ה. א"ל הא רב הונא לכאן נתכרכמו פניו של רבי א"ל ארונו הוא. [2]) כי רבינו מונה פרש' אחת יותר מהשבון שלנו עיין מ"ש בהשחר שנה י' הוברת ו' ובאמת הביא רבינו מאותה פרשה שהיא לפנינו מ"ו ציונים בשם פ' מ"ז בע' אקיום, מגרף (לפי גי' כל הכ"י (ובדפ"ע בט"ס מ"ד)) גם ד', פסט (לפי גי' דפ"ר). [3]) כ"ה בכ"י אבל בדפ"ע לי'. [4]) ובמד"ר פי"ט בט"ס נתכרמו. [5]) וכ"ה בב"ר פצ"ט יצאו אף הם ופניהם מכורכמות.

(ועיין רימז שם) עפ"י פי' רשב"ם וספרא מעיד לזו הגזרה עיי"ע קרמיד ור"ב פי' שם כהגון פי' בל"י רעפים וכו' ע"ש וכן ענין كلوخ בל"פ אשר על ידו העתיק טאווס מלת אגרוף — וכנ"ה במדר' משלי כ"ב, ו' מתלא אמר לחכימא ברמיזא ולשטיא בכרמיזא עיין בלומענלעזע לה' דוקעס 78 ושם מתורגם בטעות ושעורו די לחכם רמז בעלמא אבל שוטה נוכח רק בראיות חזקות כרעפים. וכתיבה בחסרון וי"ו אחר כ"ף ראיה לגזרת המלה] —

כַּרְמֶל (ל"מ ונדרש כר (בחלוף רך) ומל מפעל מלל zerreiben או הורכב מן כר פי' כסת ומן מלא. כרמלית פי' מקום רחב ידים שאינו לא רשות היחיד ולא רשות הרבים ועיין בפנים) בפ' ר' ישמעאל בגמ' קצרוהו (מנחות ס"ו רע"ב) (ובסוף) [צ"ל ובסיפרא[1]) (פרק י"ד פרש' י"ג) פרשת ואם תקריב: כרמל (ויקרא ב', י"ד) רך ומל . . דבי ר' ישמעאל תני כרמל כר מלא[2]) פי' „שמלא הדגן בראש השבולת ככר שהוא מלא נוצה כלומר שהוא נתגדל כולו"[3]). כרמלית ומקום פטור בר"ג דשבת (ו'.) ירוש' בריש שבת (פ"א ד"ב סע"ד) תני ר' חייא כרמל רך מל[4]) לא לח ולא יבש אלא בינוני [ו]הכא לא רשות היחיד ולא רשות הרבים אלא כרמלית. *[אחי"ה בכל כ"י ערוך ובעה"ק שנ"ב נכלל הדבור כרמלית עם ע' כרמל ובדפ"ע הוא ערך בפני עצמו והנכון כב"י כי גם בירו' הנ"ל מפורש כרמלית מלש' כרמל עפ"י הדרש כר = רך ומל כמו שאי' לנכון בפי' קה"ע וז"ל פי' כרמל הכתוב בתורה היינו שנמלל ביד ואינו לח ולא יבש לגמרי אלא כשמוללין אותו ביד הוא מתרכך לגמרי וכ"ה במנחות וכ"ה בערוך בשם הירושלמי עכ"ל. וכצ"ל כר ומל בתוספו' שבת ו'. ד"ה כרמלית (עיין גליון הש"ס) ובתוספ' מנחו' ס"ד: ד"ה משום ופירשו שם דהוי כמו שמלה שלמה עיין בהפשב"ע ושם הובא פירש"י בכ"מ בענין כרמל. ונלפע"ד כי עיקר דרשם איננו כמו שמלה שלמה כי אם מהרכבת המלה כרם — מל והיינו ברמז על ל"פ خرم פי' רך לח וחדש neu, frisch ומן מל מלי מלילות מה שנמלל ביד, וזה מ"ש רש"י בשבת ק"ה רע"א ד"ה כרמל: גבי מנחת העומר כתיב גרש כרמל שמביאה כשהיא לחה בעוד שהזרע נפוח וכו' וכן בפירש"י לויק' ב', י"ד גרש כרמל גרוסה בעודה לחה וכו' ועיי' ראב"ע כרמל שהתבואה לחה ומלאה בקשין ע"כ ועיין ספרי בענין העתקה פרסי' לריב"י טאווס 309 והלאה ושם פי' העתקות הישנות וטאווס העתיק כרמל ע"י دلمل וזהו ג"כ בל"פ שבלת רכה אשר נמללה ביד. ועפ"י דברים אלה קשה להלום פי' כרמלית מל' כרמל אף בדרך דרוש וגזרתה נעלם ממני. ובפי"מ להרמב"ם שבת פ"א מ"א פי' בזה"ל ומפני זה נקראת כרמלית כאשה האלמנה שאינה בתולה ולא בעולת בעל כמו כן אלו הרשויות אינם רשה"ר ולא נשלמו בהם תנאי רה"י ויהיה אמתת השם כארמלית ע"כ ועיי' ג"כ בפי"מ לרע"ב שבת פי"א מ"א. — ובירו' שבת פי"א די"ג, מבואר המושג כרמלית בזה"ל: כל המעכב דריסה ברשות הרבים נקרא כרמלית. הקבוץ ירו' שבת שם די"ג: שתי כרמליות סמוכות זו לזו] —

* כַּרְמֶל, כַּרְמְלִי (מל"מ כרמיל Karmin, Scharlachglanz עיין פירשט ח"א, 631) ירו' סוכ' פ"ג דנ"ג ע"ד כשעוה וכשושנת כרמל. נדה כ"א רע"א השרוני נדון ככרמלי חי. תוספת' נדה ספ"ג היין השרוני הדומה לכרמלי.

כְּרוֹמַנְקְיָא (בל"י האמצ' χειρομάνικον כבלי יד ברזל Handeisen עיי' מיירזיאום 622) בפסיקתא דשובה (פסרר"כ צד קס"ב) וילכדו את מנשה (בחחים[5]) [צ"ל בחוחים] (דה"י ב' ל"ג, י"א) מהו (בחחים) [בחוחים] ר' אבא בר כהנא בכרומנקיא פי' נחשת של ברזל[6]) נקרא בל' יוני כרקומא. — (א"ב פי' בל"י כבלי וזיקי ידים). *[אחי"ה תתכן דעת ר"ב והוא בל"י אמצ' כאמור והורכב מל"י χείρ ומל"ר manica וברות רבה פ' ויאמר לה בועז אי' כירומניקאה ובירו' סנהד' שם בדפ' ויניצ' וקראט' כירומניקיא ובקצת דפוסי' במ"ם בבירי מניקיא ויתר שבושים בכ"י פסיקת' רבתי שם עיין הערת ר"ש באבער שם ושם מפורש לנכון מלה יונית עפ"י מה שהוגה בלוח הטעות, ולא העיר כי כ"ה רק בל"י האמצעית והוא תקן לנכון קרקומנקיא שאי' בשהש"ר פ' אתי מלבנון שצ"ל כירומנקיא. וכ"ה בתרג' דה"י שם כירומנקייה, וכן תרג' בנחשתים (דה"י ב' ל"ג ו') ואסרוהי בכירומנקיא

---

[1]) ובכ"י ו"ו: בפסי' וצ"ל בסיפ' וממנו נפשם בטעות בדפ"ע בסוף וצ"ל כמו שהגהתי. [2]) כ"ה לנכון בדפ' אמ' אבל בדפוסי' הראשונים כרמלא אבל גם בפי' רגמ"ה כ"י למנחות (בקובץ כ"י אנג' דף י"ח). אי' כדאי' לפנינו בש"ס בשתי תיבות. [3]) ע"כ הועתק מפי' רגמ"ה הנ"ל ושם אי' בתוך השבולת. ונוסח בספרא שלפנינו משונה בענין דבי ר' ישמעאל מגי' הש"ס ורבינו לא פליג ואולי לפניו עלתה גי' שתיהם בקנה אחד. [4]) ובנו"ג בירו' מלא. [5]) וכ"ה בירו' סנהדרין פ"י דכ"ח ע"ג. [6]) כ"ה בכ"י ה"ב, ובדפ"ע הנחשת.

וזה טעם נחשת של ברזל בערוך ועיין הגיון שלמה 24, אבל ממה שרמז רבינו על כרקומא שכיון למלת כרכום ג' מוכח שנעלם מעיני רבינו הוראת המלה עיין מה שכתב החי' לעווי בעמת"ר ח"א, 362 — ובפדר"א פמ"ג משובש כזה: ואחזו אותו במינקת ראשו!] —

כְּרְמְשָׁא (= כְּרוּמְשָׁא בל"ס והעתקתו בלא"ש Feig-bohne ולדעת רבינו הוא Spierlingsbaum) בפ' ערבי פסחים בגמ' לא יפתחו לו (קי"א רע"ב) אמרה ליה שידתין לבריה איזדהר מכרומשא פי' תרמוס סלבאטיקו. — (א"ב לא מצאתי מימרא זו בגמרא). *[אחי"ה לא מצא מפני שנ"ב ק"י אבל נמצא בדף קי"א רע"ב רק שם בט"ס בשתי תיבות וז"ל: אמרה לה שידה לברה פירחי נפשיך מכרו משא וצ"ל מכרומשא וכ"ה בד' ויניצ' ש"ח וביתר דפוסים הראשונים אצל ד"ס במקומו וכ"ה בכ"י א"פ ובכ"י מ' בט"ס בכרכמושא והוגה בטעות מכררמושא, וגי' שידתין אי' ג"כ בכ"י ש"ס מינכען א' וכ'. והמלה היא סורית כאמור, וכונת רבינו על ל"ע ترمس בל"י θέρμος עיי"ע תרמוס שפי' בלאי"ט lupino ורמ"ל טעה לחשוב כי הוא lupus זאב לכן העתיק כרמשא Wolf! אבל ממה שמוכח מגמ' שם שכרומשא מין אילן (כמו זרדתא עיי"ע) הוא אולי גם רבינו כיון למין אילן ויש להגיה במקום תרמוס או תורמוס כגי' כ"י או כמו ששיער החי' לעף (ספלנ"צ 287) קורמיש Spierling או כפי דעתי שורבא מלאי"ט sorbo עיי"ע גובירי ח"ב, ר"ל וע' עזרד] —

* כַּרְמַת (לפע"ד מל"ע كرمة Weinstock) תוספתא מנחות פ"ט אין מביאין לא מן הכרמת ולא מן הדלית אלא וכו' כ"ה בכ"י אירפורט (בהוצ' צוק"מ 526) ובדפ' מן הכדמת וצ"ל כריי"ש והוא כמו דלית וקנוקנת של גפן וכן בבונדיהיש (הובא בספלנ"צ ללעף 88) كرما עץ הגפן, והח' לעווי ציין המלה בע' כדמת וגזרה מל"ע והוא טעות וכבר השיג עליו החי' פליישער ומ"ש דוחק הוא מפני שלא ראה גי' הכ"י.

☞ כֶּרֶן (לדעת ר"ב מל"י χρόνος עת Zeit ולפע"ד מל"פ كران גבול מלי' ציגד Grenze, karana וא"כ בכרן יומא ביום מוגבל ומזומן an dem begrenzten, determinirten Tag) תרג' בעצם היום הזה (בראשית ז', י"ג) בכרן יומא דין ופי' כרון בל"י עת וזמן). *[אחי"ה והיה יכול לומר גם בל"ע قران פי' עת וזמן אבל לפע"ד ברור כי הוא ל"פ הנ"ל ופי' בכרן יומא ביום המוגבל ומזומן וכן פי' הרמב"ן בויקר' ל"ג, ל' וז"ל ומצאנו עוד שהזכיר הכתוב בעצם היום הזה בענינים נגזרים לעתים מזומנים ע"כ ודוגמתו בת"י כאשון מל"ע הרשום' בע' אשן (ח"א שי"ט) כלומ' בעת קבוע. אבל הרמב"ן במקום הנ"ל גורס בתרג' בקרן יומא הדין בקרנו של יום בגופו וכחו . . כי בעבור שהכח בקרנים יקראו גוף הדבר קרנו . . וי"ג בתרג' בכרן בכ"ף והכל אחד כי בכתוב כובע וקובע שוים וכו' ועיי' באוהב גר לרשד"ל 33 וכבר היה נתפלא אם היתה הגי' בימי הרמב"ן בקו"ף איך אבד זכרה ולא תמצא עוד באחד מן הספרים אשר בידינו היום ע"ש בכ"ז פיים כי נאמן עלינו הרמב"ן שלא העיד לנו עדות שקר ע"ש ולפי גזרה הנ"ל מל"פ היטב נגרוס בכ"ף כי בל"ע ופ' כתיבת האות ك מקבילה לאות כ"ף בל' עברי וארמי. וכל עצם היום ענינו בו ביום עיין רש"י לבראשית י"ז, כ"ג כלומר ביום המזומן ובזה נבין יומ' פ"א. בעצם היום הזה על עצומו של יום הוא מוזהר ואינו מוזהר על התוספת ופי' על עצומו כמו עצמו וכ"ה בכ"י ש"ס ב' א"פ ול"ד (ד"ס יומי' צד קל"ב) וכ"ה בפי' ר"ח הודפס בש"ס ווילנא] —

* כרנבו (שם הפרטי או תואר השם לאמתלאי' ב"ב צ"א. אמיה דאברהם אמתלאי בת כרנבו אמיה דהמן אמתלאי בת עורבתי עיי"ע אמתלאי. אולי כרנבו ועורבתי תוארים הם ומל' צענד כרנבו qarenôhvant = qarenâo הדר וגאון der majestätische, glänzende והפכו עורבתי der schwarze שחור kaurva.

☞ כְּרַנְבֵי (לדעת ר"ב מל"י κράμβη ולפע"ד הוא במשקל לשון ערבי ופי' كرنب Kohl) מדרש איכה פ' נחנו פשענו ומרינו: אית כרנבי מרירן פי' בל"י כרוב ובעל הערוך גרס עליתא ע"ש. *[אחי"ה וכן העיר ר"ב בע' עלת א' אבל בנו"ג כרנכי וצ"ל כגי' ר"ב והוא ל"ע ופי' הנ"ל עיי"ע כרב א', ועיי' פי' יפה ענף באיכ"ר שם ולא כפי' מהרז"ו שגרס בדברי ר"ב כרנכי] —

כֶּרְנְבָאוֹת (היחיד כרניב בלשון יוני χέρνιβον, וממנו בלשון ערבי בטיית χερνίβιον كرنيب Becken, Wasser hinein zu schöpfen) למה שאנו קורין בל' לעז בציליו[1] בלש' ישמעאל קורין כרנבאות. בסיפרי[2] בפרשת אל ראשי המטות

[1] כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' ב' ל"ד ה"ב ג"ג, ובכ"י ב"ר בגילי ובדפ"ע בשילי. [2] כ"ה לנכון בכ"י ה"ב ובדפ"ר בסיפ' ונפשט בשרפ"ע בטעות בסיפרא.

(סיפרי מטות פי' קנ"ח). *[אחי"ה בנו"ג וכל אשר לא יבא באש כגון הכרדוכאות והכוסות וכו' ובכ"י (הובא במאיר עין לספרי שם צד ס':) אי' קרנבאות והוא הנכון כי המלה נגזרת מל"י הנ"ל ופי' אגן מים לשתות או לרחוץ וממנו בל"ע בטיית עיין מ"ש ה' פליישער לעמת"ל ללעווי 457 וא"כ כרנבאות הוא יחיד מן כרניב كرنيب ואלה דברי הכ"י ה"ב: בל' ישמעאל קורין כרנבאות בלשון רבים ובלשון יחיד כרניב ע"כ והיא הוספה מחוכמת להמעתיק כי לי' בשאר כ"י וכן סגנון הלשון מוכיח שלא פלטתה קולמסו של רבינו אבל בגוף הדבר נכון הוא. ועל זה מראה הלעז בצילי בלא"ט Becken, bacile. ודע כי בכל כ"י (חוץ מכ"י נ"ג) ובדפ"ר ופיז' וכנראה גם בדפ' ויניצ' אי' בבית כרנבאות אבל מדפ' באסיל והלאה בטעות כרנכאות. ובתר"י א' לבמדי ל"א, כ"ג אי' וכל דלא מיתעל בנורא כהנכתא כסיא וכו' ונראה שהוא משובש תחת כְּרוּנְבָתָא מל"י וע' הנ"ל וה' לעווי בעמת"ל ח"ב, 410 הגיה כרנכתא מפני שהוא גורס בדברי רבינו כרנכאות בכ"ף וטעות היא] —

כָּרֶם (מל"מ כְּרֵשׂ או אולי יותר טוב כֶּרֶשׂ ובל"ס כְּרֵס, כַּרְסָא ובל"ע كرش בטן (Bauch, Leib בפ' אלו טרפות (חולין פ"ג מ"א) הכרם הפנימי[1]) שניקבה[2]) או שנקרע רוב החיצונה. פי' הכרם הפנימית[3]) הוא הכרם עצמו החיצונה הוא הבשר ממש וי"א הוא ראש הכרם[4]). ובגמ' דסימני חיה (חולין ס'.) אמר רב יהודה שור כרסתן פרסתן[5]) פי' כשתבא לקנות השור בדוק אם יש לו כרם גדולה ורגלים (גדולים) [צ"ל גדולות] וראשו גדול וצעדיו רחבין קנהו שהוא טוב למלאכה וחילופיו בחמור כלומר החמור טוב כריסו דקה ורגליו קטנות וכן ראשו וכן זנבו[6]) וכן פסיעותיו לא יהיו פתוחות. המכסה את הקרב (ויקרא ד', ח') תר"י [א'] כריסא. בפ' ר"א אומר תולין בגמ' אין שורין (שבת ק"מ רע"ב) אמר רב קטינא העומד[7]) באמצע המטה כאלו עומד בכריסה של אשה (עוברה)[8]) ולאו מלתא היא. שתי שערות שאמרו אחת בגבה ואחת בכריסה (נדה נ"ב:) כבר פירשנו בע' גב [ג']. — (א"ב ל"מ זה (ירמי' נ"א, ל"ד) [מלא] כרשו מעדני). *[אחי"ה בפי' רד"ק שם גרס כריסו ולנכון כרשו בשרשים. בענין כרם פנימית ישנן בחולי' שם דעות מחולקות עיי"ע אסטומכא. מל ד', סן א' פרע. חולי' מ"ד. טפח בכרם סמוך לושט זהו כרם הפנימי עיי"ע סער [צ"ל שער] באות סמ"ך ויק"ר פ"ג מכריסא לכנת מעיא וכו' עיי"ע כרוכה א' וע' כנתא. חולי' נ': נפל כרסא בבירא לשון נפל על לשון יוני κρωσσός פי' כד ודלי לשאוב בו נפל בבור ואין מברר הדבר כן פי' בעל המלואים במשביר החדש צד ל"ג ועיי"ע פאה ג' ומ"ש. ברכות ל"ב. מלי כריסיה וכו' עיי"ע זן ג'. תענית כ"ו רע"א כרם מלאה. כתובות ט"ז. הרי כריסה בין שיניה. גיטין ט"ז. כריסי כרי עיי"ע כר א'. שבת קנ"א: ותשבר כד (קהלת י"ב, ו') זה הכרם. . לאחר ג' ימים כריסו נבקעת ונופלת לו על פניו ואומר לו טול מה שנתת בי ועיי' קהל"ר פ' עד אשר. ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב: וירו' יבמות ר"פ ט"ז דט"ו ע"ג ב"ר פ"ק ועיין מ"ש בע' טם ב' בענין דמיוני פרסיים. חולי' נ"ו סע"ב פקע כרסיה. ושם נ"ז רע"א וחייטיה לכרסיה. פסיקת' דר"כ צד קס"ד: הא כריסא דההוא גברא קדמך קום בזעיה. ב"ק צ"ז. עבדא דנהם כריסא לא שוי עיי"ע נהם ומ"ש. ב"ב ז' רע"א שוף אכריסך ועול ושוף אכריסך ופוק ע"ש פירש"י. ב"ר פ"ע הכריסא טענא רגליא בילק' ויצא רמז קכ"ג כרסא טעין רגליא. ויק"ר ס"פ כ"ז תחות כורסי אמהון אנא מחנק יתהון ובשו"ט מזמור ב' פ' על ה': תחות כורסייה דאמהון אנא מחינא להון ועיין אגדת בראשית פ"ב. ופי' בעודם בבטן אמם אני אמית אותם ותרג' בבטן אמי (תהלים קל"ט, י"ג) בכריסא דאמי ועיין תרג' שם כ"ב, י', י"א ולאיוב ל"א, כ' — יבמות ס"ה סע"ב אינו ילדת לי חדא כרסא אחריתי עיין פירש"י והקבוץ סוכ' כ"א רע"ב כריסותיהן רחבות. ובמשקל סורי: כתובות ק"ג: תרי כַּרְסָתָא לית לה. ויק"ר פל"ד חמי כַּרְסָוָון עיי"ע קפרן. והתואר כַּרְסְתָן (חולי' הנ"ל) פי' מי שבטנו גדולה וכ"ה בל"ס כַּרְסָנָא ובל"ע كرشاء dickleibig בל"ר ventrosus בל"י γάστρις ועוד נ"ל שהוא ל"ע كرش בהמה שיש לה פרסות ורגלים גדולות והראיה פרסתן] —

[1]) וכ"ה בפירש"י וברע"ב וכן העתיק הש"ס בדף נ' רע"ב אבל במשני' ובמשניות ובערוך בסמוך ובע' אסטומכא אי' הפנימית. [2]) צ"ל שניקב וכ"ה, באו"ז הל' טרפו' רסי' תי"ד. [3]) כ"ה בכל דפ"ע ועיין הערה הקודמת. [4]) הפי' הראשון עולה לפי דעת ר' יוסי בר חנינא בגמ' נ': כל הכרם כולו זו היא כרם הפנימי' ואיזהו כרם החיצון בשר החופה את רוב הכרם. אבל י"א נלפע"ד הוא כדעת ר' ישמעאל (שם) איסתומכא דכרסא וצ"ל כגי' רבינו בע' אסטומכא: איסטומכא דכרס והוא פי הכרס וזהו ראש הכרם שכתב רבינו כאן ואולי וי"א הוא בטעות מן ר"ת רי"א כלומר ר' ישמעאל אומר. [5]) וכ"ה בע' גנב ג' ובנו"ג ופרסתן וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י בחולין. [6]) בדפ' וויניצ' בט"ס זבנו. [7]) כ"ה לנכון בדפ"ר, ובשדפ"ע זה עומד. [8]) לי' לפנינו וכן לי' בדפ"ר ולי' בכ"י ש"ם ויש למחוק.

כֶּרֶם[1]) כמו בטן בל"מ (יונה ב׳, ג׳) ובל"ע בְּטֵן פי׳ תוך ואמצע (das Innere, Gewölbe בב"ר פרשת ס"ט (ס"ח) ויחלום והנה סולם: אמר ליה זיל מני (עשר) [צ"ל עשרים[2]) שריין בכרסיה דביתך[3]) ואת משכח ליה. — (א"ב פי׳ בקרב ביתך ורש"י פי׳ בזוית ביתך). *[אחי"ה כלוט׳ המיוחס לרש"י וכן מוכח מגי׳ ירו׳ מ"ש פ"ד דנ"ה סע"ב גו בייתיך (עיי"ע דקא) פי׳ תוך ובאמצע ביתך ולא הוצרכנו להגיה כדאי׳ בחי׳ הרד"ל בקריתא דביתך כלומר בקירוי הבית והגג] —

כרם (= כּוּרְסְיָא, כּוּרְסְיָה בל"ס כּוּרְסֵי, כּוּרְסְיָא בדניאל כָּרְסֵא פי׳ כמו בל"מ כִּסֵּא א׳) כסא כבוד למלכות ב׳) למשפט Thron, Richterstuhl והושאל א׳) לכסא שמניחין עליו ס"ת Pult ב׳) לכסא כבוד לכלה בחופה (Brautsessel בר"ג דבני העיר (מגילה כ"ו:) אמר רבא מריש הוה אמינא האי כורסיא דספר תורה[4]) תשמיש דתשמיש הוא ושרי לאשתמושי ביה פי׳ שלחן שמניחין עליו ספר תורה כשקורין בו[5]) כיון דחזאי דזמנין דמניחין ספר תורה עילויה[6]) פי׳ מניחין ספר תורה על הכסא בלא מטפחת אמינא תשמיש קדושה הוא ובעי גניזה[7]). בס"ג דפ׳ הערל (יבמות פ"ג:) מאי עביד ליה ר׳ יהודה לטומטום דבירי דאותביה אבי כורסיה ונקרע[8]) ואוליד שב[9]) בני. בפ׳ בית שמאי בגמ׳ רבן גמליאל אומר אם מיאנה (שם ק"י.) עובדא הֲוה בנרש[10]) ואיקדשה כשהיא קטנה גדלה ואותבוה אבי כורסיה ואהדרוה[11]) ואתא אחרינא חטפה מניה. פי׳ הושיבוה בחופה והקיפוה בני אדם שישבו סביבותיה. פ"א ואהדרוה שהחזירוה לבית בעלה. — (א"ב תרג׳ יושב על הכסא (ש"א א׳, ט׳; ד׳, י"ג) יתיב על כורסיא). *[אחי"ה עיין כמה וכמה דוגמאות במתורגמן כי כל לישנא כסא מלכות וכסאות למשפט וגם כסא הנאמר על השם יתעלה מתורגם כורסיא ובקצת ספרים כורסֵיה ואין זה כנוי הנסתר אשר עליו השיג בעל המתורגמן כי אם הנפרד כורסְיָה = כורסיא ויש לנקד כּוּרְסְיָה רם (תרג׳ ישעי׳ ו׳, א׳), כורסְיָה יקרא (שמו׳ י"ז, ט"ז) (ובנו"ג באונק׳ כורסי יקרא ובכ"י לונדון כורסא יקרא עיין נתינה לגר להגאון ר"ן אדלער שם) וכן בדניאל (ז׳, ט׳) כָּרְסְיָה שביבין ובחגיג׳ י"ד. הובא בשני יודי"ן כרסייה. וכ"ה בשני יודין במגיל׳ הנ"ל וביבמות ק"י. אבי כורסייה ובחולי׳ נ"ט סע"ב נפל מכורסייא לארעא. ובכנוי הנסתר גיטי׳ ל"ה סע"א הפכוה לכורסֵיה ובפ"א ברש"י בשני יודין הפכוה לכורסייה פי׳ תשפל גדולתו. ובקבוץ כָּרְסָוָן בחגיג׳ י"ד. וסנהד׳ ל"ח סע"ב אבל בדניאל ז׳, ט׳ בוי"ו אחד ובתרג׳ תהלים קכ"ב, ה׳ כורסְוָן, קהל"ר פ׳ מה יתרון: ואית דאייתי כורסוון עיי"ע גהרק (ח"ב, רנ"ג.). ושם פ׳ כל הדברים: כך אמר פלוני וכו׳ יעשו כורסוון לרבים פי׳ כך אמר אותו האיש (ישו) מותר לעשות מאתנן זונה ומחיר כלב בתי כסאות וכ"ה שם קודם מעט ועיי"ע בית כסא וסוף ע׳ אסלא — ובכנוים תרג׳ ישעי׳ י"ד, ט׳ כורסותהון, ליחזק׳ כ"ו, ט"ז כורסותיהון] —

כְּרַם (נ"ל מל"י κράζω, κρώζω מל׳ צענד khruç (mit rauher Stimme schreien הינהק (איוב ו׳, ה׳) תרג׳ כ"י האיפשר דמַכְרִים.

כרם (= כְּרוּסִיוֹן χρυσίον (Gold, golden אולון (כרוסון) [כרוסיון] כבר פירשנו בע׳ אולון[12]).

* כּוּרְסָאיי (נלפע"ד שהם יושבי מקום כורסאי) ירו׳ מ"ק פ"ג דפ"ב ע"ג גמליאל דיקונתיה קברוניה כורסאיי גבון בתר תלתא יומין אימלכון מחזרא יתיה וכו׳ כלומר אנשי מקום כורסאי קברו אצלם את ר"ג דיקונתיה ולאחר ג׳ ימים נמלכו לפנותו ולהחזירו ולקברו במקומו ופני משה גרס בורסאי אולם מקום בורסא לא היה בא"י ולפע"ד הוא כרזים שם המקום אשר דברנו בו עיי"ע. והח׳ נייבויער לא הביא כורסאי, וה׳ לעווי טעה להגיה כזה: קברון כורסייה גבון ופי׳ קברו את גופו

---

[1]) כל הערך נשמט בדפ"ר. [2]) עיי"ע דקא ח"ג, קכ"א ומ"ש. ובדפי׳ באסיל ואמ׳ אי׳ עשי בקו על השי"ן ובדפי׳ פראג חסר גם הקו ונדפס עש! [3]) בנו"ג בכרסא דביתך וכ"ה בכרסה בכ"י ה"ב ובכ"י ב"ר בכריסה ובע׳ שר י׳ אי׳ בכריסיה דבייתך. [4]) לי׳ בש"ס בדפו׳ ובכ"י ובאו"ז ח"ב רס"י שנ"ו ואולי מפי׳ רבינו הוא. [5]) וכן בפירש"י בימה של עץ וכ"ה באו"ז הנ"ל. ובחי׳ המאירי במגילי פי׳ בזה"ל אותו לוח שמניחין ספר תורה עליו והוא הנקרא כאן כורסייא וכו׳ ע"ש ועיין מ"ש בע׳ במות בח"ב ק"ח: [6]) וכ"ה בסמוך בש"ס ומנחי ליה ספר תורה עילויה בכ"י ש"ס וברי"ף ובאו"ז שם עיין ד"ס במקומו ובנו"ג בסמוך ומנחי סיפרא ובמימרא דהקודם כיון דחזינא דמותבי עלויה ס"ת ובכ"י בי כגי׳ הערוך זמנין דמותבי. [7]) בנו"ג ואסיר אבל בבה"ג אי׳ ונגנז ובכ"י ש"ס ונגנזין ובמקום ושרי של קודם לזה אי׳ בכ"י בי ולא באעי גניזה וא"כ מוכח כאן במימרא דאסיר כגי׳ רבינו. [8]) בנו"ג ואיקרע. [9]) בכ"י ה"ב לי׳ וכן לי׳ בדפי׳ פיז׳ ובדפ"ר בט"ס שם וצ"ל שב ובנו"ג שבע. [10]) כ"ה בכ"י ו"ו בי ול"ד וכ"ה בדפי׳ וויניצי׳, ובכ"י ו"ו א׳ בכרש וצ"ל בנרש (וכ"ה בש"ס במעשה השני במימרא דרב פפא) וממנו בטעות בכ"י ב"ר בדי באסיל ודפי׳ אמ׳ ברנש וכ"ה בדי פראג ובדי פיז׳ בברתא ובדפ"ר נשמט עד ואותבוה. [11]) לי׳ בנוסחאותנו. [12]) עיי"ע בח"א, פ"ט: בדפ"ר אי׳ אילו כרוסוין וצ"ל כרוסיון כבר פי׳ בע׳ אילו וצ"ל אולון, וש"נ שנויי הנוסחאות.

אצלם! וא"כ הבינו מל' כרם ובזה הע' היה מסדרו. ועוד נ"ל שצ"ל כורסאני עיי"ע כרסנא.

☞ כריסו ארגירא (ר"ב לא ידע לפתור אותו וצ"ל כְּרִיסוּאַרְגִּירָא מלשון יוני ורו' χρυσάργυρον, chrysargyrum עיין מיירסיאום 627 מין מכס קשה עיין בפנים) מסכ' קמ' דירוש' פרק המניח את הכד (רפ"ג דף ג' רע"ג) אהן כריסו ארגירא עד דלא ייתי אהן כריסו ארגירא שרי מימר פלן עבד עבדתי[1]). לא השגתי עד עתה פירוש אמתי. *[אחי"ה אבל הג' שי"ר בע"מ 193 הכיר על נכון המלה שצ"ל במלה אחת כאמור והיה מכס עצום וקשה נודע בשם chrysargyrum והיה נלקח מכל בעלי מלאכה מיוחדת סך מסוים והיינו מכולם ביחד (צונפט) אך כפי רבות הפרטים היה מבקש השוטר לפעמים יותר ויותר ולכן בטרם בא זה לאסוף את המכס מצד הממשלה היה מותר לאומן לאמר פלוני עוסק במלאכה כמלאכתי וכן פלוני ועי"ז בא להקל מעצמו חלקו בעול המכס.. אמנם אחרי שבא כבר לעיר אסור למסור אותם למלכות וכו' עכ"ל הזהב של הג' שי"ר עש"ה ובבמ"ר לה' רים"ז ח"ב 140 והוא תקן גם כרסגניות בשהש"ר פ' כשושנה שצ"ל כרסרגרניות וזה דוחק כי בנו"ג בורסגניות ופירשתיו לנכון בח"ב, קצ"ז ועיי"ע דמס ג'[2]). וכן הגיה הרים"ז פרבגרון (כ"ר פס"ד) שצ"ל כרסרגרון אבל עיי"ע פרבגרון ומ"ש —

* כרסנית (מין חרגול) חולי' ס"ה: חרגול.. למינהו להביא את הכרסנית כה"ג בע' שחלנית בדפ"ר וצ"ל או כרסבית או כרסכית מן כרזוב עיי"ע ומ"ש מל"פ. ועוד עיי"ע כרספת] —

כרסגניות עיי"ע כריסו ארגירא בסוף.

* כריסה ט"ס עיי"ע חכן א'.

כרסט (= כְּרַסְטְיָיתָא מל' יוני χαριστίων ובלשון סורי כרסְטְיוּנָא ובלשון פרסי کرستون (کرستون) ובל' ערבי قرسطون מאזנים או פלס גדול לשקול בו eine grosse Wage עיין פליישער בהוספות לעמת"ל לה' לעווי 457) במגילת איכה היו צריה לראש: קם ומסר להון הדין[3]) כרסטייתא והדין חושבנא ס"א חושבנא דמתקלי וחושבנא (דאתבעי) [צ"ל דאצבעי][4]) פי' בל"ע קורין לטורטני קרסטון ובלעז אישתדירא. [*אחי"ה מלה ערבית היא והיא המלה הרשומה בתחלת הערך ונעתקה מל"י הנ"ל והוראתה כלי משקל גדול לשקול על ידו במהירות וארכימעדעס המהנדס היוני המפורסם היה הממציא של כלי המשקל הלזה ונודע גם אצל הסיריים בשם כרסטיונא והיא קרצטיונא של איכ"ר והעתקתה בלא"ש Schnell-wage וזה ממש אישתדירא או איסתדירא (בכ"י ערוך ודפ' אמש') של ערוך והיא בלאי"ט stadéra Schnellwage[5]) וא"כ כרסטייתא (או יותר טוב להגיה כרסטיונא) אחד הוא עם קרסטון ומבואר ע"י חושבנא דמתקלי של ס"א. חושבנא דאצבעי נ"ל איננו חשבון באצבע כדעת מ"כ או חשבון על האצבעות לדעת כפל כל מספר מן ששה עד ט' כדעת בעל יפה ענף כי אם חשבון מדת האורך על ידי מדה שנקראת בל"ע اصبعة בקבוץ اصابع = Zoll אשר מהם שנים עשר יעשו מדת פסיעה (قدم) Fuss וא"כ עיקר הגי' חושבנא דאצבעי ולא כגי' כ"י דאתבעי ובעל הגיון שלמה שרוצה להחזיק בזו הגי' לא דק כהוגן להמציא המלה מל' תבע בתרג' ובש"ם וגם המשך הסיפור באיכ"ר אינו סובל זה הפי' כי היתכן שר' צדוק היה מודיע לרופאים! ענין התביעות שהיה לאנשי ירושלים זה לזה וע"י זה היה יוכל אספסיאנוס לכבוש את א"י אבל חשבון משקלות ומדות הנהוגות בא"י היה יוכל למסור לרופאים כי זה הדבר יאות למלאכתם ועסקם. ור' צדוק היה בדוק בחשבונות משקלות ומדות וכן בנו ר' אליעזר עיין ד"מ למהרז"ף ע' ר' אליעזר בן יעקב (73 והלאה) ובסוט' פ"ט מ"ד נחלקו ר' אליעזר ורע"ק בענין המדידה גבי עגלה ערופה ושפט מהרז"ף בצדק כי הוא הוא ר' אליעזר בן צדוק] —

* כריסית עיי"ע כרתית.

* כרסלא(?) (ט"ס במקום בר סלא שם איש) סנהדר' ה' סע"א איבו וחנה וכו' כולהו בני אבא בר אחא כרסלא מכפרי הוו ובכ"י מ' בר אחא בר סלא דמכפרי ובכ"י פ' ר' אבא בר אחא סלא מכפרי וכ"ה ביוח' השלם ע' חנה וביוחסי' השלם ע' אבא אית' בר אחא סילא ובע' אחא העתיק ר' אחא סלא (ד"ס סנהדרין שם) וא"כ תתכן גי' כ"י ה"ב בע' אבא

---

[1]) בנו"ג פלן עביד עבידתי פלן עביד עבידתי. [2]) ואחרי הרימ"ז נמשך בפי' ותיקון המלה גם ה' לעווי ולא חש לעיין בפירושי שהיה מונח כבר לפניו. [3]) בכ"י ו"ו בט"ס הרי. [4]) כ"ה בכ"י ה"ב ושם אי' דאתבעי ובכ"י ו"ו אי' ובי': קם ומסר להון הדין כרסטייתא והרי חושבנא ס"א חושבנא דמתקלי וכ"ה בכ"י ל"ד וב"ה, ובדפ"ע היו צריה לראש כרסטייתא ס"א חושבנא דמתקלי וחושבנא דאצבעי ובנו"ג ויהב להו הדין חושבנא דאצבע וחדין קרצטיונא. [5]) ולא כדעת ה' לעווי statera שהיא מטבע קטנה.

שגרס בר אחא ש ל א ומה שרציתי להגיה כרסלא עפ״י גי׳ סנהד׳ (עיי״ע אבא ח״א, ג׳ הערה א׳) בהיפך הוא כי כרסלא של דפוסים יש להגיה ולהיות בר סלא.

* כְּרִיסָלַבְנוֹן (χρυσολάχανον) עיי״ע כרך לבנון במו״ע ומ״ש.

* כַּרְסָם (מל״ע جرسام Brustfellentzündung) עיי״ע ברסם ומ״ש בח״ב, קצ״ז ושם פירשתי ג״כ בשטת רגמ״ה ורש״י שהוא ל״י κόρυζα Schnupfen עש״ה[1]).

* כורסין (?) תוספת׳ נגעי׳ ספ״ה צ״ל בורסין עיי״ע בדס, ח״ב י״ט:

* כורסינין (לפע״ד או כט״ס עיי״ע בורסי (ח״ב, קצ״ז) או מל״י האמצ׳ κούρτζα, κόρτζα מגן ותרים Brustschild) ירו׳ שבת פ״ה ד״ז: (כרים [זכרים] יוצאין לבובין (שבת פ״ה, מ״ב) שהוא נותן עור מכורסינין כנגד לבו והוא מתרים כנגד חיה ובע׳ ברסי חשבתי להגיה מבורסנון פי׳ עור מעובד ומתוקן אבל י״ל כי היא ל״י האמצ׳ הנ״ל פי׳ נותנין עור להיות כתרים ומגן נגד לבו ויותר נכון לכורסין כלומר לתריסים ומגִנים והם מגינים את האלים נגד החיות וזה והוא מתרים כנגד חיה. ובבבלי שבת נ״ג: מאי לבובין א״ר הונא ת ו ת ר י אולי הוא ל״ר tutela מגן ומחסה Schirm, Schutz אבל עיי״ע תתר א׳. ועוד ראיה מפי׳ של עולא בשבת שם: עור שקושרין להם כנגד לבם כדי שלא יפלו עליהן זאבים.

* כרסנא, כרסנה (שם עיר) ירו׳ שביעי׳ פ״ט דל״ט. אילן דבית כרסנה ומזה המקום היה ר׳ שמעון הנקרא על שמו ר׳ שמעון בר כרסנא (ירו׳ עירובין פ״ג דכ״א סע״א ושם פ״ה דכ״ב ע״ד, ירו׳ ר״ה רפ״ה, ירו׳ יומי פ״ח דמ״א. ירו׳ שבת פי״ד די״ד ע״ג, ושם רפ״ג ד״ה ע״ד אי׳ בה״א כרסנה) ואולי הוא אחד עם כרזים. שוב ראיתי כי כ״ה דעת מהרז״ף במה״י קכ״ט: והוא הביא ג״כ זה דירו׳ מ״ק הנזכר בע׳ כורסאיי רק שהוא גרס בורסאיי וצ״ל בכ״ף כאמור ומעתה נוכל להגיה כורסאני כלומר יושבי מקום כרסנא (כרסנה) וכן הגיה לנכון מהרז״ף בר סנא בירו׳ דמאי רפ״ג דכ״ג: שצ״ל כרסנא.

כְּרִיסְפָּא שם אמורא עיי״ע כרוספדאי.

☞ כְּרַסְפְּדָ[א] (בל״י κράσπεδον שפת הבגד Saum, Rand am Kleid) תרג׳ על ציצת הכנף (במדבר ט״ו, ל״ח) כרוספדא דכנפא. גדלים תעשה לך (דברים כ״ב, י״ב) כרספדין[2]) תעביד לך פי׳ בל״י שפת הבגד. *[אחי״ה וכן העתיקו ע׳ זקנים ציצת במד׳ שם וכן בציצת ראשי (יחזק׳ ח׳, ג׳) וכן כנף (דברים כ״ב, י״ב; זכרי׳ ח׳, כ״ג) וכן העתיק סומכוס כנף (ש״א ט״ו, כ״ז) ובלי ספק זו המלה מורגלה היתה בפי העם הישראלי לכן העתיקו ככה על פי האגדה אבל דבר תימה הוא אם שגור בפי העם למה לא תמצא לא במשנה ולא בברייתא זו המלה במובן ציצית וגם הפשיטה הסורית שחברה איש יהודי העתיקה צוּצִיְתָא (פערלעס Meletemata 26) וכן בתרג׳ ירו׳ א׳ וב׳ אי׳ ציצין, ציציתא וכן בהעתקת טאווס صيصيتها הכל לפי ההלכה וזאת שנית כי גזרת המלה היונית עמומה וסתומה היא וכבר חבטו בה מחקרי הלשון עיין פאססאו אוצ״מ יוניות ע׳ κράσπεδον לכן נ״ל כי מוצאה מל״פ كش پرزه תלתלים וחוטין בכנף הבגד Troddeln, Quasten ובלי ספק מלת כרספדא ככר הורגלה בפי העם קודם זמן משנה והעלוה היהודים מבבל יען כי היא מצויה בתרג׳ אונקלס ולא בתר״י אבל בכ״ז בש״ס בבלי לא השתמשו בה כי נגררו חכמי התלמוד אחר לשון מקרא עיי״ע ציץ ג׳. ורגלים לדבר כי המלה ההיא היתה בפי העם הרבה אחרי כן עיין בע׳ הבא אח״ז] —

* כְּרוּסְפְּדַאי (שם אמורא) סנהדרין ס״ט. א״ר כרוספדאי א״ר שבתי בכ״י ש״ס שבתאי וכ״ה בנדה מ״ו. אבל שם אי׳ א״ר כרוספדאי בריה דרב שבתאי וביוחסי׳ השלם 162 אמר כרוספדאי בריה דר׳ שבתי ובמדר׳ הזוהר אומר שהיו ב׳ ע״כ וכן הובא לנכון ביוחסי׳ השלם 189 א״ר כרוספדאי א״ר שבתאי. ובר״ה ט״ז: כריתו׳ כ״ד. א״ר כריספדאי א״ר יוחנן ונראה שהוא ארוק במצות ציצית. לכן קראוהו ככה על שם כרוספדין של ע׳ הקודם, וה׳ לעווי הטיב לשער כי היא העתקה של בן ציצת (גיטין נ״ו. עיי״ע בן ציצית הכסת). ומן כרוספדאי נקצר שם קריספא ועוד כריספא והראיה כי בירו׳ ר״ה פ״א ה״ג, בפסיקת׳ רבתי פ׳ החודש ובילק׳ בא רמז קצ״א אי׳ א״ר קריספא בשם ר׳ יוחנן לשעבר אלה מועדי ה׳ וכו׳ ובפסיקת׳ דרב כהנא צד נ״ד. אי׳ רב כרוספדאי בשם ר׳ יוחנן ובפסיק׳ דר״כ פ׳ שובה צד קנ״ז: ר׳ כריספא בשם ר׳ יוחנן והוא המאמר שנשנה בר״ה בבבלי בשם ר׳ כרוספדאי ובירו׳ סנהד׳ פ״י דכ״ח. אי׳ ג״כ ר׳ קריספא בשם ר׳ יוחנן ועיי׳ עוד יתר המקומות

[1]) וכן פי׳ ה׳ לעווי בע׳ כרסם מבלי להזכירני. [2]) בנו״ג כרוספדין.

בסד"ה סוף אות קו"ף ובמכה"י אות קו"ף קכ"ב ושם עוד השנויים ר' קריצפא, קריספי קרוספי קריספדא. ונ"ל כי היו מקצרין את השם הארוך להיות כרוספא, קריספי וכו' כדי להשותו עם שם העצמי Crispus והוא תואר לסופר המפורסם Sallustius וענין crispus בל"ר מי שקוצותיו תלתלים ונוכל להעתיק שם התואר ע"י Kraus שמצוי בינינו מאוד — וגם כרוספדאי הוא כמו crispatus .gekraust

* כרספת מין חרגול עיי"ע כרפסת ומ"ש.

* כורוסתי בייה (נ"ל מל"י χαρίζεσθαι ποίει עשה לרצוני וכבודי erweise ירו' (mir den Gefallen, thue es mir zu Lieb! נדרי' פ"ג דל"ח. אם בזה אומר מפני כבודי וזה אומר מפני כבודך אמרתי ד"ה מותר. א"ר הילא כן אורח' דבר נשא מימור לחבריה כורוסתי בייה. והרבה נתחבטו בזה המפרשים ובע' ביה (ח"ב מ"ה:) רציתי לפרשו מל"י ע"ש וכן מצאתי עתה מפורש במ"ע לברילל ח"א, 131 אבל ההמשך סובל יותר ענינו כמו שכתבתי בתחלת הע' הנוכחי מל"י הנ"ל כלו' רגילין בני אדם לומר זה לזה עשה לרצוני ומפני כבודי ולפ"ז יותר טוב להגיה כורוזסתי. ואולי בייה נשתבש מל"י εἰπέ פי' אמור ואז מובנו אמור מפני כבודי ועולה יפה למ"ש וזה אומר מפני כבודך אמרתי.

* כַּרְסָתָן עיי"ע כרם א'.

כְּרָע (במקרא רק במספר הזוגי כרעים פי' ברכי הבהמה או רגלי החגב לנתר ובדרז"ל גם יחיד וכ"ה בל"ס כְּרָעָא ובל"ע كراع רגל דבר חי או בלתי חי Unterschenkel, Fuss eines lebenden (oder leblosen Wesens בפ"ק דברכו' בגמ' וחכ"א (ו') לצפרא[1]) חזי ככרעי[2]) דתרנגולא. פי' רגלי המזיקין דומין לרגלי התרנגולין. בשידה[3]) פ' י"ח בכלי' (מ"ה) [נטלה][4]) קצרה ושתי כרעים טמאה ארוכה ושתי כרעים טהורה ר' נחמיה מטמא. כרע[5]) שהיתה טמאה מדרס (שם מ"ז) פי' רגלי המטה. בפ' כיצד צולין את הפסח (פסחים פ"ז מ"א) שפוד של רימון תוחבו מתוך פיו ועד בית נקובתו ונותנין את כרעיו ואת בני מיעיו לתוכו[6]). הקרב והכרעים (ויק' א', י"ג) מפורש בע' רגל[7]). בתמיד פ' לא היו כופתין (ל"א רע"א) חתך את הכרעים ונתנן למי שזכה בהן. *[אחי"ה במקרא רק בזוגי ונאמר מבהמה וחגב אבל בדרז"ל כמו בל"ס ארמי וערבי גם מאדם וביחיד. יומ' י"א: מנחות ל"ד. כי עקר איניש כרעיה דימינא עקר ברישא, יומ' ע"ח רע"א הוה כאיב לי כרעאי, ושם: מסאני גבא דכרעא הוה. שבת ק"מ. עד טופרא דכרעי, ע"ז ל"ח: עד טופרא דכרעייהו. יבמות ק"ג. עיי"ע חדם ח"ג, שמ"ח — ונאמר במשל לענין נשואין בקידוש' מ"ט. מסאנא דרב מכרעאי לא בעינא עיין פירש"י. והקבוץ ירו' ביכורי' רפ"ג דס"ה ע"ג חזי שאקי חזי כרעין וכו' ובירו' שקלים פ"ה דמ"ט. חמון שקין חמון כרעין וכו', ויק"ר פל"ד חמי שקיין חמי כרעין וכו'. וכן נאמר מבהמה ושאר דברים שאינם בעלי רוח ברכות ז'. וקאי (תרנגולא) אַחַד כרעיה, גיטין ס"ז: כרעא דחיותא, שבת ק"ד. כרעיה דגימל, מנחות כ"ט רע"ב כרעא דה"י ולרוב נאמר מרגלי כלי הבית כלי' הנ"ל ותוספת' כלי' ב"מ פ"ט כרע שהוא טמא מדרס וחיברו למטה ותוס' שם ספ"ח כרע שפירש עם הארוכה וכו'. תוספת' שבת פי"ג (י"ד) כרע של שלחן והקבוץ שם ספ"ח כרעים של שולחן, ושם שתי כרעיים, ובסוכ' ט"ו סע"א וט"ז רע"א וכלי' פי"ח מ"ה אי' ביו"ד אחד. ביצ' ג' רע"ב, תוספת' כלי' ב"מ ספ"ט כרעי המטה, ירו' מעש' שני ספ"ד דנ"ה ע"ג ר' כורעָתָא דערסא (וגי' איכ"ר פ' רבתי ד"ה חד כותאי ב': ארבעת שטותא דערסא)] —

כְּרַע (נרדף עם ל"מ כנע ועוד בלי' שומרוני כרע ובל"ע ركع ענין נטייה והושאל לנטיית כף מאזנים über's Gewicht geben, eig. die Wag- schale neigen; הִכְרִיע (Ausschlag geben בפ"ק דפסחים בגמ' ר"מ אומר אוכלין כל חמש (פסחים י"ג רע"א) ונימא מר הלכה כרבן גמליאל דהוה ליה מכריע [א"ל] רבן גמליאל לאו מכריע הוא. ובסוף[8]) הגוזל זוטא בגמ' זה בא בחביתו (ב"ק קט"ז רע"א) ובסוף דפרק [קמא דפסחים][9]) (כ' סע"ב) בית שמאי

---

[1]) וכ"ה בכ"י מ' ובנו"ג בצפרא. [2]) בנו"ג כי כרעי. [3]) בדפ"ר וכ"י ו"ו בט"ס כשירה. [4]) וכ"ה בע' קצר ד' ושם מפורש. [5]) בכ"י ו"ו א' וב' ול"ד וב"ר ובדפ"ר ואמ' הוא לנכון בהמשך הערך אבל בדפ' פיזי וויניצי ובאסיל מתחיל כאן ע' מיוחד. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד וריש המאמר אי' גם בע' תהב. וגי' רבינו מסכמת עם כ"י ש"ס וכ"ה במשניות נאפולי ופיזי ובירו' ועיין ג"כ מ"ש בע' בית נקובה (ח"ב, ע"ז) ובנו"ג מביאין שפוד וכו' ותוחבו לתוך פיו עד וכו' ונותן את וכו' — ובדפ"ע נשמט כל הציון. [7]) כ"ה בכ"י ל"ד וכ"ה בע' רגל ב' ושם הביא תרגי' לזה הפסוק. ובדפ"ע גם זה נשמט מתוך ע' הנוכחי. [8]) כ"ה בכ"י ו"ו א' ב' וה"ב. [9]) וכ"ה לנכון בע' הבל.

אומר[1]) תשפך הכל[2]) וכו' עד אמרי[3]) ליה אין הכרעת שלישי מכרעת. בפ' כירה בגמ' מעשה שעשו אנשי טבריא (שבת ל"ט סע"ב) כל מקום שאתה מוצא שנים חולקין[4]) ואחד מכריע הלכה כדברי המכריע. בנזיר בפ' כה"ג בגמ' השדרה (נ"ג סע"א) ובפ' ראשית הגז בגמ' וכמה הוא (חולין קל"ז סע"א) והאמר מר אין הכרעת שלישי[5]) מכרעת א"ר יוחנן מפי שמועה אמרה מפי[6]) חגי זכריה ומלאכי. פי' [אין הכרעה אלא][7]) בזמן ששנים חולקין ואחד מכריע כאחד מהם שנמצאו שנים ואחד והלכה כרבים אבל בזמן שאומר חצי דברי זה וחצי דברי זה אין זה מכריע טעם שלישי הוא[8]). פירוש אחר שפי' ר"ח ז"ל בהגוזל זוטא הכרע כגון שני חכמים חולקין ובא בן זוגם שהוא שקול כמותם והכריע הלכה כדברי המכריע אבל אם הוא הבא להכריע קטן מהן כגון ר' ישמעאל בר ר' יוסי משום אביו וכו'[9]) וכן[10]) פי' בפ' ראשית הגז ומצאנו שר' יוסי תלמיד ר"ע ור"ע תלמיד ר' אליעזר ור' אליעזר תלמיד רבן[11]) יוחנן בן זכאי ורבן יוחנן בן זכאי תלמיד הלל וזו אינה חלוקת הלל עצמו ושמאי עצמו אלא תלמידי שמאי והלל הם נקראין בית הלל ור' ישמעאל משום דר' יוסי אביו בא להן שלישי לפיכך אין הכרעת שלישי מכרעת[12]). בפ"ק דקידושין בגמ' וחכמים אומרים בכסף (כ"ד:) המכריעין לפני חכמים אומרים נראין דברי ר' טרפון בשן ועין שהתורה זכתה לו וכו'. בס"ג דפ' המוכר את הספינה (ב"ב פ"ט רע"א) תנו רבנן מנין שאין מעיינין במקום שמכריעין ואין מכריעין במקום שמעיינין תלמוד לומר איפה שלמה (דברים כ"ה, ט"ו)[13]) בפס'[14]) דויהי בשלח (פסיקת' דר"כ צד פ"ב.) באכרעתא דאכרעון[15]) איתכרע להון. *[אחי"ה עיי"ע אכרעתא ח"א. פ"ד ושם פירשתי עפ"י כ"י כרמולי מן הכרעה של כף מאזנים (ועיין תר"י א' בשמות א' ט"ו והות כרעא כף מודנא) ועתה מצאתי און לי מפירש"י בחולי' קל"ז סע"א בד"ה והאמר מר שסיים בזה"ל: הכרע לשון כף מאזנים וכו' ע"ש ולפע"ד השם המופשט נגזר מפעל כָּרַע שהוא נרדף עם כָּנַע מל"מ הִכְרִיַע (תהלים ע"ה, ל"א) תַּכְרִיַע (שם י"ח, מ') ענינם ענין הכנעה כדעת רד"ק בשרש כרע ועוד בל"ע בהיפך אותיות רכע עַכְּ פי' ענין נטייה וכ"ה בל' שומרוני כרע ענין נטייה לארץ (עיין גיזיניאוס ופירשט) ומזה ממש כמו בל"ע הנ"ל בירו' ברכו' פ"ב ד"ה. אנא מחזיק טיבו לראשי דכד הוי מטי למודים (כגי' המהרש"ם) הוא כרע מגרמיה פי' נוטה וכופף מצד עצמו. והושאל לנטיית דעת פסחים פ"ג: חולי' צ': ירו' כתובות פ"ב דכ"ו: הדעת מכרעת ופי' כמו דעת נוטה (חולי' שם) ועיי"ע דע (ח"ג, ק"ו.) וש"נ הכרעת הדעת ועוד עיי"ע הכרע (שם, ר"ה) ומזה אחד מכריע הנ"ל כלומ' נוטה דעתו כאחד משנים החולקין בדבר. וכן שני כתובים המכחישים זה את זה עד שיבא השלישי (כ"ה בברייתא דר' ישמעאל בריש ספרא; ובל"ב מדות דריה"ג בסוף מסכ' ברכות מדה ט"ו אי' הכתוב

---

[1]) בנו"ג אומרים. [2]) כן הוא בכתב יד ה"ב ודפוס וויניצי', ובדפוס אמ' הבל עיין ערך ח"ג, קע"ה. [3]) בדפ' וויניצי' אמרי' בקו וי"ל ובכתב יד אמר ובנו"ג אמרו. [4]) וכן הוא ככתב יד ש"ס ובנו"ג חלוקין. [5]) בנו"ג שלישית. [6]) וכן הוא כנזיר ובכורות נ"ח. ע"ש תוספ' ובחולי' מפני. [7]) עיין בהערה הבאה. [8]) כה"ג בכתב יד ו"ו אי ובי' וה"ב וכן הוא בדפ"ר אבל בשרפ"ע מדפ' פיזי והלאה בטעות ואחד מכריע אין הלכה כאחד מהם וכו' וכ"ה בכתב יד ב"ר. ונ"ל ברור כי ערבוב דברים יש כאן ובמקום ואין הלכה צ"ל אין הכרעה ושייכות תיבות קודם תיבות בזמן ששנים וכו' וראיה נצחת כי דברי רבינו הם הם ממש דברי רה"ג שהביא ר"ח בפי' פסחים כ"א. וז"ל ור' האי ז"ל היה אומר בקבלה כי אינה הכרעה אלא בזמן ששנים חלוקים ואחד מכריע כאחד מהן שנמצאו שנים ואחד מכריע והלכה כרבים אבל בזמן וכו' כדברי הערוך הנ"ל וכפי' רה"ג אי' בגוף הענין כפירש"י בחולין קל"ז. ד"ה והאמר מר ועוד עיי' בפירש"י בפסחים י"ג. וביד מלאכי סי' קפ"ג ויתר מקומו' שהביא מו"ל פי' ר"ח לפסחים לצד ל"ח הערה ד'. [9]) כ"ה לנכון בדפ' פיזי והלאה, משמע דלא העתיק כל דברי ר"ח אבל בדפ"ר ובכ"י ו"ו לי' מלת וכו'. [10]) בדפ' פיזי לי' בט"ס. [11]) וכ"ה בפי' ר"ח בפסחים וכן כתב רבינו כע' אביי בשם רש"ג ורה"ג אכל קשה כי ככר העיר מהרז"ף בד"מ 65 כי ככל נוסחאות המשנה והברייתא אי' רבי יוחנן בן זכאי ולא רבן מזה נראה שלא נהג בנשיאות ע"כ ומע' אביי לא משמע כן ולפי שטתו כתב לנכון רבן. [12]) וכן פי' ר"ח כפסחים כ' סע"ב וז"ל .. והלכה כב"ה ואע"ג דאמר ר' ישמעאל בר' יוסי אני אכריע וקיימא לן כ"מ ששנים חלוקים ואחד מכריע הלכה כדברי המכריע ר' ישמעאל תלמיד הוא ולא חשיב ר' ישמעאל בר' יוסי לאכרועי דהא ר' יוסי אביו של ר' ישמעאל שאמר שמועה זו משמו תלמיד שלישי לגבי ב"ה וב"ש הוא לכשתחשוב מרבן יוחנן בן זכאי שהוא תלמיד להלל עצמו עד ר' יוסי אתה מוצא אותם שלשה ר' יהושע ור' עקיבא ור' יוסי ולא עדיף ר' ישמעאל לאכרועי על כ"ה וזהו שאמר אין הכרעת שלישי מכרעת ושמועה זו בהגוזל זוטא וכו' עד כאן וזו הדעת של ר"ח הובאה בתוספ' שבת מ'. סד"ה הלכה וביתר אריכו' בתוספתא ב"ק קט"ז. ד"ה הכרעה. [13]) וכ"ה בילק' קדושי' ר' רמז תרי"ח ושם ת"ל איפה שלמה וצדק. ובש"ס הביא ראיה מריש הפסוק: אבן שלמה וכ"ה בכ"י ש"ס ושם כהוגן אבן שלמה וצדק (עיין ד"ס ב"ב שם) ועיין ספרי כי תצא פ' רצ"ד. [14]) כ"ה בדפ"ר והוא קצור מן פסיקתא, וכשאר דפו"ע כפיסקא. [15]) בנו"ג בפסיקת': דאכרעתון בה ובכ"י כרמולי: דהכרעתון.

השלישי) ויכריע ביניהם ודוגמ' עיין במכילתא יתרו סוף פרש' ט'. תוספת' פסחים פ"ב (ג') מי מכריע . . אני אכריע, תוספת' סוט' פ"ה יכריע המקום בינותינו הכריע על דברי שרה. תוספת' קידושי' ריש פרק א' הכריעו חכמים לסייע דברי ר"י — ובהשאילה זכיות מכריעות ירו' פיאה פרק א' דמ"ז: כלומר נוטות יותר ועודפות על העבירות וזה הדמיון לקחו מדמיוני הפרסיים עיין מאמרי במ"ע דמ"ג חכ"א 569, 561 (ועיין תר"י א' לדברים כ"ה, א') — ופירוש מכריעין בכ"ב הנ"ל ענין הטייה והעדפה והפכו מעיינין כלומר שוה בשוה עיי"ע עין א' וע' בד ב' (ח"ב י"ג והציון מכריתו' שם), ועוד עיי"ע הכרע וש"נ — ועוד הפעל כָּרַע בל"מ ענין כפיפת הרגלים כמו כרעו על ברכיהם (שופטים ז', ה') וברכים כורעות (איוב ד', ד') ומזה בברכות י"ב סע"א המתפלל כשהוא כורע כורע בברוך וכשהוא זוקף זוקף בשם. ירו' ברכות פ"א ד"ג סע"ג משהוא כורע אינו זוקף עד וכו'. ירו' סוכ' פ"ה דנ"ה רע"ג כשהיה כורע היה נועץ גודלו בארץ וכו'. והשם: ברכות ל"ד רע"ב מגילה כ"ב: כריעה על ברכים. ירו' סוכה פ"ה דנ"ה ע"ג ר' חייא רבה הראה כריעה לפני רבי אבל בירו' ברכות שם במקום הראה ב ר י כ ה ובירו' שם: ר' לוי בר סיסי הראה כריעה לפני רבי ונפסח ולא נתרפא, ובירו' סוכה שם הראה בריכה וצ"ל כריעה עיין פירש"י למגילה כ"ב סע"ב ד"ה אחוי קידה ובתענית כ"ה סע"א ד"ה לוי אחוי. הקבוץ ברכות ל"א. כריעות והשתחויות] —

כרף (= כְּרוּפָּה נ"ל מל"פ ... עשבי בשמים wohlriechende Kräuter) בס"ג דפ' מי שהפך (מועד קטן י"ג סע"ב) ר ב י ה ו ד ה[1] שרא להנך כרופייתא דפום בדיתא[2] למיזל ולזבוני ב ש ו ק א כ א ו ר ח י י ה ו[3] פי' מוכרי בשמים. *[אחי"ה בכ"י ה"ב איתא פי' גמ' מוכרי בשמים, וכתב בעל הגיון שלמה שכונת הכ"י על מסקנא הא בפירי הא בתבלין (מ"ק שם) ממילי' כרופייתא היינו מוכרי בשמים ועפ"ז יובן מ"ש התוספ' שם דבערוך פי' מיני בשמים ע"כ אבל נעלמו מעיניו כי גם במיוחס לרש"י אי' כרופייתא: מוכרי בשמים ובלי ספק זה הפי' שייך לרגמ"ה ואולי גמ' בכ"י ה"ב הוא ט"ס תחת גרשם. וגם הרמב"ם בפ"ז מהל' יו"ט הלכ"ג הבין כרופייתא כמו כפי' הערוך שכתב וז"ל מ ו כ ר י ת ב ל י ן מוכרין כדרכן בפרהסיא ע"כ וכ"ה בריצ"ג שם וז"ל רב יהודה שרא להנהו ערופייתא פי' מוכרי תבלין וכו' ואולי ערופייתא הוא מל"ע ריח טוב או צ"ל קרופייתא וכ"ה בה"ג ובריי"ף וכן ברא"ש ושם כרופיתא פי' מוכרי תבלין. ומפי' התוספ' קצת נראה שלא היה לפניהם פי' המיוחס לרש"י בדבור המתחיל כרופייתא או שהיתה לפניהם גי' הערוך מ י נ י בשמים כמו שכתבו. ובאמת בלשון פרסי הנ"ל ענין כורפה מיני עשבים של בשמים] —

כָּרַף (לדעת רבינו ענין רפיה schlaff werden, schlottern ועיי' עוד בפנים) בר"ג דפ' בא סימן (נדה מ"ח סע"א ורע"ב) אמר לה הקב"ה ל כ נ ס ת ישראל[4] איכרפית דדיך ולא הררת ביך פי' איכרפית מלשון רפיה כלומר רפו ונטו ונתקשקשו ואשתדור מלשון שדר כלומר נתקשו מלחלוחית שבהן. *[אחי"ה בנו"ג איכרפו ודיך לא הדרת בך אישתדו דדיך נמי לא הדרת בך ורבינו בלי ספק היה גורס אשתדור וזה מוכח מע' שדר ג' אשר שם הביא חצי האחרון מזה המאמר ורומז על ערך הנוכחי לכן נסחתי גם כאן אשתדור מלשון שדר כ ד א י ב ד פ " ר ופיז' ובאסיל רק שם ושם מלש' שדירן ובד' ווינצ' ואמ' אשתרור מל' שרירין וכ"ה בכ"י ו"ו ובכ"י ה"ב שרירן ואם נגזר אותו מל' שדר אז פי' אשתדור מל"מ (עזרי ד', ט"ו, י"ט) ענין מרידה (עיי"ע אשתדור בח"א, שכ"ט) ואולי זה מ"ש נ ת ק ש ו ובכ"י פאריז נ"ב ובלי ישמעאל קורין לזקן שהזקין שיך סרף ע"כ אבל אין ענינו לכאן ול"נ כי דרש בעשות ממצרים דדיך (יחזק' כ"ג, כ"א) שהוא לשון כבישה ומעיכה וכ"ה בל"ע drücken, pressen וא"כ איכרפית דדיך ממש כמו בעשות דדיך ואשתדרו (לפי גי' רבינו) הוא מל"ע מתרשל בדבר כלומר בעת שלא חש איש בדדיך ולא פנה להוד יפיך אבל גי' אשתדרו תתכן יותר כי לשונו נפל על לשון מקרא (יחזק' שם) שדרש: למען שדי נעוריך ועפ"י זה פירש"י עש"ה. — ובעה"ק שנ"ב פי' (איכרפות) [צ"ל איכרפית] שלוידרנא בל"א וכונתו ללא"ש schlottern ואולי לפי זה גזרתו מל"ר crepo ענין קשקוש]—

1) וכן הוא בבה"ג בריי"ף ובריצ"ג הי חוה"מ צד כ"ב ובכתב יד ש"ס אצל ד"ס ושם הובא כי כ"ה במ"מ פ"ז מהל' יו"ט הלכ"ג ובנו"ג רב הונא. 2) לי' לפנינו אבל בכ"י ש"ס אי' דפומבדיתא וכן הוא בריי"ף, וגי' הערוך בשתי תיבות מצויה הרבה עיי"ע בדיתא (ח"ב, י"ז ומ"ש). 3) וכ"ה בכ"י ש"ס ובה"ג ובריי"ף ושם כי אורחייהו ובנו"ג כי אורחייהו בשוקא. 4) בנו"ג לישראל.

* כרפוונה (?) (מין פול לבן) ירו' כלאי' רפ"א דכ"ז רע"א ובגי' ר"ש כרפוזנא וגי' רבינו ספרווה עיי"ע פול ומ"ש.

כַּרְפַּס (בל"ס כְּרֵפְסָא, כְּרַפְסָא בל"ע ופ' كرفس Eppich בל"ר apium) בפ' לולב הגזול בגמ' הלוקח לולב (סוכ' ל"ט:) ובפ' ט' בשביעי' (מ"א) כרפס שבנהרות וגרגר שבעפר[1]). ירושלמי (שביעי' פ"ט דל"ח ע"ג) ר' יוסי בר חנינא אמר[2]) פיטרוסילינון[3]). בפ' אעפ"י בגמ' מניקה את בנה (כתובות ס"א רע"א) דאכלה כרפסתא[4]) הוו לה בני זיותני י"א[5]) כרפס בל' לעז אפיו[6]) ובל' ישמעאל כרפס[7]). *[אחי"ה ז"ל הרמב"ם בפי"מ לערל' פ"ב מ"י ומיני הכרפס שהם מינים הרבה משונים ולהם שם אחד ר"ל שכל מיני הכרפס נקראין כרפס ע"כ וכרפס שבנהרות הוא בל"ע كرفس الماء apium palustrum על שם שיגאה במקום בצה. וי"א שהביא הערוך הוא כדעת ר"י בר חנינ' בירו' הנ"ל לכן תתכן גי' הכ"י ה"ב י"א בלי וי"ו כי apium הוא מין ממיני ירק Petersilie ורש"י בסוכ' שם כתב וז"ל והכרפס . . וי"א כרפס אפי"א וכן שמעתי ע"כ. ונ"ל כי שמע כן בשם הערוך כי בל"צ נקרא ache ואפיא הוא רק במשקל איטלקי[8]) ובלי הוספת שמעתי הביא רש"י זו המלה בכתובו' שם וכן פי' לנכון בע"ז כ"ח סע"א כרפסא אפי"א בלעז — וכנ"ה שם ל"ח: ביזרא דכרפסא. תוספת' כלאים ספ"ג הכרפסא וחמיטה, וכצ"ל בתוספ' כלאים רפ"א הכוסבר והכרפס ולא כגי' כ"י אירפ' (צוק"מ 73) והכרקס. וכן נשנה כרפס אצל כוסבר בירו' שבת פ"ז ד"י. עיי"ע מנתא] —

* כַּרְפְּסָא (Baumwollzeug) בתרג' אסתר א', ו'; ח', ט"ו והוא מל"מ (אסתר א', ו') וגזרתו מל"פ كرباس ובל"ע كرفس בל"י ורוי κάρπασος, carbasus ואולי ביזרא דכרפסא בע' הקודם מזה הענין והראיה מצדו וביזרא דכיתנא (ע"ז שם) וכן דעת ה' לעווי והח' לעף פפלנ"צ 225 בחנם השיג עליו.

* כרפסת (מין חרגול Heuschreckenart) חולי' ס"ה רע"ב הבא ויש לו גבחת וכו' מנין ת"ל חרגול זה רשון למינהו להביא את הכרפסת כה"ג בפי' רגמ"ה כ"י חולי' שם (בקובץ כ"י אנג' דף שי"ז.) וכ"ה בערוך ע' שחלנית כפי גי' כ"י ב"ר ונ"ל שהוא ל"פ خرشفة מי שיש לו גבחת וזהו תואר לחרגול שיש לו גבחת. אבל בנו"ג הכרספת וכ"ה כ"י ה"ב בע' שחלנית, ובדפוסי' בערוך גירסאות שונות ע"ש ועיי"ע כרסנית ומ"ש. ועיי' עוד המשביר ע' כרפסלה שהגיה פדופסלה מין תכשיט שקושרין על הרגל.

כֶּרוּפְּסֶלָּה (מל"י χειροψέλλιον פי' צמיד, אצעדה Armband) ירו' שבת פ"ו ד"ח: אצעדה כרופסלה כן הביא הגי' ר"ב בע' פרפסלה ופי' לנכון בל"י אצעדות של ידים ע"כ והוא אמת ובזו ההרכבה אי' זו המלה בל"י אמצ' אבל בע' זקנים אי' רק ψέλλιον להעתקת צמיד (בראשית כ"ד, כ"ב; יחזק' ט"ז י"א; כ"ג, מ"ב) ועוד קשרים (ישעי' ג', י"ט). ובנו"ג כדופסלה ועיין מ"ש הח' אייזלער בט"ר סח"א.

כרץ (= כרצא לדעת רבינו שרץ בני מעים Spulwurm ועיין בפנים) בר"ג דפ' מי שאחזו (גיטין ס"ט:) לכרצא אנפקא דחמרא באטרפא דערא[9]) פי' שרץ בני מעים. *[אחי"ה וכן פירש"י כירצא[10]) תולעים שבמעים ע"כ ואולי הוא מל"ע خراطين והוא הקבוץ מן خراط פי' תולעים ששורצים בארץ לחה ובב"מ ק"ז: נקראו כינה שבבני מעים. ועוד בל"ע قراشم תולעת — וכנ"ה בגיטין שם כירצא חיורא ליתי בזרא גלגילא עיי"ע בזר א'] —

כַּרְקוֹם (מל"י χαράκωμα מעגל runde Lager-umwallung ועוד מצור Bollwerk im Kriegs-lager) בפ' שני דכתובו' (כ"ז.) עיר שכבשה כרקום[11]) כל כוהנות שבתוכה פסולות. בפ' כל גט (כ"ח: על עיר שהקיפוה[12]) כרקום[13]). ירושלמי בפ' כל גט (פ"ג דמ"ה רע"א) איזהו כרקום כגון זוגין[14]) ושלשלאות וכלבים[15]) תרנגולין ואסטריטאות[16]) מקיפין את העיר ובנית מצור (דברים כ' כ') תרג' ותבני כרקומין[17]). ויבא המעגלה (ש"א י"ז כ') תרג' ואתא לכרקומא. וכן תרג' ושאול

1) וכ"ה בכ"י ש"ס בסוכ' ובנו"ג של אפר. 2) כ"ה בכ"י ובדפוסי' רק ר' חנינא. 3) πετροσέλινον. 4) בנו"ג יותר טוב כרפסא. 5) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב עיי' בסמוך ובדפ"ע וי"א. 6) בלאי"ט appio מל"ר הנ"ל. 7) כ"ה בכ"י וי"ו א' ובי' ול"ד וה"ב וכ"ה בדפ"ר באסיל ואמ', ובלי נכון בדפי פיז' וכ"י ב"ר כראפס ובדפי וויניצי' כרפוס. 8) ודוגמתו עיי"ע אסטומכא בח"א ק"ע. 9) כ"ה לנכון בכ"י וי"ו ובדפי וויניצי' רק שם בט"ס דעיזא וצ"ל דערא וכ"ה בע' ער ז' ובשד"פ ליי שתי תיבות הללו. 10) כ"ה בנוסחי. 11) בנו"ג כרכום. 12) בנו"ג שהקיפה אבל במשני דירוי אי' כגי' הערוך. 13) ובמשניות בגיטין פ"ג מ"ד אי' כרכום ונ"א כרקום. 14) וכצ"ל בירו' כתובות פ"ב דכ"ו ע"ד ושם בטעות דוגין עיי"ע אפרטוסות (ח"א, רל"ח) וע' דוגין (ח"ג, כ"א) ועיי"ע זג א' (שם רס"ח). 15) בירו' כתובות שם וכבלים עיי"ע כבל. 16) בנו"ג ואיסטרטיות וכ"ה בכ"י ה"ב ובירו' כתובות ואפרטוטות עיי"ע אפרטוסות. 17) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב.

שוכב במעגל (שם כ״ו, ה׳). — (א״ב פי׳ בל״י מצור שבונים על העיר ללכדה, וכן מעגל שבונים אנשי המחנה שלא יפול עליהם האויב פתאום). *[אחי״ה הגרי״ב בהפשב״ע הפליא על רש״י בכתובו׳ שם שגרס בכ״ף והביא ראיה מתרג׳ כרכומא ובגיטי׳ שם כתב בקו״ף עפ״י אותו התרגום וכן הביאו בע״ז ע״א רע״א על עיר שכבשוה כרקום והניח הגרי״ב בצע״ק, אבל לפע״ד אין כאן צ״ע כי גירסאות שונות הן בכתיבת המלה עיי״ע כרכום א׳ ששם הובא בכ״ף כדאי׳ בתרג׳ שלפנינו אבל גי׳ רבינו לפי כ״י הנ״ל בקו״ף וכ״ה בקו״ף בתרג׳ לשמואל הנ״ל בענין העתקת מעגל וכן תרג׳ מצב (ישעי׳ כ״ט, ג׳) כרקום ובהיפך אי׳ לפנינו בע״ז י״ח: ולכרקום מותר וכו׳ וכ״ה בפי׳ ר״ח כ״י לע״ז ובתוספת׳ ע״ז ספ״ב ט״ס ולכרקום וצ״ל במי״ם בסוף ועוד שם לכרקומין (או י״ל שעיקר בסמ״ך ופי׳ כרקום Circus) ובכ״י ש״ס ובדפוסי׳ הראשונים וברי״ף ובתרא״ש ובילק׳ ריש תהלים אי׳ בכ״ף כרכום, וכן בע״ז ע״א רע״א בנו״ג כרקום ובדפ׳ פיז׳ וויניצ׳ וביתר הדפוסים שציינם בעל ד״ס (שם צד ע״א) אי׳ כרכום. והוראתן הן בכ״ף הן בקו״ף מל״י הנ״ל מצור ומעגל ומלת χαράκωμα אחת היא עם χάραξ אשר על ידה העתיקו ע׳ זקנים מצור (דברים כ׳, י״ט) מצוד (קהלת ט׳, י״ד) סוללה (ישעי׳ ל״ז, ל״ג; יחזק׳ ד׳, ב׳; כ״ו, ח׳) וכן העתיקו מגור (בישעי׳ ל״א, ט׳) כאלו כתוב מצור וכן מצב (שם כ״ט, ג׳) כדאי׳ ג״כ בתרג׳ עיין לעיל. וכן העתיקו כרים (יחזק׳ כ״א, כ״ז) וכ״ה בקהל״ר פ׳ וישב העפר לשום כרים: עשה כרקומין עיי״ע כֶּבֶשׂ והוא הקבוץ כמו בתוספת׳ ע״ז הנ״ל. ואולי לפי זה גם כרקום בסמ״ך (שם) תתכן והוא ל״י χάραξ ואחד הוא עם χαράκωσις אשר ע״י העתיקו ע׳ זקנים מצור (דברים שם) —]

כַּרְקוּם (מל״י הרשומ׳ בע׳ הקודם ופי׳ בפנים Pfahl an dem die Rebe sich auf-rankt) מדרש ב״ר פרשת אסרי לגפן עירה (בראש׳ מ״ט, י״א) (ב״ר פ׳ צ״ח) ר׳ יהודה אומר גפן שכוחה רע אוסרין לה כרקום אחד. פי׳ בל״י עץ ויתד שסומכים בו הגפן. *[אחי״ה דברי ר״ב כנים הם אבל בדפ׳ אמש׳ הובא בין ערך זה לערך הקודם בינתים ערך כורקמא וזה בלתי נכון הוא כי שני הערכים שייכים להדדי] —

כּוּרְקְמָא (= כורכמא Safran, Crocus) תרג׳ מר אהלים וקנמון (משלי ז׳, י״ז) מירא וכורקמא וקונמא פי׳ בל״י מין בשם כמו זנגביל ועינו כעין כרכם אבל אין זה אהלים כי אם הבשם הנקרא אקסיל אלואי בלשון יוני עי״ש. *[אחי״ה והוא כרכום שדברנו בו עיי״ע וכה״ג במתורגמן ובפשיטה אבל בתרג׳ שלפנינו ובכ״י אי׳ בקו״ף ועוד עיי״ע בר ב׳ (ח״ב, קס״ד:)] —

* כָּרָר (מלש׳ כר פי׳ עושה כרים Polsterverfertiger) מ״ק י״ג: כר מבית הכרר כה״ג בכ״י ערוך ע׳ כר א׳ ובשרשים לרד״ק.

כרש (= כְּרֵישָׁא, כְּרֵישָׁה בל״ע كراث בל״י πράσον Porree, Lauch) בס״ג דפ׳ כל שעה (פסחים ל״ט סע״א) ובריש כלאים (פ״א מ״ב) כרישין[1] וכרישי שדה כסבר[2] וכסבר שדה. בכלל גדול פ״ז בשביעית (מ״א) העולשין והכרישין. בפ׳ המוציא יין (שבת ע״ט. פ׳:) וחכ״א כדי לזבל כרישה[3]. בסוף עוקצין (פ״ג מ״ב) חוץ מכרישי שדה והרגילה. כרישין בלעז פור״י ובל׳ ישמעאל כ ו ר א ת. *[אחי״ה כ״ה לנכון בדפ׳ וויניצ׳ וכ״י ב״ר אבל בכ״י ו״ו ל״ד ה״ב לי׳ מן בל׳ ישמעאל וכן לי בדפ״ר ומדפ׳ פיז׳ והלאה הגי׳ בט״ס כיאת וצ״ל כוראת ובעה״ק שנ״ב כוראות ובפי׳ רע״ב לכלאי׳ פ״א מ״ב פורא״ת וצ״ל כוראת ובכ״י ב״ר סיים בזה״ל: רגילה: רגילא ולמה נקרא שמו רגילה שרגילה לצמוח בכל מקום ע״כ ובלי ספק הוספת מבורך הסופר היא, ולי׳ ג״כ בע׳ רגילא ע״ש. ומלת כוראת היא ל״ע הנ״ל והוא porrum בל״ר ובלאי״ט porro ובפי׳ רע״ב בכלאי׳ שם פורו״ש והוא בל״צ הישנ׳ porées הקבוץ מן porée פאר״י שאי׳ בתוי״ט שם בשם גליון או״ה ושם בלא״ש לאוי״ך Lauch וכ״ה בעה״ק שנ״ב עיי״ע כרת, ובל״ס כרתי עיי״ע כרת. וכ״י פי׳ משניות לרמב״ם בל״ע כותב תמיד כראת והמעתיק שם תחתיו: כרתי עיין ספלנ״צ ללעף 227 וש״נ כרישי שדה ברמב״ם: كراث الفحصى ובפי״מ לשביעית כרישין וכרישי שדה הכרתי הגני והמדברי ועיין פי״מ לר״ש בשביעית פ״ז מ״א ועיין פי׳ מהר״י בן מלכי צדק לשני מקומות הנ״ל — וכנ״ה במכשי׳ פ״א מ״ה הממחק את הכרישה ובתוספ׳ ריש מכשירין הממחיק את הגג ואת הכרישה עיי״ע מחק. ירו׳ שבת פ״ז ד״ט ע״ד ופי״ב די״ג ע״ג כדי ליטע כרישה. והקבוץ ברכות מ״ד: כרישין

[1] כ״ה בכ״י ו״ו ובדפ״ע כרישים. [2] בנו״ג כוסבר ועיי״ע. [3] כ״ה בכ״י ו״ו ובדפ״ר פיז׳ כרישיה ובדפ׳ באסיל בט״ס ברישיה ובדפ״א כרישים אבל בנו״ג כרישא.

קשין לשינים ויפין לבני מעים ופירש"י כרישין: כרתי ועיי' עירובין נ"ו רע"א. ב"ב פ"ב מ"י מרחיקין .. את הכרישין מן הבצלים. נדרי' פ"ו מ"ט הנודר מן הכרישין .. מותר בקפלוטין. ירו' נדרי' פ"ו דל"ט ע"ד תוספת' שם פ"ג עיי"ע קפלט. ורש"י בשבת בשני המקומות פי' כרישא קפלוט וקפלוטות (בל"י κεφαλωτόν בל"ע قفلوط) הוא חציר הנעשה בארץ הצבי (רמב"ם בפי"מ במעשר שני פ"ב מ"א) ותרג' אונק' החציר (במדבר י"א, ה') כרתי ובתר"י קפלוטייא. ומזה תבין ב"ר ס"פ ל"ז ששם דרש חצרמות (בראשית כ׳, כ"ו) מן חציר מות ועיי"ע פפייר, ועיי"ע חצר א' — כרישין באו"ז הל' שבת סי' נח ט"ס הוא וצ"ל פרישין עיין לעף בפפלנ"צ 144] —

כרש (= כְּרִישָׁא, כְּרֵשָׁא מין דג אולי זה שנקרא Sonnenfisch עיין בפנים) בר"ג דפ' המוכר את הספינה (ב"ב ע"ד סע"א) והוה הדר לה מינא דכוורא דשמיה כרישא. *[אחי"ה וכה"ג בכ"י ש"ס ה' וז"ל והדר לה מינא דכוורא דשמיה כרשי ובכ"י א"פ כרשי ובכ"י מ' כריש ובנו"ג והדרי לה מיני דכוורי דמקרי כרשא וגי' דשמיה כרשא אי' בפירשב"ם וכתב: כך שמו ע"כ ולדעת ה' לעוויזאהן (זאאלאגיא 271) הוא שם דג השמש אשר אוהב דברים שיש להם מראה צהוב ונגזרת המלה מל"פ خورشيد שמש ונקטעה המלה גם בל"פ خرشا ולפי זה גי' הספרים כרשא תתכן יותר. ולפע"ד יש כאן רמז על דג המשלי אצל פרסיים הנקרא kara והרבו ספרי הפרסיים לספר אודות karô maçyô פי' דג כרא עיין שפיגעל העתקת אפיסטא במבוא לח"ג LIV ושם צד 160 ועיין ג"כ מאמרי במ"ע דמ"ג חכ"א 590] —

*כְּרוּשָׁה עיי"ע כרושייתא.

כַּרְשַׁן (כַּרְשִׁינָא, ־ה בלשון ערבי كرسنة בלשון פרסי كشنى، كشنك، كرشنة Linsenwicke) בסוף תרומו' (פי"א מ"ט) כרשיני תרומה מאכילין אותן לבהמה וכו'. וישראל ששכר פרה מכהן מאכילה כרשיני תרומה וכו' [1]). בריש שבת (י"ז:) בית שמאי אומרים אין שורין דיו סממנים [2]) וכרשינין. בר"ג דפ' הכל שוחטין (חולי' ו' וכן הוא בתוספתי' דמאי סוף פרק א' ושם לי': מהן ועיין תוספתא תרומות רפ"י) כרשינין לעשות מהן טחינין פי' בלעז ביצי [3]). ובפ' השוכר את הפועלין בגמ' ואלו אוכלין (ב"מ צ' רע"א) מביא כרשינין ותולה לה מפני שהכרשינין יפין לה מן הכל [4]). בתוספתא דשבת בפ' אין עוקרין (פט"ז) גוזזין לו כרשינין [5]) ואין צריך לעשר. *[אחי"ה וכנ"ה ביחיד בכורות פ"ו מ"א נקבה מלא כרשינה ועיין בגמ' שם ל"ז: כמה נקיבת האוזן מלא כרשינה וכו' ושם כרשינה הנכנס ויוצא או כרשינה העומדת וכו' ותוספת' בכורות רפ"ד עד כרשינה .. עד כעדשה, ירו' קידושי' פ"א דנ"ט רע"ד וירצע הסחוס פחות מן הכרשינה שמא יבא לידי כרשינה וכו', ירו' יומ' פ"ד דמ"א ע"ד כרשינה תשעה קבין, כריתו' ו'. בורית כרשינה עיי"ע ברית אבל רבינו לא פירשו ובפי' רגמ"ה כ"י אי' כרשינה של אותו מקום וי"א כרשינא של חלב כר בן שנה עיין מ"ש בסוף ע' הכא אח"ז. והקבוץ ברכות ל"ב רע"א האכילה כרשינין, ספרי האזינו פ' שי"ח מאכילו כרשינים, מעש' שני פ"ב מ"ב בכרשינים ובתלתן ושם מ"ג ותוספת' מ"ש רפ"ב כרשיני מעשר שני, אהלו' פי"ז, מ"א רובע כרשינים, מעיל' פ"ג מ"ו כרשיני הקדש ובתוספ' מעיל' פ"א לפי גי' כ"י אירפ' כרשני הקדש (ובנו"ג בט"ס כר שני), תוספת' תרומו' פ"י כרשיני תרומה, ע"ז מ"ט רע"א כרשיני ע"א וכ"ה בתוספת' ע"ז רפ"ז, תוספת' עירו' פי"ח, לב"ק פ"א כרשינין, תוספת' עוקצין פ"ג כרשינין מטמאין טומאת אוכלין .. ביקיא מטמא טומאת אוכלין וכו' וכן הוזכרו יחד בירו' חלה ספ"ד ד"ס: מפני מה לא גזרו על הבקייה .. אימתי גזרו על הכרשינין וכו' נשמע מזה כי כרשינין מין ביקיא הם וזה ביצי של לעז הנ"ל והקבוץ בפי' רע"ב בשבת פ"א מ"ה וז"ל כרשינים מאכל בהמה .. וקורין להם בערבי כרסנ"ה ובלע"ז ויצש ע"כ וכן פי' רמב"ם בכ"מ כרשינין נקרא בערבי כרסנ"ה [6]) אבל מה שאי' לפנינו בפי"מ בשבת פ"א מ"ה וכרשינין הכוסמת טעות המעתיק היא ומעולם לא כתבו הרמב"ם ולי' בכ"י ערבי עיין מ"ש בע' כוסמין ובחנם נדחק בעל תוי"ט בשבת שם ליישבו] —

☞ כַּרְשְׁן (כַּרְשִׁינֵי רגבי עפר מל"ע خرشوم ארץ קשה ועיין בפנים) מסכת שבת

[1]) וכו' בא לרמוז שאי' עוד באותה המשנה המלה ושם עוד ג' פעמים כרשיני תרומה. [2]) וכ"ה במשניות ובכ"י ש"ס ובנו"ג סמנים. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב ובכ"י ב"ר בצי ובדפ"ע ביצא וכ"ה ברש"י שבת י"ז: בדפוסי' הישנים עד בנבנשתי ובדפוסי' האחרונים בט"ס בינא ובבכורות ל"ז: ד"ה הינדא לועז ויצא והוא ל"צ vesce בלאי"ט véccia Wicke וכ"ה בל"י ורו' וערבי עיי"ע ביקייא ח"ב, קנ"ח וע' הנדא בח"ג רכ"א. [4]) בנו"ג שהכרשינין יפות להן מן הכל ובכ"י בתוספ' תרומות רפ"ח נותין לתוכה כרשינן והן יפות להן מהכל. [5]) בנו"ג כרשינן ובכ"י אירפ' כרישין וצ"ל כרשינין. [6]) ובפי"מ לעדיות פ"א מ"ח בט"ס חרסנ"ה וצ"ל בכ"ף.

פ' המוציא יין (שבת פ"א.) מאי פיים[1] א"ר זירא כרשיני בבלייתא פי' רגבים עיין ערך פיים. *[אחי"ה ובע' פיים ופרפס גרס רבינו בעצמו כן וכ"ה לפי ס"א בע' קרשן. ובע' פיים פי' רבינו בג' אופנים ע"ש ולפע"ד שהוא מל"ע הנ"ל ואותיות מ' ונו"ן מתחלפות וכן בל"ע. נאמר עוד במקום خرشوم בכתיבה כזה كرشفة harte Erde = خرشاف, ודע עוד כי בלשון פרסי خرسنك חתיכת אבן גדולה ungeformter Steinblock ולפע"ד על ידי זו המלה יבואר היטב דרוש באסת"ר פ' והקרוב: כרשנא (אסתר א', י"ד) אמר הקב"ה בוזק אני לפניהם כרשינין ומשירן מן העולם ועיי' בפירושים שנתחבטו במובן זה הדרוש ולפע"ד ענינו אני אפזר אבנים גדולות לפניהם ואשמידם מן העולם כי פי' כרשנק בל"פ אבן גדולה מושלכת בארץ כדי לעכב את ההליכה. — ועוד דרש שם כרשנא: מי מקריב לפניך פר בן שנה וצ"ל כר בן שנה ועפ"י זה מצאנו מקור הפי' של י"א שהביא רגמ"ה בע' הקודם ע"ש] —

כְּרוּשְׁיָיתָא (היחיד כרושה כְּרוּשְׁיָה מל"פ خوش[2] אכילה עיי"ע ברושיא (ח"ב, ר"ב) אבל לפע"ד Butterhonigkuchen) בר"ג דפ' מי שאחזו (גיטין ס"ט:) לְפִירְחָא דְלַבָּא[3] ליתי תלת כרושייתא דשערי תלת כורשייתא דחיטי. פי' ג' חלות. *[אחי"ה כמו שנסחתי אי' בכ"י ו"ו א', ב' ל"ד ה"ב ב"ר וכ"ה הסדר בגיטין רק שם באריכות יתרה ובדפ"ע אי' בתחלה כרושייתא (וכ"ה בכ"י ב"ר) דחיטי ואח"כ: כרושייתא דשערי ולפי' גי' כ"י תתכן הויו אחר הכ"ף כמו בל"פ הנ"ל — בכ"י (חוץ מכ"י ב"ר) לי' וי"ו בערך דבור המתחיל וצ"ל לפי גזרה מל"פ הנ"ל כורשייתא אבל בכל דפ"ע הוי"ו אחר הריש וכ"ה בגיטין רק שם הגי' בבית ברושייאתא. ברושייתא והוא הנכון ע"ש מ"ש — ולדעת החי' ברילל במ"ע שלו ח"א 194 מוצא המלה מל"ר Brötchen, crustum] —

כְּרֶשְׁתִּינָא (פי' לדעת רבינו א') עטלף Fledermaus ב') תרנגול דביתא Haushahn וזה העיקר עיין בפנים) בפ' המוציא יין בגמ' ושאר כל המשקין (שבת ע"ח.) רשב"ג אומ' דם כדי לכחול בו[4] עין אחת שכן כוחלין לְיַארוֹר[5] ומאי ניהו דמא דכרשתינא[6] פי' עטלף. פ"א תרנגולא דביתא שמצוי ביישוב וכוחלין ממנו ליארור[7] חולי שבעין שאינו בולט וסימניך גוא לגוא. *[אחי"ה בשני הפירושים נגרר רבינו אחר פי' ר"ח הודפס מתוך כ"י אנג' בש"ס ווילנא וז"ל כרושתינא תרנגולא דביתא וי"א אלכפאש ודמה מועיל לכאב שבעין ודם דוכיפת מועיל לכאב שמחוץ לעין ע"כ ופי' ודם דוכיפת וכו' העתיק רבינו ג"כ בלי הזכרת ר"ח בע' תרנגול ע"ש ושם פי' ג"כ תרנגול ברא: דוכיפת וכ"ה בפי' ר"ח (שם קצת קודם) וז"ל דם של דוכיפת דא תרנגול ברא[8] או של עטלף וכו' ע"כ ורש"י פי' ג"כ כרושתינא עטלף וכן ענין אלכפאש שהביא ר"ח כי בל"ע נקרא עטלף الخفاش Fledermaus אבל הפי' תרנגול דביתא יתכן יותר כי הפכו לתרנגול[9] ברא שהוזכר בשבת שם שדמו מועיל לברקית[10]. נשאר לנו עתה לבאר גזרת המלה לפי פי' תרנגול דביתא ונ"ל שמלת כרשתינא הורכבה מן שתי תיבות פרסיות ר"ל מן خروس = خروه פירוש תרנגול Hahn ומן שתינא = ستانه = استانه משקוף וחצר והתואר استانى השייך לחצר ולבית וא"כ כר־שתינא תרנגול דחצר או דביתא. אבל להוראת עטלף לא מצאתי פתרון ומה שמצאתי הוא כי בל"פ خرسته[11] והקבוץ כרשתאני ענינו עלוקה שמוצץ דם Blutegel שמשתמשין בהם גם היום לחולי העין אבל דְמִי כרשתינא קשה להלמו] —

* כְּרִית לפעד"נ מל"ע جرية שלולית וריצת הנהר (Wasserlauf, Fluth, Strömung ירו' תרומות פ"ח דמ"ו רע"א עד כדי שתפוח הכרית כלומר מעיין כל זמן שמושך אין בו משום גילוי עד (שתפוח) [צ"ל שתפרח] תפסק ריצת המים. ירו' מ"ק רפ"א ד"פ רע"ב הגי' עד כדי שתפרח חברית, ושם: פרחה חברי' ולא פסקו למפריעו וצ"ל הכרית ומלת פרח הוא ג"כ מל"ע فرج פסק וחדל. ואולי נחל כרית במ"א י"ז ג'. ה' הוא ג"כ מל"ע הנ"ל ופי' נחל שריצתו היתה במהירות.

* כּוֹרֶת, כֹּרֶת פי' כמו כּוֹרָה, קוֹרָה עיי"ע כורה קודם ע' כורדק.

---

1) בנו"ג פאיים. 2) כצ"ל ג"כ בח"ב, ר"ב: 3) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' ה"ב, ב"ר וכ"ה בע' פרח ז', ובדפ"ע נשמט. 4) כ"ה בכ"י. 5) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ב' ול"ד וב"ר וכצ"ל בכ"י ה"ב וכ"י ו"ו א' עיי"ע ירור ובדפ' וויניצי' ובנו"ג בט"ס ליארוד וכ"ה בסמוך, ובשדפ"ע לי' מן רשב"ג עד ליארוד. 6) בדפ' וויניצי' ברשתינא וסדר האותיות מוכיח כי ט"ס הוא אף אם בכ"י א"פ אי' ג"כ ברושטינא ובכ"י ו"ו ב' אי' דכרושתא. 7) כ"ה בכ"י הנ"ל. 8) ועיי"ע דכיפת ח"ג ס"א. 9) כ"ה לנכון בכ"י ש"ס ובנו"ג תרנגולת. 10) ולפי גי' ר"ח (שם) חוורור והוא כגי' התוספות שעליה כיון רש"י עיי"ע ירור. 11) מעתה עולה יפה גי' כ"י ו"ו כרושתה.

כרת (= כַּרָתֵי בל״ס וכן בל״ע كراث Lauch, Porree (עיי״ע כרש א׳) והתואר כרתן, כרתינון בל״ע كراثي (lauchgrün, πράσινον בריש ברכות (ט׳:) ר׳ אליעזר אומר מ ש י כ י ר[1]) בין תכלת לכרתן[2]) ויש ששונין בין תכלת לכרתא[3]). ובסוכה בפ׳ לולב הגזול (ל״ד סע״ב) והירוק ככרתן[4]) פי׳ מין צבע ירקרק[5]) תרגום (כרישין) [צ״ל החציר][6]) כרתי בשביל שהן ירוקין ובלעז (פרסני) [צ״ל פרסינו][7]). ובס״ג דפ׳ כל גט (ל״א:) ופרים עליה סרבלא דכרתי. בילמדנו ויקרא יעקב אל בניו (בתנח׳ לי׳) כדי שיכיר אדם בין תכלת לצבע כרתינון[8]) בתוך ד׳ אמות. בפ״ק דע״ז בגמ׳ יום גנוסיא (י׳ רע״ב) (שדר ליה כרתי) [צ״ל שדר ליה גרגירא שדר ליה איהו כוסברתא שדר ליה כרתי][9]) פי׳ גרגירא בלעז אורוג״א[10]) ר מ ז ל ו ד ב ת ו ה י ת ה ש מ ה ג י ר א ש ז י נ ת ה ו מ ש ו ם ה כ י ש ד ר ל י ה ג ר ג י ר א[11]) כלומר דבתו נגררת אחר הזנות, שדר ליה א י ה ו[12]) כוסברתא כלומר כסה עליה הוא סבר שאמר לו לשוחטה לשון תכוסו ל ש ו ן כ ו ס (חולי׳ ל״ז:) ת ר ג׳ ו ש ח ט (ויקרא א׳. ה׳. י״א) ו י כ ו ס[13]). שדר ליה כרתי בתמיהא כלומר מצוה אתה להכריתה שלח ליה לא אלא חסא[14]) חפה עליה. פ״א „שדר ליה כוסברתא כלומר הרוג בתך כ ו ס ב ר ת ך[15]) שדר ליה כרתי כלומר אם יהרגנה יכרת זרעו שדר ליה חסא כלומ׳ חוס עליה״[16]). — (א״ב תרג׳ ואת החציר ואת הבצלים (במדבר י״א, ה׳) וכרתי ובוצלי). *[אחי״ה נראה ברור כי גם לפני ר״ב היתה גי׳ מוטעת תרג׳ כרישין כרתי שצ״ל כמו שהגהתי עפ״י תוספות בשם הערוך וא״כ גם רבינו כיוון לתרג׳ החציר ובפרט לפי גי׳ כ״י פרסינו וכן העתיקו ע׳ זקנים חציר (במדבר שם) ועקילס בישעי׳ מ׳, ז׳ חציר ע״י πράσον וכן העתיקו ע׳ זקנים שהם (בראשית ב׳, י״ב) πράσινος והוא תואר לאבן שצבעה ירוקה ככרתי lauchgrün[17]) וזה התואר בילמדנו הנ״ל וכ״ה בירו׳ סוכ׳ פ״ג דנ״ג ע״ד הירוק ככרתן ר׳ זעורה בעא קומי ר׳ אימי כהן כ ר ת י נ ו ן או דדמי להן (כרתינין) [צ״ל כרתינון] אמר (להן) [צ״ל ליה] כהן כרתינון. וכן בתר׳ אסתר א׳, ו׳ גון חיור בספירין וכרתנין וצ״ל כרתינין הקבוץ מן כרתינון. ורגמ״ה בקובץ כ״י אנג׳ דף ש״ז פי׳ בחולי׳ מ״ז: כי כרתי פורי״ש ע״כ וכן בפירש״י ברכו׳ ט׳: ד״ה תכלת: לצבע כרתי שקורין פוריי״ש ע״כ ובפירש״י בע״ז שם: פורי״ש והוא ל״צ הישנה עיי״ע כרש א׳ ובסוכ׳ ל״ד סע״ב לועז רש״י פורי והוא בל״צ porrée, porreau ובכ״י רש״י לי׳ (ד״ס סוכ׳ צד נ״ד.) ובגיטי׳ ס״ט: איצרא דכרתי פירש״י סחיטת כרישין ע״כ וגי׳ רבינו יותר נכונה עיין בע׳ עצר ופי׳ שם ג״כ עצירת הכרישין. וכן פי׳ רבינו כרתי של פסחים קט״ז. כרישין עיי״ע קף ט״ז וכ״ה בפירשב״ם שם. וכנ״ה בגיטי׳ ס״ז: לשמשא עתיקתא . . ליכול כרתי. כריתות ו׳ רע״א עיי״ע קר ו׳, ירו׳ שבת פ״ז ד״י. כוסבר כרתין. ודע כי כַּרָתֵי, כַּרְתִין הוא הקבוץ, והיחיד כַּרָתָא עיין לעיל בכ״י ה״ב לפי י״ש ובהערה 3]—

כָּרֵת (מל״מ ענין קציצה ובמובן הִכָּרֵת נפש בדרז״ל כָּרֵת קטוע מן הִכָּרֵת Ausrottung ובקשור עם ברית ענינו קשור אהבה ואמונה Bund schliessen ועוד עיין בפנים) ונסקל בפ׳ ד׳ מיתות בגמ׳ העובד ע״ז[18]) מפורש (סנהדרין ס׳ סע״ב) אתרו ביה קטלא ולא אתרו ביה כרת[19]). בפ׳ בית שמאי בגמרא

---

[1]) כ״ה בכ״י ו״ו וכ״ה בכ״י ש״ס מינכען רק שם משיכירו ובתוספ׳ חולי׳ מ״ז: ד״ה אלא עד שיכירו, ובדפ״ע לי׳. [2]) וכ״ה בירו׳ ובכ״י ו״ו לכרתין ובנו״ג לכרתי וכ״ה בירו׳ בגי׳ מהרש״ם וכ״ה באו״ז הל׳ ק״ש רסי׳ י״ג. [3]) כ״ה בכ״י ה״ב ויש לנקדו כַּרָתָא והוא היחיד בל״ס. ובדפ״ע כרתה. [4]) וכ״ה בירו׳ ובה״ג ובהלכו׳ הריצ״ג ה׳ לולב צד ק״ז רע״א וכ״ה בכ״י ש״ס וכ״י רי״ף וכ״י רש״י (עיין ד״ס סוכ׳ צד נ״ד.) וכ״ה בתוספ׳ חולי׳ מ״ז: ד״ה אלא ובנו״ג ככרתי וכ״ה בדף ל״א: [5]) עיין תוספ׳ חולי׳ שם שהביא את הערוך ושם בנכון תרג׳ של ח צ י ר הוא כרתי. [6]) עיין תוספ׳ שם והערה הקודמת. [7]) כ״ה בכ״י ו״ו א׳ וב׳ וה״ב וכצ״ל בכ״י ב״ר במקום פרנסה ובכ״י ל״ד במקום פרקט, ובדפ״ר פיזי באסיל ואמ׳ אי׳ פורו (ובדפ״ו פורי) והוא ג״כ נכון עיי״ע כרש א׳ רק שם לנכון יותר בא הלעז להורות על שם הירק וכאן על צבע הירק שדומה לצבע החציר שנקרא בלאי״ט prassino ועיין בסוף הערך. [8]) כ״ה לנכון בדפ״ר. ובשדפ״ע כריתינון. [9]) השלמתי כי פי׳ רבינו סובב והולך על כל המאמר והמדפיסים קטעוהו, ובדפא״מ אי׳ בטעות בתחלת הציון „שדר ליה גרגירא״ מטעם שרבינו מתחיל בפי׳ גרגירא. [10]) עיי״ע ארות ח״א ש״ה גרגר א׳ בח״ב. ש״נ והלא. [11]) כ״ה בדפ״ע ובכ״י ב״ר אבל בכ״י ו״ו א׳ וב׳ וה״ב לי׳ ובע׳ גר ד׳ גר גילה ועפ״ז גרם ג״כ גרגילא ועוד עיי״ע גרגר א׳ ומ״ש. [12]) וכ״ה בכ״י ש״ס. [13]) כ״ה בכ״י ה״ב ופאריז ובדפ״ע לי׳ ועיי״ע כ ס ט׳. [14]) בנו״ג בע״ז שם: שלח ליה חסא. [15]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו וה״ב. [16]) הועתק מפי׳ ר״ח לע״ז בכ״י אנג׳ ושם הגי׳ כגי׳ כ״י הנ״ל כוסברתא: כלומר הרוג ב ר ת ך: כ ו ס ב ר ת א״. ואחר מלת עליה אי׳ עוד ו ש ב ק ה. וכפ״א אי׳ ג״כ ברש״י ועיין עוד תוספ׳ ע״ז ד״ה שדר שהביאו פי׳ ר״ח והערוך ומה שהשיגו על רש״י עיי׳ יישוב לדבריהם בהפשב״ע. [17]) והוא צבע ירוק כמו של עשבים עיין רש״י בחולי׳ מ״ז: אבל עיין תוספ׳ שם. [18]) בנו״ג עכו״ם. [19]) וכ״ה בכ״י ש״ס עיי׳ ד״ס במקומות ובנו״ג כי אתרו ביה . . כי לא אתרו ביה וכו׳.

הממאנת באיש (יבמות ק"ח:) מימינו בכסף שתינו (איכ' ה', ד') פי' התורה נמשלה ל מ י ם[1]) בכסף שתינו אותה מאי היא בשעת הסכנה נשאלה שאלה זו[2]) וכו' עד זו לא צריכה[3]) לאיסור אשת איש שהוא כרת התרת לאיסור לאו שהוא מחזיר גרושתו מ ש נ ש א ת[4]) לא כ"ש[5]). בב"ר פרשת כ"ט (כ"ח, הובא בילק' צפני' רמז תקס"ז ועיין בשה"ש רבה פסוק משכני) בסוף בראשית א"ר חנין נעשה בכרכי הים מה שלא נעשה בדור המבול הוי יושבי חבל הים גוי כרתים (צפניה ב', ה') [גוי] שהוא ראוי כרת ובאיזה זכות עומד וכו' עד פתר לה לשבח היך מה דאת אמר כורתי בריתי עלי זבח (תהלים נ', ד'.)[6]). כספם וזהבם עשו להם עצבים למען יכרת (הושע ח', ד') למען יכרתו אין כתיב כאן אלא למען יכרת כאיניש דיימר[7]) ימחוק[8]) שמיה דפלן דאפיק[9]) ברי לתרבות בישא. בפ' השוחט אחד בעוף בגמ' נפלה סכין ושחטה (חולי' ל"א סע"א) לאיסור כרת התרת לאיסור לאו לא כ"ש[10]) פי' ר"ח ז"ל[11]) שניהן בידי שמים עון מיתה פחות מעון כרת כי הכרת הוא ובניו והמיתה הוא ולא בניו ומצאנו סיוע לדבריו בר"ג דפ' הבא על יבמתו (יבמות נ"ה.) ואנו עתידין לפרשו בעזרת העוזר בע' ער. *[אחי"ה ושם בע' ער ד' הביא גמ' דיבמו' שם ערירים יהיו (ויקרא כ', כ"א) יש לו בנים קוברין ערירים ימתו (שם כ') אין לו בנים הולך עריריו ופי' רבינו הולך בלא בנים ע"כ ועיין ג"כ פירש"י ביבמו' שם שפי' ערירים יהיו דאם יש לו בנים קוברן אבל ערירים ימותו פי' משמע דאם הן עכשיו ערירים כן ימותו ואפי' יולדו להם לאחר מעשה ע"כ משמע קצת שגם ערירים ימותו פירש"י שימותו ערירים בלא בנים אפי' יולדו להם לאחר מעשה, או י"ל שכונתו שימותו קודם בניהם שימיו נכרתו והראיה כי בחולי' ל"א סע"א פירש"י וכרת חמור ממיתה דימיו נכרתים וזרעו נכרת כדכתיב ערירים יהיו ע"כ ולא הביא ראיה מפסוק ה ק ו ד ם ערירים ימותו[12]) ובשבת כ"ה סע"א ד"ה וכרת: במיתה בידי שמים ימיו נקצרים אבל אינו הולך עריריו. ושם רע"ב ד"ה כרת פירש"י ג"כ כרת עדיפא דאית בה תרי חומרי ימיו נכרתים והולך עריריו[13]) ועיין פי' לפירושו בתוספו' יבמות ב'. ד"ה אשת אחיו ושם הובאה דעת ריב"ן דאין נכרת הוא וזרעו אלא בעריות דכתיב בהו עריריו וחילוק יש בין מיתה לכרת כדאמר בירוש' (ביכורי' רפ"ב דס"ד ע"ג) דכרת בן נ'.. ומיתה היא בס' כמתי מדבר וחולק על ש"ס שלנו דבמ"ק (כ"ח.) אמרינן מנ' ועד ס' זו היא מיתת כרת וכו' ע"ש. ובמ"ק אי' בזה"ל מת בחמשים שנה זו היא מיתת כרת.. ששים זו היא מיתה בידי שמים.. אמר רבה מחמשים ועד ששים שנה זו היא מיתת כרת. ובירו' ביכורי' שם הגי' (כמה פעמים) מת ב ה י כ ר ת, ושם: דבר שהוא בהיכרת. שמע מזה כי כרת הוא קטוע מן היכרת (הִכָּרֵת) מקור בנפעל והוא בנוי על דבור הכרת תכרת (במדבר ט"ו, ל"א) ודרשו ר"ע בסנה' ס"ד סע"ב הכרת בעוה"ז תכרת בעוה"ב[14]). — וכנ"ה כרת בידי שמים יבמות מ"ד סע"א מ"ט רע"א קידושין ע"ד: ספרי תצא פ' רמ"ח. שבועות ז'. שכן בכרת ועיין שם תוספ' ד"ה ואחת שכתבו כרת לא בעי אזהרה ועיי' תוספ' ב"ק ק"ה: ד"ה מאי וגמרא ערוכה היא במכו' י"ג סע"ב חייבי כריתות לא צריכה התראה ועיין תוספ' רע"ק בפ"ג דמכות מ"ט ועיין בפ"י ע' כרת ושם הובאו הערכים השונים בענין כרת. והקבוץ יבמו' מ"ד סע"א מכו' שם והלאה חייבי כריתות. מכו' כ"ג סע"א כל חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כריתתן[15]). ירו' שבת פ"ז ד"ט רע"ד שני לאוין וכרת אחת לאוין חולקין כריתות ובמכו' בבלי י"ד רע"ב שני לאוין וכרת אחד חלוקין הן לקרבן ובכריתו' ג' רע"א אי' חלוק חטאת ביניהן. כריתו' רפ"א מ"א שלשים ושש כריתות בתורה וכו' ע"ש היטב בפירוש המיוחס לרש"י. — ומפני שמסכת זו מלאה על כל גדותיה מענין כריתות לכן נקובה בשם כְּ רִ י ת ו ת. והפעל ממנו: ירו' ביכורים רפ"ב דס"ד ע"ג צא מהן

---

[1]) כ"ה ככ"י ה"ב ובכ"י ו"ו א' וב' ובדפ"ע במים. [2]) בנו"ג נתבקשה הלכה זו. [3]) בנו"ג לא הוצרכנו. [4]) כ"ה בכ"י ובדפ"ע משנסאת. [5]) וכן פירש"י ותוספ' ולא כריב"ן. [6]) וזה הפסוק הביא ג"כ הפי' המיוחס לרש"י והוסיף לומר וכן מפורש בפסיקתי דרב כהנא ובמדי' חזית ע"כ ולפנינו הובאו פסוקים אחרים ע"ש. [7]) בנו"ג דאמר. [8]) בנו"ג יתמחיק. [9]) בנו"ג דאפקיה לברי. [10]) בנו"ג עון כרת הותרה (ובתוספ' התרת) איסור מיתא מיבעיא וכן מוכח מפי' רגמ"ה כ"י לחולין. [11]) בכ"י ה"ב הובא זה הפי' ר"ח מיד אחר ציון מיבמות ואח"כ הציון מב"ר. [12]) וצ"ע כי הפחד יצחק בע' כרת העתיק בדברי רש"י הפסוק ערירים ימותו. [13]) רע"ב בסנהד' ספ"ט הביא דברי רש"י הנ"ל אבל הוא בעצמו פי' הכרת יש עליו עונש לאחר מיתה אם לא עשה תשובה כראוי ע"כ ועיין מכות י"ג רע"ב חייבי כריתות ישנו בכלל מלקות ארבעים שאם עשו תשובה בי"ד של מעלה מוחלין להן. ועוד עיין בפנים. [14]) ועיין הרמב"ם הלכות מדע פ"ז הל"א שפירשו: כלומר שאותה הנפש שפירשה מן הגוף בעוה"ז אינו זוכה לחיי העוה"ב אלא גם מעוה"ב נכרתת. ושם הל"ה: הנקמה שאין נקמה גדולה ממנה שתכרת הנפש ולא תזכה לאותן החיים וכו' ופי' לפירושו עיין בתורת האדם לרמב"ן צד ק'. ועוד עיין במו"נ ח"ג פרק מ"א. [15]) ועיין מ"ש בהערה 13 במ"ש הרע"ב ועיין הרמב"ם פי"ז מהל' סנהדרין הל"ז.

(משבעים שנה) עשרים שנה שאין בי"ד של מעלן עונשין וכורתין וכ"ה בירו' סנהדרין פי"א ד"ל: ושם שאין בי"ד של מעלה עונשין וכורתים ועיי' תוספ' מ"ק כ"ח. ד"ה ומיתה. בנפעל ירו' פיאה פ"א דט"ו סע"ד הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה (במדבר ט"ו, ל"א) מה ת"ל עונה בה מלמד שהנפש נכרתה ועונה עמה ועיין ספרי שלח פ' קי"ב. בהפעיל: תנחומ' ראה סי' ז' והכריתם. ושם סי' ח' שאינו מכרית את הגוים — ועוד מהוראת כורת ברית שהביא רבינו בדרוש של גוי כרתים מבראשית רבה הנ"ל הרבה בש"ס ועיין הדוגמאות בע' ברית א' וש"נ ברית כרותה ועוד ציון מנדה נ"ח: עיי"ע פשפש ב'. ובנפעל סוט' ל"ז: נכרתו עיי"ע ברית והוא בדרך גזר קים שבתרג' ובל"י percutere ובל"ר τέμνειν σπονδάς, ὅρκια τέμνειν foedus עיין פירשט או"מ שרש כרת. ובהיפך בענין הפסקת ברית של נשואין ע"י גט מל"מ כריתות (דברי' כ"ד, א'; ישעי' נ', א'; ירמי' ג', ח') בדרז"ל גם בפעל: גיטין כ"א: ספר כורתה ואין דבר אחר כורתה. ושם ופ"ג. ושם: וקידושי' ה'. וש"נ דבר הכורת בינו לבינה. ב"ב ק"ע. עידי מסירה כרתי . . עידי חתימה כרתי ועיין גיטין ט' סע"ב י' סע"ב. והשם כְּרוּת גיטי' ט'. כרות גיטא, ירו' גיטי' רפ"ג דמ"ד רע"ד (כמה פעמים) כרות לשמה וכ"ה שם פ"ט ד"נ סע"ב. שם פ"ז דמ"ח ע"ד גט כרות הוא. ירו' ב"ב ספ"ח דט"ז רע"ג כרות הוא. והשם המופשט גיטי' י': בני כריתה — להכרות (ש"ב ב', ל"ה) עיי"ע כירה ומ"ש] —

כרתי ופלתי (Kretenser und Philistäer) כבר פירשנו בע' אחר. *[אחי"ה ושם הביא רבינו מברכו' (ד' רע"א) למה נקראו סנהדרין כרתי ופלתי שכורתין את דבריהן וכו' וא"כ גזרוהו רז"ל מענין הקודם פי' בענין קציצה ופסיקה ועל כן בדפ"ע נכלל עם ערך הקודם אבל בכ"י ו"ו א' וה"ב ערך בפני עצמו וזה האחרון עיקר כי כרתי ופלתי היו שתי משמרות לדוד המלך לקוחות מיושבי כְּרֵת Kreta ופלשתים עיין פירשט שרש כרת ולפי דעת הרד"ק היו שתי משפחות בישראל ששמן כך ותרג' קשתיא וקלעיא Bogenschützen und Schleuderer וזה לפי ענין פקודתם — וכרתי בהוראת תואר המקום אי' ג"כ בצרוף תפוח עיי"ע כפתור ומ"ש וגי' רבינו בבי"ת עיי"ע תפוח] —

כַּרְתִית (שק של עור לפע"ד מל"ע كرزة בל"ם כּוּרְסְתָא Reisesack או מל' ערבי خريطة lederne Jagdtasche) בהכרים פ"כ בכלים (מ"א) התרמל[1] ה' קבים וכרתית[2] סאה פי' שק של עור יכיל סאה שהוא שליש איפה והוא ב' הינין והוא כ"ד לוגין והוא צ"ו רביעיות[3] והוא קמ"ד ביצים כדאמרינן בעירובי' (פ"ג רע"א) סאה מדברית קמ"ד בצים [הוה]. *[אחי"ה ע"כ הועתק מפי' רה"ג בכלים שם בפי' סד"ט 15 וכיונו לעירו' שם אי דמדברית קמ"ד הויא. ועיי' שם פירש"י. ובפי"מ להרמב"ם פי' כריסית שק קטן ובפי"מ לר"ש שק קטן וזהו כפי' רה"ג והערוך ורק בפי' רה"ג אי' כלי של עור. וצ"ל שק של עור וכ"ה בפי' רע"ב ועיין בתוי"ט והוא לפע"ד מל"ע הנ"ל] —

כש (= כִּישָׁא, כּוּשָׁא מל"ע كوساء בקבוץ كوس וכן בל"ם כָּשִׁיתָא פי' קבוץ ואגודה Gebund, Bündel בפ' ר' אליעזר אומ' תולין בגמ' אין שורין (שבת קמ"ו רע"ב) אמר רב חסדא האי[4] בר בי רב דזבין ירקא ליזבין אריכא כישא כי כישא ואריכא ממילא[5]. בפ' מי שמת בגמ' השולח סבלונות (ב"ב קמ"ו רע"ב) הדרא בא איהי אפי' כישא דירקא הדרא[6]. בפ' האיש מקדש בו בגמ' האיש מקדש את בתו (קידושי' מ"ה רע"ב) בכישא דירקא בשוקא[7] פי' אגודה של ירק. *[אחי"ה וכ"ה בפי' רגמ"ה ורשב"ם בב"ב שם וברש"י בשבת וקידושי' וכ"ה נכון כי גזרתו מל"ע וסו' הנ"ל מן כְּשָׁא פי' בל"ם אֶגֶד. ודע כי בכ"י ש"ס בשבת שם אי' בישא כי בישא ואולי איננה ט"ס והוא ל"פ بسته מה שנאגד: אגודה וכ"ה בכ"י ש"ס בשבת שם וא"ר חסדא האי בישא דירקא ובנו"ג כישתא דירקא וצ"ל כשיתא פי' בל"ם אגודה ורבינו גורס הוצא עיי"ע הץ (ח"ג, רל"ד ועיין בהערה) והגי' היותר מעולה כושא והוא קבוץ בל"ע הנ"ל וכ"ה באמת כפי גי' רבינו בע' שלף ב' מציון בחולין ק"ה: ולא שלף לכו ירקא ואכיל לכו מכושא דאסר גינאה וכה"ג מכושא בפי' רגמ"ה כ"י בחולין (בקובץ כ"י אנג' דף שכ"ב) וז"ל מכושא דאסר גינאה כלומ' מאותו קישור שקשר בעל הגינה ע"כ ובנו"ג ב' פעמים כישא ועוד עיי"ע כש האחרון] —

כֶּשׁ (= כּוּשׁ מל"מ שם מדינה בערב הדרומי הנקראת Aethiopien והתואר כּוּשִׁי, ולנקב'

1) בנו"ג התורמיל. 2) בדפ"ר וכרתות בנו"ג הכריסית אבל במשניות כגי' הערוך ובפי' רה"ג הגי' והקריתות. 3) בפי' רה"ג: והוא רביעית. 4) וכ"ה בכ"י ש"ס וכ"ה בע' הץ ובנוסח' לי'. 5) כ"ה נכון בכ"י ו"ו ב' וכ"י ה"ב וכ"ה לפנינו ושם ואורכא ממילא אבל בכ"י ב"ר ובדפ"ע אי' בט"ס ליזבין ארעא אריכא כישא ואריכא ממילא ובכ"י ו"ו א' דזבין חמרא זרקא לזבון אריכא וכו' ואין לו שחר. 6) וכ"ה בכ"י ש"ס אצל ד"ס. 7) בנו"ג בשוק.

כושית Aethiopier, -rin והושאל לשחור ממראה עור יושביה) בפ' לולב הגזול (סוכ' ל"ד: במשנ') אתרוג הכושי פסול פי' כושי אוכמא והוא שחור[1]) כוש בן ימיני (תהלים ז', א') . . על אודות האשה הכשית (במדבר י"ב, א') . . עבד מלך הכושי (ירמי' ל"ח, ז') . . הלא כבני כשיים אתם לי (עמוס ט', ז') וכי כושיים שמם והלא ישראל שמם[2]) אלא מה כושי משונה בעורו אף ישראל משונים במעשיהם מכל אומה ולשון[3]) בר"ג דפ' ואלו מגלחין (מ"ק ט"ז:). *[אחי"ה רבינו היה מקצר בציון זה המאמר עיין במ"ק שם ובילק' בהעלתך ושם ושם נדרש כוש (תהלים שם) וכי כוש שמו והלא שאול שמו אלא מה כושי משונה בעורו אף שאול משונה במעשיו ובילק' שם: במראיו וכ"ה בספרי בהעלתך פ' צ"ט ובב"ר ר"פ ל"ז דורש כוש בן ימיני על נמרוד וכי כושי הוה אלא שעשה כמעשה נמרוד. ב"ר פמ"ב וילק' לך לך ר' ע"ב ג' שמות נקראו לו כוש ונמרוד ואמרפל כוש שהיה כושי ודאי וכו' ופי' שהיה שחור ומפוחם, וכן דרש אמרפל עיי"ע וע' אספרון. ב"ר ס"פ ע"ג מעשה בכושי אחד שנשא לכושית אחת והוליד ממנה בן לבן וכו', ושם ס"פ פ"ו כושי . . גרמני עיי"ע גרמן (ח"ב, שס"ח) וגם הפכו גיחור ולווקן עיי"ע גחר (ח"ב, רע"א והלאה) וע' לווקן. ב"ב צ"ז: יין כושי פי' יין שחור ועיי"ע ברק ג' וע' אלייסטון. — לצד הלאומי הפכו ישראל ב"ק קי"ג סע"א ישראל וכושי שבאו לדין וכו' ושם: אי דכושי . . אי דישראל ונראה שיד צענזאר שלטה בה וצ"ל כותי ועיי"ע גוי וכן נקרא מקום בשומרון עין כושי ע"ז ל"א. ופירש"י מקום כותים ובירו' ע"ז פ"ה דמ"ד ע"ד עין כושי' בקו על היו"ד ובירו' שביעי' פ"ה דל"ו. עין כושין — ועוד בדרז"ל נראה לכאורה כי יש למלת כושי, כושית גם הוראה יפה ונאה כי כן דרשו בספרי בהעלתך הנ"ל האשה הכושית וכי כושית היתה אלא מדיינית היתה . . ומה ת"ל כושית מה כושי משונה בעורו כך צפורה משונה בנויה יותר מכל הנשים במ"ק שם אי' במעשיה ותר"י ב' תרג' עפ"י ההגדה בצירוף שתי נוסחאות: כן הות צפורה אתת משה יאה בריוה ושפירא בחזוה ומשניא בעובדיא והשמרוני העתיק יאירתא ורס"ג בדפ' קונשט' حسنا פי' יפה וכן פירש"י בסוכ' נ"ג. הנהו תרתי[4]) כושאי דהוו קיימי קמיה שלמה אליחרף ואחיה (מ"א ד', ג') וכו' ופירש"י תרי כושאי על שם שהיו יפים קרי להו הכי ע"כ ודעתי כדעת פערלעס במ"ע מ"ג ח"כ 447 שכיוונו ללשון פרסי خوش פי' יפה ונאה ועיין שם ג"כ מ"ש החו' ג"ג צד 163 ובלי ספק היה בקבלה אצל הקדמונים כי מובן „כושית" הוא יפה ונאה ועיין פירש"י לזה הפסוק ושם אי' כושית בגמטריא יפת מראה ובכ"י אי' זה הפי' בשם ושמעתי עיין רש"י בהוצ' בערלינער צד קל"א] —

כֻּשׁ (= כּוּשׁ פי' כּוּשָׁא בל"ס כמו כשור ופלך בל"מ Spinnrocken, Spindel) בפ' כל הכלים (שבת קכ"ב: במשנ') ואת הכוש ואת הכרכד[5]). במחט פ"ט בכלים (מ"ו) כוש שבלע את הצינורא. פי' כוש שטוות בו הנשים פשתן או צמר והוא הפלך אם נשקע הברזל שבראשו בתוך העץ ובל' ישמעאל שמה צינרא ובלעז מוסקלא (?). כוש בלעז פוס"ו ובל' ישמעאל מגזל והוא קרוב לתרג' ירוש' טוו (שמות ל"ה, כ"ה) גזלן. — (א"ב בנוסחאות כתוב עזלן גם בבבלי גם בירושלמי). בסוף פרה (י"ב מ"ח) כוש של רובן לא יזה [לא] על הכוש ולא על הפיקה. פי' כוש שטוין בו אורבני והוא גמי הצומח במים והן עושין ממנו מחצלאות. *[אחי"ה בשני מקומות האחרונים נגרר רבינו אחר פי' רה"ג בסד"ט כי בכלי' שם פי' רה"ג וז"ל הכוש שבלע את הצינורה פי' מגול והוא פלך כדכתיב וכו' הצינורה פי' צינורה בטיית מברזל הוא במקום מגול צ"ל כבערוך מגזל והוא ל"ע مغزل Spindel פלך ועל זה הביא רבינו ראיה מתרג' ירו' טוו גזלן וכבר עמד ר"ב להוסיף שבנו"ג עזלן אבל גם רבינו ידע זאת ונשמר מזה באמרו והוא קרוב לתרג' וכו' וכונתו כי עזל בל"ע غزل קרוב במבטא הוא למגזל כי העי"ן בנקודה עולה עם ג' בעברי וכן מלת מגזל בל"ע מעֿזל נגזרה משרש עֿזל[6]) והוא בלאי"ט פוס"ו fuso. ומלת צינורה הוא בל"ע صنارة ראש הפלך אשר תפש בו החוטין הנטוים ואולי לפי זה צ"ל פוסקל"א והוא בלאי"ט Wirbel an der Spindel, fusajuólo אבל בע' צנר א' פי' רבינו צינורא: ברזל שעל הכוש שטוין בו היתה כפופה שיתפוש החוט (ועיין פי' רה"ג לכלי' פי"ג מ"ה ופי"מ להרמב"ם לפרה פי"ב מ"ח ורע"ב שם) וא"כ אולי במקום מוסקלא יש להגיה

[1]) ושם ל"ו: כושי כשר דומה לכושי פסול ובירו' סוכ' פ"ג דנ"ג ע"ד אתרוג הכושי פסול הבא מן הכושי כשר. [2]) כ"ה בכ"י ובדפ' וויניצ' ובשדפ"ע לי' ובדפ"ר לי' עד גמירא. [3]) וכ"ה בע"י ובילק' בהעלתך ר' תשל"ח ובכ"י ש"ס ובאה"ת ובנו"ג מכל האומות. [4]) בכ"י ש"ס תרי וכ"ה ברש"י. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ר, פיזי ובכ"י ב"ר אבל בשאר כ"י ודפוסי הערוך מדפ' וויניצ' והלאה ובירו' שבת פי"ו דט"ז רע"ב אי' כרכר ועיי"ע כרכד. [6]) ועוד עיי"ע אזל ב' (ח"א, נ"ב).

מונופלא manipolo בית אחיזת יד Griff וכן صنارة פי' בל"ע בית אחיזת יד. ומה שנוגע לפי' הציון מפרה גם בזה הלך בעקבות דרה"ג וז"ל בסד"ט 30 הכוש פ' של אורכן א' ד' של רובן א' ד' של רחבן א' ד' של אורכן כרסו פסה כישמגול בטיית של ארכו שיש בל' רבנן קצב אלברה בטיית כגון גמי היוצא מן המים והן עושין ממנו מחצלות ע"כ ורבינו העתיק רק סוף הפי' (וכ"ה בר"ש בשם הערוך) והשמיט כדרכו התיבות הערביות. אבל גם אנחנו כמעט נמשוך ידינו מלהכיאן מרוב השבושים שאי' בהצעת הפי' הנ"ל ומבין השורות יצהירו כי רה"ג רוצה לבאר שתי תיבות כוש של רובן אשר מזה האחרון העיר כי א"ד של אורכן א"ד של רחבן א"ד של (אורכן) [צ"ל אורבן] ובתוספ' סוף פרה (ס"פ י"א) אי' ג"כ כוש הארבלי עיי"ע ארבל ח"א, רס"ח ועל מלה זו הביא ביאור כרסו פסה ונ"ל להגיה בתיבה אחת כרסופתה פי' בל"ע كرسفة פי' צמר גפן Baumwolle כישמגול נ"ל בהיפך להגיה בשתי תיבות כוש מגזל בטיית פי' כוש של משנה הוא בטיית מגזל וכדאי' בערוך וכל המאמר צ"ל בהיפך הסדר כזה כוש מגזל פי' של אורבן כרסופתה ותהיה אז אורבן בל"י εἴριον צמר. ועוד פי' רה"ג פ"א של ארכו בל' רבנן שיש וצ"ל ארבן (כדאי' ג"כ בנ"א במשניות תחת רובן) שיש כלומ' שמצוי בל' רבנן [1]) קצבא אלברא בטיית צ"ל קצבא אלבררי בטיית = قصب البردى Papierbast פי' גמי' העולה על המים וכן פי' רה"ג בעצמו בכלי' פ"ט מ"ח של שיפין . . אורבני ויש שמפרשין שיפה קנה גומא והוא עולה על המים והן עושין ממנו מחצלות גמא פי' קצב אל ברדי ע"כ [2]) — וכנ"ה ביומ' פ"ב סע"א עוברה שהריחה בשר קודש או בשר חזיר תוחבין לה כוש ברוטב ובתוספת' יומ' רפ"ד: תוחבין לה בכוש ושהריחה תרומה תוחבין לה בכוש בכ"י אירפ' ברוטב. תוספת' פרה רפ"י בזמן שתחבה בכוש או בקיסם וכו'. והקבוץ ירו' יבמו' פי"ב די"ב סע"ד אית לך כּוּשִׁין] —

כַּשׁ (= כִּשְׁכֵּשׁ מל"ע خضخض נרדף עם حسحس حشحش ענין תנועה ונדנוד schütteln, bewegen ועיי"ע כַּרְכֵּשׁ) בפ' יום טוב בביצה בגמ' בית שמאי אומרים מביאין שלמים (ביצ' כ' סע"א) כישכש לה [3]) בזנבה. בפ' השוחט אחד בעוף (חולי' ל"ז רע"א במשנ') או עד שתכשכש בזנבה. ובגמרא (שם ל"ח רע"א) כשכשה באזניה [4]) הרי זה פירכוס. בפסקא דזכור (פסיקתא דר"כ צד כ"ד:) מכשכשו [5]) והוא בולם [6]). פי' מחככו והוא בועט. *[אחי"ה כ"ה ברפ"ע חוץ מדפ"ר ושם מחברו ובכ"י ו"ו מחכמו ובכ"י ל"ד מחבבו וכולם צ"ל מחככו כלומר כשתעשה לסוס נחת על ידי חיכוך וחבטה על גבו ביד כדי להרגיעו גם אז הוא בועט ואינו מכיר טובה ורש"י פי' בתהלים ל"ב, ט' וז"ל ומכסכס ברסנו וכשאתה מקרדו ומקרצפו אתה צריך לבלום ולסגור פיו וכו' וגם הוא הבין כסכסו מל' חיכוך רק לא בדרך עשיית מרגוע לסוס כי אם בקירוד וקירצוף במגורדת ולפי זה גזרת המלה מל"ע حس (حسحس) striegeln ובילק' סוף כי תצא גרס משכשכו (צ"ל מכשכשו) הוא בולם מקרדו הוא בולם וכו' ונ"ל כי נתערבו שתי נוסחאות או הובא מקרדו מגליון פנימה להורות על מכשכשו שהבין בעל הגליון כרש"י. ועוד ראיתי להעיר על גי' התנחו' תצא סי' ו' ופסיקת' רבתי פי"ב שגרסו אדם הולך ליתן עליו תכשיטין ונ"ל ברור כי הוא העתקה של מכשכשין שהבין בעל המעתיק מל"ע خضخض מפאר בכלי תכשיטין את הצואר כמו במרגליות וכדומה והנה רבינו לא פי' בציונים הראשונים מהו כשכש בזנבו ואולי סובב פירושו מחככו גם על ציונים הנ"ל אבל זה קשה להלמו עפ"י משפט הלשון אבל לפע"ד ברור שהוא מל"ע הנ"ל ופי' נדנוד ורפרוף וכן סיים עה"ק שנ"ב גישיטל"ט בל"א וכיון ללא"ש ge-schüttelt. ומזה הענין יומ' פ"ד סע"ב מכשכיש ליה באמגוזא לפי גי' כ"י ש"ס ובנו"ג משביש וכ"ה בע' שבש ב' אצל הגי' מקרקיש שאי' ג"כ בכ"י א"פ ואז נרדף עם כרכש וקשקש עיין ערכם ומזה ג"כ בקהל"ר פ' טוב ילד דהוא (יצר הרע) מכשכש לברייאתא כָּמֵן ביני סריאתה וכ"ה בשו"ט מזמור ט' ד"ה אודה ושם לי' כמן פי'

[1]) עיי"ע ארבנא בח"א, רס"ח. [2]) וזה הציון נעלם מעיני החי' לעף בספרו אראמעאישע פפלאנצעננאמען 54 אף אם הגיה לנכון בדברי רה"ג בפרה וגם הביא דבריו מכלי' פ"י מ"ד שצ"ל ברדי במקום כררי. וכן נסמן שם פי' הרמב"ם בכלאי' פ"ו, מ"ט גמי ופי' כ"י ערבי بُردى ובהעתקות אי' כמו אפיפירויות = Papierstaude. [3]) וכ"ה לנכון בכל הרפוסים הישנים וברש"י בכ"י (ד"ס ביצ' צד כ"ג:) ובנו"ג להם וטעות הוא ובירו' ביצ' פ"ב דס"א רע"ג וירו' חגיג' פ"ב דע"ח. התחיל מכשכש בזנבה. [4]) בנו"ג באזנה. [5]) כ"ה לנכון בדפ"ר ואמ' אבל בדפ"ר פיזי וויניצי' ובאסיל משכשכשו ובע' בלם מכשכשו וכ"ה בילק' תצא עיין מ"מ בע' בלם ובהערות ר"ש באבער ובילק' תהלים משכשכתו וצ"ל כמו שנסחתי. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה בע' בלם אבל ברפ"ע כאן בט"ס בולס ובילק' תהלים רמז תשי"ט איזה פעמים בולט.

מניע ומעורר בני האדם בהיותו טמון בין הקוצים ודרש הסורים (קהלי ד׳, י״ד) מן הסִירִים ועוד י״ל שהוא כמו כרכש = קשקש מל״ע خشخش משמיע קול כקול הסירים] —

כש (לפע״ד מל״ע הרשום׳ בסוף ע׳ הקודם ועוד לשון נופל על לשון הקריאה והנזיפה שמבטאין להרחקת איזה דבר) בהגדה דפ׳ השוכר את הפועלים (ב״מ פ״ה רע״ב) בלב נבון תנוח חכמה (משלי י״ה, ל״ג) זה תלמיד חכם בן תלמיד חכם בקרב כסילים תודע (שם) זה תלמיד חכם בן עם הארץ אמר עולא היינו דאמרי אינשי איסתירא בלגינא כיש כיש קריא פי׳ בל׳ ערבי לדבר שמשמיע קול קורין אותו כיש כיש. *[אחי״ה בנו״ג קיש קיש וכ״ה בילק׳ תהלים ס׳ רמז תתקנ״א וכ״ה בע׳ קיש אצל ס״א כיש כיש. וזה המשל הובא ג״כ בחבור יפה מהישועה לר׳ ניסים ומבואר המעט תירוש בצפחת, עיין בלומענלעזע לה׳ דוקעס 116 אבל בחנם נתפלא על זה הביאור כי הוא רק לפי הענין ולא לפי משפט הלשון] —

כש (עיקרו בשרש נְכַשׁ ובל״א וסו׳ נכת ונרדף עם נָקַשׁ בל״מ פי׳ ענין הכאה וכן בל״ע نكش، نخز، نخس חפר ודקר (stechen, bohren בפ׳ חזקת הבתים בגמ׳ במה דברים אמורים במחזיק (ב״ב נ״ד סע״א) כיון שהכיש[1] בה מכוש[2] אחד קנה כולה[3] פירוש[4] כיון שחפר בה חפירה אחת. בפ׳ המוכר את הספינה בגמ׳ השולח את בנו (שם פ״ח רע״א) הכישה נתחייב בה פי׳ הכה אותה ועקרה. בפ׳ אלו מציאות בגמ׳ מצא שק (ב״מ ל׳ רע״ב) הכישה נתחייב בה[5]. *[אחי״ה בע׳ נכש, נכת ונקש מקומו ושם אני עתיד לפרשו ובפי׳ רגמ״ה לב״ב נ״ד. פי׳ ג״כ מענין חפירה ובדף פ״ח פי׳ הכישה במקל וכ״ה בפירשב״ם. ובכ״י רומי גרס בב״ב נ״ד. שנכש בה והוא הפיעל עיי״ע נכש וש״נ יתר הדוגמאות מהפעיל וכן עיי״ע קש, ובע׳ מכש הביא רבינו מב״ר סמ״ד אפעל ואתפעל והוה מַכֵּשׁ להון ולא מִתְכַּשִּׁין ע״ש ומ״ש] —

כש (= כישא (כושא) מע׳ כש א׳ פי׳ אגידת הבגד das Aufschürzen, Aufheben des Klei- (des בפ׳ חבית בגמ׳ מי שנשבר (שבת קמ״ז סע״א) מאי מרזב א״ר זירא כישי בבלייתא פי׳ שמלקטין במתנים שקורין בלעז גירונ״ש וכשמלקטין נראין כמרזב וי״א בלעז גיירא[6]) והיינו טיריז[7]) שפירשנו במקומו[8]) ועל כן נקראו כישי בבלייתא שמנהג הבבליים לאוגדם ועיקרו מן כישא דירקא[9]). — (א״ב כיסי כתוב בנוסחאות ופירש״י כמין כיס וענין אחד הוא). *[אחי״ה ככר הארכתי בשנויים בע׳ כסכס א׳ ע״ש וכ״ה כישי בפי׳ ר״ח הודפס בש״ס ווילנא ושם הוגה ללא נכון כישא ונעלם מעיני בעל מגיה שצ״ל כישי בקבוץ וראיותו מצדו: בבלייתא וכ״ה בכ״י ש״ס וכ״ה בע׳ מרזב. ובענין גזרתו דעת רבינו שהוא מע׳ כש א׳ פי׳ אגידה אבל אז גם ג״י כושי בוי״ו נכון כדאי׳ בכ״י מ׳ והוא מל״ע הרשום׳ בע׳ כש א׳ ומע׳ טרז ב׳ מוכח כי זה הפי׳ שייך לרה״ג. אבל בע׳ מרזב העתיק רבינו (בלי זכרון) פי׳ ר״ח מלה במלה (נדפס בש״ס ווילנא) רק השמיט סיום וז״ל ר״ח שם: וי״א זולתי פירוש זה ע״כ כלומ׳ אחרים פירשו בענין אחר ממה שהוא פירש (עיי״ע הנ״ל) ונ״ל כי כיון לפי׳ רה״ג אשר אחריו נגרר רבינו כאן. ובענין לעז גיירא עיין מ״ש בע׳ טרז. ובענין גירונ״ש נ״ל שהוא מלאי״ט giornea, Mannsrock, Waffenrock בגד של בעלי מלחמה שהגיע עד מתנים] —

כִּישׁ, כִּישׁ הביא רבינו בע׳ כשר ג׳ בס״א ע״ש ומ״ש.

כְּשַׁט (נלפע״ד מל״פ کشادن، کشادن הצליח (glücklich sein ואז תשכיל (יהושע א׳, ח׳) תרגומו ובכן תכשט. *[אחי״ה כ״ה בכ״י ה״ב וכ״ה בתרג׳ שלנו ובמתורגמן ושם נקוד תכשֵט ובדפ״ע ובכ״י ב״ר תכשיט ויש לנקוד כבתרגום שלנו תַכְשָׁט כי בל״פ השי״ן יבוטא בהברה ארוכה ועניננו הצלחה ובחר התרגום זה הלשון מפני שלא רצה לכפול את הלשון כי כבר אמר בכן תצלח עיין רד״ק שם. ומי שיאמר כי הוא מל׳ תכשיט (וכ״ה בטעות בכ״י ו״ו תקשט) אינו אלא טועה וה׳ לעווי בחנם רוצה להגיה תכשר כדאי׳ בפשיטה הסורית] —

כָּשַׁל (ידוע מל״מ כּוֹשֵׁל, wanken, straucheln; נכשל פי׳ חָלָשׁ der Schwache ועיין בפנים) בהכותב פ״ט בכתובו׳ (משני ב׳ דף פ״ד.) ר׳ טרפון

---

[1]) בכ״י ו״ו א׳ ובי׳ וה״ב בט״ס שהחזיק. [2]) כ״ה בכ״י ו״ו א׳ ב׳ ב״ר ועה״ק שנ״ב וכ״ה בדפ״א אבל בשדפ״ע מכיש וצ״ל מכוש וכ״ה בעי׳ מכש ובפי׳ רגמ״ה כ״י בב״ב גרס ניכוש. [3]) בדפ״ר בט״ס שלה ולנכון בע׳ מכש. [4]) כ״ה בכ״י. [5]) וכ״ה בגי׳ רש״י ובנו״ג חייב בה. [6]) וכ״ה בכ״י ו״ו ב׳ ב״ר וה״ב ובדפ״ר ופיז׳ אבל בכ״י ו״ו גררא וצ״ל גירא ובדפ׳ וויניצ׳ ועה״ק שנ״ב גירא ועיי״ע טרז יתר השנויים. [7]) וכ״ה בע׳ טרז ובכ״י ו״ו וה״ב בט״ס טירין. [8]) טרז ב׳. [9]) עיי״ע כש א׳ וש״נ.

אומר ינתנו לכושל שבהם. גמר׳ (שם) לכושל שבראייה[1]. ירושלמי (פ״ט דל״ג רע״א) כגון מלוה בשטר ומלוה בעדים[2] נתנו למלוה בעדים[3] שאין יכול לחזור בכל מקום ובכל עת עם עדיו בבתי דינין, פי׳ כושל עני כדכתיב (תהלים ק״ה, ל״ז) ויוציאם בכסף וזהב ואין בשבטיו כושל. *[אחי״ה כושל נאמר בעצם הראשונה על אבדן ההתגברות ורפוי הכח ויאמר כן גם על הרבות העוני עיין מצודי׳ ציון (לתהילי׳ שם), ובירו׳ כתובות שם פי׳ רב אחא לכושל בגופו ועניים משמע שתרתי צריכין להיות והלכתא גברותא בזו השטה עיין שט״מ בכתוב׳ שם. — וכנ״ה בנפעל פסיקת׳ דר״כ צד קס״ה. וילק׳ הושע ס׳ רמז תקל״ב והיו בני אדם נכשלין בו (בצור), ירו׳ שבת פ״ו ד״ח ע״ג ופי״ד דט״ו רע״ג נכשל באצבעו, איכ״ר פ׳ רוח אפינו, ויק״ר פט״ו נכשל באצבעו הקטנה והוא מל״ס כשל חבט והזיק — ומל״מ בהשאילה בענין עבירה או דבר הלכה, פסיקת׳ דר״כ שם ירו׳ סוט׳ פ״א ד״ז, במ״ר פ״ט, קהל״ר פ׳ ראה זה מצאתי בנוהג שבעולם אדם נכשל בעבירה, בירו׳ סוט׳ שם והלה נכשל בה, שבת ק״כ רע״א חגיג׳ י״ד סע״א גיטין מ״ג סע״א אלא א״כ נכשל בהן, ברכו׳ כ״ח: שלא אֶכָּשֵׁל בדבר הלכה.. ולא יכשלו חברי בדבר הלכה. בהפעיל: ב״ק ט״ז סע״ב הכשילם בבני אדם וכו׳, ר״ה כ״א: ל״א יומ׳ ע״ז: מכשילן לעתיד לבא, ירו׳ שביעי׳ ספ״ג דל״ד ע״ד מכשלת את הרבים, ע״ז י״א: הכשילן פיהם, גיטין נ״ז. אכשליה פומיה — ירו׳ ברכות פ״ט ד״ג סע״ג מכשלו בגבעות עיי״ע חשל וע׳ רשל. — והשם כִּשָּׁלוֹן מל״מ (משלי ט״ז, י״ח) שבת קי״ט סע״ב חגיג׳ י״ד סע״א אפי׳ בשעת כשלונה של ירושלים וכו׳ מד׳ שו״ט מזמור כ״ד תכף לכשלון רעה] —

כַּשִּׁיל (מל״מ פי׳ קרדום Axt, Haue) בסוף בבא קמא (פ״י מ״י קי״ט סע״א) ובכשיל[4] הרי הוא של בעל הבית. ובפ׳ משוח מלחמה (סוט׳ מ״ד.) וכשילין של ברזל בידיהן. ובקרדומות באו לה (ירמי׳ מ״ו, כ״ב) וכמה דעיילין בכשילין. *[אחי״ה ובב״ק קי״ט סע״ב מחלק בין חציני רבתי ובין זוטרתי דלרבתי קרי לה כשיל וע״ש ובע׳ חצן ב׳] —

* כַּשְׁמֵי, כְּשִׁימֵי (מל״פ ܟܫܡܐ, ܟܫܡܐ חור ובית קבול) עיי״ע גשם ח״ב שפ״א: דלית ליה גשמא ותחת זה הובא בע׳ דלת (ח״ג ע״ד) ס״א כשמי ועתה מצאתי כי כל הפי׳ הנ״ל הועתק מספי׳ ר״ח שנדפס חדש מקרוב בש״ס ווילנא ושם אי׳ בפי׳ ר״ח הגי׳ כשימי וע״ש כל הענין.

כשף (= כּוּשְׁפָא הוא בל״ס יריעה Tapete, Teppich) ורקמה תרגומו כשפין דוורדא: המה רכליך במכלולים בגלמי תכלת ורקמה[5] (יחזק׳ כ״ז, כ״ד). — (א״ב בגלומי תכלת ורקמה תרג׳ וכושפין דוורדא בנוסחאות כתוב דארזא והמתורגמן בספרו גרים דיורדא). *[אחי״ה גם רבינו כיון לזה הפסוק עם תרגומו ולר״ב ספר חסר היה לו מערוך לכן הוסיף להשלים. ודע כי עיקר הגי׳ כושפין וכ״צ לנקד כֻּשְׁפִּין בערוך והוא ל״ס הנ״ל ומלת וורדא באה לתעודת הצבע שהיתה היריעה אדומה אבל ענין רקמה הוא מסורק בגוונים לכן נ״ל כי וורדא הוא כמו ברדא בל״ע ܒܪܕ buntgefärbt (עיין בראדא) וכצ״ל וורדא במתורגמן תחת יורדא ואם גי׳ הספרים דארזא היא נכונה אז נ״ל להאצילה מל״פ ارج, ارز מל׳ צענד areza מגודל הערך ועוד כבוד וחשיבות וא״כ כושפין דארזא Ehrenteppiche, kostbare, werthvolle Teppiche. ורד״ק פירש בדוחק כושפין מלרז״ל גושפן עיי״ע גשפק ומ״ש] —

כשף (לפע״ד מל״פ كرف, كُرف, كشف, كُشف זפת Pechbaum ודעת רבינו עיין בפנים) בגמ׳ דפ׳ במה מדליקין (שבת כ״ג.) ושרף כשף יפה מכולם שמענו ששמו בלעז פרוגנ״ו. *[אחי״ה כ״ה בכ״י ו״ו א׳ אבל בכ״י ו״ו ב׳ כמו בדפ״ע פורונגו ובכ״י ב״ר פרונגי וה״ב כירונגו וכולם צ״ל כגי׳ כ״י ו״ו א׳ דהוא בלאי״ט prugno Pflaumenbaum ומין אחד נקרא prugnola = Schlehe וכ״ה בל״צ prunelle וזהו פרוניי״ל ברש״י בביאור כשף. ודע שברש״י ובגמ׳ לפנינו אי׳ קטף אך בכ״י מ׳ אי׳ כגי׳ הערוך כשף ואשר נ״ל אמרתי כי הוא מל״פ הנ״ל ונקרא העץ Pechbaum שהוא ממיני עצי קטף על שם הזפת שנותן, וכן נקרא קטף של עץ לבנה Fichte: זפת לבן = weisses Pech Fichtenharz וזהו היותר יפה מכל השרף ויפה לדיו] —

* כִּשֵּׁף (ל״מ ופי׳ העושה דברים במרמה להטעות המון עם zaubern ונגזר מל״ס כְּשַׁף דִּבֵּר בלחש ובקול נמוך flüstern כדרך האמגושים עיי״ע וע׳ רטן) סנהד׳ מ״ג. על שכישף והסית והדיח את ישראל וכ״ה בסנהד׳ ק״ז: וסוט׳ מ״ז. ונשמט מן הצינזור בד׳ באסיליא ובד׳ החדשים

---

[1] בירו׳ כתובו׳: לכושל שבראיותיו. [2] בירו׳ הפוך הסדר ע״ש. [3] בדפ״ו בט״ס נכפל זה המאמר. [4] בכ״י ו״ו בכשילין.
[5] כ״ה בכ״י ערוך ודפי׳ ווניצי׳.

והועתק כולו בד"ס סנהד' צד ק"ע. — סנהד' ס"ז. המכשף זה העושה מעשה וכו' כ"ה במשניות נאפולי ובכ"י ש"ס וכ"ה בציון המשנ' בגמ' עיין ד"ס צד צ"ה: והתואר וכן במקום השם כל"מ כַּשָּׁף שם: למה נקרא שמן כשפים שמכחישין פמליא של מעלה וכן שם וכן אמר ר' יוחנן למה נקרא שמן כשפים וכו' כ"ה בכ"י ש"ס ובילק' כ"י (ד"ס צד צ"ו), ושם: בלהטיהם (שמות ז, י"א) אלו מעשה כשפים ועיי"ע לט ג' גי' הערוך, הוריו' י'. נגעי כשפים, ירו' כתובות ופ"א דכ"ד ע"ד מפני הכשפים, מד' שו"ט סוף מזמור פ' כַּשָּׁפִין ונואפים ורוצחין וכו' ובויק"ר ס"פ י"ג הגנבים והמנאפים והמכשפים, וכן התואר בירו' ר"ה ספ"ג דנ"ט. עמלק כּוֹשְׁפָן היה וכו' ולנקבה כַּשְׁפָנִית בקבוץ פסחים ק"י. יומ' פ"ג: נשים כַּשְׁפָנִיּוֹת, ירו' סנהד' פ"ז דכ"ה רע"ד מכשפה לא תחיה (שמות כ"ב, י"ז) אחד האיש ואחד האשה אלא שלימדתך התורה דרך ארץ מפני שרוב הנשים כשפניות ובבבלי סנהד' ס"ז סע"א מפני שרוב נשים מצויות בכשפים והוא קבוץ מן כֶּשֶׁף בל"מ ובדרז"ל רק בקבוץ ברכות נ"ג סע"א בנות ישראל מקטרות לכשפים אטו כולהו לכשפים מקטרן ה"ל מיעוטא לכשפים וכו', עירובי' ס"ד סע"ב בדורות הראשונים שאין בנות ישראל פרוצות בכשפים אבל בדורות האחרונים שבנות ישראל פרוצות בכשפים וכו', סנהד' ק': הזקינה שמא תעשה כשפים, מסכ' סופרים ס"פ ט"ו הכשירה שבנשים בעלת כשפים. קידושי' מ"ט: י' קבים כשפים ירדו לעולם וכו', גיטין מ"ה. עיי"ע בחש א' (ח"ב ל"ז), שבת ק"ד: ירו' שבת פי"ב די"ג ע"ד עיי"ע בן סטדא (ח"ב קי"ח:). והשם המופשט כשוף (ובל' עברי המאוחרת מַכְשֵׁפוּת) בסנהד' נ"ו רע"ב אף על הכישוף (נצטוו בני נח) . . בפרשת כישוף בן נח מוזהר עליו וכו', פסיקת' רבתי פ' פרה פי"ד לא כשוף ולא כשפים עשיתי אלא כו"כ הסחתי לה באזנה וכו'.

כָּשֵׁר (מל"מ (אסתר ח', ה') ונרדף עם יָשָׁר ועניִנו ראוי ונכון recht, gut, tauglich sein ובהפעיל כמו בלשון מקרא ענין tauglich machen הכנה באופנים שונים עיין בפנים) בריש יבמות (ו' רע"א) מה ללאו דמחמר[1]) שכן הכשר מצוה. פי' לפיכך לא דחי דאין מצות כיבוד אלא אכילה וכיוצא בה אבל כשאמר לו אביו הבא לי פירות על החמור בשבת לאו מצוה גמורה היא אלא הכשר מצוה. בס"ג דפ' האיש מקדש בו (קידושי' נ"ז רע"א) ובכריתות בגמ' דפ' המביא אשם תלוי (כ"ה.) ובפ' שילוח הקן בגמ' עוף טמא (חולי' ק"מ) תנא דבי ר' ישמעאל[2]) נאמר מכשיר ומכפר בפנים ונאמ' מכשיר ומכפר בחוץ וכו' פי' מכשיר ומכפר בפנים אשם מצורע וחטאתו האשם מכשירו שנאמר (ויקרא י"ד, י"ד) ולקח הכהן מדם האשם כלומר מטהרו ומכשירו לשוב לביתו כראשונה החטאת מכפר עליו שנא' (שם י"ט. כ') ועשה הכהן את החטאת . . וכפר עליו ומכשיר בחוץ צפור משולחת של מצורע שמזה עליו מדמה חוץ למחנה מכפר עגלה ערופה שנא' (דברים כ"א, ח') כפר לעמך ישראל אשר פדית ה' מה מכשיר ומכפר האמור בפנים עשה בו מכשיר כמכפר ששניהן קדשי קדשים ואסורין לזרים דכתיב (ויקרא י"ד, י"ג) [כי] כחטאת האשם הוא לכהן אף מכשיר האמור בחוץ עשה בו מכשיר להיות אסור לכל אדם כמכפר[3]). בר"ג ד"פ נגמר הדין (סנהדרין מ"ב סע"ב) מפרים הנשרפים הוה ליה למילף שכן הוציא אל מחוץ למחנה (עיין ויקרא ד', י"ב) מכשיר ומכפר פי' נסקלין הוי הכשר מצוה ודין הוא שמקיים בו מצות ובערת הרע מקרבך (דברים י"ג, ו') ומכפר דמיתתו מכפרת לו כדכתיב (במדבר ל"ה, ל"ג) ולארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שפכו[4]) ופרים הוה הכשר מצוה ודין הוא שיהו נשרפין ומכפר דאתו לכפרה אבל שוחט בחוץ אינו מכשיר ומכפר אלא עובר עבירה הוא. פי' אחר פר כהן משיח הוא הנשרף וכשחטא כהן משיח אסור לו להקריב קרבן על אחרים עד שיקריב קרבנו קודם ויוכשר הלא תראה ביוה"כ מקריב חטאתו ואח"כ חטאת העם הלכך פר כהן משיח מכשיר ומכפר עליו ומקלל מיתתו מכפרת עליו ומכשירו. ויש אומרים סמיכה ומכשירי[5]) מצוה ובמקלל כתיב (ויקרא כ"ד, י"ד) וסמכו כל השומעים וכפר העדה

---

[1]) כן מוכח משקלא וטריא ע"ש ובנו"ג מהו להנך. [2]) בכריתו' לי' לפנינו אבל בפי' רגמ"ה כ"י בכריתו' (בקובץ כ"י אנגי דף ר"ד) אי' כמו בקידו' ובחולי' שם ושם. [3]) וז"ל רגמ"ה בפי' לכריתות שם: נאמר מכשיר ומכפר בפנים היינו אשם מצורע שמכשירו לוכל בקודש ומכפר היינו חטאת מצורע ועשייתן בפנים הויא בעזרי ונאמר מכשיר ומכפר בחוץ היינו צפור שחוטה דמצורע שמכשירו ליכנס למחנה ומכפר בחוץ היינו עגלה ערופה מה מכשיר ומכפר האמור בפנים עשו בו מכשיר כמכפר דזה וזה אסורה בהנאה מחיים משעה שהקדישן אף מכשיר ומכפר האמור בחוץ עשו בו מכשיר במכפר דשניהם אסור בהנאה מחיים. ואיכא דאמרי מכשיר בחוץ היינו צפור משולחת דמצורע ואסור בהנאה מחיים עד שעת שילוחה אבל לאחר שילוחה מותר בהנאה ע"כ. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו. [5]) בכ"י ה"ב מכשירי.

סמיכה[1]) — בס"ג דפ' כיצד מברכין (ברכות מ"ג סע"א) האי כשרתא מברכינן עלה בורא עצי בשמים פי' עיקרו שמן ומערבין בו כמה מינין מעצי בשמים שמכשירין אותו מעשה רוקח מפוטם[2]) משחא כבישא פי' רבותינו שכובשין שומשמין ועצי בשמים זמן הרבה וקולט השומשמין הריח של בשמים וטוחנין אותו ויש בו ריח של בשמים. פי' משחא טחינא קרוב לטחינתן נתן עליהן עצי בושם מהו דתימא[3]) כיון דקרוב לטחינתן[4]) נתנן בהן לא קלטן[5]) קא משמע לן דבין כשירתא בין משחא כבישא בין משחא טחינה כולהו מברכינן עלייהו בורא עצי בשמים. *[אחי"ה וזה כפי' בה"ג הנ"ל וכ"ה שטת רה"ג הובא בחי' הרשב"א בברכות סוף ד"ה אמר מר זוטרא וכ"ה דעת ר"ח. . הובא' בתוספ' ברכות שם וז"ל פי' ר"ח שמענו מרבותינו וכו' ע"ש וכ"ה בתוספ' ר"י החסיד (ברכ' משלשת צד ל"א) ובתוספ' הרא"ש (שם) ואולי גם בערוך צ"ל במקום פי' רבותינו: פי' ר"ח שמענו מרבותינו וכו' וכן כתב הרי"ף שמן כבוש: שמענו מרבותינו וכו' עיין או"ז הל' סעודה סי' קע"ט. — ודע כי רבינו היה גוזר כשרתא מלשון כשר כמ"ש שמכשירין אותו וכו' כי על כן הביאו בזה הערך אבל בע' קשט א' פירש זו המלה כמו כשרתא בלישנא דרבנן ונגרר בזה אחר פי' רה"ג בעוקצ' פ"ג מ"ה ובאמת קושט הוא העיקר מל"ע סורי' יוני' ורומי' והעתקתו Kostwurz ונ"ל כי מתחלה היה כתוב כשותא (= קושטא) ונשתבש להיות כשרתא[6]), והראיה נצחת מצאתי לזו ההשערה באו"ז הנ"ל שגרס באמת כשותא ופירשו ע"י קושטא עיי"ע כשת. על כל פנים כשרתא איננו מלשון כַּשְׁרוּת Tüchtigkeit, Fähigkeit אבל אי' זו המלה בזה המובן בקידושי' מ"ח: ע"ב רע"ב חזקת כשרות. יבמות נ"ז. כשרות מיתוספא בה וכו'. במד"ר פ"כ בתחלה הבריות נוהגות בכשרות. קהל"ר פי' מתוקה: יגע זה בשתי שעות בכשרות וכו' ושם במשקל סורי: מה מהני . . כשירא בכשירותיה פי' כמו כשרון בל"מ (קהל' ה' י'). ועוד השם כּוֹשֶׁר פסחים פ"ג. פ"ד רע"ב ירו' יבמות פ"ח ד"ט ע"ד שעת הכושר. ירו' ברכות פ"ט ד"יד סע"א חזקת כושר. ירו' תרומ' פ"ח דמ"ו רע"א חזקת בני מעים כושר ובירו' ביצ' פ"ג דס"ב. לכושר. ירו' פסחים פ"ה דל"ב רע"ב (איזה פעמים) מחשבה לכושר. והפכו לפסול וכן בירו' יומ' ספ"ה דמ"ג סע"א שלש לכושר ושלש לפסול. ירו' סוכ' פ"א דנ"א סע"ד ממעטין בה לכושר . . לפסול. ירו' סוכ' פ"ה דנ"ה: עברין בכושר וכו' והפכו: עברין בפחז. ובלא"ר כ"מ צ"ג: כושרא דחיותא פי' כושר הבהמות ולמודות בבית עיין פירש"י. והתואר כָּשֵׁר מל"מ והפכו פסול. טריפה חולי' י"ט: כשר למליקה . . כשר לשחיטה. שם כ"ב. כשר בתורין פסול בבני יונה וכו' עיי"ע דייציפי. ושם מ"ג. והלאה הרבה פעמים כשר כשרה (היינו להיאכל) ושם נ"ד. כשרות בבהמה וכו' ושם נ"ו: ואלו כשרות בעוף. גיטי' פ"ז סע"א עד כשר. ושם: כשרין. ועוד ביו"ד אחר שי"ן קידושי' ע"ז. והלאה בתו כשירה לכהונה ובתרג' הרבה כַּשְׁרָא, כְּשַׁרְתָּא, כְּשֵׁירְתָּא ועוד בענין צניעות fromm ברכות פ"ב מ"ז כשר היה. קידושי' פ"ב. הכשר שבטבחין וכו'. ב"ק ל"ח: אם כשירה היא. ירו' דמאי פ"ו דכ"ה ע"ד מהו צנועי כשירי כך שנינו שהכשר נקרא צנוע. ירו' תענית פ"ב דס"ה: חציפה נצח לכשירא. והקבוץ קידושין פ' סע"ב כשרים והפכו פרוצים (שם). ירו' יומ' ספ"ג דמ"א רע"ב כשירי כל דור ודור. ועוד ענין חריצות כמו בל"ס כשירא emsig עיין תרג' משלי ו', י"א; י', ד' ובקהל"ר פ' מתוקה עיין לעיל. והשם המופשט הכשרות עיי"ע — והפעל מל"מ (קהל' י"א ו') שבת ע"ה: כל הכשר להצניעו. ירו' חלה פ"א דנ"ז: ושם ע"ג שכשרו . . לא כשרו. ותרג' תישר (שופטי' י"ה, ז') וכַשְׁרַת. ותרג' יָשַׁר (ירמי' י"ח, ד') כְּשַׁר. הפעיל ואפעל מל"מ (קהלת י', י') מַכְשִׁיר ומכפר עיין לעיל.

---

[1]) מפירוש אחר עד גמירי שייך לפירוש ר"ח (בקובץ כתב יד אנגייליקא לסנהדרין דף ק'.) וזה לשונו באריכות קצת יותר: מפרים הנשרפין הוה ליה למילף שכן יש בהן הוציא אל מחוץ למחנה כשם שכתב במקלל ובשחיטת חוץ אין כתיב בו הוצא ועוד פר כהן משיח מכשירין לעבודה שאין חוטא מקריב לכפר הלא תראה ביוה"כ חטאתו ואח"כ חטאת העם ומכפר חטאתו ומקלל מיתתו מכפרת כדכתיב ולארץ לא יכופר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שפכו ומכשירו וי"א מדכתיב בפר העדה וסמכו זקני העדה את ידיהם ובמקלל כתב וסמכו כל השומעים את ידיהם הנה זה מכשיר וזה מכשיר והיא הסמיכה וכן פר העדה מכפר וחייב מיתת בית דין מכפרין ע"כ. [2]) דברי הערוך מובאין בתוספות הרא"ש (בספר ברכה משלשת צד כ"ט.) ועל זה הביא בשם הראב"ד וז"ל זהו דוקא כשהעצים בתוכו אבל אם הוציא משם העצים אין מברך עליו אלא בורא מיני בשמים דברכת בורא מיני בשמים כוללת הכל ע"כ וז"ל בה"ג פ"ו דהלי ברכות צד ח' סע"ג ומשחא דכבשין ביה ריחני דמתברך עליהון בורא עצי בשמים והיכא דמבסמין שושמי בריחני וטחנין להון בורא עצי בשמים דאמר רב אדא בר אהבה האי כשרתא וכו' וכו' נהרדעי אמרי אפי' משחא טחינא והלכה כנהרדעי ע"כ. [3]) נראה שגי' אחרת היתה לרבינו עיין בהפשב"ע. [4]) בב"י ו"ו ב' פעמים: לחניטתן. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו א' וב' וה"ב, ובדפ"ע לקטן. [6]) ובדפ"ר פעם אחת כשירתא.

ב"ק פ"א מ"ב הכשרתי את נזקו. עירובי' ק"ב: ק"ג. מכשירי מצוה. שבת קל"ו. מכשירי מילה. ירו' שבת פי"ט די"ז. מכשירי שחיטה. מגיל' ז': מכשירי אוכל נפש. ב"ר פנ"ו מכשרת אוכלים עיי"ע מאכלת. ב"מ פ"ט רע"ב לאכשורי גברא . . לאכשורי פירי. תרג' ש"א י"ז, ח' לא אכשרו יתי וכו'. הָפְעַל שבת ע"ו רע"א. יומ' נ' רע"א הוּכְשַׁר. חולי' כ"ב: הוכשרו. אתפעל: זבחים כ"ה. תִתְכַּשַּׁר. גיטין פ"ז. וליתכשר. חולין צ"ג ס' ע"ב אִיכַּשּׁוּר דרי. התפעל: קהל"ר מתוקה: מִתְכַּשֵּׁר במלאכתו. ועוד ענינו כמו התיר erlauben כלומ' ענין הכנה לאיזה דבר היתר. בהפעיל: ברכות ט"ו סע"א מגיל' י"ט: יבמות מ"ה: חולין י"ח. אפעל שם נ"ח: יבמו' שם. ב"ק צ"ט: איבעי ליה לאכשורי. זבחים כ"ה רע"א. סנהדרין כ"ח. הָפְעַל חולין ל"ג. הוכשרו בשחיטה. אתפעל תר"י א' לויק' י"ד, ז' מִתְכַּשְּׁרָא למיכלא. ושם פסוק מ"ז חייתא דמִיכַּשְּׁרָא (ותי"ו נבלעת). ועוד ענין הכנה לקבלת טומאה על ידי אחד משבעה משקין וסימנו י"ד שחט דם והרבה בהפעיל והפעל הכשיר. הוכשר חולי' ל"ג והלאה. וגם אי' באתפעל שם ל"ו: וז"ל הרמב"ם בפי"מ לריש מכשירין: ולמדנו מזה (מן וכי יותן מים וגו' ויקרא י"א, ל"ח) כי שום זרע לא יטמא כשאינו בלול וכו' וכשיבללו האוכלין על התנאים שהתנינו נקראים מוכשרים ר"ל שהם מוכנים לטומאה והמשקה אשר יבלול אותם יקרא מכשיר וכו' עש"ה. ונקראה מסכת שרוב עסקה בענין אופני ותנאי ההכשר של קבול טומאה: מַכְשִׁירִין — והשם המופשט הכשר עיי"ע בח"ג, ר"ה — ירו' כתובות פי"ב דל"ה. יהא מכושר ט"ס וצ"ל מְבוּשָּׁר כדאי' בירו' כלאים פ"ט דל"ב:] —

כשר (= כְּשׁוּרָא פי' בל"ס קורה Balken) בריש הגוזל עצים בגמ' גזל פרה (ב"ק צ"ו.) כשורי רברבי ועבדינהו זוטרי[1]) לא קני. ובגמ' גזל מטבע (ב"ק צ"ח:) ובפ' הכותב לאשתו בגמ' הניח פירות (כתובות פ"ו.) כפיה רפרם לרב אשי ואגבי מיניה כי כשורא[2]) לצלמי[3]) פי' כמין משל לראיה כלומר דן ואפיק מן המעולה שבקורות. פי' גאון[4]) קורה שמניחין אותה משקוף לפתחים ורגילין לפתח בה פיתוחי צלמים וצורות להיות נאה ואין כשר לצלמי אלא קורה[5]) חזקה מעץ טוב ומשל מצוי שמושלין בה כל דבר חזק ואמיץ. — (א"ב תרג' קורות בתינו ארזים (שה"ש א', י"ז) דכשורהי יהוין מן ארזין דעדן). *[אחי"ה ובגוף הדבר פי' כמו כן גם רש"י בשני המקומות הנ"ל. ובע' שב ד' הביא רבינו משל אחר מהוריו' ג': כי היכי דנימטין שיבא מכשורא ע"ש פי'. ובע' הנ"ל הביא משבת ס"ז רע"א ז' שיבי[6]) מז' כשורי. וכנ"ה כשבת ק"ח: כשורא דאפי' בכל מימות שבעולם לא טבע. כתובות י"ז. אי דמיין עלייכו ככשורא[7]) וכו'. ב"ק י"א. אמרי אנשי כשורא במתא בזוזא כשורא בדברא בזוזא. קידושי' פ' סע"ב גנבי כשורא. גיטין ס"ז: מיעסק בכשורי ובע' גשר גרס רבינו גשורי ופי' כשורה וגשורה אחד הן. וע"ש ל"פ שהבאתי (בח"ב, שפ"ג:) ולפע"ד ממנה נגזר' גם מלה סורית כשורא ופי' עץ ארוך וזקוף וקורה. ותרג' ירו' קורתי (בראשית י"ט, ח') כשורא הדא. ותרג' ולְקָרות (דה"י ב' ל"ה, י"א) למיעבד כָשׁוּרִין וכן תרג' המקרה (תהלים ק"ד, ג') דטליל היך בנינא דכשורי — ובמשל נאמר בתר"י דברי' א', י"ט חיון ככשורין והוא על דרך נחש כקורת בית הבד (נדרים פ"ג, מ"ג)] —

כשר (כִּשְׁרָא מל"ע كسير, كسرة פי' חתיכה וחלק נפרד Stück, Theil) בפ' ח' שרצים בגמ' אין עושין הלמי (שבת ק"ח:) במערבא מלחי כישרי כשרי. ספר אחר כישי פי' חתיכות חתיכות. *[אחי"ה בנו"ג כישרי כישרי ובכ"י ט"ס ובכ"י רי"ף כשורי כשורי ובריי"ף בדפו' פישרי פישרי והנכון כגי' הערוך בלי יו"ד אחר הכ"ף והוא מל"ע הנ"ל. ולס"א כישי כישי נ"ל לגזור כיש מל"פ كس פי' איזהו אחד בל"ר quis וא"כ כיש כיש כל אחד ואחד איש איש בפני עצמו] —

* **כשרתא** (= כּוּשְׁתָּא Kostwurz) עיי"ע כשר א' וע' כשת ומ"ש.

כָּשׁוּת (מל"פ كشوث, كشود ובל"ע كشوث, كشوثى, كشوثاء בל"ס כשותא פי' Cuscuta והוא צמח שגדל בהיזמי והיגי והושאל לשעיריות דקות Flaum, Härchen ועוד עיין בפנים) באלו חוצצין פ"ט במקואות (מ"ד) כשות של קטן לא מיטמא ולא מטמא[8]). בר"פ שני דעוקצין (מ"א) כשות של קישות והנץ שלה טהור, פי' כשם שיש לקישות כשות שהן הקישואין קטנים שיש להן[9]) כמו שער קטן כן יש לקטן והוא הכשות פי' כשות

---

[1]) בנו"ג כשורי זוטרי. [2]) בדפ"ר ואגבי ביה כשורא. [3]) וכ"ה בכתובי, ובב"ק לצלמא. [4]) בכ"י ה"ב כגון. [5]) בכ"י ו"ו בט"ס תורה. [6]) וכ"ה בכ"י ש"ס ובנו"ג ציבי. [7]) ברש"י כי כשורא. [8]) ובר"ש הביא בשם הערוך לא מטמא ולא מיטמא ובנו"ג לא טמא ולא מטמא. [9]) כ"ה לנכון בדפ"ר ופיז' ובאסיל ואמש' אבל בדפו"ו בט"ס מהן.

של קישות בל׳ ישמעאל זגב[1]) אלנואר פי׳ זגב הוא כמין ציצין שהן על צלעות הקישות כשהן קטנים דומה לשער אלנואר הוא פרח הקישות כמו (במדבר י״ז, כ״ג) ויוצא פרח. בר״ג דפ׳ ח׳ שרצים (שבת ק״ז סע״ב) האי מאן דתלש כשותא מהיזמי והיגי חייב משום עוקר דבר מגידולו פי׳ „שכן מפרש בר״ג דפ׳ בכל מערבין (עירו׳ כ״ח:) דחזינן דקטלין [לה] להיזמיתא ויבשא כשותא״[2]) והגאון רב האיי אמר כמו כן נקרא בל׳ ישמעאל כשות והוא כמין חוטין ירקרוקין כגון של ברקת שעיקרן בארץ ופרין על קוצין הנקראין היזמי. ועוד פי׳ צמח כדמות זהב נמשך בחוטין למעלה מהקוצים[3]). בגמ׳ אבוב רואה[4]) (שבת ק״ט סע״ב) רב שימי גופיה[5]) בלע חויא אתא אליהו אידמי ליה כפרשא אכליה כשותא במלחא וכו׳. ובר״ג דפ׳ ר׳ אליעזר אומר תולין (שם קל״ט סע״א) כשותא בכרמא[6]) עירובא[7]) ויש מהן בע׳ חזין[8]). באלו טרפות בגמ׳ הריאה (חולי׳ מ״ז:) ריאה כעין כשותא כעין מוריקא כעין ביעתא[9]) טרפה. — (א״ב וכן נקרא בל״י ורו׳ ועיקר מלה זו ארמי ויפה פי׳ הגאון כי אין שרש ולא ענף לעשב זה ומסתבך בקוצים וגם במיני נטעים אחרים ויש לו סגולות נפלאות ברפואה). *[אחי״ה אולי כוונת ר״ב ג״כ על cuscuta אבל זו המלה איננה באוצרי מלין יוניות ורומיות ומשובשת היא מל״פ וערבי׳ הנ״ל וגם פליניאוס (י״ג מ״ו) מדי דברו מזה הצמח לא נשא את המלה הנ״ל על שפתיו מטעם הכמוס אצלו ואולי רק לשמע אזניו כתב סגולות הצמח הלזה וזה מ״ש non omittendum est et quod Babylone seritur in spinis „לא נחדל מלהזכיר (צמח) אשר נזרע רק בבבל על הקוצים״ ועוד הרבה לספר מתואריו כי ביום נטעו ישגשג (quod eodem die germienat, quo injectum est) וכי מבסמין עמו יין וזאת תכלית זריעתו condiunt) (eo vinum et ideo serunt[10]). הארכנו בזה כי מעידים דברי פליניאוס על אמיתת דברי רז״ל בכמה ענינים: א׳) גרסינן בעירו׳ כ״ח סע״א . . כשות וחזין[11]) מערבין בהן ומברכין עליהן בורא פרי האדמה לא קשיא הא מקמי דאתא רב לבבל הא דבתר דאתא רב לבבל ופירש״י בבבל אוכלין (חזיז) [חזין] וכי אתא רב לבבל וחזא דאכלי להו אמר מערבין ומעיקרא אמר דאין מערבין ע״כ הרי כשותא וחזין נצמחים רק בבבל כעדות של פליניאוס ומעתה ברור אצלי כי חזין היא מלה ערבית בטיית של ההמון اقسين שנשתבש מן ηἰξίνη ἐλξίνη (לעף 142) ולדעת קצת אחת היא עם כשותא (שם 230); ב׳) עוד גרסינן בעירו׳ שם: כשות נמי מארעא קא רבי דהא קא חזינן דקטלינן לה להיזמתא ומייתא כשותא. נשמע מזה בקוצין היזמתא היינו הקוצים מיד מתה הכשותא וזה מ״ש פליניאוס (שם): quoniam non aliubi vivit באשר אינה חיה רק שם היינו בקוצים כי שם גידולה וזה מה ששנינו: ג׳) האי מאן דתליש כשותא מהיזמי והיגי חייב משום עוקר דבר מגידולו (שבת ק״ז סע״ב); ד׳) בהיות גידולה בהיזמי והיגי היו מסופקין רז״ל אם כשותא כלאים היא בכרם או לא גרסינן בשבת קל״ט סע״א כשותא[12]) ר׳ טרפון אומר אין כלאים בכרם וחכ״א כלאים בכרם ועיין פירש״י ד״ה כשותא; ה׳) למ״ש לעיל בשם פליניאוס שמבסמין באותו צמח את היין יש ג״כ להביא ראיה ממ״ק י״ב: ר׳ יהודה שרא . . למקטל[13]) כשותא . . כשותא חזי לשיכרא[14]) ועוד עיי״ע הזמי (ח״ג קצ״ו.) הציון מכתובו׳ ע״ז סע״ב ופירש״י לשם —. כשותא אין בו משום גזל (ב״ק קי״ט: עיי״ע חזין) ונ״ל להסבירו מפני שגדל במספר רב עד כי יוכל האדם להוליכה בעגלות (לעף שם). וצבע של כשותא הוא ירוק כמוריקא וזה מה שאי׳ בחולי׳ שם ריאה ככשותא כמוריקא. וקלחי הכשותא דומין לשערות דקין כחוטין וזה מ״ש הגאון (רה״ג) בערך הנוכחי צמח כדמות זהב נמשך בחוטין למעלה מהקוצים. ועוד שם: כמין חוטין ירקרוקין, לכן הושאל ג״כ כשות לשערות דקין של נער ועוד של קישואים כמו שפי׳ רבינו בתחלת הערך ונ״ל ברור כי גם בזה הלך רבינו בשטת רה״ג רק שלפניו היה פי׳ יותר ארוך ממה שנדפס אצלנו וז״ל רה״ג בסד״ט 35

1) בכ״י ו״ו בט״ס זנב. 2) הועתק מפי׳ ר״ח בשבת שם ובפי׳ ר״ח ג״כ הגי׳ ויבשה אבל בנו״ג בעירו׳ שם ומייתא. 3) ובאו״ז הל׳ נדה סי׳ שס״ג ס״ק י״א הובא כל הערך בשם רבינו ושם הסיום: נמשך למעלה מן הקוצין. 4) כ״ה לנכון בדפ״ר בשתי תיבות וכבר העירותי כמה פעמים כי עיקר הגי׳ אבוב רועה עיי״ע ועי׳ חטר. 5) ובכ״י אי׳ א״ד ר״ש בר אשי איהו גופיה ובנו״ג רב שימי בר אשי בלע וכו׳. 6) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו א׳ ובי׳ ל״ד ב״ר וכ״ה בש״ס אבל בדפ״ע בט״ס בכרכמא ולנכון בעי׳ ערב א׳. 7) וכ״ה בכל הדפוסים הישנים בגמ׳ וברש״י וכ״ה בכ״י ש״ס (ד״ס במקומו) ובנו״ג עירבובא. 8) כ״ה לנכון בכ״י ב״ר ובדפ״ע וכ״ה בע׳ חזין (ח״ב, שנ״ז) ובכ״י ו״ו א׳ ובי׳ ול״ד אי׳ חזיז כגי׳ הספרים שהבאתי בע׳ חזין ע״ש. 9) בנו״ג דדמיא ככשותא כמוריקא וכגון ביעתא. 10) עיין פפלנ״צ לה׳ לעף 231 שהעיר כבר על ציון זה מפליניאוס. 11) כ״ה לנכון בכ״י ובדפוסי׳ הראשונים. 12) כ״ה בכ״י א״פ ובנו״ג בט״ס כישות וצ״ל כשות כדאי׳ בתוספתי כלאים ספ״ג. 13) בכ״י ש״ס למלקט אבל גי׳ הדפוס יותר טובה לפי מ״ש באות ב׳ מעירו׳ שם. 14) ובהלכי ריצ״ג צד י״ט בט״ס לשיפרא.

כשות של קטן פי' כשם שיש לקשות כשות ששמו בטיית זגבאלנואר כך יש לקטן [שיער והוא] כשות ע"כ וצ"ל זגב אלנואר כדאי' בערוך וכפירושו זגב הוא כמין ציצין . . אלנואר הוא פרח, וכ"ה באמת בל"ע زغب שעיריות דקות על לחייו של קטן; אלנואר = النور פי' פרח Blüthe, וכן פי' הרמב"ם בריש עוקצין: כשות בל"ע (זנב [צ"ל זגב] [1]) והוא כעין שערות ובפי"מ במקואו' פ"ט מ"ד השעיריות אשר יהיה על גופות נערים הקטנים והוא דומה לשער דק מאוד. (ועיין ג"כ בפי"מ לרע"ב במקואו' וז"ל שם . . כעין השער שנולד בקשואין שקורין פאקי"ש בערבי ע"כ והוא הוא الفقوس = קישואים שהביא הרמב"ם בכ"י ערבי הנ"ל) שנמצא על הקישות בעת חתיכתו והנץ שלו הפרח אשר בקצהו ע"כ ואולי רה"ג אשר אחריו נגרר רבינו פי' אלנואר לביאור נץ שלה של משנה ולא על כשות של ק י ש ו ת והראיה ממה שפי' רה"ג בעוקצין (בסד"ט 43) וז"ל כשות פי' זגב בטיית של קישות פי' אלביאר ע"כ ובלי ספק צ"ל אלכיאר והוא בל"פ וע' الخيار פי' קישואים וא"כ גם בערוך עיקר הגי' זגב אלכיאר [2]) ופרח אשר בקצה הכשות נקרא חומרתא דכשותא (גיטין ס"ט סע"א) והוא מל"ם חומרא (האלמקנאטען) וגי' רבינו עיי' בע' סמידתא — ובענין כיסי (ב"מ מ"ב סע"ב ומ"ג רע"א) עיין כס י' ומ"ש ושם הבאתי מלה פרסית كيس שפי' חוטין דקין של שיער ונופל על לשון כשות של קטן — ודע כי בכ"מ פירש"י כשות, כשותא הומלו"ן והוא בל"ר אמצ' humulus, humlo, mulo בל"צ houblon, haubelon וכ"ה בל"ר אמצ' hupa וממנו בלא"ש Hopfen וגם בלשון דעננעמארק ושוועדיא humle, homle ובל' פיניא humala ו ב ל' כ נ ע ן (böhmisch) c h m e l בל' הונגרית komló בל' מאנגאלית kumelak — ונראה לי ברור כי רש"י נגרר בפי' זו המלה אחר פי' רגמ"ה כי כן מצאתי בפי' רגמ"ה לחולי' (בקובץ כ"י אנג' דף ש"ז:) וז"ל כשותא הומלו"ן כמיל בלש' כנען ע"כ] —

כשת (= כּוּשְׁתְּ = קוּשְׁטְ בל"ע قسط בל"ם קוּשְׁטָא בל"י ורו' κόστος, costus —um מין בושם (Kostwurz הכושת ו ה ח מ ם [3]) (עוקצין פ"ג, מ"ה) ס"א קושט [4]) פי' בע' ק'. — (א"ב תרג' ירו' (א') נטף ושחלת (שמות ל', ל"ד) קטף וכשת). *[אחי"ה וכן מציין הירוש' בכ"ף זה של עוקצין עיין ירו' עירובין ספ"ט דכ"ה רע"ד הכושת (והחכם) [צ"ל והחמם] ירו' חגיג' פ"ג דע"ט ע"ג הכושת (והחמה) [צ"ל והחמם] אבל עיקר הגי' בקו"ף וכ"ה בפי' רה"ג בעוקצי' ופירשו ע"י כשרתא בל' דרבנן עיי"ע כשר — ודוגמא אחרת לכתיבת כ"ף במקום קו"ף עיין בע' הבא אח"ז. ועה"ק פי' הכושת י"א הופפן בל"א [Hopfen] פ"א קושט בע' קו"ף. בזה די"א כיון לפירש"י עיי' סוף ע' הקודם לזה ושם שייכת הערה זו ולא לע' הנוכחי] —

* כִּשּׁוּת, כִּישּׁוּת (= קישות פי' בל"מ קשואים רק בקבוץ (Kürbis, Gurke שבת ק"ט. כשות אין בהן משום רפואה, ושם כל מיני כישות שרו לבר מטרוזא, ובכ"י ש"ס הגי' כישות ורבינו בע' טרז גרס קישות וכ"ה בפי' ר"ח (נדפס בש"ס ווילנא) וזה נכון והוא מל' משנה עיי"ע קישות אבל גם בירו' עירובי' ובירו' חגיג' הנזכרים בע' הקודם לזה מצויה הגי' בכ"ף (כושת) [צ"ל כשות וקירויה פי' קשואים ודלעת.

כַּת (= כִּתָּא, כִּיתָּא נלפע"ד מל' בקטרית quaêtu ענין קרבות ושייכות וכן בל"פ החדש' خویشی Angehörigkeit, Verwandtschaft ועיין בפנים) בפ' אין דורשין בגמ' ולא במרכבה (חגיג' י"ד:) אתם ותלמידיכם ותלמידי תלמידיכם מזומנין לכת שלישית. — (א"ב תרג' ויבאו בני האלהים (איוב א', ו'; ב', א') ואתו כיתי מלאכי פי' כיתי בל"ר ועד או חברת אנשים). *[אחי"ה וכן מתורג' באיוב ל"ח, ז' בני האלהים וכתרג' תהלי' כ"ט, א' בני אלים ור"ב כיון לל"ר Versammlung, coetus ואין אצלי ספק שנגזרה מל' בקטרי' הנ"ל וממנו גם בל"פ החד' מענין האמור בתחלת הע' [5]) והטיב לחקור בזו הגזרה הח' Spiegel במ"ע מ"ג חי"ז צד 58 ועוד עיין יוסטי צענדלעקסיקאן 86 ונאמר quaêtu משייכות המלאכים לאליל עליון אורמזד ומזה המושג יצא גם התרגום הנ"ל ומרוב הֶמְּצאה של מלת כת, כיתא הושאלה גם לכל חבורה השייכת זו לזו שאנשיה נקשרים בקשר של אחוה ואהבה הן לטוב הן לרע — וכנ"ה במשנה ה' וז' בפ"ה דפסחים כת ראשונה . . כת שניה ושם מ"י כת הראשונה. ביצ' ט"ו: כת ראשונה עיי"ע בעלי מארה, בכלי' כ"ה מ"ד של כת קודמין היא עיין פי' הר"ש, אבל שם גי' רה"ג של בת וא"ד שלות

---

[1]) וכ"ה בכ"י ערובי' בפי"מ להרמב"ם עיי' לעף שם. [2]) עיין לעף שם. [3]) כ"ה לנכון בדפ"ר בכאן ובע' קשט ועיי"ע זנגביל וע' (חמס) [חמם] וכדפ"ע אחרים החמס. [4]) וכ"ה לפנינו ובספרי ראה ס"פ ק"ז. [5]) וזו הגזרה תתכן יותר מגזרת kata שפי' בלי בקטרית בית עיין פערלעס עט"ש 85.

וגי' הערוך שלחת עיין ערכו. ירו' נדרים ספ"ו ד"מ. כת קטנה שבא"י עיי"ע אשל (ח"א, שט"ו:). ירו' פסחים פ"ה דל"ב ע"ג כת אחת. ושם בסוף העמוד כת עצלים ויק"ר ר"פ ט"ז היתה רואה כת של בחורים, סוט' מ"ב. כת ליצים כת חניפים כת (שקרים) [שקרנים][1]) וכת מספרי לשון הרע. מד' תהלים מזמור י"א כת המעולה שבהן שמקבלין פני שכינה וכו' . . וכל כת וכת יש לו מדור בפני עצמו (ועיין מ"ש במ"ע דמ"ג כ"א, 569) ושם ושם הקבוץ כתות, כיתות. וכ"ה נכון ביו"ד שבת ק"ד. כיתות כיתות של אומות העולם. ירו' סנה' פ"י דכ"ט ע"ג כ"ד כיתות של מינים, כתובות ק"ד סע"ב ג' כיתות של מה"ש . . ג' כיתות של מלאכי חבלה. ויק"ר פ"ט כיתות כיתות של לסטים. ובברכות ס"ג: דרש הסכת (דברים כ"ז, ט) עשו כתות כתות ועסקו בתורה לפי שאין התורה נקנית אלא בחבורה[2]) בבא קמא ע"ד. שלש כתות. ועוד הקבוץ זכר: שם כ"ד. תלת כיתי סהדי. שבועות מ"ז: שתי כיתי עדים. ירושלמי כתובות פרק י דל"ג ע"ד שתי כיתי בנות. ירו' תענית פ"ב דס"ה רע"ד ארבע כיתים נעשו אבותינו על הים וכו'. מכילתי בשלח ס"פ ב' ד' כיתין נעשו על הים וכו' תר"י לשמו' י"ד, י"ג ארבע כיתין אתעבידו בני ישראל. ב"ר פ"ח נעשו מה"ש כיתים כיתים — בשבת ק"מ: פי' כיתוניתא: כיתא נאה עיי' פירש"י, אבל בכ"י א"פ ובמנו"ה (ד"ס במקומו) אי' כיתנא נאה] —

כָּת (פי' בל"ס ספיח: כָּתָא והכפל כָּת כָּתִי (בסמיכות) פי' ספיח של ספיח היינו סחיש, שחיס zweiter Nachwuchs) את ספיח קצירך (ויקרי כ"ה, ה') תרגומו ית כתי חצדך. ספיח . . סחיש (מ"ב י"ט, כ"ט) תרג' כתין . . כתכתין. *[אחי"ה נגררנו אחר סדר דפ' אמש' אבל בדפוסי' הישנים אי' זה הערך אחר ע' כתית שלא כסדר. ודע כי ר"ב שנה הגי' לנסח: כתכתין, וזאת באה לו מהמתורגמן שגרס ג"כ בבי"ת וצ"ל כדאי' לפנינו בערוך בדפוסי' הישנים ובדפוסי התרגום וכן העתיק שחיס (ישעי' ל"ז, ל') כתכתין וצריך לנקדו כָּתְכָּתִין והוא הכפלות מן כת ובסמיכות כדאי' לנכון בפשיטה הסורית כָּת כָּתֵא פי' ספיח של ספיח היינו מה שצומח אחר הספיח הראשון עיין רד"ק בשרש שחס אבל בשרש סחש אי' בלי נכון בדברי התרג' קתקתין. ולפע"ד נגזרה מלה סורית כָּתָא ממלה ערבית كاثّ פי' ספיחת וצמיחת עשב או תבואה אחרי קציר. ותרג' ירו' ספיחיה (ויקרא כ"ה, י"א) כאוותהא והוא במשקל ערבי הנ"ל. וכן תרג' ספיחיה (איוב י"ד, י"ט) כָּתָהָא] —

כֻּתָא (= כֻּתָּח, כּוּתָּח מל"פ كُتَخ، كُتْخ 1. Sauermilchspeise, 2. Zuthat zu den Speisen) בהלכה קמא דפ' הדר (עירובין ס"ה.) אמר אביי אמרה לי אם קריב לי כותא (א"ב כותח כתוב לא גרסי'[3])). בפ' חבית בגמ' כל שבא (שבת קמ"ה:) ר' יוחנן (דייק) [צ"ל רייק] מכותא דבבלאי פי' היינו כותח. *[אחי"ה וכן היתה לפני ר"ח הגי' וז"ל בפי' לשבת (בש"ס ווילנא) פי' מכותא מכותתא היא ויש מי שאומר מכותא כותחא היא ע"כ וכי"א אי' בערוך אבל בע' כרה גרס מציון דשבת תיכף אחר זה הנ"ל: כותחא דבבלאי. ועוד עיי"ע כתח] —

כְּתָב (מל"מ נרדף עם מכתב die Schrift, das Schreiben עיין בפנים ועוד שם מושגים שונים שמסתעפים מן השם והפעל). בפ' בעשרה מאמרות (אבות פ"ה מ"ו) ובפ' מקום שנהגו בגמ' מקום שנהגו להדליק (פסחים נ"ד.) עשרה דברים נבראו בין השמשות וכו' עד והכתב והמכתב והלוחות. פי' „כתב צורת [ה]אותיות. מכתב: צירוף האותיות להיות תיבה להקראות במלה, ד"א כתב אלו כ"ב אותיות כתב הקודש[4]) שאנו כותבין בו ומשתמשין בו[5]) מכתב הוא הנקרא טטרגונא[6]) שנראה ונקרא מכל צד מד' צדדים והוא הכתוב על הלוחות" והוא שפי' הכתוב (שמות ל"ב, ט"ז) והמכתב מכתב אלהים הוא חרות וגו'[7]) — בפ' כה"ג בגמ' לא ירבה לו נשים (סנהד' כ"א סע"ב) בתחלה נתנה התורה[8]) בכתב עברי ובלשון הקודש[9]) ובירור להן ישראל כתב אשורי ולשון הקודש

---

[1]) וכ"ה בסנה' ק"ג. ע"ש. [2]) ובכ"י ש"ס שלא נתנה תורה אלא בחבורה ועוד שם יתר שנוים עיין בד"ס במקומו. [3]) בכ"י ש"ס אי' כגי' הערוך לי וליתי' א י אמרה, ובע"י הראשון ובפי' ר"ח בעירו' (בש"ס ווילנא) אי' לא ג ר ס י וכ"ה בערוך בדפ"ר אבל בדפי פיזי וויניצי' לא גרסי' בקו על היו"ד ובדי באסיל לא גרסיני, ובדפ"א ופראג נשמטו שתי תיבות אלה בטעות. [4]) בפי' ר"ח אי' כתב הוא כתב הקודש שהן כ"ב אותיות. [5]) לי' בפי' ר"ח. [6]) עיי"ע טטרגון וכונת ר"ח שאחריו נגרר רבינו היא על ירושי' הרשומי בעי' טטרגון ע"ש ועיין תוי"ט לאבות הנ"ל ד"ה והמכתב וחידוש שלא הביא את הערוך שם אחרי שרע"ב נגרר אחר פי' הערוך אף אם לא הזכירו. [7]) הועתק בקצת שנויים מפי' ר"ח לפסחי' ורשב"ץ בספרו מגן אבות (פ"ה מ"ו) הביא פי' בעל הערוך ועל פיו הוא מיישב יפה מה שאי' בירו' סוט' ומדי חזית עש"ה. ורש"י פי' המכתב חקיקתן וצורתן כך שמעתי ולי נראה וכו' ע"ש וכנראה שמע זאת בשם הערוך או ר"ח. [8]) בנו"ג ניתנה תורה לישראל. [9]) בנו"ג עוד: חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמי.

והניחו להדיוטות כתב עברי[1]) ולשון ארמי מאי הדיוטות אמר רב חסדא כותאי מאי כתב עברי[2]) כתבא[3]) ליבונאה[4]). בסוף תמיד (ל"ג רע"ב) במקדש אומרים את השם ככתבו ובמדינה ככינויו. בפ' אין בין המודר בגמ' תורם (נדרים ל"ז סע"ב) כתבן ולא קריין קריין ולא כתבן הלכה למשה מסיני וכו'. *[אחי"ה בנו"ג קריין ולא כתיבן וכתיבן ולא קריין הלמ"מ אבל בסוף העמוד אי': הלין קריין ולא כתבן וכתבן ולא קריין וכו' ובשני אופנים מציין זה המאמר הרב בעל מנחת שי בדברו מהתיבות קריין ולא כתיבן או בהיפך וכולם נזכרו בנדרים שם ועיין בפרטיות במנחת שי לש"ב ח', ג'; שם ט"ז, כ"ג; לירמי' ל"ב, י"א; נ', כ"ט; לרות ב', י"א; ג', ה'. י"ז ובענין כתיבין ולא קריין עיין במנח' שי למ"ב ה', י"ח; לירמי' נ"א, ג'; יחזק' מ"ח, ט"ז; לרות ג', י"ב — כְּתִיב או כָּתוּב הוא בינוני פעיל ופעול ושניהם מורים איזה פסוק במקרא ובאו לרוב כשמכחישים זה את זה לפי ההשקפה הראשונה עיין ד"מ כתיב . . וכתיב בברכות ז'. ושם: ל"ה. ושם: נ"ה: שבת ל': עירובי' נ"ד. ס"ג. פסחים נ': ס"ח. חגיג' ז'. מ"ק ט': ר"ה י"ז: יומ' כ"ב: נ"ד. ע"ב: ע"ה: ע"ו: פ"ו. סוכ' נ"ב: תענית ז'. נדרים ל"ב: ס"ב. סוט' י'. ל"ה: מ"ב: ב"מ פ"ז. ב"ב צ"א: ע"ז ד'. י"ט. מ"ד. סנהד' י"ט: כ'. כ"א: ל"ה. ל"ט: מ"ד: צ"א: צ"ד: צ"ח. ושם: ק"ג: ק"ה. ק"ו: זבחים קט"ז: חולי' ס': צ"א: נדה ל"א. — כתוב אחד אומר . . וכתוב אחד אומר עיין יומ' ג': מגיל' כ"א. חגיג' י"ג: י"ד. גיטין ס': תמור' י"ד: סנהד' פ"ב. נדה ע': והקבוץ שני כתובים המכחישים זה את זה עיי"ע כרע. בענין שני כתובין הבאין כאחד אי מלמדין או אין מלמדין פלוגתא היא עיין בסנהדרין מ"ה: ס"ז: קידושין כ"ד סע"א וש"נ. קידושין ל"ה. שלשה כתובים הבאים כאחד אין מלמדין. והקבוץ ירו' נדרים ספ"א דל"ז. כתורה כקדושת תורה ככתוב בה כקדושת כְּתוּבַיָּא ועוד נאמר כתוב לא רק על פסוק אחד כי אם על מקרא היינו התורה חגיג' י"ח. לא מסרן הכתוב אלא לחכמים. בכורות כ"ו: לא מסרך הכתוב וכו' ע"ש כפירש"י וכלל בזה עיי' ביד מלאכי סי' רט"ז — ככתוב בתורת משה יומ' פ"ג מ"ח; פ"ד מ"ב; פ"ו מ"ב — וגם נאמר הכתוב אומר על הנביאים (פיאה פ"ח מ"ט) ועל הכתובים (תענית פ"ג מ"ח) והקבוץ כְּתוּבִים או בלא"ר כְּתוּבֵי נאמר על חלק השלישי של העשרים וארבע וכן נקראו בל"י τὰ ἁγιόγραφα פי' כתבי הקודש. ואנשי מחמד קורים לאלקאראן: الكتاب. כתובות נ' סע"א תורה נביאים וכתובים (ובקטוע נאמר תנ"ך) מגיל' ל"א. ע"ז י"ט: כתוב בתורה . . שנוי בנביאים . . משולש בכתובים. מגיל' י"ט סע"א ורע"ב הקורא במגילה הכתובה בין הכתובים לא יצא עיי"ע מגל ג'. ידים פ"ג מ"ה כל הכתובים קדש ושה"ש קדש קדשים. ב"ב י"ד סע"ב סידרן של כתובים רות וספר תהלים וכו' ע"ש. ושם ח' רע"א עברת אדאורייתא ואדנביאי ואדכתובי. תרג' שה"ש ה' י' אורייתא ופתגמי נבואה וּכְתִיבֵי. תענית ט'. מי איכא מידי דכתיבי בכתובי דלא רמזי באורייתא. כתובו' ק"ו רע"ב א"ל דאקרייך כתובי לא אקרייך נביאי. ונאמרו העשרים וארבע בדרך כבוד: כִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ עיין ידים פ"ג מ"ה, ב"ב פ"א מ"ו, שבת פט"ז מ"א, ירו' שבת פט"ז דט"ו ע"ג, תוספת' שבת רפי"ד, איכ"ר פ' רוח אפינו ובתר"ש אסתר ז', י' כִּתְבֵי קדישין. — וכמו כתוב הנ"ל נאמר ג"כ כְּתָב מן התורה ויק"ר ס"פ כ"ח מה דאמר כתבכון וכו', יומ' כ"ח: תורותי (בראשית כ"ו, ה') אחת תורה שבכתב ואחת תורה שבעל פה. תנחומ' נח סי' ג' תורה שבכתב תורה שבעל פה ירו' מגיל' פ"ד דע"ד ע"ד דברים שנאמרו בפה . . דברים שנאמרו בכתב. ירו' חגיג' ספ"א דע"ו ע"ד, ילק' הושע רמז תקכ"ה דברים הנדרשין מן הכתב . . דברים הנדרשין מן הפה, ושם ובירו' פיאה פ"ב די"ז. נאמרו דברים בפה ונאמרו דברים בכתב. גיטין ס': תמורה י"ד: דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאומרן בכתב ושבכתב אי אתה רשאי לאומרן בעל פה. שמ"ר ר"פ מ"ז המקרא אני נותן להם בכתב והמשנה והתלמוד והאגדה אני נותן להם על פה וכו' ע"ש היטב ועיין תנחומ' כי תשא ס' סי' ל"ד ושם וירא רס"י ה' ועיין פסיקת' רבתי רפ"ה וילק' הושע הנ"ל. ועוד כתב כמו מכתב אבות הנ"ל. גיטין פ'. ע"ז י'. שאין להם לא כתב ולא לשון, גיטין י"ט: כתב שאינו יכול להזדייף. שבת ק"ד: כתב ע"ג כתב. יומ' ל"ח. ושם: מעשה הכתב עיי"ע בן קמצר. ב"ר פ' מ"ח, ע"ח בכל מקום שאתה מוצא הכתב רבה על הנקודה אתה דורש את הכתב הנקודה רבה על הכתב אתה דורש את הנקודה וכו' ועיין ירו' פסחים פ"ט דל"ו ע"ד שהש"ר פ' צוארך, במד"ר פ"ג אבדר"נ פל"ד, ילק' וירא ר' פ"ב וילק' וישלח רמז קל"ג — מגיל' י"ח סע"ב שלא מן הכתב (Vorschrift, Formular) עיי"ע בי בר הבו. פסחים

---

[1]) בנו"ג אשורית . . עברית אבל באה"ת אי' כגי' הערוך. [2]) בנו"ג עוד א"ר חסדא אבל לי' גם בכ"י ש"ס ובאמת מיותרת היא. [3]) בנו"ג כתב. [4]) פירשתי ברוחב ביאור בע' אשר ב' בח"א, שכ"ד והלאה.

כ"א: דברים ככתבן כלומר כמובן על פי פשטו וכן בסנהד' ע"ה: בעינן קרא כדכתיב. והקבוץ כ"ר פ"י כתבין בישין עיי"ע בלדר (ח"ב, צ"ה.) וש"נ. שמ"ר פמ"ב וכתבו למלך ונכנסו הכתבים (ובקצת דפוסי' בט"ס הכתמים). במד"ר ר"פ כ"ג כתבים רעים מן המלכות, ריש אסת"ר שלח כתבים ממדינה למדינה — חילש כתבא עיי"ע חלש ב' — ועוד השם כתובה, כתבת עיין ערכם. והשם המופשט: כְּתִיבָה ברכות ט"ז. גיטין י"ז. שבת ק"ג: ק"ד: מנחות ל"ד סע"א (כתיבה תמה) ירו' ברכות פ"ב ד"ה. ובלשון ארמי ב"ק ס"ו. כְּתִיבָא. והתואר כותב בלשון ערבי كاتب = בל"ס כָּתוּבָא, כַּתְבָן כלי' פי"ג מ"ב תוספתא כלי' ב"מ פ"ג, ירו' שבת פ"ח די"א: מכתב שניטל הכותב וכו' עיי"ע מחק, ירו' סנהד' רפ"ב די"ט ע"ד ר' חנינא כָּתוּבָא, ירו' גיטי' ספ"ט ד"נ ע"ג יהב רשו לכתובא שיכתוב. קהל"ר פ' ושנאתי אני: ר"מ היה כתבן טב וכו', והקבוץ ירו' מגיל' פ"א דע"א סע"ד כותבנים אומנים היו בירושלים וכו' — והפעל כמו בל"מ בקל ובנפעל אבל אצל רז"ל גם ההפעיל מצוי ונאמר מהאל יתברך שצוה לכתוב[1]) מכילת' בשלח פרש' ג' והלא ככר הכתבתי, ב"ר פכ"ב ככר הכתבתי בתורה, קהל"ר פ' כאשר דבר הכתבתי בתורתי לא תקום, רות רבה פ' ויאמר לה (כמה פעמים) . . אילו היה יודע שהק"ב מַכְתִּיב עליו וכו', ובב"ר רפ"צ ויק"ר ס"פ כ"ד שתי פרשיות הכתיב לנו משה בתורה וכו' אינו מדויק וצ"ל כתב וכ"ה באמת בילק' מקץ ר' רמז קמ"ח — שמ"ר פט"ו מכתיב לו עיי"ע סטרטיוטין במו"ע. בהָפעל כתובות נ"ח רע"א ב"ב צ"ב: מוכתב למלכות וכ"ה ברש"י קידושי' י"א. ד"ה או מוכתב ע"ש. ב"ר ס"פ ע"ט. עיי"ע כלדר וע' סקרדין] —

* כְּתָבָה (שם פרטי) במ"ר פי"ד אמר סומה בר כתבה בשם ר"ל.

כְּתוּבָּה (בל"ס כְּתִיבְתָּא ובל"ע كتيبة Scriptur ואצל רז"ל הושאל: א) לשטר שכותב הבעל לאשתו בשעת נשואין שיהיו כל נכסיו אחראין לה עד סך קצוב; ב) סך הקצוב שנכתב בשטר זה 1. Hochzeits-Verschreibungsdokument, 2. die verschriebene Hochzeitssumme) בר"ג דפ' אעפ"י שאמרו (כתובות נ"ה רע"א) איתמר כתובת בנין דיכרין וכו' מפורש בפ' מי שהיה נשוי (שם צ"א.) היה שם יותר[2]) דינר אחד אילו נוטלין כתובת אמן ואלו נוטלין כתובת אמן. *[אחי"ה בדף צ': וצ"א. הרבה שקל וטרי בזה הענין — ודע כי כתובה (או במלואו: ספר כתובה, יבמו' קי"ז.) היא מתקנת שמעון בן שטח שבת י"ד: ויותר באריכות בכתובות פ"ב: בראשונה היו כותבין לבתולה מאתים ולאלמנה מנה והיו מזקינין ולא היו נושאין נשים עד שבא שמעון בן שטח ותיקן כל נכסיו אחראין לכתובה. כתובו' פ"א מ"א בתולה כתובה מאתים ואלמנה מנה. פ"ד מ"ז לא כתב לה כתובה בתולה גובה מאתים ואלמנה מנה שהוא תנאי בית דין. ירו' יבמות פ"ז ד"ח סע"א כתובה מדבר תורה, ושם פט"ו די"ד סע"ד כתובה דבר תורה. כתובות נ"ו סע"א קסבר ר' יהודה כתובה דרבנן. גיטין פ"ה מ"א כתובת אשה בזיבורית ר"מ אומ' אף כתובת אשה בבינונית ובלא"ר כתוּבְתָּא כתובות פ"ז. שקילנא מכתובתאי. מתן תר"י ב' לבראשי' ל"ד, י"ב פורן וכתובתא והקבוץ קידושי' ע': כמה כתובָתָא, כספנו (בראשית ל"א, ט"ו) תר"י ב' כתובָתָן, ובל' עברי: כְּתוּבּוֹת (כתובי פ"ט:) ועל שם זה נקובה מסכת כְּתוּבּוֹת כי רוב ענינה בדבר זה עוסק. והפעל ממנו כתובות נ"ב: לא כתב לה בנין דיכרין וכו', כתובות פ"ג. הכותב לאשתו וכו'] —

כְּתֹבֶת (בל"מ בלא וי"ו אבל ברז"ל כְּתוֹבֶת Schrift, Schreibung) בפ' אלו הן הלוקין (מכו' כ"א.) הכותב כתובת קעקע קיעקע ולא כתב כתב ולא קיעקע[3]) ובפ' המביא גט שני בגמ' בכל כותבין (גיטי' כ':) לרמי בר חמא נמי לא קשיא בכתובת קעקע. *[אחי"ה ובענין כתובת קעקע עיי"ע קעקע א'. ובויק"ר פי"ט ותנחומ' סוף לך לך דרש וכל תועבותיו אשר עשה והנמצא עליו (ד"ב כ"ה, ה') . . שכתב כתובת קעקע בבשרו] —

כֹּתֶבֶת (= קַשְׁבָּא מל"ע قسب פי' פרי התמר היבש getrocknete Dattel) בפ' יוה"כ (יומי פ"ח מ"א ובגמ' שם ע"ט רע"א) ובפ' י"ז בכלים (מי"ב) האוכל ביום הכפורים ככותבת הגסה כמוה וכגרעינתה[4]) פי' ר' ניסים זצ"ל[5]) כמה שני קא

---

[1]) עיין ב"ר בפ"ח ובילק' בראשית רמז י"ג בשעה שהיה משה כותב את התורה וכו' א"ל כתוב וכו'. [2]) בנו"ג מותר. [3]) בנו"ג כתב ולא קעקע קעקע ולא כתב וכ"ה לנכון בעי' קעקע א' ע"ש. [4]) במשניות פיזרו ביומי' ובירו' יומי' וכגלעינתה וכ"ה בעי' גלען ח"ב, ש"א: וש"נ השנויים בלמ"ד הרגיל יותר ואולי הוא מל"ס גלעתא והקבוץ גילעא פי' חרצן של תמרה עיין פפלב" ללעף 123. [5]) בכ"י ה"ב אי' פי' ר' חננאל אבל מלבד שלי' בפי' ר"ח ככה בפי' ביומי' כדמוכח מנדפס בש"ס ווילנא, גם התוספו' ביומי' ע"ט. ד"ה כותבת גרסו בשם הערוך: ר' ניסים

קשיא לי והוה מצטערנא עלה דאי נקטת פשטא דמתניתא וקא מצרכת ככותבת הגסה וכגרעינתה הא בכולי גמרא לא מדכר אלא ככותבת ביוה״כ ולענין שיעורי אמרינן (עירובי׳ ד׳ רע״ב וש״נ) דבש ככותבת ביוה״כ ולא מדכר גרעינתה, ונמי[1]) אי לתרי שיעורי קא בעי נימא כביצה גדולה אי נמי מידי אחרינא דהוה שיעוריה ככותבת וכגרעינתה ולא נצטרך למיתלא מילתא בתרי שיעורי וכמה קושיי קשו לי עלה עד דאשכחנא פירוקא בגמ׳ דבני מערבא והכי גרסינן התם (ירו׳ יומ׳ פ״ח דמ״ד סע״ד) א״ר יוסי זאת אומרת שהוא צריך למעך את חללה דלכן מתני כמוה וכגרעינתה וכחללה[2]) והכין בירורה דמילתא כי הכותבת הגסה אינה דבוקה בגרעינתה אלא יש בין גיפה ובין גרעינתה חלל[3]) ולהכי איצטרך למיתנא ככותבת הגסה כמוה וכגרעינתא לחומרא דלא תיטעי ותשער כמו השלמה דנפיש שיעורה דהוי לקולא ולא מחייבת ליה עד דאכיל כהאי שיעורא אלא מכי אכיל כמוה וכגרעינתה בלחוד בלא חללה מיחייב והיינו דאמר ר׳ יוסי זאת אומרת צריך למעך חללה כדי שידבק גופה של כותבת בגרעינתה ולא ישאר בה חלל ובתר הכי[4]) משערינן בה אכילה של יום הכפורים ומשום הכי איצטריך למיתנא כמוה וכגרעינתה למעוטי חללה. *[אחי״ה עיי׳ תוספו׳ יומ׳ ע״ט. ד״ה כותבת שהביא זה דר״נ גאון בשם הערוך וסיימו וז״ל והיינו דקא מיבעיא ליה הכא בגרעינתה דהיינו לאחר שנתמעך חללה או שלא בגרעינתה פי׳ כברייתה ממש קודם שנתמעך חללה ע״כ וכן פסקו הרקח והר״ן ועפ״י זה צע״ג מ״ש הרי״ץ גיאת ריש הל׳ יוה״כ (צד מ״ט.) ושיעור אכילה דמחייב עליה כרת בככותבת הגסה כמוה וכגרעינתה וכחללה ע״כ וא״פ פסק הריצ״ג איפכא ולקולא וכבר עמד על זה הגאון בפירוש יצחק ירנן עש״ה — ובירו׳ יומ׳ שם מפורש מאמר המשנה ע״י: ככותבת נמרית, ובבלי יומ׳ ע״ט סע״ב אי׳ כותבת הגסה שאמרו פחות מכביצה כביצה משבעא ככותבת מיתבא דעתיה. — והקבוץ בב״ר ס״פ מ״ב ושם דרש ואת כל אכלם (בראשית י״ד, י״א) ר׳ נחמיה אמר אלו הכותבות] —

כתח (= כּוּתָּח כבר פירשנו בע׳ כתא ע״ש) בפ׳ ג׳ בפסחים ואלו עוברין בפסח (פסחים פ״ג מ״א דף מ״ב.) כותח הבבלי, מפורש בגמ׳ (שם) יש בו קומניתא דאומא ומלחא ונסיובי דחלבא[5]), ברו״ג דפ׳ הדר (עירובי׳ ס״ב:) ובס״ג (דפרק אלו מציאות) [צ״ל דואלו מלאכות] (כתובות ס׳:) אפי׳ ביעתא בכותחא לא לישרי איניש במקום רביה פי׳ לא אצטריך מביצה שנולדה אלא אפי׳ אותה שמוצא במעי אמה כדאמרינן בר״ג דביצ׳ (ו׳:) השוחט את התרנגולת ומצא בה בצים גמורות מותרות לאוכלן בחלב דלאו כגופה דתרנגולת דמיין ורב חסדא לא פשט בשני[6]) דרב הונא רבו כיון שיש בכותח חלב וביצת שחוטה נראית כבשר אע״פ שמותר בבירור לא רצה להתיר. *[אחי״ה הועתק מפי׳ ר׳ נסים גאון בספר מפתח במקומו וכן מוכח מפי׳ ר״ח נדפס בש״ס עירובי׳ בדפ׳ ווילנא. ותוספ׳ בשני מקומו׳ הנ״ל הביאו פי׳ הערוך והקשו עליו ע״ש ובהפשב״ע שהאריך בזה — וכנ״ה בפסחים מ״ג. ועיי״ע מתכלתא, כריתות ו׳ רע״א עיי״ע גלדן וע׳ כף י״א. — ועוד עיי״ע כתא] —

כֻּתִי (= כּוּתִי תואר מן כּוּת, כּוּתָה שם מקום בבבל ועל שם עירם נקראים כותים והם השמרונים (Samaritaner בפ׳ ח׳ בברכו׳ (מ״א דף נ״א: וכן הוא בתוספתא ברכות סוף פרק ג׳ ועיין שם פ״ה) אין עונין אמן אחר כותי המברך, פי׳ הם השומרונים הדרים בשומרון אשר באו מכותה. *[אחי״ה וזה מוכח מהמקרא מ״ב, י״ז כ״ד ויבא מלך אשור מבבל ומכותה ומעוא ומחמת ומספרוים וישב בערי שמרון תחת בני ישראל וירשו את שמרון וישבו בעריה, ושם פסוק ל׳ נקראו: אנשי כות, ותכונת מקום כותא, כות היתה לפי עדות בן מתתיהו בפרס, ואלה דבריו (על הקדמוניות ט׳, י״ד, ג׳) Οἱ δὲ μετοικισθέντες εἰς τὴν Σαμάρειαν Χουθαῖοι, ταύτῃ γὰρ ἐχρῶντο μέχρι δεῦρο τῇ προσηγορίᾳ, διὰ τὸ ἐκ τῆς Χουθᾶς καλουμένης χώρας μεταχθῆναι, αὕτη δ᾽ἐστὶν ἐν τῇ Περσίδι, καὶ ποταμὸς τοῦτ᾽ ἔχων ὄνομα ועוד הכפיל דבריו בקדמוניות י׳ ט׳, ז׳ כי נקראו השמרונים כותים על שם מקור מחצבם למקומותם שהיו בפנימיות של פרס ומדי (οἱ πρότερον ἐνδοτέρω τῆς Περσίδος καὶ τῆς Μηδίας ἦσαν) ולזה הסכימו גם סופרים ערביים שהזכירו עיר كوثا، كوثى באיראק כערך שתי פרסות מנהר מלכא למזרחית של טיגרים עיין רוו״ב לוויענער ח״א, 237 ושם הובא דעת מי שאומרים שכותים הם הם Kossaei (κοσσαῖοι) בזוזיאנא (עיין מאנגערט ח״ה,

---

[1]) ליי כדפ״ר בט״ס, ושעורו קשיא לי נמי. [2]) בנו״ג ניתני כמוה וכגלעינתה ומחללה. [3]) עיין פי״מ לרמב״ם בכלי׳ פי״ז מ״ר. [4]) כ״ה בכ״י ו״ו וה״ב, ובדפ״ע הכין. [5]) וכן מוכח הסדר מפי׳ ר״ח בפסחים ומפי׳ ר׳ נסים בעירובין בספר מפתח. [illegible] משום נסיובי דחלבא . . משום מילחא . . משום קומניתא דאומא. [6]) בפי׳ ר׳ נסים גאון: בימי.

ב' 359 והלאה) ועוד עיי' או"מ לפירשט ע' כות ועוד עיי"ע כרדו ומ"ש. ועוד עיין כרמי שומרון להח' המהולל רפאל בן שמעון קירכהיים אשר חקר בשקידה ועיון בעניני כותים וכלם נכחים למבין ועוד הוציא לאור (בשנת תרי"א בפא"מ) בין שבע מסכתות קטנות ירושלמיות מצד ל"א עד ל"ח מסכת כותים והוא קבוץ של ברייתות שנשנות קודם שקלקלו הכותים מעשיהם עיין פי"מ להרמב"ם לברכות פ"ח מ"א ועל ר"פ בנות כותים. ומפני שקבוצת מאמרי הברייתות נסדרה בסדר יפה עם מקורי מחצבן לכן משכתי ידי מלהעתיקם וזיל קרי בי רב הוא — ובבחינת מצב הכותים בתוך בני ישראל כבר נחלקו בימי התנאים אם גירי אמת או גירי אריות הם עיין קידושי' ע"ה רע"ב וש"נ וכן נחלקו רבי ורשב"ג כותי כגוי דברי רבי רבן שמעון בן גמליאל אומר כותי כישראל לכל דבר (ירו' ברכות רפ"ז די"א רע"ב ירו' דמאי פ"ג דכ"ג סע"ג, ירו' כתובות רפ"ג דכ"ז סע"א, ירו' שקלים פ"א דמ"ו רע"ב, תוספת' תרומו' ספ"ד) וזה מה שאמר רשב"ג (חולי' ד'. קידושין ע"ו. גיטין י'. תוספת' פסחים פ"ב) כל מצוה שהחזיקו בה כותים הרבה מדקדקים בה יותר מישראל. אבל מאחר שמצאו להן דמות יונה בראש הר גריזים שהיו עובדין אותה (חולי' ו'.) עשאום נכרים גמורים (שם), בירו' ע"ז פ"ה דמ"ד ע"ד כבר נתקלקלו הכותים. נדה ל"א: תוספת' נדה רפ"ה בנות הכותים וכו'. סוט' ל"ג: הר גריזים והר עיבל שיושבין בהן כותיים בירו' סוט' פ"ו דכ"א ע"ג אי' שבין הכותים וכו' ע"ש. ע"ז כ"ו רע"א. כותי לא ימול ישראל מפני שמל לשם הר גריזים ועיין תוספ' ע"ז פ"ג וירו' יבמות פ"ח ד"ח סע"ד ומ' רע"א. האוכל פת כותים כאוכל בשר חזיר שביעי' פ"ח מ"י וע"ש תוי"ט. עירובי' ל"א: מי שאינו מודה בערב מאן א"ר חסדא כותאי וכן הקבוץ במשקל ארמי כותאי חולי' ו'. בי כותאי ירו' קידושי' פ"ד דס"ו: אילין כותאי (בירו' ב"ב פ"ח דט"ז: נפתאי), ב"מ ס"ט סע"א הנהו תרי כותאי, ירו' יבמות פ"א ד"ג. לא יחסדונך כותאי. ירו' ע"ז פ"ה דמ"ד ע"ד כותאי דקיסרין, ושם כותייא דקיסרין, אתו כותייא, ונסכון כותייא. והיחיד כותיי ירו' מ"ק פ"ג דפ"ג: ירו' תעני' פ"ד דס"ו: חד כותיי ובאיכ"ר פ' רבתי: חד כותאי. ולנקבה כתובות פ"ג, מ"א הכותית, תוספת' אהלו' פי"ח כותית — והרבה פעמים הביאה יד הצינזור מלת כותי במקום מלת גוי עיי"ע כש ב' וע' גוי — ובתוספת' תרומות פ"ח איתא בכ"י איפ' חנוני ובנו"ג הכותי] —

* כָּתְבָּתִין עיי"ע כָּת.

* כּוֹתֶל, כְּתָלָא, כּוֹתְלָא (פי' קיר Wand) מן אחר כתלנו (שה"ש ב', ט') ובדניאל ה', ה' די כְּתַל והקבוץ בְּכְתְלַיָּא (עזרי ה', ח') וכן בדרז"ל ברכות נ"ח רע"ב השתא נפל ליה כתלא ולא אתנח[1], שבת פ': מן כותלא עיי"ע אנדיפי, ערע ושם ה'. עיי"ע שפע, ב"מ פ"י מ"ד לסתור את הכותל, וע"ש מ"ה וב"ב רפ"א —. אהלות פ"ו מ"ג כותל המשמש את הבית וכו' ע"ש ובדרך משל ויק"ר ר"פ ל"ב אזנים לכותל עיי"ע (איזגדין) [איזגרין] וקהל"ר פ' גם במדעך: ובעל כנפים יגיד דבר משום אזנים לכותל ועיין בלומענלעזע להה' דוקעס 93 שהביא מעומר השכחה (דף קל"ד) משל דומה לזה . . שמור הקיר פן יהיה אחריו גונב דברים המלחשים. ובירושלמי בבא בתרא פ"ב דף י"ג: כּוֹתְלָה. והקבוץ: ב"ר ר"פ י"ח כתלים של זהב. ירו' שקלים פ"ד דמ"ח. זיזין וכתלין ברכות כ"ח. מכותלי ביתך (אתה)[2] ניכר וכו' עיי"ע פחם. ב"מ נ"ט רע"ב כותלי בית המדרש יוכיחו. יומ' כ"ח רע"ב מכי משחרי כּוּתְלֵי עיי"ע שחר א'. ובהשאילה נדה ג' סע"א כותלי בית הרחם. — חולי' י"ז. מגיל' י"ג סע"א כתלי (כותלי) דחזירי עיי"ע קתל ג' ופי' רבינו ושם אבאר אי"ה.

* כתליקין עיי"ע קתליכוס.

כֶּתֶם (והפעל כתם בל"מ ענין רשימה (ירמי' ב', כ"ב) וכן השם בל"ס כּוּתְמָא, כּוּתְמְתָא Einstich, Mal, stigma (Fleck) והושאל לרז"ל סימן רושם של דם (Blutmal, Fleck) בפ' כל היד (נדה י"ד.) מודים חכמים לר"ע ברואה כתם. בס"ג דפ"ק דיבמות (ט"ז סע"א) ובפ' שור שנגח ד' וה' שוורים בגמ' של ישראל (ב"ק ל"ח סע"ב) כל הכתמים הבאים מרקם טהורים ור' יהודה מטמא מפני שהן גרים וטעה כתמים הבאים[3] מן הגוים[4] טהורים[5] פי' שאין כתמי גוים מיטמין. כתם בלע"ז מקל"א. *[אחי"ה והוא בלאי"ט macolo מל"ר Fleck, macula וכנ"ה הרבה בנדה ה'. נ"ז. ושם: פ"ח מ"ג והקבוץ כתמים[6]), כתמין נדה ה' סע"א תוספ' נדה ספ"ח. כְּתָמֵי דמא סנהד' צ"ה סע"א. ועקרו מל"מ נכתם ירמי' שם והתרג' העתיקו: הא כרושם כיתמא.

---

[1]) כ"ה בכ"י מ' ובנו"ג נפל בתלא. [2]) לי' בכ"י ש"ס. [3]) לי' לפנינו. [4]) בנו"ג מבין הנכרים. [5]) כ"ה לנכון בכ"י ובד' וויניצי. [6]) ובשמ"ר פמ"ב בקצת דפוסי' הכתמים וט"ס הוא עיין סוף ע' כתב.

וזה לביאור וחוזק הענין, ותרג' כשני (ישעי' א', י"ח) כתימין כצבעונין. והח' פירשט בשרש כתם השוה הפעל למלה ערבי' كتن מזוהם ויותר קרוב להיות מל"ע قتم besudeln והשם قتمة = כתם — [Besudelung, Schmutz

כתן (= כִּיתָן, כיתנא בל"ס כֵּתָנָא בל"ע كتن פשתה Lein, Flachs והבגד ממנו כיתונא, כתניתא בל"ס כותינא בל"מ כתונת Leibrock בל"י χιτών) בפ' ר' אליעזר אומר תולין בגמ' אין שורין (שבת קי"מ סע"א) אמר רב חסדא האי כתניתא משלפי לדידה מקניא שרי קניא מ י נ ה אסיר[1] פי' „למשוך הבגד ששטחו בקנה להיננב ונעשה נגוב וישאר הקנה במקומו ולא יטלטלנו[2]) מותר אבל למשוך הקנה מן הבגד ולטלטלו בשבת אסור שהקנה אינו כלי להטלטל בחצר"[3]). בר"ג דפ' כיסוי הדם (חולי' פ"ד רע"ב) ובפ' אלו מציאות בגמ' מצא כסות (ב"מ כ"ט סע"ב) וילבש כלי פשתן כיתנא רומאה[4]). בס"ג דפ' ראוהו בית דין (ר"ה כ"ז:) לא תימא דהפכיה כי כיתונא[5]). פי' לא תאמר שהפכו כבגד פשתן שמכפנים לחוץ. בפ' אלו טרפות בגמ' הריאה (חולי' מ"ו סע"א) וסימניך כיתונא דוורדא דמיתנח[6]) בה ריאה כלומ' דאדום הפנימי כוורד ותתאה כאהינא סומקא[7]). ובסנדל בפ' כ"ו בכלי' (מ"ה) עור הכתן ועור הכתף פי' עור הכתן שמשימין אותו אומני פשתן בפניהן וקושרין אותו במתניהן שלא יסתבך[8]) עליו הניפוץ. עור הכתף שמשים בכתיפו תחת משאו שלא יזיקו המשאוי. המחלצות והמעטפות (ישעי' ג', כ"ב) תרג' כיתוניא ושושיפיא. — (א"ב פי' בל"י מין מלבוש פנימי כמו חלוק ולפעמים גם מין מלבוש חיצוני. ומלה זאת נעתקה מל' עברי כתנת וכן נקרא בל' יוני כיסוי וקרום כבד וריאה. ותרג' והפשתה והשעורה (שמות ט', ל"א) וכתנא ושערי). *[אחי"ה כונת ר"ב למלה יוני' הנ"ל ועל ידי χιτών העתיקו ע' זקנים כְּתֹנֶת (בראשית ל"ז, ב', ל'; ויקרא ח', ז'; י', ה'; ט"ז, ד'; ש"ב י"ג, י"ח וכן הקבוץ כתנות בראשית ג', כ"א; שמות ל"ט, כ"ו; עזרא ב', ס"ט) וכן העתיקו מעיל (ישעי' ס"א, י') וגם בגד (שמות ל"ה, י"ח; מ"א כ"א, כ"ז; ישעי' ל"ו, כ"ב) הרי שלפי הע' הזקנים אין חלוק בין בגד פנימי וחיצוני ששניהם העתיקו בשוה וכן הבינו כתנת בבגדי כהונה אבל כבר הרגיש הרד"ק שרש כתן כי איננו מעיל. — ובהנחה ראשונה ענין המלה פשתים וכן תרג' פשתים (ויקרא י"ג, מ"ז. מ"ח; דברים כ"ב, י"א; שופטים ט"ו, י"ד; משלי ל"א, י"ג); וכן דעת רז"ל כיתנא הוא שש עיין יבמות ד': מדשש כיתנא וכו' עיי"ע תכלת ועיין יומ' ע"א: וע' בד ג' וע' שזר א'. ובשבת כ': מבואר חסן של משנה (פ"ב מ"א) כיתנא דדייק ולא נפיץ עיי"ע חסן א' וכן תרג' והיה החסן לנערת (ישעי' א', ל"א) כנעורת כיתנא. נדה ס"א. עמרא וכתנא תרג' אסתר א' י"א עמר וכיתן, ב"ק ק"ג. אייקר כתנא, ב"מ צ"ג סע"ב אפקד כיתנא וכו' עיי"ע שב ח', ושם ק"ז רע"א עיי"ע תחל. ר"ה כ"ג. עיי"ע אֵטֻן, ע"ז ל"ח: ביזרא דכיתנא עיי"ע בזר א', חולי' נ"א סע"ב עיי"ע דק א' ושם פ"ה: עיי"ע יניכא, נדרים מ"ח רע"ב עיי"ע כפי ב' וע' שמט א'. ירו' סנהד' פ"ב ד"כ סע"ג עיי"ע אותונית (ח"א. של"ד:). ירו' מעש' שני ספ"ה דנ"ו ע"ד רב הוה לי כיתן וכו' ומגבלא אדמיה בזרע כיתן, ירו' סנהד' פ"י דכ"ג. זרעו חיטים וכיתן. מפרי האדמה (בראשית ד', ג') תר"י א' מדרע כיתנא והוא עפ"י האגדה בתנחומ' זרע פשתן היה עיין פירש"י לאותו הפסוק. והקבוץ ירו' שבת פ"ז ד"י. ההן כיתנייא וכו'. ובהשאילה בירו' שבת רפ"ב ד"ד רע"ג מבואר ירוקה שעל פני המים (שבת פ"ב מ"א) כיתן דמיי (Wasserflachs). וכ"ה בל"ע كتان ירוקה שעל פני המים Wassermoos. והתואר כַּתָּן אורג פשתן Flachsspinner וכ"ה בפי' רמב"ם בכלים הנ"ל עור הכתן העור אשר יחגור אותו ה פ ש ת נ י וכו'. ור"ש העתיק כל הפי' הנ"ל בלי זכרון הערוך. וכנ"ה בתוספתא כלי' ב"ב פ"ד עור הכתן אבל בכ"י אירפורט בהוצ' צוק"מ 594 בטעות הפתן, והקבוץ ירו' פיאה פ"א דט"ז. חנותא דכיתָּנָאֵי הוה לן צומת עיי"ע חבץ (ח"ג, של"ח) — אבל כיתונא דוורדא וכו' חולי' מ"ו סע"א לפע"ד אין לו שייכות עם כיתנא הנ"ל כי הוא מל"ע كشنة תיק קטן להניח בו מיני בשמים Gewürzkästchen

---

[1]) כ"ה לנכון בדפי וויניצי וכ"ה לי נקבה לדידה . . ממנה בנוסחי כי כתניתא לי נקבה היא אבל בשדפ"ע בטעות משלפיה מקניא שרי קניא מ י נ י ה אסור ובדפ"ר נשמט ואיי רק משלפיה ובדפ"ע חוץ מדפי וויניצי נשמט: לדידה. [2]) בפיי ר"ח ולא מטלטלין. [3]) ע"כ הועתק מפיי ר"ח בשבת נדפס מכ"י אנגייליקי בש"ס ווילנא ושם נכון אינו כלי להטלטל וכ"ה לנכון בכ"י ו"ו וה"ב אבל בדפ"ע אינו כלי ו מ ו ת ר וצ"ל ש מ ו ת ר כדאי בכ"י ב"ר אבל היותר נכון כגי' כ"י ו"ו וה"ב שלי' כדליתא בפיי ר"ח. [4]) בנו"ג בכיתנא רומיתא. [5]) בנו"ג ככתונא. [6]) בנו"ג דמנחה ביה. [7]) הועתק מפיי רגמ"ה כ"י לחולי' (בקובץ כ"י אנגייליקי דף ש"ז). [8]) כ"ה לנכון בדפ"ר וויניצי באסיל וא"מ וכ"ה בר"ש בהעתקת זה הערך אבל בדפי פיזי וכ"י ה"ב ניסתכך ובכ"י ו"ו יסתכן בט"ס.

והושאל אצל רז"ל לכיס קטן שהמוח מונח בו או אולי הוא כדעת ר"ב ג"כ ל"י χιτών Schaale, [Hülle —

* כותניין (שם מקום) ירו' מעש' שני רפ"ד דנ"ד רע"ד כהדא רבי ה"ל פירין הכי ופירין בכותניין וכו'.

כָּתֵף (מל"מ זרוע ממעל לשכם Schulter וכן בל"ע كتف ובל"ס כַּתְפָּא; הפעל כְּתֵף וכפַעל כַּתֵּף auf der Schulter tragen; התואר כַּתָּף Träger, (der die Lasten auf der Schulter trägt כפ' איזהו נשך בגמ' אין מושיבין (ב"מ ס"ח:) תנו רבנן מקום שנהגו להעלות שכר כתף למעות מעלין, פי' אם היו פירות בעל המעות נתונין בחצר המקבל אותן בתורת עיסקא מעלה לו הפירות כשער שבשוק ומעלה עליהן שכר כתף שהיה מביאן מביתו של בעל המעות לביתו של זה[1]). כפ' המניח את הכד בגמ' שני קדרין (ב"ק ל"א.) מאי לאו שעמד לכתף דאורחיה הוא[2]) לא כשעמד ליפוש[3]) פי' בערך פש[4]). בסוף גמ' דיומא (פ"ז רע"א) ובר"ג דסנהד' (ז':) מר זוטרא חסידא כי הוו מכתפי ליה בשבתא דריגלא אמר הכי כי ל א[5]) לעולם ח ו ס ן (וכו') [צ"ל וגו'] (משלי כ"ז, כ"ד)[6]). ובלבד שלא יכתף (ביצ' כ"ח סע"ב) ככר פי' בע' אלנקי[7]). כפ' כל כתבי בגמ' כיצד נפלה דליקה (שבת קי"ט.) רב נחמן בר יצחק מכתף עייל מכתף נפיק[8]). שבח המגיע לכתפים (ב"ק צ"ה סע"ב ב"מ ק"י: ב"ב מ"ב:) פי' בע' שבה[9]). בכל זית פ"ז בפיאה (מ"ד) איזו היא עוללת כל שאין לה לא כתף ולא נטף. ירושלמי (פ"ז ד"כ.) כתף פסיגין זו על גבי זו נטף תלויות בשיזרא[10]) ויש אומרים נטף קרסול וי"א נטף כפוף כתף זקוף. תוספתא (פ"ג דפיאה) אי זהו כתף פסיגין[11]) המחוברות בשדרה זו על גבי זו איזהו נטף ענבים המחוברות בשדרה ויורדות. *[אחי"ה וכפי"מ לרמב"ם בפיאה אי' כתף הוא שיצאו מן האשכול שריגים דקים מלאים ענב וכו'. ולפע"ד כונת הרמב"ם על ל"ע كتف ענין מלאוי ורבוי ונאמר מגרגרי הצמחים וכדומה והשם ממנו كثاف die Fülle, Compactheit אבל לפי פי' הירוש' והתוספ' הנ"ל נגזר מפעל ערבי كتف פי' ענין אידוק וחבור זה על גב זה וזה פי' כתף המחוברות בשיזרא (בשדרה) זו על גבי זו, כמו שישאו ענבים זה את זה בכתף auf der Schulter tragen וזה ענין הפִעל כִּתֵּף והפַעל כַּתֵּף פי' נושא או מתקן משאו על הכתף — וכנ"ה חוץ מטקומות הנ"ל בשבת ה': לכתף (הפכו לפוש) וע"ש פירש"י. ושם ח'. ורבים מכתפין עליו . . ולא כתופי מכתפי, ירו' שביעי' פ"ח דל"ח: מכתפי פירות, ירו' ע"ז רפ"ה דמ"ד ע"ג כיתף עמו חבית בחבית וכו', ירו' נדה רפ"ב דמ"ט ע"ד שהיתה מכתפת יינות לנסכין וכו' והושאל לטעינה בשו"ט מזמור ב' אלו שבע מצות שהן כְּתוּפִין בהם פי' טעונים על ידם. והשם כל"מ כָּתֵף סנהדרין נ"ב: מורכב על כתפו של אבא, שמ"ר רפ"ב הרכיבו על כתיפו וכו', ב"ר פ' נ"ו טוען צלובו בכתפו — שביעי' פ"ג מ"ט, ב"ב ס"ט, עיי"ע אבן כתף (ח"א, י"ד.). קידושין פ"א. על כתפיה, ירו' שבת פ"א ד"ג. על כתיפָּתֵיה דר' חייא בר בא והוא הקבוץ במשקל ארמי. ובל' נקבה (כמו כתפות הפתח, יחזק' מ"א, ב') קישרי כתפותיהן התירו ירו' סוט' ספ"א די"ז סע"ב כה"ג במתנ' כהונ' בב"ר רפ"ק ובנו"ג בסוט' כתפיהן ובב"ר שם בט"ס כפתותיהן וצ"ל כתפותיהן, ירו' ברכות פ"ג ד"ה ע"ד עיי"ע חלץ. ותרג' שכם וכתף: כְּתַף, כַּתְפָּא עיין במתורגמן. והתואר כַּתָּף כלי' פכ"ו מ"ה עיי"ע כתן, ירו' קידושי' רפ"ב דס"ב. חייבו שבועה על ידי הכַּתָּף והקבוץ ב"מ ק"ז: כַּתְפֵּי, ירו' ברכו' פ"ג ד"ו. ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב סע"ב נמסר לכתפים, ירו' נזיר פ"ז דנ"ו, הכתפים אסורים בנעילת הסנדל וכו', ירו' ב"מ פ"ה ד"י: אגר הכתפין, ירו' שביעי' פ"ח דל"ח: החמרין והכתפין[12]) שבועות פ"ז דל"ח רע"א סמכון כַּתָּפַיָּא גבי קפיל"יא] —

---

[1]) שייך לר"ח כדמוכח מתוספי ב"מ ס"ח: ד"ה מקום וכגי' ר"ח שם ולא כגי' רש"י וע"ש ובהפשב"ע. [2]) כאן אי' עוד בנוסחי: וקתני חייב דהוה ליה להזהיר אבל גם בעי' פש א' לא גרס רבינו להני תיבות וכן ל"י באמת בכתובי ל"א סע"א. [3]) בנו"ג לפוש וכ"ה בעי' פש א' וכ"ה בכתובי ל"א סע"א ורע"ב ובשבת ה': אבל בכ"י ש"ס אי' לייפש. [4]) ובדפ"ר הגי' בעי' נפש וצ"ל פש (א') ובעי' הלזה פי' רבינו ממש כפי' ר"ח בשבת ה': כפי מה שנדפס בש"ס ווילנא. [5]) לי' בטעות בדפ' וויניצי. [6]) בכ"י ו"ו בטעות כי לעולם חסדו. בנוסח הערוך אי' בסנהד' אבל ביומ' לפנינו: רב זוטרא כי הוו וכו' הוה אמר כי לא וכו' אבל בכ"י ש"ס כפי גי' כ"י ב' לנכון מר זוטרא וכ"ה בילק' משלי קרוב לס' רמז תתקס"א ועיי' ביצי כ"ה: ובע"י הגי' כגי' הערוך מר זוטרא חסידא כדאי' בסנהד' הנ"ל. [7]) ח"א, ק"א: ושם הובא ג"כ מכתפי להו וכו' ופירשו רבינו בשני אופנים לכן לא פירשו בעי' הנוכחי ונשען כאן על פירושו דשם. [8]) וכ"ה בכ"י ש"ס ובנו"ג ועייל . . ונפיק. [9]) ובענין פי' של רצ"ג עיין מ"ש במבוא בח"א XX. [10]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בירו' לפנינו אבל בשדפ"ע בשידרה וכן מוכח מפי' הר"ש ומפי' מהר"י בן מלכי צדק בשם הירוש' — ובכ"י ו"ו ול"ד בט"ס כשורה וצ"ל בשיזרא. [11]) בדפ"ר סיגין וכ"ה בכ"י ב' בתוספתי אבל בכ"י אירפ' בסיגין וצ"ל פסיגין כדאי' בהוצאות ועיי"ע פסג. [12]) ובירו' ע"ז הנ"ל החמרים והכתפים.

* כַּתְּפִּי עיי"ע טט א'.

* כתיפין (ט"ס וצ"ל כפיתין) תוספ' כלי' ב"ב פ"ב שני כתיפין היו בבית אבא וכו' צ"ל כפיתין כהגהת הגר"א והוא מע' כפת = כּוּפָּת פי' גולם של עץ.

כֶּתֶר (מל"מ פי' עטרה וכן בל' פעניקיא כְּתַר וממנו בל"י κίταρις, κίδαρις Krone, Diadem והפעל כָּתַר בהפעיל ענין קישוט בכתר eine Krone auf-setzen, verleihen) בר"ג דפ' כיצד מעברין (עירובי' נ"ג:) נתיעץ במכתיר והנגיב למפיבושת פי' ר' יוחנן שהיה סומך לתלמידים ומכתירם והנגיב למפיבושת הלך אצל חכמים שבדרום ללמוד תורה ועל שם מפיבושת בן שאול שהיה חכם קורא לכל תלמידי חכמים מפיבשת שהיה מבייש פני דוד[1]) בהלכה (ברכות ד'.[2])). מרדכי מוכתר בנימוסו [הוה][3]) (מגילי' י"ב סע"ב) פירושו בע' נימוס[4]). והצניפות והרדידים (ישעי' ג', כ"ג) תרגומו וכתריא וכבינתיא[5]). ואל איל תימורים[6]) (יחזק' מ', ט"ז) תרג' ועל איילא[7]) כותרתא[8]). — (א"ב פי' בל"י צניף ונעתקה מלה זאת מל' עברי כתר ללשון פרסי ומלשון פרסי' ללשון יוני ונקרא כן בראשונה צניף של מלך והושאל שם זה לכל הצניפים). *[אחי"ה והנכון כמו שכתבתי בתחלת הע' כי מלה יוני' נעתקה מל' פעניקיא כְּתַר צניף והמלה הנ"ל בל תמצא בל' פרסי בזו ההוראה, אבל המושג כי בצניף הנקרא אצל היונים κίδαρις השתמשו מלאכי פרס בראשיהם נמצא בספרי יונים עיין או"מ לפאססאו — וכנ"ה בחולי' ס' רע"ב אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד, שמ"ר פ"א והוא (משה) נוטל כתרו של פרעה ומשימו על ראשו וכו' ותרג' עטרת (ישעי' ס"ב, ג'), כתר וציץ (ירמי' מ"ח, ט') כיתרא. והקבוץ אבות פ"ד מי"ג שלשה כתרים הן כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות וכתר שם טוב עולה על גביהן וכ"ה בקצת שנויים באבות דר"נ פמ"א, שמ"ר ר"פ ל"ד במד"ר פ"ד ופי' י"ד קהל"ר פ' טוב שם, מד' שמואל פ' כ"ג תנחומ' ויקהל סי' ז' וח'. ילקוט קהל' רמז תתקע"ג. והושאל לתגין של ספר תורה כְּגון באותיות שעטנ"ז ג"ץ שצריכין כל אות ג' זיונים שבת פ"א. מנחות כ"ט: קושר כתרים לאותיות ע"ש ובפירש"י. — ובהשאילה נאמר עוד מסנדלפון (חגיג' י"ג:) שעומד אחורי המרכבה וקושר כתרים לקונו . . אלא (לאו) דקשר לכתר ומשביעו בשם המפרש ואזל תגא יתיב בדוכתיה כ"ה באה"ת ובע"י וגי' ואזיל ויתיב בדוכתיה אי' ג"כ בכ"י ש"ס ובנוס' משובש. ואולי אכתריאל בברכות ז' רע"א הוא הוא המלאך שקושר כתרים לקונו או אולי הוא השכינה שנקראה אצל הפרסיים הישנים as-qarenâo ובל"פ החד' خره, كياخره עיין ספרי על המלאכים והשדים 34 — ועוד בהשאילה כּוֹתֶרֶת‎ָא (יחזקאל מ' ט"ו, כ"ב; מ"א, י"ח. י"ט) נאמר מראש העמודים Knauf על שם שהוא כצורת כתר ומל"ט כתרת עיין רד"ק בשרש כתר, ובהשאיל' תנחו' בהר רסי' א' אין לך פרשה בתורה שאין לה כותרת מלמעלן ובסים מלמטן פי' שכל פרשיותיה נדרשין לפניהן ולאחוריהן ועיי' בויק"ר פ' כ"ה. — והפעל מכתיר בהפעל מוכתר עיין לעיל ובהשאילה על אופן וקושר כתרים לקונו: בויק"ר ס"פ כ"ד כך בכל יום ויום העליונים (ובילק' ישעי' רמז רע"ב מלאכי השרת) מכתירין להקב"ה ג' קדושות מה הקב"ה עושה נותן בראשו אחת ושתים בראשן של ישראל] —

כַּתַּר (מל"מ וכן בל"ס ענינו המתין (warten ולתורתו איים ייחלו (ישעי' מ"ב, ד') תרג' ולאורייתיה נגוון יכתרון. ואל זרועי ייחלון (שם נ"א, ה') ועל דרועיי[9]) [יכתרון][10]). כתר לי זעיר ואחויך[11]) (איוב ל"ו, ב'). *[אחי"ה ורד"ק בשרש כתר הביא ג"כ תרג' לתהלים כ"ב, ג' ולא דומיה לי: ולא אכתר לי אבל בנו"ג לא שתיקותא לי. וכן פי' בשם אביו כתרו את בנימין (שופטים כ' מ"ג) מענין המתנה ע"ש] —

כָּתַשׁ (מל"מ ענין שחיקה ונרדף עם כתת וכן בל"ס כְּתַשׁ ובל"ע كدش (stossen, zerstossen בפ"ד בשביעית (מ"ט) כותש וסך בשדה, בפרק (רביעי) [צ"ל חמשה][12]) בתרומות (פ"א מ"ח) זיתים

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו אבל בדפ"ע מן פיזי והלאה פני רבו ובדפ"ר פני חכמים. [2]) וזה לשון ר"ח בפי' לעירובין (נדפס בש"ס ווילנא): נתייעץ במכתיר נשא עצה מראש ישיבה, והנגיב: והלך לארץ הנגב אצל חכמי דרום ע"כ ובזו השטה הלך גם פירש"י אבל ממה שפי' הערוך במכתיר פי' ר' יוחנן שהיה וכו' נראה לי ברור כי הלך רבינו בשטת ר' צמח גאון שראה פירושו והשתמש בו עיין מ"ש במבוא בח"א XVIII ד"ה נגב. [3]) וכ"ה בע' נמס ובכ"י ש"ס ובנו"ג היה. [4]) ר"ל בע' נמס ע"ש. [5]) עיי"ע כבינת ומ"ש. [6]) במקרי' תמרים. [7]) כ"ה בכ"י ו"ו ובנו"ג אילא, ובדפ"ע איליא. [8]) וכ"ה לפנינו ובכ"י ו"ו כותריתא. [9]) כ"ה בכ"י ו"ו א' וב', ובכ"י ב"ר זרועי. [10]) בתרגי' וליתקוף דרע גבורתי יכתרון. [11]) כ"ה בכל כ"י חוץ מכ"י ה"ב ובדפ"ע לי' רק מהוספת ר"ב אי' בדא"מ. [12]) בדפ"ר פיזי באסיל ואמ' אי' בפרק ד' וצ"ל ה' והוא מפשטות של איזה סופר דלא נגמר שהיה מקטע מלת חמשה אשר על שם התחלתה: חמשה לא יתרומו וכו' קראו רבינו פרק: חמשה והסופר היה מקטעה ה' וממנו בט"ס עוד ד' עד שנפשט בדפ' וויניצי' רביעי!

הנכתשים מלשון כתישה: אם תכתוש את האויל במכתש (משלי כ״ז, כ״ב). בפ׳ כלל גדול אמרו בשבת (שבת ע״ה, רע״א) כותש פי׳ „שהוא כותש[1] ומסיר קליפות החטין מֵעליהן לטחון אותן להוציא סולת או[2]) לעשות דיסא או טיסני וגם זה מפריש פסולת מן האוכל״ [הוא]. *[אחי״ה ע״כ הועתק מפי׳ ר״ח לשבת נדפס בש״ס ווילנא — וכנ״ה בביצ׳ י״ד. אין עושין טיסני ואין כותשין במכתשת, מנחו׳ פ״ו. וכותש ונותן לתוך הסל וכו׳ עיי״ע גרגר ב׳, ירו׳ חגיג׳ פ״ג דע״ט ע״ג מביא גרגרין וכותשן. פסיקת׳ דר״כ צד מ׳. תנחומ׳ וילק׳ חקת: כותשין אותה (את הפרה). ב״ר פל״ב ול״ד הפשתני.. כל שהוא כותשה (הפשתן) היא משתבחת וכו׳ ועיי׳ פר׳ נ״ה שמ״ר פ״ב ילק׳ וירא רמז צ״ה, ילק׳ ישעי׳ רמז ש״ב, ילק׳ תהלי׳ רמז תרנ״ד. קהל״ר פ׳ טוב ללכת: ולמה כותשין על הלב מימר דכולה תמן. ילק׳ וישלח ר׳ קל״ג בשם מ׳ ויסעו וכתשה לכל מי שקרב אצלה. ובירו׳ קידושי׳ פ״א דנ״ט. פי׳ נחרפת לאיש (ויק׳ י״ט, כ׳) כתושה לפני איש ועיי״ע ערפה. תרג׳ ירו׳ א׳ ושחקת (שמות ל׳, ל״ו) ותכתוש. תרג׳ כתית (שם כ״ז, כ׳) כתישא וכן וכתות (ויקרא כ״ב כ״ד) כתישן פחדוי. ונפעל תרומו׳ הנ״ל וכתש נרדף עם כתת ובתוספתי׳ אהלות רפ״ב אפי׳ משוכרת אפי׳ מְכוּתֶּשֶׁת וכו׳ (בהָפעל) ובירו׳ נזיר פ״ח דנ״ו ע״ג אפי׳ מכותתין. והשם שהש״ר פ׳ לריח מה השמן הזה אינו משתבח אלא ע״י כתישה וכו׳ לקח טוב לשמות כ״ז, כ׳ לפי שאין זית זך יוצא אלא ע״י כתישה וכו׳ ובמנחות נ״ג סע״ב אי׳ ע״י כתית ביצ׳ ז׳: ח׳: והא קעביד כתישה, שבת ע״ד רע״א עני אוכל פתו בלא כתישה — ב״מ ל״ח רע״ב עיי״ע כתית — ועוד השם כּוֹתֶשׁ פיאה פ״ב מ״ג כלאי׳ פ״ה מ״ג ירו׳ פיאה פ״ב די״ז. שער כותש עיין פירושו בע׳ שער באות סמ״ך — ובענין כּוֹתֶשׁ בטהרות פ״ט מ״ה עיי״ע כפש] —

כְּתַשׁ (פי׳ בל״ס מריבין מתאבקין וחולקין זה עם זה mit Jem. streiten ומזה גם מפציר זה בזה (in Jem. dringen בר״ג דפ׳ שבועת העדות (שבועות ל׳:) בצורבא מרבנן מכתשינן בעם הארץ לא מכתשינן[3]). בריש וירא אליו בבראשית רבה (ר״פ מ״ח) איתתיה דר׳ יוסי הוות מכתשא עם אמתה. ובויקר׳ רבה בצו (רפ״ט) לא חמית תרין דמכתשין[4]) דין עם דין ולא יהבית שלמא ביניהון. ובסוף אחרי מות (שם כ״ב) חמית תרין (פשוטין) [צ״ל פשושין][5]) מכתשין דא עם דא[6]) פי׳ חולקות זו עם זו. *[אחי״ה והמלה סורית היא בהוראה הנ״ל וכן במיוחס לרש״י בב״ר ר״פ מ״ח מכתשא: היתה עושה מריבה. ורש״י בחולי׳ גרס בבי״ת כאמור ופי׳ מבתש: מפציר. אבל בלי ספק עיקר הגי׳ בכ״ף וכן מצאתי בפי׳ רגמ״ה כ״י לחולין (בקובץ כ״י אנגי׳ דף רפ״ג.) וז״ל הוה קא מכתש ביה טובא כלומר מבקש ממנו יותר מדי ע״כ ולרוב בא בל״ס באתפעל ܐܬܟܬܫ וכנ״ה בהתפעל בתוספת׳ פיאה פ״ב ובירו׳ פיאה פ״ד די״ח רע״ב שנים שהיו מתכתשין על העומר ובא עני אחר וחטפו וכו׳, ילקוט יהושע רמז כ״ד בשם ספרי היו ד׳ מלכיות מכתשות זו את זו.. פסולת ישל א״י מכתשות עליה וכו׳ ומקורו בספרי ריש עקב אבל בנו״ג שם (כמה פעמים) בט״ס מתכחשות והמו״ל לא העיר על גי׳ הילק׳ ביהושע — ותר״י א׳ לבראש׳ ל״ב, כ״ה ויאבק: ואתכתש, ושם (כ״ו) בהאבקו עמו: באתכתשותיה עמיה] —

☞ כְּתַשׁ (= מַכְתַּשׁ מל״ם מַכְתָּשָׁא פי׳ Schlag הכאה ובהשאילה נגע Plage) תרג׳ נגע אחד (שמות י״א, א׳) מכתש חד[7]).

1 כָּתִית (מל״מ כתת נרדף עם כָּתַשׁ פי׳ שחיקה ובינוני פעיל כָּתִית נשחק כלומ׳ מקום בגוף שנשחק wunde, aufgeriebene Stelle ולדעת רבינו מורסא ועוד עיין בפנים) בפ׳ המוציא יין (שבת ע״ו: במשנה) דבש כדי ליתן על פי כתית[8]). בפ׳ מי שהחשיך בגמ׳ הגיע (שם קנ״ד:) כשהדביש למאי חזי (לכותיתא) [צ״ל לכתיתא][9]) דגמלי. פי׳ כתית מורסא. *[אחי״ה רבינו הלך בשטת ר״ח שפי׳ (לפי כ״י אנגי׳ שנדפס בש״ס ווילנא) בשבת ע״ז: וז״ל הכתית הוא הנקרא בל׳ ישמעאל דומל ע״כ והוא בל״ע دمل שפי׳ מורסא Karbunkel, Geschwür ועה״ק שנ״ב העתיקו בל״א בלאטר [Blatter]. אבל אני נגררתי אחר פירש״י שכתב בשבת ע״ו: במשנ׳ וז״ל כתית שבגבי הסוסים

---

[1]) לי׳ בפי׳ ר״ח. [2]) בפי׳ ר״ח כגון כותש. [3]) וכ״ה גם בכ״י ש״ס וכן מוכח מפירש״י בחולי׳ ז׳: ד״ה מבתש והביא בזה״ל וחברו בשבועו׳ רק שגי׳ רש״י בבי״ת ולא בכ״ף עיין הגרי״ב בגליון בשבועות וכ״מ לענין דינא, ובנו״ג מותבינן ליה לצ״מ ולע״ה נמי אמרינן ליה תיב ואי קאי לית לן בה. [4]) בנו״ג דמתכתשין. [5]) וכ״ה לנכון בעי׳ פשש, ובדא״מ בכאן פשישין וצ״ל פשושין. [6]) בויק״ר הגי׳ וחמא תרתין צפרין מתנציין חדא עם חדא. [7]) ובעי׳ מכתש ארבה דוגמאות ע״ש. [8]) וכ״ה בכ״י מ׳ על פי הכתית אבל כבר העיר בעל ד״ס שם כי ממה שאמר בגמ׳ שם ע״ז: תנא על פי כתית מוכח דט״ס הוא לגרוס הכי במשנ׳ ואולי כיון גם רבינו על דף ע״ז: אבל אז היה צ״ל תנא כדי ליתן וכו׳. [9]) וכ״ה באמת בעי׳ דבש.

והגמלים מחמת המשאות רדויישׁ"א[1]) בלע"ז והכי אמר בהמפקיד בב"מ (ל"ח סע"א ורע"ב) דבש והדביש למאי חזי לכתותא דגמלי אבל רבותי וכו' ע"ש. והלעז נ"ל הוא מל"צ rudesse, Rauhigkeit ובדף קנ"ד: לועז רש"י רדויישדודא אבל בכ"י רש"י לי' אבל מאחר שבקידוש' פ"א. ד"ה סקבא לועז רש"י סקבא דדרישדור"א נ"ל לקיים הגי' אבל משובשת היא ואולי צ"ל ורישור"א והוא = froissure חבורה Quetschung זה פי' סקבא עיי"ע סקב. על כל פנים מוכח מפירש"י כי הבין כתית מענין כתישה שעל ידי המשוי יהיה גבו של גמל כתוש ומסוקב והראיה האמיתית תמצא בפירש"י לב"מ ל"ח רע"ב וז"ל לכתישא דגמלא: לכתישא שעל הגמל שגבו כתוש ומסוקב מחמת משאוי איישרא בלעז ע"כ [בל"צ Schorf, escarre] ובע' כתש כבר רמזנו על זה הציון מב"מ לומ' כי כתישא אחד הוא עם כתית ובאמת בשבת הנ"ל גרס רש"י בציון מב"מ: לכתותא וצ"ל לכתיתא וכ"ה בחי' הריטב"א לב"מ שם — וכנ"ה בשבת ע"ז: בעי רב אשי על כתית אפומא דכולה כתית או דילמא אמורשא קמא דכתית לאפוקי הודרנא דלא תיקו ופי' המאירי יש מפרשים וכו'[2]) ובכלל הוא כל בואה היוצאת וכשמתבשלת להוציא מורסא[3]) מתחדדת מעט ואותו שפוע נקרא פי כתית וכל השטח נקרא כתית ומתוך כך שאלו בברייתא וכו' ע"ש. ובשבת שם: ברא שבלול לכתית וכו' עיי"ע שבלול ושם גי' הדפוסי' לכתות וצ"ל לכתית כדאי' בספר עיקרי התלמוד כ"י בשם הערוך. וכ"ה בירו' ברכו' פ"ט די"ג סע"ג שבלול לכתית לפי גי' המהרש"ם ופי' שם: כתית הוא בשר כתוש שנפגע באבן או בכותל ע"כ ובנו"ג בט"ס שבלון[4]) להזיות ונ"ב צ"ל לחזזית. — וכן ענין כתית מיני מתיקות שנכתשין שו"ט ריש מזמור ט"ו וילק' תהלי' שם משל לעירני שנכנס למדינה וראה אותן שמוכרין מיני כְּתִיתִין וכל דבר אמר מי יוכל לשבוע מאלו וכו' ומפרש מלות זרות בילק' כתב בצדו כתיתין מיני תענוג ע"כ ואין ההמשך סובלתו והוא מענין האמור דברים הנכתשים (עיין למטה הפעל בציון מירו' שבת) או יותר טוב נ"ל להגיה מיני כסינין עיי"ע כסן ב' — ובפרט בא כתית כל"מ משמן זית זך כתית מנחות פ"ו. ושם: זך כתית למאור ואין זך כתית למנחות. ושם: אין כתית אלא כתוש. שם נ"ג סע"ב עיי"ע כתש א'. — והפעל ירו' שבת פ"ז ד"י. ההן דכתית אורז שערין חליקה חייב משום דש. ומל"מ כִּתֵּת: כפַּעל ע"ז מ"ד. בדין הוא דכַּתּוּתֵי לא הוי צריך אלא וכו' עמד וכיתתו (את הנחש הנְחושת מ"ב י"ח ד') יבמו' ק"ג: כד מְכַתַּת דמי פי' כאלו היה נתוץ. ב"ר פכ"ב התחיל מכתתו עיי"ע שף ח' ושם הובא ריש המאמר. שו"ט מזמור כ"ג מלאך המות מכתת מהם ט"ו אלף וכו'. תר"י א' לבמדב' כ"ד כ"ג מכתת אומיא ומלכיא. ירו' נזיר פרק ח' דנ"ו ע"ג מכותתין עיין ערך כתש א'. תוספתא אהלות פ"ב אפילו מְכֻתֶּתֶת. אתפעל סוכ' ל"א סע"ב דכתותי מיכַּתַּת שיעוריה. וחולי' פ"ט רע"ב ע"ש. — והם תכו לרגליך (דברים ל"ג, ג') דרש בב"ב ח' רע"ב אלו ת"ח שמכתתים רגליהם מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה] —

2 כָּתִית (נ"ל מע' הקודם חתיכות דקות של סחובי בגדים Fetzen שמדרכם להניחם על פי הכתית) בפ' במה אשה (שבת ס"ו רע"א במשנ' וסע"א בגמ') אם יש לו בית קבול כתיתין[5]) טמא. פי' „חקוק בתוך הקב חקיקה להיות שם הכתיתין[6]) ומוגלא הזבה מרגליו מתקבצת[7]) באותה החקיקה ולא יהיו מצערים אותו בארכובותיו" הקבים[8]). בפ' יוה"כ בגמ' ותשמיש המטה (יומ' ע"ח:) ובר"ג דפ' מצות חליצה (יבמות ק"ב סע"ב) אמר אביי דאית ביה כתיתין[9]) ומשום תענוג. — (א"ב פי' חתיכות בגדים דקים ורכים). *[אחי"ה נגרר אחר פירש"י בשני מקומות הנ"ל ע"ש. וביומ' סיים רש"י בזה"ל שהם נוחות לו לסמוך שוקו עליהם ע"כ וכן פירש"י בשבת קל"ד סע"ב נותנין ע"ג המכה מוך יבש . . אבל לא גמי יבש ולא כתיתין יבשין ופירש"י כתיתין חתיכות בגדים דקים ע"ש. ובפי' ר"ח (בש"ס ווילנא) פי' סמרטוטין וכ"ה בסתם בע' נקר ב'. ובשבת נ"ג סע"א אבל יוצא הוא באגד שעל גבי המכה ובקשישין שעל גבי השבר וכה"ג בפי' ר"ח לכן העתיק גם רבינו בע' קש ט' ובקשישין[10]) אבל בע' אגד הביא הגי' מתוך פירושו של באגד: פי' אגודת (פתיתין[11]) [כתיתין] שעל

---

[1]) כ"ה ברש"י בדפי' שונצי' ווניצי' באסיליאה וקראקא עיין ס"ד שם. [2]) והוא כשטת רבותיו של רש"י ע"ש. [3]) והוא כפי' הערוך. [4]) וכדי' קראטאשי' שכלון. [5]) וכ"ה בש"ס ווילנא היו"ל מקרוב ע"י האלמנה והאחים ראם אבל בדפוסי' הקודמים אי' כתותין במשנ', ובגמ' כתותים אבל בכ"י ש"ס כתיתים וכ"ה בירוש' ומשניות נאפולי ופיזי ד"ס במקומו וכ"ה בערוך בכ"י ו"ו, אבל בדפוסי' בערוך כמו שנסחתי וכגי' הערוך בדפוסים אי' בפי' ר"ח נדפס בש"ס ווילנא. [6]) בדפ"ע במ"ם בסוף. [7]) בפי' ר"ח זבין מתקבצין. [8]) כ"ה רק בדפי' ווניצי' אבל לי' ג"כ בפי' ר"ח אשר ממנו הועתק כל הפי'. [9]) וביבמות לפנינו בגמ' כתיתי אבל ברש"י כתיתין. [10]) לפי גי' המעולה של דפ"ר. [11]) כ"ה בכל דפוסים הראשונים וכן הצעתי אבל צ"ל כגי' דפי' אמשי' בכ"ף.

גבי המכה ע"כ וכן הגירסא כתיתין בתוספתא שבת פרק י"ב (י"ג) ובכתב יד ש"ס וברי"ף ובמאירי (ד"ס בשבת צד נ"ג.) ושם הובאה גם כן גירסת ספר העתים ובכתישין וזו גם גי' כ"י ה"ב בערוך ע' אגד (ח"א כ"א הערה 7) ובאו"ז הל' שבת סי' פ"ג סק"ט הביא בשם הערוך שתי גירסאות (כתותין) [צ"ל כתיתין] וקשישין. — וגזרת המלה מע' הקודם כאמור, ודע עוד כי בל"ע החד' נקראים חוטים דקים מסחובי הבגדים שמניחין ע"ג המכה كتيت — [Charpie

כָּתוּת (מל"מ פי' ענין כתישת ביצים באבנים עד שנימוחין (Kastrirter ומעוך וכתות (ויקרא כ"ב, כ"ד) כבר פירשנו בע' גר. *[אחי"ה וכן הביא הפסוק בע' מעוך ורומז על ע' גד ובע' גד י"ג (ח"ב, ר"מ.) הביא רבינו הפלוגתא מקידושין כ"ה. אי סירוס דגיד או דביצים הוא ע"ש וכן בבכורו' ל"ט: וספרא אמור פרק ז' פרש' ז' צד צ"ט בהוצאת הח' וויים ופי' הראב"ד שם ורש"י על התורה פי' כתות: כתושים יותר ממעוך ובבכורות ל"ט: פי' כתות: כתתו באבנים עד שנימוח ע"כ ואחריו נגררתי — ובענין כתישת ביצים ורסיסתן הבינוהו רוב המעתיקים ומפרשים הישנים. אונקל' תרג' ודרסים (בכ"י בריטיש מוזיאום בהוצאת נתינת לגר להג' מר"ן אדלער ודי רסים) ובהעתקת העין הזקנים θλαδίαν καὶ ἐκτεθλιμμένον והיותר נכון להפוך הסדר כי θλαδίας תתכן יותר להעתקת כתות מן תיבת ἐκτεθλιμμένος כי θλαδίας פי' מי שנרססו ביציו וכן העתיקו רסיסים (עמוס ו', י"א) ע"י השם θλάσμα וכן העתיקו רצץ (שופטים י', ח'; ש"א י"ב, ד'; מ"ב י"ח, כ"ב; יחזק' כ"ט, ז'; איוב כ', י"ט) ומחץ (ש"ב כ"ב, ל"ט) ע"י הפעל θλάω ורס"ג העתיק כתות: الدقوق פי' נגרסם הדק היטב וכן טאווס كوفتة der Zerstossene ובספר אלאסול לר' יונ' ן' גנאח (334 בהוצ' נייבויער) פי' ג"כ כתות: „معناه الرض والكسر" פי' ענינו רסיסה ושבירה] —

נוה* ינוה פעמי לבשר, תופש* הכל בגליליו כבאפסר, נוצר* שורריו כמישור שר, מלך מלך לעם מיוסר, בימי ערך ערך חדסר, וישכילני לערך ערך תריסר.

*[אחי"ה כתם אות כ"ף נמצאו החרוזים האלה אשר אופניהם ינהגו בכבדות בכ"י ו"ו א' ב' ל"ד ובריטיש מוזיאום בשנויים קצת, ואלה המה: נוה ינוה אי' בכ"י ו"ו ב' ול"ד ושם נוה ינוה ובכ"י ו"ו א' נוהי נוה ובבריטיש מוזיאום בתיבה אחת נוהימה וצ"ל נוהי נוה או נוה ינוה — בכ"י ו"ו א' ול"ד לנכון בגליליו ובכ"י ב' בגלילין ובבריט' מוז' בגלילי ושם לנכון כבאפסר ובכ"י ו"ו א' וב' כאפסר — בכ"י ל"ד ובריט' מוז' שורריו, ובכ"י ו"ו א' שורדיו ובכ"י ב' שוררין (?) — במקום כמישור שר של כ"י ו"ו א' אי' בבריט' מוז' כמישור שור ובכ"י ל"ד ב' במשור שר! (בתיבה אחת). ומכאן ואילך אין חלוק בגי' הכ"י. — בכ"י ב"ר נפקדו החרוזים ואי' רק: אתחיל ערך למ"ד. ובכ"י ה"ב אי': ונשלמה אות הכ"ף ברוך העוזר, ואחל ערך שנים עשר והוא ערך הלמד בשם ה' אל עולם] —

קצת הערות ותקונים.

בע' אסובי (ח"א, קס"ד עמוד ב' שורה 10) שקורין ליאט' אינה לאי"ט כי אם ל"צ Zäpfchen = luette (עיין מ"ש הח' פערלעס בייטרעגע 51).

בע' גם ב' (ח"ב ש"ד ע"א שורה 9) פי' גומא עומק וכו' הועתק מפי' רה"ג לפרה פ"ב מ"ה עיי"ע כם ה'.

בע' גרזם (שם, שס"ב ע"א שורה 23) פי' בלעז קוציאי הוא מלאי"ט guscio (בל"צ gousse) Hülse Schotte (פערלעס שם 45).

בע' דל (ח"ג, ס"ז ע"א שורה 18) כיון רבינו במלת מחלה על ל"ע محالة Winde עיי"ע מסתוריתא וע' סתר.

בע' המנק (שם רי"ז, ע"א שורה 20) הלעז ברש"י אולי הוא מל"צ Gabel, fourchette (פערלעס שם 95).

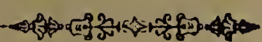
בע' חבל (שם של"ב ע"ב שורה 31) ולא חבלוני כיון רבינו לדניאל ו', כ"ג כמו שהעירני ידידי הח' ליבש אייזלער נר"ו.

חם (= חֶמָא) (שם תכ"ד, ע"א שורה 23) בענין גזרת חמא דע שהיא ל"ם חאמא Rettig עיי"ע נפס ומ"ש.

בע' טאריקי (ח"ד ב') כתב לי ה' פערלעס שעיק' הגי' טאדיקי וקטוע הוא מן קטאדיקי = καταδίκη.

בע' טיידון (ח"ד, כ"ז) והפעל ממנו ימידוך (פי' הרא"ש ימליצוך) עיין מ"ש ה' פערלעס (שם 65) והאריך להוכיח כי הוא כמו מטייט פי' שעושה חרוזים בנקודת האותיות אבל מ"ש שעיק' הגי' צ"ל טייר וקטוע מן אלפאבטיירין אין נ"ל.

טרגיא עיקרו בע' לטרגיא ומל"י λιτουργία מלאכה ועבודה Handarbeit (ואח"כ הושאל לעבודת האל Liturgie) (עיין מ"ש ה' פערלעס 69).

ARUCH COMPLETUM

sive

LEXICON

vocabula et res, quae in libris

TARGUMICIS, TALMUDICIS ET MIDRASCHICIS

continentur, explicans

auctore

Nathane filio Jechielis

saeculi XI Doctore celeberrimo, Praeside scholarum Talmudicarum Romae; cum appendice ad discendum utili per Benjaminum Mussafiam, medicum, philosophum, philologum et physicum ad contextum Aruchinum adjuncta.

Praelaudatum opus ex disciplinis contextus Aruchini Venetiis (anno 1531) editi et typis mandatorum optimi ita ex hujus cum editione principe (ante 1480), nec non cum septem Aruchinis veteribus manuscriptis bono cum animo facta comparatione corrigit, explet, critice illustrat et edit

Dr. Alexander Kohut,

Rabbinus supremus Magno-Varadiniensis (Grosswardein).

Tomus quintus

Fasciculus primus.

Auctoris, cui caes. scientiarum Academia Vindobonensis subvenit, impensis typis mandatum.

VIENNAE 1884.

Im Selbstverlag des Verfassers.

Buchdruckerei von Georg Brög in Wien, IX., Schlickplatz, Kolingasse 20.

(Unter der Leitung von P. Smolensky.)